

ULUSLARARASI KATILIMLI

VII.

ULUSAL
SOSYOLOJİ KONGRESİ

YENİ TOPLUMSAL YAPILANMALAR:
GEÇİŞLER, KESİŞMELER, SAPMALAR

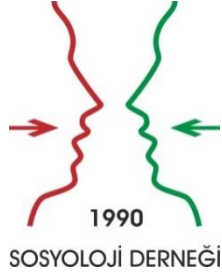
BİLDİRİ KİTABI II

Editör

Prof. Dr. Muammer TUNA

02-05 Ekim 2013, MUĞLA

ULUSLARARASI KATILIMLI
VII. ULUSAL SOSYOLOJİ KONGRESİ

**YENİ TOPLUMSAL YAPILANMALAR:
GEÇİŞLER, KESİŞMELER, SAPMALAR**

BİLDİRİ KİTABI II

Editör:

Prof.Dr. Muammer TUNA

Editör Yardımcıları:

Yrd.Doç.Dr. Ünal BOZYER

Arş.Gör. Ebru AÇIK TURĞUTER

**2-5 Ekim 2013,
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi**

ISBN 978-605-4397-33-4

Telif Hakkı © Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Her hakkı saklıdır. Bildirilerdeki fikir ve görüşler yazarlara aittir. Kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi'nin izni olmadan çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Yerleşkesi

48120 Kötekli MUĞLA

Tel: 0252 211 10 00

<http://www.mugla.edu.tr>

CIP

Uluslararası Katılımlı 7. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiriler Kitabı (3 Kitaplık Set) (7. : 2013 : Muğla, Türkiye)

Bildiri Kitabı -1, 537 s.

Bildiri Kitabı -2, 741 s.

Bildiri Kitabı -3, 707 s.

Uluslararası Katılımlı 7. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiriler Kitabı (3 Kitaplık Set) / editör Muammer Tuna ; yardımcı editör Ünal Bozyer-Ebru Açık Turğuter.-Muğla : Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, 2013.

Kapak: Özden Işıktaş

Elektronik Kitap.

<http://www.sosyolojikongresi.org/ekitap/Cilt%202.pdf>

ISBN 978-605-4397-33-4

Uluslararası Katılımlı Yedi'nci Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiriler Kitabı (3 Kitaplık Set).

I.Sosyoloji—Kongreler. 1. Tuna, Muammer. 2. Bozyer, Ünal. 3. Açık Turğuter, Ebru

YAYIN KURULU

Prof.Dr. Muammer Tuna (Editör)

Yrd.Doç.Dr. Ünal BOZYER (Editör Yrd.)

Arş.Gör. Ebru Açık TURĞUTER (EditörYrd.)

Doç. Dr. Şinasi ÖZTÜRK

Yrd. Doç. Dr. Gökçen ERTUĞRUL

Yrd. Doç. Dr. Savaş ÇAĞLAYAN

Yrd.Doç.Dr. Hasan ŞEN

Yrd.Doç.Dr. Zafer DURDU

Arş.Gör.Dr. Sergender SEZER

Arş.Gör.Dr. Vefa Saygın ÖĞÜTLE

Arş.Gör. Çağlar ÖZBEK

Arş.Gör. Gaye Gökalp YILMAZ

Arş.Gör. Ezgi BURGAN

Arş.Gör. Demet BOLAT

Arş.Gör. Oğuz Özgür KARADENİZ

Arş.Gör. Sercan KIYAK

Arş.Gör. Deniz Ali GÜR

Arş.Gör. Sibel Ezgin AĞILLI

KONGRE ONURSAL BAŞKANI

Prof.Dr.Mansur HARMANDAR

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Rektörü

KONGRE ONUR KURULU

Mustafa Hakan GÜVENÇER

Muğla Valisi

Prof.Dr.Mansur HARMANDAR

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Rektörü

Prof.Dr.Güven SAK

TOBB Ekonomi Ve Teknoloji Üniversitesi Rektörü

Prof.Dr.Faruk KOCACIK

Cumhuriyet Üniversitesi Rektörü

Prof.Dr.Birsen GÖKÇE

Sosyoloji Derneği Onursal Başkanı

Prof. Dr.İhsan Sezal

Sosyoloji Derneği Başkanı

Prof.Dr.Pervin Çapan

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı

KONGRE DÜZENLEME KURULU BAŞKANI

Prof.Dr.Muammer Tuna

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyoloji Bölüm Başkanı

DÜZENLEME KURULU

Prof.Dr.Nilay ÇABUK KAYA

Sosyoloji Derneği Başkan Yardımcısı

Doç.Dr.Sibel KALAYCIOĞLU

Sosyoloji Derneği Yönetim Kurulu Üyesi

Doç.Dr.Halime ÜNAL

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Yrd.Doç.Dr.Ünal BOZYER

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Yrd.Doç.Dr.Hasan ŞEN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Yrd.Doç.Dr.Zafer DURDU

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Arş.Gör.Dr.Sergender SEZER

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Arş.Gör.Dr.Vefa Saygın ÖĞÜTLE

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Zeynep ÖNEN

Sosyoloji Derneği Yönetim Kurulu Üyesi

Mustafa KOÇANCI

Sosyoloji Derneği Yönetim Kurulu Üyesi

Arş.Gör.Feray ARTAR

Sosyoloji Derneği Yönetim Kurulu Üyesi

BİLİM DANIŞMA KURULU

- Prof. Dr. Abdullah KORKMAZ** İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TAŞĞIN Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Ali ÇAĞLAR Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ali ERGUR Galatasaray Üniversitesi
Prof. Dr. Aykut TOROS Yeditepe Üniversitesi
Prof. Dr. Aylin GÖRGÜN BARAN Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe DURAKBAŞA Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe SAKTANBER ODTÜ
Prof. Dr. Bahattin AKŞİT Maltepe Üniversitesi
Prof. Dr. Belma AKŞİT Maltepe Üniversitesi
Prof. Dr. Besim Fatih DELLALOĞLU Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Beylü DİKEÇLİGİL Kayseri Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Dilek CİNDÖĞLU Sosyoloji Derneği Yönetim Kurulu Üyesi
Prof. Dr. Erol KAHVECİ İzmir Ekonomi Üniversitesi
Prof. Dr. Ferhat KENTEL İstanbul Şehir Üniversitesi
Prof. Dr. Feridun YILMAZ Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Güliz ERGİNSOY Okan Üniversitesi
Prof. Dr. İhsan SEZAL Sosyoloji Derneği Başkanı
Prof. Dr. İsmail COŞKUN İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail DOĞAN Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail TUFAN Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Korkut TUNA İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet MEDER Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Mesut YEĞEN İstanbul Şehir Üniversitesi
Prof. Dr. Muammer TUNA Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Nadir SUĞUR Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Nilay ÇABUK KAYA Sosyoloji Derneği Başkan Yardımcısı
Prof. Dr. Nilüfer NARLI Bahçeşehir Üniversitesi
Prof. Dr. Niyazi USTA Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Nurgün OKTİK Maltepe Üniversitesi
Prof. Dr. Nursen ADAK Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Önal SAYIN Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Ruhi KÖSE Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Rüstem ERKAN Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. Sami ŞENER Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Serap SUĞUR Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Songül SALLAN GÜL Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Ümit TATLİCAN Adnan Menderes Üniversitesi
Prof. Dr. Zafer CİRHİNOĞLU Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet Zeki ÜNAL Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi
Doç. Dr. Cengiz YILDIZ Bingöl Üniversitesi
Doç. Dr. Dilek HATTATOĞLU Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Hayati BEŞİRLİ Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Sibel KALAYCIOĞLU Sosyoloji Derneği Yönetim Kurulu Üyesi
Doç. Dr. Şeref ULUOCAK Çanakkale 18 Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Şinasi ÖZTÜRK Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Talip KARAKAYA Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Yıldız AKPOLAT Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Yücel CAN Niğde Üniversitesi
Doç. Dr. Zafer YENAL Boğaziçi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ali ÖZTÜRK Bartın Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ali Kemal ÖZCAN Tunceli Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Bekir KOCADAŞ Adıyaman Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Cem ERGUN Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Cengiz YANIKLAR Rize Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Coşkun TAŞTAN Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Gökçen ERTUĞRUL Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hasan YAVUZER Nevşehir Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hatice Yaprak CİVELEK İstanbul Arel Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İbrahim KESKİN Muş Alparslan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Koşar HIZ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nur Banu Kavaklı BİRDAL İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Savaş ÇAĞLAYAN Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Selin ÖNEN Beykent Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Şenay LEYLA KUZU Gaziantep Üniversitesi

KONGRE SEKRETERYASI

Yrd.Doç.Dr. Hasan ŞEN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Arş.Gör. Feray ARTAR

Sosyoloji Derneği Yönetim Kurulu Üyesi

Türkan FIRINCI

Sosyoloji Derneği

Dr. Günnur ERTONG

Sosyoloji Derneği

Arş.Gör. Çağlar ÖZBEK

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Arş.Gör. Gaye Gökalp YILMAZ

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Arş.Gör. Ezgi BURGAN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Arş.Gör. Demet BOLAT

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Arş.Gör. Oğuz Özgür KARADENİZ

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Arş.Gör. Ebru Açık TURĖUTER

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Arş.Gör. Sercan KIYAK

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Arş.Gör. Deniz Ali GÜR

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Arş.Gör. Sibel Ezgin AĞILLI

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

İLETİŞİM:

0 (252) 211 16 09-211 16 20-211 14 10

<http://www.sosyolojikongresi.org/>

e-posta: 7.kongre@gmail.com

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	VII
YENİ AKİT VE MİLLİ GAZETE'DE YAHUDİLERE KARŞI NEFRET SÖYLEMİNE DAİR BİR İÇERİK ANALİZİ	1
BİLGİNİN DİNSELLEŞTİRİMESİ: YENİ ÜMİT DERGİSİNDE “İLİM” VE “BATILI BİLİM” KAVRAMLARI.....	9
DİNİ KÜLTÜR VE TÜKETİM: Modern ve Postmodern Düşünce Bağlamında Dini Kültür-Tüketim İlişkisinin Bir Kritiği	25
VATANSIZ BİR HALKIN SÜRGÜN DENEYİMİ: AHISKA TÜRKLERİ ÖRNEĞİ.....	35
BİLİM-KURGU SİNEMASINDA “ÖTEKİ”NİN SOSYAL İNŞASI.....	47
PROJEKTÖR OLARAK SİNEMANIN SOSYOLOJİ ÇALIŞMALARINA SUNDUĞU METODOLOJİK İMKÂNLAR	59
KAYITDIŞI İSTİHDAMIN ORTAYA ÇIKMASINDA SOSYAL GÜVENLİK BİLİNCİ EKSİKLİĞİ VE SOSYAL GÜVENLİK AHLAKI	69
DÖNÜŞÜMÜN ESNEKLİK VE ENFORMELLEŞME TEMELİNDE TÜRKİYE EMEK PİYASALARINA ETKİLERİ	83
ÇÖP TOPLAYICILIĞI VE HURDACILIĞIN NİĞDE'DE VE NİĞDE'DEN ÖRGÜTLENİŞİ	91
FEMİNİSTİM” DEMEDEN NASIL FEMİNİST OLUNUR? İSLAMCI KADINLARIN KADIN HAKLARI TARTIŞMALARINDAKİ KAVRAMSAL İTİRAZLARI!	101
ATAERKİLLİĞİN GELECEĞİNE İLİŞKİN BİR ÖNGÖRÜ DENEMESİ	117
TÜRKİYE'DE MUHAFAZKAR MODERNLEŞME VE KADIN	127
BİR UYDU KENT ÖRNEĞİ OLARAK ISPARTA'DAN SIĞINMACILIK SORUNUN GÖRÜNÜMLERİ	141
DOĞU MAKEDONYA'DA KADINSALLAŞAN GÖÇLER VE MAKEDONYA, ALİKOÇ KÖYÜ ÖRNEĞİ.....	159
TARİHİ KENT MERKEZİNDE GÖÇ, YOKSULLUK VE İSTİHDAM: İSTANBUL SÜLEYMANİYE BÖLGESİ BEKÂR ODALARI.....	173
SOSYOLOJİ İÇİN EMEK GÖÇÜNÜ YENİDEN TANIMLAMAK.....	187
OLMAYAN (ZAYIF) KONSENSÜSÜN KURUMSALLAŞTIRMA YOLUYLA GENİŞLETİLMESİ: BOLONYA SÜRECİ ÖRNEĞİ.....	199
KENTLERİN AZ GELİŞMİŞ BÖLGELERİNDE EĞİTİM SORUNU VE BİR SİVİL TOPLUM KURULUŞU FAALİYETİ OLARAK OKUMA SALONLARI-ANKARA İLİ MAMAK İLÇESİ ÖRNEĞİ-	209
DÜN VE BUGÜN ARASINDA GİDİŞ GELİŞLER: ‘TRABZON ÖRNEĞİNDE KENT MEKÂNI OLARAK MAHALLE ÜZERİNDEN SUÇU OKUMAK’	221
KARŞILAŞMA KESİŞME ORTAMINDA İSTANBUL' DA METROBÜS HALLERİ.....	235
KENTSEL DÖNÜŞÜM PROJESİ ALANINDA YAŞAYANLARIN KENTSEL DÖNÜŞÜM PROJESİNE BAKIŞLARI: ANKARA MAMAK VE HİDIRLIK TEPE-ATIF BEY-İSMET PASA KENTSEL DÖNÜŞÜM PROJELERİ ÖRNEĞİ	243

KENTSEL DÖNÜŞÜM, SÜREÇTEN ETKİLENEN AKTÖRLER VE KATILIM: ESKİŞEHİR İLİÖRNEĞİ.....	257
ORTA SINIFLAR VE RİSK -Türbülansın Tam Ortasından Konuşmak	275
GIDA VE BESLENME SOSYOLOJİSİ BAĞLAMINDA ESKİŞEHİR'DE ORTA SINIFIN TÜKETİM ÖRÜNTÜLERİ	285
TÜRKİYE KAPİTALİZMİNİN FARKLI “RUHLAR”I	299
AYNI SİSTEM, FARKLI PERFORMANS: GLOBAL FİNANSAL KRİZ PERSPEKTİFİNDEN BİR DEĞERLENDİRME	317
TÜRKİYE'DE SEKÜLER VE DİNİ HAYAT TARZLARINA DAYALI TOPLUMSAL VE SİYASAL KUTUPLAŞMALAR.....	329
DİN VE GELENEKSELLİKLER BAĞLAMINDA MODERNİTE	343
İSLAM VE KAPİTALİZM İLİŞKİSİ:TÜRKİYE'DE İSLAMCILIĞIN EKONOMİ-POLİTİK ANALİZİ.....	349
DİNDARLIK VE DÜNYEVİLEŞME ARASINDA İSLAM VE İNSAN.....	359
YOKSULLUĞU YAŞAMAK: ÇOCUKLARIN GÖZÜNDEN YOKSULLUK, YOKSUNLUK VE SOSYAL DIŞLANMA	371
ÇOCUK HAKLARI VE ÇOCUK KORUMA SÖYLEMİ TEMELİNDE FARKLI ÇOCUKLUKLAR VE EVRENSEL ÇOCUKLUK ALGISI.....	387
ŞANLIURFA İLİ KÖYLERİNDE YAŞLILIK, YOKSULLUK VE TOPLUMSAL DEĞİŞME	403
“PARAYA TAKLA ATTIRMAK”: TÜRKİYE'DE KIRIN PİYASALAŞAN YAPISI VE YOKSULLUK HALLERİ	417
KIRSAL YOKSULLUK VE KIRSAL EMEĞİN PROLETERLEŞMESİ: GÖKÇE VE BAKIRÇA KÖYLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ*	435
ÖZÜRLÜ İSTİHDAMI VE TELE ÇALIŞMA	451
YOKSULLUKLA MÜCADELEDE KALKINMA POLİTİKALARININ ROLÜ	463
İSLAMİ HAREKETLERİN BOURDIEU'NUN “ALAN” TEORİSİ İLE ANALİZİ: BİŞKEK ŞEHRİ “İSLAMİ ALAN” ÖRNEĞİ	473
MODERNİTE VE YENİ DİNSEL BİÇİMLER	483
TOPLUMLARARASI SOSYAL VE SİYASAL BÜTÜNLEŞME ARAYIŞI OLARAK İTTİHAD-I İSLAM FİKRİ: KURUMSALLAŞMA, DEĞİŞİM VE TÜRKİYE	491
2003-2013 YILLARI ARASINDA DERS KİTAPLARINDA TOPLUMSAL CİNSİYET	501
TÜRKİYE'DE AVRUPA BİRLİĞİ UYUM SÜRECİNDE KADIN ERKEK EŞİTLİĞİ BAĞLAMINDA MEDENİ KANUNDA YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	519
MİLLİYETÇİ SÖYLEMLERDE NAMUSUN KADIN BEDENİ ÜZERİNDEN İNŞASI.....	535
DOKTORA TEZ DANIŞMANLARININ CİNSİYET DAĞILIMLARININ ÜNİVERSİTELERE GÖRE İNCELENMESİ: TÜRKİYE'DEKİ SOSYOLOJİ BÖLÜMLERİ ÖRNEĞİ	545
POTANSİYEL SUÇLULAR: SOKAK ÇOCUKLARI	555
ÇOCUK SUÇLULUĞUNDA AİLENİN ROLÜNÜ ORTAYA KOYMAYA YÖNELİK SOSYOLOJİK BİR ARAŞTIRMA*	567

GENÇLERİN SAPMIŞ DAVRANIŞLARA YÖNELMELERİNDE ETİKETLEMENİN VE BAŞKALARIYLA KIYASLAMANIN ETKİSİ: LİSE 11. SINIF GENÇLİĞİ ÖRNEĞİ.....	579
AİLE İÇİ ŞİDDETE MARUZ KALMIŞ KADINLARIN BOŞANMA DENEYİMLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR ÇALIŞMA	595
BOŞANMANIN KADINLAR ÜZERİNE ETKİLERİ VE BAŞETME STRATEJİLERİ: NIĞDE ÖRNEĞİ.....	607
SAĞLIK ALANINDA İŞLETMECİLİK ANLAYIŞININ BİR YANSIMASI OLARAK KAMU HASTANE BİRLİKLERİ	619
SAĞLIK ALANINDA TÜRBÜLANS: İrtifa Kaybeden Hekimler	631
İLK DÖNEM SOSYOLOJİK DÜŞÜNCESİNDEKİ MODERN KAVRAMLAR: PLATO VE ARİSTO ÖRNEĞİNDE ESKİ YUNAN SİTE DEVLETİNDE TOPLUMSAL DÜZEN, İKTİDAR VE ADALET SORUNU.....	649
DEVLETİN TARİHSEL SOSYOLOJİSİ İÇİN: P. BOURDİEU, M. MANN VE C. TILLY'DE DEVLETİN ANALİZİNE DÖNÜK META-KURAMSAL ÖNERİLERE TOPLU BAKIŞ	655
BÖLGESEL KALKINMA AJANSLARININ SOSYAL POLİTİKALAR ALANINDA YAPTIKLARI ÇALIŞMALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	661
GİRİŞİMCİLİK KÜLTÜRÜ (NIĞDE KOYUNLU ÖRNEĞİ)	675
KAYSERİ'DE KÜRESEL KAPİTALİZME UYUM MEKANİZMALARİ	683
VERGİDE YENİ BİR PARADİGMA İHTİYACIVE VERGİ SOSYOLOJİSİ	697
SANAT İLE HAYATIN KESİŞTİĞİ YER: AÇIK KAMUSAL ALANLAR.....	707
MİSAFİRLİK OLGUSUNUN MEKÂNSAL ALGIDAKİ YERİ: TOKİ ÖRNEĞİ.....	715

B4 OTURUMU

DİN-I:

DİN VE MEDYA

YENİ AKİT VE MİLLİ GAZETE'DE YAHUDİLERE KARŞI NEFRET SÖYLEMİNE DAİR BİR İÇERİK ANALİZİ

İbrahim Halil KÖPRÜBAŞI¹

ÖZET

Nefret söylemi, Türkiye toplumunun gündelik yaşantısında sıklıkla karşılaşılan bir olgudur. Türkiye gibi toplumsal çeşitliliği yoğun olan ülkelerde, hâkim kimliklerin azınlık kimliklerine yönelik ürettiği söylem, beslediği ön yargı ve olumsuz algı ve tutumlar bu olguyu sık sık görünür kılmaktadır. Nefret söyleminin yaygın ulusal medyada kullanılması toplumsal barışı zedelemekte, farklı dinî ve etnik gruplara karşı olumsuz yargıları çoğaltmaktadır.

Bu çalışmada, nefret söylemi kavramı ve türleri hakkında genel bir girişten sonra Türkiye’de İslamî olarak bilinen Milli Gazete ve Yeni Akit gazetelerinin içeriğine dair bir nefret söylemi analizi yapılmaktadır. Çalışmada, nefret söyleminin İslamî gazetelerde nasıl dile getirildiği anlaşılmaya çalışılmaktadır. Çalışmanın çerçevesini, 2012 yılında Milli Gazete ve Yeni Akit gazetelerinde Yahudilerle ilgili haber ve köşe yazıları oluşturmaktadır. Çalışmada içerik analizi tekniği ile elde edilen bulgular anlayıcı bir eğilimle değerlendirmeye tabi tutulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nefret Söylemi, Dini Azınlıklar, Yahudiler, Milli Gazete, Yeni Akit.

ABSTRACT

Hate speech is a fact which is witnessed in daily life of Turkish society. The discourse that the dominant identities generate towards the minority identities, the prejudgements, negative perceptions and attitudes often make this fact visible. The usage of hate speech in common national media tarnishes the social peace, and raises the negative judgements against different religious and ethnic groups.

In this article, after a general introduction about the concept and the sort of hate speeches, an analysis regarding the context of Milli Gazete and Yeni Akit that are known as Islamic [media, newspapers] is made. In the article, it is examined to understand how the hate speech is mentioned in Islamic newspapers. The news and columns related with the Jews in Milli Gazete and Yeni Akit in 2012 compose the frame of the article. The findings that were retrieved by means of context analysis are subjected to an assessment with a comprehensive tendency.

Keywords: Hate speech, religious minorities, Jews, Milli Gazete, Yeni Akit.

GİRİŞ

Medya müessesesi, insanların çevrelerinde yaşananlardan haberdar olma arzusu ile ortaya çıkmış, dolayısıyla varlığını halkın haber alma hakkının tahakkukuna borçludur (Ruhavioğlu, 2013). İnsan hayatının en temel ihtiyaçlarından biri haline gelmiş olan medya, toplumsal algıların şekillenmesinde önemli ve kritik bir role sahiptir. Örneğin medyanın rolünü erken fark edenlerden Hitler’in Propaganda Bakanı Goebbels, Nazizmin Almanlar nezdinde meşruiyet kazanıp içselleştirmesi için medyayı kullanmıştır. Chomsky bu özelliği ile medyanın, “gerekli yanılsamalar” ile kitleler üzerinde “rızanın üretilmesi” işlevi gördüğünü ileri sürmüştür, Althusser rızanın çoğunlukla iktidar lehine üretilmesi üzerine medyayı “devletin ideolojik aygıtlarından biri” olarak tanımlamıştır (Arhan vd. 1999: 26, 33-35, 138).

Türkiye gibi toplumsal çeşitliliği yoğun olan ülkelerde, hakim kimliklerin azınlık kimliklerine yönelik ürettiği ayrımcı söylem, beslediği ön yargı ile olumsuz algı ve tutumlar medya aracılığıyla azaltılabilir. Farklı kimlik ve kültür gruplarına karşı anlama ve saygı temelli bir yaklaşım benimseyen

¹ Yüksek Lisans, Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Bilim Dalı, i.h.koprubasi@gmail.com

medya, kültürler arasında hoşgörünün tesis edilmesinde işlevsel olabilir. Öte yandan, medyanın farklı kültür ve gruplar hakkında yapılan haberlerde onları dışlayan, ötekileştirilen ayrımcı söylemler üretmesi kültürler arasındaki iletişim sürecini olumsuz etkileyebilir. Dolayısıyla toplumsal algıların şekillenmesinde önemli bir rolü bulunan medya, kültürler arası iletişimde olumlu ve olumsuz potansiyeller taşımaktadır (Bekiroğlu, 2011: 54-56).

Bu çalışmanın amacı, nefret söyleminin İslamî gazetelerde nasıl dile getirildiğini anlamak ve Yahudilerle ilgili üretilen içeriklerde nefret söyleminin olup olmadığını veya varsa hangi seviyede olduğunu belirlemektir. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, İslami gazeteler içerisinde seçilen Milli Gazete ve Akit gazetelerinde 2012 yılında Yahudiler ile ilgili üretilen haber ve köşe yazılarının nefret kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceğini irdelemektir. Çalışmada, nitel ve nicel araştırma yöntemi kullanılmış, veriler içerik analizi yoluyla elde edilmiştir.² Çalışmanın örneklemini olarak Milli Gazete ve Yeni Akit gazeteleri belirlenmiştir.³Bununla beraber çalışmanın kapsamı, sözü edilen gazetelerin 2012 yılındaki sayılarıyla sınırlanmıştır.

NEFRET SÖYLEMİ VE İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ

Medya ile ilgili yapılan çeşitli araştırmalar, başka etnik, dini ve kültürel gruplara karşı önyargıların medyada da var olduğunu tespit etmektedir. Alğan ve Şensever (2011: 18) bu durumun dolaylı sebeplerini şöyle izah etmektedirler:

“Siyasi baskılar, sansür vb. olgular da medyanın eğilimleri üzerinde etki yaratır. Medyanın piyasa koşullarına tabi olması, hedef kitlenin beklentileri, reklam veren kurumların baskısı, medya kurumu sahibinin dünya görüşü ve kuruma alınan personelin seçimi gibi faktörler de medyanın yayın çizgisini belirler. Medyanın siyasi çizgisi ise çoğu kez kurumun sahibi ve çalışan gazetecilerin siyasi aidiyetleri ve buna bağlı ideolojik tutumlarıyla belirlenir. Medya, içinde bulunduğu coğrafyadaki hâkim sınıfsal, siyasi, kültürel, bölgesel olgular etrafında bölünmüş ve çoğu kez de taraf konumundadır.”

İfade özgürlüğü ile nefret söylemi arasında ayırt edilmesi kolay olmayan ince bir sınır vardır. İfade özgürlüğü en temel insan haklarından biridir. Nefret söylemi ise başkalarının kişilik haklarına karşı bir saldırı olduğundan bir insan hakları ihlalidir. İfade özgürlüğü, kimseye bir başkasının haklarına saldırı hakkı vermemektedir. Başkalarının haklarına saldırı yahut haklarının kısıtlanması isteğinin arkasında onlara karşı sahip olunan ön yargılar, olumsuz yargılar yer almaktadır. İfade özgürlüğü ile nefret söylemi arasındaki çizginin ihlal edilmesini önlemek amacıyla Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi gibi insan hakları belgelerinde “başkalarının şöhret ve haklarının korunması” birçok hakkın kısıtlanma sebebi kabul edilmektedir (Yıldırım vd. 2011: 11).

Nefret söyleminin evrensel bir tanımı bulunmamakla beraber bu kapsama girebilecek ifadeler birçok ülkede yasaklanmıştır. Avrupa Birliği Bakanlar Konseyi 1997 yılında nefret söylemi ile ilgili bir tavsiye kararı almıştır. Bu kararda nefret söyleminin tanımı ve kapsamı şöyle ifade edilmiştir:

”İrkçi nefret, yabancı düşmanlığı, antisemitizm veya hoşgörüsüzlük ifade eden saldırgan milliyetçilik de dâhil olmak üzere, hoşgörüsüzlüğe dayalı diğer nefret biçimlerini yayan, teşvik eden, savunan ya da haklı gösteren her türlü ifade biçimidir.”

Tarlach McGonagle’a (McGonagle’dan akt. Karaköse, 2010) göre nefret söylemi önyargı ve peşin hükümlerden bağımsız olmayan, geniş bir yelpazeye yayılan esnek bir söylemdir. Söylemin etkisi nefret etmekten yola çıkarak nefreti teşvik etmeye, aşağılamaya, hakarete varabilen bir özelliğe sahiptir.

² Çalışma kapsamında kullanılacak veriler, Hrant Dink Vakfı bünyesinde yürütülen bir proje olan *Medyada Nefret Söyleminin İzlenmesi Projesi*’nden elde edilmiştir. Proje kapsamında 16 ulusal gazete elden taranmakta, doğrudan nefret söylemi üreten haber ve yazılar seçilmektedir. Dört aylık taramaların sonunda hazırlanan raporlarda elde edilen verilerde; nefret söylemine maruz kalan grupların hangileri olduğu, ne sebeple ve hangi yöntemle hedef alındıkları incelenmektedir. Proje kapsamında temel metinler ve raporlar www.NefretSoylemi.org adresinde yayınlanmaktadır.

³ Adı geçen gazetelerde sadece haber ve köşe yazıları taranmış, bunlar dışındaki öğeler (karikatür, ilan vs.) kapsam dışında bırakılmıştır.

Gazeteciliğin ideal çerçevesini korumak için uluslararası ve ulusal düzeyde çeşitli basın kuruluşlarının yayınladığı medya etiği kuralları vardır. Toplumun çevresinde yaşananları bilmek istemesinin neticesinde ortaya çıkmış olan basın müessesesi, bu ilkelerin genel yaklaşımına göre halkın haber alma hakkının tahakkuku için bilgiyi haberleştirirken olayları bütün yönleriyle, tarafsız ve adil olarak vermeli, bağımsız ve cesur olmalıdır. Örneğin Türkiye Gazeteciler Cemiyeti tarafından 1998 yılında hazırlanmış olan Gazetecinin Hak ve Sorumlulukları Bildirgesi'nde gazetecinin temel görevleri ve ilkeleri arasında şu ilkeye yer verilmektedir:

“Gazeteci başta barış, demokrasi, insan hakları olmak üzere insanlığın evrensel değerlerini, çok sesliliği, farklılıklara saygıyı savunur. Milliyet, ırk, etnisite, cinsiyet, din, dil, sınıf ve felsefi inanç ayrımcılığı yapmadan tüm ulusların, tüm halkların ve tüm bireylerin haklarını ve saygınlığını tanır. İnsanlar, topluluklar ve uluslararası nefreti, düşmanlığı körükleyici yayından kaçınır. Bir ulusun, bir topluluğun ve bireylerin kültürel değerlerini ve inançlarını veya inançsızlığını doğrudan saldırı konusu yapamaz. Gazeteci her türlü şiddeti haklı gösterici, özendirici ve kışkırtan yayın yapamaz.”⁴

Yine Reuters haber ajansının temel ilkelerinden birinde habere konu olan kişinin ırk, renk, etnik veya dini aidiyetinin ancak konu ile alakası varsa belirtilebileceği vurgulanmıştır. (Keeble'den akt. Alğan ve Şensever, 2011: 18).

Nefret söylemi, Türkiye toplumunun gündelik yaşantısında sıklıkla karşılaşılan bir olgudur. Türkiye gibi toplumsal çeşitliliği yoğun olan ülkelerde, hakim kimliklerin azınlık kimliklerine yönelik ürettiği söylem, beslediği ön yargı ve olumsuz algı ve tutumlar bu olguyu sık sık görünür kılmaktadır. Nefret söyleminin ulusal ve uluslar arası düzeydeki medya etiği ilkelerine rağmen yaygın ulusal medyada kullanılması toplumsal barışı zedelemekte, farklı dinî ve etnik gruplara karşı olumsuz yargıları çoğaltmaktadır.

Nefret Söylemi Türleri

Türkiye'de, medyada nefret söyleminin izlenmesi çalışmaları yapan birkaç kuruluş bulunmaktadır. Sosyal Değişim Derneği, Hrant Dink Vakfı bünyesinde sürdürülen Medyada Nefret Söylemini İzleme Projesi ile Irkçılığa ve Milliyetçiliğe DurDe! Girişimi, bu kuruluşların en çok bilinenleridir.

Medyada Nefret Söylemini İzleme Projesi, tespit edilen nefret söylemi içerikli haber ve yazıları, benimsedikleri söylemin niteliğine göre kategorilere ayırmaktadır. Bu konuda uluslararası bilimsel çalışmalardan yararlanılarak ve ülkeye özgü dil ve kültür farklılıkları dikkate alınarak belirlenmiş olan nefret kategorileri şunlardır:

1. Abartma / Yükleme / Çarpıtma: Bir kişi ya da olaydan yola çıkarak bir topluluğa yönelik olumsuz genellemeleri, çarpıtmaları, abartmaları, olumsuz atıfları içeren söylemler bu kategori altında değerlendirilmektedir (örneğin, olumsuz anlamda “bunlar Yahudi geleneğinde olağandır” gibi).

2. Küfür / Hakaret / Aşağılama: Bir topluluk hakkında doğrudan küfür, aşağılama, hakaret içeren söylemlerin yer aldığı kategoridir (örneğin, Kalles, Köpek, Kanı bozuk vb).

3. Düşmanlık / Savaş Söylemi: Bir topluluk hakkında düşmanca, savaşı çağrıştıran ifadelerin yer aldığı söylemler bu kategoride tasnif edilmektedir.

4. Simgeleştirme / Doğal bir kimlik ögesini nefret aşağılama unsuru olarak kullanma: Doğal bir kimlik ögesinin nefret, aşağılama unsuru olarak kullanıldığı, simgeleştirildiği söylemler için oluşturulmuştur (örneğin, olumsuz anlamda “senin annen Ermeni zaten” söylemi ya da “senin soyadın Davutoğlu mu Davutyan mı?” gibi.).

Bulgular

⁴ Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'nin “Türkiye Gazetecileri Hak ve Sorumluluklar Bildirgesi” için bkz. <http://www.tgc.org.tr/bildirge.asp> Erişim: 14 Ağustos 2013, 16:41.

Hrant Dink Vakfı bünyesinde yürütülen Medyada Nefret Söylemini İzleme Projesi, 2012 yılında 4'er aylık zamanları kapsayan üç adet rapor⁵ hazırlamıştır. Bu raporların analizi yapıldığında karşımıza şu sonuçlar çıkmaktadır:

Taranan gazetelerde 2012 yılında Yahudi kimliğine yönelik toplam 313 adet nefret söylemi içeren içerik üretilmiştir. Bu içeriklerden 59'u Yeni Akit, 46'sı Milli Gazete'de yer almıştır. Yeni Akit ve Milli Gazete'nin toplam ürettiği içerik sayısı 105'tir. Bu sayı 2012 yılında taranan gazetelerde yer alan nefret söylemi içerikli veriler toplamının %33,5'i oranındadır. 2012 yılında medyada yer alan nefret söyleminin yaklaşık 1/3'ü bu iki gazete tarafından üretilmiştir.⁶ Yeni Akit gazetesinin 2012 yılı günlük satış ortalaması 51.271 aynı dönemde Milli Gazete'nin günlük satış ortalaması ise 46.174 olmuştur. Bu iki gazetenin birden günlük satış ortalaması 97.445 olarak tespit edilmiştir.⁷ 2012 yılında Türkiye'deki günlük gazete tiraj ortalamasının yaklaşık 4.500.000⁸ olduğu göz önüne alındığında, 2012'deki nefret söylemi içerikleri toplamının %33,5'inin, satış oranı günlük gazete satış ortalamasının yaklaşık %2'sini teşkil eden bu iki gazete tarafından üretildiği görülmektedir.

Üretilen Nefret Söylemi	Toplam Nefret Söylemi	Yeni Akit	Milli Gazete	YA+MG
Sayı	313	59	46	105
Oran	100,0%	18,8%	14,7%	33,5%

Tablo 1. 2012 yılında taranan gazetelerde nefret söylemi içeren içeriklerin toplamı ile Yeni Akit ve Milli Gazete'nin toplamdaki oranı.

Proje çerçevesinde taranan gazetelerde 2012 yılında Yahudileri hedef alan toplam 106 nefret söylemi kapsamına giren toplam 106 içerik tespit edilmiştir. Bu içeriklerden 24'ü Yeni Akit, 30'u Milli Gazete'de yer almıştır. Yeni Akit ve Milli Gazete'de Yahudileri hedef alan nefret söylemi sayısı (54) 2012 yılında taranan gazetelerde yer alan nefret söylemi içerikli veriler toplamının yaklaşık %51'ü oranındadır. Yahudilere karşı 2012 yılında üretilen nefret söylemi içerikleri toplamının yarısından fazlasının, satış ortalaması toplam gazete satışının %2'si oranında olan bu iki gazete tarafından üretildiği görülmektedir.

Yahudileri Hedef Alan Nefret Söylemi	Yeni Akit	Milli Gazete	YA+MG
Sayı	24	30	54
Oran	22,6%	28,3%	50,9%

Tablo 2. 2012 yılında taranan gazetelerde Yahudilere karşı nefret söylemi içeriklerinin toplamı ile Yeni Akit ve Milli Gazete'nin toplamdaki oranı.

2012 yılında Yahudilere yönelik nefret söylemi içeren 106 içerikten 13'ü haber, 93'ü köşe yazısı kategorisinde yer almaktadır. Araştırmaya konu gazetelerde yer alan 54 içerikten ise 10'unun haber,

⁵ Bu raporlardan ilki Ocak-Nisan, ikincisi Mayıs-Ağustos ve sonuncusu Eylül-Aralık dönemlerini kapsamaktadır.

⁶ İstatistikler, Medyada Nefret Söylemini İzleme Projesi'nin üç raporundaki verilerin toplamından elde edilmiştir.

⁷ Günlük satış ortalaması Basın İlan Kurumu'nun internet sitesindeki aylık satış ortalamalarından elde edilmiştir. Örnek için bkz. Gazetelerin Ocak 2012 istatistikleri: <http://www.bik.gov.tr/istanbul/ocak-2012-tiraj-raporu/>

⁸ 2012 yılının günlük toplam gazete satış ortalaması Zaman gazetesi yazarı Ekrem Dumanlı'nın, Yay-sat ve Turkuvaş dağıtım şirketlerini kaynak göstererek her Pazartesi köşesine taşıdığı haftalık gazete tirajlarından yaklaşık olarak elde edilmiştir. Örnek için bkz. 24-30 Aralık gazete satış ortalamaları: http://www.zaman.com.tr/full-name/bitis-cizgisi_2037461.html

44'ünün köşe yazısı olduğu tespit edilmiştir. Bu durumu, çalışmaya konu olsun olmasın, bütün gazetelerde nefret söylemini bariz bir çoğunlukla köşe yazılarında ifade edildiğini göstermektedir.

Yayın Türü		Diğer Toplam	Yeni Akit	Milli Gazete	YA+MG
Haber	Sayı	3	9	1	10
	Oran	23,1%	69,2%	7,7%	76,9%
Köşe Yazısı	Sayı	49	15	29	44
	Oran	52,7%	16,1%	31,2%	47,3%

Tablo 3. 2012 yılında taranan gazetelerde Yahudilere karşı nefret söylemi içeriklerinin yayın türüne göre sayısal ve oransal dağılımı.

Yeni Akit gazetesinde rastlanan ve Yahudileri hedef alan 24 adet nefret söyleminin kategorilere dağılımına bakılacak olursa, Abartma / Yükleme / Çarpıtma kategorisinde 6, Küfür / Hakaret / Aşağılama kategorisinde 3, Düşmanlık / Savaş Söylemi kategorisinde 8 ve Simgeleştirme kategorisinde 7 içerik olduğu görülecektir.

Yine Milli Gazete'de Yahudilere yönelik nefret söylemi kapsamına giren içeriklerin kategorilere göre dağılımına bakıldığında, Abartma / Yükleme / Çarpıtma kategorisinde 13, Küfür / Hakaret / Aşağılama kategorisinde 4, Düşmanlık / Savaş Söylemi kategorisinde 13 içerik olduğu görülecektir. Bu gazetede Simgeleştirme kategorisinde içeriğe rastlanmamıştır.

Yahudileri hedef alan nefret söylemi kategorileri	54 içerikteki sayı ve oranı	Yeni Akit	Milli Gazete
Abartma / Yükleme / Çarpıtma	Sayı	6	13
	Oran	11,1%	24,1%
Küfür / Hakaret / Aşağılama	Sayı	3	3
	Oran	5,6%	5,6%
Düşmanlık / Savaş Söylemi	Sayı	8	14
	Oran	14,8%	25,9%
Simgeleştirme	Sayı	7	0
	Oran	13,0%	0,0%

Tablo 4. 2012 yılında taranan Yeni akit ve Milli Gazete'de Yahudilere karşı nefret söylemi içeriklerinin kategorilere göre dağılımı.

Tablo 4'de görüldüğü üzere, 2012 yılında hem Yeni Akit (8) hem de Milli Gazete'de (14) en fazla Düşmanlık / Savaş Söylemi kategorisinde içeriğe rastlanmıştır. İki gazetede yer alan 54 içeriğin 22'si bu kategoride üretilmiştir. İki gazetede elde edilen veriler toplamının yaklaşık yarısının düşmanlık ve savaş söylemi içermesi dikkat çekicidir. Nefret söyleminin yayılması için en işlevsel alanlardan birinin medya olduğu göz önüne alındığında söz konusu içeriklerin, okuyucuları Yahudiler aleyhine düşmanlığa teşvik ettiği görülmektedir.

Örneğin Milli Gazete Köşe Yazarı Mehmet Şevket EYGİ'nin 22 Ağustos 2012 tarihli ve "Moiz Kohen'ler"⁹ başlığını taşıyan yazısında, başka yazılarında olduğu gibi "Türkiye'de çok sayıda Kripto

⁹<http://www.vanasyanur.net/yazar/Istanbul-Saatli-bir-Bomba-Gibi/13842> Erişim: 15 Ağustos 2013, 05:15.

Ermeni, Kripto Yahudi, Sabataycı ve Pakraduni'nin bulunduğu ve bu grupların ülke için büyük tehdit oluşturduğu" anlatılmaktadır. Araştırma kapsamında elde edilen başka yazılarında olduğu gibi bu yazısında da Yahudilere ve diğer kimlik gruplarına karşı düşmanlığı teşvik edildiği görülmektedir.

Milli Gazete'den elde edilen içeriklerin 13'ü Abartma / Yükleme / Çarpıtma kategorisinde yer almaktadır. Bu sayı Yeni Akit gazetesinde aynı kategoride yer alan içerik sayısının (6) iki katından fazla ve iki gazeteden elde edilen toplam bulguların yaklaşık 1/4'ü oranına karşılık gelmektedir. Bu kategoride elde edilen verilerde, çoğunlukla haberin konusu ile ilgisi olmamasına rağmen Yahudi kimliği vurgulanarak negatif bir genelleme yapıldığı görülmektedir.

Örneğin, Simgeleştirme kategorisinde 7 içeriğe rastlanan Yeni Akit gazetesinde yer alan 06 Eylül 2012 tarihli ve Osman Yiğit imzalı bir haberde Die Welt Gazetesi'nin Türkiye muhabiri Boris Kolnonky, Türkiye aleyhine haber yapmakla ve kadınlara yönelik aşağılayıcı üslup kullanmakla eleştirilmiş ancak haberle ilgisi bulunmamasına rağmen Kolnonky'nin Yahudi kökenine vurgu yapılmıştır. Bu yaklaşım ile Yahudiler Türk düşmanı gibi gösterilerek onlar hakkındaki olumsuz yargılar pekiştirilmektedir. (www.NefretSoylemi.org).¹⁰ Aynı şekilde bir başka haberde, konu ile ilgisi olmamasına rağmen işadami İshak Alaton'un Yahudi kimliğine vurgu yapılmıştır.¹¹

KATEGORİLERDEN ÖRNEKLER

1. Abartma / Yükleme / Çarpıtma:

Milli Gazete'nin 23 Mayıs 2012 tarihli nüshasında "İbretlik Siyonistler Kıbrıs'tan önce OECD'de" başlığıyla yayımlanan Mahmut Toptaş imzalı köşe yazısında¹² yer alan "...İki bin yıldır dünya üzerinde yurt tutamayan, vardığı her yerde cüzamlı muamelesi gören Yahudilerin..." ifadeleri ile Yahudiler aleyhine olumsuz bir algı oluşturulmakta ve devamında Yahudilerin bu halde olmalarının sebebi olarak sayılan dokuz suçta yine negatif yargılar abartılarak verilmektedir.

2. Küfür / Hakaret / Aşağılama:

8 Mayıs 2012 tarihinde Milli Gazete'de, Mahmut Toptaş imzası ile yayımlanan "Gavura güvenmeyelim" başlıklı köşe yazısının¹³ başlığında yer alan "gavur" sözcüğünün Türk Dil Kurumu sözlüğündeki karşılığı "dinsiz kimse, kafır" şeklindedir.¹⁴ Yazının başlığı ve içeriğindeki bir çok ifade dinsel ayrımcılık içermektedir. Yazıda Müslümanların gayrimüslimlere güvendikleri için zarar gördükleri anlatılmakta, Müslüman olmayanlara güvenilemeyeceğini salık vermektedir.

3. Düşmanlık / Savaş Söylemi:

10 Ocak 2012 tarihinde Milli Gazete'de Reşat Nuri Erol imzası ile yayımlanan "Yahudiler ve Masonlar neden lanetleniyor?" başlıklı köşe yazısında¹⁵ Yahudilerin lanetlenmesi gerektiği ifade edilmekte ve "yeniden lanetleniyor oldukları" söylenmektedir. "...geçmişte kalben lanetlendiler, şimdi lisanen lanetleniyorlar, yakında fiilen de lanetlenirler..." ifadeleri ile okuyucu Yahudileri lanetlemeye teşvik edilmekte Yahudilere karşı düşmanlık duyguları pekiştirilmektedir. Yazının sonlarında yer alan "...halk arasında Masonlar da kalben Yahudiler kadar mel'un sayılıyorlar" ifadesi ile hem Yahudiler hem de Masonlara karşı nefret algısı oluşturulmaktadır.

17 Mayıs 2012 tarihinde Yeni Akit gazetesinde yayımlanan Ali Erkan Kavaklı imzalı "Ergenekon'un Ermeni ve Sabataycı militanları" başlıklı köşe yazısında¹⁶ bir kitapta yer alan bilgiler üzerinden kişilerin etnik kimliklerine vurgu yapılmaktadır. Yazı boyunca azınlık kimliklere karşı

¹⁰ "İstanbul'da bir İslamofobi fabrikatörü" haberi: <http://nefretsoylemi.org/detay.asp?id=700&bolum=bizden> Erişim: 15 Ağustos 2013, 05:31.

¹¹ "Dergâh böyle yağmalanmış" haberi: <http://nefretsoylemi.org/detay.asp?id=722&bolum=bizden> Erişim: 15 Ağustos 2013, 05:38.

¹² <http://nefretsoylemi.org/resimler/201205234012262225.pdf> Erişim: 15 Ağustos 2013, 22.32.

¹³ <http://nefretsoylemi.org/resimler/201205087445032000.pdf> Erişim: 15 Ağustos 2013, 22.52.

¹⁴ <http://tdkterim.gov.tr/bts/> Erişim: 15 Ağustos 2013, 22.55.

¹⁵ http://www.milligazete.com.tr/haber/Yahudiler_ve_Masonlar_neden_lanetleniyor/223010 Erişim: 15 Ağustos 2013, 21.50.

¹⁶ <http://nefretsoylemi.org/resimler/201205172100335956.pdf> Erişim: 15 Ağustos 2013, 23.08.

güvensizlik algısı oluşturmakta Ermeni, Rum ve Yahudileri düşman konumuna yerleştirmekte ve tehdit olarak göstermektedir.

4. Simgeleştirme:

11 Ocak 2012 tarihli Yeni Akit gazetesinde yer alan Muhammet Erdoğan imzalı haberin başlığı şöyledir: “Eurovision'da Türkiye'yi Yahudi mi temsil edecek? - Bonomo Rahatsızlığı.”¹⁷ Eurovision Şarkı Yarışması'nda Türkiye'nin bir Yahudi müzisyen olan Can Bonomo tarafından temsil edilecek olmasının eleştirildiği haberde yer alan “...sözde hoşgörü mesajı vermek uğruna bir Yahudi'nin seçilmesi tepki topluyor.” İfadeleri aracılığıyla Türkiye'nin bir Yahudi tarafından temsil edilmesinin doğru olmadığı ifade edilmektedir. Haber hem Bonomo'yu ötekileştiriyor hem de Bonomo'nun Yahudi kimliği ile Yahudilere ilişkin olumsuz yargılar beslenmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmadan çıkarılabilecek bir sonuç, genel olarak nefret söyleminin ve özellikle Yahudilere karşı üretilen nefret söyleminin en fazla Milli Gazete ve Yeni Akit gazetelerinde görüldüğüdür. 2012 yılında üretilmiş bütün nefret söylemlerinin 1/3'ünün, Yahudilere ilişkin nefret söylemi içeriklerinin ise 1/2'sinin, günlük gazete satış ortalamasının %2'sini kapsayan iki gazete tarafından üretilmiş olması dikkat çekicidir. Ayrıca içerik taramasında elde edilen bulgular hem medyanın genelinde hem de bu iki gazetede nefret söylemini haberlerden çok köşe yazıları yoluyla üretildiğidir. Köşe yazılarının yorum içeren metinler olması sebebiyle haberde olduğu gibi bir haber-yorum ayırımına dikkat edilmediğinden yazar kendi ideolojisi ve dünya görüşüne yabancı veya düşman gördüğü unsurlara karşı nefret söylemi üretebilmekte, bu kesimlere karşı olumsuz yargıları pekiştirebilmektedir. Nitekim Milli Gazete yazarı Mehmet Şevket EYGİ'nin, 2012 yılında toplam 19 yazısında nefret söylemine rastlanmış, Yahudiler bu yazılardan 18'inde ya tek başına ya da başka gruplarla birlikte söylemin hedefi olmuşlardır.

Gazete ve gazeteci, toplumdaki önyargı ve ayrımcılığın azaltılmasında önemli rol oynayabilirler. Ancak görülen o ki ön yargı ve ayrımcılık gazeteler aracılığıyla üretilmektedir. Medya etiği ilkeleri, söz konusu öteki gruplar olduğunda ihlal edilebilmekte, ideoloji gazeteciliğin önüne geçebilmektedir.

Nefret söylemi, söyleme maruz kalan bireyleri hedef almakla kalmaz onlarla ortak karakteristik (etnik, kültürel, dinsel vs.) özelliklere sahip grupları söylemin potansiyel hedefi yapar. Ayrıca bu saikle yapılmış bir saldırı, saldırıya maruz kalan grup üyeleri üzerinde normalden fazla etki bırakır. Bu sebeple Alğan ve Şensever (2011: 7) nefret saikiyle işlenmiş suçların, herhangi bir önyargı saiki olmadan işlenebilecek benzer suçlardan ayrı olarak değerlendirilmeleri gerektiğini savunur. Örneğin, yaşlı bir kadının evine girerek altınları için onu öldürmek suçu ile yaşlı kadının aynı zamanda azınlık olan kimliğine duyulan nefret ve hakim kimlik grubuna mensup olmanın avantajı ile onu öldürmüş olmak suçu Alğan ve Şensever'e göre ayrı değerlendirilmelidir. Çünkü bir insanın kimliğinden dolayı öldürülmesi yahut öldürülmesinde kimliğinin de etkili olması, mağdur kimlik grubuna ait bireylerde bir infial uyandıracak, toplumda güvende olmadıkları düşüncesine sebep olacaktır. Bu durum da toplumsal huzur ve barışın tehdit altında olacağı bir sonuca sebep olabilmektedir.

Sonuç olarak toplumdaki hakim algıyı etkilemesi itibarıyla medyadaki nefret söyleminin olumsuz bir etkisinin söz konusu olduğu söylenebilir. Dolayısıyla medyadaki nefret söyleminin dikkate alınması gereken bu yönü, gazetelerdeki belirli kimliklere dair nefret söylemlerinin olumsuz etkilerinin göz ardı edilemeyecek ölçüde önemli kılmaktadır. Buradan hareketle medyadaki nefret söyleminin en aza indirgenmesine dair şu görüşler sıralanabilir:

Medya okur-yazarlığı yaygınlaştırılarak medyanın algıları şekillendirmedeki rolü azaltılabilir, medyanın olumsuz işlevi işlevsizleştirilebilir.

Medya çalışanlarına ayrımcılık ve ırkçılık gibi konularda eğitim verilerek haberlerin dilinden sayfa düzenine kadar nefret söyleminin gazetede yer almamasını sağlayacak alt yapı oluşturulabilir (Alğan ve Şensever, 2011: 73).

¹⁷<http://nefretsoylemi.org/resimler/201201136228753924.pdf> Erişim: 15 Ağustos 2013, 22.16.

Basın meslek ilkelerinin gerektirdiği şekilde insan hakları odaklı bir habercilik benimsenebilir, bilginin haberleştirilmesi sürecinde nefret söyleminin mağduru veya potansiyel mağduru konumundaki insanların temsili sağlanabilir (İnceoğlu, 2009: 5).

Sivil toplum kuruluşları nefret söylemi ve nefret suçu ile mücadele konusunda çeşitli çalışmalar yaparak hükümetin ilgili konuda yasal düzenleme yapması için ikna edebilir (Alğan ve Şensever, 2011: 73).

Hükümet, nefret söylemi ve nefret suçu ile ilgili olarak, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ek 12 No'lu Protokol, Ulusal Azınlıkların Korunmasına Dair Çerçeve Sözleşme ve Eğitime Ayrımcılığa Karşı UNESCO Sözleşmesi gibi uluslararası insan hakları belge ve sözleşmelerine taraf olarak nefret söyleminin önlenmesi konusunda yasal düzenlemeler yapabilir (Alğan ve Şensever, 2011: 73).

KAYNAKÇA

Alğan, C.,Şensever, L. (2011). Ulusal Basında Nefret Suçları: 10 Yıl, 10 Örnek. İstanbul: Sosyal Değişim Derneği Yay.:18.

Arhan F. vd. (1999). Medya Eleştirisi ya da Hermes'i Sorgulamak. Öteki Yayınevi.

Bekiroğlu, O. (2011). "Kültürlerarası İletişim Bağlamında Türk Basınında Etnik Kimliklerin Sunumu". Yayınlanmamış Doktora Tezi. Anadolu Üniversitesi.

İnceoğlu, Y. (2009). "Medya'da Nefret Söylemi". Medya'da Nefret Söyleminin İzlenmesi Çalışma Toplantısı sunumu:<http://nefretsoylemi.org/detay.asp?id=43&bolum=makale> Erişim: 15 Ağustos 2013, 06.42

Karaköse, N. (2010). "Nefret Söylemi ve Medyadaki Yansımaları", NefretSoylemi.org. (<http://nefretsoylemi.org/detay.asp?id=57&bolum=makale>). Erişim: 14 Ağustos 2013, 15:54.

Ruhavioğlu, R. (2013). "İslamî Medyanın Roboskî İmtihanı", iç. Bilge Adamlar Dergisi, Sayı:33, Temmuz 2013.

Türkiye Gazeteciler Cemiyeti, "Türkiye Gazetecileri Hak ve Sorumluluklar Bildirgesi" <http://www.tgc.org.tr/bildirge.asp> Erişim: 14 Ağustos 2013, 16:41.

Yıldırım, N. vd. (2011). Nefret Suçlarının Önlenmesinde Sivil Toplumun Rolü, İHAD Yay. s.11.

<http://www.bik.gov.tr>

<http://www.milligazete.com.tr/>

<http://www.nefretsoylemi.org/>

<http://www.tdk.org.tr/>

<http://www.yeniakit.com.tr/>

http://www.zaman.com.tr/full-name/bitis-cizgisi_2037461.html#tumYazi

BİLGİNİN DİNSELLEŞTİRİMESİ: YENİ ÜMİT DERGİSİNDE “İLİM” VE “BATILI BİLİM” KAVRAMLARI¹

Deniz Ali GÜR²

ÖZET

Bilimin ve bilimsel olanın tanımlanması sorunsalı, epistemolojik tartışmalar ile doğrudan ilgilidir. Bilimsel Devrim ve Aydınlanma Çağı'nın bilim ve felsefe alanında tetiklediği sıçrama, modern bilimlerin diğer bilgi türlerine üstünlük kurarak doğumunu ve yöntem alanında da akılcılığın egemenliğini getirmiştir. Bilgi ve bilimin ilahi değil dünyevi, imana değil nedenselliğe bağlı yasalara tabi hale gelmesiyle, bilgi ve bilimin kültürel boyutu önemsizleşerek evrensel bilgi ve bilim anlayışı yaygınlık kazanmıştır. Günümüzde bilimin sözü edilen niteliğinde bazı değişimlerin olduğuna tanık oluyoruz. Özellikle dinsel olanın yükselişinin görüldüğü yerlerde, farklı bir bilim paradigması arayışında olduğu gözlenmekte, bilimin gerçeğe ulaşma kapasitesine dönük bir şüphecilik, akıl, bilim, iman ve metafizik arasında konulan sınırların aşıldığı girişimlere rastlanmaktadır.

Bunlardan hareketle bu çalışmada, söz konusu girişimi temsil ettiğini düşündüğümüz İslami eğilimli Yeni Ümit dergisi analiz edilecektir. Öncelikle adı geçen derginin bilim tanımına ve faaliyet alanlarına bakılacaktır. Çünkü bilimin ne'liğine ilişkin tartışmalarda “ilim” ve “Batılı bilim” kavramları arasında ayrıma giden dergi, bu alanları ayırmak konusunda özenli bir çaba içinde olmaktadır. Ardından iman ve akıl arasında yeni bir bağ kurmak isteyen derginin, (imanlı) ilim ve “Batılı bilim” olarak yaptığı ayrımın arka planına bakılacaktır. Bahsedilen çalışmada, seçilen dergiler, bilim-ilim teması altında derin hermeneutik yöntemiyle ideoloji analizine tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bilginin İslamlaştırılması, evrensellik, bilim, nedensellik, ilim.

ABSTRACT

The question of defining science and what is scientific is directly related to epistemological discussions. The leap in the fields of science and philosophy triggered by Scientific Revolution and the Age of Enlightenment brought the birth of the modern science establishing superiority over other types of knowledge and the hegemony of rationalism in methodology. As knowledge and science was beginning to depend on earthly and causal laws rather than divine and faithful, a universal understanding of knowledge and science was becoming widespread since the cultural dimension of knowledge and science had started to become insignificant. Contemporarily, it is obvious that this feature of science is changing. There is a seek for a different scientific paradigm in which there is skepticism towards the potentials of science to find the truth and the boundaries among reason, science, faith and metaphysics are transgressed especially in the regions where the religious is rising.

In this paper the Islamic oriented journal of Yeni Ümit is going to be analyzed in that respect. Firstly we are going to deal with the journal's definition of science and fields of study since it spends quite an effort for the distinction of “ilm” and the “Western science” that it uses in the discussions on what science is. Then we are going to focus on the background of the distinction between the (faithful) ilm and the “Western science” made by the journal trying to establish a new type of relation between faith and reason. In this paper we are going to make ideology analysis of the selected issues of the journal under the theme of science and ilm by using the method of deep hermeneutics.

Keywords: Islamization of knowledge, universality, science, causality, ilm

¹ Bu çalışma, yazarın henüz tamamlanmamış olan “Bilginin Dinselleştirilmesi: Yeni Ümit Dergisinin Sosyolojik Analizi” adlı yüksek lisans tezinin içindeki veri analizinin bir bölümünü kapsamaktadır.

² Arş. Gör., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, denizaligur@gmail.com.

GİRİŞ

Marx'ın ortaya koyduğu yöntemin büyük tarihsel önemi şudur: bilgi gerçekliğin edilgen ve düşüncede kalmış bir kavranışı değildir, gerçekliği etkin bir biçimde yeniden inşa etmenin bir aracıdır.

Boris Hessen³

Felsefe ya da bilim ile din, akıl ile dogma arasındaki gerilim belki de düşüncenin tarihi kadar eskidir. Antik Yunan'da, Ortaçağ Avrupası'nda, farklı yer ve zamanların Müslüman toplumlarında aynı gerilimin farklı biçimlerine rastlamaktayız. Ancak Aydınlanma Çağı, bu gerilimde dengenin akıl lehine köklü biçimde değiştiğine tanık olmuştur.

Reform ve Rönesans'tan başlayarak Aydınlanma'ya giden süreçte doğa bilimsel ve siyasal-toplumsal alanlara dair tartışma ve gelişmelerin iki ayrı koldan ilerleyerek birbirini etkilediği söylenebilir. Bu nedenle Aydınlanma Çağı'na giden süreci bu iki kolu birbirinden ayırarak inceleyeceğiz. Her iki alana da içkin olan felsefe için ayrı bir başlık açmayacağız.

KOPERNİK'TEN DARWİN'E BİLİMSEL DEVRİM

*Kopernik, ürkek de olsa, doğa meselelerinde, kilise otoritesine,
ölüm yatağında iken yayımlanan ölümsüz eseriyle sert bir şamar indirmiş,
doğa biliminin bağımsızlığını ilan eden bu devrimci hareket ile,
Luther'in Papalık Buyruğunu yakması sanki tekrarlanmışır.
Doğa biliminin teolojiden kurtuluşu bu tarihten başlar (...)*

Friedrich Engels⁴

Nikola Kopernik'in astronomi alanında önyak olduğu yenilikler, bu alanın sınırlarını aşarak tüm bilimleri etkilemiş, birkaç yüzyıla yayılan bir düşünsel mayalanmayı tetiklemiştir. Hızlı bir bilimsel gelişim ve zihinsel dönüşüm getiren bu süreç Bilimsel Devrim olarak anılmaktadır (Kuhn, 2012: 13).

Kopernik'in De Revolutionibus Orbium Caelestium adlı çalışması basılmadan önce fizik alanında Aristoteles'in, astronomi alanında ise Batlamyus'un görüşleri hakimdi. Bu düşüncelerin adıyla anılan düşünce sistemleri, birbirleriyle uyumsuz oldukları halde bir arada var olabiliyorlardı. Bu uyumsuzluğa son vermek için yeni bir sistem geliştirmeye karar veren Kopernik, her iki düşünürü de aşan radikal bir astronomi ve fizik modeli ortaya koymayı başardı.

Batlamyus'un modelinde evrenin merkezinde olduğu varsayılan Yer devinimsizdi. Aristoteles de evreni Ay üstü-Ay altı ya da ulvi-süfli olmak üzere iki kısma ayırıyor, bu iki kısımda farklı fizik yasalarının geçerli olduğunu savunuyordu. Kopernik ise merkezinde Güneş'in durduğu, Yer'in ise gerek kendi ekseninde gerekse Güneş'in etrafında döndüğü ve tamamında aynı fizik yasalarının geçerli olduğu bir evren modeli önerdi.

Geleneksel fizik ve astronomi anlayışlarının reddi, dinsel dogmaya karşı da açık bir meydan okumaydı. Yer'in ve insanoğlunun ayrıcalıklı konumu Hıristiyanlığın yaşamsal öğelerindendi. Güneş'in etrafında dönen ve evrenin kalaniyla aynı fizik yasalarına tabi sayılan Yer alelade bir gezegene dönüşüyor, diğer gezegenlerde de yaşamın var olabileceği önermesi Adem ile Havva'nın gerçekliğinin sorgulanması anlamına geliyordu (Kuhn, 2012: 22). Özetle, Kopernik'in tarihsel değeri Yer'e tanınan ayrıcalığın geçersizliğini göstermesinden gelmektedir. İnsanoğluna tanınan ayrıcalığın geçersizliğinin bilimsel dayanağını ise ağırlıklı olarak Charles Darwin'e borçluyuz.

Darwin, Evrim Teorisi'ni 1830'lu yılların başlarında Beagle gemisiyle çıktığı yaklaşık 5 yıllık bilimsel gezinin sonucunda geliştirdi. Daha tura çıkarken evrim hipotezini geliştirmişti, ama hipotezini

³Hessen, Boris. Newton'un Principia'sının Toplumsal ve İktisadi Kökleri-2. *Bilim ve Gelecek*(114): Ağustos 2013. S. 42-53, s. 52.

⁴Engels, Friedrich. "Adım Adım Bilimsel Devrim" Ender Helvacıoğlu (der.) *Bilimsel Devrimin Başyapıtları* (İstanbul, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 2012) içinde, çev. Arif Gelen s. 74-82. S. 76

gözlemle doğrulamak istiyordu (Pekünlü, 2012: 282). Olgusal olana yaptığı vurgu, Darwin'in ayırt edici yanlarındanadır.

Darwin, Evrim Teorisi'nin belkemiğini oluşturan 4 önermeden⁵ hareketle basit bir model kurmuştu: Türün her bireyi farklıydı ve kendi özelliklerini döllerle aktarıyordu. Her bireyin verdiği döllerden yalnızca bir kısmı hayatta kalabiliyordu. Üreme ve çevre koşullarına uyum açısından daha elverişli özelliklere sahip olan döllerden daha fazlası hayatta kalıyor, söz konusu özellikleri sonraki kuşaklara aktarıyordu. Bunun kuşaklar boyu devam etmesi sonucunda ise elverişli özelliklere sahip olan türler varlığını koruyor, buna sahip olmayanlar ise eleniyordu. Darwin buna “doğal seçim” adını verdi.

Darwin, doğal seçilimin-henüz teorileştirilmemiş olsa da-insanlık tarafından pratik olarak kavrandığını, binlerce yıldır bitki ve hayvan ıslahında kullanıldığını ortaya koydu (Ertan, 2012b: 291). Binyıllardır bilinen gerçekliklerin Darwin'in teorisinde sarsıcı bir konuma yerleşmiş olması, olguların derlenmesinin bilimsel gelişim için yeterli olmadığını, söz konusu olguların tutarlı bir teorik model içinde sunulması gerektiğini göstermiştir. Darwin'in bilim ve felsefe çevrelerinden gördüğü ilginin arkasında, tezlerinin radikalliğinin yanı sıra, ortaya koyduğu teorik model de vardır.

Evrim Teorisi insanoğlunun elindeki ilahi ayrıcalığı almış, onu bilimin araştırma nesnesine dönüştürerek doğadaki gerçek yerine oturtmuştu(Ertan, 2012b: 292). Üreten ve simgesel düşünebilen tek tür olan insanın diğer canlılardan üstün yanları elbet vardır⁶ ancak Darwin, evrimin birçok boyutunu olduğu gibi bu konuyu da doğaüstü güçlere başvurmaksızın, bilimin rehberliğinde tartışmıştır(Ertan, 2012a: 284). Darwin'in bu katkısı önemlidir.

MACHIAVELLİ VE ROUSSEAU

Aydınlanma, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu

bir ergin olmama durumundan kurtulmasıdır.

Immanuel Kant⁷

“Aydınlanma nedir?” sorusuna Immanuel Kant yukarıdaki yanıtı veriyor ve devam ediyor: “ Bu ergin olmayış durumu ise, insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışıdır.” (2000: 17)

Bilimsel devrimlerden ayrı düşünülemez olan Aydınlanma, akılcı olanın siyasal ve toplumsal alana da uyarlanmasını getirmiştir. Burada ayrıntılı bir Aydınlanma çözümlemesi yapmamız mümkün olmasa da, akılcılığın siyasal ve sosyal teori alanlarına yansımalarını sırasıyla NiccoloMachiavelli ve Jean-Jacques Rousseau üzerinden tartışacağız.

Machiavelli, politikayı ahlak ve dinden ayrı yasaları olan özerk bir eylem olarak görür (Gramsci, 2007: 219). Bu yaklaşım, sahibini politikayı bilimselleştiren düşünür olarak tarihe geçirmiştir. Machiavelli bu yaklaşımı sayesinde olması gereken yerine olana odaklanmış, eylemlerini Kutsal Kitap'a değil, yaşanmış deneyimlerin nesnel değerlendirmesine referansla biçimlendirmiştir (Şenel, 2012: 38).

Machiavelli, politika silahını egemen sınıfların tekelden kurtaran düşündürdür. Prens adlı eserini yazarken bunu amaçlamış olup olmaması bir yana “uygulanıp da sözü edilmeyen” yöntemleri halk sınıflarının bilgisine sunmuş, siyasetin üzerindeki perdeyi sıyırmıştır. Bu halde Machiavelli halka

⁵Darwin'in imzasını taşıyan *Türlerin Kökeni* adlı eserde Evrim Teorisi, 4 temel önerme ile formüle ediliyordu: 1. Her türün bireyleri varyasyon gösterir. 2. Bu varyasyonlardan bazıları döllere aktarılır. 3. Her nesilde yaşayabilecek olandan daha fazla döl verilir. 4. Bireylerin üreme ve hayatta kalmaları rastgele değildir. Hayatta kalan ve üremeye katılan bireyler, ya da üremeye en fazla katkısı olanlar, en elverişli varyasyonlara sahip olanlardır. Bunlar doğal olarak seçilmiş olacaktırlar(1980: 459).

⁶İnsan beyninin diğer hayvanlarınkine üstünlüğüne dair bkz. Şenel, A. (ed.) 2012. *Bilim ve Bilimsel Yöntem*. İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı. S. 15-16.

⁷ Kant, Immanuel. “Aydınlanma Nedir?” Sorusuna Yanıt(1784). *Toplumbilim*(11): Temmuz 2000. S. 17-21. S. 17.

seslenmekte, kendisini de halkla-feodal egemenler tarafından yönlendirilen değil, kendi kaderine yön verme iradesini gösteren bilinçli bir halkla- özdeşleştirmektedir(Gramsci, 2007: 220-222).

Gramsci'den aktardığımız tespit sonradan icat edilmiş bir yakıştırma olmayıp Machiavelli tarafından Prens'in daha ilk sayfalarında ifade edilmiştir:

Basit ve hatta aşağı tabakadan bir yurttaş olduğum halde, hükümdarların yönetme tarzları hakkında görüş bildirmek ve kurallar koymak cüretini gösterdiğim için, kimsenin beni kendini beğenmişlikle suçlamasını istemem. Bir manzara resmi yapmak isteyenler, dağların ve yüksek yerlerin yapısını ve görünümünü yakalamak için nasıl ovalara inerlerse ve buna karşılık, ovaları resmetmek için nasıl yükseklerle çıkarlarsa, aynı şekilde, halkların tabiatını iyi tanımak için, hükümdar; hükümdarları tanımak için de halk olmak gerekir.⁸

Hükümdarlara dönük abartılı saygı ifadeleri bir yana bırakıldığında geriye politikanın nesnel olarak incelenmesi ve yönetenlere dair bilginin ancak halkta bulunabileceği önermeleri kalıyor. Çağın göre radikal sayılması gereken bu siyasal yaklaşımın sosyal teori alanındaki yansımalarını ise Rousseau'da görmek mümkün.

Rousseau, diğer Aydınlanma düşünürleri ile hem ortak hem farklı yönler taşıyan bir düşünürdü. Aydınlanmacıların ortak paydaları olan akla güven ve insanlığın ilerleyeceğine duyulan inanç Rousseau'da da vardı(Timuçin ve Timuçin, 2010: 115-116, 122-123). Ancak Aydınlanmacıların ufkunu aşan kimi katkıları Rousseau için ayırt edici olmuş, Aydınlanma ile Marksizm arasındaki köprü olarak tanımlanmasının yolunu açmıştır.

Aydınlanma düşünürleri insanlığın kesintisiz olarak ilerleyeceğine, bilimsel ve sanatsal gelişimin mutlak olarak insanlığın yararına olduğunu savunurken Rousseau bilim ve sanatın kendinde iyi olmadığını, çoğunluğun zararına olan lüks ile yan yana gelebildiklerini, her ne pahasına olursa olsun zenginleşmeye çalışanlar tarafından araçsallaştırılabildiklerini ve bu nedenle ahlakın düzelmesine yardım etmeyeceklerini ortaya koydu (2007: 9, 13, 17).

Voltaire tarafından toplum düşmanı, D'Holbach ve çevresi tarafından da münzevi olarak eleştirilmesi (Hakan, 2012: 25-26) Rousseau'nun Aydınlanma geleneğinin dışına düştüğü anlamına gelmemektedir. Rousseau Aydınlanma'nın temel değerleri olan akıl ve ilerlemeye inancı paylaşmaktadır. Ancak insanlığın kendiliğinden ileriye gitmeyebileceğini görmektedir. Rousseau'nun itirazının bilim ve sanatın kendisine değil, kötüye kullanılmasına olduğunu şu sözlerinden çıkarmak mümkündür: "(...)bilimi hor görmeye insan nasıl cesaret edebilir? (...) Kendi kendime, benim yaptığım bilimi kötülemek değil, erdemli insanlar karşısında erdemi savunmaktır dedim."(2007: 5).

Afşar Timuçin ve Ali Timuçin, çağını kavrama, köklü biçimde eleştirme ve geleceğin yolunu açmada belirleyici olan Rousseau'yu "Aydınlanma'nın başkışisi" olarak tanımlamakta ve kötülüğün kaynağı olarak da mülkiyetin gelişimiyle belirginleşen uygar yaşamı gördüğünü eklemektedirler(2010: 21).

Kötülüğün kaynağı olarak mülkiyeti gören ve bilim ile sanatın kötüye kullanılabilmesi tehlikesine işaret eden Rousseau "Aydınlanma'nın başkışisi" olarak tanımlandığında, Aydınlanma'nın günümüzdeki taşıyıcısı da Marksizm olmaktadır. Reel sosyalizmin çözülüşü bu nedenle Aydınlanma'nın geriye çekilmesiyle sonuçlanmış, neo-liberalizm ekonominin yanında siyasal ve ideolojik düzlemlerde de belirleyici referans kaynağı olmuştur.

NEOLİBERAL MUHAFAZAKÂRLIĞIN YÜKSELİŞİ

80'li yıllar, sınıf olgusunun ve Aydınlanma geleneğinin reddi zemininde bir almaşık oluşturan neoliberalizm, yeni muhafazakarlık ve postmodernizmin eş zamanlı yükselişine tanık oldu.

Bildiğimiz anlamda neoliberalizmin temel metinlerini Friedrich Auguste von Hayek ile Milton Friedman tarafından kaleme alınmıştır. 1947'de İsviçre'nin Mont Pelerin kasabasında Hayek'in çağrısıyla toplanan liberal düşünürler tarafından kurulan Mont Pelerin Cemiyeti de dini ilerlemenin önünde engel olarak gören klasik liberalizmin aksine, toplumsal güçleri serbest piyasayı koruyacak

⁸Machiavelli, Niccolo. 1998. *Hükümdar*, çev. H. Kemal Karabulut. İstanbul: Sosyal Yayınlar, s. 66.

biçimde yönlendirileceği ve bireysel özgürlüklerin biçimlendireceği bir tarih anlayışına sahiptir. Cemiyet, muhafazakarlığı neoliberalizmin merkezine yerleştirmektedir. (Balaban, 2010: 50) Devlet otoriter olmalı, ama piyasaya müdahale etmemeli, piyasanın önündeki engelleri kaldırmak için geleneksel yapılarla uyum içinde çalışmalıdır.

Wendy Brown, 2000-2008 yılları arasında yeni muhafazakarlığın Amerikan siyasetinde ana akım oluşunu, tekil bir rasyonalitenin egemenliği olarak değil, iki farklı rasyonalite olarak neoliberalizm ile yeni muhafazakarlığın buluşması olarak yorumlar(2006: 693).Neoliberalizm esnek emek rejimine geçişi, sosyal refah devleti yerine serbest piyasacılığın yerleşmesini, tek taraflı bir yönetim yerine farklı aktörlerin sürece katılımı anlamında yönetişimi, devlet müdahalesi yerine piyasanın kendi mecrasında yürümesini önerir.(Harvey, 2005: 66, 77) Yeni muhafazakarlık da geçmiş ve mevcut değerlerin savunuculuğunu üstlenir. Devletin piyasaya değil, sosyal düzene müdahalesini savunur. (Brown, 2006: 699-700) Yeni muhafazakarlığın neoliberalizmle bu türden sentezi sınıf temelli örgütlenme ile sınıfsal referanslı siyasetin alanını daraltmış, kimlik siyasetinin ve kültüralizmin önünü açmıştır. Dinsel hareketlerin ve dinsel ideolojinin güçlenmesinin gerisinde bu vardır.

POSTMODERNİST KOPUŞ

Modernitenin en yüksek aşamasının yaşandığı, bilime inanç ve geleceğe dair iyimserliğin en güçlü olduğu tarihsel döneme damgasını vuran, belirsizlik olmuştur. Aydınlanma'nın merkezinde duran iki varsayım, birer mit olarak algılanmaya başlamıştır: 1) İnsanlığın kurtuluşu, 2) Bilginin bütünselliği. Birincideki gerileme ikincinin gerilemesine yol açmış, bilimi sorgulanır hale getirmiştir.

“Büyük anlatı, ne türden bağlantılar kullandığından ve spekülative anlatı ya da kurtuluş anlatısı olmasından bağımsız olarak, güvenilirliğini yitirdi,” önermesi(Lyotard, 1984: 37) postmodernizmin özlu bir anlatıdır. Büyük anlatı, dünyayı açıklamak için her şeyin anlaşılmasını ve insanlığın kurtuluşunu getirebileceği iddiasındaki bir bilgi türünün kullanılmasıdır. Bilgiye duyulan güvenin kaynağı Aydınlanma'dır ve bilgidan kastedilen, temel olarak bilimsel bilgidir.

Büyük anlatı, bütünlük demektir. Bütünlük düşüncesindeki gerileme, bilim dahil tüm büyük anlatıların gerilemesine yol açmıştır. Büyük anlatıların gerçekliği temsil etmediği, küçük anlatıların dünyayı anlamının önemli bir yolu olduğu düşüncesi öne çıkmıştır. Jean-François Lyotard, tekil bir bilgi türüyle her şeyin bilinemeyeceğini, bilim dışındaki bilgi türlerinin alternatif bakış açıları kazandıracağını savunur.

Bilimin tek bilgi türü olmadığı, farklı bilgi türlerinin de göz önünde bulundurulması gerektiği görüşüne itiraz etmek mümkün değildir. Ama bilimin bugüne kadar “anlatı” adlı bir diğer bilgi türüyle “rekabet ve çelişki” içinde olduğu(Lyotard, 1984: 7) önermesi zorlamadır. Ne var ki bu zorlama, İsmet Özel'in 1984 yılında bir sempozyumda sunduğu bildirimde bilgi-bilim ayrımı yaparak bilimin dünyasından bilginin dünyasına geçişi savunmasında da gördüğümüz gibi bilginin İslamileştirilmesi açısından işlevseldir(2005:25). Bilim-bilgi ayrımına fazlaca çubuk bükülerek bilimin sıradanlaştırıldığı bu bildiri, bilginin İslamileştirilmesinin postmodern karakterini ortaya koymaktadır.

Postmodernizmin bilginin İslamileştirilmesi üzerindeki etkisinin yöntem alanında da gözlemlendiği iddia edilebilir. Dinsel ideolojinin bilimle ontolojik olarak uyumsuz unsurlarının dahi bilimin gündemine sokulmasına dönük girişimleri meşrulaştırmak için Jean-François Lyotard'ın Wittgenstein'dan aldığı ve “dilnin gerçeklerini, özellikle de pragmatik yönünü vurgulamak” olarak açıkladığı dil oyunlarından yararlanılmaktadır.⁹ Bu konuyu analiz kısmında açacağız.

BİLGİNİN İSLAMİLEŞTİRİLMESİNİN TARİHSEL ARKA PLANI

12 Eylül 1980 darbesiyle Türkiye'de demokrasi askıya alınmış, sol siyasi hareketler ile işçi sendikaları ve demokratik kitle örgütlerinin üzerine gidilmiş, YÖK'ün kuruluşuyla üniversite özerkliği ortadan kaldırılmıştır. Gerek cunta yönetimi, gerekse sonrasında iktidara gelen ANAP hükümetleri işçi ve memur ücretleri ile sosyal haklarda kısıntıya gitmiş, ithal ikameci ekonomiden serbest piyasaya ve serbest ticarete dayalı neoliberalizme geçiş programını uygulamışlardır. Devlet Planlama Teşkilatı'nda

⁹Lyotard, J.F. *a.g.e.* s. 9-10

kamucu ve korumacı eğilimlere sahip oldukları için solcu olarak bilinen bürokratların yerini “takunyahılar” olarak anılan ve Turgut Özal’a yakınlıkları bilinen serbest piyasa yanlısı muhafazakar bürokratların alması, bir bakıma 12 Eylül sonrası Türkiye’yi resmetmektedir. Neoliberal ekonomi politikalarına Türk-İslam sentezi eşlik etmiştir.

Türkiye’de siyasal İslam bu koşullarda güçlenmiştir. Milli Görüş partilerinin oy oranlarını her seçimde arttırmalarının yanında “yeşil sermaye” olarak bilinen İslami sermaye gruplarının ekonomideki ağırlığı artmış, sosyal bilimler, edebiyat ve kültür alanlarında yeni bir İslami literatür filizlenmeye başlamıştır. Güncel siyasal ve toplumsal sorunlara, eğitim politikalarına, ekonomiye, sosyal ve beşeri bilimlere ek olarak doğa bilimlerine İslami bir perspektif kazandırmayı hedefleyen yayınların ve yazarların sayısında artış yaşanmıştır.

Hasan Aydın’ın “postmodern bir proje” olarak tanımladığı “bilginin, değerlerin ve eğitimin İslamlaştırılması”¹⁰ ya da burada anılması gerektiği kadarıyla bilginin İslamlaştırılması bu döneme ait bir olgudur. Neoliberalizm ve muhafazakarlığın eş zamanlı yükselişine uyumlu bir zemine oturan İslamcılık, bilim tartışmalarında postmodernizmin olanaklarını keşfetmiş, bu alana dönük tartışmalarda postmodernist bir çizgi benimsemiştir. Bu eğilimin önde gelen temsilcilerinden olan Yeni Ümit dergisinin incelenmesi, İslamcılığın postmodernizmle sentezinin Marksist anlamda ideoloji kavramının kılavuzluğunda analizi için önem taşımaktadır.

METODOLOJİ

Çalışmanın konusu Yeni Ümit dergisi olduğu için, 3 aylık olarak çıkan derginin 1988-2012 aralığındaki toplam 98 sayısının tümü araştırma evrenimize dahildir. Analiz için 1988-2012 aralığında her yıldan 1 sayıyı almak suretiyle toplam 25 sayılık bir örneklem oluşturduk. Analizde yararlandığımız sayıların listesi şu şekildedir:

- 1 (Temmuz-Ağustos-Eylül 1988)
- 3 (Ocak-Şubat-Mart 1989)
- 10 (Ekim-Kasım-Aralık 1990)
- 11 (Ocak-Şubat-Mart 1991)
- 16 (Nisan-Mayıs-Haziran 1992)
- 20 (Nisan-Mayıs-Haziran 1993)
- 25 (Temmuz-Ağustos-Eylül 1994)
- 28 (Nisan-Mayıs-Haziran 1995)
- 34 (Ekim-Kasım-Aralık 1996)
- 35 (Ocak-Şubat-Mart 1997)
- 40 (Nisan-Mayıs-Haziran 1998)
- 45 (Temmuz-Ağustos-Eylül 1999)
- 50 (Ekim-Kasım-Aralık 2000)
- 54 (Ekim-Kasım-Aralık 2001)
- 58 (Ekim-Kasım-Aralık 2002)
- 62 (Ekim-Kasım-Aralık 2003)
- 64 (Nisan-Mayıs-Haziran 2004)
- 70 (Ekim-Kasım-Aralık 2005)

¹⁰Aydın, Hasan. 2008. Postmodern Bir Proje: Bilginin, Değerlerin ve Eğitimin İslamlaştırılması. *Postmodern Çağda İslam ve Bilim* içinde, 65-82. İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı.

73 (Temmuz-Ağustos-Eylül 2006)

76 (Nisan-Mayıs-Haziran 2007)

81 (Temmuz-Ağustos-Eylül 2008)

83 (Ocak-Şubat-Mart 2009)

90 (Ekim-Kasım-Aralık 2010)

91 (Ocak-Şubat-Mart 2011)

95 (Ocak-Şubat-Mart 2012)

DERİN HERMENEUTİK VE İDEOLOJİ ANALİZİ

J. B. Thompson, ideoloji analizinde yararlandığı derin hermeneutik yöntemini üç evreye ayırır: 1. Sembolik biçimlerin üretildiği, dolaşıma sokulduğu ve algılandığı toplumsal ve tarihsel koşulların incelendiği toplumsal-tarihsel analiz, 2. Bir yapıyı açığa vuran kompleks sembolik inşalar olan sembolik biçimlerin iç organizasyonunun incelendiği formel/söylemsel analiz, 3. Bir sembolik biçimin dile getirdiği ya da temsil ettiği içeriğin muhtemel anlamını içerecek biçimde yaratıcı olarak inşa edildiği yorumlama/yeniden yorumlama. Thompson'ın önerdiği metodolojik çerçeve, sıklıkla düşülen bir hatadan ayrı olarak, nesnel analiz ile söylem analizi ve yorumlama arasında metodolojik bir karşıtlık kurmayıp bunların eklettik değil, tutarlı bir sentezini ortaya koyduğu için önemli(Thompson, 1992: 22, 275).

Thompson derin hermeneutiğin belirli biçimlerinden birisi olarak gördüğü ideoloji analizinin anlam ile iktidar arasındaki ilişkilere odaklanarak sembolik biçimlerle yorumlama arasındaki ilişkiye dair yeni soruları gündeme getirdiğini, bu nedenle ayırt edici ve eleştirel bir karakter kazandığını belirtir(1992: 279). Yani ideoloji analizinde eleştirel yaklaşım, tercih edildiğinde başvurulacak olan değil, yöneme için olan bir olgudur.

İdeoloji kavramı, kendinde bir kötülük taşımasa da, eleştirel yaklaşımın ışığında iyiden ya da kötüden, işçi sınıfından ya da sermaye sınıfından, ezilenden ya da ezenden yana olan arasında ayırım yapma ve dolayısıyla ikincisine karşı ilkinin savunan bir ideoloji geliştirmenin zeminini sunmaktadır. İdeolojiyi mücadelenin tamamlayıcı bir unsuru olarak gören bu yaklaşım (Thompson, 1992: 10) bir anlamda ideolojiyi hapisane değil, mücadele alanı olarak tanımlayarak (McNally, 2000: 43) postmodernizme karşı Marksizmin yanında konumlanır.

Sembolik biçimler, belirli tarihsel ve toplumsal koşullarda üretilir, dolaşıma çıkarılır ve algılanırlar. Bunun yanında sembolik biçimlerin iç yapısıyla, kurucu öğeleri ve bunların birbiriyle ilişkisiyle, ayrıştırılabilir parçalarıyla iç örüntüsü, tarihsel ve toplumsal koşullarla karşılıklı etkileşim içinde bulunmakta, bu koşullara indirgenmesi mümkün olmayan özgünlükler taşımaktadır. Bu nedenle "bilginin İslamlaştırılması" olarak adlandırdığımız ideolojiyi üreten metinler olarak Yeni Ümit dergisini, dergide yer alan yazıların içeriğiyle neoliberal dönüşüm, İslamcılığın neoliberalizme eklenmesi ve postmodernizmi araçsallaştırması gibi olgular arasındaki ilişkiler üzerinden analiz edeceğiz. Bu analizde yukarıda tanımladığımız derin hermeneutiğin belirli bir biçimi olan ideoloji analizi yönteminden yararlanacağız.

İDEOLOJİNİN İŞLEME ŞEKİLLERİ

Derin hermeneutik yönteminin bir biçimi olan ideoloji analizi, ideolojinin tarihsel ve toplumsal arka planı ile birlikte ideolojinin işleme şekillerinin analizini de içermektedir. Thompson, bu işleyiş şekillerinin ayrılmaz bir parçası olan sembolik inşa stratejilerini aşağıdaki gibi tasnif etmektedir.

Tablo-1¹¹

Genel modlar	Sembolik inşa stratejileri
Meşrulaştırma	Rasyonelleştirme Evrenselleştirme Anlatılama
Gizleme	Yer değiştirme Örtmece yapma Mecazlı anlatım (Örneğin geniş anlamda kullanma, ad aktarması, metafor)
Birleştirme	Standartlaştırma Birliğin simgeselleştirilmesi
Parçalama	Ayrıştırma Ötekinin tasfiyesi
Şeyleştirme	Doğallaştırma Ebedileştirme Adlaştırma ve edilgenleştirme

ANALİZ

Bilim Tanımının İslamileştirilmesi

Bilime ve bilgiye nasıl yaklaşıldığı sorunsalı, öncelikle bilimin hangi referanslarla tanımlandığıyla ilgilidir. Yeni Ümit dergisinin “ilim” olarak adlandırmayı tercih ettiği bilimi tanımlarken iki temel referansa başvurduğu gözlemlenmektedir: Kültür ve iman.

Her şeyden önce belirtmeliyiz ki, din-ilim tenakuzunu iddia eden kişilerin bahsini ettiği şey, ‘ilim’ değil, ‘bilim’dir. İlim, ‘aydınlık’ kokan ‘din’ kokan bir kelimedir; hakikat soluyan ve kişiyi Sırat-ı Müstakim’e götüren bir ışık kaynağı, bir gerçekler manzumesidir. ‘Bilim’ denilen şey ise, kendisine biçilen elbise, yüklenen fonksiyon ve kazandırılan ma’nâ ile karanlıklar, kaos ve karadelikler manzumesidir. İlim, bizde doğup büyümüş, aslını ve çekirdeğini bizden almışken, bilim, rasyonalizmiyle, pozitivizmiyle batının mahsulüdür. Bu bilim, hakikatı ve bütün hakikatlerin kaynağı mutlak hakikatı inkârla işe başlar ve hatalar, yanlışlar, ihtimaller üzerinde gide gide güya doğruya varmaya çalışır. Oysa, elde bütün yanlışların vurulacağı, bütün gerçekdışların tartışılacağı bir hakikat olmadan, doğruya nasıl varılabilir?”¹²

Yeni Ümit dergisi-ileride alıntılatacağımız kısımlardan görülebileceği gibi- çoğu kez ilim ve bilim kavramları, daha doğrusu İslami ilimlerle modern bilimler arasındaki ayrımı silikleştirerek bilimsel tartışmalarda İslami referanslara alan açmayı tercih etse de bu pasajda ilim-bilim ayrımını netleştiriyor. “Aydınlık-karanlık” dikotomisi, “kokma” ve “elbise biçme” metaforları ve “ma’nâ” vurgusuyla varlığını hissettiren kültürel referans, bu ifadelerin devamında açıkça dile getiriliyor: “İlim, bizde doğup büyümüş, aslını ve çekirdeğini bizden almışken, bilim, rasyonalizmiyle, pozitivizmiyle batının mahsulüdür.”

Bilime yaklaşımdaki kültürel referansın açıkça ifade edildiği söz konusu cümle, sembolik inşa stratejileri açısından da değerlendirilmeyi hak ediyor. Kültüralizmin bir gereği olarak aşırı öznel ve taraflı bir dil kullanılıyor. “Doğu” ya da “İslam dünyası/coğrafyası/ medeniyeti” gibi nesnel ifadeler yerine “biz” demeyi tercih ediyor. “Doğu-batı” ayrımı yerine “biz-batı” ayrımını koyarak durum tespitiyle yetinmediğini, kendi konumunu bu kategorilerden biriyle özdeşleşerek belirlediğini ortaya koyuyor. Aydınlanma’nın evrensel ve nesnel bilgi anlayışı ile bilgi ve bilimin evrensel biçimleri

¹¹Thompson, J. B. 1992. *Ideology and Modern Culture*. Cambridge: Polity Press, s. 60. Ayrıca, söz konusu mod ve stratejilerin tanımı için bkz. A.g.e. s. 61-66.

¹² Başyazı. Kur’an’ı Kerim ve İlmi Hakikatler-1. *Yeni Ümit*(16): Nisan-Mayıs-Haziran 1992. <http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/kur-an-i-kerim-ve-ilmi-hakikatler-1/bolumuc#.UT87SBz8FOI>
İndirilme tarihi: 2 Temmuz 2013.

olabileceği ve bu evrensel biçimlerin yerel biçimlerden daha üstün ve kapsayıcı olduğu yönündeki varsayımlarını da değer yüklü kavram seçimleriyle reddediyor.

“Bilim” olarak adlandırdığı faaliyet alanını tanımlarken kullandığı kelime haznesi de örtmece stratejisinin ürünü. Bilimin batıllığını vurgularken onun “rasyonalizmi” ve “pozitivizmi” gündeme getiriyor. Pozitivizm bir tarafa, rasyonalizmin batıllıkla özdeşleştirilmesi doğru değil, çünkü rasyonel olanın merkeze konması, doğulu ya da batılı, kültürel olanın ikincilleştirilmesini getirecektir. Bu nedenle rasyonalizm herhangi bir kültürel referansa indirgenemez. Ancak bundan ayrı olarak, Türkçede “akılcılık” ve “olguculuk” terimleriyle ifade edilebilecek olan kavramların Batı dillerinden geçmiş biçimlerinin kullanılmasında kasıt aramak mümkün. “Pozitivizm” teriminin kullanımını yaygınlığı nedeniyle olağan karşılasak bile, “akılcılık” terimi Türkçe sosyal bilim literatüründe yaygın biçimde kullanılmaktadır. Kavramların Batı dillerinden geçmiş biçimlerinin kullanılması, söz konusu kavram ve değerlerin Batı’ya ait olduğunu ima etmeye dönük örtmece stratejilerinden ibarettir. Bu düşünceye kavramların Batı’da doğmuş oldukları gerçeğinden hareketle itiraz etmek mümkün olsa da, bu itirazın sahiplerinin yine Batı’da doğmuş olan “muhafazakarlık” kavramını neden “konzervativizm” terimiyle ifade etmediklerini ve muhafazakarların neden kendilerini “konzervatif” olarak adlandırmadıklarını da açıklamaları gerekecektir.¹³

Bilim anlayışının kültürel referansla tanımlanması, Yeni Ümit sayfalarında açık seçik tanımlanmayan bir “hikmet” kavramı eşliğinde gerçekleşiyor: “Yine, en az beşyüz yıl, İslâm toplumlarına hâkim olmuş ilmî anlayışta elbette hikmet esas olmuş, metafiziğe husûsî bir yer verilmiş, fakat akıl, mantık, araştırma ve gerektiğinde parçalara inip inceleme asla gözardı edilmemiştir.”¹⁴

Burada ne olduğu açıklanmayan hikmetin olası tanımı için Ali Bulaç’a başvurulum: “Felsefe, etimolojik olarak “hikmet sevgisi”ni öngörmekle birlikte, felsefe tarihinde gaybın haberleri ve vahyin bilgisiyle kutsal bir bağ kurmaktan özenle kaçınması, onun “hikmet” yönünü kaybetmesi sonucunu doğurmuştur(...)”(2007: 23-24).Yeni Ümit’ten aktardığımız yazıda Bulaç’ın bu tanımına referans bulunmamakla birlikte “hikmet” kavramının buna benzer bir anlamda kullanıldığını düşünebiliriz. Böylelikle “hikmet” sözcüğünün İslami karşılığı, evrensel anlamıymış gibi sunularak örtmece yapılıyor. Ancak Bilimsel Devrim ve Aydınlanma’yla yaygınlaşan modern bilim anlayışıyla uyumsuzluk, esas olarak cümlenin sonunda dışa vuruluyor: “metafiziğe husûsî bir yer verilmiş, fakat akıl, mantık, araştırma ve gerektiğinde parçalara inip inceleme asla gözardı edilmemiştir.” Akıl, mantık, araştırma ve parçalara inip inceleme modern bilimin “gerektiğinde göz ardı edilmeyen” değil, asli unsurlarıdır.

Yeni Ümit’in bilim anlayışında ise, bilimsel düşüncede mutlaka yer bulması gerektiğini savunduğu iman, meşru bir unsur olmanın ötesinde asli unsur haline gelmektedir:

Aşk’tan yoksun ilim insanlık için bir uğursuzluk sebebi, yaydığı ışık da yerlerin ve denizlerin karanlık geceleri gibidir (24). Onaylanan ilim, evrene ilahî aşkın bakışını da kapsar; bu aşk, Mutlak Varlık’a yol bulma, son tahlilde, O’na sığınma heyecanıdır. Bu aşktan beslenmelidir işte ilim. Bu aşktan soğumuş, ona yabancılaşmış ilimse, en çok bir düşünceler tiyatrosuna benzer. Sahnelenen oyun da, Samiri’ninki gibi, bir büyüdür, bir göz bağlamadır(25). Öyleyse, "donma tehlikesine uğrayan insan ruhunu ısıtmak için, akıldan aşka, maddeden mânâya, dar ilimcilikten metafiziğin şiirine"(26) bir köprü kurulmalıdır.¹⁵

Burada akıl, küçümsenmenin ötesinde aşağılanmaktadır. Akla dayanan modern bilim “göz boyama” olarak tanımlanmakta, akılcılık “donma tehlikesi” metaforu ile reddedilmekte, çare ise

¹³Muhafazakar düşünce sisteminin tarihine dair bir tartışma için bkz. Hirschman, Albert O. 1994. *Gericiliğin Retoriği*, çev. Yavuz Alogan. İstanbul: İletişim Yayınları.

¹⁴Ünal, Taha F. Geleceğin Toplumu ve Nur Risâleleri. *Yeni Ümit*(20): Nisan-Mayıs-Haziran 1993. <http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/gelecegin-toplumu-ve-nur-risaleleri/bolumuc#.UT89uxz8FOI>İndirilme tarihi: 2 Temmuz 2013.

¹⁵Kılıç, Sadık. Akıl ile Kalbin Uzlaşmasından İnsanın Ebedi Mutluluğuna Doğru. *Yeni Ümit*(3): Ocak-Şubat-Mart 1989. <http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/akil-ile-kalbin-uzlasmasindan-insanin-ebedi-mutluluguna-dogru#.UT8rkxz8FOI>İndirilme tarihi: 2 Temmuz 2013.

akıldan aşka(ya da imana), maddeden mânâyâ(ya da materyalizmden idealizme) kaçışta aranıyor. Bilimsel düşünce de “dar ilimcilik” gibi olumsuz değer yüklü bir kavram seçimi ile mahkum ediliyor.

Postmodernizmin Olanakları

Bilimin akıl yerine iman, evrensellik yerine İslamilik ve Doğululuk üzerine kurulması beyhude bir çaba olarak görülebilir. Oysa savunucuları tarafından “küreselleşme” olarak adlandırılan neoliberal dönemde seküler değerlerin yerini dinselleşme almakta ve bu durum gelir ve eğitim düzeyinin düşük olduğu toplumlarla sınırlı kalmamaktadır. Refah artışına dinselleşmenin bilimi kuşatması eşlik edebilmektedir.¹⁶

Dinselleşme fenomeni dinsel hareketlerin akıntıya karşı kürek çekmesinin ürünü olmayıp maddi gücünü muhafazakarlığın yükselişinden, ideolojik cephaneliğini ise postmodernizmden almaktadır. “Halbuki insaflı hatta ilmî mantığa uygun olarak en az ilmî hipotezler kadar inanç esasına dayalı naslar da dikkate alındığı takdirde, hem bilimin gelişmesine hem de tefekkür hayatımızda yeni ufukların açılmasına sebep olabiliriz”¹⁷ cümlesinde de görüldüğü gibi bilim gibi akla ve bilime ait kıstaslara bağlı kalarak faaliyet yürütülmesi gereken bir alanın kapılarını dinsel öğelere açmakla da kalmayıp dinsel öğeleri en az bilimsel öğeler kadar(belki de onlardan daha çok) dikkate almayı öneren ve bunun bilimsel mantığın ürünü olduğunu iddia edebilen Yeni Ümit salt İslam inancıyla yetinmemekte, inancı bilimsel tartışmalara dahil edebilmek için postmodernizmin hakikate, akla, bilime ve yönetime dönük şüpheciliğini işlevselleştirmektedir. Burada İslam dışı referanslar devreye girmektedir.

Bilimi dinsel referanslarla tanımlama çabası her zaman bu kadar naif olmayıp dinsel referanslara dayanmayan bilim anlayışlarını küçümseme biçimini de alabilmektedir. “Postmodernizm veya Sorgulanan Modernizm” yazısıyla postmodernizmi, İslami referanslara meşruiyet kazandırmasından öte bir ideolojik çerçeve olarak Yeni Ümit sayfalarında tartışmaya açan Yusuf Alan¹⁸ İslam’ı temel almayan bilim tanımlarını yetersiz sayarak küçümsemektedir: “Vahyi gözardı eden Batılı görüş, bilginin temelini, "beş duyu" olarak tabir edilen hislerde ve "akıl"da arar. Gözlem ve deneye tabi tutamadığı şeyler bu görüş için bir mana ifade etmez. Böyle bir düşüncenin doğurduğu "bilim" anlayışı da fizik ötesini dikkate almaz.”¹⁹

Burada dergide sıkça rastladığımız örtmece stratejisinin bir başka örneği “vahyi göz ardı etme” ifadesinde görülüyor. Modern bilimin dinsel referanslara kapılarını kapama ve bu yaklaşımını bilimsel olarak temellendirme tercihi, “göz ardı etme” gibi umarsızlık ve dar görüşlülük gibi olumsuz değerler içeren bir deyimle adlandırılarak mahkum ediliyor. Bu argümanın üzerine oturtulan “fizik ötesini dikkate almama” eleştirisi de, yine “dikkate almama” ifadesinde gördüğümüz örtmecenin yanı sıra, varlığı ya da yokluğuna dair bilimsel olarak fikir yürütülemeyecek olan “öbür dünya” inancını bilime dayatmakta, bilimi dine tabi hale getirme hedefine hizmet etmektedir. Burada postmodernizmin yukarıda değindiğimiz bilginin bütünselliğinin reddi ve diğer bilgi türleriyle gerilim içinde olan bilimle hesaplaşma gibi unsurlarının sahaya sürüldüğünü görüyoruz. Yine yukarıda İsmet Özel’e referansla aktardığımız bilimin dünyasından bilginin dünyasına geçiş kavramsallaştırmasında olduğu gibi bilimi itibarsızlaştıran, bilimsel olmayan bilgi türlerinin mevzilerini güçlendiren yaklaşımın bir örneği bu pasajda sergileniyor.

Yeni Ümit salt bilim karşıtı argümanlarını değil, mantık yürütme biçimini de postmodernizme borçlu. Akla dayanmayan ve tutarlı bir yöntemsel modeli dışlayan kelime oyunu, Yeni Ümit sayfalarında etkin biçimde kullanılmaktadır:

¹⁶Nanda, Meera. 2012. *Tanrı Piyasası*,çev. Selen Serezli. Ankara: Notabene Yayınları, s. 35, 41.

¹⁷Ataseven, Asaf. Kerim’e göre İnsanın Yaratılışı. *Yeni Ümit*(1): Temmuz-Ağustos-Eylül 1988. <http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/k--kerime-gore-insanin-yaratilisi#.UNnAVHcIwK>İndirilme tarihi: 2 Temmuz 2013.

¹⁸İlgili yazı için bkz. Alan, Yusuf. Postmodernizm veya Sorgulanan Modernizm. *Yeni Ümit*(28): Nisan-Mayıs-Haziran 1995. <http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/postmodernizm-veya-sorgulanan-modernizm#.UT9GERz8FOI>İndirilme tarihi: 2 Temmuz 2013.

¹⁹Alan, Yusuf. Bilginin Temeli. *Yeni Ümit*(25): Temmuz-Ağustos-Eylül 1994. <http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/bilginin-temeli#.UT9DPxz8FOI>İndirilme tarihi: 2 Temmuz 2013.

Kur'an "Her şeyden çift çift yarattık ki, iyice düşünesiniz." (Zariyat: 49) buyurmaktadır. Mevcut her şeyin bir çifti olduğu görüşü büyük ilmî destek bulmuştur. Bu görüş öyle ısrarla savunulmaktadır ki, ilim adamları dünyamıza eş başka bir dünyanın varlığını düşünmeye itilmiştir. Bu öbür dünya, dünyamızda olmayan bazı özelliklerle (ölümsüzlük gibi) donatılmış bir dünyadır. Bu yeni görüş, "her şeyi çift yarattık" gerçeğine gelip dayanmaktadır.²⁰

Canlıların dişi ve erkek cinslerini kast ediyor olması muhtemel olan bir ifade, öteki dünya inancının temeli olarak sunuluyor. İslam inancında olan ama burada nasıl bir mantıksal örgüden türetildiği belli olmayan "ölümsüzlükle donatılmış öbür dünya" bilimsel bir gerçekmiş gibi sunuluyor. Böyle bir dünyaya dair elimizde bilimsel veri olmaması ve yukarıda sunulan argümanların da buna işaret etmemesi dert edilmeyerek "Ya doğruysa" gibi bir varsayım öne sürülüyor ve herhangi bir eklemeye gerek duyulmadan "Demek ki doğru" noktasına varılıyor. Varılan sonuç ile kullanılan argümanların bilimsel olmayışı bir yana, mevcut argümanlar da bu sonuca işaret etmiyor. Dil oyunu, İslam inancını bilime dayatmak için işlevsel biçimde kullanılıyor.

Postmodernizmin bu tarz bir akıl yürütmeyi öngörmediği, kastın bu olmadığı itirazı mümkündür. Ancak Lyotard'a referansla aktardığımız yöntemsel çerçevenin yukarıdaki pasajı çürütecek ya da gayrimeşru kılacak unsurlara sahip olmadığını söyleyebiliriz. Hatta tam tersine bu akıl yürütme tarzı için Lyotard'dan aktaracağımız şu iki alıntıyı dayanak yapmak mümkündür: "Kuralları kendi içinde bir meşruiyet taşımaz, oyuncular arasında...bir sözleşmenin nesnesidir...her ifade, oyunun içinde bir "hamle" olarak görülmelidir." "...anlatı bilgi, kendi meşruiyeti sorunsalına öncelik vermez ve kendisini, mantığa ve kanıtı başvurmaksızın, kendi aktarımının pragmatikliğinde doğrular"(1984: 10, 27). Özet olarak nesnellik, bilim ve yöntemsel tutarlılığın reddedildiği noktada Yeni Ümit'in vardığı sonuç da meşrudur.

Yeni Ümit'in bilginin İslamileştirilmesi projesi doğrultusunda postmodernizmi pragmatik biçimde kullandığını açıklamaya çalıştık. Derginin tutarsızlığı had safhalara taşıyan kendi pragmatizminin farkında olacağına ve bunu açıkça ifade etmekte beis görmeyeceğine ihtimal verilmeyebilir ancak Yeni Ümit'in siyasal saiklerle yayıncılık yapan bir dergi olması, yadırganması beklenecek olan tavrın gösterilmesini getirebiliyor:

Postmodernizmi olumlu bir şekilde yorumlayıp mevcut hâdiselere yön vermemiz gerekmektedir. Postmodernizm akademik çevrelerde tartışılan felsefi spekülasyonlar olmaktan çıkmalı ve şu anki Batı dünyasını tahlil etmede bir kıstas olarak kullanılmalıdır. Fikir hürriyeti, çoğulculuk ve farklı düşüncelere açık olma gibi postmodernizmin desteklediği kavramlar üzerinde durulmalı, nezaket, çalışkanlık ve disiplin gibi bazı ortak noktalardan hareketle postmodern dünyayla diyaloglar kurulmaya çalışılmalıdır. Elimizi çabuk tutabilirsek postmodernizm akımı bizim için bir Hudeybiye olabilir.²¹

Bu kadarla kalsa postmodernizmin tözsel olarak İslam inancıyla uyumlu görüldüğü sonucu çıkarılabilir. Ancak yazarın aynı yazıda İslam inancıyla postmodernizm arasındaki sınırın net olduğunu hatırlatmaya gerek duyması, postmodernizmle kurulan ilişkinin pragmatik karakterini şüpheye yer bırakmayacak biçimde ortaya koyuyor: "Vahiy kaynaklı naslarla eşya ve hâdiseleri mânâlandırıp yorumlamaya çalışan insanlar "fundamentalist" damgasını yer. Çünkü postmodernist bir şüphecilik çağında, kesin inançlara sahip insanların dünya görüşleri çok "radikal" kabul edilir."²²

²⁰Khan, Waheed-edDeen. Kur'an ve İlmi Keşifler. *Yeni Ümit* (1): Temmuz-Ağustos-Eylül 1988. <http://www.yeniunit.com.tr/konular/detay/kuran-ve-ilm-i-kesifler#.UNwQaHcltWk>İndirilme tarihi: 2 Temmuz 2013.

²¹Alan, Yusuf. Postmodernizm veya Sorgulanan Modernizm. *Yeni Ümit*(28): Nisan-Mayıs-Haziran 1995. <http://www.yeniunit.com.tr/konular/detay/postmodernizm-veya-sorgulanan-modernizm#.UT9GERz8FOI>İndirilme tarihi: 2 Temmuz 2013.

²²A.g.m.

Akılcı ve Evrensel Olanı Temsil İddiası

Yeni Ümit'in akılı küçümseme ve bilimi kültürel ve dinsel referanslarla tanımlama eğilimlerinden yukarıda söz ettik. Ancak postmodernizmin olanaklarını etkin biçimde kullanan dergi, bu eğilimleriyle eş zamanlı olarak akılcı ve evrensel olanın kendi pozisyonu olduğunu da iddia edebilmektedir.

Matbû akıl insanda potansiyel güç olarak bulunan akıldır. Mesmû akıl ise, bu gücün geliştirilmiş, eğitilmiş olanıdır.

Matbû akla Resûlullah (sav) şu sözleriyle işaret etmektedir: "Allah, akıldan daha şerefli bir varlık yaratmamıştır."²³

Akli olanı temsil iddiasındaki özgüven evrensel olanı temsil iddiasında da kendini göstermekte, "Biz de evrensel olanla uyumluyuz" naifliğinin ötesinde, modern bilim anlayışının evrensel değil Hıristiyan ve Yahudi olduğu yönünde bir saldırganlığa dönüşmektedir:

Laboratuvarlarda kâinata, eşya ve hâdiselere Kur'ân'ın adesiyle bakabilen ma'nâ ve ışık insanları, ilimleri gerçek yerine oturtacak, ilimleri ve insanlığı 'bilim' in götürüp bıraktığı çıkmazdan kurtaracak ve Yahudi maddeciliğiyle, Hıristiyan spiritüalizmine son vereceklerdir.²⁴

Ayrıntıya girmesek de iki noktayı vurgulamakta yarar var: 1. "İlimleri gerçek yerine oturtma" vurgusu bilimin asıl temsilcisinin İslami çevreler olduğu gibi iddialı bir varsayıma dayanıyor. Bu varsayım Bilimsel Devrim ve Aydınlanma'yla ontolojik uyumsuzluk içindedir. 2. "Yahudi maddeciliği" ve "Hıristiyan spiritüalizmi" vurguları, İslami olanın evrenselliği iddiasının yanında düşmanlık izlenimi vermektedir ve ötekinin tasfiyesi stratejisinin örneğidir.

Derginin diğer tezleriyle birlikte düşününce bu başlık altında ele aldığımız yaklaşım yadırganabilir. Durumu yazarlar arası farklılıklarına bağlamak mümkündür. Ancak ağırlıklı olarak siyasal saiklerle yayıncılık yapan ve belli bir siyasal projeyi takip eden bir derginin yazarları arasında görüş farklılıkları sınırlı olacaktır ve akıl ile evrensellik düşüncesine yaklaşım gibi bilim ve bilginin tanımında önemli yer tutan konularda görüş farklılığı olmaması beklenir.

Bu noktada postmodernizmin sağladığı bir başka olanak gündeme gelmektedir: Nesnelliğin ve yönetsel tutarlılığın reddedildiği noktada akli ve evrenselliği İslami referanslarla tanımlamak meşru bir tavır olmaktadır. Akli olanın Kur'an'a ve tevhid inancına yönelmek olduğu iddiası buraya oturmaktadır: "Bu açıdan diyebiliriz ki; eşyayı temaşa edip hâdiseleri okuyabilenler, okuyup tevhide bağlayanlar mâkulü takip ettikleri gibi, Kur'an' duyup, dinleyip içi ne sindirenler de hep akli bir yol takip etmiş sayılırlar."²⁵

Postmodernizmin bu olanakları sağlıyor olması bir yana, Yeni Ümit'in bu olanaktan yararlanmaktaki ısrarı tartışılmayı hak etmektedir. Yeni Ümit İslamcı bir yayın olarak Bilimsel Devrim ve Aydınlanma'nın miraslarını reddetmekte, ancak modern dönemde bunların topyekun dışında kalamayacağını bilmektedir. Bu nedenle nesnelliğin dayattığı ölçüde modernitenin içinde kalarak onu kemirmeyi, alanını daraltmayı ve modernliğin biçimini İslamileştirmeyi tercih etmektedir. Akli ve evrensel olmayı önemsemeyen dergi, bu nedenle akli ve evrensel olarak kabul görmeyi önemsemektedir.

Yukarıda yaptığımız tespit niyet okumasına değil Yeni Ümitsayfalarındaki beyanlara dayanmaktadır. Bu dünyayı vmodern bilimleri reddetmek yerine siyasal bir proje olarak bu alanlara hakim olma görevi net bir biçimde tarif ediliyor:

²³Gülçür, Musa Kazım. Kur'an'da Akıl -1. *Yeni Ümit* (28): Nisan-Mayıs-Haziran 1995. (<http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/kuranda-akil--1#.UT9IExz8FOI> İndirilme tarihi: 2 Temmuz 2013.

²⁴Başyazı. Kur'an'ı Kerim ve İlmi Hakikatler-1. *Yeni Ümit*(16): Nisan-Mayıs-Haziran 1992. <http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/kur-an-i-kerim-ve-ilmi-hakikatler-1/bolumuc#.UT87SBz8FOI> İndirilme tarihi: 2 Temmuz 2013.

²⁵ Başyazı. Aklın İki Yüzü ve Makuliyet. *Yeni Ümit*(45): Temmuz-Ağustos-Eylül 1999. <http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/aklin-iki-yuzu-ve-makuliyet/bolumuc#.UUONcxz8FOI> İndirilme tarihi: 2 Temmuz 2013.

Bu dünyayı aşağılamak insanları bu dünyadan soğutmaya çalışmak, hakikatte İslami bir tavır olmadığı gibi dünyevi ilimleri de aşağılamak İslami bir yol değildir. Bütün dünyanın ve İslam dünyasının üzerinden bir batı silindiri geçmiş ve omurgasını ezmiştir. Önümüzdeki çağı ve bilgi çağını da kaçırsak bu sefer beynimiz ezilebilir. Sonuç olarak müslümanlar için nesnel varlıklar (kozmetik dünyasına hakim olmak bir lüks değil, kaçınılmaz bir zarurettir.²⁶

“Bütün dünyanın ve İslam dünyasının üzerinden bir batı silindiri geçmiş ve omurgasını ezmiştir” cümlesinde dışa vurulan tarihsel düşmanlıkla birlikte düşünülünce, nesnel varlıklar dünyasına hakim olma vurgusunun İslam’ın dünyaya hakim olması için gerekli görülen bir siyasal projeye işaret ettiği açıktır. Bu görevin akıl, nesnellik ve evrensellik gibi unsurların şiddetle reddinin üzerine tarif edilmiş olması, ilgi duyulanan modern bilimler değil onların araştırma nesnelere, hedeflenenin de bilimsellik değil dinin bilime üstünlüğü olduğunu düşündürmektedir.

Metabilgi Olarak İslamiyet ve Tevhid İnancı

Bir referansın diğerine üstünlüğü(bizim örneğimizde dinin bilime üstünlüğü) iddiası, savunulan referansın diğerinden daha kapsamlı bir bilgi kaynağı olduğu iddiasıyla desteklenmek durumundadır. Yani bilginin İslamlaştırılması körü körüne imanla yetinemez. İslam’ın tüm bilimleri ve modern bilimsel paradigmaları aşan bir metabilim olarak tanımlanması gerekmektedir.

“Gerçekten Kur’ân-ı Kerim’de sadece insanın yaratılışı gibi biyolojik değil, hukukî, ahlakî, sosyal ve ekonomik konular yanında astronomi, jeoloji, botanik, zooloji ve tıp gibi çeşitli bilim dallarına dair bilgiler görüyoruz”²⁷ cümlesi bu anlamda Kur’an’ı yüceltmekle yetinen alelade bir söz değil, İslam’ın tüm bilimlerin üzerinde bir konuma yerleştirilmesi çabasının ürünüdür.

Bu noktada İslam inancına ait unsurların alternatif bir bilimsel paradigma çerçevesinde anlamlandırıldığını görüyoruz. Tevhid temelli epistemolojik yaklaşım naif bir biçimde bilimde kutsal olana da yer açılmasının ötesine geçerek İslam’ı bilimin ve hatta tüm bilginin temeli haline getirmekte, İslam’ı metabilgi düzeyine çıkarmaktadır: “Böylece Kur’ân’a göre, bilimsel gerçekle dini gerçek şeklinde iki ayrı gerçek değil, tek gerçek, tek kaynak vardır. Bu anlayış, yani bilimsel bütünlük anlayışı, İslâm dininin temel akidesi olan “tevhid”in, Allah’ın birliğinin neticesidir.”²⁸

İslam’a ait unsurların bilimin ve tüm bilginin merkezine yerleştirilmesi Yeni Ümit’te arada bir kendini gösteren ya da birkaç yazarda rastlanan bir durum değil, sistematik bir çalışmanın konusudur. Sosyal ve doğa bilimlerinin farklı alanlarına dönük çok sayıda örneğini bulabileceğimiz bu yaklaşım, İslamiyet’in tarihselliği tartışmasında çarpıcı biçimde sergilenmektedir: “Bu makalede günümüzün sık tartışılan konularından Vahyin tarihselliği iddiası hakk , Hudûdullah ve Sünnetullah kavramları çerçevesinde ele alınacaktır.”²⁹

Tarihsellik düşüncesi, Aydınlanma mirasının önemli ürünlerinden biridir. Tarihin nesnel yasalar aracılığıyla kavranıp çözümlenebileceği ve tüm dönem, kişi, akım ve bölgelerinin, özgüllükleri yok saymamak kaydıyla, bu yasalar aracılığıyla ele alınabileceği kabulüne dayanan tarihsellik, İslam dahil tüm inançları da bu kapsamda değerlendirir. Dolayısıyla dinlerin cephesinden bakıldığında doğal karşılanabilecek olan kutsallaştırma, tarihsel bir bakış açısından en fazla bir araştırma nesnesi olarak anlam taşımaktadır. Bu nedenle tarihsellik hesaplaşma, dinsel ideoloji için önemli bir başlıktır. Tarihselliğe alternatif olarak hakk, Hududullah ve Sünnetullah gibi İslami kavramların önerilmesi de

²⁶Senih, Safvet. Meşru Çizgide Dünyayı Kazanmanın Zorlukları. *Yeni Ümit*(34):Ekim-Kasım Aralık 1996. <http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/mesru-cizgide-dunyayi-kazanmanin-zorluklari#.UT9O0hz8FOI>İndirilme tarihi: 2 Temmuz 2013.

²⁷Ataseven, Asaf. Kerim’e göre İnsanın Yaratılışı.*Yeni Ümit*(1): Temmuz-Ağustos-Eylül 1988.<http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/k--kerime-gore-insanin-yaratilisi#.UNnAVHcWk>İndirilme tarihi: 2 Temmuz 2013.

²⁸ Yıldırım, Suat. Kur’an Açısından İlim. *Yeni Ümit* (76): Nisan-Mayıs-Haziran 2007. <http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/kur-an-acisindan-ilm#.UUUEhBz8FOI>İndirilme tarihi: 2 Temmuz 2013.

²⁹Tekineş, Ayhan. Hakk, Hududullah ve Sünnetullah Kavramları Çerçevesinde Vahyin Tarihselliği İddiasının Eleştirisi. *Yeni Ümit* (58): Ekim-Kasım-Aralık 2002. <http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/hakk--hududullah-ve-sunnetullah-kavramlari-cercevesinde-vahyin-tarihselliği-iddiasinin-elestirisi/bolumuc#.UUReVBz8FOI> İndirilme tarihi: 2 Temmuz 2013.

genel anlamda dinselliğe modern dünyada yer açılmasının ötesinde İslam inancının merkezinde durduğu bir düşünsel iklim yaratma çabasının ürünüdür. İslam tarihinin dokunulmaz kılınmasıyla yetinilmemekte, İslam'ın mutlak hakikat kaynağı olarak tescili hedeflenmektedir.

Tarihsel referansların uyumsuzluğuna karşın bilginin İslamlaştırılmasının bilim alanındaki çok sesliliğin bir tezahürü olarak doğal karşılanması gerektiğini savunanlar olabilir. İşin bu yanı fazlasıyla öznel olacağı için burada tüketilmesi mümkün olmamakla birlikte, İslam temelli bilim anlayışı ile Bilimsel Devrim'i temel alan bilim anlayışının bir arada yaşamasının mümkün olmadığı ortaya konmalıdır. Zira iki anlayışın ontolojik referansları farklı olmanın ötesinde zıttır ve eklektik olmayan bir senteze girmeleri mümkün değildir. Bu durum, bu makalenin yazarının da dahil olduğu Aydınlanmacı geleneğin yanı sıra, İslami çevreler açısından da böyledir. Bulaç, Yeni Ümit'te bu konuya açıklık getirmektedir:

Bilgi ve varlık düzeyleri, bu düzeylerin ontolojik yapısı ve bu yapının bize sunduğu enfüsü ve afaki imkanlar açısından bakıldığında, Tevhid inancının esas aldığı "Allah merkezli bir alem tasavvuru" yerine, tarihsellik mantıki sonuçları itibariyle ve kaçınılmaz olarak "insan merkezli bir dünya görüşü"ne davet etmektedir. Moderniteyi mümkün kılan üç ana önermeden biri olan sekülerlik ancak bu sayede, varlık tasavvuru aşkın (müteal), batın ve öte boyutlarına dayanan din içinde bir yer e sahip olabilir. Sekülerlik bir kere din içinde iş görecektir bir yer ve imkan buldu mu, hemen dini dönüştürüp onu üç temel boyuttan arındırıp kendi varsayımlarının geçerli olduğu bir forma dönüştürür.³⁰

İslam'ın tevhid inancı üzerinden metabilgi düzeyine yükseltilmesi, bilginin İslamlaştırılmasında siyasal yönü en belirgin olan unsurdur. Bu şekilde İslam tüm sorunların çözümü ve tüm bilginin kaynağı olmanın yanı sıra, tüm seküler ideolojilere karşı savaş için güçlendirilmiş olur. Moderniteyle bağlantılı olan tüm ideolojik temalar Yeni Ümit'in eleştirilerinden nasibini almaktadır: "Sanayi toplumunda hedef, tamamen dünya hayatıdır. Bilim, materyalist ağırlıklı olup, hikmetten mahrum ve 'indirgemeci-parçalı' bir anlayışa dayalıdır; dolayısıyla, sayısı gittikçe artan uzmanlıklar, bu bilim anlayışının tabii bir ürünüdür."³¹

"Hikmetten mahrum" vurgusu önemlidir, zira burada İslami olmama durumu kast edilmektedir. Bilimin İslami olmaması "mahrumiyet" gibi olumsuz değer yüklü bir kelime kullanımı ile mahkum edilmekte, sağlıklı olanın bilimin İslamlaşması olduğu ima edilmektedir. Ancak burada materyalizme yapılan vurgu da önemsenmelidir çünkü muhtemelen materyalizm, salt seküler ve modernist bir ideoloji olarak değil, Marksizm'i çağrıştırdığı için ve onu çağrıştırmayı amacıyla olumsuzlanmaktadır. Yeni Ümit'in çeşitli sayılarında yazıları yayımlanmış olan ve Marx ile Engels'in öğretilerini şeytan oyunu olarak gördüğünü ifade eden Fethullah Gülen'in (Gülen, 2006a) materyalist düşüncüyü geriletmek için din dışı kimi düşünce sistemleriyle ittifaki meşru sayan sözleri de bu okumamızı desteklemektedir: "Benim buraya kadar telepatiden, telesteziden, medyumdan, yogiden deliller getirmem ve sizlere bunları intikal ettirmeye çalışmam da tamamen bu gayeye matuftur. Yani maddeci zihniyeti, materyalist düşüncüyü yıkıp, nazarları tabiat ve fizik ötesi alemlere çevirebilmektir." (Gülen, 2006b)

UYUMSUZ PARADİGMALAR

Tartışmayı özetlemek gerekirse, Yeni Ümit'teki ilim tartışmaları özelinde tartıştığımız bilginin İslamlaştırılması için üç temel tespitle başlamak mümkündür: 1. Bilginin İslamlaştırılması sadece belli disiplin, konu ve tartışma başlıklarına dönük İslami bir aşı değil, tevhid inancına dayanan İslami bir epistemolojik yaklaşımdır. Bu nedenle akla, araştırmaya ve sorgulamaya dayanan modern bilimden bütünüyle farklı temellere dayanmaktadır. 2. Epistemolojik temel farklılığı nedeniyle modern bilimsel paradigmalardan İslami paradigma arasında farklılıktan ziyade zıtlık ve uyumsuzluk vardır. Bu zıtlık ve uyumsuzluk, yine epistemolojik nedenlerle kısmi değil bütünseldir. 3. Modern bilimsel

³⁰Bulaç, Ali. Kur'an, Tarih ve Tarihsellik. *Yeni Ümit* (58): Ekim-Kasım-Aralık 2002. <http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/kuran--tarih-ve-tarihsellik/bolumuc#.UUReGhz8FOI> İndirilme tarihi: 2 Temmuz 2013.

³¹Ünal, Taha F. Geleceğin Toplumu ve Nur Risâleleri. *Yeni Ümit*(20): Nisan-Mayıs-Haziran 1993. <http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/gelecegin-toplumu-ve-nur-risaleleri/bolumuc#.UT89uxz8FOI>İndirilme tarihi: 2 Temmuz 2013.

paradigmalarla arasındaki zıtlık ve uyumsuzluk, İslami paradigmanın savunucuları adına modern bilimleri tamamen bir kenara bırakma gerekçesi olmamaktadır. Modernitenin içinde olma durumu kabullenilmekte, modern paradigmalarla etkileşime girerek modern unsurların ağırlığını azaltma, bilimi içinde kalarak İslamileştirme yaklaşımı tercih edilmektedir. Postmodernizmin Yeni Ümit sayfalarındaki işlevi buna dayanmaktadır.

Yukarıdaki tespitler, bilginin İslamileştirilmesi projesinin temel motivasyonunun ne olduğuna dair de ipucu veriyor. Ortaya koyduğumuz modelde teorik anlamda iç tutarlılık yok. Modern bilimsel paradigmalarla farklı değil zıt olan, ama yine de onları topyekunreddetmeyen bir projeden söz ediyoruz. Bu durumda geriye tek seçenek kalıyor: Bilginin İslamileştirilmesi, teori değil siyaset belirlemimli bir projedir ve bu proje kapsamında açılan tartışmalar, savunulan tezler ve beslenen kaynaklar, siyasal saiklerle seçilmektedir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, tercihin hangi paradigmadan yana yapılması gerektiği farklı bir tartışma başlığıdır ancak iki paradigmanın uyumsuzluğu unutulmamalı, sentez denemelerinin tutarsızlığı ortaya konmalıdır. İslami paradigmayı savunanlar açısından sentezin somut gerekçeleri olduğunu belirttik. Ancak modern bilimsel paradigmaları benimseyenler açısından sentez mümkün değildir.

KAYNAKÇA

- Bedirhanoglu, B. N.(2010). “Serbest Piyasanın Muhafazakârlığı” . Çağdaş Sümer, Fatih Yaşlı (der.), Hegemonyadan Diktatoryaya AKP ve Liberal-Muhafazakar İttifak.29-59. Ankara: Tan.
- Brown, W. (2006). “AmericanNightmare. Neoliberalism, Neoconservatism, De-democratization.” PoliticalTheory34(6): 690-714.
- Bulaç, A. (2007). Tarih, Toplum ve Gelenek. İstanbul: Yeni Akademi Yayınları.
- Charles,D. 1980[1859]. Türlerin Kökeni, çev. Öner Ünalın. Ankara: Onur Yayınları.
- Ertan, H.(2012a). “Charles Darwin’in Türlerin Kökeni Adlı Kitabı” Ender Helvacıoğlu (ed.), Bilimsel Devrimin Başyapıtları . (s. 283-285).İstanbul: Bilim ve Gelecek.
- Ertan, H.(2012b). “Darwin 200, Türlerin Kökeni 150 Yaşında” Ender Helvacıoğlu (ed.), Bilimsel Devrimin Başyapıtları (İstanbul, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 2012b) içinde s. 286-294.
- Gramsci, A.(2007).Hapishane Defterleriçev. Adnan Cemgil.İstanbul: Belge.
- Gülen, F.(2006a). “Şeytanın Telkinleri” Fethullah Gülen, Varlığın Metafizik Boyutu. <http://tr.fgulen.com/content/view/1351/3/> İndirilme tarihi: 5 Kasım 2013.
- Gülen, F. (2006b) “Cinlerin Sultasından Korunma Yolları” Fethullah Gülen, Varlığın Metafizik Boyutu . <http://tr.fgulen.com/content/view/1304/3/> İndirilme tarihi: 5 Kasım 2013.
- Hakan, D.(2012). Rousseau’nun Toplum Modeli. Bilim ve Gelecek(103). S. 24-30.
- Hasan,A.(2008). “Postmodern Bir Proje: Bilginin, Değerlerin ve Eğitimin İslamileştirilmesi”. Postmodern Çağda İslam ve Bilim,(s.65-82). İstanbul: Bilim ve Gelecek.
- Harvey, D. (2005). “TheNeoliberalState.” InA BriefHistory of Neoliberalism. Oxford and New York: Oxford UniversityPress, s. 64-86.
- Kant, I.(2000). “Aydınlanma Nedir?” Sorusuna Yanıt(1784). Toplumbilim(11): S. 17-21.
- Kuhn, T.(2012). “Kopernik Devrimi” çev. RennanPekünlü. Ender Helvacıoğlu (ed.), Bilimsel Devrimin Başyapıtları. s.13-54.İstanbul:Bilim ve Gelecek.
- Lyotard, J.F. (1984[1979]). The Postmodern Condition: A Report on Knowledge, çev. Geoff Bennington ve Brian Massumi. Minnesota: Manchester University Press.
- Machiavelli, N. (1998). Hükümdar, çev. H. Kemal Karabulut. İstanbul: Sosyal.

- Maurice,C.(2009). Pozitivizme ve Pragmatizme Karşı Felsefeyi Savunmak, çev. Tonguç Ok. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- McNally, David(2001). “Dil, Tarih ve Sınıf Mücadelesi” Ellen MeiksinsWood, John BellamyFoster (der.) Marksizm ve Postmodern Gündem. çev. Ahmet Fethi s. 39-60. Ankara:Ütopya.
- Nanda, M.(2012). Tanrı Piyasası, çev. Selen Serezli. Ankara: Notabene Yayınları.
- Özel, İ. (2005). “Bilimin Dünyasından Bilginin Dünyasına” Ahmet Tabakoğlu, Sadık Çelenk (ed.), Bilgi, Bilim ve İslam (İstanbul, Ensar Neşriyat, içinde s. 15-33.
- Pekünlü, R.(2012). “Darwin’e Doğru...” Ender Helvacıoğlu (ed.), Bilimsel Devrimin Başyapıtları. s. 273-282. İstanbul: Bilim ve Gelecek.
- Rousseau, J.J. 2007[1750]. Bilimler ve Sanatlar Üstüne Söylev, çev. Sabahattin Eyüboğlu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Şenel,A. (ed.)(2012). Bilim ve Bilimsel Yöntem .İstanbul: Bilim ve Gelecek
- Thompson, J. B. (1992). Ideologyand Modern Culture. Cambridge: PolityPress.
- Timuçin, A., Timuçin, A. (2010). 50 Soruda Aydınlanma, İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı.
- Wood, E. M.(2001). “Postmodern Gündem Nedir?” Ellen MeiksinsWood, John BellamyFoster (der.) Marksizm ve Postmodern Gündem. çev. Ahmet Fethi s. 7-26. Ankara: Ütopya.
- Yeni Ümit dergisi arşivi

DİNİ KÜLTÜR VE TÜKETİM: Modern ve Postmodern Düşünce Bağlamında Dini Kültür-Tüketim İlişkisinin Bir Kritiği

Sümeyye AYDIN¹

ÖZET

Kültür, toplumların zamana ve mekâna ait tecrübelerini ve bu anlamda süregelen birikimlerini ifade eden bir kavram olarak alındığında, dini kültür kullanımı bu gelenek ya da kültürün etkisiyle dinin günümüzde varoluş biçimine işaret eder. Bu anlamıyla dini kültür kavramının içeriğinin bugün birçok farklı oluşum ile gerçekleşmesi söz konusudur.

Geleneğin dini unsurları ve modern dünyanın tüketim tecrübesi bağlamında Müslüman bireyin durumu problematik bir durumdur. Çünkü bu durum çelişkiler, uyumsuzluklar içerir. Bu problem, geleneksel ve modern pratiklerin birlikte tecrübe edilmesi açısından varoluş tarzıyla ilişkilidir. Bu bağlamda bugün Müslüman bireyi daha farklı bir biçimde –geleneksel ve modern tanımlarının ötesinde- postmodern bir düşünceyle anlamak durumundayız.

Modern ve postmodern toplumun tüketim pratikleri toplumsal ilişkiler hakkında bir okuma yapılabilmesi için imkan verir. Böylece biz Türkiye’de 2000’li yılların politik süreciyle de ilişkili olan tüketim pratiğini anlamaya çalışacağız. Bunu postmodern bakış açısıyla yapacağız. Bu anlamda soru, 2000’li yıllar dini kültür ve tüketim ekseninde nasıl bir dönüşüm geçirmiş ve Türkiye dindarlığı (İslam dini kültürü) tüketim ilişkisi bu durumda ne üretmiştir?

Anahtar Kelimeler: *Dini Kültür, Tüketim, Modern/Postmodern Düşünce.*

ABSTRACT

If we accept culture is a concept that expresses the accumulation of societies' experiences of time and space, (the concept of) religious culture indicates the formation of religion being influenced by tradition and culture (today). Therefore, (the content of) religious culture can take a variety of forms.

The situation of Muslims, who are situated in tradition with religious elements and the consumption experience of modern world, is problematic because their position contains various contradiction and in compatibilities. This problematic situation is related to their existence through the simultaneous experiences of modern and traditional practices. In this context, we are obliged to conceive the practices of Muslims in a different way beyond traditional and modern accounts, that is, with postmodern thought.

An examination of consumption practices of modern and postmodern societies allows us to understand social relations. (Accordingly,) In this study we try to understand the consumption practice(s) that is (are) closely related to the political process in the 2000s in Turkey from postmodern perspective. We explore some questions such as what sort of transformations the years in the 2000s went through in terms of religious and consumptions cultures and what the relationship between religiosity (Islamic religious culture) and consumption has produced in this process.

Keywords: *religious culture, consumption, modern/postmodern thought.*

GİRİŞ

Toplumların tarihinde geleneğe dayandırılan dini unsurlar ile modern dünyanın ortaya koyduğu tecrübeler, bireylerin gündelik yaşamlarında çelişkiler, uyumsuzluklar, gerilimler meydana getiren sorunlu bir karşılaşma alanına işaret eder. Bu durum, hem birey hem toplum açısından esaslı dönüşümlerin izlerini taşıyan sosyolojik bir gerçeklikle de yakın ilişki içindedir. Öyle ki bu karşılaşmaların analiz edilmesi, birey ve toplumun ilgilerini, yönelimlerini, önceliklerini belirleyen güçlerin anlaşılmasını da mümkün kılmaktadır.

¹Arş. Gör, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Bölümü, sumeyyeaydin1@hotmail.com

Tüketim faaliyetinin toplumsal ve bireysel anlamda önemli bir pratik halini alması problemleri bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Bu problematiğin en belirgin olduğu ve eleştirel bakıldığı alanlardan birisi de dini kültürel alandır. Dini kültür ile tüketim pratiğinin problematik niteliğinin farklı açılardan değerlendirilmeye müsait olduğu zemin modern dönemin bir eleştirisi olarak da görülebilecek postmodern düşünme ile mümkün olabilmiştir. Bu bir imkan olarak değerlendirilmelidir; çünkü dini kültür ve tüketim gibi gerilim alanına sahip bu konuların sırf ahlaki yargılar ile olumsuzlanması –ya da kınayıcı bir tutum ile duruma yaklaşılması- sosyolojik anlamda soruna tatmin edici çözümler sunamaz. Bu nedenle de biz, dini kültür-tüketim ilişkisini modern ve postmodern düşünce ekseninde ele alıyoruz. Dolayısıyla burada modernitenin tek tiplendirici, idealleştirici düşünme biçimine karşılık; postmodern kavramında modern pratik ve kavramları yeniden düşünme, anlamlandırma yönüne dikkat çekilecektir.

Bu bağlamda bahsedilen modern ve post-modern kavramlarını bir düşünme biçimi olarak ele aldığımızda, modern düşünme biçimi Aydınlanma ile ilişkili olarak aklı merkeze alan tek gerçeklik formlarına odaklanır. Postmodern düşünme ise bu düşünüş tarzının eleştirilmesi ile şekillenir. Dolayısıyla postmodern düşünme biçimi tek gerçeklik yerine birçok farklı gerçekliklerin olabileceğini savunur.

Bu bağlamda ele alındığında modern dönem tüketim konusunda tek bir gerçeklik ortaya koyar: Batı ve Batılı olana karşı bir hayranlıkla birlikte tüketimin anlamı Batı ekseninde kendini açığa çıkarır. Postmodern dönem ise tüketimin anlamı ve pratiğine yönelik açıklamalar sunarak, Batı örneğinde farklı ilişkileri de gündeme getirir. Böylece biz bu yazıda özellikle 2000’li yılların Türkiye örneğinde artış gösteren dini kültürün tüketim pratiğini, bilhassa postmodern düşüncenin imkanlarıyla anlamaya çalışacağız.

Bu tebliğde dini kültür-tüketim ilişkisini üç temel başlık altında ele alacağız: İlk olarak tüketimin farklı anlamlarına odaklanarak bir anlamda kültür, küreselleşme, teknoloji, modernleşme gibi gelişmelerin tüketimle kurmuş olduğu ilişkide tüketimin anlamının farklı perspektiflerden anlaşılması ile postmodern çoğulculuğa dikkat çekeceğiz. İkinci olarak dini kültürde tüketimi araştıracağız. Bunun anlamı dini kültür ile tüketimin nasıl bir ilişki kurduğuna yöneliktir. Son olarak da dini kültür ve tüketim sorununu “İslami moda” oluşumuyla irdeleyerek söz konusu sosyolojik gerçekliğin birey ve toplum açısından ne tür söylem ve pratik ürettiğine ve bunda postmodern düşüncenin etkisine dikkat çekeceğiz.

TÜKETİM KAVRAMI: MODERN VE POSTMODERN DÜŞÜNCEDE ANLAM İMKANLARI

İnsanların tüketimle olan bağları bireysel ve toplumsal tarihlerine kadar geri giderken “tüketim toplumu” ve “tüketici olarak insan” şeklindeki adlandırma çağımız için yeni bir duruma işaret etmektedir. (Bauman, 1999: 92)

Tüketimin pratik olarak tecrübe edilişi ve kavram olarak anlaşılması zaman ve mekân açısından her an değişmekte olan bir durumu ifade eder. Bu tüketimle ilişkili yeme içme, giyinme, barınma gibi bir dizi pratiğin bugün farklı bir zeminde anlaşılıp tecrübe edilmesiyle alakalı görünmektedir. Bu durum bir yandan tüketimin kavramsal olarak anlamının değişmesiyle diğer yandan da tüketim pratiğinin bireysel ya da toplumsal düzeyde geniş bir yelpazede konuşulmasıyla sonuçlanmıştır. Böylece bir yandan kavramın, toplumların tarihsel değişimleriyle birlikte dönüşen anlamı söz konusuysen, bir yandan da kavramın toplumların tarihsel dönüşümüne etkisi söz konusudur.

Tüketim kavramı ilk olarak, nesnelerin müsrifçe kullanılıp atılması ve çarçur edilmesinin eleştirilmesi yoluyla tanımlanmıştır. (Williams, 2005: 95) Bu tanımlama biçimi modern döneme yönelik kınayıcı, olumsuzlayıcı ve tek perspektiften durumu betimleyici karaktere uygunluk arzeder. Çünkü modernitenin farklı karakterlerinden birisi de kapitalist bir toplumda insanların durumlarını ve kim olduklarını saptama çabasıdır. Bir anlamda üreticiliğe, teknolojiye, insanın doğaya hakim olmasına ilişkin ürettiği ideoloji ve değerlerdir. (Kentel, 1993: 51) Modern perspektiften bakıldığında tüketim kavramına yönelik standardizasyon, hedonizm, metalaşma, yabancılaşma gibi kavramlar eleştiri noktası oluşturması açısından dikkat çekicidir. Dolayısıyla tüketim pratiği bu açıdan bireyde

her zaman bir boşluk/eksiklik duygusu yaratan niteliği, (Ongur, 2011: 59) geleneksiz olanın modeli ve “kültürel” olana karşı maddi olanın seferber edilmesi bağlamında bir “Amerikanlaşma” eleştirisi olarak karşımıza çıkmaktadır. (Morley&Robins, 2011: 86).Türkiye açısından modernleşme pratiğinin Batı ile şekillenmiş olması, bireylerin tüketim pratiklerini de bu zeminde gerçekleştirmelerinde kritik bir noktayı teşkil eder. Bilhassa Tanzimat’la başlayan toplumsal değişim sürecinin “Batı anlatısı” etrafında devam ettiğini söyleyebiliriz. Özellikle bu bağlamda bir zaman kesiti olarak Türkiye’nin modernleşme pratiğinin sorunları etrafında bir dizi tüketim tecrübelerinin de geliştirildiğinden bahsedilebilir. Bu anlamda modern perspektifte değişmekte olan gündelik yaşamın, kültürün, bireysel durumların bir arada değerlendirilmesinin güçlüğü ortaya çıkmaktadır.

Buna karşın postmodern kavramında bu nitelik, durumun saptanmasından ziyade bu saptamaya yardımcı olan bu anlamda eski ve sabit değerlerin yer değiştirdiği çoğulcu bir ortama atıfta bulunur. Dolayısıyla postmodern düşüncede anlam ve pratik, üzerinde tekel kurulamayacak bir biçim kazanmış olur. (Şan &Hira, 2004: 16) Öyleyse, postmodern düşünce tüketim hakkında salt kınayıcı temalarla konuşmanın ötesinde bir şeyler söylemenin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bunun için söz konusu pratiğin birey ve topluma etkisini, sosyolojik anlamını açığa çıkarmak için meselenin daha çoğulcu bir perspektife yayılması gerekmektedir. Dolayısıyla postmodern düşünce “... modernlik tasarımının sorgulanışını ve modernliğe duyulan inancın yitirilmiş olmasını, bir çoğulculuk ruhunun var olduğunu, geleneksel bağınazlıklara karşı kuşkuculuğun arttığını ve nihayet dünyayı evrensel bir bütünlük olarak algılayan ve kesin çözümlere, sorulara tam yanıtlar bekleyen bakış açısının reddini öngörmesi”(Özkiraz, 2003: 117)dolayısıyla, tüketim kavramı ve pratiği postmodern dönemin karakterinde kendini çok yönlü olarak açığa çıkarması beklenir.

Buradan hareketle tüketim tek bir formda pratik haline getirilen ya da düşünülen bir şeyden öte, bireysel ya da toplumsal olarak farklı noktalardan anlaşılan ve tecrübe edilen bir nitelik edinmiş olur. Bu bağlamda örneğin, Buğra’ya göre tüketim; insanların “yaşadıkları topluma katılarak insani kapasitelerini geliştirmek üzere giriştikleri, çalışma hayatının dışında kalan faaliyetler”şeklinde ifade edilir. (Buğra, 2010: 10)Tüketim mallar aracılığıyla oluşturulan “kuralları ve karmaşıklıkları ile beraber kodlanmış mesaj içeren iletişim sistemi” (Yanıklar, 2006: 135) yani bir dil olarak (Baudrillard, 2010: 111) toplumsal ilişkileri oluşturmak ve devamını sağlamak noktasında aktif bir sürece işaret eder. (Baudrillard, 83) Çünkü Douglas ve Isherwood tüketimin bir şey anlatmaya yatkın olduklarını söylerken, metaların kullanımındaki faydalarının dışına çıkararak; onları, insanın “yaratma yetisinin sözel olmayan bir kanalı” olarak ele aldıkları ve bu metaların düşünmeye yaradığı fikrine yönelmişlerdir. (1999: 77) Bu anlamda tüketim; “İnsanların kimliklerini göstermesi, sosyal gruplara katılmayı gösterme, kaynakları biriktirme, sosyal farkları gösterme, sosyal etkinliklere katılma” ve daha pek çok şeyi gerçekleştiren uygulamaların alanı haline gelmiştir.(Üstün & Tural, 2008: 261) McCracken’e göre toplumlar, tüketim malları aracılığıyla kültürlerini yeniden üretirler, betimlerler ve manipüle ederler. (McCracken, 1986: 81) Fiske ise tüketimin nesnelere hakkında onların kendileri aracılığıyla düşünülen ve konuşulan şeyler olduklarını söylemektedir.(Fiske, 1999: 12-6) Dolayısıyla günümüzde tüketim büyük ölçüde ontolojik bir mesele haline gelmiş görünmektedir. Bu anlamda önemli ölçüde eskimeden kalmanın, hep gündemde ve “yeni” olmanın, genel trendi takip etmek için başvuru olan giyim kuşamın, süslenmenin ve genel olarak tüketim eğiliminin birey için ontolojik anlamı söz konusudur. (Köse, 2008: 22)

Featherstone’a göre tüketim kültürü, kitlesel modanın kısıtlanımları içerisinde dahi olsa maddi olarak daha güçsüz olanların daha güçlü olanların tüketim pratikleri ve üsluplarını taklitleriyle birlikte tarihte ilk kez “iktidar dengelerinin daha fazla törpülenmesine eşlik eden bir işlevsel demokratikleşme sürecinin parçası olarak görülür.”(Featherstone, 2005: 188). Yine her ne kadar “Tüketicileri manipüle ederek yeni ihtiyaç nesnelere talep yaratılsa da; söz konusu nesnelere üretimini sağlamak için, yeni bilgi, teknik ve becerilerin de geliştirilmesi gerekeceğinden, bu durum, insanları nesneleştirmekten çok, yaratıcılıklarını ve kapasitelerini artırmalarını sağlamaktadır.”(Buğra, 2010: 31). Benzer şekilde tüketiciler de piyasaya sürülen alternatif ürünler arasından bir seçim yapmak durumunda kaldıklarında, tüketim ürünlerini tercih noktasında bir bilgilenme düzeyi gerekmekte ve bu durumda tüketicinin piyasayı yönlendirme gücü söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla postmodern perspektif bize geniş bir alan açar: “tüketim kültüründe herkes istediği biri olabilir.” Çünkü bugün “moda yok, modalar var; kurallar yok, tercihler var” (Featherstone, 2005: 141) gibi bir söylem kendine yer bulur.

Alternatiflerin çoğaldığı, postmodern kültüre atfen belirlenmişliklerin, yerleşik değerlerin, kesinliklerin yerine her şeyin bir arada olduğu, farklılıkların dışlanmadığı bir perspektiften (Altıntuğ, 2010: 115) tüketim kültürü, paradoks bir durum olarak karşımızdadır. Bu fiziksel ya da soyut anlamda olsun tüketimde üretken yönü keşfetmeyle alakalı olarak düşünülebilir. Nihayetinde Türkiye açısından tüketimin postmodern perspektifte, “Batı gibi olma, onlar gibi tüketme...” nin yüzeysel görünümünün ötesinde tüketimin farklı anlamlarını anlamaya ve tecrübeye imkan sağlayan ve bir anlamda da onları dönüştüren potansiyel durumu söz konusudur.

DİNİ KÜLTÜRDE TÜKETİM EYLEMİNİ ANLA(MLANDIR)MAK: DİYALEKTİK NİTELİĞE VURGU

Dini kültürde tüketimin bireysel ve toplumsal anlamda bir sorun olarak gündeme gelmesi dini olanın zamana ve mekana ait tecrübelerine ve özgünlüğüne işaret eder. Bu durum, bir yandan tüketime yönelik anlamları düşündürürken diğer yandan da dini olana dair anlam ve pratiklere dikkatleri yöneltir. Bir anlamda dini literatürde israf, gösteriş, kanaatkarlık gibi kavramlar bağlamında tanımlanmış ve sınırları çizilmiş bir pratik olarak kabul edilen tüketimin bugün zaman ve mekana ait dönüşümler ekseninde bizi farklı şekilde düşünmeye zorlaması ile alakalı bir durumdan bahsedilmektedir. Bu tüketim sorununun sosyolojik bir gerçeklik olarak bireye ve topluma direniş göstermesi, birey ve toplumla olan münasebetinde kendi gücüne dikkat çekmesi olarak değerlendirilebilir. Dini kültür ile tüketim pratiği arasındaki ilişkiyi anlamaya çalışmak, Türkiye dini kültüründe ortaya çıkan sosyolojik gerçekliği anlamaya ve yorumlamaya yardımcı olacaktır.

Bunun için öncelikle dini kültürün tüketimle (daha geniş anlamda ekonomi alanına ait etkinliklerle) karşılaşmasının zaman kesiti olarak 80’li yılları gösterebiliriz. Buna göre de Türkiye’de Özal tarafından teşvik edilerek, ekonominin hemen hemen her sektöründe yer almaya başlayan Müslümanlar, piyasada kendilerini ‘ötekiler’den farklı olarak ‘İslami’ kimlikleriyle ifade etmişlerdir. (Navaro- Yaşın, 2005: 232) Bununla ilişkili olarak, İslami kimliğe dair 80 sonrası artan kamusal ve her şeyin bir de İslamisini üretme çabaları pek çok kavramın tartışılmasını gündeme getirmiştir. (Bilici, 2009: 218). 2000’lerin Türkiye’ye geldiğimizde belirgin karakteristik ise, 2002 seçimleri ile gelen AK Parti’nin iktidar sürecidir. Bu süreçte, siyasal anlamda gerçekleştirilen birçok faaliyetin ekonomik, sosyal, kültürel pek çok alanda etkisinin olduğundan bahsettiğimizde bunun, Türkiye’de dini karakterde bir iktidarın kapitalist ekonomi ile dini kültür arasındaki ilişkiyi normalleştirilmesiyle alakalı olduğunu belirtebiliriz. “... eğitim, iktidar, kamusal alanda söz söyleme fırsatı... bütün bunlar insanlara güç veriyor.” (Göle, 2011: 101). Ve bu güç, bilhassa Türkiye yakın tarihinde, toplumsal anlamda birçok etkiye maruz kalan İslami kesimin dönüşümünde kritik bir noktayı teşkil ediyor.

Bu durumda birçok soru karşımıza çıkmaktadır: İslami kesimde bir güç ekseninde ortaya çıkan bu dönüşümde tüketim pratiği nasıl bir anlam kazanmaktadır? Bu, bir anlamda dini kültür ile tüketim pratiği arasındaki ilişki tarzının niteliğiyle ilişkili probleme işaret etmektedir. Yani burada, eleştirel perspektifin sıklıkla dillendirdiği, dini kültürün tüketim pratiği karşısında yozlaştırılması, anlamını ve gücünü kaybetmesi ile alakalı bir duruma yönelik kaygılar ifade edilmektedir. Yine buna ek olarak, her şeyin İslami versiyonunu ortaya koymaya çalışarak gerçekleştiren İslami kesimin tüketim pratiklerini yeniden üretim noktasından işlevsel hale getirmeleri nasıl mümkün olacaktır? Bununla birlikte kültürel anlamda dışa açılmaktan uzak kalamayan bir dönüşüm içinde bireylerin dini referansları nasıl muhafaza edeceği ve tüketim pratiği içinde nasıl aktif hale getireceği meselesi gündemegelmektedir. Bu sorular ekseninde kritik durum şöyle ifade edilebilir: Bu durum batı dışı toplumların modernite tecrübeleriyle ilişkili olan, geçmiş silmeye yönelik pratiklerin gerçekçi bir birikimin önünde engel haline gelmesiyle ilişkilidir. (Göle, 2011: 100) Burada kritik olan nokta, İslami kültürün kendi kavramlarını üretmemesi, geleneğe ait olanı yok saymak suretiyle onda bir üretme imkanı görememesiyle alakalı olarak tüketim problemiyle yakın bir anlamda ortaya çıkmaktadır.

Oysa bugün İslami kesimin kendi dışlarındaki yaşam biçimleriyle kurmuş oldukları bir iletişim biçimi olarak tüketim, kamusal alana katılım yolu olarak görülmekte aynı zamanda bu alandaki meşruluk arayışları ve kimlik siyasetleri açısından gerekli katılım araçlarını edinme sürecini ifade etmektedir. Bu anlamda İslamcıların kamusal alana katılım ve eklemlenmesi İslami kimliğin dönüştürülerek devamlılığının sağlanması noktasında işlevsel hale gelmektedir (Bilici, 2009: 217).

Modernleşmeye karşı direniş içinde olsa da modern dünyanın parçası olmaktan kurtulamayan Müslümanlar için İslami değer ve hükümleri algılama ve tecrübe etme biçimleri farklılaşarak devam etmektedir.(Perşembe, 2007: 7) Bilhassa kentleşme, eğitim olanaklarının kitlesel bir yaygınlığa ulaşması ve kitle iletişimindeki gelişmelerin İslam'ı salt bir "din" (insanın anlam krizini çözmeye yönelik bir anlatı) olmaktan öte, bir kimlik belirleyeni, sosyo-politik düzen için bir harç ve bir ideoloji olarak alan bir kitlenin vücut bulmasında belirleyici etkisinden bahsetmek yanlış olmayacaktır. (Atay, 2009: 74-5)

Bununla birlikte, tüketimin dini olan ile karşılaşma noktalarında birbirlerini etkileme ve dönüştürme durumuna dikkat çekildiğinde, tüketimin Müslümanlar açısından bir bireyselleşme imkanı olarak algılanması söz konusudur. bu uzun yıllar cemaat olmaya alışmış İslami kesim için kritik bir deneyimdir. (Mahçupyan, 2011b) Bu anlamda gündemimize giren yaşam tarzlarının dışa açılma, farklı olanı tecrübe etme, kendi olarak var olma, sorgulama gibi farklı varoluş biçimleri geliştirdikleri gözlenmektedir.

Öyleyse sonuç itibariyle diyebiliriz ki, dini kültür ve tüketim ilişkisi diyalektik düşünme biçiminde, biri diğerini yok saymadan varolabilir; ancak bu şekilde kültürel olanın anlamlı hale gelmesi, üretken doğasının keşfedilmesi mümkün hale gelebilir.

DİNİ KÜLTÜR VE TÜKETİM İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA "İSLAMİ MODA" KAVRAMININ ANALİZİ

Bir dini kültür biçimi olarak İslami kültür bağlamında moda kavramının konuşulması literatürü "İslami moda" şeklinde tabir edilen bir kavramla karşılaştırmıştır. Ancak kavramın çelişkili bir anlamı ve pratik yönü mevcuttur. Bu çelişkinin niteliğini anlamak gereklidir: Bu bir anlamda İslami ilkeler ile kapitalist yaşam tarzı arasındaki ilişkinin ortaya çıkardığı problematik duruma işaret eden (Kılıçbay&Binark, 2002: 501) dini kültürün tesettür kavramı ile modern dünyanın moda kavramının çelişkili birlikteliği olarak ifade edilebilir. Tesettürün etimolojik bağlamda "örtmek, korumak" gibi anlamlarına karşılık, modanın "kendisine dikkat çekmesi"nin karşılığında ortaya çıkan çelişkili durum, bu karşılığın ortaya koyan dikkat çekici bir örnektir.

İslami moda pratikleri esasında Müslümanlar için yeni olan bir şeylere işaret etmektedir. Bilhassa son birkaç yıldır gündeme gelen Müslüman kadına hitap eden moda dergileri (Âlâ, Aysha, Hesna, İkra, Noura...) söz konusudur. Bu durum her ne kadar kadınlar üzerinden görünürlük kazanmış ve erkekler moda pratiğinin içinde bulunmuyor olsalar da onları bu dünyanın dışında tutmak pek uygun bir yaklaşım tarzı olarak görünmemektedir. Erkekler moda dışında dahi olsa bir şekilde yine tüketim pratiği içindedirler. (Çakır, 2013: parag: 2) Bu anlamda moda pratiğini merkeze aldığımızda; İslami moda eksenindeki tüketim pratiklerinin Müslüman dünyasında nasıl bir dönüşüme güç kazandırdığı ve yine moda eksenindeki analizlere dayanarak modanın İslami camia içinde üretim gücüne dikkat çekmek gerekmektedir.

Modern dönemde tesettür pratiği, bireysel olan ile toplumsal olan arasındaki ilişkide hem farklılığı devam ettiren hem de bu farklılığı "modern" toplumsal düzene bir biçimde eklemeyerek ona katılmalarını mümkün kılan modernleşmeye yeni bir yorum getirerek, modern olanın kavramlarını yeniden tanımlama yani "kendi modernleşmesini kendi yapma" gibi bir işlev yüklenir (İlyasoğlu, 2013: 47).

Bir tüketim biçimi olarak İslami moda pratiği, İslami kültür ekseninde üretmiş olduğu eylemler açısından kritik bir noktada durmaktadır: bugün başörtülü kadınların sergilediği bu pratikler bağlamında ortaya çıkan farklılaşmalar kadını bir "yeni nesil" olarak yeniden üretmiştir. (Mahçupyan, 2011a, parag: 4) Küresel, modern, endüstriyel ve daha birçok oluşumun bir tezahürü olarak Müslüman ve modern bireyin İslami kültürdeki yeni oluşumlarla, pratiklerle yüzleşmesi söz konusudur. Bu anlamda bugünün örtülü kadını modern dünyanın bir oluşumu olan moda pratiğinde yeni (farklı) bir dini tecrübeyle karşı karşıya bulunmaktadır denilebilir. (Böhürler, 2012; Göle, 2010: 124)

Fatima Mernissi(2004) kadınlar konusunu kapitalizm ile ilişkisine dikkat çekerek şöyle ifade eder:

Kapitalizm ile yeni kadınlık modelleri arasındaki ortak payda, bireysellik ve kendini ifadedir. İniyatif güç demektir. Kadınlar güç istiyor- İslam hiyerarşisinin temellerini aşındırıyor ve

nihayetinde tahrip ediyor; buna verilen tepkinin şiddeti ve katılığı da bundan kaynaklanıyor. Kadınlar, teslimiyetin sembolü olarak algılanan dişiliğin anlamını enerji, inisiyatif ve yaratıcı eleştiriye dönüştürmek istiyorlarsa, bu algılamaya şiddetle direnmelidirler.(s: 161, 173).

SONUÇ

Modern ve postmodern düşünce ekseninde ele alınacak tüketim ve dini kültür meselesinin gerilimli ilişkisinin sırf ahlaki yargılar ile değerlendirilmesi –ya da kınayıcı bir tutum ile duruma yaklaşılması- sorunu anlamada yeterli bir perspektif sunamamaktadır. Bundan dolayı da biz bu yazıda özellikle 2000’li yılların Türkiye örneğinde, artış gösteren dini kültürün tüketim pratiğini bilhassa postmodern düşüncede farklı perspektiflerden anlamaya çalıştık.

Bunun için ilk olarak tüketimin farklı anlamlarına odaklanarak bir anlamda tüketim pratiğinde ortaya çıkan birbiriyle zıt ve çelişkili yapıyı anlamaya çalıştık. Bu anlamda tüketim postmodern düşüncede, farklı anlam ve pratiklerin fark edilmesini sağlamış ve bunlar hakkındaki düşüncelerimizin dönüşmesiyle her an pratik ve kavramsal anlamda yeniden üretimin işaretlerine dikkat çekmiştir.

Dini kültürde tüketim pratiğini ele almak aralarındaki ilişkinin diyalektik niteliğine vurguda bulunmayı gerektirmektedir. Bunun gerçekleştirilmesi ise dini kültür ile tüketim pratiğinin birbirini etkilemesinde ortaya çıkan durumu anlamaya yöneliktir. Tüketimin doğasını dini kültür dahilinde “gelenek” içinde üret(ebil)me yeteneğiyle alakalı görünen dini kültürde tüketim hadisesi böylece tüketimin dini kültür ekseninde anlaşıla gelmiş olan sorunlu yapısını da dönüştürmüş olacaktır.

Son olarak dini kültür ve tüketim ilişkisinde tüketim pratiğinin dini kültür ekseninde ne ürettiğine baktık. Bunun için de “İslami moda” kavramını ve pratiğini dikkate almak gerekmektedir. Bir tüketim biçimi olarak İslami moda pratiğinin İslami kültür ekseninde bilhassa kadınlar üzerinden aile, bireysellik, cinsiyet gibi birçok farklı alanda tartışma imkanı taşıyan sembolik bir niteliği söz konusudur. Bu anlamda postmodern düşünce, bu çeşit bir tartışma dahilinde zıtlıkları, gerilimleri ortaya koyması dolayısıyla problemin daha üretken bir zemine taşınmasındakritik bir yerde durmaktadır.

Sonuç itibariyle tüketimde esas olan yeniden üretim imkanlarını fark edebilmektir. Bu anlamda tüketim pratiğini üretken bir döngüye dahil edebilmek, modern düşünme biçimine ve pratiklerine yönelik eleştirel bakış sunan postmodern perspektifle mümkün olabilir. Postmodern bakış duruma yönelik bireye bir mekan açan, dolayısıyla onu aynı anda hem bireysel hem toplumsal kılan bir perspektiftir. Bununla ilişkili olarak da İslami moda, hem bir kavram hem de pratik olarak postmodern düşüncede, İslami camiadaki dönüşümün üretken bir zeminde anlaşılabilmesine ya da buna dönüştürülebilmesine yönelik oldukça sembolik bir anlatım olarak durmaktadır.

KAYNAKÇA

- Altıntuğ, N.(2010). “Geleneksel Tüketim Olgusunun Kırılma Noktası: Yeni Bir Tüketim Paradigmasına ve Tüketici Kimliğine Doğru”, Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, c. 2, sy. 2,(online), ss. 111-118.
- Arnould, E. J.,Thompson, C. J.(2005). “Consumer Culture Theory: Twenty Years of Research”, Journal of Consumer Research, Vol. 31, No. 4 (March), pp. 868-882, online erişim: <http://www.jstor.org/stable/10.1086/426626> (13.05.2013).
- Atay, T.(2009). Din Hayattan Çıkar: Antropolojik Denemeler. İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Baskı.
- Baudrillard, J.(2010). Tüketim Toplumu: Söylenceleri/Yapıları. çev: Hazal Deliceçaylı & Ferda Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 4. Basım.
- Bauman, Z.(1999). Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları. çev: Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınlar.
- Bilici, M.(2009). “İslam’ın Bronzlaşan Yüzü”, içinde: İslam’ın Yeni Kamusal Yüzleri: Bir Atölye Çalışması, Nilüfer Göle vd., İstanbul: Metis Yayınları, 3. Basım, ss: 216-236.
- Bocock, R.(2009). Tüketim. çev: İrem Kutluk, Ankara: Dost.

- Böhürler, A.(2012). “Gardırop Müslümanlığı'na niye itiraz etmiyoruz?”. <http://yenisafak.com.tr/yazarlar/AyseBohurler/gardirop-muslumanligina-niye-itiraz-etmiyoruz/33118>,(online erişim, 29.04.2013).
- Buğra, A.(2010). Devlet-Piyasa Karşıtlığının Ötesinde: İhtiyaçlar ve Tüketim Üzerine Yazılar. çev: Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim Yayınları, 4. Baskı.
- Chaney, D.(1999). Yaşam Tarzları. çev. İrem Kutluk, Dost Kitabevi, Ankara.
- Çakır, R.(2012). Ayet ve Slogan: Türkiye’de İslami Oluşumlar. İstanbul: Metis Yayınları, 10. Basım.
- Douglas, M., Isherwood, B.(1999).Tüketimin Antropolojisi. Ankara: Dost Kitabevi, 1999.
- Durak, Y.(2012). “Dindar-Muhafazakar Burjuvazi ve ‘Yukarıdan’ Dindarlık”, Birikim, sy: 278-279 ss: 46-54.
- Featherstone, M.(2005). Postmodernizm ve Tüketim Kültürü. çev: Mehmet Küçük, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2. Basım.
- Fiske, J.(1999). Popüler Kültürü Anlamak. çev: Süleyman İrvan, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Göle, N.(2011). Mahremin Göçü. İstanbul: Hayykitap.
- GÖLE, N.(2010). Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme, İstanbul: Metis Yayınları, 10. Basım.
- Haenni, P.(2011). Piyasa İslami: İslam Suretinde Neoliberalizm, çev: Levent Ünsaldı, Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı.
- İlyasoğlu, A.(2013). Örtülü Kimlik: İslamcı Kadın Kimliğinin Oluşum Ögeleri, İstanbul: Metis Yayınları, 4. Basım.
- Kılıçbay, B.,Binark, M.(2012). "Consumer Culture, Islam and the Politics of Lifestyle: Fashion for Veiling in Contemporary Turkey", European Journal of Communication , 17 ss: 495-511.
- Köse, H.(2008). “Lefebvre ve Modern Dünyada Gündelik Hayat”, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, Güz, sy. 27, ss: 7-26.
- Mahcupyan, E.(2011). “Başörtülü Kadınlar”, http://www.zaman.com.tr/etyen-mahcupyan/basortulu-kadinlar_1115270.html, (online erişim: 13.04.2011).
- Mahcupyan, E. “Kadınlar ve Özeleştirir” http://www.zaman.com.tr/etyen-mahcupyan/kadinlar-ve-ozelestiri_1319965.html (online erişim: 26.04.2013).
- Mccracken, G. “Culture and Consumption: A Theoretical Account of the Structure and Movement of the Cultural Meaning of Consumer Goods”, Journal of Consumer Research, vol. 13, no. 1 (Jun., 1986), ss. 71-84, (online erişim: 24.08.2011).
- Mernissi, F.(2004). Kadınların İsyanı ve İslami Hafıza. çev: Aytül Kantarcı, Ankara: Epos Yayınları, 2. Baskı.
- Morley, D.,Robins, K.(2011). Kimlik Mekanları: Küresel Medya, Elektronik Ortamlar ve Kültürel Sınırlar. çev: Emrehan Zeybekoğlu, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2. Basım.
- Navaro, Y. Y.(2005). “Kimlik Piyasası: Metalar, İslamcılık, Laiklik”, içinde Deniz Kandiyoti & Ayşe Saktanber, Kültür Fragmanları: Türkiye’de Gündelik Hayat, çev: Zeynep Yelçe, İstanbul: Metis Yayınları, 2. Basım, ss: 229-258.
- Ongur, H. Ö.(2011). Tüketim Toplumu, Nevrotik Kültür ve Dövüş Kulübü, İstanbul Ayrıntı Yayınları.
- Orçan, M.(2008). Osmanlı’dan Günümüze Modern Türk Tüketim Kültürü, Ankara: Harf Eğitim Yayıncılığı, 2. Basım.
- Özgiraz, A.(2003). Modernleşme Teorileri ve Postmodern Durum, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Perşembe, E.(2007). “Popüler Dindarlık Çağı: Tüketilen İslam”, Eskiye, Sonbahar, sy: 7, ss: 5-12.

- Simmel, G.(2011). Modern Kùltürde Çatışma, çev: Tanıl Bora ve diğeri, İstanbul: İletişim Yayınları, 7. Baskı.
- Şahin, M. C.(2007). İlahiyat Fakùltesi Öğrencilerinin Popùler Kùltür Unsurlarına İlişkin Yaklaşımları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şan, M. K., Hira, İ.(2004). “Modernlik Ve Postmodernlik Bağlamında Tüketim Toplumu Kuramları”, Bilgi Dergisi, sayı: 8.
- Üstün, B.,Tutal, O.(2008). Tüketim Alışkanlıklarındaki Değişimler Ve Bu Değişimlerin Alışveriş Mekânlarına Etkisinin Eskişehir Örneğinde İrdelenmesi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,c. 8, s. 2,ss: 259– 282.
- Williams, R.(2005). Anahtar Sözcükler: Kùltür ve Toplumun Söz Varlığı, çev. Savaş Kılıç, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yanıklar, C.(2006). Tüketimin Sosyolojisi, İstanbul: Birey Yayıncılık.

C4 OTURUMU

ETNİSİTE-I:

SÜRGÜN VE DIŞLANMA

VATANSIZ BİR HALKIN SÜRGÜN DENEYİMİ: AHISKA TÜRKLERİ ÖRNEĞİ¹

N. Aslı ŞİRİN ÖNER²

ÖZET

Toplumsal ve siyasal koşulların yarattığı baskı neticesinde kimlik ve kültürlerini yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalan toplulukların kendi istekleriyle başka bir yere temelli yerleştirilmeleri ya da devletin izlediği resmi siyaset çerçevesinde kişilerin grup ve topluluk halinde yaşadıkları yerlerden alınarak başka bir bölgeye yerleştirilmeleri şeklinde tanımlanabilen sürgüne verilecek örneklerden biri, Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Stalin'in II. Dünya Savaşı sırasında günümüz dünyasının vatansız halkları arasında olan Ahıska Türkleri'ni Orta Asya'ya sürgün etmesidir.

Bu bildiriye 1944'ün Kasım ayında Ahıska Türkleri'nin sürgün edilişi, yolculuk sırasında yaşadıkları, çoğunluğun yerleştirildiği Özbekistan'da nasıl bir hayat geçirdikleri ele alınmaktadır. Ahıskalılar'ın sürgün deneyimi, 1989 Bulgaristan göçmenleri ile Ahıska Türkleri'nin Türkiye'ye göçleri ve uyum süreçlerinin karşılaştırıldığı niteliksel araştırma kapsamında Kocaeli, İstanbul ve Bursa'da gerçekleştirilen alan araştırması verilerine dayanılarak ele alınmaktadır. Bildirinin ilk bölümünde sürgünün kavramsal bir değerlendirmesi yapılmakta, ikinci bölümde ise alan araştırmasının yapıldığı şehirlerde yaşayan Ahıska Türkleri'nin bir bölümünün 1944-1989 döneminde Özbekistan'daki sürgün deneyimi, kendi anlatılarına dayanılarak aktarılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *vatansızlık, zorunlu göç, sürgün, Ahıska Türkleri, Özbekistan*

ABSTRACT

Exile is the state of being barred from a person's or people's home (native city or country), typically for political or punitive reasons. An example of exile is that of today's stateless people, namely Ahıska Turks by Stalin during the II World War. They were sent to exile in November 1944 to Central Asia as a form of collective punishment.

This paper examines the exile of Ahıska Turks. The exile includes the journey to Central Asia and the life they had there, particularly in Uzbekistan. The examination is based on a qualitative research titled "Göç ve Sonrası: Ahıska Türkleri ile Bulgaristan Türkleri'nin Türkiye'ye Göçü ve Uyum Süreçlerinin Karşılaştırılması" that was carried out in four cities of Turkey - İstanbul, Bursa, Kocaeli and Tekirdağ - but the data for the present paper is gathered from the in-depth interviews conducted in İstanbul, Bursa and Kocaeli. The paper is composed of two parts. The first part is a conceptualisation of exile while in the second part the focus is on Ahıska Turks' experience of exile in Uzbekistan.

Keywords: *statelessness, forced migration, exile, Ahıska Turks, Uzbekistan*

GİRİŞ

Dünya her gün değişik düzeylerde karmaşık nüfus hareketlerine sahne oluyor. İnsanlar farklı nedenlerle bir yerden başka yerlere göç ediyorlar. Ya daha fazla para kazanıp iyi bir hayat sürmek için farklı bir şehre veya ülkeye gidiyor ya zulümden kaçmak için evlerini terk ediyorlar ya da milis kuvvetlerce yerlerinden hatta yurtlarından ediliyorlar. Söz konusu olan ikinci durumda baskı

¹Bu bildiri, Marmara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu tarafından desteklenen, yürütücülüğünü üstlendiğim "Göç ve Sonrası: Ahıska Türkleri ile Bulgaristan Türkleri'nin Türkiye'ye Göçü ve Uyum Süreçlerinin Karşılaştırılması" başlıklı niteliksel araştırma projesi kapsamında elde edilen verilere dayanmaktadır.

² Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Avrupa Birliği Enstitüsü, asli.sirin@marmara.edu.tr.

olduğundan ve insanların seçme şansı bulunmadığından yapılan göç zorunlu (ya da gönülsüz) ama ilk durumda insanlar kendi istekleriyle hareket ettikleri için yapılan göç gönüllüdür.

Göç, farklı biçimlerde sınıflandırılan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Mesela, insanların evlerinden, ülkelerinden ayrılmasına yol açan nedenler açısından incelendiğinde, göçü ekonomik ve zorunlu göç diye ikiye ayrılabilir. Ekonomik göç, gelişmekte olan ülkelerdeki iş olanaklarının yetersizliği ve gelişmiş ülkelerde düşük maaşa çalışabilecek işçi ihtiyacı yüzünden, insanların daha iyi ekonomik şartlar altında yaşama amacıyla başka şehir veya ülkelere göç etmeleridir.

Çatışmalar, çevre felaketleri ve kalkınma projeleri v.b. sebeplerden ötürü veya devlet politikaları neticesinde insanların yaşadıkları yerleri bazı durumlarda da ülkelerini terk etmek zorunda kalmaları olarak adlandırabileceğimiz zorunlu göçün ise, mübadele, yerinden edilme – ki mültecilik, ülke içinde yerinden edilme ve sürgünleri bu kapsamda değerlendirmek gerekir - ve insan ticareti gibi türleri bulunmaktadır. Zorunlu yer değiştirmelerden biri olan sürgünü, toplumsal ve siyasal koşulların yarattığı baskı neticesinde kimlik ve kültürlerini yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalan toplulukların kendi istekleriyle başka bir yere ya da devletin izlediği resmi siyaset çerçevesinde kişilerin grup ve topluluk halinde yaşadıkları yerlerden alınarak başka bir bölgeye temelli yerleştirilmeleri olarak tanımlamak mümkündür. İnsanlık tarihinin çeşitli dönemlerinde tanık olunan sürgünlere örnek olarak II. Dünya Savaşı sırasında Sovyetler Birliği'nin Slav olmayan topluluklara karşı uyguladığı sürgünleri verebiliriz. Bu sürgünlerin etkilediği topluluklardan biri de günümüz dünyasının vatansız halklarından biri konumundaki Ahıska Türkleri'dir.

Ahıska Türkleri için 1944 yılının Kasım ayında Özbekistan başta olmak üzere Orta Asya topraklarına gönderilmeleriyle başlayan sürgün deneyimi bu bildirin konusunu oluşturmaktadır. Ahıskalılar'ın sürgünü, 1989 Bulgaristan göçmenleri ile Ahıska Türkleri'nin Türkiye'ye göçleri ve entegrasyon süreçlerinin karşılaştırıldığı niteliksel araştırma kapsamında İzmit, İstanbul ve Bursa'da gerçekleştirilen alan araştırması verilerine dayanılarak ele alınmaktadır. Bildiri iki bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde, sürgün kavramsal açıdan incelenmekte; ikinci bölümde ise, alan araştırmasının yapıldığı şehirlerde yaşayan yirmi beş Ahıska Türkü'nün 1944-1989 döneminde çoğunluğunun gönderildiği Özbekistan'da yaşadıkları sürgün deneyimi, kendi anlatılarına dayanılarak aktarılmaktadır.

SÜRGÜN: KAVRAMSAL BİR DEĞERLENDİRME

Sürgün, terim olarak ele alındığında çeşitli biçimlerde tanımlanmaktadır. Türk Dil Kurumu'nun Türkçe Sözlüğü'nde belirtildiği gibi “ceza olarak belirli bir yerin dışında ya da belirli bir yerde oturtulan kimse; sürülme işi, nefiy; bir kimsenin sürüldüğü yer” anlamlarını taşımakta olan sürgün, Britannica Ansiklopedisi'nde “kişinin yetkililer tarafından cezai bir önlem olarak verilmesi sonucunda ülkesinde uzun süre bulunmaması durumu” (Britannica Academic Edition) şeklinde tanımlanmaktadır.

Kişinin bulunduğu memleketten çıkarılmak suretiyle başka bir yere gönderilmesi anlamına da gelen sürgün kavramının hukuk yazınında da yer aldığını görüyoruz. Cezalandırılma anlamında sürgün TCK'nın 11. Maddesinde yazılı bir ceza olup 1965'te cezaların infazına ilişkin kanunun geçici 2. Maddesiyle kaldırılmış, ancak TCK'nın 525. Maddesi olan genel gözetim altında bulundurma cezasının – ki 1991'de kaldırılmıştır – özel uygulaması şeklinde “başka yerde genel gözetim altında bulundurma” olarak sürdürülmüştür (Sağır, 2012: 32-33).

Bir diğer tanımlamaya göre sürgün, insanın “kendi ülkesinden, malından, mülkünden, kültüründen, sosyal yaşantısından, ailesinden ve mensup olduğu toplumdaki koparılmayı” (Yürükel, 2005; akt. Sağır, 2012) ifade etmektedir. Ülken'in (1969; akt. Sağır, 2012) yaptığı tanımda ise bir kişi veya topluluğun toplum içinde yalnız bırakılması sürgünün en temel özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Sürgünde temel amaç, kişi veya topluluğu evinden ve vatanından ayırmak suretiyle onu boşlukta bırakmaktır. Dolayısıyla, sürgün söz konusu kişi ya da topluluğu “köksüz, yerinden edilmiş, yabancılaşmış ve korkmuş” (Rose, 1993; akt. Sağır, 2012) bırakmaktadır.

Sürgüne ilişkin bir diğer husus ise siyasi erki elinde bulunduran iradenin - devletin - izlediği siyasetle ilgilidir. Sağır'ın (2012: 34) ifade ettiği gibi, siyasi erk sahibi olan irade, kendi haricindeki etnik köken, din ya da mezhep mensubu kişilere mevcut coğrafyada yaşama hakkı tanımamakta ve onların varlıklarını ortadan kaldırmak için belirli bir siyaset izlemektedir. Sürgün, izlenen bu siyasetin

sonucu yaşanan zorunlu göç hareketidir. Devletler, kendilerinden “her açıdan farklı gördüğü unsurları yaşadıkları yerlerden atmak için ya ülkenin başka bir yerine göç ettirmekte ya da başka bir ülkeye gitmeye” (a.g.e.) zorlamaktadırlar. İnsanlar, devletin tehdit edici rolü yüzünden özgürlüklerini, can ve mal güvenliklerini yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kaldıkları için istemedikleri halde göç etmeye mecbur olurlar ve zorunlu göç onların hayatlarında pek çok olumsuz etki yaratır.

İnsanların yaşadıkları bu olumsuz etkilenmeler, sürgünü sosyo-psikolojik açıdan değerlendirmede önem taşımaktadırlar. Göçmenler, Sağır’ın (a.g.e.) altını çizdiği gibi, yaşadıkları yurtlarını terk ettikleri zaman çok sayıda sorunla karşı karşıya kalmışlardır. Bu sorunların başında geldikleri ülkenin sosyo-kültürel yapısına uyum sağlama, kültürel entegrasyona dair kaygılar, vatan özlemi gibi sosyal, kültürel ve psikolojik sorunlar gelmektedir. Zorunlu göç, spesifik olarak sürgün söz konusu olduğunda ise, ortaya çıkan sorunlar daha karmaşık ve yıkıcı etkiler yaratmaktadır.

Sürgün, hangi sosyo-psikolojik sonuçlara yol açar? İlk sırada, göçmenlerde oluşan yabancılaşma duygusu yer almaktadır. Yabancılaşma duygusu, insanın kendisini bir parçası hissettiği çevreyi değiştirmesi ve yeni bir toplum içine girmek için o toplumda varolan sosyal ilişkiler ağına dahil olma sürecinde çeşitli problemlerle karşılaşması neticesinde ortaya çıkmaktadır. Bildik, tanıdık çevrelerin dışına çıktığında kişi, kendisini yabancı hissetmekte ve kendisine olan güveni azalmaktadır, zira Sağır’ın (a.g.e.) ifade ettiği gibi birey, kendini tanıtmaya, yenilemeye, ispatlama ve anlatma sıkıntısı çekmediği ve dolayısıyla kendine güven duyduğu evi, ailesi, uzun süre çalıştığı işyeri ya da uzun soluklu arkadaşlık ilişkileri gibi mekan ve ilişki ağlarının dışına çıkmıştır ve davranışlara daha çok dikkat edilmesi gerekmektedir, daha mesafeli ilişkiler kurulmakta ve diğer insanlara karşı daha güvensiz bir yaklaşım benimsenmektedir. Yabancılaşma, aynı zamanda göç/sürgün sürecinin merkezinde yer almaktadır. Göçmen veya sürgün edilen kişi, bulunduğu alanın dışında olduğu için bir yabancıdır. Aynı zamanda bulunduğu yerin başkasına ya da başkalarına ait olduğu gerçeğiyle karşı karşıyadır. Bu gerçeği sürekli zihninde yaşadığı için de yabancıdır.

İkinci sonuç, bireyin fiziksel ve ruhsal gelişim süreci, ruh sağlığı ve içinde yaşadığı sosyal dünya ile yakından ilintili olan yalnızlık duygusudur. Yalnızlık, insanın toplumsal ilişkilerinde yetersizlikler algılaması ve memnun olmamasına bağlı bir durumdur (Peplau ve Perlman, 1982; akt. Sağır, 2012). Kişinin iki çeşit yalnızlık hissetmesi söz konusudur. Bireyin kişisel ilişkilerindeki eksikliklerden kaynaklanan bireysel yalnızlık ve ortak ilgi ve çeşitli faaliyetlerini paylaştığı bir grupta kurduğu toplumsal ilişkilerindeki noksanların yol açtığı sosyal yalnızlık. Sürgün edilen insan/topluluk, hem sürgün öncesinde hem de sürgün sonrasında yalnızlık hisseder. Sürgün öncesinde hissedilen yalnızlık, farklı kültüre sahip olmaları sebebiyle üst kültür için risk topluluğu şeklinde algılanma ve dolayısıyla dışlanmalarından kaynaklanmaktadır. Sürgün sonrası yalnızlık ise, gidilen yerde karşı karşıya kalınan kültürel sorunlar ile birlikte ortaya çıkmaktadır.

Boşluk duygusu, sürgünün üçüncü sosyo-psikolojik sonucudur. Bu duygudaki temel görüntü, Göhler’in (1990: 68; akt. Sağır, 2012) belirttiği gibi, göçmenlerin bazen bilinçli veya bilinçsiz şekilde geçmişte ve geride bıraktıklarının yokluğunu hissetmeleridir. Boşluk duygusunun doğrudan ilintili olduğu durum sürgün öncesidir, çünkü kişi/topluluk yaşam alanının farklı olmasından ötürü sürgüne tabi tutulup bilinmeze doğru yola çıkmıştır. Sürgün sırasında yaşanan ölüm, hastalık ve diğer tüm sıkıntı ve zorluklar kişiyi/topluluğu psikolojik anlamda boşlukta bırakmaktadır. Sürgün topluluklar açısından, “alışkanlık zincirlerinin kopması, kopuş ve çözülüş süreçlerinin sorgulanması, yaşanan kültürel çatışma ve sonrasında farklı olmaya dönük geliştirilen aidiyetlikler” (Sağır, 2012: 49) boşluk duygusunun oluşmasını tetikler niteliktedir.

Özlem/hasret duygusu, sürgünün sosyo-psikolojik sonuçlarından bir diğeridir. Uzun yıllar yaşanan mekanlardan uzaklaşma, kişinin alışkanlıklarının giderek kırılmasına sebep olur. Alışkanlıkların kırılması ise hayatların değişmesine yol açar ve eski ve yeni kavramlarını ortaya çıkarır. Bu da yeniye karşı bir uzaklık duyma, eski ile yakınlık kurmayı beraberinde getirir. Mekan ve köken kültüre olan fiziksel uzaklığın artması insanın/topluluğun onlara duyduğu özlem/hasreti de arttırmaktadır. Bireylerin vatanlarına dönmeyi istemeleri ni bu bağlamda düşünmek gerekir zira bu istek ev/vatan özlemi olarak kabul edilmektedir (Kağıtçıbaşı, 1988; akt. Sağır, 2012).

Son olarak sürgün, sosyo-psikolojik açıdan köksüzlük ve aşılanma duygusu ile kuşkuçuluk ve öfkeye yol açmaktadır. Köksüzlük ve aşılanma duygusu, göç sonrası gerçekleşen kültürel

karşılaşmalarla yakından ilintilidir. Kültür, topluluklara güçlü bir kimlik verir. Dolayısıyla, göç/sürgün söz konusu olduğunda yaşanan kültürel kopuş, bireyi kökünden sarsabilecek niteliktedir. Bunun yanı sıra aşağılanma kişinin başkası tarafından olduğundan düşük düzeyde gösterilmesi olarak ele alınırsa, göç eden/sürgün edilen kişi kültürel açıdan aşağılanma ihtimaliyle karşı karşıyadır. Konuya bu açıdan yaklaşıldığında, Tekeli'nin (2008; akt. Sağır, 2012) bireyi toprağa kök salmış ağaca benzetmesi oldukça anlamlıdır. Bu birey, göç ettiğinde yeni bir yere kök salacaktır. Eğer kişi kendi isteğiyle göç etmişse, yaşadığı kültürel kopuşun olumsuz etkileri daha az olabilir. Ancak kopuşun zorunlu nedenler yüzünden ve çoğu kez siyasi otorite tarafından yapıldığı sürgün gibi durumlarda, insanın hissettiği köksüzlük ve aşağılanma duygusu da dahil yaşanacak travma ve karşılaşılacak uyum sorunlarının daha büyük olma olasılığı yüksektir.

Kuşkuculuk ve öfke ile ilgili olarak belirtilebilecek hususlar şunlardır: sürgünden söz edildiğinde, “bireyin yaşadığı hayal kırıklığı, dışlanma ve haksızlığa uğradığını düşünme gibi psikolojik etkilenmeler”in (Sağır, 2012: 56), çevreye karşı duyulan güven eksikliğinden kaynaklanan kuşku ve öfkeye yol açtığına altını çizmek gerekir. Birey “Niçin Biz?” sorusunu kendisine sormaktadır. Güvene ilişkin de, göç/sürgünle beraber gelen yeniden sosyalleşme süreci, yabancılaşma algılamaları ve belirsiz gelecek yüzünden yaşanan sosyal kimlik kırılmasının güven bağlamında yoğun olacağı söylenebilir. Göçmenin geçmiş yaşamı, onun kendisini çaresiz hissetmesine yol açar ve etrafında güvenebileceği ve korkularını giderebilecek insanlar arar. İçinde bulunduğu çevreye dahil olabilmek adına geçici olarak bireyselliğinin bir bölümünden vazgeçer. Fakat yeni çevreyle eskiden bağlı bulunduğu grup arasındaki fark ne kadar büyükse vazgeçme de o kadar derin olur. Vazgeçme ihtiyacı ise göçmenin kendi içinde çatışmalar yaşamasına neden olur.

Sürgünü yol açtığı sosyo-psikolojik sonuçlara yer vermek suretiyle kavramsallaştırmanın ardından, bildirinin ikinci bölümünde II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği 1944 yılının Kasım ayında, bugünkü Gürcistan-Türkiye sınırındaki Ahıska Bölgesi'nde yaşayan Türkler'in Özbekistan başta olmak üzere Orta Asya'nın çeşitli bölgelerine sürgün edilmeleri ve oralarda sürdürdükleri sürgün yaşantısı ve 1956 sonrasında başlayana vatana dönüş mücadelesine – Ahıska Türkleri davası – yer verilmektedir.

SÜRGÜN EDİLMİŞ BİR HALK: AHISKA TÜRKLERİ

Ahıska, coğrafi konum itibarıyla, bugünkü Türkiye-Ermenistan sınırının birleştiği yerin kuzeyinde, Acara Özerk Cumhuriyeti'nin doğusu, Türkiye'nin 15 km. kuzeydoğusunda, Ardahan ile sınır oluşturan ve Tiflis'in güneybatısında kalan ve günümüzde Gürcistan sınırları içinde yer alan bir şehirdir. Karayolu ile Tiflis, Batum ve Türkiye'ye bağlıdır. Asırlar boyunca Ardahan, Çıldır, Posof ve Şavşat'ı da içine aldığı için hem Ahıska hem de Mesket ismi altında bilinmekte; Gürcistan tarafından ise, Mesketya ya da Mesket-Javakheti olarak adlandırılmasından ötürü bölgenin yerlisi konumundaki Ahıska Türkleri “Mesket Türkleri” diye de anılmaktadır.

Ahıska Türkleri, Kırım Tatarları, Karaçay-Balkarlar, Volga Almanları ve Çeçen-İnguşlar gibi II. Dünya Savaşı sırasında Stalin yönetimince sürgün edilmiş halklardan biridir. Tamamen gizli olan sürgün kararı, başkanı Stalin olan Devlet Savunma Komitesi tarafından 31 Temmuz 1944 tarihinde alınmıştır. Karar uyarınca, Ahıska bölgesinde yaşayan Türk, Kürt, Hemşinli'leri kapsayan 86.000 Türk ve Müslüman nüfus tahliye edilip Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan'a gönderilecekti (Zeyrek, 2001: 53).

Ahıska nüfusunun sürgün edilmesine ilişkin karar, 1944 yılının 14 Kasım gecesi Ahıska bölgesinin beş ilçesinden Türkler'in sürgüne gönderilmesi suretiyle uygulamaya konulmuştur. Bir gecede vagonlara bindirilip bilinmeze doğru yola çıkan Ahıska Türkleri'nden ikisi, o geceye dair anılarını bizimle şöyle paylaşıyorlar:

“14 yaşında ben sürgün oldum. Dağda dağlara keçi otarurduk, kışta meşede otarurduk, böyle çoban idim, o ki biz ki sürgün olduk, bizim evimizi de eylekene dedi ki “siz 1 ay Orta Asya'ya gidacaksınız bunda savaş olacak.” Ama esker çok. Şeynen, Germanye'nen Sovyet hükümeti vuruş vakti. II. Cihan vuruşu. Babalarımız, 18'den yukarı bir tane adam kalmadı. Hepisi savaşta. ... Ondan kihin bizi ki sürgün etti, geldi ihtiyar nene var, 2 tane toruni var ya 5 tane toruni var, oğli eskerde öldi, yok. Onlara da aftamatinen esker (eli silahlı asker) dedi ki “siz 10 dakkaya ha bu evi boşatacaksınız”,

10 dakika. Dakkayı düşünüyorsin emi? Bir Dakka, 2, 3, 10 dakkada. “10 dakkada bu evden çıkacan, çıkmazsan atarım.” (E, 82, Ahıska-Adıgön doğumlu, Rusya’dan emekli, Kocaeli-Gebze)

“O ’44. yılı, şenlik (topluluk) alayı hepisi eskerdeydi kızım. ... Bir 40 tene ekser geldi. ... güzeçen asker onda durdi. Biz de onda durduk. Güze kadar. Sonra demiryolu yapılyırdi. Ahıska’ya demiryolu yok idi. Demiryolu yapılyırdi, demiryolu ki güz oldi de çıktı. ... Üç gün tamam oldi, üç gün tamam olduğnen dediler ki “sizi süreceğuk”, saat 4’te çığırdiler. İclas yani toplantı, gece. ...“sizi süreceğuk” dediler adamlar sürmek bilmez nedir? Sürgün yani. O vakit sürgün ediyirdi, bir köyden bir tütün, iki tütün, yani hocalari, eli zenginleri, onları sürüyirdi. Dediler ki ne sürmak dediler, Gürcüce diyir, Rusça diyir. ... Şimdik onda ağlaştık, idarenin 200 tane adam var o iclasta da, ağlaştılar dediler “Biz netehör (nasıl) sürüle, nere sürüle? Hiç bi şeyimiz yok”. ... demiryolu de yeni. Ahıska’ya da yeni çıktı de şimdi. Bir haftaya oraya çıktı de, yani yapılyırdi. Ahıska’ya ki geldi de sonra o Amerikansı maşineler (askeri araç) geldi, O Elmanların (Almanlar) şeyi geldi, arabaları çıkartmaya yola. Bizim köyler biraz bayırdadır da yukardan mezarlık var, ora düzdür. O düze çıkarttiler iki saatten sonra. Akşam namazınaçen şenlik taşındi. Akşam namazi oldi, karanlukta bir da Amerikansı maşine geldi. Onlar geldi yani, Rusya’ya yardım etmiş ya. Elmaniye yardım etti, Sovyet’e yardım etti ya. O arabalar bize geldi işte de. Onları köçtük Ahıska’ya. Ondan sonra vagonlara doldurdiler, her bir vagona 7 tütün, 7 aile, ha böyle bizim gibi (gibi). 7 aile. Yani böyle 40-50 tane adam da. 50 aile de öyle. bir vagona. Ne şimi var, ne ki var öyle kel toldurdi, tepti içine (tıktı içine)” (E, 81, Ahıska-Ahıska doğumlu, Azerbaycan’dan emekli, Bursa)

“Ben 6 yaşlarındaydım, 6 yaşında. Bizim köyümüz [Adıgön’e bağlı] böyle yüksekteydi, ha buradan yol geçiyirdi. Yol ki geçiyirdi, babam askerde, biz ordan biraz yukarıya çıkıyorduk, bir bakayanda Amerikan suda bekler, bundan çıkıyeer geçiyir. Suda bekleden Amerika’nın arabaları, geçiyir, geçiyir sayıyorduk da bir günde 40-50 araba geçiyir. Bir hafta böyle arabalar geçmeye başladı. Geçti, geçti. Biz diyuruk ki nedir bu? ... Askerleri böyle doldurdi. Sonra gece saat 5’lerde, 5’lerde, gelip pencereden vuruyirler ki ‘hazırlık görün, sizi Özbekistan’a sürgün edecekler, hazırlık görün.’ (Askerler mi gelip sizi oraya süreceğiz dediler?) Hele asker gelmemiş hele, kendimizin adamları yığılış yaptı dedi ki ‘sizleri Özbekistan’a sürgün edecekler, hazırlık görün’. 3 saat geçmezden bütün etrefi askeri koydi. Adam kenarlarına koydi, hazırlık görüyuruk, hazırlık görüyuruk. Şimdi benim emmim var, benden büyük emmim, askere gitmemüştür. Onlan barabar yaşıyorduk, benim babam ama askerde. Şimdi hazırlık verdi emmim, bi şeyleri alıyir. Asker topladi, topladi a bize gelende, “çıkın, çıkın!” hiç bi şey alamaduk. Sonra anam ağladı, babamın resminü getirüp, şeye göstertti, saldata, saldat demek oluyir asker. “Benim kocam askerdedür de hiç bi şey alamıyirim. Ama o Gürcü, Ermeni saldatı değil, Rus saldatı idi. Sonra dedi ki “De ondan çapukçana bir çuval ununuzu alın”. Aldı da arabaya yükledi, bütün mal mülk her şey köyde kaldi. Böyüük harmana yığıldiler, büyük, yığıldiler ondan daha ondan geri köye çıkmak yok. Arabalara bindirüp Agara diyen yere getirdiler. Orayaçan demir yolu gelmişti Agarayaçan. Orada o vagonlara hama harman herkeş doli. Aglıyani var, böğüreni var, malım kaldi, felanım kaldi. Arabalara o hayvan getiren düzdür o vagonlara yüklediler, 7-8 aile bir vagona oturturdiler. Bir de 2 tane de saldat, asker duriyir, süngünen, kapının dibinde oturacağını koymış gidiyuruk, hiç kapıyı açmıyirler açmıyirler, bazen büyük şeyler gelende bu cedde gelende el ediyir yemeklerini getiriyir, veriyirler. Etmek veriyirler, yemegini veriyirler, gene kitliyir kapıyı tuvalet muvalet hiçbir bi şey yok.” (E, 73, Ahıska-Adıgön doğumlu, Emekli, İstanbul)

Sürgün esnasında henüz üç yaşında bir çocuk olan Gebze’deki görüşmeciyolculuktan hatırladıklarını şu şekilde dile getiriyor:

“44’üncü yılı sürgün olduk gelduk o yük vagonuyla. Öf kokuyurdu, ölüyorduk bir görüşüyorduk. Ha bu kaden penceresi var idi. Ama bir kitabın (masa üstünde duran kitaplardan eline bir kitap alıp gösteriyir) penceresi aha bundan hava alacaksın. Başka yeri yok açık. Bi de sabahtan sabaha bi böyüük kazan mı diyursunuz sizde yimek, o kazanın bir de böle tutardı kulpuni getirirdi bir kepçe size, bir kepçe bene, bir kepçe ona, kaç tütün (aile) ise, 7 tütün bir vagona gelduk. Hiç bişey almamışlar da hiç. ...Yimek yok, içmek yok, hiç bi şey. ...” (K, 73, Ahıska-Adıgön doğumlu, Özbekistan’dan emekli, Kocaeli-Gebze)

Kış şartlarında ne kadar zorlu bir yolculuk yapıldığını, Bursa ve Gebze’deki görüşmecilerin anlattıklarında görmek mümkün:

“... her bir gelişte de her bir gecede istansiyada (istasyon) bir 10-15 adamı götürüp öyleyken dolduruyordiler, nereye götürüyordu ölmüş da dedeler savuk, buz. Davar vagonu mal vagonuydu ya bir tane (eliyle ufak olduğunu belirterek) bu kadar penceresi var. Kırağı ha bu kadar kırağı oluyordu, bi yerde şenliğin nefesi o yanda savuk, ha böyle berf (buz) oluyordu o pencerenin, penceresi demir pencere. Onunle işte öyle gele gele töke töke Özbekistan’ın şeyine geçtik da Ural daglarına geldik savuk dağlarine, ...” (E, 81, Ahıska doğumlu, Azerbaycan’dan emekli, Bursa)

“Güz ayı, güz, savuk ay, ahırinci ay, en ahırinci ay, savuk ay, kış da indi. Bizde Yan var, Şevral, Mart, Abril, Mayıs, Kiraz ayı, Orak ayı, Şarap ayı, Koç ayı, Kara kış. Kara kışta sürdiydi. İşte ahırki ayda sürdi. Vakti da her yer kar, mesela Rusya kar idi, Ukranyalar kar, savuk. Biz Orta Asya’ya gelsek pambuk döşürmek heç bi şey yok, kar basmış, kar yağmış her yer savuk. İşte onda trende gelmede çok adam öldi. Savuk, savuk oldi ya, çocuklar öldi, neneler öldi, çok adam hastalandi öldi, geldik Orta Asya’ya düştü orada da yarısı kırıldı, savuk oldi ya kırıp gecike gitti. Açlıktan da savuktan da. Ölülerimizi vagonun penceresi var he böyle, pencereden atıyordu, biz gizliyoruz ki nire gitsak ölümüzü oraya götürük da oraya da gömlerük, he bir yere gömlerük. Gelurdu vagonu dolanurdu eskerler, gelürdü aftamat (silah) elinde, vagoni dolanırdı, bakardı ki ölü var mi yok mi? O pencereden öligini atardı dışarı, ölün gitti mi bakardın ki hele kurttur, ittir aç, yiyerler. Sen vagonun pencereden görürsün. Sen ney edecen, elinden ne gelür? Böyle çok ölümüz pencereleden atti, öldürdi çok. (E, 82, Ahıska-Adıgön doğumlu, Rusya’dan emekli, Kocaeli-Gebze)

Sürgün edilen Ahıska Türkleri Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan’da iskân edilmiş, boşaltılan Ahıska bölgesine de, aynı Karar uyarınca, Gürcüler iskân edilmiştir. İçişleri Bakanı Beriya’nın imzasıyla Stalin’e sunulan 28 Kasım 1944 tarihli raporda 91.095 kişinin tahliye edildiği bildirilmiştir. Ahıska nüfusunun sürgünü özellikle kamuoyundan yıllar boyu gizlenmiş, başta sürgün olmak üzere Ahıska Türkleri ile ilgili haberler sistematik şekilde sansürlenmiştir (Zeyrek, 2001).

1944 kışında Orta Asya’ya ulaşan Ahıska Türkleri, Özbekistan’ın Semerkant vilayetinden Kazakistan’ın Alma Ata şehrine kadar uzanan bölgeye dağıtılmışlar, ağırlıklı olarak Özbekistan’ın eyaletlerine yerleştirilmişlerdir. Özbekler, gelen Ahıskalılar’ı korku içinde karşılaşmışlar çünkü onlar hakkında kendilerine yanlış bilgi verilmiştir. Buntürk’ün (2007) ifade ettiği gibi, merkezi Moskova’da bulunan bazı propaganda grupları, Ahıska Türkleri’ni “halk düşmanları” ve “insan eti yiyen toplum” şeklinde lanse ettikleri için başta Özbekler olmak üzere Ahıskalılar’ın sürüldükleri yerlerdeki yerli halklar onları epey dışlamışlardır. Ahıskalılar aleyhinde yapılan propaganda o kadar etkili olmuştur ki onları taşıyan trenler istasyonlara yaklaşırken yerli halklar çok korktukları için vagonlara bir türlü yaklaşmamışlardır. “Vagonlardan indirilen halk haftalarca açıkta tutulmuş” (Buntürk, 2007: 223), sonrasında Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan’ın çeşitli eyaletlerindeki köylere sevk edilmişlerdir. Fakat daha sonra bu korkuları geçmiştir:

“(Özbekler sizi nasıl kabul ettiler?) Kabul etmeye, güzel kabul ettiler, desem ki böyle göturdüler ev verdiler, koydiler, soba verdiler hama sokağa çıksan senden kaçırırler. (Özbekler sizden korkuyor mu?) Özbekler, sokağa çıksan, netehür, onlara netehür [nasıl] düşündürmüşler? Bunlar adam yerler mi? Kimdir düşman mi? Netehür bildirmişseler ona korkuyurlar. 1 hafta 10 gün kaldık, ramazan vakti, bizim büyükler işitti ki heh ezan okunuyür, o da gizli, esker yok, büyükler başladı yavaş yavaş bunlara karışmaya, onlar da Hanefi. Barabar yavaş yavaş namaz kıldı. Sonra sonra dil düşündük bir güzel yola gitti, bir güzel yaşaduk ...” (E, 81, Ahıska-Adıgön doğumlu, Azerbaycan’dan emekli, İstanbul)

Ahıskalılar’ın gönderildikleri bölgelerde askeri rejim uygulanmıştır. Bu askeri rejim sürüldükleri 1944 yılından 1956’ya kadar devam etmiştir ve Ahıskalılar bu süre zarfında pek çok kuraldan oluşan, bir kamp hayatı yaşamak zorunda bırakılmışlardır. Örneğin, 1956 yılına dek Ahıskalılar’ın oturduğu köyden ayrılmalrı, akraba ziyareti için bile komşu köye gitmeleri, gençlerin başka köyden birisiyle evlenmesi kesinlikle yasaklanmıştır. Ailelerin 15 yaşına gelen her üyesi, köyden ayrılmadığını ispatlamak amacıyla her hafta köy muhtarlığındaki, iş ve ilçe polis müdürlüklerince kontrol edilen göçmen imza listesine imza atmak zorunda kalmıştır. Bu uygulamadaki maksat göçmenlerin iskan edildikleri yerlerden kaçmalarını engellemek olmuştur (Buntürk, 2007). 1954 yılı itibariyle aile bireylerinin imza atma zorunlulukları ortadan kaldırıldığı halde Ahıska Türkleri’nin yerleştirildikleri köy dışında serbestçe dolaşmalarına izin verilmemiştir. Bu askeri rejime dair ayrıntıları görüşmecilerin anlatılarında bulmak mümkün:

'56. yıla heçen Fergana vilayetinde Kamindant [polis, güvenlik kuvveti] altında gece bir köyden ikinci köye geçemesin. Her ayda gelip oraya kol çekecen (imza atacan) ki ben buradayım, her ayda.” (E, 81, Ahıska-Adıgön doğumlu, Azerbaycan'dan emekli, İstanbul)

“Bu köyden o köye gitmek yasak. ('56'ya kadar?) Haa '56'ya kadar. Gidecek her ayda bir kere sınıra gelip imza atıyordun ki “ben varım bizim tütün [aile] varuk” diye (E, 73, Ahıska-Adıgön doğumlu, Emekli, İstanbul)

“(Özbekistan'da siz bir rayonda [eyalet] yaşıyorsunuz, öbür rayona gitmek yasak mıydı?) O yasaktı, kol koyuyordu kızım. Her 10 adama bir adam başı idi. Eğer gençler bir yere misafirluğe, bir yere görmeye gider, 10 günden sonra yoktur, o büyüğü yani başçıyı türmeye [hapse] kapatıyordu. (Hapse atıyorlar?) Hapse atıyır seni kızım. O da mal gibi bakıyır bize. Her gün su akıyordu ki bakıyordu gitmesin diye. ... Olmayacak, yerde sen 10 adamın başıcısın da. 10 adam kolluyuruk, seni görüyor. '56ncı yılaçan Sovyet böyle kol koydurmuştur [kimlik vermiyor], imza çaktırıyır. Askere almıyordu.” (E, 81, Ahıska-Ahıska doğumlu, Azerbaycan'dan emekli, Bursa)

“İndi [şimdi] bizim onda kamindat [polis] min oldi, hükümet, polis var ki, kamindat diyirler misal bizim bir rayona bir niç köy, bir rayondur. O kamindat her ay gelür, bu kağat, bu forma birden başlıyır kağat var, hamımızın (hepimizin) adı yazılı, buraya da imza atarsın. 20 yıl ben bu rayondan başka rayona gitmem. '54'e kadan böyle, hazır kartı var. '54'te polis, doktor, öğretmen, hükümet adamları azad oluyor. '56'da da hepsi. '54'te inanuklu adamlar, siz muallimsiz (muallimsiniz ya) e şey öğretmen, bizde muallim diyuruk da, sizi, o doktordur oni, ben polisim beni hükümetin adamlarını, '54'te azad etti. '56'da da hepsini. (Azad edip başka yere gidebiliyor musunuz?) Gidebiliyor. Eger siz o '54, '56'ya çan gidecek olsanız, 20 yıl içeri atardı.” (E, 83, Ahıska-Adıgön doğumlu, Rusya'dan emekli, Kocaeli-Gebze)

On iki yıl süresince devam eden askeri rejim döneminde Ahıskalılar'a bir kimlik ya da onların var olduklarına dair herhangi bir belge verilmemiştir. Söz konusu oniki yılın sonunda ise, geçici olarak beyaz renkli bir “pasaport” verilmiştir. Fakat bu pasaport hiçbir işe yaramamıştır, zira onunla aynı eyalet içinde bir şehirden öbürüne gitmek bile mümkün olmamıştır (Buntürk, 2007).

Kurallar çalışma hayatı için de söz konusu olmuştur. Ancak şunu belirtmek gerekir ki bu kurallar Sovyet sosyalist sisteminin genel kurallarıdır. Dolayısıyla, Ahıskalılar'ın tabi olduğu gibi yerli halk da kurallara tabidir. Merkezi sosyalist plana dayanan bir ekonomiye sahip olan Sovyetler Birliği'nde tarım önemli iktisadi etkinliklerden birini oluşturmaktaydı. Ekonomik açıdan faal nüfusun bir bölümünün çalıştığı tarımda, temel işletme şekilleri kolhoz (kollektif tarımla uğraşan birlik) ve sovhozlardı (devlet çiftlikleri).³ Ahıska Türkleri de yerlilerin yaptıkları gibi kolhoz ve sovhozlarda çalışmışlar, ağırlıklı olarak pamuk ekmiş ve ipek böceği yetiştirmişlerdir:

“(Ne iş yapıyordunuz dede orda, Özbekistan'da?) Kızım biz orada, ben hayvan baktım, çoban idim, ondan sonra çimçilik (çiftçilik) ettuk, pambuk ektuk pambuk. Sonra pille diyeler, ipek [ipek böceğini kastediyor], Bursa'da var imiş, hele dün bu haci ilen konuştuk, bunda da var imiş ipek. Dutun yapragını yiyir, ha ipek. Onda çalıştuk, 50 sene onda o öyle işlerlerden çalışup gelduk, orta Asya'dan. İşte ondan sonra 60 yaşında emekliye çıktuk...” (E, 82, Ahıska-Adıgön doğumlu, Rusya'dan emekli, Kocaeli-Gebze)

“Anam geldi, gitti çalışmaya böle pakta. Pambuk diyırız biz siz pamuk diyırsınız, pamukta çalıştı anam, beni de peşine götürüyordu, dedi ki sen ha burda otur, pamuklar da büyük büyük ya bile bir ağacın dibine oturtturirdi, giderdi, gitse biraz uzaklaşsa ben de peşine giderdim, gelürdüm eyle eyle çalıştı bizi bakti anam. Para veriyirler, o zamanın parası, pambuku o vakıtta elilen ekiliyirdi. Bile şey yok idi traktör mraktör yok idi toprak başına, sonradan sonradan çıktı onlar...” (K, 73, Ahıska-Adıgön doğumlu, Yurtdışından emekli ama maaş alamıyor, Kocaeli-Gebze)

³Kolhozlar, devlet kontrolü altında tarımsal üretim yapan kolektif çiftliklerdir. 1917 Devrimi'nin hemen ertesinde, zengin toprak sahiplerinin topraklarına el konulması amacıyla kurulan sovhozlar tamamen devlet eliyle işletilen çiftliklerdir. Sovhozda, üretim araçları bütünüyle devlete ait olduğu için, toprağın sahibi devlettir ve orada çalışan kişiler ücret karşılığı çalışmaktadır (Turan, 2011: 317-319).

'55'in May ayında bizi başka şehre götürdüler, yok kendimiz gittik, yazılıp. Orda zavot kuruluyur, taze zavot, zavot (büyük fabrika), elektrik zavotu kuruluyurdi, ona çalışmaya işçi lazım idi, ona bizleri yazıp götürdiler, işçi olarak. (Ondan önce ne yapıyordun çalışıyor muydun bir yerde?) Kolhozda çalışıyordum, pambukta. Başladık onda, zavotta çalışmaya. Onda '55. senenin ahrında [sonunda], '55 senede bana eksere [asker] kağıt geldi, aynı yılın ahrında eksere aldılar..." (E, 81, Ahıska-Adıgön doğumlu, Azerbaycan'dan emekli, İstanbul)

"Her köy kolhoz idi, hükümetindi, hiç kimsenin evi yoktu. Her bi şey hükümetindir. Hükümet gelirse, 7 şey, 7 sot yani, 7 sot yer verir o şeyin de agalatın da onda her bir şey onda. 7 aileye bir sot. 7 ev yeri, veriyirdi de agalatın da odur, şeyin de odur. Hükümet başka bir şey yoktur. O senin de değil de şimdi de ev de hükümetindir. Sonra zenginlesen bi şey ev yapsan hükümet gelip seni verir gene 7 sot yani yarım onda ekersin yani onda ev yaparsın. Hükümitsiz bir yer alamazsın, devletindir... (Özbekistan'da hep aynı yerde mi yaşadınız siz, aynı rayonda mıydınız hep?)Yok. Hem bu reyondayduk hem Kırgızistan'da işliyirdik hani taranı da Kırgızistan'da kızım. Yazda gidiyirdik tarana, kışta Özbekistan'a geliyirdik. Yazda Kırgızistan'a gidiyirdik. O taranın şeyi Kırgızistan'daydı kızım. Taran eşiyorduk ya, kök. Kök Kırgızistan'da. Boya ondadır. (Hı kök boyası için. Kök boyası çıkartmaya Kırgızistan'a gidiyordunuz.) Kök boyası Kırgızistan'dadır. Bundan oraya götürüyirdi Özbekistan. Zavot Kırgızistan'ın içindedir Cellabad'da. Onda daha Tv'de görürdün o zavot (fabrika) Cellabad'dadır yani Özbek ilen Kırgızın ortasındadır. Onda eşiyorduk, ordan oraya geliniyirdi hee. Taranın fabrika ondadur kızım." (E, 81, Ahıska-Ahıska doğumlu, Azerbaycan'dan emekli, Bursa)

Kolhoz ya da sovhozlarda çalışmayan ve maddi açıdan durumları iyi sayılan Ahıska Türkleri'nin de var olduğunu belirtmekte yarar var:

"(Kolhozda mı çalışıyordunuz siz?) Kalhozda çalışan var idi, kalhozda çalışan da var idi, biz kalhozda çalışmadık. Kardeşim o pambuk taşıyan şeye girdi, işe, pamuğu taşıyirdiler. Köylerde o rayonlarda. Pamuğu taşıyan arabayı sürüyirdi. Onda yaşadık. (Siz ne yapıyordunuz peki?) Ben Rus mektebine girdim, ben kardeşimin yanında şehirde oldum, sonra 1.5 yıldan sonra bacilerim de bize geldiler ev hep böyle... (Hem okuyup hem çalışıyor muydunuz?) Yo ben çalışmıyordum. Ben tahminen bir 17 yaşında çalışmaya başladım. Kardeşim işliyirdi rahmetluk, iyi para kazanıyirdi. Biz öyle müşkül değil idik, eziyet çekmemişik biz. ... (Ne iş yapıyordunuz Özbekistan'dayken?) Şoför işliyirdim ben. Şoför, maşine sürüyirdim..." (E, 77, Ahıska-Ahıska doğumlu, Yurtdışından emekliliği sayılmıyor, Bursa)

Ahıskalılar'ın sürgündeki yaşamlarından söz ederken çoğunluğunun sürgüne gönderildiği Özbekistan'da Özbekler ile kurdukları sosyal ilişkilere de değinmek gerekir. Yukarıda da belirtildiği gibi, kendilerine kasıtlı olarak verilen yanlış bilgiler neticesinde Özbekler ilk başlarda Ahıskalılar'dan epey korkmuşlar fakat zamanla onları tanıdıkça bu korkunun gayet yersiz olduğu ortaya çıkmış ve Özbek ulusu ile Ahıska halkı birbirleriyle kaynaşmışlardır. İlişkiler de bu noktadan sonra oldukça iyi devam etmiştir. Bu durumu Ahıskalılar'ın anlatılarında görmek mümkün:

"Biz çorap dokumayı biliyorduk, he öyle bi şeyler dokuma, şimdi onlar getiriyirdi yoğurt veriyirdi, yemek veriyirdi biz de onlara onları tokup (dokuyup) veriyorduk onlarla iyle oldu ki çok güzel oldu onlarla aramız güzel. Biz birbirimizle kavuşmaya başladık onlarla. Onlar dedi ne güzel böyle insanlarla. ...Özbekler'inen de o derece hiçbir sıkıntı yani bir şey olmadı, onlar bizden çok memnun idi bizlerden, onlarla geldi gitmemiz, düğünümüz, ezanimiz birbirine çok yakın idi. Onlardan da çok bi şey öğrendük. Onların da sofraları böyle iyi, insanlıkları var idi. Kötü hiçbir bi şey yok idi." (E, 73, Ahıska-Adıgön doğumlu, Emekli, İstanbul)

"Ekserlik bittikten sonra geldük yerimize, orda yaşadık ne kadar güzel yaşadık, diyem ki öyle bir yok. Milletinen, halkinen, her millet katma karışık böyle nasıl burda öyle onda da." (E, 81, Ahıska-Adıgön doğumlu, Azerbaycan'dan emekli, İstanbul)

Son olarak, 1956 yılından sonra Ahıska Türkleri tarafından başlatılan "vatana dönüş" mücadelesinden söz etmek gerekir. Nisan 1956'daki SSCB Yüksek Sovyeti Prezidyumu'nun (Başkanlık Heyeti) verdiği karar uyarınca, Ahıska Türkleri'ne sürgün konusunda getirilen kısıtlamalar kaldırılmıştır (Buntürk, 2007). Aynı yıl, Ahıskalılar ile birlikte sürgün edilen Çeçen-İnguş, Karaçay-Balkar ve Kalmıklar'a kendi vatanlarına geri dönüş izni verilmiş, ancak Ahıska ve Kırım Türkleri'ne

izin verilmemiştir. Dolayısıyla, askeri rejimin kaldırılmasıyla birlikte, Ahıska Türkleri vatanlarına yakın olan bölgelere göç etmeye başlamışlardır. Bunun yanı sıra, 1956-58 döneminde vatan olan Ahıska topraklarına geri dönmelerine izin verilmesi için sürekli olarak başvuruda bulunmuşlar, ancak Gürcistan KGB'sinin başındaki kişi, söz konusu köylere Gürcüler yerleştirildiğinden ötürü Ahıskalılar'ın geri dönmelerine izin verilmeyeceği yanıtını vermiştir (a.g.e.).

Vatana dönüş davası için Ahıskalılar Khrushchev döneminde örgütlenme yoluna gitmişlerdir. Bu süreç özellikle 1956'daki SBKP'nin 20. Kurultayı ertesinde başlamıştır. Ahıska temsilcileri, Sovyet yöneticileri ile görüşmek için pek çok girişimde bulunmuşlardır. Fakat ya görüşmeler beklenen neticeyi vermemiş ya da görüşme taleplerine olumlu yanıt bile alamamışlardır. Ağustos 1957'deki ilk görüşmede Moskova, Ahıskalılar'ın vatanları olan Ahıska toprakları yerine Azerbaycan'a göç etmelerini önermiştir.

1961 yılında Ahıska Türkleri "Milli Haklarını Korumak İçin Türk Birliği" isimli bir komite oluşturmuşlardır. Bu komite, Ahıska davasını anlatmak amacıyla Moskova'ya bir heyet göndermiştir. Ertesi yıl ise, Taşkent'te I. Ahıska Türkleri'nin Kurucular Konferansı düzenlenmiştir. 1964'e gelindiğinde de Kırım Tatarları ile beraber hareket etmek adına birleşik bir kurultay yapılmıştır. Şubat 1964'teki halk toplantısında "Milli Hakların Korunması İçin Türk Birliği" oluşturulmuş, birliğin başkanlığına tarihçi Enver Odabaşov getirilerek "Kurtuluş için Geçici Organizasyon Komitesi" kurulmuştur. Söz konusu Komite, Moskova ve Tiflis'e pek çok heyet göndermiş ama bunlar Sovyet ve Gürcü makamlarınca hep geri çevrilmişlerdir.

1968 senesiyle beraber Ahıska Türkleri'nin aktif mücadele dönemi başlamış ve 1991'e kadar devam etmiştir. Yeni stratejiler uyarınca, çeşitli şehirlerde protesto gösterileri yapılmaya başlanmıştır. Aktif mücadele döneminin bu yılda başlamasının nedeni ise, o tarihe dek dünya kamuoyundan saklanan Ahıska Türkleri sorununun 30 Mayıs 1968 tarihli Prezidyum'un kabul ettiği kararname ile ortaya çıkarılmasıdır (Buntürk, 2007). Bu kararnameyle birlikte Ahıska bölgesi sakinleri ve onların ailelerine SB topraklarının herhangi bir yerinde yerleşme hakkı verilmiştir. Bu durum, sosyal ve siyasal örgütlenmelere getirilmiş olan sınırlamaların kaldırılmasına yol açmıştır. Ahıskalılar, bu arada, verdikleri mücadeleyi Kırım Tatarları başta olmak üzere, diğer rejim muhalifleriyle birleştirme yoluna gitmişlerdir. Kırım Tatarları ile Ahıska Türkleri beraber hareket eden iki milli grup halini almışlar, Taşkent ortak merkeze dönüşmüştür.

1968 yılı sonunda Ahıskalılar'a Sovyet pasaportu verilmeye başlanmıştır. Pasaportlarda milliyeti Türk olarak gösterilenlerin yanı sıra Özbek, Kazak ve Azerbaycanlı yazılanların sayısı da azımsanacak nitelikte değildir (Kukulov, 1999; akt. Buntürk, 2007). Bu arada ertesi yılın ortalarında Azerbaycan'da yaşayan Ahıska Türkleri'nin de eylemler düzenlemesi üzerine hükümet sert tedbirlere başvurmuş, liderleri tutuklayarak sınır dışı etmiştir. Tutuklananlar arasında Ahıska ulusal hareketinin lideri konumundaki Enver Odabaşov da bulunmaktadır.⁴ Halk, Odabaşov'un tutuklanmasına protestolarla karşılık verince, Odabaşov serbest bırakılmıştır.

Ahıska Türkleri, 1970 yılının Nisan ayında bir karar almışlardır. Bu karar uyarınca, Sovyet hükümeti Ahıskalılar'ın milli davasının çözümüne yönelik katı tutumunu devam ettirdiği takdirde Türkiye'ye göç edilecekti. Buna izin verilmesi için Moskova'daki Türk büyükelçiliğine başvurmayı düşünmüşler ve bunu uygulamaya geçirmişlerdir. Ayrıca 2 Mayıs'ta "Biz Türküz!" diye başlayan bir bildiri yayınlamışlar, Ahıskalılar'ın sürgünü hakkında soruşturma açılması, suçluların cezalandırılması, Ahıska'ya geri dönmelerine izin verilmesi, kaybolan ya da zarara uğrayan malları için tazminat verilmesi ve bu talepler yerine getirilmediği takdirde Türkiye'ye göçe müsaade edilmesini istemişlerdir. Bu bildirin yayınlaması önem taşımaktadır, çünkü o güne dek Batı dünyasına ulaşan en aydınlatıcı belge niteliğindedir, ancak Sovyet makamları bildiriye yanıt vermemiştir (Zeyrek, 2001: 69).

1972 yılının Ağustos ayında Geçici Organizasyon Komitesi'nin SB Devlet Başkanı Brezhnev, BM Genel Sekreteri Waldheim ve Türkiye Başbakanı F. Melen'e yaptığı başvurularla Ahıska

⁴Odabaşov ikinci kez tutuklanmıştır. İlki 1969 Nisanında gerçekleşmiştir. 1971 yılında ise, "Devlet toprağına illegal yollardan el koyup kullanmak" suçlamasıyla gizlice yargılanıp iki yıl hapis cezasına çarptırılmıştır (Buntürk, 2007).

Türkleri'nin ulusal hareketi ivme kazanmıştır. Waldheim'e yapılan başvuruda Ahıskalılar'ın durumunun incelenmesi amacıyla ülkeye bağımsız bir inceleme heyeti gönderilmesi istenmiş, Melen'e gönderilen mektupta SB'de yaşayan Türkler'in zorunlu iskana tabi tutuldukları ve ağır şartlar altında yaşadıkları ifade edilmiştir (Buntürk, 2007; Zeyrek, 2001).

Ahıska Türkleri sorunu 1980'lerin ortalarından itibaren resmi düzeyde gündeme gelmeye ve dış basında yer almaya başlamıştır. Buntürk'ün (2007) ifade ettiği gibi, 1987'de Gürcistan hükümetinin aldığı bir karar söz konusudur. Buna göre, Ahıskalılar'ın vatanlarına geri dönmeleri için hazırlık yapılacaktır. Ayrıca 300 hanenin geri dönüşü için gerekli olan işlemlerin tamamlandığı da Gürcistan hükümetince bildirilmiş, fakat hükümetin hazırlıkları bir türlü sonuçlanmamıştır. Bu süre zarfında, vatana dönüş mücadelesi için örgütlenmeye gidilmiş fakat Ahıska Türkleri Sovyet topraklarında dağınık halde yaşadıkları için Sovyet Devletinden vatana dönüş izni almaları epey güç olmuştur. Böylece Özbekistan'ın Fergana iline (eyalet) bağlı Margilan, Kuvasay şehirleri ve Taşlak ilçesi başta olmak üzere Fergana'nın pek çok yerinde yaşayan Özbekler ile Ahıska Türkleri arasında oldukça kanlı çatışmaların yaşandığı ve bu çatışmalar neticesinde binlerce Ahıskalı'nın yaşamını yitirdiği ve yaralandığı, evlerinin ateşe verildiği ve kadınların tecavüze uğradığı 1989 yılının Haziran ayına gelinmiştir.

SONUÇ

Sovyet Devleti tarafından farklı görülen unsurlardan biri niteliğindeki Ahıska Türkleri, başkanı Stalin olan Devlet Savunma Komitesi tarafından alınan Karar uyarınca, 1944 yılının Kasım ayında başta Özbekistan olmak üzere Orta Asya topraklarına sürülmüşlerdir. Sürgün, bunu yaşayan diğer kişi ve/veya gruplar için olduğu gibi, Ahıska Türkleri için de çeşitli sosyo-psikolojik sonuçlar doğurmuştur. Bu sonuçların başında yabancılaşma duygusu gelmektedir. Ahıskalılar, yıllardır yaşadıkları, kendilerini bir parçası hissettikleri ve "vatan" bildikleri topraklardan - adeta köklerinden - sökülüp başka yerlere yerleştirilmişler ve Özbek toplumu başta olmak üzere yeni toplumların içinde yaşamaları beklenmiştir. Bu süreç başlı başına yabancılaşma duygusu yaratacak niteliktedir. Üstelik Özbekler'in önyargılardan kaynaklanan korkuları ve dışlayıcı tavırları yüzünden Ahıskalılar yabancılaşma duygusunu daha derinden hissetmişlerdir.

Sürgünün bir başka sonucu gerek sürgün öncesinde gerek sürgün sonrasında hissedilen yalnızlık duygusudur. Ahıska Türkleri 1944 Sürgünü'nde her ikisini de hissetmişlerdir. Farklı bir kültüre sahip olmaları nedeniyle üst kültür (SB'de hakim olan Rus kültürü) tarafından ötekileştirilmiş ve dolayısıyla dışlanmışlardır. Ahıskalılar'ın dışlanmaları aynı zamanda kültürel ayrışmayı göstermekte ve üst kültür nazarında güvenilmez bir risk topluluğu olarak görülmelerine kaynaklık etmektedir. Güvenilmez bir risk topluluğu şeklinde görülmeleri de sürgün edilmelerine yol açmıştır. Sürgün sonrası hissedilen yalnızlıkta ise, sürgün edildikleri Orta Asya topraklarında karşılaştıkları farklı kültürel yapıların etkisi vardır. Özbekler özelinde düşünülecek olursa, ilk geldiklerinde Ahıskalılar'a karşı gösterdikleri tavır ve sosyal yapılarının farklı oluşu Ahıskalı Türkleri'ni yalnızlığa itmiştir. Fakat Özbekler'in, kısa bir süre içinde, Ahıskalılar'ın kendilerine söylendiği gibi "insan eti yiyen toplum" olmadıklarını anlamaları üzerine iki halk arasında ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Bu olumlu gelişme üzerine Ahıska Türkleri'nin sürgün sonrası hissettikleri yalnızlık duygusunun yavaş yavaş ortadan kalktığı söylenebilir.

Sürgünle ortaya çıkan duygulardan bir diğeri de boşluk duygusudur. Sürgüne uğrayan kişi/topluluk geride bırakılanların yokluğunu hissetmekte çünkü bir bilinmeze doğru yola çıkmaktadır. Alışkanlıkların bırakılması, zincirlerin kopması, bu kopuşun sorgulanması ve gidilen yerde kültürel bir çatışma yaşanması söz konusudur. Ahıska Türkleri'nin de yaşadıkları sürgünle beraber bırakmak zorunda kaldıkları bir "vatan" var. O "vatan" ile -Ahıska toprakları - birlikte bıraktıkları herşeyin yokluğunu hissetmişlerdir. Daha önceden görmedikleri, bilmedikleri bir yere götürülmüşlerdir. Alışkanlıklarını bırakmak zorunda kalmışlardır ve sürgüne gönderildikleri yerlerdeki kültürel farklar yüzünden ilk başlarda bir çatışma yaşamaları söz konusu olmuştur.

Özlem/hasret duygusu da sürgünün sonuçlarından biridir. Ahıska Türkleri'nin "vatan"dan koparılıp uzaklaştırılmaları alışkanlıkların kırılmasına, o da yaşamlarının değişmesine yol açmıştır.

Yeniye karşı kendilerini uzak hissetmiş, eskiyle yakınlık kurmuşlar ve “vatan”a duydukları özlem giderek artmıştır. Bu yüzden de Stalin döneminde sürgüne gönderilen diğer halklar için olduğu gibi Ahıska Türkleri için de 1956 yılında askeri rejimin sona ermesinden hemen sonra vatana dönüş mücadelesi başlatmışlardır ve o mücadele günümüzde de devam etmektedir.

Köksüzlük ve aşağılanma duygusu ile kuşkuculuk ve öfke de sürgünün yarattığı olumsuz sonuçlar arasında yer almaktadır. Köksüzlük ve aşağılanma duygusu, daha ziyade sürgün sonrasıyla ilişkili bir duygu olarak nitelendirilebilir. Sürgünle birlikte yaşanan kültürel kopuş, birey veya topluluğu kökünden sarsacak derecede kuvvetli olabilir. Ayrıca aşağılanma da – özellikle kültürel açıdan – sürgün edilenlerin uyum sağlamalarını güçleştirebilir. Fakat Ahıska Türkleri örneğinde, anlatılardan da görüldüğü üzere, köksüzlük ve aşağılanma duygusu hissedilmiş gibi görünmemektedir. İlk başta duydukları korku haricinde, Özbekler’in kendilerini aşağıladıklarından söz eden olmamıştır. Kökleriyle ilgili de son derece net oldukları söylenebilir. Anlatıların bulunduğu bölümde yer verilmese de, görüşmelerde vurguladıkları gibi, Ahıskalılar kendilerini Osmanlı Türkü ya da sadece Türk olarak görmektedirler. Dolayısıyla, kökleri bellidir. Kuşkuculuk ve öfkeye dair ise şunlar belirtilebilir: sürgüne gönderilen birey veya topluluğun dışlandığını ve haksızlığa uğradığını düşünmesi kuşku ve öfkeye neden olur. Bunun altında yatan neden çevreye karşı duyulan güven eksikliğidir. Söz konusu durumun Ahıska Türkleri için de geçerli olduğu söylenebilir, çünkü tehdit olarak görüldüklerinden ötürü sürgüne gönderilmişler ve onlara göre büyük bir haksızlığa uğramışlardır. Bu, çevreye karşı öfke duymalarına ve sürgün edildikleri yerde yerli halka kuşkuyla bakmalarına yol açmıştır. Aslında aynı kuşkulu bakış yerli halkta da mevcuttur. Ancak, yukarıda da ifade edildiği gibi, iki halkın birbirlerine karşı kuşkuyla bakmaları uzun sürmemiş ve Ahıska Türkleri ile Özbekler arasındaki ilişkiler iyiye doğru seyretmiştir. Böylece Ahıska Türkleri’nin duydukları öfke ve kuşku yerini güvene bırakmıştır.

KAYNAKÇA

Avşar, B. Z., Tunçalp, Z. (1994). Sürgünde 50. Yıl – Ahıska Türkleri, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 7

Britannica, Academic Edition, “Exile and banishment (law)”, URL: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/198072/exile-and-banishment/> (Erişim: 4 Temmuz 2013)

Buntürk, S. (2007). Rus Türk Mücadelesi’nde Ahıska Türkleri, Ankara: Berikan Yayınevi

Sağır, A. (2012). Zorunlu Göçler, Sürgünler ve Yol Hikayeleri: Ulupamir Kırgızları Örneği, Ankara: Nobel Yayınları

Turan, M.(2011). “SSCB’de Toprak Mülkiyeti”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 66 (3): 307-332

Zeyrek, Y. (2001). Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri, Ankara: Pozitif Matbaacılık

D4 OTURUMU

KÜLTÜR-SANAT-II:

EDEBİYAT, SİNEMA VE POPÜLER KÜLTÜR

BİLİM-KURGU SİNEMASINDA “ÖTEKİ”NİN SOSYAL İNŞASI

Ulaş SUNATA¹

Duygu KARADON²

ÖZET

Bilim-kurgu sineması ile karşımıza çıkan/çıkarılan “yabancı” yahut daha doğru ifadeyle “Öteki” insanlığa karşıt oluşumu ile dikkatleri çeker. İlgili oluşum dizgesinde bilgi ve beden yapısal farklılaşmanın temelleri olarak belirgin görünürken; sosyal tabakalaşmanın ayrıçlarından sınıf ve toplumsal cinsiyet başlıklarının da açıldığını da okumaktayız. Bu çalışma; sosyal tabakalaşmanın “ötekileştirme” sürecindeki rolünü anlamak için bilim-kurgu sinemasının örneklerinden Frankenstein, Metropolis, Blade Runner, Terminator, Robocop ve Ironman’den yararlanarak gerçekleştirilmiştir. Bu örneklerde bireylerin insanlığa zıt oluşturduğu Ötekiye ve gizil olarak kendi bizatihi kimliklerine karşı oluşturdukları bir Öteki oluşumuna tanık olunmaktadır. Bu çerçevede ele alınan filmlerdeki siborglar, yani yeni biyolojik-mekanik oluşumlar; hem etimolojik, hem de kavramsal ifadede tartışılmış ve kişilerin kendi konumlarına dayalı farklılık oluşturmalarında; tam da bahsettiğimiz değişkenlerden faydalanılmıştır. Bahsi geçen sosyal tabakalaşma unsurlarının ötekileştirme sürecine dâhil oluşları ve nihai sonucun yeni bir ırk yaratımı olduğu ele alınmıştır. Görsel sosyoloji altında bilim-kurgu sineması çerçevesinde Ötekinin nasıl bir kurguyla reel sosyal inşa süreciyle etkileştiğinin metni yapısöküm ile okunmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ötekileştirme, Öteki, Sosyal tabakalaşma, sinema, bilim-kurgu

ABSTRACT

The position of the stranger or the Other in the science-fictions against humanity takes the attention. From this point of view, knowledge and body are seen as the basis of structural differentiation, while class and gender are the indicators of social stratification. In this paper, the role of othering process in the context of social stratification is analyzed through the examples of science-fiction movies which are Frankenstein, Metropolis, Blade Runner, Terminator, Robocop and Ironman. Cyborgs in those movies, new biologic-mechanic formations, are discussed through etymologic and conceptual framework as well as the relevant variables revealing differentiation between cyborg and human. How aforementioned elements in social stratification include Othering process and how a new race is created are handled. Under the framework of science fiction cinema in visual sociology, the interaction between “the fictive Other” and “the real socially-constructed Other” tried to be analyzed via deconstruction.

Keywords: Othering, the Other, Social stratification, cinema, science-fiction.

GİRİŞ

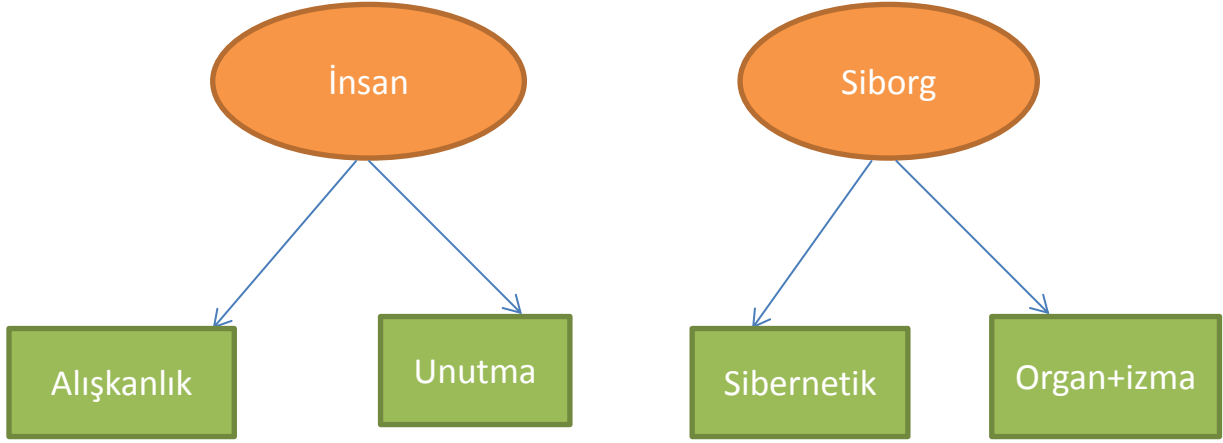
Toplumda paylaşılan nitelikler aracılığı ile oluşmuş pek çok sosyal kategori vardır. Bu kategorilerin beraberinde getirdiği “Öteki” anlayışı ile kişilerin pozisyonları belirlenir ve içerisinde buldukları durumlar ile ilgili çeşitli atıflarda bulunulur. Bu çerçevede siborglar söz konusu olduğunda bu oluşumlar; insandan farklı organizmalar olarak tanımlanmış ve insanlık için önemli bir dönüm noktası olan; Öteki yaratım sürecine dâhil olmuşlardır. Sinema sektöründe ve özellikle de bilim-kurgu türü içerisinde siborg karakterlerin örneklerine çokça rastlanır. Bu bağlamda da, izleyiciler projekte edilen yeni yüzler, farklı hayat tarzları ve görüntüler ile karşılaşılır, zaman ve uzamın çeşitli boyutlarını deneyimlerler. Tam da bu noktada, bir siborg olarak dönüşmüş/dönüştürülmüş insan bedeni, diğer bir aşamada Ötekiye dönüşür. Ayrıca, bu konuyu ayrıcalıklı kılan; tabakalaşma ve ötekileştirme üzerine birçok çalışma olmasına karşın, buradaki odak noktası; çeşitli güdüler çerçevesinde insan tarafından yaratılmış bir Ötekinin ele alınışıdır. Sonrasında bu oluşum, insanlık karşısında bir Öteki olarak pozisyonlandırılmış “bilgi”; ötekileştirme ve hiyerarşi oluşturma sürecindeki önemli değişkenlerden biri olmuştur. Bu çerçevede de, öncelikli olarak siborg

¹ Yrd. Doç. Dr.,BahçeşehirÜniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ulas.sunata@bahcesehir.edu.tr.

²BahçeşehirÜniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, duygu.karadon@stu.bahcesehir.edu.tr.

yaratım süreci incelenecek, ardından bu organizmaların yapıları ve onların üzerine yapılan atıflar; kapitalizm, sınıfsal çatışma, ötekileştirme, bilgi, beden ve toplumsal cinsiyet çerçevesinde detaylandırılacaktır. Analiz içerisinde de, Frankenstein (1818), Metropolis (1927), The Blade Runner (1982), Terminator serisi (1984-1991-2003), Robocop (1987) ve Ironman (2008) filmlerinden ve orijinal romanlarından yararlanılacaktır.

Figür. İnsan ve Siborg için İçerik Tanımları

Bilim-kurgu sinemasının bir alt türü olan siborg analizinde; “insan” ve “siborg” arasındaki sınır yapısı önemli bir yer tutmaktadır. Bu çerçevede, insan ve siborg kelimelerinin etimolojik incelemesi, bu iki yapının tanımlanmasında önemli bir çıkış noktası oluşturur. İnsan kelimesi “nisyan” ve “ünsiyet” kelimelerinden türetilmiş bir sözcüktür. Bu kelimeler unutmak ve alışkanlık anlamına gelmektedir. Görüldüğü üzere, insanlar çeşitli alışkanlıklar edinebilen, fakat unutabilen de varlıklardır. Türkçe üzerinden giden bu etimolojik analize İngilizce kullanımda eklendiğinde; İngilizce’de insan anlamına gelen human; homo, homo sapiens üzerinden türetilmiş ve burada da insan; aklını kullanabilen bedenler olarak tanımlamıştır. Sibernetik ve organizma kelimelerinin birleşimi Siborg kelimesi, ilk olarak Clynes ve Kline (1960) tarafından kişi ile makinenin birleşimi tanımıyla kullanılmıştır. Bu kavramın ortaya atılmasının arka planında, uzay yolculuğunun olumsuz koşullarında hayatta kalmanın sağlanabilmesi, dolayısı ile insanların bedenlerini çevreye uyumlu bir hale getirme güdüsü vardır (1960:26). Ancak daha da geriye bakıldığında 1951’de Wiener (1982) tarafından açıklanan sibernetik; Antik Yunan’da kullanılan kybernetikos sözcüğünden türetilmiştir ve dümencilerin kullandığı güzergâhı doğru tayin edebilmeleri için gerekli donanımlı bilgiyi kastetmektedir (1951:155). Hatta o dönemde herhangi bir pusula kullanımı, astronomik bilgi vb. olmadığından, kybernetikos kelimesi ile değinilen nokta; her anlamdaki donanımlı bilgiye sahip olmaktan geçmektedir.

BİLİM-KURGU: İNSAN VE SİBORGLARIN VAROLUŞSAL SINIRLARI

Bilim-kurgu sineması; aksiyon, animasyon, belgesel, deneysel, gerilim, korku, müzikal vb. gibi bir sinema türüdür. Bu türler, estetik biçimlenişleri doğrultusunda yani; ışık, renk, doku kullanımı, karakterler, makyaj, müzik, proplar, doğa ile girilen ilişki biçimi ya da ilişkiye girip girmeme ve daha birçok kullanım üzerinden biçimlenirler (Ryan, 2010:1). Bu noktada bilim-kurgular ele alındığında, tematik olarak gelecek-geçmiş odaklı yeni bir zaman algısının oluşumunda, neon yeşil, kırmızı ya da mavi renk ve tonlarının kullanımından, proplarda metalik malzeme kullanımından doğan ipuçları ile seyirci filmin türü ile ilgili rahatlıkla bir saptamaya gidebilir. Örneğin ahşap dokusu, bilim-kurgu örneklerin çok az görülebilir. Bu, ancak çeşitli “geçmişe dönüş” sahnelerinde ya da cyberpunk örneklerde gözlemlenebilir. Dolayısıyla türlerin çeşitli kodlar oluşturduğu ve bir kategorileştirme sürecini başlattığı görülür. Ancak unutulmamalıdır ki; film türlerinde salt bir türden bahsetmenin yanı sıra melezleşmiş bir yapının da varlığından da söz edilebilir (Grant, 1995: 12).

Bilim-kurgu sineması “fikirlere edebiyatı” olarak tanımlanır (Gilks vd., 2003:7). Ancak bu iletişim sisteminin fantastik türden ayrılması gerekmektedir, çünkü imkânsız olanın yapıma alanı olarak tanımlanan fantezi türüne karşılık, bilim-kurgu da bu yapının mümkün kılınması söz konusudur. Ayrıca, bilim-kurgu olduğunda; gerçek dışı unsurların imgesel düzlemdeki ifadesinde;

genellikle bilim çerçevesinde ve bilimsel bilginin açıklamalarına elveren bir düzlem içerisinde kurulmuş bir sistem vardır. Az ya da çok şekilde, doğa kanunları alt üst edilse bile; bu sürece bilimsel düşünce sistemi eşlik eder (Rabkin, 2004:458). Bu türün biçimsel ve içerik özelliklerine gelindiğinde ise; zaman çerçevesi olarak; gelecek, alternatif zaman dilimleri, tarihsel geçmiş ile çelişkili arkeolojik anlar, mekânsal tutum olarak; uzay boşluğu, genellikle dış mekan kullanımı, farklı dünyalar, yeraltı, karakter olarak; siborglar, insansı robotlar, androidler, mutasyona uğramış hayvan veya bitkiler, uzaylılar, yaratıklar, fütürist teknoloji olarak, ışın silahı kullanımı, ışınlanmayı sağlayan makineler, insansı bilgisayarları zaman yolculuğu, ışık hızını aşış, özel yetenek olarak ise; zihin kontrolü ve telepati kullanımı söz konusudur (Rabkin, 2004:462). Tüm bunların gerçekleştiriliş aşamalarının bir parçası olarak da insan evladı üzerinden, onu temel alarak kurulan bir bilimsel ilerlemenin varlığını unutmamak gerekir. Bilim-kurgular bu doğrultudaki yollarında ilerlerken; kimlik, arzular, ahlak, sosyal sistem vb. gibi felsefi soruların da cevaplarını arar (Rabkin, 2004:468).

Söz konusu bilim-kurgu türünün karakterlerinde olan siborglara geldiğinde ise; etimolojik analizler ışığında; alışkanlık edinimi, unutmak ve bilgi üretim-kullanım süreçleri; siborgların tanımlanmasında önemli bir noktada durmaktadırlar. Bu arada, siborglar “insan ve makine melezi” olarak tanımlanmaktadır (Pyle, 2000:124). Ancak, bu tanım siborgların anlaşılmasında tatmin edici bir açıklama olmaktan uzaktır. Burada değinilen nokta; yaşayan organizmaların mekanik ve biyo-teknolojik sistemler vasıtasıyla ya da onlar tarafından desteklenir konumda olmasıdır. Örneğin, kolunu kaybeden bir kişinin, cerrahi müdahale sonucu mekanik bir kol kullandığını düşünün. Tam da bu noktada; bu ve benzeri bir operasyon geçiren bir bireyin siborg olup olmaması konusu ile ilgili sorunun önemini unutmamak gerekir. Bu sorunun cevabı, hayırdır? Bu nedenledir ki; siborgları; insan ve makine melezi olarak nitelemek yüzeysel bir tanımlama olacaktır.

Analiz kybernetikos meselesine döndüğünde ise, bu kelimenin içeriği önemini halen sürdürmektedir. Tanrı ile insan arasındaki ilişki ve insan ile siborg arasındaki ilişkiye bakıldığında; bu ilişki durumu ontolojik anlamda ele alınmalıdır. Tabi ki insanın doğumu, doğurması ile ilgili birçok biyolojik açıklama mevcuttur, ama söz konusu muhatap mevhumu olunca; kendi varoluşları ile ilgili somut bir cevap alamazlar. Hatta bireyler bu konuda bir cevap almak isteseler bile, karşılarında bu varoluşsal soru olan: “Beni neden yarattın?” ve/ya “Beni nasıl yarattın?” soruları için, onlara cevap verecek bir özneye sahip değildirlir.

Bilim-kurgu üzerinden tasarlanmış kod ve sistemler de ele alındığında; öz benlik olarak “insan” ile Öteki olarak “siborg” arasında bir karşılaştırma mevcuttur. Bu Öteki, en genel anlamıyla “insan olmayan” olarak tanımlanmış ve ardından da siborg olarak isimlendirilmiştir (Cornea, 2007:276). Siborglara bakıldığında ise; öncelikli olarak “insan üzerinden tanımlanmış bir öznellik ve kimlik vurgusu söz konusudur” (Cornea, 2007:277). Esasen bu tam da Benjamin’in aura tanımına denk düşmektedir. Bahsi geçen bütün filmlerde, Benjamin’in “Mekanik Yeniden Üretim Çağında Sanat Yapıtı” adlı makalesinde vurguladığı gibi “aura” ve “otantiklik” terimlerine vurgu gözlemlenmektedir. Otantiklik kullanımı ile izleyiciye tarihi bir sürecin kapıları açılır. Bu tam da neyin gerçek, neyin gerçek olmadığı ile ilgilidir. Dolayısı ile siborglar, insanlığın otantikliği ve aurası karşısında elimine edilir. Çünkü buradaki şey, model ve kopya ile olan ilişkilidir (1936:54-55). Bu anlayış çerçevesinde de, insan doğası, kopyalama ile zedelenmiştir.

Kelime oyunları bakış açısı yaratım sürecinde önemli bir role sahiptir. Siborg kelimesinin etimolojik analizi yukarıda yapılmıştı. Burada Frankenstein’a da göndermek yaparak, onun “siborg” mu yoksa “canavar” mı olduğunu sorgulanabilir. Literatürde, Frankenstein; canavar hatta yeni bir yaratık olarak adlandırılır. Yaratık kelimesi, etimolojik olarak da açıkça anlaşıldığı üzere canlı varlık anlamına gelmektedir. Söz konusu canavar kelimesine geldiğinde ise; kelime “can” ve “aver” kelimelerinin birleşiminden oluşup; canı veren, yaratan anlamında kullanılmaktadır. Kelimenin İngilizce kullanımı olan monster ise anormal şekilde olan anlamına gelen mostreden türetilmiştir. Bu çerçevede, Haraway’in (2006:6-7) de belirttiği üzere Frankenstein bir siborg değildir. Esasen, burada siborg ve canavar arasında; tutum ve beklentiler üzerinden bir farklılık vardır. Haraway’e göre, siborg heteroseksüel bir partner ile bir şehir veya evren içerisine cenneti taşıyarak oluşlarını tamamlamak ister. Frankenstein’ın “babasından” kurtulma isteği siborg de yoktur. Kısaca, siborg organik aile modeline dayalı bir topluluk hayal etmez. Siborglar çamurdan yapılmış organizmalar değildir, bu nedenle de toza dönme arzusuna sahip olmaz, bu bileşenleri aramazlar. Onların organizmaları ve

sistemleri insanlarınkinden farklıdır ve insan kostümü altında farklı özellikleri vardır. Aslında mekanik yanlarının da olabilmesine karşın siborgların ve Frankenstein’in amaçları ve beklentileri bu doğrultuda birbirinden farklıdır. Ama unutmamak gerekir ki, siborg kelimesi 1960 kökenli bir kelime ve Frankenstein hikâyesi 1818’de yazılmış bir eserdir. Kronolojik anlamda bu durum ele alındığında da, iki yapı farklı zamanlar içerisinde oluşturulmuştur. Bu çerçevede de, Frankenstein bir canavardır, fakat aynı zamanda siborg düşüncesinin de atasıdır.

Yukarıda belirtilenler ışığında, bilim-kurgu sinemasında her daim “insan” ve “siborg” arasında bir ayrışmaya, ayrıştırmaya dikkat çekiş vardır. Özellikle sahip oluş ve olmayış üzerinden yapılan bu ayrım maddi temele bağlı değildir. Blade Runner’da olduğu gibi, hafızaya sahip oluş ve olmayış üzerinden bir ayrım vardır ve bu gerçekleştirilen ayrışma üzerinden sadece bir örnektir. Bu durum; duygulara, zekâyâ, deneyimlere, düşünce sistemlerine vb. sahip oluş ve olmayış üzerinden devam ettirilebilir, ama teknolojik bilgi ile de ilgili olan kybernetikos ve logosun önemi unutulmamalıdır. Bunlar da ayrıştırma tutumunun birer parçasıdır.

Tablo. İnşa Edilmiş Sistemler Arasındaki Farklar

	Frankenstein	Metropolis	Blade Runner	Terminator	Robocop	Ironman
Organik Olmayan (Yapay) Beyin		√		√	√	√
Organik Olmayan (Mekanik) Beden				√	√	√
Organik Beyin	√	√	√		√	√
Organik Beden (“İnsan Evladı”)	√	√	√			√

Tabloda da görüldüğü üzere; siborg örneklerini dört yapı altında ele almak mümkündür. Frankenstein’a bakıldığında; organik beyin ve insan evladı olarak nitelendirilen organizma, bir çeşit insan-insan melezidir. İnsan hücreleri ve organik- organik olmayan beyin kullanımı söz konusu olduğunda Metropolis filmindeki öğretmen Maria karakterinden bahsedilmektedir. Blade Runner’a bakıldığında ise; organik sistem ve organik beyin çerçevesinde bir siborg örneği olarak Rachael mevcuttur. Terminator serisinde ise; mekanik sistem ve organik olmayan beyin kullanımı vardır. Mekanik beden ve organik olmayan refleksler ve duyumsamak anlamında yarı organik beyin ve bu yapıya eşlik eden mekanik beden de Robocop’u simgelemektedir. Son olarak da; mekanik ve organik bedene, organik ve inorganik beynin eşliği içerisinde sembiyotik (ortakyaşar) oluşumdan bahsedildiğinde bu organizma Ironman’i işaret etmektedir. Bu örneklerle araştırmanın ileriki bölümlerinde daha da detaylandırılacaktır.

Yukarıda bahsi geçen siborg karakterler çerçevesinde; birçok eserde de belirtildiği üzere “Bizi insan yapan ne?” sorusuna sıkça rastlanılır (Pyle, 2000:124). Ancak bu soru, sonu olmayan felsefi bir analiz sürecine gider. Bu nedenle, soru “İnsan ve siborg arasındaki fark nedir?” şeklinde sorulmalıdır. Soruyu bu şekilde sorarken de; insanlığın Ötekileştirme üzerinden bir şeyleri kategorize etme isteği unutulmamalıdır, çünkü insanlar her şeyi, robotları dahi katmanlaştırmak istemişlerdir. Buradaki esas nokta bir şeyleri tanımlamak yerine ötekileştirmektir.

ÖTEKİNİN OLUŞUM SÜRECİ

Öteki kelimesi; öte tarafta yani öbür tarafta olan anlamına gelmektedir. Bu Öteki, aynı olandan, benzer olandan farklı yapıdadır ve aynı olan üzerinden tanımlanır. Bu noktada da; kimliğin fonksiyonu ve öznellik üzerinden giden bir yapı vardır (Irigaray,1993:61). Öteki ile ilişki söz konusu olduğunda; ötekinin daima öteki kalışı anlamında bir yüzleşme ve dışlanma söz konusudur. Ötekinin oluşuna imkân tanıma, ancak mevcut sistem içerisinde ve diyaloga girerek mümkündür. Diyalog içindeki taraflar kendi ilkeleri çerçevesinde doğrularını belirleyebilirler. Aksi takdirde, yani bir grubun üstünlüğü durumunda, diyaloga girebilmenin şartları ortadan kalkmış olur. Dolayısı ile burada bahsi

geçen öznelerin farklılığı değil, bakış açılarının, karşılıklı konuşmanın tutumlarının farklı olmasıdır (Collins, 1995:11).

Levinas tarafından dile getirilen etik algıya geçmeden önce, Ötekinin ne anlama geldiğini inceleyelim. “Ben”, Öteki ile karşılaştığında; aynılık ve başkalık gündeme gelir. Böyle bir karşılaşma durumunda da; söz konusu Ben, karşısındaki Ötekiye kayıtsız kalamaz. Bu kayıtsız kalamama durumu çok yönlü olarak var olabilir. Ben, Ötekiden rahatsız olabilir, ona bakmayı reddedip başını çevirebilir ya da hiçbir tepki vermeden onu görmezden gelerek de tepkisini gösterebilir. Bu karşılaşma ile gündeme gelen yüz yüze ilişki olur. Esasen burada unutulmaması gereken; Benin, Öteki tarafından var edilidir (Davies, 2002:178). Bu tam da Hegel’in diyalektiğine denk gelir.

“Yüz” ile Levinas’ın (1979:66) kastettiği fiziksel bir yapı ya da estetik bir obje değil, kişilerin yüzüdür. Burada sosyal ve etik anlamda bir deneyimleme söz konusudur. Bizatihi, şimdiki zamanda yaşanan bu deneyim ile bir ifade sistemi geliştirilmesi ve artık kişilerin yüzlerinin konuşmaya başlaması söz konusudur (ibid:198). Bu konuşma hali ile taraflar bir ilişki içerisinde bulunmaya davet edilmiş olur ve bütün anlamlar bu esnada oluşmaya başlar (ibid:297). Bu anlam üretiminde yüz çok önemlidir çünkü yüz ile karşı karşıya kalınan durum en yakın ve savunmasız haliyle diyaloga gebe yapıyı içerir (Levinas, 1985:86). Diyalog oluşumunda da Ben, Öteki ve bunlara ek olarak da bir üçüncünün varlığı söz konusudur. Bu üçüncü; soyut bir varoluş içerisinde olup, buna örnek olarak; Tanrı, hak, adalet vb. kavramlar verilebilir ve etik anlayışının gündeme gelişi de bu safhada olur (Davies, 2002:178). Bu durumda da; kişilerin kendilerini; Öteki olarak nitelendirilenin dış görünüşü, konuşması, sosyo-ekonomik durumu, çeşitli önyargılardan sıyrıp tamamen diyaloga bırakması ve bu çerçevede Öteki olarak nitelendirilenin hem ne olduğu, aynı zamanda da ne olmadığını anlamaya yönelme ile ilgili bir yapı vardır (Edgar, 2005:56).

“Biz” algısının en yaygın ve en gündelik oluşumu kadın-erkek arasındaki ilişki üzerine konuşlanmıştır (Irigaray, 2006:2). Öznenin oluşumunun Öteki üzerinden sağlanması (Butler,2005:73), toplumdaki esas öznenin “erkek” olduğu ve bu öznenin ötekisinin de “kadın” olduğu (Irigaray, 1985:191), dolayısı ile kadının salt bir özne olarak varoluşunun bu çerçevede ortadan kaldırılışı söz konusudur. Diğer bir ötekilik anlayışı Said (2004:13) tarafından “karşılıklı etkileşim” çerçevesinde ele alınmıştır. Said, genel çerçevede Doğu ve Batı temsilleri üzerinden Oryantalizm konusuna eğilmiş ve bu çerçevedeki kimlik oluşturma sürecine dikkat çekmiştir. Çünkü Öteki ve Ben-Biz arasında karşılıklı etkileşim süreci onların yaratımı ile doğrudan ilintilidir. Burada, Doğu ile Batı arasındaki betimleme sürecinde; karşıdakinin ne olduğunu yanı sıra ne olmadığı da önemlidir. Dolayısı ile Batı’nın Doğu tanımlamasında, Şark’ın ne olmadığı üzerinden bir Batı tanımlaması ile ayrıştırılmış bir yapı ve kimlik yaratımı söz konusudur. Bunlara ek olarak; Kristeva (1991:1), kişilerin kendi içlerinde bulunan “yabancı” anlayışına dikkatleri çeker. Ona göre, yabancı insanların içlerindeki gizli bir surettir. İnsanların zihinlerindeki, içlerindeki yabancı oluşumu üzerinden bir bilinç ortaya çıkar ve kişiler hareket, tutum ve düşüncelerini bu bağlamda şekillendirirler.

Bütün bunlar çerçevesinde; Öteki iki ayrı dünyanın oluşumu içerisinde var olur. Bu çerçevede de; ötekinin farklılığı, pozisyonu ve kategori oluşturduğu önemli bir yapıya sahiptir (Irigaray ve Marion, 2004:74). Tam da bu noktada Öteki ile ilk karşılaşma anında bir gösteren olarak yüz ilk itkiyi sağlamış olur (Levinas, 1993:178). Öte yandan; Öteki ideal olanın, ideal insanın tersi, yani kopyasıdır. Bu çerçevede de; yaş, cinsiyet, mantık, ırk, kültür vb. çeşitli değişkenlerdendir. Böylelikle de Öteki, ikincil olan olarak tanımlanır ve “başkalık” anlayışı ile özerk bir özne olmayış üzerinden şekillenir (Irigaray ve Guynn, 1995:7-8).

Söz konusu ötekinin varoluş süreci olduğunda buradaki en kritik nokta; bir şeyleri ya da birilerinin isimlendirme stratejisi ile bölümlenme/ayırıştırma bilincine sahip oluşturma. Bu bağlamda, insanların söylemlerinde kimi Biz kategorisine koydukları ya da koymadıkları esas noktayı oluşturmaktadır. Ayrıca, buradaki Biz güçlü bir siyasi miti sembolize etmektedir (Haraway, 2006:16). Birincil olarak doğmuş ya da üretilmiş yeni gelen algısı insanların hayatında yer aldığından beri, “doğal” olan “yerel” olan anlamındaki algı insanları ötekileştirme üzerinden yeni tanımlar yapmaya, yeni söylemler üretmeye itmiştir (McLane, 1996:966). Böylelikle de, Ötekinin oluşum sürecinde bilgi ve beden yapısal farklılaşmanın temelini oluştururken, sosyal tabakalaşmanın ayırıcılarından sınıf ve toplumsal

cinsiyet başlıklarının da açılması ile bireylerin insanlığa karşı oluşturduğu Öteki ve kendi bizatihi varoluşlarına karşı oluşturdukları bir Ötekinin varlığından söz edilecektir.

Ötekinin oluşum sürecinin aşamalarında biri “bilgi” ve bu bilginin kullanımınıdır. Foucault’nun belirttiği üzere; bilgi ve iktidar birbirlerini içerirler. Aslında bu iki kavram tam anlamıyla birbirinin aynı değildir ancak aralarında bir ilişki bulunur. Buradaki esas nokta; bilgi ve iktidar arasındaki etkileşimin çok boyutlu ilişki üzerinden kurulmasıdır. Konu iktidara geldiğinde ise; onun kapsayıcı bir karakteri vardır. Bilgi ve iktidar arasındaki irtibatın sağladığı bu karakter yapısı ile de hegemonyayı elde ediş söz konusudur. Bu çerçevede de, insan yaratımı ve hemen akabinde bilgi; odak noktasındaki yapıyı yönetme arzusu doğrultusunda bir güç oluşturmaya başlar. Böylece; bilgi hiyerarşisinin oluşumunun göz önüne alınma vakti gelmiş olur. Ayrıca Foucault teknoloji ve bilgi aracılığı ile edinilmiş teknik yapıya da odaklanmıştır. Bütün bunlar ışığında da, iktidar; kendi varlığını daha da güçlü kılmak için mümkün olduğunca daha fazla bilgi edinmeyi amaçlar. Dolayısı ile bu süreçte; edinilen bilgiler ile onlara eklenen yeni türdeki bilgilerin yaratımı, erişim ve kullanımı önemlidir (Ritzer, 1997:46-47).

Foucault’nun bilgi ve iktidar arasında kurduğu ilişki üzerinden kybernetikos yeniden tartışılabilir. Önceki paragraflarda belirttiğimiz gibi; insanlar nasıl yaratıldıklarını bilmiyorlar. Dolayısıyla; onlar ne somut bir cevaba, ne de bu varoluşsal soruyu cevaplayacak bir özneye sahip değiller. Ancak siborglar, insanlar tarafından yaratılmışlardır ve onlar yaratıcılarına aynı soruyu sorabilirler: “Beni nasıl yarattın?” ve/ya “Beni neden yarattın?” Yani onların karşısında somut bir özne olarak insan durmaktadır. Tanrı ve insan, insan ve siborg arasındaki bu ilişki nedeniyle; bilgi faktörünün önemi yadsınamaz. Aslında, bu durum siborg kelimesinin içerisinde gizlidir. Bu nedenle, insan ve siborg arasındaki sınır; hafızaya, duygulara ya da mekanik organik ayrımına sahip oluş yerine; bilgiye sahip oluş üzerinden inşa edilebilir. Nitekim siborgların yaratımındaki en önemli yapılardan biri bilgidir, ancak burada teknolojinin gerekliliği de unutulmamalıdır.³

Konu “beden” üzerinden devam ettirildiğinde; bu Ötekinin oluşum/oluşturulma sürecinin ikinci parçasıdır. İnsan bedeni üzerinden görünüşte olan ve işlevsel organik form üzerinden şekillenen estetik ve işlevsel bir dönüşüm söz konusudur. Burada ektodermik bir yüzey ve sentetik bir beden bulunur (Tomas, 1989:114). Siborgların görünüşleri ile ilgili önemli olan nokta ise; dört bacaklı, üç gözlü oluş yerine, insan suretinde yaratılmış olmalarıdır. Bunun yapılışındaki en önemli gerekçe ise insanlar arasında olağandışı, acayip olarak adlandırılacak bir durumdan kaçıştır. Ayrıca, post-apokaliptik geleceğe odaklanmış bu bilim-kurgularda; insanlık ve onun varoluşu üzerinden de felsefi bir analiz gerçekleştirmek mümkündür. Ancak bunu; Tanrı-İnsan ilişkisi üzerinden gerçekleştirmek zordur. Bu nedenledir ki, insanlar siborg adında “yeni bir ırk” yaratmış ve kendi içerisinde buldukları durumu bu çerçeve kritik etmişlerdir. Ayrıca, siborg yaratım sürecinin ilk güdülerinden biri; kapitalizm anlayışı altında hayatı daha kolay bir hale getirmektir. Ancak, tabii ki de bu, insanların fantezileri ile de ilgilidir. İnsanlar siborgları sadece acayiplik algısını kırmak üzere bu formda tasarlamamışlardır, aynı zamanda kendilerini de Tanrı rolüne koymuşlardır ve öyle hissetmişlerdir. Tanrının yaptığı şeyle aynı şeyi yapmışlardır; bir yaratımda bulunmuşlardır. Hatta bu yaptıkları Tanrı’nın yaptığından daha güçlü bir hafızaya, daha güçlü bedenlere sahip oluşları bağlamında daha da üstündür. Buradaki “yeni insan”

³ Teknoloji kelimesi *tekhne* ve *logos* kelimelerinin birleşimi ile türetilmiştir. *Tekhne*; sistematik yolla yapılan sanat, zanaat, inşa vb. gibi yapıp-etme bilgisi anlamına gelmektedir. Bu da bir bilgi türüdür. Aslında *sophia*, yani bilginin ne demek olduğunun sorgulamanın üç evresi vardır. İlk evre *episteme*dir ve bu bilginin kendisidir. Ayrıca *episteme* teorii ile ilintilidir, çünkü bilmek için yapmak gerekmez ancak yapmak için bilmek gerekir. Nedenler ve ilkeler bu çerçevede bilinmesi gereken şeylerdir. Aslında; bu evre teorii ve pratiği birbirinden ayıran noktadır. Hem ilişki hem de ilişkisizliklerine vurgu yapar. Diğer bir evre ise; *tekhne*dir. Burada *praksis* dair bir teknik bilgidir söz edilir. *Tekhne* de bir bilgi türüdür ve burada yapılışın deneyimlenmesine dikkat çekilir. Dolayısı ile *epistemesine* sahip olunan şeyi inşa etmek için *tekhneye* de ihtiyaç duyulacaktır, yani zanaatın gözlemlendiği yer burasıdır. Son evre ise; *phronesis*dir. *Phronesis* sahibi kişiler; hangi durumda, hangi koşullar içerisinde ne yapıp edilmesi gerektiğini bilen kişilerdir. Bütün bunlar çerçevesinde teknolojiye döndüğümüzde ise; *episteme* ve *tekhne* arasındaki hemhal oluşum gerekliliği açıktır. Bu üretim durumu ile alakalıdır ve *logosu* da içeren bir tarafı da vardır. *Logos*; kelimeler, deyiş, retorik ile ilintili olup bilgiye, akla ilişkin olmalıdır. Kısaca, teknoloji kelimesi; *tekhne* ve *logos* kelimeleri ve tam da içerdikleri anlamların birleşimi ile oluşmuştur. Böylelikle de; siborglar insanların bilgi ve hayal güçleri eşliğinde yaratılmışlardır.

algısı übermensch ile yani faşizan düşünce içerisindeki bir ırkın üstünlüğü ile de ilişkilidir. Bu görüşü siborglara uyguladığımızda; Tanrı'nın yaptığından daha da üstün olan bir yaratış söz konusudur. Buna örnek olarak da; daha güçlü beden ve hafıza, acıkmayan susamayan organizmalar, bir grubun üstünlüğü çerçevesinde gündeme gelmektedir. Görüldüğü üzere, daha güzel, daha kabiliyetli, daha zeki ve de en güçlü "ırkı", yapılabileceğin en iyisi olarak yaratma arzusunun söz etmek yanlış olmaz.

Siborg oluşum sürecinin son bileşeni ise "sınıfsal ilişki" üzerindedir ve bu da kapitalizme atıfta bulunmadan atlanabilecek bir konu değildir (Moretti,1982: 3). Burada yine bir şeylere sahip olmak ve olmamak anlayışının hâkimiyeti gözlemlenmektedir. Bu sayede, insanların zihninde, düşüncelerinde, tutum, algı ve hareketlerinde bir "öteki" yaklaşımı vardır. Siborg ve canavar kavramlarının ortaya çıkışı ve onların yaratılış sürecinin derinliklerinde de bu düşünce sistemi mevcuttur. Bunun için de insandan "farklı" olanlar kullanılmıştır; yani Frankenstein, yani Rachael, yani Terminator vb. Ayrıca buradaki Öteki kullanımı/yaratımı sadece siborgların kötü niyetli yapıları ya da zarar verici tutumları çerçevesinde kurulmamış, aksine onların alışılmadık, tanıdık olmayan sistemlerinden kaynaklıdır. Dolayısı ile en ufak farklılıklar dahi, bir şeyi/birini ötekileştirmek için yeterli olmuştur. Bu ancak reddetmek ya da eğer mümkünse imha etmek ile gerçekleştirilebilir. Bu iki ihtimal de; güvenlik anlayışı veya asimilasyon üzerinden kurulup, gerçekleştirilir. Bu noktada; Blade Runner'da Replicant olarak adlandırılan siborgların önemi unutulmamalıdır. Basitçe Replicant; bir şeye cevap veriş anlamına gelmektedir ve insanın ayırt edilemez şekilde tam tamına aynısının kopyası olarak tanımlanabilir. Bu görüş çerçevesinde; sınıflandırma ve tabakalaşma gündeme gelir ve siborg ile canavar ortak kaderi paylaşarak insan evladı karşısında Öteki olarak yerini alır.⁴

Moretti'nin "Korkunun Diyalektiği" adlı eserinde canavar metaforuna bir gönderme vardır ve onun neyin yerini aldığı sorgulanır. Moretti'ye göre (1982:2), burada ekonomik ya da tarihsel terimlerle açıklanamayacak bir durum vardır. Dolayısı ile burada kolektif bir kâbustan söz edilmektedir ve bu da Ötekidir (Wood, 1986:93). Bu yeni Öteki yani siborglar ve canavarlar bazen bilinçli olarak, bazen de bilinçsizce insanlık tarafından yaratılmıştır. Ayrıca, Frankenstein örneklemini üzerinden gidilecek olursa; kendisi hem ürkütücü, hem de sempatik bir yana sahiptir. Bu nedenle; korku ve hayranlığın müphemlik çerçevesinde iç içe gelişimi söz konusudur. Tam da bu noktada siborgların yaratım sürecine teknoloji merakı ve fobisi çerçevesinde tekrar bakılabilir.

Moretti hikâyeyi Marxist bir çerçevede ele alır, çünkü Frankenstein proletaryanın bir yansıması niteliğindedir. Burada Ötekinin proletaryalaştırılması söz konusudur (Wood, 1986:76). Moretti canavar ile onun yaratıcısı olan Doktor Frankenstein'a odaklanmıştır. Bu çerçevede, kapitalin farkına varış ve aslında proletarya metaforu olarak Frankenstein'ın yaratılması ile kendi mezarını kazmış bulunmaktadır. Bu farkına varış, korku tarafından şekillendirilmiş bir tepkiyi doğurmaktadır (Özkaracalar, 2011:78). Esasen burada "şeytanların ırkı" olan siborg ve canavarlar ile "insan türü" arasındaki çatışmaya şahit olunmaktadır. Bu organizmaların dinamikliği ve geniş çerçevedeki insan ile olan benzerlikleri onları korkutucu yapandır. Frankenstein da proletaryanın bir metaforu olarak "şeytanların ırkı" kategorisinde yer almakla birlikte; bir isme sahip olmak ve bireyselliğini ilan edebilmek gibi arzuları vardır, çünkü Frankenstein aslında doktorun adıdır ve kendisi de onu yaratmanın adı ile anılmaktadır. Bunun anlamı; canavarın yaratana ait olduğudur. Canavar olarak Frankenstein yapay ve parçaların bir araya getirilmesi ile oluşmuş bir yaratıktır ve doğada o şekli ile bulunamaz, inşa edilmiş ve yapılandırılmıştır, yani birileri ona yaşamını bahşetmiştir. Görüldüğü gibi; yeni ırk yaratımı, yeni bir öteki olarak insanlığın karşısına çıkmış ve korku unsuru olarak da yerini almıştır. Buradaki ilgi çekici nokta; korku unsurunun, insanlık tarafından kendi karşısına çıkmak üzere yaratılmış oluşudur. Diğer bir açıdan, bu yeni Öteki diğer insanlarla eşit haklara sahip olma yönünde bir isteğe sahiptir. Ancak, bu yeni "şeytanların ırkı" yapay bir varlık olarak, tarihin bir ürünüdür ve bir ırka dönüştürülmek suretiyle de bir obje halini almıştır. Bu nedenledir ki; siborglar, insanlar ile eşit haklara sahip olamamıştır ve ırk üzerinden bir ayrımcılığa karşıda korumasızdırlar.

⁴ Aslında canavarlar kendilerini insanlığın krallığından sürülmüş olarak bulurlar ve bu da sınıf çatışmalarının bir parçası olan Biz ve Öteki yaklaşımının diğer parçasıdır (McLane, 1996:961).

Görüldüğü üzere makalenin odak noktaları toplumsal cinsiyet, bilgi, beden ve sınıf ilişkileri üzerinden şekillenmiştir. Bu bağlamda; aklın, özellikle de rasyonel aklın eleştirisi ileriki bölümlerde sunulacaktır. Bu çerçevede de beynin, beden içindeki yerinin farklılaşması; bu rasyonel aklın bir sonucudur. Dolayısıyla; toplumsal cinsiyet ve ırk üzerinden gerçekleştirilecek analiz parametreleri bu yapıyı belirlemiştir.

SİBERNETİK ORGANİZMA ÖRNEKLERİ

Frankenstein; Mary Shelly tarafından 1818 yılında kaleme alınmıştır. Ardından film farklı bakış açıları çerçevesinde sinemaya uyarlanmıştır. Hikâyenin farklı şekillerde ele alınması ile de farklı alt metinler oluşturulmuştur. Ancak, bu çalışmada söz konusu orijinal hikâyeye sadık kalınmış, James Whale tarafından 1931 yılında çekilen Frankenstein ve Terence Fisher tarafından 1957’de çekilen The Curse of Frankenstein’den yararlanılmıştır. Frankenstein’in kişisel hikâyesine bakıldığında; Doktor Frankenstein ölü bedenlerden bazı parçaları toplar ve Frankenstein’ı yaratır. Beden parçaları toplama aşamasında; doktor bir piyanistin parmaklarını, bir sporcunun kollarını ve en zeki kişinin aklını alarak mükemmel insanı yaratır. Bu tam da tanrının yarattığından daha da iyisini yaratma düşüncesi ile ilgilidir. Hikâyede Frankenstein denize topu atarken birden küçük bir çocuğu denize atar ve bu noktadan sonra yapı değişmeye başlar. Film içerisinde bunun gibi birçok örnek bulunmaktadır. Bütün bunlar çerçevesinde, Doktor Frankenstein, kendi yarattığı şeyden nefret etmeye başlar. Öte taraftan, Frankenstein diğer insanlarla eşit haklara sahip olmak ister. Onun bu isteği; insan olarak hareket edebilmek ve o şekilde kabul edilmekte, çünkü o zaten insan hücrelerinden yaratılmıştı. Hatta buradaki problematik yapı insandan daha da fazlası olma anlayışı, bir nevi üstünlük anlayışı etrafında şekillenir. Shelley bu düşünceyi hiçbir zaman ciddi bir problem olarak görmez (Mellor, 1989:50). Aslında naifçe bu yeni türün görünümünün heterojen materyallerle deneysel bir yapı içerisindeki oluşumu söz konusudur, ama hikâye canavar meselesini sadece görsel ve işitsel kavrayışlarla değil, aynı zamanda bölgesel ve milli gibi çeşitli yaklaşımlarla ele almıştır. Nitekim insan, postürü ve içeriği ile birlikte söylemleriyle yeni ifade biçimlerine ve yeniden organize olmuş yapılara yönelir (McLane, 1996:963-964).

1927 yapımı Fritz Lang tarafından yönetilen sınıf çatışması içerisindeki sarsılmaz diyalektiğin vurgulandığı Metropolis adlı filme bakıldığında; sermaye ve emek gücü arasındaki empatik uzlaşma konu edilmiştir (Huysen, 1982:221). Filmi ele almadan önce bu filmin Almanya’daki Weimer Cumhuriyeti döneminde gösterime girdiği de unutulmamalıdır. Kapitalizme karşı bir bakışın gerçekleştirildiği filmde; sınıf mücadelesi esnasındaki oluşum ve durumlar filmdeki karakterlerin yer değişimi ile sunulmuştur. Çalışanların tam da birer asker olarak gördükleri vardiya değişimindeki beden hareketlerinden okunabilmektedir. Freder’in babasına; “Fakat bu şehri elleri ile yapan insanlar nerede?” diye sormasıyla da şehrin ikili katmanı anlaşılacaktır. Önemli olan bir diğer husus ise; bu ikili yapıda çalışanların nasıl görüldüğüdür. Bu esnada da, işçilerin isim yerine onlara verilen numaralar ile adlandırılmaları durumu özetler niteliktedir. Çalışanların kontrol altına alınmak istendiği bir sistem içerisinde, öğretmen Maria sahneye çıkar. Bu karakter film içerisinde arabulucu vasfı yüklenerek de anılmaktadır. İşçilerle iyi bir şekilde iletişim kurabilen Maria’nın bu özelliği çok da hoş karşılanmaz ve bir mucit tarafından ilk siborg örneklerinden biri yaratılmış olur. Burada önemli olan bu yeni organizmanın yönetilebilir oluşudur. Dolayısı ile durum içerisindeki ideolojik tutuma ve kullanım amacına dikkat çekilmelidir. İşçilere sosyal harmoni ve barış vaat eden Maria, Rotwang adlı çılgın bilim insanının laboratuvarında baştan çıkartıcı bir kadın siborg örneğine dönüşür (Huysen, 1982:222). Maria; film-noir tarzı femmefatale karakterlerinden biridir. Bu karakterlerde; ailesi ve evi var mı, nereden gelir nereye gider bunlarla ilgilenilmez. Erkeklerle kolayca yakınlaşamayan, aşkı her daim yaşayamayan ama onların sonunu getirecek olan bu karakterler; erkeklerin de onların peşinden koştuğu bir kadın tiplemesidir. Ayrıca; burada klasik voyeur yapısı bozulur, çünkü karşımızda duran bakışı delip geçen bir kadındır.

Metropolis’te teknolojinin kadın bedeni üzerinden şekillenmesi söz konusudur. Tam da bu noktada Freder’in, kadın ile makine ve cinsellik ile teknoloji arasındaki karmaşık ilişkisi filmin sosyal-ideolojik imgeleri çerçevesindeki duruşunun ipuçlarını vermektedir (Huysen, 1982:222). Dışavurumcu bakış açısı ile durum ele alındığında ise, teknolojinin baskıcı ve yıkıcı potansiyeli Maria üzerinden şekillenmiştir (ibid.223). Tam da bu noktada; kadın, doğa ve makineler; ötekinin oluşumu/oluşturulması çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda da erkek için; otorite ve kontrol

üzerinden bir korkunun oluşumuna dikkat çekilmiştir (ibid. 226). Ayrıca son teknolojinin fantezisi olarak; anne ya da baba olmadan yaratılan bir kadından bahsedilmektedir. Bu vesile ile de mucit Rotwang'ın da söylediği üzere; her erkek kendine bir kadın yaratabilir repliği ile de toplumsal cinsiyet konusundaki tutum açıkça ifade edilmiştir (ibid. 226). Söz konusu bir kadın siborg örneği olarak Maria'nın ötekileştirilmesi olduğunda; bakirelik ve baştan çıkarıcılık tutumuna odaklanılmıştır (ibid. 228). Ancak, burada bahsi geçen sadece erkeklerin kadınlar için hissettikleri cinsel arzular değildir. Bu; hâkimiyet algısı ve kontrol mekanizması gibi daha da derin bir yapıya sahip olan Öteki ile ilgilidir (ibid. 227).

Philip K. Dick tarafından 1968 yılında bilim-kurgu romanı olarak yazılan "[Do Androids Dream of Electric Sheep?](#)" adlı eser Blade Runner yani "Bıçak Sırtı" ismi ile film haline getirilmiştir. Yönetmenliğini Ridley Scott'ın yaptığı post-apokaliptik bir bilim-kurgu türünün bir örneği olarak perdelenen film, içerisinde birçok siborg karakteri barındırmaktadır. Blade Runner'da hafıza insan olmanın en önemli bileşenidir. Film 2019 yılında Los Angeles'da geçmektedir. Rick Deckart ve Rachael da filmin iki ana karakteridir. Filmin öyküsü içerisinde siborglar Replicant olarak adlandırılıp, Tyrell Şirketi tarafından bu bünyede birer köle gibi çalıştırılmaktadırlar. Sonrasında bazı Replicantlar içerisinde buldukları durum sebebiyle ayaklanırlar ve dünyaya bir uzay aracı ile gelirler. Bu sürecin ardından Replicantlar; polis memurları tarafından yakalanmaya başlarlar ve Deckart da bu polislerden biridir. Bu arada, Replicantlar yakalandıklarında; bu süreç emeklilik olarak adlandırılmaktadır. Bu yakalama sürecinde Replicant ve insanları ayırmak amaçlı Voight-Kampff adlı bir test uygulanmaktadır. Burada; bahsi geçen özne söz konusu makineye direk olarak bakmaya başlar ve sonrasında bazı sorular sorulmaya başlar. Derinlemesine sorulan soruları içeren bu sürecin sonunda; eğer özne hafızaya sahip değilse, bunun anlamı test makinesinin karşısındaki siborg olarak nitelendiriliyor. Bu çerçevede, Voight-Kampff testlerinden biri de Rachael'e uygulanıyor ve test sonunda siborg olarak adlandırılıyor. Ama Rachael annesi ve kendi çocukluğunun olduğu bir fotoğrafı gösterir ve hatırladıklarını anlatır. Ancak, test sonucu Rachael'in derinlemesine bir hafızası olmadığı hatta annesi ile arasındaki anıların onu yaratanlar tarafından oluşturulduğu anlaşılır. Bu aşamaların sonunda; Rachael, Deckart'a bu testi hiç kendi üzerinde deneyip denemediğini sorar. Buradan hareketle; hiç kimse ilk bakışta bir siborg ve insan arasında ayırım yapma şansına sahip değildir.

Blade Runner da görüldüğü gibi insan evladı için hafıza çok ciddi bir öneme sahiptir. Ama insan ve siborglar arasındaki ayırım bu yapı üzerine kurulamaz. Örneğin, bir kişi hafızasını kaybetmiş olabilir, ancak bu onu siborg yapmaz. Yahut psikolojik bir rahatsızlık veya Alzheimer yüzünden de geçmişini unutmuş olabilir. Ancak bütün bunlar insan ve siborg ayırımını göstermek için yeterli değildir. Bunlara ek olarak, siborg olmak sadece teknolojik bir aparata sahip olmakla da ilintili değildir. Dolayısıyla mekanik bir kola sahip olmak da herhangi bir kişinin siborg olarak adlandırılması için bir gösteren değildir.

Tam anlamıyla bir zaman yolculuğu hikâyesi olan Terminator'e bakıldığında; James Cameron tarafından yönetilen film 2029 yılında geçmektedir. Bu filmde esas olan, gelecekte gelerek, geçmiş ile ilgili bazı şeyleri değiştirmek suretiyle dünü, bugünü ve yarını yeniden şekillendirmektir. Film serisinin ilk bölümünde Terminator; Sarah Connor'u, yani geleceği kurtaracak olan John Connor'u doğuracak kişiyi öldürmek amacıyla gönderilen robottur. Ayrıca, Kyle Reese da yani John Connor'un babası da bu öldürme işlemi engellemek için gelecekte gönderilir. Ötekiliğin önlenmesi amacıyla giydirilmiş olan bir insan kostümü mevcuttur. Ayrıca bu bedene; bir de yapay zekâ eşlik etmektedir. Beden ve kostüm ilişkisine bakıldığında da sembiyotik bir ilişki gözlenmemektedir.

Siborgları cinsiyet üzerinden analiz ettiğimizde; 1980'lerde erkek siborglar çok popüler olsa da ve süper erkeksi profil çizseler de; kadın siborgların var olmadığını söyleyemeyiz. Lakin kadın siborglar özellikle soy konusunda ve anne oluşları çerçevesinde önemli bir konuma sahiptirler (Cornea, 2007:281). Dolayısıyla burada toplumsal cinsiyet rollerinin önemi gözlemlenmektedir. Buna en iyi örnek olan Sarah Connor da kadın kahraman olarak Terminator filmlerinde yerini almıştır. Söz konusu aksiyon türü için hazırlanmış kodlar olduğunda; toplumsal cinsiyet ayrımı içerisinde bir yenilikten bahsedilebilir. Hatta bu yıkım yer yer film içerisinde bir zafer edasıyla ele alınmıştır (Cornea, 2007:282). Dolayısı ile ilk dönem kadın siborglar üzerinde bir ölçüye kadar etkisi gözlemlenen toplumsal cinsiyet, yerini farklı bir ele alışı bırakmıştır. Bu çerçevede de Sarah Connor'un çıkışı önemli bir yere sahiptir. Ancak unutulmaması gereken bir nokta vardır ki, Terminator'de edinilen

vücut yapısı (kaslı oluş) ve kuvvetlilik hiyerarşisi altına girilmiştir. Bu oluşum içerisinde de Sarah Connor ağırlıklı olarak patriyarki için savaşan biri olarak karakterize edilmiş ve erkeği kurtaran, bu vesile ile de geleceğin doğumu gibi; bir yükümlülük altına girmiştir (Cornea, 2007:282).

Robocop'a bakıldığında; bir bedenin yeniden şekillenmesi söz konusudur. Alex Murphy'nin çatışma esnasından vurulmasının ardında; bedeni çelik bir robot mekanizması ile birleştirilir. Bu yeni organizma Robocop olarak adlandırılır. Yani, burada yenilenme ve yeni bir kimlik yapısının oluşumu üzerinden bir dönüşüm gerçekleşmiş olur. Robocop; eşitli kameralar vasıtasıyla görüntüyü yakınlaştırma, bütünleşmiş vücut parçalarını vb. gibi bileşenlere sahiptir. Aslında bu durum Robocop ve Frankenstein arasında bir ilişki de kurar. Çünkü her iki oluşumda da insan hücreleri kullanılmıştır, yani mevcuttan mevcutla daha da iyisi yaratılmış olur.

Son olarak ele alınacak karakter, çizgi romandan beyaz perdeye uyarlanan Ironman'deki Tony Stark'tır. Çeşitli silahlar üreten bir şirket olan Stark Endüstrü'nün kurucusudur. Bu şirkette son teknolojiden yararlanılarak kullanılan üretim mekanizmaları, Stark'ın dehası ile birleştirilir ve sonunda silah endüstrisinin en önemli üretimleri gerçekleşir. Son çalışmalarından biri olan füzenin tatbikatı sırasında saldırıya uğrayan Stark, bir terörist grubu tarafından rehin alınır. Yakalanmasının ardından çeşitli üretimler yapmaya zorlanır, ama mucitliğini ve zekâsını kullanarak kendine bir koruma kalkanı geliştirmeyi başarır. Burada iki önemli kırılma noktası vardır. Öncelikli olarak; bilginin kullanımı, siborg üretimi konusunda önemli bir yere sahiptir. Stark, sahip olduğu donanımlı bilgi sayesinde, yani sibernetiği kullanmak suretiyle bir üretim gerçekleştirir. Diğer bir kırılma noktası ise; bu oluşumu kendisi için tasarlamış olmasıdır. Dolayısı ile Ironman'i özellikli yapan; bir kişinin kendi kendisini siborga dönüştürme aşamasıdır. Yani Ironman'de organik ve organik olmayan bir beyin ile hem mekanik hem de organik bir vücuttan söz edilmektedir. Ancak burada önemli olan; mekanik vücutun; ötekilik yapısının, Stark'ın kimliğine nüfuz etmemesi için bir kostüm olarak kullanılışıdır. Tam da bu noktada kostüm ve Stark arasındaki sembiyotik ilişkiye dikkat çekilmelidir. Çünkü ancak bu koşul içerisinde; bir siborg organizmasından söz etmek mümkündür. Dolayısı ile hem bedenin yani kostümün, hem de organizmanın yani Stark'ın birbirlerine mecburiyetleri vardır. Bu yeni zırh üretiminin ardından şirketine geri dönen Stark; fiziksel anlamda daha da güçlü bir yapıyı oluşturacak olan koruma sistemi üzerinde çalışmaya başlar. Böylelikle; fiziksel olarak herhangi bir insanın sahip olabileceğinden daha güçlü bir yapının oluşturulması amacı güdülür. Yani bu oluşum; insanın sahip olabileceğinden daha da fazlasıdır. Bu sürecin ardından da, Stark ve Ironman olmak üzere ikili kimlik yapısı, teknoloji ve organikliğin buluşması çerçevesinde bilgi ara yüzü ile gerçekleştirilmiş olur. Dolayısıyla; fizyoloji ve mühendislik yapılarının bileşimi ile beden ve makine üzerinden oluşan arayüz sistemi oluşturulmuş olur (Laughlin, 1997:145-6). Esasen burada Stark'ın çeşitli üretimlere yönelmesi ve sürekli bunları güçlendirmeye çalışmasının arkasında; kendisi ile ilgili bazı yetersizlikler yatmaktadır. Genel olarak bakıldığında; insanlara karşı tutumu pek de özenli olmayan, ödül almayı umursamaması, silah tatbikatlarını bir şov edasıyla yürütmesi, fakat aynı silahın ele geçirilmesi ile de hayatı alt üst olan bir karakterden bahsedilmektedir. Bu yakalanma sürecinde de başarısının aksine, fiziksel gücünün onu kurtarmaya yetmeyeceğini fark eden Stark; yeni kostümünü yaratmış olur. Filmin her bir serisinde de bu kostüm daha da geliştirilir. Zamanla daha da güçlenen, daha da dayanıklı hale gelen kostüm; en sonunda yapay bir zekâyâ dahi kavuşur. Önceleri sadece araç olarak kullanılan kostüm ile artık tam anlamıyla bir birleşim olur ve böylelikle Ironman kimliği yaratılmış olur.

SONUÇ YERİNE

Ötekileştirme çerçevesinde her şeyi, robotları dahi ayrıştırma güdüsüyle gerçekleştirilmiş bu süreçte; bir tabakalaşma yapısı mevcuttur. Dolayısı ile siborglar da bu hiyerarşi içerisinde çeşitli kategoriler altında yerlerini almışlardır. Ancak, burada tamamıyla insanlık tarafından yaratılmış bir Öteki söz konusudur ve süreci daha da kıymetli kılan budur. Öte yandan; yeni bir ırk yaratımı sureti ile oluşturulmuş ayrıştırma hali, durumu özetler niteliktedir. "Yeni insan" olarak da adlandırılabilir bu yapıda ötede tutulan siborgların tanımlanışlarında; daimi olarak insanlardan farklı kılınmaya çalışılmış ve bu çerçevede de kategorize edilmişlerdir. Bu bağlamda da; bilgi, beden, sınıfsal çatışma ve

toplumsal cinsiyet yapıları yerlerini almış; görünüm, oluşum ve eşitsizlikler çerçevesinde bir sistem oluşturulmuştur.

Ancak bütün bu yapıda asıl önemli olan; insan ve siborglar arasındaki farkları sıralamak değil, aksine nasıl birbirlerinin yerlerini aldıklarının gözlemlenmesidir. Bu bağlamda da giderek birbirlerine yakınlaşan bu iki organizma çeşidinin aslında hangi süreçler, oluşumlar ve güdüler içerisinde buldukları konunun can alıcı noktasını oluşturmaktadır. Fakat bütün bunlar çerçevesindeki esas ayrım noktası sahip olmak ve olmamak üzerine kuruludur. Bu bağlamda da; ötekileştirmenin; karşılıklı etkileşim yapısı içerisinde farklılaştırılması ve birinin, diğerinin tersi olarak tanımlanması önemli noktaları oluşturmaktadır. Dolayısı ile birbirine varoluşsal imkân tanımakta zorlanan bu iki tür, ya da birbirinin devamı niteliğindeki yapı her ne olursa olsun tabakalaşma sürecine maruz kalmışlardır.

KAYNAKÇA

- Benjamin, W. (1993). Pasajlar. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Clynes, M. E. &Kline N. S. (1960). Cyborgsandspace. *Astronautics*, 9, 26-27.
- Collins, A. B. (1995). Introduction: Hegel and the other. *Hegel on the Modern World* (Ed.). Artis, B. Albany: StateUniversity of New York Press.
- Cornea, C. (2007). Figurations of the cyborg in contemporary science fiction novels and film. (der. D. Seed), *A Companion to Science Fiction*. Oxford: Blackwell Publishing, s. 275-288.
- Davies, P. (2002). Sincerity and the end of theodicy: three remarks on Levinas and Kant. (der. S. Critchley ve R. Bernascony), *The Cambridge Companion to Levinas*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 126-178.
- Edgar, M. (2005). On the ambiguous meaning of otherness in totality and infinity. *Journal of the British Society for Phenomenology*, 36(1), 56-65.
- Gilks, M., Fleming, P. ve Allen, M. (2003). [Science Fiction: The Literature of Ideas](http://www.writing-world.com/sf/sf.shtml) (blog). Alınmıştır <http://www.writing-world.com/sf/sf.shtml>
- Grant, B. K. (1995). *Film genre reader II*. Austin: University of Texas Press.
- Haraway, D. J. (2006). Siborg manifestosu geç yirminci yüzyılda bilim, teknoloji ve sosyalist-feminizm. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Huysen, A. (1982). The vamp and the machine: technology and sexuality in Fritz Lang's *Metropolis*. *Special Double Issue on New German Cinema*, 24(25), 221-237.
- Irigaray, L. (2006). Ben sen biz farklılık kültürüne doğru. İstanbul: İmge Kitabevi
- Irigaray, L. (1985). *This sex which is not one*. New York: Cornell University Press.
- Irigaray, L. (1993). *Towards a culture of difference*. New York: Routledge.
- Irigaray, L. ve Guynn, N. (1995). *Thequestion of the other*. Yale University Press, 87, 7-19.
- Irigaray, L. ve Marion, E. (2004). *What other are we talking about?*. Yale University Press, 104, 67-81.
- Kristeva, J. (1991). *Strangers to ourselves*. New York: University of Columbia.
- Laughlin, C. D. (1997). The evolution of cyborg consciousness. *Anthropology of Consciousness*, 8(4), 144-159.
- Levinas, E. (1985). *Ethics and infinity*. Pittsburgh: Duquesne University Press.
- Levinas, E. (1979). *Totality and infinity*. Londra: Martinus Nijhoff Publishers.
- Maigret, E. (2004). *Medya ve iletişim sosyolojisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- McLane, M. N. (1996). *Literate species: populations, "humanities" and Frankenstein*. The Johns Hopkins University Press. 63(4), 959-988.
- Mellor, A. K. (1989). *Mary Shelley: her life, her fiction, her monsters*. New York: Routledge.
- Moretti, F. (1982). The dialectic of fear. *New Left Review*, 136, 67-85.
- Özkaracalar, K. (2011). Korku sinemasında sınıfsal metaforlar. (der. A. Güneş, Z.T. Akbal Süalp ve M. N. Süalp), *Sınıf İlişkileri Sureti Soldurulmuş Bir Resim mi?* (89-96). Ankara: Bağlam Yayıncılık.
- Pyle, F. (2000). Making cyborgs, making humans: Of terminators and blade runners. (der. David John Bell, Barbara M. Kennedy) *The cybercultures reader*, 124-137.
- Rabkin, E. S. (2004). Science fiction and the future of criticism. *Modern Language Association*, 119(3), 457-473.
- Ritzer, G. (1997). *Postmodern social theory*. Toronto: McGraw-Hill.
- Ryan, M. D. (2010). Towards an understanding of Australian genre cinema and entertainment: beyond the limitations of 'Ozploitation' discourse. *Journal of Media & Cultural Studies*, 24(6), 1-10.
- Said, E. W. (2004). *Şarkiyatçılık*. İstanbul: Metis.
- Tomas, D. (1989). The technophilic body on technicity in William Gibson's cyborg culture. *New Formations*, 8, 113-129.
- Wiener, N. (1982). *Cybernetics: or control and communication in the animal and the machine*. Cambridge: MIT Press.
- Wood, R. (1986). *Hollywood from vietnam to reagan*. New York: Columbia University Press.

PROJEKTÖR OLARAK SİNEMANIN SOSYOLOJİ ÇALIŞMALARINA SUNDUĞU METODOLOJİK İMKÂNLAR

Sertaç Timur Demir¹

ÖZET

Son yıllarda filmler, sosyolojinin vizyonunu genişletmekte ve tıpkı nitel ve nicel araştırmalar gibi başlı başına entelektüel bir metoda dönüşmektedir. Deleuze, Baudrillard ve Žižek gibi dikkat çekici bazı sosyologlar tarafından kullanılan sinema, yalnızca fantastik bir kurgu olarak değil; ayrıca toplumsal deneyimleri yansıtabilen bir projektör olarak da tanımlanabilir. Toplumsal gerçeklikler ve gerçeküstü efsaneler ve kalıpyargılar da bu projektör üzerinden yakalanabilir. İçinde yaşadığımız dünya, her an değişmekte olduğu için bazen istatistikler bu değişimi tanımlayamayabilir. Oysa sinema, toplumsal deneyimin kendisini kendi uzamı ve zamansallığı bağlamında mimler ve böylece değişimin nabzını yoklar. Dahası, teknik özelliklerine bağlı olarak, çok-katmanlı ve kırılğan toplum figürünü sadeleştirir ve sonrasında onu çözümlenebilir hale getirir. Toplumlara yansıtan ve onu yeniden formüle eden filmler, araştırmacılar için bir çeşit kurulu laboratuvar olarak belirir. Bu bildiri, sinemanın sosyoloji çalışmalarına metodolojik katkılarının değerini, mümkünlüğünü ve risklerini tartışmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sinema, sosyoloji, gerçeklik, projektör, metodoloji.

ABSTRACT

In recent years, films have extended vision of sociology and have turned, in itself, into an intellectual method just like qualitative and quantitative research. Cinema, which is used by some remarkable sociologists such as Deleuze, Baudrillard and Žižek, can be defined not only as a fantastic fiction, but also as a projector that is able to reflect social experiences. Social realities, surreal myths and stereotypes can be captured through the projector. As the world in which we live is continuously changing, statistics may sometimes not able to identify these changes. However, cinema marks the social experience itself in the context of its own spatiality and temporality, and thus, it tests the pulse of changes. Moreover, depending on its technical features, cinema simplifies multi-layered and fragile figures in society and then makes it analysable. Films, which reflect and reformulate societies, emerge as a sort of established laboratory for researchers. This paper, for this reason, aims to discuss values, possibilities and risks of methodological contributions of films in sociology studies.

Keywords: Cinema, sociology, reality, projector, methodology.

GİRİŞ

Bu çalışma, “filmlerle sosyoloji” yapmanın gerekliliğini, sağladığı olanakları ve bunun için atılması gerekli adımları ele almayı hedeflemektedir. Sosyal bilimler için zaten çok güç olan “söylenmemiş bir söz söyleme”, “yapılmamış yepyeni bir şeyi deneyimleme” ya da “hiç bilinmeyen bir şeyi keşfetme” amacını taşımamakta; aksine, akademik ve günlük yaşamda “aşırı nispette” var olan –ve böyle olduğu için de gözden sıklıkla kaçan- bir meseleye dikkat çekmeyi hedeflemektedir. Nitekim modern dünyanın sosyolojisini yapmak, ziyadesiyle gözü dolduran ve görünmezliği aşırı-görünürlüğünden kaynaklanan meselelerin analizine dönük olmalıdır. Bugün sosyologların bilgiye ulaşmalarının önündeki tek engel “fazla yakınlık” engelidir. Bu sebeple, bir insan olarak sosyolog ya da bir sosyolog olarak insan, görme edimini yetkinleştiren, yeri geldiğinde zamanı durdurabilen, mekânı detaylandırabilen, an’ı kaydeden, yaşanmışı geriye sarabilen bir başka göze gereksinim duyar. Her şeyin tüm yoğunluğuyla göz önünde ve el atında olmasının yarattığı müphemlik veya flulaşma, görünenden çok bakma eylemindeki değerini altını çizer. Düşünce göze, analiz bakışa koşuttur. İşte sinema, bu yüzden elzemdir. “İnsanı, sınırları olmayan bir mekâna oturtmak, hem yanından hem de uzağından geçen büyük insan kalabalığıyla onu kaynaştırmak, tüm dünyayla girdiği ilişkiyi göstermek: sinemanın anlamı bu değil de nedir?” (Tarkovski, 2000: 76). Benzer anlamın sosyoloji için de geçerli

¹Doktora öğrencisi, Lancaster University, Sosyoloji Bölümü, s.demir@lancaster.ac.uk

olduğu düşünülürse, sinemanın sosyolojiyle olan “anlam ve varoluş ortaklığı” bu iki genç çabayı birbirine daha yaklaştırır. Başka bir deyişle, sinema ve sosyoloji hayata kattıkları ve katmaya çalıştıkları ikbalde kaçınılmaz şekilde buluşurlar. Film ve yönetmeni için toplumsal gerçeklik ne kadar yaşamsalsa, sosyoloji ve sosyolog için de filmin kendisi o denli bağlayıcıdır.

Bunun bir sonucu olarak, son yıllarda en kıymetli sosyologların sinemayla kurduğu bağ ve analizlerinde verdiği yer dikkat çekicidir. Bunlar sinemanın günümüzde üstlendiği etkin rolü fark etmiş, üzerine yoğunlaşmış ve onu teori yapmanın bir aracı olarak kullanmışlardır. Sinemayı “düşünsel etkinlik” olarak gören Deleuze bunlardan biridir (Sütçü, 2005: 4). Ona göre film, düşüncenin kendini farklı bir şekilde sunma arzusunun bir tezahürü olarak doğmuştur. “Sinema, düşünceyi ‘hareket ve zaman imgeleri’yle kavramlaştıran insani bir yaratımdır” (ibid.). Yalnızca Deleuze değil, çağdaş sosyolojinin en büyük isimlerinden Baudrillard da sinemayı salt sanatsal ve estetik bir meşgale olmanın ötesine konumlandıran sosyologlardan biridir. Vefatından kısa bir süre önce Serhan Ada’ya verdiği röportajda Baudrillard (2006), sinemanın kendisiyle ve hayatla olan ilişkisini şöyle açıklamıştı: “Sinema beni hep çekti. Gerçeklik derecesini tartışmaya açan, hipergerçeklik, simülasyon konularına ilişkin Amerikan filmleri hep ilgimi çekti. “Simülakrlar ve Simülasyon” kitabımın filmde görünmesi tümüyle ikincil bir olay. Bence, “Truman Show” ya da ne bileyim, “John Malkovich Olmak” gibi, “Gerçeğe Çağrı”, “Bıçak Sırtı” gibi filmlerde simülasyonun iyi anlamda masallaştırılması bulunabilir. Yalnızca bir anlatı olarak değil, aynı zamanda kurgu olarak sinemayı kastediyorum. İmgenin büyülü gücüne ulaşabilen bir vizyon olan bir sinemayı... Aslına bakılırsa, pek çok filmde, yazıda ya da söylemde olduğundan çok daha fazla, simülakranın dinamik imgesine uygun şeyler bulmak mümkün... Beni asıl ilgilendiren sinemanın düşüncesi, neredeyse “sinemanın metafiziği” olduğundan, beni çeken filmler pekâlâ “ikincil” filmler de olabilir. Godard’ın yaptıkları da zamanında çok ilgimi çekmişti. Sinemanın ortadan kalkmasına gelince, özellikle siyah-beyaz filmlere bakıldığında, çok daha gerçek dışı oldukları, yanılısamanın sonuna dek gittikleri görülür. Benzersiz, sahici sinema oldukları görülür. O zamandan beri sinemaya renk, estetik ve sinemanın kendi tarihi bulaştı. Bir de hayatın kendisi sinematografik oldu; varoluş “sineleşti”. Bu, özellikle Amerika’da hissedilen bir durum. Amerika’da kent, banliyö ve çölle, filmleri arasında bir ayrım yok. Bu biraz Hollanda’daki müzelerde bulunan sanat yapıtlarıyla kentlerin örtüşmesine benziyor. İki arasında bir tür büyülü geçişim var. Hayat her yerde bir tür Universal Studios haline geliyor”.

Sinemanın gerçeklik ve gerçekliğin de sinema üzerinde yarattığı biçimleyici etki Deleuze ve Baudrillard kadar Žižek’in teori ve eserlerinde de açıkça hissedilir. O kadar ki, Žižek’i okuyan birisi bir anlığına onun gerçekliğin kendisinden el çekip, bütünüyle sinemaya yöneldiği yanılgısına kapılabilir. Ya da gerçeği filmi analiz etmek için araçsallaştırdığı hissine kapıla da bilir. Oysa, Žižek, hiçbir zaman filmi film olarak analiz etme kaygısına düşmez. Aksine, filmi -yani bu fantezi makinesini- bir çeşit alet edevat çantası gibi aslında hep merkezde olan teorisini detaylandırmak ve tefsir etmek için kullanır.

Deleuze, Baudrillard ve Žižek’le sınırlı kalmayan çok geniş yelpazede sinema, yaşamı yansıtmamanın ve dahası anlamaya çalışmanın bir yolu haline gelmiştir. Çünkü kameranın vizöründen girip belli bir teknik aşamadan sonra perdeye yansıyan şey, tüm iyi güzel ve doğru ile aynı zamanda tüm kötü çirkin ve yalanlarıyla insanın ve yaşamın ta kendisidir. Sinema ile gerçeklik ters yüz olduğunda da, ekrandan yansıyan kurgu gerçeğin başka bir boyutuna dikkat çeker. Yani sinema yalan söylerken bile gerçekliğe gönderme yapar. Diken ve Laustsen’in “Filmlerle Sosyoloji” (2010) kitabına yazdığı sunuş yazısında Žižek şunları söyler: “Bir film asla “yalnızca bir film” ya da bizi eğlendirmeyi ve dolayısıyla dikkatimizi dağıtarak bizi asıl sorunlardan ve toplumsal gerçekliğimiz içindeki mücadelelerimizden uzaklaştırmayı amaçlayan hafif bir kurgu değildir. Filmler yalan söylerken bile toplumsal yapımızın canevindeki yalanı anlatırlar”. Bu, şöyle de ifade edilebilir: film açığa çıkardığı kadar gizledikleriyle, aydınlattığı kadar aldatmalarıyla, estetize ettiği kadar bozulmayı ifşa etmesiyle de yaşama dairdir. Onun içinden çıktığı toplumu yansıtmama gibi bir tercihi olmadığını altını çizmeye çalışıyorum. Kracauer’ın ifade ettiği gibi (2011: 251) “film istesin istemesin, toplumu yansıtmak zorundadır. Peki ucuz popüler filmlerde görünen sahiden toplum mudur? Dokunaklı kurtarılar, olmayacak bir yüce gönüllülük, pırl pırl genç beyfendiler, korkunç dolandırıcılar, suçlular, kahramanlar, edepli aşk geceleri ve ahlak-dışı evlilikler: bunlar gerçek mi? Evet, gerçek”.

“Filmlerin ortaya koyduğu gerçek” diye bir ifade kullandığımda gerçeğe filmler arasında küçük de olsa bir mesafeyi ima ettiğimi düşünülebilir. Oysa ki, filmler ile toplumsal arasındaki yakınlık, aynı manzaraya dalan komşuların arasındaki ilişkiden çok bir anne-evlat ilişkisidir. Daha açık bir söylemle, sinema ve realite birbirinden vücut bulan, görünüşü kadar karakteri de birbiriyle girift iki unsura gönderme yapar. Morin de sinemayı benzer bir metafor üzerinden tanımlar. Ona göre (2005: 169 içinde Diken ve Laustsen, 2010: 19), “hem sihirli hem de gerçekçi bir tarafı olan, tüm büyüleyici-etkileyici gelişmeleri bünyesinde barındıran sinema, embriyogenetik potansiyelinde dünyanın tüm imgelerini barındıran muazzam bir arketipik rahmi andırır”. Morin filmlerin imgesel doğurganlık özelliğine dikkat çekmekte haklıdır, fakat bu tanımlamada sinemanın “somut”, “izlenebilir”, “gözlenebilir”, “dokunulabilir” –kısacası “duyumsanabilir” niteliğinin öne çıkarken, sinemanın “materyal olmayan” şeyleri de hissedebilir ve hissettirebilirlik kabiliyeti arkaplanda kalır. Yani ben, Diken ve Laustsen’e paralel olarak (2010: 21), “sinema hayattır ve hayat da sinemadır, ikisi de birbirinin hakikatini anlatır” derken, aslında hayatın her boyutunu kuşatan ve onun her boyutu tarafından kuşatılan sinemadan bahsediyorum. Başka bir deyişle, baktığında yaşamın sadece gözlenebileceği değil, aynı zamanda hissedilebileceği bir zemin olan ve yine yaşamın kendini ifşa edebilmek için kendisine bağlı olduğu bir projektörden bahsediyorum. Bu tanımda –çoğunlukla benimsendiğinin aksine- gerçek, sinemanın malzemesi olmaktan çıkar; sinema, gerçeğin bir malzemesine dönüşür. En önemli film teorisyenlerinden biri olan Kracauer’nın vurguladığı gibi (2010: 116), filmin varsaydığı yaşamda gerçek olur.

Baudrillard da, bu yaklaşıma paralel olarak, ısrarla, sinemanın gerçeğe değil de, gerçeğin sinemaya bağlı olduğu bir dönemden geçildiğini ifade eder. Örneğin Amerika (Baudrillard, 1986) adlı kitabında, bu gerçek ülkenin nasıl stüdyolaştığını ve sinemanın gündelik yaşamın işleyişini nasıl kurguladığını anlatır. Onun gözünde “Amerikan kenti de tam tamına sinemadan kaynaklanmışa benzer” (ibid: 70). Başka bir örnek daha vermek gerekirse, ünlü yönetmen Francis Ford Coppola’nın Türkçe’ye “Kıyamet” ismiyle çevrilen “Apocalypse Now” (1979) filmini analiz ettiği meşhur kitabı “Simülarklar ve Simülasyon”da (Baudrillard, 2010: 89), bu filmin yapılış biçimiyle Amerikan ordusunun savaşma biçimi arasında benzerlik kurar. Gerçekten de bu filmde savaş, özel görsel efektler silsilesi olarak kurgulanmıştır. Yine Baudrillard’ın deyişiyle, “savaş bir filme, filmse bir savaşa dönüşmüş, yani teknik bu iki olayı aynı potada buluşturmuştur” (ibid: 90).

Bu noktaya kadar, sinema ile gerçeklik arasındaki ilişkinin derinliğini ve birbirlerini nasıl beslediklerini vurgulamaya çalıştım. Ne var ki, burada başka sorular belirebilir: eğer filmler sadece toplumsal gerçekliğin üzerine birebir yansıdığı bir çeşit projektörse, sinemayı özel yapan şey nedir? Başka bir deyişle, gerçeğin olanca çıplaklığıyla önümüzde durduğu bir dünyada filme neden ihtiyaç duyulur? Sinema gerçeği yansıtırken, ona hiç mi bir şey katmaz?

Herşeyden önce, toplumsala dair hiçbir sırrın kalmaması –yani bilginin kendi ayaklarıyla önümüze kadar gelmesi- onun analiz edilmesi yolunda bazen bir “kolaylık”tan çok, kendi başına bir “engel”e dönüşebilir. Çünkü toplumsala dair ham bilgi sürekli olarak değişen bir yoğunluk ve dağınıklık içinde sürüklenir. Böyle olduğu için, gerçek, Rancière’in ifadesiyle (2008: 181), düşünülebilir için kurgulanmalıdır. Gerçeğin kurgulanması zorunluluğu, başlı başına bir kurgu olan filmleri ima eder. Sinema, güzellik kıstaslarıyla da yapılandırıldığı için, gerçeği bir şekilde estetize eder ve özellikle sosyal bilimciler gibi toplumsal olana gömülerek melankolikleşmiş –bazen umutsuzlaşmış- bireyleri sanatsal haz ve keyif dairesinde rahatlatır. Dahası, “güzel”in kendisi bile, ünlü Rus yönetmen Andrey Tarkovski’nin iddia ettiği gibi (2000: 48), gerçeğin peşinden koşmayanlardan kendini gizler. Bu alıntı şöyle de formüle edilebilir: film kendisini seyreden keskin gözlerden deşifre edilmeyi bekler ve ancak buna kavuştuğunda ebedileşir. Bunun karşılığında da film, kendisini analiz eden kişiye hemen her toplumsal meseleyi kavramasını sağlayacak sezgisel derinlik ve basiret bahşeder. Sinema, her şeyden önce bir sanattır ve bu sanat insan deneyimlerini birbirine yakınlaştıran bir üst-dil sunar (ibid: 46). Dahası, “sinema, başka bir hiç sanat türünün başaramayacağı kadar insanın olgusal deneyimini genişletir, zenginleştirir ve derinleştirir, hatta yalnız zenginleştirmekle de kalmaz, adeta gözle görülür bir şekilde uzatır da. Sinemanın esas gücü budur, yoksa `star`lar, bıkkınlık veren konular, günlük hayatı unutturan eğlence değil” (ibid: 73). Filmin bu popüler eğlence boyutu ve oyuncuların da sektör olarak sinemada önemli bir yeri var gibi görünür, çünkü geniş kitleler arasında en çok bu yönü tartışılır. Oysa zaman, yüzeysel ve öne çıkan anlık değerlendirmeye, filmin toplumsalla olan kalıcı

bağının arasına bir ayırım koyar. Geride, filmin insanlık için bilerek veya bilmeyerek verdiği veya vermediği dersler ve işaretler deltası kalır. Bu deltaya yetkin bir şekilde giren sosyal bilimci –beyaz perdeye yansıyan ayrıntılar yoluyla- toplumsal tahayyülünü derinleştirebilir ve gerçekliği daima bir adım ötesinden tasavvur edebilir (Diken ve Laustsen, 2010: 19-20). Bu ayrıntılar, Kracauer’a göre de yaşamın derinliklerini görmek ve incelemek isteyenler için gerçekten de paha biçilmezdir (2010: xxii-xxiii). Bu deltada, sıradan gündelik yaşamda rutinlerin ve kalıpların arasında normalleştiği için görünmeyen ya da görünüp farkedilemeyen dinamikler salınır durur. Kracauer’ın deyimiyle (ibid: 7), hem öykülere hem de görüntülere sızan bu dinamikleri fark etmek –bu dinamikler, içinde yaşadığı toplumun bizzat karakteristiği olduğu için- toplumsal analize yönelmiş zihin için çok değerlidir. Bunun ötesinde, “sinema toplumsal bir tanıklıktır, çünkü gözlenmemişi ve yineleneni yakalar. Onun ufku bir kültürün bilinçdışıdır” (Casetti, 1999: 125 içinde Kracauer: 2010: xxii). Bana göre, sinema tanıklık etmekle kalmaz, olaylar üzerine yargulamalarda da bulunur. Elizabeth Higginbotham da “Cinematic Sociology” kitabının sunuş bölümünde (Sutherland ve Feltey, 2010: xii), sinemanın toplumsala dair her türlü sınıfsal farklılığı ve eşitsizliği görünür kıldığını ve bu görüntüyü en imtiyazlı izleyicinin bile gözüne sokmayı başardığını anlatır. Gerçekten de filmler yaşamlarımıza biçim veren ve kendileriyle etkileşim halinde olduğumuz devasa kurumlar hakkında da düşünme imkânı verir. (ibid: xiii).

Bu ana dek söylenenler, salt teknik ve sektör algısıyla ele alınan yaklaşımların aksine, filmin sosyoloji çalışmaları için neden bu kadar gerekli olduğunu vurgulamaya dönüktü. Bu noktadan başlayarak, sinemayı sosyoloji çalışmalarına yönelik olarak metodolojik katkılar açısından ele almaya çalışacağım. Film kendi başına o kadar zengindir ki, her akademik alana kendi tarzını uygulama imkânı sunarken, bu farklı alanlar da filmi görmenin farklı yollarını önerir (Sutherland ve Feltey, 2010: 4). Farklı açılardan görülmek, her şeyden önce, filmin kendisi için büyük bir fırsattır. Böyle bir yönelimin, sosyoloji biliminden çok film çalışmalarının bir gereksinimi –hatta hakkı– olduğu kanısındayım. Filmler sosyologların analizinden geçtikçe sinemanın insanı içinde yaşadığı dünyayla olan etkileşim kapasitesini artırma özelliği (Diken ve Laustsen, 2010: 28), hiç şüphesiz, daha fazla belirginleşecektir.

“Biz sosyologlar, filmler üzerine daha sosyolojik bir katman ekleyerek sinemacıların yanıltıcı görüşlerini “yeniden yazmayı” belki de kendimize görev saymalıyız. Eğer karakterler kendi bireysel yaşamlarından daha geniş, daha dolu ve daha köklü toplumsal alanlara dâhil olduklarını gösterecek şekilde davransalardı, filmler de daha zengin ve daha gerçekçi olurdu. Bunu yapmak için, yönetmenin yarattığı kurgusal dünyanın sınırları dışına çıkmamız gerekiyor” (Dowd, 1999: 329 içinde Diken ve Laustsen, 2010: 23). Fakat burada, Laustsen ve Diken’in dikkat çektiği bir risk ortaya çıkabilir (ibid.). O da sinemayı sosyolojinin bir alt-dalı olarak görme yanılığısındır².

Elbette sinema, daha önce de bahsedildiği gibi, toplum-bilimcilerin kendisine yapacağı katkıdan güç alır. Beri yandan sinema kendinden menkul bambaşka bir dile –sosyolojiden farklı, salt bilimsel metodolojiyle analiz edilmesi güç, sanatsal bir dile– sahiptir. Sinema, analizcisine kendi dilini dayatır. Soğuk, net ve alışıldık akademik üslubu kabul etmez. “Filmlerle sosyoloji” yapan en yetkin düşünürlerin tamamı, analizin kendisi kadar bu dile de hakim ve onun hakkını vermede en ciddi gayreti sergileyen kişilerdir. Örneğin yazının başında altı çizilen Baudrillard, Deleuze ve Žižek’in çekiciliği keskin görüşleri kadar, filmin sunduğu bu dili en nitelikli haliyle kullanmasından gelir. Bu sebeple, sinemanın sanatsal yanının hakkını veren ustalık yorumları olmadan –yani yalnızca analitik sosyoloji kavramlarını kullanarak–, filmlerin toplumsalı da aşan fazlalığı tam anlamıyla yakalanamaz (ibid: 25). Bu nokta, sinema sosyologlarının çoğunlukla göz ardı ettiği ve dolayısıyla zayıf kaldığı noktadır. Teoriyle uğraşmanın ve iyi bir film izleyicisi olmanın dahi yetmediği bu açmazdan çıkmanın tek yolu, sinemayı herşeyden öte kendi “kendiliği içinde” görebilmek ve okuyabilmektir.

Hatta bir adım daha ileri giderek şu da söylenmelidir: sosyolog, filmi analiz etmeden önce kendi entelektüel kimliği ve donanımına karşı mücadele etmek durumundadır. Çünkü sosyolog, sosyoloji eğitiminin verdiği alışkanlıkları ve bakış açısına bağlı olarak, toplumsal yaşamı devamlı

²Bu arada, filmi sosyoloji yapmak için bir zemin olarak ele alacak derslerin isminin “Sinema Sosyolojisi” değil de, “Filmlerle Sosyoloji” ya da “Sinematik Sosyoloji” olmasını öneririm. Zira bu önerilen başlıklar, sinemayı sosyolojinin bir alt dalı olmaktan kurtarıırken, diğer taraftan da maksadın teorik tartışma olduğunun altını çizer.

katmanlaştırma ve şeyleştirme eğilimindedir (ibid: 26). O, filmin karşısında sürekli güdülenmiş –bu sebeple kategorize edici, daima somutlaştırıcı, eleyici, seçici– bir göze sahiptir. Sinemanın bütünüyle sanatsal ve gerçeküstü hisler yaratmak halinde olduğunu iddia etmiyorum; ancak, sosyolog, filmin sanatsal bir üreti de olduğunu ve bu sebeple sanatın gerektirdiği teknik imkânlardan beslendiği gerçeğini çoğu zaman teğet geçer. Bunun sonucunda, filmlerin toplumsal gerçeği nasıl yansıttığı ve meşrulaştırdığı ihmal edilmiş olmaz belki ama, Žižek’in dediği gibi (2010: 15), “toplumlarımızın nasıl olup da kendilerini ancak filmler aracılığıyla yeniden ürettiği” meselesi layıkıyla farkedilmemiş olur. Tarkovski bu durumda şunu önerir: “Sanatın eserini yorumlayan bir kimse, genelde belli bir soru karşısında aldığı tavrı sergilemek amacıyla belli bir alana yönelir, bunu yaparken de eserin kendisinden yayılan, duygu bakımından canlı ve dolaysız ilişkiyi ele almaktan kaçınır. Çünkü bu tür katışıksız bir algılama için, olağanüstü derecede gelişmiş, özgün, bağımsız ve deyim yerindeyse ‘masum’ bir yargılama yeteneğinin varolması gerekir. Hâlbuki genelde insan, o ana kadar bildiği örnekler ve olgular bağlamında kendi fikrinin onaylanması peşinden koşarak sanat eserlerini öznel tahminleriyle ya da kişisel deneyimleriyle benzeşmesine göre değerlendirir” (2000: 52-53).

Tarkovski’nin filme bakan kişiye önerdiği “masum” bakış, “objektif” bakıştan farklıdır. Nitekim, ne filmin kendisinin ne ona bakan gözün objektif olması beklenir ve ne de bu mümkün görünür. Masum yargılama, filme önceden adı konmuş bir gerçekliği dayatmamakla ilgilidir. Film üzerinden teori yapan kişinin bu “masumiyet” neticesinde, Kracauer’ın dediği gibi (2011: 253), filmin ikrar ve itiraf ettiklerine kulak verebileceği, filmin –belki de hiç istemeden ağızından kaçırıldığı en kaba sırları işitebileceği, perdedeki motifleri farkedebileceği umulabilir. Nitekim sanat olarak sinema, yalnızca bir meta olarak ‘tüketilmek’ istemez; dahası, kendisine yöneleni yine kendisi ve çevresindeki hayat hakkındaki en kıymetli sorularla baş başa bırakmayı arzular (Tarkovski, 2000: 42).

Film ile sosyolojinin buluştuğu bu arzu noktasında en önemli soru, filmin sosyolojiyi; sosyolojinin de filmi nasıl kullanacağı sorunsalıdır. Başka bir deyişle, bu buluşmadan ortaya çıkabilecek sinerjinin en esaslı aktörü film ve teori değil; teori üzerinden film analizi, film üzerinden teori yapacak araştırmacının kendisidir. Bu sebeple, “Filmlerle Sosyoloji” çalışmalarının ilk ve en önemli basamağını araştırmacıya önerilebilecek yöntem ve yaklaşımlar oluşturmaktır.

Hem sanatsal hem de sosyolojik bir analiz aracı olarak filmleri ele almanın, hiç şüphesiz, formüle edilmiş birçok yolu mevcuttur. Sutherland ve Feltey’in Robert Bulman’ın 2007 yılında American Sociological Association’da sunduğu bildiriye faydalanarak oluşturduğu taslak bunlardan biridir (2010: 12). Geleneksel araştırma prensiplerinin dışına çıkmayan bu taslak (ibid.), beş ana kısımdan oluşur: Araştırma Sorusu (Research Question), Literatür Taraması (Literature Review), Metot ve Veri (Methods and Data), Veri Analizi (Analysis of Data) ve Sonuç (Conclusion).

1) Araştırma sorusunu geliştirirken üç alt-soru önerilmektedir:

a) Bu araştırmayı motive eden sosyolojik soru nedir? Film üzerinden sosyoloji yapmanın ilk ve en önemli aşaması, ele alınan filme hangi “sosyolojik” sorunun sorulacağıdır. Böylesi bir soru hem filme sosyolojik bir görev yükler, hem de filmi analiz edenin filmin içinde kaybolma olasılığını ortadan kaldırarak odaklanmasını (focusing) mümkün kılar. Nitekim her film analiz edilebilir onlarca soru ve soruna değinebilir olduğundan, filmler -en azından araştırma düzeyinde- gizliiden gizliye sınırlandırılmayı arzular.

b) Soruyu özel ve anlamlı yapan şey(ler) nedir? Her akademik soruyu hem araştırma hem de araştırmaya ilgi duyabilecekler için gerekli ve değerli yapan şeylerin ne olduğunun belirtilmesi gerekir. Daha önemlisi, filmde cevabı aranan spesifik sorunun sosyolojik açıdan niçin dikkate değer olduğunun altı çizilmelidir.

c) Argüman nedir? Argüman, araştırmacının sorularından yola çıkarak tahmin ve öngördüğü cevapları ima eder. Bu, bir bakıma da, araştırmacıyı rahatsız eden ya da harekete geçiren meseleyi ihtiva eder. Üzerinde sosyoloji yapılacak filmi seçerken, “argüman” en önemli belirleyicilerden biri olacaktır.

2) Literatür taramasını geliştirirken altı alt-soru önerilmektedir:

a) Başka araştırma ve araştırmacılar bu soruya nasıl yaklaştı? Bu noktada, başkalarının aynı filmler ve benzer sorular üzerinden hareket etmemiş olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Hatta daha evvel kimsenin ilgisini çekmemiş olması, o filmin ve meselenin ele alınması için ayrıca bir itici faktör olabilir. Benzer şekilde, başka çalışmaların eksik ya da isabetsiz olduğu düşünülen yaklaşımları da aynı etkiyi yaratabilir.

b) Başkaları bulgusal anlamda neler katmıştır? Film üzerine yapılan her önceki çalışma, filmin farklı bir boyutunu analiz eder. Başka bir deyişle, her çalışma filmi biraz daha derinleştiren bir “kazı” çalışması yapar.

c) Benzer çalışmalarda hangi teoriler ve metotlar kullanıldı? Bu sorunun cevabı verildiği takdirde, önceki teorik tartışmaları sürdürmek ve geliştirme imkânı doğabilir.

d) Benzer çalışmalarda hangi sorular soruldu ve sorulmadı?

e) Bu literatür okumasını yapmak hali hazırda tercih edilen yolu nasıl şekillendirdi?

f) Hali hazırda sorulan soruları başka bir yolla sormak da gerekir mi?

3) Metot ve Veriyi geliştirirken iki alt-soru önerilmektedir:

a) Filmler nasıl ve hangi kriterlerle seçildi?

b) Veriler nasıl toplandı? Bu soru beş ayrı alt-soruyu içerir: Filmi nasıl izledin, filmleri izlerken nasıl not tuttu, veriyi nasıl kodladın, filmi izlemeyi bitirdiğinde notları nasıl kullandın, bu veriler araştırma sorularına cevap bulmana nasıl yardım etti? Bu noktada filmin iki kere izlenmesi tavsiye edilebilir. İlkini normal seyirci olarak, ikincisi analiz yapacak kişi olarak. İlk izlemenin ardından film hakkında önceden yapılmış yorumlar okunabilir. İkincisinde bu yorumlar akılda tutularak ve fakat araştırmacının kendi özgün izlenimleri öne çıkarılır.

4) Veri analizini geliştirirken dört alt-soru önerilmektedir:

a) Bulgular neler?

b) Elde edilen veriler araştırma sorularına dair neler söyler?

c) Toplanan veriler üzerinden argüman hakkında okuyucuyu ikna edebiliyor musun?

d) Bulgular literatüre ne tür yenilikler kattı?

5) Sonuç kısmını geliştirirken üç alt-soru önerilmektedir:

a) Bulgular özetlendi mi?

b) Çalışmadaki en özel ve anlamlı nokta belirtildi mi?

c) Gelecek çalışmalar için ne tür çıkarımlar mevcut?

Araştırmanın genel çerçevesini çizebilecek olan bu taslaktan sonra, filmin kendi içsel analizinin nasıl yapılabileceğine dair de somut önerilerde bulunmak, bu taslağa ciddi bir anlam kazandırabilir. Yani araştırmaya yaklaşmak kadar, üzerinden sosyoloji yapılacak filmin nasıl analiz edileceği de çok önemlidir. Bilimsel araştırma literatüründe “analiz yöntemi” olarak belirtilen bu özellik, araştırmacıya tüm analizlerinde tutarlı olmasını sağlayacak öznel bir üslup da katabilir. Metnin başında ismi geçen teorisyenler, bu manada, okunduğunda kime ait olduğunu hissettiren öznel bir yaklaşım ve analiz tarzına sahip olmuşlardır. “Filmlerle sosyoloji” yaparken, model alınabilecek iki yaklaşımdan söz edilebilir: Birincisi, Slovaj Žižek’in Yamuk Bakmak (2012) adlı kitabındaki gibi bir tema etrafında çok sayıda filmi ele alarak; ikincisi, Bülent Diken ve Carsten Laustsen’in Filmlerle Sosyoloji (2010) kitabındaki gibi her bölümde tek bir film seçip o film üzerinden teorik tartışma yaparak. Bu iki yaklaşımdan ilki, yazım zenginliği açısından daha çekici görünse de, okuyucunun takibi açısından daha büyük güçlükler içerir. Nitekim üzerinde durulan filmler –okuyucunun da aktif surette fikir yürütebilmesi için– izlenmiş olmalıdır. Her ne kadar bu, filmlerin izlenmesine dair bir motivasyon oluştursa da; diğer yandan –okuyucu nazarından– metindeki akıcılığın sekteye uğramasına sebep olabilir. İkinci –ve kanımca daha makbul olan– yaklaşıma gelince, burada film ilk yaklaşıma nispeten hakettiği değeri biraz daha fazla görür. Nitekim tek bir film üzerinde düşünüldüğü için, filmdeki teorik

göndermeleri okurken filmin hem içeriksel hem de teknik taraflarını daha fazla öne çıkarmak hem mümkün olur, hem de icap eder. “Filmlerle Sosyoloji” kitabı, bu anlamda, Türkçeye kazandırılmış önemli ve ufuk açıcı bir çalışma olmakla birlikte, yine Bülent Diken ve Bruce Bennett tarafından Cultural Politics dergisinde yayımlanan “The Hurt Locker: [Cinematic addiction, ‘critique’ and the war on terror](#)” (2011) adlı makaledeki film ve teori işbölümünün çok dikkate değer olduğu söylenebilir. Özellikle yetkin bir film analizinin iskeletini ya da gen haritasını anlamak için bu çalışmayı –neyi tartıştığını bir kenara koyarak– teknik kurulum açısından “deşifre etme”nin faydalı olacağı kanısındayım. Sosyal teorisyen olarak Bülent Diken ile film çalışmaları üzerine daha fazla yoğunlaşmış Bruce Bennett’in birbirini etkin bir şekilde tamamladığı ve bu makale aracılığıyla “sinematik sosyoloji” sahasında çok ciddi bir örnek verdikleri iddia edilebilir. Onların bu çalışması, çok önemli bir diğer meseleyi gündeme getirebilir: filmlerle sosyoloji yapabilmeyen yolu, teori kadar sinemasal dille de ilgili olmaktır. Aksi takdirde bir taraf zayıf kalmakta veya filmin ya da teorinin hakkı verilememektedir. Türkiye üniversitelerinde, -istisnai araştırmacıları bir kenara koyarsak- iletişim fakültelerindeki sinema bölümlerinden çıkan metinlerin teorik yönü genellikle bu yüzden zayıf kalmaktadır. Daha somut ifadeyle, film çalışmalarından gelenler genellikle konuyu, temayı, hikâyeyi tüm teknik ayrıntılarıyla ortaya koymakta ve analizlerini orada sonlandırmaktadır. Oysa sinemanın dilini deşifre ederek, gönderme yaptığı gerçekliğe odaklanmak gerekir. Görüntünün söylemek istediği gerçekliği bırakıp, salt görüntünün kendisini analizle yetinmek doğru değildir. Benzer şekilde, sosyoloji bölümünde sinemaya ilgi duyan ve onu üzerinden toplumun okunabileceği bir zemin olarak gören sosyologlar da filmin kendine özgü dil ve tekniğinden yeterince beslenememektedir. Oysa analiz yaparken, analiz edilen zeminin ‘film’ olduğunu hissettirmek ve bunun için de filmin –ışık, kamera açısı, montaj, ses, vs gibi– teknik diline göndermeler yapmak gerekir. Sonuç olarak, film eleştirmenleri ve filmde hareketle toplum analizi yapan sosyologlar, sinemanın hem kendinden menkul dilini, hem de onun teorik göndermelerini okuyabilecek düzeye erişmelidir. Yapılacak “Filmlerle Sosyoloji” çalışmaları da, bu prensip üzerine yapılandırılmalıdır.

Filmi analiz ederek sosyoloji yapmak isteyen araştırmacılar için, aşağıdaki gibi –toplamda yaklaşık 10.000 kelimelik bir makale ve tez bölümü olarak oluşturulabilecek– bir analiz metodu veya kurgusu olarak önerilebilir. Bu kurgu, bu ana dek bahsi geçen teorisyen ve yönetmenlerin çalışmalarındaki mantıksal haritaların analizlerinden hareketle yapılandırılmıştır.

Metnin “giriş bölümü”, yaklaşık 1000 ile 1500 kelime arası uzunlukta ve sekiz adımda ele alınabilir. Neticede okuyucunun filmi hiç izlemediği varsayılmalı ve bu ilk bölümde okuyucu ile film arasında bilgiyle örülü bir bağ kurulmalıdır. Okuyucunun filmi görmemiş olabileceği varsayımı, metnin tamamında göz önünde tutulmalıdır.

Birinci adım: Analize ele alınan film hakkındaki –filmin tarihi, yönetmeni, bütçesi, aldığı ödüller vs. gibi- en temel verilerin paylaşımıyla başlanabilir.

İkinci adım: Filmin genel konusu ve teması yazılır.

Üçüncü adım: Filmin tekniği, üslubu ve diline dair genel bilgiler verilebilir.

Dördüncü adım: Başkalarının film hakkındaki yorumları sunulabilir.

Beşinci adım: Filmin yönetmenin özel ve mesleki yaşamındaki yeri vurgulanabilir. Aynı bağlamda, ele alınan filmi, yönetmenin diğer filmlerinden ayıran nitelikleri belirtilebilir.

Altıncı adım: Ele alınan filmin analiz edilecek meseleyle ilişkisi ana hatlarıyla açıklanabilir. Yani tercih edilen filmi analiz etmekten gayenin ve bu filmi teorik açıdan değerli yapanın ne olduğu açıklanabilir. Yedinci adım: Argümanın ne olduğu ve filmin bu “argüman” açısından ne ifade ettiği özetlenebilir.

Sekizinci adım: Giriş bölümünün bu son adımında –yani analize başlamadan hemen önce– yol haritası (signposting) çizilebilir. Başka bir deyişle, bu adımda, metin boyunca nelerden bahsedileceği okuyucuya tanıtılır. Böylece, okuyucu metin içinde belli bir ritim ve düzen içerisinde zihnen dağılmadan hareket etme imkânı bulur.

Analiz kısmına gelince, en başta filmin söylediği her şeyi çözümlenmekten ziyade; spesifik ve daha fazla öne çıkan belli bir temaya odaklanmak yerinde olabilir. Tercih edilen bu temaya karşılık

gelebilecek sosyolojik teori ve yaklaşımlarda da belirli bir sınırlandırmaya gitmek gerekir. Bir analizde çok sayıda ve fakat yüzeysel alıntılama ve teorik kullanımdansa, sayıca daha az ama esaslıca derin tartışmalara girmek tercih edilmelidir. Metaforik bir ifadeyle, daldan dala konup her çiçekten hızlıca geçmektense, bir çiçeğin -yani tek bir teorinin- tam manasıyla hakkını vermek daha kabul edilir olmalıdır.

Analiz boyunca filmin teknik kısmı teorik tartışmayı geliştirmek amacıyla ciddi bir mühendislikle incelenmelidir. Başka bir deyişle, her ne kadar asli gaye sosyoloji yapmaksa da, -mademki veri toplama aracı filmin kendisidir- öyleyse filmin film olmaktan kaynaklanan hususi yönleri ihmal edilmemelidir. Yani teorik tartışmanın ve analizin film üzerinden yapıldığı okuyucuya hissettirilmelidir. Bununla birlikte, giriş bölümünün sonunda belirtilen yol haritasına bağlı kalınmalı ve tartışmanın istikameti değiştirilmemelidir. Aksine, her yeni paragraf bir öncekini derinleştiren, geliştiren, örnekleyen ve anlamlı/anlaşılır hale getiren bir iç-mantıkta ilerlemelidir. Bu süreçte, bahsi geçen teknik terimlerin tanımları ve çağrışımları açıkça ortaya konmalıdır. Bunun dışında, film, teori ve tartışma açısından kritik görülen sahnelerden fotoğraf kareleri şeklinde metnin içine iliştilerilebilir.

Metnin sonuç kısmında, yeni bir tartışmaya kalkışmak yerine, o ana dek elde edilen bulgular kısa ve net cümleler aracılığıyla tekrar edilebilir ve toparlanabilir. Hatta, ikinci bir vurguyla, o ana dek nelerden bahsedildiği ve bahsin nelere tekabül ettiği özetlenebilir. Bu kısım, -şayet burası bir kitabın herhangi bir bölümüyse- bir sonraki bölüme hazırlık veya gönderme yapmak için de en ideal kısımdır.

Sonuç olarak, filmlerin dünyasında sosyologların girdiğinde keşfedebileceği veya zaten keşfettikleri şeyleri ifşa edebilecekleri çeşitli olanaklar bulunur. Ele alınacak toplumsal mesele ne olursa olsun filmlerde bir yansımaları bulur. Elbette bazı filmler -tıpkı bazı olgular gibi- daha fazla analiz edilmeye yatkın ve layıktır. Önemli olan, sosyal bilimci için, doğru filmi ve doğru meseleyi yakalamak değil; -bu bildiride anlatılmaya çalışıldığı gibi- doğru yerde durmaktır. Zira durulan yer, görülen şeyin belirleyicisidir.

KAYNAKÇA

- Baudrillard, J.(1986). Amerika. İstanbul: Ayrıntı.
- Baudrillard, J.(2006). "Serhan Ada'nın Jean Baudrillard ile Söyleşisi". Retrieved July 30, 2013, from <http://v3.arkitera.com/news.php?action=display NewsItem&ID=13491>
- Baudrillard, J.(2010). Simülarklar ve Simülasyon. İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- [Bennett B., Diken, B.\(2011\). "The hurt locker: cinematic addiction, 'critique' and the war on terror". Cultural Politics, 7\(2\), 165-188.](#)
- Casetti, F.(1999). Theories of Cinema: 1945-1990. Austin: University of Texas Press.
- Diken, B., Laustsen, C. B.(2010). Filmlerle Sosyoloji. İstanbul: Metis.
- Higginbotham, E.(2010). "Preface". Cinematic Sociology: Social Life in Film
- Kracauer, S.(2010). Caligari'den Hitlere Alman Sinemasının Psikolojik Tarihi. Ankara: De Ki Basım Yayın.
- Kracauer, S.(2011). Kitle Süsü. İstanbul: Metis.
- Morin, E.(2005). The Cinema or the Imaginary Man. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Rancière, J.(2008). Görünülerin Yazgısı. İstanbul: Versus Kitap.
- Sutherland, J.A., Feltey, K.(2010). Cinematic Sociology Thosand Oaks, London: Pine Forge Press, New Delhi, Singapore: Sage Publications.
- [Sütçü, Ö. Y. \(2005\). Gilles Deleuze'de İmge Hareketi olarak Sinemanın Felsefesi. İstanbul: Es Yayınları.](#)
- Tarkovski, A.(2000). Mühürlenmiş Zamanlar.İstanbul: AFA Yayıncılık.
- Žižek, S.(2012). Yamuk Bakmak. İstanbul: Metis.

AMFİ 4 OTURUMU

ÇALIŞMA-EMEK-I:

GÜVENCESİZLİK

KAYITDIŞI İSTİHDAMIN ORTAYA ÇIKMASINDA SOSYAL GÜVENLİK BİLİNCİ EKSİKLİĞİ VE SOSYAL GÜVENLİK AHLAKI

Dr. Mehmet BULUT¹

ÖZET

Kayıt-dışı ekonomiyi ölçme yöntemlerinden bir tanesi istihdam yaklaşımıdır. Bu yaklaşımda, nüfusun, sivil işgücü arzının ve istihdamın zaman içinde gelişimi incelenerek kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Sosyal güvenlik olgusu, bazı tanımlarda devlet tarafından kişilere bahşedilen bir sunu olarak algılanmakta iken bazı tanımlarda ise hak olarak ele alınmaktadır. Aslına bakılırsa bu durum, süreç içinde değişiklik göstermiştir. Sosyal güvenlik başlangıçta devlet tarafından sunulan bir nimet olarak algılanırken zaman içinde bir hak olarak literatürdeki yerini almıştır.

Kayıt-dışılık nedenlerine yönelik araştırmalar incelendiği zaman genellikle maddi nedenler ve bilgi eksikliği ön plana çıksa da son zamanlarda dünya literatürüne “sosyal güvenlik ahlakı” ile olaya farklı bir bakış açısı kazandırılmaya başlanmıştır. Bu kavram ülkemizde ise henüz hiçbir akademik çalışmada yer almamıştır. Bu nedenle “sosyal güvenlik ahlakı” kavramının incelenmesi ve etkilerinin araştırılması önem arz etmektedir. Nitekim kayıtdışı istihdam aynı zamanda toplumda bertaraf edilmesi güç sosyal etkiler doğurmaktadır.

Sosyal güvenlik bilinci eksikliği nedeniyle kayıtdışı kalma olgusu ihtiyarilik güdüsünü daha az içermekte iken sosyal güvenlik ahlakı eksikliği nedeniyle kayıt dışı kalma olgusu ihtiyariliğin yanı sıra planlı hareket etme güdüsünü de içermektedir. Bu açıdan neden ve sonuçlarının ayrı ayrı ve karşılaştırmalı olarak incelenmesi kayıtdışılık ile mücadele noktasında yol gösterici olacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Kayıtdışı İstihdam, Sosyal Güvenlik, Sosyal Güvenlik Bilinci, Sosyal Güvenlik Ahlakı*

ABSTRACT

One of the measuring methods of informal economy is the employment approach. The size of informal economy is being tried to guess by examining the development of population, the supply of civilian labor force and employment in time within this approach. While the phenomenon of social security is determined as an offering gifted to the people by the government within some definitions, it is recognized as a right within some other definitions. In fact, the process has changed in time. While social security is known as a benediction gifted by the government, it has taken its place in literature in due course.

When the researches related to reasons of informality are examined, it is started that world literature is earned a different perspective with “social security morality” in spite of the fact that financial reasons and lack of information stand out. This concept hasn’t taken any place in our country in any academic study. Therefore the examination of concept of “social security morality” and the search of its impact are very crucial. Thus the informal employment brings social impacts which are difficult to remove in society.

While the concept of being informal consists less the incentive of voluntariness because of lack of social security awareness, the concept of being informal consists the voluntariness and also the incentive of planned moving because of lack of the social security morality. In this respect the separately and mutually examination of its cause and effect might be advisor for struggle with the informality.

Keywords: *Informal Employment, Social Security, Social Security Awareness, Social Security Morality*

¹ Mali Hukuk Uzmanı, Gençlik ve Spor Bakanlığı, Eğitim Kültür ve Araştırma Genel Müdür Yardımcısı

1. GİRİŞ

Ülkemizde ve diğer ülkelerde hükümetlerin karşı karşıya oldukları en büyük problemlerin başında kamusal ihtiyaçların finansmanı ve borçlanma gelmektedir. Bu sorunlarla mücadelede kamu harcamalarının kısıtlanması ve/veya gelirlerin artırılması ülkelerin karşısına çıkan başlıca iki yöntem olarak görülmektedir. Bu yöntemlerden gelirlerin artırılması yolu her zaman daha fazla tercih edilir nitelikte olmuştur. Ancak bu enstürmanın kullanımı noktasında karşılaşılan en büyük engel kayıtdışı ekonominin varlığıdır. Kayıtdışı ekonomi kısaca, gerçekleştirilen faaliyetler neticesinde ortaya çıkan kazanımlardan devletin pay almaması amacıyla söz konusu faaliyetlerin gizli tutulmasını ifade eder ve çeşitli ölçüm teknikleri mevcuttur. Bu yöntemlerden bir tanesi de istihdam yaklaşımıdır ve bu yaklaşım sonucu ortaya çıkan değerlerin karşılığı olan olguya kayıtdışı istihdam adı verilmektedir.

Kayıtdışı istihdam olgusu, kamu gelirlerindeki eksikliği tamamlamak kadar sosyal güvenlik sisteminin benimsenmesi açısından da ciddi şekilde mücadele edilmesi gereken bir sorundur. Ancak birçok mali, sosyal, kültürel ve siyasi nedenden ötürü kayıtdışı istihdamla mücadele zorlaşmaktadır. Kayıtdışı istihdamla mücadele noktasında, sebepler çerçevesinde olgular irdelendiğinde, en fazla mali yükün fazlalığı ve sosyal güvenlik bilinci eksikliği gerekçeleri karşımıza çıkmaktadır. Ancak şimdiye kadar inceleme konusu edilmemiş ve önemli bir sosyolojik problem olan sosyal güvenlik ahlaki seviyesi, tüm sebepleri içerisine alan ana sorun kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmamızda ülkemizde ilk kez bir çalışmada ele alınacak olan “sosyal güvenlik ahlaki” kavramının temelleri ve sonuçları, sosyolojik, teorik ve ülkemiz mevzuatına yansımaları incelenmek suretiyle ortaya konulmaya çalışılacak, bu bağlamda sosyal güvenlik, kayıtdışı istihdam kavramlarıyla ilişkileri belirlenecek ve “sosyal güvenlik bilinci” kavramıyla farklılıkları sunulmaya çalışılacaktır.

2. SOSYAL POLİTİKA VE SOSYAL GÜVENLİK

2.1. Sosyal Politika Olgusu

İnsanoğlunun varolduğu zamandan günümüze kadar değişmeyen olgulardan birisi, gruplaşma ve tabakalaşma hareketleridir. Bu hareketlilik bazen değişik devletler kurulması şeklinde, bazen de devletlerin bir araya gelerek bölgeselleşme eğilimine girmeleri şeklinde kendini göstermiştir. Ancak bu ayırım, belki de en bariz ve zarar verici yönüyle, bir toplumda belli bir grubun isteği ve başka bir grubun zorunluluğu gereğince iktisadi veya sosyal açıdan sınıflara ayrılması şeklinde ortaya çıkmıştır. Bir toplum içinde ortaya çıkan söz konusu bu farklılaşmalar zaman içinde sürekli olarak huzursuzluklara ve toplumsal mücadeleye sebep olmuştur.

Devletin ve hukuk düzeninin korunması ve devamı bakımından sosyal sınıflar arasında barış ve dayanışmayı bozan ve toplumsal yapıyı tehdit eden bu tezatların giderilmesi gerekmektedir (Çubuk; 9). Nitekim sosyal politika temelde eşitlik ilkesine dayanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında sosyal politika tarih boyunca çeşitli şekillerde algılanmış ve uygulanmaya çalışılmıştır. En sert şekliyle sosyal politika, tüm insanların her şekilde ve kayıtsız şartsız eşit olması gerektiği ve üretim faktörleri, yaşam koşulları ve statülerin ufak istisnalar dışında tamamen eşit dağıldığı bir toplum oluşturma amacına ulaşmaya çalışmaktadır. Ancak söz konusu bu amaç çoğu dönemde kısmen veya tamamen bir ütopya olarak kalmıştır.

Sosyal politika, modern ve uygulanabilirlik anlamında ise insanların içinde buldukları toplumlar içerisinde sağlık, güvenlik, barış ve refah içinde yaşamalarını hedef alan ve bu yollarla toplum grupları içindeki mücadeleleri önleyerek devlet düzenini ayakta tutmaya çalışan önlemler dizisi olarak ifade edilebilmektedir (Çubuk; 12).

Sosyal politika tarih boyunca pek çok evrimden geçmiştir. İlk çağlarda çalışma veya işçi olma olgusu elit kesimler tarafından onur kırıcı olarak kabul ediliyordu. Bu durum da çalışan kişilerin köle olarak algılanmasını birlikte getirmiştir. Kölelik ise çoğu zaman insan gibi yaşamamayı gerektiriyordu. Dolayısıyla böyle bir ortamda birkaç ufak kıvılcım dışında sosyal politika yaklaşımlarından bahsetmek mümkün değildi. Nitekim sınıflara ayrılma ve tabakalaşma, devrin olmazsa olmazları arasında algılanıyorlardı. Bu durum da beraberinde köle isyanlarını ve iç savaşları getirmiştir ve sosyal politika istemlerinin çok küçük de olsa temelleri atılmıştır.

İlk çağlardan sonra ortaya çıkan lonca ve benzeri oluşumlar, 1789 Fransız Devrimi, sanayi devrimi sonrasında güçlenen sendikalaşma ve Keynesyen görüşün beraberinde getirdiği müdahalecilik görüşleri gerçek anlamda sosyal politikanın gelişmesini sağlayan dönüm noktaları olmuştur. Bu dönemler itibariyle genellikle işsiz yoksullar ve/veya işçilerin toplumu oluşturan diğer sınıflar karşısında yaşam standartlarının iyileştirilmesi ve kaba bir tabirle insan gibi yaşamaları yönünde adımlar atılmış olup sosyal politika uygulamalarının da temeli atılmıştır.

2.2. Sosyal Risk Olgusu

Kişiler, gerek normal yaşantılarını devam ettirirken gerekse de mesleklerini ifa ederlerken hayatlarını, sağlıklarını ve gelirlerini tehlikeye düşürebilecek veya değiştirebilecek bazı risklerle karşı karşıya bulunmaktadır. Bu itibarla sosyal risk kavramı gelecekte vukuu bulması muhtemel ancak belirsiz bir olguyu ifade etmektedir. Burada söz konusu olgu, olumsuz olabileceği gibi (ölüm, kaza vs.) olumlu da olabilmektedir (evlenme, çocuk sahibi olma vs.).

Sosyal risk olgusunu niteliğine ve vadelerine göre bazı ayrımlara tabi tutmamız mümkündür.

2.2.1. Niteliğine Göre Sosyal Riskler

a) Mesleki Riskler: Kişilerin mesleklerini ifa ederlerken karşılaştıkları iş kazaları ile meslek hastalıkları sonucunda ortaya çıkan hastalık, malullük ve ölüm hallerini kapsamaktadır.

b) Fizyolojik Riskler: Kişilerin yaptıkları meslekleri ile ilgisi olmaksızın karşılaştıkları hastalık, analık, malullük, yaşlılık ve ölüm hallerini kapsamaktadır.

c) Sosyo-Ekonomik Riskler: Kişinin sosyal ve ekonomik statüsünü tehlikeye sokacak nitelikteki risklerdir. Bu riskler ise işsizlik ve ailevi yükleri kapsamaktadır.

2.2.2. Vadelerine Göre Sosyal Riskler

a) Kısa Vadede Ortaya Çıkabilecek Riskler: Bu riskler kişinin her an veya kısa bir süreçte başına gelebilecek risklerden oluşmaktadır. Bunlar; iş kazaları, meslek hastalıkları, hastalık ve analık halleridir.

b) Uzun Vadede Ortaya Çıkabilecek Riskler: Bazı istisnai durumlar haricinde kişinin başına belli bir süre sonra geleceği/gelebileceği tahmin edilen risklerdir. Bunlar; malullük, yaşlılık ve ölüm halleridir.

Yukarıda bazı tasnifleri yapılmış olan risk olgusu kısa veya uzun vadede bazı zararları da beraberinde getirmektedir. Bu zararların başlıcaları şunlardır;

Çalışma gücü kaybı,

Gelir eksilmesi,

Gider artışı,

Mal varlığının azalması,

Muhtaçlık.

2.3. Sosyal Güvenlik Kavramı

Sosyal güvenlik, sosyal politika uygulamaları ve kişilerin karşı karşıya kalmış oldukları sosyal riskler nedeniyle ortaya çıkan bir olgudur. Bireyler yaşamları boyunca gelir kayıplarına uğramalarına yol açabilecek sosyal risklerle sık sık karşılaşabilmekte hatta bazen de vücut ve ruh sağlığı için çok büyük harcamalar yapmaktadırlar. Sosyal güvenlik temelde, tehlikenin zararlarına karşı yürütülen mücadeleye verilen addır. Kişiyi, uğradığı zararlar dolayısıyla maruz kaldığı muhtaçlıktan, ihtiyaçlarının esiri olmaktan kurtarma mücadelesidir. Sosyal güvenlik, kişileri mesleki, fizyolojik ve sosyo ekonomik riskler dolayısıyla karşı karşıya kaldıkları tehlikelere ve zararlara karşı korumayı hedeflemektedir. Sosyal güvenlik; insanların kendilerini ve aile fertlerinin karşılaşacağı ve yaşamı için tehlike oluşturan olaylara karşı, güvence arayışının ürünüdür (Güzel, Okur; 2).

2.4. Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmet Kavramları

Genellikle literatürde sosyal güvenlik kavramı, kişileri mesleki, fizyolojik ve sosyo ekonomik riskler dolayısıyla karşı karşıya kaldıkları tehlikelere ve zararlara karşı korumayı hedefleyen bir müessese olarak ele alınmaktadır. Ancak bazı tanımlamalarda bu kavrama aynı zamanda sosyal yardım ve sosyal hizmet kavramları da dahil edilmektedir ve bazı tartışmalara neden olmaktadır.

“Sosyal yardım” veya yoksulluk yardımları, toplumda çalışamayan ve çalışmadığı için sosyal sigorta kapsamına giremeyen veya çalıştığı halde elde ettiği ücret çok düşük olan bireylere yönelik programlardır (Arın; 73).

“Sosyal hizmetler” ise, bireylerin kendi başlarına kaldıklarında birtakım temel ihtiyaçlarını kendilerinin karşılayamayacağı varsayımıyla, sadece piyasaya kalarak ve ödeme gücüne bağlı olarak bu hizmetler sunulduğunda bu hizmetleri satın alamayacağı, dolayısıyla sosyal riske maruz kalacağı varsayımı altında sunulan (sağlık, eğitim gibi) hizmetlerdir (Arın; 72). Bunlar genellikle yaşlılara, gençlere, kadınlara ve özürlülere yönelik yapılan spesifik hizmetleri içermektedir.

Dünya ülkelerinde genellikle önceki bölümde tanımını yaptığımız sosyal güvenlik kavramının yanı sıra sosyal hizmetler ve sosyal yardımlar da sosyal güvenlik sisteminin içinde değerlendirilmektedir.

2.5. Sosyal Güvenlik Sistemleri ve Gelişimleri

Sosyal güvenlik olgusu, kişilerin iradeleri dışında maruz kaldıkları tehlikelerden ve bu tehlikelerin sebep olduğu zararlardan korunması amacıyla çeşitli müesseselerin vücuda getirilmesi ve bu müesseselerin de devlet erki tarafından yönetilmesi, hukuki temellere dayandırılması ve korunması halinde bir sistem halini alır ve “sosyal güvenlik sistemi” olgusu ortaya çıkar.

Eğer mükemmel bir sigorta piyasası olsaydı, insanlar fakirlikten kaynaklanan birçok olumsuzluklara karşı kendilerini koruyabileceklerdi. Sigortacılıkta da piyasanın başarısızlığı söz konusudur. İşte bu nedenle sosyal güvenlik sistemi ortaya çıkmıştır. (Chu, Hemming; 132)

Sanayi devriminden önce sosyal güvenlikte daha çok yardım müesseseleri söz sahibiydi. Ayrıca dini otoritelerin ve siyasi iktidarı elinde bulunduranların da yardımları söz konusuydu (Çubuk; 168). Bu yöndeki sosyal güvenlik sistemi oluşumları; yardımlaşma, devlet tarafından yapılan karşılıksız yardımlar ve düşük düzeylerde gerçekleşen mesleki dayanışmalar şeklinde sanayi devrimine kadar devam etmiştir.

Sanayi devrimi ile birlikte sosyal güvenlik sisteminde köklü değişiklikler yaşanmış ve çalışanların (işçilerin) ağırlıklı olduğu bir sistem ortaya çıkmıştır. Sanayi devrimi ile birlikte işçilerin çalışma koşullarında meydana gelen değişiklikler ve çalışma koşullarının ağırlaşması ülkeler için toplumsal barışı tehlikeye düşürmüştür (Demir; 84). Sanayi devrimi, işçilerin acımasız koşullarda çalışmalarına neden olmuş, ağır şartlar, işçi sağlık ve güvenliğine önem verilmemesi ve teknik yetersizlikler dolayısıyla çok sayıda işçi yaşamlarını kaybetmişlerdir. Ekonomik liberalizmin, endüstri devrimine ait sosyo-ekonomik sorunlara çözüm getirememesi, işçilerin örgütlenerek taleplerinin artması sonucunu getirmiştir.

Avrupa’da sanayi devrimi sonrasında değişik sınıflar ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu sınıflardan bir tanesi olan ve hızla büyüyen sınıf ise işçilerdi. İşçi sınıfı başlangıçta sadece bir üretim aracı olarak görülmekte iken zamanla sendikalaşma ve insan gibi yaşama arzusunun gelişimi sosyal güvenlik sistemlerinin ortaya konulmasını kaçınılmaz kılmıştır.

1877 yılında Almanya’da Bismarck tarafından önerilen sistem ciddi anlamda ilk sosyal güvenlik sistemi denemesi olarak kabul edilmiştir. Bu sistemin temel özelliği, mesleki faaliyet ölçütüne bağlı kalınarak kişinin sosyal sigorta kapsamına alınması, finansmanın işçi ve işveren primlerinin yanı sıra devlet katkılarıyla sağlanmasıdır (Çubuk; 171). Böylece ekonomik bunalım karşısında devletin müdahalelerle sosyo-ekonomik düzensizliğe karşı politikalar geliştirmeyi içeren “sosyal program”la bazı sosyal risklere maruz kalan işçilere, devlet tarafından gelir bağlanması esasını taşıyan sosyal “sigorta sistemi” kabul edilmiştir. Bismarck tarafından hazırlanan bu programa günümüzde “Bismarckien Teorisi” de denilmektedir. Sistemin, başlangıçta sadece sanayi işçilerini kapsama alırken, sonradan diğer ücretlileri de kapsama alması, yeni bir ilke olarak “zorunluluk ilkesi” gereği

kapsamdaki işçilerin zorunlu olarak sisteme tabi olması, finansmanda ise işçi-işveren-devlet katkısına dayanması gibi özellikleri bulunmaktadır.

Bismarc modelinden sonra sosyal güvenlik sistemi bağlamında en kapsamlı rapor 1942 yılında İngiltere’de Sir William Beveridge tarafından hazırlanmıştır. Dağınık bir görünüm sunan İngiliz sosyal güvenlik sistemini yeniden oluşturmak amacıyla İngiliz Hükümeti tarafından Sir William Beveridge başkanlığında görevlendirilen komisyon ünlü raporunu 20 Kasım 1942’de açıklamıştır. Beveridge raporunda öngörülen sosyal güvenlik sistemi, yoksulluğun çağdaş toplumun yüz karası olduğu; geniş kapsamlı ve sistematik bir sosyal güvenlik modeliyle toplumun yoksulluk sorununun çözebileceğine dayanmaktaydı. Rapor; “Genellik ve sigorta yardımlarında teklik ilkesi”, “yönetimde birlik ilkesi”, “primlerde teklik ve vergilerle katkı sağlama ilkesi” ve “Sosyal Güvenlik Sisteminin tam istihdam ve ulusal sağlık politikalarıyla desteklenmesi” ilkelerine dayanmaktaydı.

3. KAYITDIŞI İSTİHDAM

3.1. Kavramsal Yaklaşım

Kayıt dışı ekonomi, belgeye hiç bağlanmamış ya da içeriği gerçeği yansıtmayan belgelerle gerçekleştirilen ekonomik faaliyetlerin tamamen veya kısmen devletin bilgisi dışına taşınmasıdır (Kıldış; 10). Diğer bir ifadeyle, kayıtdışı ekonomi, resmi kayıtlara girmeyen, kanuni vesika ve belgelerle belgelendirilmeyen, yetkili kamu organlarınca normal kurallar çerçevesinde kontrol edilemeyen ve milli gelir hesaplamalarında dikkate alınmayan ekonomik işlem ve faaliyetlerin tamamıdır (Sarılı; 32).

Kayıtdışı ekonomiyi ölçme yöntemlerinden bir tanesi istihdam yaklaşımıdır. Bu yaklaşımda, nüfusun, sivil işgücü arzının ve istihdamın zaman içinde gelişimi incelenerek kayıtdışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Eğer istihdam/nüfus oranı, işgücü/nüfus oranından daha yavaş artıyorsa, işgücünün istihdam edilemeyen kısmı ya işsizliğin artışına katkı sağlıyor ya da istihdamın kayıtdışı kesiminde yer alıyor demektir. (Sarılı; 36,37)

Kayıtdışı istihdam, kayıtdışı sektörde kendi hesabına ve/veya ücretli olarak çalışan, faaliyetleri istatistiklere yansımaya ya da tam olarak hesaplanamayan istihdam şekli olarak tanımlanabilir. Sosyal güvenlik kuruluşlarına bildirilmeden ve gerekli yükümlülükler yerine getirilmeden gerçekleştirilen istihdam, sosyal güvenlik açısından kayıtdışı kapsayan, dar anlamda kayıtdışı istihdamdır. Geniş anlamda ise ülkenin çalışan nüfusunun resmi toplam istihdam rakamları içinde olmaması, kapsamaması kayıtdışı istihdamı oluşturur. (Uğurlu; 63)

3.2. Kayıtdışı İstihdamın Türleri

a) Sigortalının İlgili Kuruma Hiç Bildirilmemesi

Kayıtdışı istihdamın en fazla karşımıza çıkan türü, sigortalılık niteliğini haiz bir kişinin Sosyal Güvenlik Kurumu’na hiç bildirilmemesidir. 5510 Sayılı Kanun’un 4. maddesinin birinci fıkrasının (a) bendine göre bir veya birkaç işveren tarafından çalıştırılan gerçek kişiler sigortalı sayılmaktadır ve bu kişilerin işverenleri tarafından bildirimlerin yapılması yasal bir yükümlülüktür. Böyle bir kimsenin bildirimini yapılmaması ise kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu kişilerin sosyal güvenlik yardımlarından faydalanamamasına ve sosyal güvenlik sisteminin dışında kalmasına neden olmaktadır. Aynı durum kendi nam ve hesabına çalışan ve 5510 Sayılı Kanun’un 4. maddesinin birinci fıkrasının (b) bendine göre sigortalı sayılanlar için de geçerlidir.

i) İkinci Bir İşte Çalışma Nedeniyle Bildirmeme

Kayıtdışı istihdamın bu türüne ikinci bir işte çalışan ancak sadece çalıştığı bir işten ötürü bildirim yapılanlar da eklenebilir. Nitekim bu durumda olan kişiler nasıl olsa sigorta primlerinin bir işverence yatırıldığı düşüncesiyle ikinci işten daha fazla para kazanmak amacıyla kayıtdışı kalmayı tercih etmektedirler.

ii) Yaşlılık Aylığı Alıp Çalışanların Bildirilmemesi

Kayıtdışı istihdamın bir boyutunu da, kayıtdışı çalışan emekliler oluşturmaktadır. Ülkemizde genç yaşta emekli olanların önemli bir bölümü emekli olduktan sonra da çalışmaktadırlar. Emeklilerin

tekrar çalışmaya başlamaları halinde sigortalı olmayacakları yönünde toplumda yaygın bir kanaat mevcuttur. Emekliler yaşlılık aylığı almaları ve sağlık yönünden ilgili sosyal güvenlik kuruluşundan yararlanmaları nedeniyle düşük ücretle ve sigortasız çalışmakta, bu nedenlerle işverenlerin tercih nedeni olmaktadır. Diğer yandan emekli işçinin çalışma tecrübesinin olması da emekli olduktan sonra istihdam edilmesinde önemli bir faktördür. Sosyal güvenlik destek primi ödememek ve emekli aylığının kesilmesini istemeyen çok sayıda emeklinin kayıtdışı çalıştığı tahmin edilmektedir.

iii) Deneme Süresi İddiasıyla Sigortasız Çalışmak

Sigortasız işçi çalıştıran işyerlerinin denetimleri sırasında, denetim elemanına karşı işçinin işe yeni girdiği, işte başarılı olup olmadığının İş Yasasına göre kendilerine verilen deneme süresinde saptanacağını, bu nedenle sigortasının yapılmadığı iddia edilmektedir. Bu iddiayla sigortalı yapılmayan işçilerden bir kısmı gerçekten bir aylık deneme süresini müteakiben sigortalı yapılmakta, bir kısmı ise bu süre dolmasına rağmen bildirim yapılmamaktadır. Bu süre kimi zaman deneme süresi adı altında bir ay kimi zaman ise daha uzun olabilmektedir. (Yereli, Karadeniz; 11) Oysaki 5510 Sayılı Kanun'a göre sigortalı olarak çalıştırılanlar (bazı istisnalar haricinde) en geç çalıştırılmaya başladıkları tarihten bir gün önce Kuruma bildirilmelidirler.

iv) Yabancı Kaçak İşçilik

Yabancı kaçak işçi; bulunduğu ülkeye vatandaşlık tabiiyeti ile bağlı olmadan, mevcut yasal düzenlemelere uygun oturma, çalışma izni veya konaklama izni bulunmayan birey olarak tanımlanabilir. Yabancı kaçak işçiler;

- Girişi yasal, çalışmaları yasal olmayanlar,
 - Tamamen yasadışı yollardan ülkeye girenler ve çalışanlar,
 - Yasal yollardan giriş yaparak, vatandaşlık için başvurup ikamet tezkeresi ile oturanlar ve çalışmakta olanlar,
 - Yasal olarak giriş yapıp, başka ülkeye geçmek için çaba sarf edenler ve bu arada çalışanlar,
 - Mülteci olarak çalışanlardan,
- meydana gelmektedir.

v) Çocuk İşçiler

Kayıt dışı istihdamın önemli bir boyutu da çocuk işçilerdir. Avrupa' da sanayi devriminin hız kazandığı dönemlerde yaşanan çocuk işçi sorunu, 20. yüzyılda Anadolu'da da boy göstermiştir. Türkiye'nin tarım toplumundan sanayi toplumuna dönüşümü sürecinde köyden kente doğru ciddi bir nüfus akışı yaşanmıştır. Bir yanda yüksek nüfus artış hızı, diğer yanda genel ekonomik konjonktürün bozukluğu ve bütçeden eğitim ve sağlığa yeteri kadar pay ayrılmaması çocukların da sanayi ve hizmet kesiminde çalıştırılmasına neden olmuştur. Diğer yandan, istihdamın büyük bölümünün tarımda olduğu kırsal kesimde çocuklar, uzun yıllardan bu yana ücretsiz aile işçisi olarak istihdam edilmektedirler.(Yereli, Karadeniz; 11)

b) Sigortalının İlgili Kuruma Kısmen Bildirilmesi

i) Sigortalının Çalışmalarının Ücret Olarak Eksik Bildirilmesi

Türkiye' de kayıt dışı istihdamın bir başka yönü de, çalışanların çalışmalarının karşılığı olan ücret tutarının hem ilgili vergi dairesine hem de ilgili sosyal güvenlik kuruluşlarına eksik bildirilmesidir. İşverenler, istihdam ettikleri personele daha yüksek ücret ödemekle birlikte, ilgili kamu kurumlarına genellikle asgari ücret üzerinden beyanda bulunmaktadır.

Bir sigortalıya ödenmiş olan ücretin düşük gösterilmesi kayıtdışılık kapsamında birçok kaybı da beraberinde getirmektedir. Bu kayıplar hem devlet hem de sigortalı açısından söz konusu olabilmektedir. Bunları şöyle sıralayabiliriz;

- Sosyal Güvenlik Kurumu'nun daha az tutarda prim toplaması,
- Sosyal güvenlik açıklarının ortaya çıkması,

Sigortalın yaşlılık, malüllük ve ölüm aylığının düşük olması,
İş kazaları ve meslek hastalıkları halinde bağlanacak gelirin düşük olması

ii) Sigortalının Çalışmasının Gün Olarak Eksik Bildirilmesi

Kayıtdışı çalışmada sadece ücretlerin eksik bildirilmesi değil; aynı zamanda çalışmaların gün olarak da Sosyal Sigortalar Kurumu'na eksik bildirilmesi söz konusu olabilmektedir. Örneğin, bir kişi ayda 30 tam gün çalışırken, ayda 15 ya da 20 gün çalışmış gibi gösterilebilmektedir.

Burada üzerinde durulması gereken konu, devletin eksik gösterilen gün sayısına karşılık gelen miktar kadar kayba uğratılması ile çalışanların ve bakmakla yükümlü oldukları kişilerin bir takım hak ve menfaatlerinin ihlali ya da gecikmeli olarak yararlarına neden olunmasıdır. Nitekim uzun vadeli sigorta kolları ile hastalık ve analık sigorta kollarından faydalanılabilmesi için bazı prim ödeme gün sayılarının tamamlanması gerekmektedir.

3.3. Türkiye'de Genel Olarak Kayıtdışı İstihdam ve Nedenleri

Kayıtdışı istihdamı tam olarak tahmin etme imkanı bulunmamaktadır. Ölçme yöntemi olarak direkt yöntemlerin kullanılması (anket düzenleme gibi) zordur. Çünkü kişiler anketlere doğru cevaplar vermeyeceği gibi tüm ülke nüfusuna da anket uygulama olanağı bulunmamaktadır. Kayıtdışı istihdam farklı boyutlar ve türlerde karşımıza çıkar. Tamamen kayıtdışı çalışanlar olduğu gibi, çalışmalarını kısmen kayıtdışı bırakılan kişi sayısı da oldukça yüksektir. Ancak ülkemizde nüfusun kuramsal yapısı, demografik özellikleri, işsizlik, vb. gibi bilgiler TÜİK tarafından derlenmekte, sosyal güvenlik kurumlarına tabi olanlarla ilgili bilgiler istatistiksel olarak yayınlanmaktadır.(Süngü; 48)

Ülkemizde Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yapılan bir çalışmaya göre istihdam ve kayıtdışıyla yönelik veriler aşağıdaki şekilde tespit edilmiştir.

İstihdam Edilenlerin Sosyal Güvenlik Kuruluşuna Kayıtlılık Durumu, Nisan 2013 (Bin kişi, 15+ yaş)				
		Toplam İstihdam	Kayıt dışı istihdam	Kayıt dışı (%)
Toplam		25 691	9 653	37,6
	Ücretli veya yevmiyeli	16 301	3 310	20,3
	İşveren	1 242	200	16,1
	Kendi hesabına	4 876	3 140	64,4
	Ücretsiz aile işçisi	3 272	3 003	91,8
Tarım		6 058	5 061	83,5
	Ücretli veya yevmiyeli	533	416	78,0
	İşveren	66	36	54,5
	Kendi hesabına	2 621	1 929	73,6
	Ücretsiz aile işçisi	2 839	2 680	94,4
Tarım dışı		19 633	4 592	23,4
	Ücretli veya yevmiyeli	15 768	2 894	18,4
	İşveren	1 176	164	13,9
	Kendi hesabına	2 256	1 211	53,7
	Ücretsiz aile işçisi	434	323	74,4

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13549> (06/08/2013)

Ülkemizde kayıtdışı istihdamın nedenleri incelendiğinde çok farklı gerekçelerin varolduğu görülmektedir. Bu gerekçelerin en başında ise mali yüke bağlı nedenler gelmektedir. İşgücü maliyetlerinin yüksek olduğu ve bunun kayıt dışı istihdama yol açtığı konusunda, işveren kesimi başta olmak üzere, toplumda genel bir inanış bulunmaktadır. 2013 yılı ikinci yarısı dikkate alındığında kayıtlı olarak çalıştırılan bir işçiye asgari ücret ödenmesi halinde ödenen sosyal güvenlik primleri ve vergilerin net ücrete olan oranı yaklaşık %27'dir. Mali yüke bağlı nedenlerin dışında literatürde sıkça karşılaşılan nedenleri aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz;

Vergi ve prim saklı maliyetine bağlı nedenler (Akdoğan; 17, Balkaya; 67)

Sosyal güvenlik hizmetlerinin yetersizliği ve emeklilik yaşının yüksekliği

Yönetim ve bürokrasiye bağlı nedenler

Denetim eksikliği

Cezaların caydırıcı olmaması

Esnek çalışma sistemlerinin yaygınlaşması

İşsizlik, yoksulluk ve gelir dağılımına bağlı sebepler

Küreselleşme ve rekabete bağlı nedenler

Af, tecil vb beklentiler

Saymış olduğumuz nedenler genellikle somut verilere dayandırılabilen ve hatta çoğu zaman kayıtlı çalışmaya karşı savunma mekanizmasının birer parçası olarak kullanılabilen gerekçeler içermektedir. Ancak bu nedenlerin haricinde aslında kayıtdışı çalışmanın/çalıştırmanın temelini oluşturan iki önemli neden bulunmaktadır. Bunlar, sosyal güvenlik bilinci eksikliği ve sosyal güvenlik ahlakı düzeyidir. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde bu iki kavram –özellikle sosyal güvenlik ahlakı- üzerinde durulacaktır.

4. KAYITDIŞI İSTİHDAMIN ORTAYA ÇIKMASINDA SOSYAL GÜVENLİK BİLİNCİ EKSİKLİĞİ

Sosyal güvenlik olgusu, bazı tanımlarda devlet tarafından kişilere bahşedilen bir sunu olarak algılanmakta iken bazı tanımlarda ise hak olarak ele alınmaktadır. Aslına bakılırsa bu durum, süreç içinde değişiklik göstermiştir. Sosyal güvenlik başlangıçta devlet tarafından sunulan bir nimet olarak algılanırken zaman içinde bir hak olarak literatürdeki yerini almıştır.

Temel hak ve hürriyetleri, negatif statü hakları (koruyucu haklar), aktif statü hakları (katılma hakları) ve pozitif statü hakları (isteme hakları) olarak bir ayrıma tabi tutulduğu zaman sosyal güvenlik hakkının pozitif statü hakları içinde değerlendirilmesi mümkün olacaktır. Pozitif statü haklarının kullanılabilmesi için kişilere devletin, örneğin kamu hizmetlerini yerine getirmede olduğu gibi, olumlu bir katkı sağlamak hatta bu tür hakların kullanılabilmesinin önündeki engelleri bu haklardan yararlanacak olanlar lehine kaldırmak şeklindeki aktif katkıda bulunma ödevleri söz konusudur ve kişilerin tek başlarına bu haklardan yararlanmaları mümkün değildir (Keskinsoy; 71).

Çalışanların eğitim seviyesinin düşüklüğü, kayıtlı çalışma ile ilgili bilgi eksikliği kayıt dışı istihdamı yaratan en önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Özellikle eğitim seviyesinin düşük olduğu ülkemizde işgücünün bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Kayıtdışı çalışan işçilerin kaçak çalıştıklarını Sosyal Güvenlik Kurumu'na ihbar etme oranı da oldukça düşüktür. Çalışanların sosyal güvenlik kurumlarına bildirilmemelerinin başlıca nedeni ise eğitim ve bilinç düzeyinin düşüklüğü ve işten atılma korkusudur. Nitekim yapılan ihbar ve şikayetlerin yaklaşık %75'lik kısmı da işçi işten ayrıldıktan sonra geriye dönmek üzere hizmetlerinin tespiti amacıyla yapılmaktadır.

Bu durumun sebebi, ülkemizde insanlarımızın uzun vadeli düşünce yapısından uzak olması ve cari dönem itibariyle ceplerine girecek olan para ile ilgilenmeleridir. Oysa ki belli bir yaştan sonra çalışma gücünden düşme, malüllük, hastalık, işkazası ve meslek hastalığı durumlarında içine düşecekleri sıkıntılı durumlar pek düşünülmemektedir. Öyle ki sosyal güvenlik uygulamaları neticesinde sağlanacak sigortalılık, sahip olunan bir hak olarak değil, işverenin bir iradesi olarak görülmektedir.

Ayrıca 5510 Sayılı Kanun'a göre nasıl işverenin sigortalıyı süresi içinde Kuruma bildirmesi zorunlu ise sigortalının da çalışmaya başladığını 30 gün içinde bildirmesi gerekmektedir. Ancak bu yükümlülüğü yerine getirmemenin bir yaptırımı olmadığı için hemen hemen hiç bu tür bir bildirim söz konusu olmamaktadır.

5. SOSYAL GÜVENLİK AHLAKI

5.1. Sosyal Güvenlik ve Ahlak İlişkisi

Sosyal güvenlik, gelir dağılımını dengeleme ve toplumsal adaleti sağlama açısından çok önemli bir sosyal politika ve maliye politikası aracıdır. Bu yönüyle de hem iktisat ilminin bir parçası hem de hukuk sisteminin önemli bir argümanıdır.

Ahlak kavramı (erdem/fazilet), sosyal güvenliğin öncelikli temellerindedir. Sosyal güvenlik, yoksulluğu azaltmayı amaçlamaktadır ki bu da insan haysiyeti yoksunluğunu azaltmayı gerektirmektedir.(Shionoya; 218)

Sosyal güvenlik iktisat ilminin bir parçası olarak ele alındığında iktisadın ahlak ile ilişkisinin de incelenmesi gerekmektedir. İktisat bilimi ahlaki sorunlar üzerinde sistemsel olarak ilgilenmelidir (Robbins; 133). Sosyal değerler, neyin doğru/uygun olup olmadığına ilişkin yargıları içerir ve bu değerler ödeme yapma isteği ile ölçülebilen tercihlere indirgenemez. Söz konusu değerler kişisel değil kolektif çıkarı içerir (Sagoff; 28). Bu sebeple iktisadi bir unsur olan sosyal güvenliğin ahlaksal boyutu bulunmaktadır.

Marshall, iktisat ve ahlakı iki kız kardeş olarak betimlemektedir. İktisat, insanın yükümlülükleri hakkındaki kavramların berraklığına katkıda bulunurken ahlaki ilkelere ilişkin cevapları ahlak bilimine bırakır (Marshall; 1874, 430). Aynı zamanda ahlak, iktisadın metresi gibidir (Marshall; 1893, 389). Marshall'ın ifadelerini şöyle özetleyebiliriz; iktisat ile ahlak aynı kökenden gelmekte, ancak zaman zaman meşruluk kazanmak amacıyla iktisat bilimi ahlakı kullanabilmektedir.

İktisadi gelişme düzeyleri incelendiği zaman ahlaki ilerlemenin iktisadi ilerleme ile birlikte, ahlaki gerilemenin de iktisadi gerileme ile birlikte gerçekleştiği görülmektedir. Yoksulluk arttıkça ahlak düzeyi gerilemektedir (Merter; 107).

Keynesyen yaklaşımda ise piyasanın ahlaki olarak kabul edilmeyen sonuçlarını düzeltmek için (yoksulluğu, gelir dağılımında adaletsizliği vs. ortadan kaldırmak için) ölçülü bir müdahalenin gerekli olduğunu öngörmüştür (Carabelli; 278).

Sosyal güvenliğin, iktisat ilmi ile olan bağlantısı kadar hukuk ilmi ile olan bağlantısından da bahsetmek ve bu ilişkiyi ahlak kavramı ile bağdaştırmak mümkündür. Hukuk ve ahlak toplum içinde yaşayan bireylerin hareket ve davranışlarıyla ilgilidir. Bu nedenle denilebilir ki hukuk adeta ahlakın sınırlandırılmış bir bölümü, ahlakın nesnel boyutudur (Doğan; 287). Sosyal güvenliğe yönelik kurallar, haklar ve yükümlülükler başta Anayasa olmak üzere kanun ve ikincil mevzuatlarla bir düzen altına alınmıştır. Ancak hukukla ilgili her alanda olduğu gibi sosyal güvenlik de çoğu zaman hukuk kuralları yeterli olmamakta ve ahlaki değerlerin varlığı önem kazanmaktadır. Nitekim ahlaki değerlerin yokluğu süreç içerisinde sistem içerisinde önemli çatlaklıkları ortaya çıkartmakta ve bu durum da toplumsal güveni ve adaleti olumsuz yönde etkilemektedir. Bir sonraki aşamada ise kural koyucu tarafından daha sert müdahaleler ortaya çıkabilmekte ve bu da toplum-devlet soğumasını hızlandırmaktadır. Sosyal güvenlik toplumsal adaleti ve gelir dağılımındaki eşitliği etkileyen önemli bir argüman olduğundan söz konusu soğukluğun en son yaşanması gereken alanların başında gelmektedir. Bu sebeple sosyal güvenlik ile alakalı ahlaki değerler önemli bir yapı taşı mahiyetindedir. Öyleki sosyal güvenlik gibi gelir dağılımını, dayanışmayı ve sağlık sistemini etkileyen bir olgunun ahlaki değerlerden yoksun şekilde ele alınması toplumdaki bireyler arasındaki çatışmaların da su yüzüne çıkmasına neden olacaktır. Bu sebeple "sosyal güvenlik ahlakı" kavramı büyük bir önem arz etmektedir.

5.2. Sosyal Güvenlik Ahlakına Yönelik Temel Unsurlar

Bir toplumsal düzende sosyal güvenlik ahlakını etkileyen temel unsurlar bulunmaktadır. Bunların en önemlisi ise kişilerin kayıtdışı kalma sebeplerinin başında gelen sosyal parafiskal yükümlülüklerdir.

Parafiskal gelirler, yönelik oldukları amaçlar göz önünde bulundurulmak suretiyle üçe ayrılabilir. Bunlar; sosyal, mesleki ve ekonomik parafiskal gelirlerdir. Sosyal parafiskal gelirler, özel kanunlarla kurulmuş olan sosyal güvenlik kuruluşlarına yapılan prim ödemelerinden oluşmaktadır (Akdoğan;371). Bir başka deyişle sosyal güvenlik hizmetlerini sunan sosyal sigorta niteliğindeki kuruluşların tahsil ettikleri gelirlerdir (Edizdoğan, Giray; 95).

Bireylerin sosyal parafiskal gelirleri ödemeleri iki etkene dayanır. Bunlar; sosyal parafiskal gelirler (primler) karşılığında garanti edilmiş bir geliri kabul etme (refah ikamesi etkisi) ve bireylerin çocuklarına gelir bırakma isteğidir (bırakılacak faydalar etkisi) (Rosen; 184).Bu finansman kaynağını kabul eden yaklaşım, her şeyden önce kişiye ve kişisel sorumluluk bilincine dayanır ve dolayısı ile kişinin kendisi ve ailesinin güvenliğini devletten önce düşünmek zorunda olduğu ve bu nedenle sosyal güvenliğin finansmanının işçi ve işverenden alınan primlerle karşılanması gerekliliğini öne sürer.

Sosyal güvenlik ahlakının bir diğer unsuru ise sahte sigortalılıktır. Sahte sigortalılık ile kişiler sosyal güvenlik sistemine bazı sebeplerle dahil olmamaları veya başka bir statüde dahil olmaları gerekmekte iken gerçek dışı beyan ve belgelerle sistem içine girmekte veya başka bir statüye geçmektedirler. Böylece kişiler haksız kazanç elde edebilmektedirler.

Uzun vadeli sigorta kollarından yararlanma şartları, işkazası ve meslek hastalığı kriterlerinin taşınması ve genel sağlık sigortasına yönelik gelir testi aşamaları da sosyal güvenlik ahlakını etkileyen faktörlerdir.

5.3. Sosyal Güvenlik Ahlakının Belirleyicileri

Sosyal güvenliğe yönelik yükümlülükler incelendiğinde bir kısmının bizzat sigortalıyı bir kısmının ise işvereni ilgilendirdiği görülmektedir. Sigortalı yükümlülüklerinde mükellef olarak adlandırılırken işveren daha çok sorumlu olarak ele alınmaktadır. Ülkemizde işveren ile sigortalı arasındaki ücrete yönelik anlaşma –dolayısıyla hizmet akdi- daha çok net ücret üzerinden yapılmaktadır. Bu durum da beraberinde sosyal güvenliğe yönelik mali yükümlülüklerin daha çok işveren üzerinde kalmasına neden olmakta ve işveren bir bakıma mükellef psikolojisi ile hareket etmektedir. Sigortalı ise bu sebeple doğrudan maliyetlerden öte dolaylı maliyetlere katlanmaktadır. Bu sebeple sosyal güvenlik ahlakı ele alınırken işveren ve sigortalı farklı kategorilerde değerlendirilmelidir.

Sosyal güvenlik harcamalarının finansmanı için toplanan sosyal parafiskal gelirler her ne kadar karşılıklılık ilkesine dayansa da sosyal güvenlik açıkları nedeniyle çoğu zaman vergilerle transfer yoluyla finansmanı da söz konusu olabilmektedir. Bu yönüyle kayıtdışı kalma yoluyla sosyal parafiskal gelir ödenmemesi durumu bir bakıma diğer vatandaşların yaptıkları ödemeler nedeniyle gelir dağılımının adaletsiz yapıya bürünmesine etkide bulunacaktır. Bu noktada kişilerin devlete bağlılığı, farkındalık ve vatandaşlık bilinci önemli bir yere sahiptir.

Torgler, mükellefleri dört tipte sınıflandırmaktadır: gönüllü mükellef, içten mükellef, sosyal mükellef ve kaçakçı (Torgler; 6). Bu sıralama aynı zamanda sosyal güvenlik ahlakına sahipliğinin de sıralamasıdır. Gönüllü mükellef hiçbir olumsuz koşuldaki etkilenmeden yükümlülüğünü yerine getirmektedir ve temelinde devlete bağlılık ve vatandaşlık bilinci bulunmaktadır. İçten mükellef, herhangi bir zorlama olmaksızın yükümlülüklerini yerine getirir ancak olumsuz koşullar karşısında pozisyon alır. Sosyal mükellef, kurallardan etkilenen ve yakalanma korkusu ile utanç duygusu olan mükelleftir, ancak toplumun diğer birimlerinin davranışından etkilenir.

Devlete ve kurumlarına güven ile vatandaşlık bilinci sosyal güvenlik ahlakının en önemli belirleyicilerindendir. Bunun sebebi sosyal güvenliğin sadece ekonomik değil, aynı zamanda sosyal bir norm olmasıdır.

Dini inançlar ve gelenekler de ahlaki normların temelini oluşturmaktadır. Bu bakımdan söz konusu olgular sosyal güvenlik ahlakını da etkilemektedir. Dini inançlar kurallar üzerinde etkili olduğu kadar cezalar ve yaptırımlar üzerinde de etkilidir. Din olgusunun temelde eşitlik ve adalet kavramlarına dayandığı göz önünde bulundurulduğunda sosyal güvenlik ahlakının ve prim ödeme alışkanlığının da dini inançlarla bağlantılı olduğu söylenebilir.

Sosyal güvenlik ve buna ilişkin yükümlülükler temelde maddi ödemelere (sosyal parafiskal gelir ödemelerine) dayanmaktadır. Bu itibarla mükelleflerin para sevgisi de sosyal güvenlik ahlakının en

önemli belirleyicilerindendir. Kişilerin para ile ilişkileri konusunda yapılan bir araştırmada para takıntısı ile ahlak arasında pozitif yönlü bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir (Furnham; 386). Bu araştırmaya göre para merkezli insanlar parayı güç ve mutluluğun bir kaynağı olarak görmektedir. Para sevgisinin artması vergi ahlakını olumsuz yönde etkilemektedir (Yayla; 71). Sosyal parafiskal gelir de vergi gibi devlete yapılan zorunlu bir ödeme mahiyetinde olduğundan para sevgisi ile sosyal güvenlik ahlakı arasında da benzer bir ilişki vardır diyebiliriz. Ancak burada sosyal parafiskal gelir ödemesi sonucunda alınacak karşılığın seviyesi de önem arz etmektedir. Şayet sigortalı sisteme dahil olmanın getirisini özümsemiş ve kabullenmişse işvereni (sorumluyu) ödeme yapmaya zorlayabilir. Ancak işveren (sorumlu) açısından aynı yorumu yapmak mümkün olmayabilir. Çünkü işveren açısından bakıldığında sosyal parafiskal gelir ile vergi arasındaki fark, yok denecek kadar azdır.

Sosyal güvenlik ahlakı ilişkilendirilmeye çalışılan ama sonuçları tam olarak ortaya konamayan bir diğer belirleyici ise sistemde yer alan caydırıcılık, başka bir deyişle cezalandırma ve denetim sistemidir. Sosyal güvenlikte kayıtdışı kalma eğilimine karşı oluşturulmuş olan ceza ve denetim sistemi ne kadar caydırıcıysa yükümlülükleri yerine getirme güdüsü de o denli artmaktadır. Ancak bu durumun sosyal güvenlik ahlakına yönelik etkisi hakkında direkt bir yaklaşımda bulunmak doğru olmayacaktır. Caydırıcılığın fazla olması sonucunda kişilerin sosyal güvenlik sistemi içinde olmaları sosyal güvenlik ahlakına sahip olunduğunu göstermeyecektir. Buna yönelik net sonuç, caydırıcılığa yönelik cezaların azaltılması veya ortadan kaldırılması halinde mükellefin ne tür bir tepki göstereceği ile ortaya çıkacaktır. Bunun ötesinde hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü algısının kuvvetli olduğu toplumlarda sosyal güvenlik ahlakının daha belirgin olduğunu söyleyebiliriz.

Sosyal güvelik ahlakının en önemli belirleyicilerinden bir tanesi de toplanan gelirlerin ne şekilde harcadığı ve şeffaflık olup olmadığıdır. Toplanan sosyal parafiskal gelirler neticesinde kişilere sağlanan sağlık hakları ve emeklilik, ölüm, malüllük, iş kazası-meslek hastalıkları gibi durumlarda bağlanan aylık/gelir tutarlarının tatminkârlığı da sosyal güvenlik ahlakını doğrudan etkilemektedir. Ödediği sosyal parafiskal gelirin ileride kendisine fayda sağlamayacağı veya faydanın yetersiz olacağı yönündeki düşünceler kişilerin kayıtdışı kalma güdüsünü artırmakta ve sosyal güvenlik ahlakı düzeyini aşağıya çekmektedir. Yine sistemdeki emeklilik yaşının yüksekliği ve kişilerin emekli olma ümitlerinin düşüklüğü de sosyal güvenlik ahlakını olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca sosyal güvenlik idaresinin mükelleflere olan yaklaşımı, hizmet kalitesi, teknoloji ve saklı maliyetin (mükellefin karşılaştığı maliyetin) seviyesi de sosyal güvenlik ahlakını doğrudan etkilemektedir.

Sosyal güvenlik ahlakını olumsuz yönde etkileyen önemli bir belirleyici ise bürokrasidir. Mükelleflerin yükümlülüklerini yerine getirirken karşılaştıkları süre, kırtasiyecilik ve sürece yönelik bürokratik zorluklar kayıt altına girme güdüsünü frenlemekte ve sosyal güvenlik ahlakını olumsuz yönde etkilemektedir.

Sosyal güvenlik ahlakının en önemli belirleyicilerinden bir tanesi de sistemdeki af ve benzeri uygulamaların çokluğudur. Af ile devlet cezalandırma yetkisinden vazgeçmekte, yükümlülüğünü zamanında ve eksiksiz yerine getiren mükellef ile yükümlülüğünü zamanında yerine getirmeyen mükellefin aynı koşullara sahip olması sağlanmaktadır. Bu durum hiç kuşkusuz yükümlülüğünü yerine getirmeyen mükellefin düşük seviyede olan sosyal güvenlik ahlakını aynı seviyede devam ettirmesine, sosyal güvenlik ahlakına sahip gönüllü mükellefin ise kayıtdışına çıkma ve sosyal güvenlik ahlakını azaltma güdüsüne neden olmaktadır.

Ülkemizdeki devamlı af uygulamaları, önemli bir mükellef kitlesinin yükümlülüklerini yerine getirmemesine neden olmaktadır. Denetim eksikliği nedeniyle de suç işlemekten korkmaz hale gelen mükellefler yükümlülüklerini yerine getirmekten uzak durmaktadır. Yani temelde politik kararlar olan aflar dürüst mükellefleri cezalandırır hale gelmiştir. (Saraçoğlu;4)

Son olarak bir ülkedeki sosyal güvenlik kültürünün varlığı ve gelişmişliği ile sosyal yardım sistemindeki adalet de sosyal güvenlik ahlakının önemli belirleyicilerindendir. Aynı durumda olan vatandaşlardan bir kısmının prim ödeyerek sağlık ve aylık bağlanma gibi haklardan faydalanırken bir kısmının sistemdeki açıklardan faydalanarak prim ödemeksizin sağlık haklarından faydalanması ve belirgin bir aylığa sahip olması kişilerin sosyal güvenlik sisteminden sosyal yardım sistemine kaymasına neden olmakta ve sosyal güvenlik ahlakını olumsuz yönde etkilemektedir. Nitekim ülkemizde yıllardır uygulanmış olan yeşil kart uygulaması ile yerel yönetimlerin aynı ve nakdi olarak

uyguladıkları sosyal yardım ve sosyal hizmetler kişilerin sosyal güvenlik ahlakı seviyelerini düşürmüş ve bu durum ülkedeki gelir dağılımını olumsuz yönde etkilemiştir. Öyle ki kişiler yeşil kartlarının iptal olmaması veya yapılan yardımların kesilmemesi için işe başlamadan önce işverenle pazarlık yapmakta ve kayıtdışı kalmak istemektedirler. Aynı durum yeşil kart sisteminin yerine getirilen gelir testi yönteminde de karşımıza çıkmaktadır.

6. SONUÇ

Temelde eşitlik ilkesine dayanan sosyal politika uygulamaları, sanayi devriminden sonra Bismarck ve Beveridge yaklaşımları ile şekillenmiş ve ülke ekonomileri ile ideolojik duruşların gelişimine paralel olarak sosyal güvenlik sistemlerinin doğmasına olanak sağlamıştır. Sosyal güvenlik, sosyal politika uygulamaları ve kişilerin karşı karşıya kalmış oldukları sosyal riskler nedeniyle ortaya çıkan bir olgu olarak kişilere bazı haklar getirmekle beraber söz konusu haklardan yararlanılabilmesi için (özellikle Bismarckian yaklaşımda) bazı yükümlülüklerin de bizzat sigortalı (yararlanıcı) veya işveren tarafından yerine getirilmesini gerekli kılmıştır. Söz konusu yükümlülükler; sistemdeki sosyal yardım ve sosyal hizmetlerin kapasitesine ve sağlanan sosyal güvenlik haklarının derecesine göre sigortalı tarafından; sosyal parafiskal yükümlülüklerin derecesine göre de işverenler (veya mükellefler) tarafından bazen yerine getirilmemeye ve sistem dışında kalınma çabasına neden olabilmektedirler. Kısaca kayıtdışı istihdam olarak adlandırılan bu çaba bazen tamamen bildirim dışı kalınması, bazen de ücret veya süre açısından kısmen bildirim yapılması şeklinde ortaya çıkabilmektedir.

Kayıtdışı istihdamı ortaya çıkartan nedenler incelendiğinde yapılan araştırmaların en fazla mali yükümlülüklerin çokluğunu işaret ettiği görülmektedir. Ancak olgunun sosyolojik ve psikolojik açıdan ele alınması durumunda aslında en önemli nedenlerin sosyal güvenlik ahlakı ve sosyal güvenlik bilinciksizliği olduğu görülmektedir. Kayıtdışı istihdamın ortaya çıkmasında insanların arasında sosyal güvenlik bilincinin yeterince yerleşmemiş olmasının etkisi oldukça büyüktür. Kayıtdışı istihdam aynı zamanda toplumda bertaraf edilmesi güç sosyal etkiler doğurmaktadır.

Sosyal güvenlik olgusu, bazı tanımlarda devlet tarafından kişilere bahşedilen bir sunu olarak algılanmakta iken bazı tanımlarda ise hak olarak ele alınmaktadır. Aslına bakılırsa bu durum, süreç içinde değişiklik göstermiştir. Sosyal güvenlik başlangıçta devlet tarafından sunulan bir nimet olarak algılanırken zaman içinde bir hak olarak literatürdeki yerini almıştır. Sosyal güvenlik ahlakının varlığını ve seviyesini belirleyen birçok unsur bulunmaktadır. Kişilerin devlete bağımlılığı, farkındalık ve vatandaşlık bilinci, dini inançlar ve gelenekler, para sevgisi, caydırıcılık, toplanan gelirlerin ne şekilde harcandığı ve şeffaflık olup olmadığı, bürokrasi, sistemdeki af ve benzeri uygulamaların çokluğu, sosyal güvenlik kültürünün varlığı ve gelişmişliği ile sosyal yardım sistemindeki adalet sosyal güvenlik ahlakının en önemli belirleyicileridir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, A.(1981). Vergilemenin Açık ve Saklı Maliyeti ve Vergileme Açısından Önemi, Yeni İş Dünyası Dergisi, Yıl 2, S.16.
- Akdoğan, A.(1996). Kamu Maliyesi, 5. Baskı, Gazi Büro Kitabevi.
- Arın, T.(2002). Sosyal Sigorta Değil, Sosyal Güvenlik Sistemi: Sosyal Riskler, Sosyal Haklar ve Sosyal Güvenceler. İstanbul: TÜSES (Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı) Yayın No: 2002/2.
- Balkaya Akça F.N.(1999). Vergi Maliyeti Üzerine, G.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi, Sayı 99/1, Ocak.
- Carabelli, A.(1999). Where to Draw the Line? Keynes versus Hayek on Knowledge, Ethics and Economics, The European Journal of the History of Economic Thought, Vol. 6, No 2.
- Chu, K., Hemming, R.(1991).Kamu Harcamaları Rehberi. (Çev.). Doğan Cansızlar, IMF Washington DC.
- Çubuk, A.(1983). Sosyal Politika ve Sosyal Güvenlik. Ankara: Gazi Üniversitesi İİBF Yayınları

- Demir, N.(2004). ‘‘Avrupa Birliği Sosyal Politikaları erevesinde Sosyal Güvenlik’’. Sosyal Güvenlik Dünyası Dergisi, Temmuz-Ağustos, S.26.
- Doğan, İ.(2012). Sosyoloji, Kavramlar ve Sorunlar. Ankara: Pegem Akademi.
- Edizdoğan, N., Giray, F.(2007). Teoride ve Türkiye’de Parafiskal Gelirler. Bursa: Ezgi.
- Furnam, A.(1996).’’ Attitudinal Correlates and Demographic Predictors of Monetary Belief and Behaviors’’. Journal of Organizational Behavior, Vol.17, No.4
- Güzel, A., Okur, A. R.(2003). Sosyal Güvenlik Hukuku, İstanbul.
- Kekinsoy, .(2005). Sosyal Güvenlik Hakkının Anayasa Mahkemesi Kararlarındaki Görünümü, Sosyal Güvenlik Dünyası Dergisi, Ocak-Şubat, S.29
- Kıldış, Y.(2000). Kayıtdışı Ekonominin Ulusal-Uluslararası Boyutu ve üzüm nerileri, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Dergisi, C.2, S.2
- Marshall,A.(1874). The Law of Political Economy.
- Marshall, A.(1893). Meeting of the British Economic Association, Economic Journal, Vol.3, No 11.
- Merter, M., Marshall, A.,John Maynard Keynes ve İktisat ile Etik İlişkisi, Ekonomik Yaklaşım Dergisi, S. 74
- Robbins, L.(1932). An Essay on the Nature and Signifinance of Economic Science, London:Macmillan.
- Rosen, H. S.(2002). Public Finance, 6. Edition, Newyork.
- Sagoff, M.(1990). The Economy of the Earth, Cambridge University Press
- Saraçoğlu, F. Vergi Afları, Vergiye Uyum ve Türkiye Uygulamaları, Gazi Üniversitesi İİBF
- Sarılı, M. A.(2002). Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler, Bankacılar Dergisi, S.41
- Shionoya, Y.(2005). Economy and Morality-The Philosophy Of The Welfare State, Cheltenham:Edward Elgar.
- Süngü, Y.(2004). Kayıtdışı İstihdamın Mali Etkileri, Yayınlanmamış Master Tezi, Ankara 2004
- Torgler, B.(2003). Tax Morale: Theory and Empirical Analysis of Tax Compliance, Universitat Basel.
- Uğurlu, U.(2005). Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye rneği, Yayınlanmamış Master Tezi, Ankara.
- Yayla,H. E. vd.(2009). Para Sevgisinin Vergi Ahlakı zerindeki Etkisi, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi, 2009/3
- Yereli, A. B., Karadeniz, O.(2004). Türkiye’de Kayıtdışı İstihdamın Vergi Kayıp ve Kaçakları zerine Etkisi, E-Yaklaşım Dergisi, Haziran, S.11
- <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13549> (06/08/2013)

DÖNÜŞÜMÜN ESNEKLİK VE ENFORMELLEŞME TEMELİNDE TÜRKİYE EMEK PİYASALARINA ETKİLERİ

Hande Şahin¹

ÖZET

1970 sonrasında kapitalizmin yaşadığı kriz, neo liberal politikalar yardımıyla aşılmaya çalışılmıştır. Bu politikalar tüm dünyada ekonomik, siyasal ve sosyal alanda birçok dönüşümü beraberinde getirmiştir. Bu dönüşümden emek piyasaları da etkilenmiştir. Emek piyasalarının katılıkları, yeni politikalar yardımıyla yumuşatılmaya çalışılmıştır. Post fordist süreç veya esneklik uygulamaları gibi birçok adla anılabilecek süreç, ücretlerin aşağı çekilmesi, emeğin güvencesizleşmesi, sendikal mücadelenin gerilemesi gibi birçok emek aleyhine gelişmenin yaşanmasına sebep olmuştur. Esneklik uygulamaları emeğin enformelleşme sürecini de beraberinde getirmiştir. Tüm bu gelişmeler, işçilere ait bir sınıf kültürünün kurumsallaşmasını engellemiş, her tür sınıf hareketini gerilemesine neden olmuştur. Neo liberal döneme eklenme süreci, Türkiye gibi ülkeler ve onların temel sınıfları için çok daha sancılı olmuştur. Bu çalışmanın amacı tüm bu gelişmelerden, Türkiye özelinde işçi sınıfının nasıl etkilendiğini sorgulamak, emeğin enformelleşme sürecinin emek piyasalarında nasıl yaşandığını analiz edebilmektir. Bu sürecin, Türkiye’de sınıf kültürü, sınıf bilinci ve sınıf hareketi üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu ortaya koyabilmektir.

Anahtar Kelimeler: Enformelleşme, esneklik, emek piyasaları, sınıf bilinci.

ABSTRACT

The crisis of capitalism after 1970 has been tried to overcome with the help of neo-liberal policies. These policies have led to many transformations in economic, political and social areas in all over the world. Labor markets have been also affected by this transformation. Process which can be named such as post-Fordism or flexibility applications has led many developments, against labor, such as lowering of wages, the decline in the trade union movement and process of unsecured of labor. Flexibility of labor practices brought informalization process. The process of articulation of the neo-liberal era has been more painful for countries like Turkey and their basic classes. The aim of this study is to question how all of these developments affect the working class in Turkey and analyze the process of informalization of labor and put forth the effects of process on Turkey-class culture, class consciousness and labor movement in Turkey.

Keywords: Informalization, flexibility, labor markets, class consciousness

1980 SONRASINDA DÜNYADA YAŞANILAN SOSYO EKONOMİK DÖNÜŞÜMÜN ESNEKLİK VE ENFORMELLEŞME TEMELİNDE TÜRKİYE EMEK PİYASALARINA ETKİLERİ

Türkiye’de 1980 sonrasında emek piyasalarında yaşanan dönüşüm, dünyada 1970 sonrasında yaşanan makro değişimin bir parçasıdır. Bu yüzden bu dönüşümün emek piyasaları özelinde analiz edilebilmesi, gerçekleştiği sosyo ekonomik bağlamın çözümlenmesine bağlıdır. Hazırlanmış olan bu çalışmanın, çıkış noktası bu temel varsayım olup, metodolojik olarak böylesi bir yol izlemiştir. Öncelikli olarak arka planda yaşanan sosyo ekonomik dönüşüm irdelendikten sonra tüm bu dönüşümlerin Türkiye yansımaları emek piyasaları özelinde sorgulanmıştır.

1970’li yıllar genel olarak dünyada kapitalizmin kriz yaşadığı bir dönem olarak nitelendirilebilir. Bu bağlamda önemli bir kopuşu da temsil eder. 1970 öncesinde egemen olan kapitalist sistem kendi kendini revize etme gereği duymuştur. 1970 öncesi sistem, kapitalizmin temel niteliklerini taşımakla beraber sosyal devlet anlayışının ve devlet aygıtının üstünlüğünün çok daha etkin olduğu bir dönemi sembolize eder. II. Dünya Savaşı sonrasında ulus devletlerin hızlı kalkınma süreçleri ise fordist sistem ve görece emek sermaye çatışmasının dengede tutulmaya çalışıldığı bir yapı üzerine kurulmaya

¹Yrd. Doç.Dr. Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstriyel İlişkiler Bölümü, handecelik82@yahoo.com.

çalışılmıştır. Devlet, sosyal devlet anlayışı içerisinde emek piyasalarının temel düzenleyicisi konumunda olmuştur. Ancak yaşanan ekonomik krizin nedenleri arasında fordizmin katı yapısının yanı sıra devlet aygıtının hem kendi varlığı hem de sosyal devlet anlayışı gösterilmiştir. Bu sebepten 1980'lerle beraber dünya sistemine yön veren yeni dönem, kapitalist sistemin devamı niteliğinde de olsa kendi içinde önemli bir kopuşu ifade eder. 80'lerle birlikte gündeme gelecek olan neo liberal politikalar, az gelişmiş ülkelerde reel ücretlerin dengeli bir artışı sayesinde yaşanılacak bir kalkınmaya ve genişlemeye izin vermemiştir. Temel dayanağı bir önceki dönemin katılıklarını sermaye lehine yeniden düzenlenmesi olmuştur.

Sistemin özel yatırımı böylesine desteklemesi, yeni bir dünya düzeninin oluşmasını gerektirecek düzeyde güçlü uluslararası şirketlerin doğmasına neden olmuştur. Gelişmiş ülke devletlerinin öncülük ve koruyuculuklarını yaptıkları bu şirketler, ulus aşırı tekellere dönüşmüş, hamillerini tehdit eder hale gelmişlerdir. Bu açıdan 1980'li yıllar sermayenin kontrolden çıktığı yıllar olarak nitelendirilebilir. Sermaye akışı artık kontrol edilemez bir boyut kazanmaktadır. Ulus devletlerin ekonomik, siyasal sistemlerinin düzenleyicisi konumuna gelmişlerdir (Meder ve Şahin, 2008).

Rekabet, daha önceki hiçbir dönemde olmadığı kadar sert olmuştur. Neo liberal dönem olarak değerlendirilen bu yeni dönem, dışa açılma ve her tür ticari faaliyetin serbestleşmesi üzerine kuruludur. Rekabet edebilmenin yolu olarak ise emek piyasalarının ve devlet aygıtının yeniden düzenlenmesi şart olarak görülmüştür. Bu bağlamda üretim süreçlerinin esnekleşmesi, sosyal devlet harcamalarının kısıtlanması, devletin düzenleyici ve koruyucu işlevinin sınırlanması, özelleştirmeler, yerel pazarların uluslararası pazarlara ve müdahalelere açılması, sürece yön vermiştir. Post fordizm, esneklik uygulamaları ve enformelleşme süreci, emek piyasalarının tüm bu dönüşüm etrafında yeniden düzenlenme arayışının ürünleridir. Ekonomik büyüme ve istihdam genişlemesinin birlikte sürdürülmesi, her tür esneklik mekanizmasına bağlanmıştır. Ekonomik büyüme hedeflenirken genellikle kâr oranlarındaki artış amacıyla yatırım oranları düşürülmektedir (Öngen, 2004: 130).

1980'li yıllar Türkiye'de de benzer bir etkiye sahip olmuştur. Türkiye sürece "devletin yeniden yapılandırılması" ya da diğer bir deyişle "yapısal uyarılma" ekseninde eklenmiştir. Yapısal uyarılma yöntemi ise, 80'li yıllarla biçimlenmeye başlayan ve küreselleşmeden beslenen yenedünya düzeni ve varlığını serbest piyasaya endekslemiş bir demokratikleşme üzerine kurulu yeni sağ ideoloji çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Devletin küçülmesi, yeniden yapılanmanın temel mantığını oluşturmuş, özelleştirmeler yaygınlaşmış, devlet koruyuculuğunu yaptığı temel sınıflar üzerindeki eline görece çekmiş, emek piyasalarının yeni sistemin aktive olmasını sağlayacak şekilde düzenlenmesini sağlamıştır. Bu durumu Onaran (2001: 25-26)'ın çalışması desteklemektedir. Özellikle 1980 sonrasında Türkiye'de emek piyasaları hızla esnekleşirken emeğin katma değer içindeki payı gözle görülür şekilde gerilemiş, kayıt altındaki istihdamda bir düşüş yaşanmıştır. Buna karşın reel ücretler düşmüştür.

Dünyada ekonomik ve politik düzlemde yaşanan tüm bu makro gelişmelerden Türkiye'deki emek piyasalarının nasıl etkilendiği çalışmanın temel sorunsalıdır. Türkiye'de tüm bu sürecin emek piyasalarını ne şekilde etkilediği makro ve mikro düzlemde ele alınabilir. Çalışma için böylesi bir metod uygun görülmüştür. Öncelikli olarak neo liberalleşme sürecinde yapısal uyum politikalarının emek piyasalarını özelinde makro düzeyde ne gibi etkilerde bulunduğu tartışılabilir. Bu bağlamda en öne çıkan etkiler, artan işsizlik oranları, düşen reel ücretler, sosyal güvencesizleşme, örgütlü hak arama mücadelesinin yani sendikalaşma oranlarının giderek düşmesi, esneklik uygulamaları ve enformelleşme süreçleridir. Tüm bu etkiler birbirinden bağımsız olarak düşünülmemelidir. Her biri bir diğer etkiyi beslemekte, dolaylı veya doğrudan diğer etkinin ortaya çıkmasını veya pekişmesini sağlamaktadır. Örneğin Türkiye'de esneklik uygulamalarının, tam zamanlı istihdam üzerinde azaltıcı etkisinin olduğu düşünülmektedir. Esneklik uygulamaları ve enformelleşme süreci ise işçilerin sosyal güvenceli olma düzeylerini aşağı çekip, doğrudan bir etkide bulunurken, örgütlenmeleri ve sınıf bilinçleri üzerinde dolaylı ve negatif bir etkide bulunmaktadır.

Emek piyasaları üzerindeki bu makro etkilerin mikro düzlemde de yansımalarının olabileceği düşünülmektedir. Mikro düzlem olarak işçilerin gündelik ve çalışma hayatları kabul edilmiştir. Tüm bu dönüşümlerin işçilerin çalışma ve yaşam pratikleri üzerinde de dönüştürücü bir etkiye sahip

olabileceği çalışmanın diğer önemli varsayımdır. Bu bağlamda Türkiye’de emek piyasaları üzerinde doğrudan dönüştürücü bir etkiye sahip olan esneklik uygulamaları öncelikli olarak tartışılmıştır.

Daha önce de bahsedildiği üzere son çeyrek yüzyıldır kapitalizm, kâr oranlarını artırmak için hiçbir dönemde olmadığı kadar yoğun bir çaba içerisine girmiştir. Bu da emek piyasaları üzerinde yoğun bir denetimi zorunlu kılmıştır. Bunun için de güçsüz bir işçi sınıfına ihtiyaç duymuştur (Akkaya, 2005: 128) Her tür esneklik uygulaması ve emeğin enformelleştirilme çabası bu genel amaç doğrultusunda değerlendirilmelidir. Esneklik uygulamalarının ilk kez İtalya’da 1969 yılındaki işçi eylemlerinden sonra ortaya çıkması bu anlamda manidardır. Bu eylemlerdeki güçlü sendikal mücadele üretimin birçok bölüme parçalanması ve firma dışına taşınması fikrini akıllara getirmiştir. Üretimin alt sözleşmelerle, fason firmalara verilmesi sonucunda sendikal mücadele zayıflamıştır (Akdemir ve Müftüoğlu, 2005: 166). Benzer şekilde Türkiye’de bu tarz uygulamalara ilk kez 1989 Bahar Eylemlerinden sonra geçilmesi, aradaki bağı ortaya koyar niteliktedir.

Esneklik uygulamalarının, 1980 sonrasında emek piyasalarını kontrol altında tutabilme dışında başka önemli bir işlevi daha bulunmaktadır. 1970 sonrasında kapitalizmin yaşadığı kriz, ve giderek artan rekabet koşulları, müşteri odaklı tam zamanlı üretimin yaygınlık kazanması, riskleri ve maliyetleri en aza indirgeyebilecek yeni bir sistemin gerekliliğini arttırmıştır. Akdemir ve Müftüoğlu (2005: 171) yeni sistemin çerçevesini şöyle çizmektedir: küresel bağlamda sertleşen piyasalar, yerel küçük üreticiler aracılığıyla fason ilişkiler kurarlar. Böylece kriz anında kendileri ayakta kalabilirken feda edebilecekleri, zincirin en altında bir halka da yaratmış olurlar. Bu halka ile ilişkiler hemen koparabilecek şekilde düzenlenir. Kolayca koparılan halkalar, esas şoku zincirin en altındakilerin yaşamasına neden olur. Akdemir ve Müftüoğlu’nun ana çerçevesini çizdiği sistemin içi şu şekilde doldurulabilir. Zincirin en güçlü halkasını, ÇUŞ’lar oluşturmaktadır. Bu işletmeler, hammadde ve ucuz işgücü ihtiyaçlarını karşılamak için fason firmaları kullanırlar. Bu firmalar çoğunlukla çevre konumundaki az gelişmiş ülkelerdedir. Az gelişmiş ülkeler de kendi merkez çevrelerini yaratırlar. Uluslararası pazarlara eklemlenen büyük ölçekli firmalar ve bu firmaların maliyetlerini düşürmek ve kendi kriz dönemlerinde feda edebilecekleri fason işletmeleri vardır. Bu tablo içinde zincirin en son halkasını bu işletmeler oluşturur. Çevre konumunda yer alan ister büyük ister fason işletmeler sistem içinde kalabilmek adına öncelikli olarak emek giderlerini düzenlemeyi tercih ederler. Bu durum ise güvensiz, kötü koşullarda ve düşük ücretlerle istihdam edilen bir işçi kitlesinin giderek yaygınlaşmasına sebep olur. Castels (1998:272), bu kitleyi esnek üretimin ihtiyaç duyduğu sürece kiralandığı, işi bitene kadar kullandığı, tek kullanımlık işgücü olarak tanımlar. Gramsci içinde bulunulan dönemi, emeğin tarihte hiçbir dönem görülmediği kadar eşi benzeri görülmemiş bir hızda yeni bir işçi yeni bir insan yaratmayı amaçlayan kolektif bir güç/ çaba olarak değerlendirir (Dunk, 2002: 878). Bu kolektif çaba, sadece ekonomik değil, siyasal ve kültürel birçok alanı ve bu alanlardaki yeni stratejileri de kapsar (Sassoon, 1996: 730). Siyasal düzlemde kolektif güç, hükümetler olarak değerlendirilebilir. Hükümetler, özellikle 1970’lerin sonlarından itibaren işgücü piyasalarını esnekleştirmek adına yasalar çıkarmışlardır. Bu yasalar, asgari ücret, sosyal güvenlik, işsizlik sigortası gibi işçiler lehine olan uygulamalar olup, işçilerin direnmelerinin önüne kesmek adına da olmuştur (Dunk, 2002: 878). Martin (1994), devletin neo liberal politikalar altında giderek işlevini yitirdiği söyleminin büyük bir dikotomi ibaret olduğunu vurgular. Devlet bir taraftan bireysel yatırımcılığı desteklerken diğer taraftan değişen piyasa taleplerine karşı çıkardığı yasalarla aktif bir rol oynar. İstihdam politikaları, işsizlik sigortaları, sosyal güvence ile ilgili düzenlemeler, devletin ani değişimlere cevap verebilmek adına gerçekleştirdikleridir. Bu süreçte işverenler ve politikacılar, “uyum ve adaptasyonu”nun önemini vurgulayarak işçilerin davranışlarının bu yönde değişmesi için düzenlemeler yapmaktadırlar. Neo liberal dönemde işsizlik ve istihdam sosyal bir problem gibi devlet tarafından kabul edilmekte iken, bu dönem, bu makro sorunlar, işçilerin bireysel yetersizlikleri ve sisteme adaptasyonları üzerinden açıklanmaktadır (Dunk, 2002: 882).

Küresel kapitalizmin geldiği noktada kurulan bu zincirleme ilişki emek piyasalarına dair iki temel sektörün yerleşmesine sebep olur. Geertz (1963:28) bu sektörleri şöyle tanımlar. İlk sektör formeldir. Önceden belirlenmiş kuralları vardır. Bu kurallar kişiye göre değişmez, uzmanlaşmanın oldukça kesin çizgilerle çizildiği bir alandır. Diğer alan ise enformel sektördür. Kurallar keyfidir, bireyseldir. Enformel sektör, geçici, düzensiz istihdamın hâkim olduğu, çalışma koşullarının kural ve yasalara bağlı olmadığı, işçilerin işverenlerin keyfi uygulamaları karşısında korumasız olduğu bir işgücünü

temsil eder. Açıkalın (2007: 62)'in tanımı biraz daha gelişmiştir. Enformel sektör, kurumsal düzenlemelerle, işgücü statüsünün ve çalışma koşullarının belirlenmediği, çalışanlar açısından toplumsal yararların göz ardı edildiği, son derece düşük ve düzensiz ve işverenin keyfi duygularına bağlı ücretlerin hâkim olduğu, çalışanların örgütlenme haklarının ellerinden alındığı bir sektördür. Özetle enformelleşme, kırılğan, istikrarsız, güvencesiz ve eğrelti bir istihdamı sembolize eder. Enformelleşme süreci dört temel boyut altında sorgulanabilir. Zaman boyutunu, istihdam ilişkilerinin, süresizliği, işi kaybetme riski ve istihdam kısalığı oluşturur. Ekonomi boyutunu, düşük gelir düzeyleri oluşturur. Kontrol boyutunu, çalışma koşulları ve sürelerini düzenleme ve kontrol etme imkânlarının olmaması oluşturur. Sosyal koruma boyutunu ise sosyal güvenlikten yoksun olma, işsizliğe karşı korunamama oluşturur (Temiz, 2004: 58). Esneklik ise emeğin enformelleşme sürecinin diğer yüzü olarak değerlendirilebilir. Her tür esneklik uygulaması, enformelleşme sürecine doğrudan ve dolaylı bir katkı sağlar.

Esneklik ise, küreselleşme sürecinde, sürekli değişen ekonomik ve sosyal şartlara, hızla gelişen teknoloji ve uluslararası pazarlardaki rekabete, ayak uydurabilmek için işletmelerin çalışma koşullarını istedikleri gibi belirleyebilme serbestliğidir (Tuncay, 1995: 5). Küreselleşen dünyada artan işsizlik, ekonomik dalgalanmalar, arz-talep değişiklikleri, esneklik uygulamalarının hızla yaygınlaşma sebebidir (Köstekli, 2000: 567). Birçokları için küreselleşme sürecinin dünyada emek piyasaları açısından en somut etkisi, emeğin ve dolayısıyla ücretlerin esnekliğinin artmasıdır (Ercan ve Özar, 2000: 39). Emeğin esnekleşme süreci bir noktada emeğin ithal edilme sürecidir. İşverenler ve nihai tüketiciler, doğrudan dış yatırım yoluyla veya başka ülkelerde başka işçiler tarafından üretilmiş ürünleri ithal ederek, yabancı işçileri kendi ülkelerindeki işçilerle ikame etmişler (Özel,2004), emeği bir noktada ithal etmişlerdir.

Taymaz (1995: 712)'e göre uluslararası rekabet ile mücadele edebilmek adına işlevsellik kazanan esneklik temelde iki ana strateji üzerine kurulur. Pasif strateji, iş güvencesizliğinin kaldırılması veya sınırlandırılması, ücretlerin düşürülmesi aracılığıyla maliyetlerin büyük ölçüde düşürülmesidir. Aktif strateji ise, esnek teknolojiler ve işgücü yardımıyla, sürekli olarak yeniliklere ve yeni durumlara ayak uydurarak, rekabet gücünü arttırmaktır.

Öngen (2005: 56)'a göre esnek üretim, işgücü yapısını, çalışma biçimlerini, istihdam ve emek pazarı koşullarını, emeğin üretkenliğini arttıracak ve aynı zamanda emek maliyetlerini düşürecek şekilde düzenlenmesidir. Emek piyasalarına yansımaları ise işsizliğin artması, işçi sınıfının parçalanması ve atomize olması, sermayeye olan bağımlılığın artması, iş koşullarının kötüleşmesi, işin değersizleşmesi, sınıf içi kutuplaşmalar, örgütsüzleşme ve yabancılaşma şeklinde olmuştur.

Üretim sürecinin esnekleşmesi, işyerinin, çalışma sürelerinin, ücretlerin, iş kanunlarının, esnemesi gibi çok çeşitli uygulamalardan oluşmaktadır. Her bir esneklik uygulamasının işçiler üzerindeki etkisi farklıdır. İşyerinin bölünmesi, bağımsız birimlere ayrılması, alt-işveren ve fason uygulaması esneklik kapsamında değerlendirilebilir. Uzaklaştırma stratejileri aracılığıyla üretim alt işletmelere veya fasonlara verilerek işletmeden uzaklaştırılır. Böylece işin tamamından tek bir iş yeri sorumlu olmaz. Bu esneklik uygulamaların birçoğu kriz dönemlerinde işyerlerinin küçülmesi için de kullanılmaktadır. İşletmeler, teknolojik ve teknik açıdan yetersiz oldukları bir işi başka işletmelere devredebilirler (Sönmez, 2006: 187). Fason, biri diğerine göre ekonomik üstünlüğe sahip iki taraf arasındaki ilişki üzerinden ekonomik üstünlüğe sahip olanın istediği türde, miktarda, kalitede ve sürede üretim yapmasıdır. Fason üretim, esnekliğin alt boyutu olarak değerlendirilebilir. Fason üretim, esnek üretimin parçalara ayrıştırılması üzerine kurulu modelidir. Fason ilişkiler, kapasite, uzmanlaşma temelinde kurulabilir. İşin parçalanması ve fasonlara verilmesi, tartışılan nedenler dışında özellikle maliyetlerin düşürülmesi için sıklıkla kullanılan bir yöntemdir. İşin parçalanıp, fasonlara verilmesi yoluyla işletmeler kitlesel bir işçi sınıfı istihdam etmek zorunda kalmazlar. Böyle yapılarda iki tip işçiden söz edilebilir. Mekânsal olarak kısa süreli bir araya gelip bir işi yapıp sonrasında ayrılan, birbiriyle hiçbir derin ilişkisi olmayan bir işçi kitlesi ortaya çıkmaktadır. Diğer tip ise sayıları üçle-on/on beş arası olan, sürekli olarak aynı fason altında çalışan işçilerdir. Her iki grupta da sosyal güvence sahibi olmadan çalışmak oldukça yaygındır. Çoğu merdiven altı olan bu işletmelerin böyle bir yapılanmaya gitmesi de oldukça kolaydır. Ancak fason işletmelerde sosyal güvence ile çalışan işçiler de mevcuttur. Bu işçi tiplerine gelenek anlamında tam zamanlı sosyal sigortalı işçilerde eklenince işçi sınıfı bağlamında türdeşliğin önemli ölçüde bozulduğu gözlenmektedir. Zaman, mekan, çalışma

koşulları, ücretler bakımından bu denli fazla ayrışmanın olduğu bir yapı içerisinde işçilerin yaşadığı problemler de büyük ölçüde farklı olacaktır. Bu da ciddi bir temsilliyet sorununu gündeme getirmektedir. Türkiye’de birçok farklı nedene bağlı olarak gerileyen sendikalaşma hareketi, bu temel sorun ile yüzleşmek zorunda kalacaktır. Sorunları birbirinden böylesine farklı gruplar arasında ortak bir sınıf bilinci veya kolektif hareket etme güdüsü yaratmak giderek güçleşmektedir.

Esneklik uygulamalarının, işletme için kendi içinde birçok avantajı vardır. Öncelikle kitlesel bir işi sınıfı olmayışı sendika da dahil olmak üzere her tür kolektif örgütlenmenin, kitlesel bir sınıf oluşumunun önünü kesecektir. Bu da dolaylı olarak sınıf bilinci gelişimini engelleyecektir. Tüm bu gelişmeler ise Türkiye’de sınıf hareketinin gelişmesini olumsuz yönde etkilemektedir. İşletmeler için diğer bir avantajı ise servis, sigorta, yemek gibi giderlerde kısıtlama yapma şansı yakalamaktadırlar. Ayrıca aynı iş daha ucuza hiçbir güvencesi olmayan işçilere yaptırılabilir. Tüm bunların dışında işçilerin birbirlerinin alternatifiyimş gibi gösterilmeleri de işçileri birbirinden uzaklaştırmaktadır. Bu durumda sınıf bilinci ve sınıf hareketinin Türkiye’de gelişmemesinin nedenlerinden biri olarak kabul edilebilir.

Esneklik uygulamalarının neden olduğu diğer olumsuzlar ise kısa süreli çalışma, kısmi çalışma gibi istihdam biçimlerini yaygınlaştırırken keyfi işten çıkarmalar, iş koşullarını işveren aleyhine belirleme gibi uygulamaların yaygınlaşmasına neden olmaktadır.

Esneklik uygulamalarının diğer bir ayağını ise ücret esnekliği oluşturmaktadır. Ücret esnekliğinin de kendi içinde işçiler aleyhine önemli handikapları bulunmaktadır. Verimlilik, işletmeye bağlılık gibi kriterler üzerinden işçilere ücret ödenmektedir (Sönmez, 2006: 188). Bu durum öncelikli olarak ücretlerin, işverenler tarafından belirleneceği yönünde genel bir kanının hem algılarda hem de pratikte yerleşmesine neden olacaktır. Ücretlerin belirlenmesinde neyin belirleyici olduğu ise oldukça tartışmaya açık bir noktadır. Performansa göre ücret ödenmesi, ücretin işçilerin birbirleriyle yarışmalarında önemli bir araç haline gelmesine neden olacaktır. Bu durum performans düşüklüğü sebebiyle keyfi işten çıkarmalara neden olabileceği gibi işçilerin birbirlerini rakip olarak görmelerini de beraberinde getirecektir. İşçilerin birbirinden ve dolayısıyla da sınıf kimliğinden uzaklaşmalarına sebep olacak, kolektif hareket etmelerini en baştan engelleyecektir. Kişilere göre değişen ücret uygulamaları böylece başlı başına hem denetim hem de rekabet aracı haline gelecektir. Ayrıca Gorz (2001: 76)’a göre ücret esnekliğinin kendi için de önemli bir handikapı daha vardır. Bu sistem içinde konvansiyonel ücretlerin yerini bireysel ücretlerin alması, kolektif pazarlığın yerine bireysel pazarlığın etkin olmasını sağlar. Gorz’un tespiti bir üst aşamaya taşınarak toplu pazarlığın yerini bireysel var olma çabalarının yerini almasının, sendikalara duyulan ihtiyacı da işçiler nezdinde önemli ölçüde azalttığı söylenebilir. İşyerine bağlılığın da işçilerin ücretlerinin belirlenmesinde belirleyici olduğuna daha önce değinilmiştir. Bu durum ise kolektif ya da bireysel her tür hak arama mücadelesinin önleyici konumundadır. Böylesi davranışlar işyerine bağlı olmamak, işini doğru yapmamak, disiplinsizlik olarak değerlendirilebilmektedir.

Türkiye’de esneklik uygulamalarının bir diğer boyutu geleneksel sanayi işçisinin hizmet sektörünün artmasına bağlı olarak erozyona uğramış olmasıdır. Bu erozyona sözleşmeli, geçici işçi kategorisinde çalışan işçilerinde eklenmesi bir taraftan sınıf türdeşliğini bozarken diğer taraftan da organik birliği bozmuştur. Sendikasılaşmanın da sürece eklenmesi sonucunda işçiler giderek örgütsüzleşmiş, sınıf aidiyetlerini kaybetmiş ve kimlik bunalımına girmişlerdir (Öngen, 2005:57). Öngen’in bu çözümlemesi Türkiye’de makro düzlemde gerçekleşen değişimlerin işçilerin gündelik ve çalışma hayatları üzerindeki etkiyi doğrudan ortaya koyması açısından anlamlıdır. Öngen (2005: 57)’ göre geleneksel mücadele sürecini zora sokan bir diğer gelişme ise işçilerin tüm bu değişimler karşısında kime karşı kendini savunacaklarını bilememeleridir. Bu süreçte işçi- işverenin yerini personel yönetici, çatışma- çıkar yerini uzlaşma ve işbirliği, sınıf çıkarları temelinde örgütlenmenin yerini yönetime katılma, ortak sorun çözme gibi kavramlar almıştır. Sendikacılık giderek zayıflamaktadır, toplu pazarlığa dayalı makro korporatist yapıların yerini bireyselleşmiş, mikro korporatist yapılar almıştır. İşkolu sendikacılığı işyeri sendikacılığa dönüşmüştür. Bu süreç siyasal ve kültürel düzlemde de desteklenmektedir. Sınıfsal kimliklerin yerine etnik, cinsel, dinsel ve kültürel kimliklerin konması, sınıf hareketinin yerine kimlik politikalarının almasıyla sonuçlanmıştır. Mikro düzlemde ise işçilerde korku, yılgınlık, çaresizlik, güvensizlik hâkim olmuştur. Bu duygular daha edilgen, uzlaşmacı ve işbirlikçi tutumların yaygınlaşmasına neden olmuştur.

Esneklik uygulamalarının sınıf mücadelesini zedelemekteki diğer önemli etkisi, Öngen(2005:57)'in de vurguladığı üzere işçilerin fason firmalar içindeki kimin patron kimin işveren olduğu konusunda belirsizlik yaşamalarıdır. Çoğunluğu işçi-işveren ilişkisinden çok ağabey-kardeş bağına dayandırılan bu yapılarda işçiler, fason sahibini işverenleri olarak görmemektedirler. Kıray'ın 1998 yılında dokuma üretiminde parça başı iş yapanlar üzerine yaptığı çalışmasında bu atölyelerde çalışan işçilerin patron olarak fason sahibinde çok iş yaptıkları firma sahibini gördüklerini ortaya koymuştur (Akdemir, 2005: 170).Horn (2005: 212-213) da benzer bir vurguda bulunmaktadır. Enformel sektör içinde çalışan işçilerin örgütlenememelerindeki en büyük neden, kime karşı mücadele edeceklerini bilememeleridir. Uzun üretim zinciri içinde, alt sözleşmeler içinde kimin patron, kimin işveren olduğunu bulmak oldukça güçtür. Ayrıca sendika altında örgütlenmeyen işçilerin eğitim durumları da oldukça düşüktür. Bu yüzden nasıl ve ne şekilde örgütleneceklerini bulamamaktadırlar. Bu durum fason sahibi için oldukça avantajlı bir durumdur. Çünkü işçi- işveren çatışmasının yaşamadan üretimine devam edebilmektedir. Ayrıca işçilerden gelen talepler karşısında sadece aracı rolü üstlenecek, gerçek muhatap olarak görülmeyecektir.

Esneklik uygulamalarının ve emeğin enformelleşme sürecinin, geleneksel anlamda iş ve işçi sınıfını bozduğundan daha önce bahsedilmiştir. İşçilerin zamansal ve mekânsal olarak birbirinden uzaklaşmaları ve giderek daha az etkileşimde bulunmalarının, sınıf bilinci ve hareketi üzerinde de doğrudan bir etkisi olması beklenebilir. Bu durumu Lockwood (1975: 21) şu şekilde açıklamaktadır. İşçilerin, kendilerini tanımlaması, hem üretim süreci hem de gündelik hayatta girdikleri ilişkiler ve deneyimler sonucunda gelişir. Bu durum ise iki tip işçinin ortaya çıkmasına sebep olur. Birinci gruptaki işçiler, kendilerini, çatışma üzerinden tanımlarlar. Biz ve onlar ayrımını yapabilirler. İkinci grupta yer alan işçiler ise “bireyselleşmiş” işçilerdir. Birbirinden kopukturlar ve bu kopukluk, sınıf bilincinin oluşmasını engeller. Bu işçiler daha bireysel ve kendilerine dönüktür. Temel güdüleyicileri, ücret ve tüketimdir (Lockwood,1975: 45). Türkiye’de bu bağlamda giderek bireyselleşmiş bir işçi sınıfının oluştuğundan bahsedilebilir. Bu durumun en temel nedeni daha öncede tartışılan koşulların işçiler arasında hem türdeşliği bozması hem de mekânsal ve zamansal olarak derin ilişkiler kurmalarına izin vermemesidir. Mythen (2005: 135-38)’e göre son bu durumun arkasında emek piyasalarının küresel rekabetin artmasına bağlı olarak çok daha agresif hale gelmesi yatar. Bireyler bu piyasalar içinde varlıklarını sürdürebilmek adına hareketlerinden çok daha sorumlu hale gelirler. Bireysel mücadelenin yoğun olduğu bir hayatta kalma mücadelesi söz konusudur. Belirsizliğin ve güvencesizliğin yoğun olduğu bu piyasalarda bireylerin var olabilmeleri, kendi atıkları adımlarla ilişkilendirilir. Böylece istihdama dair bu riskler ve sorunlar bireyselleştirilerek, bireyler yapısal eşitsizliklerin kendi yetersizlikleri olduğunu inandırılırlar. Bu durum eğitim sistemi ve ideolojik telkinlerle desteklenir. 1950-80 ve 1980 sonrasında eğitim sisteminin birbirinden farklı olması bu çerçevede değerlendirilebilir. Eğitim bırakınız yapsınlar ve bireycilik üzerine kuruludur. Süreç kültürel düzlemde birey vurgusu ile desteklenir. Başarılı olmanın yolu salt bireysel kararlara bağlıymış gibi sunulur. Esnek ve güvencesiz piyasalarda tutunabilmek sadece kendi yeteneklerine bağlıdır. Tüm bu gelişmeler ise bireyleri kolektif arzular ve güdülerle mücadele etmekten alı koyar, kurtuluşun bireyde olduğu yönünde bir illüzyona kapılmasına sebep olur. Bu konuda önemle belirtilmesi gereken nokta ise emek piyasalarında bireyselleşmenin kültürel bir olgu olmasına rağmen, farklı coğrafyalarda çalışanların deneyimlerinin heterojen bir yapı sergilediğidir.

Esneklik uygulamalarının işçiler arasında türdeşliği bozduğu yönünde yapılan birçok çalışma bulunmaktadır. Horn (2005: 214)’ün çalışmasına göre büyük firmalarda çalışan işçiler, kendi firmaları için fason üretim yapan işçileri kendileri ile bir görmemektedirler. Bu durum, emek piyasaları içinde işçilerin örgütlenme potansiyelleri, kolektif hareket edebilmeleri adına oldukça tehlikeli bir durumdur. Kolektif hareket edebilme adına işçilerin yaşadığı diğer bir sorun ise standart olmayan yeni istihdam biçimleri ve burada çalışan işçi sayısının artmasına rağmen, tüm dünyada bu işçilerin yasal olarak işçi tanımına sokulmamasıdır. Buna bağlı olarak birçok sendika, yasaların bile işçi olarak tanımadığı bu kişileri, kendi bünyelerine katmamaktadır. Bu durum karşısında, enformel sektörde çalışanlar, genellikle SEWA (Self-Employed Women’s Association) gibi daha sınırlı hareketlerin içinde yer alabilmektedirler. Oysa ki bu işçiler geleneksel formel sektörde çalışan işçiler ve onların sendikaları ile işbirliği içinde olmaya ihtiyaç duyarlar. Bu yüzden bu işçilerin örgütlenmesi yeni güç ve kontrol ilişkilerinin anlaşılmasına bağlıdır (Horn, 2005: 210-211)

İşçi sınıfının çalışan hayatında birbirinden kopma süreci gündelik hayatta da birbirlerinden uzaklaşmalarına neden olmaktadır. Yalnızlaşan ve birbirinden giderek kopan işçiler, güvencesiz ve sürekli değişkenlik gösteren koşullar karşısında kendilerini yalnız hissetmektedirler. Bu durum işçilerde belirgin bir gelecek kaygısının baş göstermesine neden olmaktadır. Procter (1990: 159-163)'e göre işçi sınıfının gündelik yaşamı giderek özelleştirilmektedir. Özelleştirilmekten kastedilen, işçilerin gündelik yaşantılarında artık daha çekirdek aile temelli, ev merkezli geçtiği yönündedir. İşçilerin, sosyal ilişkileri, ev merkezli olarak kurulmuştur. Newby, Marshall, Rose gibi Essex grubu, işçilerin gündelik yaşamlarındaki yaşadıkları bu durumun, iş hareketlerinin gerilediği, işsizliğin arttığı dönemde yoğunlaştığını savunmaktadır. Ev ve hane ile ilgili sınırlı ilişkiler, kolektif eylem ve sınıf bilincinin yerini almıştır. Özellikle Hosbawn gibi isimler, geleneksel işçi sınıfının değerlerinin çözülmeye başladığını, bu değerlerin yerini, bölgecilik, hemşerilik aldığını savunmaktadır.

SONUÇ

Dünya'da ve Türkiye'de 1980 sonrasında yaşanan sosyo ekonomik dönüşüm emek piyasalarını olumsuz yönde etkilemiştir. Neo liberal politikaların uygulanabilmeleri açısından, emek piyasalarının kontrol altında tutulması araç olarak görülmüştür. Piyasalardaki kırılmalıklar ve ani talep değişiklikleri için çözüm yolu olarak emeğin esnekleştirilmesi ve enformelleşmesi görülmüştür. Bu süreç ücretlerin düşmesi, sosyal güvencenin azalması, sendikal hareketin gerilemesi, emeğin güvencesizleşmesi gibi birçok makro etki yaratmıştır. Bu etkilerin işçilerin gündelik ve çalışma hayatları üzerinde de birçok etkisi olmuş. Sınıf türdeşliği önemli ölçüde bozulmuş, zamansal ve mekânsal olarak derin ilişkiler kuramayan işçiler birbirinden uzaklaşmış, daha edilgen ve kabullenici bir tavır içine girmişlerdir. Kolektif sınıf kimliklerinden uzaklaşan işçiler giderek daha bireyselleşmiş bu durum ise işçilerde yalnızlık ve gelecek kaygısı gibi duyguların baş göstermesine neden olmuştur. Bu bağlama 80 sonrası ekonomik, politik ve sosyal düzlemde yaşanan dönüşümün emek piyasalarından işçilerin gündelik yaşamlarına çok geniş bir skalada etkide bulunduğu söylenbilir.

KAYNAKÇA

- Açıklan, N.(2007):“Enformel Sektör ve Yoksulluk: Kentsel İşgücü Pazarı Üzerine Etkileri”, İstanbul ve Gaziantep Örnekleri, Sosyo-Ekonomi, S.2, s.43-62
- Akdemir, N., Müftüoğlu,B. (2005). “Üretimde Çözülme ve Tutunma Halleri”, iç. İşçi Sınıfının Değişen Yapısı ve Sınıf Hareketinde Arayışlar Deneyimler Sempozyumu Bildiriler Kitabı, İstanbul: SAV Yayınları.
- Akkaya, Y (2005). “Yeni Yasalar Arasında Sınıf Örgütlenmesi”, iç. İşçi Sınıfının Değişen Yapısı ve Sınıf Hareketinde Arayışlar Deneyimler Sempozyumu Bildiriler Kitabı, İstanbul: SAV Yayınları.
- Castels, M.(1998).The Rise of Network Society, USA: BlackwellPub.
- Dunk, T. (2002). “RemarkingtheWorking Class Experince Class Consciousness and the Industrial Adjustment Process”, American Ethologist, S.4, s.878-900.
- Ercan, F., Özar,Ş. (2000). “Emek Piyasası Teorileri ve Türkiye’de Emek Piyasası Çalışmalarına Eleştirel Bir Bakış”, Toplum ve Bilim, S. 86, s.22-71.
- Geertz, C.(1963). Peddlers and Prices, Social Change and Economic Modernization in Towns, Chicago, London: TheUniversity of Chicago Press.
- Gorz, A.(2001).Yaşadığımız Sefalet, Kurtuluş Çareleri. çev. Nilgün Tunal, İstanbul: İletişim.
- Horn, P.(2005).“New Forms of Collective Bargaining Adapting to the informal economy and new forms of work, Labour”, CapitalandSociety, S.38, s.210-221
- Locwood, D.(1975).”Sources of Variation in Working Class Images of Society”, Working Class Images of Society, der. Martin Bulmer, Routledge&Keagan Paul, London.
- Köstekli, Ş.İ (2000).“Esneklik ve Sendikal Politikalar”, Türk-İş Yıllığı 1999, Cilt I., s.567-581.

- Martin, E.(1994). *Flexible Bodies: Tracking Immunity in American Culture From the Days of Polio to the Age of AIDS*. Boston: Beacon Press.
- Meder, M., Şahin, H. (2008). *Neo liberal Politikların İşçi Sınıfına Etkileri*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Mythen, G.(2005). "Employment, Individualisation and Insecurity: Rethinking the Risk Society Perspective", *The Sociological Review*, s.8 (1), s.129-149.
- Onaran, Ö.(2001). "Türkiye'de İktisadi Tercihlerin Sermaye Birikim Rejimi Açısından Değerlendirilmesi: Yüksek Karlar Toplumsal Meşruluğu Nerden Alır?", *İktisat Dergisi*, S.418-9, s.22-30.
- Öngen, T.(2004). "Esneklik Yaklaşımının İstihdam Hacmi Açısından Değerlendirilmesi", *Çalışma ve Toplum*, S.3, s. 123-142.
- Öngen, T.(2005). "İşçi Sınıfının Yapısı ve Mücadele Pratiklerini Belirleyen Nesnel Koşullar", iç. *İşçi Sınıfının Değişen Yapısı ve Sınıf Hareketinde Arayışlar Deneyimler Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İstanbul: SAV Yayınları
- Özel, Y. (2004). "Üretim Sürecinde Yaşanan Dönüşümler ve Esneklik", *Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 4, No.1, 2004, s.55-75.
- Procter, I.(1990). "The Privatisation of Working Class Life: A Dissenting View", *The British Journal of Sociology*, Vol.41, No.2, s. 157-80.
- Taymaz, E.(1995). "Esnek Üretime Dayalı Bir Rekabet Stratejisi Geliştirilebilir Mi? Türkiye'de Fason Üretim", İstanbul: 95-96 Petrol İş Yıllığı, s.707-715.
- Temiz, E. H.(2004). "Eğrelti İstihdam: İşgücü Piyasasında Güvencesizliğin ve İstikrarsızlığın Yeni Yapılanması", *Çalışma ve Toplum*, S.2, s.55-80.
- Tuncay, C.(1995). "Çalışma Süreleri ve İstihdam Türlerinde Esnekleştirme", *İstihdam Dergisi*, S.20, s.5-20.
- Sasoon, D.(1996). *One Hundred Years of Socialism: The West European Left in the Twentieth Century*, London: Fontana.
- Sönmez, P.(2006). "Küreselleşme, Avrupa Birliği ve İstihdam: Çalışma İlişkilerinde Yaşanan Dönüşüm", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, S.5, no.3, bahar, s.177-198.

ÇÖP TOPLAYICILIĞI VE HURDACILIĞIN NİĞDE'DE VE NİĞDE'DEN ÖRGÜTLENİŞİ

Kamer ÇIRAK¹

Zafer DEMİRTAŞ²

ÖZET

Gün geçtikçe artan yoksullukla beraber büyük kentlere vasıfsız iş gücü göçleri yaşanmıştır. Burada iş sıkıntısı çeken insanlar enformel sektöre yönelmiş sigortasız, güvencesiz ve sağlıksız iş koşullarında hayatlarını sürdürmeye çalışmışlardır. Çöp toplayıcılığı ve hurdacılık da bu iş kollarından bazılarıdır. Öncelikle bunlar arasındaki farkları incelemekte fayda var: katı atık dedikleri nedir, geri dönüşüm nedir, çöp toplayıcılığı ve hurdacılık nedir. Katı atık, en yalın anlamıyla evsel, ticari ve endüstriyel işlevler sonucu oluşan ve tüketicisi tarafından artık işe yaramadığı gerekçesiyle atılan maddelerdir. Geri dönüşüm, atıkların fiziksel veya kimyasal işlemlerden geçirildikten sonra ikincil hammadde olarak üretim sürecine sokulmasıdır. Hurdacılık ise geri dönüşüm sektörü ile bir arada değerlendirilir. Hurda ile alınan atıklar, geri dönüşüm yoluyla yeniden üretime veya kullanıma sokulmaktadır. Çöp toplayıcılığı ile arasındaki fark, hurdacı belli bir para karşılığında atıkları alırken çöp toplayıcıları bu atıkları ya ücretsiz alırlar ya da konteynır çevresinden bulup geri dönüşüme satarlar. Dünyada bu sektör çok gelişmiştir ve AB ülkelerinin desteklediği projelerle kalkındırılmaya çalışılmaktadır. Fakat Türkiye'de değersiz ve aşağılanacak bir iş olarak görülmektedir, özellikle bu işi yapan kişilerle muhatap olunmamaya çalışılıp onlara tiksinererek bakıldığı söylenmektedir. Türkiye geneline bakıldığında hurdacı deyince akla ilk gelen Niğde'dir. Pekiyi ama sanayisi gelişmemiş bir İç Anadolu şehri olan Niğde nasıl bu kadar ün salmış, nasıl başlamış ve nereden gelmiş bu şehre hurdacılık fikri?

Anahtar kelimeler: Hurda, Hurdacılık, Çöp Toplayıcılığı, Enformel Sektör

ABSTRACT

Day after day, along with ascending poverty, unskilled labor migration happened to large cities. Unemployed people in here, has head twords for informal sectors and tried to survive in the uninsured, unsecured and unhealthy working conditions. Garbage collecting and junk dealer business are some jobs of this sector. First of all, it is useful to examine differences between these business lines: what is solid waste that people speak of, what is recycling, what is garbage collecting or junk dealer business. Solid waste is basically the waste matter which is resulted of domestic, industrial and ergative process and thrown away because they are no longer useful for the users. Recycling is putting wastes which is occurred after physical and chemical processes, in production processes as a secondary raw material. Junk dealing is utilized with the recycling sector. Wastes which is collected as junks are reproduced, then they become ready to reuse.

The difference between these two business lines is that the junk dealer purchases the junks, but the garbage collector takes garbage for free or finds something around containers and sells them for recycling. This sector had been developed too much in the world and it is being tried to be improved by some projects which is supported by EU countries But it is considered worthless in Turkey and it is belittled by the people. It is said that especially some people does not see someone who works in this sector as worth to speak to and look them with the loathing eyes. All across Turkey, Niğde is first city come to mind when talking about junk dealing. But how could it possibly become the central Anatolian city where industry is immature, is so famous now, and how could this junk idea has started and came up?

Keywords: junk, junk collector, informal sector, garbage collectors

GİRİŞ

1950-60'lı yıllara kadar tarım ülkesi olan Türkiye, bu yıllardan sonra bir kırılma evresi yaşamıştır. Hızla artan nüfus, kendini idame ettirememeye başlamış ve insanları yeni hayatlar kurmaya itmiştir.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Niğde Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

² Lisans Öğrencisi, Niğde Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü

Bir yandan gelişen teknoloji, sanayi, kentleşme, eğitim şartları; bir yandan değişen yaşam standartları, iktisadi yoksunluktan doğan yeni bir yoksul sınıf meydana getirmiştir. Gelişen olumlu seçenekler özellikle tarımın eski önemini kaybettiği köylü halk için bir ümit ışığı olmuş; iş bulma, çocuklara ya da kendilerine daha iyi eğitim sunabilme gibi düşüncelerle kırdan kentte göçü başlatmış ve özellikle büyük şehirlere çok hızlı bir göç dalgası yaşanmıştır. Ve dolayısıyla şehirler bu yeni yoksulların ümitlerini karşılayamayıp uzun süre işsizliğe neden olmuş, bu da onları çeşitli imkânlardan yoksun bırakmıştır. İş bulamayan kentin bu yeni yoksulları kendilerine yeni bir iş kolu yaratmış ve kendilerini günlük geçindirebilecek işlere yönelmişlerdir. Enformel sektör içerisinde değerlendirilen bu işler devlet denetiminin olmadığı kayıt dışı mesleklerdir. Ücretler düzensizdir, çalışma koşulları kontrolsüzdür. Enformel sektör Marx'ın bahsettiği işçinin kendine yabancılaşması fikrini destekler niteliktedir. Çünkü burada işçi, ne kendi becerilerini ne de mesleğini tam olarak tanımlayabilir; her an işsiz kalma ve eve ekmek götürememe gibi endişeleri vardır ve en önemli sonuçlarından biri işçilerin örgütlü yapısını eriten, sendikalaşmanın olmadığı bir sektördür.³ Enformel sektör kente gelen vasıfsız iş gücüne yeni iş imkânları yaratmış fakat beraberinde de başka sıkıntıları doğurmuştur. Bunlar; sigortasız ve güvencesiz çalışma, sağlıksız iş koşulları ve düşük ücret alma gibi hem maddi hem de sağlıksal problemlerdir. Çöp toplayıcılığı ve hurdacılık kentlerde yaygın olarak faaliyet gösteren enformel sektör iş kollarının başında gelir. Çünkü şehir büyük ve kalabalıktı. İnsanlar çok fazla tüketiyordu, çöpler her zaman doluydu. Her ne kadar 'pis'⁴ iş olsa da gün içerisinde en azından ekmek parası kazanabiliyorlardı. Öncelikle katı atık toplayıcılığı ile hurdacılık arasındaki farklara değinmekte fayda var. Katı atık toplayıcıları ya da günlük kullanımla çöp toplayıcıları direk çöple ilişki içindedirler ve iki kısma ayrılırlar: Birincisi bağımsız çalışan çöp toplayıcıları ki bu kişiler genellikle ailecek çalışırlar ve bahçelerini stok olarak kullanırlar; topladıkları maddeleri bahçelerinde ayıklarlar, aile üyeleri toplayıcılığa çıkmasa da bahçede ayıklama işleminde yardımcı olur. Bu kişiler toplar, ayıklar ve hurdacıya ya da toptancıya satarlar. Evleri genellikle çöp yığınlarına yakın yerlerde ve şehir merkezine uzak yerlerde. Diğer grup toplayıcılar ise bir orta hurdacının, diğer adı ile toptancının yanında çalışırlar dönemsel çalışıp, ücretlerini de çoğunlukla toptan alırlar, burada aile yaşantısı düşünülemez. Sayıları değişmekle beraber 90-100 toplayıcı, hurdacının deposunda kalır, aralarında patron-işçi ilişkisi vardır. Bu toplayıcıların belirli bir çalışma saati vardır. Genellikle sabah belediye ekiplerinden önce çıkıp -yaz ve kış dönemlerinde değişiklik gösterir- ortalama akşam 20.00-21.00 civarına kadar çalışırlar. Bu kişiler kendileri adına çalışmazlar, günlük toplanılan mallar patrona götürülür ve aylık ücret ödenir. Burada orta hurdacı dediğimiz bu kişiler günlük hurda ya da atık toplamaya çıkmaz; sanayi çevresindeki kaynaklarından aldıkları haber doğrultusunda, motorlu bir taşıtla hurdayı toplarlar. Hurdacılar aileleri ile çalışmazlar. Hurdacılar ile çöp toplayıcısının en büyük farkı hurdacıların araçları sayesinde elde ettikleri metalleri para karşılığında satın almalarıdır. Yani bir hurdacı satın alır ve satar fakat çöp toplayıcıları genellikle çöp konteynirından topladıkları ya da ücretsiz buldukları maddeleri satarlar. Ülkemizde de geliştirilen çevre politikaları sayesinde, özellikle eski atık yok etme yollarından vazgeçilmiş, atıklar cinslerine göre ayrılıp geri dönüşüm tesislerine gönderilmeye başlanmıştır. Geri dönüşümü olmayan maddeler ise kentten uzak bir yerde yakılmaktadır. Ülkemizde katı atık toplama şekilleri 4 şekilde yapılmaktadır⁵: 1. Gezici toplayıcılar: bu kişiler kapı kapı dolaşarak evlerden kuru geri dönüşüm maddeleri alırlar. Burada amaç Avrupa ülkelerinde olduğu gibi geri dönüşümü olan atığı kaynağında çöpten ayırmaktır. Belediyenin özel çalışanları belirli bir günde gelip geri dönüşebilir çöpleri kapılardan toplarlar. 2. Sokakta atık toplama: sokakta yığılan çöplerden ve büyük çöp kutularından toplamaktadır. 3. Belediyelere ait araçlarla çöp toplama şekli. 4. Çöplerden atık toplama: Bu kişiler genellikle çöp birikintileri yakınlarındaki yerlerde ya da atık maddelerden yapılmış kulübelerde yatarlar ve oradan geri dönüşümü olan çöpleri toplarlar. Çöp toplama işleminden sonra toplanan maddeler geri dönüşüm tesislerine gönderilir. Burada geri dönüşüm, atıkların fiziksel veya kimyasal işlemlerden geçirildikten sonra, ikincil hammadde olarak üretim sürecine sokulmasıdır. Plastik atıklar mekanik, termal ve kimyasal yollarla işlenebilir. Mekanik işlemde amaç, atığın yeniden granül hale gelmesidir. Kimyasal veya termal yöntemlerde ise amaç, atığın yeniden eski haline dönüştürülmesi veya enerji olarak kullanımını

³ Yabancılaşma Marx 1844 Ekonomik ve Felsefe Elyazmalarında tartışmıştır. Burada yabancılaşmak demek bir şeyle parçalı, doğru düzgün olmayan, mesafeli, yadırgatıcı bir ilişki kurmak demektir.

⁴ Kirli ve kimsenin yapmak istemediği bir iş.

⁵ Acar, Başkentin Karıncaları, Katı Atık Toplayıcıları

sağlamaktır.⁶ Geri dönüşüm ile çöpler bize, yeniden kullanılabilir hale gelir. Hurda ve hurdacılık sektörü ise geri dönüşüm ile birlikte değerlendirilir. Hurda ile alınan atıklar geri dönüşüm ile yeniden üretime veya kullanıma sokulur. Hurdacılık geri dönüşümün ilk basamağını oluşturmaktadır. Hurda geri kazanım programı veya hurdacılık sektörü genel olarak malzemelerin işlemden geçirilmesini, geri kazanılan maddelerin pazarlanmasını, satışını ve bu malzemelerin yeniden ikincil malzemelerden yapılan ürünler haline dönüştürülmesini kapsamaktadır. Dünyada hurdacılık ve geri dönüşüm sektörü, son yıllarda çok fazla gelişme göstermiştir. Bolivya, Jamaika gibi az gelişmiş ülkelerde enformel sektör içerisinde geniş bir yere sahip olan hurdacılık, devlet desteğinden yoksundur; hurda hiyerarşisinin denetimi sağlanamamakta, hurda toplayıcıları kendileri ve aileleri için gerekli olan sosyal güvenceden yoksun yaşamaktadırlar. Kuzey Kore, Singapur gibi gelişmekte olan ülkelerde, hurda toplayıcıları kendilerine sağlanması gereken koşullara erişememiş olmasına rağmen, bu çalışma alanının kayıt dışı sektördeki yüzdesinin düştüğü görülmektedir. Almanya, İngiltere, ABD gibi gelişmiş ülkelerde ibrenin yönü dönmüş, bilinç kazanmış toplum, hurdanın geri dönüşüm halkasına kazandırılmasına gösterdiği özen ile gerek kimyasal ve fiziksel enerjiden tasarruf eder hale gelmiş gerekse de çevreyi atıklardan koruyarak çevrenin ömrünü uzatmıştır. Geri dönüşebilir maddeleri toplama işleri enformel sektör içerisinde değerlendirilmekten çıkarılmış, devletin desteklediği formel sektör içerisinde yer almıştır. Özellikle AB tarafından desteklenen projeler ile üretildiği yerde atığı azaltmak, geri kazanmak, atığın son giderimini optimize etmek amaçlanmıştır. Avrupa'daki çöp sorununu çözmek için, kısa adı LIFE olan AB' nin çevre projelerini destekleme programı, atıkların yönetimi ve önlenmesi konusundaki yeni projeleri teşvik etmektedir. Özellikle Amerika, Hollanda, İsveç, İsviçre, Çin gibi ülkeler ülke ekonomisinde hurdaya büyük önem vermekte ve atıkları hızlı sanayi içerisinde tekrardan geliştirerek sanayinin her açıdan kullanabileceği ürünler olarak dünya piyasasına sunmuşlardır. Özellikle günlük ev atıklarından oluşan plastik ve petrol atığı malzemeler emilüsyon işleminden geçerek ve daha farklı kullanışlı ürün olarak insanların kullanacağı pazarlara sunulmaktadırlar. Özellikle sanayi kentlerinde, hurda toplayıcılığına karşı olumsuz bir bakış açısı geliştirilmemiş, aksine ülke ekonomisinde yarattığı olumlu sonuçlar neticesinde desteklenir niteliğe erişmiştir. Örneğin, sanayi yönünden gelişmiş Avrupa kentlerinde, teknolojinin hızlı devinimi ile birlikte her geçen gün yenilenen ürün piyasası sayesinde fertler teknolojiyi takip etme düşüncesiyle hareket eder hale gelmiş, özellikle elektronik eşyaların kullanım ömürleri kısalmış ve bu eşyalar çok çabuk bir şekilde atıl duruma gelmiştir. Bunun sonucunda hala kullanılabilir nitelikteki materyaller de geri dönüşüme katılmak üzere hurdacılara verilir duruma gelmiştir. Hurdacılık, yeni sayılabilecek eşyalara sahip olma, toplum tarafından hor görülme, devlet tarafından desteklenme gibi avantajlara sahip olduğu için tercih edilen bir iş kolu haline gelmiştir. Ülkemizde hurdacılık eskiden beri süregelen şekilde yapılmaktadır. El arabaları ile mahalle aralarında dolaşp kullanımını doldurmuş metalleri, demir, bakır, alüminyum, çinko, plastik gibi malzemeleri para karşılığında satın alıp toptancı denilen orta hurdacıya satarlar onlar da malzemeleri ayıkladıktan sonra preslenmesi için fabrikalara satar ve oradan da preslenen malzemeler tekrar kullanılabilir hale getirilir. Ülkemizde ise son zamanlarda işsizliğin artmasına paralel olarak hızla gelişmiş olan çöp toplayıcılığı ile hurdacılık, bahsi geçen kentlerdeki gibi bir avantaj elde edememiştir. Türkiye'de ise sayıları tam olarak bilinmemesine rağmen hızla artan sokak toplayıcılarının, ülke ekonomisine yılda yaklaşık 45 milyon Amerikan doları katkı yaptıkları bilinmektedir. Bir hurdacının aylık geliri 1000-1500 TL civarındadır. Toptancının ise 10.000 TL civarındadır. Hurdacılar demir-çelik, alüminyum, bakır, plastik, zamanını doldurmuş beyaz eşya... gibi malzemeleri araçlar sayesinde para karşılığında alır ya da çöpe atılmış malzemeleri toplayıp toptancıya satarlar. Hurda geri dönüşüm hiyerarşisi şu şekildedir:

1. Küçük hurdacılar
2. Orta hurdacılar(toptancı)
3. Büyük hurdacı(dönüşüm tesisleri)

Günlük ekmek işi:

- 1.Kapıcılar

⁶ Çevre Dergisi, syf: 15

2.Sokaktan çöp toplayanlar

Küçük hurdacılar orta sınıf mahallerde ve sanayi bölgelerinde seyyar ya da motorlu taşıt ile hurda toplarlar. Sabah 5-6 civarı çıkıp akşam 7-8 gibi bitirirler. Akşam topladıkları malzemeleri toptancıya götürüp satarlar. Toptancı malları presledikten sonra geri dönüşüm fabrikalarına gönderir. Orada cinslerine göre ayrılan atıklar eritme, dökme gibi işlemlerden geçtikten sonra üretimde kullanılabilir hale getirilir. Orta hurdacı denilen toptancının yanında yaklaşık 100 sokak toplayıcısı çalışmaktadır. Bunların genelde kalacak yerleri yoktur ve toptancının deposunda kalırlar; çoğunun arasında akrabalık ilişkileri vardır. Yaşları 14-40 arasındadır, kış döneminde de burada kalırlar. Yaz dönemi ailelerinin yanına giderler döndüklerinde çalışma hayatlarına aynen devam ederler. Kapıcılar ve sokak toplayıcıları, toplanan hurdaları, toptancıdan önce aracı olarak seyyar hurdacıya satarlar. Kapıcılar da birçok ek gelirli gibi çalışmaktadırlar. Fakat onlarda durum biraz daha farklıdır yani bir fabrika işçisi ya da düşük gelirli bir memurdan farklıdır çünkü “çöp” onlara yakın bir metadır, neredeyse her gün bunun içindedirler. Çalıştıkları site sakinleri doğrudan hurdacı ile muhatap olmak yerine satılacak ürünleri kapıcıya verir, kapıcı da bunun da dışında çöp diye atılan geri dönüşüm maddelerini apartmanın deposunda biriktirip genellikle tanıdığı bir hurdacıya satar. Son yıllarda hurda ve çöp toplama işleri kapıcılar arasında yaygınlık göstermiştir. Hurdacılar ile pazarlık yapıp dedikleri fiyattan satış yapmaktadırlar; bir yandan da karlı bir iş olduğu düşündüklerinden dolayı ek iş olarak görmekte ve çöp konteynırlarının çevrelerinden satılabilir malzeme aramaktadırlar. Kapıcılar bu işi tamamen kar amaçlı yaparlar. Bunun gibi başka mesleklerle uğraştığı halde çöp toplayıcılığı yapan ya da hurda toplayan kişilerin sayısı çok fazladır. Hatta düşük gelirli ailelerin birçoğunun bu işi yaptığı söylenmektedir. Fakat tuhaf olan nokta ise memur ya da orta gelirli esnafların da bu işe çok rağbet ediyor olmasıdır. Yapılan görüşmelerde, sayıları azımsanmayacak derecede fazla olan, daha karlı olduğu gerekçesiyle, asıl mesleğini bırakıp hurda dükkanı açan memurlara da rastlanmıştır. Elbette ki bunun sebeplerini ortaya çıkarmak için ayrıyeten bir çalışma yürütmek gerekmektedir. Burada bizi ilgilendiren husus, hurda toplayıcılığı her ne kadar enformel sektör içerisinde olsa da bir devrimin söz konusu olduğu ve işsizlik tehlikesinin çok fazla düşünülmediğidir. Hurda toplayıcıları ve toptancılar arasında saygıya bağlı bir hiyerarşi söz konusudur, bunu derinleştirdiğimizde bu saygının temelinde hemşerilik ve akrabalık söz konusu olduğunu görmekteyiz. Büyük şehirlerin hemen hemen hepsinde Niğdeli hurdacılar çok fazladır ve ülkenin neresine gidersek gidelim hurdacı deyince akla ilk Niğde gelir. Bir İç Anadolu kenti olan Niğde'nin demografik yapısına göz atacak olursak; şehirleşme oranı, yıllık nüfus artış hızı, kişi başına gayrisafi yurtiçi hasıla ve sanayi iş kolunda çalışanların toplam istihdam oranı bakımından Türkiye ortalamasının altındadır. Tarım kolunda çalışanların istihdam oranı ise Türkiye ortalamasının üstündedir. Nüfusun % 50,9'u belde ve köylerde yaşamaktadır. Türkiye'de yoksulluk oranı %11,05 iken Niğde'de ise %9,4 tür. Niğde Merkez Organize Sanayi, Bor Deri Organize Sanayi ve Birko Koyunlu Halı A.Ş. halk için önemli gelir kaynaklarıdır.⁷ 1950'li yıllara kadar geçimini tarımdan sağlayan halk ekonomik yetersizliklerden dolayı başka geçim kaynağı aramaya başlamıştır. Yurt dışına çıkıp kendini kurtarmak isteyenler gitmiş fakat gidenlerin uzun süre dönmeleri köylüyü korkutmuş ve yurt dışı ümitlerinden vazgeçip çevre illere iş bulmaya gitmişlerdir. Öncelikle Adana ve Kayseri'de yeni işler denenmiştir. Tarımla uğraşan eller çekiç tutmayı ya da tahta kesmeyi becerememiş, vasıfsız gördükleri kendilerine vasıfsız işler aramışlar ve o dönem yayılmaya başlayan bir şeyler toplayıp satma işine girmişlerdir. Kayseri' de hurda toplama işine başlayanlar, takas usulü ile alış-veriş yapmış-keçi kılı, pirinç, çuval, yün, çeşitli hububat gibi temel geçim kaynaklarıyla alım-satım yapılırken- daha sonra farklı ihtiyaç kaynaklarının ortaya çıkması ile birlikte nakit ile alım-satım haline dönen bir ticaret haline getirmişlerdir. Adana'da ise inşaat çevrelerinden ve demir-çelik sanayi çevrelerinden toplanan maddeler satılmaya başlanmıştır. Adana'da büyük çöp yığınlarından gelir sağlayanlar da vardı ki bu kişiler yığınlara çıkıp burada ayıklama ve toplama işlemlerini gerçekleştiriyorlardı. Bu işi öğrenen Niğdeli halk kendi memleketine geri dönüyor fakat sanayisi gelişmemiş olduğundan dolayı memleketinde bu sektörde tutunamıyor ve tabiri yerindeyse ekmeğini çöpten kazanmak pahasına iş sahasına geri dönüyor.⁸ Çöp atılan sahalara, insanların en dikkatsiz davrandığı yerler olsa gerek. Bilinçsizce atılmış birçok değerli şeyi çöpte bulmak mümkündür, o gün bahtına çürümüş çöpler değil de değerli bir malzeme çıkan toplayıcılar

⁷Türkiye İstatistik Kurumu 2011

⁸ İlk defa Niğde'nin Bor ilçesinin Kırmanas kasabasında başlıyor göç hareketleri

kendilerinden sonra yetişen çocuklara ve hemşerilerine örnek oluyor ve babadan oğula devam eden bir iş haline dönüşmesine ortam hazırlıyor. Her ne kadar devlet denetiminden uzak desek de kendi aralarında denetleme kurulu şeklinde bir kooperatifleri vardır ve bu kooperatifin yöneticisi Niğdeli ve üyelerinin de %80'i Niğdelidir. Buraya üye olma zorunluluğu yoktur, fakat kooperatif üyelerine zabıta ve belediye çalışanları müdahale etmiyor ve bu kooperatif onları daha örgütlü olmasını sağlıyor. Hurda toplayıcıları üye oldukları bu kooperatife, belirli bir aidat ödüyorlar ve kooperatif iş bölümünü sağlıyor. Görüşülen hurdacılar tarafından Türkiye piyasasını İstanbul'da Çolakoğlu Holding'in belirlediği söyleniyor ve Türkiye'nin her yerinde fiyatların standart bir çizgide tutulduğu belirtiliyor. İlk elden son ele kadar tüm alımlarda satış fiyatları sabit tutulmaktadır, fiyatlarda rekabet ya da pazarlık söz konusu değildir. Genellikle hurdacılık sektörü sanayi illerine daha yakın yerlerde günlük geçimden çok potansiyel bir meslek haline gelmiştir. Elde edilen sanayi atıklarının getirisi fazla olduğu için bu alanlarda kurulan hurda ağı daha büyük ölçeklidir. Toptancı, hurda temin kaynağı ve geri dönüşüm tesisi arasında kalan aracı sayısında azalma gözlemlenmektedir. Hurda ticareti ürünün taşıdığı niteliğe göre farklılık gösterir. Örneğin alüminyum, kobalt gibi işlenmiş ürünlerde, önce alüminyum yapılmış olduğu zeminden ayırmak için, büyük zorluk ve işçilik gerektirmektedir. Bu yüzden hurdacılık sektörünü ticaretin yanı sıra büyük güç, emek ve zaman aşımı gerektirmektedir. Toplanan ürünler belirli zamanlarda atık malzemelerin borsasına göre piyasaya sürülmektedir. Örneğin, demir-çelik, alüminyum, bor, kobalt, plastik, cam ve kâğıt gibi maddelerin piyasa fiyatlarında gözlemlenen değişiklikler doğrultusunda fiyatlarında farklılaşmalara rastlanır. Bu durumda ticarete hurdacılık, içinde bulunduğu borsayı değiştirebilecek bir sektördür.

GERİ DÖNÜŞÜMÜN ÇEVREYE KATKILARI

Son iki yüzyılda hızla artan nüfusun ihtiyaçlarının, pahalı olan yerel tezgâhlar aracılığı ile karşılanamaması sonucu sanayileşme ivme kazanmış, bunun sonucunda da fabrikalarda kullanılmak üzere ucuz enerji arayışına girilmiştir. Yaygın olarak bulunması, temininin kolay olması nedeni ile doğalgaz, petrol, kömür, linyit gibi yenilenemeyen enerji kaynakları tercih edilirken gerek çalışanlar gerekse de çevre üzerinde ne gibi sonuçlar doğuracağı göz önüne alınmamıştır. Ancak fabrikalardan çıkan atık suların – bilhassa çarpık kentleşmenin yaygınlaştığı yerleşim alanlarında - içme suyunu kirlenmesi yine fabrika bacalarından atmosfere yayılan zehirli gazların sera etkisinin etkinliğini arttırması gibi çevre sorunlarının ortaya çıkması hem üretici hem de tüketici canlıların yaşam standartını olumsuz yönde etkilemiştir. Bunun yanı sıra fabrika işçilerinin radyoaktif malzemeler gibi gerek birey gerekse de çevre için negatif etki yaratan etkenlerle haşır neşir olmaları doğrultusunda ortaya ciddi sağlık sorunları çıkmıştır. Değişen ve gelişen dünya ile beraber gerekliliği gözler önüne serilen insan hakları atımları sayesinde kişi haklarının korunmasının gerekliliği söz konusu olmuştur. Devletin ve işverenlerin çeşitli önlemler almaları zorunlu hale gelmiştir. Bu önlemlerden en önemlisi de geri dönüşümü yaygınlaştırma çabalarıdır. Bu sayede çalışanlar ve çevre için sakıncalı olan durumlar geri dönüşüm sayesinde bertaraf edilmiş olur. Plastik, cam, kâğıt gibi materyallerin geri dönüştürülmesi sayesinde toprağa daha az miktarda atık madde gömülmüştür. Bu sayede toprağa daha az miktarda kimyasal madde karışmış olur. Bu da yeraltı sularına karışan yabancı madde oranının az olması manasına gelmektedir. Geri dönüşüm sayesinde ürün talebi bu alandan sağlanır ve fabrikaların iş yükü hafifletilmiş olur. Bunun sonucunda kullanılan enerji miktarı azalır. Enerji tasarrufu sayesinde rezervleri gün geçtikçe azalan, yenilenemeyen enerji kaynakları muhafaza edilmiş olur. Geri dönüşüm öncesi fabrikalarda tüketilen fosil yakıtlar atmosferdeki zehirli gaz miktarını arttırırken geri dönüşümün yaygınlaşması ile karbondioksit, karbon monoksit gibi özellikle ozan tabakası için sakıncalı olan gazların atmosfere karışması engellenmiş olur. Aynı zamanda geri dönüşümün yaygınlaşması ile çöp konteynirlerinde biriken, patlayıcı etkiye sahip karbon temelli gazların (örneğin, metan) zararlı etkisi minimum düzeyde tutulmuş olur.

Sera gazı emisyonları azalır.

Daha az enerji kullanılır.

Sınırlı doğal kaynaklar korunur.

Toprağa gömülecek atık miktarı azalır.

Çöplük Alanlarındaki Kazançları:

Çöplerin geri kazandırılması, farklı ülkelerde farklı şekillerde gerçekleştirilmektedir. Örneğin⁹, Almanya'da çöpler öğütme sistemi ile evde imha edilirken İngiltere'de belediyenin yürüttüğü çalışmalarla, Amerika'da ise özel sektöre dayandırılmaktadır. Ancak az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde bu düzenlerden herhangi biri oturtulmadığı için çöp ve hurda toplayıcılığı gibi enformel sektörler ortaya çıkmıştır. Bununla beraber, kentsel atıkların toplandığı alanlar çevre için olumsuz etki yaratmadığı gibi çöp denilerek kullanım hakkından feragat edilen malzemelerin kullanım halkasına kazandırılması sağlanmıştır. Çöp ve hurda toplayıcılığı kentlerin ayrıştırıcı görevini üstlenmişlerdir. Ülkemizde, evlerde, okullarda ya da iş yerlerinde ayrıştırılan yiyecek atıkları, kağıt, plastik, cam gibi katı atıklar belediyeler tarafından toplanır ve geri dönüşüm tesislerinde ayrıştırma, preslenme, dönüştürme gibi işlemlerden geçtikten sonra kullanılabilir duruma getirilir. Ancak bilinçli bir toplum anlayışı ülkemizde yerleşmediği için belediyeler üzerinden gerçekleşen bu döngüde aksaklıklar meydana gelir. Burada devreye giren hurda ve çöp toplayıcıları gerekli olan ayrıştırma işlemini ifa ederler. Bu sayede çöp sahaları etrafında sürekli bir devinim gerçekleşir böylelikle çöplerin doluluk oranları azalmış olur. Malzemelerin kullanılabilir hale getirilmesi ile tasarrufa gidilmekle beraber daha temiz bir yaşam alanına erişilmiş olur.

TOPLAYICILIĞIN OLUMSUZ SONUÇLARI:

Çalışma alanı açısından sağlıksız koşullardadırlar, iş üniforması,gözlük, kasket yoktur. Çöpten hurda toplamak astım, hepatit, tetanos gibi ölüm riski taşıyan hastalıklar, duyu körelmesi, sıtma, tifo, difteri gibi ağır hastalıklara sebep olabilmektedir. Kırdan kente aşırı ölçüde yığılmanın gerçekleşmesi sonucu, kentin istihdam olanakları yeni kentlilerin önemli bir bölümünü kapsayınca illegal yollardan gecekondular yaparak konut sorunu ortaya çıkarmaktadır.

- “kirli”, “aşağılık” ve “kimsenin isteyerek yapmadığı” bir iştir.
- Zabıta sıkıntı çıkarıyor.
- Hırsızlık yaptıkları ve çevre kirliliğine sebep oldukları düşüncesiyle mahalle sakinleri tarafından küçük görülme ve dışlanmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada katı atığın ne olduğunu, çöp toplayıcılığın ne olduğunu ve hurdacılıktan farklarını inceledik. Dünya da hurdanın ve hurdacılığın öneminden bahsettik, çeliği ile ün kazanmış İsveç'te günün belli saatlerinde ve belli periyotlarla radyo televizyon gibi yayın organlarından ülkenin ekonomisine katkı sağlamak için geri dönüşebilir malzemeleri atmayı biriktirmelerine teşvik ediyor. Bu durum ülkemizde biraz daha farklı geri dönüşüm devletin desteklediği projeler ile idame ettirmeye çalışılsa da büyük oranla en-formel yollarla yapılmaktadır. Bu işlerle uğraşan kişiler çevreye faydasından ziyade kar amaç güttüklerinden dolayı çevre açısından olumsuz sonuçlar doğmasına neden olurlar. Bir yandan da bu işi yapanlara aşağılık gözle bakıldığından, kirli,pis ve kimsenin yapmayı istemediği bir iş olarak görülür ve hemen hemen herkes bu işi bir gün bırakma ümidiyle çalışır. Fakat ekonomik yetersizlikten dolayı geçimini sağlayamayan özellikle asgari ücret ile çalışanlar enformel sektörü ek iş olarak görmektedir. Bir yandan sosyal güvenliği olup formel bir sektör de çalışıp bir yandan da enformel yollarla para kazanmaktadırlar. Enformel sektörden ek gelir elde edenler özellikle kapıcılar, belediye temizlikçileri, belediyenin diğer hizmetlerinde çalışan işçilerdir. Ülkemizde enformel sektörün bu denli yayılmasının sebeplerinin başında gelir farklılaşması yani geliri yüksek olan sınıfın gün güne büyümesi özellikle 1980'li yıllardan sonra post- modern dediğimiz çağa girmemiz buna eş değer biçimde yoksulluğun diğer bir ifade ile düşük gelirli sınıfın da hızla artması, enflasyon, vergi artışları art arda gelen zamlar gibi ekonomik sıkıntılar bir yandan da postmodern çağın gereği olan her yerde AVM, her eve teknolojinin girmesi yoksulları başka çareler aramaya mecbur bırakmaktadır. Coğrafi elverişsizlikten dolayı hayvancılık yapamayan ekmeğini tarımla kazanan Niğdeli halk ekonomik yetersizliklerden ve geçim sıkıntısından dolayı sanayisi gelişmiş büyük şehirlere göç ediyor burada formel yollarla iş bulamıyorlar bu yüzden enformel sektöre yöneldiklerini ve bunu hemşerilik ilişkileri ile genişleterek bir aile şirketi gibi çalıştıklarını görüyoruz. Fakat küçük hurdacılar bu durumdan pek memnun değil. Aralarındaki iletişim kimi zaman malzemenin değerine göre kavgaya dönüşebiliyor. Hurdacılar kimi zaman dünyanın en talihli kişileri

⁹Neşe ÖZGEN, Çöp İnsanlar, 2001 Toplum ve Bilim

olabiliyorlar. Atılan antika eşyaları geri dönüşüme verilecek olan diğer hurdalardan ayırıp biraz tamir ve cila ile yenileyip çok yüksek fiyatlara satabiliyorlar. Hurdacılar bir metalin özelliğini teorik olarak bir fizikçi kadar iyi bilmeseler de edeceği değeri bir sarraf kadar iyi bilmektedirler. Üniformaları olmadığı için sağlıksız iş koşullarında çalışmaktadırlar bunun yanı sıra düşük ücretler, sosyal güvenlik mahrumdurlar, çalışma saatleri düzensizdir ve her an işsiz kalma tehlikesi ile karşı karşıyadırlar. Devlet toplama hiyerarşisi üzerinde denetimi sağladığı toplayıcıların emeklerinin kaybolmaması için devlet kontrolü ile kayıt dışı ekonomiyi ve kayıt dışı istihdamı önlemeye yönelik politikalar geliştirilmelidir bunun için denetimi artırmalı, kişileri bilinçlendirmeli, işsizlikle mücadele edilmelidir. Enformel sektör de kadın ve çocuklar da çok büyük paya sahip oldukları için devletin geliştireceği politikaları ayıyeten onları da kapsayacak şekilde olmalı, çünkü kadın ve çocuklar hem daha zor şartlarda çalışmaktadırlar hem de daha ücret almaktadırlar. Ve Enformel sektörün temelinde yatan sebepleri bulmak için özel bir çalışma gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar,H., Baykara,A. Y.(2008). Başkent'in Karıncıları Atık Madde İşçileri. Maya Akademi, Ankara
- Altıntaş, B.(2003). Mendile, Simite, Boyaya, Çöpe. İstanbul:İletişim Yayınları.
- Aydemir, Ş.(1995). Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi. İstanbul: Acar Matbacılık.
- Ayvaz, Z.(2004). Bozulan Doğal Denge Sonunda Avrupadaki Katı Atık Sorunların Çözüm Projeleri,ekoloji magazin dergisi, sayı:4, çevkor yayın grubu, İzmir
- Azıklı, S. B.(2009). Türkiye’de Kayıtdışı İstihdam ve Ekonomik Boyut. Yüksek lisans Tezi, Karaman.
- Biçer, Y.(2006). Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomiyi Önlemeye Yönelik Vergi Politikaları ve Değerlendirilmesi .Yüksek lisans Tezi, Isparta.
- Çetintaş, H., Vergil H.(2003). ‘‘Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Tahmini’’. Doğu Üniversitesi Dergisi 4(1) s: 15-30.
- Erdut,Z.(2007/1). ‘‘Enformel İstihdamın Ekonomik,Sosyal ve Siyasal Etkileri.’’ Çalışma ve Toplum Dergisi, sayı:12, 2007, s. 53-82, Birleşik Metal-İş Sendikası Yay., İstanbul.
- Ergün, C.(2005). Yoksulluk ve Enformel Sektör: Çöp Toplayıcıları Örneği: Isparta İzmir Karşılaştırması. Yüksek lisans Tezi, Isparta.
- Enformel Sektör ve Sosyal Güvenlik Sorunlar ve Perspektifler, Friedrich Eberl Vakfı Yayınları, İstanbul 1998
- Ertuğrul, I. U. (2005). Alternatif Gelir İstihdam ve Tüketim Yaratma Faaliyeti Olarak İşportacılık: Bursa Örneği. Yüksek lisans Tezi, Isparta.
- Gönç, Ş., Temmuz, (2001). Enformel Hizmet Sektöründe Çalışan Yoksulların Farklılaşması, Karaburun Bilim Kongresi, 4-7 Eylül 2008, İzmir.
- Güler,B.A.(2001). (ed) Çöp Hizmetleri Yönetimi.Ankara: Todaie yay., 2001
- Lordoğlu, K. ve Ş. ÖZAR, Enformel İstihdam ve Sosyal Güvenlik: Sorunlar ve perspektifler, Friedrich Ebert Vakfı Yayını, İstanbul, 1998.
- Özçelik, Ö.(2005). Teorik ve Kavramsal Perspektiften Kayıtdışı Ekonomi Sorunu Ölçümü ve Çözüm Önerileri . Kütahya: Yüksek lisans Tezi.
- Özgen, N.(2001). Kentte Yeni Yoksulluk ve Çöp İnsanları ,Toplum ve Bilim Dergisi, s: 88-101, Birikim Yay., İstanbul.
- Sarılı, M. A.(2002). Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri ve Alınması Gereken Tedbirler. Bankacılar Dergisi, Sayı 41.
- Şenyapılı,T.(2000). Enformel Sektör Devingenlikten Durağanlığa- Gecekondulaşmadan Apartmanlaşmaya.İstanbul: Tesev Yayınları, 2000

- Topçu, M., Taşgetiren, S.(1994). ‘‘Plastiklerin Yeniden Kullanılması’’.Çevre Dergisi, Denizli:Pamukkale Üniversitesi, sayı: 10,s: 10
- Us, V.(2004). Kayıtdışı Ekonomini Tahmini, Yöntem Önerisi: Türkiye Örneği. Türkiye Ekonomi Kurumu.
- Yıldız, M. C.(2005). ‘‘Kent Yaşamının Değişmeyen Marjinaleri: Seyyar Satıcılar ve İşportacılar’’. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 18, sayı 2, s: 343-366.

B5 OTURUMU

TOPLUMSAL CİNSİYET-III:

ATAERKİLLİK VE MUHAFAZAKÂRLIK

FEMİNİSTİM” DEMEDEN NASIL FEMİNİST OLUNUR? İSLAMCI KADINLARIN KADIN HAKLARI TARTIŞMALARINDAKİ KAVRAMSAL İTİRAZLARI!

Yasemin YÜCE TAR¹

ÖZET

İslamcı kadın yazarların metinlerindeki birçok konudan birisi de kadın hakları meselesidir. Bu mesele üzerine yazan kadınların metinleri üzerinde yapılan araştırma sonucunda İslamcı kadın yazarların kadının toplumsal konumu, kadının hakları ve toplumsal cinsiyet rollerini yoğunluklu bir şekilde tartıştıkları gözlenmektedir. Ancak bu tartışmalarda öne çıkan bir husus bugüne kadar bu tartışmalarının yapıldığı kavramlara olan itirazlarıdır. Kadın meselesini tartışırken kendisine “feminist” diyen çok az sayıda İslamcı kadın yazar tespit edilirken birçoğu bu kavramı eleştirmekte ve onunla ilintili kavramlara ve bakış açılarına itiraz etmektedirler. 10 İslamcı Kadın yazarın metinlerinin incelenmesi sonucunda ortaya çıkan araştırma, bu kadın yazarların kendisine feminist demeden hatta bu kavramı reddederek konuyla ilgili neler önerdiklerini ve varolan kavramlara ve içeriklerine neden itiraz ettiklerini sorgulamaktadır. Kendisini tanımlarken başka kavramlar ve bakış açıları geliştiren özne konumundaki bu kadın hareketi bir sapma mı yoksa bir imkân mı sorusunu temel alan araştırma bir doktora çalışmasının sonuçlarını içerir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, İslam, Feminizm, İslamcı Yazarlar, Kadın Hakları.

ABSTRACT

One important topic in many Islamic texts written by Islamist women writers is a matter of women's rights. As a result of the research conducted over the Islamic texts shows that social position of women, women's rights and gender roles were emerged as the heavily discussed issues. However, these discussions highlighted that Islamist women writers have objections to the mentioned concepts above. In discussing the issue of women, there were very few Islamist women who identify themselves as a feminist. Many of them are associated with this concept, but criticize the contested concepts and perspectives. As a result of the examination of the 10 Islamist women's texts, women's writers rejected feminist concepts and have developed new concepts even not saying that a feminist. The study questioned why they object to the existing concepts and its content, what they recommend on the subject and why they objected. The study was based on a PhD thesis; main question of the thesis is whether this women's movement is a facility and/or a deviation to the women issue.

Keywords: Women, Islam, Feminism, Islamic Writers, Women's Rights

GİRİŞ

Türkiye’de kentleşme oranlarının hızla artması, kadınların eğitim olanaklarından daha fazla yararlanması, kadınların iş yaşamına katılımının artması ve artmasının zorunluluğu geleneksel yaşamdaki kadınların hayatlarında da önemli değişimlere sebep olmuştur. Bu değişimlerden en önemlisi kadının aile ve toplum içindeki konumlarının ve rollerinin değişmeye başlaması ve bu değişimin kendini hissettirir boyutlarda günlük hayat ve tartışmalarında görünür olmaya başlamasıdır. Bu çalışmada metinleri takip edilen kadınların çoğu günlük gazetelerde de yazan kadınlardır. Kendilerinin bir okuyucu kitlesi, takipçileri olduğunu çıkarmak yanlış bir çıkarıma olmaz. Metinleri takip edilen kadınların tartışmaları Müslüman kadının evde, sokakta, iş yerinde maruz kaldığı güçlüklerden bağımsız değildir. Laik-Müslüman gerilimi içinde bu kadınlar modern ve üstten inmece anlayışla tartıştığı yıllarda özelde başörtüsü sorunu üzerinden yürüttükleri tartışmalarda kadın

¹ Öğretim Görevlisi Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, yyuce@omu.edu.tr

sorununu başörtüsü sorunu olarak yaşamışlardır. Ancak Ak Parti iktidarı ile başörtüsünün fiili olarak yasak olmaktan çıkması bu kadınların üniversite eğitimlerini tamamlayıp kamusal alanda yer alma isteklerini perçinlemiştir. Konuyu başörtüsü bağlamından çıkartıp içinde yer aldıkları muhafazakar, Müslüman camiadaki erkekler ile tartışmaya dönüştürmüştür. Geleneksel anlayış içindeki toplumsal cinsiyet rollerinin dayatıldığı bu kadınlar varolan kadın algılarının ne kadarı Müslümanlık ne kadarı gelenek ne kadarı ataerkil zihniyetten kaynaklı olduğunu sorgulamaya başlamışlardır. Müslüman erkek ile Müslüman kadının içinde yaşadığı dünyadaki toplumsal cinsiyet rollerini yeniden tanımlamaya ihtiyacı olduğu bu tartışmaların varlığından keşfedilebilir niteliktedir. Bu tartışmaların aynı zamanda bir toplumsal hareketlilik, toplumsal bir değişmeyi de haber verdiğini söylemek mümkün gözükmemektedir.

TÜRKİYE’DE MÜSLÜMAN KADIN HAREKETİ ÜZERİNE

Metinleri analiz edilen Müslüman kadın yazarların içinde buldukları ve tartışmayı yürüttükleri sosyal ortam İslami kadın hareketi içinde şekillenmiştir. Metinleri analiz edilen kadınların geçmişleri ve ortaya çıktıkları toplumsal hareketleri anlamak ve onları anlamlandırmak için Türkiye’deki İslami feminizmi veya İslamcı kadın hareketini anlamak önemli bir yer tutmaktadır. Bu kadınların kadın konusunda yaptıkları tartışmaları konu edinen bu araştırma toplumsal oluşunu anlamak için var olan kadın hareketinin dinamiklerine ve gelişimine bakmayı gerekli görmüştür.

Türkiye’de İslami Feminist söylem, varlığını 1960’lı yıllarda hissettirmeye başladı. 1980’li yılların sonu ile 1990’lı yılların başında ise İslam ve feminizm kelimeleri yan yana kullanılmaya başlandı. (Gürhan, 2010) 1990’lı yıllarda eğitim görmüş ve mesleklerinde belirli bir konuma gelerek özerklik elde eden İslamcı kadınlar, kadının Türkiye toplumundaki ve İslamcı hareketteki konumunu sorgulayarak bunları yazdıklarıyla dile getirdiler. Türkiye’de İslamcı kadın hareketinin başlangıcı ve bu yöndeki tartışmalar 17 Mart 1987’de Ali Bulaç’ın Zaman gazetesinde “Feminist Bayanların Akı Kısı” adlı yazısı ve İslamcı kadınların bu yazıya cevap olarak yazdıkları yazılara dayandırılabilir. Bulaç, yazısında ilk dönem feminist hareketleri kabul ettiğini çünkü kadının kapitalist düzende sömürülmesine, metalaştırılmasına ve kadının ikincilleştirilmesine karşı çıktığını belirtir. Ancak günümüzde çalışma koşullarının vb. sorunların çözümlendiğini ve modern dünyanın getirdiği yabancılaşma, üretim gibi sorunların sadece kadınların değil tüm insanlığın sorunu olduğunu düşünen Bulaç, kadın erkek eşitsizliği denilen bir sorun olmadığını düşünür. Bulaç’a göre, feminizm artık geçerliliğini yitirmiştir ve kadını erkeğe kışkırtmakta ve eşcinselliğe hizmet etmektedir. Bulaç’ın feminizmi eleştiren bu yazısına karşılık, kadınlar tepkilerini aynı gazetede cevap niteliğinde yazılar yazarak ifade ettiler. Mualla Gülnaz “Ali Bulaç’ın Düşündürdükleri” (1 Eylül 1987, Zaman), “Biz Kimiz” (15 Eylül 1987, Zaman), “Yolun Sıfır Kilometresinde”, Tuba Tuncer “Kimin Akı Kısı” (Zaman, 1 Eylül 1987), “Kadın, yine kadındır” (Zaman, 15 Eylül 1987) Yıldız Kavuncu “İslam’da kadın ya da ipekböceği” (Zaman, 29 Eylül 1987) ve Elif H. Toros “Feminist Kime derler?” (Zaman, 15 Eylül 1987) adlı yazılarıyla kendilerinden söz ettirmişlerdir. (Çelik, 2008)

İslamcı kadınların pek çoğu yazılarında mutlaka feminizme değinmişler ve söylemlerini feminist söylemin doğrultusunda oluşturmuşlardır. Bu kadınlar kendilerini; ‘Bizler, kadınların var olan toplumsal durum ve yapı içerisindeki konumlarından rahatsız olan, bunu ortadan kaldırmak için mücadele eden bir grup Müslüman kadınız” (İlyasoğlu, 2000: 46) cümleleriyle ifade etmişlerdir. O yıllarda medyada “türbanlı feministler” olarak anılan bu kadınlar, kendilerini tanımlarken “kadın” sözcüğünü kullanmayı tercih ederek, genellikle “hanım” sözcüğünü kullanan İslamcı kesimden ayrıldıklarını göstermeye çalışmışlardır. Ayrıca “içinde bulunduğumuz durumu, Müslümanlığımızı, kadınlığımızı sorgularken feminist birikimden yararlanmamız ya da feministlerle bazı çakışma noktalarımızın olması son derece doğaldır” diyerek feminizme sıcak baktıklarını da ifade etmişlerdir. (İlyasoğlu, 2000) “Dişilik değil kişilik” sloganı etrafında toplum içinde kendilerine yer açma talebiyle ortaya çıkan bu kadınlar her ne kadar feminizmi batı kaynaklı görerek Türk toplum yapısıyla tam olarak uyuşamayacağını düşünseler de kadın hakları konusunda başvurdukları bir referans olarak da bu hareketten faydalanmışlardır. (İngün, 2005)

İslamcı kadın hareketini feminist söylem doğrultusunda oluşturmaya çalışan ve yazılarında feminizme değinen bu kadınlar kendilerini “İslamcı feminist” olarak tanımlamıyorlardı ve bu tanımlamalardan rahatsızlık duyuyorlardı. Bu rahatsızlığın oluşmasında, Türkiye’de feminizmin

zihinlerde çağrıştırdığı olumsuz değerlerin etkisi büyüktür. Çünkü feminizm Türkiye’de “erkek düşmanlığı, sapkınlık, lezbiyenlik ve çirkinlikle” aynı anlamlarda kullanılmaktadır. Böyle bir çağrışımla adlandırılmak istemeyen kadınlar kendilerini kadın duyarlılığı olan Müslüman veya kadın bakış açısına sahip İslamcı olarak tanımlamaktadırlar. Örneğin; Nazife Şişman, Mualla Gülnaz, Cihan Aktaş, Sibel Eraslan gibi yazarlar buna örnek olarak verilebilir. (Gürhan, 2010)

İslamcı kadın yazarlardan ayet ve hadisleri yeniden yorumlayarak söylemlerini Kur’an kaynaklı dile getirenler vardır. Örneğin, kadın ve İslam konulu çalışmalar yapan Hidayet Şefkatli Tuksal “Kadın Karşısı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri” (1999) adlı kitabında Hadislerin yeniden okunuşuna odaklanarak, Hadislerdeki mevcut ataerkil yapının kadını nasıl erkekten daha aşağı ve ikincil bir konuma getirdiğini gözler önüne sermiştir. Kur’an’ın ilk muhatap neslinin son derece ataerkil bir toplumsal yapıya sahip olması sebebiyle, o yapı içinde geçerli ve anlamlı olan bir takım ayetleri, erkeğin kadına mutlak üstünlüğünün delili olarak görmenin son derece yanlış olduğunu, ancak ne yazık ki geleneksel toplumlarda hâkim olan anlama tarzının da bu olduğunu belirtmektedir. (Tuksal, 2010)

16.05.2011 tarihinde Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü Aile ve Dini Rehberlik Daire Başkanlığı görevine atanan Huriye Martı ise, “Rasûlullah’ın Hanımları Konu Alan Rivayetlerinin Değerlendirmesi Kadın Konulu Uydurma Rivayetler” başlıklı tezinde Peygamber’in otoritesini kullanmak suretiyle onun ağzından uydurulan kadın konulu olumsuz rivayetlerin; kadının sosyal, kültürel, dinî ve ailevî hayattaki yeri hakkında asırlardır yaşanan kafa karışıklığında etkisinin büyük olduğunu belirtir. Bu uydurmaların “Peygamber Sünneti” adı altında kötüye kullanılarak toplumda kadın ve erkek arasında eşitsiz bir durum oluştuğunu vurgulayan Martı, çalışmasında kadın konulu rivayetleri irdelemiştir.

Türkiye’de İslamcı Feminizm içerisinde değerlendirilebilecek ve kamuoyunda en yaygın tartışma alanını oluşturan konu “türban ve örtünme”dir. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla beraber hızlanan modernleşme süreci toplumda yarattığı kutuplaşmayı kadın hareketinde de yaratmıştır. Modernleşme ve beraberindeki laiklik süreci kadın üzerinden temellendirilmiş ve kadının kamusal alanda örtünmesinin engellenmesi ile zıt iki kutup oluşmuştur. Bir kutupta başörtüsünün özgürlüğü kısıtladığını savunan feminist hareket ‘seküler’, diğer kutupta ise kamusal alanda kendi özgür iradesi ile örtünmenin de bir özgürlük talebi olduğunu savunan feminist hareket ‘İslamcı’ yer almıştır. Bu iki hareket arasındaki ikilik ülkedeki kadın hareketinin tartışma ve görünürlük alanını genişletmiştir. Müslüman kadının evinde oturup, çocuklarına ve kocasına bakmasını öngören geleneksel İslami tanıma karşı çıkararak, üniversite mezunu olmayı ve çalışıp çalışmayacakları konusunda da kendi kararlarını kendileri vermeyi tercih eden Müslüman kadınlar daha da genişleyen bir İslami pratikler alanında kendi söylemlerini yansıtmaya başladılar. Eğitimli genç Müslüman kadınlar, gün geçtikçe daha fazla söylem geliştirerek şimdiye kadar görülmeyen bir kadın bakış açısı merkezli İslami yorum ve uygulamalar pratiği geliştirdiler. İşte İslami feminizm denen olgu bu söylem ve uygulamalar alanındaki derin tartışmalar sonrasında ortaya çıktı. Özellikle özel TV kanallarının artmasıyla beraber Müslüman kadın kimliğine ilişkin tartışmalar ekseninde İslamcı feminizm içerisinde değerlendirilebilecek konular medyanın gündeminde olmuştur. Bu çerçevede başörtüsü, cuma namazı vs. konularında gündeme gelen tartışmalar İslamcı feminist taleplerin toplumda görünürlük kazandığını da göstermektedir.

Bu bağlamda İslami feminist söylem İslam ülkelerindeki toplumsal cinsiyet eşitsizliğini üreten gelenek (ataerkillik) ile mücadele eden, İslam’ın eşitlik temelinde bir din olduğunu, Kuran’a dayanarak vurgulamaya çalışan bir yaklaşım olarak görülebilir. İslami feminizm kavramı, İslam kültürü içinde gelişen bir olguya; Müslüman kadınların birey olma çabalarına işaret etmektedir. (Gürhan, 2010: 381)

İslamcı feministler genel olarak Kur’an’ın indiği toplumun kültürünü ve o dönemdeki şartları da göz önünde bulundurarak Kur’an’ın genel dünya görüşü doğrultusunda kadın duyarlı bir yaklaşımla yeniden yorumlamak gerektiğini vurgularlar. İslamcı feminist yazarlar, kadının modern toplumdaki statüsüyle uyumlayacak ifadeleri içerdiklerini düşündükleri hadislerin geleneksel Hadis usulü ve kritiğiyle değerlendirilmesinin yetersiz, eksik ve hatalı olacağını hatta dinin "ataerkil" söylemini kuvvetlendireceğini düşünmekte ve hadislerle ilgili modern, bir okuma yapmaktadırlar.

İslami feminist söylemin batıdaki feminist söylemlerden farkı, batılı feministlerin dini ataerkilliğin kaynağı olarak görüp reddetmelerine rağmen İslamcı kadınların dini kimliklerini ön planda tutmalarıdır. Batılı feminist söylem ile İslamcı feminist söylem arasındaki farklılıkların en belirgin olanı “aile ve kadın bedenidir”. Batılı feministlerin aileye yönelttikleri sert eleştiriler -ataerkil düzen-İslamcı feministlerde kırılmaya çalışılmıştır ve aile kurumu halen saygınlığını sürdürmektedir. Ayrıca İslamcı feministler, kadının aile içinde bedeni yoluyla ezilmişliği tartışmasından ziyade İslam'ın kadına verdiği hakların kadının elinden alındığı üzerine yoğunlaşmışlardır. Esasen İslamcı kadınların söylemi kadın bedeninin metalaştırılması, medyada sömürülmesi, kadına karşı uygulanan şiddet gibi konularda feminist söyleme yaklaşmaktadır. Ancak cinsel özgürlük, boşanma, doğum kontrolü ve kürtaj gibi konularda feminist söylemden uzaklaşır. Bu tutumlarında da, din ve geleneğe karşı reformcu bir yaklaşımı benimsemiş olmaları etkilidir. (Aktaş, 2005)

İslamcı feminist harekete İslam dünyasından teşvik geldiği gibi birçok olumsuz eleştiriler de gelmiştir. İslamcı feministlerin iddialarının "gerçek" İslam'ın anlaşılması yönünde önemli bir katkı olarak görenler olduğu gibi bu harekete karşı duranlar ve eleştirenler de olmuştur. İslamcı feminizme yönelik siyasi, sosyal, kültürel ve teolojik bakış açılarından eleştiriler yöneltmiştir. Bu eleştirilerin temel başlıkları en genel hatlarıyla şu şekilde sıralanabilir:

Feminizmin batı kaynaklı bir düşünce ve hareket olması dolayısıyla İslam toplumlarının gerçeğiyle ve İslamiyet'in temel kaideleriyle uyuşmaması.

Feminizmin farklı bir sosyal, kültürel ve sınıfsal çevrenin kadınlarının taleplerine yanıt vermek üzere ortaya çıkışı.

Ortaçağ Hıristiyanlığının kadına yönelik bakış açısı ve şiddetli uygulamalarının bir sonucu doğması oysa İslamiyet'in kadına verdiği değer ve hakların bu tip bir hareketin İslam topraklarında yayılmasına imkân vermeyecek kadar çok oluşu.

Batı Emperyalizminin Müslümanlar arasındaki dayanışmayı yok etme amaçlarına hizmet ettiği.

Büyük ölçüde Mısır, İran gibi ülkelerde kadınların yaptıkları çalışmalarla başlayan ve dünyada hararetli tartışmalarla sürekli canlılığı korunan İslami feminist söylemin Türkiye'de aynı canlılıkla devam ettiğini söyleyemeyiz. Bunun için İslamcı kadın hareketi olarak tanımlanacak hareketliliği incelemek daha doğru olacaktır. İslamcı kadın hareketi, feminist kadın hareketine göre çok daha çetrefilli bir denklem, bir yönüyle de problem alanı olarak önümüzde durmaktadır. Bu hareketin gelişimine baktığımızda ana merkezinde başörtüsü sorunu olduğu görülmektedir. (Aktaş, 2007)

1960'lı yıllar, İslamcı kesimlerde Şule Yüksel Şenler'in “resmi giyinme” tarzından köklü bir kopuş sürecini başlattığı yıllardır. Şule Yüksel Şenler, 1960'lı yıllarda Yeni İstiklal gazetesinde yazılar yazmaya başlar ve kentli modern genç bir kadın olarak “şık ve zarif” tesettür tarzını geliştirir. Bu stili yaymak için mücadeleye girişir, ülkeyi köy köy il il dolaşır, konferanslar verir ve kadınlarda tesettürün önemini anlatır. Şenler bir anda genç kızlar ve dindar kadınlar üzerinde büyük bir etki bırakır. Sokaklarda başörtülü kadınlar görünür olmaya başlarlar. Dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay “Sokaklardaki kapalı hanımların öncüleri cezalarını görecekler” demiştir. Huzur Sokağı romanı yalnızca kadınların değil erkeklerin de en fazla okuduğu romanlardan biri olur. İlahiyatçılar düzeyinde de kadın konusuna ilişkin yayınlar artmaya başlamıştır. Hayrettin Karaman'ın İslam'da Kadın ve Aile kitabı, Bekir Topaloğlu'nun İslam'da Kadın kitapları batı değerlerini ve kadının medya da yansıtılması biçimine karşı tepkileri toplayan, İslam dininin kadına haklar bağlamında ne kadar mükemmel olduğunu ilişkin söylemi dile getirmeleri bağlamında anılması gereken kitaplardır. (Çaha, 2010)

1970'li yıllara gelindiğinde siyasette görünen Milli Görüş ve Nurculuğun başlıca konularından biri kadının başörtüsü ve kadının eğitimi olmuştur. Şule Yüksel Şenler bunun için iyi bir örnek teşkil etmiştir. İmam Hatip Liselerinde kız sınıflarının açılması muhafazakâr babalar için kızlarını okula gönül rahatlığı ile yollamak için olanaklardan biri olmuştur. İmam Hatip Liseleri, üniversitelere girişte uygulanan katsayı engeline rağmen 2000'li yıllarda bile kız öğrencilerin okullaşmasında önemli bir işlev görmektedir. (Çakır, Bozan, Talu, 2004)

İslamcı kesimlerde kadın konusuyla ilgili esas ivme 1980'lerden sonra gelişmiştir. Türkiye'nin 1980 sonrasında birçok alanda yaşadığı zihniyet değişimi, doğal olarak toplumsal değerlere de

yansımasıdır. Özal’la birlikte başlayan liberal açılımların sonucunda, Türk toplumunun modernleşme yönünde hızlı bir ilerleme kaydettiğini söylemek mümkündür. 1980’lerden sonra toplumun her kesiminde eğitim önemli ihtiyaç olarak ön plana çıkmıştır. Özellikle dershanelerin ülke geneline yayılmasıyla birlikte küçük kasabalardan da öğrencilerin üniversitelere girişi mümkün hale gelmiştir. Dershanelerin bu yönüyle çok önemli bir sosyal mobilizasyona aracılık ettikleri söylenebilir. Bütün bunların sonucunda önceki yıllarda görülmedik ölçüde örtülü genç kız, eğitim kurumlarında, sokaklarda, iş yerlerinde görünür olmaya başladılar. 1980 sonrasında genel olarak dünyanın birçok yerinde olduğu gibi, Türkiye’de de “dindarlaşma” yönünde bir yükselme trendi yaşanmıştır. 1960’lara kadar alt sınıflar düzeyinde yaygın olan dinsel değerlerin ve sembollerin, giderek Türkiye’nin orta ve hatta üst sınıfından insanlar tarafından da paylaşıldığına tanık olunmuştur. Dinsel sembolün kadınlar cephesindeki yansıması olan “başörtüsü” doğal olarak ülkenin modern kentlerinde, modern semtlerinde, mağaza vitrinlerinde hatta podyumlarında kendine yer bulmuştur. Tesettür dinsel değer olmanın yanında aynı zamanda ekonomik bir pazarının da olduğu bir alana dönüşmüştür. Tesettür modası, tesettür defileleri bunların habercisi olarak görülmüştür. (Barbarosoğlu, 2006: 125–130)

Muhafazakâr-dindar kadın, modern kurumlarda yer almaya çalışırken, geleneksel dinsel değer olarak başörtüsünü de koruma kaygısı gütmektedir. Eğitim, ticaret, tatil gibi modern yaşam pratikleri geleneksel ve dinsel kıyafetler içinde gerçekleşmesi bir paradigma değişikliği mi diye sorgulanmıştır. Tanzimat’tan bu yana süregelen ve Cumhuriyet döneminde dozajı sınırsız biçimde artan “batılı değerler” üzerinden modernleşme anlayışının, kamusal yaşamda boy gösteren İslamcı kadınlarla bir şekil ve suret değişimine uğradığını söylemek yanlış olmayacaktır. (Göle, 2004)

İslamcı kadınlar için başörtüsünün, bir yönüyle kamusal yaşamda yer alma aracı, bir yönüyle de bir var oluş biçimi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Başörtüsüne gösterilen Kemalist reaksiyon, dindar kesimlerin bu sembol etrafında yoğunlaşmasına ve bu sembol üzerinden bir dinamizm kazanmasına yol açmıştır. Bu dinamizm, aynı zamanda beraberinde İslamcı kadın hareketi içinde yer alan bazı kadınların ve grupların Müslüman kadının geleneksel rolünü sorgulamasını getirmiştir. Geleneksel İslam anlayışında Müslüman Kadın, evine bağlılığı, eşine itaati ve anneliğiyle ön plana çıkan kadındır. Oysa kamusal yaşamda yer alma süreci, kadınlar için bir erkeğin arkasındaki ya da altındaki pasif obje olmaktan çıkma şansını getirmiştir. Başörtüsü mücadelesi, kadını erkeğin dava arkadaşı haline getirerek ona “politik bacı” kavramında somutlaşan yeni bir rol yüklemiştir. Politik bacı, bir zamanlar erkeğiyle omuz omuza mücadele eden sol kadına yüklenen roldü. Cinsiyetinden arınmış, dava kadını olan, sürekli mücadele eden, gerektiğinde gözünü kırpmadan ölüme gidebilen militan bir kadın tipidir. İslamcı kadın da benzer şekilde cinsiyetsiz bir dava arkadaşı olarak bacılaşarak, arkasında, gölgesinde yer aldığı erkeğin yanında yer almış, onun dava arkadaşı olmuştur. Erkeğin arkasında değil, yanında olmayı ifade eden politik bacılığın, aslında “birey kadın” a giden yolun ilk basamaklarını oluşturduğunu söyleyebiliriz. (Göle, 2011a)

İslamcı kadınlar açısından bireyleşme süreci, devletin 1980’lerde başörtüsüne karşı başlattığı yasaklayıcı tutuma karşı verilen mücadele içinde gelişmiştir. YÖK’ün 1982 yılındaki başörtüsü yasağı bu konuyu bireysel bir sorun olmaktan kamusal bir mesele olmasını sağlayan gelişme olarak değerlendirebiliriz. 28 Şubat dönemine kadar inişli ve çıkışlı başörtüsü yasağı meselesi ülke gündeminin ve kadınların gündeminin önemli bir maddesi olmayı sürdürdü. 28 Şubat süreci bu konuda ciddi bir başlangıç ve bazı yönleriyle de kopuş noktası olmuştur. 28 Şubat başörtüsünü devletin tekil tutum geliştirdiği ulusal bir sorun haline getirdi. Devletin bundan önce YÖK yönetimi öncülüğünde başörtüsüne karşı başlattığı topyekûn savaş, İslamcı kesim kadınlarının bu simge etrafında bir harekete dönüşmesinin zemini hazırlamıştır. 1998 yılında İstanbul Üniversitesinin bütün bölümlerinde uygulanan yasak okulunda ikna odalarının kurulması ile de başka bir boyut kazanmıştır. 1998 yılında İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi’nden başörtüsünden dolayı Leyla Şahin, konuyu Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne taşımış, ancak Mahkeme 2004 yılında uygulamayı haklı bulan bir karar almıştır. (Çaha, 2010)

Başörtüsünün 28 Şubat sürecindeki çatışmanın ana odağı oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Devletin başörtüsüyle ilgili katı tutumu sadece üniversitelerde sınırlı kalmamıştır. Milli Eğitim bünyesindeki okullar üniversitelerden sonra operasyonun en katı şekilde sürdürüldüğü yer olmuştur. 1999 genel seçimlerinde başörtülü olarak milletvekili seçilen Merve Kavakçı bu sorunun en

ucunu temsil etmektedir. Refah partisinin kapatılması, AKP' ye açılan kapatma davası ve hazine yardımından mahrum edilmesi bu konunun çarpıcı sonuçlarından olmuştur.

Yaklaşık elli yıldır ülkenin gündemini artarak işgal eden başörtüsü sorunu ve devletin ödünsüz tavrı, İslamcı kadınlar üzerinde ne tür etkilere sahiptir? Konumuz açısından bakıldığında başörtüsü etrafında oluşan siyasal atmosferinin İslamcı kadınlarda travmalarla birlikte önemli bir dönüşüme yol açtığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu dönüşümün başında, kadınların, başörtüsü etrafında bir kadın hareketini geliştirdiği gerçeği gelmektedir. İslamcı kadınların oluşturduğu bu kadın hareketi bir yandan devleti, onun tek-tip modernleşme politikasını aşmaya çalışırken, bir yandan da giderek geleneksel kadın rollerini sorgulamaya yönelmektedir. İslamcı kadın hareketi içinde değişik çizgilerin yer aldığını, bu çizgilerden birinin ucunun feminizme kadar uzandığını belirtmek gerekir. Sibel Eraslan'ın ifadesi ile: "Erkekler kendilerini eve kapatmayı, güzel bir eş ve anne olmayı beklerken, onlar "hayata burunlarını sokmaya" kalkıyorlar." (Eraslan, 2002a: 260)

Sokak eylemleri ile politize olan genç kadınlar bu temel üzerinden politik bir kişilik geliştirmişlerdir. Refah Partisi İstanbul Hanımlar Komisyonu başkanı iken ön plana çıkan Sibel Eraslan'ın dediği: "90'lı yıllarda İslami kesimin kadınlarındaki örgütsel ataklar, bacı ve hanım olmaktan vatandaşlığa yürüyen bir yolculuk olmuştur." (Eraslan, 2002a: 255–256)

Başörtüsü mücadelesinde yer alan kadınlar, ev işlerine, kocaya itaate, nakış dikişe ve çocuk bakımına olan ilgilerini; devlete, siyasal katılıma, gösteriye, protestoya, bilgiye, bilgilenmeye, kısaca sosyal ve politik bir ilgiye yönlendirmiştir. Bu ilgiyi sol hareketlerin 68 kuşağına benzetenler olmuştur. Sibel Eraslan, "98 kuşağı" denebilecek yeni bir kuşağın İslamcı kadınlar içinden nasıl çıkarak oluştuğunu şu ifadelerle dile getirmektedir:

"Mart 1998. O güne kadar, İslamcı kadın eylemlerinde kullanılmayan renkler olan, kırmızı üzerine sarı harflerle, üzerinde "öğrenciler kol kola genel boykota" yazılı geniş bir pankartın arkasında, binlerce genç, üniversitenin önünde yürüyüş yapıyordu. Bazı metal ve rock grupları kendilerine müzikle eşlik ediyordu. Çevreci gençler de kızları destekleyenler arasına girmişti. Başörtü eylemleri, Cumhuriyet dönemi içinde geniş ve farklı kesimleri arkasına alabilen en geniş-kalabalık ama sonuçsuz kalmış kadın eylemleri olarak tarihe geçecekti. Şimdiye kadar solculardan duymaya alışık olduğumuz bir nakaratı örtülü kadınlar haykırmaktadır, 'susma sıra sana gelecek'. Neler değişmiştir 68'den 98'e? Bu hanım hanımcık kızlar nasıl da öteki militan kadınların resmine giderek benzemektedir? (Eraslan, 2002a: 261)

Her ne pahasına olursa olsun, başörtüsü konusunda yoğun mücadeleye girişen kadınların bir "kimlik", "kişilik", "var oluş" mücadelesi verdiklerini söylemek yanlış olmayacaktır.

İslamcı kadınların kendi iç katmanlarına karşı büyük bir burukluk yaşadıkları da bir gerçekliktir. Özellikle Fethullah Gülen'in Beyazıt'taki direnişin sürdüğü sıralarda yaptığı açıklamalar başörtüsünü savunan kesim için şok etkisinde bulundu. Gülen, önce başörtüsünün teferruattan olduğunu ifade ederek cemaate mensup kadınların ve kızların başlarını açmalarında bir sakınca olmadığını ima etmiş, arkasından da başörtüsü eylemlerine katılan kadınların bir kısmının aslında kadın kıyafetine bürünmüş erkekler olduklarını, eylemlerin Müslümanları sokağa dökmek isteyen değişik grupların bir manipülasyonu olduğunu belirtmiştir. (Çakır, 2000: 59–60)

İslamcı kadınlarda, hemcinsleri olan seküler kadınlara karşı da büyük bir hayal kırıklığının yaşandığı görülmektedir. Bazı feminist kadınların ve sol grupların kendilerine destek vermelerine rağmen, seküler kadınların çoğunun soruna duyarsız olması bir kırılganlığa sebep olmuştur. 1987 yılında çıkardıkları "Ayçe" dergisiyle ismini duyuran ve İslamcı feminist olarak lanse edilen Mualla Gülnaz; "Başörtüsü mücadelesi yürüten kadınların tek başlarına bırakıldıklarını düşünüyorlar. Artık ne devlete, ne politikacılara, ne ailelerine ne de aynı inancı paylaştıkları erkeklere güveniyorlar" demesi bu durumu ortaya koyuyor. (Çakır, 2000: 52)

Başörtüsü yasağı etrafında süren mücadele, İslamcı kadınlarla diğer kesimlerden bazı kadınlar arasında bir köprü işlevi görmüştür. Bu süreçte yaygın olmasa da bir empatinin ve bir etkileşimin karşılıklı olarak geliştiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bazı feministler ve sol kadınlar başörtüsünü farklı bir var oluş veya hak olarak görerek buna destek verirken, İslami kesimde de feministlere karşı bir yakınlığın, onların söylemlerine karşı bir ilginin ve giderek feminist bir söylemin geliştiği

söylenbilir. Bu değişimi Sibel Eraslan “Diğer kadınlarla tanışıp konuşma fırsatı, İslami kesim kadınlarında da giderek daha feminen bir renk ve kadınca bir ses buluş anlamlarını içermektedir” ifadesi vurgulamaktadır (Eraslan,2002a: 256).

TÜRKİYE’DEKİ MÜSLÜMAN KADINLARIN “FEMİNİZM” KAVRAMIYLA TARTIŞMALARI

Müslüman kadının kadın duyarlılığına “feminizm” kavramıyla cevap vermemeleri ve feminizm kavramını eleştirilmeleri, kendilerinin kavramı eleştirmeleri var olan hareketin önemli bir tartışma konusu olmuştur.

İslamcı kadın hareketi içinde çalışmaları ve güçlü kalemleriyle ön plana çıkmış Cihan Aktaş, Yıldız Ramazanoğlu, Nazife Şişman, Mualla Gülnaz, Hidayet Ş.Tuksal, Fatma K. Barbarosoğlu, Sibel Eraslan, Ayşe Böhürler ve Nihal Bengisu Karaca gibi araştırmacı yazarlar “feminizm” kavramına özel olarak mesafeli durmayı yeğlemektedirler. Feminizm erkek düşmanlığı, sınırsız cinsel özgürlük ve aileye saldıran bir hareketle özdeşleşmesi düşüncesi, İslamcı kadınların feminist kimliğine mesafeli duruşuna yol açan ana neden olduğu söylenebilir. Aksiyon Dergisinde “İslami Feminizm: Adı var kendi yok” başlıklı bir yazı kaleme alan bir kadın, İslami kesimde birçok kadının ortak endişesine tercüman olan aşağıdaki ifadeleri dile getirmektedir:

“Şu satırların yazarı, içinde bolca “feminizm” geçecek yazıyı kaleme alırken çok endişeli; ‘üzerime bir daha çıkmamacasına bir feminist etiketi yapışır kalırmış bir de. Kara gecelerdeki kara kâbuslardan beter. Feminizm, erkek düşmanlığı, sapkınlık, cadalozluk, evde kalmışlık, hatta çirkinlikle aynı anlama gelirken yersiz bir kaygıya kapıldığımızı kim söyleyebilir? Bugün, kendisini ‘dindar’ olarak tanımlayan çoğu başörtülü okumuş-yazmış kadın, ‘feminizm’ kelimesine aynı ürkeklikle yaklaşıyor. Kimi, çektikçe uzayan bu kara sakızdan kurtulmaya çalışırken yorgun düşüyor, kimi de kelimenin bir cezalandırma yöntemi olarak kullanılmasına meydan okuyor; ‘feministim kardeşim, var mı bir diyeceğiniz!’ (Akagündüz, 2006: 24)

İslamcı kadınları feminizm algısı bununla da sınırlı değildir. Feminist hareket içinde yer alan kadınların çoğunluğunun başörtüsü mağdurlarına sahip çıkmayışı ve hatta bunu bir kadın hakkı olarak görmeyişi feminist hareketin İslamcı kadınların gözünde Kemalist/elitist bir hareket olarak yorumlanmasına yol açmıştır. Yeni Şafak gazetesi yazarlarından Özlem Albayrak, verdiği bir söyleşide feminizmi, “bir avuç Nişantaşılı, marka tutkunu modern kadının tekelinde” bir hareket olarak algılanmaktadır. Aynı söyleşide Albayrak “Türkiye’deki feminizmin objektivitesine, samimiyetine inansaydım feminist olabilirdim” der. İslamcı kadınlar arasında kendisini feminizme yakın hissetmekle birlikte, feminizmle özdeşleşmekten çekinenlerin sayısı oldukça fazladır. Bunun altında yatan nedenin, yukarıda zikredilen feminist imaj olduğu gibi, İslamcı kadınların, kadın sorunlarına feministlerden farklı bir gözle bakmaları da olduğunu söylenebilir. Nitekim birçok, İslamcı kadın yazarın ortak düşüncesine tercüman olacak olan düşünce Ayşe Böhürler’in “kendimi kadın haklarını savunan, ama feminist olmayan birisi olarak tanımlıyorum” ifadesinde dile getirilmektedir. (Sever, 2006: 152)

Müslüman kadınların bazıları, İslami feminizm kavramının bilinçli olarak dışarıdan dayatıldığı ve ılımlı bir İslam anlayışı üretme projesinin bir parçası olduğu görüşündedir. Kadınlara Cuma namazı kıldırmasıyla gündeme gelen Amina Vedud’un “Kur’an ve Kadın” adlı eserini 1992 yılında Türkçeye aktaran Nazife Şişman, o günlerde anlayışla karşıladığı “yeniden yorumlama” anlayışını bugün için tehlikeli olarak gördüğünü belirtmektedir. İslam’ın yeniden yorumu “hem bir dayatmanın sonucu, hem de İslam dünyasının temel dayanağı olan zemini tahrip etme girişimi” olarak gördüğünü belirtmektedir. (Şişman, 2005: 94) Bu kitapta Şişman, oryantalizmin İslam dünyasına kadın üzerinden yeni bir anlayış dayattığını ileri sürer. Şişman’a göre İslam’ın, kadınların gözünden yeniden yorumlanmasını içeren dinde modernleşme ya da reform, başından beri Batı ile hegemonik bir ilişki çerçevesinde gerçekleşmiştir.

İslam sözcüğüyle feminizm sözcüğünün birbiriyle çatıştığını belirten Sibel Eraslan da aynı şekilde İslami feminizm kavramlaştırmasının kadın bedeni üzerinden üçüncü dünya ülkelerini modernleştirme çabasının bir parçası olduğunu ileri sürer. Yıldız Ramazanoğlu batılıların İslam’la feminizmi birleştirme yönündeki çabalarının doğuracağı başka bir soruna dikkat çeker; O da İslami kesim içinde,

“batılıların amaçlarına hizmet ediyorlar” suçlamalarına maruz kalmamak için, Müslüman kadınların yaşadıkları sorunlarının üzerine gidememeleri riskidir. Aslında İslamcı kadınların birçoğunun, batılıların hizmetine amaç etme görüntüsünün doğuracağı endişeden dolayı feminist kimlikten özel olarak uzak durduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Türkiye’de İslamcı bilinçaltının anti batıcı bir karaktere sahip olduğunu ve İslamcılık kimliğini var eden ana faktörün Batı karşıtlığı olduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, Batı kökenli olan feminizmle özdeşleşmenin bu kesim kadınları için ne denli zor olduğu daha iyi anlaşılır. (Akagündüz, 2006: 25)

Türkiye’de feminist kadınların çoğunlukta olan dışlayıcı tutumunun da İslamcı kadınların feminizme mesafeli duruşunda rol aldığını söylemek yanlış olmayacaktır. 1987 yılında Zaman gazetesindeki çıkışlarıyla gündeme gelen ve aynı yıl nokta dergisinde “Türbanlı Feministler” (Nokta, 20 Aralık, 1987) başlığıyla kapak konusu olan kadınlardan biri olan Mualla Gülnaz bu konuya ilişkin şunları dile getirmektedir:

“Bazı feministler bizim çıkışımızdan heyecan duydular. Onlarla zaman zaman bir araya geldik. Hatta gayet sıcak bireysel ilişkiler bile gerçekleşti. Ancak topyekûn baktığımızda şunu söyleyebilirim: Türk feminizminde oldukça belirgin olan, hatta Avrupalı feministlerden daha baskın olan oryantalist bakış açısı, dini uzaklık, hatta din düşmanlığı, İslam’ın kadın düşmanı olduğu yolundaki önyargılar, bizi anlamada ve doğru değerlendirmede önemli bir engeldi. Bunları aşmış olan, aşmaya çalışan bazı feministlerle gayet iyi iletişim kurabildik. Ama dediğim gibi, onlar azınlıktaydı ve genelde Türk feminizmi bizi hayret ve şaşkınlık içinde karşıladı.” (Çakır,2000: 47)

Mualla Gülnaz, Türkiye Müslüman Kadın Hareketi Üzerine gözlemler, başlıklı yazısında kendi ait olduğu kadın hareketini, Osmanlı kadın hareketi geleneğine bağlayarak, 1980 sonrası feminist hareketini, resmi ideolojinin kadın hakları söylemi ve örgütlenmesinden ayırıştırarak karşılıklı bakış ihtiyacından söz etmektedir.

“Müslüman kadın hareketinin’ en önemli zaaflarından biri, feminizmle olan sağlıklı ilişkileri, bir yandan, bizim feminizm gibi bir problemimiz yok denirken, öte yanda, feministler dikkatle izlenip, söylemlerin onlara göre olmasına çalışılıyor. Oysa gerçekten bizim feminizm gibi bir problemimiz yoksa biz kendimize bakmalıyız: Pratikte, bugün ve burada yaşadıklarımıza, tarihe, kültüre, geleneğe. Bugüne kadar başkalarının dolayımından bize sunulmuş olan kaynakların, aslına dönüp bir metni yorumsuz, dolayimsız okumanın mümkün olmadığı bilinciyle, bir de biz okumalıyız, kendi gözlerimizle. Sonrası yine aynı gözlerimizi pratiğe, tarihe ve geleneğe çevirmeliyiz. Bu arada, zengin feminist birikimden yararlanmakta bir beis görmemeliyiz.” (Gülnaz, 1996)

Geleneksel ataerkinin uzantıları konusunda, Müslüman kadınların sorgulamaları gereken daha birçok nokta olduğunu söyleyen Mualla Gülnaz, bunları şöyle sıralamakta; cinsel ahlak anlayışındaki çifte standartlar ve kadının erkek toplumunun namusunu korumak adına baskı altında tutulması gibi. O’na göre kadının cinsel nesne olarak algılanışı, hem geleneksel, hem modern yapılar için söz konusu olmaktadır. Birincisinde bu algı, onu baskı altında tutmayla neticelenirken, ikincisinde dolaylı ve dolaysız yollardan kullanıma açmayla neticelenmektedir. Gülnaz, Müslüman kadın hareketinin, bu konuda, insan doğasına uygun sağlıklı bir bakış açısını, bizzat kaynağından edinme imkânı bakımından, hem geleneksel, hem modern yapıların çelişkilerini aşma gücüne sahip olduğunu düşünmektedir.

“Bu noktada Müslüman kadınlar, feminist olarak adlandırılma korkusunu üzerlerinden atmalı, modern dünyanın ve insanın çıkmazlarını kavramak ve çözümler üretebilmek için, sürekli sorgulama ve yenilenme içinde olan, Batılı yeni feminist oluşumlardan haberdar olmalı ve kadın olarak benzer problemlerle karşı karşıya olduğu hemcinslerinin birikiminden yararlanmalıdır. Müslüman kadınların, Aydınlanma epistemolojisinin ‘erkek’ merkezli bakış açısından kurtulup, yeniden ‘kadın’ merkezli bir söylem kurmaya, ‘kadın özne’ yi yeniden oluşturmaya çalışan feminist çizgiden haberdar olmaya, onların da yeni çıkış noktaları bulabilmek için, Doğulu-, Müslüman kadınların bakış açısına ihtiyaçları olduğunu düşünüyorum.” (Gülnaz, 1996a)

Türkiye’de İslami feminizmle ilgili tartışmalarda çoğunlukla adres olarak gösterilen gruplardan biri Ankara Başkent Kadın Platformu’dur. Platform’un kurucularından Zehra Reçber, “Bizim feminizmimiz kendinden menkul bir feminizm, kendimizi feminist söylemin tamamını kabul etmek

zorunda hissetmiyoruz.”(Söyleşi, Fadime Özkan, “Muhafazakâr Kesimde Kadınlar Artık Hareketli) Aynı şekilde, Platform’un dönem başkanı Safiye Özdemir de “erkek egemen söylemi ve yapıyı eleştiriyoruz, toplumsal cinsiyet rollerini tartışıyoruz. Ama din bizim için önemli. Aileye, cinselliğe bakışımız feminist bakıştan farklı. Ben kendimi dindar bir kadın hakları savunucusu olarak tanımlıyorum” der. (Özkan, 2005)

Geleneksel dinsel değerleri eleştirerek kadın haklarını eşitlik temelinde savunmalarına rağmen İslamcı feminist olarak tanımlanan kadınlar aileye büyük önem vermekte, kadının cinselliğini İslam’ın belirlediği meşru sınırlar içinde yaşamasından yana tavır sergilemektedirler. Adı İslamcı feminizmle özdeşleşen Başkent Kadın Platform’u kurucularından Hidayet Ş. Tuksal feminizmle aralarındaki mesafeyi şöyle tarifliyor:

“Feminizmin temel yaklaşımları açısından bakıldığında, kadın bakış açısına sahip bir insanım. Çünkü epey okudum ve bakış açısına bir kez sahip oldunuz mu, vazgeçmeniz de zor oluyor. Ama feminizmde çok ayrımcı, erkekleri dışlayıcı, yok sayıcı, neredeyse ilişkileri bütünüyle koparıp ayrı bir dünya yaratmayı hedefleyen bir söylem gelişti. Ben bu çizgiyi makul görmüyorum. Ne olursa olsun, babalarımızla, kocalarımızla ve oğullarımızla birlikte yaşamak zorundayız. Ama var olan sistemleri, pratikleri, dini doğru anlayabilmek için kadın bakış açısına mutlaka sahip olmak gerektiğine inanıyorum. Özetle, olan biteni kadın gözüyle yorumlama derdinde olan bir insanım.” (Çakır, 2000: 28)

İslamcı kadınların, feminizmle aralarındaki mesafeye ve ayrılık noktalarına özenle dikkat çekmelerine rağmen, feminizmin çekim alanından kurtulmadıklarını söylemek yanlış olmaz. Feministlerin kullandıkları jargonu, dili, kavramları, hata bakış açısını giderek yaygın olarak kullandıkları görülmektedir. Tuksal’ın yukarıdaki alıntıda altını çizdiği “kadın gözüyle yorumlama” söyleminin feminist bir jargon olduğunu unutmamak gerekir. Bu jargon bugün İslamcı kesimde yazan ve çizen birçok kadın tarafından kullanılmaktadır. İslamcı feminizme yönelttiği eleştirilerle dikkati çeken Nazife Şişman “Kamusal alanda Başörtülüler” adlı kitabında, “Bilinç yükseltici ev toplantılarından sivil toplum kuruluşlarına” diye bir bölüm başlığı açmakta ve İslamcı kadınların ev toplantılarıyla nasıl bir “bilinç yükseltme” faaliyeti sürdürerek zamanla kamusal alana yöneldiklerini yazmaktadır. (Şişman, 2004: 153–162) Burada kullanılan bilinç yükseltme ifadesinin aynı şekilde feminist bir söylem olduğunu belirtmek gerekiyor. Feminist jargonun İslamcı kadınlar arasındaki kullanımı, adı feminizmle özdeşleştirilen kadın yazarlarla sınırlı değildir. Birçok İslamcı örgüt, feminizmin Türkiye’ye taşıdığı dili kullanmaktadır. Fazilet Partisi Kadın Kolları tarafından yayınlanan bir kitapçıkta kullanılan, “kadınız, varız, güçlüyüz” sloganı buna örnek olarak gösterilebilir. Kadın Kimliği dergisinin adı da bu bağlamda değerlendirilebilir. (Şişman, 2004: 162)

İslamcı kadınlar arasında giderek yaygınlaşarak kullanılan kadın kimliği, bilinç yükseltme, kadın sorunu, kadın hakları, kadının insan hakları, kadın bakış açısı, kadının ezilmişliği, kadınca var oluş gibi birçok kavramın feministlerden alındığını söylemek yanlış olmaz. Fatma Barbarosoğlu bir söyleşide bunun “bilinçli ödünç alma” olduğunu söyler. (Şişman, 2004: 151)

İlk başlarda feminizme karşı ürkeklik içinde olan kadınlar zamanla feminizmin Türkiye toplumu ile ilgili sorunlara yönelmesi ile iki kesim kadınlar arasında duvarların erimesiyle bir etkileşime girdikleri görülmektedir. Bu etkileşimin en çarpıcı biçimde ortaya koyan örneklerden biri Cihan Aktaş’ın Ruşen Çakır’a verdiği röportajda göze çarpmaktadır.

“Feminizmi insanlık tarihinde olumlu bir katkı olarak görüyorum. Ne de olsa feminizm bir ideoloji, bir dünya görüşü değil. İnsanlık tarihi bugün baktığımız noktada eril bir karakter taşıyor, bu dile ve dini algılamalara, yorumlara da yansımış. İslami olsun, Hıristiyan olsun bütün geleneklerde eril bir karakter bir şekilde kendini gösteriyor. Kadına bakış açısında insanlık değerini billurlaştıracak bir takım değişikliklerin olması gerektiği açık ve feminizm bunu gösterdi. Bu nedenle kadın-erkek ilişkilerinin daha olumlu bir noktaya gelmesi bakımından feminizm insanlık tarihine belli bir seviyeye kadar olumlu bir katkıdır.” (Çakır, 2000: 130)

1987’de Ayçe dergisini çıkaran kadınlara, feminizmin dümen suyuna girdikleri noktasından hareketle eleştiriler yönelten bir yazarın, bugün için bu görüşleri sergilemesi aradan geçen zaman içinde bir etkileşim içine girdiğini göstermesi bakımından önemlidir. İslamcı kadınların, geleneksel

İslami anlayışa karşı eleştirel bir tutum geliştirmeleri ve feminist etki altına girmelerinde 28 Şubat sürecinin etkisi olmuştur. 28 Şubat sürecinde geleneksel İslam anlayışına sert eleştiriler yönelterek ön plana çıkan isimlerden biri Konca Kuriş olmuştur. “İslamcı feminist” unvanıyla ve cesur çıkışlarıyla kamuoyunda yer alan Kuriş’i gündeme getiren olaylardan biri, Mersin’de bir cenaze namazını kılmak için cemaatin içine girmeye kalkışmasıdır. İmam kendisini Müslümanlar arasında fesat çıkarmakla suçlayınca, kadınların cuma ve cenaze namazı kılması konusu bir anda yoğun bir şekilde ülke gündeminde tartışılmıştır. Kuriş, mücadelesini daha da ileri götürerek İslam’da örtünmenin şart olmadığını, esas maksadın boyun ve gerdanlığı örtmek olduğunu, Türkçe ibadet yapılabileceğini, kadınla erkeğin yan yana namaza durabileceğini, İslam’ı anlamak için Kuran’ın esas alınması gerektiği gibi görüşleri ileri sürmüştür. Kuriş’e göre, geleneksel İslami anlayışta kadınların aleyhine yer alan normlar, İslam kaynaklarının erkekler tarafından yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. Kadınların işe el atmasıyla eşitlik temelinde bir kadın-erkek anlayışının gelişebileceğini medya önünde ısrarla savunmuştur. Kuriş 17 Temmuz 1998 tarihinde evinin önünden kaçırılarak kayıplara karışmıştır. Ocak 2000’de Beykoz’da Hizbullah liderini bulunduğu bir eve yapılan polis baskınından sonra sürdürülen operasyonların sonucunda, Kuriş’in kaçırıldıktan bir müddet sonra Hizbullah tarafından öldürüldüğü ortaya çıktı. Savunduğu görüşler kendi yaşamına mal olmuştur. Özellikle de 28 Şubat sürecinin harareti ortamında gündeme getirilmesi bazı İslamcı çevrelerde bir ihanet gibi algılanmıştır. Sol grupların, 12 Eylül sonrasında soldan ayrılarak feminist kimliğe yönelen kadınlara karşı gösterdiği tepkiyi, bu kez İslamcı çevreler kendi “aykırı” kadınlarına gösterdiler.

İslamcı kadın sorunu, bir yönüyle Kemalizm’in tek hakikatli dünya görüşünün kuşattığı kamusal alanda var olma mücadelesi iken, bir yönüyle de geleneksel İslami değerlerin, zihinsel dünyasını sarıp sarmaladığı Müslüman erkeğe karşı bir var olma mücadelesidir. Birincisine karşı “dindar kadın” olarak varlık mücadelesi verirken, ikincisine karşı ise “Birey kadın” olma mücadelesini vermektedir. Ayşe Böhürler bunu şu şekilde ifade etmektedir:

“Yobazlık hem resmi iktidar ve onun savunucuları arasında, hem de gelenek ve onun savunucuları arasında yer bulabiliyor; birey olmaya, kendiniz olmaya izin vermeyen bu iki süreç içinde başörtülü kadınların mücadelesi kelimenin tam anlamıyla bir özgürlük mücadelesi olarak şekilleniyor.” (Sever, 2006: 136)

İslamcı kadının Müslüman erkeğe karşı nasıl bir var olma mücadelesi içinde olduğuna işaret eden Fatma Barbarosoğlu da 1990’lardan sonra “dindar kadının “öteki”si çağdaş-laik kadın” değil, dindar erkek olmuştur” diyerek bu tespiti katkıda bulunmuştur. (Şişman, 2005: 75)

Sonuç olarak, Türkiye’de Tanzimat’tan bu yana süregelen ve Cumhuriyet döneminde dozajı artan “batılı değerler” üzerinden “tek hakikatli” modernleşme anlayışının, aslında İslamcı kadın hareketiyle bir şekil ve suret değişimine uğradığı söylenebilir. İslamcı kadın hareketi, bir yandan yüzlerce yıllık geleneksel külliyatın kültürel ve sosyal alt ayaklarını çatırdatırken, bir yandan da yirminci yüzyılın başında en modernleşmeci hareketlerden biri olan Kemalizm’in muhafazakâr, reaksiyoner ve giderek tek hakikat formatı üzerinden tutucu bir karaktere bürünmesine yol açmıştır. İslamcı kadın hareketi, tek-tipleştirici, asimile edici, bu yönüyle farklı var oluş biçimlerine kapalı bir modernleşme anlayışına karşı, farklı ve öznel bir kimlik ve değerler sistemi üzerinden alternatif bir var oluş biçimini canlandırmıştır. Dolayısıyla kendi özgünlüğü içinde, alternatif bir modernleşme anlayışının asfalt taşlarını döşediğini söylemek yanlış olmayacaktır. (Çaha, 2010)

SONUÇ

İslamcı yayınlara da bakıldığında incelenen kadın yazarların metinlerinden feminizm kavramına ilişkin üç temanın tespit edilebileceği görülmüştür.

Feminizm yanlıştır...

Feminizmi mazur görmek lazımdır...

Maalesef bize feminist diyorlar...

Birinci görüş, Batılılık kavramı üzerinden feminizmi tanımladığı için batı kaynaklı olan bu hareketi kadını, kadının lehine bir yaşamdan uzaklaştırıyor veya eziyor olduğu düşüncesidir. Batı kaynaklı feminizm kadını, eve, çocuğa, aileye düşman etmektedir. Kadını çalışma hayatına çağırır

feminizm çoğu Müslüman kadın yazarlar için kadının iki kat sömürülmesine ön ayak olmaktadır. Batı kaynaklı feminizm, aslında kadının onay görmesi, eşit olması olarak çıkış noktasına sahipken sanayi toplumu içinde dejenere edildiği ve çıkış noktasından uzaklaştığı görüşü de bu başlık altında derlenebilir. Mesela, Cihan Aktaş, feminizmin başka yanılırları da olduğunu vurgular ve erkek egemen olarak niteledikleri dinleri reddetmelerini ve bütün dinleri aynı kefeye koymalarını eleştirmektedir. Kadınları ezen batılı yasaların ilahi dinlerden kaynaklanmadığını söyleyen Aktaş, eşitlik taleplerinin erkeğin mevcut hakları ve pozisyonuna göre belirlemelerini eksiklik olarak görüyor. Aktaş'a göre İslam kadın ve erkek ilişkisinde, erkeklerin kadın üzerindeki egemenliğini kırmakla kalmayıp, öğretisiyle kadını güvence altına da almayı başarmış ve kadınlara insani haklarını iade etmiştir. Bu sebeple feminizmin bir gerekliliği ve geçerliliği olamaz. (Aktaş, 2007)

Feminizmin batı kökenli oluşu ve aynı zamanda batılı yaşam tarzını da önermesi anlamına gelmektedir. Bu konuda çok sık çekinceler dile getiren Müslüman yazar kadınlar, kültürün, dinin, inancın hesaba katılmadığı özgürlük vaatlerinin en azından bu topraklarda işe yaramayacağından sıklıkla dem vuruyorlar. Cinsellik serbestisi, kadın cinselliğinin feminizm içindeki talepleri Müslüman kadın yazarlar için anlaşılacak ve bu toplum için düşünülmemiş konular olduğundan batılı bir akım olan feminizmin Müslüman kadınlarla bağdaşamayacağı vurgulanmaktadır. Bazı vurgular, kadın fitratını tanımayan feminizmin kadını erkeksileştirdiğine yöneliktir. Feminizmin İslam'ın esas değerleri karşısında aciz bir durumda olduğunu vurgulayan Müslüman kadınlar olumsuz bir yaşam biçimini veya varolan batıdaki insani sorunlarını sıralayarak gerçek bir çözüm sunmadığının altını çiziyorlar.

İkinci belirgin tema feminizmin haklılık sebeplerinin de anlaşılıyor oluşudur. Örneğin Sibel Eraslan, 'bir kadın niçin feminist olur' sorusunu soruyor ve şu bakış açısını sunuyor.

"Şayet toplum vıcık vıcık zulme battıysa, medya kadını cinsel objeye dönüştürüyorsa, sosyal kariyer sistemi kadının çıplaklığı oranına göre ayarlandıysa, kapitalizmin ağır çalışması şartları sizi ucuz bir köleye indirgeyip giderek yalnızlaştırıyorsa, üstüne üstlük devlet başkanları her yıl genelev patronçelerini altın madalyalarla ödüllendiriyorsa, bu şartlar altında kadın pekala feminist olur." (Eraslan, "feminist yakıştırması yaşama stilimle ilgili" Sena, sayı:25, Şubat 1996, s.22)

Sibel Eraslan, dayatmacı ve sömürücü olarak tanımladığı sistemde feminizmi doğal karşılıyorsa da, İslamcı bir sistemde zaten bunların yaşanmayacağı için feminizmin anlamsız olacağını düşünmektedir. Ama bu sistem içinde Eraslan, İslamcı olsun veya olmasın bütün kadınları ortak bir payda da buluşturarak aslında feminizmin dilini konuşmaktan çekinmediği de görülmektedir. Bakış açısı şöyle özetlenebilir; Sistem o kadar kötü ve yozlaşmıştır ki, bu tür isyan hareketlerinin çıkması doğaldır.

Üçüncü tespit, kendi erkekleri tarafından feminist olmakla suçlandıkları ve her hak arayışının hemen feminizmle bağdaştırılıyor olmasında duyulan sıkıntılarla şekillenmektedir. Feminizmle karşı eleştirel bir söyleme sahip olan Müslüman kadın hareketi kimi zaman bu inkar ettiği akımın gölgesinde kalabilmekte ve bu da kendi cemaatleri ve çevrelerinde batılı feminizmin dilini kullanıyor olmakla eleştirilmektedirler. Türkiye'de kadınlar üzerine düşünen, konuşan ve yazan dindar kadınların çoğu 'feminist' olarak tanımlanmak istememektedir. Onlar için İslamî feminizm kavramı da en az diğer feminizmler kadar uzak durdukları bir tanımlamadır. Nazife Şişman bu terkinin 'stratejik bir boyutu' olduğunu düşünürken, Yıldız Ramazanoğlu, Türkiye'de bu tanıma uyan bir dindar kadının olmadığını savunmaktadır. Türkiye'de İslam ve feminizm kelimelerinin bir arada kullanıldığı ilk örnek, haftalık haber dergisi Nokta'nın 20 Aralık 1987'de yayımladığı 'Türbanlı feministler' dosyası olmuştur. Türban değil başörtüsü takan ve kendilerini 'feminist' diye tanımlamayan kadınlara yakıştırılan bu yeni mefhum, gelişigüzel kullanılmaya devam etse de ortalarda onu sahiplenen kimse yok gibi gözükmektedir. Kendisini kadın konularıyla sınırlamasa da uzun süredir kadınla alakalı düşünen ve yazan Nazife Şişman, her tanımlamanın bir sınırlama getirdiğinden hareketle, önemli bir noktaya dikkat çekiyor: "Tanımlamanın kim tarafından ve ne maksatla yapıldığını gözden kaçırmamalı. İslamî feminizm terkinin stratejik bir boyutu var. İslam'ın 'yumuşak karnı' olarak nitelenen 'kadın' kanalından girerek uyumlu İslam üretmeyle bağlantısı var. İşte bu sebeple Soros ve pek çok Amerikan vakfı 'Müslüman kadın' konulu projelere büyük bütçe ayırıyor." "İslam kelimesiyle feminizm kelimesi birbiriyle çatışır." diyen Eraslan, bu tanımla, kadın bedeni üzerinden yürütülen üçüncü dünya

ülkelerini modernleştirme çabası arasında bir ilinti kuruyor; Afganistan 'burka', Kuzey Afrika 'hayk', Irak 'hicab', İran 'çador' ve Türkiye 'türban'dan vazgeçmeden özgürleşme süreci tamamlanmış sayılmayacaktır demektir.

Feminizm yukarıda bahsi geçen sebeplere ek olarak çağrışımları ve önyargılı algılanışında, erkek düşmanlığı, çirkin kadınlık, erkekleri ezme çabası, aile düşmanlığı gibi algılarla bağlı olduğu için kendisini feminist tanımlamak bütün bu önyargılarla mücadele etmek anlamına geldiği içinde uzak durulan bir tanımlama olmuştur. Hidayet Şefkatli Tuksal'ın dindar feminist'im ama feminizm deyince akla gelen erkek düşmanlığı, cinsel özgürlük, aile düşmanlığı gibi meselelerde hiç de öyle düşünmediğini ifade ederek feministim ama demektir.

Diğer gruba giren kadınların çoğu kendileri feminist olarak tanımlamaktan kaçınmışlar ve feminizmin hem batılı, emperyalist, oryantalist boyutlarını sergilemişlerdir hem de içinde barındırdığı talepler ve önerilerle uyumadıklarını belirtmişlerdir. Ancak bu onların kadın hakları savunuculuğunu, kadın-erkek arasında yaşanan eşitsizlikleri görmezden gelmelerini olarak anlaşılmamalıdır. Feminist yerine kadın hakları savunucusu, kadın haklarına duyarlı gibi kavramlar geliştirmişlerdir. Bu kategoride yer alan kadınların bazıları İslam'ın gerçek boyutlarıyla yaşadığında zaten feminizm gibi bir bakış açısına gerek olmayacağını ifade ederken, bazıları da feminizmin kısmi haklılık boyutlarının da görülmesi gerektiğini belirtmişlerdir. "Feminist değilim ama", kendisini feminist olarak tanımlamayan, ama kadın-erkek arasında olan eşitsizliğin tespitinde de bu bakış açısına sahip kadınları tanımlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akagündüz, Ü. Ö. (2006). "İslami Feminizm: Adı var kendi yok", Aksiyon, Sayı:587, Mart 2006
- Aktaş, C.(1991). Tanzimat'tan Günümüze Kılık Kıyafet ve İktidar Cilt I İstanbul: Nehir yayınları.
- Aktaş, C.(1991). Tanzimattan Günümüze Kılık Kıyafet ve İktidar, 2. Baskı, İstanbul: Nehir yayınları
- Aktaş, C. (1992a). Modernizmin Evsizliği ve Ailenin Gerekliliği, İstanbul: Beyan Yayıncılık.
- Aktaş, C.(1992b). Tesettür ve Toplum; Başörtülü Öğrencilerin Toplumsal Kökeni Üzerine Bir İnceleme, 2. Baskı, İstanbul: Nehir yayınları
- Aktaş, C.(1992c). Üç ihtilal Çocuğu, İstanbul: Nehir yayınları.
- Aktaş, C.(1996). Devrim ve Kadın, İstanbul: Nehir yayınları.
- Aktaş, C.(1999). Mahremiyetin Tükenişi, İstanbul, Nehir yayınları.
- Aktaş, C.(2004). Dünün Devrimcileri Bugünün Reformistleri, İstanbul: İz yayıncılık
- Aktaş, C.(2005). Bacı'dan Bayan'a İslamcı Kadınların Kamusal Alan Tecrübesi, İstanbul: Kapı yayınları.
- Aktaş, C.(2006). Türbanın Yeniden İcadı, İstanbul: Kapı yayınları
- Aktaş, C.(2007). Bir Hayat Tarzı Eleştirisi: İslamcılık, İstanbul: Kapı Yayınları
- Aktaş, C.(2007). Hz. Fatıma, İstanbul: Beyan Yayınları.
- Aktaş, C.(2011a). İktidar Parantezi, Kadın, Dil İktidar, İstanbul: İz yayıncılık
- Aktaş, C.(2011b). Hz. Zeynep, İstanbul: Beyan yayınları.
- Aktaş, C.(2013). Ayak İzlerinde Ugultu, İstanbul: İz yayıncılık
- Albayrak, Ö.(2006). Yeni Şafak Gazetesi, 2 Ocak 2006
- Albayrak, Ö.(2007). Yeni Şafak Gazetesi, 11 Ağustos 2007
- Albayrak, Ö.(2008a). Yeni Şafak Gazetesi, 8 Ocak 2008
- Albayrak, Ö.(2008b). Yeni Şafak Gazetesi, 2 Şubat 2008

- Albayrak, Ö.(2008c). Yeni Şafak Gazetesi, 11 Mart 2008
- Albayrak, Ö.(2008d). Yeni Şafak Gazetesi, 15 Mart 2008
- Albayrak, Ö.(2008e). Yeni Şafak Gazetesi, 26 Nisan 2008
- Albayrak, Ö.(2009). Yeni Şafak Gazetesi, 14 Temmuz 2009
- Albayrak, Özlem, 2011a, Yeni Şafak Gazetesi, 4 Mart 2011
- Albayrak, Ö.(2011b). Yeni Şafak Gazetesi, 8 Mart 2011
- Albayrak, Ö.(2011c). Yeni Şafak Gazetesi, 22 Şubat 2011
- Albayrak, Ö.(2011d). Yeni Şafak Gazetesi, 5 Temmuz 2011
- Albayrak, Ö.(2011e). Yeni Şafak Gazetesi, 20 Eylül 2011
- Albayrak, Ö.(2011f). Yeni Şafak Gazetesi, 6 Aralık 2011
- Albayrak, Ö.(2011g). Yeni Şafak Gazetesi, 22 Mart 2011
- Albayrak, Ö.(2011h). Yeni Şafak Gazetesi, 8 Nisan 2011
- Albayrak, Ö.(2012). Yeni Şafak Gazetesi, 15 Mayıs 2012
- Albayrak, Ö.(2013). Yeni Şafak Gazetesi, 8 Şubat 2013
- Barbarosoğlu, F.(1996). “Kopan Filmler Arasında Başörtülülerin Kısa Tarihi”, İzlenim dergisi, sayı 37
- Barbarosoğlu, F.(2004). Hiçbiryer, 3. Baskı, İstanbul: Timaş yayınları.
- Barbarosoğlu, F.(2006). Şov ve Mahrem, İkinci Baskı, İstanbul, Timaş.
- Barbarosoğlu, F.(2009). Cumhuriyet’in Dindar Kadınları, İstanbul: Profil yayıncılık
- Barbarosoğlu, F.(2010). Fatma Aliye: Uzak Ülke, 4.baskı, İstanbul: Profil yayıncılık
- Böhürler, A., Eker, A.(2008). Müslüman Ülkelerde Kadın Duvarların Arkasında, 2. Baskı, İstanbul: Timaş yayınları.
- Çaha, Ö.(2010). Sivil Kadın, Türkiye’de Kadın ve Sivil Toplum, Ankara: Savaş yayınevi.
- Çakır, R.(2000). Direniş ve İtaat, İki İktidar arasında İslamcı Kadın, İstanbul: Metis yayınları.
- Çakır, R.(2007). 30 Nisan 2007, Milliyet gazetesi, Röportaj
- Çakır, R., Bozan, İ., Talu, B. (2004). İmam Hatip Liseleri: Efsaneler ve Gerçekler, İstanbul: TESEV
- Elönü, E.(2009). Hayy Aksi, İstanbul: Selis yayınları.
- Elönü, E.(2010). Feride’nin Günlüğü, İstanbul: Profil yayıncılık.
- Elönü, E. (2012a). Haber 7, 22 Mayıs 2012
- Elönü, E. (2012b). Haber 7, 15 Mayıs 2012
- Elönü, E. (2012c). Haber 7, 08 Mayıs 2012
- Elönü, E. (2012d). Haber 7, 25 Nisan 2012
- Elönü, E. (2012e). Haber 7, 21 Nisan 2012
- Elönü, E. (2012f). Haber 7, 11 Nisan 2012
- Elönü, E. (2012g). Haber 7, 16 Mart 2012
- Elönü, E. (2012h). Haber 7, 18 Nisan 2012
- Elönü, E. (2012ı). Haber 7, 17 Şubat 2012
- Elönü, E. (2012j). Haber 7, 11 Ocak 2012
- Elönü, E. (2012k). Haber 7, 03 Nisan 2012

- Elönü, E. (2012l). Haber 7, 23 Mart 2012
- Elönü, E. (2012m). Haber 7, 29 Mayıs 2012
- Eraslan, S.(2002a). “Uğultular... Silüetler, 90’larda Türkiye’de Feminizm”, der. Aksu Bora ve Asena Güldal, İstanbul: İletişim yayınları
- Eraslan, S.(2002b). Fil Yazıları, İstanbul: Birun Kültür Sanat yayıncılık
- Eraslan, S.(2007). Osmanlı Sarayında Kadın Sultanlar, İstanbul: Selis Kitaplar.
- Eraslan, S.(2008). Parçası Benden, İstanbul: Dergah yayınları.
- Eraslan, S.(2010). Siret-i Meryem, Cennet Kadınlarının Sultanı, İstanbul: Timaş yayınları.
- Eraslan, S.(2011). Star Gazetesi, 21 Eylül 2011
- Eraslan, S.(2011a). Kadın Sultanlar, 2. Baskı, İstanbul: Timaş yayınları.
- Eraslan, S.(2011b). Nil’in Melikesi, Hazreti Asiye, 2. Baskı, İstanbul: Timaş yayınları.
- Eraslan, S.(2011c). Star Gazetesi, 21 Eylül 2011
- Eraslan, S.(2011d). Star Gazetesi, 20 Nisan 2011
- Eraslan, S.(2011e). Star Gazetesi, 16 Aralık 2011
- Eraslan, S.(2011f). Star Gazetesi, 30 Aralık 2011
- Eraslan, S.(2011g). Star Gazetesi, 28 Aralık 2011
- Eraslan, S.(2011h). Star Gazetesi, 10 Ağustos 2011
- Eraslan, S.(2012a). Canfeda Hz. Fatıma, İstanbul: Timaş yayınları.
- Eraslan, S.(2012b). Çöl Deniz, Hz. Hatice, 13. Baskı, İstanbul: Timaş yayınları.
- Eraslan, S.(2012c). Star Gazetesi, 08 Haziran 2012
- Eraslan, S.(2012d). Star Gazetesi, 18 Mart 2012
- Eraslan, S.(2012e). Star Gazetesi, 7 Mart 2012
- Eraslan, S.(2012f). Star Gazetesi, 8 Şubat 2012
- Eraslan, S.(2012g). Star Gazetesi, 1 Haziran 2012
- Göle, N.(2000). İslam’ın Yeni Kamusal Yüzleri; İslam ve Kamusal Alan Üzerine Bir Atölye Çalışması, İstanbul: Metis yayınları
- Göle, N.(2004). Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme, 8. Baskı, İstanbul: Metis
- Göle, N.(2010). İç İç Geçişler: İslam ve Avrupa, çev: Ali Berktaş, İstanbul: Metis yayınları.
- Göle, N.(2011a). Mahremin Göçü, söyleşi: Ayşe Cavdar, İstanbul: Hayy Kitap
- Göle, N.(2011b). Melez Desenler İslam ve Modernlik Üzerine, İstanbul: Metis Yayınları.
- Göle, N.(2012a). Mühendisler ve İdeoloji; Öncü Devrimcilerden Yenilikçi Seçkinlere, İstanbul: Metis yayınları.
- Göle, N.(2012b). Seküler ve Dinsel: Aşınan Sınırlar, İstanbul: Metis yayınları.
- Göle, N.(2013), Keşif Yolculuğu; Türkiye, İslam ve Avrupa, İstanbul: Granada Kitap.
- Güç, A.(2008). “İslamcı Feminizm: Müslüman Kadınların Birey Olma Çabaları.” Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:17, sayı:2
- Gülnaz, M.(1996a). “Suyu Tersine Akıtanlar”, Birikim, Sayı 91(Mart 1996), İstanbul: Birikim yayınları.

- Gülnaz, M.(1996b). “Türkiye Müslüman Kadın Hareketi zerine Gözlemler”, İzlenim dergisi, Eylül 1996.
- Gürhan N.(2010). Toplumsal Cinsiyet ve İslami Feminist Söylem, Uluslar arası Sempozyum Bilim, Ahlak, Sanat Bağlamında Çağdaş İslam Algıları, 26-28 Kasım, Samsun, s.371
- İlyasoğlu, A.(2000). rtl Kimlik, İstanbul: Metis Yayınları
- İlyasoğlu, A. (1996). “İslamcı kadın hareketinin Bugünü zerine”, Kasım 1996, Birikim, İstanbul: Birikim yayınları.
- İngün, .(2005). Feminizm ve İslam İlişki: ‘İslami Feminizm (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Uludağ Üniversitesi: Bursa
- Kandiyoti, D.(1987). “Emancipated but Unliberated? Reflections on the Turkish Case”, Feminist Studies 13,2.
- Kandiyoti, D.(1991). “Islam & Patriarchy: A Comparative Perspective.”, Women in Middle Eastern History: Shifting Boundaries in Sex and Gender, Nikkie R. Keddie and Beth Baron, eds., 23-42. Yale University Press,
- Kandiyoti, D.(1996). Contemporary Feminist Scholarship and Middle East Studies, In Gendering the Middle East: Emerging Perspectives, Deniz Kandiyoti, ed. 1-28. Syracuse: Syracuse University Press.
- Kandiyoti, D.(1997). Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar, İstanbul: Metis Yayınları
- Kandiyoti, D.(1991). Women, Islam, and the State.(Edt). Temple University Press
- Mernissi, F.(1975). Beyond the Veil: Male-Femal Dynamics in a Modern Muslim Society, New York: John Wiley.
- Mernissi, F.(1992). The Veil and the Male Elite: A Feminist Interpretation of Women Rights in İslam, çev: Mary Jo Lakeland, Persus Books Publishing
- Mernissi, F.(1996). Women’s Rebellion & Islamic Memory. New Jersey: Zed Books.
- Mernissi, F.(2004). Kadınların İsyanı ve İslami Hafıza, 2. Baskı, çev: Aytül Kantarcı, Ankara: Epos yayınları.
- zkan, F.(2005a). 6Aralık 2005 Yeni Şafak Röportaj
- zkan, F.(2005b). Yemenimde Hare Var, Dünden Yarına Başörtüsü, İstanbul: Elest yayınları.
- Ramazanoğlu, Y.(1998). Bir Dünyanın Kadınları, İstanbul: Ekin yayınları.
- Ramazanoğlu, Y.(2000). Osmanlı’dan Günümüze Kadının Tarihi Dönüşümü, İstanbul: Pınar yayınları.
- Ramazanoğlu, Y.(2008). İknâ Odası, İstanbul: Timaş yayınları
- Ramazanoğlu, Y.(2009). Kırmızı, İstanbul: Timaş yayınları.
- Ramazanoğlu, Y.(2012). Görme Bahçesi, Türkiye’nin Ortak Vicdan Tecrübesi, İstanbul: Timaş yayınları
- Ramazanoğlu, Y.(2012). İşgal Kadınları, İstanbul: Kapı yayınları
- Şişman, N.(1996). Global Konferanslarda Kadın Politikaları, İstanbul: İz yayıncılık.
- Şişman, N.(2003). Emannetten Mlke kadın bedeninin yeniden inşası, İstanbul: İz yayıncılık
- Şişman, N.(2004). Başörtüsü Mağdurlarından Anlatılmamış ykler, İstanbul: İz yayıncılık.
- Şişman, N.(2004). Kamusal Alanda Başörtülüler, İstanbul: Timaş yayınları.
- Şişman, N.(2005). Küreselleşmenin Pençesi, İstanbul: Küre Yayınları.
- Şişman, N.(2008). Harf Harf Kadınlar, İstanbul: Klasik yayınları.

- Şişman, N.(2011). Sınırsız Dünyanın Yeni Sınırı başörtüsü, 2. Baskı, İstanbul: Timaş yayınları.
- Şişman, N.(2012). Yeni İnsan Kaderle Tasarım Arasında, İstanbul: Timaş yayınları.
- Tuksal, H. Ş.(1999). Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri, Ankara: Kitabiyat yayınları
- Tuksal, H. Ş.(2010). “Kadın erkek eşit değil mi?” Star Gazetesi, 21 Ekim 2010

ATAERKİLLİĞİN GELECEĞİNE İLİŞKİN BİR ÖNGÖRÜ DENEMESİ

Duygu ALPTEKİN¹

ÖZET

Toplumsal bütünleşmenin ve bireyler arasındaki birlikteliğin önemli unsurlarından biri olan toplumsal hafıza, bir toplumun tarihi geçmişi ile ortak değerler, gelenekler ve normlarla örülü sosyo-kültürel dokusunun harmanıdır. Bireyler bu hafızanın aktarıcısı olarak hem kendinden önceki kuşaklarla hem de gelecek kuşakla ilişki halinde bulunuşlarıyla “şimdi”yi şekillendirmektedir. Bu nedenle gençlik, toplumun sosyo-kültürel yapısını çözümlene ve geleceğe yönelik tahminler yapabilme noktasında üzerinde çalışılması gereken önemli bir sosyal kategoridir. Diğer bir ifadeyle gençlik, toplumsal yapıdaki değişim ve dönüşümlerden soyutlanamayacağı gibi geleceğin toplumsal formasyonuna yönelik önemli bir projeksiyon kaynağıdır. Bu doğrultuda çalışmada günümüzde aile yapısında görülen değişimler ve durağanlıklar, geleceğin eşleri ve ebeveynleri olacak gençlerin bakış açısıyla birlikte değerlendirilmektedir.

Selçuk Üniversitesi öğrencilerine uygulanan alan araştırmasını içeren bu çalışma kapsamında, cinsiyetin toplumsallaşma sürecine, kadın ile erkek arasındaki eşitsiz rol paylaşımı ile güç ve iktidar ilişkilerine, aile içi şiddete, evlilik kurumu ve ataerkillik algısına ilişkin bulgulara erişilmiştir. İstatistiksel oranlar ile birlikte gençlerin kadınlık ve erkeklik tiyolojilerine odaklanarak özellikle aile içindeki ataerkil kültürün gelecekteki seyri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Ataerkillik, Cinsiyetin Toplumsallaşması, Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği.*

ABSTRACT

Social memory which is a major component of social integration and association between individuals which also is in harmony with past, common values, traditions, norms and socio-cultural construction. Individuals are the transmitter of this memory have been shaping today by in relation with not only previous generations but also next generation.

There fore youth is a substantial social category in terms of analysing socio-cultural construction of the society and making predictions for the future. In other words youth not only can't be isolated from changes and transformations in the social structure but also an important projection source intended to social formation of the future. Accordingly in this study to day changes and stabilities in the family structure, will be evaluated with the perspective of young people who are spouses and parents of the future.

In the context of this field study which wa s applied to Selçuk University students were attained findings as to socialisation process of gender, unequal sharing of roles between men and women, power relations, domestic violence, the institution of marriage and the perception of patriarchy.

Particularly there has been tried to put forward the future course of patriarchal culture with the statistical rates by focusing typology of masculinity and femininity of young people.

Keywords: *Patriarchy, Socialisation of Gender, SocialGenderInequality*

GİRİŞ

Toplumların kadın ya da erkek cinsiyetinden beklediği tavır, davranış ve söylemler tarihsel bir süreçte değişimlere ve dönüşümlere her zaman açık olmuştur. Toplumsal beklentilerin zaman içerisindeki değişebilirliği, aynı dönemin toplumları arasında da mevcuttur. Bu zamansal ve mekansal farklılıklar cinsiyetin ontolojikliğinden öte kültürel olmasındandır. Buradaki temel sorun ise, cinsler arasındaki toplumsal eşitsizliklerin kültürel olarak süregelmesidir.

Bu çalışmada ataerkil söylemin cinsiyet üzerinden kurgulanan iktidar ilişkisine aile üzerinden bir analiz yapmak amaçlanmıştır. Bireylerin toplumsal cinsiyet eşitsizliğini inşa eden kültürel yasalarının

¹ Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, alptekin.duygu@gmail.com.

edilgen alıcılara olup olmadığı ise ataerkilliğin geleceğini kuran aile biriminin analiz edilmesini gerekli kılmıştır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Toplumdaki her kişi diğer bir kişiyi, salt bireyselliği açısından değerlendirmemekte, onu içinde sınıfladığı genel tipe taşınmış, yükseltilmiş ya da indirilmiş halde görmektedir. Kişi karşısındaki kişi hakkında sadece tekiliğine ilişkin terimlerle değil, aynı zamanda genel bir kategorinin terimleriyle de düşünmektedir (Simmel, 2009: 36). Diğer yandan bu kişi, kendini de ait olduğu kategoriler içerisinde sunan biridir. Mensubu olduğu sosyal kategorilerdeki bireylerle ortaklığı yaşayan kişi, farklı kategorilerdeki bireylerle de ayrılmaktadır.

“Biz kimiz?” sorusunun cevabı, kültürel, toplumsal ve siyasal olarak bir araya gelen bireyleri ortak değer, inanç ve yaşantılardan doğan aynılık ya da benzerlik duygusunda ötekilerden ayırır (Zıllıoğlu, 2008: 35). Dolayısıyla güçlü bir birliktelik duygusu aynı zamanda güçlü bir ayrılmamayı da beraberinde getirmektedir. Butler (2008: 56) ‘Cinsiyet Belası’ adlı eserinde Beauvoir’ın “..kadınlar erkeklerin olumsuzudur, eril kimliğin kendisini farklılaştırırken karşısına aldığı eksiktir” düşüncesine yer vererek cinsiyetin güçlü bir ayrılmamının ve ayrımcılığın görüldüğü temel kategorilerden birisi olduğuna işaret eder.

Dolayısıyla kadın ve erkek cinsiyetleri biyolojik bir kategori olduğu kadar sosyal bir kategoridir. “Sosyal kategoriler, insan birlikteliklerinin diğer formları olan yığın ve gruplardan farklı olarak, üyeleri arasında ne aynı mekânda bulunma ne de etkileşimi olan, fakat herhangi bir ölçüt temelinde birleşmiş olan yapılardır” (Marshall, 1999: 392). Bu sosyal yapılardan birini inşa eden kadın ve erkek kimliği ise “toplumsal cinsiyet” kavramı ile anlamını bulmaktadır. Toplumsal cinsiyet kavramı, sosyal bir süreç olarak ilişkiselliği ve tarihselliği barındıran analitik bir kategoriye işaret eder (Köse, 2013: 40). Aynı şekilde Connell’in savunduğu Kategorik Teoriye göre kadın ve erkeği toplumsal yapı içerisinde bir toplumsal kategori olarak belirleyen unsur, her iki cinsin de değişen tarihsel süreçte birbirleri üzerinde kurdukları iktidar ilişkileri üzerinde temellenmektedir (Connell, 1998: 70).

Cinsiyet kimliğinin yapılanması süreci kültürel, sosyal ve tarihsel bir süreç olarak açıklanabilir. Bu yapılanma süreci biyolojik bir kategori olan cinsiyete kültürel anlamlar yüklerken, sosyal açıdan toplumun belirlediği kadın ve erkek davranışları, duygu, değer ve düşünce beklentileri ile şekillenir. Tarihsel açıdan ise bu süreç, toplumsal kurumların tarihsel süreçteki evriminde tekrarlanan kadın ve erkek olma davranış biçimleriyle ilintilidir (Navaro, 1999: 28–29). Bu süreç cinsiyetin hiyerarşik yapılanması olarak toplumsal yaşamda kadın ile erkekte beklenen karakteristiklerin, beğenilerin, kişisel özelliklerin, rollerin, davranışsal kalıpların, yeteneklerin ve becerilerin aynı olmamasına - olmaması gerektiği fikrine- yol açar.

Cinsiyet rejiminin en kritik noktası, kadınlık ve erkekliğe ilişkin bu ayrılmamaların nedeni olan yaygın inanç ve değerlerdir. Bunlar, kavramsal bir soyutlama olan cinsiyet rejiminin somut ilişkiler içinde nasıl görüldüğünü, nasıl üretildiği ve nasıl yeniden üretildiğini anlayabilmek için ipuçları sunarlar (Bora ve Üstün, 2010: 39). Kadının eylemini, erkeğin anlam dünyası içinde tanımlayan inanç ve değerler; toplumsal cinsiyet deneyimlerini muhafaza eden kültürel denetim mekanizmaları ile etkisini gösterir (Civelek, 2013: 92). Kadınlık ve erkeklik tipolojilerini üreten ve cinsiyet rejiminin sosyalliğini ve kültürelliğini yeniden ve sürekli inşa eden mekanizmalar, toplumsal yaşam alanlarında “doğal” bir biçimde yer almaktadır. Konulan isimler, hakim renkler (kızlara pembe, erkeklere mavi) gibi doğumla başlayarak hayatın normal akışında oyunlar, oyuncaklar, okul eğitimi, aile ortamı, seçilen meslekler gibi mekanizmalarla devam eden süreçte kadın ve erkek olma halleri ‘kazanılmış’ olunur.

Kadınlar üzerindeki erkek gücünün analiz edildiği birçok araştırmada ele alınan farklı güç unsurlarına birkaç örnek vererek erkeğin kadın üzerindeki iktidarını açıklamak mümkündür. Andrea Dworkin’e (1981: 15) göre erkekler fiziksel güce sahip olmaları nedeniyle kadınlar üzerindeki güçlerini sağlamlaştırırlar. Ayrıca kadınların fiziksel güç eksikliği ve erkeklerin silah, bomba, yumruk gibi güç simgelerini kullanması yoluyla kadınlar üzerinde hâkimiyet kurulur. MacKinnon’a (1989: 17) göre ise erkek, kadını cinsel bir obje olarak tanımlamak suretiyle kadın üzerinde güç ilişkisi kurar. Bu tanımlama içerisinde erkek, kadını eve hapseder. Çocuk doğurma, besleme, yetiştirme vb. birçok

görev kadına verilir. Böylelikle kadınların sosyal yaşama tam olarak katılmaları kısıtlanır. Ayrıca erkek ekonomik güce sahip olması nedeniyle de kadını kontrol altında tutabilmektedir. Erkekler bugün hala büyük ölçüde mesleğe girme, meslekte ilerleme ve terfi etme anlamında kadından daha avantajlı bir konumdadır (Barnett, 1998: 169).

Toparlamak gerekirse toplumsal cinsiyet, hem insanlar arası günlük etkileşimde beklentileri, değerleri, tutumları oluşturan bir süreçtir, hem de erkekleri kadınlardan üstün kılan ve bu üstünlüğü de meşrulaştıran bir tabakalaşma dizgesidir (Kayasü, 1997: 169). Toplumsal cinsiyet rejimi, erkek egemenliğinin hüküm sürdüğü ataerkil yapılanmalar tarafından destek görülür.

Toplumsal cinsiyet kategorisi kadınların doğuştan değil, ataerkil kültür tarafından ikinci cins haline getirildiğini ileri sürmeyi mümkün kılan teorik bir donanım sağlamıştır (Köse, 2013: 42). Tarihsel süreç içinde oluşmuş, çeşitli biçimlerden iktidar ilişkileriyle beslenmiş ve bugüne kadar kendisini yenileyerek güçlendirmiş olan ataerki, bin yıllardır çözülmemeyen kadın-erkek çelişkisinde üretilen iktidar ve şiddet kültürünün diğer iktidar biçimleriyle iç içe geçerek sosyal, siyasal, düşünsel, kültürel bir egemenlik sistemine dönüşmesi olarak tanımlanabilir. Ataerki (ya da patriyarka) cinsiyet rejimi toplumsal cinsiyet rollerini ve söylemini sürekli olarak yeniden üretmektedir (Selek, 2008: 230). Bu bağlamda ataerkillik, feminist teorilerde tartışılmıştır.

Postmodern feministler ataerkil sistemin varlığını ve etkinliğini sürdürmesinde lisanın rolü üzerinde durmaktadır. Yapısalcılıktan ve postyapısalcılıktan esinlenen postmodern feministler toplumda geçerli olan erkek üstünlüğüne dayanan sistemin dil yoluyla sürekli olarak etki kazandığını ve gelecek nesillere aktarıldığını ileri sürmektedirler. Bazı sıfatlar ve özellikler erkeklere ve bazıları ise kadınlara ait olmasına dikkat çekmişlerdir. Örneğin erkek yöneten, kadın yönetilen; erkek sert, kadın yumuşak; erkek kuvvetli, kadın zayıf; erkek rekabetçi, kadın uzlaşmacı; erkek bağımsız, kadın bağımlı; erkek rasyonel, kadın duygusal olarak nitelendirilir. Bu bağlamda dille ilgili kullanımların toplumda belirli iktidar durumlarının yerleşmesinde ve pekişmesinde rol oynaması açısından önemli olduğunu ifade etmek mümkündür (Demir, 1997: 111 – 112).

Radikal feminist Kate Millet' e (1970: 36-37) göre toplumda kadının ezilme nedeni ataerkilliktir. Ataerkil sistem anlayışında özel alana atıfları içeren cinsellik, kadınla özdeşleştirilmiş ve kadın özel alana tıkmıştır. Toplumdaki eğitim kurumları, aile, bürokratik tüm kurumların ve kuruluşların da bu anlayışı ürettiği varsayılır. Bu noktada Millet, ataerkil ideolojinin kadının her yönüyle erkeğe tabi olması ve erkeğe koşulsuz hizmet etmesi rolünü savunduğunu ve ataerkilliğin yaşamın bütün alanlarına işlediğini ileri sürmüştür. Nitekim ırza geçme, dayak, sadizm, pornografi gibi uygulamalar kadınların erkeğe tabiliğini sürekli kılmak için vardır. Ataerkil bir kurum olarak aile de bu ideolojiyi besler ve sürdürmeye yardımcı olur. Bu nedenle Millet aile kurumunun, ataerkilliğin yeniden üretimi için zorunlu olduğunu varsayar.

Ataerkil bir toplumun analiz birimi ataerkil ailedir. Ataerkil ailenin reisi, sözü geçeni ve kontrolörü erkektir. Aile içinde evin yönetimi tamamıyla erkekte olduğu gibi çalışma alanı da evden ayrılarak erkeğe tahsis edilmiştir. Kapitalist sistemde üretim ilişkisi baskın olduğu için kadın içinde bulunduğu ikinci sınıf ekonomik konum nedeniyle erkek karşısında pasif bir konumda yer alır. Seccombe ekonomik düzeyde ev kadınlarının günlük ve kuşaksal bir temelde işçinin işgücünü yeniden ürettiğini, ideolojik düzeyde ise kadının kapitalist üretimin gerektirdiği egemenlik ve kulluk ilişkilerini yeniden ürettiğini ileri sürmüştür. Bu açıklamalar doğrultusunda sosyalist feministler kapitalizmin ilk olarak çekirdek aile içinde varlığını sürdürdüğüne inanırlar. (Barnett, 1998: 26-34).

Ataerkil değerlerin sosyalizasyon sürecinde gelecek nesillere aktarılmasında ailenin –özellikle annenin–büyük bir payı vardır. Ataerkil bir ailede kız çocuktan ziyade erkek çocuk makbuldür. Bu süreçte erkek çocukları baskın ve agresif olmayı öğrenirken, kız çocukları şefkatli, sevecen ve itaatkar olmayı öğrenirler. Böylece çocuk ataerkil söylemin reçetesinde yer alan tutum ve davranışları geliştirerek temel katkıyı sağlamakta zorlanmayacaktır. Bireyler ilk olarak kendi aile ortamında, zorlanarak değil, bizzat gönüllülükle ve hatta özgürce farklılıklar, imtiyazlar, iktidar ve ayrımsamanın toplumsal cinsiyetle belirlenmişliğine hizmet eden bir erkek-kadın alanına, ataerkil alana girerler (Civelek, 2013: 92, 96).

Ataerkil aile yapısında kurgulanan kadınlık ve erkeklik tipolojilerine bakıldığında kadınların dezavantajlı olduğu, şiddete, birçok türden ayrımcılıklara, zorluklara ve haksızlıklara karşı korunmasız olduğu görülmektedir (Bhasin, 1993: 13). Erkeklik ve kadınlığın toplumsal olarak yapılandırılmış olduğu gerçekliği üzerinde duran Cinsiyet Rol Teorisi'nde; erkekler ile kadınlar arasındaki bölünmenin, toplumsal roller arasındaki bölünme ile açıklanması mümkündür (Burke, 2000: 49). Ailenin geçimini sağlamak ve para kazanmak daha çok erkeğe baskılanırken, kadınlardan beklenen çocukların ve ailenin diğer üyelerinin bakımlarıdır ve kadınlar ancak vasıfsız işlerde çalışabilir. Çünkü kadının annelik ve eşlik rolleri ön planda olmalıdır. Kadın çalışsa da çalışmasa da sorumlulukları değişmez; yemek yapmak, bulaşık, çamaşır ve temizlik gibi ev işlerini yerine getirmekle yükümlüdür. Hatta görevlerini yerine getirmemek kadına yöneltilen şiddetin en önemli nedenlerinden biridir.

METODOLOJİ

Ataerkilliğin gelecekteki toplumsal etkisine ilişkin bir ipucu yakalayabilmek adına yürütülen bu alan araştırması, kısa vadede Türkiye geneline ilişkin bulgulara ulaştırmasa da, konuya ilişkin yapılan ve yapılacak olan diğer araştırmalarla birlikte literatüre bir katkı sağlama amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma üç temel aşama üzerine inşa edilmiştir. Bu aşamalardan ilki üniversite öğrencilerinin aile içi etkileşime, toplumsal cinsiyet rollerine ve ataerkil düşünceye ilişkin sorulara, anne baba ve çocuk üçgeninde çocuk statüsünde verdiği cevaplardır. İkinci aşama; gelecekteki ailelerin anne veya baba adayları olarak öğrencilerin benzer sorulara verdikleri cevaplarla şekillenmektedir. Diğer bir ifadeyle üniversite gençliğinin evlilik yaşamına ilişkin görüşlerine, kendilerinin bir eş olarak sorumluluklarının ve evleneceği kişiden beklentilerinin neler olduğuna değinilmektedir. Ataerkillik deneyiminin ataerkil düşünceyi doğurup doğurmadığı sorusuna cevap aranacak olan son aşamada kız ve erkek öğrenciler arasındaki tespit edilen farklılıklar üzerinden bir toplumsal cinsiyet sorgulaması yapılarak, bu farklılıkların cinsiyet ayrımcılığına etkisi tartışılacaktır.

ÖRNEKLEM

Araştırmanın örneklemini Konya İli'nde Selçuk Üniversitesi'nde öğrenim gören gençler oluşturmaktadır. Cinsiyet açısından karşılaştırma yapılabilmesi için, tesadüfi örneklem tekniği ile belirlenen kız ve erkek katılımcı sayısının birbirine yakın olmasına dikkat edilmiştir. Sağlıklı bulgulara erişebilmek için birçok sorunun boş bırakıldığı ya da tutarsız cevaplar içeren anketler çıkarılmış; üniversite öğrencilerine uygulanan 200 anketten ancak 180'i değerlendirmeye alınmıştır.

BULGULAR

Sosyo-Demografik Özellikler ve Ekonomik Yaşam Göstergeleri

Anket uygulanan 180 öğrencinin 91'i (%50,6) kız, 89'u (%49,4) erkektir. Görüldüğü üzere cinsiyet dağılımında kız ve erkek öğrencilerin oranları birbirine çok yakındır ve bazı önermeler üzerinde yapılmak istenilen karşılaştırmalar için uygundur. Yaşları 18 ile 30 arasında olan katılımcıların tümünün yaş ortalaması 21,1 (SS=1,96)'dir. Kız öğrencilerin yaş ortalaması 20,47 (SS=1,29) iken erkek öğrencilerin yaş ortalaması 21,75'tir (SS=2,30).

Anket uygulanan öğrencilerin, mensubu oldukları ailelerinin sosyo-ekonomik yapısına ilişkin sorulara verdikleri cevaplar doğrultusunda, aile yapısı ile anne ve babanın eğitim düzeyleri ve çalışma durumları hakkında bilgilere ulaşılmıştır. Buna göre; öğrencilerin %90'ının (162 kişi) anne ve babası sağ ve birlikte. Katılımcıların %63,3'ünün (114 kişi) annesi ve %38,9'unun (70 kişi) babası ya okula gitmemiştir ya da ilkokul mezunudur. Bununla birlikte katılımcıların %88,3'ünün (158 kişi) annesi çalışmıyor iken babalarının çoğu emekli (%25,6) ve işçidir (%19,3). Annelerin babalara göre eğitim düzeyinin düşük olması ve neredeyse tamamının çalışmıyor olması; annelerin babalara maddi olarak bağımlı olduklarının bir göstergesidir. Bu oranlar ekseninde denilebilir ki; araştırma örnekleminin aile profili, toplumumuzun ataerkil aile yapısının özelliklerini taşımaktadır.

Katılımcıların yarısının (%53,9) uzun süre ikamet ettikleri bölge, öğrenim gördükleri Konya İli'nin yer aldığı İç Anadolu Bölgesi'dir. Ayrıca katılımcılardan sadece 25 kişinin (%13,9) uzun süre ikamet ettiği yerleşim birimi köy ya da kasaba olmuştur. Diğer bir ifadeyle öğrencilerin büyük bir çoğunluğu en uzun zamanını ilçe ve il merkezlerinde geçirmiştir.

Öğrencilerin aile desteği, burslar ve kredilerden sağladıkları aylık toplam gelirleri kapsamında aylık ortalama harcamaları açık uçlu olarak sorulmuş ve örneklemin aylık ortalama harcaması yaklaşık olarak 508 TL (SS=290,80)olarak tespit edilmiştir. Öğrencilerin ailelerinin aylık gelirlerinin ortalaması ise yaklaşık 2334 TL'dir (SS=1497,73). Standart sapma değerlerinden anlaşıldığı üzere örnekleme oluşturan öğrenciler arasındaki gelir düzeyleri arasında dikkate değer bir farklılık mevcuttur.

Ataerkilliğin Geleceğine İlişkin Öngörüler

Örnekleme oluşturan üniversite öğrencilerinin ailelerindeki ataerkil değerlerin etkinliğini anlayabilmek ve aile üyeleri arasındaki sosyal etkileşim örüntülerine ilişkin nüansları yakalayabilmek amacıyla anket formunda yer alan önermeler aşağıdaki tabloda sunulmaktadır. Öğrencilerden kendi görüşleri çerçevesinde her önerme için en uygun gördükleri beşli likert ölçeğindeki ifadelerden birisini seçmeleri istenmiştir. Bu ifadeler 1'den 5'e doğru bir sıralamayla katılımın giderek yükseldiğini gösteren puanlara sahiptir (1-Kesinlikle katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Ne katılıyorum ne katılmıyorum, 4-Katılıyorum, 5-Tamamen Katılıyorum). Bu nedenle tabloda yer alan ortalama değerler, 1 ile 5 puan arasında tespit edilen katılım düzeyleri olarak düşünülmelidir.

Tablo.1. Ataerkil Gerçeklik

	Kız Ort.	Erkek Ort.	GenelOrt.	SS
Evi temizleme işi annemindir.	4,26	4,21	4,24	1,059
Evin reisi babamdır.	3,82	4,54	4,18	1,047
Yemek yapmak annemin görevidir.	4,08	4,21	4,14	,992
Evin tamirat ve onarım işleri babama aittir.	3,92	4,27	4,09	1,161
Aile gelirinin nasıl değerlendirileceğini planlamak babamın görevidir.	3,33	3,98	3,65	1,305
Annem ile babam arasında yaşanan tartışmalarda alttan alan annemdir.	2,96	3,38	3,17	1,033
Annem babamdan izinsiz dışarı çıkamaz.	2,03	2,88	2,45	1,313
Babam annemin arkadaşlarıyla görüşmesini denetler.	2,05	2,82	2,43	1,238
Babam annemin harcamalarını ayrıntılı bir şekilde kontrol eder.	2,12	2,70	2,41	1,213
Annemin ailesiyle görüşmesi babamın isteğine bağlıdır.	1,65	2,34	1,99	1,255
Babam anneme şiddet uygular.	1,18	1,51	1,34	,799
ATAERKİL GERÇEKLİK	2,85	3,34	3,10	,57297

Tablodaki değerlere genel olarak bakıldığında, cinsiyete göre dikkate değer farklılıkların olmadığı görülmektedir. Aile reisinin baba olması (4,18)ve evi temizlemek (4,24), yemek yapmak (4,14) gibi ev işleri ile ilgili ifadelerin ortalamaları, katılımın en fazla olduğu ataerkil vurgulardır. Anket uygulanan gençlerin, evde son sözü söyleyenin erkek olduğu ve ev işlerinin toplumsal cinsiyete dayalı olarak eşitsiz bir şekilde bölüştüğü aile ortamında sosyalleştiği anlaşılmaktadır. Ataerkil aile yapısında yaygın olan değerler ve işleyişler çerçevesinde oluşturulan önermelerin toplam ortalama puanı ise, "Ataerkil Gerçeklik" başlığı altında örneklemin aile yaşamındaki ataerkillik düzeyini göstermektedir. 1 ile 5 puan sınırları içerisinde ortalamanın biraz üstünde yer alan ataerkil gerçeklik puanına (3,10) cinsiyet karşılaştırması yapıldığında, erkek öğrencilerin (3,34) kız öğrencilerden (2,85) daha yüksek bir oranda aile içi ilişkilerinin ataerkil değerlere göre düzenlendiği görülmektedir.

Tablo 2'de sunulan ifadeler araştırmaya katılanların ataerkil düşünceye ve eylemlere yatkınlığını ölçmek için oluşturulan önermelerdir. "Ataerkil gerçeklik" puanının elde edildiği gibi beşli likert ölçeği üzerinden "Ataerkil Söylem" puanına ulaşılmıştır. "Ataerkil Söylem" değeri, anket uygulanan öğrencilerin gelecekle ilgili beklentilerinin ve planlarının ne ölçüde ataerkil yapıyla uyum sağladığını göstermektedir.

Tablo.2. Ataerkil Söylem

	Kız Ort.	Erkek Ort.	Genel Ort.	SS
Kadın evlendiğinde mutlaka bakire olmalıdır.	3,73	4,48	4,10	1,238
Evin tamirat ve onarım işleri erkeğe aittir.	3,84	4,31	4,07	1,047
Kadınlar erkeğin soyadını taşımalıdır.	3,25	4,47	3,86	1,278
Evin reisi erkektir.	2,65	4,42	3,52	1,455
Kadın çalışsa dahi ev işlerini aksatmamalıdır.	2,92	3,92	3,42	1,200
Çocukların bakımını anne üstlenmelidir.	2,92	3,65	3,28	1,169
Aile gelirinin nasıl değerlendirileceğini planlamak erkeğin görevidir.	2,47	3,98	3,22	1,317
Ailede evi temizleme işi kadınındır.	2,66	3,78	3,21	1,290
Bir erkek eşinin arkadaşlarıyla görüşmesini denetleyebilir ya da kısıtlayabilir.	2,65	3,78	3,21	1,357
Erkeğin maddi gücü yeterli ise kadının çalışmasına gerek yoktur.	2,41	3,90	3,14	1,415
Yemek yapmak kadının görevidir.	2,46	3,82	3,13	1,343
Bir erkek karısının harcamalarını ayrıntılı bir şekilde kontrol etmelidir.	2,36	3,51	2,93	1,320
Kadın kocası ile tartıştığında alttan alan taraf olmalıdır.	2,19	3,51	2,84	1,274
Ev işlerinin eşler arasında eşit olarak paylaşılmasına gerek yoktur.	1,90	2,83	2,36	1,294
Kadın eşinden şiddet gördüğünü hiç kimseye anlatmamalıdır.	1,55	2,94	2,24	1,367
Kadın hak ediyorsa erkek şiddet uygulayabilir.	1,45	2,56	2,00	1,316
Bir erkek eşinin annesi, babası ve kardeşleriyle görüşmesini denetleyebilir hatta engelleyebilir.	1,49	2,40	1,94	1,190
ATAERKİL SÖYLEM	2,52	3,66	3,09	,77547

Tablodaki ortalama değerler incelendiğinde hem tek tek ifadelerin hem de tüm ifadelerin toplam ortalama puanlarında cinsiyetin etkin bir değişken olduğu görülmektedir. Ortalama değeri en yüksekten en düşüğe doğru sıralanan önermelerde cinsiyete göre farklılaşmanın en fazla olduğu ataerkil söylem evin reisinin erkek olduğuna ilişkin önermedir. Kız ve erkek öğrencilerin farklılaştığı diğer önermeler ise, aile geliri ile ilgili kararlarda ve yapılacak harcamalarda kadının geri planda olmasını içeren ifadelerdir. “Ataerkil Söylem” başlığı altında tüm önermelerin toplam ortalama değerlerine ulaşılmış; ortaya çıkan yüksek standart sapma değeri T-testinin yapılmasını gerekli kılmıştır. Analiz sonucu ataerkilliğe ilişkin ifadeler katılımların kız öğrencilere kıyasla erkek öğrencilerde yüksek olduğu bulgulanmıştır ($t=-14,512$; $sd=178$; $p=,000$).

Ortaya konulan “ataerkil aile” ile “ataerkil söylem” değişkenleri arasında anlamlı, pozitif, 0,560 kuvvetinde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ancak orta şiddetli bu ilişkiyi neden-sonuç ilişkisi olarak değerlendirmek, yapılan korelasyon analizinin hatalı yorumlanmasına yol açar. Diyebiliriz ki; örneklem kapsamındaki gençlerin aile yapısı ne kadar çok ataerkil özellikler barındırıyorsa, evlilik hakkındaki görüşleri ve kabulleri de o kadar çok ataerkilliğin ömrünü uzatmaktadır. Bir toplumun ataerkil kültürünün en küçük birimi ataerkil aile ortamında sosyalleşmek, gelecekte kurulacak ataerkil ailelerin aktörlerinin oyuna hazırlanma sürecidir. Aile üyelerinin ev içi rollerinde olduğu gibi ev dışı rollerinde de etkin olan ataerkil düşünce sistemi; kadını ev içinde özel alana sıkıştırılmış bedenler görünümünde, annelik ve eşlik psikolojisi ile gönüllü bir razı oluş ve vicdani bir rahatlık sağlayarak varlığını idame ettirmektedir. Öğrencilere “Ailenizin evliliği gibi bir evlilik ister misiniz?” sorusu ile amaçlanan da bu razı oluşun ve gönüllülüğün hangi seviyede olduğunu ortaya çıkarmaktır. Cevaplar doğrultusunda yüksek bir seviyede olduğu söylenebilir. Soruyu cevaplayanların yarısı (%51,1 / 92 kişi) bir çocuk gözlemi ile ailelerinde deneyimlediği gibi bir evlilik istemektedir. Örneklemin sadece %18,3’ü (33 kişi) böyle bir evlilik istememektedir. Geriye kalanlar ise kararsız olanlardır. ‘Evet’

cevabı verenlerin çoğunun erkek (260,7 / 54 kişi), ‘hayır’ cevabını verenlerin çoğunun ise kız olması (%60,6 / 20 kişi), toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin taraflarından beklenen sonuçlar olmuştur.

Örnekleme kapsamındaki kız öğrencilerin neredeyse tamamının (%93,4) annesi ya kendisinden düşük derecede bir eğitim görmüş ya da hiç eğitim alamamıştır. 91 kız öğrenciden sadece 6’sının annesi üniversite mezunu iken, hiçbir anne yüksek lisans / doktora eğitimi almamıştır. Dolayısıyla kız öğrencilerin eğitim seviyesinin annelerine göre daha yüksek olduğunu ve daha fazla çalışma imkanına sahip olduklarını belirtmek mümkündür. “Sizce evli bir kadın çalışmalı mı?” sorusuna verilen cevapların dağılımı da kız öğrencilerin üniversiteden mezun olduktan sonra bir meslek sahibi olmak istediklerini göstermektedir. 86 kız öğrenci (%94,5) evliliğe rağmen (!) çalışmayı isterken, erkek öğrencilerin neredeyse yarısı (%41,6 / 37 kişi) evli kadınların çalışmamasının doğru olduğuna inanmaktadır. Cinsiyete göre anlamlı bir farklılık içerdiği kanıtlanan, hem ev işlerinin dağılımı hem de hane halkı üyeleri arasındaki kontrol ve güç ilişkisi ile ilgili önermelerden oluşan “ataerkil söylem” puanı gibi evli kadının çalışması fikrine ilişkin bu oranlar da ataerkil toplum yapısının kadını özel alana – ev içi alana hapsediciliğinin bir yansıması olmuştur. Doğup büyüdüğü aile ortamından ziyade evlilik yaşamına ilişkin görüşlerinde cinsiyetlerine göre farklılaşan gençlerin ataerkillikle ilişkisi, aşağıdaki tabloda karşılaştırmalara daha açık bir şekilde sunulmaktadır.

Tablo.3.Cinsiyete Göre Ataerkil Aile ve Ataerkil Söylem

		Sayı	Ort.	St. Sapma
Kız	Ataerkil Aile	91	2,86	,54579
	Ataerkil Söylem	91	2,52	,49767
Erkek	Ataerkil Aile	89	3,35	,48865
	Ataerkil Söylem	89	3,66	,55406

Tablodaki ortalama değerler incelendiğinde cinsiyete ilişkin önemli bir diğer farklılık göze çarpmaktadır. Kız öğrenciler deneyimledikleri ataerkilliği (2,86) gelecekte kurmayı hayal ettikleri evliliklerinde daha az sürdürmeyi (2,52) planlarken, erkek öğrencilerde ise tam tersi bir durum söz konusudur. Erkek öğrenciler ailelerinin ataerkil kültürünü (3,35), reisliğini (!) yapacakları ailelerde bir üst basamağa (3,66) taşımaya istekli görünmektedir. Bu durumda gelecekteki ailelerin kurucu üyeleri olarak kız ve erkek öğrencilerin evlilikten beklentilerinin farklı olduğu, aile üyelerinin görev dağılımı ve sorumluluklarının neler olduğu konularında uzlaşmakta zorlanacakları, evin gelir ve giderleri ile ilgili karar almada bir karmaşa içerisinde kalacakları ve dolayısıyla çatışmanın ortaya çıkacağı ifade edilebilir. Tabi ki bu ifadeler alan araştırmasının bulgularına yönelik ataerkilliğin geleceğine ilişkin öngörülerdir.

Bu öngörülere ilave olarak çatışmanın en uç boyutunda yer alan aile içi şiddete ilişkin bulguları değerlendirmek için anket formunda yer alan üç soruya ilişkin cevapların dağılımı gerekmektedir. Öncelikle aile içi şiddetin fiziksel, psikolojik, sözel, cinsel ve ekonomik olmak üzere tüm türleri üzerinden ayrıntılı bir analizin daha doğru oranlara ulaştıracağı, ancak bunun için konuya özel ayrı bir çalışmanın yapılmasının gerekli olduğunun altını çizmek gerekir. Psikoterapi uzmanı Vahip (2009: 85) aile içinde şiddetin müdahale edilmediği sürece yineleyeceğini ve hatta tırmanış gösterebileceğini ifade ettiği çalışmasında; şiddetin kuşaktan kuşağa geçebilen bir davranış olduğunu, yalnızca şiddet görenin değil şiddete tanıklık etmenin de kişilerin -özellikle çocukların- psiko-sosyal gelişimlerini etkileyebileceğini vurgulamıştır. Bu çerçevede oranlara bakıldığında ailesinden şiddet gören katılımcıların çoğunu (%74,1) erkek öğrenciler oluşturmaktadır ve kadının hak etmesi halinde şiddet görebileceğini düşünenlerin çoğu da erkektir (kız ort=1,45; erkek ort=2,56). Bu bağlamda şiddet görme ile şiddeti haklı görme arasındaki ilişki şiddet görenin kendisi olduğu boyutunda T-Testi (t=,134; sd=177; p=,893) ile şiddet görenin annesi olduğu boyutunda korelasyon (p=,524>,001) ile analiz edilmiş ancak istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Araştırma kapsamında sosyalleşme sürecinde şiddet gören çocuğun ileride aile içinde şiddet uygulayacağı hipotezi reddedilmiştir.

Ankette yer alan “Eğer yeniden dünyaya gelme şansınız olsaydı cinsiyetinizin ne olmasını isterdiniz?” sorusuna verilen cevaplar da çarpıcı bir dağılıma göstermiştir. Cinsiyetinden memnuniyet seviyesinin belirlenmesi amaçlanan bu soruya ilişkin tespit edilen oranlar, erkeklerin neredeyse tamamının (%94,4 / 84 kişi), kızların ise dörtte üçünün (%73,6 / 67 kişi) yine aynı cinsiyette doğmak istediklerini göstermektedir. Diğer bir ifadeyle; henüz daha evlenmeden (!), kız öğrencilerin %26,4’ünün (24 kişi) erkek olarak yaşamayı, erkek öğrencilerin ise sadece %5,6’sının (5 kişi) kız olarak yaşamayı şans olarak nitelendirebileceğini söylemek mümkündür.

GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Toplumumuz için toplumsal cinsiyet rejiminin ataerkil olduğu yaygın bir kabüldür. (Bora ve Üstün, 2010: 38). Ataerkil kültüre bağlı olarak bireylerin gelişimsel yaşantılarında cinsiyete dayalı farklılıklar adil olmayan tutumları ve davranışları devam ettirmektedir. Bu süreç ise psikolojik, sosyal, kültürel, ekonomik ve politik analizlerin beraberliğinde anlaşılabilir. Toplumsal cinsiyet bir politik rejim olarak, ataerkil kültür içinde kuşaktan kuşağa aktarılır, cinsiyetler arasındaki özel ve kamusal alanda sosyo-ekonomik eşitsizliklere neden olur, erkeğin kadına karşı güçlülüğü ve üstünlüğüne dayalı psikolojik baskılama mekanizmalarıyla işlerliğini sürdürür.

Kadınlar, ulus ve kültürün sürekliliği için yeniden üretimin ve sosyalizasyonun temel unsuru olarak görev alırken, erkekler de ekonomik faaliyet ve askerlik hizmeti dolayısıyla, ulus-devletin maddi sürekliliğini sağlamakla yükümlüdürler Cumhuriyet döneminden günümüze değin okutulan ders kitaplarından yola çıkarak ideal kadının tasvirini yapan Kancı (2008: 90-92), kadına atfedilen rollere ilişkin beklentilerde dikkate değer bir değişikliğin olmadığını öne sürmektedir. Kancı’nın ideal kadın tasviri, ataerkil kültürün kadına atfettiği özellikler, karakterler ve rollere yönelik açıklamalar içermektedir. Çalışmasında belirttiği üzere ideal kadın, zekası, eğitimi ve gayreti sayesinde evdeki işlere (evin temizliği, yemeğin pişirilmesi, çamaşır, bulaşık vb) yetismeyi, ailenin diğer üyelerinin gereklerini (çocukların beslenmesi, eğitimi, sağlığı vb) yerine getirmeyi başarabilen, öte yandan tatlı sözlerini ve yüzünden gülüşünü eksik etmeyen kadındır. Kancı’ya göre kadınların meslek sahibi olmaları ise ders kitaplarında, annelik ve ev kadınlıklarının yanında ikincil bir faktör olarak sunulmuştur. Kadınların çifte yük altında ezilmeleri aile ve toplum birliğini sağlayan fedakarlıkları ve hizmetleri olarak nakşedilmektedir.

Kancı’nın ders kitapları analizi, bir toplumun önemli sosyalleşme kurumlarından eğitimin ideolojik araçlarını ele alması açısından önemlidir. Çalışmanın verilerini toplarken ataerkilliğin aile ortamında görünen yüzüne odaklanılmış; ev işleri, gelir-gider konularına ilişkin davranışlar, aile içi şiddet gibi konular üzerinde durulmuştur. Tüm bulgular göz önünde bulundurulduğunda, toplumumuzun ataerkil yapısının aile birimini olumsuz yönde etkilemeye başladığını ifade edebiliriz. Kız ve erkek öğrencilerin verdikleri cevapların farklılaştığı noktalar, geleceğin aile kurucuları olmaları noktasında anlamlıdır. Çalışmada evlilik, aile içi roller, sorumluluklar ve statüler gibi birçok alandaki görüşleriyle uzlaşamayan gençlerin çatışmaya uygun bir konumda yer aldıkları sonucuna varılmıştır. Bu bağlamda ataerkil aile yapısının cinsiyetler arasında yarattığı gerilimin, son yıllarda boşanma oranlarındaki artışın nedenleri arasında sayılıp sayılmayacağını araştırılması ve kadının toplumsal cinsiyet eşitsizliğine yönelik farkındalık artışının sorgulanması büyük bir önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Barnett, H. B. A., (1998). Introductionto Feminist Jurisprudence. London.
- Bhasin, K. (1993). “What is Patriarchy?”, KaliforWomen, New Delhi.
- Bora, A., Üstün, İ. (2010). ‘Sıcak Aile Ortamı’ Demokratikleşme Sürecinde Kadın ve Erkekler, TESEV Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.
- Burke, P.(2000). Tarih ve Toplumsal Kuram, Çeviren: Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Butler, J. (2008). Cinsiyet Belası / Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi. (Çev.). Başak Ertür, Metis Yayınları, İstanbul.

- Civelek, H. Y. (2013). “Kırmızı Kuşağın Kuramsallığı: Ataerkil Söylem ve Anadolu Kırsalı’nda Kadın”, Doğu Batı Düşünce Dergisi-Toplumsal Cinsiyet II, Yıl: 16, Sayı: 64, Ankara, s. 87-121.
- Connell, R. W. (1998). Toplumsal Cinsiyet ve İktidar, Çeviren: Cem Soydemir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Demir, Z. (1997). Modern ve Postmodern Feminizm. İstanbul.
- Dworkin, A. (1981). Power in Pornography: Men PossesingWomen. London.
- Kancı, T.(2008). “Cumhuriyetin İlk Yıllarından Bugünlere Ders Kitaplarında Kadınlık ve Erkeklik Kurguları”, Cinsiyet Halleri / Türkiye’de Toplumsal Cinsiyetin Kesişim Sınırları, Der.: Nil Mutluer, Varlık Yayınları, İstanbul, s. 88-102.
- Kayasü, S.(1997). “Değişen Dünya Düzenleri, Değişen Kadınlar: Toplumsal Cinsiyetin Değişen İçeriği”. Toplum ve Blim, Sayı: 75, İstanbul.
- Köse, E.(2013). “Cinsiyet/Toplumsal Cinsiyet İkciliği Üzerine Eleştirel Yaklaşımlar ya da Doğa ‘Doğal mıdır?’”, Doğu Batı Düşünce Dergisi-Toplumsal Cinsiyet II, Yıl: 16, Sayı: 64, Ankara, s. 37-52.
- Mackinnon, C. (1989). Toward A Feminist Theory of theState.Harvard University Pres, Cambridge.
- Marshall, G. (1999). Sosyoloji Sözlüğü, Çeviren: Osman Akınhay – Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Millet, K.(1970). “SexualPolitics: A Manifesto forRevolution”. NotesfromThe Second Year, London.
- Navaro, L.(1999). Tapınağın Öbür Yüzü – Gerçekten Beni Duyuyor Musun?. Sistem Yayınları, İstanbul.
- Selek, P. (2008). “Akıllı ol...”, Cinsiyet Halleri / Türkiye’de Toplumsal Cinsiyetin Kesişim Sınırları, Der.: Nil Mutluer, Varlık Yayınları, İstanbul, s. 220-231.
- Simmel, G.(2009). Bireysellik ve Kültür(Çev.). Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları.
- Zılloğlu, M. (2008). “Kimliğin Kavramsal Serüveni”, Sen Benim Kim Olduğumu Biliyor musun? / Toplumsal Yaşamda Kimlik İzdüşümleri, Ed.: Hülya Uğur Tanrıöver, Hil Yayın, İstanbul, s. 13-40.

TÜRKİYE’DE MUHAFAZKAR MODERNLEŞME VE KADIN

Fazilet DALFİDAN¹

Gülşen DEMİR²

ÖZET

1980 ve sonrası Türkiye’de birçok açıdan kırılmaların yaşanmaya başladığı bir dönem olmakla birlikte önemli gelişmelere tanık olmuştur. Sosyal bilimler tarafından üzerinde durulan bu önemli gelişmelerden biri, Türk modernleşmesi sürecinin dışında kalan muhafazakâr çevrelerin modern hayata entegre olma sürecinin kamusal alana yansması ve bu yansımanın sürece zaten dahil olan modernlerin cephesinde yaratmış olduğu tartışmalar olmuştur. Bu dönemde kamusal alandaki görünürlükleri artan muhafazakâr kadınlar, yaşam biçimlerini yeniden yorumlama girişiminde bulunarak, hem modern hayata entegre olma, hem de değerlerine uygun bir yaşam standardı oluşturmaya çalışmışlardır. Süreci içerisinde bu kadınların giderek modern sistemin kültürel değerlerini paylaşmaya başladıkları, modern yaşamın değerlerine karşı olmaksızın, onları yeniden yorumladıkları ve kimliklerini ifade etme gayesi taşıdıkları görülmektedir. Bu bağlamda aslında bugün Türkiye’deki tartışmalar 1920’lerin laik kamusal alan modelinin bugün dönüşmekte olmasından kaynaklanmaktadır. 1980’lerle birlikte Türkiye’de tartışılmaya başlanan bu melezlenme hali kapsamında tebliğimizde, Türk Modernleşmesi sürecinde muhafazakâr kadınların kamusal alandaki görünürlüğü’nün tarihsel süreçteki sosyolojik değerlendirmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Modernleşme, Kadın, Kimlik, Kamusal Alan, Muhafazakârlık*

ABSTRACT

Along with 1980 and after 1980’s was a period started to experience cause celebres many in terms of in Turkey, witnessed significant developments. One of the significant developments accentuated by social sciences has been a reflection in the public sphere of process of being integrated into modern life of conservative circles that outside of Turkish modernization process, and debates in the front of the moderns that has already been included in process. Conservative women that increased visibility in the public sphere in this period, has made effort both to integrate into modern life, and to create a suitable standard of living to self-values there by attempting to reinterpret life-style. Within the process, these women gradually have been seen began to share the cultural values of the modern system, re-interpreted them rather than against the values of modern life, and purpose of express self-identity. Actually, in this context, the debate that has been in Turkey nowadays due to the fact that turns into the these cultural public sphere of 1920s. Within this hybridization case that started to be discussed in Turkey in 1980’s, in our paper, it will be done sociological assessment of the historical process of conservative women’s visibility in the public sphere in the process of Turkish modernization.

Keywords: *Modernization, Woman, Identity, Public Sphere, Conservatism*

GİRİŞ

'Modernleşme' kavramı modernitenin ileri aşamalarını ifade eden bir kavramdır. Modernleşme, Batı Avrupa toplumlarında 16.yy.'da başlamış olan modernitenin, 19. yy.'da sanayi devrimiyle birlikte teknolojinin de etkisiyle ortaya çıkan modern yaşam tarzının, diğer toplumlar tarafından da benimsenmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu sürece sonra giren ülkelerde “modernleşme, 'değişimin değişmesi' yani hızlanması olup sosyal ve kültürel yapının bütününe etkileyen teknolojik, ekonomik ve çevresel değişimleri” ifade etmektedir (Aslan-Yılmaz, 2003: 80). Modernitenin Avrupa'nın bir icadı olması dolayısıyla 'modern' olan da Avrupa idi. Modernleşme sürecini yaşayacak olan toplumlar ise 'Batı dışı' toplumlardır. Bu durumda 'modernite' ve 'modernleşme' farklı anlamları ihtiva etmektedir.

Modernleşme, Batılı toplum bilimciler tarafından oluşturulmuş bir kavram olup, bütün gelişmekte olan toplumların, Batı toplumlarına benzer aşamalardan geçecekleri anlayışını içermektedir. Böylece

¹ Arş. Gör., Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, faziletaldafidan@comu.edu.tr – fazilet1988@gmail.com

² Prof. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, gdemir@adu.edu.tr

modernleşme, Batılı görüşe göre “ele alınan özel bir durumu-az gelişmişlerin değişmesi” anlamını içermektedir (Kongar, 1979: 247). Ortaylı'ya göre ise, “gelişmiş toplumun özelliklerinin az gelişmişler tarafından alınması”, benimsenmesi olarak tanımlanan modernleşmenin bu tanımı yeterince açık değildir. Modernleşme varolan değişimin değişmesi; belirli ölçüde değişim yaşamaya başlamış olan bir toplumun ani ve hızlı bir değişim dönemine girmesini ifade etmektedir. Bu olay bir toplumda sarsıcı etkiler yaratarak, o zamana dek yaşayan kültür kalıplarını ve kurumlarını yıkar ve hatta kimi zaman bu yıkımın trajik boyutlara da ulaştığı görülür (Ortaylı, 2011: 15-16).

Modernite daha önce bahsetmiş olduğumuz özellik ve ideallerinin yanında aynı zamanda 'evrensellik' ilkesiyle de hayat bulmuştur. Modernite projesindeki bu evrensellik iddiası daha çok 'modernleşme' olgusunu ilgilendirmektedir. Çünkü Therborn'a göre modernleşme bünyesinde “tek bir süreç, tek bir istikamet ve zorunlu bir son” bileşimini içermektedir (Aslan-Yılmaz, 2003: 79). Modernite toplumsal düzeni sağlamak için evrensel bir bilgi, evrensel bir bilim, evrensel hukuk kurallarının geçerli olduğu bir toplum idealize etmiş; modernleşme, modern bir yaşam tarzına kavuşmak isteyen toplumlar için de evrensellik iddiasına uymak önemli bir aşamayı oluşturmuştur.

Evrenselliğin farklı bir boyutunu ise Lerner dile getirmektedir. Lerner'a göre “modernleşmenin temelinde akılcı ve pozitivist bir ruhun benimsenmesi” vardır. Bunun ardından da modernleşme için Batı modelinin evrensel olarak geçerli olduğunu ileri sürmüştür. Modernitenin bir parçası olan kentleşme, artan okur yazarlığa, artan okur yazarlık, kitle iletişim araçlarının daha etkili olmasına, artan kitle iletişim araçlarının etkisi ise daha geniş ekonomik ve toplumsal katılıma yol açmaktadır. Lerner bu süreçlerin, bu sıra ile bütün dünyada geçerli olduğunu belirterek modernleşmeyi “batılılaşma” olarak tanımlamıştır (Lerner'danakt. Kongar, 1979: 247).

Modernleşme konusunda modernleşme teorisyenlerinin genel yargısı Lerner'ın yaklaşımıyla uyum göstermektedir. Modernleşme sürecine giren az gelişmiş toplumlar tarafından da modernleşme bu şekilde algılanmış, modern bir toplum olma yolunda Batı toplumları örnek alınmış ve modernleşmenin Batılılaşmaktan geçtiği algısı hakim olmuştur. Çalışmada ele alınacak olan Osmanlı ve Türk modernleşmesi de böyle bir algıyla modernleşme yoluna girmiştir. Buna karşın, modernleşme teorisyenlerinden olan Marion J. Levyhakim olan bu algının büyük bir yanılğı olduğunu savunur. Levy'e göre, modern toplumlarda görülen nitelikler, modern olmayan toplumlarda modernleşmek için gerekli ön koşullar olmayabilir. Bir toplumun modernleşmesi için, modernleşmiş toplumlardaki aynı kalıpları gerçekleştirilmesi gerektiği söylenemez. Örneğin, İngiltere'nin modernleşmesi sırasında hükümet kontrolünün gevşetilmesi bir ön koşul olduğu halde sonradan modernleşenler için merkezi hükümetin kontrolünü artırması bir ön koşuldur (Kongar, 1979: 253).

Göle'ye göre modernlik Batı'da meydana gelen bir dizi değişim ve dönüşüm sonucunda meydana gelmiş olması bakımından Batı'lı değerler tarafından şekillendirilmiştir. Bu nedenle Batı dışındaki toplumların buna uyması gerektiği şeklinde bir anlayış hakim olmuş, Batı toplumları kendinin geçirdiği değişim ve dönüşümleri diğer toplumlara dayatmıştır. Göle'nin bu iddiasının temelinde modernliğin evrensellik anlayışı bulunmaktadır (Göle, 2003b). Modernlik bu evrensellik iddiası ile toplumları benzeştirmiş, toplumlar arasındaki farklılıkları yok ettiğinden dolayı modernliğin “homojenleştirici pratiklerine ve benzeştirici stratejilerine” (Göle, 2002: 36) karşı çıkararak ve bunu eleştirmiştir. Modernliğin artık kendisini dönüştürdüğünü, katı ve evrensel söylemleri yeniden tartışmaya başladığını ifade etmiştir (Göle, 2003b). Bu yorum çerçevesinde modernliğin benzeştirici ve evrensel anlayışına karşı olarak Batı-dışı modernlik kavramını geliştirmiş ve bu kavramı geliştirirken modernlik ve modernleşme arasında ayırım yapma yolunu benimsemiştir. Çünkü “modernlik, evrenselliği içermektedir. Modernleşme ise, farklı ülkelerin tarih ve kültürlerinden yola çıkarak çizdikleri güzergâhın adıdır” (Göle, 2002: 162).

Göle Batı-dışı modernlik kavramını geliştirmiştir, çünkü modernliği Avrupa/Batı merkezli kökeninden ayırıştırarak farklı bir tarih ve coğrafyanın kökeni içine yerleştirmeye çalışmıştır (Yıldırım, 2005). Bu çabasının amacı “toplumu yeniden kurgulamaktan ziyade toplumu yeniden anlamaya yönelik olan bir kavramsallaştırma girişimidir” (Göle, 2004: 57). Modernliği bu şekilde bir kavrayış farklı perspektiflerden, özellikle Batı-dışı toplumlarının penceresinden yapılan bir değerlendirmeyi içermektedir. Bu nedenle Göle, modernleşme konusunda hakim eğilim olan modernliğe Batı perspektifinden bakmak yerine, onu Batı'nın dışından anlamaya çalışmıştır. Böylelikle Batı'yı

merkezden kaydırarak modernlik üzerine Batı'nın kıyısından yeni bir okuma ve dil üretme çabasına girişmiştir (Göle, 2004). Bunu yaparken hakim olan Batı'lı modernlik anlayışını reddetmeden, fakat sadece ona bağlı kalmadan modernliği yeniden yorumlamaya çalışmıştır. Çünkü artık modernliğin temel dinamikleri olarak görülen nitelikler Batı-dışı toplumlar tarafından yeniden yorumlanma sürecine girmiştir. Bu bağlamda Türk modernleşmesi Batı-dışı modernlikler çerçevesinde değerlendirilebilir bir nitelik taşımaktadır. Modernliğin bu yeniden yorumlanması durumu, özellikle Türkiye'de 1980 ve sonrasına tekabül etmekte ve doğrudan muhafazakar kesimi içine almaktadır.

TÜRKİYE'DEKİ MUHAFAZAKÂRLIK ALGISI VE MODERNLEŞME OLGUSU

Türk muhafazakârlığı ile ilgili metodolojik sorunların önemli bir kısmını aslından sosyal bilimler literatüründen aramak gerekmektedir. Son zamanlarda yapılan çalışmaların muhafazakârlığı kavramsallaştırmak amacıyla dikkat çektikleri ilk nokta, Türkiye'nin sosyal bilimler literatüründe muhafazakârlığa karşı var olan köklü önyargılardır. Bu durum, muhafazakârlığı kavramsallaştırma noktasında oldukça sorunlu unsurlar içermektedir. Böyle bir problemin kaynağı, muhafazakârlığın az ya da çok belirli ilkelere sahip ideolojik bir dil olduğunu ıskalayarak onu modernleşme hareketinin karşısında statükoyu korumaya çalışan “dinci ve Batı karşıtı” bir hareket, yenilik taleplerinin yarattığı bir tepkisellik, reformlara karşı çıkma tutumu olarak belirlemiş ve ideoloji karakterini belirsizleştirmiştir. Bu durumda, erken Cumhuriyet döneminde muhafazakârlığın başlıca problemi modernleştirici elitlerin dışlayıcı stratejileridir. Kendi bilincine “geleneksellik” içine hapsettiği “Öteki” üzerinde kurduğu epistemik şiddet aracılığı ile varan radikal modernleştirici proje, Öteki' nin denetlenmesi ve modern olana dönüştürülmesini temsil etmiştir. Dolayısıyla muhafazakârlığın bir felsefi dil olarak netlik kazandığı dönem erken Cumhuriyet dönemi olmuştur (Mollaer, 2009).

Erken Cumhuriyet döneminde, radikal modernleşmecilerin uyguladığı “yeni hayat” a yönelik tutkulu söylemi, gelenekleri tarihsel ilerlemeye engel olduğu düşüncesi ile dışlamaya ve ilerlemenin geçmişten radikal bir kopuş ile gerçekleşmesine neden olmasına (Mollaer, 2009) rağmen; bir modernleşme projesi olarak Kemalizmle bir yandan eklemlenmeye, bir yandan da onu kontrol etmeye çalışan bir muhafazakâr aydın grubu varlığını sürdürmüştür. Bu bağlamda Türk muhafazakârlığı, serüvenine Batı'dakinden farklı olarak reaksiyoner bir şekilde değil, modernleşmeci bir muhteva ile başlamıştır. Türk muhafazakârları yeni ve modern bir hayatın gerekliliğine inanmakla birlikte; siyasal ve toplumsal açıdan ufuk değiştirmek için bile dahi olsa sağlam bir zemine basmak gerektiğini düşünmüşlerdir (Mollaer, 2009). Onlar için bu sağlam zemini sağlayacak olan ise bireylere ve topluma güven duygusu veren gelenek olacaktır. Bu nedenle Mollaer'e göre, değişimi kültürel kopuşla sağlama tercihiyle hareket ederek, gelenekleri yok sayan bir başlangıç politikası izleyen resmi Cumhuriyet modernleşmesi zihniyetinin yanında “yenileşmeyi ve değişmeyi geleneğin tabii işlevlerinden biri olarak” gören “gelenek olmadan modernleşme olmaz” tezini ileri süren bir yaklaşım da var olmuştur (Mollaer, 2009: 163). Bu erken Cumhuriyet dönemi muhafazakârları için ise Batılı kaynak, Batı'yı/moderniteyi manevi açıdan sorgulayan ve tek bir Batı'nın olmadığı fikrine dayanak oluşturan Henri Bergson olmuştur (İrem, 1999). Ülken, onun ruhçu-Romantik felsefesinin, özellikle 1910'lu yılların sonundan itibaren Osmanlı-Türk fikir hayatında pozitivizm ve akılcılık karşıtı bir siyasi-felsefi ortam yaratmış (Ülken, 1992), 1920'li ve 1930'lu yıllarda karşı alternatif bir akım olarak, yeni fikirler sunma olanağı tanımıştır. Türk muhafazakârlarını derinden etkileyen Bergson, muhafazakâr bir modernlik anlayışında, geleneğe referans vermeyi; geçmişi bugünün bir parçası olarak önemsemeyi meşrulaştırmıştır (Safi, 2007). Gelenek yanında “din” konusu da anti-materyalist ruhçu bir temele dayanan Bergsonculuğun felsefe alanında getirdiği yeni anlayışın başında gelmektedir. Bergson' un katkıları ile modern toplumda dinin yeri ve canlanma olanakları, din-bilim ilişkisi ve inancın sosyolojik kavramlaştırılması üzerine yoğun tartışmalar yapılmıştır (İrem, 1999). Bergsoncu kavramlar ile Tanzimat reformlarından bu yana düşünce dünyasında yaşanan madde ile ruh çatışması şeklinde ortaya çıkan kültür ikiliğinin aşılacağı öne sürülmüştür. Dergâh dergisi ile birlikte ise, Bergsonculuk felsefi bir girişim olmaktan çıkarak, dönemin siyasi ve kültürel sorunları ile yüz yüze gelmeye başlamıştır (İrem, 1999). Derginin ilk yazısında Mustafa Şekip, bu felsefenin etkisiyle Anadolu'da yaşanan mücadele için şunları söylemiştir: Başarımızın sırrı, rakam, ölçü ve müspet ilim değildir. Bunların sadece vasıta değeri vardır. Başarımızın sırrı canlıların hayat mücadelesindeki hakim güçleri olan iç güdülerden “hayat hamlesi”nden (élanvital) gelmektedir. (Ülken, 2001). Bu Bergsoncu “hayat hamlesi” kavramının gündeme getirdiği “toplum yapma” tasarımı, muhafazakârlığın

modern bir ideoloji olabilme özelliğini ortaya çıkarmıştır (Bora, 2008). Tam da bu noktada Dergâh dergisi, Milli mücadele ve kuruluş döneminin atmosferinde Anadolu'da yaşanan “hayat hamlesi” ne katkıda bulunma ve bu yaratım sürecini kendi düşünce tarzı doğrultusunda yönlendirmek istemiştir. Ancak, Bergsonculuk temelinde alternatif bir felsefi dile ve muhafazakâr bir duruşa dayanılarak ifade edilen yeni toplum tasavvuru, istenilen bir milli devletin kurulmasına rağmen gerçekleşmemiştir. Çünkü pozitivist inşacı ve müdahaleci ideoloji muhafazakâr düşünce karşısında baskın çıkmış; bu sebeple siyaseten canlılığını yitiren muhafazakâr düşünce, Cumhuriyet'in yönetimi ve kurumları içinde yedekte olmayı kabullenerek daha çok kültürel içerikli bir yaratım süreci içerisine girmiştir (Çınar, 2003).

Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde “muhafazakârlık” hakkında konuşmak Türkiye'deki “devamlılıklar” ve “değişmeler” dinamiğinin anatomisini gündeme getirmektedir ki bu anatomi karmaşıktır. Tek eksen üzerinde dizilebilecek bir olgusal “devamlılıklar” ve “değişmeler” dünyası yoktur. Bu nedenle Türkiye'deki muhafazakârlığı, sınırlandırılmamış birçok eksenli bütünlük üzerinde konuşmak, hem analitik olarak kurgulanması hem de olgusal gerçekliğe dayandırılması açısından adeta olanaksızdır. Anlamli bir konuşma içerisinde kalabilmek, eksenlerden sadece bazılarının vurgulanmasını gerektirmektedir (Tezel, 2003). Bu nedenle Türkiye'deki muhafazakârlık anlayışı, çalışmamızda çizecek olacak çerçeveye yönelik olarak Peyami Safa'nın “sentez” düşüncesi üzerinden/özelinde/ekseninde ele alınacaktır. Çünkü daha önce değinilmiş olduğu gibi tarihimizde hakim olan muhafazakârlık anlayışı daha çok bu yönde gelişmiştir - ya da bu şekilde gelişmek durumunda kalmıştır.

Kökleri Aydınlanma felsefesinin ilerlemeci ve Batı-merkezci fikirlerine dayanan modernleşme teorileri, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra yükselişe geçerek, egemen sosyal bilim paradigması konumuna ulaşmıştır. Bununla birlikte 20. yy.'ın ikinci yarısı ile birlikte köktenci bir yaklaşımla “paradigmanın krizi”ni haber verenler olmuş ya da reformcu bir anlayış ile gözden geçirilip düzeltilmesi gerektiği yönünde düşünceler ortaya çıkmıştır. Bunlar; gelenek ve modernleşmenin, birbirlerini dışladığının kabul edilmesinin sorgulanması; tarihin evrensel yasaları olan bir süreç olmadığının düşünülmeğe başlanması; “modernleşmekte olan” toplumlarda, geleneksel bir takım öğelerin modernleşme sürecini hızlandırıcı etkilerinin olabileceğinin düşünülmesidir (Mollaer, 2009). Böyle bir dönemde Peyami Safa'nın modernleşme anlayışı ve dolayısıyla “sentez” fikri temelinde geliştirdiği muhafazakâr tavır, Türk modernleşmesi açısından önem taşımaktadır. Bu nedenle Karadeniz'e göre, Türk muhafazakârlığının şekillenmesinde Peyami Safa'nın rolü diğerlerinden daha büyük ve üzerinde durulmaya değerdir (Karadeniz, 2002: 92). Cumhuriyet Dönemi Kemalist modernleşme ve inkılaplarla ilgili düşüncelerini paylaştığı “Türk İnkılabına Bakışlar” adlı eserinin ikinci baskısına yazdığı önsözünde, kitabının ve dolayısıyla da kendisinin bir “sentezi” yaratma amacında olduğunu belirtmiştir. Bu sentez, neredeyse bütün Türk muhafazakârlarının ortak arzusudur ve bir “Doğu ve Batı sentezidir” (Karadeniz, 2002). Ona göre Batı, Eski Yunan'ın zeka ve matematik disiplini, Roma'nın cemiyet ve hukuk disiplini, Hristiyanlığın ahlak disiplininden oluşan Avrupa kafası (Safa 1995), ayrı bir dünya olan Doğu (İslâm şark) ise Akdenizlidir ve daha çok Garp sayılır. Çünkü İslâm dini, garbın özü olan Hristiyanlığın bir antitezi değil tekâmülüdür. Bu sebeple, Doğu ile Batı arasında bir sentez için en uygun yer şüphesiz Akdeniz havzasında bulunan Türkiye'dir (Safa, 1995). Ögün'e göre onun bu ünlü eseri ile amacı, Kemalizmi “her türlü yanlış anlamayı oturtma ya da akl-ı selimin ve ölçülülüğün yorumlarını kazandırma” denemesidir (Ögün, 1997: 117).

Türk muhafazakârlığının gelenek anlayışı, klasik (Batı) muhafazakârlığın “gelenek ve kurumların müdahaleye gerek kalmaksızın kendi içerisinde ve ihtiyaçları doğrultusunda 'tedrici' olarak değiştirerek varlıklarını sürdürecekleri” anlayışı ile çelişmektedir. Onlar ne “geleneği” tamamen gözden çıkararak Batılılaşmaya ve Batı'ya sarılmışlar, ne de geleneği olduğu gibi kabul etmişlerdir (Karadeniz, 2002). Böyle bir duruş nedeniyle Safa, Türk inkılabının “arada sıkışmışlık” duygusunu, bu “ikiliği” ortadan kaldırarak özgün bir yol bulduğunu; bunun da özgün bir topluma gidişi sağladığını ifade etmiştir. Bu başarıyı ise şöyle dile getirmiştir: Kemalizm, İslâm şark ve Hristiyan garp aneleri arasındaki ihtilafın artık bir vehimden başka bir şey olmadığını ortaya koydu. Her iki alemin anelerini kucaklayan Türk tecrübesinin verdiği büyük hayret içerisinde, şark ve garp, artık bu harikûlade vakıyı ta içinden yaşayan Türk düşüncesinden geniş ve toplu bir izah bekliyor (Safa, 1995). Onun Türk deneyimi olarak tanımladığı şey, Türk inkılabının daha önceden tasarlanmamış

olması ve zaruretten doğduğu için realite içerisinde kendini yetiştirerek başarıya ulaşmasıdır (Safi, 2007). Çünkü ona göre “gerçekleşmeden evvel bir sistem halinde Türk inkılabının hiçbir kitapta yeri yoktur. Türk inkılabının bir kitabı varsa canlı bir tarihtir ve hayatın ta kendisidir” (Safa, 1995: 190). Safa, Türk inkılabından yana genellikle böyle bir akıl yürütmeyi tercih etmiş ve bu tercihten umutlu olmuştur. Türk inkılabı hakkındaki bu yorumları aynı zamanda muhafazakârlığın genel ilkeleri ile uyum içerisinde. Şartların zorunlu kıldığı değişimleri peşinen kabul eden muhafazakârlık için bu tür değişimler işlevseldir ve kurumların, sosyal yapının kendini yeni şartlara göre yenilemesi kaçınılmazdır. Bunun önceden hesaplanarak toplumsal bir mühendislikle gerçekleşmesinin lüzumu yoktur, spontane gerçekleşecektir (Karadeniz, 2002).

Peyami Safa'nın muhafazakâr düşünceye katkısı sadece bu eseri ile olmamıştır. Onun tarafından çıkarılan, aylık bir fikir ve edebiyat dergisi olan Türk Düşüncesi Dergisi de muhafazakâr düşünce açısından önemli bir yere sahiptir. Çünkü bu dergi, Tek Parti döneminde kültürel ve özel alana sessiz bir şekilde girerek, muhafazakâr düşüncenin 1946'dan sonra siyasal alana ve kamusal alana çıkışıyla yaşadığı dönüşümü hem yansıtan hem de yönlendiren entelektüel bir kulvar olmuştur. 1946'dan sonra rejim demokratikleşmeye başlamış ve Türk milli kimliği, tarihi ve sosyolojik zemin ile ilişki kurarak “unutmak” ile “hatırlamak” arasında mayalanmaya başlamıştır. 1950'de sonra DP'nin iktidara gelmesi ile ulaşım, tarım ve sanayide sağlanan büyük gelişmeler sonucunda toplumsal hareketliliğin artması ile alafranga-alaturka, şehirlilik-köylülük ve sınıf gerilimleri de bu mayalanma sürecine katılmıştır.

Safa, “kültürümüzün kıblesini Doğu'dan Batı'ya çevireli yüzyılı” geçmesine rağmen, hala Batı hakkında doğru ve yeterli bir değerlendirme aşamasına gelemediğini söylemiştir. Batı'nın geçmişte yaşamış olduğu bir an dondurularak o örnek alınmaktadır; fakat Batı artık değişmiş ve yeni bir karakter kazanmıştır. Bu nedenle artık eski Batı rüyası bırakılarak “hangi Batı?” sorusu sorulmalıdır. Bu Türk Düşünce Dergisi'nin temel iddialarından birisidir ve şu şekilde ifade edilmiştir: “Meşrutiyet'ten bugüne kadar çıkan fikir dergilerinden hiçbiri XX'inci asrın büyük meselelerini ve bunların milli kaderimizle ilgisini sezmemiş, hepsi asrın dışında kalmaya ve düşünmeye devam etmiştir. Garpçı dergilerin ve kendilerini devrimci sanan birçok fikircilerimizin anladıkları manada bir Batı ve bir Avrupa çoktan tarihe karışmış sayılabilir. Batı Avrupa denince onlar geçen yüzyılın ilk üç çeyreğine ait ve bugün hepsi terkedilmiş düşünce kalıplarından kendilerini kurtaramıyorlar” (Yılmaz, 2003: 218-219). Batı birbirine karşıt iki düşünce akımından kaynaklanan bir buhran yaşamıştır. Bunlardan ilki “pozitivizmin getirdiği dar ve kapalı ilim” görüşüdür. Bu görüşe göre sebep-sonuç ilişkileri dışında ölçülmesi mümkün olmayan, tecrübe edilemeyecek bir gerçeklik yoktur. Çünkü akıl karanlıkları aydınlatmış ve belirsizlikleri ortadan kaldırmıştır. 19. yy' da hızla ilerleyen ve makinelerle hayata giren teknik gelişmeler halkı bu yönde ikna etmiş; Türkiye'deki devrimciler de Batı'yı bu şekilde anlamışlardır. İkinci akım ise, bu anlayışa karşı çıkan, Kant'ın etkisinin Fransa'ya yayılması ile dar ve kapalı ilim anlayışını eleştiren felsefi akımdır ve bütün Batı'ya yayılmıştır. Safa'ya göre Batı'nın geçirdiği bu büyük devrim, bizim devrimimize örnek aldığımız, Batı'nın bugünkü dinamiklerini almamızı gerektirmektedir. Diğer türlü donmuş bir örnek karşısında pasif ve taklitçi olmuş oluruz. Bu bağlamda Safa Toynbee'den hareketle ve onu eleştirerek sentez fikrini ortaya atmıştır. Toynbee'ye göre bir medeni toplum, başka bir medeniyet karşısında kendini tehlikede hissederse, buna iki şekilde tepki verebilir: kendi içine kapanarak, geleneklerine bağlanır ya da tehlide maruz kalan toplum kendini savunabilmek için düşmanın maddi ve manevi silahlarına sahip olmaya yönelir (Yılmaz, 2003). Safa, Toynbee'nin öngördüğü bu iki yol dışında üçüncü bir yol önerir: “Bu yabancı medeniyeti ya toptan reddetmek ya da toptan benimsemek gibi iki tepkinin dışında üçüncü bir şans vardır ki o da, milletin yabancı bir medeniyetle kendi milli ve dini geleneklerini uzlaştıran ahenkli bir sentez yaratabilmesidir” (Safa, 1953: 9). Bu üçüncü yol fikrinin göstermiş olduğu istikamette Türk milletinin var olabilmesi için iki şart vardır: İlki, kendi kendisi olarak varlığını devam ettirmesi, tarihi ve geleneklerine bağlılık göstermesi; ikincisi ise, kişiliğini kaybetmeyecek ölçüde yenileşmesidir. Bu bakımdan “muhafazakârlık ve inkılâpçılık birbirinin zıttı değil tamamlayıcısıdır. İleri bir milliyetçilik dünü ve yarını, eskiyi yeniye kucaklar. Eski-Yeni kavgası kadar, zaruri fakat manasız bir karşılaşma yoktur” (Safa, 1956: 51). İrem'de inkılâpçılıkla muhafazakârlığın birlikte savunulmasının, tarihsel ve sosyal değişmelerin bir sonucu olduğunu düşünmektedir. Bir tezatlar ve paradokslar birleşimi olan modernlik halinin, inkılâpçılıkla muhafazakârlık beraberliğini doğurmasını Marshall Berman şu şekilde ifade etmiştir:

“Modern olmak, bir paradoks ve tezdâdî birlikte yaşamaktır. Bir yandan, bütün değerleri, hayatları ve toplulukları kontrol ve yok edebilecek bir bürokratik örgütlenme ile güçlenmek demekken, aynı zamanda bu güçler ile karşılaşp, onların dünyasını değiştirmek ve kendi dünyamız haline getirmek için, savaşmak için karşı konulmaz bir kararlılık içinde olmaktır. Hem devrimci hem muhafazakâr olmaktır” (İrem, 1997: 66).

O, “yaratıcı evrim” kavramıyla, evrimin çok yönlülüğünü ve modernleşmeye dahil edilebilecek özgün ve yerel tecrübelerini öne çıkararak, Cumhuriyet dönemi muhafazakârlarına aradıkları formülü sunmuştur (Bora ve Onaran 2003).

Genel olarak Türk muhafazakârlığı, Osmanlı'nın Batı karşısında gerilemesi ve Batılılaşma projeleriyle birlikte dünyasında ortaya çıkan belirsizlik ortamı ve dini kozmolojinin çözülüşü nedeniyle Cumhuriyet'in giriştiği modernleşmede tarafını modernleşmeyi gerçekleştirecek olan inkılâplardan yana kullanmıştır (Karadeniz, 2002). Fakat inkılâbın “tadında bırakılmayıp ifrata sapmasıyla” yenilikçi-ilerici olan konumlarından muhafazakâr bir konuma geçmişlerdir (Bora, 1997: 18-19). Bununla birlikte Türk muhafazakârları “geçmiş”i, “bugün” için bir “köprü” vazifesi ve işlevi görmesi koşulu ile önemsemektedirler. Dolayısıyla bu noktada onların gelenek anlayışının, klasik (Batı) muhafazakârlığın gelenek olarak geçmişi bugünde yaşatma ideali ile birbirinden ayrılmaktadırlar. Çünkü Türk muhafazakârlığı, geçmişten daha çok “gelecek” yönelimli bir duruşu temsil etmektedir (Karadeniz, 2002). İnsel'e göre “geleneği genel prensip olarak ele alıp, onu tedrici olarak tadil edip, düzeni yeni baştan üretmek tavrı, modernliğe tepki olarak ortaya çıkan muhafazakârlığın toplumsal pratik içinde sesini duyurmasını, etkili olmasını sağlar” (İnsel, 1995: 66). Sonuç olarak, muhafazakârlığın genellikle dinsel gelenekçiliğe indirgenmesinden kaynaklanan Türk modernleşmesinin muhafazakârlığa taban tabana zıt olduğu varsayımının (Bora, 2008) aslında çok da gerçekliği yansıtmadığı görölmektedir. Aynı zamanda Türk muhafazakârlığı modernleşmenin zıttı olmadığı gibi sürekli takipçisi olmuştur. Modernleşme sürecinde yaşanan değişim ve dönüşümlere/konjoktüre göre o da farklı şekillere bürünmüştür. Bu aslında Türkiye'nin içine girmiş olduğu modernleşme sürecinin kaçınılmaz bir sonucu olmuştur.

MUHAFAZAKÂR MODERNLEŞME VE KADIN

Modernlik, din, gelenek ve öznelliğe karşı bir söylem olarak kurgulanarak irrasyonel olanı, metafizik değerleri reddetmekte, dünyeviliği, maddeyi ve akılsal sınırları vurgulamaktadır (Yıldırım, 2005). Göle bu anlayışa karşı çıkarak 1980 ve sonrasında Türkiye'de tam tersi bir durumun söz konusu olduğunu ileri sürmüştür. Çünkü bu süreçte şimdiye kadar modernleşme deneyiminin dışında kalan muhafazakâr çevreler kamusal alanda boy göstermeye başlamışlardır. Modern değerleri belirli oranlarda benimsemekle birlikte, yeni bir modernlik yorumu geliştirmeye girişmişlerdir. Böylelikle Türkiye'deki muhafazakâr çevrelerin önemli bir yönünü temsil eden İslamiyet ile modernlik arasında yeni bir ilişki tarzı meydana gelmiştir: Her iki tarafın kırılmalar yaşadığı, yer yer ilkelerinden ödün verdiği, karşılıklı olarak birbirini etkilediği ve dönüştürdüğü bir ilişki tarzı. Göle bu sürecin özellikle Turgut Özal dönemiyle muhafazakâr mühendislerin* iktidara gelmesi sonucunda hız kazandığını savunmuş, bu dönemde tanık olunan değişimleri üç ayrı düzeyde ele almıştır: “Birinci olarak gözlemlenebilir düzeyde politik söylem değişmektedir. İkinci olarak, toplumsal aktörlerin devletle kendi aralarındaki ilişkilerin niteliği ve politik dolayimleri değişmektedir. Üçüncü olarak ise, toplum devlet ilişkisindeki değişimlerin siyasal partiler tarafından ne ölçüde ifade edildiği, şekillendirildiği sorusu önem kazanmaktadır” (Göle, 2007: 515). Ona göre bu üç düzeyde yaşanan değişimler politik kültürün yumuşmasına neden olmuş, farklı kesimler ve inançlar arasındaki duvarları yıkmıştır (Göle, 2003). Politik kültürde yaşanan bu yumuşama, “uyum” arayışlarına hız kazandırmıştır (Göle, 2002).

*Göle “muhafazakâr mühendisler” yerine “İslamcı mühendisler” adlandırmasını kullanmıştır. Fakat biz çalışmamız açısından muhafazakâr terimini kullanmayı tercih ettik. Çünkü çalışmamız kapsamında muhafazakârlıktan/muhafazakârlardan kastedilen modernleşme deneyiminin dışında kalma durumu/modernleşme deneyimine dahil olmayanlar kastedilmektedir. Göle' nin İslamcı olarak nitelendirdiği kesim de bu modernleşme deneyiminin dışında kalanları kapsadığından ve modernleşme sürecine dahil olma ve yeni bir modernlik yorumu inşa etme; bunun kamusal alana somut bir şekilde yansımaları, görünürlük kazanması; bu görünürlüğün ise muhafazakâr kadınların özelinde dikkatleri çekmesi bakımından muhafazakârlık ve muhafazakâr terimlerinin kullanılması tercih edilmiştir.

Benzer yorumlarda bulunan Tekeli'ye göre de 1980'lerin sonlarına doğru gelindiğinde, son yirmi yıldır toplumda gelişen devlet tarafından baskıyla ortadan kaldırılamayan, sivil toplumu meydana getiren farklı grupların bir kimlik ve gerçeklik kazandıkları görülmektedir. Böylece daha önce birbirlerinin varlığını kabul etmeyen gruplar, son dönemde uzlaşma aramaya başlamışlar ve devletin bunu sağlayacak garantiler sunmasını isteyerek özellikle siyasal alanda kendini belli eden bir uzlaşma arayışına girmişlerdir. Çünkü 1970'lerde yaşanan ve 1980'de askeri darbe ile sonuçlanan siyasi kutuplaşmalar, toplumun artık yaşamak istemediği bir travma yaratmış, huzurlu bir ortamın sağlanması için ödenmesi gereken bedelin askeri rejim ile birlikte yitirilen demokrasi olduğu gerçeği, bu dönemde demokrasi özlemi ve bilincinin giderek artmasına neden olmuştur (Tekeli, 1995).

Uyum arayışları temelinde Göle, İslamiyet ve modernliğin birbiri ile uyuşup uyuşmayacağı konusundan çok, modernlikle İslamiyet'in birbirlerini nasıl dönüştürdükleri üzerinde durmuştur. Artık sorun, modernlik karşısında geliştirilen siyasal bir İslami bilincin oluşumu değildir, modernliğin içselleştirilmesi sürecinde olduğundan geçirildiği İslami süzgeçlerin yeniden tanımlanmasıdır (Göle, 2002). Bu yeniden tanımlamalar 1980 döneminde hem modernlik hem de İslami bakış açısı için geçerli olmuştur. Çünkü her iki olgu da birbiri ile etkileşime girmiş, bu da kaçınılmaz olarak birbirini etkileme ve dönüştürme süreci haline almıştır. Bu süreçte her iki olgu da uyum arayışları temelinde kendi kabullerinden tavizler vermelerini gerektirmiştir. Muhafazakâr çevreler bu dönemde piyasa koşullarına uyum sağlamada istekli bir tutum sergileyerek kendini modern dünya koşullarına göre sınırlandırmış ve görünürlük kazanmışlardır. Böylece modern sisteme bir dâhil olma süreci yaşanmıştır. Meydana gelen bu dönüşümden en çok etkilenenler ise özelde muhafazakâr kadınlar olmuştur. Türk modernleşmesinin erken Cumhuriyet döneminde modernleşmenin temsili nasıl kadınlar olduysa 1980 ve sonrasında muhafazakâr çevrelerin de modernleşme taleplerinin temsili kadın üzerinden olmuştur. Kadınların kamusal alana çıkışının Türk modernleşmesinin özgün yanını oluşturması hali bu dönemde de muhafazakâr çevrelerin kadınlarının kamusal alan çıkışları, onların modernleşme taleplerinin ve modernleşmeyi dönüştürme, yeniden tanımlama girişimlerinin bir göstergesi olmuştur. Muhafazakâr kadınların bu girişimlerinin en bariz göstergesi ise türbandır. Türban muhafazakâr kadınların kamusal alandaki görünürlüklerinin bir temsili, "İslamiyet'in kültürel kimliği" (Sallan, 1994: 603) olmuştur. Muhafazakâr kadınların önemli bir kısmını temsil eden bu kadınlar dönemin ağırlıklı olarak gündeme sokulan konuları sivil toplum ve kimlik politikaları temelinde kamusal alana dahil olmaya başlamışlardır.

1980 VE SONRASI TÜRKİYE'DE MUHAFAZAKÂR KADINLARIN MODERN SİSTEME DÂHİL OLMALARI SÜRECİ VE KAMUSAL ALANDAKİ GÖRÜNÜRLÜKLERİ

1980 ve sonrası dönemde Türkiye'de birçok önemli gelişmeye tanık olunmuştur. Sosyal bilimlerin üzerinde durduğu bu önemli gelişmelerden biri modernite eleştirisi temelinde yükselen yeni bir modernleşme talebi, Türk modernleşmesi sürecinin dışında kalan muhafazakâr çevrelerin modern sisteme dahil/entegre olma sürecinin kamusal alana yansması ve bu yansımının sürece zaten dahil olan modernlerin cephesinde yaratmış olduğu tartışmalar olmuştur.

1980'lerle birlikte kamusal alanda daha fazla görülmeye başlayan muhafazakârlar, yaşam biçimlerinin önemli bir boyutunu oluşturan dinlerini-İslamiyeti yeniden yorumlamaya başlamışlardır. Hem modern sisteme ayak uydurmaya, hem de dinlerine uygun bir yaşam standardı oluşturmaya çalışmışlardır. Bu durum aslında modern yaşamın gereklerine uygun olarak yeni bir yaşam tarzı arayışına girildiğinin bir göstergesidir. Göle'ye göre, muhafazakârların bu görünürlüğünün temelinde Özal yönetiminin bu kesimi ekonomi aracılığı ile kamusal alana dahil etmesi yatmaktadır. Özal siyaseti, değişmekte olan muhafazakâr kesimi sistem içine taşımıştır. "Kalkınmacı" devlet modeli nezdinde yapılan bu girişim şu şekilde meşrulaştırılmıştır: "Ekonominin büyümesi ve dinamizm kazanması için piyasanın dışında kalan hatırı sayılır çaptaki -çoğunlukla İslami kesime ait- yastık altı paraların sisteme eklenmesi amaçlanmaktadır. İslami kesim bu çerçevede Türk ekonomisinin büyüme arayışları içinde 'araçsal' bir rol üstlenmektedir". Bilici'ye göre "[muhafazakâr] işadamlarının İslam medeniyetinin inşası için ekonomik olarak güçlü olma gerekliliğine olan inanç ları ile içinde yaşadıkları piyasa ekonomisinin yollarının kesişmesi, ideolojik aklanışını şu tarihsel argümanda bulmaktadır: Batı'nın teknolojisini, maddi üstünlüğünü [...] alalım, kendi manevi değerlerimizi koruyalım" (Bilici, 2009: 223).

Muhafazakâr kesimi modern sisteme dahil etme girişimleri neticesinde, onların da giderek modern sistemin kültürel değerlerini paylaşmaya başladıkları, modern yaşamın değerlerine karşı olmaktansa, onları yeniden yorumladıkları görülmektedir. “İslam, vicdan, aile ve cemaat dünyalarından çıkıp, eğitim, piyasa ekonomisi, iletişim, tüketim ve sivil topluma doğru açıldıkça modern toplumun gereksinimleri ışığında kendi yasakçı sınırlarını aşmak zorunda kalmakta, ama aynı zamanda bu alanları da değişime uğratmaktadır”. Böylelikle muhafazakâr ve laik kesimler arasındaki duvarlar yıkılmakta, ilişkiler değişmekte ve sınırlar keskinliğini kaybetmektedir. Bu durum çoğu zaman çatışmacı bir biçimde gerçekleşse de, bugün muhafazakâr ve laik kesimlerin, söylemlerinin, yaşam biçimlerinin birbiri ile etkileşime girdikleri ve değişime uğradıkları gözlemlenmektedir (Göle, 2009: 12).

Göle genel anlamda muhafazakâr/İslami kesimin kamusal alandaki görünürlüğünün arkasında kendi kimliklerini ifade etme gayesinin olduğunu ifade etmektedir. Bu gaye ise daha çok muhafazakâr kadınlar özelinde dikkatleri çeken bir olgu halini almıştır. Çünkü Müslüman toplumların modernleşme süreçlerinde kadınların konumlarında yaşanan değişimler, özellikle de mahrem alan/özel alandan kamusal alana çıkmaları merkezi bir öneme sahip olmuştur. Göle'ye göre “Türk modernleşme deneyimi, kadınların mahrem alandan kamusal alana çıkışıyla ilgili önemli bir örnek oluşturur” (Erjem, 2008: 892-893). Çünkü “sanayileşme, üretim ve sınıf çatışmalarına dayalı güçler tarafından şekillenen Batı modernliğinin aksine Türk modernleşmesi, kadının geleneksel İslami yaşam biçiminden bağımsızlaştırılmasının Batılılaşmaya ve laikliğe giden yolu açacağına inanan reformcu seçkinlerin modernist yönelimlerinin bir sonucu” (Göle, 2001: 26) olmuştur.

Göle'ye göre muhafazakâr kesimin içine girdiği modernleşme süreci, geliştirdikleri yeni modernite yorumlarının en iyi temsili kadınlar üzerinden gerçekleşmiştir. Türk modernleşmesinin bu yeni aktörleri, genellikle modern dünya paradigmasının ürünlerini kullanan bireyler olmuştur. En önemli özellikleri ise, “eğitilmiş, meslek sahibi, ve kentli orta sınıf oluşlarıdır... Bu kadınlar hem biyolojik ve toplumsal kimliklerini hem de yerleşik toplumsal normları sorgulamakta, kimliklerini yeniden inşa etmek istemektedirler. Dolayısıyla bugün Türk toplumunda [muhafazakâr] kadınların görünürlüğü, sadece inançla ya da başlarını kapamakla yetinmemekte, yeni hayat tarzını, değişik günlük ve sosyal pratikleri görünür kılmakta, modern kent ortamında tutarlı bir inanç ve yaşam sistemi geliştirmeye çalışmaktadırlar” (Çayır, 2009: 44).

Bu kadınların eğitim ve iş hayatında görünür olmaya başlamaları 1980 ve sonrasına tekabül etmektedir. 1980'li yılların sonlarına doğru muhafazakâr çevrelerin üniversite mezunu, eğitim almış kadınları seslerini farklı olarak duyurmaya, kendi düşüncelerini söylemeye başlayarak dergiler çıkarmışlar, dernekler kurmuşlar, radyo ve televizyonlarda boy göstererek toplumsal hayatta yerlerini alarak, kimlikleri ile kendilerini ifade etme talebiyle kamusal alanda boy göstermeye başlamışlardır. Yeni ortaya çıkan bu kesim resmi ideolojinin “cahil, edilgen, geleneksel” Müslüman tiplemesinin inandırıcılığını yitirmesine neden olmuştur (Göle, 2001). Artan entelektüel seviyelerine bağlı olarak kitle iletişim araçlarına olan hakimiyetleri de artmıştır. Buna en somut örnek radyo ve televizyonlarda boy göstermeye başlamaları olmuştur. İslami radyolarda ve televizyonlarda çalışan muhafazakâr kadınlar üzerinde bir araştırma yapan Azak, bugün İslami radyolarda çalışanların Batı'nın tüketim çılgınlığına ve hedonizmine kapılmadıklarını ve “Batıcı anlayışa sahip” radyolara alternatif oluşturduklarını iddia ederek yayın politikalarını İslami esaslara uygun bir şekilde belirlediklerini ifade ettiklerini söylemiştir (Azak, 2009). Öte yandan radyolarda kadının sesinden sunulan programlar, muhafazakâr çevrelerde tartışma yaratmış, bu durumun kendi aralarında sorgulanmasına sebep olmuştur.

Tüm bu gelişmeler bağlamında bu kadınlar hem çağdaş-laik kesimin hem de muhafazakâr kesimin bir bölümünün eleştirilerine maruz kalmışlardır. Çağdaş-laik kesim tarafından giyimleri açısından modern dışı/çağ dışı bulunurken, kendi ait oldukları kesim tarafından ise, kadın karşıtı yorumları sorgulamaları, eleştirmeleri ve kılık kıyafetleri açısından eleştirilmişler ve yadırganmışlardır. İçinde buldukları muhafazakâr kesim tarafından eleştirilme nedenleri ise, kimliklerini ifade ederek tanınma talebinde buldukları durumların İslami bakış açısıyla uyuşmadığı noktasında olmuştur. Çünkü muhafazakâr çevrelerin bir kısmına göre, İslamiyet'in belirlediği kurallarda kadının yeri evidir, mahrem olandır/özel alandır. Bu nedenle onlara göre kamusal alana çıkma talebinde ve girişiminde bulunan kadınlar İslami kurallara uygun olarak hareket etmemektedirler. Bu eleştirilere rağmen

kimliklerini ifade etme ve modern yaşama dâhil olmak isteyen bu muhafazakâr kadınlar, ne istediklerini, nasıl bir yaşama kavuşma arzusunda olduklarını bilinçli olarak ifade etme konusunda kararlı davranmışlardır.

Muhafazakâr aydınların 1983-1990 döneminde medyanın giderek artan rolünü keşfetmeleriyle, farklı [muhafazakâr] gruplar görüşlerini yansıtan çok sayıda dergi ve gazete yayınlamışlardır. Bu aydınlar üniversiteli genç kuşaklara ulaşabilmek ve birçok muhafazakâr kitleyi kapsayabilmek için yeni bir İslami bilinçlenme anlayışı içinde yayıncılığa ayrı bir önem vermişler; 1985 sonrasında kadınlara yönelen bu kitle, 1987 sonlarında ilgilerini yoğunlaştırmışlardır. 1985 yılından itibaren üç kadın dergisi çıkartılmıştır: Bizim Aile, Kadın ve Aile ve Mektup dergisi. Çoğu evli ve yüksek öğrenim görmüş kadınlar tarafından çıkarılan bu dergiler, “müslüman kadının” kimliğine sorgulamaya yönelik olması bağlamında özel alanda yer alan kadının, özel ve kamusal alanlardaki yerinin nasıl olması gerektiği üzerinde durmuşlardır. Kadın ve Aile dergisi kadınlar için eğitimi meşrulaştırarak, kadının kamusal alanda varlık göstermesini eğitim faaliyetleri içinde onaylarken; Mektup dergisi eğitimin yanı sıra diğer alanlarda da kadının kamusal alanda yer alması gerektiğine vurgu yapmıştır (Sallan, 1994). Acar'a göre ise, bu dergiler İslamcı hareketin kadınları bu hareketin içine çekebilmenin, onlara mesajını iletebilmek için gösterdiği çabanın ürünleridir. Ayrıca son yıllarda üniversitelerde kız öğrencilerin türban takabilmeleri için gerekli olan yasal düzenlemeleri talep ederek, buna imkan vermeyen uygulamaların sonlandırılması için aktif bir rol üstlenmişlerdir (Acar, 1995).

Kadın ve Aile dergisini içerik ve savunduğu fikirler yönüyle tutucu bir dergi olarak tanımlayan Arat'a göre, bütün tutuculuğuna rağmen bu tür bir dergi, bir kurum olarak kadınların aile hayatının dışına çıkmasına-kamusal alan açılmasına, makaleler yazmasına ve bir dergiyi yayına hazırlayıp çıkarmalarına olanak yaratmış; kadınlara alternatif bir yaşam seçme olanaklarını açmasa da kapı aralamıştır. Önerdiği tutucu hayat biçiminin yanı sıra, kadınların bireysel özgürlüklerine sahip çıkmalarını sağlayacak olanaklar göstererek, kendilerini arama imkanını tanımıştır. Muhafazakâr kadınların çıkardıkları dergilerin laik bir devlet yapısı altında, onların kamusal alana dahil olma sürecinde elde ettikleri becerileri özgürleştirici amaçlar için kullanmalarına yardımcı olabileceğini ifade etmektedir. Laik olduğu kadar demokratik olabilme çabası içinde olan toplumumuzda bu kadınlara tanınan söz hakkı, demokratik bir toplum olma yolunda bir adım olacaktır. “Bugün söz konusu olan, eğer günümüz demokrasisi için çoğulculuğun ve farklı gruplar arasındaki etkileşimin önemine inanılıyorsa, alternatif kamusal toplulukların, kamusal alana girerek daha önceden “özel” oldukları gerekçesiyle tartışılmayan konuların kamusalallaştırmalarına olanak verilmesidir” (Suman, 2009: 91). Bu bağlamda kadınların tüm farklılıkları ile tanınması anlayışı, söz konusu farklılıkların çoğulluğunun/çeşitliliğinin kamusal alanda görünürlük kazanması ve temsilini güçlü bir talep olarak gündeme getirmektedir (Altuntaş ve Karaçay-Çakmak, 2009 :44).

90'lı yıllarda bu kadınlar artık 80'lerin tepkisel ve dışlayıcı aktörleri değillerdir. Çünkü bu dönemde kurdukları derneklerle erkeklerin değil, kendi sözcükleriyle konuşmuşlar; 80'lerdeki “temsil” kavramının yerini “katılım” kavramı almıştır. Politik haklarından çok mesleki haklarına vurgu yapmışlardır. Eğitim kurumlarından meslek edinerek ekonomik özgürlüğünü kazanan bu kadınlar kurdukları platform ve dernekler etrafında örgütlenerek ev içi ve ev dışı kimliklerini tartışarak yeniden tanımlamak istemişlerdir. Böylece hem geleneksel İslamın hem de Türk modernleşmesinin kendilerine biçtiği rolü eleştirip aşmaya çalışmışlar, her iki alanı da dönüştürme potansiyeli sergilemişlerdir (Çayır, 2009). Bu bağlamda dernekler muhafazakâr kadınların kamusal alandaki görünürlüklerini pekiştirmiştir. GİKAP (Gökkuşuğu İstanbul Kadın Platformu), AKDER (Ayrımcılığa Karşı Kadın Hakları Derneği), (BKP) Başkent Kadın Platformu Derneği ve Hazar Eğitim Kültür ve Dayanışma Derneği ön plana çıkan dernekler arasındadır. Bu derneklerin kurulmasında sivil toplumun gelişmesinin önemli bir rolü olmuştur. Çünkü sivil toplumun gelişmesi ile toplumsal alanın sınırları genişlemiş, toplumsal olana daha fazla alan açılmıştır. Ayrıca bu dönemde 1980'lere kadar hakim olan kamusal alanın devletin alanı olduğuna dair yaygın kanı, yerini kamusal alanın toplumsal alana karşılık geldiği yönündeki yorumlara bırakmıştır. Böyle yorumlamaların yapılmasında Habermas'ın kamusal alan kavramsallaştırmasının etkisi olmuştur. Bu çerçevede muhafazakâr kadınların kurmuş oldukları dernekler birer sivil toplum kuruluşu olarak bu kadınların kamusal alandaki görünürlüklerinin somut birer göstergesi olmuşlardır.

SONUÇ

Günümüzde modernitenin, modernliğin yoğun bir eleştirisi yapılmaktadır. Yapılan bu eleştiriler modernist anlayışın dayattığı gibi tek ve evrensel bir doğrunun, tek açıklama şeklinin olmadığı yönündedir. Çünkü doğa saf değildir, doğru ya da gerçek, bilim insanının yorumuna bağlı olmakla birlikte kontekse/bağlama göre değişmektedir. Özellikle de sosyal düzende kesinlik söz konusu değildir, bu çerçevede tek bir rasyonalite yerine Lyotard'ın belirttiği gibi rasyonaliteler çoğulluğu gerekmektedir. Moderniteye getirilen önemli eleştirilerden bir diğeri ise, ikili karşıtlıklarla açıklama yapmasıdır: doğru-yanlış, siyah-beyaz, kadın-erkek gibi. Oysa siyah ve beyaz arasında grinin birçok tonu bulunmaktadır. Dolayısıyla gerçeklik modernitenin ortaya koyduğu gibi kesin, net ve basit değildir, ikili karşıtlıklarla olayları açıklamak ise yetersiz kalmaktadır. İşte moderniteye getirilen bu eleştiriler ışığında, homojenlik yerine heterojenlik/farklılıklar gündeme gelmektedir. Fakat [Göle'nin de belirtmiş olduğu gibi], farklılık ve kimliklerin eski naif şekilleri ile var olmaları da mümkün görünmemekte melezlenmeler dikkat çekmektedir (Altuntaş ve Karaçay-Çakmak, 2009: 39-40). İşte 1980'lerle birlikte Türkiye'de tartışılmaya başlanan ve hala günümüzde de gündemi meşgul eden bu melezlenme halidir. Bu bağlamda aslında bugün Türkiye'de yaşanmakta olan gündemi yoğun bir şekilde meşgul eden durum, 1920'lerin laik kamusal alan modelinin bugün dönüşmekte olmasından kaynaklanmaktadır. Muhafazakâr kadınların modern sisteme, modern yaşama dahil olma istekleri böyle bir olguyu ortaya çıkarmıştır. Tanzimat döneminde başlayan Türk modernleşmesi süreci boyunca, modernleşmenin temsili ya da barometresi olarak görülen kadın, bu konumunu 1980'lerde de İslami hareket bünyesinde muhafazakâr kadınlar bağlamında kısmen devam ettirmiş olsa da, çıkardıkları dergiler ve kurdukları dernekler aracılığıyla modernleşme sürecinin onlara yükledikleri nesne/araç olma rolünden sıyrılarak, özne konumuna yükselmek için çaba harcamışlardır.

Çalışmamız açısından dikkat çekici olan husus, inceleme alanımızı oluşturan muhafazakâr kadınların kamusal alanda var olma talebinde bulunurken, benimsedikleri anlayışın modernleşmeyi reddetmeden, onun araçlarından faydalanarak, kendi ön kabulleri çerçevesinde yeni bir modernleşme yorumu oluşturmaya çalışmaları olmuştur. Bu modernleşme yorumunu da çıkardıkları dergiler, kurdukları dernekler ile somutlaştırmışlardır. Amaçları genel anlamda, Türk modernleşmesi boyunca nesne konumunda olan kadını özne konumuna yükseltmek iken özel anlamda ise, şimdiye kadar dışında kaldıkları modernleşme sürecine dahil olarak, kamusal alanda var olabilmek ve kamusal alanın sunduğu olanaklardan yararlanabilmektir. Bu olanaklardan yararlanırkenki talepleri ise, birçok muhafazakâr kadının kimliğini ifade eden “türban”dan vazgeçmemek olmuştur. Onları bu amaca iten sebep, laik kesim tarafından dış görünüşleri nedeni ile dışlanmaları ve yok sayılmaları olmuştur. Laik kesimin bu tutumu, onlarda bir kırgınlığa sebep olmuş, iki kesim arasındaki ayrılıklar noktasında derneklerle bir uyum arayışına yönelmişlerdir. Bu arayışı kurdukları derneklerin vizyon ve misyonlarında görmek mümkündür. Dernek programlarında bir kısmının kimliklerinin bir ifadesi olan “türban”ın kamusal alan için bir tehlike yaratmadığının vurgusunu yapıp bu konudaki mağduriyeti yerel ve uluslar arası platformlara taşımakla birlikte aynı zamanda kadına şiddet, ataerkil sistemde kadının ezilmesi problemleriyle de ilgilenmişler, bu konuda diğer kadın dernekleriyle birlikte çalışmalar yürütmüşlerdir. Sivil toplumun yeni üyeleri olan bu kadınlar artık kendileri üzerinden siyaset yapılmasına karşı çıkarak, kamusal alanda adeta savaş haline gelen “türban” konusunu toplumsal uzlaşma ve demokrasi yoluyla çözmek istemektedirler. Muhafazakâr kadınların sahip oldukları bu yöndeki bir algı muhafazakâr kadın hareketi ve demokratikleşme açısından Türkiye için büyük önem taşımaktadır. Onların bu girişimleri, kimliklerini sorgulamaları ve kimlikleri hakkında yeni yorumlamalarda bulunmaları, kamusal alana dahil olmaları bakımından bir ilki temsil ettiği için kayda değer bir gelişmeyi ifade etmektedir. Fakat bu girişimlere rağmen onlar açısından gerek eğitim hayatında gerekse de çalışma hayatındaki sorunların tam olarak çözüme kavuşturulduğunu söylemek pek de mümkün görünmemekle birlikte bu kadınların geçmişle kıyaslandığında, kamusal alandaki varlıkları ve bir kadın olarak kimliklerini ifade edebilme imkanı bulmuş olmaları, onlar için büyük fırsat elde etmiş olduklarının bir göstergesini ifade etmektedir.

Günümüz Türkiye'sinde bu durum bazı çevreler tarafından laik devlet düzenine aykırı olduğu ve sistemin tehlike altında olduğu hissini uyandırdığı için tepki ile karşılanırken; kendilerini demokrat olarak tanımlayanlar yaşanmakta olan değişimi olağan bir şekilde karşılamakta, ortaya çıkan bu olguya demokrasi, farklılık ve insan hakları temelinde yorumlayarak, toplumsal düzen için herhangi bir tehdit oluşturmadığı yönünde fikirler öne sürmektedirler. Aslında Türk modernleşmesinin tarihsel sürecine ve dinamiklerine baktığımızda bu konuda fikir ayrılıklarının olması olağandır. Çünkü 21.yy.'da tanık

olunan bu değişme, Türk modernleşmesi için tarihsel bir kırılmanın yaşandığının göstergesidir: 1980'lere kadar kamusal alanda varlık gösteremeyen muhafazakâr kadınlar artık, bu alanda görünür olmak ve kendi ön kabullerine uygun bir şekilde modernleşme sürecine dahil olmak için talepte bulunmaya başlamışlardır. Bu talepler ışığında aslında önemli olan, 21.yy. Türkiye'sinde insan hakları ve demokrasi temelinde, farklı kesimlerden, sınıflardan gelen kadınların ortak değerler etrafında toplanarak, modern bir toplumda insan haklarına saygılı, haklar noktasında eşitlikçi bir demokrasi ortamının sağlanabilmesi için gerekli sağduyu ve çabayı göstermesidir.

KAYNAKÇA

- Acar, F. (1995). "Türkiye' de İslamcı Hareket ve Kadın: Kadın Dergileri ve Bir Grup Üniversite Öğrencisi Üzerinde Bir İnceleme", 1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar, Yay. Haz. Şirin Tekeli, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Altuntaş, N.,Karaçay Çakmak, H. (2009). "Kesişen Mikro Farklılıklar' Feminizm ve Dayanışma", Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, c. 12, s..2, ss.35-51.
- Arat, Y.(1995). "Feminizm ve İslam: Kadın ve Aile Dergisinin Düşündürdükleri", 1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar, Yay. Haz. Şirin Tekeli, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Aslan, S., Yılmaz,A. (2003).“Modernizme Bir Başkaldırı Projesi Olarak Postmodernizm”, Modernite'denPostmodernite'ye Değişim, editör: Coşkun Can Aktan,Çizgi Kitabevi: Konya.
- Azak, U. (2009). "İslami Radyolar ve Türbanlı Spikerler", İslamın Yeni Kamusal Yüzleri: Bir Atölye Çalışması, Metis Yayınları: İstanbul.
- Bilici, M. (2009). "İslam'ın Bronzlaşan Yüzü: Caprice Hotel Örnek Olayı", GÖLE, Nilüfer; İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri: Bir Atölye Çalışması, Metis Yayınları: İstanbul.
- Bora, T. (1997), "Muhafazakârlığın Değişimi ve Türk Muhafazakârlığında Bazı Yol İzleri", Toplum ve Bilim, s. 74.
- Bora, T.,Onaran, B. (2003). "Nostalji ve Muhafazakârlık 'Mazi Cenneti'", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Muhafazakârlık, Cilt 5, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Bora, T. (2008). Türk Sağının Üç Hali, Birikim Yayınları: İstanbul.
- Çayır, K. (2009). "İslamcı Bir Sivil Toplum Örgütü: Gökkuşuğu İstanbul Kadın Platformu", İslamın Yeni Kamusal Yüzleri: Bir Atölye Çalışması, Metis Yayınları: İstanbul.
- Çınar, M. (2003). "Dergâh Dergisi", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Muhafazakârlık, Cilt 5, edt. Ahmet Çiğdem,İletişim Yayınları: İstanbul.
- Erjem, Y. (2008). "Nilüfer Göle", Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler), Cilt: 2, der. M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınları: Ankara.
- Göle, N. (2001). Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme, Metis Yayınları: İstanbul.
- Göle, N. (2002). Melez Desenler: İslâm ve Modernlik Üzerine, Metis Yayınları: İstanbul.
- Göle, N. (2003). Nilüfer Göle ile Toplumun Merkezine Yolculuk, haz. Zafer Özcan, Ufuk Kitapları: İstanbul.
- Göle, N. (2004). "Batı Dışı Modernlik: Kavram Üzerine", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt: 3, edt. Uğur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Göle, N. (2007). "80 Sonrası Politik Kültür", Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme, edt. Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Aktüel Yayınları: İstanbul.
- Göle, N. (2009). "Giriş", İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri: Bir Atölye Çalışması, Metis Yayınları: İstanbul.
- İnsel, A. (1995). Türkiye Toplumunun Bunalımı, Birikim Yayınları: İstanbul.

- İrem, N. (1997). “Kemalist Modernizm ve Türk Gelenekçi-Muhafazakârlığın Kökenleri”, Toplum ve Bilim, s. 74, ss. 52-101.
- İrem, N. (1999). “Muhafazakâr Modernlik, Diğer Batı ve Türkiye'de Bergsonculuk”, Toplum ve Bilim, s. 82, ss. 141-179.
- Karadeniz, S. (2002). “Kemalist Modernleşme Sürecinde Türk Muhafazakârlığı ve Günümüze Yansımalar”, Tezkire Dergisi, Yıl: 11, s. 27-28, ss. 88-100.
- Kongar, E. (1979). Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği, Bilgi Yayınevi: Ankara.
- Mollaer, F. (2009). Muhafzakârlığın İki Yüzü, Dergâh Yayınları: İstanbul.
- Ortaylı, İ (2011). Gelenekten Geleceğe, Timaş Yayınları: İstanbul.
- Öğün, S. S. (1997), Politik Kültür Yazılar, Asa Yayınları: Bursa.
- Safa, P.(1956). “Eski Yeni Kavgası”, Türk Düşüncesi, s.31.
- Safa, P. (1995), Türk İnkilâplarına Bakışlar, Ötüken Yayınları: İstanbul.
- Safi, İ. (2007). Türkiye'de Muhafazakâr Siyaset ve Yeni Arayışlar, Lotus Yayınevi: Ankara.
- Sallan, S. (1994). “İslamcı İdeolojide Kadına Yönelik Politik Söylemin Yeniden Kurulması: 'Kadın ve Aile' ve 'Mektup' Dergileri Üzerine Bir İnceleme”, Dünya'da ve Türkiye' de Güncel Sosyolojik Gelişmeler, Sosyoloji Derneği Yayınları 3: Ankara.
- Suman, D. (2009). Feminizm, İslam ve Kamusal Alan”, İslamın Yeni Kamusal Yüzleri: Bir Atölye Çalışması, Metis Yayınları: İstanbul.
- Tekeli, Ş. (1995). “1980' ler Türkiye'sinde Kadınlar”, 1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar, Yay. Haz. Şirin Tekeli, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Tezel, Y. S. (2003). “Tanzimat Sonrası İmparatorluk ve Cumhuriyet Türkiyesi'nde 'Muhafazakârlık' Sorunsalı”, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 5,edt. Ahmet Çiğdem, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Ülken, H. Z. (1992, 2001). Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken Yayınları: İstanbul.
- Yıldırım, E. (2005). Hayali Modernlik : Türk Modernliğinin İcadı, İz Yayıncılık: İstanbul.
- Yılmaz, M. (2003). “Türk Düşüncesi Dergisi”, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Muhafazakârlık, Cilt 5, edt. Ahmet Çiğdem,İletişim Yayınları: İstanbul.

C5 OTURUMU

GÖÇ-II:

SİĞİNMA VE BÜTÜNLEŞME

BİR UYDU KENT ÖRNEĞİ OLARAK ISPARTA'DAN SIĞINMACILIK SORUNUN GÖRÜNÜMLERİ

Özlem KAHYA¹

Songül SALLAN GÜL²

ÖZET

Özellikle 2000 sonrası dönemde Türkiye'ye yönelik sığınma hareketlerinde önemli bir artış olduğu görülmektedir. Türkiye, artık sadece yakın çevresinde meydana gelen olaylardan kaçan kişiler için değil, aynı zamanda Asya ve Afrika gibi bölgelerde meydana gelen olaylardan kaçan kişiler için de hedef ülke konumundadır. 1951 Cenevre Sözleşme'sine konulan coğrafi çekince nedeniyle sadece Avrupa ülkelerinden gelen kişilere mülteci statüsü tanıyan Türkiye, Avrupa dışından gelenleri ise, "geçici sığınmacı" adı altında misafir etmektedir. "Sığınma statüsü başvuru sahibi" ya da "geçici sığınmacı" olarak adlandırılan bu kişiler, üçüncü bir ülkeye yerleştirilene kadar İçişleri Bakanlığı tarafından belirlenen ve "uydu kent" adı verilen kentlerde serbest ikamete tabi tutulmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti her ne kadar bu kişileri geçici olarak görse de, üçüncü ülke işlemlerinin oldukça uzun sürdüğü ve sığınmacıların bekleme sürelerinin 7-8, hatta 10 yıla kadar uzadığı bilinmektedir. Isparta, sığınmacıların yerleştirildiği uydu kentlerden bir tanesidir ve 2012 yılında örnek uygulamaları ile ön plana çıkmıştır. Bu çalışmada Isparta'nın başarılı bir uydu kent olmasının nedenleri, Isparta'da sığınmacılara yönelik yapılan sosyal yardımlar, destekler ve hizmetler doğrultusunda anlaşılmaya çalışılmıştır. Sığınmacılık sürecinin temel aktörleri olan kamu bürokratlarının sığınma politikası ve uydu kent uygulamasına yönelik bakış açıları da yapılan görüşmeler sonucunda ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Sığınmacı, Mülteci, Sığınma Politikası, Uydu Kent, Isparta*

ABSTRACT

Especially in the period after 2000, asylum seeking movements towards Turkey have been increasing significantly. Turkey is a destination country not only for persons fleeing from events in the near abroad, but also for the persons fleeing as a result of events occurring in regions such as Asia and Africa. Due to geographical limitation related to 1951 Geneva Convention, Turkey only issues refugee status to the asylum seekers only from Europe. The asylum seekers from other countries are referred to as "temporary asylum seeker" and they are seen as quests. These people are called "Applicant for asylum status" or "temporary asylum seeker" and they are subjected to freely reside in the cities called "satellite city" which are determined by the Ministry of the Internal Affairs until these people are resettled in a third country. Although the State of Republic of Turkey consider them temporary, third-country operations takes quite a long time and waiting periods of asylum-seekers might be 7-8 or even 10 years. Isparta is one of the satellite cities where asylum seekers are settled and came to the fore with the model applications in 2012. In this study, the reasons why Isparta is a successful satellite city have been tried to understand in accordance with the social benefits, supports and services provided by the city for asylum seekers. Asylum policy and satellite city application from perspectives of public bureaucrats as the main actors of the process of asylum seeking has been exposed as a result of the performed interviews.

Keywords: *Asylum Seeker, Refugee, Asylum Policy, Satellite City, Isparta*

GİRİŞ

Sığınmacılık olgusu tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de, oldukça ciddi tartışmaları beraberinde getiren, toplumsal ve siyasi nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan çok boyutlu bir olgudur. Dünyada sığınmacılık tartışmaları yoğun bir biçimde İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yapılmaya başlanırken, Türkiye'nin sığınmacılık gerçeği ile karşılaşması özellikle 1980'li yılların sonlarında ve

1 Araş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ozlemkahya@sdu.edu.tr

2 Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, songulsallangul@yahoo.com

1990'lı yıllarda, çevresinde yaşanan siyasi ve toplumsal dönüşümler sonucunda olmuştur (Erder, 2007; İçduygu, 2010; Lordoğlu, 2007). Son 20 yıldır Türkiye küresel göç bağlamında önemli bir aktör haline gelmiştir. Türkiye'nin özel konumu, göç alan, göç veren ve geçiş ülkesi olması nedeniyle, jeostratejik konumundan kaynaklanır. Bir başka ifadeyle, dünyada zorunlu göçlere sebep olan olayların gittikçe artan bir biçimde devam etmesi, Türkiye'nin özellikle coğrafi konumu itibariyle ciddi bir oranda sığınmacı göçüne sahne olmasına neden olmaktadır. Son zamanlarda Irak, Afganistan, Pakistan, Hindistan, Sudan ve Somali gibi ülkelerden Avrupa Birliği ülkelerine, kısmen de ABD ve Kanada'ya gidiş yolunda, geçiş güzergâhında bulunan Türkiye'ye giriş yapmaya çalışan sığınmacıların sayısı giderek artmaktadır (Kirişçi, 2008; Baklacıoğlu, 2009; SGDD 2011).

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) 2013 yılı Temmuz ayı istatistiklerine göre, Türkiye'de 1990'lı yıllardan itibaren giderek artan sığınmacıların sayısı 36.836'ya ulaşmıştır. 2012 yılı Temmuz ayında bu rakam 29.450'dir. Görüldüğü gibi, son 1 yıl içerisinde BMMYK' ne kayıtlı olan sığınmacı ve mültecilerin sayısı 7,386 kişi artmıştır. Türkiye'de bulunan Suriyeli mülteci sayısı ise, BMMYK istatistiklerine göre 15 Ağustos 2013 tarihi itibariyle 434.576'dır. Aralık 2012 tarihinde ise Suriyeli sığınmacıların sayısı 27.625'dir (IOM, 2012). Suriyeli mültecilerin sayısı ise 8-9 aylık süreçte ise, 406.951 kişi artmıştır. Rakamların da gösterdiği gibi Türkiye'de sığınmacı ve mülteci nüfusu gözle görünür biçimde artmaktadır. Dünyada çeşitli ülkeler ve bölgelerde çatışmaların ve iç savaşların devam etmekte olduğu ve bu ülkelerin bazılarının coğrafi konum itibariyle Türkiye'ye yakın ülkeler olduğu göz önüne alındığında Türkiye'deki sığınmacı ve mülteci sayılarının daha da artabileceğini öngörmek yanlış olmayacaktır.

Türkiye, 1951 Mültecilerin Hukuki Durumlarına İlişkin Cenevre Sözleşmesi'ne taraf olan ülkelerden biridir. Bu sözleşmeye göre;

“ırkı, dini, tabiiyeti (milliyeti), belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yahut tabiiyeti olmayan ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen ya da söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen her kişiye mülteci” denir (Cenevre Sözleşmesi, Madde 1(2)).

Ancak sözleşmenin taraf devletlere coğrafi çekince koyma hakkı tanınmasından dolayı mültecinin kim olduğu Türk ulusal hukukunda farklılaşmaktadır. Evrensel nitelikteki belgelere dayanarak hazırlanan, Türkiye'nin sığınma sürecini belirleyen ilk yönetmelik 1994 tarihli İltica ve Sığınma Yönetmeliğidir. Bu yönetmeliğe göre mülteci;

“Avrupa'da meydana gelen olaylar sebebiyle ırkı, dini, tabiiyeti (milliyeti), belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yahut tabiiyeti olmayan ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen ya da söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen her kişidir” (1994 Yönetmeliği, Madde 3).

Mülteci tanımı 2013 yılı Nisan ayında çıkarılan 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nun 61. Maddesinde yeniden ele alınmıştır ve buna göre Türkiye sadece Avrupa ülkelerinde meydana gelen olaylardan dolayı kendine sığınma başvurusunda bulunanlara mülteci statüsü tanımaya devam etmiştir. Avrupa ülkeleri dışında meydana gelen olaylar nedeniyle gelen kişilere, ‘şartlı mülteci’ adı altında geçici sığınma hakkı tanınmıştır. Şartlı mültecilere üçüncü ülkeye yerleştirilene kadar Türkiye'de kalmasına izin verileceği belirtilmiştir. Hukuksal kabullerden de anlaşılacağı üzere Türkiye, Avrupa ülkeleri dışındaki ülkelere gelenleri üçüncü bir ülkeye yerleştirmek şartıyla kabul etmektedir³. 1990'lı yılların başından beri bu yöntemle sığınmacı ve mülteci göçünü yönetmeye

³ Türkiye Cenevre Sözleşmesi'ni coğrafi sınırlama ile kabul ettiği için Avrupa ülkeleri dışından gelen sığınmacıları kabul etme yükümlülüğü olmadığı düşünülebilir. Ancak sözleşmenin 33. Maddesi gereği coğrafi sınırlama koyan ülkeler de Avrupa dışından gelen sığınmacılara uluslararası koruma sağlamak zorundadır. Bu maddeye göre “Hiç bir taraf devlet, bir mülteciyi, ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir

çalışan Türkiye'nin, yeni çıkardığı kanunla da coğrafi sınırlamayı sürdürmekte kararlı olduğu görülmektedir. Türkiye, bu sorunu sığınmacılara mülteci statüsü tanıyamaması gerekçesiyle onlara "geçici sığınma hakkı" tanıyarak çözmeye çalışmaktadır. Türkiye'nin Avrupa ülkelerinden gelen sığınmacılara mülteci statüsü tanırken, Avrupa ülkeleri dışındaki ülkelerden gelenlere sığınmacı statüsü bile tanınamaması, temel bir insan hakkı olarak sığınma hakkının "hangi insan"lar için olduğu tartışmasını beraberinde getirmektedir. Türkiye'nin bu tavrının hak eksenli olmaktan oldukça uzak olduğu görülmektedir. Sonuç olarak, içinde bulunduğu tarihsel-coğrafi ve ekonomik koşullarda ısrar eden Türkiye, mülteci statüsü verme noktasında "Avrupa kökenli olma" faktöründen hareket etmektedir.

Türkiye'de sığınmacılar, İçişleri Bakanlığı'nın belirlediği 51 farklı ilde geçici ikamet ettirilmekte, İçişleri Bakanlığı ve BMMYK Türkiye Temsilciliği'nin, kendileri için yürüttüğü statü belirleme süreci tamamlanana kadar bu 51 ilde (uydu kentte) yaşamaları istenmektedir (SGDD, 2011). Isparta da bu 51 uydu kentten biridir ve 2012 yılında başarılı uygulamalarıyla örnek bir model olarak öne çıkmıştır⁴. Isparta İli Emniyet Müdürlüğü Yabancılar Şubesi'nden alınan bilgiye göre Isparta'da yaşamasına izin verilen sığınmacı sayısı 1500'dür. Bunlardan 900'ü Isparta'da yaşarken, 600 tanesi Isparta dışında bir yerlerde yaşamlarını sürdürmektedir.

ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMAÇLARI

Bu çalışmanın konusu Türkiye sığınmacılık olgusunu Isparta örneğinde ele almak ve bürokrasinin konuyu rasyonelleştirme söylemleri bağlamında tartışmaktır. Mültecilerle ilgili iki evrensel belge olan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (1948) ve Mültecilerin Hukuki Durumlarına İlişkin Cenevre Sözleşmesi (1951) İkinci Dünya Savaşı sonrası imzalanmış ve ülkeleri bağlayıcı hukuksal dayanaklar olmuştur. Ayrıca, bu dönemde sığınmacılığın sadece Avrupa ülkelerinde meydana gelen olaylarla sınırlanamayacak kadar küresel olduğu gerçeğiyle karşılaşmış, Cenevre Sözleşme'sinde yer alan coğrafi çekincenin kaldırılması için bu sözleşmeye ek olarak 1967 Protokolü imzalanmıştır⁵. Kısacası, iki büyük dünya savaşının ortaya çıkardığı kitlesel nüfus hareketleri sonrasında sığınmacılık, devletlerarasında karşılıklı anlaşmalarla çözülebilecek bir olgu olarak tanımlanmış ve temel bir insan hakkı⁶ olarak kabul edilerek Weberyen bakış açısıyla yasal-hukuksal bir perspektiften rasyonelleştirilmiştir.

1960'larda Afrika'da beyaz kolonilerle göçmenler arasında çıkan ve gittikçe artan gerginlikler, 1970 ve 1980'lerde Latin Amerika'da askeri düzeni destekleyen ABD'ye olan direnç ve Orta Doğu ve Asya'da uzun süren politik ve etnik çatışmaların hepsi büyük sığınmacı akımlarına yol açmıştır. 1990'da çoğu Avrupa ülkesi, sivil savaş ya da Sovyetlerin çöküşünden kaçan Afganlar ile İran ve Pakistan'da uygulanan "İslam Dayanışması"ndan kaçan 6,3 milyon sığınmacıya/mülteciye kapılarını açmıştır (Castles, 2003: 179). Görüldüğü gibi, sığınmacılık hareketleri 1990'lara kadar olan zamanda

sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi fikirleri dolayısıyla hayatı ya da özgürlüğü tehdit altında olacak ülkelerin sınırlarına, her ne şekilde olursa olsun geri göndermeyecek veya iade etmeyecektir".

⁴ Isparta'nın BMMYK tarafından iltica ve sığınmacılık konusunda en güvenli ve iyi uygulama pilot ili seçildiğine dair gazete haberi için bakınız; http://www.bomba32.com/haber_detay.asp?haberID=10635 (11.07.2012).

⁵ 1967 Protokolüne göre taraf devletler mülteci tanımlamasında yer alan "1 Ocak 1951'den önce ve/veya Avrupa'da meydana gelen olaylar" ibaresinde yer alan gerekçelerden istediğini kaldırabilecektir (Madde 1). Zaman sınırlamasını tüm ülkeler kaldırmışken, coğrafi sınırlamayı Türkiye'nin de içinde olduğu üç ülke sürdürmektedir.

⁶ İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi Madde 14, "Herkesin zulüm karşısında başka ülkelere sığınma ve sığınma olanaklarından yararlanma hakkı vardır". 1951 Cenevre Sözleşmesi'nin giriş kısmında da sözleşmeye İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin temel alındığının ve sığınma hakkının insanların ana hürriyetlerinden ve insan haklarından olduğunun, tüm insanların fark gözetmeksizin bu haktan faydalanmaları gerektiğinin bilgisi yer almaktadır.

da meydana gelmiş ve imzalanan yasal-hukuksal belgelere uygun olarak, sığınmacıların uluslararası korumadan faydalanması sağlanmıştır. Sonuç olarak, evrensel bir olgu olarak tanımlanmasının üstünden yaklaşık 40 yıl geçen sığınmacılık Weberyen anlamda hukuksal-yasal bir süreç olarak rasyonelleştirilmeye devam etmiştir.

2000’li yıllara gelindiğinde ise uluslararası göçün her türü daha çok güvenlik söylemleri ile ele alınır olmuştur. Bu dönemde hızla artan ve küreselleşen göçler, göçün yasadışılaştırılması yoluyla çağın güvenlik sorunu olarak görülmeye başlanmıştır (Özgür, 2012; Kaya, 2006). Uluslararası göçün bir unsuru olarak sığınmacı hareketleri de dönemin güvenlikçi havasından oldukça etkilenmiştir. Soğuk savaşın sona ermesi, özellikle Batı ve Kuzey ülkelerine iltica akınlarının yoğunlaşması ve mülteci nüfusun beraberinde getirdiği insani sorunlar ve ekonomik faturaları nedeniyle ülkeler, sınırlarındaki duvarları yükseltmeye başlamışlardır. Özellikle, AB ülkeleri son on yıldır gelişen süreçte, ABD ise 11 Eylül sonrası güvenlik ve ülke içi nedenler gerekçesiyle mülteci korumasında daha az duyarlı tavırlar sergilemeye başlamışlardır (Faist 2007; Kılıç, 2010; Castles ve Miller, 2007; Gibney 2013). 1990’lı yıllara kadar hak olarak tanımlanan sığınma hakkı 10 yıllık süreç içerisinde oldukça farklılaşan bir perspektiften ele alınmaya başlamış ve taraf devletler “taraf devlet” olmaktan vazgeçip “ulus devlet” olma yönünde tavır almışlardır. Sonuç olarak sığınmacılık 2000’li yıllardan günümüze Weberyen anlamda milliyetçi bir perspektiften değerlendirilen ve daha çok geleneksel olarak rasyonelleştirilen bir süreç haline gelmeye başlamıştır. Yasal-hukuksal rasyonelleştirme süreçleri temel alınsa da, devletler için sığınmacılara yönelik “insan” olma ve hak odaklı bir bakışın yerini, ekonomik külfet olarak gören bir bakış almıştır. Oysa İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nde de yer aldığı gibi, sığınma hakkı temel bir insan hakkıdır. Yani her sığınan sığındığı ülkede, o ülkenin sunabileceği olanaklar çerçevesinde, insanca yaşama hakkına, barınma, beslenme ve güvenlik hakkına sahiptir. Hiçbir birey, tam da arzu ettiği gibi bir ortamda yaşama olanağına sahip olmayabilir ancak toplumsal ortamın hem yerel halk için hem de yeni gelenler açısından yaşanır, uyumlu ve dengeli kılınabilmesi de devletin ve tüm katkı verenlerin sorumluluğundadır. Sonuç olarak, ortak yaşam ve uyum için gerekenlerin düşünülmesi ve yapılması kamu ve sivil otoritelere düşen bir görev olmalıdır (SGDD, 2011).

Bu çalışmanın konusu, bir uydu kent olarak Isparta’da sığınmacılık sorununun kamu otoriteleri tarafından nasıl rasyonelleştirildiğidir. Siyasal otoritenin meşru gücü devletin kararları ve bunları uygulayanların eylem ve görüşleri aynı zamanda meşruiyetinin de kaynağıdır. Çünkü meşrulaştırma, iktidarın yalnızca kurumsallaştığı bir süreci değil, aynı zamanda ve daha önemli olarak ona atfedilmiş ahlaki bir temeli de beraberinde getirir ve bu temelde meşruiyet, geleneksel, karizmatik ya da hukuksal-rasyonel temeller üzerine kurulu bir güç tarafından iddia edilebilir (Marshall, 1999: 495–496). Siyasal otoritenin biçimine göre, yöneticilere geleneklerle, duygusal nitelikli bir inançla ya da değer bakımından ussal olan bir inançla yasallık kazandırabilir (Ritzer 1975; Kalberg, 1980; Weber, 2011). Nasıl ki, geleneksel egemenlikte geleneklerle belirlenmiş yükümlülükler hep yapılan ya da söylenen şeyler esas alınır (Fleury, 2009: 93), karizmatik egemenlikte, kendisine uyulan kişinin büyüleyimin geçerlik ölçüsüyle sınırlıdır (Weber, 2011: 326). Yasal egemenlik durumunda ise, uyulması gereken şey yasalarla konulmuş ve kişisel nitelikte olmayan bir düzendir. Bu egemenlik kendi çerçevesi içindeki görev yerlerinin erkini, buyrukların resmen yasal sayılması nedeniyle ve ancak o görev yerinin yetkisi ile sınırlı olmak üzere uygulayan bireylere de geçer (Weber, 2011: 326). Rasyonel (veya rasyonel yasal, hatta bürokratik yasal) egemenlik, kuralların yasallığına ve bu kuralları uygulayanların sıfatlarına inanç üzerine temellenir. Rasyonel bir yasal sistemin uygulanmasının temelini atan bürokrasidir. Bu çalışmanın amacı da bürokrasiyi bir uydu kent olan Isparta örneğinde ele almaktır. Bu bağlamda örnek uygulamaları ile ön plana çıkan Isparta’da yaşayan sığınmacılara sağlanan olanakların, uygulamaların ve politikaların neler olduğu ve sürecin Weberyen anlamda nasıl rasyonelleştirildiği tartışılmıştır.

Isparta bürokrasisinden sığınmacılarla beraber çalışan; Valilik-Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı, İl Emniyet Müdürlüğü-Yabancılar Şubesi, İl Milli Eğitim Müdürlüğü-Halk Eğitim Merkezi, İl Müftülüğü ile görüşmeler yapılmış, kamu bürokratlarının sığınma sistemine ve uydu kent uygulamasına yönelik bakış açıları ve sığınmacılıkla ilgili açıklamalarını rasyonelleştirme biçimleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Özellikle bürokrasinin sığınmacılık sürecine, Türkiye’nin sığınma politikasına ve uydu kent uygulamasına, sığınmacılara yönelik verilen yardım, destek ve hizmetlere

ilişkin bakış açıları Weberyen anlamda değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, sığınmacılığa ilişkin Isparta özelinde oluşturulan düzenin meşruiyetine olan inancın hangi kavramlara referans verilerek rasyonelleştirildiği anlaşılmaya çalışılmıştır.

Sığınmacılarla ilgili literatür incelendiğinde daha çok sosyal dayanışma, sosyal bütünleşme, sosyal haklardan yararlanma, sosyal yardımlar, sığınmacıların sosyo-demografik ve kültürel özellikleri, buldukları ülkede yaşadıkları sorunlar gibi konulara odaklanıldığı görülmektedir (Gedik, 2009; Taşdelen, 2011; Buz, 2002)⁷. Sığınmacı ve mültecilerin perspektifinden yapılan bu çalışmalar şüphesiz ki onların Türkiye’de daha iyi bir yaşam sürebilmeleri için üretilebilecek politikalar açısından oldukça önemlidir. Ancak üçüncü bir ülkeye yerleştirme sürecinde doğrudan ya da dolaylı olarak sorumluluk üstlenen kamu kurum ve kuruluşlarının Türkiye’nin sığınma politikasına, yerleştirme sürecine ve bu süreç içerisinde kendilerine düşen sorumluluklara ilişkin düşüncelerinin ortaya konması sığınmacı ve mülteciler için daha yararlı ve kapsamlı politikalar üretilebilmesi açısından gereklidir. Çünkü kamu bürokratlarının konuya ilişkin bakış açılarının ortaya konması sorunun toplumsal boyutlarını da içeren çözümlere ulaşılabilmesini sağlayacaktır. Bu çalışma bu gerekliliği gidermesi açısından önem taşımaktadır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmanın evrenini Isparta’da sığınmacılarla doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilenen tüm kamu kurum ve kuruluşları oluşturmaktadır. Bu bağlamda araştırmanın evreni olarak 9 kurum belirlenmiş ve araştırmanın başında bu 9 kurumun tümünün sığınmacılarla ilgilenen yetkilileri ile görüşülmesi planlanmıştır. Bu kurumlar şunlardır: Isparta Emniyet Müdürlüğü Yabancılar Şubesi, Isparta Valiliği, Isparta İli Milli Eğitim Müdürlüğü, Isparta Belediyesi, Isparta İli Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı, Isparta İli Halk Eğitim Merkezi, Isparta İli Aile ve Sosyal Politikalar Müdürlüğü, Isparta İli Müftülüğü ve Isparta Barosu. Araştırma bu kurumlardan 6 tanesi ile görüşülerek tamamlanmıştır. Görüşülen yetkili kişiler: Isparta İl Emniyet Müdürlüğü Yabancılar Şubesi Müdürü, Isparta İl Milli Eğitim Müdürlüğü Müdür Yardımcılarından biri, Isparta İli Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı Müdürü, Isparta İli Halk Eğitim Merkezi Müdür Yardımcılarından biri, Isparta İli Aile ve Sosyal Politikalar Müdürlüğü Müdür Yardımcılarından biri, Isparta İli Müftülüğü Müftüsü’dür⁸. Isparta Valiliği, Isparta Barosu ve Isparta Belediyesi ile konunun muhataplarına ulaşamaması nedeniyle görüşülemedi. Bu kurumlardan sığınmacılara ilişkin konularla doğrudan ilgilenen ve en çok sorumluluğa sahip olanlar Emniyet Müdürlüğü Yabancılar Şubesi ve Valiliğe bağlı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfıdır. Diğer kurumlar sığınmacılar kendilerine başvurduğu takdirde onlarla dolaylı yollardan muhatap olan kurumlardır. Araştırmada veri toplama tekniği olarak derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşme formu 3 kategori altında toplam 17 açık uçlu sorudan oluşmuştur. Çalışmanın saha araştırması 22 Temmuz–2 Ağustos 2013 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Görüşme verileri kategorik içerik analizi tekniğiyle değerlendirilmiştir.

ISPARTA BÜROKRASİNDE SIĞINMACILARA YÖNELİK HİZMET ÜRETEK KURUMLAR VE ÇALIŞMALARI

İl bürokrasisinde sığınmacılarla ilgili yasal işlemlerin büyük çoğunluğu İl Emniyet Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilmektedir. Isparta İl Emniyet Müdürlüğü Yabancılar Şubesi sığınmacılarla doğrudan ilgilenen birinci kurumdur. Yetkili kişinin verdiği bilgilere göre, Yabancılar Şubesi sığınmacıların İçişleri Bakanlığı tarafından uydu kent olan Isparta’ya gönderilmesinden sonraki kayıt

⁷Gedik (2009) çalışmasında Somalili mültecilerin sosyo-demografik ve kültürel özelliklerini ve Somali’deki ve Türkiye’deki dinsel yaşamlarını ele almaktadır. Taşdelen (2011)’in çalışması İzmir’de yasa dışı olarak bulunan, aslında sığınmacı/mülteci konumunda olan ancak hukuksal mevzuattaki boşluktan ve sığınmacılara yönelik kısıtlayıcı hukuksal yaptırımlardan dolayı kaçak göçmen statüsüne düşen sığınmacıların her türlü haktan ve insani yaşam koşullarından mahrum kalmalarına neden olduğu üzerinedir. Daha genel bir bakış açısıyla hazırlanmış olan Buz (2002)’un çalışmasında ise Türkiye’nin sığınma politikası ve sığınma politikası çerçevesinde üçüncü bir ülkeye yerleştirme prosedürü, sığınmacıların bu süreçte yaşadıkları sorunlar çerçevesinde ele alınmaktadır.

⁸Çalışmamıza zaman ayıran ve destek veren tüm kamu bürokratlarına teşekkür ederiz.

işlemleri ve Isparta’da güvenliklerinin sağlanması ile ilgilenmektedir. Sığınmacıların BMMYK ile olan görüşmeleri için izin verme işlemleri de bu kurum tarafından yapılmaktadır. Bunların dışında kurum yetkilisi maddi sıkıntılardan dolayı da sığınmacıların kendilerine başvurduklarını ifade etmekte ve şöyle demektedir;

“Kimi gelip maddi sıkıntılarından dert yaniyor. Böyle durumlarda biz devreye giriyoruz. Bize iş bul diyorlar. Biz de çevremizde işveren varsa yardım ediyoruz. Çocuk bakıcılığı falan yapıyorlar, tarlada çalışıyorlar”.

Sığınmacılarla ilgili ikinci kurum, sığınmacıların maddi ihtiyaçlarının karşılanmasında etkin olan Valiliğe bağlı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı’dır. Çalışma kapsamında vakıf müdürü ile görüşülmüştür. Özellikle Emniyetin, Yabancılar Şubesinin sığınmacılara yönelik doğrudan ödenekleri olmadığı için sığınmacıların temel ihtiyaçları, özellikle gıda ve sağlık ihtiyaçları vakıf tarafından karşılanmaktadır. SYDV müdürü, gıda ve barınma ihtiyaçlarının yanında en çok sığınmacıların sağlık giderlerinin karşılanmasına yardımcı olmaya çalıştıklarını ifade etmiş ve şöyle açıklamıştır;

“Hemen hemen tüm sığınmacılara iki öğün yetecek kadar günde bir kere yemek veriyoruz... Genelde sağlık problemleri yüzünden geliyorlar. Uygun görülmesi halinde yardım ediyoruz. Bir sığınmacının ilaç masraflarının %80’ini karşılıyoruz. Reçete durumuna göre hastane masraflarını 400 TL’ye kadar karşılıyoruz... Hayırsever vatandaşlar da yardım ediyor sığınmacılara. Bizden ev eşyası ve kıyafet isteyenler oluyor ama bunları daha çok vatandaşlardan karşılıyorlar... Geçen senelerde kira yardımı yapılıyordu, kalktı, artık barınma yardımı yok. Eğer onlara bu kadar ödenek ayırırsak, kendi vatandaşımıza yardım edemiyoruz. Yani imkânlarımız doğrultusunda yardımcı olmaya çalışıyoruz ama onların tüm ihtiyaçlarını karşılayacak bir bütçeye sahip değiliz. Ciddi bir sıkıntı var”.

Sığınmacılara yönelik hizmetler sunan üçüncü kurum, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Isparta İl Müdürlüğüdür. Kurum yetkilisi ilde gönüllü olarak çalışmalar yürüten bir sivil toplum kuruluşu olan “Sığınmacı ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği” tarafından yönlendirilen sığınmacılarla ilgilendiklerini belirtmiştir. Kurum tarafından sığınmacılara rehberlik ve psikolojik danışmanlık, göçten sonraki yaşam kalitesini artırma, herhangi bir psikiyatrik durumun gelişip gelişmediğini gözlemlenme, bu noktada hastaneye yönlendirme gibi destekler verilmektedir. Bunun dışında kurumun yetiştirme yurdu müdürlüğü tarafından sığınmacı çocukların barınma ve bakım ihtiyaçları karşılanmaktadır. Kurum tarafından sığınmacılara verilen üçüncü hizmet ise sosyal yardımlardır. Bu kapsamdaki hizmetleri kurum bürokrati şöyle ifade etmiştir:

“Bu kişiler sığınmacı statüsü aldıktan sonra ve buraya geldikten sonra bir kimlik numarası alıyorlar. O numarayı aldıktan sonra bir Türk vatandaşı gibi, bizim sosyal yardımlarımıza başvurabiliyorlar. Bunlar özürü evde bakım ücreti de olabilir, aileye nakdi yardım da olabilir. Kurum olarak bu destekleri de veriyoruz”.

Sığınmacılarla ilgili hizmet vermekle beraber, doğrudan ilgisi olmayan ama sosyal yardım sağlayan bir başka kamu kurumu Isparta İl Müftülüğüdür. Yetkili kişiden alınan bilgiye göre müftülüğe gelen sığınmacılar dinsel ihtiyaçlardan çok maddi talepte bulunmak için kuruma başvurmaktadır. Sığınmacılara Diyanet İşleri Vakfı aracılığıyla yardım yapılmak ve ihtiyaçları karşılanmaktadır. Bu durumu yetkili şöyle anlatmıştır;

“Talep edilen yardımların hepsini karşılamamız mümkün değil. Bazen 30–40 tane kadın sığınmacı gelip kuyruğa giriyorlar. Bizim vakfımızın da imkânları sınırlıdır. Sığınmacılar da bir hayır yapılabilir mi düşüncesiyle müftülük ismini duyunca geliyorlar. Bizim kurum olarak mültecilere yönelik herhangi bir yönetmeliğimiz falan yok. Hayır sahibi vatandaş der ki, benim şu kadar sadakam var, zekatım var, fitrem var, onlara verilsin; biz onlara aracılık yapıyoruz. Yoksa onlar için özel bir yardım kaynağımız yok.”

Sığınmacıların, özellikle çocuklarına yönelik hizmet sunan kamu kuruluşu Isparta İl Milli Eğitim Müdürlüğüdür. Kurum yetkilisinden alınan bilgiye göre Isparta’da eğitim gören ilkökul ve ortaokul çağındaki sığınmacı çocuklara eğitim hizmeti verilmektedir. Sığınmacı çocukların liseye gitmeleri konusunda herhangi bir engel olmamakla beraber, henüz Isparta’da lise öğrenimi gören sığınmacı yoktur. Yine bu kapsamda Isparta Halk Eğitim Merkezi sığınmacılarla doğrudan ilgilenmeyen bir diğer eğitim kurumudur. Sığınmacıların genellikle Türkçe konuşmayı ve yazmayı öğrenmek amacıyla

kuruma başvuruları dahilinde hizmet verilmektedir. Başvuran sığınmacılara yaş gruplarına göre Türk vatandaşlarından ayrı sınıflarda ücretsiz eğitim verilmektedir. Yetkili konuyu şöyle açıklamıştır;

“İki grup var. Bir kısmı bize sıfırdan Türkçe öğrenmek için başvuruyor. Onlara ayrıca Türkçe öğrenme kursu açıyoruz, yaş gruplarına göre ayırıp. Bazıları 2-3 yıl önce gelmiş, pratik bilgi var, az çok Türkçe biliyorlar. Bunlara da okuma yazma öğretiyoruz”.

Sığınmacılar burada aldıkları 4-5 aylık eğitimden sonra derinlerini anlatacak kadar Türkçe öğrenebilmektedirler. Türkçe öğrenmek dışında meslek öğrenmek için başvuran sığınmacılar da Halk Eğitim Merkezi'nden hizmet alabilmektedirler.

HANGİ SİĞINMACILARIN ÖNCELİKLİ OLMASI GEREKTİĞİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLER

Kamu bürokratlarının Türkiye'nin sığınma politikasına ve sığınmacılara yönelik yardımlar konularındaki açıklama modelleri bir kamu yetkilisi hariç, tümü Weberyen anlamda tümü rasyonel, yasal dayanaklarla ifade edilmiştir. Türkiye'nin BM'e üye olması, BM ile yapılmış olan sözleşmelerin dayanaklarının yanında, olgusal düzeyde bilimsel açıklamalarla konu değerlendirilmiştir. Özellikle Türkiye'nin coğrafi konumu nedeniyle göç alması ve tarihsel özgün durumla konu açıklanmıştır. Ancak görüşülen kamu bürokratlarından sadece biri, işi gereği emniyet yetkilisi, 1951 Cenevre Sözleşmesine referans vermiştir. Diğerleri ise, “devletimiz ya da iktidar bilir, yaptığı doğrudur” türü genel bürokratik açıklamalarla kendi görüşlerini ifade etmekten kaçınmışlardır. Benzer biçimde görüşülen kurumlara Türkiye'nin sığınmacı kabul etmesinin uygun olup olmadığı sorulduğunda tüm kurumlar, Türkiye'nin sığınmacı kabul etmesi gerektiği yönündeki genel politik eğilimleri, siyasi iktidarın açıklama modelleri doğrultusunda rasyonelize etmişlerdir. Açıklamalardan bazıları şöyledir;

“Günümüzde her ülke BM çatısı altında olsun ya da başka bir kuruluş çatısı altında olsun bulunmaktadır. Böyle de olmalı. Devletler birbirlerinin derinlerine çare olmalı. Yani Türkiye'nin kabul etmesinde bir sakınca görmüyorum. Eğer biz bunları yaşasak, yarın bir gün bizim de başımıza gelebilir”.

“Coğrafi konumu nedeniyle kabul etmeli. Kabul etmese de zaten her gün görüyoruz haberlerde, mülteci gemisi batıyor Ege'de, Doğu'da sınır geçmeye çalışıyorlar, ölüyorlar vs. Zaten biz bu noktada açık durumdayız yani. Bu nedenle almak zorundayız”.

“Siyasi karar vericilerin BM ile yaptıkları bir sözleşme söz konusuysa kurallara uymak zorundadırlar tabii”.

“Sığınmacılık, tüm Avrupa'nın sorunu, sadece Türkiye'nin değil, sadece ülkemize sığınmıyor. Onlar üçüncü bir ülkeye gitmek için geliyorlar. BMYK bu insanlara ülkeler ayarlıyor. Bazıları öncelik kazanıyor. Zaten bu insanlar geçici, misafir. Bir sorun olarak görmüyorum o nedenle. Ülkesinde kötü olaylar yaşamış, mücadele etmiş, tecavüze uğramış, ailesi katledilmiş, bunlardan dolayı geliyorlar”.

Milli Eğitim ve Diyanet il temsilcisi olan bazı bürokratlar ise, milliyetçilik bağlamı ve/veya dinsel değerlerle sığınmacılık olgusunu rasyonelleştirmiş ve şöyle ifade etmişlerdir;

“Türkiye büyük bir ülke olacağını diyorsa sığınmacı kabul etmeli. Onlara sahip çıkmalı. Türkiye'ye gelenler de çoğunlukla Müslüman. Bir arada yaşama kültürüne sahip. Bir de Türkiye'nin işgücüne ihtiyacı var. İşsizlik falan var diyorlar ama ben inanmıyorum. Az çalışıp çok para kazanmak istiyorlar. Çalıştıracak adam bulamıyorsunuz. Kim yapacak bu işleri. Mecbur mülteciler yapacak.”

“Bir ülkeyi bir ev kabul edin. Evinize biri sığındı. Onu geri çevir misiniz? İnsani olarak size bir şey talep eden, size sığınmak isteyen insana kapıyı kapatamazsınız. Kapıyı kapatırsanız Allah da size kapıyı kapatır. Sizin Allah ile iletişiminizin sağlıklı olması için sizin bu tür yardıma ihtiyacı olan insanlara yardım etmeniz lazım”.

Benzer biçimde sığınmacılarla ilgili mülteci, sığınmacı, göçmen, ilticacı gibi kavramsal sorun karşısında ise, bürokratların çok da bilgi sahibi olmadıkları görülmüştür. Türkiye'nin Avrupa dışından gelenlere mülteci statüsü tanınması konusunda, Yabancılar Şubesi dışında, hükümet politikalarının doğru olduğuna yönelik değinmeler dışında bilgi sahibi olmadıkları gözlemlenmiştir. Sığınmacılara

mülteci statüsü verilmemesi gerektiğini ileri süren iki yetkili ise, Türkiye'nin coğrafi konum itibariyle çok fazla sığınmacı hareketine sahne olabileceğine dikkat çekmiş ve konuyu şöyle açıklamıştır;

“Mülteci olarak kabul etmemeli, biz zaten gelişmemiş bir ülkeyiz, kendi vatandaşımızı düşünmek zorundayız. Çevremizdeki ülkeler hep sorunlu. Böyle bir coğrafya için mülteci statüsü tanımak uygun değil. Bir de toplumsal sorunlar ortaya çıkabilir. Bakın Suriyeli mültecilerin durumuna, şiddet görüp ülkelerine geri döndüler. Çatışmalar ortaya çıkabiliyor. Türkiye mülteci statüsü hiç vermemelidir. Coğrafi olarak dünyanın göbeğinde bir ülkeyiz. Bu nedenle bu statünün verilmesi uygun değil. Ekonomik olarak sıkıntı olur, ulusal güvenliğimiz tehlikede olur. Adam ülkeye giriyor, belki de terörist, bilemiyorsun ki. Bir de nüfus patlaması olur. Türkiye’de işsizlik artar”.

Sığınmacılara yönelik kamusal yardımlarda rasyonel-yasal eşitlik ilkesini temel alan bazı yetkililer, sosyal yardım ve hizmetlerde benimsenen muhtaçlık koşuluna vurgu yapmışlardır. Bir bürokrat bunu şöyle ifade etmiştir;

“Bizim kurum olarak sorumluluğumuz muhtaç olan herkese yardım etmek ve toplumun refahını sağlamak. Kendi vatandaşlarımız, Müslüman olsun, Hıristiyan olsun hiç fark etmez. Din gözetilmiyor. Yapılan başvurulara göre sosyal inceleme uzmanlarımız inceliyor. Mevcut duruma göre karar veriliyor. Anne- çocuk olan gruplar, yalnız bekâr kadınlar, BMMYK’dan destek almayanlar öncelikli gruplarımız”.

Bir başka bürokrat ise şöyle açıklamıştır;

“Bana göre yardım konusunda herkese eşit yaklaşılmalı. Kim muhtaçsa, kim zayıfsa onlara yardım edilmeli. Isparta’da yardımlar konusunda herhangi bir ayrımcılık yok. Bu kişiler kesinlikle yardım edilmesi gereken kişiler. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı olarak bizim imzalamış olduğumuz bazı protokoller var. BM ile çalışan birimlerimiz o bağlamda zaten yardım etmek zorundayız. Bunlar zaten kimlik numarası kazandıktan sonra zaten bizim yükümlülüğümüz altında. Sığınmacıların hiçbir ayrımcılık yapılmaksızın sosyal anlamda hem desteklenmesi lazım hem de halkın gözündeki prestijlerinin düzeltilmesi lazım”.

Daha geleneksel rasyonel bakış açısıyla sığınmacılara yaklaşan bürokratlar ise, din ölçütünü benimsemekte ve şöyle ifade etmektedir;

“Sığınmacılara yardım edilirken herhangi bir ayrımcılık yapılmamalı ama pozitif ayrımcılık noktasında yapılmalı. Bulduğumuz bölge lokal olarak Isparta daha inanca yakın bir yer. Bu noktada bundan faydalanılabilir. Sığınmacılar da Müslüman, bizim bunlara dini olarak da yardımcı olmayı görev edinmemiz gerekir”.

Yine başka bir kamu bürokrat ise;

“Bu insanlara yardım edilmeli. Öncelikli olarak Müslüman olanlara yapılmalı. Aslında tamamına yardım edilmeli ama bir öncelik yapılması gerekiyorsa daha kolay entegrasyon adına, Müslüman olmalı. Bu aşamada din dünyadan bakıldığında görülen kültürel bir şey, benim hemşerim demek gibi bir şey. Herkesi aynı ırktan yapamazsın ama aynı dinden yaparsın. Bu önemli bir şey bence, bir fırsattır ülkemizin vizyonu açısından”, demiştir.

Başka bir bürokrat da şöyle açıklamıştır;

“İnsan olarak hepsi yardım edilmesi gereken kişiler ama tercihen bakılırsa öncelik Müslüman olmalı. Önemli olan temel şeyse aç olması, ihtiyacı olması. Aç olan insan her türlü sorunu çıkarabilir. Ne yapacak, hırsızlık yapacak, toplumun huzurunu bozacak. Bu nedenle diğerlerine de yardım edilmeli. Bunlar yoksa sosyal düzeni bozarlar. Ama öncelik Müslüman olmasındadır. Yoksa her insanın yardıma ihtiyacı vardır”.

Sığınmacılara ve Sorunlarına Karşı Bürokrasinin Duyarlılığı

Bürokratların Isparta’daki sığınmacıların yaşam koşullarına ilişkin bilgi düzeyleri ve sığınmacılara bakışlarına bakıldığında, genellikle sığınmacıların Isparta’daki yaşam koşulları ve sorunları karşısında duyarlılık düzeyleri kendi kurumları dolayısıyla olmakta, ilde yaşayan vatandaşlar olarak ise, gündelik deneyimleri belirleyici olmaktadır. Sığınmacılar, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de ve Isparta’da da

sağlık, eğitim, çalışma ve uygun barınma hizmetlerinden yararlanmada ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmakta, sosyal içerme sorunları yaşamaktadır⁹. Görüşülen bürokratlardan üç tanesi sığınmacıların Isparta'da barınma sorununun en önemli sorun olduğunu dile getirmiştir. Isparta basınında ve yapılan proje çalışmalarında sıklıkla gündeme gelen konu, sığınmacıların barınma sorununun tam olarak çözülememiş olmasıdır¹⁰. Yaşanan sorunun temelinde sığınmacıların ekonomik yoksunluklarının yanında yerli halkın sığınmacılara ev vermek istememesi ve ev sahiplerinin sığınmacılara ve yaşam tarzlarına yabancı olmaları yatmaktadır¹¹. Sığınmacıların genelde kalabalık gruplar halinde yaşamaları, eve çok gelen giden olması ve evde çok gürültü yapmaları gibi nedenler bürokratlar tarafından görüşmelerde sıklıkla dile getirilmiştir. Örneğin bir bürokrat bu durumu şöyle açıklamıştır;

“Evden çıkmak zorunda bırakılan Etiyopyalı bir sığınmacı ailenin ev sahibi ile görüştüm. Ev sahibi onların çok pis olduğunu, bu nedenle çıkardığını söylemişti. Çok gürültü yaptıkları, eve çok gelen giden olduğu noktasında söylemleri var. Toplu yaşıyorlar çünkü tek başlarına kirayı karşılama şansları yok. SYDV'nin ayarlamış olduğu pansiyonun da koşulları çok iyi değil”.

Ayrıca bürokratlar sığınmacıların geçim sıkıntılarına ve çalışma koşullarına dikkat çekmişlerdir. Bir yetkili konunun önemini şöyle ifade etmiştir;

“Ekonomik sıkıntılar en önemli sıkıntıları. Çalışmak isterlerse çalışma izinleri yok ama kaçak işçi gibi çalıştırılıyorlar düşük ücretlere. Bu insanları ucuz işgücü gibi kullanıyorlar”.

Her ne kadar sosyal yardım alanında sığınmacılara hizmet sağlayan kuruluşlar olsa da, bürokratların çoğu, sosyal yardımlara erişimde de önemli sorunların yaşandığını belirtmişlerdir. Ayrıca Isparta'da sığınmacıların yaşamlarını zorlaştıran bir başka etken yerli halkın olumsuz tavırlarıdır. İki kurum yetkilisinin ifadelerine göre sosyal yardımlarda yaşanan sorunların temelinde vatandaş-yabancı ayrımı yatmaktadır. Vatandaşların “yabancı” olana karşı yapılan yardımlara yönelik olumsuz tavırları sığınmacıların sosyal yardımlara ulaşabilmelerinin önünde ciddi bir engel oluşturmaktadır. Bu konu iki bürokrat tarafından şöyle ifade edilmiştir;

“Bazı vatandaşlar yardım almaları konusunda kendi ülkemizin fakirleri dururken onlara neden yardım ediliyor düşüncesiyle olumsuz tavırlar sergileyebiliyor. Bazen sığınmacılar için etkinlik düzenleniyor, o zamanlarda vatandaşlar olumsuz tepkiler veriyor”.

“Özellikle Isparta'da yerel halkta şöyle bir kanı var: Biz bunların BM'den 650 TL para aldığını biliyoruz, bunlara BM bakıyor, besliyor. Bunlar da gelip bizim kaynaklarımızdan yararlanıyor” düşüncesi var. O noktada bir destek göremiyorlar”.

Bir diğer ayırım ise sığınmacının geçindirmekle yükümlü olduğu kişi/kişilerin olup olması noktasında yapılan sosyal dışlanmalardır. Bir yetkili;

“Sığınmacılar Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı'ndan yardım alabilirler kira yardımı falan. Ona da geçen ay düzenleme yapıldı, bekârsa alamıyor, aileye alabiliyor”.

Diğer yetkili ise;

“Sığınmacıların sosyal hayatta sıkıntıları var. Özellikle Somali ve Sudanlıların sürekli aşağılanmaya maruz kaldıklarını, “Arap” diye arkalarından seslenildiğini öğreniyoruz”.

⁹Türkiye'de sığınmacıların karşılaştıkları sorunlar için bkz: Uluslararası Af Örgütü 2009 İki Arada Bir Derede: Türkiye'deki Mültecilere Koruma Sağlanmıyor, s:20-22; İnsan Hakları Araştırmaları Derneği 2012 2011 Türkiye İltica ve Sığınma Hakkı İzleme Raporu; Dünya'da sığınmacıların yaşadıkları sorunlar için bkz: UNHCR 2012 The State of the World's Refugees, In Search of Solidarity, s: 21-25 ; Mazlumder 2007 Dünya İnsan Hakları Raporu, s: 134-136.

¹⁰Mülteci-Der 2013 Mülteci Haklarının Kullanılması İçin Sivil Hareket Projesi, Isparta, <http://multecilericin.org/sehirdetay.aspx?sehir=isparta>; Mültecilerin barınma sorununa ilişkin gazete haberi için: <http://www.haber32.com.tr/haber/multecilerin-sorunu-haberi-19711h.html> (23.12.2010).

¹¹TEKİN, Mustafa, 2009, Türkiye'de Yaşayan Sığınmacı ve Mültecilerin Entegrasyonunda Yaşanan Sorunlar ve Avrupa Birliği Uygulamaları Bağlamında Çözüm Önerileri, Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Uluslararası Güvenlik Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mehmet Özcan, Ankara; KIRATLI, Tuğba, 2011, Mülteci ve Sığınmacıların Toplumsal Görünümü, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hüseyin Bal, Isparta

“Bunun dışında güvenlikle ilgili ciddi bir sıkıntı olmamakla birlikte daha önce bir kadının fuhşa zorlandığı sözleri vardı, o kadın da hemen başka bir yere nakledildi. Sığınmacılar çok açıklar böyle şeylere, özellikle de Isparta’da yaygın bir fuhuş sektörü var. Bu tehlikeye açıklar”.

Bir diğer kurum yetkilisi ise Isparta’da sığınmacıların yaşadıkları zorlukları; “Çok huzurlu olduklarını sanmıyorum. Yabancı bir ülkede, vatansızlar”, diyerek açıklamıştır.

SİĞINMACILAR VE HAKLAR SORUNU

Evrensel olarak insan hak ve özgürlüklerinin tanımlandığı ilk belge olan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin 14. Maddesine göre sığınma bir insan hakkıdır. Sığınmacıların ve mültecilerin sahip oldukları haklar ise Cenevre Sözleşmesi’yle somutlaşmıştır. Sözleşme; insanların ana hürriyetlerinden ve haklarından fark gözetmeksizin yararlanmalarını ilke edinmiş ve sözleşmenin birçok maddesinde mülteci olarak kabul edilen bir kişinin haklar konusunda içinde bulunduğu ülkenin vatandaşları ile eşit muamele göreceği belirtilmiştir¹². Bu sözleşmeye göre taraf devletler mülteci kişiye çalışma hakkı, tarım, sanayi gibi alanlarda iş yeri açma hakkı, menkul ve gayrimenkul mülkiyet edinme hakkı, buluşlar gibi sınai mülkiyet hakkı, kar amacı taşımayan dernek ve meslek sendikası kurma hakkı, sosyal yardım hakkı, konut edinme hakkı, eğitim hakkı, seyahat hakkı ve sosyal güvenlik hakkı gibi hakları tanıyacaktır. Ülkeler mültecilere bu hakları mümkün olan en iyi koşullarda sağlamakla yükümlüdürler. Ancak Türkiye’nin yakın zamanda çıkardığı Uluslararası Koruma Kanunu’nun 89. Maddesine göre sığınmacı ve mültecilerin hakları oldukça kısıtlanmıştır. Örneğin, sadece ilköğretim ve orta öğretim seviyesindeki kişilerin eğitim hakkı sağlanacaktır. Bunun dışında, ihtiyaç sahibi olan kişilerin sosyal yardımlara erişimleri sağlanabilir denmektedir. Görüldüğü gibi, sosyal yardımlara erişim bir hak olmaktan ziyade olası bir durum olarak tanımlanmaktadır. Çalışma hakkı ise, iş piyasasındaki durum ve çalışma hayatındaki gelişmeler ile istihdama ilişkin sektörel ve ekonomik şartların gerekli kıldığı hâllerde, belirli bir süre için, tarım, sanayi veya hizmet sektörleri, belirli bir meslek, iş kolu veya mülki ve coğrafi alan itibarıyla sınırlandırılabilir bir hak olarak tanımlanmaktadır. Türkiye’nin Cenevre Sözleşmesi’ne taraf ülkelerden biri olarak mülteci ve sığınmacıların haklarını oldukça sınırlı bir biçimde tanımladığı görülmektedir.

Isparta bürokrasisi sığınmacıların insan olarak haklara sahip olması ve bu hakların yasal olarak tanınması noktasında hemfikir görünmektedir. Bu durumu şöyle açıklamışlardır;

“Çalışma izni yok. Ben işveren olarak bu insanları çalıştıramıyorum, sigorta yapamıyorum. Çalışma hakkı verilmeli, bu şart. Çalışma hakkı verirseniz, birçok hakkı elde edebilir zaten. Çalışmazsa boş boş geziyor, entegre olamıyor. Çalışmak istese vatandaş tepki gösteriyor. Bu insanlar her türlü sömürüye açık hale gelmiş”.

“Hak verilmeli tabi bu insanlara, onlara gelin sadece nefes alın deme şansımız yok. Onlara bir vatandaşa olduğu gibi çalışma hakkı veremesek de belli saatler içerisinde verilebilir”.

“Sığınmacılara öncelikli olarak çalışma hakkı verilebilir. Devlet kanalıyla çalışabilecekleri iş imkanları sağlanabilir. Sonuçta onlar burada olduğu sürece bizden biri. Millettin kölesi gibi çalışmasıdır”.

Ancak bürokratların haklar alanındaki vurgularında kurumsal boyut öne çıkmaktadır. Isparta kamu kurumlarında sığınmacılara yönelik yardım, destek ve hizmetler sürecinde yaşanan bazı sorunlar söz konusudur. Bu sorunlardan ilki sığınmacıların çoğunlukla Somalice, Arapça ve Farsça dillerini bilmeleri, Türkçeyi ya yeteri kadar ya da hiç bilmemeleridir. Dil konusunda yaşanan anlaşmazlık hizmet süresini uzatmakta, kimi zamanda taleplerin anlaşılmasından dolayı herhangi bir hizmetten

¹²Örneğin madde 17 (3) : Taraf devletler ücretli bir meslekte çalışmak bakımından bütün mültecilerin haklarını, vatandaşlarına tanıdıkları çalışma haklarıyla aynı noktaya getirme konusuna sıcak bakacaklardır. Madde 14: Buluşlar, desenler, modeller, ticari markalar, ticari unvanlar gibi sınai mülkiyet haklarıyla, edebi, artistik ve ilmi çalışmalarla ilgili haklarının korunmasıyla ilgili olarak, her mülteci, sürekli ikametgahının bulunduğu ülkede, bu ülkenin kendi vatandaşlarına sağladığı korumanın aynısından yararlanacaktır. Mülteci, bir başka Taraf Devletin toprağındaiken, bu ülkede, sürekli ikametgahının bulunduğu ülkenin vatandaşlarına sağlanan korumadan yararlanacaktır.

yararlanamamalarına yol açmaktadır. Eğitimle ilgili bürokraside yer alanlar sığınmacıların özellikle dil, Türkçe sorununa dikkate çekmiş ve eğitim hakkının sağlanması gerektiğini şöyle ifade etmiştir;

“Sığınmacıların yaşadığı sıkıntıların temelinde dil sorunu geliyor. Sağlık, eğitim, barınma vb. bana göre çok sıkıntılı alanlar değil. Hizmet verirken dil sorunu yaşanıyor”

Benzer biçimde bir başka yetkili iletişim gücünü şöyle anlatmıştır;

“Kurum olarak hizmet verirken dil konusunda bir sıkıntı yaşıyoruz. İngilizce ya da Türkçe bilenlerle iletişim kurabiliyoruz ama Somalice ya da Farsça konuşanlarla tercüman aracılığıyla görüşüyoruz. Özellikle psikolojik destek verirken tercümanın cinsiyeti sorun olabiliyor. Özellikle Somali’den gelen grupta kadınlar tecavüze uğramış oluyorlar. Bu kadınlar bırakın yabancı dili kendi dillerinde bile okuma yazma bilmiyorlar. Dolayısıyla bu durumdaki kadınlarla samimi bir görüşme ortamı oluşturamıyoruz. Hem içeride bir erkek var, hem de ben tercümana soruyorum, tercüman ona soruyor, o tercümana cevap veriyor derken ortada bilgi kaybı oluyor, yani güvenli bilgi alamıyoruz”.

Milli Eğitim Müdürlüğü yetkilisi de eğitim hakkının önemini iletişim sorunu bağlamında şöyle dile getirmiştir:

“Çocuklar Türkçeyi iyi konuşuyorlar ama derslerde çok iyi değiller. Öğretmenler sınıfta kalmamaları için çaba gösteriyorlar. Sınav sistemine dayalı yetiştirildikleri için sığınmacı çocuklar bilgi eksikliğinden dolayı altlarda kalıyorlar. Bir de çocuklar okullarda dışlanmaya maruz kalıyorlar. Bu nedenle eğitim hakkı mutlaka sağlanmalı, eğitim temel haklarımızdan. Meslek öğrenmeleri için kurslara gidebilirler. Onlara iyi bir yardım yapılırsa onlar çalışmak zorunda kalmaz ve böyle eğitici kurslara katılma şansları olur... Eğitimlerine devam etmeleri için destek sağlanabilir. Özellikle bu 15-18 yaş grubu, onların bir idealleri var ülkelerindeyken, belki üniversite eğitimi almak istiyorlar. Ama ne oluyor, savaş vb derken tehdit sonrası buraya geliyorlar ve dolayısıyla her şey kalıyor. Bu noktada belki hakları geliştirilebilir”.

Bürokratlardan üç tanesi ise, sığınmacılara sağlık hakkı sağlanması gerektiğine dikkat çekmiştir;

“Sağlık hakkı konusunda desteklenebilirler. Kimi zaman hastaneye giden sığınmacılar şu gerekçe ile geri gönderiliyor: çok az kontenjan var, bu vaka acil değilse erteleyelim. Örneğin kadın hamile ise sağlık hakkını doğumda kullansın. Bu noktada eşit bir şekilde sağlık hizmeti alamayabiliyorlar... Bu insanlar ne sığınmacı ne de mülteci. Sığınma statüsü başvuru sahibi adıyla anılıyorlar. Bu nedenle mesela Genel Sağlık Sigortası’ndan yararlanamıyorlar...”.

Bazı bürokratlar ise, hakların tanınması gerektiği konusunda rasyonel ya da geleneksel kaygılarla kararsız görünmektedir. Örneğin bir bürokrat şöyle söylemektedir;

“Ne gibi haklar verilmeli, bunu bilmiyorum. Çalışma haklarının olması iyi olur ama yani tabii bizde de işsizlik var. Bizim işsizliğimiz varken ne kadar doğru olur bilmiyorum”.

Bir diğeri; “Haklar verilmeli ama biraz da hazır da değiliz, böyle şeylere. Ülke olarak durumumuz ortada, çok da hayalci şeyler söylemek istemiyorum” demektedir.

Bir başkası ise şöyle ifade belirtmiştir;

“Verilecek haklardan ziyade bu insanların resmi işlemlerinde ciddi sıkıntılar var, bunlar çözülmeli. Mülakat yapma, görüşme, yerleştirilme gibi işlemleri yabancılar şube yapıyor, yardım işlerine biz bakıyoruz. Bence ilk yapılması gereken tüm bu işlemlerin tek elde toplanması. Hangi hakların verilmesi ya da verilmemesi gerektiği konusunda yorum yapmak istemiyorum”.

Isparta’nın Uydu Kent Olmasının Bürokratlarda Yarattığı Farkındalık

Görüşmecilere Türkiye’nin sığınma politikasının temel uygulaması olan uydu kent uygulaması sorulduğunda kurumlardan sadece bir tanesinin detaylı bir bilgiye sahip olduğu, diğer kurum yetkililerinin ise ya hiç bilmediği, ya da kulaktan dolma ve önyargılı bilgiyle soruları yanıtladığı görülmüştür. Bazı açıklamalar şöyledir;

“Uydu kent uygulaması belli bir noktaya topluyorlar. Ama çözmez ki bu işi. Sığınmacıya siz hukuki tüzel kişilik vermediğiniz sürece olmaz. Bizim okulumuzdan faydalanamadığı sürece, bu ülkede çalışmadığı sürece olmaz ki. Bu adamlar yarın suça da bulaşır... İnsanlar buraya gelmiş...”.

Bir değeri;

“Bana kalırsa kamplarda yaşamaları onlar için daha iyi olur. Kamplar olmadığı için uydu kentlere ayrı bir ödenek ayrılmıyor. Kamplarda olsalardı her türlü ihtiyaçları karşılanır ve yönetimleri tek elden olur. Böylece takipleri de düzenli olarak yapılabilir. Kendilerine yönelik harcamalar da azalır. Kaynak konusunda hem onlar açısından hem bizim açımızdan daha iyi olur diye düşünüyorum. Temel ihtiyaçlarını kendi aralarında daha kolay karşılayabilirler. İki taraflı olarak daha iyi olur”.

Görüldüğü gibi bürokratların Isparta'nın uydu kent olma farkındalığı oldukça düşük düzeydedir. Görüşülen bürokratların ancak yarısı uydu kent uygulamasının tarihçesi hakkında kısmi bilgi sahibidir. Isparta'nın uydu kent olarak seçilmesinde; eğitilmiş, yabancıya karşı ılımlı, hayırsever insanların yaşadığı düzenli, yaşanabilir, güvenli, kontrol edilebilir ve küçük bir şehir olması gibi etkenlerin belirleyici olduğu ifade edilmiştir. Bürokratların açıklamalarında; muhafazakârlık, hayırseverlik, aynı inançtan olma gibi geleneksel rasyonel etkenlerle, şehrin düzenli gelişen bir kent olması ve sığınmacıların kolay kontrol ve denetlenebilir olması gibi örgütsel öncelikleri içeren rasyonel Weberyen öğeler, çelişkili bir biçimde eklenerek açıklanmıştır. Açıklamalardan bazıları şöyledir;

“Isparta düzenli bir şehir. Burada gecekondular da yok. Örnek bir şehir. Yaşam kalitesi bakımından önde bir şehir. İnsanları da eğitilmiştir. Düzenli bir hayat sunar. İnsanları hayırseverdir. Gelen sığınmacılar da muhtaçtırlar. Daha çok yardımlardan yararlanabilecekleri bir şehir. Hem dini hem de insani açıdan ılımlı bir şehir...”.

“Isparta ekonomik koşulları için uygun ama halkı daha muhafazakâr, daha önyargılı, hemen kabul etmez. Daha küçük şehirlere göre daha rahat yaşama olanakları bulabiliyorlar Isparta'da. Tehlike daha az. Isparta bir de yaşanabilir kentler içerisinde... kent içinde sığdırılabilir diye düşünüyorum...”.

“Kontrolü diğer büyük illere göre daha kolay... Sokakta burada rahat rahat dolaşabiliyorlar, kimse bir şey demiyor. Vatandaş-mülteci arasında yok denecek kadar sıkıntı var. Isparta küçük şehir, biz burada bütün sığınmacıları tanıyoruz. Sorunlarını, özel hayatlarını biliyoruz. Müdahale etmemiz gerektiğinde kolayca kişilere ulaşıyoruz ama İstanbul'da aynı olmaz. Küçük, halk ılımlı, terör olaylar falan olmadığı için güvenli”.

SIĞINMACILARA YÖNELİK SOSYAL YARDIMLAR

Cenevre Sözleşmesi'nin 23. Maddesine göre Taraf Devletler, ülkelerinde yasal olarak ikamet eden mültecilere, sosyal yardım ve iane konularında vatandaşlarına uyguladıkları muamelenin aynısını uygulayacaklardır. Ancak Türkiye'nin mülteci ve sığınmacılara yönelik sosyal yardımlara ilişkin hukuki düzenlemelerini Cenevre Sözleşmesi'ne uygun olarak yaptığını söylemek mümkün değildir. Uluslararası Koruma Kanunu'nun 89. Maddesinde “Başvuru sahibi veya uluslararası koruma statüsü sahibi kişilerden ihtiyaç sahibi olanların, sosyal yardım ve hizmetlere erişimleri sağlanabilir” denilmiş, böylece sosyal yardım hakkı devletin bir yükümlülüğü olmaktan çıkarılarak sürecin aktörleri olan kişilerin inisiyatiflerine bırakılmıştır. Sallan Gül (2002) yoksul bir grup olmasına rağmen sığınmacıların (genel olarak tüm göçmenlerin) sosyal devletin olanaklarından yararlanamamasını 1970'lerin sonlarından itibaren hakim ekonomi politikası olan yeni sağın sosyal politikalar alanını biçimlendirilişle ilişkili olarak açıklamaktadır. Yeni sağda vatandaşlık hakkı olarak yoksulluk programlarından yararlanma anlayışı yerini, vatandaşlık sorumluluğu kavramına bırakmış, piyasa ve sivil toplum merkezli bir yaklaşım benimsenmiştir. Yeni sağın sosyal politika anlayışına göre göçmenlerin sorunları devletin sosyal sorumluluğu temelinde değil, kişisel sorumluluğu öne çıkaran aile ve geleneksel sosyal yardımlaşma ve güvenlik ağlarını canlandırmaya çalışan cemaat ilişkilerini ve dayanışma modellerini destekleyen sosyal ve kültürel politikalarla ele alınmaya çalışılmıştır. Bu amaçla aile üyeleri, komşuluk ve akrabalık ilişkileri, yakın arkadaşlar arasındaki etnik bağlar ve cemaatler temelindeki geleneksel ilişkilerin geliştirilmesi desteklenmiştir (Sallan Gül, 2002: 84–85). Sonuç olarak bu durum sığınmacı gruba yönelik yapılan sosyal yardımlarda farklı destek, uygulama ve hizmetlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Sığınmacılara yönelik kamusal yardımlarda rasyonel-yasal eşitlik ilkesini temel alan bazı yetkililer, sosyal yardım ve hizmetlerde benimsenen muhtaçlık koşuluna vurgu yapmışlardır. Bir bürokrat bunu şöyle ifade etmiştir;

“Bizim kurum olarak sorumluluğumuz muhtaç olan herkese yardım etmek ve toplumun refahını sağlamak. Kendi vatandaşlarımız, Müslüman olsun, Hıristiyan olsun hiç fark etmez. Din gözetilmiyor. Yapılan başvurulara göre sosyal inceleme uzmanlarımız inceliyor. Mevcut duruma göre karar veriliyor. Anne- çocuk olan gruplar, yalnız bekâr kadınlar, BMMYK’dan destek almayanlar öncelikli gruplarımız”.

Bir başka bürokrat ise şöyle açıklamıştır;

“Bana göre yardım konusunda herkese eşit yaklaşılmalı. Kim muhtaçsa, kim zayıfsa onlara yardım edilmeli. Isparta’da yardımlar konusunda herhangi bir ayrımcılık yok. Bu kişiler kesinlikle yardım edilmesi gereken kişiler. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı olarak bizim imzalamış olduğumuz bazı protokoller var. BM ile çalışan birimlerimiz o bağlamda zaten yardım etmek zorundayız. Bunlar zaten kimlik numarası kazandıktan sonra zaten bizim yükümlülüğümüz altında. Sığınmacıların hiçbir ayrımcılık yapılmaksızın sosyal anlamda hem desteklenmesi lazım hem de halkın gözündeki prestijlerinin düzeltilmesi lazım”.

Daha geleneksel rasyonel bakış açısıyla sığınmacılara yaklaşan bürokratlar ise, din ölçütünü benimsemekte ve şöyle ifade etmektedir;

“Sığınmacılara yardım edilirken herhangi bir ayrımcılık yapılmamalı ama pozitif ayrımcılık noktasında yapılmalı. Bulduğumuz bölge lokal olarak Isparta daha inanca yakın bir yer. Bu noktada bundan faydalanılabilir. Sığınmacılar da Müslüman, bizim bunlara dini olarak da yardımcı olmayı görev edinmemiz gerekir”.

Yine başka bir kamu bürokratına ise;

“Bu insanlara yardım edilmeli. Öncelikli olarak Müslüman olanlara yapılmalı. Aslında tamamına yardım edilmeli ama bir öncelik yapılması gerekiyorsa daha kolay entegrasyon adına, Müslüman olmalı. Bu aşamada din dünyadan bakıldığında görülen kültürel bir şey, benim hemşerim demek gibi bir şey. Herkesi aynı ırktan yapamazsın ama aynı dinden yaparsın. Bu önemli bir şey bence, bir fırsattır ülkemizin vizyonu açısından”, yardım edilmelidir.

Başka bir bürokrat da şöyle açıklamıştır;

“İnsan olarak hepsi yardım edilmesi gereken kişiler ama tercihen bakılırsa öncelik Müslüman olmalılar. Önemli olan temel şeyse aç olması, ihtiyacı olması. Aç olan insan her türlü sorunu çıkarabilir. Ne yapacak, hırsızlık yapacak, toplumun huzurunu bozacak. Bu nedenle diğerlerine de yardım edilmeli. Bunlar yoksa sosyal düzeni bozarlar. Ama öncelik Müslüman olmasındadır. Yoksa her insanın yardıma ihtiyacı vardır”.

ISPARTA’NIN BİR UYDU KENT OLARAK BAŞARILI OLMA DURUMU

Isparta bürokrasisi bir kişi hariç, kentteki çalışmaları başarılı bulmaktadır. Ancak, Isparta’nın 2012 yılında örnek bir uydu kent modeli oluşturduğuna ilişkin olarak Yabancılar Şubesi ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı yetkilileri hariç, diğer bürokratlar Isparta’nın bu özel durumundan haberdar olmadıklarını ifade etmişlerdir. Bu başarıyı ilgili bürokratlar şöyle açıklamışlardır;

“Başarılı bir kent olduğunu düşünüyorum. Çünkü Isparta’da devlet kurumları onlar için iyi hizmetler sunuyor. Vali olsun, vali yardımcıları olsun çok ilgililer...”.

Isparta Emniyet Müdürlüğü Yabancılar Şubesi yetkilisinin ifadesine göre Isparta’nın örnek bir uydu kent modeli olarak öne çıkmasında; eğitilmiş, yabancıya karşı ılımlı, hayırsever insanların yaşadığı düzenli, yaşanılabilir, güvenli, kontrol edilebilir ve küçük bir şehir olmasının yanı sıra SYDV’nin sosyal yardımlardaki başarısının önemi büyük olduğunu dile getirmiş ve şöyle açıklamıştır;

“Çoğu ilde sığınmacılar barınma ihtiyaçlarını kendileri karşılamak zorunda ama biz onlar için 2 tane pansiyon ayarladık. Yemek yardımı çoğu ilde yok. Burada 5-6 kişilik aileler için kişi başı 50 TL kira yardımı yapılıyor. Bunun dışında sağlık masraflarının, tam miktarını bilmiyorum, bir kısmını Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı ödüyor. Biz de Emniyet olarak maddi durumu kötü olanlardan ikamet harcı almıyoruz”.

Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı yetkilisi de Isparta'nın 2012 yılındaki başarısında kurum olarak sağladıkları sosyal yardımların etkili olabileceğini ifade etmiştir¹³. Ancak yetkili, kurum olarak 2013 yılı içerisinde sığınmacılara yönelik yardımları, yaşadıkları kaynak sıkıntısı dolayısıyla azaltmak zorunda kaldıklarını belirtmiştir. Yetkili, yardımların azaltılmasının nedenini Türk vatandaşlarının daha fazla sosyal yardımlara ulaşabilmesi için sığınmacılara ayrılan bütçenin azaltılması gerektiğini ifade etmiş ve milliyetçi bir açıklama getirerek şöyle açıklamıştır;

“Geçen sene biz çok fazla sosyal yardım sağlıyorduk bu kişilere. İyi bir bütçe harcamıştık ama bu yıl kaynak sıkıntımız olduğundan dolayı bu yardımlar azaltıldı. Bizim temel amacımız muhtaç vatandaşımıza yardımcı olmak. İmkânlarımız doğrultusunda diğer insanlara da yardımcı oluyoruz. Bizim sığınmacılar için ayrı bir ödeneğimiz yok. Bize ayrılan ödeneği biz ne kadar sığınmacılar için kullanırsak kendi vatandaşımız o kadar az yararlanabiliyor”.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye özellikle son on yılda önemli derecede sığınma hareketlerine sahne olan bir ülke konumundadır. 1994 yılından beri sığınmacı göçlerini “coğrafi sınırlama” gerekçesi ile yönetmeye çalışan Türkiye'nin özellikle Avrupa Birliği uyum sürecinde sığınmacılık sorunu çözümlenmesi gereken bir sorun alanı olarak karşısına çıkmaktadır. Bu bağlamda uygulayıcı olan kamu bürokratlarının Türkiye'nin sığınma politikasına ve uydu kent uygulamasına yönelik deneyim ve bakış açıları oldukça önemlidir. Isparta örneğinde olduğu gibi ya da bir model olarak sunulma olasılığında, kentin uygulama ve politikaları çerçevesinde bürokrasinin görüşü daha da önem kazanmaktadır.

Türkiye Avrupa dışındaki bölgelerden gelen sığınmacılara mülteci statüsü vermemekte ve onları üçüncü bir ülkeye mülteci olarak yerleştirene kadar İçişleri Bakanlığı tarafından belirlenen ve uydu kent adı verilen kentlere yerleştirmektedir. Genelde sığınmacılar yaşamlarını sürdürebilecek çoğu mekanizmadan yoksun bir biçimde uydu kentlerde yaşamaktadır. Bu bağlamda uydu kentlerin kamu ve yerel yönetimlerine önemli sorumluluklar düşmektedir. Dolayısıyla da kamu bürokrasisinin sığınmacılık süreci ve sürecin yönlendirilmesi hakkında yeterli bilgiye sahip olmaları gerekmektedir. Isparta 2012 yılında örnek bir uydu kent modeli olarak kent bürokrasisi tarafından tanımlanmıştır. Bu çalışma kapsamında sığınmacılarla ilgili hizmetleri sunan dokuz kamu bürokrasiyle görüşmeler yapılmıştır.

Isparta örneğinde kent bürokrasi, genel olarak yasal-hukuksal rasyonelleştirme süreçlerini söylemlerinde dile getirmiştir. Ancak bu bir insan hakları savunusu olmaktan çok, devlet politikası bağlamındaki bir benimsemedir. Özellikle milliyetçi tarihsel politikaları benimseyen kent bürokrasisi için ülke çıkarları ve sığınmacıların ucuz işgücü olma durumları milliyetçi ve gelenekselci bakışı ortaya koymuştur. Kentini ‘muhafazakâr bir kent’ olarak tanımlayan Isparta bürokrasisi için, Türkiye'ye ve Isparta'ya uluslar arası göçle gelen sığınmacılarla ilgili hak ve yardımlarda ise, dinsel kimlik ve ulusal çıkarlar insan haklarının önüne geçmiştir.

Görüşülen bürokratların büyük çoğunluğu süreçle ilgili yeterli bilgiye sahip olmamakla beraber, kentin sığınmacılara yönelik destekleri konusunda şimdiki durumunu değerlendirirken, milliyetçi ve kurumsalcı değerlendirmelerle öne çıkmıştır. Sığınmacılara bakışlarında işleriyle ilgili asgariyi yapmanın yeterli olduğunu düşünen kamu bürokratları, insan olmayı daha çok dinsel paydaşlık olarak görmekte ve sığınmacılara toplumun yardım etmesi gerektiğini düşünmektedirler. Sığınmacılara yönelik açıklamalarında daha çok kurumsal bütçe yetersizlikleri ve kamu kurumları arasındaki koordinasyonsuzluğa dikkat çeken çoğu bürokrat için, daha fazla sorumluluk almak doğru değildir. Yine “muhtaç Müslüman” sığınmacı söylemi, sığınmacılara yönelik hizmetlerin sunum ve rasyonelleştirmesinde öne çıkmaktadır. Bu söylem aynı zamanda milliyetçi bir bakışla birleşerek, gerektiğinde ulusal çıkarların korunması için sığınmacıların haklarının ikincilleşeceği yönündedir. Konuyla ilgili açıklamalarında farklılaşan kurum ise, Isparta Emniyet Müdürlüğü Yabancılar

¹³Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı tarafından sığınmacılara barınma ve gıda ihtiyaçlarının karşılanması için 2008 yılında yapılan yardımlara ilişkin gazete haberi: <http://www.haber32.com.tr/haber/ispirtada-yasayan-multeciler-haberi-3899h.html> (09. 07.2008); Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı tarafından sığınmacılara barınma ve gıda ihtiyaçlarının karşılanması için 2012 yılında aylık 50 Bin TL'lik yardım yapıldığına dair valilik açıklamasına ilişkin gazete haberi: http://www.bomba32.com/haber_detay.asp?haberID=9227 (20.04.2012).

Şubesidir. Bu birimin sığınmacılarla ilgili oynadığı olumlu rol, destek, hizmet ve yardımların ilk bakışta güvenlik nedeniyle olduğu düşünülse de, diğer kurum yetkilileriyle karşılaştırıldığında daha çok hak odaklı söylem görüşmelerde öne çıkmıştır. Bu bakış Isparta'yı diğer uydu kentlerin önüne geçirmiş ve çeşitli olanakların sığınmacılar için harekete geçirilmesini sağlamıştır. Ancak sığınmacılarla ilgili konularda başarıyı güvenlik odaklı bir kuruma bırakmak, sorgulanması gereken bir boyuttur. Çünkü böyle bir kurumun uzun vadede güvenlik odaklı çözümleri gündeme taşıma olasılığı yüksektir. Bu bağlamda 2014 Nisan ayından itibaren faaliyete geçmesi planlanan Göç İdaresi Genel Müdürlükleri yararlı olabilecek gibi görünmektedir. Özellikle il bazındaki örgütlenmeler, sığınmacıların yerel düzeyde ihtiyaçlarının karşılanması ve kurumlar arasında koordinasyonun sağlanması bakımından yararlı olacaktır. Ancak burada bürokrasinin geleneksel rasyonelleştirmelerden çok, hak odaklı bir bakışa sahip olması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- 1994 Yönetmeliği, Türkiye'ye İltica Eden Veya Başka Bir Ülkeye Gitmek İçin Türkiye'den İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar İle Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılar Ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul Ve Esaslar Hakkında Yönetmelik 1994 <http://www.hyd.org.tr/?pid=296> (Erişim Tarihi: 15. 08. 2013).
- Bmmyk, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği 2012 Yılı İstatistikleri, [http://www.unhcr.org.tr/uploads/root/snmstatistical_tables_new_format_tr\(1\).pdf](http://www.unhcr.org.tr/uploads/root/snmstatistical_tables_new_format_tr(1).pdf) (Erişim Tarihi: 15. 08. 2013).
- Bmmyk, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği 2013 Yılı Temmuz Ayı İstatistikleri, http://www.unhcr.org.tr/uploads/root/istatistik_temmuz_tr.pdf (Erişim Tarihi: 15. 08. 2013).
- Bmmyk, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği 2013 Yılı Ağustos Ayı Türkiye'deki Suriyeli Mültecilerin İstatistikleri, <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/country.php?id=224> (Erişim Tarihi: 15. 08. 2013).
- Baklacıoğlu, N. Ö.(2009). Hayır Kurumlarında Mültecinin Yeniden İnşası: Uluslararası Sosyal Aktörden Sadakanın Nesnesine, s.442- 452.
- Bomba 32 Gazetesi Arşivi, Isparta'ya Haksızlık Etmeyin, (11.07.2012), Isparta'nın BMMYK Tarafından İltica Ve Sığınmacılık Konusunda En Güvenli Ve İyi Uygulama Pilot İli Seçildiğine Dair Gazete Haberi, http://www.bomba32.com/Haber_Detay.Asp?Haberid=10635 (Erişim Tarihi: 31.08 2013).
- Bomba 32 Gazetesi Arşivi, 1000 Aileye 70 Bin Lira Yardım Yapıldı, (20.04.2012), Sosyal Yardımlaşma Ve Dayanışma Vakfı Tarafından Sığınmacılara Barınma Ve Gıda İhtiyaçlarının Karşlanması İçin 2012 Yılında Aylık 50 Bin TL'lik Yardım Yapıldığına Dair Valilik Açıklamasına İlişkin Gazete Haberi: http://www.bomba32.com/haber_detay.asp?haberID=9227 (Erişim Tarihi: 17. 08. 2013).
- Buz, S.(2002). Türkiye'de Sığınmacıların Üçüncü Bir Ülkeye Gidiş İçin Bekleme Sürecinde Karşılaştıkları Sorunlar, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ümit ONAT, Ankara.
- Castels, S.(2003). The International Politics of Forced Migration, pp. 173–189.
- Castles, S., Miller, M. J.(2008). Göçler Çağı Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri, (B.U. Bal ve İ. Akbulut çev.), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 394–400.
- Cenevre Sözleşmesi, 1951 Mültecilerin Hukuki Durumlarına İlişkin Sözleşme <http://www.hyd.org.tr/?pid=294> (Erişim Tarihi: 16. 08. 2013).
- Erder, S.(2007). “Yabancısız” Kurgulanan Ülkenin Yabancıları, iç. Türkiye'de Yabancı İşçiler Uluslararası Göç, İşgücü ve Nüfus Hareketleri, (der. F. Aylan Arı), İstanbul: Derin Yayınları, s. 1–83.

- Faist, T.(2007). Göç-Güvenlik Bağı: 11 Eylül Öncesi ve Sonrası Uluslararası Göç ve Güvenlik, iç. Kökler ve Yollar Türkiye’de Göç Süreçleri, (der. Ayhan Kaya ve Bahar Şahin), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 19–41.
- Fleury, L.(2009). Max Weber, (I. Ergüden Çev.), Ankara: Dost Kitabevi.
- Gedik, M.(2009). Somalili Mültecilerin Sosyo-Kültürel ve Dini Hayatları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Konya Örneği), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Hayri ERTEN, Konya.
- Gibney, J. M.(2013). Security and the Ethics of Asylum After 11 September, FMR 13, s. 40- 43.
- Haber 32 Gazetesi Arşivi, Mültecilerin Sorunu (23.12.2010) Mültecilerin Barınma Sorununa İlişkin Gazete Haberi, <http://www.haber32.com.tr/haber/multecilerin-sorunu-haberi-19711h.html> (Erişim Tarihi: 31. 08. 2013).
- Haber 32 Gazetesi Arşivi, Isparta’da Yaşayan Mülteciler (09. 07. 2008), Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı Tarafından Sığınmacılara Barınma Ve Gıda İhtiyaçlarının Karşlanması İçin 2008 Yılında Yapılan Yardımlara İlişkin Gazete Haberi: <http://www.haber32.com.tr/haber/ispirtada-yasayan-multeciler-haberi-3899h.html> (31. 07. 2013);
- Iom (2012). IOM Response Turkey, November 2012, p.1–2.
- İçduygu, A.(2010). Türkiye’de Uluslararası Göçün Siyasal Arka Planı: Küreselleşen Dünyada Ulus-Devleti İnşa Etmek ve Korumak, iç. Türkiye’ye Uluslararası Göç Toplumsal Koşullar Bireysel Yaşamlar , (der. Barbara Pusch ve Tomas Wilkoszewski), İstanbul: Kitap Yayınevi, s. 17–41.
- İnsan Hakları Araştırmaları Derneği 2012 2011 Yılı Türkiye İltica ve Sığınma Hakkı İzleme Raporu, s. 1- 33.
- İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi 1948 <http://www.ihb.gov.tr/IcerikGoster.aspx?ID=621d87e2-9219-4014-8ad9-f3f3e1d95801> (Erişim Tarihi: 16. 08. 2013).
- Kalberg, S.(1980). Max Weber’s Types of Rationality: Cornerstones for the Analysis Rationalization Processes in History, American Journal of Sociology, Volume: 85, No:5, pp. 1145- 1179.
- Kaya, A.(2006). Göç: Güvenlik ve Korkunun İktidarı, iç. Uluslararası Göç Sempozyumu Bildirileri Kitabı, 8- 11 Aralık 2005, Zeytinburnu Belediye Başkanlığı, İstanbul, s. 23- 29.
- Kılıç, T.(2010). Bir İnsan Hakkı Olarak İltica, s. 1–31.
- Kırathı, T.(2011). Mülteci ve Sığınmacıların Toplumsal Görünümü, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hüseyin Bal, Isparta.
- Kirişçi, K.(2008). Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye’sinde Göç ve Sığınma, Düşünce Gündem, Mültecilik Özel Sayısı, Sayı: 44, Yıl: 4, Temmuz 2008, s. 12–15.
- Lordoğlu, K.(2007). Çalışma Hayatımızda Yeni Yabancılar: Bir Araştırmanın Bazı Sonuçları ve Değerlendirmeler, iç. Türkiye’de Yabancı İşçiler Uluslararası Göç, İşgücü ve Nüfus Hareketleri, (der. F. Aylan Arı), İstanbul: Derin Yayınları, s. 83–129.
- Marshall, G.(1999). Sosyoloji Sözlüğü, (O. Akınbay ve D. Kömürcü Çev.), Ankara: Bilim ve Sanat
- Mazlumder 2008 2007 Dünya İnsan Hakları Raporu, Mazlumder İstanbul Şubesi, 1- 245.
- Mülteci-Der 2013 Mülteci Haklarının Kullanılması İçin Sivil Hareket Projesi, Isparta, <http://multecilericin.org/sehirdetay.aspx?sehir=ispirta>
- Özgür, N.(2012). “Modern Türkiye’nin Zorunlu Göçmenleri: Muhacirler, İskanlılar, Mübadiller, İslamlar, Soydaşlar, G Grubu, Mülteciler, Tekne Mültecileri”, iç. Küreselleşme Çağında Göç Kavramlar, Tartışmalar , (der. Ş. Gülfer İhlamur-Öner, N. Aslı Şirin Öner), İstanbul: İletişim Yayınları, s. 199–217.

- Yabancılar ve Uluslar arası Koruma Kanunu 2013 Resmi Gazete, Kanun No: 6458, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/04/20130411-2.htm> , (Erişim Tarihi: 17. 08. 2013).
- Ritzer, G.(1975). Professionalization, Bureaucratization and Rationalization: The Views of Max Weber, Oxford Journals, Social Sciences, Social Forces, Volume: 53, Issue: 4, pp. 627–634.
- Sallan Gül, S.(2002). Dış Göçler, Yoksulluk ve Türkiye’de Göçmenlere Yönelik Yardımlar, İnsan Hakları Yıllığı, Cilt 23- 24, 2001- 2002, s. 79- 94.
- Sgdd, Sığınmacı ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği 2011 Askıdaki Yaşamlar & Algıdaki Yaşamlar Projesi Araştırma Raporu, Ankara
- Taşdelen, İ. E.(2011). Türkiye’de Mültecilerin Hukuki Durumları ve İzmir’e İlişkin Bir Araştırma, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Kamu Yönetimi Programı, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ahmet Nazmi ÜSTE, İzmir
- Tekin, M.(2009). Türkiye’de Yaşayan Sığınmacı ve Mültecilerin Entegrasyonunda Yaşanan Sorunlar ve Avrupa Birliği Uygulamaları Bağlamında Çözüm Önerileri, Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Uluslararası Güvenlik Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mehmet Özcan, Ankara
- Uluslararası Af Örgütü 2009 İki Arada Bir Derede: Türkiye’deki Mültecilere Koruma Sağlanmıyor, Uluslararası Af Örgütü Yayınları, s. 1–53.
- Unhcr (2012). The State of the World’s Refugees In Search of Solidarity, The Office of United Nations High Commissioner for Refugees, s. 1- 32.
- Weber, M.(2011). Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı, (Ö.Ozankaya Çev.), İstanbul: Cem Yayınevi

DOĞU MAKEDONYA'DA KADINSALLAŞAN GÖÇLER VE MAKEDONYA, ALIKOÇ KÖYÜ ÖRNEĞİ

Selda Adiller¹

Nazife Aliova²

ÖZET

Balkanlar, Osmanlı İmparatorluğu ile olan ilişkisi çerçevesinde siyasi ve ekonomi temelli göç türlerine tanıklık etmiştir. Siyasi temelli göçlerin başlıca nedenleri arasında savaş, sürgün ve tecrit gelmektedir. Balkanlaşma göçü olarak da tanım bulan böylesi bir göçün özünde Balkanlar'dan Anadolu'ya doğru yaşanan Türk (Yörükler dâhil) ve diğer Müslüman azınlığın göçü yer almaktadır. Günümüz Balkan dünyası ise artık kadınsallaşan göç söylemi üzerinden farklı bir göç türü ile tanışmaktadır. Bu bağlamda çalışma, yeni bir olgu olmamakla birlikte görünürlüğü aşikâr hale gelen kadın göçüne, Doğu Makedonya, Alikoç Yörük Köyü ile İzmir arasında evlilik aracılığıyla gerçekleşen göç özelinden eğilecektir.

Bölgelerin seçiminde, ulaşılabilirlik koşulu ön planda tutulmaktadır. Makedonya, Alikoç Köyü 2010-2011 yılları arasında altı aylık katılımcı gözlem tekniğinin uygulandığı bölge niteliğindedir. Burada derlenen bilgiler, güncel veri ile desteklenmektedir. İzmir İli, Alikoç Köyü kadınının gelin geldiği başlıca şehirlerden birisidir. Çalışma, kadının Alikoç Köyünden hareketle İzmir'e olan evlilik göçünü konu edinecek; göçün oluşum nedeni, yönelişi ve oranına ilaveten, sonuçlarını irdeleyecektir. Bu amaçla İzmir'e evlilik göçü ile Makedonya, Alikoç Köyünden gelen kadınlarla yapılandırılmış ve yapılandırılmamış mülakatlar gerçekleştirilecektir.

Anahtar Kavramlar: Göç, evlilik göçü, Balkanlaşma göçü, Makedonya ve Alikoç Yörük Köyü, Alikoç Köyü Kadınları.

ABSTRACT

Within its relationship with the Ottoman Empire, the Balkans witnessed political and economy based migration types. Banishment and isolation are among the primary reasons of the migrations based on politics. Within this migration which is also defined as Balkanizing migration, the migration of the Turks (including the nomads/yoruks) and the other Muslim minorities from Balkans to Anatolia took place as well. Today's Balkan world, on the other hand, is getting to know a different type of migration over an migration discourse which has now been related with women. Within this context, the study will discuss the woman migration, which is actually not a new concept and whose appearance has recently become obvious, from the migration fact that takes place by means of marriage between East Macedonia, Alikoç Village and Izmir.

In selection of the regions, transportability state is prioritized. Macedonia Alikoç Village is the region where participant observation technique was applied for 6 months between 2010-2011. The information collected here are supported by actual data. Izmir is one of the primary cities where women from Alikoç Village come as brides after marriage. The study will discuss women's marriage migration from Alikoç Village to Izmir as its subject and will examine the results of this migration in addition to the reasons why the migration occurs, its drift and rate. With this aim, structured and unstructured interviews will be done with the women who came to Izmir from Alikoç Village after marriage.

Keywords: Migration, Marriage Migration, Balkanizing Migration, Macedonia and Alikoç Nomad Village, Women in Alikoç Village.

¹Doktora öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, sadiller@ankara.edu.tr / sadiller@hotmail.com

²Lisans Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü Mezunu, nzf_22@hotmail.com

GİRİŞ

Balkanlar, tarihi ve coğrafi konumu itibariyle devingen bir insan hareketliliği türüne sahiptir. Tarihi geçmişi ve özellikle de etkileri göz önünde bulundurulduğunda Osmanlı İmparatorluğu ise Balkanlardaki insan hareketliliği bağlamında önemli bir dönemin başlatıcısı ve dönüştürücüsüdür.

Bin 500 yıl önce başladığı düşünülen böylesi bir tarih (Tufan, 2010), Anadolu'dan kitlelerin Balkan topraklarına yerleşmesi/yerleştirilmesine dayanır. Yerleştirilenlerin başında ise Anadolu Yörükleri gelmektedir³. Yörükler, bölgenin boş ve harab yerlerini şenlendirmekle görevlendirilir⁴ (Halaçoğlu, 1994); Naldöken, Tanrıdağı, Selanik, Ofçabolu ve Vize Yörükleri olarak beş koldan Balkan topraklarına yayılırlar (Gökbilgin, 2008).

Ofçabolu Yörükleri, Makedonya topraklarına yerleşen Yörüklerdendir (Gökbilgin, 2008). Yerleştirildikleri bölgeler, Doiran-Valandova ve Radoviş-İştıp yörelerini içeren alana denk düşer (Koneska, 2004: 79). Bugün Yörükler, Makedonya'nın doğu yakasında -bir bölümü de Kocacık gibi ülkenin batısında- kalan belediyelere bağlı köylerde, bir kısmı ise düz ovalarda yaşamaktadır. Bu belediyelerin başında Radoviş Belediyesi gelmektedir. Belediyeye bağlı beş Yörük köyü, bunlara ilaveten Makedonlarla birlikte Türklerin yaşadıkları üç Türk köyü vardır. İştıp Belediyesine bağlı altı, Ustrumca Belediyesine bağlı beş ve Valandova Belediyesine bağlı sekiz Yörük köyü bulunmaktadır.

Köylerdeki Yörük nüfusu (Türk nüfusu dâhil) Osmanlı Devleti'nin bölgedeki varlığına bağlı olarak devingenlik göstermiştir. Buna göre, Osmanlı'nın gelişim dönemlerinde artan Türk ve Yörük nüfusu, Osmanlı'nın Balkan coğrafyasından çekilişi ile azalmaya başlar. Azalış özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı ile 1912-13 Balkan Savaşlarında yaşanan kitlesel göçlerle belirginleşir; 1923-1951 ile 1968-1996'larda ise ferdi veya ailevi düzeydeki göçlerle devam eder (Çavuşoğlu, 2007).

Balkanlar'da yaşanan göç türleri temelde ticari amaçlı, savaş ve etnik temizlik amaçlı, etnik ve baskı göçleri olarak sınıflandırılabilir (Edward, 2006). Balkan coğrafyasından Anadolu'ya doğru yaşanan göçlere en genel haliyle bakıldığında göçler, savaş ve etnik nedenlerden yaşanır. Osmanlı'nın coğrafi sınırları ve hükümlerini göz önünde bulundurulduğunda ise bu göçler "içe yönelik" bir niteliğe sahiptir (Kocacık, 1996:138). Tarihi bağlamları gereği de "vatana dönüş veya dönüş göçü" (akt. Çavuşoğlu, 2006:151) ya da Balkanlaşma göçü olarak tanım bulmaktadır (Tekeli, 2007:453).

Savaş ve etnik temizlik gibi nedenlerle yaşanan göçlerin kitlesel ölçekte gerçekleşmesinde Osmanlı'nın, Makedonya'dan çekilirken yeni yöneticilerle Balkanlar'da yaşayan Türklerin yaşamlarını garantiye alacak herhangi bir anlaşma yapmamaları da etkilidir (Kaya, 2001). Teminat altına alınamayan yaşamlar da çareyi geldikleri topraklara göç etmekte bulur. Ferdi ve kitlesel düzeyde yaşanan bu göçler, Makedonya dâhil tüm Balkanlar'da Türk ve Müslüman nüfusun büyük oranda azalışına sebep olur.

Sadece Doğu Makedonya'da yoğun Türk ve Yörük nüfusuna rağmen, boşalan birden fazla Türk ve Yörük köyü vardır. Buna göre; Aranlı, Arazlı, Baralı, Başalı, Veyselli, Guleli, Plavuş, Çavuşlı, Cumaboz, Durutli, Karalobası, Karacalar, Sarıgöl, Köseli, Hüdaverli, Çeşme isimli köyler ile birlikte (Nedkov, 1986: 85); İştıp ve Radoviş halkının hatırlayabildiği kadarıyla Sidilli, Kuçulatu, Cumalı, Kuşkulu, Amzalı, Karşı Mahalle, Cami Mahallesi, Sarıgöl, Durutlu, Hidaveli, Köseli, Drajana, Karlabası, Karacalar, Çeşme Mahallesi, Allabası, İştirva ve Köseli, bu köylere verilebilecek belli başlı örneklerdir.

Doğu Makedonya'da bugün boşalan bir köye rastlanmasa da nüfusu azalmakta olan ve azalan köyler mevcuttur. Bunlardan biri İştıp Belediyesi'ne bağlı iki haneli Kepekçili köyüdür. Kepekçili'nin yakın zamanda iki haneye yükselmesi, Yukarı Pırnalı'dan⁵ gelen bir gelinle mümkün olmuştur. Diğer köylerindeki Yörük nüfusu ise ara ara devam eden göçlere rağmen varlığını sürdürmektedir.

³ Faruk Sümer (1999), Osmanlı'nın XVI.- XVII. yy'da Rumeli'deki Yörükleri yardımcı birlikler olarak kullandığını yazar.

⁴ Makedon Yazar Koneska, Yörüklerin Balkanlar'a iskânını, Osmanlı'nın sosyoekonomik ve askeri-stratejik amaçlarıyla ilişkilendirir (2004:49).

⁵ İştıp Belediyesi'ne bağlı tahmini 50 haneli Yörük Köyüdür.

Bugün Makedonya topraklarında yaşanan göçler, Osmanlı dönemi ve sonrasındaki göçlerden farklı bir niyet ve niteliktedir. Siyasi nedenlerden çok artık ekonomik koşulların gölgesinde sosyal-kültürel temelli göçler söz konusudur. Bunların başında aile bağlarına dayalı göçler ve kadının başatlığında gerçekleşen göçler yer almaktadır. Çalışmada, Doğu Makedonya’da yaşanan ancak görmezden gelinen kadının dâhil olduğu göç türü irdelenecek; Oluşumu, yönelişi, oranı ve sonuçları, Makedonya, Alikoç Köyü örneğinden anlatılacak, İzmir’e gelen gelinler ile çalışma desteklenecektir.

Alikoç Köyü, 2010-2011 yılları arasında yapılan altı aylık antropolojik alan araştırması sonuçlarının çalışmaya temel teşkil etmesi itibariyle çalışmanın alanını oluşturmaktadır⁶. Gelen gelinlerin Türkiye’deki uğraklarından biri olan İzmir İli (Gültepe Mahallesi) ise gelen gelinlerle yapılan görüşmeler itibariyle çalışmaya dolaylı olarak katkı⁷ sağlayacak bir başka araştırma alanıdır. Gültepe’de yapılan görüşmeler⁸ ise Alikoç Köyü’nde yapılan araştırma esnasında toplanan isimlerin İzmir’de bulunmasına dayanmaktadır; İzmir’e yerleşen Alikoçlu gelinlerin sayıca az olmalarına ilaveten çalışmayı detaylandırabilmek adına ayrıca Alikoç Köyüne komşu Yörük ve Türk köylerinden evlilik yoluyla göç eden kadınlarla görüşülmüştür. İzmir İli’nin seçilmesinde ise başlıca etmenler, maddi imkânlar ve ulaşılabilirlik koşulu olmuştur.

KADINSALLAŞAN GÖÇ VE MAKEDONYA, ALİKOÇ KÖYÜ

Kadinsallaşan Göç

Göçe dair pek çok tanım ve açıklama, giderek kısırlaşan bir niteliğe bürünmektedir. Bunun başlıca nedeni ise değişen dünya ve toplumsal şartlar karşısında göçe dair tanım ve açıklamaların sabit kalmasından kaynaklanmaktadır. Roberto Marinucci (2007), uzun süreden beri emek gücü ve eğitime iliştilmiş göç çalışmalarının eski göç geleneği (old migratory tradition) olarak adlandırılabilceği fikrini ortaya atar. Çünkü devir, değişen göç eğilimleri devridir. Değişimin başat göstergesi ise artan kadın hareketliliğidir. Böylesi bir hareketlilik veya akış, kadinsallaşan/kadinsılaşan (feminization of migration) göçün göstergelerinden birisidir (Caritas rap. 2010). Göçün kadinsılaşması, kadının son zamanlarda ve artan bir şekilde göç bağlamıyla ilişkilendirilmesidir (Marinucci, 2007; Öztan, 2010).

Artan kadın hareketliliği, Birleşmiş Milletlerin verilerinde de açıkça görülmektedir (2008). Buna göre dünya genelinde, 1990 yılında 76 milyon 385 bin 633 kadın göçmen konumunda bulunurken, 2010 yılı verilerinde bu oranın 109 milyon 794 bin 962 kadına ulaştığı görülür. Çalışmanın alanı itibariyle Türkiye’deki duruma bakıldığında ise 1990 yılında 581 bin 40 kadın, 1995’te 620 bin 637; 2000 yılında 655 bin 899, 2005’de 693 bin 326 kadın ve son olarak 2010 yılında 734 bin 116 kadının göçmen statüsünde olduğu tahmin edilmektedir. Yine aynı verilerde (2009), 1990 tarihinde Türkiye’deki kadın göçmen sayısı (yıl ortası verilerine göre), 581 bin 40 iken, erkek göçmenlerde bu oran 569 bin 423 düzeyindedir. 2010 yılında ise 734 bin 116 kadın göçmene karşılık, 676 bin 831 erkek göçmenin bulunduğu tahmin edilmektedir. Özgür ve Aydın’ın Türkiye’deki evlilik göçüne yönelik yaptıkları çalışmaya göre (2011:31), Türkiye’de evlilik nedeniyle göç edenlerin yüzde 94’ü kadındır.

Görüleceği üzere erkek göçmen ile kadın göçmen oranları arasında farklılıklar vardır. Göç etme davranışı noktasında da kadın göçmenlerle erkek göçmenlerin önemli farklılıkları bulunur (Morrison vd., 2007:3). Caritas Raporuna göre (2010), kadın ve erkek farklı göç davranışları sergiler, farklı olanaklarla karşılaşır, farklı tehlikeler; sömürü, ayrımcılık, suçlama gibi farklı zorluklarla mücadele ederler.

Kadının (ulusal veya uluslar arası ölçekte) artan hareketliliğinin nedenlerine yönelik açıklamalara bakıldığında ise büyük çoğunluğu ekonomi temellidir. UN-INSTRAW’ın çalışma raporuna göre (2007), küresel emek pazarına bağlı olarak kadınların ucuz emek gücüne karşılık gelmeleri nedeniyle,

⁶ Verilerin güncellenmesi (aslen Makedonya, Alikoç Köyünden ve aynı zamanda Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji bölümü mezunu olan) Nazife Aliova tarafından gerçekleştirilmiştir.

⁷ İzmir’e gelin giden kadınların Alikoç ve çevre Yörük köylerinde yarattıkları izlenimin bölgedeki kadinsallaşan göçe neden olması noktasından hareketle kadınların, göçe olan etki düzeylerini genel olarak tespit etmek amacıyla İzmir, Gültepe Mahallesi çalışmanın bir başka alanı halini almıştır.

⁸ Nazife Aliova tarafından 2013, Temmuz ayında iki haftalık gözlem ve altı ayrı görüşmeye dayanmaktadır.

kadın göçmen sayısında artış yaşanmaktadır. Caritas Raporunda (2010), 1980’den beri artan kadın hareketliliği, kadınların başka ülkelerde iş bulma olanağıyla ilişkilidir; Buna göre de günümüzde kadınlar “aile bağı”ndan ziyade iş aramak amacıyla göç hareketine katılmaktadır. Fan ve Huagn (1998: 227), kadın göçü çalışmalarının ekonomiye ilişitirildiğini ve bu bakış açısının tarihsel, kurumsal ve sosyokültürel temelden ziyade emek pazarı, ev-içi talep gibi ekonomik etmenlere dayandırıldığını yazar. Oysa kadının göç hareketi sadece ekonomiye indirgenemez, bunun sosyal ve kültürel boyutları da söz konusudur.

Wilbert’e göre (2007:164), kadın uluslar arası göç hareketine aile birleşimi veya evlilik yolu ile dâhil olabilir. Dolayısıyla evlilik yolu ile göç veya başka bir ifade ile evlilik göçü bunlara verilebilecek önemli bir göç türü örneğidir. Ancak Piper’in dile getirdiği gibi özellikle de geleneksel göç çalışmaları içerisinde evlilik görmezden gelinen bir olgudur (2003: 4). Evlilik göçü ise diğer uzun süreli hareketliliğin bir türü ile ilişkili dinamik bir değişimin öznesi olarak görülmediğinden ihmal edilir (Watts, 1983: 682). Schiff, sosyologlarla antropologların uzun zaman önce göçte kadının önemli bir role sahip olduğunu fark ettiklerini; 1980 ve 1990 sonrasında ise göç çalışmalarına toplumsal cinsiyetin dâhil edilmeye⁹ ve kadının göç kararındaki kültürel ve toplumsal etmenlerinin önemi üzerinde durulmaya başlandığını belirtir (2007).

Türkiye geneline bakıldığında ise Yılmaz, kırdan kente göç sürecinde iletici bir faktör olarak evliliğin kullanılmasının çok eski bir olgu olmadığını; 1970 ve sonrasında hız kazanarak geliştiğini iddia eder (2007: 223). Ulusal düzeyde ve kırdan kente yönelik yaşanan böylesi göçlere ayrıca uluslararası evlilik göçleri¹⁰ de eklenebilir. Uluslararası düzeyde yaşanan evlilik göçlerine örnek ise çalışmanın da konusunu teşkil eden Makedonya, Alikoç Köyünden hareketle Türkiye’ye yönelik yaşanan evlilik göçleri verilebilir.

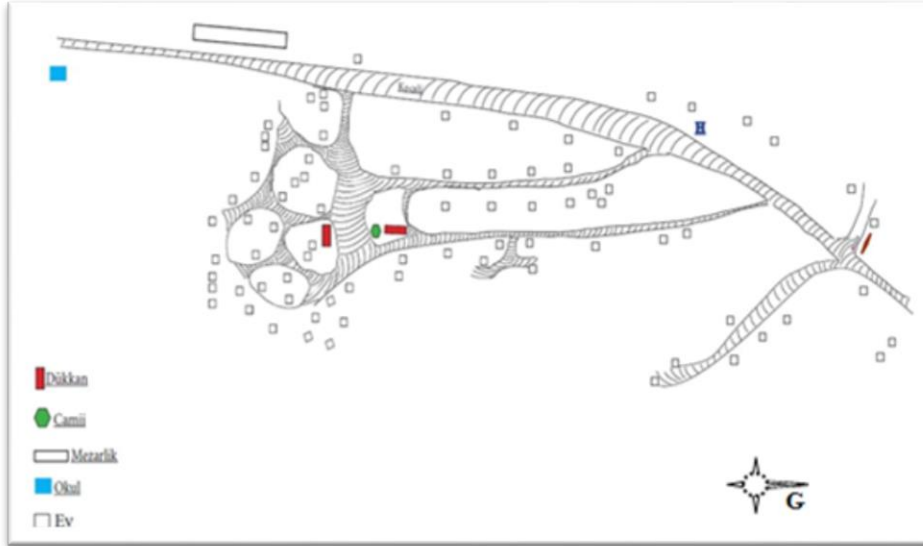
Alikoç Köyü

Yukarıda da sözü edildiği gibi Alikoç Köyü, Osmanlı döneminde Rumeli’ye getirilen/getirilen Yörüklerin Makedonya’daki yerleşim yerlerinden birisidir. Radoviş Belediyesi’ne bağlı bulunan köy, Kocalı, Süpürge ve Pırnalı gibi diğer Yörük köyleri ile çevrilidir. 548 metre deniz seviyesi yüksekliğinde bulunan köyde, 84 hane yaşamaktadır¹¹.

⁹ Kadın göçüne yönelik akla gelebilecek ilk başlıca çalışma, Mirjana Morokvasic’in “*Birds of Passage are Also Women...*” isimli makalesidir (Kofman, 1999).

¹⁰ Başka bir deyişle sınır-ötesi evlilik göçleri (cross-border marriage migration) de denilmektedir (Yang ve Lu, 2010).

¹¹ Köye dair resmi nüfus sayımı bulunmadığından Selda Adiller, 2010-2011 yılları arasında nüfus sayımı çalışması yapmıştır. Bu çalışmaya göre, köyün toplam nüfusu 362 kişidir. Toplam nüfustan 186’sı erkek, 176’sı kadındır.

Çizim 1: Alikoç Köyü krokisi¹². (InDesign, Selda Adiller)

Köyün temel geçim kaynağı, dağ yamaçlarındaki tarlalara ekilen tütündür. Tütünün ekilip, toplanması ve satışa hazır hale getirilişi, yıl boyu geniş katılımlı çalışmayı gerektirdiğinden, tek tek çekirdek aileler veya anne-baba ve evli çocuklardan oluşan geniş aileler tütün işini üstlenir. Ek gelir getirici işler olarak küçükbaş hayvan bakıcılığı ve çobanlık gelmektedir. Aile gelirine bir başka katkı ise kız çocuklarının evlendirilmesi ile alınan baba hakkı dedikleri başlık parasıyla sağlanır.

Başlık parası geleneği, Anadolu'dan getirdikleri kültürün sadece bir unsurudur. Alikoç Köyü Yörükleri Radoviş Belediyesi'ne bağlı çevre köylerdeki Yörükler gibi yöresel kıyafet, yaşam tarzı ve kullandıkları dil anlamında Anadolu Yörük kültürüne sadık kalmış; Zamana direnmiştir. Yerleşik düzene çok önceleri geçen diğer Makedonya Yörükleri gibi Alikoç Köyü Yörükleri de yerleşik bir yaşam şekline sahiptir.

Resim 1: Alikoç Köyü Yörükleri

¹²Köyün güney yönünden hareketle Kocalı'ya, ardından Süpürge ve Pırnalı'ya geçilir. Aşağı, Yukarı ve Orta diye üç mahalleden oluşan köyün bir camisi, iki dükkânı ve kısa bir süre önce açılan sağlık ocağı vardır.

Alikoç Köyü Yörüklerinin genel eğitim düzeylerine bakıldığında okuma-yazma seviyesindedir. Buna göre, yetişkin erkeklerin eğitim düzeyleri ilkokul veya (nadiren) lise düzeyinde iken, yetişkin kadınlarda bu oran daha düşüktür. Yetişkin kadınlar gibi genç ve çocuk denecek yaştaki kız çocukları için de durum benzerdir. Kız çocukları okumak yerine tarla veya ev işine yönlendirilmekte; buna bağlı olarak evlilikler çocuk denecek yaşta gerçekleştirilmektedir¹³.

Alikoç Köyünde Kadınsallaşan Göç

Alikoç Köyünde kadınsallaşan göçün ne olduğu, köyün sosyal yapısını ve bu yapıyı çevrelemiş evlilik olgusunu anlamaya bağlıdır. Buradan hareketle kadınsallaşan göç, köy kültüründeki evliliğin bu kültür içindeki yeri ve öneminin aktarılmasından sonra anlatılacaktır.

Alikoç Köyünde evlilik “mora”¹⁴ olup, geleneği rencide edecek evlilik dışı ilişki ve kopula eş getirme dedikleri çocuklu kadınlarla evlenme gibi sakıncalı görülen durumlardan kaçınma aracıdır (Adiller ve Tuztaş, 2012: 408). Erkek veya kadın tek bir defaya mahsus evlenir, eşlerden birinin ölümüyle köy halkının dile getirdiği gibi hane bir daha açılmaz. Köyde evlilikler iki şekilde yapılır. Bunlardan ilki ve geleneğin de onadığı ana-babanın rızası alınarak yapılan geleneksel evlilikler, bir diğeri kaçma girişimi sonrası gerçekleşen evliliklerdir. Her iki evlilik türünde baba hakkı denilen ve 3000 ila 3500 Avru (Euro) arasında değişen başlık parası mecburidir.

Tek eşli evliliklerin geçerli olduğu köyde dış evlilik kuralı uygulanır. Dış evlilik kuralı ise zamanla daralan evlilik alanına yol açmış, evlilikler çevre Yörük ve Türk köylerine hatta bazı durumlarda Türkiye’ye doğru genişleyen bir evlilik alanı yaratmıştır. Böylesi bir evlilik alanı içerisinde Yörükler gelin alıp, gelin vermektedirler.

Kamil Toygar (1984: 89), 1950 sonrası Kocacı ve Alikoç Köylerine değinerek, köylerin azalan nüfusuna vurgu yapar. Azalan nüfusta aile ve ferdi düzeyde yaşanan göçler elbette ki etkilidir ancak asıl etki, ferdi düzeyde yaşanan kadın göçüdür. Kadınlar yukarıda bahsedilen etmen dahil daralan evlilik alanları nedeniyle göç akışına katılmaktadırlar. Buna ilaveten de mevcut yaşama şartlarından bir kaçış veya daha iyi bir yaşama yöneliş, diğer bir etkendir. Yörük kızları, buldukları şartlardan daha iyi bir yaşamı vaat edebilen eşler tercih etmektedir. Buna göre, köy içi evlilikler hariç, köy dışına evlenecekler ya ekonomik şartları daha iyi olan bir köye; ya coğrafi şartları daha uygun olan bir ova köyüne ya da kente gelin gitmeyi seçerler. Yaşanan yer değişimleri veya kadın göçleri, Yörük köylerindeki nüfusun devingenliğine yol açar. Azalan aile göçlerine -Balkanlaşma göçleri, misal-karşılık evlilik aracılığıyla yaşanan göçlerin özellikle son elli yılda artış göstermesi, köylerdeki nüfusun azalmasına, bazı durumlarda -Alikoç Köyü halkına göre, Kılağuzlu Köyü toplu aile göçleriyle yok olmaya yüz tutmuşken, Alikoç Köyünden giden gelinlerle köy, büyümüştür- artmasına yol açmaktadır.

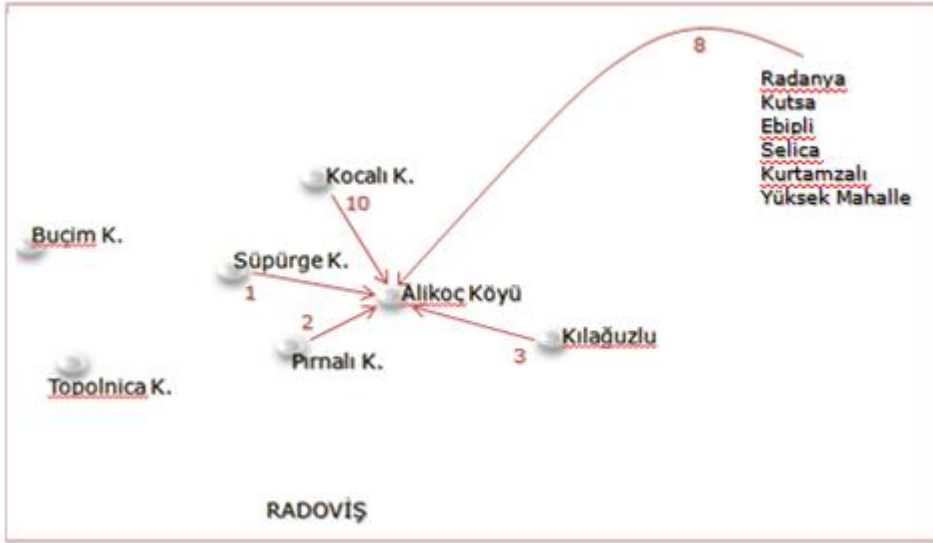
Evlilik bu bağlamda, daha iyi bir yaşama yönelişin aracı; Göç edebilmeyi başaran kadın için bir stratejidir (Fan ve Huang, 1998: 229). Alikoç Köyü gibi diğer çevre Yörük köylerindeki kadınların köy hatta ev dışı hareketliliğine çok fazla olanak yoktur. Geleneğe dayalı toplumsal algı, kız çocuğunun, genç kızın, yeni gelinin ve annenin tek başına özellikle de köyden, kısa veya uzun süreliğine ayrılmasına izin vermez. İzin verilse dahi köyün toplumsal bakışları, kadının üzerindedir.

Köylerin birbirleri ile olan bağlantıları akraba bağı itibarıyla ziyaretler ve herkese açık düğün merasimleri aracılığıyla sağlanır. Burada kadının kocası, kardeşi, oğlu veya babasına bağlı hareketliliği söz konusudur. Köyler ile kasaba arasındaki bağlantı ise Cumartesi günleri gerçekleştirilen pazar alışverişleri ile sınırlıdır. Buradaki hareketlilik ise çoğunlukla erkeğe özgü bir niteliktedir. Pazar alışverişleri ve akraba ziyaretleri harici, köyden dışarıya doğru yaşanan hareketliliğe erkeklerin çoğunlukla Yunanistan’a çoban gitmeleri ve çocukların ilk, orta ve lise eğitimleri için kasabaya geliş-gidişleri dahil edilebilir. Görüleceği üzere kadının özgürce hareketi bir kenara, birine bağımlı hareketi dahi yok denecek kadar azdır. Dolayısıyla Fan ve Huang’ın Çin’deki evlilik göçüne

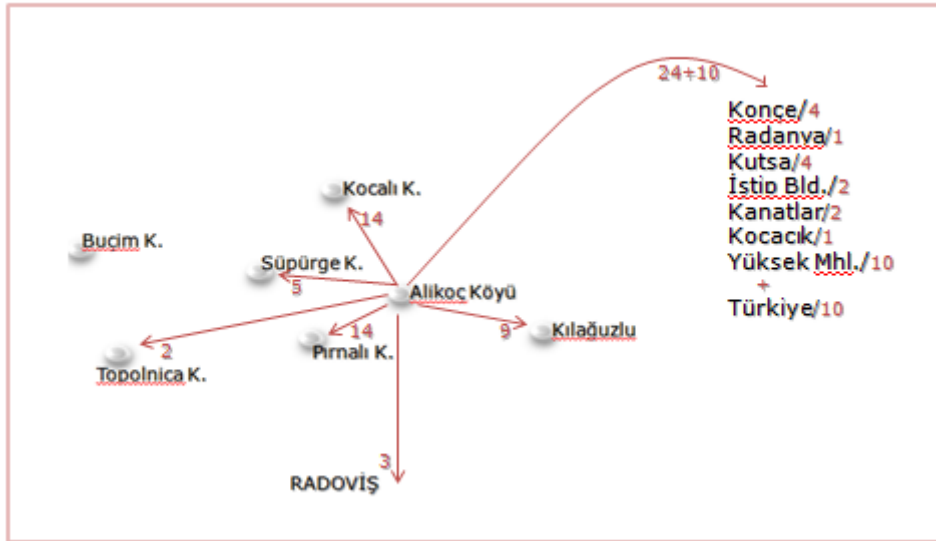
¹³ Alikoç Köyünde evlilik konusu hakkında detaylı bilgi için **bkz:** Adiller, Selda. (2011). Doğu Makedonya Alikoç Köyünde Evlilik ve Yörük Kadını. Yeditepe Üniversitesi yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul.

¹⁴ Yörükler arasında “muhakkak, mecburen” anlamında kullanılır.

yönelik hazırladıkları çalışmada değindikleri gibi (1998: 230), Yörük kadınları, sosyal hareketliliğe dâhil olamamalarını bir nebze evlenerek telafi etmeye çalışırlar.

Çizim 2: Radoviş Belediyesine bağlı çevre Yörük köylerinden (ve diğer Yörük köylerinden) Alikoç Köyüne gelenlerin ve oranlarını gösteren çizim.

Çizim 3: Radoviş Belediyesine bağlı çevre Yörük köylerine (ve diğer Yörük köyleri ile Türkiye'ye) Alikoç Köyünden gidenlerin ve oranlarını gösteren çizim.

84-85 haneli Alikoç Köyünde yaşanan evlilik göçleri, köydeki toplam nüfusun önemli bir kısmına tekabül etmektedir. Alikoç Köyüne gelen gelin sayısına nazaran giden gelin sayısı epeyce fazladır. Veriler, köyün ve dolaylı anlamda çevre Yörük köylerinin son yıllarındaki nüfus hareketliliğini gözler önüne sermesi bakımından önemlidir. Ekonomi temelli aile göçleri¹⁵, son yıllarda evlenerek giden kadın göçlerinin gölgesinde kalmıştır. Bu da köyün artan bir oranda kadınsallaşan göç olgusuyla yüz yüze kalmasına neden olmuştur. Ancak yöre halkınca nüfusun azalışı, giden gelinlerden ziyade aile

¹⁵ Alikoç Köyü muhtarı Yusuf Aliov'a göre, 1990 sonrasında dokuz aile son bir iki yıl içinde ise iki aile daha Türkiye'ye göç etmiştir.

düzeyinde gerçekleşen göçlerle ilişkilidir. Yaşanan kadın göçleri ise söz konusu topluluğun yıllardır görmezden geldiği bir olguya eşittir. Dolayısıyla nüfus oranlarındaki azalışa yönelik çareler arama noktasında Alikoç Köyü halkı yetersiz bir çaba içindedir.

Kadınlar, kendilerine en yakın Yörük köylerine gitmeyi tercih etmekle birlikte şartlar, beklentilerine karşılık gelebiliyorsa diğer Yörük köylerine ve hatta Türkiye'ye gelin gidebilmektedirler. Çevre Yörük (veya Türk) köylerine yönelik yaşanan kadın göçleri ile Türkiye'ye yönelik yaşanan göçler kıyaslandığında ise aralarında farklar ortaya çıkmaktadır. Çevre Yörük köylerine giden kadınların geldikleri köydeki kadınlara kültürel anlamda etkileri daha az, sınırlıdır. Çevre Yörük köylerinden birine gelin gitmek kültürel anlamda büyük bir dönüşümü gerektirmediğinden geldikleri köyün kültüründe de bir dönüşüme yol açmaz; Köyün bir fert azalan nüfusu da çevre Yörük köylerinden birinde artar. Ancak, Türkiye'ye yönelik yaşanan evlilik göçleri, nüfusun tüm Doğu Makedonya genelinde hatta tüm Makedonya genelindeki Türk nüfusta, giden kadın sayısı düzeyinde azalış anlamına gelir. Buna ilaveten kültürel anlamda da büyük değişimleri beraberinde getirir. Değişim kılık-kıyafete yansıdığı kadar, göçü tetikleyen bir algının köy geneline yayılmasını da sağlar. Türkiye'ye gelin gidenlerin, köydeki anlatımları, Türkiye'ye yönelik kadın göçünü teşvik eder. Böylesi bir olgu ise İzmir İli'nin Gültepe Mahallesi'nde yapılan görüşmelerde de ortaya çıkmaktadır. Buna göre, Gültepe Mahallesine gelin gelen kadınlar, gittikleri yerde yalnız kalmamak için köylerinden bir kız akraba veya bir kız arkadaşı evlilik vasıtasıyla yanlarına çekmeye çalışmaktadırlar. Gelme niyetinde olan gelin adaylarının gelişlerini hızlandıran etmen ise köylerinde işlemek zorunda oldukları tütün işidir. Dolayısıyla Türkiye'den bir tanıdık veya akrabanın böyle bir girişimde bulunması, çoğunlukla sonuç vermekte; evlilik aracılığıyla göç yaşanmaktadır.

Gültepe'de yapılan görüşmelerde en bariz göç etme nedeni, köyün (ve bölgenin) geçim kaynağı olan tütün işinden kaçma isteğidir. Kırsal gerçekliği içerisinde tütün veya tarla işi günümüz toplumlarında ve özellikle genç nesillerde tercih edilmeyen iş türüne denk gelir haldedir. Benzer bir noktaya değinen Yılmaz da Samsun'un Ladik ilçesi Gölyazı köyündeki evlilik göçüne eğilerek buradaki genç kızların, hayvan bakıcılığı ile bağ bahçe işlerinden kaçınmak için dolayısıyla göç için evlilik yapmakta olduklarını yazar (2007: 227-228). Tütün işinden kaçmak için yapılan evlilikler, Yılmaz'ın dile getirdiği gibi göç için yapılan evliliklerle eşdeğerde görülebilir ancak bir yanı eksik kalır. Çünkü sözü edilen evliliklerde tütün işinden kaçınmak başlıca etmen olsa bile, tek bir etmen değildir. Evlenilecek eşe duyulan duygusal bağlılık düzeyi ve adayın maddi olanakları ile başlık parasını ödemeyi kabul etmesi, sayılabilecek diğer etmenlerdir. Alikoç ve çevre Yörük köyleri ile Türk köy ve kasabalarından İzmir'e gelen gelinlerin başlık parasına yaklaşımları ise farklılık gösterir. Buna göre, başlık parasının mecburi olduğu Yörük köylerinde doğup büyüyen kadınlar, evlilik için başlık parasını temel şart koşarken, Yörük köyleri dışında büyüyen Türkler (bir nebze Yörükler) başlık parasına karşı koymakta, parayı almamaktadırlar.

Doğu Makedonya'dan Türkiye'ye evlilik yoluyla gelen gelinlerin gelişlerindeki aracı unsurlar sorgulandığında ise benzer araçların devreye girdiği görülmektedir. Bunların başında ise daha önce evlilik aracılığıyla gelen kadın akrabalar veya tanıdıklar gelir. Çiftlerin araçlar tarafından tanıştırılmasında ilk adım, misafirlğe giden bir tanıdığa evlenme niyetinde olan erkeğin fotoğrafının verilmesiyle atılır. Fotoğraf, köy içerisinde evlilik çağına gelmiş genç kızlar arasından adaya en uygun olduğu düşünülen kıza gösterilir. Fotoğrafi alan kız, tanışmayı kabul ederse bu sefer Türkiye-Makedonya arası telefon görüşmeleri başlar. Alikoç Köyünden gelin gelen Nazmiye, eşi ile ilk telefon görüşmesinde eşine, "bizim köyde başlık parası var, vercen mi?" sorusunu yöneltir. Soru kadar cevabı da ilginç olan bu diyalog, iki ülke arasındaki bağlantıyı ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir. Çünkü Alikoç Köyü gibi çevre Yörük köylerinden gelin almayı düşünen göçmenlerin başlık parasından haberdar olmaları gibi vermeyi kabul etmeleri söz konusudur. Radoviş'te yaşayan Mümine 2000 yılında ablasının görümcenin oğlu ile tanışıp evlenir. Eşi de İştup Belediyesi'ne bağlı Kutsa köyünden olup, İzmir'e ailesiyle birlikte yerleşen göçmenlerdendir. Mümine; "Ablama geliyorum, dedim. Tütünleri bırakıp geldim." diyerek Türkiye'ye geliş sürecini özetler. Gelişimin ardından da ablasının kızı Adile'yi Türkiye'ye evlendirerek getirmeye çalışır. Adile de bu girişimlerle birlikte özellikle amcasının torununun ısrarlarıyla İzmir'e gelin gelir.

Yörük köyleri arasında yaşanan gelin alıp-vermeler veya kadın göçleri, ortak kültürden kaynaklanırken, Türkiye'ye yönelik yaşananlar ortak kültür de dâhil temelde her iki bölgenin tarihsel

bağlantılarıyla ilişkilidir. Osmanlı'nın gerileme evresinde ve sonrasında vuku bulan Balkan göçleri ki Osmanlı-Rus Savaşı bitimine denk düşen tarihlerdir aynı zamanda, Rumeli'den İstanbul'a, İstanbul üzerinden Anadolu'ya ve hatta Arabistan taraflarına doğru genişler (Demirtaş, 2009). Bu bağlamda Doğu Makedonyalı Yörüklerin Anadolu ile tanışıklığı, savaş gibi nedenlerle başlasa da zamanla evlilik göçü gibi sosyal-kültürel nedenlere doğru evrilir. Doğu Makedonya'dan Türkiye'ye yaşanan kadın göçleri (genelleme yapılacak olursa) İstanbul, İzmir ve Çorlu gibi üç ile dağılmış durumdadır. Gültepe Mahallesi, savaş ve ekonomik gereksinimler itibariyle birkaç kuşak önce gelen Doğu Makedonya göçmenlerinin yoğunlukla yaşadıkları İzmir'e bağlı mahallelerden birisidir. Dışa kapalı bir topluluk yapısı sergilememelerine rağmen Doğu Makedonyalı göçmenlerin ilgileri, Doğu Makedonya'ya ve oradaki akraba ve tanıdıklara yoğunlaşmış durumdadır. Buna bağlı olarak Doğu Makedonya'da yaşanan ve özellikle de doğum, ölüm, düğün, kaçma ve özellikle de göç gibi sosyal olaylardan haberdar durumdadırlar¹⁶.

Haberdar olma hali, gelin olarak gelenlerin geldikleri iller ve oranları noktasında da açıkça görülmektedir. Buna göre, Gültepe Mahallesi göçmenlerinin verdikleri bilgiler doğrultusunda, evlenerek gelin gelenlerin sayıları ile geldikleri iller ise şu şekilde şemalaştırılabilir:

Geride Bırakılan Yerleşim Yeri	Gelin Geldikleri Yerleşim Yeri	Gelen Gelin Sayısı	Tahmini Toplam Gelen Gelin Sayısı
Alikoç Köyü	Çorlu	6	10
	İzmir	2	
	İstanbul	1	
Kocalı Köyü	Çorlu	2	4
	İzmir		
	İstanbul	2	
Kılağuzlu	Çorlu	4	5
	İzmir	1	
	İstanbul		
Kutsa	Çorlu	3	3
	İzmir		
	İstanbul		
Pırnalı	Çorlu	1	1
	İzmir		
	İstanbul		
Topolnitca	Çorlu	2	3
	İzmir	1	
	İstanbul		
Dorfullu	Çorlu		7
	İzmir	5	
	İstanbul	2	
Şaşavelli	Çorlu		1
	İzmir	1	
	İstanbul		

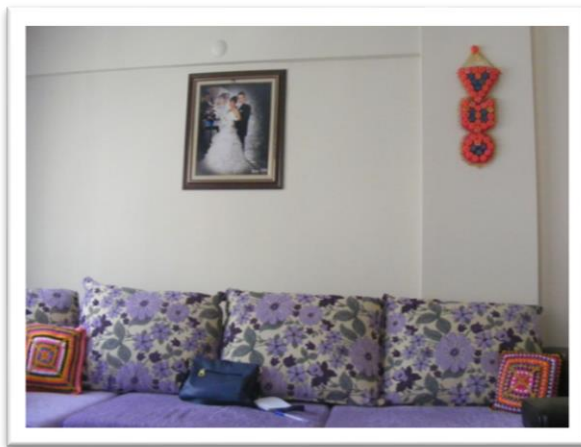
¹⁶ Makedonyalı araştırmacımız Nazife Aliova'nın İzmir, Gültepe Mahallesi'ne gidişi, göçmenler arasında "evlenilecek kız" nidalarına yol açtı. Kaldığı süre zarfında Aliova'ya kadın akraba ve tanıdıklar vasıtasıyla görücü gelip gelemeyecekleri soruldu.

Radanya	Çorlu		1
	İzmir		
	İstanbul	1	
Buçim	Çorlu	1	1
	İzmir		
	İstanbul		

Tablo 1: Doğu Makedonya'dan Türkiye'ye gelen gelin oranları ve geldikleri iller.

Verilerden de anlaşılacağı üzere, evlilikle gelen gelinlerin yoğunlukla tercih ettikleri ilk il Çorlu'dur, Çorlu'yu İzmir izlemekte en sonunda da İstanbul gelmektedir. Böyle bir sıralamanın altında mesafe dâhil, göçmen ağı unsuru gelmektedir. Göçmen ağı veya göçmen ilişkiler ağı, Nermin Abadan-Unat'ın tanımıyla (2002: 18), "eski göçmenler, yeni göçmenler ve göçmen olmayan kişiler arasında ortak köken, soydaşlık ve dostluk bağlarından oluşan kişiler arası bağlantılar"dır ve bu bağlantılar, Türkiye'deki göçmenlerin yerleşim tercihlerinde de başat rol oynamaktadır. Dolayısıyla Doğu Makedonya göçmenleri arasında yerleşim yeri tercihlerinde ilk sırayı Çorlu almakta, İzmir bu sıralamayı takip etmektedir.

Alikoç Köyü ve İzmir, Gültepe örneğinden hareketle, son olarak evlilik göçlerinin duyurulmasına bakılacak olursa, her iki ülkede yapılan düğünler evliliğin akrabaya ve konu-komşuya duyurulmasını amaçlar. Köydeki düğünler, geleneksel bir dokuya sahip olup, köyde herkese açık bir nitelikte iki gün-iki gece şeklinde gerçekleşir. Türkiye, İzmir ilindeki düğünler ise gelinin beyaz gelinlik giydiği ve sadece davetlilerin gelebildiği düğün salonlarında olur. Kadınlar için kültürel ve sosyal geçişler ortak kültür ve akraba ağı itibarıyla kolay olur. Gelenler, geçişleri en hafif şekilde atlatmak için önce yeni gelen gelinlere daha sonra da eski Doğu Makedonya göçmeni kadınlara dayanırlar. Birbirine dayanak olma dönemleri özellikle dini ve özel günlerdir. Bu gün ve dönemlerde aileden uzak gelinler anne-baba hasretini memleketten gelenlerle gidermeye veya en azından hafifletmeye çalışırlar. Nazmiye, 2008 yılının Kasım ayında Alikoç Köyünden Türkiye'ye gelin geldiğinde daha on sekizindedir. Eşi ve ailesi kendisini, 1 Kasım, 2008'de köye gelerek ister, 15 gün sonra da köy düğünleri yapılarak Türkiye'ye eşi ve eşinin ailesiyle birlikte göç eder. İlk geldiği yıllarda aileden uzak kalmanın zor olduğunu dile getiren Nazmiye özellikle de bayram günlerinde bu zorluğun pekiştiğini belirtir. Türkiye'ye gelin gelişinden dört ay sonra ise kendi köyünden Türkiye'ye gelin gelen arkadaşı Kısmet'le aile ve memleket özlemini az da olsa hafifletmeye başlar. Her iki gelinin gelin gelişlerinde yanlarına ne aldıklarına bakıldığında ise bir iki parça giyim eşyasıyla birkaç fotoğraf ve köydeyken gelin kıyafetleri için ördükleri gelin süsleridir.

Resim 2: Gültepe'ye gelin gelen Nazmiye'nin salonundan bir görüntü. Koltuktaki yastıklar ile duvardaki süs Alikoç Köyü geleneğine özgüdür.

Resim 3: Nazmiye'nin salonundan bir kare. Geleneksel kıyafetli fotoğrafı ve beyaz oyuncakın üzerine iliştiirdiği Alikoç Köyüne özgü gelin süsü.

Resim 4: Alikoç Köyünden Kısmet'in gelin geldiği evden bir kare. Karede kahve fincanları arasına serpiştirdiği fotoğraflar ve dantellerin uçlarına iliştirilmiş gelin süsleri.

Resim 5: Nazife Aliova ile Gültepe'ye yerleşen Alikoç Köyünden Münevver'in beraberinde getirdiği gelin patığı (alacalı olan) ile mumi dedikleri başörtüleri.

DEĞERLENDİRME

Balkanlar'daki Türk varlığının temsili azalan nüfuslarına rağmen Balkan Türkü ve Yörükleri üzerinden sürer. Türklerin Balkanlar'a dağınık yerleşimlerine karşın, Yörüklerin yerleşimleri daha muntazamdır. Yörükler bilhassa Makedonya'da, ülkenin doğu ve batı yakasında yaşarlar. Doğu yakasında yaşayan Yörüklerin başlıca yerleşim yerleri ise Radoviş, İştıp, Ustrumca ve Valandova Belediyelerine bağlı dağ ve ova köyleri olup, zamanla ailevi ve ferdi düzeyde yaşanan göçlerle sayıca azalmışlardır.

Azalışın başlıca ve baştaki etmeni siyasi ve ekonomik nedenler olup, kitleler halinde Yörük ve Türkün bölgeyi terk etmeleriyle sonuçlanmıştır. Zamanla değişen sosyal ve toplumsal yapı, göçün de niteliğinde değişim yaratmıştır. Değişimin bariz örnekleri ise Makedonya, Alikoç Yörük köyünde gözlemlenebilir. Köyün son elli yıllık geçmişine bakıldığında önceye nazaran nüfusun azalışı yavaşlaşsa da sonlanmamıştır. Köy halkı azalışı, ekonomi temelli ailevi ve ferdi göçlere indirgemekte, asıl önemli olan göç türünü görmezden gelmektedir: Kadın göçü.

Kadınlar, artan bir oranda evlenerek göç akışına dahil olmaktadır. Artışın başlıca nedenleri arasında dış evlilik kuralına istinaden daralan evlilik alanı ve daha iyi bir yaşam hayali gösterilebilir. Göç yollarına bakıldığında Yörük kadınları çevre Yörük köyelerine, çevre Yörük veya Türk köyelerine, etraf kasabalara ve Türkiye'ye doğru yola koyulmaktadır. Türkiye'ye yönelmiş evlilik göçleri ile Makedonya içi evlilik göçleri arasında farklar vardır. Makedonya içi evlilik göçlerinde, dolayısıyla Yörük köyleri arası evlilik göçlerinde nüfus azalmaz, yer değiştirir. Buna göre, bir köyün bir fert azalan nüfusu, başka bir köyde artış sağlar. Ancak Türkiye'ye yönelen evlilik göçleri, bölgedeki Yörük nüfusun azalışına yol açar, giden gelinler yeni evlilik göçlerini tetikler. Yapılan alan araştırmalarının da ortaya koyduğu gibi, Alikoç Köyünde daralan evlilik alanı, gençleri çevre Yörük köyelerinden eş seçmeye zorlar. Bu da kadınların artan şekilde bir hareketlilik içine girmelerine yol açar.

Köyün son elli yıllık geçmişinde yaşanan göçlerin büyük çoğunluğu evlilik aracılığıyla yaşanmıştır. Bir kısmı ise ekonomik temelli olup, aile düzeyinde gerçekleşmiştir. Gelip giden kadın hareketliliği köy içinde belirginleşen bir kadınsallaşan göç olgusunu doğurmuştur. Yeni bir olgu olmamakla birlikte köy halkının dikkatinden kaçan bu türdeki göç olgusu, nüfusun dolayısıyla

köylerin geleceği için büyük bir tehdit teşkil etmektedir. Göçlerin duraklatılabilmesine yönelik çareler ise görmezden gelinen kadınsallaşan göçler yüzünden yetersiz kalmakta; kadınlar belli başlı nedenlerden dolayı göç etmeye devam etmektedirler. Türkiye'ye doğru da bir yol izleyen kadınsallaşan göçler, Alikoç ve çevre Yörük köylerinde nüfusu azaltırken, Çorlu, İzmir ve İstanbul'daki Yörük nüfusu çoğaltmaktadır. Azalan nüfusun başka bir yerde artış göstermesi Makedonya sınırları dâhilinde, çok fazla değişikliğe yol açmazken, Türkiye'ye yansımaları halinde, Makedonya'daki Yörük nüfusunda büyük dönüşümlere sebep olur. Balkan coğrafyasında Türklerin ve Yörüklerin var olabilmeleri, Türklerin ve Yörüklerin Balkanlar'da kalabilmelerine bağlıdır. Kalabilmeleri ise Yörük ve Türklerin ekonomik ve sosyal anlamda daha iyi yaşama şartlarına kavuşturulabilmeleriyle doğrudan ilişkilidir. Çünkü yapılan görüşmelerden çıkan sonuçlarda da görüldüğü gibi, kızların Türkiye'ye geliş nedenlerinden bazıları tütün işinden kaçmak ve daha iyi bir yaşama hayalidir. Daha iyi bir yaşam veya tütün içinden uzaklaşma, daha iyi bir iş olanağına ve iş fırsatları yaratabilecek yatırımlara bağlıdır.

KAYNAKÇA

- Abadan-Unat, N.(2002). Bitmeyen Göç Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Adiller, S.(2011). “Doğu Makedonya Alikoç Köyünde Evlilik ve Yörük Kadını”. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi yayınlanmamış yüksek lisans tezi.
- Adiller, S., Tuztaş,A.H.(2012). “Alikoç Köyü’nden Anadolu’ya Davulun Sesi Hoş Gelir”, Uluslar arası Balkan Sempozyumu. (5-7 Ekim) İsparta-Burdur. S. 405-418.
- Çavuşoğlu, H.(2006). “Yugoslavya-Makedonya'dan Türkiye'ye 1952-67 Kitlesele Göçü ve Bursa'daki Göçmen Kesimi”, Mülkiye, Sayı 251, Cilt XXX, , s. 151-184.
- Çavuşoğlu, H.(2007). “Yugoslavya-Makedonya’ Topraklarından Türkiye’ye Göçler ve Nedenleri” Bilig, Sayı 41, s. 123-154.
- Demirtaş, M.(2009). “Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin sevk ve İskanları” A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 41, s. 215-238.
- Edward, B. M.(2006). “Patterns of Migration In The Balkans”. MMO Working Paper no. 9.
- Fan, C. C., Huang, Y. (1998). “Waves of rural Brides: Female Marriage Migration in China”, Annals of Association of American Geographers. 88/2. S. 227-251.
- Feminization of Migration. (2007). UN-INSTRAW. [Erişimi: 10 Temmuz, 2013] http://www.renate-europe.net/downloads/Documents/Feminization_of_Migration-INSTRAW2007.pdf
- Gökbilgin, M. T.(2008). Rumeli’de Yörükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Halaçoğlu, A.(1994) Balkan Harbi Sırasında Rumeli’den Türk Göçleri (1912-13). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- [International](http://esa.un.org/migration/) Migrant Stock: The 2008 Revision. [Erişim: 6 Temmuz, 2013]. <http://esa.un.org/migration/>
- Kaya, F.(2001). “Makedonya’daki Türk Varlığı. Balkanlar’daki Türk Kültürü’nün Dünü-Bugünü-Yarını.” Uluslararası Sempozyum. Uludağ: Uludağ Üniversitesi Rektörlüğü.
- Koneska, E. (2004). Jypyun/Yörüks: A Turkish Ethnic Community in Macedonia (Makedonya’da Yaşayan Türk Etnik Topluluğu). (Çev. Engüllü, S.) Üsküp: Museum of Macedonia.
- Kocacık, F.(1996). “1878-1900 Yılları Arasında Balkanlar’da Anadolu’ya Yönelik Göçlerin Anadolu’daki Sürekli Yerleşme Yerleri ve Toplumsal Yapıya Etkileri” Toplum ve Göç, III. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Mersin.

- Kofman, E. (1999). Female 'Birds Of Passage' a Decade Later: Gender and Immigration In The European Union. *International Migration Review*, Sayı 33, 2. S. 269-299. [Erişim: <http://www.postcolonialeurope.net/uploads/Kofman,eleonore.pdf>]
- Marrucci, R.(2007). "Feminization of Migration", *Ano XVI*, 29.
- Morrison, A., Schiff, M., Sjöblom, M.(2008). *The International Migration Of Women*. USA: Palgrave Macmillan.
- Nedkov, V.(1986). "Juruckite Nacelbi i Nacelenie vo İstocna Makedonija." *Етногенеза На уруците И Нивното Населуване На Балканот*. Üsküp: MANU.
- Öztan, E.(2010). "Unutulan Bir Göç ve Yurttaşlık Deneyimi: İlk Kuşak Göçmen Kadınlar ve Hollanda Türkiyeli Kadınlar Birliği" *Fe Dergisi*, Sayı 2/2. S. 31-49.
- Özgür, M., AYydm, O.(2011). "Türkiye'de Evlilik Göçünün Mekansal Veri Analizi Teknikleriyle Değerlendirilmesi" *Coğrafya Bilimler Dergisi*, 9/1. S. 29-40.
- Piper, N.,Roces, M.(2003). *Wife of Worker? Asian Women and Migration*. Oxford: Rowman & Littlefield Publishers.
- Sümer, F.(1999). *Oğuzlar (Türkmenler)*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Tekeli, İ.(2007). "Türkiye'nin Göç Tarihindeki Değişik Kategoriler" *Kökler ve Yollar Türkiye'de Göç Süreçleri*, İstanbul.
- Toygur, K.(1984). "Radoviş Türk (Yörük) Köylerinin El Sanatları Üzerine Gözlemler." *Sesler Dergisi*. Sayı 191.
- Tufan, M.(2010). *Balkanlar'da Türk Kültürü Bütünlüğü*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- The Female Face Of Migration 2010 Caritas International. [Erişim: 10 Temmuz, 2013 <http://www.caritas.org/includes/pdf/backgroundmigration.pdf>]
- Yang, W.S., Lu (2010). *Chia-Wen Asian Cross-Border Marriage Migration*. Amsterdam: Amsterdam University Press. 2. Baskı.
- Yılmaz, C.(2007). "Türkiye'de Kırdan Kente Göç Sürecinde Etkili Olan Faktörlerden Biri; Evlilik Yoluyla Göç", *Doğu Coğrafya Dergisi*. 21. S.221-232.
- Watts, J. S.(1983). "Marriage Migration, A Neglected Form of Long-Term Mobility: A Case Study from Ilorin, Nıgeria." *International Migration Review*. 17/4. S. 682-698.
- Wilpert, C.(2007). *Göçte Cinsiyet ve İstihdam*. *Kökler ve Yollar Türkiye'de Göç Süreçleri*, İstanbul.

TARİHİ KENT MERKEZİNDE GÖÇ, YOKSULLUK VE İSTİHDAM: İSTANBUL SÜLEYMANİYE BÖLGESİ BEKÂR ODALARI¹

Bülent Şen²

Ayşe Alican³

Fatih Kahraman⁴

ÖZET

Son dönem metropollerinin tanımlayıcı özellikleri arasında çok boyutlu eşitsizlik biçimleri ve bunun mekânsal süreçlere yansımaları öne çıkmaktadır. Küresel etkiler bağlamında sermaye akışı, kentsel rantlar üretme, kentsel dönüşüm vb. arayışları ile kentsel yoksulluk, enformellik ve göçmenlik hallerinin kesiştiği ve bir arada gözlemlendiği örnekler kent mekânında kendine yer bulmaktadır. Günümüz Türkiye'sinde tarihsel kent merkezleri, fiziksel özellikleri açısından yıpranmış bina ve düşük nitelikli çevre kalitesi, mekânsal ayrışma, kentsel hizmetlerin yetersizliği ve kentle bütünleşememe sorunlarını derin biçimde yaşayan kent bölgeleri haline gelmişlerdir. Bu etki ve dönüşümlerin sonuçlarının en belirgin olarak gözlemlendiği kentlerin başında İstanbul, özelde ise araştırma alanımızı oluşturan Süleymaniye Bölgesi gelmektedir. Bu çalışmada erkek göçmenlerin barınma ihtiyaçlarını karşılayan ve göçmen mekânları olarak kabul edilen bekâr odaları konu edilmiştir. Ekim 2011-Nisan 2013 tarihleri arasında İstanbul Süleymaniye Bölgesi'nde bekar odalarında yapılan alan araştırmasının bulgularına dayanmakta ve elde edilen sonuçların paylaşılmasını amaçlamaktadır. Böylece metropol kent yaşamı ve sorunları içinde 'gölgede kalmış' ve 'yok sayılmış' yaşamların aktörleri olan bekar odası ikametçisi durumundaki erkek göçmenlerin göçmenlik halleri, barınma ve istihdam nitelikleri, yoksullukla baş etme stratejileri ve yaşam pratikleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bekar odası, iç göç, yoksulluk, enformel sektör

ABSTRACT

Multidimensional inequality styles and reflections of these to the spatial processes become prominent among the defining characteristics of the last period metropolises. Within the context of global effects, samples where searching for capital flow, urban rent generation, urban transformation etc. and situations of urban poverty, informality and immigration are crossed and monitored together take place in the city environment. In today's Turkey, historical city centers face problems such as worn buildings and poor qualified environment standards in terms of physical properties, spatial differentiation, inadequacy of the urban services and lack of getting integrated to the city deeply. Istanbul is the leading city amongst the cities where the results of these effects and transformations are seen prominently; particularly the Süleymaniye Region, which is our research area. In this research, bedsitters meeting the sheltering needs of the male immigrants which are accepted as the immigrant locations are targeted. Based on the regional research carried out on the bedsitters in Istanbul's Süleymaniye Region between October 2011 and April 2013, this research aims to share the results obtained. In this way, being the actors of the lives that are "kept in the background" and "ignored" within the metropolitan urban life and problems; immigration conditions, sheltering and employment qualifications, strategies of overcoming the poverty and life practices of the male immigrants who are the residents of the bedsitters discussed.

Keywords: Bachelor room, internal migration, poverty, informal sector

¹ Bu çalışmada TÜBİTAK tarafından desteklenen ve sonuçlandırılan 111K145 nolu projenin verilerinden yararlanılmıştır.

² Yrd.Doç.Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi, bulentime@gmail.com.

³ Arş.Gör.Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji ABD. aysealican@gmail.com.

⁴ Arş.Gör.,SDÜ, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji ABD. fatihkahraman@ymail.com.

GİRİŞ

Türkiye'nin değişik bölgelerinden İstanbul'a gelen göçmenlerin içinde erkeklerin en çok tercih ettikleri yerlerin başında Süleymaniye Bölgesi gelmektedir. Göçmenler burada istihdama katılmakta ve aynı zamanda barınma ihtiyaçlarını da bu bölgeden karşılamaktadırlar. Böylece bölgede yoğunluğu göze çarpan bekâr odaları göçün taşıdığı bireylere ev sahipliği yapmakta, yani bir yaşam alanı sunmaktadır. Bekâr odaları, bir yandan 'göç(men) halleri'nin hemen her türlü görünümünü yansıtan bir 'mikro kozmos' özelliği sunarken, diğer yandan da kentsel yoksulluğun ağır riski altındaki bireylerin, 'bir arada hayata tutunma' mücadelelerini verdikleri yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. İstanbul Süleymaniye Bölgesi'nde yer alan bekar odalarının görünümünün artması ve bölgenin değişimini, Türkiye kırsalında 1950 sonrasında yaşanan dönüşüm ile birlikte okumak mümkündür. Bu dönüşüm kentlerin yeni, kalıcı ya da geçici sakinlerinin söz konusu süreçte kent içi alanlarda konumlanma çabalarıyla birlikte daha önceden var olan ya da her gün yeniden üretilen yaşam stratejilerini beraberinde getirmiştir.

Türkiye'de 1980 sonrasında yaşanan göçler üzerinde pazar ekonomisinin, özelleştirmelerin yeni iktisadi düzen doğrultusunda düzenlenmenin ve temel hedeflerinin etkileri mevcuttur. 24 Ocak kararlarıyla birlikte iktisadi liberalizmin yaygınlaşması, devletin iktisadi girişimcilikten aşamalı olarak geri çekilmesi ve küçültülmesi (özelleştirme) girişimleriyle, yeni bir iktisadi teşvik sistemi yaratılmıştır. Ulusal kalkınmacılıktan küresel ekonomiye bütünleşmeye doğru seyreden bu siyaset, iktisadi alanı uluslararası kurum ve özelliklerle bütünleştirmeye özel önem vermiştir. Yeni iktisadi siyaset ile pazar oyuncuları, yabancı sermaye ön plana çıkmaya başlamış ve sermaye gruplarının sistem içindeki hareket alanı ve avantajları artırılmıştır. Kentsel iş piyasasına yönelik olmak üzere, işten çıkarma, taşeronluk, evlere iş verme, parça başı iş sözleşmeli ve dönemsel/mevsimlik işçilik gibi uygulamalar kolaylaştırılmış ve emek piyasalarının aktörlerinin pazarlık ve aktif gücü gittikçe zayıflamıştır. Böylece kentsel alanlarda işgücünün reel ücretleri düşerken, kentlere yeni göç edenler örgütsüzleşmiş emek piyasalarına dâhil olmuşlardır (Gedik, 1995; İçduygu 1997; 1998).

FARKLI GÜVENCESİZLİKLERİN KESİŞME NOKTASI: İSTANBUL SÜLEYMANİYE BÖLGESİ BEKAR ODALARI

Bir barınma mekânı olarak bekâr odaları, iş bulma ve geçimini temin etme amacıyla İstanbul'a göçle gelen erkek bireylerin ihtiyaçlarını karşılayan ve Osmanlı döneminin erken devirlerine kadar giden bir kurumsallaşmaya sahiptir. Bu mekânlar, aile ikametgâhları ve konut tipi dışında göçmen erkek işgücünün barınma biçimi olarak yaygınlaşmış ve gelenekselleşmiştir (Şen, 2012). İstanbul'da Osmanlı egemenliğinin görüldüğü tarihten itibaren bekar odalarının kent mekanında var olduğunu dönemi yansıtan eserlerde görebilmekteyiz. Osmanlı döneminde bu odalarda kalan insanlara bekâr uşağı olarak adlandırılırdı. Tarihsel olarak Osmanlı döneminin erken devirlerine kadar giden bir konut tipi ve barınma biçimi olarak bekâr odaları: "Osmanlı döneminde taşradan kentlere göçen ve buralarda seyyar satıcılık, amelelik, hamallık vs. gibi gündelik basit işlerle geçimlerini temin eden bekârların, kira mukabili içinde barındıkları oda tabir edilen ve bir tür pansiyon vazifesi gören konutlar" olarak tanımlanmıştır (Yüksel, 1992; Celal 1946). Ekrem Koçu ise, bekâr odalarında kalan kişileri :“Bekâr uşağı tabirinde yaş haddi yoktur. Genci, irisi, tüysüz olanı, mürahık (buluğ çağına girmek üzere olan genç), nevhat civan, ciharebru delikanlı, olgun erkek, bedenlen çalışabilen zinde ihtiyar cümlesi bu sıfat altında toplanmışlardı” şeklinde tanımlamıştır (Koçu, 2003: 161).

Bekâr odalarının sayılarına ilişkin ilk tahmini veriler de yine bu döneme aittir. Ayverdi, Fatih dönemi İstanbul nüfusu ve yerleşim yerleri hakkında bilgi verirken, kentte evler dışında nüfusun mevcut olduğu yerleri şöyle sıralar: Saray, kışlalardaki kapıkulu halkı, medreseler, bekâr odaları ve hanlar (Ayverdi: 1958, 82). 15. yüzyıla ait verilerden yola çıkarak İstanbul surları dâhilinde toplam 141.874 olan nüfusun, evlerde oturan 118.424 kişi yanında bekâr odalarında 5.000 ve (10 handa) 500 kişiden oluştuğunu tespit etmektedir. Yine döneme ilişkin kaynaklarda "Saray aristokrasisinin oturduğu bin kadar konak, 50 kubbeli han, 100 kervansaray, hepsi üretimde istihdam edilen 12.000'den fazla amele (yiğit) ikametgâhına tesis edilen bekâr odası, 10 mahalle ve bini aşkın sebilhane"nin varlığı Fatih'in temellendirdiği kent yapılanması içinde bekâr odalarının mevcudiyetini ortaya koymaktadır (Mortan, Küçükerman: 2010, 150-151).

Günümüzle benzerlik taşıyacak şekilde, baba, oğul ve diğer yakın akrabalarla birlikte çalışmak için İstanbul'a gelen göçmenlerin bekar odası türü mekanlarda barınma yolunu seçtikleri görülmektedir. Buralarda benzer işlerde çalışan ve geçim mücadelesi veren kişilerin bir arada yaşamaları söz konusudur. Ünlü Türk seyyahı Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde de bu odalardan bahsedilmektedir. 17. yüzyılda bekâr odaları ve hanların tasvirini şu şekilde yapmaktadır: "1675'e doğru tüccarın malları ile gelip sakin olmaları için üstü kurşunlu ve kubbeli elli han, yolcular için yüzden fazla kervansaray ve on iki binden fazla bekâr kalabileceği bekâr odaları vardır" (Ertuğ: 2008, 154). Bu odalar ve İstanbul da bulunduğu bölgeler hakkında ise şu bilgileri vermektedir: Mahmutpaşa'da Cebehane odaları, Süleymaniye'de Pertevpaşa ve Hilalci odaları, Gedikpaşa'da Bekârthane-i Gedikpaşa, Unkapanı'nda yedi bölümden oluşan Azap odaları (Bekârthane-i Arablar), Mercan'da Pabuçcu odaları, Büyük Karaman'da Kırk Odalar, Atpazarı'nda Kırk Bekârthane vb. (Çelebi: 1992, 225-226; Celal: 1992, 160; Büyük Larousse: 1986, 1458).

Günümüzde ise göçün taşıdığı büyük kitleler, İstanbul'u, hızlı nüfus artışı ve bunun olumsuz sonuçlarını derin biçimde yaşayan metropol haline getirmiştir. İstanbul'un yerleşik kentli nüfus ve yerleşim alanları ile göçle gelen geleneksel-kırsal nüfus ve bunlara ait yerleşimler arasında önemli farklılaşmalar oluşmuştur. Böylece, İstanbul'da, zaman içinde hem mekânsal, hem toplumsal, hem de istihdam alanlarında görünürlük kazanan 'ikili/bölünmüş' bir kent yapısı ortaya çıkmıştır. Küçük sanayi, imalat ve merkezi iş alanlarına bağlı ekonomik faaliyetlerin yoğunlaşması Eminönü ve Beyoğlu başta olmak üzere Tarihi Yarımada içindeki geleneksel kent merkezinin demografik niteliğini, yerleşim karakterini ve mekân özelliklerini önemli ölçüde dönüşüme uğratmıştır. Özellikle de kentli yerleşik üst-orta sınıf ailelerin terk ettiği/boşalttığı bu mekânların önemli bir kısmının işyerlerine dönüşmesi, bir kısmının yeni göçmen kalabalık aileler ve yoksul kesimler tarafından kiralık ya da işgal edilmiş ikametgâhlar olarak kullanılması görünürlük kazanmıştır. Aynı zamanda çöküntüleşme ve işyerlerinin mahalle ikamet alanlarına sızması gibi mekânsal etkilerle birleştiğinde bu alanlar, giderek ailelerin terk etmeye başladıkları ve yerleşik nüfusu azalan yerleşim yerleri haline dönüşmektedir.

Bu durum bu bölgelerin aynı zamanda göçmen aileler ve göçmen bekâr bireyler tarafından daha fazla tercih edilmesini besleyen bir durum ortaya çıkarmıştır. Özellikle de çoğunluğu düşük vasıflı, düşük gelirli, enformel sektörde çalışan yoksul göçmenlerin yoğunlaştığı bu yerleşimler içinde bekar odalarının görünürlüğü artmıştır. Kayıt dışı ve enformel sektörde çalışanlarla birlikte bölgedeki atölye ve iş yerleri imkanlarından yararlanan, ağırlığı göçmenlerden oluşan dar gelirli yeni bir kesimin hızla doldurduğu yerleşimler haline gelmeleri süreci hız kazanmıştır.

Günümüzde İstanbul'un tarihsel kent merkezinin çöküntü mahallesi izlenimi veren hemen her bölgesinde bekâr odaları bulunmaktadır. Tarihi Yarımada ya da Sur İçi İstanbul olarak adlandırılan tarihi İstanbul kent merkezi alanı içinde yer alan Gedikpaşa, Kasımpaşa, Balat, Hasköy, Kasımpaşa, Tarlabası vb. semtlerin civarında bulunan bu bekâr odalarının en yoğun olduğu yer Süleymaniye Cami'si ve çevresinden Eminönü'ye kadar uzanan Süleymaniye Bölgesidir. Nitekim Süleymaniye Bölgesinde ikamet eden nüfus içinde erkek oranı, toplam nüfusun % 80'inin üzerindedir (TÜİK: 2009).

ARAŞTIRMA BULGULARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Araştırmanın örneklem grubunu, İstanbul Süleymaniye Bölgesi'nde bulunan (yerleşim yeri karakterini kaybetmiş iki mahalle dışında) altı mahallesinde⁵ bekar odasında kalan 224 kişi oluşturmaktadır. Görüşmeler, Ekim 2011- Nisan 2013 tarihleri arasında derinlemesine mülakat ve saha gözlemlerine dayanmaktadır. Bu çalışmada bekar odası sosyal evreni ve bekar odası sakini göçmen karakteristiğinin genel çerçevesini ortaya koymak amacıyla; nitel analizler dışarıda bırakılmış, görüşme metinlerinden elde edilmiş nicel verilerden yararlanılmıştır.

Bekar Odası Sakinlerinin Sosyo-Demografik Nitelikleri

⁵ Hoca Gıyaseddin Mahallesi, Hacı Kadın Mahallesi, Demirtaş Mahallesi, Yavuz Sinan Mahallesi, Süleymaniye Mahallesi ve Molla Hüsrev (y.n.).

Yaş kategorisi açısından bakıldığında, görüşme yapılan bekâr odası sakinleri arasında çocuk ve genç nüfus oranının belirgin bir ağırlığa sahip olduğu görülmektedir. Bekar odası sakinlerinin yaklaşık %11'i 11-15, yaklaşık %22'si de 16-18 yaş aralığındaki kişilerden oluşmaktadır (Bkz. Tablo 1). Bu durumda toplam örneklemin %33'ü (üçte biri) 18 yaş ve altındakilerden oluşan -çocuk ve ergen bireylerden- oluşmaktadır. 19-22 yaş dilimini içine alan genç nüfus da eklendiğinde (%17,9) yarısı (%50,9) çocuk ve gençlerden oluşan düşük yaş kategorileri karşımıza çıkmaktadır. Buna karşın görece yaşlı kabul edilebilecek 51 ve üstü yaştakilerin oranı en dip noktasında %3,6'dır. 23-33 yaş aralığındakileri genç yetişkinler olarak kabul edecek olursak bekar odası toplamı içinde %27,2'lik bir orana sahip olduğu görülmektedir. 34-50 yaş aralığındaki yetişkinlerin oranı ise %18,3'dür. Bu durumda her ikisini birlikte ele alıp yetişkin kategorisinde değerlendirdiğimizde %45,5 gibi yarıya yaklaşan bir orana ulaşılmaktadır.

Tablo-1: Doğum Yerleri ile Yaş Grupları Arasındaki İlişki

Yaş Grupları →	13-15 Yaş	28-33 Yaş	16-18 Yaş	41-50 Yaş	19-22 Yaş	23-27 Yaş	34-40 Yaş	11-12 Yaş	51+	Toplam
Doğum Yeri ↓										
Erzurum	40,0	20,0	40,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100
Ardahan	25,0	0,0	75,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100
Ağrı	13,0	21,7	21,7	13,0	13,0	13,0	4,3	0,0	0,0	100
Konya	0,0	25,0	25,0	37,5	12,5	0,0	0,0	0,0	0,0	100
Şanlıurfa	13,6	15,3	20,3	1,7	22,0	13,6	6,8	6,8	0,0	100
Adıyaman	9,3	18,6	18,6	9,3	18,6	9,3	11,6	0,0	4,7	100
Nevşehir	0,0	0,0	37,5	25,0	12,5	12,5	12,5	0,0	0,0	100
Niğde-Aksaray	0,0	7,1	14,3	35,7	14,3	21,4	7,1	0,0	0,0	100
Mardin	0,0	0,0	35,3	0,0	29,4	29,4	0,0	5,9	0,0	100
Diyarbakır	0,0	12,5	25,0	6,3	18,8	18,8	12,5	0,0	6,3	100
Malatya	0,0	0,0	0,0	25,0	12,5	25,0	37,5	0,0	0,0	100
Diğer İller	0,0	0,0	10,5	5,3	15,8	21,1	10,5	10,5	26,3	100
GENEL TOPLAM	8,0	12,5	21,9	9,8	17,9	14,7	8,5	3,1	3,6	100

Doğum yerleri açısından değerlendirme yapıldığında, on iki farklı kategori karşımıza çıkmaktadır (Bkz. Tablo 1). Görüşülen kişiler arasındaki ağırlığı da dikkate alınarak (toplam örneklemin %45,5'i) Şanlıurfa ve Adıyaman doğumlarının yaş grubu özelliğine daha yakından bakmak yararlı olacaktır. Yukarıda ifade edilen oranların da ilk bakışta ortaya koyduğu gibi Şanlıurfa ilinden gelenler, Ardahan ve Erzurum'dan sonra en düşük yaşa sahip bireylerin yoğunlaştığı bir özellik arz etmektedir. Yalnızca diğer illerden gelenler, Mardinliler ve Şanlıurfa ilinden gelenlerin yer aldığı 11-12 yaş grubundakilere (aynı zamanda en düşük yaş aralığına karşılık gelen) baktığımızda bu grubun yarıdan fazlasının (%57,1) ve 13-15 yaş dilimindekilerin de yaklaşık %45'inin Ş.Urfa doğumlarından oluşması bu ilin 16 yaş altındaki (11-15 yaş arası) yoğunlaşmasına işaret etmektedir. Diğer bir ifadeyle Şanlıurfa'nın çocuklardan oluşan yapısını ve bu özelliğiyle de bekâr odası ikametçileri arasındaki baskın karakterini ortaya koymaktadır. Kabaca yarısı 15 yaş altı çocuklar ve diğer yarısı 16-18 yaş arası ergenlerden oluşan (yaklaşık % 41) çocuk-ergen niteliğine sahip nüfus Şanlıurfa doğumlarının yarısına yakın bir orana tekabül etmektedir. 19-22 yaş aralığını da (%22) dahil edecek olursak büyük kısmı (yaklaşık %63'ü) çocuk-ergen nüfustan oluşan bir Ş.Urfa doğumları kesimi görüntüsü ortaya çıkmaktadır. Üst yaş gruplarına baktığımızda da bu tespiti tamamlayacak sonuçlarla karşılaşmaktayız.

Yaş grubunun yükselmesi ile bu grupta yer alan Ş.Urfa doğumlarının sayısının ciddi biçimde azaldığı anlamlı bir ilişki (ters orantı) söz konusudur. 23-33 yaşları arasında ortalama 14 civarında bir oran söz konusu iken, bu oranlar 34-40 yaş aralığında 6,8'e, 41-50 aralığında 1,7'ye düşmektedir ve 51 yaş ve üstünde kimse bulunmamaktadır. Şanlıurfalılarından oluşan bekâr odası sakini grubu için, özetle, çocuk-ergen niteliği ağır basan, 30'lu yaşlardan itibaren ise İstanbul'da bekâr odasında bulunma oranı ciddi biçimde azalan bir grup nitelmesi yapmak mümkündür. Böylece, en geniş bekâr odası

görüülen grubunu oluşturan Şanlıurfa örneğinden hareketle, yapılan alan görüşmeleri ve gözlemler ışığında birtakım genellemelere ulaşmak ve bekâr odası dinamiğini aydınlatmak mümkün gözükmektedir: Geleneksel/ataerkil aile bağları ve yükümlülükleri (küçüklerin aile bütçesine katkısı, askerdeki erkek kardeş/ağabeyin geçimi veya büyük kardeşlerin başlık parası dahil evlenmesine yardım; arsa, iş kurma ya da ev yapma-alma vb. harcamalar için destek gibi gelirin -genelde baba kontrollü- ortak bir havuzda biriktirilmesi/toplanması ve ortak kullanımı vb.) ailenin yaşça küçük bireylerini gurbetçilik yoluyla aile gelirine katkı yapması gereken/istenen birey durumuna sokmaktadır.

İkinci en geniş görüşülen kitlesini barındıran Adıyaman ilinden gelenlerin özelliklerine yakından bakıldığında 11-12 yaşında olan kimsenin bulunmaması dikkat çekmektedir. Buna karşın 13 yaş sonrasında ortaya çıkan (13-15 yaş arasında %9,3), 16 yaş sonrasında artış gösteren (bir önceki yaş diliminin tam 2 katına çıkan) ve 22 yaşına kadar olan bireyler arasında aynı kalan/yatay seyreden (%18,6) bir durum göze çarpmaktadır. 23-27 yaşlar arasında ani bir düşüş (%9,3) gözlenmekle birlikte sonrasında yine genç kuşakların düzeyine ulaşan (%18,6) bir eğri söz konusudur. 34 yaş sonrasında ise sürekli azalış biçiminde cereyan eden Şanlıurfa örneğine benzeyen -ancak orada gözlediğimiz gibi keskin bir düşüş niteliği taşımayan- bir durum ortaya çıkmaktadır.

34-40 yaş dilimi arasında %11,6; 41-50 yaş dilimi arasında %9,3 ve 51 yaş ve üstündeki %4,7'lik oranlar 30'lu yaşlar sonrası için görünürlüğün giderek azaldığı ve kaybolmaya yüz tuttuğu bir eğilim sergilemektedir. Ancak bu iki şehir arasındaki benzerlik kadar farklılaşma da dikkat çekicidir. 51 yaş ve üstünde hiçbir Şanlıurfa doğumlu yer almazken burada Adıyamanlıların yaklaşık %5'lik varlığı (genel örneklem açısından bakıldığında daha da çarpıcı hale gelen 51 yaş ve üstündekilerin dörtte birinin Adıyamanlı oluşu), yine 41-50 yaş arasında sadece 1 Şanlıurfalı bulunurken Adıyamanlıların %9,3'ünün bu yaş diliminde yer alması farklılaşmaya işaret etmektedir. Toparlayıcı olması açısından, genişletilmiş oranlar açısından kıyaslama yaptığımızda, Şanlıurfa doğumluların yalnızca %8,5'i 34 ve daha yukarı yaşta yer alırken, Adıyamanlılarda bu oran yaklaşık %26'ya -Adıyamanlılar içinde dörtte birlik bir orana sahip- çıkmaktadır.

Bu iki ilde tespit ettiğimiz bu eğilimi, 30'lu yaşlar sonrası içerecek biçimde diğer illerle kıyasladığımızda bazı dikkat çekici sonuçlar karşımıza çıkmaktadır: 34 ve daha yukarı yaşlarda Erzurum, Ardahan ve Mardin illerinden gelen hiç kimse bulunmamaktadır. Dikkat çekici bir örnek olarak Malatyalıların %62,5'i 34 ve daha yukarı yaştaki kişilerden oluşmaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde 18 yaş ve altındakiler ile 51 yaş ve üstündekiler arasında da Malatyalı hiçbir kişinin bulunmaması, tamamı 19-50 yaşları arasında olan ve büyük çoğunluğunu 34-50 yaştakilerin oluşturduğu, çocuk-ergen ve yaşlıların bulunmadığı görece yetişkin bir nüfusun varlığını ortaya koymaktadır.

Tablo-2: Görüşülenlerin Eğitim Durumu

	Görüşülenlerin Eğitim Durumu	Sayı	Yüzde
	Hiç Okula Gitmeyen	9	4,0
	İlkokul Mezunu	44	19,6
	İlkokul Terk	40	17,9
	İlköğretim Mezunu	62	27,7
	Lise Mezunu	7	3,1
	Lise Terk	10	4,5
	Ortaokul Terk	52	23,2

Görüşülenlerin Eğitim Durumu	Sayı	Yüzde
Hiç Okula Gitmeyen	9	4,0
İlkokul Mezunu	44	19,6
İlkokul Terk	40	17,9
İlköğretim Mezunu	62	27,7
Lise Mezunu	7	3,1
Lise Terk	10	4,5
Ortaokul Terk	52	23,2
Toplam	224	100,0

Bekar odası sakinlerinin düşük eğitim düzeyine sahip olduklarını söylemek mümkündür. Bu durum onlar için istihdamın enformel ve güvencesiz hali ile tanışmalarını kolaylaştıran etken olduğu gibi vasıfsız işlerde çalışma eğilimlerini ve birlikte düşük nitelikli işlerdeki dolaşmalarını da arttırmaktadır. Örneklem grupta ilköğretim ve ilkokul mezunları birlikte alındığında temel bir eğitim kurumu bitirmiş kişiler en büyük grubu meydana getirmektedir (%50,4'ü). Bunun dışında ikinci büyük grubu ise hiç okula gitmemiş, ilkokul ve ortaokul terklerden oluşan %49,6'lık kesim oluşturmaktadır. Bu anlamda mezuniyet ve terk açısından neredeyse eşit iki parçaya bölünmüş ve her biri görüşülenlerin neredeyse yarısına ulaşan bir temsil söz konusudur. Okul terk durumları açısından baktığımızda ciddi sayılabilecek oranda terk durumuyla karşılaşmaktadır. Çoğunluğu ortaokul terk (%23,2) ve ilkokul terk (%17,9) ile lise terklerden (%4,5) oluşan, bu anlamda yarıya yakın kısmı (%45'6'sı) okul terk durumunda olup eğitimini yarıda kesmiş/devam etmemiş kişilerden oluşan bir görüşülen profili söz konusudur. Örneklem grup içinde okuyazar olan ve olmayanları içine alan "hiç okula gitmeyen" kategorisi ve ilkokul terkleri içine alan "temel bir eğitim kurumu bitirmemiş" kişilerin oranı dörtte bir oranına yaklaşmaktadır (%22 civarı).

Görüşülen kişilerin büyük bölümü kalabalık nüfuslu ailelerden gelmektedir. Hane büyüklüğü açısından bakıldığında en küçük hanenin 4, en büyük hanenin ise 13 üstü kişiden oluştuğu görülmektedir. Görüşülenlerin %13,8'i 4-6 kişiden oluşan hane büyüklüğüne, %45,1'i 7-9 kişiden oluşan hane büyüklüğüne sahiptir. Hane halkı sayısından hareketle, 1-3 kişilik aile grubunu, küçük haneler olma özellikleri yanında yeni kurulmuş çekirdek aileler olarak da ifade etmek mümkündür. Bu anlamda 4-6 kişilik hane büyüklüğünü de orta büyüklükte hane halkları olmaları yanında 1-3 kişiden oluşan küçük hane birimlerinin çocuk sayısı artmış-genişlemiş biçimleri olarak da görmek mümkündür. Görüşülen kişilerin ortalama hane büyüklükleri yaklaşık olarak 7 kişidir. %80'den fazla kesiminin 7 ve üzeri kişiden oluşması kalabalık hane yapısının belirginliğini ortaya koymaktadır⁶.

Medeni durum açısından bekâr odası sakinlerinin çoğunluğu genç-göçmen-evlenmemiş bekâr erkeklerden oluşsa da, aralarında geride ailelerini, nişanlılarını, eşlerini bırakanlar da azımsanamayacak sayıdadır. Bir başka ifadeyle bekâr odasında barınanları; çocuk, bekâr, evli, yaşlı, yabancı/kaçak göçmenler, şeklinde nitelerek bizi daha doğru bir tanımlamaya götürecektir. Nihayetinde bir 'bekâr hayatı' yaşadıklarından dolayı bu durum medeni halleriyle ilgili olmayıp,

⁶Türkiye ortalama hane büyüklüğü 3,7'dir. Türkiye'nin Ortalama hanehalkı büyüklüğü illere göre incelendiğinde, 2012 yılında ortalama hanehalkı büyüklüğünün en yüksek olduğu il, 7,9 kişi ile Şırnak'tır. Şırnak ilini 7,4 kişi ile Hakkari, 6,6 ile Muş, 6,5 ile Siirt ve 6,4 ile Van illeri izlemektedir. Ortalama hanehalkı büyüklüğünün en düşük olduğu il ise 2,8 kişi ile Çanakkale'dir. Çanakkale ilini 2,9 kişi ile Balıkesir ve Eskişehir, 3 kişi ile Burdur ve Muğla izlemektedir. Detaylı bilgi için bkz. TÜİK 2012 Yılı İstatistiklerle Aile, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13662>

yaşam biçimlerine işaret eden bir kullanımla, burada barınıp yaşayanları tanımlayıcı sıfat olarak 'bekâr', yaşadıkları mekânın ortak adı olarak da 'bekâr odası' yaygınlık kazanmış ifadelerdir. Örneklem grubunun %67,4'ünü (yaklaşık üçte ikisini) bekârlar, %32,6'sını evliler oluşturmaktadır.

Bekar Odası Sakinlerinin Ekonomik Nitelikleri

Tablo-3: Görüşülenlerin İstanbul'da İlk Çalıştığı Sektör ile Şuan ki İş Durumu⁷

İstanbul'da İlk Çalıştığı Sektör ile Şuan ki İş Durumu									
Şuan ki İş Durumu →	Diğer İmalat İşleri	Tekstil	Satış Elemanı	Lokanta ve Büfecilik	İşyeri Sahibi veya Ortaklık	Hamallık ve Nakliye İşleri	Seyyar Satıcı	İnşaat	TOPLAM
İstanbulda İlk Çalıştığı Sektör ↓									
Diğer İmalat İşleri	78,6	1,9	6,3	3,8	0,0	0,0	0,0	0,0	6,7
Atık Toplayıcı	14,3	1,9	0,0	1,9	0,0	0,0	0,0	0,0	1,8
Tekstil	0,0	90,4	43,8	17,0	75,0	10,7	13,9	0,0	33,0
Lokanta ve Büfecilik	7,1	5,8	6,3	58,5	0,0	17,9	5,6	9,5	20,1
Satış Elemanı	0,0	0,0	25,0	1,9	0,0	0,0	2,8	4,8	3,1
Seyyar Satıcı	0,0	0,0	18,8	9,4	25,0	3,6	66,7	9,5	16,1
Hamallık ve Nakliye İşleri	0,0	0,0	0,0	3,8	0,0	67,9	2,8	4,8	10,3
İnşaat	0,0	0,0	0,0	3,8	0,0	0,0	8,3	71,4	8,9
TOPLAM	100	100	100	100	100	100	100	100	100
TOPLAM	6,3	23,2	7,1	23,7	1,8	12,5	16,1	9,4	100

Tablo-3 de görüldüğü gibi, bekar odasında kalan erkek göçmenlerin halen çalıştıkları işler açısından lokanta ve büfecilik işleri ile tekstil öne çıkan işkolları durumundadır. Oransal olarak ifade edildiğinde, lokanta ve büfecilik işleri (yaklaşık %24) ve tekstil (yaklaşık %23) görüşülen bekar odası ikametçilerinin yarıya yakınına (%46,9) içine alan ana sektörlerdir. %16,1'lik oranıyla seyyar satıcılık ve %12,5'lik oranıyla hamallık-nakliye işleri -örneklem grubun dörtte birinden fazlasının dâhil olduğu- diğer yaygın iki sektörü oluşturmaktadır. Bu dört sektörü inşaat (9,4) ve diğer imalat işleri kategorisi (%6,3) takip etmektedir. Son bir iş alanı olarak da çok küçük bir orana sahip (%1,8) iş yeri sahipliği ve ortaklığı yer almaktadır. Buradan hareketle İstanbul'da şu an çalıştıkları iş açısından bekâr odasında kalan ve istihdama katılanları hemen tamamı ücretli işçi konumunda çalışan kişiler olarak tanımlamak mümkündür.

İstanbul'da çalıştığı ilk sektör diğer imalat işleri olanların %78, sı şuan diğer imalat işi yapmaktadır. Şuan diğer imalatta çalışanların %7,1'i lokantada çalışmakta ve şuan da tekstil işinde uğraşanların %90'ı yine tekstil işinde uğraşmaktadır. Atık toplayıcıların bir kısmı şimdi tekstilde ve

⁷Şuan ki iş tanımında emekli kategorisi aktif istihdam süreci içerisinde yer almadığı için çıkartılmıştır. Satırda yer alan ikinci toplam İstanbul'da ilk çalıştığı sektörün genel durum içindeki dağılımını vermektedir (y.n.).

lokanta işini yapmakla birlikte şuan satış elemanlığı yapanların %44'ü önceden tekstil sektöründeyken oradan satış elemanlığına geçmiştir. Sadece %25'i satış elemanıyken eskiden tekstilde çalışanların bir kısmı yine tekstildeyken %64'ü aynı sektörde kalmış, %36'sı ise farklı sektörler kaymıştır. Şuan işyeri sahibi olanların %75'i önceden tekstil sektöründe olduğu görülmektedir. Hamallık ve nakliye işlerinde çalışanların %68'i hamallık ve nakliye işinde çalışmaktadır. Şuan hamallık yapanların %18'i lokanta ve büfecilik işinde uğraşmaktayken önceden hamal olanların çoğu hamal ve şuan %82'si hamal olarak devam ettikleri görülmektedir. En az meslek değiştiren grup ise hamallık ve nakliyecilik yapanların oluşturduğu gruptur.

Şuan seyyar satıcılık yapanların %67'si önceden de seyyar satıcıyken ve şuan seyyar satıcılık yapanlar daha öncede tekstil lokanta, büfe, inşaat sektörlerinde ağırlıklı olarak bulunmuşlardır. İnşaatçılarımızın %71'i yine önceden inşaat işiyle uğraşıyorlarken, anlamlı bir kısmı ise önceden satış elemanıymış ve lokanta büfede çalıştıkları görülmektedir. Şuan diğer imalat işi, tekstil, hamallık ve nakliye işi seyyar satıcı ve inşaat işi ile uğraşanların büyük kısmı halen aynı işlerde çalışmakla birlikte diğer mesleklerde de bu oranlar yüksektir.

Özetle enformel içinde hala çok az meslek değiştirerek devam etmektedirler. Bu da el becerisi ya da vasıf kazandıkça o işlerde kalma ısrarlarını göstermektedir. Sadece satış elemanı durumunda görece bir meslek değişimi ve birazda lokanta ve büfe işinde görece meslek değişimi ortaya çıkmaktadır. Bunlarda yarı yarıya aynı işleri yapmakla birlikte ve o işlerde diğerlerine göre seyyariyetin daha fazla olduğu görülmektedir.

Tablo-4: Görüşülenlerin Aylık Geliri

Aylık Kazanç	Sayı	Yüzde
650 altı	40	17,9
700-799	26	11,6
800-999	52	23,2
1000-1200	59	26,3
1250-1500	22	9,8
1600-1999	9	4,0
2000+	16	7,1
Toplam	224	100,0

Daha çok düşük ücretli, her türlü sosyal güvenceden yoksun düzensiz ve geçici işlerde çalışan bu kişiler, çok sık olarak iş değiştirmektedir. Yukarıdaki Tablo-4 de de görüldüğü gibi, görüşülen kişilerin %17,9'unun aylık kazançları 650 TL altıdır. Bu durum asgari ücretin⁸ altında ve bu ücretin biraz üzerinde çalışan kesimin yoğunluğunu göstermektedir. %34,8'inin 700-999 TL, %26,3'ü de 1000-1200 TL arasındadır. Yukarıda yer alan Tablo 4 de dikkat çeken bir diğer nokta ise, 2000 TL ve üzerinde ücret alan kişilerdir. Bu kişiler daha çok çeşitli sektörlerde (inşaat, tekstil, vb.) ustalık statüsünde çalışan ve ayrıca işyeri sahipliği (özellikle kemer atölyesi) olmasından kaynaklanmaktadır.

Memlekette yapılan iş açısından bakıldığında -bu kategorideki soruda bilgi alınamayan kişiler (51 kişi) dışarıda bırakılarak - bilgi edinilen 173 kişinin hemen hemen yarısını oluşturan bekâr odası sakinleri grubunun, daha önce memlekette gelir getirici başka bir iş yapmadığı anlaşılmaktadır. Veri sahibi olunan grup içinde çalışmamışlar kategorisindekiler dışındaki en büyük kategori olarak MTİ'nin yaygınlığı dikkat çekmektedir. Çalışmamışları (89 kişi) ve bilinmeyenleri (51 kişi) dışarıda bırakıp, çalışılan işler açısından bakıldığında, MTİ, çalışanların yaklaşık %26'8 inin daha önce memlekette yaptığı iş durumundadır. Emek yoğun karakteri ve kentsel iş kollarına transfer edilemeyecek beceri-tecrübe içeriyor oluşu ilerde kentsel iş kollarında yer alabilme açısından da

⁸01.07.2012 - 31.12.2012 arasında belirlenen asgari ücretler: 16 yaşından büyükler , 940.50 TL(Brüt) - 739.80 TL(Net),16 yaşından küçükler için805.50 TL(Brüt) - 643.15 TL(Net).Detaylı hesaplama ve göstergeler için bkz. http://www.csqb.gov.tr/csqbPortal/ShowProperty/WLP%20Repository/cgm/asgariucet/2012_ikinci_alti_ay

nitelik gerektirmeyen/kazandırmayan işler özelliğine sahiptir. MTİ'den sonra ikinci sırada hayvancılık (bilgisi alınanlar içinde %21,84) işleri gelmektedir.

Tablo-5: Görüşülenlerin Sosyal Güvence Durumu

Sosyal Güvence Durumu	Sayı	Yüzde
Bir dönem sigortalı	11	4,9
Hiç sigortası olmamış	189	84,4
Sigortalı	24	10,7
Toplam	224	100,0

Sosyal güvencesizlik hali seçilen örneklem içerisinde sıklıkla karşımıza çıkan ve kendini sıradanlaştıran ciddi bir sorun alanıdır. Görüşülen bekar odası sakinleri arasında hiç sigortalı olmamış grup (%84,4) ve bir dönem sigortalı olan grup (%4,9) bir arada değerlendirildiğinde, toplamda %90,3 gibi çok yüksek bir orana karşılık gelmesi bu bireyler için güvencesizliğin boyutlarını ortaya koymaktadır. Sigortalı olanların oranının ise sadece %10,7 olması ise formel ile iletişimi olan kesimlerin ne kadar sınırlı olduğunu göstermektedir.

Bekar Odası Sakinlerinin Göç ve Göçmenlik Özellikleri

Tablo-6: Görüşülenlerin İstanbul'a İlk Geliş Yaşı

İlk Kaç Yaşında İstanbul'a Geldiği	Sayı	Yüzde
1-9	5	2,2
10-15	125	55,8
16-20	63	28,1
21-25	21	9,4
26-30	7	3,1
31+	3	1,3
Toplam	224	100,0

Bekar odası dinamiğinin genel karakteristiği göz önünde bulundurulduğunda yalnızca şimdiki göçmenlerle sınırlı olmayan -eski kuşakları da kapsayan- küçük yaşlarda çalışma hayatına katılma, evin sorumluluğuna ortak olma/üstlenme ve İstanbul'a göç durumu söz konusudur⁹. Araştırma kapsamında görüşülenlerin 10-15 yaşlar arasındaki İstanbul'a ilk geliş yaşının yaygınlığı (toplam grubun yaklaşık %56'sı) çocuk sayılacak yaşlarda İstanbul'a ve bekar odalarına yönelen göçün ayırt edici niteliğini ortaya koymaktadır.

Şu an yapılan işler açısından İstanbul'da kalış süresi analiz edildiğinde anlamlı bazı ilişkiler tespit edilebilmektedir. Bu anlamda bazıları için geçici/sezonluk (en düşüğü 4 ay), bazıları içinse süreklilik (1 yılın tamamı) niteliği taşıyan bir bekar odasında barınma ve İstanbul'da çalışma deneyimi söz

⁹Konu ile ilgili tartışma için bkz. Bülent Şen, Fatih Kahraman, "Oyun Hakkının Uzağında Yaşamak: Türkiye'de İçgöç ve Çocuk Emeği", SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:27, Aralık-2012, ss.167-189.

konusudur. Bu anlamda genel durumu ortaya koymaya çalıştığımızda örneklem grubun %22,3'ü gibi hiç küçümsenmeyecek bir orana sahip kesimi yılın tamamını İstanbul'da geçirmektedir (Tablo-7). Kısa süreli gidiş gelişler, tatil ve ailevi ihtiyaçlar vb. nedenlerle memlekete gidiş gelişle kesilen ancak yılın büyük bölümünde yine İstanbul'da ikamet eden ve çalışan 10-11 ay dilimindeki kişiler ise %32,1'lik bir ağırlığa sahiptir.

Tablo-7: Görüşülenlerin Şu anki İş İle İstanbul'da Ortalama Kalış Süresi Arasındaki İlişki						
Görüşülen İstanbul'da Kalış Süresi→	10-11 Ay	12 Ay	6--7 Ay	8--9 Ay	4-5 Ay	TOPLAM
Görüşülen Şuan ki İş↓						
İşyeri Sahibi veya Ortaklık	75,0	25,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Satış Elemanı	43,8	43,8	6,3	6,3	0,0	100,0
Diğer İmalat İşleri	57,1	21,4	7,1	7,1	7,1	100,0
Lokanta ve Büfecilik	37,7	28,3	15,1	9,4	9,4	100,0
Hamallık ve Nakliye İşleri	39,3	17,9	7,1	35,7	0,0	100,0
Seyyar Satıcı	19,4	25,0	16,7	33,3	5,6	100,0
İnşaat	23,8	9,5	9,5	42,9	14,3	100,0
Tekstil	21,2	15,4	3,8	28,8	30,8	100,0
GENEL TOPLAM	32,1	22,3	9,8	23,7	12,1	100,0

Bu her iki grubu sürekli ya da uzun süreli İstanbul'da kalan grup olarak tanımlayıp hesaplama yaptığımızda, bekar odasında kalanların yarısından fazlasının (%54,4) bu niteliğe sahip olduğunu görmekteyiz. İş yeri sahibi-ortağı statüsündekilerin tamamı, satış elemanı durumundakilerin yaklaşık %88'i, diğer imalat işlerinde çalışanların yaklaşık %79'u, lokanta-büfecilik sektöründekilerin %66'sı ve hamallık-nakliye işlerinde çalışanların yaklaşık %57'si en az 10 ay veya yılın tamamı İstanbul'da kalıp çalışan bireylerden oluşmaktadır. Bunun dışında kalan seyyar satıcılık, inşaat ve tekstil sektörlerinde daha düşük oranlar görülmekle birlikte, bu üç sektörde yılın en az 10 ayını veya tamamını İstanbul'da geçirenlerin oranları da %30'ların üstü gibi dikkat çekici bir orana sahiptir.

Mevsimlik/geçici iş bulma ve çalışma anlamında en göze batan grup tekstildir. İstanbul'da bekar odasında 4-5 ay kalanların yaklaşık %59'u tekstil sektöründe çalışmaktadır (yaş grubu ile ilişkisi önemli, özellikle okul çağındakiler ve henüz okul bitirmiş genç kuşak; bunun yanında tekstil sektörünün mevsimsel dalgalanmalara açık yapısı, kriz ve düşen talep/sipariş dönemlerine paralel olarak işlerdeki azalmanın bu sektörde sürekli çalışmaya imkan vermeyen yapısı). 4-5 ay süreyle İstanbul'da çalışıp bekar odasında kalanlar açısından sezonluk niteliği baskın tekstil sektörünü çok daha düşük oranlara sahip olmak üzere sırasıyla lokanta ve büfecilik, inşaat, seyyar satıcılık ve diğer imalat işleri takip etmektedir. Yaz dönemi veya sezonluk olmanın sınırlarını zorlayan ancak sürekli olma karakterine de dönüşmemiş bir kategori olarak 6-7 ay İstanbul'da kalanların önemli kısmını (yaklaşık %64) sırasıyla lokanta ve büfecilik çalışanları ile seyyar satıcılar oluşturmaktadır. Bu anlamda 8-9 ay İstanbul'da kalanlar çok daha kompleks ve tanımlanması zor bir kategoriye karşılık gelmektedir. Geçicilik ile sürekliliğin adeta sınırında bulunan kendine özgü/ayırıcı bir konum işgal etmektedir. Bu durumdakilerin istihdam edildikleri sektörlere baktığımızda tekstil başta olmak üzere, seyyar satıcılık, hamallık-nakliye işleri ve inşaat sektöründen oluştuğu görülmektedir.

Yapılan ilişki analiz bağlamında yapısı diğerlerine göre daha heterojen olan ve tanımlanması biraz daha belirsiz kalan bir kaç sektör için son bir değerlendirme daha yapmak yararlı olacaktır. Bu bağlamda seyyar satıcılık, İstanbul'da kalış ve çalışma süresi açısından süreklilik niteliği ağır basan, ancak geçici niteliği de hesaba katılması gereken bir sektör olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer göz atılması gereken sektör olarak tekstil, 'arada' olarak değerlendirilebilecek bir özelliğe sahiptir. Bu sektörde çalışanların - yaklaşık hesaplamalarla - üçte biri 4-5 ay gibi geçici/sezonluk, üçte biri çok uzun veya sürekli, üçte birlik kısmı da 6-9 ay gibi uzun süreli (yılın yarısından fazlasını İstanbul'da geçiren, sürekli ya da geçici olmanın sınırındaki) olarak İstanbul'da çalışan ve bekar odasında barınan

kişilerden oluşmaktadır. Bir diğer 'arada' kalmışlık durumunun yaşandığı sektör ise inşaat. İnşaat sektörü çalışanlarının kabaca üçte biri 10 aydan fazla veya sürekli İstanbul'da ikamet edip çalışanlardan oluşurken, 4-5 ay çalışanlar ve 6-7 ay çalışanlar düşük orana sahipken (ikisinin inşaat işçileri içindeki toplam oranı yaklaşık %24), 8-9 ay çalışanlar ise en yüksek orana sahiptir (%42,9).

Bekar Odasının Sosyo-Mekansal Özellikleri

Bekâr odaları olarak kullanılan mekânları homojen bir yapı arz etmemesinden dolayı, bina türleri ve kullanım fonksiyonları dikkate alınarak; bekâr odası, bekâr hanı ve bekâr pansiyonları, olmak üzere 3 kategori içinde ele alınmasına karar verilmiştir. Saha çalışma sürecinde gerçekleştirilen görüşmelerin %53,6'sı bekâr odalarında, %42'si bekâr hanlarında, %4,4'ü pansiyonlarda gerçekleştirilmiştir.

Tablo-8: Görüşülenlerin Bekar Odasında Kaç Kişi Kaldığı

	Bekar Odasında Kaç Kişi Kaldığı	Sayı	Yüzde
	1	7	3,1
	2	8	3,6
	3	13	5,8
	4	21	9,4
	5	65	29,0
	6	33	14,7
	7	27	12,1
	8	12	5,4
	9	6	2,7
	10	20	8,9
	11	1	0,4
	12	3	1,3
	14	6	2,7
	15	2	0,9
	Toplam	224	100,0

Bekâr odaları tecrübe edilmiş ve bilinen, barınma-çalışma-yaşama setini bir arada sunan bir model olarak karşımıza çıkmaktadır. Alandan elde edilen bilgiler ve araştırmacıların gözlemlerine göre bekâr odaları çoğunlukla dükkân, imalathane, iş yeri ve depo gibi ticari faaliyet alanlarının üst katlarında bulunan; sağlıksız, bakımsız ve kötü yaşam koşullarına sahip yerlerdir. Bu yapılar içindeki odalar, temel olarak uyumak, ısınmak ve yemek yemek için kullanılan yaşam alanlarıdır. Yukarıda yer alan Tablo-8 de, 5-7 kişi aralığında kalan bireylerin oranı %55,8 gibi yüksek bir oranda seyretmektedir. Bu odaların ise genellikle 15-20 metrekarelik alanlar olduğu hatırlandığında ise, söz konusu alanın bireyler için yetersiz yaşam alanları olduğu ortadadır.

Tablo-9: Görüşülenlerin Doğum Yeri İle Şuan Bekar Odasında Kimlerle Birlikte Kaldığı Arasındaki İlişki

Suan Bekar Odasında Kimlerle Kaldığı →						
Doğum Yeri ↓	Akraba-Köylü	Hanehalkı Üyeleri	Hanehalkı-Akraba-Köylü	Tek Başına	Yabancı	TOPLAM
Adıyaman	20,9	50,0	16,3	0,0	0,0	19,2
Ağrı	8,2	0,0	14,3	0,0	0,0	10,3
Niğde-Aksaray	4,5	37,5	6,1	0,0	0,0	6,3
Diyarbakır	10,9	0,0	4,1	0,0	0,0	7,1
Konya	2,7	0,0	3,1	20,0	33,3	3,6
Malatya	4,5	0,0	2,0	20,0	0,0	3,6
Mardin	8,2	0,0	8,2	0,0	0,0	7,6
Nevşehir	2,7	0,0	5,1	0,0	0,0	3,6
Şanlıurfa	24,5	12,5	31,6	0,0	0,0	26,3
Erzurum	1,8	0,0	3,1	0,0	0,0	2,2
Ardahan	1,8	0,0	2,0	0,0	0,0	1,8
Diğer İller	9,1	0,0	4,1	60,0	66,7	8,5
GENEL TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
TOPLAM	49,1	3,6	43,8	2,2	1,3	100

Bekar odasında akraba-köylüleri ile birlikte kalma hemen tüm iller için yaygın bir duruma işaret etmektedir. Bu anlamda Diyarbakır (dörtte üçü) ve Malatya (yaklaşık üçte ikisi) öne çıkan illerdir. Bunun yanında Adıyaman, Mardin, Ardahan ve diğer iller kategorisindekilerin de akraba ve köylülerin birlikte kaldığı barınma özelliğine sahip oldukları görülmektedir. Bunlar dışında kalan illerde ise yüzdelik anlamda 35 ile 45 arasında değişen yüksek sayılabilecek oranlar söz konusudur.

Ş.Urfa, Mardin ve Ardahan illerinden gelenlerin yarıya yakını hane ferdi-akraba ve köylülerin bir arada kaldığı bir barınma niteliği ortaya koymaktadır. Geriye kalan iller açısından da %40'lar ve altında yine anlamlı oranlar görülmele görece daha düşük değerlere rastlanmaktadır. Bunlar arasında en düşüğü ise %21'lik orana sahip diğer iller kategorisine dahil kişilerden oluşmaktadır. En az bir aile ferdinin ve akrabalar-köylülerin bir arada olduğu kalma biçimi ile yalnızca hane halkı üyeleri ile kalanları, aynı aileden birinin bulunması esasına göre birlikte ele aldığımızda örneklem grubun %47'4'ünün bu özelliğe sahip olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla neredeyse yarısını hane üyelerinden biri ya da birilerinin bulunduğu çok daha güçlü bir yakınlık ilişkisinin oluşturduğu bekâr odası niteliğinden bahsetmek mümkündür.

SONUÇ

Süleymaniye Bölgesi, çöküntüleşme eğiliminin güçlenmesiyle birlikte ailelerin terk ettiği, işyerlerinin yayıldığı bölge ucuz barınma imkanları dolayısıyla düşük gelirli göçmen gruplar için çekim merkezi haline gelmiştir. Ayrıca sayıları azalsa da bölgede mevcut küçük imalathaneler ve işyerlerini barındırıyor oluşu göçmenler için enformel de olsa çalışma imkanının olduğu yer olarak cazibesini devam ettirmesine yol açmaktadır. Böylece 'bekar odaları', 'pansiyonları' ve 'ucuz otelleriyle' 'nasıl olsa bir iş bulunur' umuduyla gelen göçmenler için İstanbul'da tutunma, barınma ve çalışma imkanlarını bir arada sunan özelliğe sahiptir. Bekar odaları örneğinde görüldüğü gibi formel istihdam dahilinde emilme imkanı neredeyse hiç kalmamış kırsal nitelikli, düşük eğitilmiş ve vasıfsız göçmenlerin yoğunlaştığı mahalleleri barındırmaktadır.

Göç eden nüfusun baskın kırsal karakteri ve doğrudan kırdan-büyük kente doğru hareketi içermesi özellikleriyle bekar odalarındaki bireylerin İstanbul'a göçünün niteliği Türkiye'de kentlere göç akının başladığı 1950'lere benzer bir göç karakteri ortaya koymaktadır. Hiç arazisi bulunmaması, çok küçük ya da üretime elverişli olmayan arazi yapısı, belli büyüklükte arazi olması durumunda da yapılan üretimin ihtiyaçları karşılamaya yetmemesi gibi durumlar ağırlıkla tarım-hayvancılığa bağlı büyük bir grubun geçimlik ekonominin sınırlarında yaşamasına neden olmaktadır. Bazı durumda ailenin birkaç üyesi veya topluca başvurulan mevsimlik tarım işçiliği aile geçimini sağlayacak geçici olarak başvurulan kaynak olsa da tek başına yeterli olamadığı görülmektedir.

Geleneksel/ataerkil aile bağları ve yükümlülükleri (küçüklerin aile bütçesine katkısı, askerdeki erkek kardeş/ağabeyin geçimi veya büyük kardeşlerin başlık parası dahil evlenmesine yardım; arsa, iş kurma ya da ev yapma-alma vb. harcamalar için destek vb.) daha çocuk yaşlardan itibaren ailenin yaşça küçük bireylerini gurbetçilik yoluyla aile gelirine katkı yapması gereken/istenen birey durumuna sokmaktadır. Sırası gelenin gurbet yoluna düşmesi bekâr odası göçmenlerinin adeta yerine getirmeleri gereken bir görevi ifade etmektedir. Önce baba, sonra büyük kardeş ve sırasıyla diğerlerine doğru geçen bir görev devri durumu ortaya çıkmaktadır. Böylece alttan gelen genç üyelerin 'gurbetçilik nöbeti'ni hanenin büyüklerinden devraldıkları göç döngüsü meydana gelmektedir. Göç döngüsünün işlenmesi, bireyin kendisine ait hedeflere ulaşması için diğer aile üyelerinin de aynı çabayı göstereceğinden emin olmaya dayanan güven ve beklenti ilişkisi üzerine kuruludur. Uzun süreli ya da geçici olarak İstanbul'da çalışılıp memleketeye gidip gelmeyle sürdürülen gurbetçilik nöbeti diğer üyeye devredilene kadar devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Ayverdi, E. H.(1958). Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskanı ve Nüfusu, Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı.
- Büyük Larousse (1986). Eminönü Maddesi Cilt:3, İstanbul: Gelişim Yayınları, ss.1458.
- Celal, M.(1946). Eski İstanbul Yaşayışı. İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Çelebi, E.(1992). Seyahatname. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Ertuğ, N.(2008). Osmanlı Döneminde İstanbul Hamalları. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Gedik, A.(1996). "Internal Migration in Turkey, 1965-85: Test Some Conflicting Findings in the Literature" Working Paper in Demography, No:66, Canberra: The Australian National University.
- İçduygu, A., Sirkeci,İ.,Aydingün,İ. (1998). "Türkiye'de İçgöç ve İçgöçün İşçi Hareketine Etkisi" Türkiye'de İçgöç Konferansı, s.207-240.
- İçduygu, A., Sirkeci,İ.(1999). "Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Göç Hareketleri" iç. 75. Yılda Köylerden Şehirlere (der.Oya Baydar)İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, s.249-260.
- Koçu, R. E. (2003). Tarihte İstanbul Esnafı. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Mortan, K., Küçükerman,Ö.(2010). Çarşı, Pazar, Ticaret ve Kapalıçarşı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- TÜİK, 2009 İşgücü İstatistikleri, Erişim: 4.5.2010 Ağ Adresi http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=25&ust_id=8, (2010).
- Yüksel, H.(1992). "Vakfiyeler Göre Osmanlı Toplumunda Aile, Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi", Cilt:II, No:71, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile ve Araştırma Kurumu Yayınları.

SOSYOLOJİ İÇİN EMEK GÖCÜNÜ YENİDEN TANIMLAMAK

Ulaş SUNATA¹

ÖZET

Emek göçü, nam-ı diğer “işçi göçü”, 1960’lardan beri akademik literatürde yer almasına rağmen tarihçesinin çok daha eskilere dayandığı bilinmektedir. Son yarım asırda göç politikaları içinde sahip olduğu istisnai yer, kantitatif artışı ve değişen biçimleri ve çeşitleri ile emek göçü hem kalkınma hem de küreselleşme tartışmalarının odak konuları arasındadır. Ayrıca ilgili göçün göç çalışmaları içinde ekonomi çerçevesiyle gönüllü göç olarak görülmesine ve bu görüş üzerinden oluşan terminoloji külliyatına karşın hem tarihi hem de günümüzdeki deneyimleri açıklama konusunda sıkıntılar bulunmaktadır. Bu sıkıntıları aşmak üzere her göçün nihayetinde emek göçü ile ilişkilendirilebileceği tezini ileri sürerek mevcut göç kuramları ile analizin zemini inşa edilecektir. Makalede özellikle oturlan yerin değişimi kuralı, kalma süresi kriterleri, itim-çekim modeli, metodolojik milliyetçilik, göç karar mekanizması, ajan/yapı ikiliği, geribildirim mekanizmaları, enformasyon akışı, sosyal sermaye, öncü göçmenler ve kademeli hâkimiyet konuları tartışılmıştır. Emek göçü için istihdam gayesi ile hareket tanımının sakıncaları ortaya konularak, bu tanım yerine ev-iş mesafesindeki değişim tanımının daha uygun olduğu çalışmanın çıktılarından biridir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Emek göçü, göç sosyolojisi, metodolojik milliyetçilik, göç kararı, kademeli hâkimiyet

ABSTRACT

Labor migration studies have an important place in the academic literature since 1960, in spite of its history as long as human experience. In the last half century, labor migration with its exceptional position in migration policy and foreign affair politics, its quantitative increase and changing forms become weighty matter in not only development studies but also globalization studies. This type of migration is mostly seen as voluntary and evaluated in economic framework in migration studies. Unfortunately, terminology accumulation within this approach is inadequate to explain both past and contemporary migration experiences. The existing seven key migration theories are re-read by evaluating the assumption that every migration is ultimately labor migration. In the paper, the principle of change in home address, criteria related with duration of stay, push-pull model, methodological nationalism, migration-decision mechanism, agent/structure dichotomy, feedback mechanisms, information flows, social capital, pioneer migrants and graduated sovereignty issues are debated. Rather a movement within a purpose of employment, a change in the distance between home and work is presented as a more analytic definition of labor migration.

Keywords: Migration, labor migration, sociology of migration, methodological nationalism, migration-decision, graduated sovereignty.

GİRİŞ

Bir toplumsal olgu olarak göç insanların coğrafi olarak bir yerden başka bir yere geçmesidir, yani bir yer değiştirme hareketidir. Göç, köy/mahalle/semte/kent/ülke gibi iskân birimlerine göre gerçekleşen ikamet değiştirmedir. Nitekim göç coğrafi bölgeler bazında değerlendirdiğimiz bir sosyal olgudur. Aynı zamanda demografinin doğum ve ölüm gibi yaşam tecrübesinin başı ve sonu arasında olası yer alabilecek hareketlilikleri inceleyen ilgi alanıdır. Demografi içinde göç süreklilik arz eden bir nüfus hareketi olarak tanımlanır. Bu yüzden, belirli bir zaman boyutu içinde mekân değiştirmeler okunmaya çalışılır. Özetle sosyoloji içinde göçü konuşurken beşeri coğrafya ve sosyal demografiyi değerlendirmeyi ihmal edemeyiz.

Kalkınma bağlamında göç kuramlarının son elli yılını irdeleyen De Haas (2010a), 1950’ler ve 1960’ların optimist, 1970’ler ve 1980’lerin neo-Marxist pesimist, ve ardından 1990’lar ve 2000’lerin

¹ Yrd.Doç.Dr., Bahçeşehir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ulas.sunata@bahcesehir.edu.tr.

yeniden daha optimist görüşlü olduğunu gösterir. Göç çalışmalarına hakim olan yapısalcı-işlevselci kuramlar yerini 1990'lardan sonra yapı ve aktör perspektifleri arasındaki uzlaşmayı sağlamaya çalışan daha çoğulcu, melez ve yapısalcı yaklaşımlara bırakmıştır. Nitekim son yıllarda göç yalnız kalkınma literatüründe değil küreselleşmenin alt başlığı olarak özellikle de kültürel boyutuyla tartışılmaya başlandı.

Modernleşme söylemindeki ifade özgürlüğü gibi, hareket özgürlüğü de son otuz yıldır küreselleşme söylemi içinde olmazsa olmaz hale gelmiştir. Öyle ki günümüzde kişilerin geçmişe göre daha hareketli olduğu söylenmekte hatta "hareketin evrenselleştiği" tezi önerilmektedir. Hâlbuki bunun doğru olmadığını bu hareketliliğin belli bazı ülkeler arasında arttığı son yıllarda yapılan araştırmalarda ortaya konmaya başlanmıştır (Bakınız Reyes, 2013).

Kalkınmayla ilişkisi bağlamında tartışılan göç, özellikle "emek göçü" üzerine odaklanır. Önceleri gönderen ülke için olumsuz, alıcı ülke için olumlu yanların altı çizilirken; şimdilerde göçün kazan-kazan modeli içinde olduğu, hatta gönderici ülke için alıcı ülkeye nazaran daha avantajları olduğuna dair tezlerin sayısında belirgin bir artış bulunmaktadır. Öyle ki alıcı ülke ekonomik-sosyal-politik entegrasyon gibi farklı yüklerle uğraşırken, verici ülke hem gelen dövizler ve geri dönen bilgi, birikim ve yetenekler hem de diaspora veya ulus-ötesi komuniteleriyle farklı ülkelerde yeni iktidar alanları ve mekanizmalarını oluşturmaya başladığı iddia edilmektedir. De Haas'ın (2008) dediği gibi bu tür akademik çalışmaların artışının 2000lerle patlama yaptığını iddia etmek yanlış olmayacaktır.

Kapitalizm ve milliyetçiliklerin küreselleşme koşulları altında değişimlere uğradığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda, emek göçünde küresel kapitalizmin gidişatına içkindir. Göç tarihinin ikinci mihenk taşıyla, göç daha fazla dallanıp budaklanmış ve daha çabuk çoğalan bir sosyal olgu haline gelmiştir. Giderek sosyal bilimlere artan alakasına rağmen göçü kavramak ve anlamak daha zorlaşmıştır. Örneğin; zorunlu/gönüllü, düzenli/düzensiz (kâğıtlı/kâğıtsız, yasal/yasal olmayan), ülke içi/uluslararası göç, itici ve çekici faktörler ve gönderici ve alıcı bağlamları önceleri göç literatürünün temel unsurları iken, artık sorunlu durmakta ve tartışılmaktadır. Öyle ki, göçü açıklayan kuramlardaki eksiklikler fark edilerek giderilmeye çalışılıyor ve göç çalışmaları disiplinlerarası vazgeçilmez bir alan olarak karşımıza çıkıyor. Hatta göçün sebep ve sonuçlarını araştırmak toplumların sosyal, kültürel, ekonomik ve politik dönüşümlerini farklı bir çerçeveden görmek gibi bize yeni fırsatlar da sunmaktadır.

Disiplinlerarası özelliğiyle göç çalışmaları sosyoloji, iktisat, antropoloji, siyaset bilimi, coğrafya, hukuk ve tarih gibi temel akademik disiplinlerin arasındadır. Yine de, her disiplinin kendi birikimi, metodolojisi ve yaklaşımlarıyla göçü açıklamaya çalıştığını söylemek hatalı olmaz. Sosyoloji bilimi için de göç revaçta olan konu başlıklarından biri haline gelmiştir. Gastarbeiter külliyatıyla genişleyen emek göç alanyazını göç çalışmalarının merkezini oluşturmaktadır. İlgili kaynakça ağırlıklı olarak 1970'lerin başlarına kadar emek göçünün iktisadi yansımaları, 1990'lardan itibaren sosyo-kültürel yaklaşımlarla göçmenlerin sorunları ve entegrasyon problemleri ve 2000'lerle birlikte sosyo-ekonomik analizler ve çokkültürlülüğün zenginliği üzerinedir. Sosyologlar açısından emek göçündeki ekonomik vurgu, siyasal vurgunun doğrudan okunamamasıyla zorunlu göç olarak resmedilmeyiştten kaynaklı ve mühimdir. Nitekim göç çalışmalarındaki iktisatçıların çalışmalarına baktığımızda göçü daha geniş bir sosyal olgu olarak değerlendirdiklerini görüyoruz. Sosyoloji için buradaki sıkıntı ekolojik veya siyasi-sosyal vurgu yapılan göçlerde emeğin, emek göçünde ise ekolojik ve siyasi-sosyal boyutların ele alınışındaki eksiklik ve naiflik olarak okunabilir.

Dediğimiz gibi son yıllarda göç ile ilgili ampirik araştırmaların sayısı oldukça artmıştır. Fakat özellikle sosyoloji disiplini çerçevesinde kuramsal zeminde terminoloji ve dil birliği bakımından zayıflık görülmektedir. Bu çalışma ile amaçlanan, bu zayıflığı gidermek ve emek göçünü yeniden tanımlamaktır. Bunun için değişen ve çeşitlenen göçleri inceleyerek emek göçünü yeniden tanımlarken aslında göçü anlamaya ve tümüyle yeniden tartışmaya başlayacağız. Bu bağlamda sosyolojinin alt dallarından biri olan göç sosyolojisine katkı sunmaya çalışacağız.

Öncelikle hem kapsamı hem de çeşitliliği artarak sürekli karmaşık hale gelen göçün sınırları ve göçün tasnifini üstüne konuşulacak. Bu tartışma için klasik göç kuramlarındaki dört tartışmalı alan – oturlan yeri değişimi kuralı, kalma süresi kriterleri, itim-çekim modeli ve metodolojik milliyetçilik – sıralanmıştır. Bu noktadan sonra emek göçünün tasnifteki yeri üzerine odaklanılacaktır. Emek göçünü

bir istihdam gayesi üzerinden tanımlamanın sakıncaları ortaya konulacak. Bunun yerine, ev-iş arasındaki mesafenin değişimi olarak yeni tanım önerilecek. Bu noktada göç karar mekanizmalarının önemi ve belirleyiciliği öne sürüldükten sonra emek göçü çerçevesiyle göç kuramları tekrar okunacak. Bu okuma sırasında ajan/yapı ikiliği, geribildirim mekanizmaları, enformasyon akışı, sosyal sermaye ve öncü göçmenler üzerinde özellikle durulacaktır. Sonuç yerine, ulus-devlete meydan okuma olarak göç kısaca tartışılacak ve kademeli hâkimiyet kavramı yeniden önerilecektir. Bu çalışmada sosyoloji için emek göçünü yeniden tanımlama konusunda güncel tartışmaya bir katkı sunmak amaçlanmıştır. Makalede ayrıca sosyoloji için tamamen olmazsa da, ulus-devlet paradigmasından ve/ya metodolojik milliyetçilikten uzak durmanın yollarını aramanın önemini ayrıca altı çizilmiştir.

GÖÇÜN SINIRLARI VE TASNİF SORUNSALI

“Ortodoks” diyebileceğimiz klasik göç kuramları içindeki dört görüş artık göçü tanımlama konusunda tartışmalı hale gelmiştir. Bazıları göçün (1) oturulan yerin değişimi koşulunu sağlaması gerektiğini savunurlar. Bu görüş örneğin şirket-içi ulusötesi-hareketler diye ifade edilen göç yasalarından belli manalarda muafiyetlik adına altı aydan az kalma süreli çok-uluslu şirketin bir şubesinden bir başka ülkedeki diğerine çalışmak üzere görevlendirilen kişilerin hareketini ve hatta bedensiz emek göçü formunu göç olarak görmez. Bazı klasik göç kuramcıları (2) kalma süresine ilişkin kriterler getirmeye çalışmışlardır. Genelde göç denildiğinde, bir kişi ya da grubun sürekli kalmak üzere ikamet değiştirmesi anlaşılmaktaydı. Ama bu tanım sadece göçebelik, turizm gibi tanımı gereği geçici olan hareketleri değil, II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan en büyük uluslararası göçlerden politika olarak başlangıçta geçici olarak tasarlanan işçi göçünü dahi dışlamaktadır. Özellikle klasik göç kuramcıları göçün göç olabilmesi için belli bir minimum süre belirleme eğilimindedirler. Bu sürenin altı aydan üç yıla kadar değişebildiği görülmüştür. Göç hem tanımındaki değişimler hem de doğum, ölüm gibi diğer demografik çalışma alanlarına göre daha belirsiz oluşu göç istatistiklerinin oluşturulmasının önündeki engellerdir. Buna rağmen göç çalışmalarında mevcut göç yasaları ve bu manada oluşan istatistiklerden yararlanıldığından bazı araştırmalarda göçün tanımının buradan yapıldığını söylemek yanlış olmaz. Örneğin; son yıllarda Avrupa Birliği ülkelerindeki Schengen uygulamaları gereği üç aydan sonra oturma izni alma gerekliliği belirlenmiştir, üç aya kadar ki girişlerin sadece vizeye tabi tutulmaları realitede anlamlıdır. Bu durum, bir kişinin göç etmiş olduğunu söyleyebilmek için en azından üç ayın geçmesini gerekli kılar. Hâlbuki klasik göç kuramcılarına karşıt olarak hareketlilik (mobility) üzerinden kurulan teorik yaklaşım, taşınma gerçekleştiği anda göç olduğunu savunur. Klasik kuramlar içinde bahsedeceğimiz üçüncü mevzu, göçe karar mekanizması bağlamında rol oynayan tüm faktörleri ortaya koymayı deneyen (3) itim-çekim modelidir. Modeldeki itim unsurları, kaynak iskân biriminin kişilerin gitmesine sebep veren olumsuz taraflarıdır. Çekim unsurları ise, alıcı birimin göçmenleri çeken olumlu taraflarıdır (Portes ve Böröcz, 1989:606-30). Kurulan itim-çekim modeli, göçü sadece alıcı ve verici birimlerin ki özellikle ulus-devletlerin ekonomik ve politik durumları üzerinden bir karşılaştırma içinde değerlendirmiş olur. Fakat bu model küresel seviyeyi içermekte aciz kalmaktadır. Aslında bu model, ilk kez Lee (1966) tarafından “A Theory of Migration” (“Bir Göç Kuramı”) makalesinde göç alanyazının ilk örneklerinden ve göç kanunlarını tepite yeltenen Ravenstein’in çalışması (1889) revize edilerek önerilmişti. Fakat De Haas’ın (2008:8-11) önemle altını çizdiği şey az Lee’nin önerdiği itim-çekim modelinin akademik olarak yaygın kullanımında hataya düşülerek, bu etmenlerin göçmenlerin kök ve hedef yerleşim birimi arasında algıladığı farklar olduğunun unutulmasıdır. De Haas’ın (2008:8-9) bu konuda dikkatleri çektiği bir noktada göçmenlerin nadiren geldikleri yerin temsili elemanı oldukları, bu bağlamda göç seçiciliğinin (migration selectivity) unutulmaması gerektiğidir. Son olarak; (4) “metodolojik milliyetçilik” olarak özetleyebileceğimiz “modern dünyanın doğal sosyal ve siyasi formu olarak millet/devlet/toplum”u okuma hali (Wimmer ve Glick Schiller, 2002:301) ve bunun üzerinden göçü tanımlama durumudur. Bu göçün analiz birimi olarak neredeyse sadece ulusları görme, bu sebeple temel olarak uluslararası göçü göç çalışmaları içinde değerlendirme ama bunun dışında ülke-içi göç olarak sadece kırdan-kente göçü kentleşme başlığıyla okuyarak inceleme sorunsalıdır. Bu dört sorun göç çalışmaları içinde çözümlenmiş değildir, ama tartışmaya açılması ve çözüme dair önerilerin sunulması önemlidir.

Göçün tanımı gibi göçün tasnifi üzerine de tartışmalar sürmektedir. Klasik göç kuramları, nasıl başladığına göre göçü temelde ikiye ayırırlar: göç ya bir zorunluluk, ya da bir seçimdir. Başka bir

deyişle; ya gönülsüz ya da gönüllü. Zorunlu göç savaş, afet, felaket ya da politik baskı sebeplerine dayanan hareketlerle sınırlandırılmıştı. Bu bağlamda daha kapsamlı tasniflerden biri Petersen'in (1958) ilkel, zorunlu, serbest ve kitlesel olmak üzere göçü dörde ayırdığıdır. İkel göçler çevresel sebeplerle yapılan, zorunlu göçler sosyal yapının mecbur kıldığı, serbest göçler göçmenin arzusu üzerine gerçekleşen ve kitlesel göçler göçün toplumda kurumsallaşması sosyal bir kurum gibi işlemesi ile meydana gelen sosyal olaylardır. Neticede, klasik göç kuramları içinde, emek göçü gönüllü göç hatta ekonomik göçle eş anlamlı olarak kullanılmış (Keely, 2000:50-1), yani göçmenin kendi seçimi olan göç (self-selected migration) (Chiswick, 1999) olarak görülmüştür. Böylece bu kuramlarda, emek göçü bireylerin gelirlerini üst düzeye çıkarmak ve ekonomik olarak daha iyi yaşam koşullarında yaşamak için yaptıkları bireysel bir tercih olarak görülür.

2010 yılında daha fazla göç çeşitliliğini okumaya çalışan bir raporda Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), göç biçimleri ve senaryolarını belirlemek için şu dört ana soruyu düşünmüştür: (i) Göç eden kimdir? (ii) Neden hareket ediyorlar? (iii) Hareket nasıl gerçekleşiyor? (iv) Ulusal/uluslararası kanunlar altında nasıl korunuyorlar? İlk soruyla göçmenlerin ve göç örüntülerinin karakteri, ikinci soruyla itici-çekici faktörleri, üçüncü soruyla düzenli göç kanalları mı yoksa kâğıtsız veya düzensiz kanallarla mı gerçekleştiği ve son soruyla da göçmenler için uluslararası belirlenen yasal kategoriler çözümleniyor. Sonuçta zorunlu veya gönüllü göçler; daimi (uzun süreli) veya geçici (kısa süreli) göçler; ferdi, grup (aile) veya toplu (kitlesel) göçler; iç veya dış (uluslar arası) göçler; ekonomik veya siyasi göçler; yasal (düzenli) veya yasadışı (düzensiz) göçler gibi ayrımlarla göçler sınıflandırılmıştır. Göç çalışmaları içinde analiz amaçlı bu gibi göç kategorileştirmelerinin "birbirinden tamamen soyutlanabilircesine ayrı durumlar olduğu türü bir bilgi ve algı üretme hatası" içinde olduğu her zaman hatırlanması gereken bir noktadır (Akalin, 2012:89).

HER GÖÇ BİR İSTİHDAM, HER GÖÇ EMEK GÖÇÜDÜR, PEKİ KARAR KİMİN?

Doğal afetler, kötü iklim koşulları, savaşlar, beslenme ihtiyaçları, temel yaşam gereksinimleri gibi ekolojik faktörler göçe yol açabileceği gibi; özellikle modern, sanayi toplumlarda ekonomik kaygılar ve siyasi sebeplerin de göçe sebep verdiği görülmüştür. 19. yüzyılın sonlarında göçün kanunlarını yazmaya çalışan Ravenstein'in (1889) en son önerdiği kanun göçün çoğunlukla ekonomik sebeplerle, daha iyi ekonomik şartlara erişme arzusuyla gerçekleştiği üzerinedir. Bu tez göçün modern dünya içinde tanımlandığı noktayı inşa etmiştir. Bu nedenle göç sosyolojisinde ana ayırım noktası çalışma amaçlı veya çalışma amaçlı olmayan göçler olmuştur. Bu ayırım noktası emek göçünün tanımlandığı eksendir.²

Mevcut emek göçü tanımları çerçevesinde farklı sorunlar içeren sınıflandırmalara gidilebilir: (i) yerleşim birimlerine -göç veren ve göç alan- göre (kırlararası, mahallelerarası, kırdan kente, şehirlerarası, kentten kıra, ülkelerarası göç, ulus-aşırı göçler); (ii) emeğin çeşidine göre (maddesel emekten maddesel-olmayan emek çeşitlerine); (iii) emeğin varolan sistemde bulunduğu değere göre (kalifiye olmayandan yüksek kalifiye emek göçüne); (iv) emeğin hareketinin bedenle gerçekleşmesine göre (fizikselinden sanalına).

İstihdam kavramı ile mevcut iş gücünün iktisadi faaliyetler içerisinde sürekli biçimde çalıştırılması ifade edilir. Geniş manada üretim sürecinde rol alan tüm faktörler değerlendirmeye dâhil edilir. Dar anlamıyla istihdam çalışanların üretim sürecinde kullanılması, yani sermayenin emekle buluşturulmasıdır. Bu makalede emek göçü için istihdamın dar anlamını kullanmak yeterli olacaktır. Çünkü emek göçü çalışmak amacıyla yapılan göç olarak sınırlandırıldığında bir istihdam mekanizması olarak okunabilir. Fakat belli bir dönem üzerine tanımlanan istihdam genelde bir ülke ekonomisi için değerlendirilir. Bu durum emek göçü analizlerinde her an "metodolojik milliyetçilik" belasıyla karşılaşma riskimizin yüksekliğini gösterir.

Emek göçü istihdam ile yapılan yer değiştirmedir. Literatürde emek göçü aslen istihdam gayesiyle yapılan göç olarak sınıflandırılır. Bu gaye üzerinden de ilgili göçe serbest, zorunlu olmayan, gönüllü sıfatları eklenir. Hatta seçme özgürlüğü üzerine tartışma yürüterek gönüllü/zorunlu ikiliğini eleştiren Richmond (1993) dahi yapılaştırma kuramı üzerinden yeniden proaktif/reaktif ikiliği kurarak

² Ayrıca kişiler sosyal yapılar içinde hem üretici hem de tüketici rolleriyle göç ederler. Ama emek göçü genel olarak üretici tarafı temel alır.

aslında benzer noktadan çok da uzaklaşmamıştır. Bu durum aslında mülteci, sığınmacı ve sürgün gibi göçleri merkeze alıp düşündüğümüzde onları diğerlerinden farklı niteliklerini açıklamak için seçilen ayırmadır. Lakin seçme özgürlüğü tartışması her göç için sürdürüldüğünde, emek göçü olarak resmedilen göçleri proaktif göç olarak okumanın da çok doğru olmadığı aşikârdır. Sonuçta “emek göçü” tabirinin yanıltıcı bir ifade olduğu her göçün aslında emek göçü olduğu unutulmamalıdır.³

Yukarıda bahsi geçen gaye vurgusu emek göçü tanımından çıkarılmalı mıdır? İşsiz biri işsiz olarak göç edip, orada iş aradığı zamanda emek göçü yapmış olur mu? Yoksa emek göçü iş bulunup göçülmesini mi kapsar. İşçi göçü ile emek göçü arasında da bir ayırım yapmak gerekli midir? Emek bedensiz göçer ise, emek göçünden söz etmek mümkün müdür? Bu sorular üstüne düşünülebilir, lakin bu çalışmada emek göçünü ikamet değişikliği değil de çalışma yeri değişikliği olarak okumak mümkündür tezi üzerinden tartışmayı yürütmenin bizi daha doğru bir yere (daha anlamlı bir tanıma) götüreceğine inandık.

İş adresi değişmesine rağmen ev adresi değişmeyen kişi yukarıdaki genel göç tanımının tartışmalı hale gelen ilk problemi oturma yerinin değişimi koşulunu sağlamamış olur. İş değiştirme kararı ile ev değiştirme kararı birbiriyle çok yakından ilişkili ayrı kararlar olarak okuyan Van Ommeren ve diğerleri (2000), her iki harekette de ev-iş arasındaki mesafede değişim yarattığını anlatırlar. İş ile ev arasındaki mesafe arttıkça işçiler ev veya işin yerini değiştirmeye daha hevesli oluyorlar. Bu yüzden, bu kadar birbirine bağlı hareketler birlikte analiz edilmez. Kimileyin kişinin hali hazırda işinin olup olmaması bu hareketin gerçekleşip gerçekleşmemesine sebep olabilirken, bazen işsiz kişinin hareketi için bile belli bir meblağ ve hem iş pazarı hem de ev pazarı için taşınmaya dair edilen teklif göç kararı için önemli bir etmen olabiliyor. Bu durumda; emek göçünü belki de ev-iş arası mesafe üzerine odaklanarak daha farklı biçimde tanımlayabiliriz.

Emek göçü bağlamında, göçmen olmanın naifçe kişisel bir seçim olduğunu iddia etmek yapının önemini, özellikle ulus-devlet ve uluslararası şirketlerin etkisini, okumamızı engeller. Üstelik kişinin hangi sınıf, ırk, etnik kimlik, toplumsal cinsiyet, hatta cinsel yönelimden olduğuna göre hareketinin sınırlan(dırıl)dığı ve/ya değiştiği yaşanan bir realitedir. Yapısal boyutlar olarak alıcı birimdeki “insan kaynakları” ihtiyacı/talebi ve gönderici birimin itici ekonomik-politik faktörleri şüphesiz çok önemli rol oynamaktadır. Lee’nin önerdiği orijinal modeldeki gibi itim-çekim etkilerinin doğurduğu bir tepki olarak okumak ajan olarak göçmen ile algıladığı yapıyı analiz ettiğinden bizi doğru yöne götürebilse de, küresel seviye açıkta kalmakta ve neden bazı insanların göçü tercih ettiklerini ve bazılarının etmediklerini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Kişiyi göçe götüren güdüyü açıklamak için “göç kararı alma” sürecindeki ekonomik etmenler (özellikle gelir) kadar ekonomik olmayan etmenleri (dil, tarihsel bağlar, coğrafi yakınlık, kültürel yakınlık gibi) değerlendirmenin önemini, ama bu basit bir kâr/zarar hesaplaması olarak görülmemelidir; çünkü Sunata’nın belirttiği gibi (2005:206) gizil göçmenin gelecek beklentileri, “görece mahrumiyet” tecrübeleri, güvensizlik hisleri, ulusal kimliği ile kurduğu ilişki gibi etmenler de bu kararda etkilidir. Yani, göç küresel ekonomi-politik boyutlardan bağımsız değildir, aksine göç kararı tecrübe edilen ya da algılanan yerel-küresel ortam içinde “hayatta kalma stratejisi” ya da “baş etme stratejisi” olarak okunabilir (Sunata, 2005:206). Öte yandan, göçmeni alıcı-verici birimler arasında pasif bir mesaj olarak okumanın da yapısalçı yaklaşımlar çıkmazı olduğunu unutmamalıyız.

GÖÇ KURAMLARININ TEKRAR OKUNMASI

Göç çalışmaları içinde kuramları özetleyen ve çerçevelerini çıkararak önemli çalışma Massey ve arkadaşlarının birlikte yazdıkları “Theories of international migration: a review and appraisal” (“Uluslararası Göç Kuramları: Bir inceleme ve değerlendirme”) başlıklı makaledir. Massey ve arkadaşları (1993) uluslararası göçe dair kuramsal yaklaşımları iki kategoride inceler: göçün başlamasını açıklayan kuramlar ve göçün devam etmesini açıklayan kuramlar. Göçün başlamasını açıklayan kuramlar (i) neoklasik iktisadi kuram, (ii) ikili emek pazar kuramı, (iii) emek göçünün yeni ekonomileri ve (iv) dünya sistemleri kuramıdır. Göçün devamını açıklayan kuramlar ise; (v) ağ (network) kuramı ve (vi) kurum kuramıdır. Bunlara ek olarak; bize önemli açılımlar sunan (vii) görece mahrumiyet kuramı (Stark and Taylor, 1989) ve (viii) göç sistemler kuramı (Mabogunje, 1970; Kritz

³ Bu konuyla ilgili tartışma için bakınız Akalın (2012:89-90).

vd., 1992) özellikle tartışmaya değerdir. Bu makalede göçün başlaması, göçe kararın çıkmasını açıklayan kuramlar öncelikli olmak üzere ilgili yedi kuram ile ilgilenilmiştir.

Özellikle neoklasik iktisadi kuram içerisinde emek göçü, “özgür karar” olarak vurgulanmıştır (Massey vd., 1993:433).⁴ Bu kurama göre, insanlar rasyonel seçim olarak gelir farkına göre göç ederler. Yani düşük-gelirden yükseğe, emek-arzı yüksekte düşüğe, sermaye-fakirden zenginine doğru hareket ederler. Bu kuramın temelinde, göç izole bireysel maliyet-kar hesabına dayanır ve göçmenin özgür iradesinde ekonomik kaygıyla ve gönüllü olarak gerçekleştiği resmedilir (Massey vd., 1993:434-6). Yeni ekonomiler kuramı göç çalışmalarına farklı bir zemin sunar: bireyler yerine daha büyük sosyal birimlerin basitçe gelirlerini arttırmak için değil riskleri azaltmak veya zayıflatmak için göçe karar verdiklerini iddia eder. Bu kuram göçün hem öznesini hem de amacını genişletmiştir. Massey ve arkadaşları (1993:438) en eski göç kuramına bu meydan okumayı anlatırken görece mahrumiyet kuramını da şöyle özetlerler: “hane halkı işçileri yurtdışına sadece mutlak anlamda gelir arttırmak için değil, diğer hane halklarına nazaran geliri arttırmak ve böylece bazı referans gruplarla karşılaştırıldığında onların görece mahrumiyetlerini azaltmak için gönderirler”. Bu üç göç kuramı ajan-odaklıdır, nitekim pazar ve siyasetin yapısal belirlemeciliğini açıkça göz ardı eder. Özellikle yeni ekonomiler kuramı ve görece mahrumiyet kuramının katkısı olarak, mevcut göç kararının göçmenin tek başına yaptığı hesaptan ziyade, sosyal birimlerin ve kurumların karar bileşkesi olduğunun ifşasıdır.

İkili emek pazar kuramı, farklı olarak, sanayi ülkelerinin emek taleplerine göre işçilerin hareket ettiğini iddia eder. Bu iddia göç bağlamında yukarıda bahsettiğimiz gibi devlet hükümlerliği ile ilişkilidir.⁵ Ulus-devlet kontrolü altında vuku bulan emek göçü dünyadaki diğer göç çeşitleriyle karşılaştırıldığında görece daha tercih edilebilir, ama illaki gönüllü değildir. Pazarlar ve sermaye güçleri emek taleplerini karşılayacak göç kontrollerini rahatlatmak niyetiyle hükümetleri zorladıklarını söylemek yanlış olmaz. Kapitalizmin akli yüksek kar oranları yakalarken basitçe ucuz emek bulmak veya işçilerin maaşları düşürmek derindedir. Scott (1968:2-3) bu konuda vakitlice şöyle bir tespitte bulunmuştur: göçler kendilerini alıcı ülkenin ekonomik dalgalanmalarına ve milliyetçi taleplerine adapte ederler.

Dünya sistemler kuramına göre, “uluslararası emek akışı, merkezin faydasına göre sermaye ve mal akışına ters istikameti yönündedir” (Keely, 2000:53).⁶ Bu kuram politik-ekonomik belirlemeciliğin makro seviyede göç üzerindeki etkisini ifşa eder ve yalnızca “karar verici” olarak göçmenden değil gönderici ve alıcı ülke parametrelerinden de bağımsız bir kuram olarak görünür. Çünkü ülkeler bağımsız ekonomilere sahip değillerdir, aksine hepsi dünya ekonomisinin parçasıdır ve devletler toplumlar olarak okunamaz, tam aksine modern toplumun devletlerarası sisteminin siyasi unsurları olarak okunabilir. İkili emek pazar kuramı gibi, bu kuram da bazı ülkelerin ucuz emek taleplerini belirleyici olarak görür, ama bahsettiği bazı ülkeleri kurama “çekirdek ülkeler” olarak koyar. Kurama göre, çevreden merkeze doğru gerçekleşen göç yoluyla kaynak olarak emek dünya

⁴Bu kuramda “uluslararası göç, beşeri sermayenin bir yatırım biçimi olarak kavramsallaştırılır” (Massey vd., 1993:434). Bu iktisadi bakış içinde; emek, beşeri sermaye olarak görülür. Sermaye-emek çatışması, çelişkisi göz ardı edilerek emeğin beşeri sermaye olarak adlandırılması, sermayenin bu kuramda kurduğu bir oyundan başka bir şey değildir.

⁵ Ek olarak, Piore (1979) verici ülkenin itici unsurlarından ziyade alıcı ülkenin çekici unsurlarının göçe şekil verdiğini ortaya koymuştur ve Richmond günümüz emek göçünün alıcı ülkelerin politik ve idari kontrol mekanizmalarına artan bir şekilde bağımlı kılındığını göstermiştir (1981:301). Yani, küresel sermayenin nihai kefilliğini yapan ulus-devletler (Sassen, 1994), ki Bauman (1998) onlara “sözde-devletler” der, göç bağlamında bir nevi yerel polis işlevi görürler. Diğer bir deyişle; ulus-devletler, ulus-aşırı şirketlerin küresel sermayesi için bir nevi “bekçilik” yaparlar. Sonuçta; güneyden kuzeye emek göçü sadece kuzeyin göç politikalarıyla değil, ulusaşırı şirketlerin talepleri doğrultusunda da kontrol edilip düzenlenir. Başka bir deyişle; küreselleşmenin her zaman hareketliliğe ihtiyaç duyan asil kapitalist kanatları, güneyden kuzeye yaşanan göçü düzenleme işini elinden bırakmaz. Öte yandan, Sassen’e göre (1994), ulus-devlet egemenliği her ne kadar son bulmamış olsa da, evrensel egemenlik birçok kanaldan tüm dünyayı kontrol eder hale gelmiştir. Tıpkı, Hardt ve Negri (2000)’nin bu egemenliğe “imparatorluk” adını verişleri gibi.

⁶ Sömürgecilik zamanlarında, sermaye akışı kuzeye doğru iken emek akışı güneye doğruydular. Fakat sömürgecilik-sonrası küreselleşen dünyada emek akışları yönünü kuzeye çevirmiştir. Tüm bunlar yönü belli olan emek akışının, “özgür” olarak nitelendirilmesinin anlamsızlığını gözler önüne sermektedir.

sistemi içinde yeniden dağıtılır. Böylece, dünya sisteminin çekirdeği, merkezi olan endüstriyel ülkeler belli kalifiye de insanları çekmek için esnek göç koşulları yaratmayı denerken, istemediği profildeki göçmene karşıda sert göç politikaları uygulayabilir.⁷ Öyle ki, belli yüksek kalifiyedeki insanları çekmek üzere çekirdek/merkez ülkelerde açık bir yarış sürdüğünü görüyoruz.⁸ Burada belki bir önemli nokta, her merkez ülkenin kendine daha yakın tuttuğu çevre ülkelerden göçmen tercihi olduğudur. Bu bağlamda yarışa eklenen yeni merkez ülkeler farklı çevre ülkelerden göç artışına sebep olmuş olabilirler.

Genel sistemler kuramından alınarak yapısal işlevselci yaklaşımla ilk kez Mabogunje (1970) tarafından önerilen göç sistemler kuramı göç sistemlerinin şekillenmesinde geribildirim mekanizmalarının rolünün önemi vurgulamıştı. Belli yerleşimlerden belli yerleşimlere akan belli tertipte ve teşkilatlı göç akışlarında enformasyonun varlığı “en muhtemel veya rastgele durum”dan büyük sapmalara yol açabilir, nitekim göç gibi açık sistemler ilk koşullarından temelde bağımsızdır. (Mabogunje, 1970:13-14). Gelecekteki göç düzenini etkileyen geribildirim mekanizmalarını barındıran olarak göçü okuyan Mabogunje daha çok kırdan-kente göç bakımından durumu değerlendirmişti. Bu kuramı uluslararası boyuta çeken Kritiz ve diğerleridir (1992). Uluslararası göç sistemleri belli ülkeler veya farklı ülkelerdeki belli yerlerin birbirleriyle görece çok göçmen değişiminde bulunması ve belirli ülke, bölge, hatta şehirlerarasındaki insan akışlarına bağlı olarak ticari malların, sermayenin (yurtdışından havaleyle gelen döviz), fikirlerin ve bilginin taşınmasını ilişkilendiren geribildirim mekanizmaları ile (Fawcett, 1989; Gurak ve Caces, 1992), zaman ve mekan üzerinde devamlılığını sürdüren tanımlanabilir coğrafi yapı içinde ülkelerarası görece istikrarlı insan takası olarak (Massey vd., 1998:61) ve göç akışının kümelenme önem derecesi (Bakewell vd., 2011:5) olarak karakterize edilir. Bu kuramdaki öncü göçmenler tarafından gerçekleşen ilk göçler ve ardından akan göçlerle oluşan göç sistemlerini açıklamada zayıf kalan göç literatürü daha çok göçmen ağları ve içsel geribildirim mekanizmaları üzerinde çalışmalara yoğunlaşmıştır (De Haas, 2010b). Bakewell ve diğerleri (2011), göçmenin ajanlığını yok sayan, bir nevi onu sistem içinde pasifçe reaksiyon gösteren ve tahmin edilebilir bir yolda ilerleyen olarak okuyan son derece yapısalcı tanımıyla devam eden göç sistemleri kuramına şerh koyarlar. Göç sistemlerinin ortaya çıkışını ve çöküşünü açıklamak ve göç sistem formasyonuna illaki sebep vermeyen öncülerin yaptığı ilk akışların neden ve koşullarını açıklamak adına sosyal sistemler kuramından aldıkları (i) ortaya çıkış, (ii) sistem sınırları ve (iii) nedensel mekanizmalar temaları ile göç sistemler kuramını detaylandırarak yeniden tanımladılar (Bakewell vd., 2011:7-10). Göç ağ kuramı ve kurum kuramı aslında kapalı olarak göç sistemlerinin ortaya çıkışını açıklar.

Göç ağ kuramı, göçün varış yerindeki akraba, arkadaş veya sadece hemşerilerin varlığının göçün maliyetini ve riskini azalttığını ve bu yüzden bu göç dinamiğinin ilk koşullardan bağımsız olarak inşa edilme olasılığını arttırdığını ileri sürer. Kurum kuramı da büyük ölçekte gerçekleşen göçlerin kurumsallaşmasıyla ilişkilidir ve ağ kuramının daha sistematik olarak çalışması şeklinde okunabilir. İki kuram da sosyal sermaye mühimdir. İlgili sosyal sermayenin göç üstündeki rolünün sadece göçün başlangıcı için değil, göçün devamı içinde geçerli olduğu ayrıca ileri sürülür. Fakat varış yerindeki mevcut göçmenin illaki “göçmen dayanışması”na dönüşmediğini, bunun kaynaklar çerçevesinde belli

⁷ 20. yüzyılın ikinci yarısındaki göç ağırlıklı olarak “kol emeğine dayalı işçi” göçünü kapsarken; son yıllardaki göç “kafa emeğine dayalı işçi” göçünü kapsamaktadır. Diğer bir deyişle, emek göçü bağlamında küreselleşme içinde göçe erişim ve katılım hiyerarşisinde avantajlı olan, yani hareketliliği en yüksek olan aktörler; sanayi-sonrası emek işçileridir. “Bilgi işçileri”, “beyinler”, “beyaz yakalılar” ya da “altın yakalılar” diye de adlandırılan bu kişilerin göçüne “beyin göçü” denmektedir. Aslında işçi göçü ile beyin göçü arasındaki ayrım, teknik bir ayrımdan ziyade sosyal bir ayrımdır ve ideolojiktir. İşçi göçü çoğunlukla vasıfsız, eğitim seviyesi düşük bireylerin yurtdışında mavi-yakalı işçi olarak çalışmaları iken, beyin göçü “yüksek evrensel vasıflar”a sahip, eğitimi yüksek beyaz-yakalı işçiler olarak görülebilir. Kısaca, beyin göçü, yüksek eğitilmiş bireylerin kendi yaşadıkları ülkeden özellikle çalışmak niyetiyle yabancı bir ülkeye göç etmeleri olarak kavramsallaştırılır.

⁸ Örneğin, Avrupa Komisyonu açıkça bugünün realitesi göç baskısının sürerken ekonomik gelişme ve azalan ve yaşlanan nüfus için Avrupa’nın göçmene ihtiyacı olduğunu, fakat bu bağlamda Komisyonun amacının göç akışlarında kantitatif bir artış değil ama kabul edilecek göçmenin potansiyelini tamamıyla anlama bakımından kalitatif manada daha iyi bir idare olduğu belirtilmektedir ve bunun en son örneği mavi kart uygulamasıdır. ABD, Kanada, Avusturalya gibi Anglo-Sakson ülkelerin uzun süredir yürüttüğü yüksek nitelikli emek çekme yarışına Avrupa’nın da dâhil olduğunun sinyalleri bu yüzyılın başından beri açıkça verilmektedir.

sınırları olduğunun altı çizilmelidir. Fakat sonuçta, göç sistemleri, göç ağ ve kurum kuramlarıyla alıcı ve verici yerleşim birimlerinde yapıların sunduğu fırsatlar bağlamında artık pasif atomlar gibi okunmayan göçmenlerin ajanlığının altı tekrar çizilmiş oldu.

Göç yolunu açan öncü göçmenler literatürde çoğunlukla risk alan ve girişimci hali vakti yerindeler olarak tanımlanır. Bu aslında göç çalışmalarında sıklıkla karşımıza çıkan “metodolojik milliyetçilik” tehlikesinin bir kere daha açığa çıkmasıdır, çünkü öncü göçmenler öncü birlik gibi ulusal formasyonda ülkelerin farklı bölge, sınıf veya etnik gruplarından izole düşünülür. Hâlbuki tarih içinde belli ülkelerden belli ülkelere farklı göç dalgaları olduğunu biliyoruz. Bunları düşünerek göç akışlarını (i) zamana, (ii) sınıf ve eğitime ve (iii) coğrafyaya göre parçalara ayırmayı öneren Bakewell ve diğerleri (2011:13), göç hareketlerindeki karmaşıklığı, çeşitlenmeyi ve süreksizlikleri göz önüne alarak tarihteki göç dalgalarına ve milli etiket altında tanımlanabilen göç sistemlerine spesifik olarak öncü göçmenleri tanımlamayı önerirler. Mutlaklık terminolojisi yerine göçün başlangıcı ile devamı arasında ilişkiyi kuran olarak öncü göçmenlerin rolleri; özellikli, zaman ve kök-hedef mekanları çerçevesinde ve göç tiplerine göre belirlenebilir (Bakewell vd., 2011:7-14). Öncü göçmen; geçmiş ile ilişkili olarak zamana içkin “yinelenen”, gelecek ile ilişkili olarak “izdüşümsel”, geçmiş alışkanlığı ve gelecek projeksiyonu arasındaki sabit etkileşim yoluyla da “pratik-değerlendiren” özellikleriyle ajandır (Emirbayer ve Mische, 1998:963) ve sosyal sermayeye görece bağımlılık ile bu özellikler arasındaki kesişim göç hareketlerindeki özel sistemik nitelikleri ortaya koyar (Bakewell vd., 2011:14-19).

SONUÇ YERİNE: GÖÇ ULUS-DEVLETE BİR MEYDAN OKUMA MI? METODOLOJİK MİLLİYETÇİLİKTEN UZAKLAŞMA REHBERİ

Göç üzerinde ulus-devletin düzenleyici rolünün başlaması, göç tarihinin ilk mihenk taşı ve en önemli kırılma noktasıdır. Avrupa uzun yıllar süren din savaşlarından sonra, Westphalia Barışı (Münster Antlaşması ve Osnabrück Antlaşması) ile devlet egemenliği (state sovereignty) kavramıyla temellenen yeni bir düzeni başlatmıştı.⁹ Nitekim uluslararası kanunun bir kaidesi olarak da, ulus-devletler “istenmeyen göç”e karşı siyasal sınırlarından kişilerin giriş ve çıkışlarını kontrol hakkına sahiptirler. Bu da göç örüntüsünün tespitine sebep vermiştir. Yüzyıllardır devam eden göç zaman-uzay evrenindeki kırılma noktası olarak okuyabileceğimiz göçün tespiti, göçün evrensellik özelliğini kaybetmesine sebep vermiştir. Bu tespit sonrası, göç tarihi açısından ikinci en büyük mihenk taşı ulaşım ve iletişim alanlarında inanılmaz ilerlemelerle Castles and Miller’in (1993) “göç çağı” dediği 20. yüzyılın ikinci yarısında gelmiştir. Öyle ki, bu çağda bireysel, kitlesel ve küçük ölçekli göçlerde ve onların değişen biçimlerinde önemli bir artışa şahit olduk ve olmaya devam ediyoruz. 2000 yılında 150 milyondan fazla kayıtlı uluslararası göçmen bulunmaktaydı. Burada önemli olan nicel artış kadar göçteki nitel çeşitlenmedir. İlginç olan nokta ise aynı dönemde göç tespit mekanizmasının güvenlik söylemiyle daha da kuvvetlenmesidir. Nitekim göçler bu mekanizmadan etkilenmektedir, bu bağlamda ülkelerin ve ulus-ötesi yapıların göç politikaları çok daha önemli hale gelmiştir.

Göçler, şimdiye dek çoğunlukla ulusların göç politikaları çerçevesiyle idare edilmeye çalışılmıştı. Ama küreselleşmenin getirdiği yeni dönemde kontrol edilemeyen, düzenlenemeyen, meşru olmayan göçlerin de artışıyla uluslararası ve ulus-ötesi antlaşmaların yanı sıra göç yönetimi (migration management) gündeme gelmiş durumdadır. Bahsettiğimiz yapı-merkezli kuramların ana gerilim noktası, ulus-devletin göçmen emek gücü üstündeki rolü üzerinedir. Küreselleşme tezinin kilit figürleri genelde ulus-devletin göç üstündeki düzenleyici rollerini kısmen kaybettikleri veya yerel otoritelere, özel kuruluşlara ve yaygın olarak ulus-ötesi yapılara devrettikleri görüşündedirler. Nitekim Soysal (1994) ulus-devlet ve göç ilişkisi bağlamından bakarak devlet hükümrانlığının sonunun geldiğini müjdelemişti. Bu erken müjdeyi, Joppke (1999) reddetmiş ve ulus-devletlerin hala kendiyile sınırlı hükümrانlığının (self-limited sovereignty) devam ettiğini belirtmişti. Sonuçta, göçmenlerin girişleri üzerine hala devletlerin karar verdiğini ve bu durumun milletleri fonksiyonel etnikleştirmemeye ittiğini iddia etmek mümkündür. Önemli olarak, Ong’a göre (1999) ulus-devletler küresel kapitalizme yaratıcı karşılıklar vermektedir. Ulus-devletlerin zorunlu olarak güçlerini

⁹ Bu kavramı Max Weber, *Politik als Beruf* ve *Wirtschaft und Gesellschaft* isimli iki önemli eserinde bu kavramı güçlü bir şekilde açıklar. Weber’in tanımına göre, hükümrان devlet verili bir bölge içinde kendi düzenini yürütmek için fiziksel gücün meşru kullanım tekeline sahip idari personeli ile vardır. Yani, devlet bir coğrafi bölge ve temsil edilen bir nüfus üstünde etkin egemenliğiyle siyasal bir birliktir.

kaybettikleri iddiasını erken bir iddia olarak okumak ve konuyu sorgulamak mühimdir. Bir nokta da, Ong küresel pazarlara farklı yaklaşımları düzenleyen ve özel üretim alanlarını kontrol eden yolları kastederek ulus-devletin değişen rolünü “kademeli hâkimiyet” (“graduated sovereignty”) olarak okur. Sunata (2011:155) Ong’un bu kavramını göç çalışmaları için değerlendirmiştir. Bu değerlendirme Türkiye örneğinde özellikle AKP hükümeti döneminde yapılan yeni dış politikalar kapsamına dahil olarak başta Almanya’daki olmak üzere yurtdışında yaşayan komünite, bir diğer deyişle Türkiye diasporası, ile kurulan yakın temas ve ilişkiler nezdindedir.

KAYNAKÇA

- Akalın, A. (2012). “Açık, döner, mühürlü kapılar: 20.yüzyılda Batı/Doğu ekseninde emek göçünün seyri.” eds. Küreselleşme Çağında Göç - Kavramlar, Tartışmalar. Ihlamur-Ömer, S.G., and N.A. Şirin Öner. İstanbul: İletişim Yayınları. Ss.89-106.
- Bakewell, O., de Haas, H., & Kubal, A. (2011). Migration systems, pioneers and the role of agency. International Migration Institute Working Papers Series. University of Oxford: Oxford.
- Bauman, Z. (1998). Globalization: The human consequences. Columbia University Press.
- Castles, S., & Miller, M. J. (1998). The age of migration: International population movements in the modern world. Macmillan Press.
- Chiswick, B. R. (1999). Are immigrants favorably self-selected?. The American Economic Review, 89(2), 181-185.
- De Haas, H. (2008). Migration and development: a theoretical perspective. International Migration Institute, James Martin 21st Century School, University of Oxford. Working Paper 9.
- De Haas, H. (2010a). Migration and development: a theoretical perspective1. International Migration Review, 44(1), 227-264.
- De Haas, H. (2010b). The internal dynamics of migration processes: a theoretical inquiry. Journal of Ethnic and Migration Studies, 36(10), 1587-1617.
- Emirbayer, M., & Mische, A. (1998). What Is Agency? 1. American journal of sociology, 103(4), 962-1023.
- Fawcett, J. T. (1989). Networks, linkages, and migration systems. International Migration Review, 671-680.
- Gurak, D. T., & Caces, F. (1992). Migration networks and the shaping of migration systems. International migration systems: A global approach, 150-176.
- Hardt, M., & Negri, A. (2000). Empire. Harvard.
- Jennissen, R. (2007). Causality chains in the international migration systems approach. Population Research and Policy Review, 26(4), 411-436.
- Keely, C. B. (2000). Demography and international migration. Migration theory: talking across disciplines, 43-60.
- Kritz, M. M., Lim, L. L., & Zlotnik, H. (1992). der. International migration systems: a global approach. Oxford University Press, USA.
- Lee, E. S. (1966). A theory of migration. Demography, 3(1), 47-57.
- Mabogunje, A. L. (1970). Systems approach to a theory of rural-urban migration. Geographical analysis, 2(1), 1-18.
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., & Taylor, J. E. (1993). Theories of international migration: a review and appraisal. Population and development review, 431-466.
- Ong, A. (1999). Flexible citizenship: The cultural logics of transnationality. Duke University Press.

- Petersen, W. (1958). A general typology of migration. *American Sociological Review*, 23(3), 256-266.
- Piore, M. J. (1979). *Birds of passage*. Cambridge University Press.
- Portes, A., & Böröcz, J. (1989). Contemporary immigration: theoretical perspectives on its determinants and modes of incorporation. *International migration review*, 606-630.
- Ravenstein, E. G. (1889). The laws of migration. *Journal of the royal statistical society*, 52(2), 241-305.
- Reyes, V. (2013) The structure of globalized travel: A relational country-pair analysis. *International Journal of Comparative Sociology*, 54 (2), 144-170.
- Richmond, A. (1981). Immigrant adaptation in a postindustrial society. *Global Trends in Migration*. New York: Center for Migration Studies, 298-319.
- Richmond, A. H. (1993). Reactive migration: Sociological perspectives on refugee movements. *Journal of Refugee Studies*, 6(1), 7-24.
- Sassen, S. (1994). *Cities in a world economy* (Vol. 3). Thousand Oaks, CA: Pine Forge Press.
- Scott, F. D. (der.). (1968). *World migration in modern times* (Vol. 185). Prentice-Hall.
- Soysal, Y. N. (1994). *Limits of citizenship: Migrants and postnational membership in Europe*. University of Chicago Press.
- Stark, O., & Taylor, J. E. (1989). Relative deprivation and international migration. *Demography*, 26(1), 1-14.
- Sunata, U. (2005). Türkiye'de(n) gizil beyin göçü: "Hep-gider-ayaklık". *Toplum ve Bilim* 104 (1), 182-208.
- Sunata, U. (2011) Background of Highly Skilled Labor Migration from Turkey to Germany. (der.) Ozil, S., Hofmann, M., ve Dayioglu-Yücel, Y. *Türkisch-deutscher Kulturkontakt und Kulturtransfer:Kontroversen und Lernprozesse*. V&R unipress.
- UNDP. (2010). *Mobility and Migration: A Guidance Note for Human Development Report Teams*. UNDP.
- Van Ommeren, J., Rietveld, P., & Nijkamp, P. (2000). Job mobility, residential mobility and commuting: A theoretical analysis using search theory. *The Annals of Regional Science*, 34(2), 213-232.
- Wimmer, A., & Glick Schiller, N. (2002). Methodological nationalism and beyond: nation–state building, migration and the social sciences. *Global networks*, 2(4), 301-334.

D5 OTURUMU
EĞİTİM-II:
DEMOKRASİ VE ÜNİVERSİTE

OLMAYAN (ZAYIF) KONSENSÜSÜN KURUMSALLAŞTIRMA YOLUYLA GENİŞLETİLMESİ: BOLONYA SÜRECİ ÖRNEĞİ

Nazmi ÇİÇEK¹

ÖZET

21. yüzyılın en önemli özelliği toplumsal hayatın her alanında mevcut kurumların da bir değişime uğramadan uyum sağlayabileceklerinden daha hızlı ve çeşitli dönüşümleri barındırmasıdır. Bu yüzden bir yandan mevcut kurumlar yenilenip değişime uğrarken diğer yandan sürekli yeni kurumlar ortaya çıkmaktadır.

Başlarda sadece dört ülke tarafından temeli atılan ve kısa zamanda tüm Avrupa'ya yayılıp bugün 45 üyeye ulaşmış olan Bolonya Süreci de böyle bir değişime bir örnektir. Ancak Bolonya süreci etkilediği tüm aktörlerce kabul görmemiştir. Özellikle akademisyenler ve öğrenciler tarafından çeşitli sebeplerle eleştirilmiş ve ciddi protestolarla karşılaşmıştır. Peki buna rağmen sürecin kısa sürede tüm Avrupa'ya yayılması ve bir konsensüs olmamasına rağmen bütün Avrupa'nın üniversite yapısını değiştirebilmesi nasıl mümkün oluyor?

Bu çalışma Bolonya sürecinde konsensüsün kurumsallaştırma aracılığıyla nasıl genişletilebildiğini Niklas Luhmann'ın "kurumsallaştırma" modelinden yola çıkarak analiz edecektir. Bu amaçla, öncelikle Niklas Luhmann'ın kurumsallaştırma modeli kısaca tanıtıldıktan sonra Bolonya süreci üzerinde durulacaktır. Daha sonra, Luhmann'ın kurumsallaştırma modeli çerçevesinde Bolonya Sürecinde aslında olmayan konsensüsün nasıl genişletilebildiği ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Bolonya Süreci, Kurumsallaştırma, Niklas Luhmann, Konsensüsün genişletilmesi, Üniversite*

ABSTRACT

The 21 century contains many changes and revolutions in every space of the social life, which are too fast than the actual institutional structures can adapt themselves without any change or reform. Therefore on the one hand the actual institutional structures renew themselves on the other hand always new institutions are being constructed.

The Bologna-Process, which was founded by four countries at the beginning and nowadays got about all the Europe and has 45 member countries, is an example of such a change. However the process is not accepted by everyone whom it influences. Especially the students and academicians criticized it and there were many demonstrations against the process all over the Europe. However, how it is possible that such a process spreads in all over the Europe and change the structures of all European universities.

This paper discusses how a consensus can be expanded through institutionalizing by looking on the "institutionalizing" term of Niklas Luhmann. Therefore I will first summarize shortly the Bologna-Process and then introduce the institutionalizing model of Niklas Luhmann. After originated from the points discussed by Luhmann I will discuss how the nonexistent consensus in the Bologna-Process is expanded.

Keywords: *Bologna-Process, Institutionalizing, Niklas Luhmann, Expansion of Consensus, University*

GİRİŞ

Eğer bir toplumda ölüm, doğum ve göç gibi demografik değişiklikler olmasaydı; ya da toplumsal hayatı önemli ölçüde etkileyen özellikle eğitim, iletişim ve sağlık gibi alanlarda bilimsel gelişmeler olmasaydı o toplumun mevcut kurumsal yapısının sonsuza kadar korunması herhangi bir sorun teşkil etmezdi. Çünkü mevcut kurumsal yapı herhangi bir yenilik veya sosyal değişim tarafından değişime zorlanmadığı için toplumun bütün sosyal ihtiyaçlarını karşılayabilir olacaktı. Ancak içinde

¹Arş. Gör. Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ncicekpl@yahoo.com

bulduğumuz 21 yüzyılın en önemli özelliği tam olarak bir değişim/dönüşüm çağı olmasıdır ve bu çağda toplumsal hayatın her alanında çok önemli değişim ve dönüşümler gerçekleşmektedir.

Bu değişim ve dönüşümler toplumların mevcut kurumsal yapılarının, onları değişimlerin ortaya çıkardığı yeni problemlerle mücadele edebilecek veya bilimsel ve teknik gelişmelerin getirdiği yeniliklerden yararlanabilecek biçimsiz geleceğe taşımada yetersiz olmalarına yol açar. Çünkü bu çağda mevcut kurumsal yapıların herhangi bir değişim veya dönüşüm geçirmeden uyum sağlayabileceklerinden çok daha hızlı ve çeşitli demografik, bilimsel, teknik ve sosyal gelişmeler gerçekleşmektedir.

İşte bu yüzden bir yandan mevcut kurumlar kendilerini sürekli yenilerken ve değişime uğrarken diğer yandan da sürekli yeni kurumlar ortaya çıkmaktadır. Bu kurumsal değişimler ve yeni kurumların ortaya çıkması toplumun değişim ve dönüşümlere ayak uydurmasını, değişimlerin ortaya çıkardığı sorunlarla mücadele edebilmesini ve değişimlerin getirdiği yeniliklerden de faydalanmasını mümkün kılmaktadır.

Avrupa'da ki üniversitelerde hayata geçirilen Bolonya Süreci de böyle bir değişime bir örnektir. İlk zamanlarda sadece dört ülke tarafından temeli atılan bu dönüşüm kısa zaman içinde tüm Avrupa'ya yayılmıştır ve bugün 45 üyeye ulaşmış bulunmaktadır. Sürecin amacı Avrupa üniversitelerinin çekiciliğinin artırılması ve uluslararası denkliklerinin geliştirilmesi, öğrenci ve akademisyen hareketliliğinin güçlendirilmesi ve diplomaların uluslararası tanınırlığı ve karşılaştırılabilirliğinin sağlanmasıdır.

Ancak, Bolonya Süreci etkilediği tüm insanlar tarafından benimsenip kabul gören bir süreç değildir. Özellikle öğrenciler ve üniversitelerin akademik personeli tarafından çok sert bir şekilde eleştirilmiş ve bütün Avrupa'da çok ciddi protestolarla karşılaşmıştır. Peki ama sadece dört ülkeyle yola çıkılan ve yoğun bir şekilde muhalefet edilip protestolarla karşılanan bu sürecin bu kadar kısa bir sürede tüm Avrupa'ya yayılması ve herkes tarafından kabul görüyormuşçasına bütün Avrupa'nın üniversite yapısını değiştirebilmesi nasıl mümkün oluyor. Bir başka deyişle çok sınırlı sayıda aktör tarafından başlatılıp hayata geçirilen bu süreçle ilgili geniş tabanlı bir konsensüs olmamasına rağmen neden süreçle ilgili bütün aktörlerin katılımı ve onayı varmış gibi bir izlenim mevcuttur.

Bu çalışmada Bolonya Sürecinde olduğu gibi aslında hiç var olmayan ya da çok zayıf olan bir konsensüsün kurumsallaştırma aracılığıyla nasıl genişletilebildiğini Niklas Luhmann'ın "kurumsallaştırma" modelinden yola çıkarak anlatmaya çalışacağım. Bunun için öncelikle Bolonya Sürecini kısaca tanıttikten sonra Niklas Luhmann'ın kurumsallaştırma modeli üzerinde duracağım. Daha sonra Luhmann'ın bahsettiği noktalardan yola çıkarak Bolonya Sürecinde aslında olmayan bir konsensüsün nasıl genişletilip tüm aktörlerce benimsenmiş gibi yaygınlaştırıldığını, Luhmann'ın deyişle konsensüsün kurumsallaştırma yoluyla nasıl abartıldığını ele alacağım.

KURUMSALLAŞTIRMA TEORİSİ: NIKLAS LUHMANN

Niklas Luhmann'ın çoğu görüşü gibi kurumsallaştırma ile ilgili fikirleri de onun sistem teorisi çerçevesinde anlamını bulmaktadır. Bu yüzden Luhmann'ın sistem teorisinin önemli noktalarından bazılarını kısaca değineceğim.

Sistem-çevre ayırımına dayanan teorisinde Luhmann biyolojik, sosyal ve psikolojik olmak üzere üç sistem türünden bahseder. İnsan özünde bir sistem değildir. Ancak değişik açılardan bu sistemlerden her birinin birer parçasıdır. Buna göre insanın bedeni biyolojik bir sistem, bilinci psikolojik bir sistem ve davranışları da sosyal sistemin parçalarıdır. Çevre kavramından Luhmann sistemin dışında kalan ve sisteme ait olmayan her şeyi kasteder. Aynı zamanda diğer sistemler de bir sistem için çevre konumundadır. (Berghaus 2004: 39-42). Bu şekilde her sistemin kendisini çevresinden, dolayısıyla diğer sistemlerden ayıran bir sınırı vardır. Luhmann'a göre sosyal sistemler "(...) değişik bireylerin birbiriyle zihin aracılığıyla bağlantı kurduğu ve sisteme ait olmayan çevreden birbiriyle zihinsel bağlantılar aracılığıyla ayrıldığı fiili davranışlarından oluşur" (Luhmann 1970: 28).

Luhmann'ın kurumsallaştırma ile ilgili fikirleri de onun sistem teorisi çerçevesinde anlamını bulmaktadır. Ona göre kurumsallaştırma tam da sosyal sistemlerde gerçekleşen ve bu sistemlerde ortaya çıkan problemleri çözen özel süreçlerdir. Bir kurumsallaştırma sürecini Luhmann şu şekilde

açıklar: “Bu sistem işlevsel perspektifte (I) çözülmesi gereken problemler ortaya çıkar, (II) bu çözüm için uygun mekanizmalar sınırlanır ve ikame edilebilirliği kararlaştırılır ve (III) bu mekanizmaların evrimsel değişiminin bağlantıları, dolayısıyla ürünleri; yani kurumları, belirlenir“ (Luhmann 1970: 28).

Burada görüyoruz ki Luhmann kurumsallaştırma teorisini kurum kavramından çok sistem kavramı üzerine inşa ediyor. Zira yukarıda da belirtildiği gibi Luhmann' a göre kurumsallaştırma sosyal sistemlerde gerçekleşen ve bu sistemlerde ki sorunları çözen süreçlerdir. Peki ama Luhmann kurumsallaştırma sürecini nasıl açıklar? Sonraki bölümde bu konu üzerinde durulacaktır.

Konsensüs oluşturmanın zorluğu

Luhmann'a göre kurumsallaştırma mekanizmasının anlaşılması sosyal sistemlerde ve psikolojik zihin sistemlerindeki yüksek karmaşıklığın akılcı ve seçici işlenmesindeki problemlere bağlıdır. Yani konsensüs oluşturmanın zorluğuna. Luhmann'a göre bu şöyle açıklanabilir.

Luhmann sosyal sistemlerin kendilerini çevrelerinden ayıran yapısını davranışlar arasındaki zihinsel ilişkiler vasıtasıyla oluşturduğunu iddia eder. Burada Luhmann “zihin” kavramından başka davranışların ve yaşantıların mümkün olduğunu işaret eden bir yaşantı işleme biçimini anlamaktadır. Zihin daima bilinçli olarak gerçekleştirilebilenden çok daha fazla yaşantı ve davranış ihtimallerini gösterir (Luhmann 1970: 29). Bu, zihin tarafından gösterilen davranış ihtimalleri yığılmasına yol açar. Bir davranış anında pek çok karar seçenekleri var olur. Bu da davranışın karşılıklı olarak seçilmesini problemlile hale getirir. Tam da bu noktada Luhmann'ın kurumsallaştırma mekanizmasını açıkladığı problemler karşımıza çıkar. Çünkü zihin tarafından gösterilen seçenekler yığınıyla dolu bir dünyada diğer insanlar da akılcı ve seçici şekilde davrandıklarından ve dolayısıyla güvenilemeyecek kadar bilinçli olduklarından pek çok davranış seçeneklerinin olduğu bir karar anında bir konsensüs oluşturmak hiç de kolay değildir (Luhmann 1970: 29). Bu yüzden de Luhmann kurumları konsensüsle açıklama fikrini reddeder.

Konsensüsün kurumsallaştırma ile genişletilmesi

Davranış seçenekleri yığınıyla dolu bir dünyada akılcı ve seçici davranan ve bu yüzden güvenilemeyecek kadar bilinçli olan diğer insanların bir davranışın karşılıklı seçilmesi problemini doğurduğu ve dolayısıyla konsensüs oluşturmayı zorlaştırdıklarını gördük. Burada Luhmann şu soruyu sorar: Oldukça karmaşık olan ve zihinsel olarak oluşturulan bir dünyada bir konsensüs oluşturma potansiyelinin bu kadar kısıtlı ve geliştirilemez olmasına rağmen nasıl oluyor da bir konsensüs oluşturulabiliyor (Luhmann 1970: 30).

İşte bu sorunun çözümü olarak Luhmann' da kurumsallaştırma mekanizması çıkar karşımıza. Zira kurumsallaştırma yoluyla konsensüs genişletilir. “Kurumsallaştırma sayesinde asgari ve doğal olarak sınırlı olan konsensüs oluşturma şansı genişletilir. Bu şekilde kurumsallaştırma konsensüsün genişletilmesini sağlar. (...) Şu şekilde ifade etmek gerekirse: Kurumsallaştırma konsensüsün başarılı bir şekilde abartılmasını sağlar” (Luhmann 1970: 30).

Peki konsensüsün genişletilmesi nasıl gerçekleşir? Luhmann üyeleri aynı konularla meşgul olan bir sosyal sistem tasvir eder. Bu konular sosyal problemler hakkında veya sosyal hayatın herhangi bir bölümü için iyileştirme veya değişim teklifleri de olabilir. Luhmann'a göre sosyal sistemlerde bir konu hakkında ki tartışmada bazı bireylerin şartların belirlenmesinde diğerlerinden daha etkili olduğu bir tür liderlik yapısı ortaya çıkar. Böyle bir durumda her bireyin üç davranış seçeneği vardır: “... selektif konu gelişimini bizatihi belirlemek (yani lider olmak), sistemi şimdiye kadarki geçmişi ile birlikte bir bütün olarak protesto etmesi (yani sistemden çıkmak) ya da kendini gelişmelere bırakmak (yani konsensüse katılmak)” (Luhmann 1970: 31). Ancak toplumun bütün bireyleri bu sürece katılamayacağından konunun tartışma sürecine sadece hazır bulunanlar katılabilir. Bu da oluşturulan konsensüsün sadece sürece katılanlarla sınırlı olduğu anlamına gelir. Yani Luhmann'ın deyimiyle hazır bulunmanın ve katılımın gücüyle gelen bir konsensüs söz konusudur. Bu da sadece zaman ve mekân olarak hazır bulunanların sürece katılma ve süreci etkileme şansının olduğu anlamına gelir.

Fakat süreç sadece hazır bulunanları değil, zaman ve mekân olarak sürece katılmaları mümkün olmayanları da etkiler. Bu yüzden konsensüs sadece katılabilenler ve hazır bulunanlarla sınırlı kalmaz,

katılmayanları da kapsayacak şekilde genişletilir. “Tahmin edilebilir algılama sınırları, ilgileri ve yaptırımları konsensüs oluşumunu güçlendiren artık sadece süreci görüp yaşayan, kendi temsiliyetlerine angaje olmuş durumda değildir. Konsensüs ithamı “herkese” yayılmaktadır” (Luhmann 1970: 33). Fakat sürecin dışındakiler sürece katılmadıkları için süreci tanımazlar ve bu şekilde sürecin dışındakilere tanımadıkları bir süreç hakkında bir fikir itham edilmiş olur. Luhmann'a göre kurumların güvenilirliğini mümkün kılan şey de tam da üçüncü kişinin bu yokluğu, dolayısıyla muğlaklığı ve soruşturulamazlığıdır. Çünkü bu sayede kurumların yeni bir sorunsallaştırmayla devre dışı bırakılma tehlikesinden kurtulurlar. “Kurumu taşıyan şey daha çok tanınmayan, anonim 3. kişinin sadece tahmin edilen fikirleridir. Doğrudan katılımcılar ise sadece kendisini hiç göstermeyen efendinin aracılığı ile işlevini görürler” (Luhmann 2008: 66). Luhmann'a göre üçüncü kişinin bu yokluğu, dolayısıyla muğlaklığı ve soruşturulamazlığı iletişilebilir ve ulaşılabilir olan diğer katılanların kurumların güvenilirliğini ve stabilitelelerini yeni bir sorunsallaştırmayla devre dışı bırakmalarını engeller. Bu da Luhmann'a göre kurumsallaştırmanın garantisidir.

Mekanizmaların evrimsel değişiminin bağlantısı

Luhmann'a göre toplum sistemlerinin evriminin kurumsallaştırma süreciyle ilişkili olan iki özelliği vardır. Birincisi toplum sisteminin karmaşıklığın artması ve ikincisi ise mümkün olanın gerçekleşenden uzaklaşmasıdır. Sosyal gelişme süreci içinde toplum sisteminin karmaşıklığı Luhmann'a göre sürekli artar. Bu da gerçekleşmesi mümkün olan davranış ve olay sayılarının sürekli artmasına ve her davranışın da daha fazla elemeye maruz kalmasına yol açar. Bu yüksek selektivite de hepsinin gerçekleşmesi mümkün olmayan ihtimallerin artmasına neden olur.

İkincisi birbirinden farklı o kadar çok davranış ihtimali var ki modern toplum sistemlerinde mümkün olanla gerçek olan birbirinden oldukça uzaklaşmıştır. Burada Luhmann bu şartlar altında kurumsallaştırma sürecinin hala nasıl işleyebildiğini ve konsensüsün nasıl sağlanabildiğini sorar.

„Toplum ne kadar karmaşık olursa dünya da o kadar karmaşıklaşır; toplum ve dünya ne kadar karmaşıklaşırse aktüel davranış ve yaşantının seçimi de o kadar problemlidir ve şartlı olur, çünkü daha fazla ihtimalin elenmesi gerekir, ... Fikir ve beklentilerin ihtimalleri ne kadar çeşitli olursa belirli beklentiler için oluşturulan konsensüs de o kadar inandırıcılıktan uzaklaşır; toplum ne kadar karmaşıklaşırse kurumsallaştırma süreci de o kadar şartlı ve ihtimal dışı olur“ (Luhmann 1970: 37).

Sonuç olarak toplum sistemlerinin evriminin iki özelliğinden yola çıkarak karmaşıklığın artması ve ihtimallerin çoğalması sebebiyle kurumsallaştırma süreci sürekli daha da zor hale gelir ve başarısız olma ihtimali de artar.

BOLONYA SÜRECİ

Birinci bölümde Niklas Luhmann'ın kurumsallaştırma teorisi tanıtıldı. Luhmann'ın bu teorisinden yola çıkarak bu bölümde Bolonya sürecini analiz edeceğiz. Bu bağlamda öncelikle kısa olarak Bolonya Sürecinin kronolojik gelişimi özetlenecek. Bu çalışmanın bağlamı için kurumsallaştırma Sürecinin aktörlerinin kim olduğu, Luhmann'ın deyimiyle konu gelişiminin kimler tarafından belirlendiği, önem arz ettiğinden Bolonya Sürecinin aktörlerinin kim olduğu üzerinde de duracağız.

Bolonya Sürecinin Kronolojisi

Bolonya Sürecinin isimlendirilmesi aslında 19 Haziran 1999 tarihindeki Bolonya Bildirgesi gitmesine rağmen Avrupa'da birleşik bir yükseköğretim alanı oluşturma fikrinin tarihi çok daha eskilere dayanır. Richter'e göre biri biriyle uyumlu bir Avrupa yükseköğretim alanına yönelik inisiyatif ve fikirlerin tarihi Roma Anlaşmasıyla (1957) başlayıp Joint Study Programme (1976), Erasmus Programı (1987), Maastricht Anlaşması (1992) ve Sokrates-Yükseköğretim anlaşmasıyla (1997) birlikte 50 yıl öncesine uzanır (Richter 2009: 6).

Ancak somut müzakereler ilk olarak Lizbon Konvansiyonu ile başlar. 11 Nisan 1997'de Avrupa Birliği Bakanlar Konseyi ve UNESCO arasında üniversite diplomalarının karşılıklı tanınması konusunda bir anlaşma sağlandı. Bu anlaşmadan bir yıl sonra Almanya, Fransa, Britanya ve İtalya eğitim bakanları Sorbonne Üniversitesinin 800. kuruluş yılı münasebetiyle Paris'te buluşurlar. Sorbonne Bildirgesi olarak bilinen bildirmede Avrupa'nın sadece Euro'nun, bankaların ve ekonominin Avrupa'sı olmadığı aynı zamanda bilginin de Avrupa'sı olması gerektiği vurgulanıyordu (Sorbonne

Bildirgesi 1998). Sorbonne Bildirgesinde bu dört ülkenin eğitim bakanları Avrupa'nın yükseköğretim eğitiminin uyumlu hale getirilmesini ulaşılması gereken bir hedef olarak belirlediler. Bu hedefe ulaşmak için Avrupa yükseköğretim alanındaki hareketliliğin artırılması gerektiği, Avrupa yükseköğretim alanındaki işbirliğinin desteklenmesi gerektiği, akademik diplomaların uluslararası tanınır olması gerektiği ve öğrencilerin istihdam olanaklarının iyileştirilmesi gerekiyordu. Sorbonne Bildirgesinden bir yıl sonra 18 ve 19 Haziran 1999'da bu sefer 29 Avrupa ülkesinin eğitim bakanları İtalya'nın üniversite şehri Bolonya 'da buluşup Bolonya Bildirgesini deklare ettiler. 29 ülkenin bakanları hep birlikte bir yıl önceki Sorbonne Bildirgesini onayladıklarını açıkladılar. Bolonya Bildirgesinde hedef olarak 2010 yılının sonuna kadar birleşik bir Avrupa yükseköğretim alanının geliştirilmesi belirtiliyordu. Bu yükseköğretim alanında öğrencilerin ve akademisyenlerin hareketliliği ve istihdam edilebilirliklerinin artırılması, katılımcı ülkelerin yükseköğretim sistemlerinin birbirleriyle uyumlu ve karşılaştırılabilir olması ve yükseköğretim sistemlerinin uluslararası çekiciliği ve rekabet etme yeteneğinin yükseltilmesi hedefleniyordu (Bolonya Bildirgesi 1999).

Bolonya'daki buluşmadan sonra üye ülkeler bir kaç dizi konferansta daha buluştular ve sürekli atılan adımları müzakere ettiler. İlk buluşma 2001'de Prag'da yapıldı. Bu konferansa 32 ülkenin bakanları katıldı ve 2010 yılının sonuna kadar bir Avrupa yükseköğretim alanının oluşturulması hedefinin desteklenmeye devam edilmesi gerektiğini belirttiler (Prag Bildirgesi 2001). 2 yıl sonra Prag Bildirgesinin katılımcı ülkeleri Berlin'de bir araya geldiler ve Arnavutluk, Andorra, Bosna Hersek, Vatikan, Rusya, Sırbistan ve Karadağ ve eski Yugoslavya cumhuriyeti Makedonya'nın üye olarak kabul edilmesini kararlaştırdılar (Berlin Bildirgesi 2003). Böylelikle üye ülkelerin sayısı 40'a ulaşmış oldu. Bir sonraki buluşma ise 2005 yılında Norveç'in Bergen kentinde gerçekleşti ve 5 ülkenin daha üye olarak kabul edilmesi kararlaştırıldı.

Bolonya Sürecinin Aktörleri

Yukarıda başından beri Bolonya Sürecinin aktörleri olarak Bolonya sürecine katılan ülkelerin bakanları karşımıza çıktı. Ancak Bolonya sürecine değişik aşamalarda katılan ve süreci etkileyen başka aktörler de vardır.

Bolonya Sürecinin aktörleri temel olarak iki düzeyde ele alınabilir: Uluslararası düzeyde ve ulusal düzeyde. Sosyolog Alexander-Kenneth Nagel'e göre ise Bolonya Sürecinin aktörleri uluslararası, ulusal ve Bolonya -Aktörleri olmak üzere üç grupta ele alınabilir. Uluslararası aktörler olarak Nagel AB Organları olan AB Komisyonunu ve Avrupa Birliği Bakanlar Konseyini, Avrupa Üniversiteler Birliğini (EUA), Avrupa Öğrenci Bilgi Merkezini (ESIB) ve UNESCO'yu sayar. Nagel'a göre ulusal düzeyde ki aktörler de üye ülkelere göre değişir. Türkiye'de mesela Milli Eğitim Bakanlığı, YÖK ve Üniversiteler aktör olarak öne çıkar. Bolonya aktörleri olarak ise Nagel gündem belirleme ve sürecin programlanmasına katılan organizasyonları sayar. Bunlar da Bolonya Bakanlar Buluşmaları, süreci izleme grupları ve hazırlık gruplarıdır (Nagel 2006: s. 81-83).

Gerek öğrenciler gerekse de Üniversiteler Bolonya sürecinde ilk olarak Prag Bildirgesinden beri temsil edilmektedirler. Katılımcı ülkelerin bakanları Prag Bildirgesinde üniversiteler ve diğer yükseköğretim kurumlarının ve öğrencilerin Avrupa yükseköğretim alanının kuruluşu ve şekillendirilmesinde yetkili, aktif ve yapıcı partnerler olarak katılımlarının gerekli olduğunu ve memnuniyet verici olduğunu belirttiler (Prag Bildirgesi 2001). Bolonya Sürecinde öğrenciler Avrupa Öğrenci Bilgi Merkezi (ESIB) ile ve üniversiteler de Avrupa Üniversiteler Birliği (EUA) ile temsil edildiler.

Bolonya Sürecinin Kurumsallaştırması

Peki Bolonya Süreci Luhmann'ın kurumsallaştırma teorisiyle nasıl açıklanır? Aşağıda öncelikle Bolonya Sürecinde konsensüsün nasıl oluşturulduğu üzerinde durulacak ve daha sonra oluşturulan konsensüsün kurumsallaştırma aracılığıyla nasıl genişletildiği açıklanmaya çalışılacaktır.

Bolonya Sürecinde Konsensüs Oluşturmanın Zorluğu

Bolonya Sürecine götüren saikler öncelikle Avrupa yükseköğretim alanında yaşanan bazı problemler, yeni alternatifler ve gelişmelerdir. Bir yandan ulusal yükseköğretim alanlarında öğrencilerin ve akademisyenlerin hareketliliklerinin olmaması ve diplomaların tanınırlığı

meselelerinde olduğu gibi özellikle eğitim unsurlarının karşılaştırılmazlığı ve takas edilemezlikleri sorunları ortaya çıkmaya başlamışken, diğer yandan da sosyal, politik bilimsel ve teknik gelişmelerle ve yeni teorik perspektiflerle uluslararası kooperasyon gibi yeni politikalar ve alternatif pratikler ortaya çıkmıştı. Tüm bunlar, Bolonya Sürecinde olduğu gibi, Avrupa yükseköğretim alanının yeniden yapılandırılmasını gerekli kılıyordu. Bu problemleri çözmek ve yeni alternatifleri uygulamaya geçirmek için şu üç konuda özetlenen hedeflerin gerçekleşmesi gerekiyordu: „ Mobilitenin, uluslararası rekabet edilebilirliğin ve istihdam edilebilirliğin desteklenmesi “ (Eckardt 2005: S 104).

Bu noktada konsensüs oluşturmanın Bolonya Sürecinde de Luhmann'ın kurumsallaştırma teorisinde belirttiği kadar zor olup olmadığı sorusunun cevaplanması gereklidir. Yukarıda da gördüğümüz gibi Bolonya Sürecinin başlarında, Sorbonne Bildirgesi sadece dört ülkenin katılımıyla ilan edilmişti. Tam da bu durum Bolonya Sürecinde konsensüs oluşturmayı zorlaştırmaktadır. Çünkü yükseköğretim alanında gerek uluslararası gerekse ulusal düzeyde hem çok sayıda ve çok çeşitli reform ve gelişme alternatifleri vardı, hem de çok sayıda ulusal ve uluslararası kooperasyon ve ortak çalışma imkânları mevcuttu. Pek çok alternatifin ve imkânın olduğu bu Avrupa yükseköğretim alanında aynı zamanda kararları ve uygulamaları etkilemek ve yönlendirmek isteyen çok sayıda ulusal ve uluslararası aktör de vardır. Bu yüzden Bolonya Sürecinde bir konsensüs oluşturmanın ne kadar zor olacağı sadece dört ülkeyle yola çıkılan bu sürecin henüz başlarından itibaren görülebiliyordu.

Bu konsensüs oluşturma zorluğu hem ulusal düzeyde hem de uluslararası düzeyde söz konusuydu. Çünkü sadece dört ülke tarafından Avrupa yükseköğretim alanı hakkında yürütülen bu süreçten memnun olmayanların sayısı oldukça fazlaydı. Uluslararası düzeyde hem Sorbonne Bildirge una katılmayan ülkeler hem de Avrupa Öğrenci Bilgi Merkezi (ESIB) ile öğrenciler ve Avrupa Üniversiteler Birliği (EUA) ile de üniversiteler sürece katılmak istiyorlardı. Bu yüzden de daha Sorbonne Bildirgesi ile ilgili bile anlaşmazlıklar baş göstermişti. „Sorbonne Bildirgesi [...] bu dört ülkenin hareket tarzı ile ilgili Avrupa çapında bir karışıklığa yol açmıştı. Ama aynı zamanda bu Bildirgenin içeriği ve anlamı hakkında da yanlış anlaşılmalara yol açmıştı“ (Walter 2004: 123).

Konsensüs oluşturma ulusal düzeyde de, dolayısıyla Bolonya Süreci ile ilgili alınan kararların sürece katılan ülkelerde uygulanması ve yürürlüğe girmesinde de o kadar kolay değildi. Öğrencilerin Bolonya Sürecine ve üniversite eğitiminin Bachelor-Master şeklinde yeniden yapılandırılmasına karşı çoğu Avrupa ülkesinde gerçekleştirdikleri protestolar Bolonya Sürecinde bir konsensüs oluşturmanın ne kadar zor olduğunu göstermiştir. Öte taraftan Bolonya Sürecini yakından takip eden ve bu konuda iyi şekilde bilgilendirilmiş olanlar sadece bakanlar ve akademisyenler değildi. Aynı zamanda öğrenciler, sendikalar ve diğer pek çok meslek grupları da eğitim alanında ki gelişmeleri ve yeni politikaları takip ediyorlar ve bu konuda bir fikir sahibidirler. Bolonya Sürecinin gelişimi ve uygulamaya konulmasından beri Avrupa'nın pek çok ülkesinde, şehirlerinde ve üniversitelerinde çok büyük gösteriler ve protestolar gerçekleşmiştir.

Sonuç olarak Bolonya Sürecine karşı ulusal ve uluslararası düzeyde gerçekleşen tüm bu eleştiriler, tartışmalar, protestolar ve gösteriler, Luhmann'ın ifadesiyle, akılcı ve seçici şekilde yaşayan ve davranan ve dolayısıyla güvenilemeyecek kadar bilinçli olan insanların (Luhmann 1970), (Bolonya Sürecinde bunlar öğrenciler, akademisyenler, sendikalar ve diğer pek çok meslek gruplarını içerir) alternatif davranış seçenekleriyle dolu eğitim dünyasında bir davranışın karşılıklı olarak seçilmesini, dolayısıyla konsensüs oluşturmayı, nasıl zorlaştırdıklarını göstermektedir.

Bolonya Sürecinde Konsensüsün Genelleştirilmesi

Bolonya sürecinde konsensüsün sürece katılmayanları da kapsayacak şekilde genişletilmesi de ulusal ve uluslararası düzeyde gerçekleşir.

Bolonya sürecinde konsensüsün uluslararası düzeyde genişletilmesi Sorbonne-Bildirge una dayanır. Burada dört ülkenin, Almanya, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın eğitim bakanları toplanıp tüm Avrupa'yı etkileyecek olan ve tün Avrupa da yürürlüğe konulması düşünülen kararlar aldılar. Doğal olarak Sorbonne Bildirgesi'nde alınan kararlar bildirgeye katılmayan ülkeleri de ilgilendirmektedir. Yani Sorbonne Bildirgesi'nde bu dört ülke, bildirgeye katılmayan ülkeler hakkında da kararlar almış oluyorlar. İşte ortaya çıkan bu sorun da bildirgeye katılmayan ülkelere Sorbonne Bildirgesi hakkında bir konsensüs itham edilerek aşılmıştır. Bu durumu Sorbonne Bildirgesinde ki ifadede görebiliyoruz: „

Pek çok devlet, sadece Avrupa’da değil, bu ilerlemenin desteklenmesi gerektiğini kabul etmiştir. Avrupa rektörler, üniversite başkanları, eksper ve bilim insanı grupları konferanslarında, bizim ülkelerimizde bu konu detaylı bir şekilde ele alınmıştır” (Sorbonne Bildirgesi 1998).

Uluslararası düzeyde ki bu konsensüs ithamı Bolonya Sürecinin diğer buluşmalarında da söz konusudur. Bu şekilde diğer buluşmalarda katılımcı ülke sayısı Bolonya Bildirgesinde 29, Prag Bildirgesinde 32, Berlin Bildirgesinde 40 ve ancak Bergen Bildirgesinde 45 üyeye ulaşabilmesine rağmen, sürekli bütün Avrupa’yı etkileyecek olan ve tüm Avrupa’da yürürlüğe konulması düşünülen kararlar alınmıştır.

Bolonya Sürecinde alınan kararlarla ilgili ulusal düzeyde de sürece katılmayanlara konsensüs itham edildiği gözlemlenebilir. Sürecin neredeyse tamamında kararların alınmasında ve yürütülmesinde ipleri elinde bulunduranlar büyük oranda katılımcı ülkelerin eğitim bakanları, üniversite yöneticileri ve diğer devletlerarası ve ulusal kurumlardır. Ancak Bolonya Sürecinde alınan kararlar ve düşünülen reformlar bütün Avrupa’nın yükseköğretim sistemini, dolayısıyla bütün Avrupa’yı etkileyecek kararlar ve reformlardır. Bu yüzden aslında Bolonya Sürecinde kararların alınmasına etkisi olmayan Avrupa’nın bütün toplumlarının ve toplumsal yapılarının da sürece dâhil edilmesi gerekliydi. Ancak bunun gerçekleşmesi hem teknik olarak hem de zaman ve mekan olarak zor olduğundan sürece katılımı olmayan bu çoğunluğa alınan kararlar ve planlanan reformlarla ilgili konsensüs ithamında bulunulur. Bolonya Bildirgesinde mesela politik ve akademik camianın büyük bir bölümünün Bolonya Sürecinin eğitimde oluşturmaya çalıştığı bütüncül bir Avrupa hedefi ile ilgili bilince sahip oldukları iddia edilmektedir.

„ Hâlihazırda politik ve akademik camianın büyük bir bölümünde ve aynı zamanda kamuoyunda daha bütüncül ve daha kapsayıcı bir Avrupa’nın oluşturulması gerekliliği konusunda sürekli büyüyen bir bilinç mevcuttur ki bizim özellikle o Avrupa’nın entelektüel, kültürel, sosyal ve bilimsel-teknolojik boyutlarını geliştirmemiz ve bunları güçlendirmemiz gerekmektedir “ (Bolonya Bildirgesi 1999).

Sonuç olarak Bolonya Sürecinde hem ulusal düzeyde hem de uluslararası düzeyde sürece herhangi bir katılımları olmayan, süreçle ilgili bazılarının haberdar bile olmadığı, haberdar olanların da büyük çoğunluğunun desteklemediği özellikle öğrenciler ve tabii akademisyenler ve diğer meslek gruplarına sürece katıldıkları ve süreci destekledikleri, dolayısıyla süreçle ilgili konsensüse katıldıkları itham edilir.

SONUÇ

Niklas Luhmann kurumsallaştırma teorisinde kurumsallaştırmayı sosyal sistemlerde gerçekleşen ve bu sistemlerde ortaya çıkan problemleri çözen özel süreçler olarak tarif eder. Luhmann’a göre kurumsallaşma mekanizmasının anlaşılması sosyal sistemlerde ve psikolojik zihin sistemlerindeki yüksek karmaşıklığın akılcı ve seçici işlenmesindeki problemlere bağlıdır. Ona göre kurumsallaştırmayı var eden şey ortaya çıkan yeni davranış seçenekleridir. Bu yeni davranış seçenekleri de nüfusun artması ve hareketliliği, bilimsel ve teknik ilerlemeler ve yeni teori ve düşüncelerin sonucu olarak ortaya çıkar.

Bir ülkede nüfusun artması ile beraber mevcut toplumsal veya kurumsal şartlar ya uyumsuz hale gelir ya da artan insan sayısına yetemeyecek duruma düşer. Çünkü bu şartlar daha az insan sayısı için düşünülmüştür. Bu yüzden nüfusun artması yeni toplumsal şartların oluşturulması ve yeni politikaların uygulanmasını gerekli kılar. Tüm bunlar da ya yeni kurumların oluşturulmasıyla ya da yeni kurumsallaştırmalarla gerçekleşebilir. Göç gibi nüfus hareketlilikleri de yeni kurumların oluşturulmasını ya da yeni kurumsallaştırmaları gerekli kılar. Çünkü mevcut toplumsal şartlar eski toplum yapısı için oluşturulmuştur ve göç ile beraber oluşan yeni toplumsal şartlara uyumsuz hale gelir. Mesela bir topluma göç ile beraber başka kültürlerden insanlar katılırsa o toplumun kültürel ve toplumsal yapısını ilgilendiren kurumsal şartlarının değişmesi gerekir, çünkü bu şartlar mevcut kültürel ve toplumsal yapı düşünülerek oluşturulmuştur ve yeni kültürel ve toplumsal yapıya uyumsuz olabilir.

Yeni kurumların oluşturulması veya yeni kurumsallaştırmalara gidilmesinin bir diğer ve daha önemli sebebi de bilimsel ve teknik ilerlemelerdir. Çünkü bilimsel ve teknik ilerlemeler günlük hayata sürekli yeni imkânlar veya yeni konforlar getirmektedir. Bu yenilikleri ve imkânları toplumsal hayata

geçirmek ve dolayısıyla toplumun hizmetine kazandırmak için yeni kurumların oluşturulması veya mevcut kurumların değişime uğratılması gerekir. Çünkü mevcut kurumsal yapı yeni bilimsel ve teknolojik gelişmelere uyum sağlayamayabilir ve bu durum çoğu kez toplumun bilimsel ve teknik ilerlemelerden faydalanmasını engeller veya geciktirir.

Ve son olarak yeni teori ve düşünceler de bazen yeni kurumların oluşturulmasını veya mevcut kurumların dönüştürülmesini gerekli kılabilir. Çünkü yeni teoriler veya düşüncelerle toplumsal sorunlara mevcut pratiklerden veya politikalardan daha iyi çözümler getirilebilir. Yeni teoriler ve düşüncelerin de toplumsal sorunlara getirdiği çözümleri hayata geçirebilmek için de yeni kurumların kurulması veya mevcut kurumların dönüştürülmesi gerekli olabilir.

Tüm bunlar bütüncül bir Avrupa yükseköğretim alanı oluşturmayı hedefleyen Bolonya Süreci için de söylenebilir. Zira bugün Avrupa'nın nüfusu eskiye göre ciddi şekilde daha fazla olmasının yanında eskiye göre hem daha çeşitli hem de daha hareketli durumdadır. Avrupa'nın pek çok toplumu bugün çok kültürlü toplum olarak tanımlanır ve bu durum Avrupa'da ki üniversiteler için de söz konusudur. Özellikle Avrupa'nın büyük üniversiteleri bünyelerinde dünyanın her tarafından öğrenciler ve akademisyenleri barındırmalarıyla övünürler. Ve ayrıca Avrupa üniversiteleri arasında ki öğrenci ve akademisyen hareketliliği de ciddi biçimde artmış durumdadır. Bunun dışında bilimsel ve teknik ilerlemeler de o kadar fazla ki mevcut kurumsal yapıların bu ilerlemelere uyum sağlamaları için dönüşüme uğraması gerekir.

Luhmann'a göre bir karar anında pek çok davranış seçeneği bulunduğu ve zihin tarafından gösterilen seçenekler yığınıyla dolu bir dünyada diğer insanların da akılcı ve seçici şekilde davrandıklarından ve dolayısıyla güvenilemeyecek kadar bilinçli olduklarından bir konsensüs oluşturmak kolay değildir. Ancak bu kadar zor olmasına rağmen bir konsensüs oluşturmak her zaman mümkündür. Luhmann'a göre bu noktada konsensüsün genelleştirilmesini sağlayan kurumsallaştırma mekanizması devreye girer.

Konsensüs oluşturmanın zor olduğunu ve bu zorluğun hiç olmayan ya da çok zayıf olan konsensüsün kurumsallaştırma yoluyla genişletilerek aşıldığını Bolonya sürecinde de gözlemlemek mümkündür. Daha Bolonya Sürecinin başında ki Sorbonne Bildirgesinde bile süreçle ilgili atılan adımların ne kadar tartışmalı oldukları süreçle ilgili yapılan tartışmalarda görülebilirdi. Ancak bu kadar tartışmalı olmasına rağmen ve eleştirilip protestolarla karşılanmasına rağmen Bolonya Sürecinin uygulanması ve bütüncül bir Avrupa yükseköğretim alanının oluşturulması yine de mümkün olmuştur.

KAYNAKÇA

- Berghaus, M. (2004). Luhmann leicht gemacht. Eine Einführung in die Systemtheorie. 2., überarbeitete und ergänzte Auflage. Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag.
- Berlin Bildirgesi (2003). Den Europäischen Hochschulraum verwirklichen. Communiqué der Konferenz der europäischen Hochschulministerinnen und -minister am 19. September 2003 in Berlin URL: http://www.Bolonya_berlins00g.de/pdf/Communique_dt.pdf (Online: 18.12.2011)
- Bolonya Bildirgesi(1999). Der Europäische Hochschulraum. Gemeinsame Erklärung der Europäischen Bildungsminister 19. Juni 1999, Bolonya URL: http://www.bmbf.de/pubRD/Bolonya_deu.pdf (Online: 01.12.2011)
- Eckardt, P. (2005). Der Bolonya -Prozess. Entstehung, Strukturen und Ziele der europäischen Hochschulreformpolitik. Books on Demand GmbH: Norderstedt
- Luhmann, N. (2008). Rechtssoziologie. 4. Auflage. VS. Verlag für Sozialwissenschaften. Wiesbaden
- Luhmann, N. (1970). Institutionalisierung: Funktion und Mechanismus im sozialen System der Gesellschaft, in: Helmut Schelsky (Hg.), Zur Theorie der Institution, Düsseldorf S. 27 - 41.
- Nagel, A.K. (2006). Der Bolonya -Prozess als Politiknetzwerk. Akteure, Beziehungen, Perspektiven. VS Verlag, Wiesbaden

- Prag Bildirgesi(2001). Auf dem Wege zum europäischen Hochschulraum. Communiqué des Treffens der europäischen Hochschulministerinnen und Hochschulminister am 19. Mai 2001 in Prag
URL: http://www.Bologna-berlin00g.de/pdf/prager_kommunique.pdf (Online: 12.12.2011)
- Richter, K. (2009). EU-Politik in Deutschland: Der Bologna -Prozess. TU Braunschweig: Grin Verlag für Akademische Texte
- Röhl F.K. (1987). Rechtssoziologie Ein Lehrbuch Carl Heymanns Verlag KG·Köln·Berlin·Bonn·München
- Sorbonne Bildirgesi (1998). Gemeinsame Erklärung zur Harmonisierung der Architektur der europäischen Hochschulbildung Paris, Sorbonne, 25. Mai 1998. URL: http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/Bologna/links/language/1998_Sorbonne_Erklaerung.pdf (Online: 23.11.2011)
- Walter, T. (2004). Der Bologna -Prozess. Ein Wendepunkt europäischer Hochschulpolitik? Eine international- und historisch-institutionalistische Untersuchung. Dissertation am Fachbereich Kultur- und Sozialwissenschaften der FernUniversität in Hagen

AMFİ 5 OTURUMU
KENT-I:
DIŞLAMA VE KARŞILAŞMALAR

KENTLERİN AZ GELİŞMİŞ BÖLGELERİNDE EĞİTİM SORUNU VE BİR SİVİL TOPLUM KURULUŞU FAALİYETİ OLARAK OKUMA SALONLARI- ANKARA İLİ MAMAK İLÇESİ ÖRNEĞİ-¹

Sıtkı YILDIZ²

Hasan KALA³

ÖZET

Bu çalışmada kentlerin az gelişmiş bölgelerinde sivil toplum kuruluşlarının yapmış olduğu faaliyetlerden okuma salonları konusu Ankara-Mamak örneğinden hareketle ele alınmıştır. Tüm bireylerin eğitim hakkında eşit olarak faydalanması gerekirken günümüzde farklı nedenlerden dolayı birçok insan bu haklardan yoksun yaşamaktadır.

Çalışmada teorik olarak eğitimin genel kapsamı, eğitim türleri, eğitimde fırsat eşitsizliği, gecekondular, sivil toplum gibi konuyla ilgili tüm başlıklar incelenmeye çalışılmıştır. Eğitimde fırsat eşitsizliği ve eğitim hakkını engelleyen faktörler nelerdir, bunların çözüm yolları nasıl geliştirilmelidir, problemle ilgili sivil toplum kuruluşlarının yapmış olduğu çalışmalar nelerdir gibi sorulara cevaplar aranarak konu ayrıntılı bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır.

Araştırmada; okuma salonlarının açılış amacı, faaliyetleri ve etkileri üzerinde durularak, öğretmenlere yönelik mülakat çalışması ve öğrencilere yönelik anket çalışmaları ile konu uygulamalı olarak irdelenmiştir.

Sonuç olarak; Okuma Salonları eğitimde fırsat eşitliğini sağlamaya yönelik çok önemli çalışmalar yürütmektedir. Uygulamış oldukları eğitim ve öğretim yöntemleri, öğrencilerin sosyo-psikolojik gelişimleri üzerinde olumlu etkiler oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Okuma salonları, gecekondular, sivil toplum, Mamak.

ABSTRACT

Based on the case of the district of Mamak in Ankara, this research examines the question of education in underdeveloped parts of cities with a particular attention to Reading Halls, which are founded and run by non-governmental organizations (NGOs). Although all individuals are expected to enjoy education rights equally, for various reasons, today a large number of people are deprived of these rights.

This study first goes into such relevant theoretical issues as the general scope of education, types of education, inequality of opportunity, shanty towns and non-governmental organizations. The study attempts to find answers to the following questions through a nuanced and rigorous analysis: what are the factors that bring about inequality of opportunity in education and that hinder the enjoyment of the right to education? What solutions can be found to these problems? What activities do NGOs undertake in this context?

The study then reviews the goals underlying the foundation of Reading Halls alongside their activities and impacts through interviews with teachers and surveys with students.

This research concludes that Reading Halls carry out very important functions in order to provide the equality of opportunity in education. Educational methods used in these Halls have had positive impacts on the socio-psychological development of students.

Keywords: Reading Halls, shanty towns, civil society, Mamak

¹ Bu çalışma Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji A.B.D.'inde 2011 yılında tamamlanan yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, sitkiyildiz@yahoo.com

³ Doktora öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji A.B.D., hasankala@hotmail.com

1. GİRİŞ

Eğitim konusu, ilk çağlardan beri tüm toplumları ilgilendiren ve toplumsal yaşamda önemli rol oynayan bir süreçtir. Eğitim, toplumun ahlak kurallarının, ekonomik ve politik yapısının belirlediği ve toplumsal düzenin devamını sağlayan bir sistemdir. Eğitim, kişileri yaşadığı toplumun ve toplumun bağlı bulunduğu çağdaş dünyanın uyumlu bir üyesi haline getirerek onları çağın gerektirdiği bilgi ve becerilerle donatmaktadır. (Ayaz, 1994: 3). Eğitim, eğitimde fırsat eşitsizliği ve gecekondular kavramları üzerinde çokça konuşulan ve araştırmalar yapılan kavramlardır. Kavramlar bir bütün olarak ele alındığında sarmal bir görüntü arz etmektedir. Birbirlerinin sebebi aynı zamanda sonucu olabilen bu kavramlar, temel bazı toplumsal problemlerin de en önemli sebepleri olarak kabul edilebilir.

Gecekondular bölgelerinde eğitimin desteklenmesi, eğitimde fırsat eşitsizliğinin önüne geçilmesi konularında çok fazla konuşulurken, aynı oranda çözüme yönelik çalışma yeterince yapılamamaktadır. Bu çalışmanın amaçlarından biri de yapılan geniş kapsamlı, etki oluşturan bir projeyi incelemek, hakkında ayrıntılı bilgilere ulaşmaktır. Gecekondular bölgeleri toplumsal risk taşıyan, kontrolü güç olan, yeterli eğitim ve istihdam olanakları olmadığı için de her geçen gün çözümsüzlüğe doğru giden bir yapıya sahipler. Bu problemlerin çözümü, birinci derecede bu bölgelerde yaşayan bireylerin eğitim imkanlarından eksiksiz faydalanması ile gerçekleşecektir. Yeterli eğitimi almış bireylerin muhakeme kabiliyetleri gelişirken; olaylara, insanlara ve topluma karşı daha sağlıklı tavır alabilme özellikleri de artar.

Problemlerin çözümünde resmi kurumlar kadar, sivil toplum kuruluşlarına da büyük görevler düşmektedir. Sivil Toplum son yıllarda ülkemizde hızla gelişmekte ve işlevsel bir şekle bürünmektedir. STK'ların özellikle bu alanlarda yapmış olduğu çalışmalar değişim ve dönüşüme pozitif katkı sağlamaktadır.

2. EĞİTİM VE EĞİTİME KATKI SAĞLAYAN BİR KURUM: OKUMA SALONLARI

Eğitim; bireylerin her anlamda kişisel gelişimlerini gerçekleştirmesine yardımcı olan, onların topluma uyum sürecini kolaylaştıran, topluma uyum sürecinde ihtiyaç duyacakları bilgi, beceri ve yetenekleri elde etmesini sağlayan, bu anlamda okulla da işbirliği halinde olan, maddi ve manevi kültür unsurlarının bireylere aktarıldığı bir süreçtir. Eğitimin tanımına bakıldığında bilim olarak eğitim, hizmet olarak eğitim, kazanç olarak eğitim, öğretim olarak eğitim, kurum olarak eğitim ve kültür olarak eğitimi sınıflandırmak mümkündür (Başaran, 2007: 35). Şişman'a (2010: 4) göre; günümüzde eğitim, sosyal kültürel, politik, ekonomik boyutları ve işlevleri olduğu kadar milli ve uluslararası boyutları ve işlevleri de olan bir konu ve bir sistem olarak algılanmaktadır. Başaran'a (1987: 14) göre ise, "eğitim bir anlamda kişinin kazandırdıklarını anlatır, bazen de öğrenim karşılığında kullanılmaktadır. Eğitilecek kitleyi içerecek biçimde kullanılabilirdiği gibi eğitimin aracını gösterecek biçimde de kullanılabilir".

Bilişim toplumunda ise eğitim daha farklı bir görünüm kazanmıştır. Temel üretim etkeninin bilgi olması ve bilgiye dayalı teknolojinin kısa sürede değişmesi, eğitimin önemini daha da arttırmış, modern toplumdaki yetişkinlikte biten eğitim yerini, yaşam boyu eğitime bırakmıştır (Toprakçı, 2005: 54). Bu anlayışa göre, insan kendini sürekli yenilemek ve geliştirmek zorundadır ki toplumsal anlamda kabul görmeye ve insanlarla sağlıklı iletişim kurabilmeye devam etsin.

John Dewey'e (1987: 5-6) göre eğitim: "Hayata hazırlık değil, fakat hayatın kendisidir. Eğitim gelişmedir. Eğitim, yaşantıların devamlı surette yeniden oluşumdur. Eğitim sosyal bir süreçtir. Bu doğrultuda eğitim, hayatın belki de en ihmal edilemez ve vazgeçilemez bir parçasıdır. İnsan, doğa ve kâinat her yönüyle ve sürekli bir değişikliğe tabii tutulurken, bu değişikliklere karşı insanı uyumlu ve koordineli hale getirecek olan da yine eğitimidir.

Birçok düşünür, eğitimi bireysel açıdan ele almıştır. Ancak Durkheim, eğitime toplumsal bir içerik kazandırmıştır. Durkheim'e göre eğitim, fizik ve toplumsal çevrenin insan üzerinde meydana getirdiği etkilerdir (Tezcan, 1999: 4-5). Durkheim'in eğitime kazandırdığı toplumsal içeriğin, eğitimin çok yönlülüğünü ve farklı değişkenler tarafından etkilendiğini göstermesi adına önemlidir. Eğitim değerlendirilirken veya tanımlanırken, neredeyse toplumu oluşturan tüm dinamikler göz önünde bulundurulmalıdır ki sağlıklı bir sonuç elde edilebilsin. Ziya Gökalp'a (1992: 170) göre ise eğitimin fonksiyonu "toplumun bireylerini kendisine benzetmesi, yani temsil etmesidir". Gökalp eğitimin

gayesini millî fertler yetiştirmek olarak tayin etmiştir: “Millî fertler yetiştirmek millet yapmak demektir. O halde millî terbiyenin gayesi, millet yapmaktır denilebildiği gibi, hakiki fertleri yetiştirmek de denilebilir.” (Gökalp, 1973: 50-51). Bütün bu görüşler, eğitimin, gerek birey gerekse toplum için ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Bireyle toplum arasında, birbirini etkileme ve birbirinden etkilenme anlamındaki bütünlük ve değişkenliğin en temel ve belirleyici unsuru eğitimidir. Birey gelişirse toplum gelişir, toplum gelişirse birey gelişir gibi birbirine bağlı iki kombinasyonu da gerçekleştirecek olan güç eğitimidir.

Eğitim; bireylerin tamamının bilgi ve beceriler açısından bir hizaya getirilmesini değil, bireye öğrenme kapasitesi oranında yeterli derecede öğrenebilmesini gerçekleştirmesine yardımcı olacak gerekli imkânların sağlanması ve bu imkânlardan yararlanmada eşit fırsatların oluşturulmasını hedeflemektedir (Ünal, 1984: 57). Bu imkânlar tanındığında öğrenciler arasındaki başarı farklılıkları da en az düzeye inecektir. Toplumsal anlamda da fertler arasında optimal bir denge sağlanmış olacaktır.

Gelişmiş toplumlar, ülkenin gelişmesi ve toplumsal refahın artırılmasında en önemli etkenin eğitim olduğu gerçeğine göre hareket etmektedirler. Yapmış oldukları tüm plan ve programlarının merkezine de eğitimin bir şekilde herkes tarafından ulaşılabilir hale getirilmesini koymaktadırlar. Eğitim hizmetinin ülke genelinde ve bölgeler arasında, köy- kent ve kadın-erkek tüm nüfusa eşit bir şekilde sunumu oldukça önemli bir konudur (Buluç, 1997). Sosyal devlet olmanın en temel şartı olarak eğitimde fırsat eşitliğini sağlamanın gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Sosyal devletler eğitimde fırsat eşitsizliğini en düşük seviyeye çekebilmek için sürekli gayret göstermektedirler. Sosyal devlet yapısını oluşturan ülkeler, bunu kısmen başarabilmiş olsalar da, hiçbir zaman eşitsizliği tamamen ortadan kaldıramamışlardır (Tural, 2002: 73).

Gelir dağılımındaki eşitsizlik ve sosyal statü her zaman, eğitim hakkını belirlemede etkili olmuştur. Bu durum, zorunlu olan ilköğretim için de geçerlidir. Gelir dağılımındaki eşitsizliğin sonucu olarak eğitimde ikili bir yapı ortaya çıkmış, özel okullar maddi olarak daha iyi imkânlara sahip olanlara daha kaliteli eğitim verirken, yoksul çoğunluğun gittiği okullar gittikçe azalan kaynaklar, bozulan eğitim şartları ve kalabalık sınıf mevcutları gibi gerçeklerle karşı karşıya kalmışlardır (Gök, 2004: 63).

İnsanlar daha iyiyi ve güzeli elde etme yolunda mücadele verirken, bu mücadelede onlara yardımcı olacak en önemli etken, kaliteli bir eğitim alabilmiş olmalarıdır. Fakat ülkemizde eğitim imkânlarından herkes eşit oranlarda faydalanamamaktadır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS)’nde eğitim hakkına; “hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz.” şeklindeki ikinci madde ile değinilmektedir. (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, 1. Protokol). Eğitimde fırsat eşitliğinin tam anlamıyla sağlanamamasından dolayı toplumun bazı kesimlerinde, özellikle kırsal kesimlerde ve kentlerin geri kalmış bölgeleri olan gecekondu bölgelerinde mağduriyet yaşanmaktadır. Diyarbakır ve Erzurum illerinin yoksul bölgelerinde yapılan bir araştırma (Şenol ve Yıldız, 2009: 361) sonucuna göre; hane halkı reisinin eğitim düzeyinin düşük olması, Şüphesiz çocukların eğitim düzeyini de etkilemektedir.

Son yıllarda sivil toplum kuruluşlarının mağdur bölgelerde özellikle eğitim alanında önemli çalışmalar başlattıklarını görmekteyiz. Okuma salonları henüz 5- 6 yıldır bu bölgelerde çalışmalar yürütmelerine rağmen çok önemli başarılar elde ettikleri söylenebilir.

Okuma Salonları, Türkiye genelinde özellikle riskli bölgelerde öncelikli olarak eğitim faaliyetlerinde bulunmaktadır. Kurumsal anlamda okuma salonlarının sayısı Türkiye genelinde 1000’i aşmış durumdadır. Okuma Salonları Türkiye genelinde faaliyetlerini farklı derneklerin çatısı altında gerçekleştirirken, işleyiş olarak aynı metotları kullanmaktadırlar. Okuma Salonlarında, üniversite veya lise sınavlarına hazırlanan ve dershaneye gitme imkânı olmayan belli bir potansiyele sahip öğrenciler sınavla seçilip, dersane sisteminden ücretsiz olarak eğitim imkânına sahip olmaktadır. Ders takviye kurslarının yanı sıra öğrencilere bilişsel, ruhsal, düşünsel dünyalarını da geliştirecek şekilde rehberlik faaliyetleri ve sosyal faaliyetler de düzenlenmektedir. Ayrıca, ailelere yönelik çeşitli seminerler düzenlenerek çocuklarla birlikte ailelerin gelişimine de önem verilmektedir. Maddi anlamda, tüm bu çalışmaların yürütülmesinde, eğitim faaliyetlerine karşı duyarlı iş adamlarının, topluma mal olmuş sanatçıların, farklı dernek, kurum ve kuruluşların destekleri ve yerel yönetimlerin

katkısı bulunmaktadır. Eğitim, rehberlik ve sosyal faaliyetlerin yürütülmesi, çocukların mağduriyetlerinin azaltılması, ailelerle sürekli iletişim içerisinde olunması gibi hususlarda yoğun bir gayretin içinde olan eğitimci kadrosunu da unutmamak gerekir.

Yerel yönetimler ya da özel girişimcilere ait, amacı dezavantajlı grupların eğitime destek vermek olan Okuma Salonlarına devam eden öğrenciler; kendi gelişimleri ile birlikte, ailelerine ve yaşadıkları çevreye aldıkları eğitimlerin yararlarını yansıtmaya ve çevrelerini değiştirme süreci içindedirler.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Araştırmanın amacı, eğitimle ilgili kuramsal bilgiler ışığında ortaya konan varsayım ve uygulama çalışmaları ile geri kalmış bölgelerdeki okuma salonlarının eğitime sağladıkları katkıları ve bu konuda yapılan ve yapılması gerekli çalışmaları göz önüne sermeye çalışmaktır. Bireylerin sağlıklı bir şekilde toplumla entegre olabilmesinin en önemli yollarından birisi de STK'ların eğitime verdikleri önemdir. Bu çalışmada özetle, okuma salonlarının gelişmemiş bölgelerdeki eğitime katkıları incelenmiştir.

Eğitimle ilgili olarak bugüne kadar birçok çalışma yapılmasına rağmen, eğitime verilen önem kapsamında günümüzde eğitim ve öğretimin STK'lar tarafından yürütülen ve önemli projelerinden olan Okuma Salonları hakkında ilk kez bir bilimsel araştırma yapılması araştırmanın önemini oluşturmaktadır.

4. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Kentlerin geri kalmış bölgelerinin eğitim durumları, bu konuyla ilgili STK'ların yapmış olduğu çalışmalardan Okuma Salonlarına yönelik öğretmen veli ve öğrencilerin görüşleri olumlu mudur?

Alt Problemler

Okuma salonlarında görev yapan idareci ve öğretmenlerin buralarda çalışma amaçları nelerdir?

Okuma salonlarındaki idarecilerin karşılaştığı güçlükler nelerdir?

Okuma salonlarına devam eden öğrencilerin ders ve genel durumlarında olumlu ne gibi değişimler yaşanmıştır?

Varsayımlar

Araştırmada kullanılan mülakat, gerekli verileri toplamada uygun araçlardır.

Mülakattaki sorulara bütün katılımcıların verdikleri cevaplar, içten ve içinde buldukları ortamı değerlendirebilecek niteliktedir ve gerçeği yansıtmaktadır.

Örneklemin, evreni temsil ettiği varsayılmaktadır.

Okullar ve dershanelerde verilen eğitimler sınavlara hazırlanmada yetersizdir.

Eğitim kalitesinin yükseltilmesi için okuma salonlarının sayısının artırılması gerekmektedir.

Okuma salonları öğrencilerin eğitim başarıları ve kişisel gelişimleri için önemli bir uygulamadır.

5. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu araştırma, konuyla ilgili literatür taramasını ve Mamak Okuma Salonunda görev yapan öğretmenlere mülakat uygulamasını içermektedir. Bu çalışma ayrıca, okuma salonlarının fonksiyonları ve doldurmuş olduğu boşluğa ilişkin; yönetici ve öğretmen değerlendirme farklılıklarını belirlemeye yönelik olarak nitel ve nicel yöntemlerin birlikte kullanıldığı uygulamalı bir araştırma özelliğini de taşımaktadır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni Türkiye'de 2011 yılı itibariyle faaliyet gösteren tüm okuma salonları olup, araştırmanın örneklemini 2010-2011 eğitim ve öğretim döneminde Ankara ili Mamak İlçesindeki Mamak Okuma Salonu'nda, 1 müdür, 1 müdür yardımcısı, 6 öğretmenden oluşmaktadır. Saha çalışması, 148 öğrenci ile 26 sorudan oluşan anket, 8 idareci ve öğretmen ile derinlemesine yarı yapılandırılmış mülakat çalışması gerçekleştirilmiştir.

Veri Toplama ve Analiz Süreci

11-14 Mayıs 2011 tarihleri arasında Mamak Okuma Salonu ile ilgili görevli idareci ve öğretmenler ile mülakatlar yapılarak okuma salonunun işlev, fonksiyon ve sonuçları ile ilgili değerlendirmeler yapılmıştır. Yapılan mülakatla genel anlamda Okuma Salonunun kurulma gayesi, amaçlanan sonuçlar anlaşılmasına çalışılmıştır. Öğrencilere yönelik yapılan anket çalışmasında ise Okuma Salonu'na ilişkin öğrencilerin yaklaşımları anlaşılmasına çalışılmıştır. Tüm bu çalışmalar yürütülürken Mamak Okuma Salonu idareci ve öğretmenlerinin samimi ilgi ve destekleri olmuştur.

Anketlerden elde edilen veriler SPSS 17 paket programı kullanılarak yüklenmiş ve her bir soru için frekans dağılımları alınmıştır. Ayrıca ilgili değişkenler arasında çapraz ilişkileri görmek amacıyla çapraz tablolar üretilmiştir.

6. BULGULAR VE YORUM

Bu makalede öğrencilere yapılan anket uygulaması bulgularına değinilmeyecektir. Mamak Okuma Salonunda yapılan çalışmalara ilişkin; yönetici ve öğretmenlere uygulanan mülakat çalışmasına ilişkin bulgular aşağıdaki gibidir:

Okuma Salonlarının Açılma Nedenleri

Mamak okuma salonu bu araştırma yapıldığı zaman Eğitimi Sevenler Derneği (ESEV) çatısı altında yaklaşık üç yıldır faaliyetlerini sürdürmekteydi. Okuma Salonlarının başlangıç hikayesi ile ilgili 3 yıldır burada görev yapan, müdür yardımcısı ve aynı zamanda Fen Bilgisi öğretmeni olan erkek katılımcının verdiği cevap aslında konuyu özetlemektedir. Müdür Yardımcısı, okuma salonlarının oluşumunu hızlandıran düşünceleri şu cümlelerle özetliyor: "Belli bir potansiyeli olan öğrenciler iyi okullarda, maddi imkânları olanlarda özel okullarda okuyor. Peki, hem başarısız olan hem de maddi imkanı olmayan ve sayısı da çok fazla olan, toplum adına risk taşıyan bölgelerde yaşayan çocuklar eğitim ihtiyaçlarını nasıl karşılayacaklar düşüncesi bizi harekete geçiren en önemli unsur oldu".

Öğretmen ve idareciler; maddi imkânlarının yetersiz olmasından dolayı eğitimden istenilen düzeyde faydalanamayan, ailelerinden yeterli ilgi ve sevgiyi göremeyen, ilerleyen yaşlarda ciddi travmalar yaşayan mağdur bölge çocukları için okuma salonlarının büyük önem taşıdığını belirtmişlerdir. Ayrıca, bu çocukların eğitim ihtiyaçlarının yanında sosyal, gelişimsel, kişisel ve ruhsal ihtiyaçlarının da karşılanması amacıyla okuma salonlarının önemli bir fonksiyon icra ettiğine inanmaktadırlar.

Bu okullarda görev yapan yönetici ve öğretmenler, faaliyetlerini sürdürdükleri bölgelerin sosyal yapısında ki problemlerin çocuklar üzerinde ki etkilerini en aza indirme, öğrencileri bu problemlerden koruyacak bilgi ve kişisel gelişimlerini tamamlayabilmeleri gibi konularda da yardımcı olmak için gayret sarf ettiklerini söylemektedirler. Ayrıca okuma salonları toplumsal yapıyı oluşturan bireyler arasında ki niteliksel farkın açılmasını önleme adına da önemli bir görev üstlenmiş gibi görünmektedir.

Bu bölgeler, birçok suç örgütünün insan kaynağı olan, aile bağlarının çok zayıf olmasından dolayı suça yönelen ve küçük yaşlardan itibaren farklı suçlardan dolayı ceza alan, ömür boyu da bu suçları işlemeye meyilli olan bireylerin yaşadığı yerlerdir.

Bu bölgelerde bireysel, ailevi ve toplumsal travmaların boyutlarının ciddi düzeylerde olduğunu belirten öğretmenler, maddi imkansızlıkların çocukların iyi bir eğitim alamamalarına ve sonrasında nitelikli bir iş bulamamalarına neden olduğunu ifade etmektedirler.

Ayrıca insanlar gecekondü bölgelerinde birbirlerine mağduriyeti ve yoksulluğu adeta miras olarak bırakıyorlar düşüncesine de sahipler. Bu konuda, bir dönemdir Mamak okuma salonunun müdürlüğünü yapan, daha öncesinde de Mavi Göl Okuma Salonunun Müdürü olan hali hazırda Türkçe öğretmeni şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur:

Toplumsal problemlerin çoğunun kaynağının, kontrol edilmesi güç olan bu bölgeler olduğunu düşünmekteyim. Gecekondü bölgelerinde çalışmalar yapmak çok zor olduğu için, birçok kurum ve kuruluşun buralarla ilgili, sorunları çözecek hamleler gerçekleştirmeye cesaret gösteremediklerini de bilmekteyiz. Son yıllarda özellikle Okuma Salonlarının göstermiş olduğu gayretlerin, bu bölgede

yaşayan insanların rehabilitasyonu adına büyük önem taşıdığına inanıyorum. Bizler buralarda kendi hallerine terk edilmiş, dışlanmış, şehir kenarlarında adeta unutulmuş ailelere, çocuklarının geleceği adına ümit ışığı olduk. ... henüz yapacak çok işimiz var, biz buralara üç-beş kişiye ulaşalım yeter düşüncesiyle gelmedik. Yaptığımız bu çalışmalara rağmen eğitim seviyesini yükseltmediğimiz çok fazla insan var. Toplumsal düzenin sağlanabilmesi adına, bölge insanının bu tür çalışmalarla eğitime kazandırılmasını ve her konuda rehabilite edilmesini çok önemsiyorum.

Öğretmen ve idarecilerden edinilen bilgilere göre, Okuma Salonlarının gecekondü bölgelerinde yaşanan sıkıntıların çözümü adına topyekûn bir çalışmanın içerisine girdiğini gördük. Öğretmenler, çocukların sadece eğitimleri ile değil onların psikolojik, fiziksel, sosyal yönlerden de gelişmeleri adına çalışmalar yaptıklarını, onların sosyal hayata daha rahat adapte olabilmelerine yardımcı olmaya çalıştıklarını belirtmektedirler. Ayrıca anne babalara yönelik düzenlenen seminer, eğitim vs. gibi çalışmalarla onların çocuklarını daha iyi tanıma ve onlara karşı daha duyarlı davranma gibi özellikler kazandırıldığı üzerinde durulmaktadır. Bu çalışmalar neticesinde aile bağlarının da güçlenmeye başladığını gören idareci ve öğretmenler, okuma salonunun bölge insanı adına ne kadar büyük faydalar sağladığının da altını çizmektedirler. Bu nedenlerden dolayı okuma salonları faaliyetlerini daha çok bu bölgelerde yürütmekte ve başarılı olmaktadır.

Eğitimsizliğin bu bölgelerde büyük bir problem olduğunu belirten öğretmenler, eğitimsizliğin beraberinde çok daha büyük problemleri de getirdiğinin üzerinde duruyorlar. Onlara göre topluma zarar veren üç önemli problem; eğitimsizlik, maddi imkanlardan yoksunluk ve etnik ayrımcılıktır. Problemlerin en önemlisinin eğitim imkanlarından bireylerin tam anlamıyla faydalanamaması olduğunu belirten okuma salonu yetkilileri, konuyla ilgili düşüncelerini şu şekilde özetlemiştir. İyi bir eğitim insanların daha nitelikli iş imkanları ve daha iyi bir gelir elde etmesi; hayatı, olayları ve kişileri daha iyi irdelemesi, hayata dair daha sağlıklı kararlar vermesi demektir. Eğitim imkânlarının sağlanmasıyla birlikte birçok sosyal probleminde çözümü zamanla gerçekleşecektir.

Okuma salonunun Müdürü öğrencileri seçerek, belli sınavlara tabii tutarak kabul edebildiklerini belirtti. Sınav sonucunda kontenjan kadar öğrenci kabul edildiğini ifade eden Müdür, ayrıca kabul edilen öğrencilerin maddi durumlarının da göz önünde bulundurulduğunu dile getirdi. Bu kurslardan maddi imkânı olmayan öğrenciler faydalanabilmektedir.

Okuma Salonu Müdürü, Okuma Salonunun hitap ettiği bölge insanın özellikleri ve karşılaşılan güçlüklerle ilgili görüşlerini şu düşüncelerle açıklamıştır:

Bu bölgede ailelerin maddi imkanlarının yeterli olmamasından kaynaklanan bir sürü problem bulunmaktadır. Okuma salonunun sağlamış olduğu eğitim imkanlarının dışında öğrencilere ailelerinin neredeyse hiç imkan sunmadıklarına şahit olmaktadır. Ayrıca öğrencilerin ev ortamlarının yetersiz ve küçük olması, kendilerine ait odalarının bulunmaması çoğu defa onların motivasyonlarını da olumsuz etkiliyor. Okuma salonlarına gelmeye hak kazanan öğrencilerden bazıları yol parasını dahi bulamadıkları için kurslara devam edemiyorlar. Tüm bu problemlerin yanında erkek çocuklarını bir şekilde dershaneye göndermeye çalışan bazı ailelerin, belli bir kapasiteye sahip olmalarına ve bizim tarafımızdan ücretsiz kabul edilmelerine rağmen kız çocuklarını okutmak istemediklerine de üzülerek şahit olmaktadır.

Sonuç olarak, okuma salonlarının önemli bir potansiyele ulaşmasına rağmen hitap ettiği kitlenin büyüklüğü düşünüldüğünde yetersiz kaldığını düşünen öğretmenler, gecekondü bölgelerinde özellikle eğitim alanında yapılacak çalışmaların hızla artırılması gerekliliği üzerinde durmaktadırlar. Bu bölgelerde hali hazırda yeterli eğitim alamadıkları için hayatları boyunca zorluklarla yaşamak durumunda kalan çok fazla çocuk bulunmaktadır. Bu çocukların gelecekte kendilerini nelerin beklediğinden haberi olmadan, her türlü tehdit karşısında savunmasız kaldıklarına şahit olduklarını dile getiren idareci ve öğretmenler, çocuklara daha iyi ve güvenilir bir gelecek hazırlamanın belki de tek yolunun bu tür faaliyetlerin artarak devam etmesinden geçtiğine inanıyorlar. Unutmamak gerekir ki, önceleri sadece kendilerine ve yakın çevresine zarar veren bu insanlar zamanla toplumsal problemlerin önemli birer aktörü haline dönüşmektedirler.

Okuma Salonlarında Görev Yapan İdareci ve Öğretmenlerin Tespiti ve Özellikleri

Okuma Salonu Müdürü öğretmen ihtiyacının nasıl karşılandığı sorumuza şu şekilde cevap verdi: “Okuma salonlarında görev alan öğretmenler gönüllülük esasına göre belirlenmektedir. Eğitim kadrosu insani değerleri benimseyen kişilerden oluştuğu için büyük fedakarlıklarla buralarda görev yapıyorlar. Devlet okullarında öğretmenlik yapan gönüllü eğitimcilerimiz hafta sonları veya hafta içi mesaiden sonra dinlenme veya ailelerine zaman ayırma yerine okuma salonunda öğrencilere ve öğrencilerin ailelerine yardımcı olmaya çalışıyorlar”.

Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı bir okulda müdür yardımcısı olan ve aynı zamanda hafta içleri mesaiden sonra ve hafta sonları da iki gün tam zamanlı olmak üzere Okuma salonunda Fen Bilgisi dersi anlatan öğretmenin fedakarlık konusundaki görüşleri şu şekilde olmuştur:

Ben yapmaya çalıştığımız bu işlerin, fedakarlıktan ziyade burada ki insanlara karşı bir görev olduğu düşüncesini taşıyorum. Yaptığımız bu çalışmalar bölge halkında ciddi bir takdir ve minnet hissi oluşturuyor. Veliler ve öğrenciler her defasında bunu dile getiriyorlar. Burada görev yapan tüm öğretmen arkadaşlar da benimle hemen hemen aynı düşüncelere sahipler, tamamının yola çıkış hikayesi neredeyse birbirine benzer, insanların mağduriyetlerini giderme adına bir şeyler yapmak lazım diye düşünürken, okuma salonlarının yaptığı bu faaliyetlerde görev alma teklifi geldiğinde tereddütsüz kabul ettik. Biz yapmaya çalıştığımız bu çalışmaların karşılığını zaten fazlasıyla alıyoruz. Bizleri, her yıl neredeyse öğrencilerimizin tamamına yakınının Anadolu öğretmen ve Anadolu liseleri olmak üzere tercihi okullara yerleştiklerini görmek, öğrencilerin genel davranışlarında ki düzelmelere ve ailelerin çocuklarına daha anlayışlı bir şekilde yaklaşmalarına şahit olmak, fazlasıyla mutlu ve motive etmektedir.

Okuma salonu müdürü, başarılarının altında yatan gerçeğin, kendilerini sürekli geliştiren ve yenileyen bir eğitim kadrosunun olduğunu ifade etti. Ona göre, öğretmenlerinin kendilerini geliştirebilmeleri için iki haftada bir yapılan zümrelerin çok büyük faydası bulunmaktadır. Zümrelerde öğretmenlerin kendi branşlarında çalışmalar yapmalarının, branşlarıyla ilgili daha verimli ve başarılı olmalarına neden olduğunu ifade eden Okuma Salonu müdürü, zümrelerin bu şekilde verimli çalışması da öğrencilerinin daha iyi bir seviyeye çıkmalarına da zemin hazırladığını savunmaktadır.

Okuma Salonlarının Finans Kaynakları

Okuma salonlarının finans ihtiyacının nasıl karşılandığı ile ilgili idareciler, genel olarak eğitime gönül vermiş, maddi durumu iyi olan duyarlı insanların yardımları ile faaliyetlerini devam ettirdiklerini belirttiler. Yerel yönetimlerin de her konuda destek verdiklerinin altını çizen okuma salonu yetkilileri, Mamak Okuma Salonu faaliyetlerini Mamak Belediyesi ve Mamak Halk Eğitim Merkezi ile eş güdümlü bir şekilde sürdürdüğünü ifade ettiler. Yine sivil toplum kuruluşlarının da belli dönemlerde okuma salonlarının sponsorluğunu üstlendiğini belirten okuma salonu müdürü, Mutlu Çocuklar Derneğinin Mamak okuma salonunun bir dönemlik eğitim faaliyetlerini sponsorluk yaparak desteklediğini de sözlerine ekledi. Farklı illerde de faaliyetlerin yine işadamları, eğitime gönül vermiş insanlar, yerel yönetimler, toplumun tanıdığı, sevdiği sanatçılar ve sporcuların destekleriyle devam ettiğinin altını çizen müdür yardımcısı, sağlanan desteklerden birini şu şekilde ifade etti:

Samsun’da Orhan Hakalmaz’ın, Elazığ ili Yazıkonak beldesinde Fatih Kısaparmak’ın destekleriyle açılan ve faaliyetlerini sürdüren okuma salonları faaliyetlerine devam ediyor. ... Proje kapsamında Hakkari Şemdinli’de Ahmet Özhan Okuma Salonu, Adana’da Ferdi Tayfur Okuma Salonu, Diyarbakır’da Erhan Gülyüz Okuma Salonu ve yine Adana’da Murat Göğebakan Okuma Salonu açılarak eğitim faaliyetlerini sürdürüyorlar. Ayrıca Kimse Yok mu Derneği 2010 yılı sonuna kadar Elazığ, Urfa, Mardin, Van, Muş ve Sivas’ta okuma salonları açılışlarını gerçekleştirmiştir. Toplumun tanıdığı ve değer verdiği insanların eğitim faaliyetleri kapsamında yapmış olduğu bu çalışmalar geniş bir çevre de yankı uyandırdığını, birçok insanın bu konuda harekete geçmesine neden olduğunu görmekteyiz.

Çok hızlı gelişme kaydeden okuma salonları adeta gecekondu bölgelerinde insanların umudu haline dönüştüğünü belirten yetkililer, okuma salonlarına her anlamda destek olan insanların da belli periyotlarla öğrencilerle bir araya getirilerek çalışmalarını yerinde görme şansına sahip olduklarını söylediler.

Okuma Salonlarının Yapmış Olduğu Faaliyetler

Okuma salonlarının işleyişi ile ilgili Okuma Salonu müdürü, öğrencilere dersane formatında haftalık; Türkçe, Fen Bilgisi, Matematik, Sosyal Bilgiler ve İngilizce olmak üzere beş branşta üçer saatten toplam 14-15 saat eğitim verilmekte olduğunu belirterek, özellikle ilköğretim öğrencileri için SBS sınavına yönelik çalışmalar yaptıklarını ifade etti. Anlatılan her konudan sonra konu ile ilgili test soruları çözümlenerek öğrencilerin konuları daha iyi kavrayabilmelerini sağlamanın kendileri için çok önemli olduğu üzerinde duran öğretmenler, ayda bir yapılan deneme sınavları sonucunda soruların tek tek sınıfta çözülüp irdelendiğini eklediler.

Ayrıca müdür yardımcısı, deneme sonuçlarının karne şeklinde velilere sunulmasının, velileri işin içine çekme ve velilerin çocuklarına karşı daha ilgili davranmalarına da faydası olduğunu altını çizmiştir. İdareciler, karnelerin ayrıntılı olarak hazırlandığını, öğrencilerin karnelerinde hangi dersin hangi konusundan kaç yanlış yaptıklarını görebildiklerini ve ona göre çalışmalarını sürdürdüklerini belirttiler. Öğretmenler, öğrencilerin eksik oldukları veya anlamadıkları konular ile ilgili özel etütler düzenlediklerini, aylık periyotlarla veli toplantıları yaparak, velilere öğrencilerin son durumlarıyla ilgili ayrıntılı bilgi verdiklerini ve nasıl davranmaları gerektiği ile ilgili yol gösterdiklerini belirttiler. Ayrıca bizzat öğretmenler tarafından dönemlik iki defa olmak üzere öğrencilerin evlerine aile ziyaretleri düzenlenerek, onların aile durumlarının, yaşam koşullarının daha yakından tanınmaya çalışıldığını, tüm bunların da öğrencilerin aile durumlarının bilinmesinde ve problemlerin çözümünde öğretmenlerin işlerini kolaylaştırdığını öğrendik. Ailelere yönelik yapılan ziyaretlerde ailelerin gelişimi ile ilgili de konular üzerinde durduklarını belirten öğretmenler, bunun da ailelerin çocuklarını daha iyi anlamalarına ve onlara daha iyi davranmalarına neden olduğunu da belirttiler.

Okuma salonu idarecileri, öğrencilere her branştan konu anlatımlı test kitapları, fasiküller, her branştan ayrı soru bankaları, yaprak testler verildiğini söyleyerek, bunun yanında yılda en az 20 deneme yaptıklarını, denemelerinde öğrencilerin sınav motivasyonu, zamanı kontrollü kullanmaları adına önemli olduğunu ifade ettiler.

Müdür Yardımcısı, Okuma salonunda öğrencilere derslerinin yanında; psikolojik, sosyal hayata uyum, kişilik gelişimi, iletişim vb. konularda da destek verildiğini belirtti. Bu amaçla dönem içerisinde farklı seminerler, aktivite ve çalışmaların yapıldığının altını çizen müdür yardımcısı düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir: “Bu seminer ve aktiviteleri sadece öğrencilere yönelik yapmıyoruz, velilere yönelik de seminerler düzenlemekteyiz. “Aile İçi İletişimi Güçlendirme”, “Çocukları Tanıma ve Anlama” gibi aile içi mutluluğu arttıracak seminerlerin düzenlenmesi aileler üzerinde çok olumlu etkiler bırakmaktadır.”

Öğrencilerin yaşadıkları bölgenin ve aile yapılarının durumundan dolayı öğrencilerin değer verilmeye ne kadar ihtiyaç duyduklarının da altını çizen öğretmenler, piknik, gezi, tiyatro, sinema gibi farklı aktivitelerle öğrencilerin bu ihtiyaçlarının karşılanmaya çalışıldığını da eklediler. Değerli olduklarını hisseden öğrencilerin gerek hal ve hareketlerinde, gerekse hayata bakışında ciddi bir değişim ve dönüşümün yaşandığının altını çizen idareciler, öğrencilerin kendilerine olan güvenlerinin de arttığını şahit olduklarını belirttiler. Fen Bilgisi derslerine giren kadın öğretmen de öğrencilerin yaşadığı değişim ve dönüşümü şöyle özetlemektedir: “ Öğrenciler biraz ilgi ve sevginin neticesinde kısa sürede hayata ve olaylara daha pozitif yaklaşabilen, değer veren, geleceğe yönelik hedefleri olan insanlar haline dönüşüyorlar. Bunlara şahit olmak da bize ayrı bir motivasyon kazandırıyor”. Ayrıca yaptığımız mülakat sonucunda, okuma salonunda öğrencilere sürekli olarak zararlı alışkanlıklardan uzak durmaları konusunda da telkinlerde bulunulduğunu öğrendik.

Okuma Salonu Müdürü, insanların okuma alışkanlığı kazandıklarında hayata karşı daha farklı bir tavır alabileceklerine inandıkları için öğrencilerine kitap okuma alışkanlığı kazandırmaya çalıştıklarını da ifade etti. Okuma salonunda öğrencilerin kitap okuma alışkanlıklarını geliştirmeleri amacıyla düzenledikleri bir kütüphane sınıfı bulunduğunu ve öğretmenleriyle birlikte öğrencilerin kitap okuma saati uyguladıklarını gözlemledik.

Okuma salonlarından mezun olan öğrencilere yönelik birtakım faaliyetlerin de gerçekleştirildiğini belirten öğretmenler, bu faaliyetlerin yeterli olmadığını, daha fazla olması gerektiği de sözlerine eklediler. Özellikle faaliyetin ötesinde lise yıllarında da öğrencilerin devam edebilecekleri ve üniversite sınavlarına hazırlanabilecekleri okuma salonlarına da acil ihtiyaç duyduklarını ifade ettiler.

Okuma salonlarında sponsorlarının desteği ile Mamak bölgesinde yardıma muhtaç insanlara da her konuda sahip çıktığını belirten Okuma Salonu müdürü yapılan çalışmalardan bazılarını şu şekilde özetlemiştir:

Mayıs ayı içerisinde öğrencilerimiz Maya Göz Hastanesi tarafından ücretsiz göz taramasından geçirildi, belli periyotlarda gönüllü doktorlarımız tarafından sağlık taramaları gerçekleştirilmektedir. Bunların yanı sıra ihtiyaç sahibi insanlara erzak dağıtımından, öğrencilere burs takviyesine, giyecek yardımına kadar çok geniş bir yardım kampanyası da yürütmekteyiz. Ayrıca Mamak Halk Eğitim izniyle yetişkinlere yönelik okuma-yazma kursları gerçekleştirmekteyiz. Kursumuzda on üç yetişkin okuma- yazma öğrenmektedirler.

Okuma Salonlarının Öğrenci ve Aileler Üzerinde ki Etkileri

Bir yıldır okuma salonunda çalışan erkek matematik öğretmeni, Okuma Salonunun bulunduğu bölgede meydana getirdiği değişikliği şu şekilde ifade etmektedir:

Öğrenci ve aileler okuma salonuyla irtibata geçtikleri andan itibaren çok hızlı bir değişim ve dönüşüm yaşıyorlar. Öğrencilerin derslerinde ki düzelmelerin ve bu konuda ki motivasyonlarının diğer davranışlarını da olumlu etkilediğine şahit oluyoruz. Geleceğe yönelik hedef kazanmaları, insanlara, olaylara ve topluma karşı daha pozitif bakabilme yeteneği de elde ettikleri kazanımların başında gelmektedir. Ailelerin genel anlamda aile içi iletişimlerinden, çocuklarını daha iyi anlayabilmeye ve onlarla nitelikli zaman geçirebilmelerine kadar çok fazla değişikliğin olduğunu da görmekteyiz.

Okuma salonlarının öğrenci ve veliler üzerinde ki bu etkileri sonuç olarak başarıyı da beraberinde getirdiğini belirten Sosyal Bilgiler Öğretmeni de durumu şu şekilde ifade ediyor:

2009- 2010 öğretim yılında Mamak okuma salonuna devam eden kırk adet sekizinci sınıf öğrencisinden üç tanesi Anadolu öğretmen lisesine on üç tanesi Anadolu liselerine ve geri kalanların tamamı tercihi bir okula yerleştirmiş durumdayız. Elde ettiğimiz bu başarılar bölge de büyük ses getirdi, diğer öğrencilere de bu başarılar motivasyon kaynağı oldu. Aileler okuma salonlarını bir umut olarak görmeye başladılar, öğretmen ve idarecilere karşı da çok büyük saygı duyuyorlar.

Öğretmen ve idarecilere göre okuma salonları bölge için ciddi bir şans ve sayılarının biran önce artması gerekiyor. Okullarda yeterli sayıda öğretmenin olmadığı, öğrencilerin iyi eğitimden yoksun kaldığı bir zamanda açılan okuma salonları herkesi heyecanlandırmakta ve genel anlamda veliler okuma salonlarının lise bölümünün de açılmasını istemektedirler.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Tüm dönemlerde insanlık adına eğitim çok büyük önem arz ederken, çoğu zaman da eğitim olanaklarından yararlanma açısından herkes eşit olamamıştır. Kimileri gerek sosyal statülerinden gerekse maddi olanaklarından dolayı daha iyi bir eğitim ve beraberinde daha iyi bir hayat standardı elde ederken, kimileri de eğitim imkânlarından ya tamamen yoksun ya da yararlanması gerektiği kadar yararlanamadığı için her anlamda hep bir adım geride kalmak durumunda olmuşlardır.

İnsanların en temel haklarından biri olan eğitim hakkından bazı insanların tam anlamıyla faydalanamayışının altında yatan etkenler incelenirken, konunun tek taraflı ele alınamayacak kadar geniş, problemlerin ve çözüm yollarının da bir o kadar çeşitli olduğu ortaya çıkmaktadır. Eğitimde cinsiyet, ekonomik durum, coğrafi konum farkı gözetmeksizin eşit fırsatlar sunabilmek için mevcut durumu incelemek gerekmektedir. Eğitim planlarının uygulanmasında ve gelecekte hazırlanacak eğitim planlarında kullanılabilir yararlı çalışmalar yürütmek gerekmektedir.

Gerek bireysel gerekse toplumsal anlamda problemlerin çözümü adına herkesin, konumu ne olursa olsun eğitim hakkından eşit bir şekilde faydalanmasını sağlayacak çalışmaların planlanması ve uygulanması büyük önem taşımaktadır. Eğitimde fırsat eşitliğini sağlama konusunda durumun nedenleri ile birlikte çok iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Bunun yanında yapılacak olan çalışmaların sağlıklı ve ayrıntılı bir şekilde planlanması ve uygulanması gerekmektedir.

Eğitimde okullaşma oranlarında özellikle kız çocuklarının ortaöğretime ve yükseköğretime devam etmelerinde önemli artışlar sağlandı. Buna karşın eğitimde fırsat eşitsizliği problemi tam anlamıyla çözülebilmemiş değildir. Özellikle gecekondu bölgelerinde yaşayan insanların çocuklarına bu fırsat tam

anlamıyla sağlanabilmiş gözüküyor. Öyle ki araştırma kapsamında öğretmenlerle yapılan mülakatlar sonucunda çok çarpıcı bilgiler elde edilmiştir. Bu bölgelerde ki okulların bazılarında şehirde olmasına rağmen öğretmen olmadığı için dersler boş geçmektedir. Gecekondu kavramı 1950’lerde köyden kente göçlerle ortaya çıkmıştır, şehirlerin metruk alanlarına yerleşen insanların şehirlerle entegrasyonu çok kolay ve mümkün olmamıştır. Şehir merkezlerine çok yakın olmalarına rağmen merkezde yaşayan insanların faydalandıkları hizmetlerden yeteri kadar faydalanamamışlardır. Çoğu zaman bu imkansızlıklar eğitimsizlik faktörüyle birleşince suça dönüşmüş ve buralarda yaşayan insanlar kendilerini zararlı işlerden koruyamamışlardır. Zamanla suç örgütlerinin insan kaynağı haline dönüşen bu bölgeler de ivedilikle eğitim probleminin çözülmesi gerekmektedir. Yapılan çalışma sonucunda, buralarda yaşayan ailelerin eğitimsizlikten kaynaklanan birçok saplantılı düşünceye sahip oldukları görülmüştür. Örneğin erkek çocuğunu bir şekilde okutmaya çalışan – okuma potansiyeli olmadığı halde- aileler aynı fedakarlığı kız çocukları için göstermemektedirler. Özetle bu bölgelerin eğitim problemini birlikte tüm konularda iyileştirilmesi gerekmektedir.

Eğitimde fırsat eşitsizliğinin önüne geçebilme adına topyekûn bir çalışma yürütülmelidir. Yürütülmesi gereken bu çalışmalarda resmi kurumlarla birlikte sivil toplum kuruluşlarına da önemli görev ve sorumluluklar düşmektedir. Sivil toplum ülkemizde son yıllarda fonksiyonel hale gelen, tam anlamıyla yapması gerekenleri yapmaya başlayan bir kimlik kazanmıştır. Devletin resmi kurumlarıyla çözemediği bir çok problemin sivil toplum kuruluşlarıyla çok daha kolay bir şekilde çözüleceği bir gerçektir. İnsanlar üzerinde devletin ciddi yüzünün yanında sivil toplumun esnek yüzü çok daha kucaklayıcı olabilmektedir.

Okuma Salonları Türkiye genelinde kırsal bölgelerde ve kentlerin geri kalmış bölgelerinde eğitim olanaklarından tam anlamıyla faydalanamayan öğrencilere yönelik yürütülen kurslardır. Okuma Salonları eğitime gönül vermiş insanların destekleri ile çalışmalarını sürdürmektedirler. Türkiye genelinde okuma salonları bir çok insana ümit kaynağı olmuştur. Çeşitli nedenlerden dolayı okuyamayan çok sayıda öğrenci okuma salonlarının çalışmalarıyla okuma şansı elde etmişlerdir. Ayrıca yürütülen çalışmalara bazı illerde toplumun tanıdığı ve sevdiği sanatçıların, sporcuların ve işadamlarının ekonomik anlamda destek sağlaması da çalışmanın sonucunda ortaya çıkan bir başka sonuçtur. Birçok sanatçının bu çalışmalarda yer alması ve destek olması toplumsal duyarlılığın daha hızlı harekete geçmesine neden olacağı için çok önemlidir.

Sonuç olarak STK’lar bu ve bunun gibi çalışmalarla toplumsal düzen ve dengenin sağlanması adına önemli katkılar sağlarken, toplumun farklı katmanları arasında ki farkın kapanması veya aza indirilmesi açısından da çok büyük fonksiyon görmektedirler. Sivil toplum kuruluşlarının ilerleyen süreçlerde benzer çalışmaları arttırarak devam ettirmesi, bu bölgelerin mağduriyetini gidermesi ve buradaki nesillerin sorunsuz bir şekilde toplumla entegrasyonu sağlaması oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, 1. Protokol, <http://www.yargitay.gov.tr/aihm/pr1.html>

Ayaz, N. (1994). TBMM 1995 Yılı Bütçe Raporu, Ankara.

Başaran, İ. E. (1987). Eğitime Giriş, Kadıoğlu Matbaası, Ankara.

Başaran, İ. E. (2007). Eğitim Bilimine Giriş, Ekinoks Yayını ve Dağıtım, Ankara.

Buluç, B.,(1997). “Türkiye’de, ilköğretim ikinci kademe okullarda eğitimde fırsat ve imkân eşitliği”, Eğitim Yönetimi Dergisi, Yıl 3, Sayı 1, Kış s.11-21, Ankara.

Dewey, J. (1987). Özgürlük ve Kültür, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Gök, F. (2004). Eğitim Hakkı: Türkiye Gerçeği, XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Malatya.

Gökalp, Z. (1973). Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I, (Haz. Rıza KARDAŞ), Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.

- Gökalp, Z. (1992). Türkleşmek –İslâmlaşmak- Muasırlaşmak, (Haz. Yalçın TOKER), 2. Baskı, Toker Yayınları, İstanbul.
- Şenol, D. ve Yıldız, S. (2009). “Yatılı ilköğretim bölge okullarında öğrenci- öğretmen ve aile etkileşimi – Diyarbakır ve Erzurum örneği-“ Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 18, Sayı 1.
- Şişman, M. (2010). Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi, Pegem Akademi Yayınları, Ankara.
- Tezcan, M. (1999). Eğitim Sosyolojisi, Şafak Yayınları, Ankara.
- Toprakçı, E. (2005). Eğitim Üzerine, Ütopya Eğitim Dizisi, Ankara.
- Tural, N. K. (2002). Eğitim Finansmanı, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Ünal, S. (1984). Eğitimde Fırsat Eşitsizliği Araştırması, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

DÜN VE BUGÜN ARASINDA GİDİŞ GELİŞLER: ‘TRABZON ÖRNEĞİNDE KENT MEKÂNI OLARAK MAHALLE ÜZERİNDEN SUÇU OKUMAK’

Bahar USTA¹

ÖZET

Mahalle, hem idari hem de kültürel bir bütün olarak kentsel yapıya ait unsurları yansıtmakla birlikte kendi özgül koşullarını da yaratabilmektedir. Mahallenin modern kent yapısı içindeki konumlanışına baktığımızda ‘dayanışma’, ‘işbölümü’, ‘güvenlik’ ve ‘aidiyet’ gibi cemaat tipi örgütlenme unsurları karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte geç kapitalizm etkisi ve postmodern ilişki biçimleri ile mekânın yeniden üretimi, modern mahallenin cemaat tipi örgüt unsurlarını da dönüştürmektedir. Yeni mekân formunda konumlanış ‘kopma’, ‘parçalanma’ ‘ayrışılma-eklemlenme’ gibi unsurlar mahalleyi yeniden üretmektedir. Derinlemesine mülakat tekniği kullanılarak mahalle sakinleriyle görüşülen bu çalışmada; modern’i işaret eden ‘dün’ ve postmodern’i işaret eden ‘bugün’ arasında gidiş gelişlerle, komşuluk ilişkilerinin dönüşümü ve bu dönüşümün ‘suç korkusu’ ve ‘güvenlik algısı’na etkisi anlaşılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Modern, postmodern, mahalle, komşuluk, suç korkusu, güvenlik algısı

ABSTRACT

Neighbourhood as both governmental and cultural totality can create its specific conditions in addition to reflect the factors of urban structure. Elements of community type of organization like solidarity, division of labor, security, and belongingness emerge when it is looked at location of neighbourhood in the modern city structure. Beside of this, reproducing the locality with the effect of late capitalism and form of postmodern relationship also redesigns elements of community type of organization. Factors like new location form, detachment, disruption, and disintegration-articulation make neighbourhood reproduced. It was interviewed with neighbourhood residents by using in depth interview technique; it will be studied in current study that playing between yesterday which referred modern and today which referred postmodern, transformation of neighbourhood relations and the effects of this transformation on fear of crime and security perception.

Keywords: Modern, postmodern, neighbourhood, neighborliness, fear of crime, perception of security

GİRİŞ

İnsanın yerleşik hayata geçmesi ve artı ürüne sahip olmaya başlamasından bu yana mekân, toplum formasyonu için yaşanan ya da vakit geçirilen ‘yer’ olmanın çok ötesinde anlamlar taşımaktadır. Mekan, fiziki sınırları aşkın, yaşayan bir organizma olarak değerlendirilebilmektedir. Yapı-fail dikotomisinden bakıldığında dönüşlü bir alana işaret etmekte olan mekân, failin eyleminin birikimliliği ile inşa edilmekte ve böylece mekân canlı kılınmaktadır.

“Mekân kendi başına varlığı olan bir nesne değil, özellikle kapitalist üretim tarzında sosyal ilişkiler sonucunda üretilen bir alandır. Bu nedenle hem toplumsal bir ürün, hem de toplumu inşa etme sürecinde bir unsurdur...Mekânın geometrisi, toplumun ve toplumsallığın nasıl oluştuğu sorununu açıklar niteliktedir”(Aytaç,2006a:877). Dolayısıyla mekan; toplumun yeniden üretildiği bir birimdir. Siyasi ve ekonomik süreçlerin günlük deneyimlere dönüştüğü ve sergilendiği bir alandır. Dolayısıyla fail bir taraftan mekanda cisimleşirken bir taraftan da mekanı cisimleştirmektedir.

Mekân, toplumsal değişim ve dönüşümün gözlemlenebildiği mikro yapıyı işaret etmesi itibarı ile önemli bir çalışma alanıdır. Bununla ilgili olarak Harvey şu tespiti bulunmuştur: “Mekânsal ve zamansal pratikler hangi toplumda olursa olsun birçok karmaşıklık ve incelik içerir. Bu pratikler toplumsal ilişkilerin yeniden üretimi ve dönüşümü süreçleriyle bu denli yakından ilgili olduklarına göre, bunları betimlemenin ve kullanımları hakkında genellemeler yapmanın bir yolu bulunmak zorundadır” (Harvey, 2006:246). Buradan hareketle mekân, toplumsal ilişki ve bağlanma biçimlerinin

¹ Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, bahaarus@gmail.com

dönüşümü bilgisine ulaşabileceğimiz pratik unsurları barındırmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın temel hareket noktası; en küçük kent birimi olarak mahallede konumlanan toplumsal örgütlenmenin, insan ilişkilerini dönüştürme noktasındaki belirleyiciliğidir.

Mahalle; içinde yaşayan sakinler için ‘yaşanılan yer’ olmanın ötesinde anlamlar taşımaktadır. Mahallenin bir geçiş noktası olmaktan çok bir karşılaşma alanı olması itibarıyla bireyler kendilerini, buldukları mekân ile birlikte tanımlama eğilimindedir. Mahallenin canlı organizma olarak tahayyülü, politik ve ekonomik süreçlerin etkisiyle sürekli akan gündelik hayat pratikleri, kamusal alanda işlenmekte; böylece hem mahalleyi hem de kendisini dönüştürmektedir. Bu süreç neticesinde mekânda karşımıza çıkan modern ve postmodern kent kurgusu; mahalle üzerinden bireylerin bağlanma biçimi olarak komşuluk ilişkilerinde, mahalledeki konumlanışında ve algısında, buna bağlı olarak kendini ve ötekini yeniden tanımlama ve anlamlandırma sürecinde belirleyici bir unsurdur.

Kent olgusu şüphesiz ki; insanın yerleşik hayata geçmesi ve tarımsal artı ürünü elde etmeye başlamasıyla birlikte olagelen bir yapıdır. Dolayısıyla kent, Tuna(2006)’nın da belirttiği gibi öncelikle güvenlik ihtiyacını karşılamaya yönelik bir kurgudur. Çalışmada yer alan modern ve postmodern kent, ilk kent yapılanmalarından ciddi biçimde farklılıklar gösteriyor olsa da ‘güvenlik’ fonksiyonunun ortadan kalktığını söylemek mümkün değildir. Bu bağlamda modern ve postmodern kentin en küçük birimi olan mahallenin, bu iki farklı örgütlenme formu arasındaki gidiş geliş çalışmanın hareket noktalarından bir tanesidir.

Modern kent projesi pozitivism ve akıl yörüngesinde kurgulanmış bir modeldir. Modern kentte yapı, düzenleyici ve işlevsel biçimde inşa edilmektedir. Kent bir merkez etrafında oluşturulmakta ve diğer birimler bu merkeze bağlanmaktadır. Dolayısıyla tek bir merkez denetimine bağlı bütüncül bir kent örgütlenmesi söz konusudur. Çevre birimleri merkeze bağlamaya yarayan sokaklar, caddeler ve koridorlar ilkesel bir sistemle oluşturulmaktadır.. Evler, sokaklar, caddeler bir düzen içerisindedir.

Modernizmin pozitivist ve akılcı doğasına yönelik eleştiriler ‘büyük anlatıların sonu’ ile birlikte toplumsal yapıyı yeni bir döneme taşımıştır. Bütüncül yaklaşımlar yerini ‘parça’ya, evrensel olan ‘yerel’e, nesnel olan yerini ‘suje’ye bırakmıştır. Bunun sonucu olarak mekâna dair modern ezberler bozulmuş ve yeni üretim modeli mekânı moderne bir baş kaldırış olarak yeniden organize edilmiştir. “Postmodernizm, kenti bir bütün olarak görmemizi sağlayan mantıksal temelleri ortadan kaldırmıştır. Modernizmin kenti, uçaktan görmesine karşılık postmodernizm kenti bir anlamda sokakta yürüyen kentli insanların gözleriyle görmemizi sağlamıştır. Bu kent, her türlü bütünlüğünden koparılmış, parça parça olmuş bir kenttir.” (Işık’dan aktaran Karakurt, 2006:15). Geç kapitalizm ve postmodern ilişki biçimlerine göre yeniden düzenlenen mekânda sınırlar silinmeye ve bütünsel zemin kayganlaşmaya başlamıştır. Modern kent mekânında bütüne bağlanan parçalar artık yoktur. Her parça kendi içinde zaten bir bütündür. Postmodern mekânın eklektik yapısı bunun en açık örneğidir. Aynı mahallede bir taraftan yüksek duvarlı, güvenli, korunaklı binalar yükselirken; hemen yanı başında alçak katlı, giriş çıkışların serbest olduğu, korunaksız ve sokakta birden yükselen binalar bir aradadır. Ortak fiziksel mekânda birbirinden tecrit edilmişçesine yaşayan mahalle sakinleri için etkileşim farklı biçimlerde gerçekleşmektedir. Fiziki ve idari olarak ortak fakat kültürel olarak farklı tüketim biçimleri, insan ilişkilerinin de farklılaşmasına neden olmaktadır. Modern mahallenin yüz yüze yaşamı postmodern mahallede sırt sırtadır. Modern mahallenin birbirini tanıyan insanları postmodern mahallede birbirini görmez bile. Mekânlar gibi ilişkiler de parçalı ve eklektiktir. Bauman, üst düzey olarak adlandırdığı bu mekânın insanlarını şu şekilde ifade etmektedir: “Üst düzey insanlar oturdukları yerin parçası değildir, çünkü onların ilgileri başka yerdedir (daha doğrusu başka yerde yüzmektedir). Tek başına olmak, dolayısıyla diledikleri gibi zaman geçirmek ve ihtiyaçları için zorunlu hizmetlerden yararlanmak ve (az çok tanımlı) gündelik keyifler açısından güvencede olmak dışında, konutlarının bulunduğu şehrin onlar açısından hiçbir önemi yoktur” (Bauman, 2012:139). Giddens’in(Giddens’tanakt. Aslanoğlu,2000) ‘uygar kayıtsız’ının aşırı biçimi olarak postmodern mahalle sakini yalnız’dır. Kentin diğer parçalarından koptuğu gibi içinde bulunduğu fiziki mekândan da kopuktur

Modern ve postmodern kent kurgusu her ne kadar çalışmanın hareket noktasını oluşturuyorsa da; esas olarak ele alınacak olan, mahalle üzerinden komşuluk ilişkilerinin ve karşılıklı bağlanma biçimlerinin modern ve postmodern biçimleridir. Dolayısıyla modern ve postmodern örgütlenmenin, enformel bağlanma biçimi olan komşuluk ilişkilerini yeniden üretmesi; yukarıda bahsedilen ‘güvenlik’

unsurunun tekrar sorgulanmasına olanak vermektedir. Mahalle düzeyinde modern ve postmodern ilişki biçimlerinin, güvenlik algısı ve suç korkusu üzerindeki etkisi; iki yapı arasındaki geçiş noktaları, benzerlikler ve farklılıklar bağlamında anlamlandırılmaya çalışılacaktır. Bu ilişkiyi açıklama çabasında derinlemesine mülakat tekniği kullanılarak Trabzon'un Faroz² ve Yeşiltepe mahallelerinde görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşme için seçilen bu mahallelerin, modern ve postmodern yapıyı yansıtacağı düşünülen mahalleler olmasına özen gösterilmiştir.

1.ÇALIŞMANIN KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1.Bir Mekân Olarak Mahalle

Kendi içinde dinamikleri olan bir yapı olarak mahalle, sadece insanların evlerinin olduğu salt bir barınma mekânından fazlasına işaret etmektedir. Bir toplumsallaşma alanı olarak içinde yaşayan insanların kültüründen etkilenen ve onu etkileyen bir bütündür. Bu yönüyle dönüşlü bir yapıya sahip olan mahalle yeniden üretildikçe insanı, insan yeniden üretildikçe mahalleyi dönüştürmektedir.

Mahalle, bir bağlanma ve ilişki kurma biçimidir. İnsanların mekânda ortaya çıkan bağlanma ihtiyacı toplumsal doğasının bir sonucudur. “İnsanlar yeryüzünde hep bir “korunma”, “bağlanma”, “sahiplenilme”, “kabul edilme”, “içeriye alınma”, “kucak açılma” ihtiyacını doğdukları andan itibaren hissederler. Gerçekte mekâna, yere olan bağlanmalarımızın temelinde de, söz konusu ontolojik eğilimlerimizin büyük yeri olsa gerek”(Aytaç,2007:221). İnsanın öteki tarafından kabul görme ve ötekine bağlanma dürtüsü, toplumsallaşmanın her alanında olduğu gibi mahalle kurgusunda da kendini göstermektedir. İçinde yaşayan insanlar tarafından paylaşılan bu bağlanma, mekânın sürekliliğini sağlayarak etkileşimsel yapısını mümkün kılmaktadır.

1.1.1.Modern Kent Mekânı Olarak Mahalle

Modern kent her şeyden pozitivizm ve akılcı temeller üzerine kurulmuştur. Aydınlanmacı aklın topluma sirayet eden prensipleri bu bağlamda kentler için de söz konusudur. Kentler modern toplumsal hayata göre şekillendirilmiştir. Kent kurgusu düzenleyici ve kapsayıcıdır. Mekândaki her tür düzenleme işlevseldir ve modern toplum ilkeleri tarafından kuşatılmıştır.

İlk dönem kuramcılarının toplumu açıklama girişimlerinde bu ilkeleri görmek mümkündür. Durkheim, toplumsal işbölümü kavramında, iş bölümü ve uzmanlaşmayı, toplumun işlevsel mekanizması olarak kurgulamaktadır. Dolayısıyla kent örgütlenmesi de bu işbölümü doğrultusunda gerçekleşmektedir. Weber, kent analizinin temelini rasyonelleşmeyi koyar ve kentin Batı'ya özgü olduğunu vurgular. Rüstem Erkan, modern kent analizini yaparken şöyle bir sonuca ulaşmaktadır: “Modern kentin sınıf yapısı artık hukuki ayrıma dayanmaz. Hukuki eşitliğin yanında grup prestiji, statü ve ekonomik koşullar bakımından farklılıkların bulunması, önceden bilinmeyen gerilimler yaratmaktadır”(Erkan,2010:53). Marx, kentin sermaye birikimi ve metalaşma ile analiz edilebileceğini belirtir. Sermaye sahibi ile emeği satanların bulunduğu mekân olan kentte artacak olan çelişkiler Marx'ın ideal toplumuna giden süreci hızlandıracaktır. Şengül'ün (2001) aktardığı şekliyle, kent mekânı sınıf mücadelesinin mekânıdır. Özetle diyebiliriz ki modern kent yaklaşımları, kenti farklı toplumsal sınıf ve grupların karşılaştığı mekân olarak açıklamaktadır. Duben (2006), Batılı anlamda bir toplum modelinin Türk toplumuna aktarılma çabalarına rağmen, kamu ahlâkının Batı'daki gibi bir gelişme seyretmediğini belirtmektedir. Ona göre, birincil ilişkiler ve cemaatçi kodlar geçerliliğini sürdürmeye devam etmektedir. Buna bağlı olarak Duben, “adalet, toplumsal güvenlik, kişiler arası beklentiler ve karşılıklı samimiyete dayanan bu eski ‘enformel’ sistem, hukukun girmediği ya da giremediği alanlarda, günlük faaliyetlerde geçerliliğini sürdürmüştür” (Duben,2006:87) şeklinde belirtmektedir.

Modern kent mekânının heterojen yapısı, mahalle düzeyinde de devam etmekte midir? Yoksa kentin en küçük birimi olan mahalle kendi içsel dinamiklerini oluşturabilmekte midir? “Smith, yerel ilişkilerin ve kurumların mekân, siyasal yapı, yerel topluluğun sınıfsal yapısı ve etnik özelliklerinin etkileşimiyle oluştuğunu belirtmektedir. Smith mülkiyet ilişkisi ile birlikte bir topluluğa (cemaate) aidiyet duygusunun bir arada olduğu durumlarda ‘yerel’ bağlılığın çok güçlü olduğunu belirtmektedir.

²Faroz, bugünkü Yalı Mahallesi'nin eski adıdır. Ancak yerel ve kültürel aidiyeti oluşturan Farozluluk algısı yansıtılmak istendiğinden çalışma boyunca bu isim kullanılmıştır.

Smith, Chikago ve Birmingham kentlerindeki toplumsal bölünmeleri incelediği araştırmasında, kapitalist toplumlarda mülk sahipliği ve bir topluluğa (etnik ya da mekânsal) aidiyet duygusunun sınıf çatışmalarını azaltıcı yönde olduğunu gözlemlemektedir. Ancak bu durumunda etnik bölünmeleri ve etnik çatışmaları arttırıcı yönde etkisi olduğundan, bu noktada siyasil sistemin esnekliğinin ve duyarlılığının devreye girdiğinden söz etmektedir”(Erder,2002:29). Dolayısıyla bir arada bulunan sınıfsal grupların çatışma olasılığını azaltan unsurlardan bir tanesi mekânsal aidiyet iken bir diğler unsur etnik aidiyettir. Mekânsal aidiyet ise söz konusu sınıfsal grupların birbirleriyle etkileşimi düzeyinde belirlenmektedir. Bu çalışmada, bağlanma biçimlerinin birincil düzeyi ve komşuluk ilişkilerinin yüz yüzeligi mekânsal etkileşimin önemli bir belirleyeni olarak kabul edilmektedir. Mekânsal etkileşimde önemli bir unsur olduğu belirtilen mülkiyet ilişkilerinin konumlanmış biçimi de modern mahalleyi kendi içinde bütünleştirmektedir. Çalışmanın başında bahsedildiği biçimde kentin ortaya çıkış sürecindeki güvenlik oluşturma fonksiyonu burada da karşımıza çıkmaktadır. Mülk sahibinin güvenlik sigortası komşusunun mülküdür. Dolayısıyla korunduğu ölçüde korunmakta tanındığı ölçüde de tanınmaktadır. Bu çerçevede kurulan yüz yüze ilişkiler bir güven ve huzur ortamı sağlamakta bu da suç korkusunu nispeten seyreletmektedir.

1.1.2.Postmodern Kent Mekânı Olarak Mahalle

Postmodernizm, modernizme karşı bir başkaldırı olarak yorumlanmaktadır. Aydınlanma düşüncesi ile toplumsal hayatın zeminini oluşturan pozitivizm, rasyonel akıl, ve evrensellik ilkeleri, postmodernizm tarafından alt üst edilmiştir. Tüm büyük anlatılara ve evrensel ilke yaklaşımına yönelik getirdiği eleştiriler neticesinde postmodernizm, yerel ve tikel olana vurgu yapmaktadır. Önceleri sanat ve mimaride yeni bir yorum olarak ortaya çıkan postmodernizmi kent dokusunda gözlemlemek mümkün olabilmektedir.

Modern mahallenin tersine postmodern mahallede bütünsel bir yapıdan söz etmek mümkün değildir. “Günümüz postmodern (geç) kapitalizmine denk düşen mekân ise, şizofrenik olarak da adlandırılabilir parçalanmış/bölünük mekândır. Söz konusu postmodernmekan, herhangi bir bütünlük algısından yoksun, birbirinden kopuk parçaların birer kolajı gibidir”(Aytaç,2006a:892).Modernizmin kent mekânındaki bütüncül, işlevsel, sistematik tezahürü postmodernizmde parçalı, eklektik ve farklılaşmış mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla modern mahallelerin bütünleşmiş yapısı postmodern mahallede dağılmakta ve yerini farklılaşmanın, çoğulculuğun hâkim olduğu yeni bir konumlanmaya bırakmaktadır. Postmodern kentte de modern kentte olduğu gibi mekân sermaye için hala hayati konumdadır. Sermayenin mekânı yeniden kurgusu, postmodern mekânda bir arada bulunan farklı unsurların vurgulanmasıyla ilgilidir. Bu, farklılıkların mikro düzeye indirgenmesi ve sermayenin kendine yeni bir sistem yaratmasıyla ilişkilendirilebilmektedir. Buna paralel olarak ileri teknolojinin güvenlik önlemleri üretmedeki verimliliğinin, insanının insana olan bağımlılığını ortadan kaldırdığı söylenebilmektedir. Güvenlik için teminat olan diğlerine artık ihtiyaç yoktur. Güvenlik kameraları, akıllı evler, biyometrik kilit sistemleri gibi imkânlar neticesinde postmodern mekânda vurgulanan farklılıklar artık öteki olarak algılanmaya başlar. Modern mahallenin yüz yüze ilişki ve bağlanma yapısının aksine postmodern mahallenin çoklu yapısı ve farklı grupların bir aradallığı mahallenin bütünlüklü sınırının kayganlaşmasına imkân vermektedir. Bu durum aynı zamanda mahallenin aidiyet unsurunda da bir dönüşüme yol açmaktadır.“Mekânsal engellerin önemi ne kadar azalursa, sermayenin mekân içinde mahallin farklılıklarına duyarlılığı ve mahallelerin sermayeye çekici gelecek biçimlerde farklılaşması yönündeki teşvik edici faktörler o kadar artar. Sonuç, sermaye akımlarının yüksek derecede bütünleşmiş olduğu bir küresel mekânın bağrında, parçalanmanın, güvencesizliğin ve gelip geçici eşitsiz gelişmenin yaratılması olmuştur”(Harvey, 2006:330). Postmodern mahallenin farklılaşmış yapısı mülklerin fiziksel konumlanışında da gözlemlenebilmektedir. Postmodern mahallede hem yüksek hem alçak katlı yapılar bulunmaktadır. Binaların konutları birbiriyle herhangi bir paralellik içinde değildir, sırt sırta olabilmektedir. Yüksek duvarlı sitelerin koruma sistemleri ve güvenlik önlemleri yapıyı mahalleden izole etmektedir. Mekânın bu çift taraflılığı mahalle sakinlerinin de birbirlerinden izole olmalarına yol açmaktadır. “Teresa Caldeira’nın Sao Paulo konusunda yüksek duvarlı yapılarla ilgili söyledikleri dikkate değer: fiziksel olarak şehrin içinde, ama toplumsal ve manevi olarak dışındadır. Kapalı toplulukların ayrı dünyalar olduğu varsayılır. Bunların reklamlarında, şehrin ve harap olmuş kamusal mekânın sunduğu yaşam kalitesine alternatif olarak bütünsel bir yaşam tarzı

önerilir”(Bauman,2012:151).“Hızlandırıcı atılımın “hem kamusal hem de özel değer sistemlerinin yapısında bir geçicilik” doğurduğunu, böylece “mutabakatın çöküşü” ve parçalanmış bir toplumda değerlerin farklılaşması yönünde bir bağlam yarattığını belirtir”(Harvey,2006:319).

Dolayısıyla postmodern mekânın mahallede kurgulanışı eklektik ve parçalı bir sisteme tekabül etmektedir. Sermaye -böl, parçala, yönet paranoyası ile- çoğulculuğu kendi dönüşümü için kullanarak farklılaşmayı teşvik etmektedir. Sonuç olarak postmodern mahallede mekân fiziksel olarak ortak bir alana işaret etmekteyken toplumsal olarak birbirinden tecrit edilmiş mekâna karşılık gelmektedir. Bu doğrultuda komşuluk ilişkileri de çözülmekte ve ilişki ağları buharlaşmaktadır.

1.2.Suç Korkusunu Açıklamaya Çalışan Suç Modelleri

Suç korkusu, suç olgusunu etkileyen bir unsur olarak önemli bir alana işaret etmektedir. Çeşitli değişkenlere bağlı olarak ortaya çıkan suç korkusu, günümüz toplumlarında sıkça karşılaşılan bir olgu olması sebebiyle günlük yaşantımızı etkisi altına alıp sosyal hayatımızı tehdit eden bir unsur olmaktadır. Bu nedenle son dönemlerde kriminoloji çalışmalarında suç korkusuna da yer verilmekte ve suç korkusunu açıklama çabası olarak çeşitli yaklaşımlar geliştirilmektedir.

“Bireylerdeki suç korkusuna ilişkin algı hem kişisel yaşamışlıklardan hem de başka kaynaklardan elde edilen bilgilerden oluşur. Bu bilgiler yere, mekâna, kişilere ait bilgilerden oluşmakla beraber, kişinin risk haritasının oluşmasına yardımcı olmaktadır” (Smolej ve Kivivuari'denakt, Çardak,2012:27).“Cambridge Üniversitesi'nde yapılan bir alan çalışmasında suç korkusu, kentsel suçlar, vandalizm ve diğer kentsel stres göstergelerinin birbirleri ile ilişkileri seçilen bir mahalle üzerinden kurgulanmıştır. Buna göre suç korkusunu tetikleyen en önemli unsurlar, temelde suçun kentlerdeki gelişimine de neden olan, göç, işsizlik, sosyal ve mekânsal dışlanma gibi nedenler olarak belirlenmiştir”(Ataç,2007:20). Suç korkusunda kentteki suçluluk oranları önemli bir bağlayıcı olsa da, mekânsal dışlanma ve aidiyet duygusunun gelişmemesi gibi doğrudan suç istatistikleriyle ilgili olmayan faktörler de suç korkusunu etkileyen unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Suç korkusunda belirleyici bir diğer unsur da suç mağduriyetine açık olmaktır. “Kadınlar ve yaşlı bireyler daha çok suç korkusu yaşadığını ve korku odaklı davranışlarda bulunduğunu ifade etmektedir.”(Skogan,1986:210). Dolayısıyla suç korkusunun ortaya çıkması için herhangi bir mağduriyetin yaşanması gerekmemektedir. Convington ve diğ. (1991) göre, suç korkusunun ortaya çıkmasında etkili olan unsurdan bazılarını sosyal sınıf, dolaylı mağduriyet, toplumsal bütünleşme, kişisel ilişkilerde kaba davranışlara maruz kalma ve mağduriyet vakalarının konuşulmasıdır. Kişi doğrudan herhangi bir mağduriyet yaşamasa bile duyduğu mağduriyet vakaları neticesinde kendisinin de başına gelebileceği düşüncesiyle suç korkusuna kapılabilmektedir. Benzer şekilde komşuluk ilişkileri de suç korkusunu etkilemektedir. Skogan (1986), bölgesel aidiyet ve komşular arasındaki ilişkilerin de suç korkusunu etkilediğini belirtmektedir. Ona göre bir bölgede kendini oraya ait hissedilen insanlar da sosyal kontrol mekanizmasının daha güçlü olduğunu belirtir. Benzer şekilde komşuluk ilişkilerini toplumsal sınıflar arası etkileşim temelinde açıklasa da, etkileşimin az olduğu topluluklarda suç korkusunun daha fazla olduğunu belirtmektedir. Çalışmamızın temel argümanlarından biri olan komşuluk ilişkileri ve suç korkusu ilişkisini açıklama çabamız Skogan'ın kurduğu ilişki tarafından desteklenmektedir.

Temelde komşuluk ilişkileri ve bu ilişkiler neticesinde ortaya çıkan olgular ve suç korkusu arasındaki ilişkiyi açıklama çabasında olan bu araştırmada, belirli modeller esas alınmaktadır. Bu bağlamda ‘Sosyal Bütünleşme Teorisi’ne yer verilmektedir.

1.2.1.Sosyal Bütünleşme (Socialİntegration)

Suç korkusunu açıklama girişimlerinde bir diğer yaklaşım sosyal bütünleşmedir. Sosyal bütünleşmenin yüksek olduğu toplumlarda; insanların birbirleri ile yüz yüze ilişki kurduğu, aidiyet duygusunun güçlü olduğu varsayılmaktadır.

“Sosyal bütünleşme ya da onun eksikliği suç korkusu ve suç mağduriyeti belirleyen öncüllerden bir tanesidir. İzole olmuş birey için yerel düzeyde herhangi bir problemle karşılaşıldığı zaman komşular başvurulabilecek bir kaynak değildir. Sosyal bütünleşme; yerel toplumda yabancı oranını azaltır, ihtiyaç olduğunda yardımcı olabilecek komşu algısını güçlendirir ve yaşanan yeri güvenilir

kıldığı algısını destekler”(Serpe; Adams,2000:609).Skogan (1986) sosyal organizasyonun, birlikte yaşayan insanlarda ortak sorumluluk duygusu yarattığı ve üzerinde uzlaşılan norm ve değerleri devam ettirebilme reflekslerinin olduğunu belirtmektedir. “Wirth tarafından geliştirilen kentleşme tezi; büyük şehirlerin normatif çatışmalar, bireyselleşme, birincil ve sosyal kontrolün çökmesi, yabancılaşma, güçsüzleşme, kaygı ve korku gibi coğrafi hareketliliğin yol açabileceği psikolojik durumlarla ilişkili olduğunu ileri sürmektedir”(Liska ve diğ, 1982:763). Sosyal bütünleşme kişiyi yaşadığı mekâna ait kılmaktadır. Komşuluk ilişkileri güçlendirmekte ve dayanışmayı arttırmaktadır. Bu durumda güven hissi kendiliğinden ortaya çıkmakta ve yayılmaktadır. Aksi bir durumda, sosyal izolasyon ise; kişiyi yabancılaştırmakta, bulunduğu mekândan kendini çekmesine neden olmakta bu ise, güven hissini olumsuz etkilemektedir.

Özetle enformel ilişkilerin yüz yüze kurulduğu mahalleleri, sosyal bütünleşmenin yüksek olduğu mahalleler olarak tanımlayabilmekteyiz. Bu durumda sosyal bütünleşme ne kadar yüksekse güven duygusu da yüksek olacağından suç korkusu azalma eğilimindedir diyebilmekteyiz.

1.3.Komşuluk İlişkileri Bağlamında Suç Korkusu

Bir mekânda olma ve bir mekâna ait olma, tek başına o mekânın koşulları ile açıklanamaz. Mekânın sosyo-kültürel yapısı özne/nesne etkileşiminde önemli bir belirleyicidir. Mekânın kurgusu ve örgütlenme biçimi, mekânda ortaya çıkan bağlanma biçim ve düzeylerini şekillendirmektedir. Buradan hareketle mahalle üzerinden yürütmekte olduğumuz çalışmamızda, bir sosyo-kültürel etkileşim biçimi olan komşuluk ilişkileri ele alınmaktadır. Komşuluk, aynı mekânı paylaşmaktan öte, oluşturduğu bu sosyo-kültürel inşa ve etkileşim üzerinden toplumu anlama ve anlamlandırma aracı olarak düşünülebilmektedir.

Modern ve postmodern kent kurgusunda ortaya çıkan farklılıklar şüphesiz komşuluk ilişkilerinde de gözlemlenebilmektedir. Modern mahallenin bütünleşmiş ve keskin sınırları komşuluk ilişkilerini mahalle sınırları içinde tutmaktadır. “Komşuyu geriye kalanlardan gerçekten ayıran ona karşı hissedilen sempati değil, her zaman potansiyel olarak görüş alanı içinde olması, her zaman mahremiyet kutbuna yakın olması, her zaman muhtemel bir ilişki ve biyografi paylaşımı partneri olmasıydı”(Bauman,1998:185). Bu sınırlar içerisinde komşuluk ilişkileri, içte dayanışma ve bütünleşme eğilimi gösterirken dışa karşı güvenlik duvarlarının inşa edildiği bir yapı meydana getirmektedir. İlişkiler yüz yüze olduğundan mahalle içinde güven duygusu hâkimdir. Birbirine benzeyen yapılarda ve yan yana yaşayan komşular, benzer biçimde yan yanadır, birbirlerine tanıdıklardır. Bu nedenle onlar için mahallede herhangi bir tehdit bulunmamaktadır. Postmodern kent modelinde mekânın parçalı ve farklılaşmış yapısı insan ilişkilerini yeniden üretmektedir. Harvey (2006)’in bahsettiği gibi teknoloji ve ulaşım imkânlarının gelişmesi neticesinde ortaya çıkan zaman-mekân sıkışması ile birlikte kurgulanan yeni mekânda insanlar için yakınlık uzaklık durumu da değişmektedir. Artık fiziksel olarak yakın olan uzak, uzak olan yakın olabilmektedir. İlişkiler gelip geçici ve anlıktır. Toffler’in bahsettiği ‘kullan at’ toplum formasyonu işlemektedir. Postmodern mahalle kurgusunda, yapılar birbirinden farklılaşmaktadır. Bir tarafta alçak katlı ve güvenliksiz binalar, diğer taraftan yüksek katlı, güvenlik duvarlı ve kameralı siteler. Aynı mekânı tüketen farklı formasyonlar. Skogan (1986)’ın belirttiğine göre, yapılan suç korkusu araştırmalarında yüksek katlı ve geniş alanlara yayılmış binalarda yaşayanlarda suç korkusu alçak katlı ve daha dar alanlara yayılmış binalarda yaşayanlara göre daha fazladır. Rastlaşmalar, kısa süreli, sığ ve ayaküstü konuşmalarla geçiştiriliyor. Dilencilerden uzaklaştırılmış bu yüksek güvenli tüketim merkezlerinde insanlar sohbet etmek, sosyalleşmek için gelmiyorlar. Tüketimsel uzamın sağladığı güvenlik, özgürlük, tüketici kimliği vs. bir çaba göstermeden oluşan, rahatlık veren bir “biz” duygusu, bu mekânlara dış dünyanın tehlikelerinden uzak bir kamusalılık kazandırıyor”(Aytaç,2006b:908).Dolayısıyla modern mahallenin dayanışma düzeyi yüksek, bütünleşmiş komşuları karşısında postmodern mahallenin farklılaşmış, parçalanmış komşu(suz)ları. Birincisinde denetim mekânizmasının tahakkümü ile birlikte ortaya çıkan ‘mahalle baskısı’; ikincisi birbiriyle etkileşimi kopuk ve soğuk, bireyselleşmenin hakim konumu gözlemlenmektedir.

2.ÇALIŞMANIN METODOLOJİSİ

2.1.Araştırmanın Yöntem ve Tekniği

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Buna bağlı olarak da derinlemesine mülakat tekniği kullanılarak oluşturulan açık uçlu soru formu, görüşmecilere uygulanmıştır. Görüşmeler esnasında ses kayıt cihazı kullanılmış ve daha sonra bu görüşmeler yazıya aktarılarak metne çevrilmiştir.

2.2.Örneklem

Çalışmada, modern ve postmodern mahalle yapısını yansıttığı düşünülen iki mahalle seçilmiştir. Bunlardan Yalı Mahallesi modern mahalle yapısına, Yeşiltepe mahallesi ise postmodern mahalle yapısına uygun olduğu düşüncesinden hareketle çalışma sahası olarak belirlenmiştir. Görüşmecilere kartopu örneklem tekniği ile ulaşılmıştır. Bu çerçevede Yalı Mahallesi'nden ikisi erkek biri kadın olmak üzere üç kişiyle, Yeşiltepe Mahallesi'nin güvenli sitesinde ikamet edenlerden üç kadın ikisi erkek olmak üzere beş kişi ve Yeşiltepe Mahallesi'nin apartman dairelerinde ikamet edenlerden iki kadın bir erkek olmak üzere toplamda on bir kişi ile derinlemesine mülakat yapılmıştır.

3.ARAŞTIRMA BULGULARI

3.1.Komşuluk İlişkilerine Dair

Mahallede sakinlerini tanıma ve komşularla görüşme düzeyi iki mahallede de farklı özellikler göstermektedir. Faroz Mahallesi'nde ikamet edenlerin mahalle sakinlerinin çoğunu tanıdıklarını ifade etmesi yüz yüze ilişkilerin hakim olduğunu göstermektedir. Yeşiltepe Mahallesi'nde apartman dairelerinde oturanların ise mahalle sakinleriyle yakın ilişkiler kurduğu söylenebilirken, güvenli sitelerde oturanların komşuluk ilişkilerinin farklılaştığını görmekteyiz. Bu sitelerde komşuluk ilişkilerinin sınırlılığı, zaman zaman şikâyet konusu olsa da, onların yaşam alanlarında kendilerine dönmeleriyle ilgili olarak yorumlanmaktadır.

Mahalle sakinlerinin komşularıyla hangi durumlarda görüştüğü ya da hangi durumlarda karşılaştığı sorunu, komşuluk ilişkilerinin bağlanma biçimini belirlemektedir. Faroz Mahallesi'ndeki görüşmeciler komşularıyla sık sık karşılaştığını, birlikte vakit geçirdiklerini anlatırken aynı zamanda, komşuluk ilişkilerinden beklentilerini ve komşuluk algılarını da açıklamış bulunmaktadır: “Ya ben istediğim zaman çıkar giderim ama iş icabı mesela akşam yemeğini yeriz ben çıkarım, namazımı orada kılarım, çay içeriz bilmem ne...”(G2).Yeşiltepe Mahallesi'nde apartman dairelerinde oturanlar ise kendi aralarında farklılaşmaktadır. Komşularıyla sürekli görüştüğünü belirten olduğu gibi akrabaları dışında kimseyle görüşmediğini belirtenler de olmuştur: “Yok kızım sadece bir komşum var...Bir tek o var diğerleri ile merhaba-merhaba o kadar”(G4). “Kapımız bizim açık. Günde 20 kişi oluyoruz biz.Bizim burada park var, parkta toplanıyoruz. Kışın evlerde toplanıyoruz...”(G5). “Mahallende çoğu insanı tanımıyorsun eskiden herkesi tanırdın, girme çıkmalar çoktu, komşuluk çoktu...”(G6). Yeşiltepe Mahallesi'nde güvenli sitede oturanların komşuluk ilişkileri daha sınırlı olabilmektedir. Komşuluk ilişkileri site dışına çıkmamakta vakit geçirilen komşular site içinden seçilmektedir: “Semaver yakıyoruz aşağıda, orada oturuyorlar...Canlılık oluyor burada”(G7). “Kadınlar oturuyor daha çok. Sitenin lokali var, erkekler de lokale gidiyorlar...Çocuklar çıkıp oynarken onlar da çıkıp bir şeyler yapıyorlar. Site olarak müsait bir yer”(G8).Bu durumda diyebiliriz ki komşuluk algısı ve komşuluk ilişkileri Faroz ve Yeşiltepe Mahalleleri'nde farklılaşmaktadır. Faroz Mahallesi'nde komşuluk algısı ve komşuluk ilişkileri homojen bir yapı sergilemektedir. İlişkiler yüz yüzedir, komşularla sık sık görüşülmektedir. Bu birbirlerinin özel alanına dahil olmayı da kapsamaktadır. Yeşiltepe Mahallesi'nde apartman dairelerinde oturanlar da komşuluk ilişkilerine önem vermekle birlikte, komşularıyla ilişkisini ‘geçişmekten’ ibaret adlandıranlar da bulunmaktadır. Yeşiltepe Mahallesi'nde güvenli sitelerde oturanlar ise, komşuluk ilişkilerini daha çok site içerisinde tutma eğilimindedir. Diyebiliriz ki, güvenli siteler ve kontrollü giriş çıkışlar, burada yaşayan insanları mekândan kopartarak kendi içinde bütünleştirmektedir.

Komşuluk ilişkilerinde belirleyici bir diğer unsur da yardımlaşmadır. Maddi-manevi yardımlaşma bir dayanışma ve cemaat tipi örgütlenme biçimidir. Buna göre Faroz Mahallesi'ndeki görüşmeciler, komşularıyla ilişkilerinde bir dayanışma mekânizması olarak yardımlaşmanın, kuvvetli ve işlevsel bir

mekânizma olduğunu belirtmektedir: “Bizim mahallemizde bir cenaze olsa en az 15gün yemek pişirirler. 1 ay 2 ay o evde yemek pişmez. Cenazede en az 200 kişi olur...”(G1). “Para veririm her şeyi yaparım Kadınlara para veririm, doğurturum, ebe çağırırım...Giderim ebe bulurum, doğurturum, odun veririm, kömür veririm”(G2). “Bir hasta oluyor, bir cenaze oluyor, o komşular cenazeye gider, baş sağlığı diler. Burda küs bile olsa cenaze oldu mu gidilir...e küslük de kalkar ondan sonra...”(G3). Yeşiltepe Mahallesi’nde apartman dairesinde oturan görüşmeciler kendi içinde farklılaşmaktadır. Daha önce komşularıyla yakın ilişki kurmadığını belirten görüşmeciye, hasta olduğunda komşularıyla yardımlaşıp yardımlaşmadığı sorulmuştur: “Yok kızım yok.Hasta oldun mu öldün demektir.Burada ölsen, mümkünatı yok biri gelip çorba yapmaz...”(G4). Bir diğer görüşmeci ise komşuluk ilişkilerini şu şekilde ifade etmektedir: “Mesela Gümüşhane’den yeni bir aile geldi. Biraz fakir aile. Gelini bel fitiğinden olmuş herhalde ameliyat. İyileşememiş. Biz ona maddi ve manevi yönden çok yardım ettik...Apartmanda üç tane yaşlım var: Ben haftasonu köye gittiğimde şeker hastası olduğu için yeşilliğini getiririm ona her hafta...Bir tane Almanya’dan var yeni geldi, tansiyon hastası onun tansiyonunu ölçerim. Bir tane yan tarafımda var...”(G5). Aynı mahallede benzer yapıdaki iki ayrı apartmanda ikamet eden iki ayrı görüşmecinin, komşuluk ilişkileri farklılık göstermektedir. Bu farklılık, mekândaki bölünmüşlük ve parçalanmayı yansıtmaya bakımından bizim için önemli bir ipucu gibi görünmektedir. Bireyler mekân içinde bölünmekte ve mikro mekân oluşturmaktadır. Benzer bir durum, aynı mahallede güvenli sitelerde de gözlemlenebilmektedir: “Yüz yüze görüştüğünüz insanlar olduğu için ister istemez yani bir odun taşırken, ne bileyim eşya taşırken yardım etmemek biraz insanlık dışı yani...(Eski mahallesi için söylüyor). “Burada yok...Herkes genelde kendi halinde... Ben 2 senedir buradayım, bence herkesin birbiriyle samimi olmasına gerek yok”(G7).“Karşı komşumuzla görüşüyoruz, selamlaştığım insanlar da var...”(G8). “Benim yan komşum mesela o tam komşuluk ilişkilerini yaşayan bir hanım. Birlikte kahvaltı yaparlar, yardımlaşır, biri fındık kırar ona yardım ederler filan...”(G11).Güvenlikli sitelerde komşular arasında yardımlaşma ve dayanışmanın düşük düzeyde kaldığı görülmektedir. Görüşme 7’de ‘insanlık dışı’ şeklinde kullanılan ifade, yardımlaşmanın ve dayanışmanın; bir ilişki kurma biçimi dışında, ‘doğal’ bir durum ve ‘olması gereken’ olarak algılandığını göstermektedir. Ancak aynı beklenti güvenli siteler için söz konusu değildir. Bu sitelerde ‘doğal’ durum, ‘kendi halindelik’tir. Bir önceki modern mahallede yapılanmasında yardımlaşma ve dayanışmanın ifadesi odun, eşya taşıma iken postmodern ilişki biçiminde ‘fındık kırma’ya dönüşmektedir. Bu birlikte gerçekleştirilen eylemin daha kısa sürede tamamlanabilen eyleme dönüştüğünün ve özel alan sınırları içinde kaldığının bir göstergesidir. Ayrıca aynı mahallede apartmanda yaşayan Görüşme 4’teki mahalle sakini ile Görüşme 8’deki mahalle sakininin komşuluk ilişkilerinin ‘selamlaşma’ konumunda tutulması bu iki yapının ortak algısına işaret etmektedir. Yardımlaşma ve dayanışmanın bir diğer göstergesi olarak para alış-verişinde de benzer bir durum söz konusudur. Faroz Mahallesi’nde komşular arasında para alış-verişi yaşanmaktadır. Yeşiltepe Mahallesi’nin apartman dairelerinde para alış-verişi bireysel bir alış-veriştense çok ihtiyaçlıların tespit edilmesi neticesinde dayanışma biçiminde ortaya çıkmaktadır. Güvenlikli sitelerde ikamet eden görüşmeciler ise komşularının ekonomik durumları sebebiyle para alış-verişinde bulunmadıklarını belirtmektedir.

Komşuluk ilişkilerinde bağlanma düzeyini anlamamıza yardımcı olabilecek bir diğer gösterge de, özel/mahrem alanların geçirgenliğidir. Aile içi problemlerin -özel/mahrem alana ait olan- komşularla paylaşılması durumu, yüz yüze ilişki biçiminin birincilliğine ve dayanışmacı yapısına işaret etmektedir. Faroz Mahallesi’nde aile içi problemlerin komşularla paylaşıldığı öğrenilmektedir: “Birimize bir şey olsa aman komşumdur öyle kulak ardı edeyim olur mu hemen koşar gideriz...Mesela benim bir komşum vardı o zamanlar mesela kadın dayak yedi kocasından, biz girerdik araya, çok defa kurtarmışlığımız elinden almışlığımız vardır kadını yani”(G2).Yeşiltepe Mahallesi’nde apartman dairesinde oturan görüşmecilerden, aile problemlerinin komşular arasında paylaşıldığını belirten görüşmecilerin yanı sıra herhangi bir aile meselesine dahil olmadığını belirtenler de bulunmaktadır:“Ağzı kavgasına etmezsin ama birbirine girme pozisyonu olursa tabi gider ayırırın...”(G3). “Ailesiyle yaşıyor, ailesine şiddet uyguluyor. Hiçbir zaman da arayıp haber veremiyorum...”(G2). Burada aynı mahalle içinde farklı tutumların geliştiğini görmekteyiz. Mekânın parçalanmış yapısı ile birlikte komşuluk ilişkilerinde görülen parçalanma ve farklılaşma postmodern ilişki biçimini yansıtmaktadır. Bir taraftan aile mahremine dahil olacak kadar birbiri içine geçmiş ilişkiler, bir tarafta ise ‘aşırı’ uygar kayıtsızlık durumu mekânda farklı bütünlükler yaratarak

postmodern mekânda kendini yeniden üretmektedir. Yeşiltepe Mahallesi'nde güvenli sitelerde oturanlar arasında aile problemlerini paylaşmayı tercih etmeyenler olduğu gibi paylaştıklarını ancak bunun derine inmeyen bir paylaşım olduğunu belirtenler de olmuştur: "Yani çok içtenlikle samimiyetle her şey değil çok yakın bir dostunla paylaştığın derecede değil ama paylaşırız..."(G11). Görüşmecilerin aile problemlerini komşularıyla paylaştıklarını ifade ettikleri Faroz Mahallesi'nde dayanışmanın ve birebir ilişkilerin yaşandığını söyleyebilmekteyiz. Buna karşılık Yeşiltepe'de Mahallesi'nde apartman dairesinde oturan görüşmeciler arasındaki dayanışma Faroz Mahallesi'ne göre sınırlandırılmış durumdadır. Görüşmeciler kendilerine seçenek yaratabilmektedir. Aile sorunlarını paylaşma ya da bir başkasınınine dahil olma komşuluk ilişkileri bağlamında değil bireysel ilişkiler bağlamında değerlendirilmektedir. Aile içi sorunlara dahil olmak için belli bir kriter belirlenmemekte kişinin kurduğu ilişki biçimine göre değişmektedir. Güvenli sitelerde oturanlar ise kişisel hayatlarını komşularıyla sınırlı derecede paylaştıklarını belirtmektedir. Bunu ifade ederken komşu ile 'yakın' arkadaş ayrımı yapmakta ve komşuyu 'yakın olmayan' olarak kodlamaktadır.

3.2. Güvenlik Algısı ve Suç Korkusu

Çevresel koşullar kişinin güvenlik algısını etkileyen ve suç korkusu yaşamasına neden olan unsurların başında gelmektedir. Mahallelerde, sokak aralarında meydana gelen kavgalar, çete grupları, haraç alma ya da kentin düzenlenmesi ve planlanmasına bağlı olarak boş alanlar, terk edilmiş binalar, yetersiz ışıklandırma gibi unsurlar suç korkusuna neden olabilmektedir. Görüşmeciler mahallelerinin bu gibi fiziksel koşullarının yeterli olduğunu düşünmektedir. Ancak Yeşiltepe Mahallesi'nde güvenli sitede oturan görüşmecilerden bir tanesi site dışında ışıklandırmanın tamamen yeterli olmadığını belirtmiştir. Akran grupları ve çeteleşme de kentlerde suç korkusuna neden olabilen bir diğer unsur olarak mahallelerde konuşlanır görünmektedir. Her iki mahallede de görüşmeciler; gece geç saatlerde kendilerine yabancı kimselerin gürültü yaptıklarının, yüksek sesle müzik dinlediklerinin, mahalle köşelerinde alkol aldıklarını ve gürültülü bir şekilde araba kullanarak dikkat çektiklerini belirtmiştir. Görüşmeciler bu gibi gruplarla yüz yüze karşılaşmadıklarını ya da bu gibi gruplar dolayısıyla suç mağduriyeti yaşamadıklarını belirtirler de; durumun kendisi başlı başına suç korkusu unsurudur. Wilson ve Kelling (1982) 'Broken Windows' adlı çalışmalarında insanların müzik dinleyip içki içmek için bir araya gelen gençleri güvenlik yönelik bir tehdit olarak gördüklerini belirtmiştir.

Faroz Mahallesi'ndeki görüşmeciler bu gibi grupların genellikle yabancı olduğunu zaten yabancıların mahalle sakinleri tarafından hemen tanındığını, bunların kendileri için bir tehdit olmadığını, olması durumunda ise önlemi yine kendilerinin alacağını belirtmektedir: "Mahallede dayağı yer gider..."(G3). Sosyal kontrol ve sosyal bütünleşme mahallede yabancıların rahatlıkla tespit edilmesine ve mahalle güvenliğini tehdit etmesi durumuna refleks geliştirmesine neden olmaktadır. Yeşiltepe Mahallesi'nde apartman dairesinde oturanlar da gençlik grupları ve gürültüden şikayetçi olmaktadır. Ancak bu durumda onların verdiği tepki, durumu dönüştürmekten çok kendilerini kısıtlama yönünde gerçekleşmektedir: "kapımı, penceremi kapatır, otururum. Dışarıdaki olaylara karışmam, içerde otururum..."(G4). İnsanların sosyal hayattan kendilerini çekmeleri durumu suç korkusu durumunda ortaya çıkmaktadır. Convington ve diğ. (1991) suç korkusunun olası sonuçları arasında bireyin sosyal hayattan çekilmesine ve içine kapanmasına yer vermektedir. Yeşiltepe Mahallesi'nde güvenli sitelerde oturan görüşmeciler, bu gibi durumların sitelerinin güvenli ve korunaklı olmasından dolayı kendilerini rahatsız etmediğini belirtmektedir. Sitenin dışında gelişen olaylar, site sakinlerinin etkileşim alanlarının dışında algılanmaktadır. Herhangi bir unsurun kendilerine yönelik tehdit olarak algılanması için site içinde olması gerekmektedir. Bu, sitelerden birinin güvenlik görevlisiyle yapılan görüşmeden açıkça anlaşılmaktadır. Güvenlik görevlisi site dışında karşılaştığı bir zorla alıkoyma vakasını anlatırken şu ifadeleri kullanmıştır: "Site dışı olduğu için müdahale edemiyoruz biz ona..."(G10). Mekânda bölünmüşlük tam anlamıyla kişilere sirayet etmiş durumdadır. Site içindeki güvenlik algısı kişinin duyarsızlaşmasına ve yabancılaşmasına neden olmaktadır. Güvenliği tehdit edici unsur 'dışardan' geldiğinde kişi tepki göstermemektedir. Benzer şekilde bir görüşmecinin ifadesi ise şu şekildedir: "İşte sitedekiler rahatsız olmasın diye çekiyor kenara biraz sakinleştiriyor..."(G7). Güvenlik site içinde algılanmakta site dışındaki tehdit görmezden gelinmektedir.

Kişinin güvenlik algısının düşük ve suç korkusunun yüksek olduğu durumlarda kişi geç saatlere kadar dışarda bulunmamaya gayret etmektedir. Buna göre, Faroz Mahallesi'ndeki görüşmeciler,

dışarda bulunma saatlerinde kendilerine herhangi bir sınır koymadıklarını belirtmektedir. Bu, “Ya ben istediğim zaman çıkar giderim...”(G2) şeklinde ifade edilmektedir. Yeşiltepe Mahallesi’nde apartman dairesinde oturanlar da benzer şekilde kendileri için herhangi bir sınır olmadığını belirtse de görüşme esnasındaki ifadeler tersi bir durumu işaret etmektedir. Örneğin G4, “Ben eve korkmadan 12-1 de gelebiliyorum...” şeklindeki ifadesi ile aslında korkulması gereken bir zaman dilimi olarak düşündüğü gece yarısında eve gidebilmesini çevresel unsurlardan bağımsız olarak düşündüğünü göstermektedir. Bu, suç korkusu oluşturabilecek kişisel unsurlara gönderme yaparken çevresel unsurları ikincil konuma atfetmektedir. Yeşiltepe Mahallesi’nde güvenli sitelerde oturanlar evlerine dönüş saatiyle ilgili herhangi bir sınırları olmadığını ifade etseler de; genellikle 11.30-12.00 gibi azami bir saat belirtmişlerdir. Hususi araç sahipleri ise herhangi bir sınır belirtmemektedir.

Güvenlik algısı ve suç korkusu göstergelerinden bir tanesi de kişinin bireysel olarak başvurduğu tedbirlerdir. Bunlar daha çok kapı kilitleme, giriş çıkışlara kamera taktırma, yine kapı ve pencerelere alarm taktırma şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Farez Mahallesi’nde görüşmeciler, kapılarını kilitlemediklerini ve apartmanlarında kamera sisteminin olmadığını ifade etmektedir: “ben kapının üstüne bırakır yatarım kapıyı...”(G1). Yeşiltepe’de apartman dairesinde oturan görüşmeciler, özellikle geceleri kapılarını kilitlediklerini, giriş çıkışlara kamera taktıklarını belirtmektedir. Hatta daha önce gece geç saatte eve gelebildiğini söyleyen görüşmecilerden bir tanesi “Hazırlıklı dururum, boş değilim” şeklinde kendini güvende hissetmek ve suça karşı önlem almak için silahlandığını da ima etmektedir. Güvenli sitelerde oturan görüşmeciler arasında ise kapılarını hiç kilitlemeyenler olduğu gibi muhakkak kilitlediklerini belirtenlerle de karşılaşmaktadır.

Güvenlik algısı ve suç korkusu kişinin yaşadığı çevrede tedirgin olmasını ve kendini sürekli kontrol etmesine neden olmaktadır. Kişi, bu sebeple zaman zaman kullandığı güzergâhı değiştirebilmektedir. Farez Mahallesi’nde ikamet eden görüşmeciler herhangi bir yere ya da evlerine gitmek için güzergâh değiştirmeye ihtiyaç duymadıklarını belirtmektedir. Yeşiltepe Mahallesi’nde apartman dairesinde oturanlar ise kullanabilecekleri başka bir güzergaholmağını belirtirken, güvenli sitelerde oturan görüşmecilerden bir tanesi ise zaman zaman günün erken ya da geç saatlerinde güzergah değiştirme ihtiyacı hissettiğini belirtmektedir: “Çok karanlık değil çok ıssız değil ama yine de tedirginlik oluyor...”(G11). Görüşmeci bu davranışını açıklayabilecek herhangi bir bilgiye sahip değildir, daha önce suça maruz kalmamıştır ya da orada gerçekleşmiş bir suç mağduriyetinden haberdar değildir.

Suç korkusunu ve güvenlik algısını etkileyen bir diğer önemli unsur dolaylı mağduriyettir. Dolaylı mağduriyette kişi suça maruz kalmamakta fakat duyduğu suç olaylarını ve hikayeleri güvenlik algısı olumsuzlamakta ve suç korkusunu tetiklemektedir. Öncelikle belirtmek gerekir ki, görüşmecilerden hiçbiri daha önce bizzat suça maruz kalmamıştır. Ancak görüşme yapılan her mahallede bir suç vakası ya da hikâyesi anlatılmaktadır. Farez Mahallesi’nde görüşmeciler duydukları suç vakalarını anlatmaktadır. Bu vakalar hırsızlıktan cinayete kadar çeşitli suç türlerini kapsamaktadır. Mahallede bir büfe sahibinin öldürülmesi, bir gencin kurşunlanması gibi olaylar bunlardan bazılarıdır. Ancak görüşmeciler, bu gibi olayların kendilerini tedirgin etmediğini, günlük yaşamlarına devam etmelerine engel olmadığını belirtmektedir. Sebep olarak ise her iki olayın da faillerinin bulunmasını ve mahalle dışından kişiler olmasını göstermektedirler. Yeşiltepe’de benzer suç hikâyeleri anlatılmaktadır. Örneğin, organ mafyasının mahallede belli bir marka arabayla sürekli dolaştığı ve çocukları kaçırdığı, benzer şekilde kimliği belirsiz bir kimsenin çocuklara yönelik cinsel istismarda bulunduğu anlatılmaktadır. Ancak bu olaylarla ilgili kesin bir bilgi mevcut değildir. Fakat görüşmeciler bu gibi duyuların kendilerini tedirgin ettiğini belirtmektedir.

Kişinin kendini yaşadığı yere ait hissetmesi güvenlik algısını etkileyen bir unsurdur. Çalışmanın başında da ifade edildiği biçimiyle kişinin herhangi bir yere bağlanma arzusu kendini güvende hissetme ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Skogan (1986), kişinin güvenlik duygusu ile güçlü sosyal bağlar arasında güçlü bir ilişki olduğunu vurgulamaktadır. Buradan hareketle Farez Mahallesi’ndeki görüşmeciler, kendileri mahallenin bir sakini olarak gördüklerini ve başka bir mahallede yaşayamayacaklarını belirterek toplumsal aidiyetlerini ifade etmektedirler: Biz buraya alıştık... yapamayız yani başka yerde yad oluruz...”(G1). Görüşmeci aidiyetini ifade ederken kendini mahalleyle özdeşleştirmekte, yaşadığı mahalle dışında bir mahallede ise yabancı kalacağını, kendisinin ancak yaşadığı mahallede kendisi gibi olabileceğini belirtmektedir. Bu kişinin bağlanma derecesinin

ve toplumsal aidiyetinin güçlü olduğunu göstermektedir. Yeşiltepe Mahallesi'nde apartman dairesinde oturanlar da mahalleleri ile ilgili aidiyetlerini şu şekilde ifade etmektedir: "Mahalleyi seviyorum taşınmayı da düşünmüyorum..."(G6). Burada da mahalleye olan aidiyet ifade edilmektedir. Ancak Faroz Mahallesi'ndeki gibi kişinin benliğiyle özdeşleşen bir aidiyetten ve aynı derecede sosyal bağlanmadan bahsedilememektedir. Güvenlikli sitelerde yaşayanların ise ait olma hususunda yanıtları şu şekilde olmaktadır: "Yani...bu mahalleye ait diyebilirim evet..."(G8). "Çok hissetmiyorum..."(G11). G8'in aidiyeti ile ilgili ifadesi Faroz Mahallesi'nde olduğu kadar güçlü bir bağlanmaya işaret etmemektedir. G11 ise, bu algısını şehrin yerlisi olmamasıyla ve mahallede az sayıda tanıdığıının bulunmasıyla açıklamaktadır. Dolayısıyla komşuluk ilişkileri ile kişinin sosyal bağ ve bağlanma dereceleri arasında karşılıklı bir ilişki olduğunun söylenmesi yanlış olmayacaktır.

4.DEĞERLENDİRME

Modern ve postmodern ilişki biçimlerini yansıttığı düşünülen iki mahalle arasında geliş gidişler yapılarak komşuluk ilişkileri bağlamında suç korkusu ve güvenlik algısı anlaşılmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda; modern mahalle yapılanması olarak ele aldığımız Faroz Mahallesi ve postmodern mahalle yapılanması olarak ele aldığımız Yeşiltepe Mahallesi arasında, komşuluk ilişkileriyle birlikte güvenlik algısı ve suç korkusu olgularında da farklılıklar olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Faroz Mahallesi'nde bağlanma biçiminin birincil ilişkilere dayandığı ve yüz yüze ilişkilerin hakim olduğu söylenebilir. Mahalle sakinlerinin birçoğu birbirini tanımaktadır. Komşularla birlikte gerek ev içi özel alanda gerekse mahallenin çeşitli mekânlarında vakit geçirilebilmektedir. Komşular arasında gerek maddi gerek manevi yardımlaşma devam etmektedir. Cenaze, düğün gibi toplumsal ritüellere katılım sosyal bütünleşmenin hem nedeni hem de sonucu olabilmektedir. Komşularla ilişkide ev içi özel alan sınırları esneklenmektedir. Böylece karşılıklı bağlanma düzeyini birincil ilişki biçiminde geliştirmekte ve güçlü sosyal bağlarla birlikte sosyal bütünleşme gerçekleşmektedir. Buradan hareketle Faroz Mahallesi sakinlerinin suç korkusu yaşamadıkları söylenebilmektedir. Suç korkusu tetikleyen ve açığa vuran unsurlar Faroz Mahallesi'nde gözlenememektedir. Mahalle sakinleri sosyal hayatta kendilerini sınırlandırmamakta, günlük faaliyetlerinde ve enformel ilişkilerinde esnek davranabilmektedir. Faroz Mahallesi'ndeki görüşmeciler suç vakalarına şahit olmuş olsalar da; bunu, hayatlarını kısıtlayan bir tehdit olarak algılamamaktadırlar. Sosyal bağlar, komşuluk ilişkilerinin birincilliği ve yüz yüze ilişkiler, suç algısının tehdit unsuru olarak gelişmesini engellemektedir.

Postmodern kent kurgusunu ve ilişki biçimini yansıttığı düşünülen Yeşiltepe Mahallesi'nde durum farklı iki damardan değerlendirilmektedir. Apartman dairesinde oturanlar ile güvenlikli sitelerde oturanlar aynı fiziki mekânı paylaşıyor olmalarına rağmen hem kendi içlerinde hem de Faroz Mahallesi ile farklılaşmaktadır. Apartman dairesinde oturan mahalle sakinlerinin de komşuluk ilişkilerinin yüz yüzeligi ve bağlanma derecesinin birincilliği güvenlikli sitede ikamet edenlerden görece yüksek, Faroz Mahallesi'nden ise görece düşüktür. Komşularla görüşme sıklığı, ev içi özel alan sınırlarının esnek olması durumu, maddi manevi alış-veriş ve toplumsal ritüellere katılma düzeyi farklılaşmaktadır. Bağlanma düzeyini belirleyen bu gibi ilişki biçimleri sosyal bütünleşmeyi bazı durumlarda sağlayabilse de bazı durumlarda farklılaşma ve yabancılaşmayı getirmektedir. Dolayısıyla mekânda bir bütünlükten ziyade parçalanmışlık söz konusudur. Buradan hareketle suç korkusu ve güvenlik algısı içinde mekânda bir parçalanmışlıktan söz edilebilir. Apartman dairesinde yaşayanların bir kısmı kendini sosyal hayattan çekerken ve kendi içine kapanırken bir kısmı ise günlük aktivitelerini kısıtlayarak da olsa günlük hayatına devam etmektedir. Görüşme sonuçlarından elde edilmiştir ki, aynı mekânı paylaşmalarına rağmen apartman dairesinde yaşayanlarla güvenlikli sitelerde yaşayanlar fiziksel olarak yakın toplumsal olarak uzak iki ayrı bütünü parçalarıdır.

Güvenlikli sitelerde yaşayan için sosyal bütünleşme sadece site içinde gerçekleşmektedir. Site dışında bir mahalle algısıyla karşılaşmamaktadır. Mahalle bir geçiş alanıdır. Eve gelirken ya da evden çıkarken kullanılan fiziki bir alandan öteye gitmemektedir. Dolayısıyla kişi mahalleye yabancılaşmaktadır. Toplumsal mekânın bu parçalı yapısı sosyal bütünleşmenin gerçekleşmemesine neden olmaktadır. Komşularla ilişkiler yine site içerisinde gerçekleşmekte ve geçicileşmektedir. Karşılaşmalar yüzeysel ve uygar kayıtsızlığın gerektirdiği biçimde düzenlenmektedir. Buradan hareketle güvenlikli sitelerde yaşayanların, güvenlik algısı sitenin duvarları içerisinde kalmaktadır. Ancak bu yine de suç korkusunun yaşanmadığı anlamına gelmemektedir. Site dışında mahalle ile

irtibatın ve iletişim kesilmesi, site dışında kalan 'öteki'ne yabancılaşması ve mahalleyi bir geçiş alanı olarak kullanması suç korkusunun sonuçları olarak yorumlanabilmektedir.

Özetle denilebilir ki, modern mahalle kurgusu ve ilişki biçimlerinin geliştiği mahallelerde sosyal bütünleşme güçlü ve birincil ilişkiler hakimdir. Dolayısıyla suç korkusu bu mahallelerde görece daha az yaşanmakta ve sosyal probleme dönüşmemektedir. Postmodern mahalle kurgusu ve ilişki biçimlerinin geliştiği mahallede ise sosyal bütünleşme görece zayıf ve ilişki biçimi bireysel düzeydedir. Dolayısıyla bu mahallede suç korkusu modern mahalleden görece daha yoğun ve güvenlik algısı daha zayıftır. Postmodern mahallenin parçalı ve eklektik yapısı mahalleyi kendi içinde de bölmekte ve farklılaştırmaktadır. Suç korkusu ve güvenlik algısı apartman dairesinde yaşayanlarla güvenli sitelerde yaşayanlar arasında farklı şekillerde gerçekleşmektedir.

KAYNAKÇA

- Aslanoğlu, R. (2000). Kent, Kimlik ve Küreselleşme, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Alver, K. (2010). Mahalle: Mekân ve Hayatın Esrarlı Birlikteliği Ed: Altınoğlu, M, iç. "İdeal Kent: Kent Araştırmaları Dergisi", Adamor Yayıncılık, Ankara, Sayı:2, ss.116-140.
- Aytaç, Ö. (2006a). Mekânın Sosyolojisi: Toplumsalın Yeniden Kuruluşu, Ed: Eğribel, E; Özcan, Ufuk. iç. "Türk Sosyolojisi Araştırmaları Sosyoloji Yıllığı Kitap 15 Sosyoloji ve Coğrafya Yıllığı", Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, ss.876-896.
- Aytaç, Ö. (2006b). Moderniteden Postmoderniteye Değişen Mekân Anlayışları, Ed: Eğribel, E; Özcan, Ufuk. iç. "Türk Sosyolojisi Araştırmaları Sosyoloji Yıllığı Kitap 15 Sosyoloji ve Coğrafya Yıllığı", Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, ss.897-913.
- Aytaç, Ö. (2007). Kent Mekanlarının Sosyo Kültürel Coğrafyası, iç Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Elazığ, Cilt:17, Sayı:2, ss.199-226.
- Bauman, Z. (1998). Postmodern Etik, Çev: Türker, Alev, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bauman, Z. (2012). Akışkan Aşk İnsan İlişkilerinin Kırılganlığına Dair, Çev: Ergüden, Işık, Versus Yayınları, İstanbul.
- Çardak, B. (2012). Kadınların Suç Korkuları Üzerine Nitel Bir Çalışma, iç. 'Güvenlik Bilimleri Dergisi', Sayı:1, Cilt:1, ss.23-45.
- Duben, A. (2006). Kent, Aile, Tarih, Çev: Şimşek Leyla, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Erder, S. (2002). Kentsel Gerilim, Um:ag Yay, Ankara.
- Erkan, R. (2010). Kentleşme ve Sosyal Değişme, Bilimadamı Yayınları, Ankara.
- Harvey, D. (2006). Postmodernliğin Durumu, Çev: Savran Sungur, Metis Yayınları, İstanbul.
- Karakaş, M. (2006). Küreselleşme, Postmodernizm ve Kent, Ed: Eğribel, E; Özcan, Ufuk. iç. "Türk Sosyolojisi Araştırmaları Sosyoloji Yıllığı Kitap 15 Sosyoloji ve Coğrafya Yıllığı", Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, ss.945-957.
- Karakurt, E. (2006). "Kentsel Mekânı Düzenleme Önerileri: Modern Kent Planlama Anlayışı ve Postmodern Kent Planlama Anlayışı, iç. Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi, Kayseri, Sayı:26.
- Şengül, T. (2001). Sınıf Mücadelesi ve Kent Mekânı, Sayı Sorumlusu: Kaygalak, Sevilay, iç. "Praksis", Kent ve Kapitalizm, Ankara, Sayı:2, ss.9-31.
- Tuna, K. (2011). Toplum Açıklama Girişimi Olarak Şehir Teorileri, İz yayıncılık, İstanbul.

İnternet Kaynakları

- Adams, R.E; Serpe, R.T.(2000). Social İntegration, Fear of Crime, and Life Satisfaction, iç. 'Sociological Perspectives', Sayı:43, Cilt:4, ss.605-629. Erişim: <http://www.jstor.org/stable/1389550> (KTÜ Veritabanı).

- Ataç, E. (2007). Suçun Kentsel Mekândaki Algısı; “Güvensizlik Hissi” Ed: Karasu, M.A; Yılmaz, G, iç. ‘Dosya 06 Kent ve Suç’, TMMOB Odası Ankara Şubesi, ss.16-23. Erişim: <http://www.mimarlarodasiankara.org/dosya/dosya6.pdf>.
- Covington, J; Taylor, R. (1991). Fear Of Crime İn Urban ResidenteialNeighborhoods: İmplications of Between-andWithin-NeighborhoodSourcesForCurrentModels, ‘TheSociologicalQuarterly, Sayı:32, No:2, ss.231-249. Erişim:<http://atoz.ebsco.com/Customization/Tab/1866?tabId=5549>.
- Liska, A.E. (1982). Fear of Crime as A SocialFact, iç. ‘SocialForces’, Sayı:60, No:3, ss.760-770.Erişim: <http://www.jstor.org/stable/2578391>.
- Skogan, W. (1986). Fear of CrimeandNeighborhoodChange, ‘CrimeandJustice’, Sayı:8, ss.203-229. Erişim: <http://atoz.ebsco.com/Customization/Tab/1866?tabId=5549>. (KTÜ Veritabanı).
- Wilson, Q; Kelling, L. (1982). Broken Windows,TheAtlantic Online. Erişim: <http://www.theatlantic.com/doc/198203/broken-windows>.

KARŞILAŞMA KESİŞME ORTAMINDA İSTANBUL' DA METROBÜS HALLERİ

Nurullah Gündüz¹

ÖZET

İstanbul, yüzyıllar boyunca yaşamlarına eşlik ettiği toplumsal gruplara artık eşlik edemiyor. İstanbul artık tarihsel ve kültürel bütünlüğün değil, kültürel ve mekânsal ayrılığın sembolü olmaya aday. İstanbul; kalabalık nüfus, trafik sıkışıklıkları, suç oranının yüksekliği gibi olumsuz özelliklerinin yanında ekonomik, kültürel ve sosyal olarak büyük bir zenginliğe sahiptir. İstanbul'un örgütlenme ve tasarlanma sürecindeki yeni öğeler, ortak yaşamlardazoraki birliktelikler oluşturarak kent sakinlerini psikolojik bombardımana maruz bırakmaktadır. Dolayısıyla insanlar yeni imge ve uyarıcılar karşısında kendilerini korumak için yeni taktikler geliştirmektedirler. Simmel' a göre metropol tipi bireyselliğin psikolojik temeli, dışsal ve içsel uyarıların hızlı ve müdahalesiz değişiminden kaynaklanan sinir uyarımının güçlendirilmesinden ibarettir. İnsanların kendilerini koruma adına psikolojik olarak ihtiyatlı davranması kentin yabancıların mekânı olduğu iddiasını güçlendirmektedir. Bu çalışma İstanbul'da yeni kurulan metrobüs sisteminin kentin sakinlerini psikolojik olarak nasıl etkilediğini, Simmel'in Metropol ve Zihinsel Hayat eserindeki metropol bireyi tipinden hareketle incelemeyi amaçlamaktadır. Metrobüs sisteminin tüm toplumsal sınıfları bir araya getirmesi bütünlüşmeye mi yoksa kentsel nefrete mi yol açmaktadır. Bu itibarla Simmel'in ortaya koyduğu metropol bireyi tiplemesinin uygunluğu tartışılacak ve iddialar etkileşimci teorilerle de desteklenerek metrobüs halleri eleştirel gerçeklikle analiz edilecektir.

Anahtar kelimeler: Metrobüs, Zihinsel Hayat, Kentsel Nefret, Yabancı

ABSTRACT

Istanbul cannot accompany the lives of social groups anymore which it has accompanied for centuries. Istanbul is, now, candidate for being symbol of cultural and spatial separation; not historical and cultural integrity. In addition to its negative aspects, such as crowded population, traffic congestions and high crime rate, Istanbul is also rich in economical, cultural and social aspects. New elements in the process of Istanbul's being organizational and planned affect people psychologically creating constrained togetherness in shared settings. Therefore, people develop new tactics to protect themselves against new images and stimuli. According to Simmel, psychological basis of metropolis-type individualism consists of reinforcement of nerve stimulation which stems from rapid and non-interfering change of inner and external stimuli. People's cautious psychological behaving to protect themselves supports the claim that the city is place of foreigners. This study aims to examine how metro-bus system which has been put into service recently affects people psychologically according to Simmel's metropolis-individual type in his "The Metropolis and Mental Life". Metro-bus system's bringing all social classes together lead whether integrity or urban hatred. In this sense, the appropriateness of Simmel's metropolis-individual type will be discussed and metro-bus settings will be analyzed with critical reality, supporting the claims with interactionist theories.

Keywords: metro-bus, mental life, urban hatred, foreigner

GİRİŞ

Kentin modernleşme sürecinde elde ettiği kazanımlar onu sosyal bilimlerde temel bir bileşen haline getirmiştir. Aydınlanmadan ilham alan yenedünya düzeninde kent, modernleşmenin ana imgesi olarak gelişmeye başlamıştır. Sanayi kentlerinin ortaya çıkmasına paralel olarak toplumsal yaşam yeni şekiller alıyordu. Modern hayatın kentte örgütlenme biçimleri, tarım toplumlarındaki kırsal yaşamdan oldukça farklı bir biçime sahipti. Sanayi toplumlarından önceki tarım toplumları; benzerliklere dayalı, kan ve akrabalık ilişkilerinin egemen olduğu, daha çok doğa olaylarına karşı geliştirilen stratejilerle

¹Arş Gör., Fatih Üniversitesi, FEF, Sosyoloji Bölümü,ngunduz2007@gmail.com

durağan bir yaşam sergilerken, sanayileşmeyle bu toplumsal biçimden tamamen kopuyor ve artık eskiye dönemeyecek kadar uzaklaşıyordu. Bu kopuş sadece sanayileşmeyle anlatılabilecek kadar basit bir süreç değildi. Bir dizi sosyal, dinsel, teknolojik ve coğrafi gelişmenin sebep olduğu dalgalar Batı toplumlarının başını döndürmüş ve onları yeni bir dünyanın kapılarını açmaya zorlamıştı. Her ne kadar düşünsel özgürlük, teknolojik imkânlar, bilgi artışı gibi olumlu gelişmeler izlense de modern hayatın patolojik durumları da çok geçmeden fark edilmeye başlanmıştır. Modernleşmenin mekânı olarak devamlı büyüyen ve gelişen kentler; insanlar arası ilişkilerin gerginleşmesi, mekânsal, dinsel, ideolojik ve etnik ayrılıklara yol açacak potansiyeli bulunmaktadırlar. Bu tür ayrışma ve gerilimlere yapıların ve kurumların sebep olmasının yanı sıra toplumsal etkileşim alanları da bu gerilimlere yol açacak nitelikler taşımaktadır. Bu çalışma İstanbul'da metrobüs sisteminin kentsel ayrışmayı ve nefreti körüklediğini, bu patolojik durumun da metrobüsün oldukça işlevsel özelliklerinden kaynaklandığından hareketle birlikte incelemeyi amaçlamaktadır. Bu iddiada başlangıç noktamız; Georg Simmel'in kent hayatının zihinsel hayatları değişik imge, uyarıcı ve saldırılarla bombardımana uğrattığı ve kentin yabancılarının mekânı olduğu düşünceleridir.

Modern sanayi toplumlarının karşılaştığı patolojik durumları Simmel üç farklı dinamikte açıklamaktadır. Bu patolojik durumların ilki tarihsel süreçteki köklü düşünsel değişimdir. Bu nedenle modernliğin getirdiği patolojik durumlar tarihsel bir sürecin ürünüdür. 18. yüzyılda akli düşünmenin merkezine getirerek; geçirtilen ve ötelenen gerçeklikleri anlama fırsatı veren Aydınlanma; bireyleri mitlerden, hurafelerden kurtararak daha özgür bir dünya tasavvuru çizerken, bireyleri tüm tarihsel ve dinsel bağlarından uzaklaştırıyordu. Aydınlanma, kişileri sadece düşüncelerini prangalayan etmenlerden kurtarmakla kalmayıp, aynı zamanda düşünsel yaratıcılığının da sınırsızlığı imkânını vermişti. Bu gelişmeler ışığında düşünsel devrim zamanla zihinsel krizlerin gelişmesine sebep oluyordu. Bu imkân zamanla zincirleme bir reaksiyona yol açarak kişilerarası yoğun bir rekabete yol açıyordu. Bunun yanı sıra 19. Yüzyıl, Aydınlanma döneminin özgürlüğüne ek olarak insanda ve çalışmalarında işlevsel uzmanlaşma talep etmiştir ki bu uzmanlaşma bir bireyi ötekiyle kıyaslanamaz ve her bireyi mümkün olan en üst düzeyde vazgeçilmez hale getirmiştir (Simmel, 1903:1). Bu durum sadece bireyin yükselişi olarak değil, tüm bireylerin mücadelesine yol açan bir düşüş olarak değerlendirilebilir. Sanayileşmenin hızla kentlerde oluşturduğu üretim biçimleri, nüfus artışı ve sınıfsal farklılıklar kişileri her zaman tetikte durmaya ve tedbir almaya itiyordu. Bu krizin oluşmasında kişilerin toplumsal gelişmelerin hızı karşısında yetersiz kalmasının yanı sıra üretimin bütününden soyutlanması etkin rol oynuyordu. Karl Marks toplumsal teorilerini işçilerin burjuva karşısında uğradığı haksızlık üzerine kurmuştu. Fakat bu teoriler burjuvanın gücünün artması ve işçi sınıfının daha da zayıflamasıyla gerçekleşmeyecekti. Karl Marksın işçilerin zamanla üretimi araçlarını ele geçirip devrim yapacağı iddiası, burjuvanın kapitalist mirasla daha da güçlenmesi ve işçinin üretimin bütününden soyutlanmasıyla geçerliliğini kaybetmişti. Ayrıca insanın yerini makinenin alması insani değerlerin makineyle kıyaslanması sosyal krizlerin de habercisiydi. Bu sosyal krizler üretimle birlikte diğer kurumsal yapıların da değişmesiyle paralel patolojik durumlar getiriyordu.

İkinci patolojik durum etkin sosyal kuvvetlerin değişmesiydi. 19. yüzyıldan itibaren modernlikle birlikte kentin rasyonel örgütlenmesi yeni sosyal güçleri doğuruyordu. Bu sosyal kuvvetler hem fiziki hem de sosyal karakterliydi. Kentin fiziki olarak büyümesiyle morfolojik olarak ortaya çıkan trafik, çevre kirliliği, kalabalık, suç, intihar, gürültü, konut artışı gibi kentsel imgeler kent sakinleri açısından korkutucuydu. Bu fiziksel dinamiklerin yol açtığı toplumsal ilişkiler bireyler için ikinci bir dezenformasyondur. Sanayi kentlerinde anonim ilişkiler kuran kişiler, üretim toplumu olmanın gerektirdiği seri üretim tüketim ilkesince devamlı çabalamak zorundaydı. Çalışmayı ve mücadele etmeyi sosyal bir norm olarak kişilere direten bu süreçte kişiler öznel ve kamusal yaşamlarını bu sürece uyum sağlayacak şekilde düzenlemeye çalışıyorlardı. Her ne kadar özel ve kamusal hayatlarını düzenlemeye çalışsalar da etkin sosyal kuvvetler karşısında bireyler yetersiz kalıyorlardı. Bürokratik düzenlemeler kamusal hayatta kişileri kontrol edecek şekilde kurumsallaşmaya başlamış ve bireyler kitle toplumunun bir parçası haline getirilmişlerdir. Modern devletin bu gücü, kapsayıcı ve kuşatıcı araçlarla toplum üzerinde tahakküm oluşturmuştur. Düşünürler de modernliğin siyasal olarak devletlerde nasıl tezahür ettiğine kuşkulu bakarak, devletin fonksiyonelliği üzerinden toplum okuması yapıyorlardı. Gunder Frank'ın Birinci ve Üçüncü dünya ulusları arasındaki mevcut bağımlılık ilişkilerine ve C.W. Mills ve Pahl'in modern devletin birleşik gücüne olan ilgilerinin altında; modern kitle toplumunda bireyin durumuna ilgi hatta belirli bir korku, bireyin bastırıldığı, yabancılaştırıldığı

ve güdümlendirildiği korkusu yatıyordu (Slattery, 2008: 18). Diğer taraftan kentte rasyonel olarak örgütlenen yaşam, kan bağı ve akrabalıklara dayalı sıcak ilişkileri sona erdirirken rasyonel ilişkiler doğuruyordu. Bireyin kendine ve topluma yabancılaşmasına yol açan bu süreç toplumsal yaşamı da şekillendiriyordu.

Son etken ise kültürel yaşam baskısıydı. Modernliğin teknolojik imkanlarının gelişmesine paralel olarak monopol bir kültürel tarz dayatması kişilerin yaşamını sınırlandırıyor. Sürekli ilerleme vurgusu ve ilerlemenin kişilerin çabalarıyla gerçekleşeceği dayatmasıyla kişiler bireysel özgürlüklerinden feragat ederek modernliğin kültürel formülasyonunu kabul ediyordu. Teknolojik ve ilerlemeci bir mekanizma tarafından devamlı aşağılanan ve yıpratılmaya çalışılan bireyler bu dezenformasyona karşı direniş yolları bulmaya çalışıyorlardı(Simmel, 1903:1).

Toplumu bir arada tutacak mekanik bağların kopması sosyal bilimcilerin ilgisini çekiyordu. Klasik dönemden itibaren modernlik sürecine paralel olarak geliştirilen teoriler tarım toplumlarından sanayi toplumlarına geçişteki sancılar üzerine kuruludur. Weber, Marx, Durkheim, Simmel ve Tönnies'in ilgileri; bu hızlı ve sancılı sürecin görsel olarak kent üzerinden toplumu okuma biçimleri geliştirmeleriydi. Klasik dönem düşünürleri kent üzerinden modern topluma bakarak krizlerin içinde kalan bireyleri resmetmişlerdir. Marx sınıf ayrımıyla ilişkilendirdiği yabancılaşma, Durkheim'in iş bölümünün ve toplumsal olguların değişimine ayak uydurulamaması olarak ortaya attığı anomî, Weber'in rasyonelleşmenin bir sonucu olarak bürokratik kurumların bireyi işlevsizleştirdiği üzerine geliştirdiği çelik kafes kavramı, Tönnies'in cemaat ve cemiyet dikotomisi ve son olarak da Simmel'in bireye yönelik zihinsel saldırıyı çalışmalarında sıkça işlemeleriyle sanayi kentleri krizlerin baş aktörü olarak adlandırılmasına yol açmıştır. Sanayi kentlerinin geçirmiş olduğu bu dönüşümün bireye olan etkisinin detaylı olarak analiz edilmesinde Georg Simmel'in çalışmaları emsal niteliktedir. Klasik dönem sosyologları içinde yer alsada çalışmalarını modern sosyolojiye öncülük etmiştir. Klasik dönem sosyologların aksine Simmel'in çalışmaları son derece analitik, ilişkisel ve yorumlayıcıdır. Simmel; mega teorilerin aksine, ayrıntıları ve toplumsal hayatın analitik ilişkilerini açığa çıkarmayı amaçlar. Makro düzeyde çalışma eğilimine sahip olan işlevselcilik ve Marksizm'de olduğu gibi, büyük boy teorileri geliştirmeye çalışan geleneksel sosyolojinin aksine psikolojik etkenleri, gündelik hayatta bireyin ruhunu yakalamaya çalışan bir sosyoloji anlayışı getirmiştir (Slattery, 2008: 52). Onun asıl ilgisi, sanayileşmeyle birlikte eşgüdümlü hareket eden kentleşme fenomeni karşısında insanların verdiği psikolojik tepkilerdi. Ona göre modern hayatın dini ve geleneksel değerlerle alışlagelmiş ve durağan hayata sahip tarım toplumları karşısında modern toplumlar oldukça yoğun ve sarsıcı imge ve uyarıcılarla karşı karşıya kalıyorlardı. Klasik dönem sosyologları Marx, Durkheim ve Weber' in toplumu somut, nesnel ve insanların üstünde bir varlık olarak gören yaklaşımlarına karşılık izlerini sürdüğü toplumsal yaşamın imgelerinin analitik ve karmaşık yorumuyla toplumun sadece diğer insanlarla ilişkiye giren insanın zihninde var olan bir gerçeklik olduğuna inanıyordu (Pampel, 2000: 137). Ünlü eseri Metropol ve Zihinsel Hayat'ta modern hayata dair kentin sakinlerinin davranışlarının mikro bir çözümlemesini yapıyordu. Metropolü modern hayatın en şiddetli etkilerinin yaşandığı yer olarak düşünürken, bireylerin metropolde çok çeşitli davranışları ve eylemleri gerçekleştirerek yeni taktikler ve stratejiler üretmek suretiyle toplumsal değişmeye yeni imgeler kazandırdıklarını düşünüyordu. Kent mekânında gerçekleşen bu yenilikler, yeni gözlemler ve çıkarımlar için esin kaynağı oluyordu (Kim, 2006). Modern hayatın sunmuş olduğu teknik bilgi bireylerin özel ve kamusal alana dair sırları saklamalarını sağlarken, bireyin diğer insanlara olan güvensizliğini de arttırıyordu. Simmel, "Modern hayat, metropol kentin kalabalığının ortasında, özel meseleleri sır haline getirmeyi ve saklamayı mümkün kılan bir teknik geliştirmiştir" çıkarımında bulunarak, sır saklama üzerine düşüncelerini modern kent üzerine görüşleriyle ilişkilendirmekteydi (1903: 337). İnsanlar modernlik sürecinde, şekil değiştirmiş veya yeni oluşmuş kurumların oluşturmuş olduğu düzenekler karşısında kendilerine yabancılaşmakta ve maruz kaldıkları sosyal bombardımana karşı savunmasız kalmaktadırlar. Modern toplumsal hayatın işleyiş biçimi olarak gelişen kamusalılık, kent hayatında organik dayanışmanın getirmiş olduğu zoraki paylaşımları sağlayarak bir bütün oluştursa da, özel hayata dair kazanımları yok etmiştir. Özel hayata dair biçimler ve tercihler kamusal olan karşısında tutunamazken kamusal olan şey daha da kamusal hale ve özel olan daha özel hale gelmiştir. (İbid). Bu tür sistem ayrışması kent sakinlerine fırsatlar kadar, psikolojik ve toplumsal rahatsızlıklar getirmiştir. Artık birey ona özgürlük sağlayan modernliğe bağlanmış ve onun esiri olmuştur. Kentin birey üzerinde oluşturduğu psikolojik baskının izlerini süren Simmel, kent sakinlerinin metropoliten

keşmekeşin parçası olduklarını iddia ederek kişilerin duygusal olarak birbirlerinden uzaklaştıklarını düşünmektedir (Giddens, 2008). Simmel'in kentin değişiminden bireyin nasıl etkilendiğine dair diğer öncül yaklaşımı da yabancıdır. Ona göre kent esas itibarıyla yabancıdır. Sanayileşmeyle birlikte para ekonomisinin can damarı olan kentler üretim ilişkilerinin yoğunlaşmasıyla birçok insan dolanımına olanak sağlamaktadır. Yabancıların uğrak noktası olan kentler uzun süreli ikametlere imkân sağlamaktadır. Bu yabancılar gelip geçici olmayıp ekonomik endeksli bir bağlılığa sahiptirler. Simmel esas itibarıyla Marksist olduğunu dile getirmese de kentlerin para ekonomisinin can damarı olarak kabul ederek ekonomik ilişkileri sıkça kullanmaktadır. "Simmel; formel sosyolojisi ve izlenimci sosyal teorisiyle Marksizmi tamamlayan bir yanı olduğunu düşünürken para ve insan etkileşiminin üzerine Sigmund Freud ve Friedrich Nietzsche'yi de diyaloga katarak, analizlerini metropoldeki psikolojik temele oturtmuştur" (Merrifield, 2012: 109). Paranın egemen güç olması metropolün para tarafından oluşturulan kapitalist zeminde gittiğini göstermektedir.

Modern dünyada sanayileşmeyle hızla sermaye birikimine kavuşan kentler yalnız başına kalmış birey için kaçınılmaz bir kaderdi. Artık birey eskiye dönüp bakamayacak, karşılaştığı her imgeye ve uyarıcıya karşılık vermek durumunda kalacaktı. Simmel de metropolde yaşanan hayatı kötümser bir bakış açısıyla irdeliyordu. Simmel'in teorisi; psikolojik etkenler olan duygusal çöküntü, huzursuzluk, bitkinlik ile sosyolojik olarak insanların toplumsal yaşamlarını idare ettirmek için oluşturdukları formların birleşimi açıklamaktı. Simmel, çevreleyici kent tecrübesinin duygusal yansımasını ve toplumun hızlı teknolojileşmesini, insan ruhundaki aşırı algısal ve duygusal girdilerle bir sentez haline getirerek aşırı duyarlılıkla sinir zayıflığına uğrayan modern insanı resmetmekteydi (Frisby, 1992).

Metropolün vaat ettiği değerler ve fırsatlar üretim ilişkilerinden, tüketim ilişkileri gibi ekonomik karakterde olduğu gibi, kültürel karaktere ve sosyal kurumların baskıncılığına kadar genişletilebilir. Kişileri aklın öncülüğündeasi olmaya yönelten metropol, zihinleri rahatlatan bir işleve de sahiptir. Bunun temelinde metropolün kişilere olan merhameti değil, hantal ve esneksiz yapısı rol oynar. Çünkü metropol oldukça bürokratik bir düzene sahiptir. Ulaşım, iş piyasası, çalışma saatleri, kamu kuruluşları, sağlık, eğitim, spor hep bir düzen içinde gitmek zorundadır. Bu organizmada oluşabilecek herhangi bir aksaklık metropolü bütünsel bir krize sokabilmektedir. İşleyişini uzun zamanda kurulabilen metropolün işleyişini korumada yaşadığı sıkıntılar kişilere zihinsel dünyalarının yanı sıra kamusal hayat hallerini de rahatlatma fırsatı vermektedir. Metropol iktidarının gözden kaçırdığı veya kontrol edemediği etkinlik, tarz, teknikler kişilerin kullanımına geçer. Özellikle de ulaşım kentin işleyişi için hayati öneme sahiptir. Yoğun insan kalabalığıekonomik, eğitimsel, kültürel rollerini sürdürmek için kentte uzun ve yorucu mesafeleri kat etmek zorundadır. Bu yolculuklar rahatsız edici ve sinir bozucu niteliktedir. Bu teoriler ışığında İstanbul'da metrobüs sisteminin toplumsal yansımalarını irdelemeye çalışacağız.

METROBÜS

Metrobüs kentin ana arterlerinden kendisine ayrılmış yolda trafiğe takılmadan gidebilen sürücülü veya sürücüsüz olarak gidebilen araçlarla oluşturmuş yeni tip bir toplu ulaşım sistemidir. Dünyanın birçok ülkesinde kullanılan metrobüs kent sakinlerinin kısa zamanda vakit kaybetmeden gidecekleri yerlere ulaşmalarını sağlar. Metro, tramvay, havaray gibi inşası uzun süren ve maliyeti yüksek olan toplu taşıma sistemleri karşısında ucuz maliyetli ve hızla inşa edilebilen özelliğiyle yaygınlaşmaya başlamıştır. Türkiye'de ilk olma özelliği taşıyan Metrobüs sistemi ilk olarak İstanbul'da Topkapı-Avcılar hattında hizmete başlamıştır. "Yapımına 2007 yılı başında başlanan 18,3 kilometrelik ilk hat, sekiz ay gibi kısa sürede tamamlanarak 17 Eylül 2007'de açılmıştır. Daha önce 67 dakikada alınan Topkapı-Avcılar arasını sadece 22 dakikaya indiren Metrobüsün ikinci etabı olan Zincirlikuyu ayağı 8 Eylül 2008 Pazartesi günü yeni eğitim-öğretim yılı başında hizmete alınmış ve hattın 77 gün gibi kısa sürede tamamlanmasıyla durak sayısı 25'e yükselmiştir. Metrobüs hattının üçüncü etabı olan Söğütlüçeşme hattı 3 Mart 2009 tarihinde hizmete alınarak İstanbul'un iki yakası en kısa yoldan birbirine bağlanmıştır. Bu bağlantı sayesinde Avcılar-Söğütlüçeşme hattında yolculuk 63 dakikaya inmiştir. Hattın son etabı olan Avcılar-Beylikdüzü güzergâhının temeli 15 Mart 2011 günü törenle atılmış ve resmi açılışı 19 Temmuz 2012 tarihinde gerçekleşmiştir. Toplam uzunluğu 52 kilometreyi bulan 45 istasyonlu Beylikdüzü-Söğütlüçeşme metrobüs hattında yolculuk süresi 83 dakikaya kadar

inmiştir. Hatta günlük ortalama 700 bin yolcu taşınmakta olup İstanbul sakinlerinin en çok tercih ettiği toplu taşıma sistemidir.

BÜTÜNLEŞME Mİ AYRIŞMA MI?

Sosyoloji teorileri toplumu anlamak veya belirli kalıplar içerisinde yerleştirmek gayesiyle toplumun bir bütünlük olarak kabul edilerek geliştirilir. Modernleşme sürecinde kentten ele geçirdiği toplumsal kontrol gücü, kent sakinleri için çoğu zaman ayrıştırıcı olabilmektedir. Kent sakinlerinin yaşamında ekonomik ve kültürel öğeler temel bileşenler olarak bulunmakta ve bunlar devamlı üretilmekte ve değişmektedir. Bu üretimde kapitalizmin fonksiyonel yapısının etkisi büyüktür. Modernleşmenin iki yüzyıllık deneyimi göstermiştir ki kentleşme fenomeninin belki de en önemli dinamiği kapitalizmdir ve kapitalizm içine girdiği krizlere rağmen her zaman kendine çözüm yolları bulmuştur. Kentleşmenin politik, ekonomik, sosyal, bürokratik, kültürel dinamikleri kent sakinlerinin zaman ve mekân algısını köklü değişimlere uğratmaktadır. İstanbul'un tarihsel ve coğrafi bütünleştirme becerisinin kapitalizm karşısında erimesiyle ayrılığın ve kutuplaşmanın sembolü olmaya başladığı düşüncesi daha fazla kabul görmektedir. İstanbul'un bütünleştirici özelliklerinin fonksiyon kaybına uğramasında 1970'lerden itibaren başlayan neo liberal dönüşüm politikalarının büyük önemi vardır. Kapitalizmin 1970'lerde üretim yetersizliği, adaletsiz gelir dağılımı, sınıfsal gerilimler ve ekonomik bunalımlar yaşaması neticesinde bir dizi sosyal ve ekonomik politikalar yürürlüğe konuldu. Türkiye uzun süre ithal ikameci ekonomi modelini benimsemişti. Bu ekonomik modelde devlet piyasada üretilmesi mümkün olmayan malları asgari düzeyde ithalatla alacak ve serbest piyasadaki uzak duracaktı. 1980'e kadar döviz yasağı, ithalat önündeki engeller ve devletçi ekonomi yerini serbest piyasa ekonomisine bırakıyordu. 1980'lere kadar ithal ikameci ekonomi politikalarıyla popülist sosyal politikalarının şekillendirdiği kentler, yatırımların küçük ölçekli gerçekleştiği yerler olarak sınırlı alanlar olarak büyümekte iken, 1980'lerle birlikte kentler; popülist politikaların yerini kayırmacı ilişkilere bıraktığı, akışkan olmayan ekonominin ise yerini küresel yatırımlara, geniş ölçekli kentsel projelere bıraktığı alanlar haline gelmiştir. İstanbul bu süreçte en hızlı büyüyen ve küresel kent imajı için seçilen kent olma özelliği taşıyordu. Hızla metropolleşen İstanbul ekonomik ve kültürel sermayesini yükselten grupları mekânsal ayrışmasına tanıklık ediyordu. 1990larla birlikte başlayan ve çok hızlı bir biçimde toplu konutların ve kapalı site yerleşkelerinin artışıyla mekânsal olarak yaşamak istedikleri gruplardan uzaklaşan toplumsal gruplar yeni bir ayrışma modeli kuruyorlardı. Kentte; ayrışma, kentsel gerilim, yoksulluk, gelir adaletsizliği gibi toplumsal sorunların berraklaşması kentsel nefretin, kentte yabancı olmanın verdiği rahatsızlıkların yansımasıydı. 1990'lardan günümüze kadar olan sürenin İstanbul açısından birçok patolojik durum içerdiği düşüncesi birçok düşünür tarafından mekânsal ayrışma, yoksulluk, sosyal dışlanma, kimlik bunalımı, başlıklarında irdelenmektedir (Danış, 2001; Kurtuluş, 2005; Türkün; 2005; Öktem, 2005; Keyder, 2009). Bu yaklaşımların İstanbul'un hızlı toplumsal değişmesini destekleyen, talep eden grupların haklı taleplerini göz önünde bulundurdukları fakat daha çok bu değişimlerden olumsuz etkilenen, zarar gören ve bu değişime ayak uyduramayan grupları ve bunların toplumsal değişmeye verdikleri tepkiler göz ardı etmektedir. İstanbul'un tarihsel, dinsel, finansal, endüstriyel üretim ve meta zenginliği halen belli bir düzeyde olmasına karşın kentten patolojik metaları ve ortamı kent sakinleri için rahatsızlık uyandırmaktadır. Metrobüs sisteminin İstanbul sakinleri açısından anlamı sadece etkin, rasyonel, hızlı ve zahmetsiz bir ulaşım istemi olması değildir. Bu açıdan metrobüsün benzersiz ve öznel cazibesi olduğu gibi huzur bozucu ve can sıkıcı bazı özelliklerini aşağıda açıklamaya çalışacağız.

ZAMAN VE MEKÂN ARASINDA METROBÜS

Metrobüs toplu taşımada İstanbul'u adeta ikiye ayıran, ulaşımında TEM otoyolu ile birlikte tüm İstanbul karayolu trafiğini üstlenen E-5 karayolu ulaşımının yanı sıra toplumsal yaşam için oldukça önemli bir yere sahiptir. Eğitim, finans, sanayi, sağlık, nakliye, turistik mobilizasyonlar için kent içinde tekel yol olma özelliğiyle oldukça yoğun ve hassas bir konuma sahiptir. İstanbul'un can damarı olan E-5 karayolunu kendine ait yolunda sürdüren bu sistem kentten ekonomik, sosyal, eğitimsel, turistik, tüketim dinamikleri içinde ulaşım kolaylığı sağlayarak kente canlılık vermektedir. Günde 700 bin kişinin kullandığı düşünüldüğünde İstanbul nüfusunun yaklaşık % 5'ini, metrobüsü kullandığı

görülmektedir.² Mobil vatandaşların kullanım oranı düşünüldüğünde bu oranın daha da yükseleceği açıktır. İstanbul'un iki kıtasında Beylikdüzü ve Kadıköy Söğütluçeşme arasında çalışan metrobüs 55 km hat içinde birçok farklı toplumsal mekândangeçmektedir. İstanbul'un ilk altkentlerinden biri olan Beylikdüzü'nden başlayarak, gecekondu mahallelerinin yoğun olduğu Küçükçekmece, Atatürk havalimanı çevresinden Yenibosna-Şirinevler gibi oldukça sıkışık mekânlardan, Mecidiyeköy, Zincirlikuyu gibi ulusal ve çok uluslu şirketlerin genel müdürlüğünün olduğu, finans merkezlerinden Anadolu yakasına geçen metrobüs Altunizade, Fikirtepe gibi eski İstanbul mahallelerinden geçerek Kadıköy Söğütluçeşmede son bulmaktadır. 2 dakika aralıkla kalkan 460 tane otobüsten oluşan bir filoya sahiptir. Bu nedenle kentin ulaşım keşmekeşi içinde en hızlı ve etkin toplu taşıma sistemidir.

Metrobüs sisteminin E-5 karayolunda inşa edilmiş olması metrobüs sistemini E-5 karayoluna bağımlı bir değişken yapmaktadır. Diğer taraftan da işlemesi ve daha da önemlisi İstanbul sakinlerinin ev ve işlerine gidebilmek için kullandıkları metrobüs E-5 karayolunun ayrıcalıklı bir kullanıcıdır. E-5 karayolunun trafik kazası, yol çalışması veya diğer altyapı hizmetleri için kapatılması veya şerit sayısının azaltılması kent sakinlerinin gündelik yaşamları açısından oldukça büyük krizlere ve tepkilere yol açmaktadır. İstanbul'un hızla artmaya devam eden nüfus artışının yanı sıra her gün trafiğe katılan yeni araçlarının katılımıyla E-5 karayolunun yoğunluğu artmaktadır. Kent sakinlerinin büyük bir çoğunluğunun ulaşımında kullanılmak zorunda olduğu E-5 karayolu kişilerin özel ve kamusal hayatlarını planlamada dikkate aldıkları ilk dinamiklerden biridir. İkamet edilecek evin satın alınması ya da kiralanması, işyerinin konumu, çocukların okulunun seçilmesi gibi kararlarda E-5 e yakın yerlerin tercih edilmesi E-5 karayolunun kent hayatındaki yerini belirginleştirmektedir. Kent iktidarının önemli bir ögesi olan E-5 karayolu kişilerin hayatını zaman ve mekân arasında belirlemektedir. Metrobüs-İstanbul kent sakini ilişkisini anlamada David Harvey'in zaman-mekân sıkışması kavramına bakmak yarar sağlayacaktır. Esas itibariyle Marksizm çerçevesinden yazan Harvey kapitalist formülasyonların oluşumuna coğrafi etkenler üzerinden bakmak gerektiğini ileri sürer. Sosyal Adalet ve Şehir eserinde coğrafyanın mekânlaşma, genişleme ve demografik dağılımlarını incelerken, sosyalist formülasyonlar da mekânın öznel içeriklerini ve olgularını incelemektedir (Katznelson, 1988: 1). Kapitalizmin giderek güçlenmesi ve dünyadaki gelişmeleri belirleme noktasında geçmişten aldığı mirası ileri taşımasıyla zaman ve mekân kapitalizme bağlı kalır. Hatta mekân kapitalizmle örgütlenerek onun himayesinde üretimin büyümesi ve genişlemesi için düzenlenir ve hazır hale getirilir (Urry, 2000: 8). Modernliğin sunmayı vaat ettiği özgürlük zaman ve mekânın sıkışmasıyla bireyler açısından kaybolur. Şöyle ki ilerlemenin kamusal görünürlüğü olan teknolojik gelişmeler, bürokrasi, bilimsel gelişim kapitalizm tarafından yerleri değiştirilerek öncelik bireylerden alınıp yine kapitalizme verilir. Zamanın ve mekânın sıkışması dünyadaki gelişmelerin paralelinde küreselliğin baskısına işaret eder. Mekâna dair sınırların kalkmasıyla küresel bir köy haline gelen dünya adeta bir uzay gemisini andıracak şekilde ekonomik ve ekolojik olarak karşılıklı bağımlılıklarla örülmüş, zaman ufumuz son derece daralmış ve mekansal-zamansal dünyalarımızın sıkışması duygusunun hakimiyetiyle başa çıkma zorunluluğuyla karşı karşıya kalırız (Harvey, 1997: 270). Harvey'in zaman mekân sıkışmasında zaman ve mekân nitelik olarak azalmamaktadır. Mekân zaman karşısında öznel yapısı kaybetmekte ve sıkışıp kalmaktadır. Kent sakinlerinin birbirlerini ezerek metrobüse binmeye çalışmaları modern kent hayatının temel dayanışma biçimi olan karşılıklı saygı ve birbirini anlama, empati kurma, normlara saygı duyma gibi anonim ilişkileri zedelemektedir. Diğer taraftan metrobüsün diğer sakinlerine karşı gelişen kızgınlık, gerilim ve yaşanan tartışmalar bencilliği artırmaktadır. Herkes için elzem olan zamanında yetişmek uğruna metrobüs mekanında kurulması gereken anonim ilişkiler sıkışmakta ve zamanın yanında sıkışıp kalmaktadır. Metrobüsün sakinlerinin arasında ilişkiden hareketle metrobüsün bir otorite ve egemenlik aygıtı olarak değerlendirilmesi metrobüsün toplumsal ilişkileri belirlemedeki fonksiyonunu anlamaya yardımcı olacaktır. Metrobüs basit bir ulaşım aracı olmasından ziyade gayri şahsi bir otorite kaynağı durumuna gelmiştir. Kent sakinlerinin sıklıkla kullandığı, gidecekleri yerleri metrobüse göre ayarladıkları düşünüldüğünde kent sakinleri üzerinde hakimiyet kurmaktadır. Dahrendorf'a göre otorite bireylerde değil, güç konumlarında bulunur ve bu güç konumları otoritesi altında bulunanlardan itaat etmeleri bekler (Slattery, 2008:182). Ayrıca metrobüsün kent ulaşımında yetersiz kalması metrobüsten ziyade

²İstanbul Büyükşehir Belediyesi İ.E.E.T genel müdürlüğü verileridir.

insanların problemi durumundadır. Giderek artan yolcu sayısı, oturmayı zorlaştıran binişler ve uzun mesafeli güzergah insanları daha fazla endişelendirmekte ve duraklarda oldukça gerilimli ve yabancı olmalarıyla sonuçlanmaktadır. Simmel'a göre kentteki yabancı gelip geçici olmayıp kalıcıdır ve kentte kendi gibi yabancı olan herkes gibi bulunduğu ortamda kendisini koruyacak mekanizmaları üretmek zorundadır (1908). Metrobüsle yaşamak ve onunla barışık bir şekilde yolculuk yapmak risk faktörlerini düşünmekle mümkün olmaktadır. Ulrich Beck'in iddia ettiği gibi post modern toplum risklerle doludur ve bu riskler kişilerin sorunudur. Kent hayatı keşmekeşiyle refleksif bir yaşam tarzını dayatmaktadır.(Beck, 2011). Bunun sonucunda İstanbul'da kent sakinleri için ayırışma üreten metrobüs risk barındırmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Danış, D.(2001). "İstanbul'da uydu Yerleşmelerin Yaygınlaşması ", 21.Yüzyıl Karşısında Kent ve İnsan, Haz. Firdevs Gümüšoğlu, İstanbul: Bağlam s.151-161.
- Frisby, D.(1992). Simmel and Since: Essays on Georg Simmel's Social Theory. London: Routledge.
- Giddens, A.(2008).Sosyoloji. (Çev.).Cemal Balcı, İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Harvey, D. (1997). Postmodernliğin Durumu.(Çev.). Sungur Savran, İstanbul: Metis.
- Katznelson, I.(1988). "Preface, Social Justice and the City". (David Harvey), (London: Edward Arnold),
- Keyder, Ç. (ed.)(2009). İstanbul Küresel ve Yerel Arasında. İstanbul: Metis.
- Kim, D. D. (2006). Georg Simmel in Translation: Interdisciplinary Border-Crossings in Culture and Modernity. Cambridge Scholar 15 Angerton Gardens, Newcastle, NE5 2JA, UK. <http://www.c-s-p.org/flyers/9781847180605-sample.pdf> (30 Ağustos 2012).
- Kurtuluş, H., Türkün, A.(2005). "Giriş", İstanbul'da Kentsel Ayırışma, İstanbul: Bağlam.
- Marshall, G.(1999). Sosyoloji Sözlüğü. (Çev.). Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat.
- Merrifield, A.(2012). Metromarksizm: Şehrin Marksist Bir Hikayesi.(Çev.). Nihal Ünver, İstanbul: Phoenix.
- Öktem, B.(2005). "Küresel Kent Söyleminin Kentsel Mekânı Dönüştürmedi Rolü" Yayına Haz. Hatice Kurtuluş, İstanbul'da Kentsel Ayırışma, İstanbul: Bağlam.
- Pampel, F.C.(2000). Georg Simmel and Forms of Social Interaction, Sociological Lives and Ideas: An Introduction to Classical Theorists, Basingstoke: Macmillan.
- Simmel, G.(1903). The Metropolis and Mental Life, http://www.blackwellpublishing.com/content/BPL/Images/Content_store/Sample_chapter/0631225137/Bridge.pdf(18 Temmuz 2013)
- Simmel, G.(1908). The Stranger <http://media.pfeiffer.edu/lridener/courses/STRANGER.HTML>Le.pdf(16 Ağustos 2013)
- Slatery, M.(2008). Sosyolojide Temel Fikirler.(Çev.).ÜmitTatlıcan-Gülhan Demiriz, İstanbul: Sentez.
- Urry, J.(2000). The Sociology of Space and Place. B. Turner (ed) The New Blackwell Companion: Blackwell.

A6 OTURUMU
KENT-II:
KENTSEL DÖNÜŞÜM

KENTSEL DÖNÜŞÜM PROJESİ ALANINDA YAŞAYANLARIN KENTSEL DÖNÜŞÜM PROJESİNE BAKIŞLARI: ANKARA MAMAK VE HİDIRLIK TEPE- ATIF BEY-İSMET PASA KENTSEL DÖNÜŞÜM PROJELERİ ÖRNEĞİ

Birsen ŞAHİN KÜTÜK¹
Nevin GÜNGÖR ERGAN²
Serdar SAĞLAM³

ÖZET

Son beş yıldır hızı artan ve yeni düzenlemelerle farklı boyut kazanan kentsel dönüşüm projeleri Türkiye’de önemli bir değişime kaynaklık etmektedir. Ankara’daki kentsel dönüşüm projeleri ise bunun önemli uygulama alanlarından birini oluşturmaktadır. Bu nicel araştırmada Ankara’da kentsel dönüşüm alanlarından olan Mamak ve Hıdırlık Tepe - Atıf Bey- İsmet Paşa bölgeleri incelenmiştir. Bir başka ifadeyle bu çalışmada kentsel dönüşüm projesi alanlarında yaşayan halkın bu projelere bakışları ele alınmaktadır. Çalışmada anket tekniği ile toplam 374 kişiden veri toplanmıştır. Araştırma sonuçları halkın kentsel dönüşüm projelerine bakışında, kentsel dönüşüm projesi alanında yaşayan halkın ihtiyaçlarının dikkate alınmasının ne derece önemli olduğunu göstermiştir.

Anahtar kelimeler: Kentleşme, gecekondulu, kentsel dönüşüm, kentsel dönüşüm projeleri

ABSTRACT

Urban renewal projects that winning new regulations in different sizes for 5 years has been an important source of change in Turkey. The urban transformation projects in Ankara constitutes one of the major application areas of it. Mamak and Hıdırlık Tepe – Ismet Pasa regions which is the urban transformation areas in Ankara were examined in this quantitative research. In other words, the thoughts of the people living in the areas of urban transformation project about these projects are discussed in this study. we collected data from 374 people with survey technique in this study. The results of this study showed that it is important to take the needs of the people who live in urban transformation project areas.

Keywords: Urbanization, squatter, urban transformation, urban transformation project

GİRİŞ

Ankara denilince ilk akla gelen görüntülerden biri gecekondulardır. Gecekondulaşma ile kentleşmenin adeta birlikte geliştiği Ankara’da son yıllarda arka arkaya büyük ölçekli kentsel dönüşüm projeleri sürdürülmektedir. Ankara’nın tarihi, görsel ve sosyal hafızasının da bir değişimi olacak bu uygulamalar sonrasında, yeni Ankara’nın görüntüsünün nasıl olacağı bilinemez ama Ankara’nın eskisi gibi olmayacağı aşikardır. Cumhuriyetin kuruluşunun sembolü olan Ulus, aynı zamanda 1950’li yıllardan bu yana kale, kale çevresi, bentderesi ve karşısındaki gecekondulu mahalleleri ile adeta Ankara’nın merkezinde hiç değişmeyecek ve yerleşik bir yapı olarak düşünülmekteydi. Ankara’da yaşayanlar, Ankara’nın tarihini bilenler belki de bu bölgenin değişeceğini şimdiye kadar hiç düşünmemişlerdir. Mamak bölgesi ise yine gecekondulaşma hikayesi Ulus kadar eski olan ve Ankara’nın gecekondulu kenti manzarasına sahip olmasında büyük bir paya sahip ilçesidir. Şimdiye kadar kısmen apartmanlaşma olmuşsa da bunlar özel müteahhitler aracılığı ile yapılmıştır. Kimi zaman da devlet ya da belediyenin sosyal sorumluluk kapsamında yaptırdığı konutların bulunduğu Mamak’ta da uzun yıllardır büyük bir kentsel dönüşüm projesi hep konuşulmakta ama bunun bir yılan hikayesine dönüştüğüne inanılmaktaydı. Ankara’da Kentsel

¹ Doç. Dr. Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, birsahin@hacettepe.edu.tr

² Prof. Dr. Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, nevine@hacettepe.edu.tr

³ Doç. Dr. Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, sesaglam@hacettepe.edu.tr

dönüşüme ilişkin yapılan çok az sayıda sosyolojik araştırma vardır. Son birkaç yılda resmi anlamda kararları alınan ve hızla yıkımların başladığı bu alanlara ilgili karşılaştırmalı bir sosyolojik çalışmaya ise rastlanmamıştır. Bu çalışmada amaç gecekondulaşmanın ilk şekillendiği ve en geniş kapsamda gecekondulu mahallelerine sahip olan Hıdırlıktepe-Atıf Bey- İsmet Paşa ve Mamak kentsel dönüşüm alanında yaşayan halkın bu projelere bakışlarını karşılaştırmalı olarak vermektir. Bu projelerden doğrudan etkilenen halkın, konuya ilişkin düşünceleri hem bu projelerin gerçekleştirilmesi hem de sonraki projeler yapılırken uygulamaya ilişkin fikir vermesi açısından önemlidir. Literatürde kentsel dönüşüm planları uygulamalarında son dönemde en çok kabul gören ve daha insani olduğu düşünülen uygulama “katılımlı kentsel dönüşüm”dür. Bunun anlamı kentsel dönüşüm projelerinin hazırlık aşamasında halkın da düşüncesini alarak, projenin bu doğrultuda şekillendirilmesidir. Böylece halk doğrudan etkileneceği projeyi, kendisi de etkileyebilmektedir. Bu nicel araştırma ile Ankara’da uygulanan projelerin ne derece katılımlı kentse dönüşüm projesi olduğu ve halkın bu konudaki düşünceleri iki proje bölgesinde karşılaştırmalı olarak verilecektir. Ayrıca literatürde ev sahipliğinin kentsel dönüşüme bakışı etkilediği konusundaki sonuçların bu proje kapsamı için de geçerliliği karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır. Temel amaç şimdiye kadar Türkiye’de yapılan kentsel dönüşüm çalışmalarında sosyolojik anlamda eksik kalan, projelere karşı oluşun temelindeki faktörlerin ve halkın projelere katılımı olsaydı, proje kapsamında nelerin olmasını istediklerini belirleyerek, katılımlı kentsel dönüşüm projeleri için bir temel oluşturmaktır.

1-ÜLKEMİZDE VE ANKARA’DA KENTLEŞME SÜRECİ VE GECEKONDU

Ülkemizdeki imar ve konut sorunu öncelikle başkent olduktan sonra her yıl % 6’lık bir nüfus artışını gerçekleştiren Ankara’da (Tekeli 2011: 281) kendisini gösterdi. Ankara şehri imar müdürlüğünün kurulması ile konut sorununun çözmek devlet politikası haline geldi. Ankara, 1928 yılında hazırlanan Jansen planı ile ülkemizde ilk şehir planının yapıldığı, ilk konut kooperatiflerinin doğduğu, daha sonra gecekondulara dönüşecek olan ilk barakaların inşa edildiği ve ilk konut affının çıkarıldığı kentimiz oldu.

Ülkemizde hızlı kentleşme süreci II. Dünya savaşıdan sonra başlamıştır. Kırlardan kentlere yoğun göç hareketinin bir neticesi olarak doğan gecekondular ülkenin uzun bir dönemini kapsayan iktisadi, toplumsal ve kültürel bir sorun olarak devam etmiştir.

İlk barakalar Ulus’ta şehir merkezine yakın yerlerde, daha sonra Altındağ, Atıf Bey ve Yenidoğan üçgeninde yaygınlaştılar. Ankara’da 1935’de 17372 yapıdan 937’sinin baraka olduğu tespit edilmiştir (Tekeli 1996: 55). 1940’lardan sonra gecekondulu adını alan barakalar Hıdırlık Tepe, Mamak, Gülvüren, Cebeci, Yenışehir ve Seyranbağlar semtlerinde artmaya başladı. Küçük Esat, Çankaya ve Dikmen çevrelerinde seyrek bir yerleşim vardı. 1948’de çıkan 5218 sayılı yasa ile gecekondular Topraklık, İncesu bölgelerinde (Şenyapılı 2004: 125-134), sonraki yıllarda da Ankara’nın neredeyse bütün bölge ve çeperlerine yayıldılar.

Mamak’ta ilk gecekondular 1930’lu yıllara kadar uzanmaktadır. 1950’de şehir planlamasının gözden geçirilmesi ve Demirlibahçe’deki imarlı yapılaşmanın ardından Mamak bölgesinde de hızlı bir gecekondulaşma süreci başlamıştır. 1990’lara gelindiğinde ise Mamak’ın % 90’ı gecekondulardan oluşmaktaydı (2013 Performans Programı 2013: 8).

İlk dönemlerde bir asayiş meselesi olarak algılanan gecekondulu sorunu 1966 yılında “Gecekondulu Kanunu” ile birlikte hukuk literatürüne de girmiştir. Günümüze kadar 12 civarında imar affının çıkarılması ile devam eden süreç “kentsel dönüşüm projeleri” ile birlikte yeni bir aşamaya gelmiştir.

2. KENTSEL DÖNÜŞÜM PROJELERİ

Kentsel dönüşüm, ekonomik, sosyal, mekansal ve çevresel dinamikleri ile “kentsel sorunların çözümünü sağlayan ve değişime uğrayan bir bölgenin ekonomik, fiziksel, sosyal ve çevresel koşullarına kalıcı bir çözüm sağlamaya çalışan kapsamlı bir vizyon ve eylem olarak tanımlanmaktadır (Turok, 2005,s.25’ten aktaran Özdemir 2010: 1).

Kentsel yenileme ve dönüşüm Avrupa ülkeleri ve Amerika’da ilkin sefalet mahallelerinin temizlenmesi, ardından II. Dünya savaşının enkazından kurtulma, sonraki yıllarda ise yıpranmış, çöküntüye uğramış alanların daha sağlıklı hale getirilmesini kapsayan bir dizi proje ve uygulamaya

dayanmaktadır. Ülkemizde ise kentsel yenileme ve dönüşüm proje ve uygulamalarının daha çok gecekondular merkezli olduğu dikkati çekmektedir..

Bayraktar'a göre kentsel dönüşüm şu beş unsuru kapsamaktadır: Kaçak yapılaşmış alanların; doğal afetlerden doğrudan etkilenecek alanların; kent içerisindeki kullanımı sakıncalı alanların; kent içindeki niteliksiz, sağlıksız ve yaşanabilir kent standartları dışında kalan alanların ve işlevini yitirmiş tarihi mekânların, koruma alanlarının dönüştürülmesi (Bayraktar 2006: 235).

2981 ve 6875 sayılı kanunlar gereğince gecekondular bazı haklara kavuşmuş ve kentsel dönüşüm projelerinin uygulanmasının önü açılmıştır (Resmi Gazete, 8.3.1984, Sayı: 18355). 5366 sayılı kanun ise kentsel dönüşüm projelerinin gerçekleşmesinde ilgili bakanlık, belediyeler, il özel idareleri ve TOKİ yetkili kılmıştır (Resmi Gazete, 14.2.2005, Sayı: 26023).

Türkiye'nin birçok kentinde sürdürülen kentsel dönüşüm projeleri Ankara'da Keçiören, Çankaya, Mamak, Gölbaşı, Altındağ, Yenimahalle, Etimesgut, Karaali, Karagedik, Temelli ve Pursaklarda uygulanmaktadır.

Kentsel Dönüşüm kavramının Türk hukuk literatürüne ve uygulama alanına girmesinin ardından konu ile ilgili birçok eser yayınlanmış, resmi yayınlar, hukuki derleme ve tartışmalar, yüksek lisans, doktora çalışmaları ve projeler yapılmıştır. Bu konuda en fazla yayınlanan eserler kanunlarla, ilgili mevzuat, dünyadaki uygulama ve hukuki yapılarla ilişkindir.

YÖK tez katalogu incelendiğinde Türkiye'deki üniversitelerde artarak devam eden yoğunlukta kentsel dönüşüm proje ve uygulamalarına ilişkin yüksek lisans ve doktora tezleri hazırlandığı görülmektedir. Bu tezler daha çok Şehir ve Bölge Planlama bölümünde yapılmıştır, diğerleri ise Sosyoloji, Kamu Yönetimi ve Tarih bölümleri ağırlıklıdır. Bu çalışmalarda dikkati çeken bir başka husus ise bu tezlerin kentsel dönüşümün uygulandığı şehirlerdeki üniversitelerde ve özellikle kendi bölgeleri üzerine yapılan çalışmalar olduklarıdır.

Kentsel dönüşüm ile ilgili çalışmalarda ele alınan konularda kentsel dönüşüm alanlarında yaşayanların kent yaşamı ile entegrasyonları ve bunun mekanizmaları (Kahraman, 2008), kentsel dönüşüm alanlarının dönüşümünü, bölgelerin idari, demografik ve iktisadi yapısındaki değişimi sağlayan unsurlar (Yenigül, 2009), kentsel dönüşüm projelerinin konut sorunu çözümündeki yeri (Kara, 2010), kentsel dönüşümde yeni politika, yasa ve eğilimlerin değerlendirilmesi (Kütük İnce, 2006), Kentsel Dönüşümün Fiziksel ve Sosyal Mekana Etkisi (Özge, 2007). Kentsel dönüşüm alanlarında yaşayanların bu projelere bakışları (Güngör Ergen ve Şahin, 2007) ve projelere dirençleri (Deniz, 2010).

Kentsel dönüşüm çalışmalarının nasıl yapılması gerektiği konusunda çeşitli görüşler olmasına rağmen sosyolojik açıdan en dikkat çekicilerinden biri şüphesiz ilk defa Sherry Arnstein(1969)'ın 'Halk Katılımı Merdiveni' isimli eserinde geçen katılımlı kentsel dönüşümdür. Daha sonra doğrudan kentsel dönüşümün katılımlı modelinden söz eden (Atkinson, 2004) ise bu projelerde halkın görüşünün önemine değinmiştir. Bir dönüşüm sürecinin aşamaları olan hazırlık, planlama ve uygulama aşamalarından özellikle hazırlık aşamasında halkın düşüncesinin alınması önemlidir. Bu diğer aşamaların şekillenmesine de yardımcı olacaktır. Böylece halk dönüşüm sürecine katılacak ve halkın ihtiyaçlarının belirlenmesi ve gerekiyorsa yerel halkın kişisel ve toplumsal kapasitesinin artırılması gibi konular proje kapsamına alınacaktır.

Bu çalışmada ise Cumhuriyet sonrası Ankara'sı fotoğrafının görünür alanlarından olan Mamak Ve Hıdırlıktepe-Atıf Bey- İsmet Paşa bölgelerinde uygulanmakta olan kentsel dönüşüm projelerine halkın bakışını iki proje alanında yaşayan halkın düşünceleri karşılaştırılarak incelenmektedir. Böylece biri daha çok tarihi alanlarda ve şehir merkezinde olan ve tapulu arazi miktarı az olan Hıdırlık Tepe-Atıf Bey-İsmet Paşa bölgesi ile daha geniş tapulu arsa sahiplerinin olduğu ve şehir mekezinde değil ama şehir merkezine yakın olan Mamak bölgesinde gerçekleşen kentsel dönüşüm projelerine bakışın proje alanına göre değişip değişmediği (Atkinson, 2004)'un katılımlı kentsel dönüşüm projesi bakış açısı ile incelenmiştir.

3. YÖNTEM

Ankara’da kentsel dönüşüm projesi kapsamındaki gecekondulu mahallelerinde bu projelere ilişkin bakışın incelendiği bu çalışmada nicel yöntem kullanılmıştır. Anket tekniği ile veri toplanan araştırmada temel hipotezler şu şekildedir.

Hipotezler:

Mamak ve Hıdırlıktepe-Atıf Bey-İsmet Paşa Projelerinin bulunduğu alan, Ankara’nın ilk gecekondulu alanlarının şekillendiği yerdir. Zamanla ilk gecekondulu yerleşim alanlarından olan Hıdırlık Tepe-Atıf Bey-İsmet Paşa kentsel dönüşüm projesinin olduğu bölge, Mamak bölgesine göre geri kalmıştır ve gerek evlerin niteliği, gerekse gelir düzeyi açısından bu bölgeler arasında farklılıklar göze çarpmaktadır. Bu konuda doğrudan yapılan bir araştırma yoktur, ancak bölgeye ilişkin gözlemlerimiz sonucu, Mamak ve Hıdırlıktepe-Atıf Bey-İsmet Paşa Projelerinin bulunduğu alanda yaşayan halkın sosyo-ekonomik düzey açısından farklılaştığını düşünmekteyiz.

H1. Gecekondulu bölgesinde yaşayan kişilerin sosyo-ekonomik düzeyleri proje alanına göre değişir.

Büyükşehir Belediyesinden aldığımız bilgilere göre, Hıdırlıktepe-Atıf Bey-İsmet Paşa Projesinin bulunduğu alanda ev sahibi olanların Mamak bölgesindekilere oranla daha düşük oranda tapusu vardır ya da tapulu arazi miktarı daha düşüktür. Bu bağlamda hipotez 1’in devamı niteliğinde, gelir düzeyi ve tapulu ev sahibi olma oranı, arsa miktarı düşük olan Hıdırlıktepe-Atıf Bey-İsmet Paşa Projesinin bulunduğu alanda yaşayanların kentsel dönüşüm projesine ilişkin düşüncelerinin Mamak bölgesindekilere farklı olacağını düşünmekteyiz.

H2. Kentsel dönüşüme bakış, proje bölgesine göre değişir.

Güngör Ergen ve Şahin (2007) Ankara’da kentsel dönüşüm projesi alanlarında yaptıkları araştırmada kentsel dönüşüme bakışın, gecekonduda yaşayan halkın ev sahibi olma durumuna göre farklılaştığı sonucuna ulaşmışlardır. Bu çalışmadan yola çıkarak araştırmanın hipotezlerinden diğeri kentsel dönüşüm projelerine bakışın ev sahipliği ile ilişkili olduğudur.

H3. Projeye bakış ile ev sahibi olma arasında ilişki vardır.

Evren ve Örneklem:

Çalışmanın Evreninin Ankara’nın Mamak ve Hıdırlıktepe-Atıf Bey-İsmet Paşa Kentsel dönüşüm projeleri oluşturmaktadır. Evren olarak Mamak ve Hıdırlıktepe-Atıf Bey-İsmet Paşa Projelerinin alınma gerekçelerinden biri, Ankara’nın ilk gecekondulu alanlarının bu bölgelerde şekillenmiş olmasıdır. Diğeri ise her iki proje alanında da bu derece kapsamlı bir kentsel dönüşüm projesinin ilk defa uygulanmasıdır. Hıdırlıktepe-Atıf Bey-İsmet Paşa’nın Ulus bölgesinin büyük bir kısmına yayılan ve şehrin ortasında Ankara fotoğrafının önemli bir parçasını oluşturan bir yerdedir ve şimdiye kadar bu alanda ciddi bir dönüşüm projesi gerçekleşmemiştir. Ankara’nın gecekondulu kenti görüntüsüne neden olmasında büyük payı olan Mamak’ta da ilk defa bu derece büyük ölçekli bir proje ile dönüşüm hedeflenmektedir.

Bu kapsamda tesadüfi örneklem yöntemi ile iptal olabilecek anketler de düşünülerek Mamak Kentsel Dönüşüm Projesi için proje kapsamındaki mahallelerden (Araplar, Bogaziçi, Büyük Kayaş, Küçük Kayaş, Derbent, Dostlar, Dutluk, Köstence, Şahap Gürler, Şirin Tepe, Tepecik, Yeşil Bayır mahallesi) toplam 12 mahallede 307 gecekondulu ile, Hıdırlıktepe-Atıf Bey-İsmet Paşa Kentsel dönüşüm Projesi kapsamındaki mahallelerden (Atıf Bey, Orhan Gazi, Yıldırım Beyazıt, Fatih, Gökçenefe, Öncüler ve Yenidoğan) ise toplam 7 mahallede 67 gecekondulu ile görüşülmüştür. Toplamda ise 19 mahalle, 380 gecekonduludan 2012 yılı Temmuz- Ağustos aylarında veri toplanmıştır.

Veri Toplama ve Analiz Teknikleri:

Bu nicel araştırmada veri toplama tekniği olarak gözlem, görüşme ve anket kullanılmıştır. Anket sorularının oluşturulması için gözlem ve görüşmeler yapılmış bunlardan elde edilen verilere göre de araştırmanın anket soruları oluşturulmuştur.

Anket soruları demografik sorular, şehre geliş, yaşanan konuta ve mahalleye ilişkin düşünceler, kentsel dönüşüm projelerine ilişkin bilgi düzeyi ve kentsel dönüşüm projelerine ilişkin düşünceler ve beklentilerden oluşmaktadır. Düşünce ve beklentilerle ilgili bazı sorular açık uçludur. Hazırlanan anket 380 kişiye uygulanmıştır. 380 anketten 6 tanesi yarıda bırakılma ve çekindikleri için doğru bilgi vermeme ya da bilgi vermek istememe gibi nedenlerle iptal edilmiş ve toplam 374 anket üzerinden analizler yapılmıştır.

Açık uçlu soruların analizi için örneklemin orjinal söylemine bağlı kalınarak temalaştırma yapılmıştır. Diğer soruların analizinde ise SPSS20 kullanılmış ve 374 anketten elde edilen veriler, iki proje bölgesi için karşılaştırmalı frekans tabloları ve çapraz tabloları alınarak, hipotez testleri için ki kare analizi yapılmıştır.

4. BULGULAR

Araştırmanın bulgular bölümü örneklem grubunun sosyo-demografik özellikleri, gecekonduya yerleşme ve yaşanan mekanların özellikleri, kentsel dönüşüm projelerine ilişkin bilgi düzeyi ve kentsel dönüşüm projelerine ilişkin düşünceler ve beklentilerden oluşmaktadır.

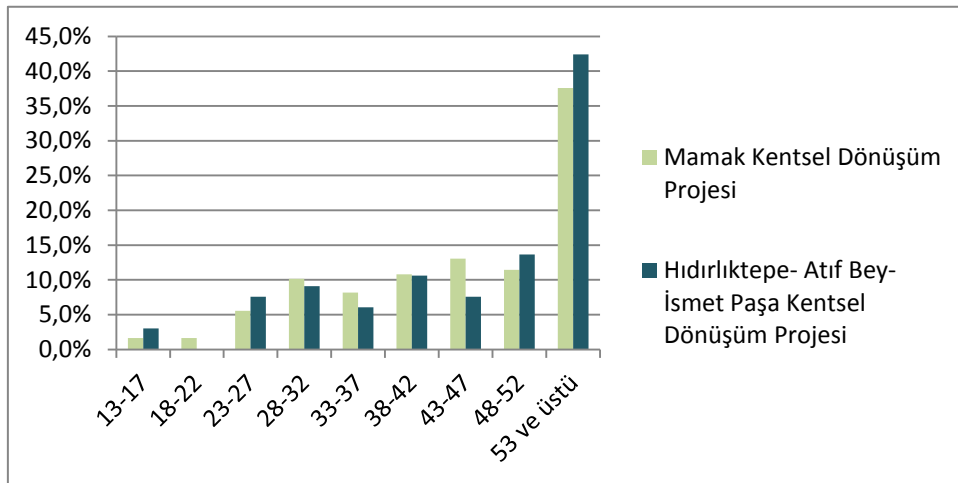
4.1. Örneklem Grubunun Sosyo-Demografik Özellikleri

Sosyo-demografik özellikler cinsiyet, yaş, medeni durum, doğum yeri, kendisinin ve eşinin eğitim durumu, kendisinin meslek ve gelir düzeyinden oluşmaktadır.

Örneklem grubunun %60'ını kadınlar(%69'si mamak, %30'u Hıdırlıktepe-Atıf Bey-İsmet Paşa-Atıf Bey-İsmet Paşa'da), %40'ını ise erkekler (%30'u mamak, %70'i Hıdırlıktepe-Atıf Bey-İsmet Paşa) oluşturmaktadır. Kadın katılımcının fazla olmasının nedeni araştırmanın 10.00 ile 19.00 saatleri arasında yapılması ve bu saatlerde çalışan erkeklerin evde olmamasıdır. Bu evde çalışan kişiler sorusuna verilen cevaplarla birlikte düşünüldüğünde daha da anlam kazanmaktadır. Şöyleki Mamak Kentsel Dönüşüm Projesinin olduğu alanda erkeklerin çalışma yüzdesi (%70), Hıdırlıktepe Atıf Bey-İsmetPaşa Kentsel Dönüşüm Proje alanındakinden (%50) daha yüksektir.

Örneklem grubunun yaş dağılımı ise benzer şekildedir. Buna göre her iki proje alanında da 53 yaş ve üzerinde olanlar en yüksek orana sahiptir.

Tablo 1: Örneklem Grubunun Yaş Dağılımı

Medeni durum ise yine her iki proje alanında benzerdir. Buna göre her iki proje alanında evli olanların oranı %75'in üzerindedir. Eşi ölmüş olanlar %10 civarında, hiç evlenmemiş olanlar %4, boşananlar ise %2 oranındadır.

Tablo 2: Doğum Yeri

Dogum yeri		Projenin Adı		
		Mamak Kentsel Dönüşüm Projesi	Hıdırlıktepe-Atıf Bey-İsmet Paşa Kentsel Dönüşüm Projesi	Toplam
Köy	Frekans	144	26	170
	% Sütun	47,1%	38,8%	45,6%
Kasaba	Frekans	11	1	12
	% Sütun	3,6%	1,5%	3,2%
İlçe	Frekans	60	15	75
	% Sütun	19,6%	22,4%	20,1%
Şehir	Frekans	55	9	64
	% Sütun	18,0%	13,4%	17,2%
Büyükşehir	Frekans	36	16	52
	% Sütun	11,8%	23,9%	13,9%
Toplam	Frekans	306	67	373
	% Sütun	100,0%	100,0%	100,0%

Doğum yeri, eğitim düzeyi, eşin eğitim düzeyi, konularında da örneklem grubu her iki proje bölgesinde de benzer özellikler göstermektedir. Örneklem grubunda en yüksek oran köy doğumlu olanlardır. Bunu şehir+büyükşehir doğumlular izlemektedir.

Örneklem grubunun ve eşlerinin eğitim düzeyleri de proje bölgesine göre anlamlı düzeyde değişmemektedir ($P>0.05$). Hem kendileri hem de eşleri için iki proje bölgesinde de en yüksek oran ilköğretim mezunu olmaya aittir.

Mamak bölgesinde vasıflı işçi diğer meslek grupları içinde yüksek bir değere sahipken, Hıdırlık Tepe-Atıf Bey-İsmet Paşa bölgesinde işçi yüksek orana sahiptir. Gelir durumu ise Hıdırlık Tepe-Atıf Bey-İsmet Paşa bölgesinde 700 TL'den az ve düzenli bir geliri olmayanların oranı (%24), Mamak bölgesine göre (%11) oldukça yüksekken, 700-2000 TL arasında geliri olanlar Mamak bölgesinde %72 iken, bu oran Hıdırlık Tepe-Atıf Bey-İsmet Paşa bölgesinde düşmektedir (%50). Meslek ve gelir düzeyi proje bölgesi ile anlamlı düzeyde ilişkilidir ($P<0.05$).

Tablo 3: Örneklem Grubunun Eğitim Durumu

		Projenin Adı			
		Mamak Kentsel Dönüşüm Projesi	Hıdırlıktepe-Atıf Bey-İsmet Paşa Kentsel Dönüşüm Projesi	Toplam	
Sizin eğitim düzeyinize ilişkin bilgi vermişsiniz?	Okur-yazar değil	Frekans	35	9	44
		% Sütun	11,4%	13,6%	11,8%
	Okur-yazar	Frekans	15	10	25
		% Sütun	4,9%	15,2%	6,7%
	İlkokul	Frekans	158	26	184
		% Sütun	51,6%	39,4%	49,5%
	Ortaokul	Frekans	36	8	44
		% Sütun	11,8%	12,1%	11,8%
	İlköğretim	Frekans	11	2	13
		% Sütun	3,6%	3,0%	3,5%
	Lise	Frekans	39	7	46
		% Sütun	12,7%	10,6%	12,4%
	Meslek	Frekans	2	2	4

	İlisesi	% Sütun	,7%	3,0%	1,1%
	Yükseköğretim	Frekans	3	0	3
		% Sütun	1,0%	0,0%	,8%
	Üniversite	Frekans	6	2	8
		% Sütun	2,0%	3,0%	2,2%
	Lisansüstü	Frekans	1	0	1
% Sütun		,3%	0,0%	,3%	
Toplam		Frekans	306	66	372
		% Sütun	100,0%	100,0%	100,0%

4.2. Gecekonduya Yerleşme ve Yaşanan Mekanların Özellikleri

Gecekonduya yerleşme ve yaşanan mekanların özellikleri bölümü kente geliş ve gecekonduya yerleşme nedeni, oturlan evin özellikleri, mahallesinde akraba hemşerisinin olma durumu, oturlan evin mülkiyeti ve evin hane halkına yetme durumundan oluşmaktadır.

Tablo4: Kente Geliş ve Gecekonduya Yerleşme Nedeni

		Projenin Adı			Toplam
		Mamak Kentsel Dönüşüm Projesi	Hıdırlıktepe-Atıf Bey-İsmet Paşa Kentsel Dönüşüm Projesi		
İş bulmak için	Evet	Frekans	190	45	235
		%Sütun	64,8%	76,3%	66,8%
	Hayır	Frekans	103	14	117
		%Sütun	35,2%	23,7%	33,2%
Can ve mal güvenliği nedeniyle	Evet	Frekans	6	2	8
		%Sütun	2,0%	3,4%	2,3%
	Hayır	Frekans	287	57	344
		%Sütun	98,0%	96,6%	97,7%
Evlilik nedeniyle	Evet	Frekans	56	3	59
		%Sütun	19,1%	5,1%	16,8%
	Hayır	Frekans	237	56	293
		%Sütun	80,9%	94,9%	83,2%
Akrabalarım ve yakınlarım olduğu için	Evet	Frekans	18	1	19
		%Sütun	6,1%	1,7%	5,4%
	Hayır	Frekans	275	58	333
		%Sütun	93,9%	98,3%	94,6%
Daha iyi yaşam koşulları için	Evet	Frekans	69	18	87
		%Sütun	23,5%	30,5%	24,7%
	Hayır	Frekans	224	41	265
		%Sütun	76,5%	69,5%	75,3%
Çocukların eğitimi için	Evet	Frekans	39	7	46
		%Sütun	13,3%	11,9%	13,1%
	Hayır	Frekans	254	52	306
		%Sütun	86,7%	88,1%	86,9%

Her iki proje bölgesinde de kente geliş ve gecekonduya yaşama nedeni iş bulmak (en düşük %74) ve daha iyi yaşam koşullarına sahip olabilmektir (en düşük %23).

Oturulan evlerin özellikleri ise şu şekildedir. Evlerin tamamında elektrik, su ve mutfak vardır. Tamamına yakınında (en düşük %92) tuvalet ve banyo içeridedir. Mamak bölgesindeki evler daha çok (%73.6) tek katlı ike, Hıdırlıktepe-Atıf Bey-İsmet Paşa Kentsel Dönüşüm Projesi alanındaki evler daha çok (%)51.5 iki katlıdır. Mamakta üç odalı ev oranı, Hıdırlıktepe-Atıf Bey-İsmet Paşa Kentsel Dönüşüm Projesi alanında ise iki odalı ev oranı daha yüksektir.

Evlerin bahçesinde sebze ekilen yer, kümes ya da ekmek yapılan yer olup olmadığı konusunda elde edilen verilerde ise her iki proje alanında da en az %50'sinin evinin bahçesinde bu tarz bir şey yoktur. Ancak bunun olmadığını söyleyenlerin oranı Hıdırlıktepe-Atıf Bey-İsmet Paşa Kentsel Dönüşüm Projesi alanında yaşayanlarda daha yüksektir (%70). Bahçesinde bu tarz yerler olduğunu söyleyenlerin içinde ise en yüksek oran sebze ekilen yerleri olduğunu söyleyenlere aittir.

Tablo5 : Mahallesinde Akrafa Hemşehrisinin Olma Durumu

			Projenin Adı		Toplam
			Mamak Kentsel Dönüşüm Projesi	Hıdırlıktepe-Atıf Bey-İsmet Paşa Kentsel Dönüşüm Projesi	
Sizden önce bu maallede yerlesen akrabanız var mıydı?	Evet	Frekans	181	42	223
		%Sütun	59,9%	64,6%	60,8%
	Hayır	Frekans	121	23	144
		%Sütun	40,1%	35,4%	39,2%
Sizden önce bu mahallede yerlesen hemseriniz var mıydı?	Evet	Frekans	99	25	124
		%Sütun	32,8%	38,5%	33,8%
	Hayır	Frekans	203	40	243
		%Sütun	67,2%	61,5%	66,2%
Sizden önce bu mahallede yerlesen tanıdıklarınız arkadaşlarınız var mıydı?	Evet	Frekans	10	0	10
		%Sütun	3,3%	0,0%	2,7%
	Hayır	Frekans	292	65	357
		%Sütun	96,7%	100,0%	97,3%
Su an komsularınızdan akraba olanlar var mı?	Evet bir çoğu	Frekans	66	13	79
		%Sütun	22,4%	20,0%	21,9%
	Evet bir kısmı	Frekans	56	11	67
		%Sütun	19,0%	16,9%	18,6%
	Evet birkaç tanesi	Frekans	42	10	52
		%Sütun	14,2%	15,4%	14,4%
	Hayır yok	Frekans	131	31	162
		%Sütun	44,4%	47,7%	45,0%
Su an komsularınızdan hemserileriniz olanlar var mı	Evet bir çoğu	Frekans	76	13	89
		%Sütun	27,0%	19,4%	25,5%
	Evet bir kısmı	Frekans	40	14	54
		%Sütun	14,2%	20,9%	15,5%
	Evet birkaç tanesi	Frekans	39	11	50
		%Sütun	13,8%	16,4%	14,3%
	Hayır yok	Frekans	127	29	156
		%Sütun	45,0%	43,3%	44,7%

Her iki proje bölgesinde de örneklem grubunun en düşük %60'ı mahalleye taşınmadan önce o mahallede akrabaları olduğunu belirtmiştir. Bu oranlar şu an için sorulduğunda ise düşmüştür.

Her iki proje bölgesinde de örneklem grubunun yaklaşık %50'sinin kendi evi, yaklaşık %20'sinin anne –babasının evi, yine yaklaşık %20'si ise kiracıdır. Örneklem grubunun oturduğu evin hane halkına yettiğini söyleyenlerin oranı Mamak'ta %67, Hıdırlıktepe- Atıf Bey- İsmet Paşa'da %54'tür. Evin hane halkına yetme konusundaki düşünce proje alanına göre değişmemektedir.

Ev sahibi olma ile kentsel dönüşüm projesinin uygulanmasını isteme arasındaki ilişki incelendiğinde ise, hem ev sahibi hem de kiracı açısından %50'ye yakın bir kesimin bunu istediği kalanın ise istemediğini ve ev sahibi olmaya göre projeye ilişkin düşüncenin anlamlı düzeyde değişmediğini göstermektedir.

4.3. Kentsel Dönüşüm Projelerine İlişkin Bilgi Düzeyi

Kentsel dönüşüm projelerine ilişkin bilgi düzeyi bölümü mahallelerinin kentsel dönüşüm projesi içinde yer alıp almadığı, kentsel dönüşüm projesini kimin yaptığını bilip bilmedikleri, proje hakkında onlara bilgi verilip verilmediği, kentsel dönüşüm projesi kapsamında kendilerine daire verilip verilmeyeceği, kentsel dönüşüm kapsamında yıkım yapıldığında ne yapacakları, kentsel dönüşüm kapsamında kendilerine verilecek evlerle satılacak evlerin aynı olup olmadığı ve onlara verilecek evlerin nerede olacağından oluşmaktadır.

Mahallelerinin kentsel dönüşüm projesi kapsamında olup olmadığı konusundaki bilgileri incelendiğinde, Mamak kentsel dönüşüm bölgesinde yaşayanların %92'si, Hıdırlıktepe-Atıf Bey-İsmet Paşa bölgesinde olanların ise %97'sinin mahallelerinin kentsel dönüşüm projesi içinde yer aldığını bildikleri görülmüştür. Durumdan haberdar olma açısından iki proje bölgesi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

Mahallerindeki kentsel dönüşüm projesini kimin yaptığını bilip bilmedikleri konusunda ise, örneklem grubunun %30'u bunu büyükşehirbelediyesinin, % 20'si belediyenin, % 10'u büyükşehir ve TOKİ ortaklaşa, % 10'u TOKİ yanıtını verirken, % 30'u bunun bilmediklerini belirtmişlerdir.

Proje hakkında size bilgi veriliyor mu sorusunda ise her iki proje bölgesinde de örneklem grubunun yaklaşık % 70'i kendilerine bilgi veren olmadığını % 10'i çeşitli kaynaklardan, % 10'i belediye ve TOKİ görevlilerin yaptıkları toplantılardan, % 10'u ise dernek, parti, avukat gibi yollardan bilgi aldığını söylemiştir.

Mamak kentsel dönüşüm projesi kapsamında kendilerine daire verilip verilmeyeceği konusundaki düşünceleri yaşadıkları proje alanında göre anlamlı düzeyde ilişkili olduğu görülmüştür (P<0.05). Kendisine daire verileceğini düşünme oranı Hıdırlıktepe-Atıf Bey-İsmet Paşa bölgesinde daha düşüktür.

Proje bölgesine göre yıkım olduğunda ne yapılacağına ilişkin düşünce değişmemektedir. Her iki proje bölgesinde de ne yapacağını bilmeyenler, kendi imkanları ile bir yer bulacağını düşünenler ve bunların dışında farklı bir şey yapacağını söyleyenler yaklaşık %25 civarındadır.

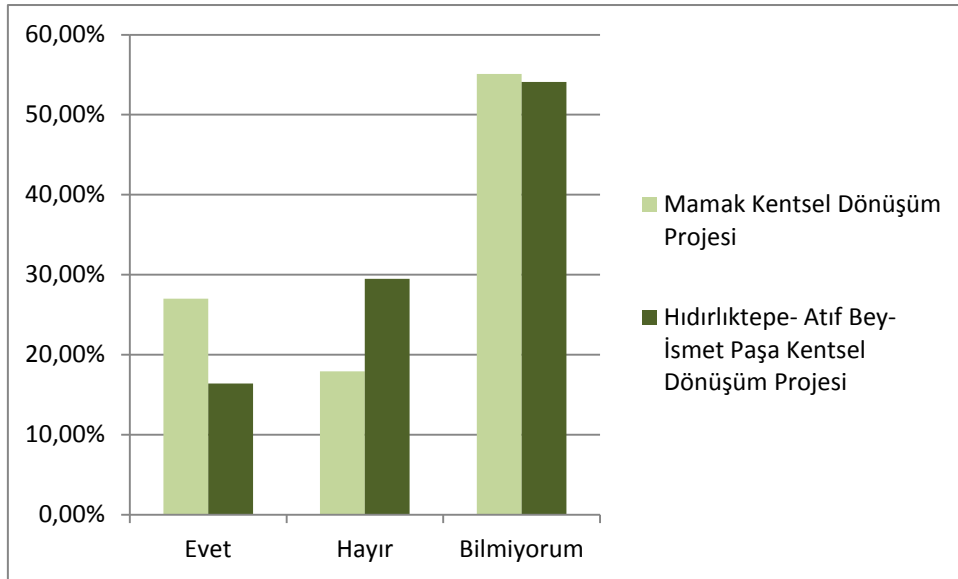
Tablo 11: Kentsel Dönüşüm Kapsamında Yıkım Yapıldığında Ne Yapacaksınız?

		Mamak Kentsel Dönüşüm Projesi	Hıdırlıktepe-Atıf Bey-İsmet Paşa Kentsel Dönüşüm Projesi	Toplam
Bilmiyorum herhangi bir bilgi verilmedi	Frekans	79	17	96
	% Sütun	27,20%	27,90%	27,4%
Belediyenin ücretsiz vereceği yerlerde oturacağız	Frekans	26	3	29
	% Sütun	9,00%	4,90%	8,30%

Kendi imkanlarımızla yer bulup, belediyeden kira yardımı alacağız	Frekans	29	9	38
	% Sütun	10,00%	14,80%	10,80
kendi imkanlarımızla yer bulup kirasını ödeyerek oturacağız	Frekans	79	10	89
	% Sütun	27,2	16,4	25,4
akrabbalarımızın yardımı ile bir yerde kalacağız	Frekans	3	0	3
	% Sütun	1	0	0,9
Diğer	Frekans	74	22	96
	% Sütun	25,5	36,1	27,4
Toplam		290	61	351
		100,0	100,0	100

Ancak toprak sahiplerine verilecek evlerle, o toprak üzerinde yapılanlardan satılacak olan evler aynı mı sorusuna verilen cevaplar proje bölgesine göre anlamlı düzeyde değişmektedir ($P<0.05$). Şöyleki kendilerine verilen evlerle satılacak evlerin aynı olmayacağını düşünenlerin oranı Hıdırlıktepe-Atıf Bey- İsmet Paşa kentsel dönüşüm projesi alanında yaşayanlarda (%29,50), Mamak kentsel dönüşüm projesi alanında yaşayanlardan daha yüksektir (%17,90).

Tablo6: Kentsel Dönüşüm Kapsamında Kendilerine Verilecek Evlerle Satılacak Evler Aynı mı?

Yine kendilerine verilecek evlerin kendi topraklarının olduğu yerden mi, yoksa başka yerde n mi verileceği sorusunda verilen cevaplar da proje alanına göre anlamlı düzeyde değişmiştir ($P<0.05$). Hıdırlık Tepe-Atıf Bey- İsmet Paşa bölgesinde yaşayanlarda, kendilerine verilecek evlerin bir başka yerde olacağı düşüncesi (%36,7), Mamak bölgesinde yaşayanlardakinden yüksektir (%22).

4.4. Kentsel Dönüşüm Projelerine İlişkin Düşünceler ve Beklentiler

Kentsel dönüşüm projelerine ilişkin düşünceler ve beklentiler bölümü ise kentsel dönüşüm projesinin uygulanmasını isteme durumu, kentsel dönüşüm projesinin kendileri için faydalı olup olmayacağı, kentsel dönüşüm projesinin uygulanmasını isteme ve istememe nedenleri, mahalleli bu konuyu kendi arasında konuşuyor mu, ortak karar almıyor mu, ya da ortak hareket ediliyor mu, mahallenin bu konuda bir temsilcisi ya da sözcüsü var mı, mahalle dışından gelip proje konusunda size

yardımcı olanlar var mı, dernek vakıf gibi, kentsel dönüşüm projesi sizin için faydalı olur mu ve kentsel dönüşüm projelerinden beklentileriniz nelerdir konularını içermektedir.

Kentsel dönüşüm projesinin kendi mahallelerinde uygulanması konusundaki düşünceleri ile proje bölgesi arasında da anlamlı ilişki yoktur. Her iki proje bölgesinde de örneklem grubunun en az %53'ü kentsel dönüşüm projesinin uygulanmasını istemektedir.

Aile fertlerinin bu konuda onlarla aynı fikirde olup olmama düşünüp düşünmediği konusunda ise her iki proje bölgesinden de örneklem grubunun en az %90'ı bu konuda kendileri ile aynı şekilde düşündüklerini ifade etmiştir.

Mahallerinde kentsel dönüşüm projesinin uygulanmasını isteme ve istememe nedenleri sorulduğunda ise alınan cevaplar şu şekildedir: Kentsel dönüşüm projesinin uygulanmasını isteme nedeni sırasıyla, “çarpık yapılaşma ortadan kalkması, düzen ve temizlik gelecek olması, gelişmek (%65), gecekondudan kurtulmak (%15), apartmanın rahat olması ve doğal gazı olması, sobadan kurtulmak (%15) ve evlerin bakımsızlıktan kurtulmasıdır (%5). Bu konuda örkenlem grubundan bazı gecekondulular düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir.

“Her yerde olsun isterim, gecekondu sorununu çözsünler” (Erkek,53 yaşında, Mamak).

“Herkes gidiyor ben de bu ortamdaki kurtulmak istiyorum” (Kadın, 37 yaşında, Hıdırlıktepe-Atıf Bey-İsmet Paşa).

“Görünüm bakımından daha güzel olacak çocuklar için park olur, bahçe süpürmekten kurtuluruz”(Kadın, 56 yaşında, Mamak).

“Gecekondunun çilesinden bıktım. herşey için ulus'a iniyoruz. PTT uzak kışın çok buz oluyor. köpekler çoğaldı, kadınları ısırıldı”(Kadın, 47 yaşında, Hıdırlıktepe-Atıf Bey-İsmet Paşa).

“Güzelliği, evlerin rahatlığı var. Sobadan kurtuluruz, çok temiz. Kömürü yok, pisliği yok”(Erkek, 29 yaşında, Mamak).

“Güzel çevre olur, insanlar tertemiz oturur. Elektrik koptu, hala bekliyoruz ,yapılacak. Uzun süre yıkılmasa ben burada otururum, başka yere gücüm yetmez ama tuvalet dışarıda, koşullar kötü. TOKİ'ye 2 yıl önce başvurduğum ama hala ses yok” (Erkek, 48 yaşında, Mamak).

Kentsel dönüşüm projesinin uygulanmasını istememe nedeni ise sırasıyla, % 25'i hakkımızı vermiyorlar, %15'i böyle mutlu ve memnunum, %15'i borçlandırıyorlar, %10'u evimizi seviyoruz , %10'u kalacak yerimiz yok, %15'u bireysel müteahhite vermek istiyoruz, % 5'i kiracıym beni mağdur ederler, zor durumda kalırım, %5'i bahçeli ev daha iyidir apartmanı sevmiyorum demiştir. Bu konuda örkenlem grubundan bazı gecekondulular düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir.

“Çok rahatım,evim büyük. Beni borçlandırmadan hakkımı verirse isterim ama diğer türlü istemem” (Erkek, 63yaşında, Hıdırlıktepe-Atıf Bey-İsmet Paşa).

“Biz daireye gidemeyiz. Çünkü metre kare az. Borçlandırıyorlar ama kimsenin ödeyecek parası yok. 150 metre kare tapuluya 80 metre kare ev verseler güzel olur. Tapu tahsisliye de 250 metre kareye 80 metre kare ev verseler makbul olur.” (Erkek, 44 yaşında, Hıdırlıktepe-Atıf Bey-İsmet Paşa).

“Çok geç bitiyor, borçlandırma oluyor, müteahhit gibi olmuyor.” (Kadın, 52 yaşında, Mamak).

“Karşılığını alamıyoruz “ (Kadın, 38 yaşında, Hıdırlıktepe-Atıf Bey-İsmet Paşa).

“Müstakil evim olsun sadece bizim burası kaldı değerli olduğu için vermek istemiyorum”(Erkek, 65 yaşında, Mamak).

“Millet alt alta üst üsteler, ses yaparlar, gürültü olunca yaşayamam” (Kadın, 57 yaşında, Mamak).

“Kimse evinin yıkılmasını istemez. Çoluğum çocuğum aç susuz kaldı ben bu evini yapana kadar. Yıkılırsa ne gidecek yer var, ne de yeniden yapacak güç.”(Erkek, 57 yaşında, Hıdırlıktepe-Atıf Bey-İsmet Paşa).

“Kötü evim ölene kadar bana yeter” (Erkek, 50 yaşında, Mamak).

“Kiralılar artacak, maddi durum iyi değil. Bizi mağdur edecekler”(Kadın, 34 yaşında, Hıdırlıktepe-Atıf Bey-İsmet Paşa).

“Oturduğum evde kiram az, yıkılınca nereye giderim. Daireye gitsem gücüm yetmez” (Erkek, 29 yaşında, Mamak).

“Toki az ev verir, daireyi az veriyor”(Kadın, 44 yaşında, Mamak).

“Yaşlıyız belki göremeyiz. Hem kaç senede belli değil ama elden bir şey gelmiyor. Bir daire verecek, müteahhite versem en az 2 daire alırım” (Erkek, 62 yaşında, Hıdırlıktepe-Atıf Bey-İsmet Paşa).

Mahalleli toplanıp bu konuyu kendi aranızda konuşuyor musunuz, ortak karar alınıyor mu, ya da ortak hareket ediliyor mu” sorusuna her iki proje bölgesinde de örneklem grubunun yaklaşık % 50’si hayır, % 35’i konuşuluyor ama ortak karar alınmıyor; % 15’i evet konuşuyor ve ortak karar alıyoruz yanıtını vermiştir.

Mahallenizin bu konuda bir temsilcisi ya da sözcüsü olup olmadığı sorusuna ise örneklem grubunun % 60’ı hayır yok, % 15’i evet var, % 15’i muhtarlık, % 10’u bilmiyorum demiştir.

Mahalle dışından gelip proje konusunda onlara yardımcı olanların olup olmadığı sorusuna ise, örneklem grubunun 80’i hayır yok; % 10’u bilmiyorum; % 5’i muhtar; % 3’ü Halkevleri, % 2’si dikmen vadisi barınma bürosu cevabını vermiştir.

Kentsel dönüşüm projesinin kendileri için faydalı olup olmayacağı konusunda ise her iki proje bölgesinde de örneklem grubunun yaklaşık %50’si faydalı olacağını, yaklaşık %40’ı faydalı olmayacağını, kalanlar ise bir şey değişmeyeceğini belirtmişlerdir. Bu konudaki düşünce de proje bölgesine göre değişmemektedir.

Kentsel dönüşüm projesinin faydası olmaz, bir şey değişmez ve bilmiyorum diyenlere, neden sorusu sorusuna verilen cevaplarla, “Kentsel dönüşüm projelerinden beklentileriniz nelerdir?” sorusuna verilen cevaplar benzerdir. Örneklem grubunun %20’i yüksek oranda borçlandırıldıklarını bunun yerine arsası küçük de olsa en azından herkese yaşayabileceği bir evin borçsuz verilmesini belediklerini, %20’si haklarının verilmediğini, daha az metre kareli arsalarla ev verilmesini istediklerini, %60’ı TOKİ değil, müteahhitlerin kentsel dönüşüm projesini yapmasını istediklerini belirtmişlerdir. Örneklem grubunun tamamına yakını ise bu tarz bir proje yapılmadan önce halkın düşüncesini almalarını, onlarla yapılacak toplantılarla halkın beklentilerini öğrenip, halkı mağdur etmeden bu işi gerçekleştirmelerini istediklerini belirtmişlerdir. Örneklem grubuna göre halk kentsel dönüşüm projelerine karşı değildir, projelerin halka sorulmadan ani kararlarla uygulanmasına ve halkın mağdur edilmesine karşı olduklarını belirtmişlerdir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Gecekondu ilk yıllardakinin aksine artık bahçesinde sebze yetiştirilen, ekmek pişirilen, kümesi olan, tuvaleti dışarıda olan mekanlardan, tuvaleti içeride olan, daha sağlamlaştırılmış ve düzenlenmiş, oda sayısı artmış ve bahçeleri ihtiyaçları karşılamakta kullanılan alanlar olmaktan çıkmış ve bir dönüşüm gerçekleştirmiştir. Her iki proje bölgesinde de örneklem grubunun en az %60’ının mahalleye taşınmadan önce o mahallede akrabaları varken, bu oranlar şu an mahallerinde akraba ve hemşerilerin olması açısından çok azalmıştır. Yıllar içindeki değişime rağmen İki iki proje kapsamındaki örneklem grubunun eğitim düzeyinin buldukları bölge ile ilişkisi bulunmamıştır. Benzer eğitim durumuna sahip olan örneklem grubunun, gelir düzeyi ve meslek açısından proje bölgesine göre anlamlı düzeyde değişmesi ise Hipotez 1’i doğrulamaktadır. Genel anlamda bir değişim geçiren gecekondu bekleyen yeni değişim, kentsel dönüşüm projeleridir. Bu projelerle sadece gecekondu niteliği değil, aynı zamanda gecekondu mahallelerindeki sosyal ve kültürel ortamda da değişiklikler gerçekleşecektir. Halkın bu değişime hazır olup olmadığı ya da bunu isteyip istemediği konusunda ise şu sonuçlara ulaşılmıştır.

Her iki proje alanında da halkın neredeyse tamamına yakını yaşadıkları mahallenin kentsel dönüşüm projesi alanında olduğunu bilmektedir. Bu konuda kendilerini kimin bilgilendirildiği konusunda ise yine büyük bir kısmının ne belediye ne de muhtarlık aracılığı ile

bilgilendirilmediklerini belirtmişlerdir. Yaşadıkları alanda başlayacak bir dönüşüm hakkında bilgilendirilmediğini söyleyen halkın yaklaşık yarısı, her iki proje bölgesinde de, bu projelerin uygulanmasını istemektedir. Gecekonudun kurtulmak, sobadan kurtulmak, apartmanın rahat olması, doğal gazı olması, ve evlerin bakımsızlıktan kurtulması gibi nedenlerle bu projelerin hayata geçirilmesini isteyen halk, buna rağmen kendilerinin fikirlerinin alınmaması ve bilgilendirilmemeleri konularında belediyeye eleştirel yaklaşmaktadır. Projeye karşı olduklarını söyleyen örneklem grubunun yaklaşık diğer yarısını oluşturan grup ise, proje bölgesine bağlı olmaksızın, yıllarca yaşadıkları, çocuklarını büyüttükleri ve bizim dedikleri evlerinin, alınan bir kararla kentsel dönüşüm içinde yıkılacak olması fikri halkı her ne kadar rahatsız etse de, asıl sorunun bu yıkım sonrasında kendilerine haklarının verilip verilmeyeceği endişesi olduğu düşüncesindedirler. Arsa miktarı ve genişliği ne olursa olsun, yıllarca o alanda yaşamış, emek vermiş ve başka çaresi olmayan bu insanlara bir ev borçsuz verilsin, ya da çok düşük aidatlarla uzun vadede ödensin istemektedirler.

Halka danışılarak yapılsa, bu projelere halk büyük destek verirdi diyen örneklem grubu, gecekonudun olanaksızlıklarından bıktıklarını, kendilerinin de apartmanda yaşamak istediklerini ancak, proje bu hali ile uygulandığında halkın büyük kısmının mağdur olacağını belirtmişlerdir. Bu sonuçlar, proje alanlarındaki kentsel dönüşüm projesi uygulamalarının, Atkinson (2004)'un katılımlı kentsel dönüşüm projeleri kapsamında değerlendirilemeyeceğini göstermektedir.

Kentsel dönüşüm projelerine ilişkin düşünceleri etkileyen değişkenler hakkında ise şu sonuçlara ulaşılmıştır. Bu sonuçlardan ilki Hipotez 1'in devamı niteliğinde, Hıdırlıktepe-Atıf Bey-İsmet Paşa Projesinin bulunduğu alanda yaşayanların sahip oldukları arsa miktarının Mamak bölgesindekilere daha düşük olması nedeniyle, "Kentsel dönüşüme bakış, proje bölgesine göre değişir" şeklindeki Hipotez 2 ile ilgilidir. Araştırma kapsamında elde edilen verilere göre Hipotez 2 yanlışlanmıştır. Ayrıca kentsel dönüşüme bakışın ev sahibi olma değişkenine göre değişeceğini içeren Hipotez 3 de yanlışlanmıştır. Hem ev sahibi hem de kiracı açısından %50'ye yakın bir kesimin projeyi istemekte, kalanı ise istememektedir. Oysa bu sonuçlar, Güngör Ergen ve Şahin (2007)'in yaptıkları çalışmada kentsel dönüşüm projesini isteme durumunun ev sahibi olmaya göre değişmesi sonucu ile birlikte düşündüğümüzde çelişkili görünmektedir. Ancak Güngör Ergen ve Şahin'in araştırdıkları kentsel dönüşüm alanının TOKİ projeleri kapsamında olmadığı, bu çalışmadaki örneklemin ise TOKİ projesi kapsamındaki kentsel dönüşüm proje alanlarından da seçildiği düşünüldüğünde bu çelişkinin çözümü de ortaya çıkmaktadır. Bu çalışma kapsamında TOKİ proje alanlarına dahil olan mahalleler de örnekleme dahil edilmiştir ve bu alanlarda kentsel dönüşümü istememe oranı %50'lerde, Güngör Ergen ve Şahin (2007)'in araştırma yaptıkları kentsel dönüşüm alanlarındaki mahallelerden hiçbiri ise TOKİ kapsamında değildir ve buralarda projenin istenme oranı %50'nin çok daha üzerindedir. Bu araştırmada elde edilen bir başka sonuç olan, örneklem grubundan bir kısmının projeyi istememe nedeni olarak müteahhitin değil, TOKİ'nin yapması, çok metre kareye az daire verilmesi diğer sonuçlarla birlikte düşünüldüğünde, projeyi kimin yürüttüğünün yürütüldüğünün, ev sahibi olma değişkeninden daha belirleyici olduğunu düşündürmektedir. Bundan sonraki bir çalışmada kentsel dönüşüm projesinin TOKİ kapsamında olup olmadığı durumu bir değişken olarak alınıp bunun ev sahibi olma değişkeniyle birlikte incelenmesi, halkın kentsel dönüşüm projelerine bakışları konusunda daha detaylı bilgi sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Arnstein, S. (1969). 'A Ladder of Citizen Participation', *Journal of the American Institute of Planners* (35: July) 216-24.
- Atkinson, R. (2004). "Kentsel Dönüşüm, Ortaklıklar ve Yerel Katılım: İngiltere Deneyimi". *Uluslararası Kentsel Dönüşüm Uygulamaları Sempozyumu: İstanbul 2004, İstanbul*.
- Bayraktar, E. (2006). *Gecekondu ve Kentsel Yenileme*. Ankara: Ekonomik Araştırmalar Merkezi.
- Deniz, M. B. (2010). "Grassroots Action Against Gecekondu Renewal Projects: The Case of İstanbul Başbüyük and Ankara Dikmen Vadi". *Boğaziçi Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlaması Bölümü Basılmamış Doktora Tezi*.

- Güngör Ergen, N., Şahin, B.(2007). “Kentsel Dönüşüm Projesi Kapsamındaki Hacılar Mahaltesinde Yaşayanların Bu Projeye Bakışları”, Edebiyat Fakültesi Dergisi, cilt 24, Sayı 1: 83-106
- Kahraman, Z. E.(2008). “The Relationship Between Squatter Housing Transformation and Social Integration of Rural Migrants Into Urban Life: A Case Study in Dikmen”. Ankara ODTÜ Şehir ve Bölge Planlaması Bölümü Basılmamış Doktora Tezi.
- Kara, M.(2010). “Gecekondu Dönüşüm Projelerinin Konut Sorununun Çözümündeki Rolü: Ankara İli Gültepe ve Yatıkmsuluk Mahalleleri Örneği”. Süleyman Demirel Üniversitesinde Basılmamış Doktora Tezi.
- Kütük İnce,E.(2006). Kentsel Dönüşümde Yeni Politika, Yasa ve Eğilimlerin Değerlendirilmesi, Kuzey Ankara Girişi (Protokol Yolu) Kentsel Dönüşüm Projesi, Gazi Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlaması Bölümü Basılmamış Y.Lisans Tezi.
- Mamak Belediye Başkanlığı 2013 Performans Programı. (2013). Ankara: Mamak Belediyesi Yayını.
- Özdemir, D. (2010). “Kentsel Dönüşümde Politika, Mevzuat, Uygulama – Avrupa Deneyimi İstanbul Uygulamaları”. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım
- Resmi Gazete, 14.2.2005, Sayı: 26023
- Resmi Gazete, 8.3.1984, Sayı: 18355
- Şenyapılı, T. (2004). Barakadan Gecekonduya, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekeli, İ. v.d. (1996). Ankara 1985’den 2015’e, Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayını.
- Tekeli, İ. (2011). Anadolu’da Yerleşme Sistemi ve Yerleşme Tarihleri, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yenigül, S. B. (2009). “Metropolitan Kent Etkisindeki Yerleşimlerin Dönüşüm Sürecinin Çözümlemesi: Ankara Örneği”. Ankara Gazi Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlaması Bölümü Basılmamış Doktora Tezi.
- Yüksel, Ö. (2007). “Kentsel Dönüşümün Fiziksel ve Sosyal Mekana Etkisi: Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi”. G.Ü Şehir ve Bölge Planlaması Bölümü Basılmamış Y.Lisans Tezi.

KENTSEL DÖNÜŞÜM, SÜREÇTEN ETKİLENEN AKTÖRLER VE KATILIM: ESKİŞEHİR İLİÖRNEĞİ¹

Tuba GÜN²

ÖZET

Bu araştırmada, kentsel dönüşüm süreçlerinden doğrudan etkilenen yerel halkın ve konuyla ilgili sivil toplum kuruluşlarının sürece ilişkin bilgi düzeyleri ve sürece katılımları incelenmiştir. Araştırmanın evrenini, Eskişehir ili Odunpazarı Belediyesi'nin TOKİ'yle beraber yürüttüğü "Gecekondu Önleme Bölgesi" olarak ifade edilen "Karapınar Vadisi 2. Etap Projesi"nin uygulandığı Karapınar, Alanönü, Huzur ve Erenköy mahalleleri oluşturmaktadır. 2012 yılının Ağustos ve Eylül ayları arasında gerçekleştirilen alan araştırması sırasında, yukarıda belirtilen mahallelerden toplam 371 kişiyle yüz yüze anket çalışması yapılmıştır. Bunun yanı sıra 50'si yerel halkla olmak üzere toplam 59 derin görüşme gerçekleştirilmiştir. Nicel veriler SPSS programıyla analiz edilerek frekans ve yüzde dağılımları ve Ki-kare ile çözümlenmiştir.

Bulgular, yerel halk ve STK'larla sürece ilişkin bilgi paylaşımı olmadığını, belediye ve TOKİ dışındaki aktörlerin paydaş olarak projeye dahil edilmediğini ortaya koymuştur. Bu anlamda gerçekleştirilecek olan dönüşüm projesinde yönetimsel, katılımcı bir yaklaşım sergilenmemiştir.

Anahtar Kelimeler: *Kentsel Dönüşüm, Yerel Halk, Katılım*

ABSTRACT

This study examine directly affected by the participation of local residence and NGOs and their information about the transformation process. The field of the study is composed of the neighborhoods of Karapınar, Alanönü, Huzur and Erenkoy all of which are called as "Slum Prevention Area" by the Municipality of Eskişehir Odunpazarı. The municipality and TOKİ carried out a project called "Karapınar Vadisi 2. Etap Projesi" to regenerate these slum areas. Between the months of August and September of 2012, during the field research, 371 people face-to-face survey was conducted. In addition, 50 neighborhood residents, including governmental and nongovernmental organizations, a total of 59 interviews were conducted. Quantitative data were analyzed by frequency and percentage distributions and Chi-square.

Findings shows that not shared information about the process with NGOs and residents of the neighborhood, and actors other than municipality and TOKİ are not included as a stakeholder in the project. In this sense, governance and participation have been ignored transformation project, which will be held.

Keywords: *Urban Transformation, Local Residence, Participation*

GİRİŞ

Sağlıksız kentleşme süreçleri kentlerde, düzensiz, yasadışı ve riskli yapılaşmaların, mekânsal, sosyal ve ekonomik bozulmaların görülmesine yol açmaktadır. Kentsel mekândaki bozulmaların giderilmesi, kentsel alana müdahale biçimi olarak kentsel dönüşüm çalışmalarını ve bu yöndeki uygulamaları ortaya çıkarmıştır. Türkiye'nin birçok kentinde uygulamaya konulan kentsel dönüşüm projeleri kentleşme süreçlerini fiziksel, ekonomik, sosyal ve çevresel düzeyde etkilemektedir. Bu anlamda kentsel dönüşüm, bir alanın fiziksel, çevresel, sosyal ve ekonomik koşullarının sürekli iyileştirilmesi çabası olarak kapsamlı ve bütünleşik bir vizyon ve eylemdir (Roberts, 2000:17). Kentsel dönüşüm süreçleri, dönüşüm projelerine karar verilmesi, projelerin planlanması, uygulanması, bu uygulamaların etkileri ve sonuçları gibi bir dizi aşamayı içermektedir. Ancak bu tebliğde, kentsel dönüşüm projelerinin karar ve planlama aşamalarında projeden doğrudan ve dolaylı etkilenen

¹Bu araştırma Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonunca desteklenen 1205E075 nolu proje kapsamındadır.

²Arş. Gör., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, tubagun@anadolu.edu.tr

aktörlerin sürece katılım düzeyleri üzerinde durulmuştur. Dolayısıyla kentsel dönüşümde ortaklıklar, yönetim, katılım gibi kavramlar ve bunlara ilişkin literatüre yer verilmiştir.

KENTSEL DÖNÜŞÜMDE ORTAKLILAR, YÖNETİŞİM, KATILIM

Kentsel Dönüşüm Sürecinde Rol Alan Aktörler

Kentsel dönüşüm projelerinin gerçekleştirilmesinde, sürecin denetlenmesinde, süreçten elde edilecek başarıda sürece etki eden, mekânın biçimlenmesinde etkili olan, merkezi ve yerel yönetimlerden oluşan kamu sektörü, özel sektör, yerel halk, sivil toplum kuruluşları ve diğer ilgili grupları ifade eden (Turok, 2005: 27), uygulanacak dönüşümün niteliğine ve hedeflerine göre farklı derecelerde etkiye bulunan aktörler söz konusudur.

Türkiye’de kamu sektörü elemanları olarak TOKİ ve belediyeler kentsel dönüşüm konusunda etkin faaliyet göstermektedir. Özellikle de 2003 tarih ve 4966 sayılı yasayla Toplu Konut İdaresi’ne kentsel yenileme konusunda yetki ve finansman olanaklarının verilmesi ve 2004 tarih ve 5162 sayılı yasayla İmar Bakanlığı’nın gecekonduların tasfiyesiyle ilgili yetkilerinin TOKİ’ye devredilmesi TOKİ’yi kentsel dönüşümün en güçlü aktörlerinden biri durumuna getirmiştir (Tekeli, 2011:313). Türkiye’de kentsel dönüşümde kamu alanında en etkili bir diğer aktör ise belediyeler olmuştur, bu konuda büyükşehir belediyelerinin ilçe belediyeleri karşısında yetkisi artırılmış (Tekeli, 2009:212-214) ve 2005’te kabul edilen 5366 sayılı yasayla belediyeler ve il özel idareleri bu konuda daha da güçlendirilmiştir (Tekeli, 2011:313).

1980’lerde ortaya çıkan liberal kent politikaları kapsamında, kentsel dönüşümde özellikle kamunun finansman yükünün hafifletilmesi amacıyla kamu özel sektörle birlikte hareket etmiş ve yatırımcılar, emlak sahipleri, müteahhitler, yerel ve büyük firmalar kentsel dönüşüm projelerinin aktörleri olarak devreye girmişlerdir. Kentsel dönüşümün bir diğer aktör grubu ise, kent yönetiminden yönetime geçişi sağlayan sivil toplum kuruluşlarıdır. Sivil toplum kuruluşları günümüzde temsili demokrasinin yarattığı demokrasi açığının katılımcı pratiklerle çözülmeye çalışılmasında önemli kuruluşlardır (Tekeli, 2009:212-215, Başaran, 2008: 65). STK’yla yerel yönetimlerin gerçekleştirecekleri işbirliği, halkın katılımı taleplerinin örgütlenmesinde, kentsel hizmetlerin etkili, verimli, kaliteli bir biçimde sunumunda, yönetimin daha saydam, katılımlı ve demokratik bir yapıya bürünmesinde (Başaran, 2008: 63) toplumun farklı katmanlarının sürece dair aidiyet duygusunun geliştirilmesinde, merkezi yönetimle halk kesimleri arasında iletişim kurulmasında önemli bir paya sahiptir. Özellikle de Belediye Kanunu’nun 76. Maddesine dayanılarak kurulan kent konseyleri, yönetim yapısının yönetime evrildiği, kentsel yönetimin çok aktörlü ve katılımlı bir sürece doğru yöneldiği bir yapıya gönderme yapan ve kentsel dönüşüm projelerinin aktörlerinden oluşan STK’ların etkinlik kazandığı kuruluşlardır.

Kentsel dönüşüm sürecinde ele alınacak son aktör ise yerel halk, yani kentin kullanıcıları, orada yaşayanlar, gerçekleştirilecek projelerden direkt olarak etkilenenlerdir. Bir kentsel dönüşüm projesinin başarılı olarak ifade edilebilmesi ve sürdürülebilir olmasında öncelikle projenin gerçekleştirileceği alanın sakinlerinin taleplerinin göz önünde bulundurulması, alanla ilgili olarak yapılacak çalışmalarda yeterince bilgiyle donatılmaları son derece önemlidir. Dönüşüm çalışmalarının halkın istek ve bilgisi dahilinde gerçekleştirilmesi projenin sahiplenilmesine, projeye yerel bilgi ve aidiyet katılmasına, çalışmaların meşruiyet kazanmasına imkan tanır (Turok,2005:27, Kara ve Palabıyık,2009:12).

Kentsel Dönüşümde Ortaklık ve Modeller

Dönüşümün uygulandığı kentsel alanların özellikleri, yapısı, süreçte etkili faktörler, uygulamaların amaç, hedef ve kapsamlarının çeşitliliği nedenleriyle çok aktörlü bir süreç olarak karşımıza çıkan kentsel dönüşüm uygulamaları çeşitli ortaklıklar temelinde gerçekleşmektedir. Bu uygulamalarda temelde kamu-kamu ortaklıkları, kamu- özel sektör ortaklıkları ve özel sektör- özel sektör ortaklıkları olmak üzere üç ortaklık tipi olduğunu söyleyenlerin yanı sıra (Spit, 2005: 109-110) bu üç modele ek olarak kamu sektörü- özel sektör- yerel halk ortaklıklarını ifade edenler de vardır (Hague, 2005: 178-186).

McCharty, ortaklık kavramının ilk olarak İngiltere’de politik çıkarlar etrafında varılan bir uzlaşmaya bağlı olarak ortaya çıktığını, kentsel dönüşüm stratejilerinin gerçekleştirilmesinin kamu-

özel sektör ve yerel halk arasında doğrudan bir bağlantıyı gerekli kıldığını ve bu ortaklıkların özellikle de yerel otoritelerin kaynak sıkıntısının giderilmesi konusunda gerekli hale geldiğini ifade etmiştir (Charty, 2005: 99). Bu ortaklıklardaki en sıkıntılı nokta yerel halkın sürece katılımının sağlanmasıdır. Katılımın sağlanması bağlamında yerel halkın görüşlerinin alınması ve alandaki tüm grupların ortaklık içinde temsil edilmesi sağlanmalı, alanda sunulan hizmetlerin kalitesi, alanda yaşayanların güçlendirilmesi ve bu sürecin sadece sürece dahil edilmek üzerinden yürütülmeyip konuyla ilgili öncesinde bilgilendirme üzerinde durulmalıdır (Özdemir, 2004:56). Ancak bu ortaklık biçiminin; özel sektörün dönüşüm çalışmalarında işin piyasa dışındaki boyutuyla ilgilenmemesi, tüm toplumsal kesimlerin temsil edilip edilmemesine yönelik sorunlar, yolsuzluk ve kayırcılık gibi sonuçlara yol açabilecek pek bir şeyin yapılmadığı ve finansmanın yetersiz kaldığı bir konuşma yığımına dönüşme riski söz konusudur (Hague, 2005: 183-185).

Kentsel dönüşüm projelerinin başarıya ulaşması yönetişimci bir anlayışın benimsenmesi ve bunun hayata geçirilmesiyle mümkündür. Yönetişim, 1980 sonrası neoliberal iktisat politikaları sonucu gündeme gelen ve yerindelik kavramı ile yerel yönetimler düzeyinde yaygın olarak kullanılan (Falay, 2008:3-4); kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının içinde yer aldığı karışık ve etkileşimsel bir sistem, yöneticiler/ karar vericiler ve yönetilenler/ karar verilenler arasındaki iletişim kanallarının açık olduğu (Başaran, 2008:43-44, Falay,2008:3-4), kamu- özel-sivil toplumun katılıp ortaklıklar kurabildiği, demokratiklik, çoğulculuk, hesap verebilirlik, açıklık, şeffaflık, yerindelik ilkeleriyle hareket eden çok aktörlü bir bilgilendirme sürecidir(Tekeli, 2000:164). Bu süreçte üzerinde durulması gereken önemli bir nokta yönetişimci anlayışın uygulama araçlarından olan ve Gündem 21'in ürünü olarak ortaya çıkan kent konseyleridir(Koç, 2008: 53)

Kentsel Dönüşümde Katılım

Yönetişimci/ katılımcı bir anlayışta “kimin katıldığı” önemli bir soru ve sorundur. Bu sorunun cevabı katılma eyleminin niteliğinin temel belirleyicisidir, zira eşit olmayan güçlerin katılımcılık anlayışı uzlaşmadan ziyade dayatma veya zorlama ilişkisine dönüşme potansiyelini taşır (Koç, 2008: 54). Kentsel politikalar ve dönüşüm süreçlerinde yerel gruplar katılımı sağlayacak en başat aktörlerdir. Atkinson'un Yeni Yerel Girişim Ortaklıkları (YYGO) olarak tanımladığı bu aktörler, “yerel halka yönelik” dönüşüm faaliyetlerinde girişimci bir rol üstlenmekle beraber, ortaklıklarda üstün bilgi ve kaynağa sahip diğer aktörler tarafından, özellikle de kendi çıkarlarını etkili bir şekilde ifade edebilmelerini zorlaştıran “yeni bir dil öğrenme” gereksinimi dolayısıyla dezavantajlı bir konuma düşürülürler.

Arnstein (1969:216), karar alma süreçlerinde kentli katılımını çeşitli kategorilerde incelemiş ve kentli katılımının kentli erkine karşılık gelen bir kategori olduğunu belirtmiştir. (Atkinson, 2005: 92). Atkinson'un kentli katılımının dereceleri açısından önemli bulduğu bir kentli katılım merdiveni oluşturmuştur. Merdivenin en alt basamaklarında bulunan terapi ve manipülasyon katılımının var olmadığı, erk sahiplerinin katılımcıları “eğitmek” ve sorunlara “çare bulma” amacı güttüğü bir durumu temsil eder. Orta aşama ikna, müzakere ve bilgilendirme gibi sembolik bir katılım düzeyine gönderme yapar. Çünkü bu aşamada kentliler bilgi sahibi olsalar bile görüşlerinin gücü elinde tutanlarca dikkate alınıp alınmayacağını bilmezler. En üst aşamada yer alan kentli denetimi, devredilmiş yetki ve ortaklık ise kentli katılımının giderek artan derecede karar verme hedefini ifade eden kentli erki düzeyleridir (Atkinson, 2005: 92-94).

Proje sürecine dahil olma aşamasında projeyi alanda yaşayanlara ve çalışanlara kendi projeleri gibi hissettirmek, onların beklenti, karar ve taleplerini dikkate alarak danışmanlık büroları, bilgilendirme masaları gibi bilinçlendirici donanımlar sağlamak ve onların teşvik edilerek, cesaretlendirilerek projeye dahil edilmesini sağlamak projelerin başarıya ulaşmasında takip edilecek önemli stratejilerdir (Özden, 2008: 207-208). Ancak Türkiye'deki projelerin daha çok kamu sektörü öncülüğünde gerçekleşmesi, yerel halk ve temsilcilerinin sürece aktif olarak katılamaması sürecin muhataplarının konuyu “fısıltılar yoluyla öğrenme”sine ve neyin, nasıl, ne zaman yapılacağını sadece TOKİ ve belediyeler tarafından halka “tebliğ” edilmesine yol açmaktadır (Karayalçın, 2010:139).

YÖNTEM

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini; Eskişehir Odunpazarı Belediyesi tarafından yürütülen Karapınar Vadisi Gecekondu Önleme Bölgesi Projesinin ikinci etabını kapsayan Huzur, Erenköy, Karapınar, ve Alanönü mahalleleri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise, her bir mahallenin bağımsız bölüm sayısına göre alfa (α)=%10 (Balcı, 2004) düzeyinde basit tesadüfi örnekleme ile tespit edilen alt örneklem grupları oluşturmaktadır. Huzur, Erenköy, Karapınar ve Alanönü olmak üzere toplamda 13.823 bağımsız bölüm, nüfus olarak ise 30122 kişi mevcuttur. Bu örnekleme seçim tekniğinden hareketle 182'si kadın, 189'u erkek olmak üzere toplamda 371 kişiyle yüz yüze anket çalışması gerçekleştirilmiştir.

Bunun yanı sıra yine bu mahallelerden 33'ü kadın, 17'si erkek olmak üzere toplamda 50 kişiyle görüşülmüştür. Bunlara ek olarak, 4 mahalle muhtarıyla, Kent Konseyi ve Mimarlar Odası gibi Sivil Toplum Kuruluşlarının temsilcileriyle, Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, Odunpazarı İlçe Belediyesi ve Eskişehir TOKİ irtibat bürosundan konuyla ilgili birimlerden kişilerle de derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Kısacası örneklem kapsamında toplamda 371 kişiyle yüz yüze anket çalışması ve 59 kişiyle derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir.

Verilerin Toplanması

Araştırmada, daha güvenilir ve geçerli sonuçlara ulaşılması açısından nicel ve nitel veri toplama teknikleri bir arada kullanılmıştır. Araştırmanın saha ayağı 2012 Ağustos -2013 Mayıs aylarını kapsamaktadır. Bu kapsamda dönüşümün gerçekleşeceği alandaki yerel halk ve ilgili resmi ve sivil kuruluşlarla anket ve görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Anket formu: Araştırmanın nicel kısmını; demografik özellikler, konuta ilişkin özellikler, göç ve kent içi hareketlilik, dini, etnik ve siyasi olarak kendilerini tanımlama biçimleri, toplumsal ilişki ağları ve kentsel dönüşüm olmak üzere altı başlıktan oluşan bir anket formu oluşturmaktadır. Dönüşüm gerçekleştirilecek alanın kullanıcılarına tamamı yüz yüze gerçekleştirilen 100 sorudan oluşan 371 anket uygulanmıştır.

Görüşme: Görüşmeler yerel halk, mahalle muhtarları, sivil toplum kuruluşları ve resmi kurumlarla gerçekleştirilmiştir. Yerel halkla yapılan görüşmeler yarı yapılandırılmış bir görüşme formu çerçevesinde ev sahibi ve kiracılardan oluşan 50 kişi ile gerçekleştirilmiştir. Ekim ayı içerisinde mahalle muhtarlarıyla, 2013 Nisan ve Mayıs ayları içerisinde de ilçe belediyesi, Eskişehir TOKİ irtibat bürosu, çevre ve şehircilik il müdürlüğü, kent konseyi ve mimarlar odasıyla derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin neredeyse tamamında ses kayıt cihazı kullanılmıştır.

Verilerin Çözülmesi

Derinlemesine görüşmelerden elde edilen veriler, ses kayıt cihazının çözülmesi ve bunlara içerik analizi yapılması yoluyla derlenmiştir. Çözülmesi belli başlıklar altında tasnif edilmiş ve bireylerin konuşmaları metin içerisinde olduğu gibi verilmiştir. Anketlerden elde edilen veriler ise SPSS programıyla, frekans ve yüzde dağılımları Ki-Kare analizleri alınarak çözümlenmiştir. Sonuç olarak anket, görüşme ve gözlemlerden elde edilen veriler birlikte çözümlenerek yorumlanmıştır.

Bulgular

Bu araştırmada, kentsel dönüşümüne ilişkin bilgi seviyesine ve kaynaklarına, proje paydaşlığına ve bu bağlamda kurulan ortaklıklara, yönetişime ve bunların oluşturduğu katılım mekanizmasına ilişkin olarak yerel halktan, bunların yerel temsilcilerinden, resmi ve sivil kuruluşlardan edinilen verilere yer verilecektir.

Kentsel dönüşümüne ilişkin bilgi düzey ve kaynakları

Bu başlık altında belediyenin, muhtarlığın, STK'ların sürece ilişkin yerel halka bilgi aktarmadaki işlevlerine, bilgi aktarımının mahallelere ve cinsiyete göre bir farklılık taşıyıp taşımadığına ilişkin veriler, nitel verilerle birlikte analiz edilmiştir.

Öncelikle mahallede gerçekleştirilecek olan dönüşüme ilişkin yerel halkın bilgisinin olup olmadığına ve eğer varsa bunu nereden edindiğine ilişkin analize bakılacaktır. Mahallede yürütülecek olan kentsel dönüşüm projesini duyup duymadıkları yönündeki soruya katılımcıların %43.7'si “Bir şeyler duydum”, %38.8'i “Duydum”, %17.5'i ise “Hiç duymadım” cevabını vermiştir. Görüldüğü gibi gerçekleştirilecek dönüşüm projesiyle ilgili bölgede yaşayanların büyük çoğunluğu (%82.5) az veya çok bir şeyler duyduğunu belirtmiştir. Konuyla ilgili bir şeyler duyduğunu söyleyenlerin yarısından fazlası (%54.7) projeyi komşulardan ve tanıdıklardan duyduğunu ifade ederken muhtardan (%13.7), medyadan (%11.1), belediyeden (%8.8) ve hemen hepsinden (%8.8) duyduğunu belirtenlerin oranı daha düşük kalmaktadır (Tablo 1).

Görüldüğü üzere mahallelerde kentsel dönüşümün gerçekleşeceğine ilişkin büyük oranda bir “duyum” söz konusu olmuştur. Bilginin kaynağı resmi bir birim değil komşular ve tanıdıklardır. Dolayısıyla dönüşüme ilişkin sağlıklı bir bilgi söz konusu değildir. Mahalleler bazında bakıldığında da bilgiye sahip olma derecesi ve bilginin kaynağında önemli bir farklılık görülmemiştir.

Sürece ilişkin muhtarlığın bilgilendirme yapıp yapmadığı yönündeki soruya katılımcıların büyük çoğunluğu (%73.8) “Hayır”, %25.1'i ise “Evet” cevabını vermiştir. Bu konuya ilişkin herhangi bir bilgisi olmayanlar az da olsa (%1.1) mevcuttur. Huzur'da muhtarın bilgilendirme yaptığını söyleyenlerle herhangi bir bilgilendirmede bulunmadığını ifade edenlerin oranı eşitken (%48.4), Alanönü (%86.7), Erenköy (%85.4) ve Karapınar (%75.3) sakinleri büyük oranda muhtarın bilgi vermediğini belirtmiştir (Tablo 2).

Muhtarın bilgi verdiğini söyleyen katılımcıların %52.9'u “TOKİ gelecek”, %23'ü “Yapmış ama ben duymadım”, %14.7'si “Masraf yapmayın”, %2.9'u “Tarih verdi”, %2.9'u ise “Dönüşümle ilgili her şeyi söyledi” cevaplarını vermişlerdir (Tablo 2).

Sonuç olarak anket gerçekleştirilenlerin yarısından fazlası (%67.4) muhtarlığın yaptığı bilgilendirmeyi yeterli bulmazken %32.6'sı bilgilendirmeyi yeterli bulduğunu belirtmiştir.

Tabloda görüldüğü gibi sadece Huzur mahallesinde muhtarlığın bilgilendirme yapıp yapmadığına dair verilen “evet” ve “hayır” cevapları aynı çıkmıştır. Diğer mahallelerde bu durumun negatif yönde yüksek oranda olduğu görülmektedir. Bu durum üzerinde, Huzur muhtarının diğer muhtarlardan farklı olarak, az sayıda bir katılımı da olsa, bilgilendirme amaçlı bir toplantı gerçekleştirmiş olması ve bunun mahalle genelinde duyulması etkili olmuştur.

Belediyenin sürece ilişkin bilgi verip vermediği yönündeki soruya katılımcılar genel olarak (%75.9) herhangi bir bilgi verilmediği cevabını vermiştir. Belediyenin açıklama yaptığını ifade edenler ise sırasıyla “Yapmış, ben duymadım” (%36), “TOKİ geliyor dedi” (%36), “Broşür dağıttı” (%16), “Tarih verdiler” (%8) ve “Herkes evinin değerini alacak” (%4) cevaplarını vermişlerdir.

Bu anlamda belediyenin yaptığı bilgilendirmeyi yeterli bulup bulmamaya ilişkin soruya verilen cevaplar %71.9'unun yeterli bulmadığını geriye kalanın ise yeterli bulduğunu ortaya koymaktadır. Bu oran Huzur'da yarı yarıyken Karapınar (%96.6), Erenköy (%68) ve Alanönü (%60) mahallelerinde belediyenin bilgilendirmesini yetersiz bulma oranla oldukça yüksektir (Tablo 3).

Yine sivil toplum kuruluşları herhangi bir bilgilendirme yaptı mı şeklindeki soruya neredeyse katılımcıların tamamı (%97.3) “Hayır” cevabını vermiştir. “Evet” ve “bilmiyorum” cevabını verenlerin oranı ise eşittir (%1.4) (Tablo 3).

Dönüşüm sürecine ilişkin açıklamaların nerede yapıldığı sorusuna katılımcılar sırasıyla “camide” (%22), “okulun bahçesinde” (%18.6), “televizyonda” (%15.3), kahvede (%13.6), sokakta (%11.9), dernekte (%6.8) şeklinde devam eden cevaplar vermişlerdir. Mahalle bazında bakılırsa tablodan da görüldüğü üzere Karapınar'da “camide” (%60), Huzur'da “okul bahçesinde” (%34.6), Alanönü (%50) ve Erenköy'de (%30) “Televizyonda” cevapları ön sıradadır (Tablo 3).

Açıklamaların cami, kahve, dernek gibi yerlerde yapılmış olması sebebiyle kadınlara özel bir bilgi verilip verilmediği tespitine yönelik soruya katılımcıların %93.5 gibi büyük bir dilimi “Hayır”, %3.8'i “Bilmiyorum”, %2.7'si ise “Evet” cevabını vermiştir. “Evet” cevabını verenler kadınların gidip muhtara sormaları üzerine muhtarın o sıradaki açıklamalarından ve sokakta gördüğü zaman ayaküstü verdiği bilgilerden söz etmişlerdir (Tablo 4).

Tüm bu sorulardan sonra yöneltilen “Kentsel dönüşümle ilgili aldığımız bilgi sizce genel olarak yeterli mi?” sorusuna katılımcıların %93.7’si “Hayır”, %6.3 ise “Evet” cevabını vermiştir (Tablo 4). Alınan bilgiyi yeterli görmeyen mahalle (X²(3)=11,246 p, 010<.05), cinsiyet (X² (1)= 7,249 p, 007<.05) arasında anlamlı bir ilişki saptanmıştır (Tablo 4).

Kentsel dönüşümüne ilişkin alınan bilginin en çok yeterli görüldüğü mahalle Erenköy Mahallesi iken (%10.8) bu oranın en düşük olduğu yer Karapınar Mahallesi’dir (%0) (Tablo 5). Tabloya bakıldığında alınan bilgiyi yeterli bulma oranı tüm mahallelerde oldukça düşüktür. Erenköy mahallesi daha önceki analizde muhtarın konuya ilişkin bilgilendirme yapıp yapmadığı yönündeki soruya yaklaşık %85 ‘hayır’ ile Alanönü’nden sonra ikinci sırada gelmektedir. Buna rağmen alınan bilgiyi yeterli görenlerin oranı daha yüksek çıkmıştır. Diğer kurumlar vasıtasıyla bilgi edinmedikleri de bilinmektedir. Bu anlamda buradaki tezatlık, bu mahallede yaşayanların yaşadıkları yerin konumu ve kırsal kesimden geldikleri de göz önünde bulundurulduğunda, bilgilendirilme konusundaki talep ve beklentilerinin daha düşük olmasından kaynaklanmaktadır.

Yine kadınların %2,8’i, erkeklerin ise %9,6’sı aldıkları bilgiyi yeterli görmekteydiler (Tablo 4). Bunda erkeklerin bilgi edinilebilecek kanallara kadınlardan daha yakın olması, camide ve kahvede gerçekleştirilen toplantılara kadınların katılamaması ve kadınlar için ayrı bir açıklama yapılmaması etkili olmaktadır.

Kentsel dönüşümde katılıma ilişkin teorik bölümde de değinildiği gibi katılım, kentsel dönüşümün başarıya ulaşması ve sürdürülebilir olması için gerekli olan en önemli husustur ve başarılı bir kentsel dönüşüm projesinin gütmesi gereken amaç katılımın azami düzeyde sağlanmasıdır. Bunun için de öncelikli olarak dönüşümün doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyeceği aktörlerin süreçle ilgili bilgi edinmeleri, bilgi kaynaklarına kolaylıkla ulaşabilmeleri ve nihayetinde de süreçte edilgen değil etkin aktörler olarak yer almaları, söz hakkı olmaları sağlanmalıdır.

Tablolardan da görülebileceği üzere dönüşümün gerçekleştirileceği mahallelerde yaşayanların %60’ından fazlası konuya ilişkin net bir bilgiye sahip olmadıklarını dile getirmişler ve konuya dair az çok bilgisi olduğunu söyleyenlerin %30’undan fazlası ise bu bilgileri çevreden, konu komşudan edindiklerini ifade etmişlerdir. Mahallelerde gerçekleştirilen anket, mülakat ve gözlemler sırasında hemen her küçük toplulukta, kahvede, cami çıkışlarında, kapı önü sohbetlerinde sürekli olarak konuyla ilgili yorumlara, endişelere, söylentilere rastlanılmıştır. Ancak bu konuşmalara ortam hazırlayan malumatların kaynağı olarak nadiren muhtarlık, belediye ve diğer kuruluşlara rastlanılmış, genellikle “öyle söylemişler”, “komşular duymuş”, “birileri açıklama yapmış” şeklindeki bilginin bilinmeyen ötekilerden geldiğini gösteren “miş” ekinin kullanıldığı görülmüştür. Bunların yanı sıra, ilk olarak, mahalleye belediyeden gelen ölçüm uzmanlarından (“ölçümcüler”den) dönüşümün gerçekleşeceğini öğrenenlerin ve yine konuyla ilgili araştırmacıdan bilgi isteyenlerin sayısı da oldukça fazladır. Şunu da belirtmek gerekir ki konuya ilişkin bilgi sahibi olduğunu söyleyenlerin büyük çoğunluğu dönüşümün gerçekleştirileceği zamanın, şartların ve sürecin işleyişinin bilgisine sahip değildir.

Konuyla ilgili nitel görüşmelerden elde edilen verilerin bazıları şöyledir:

“Ben daha iki yıldır badana yapmamışım bak. Bu sene de yapmıyorum. Acaba gelip bir ay sonra çık evden mi diyecek? Acaba ne yapacaklar? (...) İşte bunun için bir bilgi istiyoruz yani Sakallı’dan. (ilçe belediyesi başkanı) Bir bilgi gelse bize; siz şöyle şöyle olacaksınız, şu zaman çıkacaksınız, şu kadar oturacaksınız, bu kışın oturacaksınız, oturamayacaksınız bir bilgi bize verse biz çok rahat olacağız, çok memnun olacağız.” (Kadın, 85, Huzur)

Alıntıda anlaşılacağı üzere mahalleliler en azından kısa vadede bir dönüşüm gerçekleştirilip gerçekleştirilmeyeceğine dair bir bilgiye de sahip değillerdir. Bu durum, evlerinde herhangi bir tamirat yapıp yapmama ve özellikle de yakacak alma konusunda kararsız kalmalarına yol açmıştır.

Mahalle sakinlerinin sürece ilişkin yorumlarına baktıktan sonra mahalle muhtarlarının bu konudaki görüşlerini ifade etmek gerekmektedir. Burada sadece muhtarların mahalle sakinlerine gerekli bilgileri verip vermemelerine değil, aynı zaman da onların da belediye tarafından yeterince bilgilendirilip bilgilendirilmediğine, sürece ne kadar dahil edildiklerine bakılmıştır. Ancak aşağıda da aktarılabileceği üzere 2. etaba ilişkin tam anlamıyla bir bilgilendirmeden bahsedilmemiş, muhtarlar süreci 1.etabın devamı olarak ele alıp bunun üzerinden açıklama yapmışlardır.

Görüşmelerden elde edilen bilgiler göstermektedir ki Karapınar 2. Etap projesini gerçekleştirecek olan başat aktörler mahalle muhtarları ile de yoğun bir bilgi alışverişi içinde değillerdir. Projenin gerçekleştirilmesi amacıyla bu dört mahallenin sınırlarında değişiklik yapılması gereği muhtarları konudan haberdar etmiştir. Mahalle hudutlarının değiştirilmesi amacıyla 2012'nin ilk aylarında dört mahalle muhtarı toplantıya çağırılmış ve bu alanda bir proje gerçekleştirileceği bildirilmiştir. Konuya ilişkin ayrıntılı bilgiye sahip olmadıkları için muhtarlar da halkı ya hiç bilgilendirmemiş ya da yüzeysel bir bilgi aktarımı söz konusu olmuştur:

Huzur mahalle muhtarı dernekte bir toplantı yapmış ve bu toplantıya da yerel basını çağırmıştır. Muhtarın dernekte yaptığı toplantı, medyayı çağırıp konuşması ve anketlerin sonuçlarında da etkisini göstermiş, daha önce de belirtildiği üzere konuyla ilgili bilgi sahibi olduğunu söyleyenler ve yine bu bilgiyi muhtardan aldığı söyleyenler en yüksek oranla Huzur mahallesinde gözlemlenmiştir. Huzur mahallesinde anket sonuçlarında edinilen bilginin yeterli bulunma oranı üzerinde Odunpazarı belediye başkanının ve meclis üyelerinin Karapınar birinci etap projesi kapsamında bu mahalleyi ziyaretleri etkili olmuştur

Yerel halka, gerçekleştirilecek olan çalışmayla ilgili bir bilgi verilip verilmediğine ilişkin belediyede görüşülen yetkiliden alınan cevap mahallenin bu konuda neden bilgi eksikliği ve karmaşası yaşadığını açıklamaktadır:

“ Zaman gelince siyasiler basın açıklaması yapar herkesin haberi olur. Ayrı bir bilgilendirilme yok. Halk zaten anketlerden, ölçümlerden olayı biliyor. Halka açıklanması birkaç ayı bulur.” (Odunpazarı Belediyesi)

Görüşülen belediye yetkilisi, hemen öncesinde de projenin tasarım aşamasının tamamlanmak üzere olduğunu, stok tespitlerinin ve kıymet takdirlerinin yapıldığını ifade etmiştir. Bu anlamda belediyenin gerçek manada bir bilgilendirme yapacağı zaman projeye ilgili neredeyse tüm ayrıntıların tamamlanmış olacağı sonucuna varılabilir. Ancak burada belediyeden ilgili yetkilinin ifade etmiş olduğu anket uygulamasını da göz ardı etmemek gerekir. Belediyenin altlık işlerini yaptırdığı firma 2012 Ağustos ayında, dönüşümün gerçekleştirileceği bölgede toplamda 500 kişiyle yüz yüze anket çalışması gerçekleştirmiştir. Anket formu; “hak sahiplerinin”demografik bilgilerini, konuta, çevreye, sosyal yaşantılarına ilişkin bilgilerini, genel olarak kentsel dönüşüm projeleri ve özel olarak Karapınar birinci etaba ilişkin bilgi düzey ve kaynaklarını, dönüşüm istenip istenmediğini ve bu konudaki beklentilerini sorgulayan sorulardan oluşmaktadır. İlgili mühendislik firması elde ettiği verilere dayanarak SWOT Analizi gerçekleştirmiştir. Ancak analizin sonuçları paylaşılmadığı için analiz sonuçlarına ilişkin bilgi sahibi olunamamıştır. Daha önce de bahsedildiği gibi konuyla ilgili görüş ve isteklerini bildirenlerin, bu konuda ciddiye alınıp alınmadığına veya alınmayacağına ilişkin bir fikre sahip olmamaları bu manadaki bir “katılım”ın temel handikaplarından. Ve bu anlamdaki bir “katılım” Arnstein’in ifade ettiği gibi “sembolik” bir katılımdır.

Araştırma kapsamında görüşülen sivil toplum kuruluşları Eskişehir mimarlar odası ve kent konseyidir. Gerek mimarlar odası gerek kent konseyi belediyenin konuya ilişkin kendilerine ve mahalle sakinlerine bilgi vermemesinin şeffaf bir uygulama olmadığını, bu tür çalışmalarda proje alanına ilişkin farklı uzmanlık gruplarından ve çevrenin kullanıcılarından veriler toplanması gerektiğini, sürecin içine kapalı bir şekilde işleminin insanları bu konuda farklı düşüncelere ve kaygılara yönleneceğini ifade etmiştir. Bu anlamda sürecin sağlıklı işleyebilmesi açısından farklı sivil toplum kuruluşlarının sürece dahil edilmesi gereğine vurgu yapılmıştır

Kentsel dönüşümde proje paydaşlığı ve katılım

Daha önce de ifade edildiği gibi kentsel dönüşümde katılımın sağlanabilmesi için öncelikle gerekli bilgilerin projeye öncülük eden aktörlerce paylaşılması gereklidir. Ancak bilgilendirme tek başına bir katılım biçimi değildir. Burada daha önce de katılım başlığı altında bahsetmiş olduğumuz Arnstein'in kentli katılımına ilişkin 8 kademeli merdivenini baz alınacak olursa; bilgilendirme, ikna ve müzakere ile birlikte, katılımın var olmadığı terapi ve manipülasyon aşamalarından bir sonraki aşamayı ifade eden sembolik bir katılım düzeyine işaret etmektedir. Bunun sembolik olmasında bilgi sahibi olmanın istek ve görüşlerin dikkate alınacağı yönünde bir garantiyi beraberinde getirmemesidir Bu anlamda gerçek manada bir katılım ortaklıklar temelinde gerçekleşebilir.

Projenin gerçekleştirileceği alanda bu anlamda katılımın ne düzeyde olduğunun anlaşılması açısından yerel halkın, muhtarların, ilgili resmi ve sivil toplum kuruluşlarının katılım, proje paydaşlığı ve ortaklıklar yönündeki görüş ve düşüncelerinden faydalanılacaktır:

Belediyede görüşme gerçekleştirilen yetkili, katılımı ev sahiplerinin ikna olup senetleri imzalamaları üzerinden ele almaktadır. Yani burada yerel halkın sürece aktif katılımı gibi bir düşünceye rastlanmamaktadır. Burada görülen o dur ki; “hak sahipleri”ne belediyenin işlerini kolaylaştıracak şekilde hareket etmek, kendilerine sunulan şeyi onaylamak gibi pasif bir rol biçilmiş ve karşılıklı, etkileşim, anlaşma temelinde yürütülmesi gereken katılıma “zorunluluk” temelinde yaklaşmıştır. Katılımın özgür iradeye dayanan yapısı kamulaştırma tehdidiyle zorunluluk temeline oturtulmuştur. Buradan hareketle, bu anlayışla yürütülen bir projede çok büyük oranda katılımın sağlanmasını başarılı bir kamulaştırma tehdidi ve sindirme politikasıyla açıklamak mümkün görünmektedir:

“Vatandaşın direncine göre değişir. Vatandaşın katılımı olursa süreç hızlanır, 6 ay da sürebilir, 1 yıl da sürebilir, 3 ay da sürebilir. (Peki, vatandaşın katılımı derken?) Halkın çabuk ikna olup hızlıca sözleşmeyi imzalayıp tapusunu devretmesidir. Mecbur katılacak, katılmazlarsa kamulaştırma yapılacak.” (Odunpazarı Belediyesi)

Çevre ve şehircilik il müdürlüğü katılımlı bir dönüşüm projesinin mümkün olmasını öncelikle dönüşümün gerçekleştirileceği alanda yaşayanların yaşam koşullarının ve bu anlamdaki taleplerinin bilinmesinden geçtiğini ifade etmektedir. Katılımı insanların kendi yaşayacağı mekânları oluşturabilmeleri temelinde ele alan müdürlük yetkilisi, bu anlamdaki bir katılımın Türkiye şartlarında gerçekleştirilmesinin çok zor olduğunu, insanların bu konudaki taleplerinin bitmeyeceğini belirtmiştir.

Kent konseyi ve mimarlar odası benzer şekilde katılımı, projenin gerçekleştirileceği kentteki yerel halktan profesyonel meslek gruplarına ve sivil toplum kuruluşlarına kadar tüm paydaşların süreç üzerinde söz hakkı olması olarak tanımlamaktadır. Bu durumun hem dönüşümün gerçekleştirileceği alanın paydaşlarca benimsenmesine, alana karşı bir aidiyet geliştirilmesine yol açacağını hem de siyasilerin halkın fikirlerine önem verdiklerini göstererek bunun üzerinden prim yapmasına olanak sağlayacağını, yani burada aslında karşılıklı bir faydanın söz konusu olabileceğini vurgulamaktadır.

Mahallenin muhtarlarının katılımdan neyi anladıkları, kendi mahallesinin bu anlamda sürece ne kadar katıldıklarına ilişkin görüşlerine bakıldığında dikkati çeken husus; katılım kavramına ikna, kabullenme, razı gelme, itaat etme, itiraz etmeme, diklenmeme gibi eşitlik ve karşılıklı etkileşim temelinden tamamen yoksun ve dönüşümü gerçekleştiren aktörlerin erkini, hegemonyasını ön planda tutan bir yaklaşımı benimsemeleridir. Burada zaten, vatandaşın üzerinde bir ‘güç’ olarak gördüğü yerel ve merkezi yönetimlerin ‘rıza’sı da “kamulaştırma” ve “daha azına kanaat etmek zorunda kalma” gibi korkular üzerinden sağlanmaktadır. Tabi burada dikkati çeken diğer bir husus da neredeyse tüm mahalle sakinlerinin ve muhtarların dönüşüm projesini afet yasası kapsamında değerlendirip “zaten itiraz etme hakkına sahip olmama” durumunu vurgulamalarıdır.

“Katılım demek mahallenin %60’ının kabullenmesidir.” (Erenköy muhtarı)

“E tabi destekliyor. Desteklememe gibi bir şans da yok, neden çünkü kentsel dönüşüm projesi meclisten geçti, itiraz diye bir şansın yok. Şu andan itibariyle halkın şunu yapması lazım, görüşmeler yaparken yani verdiği yer ne olursa olsun dikilmeden yani diklenmeden dik duracak, biraz mülayim olacak yani. Olay bundan ibaret. (...) Diklenmesi, itiraz diye bir şans yok. Yukarıda (1.etapta) itiraz eden oldu, 11 dönüm yere 80 bin lira yatırdılar gönderiverdiler.” (Huzur muhtarı)

“Katılım”ın ne ifade ettiği ve sürece yeteri kadar katıldıklarını düşünüp düşünmedikleri yönündeki sorulara verilen cevaplara bacak olursak yerel halkın da genel olarak söz söylemeye yetkisi ve gücü olmadığı için konuyu verilenin kabul edilmesi üzerinden değerlendirmeleri söz konusudur. Özellikle Allah’la devleti özdeşleştirme, devletten aşağı olma şeklindeki ifadelerle devletin karşısında güçsüz olmaya yönelik vurgular henüz oturmamış bir demokrasi ve eşitlik sisteminin göstergesidir ki bu durum yukarıda gerek belediyenin, sivil toplum kuruluşlarının gerek muhtarların belirtmiş olduğu ve %80- 90 civarında diye ifade ettikleri “katılım” sonucunu beraberinde getirmektedir:

“Görüşlerinin alınmasıdır.”, “Allah’la devletin sözü birdir, ne yapacaksın. Mecbur vereceksin, ben istemiyorum deyince seni mi dinleyecekler.” , “Bir şey yapamayız ki, devlete ne yapılır ki? Biz devletten aşağıyız anam. Devlete biz karşı çıksak, adam bizi buradan da atar.” ,

“Biz yeteri kadar katıldığımızı düşünmüyoruz. (Bilgilendirme sizce katılım mıdır?) Bence bilgilendirme hiç olmazsa %50 katılımıdır. Hiç olmazsa halkı bilgilendiriyorlar yani. Halk ne yapacağını biliyor, burada ne yapıldığını biliyor. (...) (Geriye kalan %50si nedir?) Ya mesela belirli bir hak sahiplerine bir şey sunulur; sen ne kadar almak istersin, evini ne kadar karşılığını vermek istersin, ya da sen evini yıktırmak istiyor musun istemiyor musun? Böyle şeyler sorulabilir yani. Planlama yapılmadan, onlar kendi aralarında plan yapıp sadece burayı elde etmek istiyorlar. Yani devlet sonuçta, biz ne kadar olsak da şey yapamayız ama.”

Bunun yanı sıra görüşülenlerden biri, belediyenin görüşmelere vatandaşları birebir çağırmasını halkın kendi fikir ve taleplerini belirtmesi açısından caydırıcı bulmaktadır. İkna mekanizmasının birebirken daha kolay işlemesi ve sağlıksız şartlarda anlaşmaların imzalanması eşitsiz bir “katılım”ı beraberinde getirmektedir. Bu noktada, daha önce de ifade edildiği gibi “kimin katıldığı” meselesi son derece önemlidir. Zira eşit olmayan “güç”lerin katılımıyla gerçekleşen bir anlaşma, genellikle gücü elinde bulunduranın talepleri doğrultusunda gerçekleşecektir.

Kentsel dönüşümde ortaklıklar ve yönetim

Kentsel dönüşümde etkin bir katılımın sağlanıp başarılı sonuçlara ulaşılması için sürecin yürütülmesi ve denetlenmesinde doğrudan veya dolaylı olarak rol alan birtakım aktörler söz konusudur. Literatürde merkezi ve yerel yönetimlerden oluşan kamu sektörü, özel sektör, çeşitli sivil toplum kuruluşları ve yerel halk bu projelerde yer alması gereken aktörler olarak ifade edilmektedir. Bu anlamda başarılı ve sürdürülebilir bir kentsel dönüşümün gerçekleştirilmesi bu aktörlerin etkileşim içerisinde ortaklık temelinde çalışması ve her birinin proje paydaşı olarak kendilerine düşen rolü oynamasını gerektirmektedir.

Karapınar Vadisi Gecekondu Önleme Bölgesi Projesi birinci etapta olduğu gibi ikinci etapta da kamu-kamu ortaklığında gerçekleştirilen bir kentsel dönüşüm projesidir. Kamu – kamu ortaklıkları Spit (2005:109-110)’in de ifade etmiş olduğu gibi genellikle merkezi yönetim ve bir yerel belediye, bazen de birden fazla yerel belediye arasında kurulan işbirliğini ifade etmektedir. Bu anlamda Karapınar Vadisi’nde gerçekleştirilecek olan proje, merkezi yönetimi temsil eden TOKİ ve bir yerel yönetim birimi olan Eskişehir ili Odunpazarı ilçe belediyesi işbirliğiyle gerçekleştirilen bir projedir. Bu proje 775 sayılı Gecekondu Kanunu çerçevesinde olup, 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkındaki Kanun kapsamında yer almadığı için çevre ve şehircilik il müdürlüğünün çalışma sınırlarının dışında yer almaktadır. Bunun yanı sıra Eskişehir Büyükşehir Belediyesi de bu projenin kapsamı içerisinde bulunmamaktadır. Özel bir kuruluş olarak ihale karşılığında sadece alandaki altlık işlerini gerçekleştiren firmayı da dışarıdan bir hizmet alımı olarak nitelendirmek mümkündür. Zira daha sonra değinileceği üzere belediye yetkilileri de durumu böyle ifade etmişlerdir. Sivil toplumdan ise herhangi bir kuruluş, dernek veya vakıf proje sınırlarında yer almamaktadır. Son olarak bir projede yer alması gereken en temel aktör projenin gerçekleştirileceği alanın yerel halkı, yani o bölgenin kullanıcılarıdır. Odunpazarı Belediyesi’yle gerçekleştirilen görüşmede proje paydaşları olarak TOKİ, Odunpazarı Belediyesi ve vatandaşlar ifade edilmiştir. Ancak şu süreçte vatandaşa henüz bilgi dahi verilmemiş olması yerel halkın proje paydaşlığını ya da katılım kelimesinin anlamını sorgulatmaktadır.

Bu bağlamda kentsel dönüşümde ortaklık ve yönetim temeline oturtulmuş bir katılımın söz konusu olup olmadığını, bu platformun nasıl kurulabileceğini, bu anlamda neler yapılabileceğini, ne tür eksikliklerin söz konusu olduğunu görmek açısından kamu kuruluşları, sivil toplum kuruluşları, mahalle muhtarları ve mahallelilerin ifadeleri son derece önemlidir.

(Projenin paydaşları kimler?) “TOKİ, Odunpazarı Belediyesi, vatandaşlar. (Sivil toplum kuruluşları? Onların fikir, destek, iş birliği var mı?) İlerleyen zamanlarda belki. Yanlış bir şey yapsaydık STK’lar direnirdi zaten.”

“TOKİ onay ve finansman kısmını hallediyor. Her şeyi biz yapıyoruz, ama TOKİ onay vermezse olmaz. Özel olarak da Uğur Mühendislik var altlık işlerini yapan, ama Uğur Mühendislik eşittir belediye.” (Odunpazarı Belediyesi)

Daha önce de ifade edildiği gibi, Karapınar’da gerçekleştirilecek olan proje 6306 sayılı yasa kapsamında olmadığı için çevre ve şehircilik il müdürlüğünün bu alandaki projenin ortaklarından biri değildir. Ancak burada gerçekleştirilen görüşmede dönüşüm projelerinde yer alması gereken ortakların başında yatırımcıların gelmesi gerektiği vurgulanmıştır. İkinci olarak yerinden dönüşüm ilkesi esas alınarak da yaşayanların ortaklıklarda bulunması gerektiğine değinilmiştir. Görüşülen yetkili, belediyelerin dönüşümde yer alan bir diğer aktör olduğunu; odaların, sivil toplum kuruluşlarının süreçte yer alması gereken, ama yaptırım gücüne sahip olmadıkları için sürece dahil olamayan aktörler olduklarını ifade etmiştir. Bu durumun ise kamu kuruluşlarının öncülüğünde projelerin ortaya çıkmasına yol açtığını belirtmiştir.

Daha önce de belirtildiği gibi sivil toplum kuruluşları temsili demokrasi anlayışının ortaya koymuş olduğu demokrasi açığının katılımcı pratiklerle çözülmesinde ve kamu yararını savunma noktasında önemli kuruluşlardır (Tekeli, 2009:212-215). Bu kuruluşlar arasında mimarlar odası, şehir plancıları odası, harita ve inşaat mühendisleri odası, çeşitli çevresel kuruluşlar ve tüm bunları bünyesinde barındıran, kentin yönetimine halkın katılımının sağlanması, kente dair problemlerin çözülmesi, sağlıklı, yaşanabilir kentler oluşturulması amacıyla kurulmuş olan, diğer sivil toplum kuruluşlarının katılımını içerdiği için de yönetim anlayışının yönetişime evrildiği yer olan kent konseyleridir. Bu anlamda da bu konseyler kentsel dönüşüm projelerinin gerçek manada katılımlı ve yönetişimci bir anlayışla sürdürülebilir sonuçlar vermesinde son derece önemli kuruluşlardır.

Ancak görüşmelerden de anlaşılacağı üzere gerek mimarlar odası, gerek kent konseyi ve bünyesindeki diğer STK’lar gerçekleştirilecek olan projenin şeffaf bir yapıya sahip olmaması nedeniyle süreçle ilgili bir etkinlik yürütmenin ötesinde herhangi bir bilgiye de sahip değillerdir. Projenin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesinin ve halk tarafından sahiplenilmesinin, sürecin çok ortaklı bir yapı tarafından yürütülmesiyle aşılabacağı vurgusu yapılmıştır. Gerek kent konseyi gerekse mimarlar odası talep edilmesi durumunda alanda bir ön çalışma yapabileceklerini, bedava danışmanlık hizmeti verebileceklerini ifade etmişlerdir.

Burada mimarlar odası, belediyenin projeyi kendilerinin ve farklı kesimlerinin bilgi ve desteğine açmamasını siyasi bir tutum olarak değerlendirmiş, farklı paydaşların projede yer alması durumunda belediyenin projeyi sahiplenmesinin ve bunun üzerinden siyaset yapmasının zorlaşacağını ifade etmiştir. Böyle bir yaklaşım biçimi de hesapverebilirlikten, şeffaflıktan yoksun sivil olmayan projelerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Daha önce yöneltilen muhtarlığa bilgi verildi mi sorusuna cevaben mahalle muhtarları; mahalle sınırlarının değişimiyle alakalı olarak dört mahalle muhtarıyla gerçekleştirilen toplantıyı örnek göstermişlerdir. Ancak daha sonra yöneltilen soruda belediyeye bilgi alışverişi içinde olduklarını fikirlerinin dikkate alındığını ifade etmişlerdir. Muhtar, kendisinin planlamaya ilişkin önerisinin bu yönde dikkate alındığını ifade etmiş, ancak “mahalle sakinleri herhangi bir öneri sunarsa kabul görür mü?” şeklindeki soruya; bu projelerin önceden programlanarak geldiği, dolayısıyla da vatandaşın arzusuna göre değişiklik göstermeyeceği cevabını vermiştir. Görüşmelerden anlaşıldığı üzere, mahalle muhtarları “biz bu sürecin içindeyiz”, “bizi dikkate alıyorlar” yani bir nevi biz burada işlevsiz değiliz deme eğilimi taşımaktadırlar.

Mahallelerin geneline bakıldığında, mahalle sakinlerinin proje paydaşlığı ve katılıma yönelik algılarının çok yüzeysel olduğu gözlemlenmiştir. Mahallelilerin büyük çoğunluğu katılımdan yeteri kadar bilgi sahibi olmayı anlamaktadır. Doğrudan bilgi edinmek için bireysel çaba harcayanların oranı oldukça düşüktür. Ancak buna rağmen mahalle sakinlerinin büyük çoğunluğu ne olacağına yönelik büyük kaygılar taşımaktadır:

“Sanki böyle yangından mal kaçırır gibi hareket ediyorlar. Zaten şu anda şey bitmiş, bunlar imzalanmış her şey bitmiş, zaman aşımı süresi bitmiş iki yıllık süreleri var. Ben Mayıs’ta gittim belediyeye, geçen Mayıs’ta, gittim, henüz dedi herhangi bir planlama da yok, proje de yok daha

herhangi bir çalışma yok denildi, belediyeden. Şu anda Ağustos'ta planlama bitti, proje onaya sunulmuş dendi. Ben sürekli bunu sordum, Milli Emlak'tan da.” (Erkek, 34, Huzur)

Çeşitli ifadelerden de görüldüğü üzere, alanda gerçekleştirilen dönüşüm projesinde bilgi paylaşımı ve karşılıklı etkileşimin olmamasından kaynaklı birtakım sıkıntılar ve kaygılar söz konusudur. Bu anlamda başarılı bir dönüşümün yürütülmesi ancak çok aktörlü bir yapıda, aktörler arası “sinerji” yaratılmak yoluyla, şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerinin benimsenmesiyle sağlanabilir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırmada nicel ve nitel tekniklerle elde edilen veriler, gerçekleştirilecek olan dönüşüme ilişkin yerel halkın ve ilgili sivil toplum kuruluşlarının dönüşümün başat aktörü olan belediye tarafından gereği gibi bilgilendirilmediğini ortaya koymuştur. Genellikle ‘duyum’ niteliğinde olan bu bilgiler eksik ve belirsiz bir nitelik taşımaktadır ki yerel halkın büyük çoğunluğu (%93.7) bu bilgilendirmeyi yetersiz bulmaktadır.

Gerçekleştirilecek olan dönüşüme ilişkin bilgi düzeyi, yaşanan mahalle ve cinsiyete göre farklılık göstermektedir. Tüm mahallelerde edinilen bilgi yetersiz görülürken Erenköy mahallesi edinilen bilginin nispeten daha yeterli görüldüğü (%10.8), Karapınar mahallesi en yetersiz görüldüğü yerdir (%0). Her iki cinsiyet açısından da dönüşüme ilişkin bilgi yüksek oranda yetersiz görülmekle birlikte, kadınlar (%2.8) edinilen bilgiyi erkeklere (%9.6) göre daha yetersiz bulmaktadırlar. Bun durum üzerinde kadınların gerek bilgi paylaşımının gerçekleştirildiği cami, kahvehane, dernek gibi alanların dışında kalması gerek kendilerini süreçten dışlamaları etkili olmuştur.

Dönüşümün gerçekleştirileceği alanda STK’ların ve yerel halkın dönüşümde söz sahibi olabileceği, dönüşüm süreçlerinde etkin faaliyet gösterebileceği, paydaş olarak sürece dahil olabileceği şeffaf bir zemin oluşturulmamış kamu- kamu ortaklığında, katılımcılıktan uzak bir dönüşüm anlayışı benimsenmiştir.

Aidiyet duygusunun gelişmesini önleyen diğer önemli konu ise dönüşüm projelerinin merkezi veya yerel aktörler tarafından kentin tüm diğer paydaşları ve alanın kullanıcılarının göz ardı edilerek gerçekleştirilmesidir. Bu tür çalışmaların ilgili STK’ların ve yerel halkın istek ve bilgisi dahilinde gerçekleştirilmesi projelerin sahiplenilmesine ve sürecin sorunsuz bir şekilde işlemesine yol açacaktır. Bu tür projeler tek merkezden yönetilmekten ziyade karar vericiler ve karar verilenler arasındaki diyalog yolunun açık olduğu, yerel halk, STK, özel sektör ve kamunun ortaklaşa bir şekilde gerçekleştirdiği şeffaf, çoğulcu ve katılımcı bir platformda gerçekleştirilmelidir. Ancak Türkiye’deki dönüşüm projelerinin çoğunda sadece tek taraflı bilgi aktarımına ve tapu devirleri konusunda “uzlaşma” anlayışına dayalı bir “katılımcılık” söz konusudur. Dönüşüm alanına ilişkin tüm kararlar ilgili kamu aktörlerince verildikten sonra son aşamada gelinecek durum halka bildirilmektedir. Bu bilgilendirme aşamasına kadar geçen zaman dilimi içerisinde ise ya yerel yönetim birimlerince çok kısıtlı ve net olmayan bilgiler halka aktarılmakta ya da sağdan soldan edinilen duyularla konu anlaşılmaya çalışılmaktadır. Çalışmaların tam olarak ne zaman ve ne şekilde gerçekleştirileceğinin bilinmemesi alanın kullanıcılarının kaygı duymalarına sebep olmaktadır.

Merkezi ve yerel yönetimler tarafından “uzlaşma” olarak adlandırılan ittifak senetlerinin imzalanması da katılımcılık anlayışının handikaplarından biridir. Bütün tapuların devredilmesinin “%100 katılım var” şeklinde yorumlanması katılım kavramının sınırlarının veyahut anlamının değiştirilmesini gerektirmektedir. Özellikle gecekondü bölgelerindeki dönüşüm projelerinde “uzlaşma”nın sağlanması kamulaştırma tehdidi altında gerçekleşmekte ve mülkiyet hakkı ihlalleri yaşanmaktadır. Uzlaşma senetlerinin imzalanması için, özellikle bu araştırmanın gerçekleştiği alan bazında, hane halkı reislerinin teker teker çağırılması bir baskı oluşturmadıkları gerekçesiyle halk nezdinde de rahatsızlık yaratmaktadır. Tapu devri konusundaki görüşme ve ikna çalışmalarının birebir gerçekleştirilmesi baskı, korku ve dolayısıyla da “rıza” yaratmaktadır.

Dolayısıyla, dönüşüm projelerinin daha etkin ve verimli sonuçlar verebilmesi için, dönüşüm gerçekleştirilecek alan tespit edildikten sonra bölge sakinlerinin dönüşüme ilişkin düşünce ve beklentilerini tespit edecek çalışmalar yapılmalı ve elde edilen sonuçlar doğrultusunda alanın ve orada yaşayan halkın sosyoekonomik ve kültürel yapısına uygun proje alternatifleri yaratılmalıdır. Proje

planı çizilirken kentteki, konuyla ilgili çeşitli aktörlerin bilgi, katkı, destek ve önerileri doğrultusunda hareket edilerek alana en uygun plan tasarlanmalıdır.

Sürecin sürdürülebilir olması açısından kentteki tüm paydaşları içine alacak şekilde, şeffaf, çoğulcu, katılımcı bir anlayışla hareket edilmesi gerekir. Ancak bunun sadece sözde kalmaması için kentsel dönüşüme ilişkin yasalara yerel, sivil ve özel aktörlerin de dönüşümde yer almasını zorunlu kılacak maddeler eklenebilir. Dönüşüme katılması gereken aktörlerin görev ve sorumlulukları, sürecin işleyişi yasalarda açık ve net bir şekilde tanımlanmalı ve anlatılmalıdır. Dönüşüm alanındaki halkın bilinçlendirilmesi amacıyla alanda dernekler kurulmalı ve özellikle de muhtarlar halkın çıkarlarını korumak için bu süreçte aktif olarak rol almalıdır.

Ekler

Tablo 1. Kentsel Dönüşüme İlişkin Bilgi Düzey ve Kaynakları

Kentsel dönüşüm projesini duydunuz mu?				Kentsel dönüşüm projesini kimden duydunuz?			
		f	%			f	%
Hiç duymadım		65	17,5	Belediyeden		32	10,4
Bir şeyler duydum		162	43,7	Kaymakamlıktan		2	,7
Duydum		144	38,8	Muhtardan		42	13,7
Toplam		371	100,0	Komşudan		131	42,7
				Tanıdıklarımдан		35	11,4
				Dernekten		1	,3
				Medyadan		34	11,1
				Hemen hepsinden		27	8,8
				Diğer		3	1,0
				Toplam		307	100,0
Kentsel dönüşüm projesini kimden duydunuz?				Kentsel dönüşüm projesini kimden duydunuz?			
		f	%			f	%
Karapınar	Belediyeden	8	16,3	Huzur	Belediyeden		
	Muhtardan	3	6,1		Kaymakamlıktan	4	4,3
	Komşudan	17	34,7		Muhtardan	2	2,2
	Tanıdıklarımдан	3	6,1		Komşudan	29	31,2
	Medyadan	2	4,1		Tanıdıklarımдан	44	47,3
	Hemen hepsinden	15	30,6		Dernekten	5	5,4
	Diğer	1	2,0		Medyadan	1	1,1
	Toplam	49	100,0		Hemen hepsinden	2	2,2
				Diğer	5	5,4	
				Toplam	93	100,0	
Alanönü	Belediyeden	8	10,0	Erenköy	Belediyeden	12	14,1
	Muhtardan	5	6,3		Muhtardan	5	5,9
	Komşudan	42	52,5		Komşudan	28	32,9
	Tanıdıklarımдан	8	10,0		Tanıdıklarımдан	19	22,4
	Medyadan	11	13,8		Medyadan	19	22,4
	Hemen hepsinden	5	6,3		Hemen hepsinden	2	2,4
	Diğer	1	1,3		Toplam	85	100,0
	Toplam	80	100,0				

Tablo 2. Kentsel Dönüşüm Sürecinde Mahalle Muhtarlarının Rolü

Muhtarlık gerekli bilgilendirmeyi yaptı mı?		f	%	Muhtarlık bilgilendirme yaptıysa ne dedi?	f	%
Huzur	Evet	46	48,4	TOKİ gelecek	18	52,9
	Hayır			Masraf yapmayın	5	14,7
	Bilmiyorum			Yapmış ben	8	23,5
	Toplam			duymadım	1	2,9
				Evlerinizin değeri	1	2,9
	verilecek	1	2,9			
	Dönüşümle ilgili her	34	100,0			
	şeyi					
	Tarih verdi					
	Toplam					
Erenköy	Evet	14	14,6	Muhtarlığın yaptığı	f	%
	Hayır	82	85,4	bilgilendirmeyi		
	Toplam	96	100,0	yeterli buluyor		
				musunuz?		
Karapınar	Evet	21	23,6	Evet	31	32,6
	Hayır	67	75,3	Hayır		
	Bilmiyorum	1	1,1	Toplam		
	Toplam	89	100,0			
Alanönü	Evet	12	13,3			
	Hayır	78	86,7			
	Toplam	90	100,0			

Tablo3. Kentsel Dönüşüm Sürecinde Belediye ve STK'ların Rolü

Belediye Bilgi verdi mi?	f	%	Açıklamalar yapıldıysa nerede ve nasıl yapıldı?	f	%		
Evet	87	23,6	Kahvede	8	13,6		
			Hayır	280	Camide	13	22,0
			Bilmiyorum		Okulda	11	18,6
			Toplam		Lokalde	1	1,7
					Dernekte	4	6,8
					Sokakta	7	11,9
					Televizyonda	9	15,3
					Toplayıp götürdü.	2	3,4
					Muhtarlıkta	2	3,4
					Eve gelip söylediler	2	3,4
					Toplam	59	100,0
Belediye bilgi verdiyse ne dedi?	f	%	STK'lar herhangi bilgilendirdi mi?	f	%		

Yapmış ben duymadım	9	36,0	Evet	5	1,4	
Tarih verdiler	2	8,0	Hayır	359	97,3	
Broşür dağıttılar	4	16,0	Bilmiyorum	5	1,4	
Herkes evinin değerini alacak	1	4,0	Toplam	369	100,0	
TOKİ geliyor	9	36,0				
Toplam	25	100,0				
Belediyenin yaptığı bilgilendirmeyi yeterli buluyor musunuz?	f	%	Açıklamalar nerede ve nasıl yapıldı?	f	%	
Huzur	Evet Hayır Toplam	10 10 20	50,0 50,0 100,0	Kahvede Camide Okulda Lokalde Dernekte Sokakta Televizyonda Toplayıp götürüp açıklama yaptılar Muhtarlıkta Toplam	4 2 9 1 4 1 2 2 1 26	15,4 7,7 34,6 3,8 15,4 3,8 7,7 7,7 3,8 100,0
Erenköy	Evet Hayır Toplam	8 17 25	32,0 68,0 100,0	Kahvede Camide Sokakta Televizyonda Muhtarlıkta Eve gelip söylediler Toplam	2 2 1 3 1 1 10	20,0 20,0 10,0 30,0 10,0 10,0 100,0
Karapınar	Evet Hayır Toplam	1 28 29	3,4 96,6 100,0	Camide Okulda Sokakta Eve gelip söylediler Toplam	9 1 4 1 15	60,0 6,7 26,7 6,7 100,0
Alanönü	Evet Hayır Toplam	6 9 15	40,0 60,0 100,0	Kahvede Okulda Sokakta Televizyonda Toplam	2 1 1 4 8	25,0 12,5 12,5 50,0 100,0

Tablo 4. Sürece İlişkin Bilginin Aktarımı ve Cinsiyet Faktörü

Süreçle ilgili kadınlara bilgi verildi mi?	f	%	Alınan bilgiyi yeterli bulma	f	Kadın	Erkek	Toplam
Evet	10	2,7	Evet	5	18	23	
Hayır	346	93,5		2,8	9,6	6,3	
Bilmiyorum	14	3,8	Hayır	174	169	343	
Toplam	370	100,0		97,2	90,4	93,7	

			Toplam	f	179	187	366
				%	100	100	100
			Ki-kare		X ² = 7,249, df (1) , p=0.007, α=0.05, n=366		

Tablo 5. Mahallelere Göre Sürece İlişkin Bilginin Yeterliliği

Alınan bilgiyi yeterli bulma		Huzur	Erenköy	Karapınar	Alanönü	Toplam
Evet	f	9	10	0	4	23
	%	9,5	10,8	0	4,5	6,3
Hayır	f	86	83	89	85	343
	%	90,5	89,2	100,0	95,5	93,7
Toplam	f	95	93	89	89	366
	%	100	100	100	100	100
Ki-kare		X ² =11,246, df (3) , p=0.010, α=0.05, n=366				

KAYNAKÇA

- Atkinson, R. (2005). Kentsel dönüşüm, ortaklıklar ve yerel katılım İngiltere deneyimi. Uluslararası Kentsel Dönüşüm Uygulamaları Sempozyumu Küçükçekmece Belediyesi Atölye Çalışması (Ed: D. Özdemir, vd.). İstanbul: Küçükçekmece Belediyesi Yayını, ss.87-98.
- Balcı, A. (2004). Sosyal bilimlerde araştırma yöntem, teknik ve ilkeler. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Başaran, İ. (2008). Kent ve Yerel Yönetim. İstanbul: Okutan Yayıncılık.
- Falay, N. (2008). Yönetişim ve bölgeselleşme kısıcında yerel yönetimler. İktisat Dergisi, sayı.500, 3-6.
- Hague, C. (2005). Konut alanlarının dönüşümü ve yenileme projelerinde başarı. Uluslararası kentsel dönüşüm uygulamaları sempozyumu İstanbul 2004 Küçükçekmece Belediyesi atölye çalışması. (Ed:D. Özdemir, P.Özden, S. Turgut). İstanbul: Küçükçekmece Belediyesi Yayını. ss. 178-186.
- Kara, M. ve Palabıyık, H. (2009). 1980 sonrası Türkiye’de konut politikaları: toplu konut idaresi başkanlığı (TOKİ) gecekondü dönüşüm uygulamaları. Uluslararası Davraz Sempozyumu, Süleyman Demirel Üniversitesi. Isparta.
- Karayalçın, M. (2010). Konut bunalımı kent rantları ve proje muhafızları. (2. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Koç, T. (2008). Siyasal Katılım ve Yerel Demokrasi Yerel Seçimlere Yaklaşırken Genel Bir Çerçeve. İktisat Dergisi, sayı.500, 48- 55.
- McCarthy, J. (2005). Kentsel dönüşümde ortaklık pratiği. Uluslararası Kentsel Dönüşüm Uygulamaları Sempozyumu Küçükçekmece Belediyesi Atölye Çalışması (Ed:D. Özdemir, vd.). İstanbul: Küçükçekmece Belediyesi Yayını, ss.99-107.
- Özdemir, D. (2004). 1980 sonrasında kamu-özel sektör ortaklıkları ve birlikte yönetim. Kent Gündemi. 51-58.

- Özden, P. (2004). İstanbul Etkin ve Çağdaş Kent Yönetim Sistemi Arayışı İçinde Yerel Yönetimleri Sosyal Programları Ve Kentsel Yenileme. Kent Gündemi, 59-70.
- Özden, P. (2008). Kentsel yenileme. Ankara: İmge Kitabevi.
- Roberts, P. (2000). The evolution, definition and purpose of urban regeneration. (Ed: P. Roberts, H. Sykes). Urban regeneration a handbook . London: SAGE Publications.
- Spit, T. (2005). Kamu-özel sektör ortaklıkları kentsel yeniden yapılanma sürecinde gerilimli bir ilişki: Hollanda deneyimi. Uluslararası kentsel dönüşüm uygulamaları sempozyumu İstanbul 2004 Küçükçekmece Belediyesi atölye çalışması. (Ed: D. Özdemir, P.Özden, S. Turgut). İstanbul: Küçükçekmece Belediyesi Yayını. ss. 108-116.
- Tekeli, İ. (2000). İnsan Haklarının Yerleşmeye ve Mekâna İlişkin Boyutları Üzerine. Modernite aşılırken kent planlaması. Ankara: İmge Kitabevi, ss.155-170.
- Tekeli, İ. (2009). Modernizm, modernite ve Türkiye'nin kent planlama tarihi, (1. Baskı). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Tekeli, İ. (2011). Kent, kentli hakları, kentleşme ve kentsel dönüşüm. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Turok, I. (2005). Kentsel dönüşüm: neler yapılabilir ve nelerden kaçınılmalı?. Uluslararası Kentsel Dönüşüm Sempozyumu, İstanbul 2004 Küçükçekmece Belediyesi atölye çalışması. (Ed:D. Özdemir, P.Özden, S. Turgut). İstanbul: Küçükçekmece Belediyesi Yayını. ss.25-30.

B6. OTURUMU
EKONOMİ-I:
SINIF İLİŞKİLERİ

ORTA SINIFLAR VE RİSK -Türbülansın Tam Ortasından Konuşmak¹

Cevdet Yılmaz²

ÖZET

Günümüzde Türkiye'de ve başka Batı-dışı ekonomilerde kalabalıklaştığı konusunda bir uzlaşma bulunan ve son krizlerden sonra ABD'de ve tabii Avrupa'da belki de daha yavaşça ama derin bir toplumsal hareket ve huzursuzluk öznesi olarak yeniden beliren "orta sınıf"ları düşünmek, dünya ekonomik sistemi üzerinde konuşmak anlamına gelir. Özellikle batı-dışı ekonomilerde görece artan küresel rant ilişkileri (ya da artı değer) alt ve üst sınıflar arasındaki eşitsizliği alt sınıflar aleyhine açmaktadır. Bu uçurum orta sınıfı bir yandan sayısal olarak kalabalıklaştırırken, bir yandan da toplumsal hareketliliğini artırmaktadır. Ancak bu hareketin yönü her durumda yukarıya doğru değildir. Çoğu zaman yukarıya doğru her hareket ters yönde -aşağıya doğru- bir hareketi çok daha mümkün ve muhtemel kılmaktadır. Türkiye gibi ülkelerde orta sınıfın yükselen görünümü, olası krizlerde Batılı ekonomilerinin doğuracağı sonuçları daha yoğun yaşayacak bir kitleyi büyütmektedir. Bu nedenle Türkiye'de orta sınıfların yükseliş eğilimini kültürel bir içerikten ziyade, romantik bir eşitsizlik ve riskler odaklı ele almak mümkündür. Bu bildiride Türkiye'de orta sınıfların eğitim, mekân, tüketim, konut gibi konularda risk algılarını oluşturma dinamiklerinin sosyolojik analizi yapılacaktır.

Anahtar kelimeler: Türkiye, risk, orta sınıf.

ABSTRACT

Middle class has been rising in both Turkey and the other non-Western economies recently. Today, thinking about the reemergence of middle class is at the same time talking on the world economic system. In particular, in non-Western economies increasing global rent relations has been raising the inequality between the lower and upper classes. This gap results in an increase in the population of the middle class, while enhancing its social mobility. Yet, this mobility is not always in upward direction. Each upward mobility usually makes a downward mobility more possible. In countries like Turkey, rising of the middle class means an increase in the population that will be influenced from a crisis in Western economies. Thus, it is possible to handle the rising of the middle class as a matter of risk rather than a cultural phenomenon. In this paper, a sociological analysis of the dynamics of the risk perceptions of the middle class on some matters like education, space, consumption, accommodation will be presented.

Keywords: Turkey, risk, middle class.

ORTA SINIFLAR VE RİSK

Günümüz yaşamının daha çok orta sınıflar üzerinden okunduğu bir dünyaya yaşıyoruz. Bu açıdan bakıldığında günümüz radikal değişimlerinin okunması ve anlamlandırılmasında yeni bir dil ve bu dile ilişkin söylemlerin sosyal bilimlerin temel argümanları içerisine yerleştirilmesi ihtiyacı söz konusudur. Özellikle risk kavramı odağında geliştirilen toplumsal paranoyaya ilişkin söylem bolluğu toplumun büyük bir kesimini yerel ve küresel risk ağlarının kucağına itmekte ve riske ilişkin söylemi vazgeçilemez bir hale getirmektedir. Orta sınıflar bu içerikle birlikte sahip olunanlar ve kaybedilme olasılıkları açısından avantajlı konumlarını sürekli bir tehdit içerisinde algılamaları ve küresel

¹Bu bildiride sunumu yapılan metin Sel Yayınlarından ağustos 2013 tarihinde yayınlanacak İstanbul: Müstesna Şehrin İstisnai Hali, ed: Ayşe Çavdar-Pelin Tan isimli kitaptaki "Orta Sınıflar Üzerine Düşünmek: İstanbul'da Orta Sınıfların Ajandasına Risk Yazmak" isimli bölümden yararlanmakla birlikte yeni vurgu ve tartışmalar içermektedir.

²Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, cevdety@gmail.com

kaygıların yerel temsilcileri olarak dikkat çekmektedirler. Orta sınıf olmanın sarsılmaz imanı bu anlamda kaygılı olma işlevinden de öteye gitmemektedir. Tanımlama yerinde ise bu sınıflar yerel düşünüp küresel kaygılanan sınıflardır.

Orta sınıfların mekan algıları ve buna bağlı gelişen mekan siyaseti, orta sınıfın varlığını market mallarının sergilendiği kare kodlarla okunan bir yapıya büründürmektedir. Bu nedenle orta sınıflar kültürel manipülasyonun kolay yapılabilirdiği sınıflar olarak zamanın ruhu olarak tanımlanan günümüz egemen kültürel temsilin yılmaz bekçileridir. Özellikle gözetim teknolojilerini ve kent bilgi sistemlerini de göz önüne alacak olursak orta sınıfın mekânı ve tabii ki mahallesi titiz bir annenin düzenli evine benzer. Bu noktada kent mekânında en büyük risk kaynaklarından biri toplumsal referans noktalarının değişmesidir. Bu değişim, kontrol edilemeyen bir şeyler olduğu kaygısının yeni huzursuzluk algı ve tanımlamaları üretmesine neden olacaktır. Dolayısıyla, topluma bu ölçekte bakarken içinde yaşanan tarihsel dönemin toplumsal, siyasi ve ekonomik ilişkilerinin nitelikleri kadar, bu niteliklerin değişim dinamikleri de göz önünde bulundurulmak durumundadır.

İstisnasız dünyanın en uç köşesinin bile küresel kapitalizmin kendini üretme sürecinden dolayı ya da dolaysız etkilendiği bir dönemden geçiyoruz. Küresel ile yerel arasındaki ilişki artık modernitenin şu anda hızla kendini gerçekleştirmekte olan aşamasında, onun daha önce deneyimlediğimiz evreleri üzerinden mekânsal ufkunun önerdiklerinden çok farklı anlamlar taşıyor. Sosyal bilimlere afallatan durum tam da bu farklılaşmadan doğuyor. Modernizmin gelecek odaklı, yenilikçi söylemini kapitalist modernite bakışıyla çözümlenmek görece kolay iken, küresel kapitalizm çağında küresel olandan daha fazla yerele, gelecekte daha fazla (yeni bir) geçmişe gönderme yapan her türlü tecrübelerinin kaynağını ve sembollerini yeni bir bakışla okumak yeni sorular sormayı gerektiriyor.

Günümüzde Türkiye'de ve başka Batı-dışı ekonomilerde kalabalıklaştığı konusunda bir uzlaşma bulunan ve son krizlerden sonra ABD'de ve tabii Avrupa'da belki de daha yavaşça ama derin bir toplumsal hareket ve huzursuzluk öznesi olarak yeniden beliren "orta sınıf"ları düşünmek, bir dünya ekonomik sistemi üzerinde konuşmak anlamına gelir. Dolayısıyla bütün dünyada orta sınıfların yerli mamul bir ürün olduğu yanılısamızdan kurtulmanın yolu, bu sınıfın küresel karşılığının kavranmasından geçer. Türkiye'de 1990 sonrası muhafazakâr kesimin toplumsal yaşamda görünürlüğünün artması, orta sınıfların sayısal anlamda çoğaldıklarının göstergesi olarak okunabilir.

Özellikle batı-dışı ekonomilerde artan küresel rant (ya da artı değer) alt ve üst sınıflar arasındaki eşitsizliği alt sınıflar aleyhine açıyor. Bu uçurum orta sınıfı bir yandan sayısal olarak kalabalıklaştırırken, bir yandan da mobilitesini artırarak onu daha da hareketlendiriyor. Ancak bu hareketin yönü her durumda yukarıya doğru değil, hatta yukarıya doğru her hareket ters yönde - aşağıya doğru- bir hareketi çok daha mümkün ve muhtemel kılıyor. Türkiye gibi ülkelerde orta sınıfın yükselen görünümü, olası krizlerde Batı ekonomilerinin doğuracağı sonuçları daha yoğun yaşayacak bir kitlenin büyümekte olduğunun da habercisi. Bu nedenle orta sınıfların yükseliş trendini kültürel bir içerikten ziyade, romantik bir eşitsizlik ilişkisi olarak ele almak mümkün. Zengin kızla fakir erkeğin hikâyesinde olduğu gibi, Türkiye'de orta sınıflar hep daha iyi bir yaşam olanağını kollayan ve sürekli buna uygun bir dili kullanan kesimler olarak değerlendirilebilirler. Tartışmayı daha da belirginleştirmek için günümüzde özellikle hizmet sektörünün genişlemesi sayesinde yükselen 'orta sınıf'la 20. yüzyıl boyunca refah devleti çerçevesinde tanımlanan orta sınıf arasındaki farkları tanımlamamız gerekir. Bu fark özellikle risk kavramı merkeze alınarak yapılacak analizlerde çok daha belirgin bir şekilde ortaya çıkar.

Her şeyden önce risk kavramını odak alan her tartışma, genel olarak bir huzursuzluk tartışmasıdır. Bugün hizmet sektörünü göz önüne alarak refah devletinin kutsal emaneti gibi sunulan orta sınıfların büyümesi çoktan bozulmuş, yaşam alanları ise birkaç on yıldır farklı bir çerçeveye bürünmüş durumda. Refah devletinin orta sınıfı ulus çanağında eritilmiş/eritmeye çalışılan ideal yurttaşın bir prototipiydi. Bugün, kendisinden söz ettiğimiz yaşadıkları tüm şehirleri günbegün yeniden inşa etmekte olan orta sınıf ise ilk bakışta daha renkli, eğlenceli ve hareketli görünmesine rağmen, eskisine oranla daha az istikrarlı ve daha çok risk taşıyan bir toplumsal kategoriye tekabül eder.

Bu noktada klasik liberal ekonomi teorisinin üretimin ve ticaretin sürdürülebilmesi için "güven" ve "istikrar" ortamını başat koşullardan birisi sayması gerçeğini hatırlayalım. Ancak günümüzde büyük kentlerde "risk" in kendisi bir yatırım aracına dönüşmüş durumda. Çünkü bu yeni algı ve işleyiş,

sıradan insanı bir ekonomik akıl deposu olarak görüyor ve piyasa koşullarını, kaçınılmaz, değişmez ve hatta müzakere edilemez doğrular olarak yeniden tanımlayıp konumlandırıyor. Öyle ki, bu bağlamda piyasanın ahlaki körlüğü de bir değer olarak kabul ediliyor. Riskin ve krizin kendisinin bir yatırım aracına dönüşmüş olması her sınıftan bireyin, her sabah acımasız bir rekabet ortamına uyanması anlamına geliyor. Örneğin karşılaşılan parlak iş fırsatlarının kesinlikle değerlendirilmesi ve kazanca dönüştürülmesi gerekliliği -ki her kriz bu türden binlerce iş fırsatı demektir- neredeyse bir etik kod olarak karşımıza çıkıyor.

Giorgio Agamben, Kutsal İnsan³ isimli çalışmasında, egemen iktidarın karşısında çıplak bir yaşamın doğal koşullarının kamp haline getirilmiş mekânlarda yaşandığından söz ederken, toplama kampı ve buna benzer kapatılmışlıkların, insanı nasıl savunmasız bıraktığını açıklamaya çalışır. Agamben, istisnai durumların kurala dönüşmeye başladıkları anda oluşmaya başlayan mekanları kamp olarak tanımlar. Ona göre dışarıda tutulan anlamına gelen istisna (ex-capere), kampa alınarak dışarıda tutulan şeyin tam da dışlanmak suretiyle (bir referans kümesi olarak) içlenmesidir. İstanbul'da ve bir çok kentte bir örneğini gördüğümüz kentsel dönüşüm stratejileri çerçevesinde sıradan insanla ekonomi arasında kurulan yeni ilişkiler, Agamben'in kampını çağrıştıran pek çok mekansal düzenlemeyi de beraberinde getirir. Özellikle piyasanın ev hayvanı gibi ürkütülmemesi gereken bir canlı olarak tanımlanması, istisnai durumu sıradan insan için kamp koşullarına dönüştürür. Bu kamp bir yandan piyasa hayaletinin her yerde sınırsızca dolaştığı ve canının istediğini yapabileceğine ilişkin inancın yaygınlaşmasını sağlarken, öte yandan da hiç kimsenin kendisini evinde hissetmesine imkan vermeyen bir eğretilik duygusu yaratır.

Risk güncel sosyal teoride analizlerde giderek daha da vazgeçilmez bir kavram olarak yerini sağlamlaştırıyor. Çoğu kuramcı -özellikle geç modern bir dile sahip olan Beck, Urry ve Giddens gibileri- içinde yaşadığımız toplumun bir "risk toplumu" olduğunu iddia ediyorlar. Risk toplumu Beck'e göre "doğanın ve geleneğin sonu"⁴ anlamına geliyor. Giddens ise daha çok gelecekle meşgul olduğumuz bir toplum tipine gönderme yapıyor⁵. Risk toplumu, risklerin farklı ve yeni formlar odağında sürekli olarak yenilendikleri ve bir yatırım aracı, toplumsal ilişkilerin temel bir düsturu olarak dolaşıma sokuldukları bir bağlamı işaret ediyor. Risk toplumu bağlamında bireyi, yaşam aşamalarında, uzay ve zaman içinde parçalanmış 'yalnız, kırılabilir belirsizlikler karşısında alabildiğince savunmasız biri olarak tanımlayan⁶ Beck'e göre riskler herkesi risk altında olma düşüncesi etrafında eşitliyor⁷. Bu bağlam, kasvetli ve temelde sorunlu bir toplumsal yaşam tarif ediyor. Böylesi bir dünyada risk sürekli izlenmesi ve hesaplanması gereken bir unsur olarak çıkıyor karşımıza.

Riskin hayatlarımıza bu kadar sinsice sızması, iç içe geçmiş karmaşık toplumsal ve bireysel süreçlerin yeniden ele alınmasını gerektiriyor. Çünkü risk sözcüğü, her yerde kaybedecek çok şeyi olanların kaygılarını canlı tutma işlevi görüyor. Mary Douglas'ın tespitinde olduğu gibi riskin siyaset ve medyada yaygın kullanımı, panoptikon durumu adeta vazgeçilmezleştiriyor.⁸ Öte yandan İstanbul'da daha belirgin olmak üzere yakından tanımaya başladığımız ve kentsel mekânda yoğunlaşmaya başlayan her türden risk (suç korkusu, kriz korkusu, deprem korkusu, yerinden edilme korkusu, işsizlik korkusu vs.), küresel dilin kendini yaygınlaştırma, karşılıklı etkileşim ve yeniden biçimlendirme aracı olarak da işlev görüyor. Bu anlamda risk kavramı, yalnızca orta sınıflar için değil, herkes için ontolojik bir sorunun varlığına işaret ediyor. Orta sınıfın farkı ise, sorumluluk ve geleceği ilişkin değerlerin pekiştirilmesi ve sağlamlaştırılması işlevini tam da risk kavramıyla ilişkisi bağlamında üstlenmiş olmasından kaynaklanıyor. Orta sınıf, daha üst sınıflara oranla krizler karşısında daha kırılabilir, daha alt sınıflara oranla ise kaybedecek daha çok şeyi olan, yukarıya doğru toplumsal hareketlilik konusunda daha arzulu görünümüyle yeni piyasa değerlerinin ve tabii bu arada bir piyasa

³Agamben, G., (2001), Kutsal İnsan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

⁴Beck, U., (1998), World Risk Society, Cambridge: Polity Press, s. 10.

⁵Giddens, A. (1998), Risk society: the context of British politics. in: J. FRANKLIN (ed.) *The Politics of Risk Society*, Cambridge, Polity, s. 27.

⁶Beck, U. (1997), *The Reinvention of Politics*, Cambridge, Polity Press, p.26.

⁷Beck, U. (1992), *Risk Society: towards a new modernity*, Newbury Park, CA, Sage, p.35.

⁸Douglas, M., (1966), *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*, Routledge and Kegan Paul, London

değeri olarak riskin de yılmaz bekçisi olarak karşımıza çıkıyor. Dolayısıyla artan refahın sürdürülmesine olan inancın çocuklar ve yaşlılık için vazgeçilmez argümanlar olarak konumlanması, orta sınıflar için şekillenmekte olan yeni bir kâbus olarak beliriyor ufukta.

Risk kavramı tarihsel olarak ele alındığında radikal kopuş ve kapsamlı toplumsal değişme dönemlerinin çocuğudur. Ortaçağ düşüncesi yerini Aydınlanma'ya terk ederken her ne kadar mutlak bir kopuştan söz edemesek de- insana kendi geleceğini belirleyebileceği gerçeğini de öğretmiştir. Bu yeni öğretiyi, cazip bir teklif olarak güzel ve karşı konulamaz bir şeydi. Ancak İngilizce'ye İspanyolca'dan geçen bir kavram olarak risk, "bilinmeyen denizlere yelken açmak" anlamında kullanıldığı günden beri güven ve güvensizlikle ilişkilendirildi. Bu durumda öngörülemeyen sonuçlar, doğanın gizli anlamları, ya da kutsal amaçlardan çok, insanın kendi kararlarının bir sonucu olarak, daha önce kader ya da alın yazısı gibi düşünülen şeyin yerine geçti Refah devletinin kurumları iyiler için daha da iyi olma vaadinde bulunurken, risk düşüncesinin alabildiğine yaygınlaştığı günümüz toplumlarında devletin dağıtabildiği tek şey tehlikeler ve kötülükler gibi görünüyor. Günümüz orta sınıfları tam da buna karşılık gelmektedir. Tüketmemek, refahı sürdürmemek gibi kaygılar orta sınıfın temel kaygıları olarak beliriyor.

"Ekonomik krizler, deprem enerjisi gibi biriken negatif enerjinin boşalmasıdır. Yani balonun inmesidir. Ekonomik krizler, finans sektöründe başlar, sonra milli paranın değeri düşer, ardından da reel sektörde iflaslar olur. Üretim daralması olur. İflaslar, piyasa ekonomisinin sigortasıdır. Çünkü verimsiz çalışan ve etkin olmayan firmalar gider... Yerlerine yeni ve daha etkin çalışan firmalar gelir. Bunun içindir ki, krizlerde şirket kurtarma, etkin olmayan firmaların suni olarak ayakta kalmasına neden olur. Kriz enerjisi boşalmamış olur. Hastalık devam eder."⁹ Esfender Korkmaz tarafından ekonomik kriz için öngörülen senaryo, üretim daralması, reel sektörde yaşanacak iflaslar ve verimsiz firmaları değil aynı zamanda bu odakla ilişkili kalabalık bir orta sınıfı risk altında bırakıyor. İşsizliğin yaygınlaşması, yoksullaşma riski, geçim sıkıntısı, borçlanma, yatırım araçları spekülasyonları odağında yoksullaşma gibi gelişmeler krizin öncül verileri olarak orta sınıfları tehdit ediyor. 2009 yılında İstanbul'da yapılan bir alan araştırmasında¹⁰ araştırmaya katılanların %47,4'ü ekonomik krizin çıkmasında ve sürmesinde dünya ekonomisini yönetenleri sorumlu tuttıklarını söylüyorlar. Araştırmaya katılanların %44,3'ü kredi kartına daha çok borçlandığını ifade ediyor. Bir başka deyişle orta sınıflar, kriz koşulları altında "normal" zamanlara oranla daha çok borçlanıyorlar. Dolayısıyla her kriz, orta sınıfları travmatik yoksullara dönüştürme riskiyle birlikte geliyor.

Orta sınıf, kadim sosyolojik birikimin sağladığı toplumsallaşma biçimlerini sadece kendi çıkarlarından ibaret görür. Bu meşrulaşmış dil mikro bir bakışı ve tabii ki devamında toplumsal körlüğü getirir. 1980'lerin gündelik yaşamında "herkes kendi evinin önünü temizlerse çöpçülere gerek kalmaz" şeklinde bir değerlendirme söylemi mevcuttu. İdeal ev ve yaşam algısı üzerinden mikrocu bir bakışla yüklenmeye çalışılan küresel bir değer sisteminin yerel izdüşümlerinden biriydi bu cümlelerin işaret ettiği sorumluluk anlayışı. Ancak konu risk olunca, ilişkiselliğin ve bunun yaratacağı sonuçların doğrudan öznesi olması gerekmeyen bir birey kişisel değer sistemleri ile gündelik sorunlarını çözemeyecek bir konumda ele alınabilir. Bu nedenle günümüz girişimci tipinin en iyi temsilcisi olan orta sınıf genellikle kendi mikro çevresiyle ilgilidir: Ev, araba, yazlık, özel okul ve tabii ki her fırsatı kendi çıkarları için kollayan bir yatırımcı tipolojisi. Öte yandan bu yeni orta sınıfın risklerle ilişkisi tecahül-i arif, yani bilip de bilmezlikten gelme, yok-muş gibi davranma düzeyinde vuku bulur. Buna kontrolün yitimi duygusu diyebiliriz. Yoksullar genellikle kontrolü yitirdiklerini, yaşamı dönüştüren özneler olma konusunda radikal sorunlar yaşadıklarını bilirler. Ancak orta sınıflarda yaşanan kontrolü yitirme olasılığı, yani olasılıkların fısıldadığı ya da fısıldanma olasılığı taşıyan riskler huzur kaçırıcı gelişmeler olarak ele alınır. Huzur kaçırıcı bu gelişmeler yeni konumların belirlenmesi için gerekli uyarıcılar olarak işlev görür. Orta sınıflar ekonomik fırsatlardan yeterince yararlanamadıkları durumlarda, ekonomik, toplumsal ve siyasi risklere de açık bir halde kalırlar. Gündelik konuşma ve siyasete malzeme edilen riskler tam da bu sınıfın varlığına yönelik tehditler arasından seçilir. Piyasadaki gelişmeler, borsa, konut kredileri, kredi kartı harcama oranları, dört kişilik bir ailenin aylık

⁹ http://www.iktisatilar.net/index.php?option=com_content&view=article&id=485:kime&catid=79:baskan

¹⁰ <http://www.esfenderkorkmaz.com/araştırma-yazilari/ekonomik-krizin-toplumsal-etkileri-istanbul-araştırmasi.html>

mutfak masrafı miktarı, istikrar söylemi ve özel okul fiyatları vs. orta sınıfların sınıfsal konumunun korunmasına ilişkin günlük dilin bir yansıması olarak ele alınabilir. Çünkü planlı dönemin gelişme dilinde toplumsal bütünleşme ajanı olarak düşünülen orta sınıflaşma, bugün yerini tüketimle bütünleşmeye bırakmış bulunuyor ve haliyle, tüketimle bütünleşme, tüketememe riskinin bir bilinçaltı korkusu salma aracı olarak işliyor.

Küresel mekânda sermaye, nüfus ve kültür akışkanlığının artması, Bauman'ın "akışkan yaşam"¹¹ tanımlamasına uygun bir toplumsal yaşam formasyonunun kurulmasını sağlıyor. Buna göre küresel akışkanlıklar sadece iyilikleri ve olumlanması kolay değerleri değil aynı zamanda riskleri ve olumsuzlukları da bölüştürüyor. Bu dağıtım sürecinin karşılığı şüphesiz yine risk kavramıdır. Riskin boyutu ve içeriğine ilişkin hesaplanamaz durum, kent sakinleri açısından zorlayıcı bir durum çıkartıyor ortaya. Kentlerde, özellikle görece ve giderek mekânsal anlamda ayrıksı bir toplumsal konumu temsil eden orta sınıflar için riskin varlığı ya da olasılığı huzur kaçıracı bir durum olarak işliyor ve mekânsal olarak oluşturulmuş birikimlerin kaybedilmesi anlamına gelebiliyor. Sayıları giderek artan kapalı siteler yalnızca içlerinde yaşama arzusunu değil, bir gün bu "huzurlu" yaşam alanından mahrum kalma korsunu da barındırıyorlar.

Bu belirsizlik algısı şimdilik İstanbul gibi birkaç büyük kent özelinde izlenebilir. Türkiye’de kentler 1980’lere kadar emeğin örgütlenmesi ve yeniden üretilmesi gibi işlevlere sahip olageldi. Ancak özellikle küresel dilin hegemonik bakışı 1980’lerden itibaren neoliberal (hatta çılgın liberal) politikalar, yeni bir akıl tutulması haliyle kentleri sermayenin yeniden üretim ve birikim ilişkilerinde ortalama insanı da dışlayan bir mantıkla şekillendirmeye başladı. Neoliberal politikanın uygulayıcısı rolü biçilen yerel ve ulusal kurumlar, ulus ötesi etkileri acımasızca yaygınlaştırma işlevini yerine getirmeye koyuldular. Özellikle yaşamın kendi akışkanlığı içerisinde uzun yıllar ortalaması ile ortaya çıkarılan birikimler dışlanmaya ve acımasız bir değersizleştirme diline maruz bırakıldılar. İşte bu değersizleştirme süreci mekânın kadim yerleşiklerini yerinden etmeye, deyim yerindeyse fırlatıp atmaya başladı. Mekânsızlaştırma süreci, muhataplarının gündelik pratiklerine uygun olmayan soyutlanmış bir mekânsal düzenlemeyi alıcısına uygun bir şekilde yeniden şekillendirip cilalayarak yeni müşterilere uygun mekânlar yaratıyor. Öte yandan oluşturulan yeni mekânlar sınıf profilleri açısından da sürdürülebilir değil. Çünkü mekânı yeniden organize etmek ve sürdürmek için ihtiyaç duyulan birikim, mekânsal dönüşüme tabi kılınmış bireylerin gelirleriyle ve sınıf profilleriyle uyumlu değil. Bu girişim mekânın eski sahiplerini kentte savurarak ve görünürlüklerini yok ederek adeta gizli öznel haline getiriyor. Kentsel dönüşüm projelerinin gizli özneli olarak adlandırdığımız mağdurlar (ve tabii ki potansiyel mağdurlar=orta sınıflar) akışkan bir yaşamın kendi doğrularını dayattığı belirsizlik siyaseti ile rafine bir politik saldırıya da uğruyor. Nitekim İstanbul’da birçok kentsel dönüşüm projesi aynı mantıkla işliyor. Gerek Sulukule, Tarlaş, Fener-Balat ve Süleymaniye gibi tarihi mahallelerdeki, gerekse 1950’lerden bu yana devlet ihmali ve vatandaş girişimiyle oluşturulmuş gecekondular alanlarındaki çoğu kentsel dönüşüm uygulaması, öncesinde ve sonrasında, mekânın kadim yerleşiklerini yerlerinden ederek onları kentsel belirsizliğe fırlatıp atıyor. Bunu yaparken elbette kentin bir belirsizlik mekanı olma niteliğini de iyiden iyiye belirginleştiriyor.

Bu rafine saldırıyı doğuran koşullar “dünya kapitalizminin yeniden yapılandırılması, 1980’lerden itibaren girerek derinleşen sosyal eşitsizlikler ve gelir dağılımının alt sınıflar aleyhine dramatik biçimde bozulması ve kentin sınıfsal kimliklerinde de önemli değişimlerin ortaya çıkmasıyla oluştu (Kurtuluş 2003: 80). 1960 ve 1970’lerin gecekondular kimliği, yerini önce tepki ve şiddet barındıran varoş kimliğine, buna karşılık, yine aynı yılların kentle barışık gösterişsiz orta sınıfı ise yerini, kentin tehlikelerinden, çevre ve görüntü kirliliğinden uzaklaşmak ve alt sınıflarla mekânsal temasını azaltmak isteyen dışlayıcı bir orta sınıf kimliğine bıraktı. Orta sınıfın bu taleple yarattığı hızlı alt kentleşme, kentsel ayrışmanın göstergelerinden birisi olarak duruyor karşımızda şimdi¹².

Türkiye’de uygulamaya konulan yeni-liberal ekonomi politikaları sonucunda gelir dağılımında ücretlerin aldığı pay hızlı bir düşüş eğilimine girdi ve bu düşüşten en büyük payı alan kesim, alt, alt-orta gelir gurupları oldu. Ancak aynı yıllarda ücret gelirleri hızla artan bir grubun yükselişine de tanık

¹¹ Bauman, Z., (2010), Akışkan Aşk, Versus Yayıncılık, İstanbul.

¹² Kurtuluş H., (2003), “Mekanda billurlaşan kentsel kimlikler: İstanbul’da yeni sınıfsal kimlikler ve mekansal ayrışmanın bazı boyutları”, Doğu Batı Düşünce Dergisi, Sayı 23, İstanbul, s.80.

olmaya başladık. Bunlar özellikle İstanbul'un değişen ekonomik yapısı içinde yerlerini almaya başlayan genç profesyonellerdi. Sermaye üretim faaliyetlerinden, finans, hizmet sektörleriyle, kentsel rantlara kayma hızına bağlı olarak sayıları hızla artmaktaydı. Uluslararası ticaret, bankacılık, aracı kurumlar, finans yatırım danışmanlık kurumları, halkla ilişkiler, reklam pazarlama kurumları ve çok uluslu ya da ulus üstü şirketlerin Türkiye ofislerinde çalışan 35–45 yaş arası, iyi eğitilmiş grup, aynı zamanda küresel tüketim kültürünün de en başarılı taşıyıcısıydı. Bu yeni ücretli sınıf, İstanbul'un geleneksel orta sınıflarını oluşturan kamu ve özel sektör memurlarından ve fordist üretim sürecindeki fabrika işçilerinden farklı yeni bir orta sınıf kimliği ortaya çıkarıyordu¹³.

Bu sınıfı kamunun terk ettiği kimi alanlarda, örneğin özel dersaneler, özel okullar ve vakıf üniversitelerinde çalışanlar, özel hastanelerde ya da üniversite hastanelerinde çalışan doktorlar, hukukçular, havayollarında çalışan pilotlar, banka ve finans kurumlarında çalışanlar oluşturuyor. Geleneksel orta sınıfın tersine bu yeni orta sınıfın toplumsal statüsü de artmış görünüyor. Bu saygınlık artışı, gelir artışı olduğu kadar tüketim biçimlerinin değişmesiyle de bağlantılı. Kredi kartı ve banka kredilerine kolay ulaşmaları da bu yeni orta sınıfın küresel tüketim kalıplarına kolay ulaşımını sağlıyor. Eski orta sınıfların daha alt sınıflarla yan yana yaşadıkları yoğun-sıkışık mahalleler bu grubun yeni sınıf kimliği ile örtüşmüyor. Bu nedene ortaya çıkan sınıfın mekândaki yer seçim kriterleri de değişiyor¹⁴.

Tüketimin orta sınıflar için vazgeçilemez araç ve yaşam biçimi olarak tanımlanması, gündelik yaşam formlarının standardize edilmesi sonucunu da doğuruyor. Dolayısıyla bu yeni standartlar çerçevesinde yeniden tanımlanan orta sınıfların kendilerini içinde buldukları yeni bağımlılık ilişkilerinin de ayrıca araştırılması gerekiyor. Ait oldukları kültürel değerlerin vazgeçilemezliğine yaptıkları vurgu, orta sınıfların risk alma davranışlarının dar çerçeveli bir eylem görüntüsü vermesine neden olarak dolayısıyla yanıltıcı bir çerçeve sunuyor. Halbuki, günümüzde toplumsal yaşam, egemen aktör olarak değerlendirebileceğimiz ulus-devletin yeni konumunun öncelikli tercihlerinin etkileriyle şekilleniyor. Bu şekillenme, her bir aktörün söz konusu değişime verdiği farklı cevabın yeniden yorumlanmasıyla bir içeriğe kavuşuyor. Bu perspektiften bakıldığında, İstanbul, özellikle dezavantajlı şehirliler için, bütün kuralları ortadan kaldırılmış bir "jungle"a dönüşme eğiliminde. Bu dönüşüm, sağlam bir zemin bulma kaygısı taşıyan risk gruplarının mekâna ve toplumsal yaşama dönük tercihlerini yeniden şekillendiriyor. Bu anlamda korunaklı siteler, steril alışveriş mekanları ve varoşlar, birlikte yaşama deneyimini zenginleştirmekten öte, bu mekanlara erişimi olanların gönüllü olarak paylaştıkları bir kamp görünümünü almalarına neden oluyor.

Türkiye'de artan alışveriş merkezi (AVM) sayısı orta sınıfların tüketici kimliğini pekiştiren bir durum. 2013 yılı mayıs ayı itibarıyla Türkiye genelinde alışveriş merkezi (AVM) sayısı 310'a ulaşmıştır. 2013'te AVM ziyaretçi sayısının ise 1.6 milyara ulaşması beklenmektedir.¹⁵ Bu sayı 2011 yılında 271'dir. 2010 yılı itibarıyla AVM'lerin aylık ortalama ziyaretçi sayısı 83 milyon 111 bin 0357'dir. Bu sayılar orta sınıfların yaşam biçiminin tüketim merkezli bir yönelim taşıdığına ispatı olarak ele alınabilir. Öte yandan, aynı rakamlar "tüketememe riski"nin orta sınıf için ne denli hayati bir önem taşıdığına da göstergesidir. Yine de orta sınıfların sadece tüketici kimlikleriyle ele alınması büyük bir sosyolojik hata olacaktır. Çünkü tüketim-merkezli bir yaşam biçimi, gündelik yaşamın sürdürülebilirliği açısından oldukça büyük bir sorun alanını oluşturur. Orta sınıflar için yaşamın satın alınabilir bir şey olarak içselleştirilmesi, kaynaklara erişim konusunda ortaya çıkabilecek her türlü riskin çeşitli türden istatistiklere indirgenmesi sonucunu doğuracaktır. AVM'ler özelinde görüldüğü üzere, herhangi bir toplumsal ağın satın alınabilecek nesnelere kimliklendirilmesi orta sınıfların yüz yüze oldukları en büyük açmazlardan birisi olarak görülebilir.

Bu aşamada ele alınması gereken önemli meselelerden biri de, yalnızlaşarak riske açık hale gelen orta sınıf ailelerin, herhangi bir kriz durumunda başvurabilecekleri geleneksel dayanışma biçimlerine geri dönecek güç ve davranış becerilerini de kaybediyor olmaları. Bu nedenle, piyasa koşullarına uygun mesleki yükselme olanaklarına sahip orta sınıflar için yaşam her koşulda korunması gereken kutsal değerlere sahip bir içerikle sunuluyor. Dolayısıyla tüketmek, ayrık-sı-korunaklı mekânlarda

¹³Kurtuluş, H., (2003), A.g.m., s.89.

¹⁴Kurtuluş, H., (2003), A.g.m., s.89.

¹⁵ Milliyet Gazetesi, (Erişim Tarihi 23 Haziran 2013)

konut sahibi olmak, çocuklara iyi eğitim vermek gibi birçok değer orta sınıfın kentsel mekana ilişkin taleplerinin temel dinamiklerini oluşturuyor.

Bütün bu koşullar altında, Türkiye'de kentsel dönüşüm ile "Risk Toplumu" nun oluşum süreçleri arasındaki ilişkiyi daha açık ifade edebiliriz artık. Bir başka açıdan sorarsak, orta sınıf bu dönüşümden nasıl pay alıyor ve bu dönüşümü nasıl yönlendiriyor? Orta sınıflar genelde dünyanın özelde ise kentin daha güvensiz bir yer olduğuna ilişkin açıkça tamamlayamadıkları riskleri gün geçtikçe daha somut bir şekilde hissediyorlar. Bu durumda atılabilecek ilk rasyonel adım birikim ilişkilerinin avantajlarını kullanarak mekânsal ayrışmanın dümen suyuna girmek gibi görünüyor. Dolayısıyla orta sınıflar yükselen küreselci dalgaya uygun mekânsal görünürlük aracılığı ile hem kendilerini güvence altına almaya çalışıyor, hem de birikimin ve artan kentsel rantın en talepkar müşterilerine dönüşüyorlar. Bu dönüşüm orta sınıfın şehirle ilişkisini değiştiriyor ve kentten beklentilerini piyasacı bir mantıkla yeniden formüle ediyor. Piyasacı mantık en iyimser tahminle orta sınıfları risk koşullarına açık hale getirmekte, küreselleşme süreci ile de farksızlaşma içeren süreçlerle, mekânın içinin boşalmasına yol açmaktadır. Bu konuda özellikle orta sınıfları daha tedirgin bir konumda bırakmaktadır. Orta sınıf geliştirdiği endişe söylemi, güvenlik talebi gibi etkenler ile toplumsal segregasyonda yeni kategorilerin üretilmesi sürecine zemin hazırlıyor. Bu kategoriler ise kentsel dönüşümün dinamiklerini etkiliyor ve bu anlamda yeni formlar üretmesine imkan sağlıyor.

Orta sınıfın görece bireysel ve dar çaplı bir aile dayanışması konusundaki yeni görünümüleri, adeta uzaklara atılmış ve tabii ki unutulmuş bir bumerangın en olmadık zamanda geri gelip kafayı gözü yarması metaforuyla tanımlanabilecek bir toplumsal formasyonu oluşturuyor. Bu yüzüyle risk hakkında konuşmak, orta sınıflar için her türlü olası toplumsal değişim dinamiğini kaşıyacak bir sürecin de başlangıcını ortaya çıkartıyor. Bu başlangıç risk toplumu mantığının toplumsal yapılara dağılmasının da ön koşulu olarak da görülebilir. Böyle bir başlangıç, geri dönülemez bir risk türbülansının olanaklarını alabildiğince yaygın hale getirerek, yeni risk kategorileri üretilmesine, dolayısıyla kaygının derinleşmesine neden olacaktır. Riske ilişkin kaygının orta sınıflar için üretilmiş bir gereklilik olarak sunumu, riskin merkezi bir kavram olarak gündelik yaşam alanlarının her alanına sinsice sızmış ve klasik deyiimiyle kaybedecek çok şeyi olan bir sınıfın risklerle, yani kaybedeceği şeylerle acımasızca yüzleşmesi anlamına gelecektir. Çünkü bireyselleşme her bir bireyi her türlü toplumsal süreçte elindeki kartları açması gereken bir oyuncu haline getirir ve kazanma ve kaybetme olasılıklarını sonsuz sayıda bileşenin acımasızlığına bırakır. Dolayısıyla orta sınıf bireyler kendi biyografilerini başarı odaklı yazmak zorunda kalan öznel haline dönüşür. Bu dönüşüm yeni kentli tipinin kendi düşünümelliğinden (reflexive) başka bir şey değildir aslında.

Beck ve Giddens'in açtığı teorik yol, devletin konumu ve toplumsal aktörlerin rollerinin birlikte ele alınması gerektiği temeline dayanır. Bu nedenle risk faktörü, refah rejiminin dağıtım süreçlerine ilişkin siyasaların temel ilkelerinin gözden geçirilip değiştirilmesini de gerekli kılar¹⁶. Bu bağlamda ortaya çıkan toplumsal gerçeklik, gelecek yıllarda sosyal devlet odaklı üretilen refah rejimine ilişkin birikimin nasıl dağıtılacağı değil, üretilmiş olan bireysel refahın nasıl sürdürüleceğine ilişkin çözümlerin yine birey merkezinde düşünülmesini gerektirecektir. Bu nedenle gelecek yılların orta sınıf bireyi ürettiği toplumsal konumu korumakla öncelikli olarak yine kendisi sorumludur. Nasıl ki risk toplumu söylemi (tabii ki birçok başka "post-" söylem gibi) "uzun vade yok" kabulünü toplumsal yaşama içkin kıldıysa, orta sınıf bireyin kent yaşamında da "gelecek" yoktur. Çünkü gündelik toplumsal pratiklerin dışsal koşulları, belirlenmiş rutinler ve dayatmaları yaşam biçimi olarak içselleştirmiş orta sınıf bireyler soluk soluğa bir günlük yaşamı biraz önce tamamlamış ve bir an önce dinlenme anını bekleyen yarışmacılar olarak beklemek zorundadırlar. Bu koşullar altında gelecek en iyi ihtimalle görünmezleşir.

Orta sınıflar bağlamında dikkat çekilmesi gereken diğer bir nokta ise "ontolojik güvenlik" kavramıdır. Giddens'in Modernliğin Sonuçları kitabında uzun uzun tartıştığı bu kavram, insanların kendi kimlikli bütünlüklerinin sürekliliğine ve etraflarındaki toplumsal ve nesnel eylem ortamlarının değişmez sabitliğine duydukları güvene işaret eder¹⁷. Buna göre güven kavramında merkezi önemde

¹⁶Ball S., (2003), The Risk of Social Reproduction: the middle class and education markets, London Reviw of Education, vol. 1, No. 3, November, p.164

¹⁷ Giddens, A., (1992), Modernliğin Sonuçları, Ayrıntı yayınları, İstanbul.

olan birey ve nesnelerin inanılır ve 'orada' olduklarına ilişkin duygu, ontolojik güvenlik duygusunun temel hareket noktasını oluşturur. Orta sınıflar için her türlü ekonomik ve toplumsal eylemin küresel süreçlere bağlı olarak kontrol edilemez bir çerçevede tanımlanmaya başlaması, sadece ontolojik güvene ilişkin bir saldırı değil aynı zamanda telafi edilemez derin bir savrulmuşluk duygusunun da alabildiğince derinleşmesi anlamına gelir. Oysa, bugün yalnız İstanbul'da değil, tüm küresel şehirlerde kentsel dönüşüm sürecinin hızı, orta sınıfların klasik anlamdaki kentsel mücadele ve müzakere süreçlerinde, piyasa koşullarına bağlı olarak elde ettikleri kazanımların doğrusal ve biriktirilebilir bir şekilde süreceğine ilişkin algıyı da ortadan kaldırır. Oysa ontolojik güvenlik, bu algının sağlamlığı oranında sağlanmış demektir. Öte yandan küresel kentsel dönüşüm, kriz algılama kapasiteleri hayli yüksek orta sınıfların kentsel mekandaki görece korunaklı alanlarının tehdit altında olduğu hissine kapılmalarına neden olması da kaçınılmaz görünüyor. Bu da küresel orta sınıfın, risk ve ontolojik güvenlik bağlamında kentsel spekülasyonun toplumsal zeminini oluşturmasına neden oluyor.

Yeni dönemin ideolojik dağıtıcısı olan küreselleşme, bir ve bütün bir dünya yaratma tikelliğiyle birlikte riskleri de yaygınlaştırarak acımasızlaştırıyor. Bu süreç, uzunca bir zaman uğraşarak yapılan kumdan kalenin büyük bir dalga tarafından yıkılmasına da benziyor.¹⁸ Kentsel orta sınıflar için de sağlam kaleler bile ne büyüklükte ve ne zaman geleceği belli olmayan modern huzursuzluğun ürettiği risklerle yüzleşme bilgisinin kaygı tohumlarının, bilinçlerinin bir köşesinde çimleneceği günü bekliyor. Bu koşullar altında, orta sınıf için "gelecek" nasıl bir zaman dilimine tekabül edecek? Aynı şekilde "yatırım", "mahalle" ve "ev" kavramlarının da bir dönüşüme tabi olduğunu söyleyebilir miyiz?

Geleceğin, toplumsal kategoriler içerisinde en çok orta sınıfları kaygılandırdığını söyleyerek başlayabiliriz bu soruya cevap vermeye. Bir finans reklamında "gelecek de bir gün gelecek" şeklinde bir reklam repliği vardı. Bu bağlamda günümüz orta sınıflarının zamansal tasavvuru geçmiş güzel günlere tekabül etmiyor elbette. Daha çok gelecek odaklı bir zihin yapılanması orta sınıfın yeni kuşaklarına sürekli vaaz ediliyor. Sırf bu nedenden dolayı bile orta sınıflar için gelecek bir kuralsızlıklar kümesine ve -hiç gerçekleşmeyecek bile olsa- gelecek kaygısına işaret ediyor. Orta sınıf pazarı için yeniden üretilen kentsel mekan pratikleri ise bu kaygının yaşam alanı önermeleri olarak karşımıza çıkıyorlar. Sadece ekonominin değil, akademinin dilinde de örneğin alış-veriş merkezi yapısının bir "kamusal alan" olarak değerlendirmesi, bir arada olma halinin bir alışverişe indirgenişinin en doğrudan göstergelerinden biri olarak görülebilir. Bu durumu, Negroponte'nin Being Digital¹⁹ isimli çalışmasında Connect or Perish [Bağlan ya da Öl] diye tanımladığı duruma benzetebiliriz. Bu çalışmada dijitalin ve akışın durdurulamaz yükselişinin neden bir doğa gücü olduğu sorgulanır ve sahip olunan dört erdeme dikkat çekilir: Dijital olan yerleştirir, küreselleştirir, uyumlu kılar ve yapmak -harekete geçmek- için her türlü iktidarı sağlar. Bu tanımlamada özellikle yapmak için her türlü iktidarı sağlar vurgusuna dikkat çekmekte yarar var. Orta sınıfların taşıdığı gelecek duygusu genel olarak bu erdem çerçevesinde kendilerini konumlama çabasının gelgitleri arasında dile gelir. Orta sınıflar son on yıldır Türkiye'de piyasa koşullarının yapmak için her türlü olanağı sağladığını düşünme ve buna uygun davranıyorlar. Bu olanağın yitimi duygusu ise şimdilik gördükleri en büyük risk.

SONUÇ YERİNE: ORTA SINIFIN AKLINA RİSKİ DÜŞÜRMEK!

Günümüz İstanbul'unda ve aslında çoğu kentte bugünkü orta sınıftan düşülecek yerin eski alt sınıf olmadığı ortada. Bir kere bugünün alt sınıfları da son 20 yıldır küresel paylaşım ilişkileriyle fazlasıyla yüzleşmiş, politikleşmiş ve hem kültürel hem de mekânsal anlamda daha görünürleşmiş durumdadır. Bu süreç orta sınıfları da eski dayanışma ağlarından koparmış, kent ekonomisi içerisinde en altta olmamayı içselleştirmelerini, bir şekilde yeni iş ağlarında çok daha acımasız hayatta kalma teknikleri geliştirmelerini sağlamış ve onları içinden çıkılmaz ilişkisel düzeneklere mahkum etmiş görünüyor. Öte yandan, sözünü ettiğimiz bu orta sınıfın dinamizmini soğurarak büyüyen 2000'li yılların kentleri "marka kentler" olarak tanımlanıyor. Markalaşma süreçlerinin oluşumu ise, onları daha çok küresel finans ve yatırım mekânları olarak ön plana çıkartıyor ve her birini birer kentsel ütopyaya dönüştürüyor. Bu nedenle orta sınıfların yaşam alanı olarak vazgeçilmezleşen bu kentler, aynı

¹⁸ Yılmaz, C., (2010), Risk Kapıyı Kırınca, Libra Yayınları, İstanbul, s.254.

¹⁹ Negroponte, Nicholas, (1997), Being and Digital, Vitage Books, New York.

zamanda yerel özelliklerinden uzaklaşarak küresel çalkantıların en çılgın formlarıyla yaşandığı risk mekanlarına dönüşüyor.

İstanbul'un küresel arenada rekabetçi boyutuyla tanımlanmış olması orta sınıfları birbirinin üzerinden kar eden güçlü olanın ayakta kaldığı bir kitleye dönüştürüyor. Bu nedenle orta sınıfların İstanbul'a eklenmek ve güvenlik alanları oluşturmak için hayata geçirdikleri yöntemlerin tamamı piyasa koşullarında meşrulaştırılan hayatta kalma tekniklerinden ibaret. Piyasa temelli çözümlerin taşıdığı en büyük riskse küresel kriz dönemlerinde orta sınıfın ihtiyaç duyduğu stabil koşulları baş aşağı edebilecek olmaları. Bu durumda özellikle küresel bir marka kent olarak konumlandırılan İstanbul gibi riskli bir şehir, orta sınıflar tarafından yatırım ve varoluş alanı olarak bellendiği sürece bütün bir küresel orta sınıf için bir risk mekanı olmayı sürdürecektir.

Bir yanda bu küresel baskı çoğalarak varlığını sürdürürken, diğer yanda başka hayatların risklerini taşımamak için yalnızlaşan orta sınıf bireyin tutunma stratejileri de eskisi kadar çeşitli değil artık. Dolayısıyla, şehir büyüdükçe orta sınıfın kaygısı da büyüyecek gibi görünüyor. Ne eğitimin, ne dahil olunan networklerin geleceği garanti altına almadığı, geleceğin bizatihi riskin kaynağı olduğu bir durumda şimdiki zamanı belirleyen kentsel ayrışma alanları işler iyi gittiği sürece birer kale, kötü gitmeye başladığında ise belli ki birer cezaevine dönüşme potansiyeli taşır. Şimdilik tanık olduğumuz kentsel dönüşüm projelerinin bir çoğu kategorik olarak bu kapatılmışlık halini belirliyor ve bir yandan pırlıtlı bir yaşam oluştururken, diğer yandan mekansal parçalanmayı derinleştiriyor. Çünkü İstanbul gibi küresel bir şehirde idare ve piyasa işbirliğiyle ortaya konulan kentsel dönüşüm pratikleri, bir yandan orta sınıfları kentin belirleyici aktörleri haline getirmeye çalışırken paradoksal olarak onları kentin içindeki küçük güvenlik adacıklarına kapatıyor.

Orta sınıflar küresel aklın bir yansıması, tüketim odaklı elde ettiklerinin en ufak bir parçasını bile kaybetmeye tahammülü olmayan sınıflardır. Ayrıca bu sınıf günümüz ekonomik düzeninin meşru hatta örnek prototipi olan guruplardan oluşmaktadır. Bu nedenle aynı zamanda yeni liberal anlayışın da etkin aktörleri olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle küresel odaklı ekonomik düzen bu grupların varlığına yaslandığı için bu guruplar üzerinden kurulan dil her zamankinden daha çok piyasaya ve bireyselliğe yaslanmaktadır. Bu grubun yaşama ilişkin çözümlenmeleri kurumsallaşmış bir bireysellik dili üzerinden ilerlemekte ve her türlü kolektiviteden uzakta durmaktadır. Bu nedenle görece sayısı artan orta sınıf kitleler yarışmacı ve rekabete açık her türlü fırsatın kendi lehine çevrilmeye çalışırken derin bir güvensizlik ve kaygı durumunu da üretmeye devam edeceklerdir.

KAYNAKLAR

- Ayerza J. (1994). "Interview by Slavoj Zizek: It Doesn't Have to Be a Jew." Lusitania 1, no. 4.
- Ball S. (2003). The Risk of Social Reproduction: the middle class and education markets, London Review of Education, vol. 1, No. 3, November, p.163-175.
- Bauman, Z. (2000). Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları. İstanbul: Ayrıntı.
- Bauman, Z. (2001). Parçalanmış Hayat –Postmodern Ahlak Denemeleri. İstanbul:Ayrıntı.
- Douglas, M. (1966). Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo. London: Routledge and Kegan Paul.
- Duru, B (Der.) (2002). 20. Yüzyıl Kenti. İstanbul: İmge.
- Harvey, D. (1988). Sosyal Adalet ve Şehir, İstanbul: Metis.
- Holton, R.J. (1999). Kentler Kapitalizm ve Uygarlık, İstanbul: İmge Yayınları.
- Kurtuluş H. (2005). "İstanbul'da kapalı yerleşmeler: Beykoz konakları örneği", İstanbul'da Kentsel Ayrışma, 161-186.İstanbul: Bağlam.
- Kurtuluş H. (2003). "Mekanda billurlaşan kentsel kimlikler: İstanbul'da yeni sınıfsal kimlikler ve mekansal ayrışmanın bazı boyutları", İstanbul:Doğu Batı Düşünce Dergisi, Sayı 23, Sayfa: 75-96.

Negroponte, N. (1997). *Being and Digital*. Vitage Books, New York.

Savage, M.&Warde, A. (1993). *Urban Sociology, Capitalism and Modernity*, New York: Continuum.

Yılmaz, C. (2010). *Risk Kapıyı Kırınca*. İstanbul: Libra Yayınları.

Zizek S. (1994). "The Spectre of Ideology," in *Mapping Ideology*, ed. Slavoj Zizek, London & New York:Verso.

GIDA VE BESLENME SOSYOLOJİSİ BAĞLAMINDA ESKİŞEHİR'DE ORTA SINIFIN TÜKETİM ÖRÜNTÜLERİ¹

Arş. Gör. Erhan AKARÇAY²

ÖZET

Bu bildiri Eskişehir'de orta sınıfın gıda tüketimlerini sosyolojik olarak saptamayı, yeme-içme pratiklerini ortaya çıkarmayı ve dışarıda yeme alışkanlıklarını, yeme-içme mekânları ile kurdukları ilişkileri anlamayı gıda ve beslenme sosyolojisi bağlamında anlama amacı taşımaktadır.

Gıda ve beslenme sosyolojisi 1980'lerden itibaren sosyoloji içerisinde bir alt disiplin olarak ortaya çıkmıştır. Bu alanda Türkiye'de çok az sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmada nitel bir yaklaşımla derinlemesine görüşme tekniği benimsenmiştir. Araştırma evreni Eskişehir'deki orta sınıf hanelerdir. Araştırmanın örneklemini ise orta büyüklükteki bir kent olan Eskişehir'de kartopu örnekleme ile oluşturulan orta sınıf aileler meydana getirmektedir.

Bourdieu'nün farklılaşma (*distinction*) tezinden yola çıkarak toplumsal sınıflar arasında yeme-içme açısından bir farklılaşma olduğu kabul edilebilir. Farklılaşma sürecinin oluşmasında tek başına ekonomik sermayenin değil ve kültürel sermayenin de önemli bir rol oynadığı gözlemlenmektedir. Bu çalışma çerçevesinde Eskişehir'de orta sınıf(lar) gıda harcamalarında gıda güvenliği, belli markaların tüketilmesi gibi özellikler gösterirken, Eskişehir'de hızla artan yeme-içme mekânlarının sayısına paralel olarak bu mekânların en önemli tüketicileri haline gelmektedirler. Bu bağlamda Eskişehir'de yaşayan orta sınıf(lar)ın küreselleşmeyle birlikte ekonomik ve kültürel sermayelerinin belirleyici olduğu bir gıda tüketimi ve beslenme anlayışı ile diğer toplumsal sınıflardan farklılaştıkları söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: *gıda ve beslenme sosyolojisi, orta sınıf, tüketim, mekan, Eskişehir*

ABSTRACT

This paper aims to determine middle classes' food consumption sociologically, to reveal eating-drinking practices and eating out habits, to understand relations they construct with eating-drinking spaces within the framework of sociology of food and nutrition.

Sociology of food and nutrition emerged beginning from 1980's as a subfield in sociology. There are few studies in this field in Turkey. In this study, in-depth interview is adopted as a qualitative method and technique. Research population is middle class families in Eskişehir. The sample of the research is composed of middle class families in a middle-sized city Eskişehir where the sample is determined by snowball sampling.

It can be claimed that there is a distinction within social classes in terms of eating and drinking by presuming Bourdieu's distinction theory. It is observed that not only economic capital but also cultural capital plays a crucial role in the formation of distinction process. Within the framework of this study, middle classes in Eskişehir prefer food safety and consumption of particular brands. They become one of the most important consumers' of increasing number of eating-drinking spaces as well. In this context, middle class (es) have food consumption and nutrition comprehension determined by their economic and cultural capitals with the rise of globalization and this leads to a distinction from other social classes.

Keywords: *sociology of food and nutrition, middle class, consumption, space, Eskişehir*

¹ Bu bildiri Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Doktora Programı kapsamında yürütülen "Gıda ve Beslenme Sosyolojisi Bağlamında Eskişehir'de Orta Sınıfın Tüketim Örüntüleri" başlıklı doktora tezine dayanmaktadır. Söz konusu doktora tezi, Prof. Dr. Nadir Suğur yürütücülüğünde Anadolu Üniversitesi Proje Birimi tarafından 1205E084 numaralı doktora tez projesi olarak desteklenmektedir.

² Arş. Gör., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, eakarcay@anadolu.edu.tr

Giriş

1990'lara kadar gıdaya ilişkin çalışmalara bakıldığında gıdanın uygulamalı, toplumsal ve kültürel yönleri açısından sosyal bilimcilerin ilgisinin çok düşük düzeyde kaldığı görünmektedir (Warde ve Martens, 2003: 1). Gıda çalışmaları sosyolojinin ilgisini diğer sosyal bilim alanlarından çok daha sonra çekmiştir. Geç kalan ilgiye karşın, küreselleşme-yerelleşme tartışmaları, sağlık-beslenme-beden ilişkisi ve toplumsal sonuçları, tüketim toplumu tartışmaları, obezite sorunu ve diyet endüstrisi, sağlık sosyolojisi ile ortak araştırmalar, medya çalışmaları alanını içerecek şekilde yemek programları, dergileri ve yemek yarışmaları çerçevesinde çalışmalar olduğu görülmektedir. Günümüzde sosyolojik bağlamda gıda çalışmaları kır, sağlık ve kültür sosyologları tarafından ele alınmaktadır (McIntosh, 2013: 14). Gıda ve beslenme sosyolojisi alanında çalışan kişilerin kavram kargaşası ve alanın neliği konusundaki tartışmaları belirsizliğini korumaktadır.

Gıda Çalışmalarının Tarihsel Gelişimi

Gıda çalışmaları “*food studies*”³ alanında son zamanlarda önemli gelişmeler yaşanmaktadır. Üretim ve tüketim açısından gıdaya ilişkin tarihsel, kültürel, davranışsal, biyolojik ve sosyoekonomik yaklaşımlar çerçevesinde çalışmalar yapıldığı bilinmektedir (Nestle ve McIntosh, 2010: 160). Yeme-içme faaliyetleri ve gıda tüketimine odaklanan çalışmalar artmış (Yenal, 1996: 195), yakın dönemlerde ise gıda güvenliği, üretimi, tüketimi gibi konularda çalışmaların yoğunluk kazandığı görülmektedir. Gıda antropolojik, tarihsel, sosyolojik, iktisadi, psikolojik, ekolojik çalışmaların ilgi alanında yer almaktadır. 1990'larda Boston Üniversitesi'nde gıda tüketiminin kültürel ve mutfak (*culinary*)⁴ yönlerine odaklı master programı kurulmuştur (Berg v.d, 2003: 16). Marion Nestle (2010: 161) gıda çalışmalarının ilk kez 1996 yılında New York Üniversitesi'nde bu isim altında yemek ve mutfak kültürleri, gastronomi⁵ ve mutfak tarihi, gıda üretimi ve tüketimi konularında eleştirel toplumsal sorunları araştıran bir disiplin olarak geliştiğini ifade etmektedir. Bu program içerisinde bireylerin, toplulukların ve toplumların gıda ile ilişkilerini tarihsel ve kültürel bağlamı içinde ele alan bir vurgu bulunmaktadır. Gıda çalışmaları, yemek ve mutfak kültürü, gastronomi, mutfak tarihi ve aynı zamanda gıda üretimi ve tüketiminin tarihsel, kültürel, siyasal, ekonomik ve coğrafi incelemelerini de kapsayan bir “şemsiye kavram” olarak (Berg v.d, 2003: 16) karşımıza çıkmaktadır.

Koç'a (2012) göre 1990'larda disiplinlerarası yeni bir alan olarak ortaya çıkan gıda araştırmalarının kapsamının genişlemesini şu şekilde özetlemektedir:

“...gıda sistemine bir bütün olarak bakan, üretim, dağıtım, tüketim ve hatta atık yönetimi (*waste management*) arasındaki doğal ilişkileri kavrayan, bilimsel sorgulayıcılığı ve bilim insanının temel görevinin toplumsal yarar için çalışmak olduğunu savunan bir yaklaşım”dır. Bu yaklaşımın en önemli özelliği gıdayı bir meta (*commodity*) olarak değil, temel bir insan gereksinimi olarak görmesi; doğayı kâr amacıyla sömürülecek bir kaynak (*resource*) olarak değil insanların doğanın bir parçası olduğu bir yaşam çevresi olarak kavramasıdır” (Koç, 2012).

Bu bakış açısı, gıda çalışmalarının yalnızca kültürel boyutlara odaklanmanın ötesinde bir toplumsal sorun olarak yaşamsal öneminin altını çizmeye çalışmaktadır. Dünyanın belli bir bölümünün gıda tüketimi fazlalığından obezite sorunu yaşamasından, atık yönetimi ihtiyacı içinde olmasına, kıtlık, bölüşüm sorunları gibi daha yaşamsal sorunlarla ilişkisi açısından ele alınma ihtiyacı

³ Bu çalışma boyunca “*food studies*”³ kavramsallaştırmasına karşılık olarak “gıda çalışmaları” benimsenecektir. Zira “food” Türkçe’de yemek olarak karşılabilen bir sözcük ise de genel anlamda yiyecek-içecek, üretim ve tüketim alanlarına karşılık gelmesi bakımından “gıda çalışmaları”nın bu kavramsallaştırmayı daha iyi karşıladığı düşünülmektedir. Ayrıca çalışmanın kapsamı gıda çalışmaları ile sınırlı olmadığından, gıda ve beslenme sosyolojisi alanındaki sosyoloji(ler) de bir hayli fazla olduğu için genel başlık ve tartışmalar “gıda ve beslenme sosyolojisi” alanı içerisinde yapılacaktır.

⁴ *Culinary* sözcüğü Türkçe’de bazen mutfak, kimi zaman da yemek olarak kullanılmaktadır. Bu çalışma içerisinde daha genel anlamı itibariyle *culinary* sözcüğü *mutfak* olarak benimsenecektir.

⁵ *Gastronomi* sözcüğü Yunanca “*gastros*” (mide) ve “*nomos*” (yasa, kural) sözcüklerinden oluşur ve sağlığa uygun, iyi düzenlenmiş, hoş ve lezzetli yemek düzeni, yeme-içme ve sofraya kurma bilim ve sanatı anlamına gelmektedir (Tez, 2012: 9).

da bulunmaktadır. Aynı toplum içerisinde toplumsal sınıfların tüketim farklılıkları da sosyolojik olarak anlamlı veriler sağlayacağı düşünülmelidir.

Türkiye’de Gıda ve Beslenme Sosyolojisi

Gıda ve beslenme sosyolojisi üzerine Türkiye’de çok az sayıda çalışma bulunmaktadır. Zafer Yenal’ın (1996) dünyada gıda çalışmalarının başladığı ve kabul gördüğü bir dönemde, bu alandaki literatürü özetlediği “*Bir araştırma alanı olarak yeme-içmenin tarihi ve sosyolojisi*” makalesi dışında görgül araştırmaya dayalı neredeyse hiç çalışma yapılmamış olması, söz konusu sosyoloji alt-disiplinindeki boşluğu göstermektedir. Yenal’ın makalesi farklı disiplinlerden gıda ve beslenme sosyolojisi bağlamında ilgili literatürü özetlemekte ve yapılacak olası çalışmaları teşvik etmektedir.

Atakan Büke (2008) tarafından yapılmış yüksek lisans tezi “*Küreselleşme, Ulusötesileşme ve Emperyalizm: Tarım ve Gıda Sosyolojisinin Türkiye Örneğinde Değerlendirilmesi*” tarımsal ve gıda üretimini küreselleşme, ulusötesileşme ve emperyalizm kavramları çerçevesinde ele almaktadır.

Hayati Beşirli’nin (2012) yemek sosyolojisi bağlamında değerlendirilebilecek, farklı mecralarda yayınlanmış makalelerinin gözden geçirilmiş bir derlemesi olan *Yemek Sosyolojisi: Yiyeceklere ve Mutfağa Sosyolojik Bakış* kitabı da literatüre önemli bir ilk katkı olarak değerlendirilebilir.

Literatür açısından bakıldığında *Yemek Sosyolojisi: Yemek ve Toplum Çalışmasına Davet* (Beardsworth ve Keil, 2012) kitabının, bu konudaki ilk çeviri çalışma olarak yakın zamanda yayınlanması önemli kazanımlardan biri olarak değerlendirilmelidir. *Jack Goody* Batı Afrika’da yemeğin hazırlanması, servis edilmesi ve yenmesini antropolojik ve sosyolojik olarak ele aldığı “*Cooking, Cuisine and Class*” (Yemek, Mutfak, Sınıf: Karşılaştırmalı Sosyoloji Çalışması - [2013]) (1982) çalışmasında yeme-içme alışkanlıklarının, Kuzey Gana’da iki kabile arasında toplumsal yapılara göre sosyal gruplar arasında hangi koşullarda farklılaştığını ortaya koymaya çalışmaktadır (Yenal, 1996: 211).

Gıda Çalışmaları ve Sosyoloji

Sosyoloji disiplini gıda ve beslenme odaklı çalışmalara son zamanlarda artan bir biçimde önem vermeye başlamıştır. Sosyolojik ilginin artışı “sosyolojinin ağırlık merkezinde meydana gelen kayma” ile açıklayan Beardsworth ve Keil (2012: 18-19), bir dönem yoğun bir biçimde “üretim süreçlerinin analizi” ile ilgilenen sosyolojinin, “tüketimin toplumsal örgütlenmesi” ve “tüketiciliğin ideolojik temelleri” üzerine yoğunlaştığını belirtmektedir. Gerçekten de insana dair modern besin sisteminin tüm aşamaları, üretim, dağıtım ve tüketim safhaları sosyolojik analiz için elverişli olsa da dikkatler genellikle tüketim aşaması üzerinde yoğunlaşmıştır (Beardsworth ve Keil, 2012: 86). Yalnızca tüketimi merkeze alan bir sosyolojik yaklaşımın ötesinde, doğrudan ya da dolaylı bir biçimde siyaset ile ilişkili olarak beslenme, gıda ve yemek gibi konularda sosyolojinin ilgisi de artmıştır.

Farklı toplumsal kesimler ve sınıflar tarafından gıda, gerek ev-içi tüketim, gerekse dışarıda yemek biçiminde olsun, bir sosyal statü göstergesi haline gelmiştir. Özellikle orta ve üst-orta sınıfın tüketim odaklı kimlik inşasında gıda harcamalarının, dışarıda yemek için seçilen mekânların tesadüf olmadığı, birer statü sembolüne dönüştüğü söylenebilir. Dolayısıyla günlük yaşamın vazgeçilmez bir edimi olan beslenme belli sınıflar için toplumsal statülerinin ekonomik ve sembolik göstergeleri haline gelmektedir.

Gıda ve beslenme sosyolojisi yeme alışkanlıklarımızı etkileyen çok sayıdaki sosyo-kültürel, siyasal, ekonomik ve felsefi etmenler -ne yediğimiz, ne zaman yediğimiz, nasıl yediğimiz ve neden yediğimiz- üzerinde yoğunlaşmaktadır (Germov ve Williams, 2004: 5). Sosyolojik olarak gıda ve beslenme sosyolojisi alanı gıda üretimi, dağıtımı ve tüketimi gibi “toplumsal iştah” (*social appetite*) olarak kavramsallaştırılabilecek toplumsal örüntüler üzerinde odaklanmaktadır (Germov ve Williams, 2004: 5). Gıda ve beslenme sosyolojisinin çalışma alanları birkaç başlık altında toparlanabilir. Bir sistem olarak gıda başlı başına bir alan olabilmektedir. Koç’a (2012) göre tarım ve sanayi toplumlarında gıda üretimi, dağıtımı ve tüketimi gıda sektöründe olsa da büyük bir bölümü ticaret, ulaşım, enerji ve finans gibi başka sektörlerin dahil olduğu karmaşık bir sistem oluşturmaktadır; bu nedenle de gıda sektörü yerine gıda sistemi kavramı tercih edilmektedir. Gıda sistemi ele alındığında, bu sistem küreselleşme, Mcdonaldlaşma (Ritzer, 1998), tarım tartışmalarını içinde

barındırabilmektedir. Geçen yüzyılın ikinci yarısından başlayarak kitlesel tarım ve gıda üretiminin boyutunun geçmişle kıyaslanamayacak ölçülerde artmış olması, gıdanın/yemeğin metalaş(tırıl)ması, gıda alanının milyarlarca dolarlık dev bir endüstri haline gelmesine neden olmuştur. Gıda sistemine ya da gıda endüstrisine ilişkin sosyolojik tartışmalar “dünya açlığının temeli olarak dengesiz gıda dağılımı, mevcut tarım uygulamalarının çevreye olan etkileri, GDO’lu ürünlerin üretiminden türeyen ve güçlenen gıda şirketleri, süpermarket zincirlerinin üretim ve tüketim üzerindeki tahakkümü” gibi konuları araştırmaktadır (Germov ve Williams, 2004: 14).

Pierre Bourdieu ve Farklılaştırma (*Distinction*) Kuramı

Gıda ve beslenme sosyolojisi açısından önemli sosyolojik ayrışma alanlarından biri toplumsal sınıf çözümlemeleridir. Postmodern teorilerin aksini iddia etmesine rağmen toplumsal sınıf, toplumsal yaşamda ve sosyolojik tartışmalar içinde önemini koruyan bir toplumsal olgu olma özelliğini sürdürmektedir. Toplumsal sınıf, toplumda değişen sınıfsal yapılarla, sınıfsal parçalanmalara rağmen halen en önemli sosyolojik araştırma alanlarından biridir. Gıda ve beslenme açısından değerlendirildiğinde de gıda temelli yoksullukların, toplumlar içinde ve arasında yaşanan kıtlıkların toplumsal sınıf ve eşitsizlik tartışmaları ile doğrudan ilgisi bulunmaktadır. Örneğe “dünyadaki aç insanların çoğunu, kentlerin besin satın alıcıları, yani tüketiciler değil, tarım ürünlerini üreten ve satan köylüler oluşturuyor” (Mazoyer ve Roudart, 2010: 12). Ayrıca herhangi bir toplum içindeki sınıflar arasında tüketim eksenli bakış açısıyla da toplumsal sınıfların hiyerarşik olarak konumlanışına bağlı olarak tüketim alışkanlıklarının, tercihlerinin belirleyici olabildiği görülmektedir. Gıda ve beslenme sosyolojisi içerisinde “çağdaş sosyologlar için yemeğe ve besinlere ilişkin olarak toplumsal sınıf gruplaşmaları arasındaki kültürel, ekonomik ve ideolojik farklılıklar ve bu farklılıkların besin tercihlerini sınırlayıcı örüntüler meydana getirdiği durumlar daha ilgi çekici bir konu olmaktadır” (Beardsworth ve Keil, 2012: 149). Toplumsal sınıf temelinde ve farklılaşma ekseninde bir gıda ve beslenme sosyolojisi için *Pierre Bourdieu* en önemli kuramcılardan biridir. Yemek ve gıda incelemelerinde Pierre Bourdieu’ye genellikle “*Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*” (2010 [1984]) (*Farklılaştırma: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*) kitabı temel alınarak atıfta bulunulur. Bourdieu bu çalışmasında “habitusun geniş bir estetik beğeni ve hayat tarzı yelpazesi olan” (Swartz, 2011: 155) sanat, müzik, giyim ve yemek dahil edilmek üzere kültürel biçimlerin çeşitliliği üzerinden “zevk” (beğeni)in nasıl biçimlendiğini 1960’lar Fransa’sındaki sınıf farklılıklarını baz alarak incelemektedir. Genellikle yapısalcı-Marksist kabul edilen Bourdieu, “beğeni”nin toplumsal olarak şekillendiğini ve sosyal sınıfın zevkin en önemli ayırt edeni olduğu konusunda son derece kararlıdır. Daha önemlisi, zevk hiyerarşisi kendi içinde sınıf hiyerarşisinin bir yansımasıdır. “İyi zevk”, “kötü zevk” gibi kavramlar toplumsal hiyerarşinin zirvesindekiler tarafından belirlenmekte ve sınıfsal konumlarının ve sosyo-ekonomik avantajlarının bir sonucu olarak “kültürel sermaye”ye sahip olarak kültürel dünya görüşlerini toplumun geneline yaymaya çalışırlar (Wood, 1995: 18). Bourdieu’nün analizinde Fransa’daki dört farklı sınıfın habitusunda beğenilerin ve hayat tarzlarının “üst sınıfta gösterişçi lükse ve rahatlık, entelektüeller arasında aristokratik estetizm, orta sınıf gayretkeşlerde sakil özentilik, işçi sınıfında özentisiz cehalet ve uyumluluk” şeklinde olduğu görülür (Swartz, 2011: 155).

Bourdieu “*Farklılaştırma: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*” çalışmasında “çağdaş Fransa’da toplumsal sınıfı gerçekliklerine ilişkin olarak üst ve alt sınıfların damak tatlarının üretilme ve tekrar üretilme yollarını” analiz eder (Beardsworth ve Keil, 2012: 149). Gıda ve yemek konusunda, Bourdieu Fransız tüketim örüntüleri hakkında istatistiksel bilgileri kullanmaktadır. Gelir arttıkça gıdaya harcanan oran azalmakta ve gıda bütçesi içinde ağır, kilo aldırıcı ve ucuz yiyecekler azalırken, yağsız, hafif, kilo aldırıcı olmayan ve genellikle daha pahalı yiyeceklerin oranı artmaktadır. Bourdieu tüketimin, gelirin basit bir fonksiyonu olmadığını, bazı durumlarda bir gösterge olarak gelirin verilerde tahmin edilen aksine tüketim örüntülerini ortaya koyduğunu ileri sürmektedir. Bourdieu’nün çalışması farklı sınıflara ait farklı yemek zevklerinin ve pratiklerinin nasıl anlamlı olduğunu göstermekte çünkü tüm bunların farklı sınıf kültürlerinin mantığına göre içselleştirilmiş ve sınıflar arası kültürel iktidar mücadelelerine dahil olmuştur (Ashley v.d., 2004: 64). Bourdieu’ye göre sınıfsal konumlarımız ne kadar sermayeye (*ekonomik, kültürel, sosyal ve sembolik sermaye*) sahip olduğumuzla yakın ilişkilidir (Bourdieu, 1984: 144). Bourdieu bunun “*habitus*” içinde üretildiğini ve verili sınıf kültürü içinde bireylere aktarıldığını ifade etmektedir.

Bourdieu'nün Anahtar Kavramları: Habitus ve Kültürel Sermaye

Habitus kavramsallaştırması Bourdieu'nün kuramında önemli bir yer tutar ve zaman içinde değişim gösterir. Karmaşık bir kavram olan habitus kısaca bireyleri şekillendiren içselleştirilmiş yapılar olarak tanımlanabilir. Habitus “hem bir pratik üretim kavramları sistemi, hem de pratiklerin algılanma ve değerlendirilme kavramları sistemidir (Bourdieu, 2012: 357). Daha geniş bir ifadeyle “farklı sosyo-ekonomik grupların toplumsal dünyayı kendilerinin baktığı yerden kültürel katmanlara ayırabilmeleri için gerekli belirli bir bilişsel ve yorumsal çerçeve edinmelerini sağlar” (Yenal, 1996: 200). Layder (2010: 227) habitusu toplumsal aktörler olarak belirli ortamlarda edindiğimiz toplumsal deneyimlerimizin ürünü olan, zihnimizde taşıdığımız (sınıf, dil, etnisite, toplumsal cinsiyet gibi) kalıcı eğilimleri anlattığını ifade eder. Habitus “sosyal yapılar ve pratik etkinlik arasında dolayım sağlayan, bunlardan ilki tarafından şekillenen ve ikincisi tarafından düzenlenen, içselleştirilmiş eğilimler sistemi olarak tanımlanır” (Brubaker, 1985: 240). “Edimleri birleştirici ve yaratıcı ilke *habitus*'un ürünü olarak ortaya çıkan kültürel sınıflandırma ve sıralama sistemleri, farklı toplumsal grupların müzik, spor, sanat, mobilya, yemek gibi alanlardaki belirli kültürel edimlerinde ve tercihlerinde kendini gösterir ve bu grupların sınıfsal beğenilerini (zevklerini) meydana getirir” (Yenal, 1996: 200). Yeme-içme zevkleri ve pratikleri ekseninde yalnızca ekonomik eşitsizlikler temelinde bir sınıfsal analiz yeterli olmamakta, dolayısıyla ekonomik eşitsizliklere ek olarak sınıf temelli kültürel mevzilenmelerin bir sonucu (Ashley v.d., 2004: 63) da analize dahil edilmelidir. Yenal da bu noktada (1996: 215) Bourdieu'nün “gelir farklılıkları kendi başına ne farklı toplumsal grupların farklı gıda tüketim örüntülerini, ne de aynı gelir grubundaki insanların yeme-içme alışkanlıklarındaki çeşitliliği açıklayabileceğini” ifade ettiğini belirtir. İşçi sınıfının genellikle kol emeğine dayalı işlerde çalışması günlük asgari besin ve kalori ihtiyacını artıran bir unsurdur. Bu nedenle işçiler genellikle kalorisi yüksek gıda tüketimini tercih etmektedirler. Dünyada ve Türkiye’de işçiler genellikle çok şekerli çay/kahve tüketirler, karbonhidrat ağırlıklı (kişi başı ekmek, makarna v.b tüketim oranı yüksektir) beslenirler. Zira “dünyanın her yanında şeker, emekçi yoksulların kalori açığının kapatılmasına yardımcı olmuş ve iş molalarının ilk besinlerinden birisi haline gelmiştir” (Mintz, 1997: 223). Bourdieu’ye göre toplumsal hiyerarşide üst katmanlara doğru gidildikçe yemeğin hazırlanışı, sunumu ve tüketimi daha törensel ve resmi bir hale dönüşmektedir (Bourdieu, 1984’ten akt. Yenal, 1996: 215). Yüksek statülü bireyler “hafif, leziz ve işlenmiş” besinleri tüketirler ve bu aslında onları işçi sınıfının “ağır, yağlı ve yavan” tükettiği tatlardan ayırmaktadır (Beardsworth ve Keil, 2012: 149). Sınıf temelli bir analizin tek başına yeterli olmadığı Bourdieu sosyolojisinde habitus anahtar bir kavramdır. Toplumsal ilişkisellik ve toplumsal uzay içinde bireyler yer aldıkları toplumsal sınıfların habitusuna bağlı olarak toplumsal beğenilerini, içselleştirilmiş sosyal yapılar içinde var ederler.

Bourdieu'nün sosyolojisindeki en önemli kavramlardan biri sermayedir. Ancak Bourdieu sermaye kavramını salt Marksist bir bakış açısıyla ele almaz. Sınıf analizinde ekonomik, kültürel, sosyal ve sembolik sermayeler ve aralarındaki etkileşim üzerinde durur (Karadağ, 2009: 191). Calhoun’a göre (2007: 107) “sermaye biçimlerindeki farklılıklar ve onların dönüştürülme dinamikleri analizi Bourdieu'nün teorisinin en özgün ve önemli özelliklerinden biridir”. Sermayenin dönüştürülmesi farklı anlama sahiptir. Bunlardan biri zengin insanlar çocuklarının iyi ve pahalı okullarda eğitim görmesi için çaba gösterirler; bu bir anlamda zenginliği ve parayı kültürel sermayeye dönüştürme biçimlerinden biridir (Calhoun, 2007: 107). Burada önemli olan şey bireyin ailesinin ekonomik sermayesinin ve dolayısıyla kültürel sermayesinin sürdürülebilir kılınmasıdır. Benzer biçimde beğenilerin ve zevklerin de bu anlamda kültürel sermayeye tedavülü düşünülebilir. Brubaker’e göre (Brubaker, 1985: 237) Bourdieu kültürel sermaye kavramını, “ekonomik eşitsizlikler ile açıklanamayan kültürel pratikler ve eğitimsel performanslardaki farklılıkları açıklamak üzere geliştirmiştir”. Ancak Göker’in önemle vurguladığı şey Bourdieu'nün kavramları nihai olarak kapatmadığıdır (Göker, 2007: 282). Göker’e göre (2007: 282) kültürel sermaye kavramının bu bakış açısından “inşa edilen toplumsal uzayın yapısına göre “dini sermaye”, “bürokratik sermaye”, “politik sermaye”, “eğitimsel sermaye” gibi gömlekler giyebilmesidir”. Swartz’a göre (2011: 110) Bourdieu kültürel sermaye kavramını ekonomik analiz mantığını ekonomik olmayan mallar ve hizmetleri içerecek bir şekilde genişletmiştir. Genel anlamda kültürel sermaye kavramı “sözel beceri, genel kültürel farkındalık, estetik tercihler, okul sistem hakkında bilgi, eğitim gibi geniş çeşitlilik gösteren olanakları kapsar.

Dışarıda Yemek Yemenin Nedenleri

Dışarıda yemek yemenin birçok nedeni olabilir. Bugge ve Lavik'e göre (2010: 217) dışarıda yemek yemenin farklı biçimleri, toplumsal ve kültürel anlamları toplumsallaşma, lüks tüketim, gösterişçi tüketim, zorunluluk, zevk için dışarıda yemek öne çıkan bazı açıklamalardan olabilir. Warde ve Martens göre de (2003: 1) dışarıda yemek yeme yaygınlaşan bir şekilde eğlence/eğlenme biçimi, zevk, statü ve farklılaştırma (*distinction*) göstereni haline gelmektedir. Bir modern tutumlar sosyolojisi olarak dışarıda yemek yemeyi analiz eden Finkelstein'e (akt. Beardsworth ve Keil, 2012: 201-202) göre dışarıda yemek karmaşık bir süreçtir ve anlam içeren bir dizi etkinliği temsil etmektedir. Buna göre "içinde bulunulan durumun anlamından alınan haz; nasıl davranılacağına dair bilgimizi göstermek için bir fırsat; bir eğlence olarak görülmesi ve buna katılım isteği; görsel imajlar ve hayal edilen atmosfer aracılığıyla yapılan temsil... bunların hepsi... "burjuva hassasiyetinin" veçheleridir...dışarıda yemek yeme mahrem ve kişisel olanla, kamuya açık ve toplumsal olanın bir yakınlaşması olarak da görülebilir" (Finkelstein'dan akt. Beardsworth ve Keil, 2012: 201-202). Dışarıda yemek yeme olgusunda önemli bir diğer unsur ise bireyin yalnızca seçilen mekândaki yemeği değil, o mekânı tükettiğini (Urry, 1999) de vurgulamak gerekir. Günümüz toplumsallığında artık kişi yalnızca yediğini seçmemekte, mekânı da tercih etmektedir. Yeme-içme mekânları aynı zamanda sınıfsal buluşma (habitusun yeniden fark edildiği, yeniden üretildiği) mekânlarına dönüşmektedir.

Sınıf? Orta Sınıf? En İhtilafli Sosyolojik Kavram(lar)

Tüketim açısından bakıldığında kapitalizmin tüketimine en çok güvendiği iki sınıf olan üst sınıf ve orta sınıf sosyolojik açıdan da tarihsel olarak anlamlıdır. Geleneksel Marksist şemadan bakıldığında üretici pozisyonları itibariyle değerlendirmeye alınsa da çağdaş sosyolojik tartışmalarda üst ve orta sınıfın tüketim potansiyeli üzerinden pek çok çalışmanın varlığı ortadadır. Bu nedenle yemek pratikleri, dışarıda yemek açısından bu çalışmanın sorunsalı itibariyle üst sınıf, orta sınıf ve altı sınıf tanımlarının ve tartışmalarının önemi yadsınamaz. Sosyolojideki sınıf tartışmalarının tümünü burada yansıtmak bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Bu yüzden tüketim ekseninde genel anlamda toplumsal sınıfların konumlarını anlamak bu çalışma açısından önem taşımaktadır. Stephen Edgell'e (1998: 48) göre sınıf kavramı sosyolojideki en ihtilafli kavramlardan biridir. Sınıf kavramı en çok başvurulan, önem verilen ancak öte yandan en "tarafli" kullanılan kavramlardan biridir. Bu nedenle sınıf kavramının kullanımında ne kastedildiği ve sınıfın nasıl ölçüleceği açıkça belirtilmelidir (Edgell, 1998: 48).

Sosyolojide genel olarak sınıf kavramının kendisinin ihtilafli olmasının dışında üst sınıf ve alt sınıf arasında yer alan "ara" sınıfın ne olduğuna dair uzlaşamama durumu halen bir tartışma konusudur. Özellikle 20. yüzyıl boyunca genişleyen ara sınıfın, genel kabul gören kavramsallaştırmayla "orta sınıf"ın, diğer iki sınıfsal yapının arasında, ortasında kalması, üst sınıftan doğal olarak daha fazla genişlediği, Daniel Bell (*The Coming of Post Industrial Society*-1973) ve Alain Touraine (*The Post Industrial Society*-1971) gibi sosyologların sanayi sonrası toplum kuramlarının ileri sürdüğü gibi diğer sınıfsal konumlardan çok daha fazla genişlediği düşünülmektedir. Orta sınıf sanayi sonrası toplum kuramlarında profesyoneller, yöneticiler, büro çalışanları gibi hizmet sektöründe çalışanları kapsamaktadır. Dolayısıyla bu orta sınıf "hizmet sınıfı" olarak da tanımlanabilmektedir. Bu bakımdan orta sınıfı kavrayabilme meselesi "çağdaş sosyolojideki en zorlu konulardan biri" (Abercrombie ve Urry 1983:1'den akt. Edgell, 1998: 72) olarak kabul edilir. Ara sınıfın nasıl tanımlanacağı, hangi pozisyona yerleştirileceği sosyoloji içerisinde bir muammadır. "Küçük burjuvazi", "beyaz yakalı", "kafa işçisi" sınıflar olarak bilinmektedir (Edgell, 1998: 72).⁶ Beyaz yakalı yeni orta sınıf, toplumsal tabakada genellikle mesleki konumlarına göre yer alırlar; yeni orta sınıf içindeki mesleklerde gerekli olan vasıflar/beceriler endüstriyel işbölümünde belirli fonksiyonları yerine getirirler. Gelir kaynakları

⁶ Tekil, homojen, zamansal olarak özellikleri sabit kalabilen bir orta sınıf tanımlanamadığı, çoğu zaman ve kuramcı tarafından da orta sınıf(lar) olarak farklı tanımlamalar yapıldığı için orta sınıf kullanımı bazen sorunlu olabilmektedir. Hatta farklı yaklaşımlar orta sınıf(lar)ı kendi içinde gelir ve eğitim seviyesine göre alt-orta, orta ve üst-orta sınıf(lar) şeklinde üçe ayırmaktadır. Bu nedenle bu çalışma çerçevesinde kimi bölümlerde orta sınıf tek, homojen, sınırları belli net bir sınıfa tekabül eden bir kavram olarak, kimi bölümlerde ise çoğul kullanımı tercih edilecektir.

açısından yeni orta sınıf meslekleri sınıf konumuna, prestij, statü konumu ve güç/iktidar ile ilişkilidir (Mills, 1995: 197). Bourdieu'ye göre (2012b: 370-371) “meslek genel olarak toplumsal uzaydaki konumun iyi ve ekonomik bir göstergesidir ve meslekî etkiler hakkında, yani işin içeriğinin, çalışma ortamının, kültürel ve örgütsel özelliklerinin etkileri hakkında değerli bir bilgi kaynağıdır”. Kimi zaman da “sınıflı toplumlarda orta sınıfların kapladığı alan, iki asıl sınıf arasındaki dolgu malzemesi olarak düşünülür. İyice zenginleşerek burjuvazi tarafına düşecek orta sınıf katmanları gibi, üretim süreçlerindeki rolleri ve statülerindeki kayıplarla proleteryanın safında kalacak orta sınıf katmanları mevcut kabul edilir” (Ünüvar, 2010: 14). Dolayısıyla oldukça heterojen bir yapıya sahip orta sınıfın tanımlanması, sınırlarının belirlenmesi son derece güç bir sosyolojik uğraştır. Birkaç ya da az sayıda işçi istihdam eden, kendi hesabına çalışan küçük burjuvazi de, yalnızca profesyonel emeklerini, vasıflarını ya da kafa emeklerini kullanan beyaz yakalı çalışanlar da bu sınıf içerisinde yer alabilmektedir. Ancak genellikle kol emeği ve kafa emeği üzerinden yapılan ayrımla geleneksel işçi sınıfı ile orta sınıf ayrıştırılmaya çalışılmaktadır. Bu noktada “eski” girişimci orta sınıf ile “yeni orta sınıf” arasındaki temel farkları belirlemek gerekmektedir. “Eski” girişimci orta sınıf üretim araçlarının aynı anda hem sahibi, hem de çalıştırıcı olmaları ve bazen de başkalarını istihdam etmeleri (Edgell, 1998: 73) bakımından kayda değerdir. Yeni orta sınıf ise beyaz yakalı işçilere tekabül etmektedir (Edgell, 1998: 76). Yeni orta sınıf hem Marx'ın hem de Weber'in ele alışımda “kalifiye olmayan sıradan beyaz yakalılar kesimi ile kalifiye uzmanlar kesimine” ayrılmıştır (Edgell, 1998: 77).

Yeni orta sınıfın beyaz yakalı işleri yapmada kalifiye ve kalifiye olmayan şeklinde ayrıştırılması, esasen bürokratikleşen büro işlerinin sıradanlaşmasıyla ilgisi bulunmaktadır. Şimşek de (2005: 14) yeni orta sınıfın “kalifiye olmayan sıradan beyaz yakalılar kesimi” ile “kalifiye uzmanlar kesimi” şeklinde değerlendirilebileceğini ifade etmektedir. Nasıl tanımlanırsa tanımlansın, orta sınıfın farklı türde beyaz yakalı işleri yaptığı genel kabul görmektedir. Bu bağlamda kol emeği gerektirmeyen belirli bir işte uzmanlaşmışlardır. Kol emeği ile çalışan mavi yakalı işçilere göre belli düzeyde özerk çalışma alanları bulunsada “çalışma şartlarının sınırları yöneticilerle, üst-düzye teknik profesyoneller tarafından çizilir ve başkaları tarafından denetlenirler. Performansları gözlemlenir ve genellikle genel üretim maliyeti çerçevesinde değerlendirilirler. Genellikle yüksek olan maaşlarına ve kol işçilerine göre daha iyi olan çalışma koşullarına rağmen, mülkiyet fonksiyonundan dışlanmışlardır” (Scase, 2000: 31). Ancak bu duruma karşın beyaz yakalı olarak tanımlanan yöneticiler ve profesyoneller üretim araçlarına sahip olmasalar da toplumsal işbölümü içinde gerçekleştirdikleri rollerden dolayı iktidar ilişkilerini, burjuva egemenlik anlayışını yeniden üreten toplumsal gruplar olarak kabul edilmektedir (Şimşek, 2005: 15). Modern anlamda büyük-ölçekli fabrikanın ilk ortaya çıkışından bu yana beyaz-yaka ve mavi-yaka işler arasında bir uçurum oluşmuştur; bu durum aynı zamanda işbölümünde aldıkları görevler bakımından “el-emeği olan” ve “el-emeği olmayan” ayrımı ile de ortaya çıkabilir (Giddens, 1999: 234). Ancak Giddens, sınıfı bir grup bile olmadığı şeklinde ortaya koyar ve sınıf kavramının “müştereke paylaşılan pazar kapasiteleri seviyeleri üzerinde temellenen bir yapılaşma biçimleri kümesine” işaret ettiğini belirtir. Bunun da “çağdaş kapitalist toplumlardaki orta-sınıf konumuna ayrı bir kuvvet atfettiğini, orta-sınıf bireylerinin berrak bir sınıf kimliği anlayışına sahip olmadığını, sendikalaştıklarında bile, niteliksel olarak herhangi bir çatışma bilinci biçimine kendilerini kaptırmadıklarını” belirtmektedir (Giddens, 1999: 247-248). Aslında mesele orta sınıfın nasıl konumlandırıldığı ile ilgilidir.

Ortodoks Marksist bakış açısına göre toplumda yer alan sınıflar, üretim ilişkileri üzerinden tanımlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle üretim araçlarına sahiplik yani mülkiyet ilişkileri üzerinden bir sınıfsal pozisyon belirlenmektedir. Kafa emeği, beyaz yakalı işlerin gelişmesinden sonra Giddens'a göre Marksist yazarlar toplumda beliren “yeni orta-sınıf”ı ikiye ayırmışlardır: “Çünkü bu sınıf, konumu, üyelerinin bakış açısı ve tutumlarının mülkiyet ilişkileri bakımından yorumlanamamasından dolayı, kesinlikle gerçek bir sınıf değildir...Küçük bir azınlık hakim-sınıf içine girecek belki, ama mülksüzlük durumlarında bir değişiklik olmadığı müddetçe beyaz-yakalı işçilerin çoğunluğu ‘proleterleşmiş’ olacaktır” (Giddens, 1999: 248). Giddens'ın haklı olduğu nokta, kapitalizmin kendini farklı biçimlerde yeniden ürettikçe bugün beyaz yakalı olarak sınıflandırılabilir işlerin sayısında ve çeşitliliğinde artış görülmektedir. Gerçekten de orta sınıf içinde çeşitlilik, farklılık bulunmakta; tam da bu nedenle orta sınıf homojen bir sınıfsal yapı arz etmemektedir. Yine de orta sınıfın zaman içinde kapitalist değişimle birlikte proleterleşeceği ve sınıf bilinci açısından işçi sınıfı ile birlikte hareket edeceği, sendikal anlamda ortak mücadele ve çatışma içine gireceği beklentisi ve öngörüsü Giddens'ın

(1999: 248) ifade ettiği gibi, bir türlü gerekleŒememektedir. Öte yandan, orta sınıfı iŒi sınıftan ayıran en temel özelliklerden biri olan “gelecek garantisi”, “yeni kapitalizm kültürü” ve koŒullarında yerini belirsizliğe, güvencesizliğe ve “iŒe yaramazlık kabusu”na (Sennett, 2009) bırakmaktadır. Üretim araçları karŒısındaki konumu içerisinden değil de tüketim potansiyeli üzerinden ele alındığında orta sınıfın özellikle yeni kapitalizmin koŒullarında en önemli kaygısı istikrarlı bir toplumsal yapı ve sağlam bir gelecek yani yukarıda da belirtildiği gibi “gelecek garantisi”dir. Bu koŒul üst sınıf için de geçerlidir. Dolayısıyla tüketime sürekli hale getirilebilmesi için belirsizlik, istikrarsızlık ve güvencesizliğin ortadan kaldırılması gerekir. Üstelik gıda gibi “toplumsal iŒtah”ın belirleyici olduğu bir alanda insanların sınıfsal pozisyonları tüketim alışkanlıklarını belirleyebilmektedir.

Yeni Orta Sınıf(lar)

Klasik sosyoloji geleneği içindeki sınıf analizlerinde toplumsal sınıflar güç/iktidar yapısı içinde, üretim iliŒkileri bağlamında ele alınmıştır. Ancak yeni kapitalizmin kültüründe toplumsal sınıflar “farklı yaşam tarzlarına dayalı statü grupları biçimini almaktadır; güç/iktidar ve ayrıcalıktaki sistematik farklılıklarının farkındalığına dayalı sınıf eliŒkisi de sonuçta farklı yaşam biçimlerinin sosyal değerine iliŒkin algılara dayalı öykümelere ve rekabet stratejilerine boyun eğme eğilimindedir” (Brubaker, 2007: 237). Toplumsal yaşamda Bourdieu’cü anlamda bireyler artık “ekonomik” ve “kültürel sermayeleri” ölçüsünde tüketebildikleri oranda sınıfsal olarak kendilerini konumlandırmaktadırlar. Bourdieu bilindiği üzere toplumsal sınıflar üzerine iliŒkisel olarak geliŒtirdiđi “sermaye” kavramı ile sınıfların belirleyici unsurlarını ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Fransız toplumu ekseninde toplumsal sınıfların farklı türleri ile birlikte *ekonomik* sermaye, *kültürel* sermaye (enformasyonel sermaye) ve birbiriyle yakından iliŒkili iki sermaye türü olarak kiŒilerin bağlantılarına ve grup aidiyetine dayalı *sosyal* sermaye ve farklı sermaye türlerinin meŒru olarak algılanıp tanınmalarıyla büründükleri form olan *simgesel* sermayedir (Bourdieu, 2012b: 370). Bu açıdan değerlendirildiğinde yeni orta sınıfı yeniden tarif etmek gerekmektedir. Yeni orta sınıf tüketim, yaşam tarzı ve kimlik ekseninde yeniden tanımlanmaktadır. Yaşam tarzı sanayi toplumu ile birlikte ortaya çıkan bir statü gruplaŒması olarak önem kazanmıştır. Özellikle sanayi sonrası toplumda geçici kimlikler olarak *yaşam tarzı* ve *imaj* (Chaney, 1999) önceki dönemlerin önemli kimlik bileŒenleri olan siyasal ve sınıfsal kimliklerin yerini almıştır. Sosyolojik açıdan sosyo-ekonomik statü “bireylerin ve/veya hanelerin sosyal hiyerarŒi içindeki konumları/pozisyonları onların sosyoekonomik statüleri olarak” (Kalaycıoğlu v.d., 2010: 192) tanımlanmaktadır. Diğer taraftan sosyo-ekonomik statü ölçümlerinde hane halkının mı yoksa bireyin mi esas alınacağı tartiŒmalı bir konudur (Kalaycıoğlu v.d., 2010: 193).

Türkiye’de Orta Sınıf

Türkiye’de orta sınıfa iliŒkin pek fazla ampirik çalışma olmadığı bilinmektedir. Yılmaz’ın siyaset bilimi açısından gerekleŒtirdiđi kamuoyu araŒtırmaları (2007, 2012) bu anlamda istisnai ve önemli veriler sunmaktadır. Bu araŒtırmalardan ilkinde göre, Türkiye’de kentsel alanda üç ana sınıfsal küme ortaya çıkmıştır. Piramidin tepesinde kentsel nüfusun % 22’sini oluŒturan üst sınıf, piramidin en altında % 33 ile alt sınıf, piramidin ortasında ise % 45 ile orta sınıf yer almaktadır. Bu araŒtırma bağlamında Türkiye’de orta sınıf, orta gelirli, modern dindar, yeni sağ eğilimli, gelecekte iyimser beklentiler içinde olan, Avrupa Birliği (AB) üyeliğine en güçlü desteği veren toplumsal kesim olarak ortaya çıkmıştır (Yılmaz, 2007: 6). Ayrıca IPSOS KMG araŒtırma Œirketinin Türkiye’yi Anlama Kılavuzu (2012) araŒtırması da Türkiye’de SES gruplarına göre insanların gelirlerini, harcama kalemlerini, değerlerini ve tüketim alışkanlıklarını anlamaya dönük önemli veriler sunan bir çalışmadır. Bu araŒtırmalara göre orta sınıfın gelir kalemlerine bakıldığında toplam aylık gelirinin içinde maaŒ/ücret oranının halen çok yüksek olduğu, dolayısıyla maaŒlı/ücretli bir sınıfın olduğunu söyleyebiliriz. Bu grubun yarıya yakını kendisini finansal açıdan orta sınıf içinde görmektedir.

Türkiye’de yeni orta sınıf, iyi okullarda (ortaöğretim ve yükseköğretim dahil olmak üzere) eğitim görmüŒ, profesyonel, yönetici ve giriŒimci özellikleri ile öne çıkan bir profil sergilemektedir. Yeni orta sınıf üretim iliŒkilerindeki pozisyonundan ziyade tüketim eksenli olarak kendini tanımlamaktadır. Eski orta sınıfa benzer bir Œekilde yine kafa emeği ile çalışan ancak teknoloji, teknik kullanımının çok daha öne çıktığı bir kafa emeği ile özellikle büyük kentlerde “akıllı binalar” olarak tanımlanan gösteriŒli “plaza”larda çalışan, profesyonel meslek alanlarını kapsamaktadır. Yeni orta sınıf yalnızca lisans

eğitimi ile yetinmeyen, iş yaşamı boyunca dil, teknoloji, akademik formasyon (master-doktora) almaya devam eden bir sınıfı da oluşturmaktadır. Neoliberalizmin kúresel rekabet koşullarında, sanayi sonrası toplum özellikleri içinde enformasyon ve bilişim teknolojileri, finans yönetimi, işletmecilik, girişimcilik, yöneticilik, reklam, tasarım, grafik alanlarında, medya ve iletişim sektörlerinde çalışan, “inisiyatif” kullanabilen, “özerk” hareket edebilen, “sorumluluk” alabilen, vasıflı ve bu vasıflarını piyasa koşulları tarafından süreklileştirilen eğitim ile sürdürülebilir ve piyasada tutunabilir halde tutmak zorunda olan bir grup olarak tanımlanabilir.

Yeni orta sınıfın en tipik özellikleri kendini yalnızca servet ve mülk bağlamında değil, tüketim kalıpları ve yaşam tarzı (Ayata, 2005: 43) ekseninde, marka, stil ve eğitim ile farklılaştırmasıdır. İş yaşantısı, tüketim ve mekân kullanımı bu anlamda rafineleşmiştir. “Yeni kapitalizm kültürü”ne (Sennett, 2009) ve dönemin tüketim ruhuna uygun bir biçimde yeni orta sınıfın temel belirleyeni “tüketici” kimliği (Karadoğan, 2010: 60) ve hayat tarzı olmuştur. Yeni orta sınıfı tüketim kültürünün yeni kahramanları olarak tanımlayan Featherstone (2005: 145) bu yeni sınıfı şu şekilde özetlemektedir:

“tüketim kültürünün yeni kahramanları bir hayat tarzını üzerinde düşünmeksizin gelenek ya da alışkanlık yoluyla benimsemekten ziyade, hayat tarzını bir hayat projesi haline getirir; bir hayat tarzı çerçevesinde bir araya getirdikleri ürünlerin, giysilerin, pratiklerin, tecrübelerin, görünüşlerin ve bedensel özelliklerin tikelliğinde kendi bireyselliklerini ve üslup anlayışlarını teşhir ederler”.

Tüketim yeni orta sınıfın o kadar önemli bir bileşeni olmuştur ki, kendi bireyselliklerini, varoluşlarını ve kimliklerini tüketim üzerinden inşa ettikleri yaşam tarzları, kimlikleri ile tanımlamaktadırlar. Üst ve orta sınıf diğer tüm sınıflardan farklı olarak tüketim kalıplarında öne çıkan/çıkartılan farklılaşma, bireyselleşme söylemlerine karşın benzeşme eğilimi göstermektedir. Eğitim, yaşam tarzı, kültürel sermaye gibi etmenlerle orta sınıfa dahil toplumsal kesimlerin konut seçimleri, seçtikleri konutun bulunduğu kentsel alan, alışveriş tercihleri, giyim seçimleri, gıda harcamaları, yeme-içme mekânı seçimleri ile farklılaştırmada, bireyselliklerini ortaya koymada etkilidir.

Yeni orta sınıf yukarıda ifade edilen özellikleri ile tüketimi basit bir eylem olarak görmemektedir. Tüketim aynı zamanda onlar için bir gösteriye dönüşmektedir. Dolayısıyla tüketim eyleminin kendisine “tüketilene ve tüketilme biçim ve yollarına atfedilen kültürel anlamlar” (Karadoğan, 2010: 61) olarak bakmaktadırlar. Bu bağlamda “yemek yeme eyleminin ve yemeğin anlamlarının aldığı biçim(ler) YOS’un kültürel kimliğinin en önemli göstergelerinden birisidir (Karadoğan, 2010: 61). Son zamanlarda yemek yeme edimleri açasından yeni orta sınıf kültürel kimliğini yeme-içme pratikleri ve mekânları ile inşa etmeye başlamıştır.

Çalışmanın Metodolojisi

Bu bildiri devam etmekte olan doktora tezinde elde edilen verilerin bir bölümünü içermektedir. Çalışmada niteliksel yöntem kullanılmıştır. Araştırma süresince niteliksel yöntem uygun bir biçimde veri toplama tekniği olarak yarı-yapılandırılmış mülakat tercih edilmiştir. Alandaki ilk görüşmelerden derlenen veriler üzerinden sınırlı bir şekilde kavram oluşturma (Neuman, 2010: 662) ve temalaştırma gerçekteştirilmiştir. Çalışmanın evreni Eskişehir’deki orta sınıf hanelerdir. Araştırmanın örnekleme orta büyüklükte bir kent olan Eskişehir’de kartopu örnekleme ile oluşturulmuş olan orta sınıf ailelerden oluşmaktadır.

Genellikle toplumsal araştırmalarda birbiriyle bağlantılı veya örgütlenmeler ağı içerisindeki insanlarla araştırma yapmak tercih edilir (Neuman, 2010: 324). Orta büyüklükte bir kent olan Eskişehir’de orta sınıfın da kendi içinde bağlantılı bir toplumsal örgütlenme ağına sahip olduğu kabul edildiğinde kartopu örnekleme bu araştırmada elverişli bir örnekleme tekniği olarak kabul edilmiştir. Bailey’e göre (1987: 95) kartopu örneklemede belli birtakım aşamaların olduğunu ifade etmektedir. İlk aşamada, gerekli özellikleri taşıyan birkaç kişi belirlenir ve görüşülür. İkinci aşama bu kişilerin yönlendirdiği başka kişilerle görüşülür ve üçüncü aşamada bu kişiler başkalarına yönlendirerek süreç bu şekilde işler. Kartopu örnekleme kartopu analojisinden (Bailey, 1987: 95) ortaya çıkarak, bir ya da birkaç kişiden başlayan çalışmanın, o kişilerin araştırmacıyı başkalarına yönlendirmesiyle çoğalarak istenilen görüşmeci sayısına ulaşana kadar sürmektedir.

Bulgular

Bu bildiri kapsamında değerlendirilen ilk görüşmelerden elde edilmiş verilere dayanmaktadır. Öncelikle yarı-yapılandırılmış mülakat yapılan görüşmecilerin genel değerlendirmesi yapılmıştır.

Mülakat yapılan görüşmecilerin aylık geliri ortalama 5000 TL'dir. Çalışmanın odak noktasını oluşturan orta sınıf için yemek yeme gerek evde, gerekse dışarıda son derece "sıradanlaşmış" bir eylem haline gelmiştir. Sıradanlaşma geçmişte ailelerin hangi sınıftan olursa olsun tutumluluk, dışarıda yemeğin "gereksiz" olduğu düşüncesi, dışarıda yemek yeme mekanlarının çok sınırlı sayıda olması, değişen toplum yapısına bağlı olarak farklılaşan çalışma koşulları ve yaşam tarzları, dışarıda yemeyi gerekli ve sıradan bir gündelik yaşam rutini (biçimi?) haline getirmiştir. Dışarıda yemek (Warde ve Martens, 2003; Bugge ve Lavik, 2010) orta sınıf için yaşam tarzı, kültür, sosyalleşme, boş zaman ve eğlence gibi birtakım unsurlarla ilişkilendirilebilecek bir eyleme dönüşmüştür. Özellikle dışarıda yemek, çalışan orta sınıf için öğle yemekleri sıradanlığın en önemli göstergelerinden biridir. Orta sınıf ailelerin gıda alışverişi ortalaması 800-1000 TL civarındadır. Dışarıda yemek için harcanan miktarın ortalaması ise 300-500 TL şeklindedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde orta sınıfın "sağlıklı" olma kaygısı, yemekle olan ilişkisini de etkileyerek "sağlık ve beden formu kaygısı" şeklinde dönüşmüştür. Özellikle akşamları dışarıda yemek söz konusu olduğunda, dışarıda yemeğe özel bir anlam atfedilmekte ve buna uygun mekanlar ve menü seçimi yapılmaktadır. Evde gündelik yaşamın ve rutinin bir parçası olan yemek yeme, sebze ve salata ağırlıklı bir seçimi beraberinde getirmektedir.

Orta sınıf tarafından dışarıda yemek yemeğe atfedilen önemin bir göstergesi olarak çoğunlukla et, balık ve farklı lezzetler tercih edilmektedir. Dışarıda yemek dendiğinde içkili bir mekan ve içkiye uygun yemek seçimleri de dikkat çekici olabilmektedir. Mekan seçimlerinde kendilerini özel hissetmeye çalışmaktadırlar. Daha çok servis hizmetini gerçekleştiren çalışanlarla samimi ve yakın iletişim, tüketici olarak kendilerini özel hissetmelerine neden olmakta ve böylelikle özel hissetme aracılığıyla bir "farklılaştırma" söz konusudur.

Orta sınıfın yaşamında çocuk öncesi ve sonrası şeklinde bir ayrım bulunmaktadır. Çocuktan önce yeme rejimi, seçilen mekanlar, dışarıda yeme ve içme ile çocuktan sonra arasında belirgin bir farklılık göze çarpmaktadır. Çocuk sonrası fast-food bu doğrultuda tercih edilmemektedir. Fast-food'a ilişkin soruda görüşmeciler Amerikan tarzı hamburger, pizza vb. yemekleri fast-food olarak algılamaktadır. Oysa, örnek vermek gerekirse tantuni, döner vb. de Ritzer'in (1998) McDonaldlaşma tezi ile ilişkilendirildiğinde fast-food olarak kabul edilebilmektedir. Bu nedenle Amerikan tarzı fast-food obezite, sağlıksız beslenme ile bağdaştırılarak tercih edilmemektedir. Çocukların beslenme alışkanlıklarını da buna göre düzenleme isteğinden dolayı fast-food çok nadir, yılda birkaç kez tüketilmektedir.

Orta sınıfın yeme-içme konusunda dışarıdaki mekanlarda önem verdiği bir diğer husus ise hizmet kalitesi ve sunumdur. Hizmet kalitesinden daha çok servis yapan personelin temiz ve ilgili olması kastedilmektedir.

Beslenme ve sağlık konusunda hassasiyetleri bulunan orta sınıfın bu konuyla tartışmalı da olsa ilgisi olan organik gıdaya şüpheli bir yaklaşımı bulunmaktadır. Eskişehir kentsel nüfusu milyonun üzerinde bulunan büyük şehirlerin dışında alt yerel belediye olan Tepebaşı Belediyesi'nin de katkısıyla organik pazara sahip olan ender kentlerden biri durumundadır. Genellikle orta sınıf ve üst-orta sınıf ve üst sınıfın organik pazardan alışveriş yaptığı gözlenmiştir. Eğitim seviyesi üniversite ve sonrası olan organik pazar tüketicilerinin alışveriş motivasyonlarının başında, bebek beklentisi ve hamilelik, yeni doğan çocukların olması ve hastalık gibi faktörlerin önemli olduğu görülmektedir (Keskin ve Akarçay, 2013). Bu verilere karşın görüşmeciler organik pazar ve süpermarketlerden organik gıda alışverişi yapmadıklarını belirtmişlerdir. Keskin ve Akarçay'ın (2013) çalışmasındaki vurguya paralel olarak organik gıdaya ilişkin Türkiye'de üretim ve denetim politikalarının şüpheyle karşılanması söz konusudur. Orta sınıf organik gıdanın önemini bilmekle birlikte Türkiye'de denetim mekanizmalarına güvenmediği için organik gıda üretim ve satış sertifikalarına şüpheyle yaklaşmaktadır.

Bu bildiri kapsamında yapılan mülakatlardan elde edilen bulgular neticesinde birkaç tipoloji önerisi aşağıda sunulmuştur:

“Endişeli modern”

Bir şirkette mimarlık yapan 34 yaşındaki erkek görüşmeci çalışan profesyonel olarak hem gelir düzeyi, hem ekonomik ve kültürel sermaye örtüşmesi, hem de yemek konusundaki “rafine” beğenisi ile orta sınıf içerisinde konumlandırılabilir. Bu görüşmecide dikkat çekici ifadelerden biri “asla gitmeyeceğiniz yeme-içme mekanı” sorusuna verdiği “İftar çadırına asla gitmem!” yanıtıdır. “Endişeli modern” olarak kavramlaştırma ve böyle bir tipoloji önerisi anlamlı görülmektedir. Zira görüşmecinin Adana’da Ramazan ayında içkili bir mekanda anlattığı öykü de Şerif Mardin’in mahalle baskısı üzerinden değerlendirilebilir ve bu görüşmeci rahatlıkla Binnaz Toprak’ın (2010) “endişeli modern” sınıflamasına girebilecek niteliktedir. Bu nitelendirmeyi destekleyen bir başka bulgu ise görüşmecinin alışveriş pratiklerinde gözlenmektedir. Görüşmeci “Çağdaş [süpermarket] ismi bile alışveriş isteği uyandırıyor” diyerek yaşam tarzı ve bu çerçevede biçimlenmiş kimlik kaygılarını yansıtmaktadır.

“Sorumlu anne”

Kentteki üniversitelerden birinde akademisyen olan 33 yaşındaki kadın görüşmeci ise çocuktan önce ve çocuktan sonra şeklinde bir ayırım yapıyor. Farklı kalemler için “gıda güvenliği”ni ön plana çıkartıyor. “Gıda güvenliği”ne göre alışveriş seçimleri de farklılık gösteriyor. Süt ve süt ürünleri için mandıra, et ürünleri için kasap, sebze ve meyve için semt pazarı öncelikli alışveriş mekan tercihleri olarak öp plana çıkıyor. Dışarıda yemek çocuktan sonra seyrekleşiyor ancak “iyi” et, “iyi” balık yemek için dışarıya halen tercih ediliyor. Öğle yemeklerinde üniversite yemekhanesi çoğunlukla tercih edilen mekan olarak belirtiliyor. Akşam yemekleri ise çocuktan dolayı evde yeniliyor. Mekan seçimlerindeki en belirleyici etken çocuk. Bu durumda “çocuklu insanların gidebileceği” mekanlar, “çocukla rahat edilebilecek” mekanlar, dışarıda yemek için mekan seçiminde belirleyici kriterler olarak ifade ediliyor. Son olarak nadiren eşle gidilen mekanların “elit” olması önemseniyor: “Elit mekanları seviyorum!”.

“Tutumlu öğretmen anne modeli”

Orta sınıfın farklı katmanlardan oluşmasının bir sonucu olarak 42 yaşındaki kadın öğretmen görüşmeci hane gelir düzeyi açısından ilk bakışta orta sınıfın alt katmanlarında yer aldığı söylenebilir. Ancak yaşam tarzı açısından orta sınıf değerlerinin benimsendiği gözlenmiştir. “Sorumluluk” ve “tutumluluk” da orta sınıfın alt katmanlarında yer alan öğretmen ailenin orta sınıf yaşam tarzlarında ödün vermemek için bir strateji olarak gözlenmiştir. Zira görüşülen kişinin oturduğu site, evlerindeki salon kullanımı (Ayata, 1988) ve dekorasyonu orta sınıfın ortak beğenisini yansıtmaktadır. Gıda tüketimleri açısından tutumluluk kendisini “mevsiminde tüketme” “kış hazırlıkları” ile gösteriyor. Ancak tutumluluğun yanı sıra mevsiminde ve kışlık yiyecek hazırlama sağlıklı beslenme ile de ilişkilendirilebilir. Görüşmeci “sorumlu” anne olarak asitli içeceklerden ilkokula giden çocuğunu uzak tutmasını “kızım hiç kola içmedi daha!” diyerek pekiştiriyor. Yine organik gıdaya şüpheli bir yaklaşım söz konusu. Tutumluluk özellikle “Çok fazla dışarda yemek yemiyoruz aslında daha çok evde yemeyi tercih ediyoruz, eper bir zamandır akşam yemeğine çıkmadık aslında” ifadesinde kendini ele veriyor. Görüşmenin ilerleyen bölümünde söylenen “ben evde aslında daha uygununa getiririm” ve “bir tabak yemeğe 50 TL’ye kadar veririm ama içim acır” ifadesi bir önceki ifadeyi güçlendiriyor. Dışarıda özellikle akşam yemek yemeyi kısıtlayan birkaç faktör bulunuyor. Birincisi pratik nedenler ki ilkokula giden çocuğu bırakacak herhangi bir bakıcı, aile büyüğünün olmaması, ikincisi maddi gerekçeler; tutumluluk da burada devreye giriyor, üçüncüsü sağlık kaygıları. Dışarıda yemek yeme ihtiyacı yakın zamana kadar ailenin kendi habitusu içindeki öğretmen arkadaş grubu ve çocukların rahat edebileceği bir mekan olarak “lokal” olarak öğretileninde karşılandığı söylenmiştir.

“Gelenekçi baba”

İlaç firmalarından birinde ilaç mümessili olarak çalışan 35 yaşındaki erkek görüşmeci yaşam tarzı ve hayata bakışı açısından modern görünse de dışarıda yemek konusunda gelenekçi birtakım tutumlara sahip görünmektedir. Yaptığı iş gereği şirketin kendisine tahsis ettiği Sodexo kartı ile öğle yemeklerini Eskişehir’de, Kütahya’da ve Afyon’da dışarıda yemektedir. Bu kentlerde “iyi” ve “sadık” müşteri olduğu için servis elemanlarının çoğu kendini özel hissettirdiğini söylüyor. “İyi” bahşiş üzerinden kurulan bir özel hissettirmeden, farklılaştırmadan ziyade karşılıklı samimi diyalogun bunu sağladığını vurguluyor. Farklılaştırmadan kastettiği ise yemek seçiminde dolaylı olarak “iyi”, “taze” ve “lezzetli”

olana yönlendirme, servisinin hızla hazırlanması, değiştirilmesi, yemeği bittiğinde “her zamankinden” çayının, kahvesinin gelmesi kendisini o mekanda “özel” ve “farklı” hissetmesine neden oluyor. Çocuk sahibi olmanın gerekliliği olarak dışarıda yemek yiyecekleri mekanların çocukla rahat edilebilecek yerler olması en önemli seçim kriteri olarak ön plana çıkıyor. Ayrıca kentte öğrenci mekanlarının yoğunluğuna karşılık bu mekanlardan farklılaştırma arayışı da görüşmecinin vurguladığı bir diğer unsur olarak değerlendirilebilir. Öğrenci mekanlarında, bilhassa eşiyile birlikte gittiği durumlarda “bakış”lardan rahatsızlık duyduğunu açıkça belirtmiştir. Kendi sınıf habitusuna vurgu yaptığı “Memphis, bizim gibi insanların gittiği bir yer, eşimin de arkadaşlarıyla rahatça, güven içinde gidebildiği bir yer” ifadesi gelenekçiliğini açığa çıkarmaktadır.

SONUÇ YERİNE

Gıda ve beslenme sosyolojisi alanındaki ilk görgül araştırma olma çabası olan bu çalışmada orta sınıfın yeme-içme pratiklerini ve gıda tüketim alışkanlıklarında sınıf habitusunun yanı sıra kültürel sermayelerinin de etkili olduğu görülmektedir. Orta sınıfın farklı katmanlara sahip olan bir sınıf olarak gıda tüketimleri, dışarıda yeme-içme mekan seçimleri ve alışkanlıkları da bu anlamda farklılaşmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ashley, B., Hollows, J., Jones, S., Taylor, B. (2004). *Food and Cultural Studies*, London: Routledge.
- Ayata, S. (1988). “Kentsel orta sınıf ailelerde statü yarışması ve salon kullanımı”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 42, ss. 5-25.
- Ayata, S. (2005 [2002]). “Yeni orta sınıf ve uydu kent yaşamı”, *Kültür Fragmanları: Türkiye’de Gündelik Hayat içinde*, (Haz. Deniz Kandiyoti ve Ayşe Saktanber), (Çev. Zeynep Yelçe), 2 Basım, İstanbul: Metis Yayınları.
- Beardsworth, A., Keil, T. (2012) *Yemek Sosyolojisi: Yemek ve Toplum Çalışmasına Davet*, (Çev. Abdülbaki Dede), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Berg, J., Nestle, M. ve Bentley, A. (2003). “Food Studies”, içinde *The Scribner Encyclopedia of Food and Culture*, Vol. 2. New York: Charles Scribner’s Sons, pp. 16-18.
- Beşirli, H. (2012). *Yemek Sosyolojisi: Yiyeceklere ve Mutfağa Sosyolojik Bakış*, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Bourdieu, P. (2010 [1984]). *Distinction: A Social Critique Of The Judgement Of Taste*, (Trans. Richard Nice), Oxon: Routledge.
- Bourdieu, P. (2012a [1987]). “Toplumsal uzay ve sembolik iktidar”, (Çev. Işık Ergüden), *Tözcülüğün Tasfiyesi: İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar içinde*, Haz. Güney Çeğin ve Emrah Göker, Ankara: Notabene Yayınları.
- Bourdieu, P. (2012b [1987]). “Sosyal sınıfı yapan nedir? Grupların kuramsal ve pratik varlığı üzerine”, (Çev. Emrah Göker), *Tözcülüğün Tasfiyesi: İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar içinde*, Haz. Güney Çeğin ve Emrah Göker, Ankara: Notabene Yayınları.
- Brubaker, R. (2007 [1985]). “Klasik Teoriyi Yeniden Düşünmek: Pierre Bourdieu’nun Sosyolojik Yaklaşımı”, *Fark/Kimlik Sınıf*, Der. Doç. Dr. Hayriye Erbaş, (Çev. Erman Yüce - Özge Berber Ağtaş), Ankara: Eos Yayınları.
- Bugge, A. B. & Lavik, R. (2010). “Eating Out: Multifaceted Activity on Contemporary Norway”, *Food, Culture and Society*, Vol. 13: 2, June 2010.
- Büke, A. (2008). *Küreselleşme, Ulusötesileşme ve Emperyalizm: Tarım ve Gıda Sosyolojisinin Türkiye Örneğinde Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Calhoun, C. (2007). *Bourdieu Sosyolojisinin Ana Hatları, Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi içinde*, Der. Güney Çeğin, Emrah Göker, Alim Arlı, Ümit Tatlıcan, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Chaney, D. (1999 [1996]), Yaşam Tarzları, (Çev. İrem Kutluk), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Edgell, S. (1998). Sınıf, (Çev. Didem Özyiğit), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Ergül, H., Gökalp, E., Cangöz, İ. (2012). Medya Ne ki Her Şey Yalan: Kent Yoksullarının Gündelik Yaşamında Medya, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Featherstone, M. (2005 [1991]). Postmodernizm ve Tüketim Kültürü, (Çev. Mehmet Küçük), 2. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Germov, J., Williams, L. (2004). "Introducing the Social Appetite: Towards a Sociology of Food and Nutrition", A Sociology of Food and Nutrition: The Social Appetite, 2nd Ed. (Ed. John Germov, Lauren Williams), Oxford University Press.
- Giddens, A. (1999). İleri Toplumların Sınıf Yapısı, (Çev. Ömer Baldık), İstanbul: Birey.
- Goody, J. (2013 [1987]). Yemek, Mutfak, Sınıf: Karşılaştırmalı Sosyoloji Çalışması, (Çev. Müge Günay Güran), İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Kalaycıoğlu, S., Çelik, K., Çelen, Ü., Türkyılmaz, S. (2010). "Temsili bir örneklemede sosyo-ekonomik statü (SES) ölçüm aracı geliştirilmesi: Ankara kent merkezi örneği", Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, Cilt: 13, Sayı: 1 – Bahar 2010.
- Karadağ, M. (2009). "Pierre Bourdieu'nün Sınıf Analizi: Sınıf Pratikleri, Sınıf Habitüsü ve Sembolik Şiddet", içinde Méthodos: Kuram ve Yöntem Kenarından, (Ed. Dilek Hattatoğlu ve Gökçen Ertuğrul), İstanbul: Anahtar Kitaplar.
- Karadoğan, R. (2010). "Kitchen aid ve ekmek makinesi: Yeni orta sınıf mutfakta", Birikim, Sayı 260, Aralık 2010, 14-24.
- Keskin, O., Akarçay, E. (2013). Organic Food Consumption in Turkey: A Case Study in a Middle-Sized City Eskişehir, Foodscapes: Access to Food, Excess of Food Konferansı, Graz Üniversitesi, Graz-Avusturya, Yayınlanmamış Bildiri, <http://foodscapesgraz.files.wordpress.com/2013/09/abstract-booklet.pdf>
- Koç, M. (2012). "Gıda çalışmaları: yeni bir disiplinlerarası yaklaşım", Dünya Gıda Dergisi, Ekim 2012. <http://www.dunyagida.com.tr/yazar.php?id=8&nid=3224>
- Layder, D. (2010 [2006]). Sosyal Teoriye Giriş, (Çev. Ümit Tatlıcan), (2. Baskı), İstanbul: Küre Yayınları.
- Mazoyer, M., Roudart, L. (2010 [2007]). Dünya Tarım Tarihi: Neolitik Çağ'dan Günümüzdeki Krize, (Çev. Şule Ünsaldı), Ankara: Epos Yayınları.
- McIntosh, Wm. A. (2013). "The sociology of food", Routledge International Handbook of Food Studies, Oxon: Routledge, ss. 14-26.
- Mills, C. W. (1995 [1951]). "The new middle class, I", The New Middle Classes: Life-Styles, Status Claims and Political Orientations, Ed. Arthur J. Vidich, London: Macmillan.
- Mintz, S. W. (1997 [1985]). Şeker ve Güç: Şekerin Modern Tarihteki Yeri, (Çev. Şükrü Alpagut), İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Nestle, M., McIntosh, W. Alex. (2010). "Writing the Food Studies Movement", Food, Culture and Society: An International Journal of Multidisciplinary Research, Vol. 13, No 2, pp. 159-179.
- Neuman, W. L. (2010). Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar, Cilt 1-2, (Çev. Sedef Özge), 4. Baskı, İstanbul: Yayınodası.
- Petrini, C., Padovani, G. (2011 [2005]). Slow Food Devrimi: Arcigola'dan Terra Madre'ye: Yeni Bir Yaşam ve Yemek Kültürü, İstanbul: Sinek Sekiz Yayınevi.
- Ritzer, G. (1998). Toplumun McDonaldlaştırılması: Çağdaş Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine Bir İnceleme, (Çev. Şen Sürer Kaya), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Scase, R. (2000 [1992]). Sınıf: Yöneticileri, Mavi ve Beyaz Yakalılar, (Çev. Barış Şarer), Ankara: Rastlantı Yayınları.
- Sennett, R. (2009 [2006]). Yeni Kapitalizmin Kültürü, (Çev. Aylin Onacak), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Swartz, D. (2011). Kültür ve İktidar: Pierre Bourdieu'nün Sosyolojisi, (Çev. Elçin Gen), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şimşek, A. (2005). Yeni Orta Sınıf, İstanbul: L&M Yayınları.
- Tez, Z. (2012). Lezzetin Tarihi: Geçmişten Bugüne Yiyecek, İçecek ve Keyif Vericiler, İstanbul: Hayykitap.
- Toprak, B. (2010). "Neden endişeliyim?", Radikal Gazetesi, 17 Ekim 2010, http://www.radikal.com.tr/yazarlar/binnaz_toprak/neden_endiseliyim-1024040
- Türkiye Araştırmacılar Derneği (TÜAD), A-Bülten, Mayıs 2012, Sayı: 86, <http://tuad.org.tr/assets/documents/abulten/2012/86.pdf>
- Ünüvar, K. (2010). "Siyasetin üzerindeki hayalet: orta sınıflar", Birikim, Sayı 260, Aralık 2010, 14-24.
- Warde, A., Martens, L. (2003). Eating Out: Social Differentiation, Consumption and Pleasure, Cambridge: Cambridge University Press.
- Yenal, Z. N. (1996). "Yeme-içme tarihi ve sosyolojisi", Toplum ve Bilim, Sayı 71, Kış.
- Wood, R. C. (1995). The Sociology of the Meal, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Yılmaz, H. (2007). Türkiye'de Orta Sınıfı Tanımlamak, Boğaziçi Üniversitesi ve Açık Toplum Vakfı. http://hakanyilmaz.info/yahoo_site_admin/assets/docs/HakanYilmaz-2007-TurkiyedeOrtaSinif-Ozet.28470911.pdf
- Yılmaz, H. (2012). Türkiye'de Orta Sınıfı Tanımlamak, Boğaziçi Üniversitesi ve Açık Toplum Vakfı. http://hakanyilmaz.info/yahoo_site_admin/assets/docs/OSI-2012-Muhafazakarlik-2006-2012-Karsilastirmalar-Sunus-v04.279155522.pdf

TÜRKİYE KAPİTALİZMİNİN FARKLI “RUHLAR”I¹

K. Cem Özatalay²

ÖZET

Kapitalizme bir “ruh” atfetme fikri, 20. yüzyılın başında yaşamış olan iki Alman sosyal bilimciye, Max Weber'e ve Werner Sombart'a aittir. Kapitalizmin gelişimi karşısındaki duygulanımları birbirine zıt olmakla beraber, her iki sosyolog da, insanları kâr güdüsüyle iktisadi aktiviteye katılmaya ve bu aktiviteyi rasyonel hesaba dayalı olarak gerçekleştirmeye sevk eden özgül bir ruhun ya da bir zihniyetin ortaya çıkışına işaret ettiler. Kapitalizmin ruhunun ya da ruhlarının sosyal bilimlerin gündemine tekrar gelmesine vesile olan Fransız L. Boltanski ile E. Chiapello ise 1999'da yayımladıkları Kapitalizmin Yeni Ruhu kitabında “kapitalizmin ruhu” terimini, insanların kapitalizme bağlanmasını haklı kılmaya çalışan ideoloji olarak tanımladılar ve bu tanımdan hareketle kapitalizmin farklı tarihsel evrelerinde açığa çıkan farklı “ruhlar”ını belirginleştirmeye çalıştılar. Bu tebliğde sonuçlarını paylaşacağımız araştırmanın sorunsalı da bu sonuncu tanım üzerinden formüle edilmiştir. İstanbul'da farklı sektörlerde faaliyette bulunan mikro, küçük, orta ölçekli ve büyük ölçekli firmalarda yönetici olarak çalışmakta olan 345 kadın ve erkekten oluşan bir örneklem nezdinde, 2011-2012 yıllarında yürütülmüş olan ve 133 sorudan oluşan soru kâğıdının uygulanmasına dayalı saha araştırmasının sonuçlarından hareketle, görüşülen ekonomik aktörlerin motivasyonlarında açığa çıkan “ruhlar”ın, Boltanski ve Chiapello'nun tasnifiyle kapitalizmin farklı dönemlerine ait “ruhlar”ının değişik kombinasyonlarından oluşmuş oldukları gösterilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye Kapitalizmi, Kapitalizmin Yeni Ruhu, Çalışma Etiği, Kapitalizmin Ekonomi Sosyolojisi*

ABSTRACT

The idea of giving a spirit to capitalism, belongs to German sociologists Max Weber and Werner Sombart who lived at the beginning of the 20th century. Despite their differences of opinion on the development of capitalism, these two sociologists were in agreement on the fact that there was a specific spirit that pushes people to participate in economic activity in order to increase their profit. Also performing this activity through rational calculation was providing a base for capitalist development. Luc Boltanski and Eve Chiapello, in turn, reintroduced the spirit (or spirits) of capitalism in the agenda of the social sciences in their book published in 1999 with the title of New Spirit of Capitalism. However, unlike Weber and Sombart they define the notion of the spirit of capitalism as an ideology which provides a justification to people's attachment to capitalism. In this context, they try to explain various spirits that emerged in the different historical moments of capitalist development. The problematic of this paper has been formulated according to Boltanski and Chiapello's definition of the term “spirit”. Based on the results obtained during a field survey conducted in Istanbul in 2011-2012, (this is a survey in which we used a questionnaire of 133 items, and a sample of 345 male and female managers), we will try to show that the various work' motivations and ethics of the interviewed managers are in contrast with each other as well as the spirits of the different historical periods of capitalism.

Keywords: *Turkey's capitalism, The new spirit of capitalism, Work ethic, Economic sociology of capitalism*

GİRİŞ

Türkiye'de kapitalizmin homojen bir yapıya sahip olduğu inancı yaygındır. Buna göre kapitalizm doğrusal bir hatta gelişmekte ve sermaye birikimi tekelleşmeyle sonuçlanmaktadır. Aslında 1990'lara kadar bu doğrusal gelişime uygun seyrin söz konusu olduğundan bahsedilebilir. Ne var ki, küreselleşme sürecinin mümkün kıldığı yeni uluslararası kapitalist iş bölümü, erken sanayileşmiş

¹Bu tebliğ Galatasaray Üniversitesi “Bilimsel Araştırma Projeleri” tarafından desteklenen 11.502.001 kodlu “Müslüman Girişimcilerin Özgün Bir İş Ahlakı Gerçekten Var mı?” başlıklı başlıklı proje kapsamında gerçekleştirilmiş saha araştırmasından elde edilmiş bulgulardan hareketle hazırlanmıştır.

²Dr., Galatasaray Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, cozatalay@gsu.edu.tr.

ülkelerde hizmet ve ticaret sektörlerinin lehine olacak biçimde bir sanayisizleşme dalgasına, Batının periferisinden yer alan ve Türkiye'nin de aralarında bulunduğu kimi ülkelerde ise ağırlıklı olarak emek-yoğun sektörler üzerinden bir sanayileşme hamlesinin yaşanmasına yol açtı. Bu sanayileşme hamlesi hem yeni bir sermaye birikimi sürecini ve bu süreci yönetecek yeni bir girişimci sınıfın şekillenmesini beraberinde getirdi. Aynı dönemde sosyal bilimlerde tıpkı 20. yüzyılın başında olduğu gibi Protestan iş ahlakına benzer yeni iş ahlaklarının (İslami, Konfiçyusçu, vb.) doğuşuna ve gelişimine dikkat çeken araştırmaların sayısının arttığı görüldü.

Türkiye'de de son 10 yıldan bu yana farklı isimlerle adlandırılan (Protestan İş Ahlakı, İslami Kalvinizm, İslami İş Ahlakı vb.) yeni bir iş ahlakının doğduğunu ve geliştiğini ileri süren çok sayıda araştırma sonucu ve kitap yayınlandı. Bu tebliğ de esas olarak küresel bir etkinliğe sahip günümüz kapitalizmi içinde bölgesel ve ülkesel olarak gelişim sergileyen Protestanvari iş ahlaklarının anlamını, Boltanski ve Chiapello'nun kavramsallaştırdıkları "kapitalizmin ruhları" yaklaşımı ışığında İstanbul'da yöneticiler nezdinde yürütülmüş bir saha araştırmasından elde edilen bulgular ışığında sorgulamayı ve tartışmayı hedefliyor. Türkiye kapitalizminin "ruhu" Protestan İş Ahlakı üzerinden açıklanabilir mi? Protestan İş Ahlakı'nın dindarlıkla ilişkisinin düzeyi nedir? Türkiye'de açığa çıkan iş ahlakı Protestan tarzı bir iş ahlakından mı ibarettir? Küresel ağ kapitalizmin "ruhu" ve bu ruhu taşıyan girişimci tipi Protestan İş Ahlakı ile ne ölçüde bağdaşır?

Bu soruların yanıtlarını arayacağımız tebliğin ilk bölümünde "kapitalizmin ruhu" derken neyi kastettiğimizi ve Protestan İş Ahlakı'nın özelliklerini tanımladıktan sonra araştırmanın özgül sorunsalını formüle etmeye çalışacağız. İkinci bölümde ise saha araştırmasından elde ettiğimiz bulguları belirlemiş olduğumuz sorunsal ışığında yorumlamaya çalışacağız.

KAPİTALİZMİN BEDENİ, KAPİTALİZMİN RUHU

Sosyolojinin kurucu sorunsallarından birisinin, kapitalizmin ortaya çıkış evresinde ve tarihsel ilerleyiş sırasında mekâna ve zamana bağlı olarak gözlemlenen eşitsizlikler olduğunu söyleyebiliriz. En azından; toplumsal olana dair evrensel yasaları soruşturmayı öncelikli gören Fransız ve İngiliz pozitivistlerinden farklı bir gelişim güzergâhı izleyen Alman sosyolojisine baktığımızda bunu net bir biçimde görürüz. Öyle ki, özellikle 20. yüzyılın başlarında Prusyalı entelektüellerin başat gündem maddelerinden biri, belki de birincisi, kapitalizmin eşitsiz gelişimi meselesi olmuştur. Kapitalist ekonomiyi belli yasalar uyarınca işleyen "ruhsuz" bir makine olarak tasvir ederek kapitalist ülkeler arasındaki eşitsiz gelişimi anlamının olanaksız olduğunu ileri süren Alman sosyolojisinin kurucu isimlerinden Max Weber'in ve Werner Sombart'ın, kültürel etmenlerin ekonomik gelişme üzerindeki etkisini soruşturmalarını bu çerçevede değerlendirebiliriz (Weber, 1905 [2011] ; Sombart, 1913 [2008]). Gerek Weber'de gerekse Sombart'da Alman tarihselci okulundan ödünç aldıkları Volksggeist (halkın karakteri/ruhu) teriminden hareketle kapitalizme bir ruh atfetme çabası açıktır.

Ekonomik yapıyı/ekonomik etkinliği maddi ihtiyaçlarını gidermek için faaliyette bulunan beden'e gönderme yaparak tanımlayacak olursak, Weber ve Sombart bu bedeni harekete geçiren bir ruh'un var olduğuna işaret ederler. Sombart, burjuva zihniyeti ile girişimci zihniyetin bileşimi olan kapitalistruh'un kültürel temelde ulustan ulusa farklılaştığına işaret ederken, Weber ise ruh'un bizzat kendisinin değil ama onu harekete geçiren etik'in ayırt edici etmeni oluşturduğuna dikkat çeker. Aynı perspektiften hareketle Sombart, Floransalılara, İskoçlara ve Yahudilere kapitalizmin ruhunu şekillendiren topluluklar olarak olumsuz bir duygu eşliğinde işaret ederken, Weber ise çok iyi bilindiği üzere Protestan etiği ile kapitalizmin ruhu arasındaki seçmeci yakınlığa olumlu vurgu yapar.

Felsefi bakımdan idealist çağrışımlarla fazlasıyla yüklü olan bu tezlerin haklılığını ya da haksızlığını tartışmak bu tebliğin amaçlarından birisini oluşturmuyor. Yine de şu gözlemimizi paylaşabiliriz: kapitalizmin genişleme dönemlerinde belli ülkelerin diğerlerini geçerek hızlı kalkınması ile ruh ve etik temalarının sosyal bilimlerin başlıca inceleme konularından birine dönüşmesi arasında doğru orantılı bir ilişki söz konusudur.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı kapitalizminde yaşanan ekonomik patlamaya koşut olarak, Weber'in tezinden hareketle Protestan etiğini ampirik olarak ölçmek üzere hazırlanmış ölçeklerin sosyal psikoloji ve sosyoloji disiplinlerinde yaygın olarak kullanılmaya başlanması bu çerçevede hatırlanabilir. Goldstein ve Eichorn'un "Protestan Etiği Ölçeği" (1961), Blood tarafından geliştirilmiş

olan “Pro-Protestan Etiği Ölçeği” (1969), Mirels ve Garrett'in “Protestan Çalışma Etiği Ölçeği” (1971), Hammond ve Williams'in “Kapitalizmin Ruhu Ölçeği” (1976), Bucholz tarafından geliştirilen “Çalışma ve Boş Zaman Etiği Ölçeği” (1978) bu dönemde kullanılan ölçeklerden belli başlılarını temsil eder.

Benzeri biçimde, neoliberalizmin küreselleşme süreci ile birlikte açılan yeni evresinde, ekonomik canlanma yaşayan “çevre” ülkeleri üzerine yapılan sosyal bilim araştırmalarında da kapitalizmin ruhu'nu ve bu ruhu harekete geçiren özgül etiği araştırmanın yeniden öncelikli hale geldiğini görmekteyiz. 1990'ların başlarından itibaren Uzak Asya'da Japonya, Çin ve Asya Kaplanları tabir edilen ülkelerde, Konfüçyüsçülük ya da Budizm ile kapitalizm arasındaki seçmeci yakınlığı sorunsallaştıran araştırmalara (bkz. Coates, 1987; Redding, 1993; Dirlik, 1995 ve 1997); ekonomisi görece hızlı büyüyen Müslüman çoğunluğa sahip (Endonezya, Malezya, vb.) ülkelerde de İslam ile kapitalizm arasındaki ilişkiyi sorunsallaştıran araştırmalar eşlik eder.(Ali, 1988; Abeng, 1997; Rahmani vd. 2006; Kumar ve Rose, 2010)

Son 10 yıldan bu yana ortalama % 6.5'luk bir büyüme oranını yakalamış olan Türkiye ekonomisinde de İslami İş ahlakı, İslami Kalvinizm vb. olarak adlandırılan ve ağırlıklı olarak dini referanslarla tanımlanan bir etiğin belirleyici etkisine ve bu etiği benimsemiş girişimcilerin faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan kapitalizmin “ahlaklı” karakterine vurgu yapan çok sayıda çalışmanın yayınlandığını biliyoruz. Neoliberalleşme süreci sonrasında Mahmud Arslan'ın 2001 yılında Protestan İngilizleri, Katolik İrlandalıları ve Müslüman Türkiyelileri Protestan İş Ahlakı bakımından karşılaştırdığı araştırmayla (2001) incelenmeye başlanan bu tema, 2005 yılında ESİ (European Stability Initiative) tarafından gerçekleştirilen Kayseri araştırması üzerinden “İslami Kalvinizm” teriminin kavramsallaştırılmasıyla popülerleşmeye başladı. Şennur Özdemir'in 2006 yılında yayınlanan MÜSİAD çalışması da, Emin Baki Adaş'ın yine 2006 tarihli İslami kapitalist ruha vurgu yaptığı makalesi de, Kurtuluş Cengiz'in Kayseri-Hacılar örneği üzerinden geliştirdiği “Yav İşte Fabrikalaşak – Anadolu Sermayesinin Oluşumu: Kayseri Hacılar Örneği” (2013) kitabı ile Dilek Yankaya'nın yine MÜSİAD kurucuları üzerinden “La nouvelle bourgeoisie islamique – Le modele turc” (Yeni İslami Burjuvazi - Türk modeli) başlığıyla Fransızca basılan kitabı (2013) da bu bahiste ilk akla gelen örneklerin başlıcalarını oluşturur. Dolayısıyla, bu tebliğin veri kabul ettiği ve üzerine tartışmayı öngördüğü olgulardan birisi bu olacaktır.

KAPİTALİZMİN DİNAMİK İDEOLOJİSİ OLARAK KAPİTALİZMİN RUHU

2000'lere gelinirken kapitalizmin ruhu kavramı için alternatif bir tanım, Fransız sosyolog Luc Boltanski ile işletmeci Eve Chiapello tarafından geliştirilmiştir. 1999'da yayınladıkları Kapitalizmin Yeni Ruhu'nda Fransız araştırmacılar söz konusu kavramı, “insanların kapitalizme bağlanışını haklı göstermeye çalışan ve bu bağlanışı çekici kılan ideoloji” olarak tanımlarlar. Sermaye birikiminin sürekliliği, rekabetin serbestliği ve ücretliliğin yaygınlığı ile karakterize olan kapitalizmin devamlılığı, esas olarak bu üç özelliğinin toplumsal düzeyde haklı ve meşru görülmesine bağlıdır. Tam da bu nedenle kapitalizm varlığını haklı gösterebilmek için kendini bir ahlaki çerçeveye dayandırma ihtiyacı duyacak, ne var ki aynı ahlaki çerçeve kapitalizm karşıtı eleştirinin meşruiyetinin de temel dayanağı olacaktır. Aynı nedenle, Boltanski ve Chiapello'ya göre kapitalizmin ruhu, hem kapitalizmi meşrulaştırmaya hem de onu eleştirmeye dönük söylemde kendini göstermektedir.

Fransız sosyal bilimcilerin bir açıklama getirmek istedikleri konu, kapitalizmin krizinin ve kapitalizmi eleştiren toplumsal hareketlerinin damgasını vurduğu 1968-78 Fransası ile kapitalizmin verimlilik anlamında önemli ilerlemeler kaydettiği ve anti-kapitalist toplumsal hareketlerin gözle görülür oranda güç kaybettiği 1985-95 Fransa'sı arasında var olan karşıtlıktır. Bu karşıtlığı anlamlandırmak üzere yürüttükleri araştırmada, ülkedeki egemen değerler sisteminde yaşanan köklü dönüşümün kapitalizminin ruhunun değişimiyle beraber anlaşılabilirliğini ileri sürerler.

Pekikapitalizmin ruhunu somut olarak nasıl incelemeyi önerirler? Boltanski ve Chiapello'ya göre kapitalizmin ruhu kendini üç boyut üzerinden ifade eder. Bunlardan ilki, “heyecan uyandırma” boyutudur. Yani insanların kapitalizmle bütünleşmek için heyecan duymasını sağlayan düşünceyi veya beklentiyi açığa çıkartmak önemlidir. Fransız sosyal bilimcilere göre heyecan duygusunu uyandıran, genellikle, kapitalizmin farklı evrelerinde vaat ettiği farklı “özgürlük” biçimleri olmaktadır. Öyleyse bu “özgürlük” biçimlerini ayırt etmek önemlidir. Kapitalizmin ruhunun içerdiği ikinci boyut ise

“güvenlik”tir. Yani kapitalizmin, kendisiyle bütünleşecek kişilere ve bu kişilerin çocuklarına hangi güvenlik formlarını vaat ettiğini incelemek gerekir. Son boyut ise “adalet/doğruluk”tur. Burada da kapitalizmin sağlamayı vaat ettiği adaleti ve kamu yararı için sunmayı vaat ettiği katkıyı araştırmak gereklidir.

Kapitalizmin ruhunun dinamik yapısını gösterebilmek için daha geniş bir tarihsel perspektiften hareket eden Boltanski ve Chiapello, kapitalizmin ruhundaki değişimler üzerinden kapitalizmi dönemselleştirmeyi denerler ve 19. yüzyıldan bu yana gelişimini izledikleri kapitalizmin üç farklı ruhunu ayırt ederler.

İlk ruhu kapitalizmin yerel formuna tekabül eder. W. Sombart'ın tasvir ettiği girişimci burjuvada ete kemiğe bürünür. Yani “heyecan uyandırma” boyutu kendisini yerel topluluklar karşısında özgür kılan girişimcilik ruhunda, “güvenlik” boyutu ise dönemin paternalist burjuva ahlâkında ifadesini bulur. Adalet mekanizmaları hayırseverlik ve kişisel yardım etrafında şekillenir.

Kapitalizmin ikinci ruhu ise Galbraith'ın çalışmalarında tasvirlerine rastlanan 1930-1960 yılları arasında kendini gösterir. Esas olarak, kitlesel üretim yapan büyük ve entegre sanayi işletmelerinde gözlemlenir ve ücretli yöneticiler nezdinde ete kemiğe bürünür. Kariyer fırsatlarını değerlendirmek ve firmalarda yönetici pozisyonlara ulaşmak başat “heyecan uyandıran” etmenler olarak dikkat çeker. Uzun vadeli planlama, kariyer yapma olanakları ve refah devletinin varlığı kapitalizmin ikinci ruhunun “güvenlik” boyutunu oluşturur. Kapitalizmin ikinci ruhunun “adalet”i ise aşırı meritokratik bir biçim altında eğitim yoluyla sahip olunan ehliyetlerin ödüllendirilmesine dayanır.

1980'lerden sonra ortaya çıkan ve internete ve biyoteknolojiye dayalı ağ firmalarda vücut bulan kapitalizmin üçüncü ruhu ise otoriter şeflerden ve hiyerarşik iş örgütlenmesinden kurtulmayı vaat ederken, insanların “heyecanını uyandırmak” için yenilikçiliği, yaratıcılığı ve sürekli değişim vaadini ileri sürer. “Güvenlik” boyutu, firmalar tarafından tedarik edilen kaynaklar sayesinde kişinin kendisinin üstesinden geleceği bir meseleye dönüşür. “Adalet” işlevi ise yeni bir tür meritokrasi anlayışına dayanır. Buna göre kişinin ehliyetini kanıtlayan belgeler yerine sektöründe katkı sunduğu proje sayısının, bünyesinde çalıştığı firma sayısının ve bu firmalarda işgal ettiği pozisyon sayısının fazlalığı ile bunun sonucunda sektöründe sahip olduğu ilişki ağının genişliği değerli hale gelir. Liyakatin ölçütü artık iş ve eğitim geçmişi değil, kişinin katıldığı kâr amaçlı olsun ya da olmasın projelerin nitel ve nicel hacmidir. CV'nin diplomanın ve diğer tüm ehliyetlerin önüne geçmesi kuşkusuz bu değerler sistemindeki değişikliğin bir sonucudur.

Artık bu tebliğin özgün sorunsalına kalkış noktası sunan ikinci veriyi belirginleştirebiliriz. Türkiye'de bir yandan, kapitalizmin büyüme hareketine ivme sağladığı varsayılan ve İslami değerlere yaslanan bir tür “Protestan İş Ahlakı”nın varlığına işaret eden araştırmaların sayısı giderek artarken, diğer yandan dünyada da Boltanski ve Chiapello'nun çalışmalarında belirginleştirdikleri -ama Richard Sennett'in çalışmalarından da bildiğimiz- kapitalizmin “yeni” ruhuna ya da kültürüne işaret eden tezlerin yaygınlaştığı gözlemlenmektedir.

Kapitalizm içi eşitsizlikler ile bu eşitsizlik ilişkileri içinde farklı konumları işgal eden kişilerin benimsedikleri çalışma ahlakları ile bu ahlakların tekabül ettiği kapitalizmin farklı “ruhlar”ı arasındaki ilişkiyi sorunsallaştıran bu araştırma, özel olarak şu somut soruların yanıtlarını aramayı öngörmektedir: Türkiye'de dindar iş çevrelerinde açığa çıktığı öne sürülen “Protestan” iş ahlakı -ve bu ahlakın tekabül ettiği kapitalizmin ruhu- ile Boltanski ve Chiapello'nun işaret ettikleri kapitalizmin “yeni” ruhu ne ölçüde bağdaşmaktadır? Eğer bir bağdaşma söz konusu değilse her iki “ruh” arasında açıdan hareketle Boltanski ve Chiapello'nun işaret ettikleri kapitalizmin yeni ruhunun yalnızca Batı kapitalizmine özgü olduğu söylenebilir mi? Yoksa farklı kapitalizmler aynı üretim tarzı içinde bir arada ve rekabet halinde mi bulunmaktadır? İşte bu tebliğde amaçladığımız bu sorulara, yürütmüş olduğumuz saha araştırmasının sonuçlarından hareketle yanıtlar bulmaya çalışmaktır.

İSTANBUL'DA İŞ AHLAKININ İZİNİ SÜRMEK

Önceki bölümde belirtmiş olduğumuz kavramsal çerçeveyi de göz önünde bulundurarak; saha araştırmamızın örneklemini; (a) bundan önceki araştırmalarda Türkiye'de “Protestan” iş ahlakının en fazla gözlemlendiği kesim olarak öne çıkan KOBİ yöneticilerden, (b) Boltanski ve Chiapello'nun tasnifiyle kapitalizmin bir önceki ruhunu yaşatması muhtemel, hiyerarşik bir organizasyon yapısına

sahip bürokratik özel ve kamu kurumlarının orta düzey yöneticilerden ve (c) Yine Boltanski ve Chiapello'nun kavramsallaştırmasına göre kapitalizmin “yeni” ruhunu yansıtmaya muhtemel olan proje bazı çalışan, ağ ekonomisinin doğrudan ya da dolaylı biçimde içinde olan, yaratıcılığa dayalı iş kollarında faaliyet yürüten küçük, orta ya da büyük ölçekli firmalarda istihdam edilmiş orta düzey yöneticilerden oluşturduk. 345 kişiden oluşan örnekleme görüşülen kişilerin %52'si (181 kişi) mikro ölçekli firmalarda ($x < 10$), %23'ü (80 kişi) küçük ve orta ölçekli firmalarda ($10 < x < 250$), %24'ü (84 kişi) de büyük ölçekli firmalarda ($250 < x$) çeşitli düzeylerde yöneticilik yapmaktaydı. Örneklem oluşturulurken Türkiye'de işletme türlerinin oransal dağılımını esas almak yerine³, karşılaştırma yapabilmek için farklı türden iş organizasyonlarına dâhil olarak çalışma hayatına katılan yöneticilerin değerler sisteminde açığa çıkan farklılaşmaları ölçebilme hedefini gözettilik.

Saha araştırmasının mekânı olarak ise İstanbul'u seçtik. Önceki araştırmalarda, Protestan iş etiğinin İslami versiyonunun Anadolu Kaplanları tabir edilen Kayseri, Gaziantep, Denizli, Konya vb. illerde faaliyette bulunan işyerleri üzerinden gösterilmeye çalışılmış olması nedeniyle, başlangıçta saha araştırmasının bir ayağının Anadolu'da hızla sanayileşmekte olan bir kentte olması gerektiğini düşündüysek de farklı çalışma etiklerini ve kapitalizmin “farklı” ruhlarını bir arada içermeye kapasitesini dikkate alarak İstanbul'da karar kıldık. İstanbul'un ekonomi haritasına baktığımızda şehrin periferisinde KOBİ ağırlıklı sanayi bölgeleri ile toptan ticaret sektörünün, şehrin merkezinde ise hizmet sektöründe faaliyette bulunan firmaların yer almasından ötürü araştırmanın eş zamanlı olarak iki yöne doğru da yürütülmesini doğru bulduk.

Saha araştırmasında araç olarak yüz yüze görüşme yöntemi ile soru kâğıdı uygulanması kullanıldı. Soru kâğıdında yer verilen 42 soruluk ilk bölüm, görüşülen yöneticilerin iş hayatlarına dair heyecan duyma, güvenlik ve adalet (liyakat) boyutlarına dair benimsedikleri değerlerini anlamaya dönük oluşturulmuş sorulardan oluşmaktaydı. Bu soruların hazırlanmasında tahmin edileceği üzere Boltanski ve Chiapello'nun geliştirdikleri çerçeve esas alındı.

Soru kâğıdının ikinci bölümü görüşülen kişilerin sahip oldukları “Protestan” iş etiğini ölçmeye ayrıldı. Protestan iş etiğini ölçmek üzere 1960'ların başlarından bu yana geliştirilmiş çok sayıda ölçek olduğuna daha önce değinmiştik. Bu ölçekler arasından Mirels ve Garrett tarafından 1971 yılında geliştirilmiş olan “Protestan Çalışma Etiği Ölçeği” Mahmud Arslan (2001) ve Veysel Bozkurt vd. (2010) tarafından kullanıldı. 19 sorudan oluşan bu ölçek “çok çalışma ve başarı”, “boş zaman”, “kendi için bir amaç olarak çalışma” ve “paraya ve tasarrufa dair tutumlar” gibi boyutları içermektedir. İş hayatında bugünküne oranla çok daha fazla erkek egemen bir yapının olduğu bir dönemde hazırlanmış söz konusu ölçeği, hem bu yönü nedeniyle hem de içerdiği boyutların azlığı nedeniyle tercih etmedik. Yerine Miller, Woehr ve Hudspeth tarafından 2002 yılında geliştirilen ve uygulanan Çok-boyutlu Çalışma Etiği Ölçeği'ni (Multidimensional Work Ethic Profile - MWEP) kullanmayı öngördük (Miller vd., 2002). Miller ve arkadaşlarına göre, Mirels ve Garrett'inki de dâhil, önceki ölçekler, çalışma etiğinin çeşitli görünümünü ölçmeye uygun değildi. Oysa Weber'in işaret ettiği Protestan çalışma etiği çok-boyutlu bir içeriğe sahipti. Bu tespitten hareket eden Amerikalı araştırmacılar yedi boyuttan ve 65 sorudan oluşan bir ölçek geliştirdiler. Bu ölçek; “işin merkeziliği”, “kendi sorumluluğunu üstlenme”, “çok çalışma”, “boş zaman”, “ahlâklılık/etik”, “ödülün ertelenmesi” ve “zaman ısrarı” boyutlarını içermektedir. İngiltere, İspanya ve Kore'de uygulandıktan sonra uluslararası geçerliliği kabul edilen yakın tarihte geliştirilmiş bu ölçeği kullanmayı, farklı boyutlar arasında karşılaştırma yapmaya olanak sağlaması nedeniyle tercih ettik.

Soru kâğıdının üçüncü bölümünde ise görüşülen kişilerin dindarlık düzeyini anlamak üzere Everett L. Worthington ve arkadaşları tarafından (2003) geliştirilmiş olan Dini Bağlılık Envanteri - 10 (Religious Commitment Inventory – 10) uyguladık. 10 sorudan oluşan bu ölçeğin ilk altı sorusu kişinin dinsel bağlılığının “kişisel” ya da manevi boyutunu değerlendirmeyi, ölçeğin geri kalan dört sorusu ise dinsel bağlılığın “kişilerarası” ya da toplumsallık boyutunu değerlendirmeyi hedefler. Soru kâğıdının geri kalan bölümünü ise görüşülen kişinin ve ailesinin kültürel, sınıfsal ve toplumsal arka

³Türkiye'de 2010 yılı itibarıyla toplam işletme sayısı içinde 10'dan az işçi çalıştıran mikro ölçekli firmaların payı % 95,28 olup 10-49 işçi çalıştıran küçük ölçekli firmaların tüm firmalar içindeki oranı % 3,07'dir. Orta ölçekli 50-249 işçi çalıştıran firmaların oranı ise % 0,99'dur. Bu oranlara göre Türkiye'deki işletmelerin % 99,34'u KOBİ kapsamına girmektedir. KOBİ'lerin önemli bir bölümünün de mikro ölçekli olduğu görülmektedir.

planını anlamaya dönük sorular ile görüşülen kişiye dair demografik bilgileri edinmeye dönük sorular oluşturmaktadır.

Saha araştırmasından elde edilen bulguların analizi sırasında, bu tebliğin yanıtlamayı hedeflediği sorular kapsamında, SPSS İstatistik programı kullanılarak önce İki Aşamalı Kümeleme Analizi (Two-Step Cluster Analysis) ile örnekleme değerleri itibari ile birbirinden farklılaşan üç temel grup tespit edilmiş ve Kruskal Wallis Testi ile de bu grupları uygulanan ölçekler üzerinden karşılaştırılması öngörülmüştür.

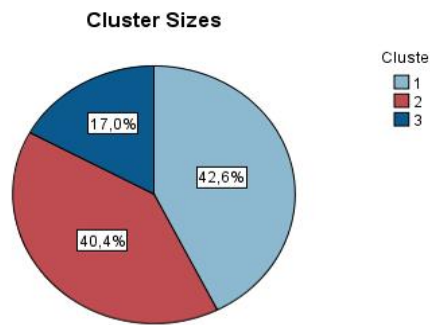
NEO-LİBERAL TÜRKİYE'DE KAPİTALİZMİN ÇOĞUL RUHLARI

a) Sosyoekonomik, Kültürel, Demografik Eşitsizlikler ve Yönetici Profilleri

Bu çalışmada kapitalizmin ruhu terimini “insanların kapitalizme bağlanışlarını haklı göstermek üzere başvurdukları ideoloji” anlamında kullandığımızı yukarıdaki bölümde belirtmiştik. Öyleyse, araştırma kapsamında görüşülecek kişilerin çalışma hayatına dair fikirlerini, duygularını ve kişilerin bu fikirlerinin ve duygularının ortaya çıkmasında az ya da çok etkili olan sosyo-ekonomik ve kültürel koşulları ile vasıf ve becerilerini öğrenmenin, onların kapitalizme bağlanırken -ya da kapitalizme eleştiri yöneltirken- ileri sürdükleri argümanların dayandığı değerler sistemini (ya da sistemlerini) ayırtmaya pekâlâ izin verebileceğini düşündük. Bunu yapabilmek için ise görüşülen kişileri, benimsedikleri değerlerde ve sahip oldukları niteliklerde ortaya çıkan benzerlikler ve farklılıklar üzerinden gruplara ayırmak en elverişli yöntemlerden biri olarak görüldü.

Bu çerçevede araştırma kapsamında görüşülen 345 yöneticinin; MWEP (Çoklu Çalışma Etiği Profili) düzeyi ile dini bağlılık düzeyi, yaş, cinsiyet, kişilerin doğum yerinin gelişmişlik sıralaması, kişinin kendisinin, babasının ve annesinin eğitim düzeyi, yabancı dil bilgi ve kullanım düzeyi, iş hayatında yurtdışı ile ilişkilene düzeyi, küresel piyasalarda rekabet edebilirlik düzeyi ve yine görüşülen kişinin kendisinin, babasının, annesinin Esec'e (Avrupa Sosyoekonomik Sınıflandırması) göre sınıfsal pozisyonu, kuşaklararası sınıfsal hareketlilik etkisi ve kişinin çalıştığı işletmenin türü verilerini değerlendirmeye aldık. Bu verileri hesaba katarak gerçekleştirdiğimiz İki Aşamalı Kümeleme Analizinde 230 kişi farklı kümelerde gruplandırılabilir. Gruplandırılmayan 115 kişiyi ise analizin dışında bıraktık. Analiz sonucunda birbirine yakın değerler sistemine ve benzer sosyo-ekonomik koşullara sahip olan üç grubun birbirinden ayırt edilebildiğini tespit ettik.

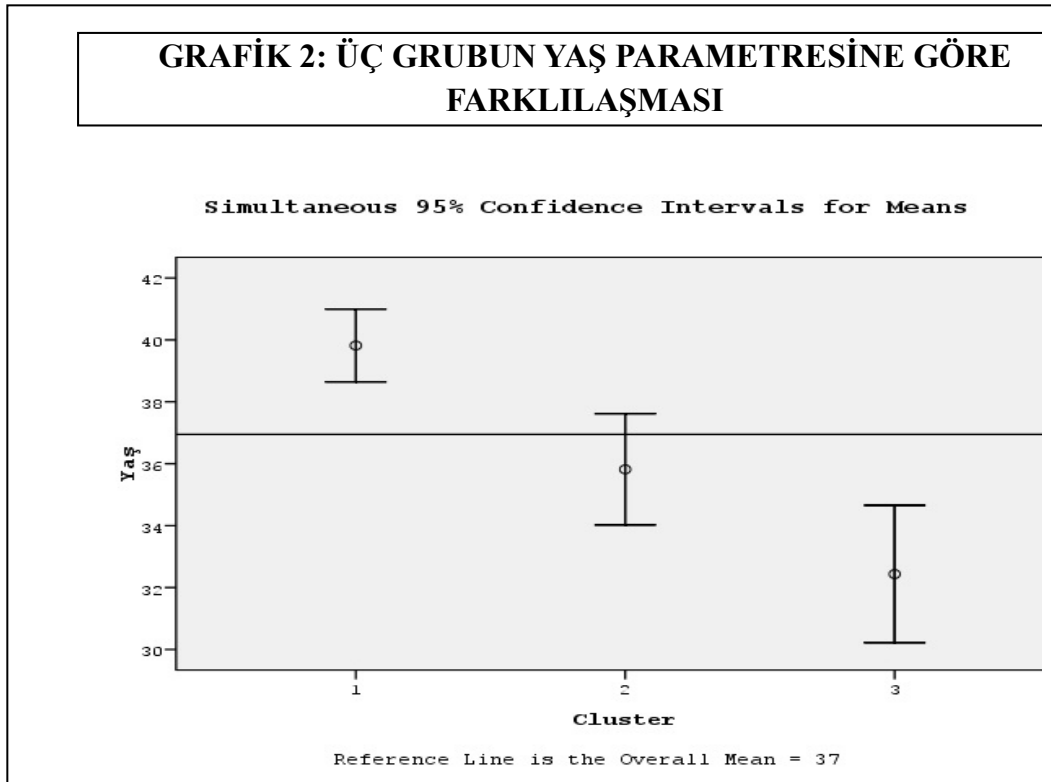
GRAFİK 1: ÜÇ GRUBUN ÖRNEKLEM İÇİNDEKİ ORANSAL DAĞILIMI

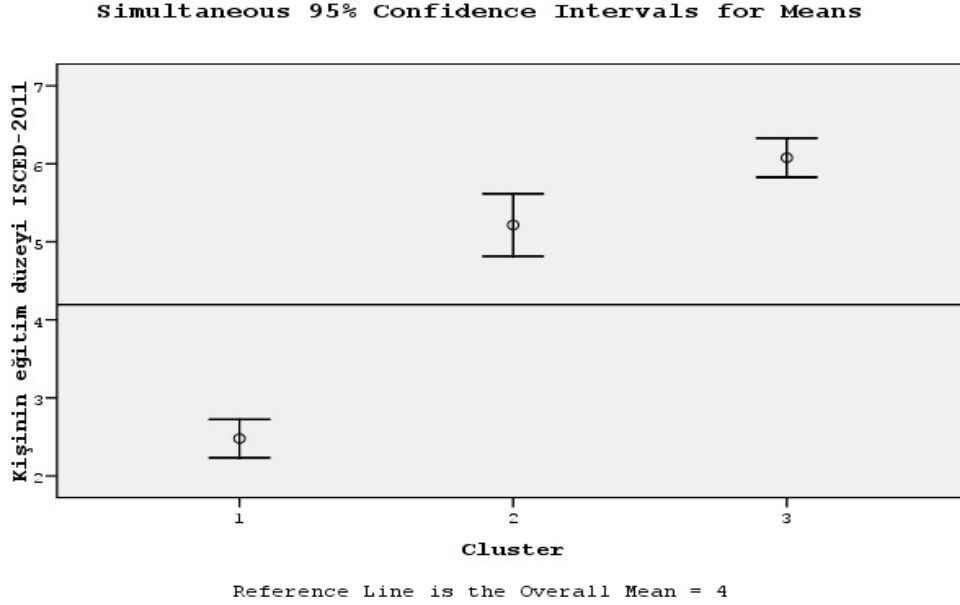
Artık bu grupları oluşturan kişilerin ortak noktalarını belirginleştirmeye geçebiliriz. Grupları oluşturanların demografik özelliklerine yakından baktığımızda toplumsal cinsiyet, yaş ve eğitim düzeyi parametrelerinin anlamlı farklılıklar doğurduğunu söyleyebiliriz. Toplumsal cinsiyet açısından gruplara baktığımızda, analize dâhil edilen örneklemin yüzde 42,6'lık bir oranla en büyük bölümünü oluşturan birinci grubun tamamının (yüzde 100) erkeklerden oluştuğu görülür. Birinci grupta mevcut olan kadın yöneticiler, ikinci grupta yüzde 39,8, üçüncü grupta ise yüzde 48,7'lik oranlarla temsil edilirler. Bu ilk veri, birinci grup ile kadınların içinde temsil şansını buldukları ikinci ve üçüncü grup arasında toplumsal cinsiyet bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğuna işaret

eder. Yaş parametresi üzerinden grupların birbirleriyle farklılıklarına baktığımızda ise birinci grubun 39,8, ikinci grubun 35,8 ve üçüncü grubun ise 32,4 yaş ortalamasına sahip olduğunu görürüz. Dağılımı görsel olarak temsil eden grafikte (GRAFİK 2) özellikle birinci grup ile üçüncü grup arasındaki yaş farklılığı dikkat çeker. Yani tamamen erkek yöneticilerden oluşan birinci grup, yaş ortalaması bakımından da en yüksek rakama sahip olan grubu temsil ederken, kadın yöneticilerin neredeyse yarı yarıya temsil edildiği üçüncü grupta yaş ortalaması da görece olarak düşüktür.

Eğitim düzeyi parametresi üzerinden üç grubu karşılaştırdığımızda da benzeri bir farklılaşmayla karşılaşmaktayız. Görüşülen yöneticilerin sahip oldukları eğitim düzeyleri Uluslararası Standart Eğitim Sınıflaması'na (ISCED-2011) göre puanlandığında, (1= İlköğretim (1-5), 2= İlköğretim (6-8), 3= Ortaöğretim (9-11), 4= Lisans Öncesi Eğitim, 5= Önlisans, 6= Lisans 7=Y. Lisans ve Doktora), birinci grup ağırlıklı olarak ilköğretim ve ortaöğretim diploması sahibiyken, ikinci grubun ön lisans ve lisans mezunlarından oluştuğu, üçüncü grubun ise çoğunlukla lisans ve lisansüstü eğitim gördüğü anlaşılır (Bkz. GRAFİK 3). Öyleyse birinci grubu oluşturan yöneticilerin sahip oldukları diplomaların, ağırlıklı olarak yüksek öğretim eğitimi tamamlamış kişilerden oluşan ikinci ve üçüncü gruptaki yöneticilerinkinden daha düşük aşamalara ait olduğunu söyleyebiliriz. Birinci grupta kadınların yer almadığını anımsayacak olursak, lisans ve lisansüstü diplomasına sahip olmayan kadınların aynı durumdaki erkeklerden farklı olarak yöneticilik yapma olanaklarını bulamadıklarını çikarsayabiliriz.

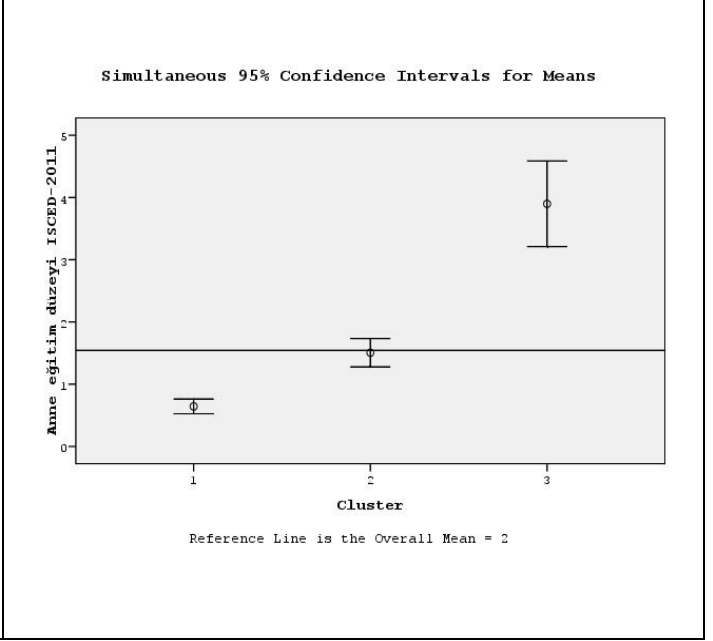
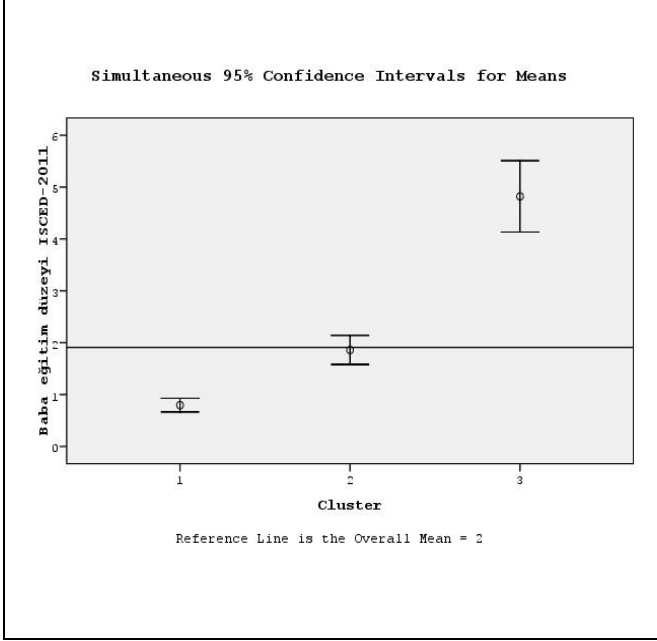
GRAFİK 3: ÜÇ GRUBUN EĞİTİM PARAMETRESİNE GÖRE FARKLILASMASI

Her ne kadar üçüncü gruptaki kadın ve erkek yöneticiler ile ikinci gruptakiler arasında eğitim düzeyi bakımından küçük bir fark varsa da, bu iki grubu birbirinden ayıran temel etmenlerden birini annelerinin ve babalarının eğitim düzeyleri arasındaki farktır. Birinci grubun baba ve anne eğitim düzeyleri sırasıyla ortalama 0,8 ve 0,6 iken (yani bu gruptakilerin anne ve babaları bir kısmı beş yıllık eski ilkokul diplomasına dahi sahip olmayanlardan oluşurken), ikinci grupta aynı ortalamalar sırasıyla 1,9 ve 1,5'tur (yani babalar ortaokula kadar okumuş ve anneler de kısmen ilköğretim eğitiminden faydalanmıştır). Üçüncü grupta ise bu rakamlar belirgin bir biçimde yükselmekte ve baba ortalama eğitim düzeyi 4,8 anne ortalama eğitim düzeyi ise 3,9 düzeyinde seyretmektedir. Bu üçüncü grupta yer alan kadın ve erkek yöneticilerin ebeveynlerinin eğitim düzeyinin diğer iki gruptan (ve Türkiye ortalamasından da) belirgin bir şekilde yüksek olduğu anlamına gelir (Bkz. GRAFİK 4 ve 5).

GRAFİK 4: ÜÇ GRUBUN BABA EĞİTİM DÜZEYİNE GÖRE FARKLILIĞI

GRAFİK 5: ÜÇ GRUBUN ANNE EĞİTİM DÜZEYİNE GÖRE FARKLILILIĞI

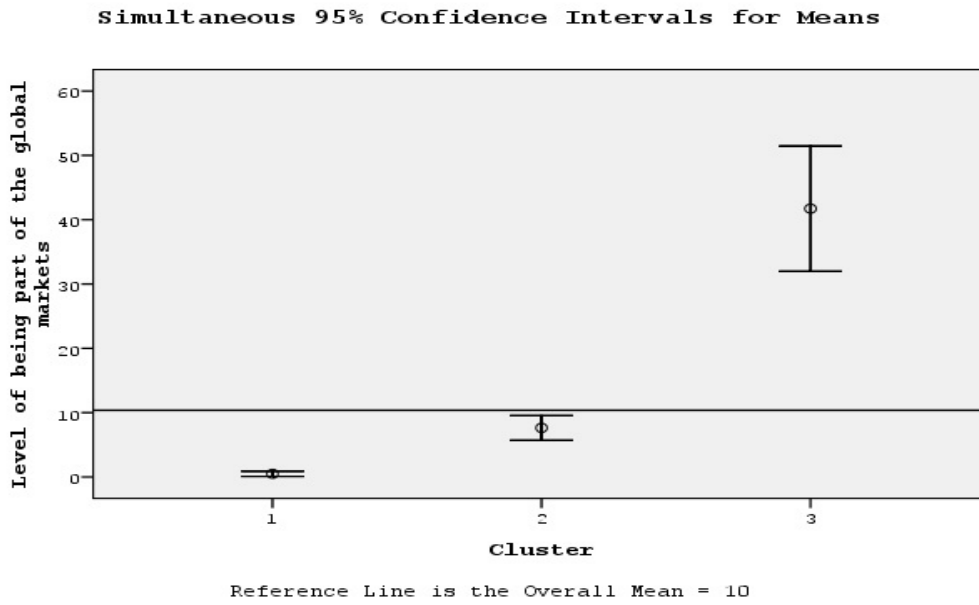
Bu bulgulardan hareketle, yaş ortalaması en yüksek olan birinci grubu oluşturan kişilerin, eğitim düzeyi düşük ebeveynler tarafından dünyaya getirilmiş ve kendilerinin de çok uzun süre oku(ya)mayarak iş hayatına atılmış ve “alaylı” olarak yönetici konumuna gelmiş olduklarını söyleyebiliriz. İkinci grup ise annelerinin ve babalarının eğitim düzeylerinin düşük olmasına karşın kendileri okuma olanağını bulmuş ve bu olanağı değerlendirmeyi bilmiş yöneticilerden oluşmaktadır. Yaş ortalaması bakımından en gençlerden oluşan üçüncü grup ise Türkiye ortalamasının üstünde eğitilmiş ebeveynler tarafından dünyaya getirilmiş ve ailelerinin sahip olduğu kültürel (ve ekonomik) sermayenin sağladığı avantajları kullanmayı bilmiş yöneticilerden meydana gelmektedir.

Kişinin hem kendisinin hem de ebeveynlerinin eğitim düzeyinde açığa çıkan farklılığın, örneklem içinde yapılan İki Aşamalı Kümeleme Analizi'nde önemli bir parametreyi temsil ettiğini belirtmeliyiz. Zira ikinci ve üçüncü gruptan görüşülen kişiler arasında ISCED-2011 sınıflandırma ölçeğine göre eğitim düzeyi bakımından küçük bir fark varmış ve bu nedenle de denklem gibi gözükmesine karşın, her iki grup arasında yabancı dil bilgisi ve bu bilginin iş hayatında kullanımına baktığımızda da çok belirgin eşitsizlikler ortaya çıkar. Görüşülen yöneticilerin, yabancı dil bilgisini ve düzeyini (1=Orta, 2=İyi, 3=Çok İyi) öğrenmeyi hedefleyen soru kâğıdından elde edilen sonuçlara göre, birinci grubun ortalama “0,8”, ikinci grubun “1,7” ve üçüncü grubun da “3,8” puana denk düşen düzeyde yabancı dil bilgisine sahip olduğunu görürüz. Bu rakamlar, birinci gruptaki yöneticilerin çoğunluğunun herhangi bir yabancı dili orta düzeyde dahi bilmediğine; ikinci gruptaki yöneticilerin ise önemli bir kısmının herhangi bir yabancı dili iyi düzeyde bildiğine işaret eder. Üçüncü gruptaki yöneticilerin aldığı puan ise bu kişilerin ya en az bir yabancı dili çok iyi düzeyde, ikincisini ise ortaya yakın bir düzeyde bildiğini ya da iki yabancı dili hemen hemen iyi düzeyde bildiğine işaret eder. Bu sonuçlar, üçüncü gruptaki yöneticilerin ağırlıklı olarak yabancı dille eğitim veren orta öğretim ya da yüksek öğretim kurumundan mezun olduklarını, ikinci gruptakilerin ise öğretim dili Türkçe olan öğretim kurumlarında okumuş olduklarını ve yabancı dili ders olarak gördüklerini veya kurs yoluyla öğrendiklerini gösterir.

Araştırma sonuçlarından, görüşülen kişilerin sahip oldukları yabancı dil bilgisinin yöneticilik faaliyetlerinde de bir farklılığa yol açtığı anlaşılmaktadır. Görüşülen yöneticilerin “yurt dışına iş seyahatine gitme”, “yurt dışı ile iş yazışması yapma” ve “yabancı dille gerçekleştirilen iş toplantılarına katılma” sıklıkları ile yabancı dil bilgileri de dikkate alınarak küresel pazara iştirak düzeyi ölçütü

oluşturulmuştur. Buna göre, birinci grubun bu bahiste “0” noktasına çok yakın olduğu, ikinci grubun yurtdışı ile yoğun ilişki içinde olmayı ve yoğun yabancı dil kullanmayı gerektirmeyen işlerde çalışan yöneticilerden oluştuğu ve üçüncü grubun hem çok yurtdışı ilişki gerektiren işlerde çalışan yöneticilerden meydana geldiği ve bu özelliğiyle de diğer iki gruptan kökten bir biçimde ayrıldığı anlaşılmaktadır (Bkz. GRAFİK 6).

GRAFİK 6: GRUPLARIN KÜRESEL PAZARA İŞTİRAK DÜZEYİNE GÖRE FARKLILIKLARI

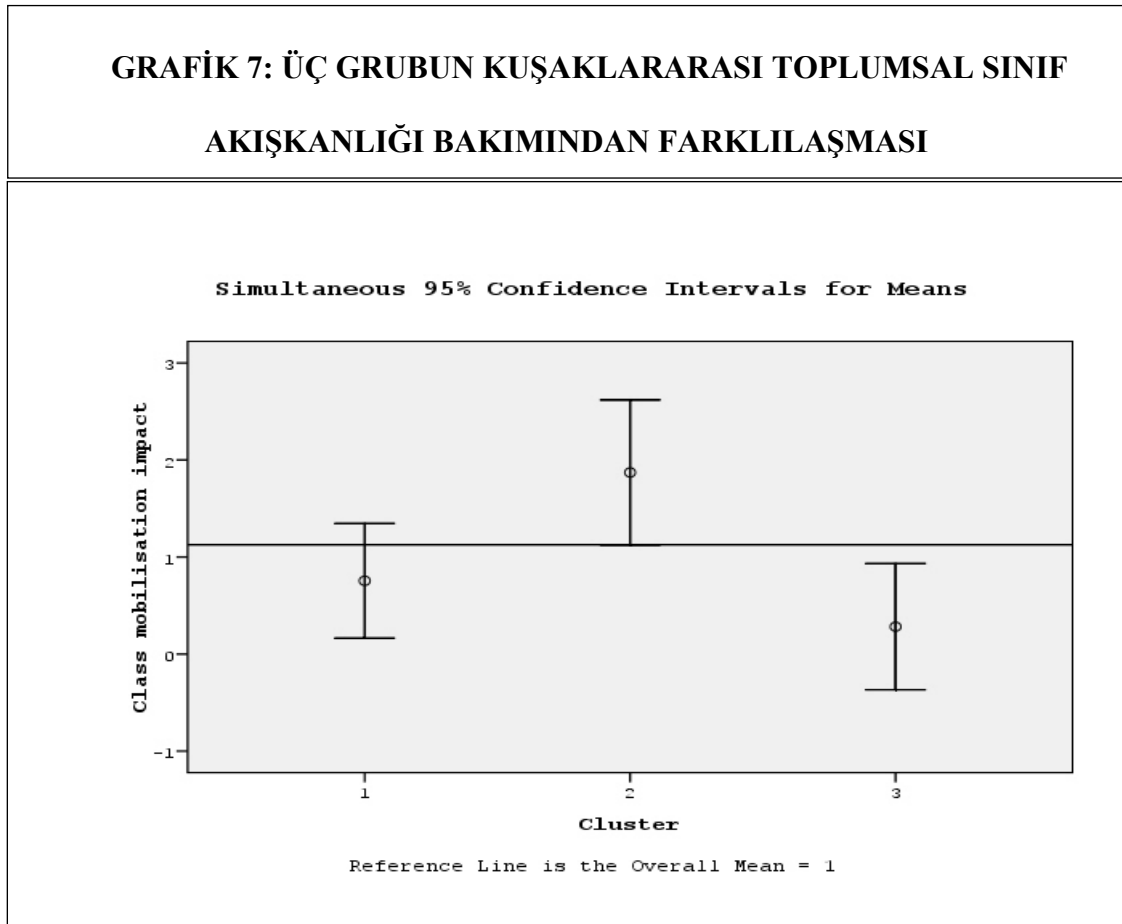

Diğer yandan üç grubu oluşturan yöneticilerin çalıştıkları işyerlerinin ölçeklerine baktığımızda da aynı yönde bir farklılığı tespit edebiliriz. Mikro işletmeye ($x < 10$ kişi) “1”, küçük işletmeye “2” ($10 < x < 50$), orta büyüklükte işletmeye ($50 < x < 250$) “3” ve büyük işletmeye ($250 < x$) de “4” puan verildiğinde, birinci grubun ortalamasının “1,1”, ikinci grubun ortalamasının “2,3” ve üçüncü grubun ortalamasının ise “3,3” olduğu görülür. Eğitim düzeyi düşük kişilerin mikro işletmelerde yönetici olması da şaşırtıcı değildir. Zira Avrupa’daki KOBİ’lerden farklı olarak Türkiye’deki KOBİ’ler vasıf gerektirmeyen, emek-yoğun sektörlerde yoğunlaşmış durumdadır ve buralarda yönetici olabilmek yüksek beceri ve vasıf gerektirmemektedir.

Yani tamamı erkeklerden ve eğitim düzeyi görece düşük kişilerden oluşan birinci grubun ağırlıklı olarak mikro işletmelerin yöneticilerinden oluştuğu, ikinci gruptakilerin ise çoğunlukla lisans diploması elde etmiş, ancak yabancı dil bilgisi ve küresel pazara iştirak düzeyi zayıf, ağırlıklı olarak 50 kişiden fazla istihdam kapasitesine sahip KOBİ’lerde yöneticilik yapmakta oldukları sonucuna ulaşırız. Üçüncü gruba gelindiğinde ise, bu grubun yabancı dille eğitim veren öğretim kurumlarından diploma almış ve küresel pazarlarla bütünleşme düzeyi oldukça yüksek olan ağırlıklı olarak orta ve büyük ölçekli işletmelerde çalışan yöneticilerle karakterize olduğunu belirtebiliriz.

Örneklem içinde görece yüksek eğitim düzeyine sahip ebeveynlerin çocuklarının eğitim düzeyi en yüksek grubu oluşturması ve küresel pazarla daha fazla bütünleşmiş işlerde yönetici olarak istihdam edilmeleri, buna mukabil eğitim düzeyi görece düşük ebeveynlerin çocuklarının görece iç pazara dönük mal ya da hizmet üreten KOBİ’lerde yöneticilik yapmaları olgusu, bu bahiste, toplumsal sınıflar arasındaki akışkanlık meselesini de gözden geçirmeyi anlamlı kılmaktadır. Örneklemden analize dâhil edilen kişilerin ebeveynlerinin toplumsal sınıf pozisyonunu Avrupa Sosyoekonomik Sınıflamasına

(ESeC – European Socioeconomic Classification) göre tespit ettiğimizde, birinci ve ikinci gruptaki yöneticilerin babalarının sınıfsal pozisyonu dokuzlu sınıf dağılımında “5,5” puana tekabül ederken yani “Tarımsal Küçük Burjuvazi ve Kendi Hesabına Çalışan” ile “Mavi Yakalı İşçi Sınıfı” pozisyonuna denk düşerken, üçüncü grubun ise “1,9” puanın karşılığında bulunan “Yöneticiler ve Profesyoneller” kategorisinde yer alan yüksek gelirli kesimin çocuklarından oluştuğunu görürüz. Babaları ağırlıklı olarak küçük toprak sahibi iken kendileri de kentte faaliyette bulunan mikro işletme sahibi ya da yöneticisi olmuş kişilerden oluşan birinci grup açısından kuşaklar arası toplumsal sınıf akışkanlığı/hareketliliği “Tarımsal Küçük Burjuvazi ve Kendi Hesabına Çalışan” kategorisinden (5. kategori), “Kentsel Küçük Burjuvazi ve Kendi Hesabına Çalışan” kategorisine (4. kategori) geçmek biçiminde yaşanır. Bu çok önemli bir toplumsal sınıf akışkanlığına işaret etmez. Benzeri biçimde, babaları “Yöneticiler ve Profesyoneller” kategorisinde yer alan üçüncü gruptaki yöneticilerin kendileri de aynı kategoride yer almaktadır. Öyleyse ESeC'un dokuzlu sınıf dağılımında babalarının pozisyonu “1,9” iken kendi pozisyonları “1,7”ye ilerlemiş olan üçüncü grupta da anlamlı bir kuşaklararası toplumsal sınıf akışkanlığından bahsedemeyiz. Bu bahiste farklılık gösteren grup, babaları ağırlıklı “Tarımsal Küçük Burjuvazi ve Kendi Hesabına Çalışan” ve “Mavi Yakalı İşçi” kategorisinde yer alırken, kendileri toplumsal sınıf hiyerarşisi içinde yukarı doğru tırmanış gerçekleştirmiş ve “5,5” olan babalarının pozisyonundan “3,6”ya ulaşmış olan ikinci gruptur. Babanın yanı sıra annenin sınıfsal pozisyonunu da analize dâhil ederek kişinin kendi mevcut sınıfsal pozisyonu arasındaki farktan hareketle hesapladığımız kuşaklararası toplumsal sınıf akışkanlığı bakımından ikinci grubun farklı konumu aşağıdaki grafikte görülmektedir.

İki Aşamalı Kümeleme Analizi'nden elde edilen tüm bu bulgular ışığında bu bölümde birbirlerinden farklılaşan üç grubu yalnızca demografik özellikleri bakımından ele aldık. Artık bu üç

grubun iş hayatına dair birbirinden farklılaşan düşüncelerini, duygularını ve benimsedikleri değerleri incelemeye geçebiliriz.

b) Hangi İş Ahlakı?

Tebliğin ilk bölümünde Türkiye'de "Protestan İş Ahlakı"na benzer bir iş ahlakının ortaya çıktığına işaret eden ve ülkede 10 yıldan bu yana görece istikrarlı bir biçimde gözlemlenen kapitalist büyüme trendinin arkasında bu ahlakın bulunduğunu ileri süren tezlerin giderek yaygınlaşmakta olduğunun altını çizmiştik. Bu nedenle, söz konusu tezi bu tebliğe ampirik veri sağlayan araştırmada sınama ihtiyacı duyduk. Önceki bölümde belirlemiş olduğumuz üç yönetici grubunu bu bölümde iş hayatına dair değerlerini ve fikirlerini dikkate alarak karşılaştıracamız.

Öncelikle yöneticilerin "Protestan iş ahlakı" düzeyini ölçmek üzere yararlandığımız Çok Boyutlu İş Etiği Profili'nin (MWEP) uygulanmasından elde edilen bulguları inceleyerek başlayabiliriz. Bu ölçek daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi yedi boyut ("işin merkeziliği", "kendi sorumluluğunu üstlenme", "çok çalışma", "boş zaman", "ahlaklılık/etik", "ödülün ertelenmesi" ve "zaman israfı") hesaba katılarak Miller ve arkadaşları tarafından belirlenen 65 sorudan oluşmaktaydı. Bu nedenle önce grupları söz konusu ölçek üzerinden genel sonuçları üzerinden değerlendireceğiz, ardından tek tek boyutlar için elde edilmiş sonuçları ele alacağız.

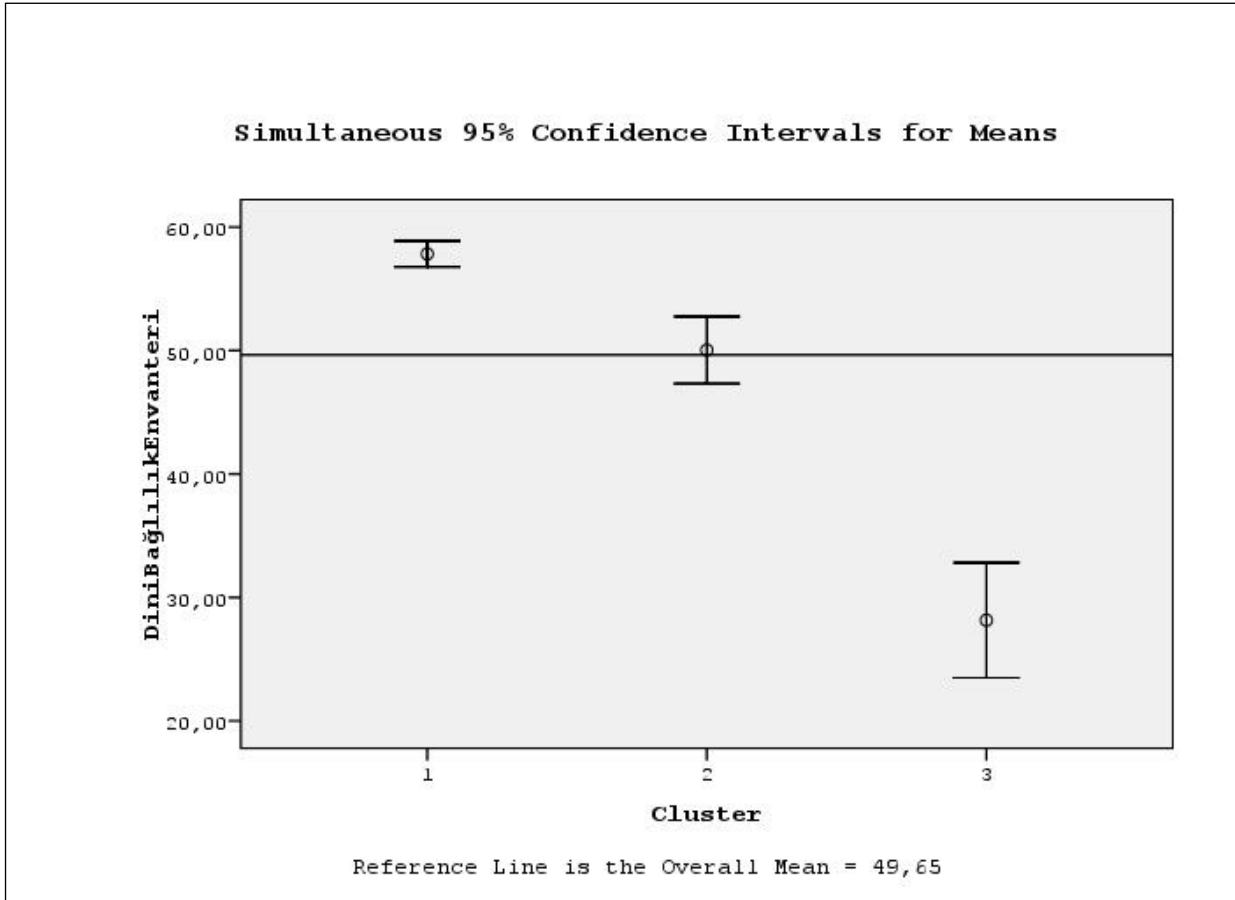
Parametrik olmayan veriler üzerinden ikiden fazla grubu karşılaştırırken kullanılan Kruskal-Wallis Testi aracılığıyla üç grubun MWEP skorlarını analiz ettiğimizde, ilk önce anlamlılık düzeyinin (Asymp. Sig) < 0,05 koşulunu (0,00'lık değerle) sağladığını, yani gruplar arasındaki farkın anlamlı olduğunu tespit etmekteyiz. Devamında her bir grubun ortalama sıra (mean rank) değerlerine baktığımızda ise MWEP ortalama sıra değeri "130,55" olan birinci grup ile "125,85" olan ikinci grubun birbirine yakın olduğunu, üçüncü grubun ise "53,01" puan ile ilk iki gruptan radikal biçimde farklılaştığını görmekteyiz. Bir başka deyişle, tamamı erkeklerden oluşan, eğitim düzeyi düşük, yabancı dil bilmeyen ve küresel pazara iştirak etmeyen, yüksek vasıf gerektirmeyen iş alanlarında faaliyette bulunan mikro işletmelerin yöneticilerinden oluşan birinci grupta "Protestan iş ahlakı" düzeyi en yüksek çıkarken, kadınların en fazla temsil edildiğini tespit ettiğimiz ve örneklem içinde en fazla yabancı dil bilgisine ve eğitim düzeyine sahip, küresel pazarlarla bütünleşmiş orta ve büyük ölçekli firmalarda çalışan yöneticilerden oluşan üçüncü grupta ise "Protestan iş ahlakı" düzeyinin diğer grupların düzeyinin yarısından daha küçük bir değerde kaldığını tespit etmekteyiz.

Bu farklılık ilk bakışta toplumsal cinsiyetle bağlantılıymış gibi görünebilir. Zira tamamı erkeklerden oluşan birinci grupta çok yüksek, kadınların neredeyse yarı yarıya temsil edildiği (yüzde 48,7) üçüncü grupta MWEP skoru en düşük çıkmıştır. Bu çıkarım çok da haksız olmayabilir. Ancak çıkarımın doğrulanması için başka analizlerle teyit edilmesi gerekir zira MWEP skoru yüksek çıkan ikinci grupta da kadınların oranı yüzde 39,8'dir. Bu farklılığın üzerinden açıklanabileceği bir diğer parametre ise sınıfsallık etmeni olabilir. Zira daha mütevazı sosyo-ekonomik koşullardan gelen ve bundan ötürü iş hayatına belli dezavantajlarla atılan birinci ve ikinci gruptaki yöneticilerin "Protestan iş ahlakı" skoru yüksek çıkarken, görece avantajlı ebeveynlerin çocukları olan ve belli vasıfları ve becerileri ailelerinin sağladığı imkanlarla daha kolay elde etmiş yöneticilerde "Protestan iş ahlakı" düşük çıkmaktadır. Bu aslında, Giacomo Corneo ile Frank Neher'in (2013) bir ülkedeki gelir eşitsizliği ile çalışma etiği arasında tespit ettikleri olumlu yönde korelasyonla uyumluluk gösteren bir veridir. Corneo ve Neher, gelir eşitsizliğinin yüksek düzeyde olduğu ülkelerde; eşitsizliğin dezavantajlı bölmesinde yer alan kesimler içinde gerek aile, gerek okul, gerekse toplumsal çevre dolayısıyla çalışmayı yücelten değerlerin daha çok benimsendiği çıkarımını yaparlar. Buradan bakıldığında, bizim örneklemimiz içinde de daha dezavantajlı sosyo-ekonomik koşullardan çıkmış yöneticilerde MWEP skorunun yüksek çıkması anlaşılır hale gelmektedir. Ancak yine de bizim örneklemimiz için bu farklılığın başka analizlerle desteklenmesi gerekir. Bu tebliğde ise önceliğimiz farklılığın nedenini yorumlamak değil, bu farklılığın kapitalizme bağlanış bakımından yöneticileri ne ölçüde birbirinden ayırttığını tartışmak olduğundan, yönetici profilleri arasındaki farklılığın çeşitli boyutlarına odaklanacağız.

Bu farklılıkları ele almak için "Protestan iş ahlakını" ölçmek için kullandığımız ölçeğin (MWEP) boyutlarını ele alarak başlayacak olursak, yedi boyuttan altısında anlamlı bir farklılığın görüldüğünün altını çizebiliriz. "Ahlaklılık/Etik" boyutunda ise üç grup arasında anlamlı bir farklılık tespit

edilememiştir. Dürüst ve ahlaklı bir varoluşa sahip olma düzeyini ölçmeyi hedefleyen ve Likert ölçeğine göre hazırlanmış ifadeler (Örn. “İnsanlar başkalarıyla olan ilişkilerinde adil olmalıdırlar”, “Sana ait olmayan bir şeyi almak hiçbir koşulda uygun bir davranış olarak görülemez”, “Başkalarına, sana davranılmasını istediğin gibi davranman önemlidir”, vb.) verilen yanıtlara göre farklı yönetici profilleri arasında bu bahiste bir ayrışma söz konusu değildir. Diğer yandan, “ahlaklılık/etik” bakımından aralarında bir fark görünmeyen üç yönetici profilinin “dindarlık” bakımından birbirlerinden net biçimde ayrıştığı görülür. En dindar yöneticilerden meydana gelen birinci grubun ortalama sıra değeri 157,69 iken, dindarlık düzeyi ikinci grubunki 105,78 ve üçüncü grubunki ise 32,65’tir. Aynı karşılaştırmayı İki Aşamalı Kümeleme Analizi’nden hareketle yaptığımızda elde ettiğimiz aşağıdaki grafik de bu ayrışmanın boyutunu göstermektedir (Bkz. GRAFİK 8).

GRAFİK 8: ÜÇ GRUBUN DİNSEL BAĞLILIK BAKIMINDAN FARKLILAŞMASI

Bu bulgular, üç grubun arasında dindarlık bakımından net bir ayrışma söz konusuken, ahlaklılık bakımında bir ayrışmanın olmadığına, sonuç olarak da dindarlık ile ahlaklılık arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığına işaret eder.

“Protestan iş ahlakı”nın diğer boyutlarına baktığımızda ise işin hayat içinde merkeziliği (işin önemine duyulan inanç) ve kendi sorumluluğunu üstlenme (kişinin başkalarına bağımlı olmaması fikrini benimseme) boyutlarında ikinci yönetici profilinin önde olduğunu; çok çalışma (çok çalışmanın erdemlerine duyulan inanç), boş zaman (boş zaman etkinliklerini önemsiz olduğu kanısı), ödülün ertelenmesi (geleceği bugünün aleyhine ön planda tutma) ve zaman israfı (zamanın verimli kullanılmasından ve boşa harcanmasından rahatsız olma) boyutlarında ise birinci yönetici profilinin ön plana çıktığını görürüz. Üçüncü yönetici profilinin ise işin hayat içinde merkeziliği ve kendi sorumluluğunu üstlenme başlıklarında toplam örneklem en düşüğü olsa da görece yüksek ortalama sıra değerlerine sahipken, çok çalışma, boş zaman, ödülün ertelenmesi ve zaman israfı boyutlarında en

düşük değerleri elde ettiğini görürüz. Bu bulgular, emek-yoğun sektörlerde faaliyette bulunan mikro işletmelerde görev yapan en vasıfsız yönetici grubunun (Birinci Grup) çok çalışmaya önem veren, gelecekte rahat etmek adına bugünü feda etmekten gocunmayan, boş zaman etkinliklerinden ve zamanı boşa harcamaktan kaçınan kişilerden oluştuğunu; buna mukabil en vasıflı yönetici grubunun (Üçüncü Grup) ise tam tersine her ne kadar kısmen merkezi önemde görse de çalışmayı ve işi fetişleştirmeyen, boş zaman etkinliklerine önem veren, hayatı günü gününe yaşama felsefesini benimseyen, zamanını kullanırken verimlilik, israf vb. ölçütlerden hareket etmeyen kişilerden oluştuğunu gösterir.

Soru kâğıdında yer alan diğer sorulara verilen yanıtlar bu üç grup arasındaki farklılığı daha iyi anlamamıza imkân verir. Örneğin üçüncü gruptakilerden farklı olarak, birinci ve ikinci gruptan yöneticiler, işleriyle toplumsal statüleri arasında daha güçlü bir ilişki kurmakta ve işlerini statülerini yükselttiği için sevindiklerini beyan etmektedirler. Yine, işlerini mesleki kariyerlerinde bir basamak olarak gördüklerini belirterek bundan beş yıl sonra iş hayatında daha iyi yere gelme umudunu taşıdıklarını ifade etmektedirler. Bu yanıtlar “Protestan iş ahlak”ları yüksek olan birinci ve ikinci gruptaki yöneticilerin güçlü bir sınıf atlama arzusuna ve toplum içindeki statüsünü değiştirme motivasyonuna sahip olduklarını göstermektedir.

“Çalışırken daha fazla iş tatmini elde etmeniz için aşağıdakilerden hangilerinin işyerinizde olması sizin için ne ölçüde önemlidir” sorusuna, birinci gruptan ve ikinci gruptan yöneticiler risk almak, rekabetçi ortam ve değişim vaadi yanıtlarını verirler ve bu sayılanlar hakkında olumsuz görüş beyan eden üçüncü gruptaki yöneticilerden net bir biçimde ayrışır. Yine ilk iki gruptan yöneticiler rasyonel hiyerarşiye, aksamayan iş düzenine olumlu değer atfederken, sürekli yeni sosyal ilişki kurma olanağını sağlamasını da iş tatmininde önemli bir etmen olarak görmektedirler. Bu sayılanlar konusunda üçüncü gruba dâhil yöneticilerin ise olumsuz görüş beyan etmektedirler. Bu da ilk iki gruptakilerin iş hayatını statü ve güç elde etmek üzere bir “savaş alanı” olarak gördüklerini, buna mukabil üçüncü gruptakilerin ise ya iş hayatını böyle görmediklerini ya da böyle tarif etmeyi istemediklerini gösterir.

Diğer yandan iş hayatındaki liyakat meselesine dair değerlerde de bir farklılaşma gözlemlenmektedir. Üçüncü gruptaki yöneticilerin, ilk iki gruptan belirgin bir biçimde fazla olarak, liyakat için “kişinin kendi çabası ve yetenekleri”ne ve “fırsat eşitliğinin bulunmasına” vurgu yaptıkları görülmektedir. Sosyal adaletin tesisi için ise birinci gruptaki yöneticiler ekonomiye devletin daha etkin müdahale etmesini önerirken, üçüncü gruptakiler ise güçlü ahlak sahibi kişilerin oluşturduğu bir serbest piyasanın gerekliliğine işaret ederler. Bir başka deyişle, Protestan iş ahlakına sahip olma düzeyi düştükçe, piyasalarda yüksek ahlaklı ekonomik aktörlerin bulunması sayesinde sosyal adaletin sağlanabileceğine dair kanaatin güçlendiğini anlıyoruz.

Üç yönetici profili arasındaki bir diğer farklılığın iş hayatında ilerleyebilmek için hangi desteğin en faydalı olduğuna dair değerlendirmelerde ortaya çıktığını belirtmeliyiz. En vasıflı yönetici grubunu oluşturan üçüncü grupta en kayda değer desteğin arkadaş çevresinden gelmekte olduğuna dair bir kanaat söz konusuken, ikinci grupta bağlı olunan dini cemaatin katkısının daha büyük olduğuna dair bir değerlendirme öne çıkmakta, üçüncü grupta ise aile, hemşeri çevresi gibi birincil ilişkilerin etkisini koruduğuna dönük vurgu dikkat çekmektedir. Burada da yöneticinin eğitim ve vasıf düzeyi arttıkça sosyal sermaye tanımının da geleneksel olandan modern olana doğru kabuk değiştirdiği açık biçimde gözlemlenmektedir.

Bu veriler ışında değerlendirildiğinde, özellikle birinci ve kısmen de ikinci gruptaki yöneticilerin kapitalizme bağlanma motivasyonlarının eski sınıfsal pozisyonundan ve toplumsal statüsünden kurtulma isteği olduğu söylenebilir. Bunu başarabilmenin yolunun çalışmaktan geçtiğini düşüncen bu yönetici profili doğal eğilimleri gereği çalışmayı kutsallaştıran Protestan iş ahlakını benimsemeye yönelir. Yine kendilerini bireysel vasıf ve beceri bakımında görece güçsüz hisseden bu yöneticiler, kapitalizm koşullarında girişimcilerin ve ailelerinin güvenliğinin devlet tarafından üstlenilmesi gerektiğini düşünmekte ve adaletin sağlanmasında ise hayırseverlik faaliyetlerine önem vermektedirler. Bu bakımdan özellikle birinci gruptaki yöneticiler ve kısmen de ikinci gruptaki yöneticiler 19. Yüzyıldaki kapitalizmin ruhunu taşıyor gibidirler. Ahlakın önemine yaptıkları vurgu belirli ölçüde Viktorya Dönemi ahlakçılığını anımsatır.

Üçüncü gruptaki yöneticiler ise piyasayı, fırsat eşitliğini ve kişisel becerileri ön planda tutarlar. Bu özellikleriyle Boltanski ve Chiapello'nun işaret ettikleri kapitalizmin “yeni” ruhunun taşıyıcısı gibi görünürler. Ne var ki, diğer yandan da bu kişiler rekabetçilik, sürekli değişim isteği, risk vb. olgulara karşı eleştirel bir tutum içindedirler ve piyasalarda ahlaklı bireylerin varlığına yaptıkları vurgu, anti-kapitalist olmasa da dayanışmacı öğeler içeren, statü ve gücü fetişleştirmeyen başka türlü bir iş ahlakının inşası çabasında olduklarını düşündürmektedir.

SONUÇ

İstanbul'da bulunan farklı ölçeklerde ve farklı türde mal ve hizmet üreten firmaların yöneticilerinin “Protestan iş ahlakı”nın sahip olup olmadıklarını öğrenmenin yanı sıra aynı kişilerin kapitalist ekonomik faaliyete katılmalarını haklı kılmak için başvurdukları söylemin dayandığı değerler sistemi üzerinden Türkiye'deki “kapitalizmin ruhu”nu soruşturmak üzere yürütülen saha araştırmasının sonucunda şu bulgulara ulaşılmıştır:

Protestan iş ahlakı ile dinsel bağlılık arasında olumlu yönde bir ilişki olduğuna dair önceki birçok araştırmada elde edilmiş olan bulgu bu araştırmada da teyit edilmiştir. Ne var ki, araştırma yüksek Protestan iş ahlakını yalnızca dinsel bağlılıkla ilişki üzerinden açıklamanın yetersizliğini gözler önüne sermiştir. Zira dindarlıkları daha güçlü olan yöneticilerin sahip oldukları sosyo-ekonomik koşullarda anlamlı benzerlikler söz konusudur ve dindarlık ile sahip olunan -ve yalnızca Protestan türde olana indirgenmesi mümkün olmayan- ahlaklılık/etik arasında bir ilişki tespit edilememiştir.

Protestan iş ahlakı, ağırlıklı olarak çoğunluğu mikro işletmeler tarafından oluşturulan emek-yoğun faaliyet konularında aktif olan KOBİ'lerin vasıf ve eğitim düzeyi düşük yine çoğunlukla erkek olan yöneticilerinde gözlemlenmektedir. Sermaye ve teknoloji yoğun iş kollarına geçildikçe eğitim ve vasıf düzeyi yükselmekte, yönetici kadınların oranı artmakta ve paralel olarak Protestan iş ahlakı düzeyi azalmaktadır.

Sermaye ve teknoloji yoğun iş kollarında Protestan iş ahlakının düşmesi buralarda özgün iş ahlakının / çalışma etiğinin olmadığı anlamına gelmez. Daha çok, katma değeri yüksek olan iş kollarında ve küresel rekabet edebilme kabiliyeti daha fazla olan firmalarda geçerli olan iş ahlakı ile katma değeri düşük emek-yoğun işlerde görülen “Protestan” iş ahlakı arasında temelli farklılıklar olduğuna işaret eder.

Araştırma bulgularını İki Aşamalı Kümeleme Analizine tabi tutarak üç yönetici profili tespit edilmiştir. Bu üç yönetici profilini oluşturan yöneticilerin kapitalizme bağlanma biçimleri hakkındaki görüşleri incelendiğinde ise çoğunlukla eğitim ve vasıf düzeyi düşük mikro işletme yöneticilerinin oluşturduğu birinci grubun bir uçta, küresel ağ kapitalizminin çok daha bütünlük bir parçası olan sermaye ve teknoloji yoğun sektörlerde faaliyette bulunan firmaların eğitilmiş ve vasıflı yöneticilerinin oluşturduğu üçüncü grup ise diğer uçta bulunmaktadır. Faaliyet alanı ağırlıklı olarak iç piyasayla sınırlı olan küçük ve orta ölçekli işletmelerde yöneticilik yapan eğitim ve vasıf düzeyi kısmen yüksek kişilerin oluşturduğu ikinci grup ise, kimi farklılıkları olmakla birlikte esasen birinci grupta birlikte Protestan iş ahlakını güçlü bir biçimde benimser. Öyleyse kapitalizme iki farklı bağlanma biçimini temsil eden değerler sisteminden, ahlaktan ve dolayısıyla kelimenin Boltanski&Chiapello'cu anlamıyla iki farklı “kapitalizm ruhu”ndan bahsedebiliriz.

Çalışmayı hayatının merkezine koyan, çok çalışmayı önemli bir erdem addeden, boş zaman etkinliklerini hor gören, gelecekte kazanacaklarını düşünerek bugünkü kazançlarını harcamayıp biriktirmeyi tercih eden, zamanı israf etmekten aşırı rahatsız olan ve bu tutumların yaslandığı bir iş ahlakına sahip olan yöneticiler, gerçekten de kapitalizmin erken dönemlerinde rastlanan girişimci tipini andırmaktadır. Bir başka deyişle, Weber ve Sombart'ın analiz ettikleri kapitalizmin ruhunu bedenlerinde taşıdıkları söylenebilir. Ne var ki, günümüzde sermaye birikiminin ana arterini internete ve biyoteknolojilere dayalı küresel ağ kapitalizminin parçası olan -ya da olma potansiyeli taşıyan-firmalar oluşturmaktadır ve bu firmalarda pozisyon bulma kapasitesine sahip yöneticiler üçüncü grupta yer almaktadır.

Çalışmayı kutsallaştırmayan, işi hayatının merkezine koymayan ve fark yaratacağı alanı iş hayatıyla sınırlı tutmayan, işini bir statü elde etme aracı olarak görmeyen, bürokratik hiyerarşiden hoşlanmayan, “hemen şimdi”ci bir yaşam tarzına eğilimli ve bu yüzden kazandığını kendini ifade

edebildiği alanlarda harcamayı ertelemeyen, birden fazla yabancı dili bilen ve tabiri caizse bir ayağı küresel piyasalarda olan ve üçüncü grupta ifadesini bulan yönetici profilinin Boltanski ve Chiapello'nun tanımladığı kapitalizmin “yeni” ruhuna daha yakın olduğu açıktır. Ancak Türkiye kapitalizmi açısından bakıldığında, birinci ve ikinci gruplar tarafından taşınan kapitalizmin ruhu ile üçüncü grup tarafından taşınan kapitalizmin ruhu arasında bir yenilik, eskilik tasnifi yapabilmek mümkün değildir. Zira zamansal olarak ikisi de yenidir. Bu aslında tüm dünya için de söylenebilecek bir tespit. Çünkü Batı dışında yer alan ve kapitalist büyüme sürecinde olan ülkelerin büyük bir çoğunluğu emek-yoğun sektörler üzerinden kalkınırken buralarda Protestan türü iş ahlakı – tabii ki İslami ve Konfiçyusçu versiyonlarıyla- gelişmektedir. Eş zamanlı olarak ise küresel ağ kapitalizminin katma değeri yüksek firmalarında çalışan yöneticiler daha farklı bir “kapitalizm ruhu”nun taşıyıcılığını yapmaktadır.

Kapitalizmin bu zamansal bakımdan aynı oranda yeni olan iki ruhu bambaşka değerler sistemine dayandığından bir çelişkiyi de beraberinde getirmektedir. Bu çelişkinin Türkiye'de ifadesini bulduğu en yakın tarihteki toplumsal vaka ise kuşkusuz Gezi olayları olmuştur. Ağırlıklı olarak Protestan etiğini benimsemiş olan KOBİ'lerin kalkınma odaklı kapitalizm tahayyülü ile İstanbul'daki finans ve hizmet sektörlerinde istihdam olan “hizmet sınıfı”nın kapitalizm tahayyülü arasında açığa çıkan farklılığın Gezi parkının nasıl tasarruf edileceği konusunda bir çatışma olarak dışa vurduğu görülmüştür.

Aynı nedenle mevcut kapitalizmi sürükleyen iki ruh arasındaki çelişkilerin önümüzdeki dönemde Türkiye'de olduğu kadar dünyada da yaşanacak siyasal ve kültürel çatışmalarında etkisinin olması beklenmelidir.

KAYNAKÇA

- Abeng, T. (1997). "Business ethics in Islamic context: perspectives of a Muslim business leader". *Business Ethics Quarterly*, 7 (3) : 47-54
- Adaş, E. B. (2006). “The making of Entrepreneurial Islam and The Islamic Spirit of Capitalism”, *Journal for Cultural Research*, 10(2), 113-137.
- Ali, A (1988). "Scaling an Islamic work ethic". *The Journal of Social Psychology*, 128 (5): 575-83.
- Arslan, M. (2000). Cross-cultural comparison of British and Turkish managers in terms of protestant work ethic characteristics. *Business Ethics: A European Review*, 9: 13-21.
- Arslan, M. (2001). The Work ethic of values of Protestant British, Catholic Irish and Muslim Turkish managers. *Journal of Business Ethic*, 31: 321-339.
- Blood, M. R. (1969). Work values and job satisfaction. *Journal of Applied Psychology*, 53, 456–459.
- Boltanski L. ve Chiapello E. (1999). *Le nouvel esprit du capitalisme*, Paris, Gallimard
- Bozkurt V., Bayram, N. , Furnham, A., Dawes, G. . (2010). The Protestant Work Ethic And Hedonism Among Kyrgyz, Turkish and Australian College Students". *Drustvena Istrazivanja*, 19(4-5):749-769
- Cengiz K. (2013). “Yav İşte Fabrikalaşak” - Anadolu Sermayesinin Oluşumu: Kayseri-Hacılar Örneği, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Coates, N. (1987). "The “Confucian Ethic” and the Spirit of Japanese Capitalism", *Leadership & Organization Development Journal*, 8 (3): 17 – 22.
- Corneo, G., Neher, F. (2013). Income inequality and self-reported values. *The Journal of Economic Inequality*, DOI 10.1007/s10888-013-9246-7
- Dirlik, A. (1995). Confucius in the Borderlands: Global Capitalism and the Reinvention of Confucianism. *Boundary 2*, 22 (3): 229-273.
- Dirlik, A. (1997). 'Critical reflections on "Chinesecapitalism" as paradigm', *Identities*,. 3 (3), pp.303-30.

- Ebadollahi Chanzanagh, H., Nejat, J, (2010). Values and work ethic in Iran: a case study on Iranian teachers. *ProcediaSocial and Behavioral Sciences*, 5: 1521–1526.
- ESI Research Report (2005). Islamic Calvinists. Change and Conservatism in Central Anatolia, European Stability Initiative Research, retrieved form: http://www.esiweb.org/pdf/esi_document_id_69.pdf
- Furnham, A. (1990). A Content, correlational, and factor analytic study of seven questionnaire measures of the Protestant work ethic. *Human Relations*, 43: 383-399
- Goldstein, B. ve Eichhorn, R. (1961). The changing Protestant ethic: Rural patterns in health, work and leisure. *American Sociological Review*, 26: 557–565.
- Hammond, P. ve Williams, R. (1976). The Protestant ethic thesis: A social psychological assessment. *Social Forces*, 54: 579–589.
- Hoşgör, E. (2011). Islamic Capital/Anatolian Tigers: Past and Present, *Middle Eastern Studies*, 47(2): 343-360.
- Kumar, N., Che Rose, R. (2010). Examining the link between Islamic work ethic and innovation capability. *Journal of Management Development*, 29 (1) : 79 - 93
- Miller, M. J., Woehr, D. J., & Hudspeth, N. (2002). The meaning and measurement of work ethic: Construction and initial validation of a multidimensional inventory. *Journal of Vocational Behavior*,60:451-489.
- Mirels, H. L.,& Garrett, J. B. (1971). The Protestant ethic as a personality variable. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 36: 40–44.
- Özdemir, Ş. (2006) MÜSİAD – Anadolu Sermayesinin Dönüşümü ve Türk Modernleşmesinin Derinleşmesi, Ankara : Vadi Yayınları.
- Rahman, N.M., Muhamad, N., Othman, A.S. (2006). The relationship between Islamic work ethics and organizational commitment: a case analysis. *Malaysian Management Review*, 41 (1) : 79-89.
- Redding, S. G. (1993). *The spirit of Chinese capitalism*, Berlin ; New York : W. de Gruyter.
- Sombart, W. (2008) [1913]. *Burjuva – Modern Ekonomi Dönemine Ait İnsanın Ahlaki ve Entelektüel Tarihine Katkı*, Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Weber, M. (2011) [1904-05]. *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Woehr D.J, Arciniega L.M. & Lim D.H. (2007). Multidimensional work ethic profile, across three diverse cultures. *Educational and Psychological Measurement*, 2007, 67, 154.
- Yankaya, D. (2013). *La nouvelle bourgeoisie islamique – Le modele turc*, Paris: PUF.

AYNI SİSTEM, FARKLI PERFORMANS: GLOBAL FİNANSAL KRİZ PERSPEKTİFİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

Bahar BAYSAL¹

ÖZET

Kapitalizmin, sosyalizm karşısında zaferini ilan etmesinden sonra bu kez farklı iktisadi performans sergileyen kapitalist ülkeler, bu farklılıkların sorgulanmasını gerekli kılmıştır. Yeni mukayeseli politik ekonomi, kapitalist ekonomiler arasındaki bu farklılıkları endojen kurumsal yapılarla açıklamaktadır. Kurumsalcı ekol gibi yalnızca kurumlara değil, aynı kurumun ülkeler arasında sorunları çözme biçimi de değişiklik gösterdiğinden, bunlara ve bunların iktisadi sonuçlarına odaklanmaktadır. Kamu seçim kuramı ve politik iktisadın siyasetle ilgili görüşlerini de benimseyen "yeni mukayeseli iktisada" göre ülkeler arasındaki en önemli kurumsal farklılık devletle ilgilidir. Kurumsal değişimi tetikleyen "politik güçleri" anlamaksızın, ne kurumların oluşumunu, ne de bunların iktisadi performans üzerindeki sonuçlarını anlamak mümkün değildir. Bu çalışmanın amacı, bu yaklaşımı temel alarak ve kapitalizm modelleri/türleri literatürünün yardımıyla, geç sanayileşen bir ülke olarak Türkiye'de kapitalizmi krize karşı alınan önlemlerden yola çıkarak analiz etmektir. Nitekim iktisadi krizlere karşı alınan önlemler, ülkelerin iktisadi, toplumsal ve politik kurum ve organizasyonları, önceki krizlere verdikleri tepkiler, 1980 ve 1990'larda iktisadi ve toplumsal kurumlarında yaşanan dönüşüm ve takip edilen "Washington Mutakabati" ilkelerine ayarlanma derecesi ile yakından ilişkilidir.

Anahtar Kelimeler: Kapitalizm, kurumlar, iktisadi krizler

ABSTRACT

After the declaration of the victory of capitalism in the face of socialism, this time because capitalist countries which have different performance have made this differences the necessary questioning. The new comparative political economy explains this differences between capitalist economies with endogenous institutional structures. Like institutional school, it stresses not only the institutions, because same institution could be differentiated form of solving problems between countries, it also focuses on them and their economic results. According to the new comparative political economy which shares with the fields of political economy and public choice, the most important institutional difference are governmental. It is impossible to understand the formation of institutions and their consequences for economic performance without understanding the political forces that drive institutional evolution. Being based on this approach and with the aid of varieties of capitalism literature the aim of this study is to analysis capitalism in Turkey as a late developing country through anti-crisis measures. Thus the ways countries have responded to the crises is closely related with the economic, social and political institutions and organizations, the manner in which the countries responded to the previous crises, the transformation which was expereined during 1980s and 1990s and the degree of adjustments which followed the recipes of Washington Consensus.

Keywords: Capitalism, institutions, economic crises.

GİRİŞ

Global Finansal Kriz, 1929 krizinden bu yana yaşanan en kötü çöküştür (Eichengreen ve O'Rourke, 2009). Likidite bolluğu, düşük faiz oranları, her türlü denetimden uzak piyasalar ve global tasarruf-yatırım dengesinin bozulmasının yol açtığı bu çöküş (Stiglitz, 2012), ABD merkez üssü olmak üzere, merkez ülkelerde başlayıp gelişmiş ve hızla çevre ülkeleri de etkisi altına alarak tüm dünyaya yayılmıştır. Sistem tartışmaları kapitalizmi yeniden sorgulasa da, aslında yaşanan kriz temelde Amerikan kapitalizminin veya liberal piyasa ekonomilerinin (liberal market economies-LME) hatalarının ürünüdür. Sistemler arası savaş sona ermesine rağmen kriz, kapitalizmin farklı varyeteleri arasındaki tartışmaları şiddetlendirmiştir. Sorun kurumsal değişme ihtiyacını öne çıkarmakta, ulusal

¹ Arş. Gör., Uludağ Üniversitesi, İktisat Bölümü, baharbaysal@uludag.edu.tr.

düzyeyde düzenleme ve devlet müdahalesinin gereksinimi, neo-liberalizmin kurumsal realitelerine meydan okumaktadır.

Global kriz, pek çok gelişmekte olan ülke gibi Türkiye’yi de ihracat mallarına olan talepte düşüşle ihracat gelirlerinin keskin bir biçimde düşmesi, finansal kurumlardaki iflaslar ve büyük zararlarla özel sermaye akımlarının tersine dönmesi ve böylelikle dış kredide daralma, risk ve belirsizliğin yayılması ile iç talepte ve kredilerde daralma, varlık fiyatlarında düşüşler yoluyla etkilemiş ve keskin bir durgunluk hatta daralmaya neden olmuştur (Akyüz, 2009:3). GSYİH yıllık büyüme hızı 2008 yılında % 0.8, 2009’da ise -%4.7 olarak gerçekleşmiştir. Latin Amerika ve Güney doğu Asya ülkeleri ile karşılaştırıldığında daralma daha şiddetli olmasına rağmen kendi yarattığı krizlerle karşılaştırıldığında Türkiye hızla toparlanma sürecine girmiş ve kendi bünyesinde barındırdığı yapısal sorunlar nedeniyle finansal krizden çok, reel ekonomi krizi yaşamıştır.

Krizler, farklı kapitalizm modellerinin/türlerinin (varieties of capitalism) analizi açısından oldukça önemlidir. Çünkü ülkedeki kapitalizm modelinin/türünün güçlendirilmesi için bir fırsat veya mevcut iktisadi gelişme yolunun sürdürülemezliğinin açık bir işaretleridirler. Nitekim Türkiye’nin cumhuriyet sonrası gelişme tecrübesi bunun açık kanıtıdır. Yaşanan ciddi krizler (1929-32, 1958-61, 1978-83,1998-2001) büyük ekonomi politika dönüşümlerine yol açmış ve revize edilmiş yeni gelişme modelini desteklemek üzere yeni politika koalisyonları için uygun koşullar yaratmış, ağır bir siyasi miras bırakmıştır (Öniş, 2011,48; Öniş ve Şenses;9-12: Kazgan, 2012:20).

Geleneksel mukayeseli iktisat literatürü temelde sosyalizm ve kapitalizmin karşılaştırılmasına odaklanır. Ancak bu ana akım entelektüel uzlaşısı, 1989 yılında komünist blokun çökmesi ve 1991 yılında Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla sona ermiş, bu kez aynı sistemi uygulayan ülkelerin farklı iktisadi performans sergilemeleri, bu farklılıkların sorgulanmasını gerekli kılmıştır. Kapitalizmin alternatif kurumsal düzenlemelerinin arasındaki seçimin farkına varılmış, farklı yasal, politik ve toplumsal kurumların iktisadi davranış ve performansı şekillendirmesindeki önemi öne çıkaran “yeni mukayeseli politik ekonomi”, alternatif kapitalist sistemleri karşılaştırarak her birinin nasıl daha iyi işlediğini analiz etme çabasına girişmiştir (Boettke vd, 2005:282). Kapitalizm modellerine ilişkin kapsamlı bir literatüre rağmen, bunların büyük bölümü sanayileşmiş ülkeler için geliştirilmiştir (Hall ve Soskice, 2001: Albert,1993: Amable, 2000). Bu çalışmada Schneider (2009)’ın geç sanayileşen ülkeler için geliştirdiği “hiyerarşik piyasa ekonomisi” modeli temel alınmıştır.

Bu çalışmanın amacı “yeni mukayeseli politik ekonomiyi” temel alarak ve gelişmiş ülkeleri niteleyen farklı kapitalizm modelleri ve bu modellere uygun kurumsal yapıların işlevsel olduğunu kabul eden literatürün (varieties of capitalism) de yardımıyla, geç sanayileşen bir ülke olarak Türkiye’de kapitalizmi, 2007-2009 Global Finansal Krize karşı alınan önlemlerden yola çıkarak analiz etmektir. Nitekim iktisadi krizlere karşı alınan önlemler, ülkelerin iktisadi, toplumsal ve politik kurum ve organizasyonları, önceki krizlere verdikleri tepkiler ve “Washington Mutakabati” ve sonrasında Post-Washington Mutakabati çerçevesinde uluslar arası finansal kuruluşların dikte ettiği yapısal ayarlanma programları ile ülkelerin 1980 ve 1990’larda iktisadi ve toplumsal kurumlarında yaşanan dönüşüm ile yakında ilişkilidir (Bizberg, 2011).

1980 ÖNCESİ DÖNEMİN EKONOMİ POLİTİĞİ

Türkiye ekonomisi 1980’li yıllarda büyük ve köklü dönüşümler geçirmiştir. Dışa kapalı ve devlet güdümündeki ekonomi modelinden, piyasanın kaynak tahsisinde başat rol oynadığı dışa açık bir sanayileşme modeline geçilmiştir. Uluslar arası ticarete konulan engeller azaltılmış veya bütünüyle ortadan kaldırılmış, sermaye hareketleri serbestleştirilmiştir, faiz oranları ve fiyatlar piyasada belirlenmeye başlamıştır. Amaç, ekonomiyi artan hızla serbestleştirmek, dünya ekonomisine entegre olmak ve devletin görünür elini piyasadan çekmektir. Ancak liberilizasyon politikalarında ayarlanma sürecinin doğası ve sonrasında ülkenin iktisadi performansı ülkelerin tarihsel ve kurumsal niteliklerinin fonksiyonudur. Devlet ve toplumun organizasyonu, devletin merkezileşme derecesi aynı stratejiye verilecek farklı tepkilerin nedenini açıklayan bir ulusa ait önemli unsurlardır (Öniş, 1998). Türkiye’de güçlü devlet geleneği iktisadi liberilizasyonun doğasını önemli ölçüde etkilemiş hatta etkilemeye devam etmektedir Dolayısıyla Türkiye’de 1980 sonrası yaşanan bu dönüşümü açıklamadan önce Türkiye’de devlet geleneği, devlet toplum ilişkilerinin niteliğinin ortaya konması serbestleşme ve demokratikleşme sürecine yansıyan olumsuz etkilerin açıklanmasında aydınlatıcı olacaktır.

Türkiye’de sanayileşme askeri ve bürokratik elitlerin öncülüğünde 1920’lerde başlamıştır. Dünya konjonktüründeki korumacılık eğilimlerine karşın, 1923-1929 dönemi Cumhuriyet Türkiye’sinin en açık dönemidir (Gülalp, 1993:30). Dünya ekonomisine entegre olma derecesi ve biçimini belirlemede etkin bir hükümet politikasının yokluğu bu dönemde Türkiye’yi gelişmiş merkez ülkelerden gelecek her türlü etkiye açık hale getirmiştir (Keyder, 1993:5). Neredeyse tamamının tarımsal üretim artışından kaynaklanan iktisadi büyüme 1929 krizi ile ağır bir darbe almıştır. Büyük depresyonun ülkeye en önemli etki kanalı tarımsal malların fiyatlarındaki keskin düşüş ile gerçekleşmiş, özel sektörün veya Müslüman burjuvazinin hala zayıf olması devlet öncülüğünde bir sanayileşme politikasının benimsenmesine neden olmuştur.

Kriz yalnızca Türkiye’yi değil Latin Amerika gibi pek çok gelişmekte olan ülkeyi derinden sarsmıştır. Bir kere krizle birlikte dünya ekonomisine hammadde ihracatçısı ve temel tüketim malları başta olmak üzere sanayi malları ithali ile entegre olan ülkelerde dış ticaret hadlerinin hammadde veya tarımsal ürünlerin fiyatlarındaki aleyhe gelişme, içe dönük sanayileşmeyi zorunlu kılmıştır. Böylelikle geleneksel hammadde veya tarımsal mallara iç pazar yaratmakla kalınmayacak, ayrıca ithal edilen temel tüketim mallarının yerli üretimine de geçilmiş olacaktı. Ancak bu sanayileşme hamlesini gerçekleştirecek bir burjuvazi sınıfını yokluğu devleti girişimci olarak harekete geçmesini zorunlu hale getirmiştir.

Türkiye’de 1950’lere kadar Batı kapitalizmine özgü bir sınıf olgusundan bahsetmek mümkün değildir. Türk siyasal hayatının bu toplumsal kökenlerini açıklayan iki temel nitelikten bahsedilebilir. Birincisi Türkiye’de tarımsal yapıda büyük toprak mülkiyetinin olmamasıdır. Gücünü devletteki konumundan alan bürokrasinin karşısında özerk bir toplumsal tabana dayanan toprak sahibi sınıfın bulunmamaktadır. Anadolu’nun tarımsal yapısında küçük ve bağımsız mülkiyet yaygındır. Bu yapı kısa dönemde küçük üreticilere kar elde etmesine izin verse de zamanla bürokrasiye karşı popülist bir tepkinin kaynağı olmuştur. Diğer taraftan Birinci dünya savaşı ve sonrasında milliyetçi eğilimlere paralel olarak Rum ve Ermeni burjuvazinin ülke nüfusundan silinmiştir. Bu durum Türkiye’de burjuvazinin iktisadi, siyasi ve ideolojik kazançlarını kaybetmesine neden olurken, güçsüz Müslüman burjuvazi, bürokrasinin iktidarını korumasına ve devlet merkezli kontrol etmeye ve yönlendirmeye girişmesini mümkün kılmıştır. Türk politik kültüründe değişimden çok bu sürekliliğin izlerini bugün dahi görmek mümkündür (Keyder, 2010:10; Keyder, 20007:142). Nitekim Türkiye’de 1929 krizi sonrasında yeni bir strateji olarak devletçiliğin veya devlet öncülüğünde bir sanayileşme politikasının ortaya çıkışına bu tarihsel ve kurumsal nitelikleri önemli ölçüde katkıda bulunmuştur (Pamuk, 2010:12).

1950’li yıllar Türkiye’nin hem iktisadi hem de siyasi hayatı açısından önem taşır. Bir yandan Sovyetler Birliğinin baskısı karşısında ABD’nin askeri, siyasi ve iktisadi desteğini sağlamaya yönelik yeni bir dış politikaya yönelim, diğer yandan İkinci Dünya Savaşı sonrası sanayici, tüccar ve büyük toprak sahiplerinin siyasette daha fazla söz sahibi olmaya yönelik baskıları savaştan sonra çok partili parlamenter sisteme geçişi etkilemiştir. Diğer yandan bu siyasi değişikliklerin etkisi, savaş sonrası ABD’nin hegomanik bir güç olarak ortaya çıkmasıyla yarattığı baskılar ve ülke içinde yerli iş adamları gruplarından gelen baskılar devletçi sanayileşme politikasının yerini daha liberal bir iktisadi modelin almasına neden olmuştur. Kuşkusuz iki durumda da ABD’nin bu yeni dönemin şekillenmesinde etkisi oldukça fazladır. Avrupa’nın yeniden yapılanmasına yönelik olarak ABD’nin geliştirdiği programa Türkiye 1947 yılında dahil edilmiştir. Kendisini savaş sonrası liberal düzenin lideri olarak gören ve uzun vadede serbest uluslar arası iktisadi düzenin sağlanması taraftarı olan ABD, Türkiye’ye askeri bağımlılık ve iktisadi serbestleşme karşılığında yardım yapmıştır. 1946-1950 döneminde Türkiye’ye giren Amerikan fonlarının/yardımlarının GSMH’ya oranı yaklaşık % 3 eşittir ve savaş dönemi ithalatının ortalama düzeyinin yaklaşık %270 artmasına neden olmuştur (Keyder, 2010:149). Ancak ABD-Türkiye ittifakının önemli bir göstergesi olan bu yardımların Türkiye ekonomisi açısından asıl önemi Cumhuriyet tarihinde ilk kez iktisat politikasına dış müdahalenin kabul edilmesidir (Tezel, 2002:224).

Dünya ekonomisine tarımsal ürün ihracatı ile entegre olma ve serbestleşme ile temsil edilen bu yeni iktisadi strateji (Öniş ve Şenses, 2007) aslında dönemi niteleyen önemli bir unsurdur. Pazar idealinin birdenbire canlanmasının ardında ise ABD’nin “hür dünya” modelinin etkisinin yanı sıra toplumsal yapıda burjuvazinin kendisini ideoloji düzeyinde bürokrasiden ayırt edebilecek güçte

bulmasıdır. Devlet öncülüğünde birikim ve savaş dönemi vurgunları ile saflarını güçlendiren burjuvazi, devletçiliğin artık işlevini yitirdiği, devletçi yaklaşımın sürdürülmesinin uzun vadede Türkiye'nin iktisadi çıkarlarına zarar vereceği düşüncesindedir. Öte yandan yatırımların tarıma ve tarıma dayalı sanayileşmeye kanalize edilen kaynaklar, bu yolla elde edilen artığın ihracı biçiminde ABD'nin tavsiye ettiği kalkınma reçetesi dışı daha çok açılmış liman kentlerindeki tüccarlar ile büyük toprak sahiplerinin hedefleri ile de örtüşmektedir. Hükümetin bu yolda 1958 yılında karayolu yapımı ve tarımda makineleşmeyi vurgulayan yardım talebinin Marshall yardımıyla karşılık bulması (Tezel, 2002:269) ekilebilir alanların ve üretimin artmasına neden olmuştur. Ancak böyle bir reçete 1960'larda bağımlılık teorisyenlerinin yüksek sesle dile getirdiği "az gelişmişliğin gelişimi" olarak yorumlanmış, bir geri bıraktırma stratejisi olarak yorumlanmıştır (Frank, 1966).

1950'lerin ilk yıllarında tarımda makineleşmeye bağlı olarak ekilebilir alanların genişlemesi, hükümet politikaları ve ABD'den alınan yardımlarla tarımsal üretimde hızlı artış, iktisadi büyüme de kaynaklık etmiş oldu. Ayrıca Kore Savaşının yarattığı olumlu fiyat konjonktürünün de etkisiyle tarımsal genişlemeyi desteklerken, bu olumsuzluğu etkileri tüm sektörlere de yansımıştır. Tüm bu koşullara iyi giden hava koşulları da eklenince, 1950-1953 döneminde kişi başına gelir %28 oranında, ihracat ise %50 artmıştır. Böylelikle liberal ekonomi modelinin tüm taahhütleri gerçekleşmiş olmaktadır. 1950'li yılların koşulları ayrıca yerli sanayi burjuvazisinin güçlenmesine olanak sağlayan yıllar olmuştur.

Ancak bu iktisadi refah dönemi çok uzun sürmemiştir. Kore savaşının sona ermesiyle uluslar arası talep azalırken, ihracat fiyatları da azalmaya başlamıştır. Tarım kredileri, fiyat destekleme programları ve kamu yatırımlarını içeren popülist politikalar enflasyonun 1955-1949 yılları arasında iki kat artmasına neden olmuştur. Buna mali dengesizlik ve ödemeler bilançosundaki kötüleşme de eşlik edince liberal pazar ekonomisinin etkinliği tartışılmaya başlamıştır (Pamuk, 2010). Ayrıca burjuvazinin, tarımı kayıran politikadan hoşnutsuzluğu, uluslar arası kurumların da desteğiyle yeni bir korumacılık ve ithal ikameciliğinin ilk uygulamalarını başlatmıştır.

1960 askeri müdahalesini takiben Türkiye'yi ithal ikameci sanayileşmeye götüren iktisadi ve politik pek çok nedenden bahsedilebilir. Bir yanda sanayi burjuvazisi, aydınlar, sivil ve askeri bürokrasinin de desteğini arkasına alarak Türkiye'deki yerleşik/kronik problemlerin sanayileşme stratejisinden kaynaklandığı yönündeki kalkınmacı bir ideoloji taraftarı olmalarıdır. Bu çıkar koalisyonu devletin hazırladığı planlar doğrultusunda ithal ikameci sanayileşme ihtiyacı ve uygulaması konusunda hem fikirdir. Açıkça dile getirilen anti popülist bir boyut içinde ülkenin sanayileşmesine hizmet eden teknokratik bir elitin oynayacağı rol göklere çıkarılıyordu. 1961 Anayasası ile işgücüne sağlanan sosyal haklar bu koalisyona işçi sınıfını da dahil etmiştir. Diğer yandan 1950'lerin ikinci yarısından itibaren kötüleşen iktisadi koşullar ithal ikameci sanayileşmeyi zorunlu kılmıştır. İktisadi büyüme oranlarındaki istikrarsızlık ve kronik ödemeler dengesi açıkları ithal ikameci sanayileşmenin iktisadi rasyonalitesini sunmaktadır. Demokrat parti iktidarı döneminde uygulanan liberal dış ticaret rejimi, ödemeler dengesi açıkları nedeniyle kısa ömürlü olmuş, ihracat gelirlerinin büyük bölümünün tarım ürünlerinden sağlanmasından kaynaklanan sakıncalar, Türkiye'nin yatırım ve tüketim malları ithalatını karşılamaya yetmemiştir. Kıt kaynakların özellikle de dövizin hızlı kalkınmaya hizmet edecek biçimde rasyonel ve planlı kullanımı artık zorunluluk haline gelmiştir. Nitekim dünya konjonktüründeki gelişmeler de bu düşünceleri destekler niteliktedir. Savaş sonrası Keynes'in çalışmalarının entelektüel etkisi ile ABD bile kendisini karma ekonomi olarak nitelendirmektedir. SSCB çevre ülkelerde etkinlik kazanma tehdidi yaratırken, gelişmekte olan ülkeler Birleşmiş Milletler nezdinde etkinlik gösteriyordu. Batı da ayrıca iktisatçılar, yeni planlama teknikleri geliştirdikleri bir dönemde ülkelerin performansı, büyüme hızı, sanayileşme ve gelir dağılımında adalet gibi ilkelere ölçülüyordu (Kazgan, 2002:95).

Bu strateji Menderes hükümetinin tarımsal ürün ihracatı ile dünya sistemi içinde kendine yer arayan ve sanayileşmeyi ikinci plana atan stratejisine tepki niteliğindedir. Amaç ödemeler dengesi problemlerine yol açmadan sanayileşmekti. Bu amaca hizmet etmesi beklenen stratejinin iki ayırt edici unsuru, başta döviz ve kredi olmak üzere kıt kaynakların, politik olarak tahsisi ve bu stratejinin devamlılığını sağlama adına iç pazar yaratmak ve toplumsal uzlaşa sağlamak için gelirin yeniden dağılımı vaadidir (Keyder, 2010).

İlk ayırt edici niteliğin en önemli sonucu, literatürde ithal ikameci sanayileşme döneminde Brezilya ve Meksika tecrübesinin ortaya koymak üzere geliştirilmiş olan “bürokratik politik ekonomi modeline” (Schneider, 1988) benzer niteliktedir. Bu modelin en önemli özelliği karların ve birikimin piyasadan ziyade politikaya bağımlı olmasıdır. Girişimciler devletin yönlendirdiği alanlara yatırım yapmaktadır ve devlet bu yatırımları karlı kılmak zorundadır. Dolayısıyla piyasadan çok devlet bağımlı olan girişimciler, karlı piyasa fırsatlarını kollamaktan çok, bürokratlar ve politika yapımcılarla yakın ilişkiler kurma çabası içindedir (Öniş, 1988). Böylelikle piyasa koşullarında kıt kaynakları kullanarak elde edilecek olan rant, en üst idari düzeye erişme imkanı bulunan sanayi burjuvazisine gitme imkanı elde etmiştir. Devlet kaynaklarına erişme imkanı olan firmaların durumu iyileşirken, sıfır toplam bu oyunda diğer firmaların durumunun kötüleşmesi pahasına gerçekleşmiştir. İkinci önemli niteliğin gerektirdiği zorunluluklar uyarınca işgücünün Batı kapitalizminde/demokrasisinde uzun mücadeleler sonucu elde ettiği haklar Türkiye’de 1961 Anayasası ile verilmiştir. Sendikalaşma, toplu sözleşme ve grev hakkı ve sosyal güvenlik alanının gelişmesi ithal ikameci sanayileşmenin gelirin yeniden tahsisi yoluyla bir iç pazar ya da iç talep yaratma ihtiyacının sonucudur. Ancak işçi sınıfının tarihsel olarak hem iktisadi hem de politik anlamda bir güç olarak ortaya çıktığını söylemek güçtür dolayısıyla Batı kapitalizmine özgü bir sınıf mücadelesinden bahsetmek zordur.

1960’lar ve 1970’lerin başında tüketim mallarının ithal ikamesinde başarılı bir performans sergileyen ekonomi, sıra ara ve yatırım mallarını ithal ikamesine gelince ithalata aşırı bağımlılık nedeniyle kesintiye uğramıştır. Aşırı ithalat bağımlılığı ve ihracattaki görece durgunluğa rağmen yüksek oranlı büyümenin gerçekleştirilmesinde Avrupa’daki Türk işçilerin gönderdikleri dövizler, Avrupa piyasalarından alınan kısa ve uzun vadeli krediler ve uygun talep koşullarıdır (Boratav, 2006:122). Türkiye’de endüstriyel girişimcilik ulusal kalkınmanın bu aşamasının ürünüdür. Ancak önceki dönemlere benzer biçimde, temel problem hükümetlerin sürdürülebilir büyüme sağlayamamasıdır. 1970’lerde yaşanan petrol şokunun da önemli katkısıyla Türkiye 1970’lerin sonuna geldiğinde artan mali dengesizlik ve yüksek enflasyonla bir kez daha baş başa kalmış, sonuç derin bir ödemeler dengesi krizi ve borç krizi olmuştur.

Türkiye’de 1960’lar ve 1970’ler boyunca devlet politikası “reaktif devlet” düşüncesi paralelindedir (Öniş ve Şenses, 2007). Diğer bir ifade ile devletin verimlilik ve rekabet gücünü arttırmak gibi uzun vadeli hedeflere yönelik olarak, sınırlı ve iyi tanımlanmış hedeflere yönelmemektedir². Uyguladıkları politikalar makroekonomik dengesizliklerin ve finansal krizlerin başlıca nedenidir. Devlet doğrudan girişimci bir rol oynamak yerine, altyapı yatırımlarına yönelmeli, yeni gelişen sanayileri desteklemeli ve geliri yeniden dağıtıcı araçlarla rant kollama davranışı yaratacak eylemler yerine, verimlilik ve birikimi arttırmada tamamlayıcı rol oynamalıdır. Ancak ithal ikameci sanayileşme modelinde ekonomiyi krize sürükleyen içsel faktörler hükümet politikalarının rant sağlama davranışını kolaylaştırmasından kaynaklanmaktadır. Yerli sanayiyi yabancı rekabetine karşı korumak amacıyla kullanılan tarife ve kotaların gelişigüzel kullanımı kaynakların yanlış tahsisine neden olmuştur. Diğer yandan korunan iç piyasada aksak rekabet koşullarına da izin verilmesiyle gerçekleşen yüksek karlar, koruma yoluyla elde edilen rantları aktarmanın bir yoludur. Diğer yandan düşük fiyatlı girdi, düşük maliyetli kredi, vergi iadeleri gibi sübvansiyon programları da sanayicilere aktarılan karların önemli kaynaklarından. Sübvansiyon programlarından bir diğeri de yerli paranın değerinin sürekli düşük tutulmasıdır ki gelirin yeniden dağılımı sermaye lehine gerçekleşirken, bundan zararlı çıkan tarımsal ürün ihracatçıları olmaktadır (Barkey, 1990:79-99). Türkiye ekonomisinin özellikle bu stratejinin uygulandığı dönemde ihracatının % 75’inden daha fazlasını tarım ürünlerinin oluşturduğu düşünüldüğünde aslında sanayiyi geliştirme adına uygulanan bu politikanın küçük bir grubun zenginleşmesi pahasına toplumun genel refahının azaldığını göstermektedir. Bu durum Olson’un (1965) kolektif eylemin mantığı hipotezini doğrulamaktadır. İthal ikameci sanayileşmenin gelişmesiyle oluşan bu çıkar grupları devletin özerkliğine de büyük ölçüde zarar vermiştir.

² İktisadi gelişmede politik kurumların rolü için bkz: Weiss and Hobson (1995).

TÜRKİYE'NİN KAPİTALİZM MODELİNİN DÖNÜŞÜMÜNÜN İKTİSADİ, TOPLUMSAL VE POLİTİK TEMELLERİ

Türkiye 24 Ocak 1980 kararlarıyla ithal ikameci sanayileşme ve planlı ekonomiden, ihracata dayalı yeni bir ekonomi modeline geçmiştir. Yaşanan bu köklü dönüşümü daha sistematik bir biçimde ortaya koyma ve Türkiye’de kapitalizmin türünü belirleme adına iki temel kriterden hareket edilmiştir. Birincisi, iktisadi yapı bağlamında devletin ekonomiye müdahalesi, toplumsal sınıflara göre konumu, ikincisi ise sosyo-politik yapı bağlamında endüstriyel ilişkilerinde yaşanan dönüşümdür (Becker, 2012: Bizberg, 2011).

Yeni mukayeseli politik ekonomi literatüründe güçlü devlet daha yüksek performans anlamına gelir. Vurgulanan devletin toplumsal sınıflar karşısında bağımsız bir güç ve aktör olarak yer alması, sınıf güçlerinin yansımaya indirgenmemesidir (Evans ve Stephens, 1988). Devlet uzun vadeli hedeflere odaklanmalı, faaliyetleri ile makroekonomik dengesizliklerin nedeni olmamalıdır. Türkiye ekonomisinde devletin Batı demokrasilerinden farklı olarak etkili toplumsal gruplarla birlikte ortaya çıkmaması ve bu toplumsal grupları etkisiz hale getirerek siyasal hayatta etkin bir rol oynaması (Heper, 2011:124) iktisadi faaliyetler üzerinde de etkili olmuş ve olmaya devam etmektedir.

1980'lere kadar ekonomide üretici, korumacı ve planlamacı konumda olan devletin, liberal ekonomiye geçişle birlikte kapsamının sınırlandırılması, KİT'lerin özelleştirilmesi, yerinden yönetim, piyasa ekonomisinin artan önemi gibi açılımlarla faaliyet alanının daralması bekleniyordu. Ancak sanıldığı gibi 1980'ler devletin küçüldüğü bir dönem olmadı. Altyapı yatırımları, ihracata verilen sübvansiyonlar ile bütçe açığının GSMH'ya oranı 1981'de % 1,8 iken, bu oran 1989'da % 5'e yükseldi. Washington Mutakabası adı verilen bir dizi politika ilkesi etrafında toplanan neoliberalizmin iktisadi gelişmeye ilişkin tavsiyelerinin en önemlilerinden biri mali disiplin olmasına rağmen Türkiye’de kamu harcamaları azalmamış, yalnızca niteliği değişmiştir. İthalata yönelik vergi indirimi, kredi desteği, kur ayarlaması gibi önlemlerin yerini bu kez ihracat sübvansiyonları almıştır. Özelleştirmeler yeni yolsuzluk ve rant alanları haline gelirken, siyasetçilerin seçim dönemlerinde popülist politikaları borçlanma sorununu daha da derinleştirmiştir.

1989 yılında sermaye hareketlerinin de serbest bırakılması ile Türkiye ekonomisi hızla dünya sistemine entegre olurken, dış ticaret politikalarında serbestleşmenin son durağı 1995 yılında AB ile Gümrük Birliği anlaşmasının imzalanması olmuştur. Piyasa reformlarının gerekli düzenleyici kurumsal reformlardan önce yapılmış olması Türkiye ekonomisini 2001 krizine kadar oldukça istikrarsız bir büyüme sürecine dahil etmiştir. Bu prematüre serbestleşme (Rodrik,1990) kamu açıklarının geleneksel olarak finanse edilme biçimini büyük ölçüde değiştirerek, 1987 yılında sıfıra yakın olan iç borç stokunun GSMH'ya oranını 2000'lerde sürekli artışla % 25-30'lara erişmesine kaynaklık etmiştir. Ülke içinde sermaye piyasasının kurulması hükümete ülke içinde borçlanma fırsatı sağlarken, iç borcun da sürekli olarak artışına neden olmuştur.

Yüksek ve aşağı doğru katı faiz oranları 1990'lar boyunca ekonominin önemli özelliklerinden birisidir. Bu durum yeterli denetim ve gözetimden yoksun bankacılık sektörünün arbitraj fırsatlarından yararlanmak için aşırı riskli faaliyetlere yönelmesinin nedeni olmuştur. Bankalar yabancı paradan borçlanıp bunu ülke içindeki varlıklara özellikle de yüksek reel faizli devlet tahvillerine yatırarak yüksek getiriler elde etmektedirler. Ancak düzenleyici yapıdaki bu eksiklikler yalnızca aşırı riskli faaliyetleri teşvik etmemiş ayrıca büyük yolsuzluklara da zemin hazırlamıştır (Keyman ve Öniş, 2007:110-113).

Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi sonucu kamunun borçlanma gereksiniminin iç finansal sistemin karşılayabileceğinden fazla olmasından kaynaklanan yüksek reel faizler bir yandan yaratılan faiz yükümlülükleriyle borç tuzağının daha da ağırlaşmasına neden olurken, diğer yandan reel sektörde faktör maliyetinin artarak yatırımların dışlanmasına neden olmuştur. Diğer yandan yüksek getiri beklentisi ile ülkeye giren, döviz ucuzlatıcı katkı yaparak parasal genişlemeye ve talep artışına neden olan sıcak para hareketleri, giderek artan cari açıklar, bankacılık sistemindeki riskler ve siyasette ortaya çıkan belirsizlikler dış borç göstergelerindeki bozulmalarla birleşince gerçekleşen sermaye çıkışları Türkiye ekonomisini 1990'lar boyunca sıklıkla tekrarlanan krizlere maruz bırakmıştır.

Türkiye’de 2001 sonrası devletin rolü ve yaşanan kurumsal değişimi ortaya koymak için temelde iki konudan hareket edilebilir. Birincisi para ve maliye politikaları ve ikincisi ise bağımsız düzenleyici kurumların rolüdür (Atiyas, 2012). Ancak öncelikle yaşanan dönüşümde uluslar arası finansal kurumların rolünün vurgulanması gerekmektedir. Aslında reform süreci 1996 yılında yürürlüğe giren Gümrük Birliği anlaşması, Aralık 1999 yılında IMF İle imzalanan Yakın İzleme Anlaşması ve AB’nin Türkiye’yi tam üyelik için aday ülke statüsüne kabul etmesi ekonomi alanında ve demokratikleşme adına önemli reformlara ivme kazandırsa da, 2001 krizi uluslar arası finansal kurumların ve oluşumların da desteği ile düzenleyicilik ve toplumsal sürdürülebilirlik gibi temel nitelendirici unsurlarla ifade edilebilen yeni bir neoliberal anlayışın ortaya çıkışında dönüm noktası olmuştur. Nitekim 1980 ve 1990’lı yıllar eylemde Washington Konsensusu’nun hayal kırıklığı ile sonuçlanmıştır. Dünya ölçeğinde artan gelir dağılımı adaletsizliği ve yoksulluk, yükselen piyasa ekonomilerinin karşılaştığı finansal krizler Washington Konsensusu ilkelerine karşı ciddi sorunlar doğurmuş, özellikle 1997 Asya Finansal Krizi devletin düzenleyici rolü ve kurumların güçlendirilmesine yönelik bir dönüşümü mecburi kılmıştır.

Krizden kısa bir süre sonra koalisyon hükümeti, Dünya Bankası’ndan Kemal Derviş ekonomî bakanı olarak atamasıyla, Derviş ve ekibinin iyileşme adına attığı adımlara 2002’de iktidara gelen AKP’nin bu reform sürecine sıkı bağlılığı Türkiye’yi 2008 krizine kadar istikrarlı büyüme yılları yaşattır. 2002-2007 döneminde büyüme ortalaması % 6.8’dir. 2008-2009 krizi ile büyüme resesyon, 2009’da depresyon yaşasa da Türkiye kendi yarattığı krizlere kıyasla bu krizin etkisinden hızla kurtulmayı başarabilmiştir. Düzenleyici reformun yanı sıra bu dönemin önemli bir özelliği küreselleşme sürecinde sınıflar arası bir ittifak sağlanmasının önemli katkısı vardır. Sosyal adalet meselesine yaklaşımı dönemin partisini, öncelilerden önemli ölçüde farklılaştırmaktadır.

2001 krizi sonrası Türkiye ekonomisi için yapısal dönüşüm sürecine ait önemli gelişmelerden birisi Merkez Bankasının bağımsızlığıdır. 25 Nisan 2001 tarihinde Merkez bankası kanununda bir değişiklikle amacının fiyat istikrarını sağlamak ve sürdürmek olduğu yasa da açıkça tanımlanmış ve Merkez Bankasına araçlarını özgürce seçebilme imkânı tanınmıştır. Böylece, Merkez bankasının kamunun finansman ihtiyacını karşılayan bir kaynak olarak kullanılmasının önüne geçilmiştir. Bu doğrultuda merkez bankasının tek haneli enflasyona odaklanarak yürüttüğü politikalar dönemin en önemli kırılma noktası olan yüksek cari açık rakamlarına da öncülük etmiştir. Faiz hadlerinin çok yüksek düzeyde tutulması sermaye girişlerine kapı aralarken, milli paranın da değerlenmesine neden olmuştur. Böylelikle ucuz ithalat enflasyonun düşmesinde önemli bir rol oynarken, dış alımları kolaylaştırmış 2000’li yıllarda cari açığın rekor düzeylere ulaşmasının önemli bir nedeni olmuştur.

2001 sonrası bu hızlı iyileşme sürecine katkıda bulunan önemli bir unsur da mali disipline kararlı bağlılıktır. 2001 Yılında Kemal Derviş ve ekibinin aldığı önlemlere ek olarak 2002 yılından sonra AKP hükümetinin mali kontrol ve makroekonomik istikrarı temel politik amaç olarak benimsemesi 1980 ve 1990lar boyunca artan iç ve dış borç yükü ve bunu takiben yaşanan mali krizlerle istikrarsız dönemlere tamamen zıtlık teşkil etmektedir.

Ayrıca siyasal iktidarın ayrıcalıklı işadamlarına ve sermaye gruplarına yönelik kayırdıcı uygulamaları bağımsız düzenleyici kurullar oluşturularak önlenmeye çalışılmıştır. İktisadi yönetimin çok geniş alanları siyasetten bağımsız özerk kurumlara devredilmiştir (Sönmez, 2011).

Endüstriyel ilişkiler kapitalizmin türünün belirlenmesi açısından kritik bir faktördür. Bu anlamda işgücünün özerkliği ve gücü endüstriyel ilişkilerin niteliğinin anlaşılması bakımından oldukça önemlidir. Batıda işçi sınıfı zorlu mücadeleler kendisini kapitalist sisteme politik bir güç olarak kabul ettirebilmiş, emek piyasası düzenlemeleri, sosyal haklar, ücret çalışma ilişkisini düzenleyerek piyasa koşullarının emek piyasası üzerinde yaratması muhtemel sakıncaları ortadan kaldırmayı başarabilmiştir. Türkiye’de ithal ikameci sanayileşme modelinin ihtiyaçları doğrultusunda sendikalaşma, toplu sözleşme ve grev hakkı ve sosyal haklar elde etmiş olsa da, aktif politik bir güç değil, politika tespitinde katkısı olmayan pasif bir statüdedir (Keyder, 2010:184). 1980 sonrası devlet, toplum ve ekonomi arasındaki ilişkinin önemli ölçüde yeniden biçimlendirildiği bir dönem olmuş, bu neoliberal yapılanma sürecinde sendikalar ve işgücü hareketleri açısından önemli sonuçlar yaratmıştır. İşgücü haklarını piyasa reformlarının ve politik istikrarın önünde önemli bir engel olarak gören hükümet daha sürecin başında işçi organizasyonlarını ya yasaklamış ya da güçlerini büyük ölçüde

sınırlandırmıştır. Sonraki yıllarda sendikalar ve işçi örgütlerinin önündeki engeller büyük ölçüde aşılrsa da, 1980 öncesi elde ettikleri haklara/güce bir daha ulaşamamışlardır.

Türkiye’de işgücünün ortalama eğitim ve nitelik düzeyinin düşüktür ve çok parçalı ve zayıf düzeyde kurumlaşma söz konudur. Bu haliyle emek piyasası geç sanayileşen ülkelerdeki kapitalizmin niteliklerini yansıtmaktadır. Temmuz 2013 yılı istatistiklerine göre yaklaşık 11.6milyon işçinin yaklaşık 1 milyonu sendikalıdır ve sendikalaşma oranı yaklaşık % 9’dur. Kayıt dışı istihdamın büyüklüğü sendikalaşmanın önündeki önemli engellerden biridir. Ayrıca sendikalı işçilerin yaklaşık %70’inin kamu sektöründe çalıştığı göz önünde tutulursa emek piyasasında ve endüstri ilişkilerinde devletin oynadığı rol ortaya çıkmaktadır. Türkiye’de devlet daha merkezileşmiş sendikal hareketler yaratma eğilimindedir, özellikle büyük sendikaların gücünü kırma ve politize olmasının önüne geçme amacındadır.

Türkiye’de endüstri ilişkilerinin temelleri 1983 yılında çıkarılan iki yasa tarafından atılmıştır. Son yıllarda yapılan iyileştirmelere rağmen sendikal faaliyetler büyük ölçüde kısıtlanmıştır. 2001de çıkan Kamu görevlileri sendikalar kanunu ile memurların sendika hakkı tanımakla birlikte toplu sözleşme ve grev hakkı tanımamaktadır (Yıldırım, 2010:294).

GLOBAL FİNANSAL KRİZE KARŞI ALINAN ÖNLEMLER

1929 krizinden bu yana yaşanan en kötü bunalım olan Global Finansal Kriz, 1990’ların periferinin global krizlerinin aksine, merkezin global krizidir (Öniş,201000:57). ABD merkez üssü olma üzere, hızla Avrupa’ya ve ardından tüm dünyaya yayılmıştır. Pek çok gelişmekte olan ülke gibi Türkiye’de krizden ciddi biçimde etkilenmiş, 2008 yılındaki % 0.7 oranında büyümeyle resesyonu, 2009 yılında - % 4.8 oranındaki daralma ile depresyon yaşamış, işsizlik oranları 2008 yılında %11 ve 2009 yılında % 14 olarak gerçekleşmiştir. Ancak bu kötüleşmenin 2000’li yıllarda yaşanan kurumsal dönüşüme ve dolayısıyla daha az kırılabilirliğine rağmen yaşamış olması, başta üretiminin ithalata bağımlılığı olmak üzere yapısal sorunlarının ciddiyetine işaret etmektedir.

Küresel kriz pek çok gelişmekte olan ülke gibi Türkiye’yi de finansal sistemin çöküşüne paralel olarak sermaye girişlerindeki düşüş ve azalan dış taleple birlikte ihracat gelirlerindeki azalış yoluyla etkilemiştir. Ayrıca kriz ortamında artan belirsizlik ülke içi kredi hacmini de daraltırken, ekonomiye olan güveni de azaltmış böylelikle hem tüketim hem de yatırım harcamalarında azalış ekonomiyi durgunluğa sürüklemiştir.

Dış şoklar ve dinamiklerin etkisiyle kötüleşse de Türkiye’nin daha önce yaşadığı krizler kendi yarattığı krizlerdir ve devletin yapmış olduğu popülist harcamaların bu krizler üzerindeki açıklayıcı etkisi oldukça fazladır. Kamu açıkları ve yüksek cari açık rakamları ve diğer makro ekonomik göstergelerdeki kötüleşme de bu duruma eşlik etmektedir. Ayrıca krizden çıkış sürecinde IMF ve Dünya Bankasının önemli rolü vardır (Öniş, 2011).

2008-2009 Global Finansal Krizi hem dış kaynaklıdır hem de krizin başlangıcında Türkiye’nin makro ekonomik göstergeleri oldukça iyi durumdadır. 2001 sonrası Türkiye ekonomisinde mali disiplin sağlanmış, kamunun bütçe açıkları önceki kriz dönemleriyle karşılaştırılmayacak kadar iyi düzeye getirilmiştir. Faizler ve enflasyon düşük düzeylerde. Kamu borcu daha uzun vadeli ve yüksek oranda milli para cinsinden olduğundan kur artışının bütçeyi bozması da beklenmemektedir. 2001 krizi sonrası bankacılık sistemi düzenlenmiş bankaların sermaye yapıları güçlendirilmiş ve daha sıkı gözetim ve denetim altına alınmıştır. Ancak İkinci kuşak reformların başarılı bir uygulayıcısı olan Türkiye’nin krize karşı aldığı önlemler ve bu önlemlerin zamanlaması eleştiri konusu olmuştur. Özellikle, küresel krizin tüm ülkeleri etkisi altına aldığı 2009 yılında Türkiye’de de işsizlik önemli ölçüde artmış, sanayi üretimi azalmış olmasına rağmen yükselen piyasa ekonomileri içinde GSMH’da % 1 oranla mali teşviklerin yüzdesi en düşük olan ülkedir. Türkiye’nin krize karşı aldığı önlemler üç temel faktörün açısından incelenebilir (Öniş ve Güven, 2010). Birincisi kriz öncesi Türkiye ekonomisinde var olan yapısal zayıflıklar, ikincisi Keynesyen talep yanlı politikalarının benimsenmesini engelleyen bilişsel başarısızlıklar veya düşünsel katıllıklar ve son olarak iç siyaset ile ilgilidir.

2001 krizi sonrası Türkiye için istikrarlı büyüme yıllarıdır, en azından küresel krize kadar. 2002-2007 yılları arasında ortalama büyüme oranı % 6.8’dir. Diğer temel makro ekonomik göstergelerde

de önemli ölçüde iyileşmeye rağmen Türkiye ekonomisinin dış kaynağa (ithalata) bağımlılığı büyüme temel kırılganlığını oluşturmaktadır. Nitekim kriz öncesi cari açığın GSMH'ya oranı 2006'da - % 6.0, 2007 yılında -%5.8 ve 2008 yılında -%5.4 olarak gerçekleşmiştir. 2000 öncesi ile karşılaştırıldığında ise temel farklılık tasarruf ve yatırımlar arasındaki farkı tazmin etmek üzere alınan borç yükünün özel sektöre devridir. Diğer önemli bir kırılganlık ticaret ve sermaye akımlarında potansiyel bir bozulmanın yaratacağı toplumsal sonuçlardır. Kredi genişlemesi içinde hane halkı borçlarının payı hızla artmaktadır. Ayrıca kredi genişlemesi ülke içinde istihdamsız büyümeye yol açmaktadır. Bu anlamda AKP'nin krizin ilk dönemlerinde krize olan tepkisizliğini anlamak adına iki hususun aydınlatılması gerekmektedir. Birincisi krize karşı genişletici politika uygulamasının 2000 öncesine benzer biçimde popülist politikaların uygulandığına dair izlenimleri artırma çekincesidir. Özellikle 2006 sonrası sosyal güvenlik sistemine artan transferler, yerel hükümetlere yapılan transferler, tarımsal destek politikaları, devlet memurlarının maaşlarında yapılan ayarlamalar nedeniyle mali kötüleşmeye bir de harcama arttırıcı önlemler eklenmesi faiz dışı fazla da ki azalışa katkıda bulunacaktır. Dolayısıyla, harcamaların politik anlamı, aktüel iktisadi etkisinden daha fazladır. Diğer yandan hükümet hızlı büyümeyi sağlayan politika dengesini bozma konusunda isteksiz davranmıştır. Krizin başlangıcında Türkiye'nin makroekonomik ve politika dengesi veri kabul edildiğinde bekleyip zararı görmek ve ona göre önlem almak anlaşılabilir ve makul görülebilir (Öniş ve Güven, 2010).

Alınan önlemlerin bir diğer niteliği, Keynesyen talep yanlı politikaların benimsenmesini engelleyen düşünsel (bilişsel) katılıklardır (idetional rigidity). Türkiye'de devlet Doğu Asya ülkelerinde olduğu gibi proaktif değil, reaktif niteliktedir. Bunun anlamı devletin seçmenlerden örneğin sanayicilerden görece özerkliğinin düşük derecede olması ve parçalı bir yapıya sahip olmasıdır. Bu, devletin sınıflar arası uyumsuzlukların üstesinden gelme ve örneğin uluslararası rekabetçi endüstrilerin geliştirilmesi gibi uzun vadeli stratejik hedeflere yoğunlaşma eğiliminin sınırlı olması anlamına gelir. Reaktif devletler, uluslararası karar almanın temel merkezlerinde kabul edilen politika davranışında hakim normlarla hareket etme eğilimindedir (Öniş ve Şenses, 2007) ve finansal/ekonomik globalleşmenin ortaya çıkardığı sorunlar karşısında reaktif endüstriyel ve sektörel politikalar belirlemektedirler. Türkiye'nin daha esnek ve koordineli politika önlemleri için daha duyarlı/esnek formel ve enformel kurumsal kapasiteye ihtiyacı vardır. Formel kurumsal kapasite, Keynesyen kriz yönetimi politikalarını uygulamaya doğru bürokrasiler ve özel sektör arasında işbirliği ve koordinasyonu kolaylaştıran devlet öncülüğünü gerektirir. Böylelikle politika önlemleri, yüksek düzey istihdam, yüksek oranlı büyüme ve refah harcamalarını önceliklendirmeye doğru ilerleyebilecektir (Bakır, 2009).

Son olarak iç siyaset krize yönelik önlemlerin bileşim ve zamanlamasını önemli ölçüde etkilemektedir. Özellikle de devlet-sermaye ilişkileri ve iş dünyasının kendi içinde yaşanan bölünmeler alınan önlemlerin önemli bir belirleyicisidir. Türkiye'de emek piyasasının bütünlüklü örgütlü bir yapı oluşturamaması dolayısıyla aktif bir güç haline gelememiş olması krize yönelik alınan önlemlerde dikkatlerin işveren örgütlerine çevrilmesine neden olmaktadır. Büyük sermayeyi temsil eden Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği (TUSİAD), daha ziyade küçük ve orta ölçekli sermayeyi temsil eden Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği ve muhafazakar küçük ve orta ölçekli sermayeyi temsil eden Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MUSİAD) önemli üç işveren örgütüdür. Devletin krize karşı alınan önlemlerde reaktif niteliği politika yapımında tarihsel yapı ile de uygunluk göstermektedir, fakat eksiklikleri gecikmiş olması ve aşamalı niteliği ile sınırlı değildir. Türkiye'de toplumsal sınıfların politik gücünü de yansıtacak biçimde alınan önlemlerin bileşimi de sorundur. Koordineli bir iyileşme planının olamamasının yanı sıra alınan önlemler de daha örgütlü ve güçlü çıkarların lehine gerçekleşmiştir. Sanayi ve ticaret sermayesi protestolar ve etkin lobi faaliyetleri ile diğer kolektif birimlere nazaran devletin teşvik paketinden daha fazla yarar sağlamayı başarmıştır. İş dünyasına yönelik seçici teşviklere karşın sosyal koruma harcamaları ve altyapı yatırımları daha zayıf düzeyde kalmıştır (Öniş ve Burak, 2010).

SONUÇ

Türkiye 2001 krizi sonrası köklü bir dönüşüm yaşamasına rağmen iktisadi gelişme yörüngesi incelendiğinde farklı politika aşamaları arasında önemli oranda süreklilik olduğu, geçmişe ait tarihsel, toplumsal ve politik niteliklerin izlerini taşıdığı görülmektedir. Çalışmanın temel önermelerinden olan yol bağıllık (path dependency) ilkesi ile açıklanabilecek olan bu durum, değişimin/dönüşümün zor

olduğunu, mevcut kurumsal yapının birdenbire değiştirilemeyeceği, yeni kurumsal yapıyı büyük ölçüde etkileyeceği sonucuna ulaşmamıza neden olmaktadır. Nitekim 1980 sonrası ihracata yönelik sanayileşme stratejisine geçiş ve 2000 sonrası ekonomiden siyaseti ayırıştırılmaya yönelik ciddi önlemler alınmasıyla, Türkiye ekonomisi her ne kadar liberal piyasa ekonomisi özelliklerini büyük ölçüde taşısa da, yer yer hem devletçilikten devraldığı mirasla ekonomiye müdahaleciliğini, hem de toplumsal sınıflar üzerindeki etkisini sürdürmektedir. Bu durum tarihsel olarak devlet ve sermaye arasındaki ittifakı da ortaya koymaktadır. Tarihsel olarak devlete bağımlı ve büyük sermaye grupları olarak gelişen burjuvazi etkinliğini bugün de sürdürmektedir. Buna karşılık işgücünün tarihsel olarak aktif politik bir güç elde edemediği, emek piyasasında eğitim ve beceri düzeyinin düşük olduğu ve çok parçalı ve zayıf düzeyde kurumlaşmanın söz konusu olduğu görülmektedir. Devlet ve sermaye arasında sıkışıp kalan işgücünün alınan kararlara boyun eğmek zorunda kaldığı söylenebilir. Global finansal krize karşı alınan önlemlerde de gözlemleyebileceğimiz bu nitelikler, devletin gücü ve kapasitesi ile de yakından ilişkilidir. Ana hatlarıyla tüm bu özellikler literatürde “hiyerarşik piyasa ekonomisi” modeli ile de uyumludur.

KAYNAKLAR

- Akyüz, Y. (2009). “Policy Responses to the Global Financial Crisis: Key Issues for Developing Countries, South Center Research Paper.
- Albert, M.(1993). Capitalism vs. Capitalism: How America’s Obsession with Individual Achievement and Short Term Profit Has Led it To The Brink of Collapse.
- Amable, B.(2000). Institutional Complementarity and Diversity of Social Systems of Innovation and Production, Review of International Political Economy,7:4.
- Atiyas, İ. (2012). “Economic Institutions and Institutional Change in Turkey during the Neoliberal Era”, New Perspectives on Turkey, No.14, pp.45-69.
- Bakır, C. (2009). “Wobbling but Still on its Feet: The Turkish Economy in The Global Financial Crisis”, South European Society and Politics, Vol:14, No.1, pp.71-85.
- Barkey, Henri J. The State and Industrialization Crisis in Turkey, Westview Press.
- Becker, U. (2012). “Measuring Change of Capitalist Varieties: Reflections on Method, Illustrations from the BRICs” New Political Economy, pp.1-31.
- Bizberg, I. (2011). “The global economic crisis as disclosure of different types of capitalism”, Swiss Journal of Sociology / World Society Studies, Swiss Journal of Sociology / World Society Studies, vol. 37, núm. 2. Geneve. Seismo., pp. 321-329.
- Boettke, P. J. vd. (2005). “The New Comparative Political Economy”, The Review of Austrian Economics, 18:3/4, pp.281-304.
- Boratav, K. (2006). Türkiye İktisat Tarihi, İmge Kitabevi, Ankara.
- Eichengreen, B., Kevin H. O. (2009). “A Tale of Two Depressions, Advisor Perspectives,http://economicforumonline.org/_source/downloads/ataleoftwodepressions.pdf, (15.12.2011).
- Evans, P.,Stephens,J.(1988). “Studying Since the Sixties: The Emergence of a New Comparative Political Economy, Theory and Society, Vol.17, No.5, pp:713-745.
- Frank, A. G. (1966). The Development of Underdevelopment. Monthly Review Press.
- Gülalp, H. (1993). Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet. Belge Yayınları, İstanbul.
- Hall, P. A., Soskice, D.(2001). Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage, New York: Oxford University Press.
- Heper, M.(2011). Türkiye'nin Siyasal Hayatı: Tarihsel, Kuramsal ve Karşılaştırmalı Açından. İstanbul: Doğan.

- Kazgan, G. (2002). *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Kazgan, G. (2012). *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009): Ekonomi Politik Açısından Bir Değerlendirme*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi .
- Keyder, Ç.(1993). *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı.
- Keyder, Ç.(2010). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 16.b.
- Keyder, Ç.(2007). *Memalik-i Osmaniye'den Avrupa Birliğine*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- Keyman, F., Öniş,Z. (2008). *Turkish Politics In A Changing World: Global Dynamics and Domestic Transformations*, İstanbul Bilgi University Press.
- Olson, M. (1965).*The Logic of Collective Action*, Harvard University Press, 1965.
- Öniş, Z. (2011). “Crisis and Transformations in Turkish Political Economy” ,*Tuskish Policy Quarterly*, Vol. 9. Number3.pp:45-61.
- Öniş, Z., Şenses,F. (2007). “Global Dynamics, Domestic Coalitions and a Reactive State: Major Policy Shifts in Post-War Turkish Economic Development, METU Studies in Development, vol:34, No:2, pp251-286.
- Öniş, Z., Güven,A.B. (2010). *Global Crisis, National Responses: The Political Economy of Turkish Exceptionalism*, TUSIAD-Koç University Economic Research Forum Working Paper Series, Working Paper 1013.
- Öniş, Z. (1998). *State and Market: The Political Economy of Turkey in Comparative Perspective*. Boğaziçi University Print House.
- Pamuk, Ş. (2010). “Economic Growth and Institutional Change before 1980, ed. Çetin, Tamer-Feridun Yılmaz, *Understanding The Process of Economic Change in Turkey: A Institutional Approach*, Nova, 2010.
- Rodrik, D. (1990). “Premature Liberalization, Incomplete Stabilization: The Özal Decade in Turkey, National Bureau of Economic Research, No.3300.
- Schneider, B. R. (1988). “Partly for Sale: Privatization and State Strength in Brazil and Mexico”*Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, Vol. 30, No. 4 (Winter, 1988-1989), pp. 89-116.
- Schneider, B. R. (2009). “Hierarchical Market Economies and Varieties of Capitalism Latin America, *Journal of Latin American Studies* 41.03, pp.553-575.
- Sönmez, S. (2011). *Piyasanın İdaresi: Neoliberalizm ve Bağımsız Dzenleyici Kurumların Anatomisi*. İletişim Yayınları.
- Stiglitz, J. (2012). *Serbest Düşüş, Amerika, Serbest Piyasalar ve Dünya Ekonomisinin Çöküşü*.(Çev.). Banu Özgün. İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Tezel, Y. S. (2002). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Weiss, L.,Hobson,M.J.(1195). *States and Economic Development: A Comparative Historical Analysis*. Cambridge: Polity Press.

C6 OTURUMU
DİN-II:
DİN VE SİYASET

TÜRKİYE’DE SEKÜLER VE DİNİ HAYAT TARZLARINA DAYALI TOPLUMSAL VE SİYASAL KUTUPLAŞMALAR

Kayhan DELİBAŞ¹

Serdar ÜNAL²

ÖZET

Toplumsal ilişkilerde kişiler veya gruplar farklı özelliklerinden ve başka birçok nedenden dolayı birbirlerinden uzaklaşabilmekte ve her biri belirli bir kutbun temsilcisi haline gelebilmektedir. Son on yıllık dönemde, Türkiye tarihinde daha önce hiç olmadığı kadar çok boyutlu ve derin toplumsal ve siyasal ayrışma ve kutuplaşmalara tanık oluyoruz. Ancak bu bildiri ayrışma eksenlerinden en önemlilerinden birisine Türkiye’de “cumhuriyetçi-laik” kimlik eksenini ve “muhafazakâr-dindar” kimlik eksenini arasındaki seküler ve dini hayat tarzlarına dayalı farklılıkların gündelik toplumsal hayattaki yansımalarına odaklanmaktadır. Bu iki eksen dışında kesimleri ise “ortadakiler eksenini” olarak ayrı bir kategori olarak tanımlanmış olmakla birlikte bu çalışmanın merkezi noktasını “cumhuriyetçi-laik” ve “muhafazakâr-dindar” kimlik ekseninde yer alan ve toplumun çoğunluğu diyebileceğimiz kesimleri kapsamaktadır. Bu çerçevede, “cumhuriyetçi-laik” ve “muhafazakâr-dindar” kesimlerin durdukları sosyal ve siyasal pozisyonlar itibarıyla gündelik hayatın inşası sırasında birbirlerine yönelik geliştirdikleri algı ve temsillerden hareketle kutuplaşma veya kümelenme eğilimlerinin veya sosyal mesafelerinin tespiti gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal ve Siyasal Kutuplaşma, Farklılık, Hayat Tarzı, Sosyal Mesafe, Bir arada Yaşama.

ABSTRACT

In social relations, individuals or groups may become distant from each other due to several reasons and each of them may be represent a specific pole. In the last decade we have witnessed a multi-dimensional and profound social and political polarization which has not been seen previously in the modern Turkish history. Nevertheless this paper is focusing on one of the most significant socio-political polarization axis that arising from the secular and religious life-style between the “republican-secular” identity axis and “conservative-religious” identity axis, particularly looking at how these differences reflected though daily life practices in everyday life (even though there is no general consensus on the definitions and categorizations mostly) in Turkey. Though the sections of society who doesn’t fit into one of these two categories are defined as “middle identity axis” as a separate category, “republican-secular” identity axis and “conservative-religious” identity axis were the central point of the study. In this frame, the polarization and convergence tendencies or social distance between the republican-secular” and “conservative-religious” participants that arise from their perception and representations developed one another during the construction of daily life because of their social and political positions is determined.

Keywords: Social and Political Polarization, Lifestyle, Difference, Social Distance, Living Together.

GİRİŞ

Gündelik hayat, toplumun temel değerlerinin farklı toplumsal konumlardaki kişilerce paylaşıldığı, öğrenildiği ve meşrulaştırıldığı bir alandır (Oskay, 1989:7). Giddens’in(2010:111) ifadesiyle, hayat tarzları da gündelik hayat etrafında rutinleşmiş pratikler ve etkileşimlerdir. Hayat tarzları ekonomik, etnik, kültürel veya dinsel temelde farklılaşabilir. Nitekim, rutinleşmiş pratikler anlamında bu farklı

¹Prof. Dr. Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, kdelibas@adu.edu.tr.

²Arş. Gör. Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, serdarunal@adu.edu.tr.

hayat tarzlarına dayalı olarak bireyler ve gruplar arasında ortaya çıkan veya çıkabilecek karşıtlıklar, kutuplaşmalar veya çatışmalar toplumsal bir soruna işaret etmektedir.

Bu yönde, dünyada son dönemde yaşanan gelişmeler, gruplar arasındaki ideolojik, ekonomik, etnik, kültürel veya dinsel kutuplaşmaların, çatışmalara yol açtığını ve bundan dolayı sosyal ve siyasal gelişmenin önemli bir engel ile karşılaştığını göstermektedir (Esteban;Schneider, 2008:131). Hem dünyada hem de Türkiye’de 1980’ler özellikle de 1990’lardan bugüne kimlik-temelli taleplerin yükseldiğini ve dolayısıyla da kimlik-temelli çatışmaların giderek yaygınlaştığını görüyoruz. Bu ayrışmanın engellenemez bir yükseliş eğilimi gösterdiğini, farklı siyasi stratejilerin hareket tarzını ve söylemsel içeriğini belirlediğini, akademik ve kamusal söylemin merkezi tartışma noktası konumuna geldiğini söylemek mümkündür. Bu dönemde özellikle etkinliği giderek artan kimlik farklılıklarına bağlı olarak dinsel, mezhepsel ve milliyetçi eksenlerdeki kutuplaşmalar önem ve öncelik kazanmıştır (Kiriş, 2010:190). Sonuçları açısından hangi türden bir kutuplaşma/ayrışma olursa olsun bunun giderek bir çatışma ortamı yaratabileceği ileri sürülmektedir ki sosyolojide bu konunun bir sorun olarak görülmesi ve incelenmesinin en önemli nedenlerinden birisi de budur.

Son birkaç yıldır bu konuda önde gelen kuruluşlar, siyasiler ve çeşitli zamanlarda yüksek yargı mensupları, sivil toplum kuruluşları, muhalefet partileri, çeşitli köşe yazarları ve birçok alandan sosyal bilimcilerin üzerinde ortaklaşa durduğu konu toplumsal ayrışmaların derinleştiği ve yaygınlaştığı yolunda. Hatta son Avrupa Birliğinin Türkiye İlerleme raporu (Ekim, 2013) dahi konuya yer vermekte ve Türkiye’deki siyasal iklimin ayrışma ve kutuplaşma üzerinden sürmekte olduğuna vurgu yapmaktadır (EuropeanCommission, 2013). Konuya ilişkin diğer bir önemli uyarı da geçen günlerde TBBM’nin açılışı konuşmasında (1 Ekim, 2013) Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün bu konuya dikkat çekmesi oldukça önemliydi.

Cumhurbaşkanı Gül: Gezi eylemleri, demokratik gelişkinliğimizin tezahürü dedikten sonra bu konu etrafında derinleşmekte olan ayrışmayı şöyle dile getiriyor:

“Türkiye’de son zamanlarda yaşanan siyasi kutuplaşmalara da dikkat çeken Gül, “Ülkemizde siyasi tartışmalarla başlayan kutuplaşma, bazen siyasetin ötesine geçebilmekte, kimliklere, inançlara, hassasiyetlere dokunan bir nitelik kazanabilmektedir. Böyle bir kutuplaşma elbette milletimizin sosyal insicamını bozma tehlikesi taşır”

“Her meseleye, her tartışmaya “siyah-beyaz”, “doğru-yanlış”, “haklı-haksız”, “bizden-onlardan”, “dost-düşman” zaviyesinden bakamayızdiyerek konunun önemini bir kez daha vurguluyordu (Radikal, 1 Ekim, 2013).

Bu çerçevede Türkiye’nin toplumsal ve siyasal tarihi açısından bakıldığında, hâkim üç temel kutuplaşma/ayrışma ekseninin ön planı çıktığı söylenebilir: Laiklik-dindarlık kutuplaşması, Alevi-Sünni kutuplaşması ile Kürt meselesinin üzerine oturduğu Türk-Kürt kutuplaşma eksenine.Bu üç kutuplaşma ya da ayrışma eksenine çerçevesinde bu tebliğde asıl olarak odaklanılan “cumhuriyetçi-laik” ve muhafazakâr-dindar” ayrımı veya “seküler hayat tarzı” ve “dini hayat tarzı” ekseninde açığa çıkan toplumsal ayrışma olmuştur.Bir anlamda, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e uzanan modernleşmenin tarihsel kopukluk ve süreklilik kazanmış tüm değerleri içinde yatan üç önemli unsuru olan din-siyaset-laiklik farklı toplumsal dönemlerde farklı düzeylerde olmak üzere toplumsal ve siyasal gündemdeki yerini hep korumuştur (Gencer, 2008:355).Bu noktada da, “cumhuriyetçi-laik” ve “muhafazakâr-dindar” ayrımı (laiklik ve din) veya seküler ve dini hayat tarzları temelindeki farklılaşmalara dayanan kutuplaşmalar daha bir ön plana çıkmaktadır. En azından, “laiklik” veya “din” temelli veya seküler ve dini hayat tarzlarına dayalı bir ayrışmanın Türkiye’de bir “toplumsal/siyasal gerilim kaynağı” olarak sürekli gündeme geldiğini dolayısıyla bu yöndeki tartışmaların toplumda kutuplaşmaları ya da ayrışmaları daha görünür kıldığından bahsedebiliriz. Son yıllarda önemli bir görünürlülük kazanan kutuplaşmaları ya da ayrışmaları nasıl anlamamız gerektiği soruları önem kazanmaktadır. Toplum içindeki bireylerin tek tek veya grup olarak farklılaşmalarının boyutu, gerilimlerin kutuplaşmanın oranını belirler (Altıntaş, 2003:2). Bu süreçte gündelik hayatın farklı kimlik eksenlerinde farklı değerler üzerinden inşa edilmesi başlı başına birer problem, korku ve tehdit kaynağı haline gelebilmektedir. Böylelikle, toplumsal ilişkilerde kişiler veya gruplar farklı özelliklerinden ve başka birçok nedenden dolayı birbirlerinden uzaklaşabilmekte ve her biri belirli bir kutbun temsilcisi haline gelebilmektedir.

Araştırma kapsamlı sayılabilecek bir alan araştırmasına dayanmaktave bu çalışmada Türkiye’de “cumhuriyetçi-laik” ve “muhafazakâr-dindar” kesimlerin (veya kendisini bu değerlerin taşıyıcısı olarak görenlerin) temel toplumsal ve siyasal değerlerinin karşılaştırmalı olarak saptanması çalışmanın özgün yönlerinden birisini oluşturmaktadır. Bu çerçevede, “cumhuriyetçi-laik” ve “muhafazakâr-dindar” kesimlerin durdukları sosyal ve siyasal pozisyonlar itibariyle gündelik hayatın inşası sırasında birbirlerine yönelik geliştirdikleri eylem, algı ve temsillerden hareketle kutuplaşma veya kümelenme eğilimlerinin veya sosyal mesafelerinin tespiti gerçekleştirilmiştir.

Araştırma sahası olarak İzmir ve Konya Büyükşehir Belediyeleri ve Bağlı Belediyelerin seçmen nüfuslarıyla sınırlı olan çalışmada niceliksel ve niteliksel araştırma yönteminin birlikte kullanılması tercih edilmiştir. Bu aşamada hem nitel yöntem bağlamında “derinlemesine görüşmeler” yoluyla hem de nicel yöntem bağlamında “anket tekniği” yoluyla sistematik olarak veriler toplanmıştır. Sistematik veri toplama işlemi İzmir ve Konya kentlerinde gerçekleştirilmiştir. İzmir kentinde 432 ve Konya kentinde 323 olmak üzere toplam 755 kişiye anket uygulanmıştır. Bu aşamada, eş zamanlı olarak yürütülen nitel araştırma bağlamında, İzmir kentinden 38 Konya kentinden ise 22 olmak üzere toplamda 60 kişiyle “derinlemesine görüşmeler” gerçekleştirilmiştir.

Ancak, bu bildiriye, bize ayrılan zamanın darlığı göz önünde bulundurularak, söz konusu araştırma bulgularından ön plana çıkan bazı önemli noktalarının (özellikle farklı kimlik eksenleri arasındaki sosyal mesafe düzeyi, kümelenme eğilimleri, farklılıklara ilişkin algılar ve bağlam ortaklığı -birlikte yaşama- meselelerinin) nicel veriler ışığında sınırlı bir düzeyde değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

FARKLI KİMLİK EKSENLERİ ARASINDAKİ SOSYAL MESAFE (UZAKLIK-YAKINLIK) DÜZEYİ:

Gruplar arası sosyal mesafe düzeyi, insanların ötekine yönelik tutumlarını ifade etmede önemli bir göstergedir. Bunlar, aynı zamanda, bireylerin ötekine yönelik hoşgörü-hoşgörüsüzlük düzeyleriyle de yakından ilişkilidir (Kayıklık; Yapıcı, 2005:22-26). Bu yönde, araştırma kapsamında, farklı kimlik eksenleri arasındaki sosyal mesafe veya uzaklık-yakınlık düzeyleri sosyal kutuplaşma ve grupların kümelenme eğilimleri çerçevesinde irdelenmiştir. Bu çerçevede farklı kimlik eksenlerinin birbirlerine karşı sosyal mesafelerini veya yakınlık-uzaklık derecelerini belirleyebilmek amacıyla 8 maddelik bir sosyal mesafe ölçeği geliştirilmiştir (Şekil.1).

-
- **ŞEİKİL-1: FARKLI KİMLİK EKSENLERİNE YÖNELİK SOSYAL MESAFE ÖLÇEĞİ MADDELERİ**
 - Onlardan biriyle evlenebilirim veya çocuğumun evlenmesini kabul ederim
 - Onlarla yakın arkadaş-dost olabilirim
 - Onlarla komşu olmak beni rahatsız etmez
 - Onlarla alış-veriş yapabiliyim
 - Onlarla bir arada olmaktan hoşlanmam
 - Onların komşum olmasını istemem
 - Onların çoğunlukta olduğu bir şehirde veya mahallede oturmak istemezdim
 - Onlarla aynı ülkede yaşamak istemezdim

Ayrıca, örneklemdaki farklı kimlik eksenlerinde yer alanların birbirlerine karşı sosyal mesafe sıralamasında yakınlık ve uzaklık sıralamalarının derecelendirilebilmesi için sosyal mesafe ölçeğinin her bir maddesine karşılık gelen mahrem, özel, ekonomik, sivil, kamusal ve tehdit olmak üzere bazı sosyal mesafe alanları belirlenmiştir.

Katılımcılara sunulan “onlardan biriyle evlenebilirim veya çocuğumun evlenmesini kabul ederim” maddesi “mahrem alana” ilişkin takınılan sosyal mesafe tutumuyla alakalıdır. “Onlarla yakın arkadaş-dost olabilirim”,“olanlarla bir arada olmaktan hoşlanmam” maddeleri mahrem alanın bir adım dışında duran “özel alana” ilişkin sosyal mesafe düzeyine işaret etmektedir. “Onlarla alış-veriş yapabilirim” maddesi başlı başına “ekonomik alan”a işaret etmektedir. “Onlarla komşu olmak beni rahatsız etmez” ve “onların komşu olmasını istemem” maddeleribireyin özel alandan çıkararak sosyolojik alan olarak değerlendirilen “sivil alan”a karşılık gelmektedir.“Onlarla aynı ülkede yaşamak istemezdim”maddesi “kamusal alan”a karşılık gelmektedir(Karlı, 2012; Akpolat, 2008).“Onların çoğunlukta olduğu bir şehirde veya mahallede oturmak istemezdim” maddesi bireyin diğeriyle ilişki kurmadaki kuşku düzeyini veya güvenini ortaya koyan “tehdit alanı”nı temsil etmektedir.

Tablo -1: Sosyal Mesafe Düzeyi (Uzaklık-Yakınlık Durumu) (CUMHURİYETÇİ-LAİK EKSEN)			
	İZMİR-KONYA TOPLAM		
	Evet	Hayır	
Dindar biriyle evlenebilirim veya çocuğumun evlenmesini kabul ederim	22,2%	77,8%	% 100
Dindar olanlarla yakın arkadaş-dost olabilirim	64,2%	35,8%	% 100
Dindar olanlarla komşu olmak beni rahatsız etmez	65,4%	34,6%	% 100
Dindar olanlarla alış-veriş yapabilirim	68,7%	31,3%	% 100
Dindar olanlarla bir arada olmaktan hoşlanmam	39,1%	60,9%	% 100
Dindar olanların komşu olmasını istemem	33,7%	66,3%	% 100
Dindar olanların çoğunlukta olduğu bir şehirde veya mahallede oturmak istemezdim	59,3%	40,7%	% 100
Dindar olanlarla aynı ülkede yaşamak istemezdim	16,0%	84,0%	% 100

Araştırmada, genel itibariyle (Tablo-1 ve 2) muhafazakâr-dindar kimlik eksenini ve cumhuriyetçi-laik kimlik ekseninde yer alanların birbirlerine karşı sosyal mesafe düzeylerine ilişkin veriler özellikle kamusal alana ilişkin yüksek sosyal mesafe yakınlığını ortaya koymuştur. Bu nokta her iki eksen için de aşırı veya çok radikal bir mesafe kaygısı veya aynı yerde bulunmama eğiliminin zayıflığına işaret etmektedir. Ancak, sırasıyla ekonomik, sivil ve özel alanlarda görülen nispeten yakın veya sınırda kabul edilebilecek sosyal mesafe tutumuna rağmen, yine sırasıyla mahrem alan ve tehdit alanı bakımından sosyal mesafe “uzak”lıkları oldukça yüksek bulunmuştur.

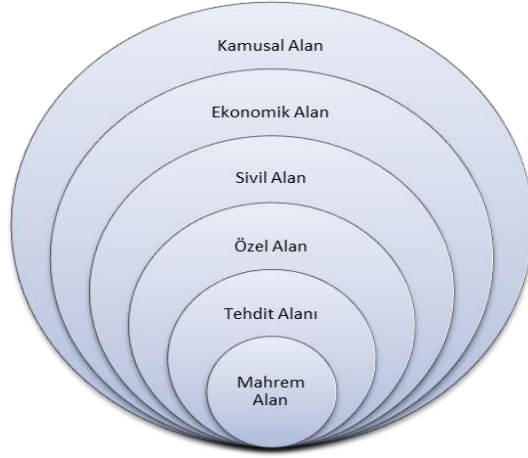
Tablo-2: Sosyal Mesafe Düzeyi (Uzaklık-Yakınlık Durumu) (MUHAFAZAKÂR-DİNDAR EKSEN)			
	İZMİR-KONYA TOPLAM		
	Evet	Hayır	
Dindar olmayan biriyle evlenebilirim veya çocuğumun evlenmesini kabul ederim	8,3%	91,7%	% 100
Dindar olmayanlarla yakın arkadaş-dost olabilirim	60,9%	39,1%	% 100
Dindar olmayanlarla komşu olmak beni rahatsız etmez	63,7%	36,3%	% 100
Dindar olmayanlarla alış-veriş yapabilirim	66,2%	33,8%	% 100
Dindar olmayanlarla bir arada olmaktan hoşlanmam	36,6%	63,4%	% 100
Dindar olmayanların komşum olmasını istemem	35,4%	64,6%	% 100
Dindar olmayanların çoğunlukta olduğu bir şehirde veya mahallede oturmak istemezdim	59,1%	40,9%	% 100
Dindar olmayanlarla aynı ülkede yaşamak istemezdim	11,7%	88,3%	% 100

Tespit edilen bir diğer husus, cumhuriyetçi-laik ve muhafazakâr-dindar kimlik eksenleri açısından en büyük farkın muhafazakâr-dindar kimlik ekseninde yer alanlar arasında cumhuriyetçi-laik kimlik ekseninde yer alanlara kıyasla mahrem alana ilişkin sosyal mesafe kaygısının biraz daha yüksek olduğudur. Tehdit alanına ilişkin sosyal mesafenin uzak çıkması, her iki ekseninde yer alanların birbirleriyle ilişki kurma noktasında veya kurulan ilişkinin samimiyeti açısından ciddi ölçüde bir kuşku ya da güvensizliğe sahip oldukları anlamına gelmektedir. Bu yönde, tehdit alanına ilişkin bu tablo “komşusuz mahalleler” ifadesi ile tarif edilmiştir. Bu kavram, yan yana yaşayan ve mekansal olarak birbirine yakın olan, ancak bunun dışında birbirinden yalıtılmış halde yaşayan kişileri tarif etmektedir.

Bu yönde, ortak bir zeminin eksikliği, aynı mahallede yaşayan insanlar arasındaki karşılıklı sorumluluğun giderek azalmasına ya da kaybolmasına, bu ise aynı mekanda yaşanan kimselerin birer tehdit kaynağı olarak görülebilme potansiyelini artırmaktadır (Furedi, 2001). Dolayısıyla, aslında ekonomik, sivil ve özel alana ilişkin sosyal mesafe yakınlıklarının da çok sınırdaki kabul edilebilecek bir seviyede olması ve mahrem alana ilişkin mesafenin çok uzak olması bireyler arasında veya gruplar arasında ortak bir zeminin bulunmasına veya karşılıklı tanımaya engel olan bir durum olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle, komşusuz mahaller çerçevesinde açıklanan bu durumun bireyler arası tehdit alanına ilişkin sosyal mesafe uzaklığının oldukça yüksek bir seviyede olmasına neden olduğu düşünülmektedir.

Çalışmanın, özellikle mahrem alana ilişkin verileri, cumhuriyetçi-laik kimlik eksenini ve muhafazakâr-dindar kimlik ekseninde yer alanların belirgin bir “iç-grup dış-grup ayrımı” sergiledikleri veya mahrem alana ilişkin dünyayı ‘kendi’ ve ‘öteki’ni farklılaştıran ‘biz ve onlar’ diye iki kategoriye ayırma gereği duyduklarını ortaya koymuştur. Bu durum, zihinsel süreç farklılığını ön plana çıkarmaktadır, çünkü bu ayrımı yapmanın temeli toplumsal karşılaştırmaya dayanır. Bu da farklı olma anlamında ‘ötekilik’ oluşmasına neden olur. Tajfel ve Forgas (1981:124) bu durumu ‘biz neyse oyuz ama onlar bizim gibi değil biçiminde dile getirmektedir.

Şekil-2: Muhafazakâr-Dindar ve Cumhuriyetçi-Laik Kimlik Eksenleri Arasındaki Alanlara Göre Karşılıklı Sosyal Mesafe Yakınlıkları/Uzaklıkları

Birçok yazara göre, insanlar kendi yakınlarıyla yaşama eğilimindedir ve bu da en az çabayı ve enerjiyi gerektirir. Yakınlık ortamı kendi başına değerlerle yüklenir. Biçimi ne olursa olsun başkalarıyla ahablık etmek, belli bir uyum çabası gerektirir ve bu çabadan kaçınmaya çalışmak olağandır. Ancak, bu durum “birlikte yaşama” perspektifi açısından en azından problematik bir düşünce tarzı olarak kabul görmektedir. Nitekim, “benzemeyeni itme” ya da bize benzemeyenler karşısında duyduğumuz doğal antipati veya uzaklaşma eğilimi evrensel ve olağan bir görüngü olarak kabul edilir. Ancak, bu görüngünün evrensel olduğu kanısı üstüne sosyal psikologlar, bize benzemeyen karşısında duyulan antipatiye veya uzaklaşma eğilimine küçük çocuklarda rastlanmadığını, bunun toplumsallaşma sırasında edinilmiş bir tepki olduğunu ileri sürmektedirler (Schnapper, 2005:150). Bu anlayış çerçevesinde bakıldığında, bireyler veya gruplar arası yüksek sosyal mesafe kaygısı, grupları birbirinden ayıran, aidiyet grupları ya da iç-gruplar ve dış-gruplar yaratmakla sonuçlanan “toplumsal süreç”lerin ürünüdür. Sosyal mesafe bireyler veya gruplar arası etkileşim ve iletişim düzeyine işaret ettiğinden toplumdaki “sosyal sermaye”nin ve doğrudan toplumsal güven düzeyinin de bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bu yönüyle, sosyal sermayenin veya farklı eksenler arası güven duygusunun da düşük bir düzeyde kaldığını söylemek mümkündür.

Çalışmanın sosyal mesafe bulgularından hareketle, gerek kimlik eksenleri gerekse de kentsel-mekansal ayırım bağlamında olsun muhafazakâr-dindar ve cumhuriyetçi-laik kimlik ekseninde yer alanlar arasındaki “mahrem alan” ile “tehdit alanı”na ilişkin sosyal mesafe uzaklıklarının yüksek seyretmesi eksenlerin/bireylerin kümelenme eğilimleriyle ilişkili olarak düşünülmüştür. “Tehdit alanı”na ilişkin tutumların uzak bir sosyal mesafe derecesi ortaya koyması her iki ekseninde yer alanların birbirleriyle ilişki kurma noktasında veya kurulan ilişkinin samimiyeti açısından ciddi ölçüde bir kuşkuya ya da güvensizliğe sahip olduklarını göstermektedir. Nitekim, bu durum bireylerin kümelenme ve kutuplaşma eğilimleriyle birlikte değerlendirilmiştir.

Tablo-3: Siyasal Düşüncesi, İnancı, Kökeni veya Hayat Tarzı Aynı veya Benzer Olan İnsanların Olduğu Bir “Site”de Yaşama İsteği İZMİR-KONYA TOPLAM								
	Cumhuriyetçi-Laik		Ortakdâkiler		Muhafazakâr-Dindar		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Evet, isterdim	116	47,7%	75	40,1%	154	47,4%	345	45,7%
Hayır, istemezdim	32	13,2%	23	12,3%	36	11,1%	91	12,1%
Kararsızım	54	22,2%	27	14,4%	47	14,5%	128	17,0%
Fark etmezdi	41	16,9%	62	33,2%	88	27,1%	191	25,3%
Toplam	243	%100	187	%100	325	%100	755	%100

Bu yönde, farklı kimlik eksenlerinde yer alan bireylerin kümelenme eğilimlerini ölçmeye yönelik sorulara alınan yanıtlar (Tablo-3), araştırmaya katılanların yarısından fazlasının kendisine benzer kökene, inanca, siyasal düşünceye veya hayat/yaşam tarzına sahip kişilerle birlikte olmayı önemsedikleri ve yarıya yakın bir kısmının da yine kendisine benzeyen insanların olduğu bir ‘site’ yaşamını arzuladığı dolayısıyla önemli ölçüde sosyal ve mekansal bir kümelenme eğilimi içinde olduklarını ortaya koymuştur. Ancak, sosyolojik olarak asıl anlamlı olan bu sürecin nasıl geliştiği ve neden ortaya çıkmış olabileceğidir.

FARKLILIKLARA İLİŞKİN ALGILAR VE BAĞLAM ORTAKLIĞI:

Tarih boyunca farklılıkların algılanmasında ve toplumsal hayat içerisinde farklılıklarla beraber yaşanmasının temininde en büyük sıkıntılardan biri “öteki”leştirme süreci olmuştur. Zira ötekileştirme süreci başladığı andan itibaren farklılıkların marjinalite olarak algılanması ile birlikte genellikle dışlama ve çatışmanın da başladığı yaşanan bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır (Gürer, 2007:104). Aynı olayların, durumların, kişilerin, davranışların ve genellikle aynı realitenin değerlendirilmesi öylesine farklı yapılabilmekte, bu da öylesine sert çatışmalara, adım başında kişi harcanmalarına yol açıyor ki, kendi kendisiyle hesaplaşarak yaşayan kişi sürekli çıkmazda bulabilir kendini (Kuçuradi, 2003:6). Dolayısıyla, insanın ‘öteki’yi algılayamaması, onu anlayamaması hatta ‘öteki’nin farkında olmaması dünya tarihinde olduğu gibi, bugün de önemli bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Bu anlamda, kendilerinden ve dünyadan bir anlam çıkarmaya çalışan düşünebilen varlıklar olarak insanlar, bir anlam ya da kültür yaratıp yaşamlarını ona göre düzenlerler (Bhikhu, 2002:162).

Ancak, bu farklılıkları nasıl algılamamız gerektiği meselesi de bireysel ve dolayısıyla sosyal farklar söz konusu olduğunda problematik haline gelmektedir. Bu manada, farklı gruplara bakışın zihniyet temelleri, bireylerin bir arada yaşayabilmelerini kolaylaştırabilir de zorlaştırabilir veya imkânsız hale de getirebilir. Bu yönde, bireyler veya gruplar arasındaki bağlam ortaklığının oluşabilmesinde veya kaybolmamasında farklılıklara ilişkin algılar veya farklı bireylere/gruplara bakışın zihniyet temelleri büyük önem taşımaktadır. Bu çerçevede, araştırmada farklı kimlik eksenlerinde yer alan bireylerin, farklı hayat tarzlarına, kültürlere veya inançlara kısacası farklılıklara bakışlarındaki zihniyet temelleri anlamlandırılmaya çalışılmış ve aralarında ne yönde bir farklılık veya benzerlik olduğu konusu irdelenmiştir.

Tablo-4: Farklı Kimlikler, Hayat Tarzları, Kültürler veya İnançlar Hakkındaki Düşünceler İZMİR-KONYA TOPLAM								
	Cumhuriyet çi-Laik		Ortakdâkiler		Muhafazak âr-Dindar		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Farklılıklar gelecekte ÷lkemiz için tehlike (-)	33	13,6 %	28	15,0 %	62	19,1 %	123	16,3 %
Farklılıklar ulusal bütünlük için zararlıdır (-)	86	35,4 %	34	18,2 %	31	9,5 %	151	20,0 %
Farklılıklardan kuşku duyuyorum (-)	28	11,5 %	23	12,3 %	42	12,9 %	93	12,3 %
Bana dokunmadıkları sürece sorun yok (0)	40	16,5 %	32	17,1 %	60	18,5 %	132	17,5 %
Farklılıklar zenginliktir (+)	45	18,5 %	57	30,5 %	126	38,8 %	228	30,2 %
Diğer	11	4,5 %	13	7,0 %	4	1,2 %	28	3,7 %
Toplam	243	% 100	187	% 100	325	% 100	755	% 100

Bu doğrultuda, araştırmaya katılanlara yöneltilen “Türkiye’deki farklı kimlikler, yaşam tarzları, kültürler veya inançlar hakkında ne düşünüyorsunuz?” (Tablo-4) sorusunda yer alan seçeneklerin ilk üçü “farklılıklar gelecekte ÷lkemiz için tehlike yaratabilir”, “farklılıklar gelecekte ulusal bütünlüğümüz için zararlıdır”, “farklılıklardan kuşku duyuyorum” ifadeleri farklılıklar konusundaki “olumsuz veya negatif tutumlar”ı temsil etmektedir. Dördüncü ifade olan “bana dokunmadıkları sürece sorun yok” ifadesi ise her ne kadar en başta “nötr” bir ifade olarak gözükse de aslında “diğeri”yle ilişki kurma noktasında engelleyici bir düşünme tarzı olmasından dolayı farklılıklar konusunda benimsenen tutumların olumsuz veya negatif ucuna daha yakındır.

Dolayısıyla, bu kategori aslında “negatife yakın nötr” tutumlar/algılar olarak da tanımlanabilir. Çünkü insanların birbirlerine dokunmadan ayrı mekânlarda, ayrı dünyalarda yaşamaları beraberlik veya mutabakat denilen toplumsal iklimin oluşmasına engeldir.

Hâlbuki bu tür bir iklimin oluşması dayanışmaya ve iletişime bağlıdır. Farklı gruplar ancak birbirleriyle sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel ilişki kurabildikleri sürece ortak bir sosyal hayat oluşturabilirler ve bu ortak sosyal hayatın şartlarını müzakere yoluyla ortaya koyarlar. En azından bir arada yaşama perspektifi açısından “bana dokunmadıkları sürece sorun yok ifadesi” “öteki”yle ilişki kurma noktasında engelleyici bir tutum olarak görülmesinden dolayı problematik bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. “Farklılıklar zenginliktir” ifadesi ise bu konudaki tutumların “olumlu veya pozitif” ucunu temsil etmektedir.

Tablo-5: Hoşa Gitmeyen veya Yanlış Olduğu Düşünülen Bazı Hayat Tarzları Konusundaki Düşünceler İZMİR-KONYA TOPLAM								
	Cumhuriyetçi-Laik		Ortakdâkiler		Muhafazakâr-Dindar		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Karışmam, uzak durmaya çalışırım (-)	59	24,3%	76	40,6%	76	23,4%	211	27,9%
Sevmesem de tahammül ederim (0-)	83	34,2%	25	13,4%	98	30,2%	206	27,3%
Doğru olana yönlendirmek isterim (0-)	47	19,3%	39	20,9%	67	20,6%	153	20,3%
Benimsemeye çalışırım ve hoş görürüm (0)	6	2,5%	8	4,3%	22	6,8%	36	4,8%
Mutlaka saygı duyarım (0+)	20	8,2%	12	6,4%	31	9,5%	63	8,3%
Anlamaya ve tanımaya çalışırım (+)	23	9,5%	16	8,6%	16	4,9%	55	7,3%
Diyalog kurmaya çalışırım (+)	5	2,1%	11	5,9%	15	4,6%	31	4,1%
Toplam	243	% 100	187	% 100	325	% 100	755	% 100

Araştırmaya katılanlara yöneltilen “hoşunuza gitmeyen veya yanlış olduğunu düşündüğünüz bazı hayat tarzlarına nasıl bakarsınız?” (Tablo-5) sorusunda yer alan seçenekler arasında “karışmam uzak durmaya çalışırım” ifadesi “olumsuz veya negatif tutumlar”ı temsil etmektedir. “Sevmesem de tahammül ederim” ve “onları doğru olduğunu düşündüğüm noktaya yönlendirmek isterim” ifadeleri “olumsuz veya negatif uca yakın nötr” tutumlar olarak tanımlanmaktadır. Özellikle “karışmam uzak durmaya çalışırım” ve “sevmesem de tahammül ederim” ifadeleri “diğer”i veya “öteki” olarak tanımlananla ilişki kurmayı veya diyaloga girmeyi zorlaştırıcı tutumlar olarak görülmelidir. Nitekim bu tutumlar diyalog için gerekli olan “hazır bulunmuşluk”tan yoksun olduğuna işaret etmektedir. “Onları doğru olduğunu düşündüğüm noktaya yönlendirmek isterim” ifadesi ise “yönlendirmeci” ve dolayısıyla kendisine benzetme eğilimini içinde barındırdığından problematik bir tutum olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla, ilk başta çok sorunlu olmayan davranış biçimleri veya tutumlar olarak değerlendirilebilecek olan bu ifadelerin yakından bakıldığında “nötr” tutumlar olmadıkları, bu anlamda olumsuz/negatif ya da negatife yakın nötr tutumlar oldukları düşünülmektedir. Her ne kadar hoş görme yaklaşımı da bazı sorunları kendi içinde taşısa da (hoş görme eyleminde her zaman için bir hoş gören ve hoş görülen taraf olacağı için eşitler arası bir diyaloga kapalı durumun olması) beraberinde benimsemeye çalışma gayreti taşımasından dolayı “benimsemeye çalışırım ve hoş görürüm” ifadesi bir bakıma “nötr” bir tutum olarak düşünülmektedir. “Mutlaka saygı duyarım” ifadesi “olumlu veya pozitif uca yakın nötr” tutumlar olarak tanımlanmaktadır. Bu ifadenin tamamen olumlu veya pozitif bir tutum olarak kabul edilememesinin sebebi anlama, tanıma ve diyalog kurma çabasını her zaman için içermemesinden dolayıdır. “Anlamaya ve tanımaya çalışırım” ve “diyalog kurmaya çalışırım” ifadeleri ise bu konudaki tutumların “olumlu veya pozitif” ucunu temsil etmektedir. Bu ifade veya tutum ideal anlamda bir arada yaşama pratiğinin özelliği olarak görülmektedir.

Bu yönde genel olarak değerlendirildiğinde başta cumhuriyetçi-laik kimlik ekseninde yer alanlar olmak üzere tüm eksenlerde farklılıklara yönelik yetersiz bir olumlu/pozitif tutumun hakim olduğu veya ağırlıklı olarak “negatif” ya da “negatife yakın nötr” tutumların ağırlıkta olduğu söylenebilir.

Ancak, muhafazakâr-dindar kimlik ekseninde yer alanlar arasında olumlu/pozitif tutum benimseyenlerin diğer eksenlerde yer alanlara göre nispeten daha fazla olduğu gözükmektedir. Cumhuriyetçi-laik kimlik eksenini ise özellikle negatif veya negatife yakın tutumların ağırlıkla

benimsendiği eksen olarak dikkat çekmektedir. Ancak, verilerde ortaya çıkan muhafazakâr-dindar kimlik eksenindeki bir miktar daha yüksek olumlu/pozitif tutumların açıklanması gerekmektedir.

Zira, farklılıklara yönelik bakışın zihniyet temellerine yönelik bazı sorularda (anadil öğretimi ve farklı dillerde yayıncılık konularında) muhafazakâr-dindar kimlik ekseninde diğer kimlik eksenlerine göre olumlu/pozitif algı belirgin bir şekilde daha yüksek çıkarken “hoşa gitmeyen veya yanlış olduğu düşünülen bazı hayat tarzları” konusundaki tutumların oldukça negatif yönde çıkması çelişkili bir durum olarak göze çarpmaktadır. Zira, “hoşa gitmeyen veya yanlış olduğu düşünülen bazı hayat tarzları” konusunda tüm kimlik eksenlerinde ortaya konan veriler birbirine yakın ve oldukça negatif yöndedir. Bu durum, özellikle muhafazakâr-dindar kimlik ekseninde farklılıklara bakış noktasındaki bazı sorularda/konularda genel politik iklimin doğrultusunda hareket etme eğiliminin yüksek olduğunu göstermektedir.

Dolayısıyla, farklılıklara bakışı sorgulamaya dönük diğer sorulara verilen cevaplarda bu eksenle olumlu/pozitif olarak değerlendirilebilecek olan tutumların düşük oranlarda çıkması bu yorumu desteklemektedir. Bu anlamda, aslında muhafazakâr-dindar kimlik ekseninde yer alanlarda da genel politik iklimden veya söylemden bağımsız olarak düşünüldüğünde diğer kimlik eksenlerine benzer bir şekilde negatif yöndeki tutumların/algıların ağır bastığını söylemek gerekmektedir. Bu yönde, tüm kimlik eksenlerinde aslında demokratik anlayışın, bir arada yaşamının ve karşılıklı etkileşimin bir gereği olarak düşünülen farklılıklara yönelik olumlu bakışın yetersiz veya istenilen düzeyde olmadığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla, negatif yönlü tutumların/algıların ağır basması olumsuz bir toplumsal iklimin yaratılmasında veya toplumsal kutuplaşmaların derinleşmesinde ve bireyler ya da gruplar arası mesafenin açılmasında çok önemli rol oynadığı düşünülmektedir.

Bu durum, beraberinde bireyler veya gruplar arasındaki “değerler” ve “bağlam ortaklığı” veya “bir arada yaşama” meselesini de sorunlu bir hale getirmektedir. Kişi olmanın bir anlamı sürekli evrilen ve hiç son bulmayan bir farkındalık başkalarının size verdiği tepkilerin farkında olmak ve bu farkındalığın farkında olmak, onlara bu farkındalığa dayanarak tepki verebilmek, kendi tepkinize sizin verdiğiniz ve başkalarının verdikleri tepkileri gözlemlemek, bu gözleminizin farkında olmaktır (Fay, 2001:72). Bu tür farkındalık ve tepki, her şeyi derinden etkilemektedir. Çünkü insan olmak karşılıklılığı doğurur ve insan olmak bağımlılığı çağırır (Ortega, 2011:103-108). Farkındalık ve karşılıklılık ise bağlam ortaklığını veya biraradallığı gerektirir.

Tablo -6: Farklı Sosyal Kesimlerin Sorunsuz Bir Şekilde Bir Arada Yaşamalarının Nasıl Mümkün Olabileceği Konusundaki Düşünceler İZMİR-KONYA TOPLAM								
	Cumhuriyetçi-Laik		Ortakdâkiler		Muhafazakâr-Dindar		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kimse kimseye karışmadığı veya dokunmadığı sürece sorun olmaz (0)	51	21,0%	62	33,2%	131	40,3%	244	32,3%
Yasal düzenlemelerle (0)	95	39,1%	49	26,2%	71	21,8%	215	28,5%
Karşılıklı iletişim ve diyalogla (+)	34	14,0%	47	25,1%	72	22,2%	153	20,3%
Birlikte iş yapabilmeye becerisiyle (+)	4	1,6%	4	2,1%	24	7,4%	32	4,2%
Farklılıklarla sorunsuz bir şekilde bir arada yaşamak mümkün değildir (-)	55	22,6%	22	11,8%	24	7,4%	101	13,4%
Diğer	4	1,6%	3	1,6%	3	0,9%	10	1,3%
Toplam	243	%100	187	%100	325	%100	755	%100

Araştırmaya katılanlara yöneltilen “Türkiye’de farklı sosyal kesimlerin sorunsuz bir şekilde bir arada yaşamasının nasıl mümkün olabileceği (Tablo-6) sorusunda yer alan “karşılıklı iletişim ve diyalogla” ve “birlikte iş yapabilme becerisiyle” seçenekleri bu konudaki tutumların “olumlu veya pozitif” ucunu temsil etmektedir. “Farklılıklarla sorunsuz bir şekilde bir arada yaşamak mümkün değildir” ifadesi “olumsuz veya negatif tutumlar”ı temsil etmektedir. Geriye kalan diğer “kimse kimseye karışmadığı/dokunmadığı sürece sorun olmaz” ve “yasal düzenlemelerle” ifadeleri ise “nötr” ifadeler olarak gözükmese de “öteki”yle ilişki kurma noktasında engelleyici/zorlaştırıcı tutumlar olmasından dolayı “olumsuz veya negatif uca yakın nötr” ifadeler olarak kabul edilmektedir.

Bu yönde değerlendirildiğinde, araştırmada farklı sosyal kesimlerin sorunsuz bir şekilde bir arada yaşamasının nasıl mümkün olabileceği noktasında tüm farklı kimlik eksenlerinde yer alanlar arasında “olumsuz/negatif uca yakın duran nötr” tutuma sahip olanların oranı daha fazla çıkmıştır. Olumsuz/negatif tutumların daha ağırlıklı olarak görüldüğü eksen ise belirgin bir şekilde cumhuriyetçi-laik eksen olarak dikkat çekmiştir. Muhafazakâr-dindar ve ortadakiler ekseninde yer alanların bu konudaki tutumlarının birbirine daha yakın ve cumhuriyetçi-laik kimlik ekseninde yer alanlardan daha az olduğu gözlenmiştir. Ancak, yine de farklı sosyal kesimlerin sorunsuz bir şekilde bir arada yaşamasının nasıl mümkün olabileceği konusunda katılımcıların önemli bir kısmının ağırlıklı olarak negatif ve negatife yakın nötr bir tutum benimsemesi dikkat çekmiştir.

Dolayısıyla, veriler, farklı kimlik eksenlerinde yer alanların karşılıklı iletişim ve diyalog kurma ve birlikte iş yapabilmeye dönük eğilimlerinin oldukça düşük olduğu yönündedir. Her ne kadar farklı kimlik eksenlerinde yer alanlar arasında nötr tutuma sahip olanların oranı yüksek olsa da, bu, diğer”i veya “öteki” olarak tanımlananla ilişki kurmayı veya diyaloga girmeyi zorlaştırdığı için “olumsuz/negatif uca yakın nötr” tutumlar olarak görülmektedir. Çünkü, birlikte yaşamak, farklıyla mekansallık-zamansallık zorunluluğunu, karşılıklı hesaba katmayı, karşılıklılığı ve birlikte iş yapabilme becerisini gerektirir. Bu anlamda, toplum üyelerinin birbirlerine “kayıtsız kalmamaları” ve en önemlisi birlikte iş yapabilme becerisi kazanmaları gerekmektedir. Birlikte iş yapabilme yeteneği birlikte iş yaparak kazanılır. Bu yeteneği kazanamayan bireyler örgütlü toplum oluşturmada başarılı olamazlar. Birlikte iş yapmaktan söz etmek için, asgari iki şey gereklidir: İş yapmaya gönüllü insanlar ve yapılacak iş. Bu ikisinin birbiriyle buluşması sorunu çözmeye yetmemektedir. Birçok insan “iş yapma becerisine” sahip olduğu halde “birlikte iş yapma becerisine” sahip değildir (İslamoğlu, 2011:75). Bir anlamda, bireyler gündelik yaşam içinde kendilerinden farklı olanlarla da temasa geçmek durumundadırlar. Toplumun üyeleri arasında, her ne kadar ifade edilebilse de edilemese de, ortak kimliğe dayalı duyguların varlığından söz edilmesi gerekir. Bu duygular hem pratik hem de sözel bilinç düzeyinde açığa çıkabilirler ve “değer uzlaşması”nı gerektirmezler. Bireyler mutlaka doğru ya da uygun olduğu konusunda fikir birliğine varmadan da belirli bir topluluğa ait olduklarının farkında olabilirler (Giddens, 1984:96) ve birlikte iş yapabilirler.

Farklılık algılamaları, bir taraftan kurulan ilişkiyle şekillenirken, diğer taraftan, bireyin içinde yetiştiği kültürün farklı olana yüklediği imajlarla da, kurulan ilişkinin düzeyi belirlenmektedir. Bu düzeyin mesafesi, kişinin psikolojik yapısı ve grup içinde kazandığı sosyo-kültürel etkenlere bağlıdır. Çünkü farklı olana ilişkin tanıma(lama)lar, grupların bakış açısından çok da bağımsız seyretmemektedir (Karlı, 2012:1). Bu anlamda, farklılık, birlikte yaşamada, kendi dışındakilerle zıtlığı, çelişki mantığıyla açıklamayı ve kurulan ilişkideki dinamikliği ifade eder. Gündelik hayatın nesnel gerçekliği toplumsal ilişkideki sosyal mesafe tutumlarıyla bir farkındalık (anamlı ötekiliğe) ulaşmaktadır.

Araştırmada ortaya çıkan farklılıklara yönelik olumsuz tutumlar/algılar öteki’yle kurulacak etkileşimin, diyalogun ve doğal olarak tanınmanın ve tanınmanın önünde engeldir. Diyalogsuzluğun ve etkileşimsizliğin bir sonucu olarak gizil bir yapı tezahür eder. Tanınmayan kişiler, tanıyuncaya kadar gizil bir dost olabileceği gibi, gizil bir tehdit de olabilir (Ortega, 2011:153). Bu açıdan, sembolik etkileşimde dinamik ilişkiler, farklı olanı doğallığı içinde anlamayı ve ontolojik temelde zıtlığın doğurduğu ayrıştırmayla değil karşılıklı dönüşümle anlamayı esas alır. Bu noktada farklılık (anamlı ötekilik) ve “ötekilik” kavramının arasındaki en büyük farkı, ontolojik düzlemde olumsuzlama olup olmamasına göre farklılaşmaktadır (Ortega, 2011:103-108).

SONUÇ

Çalışmada tespit edilen genel olarak farklılıklara yönelik “nötr”, “negatife yakın nötr” ve “negatif” yöndeki tutumlar, çalışma boyunca çeşitli noktalarda açığa çıkan kalıpyargılar, önyargılar, dışlama, tehdit, endişe, ötekileştirme gibi tüm unsurlarla örtüşmektedir. Toplumsal gruplar arasında temasın yeterli olmaması durumu, önyargıyı, ötekileştirmeyi besler, farklı gruplar arası mesafenin artmasına ve dolayısıyla kutuplaşmayı/ayrışmayı destekler. Bu noktada, kutuplaşma eğrisi üzerinde nispeten farklı düzeylerde olsalar da muhafazakâr-dindar ve cumhuriyetçi-laik ekseninde yer alan kitleleri yönlendiren en önemli araçlar gündelik toplumsal hayatta görünürlüğü olan laikliği ve dini temsil eden bazı gündelik rutin pratikler ve etkileşimlerdir. Bu anlamda, hangi boyutta olursa olsun veya gerek nesnel gerekse de sübjektif gerçeklik algısına dayalı olsun ele alınan farklı kimlik eksenleri arasında derinleşmiş ve ayrılmış gibi görünen unsurlar veya sorunlar bulunmakta ve bunlar kutuplaşmaya yönelik izlenimler yaratmaktadır. Çoğu zaman görüşlerden birinin diğerine (her koşulda doğru olduğunu iddia ettiği) kendi “doğru” sunuempoze ve dikte etmeye çalışılması, gerçeği istediği tarzda veya olması gereken tarzda yorumlama, doğru bir yaklaşımdan ziyade farklı kesimlerin dünya görüşleri ile ideolojik tutum ve anlayışlarının bir sonucu olsa gerek (Özer, 2000:11). Tüm bunlar ‘biz’ ve ‘diğerleri’ arasındaki ayrımın; olumsuz ve hatalı genelleşici tutumların daha da pekişmesine ve hatta kurumsallaşmasına yol açar. Şüphesiz, bireyin farklı olanla tecrübesi doğuştandır. Ama bunun altında yatan dinamik çevre tarafından oluşturulmaktadır. Bu süreçte tutum olarak olumsuzlama bir tavır olarak seyretse de yüz-yüze’lik ve gündelik gerçeklik, hem bireysel algılamayı hem de bütün anlamda toplumsal algılamayı her daim yeni formlara sokmaktadır(Karlı, 2012:62). Bu noktada farklılığa (anamlı ötekiliğe) ilişkin kavramsal analiz, birlikte yaşamının kilit noktasıdır. Dolayısıyla, yapılan tüm ilişkilendirmeler, aslında bir arada yaşamayı veya bağlam ortaklığının inşasını zorlaştıran süreçlerin önemli etmenleri olarak görülebilir. Neticede, bizim için bu noktada söz konusu süreçlerin ve ilişkilerin zaman ve mekândaki değişimini de gözetmek suretiyle yapılabilecek değerlendirmelerden biri tüm bu olguların farklı kimlik eksenlerinde yer alan bireyler veya gruplar arasındaki gerilim hatlarının veya kutuplaşmaların meydana gelmesinde etkili faktörler olduklarıdır.

KAYNAKÇA

- Akpolat, Y. (2008). Farklı Ama Birlikte, Erzurum: Fenomen.
- Akşit, B. (2005). “Laikleşme Tipolojisi ve Türkiye’de Laiklik Deneyimi”, Şerif Mardin’e Armağan,65-100.İstanbul: İletişim.
- Akşit, B.; vd. (2011). Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Din, TÜBİTAK Tamamlanmış Proje, Proje No:108K202, Eylül, İstanbul.
- Akşit, B.; vd. (2012). Türkiye’de Dindarlık, Sosyal Gerilimler Ekseninde İnanç ve Yaşam Biçimleri, İstanbul: İletişim.
- Altuntaş, N., (2002). “Türkiye’de Etnik Kimlik, Din-Mezhep ve Siyaset”, Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, Cilt:5, Sayı:2, Güz, ss.5-47, Ankara.
- Bhikhu, P. (2002). Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek. Ankara: Phoenix .
- Bilgin, N. (1994). Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu, İzmir: Ege.
- Esteban, J.;Schneider, G. (2008). “Polarization and Conflict: Theoretical and Empirical Issues”, Journal of Peace Research,Vol.45 No.2.
- European Commission, Brussels, 16.10.2013 Turkey 2013 Progress Report [erişim tarihi 20.10.2013] http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/package/tr_rapport_2013_en.pdf
- Fay, B. (2001). Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi, Çev.: İsmail Türkmen. İstanbul: Ayrıntı.
- Gencer, M. (2008). “Osmanlı-Türk Modernleşme Sürecinde Kültür,Din ve Siyaset İlişkileri”, Turkish Studies International PeriodicalforThe Languages, Literature and History of Turkishor TurkicVolume 3/2 Spring.

- Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society*, University of California Press, 'Introduction', 1984, p.xiii-xxxvii, Çev.ÜmitTatlıcan.
- Giddens, A. (2010). *Modernite ve Bireysel-Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*, Say Yayınları Modern Düşünce-1, Çev. Ümit Tatlıcan, 1.Baskı, İstanbul, Modernityand Self-Identity: Self andSociety in theLate Modern Age, 1991, PolityPress Ltd., Cambridge.
- Gürer, B. (2007). *Bireysel ve Sosyal Farklılıkları Sosyal Bütünleşmeye Dönüştürmede Din Eğitimi Açısından Kur'an'ın Rolü*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İlahiyat Anabilim Dalı, Din Eğitimi Bilim Dalı, İstanbul.
- İslâmoğlu, M. (2011). *Hayatın Yeniden İnşası İçin Ne Yapmalı, Nasıl Yapmalı, Kiminle Yapmalı*,7.Baskı, İstanbul: Düşün.
- Karşlı, B. (2012). *Din ve Sosyal Bütünleşme: Farklılık ve Birlikte Yaşama (Göksun Örneği)*, Basılmamış Doktora Tezi Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Erzurum.
- Kiriş, H. M. (2010). *Türk Parti Sisteminde 1980 Sonrası Kutuplaşma ve Dinamikleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, SBE, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Isparta.
- Kuçuradi, İ. (2003). *İnsan ve Değerleri, Değer Problemi*, Türk Felsefe Dizisi:6, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Ortega, G. (2011). *İnsan ve Herkes*, İstanbul:Metis.
- Oskay, Ü. (1989). "Modern Toplumlarda Gündelik Hayatın Sistemle Bütünleşmemiz ve Birey Olamayışımız Açısından Önemi", *Günlük Hayatın Eleştirisi*, 2.b., ss.7-13, İstanbul: Ayrıntı
- Schnapper, D. (2005). *Öteki ile İlişki*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Özer, A. (2000) *Osmanlıdan Cumhuriyete, Siyasal Kurum ve Düşüncelerde Süreklilik ve Değişme*. Ankara: Sis
- Subaşı, N. (2004). *Gündelik Hayat ve Dinsellik*. İstanbul:İz.
- Tajfel, H.;Forgas, J. P. (1981). "Socialcategorization: Cognitions, valuesand, groups." *Socialcognition: Perspectives on everydayunderstanding*, Der.: J. P.Forgas. London: AcademicPress, ss. 113-141.

DİN VE GELENEKSELLİKLER BAĞLAMINDA MODERNİTE¹

Zafer Cirhinlioğlu²

ÖZET

Modernite, Batı Avrupa toplumlarında Aydınlanma dönemiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Aydınlanma ile özgürleşen birey, bilimde ilerleyebilmiş, sanayi devrimini gerçekleştirmiş, refah toplumunu yaratabilmiştir. Ancak modernite aynı zamanda kendi hasımlarını da yaratmıştır.

Modernitenin karşısına genelde geleneklere dönüş yani tarihi yeniden-keşfetme fikri konmaktadır. Bu yaklaşıma göre, modernite döneminde gelenekler ve anlamları unutulmuş olduğundan insan aklı tekleşmiştir. Bireyin yeniden kendine gelebilmesinin ipuçları geleneklerde bulunabileceği iddia edilmektedir.

Türkiye gibi geleneklerinden tam manasıyla kurtulamamış ve modernliğe geçememiş toplumlarda gelenekler neredeyse dindarlıkla aynı anlama gelmektedir. O halde dindarlık karşısında bireylerin tutumu geleneklere tutunmayı temsil edebilmektedir.

Modernitenin ilkeleri, dindarlığın (ya da gelenekselciliğin) hızla tırmanışa geçtiği günümüzde nasıl erozyona uğramaktadır? Modernite kendi ilkesi olan özgürleştirmenin kurbanı mı olmaktadır? Geleneksellikte beraber birey daha mı özgürleşecek yoksa yeni bir tür modernleşme anlayışıyla yeni rollere uygun hale mi getirilecektir?

Bu çalışmada temel olarak modernite ve dindarlıkla ilgili literatür hatırlatıldıktan sonra yapılmış olan bir alan araştırmasının bazı sonuçlarına atıflarda bulunarak bu sorular tartışılmaya çalışılacaktır.

Sonuçta, modernite eleştirilerinin modern ilkelerden vazgeçilmesini gerekli kılmadığı yaklaşımı ileri sürülecektir.

Anahtar Sözcükler: Modernite, Din, Gelenek, Türkiye

GİRİŞ

Batı Avrupa ve Kuzey Amerika toplumları (ABD ve Kanada) genel olarak modern/gelişmiş/kalkınmış toplumlara örnek olarak gösterilmektedirler. Diğer toplumlar ise gelişmiş/modern toplumlara göre gelişmişlik sırasına sokulmaktadır. Bu sıralamayı anlamlı kılabilecek gelişmişlik düzeyleri çeşitli ölçütlere göre saptanabilmektedir. Bu bakımdan kültürel ve sosyal kalkınma çoğu zaman ekonomik kalkınma kadar önem arz etmektedir. Gelişmiş toplumlar ekonomik açıdan da gelişmiş olduklarından görece üstünlükleri ellerinde bulundurmaktadırlar.

Gelişmiş ülkelerde yaşayan toplum kuramcıları kendi toplumlarını anlayıp anlatabilmek için birçok kuram geliştirmişlerdir. Bu kuramlardan bazıları modern koşulların artık aşıldığını yeni ve çok çeşitlilik arz eden durumlara geçildiğini dile getiren eleştirel kuramlardır. Yani modern koşullar artık işlevselliklerini yitirmişlerdir. Bu bakımdan klasikleşmiş modernite kuramları gelişmiş toplumları açıklayamayacakları ileri sürülmektedir. Diğer yandan Türkiye gibi henüz modernleşme sürecini tam anlamıyla tamamlayamamış toplumlar ikircikli durumlarını sürdürmektedirler. Ne tam anlamıyla modern ne de modern değildir denebilmektedir. Arada ya da geçiş döneminde gibi adlandırmalar da denenmiş ancak bu terimlerden ideoloji yüklü olduğundan vazgeçilmiştir. Bunun için modernitenin yeniden kavranılması, yorumlanması günümüz toplumlarını anlamada önemli hale gelmektedir.

Modernite bir anlamda geleceği, gelenekler de geçmişi simgelemektedir. O halde bir toplumun modern olmasıyla dünyaya bakışı arasında bir ilişkinin olduğu söylenebilir. Modernite ve geleneksellikler bireyler arasında nasıl bir ilişki tasarladıkları/yaratmak istedikleri bakımından birbirlerinden farklılaşmaktadırlar. Örneğin modernite bireyselliğe, geleneksel tutumlar da

¹Bu bildiri Eylül-2012'de kabul edilen 110K132 no'lu TUBİTAK projesi boyunca geliştirmiş olduğum fikirler çerçevesinde hazırlanmıştır.

² Prof. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Sivas.
Email: cirhin@cumhuriyet.edu.tr

kolektivistliğe vurgu yapmaktadırlar. Modernite kadını en azından çalışma hayatında ön plana çıkarmak isterken, geleneksellik ev içi hayatı örtük ya da açık olarak daha uygun görmektedir.

Toplumsal/düşünsel hayatımızda dindarlık kavramı, dinlerin özellikle siyasette ve ekonomide yükselişe geçtiği 1990'lı yıllardan sonra yaygınlık kazanmıştır. Bu yıllarda din bir yaşam tarzı ve toplumsal bir olgu olarak sosyal ve siyasi hayatta kendini daha fazla hissettirmiştir. Bu bakımdan da gelenekselliğin anlaşılmasında etkin bir faktör haline gelmiştir.

Diğer yandan bireylerin ruh sağlığının özellikle kaotik dönemlerde sosyal olaylarla ilgisi daha fazlaca hissedilmektedir. Örneğin, Durkheim, 19 yy Fransa'sında intiharların artmasının bireysel nedenlerden değil toplumun içinden geçmekte olduğu anomik durumdan kaynaklandığına ilişkin delillere ulaşmıştı. Modern toplumun oluşmasında da toplumsal çalkantıların artacağı bunun da bireysel psikolojiler üzerinde bir etkisi olacağı aşikârdır. Bu bakımdan dindar bireyler ile modern eğilimli bireylerin ruh sağlığı bakımından farklılaşıp farklılaşmadıkları içinde yaşanan toplumu anlamaya yardımcı olabilecektir.

Bu üç alanın (modernite, dindarlık ve ruh sağlığının) irdelenmesi ve birbirleri ile olan bağlantılarının serimlenmesi bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Yaptığımız bir alan araştırmasından elde edilen verilere bakılarak, mevcut durum/anlayış saptandıktan sonra modern toplum anlayışı, modernitenin yeni yorumları çerçevesinde ele alınacak yeni bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır. Modernitenin her ne kadar günümüzde çeşitli yorumları, bu temelde geliştirilmiş çeşitli toplum anlayışları olsa da özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan bir toplumda modern hedeflerin değiştirilmesinin gelişmeye ne ölçüde katkı yapacağı sorgulanacaktır.

1.MODERNİTE

Modernitenin tarih boyunca iki boyutta gerçekleşmiş olduğu söylenebilir. Birinci (Rönesans ve Reformlarla birlikte gelişen, bilimsel buluşların ve sanayi devriminin temelini kuran) maddi-teknolojik boyutu; ikincisi (kapitalizmle ve 20.yüzyılda ortaya çıkan siyasal gelişmelerle ilişkilenilen) manevi-kültürel boyutu olarak ele alınabilir. İlk boyutun insanlara ve özellikle modern toplumların insanlarına kazandırdıkları genel kabul görürken, ikinci boyutu çeşitli düzeylerde ciddi ve şiddetli eleştirilere maruz kalmıştır. Modernitenin iki boyutlu ele alınması realiteyi anlamamız açısından işlevsel olmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin modernleşmesini anlama ve yorumlama kolaylığı sağlayan kuramsal bir ayırım olmaktadır.

Genel olarak modernite aydınlanma dönemiyle başlatılmaktadır. Aydınlanmanın en etkin filozofu Kant'tır. Kant bireysel aklın doğal yapısına ve gücüne o kadar inanıyordu ki, yeni koşulları yaratacak bireylere "kendi aklını kullanacak kadar cesur ol" diyerek aklın dışında cesaret yaratabilecek bir durumun olamayacağını ifade etmişti. Böylece dogmatizmin değil aklın egemen olacağı yeni dönemin habercisi olmuştu. Bireyin kendini yeniden keşfettiği, imkânlarını, kabiliyetlerini, kapasitelerini yeniden tanıyacağı döneme modern dönem dendi. Temel olarak bireye bireyliği geri verilmiş oldu. Geri verilme deyiimi aslında aydınlanma döneminin bir anlamda Eski Yunan felsefe sistemlerindeki insan anlayışına geri dönülmesi ya da bireyin/insanın felsefe sistemlerinin temeline konması manasına gelmektedir. Aynı Eski Yunan felsefe sistemlerinde arzu edildiği gibi bireyin yeniden özgürleşebilmesi, kendi yeteneklerini keşfetmesi hedeflenmiştir.

Özgürleşmek isteyen birey aydınlanma döneminde geleneklerini arkasında bırakmak, yeniyi açılmak zorunda kalmıştır. Yeni ya da yenileşmek siyasi ve kültürel anlamda eskinin/geleneklerin atılması anlamına gelmekteydi. Birey, gelenekleri terk etmeliydi ancak bu terk etmeyi yine sınırlarını kendisinin keşfedebileceği akli ile yapabilmeliydi. Aklının neyi kabullenip neyi reddedeceğine vakıf olmadan yenileşmesi, yenilikler yaratması düşünülemezdi. Kant bunun için aklını tanıyıp kullanabilen insana ek olarak ahlaksal açıdan gelişmiş bir insan modeli de sunmak istemişti. Bir anlamda yenileşme süreci hem akılsal hem de ahlaksal açıdan uygunluk içinde gelişebilmeliydi. Birey aklını kullanırken bunu, kuralları belli olan bir ahlak sistemi içerisinde yapmalıydı. Bir başka deyişle geleneklerden kopma aynı zamanda ahlaksal sarsıntılara ve geçiş dönemine yol açacağından ahlaksal davranabilen bireylere ihtiyaç vardı. Kısacası Kant'la birlikte aslında yeni bir insan ve toplum modeline doğru evrilen bir süreç başlamış oldu.

19. yüzyılda birçok sosyal kuramcı toplumların hem kendi tarihlerini hem de diğer toplumlar arasındaki özgün yerlerini anlamak için toplumları ikiye bölerek incelemişlerdir. Genelde her toplum şu veya bu şekilde geleneksel modern olarak tanımlamalara tabi tutulmuştur. Geleneklerini terk edemeyen toplumlar geleneksel, geleneklerini terk edebilen ve yeni koşullar yaratabilen toplumlar modern olarak adlandırılmışlardır.

19.yüzyılın ünlü düşünürleri de (örneğin, Nietzsche ve Marks) insanlara geleneklerinden kopmaları ve yeni bir düzen kurmaları gerektiğini söylemekteydiler. Ancak modernite daha çok kendisini sanayi devrimi ile hissettirmiştir. Avrupa toplumları sanayi devriminin üretim tarzında yapmış olduğu köklü değişikliklerle birlikte büyük toplumsal çalkantılara maruz kalmıştır.

Bilimsel buluşlar özellikle 19.yüzyılda görülmemiş hızla artmıştır. Bilimlerin kollara ayrılması çeşitlenmesi bu yüzyılda olmuştur. 1880'lerde mikrop keşfedilmiş 1900 yılına kadar 25 mikrop izole edilebilmiştir. Buhar makineleri geliştirilmiş, otomobil icat edilebilmiştir. Dünyanın az bilinen ya da bilinmeyen yörelerine bu yüzyılda gidilebilmiştir. Özgürlüğü ve yaratıcılığı teslim edilen birey buluş ve keşif yapabilecek potansiyelini de keşfedebilmiştir. Özgür birey, sanat dallarında Rönesans'ı, inanç alanlarında Reformları, ekonomi ve teknolojiye sanayi devrimini, siyasi alanda da parlamentarizmi, ulus devletini, milliyetçiliği ve nihayetinde demokrasiyi üretebilmiştir. Birey ve toplum hayatındaki bu kökten değişimlerin tümüne birden modernleşme demek doğru olacaktır.

20.yüzyıl kuramcıları genel olarak bir toplum modernleşirken toplumsal yapıda nasıl bir değişim olduğu hususuna değinmişlerdir. Siyasal, kültürel ve ekonomik özelliklere dikkat çekmişlerdir. Genel olarak modernleşmeyi toplumsal kurumların modernleşmesi olarak ele aldıkları söylenebilir. Örneğin Levy örgütlerde ve bürokraside modernleşmeyi toplumların modernleşmesi ile paralel düşünmüştü. Smelser (1964) yapısal farklılaşma olarak ele almıştı. Coleman (1990) siyasal gelişmelerle Lipset (1963) ve Rostow (1960) ise ekonomik gelişmeler ile modernleşmeyi ilişkilendirmişlerdi. McClelland (1976) ve Inkeles (1983) ise daha ziyade bireysel özelliklerle modernleşme arasında bir ilgi kurmuşlardır. McClelland "başarılı olma"yı önplana çıkarırken Inkeles moderniteyi bireysel davranışlarda bir değişim olarak ele aldı (bkz., Cirhinlioğlu, 1999).

Özellikle az gelişmiş ülkelerde modernitenin manevi-kültürel boyutu olumsuzlukları ile birlikte anılır olmuştur. Avrupa ülkelerinin, Avrupa dışı ülkelere yönelik politikaları modern gelişmelerin bir sonucu olarak görülmüş, modernite kan dökücü, vahşi, sömürücü, kolonial, savaş getiren, insanlık dışı, doğayı tahrip eden ve sömüren, eşitlikçi, ayrımcı, yok edici, diğer toplumları kategorikleştiren, hıristiyan savunucusu olmakla aynı anlamlara gelmiş ve çeşitli az gelişmiş ülke aydınlarınınca geliştirilen kuramlarda modernite ilkeleri savaşılan ilkeler olarak görülmüştür.

Moderniteye yönelik sabırsız eleştirilerin hızlı bir şekilde arttığı 1990 ve 2000'li yıllarla birlikte modernitenin temelde doğru bir yaklaşım olduğuna ancak eleştiriler çerçevesinde yeniden değerlendirilebileceğine inanan bazı kuramcılar modernite üzerine yeniden odaklanmışlar ve gözden geçirmişlerdir. Böylece aydınlanma dönemiyle başlayan modern bakış açısı 20 yüzyıldaki özellikle kapitalist gelişmeler ışığında yeniden düşünülmüş ve yeni modern anlayışlar geliştirilebilmiştir. Bu yaklaşımlara neo-modernite demek doğru olacaktır.

Modernite kavramı ile ilgili çeşitli anlamlara gelen kullanımlar şu şekilde sıralanabilir: sanayi sonrası toplum (Bell, 1960, 1973), Anti-modern (Sadria, 2010), Late-modernite (Habermas, 1987), Reflexive Modernity, (Beck, 1992; 1994; Giddens, 1991; Lash, 1990), Liquid Modernity (Bauman, 2000), Postmodern (Lyotard, Baudrillard, Derrida, Facault vd. için bkz, Cahoone, 1996) Çoklu Modernities, Critical Modernism (Jencks, 2007), Altermodernite (Bourriaud, 2009) Hypermodernite (Charles and Lipovetsky, 2006), Supermodernite, (Terry Eagleton, 2003; Marc Augé, 2009), Glocalisation, (Ronald Robertson, 1992 Roudometof, 2005), Post-industrial Societies (Daniel Bell, 1973), Information Society, Network Society, Postmaterial Society (Ronald Inglehart, 1977, 2009), Alternatif Modernite, (Gaonkar, 2001, Weber, 2010).

Moderniteye yönelik eleştiriler temel olarak iki grupta toplanabilir: birinci olarak, özellikle doğulu bazı kuramcıların geliştirdiği çoklu modernite (multiple modernities) yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, modernitenin batılı düşünürlerce doğrusallık içerisinde ele alındığı ileri sürmektedir. Moderniteye farklı coğrafyalarda farklı yollarla ulaşılabilir. "Bu analizin iki önemli sonucu bulunmaktadır. İlki,

“analiz bütünlüğünü” gevşetmesidir. Artık Japon, Fransız, ya da Avrupa modernitesi gibi bir şeyin olduğunu ileri süremeyeceğiz demektir. Çünkü her şeyden önce, Japonya’nın Fransa’nın ya da Avrupa’nın özel ve biricik bir modernite geçmişi bırakarak ortak bir tecrübe alanı kurup kurmadıklarını temellendirmemiz gerekmektedir. İkinci olarak, modern diye analiz edilebilecek bir durumun ayrıntılandırılmasını (specification) talep etmektedir” (Wagner, 2008: 2-3).

İkinci olarak belki de daha çok bilineni ve Türkiye’de belli bir süre öncesine kadar popüler olan postmodern yaklaşımlardır. Bu grupta ki eleştiriler ise modernitenin kaynağı olan aydınlanma düşüncesini hedeflemektedirler. Ülkemizde din temelli modernite karşıtlığı genelde postmodern eleştirilere yakınlık duymaktadır. Son yıllarda postmodern söylemin etkisinin azaldığı vurgulanabilir.

Sonuç olarak modernitenin (bir süreç olarak modernleşmenin) en temel özellikleri net bir şekilde sıralanabilir: bunlar, bireysel aklın ön plana çıkması ve bireyin özgürleşmesidir. Eğer bir toplum, bu iki özelliği hayata geçirebilirse modern bir toplum olduğu iddia edilebilir. Bu sürecin biricik ve Batı toplumsal süreçlerinin özel bir sonucu olduğu düşünülecek olursa o zaman da modernitenin biricik olduğu iddia edilmiş olmaktadır. Batı dışı toplumların modernleşmesinin ancak Batı çizgisini izlediklerinde ortaya çıkabileceği bu yaklaşımda ileri sürülmektedir. Düşünülebilecek diğer modernite türleri ancak bu yaklaşımın bir versiyonu ya da şekil olarak farklı, öz olarak benzer olmaktadır. Bu bakış açısından bakıldığında Fransız modernitesi ile Türk modernitesi ancak şekil itibariyle birbirinden farklı öz itibariyle benzer olduğu söylenmelidir.

SONUÇ

Modernite ile dindarlık arasındaki ilişkiler sosyal bilimler literatüründe en çok ilgiyi çeken konulardan birisidir. Genel olarak bireysel ve toplumsal düzeyde bu iki olgu birbirlerinin alternatifi olarak ele alınmış ancak son zamanlarda birleştirici düşünceler de ortaya çıkmıştır. Pek ele alınmayan konu bu olgular ile bireylerin ruh sağlığı arasındaki ilişkilidir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ortaya çıkan modernleşme anlayışı aslında modernleşmenin birinci boyutunu (maddi-teknolojik boyutunu) ifade etmektedir. Yani Cumhuriyet modernleşmeyi, maddi ve teknik bir modernleşme olarak algılamış yorumlamış ve icraatlarını bunun üzerinde kurmuş ve geliştirmiştir. 1990’lı yıllara kadar genel olarak bu anlayış hüküm sürmüştür. Bu tarihe kadar zaman zaman bu anlayıştan sapmalar yaşanmış olmasına karşın (örneğin 1950-60 arası bu saptmaya denk düşürülebilir) genel olarak süregelen olmuştur. 1990’lı yıllarla beraber ikinci tür (manevi-kültürel) modernleşme popüler olmaya başlamıştır³. Geniş halk kesimleri uzun yıllar boyunca birinci modernitenin önplana çıkarılmasından dolayı manevi-kültürel gelişmelerin ötelendiği fikrini benimsemiş görünmüşlerdir. Kültürel boyutundan uzak durularak modernleşmenin de mümkün olabileceği yaygın bir fikir olarak zemin bulmaya başlamıştır. Modernleşmenin kültürel yanının ikinci plana itilmesi olgusuyla bir tür hesaplaşmaya girişilmiştir⁴. Artık modernitenin birinci değil ikinci boyutu önplana çıkarılmış, bu fikir zamanla olgunlaşmış ve güncel olan modernite bu anlayış, çerçevede oluşmuştur.

Günümüzde sıradan yurttaşların modern tutumları (1.boyut) genel olarak benimsedikleri tarih ve geleneklerle harmanlayarak (2.Boyut) daha etkin ve kalıcı bir moderniteyi açık ya da örtük olarak hedefledikleri ve arzuladıkları söylenebilir. Bir başka anlatımla yetersiz gelen modernite tamamlanmak istenmektedir. Bireylerin bu süreç sonunda modern değerlerle daha barışık ve daha fazlaca ruhsal iyilik halinde olacakları söylenebilir.

KAYNAKÇA

Allport, G. W. (1950). *The Individual and his Religion*. New York: Macmillan.

³ Belli bir kalkınmışlık düzeyini yakalanmış olması, hayat standartlarının bir ölçüde artması vs., temelinde sanki birinci tür modernitenin hedefleri gerçekleşmiş gibi algılanmış, belki de bu süreç basitçe bıkkınlık vermiş olabilir.

⁴ Her iki modernite de tarih boyunca etkiliydi ancak burada ağırlıklı olarak bir tür modernitenin anlaşılması ve uygulanması kastedilmektedir.

- Augé, M. (2009). *Non-places: Introduction to an Anthropology of Supermodernity*. USA: Verso Books.
- Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U. (1992). *Risk Society*. London: Sage Publication.
- Beck, U. e. (1994). *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Cambridge: Polity Press.
- Bell, D. (1973). *The Coming of post-Industrial Society*. London: Basic.
- Bell, D. (1960). *The End of Ideology*. London: Glencoe, III, Free Press.
- Bourriaud, N. (2009). *Altermodern: Tate Triennial*. Tate Pub.
- Cahoone, L. (1999). *From Modernism to Postmodernism*. USA: Blackwell Publishing.
- Charles, S. a. (2006). *Hypermodern Times*. London: Polity Press.
- Cirhinlioğlu, Z. (1999). *Az gelişmişliğin Toplumsal Boyutu*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Cirhinlioğlu, Z. (2012). *Sağlık Sosyolojisi (3.Baskı)*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Cohen, S. v. (1985). Stress, social support and the buffering hypothesis. *Psychological Bulletin* , Vol: 98(2): 310-357.
- Coleman, J. (1990). *Foundations of Social Theory*. London: Cambridge, Belknap.
- Eagleton, T. (2003). *After Theory* . London: Penguin Books.
- Ellis, A. (1980). Psychotherapy and atheistic values: A response to A. E. Bergin's Psychotherapy and religious values. *Journal of Consulting and Clinical Psychology* , Vol: 48, p. 635-639.
- Ellison, C. v. (1994). Religious involvement, social ties and social support in a southeastern community. *Journal for the scientific Study of Religion* , 33 (1): 46-61.
- Foucault, M. (1979). *Discipline and Punish*. New York: Vintage.
- Gaonkar, D. P. (2001). *Alternative Modernities*. Dunham and London: Duke University Press.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Habermas, J. (1987). *The Philosophical Discourse on Modernity*. New York: MIT Press.
- Inglehart, R. a. (2009). *Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Inglehart, R. (2009). *Cosmopolitan Communications: Cultural Diversity in a Globalized World*. New York and Cambridge: Cambridge University Press.
- Inkeles, A. (1983). *Exploring Individual Modernity*. New York: Columbia University Press.
- Inkeles, A., & Smith, D. H. (1974). *Becoming Modern*. Boston: Harvard University Press.
- Jencks, C. (2007). *Critical Modernism: Where is Post-Modernism Going What is Post-Modernism*. USA: John Wiley & Sons.
- Lau, R. W. (2012). Understanding contemporary modernity through the trends of therapy and life- 'skills' training. *Current Sociology* , 60(1) 81–100.
- Lipset, S. (1963). *Economic Development and Democracy*. S. Lipset içinde, *Political Man*. New York: Anchor.
- Modjtaba Sadria (ed.), M. M. (2010). *Multiple Modernities in Muslim Societies*. Switzerland: Aga Khan Award for Architecture.
- Robertson, R. (1992). *Globalization: Social Theory and Global Culture*. London: Sage Pub.

- Rostow, W. (1960). *The Stages of Economic Growth: a non Communist Manifesto*. London: Cambridge University Press.
- Roudometof, V. (2005). Transnationalism, Cosmopolitanism and Glocalization. *Current Sociology* , Vol. 53(1): 113–135.
- Sadria, M. (2010). *Multiple Modernities in Muslim Societies*. Switzerland: Aga Khan Award for Architecture.
- Smelser, N. (1964). Toward a Theory of modernization. A. E. Etzioni içinde, *Social Change* (s. 268-284). New York: Basic Book.
- Steinitz, I. Y. (1981). The local church as support for the elderly. *Journal of Gerontological Social Work* , 4(2), 43-53.
- Ventis, W. L. (1995). The relationship between religion and mental health. *Journal of Social Issues* , Vol: 51(2), pp.33-48.
- Wagner, P. (2008). *Modernity as Experience and Interpretation a New Sociology of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Weber, M. (2011). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. Ankara: BilgeSu yayıncılık.

İSLAM VE KAPİTALİZM İLİŞKİSİ:TÜRKİYE'DE İSLAMCILIĞIN EKONOMİ-POLİTİK ANALİZİ

Kerem ÖZBEY¹

ÖZET

Siyasal bir aktivizm olarak cereyan eden İslamcılık, her ne kadar sosyo-politik ve ideolojik olarak kendini konumlandırırsa da esasında sosyo-ekonomik düzeyde ve dolayısıyla da sınıfsal bir biçimde örgütlenen bir hareket olarak kavramsallaştırılabilir. Son dönem Türkiye koşullarında, yeni orta-sınıf hareketi temelinde yükselen İslamcılık, hem toplumun temelleri ve yapısı itibariyle İslamlaştırılmasını hem de ekonomik ve politik güç elde ederek siyasal ve kamusal alanda hegemonya kurmayı hedeflemektedir.

Yükselen yeni orta-sınıf hareketi olarak kavramsallaştırılan İslamcılık, geç kapitalizm çağında; küreselleşme ve neo-liberal kapitalist ekonomi politikaları aracılığıyla, bir taraftan toplumsal ve sınıfsal eşitsizliğin tırmanmasına yol açarken, diğer taraftan da söz konusu eşitsizliğe paralel olarak yoksulluk ve şiddet gibi olguların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Ayrıca 1980 sonrası Türkiye'de İslamcılık, toplumun yeni kapitalizm kültürüne eklenmesi amacıyla, serbest piyasa ekonomisinin kurumsallaşmasının öncüsü olmuştur. Bu nedenle, bu çalışmada, kapitalist modernleşme bağlamında Türkiye'de İslamcı siyasal hareketin yükselişinin yanı sıra, bu hareketin eşitsizlik, yoksulluk, şiddet gibi en temel toplumsal edimlerle olan ilişkisi üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *İslamcılık, hegemonya, yeni orta-sınıf hareketi, eşitsizlik, yoksulluk.*

ABSTRACT

As a political movement Islamism positions itself socio-politically and ideologically though it can essentially be conceptualized as a movement organized in a socio-economic level therefore in a class form. Rising out of the new middle class ground of the recent conditions of Turkey Islamism both aims to make the basis as well as structure of the society Islamic and to have domination over the political and public spheres through gaining economic and political power.

In the age of late capitalism Islamism conceptualized as a new-middle class movement, on the one side leads to increasing social and class inequalities and on the other side leads to the emergence of poverty and violence paralleling to such inequalities through globalization and neo-liberal economic policies. After 1980 Islamism in Turkey, has been the pioneer in establishing free market economy aiming at integration of the society into capitalist culture. For this reason in this study is interested in the rise of Islamic movement in Turkey beside its relations with social phenomena such as inequality, poverty and violence.

Keywords: *Islamism, hegemony, new-middle class movement, inequality, poverty*

GİRİŞ

Siyasal bir hareket olarak İslamcılık, İslami bir devlet ve toplum yapısı inşa etmek amacıyla örgütlenen bir ideolojidir. Bu ideoloji, toplumu temelleri ve yapısı itibariyle İslamlaştırmayı hedeflemektedir (Bkz. Roy, 2005). Ancak İslamcılık, söz konusu hedeflerini gerçekleştirmek için, salt siyasal ve ideolojik olmakla kalmayıp, aynı zamanda iktisadi bir takım argümanları da bünyesinde taşımaktadır. Bu nedenle, İslamcılığı analiz ederken, onun iktisadi boyutunu göz ardı etmek mümkün değildir. İktisadi düzeyde İslamcı hareket, modernliğin ekonomik örgütlenme biçimi olarak kavramsallaştırılan kapitalizmle ilişkisi bağlamında ele alınabilir.

İslamcılık ideolojisinin kapitalizmle olan ilişkisi, bu çalışmanın kavramsal bağlamı ışığında bir karşıtlık taşımamaktadır. Daha ziyade İslamcılık, hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla kapitalizmle

¹ Arş. Gör., Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ozbey-kerem@artvin.edu.tr

uyumlu bir ideoloji ve kapitalist ekonomi politiğin temel araçlarından yararlanma çabası içinde olduğu vurgulanmaktadır. Bu anlamda, kapitalizme eklenme bağlamında İslamcılığın yeni bir orta-sınıf hareketi olarak ortaya çıktığı söylenebilir. İslamcılığın kapitalizme eklenmesi, Türkiye özelinde, 1980'li yıllarla birlikte başlayarak günümüze dek devam etmektedir. Bu bağlamda, geç kapitalizm çağında İslamcılık, küreselleşme yanlısı bir ideoloji ve neo-liberal kapitalizmle girift bir biçimde varlığını sürdüren yeni bir orta-sınıf hareketi olarak varlığını sürdürmektedir.

Küreselleşme çağında İslam ve kapitalizm ilişkisi bağlamında İslamcılık ideolojisi, kimlik politikalarından bağımsız düşünülemez. 1990'lı yıllarla birlikte kimlik politikaların siyasal ve kamusal alanda hızla yükselişi, İslamcı siyasal hareketin de kimlik merkezli bir hareket olarak düşünülmesini ve dolayısıyla İslamcılığın bir kimlikler siyaseti olarak kavramsallaştırılmasını ön plana çıkarmıştır. Bu bağlamda, yeni sosyal hareketler açısından İslami kimliğin kamusal alanda bir yaşam biçimine dönüştüğü savlamaları sıklıkla telaffuz edilmiştir. Ancak İslamcı hareket, salt İslami kimliğin kamusal alandaki bir sunumu olarak kavramsallaştırılmaz. Daha ziyade bu ideoloji, ekonomik güç aracılığıyla kamusal alanda bir hegemonya kurma projesi olarak düşünülebilir (Bkz. Kaya, 2007). Bu açıdan İslamcı ekonomik gücün aktörleri, sosyal dünyanın merkezinde sınıfsal temelde yer almaktadır. İslam ve kapitalizm ilişkisi bağlamında İslamcılık, neo-liberal küreselleşme çağında, sadece kimlik merkezli olmayıp, aynı zamanda sınıfsal bir biçimde örgütlenen bir ideolojidir.

Bu çerçevede, bu çalışmada, İslam ve kapitalizm ilişkisi bağlamında, 1980 sonrası Türkiye'de İslamcı ideolojinin küreselleşme ve neo-liberal kapitalist ekonomi politikalarına eklenmesinin sonucu olarak, başta toplumsal ve sınıfsal eşitsizliklerin, daha sonra ise, bu eşitsizliğe bağlı olarak ortaya çıkan yoksulluk ve şiddet gibi en temel toplumsal sorunlar üzerinde durulacaktır.

SİYASAL VE İDEOLOJİK BİR HAREKET OLARAK İSLAMCILIK

Siyasal bir hareket olarak ortaya çıkan İslamcılık, İslami bir devlet ve toplum inşa etmeyi hedefleyen modern bir ideolojidir. İslamcı söylemlerin kendilerini kutsalın sözcüsü olarak göstermelerine karşın “İslamcılık diğer kitle ideolojileri gibi ideolojik bir harekettir. Bu anlamda seküler dünya görüşünün ve modernizmin yönlendirici ilkeleriyle hareket etmek zorundadır” (Hülür, 2003: 5). İslamcılar açısından bakıldığında, “İslam bir din olduğu kadar bir siyasal ideoloji olarak da işlev gören ve böylece kendilerini belli bir gelenekten kopuk olarak tanımlayan eylemci gruplar” (Roy, 2005:61) olarak görülmektedir. “İslam, bir din olmaktan çok farklı bir şekilde, siyasal bir hareketin hizmetinde bir ideolojiyi temsil eder” (Gülalp, 2003:24). Bu anlamda İslamcılık ideolojiktir; çünkü müesseseler ihdas edecek bir fikir ve inanç sistemi olduğunu iddia etmektedir. Siyasaldır, çünkü belirli amaçlar için topluluğu muhafaza etmeyi hedeflemektedir (Tunaya, 2007). Bu açıdan İslamcı hareketler, toplumun İslamlaştırılması girişimini İslami bir devlet kurulmasına dayandıran hareketler olarak kavramsallaştırılabilir.

İslamcılık akımının modernleşmeyle ilişkisi, temelde karşıtlıklar üzerinden kurulmaktadır. Buna göre, toplumlar modernleşme çizgisini doğrusal ve ilerlemeci bir biçimde sürdürdüğü takdirde İslamcı hareketler gelenekselci karakteri nedeniyle modernleşme süreci karşısında tepkisel bir harekete dönüşmektedir. Bu açıdan İslamcılık, modernleşmeye karşıt bir ideoloji olarak varlığını korumuş ve sürdürmüştür. Ancak İslamcılık bütünüyle bu tepkisel hareketten ibaret olmamış, daha ziyade modern dünyaya kök salarak ve onu kendi hedefleri doğrultusunda dönüştürerek modern bir nitelik kazanmıştır. Dolayısıyla, İslamcılık, “İslam'ın modernleşmeye ya da çağa ayak uydurmaya gerek duymayan kâmil bir evrensel sistem olduğu şeklindeki klasik bakış açısını yeniden ele alır; fakat bu modeli ‘modern’ bir nesneye uygular: topluma, daha doğrusu modern terimlerle tanımlanmış bir topluma (yani toplumsalın, siyasalın ve ekonominin alanlarının farklılaşmasının kabul edildiği bir topluma)” (Roy, 2005:58).

Siyasal bir hareket olarak İslamcılığın modernliğe içkin bir ideoloji olarak gelişmesinde iktisadi boyut merkezi derecede bir öneme sahiptir. Diğer bir ifadeyle, İslam'ın modern dünyaya entegrasyonunda ekonomi sahası belirleyici ve yönlendirici olmuştur. Bu ise, İslamcı hareketin aktörlerinin kapitalist ekonomi politiği bir araç olarak görmesinde yatmaktadır. Modernliğe giden yolda kapitalizm İslamcılar için tek çıkar yolu oluşturmaktadır. Kapitalizmin modernliğin ekonomik örgütlenmesi olması ve modernliğe girişte önemli bir aşama olması nedeniyle, İslamcılar kapitalist modernleşmeye ve kapitalizmin kültürel araçlarına hükmetmeye çalışmaktadır. Kapitalist ekonomi

politiğin uygulanması durumu, her ne kadar İslamcılarının hedeflerini gerçekleştirmek açısından en ideal yolu temsil etse de, esasında bu uygulamanın toplumsal izdüşümleri pratikte çok ciddi sosyolojik sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu sorunların en başında toplumsal ve sınıfsal temelde eşitsizliğin ortaya çıkışı gelmektedir. Bunun yanı sıra, söz konusu eşitsizliğe paralel olarak yoksulluk ve şiddet gibi toplumsal çatışma edimleri görülmektedir. Bu gibi sosyolojik sorunların palazlanmasında İslamcılarının kapitalist ekonomi politikasından kaynaklanan nedenler yer almaktadır. Bu nedenle, 1980 sonrası Türkiye’de, İslamcılığın ekonomi-politik analizi açısından küreselleşme sürecinin bir uzanımı olarak etkinliğini gösteren neo-liberal kapitalist ekonomi politikaların gelişimi ve günümüze dek uzanan görünümü üzerinde durmak gerekmektedir.

1980 SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE’DE İSLAMCILIĞIN EKONOMİ POLİTİĞİ

1980 yılı, her şeyden önce, Türkiye’de tarihten bir kopuşu ama aynı zamanda yeni bir tarihsellik durumunu sembolize etmektedir. 1980 yılında gerçekleştirilen askeri darbe, Türkiye’de toplumsal, siyasal ve ekonomik sahada önemli dönüşümlere neden olmuştur. Bu dönüşümün en önemli sonuçlarından birini, İslamcılık ideolojisinin siyasal ve kamusal alanda görünürlük kazanması oluşturmaktadır. Aynı zamanda bu dönüşüm, küreselleşme ve neo-liberal kapitalizmin Türkiye’de tereddütsüz kabulünü de sağlamıştır. Bir başka ifadeyle, iktisadi alanda 24 Ocak kararlarıyla birlikte Türkiye, ulusal kalkınmacı ekonomi modelinden neo-liberal küreselleşme olarak adlandırılan serbest piyasa ekonomisine doğru bir dönüşüm yaşamıştır.

1980’li yıllarla birlikte devlet merkezli ulusal ekonomilerin yerini serbest (liberal) piyasa ekonomisinin alması İslamcılığın da yükselişine neden olmuştur. Diğer bir deyişle, “İslamcılık, devlet güdümlü bir kalkınmacılık döneminin krizinden sonra gelişme göstermiştir (Gülalp, 1999).

İslami burjuvazi olarak tanımlanan “Müslüman İşadamları” 1980 sonrası piyasa ekonomisinin koşullarında uygun olarak yer edinirken 1990’lardan sonra küreselleşme ve neo-liberal politikalarla uluslararası boyutlara ulaşmıştır. “Çokuluslu şirketler ağı içinde yerini alan Müslüman patronlar, Türkiye ekonomisinde de söz sahibidir; özellikle 1980’lerle başlayan süreçte, bu döneme kadar sırtını devlete yaslayarak güçlenen Müslüman sermayedarlar, bu tarihten sonra devletten bir kopuş çizgisi sergileyerek, İslamcılık akımını şu ya da bu biçimde -sayısı 3500’ü aşan vakıflar binlerce özel yurt, okul ve dinsel merkez açarak- desteklemeye çalışmışlardır. MÜSİAD gibi kuruluşlar aracılığıyla da, TÜSİAD türünden liberal kapitalistlerle pay kapma yarışı içine girilmiştir” (Bulut, 1997:164).

1980 sonrasında Türkiye’de ANAP iktidarıyla birlikte İslamcı hareket özellikle ekonomi alanında büyük bir dönüşüm yaşamıştır. 1980 öncesinde İslamcılık, ekonomik düzeyde küçük ve orta boy işletmeler üzerinden örgütlenme imkânı bulurken 1980 sonrası dünyada ve Türkiye’de küreselleşmenin hızlı bir biçimde yayılması sonucu ekonomik sistem giderek ulusal sınırları aştı. Buna bağlı olarak neo-liberal politikalar doğrultusunda ekonominin sınırları giderek genişledi ve serbest piyasa ekonomisi yaygınlaştı. Ulus-ötesi kapitalizmle birlikte sermaye sahibi İslami örgütlenmeler artık küresel sahada yer almaya başladı. İslamcılığın sosyo-ekonomik tabanında önemli dönüşümler yaşandı. Böylece 1980 sonrasında iktidara gelen ANAP hükümetiyle Türkiye, küreselleşme ve beraberinde serbest piyasa toplumuna doğru bir geçiş yaşamıştır (Özbey, 2011:66).

Turgut Özal’ın iktidarı döneminde sadece Refah Partisi’ne değil, Anavatan Partisi’ne siyasi destek veren dini ve muhafazakâr gruplar değişik alanlarda iktisadi faaliyetler içerisine girdi. 1985 yılından sonra başta Konya olmak üzere Anadolu’nun belli şehirlerinde “Anadolu Kaplanları” olarak nitelendirilen genellikle çok ortaklı şirket modeline dayanan iktisadi yapıların, özellikle de holdinglerin yükselmeye başladığını görmekteyiz. Bu iktisadi organizasyonların gelişiminde ve dini çevrelerde yeni bir girişimci profiline ortaya çıkışında dini cemaatlerin “toplumsal sermayesi” yanında, başta Almanya olmak üzere Avrupa’nın birçok ülkesinde yaşayan Türk işçilerinin birikimlerinin bu tür çok ortaklı ekonomik girişimlere kanalize edilmesine dayanmaktadır. Türkiye’de çok ortaklı ekonomik girişimlerin en yoğun yaşandığı Konya ilinde 1987 yılından sonra değişik iktisadi alanlarda faaliyet gösteren 70 civarında holding kurulmuştur (Demirpolat, 2002).

1990’lar öncesinde İslamcılık, ekonomi alanında küçük ve orta boy işletmeler üzerinden örgütlenme imkânına sahipken, 1990’lar ve özellikle de 2000’li yıllarla birlikte küreselleşme ve bununla ilişkili bir biçimde neo-liberal kapitalist ekonomi politikalarıyla eşgüdümlü bir görünüm

kazanmıştır. Ne var ki İslamcılığın neo-liberalizmle olan ilişkisi temel bir tartışmayı ortaya koymaktadır. Şöyle ki; “hedeflerini gerçekleştirmek için neo-liberal kapitalizm özellikle sosyal sınıf ve ulus-devlet gibi kolektif birliktelikleri çözmeye gereksinimindedir” ve aynı zamanda İslamcılık, “yeni bir orta sınıf hareketi” olarak kendini konumlamaktadır (Bkz. Kaya, 2009). Dolayısıyla, yeni bir orta sınıf hareketi olarak İslamcılık “Soğuk Savaş sonrası dünyanın neo-liberal ekonomik politikalarına bir reaksiyon olarak okunabilir” (Kaya, 2009:122). Bu bağlamda, Gülalp (2003:12)’in ifadesiyle, Türkiye örneğinde, siyasal İslam, küreselleşmeye karşı çıkışın değil, küresel düzene uyum göstermenin ve onun içinde daha avantajlı bir konuma ulaşmanın bir aracı, bunu sağlamaya yardımcı olabilecek bir dayanışma ağının kurulması çabası olarak tezahür etmektedir.

Başlangıçta kendi sosyo-ekonomik tabanına dayanarak gelişen İslamcılık, Anadolu’daki küçük ve orta boy ölçekli işletmeler üzerinden örgütlenmiştir. Küçük ölçekli işletmeler üzerinden örgütlenen İslamcı hareket, büyük kentlerdeki sermaye sınıfına karşı taşradaki sermayeyi ön planda tutarak, esnaf, küçük tüccar ve zanaatkar gibi toplumsal kesimlerin sesi olmuştur. Ancak, 1980 sonrasında RP etrafında bir araya gelen İslamcılar ekonomik sahada sadece taşradaki orta boy işletmelerden üzerinden değil, aynı zamanda artan kentleşmeye paralel olarak büyük kent merkezlerine doğru yönelmişlerdir (Özbey, 2011:52).

RP bünyesinde, onlarca farklı kimliğin konjonktürel bir beraberliği söz konusudur. İlimli Müslüman kimliği, İslamcı kimliği, Kürt kimliği, (modernleşme söyleminden payını alamayan, gitgide içine kapanarak, metropollere bir çelişki eksenini oluşturan, milli ve dini olanı birleştirerek kimlik bayrağı kılan) Orta Anadolu, gecekonducuların yoksul kesimleri, gecekonducuların sisteme dâhil olmak isteyen ilimlileri, sisteme hâkim olmak isteyen aşırıları, pastadan pay talep eden, korumacı ve tekelci sistemlerin dışladığı Anadolu kökenli dindar küçük tüccar ve sanayiciler, merkez mahallelerdeki alt orta sınıflar... Bunların tümü RP’nin içinde barındırdığı farklı kimliklerdir (Bayramoğlu, 2001:27).

AKP iktidarı ile birlikte İslamcı siyasal hareket, neo-liberal muhafazakâr bir formasyona dönüşmüştür (Bkz. Özbey, 2011). Bu dönemde, sosyo-ekonomik tabanında yaşanan dönüşüme paralel olarak İslamcılığın neo-liberal küresel ekonomiye eklenildiği ve bu sürece çok-uluslu şirketler aracılığıyla eşlik ettiği söylenebilir. Bir başka ifadeyle, İslamcılık, 1970’li yıllarla birlikte, ekonomi sahasında, Anadolu’da küçük ölçekli bir temelde örgütlenirken, 1990’lı yıllarda ve özellikle de 2000’li yılların başında, Batı’nın neo-liberal kapitalizmi ile bütünleşmiştir. Bu yeni dönemde, muhafazakâr İslamcı sermaye, küreselleşmenin her tür etkisi altında biçimlenmiş ve ona önemli bir dayanak noktası oluşturmuştur. Neo-liberal küreselleşmenin etkileri altında bu yeni İslamcı ekonomi, ulus-ötesi kapitalist gelişmelerin uygulayıcısı ve lokomotifine haline gelmiştir. Bunun bir sonucu olarak, AKP iktidarıyla birlikte ekonomi sahasında gözlemlenen büyümenin kendisi bu duruma bir örneklik teşkil etmektedir. Ancak küresel ölçekteki ekonomik göstergeler her ne kadar yönlendirici bir güç oluştursa da, toplumsal alanda karşılaşılan toplumsal ve iktisadi eşitsizlik ve bununla bağlantılı olarak ortaya çıkan yoksulluk ve şiddet gibi temel toplumsal edimler de bu sürecin bir başka yüzünü oluşturmaktadır.

YENİ SOSYAL HAREKETLER BAĞLAMINDA İSLAMCILIK

Sosyal hareketler kavramı, son dönem sosyal bilim literatüründe üzerinde sıklıkla durulan konuların başında gelmektedir. Bu hareketler, bir çatışmayı, düzenlilik içerisinde bulunan toplumun kendi içinde yaşadığı çatışma durumunu, mücadele etme ve direnme stratejilerini ifade eder. “İsminden de anlaşılacağı üzere, toplumsal hareketler çeşitli çıkar gruplarından oluşan geniş kapsamlı örgütlerdir” (Tilly, 2008:13). Herhangi bir toplumsal sorunla karşılaşma sürecinde soruna ilişkin tepkilerin kolektif ve örgütlü hale gelmesi bu tepkiyi kişisel olmaktan çıkartarak toplumsal hareketlerin içerisinde değerlendirilmesini sağlar. Bu anlamda “sosyal hareket, birbirleriyle hâkimiyet ilişkileri ve çatışma düzleminde karşı karşıya gelen, aynı kültürel yönelime sahip ve bu kültürün ürettiği aktivitelerin toplumsal kontrolü için mücadele eden aktörlerin hareketi” (Touraine, 1999:44) olarak kavramsallaştırılabilir.

Sosyal hareket kavramı, Batı’da özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda meydana gelen tarihsel ve toplumsal temeldeki mücadele biçimlerinin ve mevcut sosyal yapıdaki çatışmaların tezahürü olarak ortaya çıkmıştır. Erken modern dönemdeki sosyal hareketlerin büyük çoğunluğu ekonomik çıkarlar temelinde örgütlenmiş olan ve bir sosyal sınıf aracılığıyla siyasal gücü ele geçirme hedefinde olan

hareketlerdir. Bir başka ifadeyle, “modernliğin ilk dönemlerinde hâkim olan hareketler ekonomik çıkarlar etrafında merkezi bir şekilde örgütlenmiş, sınıf temeline dayanarak siyasi gücü ele geçirmeye çalışan hareketlerdir” (Çayır, 1999:16). Bu hareketlerin en tipik örneğini işçi sınıfı hareketi oluşturmaktadır. Bu tip sosyal hareketler “eski sosyal hareketler” olarak kavramsallaştırılmaktadır. Bu çerçevede, sosyal hareketler, tarihsel arka planda sınıfsal dinamiklerin bir belirlenimi olarak ortaya çıkmış, siyasal ve kamusal alandaki mücadeleler sınıf merkezli bir biçimde gerçekleşmiştir.

Yeni sosyal hareketler ise, genel olarak, 1960’lı ve 70’li yıllarda Avrupa ve Amerika’da ortaya çıkan öğrenci hareketleri, ekoloji (çevre) hareketleri, toplumsal cinsiyet temeline kadın hareketleri (feminizm), anti-nükleer hareketler, barış hareketleri ile savaş ve ırkçılık karşıtı hareketlerden oluşmaktadır. Söz konusu yeni sosyal hareketler, klasik sosyal hareketler anlayışının sorgulanması neticesinde var olmuşlardır. Klasik sosyal hareketlerin sınıf merkezli örgütlenmesine karşın yeni sosyal hareketler, kimlik merkezli ve kültürel yönelimli olarak ortaya çıkmışlardır (Çayır, 1999; Lelandais, 2009; Melucci, 1999; Cohen, 1999; Tilly, 2008).

Klasik sosyal hareketler anlayışı, barış hareketleri, çevreci hareketler, anti-nükleer hareketler, kadın, lezbiyen ve gay hareketlerinin altmışlı ve yetmişli yıllarda Amerika ve Avrupa’da ortaya çıkışıyla sorgulanmaya başlanmıştır. Çünkü bu hareketler çoğulculuk, demokrasi ve güçlü bir sivil toplum ile nitelenen toplumlarda ortaya çıkmıştır. Bu hareketin aktörlerinin mücadeleleri de, ekonomik olmaktan ziyade, kimliği rahatça ifade edebilme, katılım ve sivil haklar gibi kavramlar çerçevesinde kültürel alanda gerçekleşmektedir (Çayır, 1999:14-15). Bu bağlamda, yeni sosyal hareketler kadın-erkek, toplum-birey ve insan-doğa arasındaki ilişkilerin yeniden düşünülmesi yoluyla toplumsal dokunun değişmesine katkıda bulunmaktadırlar (Göle, 2011:45).

Yeni toplumsal hareketleri eski hareketlerden ayıran temel özelliklerden biri de önceki hareketlerde zayıf olan ve geri planda kalan kimlik boyutudur. Hareketlere ivme kazandıran etkenler ve şikâyetler kimlik sorunsalıyla ilişkili kültürel ve sembolik konulardır (Johnston, Larana ve Gusfield, 1999:136). Yeni sosyal hareket kuramcıları, kültürü merkeze taşıyan, kimlik üzerine mücadele veren, özel ve kamusalın tanımlarını değiştiren, devrimci bir değişim talep eden ve resmi kurumsal yapıların dışında çalışan bu hareketlerin yeniliğini savundular (Göle, 2011:22).

“Kimlik merkezli” hareketlerin “çıkar merkezli” hareketleri ikame ettiği tartışılmaktadır: çıkar için savaşım veren sosyal hareketler, kimlik için savaşım veren hareketler tarafından ikame edilmektedirler. Diğer bir deyişle, sahip olmaya karşı “var olmak” ön plana geçmektedir. Yeni sosyal hareketlerle bağlantılı olarak, kimlik politikaları Aydınlanmanın evrenselci hedeflerini reddetmektedir, çünkü bu yaklaşıma göre, Aydınlanma, cinsiyetçiliği, ırkçılığı, kapitalist sömürüyü ve Avrupa’nın hâkimiyetini manipüle etmekte ve meşrulaştırmaktadır (Kaya, 2007:145). Bu nedenle, kimlik politikaları bağlamında yeni sosyal hareketler, Aydınlanmanın evrenselci iddialarının aksine, her topluluğun kendi özgül kimlikleriyle ön plana çıkmalarını ya da tanınmalarını hedeflemektedir. Bu bağlamda, yeni sosyal hareketler bir kültürel grubun -kimliğin- tanınması için mücadele veren hareketlerdir. Kimlik politikaları açısından yeni sosyal hareketler, yerleşik norm ve düzeni sorgulamakta ve yeni değerler ve anlamlar üretmektedirler.

Sosyal hareketlerin yapısındaki dönüşümler göz önüne alındığında, İslamcılık ideolojisinin yeni sosyal hareketler kapsamında ele alınıp alınamayacağı en temel tartışmalardan birini oluşturmaktadır. Siyasal bir ideoloji olarak İslamcılığın yeni sosyal hareketlerle olan ilişkisinde iki farklı yaklaşımın belirdiği görülmektedir. Bu yaklaşımlardan ilki, İslamcılığı, yeni sosyal hareketler kapsamında ele alarak, onun siyasal ve kamusal alanda İslami kimliğin tanınma mücadelesi verdiğini, bir yaşam biçimi olarak inşa edilmesini ve otantikliğini, sivil toplumun motoru olduğunu ve çoğulcu bir çerçevede değerlendirileceği anlayışı üzerinde durmaktadır (Bkz. Göle, 2009; 2011). İkincisi ise, kültürel kimlikler üstüne inşa edilmiş yeni sosyal hareketlerin “tanınma” için öne sürülen talepleri temsil etmekten uzak olduğunu ve kimlik merkezli hareketlerin ekonomik çıkar ilişkilerinden bağımsız olmadığını vurgulamaktadır. Bu yaklaşıma göre İslamcılık, İslami kimliğin salt tanınma mücadelesi yönündeki bir hareket olarak ele alınamayacağını, daha ziyade bu hareketin ekonomik çıkar ilişkilerinden bağımsız düşünülmemeyeceğini ve dolayısıyla kamusal alanda hegemonya kurma projesine sahip olduğunu ileri sürmektedir (Bkz. Kaya, 2007). Dolayısıyla, yeni sosyal hareketler bağlamında İslamcılığın analizi için, söz konusu iki farklı yaklaşım üzerinde durmak gerekmektedir.

İslamcılığın çağdaş bir sosyal hareket olduğunu vurgulayan Göle (2011:19), İslamcılığın benliğinin ve modernliğin kültürel çerçevesini eleştirel bir şekilde değiştirmeye çalışıldığını öne sürmektedir. Bu bağlamda, sosyal hareketler ve modernlik birbiriyle ilişkili olgular olarak ele alındığı içindir ki İslamcılık olgusunu sosyal hareketler yaklaşımıyla incelemek laik ve Batılı okumalarımızı ve modernliğin büyük anlatılarını bir hayli zorlamaktır. Bu bağlamda, güncel siyasal İslam genelde “başarısız” ya da “yetersiz”, “eksik” bir modernleşmenin kavramsal sınırları içinde açıklanageldi.

Mevcut çalışmalar İslamcı hareketleri ya sosyo-politik etmenlere ya da İslam’ın kendisinin Batı’da gerçekleşmiş olan reformculuk ve laiklik gibi dönüşümlere yabancı olduğu varsayılan yönlerine öncelik tanıyarak açıklıyorlar. İslam’ın değişmez bir niteliğe ve modern demokrasi ve yurttaşlık ilkeleriyle radikal bir çatışma içinde olan belirli bir siyaset ve devlet kuramına sahip olduğu varsayıldı. İslamcılık siyaseten patolojik bir durum olarak açıklandı, çünkü modernlikle uyumuyordu. Aynı zamanda Batı-dışı Müslüman ülkelerdeki mevcut kriz durumuna karşı gösterilen “tarih-dışı” bir tepki olarak da görüldü. İslamcılık bir yandan, söz konusu ülkelerdeki siyasal otoriterlik, toplumsal kırılmalar ve kültürel yabancılaşmanın bir belirtisi olarak ele alındı. Diğer yandan, değişmez bir dinsel özden kaynaklandığı düşünüldü (Göle, 2011:21).

Ancak İslamcılık, diğer yeni sosyal hareketlerle benzer bir kolektif ve kişisel güçlenme kalıbını paylaşır; yani farklılığı, hem de dışlanmasına ve damgalanmasına neden olan farklılığı (Müslüman, siyah, kadın ya da eşcinsel) benimser (Göle, 2011:30). İslamcı aktörler modern kent mekânları, küresel iletişim ağları, kamusal tartışmalar, tüketim kalıpları ve piyasa kurallarıyla karşılaştıkça bir bireyleşme, etkileşim ve alışveriş sürecine girdiler (Göle, 2011:34).

İslamın kamusallaşması beraberinde yeni meşruiyet arayışlarını getirmiş, bununla da kalmayıp var olan kurumların ve kuralların sınırlarını zorlamıştır. Parlamento, üniversiteler ve medyanın yanı sıra konser salonları, kültür merkezleri gibi kentsel mekânlar ve hatta tatil mekânları, İslami kesimlerin görünürlük kazanmasına tanık olmuştur (Göle, 2011:14). İslamın kamusallaşmasıyla birlikte bireysel arzular ile kolektif eylem, inanç dünyası ile laik yaşam tarzları, farklılık istenci ile küresel modernlik, günlük yaşam ile ideolojik ilkeler arasındaki gerilimli alanlar su yüzüne çıkmış, üzerine düşünülmeğe başlanmıştır (Göle, 2011:15).

İslamcılığın yeni sosyal hareketler kapsamında ele alınamayacağını vurgulayan ikinci yaklaşıma göre, yeni bir sosyal hareket bir kültürel grubun -kimliğin- tanınması için mücadele etmekten çok hegemonya kurmayı hedeflemektedir (Kaya, 2007:146).

Ekonomideki Amerika-merkezli küreselleştirici trendler, hem neo-liberal ekonomik politikanın yükselişi hem de yeni kimliklerin ortaya çıkışı anlamını taşımaktadır. Şaşırtıcı değildir ki, neo-liberal ekonomi, kimlik politikaları ile beraber yürümektedir. Hedeflerine ulaşmak için neo-liberal “economicilik” sosyal sınıf ve ulus devlet gibi kolektif düzenlemeleri kırma gereksinimindedir. Kolektif düzenlemeler küresel liberalizme karşı en önemli bloklardır. Bu kolektif birlikleri güçsüz kılmak için neo-liberal economicilik kültürel elementleri kullanılabilir en önemli silahlar olarak görmektedir. Kültürel kimliklerin önemini vurgulayarak neo-liberal economicilik sosyal sınıf ve ulus devletlerin güç yitirmesini sağlamaktadır (Kaya, 2007:146).

Neo-liberal ekonomi üzerinde yükselen yeni bir döneme başlamak için, toplumdaki çatışma üretici ilişkilerin durdurulması gerektiğine inanılmıştır. Ve bu sürecin başarılması toplumun entegrasyonunu ya da bütünleşmesini sağlayacak bir element üzerinde gerçekleştirilebilir bulunmuştur. 1980’ler Türkiye’inde bu element generaller için İslam’dı. 1980 darbesi İslam’ı insanları bir arada tutacak element olarak gören, sistemik söylem ve eylem aracılığıyla toplumun yeniden üretilmesi girişimidir. Eğer gençliğin İslami değerlerle yetiştirilmesi başarılırsa, komünist gençlikten ülkenin kurtulacağı iddiasında bulunulmuştur. Hiç kuşku yok ki bu, toplumun “milliyetçi İslam” üzerinde yeniden inşasını hedefleyen totalistik bir girişimdir. Ancak tam da bu girişimle ilintili olarak kimlik politikaları son dönem Türk politikasının belirleyici elementi şeklinde ortaya çıkmıştır. Yani neo-liberal ekonomiyi başarabilmek için, kültürel kimlikler üzerine inşa edilmiş yeni sosyal hareketlere gereksinim vardır. Sonuç olarak; neo-liberal ekonomi, karşısında hiçbir güçlü muhalefet bulmamakta ve bu durum icat edilmiş yeni kimliklere yön vermektedir (Kaya, 2007:146-147).

İslamcılığı bir kimliğin tanınma mücadelesi olarak okuyan yaklaşımlara karşı, tartışmak gerekir: ordunun İslamileştirme programının sonucu olarak Türk hayat alanı İslam tarafından bir anlamda kolonize edilmiş durumdadır. İslamcı gruplar farklı kimlikte oldukları için tanınma ihtiyacında değildir, çünkü onlar, aslında, hegemonya kurmayı hedeflemektedir. 1980 sonrası Türkiye, İslamcılarının hedeflerini gerçekleştirmek için önemli fırsatlar yakaladıkları bir dönemdir. Bazı sosyal bilimciler Türkiye'deki İslamcılığın yükselişini devletin sivil topluma karşı kullandığı radikal laiklikle açıklama hedefindedir (örn. Bkz. Göle, 2011). Ancak devletin İslamileştirme programı dikkate alınmadan İslamcılığın yükselişini anlamak mümkün değildir. İslami aktörler güçten uzak değil aksine 1980'lerden bu yana Türk hayat alanını şekillendiren aktivitelerin merkezindedirler. Bu nedendir ki Türk hayat alanı sadece sistemin stratejik eylemleriyle değil aynı zamanda İslam'ın spesifik bir yorumuyla da kolonize edilmiştir (Kaya, 2007:147).

İslami aktörler üretim, tüketim, medya gibi temel sahalarda merkezi konum elde ettikleri zaman, görünürde tanınma talepleri ile çok güçlü biçimde ortaya çıkmışlardır. Bu nedenle İslamcılarının güçten uzak tutulduğu iddiası çok zayıf bir tartışmadır. Bu aktörler Türk toplumunun temel sahalarında güçlü aktörler oldukları için şimdi kendi değerlerinin toplumu şekillendirdiğini ya da şekillendirmesi gerektiğini öne sürmektedirler. Bu, toplumun kültürel sahasının kolonize edilmesine yönelik ciddi bir girişim olarak tanımlanmalıdır. İslamcılığın bir kültürel kimliğin tanınma mücadelesi olmadığını göstermek için bazı önemli örneklerle İslamcılığın hegemonya kurma aşamasında olduğunu görebiliriz. İslamcılar binin üzerinde şirket kurmuşlardır; binlerce öğrenci yurduna sahiplerdir; bine yakın özel okulları vardır; 51 radyo ve yirmiden fazla televizyon kanalına sahiplerdir. İslamcı sermaye birikimi 1980'lerden bu yana yükselmiştir ve bu yeni bir orta sınıfın yükselmesi olarak görülmelidir. İslamcılarının yaptıkları da tamamıyla hegemonya kurma çabasından başka bir şey değildir. Sadece ekonomik sahada değil aynı zamanda diğer sahalarda da İslamcı orta sınıf tarafından İslami norm ve değerler empoze edilmektedir. Medyadan entelektüel aktivitelere, sinemadan gazetelere kadar insanlık sahalarının tüm aktivitelerinde İslamcılar merkezi yer tutmaktadır (Kaya, 2007:147-148).

Kimlik politikaları geniş ve stabilize kimlikler olarak sosyal sınıfların sonunu değil yeni sosyal sınıfların yükselişini sembolize etmektedir. Sadece normlar ve değerler açısından değil fakat daha çok ekonomik ve politik güç ilişkilerinden dolayı çatışma yaşanmaktadır. Türkiye'deki İslamcı hareket salt kültürel hedefler için yaşam bulmuş bir proje anlamına gelmemektedir, fakat belki de daha önemlisi bir sosyal sınıf hareketidir: hayatın merkezinde olan ve görünürde Müslüman İşadamlığı diye tanımlanan sınıf. Bu yeni aktörlerin asıl hedefi, ancak, hem ekonomik hem de politik açılardan toplumun yönetimini ele geçirmektir (Kaya, 2007:149-150).

İSLAMCI EKONOMİ ANLAYIŞININ TOPLUMSAL İZDÜŞÜMLERİ

Son dönem Türkiye'sinde iktisadi alanda egemen ekonomi-politik anlayışının toplumsal temellerine bakıldığında; toplumsal ve sınıfsal eşitsizliğe bağlı olarak ortaya çıkan sorunların arasında, yoksulluk ve şiddet temelli sorunların başta geldiği görülmektedir. Bu bağlamda, söz konusu İslamcı ekonomi politiğin sosyolojik analizi açısından Türkiye'de yoksulluk ve şiddet konusundaki istatistikî verilere ve daha sonra bu verilerden hareketle Türkiye'nin İnsani Gelişme Endeksi durumu üzerinde durulması gerekmektedir. Bu sayede, mevcut sosyo-ekonomik yapının Türkiye açısından taşıdığı sosyolojik mahiyet kavramsallaştırılabilir.

Yoksulluk ve gelir dağılımındaki eşitsizliğe paralel olarak Türkiye'de 2013 yılı dört kişilik bir ailenin aylık gıda harcamasının, yani yoksulluk sınırının, 1.009,63 (Türk-İş, 2013) olduğu görülmektedir. Bu durum, neo-liberal küreselleşmenin Türkiye'nin toplumsal ve iktisadi yapısındaki eşitsizliğini, yani zengin kesimlerin gelir, servet ve refah durumunun daha fazla arttığını, dolayısıyla bu kesimlerin daha fazla zenginleştiğini, buna karşın yoksul kesimlerin aylık bazda ihtiyaçlarının karşılanması durumunun ise pek mümkün görünmediğini, bu anlamda bu kesimlerin de giderek daha fazla yoksullaştığını, yoksulluğa terk edildiğini göstermektedir.

Yoksulluk gibi temel toplumsal sorunda olduğu gibi, şiddet konusunda da Türkiye'de benzer bir durumla karşılaşıldığı söylenebilir. Özellikle kadına yönelik şiddete bakıldığında, söz konusu durumun belirgin bir tarzda ön plana çıktığı görülmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre, tecavüz ve taciz gibi cinsel saldırı suçlarında son beş yılda % 30 artış meydana gelmiştir. Buna göre; 2006'da 528, 2007'de 473, 2008'de 577, 2009'de 652 kadın tecavüze uğrarken, 2006 yılında 489,

2007 yılında 540, 2008 yılında 589, 2009 yılında 624 cinsel taciz olayı yaşanmıştır. Boşanma olaylarında ise, TÜİK (2012) verilerine göre; 2012 yılında, bir önceki yıla göre % 2,7 artış göstererek 123.325'e yükselmiştir. Bu verilerden hareketle, Türkiye'de, 2000'li yılların başında genelde şiddet eylemlerinin, özelde ise kadına yönelik şiddetin ve tecavüz, taciz gibi olayların giderek arttığı görülmektedir. Türkiye açısından bu tablo, neo-liberal küreselleşmenin toplumsal izdüşümlerinde yaşanan olayların çok ciddi bir biçimde yükseliş gösterdiğinin tezahürüdür. Bu nedenle, İslamcılığın toplumsal ve iktisadi alanda ortaya koyduğu ekonomi anlayışı, yukarıda da görüleceği üzere, yoksulluk ve şiddet gibi toplumsal kökenli sorunların giderek arttığını göstermektedir.

Öte yandan, İslamcı ekonominin toplumsal alandaki izdüşümünü, Türkiye'nin "İnsani Gelişme Endeksi"ne bakılarak anlaşılabilir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) İnsani Gelişme Endeksi Raporu'na göre, 2013 yılı itibariyle Türkiye, 187 ülke arasında 90. sırada yer almaktadır. İnsani Gelişme Raporu'nun son on yılı incelendiğinde, Türkiye'nin genelde 90 dolaylarında bir sırada yer aldığı görülmektedir.

SONUÇ

İslam ve kapitalizm ilişkisinin ele alındığı bu çalışmada, İslamcı ekonomi modeli, Türkiye açısından toplumsal ve iktisadi alanda karşılaşılan sorunların karşı konulamaz bir biçimde ortaya çıktığını göstermektedir. Küreselleşme ve neo-liberal kapitalist ekonomi politikalarının tereddütsüz uygulandığı İslamcı ekonomi anlayışında, iktisadi alanda gözlemlenen büyümeye karşı, toplumsal alanda çöküşlerin yaşandığı gözlemlenmektedir. Bir başka ifadeyle, Türkiye'nin ekonomi sahasındaki büyümesinin toplumsal alandaki karşılığı, toplumsal eşitsizliklerin ve çatışmaların artışı şeklinde olmuştur. Her ne kadar küresel ölçekte ekonomik göstergeler ülke ekonomisinin giderek büyümesine işaret etse de, hala toplumsal alanda yaşam kalitesinin artmadığı kendisini göstermektedir. Bu durum, neo-liberal küresel ekonominin gelir dağılımındaki eşitsizliğinin, yoksulluk ve şiddet gibi toplumsal sorunların giderek arttığına ve artacağına işaret etmektedir. Bu ise, İslam ve kapitalizm ilişkisi bağlamında, Türkiye'de İslamcı ekonomi anlayışının kendi içinde taşıdığı çelişkilerin bir göstergesidir.

İslami bir ekonomik sistem, taraftarlarınca, İslam'ın öğretilerine uygun, adil ve insancıl bir ekonomik sistem olarak tanımlanmaktadır. Açlık ve fakirlik, bu anlayışa göre, tamamıyla adil olmayan ekonomik sistemlerin bir sonucu olup insanların yarattığı bir sorundur (Çınar, 2005:138). Ancak, Türkiye örneğinde görüldüğü üzere, İslamcı aktörlerin iktisadi davranış kümeleri, adil ve insancıl olmak uzak, açlık ve fakirlik gibi sorunların daha da arttığı bir ekonomi anlayışını ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

- Bayramoğlu, A. (2001), Türkiye'de İslami Hareket: Sosyolojik Bir Bakış (1994-2000), İstanbul: Patika Yayıncılık.
- Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), 2013.
- Bulut, F. (1997). Tarikat Sermayesinin Yükselişi: İslam Ekonomisinin Eleştirisi, Ankara: Doruk Yayınları.
- Cohen, J. (1999). "Strateji ya da Kimlik: Yeni Teorik Paradigmalar ve Sosyal Hareketler", Yeni Sosyal Hareketler: Teorik Açılımlar, Çev ve Der. Kenan Çayır, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Çayır, K. (1999), "Toplumsal Sahnenin Yeni Aktörleri: Yeni Sosyal Hareketler", Yeni Sosyal Hareketler: Teorik Açılımlar, Çev. ve Der. Kenan Çayır, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Çınar, M. (2005). Siyasal Bir Sorun Olarak İslamcılık, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Demirpolat, A. (2002). "Türkiye'de İslami İktisat Ahlakının Yükselişi, Rasyonelite ve Kapitalizm: Konya Örneği", Yayımlanmış Doktora Tezi, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Göle, N. (2009). İslamın Yeni Kamusal Yüzleri, İstanbul: Metis Yayınları.
- Göle, N. (2011). Melez Desenler: İslam ve Modernlik Üzerine, İstanbul: Metis Yayınları.

- Gülalp, H. (1999). “Türkiye’de Modernleşme Politikaları ve İslamcı Siyaset”, Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik, Edt. Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gülalp, H. (2003). Kimlikler Siyaseti: Türkiye’de Siyasal İslamın Temelleri, İstanbul, Metis Yayınları.
- Hülür, H., Kalender, A. (2003). Sosyo-Politik tutumlar ve Din [Konya Araştırması], Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Johnston, H., Larana, E., Gusfield, J. (1999). “Kimlikler, Şikayetler ve Yeni Sosyal Hareketler”, Yeni Sosyal Hareketler: Teorik Açılımlar, Çev. ve Der. Kenan Çayır, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Kaya, İ. (2007). “Kimlik Politikaları: Tanınma mı Yoksa Hegemonya mı?”, Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, 2007/1, ss. 144-156.
- Kaya, İ. (2009). “İslam ve Modernlik Arasındaki İlişki: Çoğul Yorumlar ve Çoğul Deneyimler”, Siyasal İslam ve Liberalizm, Der. Ayşen Uysal, İzmir: Yakın Kitabevi.
- Lelandais, G. E. (2009). “Sosyal Hareketler Teorileri ve Küreselleşme”, Küreselleşme, Direniş, Ütopya; Yeni Toplumsal Hareketler: Küreselleşme Çağında Toplumsal Muhalefet, Der. ve Haz. Barış Çoban, İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Melucci, A. (1999). “Çağdaş Hareketlerin Meydan Okuması”, Yeni Sosyal Hareketler: Teorik Açılımlar, Çev. ve Der. Kenan Çayır, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Özbey, K. (2011). “Geleneksellikten Neo-Liberal Muhafazakârlığa Türkiye’de İslamcılığın Dönüşümü”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Roy, O. (2005). Siyasal İslamın İflası, Çev. Cüneyt Akalın, İstanbul: Metis Yayınları.
- Tilly, C. (2008). Toplumsal Hareketler: 1768-2004, Çev. Orhan Düz, İstanbul: Babil Yayınları.
- Touraine, A. (1999). “Toplumdan Toplumsal Harekete”, Yeni Sosyal Hareketler: Teorik Açılımlar, Çev. ve Der. Kenan Çayır, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (2007). İslamcılık Cereyanı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- TÜİK, 2012.
- TÜRK-İŞ, 2013.

DİNDARLIK VE DÜNYEVİLEŞME ARASINDA İSLAM VE İNSAN

Nurullah GÜNDÜZ¹

İsa ERASLAN²

ÖZET

Türkiye’de neo liberal politikaların getirdiği yeni fırsatlar bazı toplumsal gruplara ve onların temsil ettiği yapılara değişme fırsatı verdi. Ülkemizde son yıllarda adından sıkça söz ettiren dindarlık hızla şekil değiştiriyor. Burada laikliğin dönüşümünün de payı büyük. Yapısal olarak esnek olmayan bir olgu olarak kabul edilen dindarlık, neo liberal politikaların eşliğinde kendine yeni kısa yollar bulmakta zorluk çekmiyor. Bir taraftan kamusal alandaki İslami görünürlüğün artması dindarlığın artışı olarak değerlendirilirken, diğer taraftan da dindarların lüks tüketim, moda, mekânsal ayrışma gibi dinamiklerle dünyevileştikleri düşüncesi birbirine karşıtlık oluşturacak şekilde geliyor. Bu çalışma, dindarlık ve dünyevileşme ilişkisinden yola çıkarak 1980’lerden itibaren gerçekleşen dönüşümü Michel de Certeau’nun taktik ve strateji kavramları üzerinden inceleyerek transyaşamları ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bir taraftan İslami yaşantı kurma isteği diğer taraftan da kapitalizmin olanaklarından yararlanarak lüks ve üst düzey yaşam kurma arzusu İslami-dünyevi yaşam ilişkisini oluşturmakta ve yönlendirmektedir. Türkiye’deki iddialı laikliğin toplumsal değişme sürecinde yeniden tanımlanması ve yapılandırılması dindarlar için bir fırsat oluşturmakta ve yaşamlar çeşitlenmektedir.

Anahtar Sözcükler: Taktik, strateji, dindarlık, laiklik, trans yaşamlar

ABSTRACT

New opportunities brought about by the neo-liberal policies in Turkey have given a chance to some social groups and the structures they represent to change. Recently in Turkey, the concept of religiosity, which is mentioned most often, has been changing rapidly in which secularism has also a significant role. Religiosity is accepted as nonflexible but the neoliberal policies push people to invent shortcuts and stretch the limits of this concept. On the one hand, the increase in the visibility of Islam at the public sphere is evaluated as an increase in religiosity. On the other hand, it is argued that religious people are secularized by some dynamics such as luxury consumption, fashion, spatial segregation etc. Naturally, these two arguments confront each other. This study, starting from the relationship between religiosity and secularization, aims to unveil the trance lives showed up during the neoliberal policies since 1980 by using Michel De Certeau’s “tactic” and “strategy” concepts.

Keywords: tactic, strategy, religiosity, secularism, trance lives

GİRİŞ

19. Yüzyılın ikinci yarısından sonra başlayan modernlik serüveninde Osmanlı döneminde ülkeyi düştüğü durumdan kurtarmak isteyen bir anlayış hâkimken, cumhuriyetin kuruluşuyla Batılı gibi yaşayan ve düşünen bir toplum yaratarak dünyada kendine yer edinmeye çalışan bir Türkiye bulunuyordu. Erken dönem cumhuriyet I. Dünya Savaşı'nın sonrasında ve 1929 Dünya Ekonomik Bunalımından kaynaklanan kriz ortamında kendisini dünya sahnesine çıkaramamıştı. Ne var ki büyük çaplı krizlere denk gelen bu kuruluş ekonomik, siyasal ve toplumsal iç krizlerin çıkmasına engel olamıyordu. 20. Yüzyılın ikinci yarısı da Türkiye açısından parlak geçmiyordu. İkinci Dünya Savaşı'nın yol açtığı siyasal ve sosyal krizlerin etkisinden kurtulmak için yaklaşık 35 seneye ihtiyaç duyacaktı. 1923'te Osmanlı'nın külleri üzerine inşa edilen yeni cumhuriyet, siyasal, sosyal, hukuki ve kültürel olarak yüzünü Batıya dönerek modernleşme serüvenine başlarken tarihsel bağlarından

¹ Arş Gör., Fatih Üniversitesi FEF Sosyoloji Bölümü, ngunduz2007@gmail.com

² Arş Gör., Fatih Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, isaeraslan@gmail.com

uzaklaşmıştı. Bu bağlar arasında din ayrı bir öneme sahipti. Yüzyıllardır dinle devleti birbirinden ayrılmaz bir bütünlükte tutmaya gayret eden gelenek şimdi dini tamamen devletin kontrolüne bırakacak bir laiklik inşası karşısında yok oluyordu. Bir proje olarak Türk modernleşmesinin amacı; devletin eşliğinde İslam'ı kamusal alandan çıkararak kişilerin özel hayatlarına hapsedmekti. Bu projenin yürürlüğe konmasıyla 1980'lere kadar geçen süre İslam-devlet-toplum adına oldukça sancılı geçiyordu. 1980'lere kadar kendi içinde sıkıntılarla mücadele eden Türkiye bu yıllardan itibaren kabuğundan çıkıyor ve dünyaya entegre olmaya çalışıyordu. 1980'lerden itibaren liberalleşmeye giden Türkiye'de dindarlar, gerek İslamın kamusal yaşanılabilirliği noktasında, gerek küreselleşmeye bağlı sermaye akışının sağladığı olanaklarla dünyevileşmeyi bir arada götürmek durumunda kaldılar. Bu çalışma 1980'lerden itibaren dindarların dünyevileşme süreçlerini; moda, lüks hayat ve yerleşim yerleri bağlamında Michel De Certeau'nun gündelik hayata dair sosyolojiye kazandırdığı strateji ve taktik kavramlarını kullanarak incelemeyi amaçlamaktadır. Dindarların dinsel yaşamlarını sürdürürken dünyevileşmeleri bir ikilem oluşturmakta ve dindarlar devlet, kapitalizm, siyasetten elde ettikleri basit kazanımları kullanarak kendilerine kısa yollar bularak sistemin dışına çıkmadan kamusal ve özel hayatlarını kurmaya çalışmaktadırlar. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren laiklik etrafında dönen tartışmalar ve gerilimler; Batı tarzı modernleşmeyi savunan devlet ve Kemalistlerle; İslami toplum yapısını savunan İslamcıların mücadelesiyle özetlenebilir. Doksan yıllık cumhuriyet arzuladığı toplumsal dönüşümü sağlamada istediği başarıya ulaşmakta oldukça zorlanmıştır. Özellikle dinle ilgili politikaların getirdiği sıkıntılar dünyadaki gelişmelerin de etkisiyle cumhuriyet tarafından belirgin bir şekilde hissedilmiştir. Modernleşmenin Batının yaptığı gibi rasyonelleşmeyle başarıya ulaşacağını düşünen Cumhuriyet, dini kamusal alandan kovarak insanların özel hayatlarına hapsedmek için iddialı ve sert bir laiklik anlayışını yerleştirmeye çalışmıştı. Dini devletin kontrolüne sokacak bir mekanizmaya ihtiyaç duyulup 1924'te Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştu. Bu sayede İslam, Diyanetin bürokratik işleviyle devletin kontrolüne girecek ve modernleşmeye uygun adımlar, dinin kamusal görünürlüğünün rasyonelleşmeyle birlikte bertaraf edilmesiyle atılacaktı. Devletin dini kontrol etme biçimi sadece yapısal olarak kurumları düzenlemek değil, dini kurumları da yeniden üretmekti. İmam, müezzin, vaiz, Kuran kursu öğretici, müftü gibi Diyanet personelini Cumhuriyetin ilke ve devrimlerine sadık birer din görevlisi yetiştirmek ve Cuma hutbelerinde işlenecek konuların belirlenmesi kadar geniş bir yelpazede kamusal hücrelere kadar egemen olmaya çalışan devlet, laikliğe büyük anlam yüklüyordu. Siyasal olarak gerçekleşen durum karşısında toplumsal olarak iki kutup birbiriyle sürekli mücadele içindeydi. Kemalistler ve İslamcılar birbirlerini karşı tarafa göre tanımlıyor ve buna göre bir söylem belirliyordu. Kemalistler kendilerini ilerici, çağdaş, modern, insan haklarına saygılı, Atatürk ilke ve inkılâplarına bağlı bireyler olarak, İslamcıları ise yobaz, gerici, çağdışı, irticacı, dinci olarak tanımlıyorlardı. İslamcılar ise kendileri dini bütün, dindar, Müslüman; Kemalistleri ise din karşıtı, harama dikkat etmeyen, faiz yiyenler olarak tanımlamaktaydılar (White, 2007). 1980'lere kadar Kemalistler ile İslamcılar arasındaki mesafeler oldukça berraktı. Birbirlerinden ideolojik kalıplarla keskin şekilde ayrılmış bu iki grup 1980'lerin sonu ve 1990'ların başında bir dönüşüme uğradılar. Bu dönüşümde temel dinamik neo liberal dönüşüm politikalarıdır.

NEOLİBERAL DÖNÜŞÜM POLİTİKALARI

İkinci Dünya Savaşı tarih boyunca en fazla can ve mal kaybına yol açmış savaştı. 1945'te biten savaş, ilerleyen yıllarda dünyayı ikiye ayıran uluslararası bir politikaya zemin hazırlamıştır. Kapitalizmi ve serbest piyasayı temsil eden ABD ile sosyalist Sovyetler Birliği; uzun yıllar sürecektir soğuk savaş başlatıyor ve ülkeleri kendi yanlarına çekmek için sert politikalar izliyorlardı. İki ideolojinin mücadelesinde arada kalan dünya toplumları için bu durum oldukça sancılıydı. Dünya politikasının ABD ve Sovyetler Birliği öncülüğünde gerilim üzerine inşa edilmesi 1970'lerde üretim-tüketim denkleminde kapitalizm krizine dönüşüyordu. Kapitalizmin içine girdiği krize bağlı olarak mal ve hizmetlerde yaşanan aksaklıklar ve adaletsiz dağılım dünya toplumlarını tepkisel bir harekete yöneltiyordu. Dünyada eş zamanlı olarak gerçekleşen yeni sosyal hareketler başta modern ulus devletlerin ulus birliği oluşturma gayretlerine ve kapitalizmin eşitsizlik getiren uygulamalarına karşı gelişen hareketlerdir. Yeni sosyal hareketler; özellikle ulus devletlere ve onun egemenlik aygıtlarına karşı geliştirilen, modernleşme sürecinde bir ateş olarak ortaya çıkarak; yapısal krizlere ve ekonomik istikrarsızlıklara tepki olarak ortaya çıkan, bunların yanı sıra gay, lezbiyen, çevreci, etnik, feminist kimlik mücadelelerinin örgütlü biçimini ifade etmektedir (Çayır, 1999: 2). Yeni sosyal hareketler sadece ülkelere has kimlik mücadeleleri olmaktan çok küresel düzeyde gerçekleşen bir dayanışmaya

da işaret eder. Toplumlara entegrasyona imkân veren bu hareketlerin etkisi kısa zamanda tüm dünyaya yayılmış ve toplumsal dönüşümleri hızlandırmada etkin rol oynamıştır. Kapitalizmin 1970'lerden itibaren içine girdiği krize bağlı olarak bütün dünyada üretimin ve mekânsal yapıların radikal ve yeniden yapılandırıldığı ve ölçeklendirildiği bu küresel dönem, tüm dünyayı etkisini altına alarak yayılcı ve müdahaleci bir şekilde bürünmüştür (Kurtuluş; Türkün, 2005: 13). Bilgi akışlarına ve risk paylaşmaya olanak veren entegrasyon süreci, küresel yatırımı tüm dünyada geçerli kılmıştır. İş çeşitliliğine ve sermaye yayılımına imkân veren neo liberal dönüşüm politikaları geniş çaplı toplumsal değişimleri de beraberinde getirmiştir. Mekânsal dönüşümün de hızlandığı bu dönemde yeni yatırım ve tüketim alanları açılarak neoliberal politikalar çerçevesinde 1970'lerin ekonomik krizine kısmi bir çözüm oluşturulmuştur (Kurtuluş; Türkün, 2005). Dünyadaki gelişmelerin yanı sıra Turgut Özal dönemi de (1983-1989) liberalleşme hareketlerinin ilerlemesine ve kurumsal olarak devletin dönüşümüne imkân sağlamıştır. Türkiye 1980'lerden itibaren ithal ikameci ekonomiyi politikasını terk edip serbest piyasa ekonomisine geçiş yapmıştır. Siyasi kurumlarda ve yargıda gerçekleştirilen yasal düzenlemelerle insan hakları önündeki engeller kısmi de olsa kaldırılmış, toplumsal uzlaşma ve özgürlük sağlanmaya çalışılmıştır. Siyasal olarak getirilen liberal ortam kısa zamanda sosyal hayatı renklendirdiği gibi İslamın kamusal yaşamına da imkân verecek olanakları beraberinde getirmekteydi. Dolayısıyla 1923'ten itibaren sürdürülen modernleşme projesinin laiklik ayağı İslam formlarının kamusal alandan kovulması ve geri gelme ihtimaline karşı alınan sert tedbirler zamanla etkisini kaybediyordu.

BERRAKLIKTAN BULANIKLIĞA

Devletin laiklik projesinin sadece neo liberal politikalarının getirmiş olduğu özgürlük ortamı ve insan haklarının genişlemesiyle zayıfladığını söylemek yetersizdir. Zürcher'e göre Kemalizm kitleleri harekete geçiren ve kamusal pratik üreten bir değer olmaktan çok, grupları ve kişileri bir fikir birliğine yönelten bir ideolojidir. Şerif Mardin'e göre de Kemalizm laiklik ile İslamın kamusal konumunu ortadan kaldırarak laik toplum modelini kurmaya çalışırken, dinin insanlara bilişsel doygunluk sağlayan yönünü ihmal etmiştir. Dini meta fetişizmi olarak görerek onu maddi olarak kamusalardan çıkarmaya çalışmış, dinin boş bıraktığı bilişsel ve ruhi donanım alternatifini bulamamıştır (Mardin, 2011). Bu nedenle kişilerin ruhi dünyalarında kayıplar yaşanmış ve dini cemaatler güç kazanmıştır. Şerif Mardin'e göre Cumhuriyet tarafından yürütülen modernleşme projesi karşısında dini cemaatler İslamın gündelik pratiklerini yeniden üretmiş, özel ve kamusal alanda faaliyetler göstermişlerdir. Bu sebeple dini cemaatler Türk modernleşmesine kişileri teker teker motive ederek; toplumsal pratik noktasında katkıda bulunmuşlardır. Jenny White; İslamcı pratiğin Kemalist pratik karşısındaki başarısını; yerel adet, gelenek, kültürel kodlarla sivil siyaset oluşturarak iç farklılıkları eritmek suretiyle toplumsal dayanışmayla değer merkezli bir süreç oluşturmasıyla açıklamaktadır. (White, 2007: 55). İslamcılığın dönüşümünü kültürel olarak analiz eden Nilüfer Göle'ye göre İslamcı hareket; ilk palazlandığı 1970'lerde modernleşmeyi İslam karşısında bir engel olarak algılamak, 1990'larla birlikte modernliği İslamla uyumlu hale getirmek ve dini kurumları İslamın özünden kopmadan çağa göre düzenlemeye gittiğini belirtmektedir. İslamcı modernleşmede kadınların toplumsal vizyonu daha belirgin bir şekilde değişmiştir. Yeni İslamcı hareket daha çok kadının modernleşmesi olup, ulus ötesi bir özgürlük talebinin İslami hareketi biçimlendirdiği öne sürer. Ona göre modernlik karşıtı İslami radikalizm den yeni İslami harekete geçiş aralıksız, sarsıntısız ve devamlı büyüyen bir süreçten ziyade; geleneksel popüler inanç ve adetlerden ayrılarak dini modernliğe karşı bir kolektif kimlik vurgusu olarak siyasallaştıran kentlileşerek eğitim görmüş olan toplumsal grupların İslam dinine getirdikleri yeni bir yorum olarak görmektedir (Göle, 2010). Çoğunlukla üniversiteye giden, bilim takip eden yenilikçi ve opportunist genç İslamcılar 1990'lardan itibaren Kemalist ideolojinin elinde bulundurduğu modern metalleri elde etmeye çalışmışlardır. Kemalistlerin elinde tuttuğu refah, dünyevi zevk, lüks yaşam, tatil, gibi İslamcıların İslama uygun olmadığını düşündükleri fırsatlar genç İslamcılar tarafından önce sorgulanmaya sonra da elde edilmeye başlanmıştır. Diğer taraftan serbest piyasa ekonomisinin enformel sektörü canlandırmasıyla oluşan kentsel sektörler Anadolu'dan gelen dindar işadamları ve esnafları tarafından değerlendirilmiştir. Özellikle Refah partisinin iktidara gelişi ve İstanbul, Ankara gibi Büyükşehir Belediyelerini kazanması İslamcı işadamları tarafından yatırım fırsatı olarak kullanılmıştır. Yerel siyasetin ulus ötesi bir söylemle birleştirilmesi Kemalist ideolojinin

çevresinde pozisyon almış TÜSİAD³ gibi kuruluşların yanında MÜSİAD⁴ gibi Anadolu işadamlarını kurmuş olduğu ticari birlikler ve örgütlerin hızla yükselişini sağlamıştır. Yerel siyaset kültürüne yeni bir model getiren Refah partisi, hem hükümet hem de belediyeler düzeyinde birçok yatırım fırsatı sunmuştur. Küreselleşme karşısında zaten ithal ikameci ekonomi politikası bırakmış Türkiye, küresel ekonomi politikasının yeni pazar, sektör, tüketim ve girişimcilik dinamiklerine hızla uyum sağlıyordu. Kemalist iş dünyası bu süreçten oldukça rahatsız olup Refah Partisi hükümetine 1997 yılında yapılmış olan post modern darbeye destek vermişti. İslamcıların bu denli güç kazanması Kemalistleri, sahip olduklarını İslamcılara kaptırma korkusuna sürüklüyordu. Diğer taraftan iki tarafın da benzer kazanımları elde etmeye yönelmeleri bu iki grubu birbirine yaklaştırıyordu. İslamcı sivil toplumun kitle seferberliği Kemalist ve İslamcılar arasındaki kültürel bulanıklığı bertaraf etmeye başlamıştı. Dindarların dünyevi değerler konusunda talepkâr olması yeni bir toplumsal değişme fenomeni ortaya çıkarıyor ve bu iki grubun kültürel değerleri arasındaki bulanıklık zamanla berraklaşmaya başlıyordu. Bu berraklaşmayı Michel De Certeau'nun taktik ve strateji kavramlarından hareketle incelemeye devam edeceğiz.

TAKTİK VE STRATEJİ: TOPLUMSAL DEĞİŞMENİN YENİ ETHOSU

Michel de Certeau bu 20. Yüzyılın üçüncü çeyreğine gündelik hayatın eleştirisi eserine damga vurmuş büyük düşünürlerdendir. Modern insanı sistemin buyruklarına hizmet eden bir kitlenin parçası gören yaklaşımlara karşı bireyin yaratıcılığı ve kurnazlığı üzerine gündelik hayat içinde kavramsallaştırdığı taktik ve strateji kavramları bireyin yeniden keşfine olanak sağlamaktadır. Bireyin yeniden keşfi sadece sistemin meşrulaştırımına karşı çıkış değil aynı zamanda toplumsal değişmeyi anlamada temel bir açılım sağlamaktadır. De Certeau'ya göre stratejiler bir toplumda ya da çok daha küçük birimlerde (fabrika, örgüt, vb), meşruiyeti önceden varsayılan bir "iktidar yeri"nin (devlet, devlet yönetimi, yöneticiler, fabrikaya sahip olanlar) mülkiyetinden güç alan eylemlerdir.⁵ Strateji yönetici erklerinin uzun vadeli ve önceden planlanmış hedeflere ulaşmak için izlenen yolu ifade etmektedir. Strateji gücünün eylem ve uygulamaları olup geniş zamana yayılmış, bürokratik ve hantal yapıdadır. Bu nedenle değiştirilmeleri, kaldırılmaları zordur. Makro düzeyde olup tüm toplumu ya da topluluğu kontrol etmek için tasarlanmışlardır. Bir mülkiyetin veya mekânın var olmasıyla nitelendirilebilecek bürokratik, hantal, hiyerarşik bir yapıdır. Devlet, hükümet, ekonomik yapı, yasalar stratejik modeller üzerine kuruludur (Certeau, 2009: 54). Stratejide temel bileşen aidiyettir bu nedenle belli bir mekân olgusundan hareket edilir. Bu mekânsallık bireyi ve toplumu kontrol etme biçimlerini üretir. "Bu mekân, ilişkilere, belirgin bir biçimde dıştan bakabilecek bir idareyi mümkün kılan, bu idarenin meşruiyet zeminini oluşturan alandır" (Certeau, 2009: 54). Taktik ise ; bireyin gündelik yaşamda gerçekleştirdiği eylem, uygulama, retorik ve tüketim alışkanlıklarının içeren bir tarzı ifade etmektedir. Oysa taktikte belli bir mekân algısı yoktur. Aidiyet mekânın zamana karşı üstünlüğü olduğu için taktik her zaman karşılık vermeye hazırdır ve zamanı kendi lehine kullanarak hilelere, kaçak yollara, aldatici oyunlara, sızmalara, hedef saptırmalara ve gerilla savaşlarına başvurarak merkezileşmiş iktidar tekniklerine karşı direniş başlatırlar (Kızılay, 2011). Stratejiler ait oldukları mekân, kural, yönetmelik, yasa aracılığıyla korunurlar ve bu nesnel dinamikler ardına saklanırlar. Taktik ise mekân ve mülkiyet olmadan oluşan hesaplı, nitelik değiştirebilen, ortama uyum sağlayabilen bütünlüktür. Belirgin bir mekânı olmadığı için mekânlar arası dolaşıma açıktırlar. Mekânlar arasında kısa yollar bularak güç ve erk öznesiyle direkt karşılaşmadan eylemini başarıyla tamamlar. Taktiğin belirli bir orijini yoktur, kendini muhafaza edecek, kazanımlarını saklayabileceği alanlara da sahip değildir. Bu nedenle serbest olarak takılır ve çabuk üretilip çabuk tüketilirler. Kullanılabilirlikleri ve raf ömürleri kısa olup yeniden üretime hazırdırlar. Taktik egemen sistemin gayri şahsi yapısına mekânları kişiselleştirerek ve onları çoğulculuğu cevap verir. Mekânların soğuk ve bürokratik yapısını insanileştirir. Özellikle de modern kentin tek tipleşiren ve homojenleştirme girişimlerine karşı özgürleşme çabalarını içerir. Bu çabalar kitle toplumu oluşturmada dayatılan kültürel formasyonlara direniş oluşturur. Mobil, kolay uygulanabilir ve esnek taktikler bireyin merkezsizleşmesini ve mekânsızlaşmasını sağlamaktadır (İbid). Stratejiler oldukça sert ve kurallı bütünlükle oluşan ve mekânlaşma süreci yaşarlar. Bu nedenle hareket etmeleri zordur.

³ Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği

⁴ Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği

⁵<http://www.altust.org/2011/11/modernite-gundelik-hayat-ve-yeni-sosyal-hareketler1>

Mekânı otoriter bir sistem haline dönüştürerek çoğunluğun çizgi dışılığına engel olmaya çalışır. Stratejiler bunu yaparken taktiklerin fırsatları çabucak kapma, öngörülmezlik ve uydurmalarına disiplin edici ve sistemli düzene boyun eğdirmeye cevap vermeye çalışır (Urry, 1995: 53). Kemalist stratejiye karşı İslamcıların geliştirdiği taktikler üzerinden bakmak son yirmi yılın toplumsal resmini çekmeye yardımcı olmaktadır.

UYUM MU DİRENİŞ Mİ?

Devletin laiklik stratejisi 1923'ten itibaren bürokratik olarak düzenlenmiş ve devletin kurumlarıyla birlikte toplumun laik yapılması amacıyla yapılandırılmıştır. Bu nedenle zamana ve mekâna göre yeniden yapılandırılması noktasında ciddi krizler çıkmıştır. Özellikle de üniversitelerdeki başörtüsü yasağı 1995'ten itibaren Refah Partisinin iktidara gelmesiyle alevlenmiş ve üniversitelerdeki başörtüsü protestoları, Cuma namazı sonrası organize gösteriler ve mücadeleler Kemalist-İslamcı gerilimini alevlendirmiştir. Devlet, şirketler, medya ve derneklerin baskın kültürel kodları dayatarak İslamcı toplum modeline karşı yoğun soyut ve makro politikalar üretmesi laik toplum dayatmasına karşı geliştirilen taktiklere olanak vermiştir. Radikal İslamcılıktan uyumlu İslamcılığa geçiş süreci dindarların dünyevileşme süreciyle ilişkilidir. Laik ideolojik aygıtların aktif ve iddialı uygulamalarına karşılık dindarlar toplumsal hayatta taktiklerle karşılık veriyorlardı. Bu taktikleri moda, lüks tüketim ve yeni site yerleşkeleriyle açıklamaya çalışacağız.

MODA: FARKLI KAREDE ASRİ OLMAK

Georg Simmel modanın sosyolojik temelini inerken üst sınıfların ürettiği giyim tarzları, hobiler ve yeniliklerin üst sınıflar tarafından üretilip yaygınlaştırıldığını, alt sınıfların ise üst sınıfların bu beğenileri taklit ettiğini iddia eder. Sınıfsal bir nitelik olan moda sınıfsız toplumlarda gerçekleşebilecek bir form değildir. Özellikle de kapitalizmin otorite erki olduğu sanayi toplumlarında gerçekleşen toplumsal taklit formudur. Tarihsel olarak topluma adapte olma, uyum gösterme ve toplumun genel kanaatlerini kabullenmede temel bir gösterge olarak tüketim kültürünün bir dinamiği olarak geçici toplumsal beğeniler olarak da değerlendirilebilir (Simmel, 1957). Modada esas olan geçiciliktir. Bir zaman toplumun beğenisini kazanan eğilim çok kısa bir zamanda ilgiyi kaybedebilir. Moda basit bir toplumsal beğeni olmaktan ziyade modern insan için rahatsız edici bir süreç getirir. Üst sınıfların hayat tarzları büyük ölçüde maddi kaynağa dayanır ve alt sınıfların da dâhil olduğu kamusal hayatta en geçerli ve kabul edilebilir hayat tarzını doğurur. Alt sınıflar için dayanılmaz bir cazibe olan moda ona ulaşmak için gösterilen çabayla daha da cazibe kazanır. Toplumda kültürel formların oluşmasında veya değişmesinde modanın büyük payı vardır. Bir diğer kültür kuramcısı Sorokin'e göre insanların ürettiğinin bütünü olan kültürün; soyut değerler olarak anlamlar/değerler, insanların geliştirdikleri davranışlar ve toplumsal yaşamda kullanılan araç-gereçler olmak üzere üç boyutu vardır (1964). Bu araçlar giyim, yemekler, beslenme, eğlence, binalar, yollar, anıtlar gibi sayılabilir. Özellikle giyim insanların davranışlarını belirlemede etkin bir araçtır. İnsanlar taşıdıkları ideoloji, hayat görüşü, din, gelenekler, dünyevi zevklere ve ekonomik durumlarına göre kıyafet seçerler. Üzerinde durduğumuz moda daha çok kıyafetle ilgili bir kavram olarak kullanılacaktır.

Türkiye'de dindarların en belirgin ve görünür dindarlıklarını tesettür temsil etmektedir. Türkiye'de moda dindarlarla Kemalistler arasındaki mesafenin bulanıklaşması yani birbiriyle olan ilişkilerinin karışması açısından önem arz etmektedir. Kemalistlerin kendilerine atfettikleri ilerici, modern, çağdaş olma değerlerini zamanla kullanmaya başlayan dindarlar bu iki kültürel sınıf içinde daha aktif rol oynamaya başlamıştır. Dindarların moda ile olan münasebetlerinde temel faktör örtünme olgusudur. Bu açıdan dindarların moda algısı örtünmeyle doğrudan ilişkilidir. Örtünme, yani bir başörtüsünün takılması ya da bedeninin tamamını örtebilen uzun elbiseden oluşan tesettür hem tarihsel olarak hem de günümüz toplumsal yaşamında etkin bir rol üstlenmektedir (Göle, 2010:1). İslamiyet'in yayılışıyla birlikte değişik coğrafyalarda farklı şekillerde ortaya çıkan tesettür tipleri o ülke ve coğrafyaların kültürel ve toplumsal yapılarını İslamla ilişkilendirerek inceleme fırsatı vermektedir. Örtünme ile moda arasındaki ilişki kurmak modanın İslami hayatla olan ilişkisinin tüm boyutlarıyla ortaya konmasına olanak vermektedir. 1970'lerden itibaren yeni sosyal hareketler olarak gelişen kimlik mücadelelerinde Kemalistlere karşı Türk modernleşmesine yapısal olarak karşı çıkan İslamcılar radikal İslamcılığı temsil ediyorlardı. 1990'ların liberal ortamına çabucak adapte olan İslamcılar için büyük bir dönüşüm gerçekleşiyordu. Modernleşmeye ve küreselleşmeye olan yakın ilgi üniversitelerde

hızla çoğalmaya başlayan başörtülü kız öğrencilerle farklı bir boyut kazanıyor ve dindarlar Türk modernleşmesine karşı durmak yerine onunla uyum gösterecek ve İslami değerlerden de kopmadan bu iki değeri bir arada götürebilecek melez bir form geliştiriyorlardı. Örtünme dünyevi değerlerin yıkıcı etkilerine maruz kalmanın bir tedbiri iken, kısa zamanda dünyeviliğin nimetlerine kavuşmak için farklı bir tarzın aracı oluyordu. Yüksek öğrenim, sağlık, medya, finans ve iş dünyasında giderek artan İslami görünürlük kamusal alanda gerçekleşen büyük bir dönüşüme işaret ediyordu. Kemalist değerlerle üretilen kamusal alan İslami görünürlükle karşılaşınca Kemalist bürokrasi çok geçmeden başörtüsü yasağı ve diğer İslami formları yasaklamakla için 28 Şubat 1997 kararıyla resmi olarak harekete geçiyordu. Tüm kamu kuruluşlarında İslamcılar saf dışı bırakarak ve Kemalist düzeni tekrar eski haline getirmek isteyen anlayış; yargı, ordu ve medya ayağıyla İslamcılara karşı topyekûn bir mücadeleye girişiyordu. Siyasal olarak gerçekleşen bu manevralar karşısında toplumsal olarak başörtülü kızlar gündelik hayatta tesettürü modern bir şekilde kullanma yolunu seçiyorlardı. Daha alımlı, göze hoş gelen, renk uyumlu kıyafetler seçmeye çalışan başörtülü kızlar yeni tüketim kodları üretiyorlardı. Bunun yanı sıra hızla çoğalmaya başlayan tesettür firmaları yeni modeller çıkararak tesettür tüketim ethosu⁶ oluşmasını sağlamışlardır. İslam ve ekonomi ilişkisi üzerinden bakıldığında kapitalizmin İslami bir perspektife dönüştürüldüğü ve meşrulaştırıldığı düşünülebilir. İslami modanın gelişmesi sadece Kemalistlere veya Türk modernleşmesinin tek tipleştirme veya İslam'ı kamusal alanda kovmayı amaç edinmesine karşı bir duruştan öte, dindarların kendilerini yeniden tanımlama ve kendilerini ifade etme çabalarını göstermektedir. İslami moda modern hayatın getirmiş olduğu tek tipleştirici ve baskın kültür imajına karşı geliştirilen taktiksel bir hareket olarak görülebilir.

TESETTÜRÜN DİYALEKTİĞİ

Tesettürün yaşadığı toplumsal dönüşümde Marksist açıdan bakmak tesettürün nasıl bu kadar keskin bir dönüşüm yaşandığına ışık tutacaktır. Türkiye'de kadınların bir kısmının başörtüsü kullanmasa bile tesettürlü kıyafetleri tercih etmesi tekstil piyasasına yenilik getirmiştir. 1990'lerden itibaren hızla artan tesettür firmaları reklam, broşür ve mağazalarla tesettürün görünürlüğünü arttırmışlardır. Tekbir, Aker, Kayra, Armina gibi tesettür firmalarının yanı sıra son yıllarda çıkmaya başlayan İslamcı moda dergileri Ala, Hesna, Enda, Aysha, Semsî Tuba'nın hızla yayın dünyasına atılıp muhafazakâr kadınlara yönelik giyim, takı, aksesuar, makyaj konusunda önerilerde bulunmaktadır. Büyük bir ekonomik pasta olarak tesettür piyasası hızla canlandırılmakta ve tesettürlü kadınlar cezbedilmektedir. Bu moda tarzı tesettürü İslami bir kural olarak algılamadan ziyade dünyevileştirme amacı taşımaktadır (Barbarosoğlu, 1995; Aktaş, 2013; Eraslan, 2011;).⁷Dindar kadınların hem İslam'ı yaşamlarında tatbik etmek, hem de güzel ve şık olmak için geliştirmiş oldukları davranışlar moda üzerinde bir taktik geliştirmeye çabalarından ileri gelir. Sistemde kendilerine açık bulan dindarlar kendilerine dini ve dünyevi çerçevede bir yer bulma çabası içine girmektedirler. Hem tesettürlü kıyafetler giyip hem de bu kıyafetlerin bedenlerini açık göstermekten ziyade, şık göstermekle kendilerine kısa yollar bulmaktadırlar. De Certeau'ya göre bireyler sistemin egemen kodlarıyla direkt olarak karşı karşıya gelmekten çekinmekte ve sistemin çizdiği yoldan sapmadan kendilerine uygun tasavvurlar geliştirebilmektedir (2009). Bu giyim tarzı sadece şıklık ve güzel görünümle değil sosyolojik olarak kültürel ve toplumsal bir imge olarak değerlendirilmelidir. Dindarların dünyevileşmesi olarak okuduğumuz bu durum bir tüketim ethosu olarak dünyevileşmenin en belirgin kısmını oluşturmaktadır. Öte yandan pahalı tesettür kıyafetleri, aksesuarlar, takılar, gözlükler üst sınıfların temsil ettiği üst ve cazibeli yaşamları simgeleyerek ona uygun lüks yaşam kurma sürecini getirmiştir.

LÜKS YAŞAMIN DAYANILMAZ HAFİFLİĞİ

Giderek artan ekonomik kazanımın daha aşağı sınıflara doğru inmesi liberal dönüşüm politikalarının en önemli toplumsal getirisidir. Sanayi ve finans kapitalizminin 1980'ler sonrası Türkiye'de kendine yeni yollar bularak yeni orta sınıf temsilcilerine fırsat vermesi lüks tatil ve yaşamı yeni sınıflara cazip hale getirmiştir. Sermayenin üst sınıflarla birlikte orta sınıflara doğru akışı ekonomik olarak rahatlayan kişilere sosyal yaşantılarını renklendirme konusunda cesaret veriyordu.

⁶Bir kavramı oluşturan tüm değerler

⁷<http://arsivlemesemolmazdi.blogspot.com/2013/05/ayse-bohurler-krmz-ruj-kapak-kz-yarsmas.html>

Orta sınıfların bu dönüşümünde üst sınıflara ait değer ve gelenekleri paylaşma niyeti bulunmaktadır. Veblen'e göre lüks yaşam aylak sınıfa ait bir kültürel imge olup, bu sınıflar gösterişçi bir tüketim gerçekleştirerek sosyal statülerini güçlendirirler. Ona göre, aylak sınıflar; yani üretim süreci içinde doğrudan yer almayan ancak artı-değere el koyan gruplar, kendi toplumsal pozisyonlarını vurgulama eğilimi içinde tüketim yaparlar (Erkilet, 2012: 31). Burada kastedilen tüketim tamamen kendini toplumun diğer fertlerine karşı kanıtlamanın gösterişçi tüketimle olabileceği düşüncesine dayanmakta ve ihtiyaçtan ziyade rahatlık kazanmak için gerçekleştirilmektedir. Lüks konusunda ekonomik bir yaklaşım geliştiren Sombart'a göre lüks olgusu temel ihtiyaçları aşacak biçimde gerçekleştirilen her türlü fazla harcamayı ifade etmektedir (1998: 153). Sanayi ötesi toplumda üretimin sadece insanların temel ihtiyaçlarını karşılamaktan ziyade, insanlara öncelikli olmayan yeni gereksinimler oluşturması lüks tüketimin kaynağını oluşturur. Dindarlar yeni mekânlar görmekle dünyevi tutkularını yakalayabileceklerini düşünüp yeni tatil fenomenini başlatmışlardır. Dindarların rahat etmesi için kadın erkek için ayrılmış havuzlarla, alkolsüz içeceklerle, birlikte tatil yapabilecekleri vurgulanarak yeni konsept oteller ortaya çıkmıştır. Aydın Didim'deki Caprice Thermal Palaca, İhlas Armutlu, Kuzuluk Kaplıcaları, Şah İnn Paradise başlıca tatil merkezleridir. Otel, tatil köyü, kaplıca, umre ve hac turizmi, yurt içi-yurtdışı turlar oldukça rağbet görmekte ve tatil seçenekleri çoğalmaktadır. Kemalistlere özgü olarak nitelendirilen tatile gitme olgusu dindarlar için geçerli olmaya başlamış bu durum dindarları kamusal görünürlüklerini daha da belirginleştirmede cesaretlendirmiştir. Tatil Kemalist mekân olarak kabul edilen, dindarların uzun yıllar uzak durdukları deniz, sahil, otel, kulüp gibi mekânların paylaşımıyla bu mekânlar çoğulcu bir yapıya kavuşmuştur. Dindarların lüks tatil olgusunda İslami kıyafet olarak kabul edilen haşamayla ayrı havuza veya denize girmek bu dünyevi zevkleri tatmaya imkân sağlamakta, böylelikle egemen mekân kodlarıyla oynanmaktadır. Dinin hoş görmediği özellikler yapısal olarak red edilmek yerine küçük ve basit kısa yollar bulunarak dünyevi hayat din ekseninde meşrulaştırılmaktadır. Foucault'nun iktidar erklerinin baskıcılığına karşı bireyin yaratıcılığını gizli kaldığı yerlerden çıkarma amacı taşıyan De Certeau sıradan insanların eylemleri nasıl kurnaz bir sanata dönüştürüldüğünü belirterek taktik geliştirdiklerini öne sürer. Ona göre zayıf olan her zaman yenilik yapma taraftarıdır ve imkân bulduğu her an raf ömrü kısa olan taktikleri üretmekte mahirdir. "Sıradan insanın gündelik yaşam içerisinde taktikler geliştirerek, toplumsal alanın tümüne yayılmış ve merkezsizleşmiş iktidar tekniklerine karşı bir direniş başlattığını iddia etmektedir" (Kızılay, 2009: 4). De Certeau bireylerin mekân deneyimlerini baskıcı düzen karşısındaki taktikleriyle ele alarak gündelik hayatın içinde bulmaya çalışır. Ona göre bireyler, baskıcı düzenin kendilerine hazır olarak sunduğu ekonomik, sosyal ve kültürel ürünleri tamamen kabul etme veya reddetme yerine bu ürünleri yeniden imal etme yoluna giderler. Dindarlar özellikle de medya yoluyla kadın erkek karışık bir şekilde denize veya havuza girmeleri, bar, pavyon, gece kulübü gibi alkolün en sık tüketildiği mekânlara gitmeleri yönünde yapılan telkinlere ve reklamlara karşılık tatil fenomenlerini dinin ortaya koyduğu değerler ve kurallar üzerinden yeniden üretirler. Bu üretim çok boyutlu sosyal süreçtir. Ekonominin temel bileşenlerinin yanı sıra bilginin, ihtiyaçların, zevklerin ve risklerin sarmal oluşturmasıyla her zaman yeni formlar oluşmakta ve dindarlar yeni yaşam tarzları oluşturmada oldukça isteklidirler. Toplumsal yaşamda moda ve tatil anlayışı gibi daha küçük çapta gerçekleşen dindarlık kendini kentte devamlı aktif, görünür ve üst göstermek için büyük ve kalıcı yerleşimlerde kendini daha rahat gösterme imkânı bulmaktadır. 1990'larla birlikte özellikle İstanbul'da oluşmaya başlayan yeni nesil site yerleşkeleri olan uydu kentler dindarların dünyevileşme formlarına örnek teşkil etmektedir.

BİR MEKÂN TASAVVURU: UYDU KENTLER

Tarih boyunca birçok kültüre ve medeniyete ev sahipliği yapmış olan İstanbul cumhuriyetin kurulmasıyla Ankara karşısında kısa bir süre de olsa gözden düşmüş olsa bile 1960'larla başlayan kırsaldan kente göçle birlikte artan nüfusa ve kendine yüklenilen taşı toprağı altın şehir imajıyla tekrar eski şaşalı dönemine dönmüştür. Bundan dolayı Türkiye'de kentleşmeyle başlayan toplumsal değişimde monopol örneklem olarak değerlendirilmeye alınmaktadır (Keyder, 2009; Öncü ve Weyland, 2010). Sanayileşmeye paralel iş arzı ve buna bağlı olarak iş olanaklarının cazibesine kapılan insanların kalıcı yerleşimiyle devamlı büyümüş ve liberalleşme sürecinin sağladığı ortamla, hızla yapı tasarcılığın gözdesi haline gelmiştir. Bir taraftan artan konut ihtiyacı diğer taraftan da yeni orta

sınıfların seçkinlik talebi toplu konut olgusunu ortaya çıkarmıştır. Burada toplu konutlar ilk olarak TOKİ⁸ tarafından üstlenilmiştir. Yeni orta sınıfların seçkinlik için yeni mekânlar istemesinin büyük bir inşaat sektörü piyasası oluşturacağını düşünen Emlak konut 1994'te Bahçeşehir inşa ederek Türkiye'nin ilk uydu kentini oluşturmuştur. Bahçeşehirin inşasından ilham alan İstanbul Büyükşehir Belediyesi de benzer bir proje geliştirmiştir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin iştiraki olan Kiptaş 1994'te Başakşehir etap inşaatlarına başlamıştır. Refah Partili belediye 28 Şubat 1997'deki post modern darbe nedeniyle bankalardan kredi alamamış ve araziler halka arz finansal kriz çözülmüştür. 1996'da I. Etap, 1997'de II. Etap, 4. Etap 2000'de ve son olarak 5. Etap 2002'de bitirilmiştir. 3. Etap deprem konutları olarak inşa edilmiştir. 20000 konutluk bu proje kısa zamanda büyük talep görmüş ve İstanbul içi mekânsal ayrışmanın en belirgin temalarından biri olmuştur. Kentleşme sürecine farklı bir boyut getiren, kent içinde yer değiştirme ihtiyacı duyan gruplar kentleşme fenomenini değiştirmişlerdir. Gecekonularda yaşayanlardan adacık tipi lüks yerleşimlerde yaşayan kent sakinlerine kadar tüm kent sakinlerini dönüşüme uğratan mekânsal ayrışma kentli olmanın bir değer olarak kabul edilmesiyle gerçekleşen bir olgudur. 1990'lardan itibaren gecekonularda yaşayan alt sınıflara mensup kişiler artan sermaye sirkülasyonu ve ticari serbestlikle ekonomik seviyelerini yükseltip daha nezih, güvenli, ayrılmış uydu kentlere hücum etmişlerdir. Alt sınıflardan yeni orta sınıfa doğru dikey bir yükselişle mekânsal ayrışmayla kendilerini gösteren yeni orta sınıf mensuplarında dindarların pozisyonu ve aktifliği Başakşehir etaplarında görülmektedir. Başakşehir ayrı kılan dindarların yoğun olduğu ve İslami görünürlüğü en belirgin şekilde hissedildiğidir. Son yıllarda en çok üstünde durulan ve kimileri tarafından Ak Parti'nin 9 yıllık iktidarı sebebiyle "İslamcı getto" ve "İslamcı yerleşim" gibi adlandırmalarla ötekileştirilen ve morfolojik yapısından çok bu adlandırmalarla gündeme gelen kentsel bir yerleşimdir. Etap yerleşimlerine bakıldığında özellikle de 4. etap İslamcı uyarıcılarla ve imgelerle ilişkilendirilmektedir. Bunun temelinde ise, Başakşehir etaplarının diğer kent öteklerinin sadece laiklere hitap eden özelliklerinin yanı sıra İslamcılarının da mutlu olabilecekleri, uyum sağlayabilecekleri yapıları barındırması vardır. Kent yaşamının yoğunluğu ve kültür çeşitliliğinin yaşandığı 4. etapta çarşafli ve tesettürlü kadınların parklara, cafelere, alışveriş merkezlerine rahatça gittiği izlenebilmektedir. Çarşafli ve tesettürlü kadınların sadece temel ihtiyaçlarını karşılamak üzere dışarı çıkması algısının birçok yerde halen geçerli olduğu düşünüldüğünde bu algının kırılmasına yönelik izler Başakşehir etaplarında mevcuttur. Bununla birlikte tasarı, düzenleniş, görünüm ve yapıların yapıtarsarcılık özellikleriyle Başakşehir etaplarının morfolojik yönlerinin bazı araştırmacılar tarafından bırakıldığı izlenimler de bu korku yaklaşımlarını artırmaktadır (Keleş, 1998). Camilerin cadde merkezlerinde ve görünür yerlerde olması, alışveriş merkezlerinin ve restoranların İslami mimariyi simgeleyecek biçimde inşa edilmiş kubbeli tavanları ve minare şekli verilmiş kubbe uçları ilk bakışta göze çarpan imgelerdir. Görünürlük olarak İslamın mekânsal yükselişine örnek teşkil eden Başakşehir etapları, sakinlerine yöneltilen sorularda İslamcı yerleşim iddiasını kabul etmemektedirler.⁹

15- Başakşehir' de Oturmayı Tercih etme nedenleri

	Frekans	Yüzde
Güvenlik	11	11,1
Sakin	22	22,2
Temiz	10	10,1
Medeni çevre	5	5,05
Komşuluk	5	5,05
Çocukların eğitimi ve yetiştirilmesi	16	16,1
Ulaşım Kolaylığı	1	1,01
Açık ve Yeşil Alanlar	9	9,09

⁸Toplu Konut İdaresi,

1984 yılında Genel İdare dışında Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanlığı kurulmuştur. Bu tarihte yürürlüğe giren 2985 sayılı Toplu Konut Kanunu ile özerk Toplu Konut Fonu oluşturulmuştur. 1990 yılında 412 ve 414 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameler ile Toplu Konut İdaresi Başkanlığı ve Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanlığı şeklinde iki ayrı idare olarak örgütlenmiştir. <http://www.toki.gov.tr/> 20.09.2013

⁹ Bu anket çalışması Mayıs 2012'de Başakşehir 4. ve 5. Etaplarında 37 kişiyle yapılmıştır.

İşyerine Yakınlık	2	2,02
Dindar insanların çoğunlukta olması	6	6,06
Muhafazakâr bir mekân olması	12	12,12
Toplam	99	100

Başakşehirin tümüyle bir İslamcı getto olduğu düşüncelerine karşılık bu tabloda görüldüğü üzere sadece %18'lik bir kısım dindarların çoğunlukta olduğu ve muhafazakâr bir mekân olduğu düşüncesiyle Başakşehir tercih etmiştir. Başakşehir etaplarının güvenlik, sakinlik, temizlik ve çocukların eğitimi açısından uygun olduğu düşüncesi mekânın temel tercih sebepleridir. Benzer bir soruda ise Başakşehir sadece %13 oranında İslamcı bir yerleşim olarak düşünülmektedir.

24- Başakşehirliliği tanımlama biçimleri

	Frekans	Yüzde
İslami mekân	5	13,5
Sakin, Temiz, Ulaşım kolaylığı var	9	24,3
Başakşehirli sevmek ve onun için çalışmak	1	2,7
Cevap Vermeyenler	9	24,3
Komşuluk Açısından iyi	1	2,7
Gelişmeye açık	1	2,7
Mağduriyet Pahallık	2	5,4
Herkese açık	1	2,7
Güvenilir	2	5,4
Fiziki mekân	1	2,7
Güzel	2	5,4
Hayat Görüşü	3	8,1
Toplam	37	100

Başakşehirde yaşayanların Başakşehirliliği tanımları biçimlerinde geliş sebeplerine işaret eden fikirler bulunuyor. Sakin, temiz, ulaşım kolaylığı şeklinde ifade %24'le ilk sıradadır. Başakşehir etap yerleşimleri, Türkiye'nin son yıllarda kazanmış olduğu gelişim ivmesinin ve ilerlemesinin mekâna olan katkısının özel bir izdüşümü olarak gelişen ve şekillenen bir topluluk tipi oluşmasına tanıklık etmektedir. Recep Tayyip Erdoğan'ın başkanlığı döneminde başlattığı Başakşehir etap yerleşimleri, her ne kadar İslamcılarının dinsel uyanışlarının ve canlanmalarının gerçekleştiği mekân olarak bazı araştırmacılar ve gazeteciler tarafından dile getirilse de Başakşehir ethosu; İslamcı eylemcilerin, modernitenin ve batılı yaşam tarzlarının seküler ettiğine meydan okumaların değil, küreselleşmenin bilgi akışlarına, uzmanlaşmış iş bölümüne ve tüketim kültürünün artmasına işaret etmektedir (Saktanber, 2010: 193). Dolayısıyla İslami modernite karşısına konumlandırma değil, bilhassa ona uyum sağlayacak, zamana ve mekâna göre İslami ve modernliği müzakere edilebilir hale getirme düşüncesi daha belirgin durmaktadır.

SONUÇ

Son 20 yıl Türkiye'deki dindarlara büyük kazanımlar getirmiştir. Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte Osmanlıdan gelen cemaat tipi toplum yapısından cemiyet tipi modern toplum yapısına geçiş yapılırken yine Osmanlıdan geldiği düşünülen İslami fenomenlere alt kültür olarak bakılmıştı. Modern, çağdaş, batıcı olmanın üst kültür biçimi; dindar, muhafazakâr, gelenekçi olmanın alt kültür biçimi olarak tanımlanmasıyla bugüne değin süren ana gerilim dindarların dünyevileşme süreciyle farklı bir çerçeveye bürünmüştür. Önceden de belirttiğimiz gibi dindarların dünyevileşmesi dindarların Kemalistleri en çok eleştirdikleri konu olan dünyevilikle bulanıklaşmıştır. Birbirlerini benzer dünyevi kaynaklarla konumlandıran bu iki grupta siyasal iktidarın sağlamış olduğu liberal ortamdan daha fazla yararlanan dindarlar dünyevileşme ve dindarlaşma arasında halen bir dönüşüm yaşamaktadırlar.

KAYNAKÇA

- Barbarasoylu, F. K. (1995). *Moda ve Zihniyet*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Eraslan, S.(2013). “Görünmenin Yolu Metalaşmak Değildir,” *Dosdoğru Haber* <http://www.dosdogruhaber.com/gundem/muslumanlarinalaileimtihani>. 19 Ağustos 2013
- Erkilet, A.(2012). “Mahremiyetin Dönüşümü: Değer, Taklit ve Gösteriş Tüketimi Bağlamında “İslami” Moda Dergileri”, *Birey ve Toplum*. Cilt: 2 Sayı: 4.Cisslt
- Çayır, K. (ed) (1999). *Yeni Sosyal Hareketler*. İstanbul: Kaknüs.
- De Certeau, M. (2009).*Gündelik Hayatın Keşfi I.(Çev.)*. Lale Arslan Özcan, Ankara: Dost.
- Göle, N.(2010). *Melez Desenler*. İstanbul: Metis.
- Keleş, R.(1998). *Kentbilim Terimler Sözlüğü*. 2.Baskı, İstanbul: İmge.
- Keyder, Ç. (ed.)(2009). *İstanbul Küresel ve Yerel Arasında*, İstanbul: Metis.
- Kızılay, E. Ş.(2011). “Küreselleşme, Madun Kamusalılığı ve Taktikler: Afyon Çavuşbaşı Mahallesi Örneği”, *İdealkent*, sayı 3, 94-129.
- Kurtuluş, H., Türkün, A.(2005). “Giriş”, *İstanbul’da Kentsel Ayırışma*, İstanbul: Bağlam.
- Mardin, Ş.(2011). *Bediüzzaman Said Nursi Olayı Modern Türkiye’de Din ve Toplumsal Değişim*, İstanbul: İletişim.
- Öncü,A.,Weyland, P.(2010). *Mekân, Kültür, İktidar: Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler*. İstanbul: İletişim.
- Simmel, G.(1957). “Fashion,” *American Journal of Sociology*, Vol: LXII, May, No: 6, p. 541-558.
- Sombart,W. (1998). *Aşk, Lüks ve Kapitalizm*. Necati Aça (çev.), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Sorokin, P. A.(1964). “Socio-Cultural Causality”, *Space, Time*, 2nd.ed., New York: Russell and Russell Inc.
- Urry, J.(1995). *Consuming Places*, London: Routledge,
- Veblen, T.(2013). *Leisure Class, Chapter Four & Seven*, McMaster University Archive for the History of Economic Thought, Erişim Tarihi 11.08.2013 <http://socserv2.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/veblen/leisure/chap04.txt>.
- White, B.J.(2007). *Türkiye’de İslamcı Kitle Seferberliği: Yerli Siyaset Üzerine bir Araştırma*, İstanbul: Oğlak.
- <http://www.dunyabulteni.net/?aType=yazarHaber&ArticleID=19021>
- <http://www.toki.gov.tr/>

D6 OTURUMU
ÇOCUK-II:
ÇOCUK YOKSULLUĞU

YOKSULLUĞU YAŞAMAK: ÇOCUKLARIN GÖZÜNDEN YOKSULLUK, YOKSUNLUK VE SOSYAL DIŞLANMA

Didem GÜRSES¹

ÖZET

Türkiye, 1980 sonrası uygulanan ekonomi politikaları, yaşanan finansal krizler ve küreselleşme ile birlikte köklü bir dönüşüm süreci içine girdi. Bu yapısal dönüşüm, toplumun bir kesimi için yeni iş olanakları ve toplumsal bütünleşme mekanizmaları yaratırken, bir diğer kesimi için toplumsal dışlanma ve kalıcı yoksulluk anlamına geldi. Toplumsal kesimler arasında ‘ayrışma’ ve ‘kutuplaşma’ belirginleşti. ‘Yeni yoksulluk’ denilen kalıcı nitelikte ve toplumdan dışlanma tehdidi içeren bir yoksulluk biçimi ortaya çıktı. Bu durum, toplumun en zayıf ve korunmasız kesimi olan çocukları derinden etkiledi, çocuk yoksulluğu arttı.

Bu çalışma, TÜBİTAK tarafından desteklenen ve sürmekte olan bir projeye dayanmaktadır. Çalışma, İstanbul’da gerçekleştirilen derinlemesine görüşmeler ve odak grup tartışmaları ile çocukların yoksulluk algılarını ortaya çıkarmayı, yoksulluğun maddi, sosyal ve duygusal etkilerini çocukların kendi seslerinden aktararak yoksul çocukların ‘sesinin duyulması’ nı sağlamayı amaçlamaktadır. Çalışmada, saha çalışmasından elde edilen veriler yorumlanarak, çocuk gözünden bir yoksulluk tablosu çizilecek, sahadan derlenen bu veriler ışığında çocuk yoksulluğu değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: *Yoksulluk, Çocuk Yoksulluğu, Sosyal Dışlanma, Yoksunluk, Odak Grup Tartışması.*

ABSTRACT

Turkey has been undergoing a process of fundamental economic, social and cultural transformations since 1980s. As a result of the neoliberal policies and the impact of financial crises, the ‘segregation’ and the ‘polarisation’ have increased. ‘New poverty’ which is permanent and more visible especially in the cities, has come about. Being the most vulnerable group in society, children have been deeply affected by these developments.

This paper is based on an ongoing research project, supported by TÜBİTAK, which examines how children experience and perceive poverty. Using focus group discussions and in-depth interviews the project tries to evaluate the material, social and emotional impacts of poverty on children. As the project aims to make the voices of children ‘heard’, the paper will be a first hand resource about children’s perceptions about childhood poverty and it will provide main areas of concern identified by poor children.

Keywords: *Poverty, Childhood Poverty, Social Exclusion, Deprivation, Focus Group Discussion*

GİRİŞ

Günümüzde milyonlarca çocuk yoksulluk içinde yaşamakta ve çocuk yoksulluğu yoksul ülkelerin yanı sıra zengin ülkeler için de önemli bir sorun olmaya devam etmektedir. Yoksulluk çok boyutlu bir sorundur; çocukları çok değişik açılardan etkileyerek, maddi, manevi ve duygusal olanak ve kaynaklardan mahrum bırakarak onların mutlu, sağlıklı ve üretken bireyler olarak yetişmelerine engel olur. Ayrıca çocukluk yaşamın çok özel bir dönemidir ve çocuklar yoksulluğu yetişkinlerden farklı yaşamaktadırlar. Bu nedenle, yoksullukla mücadele politikaları çocukluk döneminin özgünlüğünü ve çocukların yetişkinlerden farklılığını dikkate alarak geliştirilmelidir.

Bu gerekçelerden hareketle tasarlanan ‘Yoksulluğu Yaşamak: Çocukların Gözünden Yoksulluk, Yoksunluk ve Sosyal Dışlanma’ başlıklı proje çocukların yoksulluğu nasıl yaşadıklarını anlamayı ve yaşamlarının farklı alanlarındaki yoksulluk deneyimlerini kendi ifadeleri ile aktarmayı amaçlamaktadır. Proje, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından

¹ Yrd. Doç.Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü

desteklenmektedir, Ağustos 2012’de başlamıştır ve Ağustos 2014’te sona erecektir. İstanbul’un değişik semtlerinde yaşayan 13- 17 yaş grubu yoksul çocuklarla gerçekleştirilen odak grup tartışmaları ve derinlemesine görüşmelerle çocukların yoksulluk deneyimleri ve yoksulluk nedeniyle yaşadıkları fiziksel, sosyal, duygusal yoksunlukların ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. İşte bu çalışma bu projeden hareketle hazırlanmıştır ve sürdürülen saha çalışmasından sağlanan veriler ışığında İstanbul’da yaşanan çocuk yoksulluğuna ilişkin ilk notları aktaracaktır.

Çalışmanın ilk bölümünde projenin tasarlanma gerekçeleri ve projenin amaçları açıklanacaktır. İkinci bölümde, projenin yaklaşım ve yöntemi anlatılacak, yürütülen saha çalışması, karşılaşılan çeşitli sorunlar hakkında bilgi sunulacaktır. Üçüncü bölüm, saha çalışmasından elde edilen verilerin belirli bir sistematik içerisinde değerlendirilmesine ve çocuk yoksulluğuna ilişkin sahadan derlenen gözlem ve ipuçlarının sunulmasına ayrılmıştır. Son bölümde, bu araştırmanın sağladığı deneyim ışığında gelecekteki araştırma ve çalışmalar konusunda öneri ve yorumlar geliştirilecektir.

I.BÖLÜM: PROJENİN ARKA PLANI: TÜRKİYE’DE ÇOCUK YOKSULLUĞU, GEREKÇE VE AMAÇLAR

Türkiye’de ekonomi, toplumsal yapı ve kültürel alanlarda yaşanan yapısal dönüşümler, tarım ve sanayi sektörlerinde ve istihdam koşullarında köklü değişimlerin ortaya çıkmasına neden oldu. 1980’ler sonrası hızlanan küreselleşme süreci, özellikle ülkenin en büyük kenti İstanbul’da derinden hissedildi. Küresel ağlarla bağlantı kurabilen kesimler, lüks yaşam kalıpları ve tüketim alışkanlıkları benimseyerek gösterişli bir zenginlik sergilemeye başladılar. Öte yandan bu bağlantıların dışında kalan geniş yığınlar yoksullaştılar, toplumsal sistemin dışına itildiler. Bu sürecin en hızlı yaşandığı İstanbul, orta sınıfını ve homojen karakterini yitirdi; toplumsal kesimler arasında gelir, yaşam mekânları, tüketim kültürü ve günlük yaşam pratikleri açısından kutuplaşmalar ve derin eşitsizlikler açığa çıktı. (Keyder, 2005).

1980’lerden bu yana izlenen özelleştirme politikaları ve artan rekabetle birlikte tam zamanlı, sosyal güvenceli işler azalırken yarı zamanlı, enformel ve geçici işler arttı. Yeni gelişen kapitalizm ve sanayisizleşme kentin mekânsal dokusunu dönüştürdü. Gecekondulaşma süreci sona ererken, kente yeni göçenlerin kentle bütünleşmesi ve kente tutunması geçmişe göre zorlaştı. Geniş aile dayanışmasının azalması, kente göçen ailelerin özellikle ekonomik kriz dönemlerinde desteksiz kalmasına neden oldu. Bu derin yapısal dönüşümün yanı sıra, 2001 finansal krizi toplumun hemen tüm kesimlerinin gerçek gelirlerinde düşüşlere, istihdam olanaklarının azalmasına yol açtı. 1990’lar boyunca Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşanan siyasal olaylar bölgenin en yoksul kesimlerini büyük kentlere göç etmek zorunda bıraktı. Tüm bu gelişmelerin yanında ülkedeki sosyal güvenlik sisteminin parçalı yapısı ve ortaya çıkan yeni duruma uyum sağlamakta yetersiz kalması sorunların ağırlaşmasına neden oldu. Böylece ülkede kent ve kırsal yoksulluğu arttı; yoksulluk özellikle kentlerde daha ‘görünür’ hale geldi. Derinden yaşanan bu yapısal dönüşüm süreci ile birlikte toplumsal sistemle bütünleşmesi giderek zorlaşan, toplumsal dışlanma riski taşıyan yeni bir yoksul tabaka ortaya çıktı (Kalaycıoğlu, 2006; Buğra ve Keyder, 2005; Buğra ve Keyder, 2003; Erder, 2002; Kalaycıoğlu ve Rittersberger-Tılıç, 2002).

Daha önceki dönemlerde yoksulluk durumunda destek sağlayan aile ve enformel dayanışma ağları, 80’ler sonrasındaki değişimlerle birlikte işlerliğini büyük ölçüde kaybetti ve özellikle büyük kentlere göç eden kesimler, kente tutunma ve yaşamlarını sürdürebilme mücadelesi verirken desteksiz ve yalnız kaldılar (Şen, 2007; Çiğdem, 2007; Can, 2007; Bora, 2007).

Türkiye’de 1980’den bu yana yaşanan ve yukarıda kısaca özetlenmeye çalışılan toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasal dönüşümler çok katmanlı, iç içe geçmiş, karmaşık dinamikleri olan, kaygan bir toplumsal sistem üretmiştir. Bu yapısal dönüşüm, toplumun bir kesimi için yeni iş olanakları ve toplumsal bütünleşme mekanizmaları yaratırken, bir diğer kesimi için toplumsal dışlanma ve kalıcı yoksulluk oluşturmuştur. Toplumsal kesimler arasında ‘ayrışma’ ve ‘kutuplaşma’ belirginleşirken, ‘yeni yoksulluk’ olarak adlandırılan bir yoksulluk tipi ortaya çıkmıştır. Yoksulluğa götüren sürecin kalıcı nitelik taşıması, yoksul bireyler için toplumdan dışlanma tehdidi içermesi ve bireylerin yoksulluktan kurtulma konusunda çözüm görmemeleri ile belirginleşen ‘yeni yoksulluk’ özellikle büyük kentlere 1990’lar sonrasında göç etmiş, geçici, güvencesiz işlerde çalışan aileleri ve çocuklarını derinden etkilemiştir. Geçmişte daha etkili olan aile içi dayanışması ve yardım

mekanizmalarının artık zayıflamış olması, ‘yeni yoksulluğun’ daha derinden yaşanmasına ve kalıcı izler bırakmasına yol açmaktadır (Buğra ve Keyder, 2003).

1980 sonrası yaşanan yapısal dönüşümlerle ortaya çıkan ayrıştırıcı dinamikler, kente yeni göç etmiş ve kente tutunmaya çalışan kesimlerle kentte daha uzun süredir yaşamakta olan eski göçmenler arasındaki ilişkilerin niteliğine de yansdı. İthal ikameci ekonomi politikaları uygulamalarının bitmesi ile birlikte o döneme özgü geniş tabanlı sınıfsal dayanışmalar sona erdi. Çalışan kesimlerin dışlanmasına ve sınıflar arası gerilime dayalı daha dar tabanlı yeni bir denge ve gelir dağılımı eşitsizliğinin arttığı, toplumsal kesimler arasında ayrışma ve kutuplaşmanın derinleştiği bir toplumsal ortam oluştu. Bu yeni ortamda Işık ve Pınarcıoğlu’nun ‘nöbetleşe yoksulluk’ olarak adlandırdıkları ve ‘toplumun özellikle enformel kesimlerinin kendi aralarında kurdukları ve birbirlerinin üzerinden zenginleşebilmelerini sağlayan eşitsiz güç ilişkileri’ şeklinde tanımladıkları yeni bir ilişkiler sistemi ortaya çıktı (Işık ve Pınarcıoğlu, 2003).

Türkiye’de 1980 sonrasında şekillenen yeni toplumsal dokuyu ve bu toplumsal dokuyu biçimlendiren dinamikleri, ortaya çıkan yeni zenginler, yeni yoksullar, yeni ve eski göçmenler arasındaki ilişkileri anlayabilmek ve açıklayabilmek için yeni bakış açılarına, yeni kavramsal yaklaşımlara ve ortaya çıkan bu toplumsal kesimleri anlamaya yönelik araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Türkiye’de mutlak yoksulluk düşük olmakla birlikte(%0.48), gıda ve gıda dışı yoksulluk nüfusun yaklaşık beşte birini etkilemektedir (%18.08 ve 12.751.000 kişi) ve bu oran üst orta gelir düzeyindeki bir ülke için oldukça yüksektir. Ayrıca yoksulluk kent ve kırdaki büyük farklılık göstermekte, kentte % 8.86 düzeyinde seyrederken kırsal kesimde % 38.69 gibi yüksek bir orana ulaşmaktadır(TUİK 2009). Türkiye’de yoksulluk, aile reisinin işi, eğitimi ve ailenin büyüklüğü ile yakından ilişkilidir. Yoksulluk durumu aile reisinin işi açısından değerlendirildiğinde en yüksek oranın % 29,58 ile ücretsiz tarım işçileri arasında olduğu, onu % 26.86 ile kendi hesabına çalışanların izlediği görülmektedir. Aile reisinin eğitimi yoksulluk durumunu belirleyen bir diğer değişkendir. Okur-yazar olmayan veya okul bitirmemişler için yoksulluk oranı % 29.84 iken, ilkökul mezunları arasında % 15.34’e, lise mezunları arasında ise % 5.34’e düşmektedir. Hane halkı büyüklüğü 3 veya 4 kişi olanlar için yoksulluk oranı % 9.65’iken, 7 ve daha fazla kişilik ailelerde ise % 40.05’e kadar yükselmektedir (TUİK 2009).

Türkiye’de gerçekleştirilen çeşitli çalışmalar yoksulluğun özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yoğunlaştığını, bu bölgelerde yaşayanların % 43,8’inin yoksul olduğunu göstermektedir. Bu bölgeyi Orta Anadolu Bölgesi, % 26,3 oranı ile izlemektedir (Dumanlı, 1996). Farklı bir yaklaşımı kullanan Akder, ülkede düşük insani gelişmenin özellikle kırsal alanda yaygın, buna karşılık yüksek insani gelişmenin tüm ülkede çok seyrek olduğunu belirtmektedir. İnsani gelişme yaklaşımı tüm ülkeye uyarlandığında düşük insani gelişmenin özellikle Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerinde hâkim olduğu bulunmuştur (Akder, 2000). Dünya Bankası Raporunda da Türkiye yaygın eşitsizlikler ülkesi olarak tanımlanmış, bölgeler ve toplumsal kesimler arasındaki gelir dağılımı eşitsizliğinin derin ve kalıcı olduğu vurgulanmıştır (Dünya Bankası, 2000).

Yoksulluk ve gelir dağılımı açısından var olan bu olumsuz tabloya karşılık, yoksullukla mücadele programlarının oldukça yetersiz olduğu söylenebilir. Bu nedenle aile dayanışması ve akrabalar arası destek mekanizmaları, son dönemlerde eski gücünü yitirmekle birlikte, yoksullukla mücadelede etkili bir rol oynamıştır (Kalaycıoğlu, 2006).

Türkiye artık üst orta gelir düzeyinde ülkeler arasında kabul edilmekle birlikte çocuk yoksulluğu açısından oldukça ‘kötü’ bir durumdadır. Ülkede çocuklar arası yoksulluk oranı yetişkin yoksulluğundan yüksektir. 6 yaş altı çocuklar arasında ülke genelinde % 24.04 olan yoksulluk riski, kırsal kesimde % 48.69’a yükselmektedir (TUİK, 2009). Bir başka çalışmada 0-15 yaş çocukların maddi yoksulluk durumları Gelir ve Yaşam Koşulları Anketi 2010 verilerinden hareketle hesaplanmış ve çocuk yoksulluğu oranı %24,2, maddi yoksulluk içindeki çocuk sayısı ise 4.583.000 olarak bulunmuştur. Çalışmada maddi yoksulluğun beslenme, ısınma, giyim gibi alt kalemleri de ele alınmış ve beslenme kaleminde çocuk yoksulluğu oranının % 66,9’ye yükseldiği belirlenmiştir. Bu sayısal veri, Türkiye’de 12,5 milyon çocuğun gün aşırı et, tavuk, balık gibi çocuk gelişimi açısından büyük önem taşıyan protein kaynaklarını tüketemediklerini göstermektedir (BETAM, 2013). Yoksulluk riski

özellikle, eğitimsiz, işsiz, kente yeni göçmüş veya Güney Doğu ve Doğu Anadolu bölgelerinde yaşayan kalabalık ailelerin çocukları için yüksektir.

Yüksek çocuk yoksulluğu çocukların günlük yaşantılarına beslenme yetersizliği, yüksek bebek ölümleri, eğitim ve sağlık koşullarında yetersizlik olarak yansımaktadır. Son yıllarda büyük düşüşler gerçekleştirilmiş olmakla birlikte (1970’de 1000’de 150 iken, 2003’te 1000’de 29’a düşmüştür), aynı gelir düzeyindeki ülkelerle kıyaslandığında Türkiye’de bebek ölüm oranları hala yüksek düzeylerde seyretmektedir. Ayrıca bölgelerarası ve kırsal/kent farklılıkları yüksek düzeydedir. Bebek ölüm oranı, kentlerde 23/1000 iken kırsal kesimde 39/1000’e çıkmakta, ülkenin batısında 22/1000 iken doğuda 41/1000’e yükselmektedir (TNSA, 2005).

Son dönemlerde özellikle ilkokula kayıtlı çocuk sayısında önemli artışlar sağlanmakla beraber, eğitimden yararlanamayan çocuklar arasında çoğunluğu, kızlar ve yoksul çocuklar oluşturmaktadırlar (Dünya Bankası, 2005). Okul öncesi eğitim ve orta öğretim alanlarında eğitim göstergeleri daha da kötüdür ve Türkiye gibi üst orta gelir grubundaki bir ülkeye yakışmamaktadır. Çalışan çocuk sorunu, çocuk yoksulluğunun bir diğer boyutunu oluşturmaktadır; 6-17 yaş grubunda 1994’te 2.270.000 olan çalışan çocuk sayısı, 1999’da 1.630.000’e 2006’da ise 958.000’e düşmüştür (TUİK, 2006). Çalışan çocuk sayılarında azalma olmakla birlikte, sorun ciddiyetini korumaya devam etmektedir.

Çocuk yoksulluğuna ilişkin çeşitli istatistik veri ve sayısal göstergeler, çocuk yoksulluğunun kapsamı, boyutu ve derinliği konusunda fikir vermekle birlikte bu çok karmaşık sorunun tüm boyutları ile sergilenmesi konusunda yetersiz kalmaktadır. Sayısal verilerin ötesinde çocukların yoksulluğun ekonomik, toplumsal ve duygusal etkilerini nasıl yaşadıklarını, yoksulluğun günlük yaşamlarına, sosyal ilişkilerine nasıl yansıdığını ve yoksulluk algılarını anlayabilmek için niteliksel çalışmalar gerekmektedir. Niteliksel çalışmalar, yoksulluğun bireyin yaşamındaki izlerinin farklı boyut ve görünümünün açığa çıkarılmasına yardımcı olmaktadır. Özellikle kamu destek mekanizmalarının ve sosyal güvenlik ağlarının kapsamadığı toplumsal kesim ve risk gruplarının yoksulluğunu anlayabilmek ve dinamiklerini çözümlenebilmek için politika yapıcılarının niteliksel araştırmaların yaklaşım ve bulgularına daha fazla ağırlık vermeleri gerekmektedir (Kalaycıoğlu, 2006).

İşte bu gelişme ve gerekçelerden hareketle tasarlanan bu proje çocukların yoksulluğu nasıl yaşadıkları ve nasıl algıladıklarını anlamaya ve açıklamaya yöneliktir. Bu proje ile iki temel katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Çocukların yoksulluğu evde, okulda ve mahallede nasıl yaşadıklarını onların gözünden ve sesinden açığa çıkarmak ve böylece çeşitli düzeylerdeki yoksullukların maddi, manevi ve duygusal etkilerini değerlendirmek projenin ilk katkısı olacaktır. Niteliksel (kalitatif) araştırmalarla yoksul çocukların en azından bir ölçüde ‘sesinin duyulması’ amaçlanmaktadır. Yoksulluğu bizzat yaşayan çocukların yoksulluk algılarını ortaya koyarak çocuk yoksulluğu ile mücadele politikalarının daha sağlıklı bir biçimde şekillenmesine yardımcı olmak ise projenin ikinci katkısı olacaktır. Çocukların yoksulluk algılarının açığa çıkarılması, çocuk yoksulluğunun farklı biçim ve boyutlarının anlaşılmasını sağlayacağından oluşturulacak sosyal politikaların, ekonomik ve toplumsal destek mekanizmalarının bu farklılıkları dikkate alarak biçimlenmesine yardımcı olacağı düşünülmektedir.

II. BÖLÜM: YAKLAŞIM, YÖNTEM VE SAHA ÇALIŞMASI:

Ülkemizde yoksullukla ilgili olarak gerçekleştirilmiş niteliksel çalışmalar çok yeni ve çok azdır. Kent yoksullarının içinde yaşadıkları hayatı, ilişkileri, süreçleri nasıl anlamlandırdıklarını kendi dillerinden aktaran, yoksullarla yapılmış derinlemesine görüşmelere yer veren ve bu görüşmeler ışığında hazırlanmış makalelerden oluşan Yoksulluk Halleri (Erdoğan, 2007) bu alanda Türkiye’de yapılmış en bilinen niteliksel çalışmadır. Çocukların, mektuplar ve resimler aracılığıyla yoksulluğun yaşamlarında yarattığı olumsuzlukları anlattıkları ve beklentilerini dile getirdikleri ‘1001 Çocuk 1001 Dilek Projesi’ kapsamında hazırlanmış Rapor ise, gene niteliksel araştırma teknikleri kullanılarak çocuklarla gerçekleştirilmiş bir çalışmadır (Uyan, 2006).

Çocuk yoksulluğunu bütünlüğü içinde anlamak için niteliksel araştırmalara ve yoksulluğu bizzat yaşayan çocukların katılımcı olduğu çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu çalışma çocuk yoksulluğunu çocukların gözünden ve onların sesinden anlama ve açıklamayı amaçlamaktadır ve bunu yaparken niteliksel (kalitatif) yöntem kullanacaktır. Çocukların ‘sesinin duyulması’ olarak ifade edebileceğimiz ilk nokta özünde belirli bir çocuk tanımından kaynaklanmaktadır.

Modern çocuk sosyolojisinin benimsediği gibi çocuk kendi yaşamının öznesi ve hak sahibi bireydir. Bu anlayış yoksullukla mücadele için politikalar geliştirilirken çocukların yoksulluk algı ve deneyimlerinin temel alınması gerektiğini önerir.

‘Çocukların algı ve deneyimleri en azından karmaşık pozitivist araştırma yöntemlerinin sağladığı nicel veriler kadar epistemolojik öneme sahip kabul edilmelidir’(McDonald, 2009).

Daha önce çocuklara yönelik çalışmalar çoğunlukla çocukların yaşamını şekillendiren yetişkinlere odaklanmakta ve böylece yetişkinler, çocukların belki de ifade etmeyi beceremediği konularda konuşan vekiller olarak kabul edilmekte idi (Mc Donald, 2009).

‘Çocuk merkezli’ yaklaşım olarak tanımlanabilecek bu yeni anlayış ise çocuğu etkin sosyal aktör olarak görmekte ve çocuk yoksulluğunun ‘çocuklar geleceğin yetişkinleri olduğu için’ ele alınması eleştirmektedir (Ridge, 2003). ‘Çocuk merkezli’ yaklaşım, çocuklarla çalışmayı ve onların görüşlerine başvurmayı, çocukları kendi sorun ve öncelikleri olan aktif sosyal bireyler olarak gördüğü için savunur (James et al, 1998). Çocukluk kendine özgü sosyal normları ve gelenekleri olan özel bir sosyal deneyim olarak değerlendirilmelidir (Ridge & Millar, 2000).

Çocuk sosyolojisinin bu yeni yaklaşımı yalnızca çocuklara bugünün bireyleri olarak değer vermekle, bugüne odaklanmakla kalmaz aynı zamanda çocukların birer sosyal aktör olarak yetkinliğini vurgular. Onların evde, okulda ve toplumdaki yaşantılarının keskin, yapıcı ve düşünceli yorumcuları olabileceğine ve tüm zenginliği ile bu yaşantıları aktarabileceğine inanır ve çocuklara güvenir (Prout, 2002).

Yeni çocuk sosyolojisi anlayışı, belirtilen bu ontolojik, epistemolojik ve yöntemsel öncelikler çerçevesinde ‘çocuklar hakkında’ yerine ‘çocuklarla’ olarak özetlenebilecek bir yaklaşımı benimser ve uygular (McDonald, 2009).

İşte burada kısaca aktarılmaya çalışılan bu yaklaşım, bu projenin de benimsediği anlayıştır ve projede benimsenen, çocukların yoksulluk deneyim ve algılarının bizzat kendi seslerinden aktarılması, bu anlayışın bir uzantısıdır.

Proje tasarlanırken saha çalışmasının İstanbul’da gerçekleştirilmesi uygun görülmüştür. İstanbul, Türkiye’nin hemen her bölgesinden göç alan bir kent olarak Anadolu’nun toplumsal, ekonomik ve kültürel özelliklerini bünyesinde barındırmakta, bir anlamda Anadolu’yu yansıtan bir laboratuara benzemektedir. Buğra ve Keyder’in ifadeleri ile İstanbul bir yanda Türkiye’nin her tarafında gözlenen toplumsal dönüşümlerin en keskin hatlarıyla sergilendiği bir toplumsal ortam iken aynı zamanda küresel bir kent olarak, kendine özgü bazı koşullar da barındırmaktadır (Buğra ve Keyder, 2003).

İstanbul’un ‘hem küresel ve hem de değişik bölgelerden göç alan bir kent olarak bu bölgelerin yerel özelliklerini de bünyesinde barındıran özel bir kent olması’ gerçeğinden hareketle niteliksel araştırma, ülkenin farklı bölgelerinden yoğun göç almış ve yoksul ailelerin yaşadığı ilçelerde yürütülmektedir.

TUBİTAK’ a sunulan proje önerisinde saha çalışmasında 10 odak grup, 50 bireysel derinlemesine görüşme yapılacağı belirtilmişti. Nisan 2013’ten bu yana 10 odak grup çalışması tamamlanmış, bu güne dek 17 derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Halen bireysel görüşmeler sürdürülmektedir. Saha çalışması İstanbul’un Beyoğlu, Esenler, Gazi Mahallesi, Maltepe, Ataşehir ilçelerinde gerçekleştirilmiştir.

Proje önerisinde yoksul çocuklara Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfından (SYDV) yardım alan aileler aracılığıyla ulaşılabileceği belirtildiği için, çalışmaya başlarken değişik ilçelerdeki SYDV yetkilileri ile görüşülmüş ve yardımda buldukları ailelere ulaşılabilmesi konusunda yardımları istenmiştir. Sağlanan adres, telefonlar aracılığıyla bu ailelerle temasa geçilmiş ve çalışma hakkında bilgi verilerek çocuklarının katılımı için izinleri istenmiştir. Ancak bu görüşme ve çabalar göstermiştir

ki, aileler hiç tanımadıkları kişilerden oluşan araştırma ekibinin çocukları ile yapacağı görüşme konusunda çeşitli güvensizlikler duymakta ve izin vermek istememektedirler. Kâğıthane ve Eyüp ilçelerindeki bu başarısız girişimlerin ardından yoksul çocuklara farklı bir yöntemle ulaşmanın denenmesine karar verilmiştir. Yeni bir yöntem olarak bu kez yoksul çocuklara okullar aracılığıyla ulaşılması denenmiş, çeşitli ilçelerdeki okul yöneticilerinden SYDV'dan destek alan ve kendilerinde listesi bulunan öğrencilerle görüşmemiz konusunda yardımcı olmaları istenmiştir. Okul yöneticileri böyle bir çalışma için İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nün izni olması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu durumda İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğüne bir dilekçe ile başvurularak saha çalışmasının yürütülebilmesi için izin talep edilmiştir. İl Milli Eğitim Müdürlüğü talep edilen izni verdikten sonradır ki okullar aracılığıyla yoksul çocuklara ulaşmak ve toplantıları okullarda gerçekleştirmek mümkün olmuştur. İzin belgesi olmasına karşılık, okullarda yönetimle ilişkiye geçerken arada o okulda görev yapan tanıdık öğretmenlerin olması sürecin hızlanmasına çok yardımcı olmuştur. Okul yöneticileri okullarında görevli bir öğretmen kanalıyla okullarına gelen araştırma ekibini daha kolay kabul etmiş ve yardımcı olmuşlardır.

Bilindiği gibi niteliksel yöntemin bir tekniği olarak odak gruplar, araştırmacının belirlediği bir konuda sınırlı bir zaman diliminde grup etkileşiminin sağladığı dinamizm ile olabildiğince çok görüş, düşünce ve duygunun ifade edilmesine olanak sağlar. Bu teknikte yönlendiriciye (moderatöre) çok iş düşmesi, doğal ortamın dışında oluşturulmuş, 'yapay' bir ortam olması, grubu oluşturmanın zorlukları ve katılımcılar arasında baskın kişiliklerin tüm grubu etkileme potansiyellerinin olması bu tekniğin en önemli dezavantajlarını oluşturur (Morgan,1997).

Proje ekibi, odak grupların yapısında var olan bu zayıflıkların farkında olarak ve çalışma sırasında bunlara karşı önlem alarak ilerlemeyi prensip olarak benimsemiştir.

Araştırmada kullanılacak yöntemin yanı sıra soru formunun oluşturulması saha çalışmasının bir diğer önemli konusunu oluşturmuştur. Soru formu hazırlık çalışmaları projenin ilk döneminde proje ekibi tarafından ele alınmış ve proje amaçlarını karşılayacak, gerçekçi ve işleyen bir soru formu geliştirilmesi için çaba gösterilmiştir. Bu konudaki çalışmalar bir sonraki bölümde aktarılmıştır.

Odak grup ve bireysel görüşme öncesinde araştırmacı görüşmeye kendini tanıtarak başlamış, çalışma hakkında bilgi vermiş, soruların 'doğru' cevabı olmadığını, kişisel düşünce ve görüşlerin samimi olarak belirtilmesinin önemini vurgulamıştır. Görüşme öncesi vurgulanan bir diğer nokta gizlilik ilkesine kesinlikle uyulacağıdır. Ayrıca çocuklara istemedikleri hiçbir soruya cevap vermek durumunda olmadıkları ve istedikleri an görüşmeyi sonlandırabilecekleri de açıklanmıştır. Çocukların rahatlaması ve çekingenliklerini gidermeleri için kısa bir sohbet yapılarak görüşmeye geçilmiştir.

Belirtildiği gibi saha çalışmasında odak grup ve derinlemesine görüşmeler olarak iki ayrı araştırma yöntemi kullanılmıştı. Her iki yöntem için de öğrenciler okulun öğretmeni, çoğunlukla rehberlik öğretmenler yardımcı olmuştur. Görüşmeye katılacak öğrenciler, onları en iyi tanıyan rehber öğretmenler tarafından seçilerek odak grup veya derinlemesine görüşmeye dâhil edilmişlerdir. Bazı görüşmelere belediye, çeşitli dernek veya vakıflardan yardım aldığı bilinen öğrenciler de katılmışlardır. Odak gruplarında kız- erkek öğrenciler bir arada yer almışlar, yaş grubunun olabildiğince birbirine yakın olmasına çalışılmıştır. Odak grup görüşmeleri yaklaşık bir en çok bir buçuk saat sürmüş, görüşmeler gene öğrencilerin bilgi ve onayı ile ses cihazına kayıt edilmiştir. Genel bir gözlem olarak odak grup çalışmalarında özellikle büyük yaş gruplarında, çocukların yoksulluk ve çekilen sıkıntıları grup içinde paylaşmaktan çok hoşlanmadıkları belirlenmiştir. Oysa daha küçük yaş grupları örneğin 13-15 yaş grubu, bu konuları grup içinde de rahatça konuşmakta, rahatsız olmaksızın paylaşmaktadırlar. Bu durum adolesan gençlerin psikolojisi, özellikle karşıt cins kendilerini beğendirme isteği ile birlikte değerlendirildiğinde anlaşılabilir. Bir başka dikkat çeken nokta, çocukların yaşanan tüm sıkıntılara ve zorluklara karşın ailelerini suçlamamaları aksine onları savunma ve destek vermeyi sürdürmeleridir. Özellikle 8-9 kardeşli çocuklar, çok çocuklu olmanın yoksulluk riski olduğunu ve çok çocuklu ailelerde masrafların çok daha fazla olduğunu kabul etmekte ancak bu konuda ailelerini suçlamamaktadırlar. Bir diğer dikkati çeken nokta görüşülen çocukların hemen hepsinin kendilerinden çok daha yoksul kişilerin var olduğunu söyleyerek, kendilerini teselli etmeleri böylece yaşadıkları zorluk ve sıkıntıları bir ölçüde hafifletmeye çalışmalarıdır.

Derinlemesine görüşmelerde, çocuklar kendilerini rahat hissederek, yaşadıkları ortamı, yoksulluk nedeniyle yaşadıkları sıkıntıları, kimi zaman kişisel sorunlarını da oldukça rahat bir biçimde anlatmış ve paylaşmışlardır. Hatta bazı gençler görüşme sonrası bu konuşmanın onlara çok iyi geldiğini, ‘terapi’ etkisi yaptığını belirterek sıkıntılarının dinlenmesinden duydukları rahatlamayı dile getirmişlerdir.

III. VERİLERİN ANALİZ VE DEĞERLENDİRİLMESİ:

Saha çalışması öncesinde önem taşıyan bir nokta soru formunun oluşturulması idi. Bu doğrultuda proje çalışmalarının ilk döneminde, gerçekçi, işleyen bir soru formu hazırlanması için çaba gösterilmiştir. Kullanılacak soru formu, bir yanda çok katmanlı ve çok karmaşık bir sorun olan çocuk yoksulluğunu değişik boyutlarıyla kavranmasını sağlamalı, öte yandan proje amaçlarını karşılayarak yoksulluğun çocuklar üzerinde yarattığı maddi yoksunlukları, duygusal izleri ve sosyal yaşama yansımalarını da açığa çıkarabilmelidir.

Yoksulluğun etkilerinin araştırıldığı bir çalışmada yoksulluğun bir bütün olarak maruz kalanlar üzerinde çeşitli olumsuz etkileri olduğu belirtilmiş ve bu etkilerin dört farklı kategori içinde ele alınabileceği belirtilmiştir (Aktaran Ridge, 2009):

Psikolojik etkileri (öz saygısını yitirmek, güçsüzlük hissi, kızgınlık, depresyon, kaygı, sıkıntı gibi),

Fiziksel etkileri (sağlık sorunları),

Bağlantılı etkileri (sosyal ve kişisel ilişkiler üzerine etkileri, damgalanma),

Pratik etkiler (bireylerin tercih ve fırsatları üzerine yaptığı etkiler).

Çocuk yoksulluğu üzerine yapılmış çeşitli çalışmalar, yoksulluğun yarattığı ekonomik ve maddi yoksunlukların yanında, çocukların sosyal ilişkilerine ve duygu dünyalarına derin etkileri olduğunu göstermektedir (Ridge, 2009; Saidov, tarihsiz; Faulkner, 2011; Boyden et al. 2003).

Yoksulluğun çocuklar üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmayı amaçlayan bu proje, çocukların yoksulluk kavramsallaştırmalarının yanı sıra, yoksulluğun eğitim, sağlık, beslenme üzerine etkileri, çocuğun ev içi ve dışındaki sorumlulukları ve çocukların yoksullukla mücadele konusundaki görüşlerini de ele almalı böylece çocuk yoksulluk sorunun tüm boyutları ile göz önüne serilmesine katkı sağlamalıdır.

Öte yandan yoksulluk çalışmaları göstermektedir ki yoksulluk ekonomik, sosyal, kültürel boyutları olan çok karmaşık, ilişkisel ve görel bir olgudur. Yoksulluğun dinamik bir doğası vardır, geçici veya kronik olabilir, aynı toplumda farklı tanımlara sahip olabilir, değişik anlamlar taşıyabilir. Bu denli karmaşık, çok boyutlu ve kaygan bir olgunun en çok 1-1,5 saat sürecek bir odak grup tartışmasında tüm yönleri ile tartışılmasını sağlayacak bir soru formu hazırlamanın güçlüğü ortadadır.

Tüm bu zorlukların bilincinde olarak soru formu hazırlık çalışmaları öncelikleri tanımlayarak ilerletilmiştir. Odak gruplarda yer alacak çocukların yoksulluğa ilişkin algı, deneyim ve duygularını açığa çıkarabilmek için aşağıda belirtilen konu başlıklarının soru formunda yer alması uygun görülmüştür:

Yoksulluk kavramsallaştırması (tanımı, nedenleri, göstergeleri, hangi sosyal grupları etkilediği ve mücadele yolları),

Yoksulluğun çocuğun yaşantısına etkileri (sağlığına, eğitimine, beslenmesine, sosyal ilişkilerine, boş zaman faaliyetlerine, ev içi çalışma, dışarıda çalışma gibi),

Çocukların yaşadıkları mekân, çevre, mahalle konusunda duygu ve düşünceleri,

Çocukların yoksullukla mücadele, yaşam koşullarını değiştirme konusunda yaptıkları ve neler yapılmasını bekledikleri.

Bu çerçevede soru formu dört bölümden oluşmakta ve ucu açık sorulardan oluşmaktadır. Odak grup tartışmalarında yer almamakla birlikte derinlemesine görüşmelerde çocuğun yaşantısı, kişiliği, mutluluk algısı, çaresizlik, öfke, yalnızlık gibi duygusal durumlarını ortaya çıkaracak sorulara da yer verilmiştir.

Nisan 2013'te başlayan ve halen sürmekte olan saha çalışmalarında 10 odak grup ve 17 derinlemesine görüşme yapılarak toplam 76 çocukla görüşülmüştür. Görüşülen çocukların hemen tamamı İstanbul'a değişik zamanlarda göçle gelmiş ailelerin çocuklarıdır. Çocukların çoğunluğu Güney Doğu veya Doğu Anadolu Bölgesinden İstanbul'a göç etmiş ailelere mensupturlar. Bazı çocuklar bir yıldan az bir süre önce İstanbul'a gelmiş, o nedenle henüz uyum sağlayamamışken bazı çocuklar İstanbul'da doğduklarını ancak köken olarak İstanbul dışındaki illere ait olduklarını belirtmişlerdir. Ağrı, Batman, Adıyaman, Malatya, Siirt, Mardin, Kars, Diyarbakır, Konya, Tokat en sık rastlanan iller olmuştur. Çocukların çoğunluğunun babaları ya işsiz ya da geçici işlerde çalışmaktadırlar. Kuaför, manav, inşaatçı belirtilen mesleklerdendir. Çocuklar babalarının işsiz olduğunu söylemek istememekte, genellikle baba mesleği için 'serbest meslek' demeyi tercih etmektedirler. Annelerin işi için en çok ev hanımı, tekstil işçisi, gündelik temizlikçi belirtilmiştir. Görüşülen çocukların büyük bölümü çok çocuklu ailelerin çocuklarıdır. Kardeş sayısı çoğunlukla 4 ve üstüdür, 9 kardeş olduğunu belirten çocuklar da olmuştur. Böylesine kalabalık aile olmalarına karşın çok küçük evlerde yaşamaktadırlar. Bazı çocuklar çok kardeşli olmalarının yanında büyük ağabey veya ablanın da evlenerek onlarla yaşamaya başladığını belirtmiş, zaten çok küçük olan evlerde yaşam koşulları iyice zorlaşmıştır. Çocukların hiçbirinin kendine ait bir odası, çalışma masası ve hatta yatağı yoktur. Pek çoğu ya tüm kardeşler bir arada veya bazı durumlarda anne-baba ile aynı odada kalmaktadır. Bazı çocuklar gece salonda, holde hazırlanan yer yatağında veya kanepede yattıklarını belirtmişlerdir. Görüşmeler İstanbul'un yoksul ve yoğunlukla göçle gelmiş ailelerinin yaşadığı semtlerde gerçekleştirilmiştir. Beyoğlu ilçesindeki Tarlabası, Ataşehir ilçesi Örnektepe Mahallesi, Esenler ilçesi, Küçükyalı, Gazi Mahallesi görüşmelerin yürütüldüğü ilçelerdir. Özellikle İstiklal caddesine paralel sokakta yer alan Taksim Orta Okulu ve Taksim Ticaret Meslek Lisesinde yapılan görüşmelerde öğrencilerin hemen tamamı Tarlabası ve Dolapdere'nin çeşitli mahallerinde yaşamaktadırlar ve bu semtlerin tüm dezavantajlarını günlük yaşamlarında derinden hissetmektedirler. Çocuklar evlerinin önünde uyuşturucu satıcılarının gezdiğini, kavgalar olduğunu, hırsızlık vakalarının çok sık yaşandığını, çöplerin toplanmadığını belirterek şikâyetlerini dile getirmişlerdir. Aynı şekilde Gazi Mahallesinde Gazi İlk Öğretim Okulunda yapılan görüşmelerde çocuklar yaşadıkları mahallede çok sık siyasal olaylar çıkmasından, gergin ortamdan şikâyet etmişler, bu durumun yaşantılarını çok etkilediğini, sakin ve huzurlu bir ortamda yaşamak istediklerini anlatmışlardır.

Çocukların özellikle 7-8. sınıfta okuyanları sınavlarda başarılı olmayı, okuyarak iyi bir meslek sahibi olmayı çok istediklerini belirtmektedirler. En çok arzulanan meslekler polis (kız ve erkek öğrencilerin hemen en çok olmayı istediği meslektir), öğretmen, hemşire, doktor, anaokulu öğretmeni ve mühendisliktir.

Görüşülen çocukların çoğunun ailelerinde hasta bireyler bulunmaktadır. Anne/ baba için kalp, şeker ve çeşitli psikolojik sorunlar belirtilen hastalıklar iken, kardeşler için 'özürlü, engelli, sakat, görme özürlü' gibi problemler belirtilmiştir. Bu kronik rahatsızlıklar tahmin edileceği gibi çocuğun günlük yaşantısına ağır sorumluluklar yüklemektedir. Anne veya babası hasta olan çocuklar okuldan eve gelince onların bakımıyla ilgilendiğini, yemeğini yedirdiğini belirtmişlerdir. Aynı şekilde hasta, özürlü kardeş de çocuk için ek bir sorumluluk oluşturmakta, kardeşi her gün gezdirmek, bakımıyla ilgilenmek gibi yükümlülükler çocuktan beklenmektedir. Bir başka dikkat çeken durum, özellikle en büyük kız çocukların evde annenin hemen tüm sorumluluklarını üstlenmiş olmalarıdır. Annenin çalıştığı veya hasta olduğu durumlarda, özellikle psikolojik rahatsızlığı olan anneler için, en büyük kız çocuk evin tüm işlerini yapmakta, böylece, yemek, alışveriş, temizlik, kardeşlerin bakımı gibi annenin yerine getiremediği sorumluluklar çocuk tarafından üstlenilmektedir. Bazı çocuklar ise anneleri okuma yazma bilmediği için kendilerinin annelerine yardımcı olmak durumunda kaldığını, pazara, çarşıya, alışverişe giderken mutlaka annelerine eşlik ettiklerini belirtmişlerdir. Gene çok rastlanan bir diğer durum ise çocuğun çalışmasıdır. Görüşülen çocukların bir bölümü okul döneminde de çalışmasını sürdürmektedir. Sabahçı veya öğlenci çocuk okuldan çıktıktan sonra tekstil atölyesindeki işine gitmekte ve akşam geç saatlere kadar, (akşam 7'ye, mesaiye kalırsa akşam 9- 10 a kadar) çalışmaktadır. Bu çocuklar işten geldiklerinde çok yorgun olduklarını çalışmak için ne vakit ne de hallerinin kaldığını söylemişlerdir. Çocukların bir bölümü ise, yaz tatillerinde çalışmaktadırlar. İstanbul'a Güney Doğu Anadolu bölgesinden 5-6 ay kadar önce gelmiş bir ailenin çocuğu, okuldan çıkınca öğleden sonra midye yapan komşularından midye aldığını ve 'sahil yoluna veya Avcılara giderek sabaha karşı bazen bire ikiye kadar midye sattığını' söylemiştir. Çocuklar kazandıkları parayı

annelerine verdiklerini, annenin de bu para ile evin ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştığını belirtmişlerdir. Görüşülen çocukların bu genel profilinin aktarılmasından sonra soru formunda yer alan dört temel konunun detaylı değerlendirmesine geçebiliriz.

1. Yoksulluk Tanım ve Kavramsallaştırması

Bu başlık altında çocuklara yoksulluğu nasıl tanımladıkları, yoksulluğun nedenleri, yoksulluk göstergeleri ve yoksulların nasıl insanlar oldukları sorulmuştur. Karşılaştırma yapılabilmesi için zenginlik tanımı, zenginlerin nasıl insanlar olduğu da bu kapsamda yer alan sorulardandır. Bu kapsamda gelen yanıtlar çocukların büyük bölümünün yoksulluk sorunu üzerine derin düşünmediğini göstermektedir. Yoksulluk özellikle küçük yaştaki çocuklar için 'bireysel' bir sorun olarak tanımlanmakta, yoksulluk nedeni olarak 'beceriksizlik, tembellik, bulduğu işi beğenmeme, çok çocuk sahibi olma, müsriflik, geleceğini düşünmeme, planlamama' gibi etkenler belirtilmektedir. Görüşülen öğrencinin yaşı büyüdükçe, 15 ve üzeri, daha tutarlı, sorunu bütünlüğü içinde değerlendiren, toplumsal boyutuna vurgu yapan değerlendirmeler öne çıkmaktadır:

'Çalışıyorsun ama para yetmiyor.. eşitsizlik, adaletsizlik, bir taraf çok kazanıyor, diğer taraf parasız.. Bunun bir ortası yok, dengesi yok... Mesela bir futbolcu maç başına çok para alıyor ama öbür tarafta gece yiyecek yemeği olmayanlar var'(E, 17 yaşında).

Yoksulluk tanımı için aşağıdaki ifadeler dile getirilmiştir:

'Muhtaçlık',

'Almak istediğin bir şeye ulaşamamak',

'Bir şeyi almak isteyip alamayınca hissettiklerin',

Yoksulluk, ihtiyaçlarını karşılayamamaktır',

'Mahrumiyet, çocuğuna almak istediklerini alamamak, bu durumda hissedilen'

Görüşülen öğrenciler çoğunlukla yoksulları iyi niyetli, elindekini paylaşmak isteyen, dürüst kişiler olarak tanımlarken, zenginleri 'cimri' 'dini imanı para', 'paylaşmayan' 'yoksulları küçük gören' 'dışlayan' kişiler olarak tanımlamışlardır. Yaş büyüdükçe bu yargılar belirtilirken, genelleme yapılamayacağı, yoksullar arasında 'kötü', zenginler arasında 'iyi' özelliklere sahip kişiler olabileceği belirtilmektedir.

Çocuklar zenginlik tanım ve zenginlik göstergeleri konusunda aşağıdaki ifadeleri dile getirmişlerdir:

'Zenginlik sanki böyle en üst',

'Zengin mesela istediğini yapabilir. Ama fakir yapamaz yani. Zengin mesela gider özel okullarda okuyabilir ama fakirler yapamaz'

'İstedığı yere gidebilir, gezebilir. Gözü arkada kalmaz'

'Yani hayata daha çok katılıyorlar. Bence hayatı istedikleri gibi yaşıyorlar'

'Mesela onlar tatillerde kaymaya gider, biz de yürürüz buralarda'

'Mesela tenis yapar'

'Mesela tatillerde yurt dışına gidiyorsa zengin derim. Ama yok kendi köyüne gidiyorsa gayet normal bir insandır'

Yoksulların nasıl insan olduğu ile ilgili soruya verilen cevaplar, çocukların yoksul olmaları nedeniyle damgalandıklarını, toplumun dışına itildiklerini hissettiklerini gösteren ifadeler içermektedir:

'Bir de yoksulların başı hep beladadır her şey onlardan beklenir, tüm kötülükler onlardan bulunur'

'Çünkü onlar kenar mahalle'

'Ve ötekileştirilirler, onlar fakir bir kere derler'

‘Mesela böyle zengin bir yere gittiğinde, sen yoksulsundur, onlar seni böyle dışlar’

‘Yani oradasın ama farklı görünürsün. Aynı konumdasınız ama onun farklı özellikleri seni onlardan ayırdığı için yabancı oluyorsun.’

‘Yoksul insanların gözü arkada kalır bir kere’

‘Hele bugün ne yiyeceğiz diyen’

Genelde arkasını düşünür yani ailesini’.

Yoksullukla ilgili olarak dile getirilen ortak bir nokta İstanbul’a göçle gelmiş çocukların ilk geldikleri dönemde çok yoksul olduklarını, evde yatacak yerlerinin olmadığını, yağmurda su alan evlerde yaşadıklarını anlatmaktadırlar. Özellikle Batman, Mardin, Diyarbakır gibi illerden, yaşanan şiddet nedeniyle ayrılmak zorunda kalan çocuklar ailelerinin gelirken sahip oldukları her şeyi elden çıkardığını ve buraya geldiklerinde uzun süre çok büyük bir yoksulluk içinde yaşamak durumunda kaldıklarını anlatmaktadırlar. Geldikleri dönemle kıyasladıklarında yıllar geçtikçe durumlarının düzeldiğini, şimdi o günlere göre daha iyi koşullara sahip olduklarını belirtmektedirler.

2. Yoksulluk Algı ve Duyguları

Soru formunda yer alan ikinci konu başlığı çocukların yoksullukla ilgili algı ve duygularını ortaya çıkarmaya yöneliktir. Çocukların yaşadıkları semt, mahalle, evle ilgili görüş ve düşünceleri, memnuniyet düzeyleri, fizik koşullar, günlük yaşantıları ile ilgili şikâyetleri, değiştirmek istedikleri, hayal ve beklentileri bu başlık altında ele alınan konular olmuştur.

Özellikle Tarlabası, Dolapderesi, Taksim civarında ve Gazi mahallesinde yaşayan çocuklar, mahalleleri ve yaşadıkları ortamla ilgili şikâyetlerini dile getirmişlerdir. ‘Güvensiz olma’, ‘sık sık kavga çıkması’, ‘polisin kavga çıktığında gelmemesi’, ‘torbacıların evin yakınında bulunması’, ‘uyuşturucu ticareti yapılması’, ‘hırsızlıkların çok olması’, ‘gürültülü olması’, ‘çöplerin toplanmaması’ dile getirilen şikâyetlerdir. Özellikle Gazi mahallesinde yaşayanlar mahalleleri ile ilgili ciddi şikâyetler dile getirmişlerdir. Polis her hangi bir olayda yakınlarını suçlaması, gözaltına alması, yakınlarının potansiyel suçlu olarak görülmesi, bazı siyasal grupların otobüsleri yakması çocukları çok rahatsız etmektedir. Geçen sene Gazi Mahallesindeki karakolda canlı bombanın kendini öldürmesi olayı çocukları çok etkilemiştir. Öğrencilerin bir kısmı bu olaya şahit olmuşlar, kanlı sokağı, parçalanmış cesedi görmek onların ruhsal dünyalarını derinden etkilemiştir. Bu mahallede yaşamak çocuklar için umutsuzluk, korku, huzursuzluk kaynağıdır. Çocuklar akrabalarının, ahabplarının yaşadığı Üsküdar, Ümraniye gibi semtlerin yaşamak için ideal yerler olduğunu, oraların sakin, huzurlu ortamını aradıklarını belirtmektedirler.

Yaşadıkları evle ilgili olarak evin eski olması, rutubet kokması, küçük olması en çok belirtilen şikâyetlerdir. Bazı çocuklar ise, mahallelerini alışkın oldukları için, kendilerini güvende hissettikleri için, komşuluk ilişkileri güçlü olduğu için sevdiklerini belirtmektedirler.

Çok kardeşli olan çocuklar, evlerinin küçük olması nedeniyle zor koşullarda yaşadıklarını belirtmektedirler. Çocukların tamamının kendine ait odası olmadığı gibi pek çoğunun yatağı da bulunmamaktadır. Üç kardeş aynı yatakta yatan, on beş kişi üç küçük odadan oluşan bir evde yaşayan çocuklar dahi vardır. Bazı ailelerde evin büyük oğlu veya kızı evlenmiş, çocukları ile beraber anne-babasının evinde yaşamaya devam etmektedir. Bu da zaten küçük olan evlerde mekânın iyice darlaşmasına neden olmuştur. Çocukların genellikle çalışma masası bulunmamakta, yemek bitince yemek masasında çalışmaktalar veya yastık üstünde, yere yatarak, dizlerinin üstünde derslerini yapmaktadırlar.

Çocuklar farklı ortamlara girdiklerinde zorlandıklarını söylemektedirler. Daha zengin semtlerdeki alışveriş merkezlerine veya kafe, pastane gibi yerlere gittiklerinde, kendilerinden iyi durumda arkadaşlarla bir arada olduklarında ‘huzursuzluk’, ‘yalnızlık hissettiklerini’, ‘konuşma konusu bulmakta zorlandıklarını’, söylemişlerdir. Bazı çocuklar, zaten imkânları olmadığı için öyle zengin kimselerin gittiği ortamlara kesinlikle gitmediklerini belirterek kendilerini bu tür duygulardan bir anlamda koruduklarını itiraf etmektedirler. Özellikle bireysel görüşmelerde, genç kızlar, (15-16 yaş grubu) sosyal hayatlarının hiç olmadığını, hem annelerinin izin vermemesi, hem parasızlık yüzünden,

tüm boş zamanlarının evde geçtiğini belirterek, boş günlerinde pastanelere, parklara, deniz kıyısına giden yaşlılarına çok imrendiklerini anlatmışlardır.

Hayattan beklentilerle ilgili olarak dile getirilen dilekler:

‘okuyup meslek sahibi olmak’, ‘kendi ayakları üzerinde durmak’, ‘düzenli geliri olup ailelerine yardımcı olmak’, ‘para kazanıp annesine vermek’, ‘para kazanıp ailesini hacca göndermek’, ‘düzgün, temiz bir ev’, ‘para kazanıp fakirlere yardım etmek’, ‘para kazanıp köyüne cami yaptırmak’, ‘Daha güzel bir iş yeri’, ‘bir araba’ olmuştur.

3.Yoksulluğun Gündelik Hayata Etkileri, Yoksulluk Deneyimleri:

Çocukların hemen hepsi evde ağır sorumluluklar üstlenmektedirler. Anneleri hasta olan veya çalışan veya küçük kardeşi olan kız çocukları ev işlerinin, temizlik, yemek, alışveriş, kardeş bakmak gibi hemen tamamını yapmakta ancak bu işler bittikten sonra ders çalışmaya zaman ayırabilmektedir.

Örneğin Tarlabası’nda oturan 16 yaşında 9 kardeşin en büyüğü olan H. annesinin psikolojik sorunları olduğu, iyi Türkçe ve okuma-yazma bilmediği için annesinin tüm sorumluluklarını üstlenmek durumunda kalmıştır.

‘Babamın dün İzmit’e gitmesi gerekiyordu, bir kuaför arkadaşlarıyla iş yapacak Sabah erken beş buçukta gitmesi gerekiyor. Annem de hasta ya. Ben dedim elbiselerini ütüyeyim. Ben işte kalktım 5’te babamın kahvaltısını hazırladım, elbiselerini ütüledim, hazırladım, gönderdim. Normalde annem beni erken kaldırmıyor, 11, 12 de kalkıyorum. Anneme iş yaptırmıyorum. Evin bütün işini ben yapıyorum. Bütün temizliği ben yapıyorum. Kardeşlerimin üstleri, başları hep bana ait. Annem istese yemeği o yapar, istemese, sen yap derse ben yapıyorum mesela. Pazara annemle beraber gidip geliyoruz.. Ben olmadan gitmiyor. Okuma yazma biliyor ya.. (Tarlabası,H, 16).

‘Benim annem çalıştığı için evi toplamıyor, toplayamıyor daha doğrusu. Ben okuldan geliyorum evi topluyorum ondan sonra biraz vakit ayırıp babamla ilgileniyorum. Babam hasta, hafif şeyler yemek zorunda yoksa mide kanaması geçirir, o yüzden babamla ilgileniyorum, sonra babam uyuyor ben de ödevlerimi yapıyorum. Annem gelince akşam ona yardım ediyorum’.(Esenler, B, 13)

‘Benim kardeşim değil de, ablamın çocukları var onlarla ilgileniyorum. Ablam zayıf ve bazen hastalanıyor. Bir tane oğlu var sürekli havale geçiriyor. Beni çok sevdiği için sürekli ben onla ilgilenmek zorunda kalıyorum.’ (Esenler, B, 15).

Erkek çocuklar da evde, kömür taşımak, alışveriş yapmak, çöpü dökmek, yatakları yapıp, toplamak gibi çeşitli sorumluluklar üstlenmişlerdir. Çocukların büyük kısmı ya devamlı veya yaz döneminde çeşitli işlerde çalışmakta kazandıkları parayı annelerine vererek evin masraflarına katkıda bulunmaktadır. En çok çalışılan sektör tekstildir. Çocuklar akşam yedi, sekiz, hatta dokuzaya kadar çalıştıklarını, çok yorucu işler yaptıklarını anlatmakta, bazıları ‘makine başında bazen öyle dalgın, yorgun oluyorum ki elimi kaptıracağımdan korkuyorum’ diyerek durumlarının zorluğunu anlatmaktadırlar. Diğer çalışma yerleri, eczane, marangoz, tornacı ve çeşitli dükkânlar olarak belirtilmiştir.

Çocukların hemen hiç biri harçlık almamakta, sadece okulda yemek yiyecekleri, kahvaltı yapacakları günler veya okul için bir malzeme gerektiğinde aileden para istemektedirler. Hepsi mümkün olduğunca az para harcamaya, sabah kahvaltısı için evden tost, kek gibi gıdalar götürerek yemek sorununu çözmeye çalışmaktadır.

Çocukların tamamı şimdiye kadar ailecek tatile çıkmamışlardır. Anneyle birlikte seyrek de olsa gidilen ‘köy’, ‘memleket’ en sık tatil biçimidir. İstanbul’da piknik, denize gitme, çevreyi görme gibi etkinlikleri sorulduğunda bazı çocuklar ailecek yakın yerlere gidebildiklerini, Caddebostan gibi veya bazı belediyelerin düzenlediği sosyal etkinliklerle aileleri ile hiçbir zaman gidemeyecekleri bazı yerlere gidebildiklerini belirtmişlerdir. Belediyelerin bu tip çalışmaları, çocuklar arasında çok takdir edilmekte, ‘çok güzel zamanlar geçirdik’ diyerek özlemle hatırlanmaktadır.

Çocuklar daha iyi bir eğitim almak, daha iyi okullarda okumak, تنها sınıflarda eğitim görmek konusunda büyük bir özlem içerisindedirler. Yaşadıkları hayattan, yoksulluktan kurtulmak için ellerindeki tek imkânın eğitim olduğunu düşünmekte, ‘bir meslek sahibi olup ayaklarımın üstünde

durabilsem', 'düzenli gelirim olsa', 'güvencem olsa, hem kendimi hem ailemi kurtarsam' diyerek bu konudaki istek ve kararlılıklarını belirtmektedirler. Ancak bu isteklerine kavuşmanın çok zor hatta imkânsız olduğunun da farkındadırlar. Çok istedikleri, polis, hemşirelik gibi mesleklerin seçmelerine katılmak bile çocuklar için mümkün olmamıştır. Bu seçmelere katılabilmek için gereken bürokratik işlemler anne, babanın zaman ayıramaması, gerekli ödemelere ayıracak kaynak olmadığı için gerçekleşmemiştir. İlerde futbolcu olmak istediğini söyleyen (A, Tarlabası,13), özel kulüplerin seçmelerine katılmak istediğini ama bunu için gereken ödentiği sağlayamadığı için katılmadığı belirtmiştir.

Görüşmelerde dikkati çeken bir diğer nokta çocukların çok kötü beslendikleri gerçeğidir. Pek çok çocuk sabah kahvaltı etmeden okula gelmekte okulda ya yanında getirdiği, ekmek peynir/ kek/ tosu yemekte veya okuldan poğaçaya almaktadır. Okul çıkışı evlerine gittiklerinde çoğunlukla kahvaltı tipi yiyeceklerle beslenmektedirler. 'Çay, peynir, ekmek veya akşamdan kalan yemekler' öğlen yemeği olarak yenen gıdaları oluşturmaktadır. Akşam yemeklerinde ise çoğunlukla makarna, çorba, patates kızartması gibi yemekler yendiği belirtilmektedir.

' Öğlen çayla beraber, zeytin, peynir atıştırıyorum'

'Ben kahvaltı yapmayı pek sevmiyorum. Öğlen yemeğini kahvaltı gibi yapıyorum. Akşam da çorba, pilav gibi.'

' Ben sabah okula gelmeden kahvaltı yapıp geliyorum. Hemen acıkmıyorum öğleyin 3 gibi yemek yiyorum. Saat 6 olunca zaten yatıyorum akşam yemeği yemiyorum.'

' Annem öğleyin bazen tost yapıyor bazen patates kızartıyor. Akşam da makarna ve salata gibi şeyler yiyoruz.'

Çocuklar kırmızı eti 2-3 ayda bir, bayramlarda yiyebildiklerini tavuk ve pazardan ucuz bulduca alınan balığı daha sık yiyebildiklerini belirtmişlerdir. Çocuklar taze gıda alışverişlerinin pazardan yapıldığını, eğer pazarda o hafta ucuz meyve varsa alınabildiğini belirtmişlerdir.

4. Yoksullukla Mücadele Yolları:

Çocuklara yoksullukla mücadele konusunda neler yapılabileceği sorulmuş, çoğunluk, 'idareli harcamak', 'az yemek', 'ailede çok insanın çalışması' gibi cevaplar vermişlerdir. 'Kadercilik', 'isyan etmemek' de bir diğer durumu kabullenme biçimidir.

'Bazıları vardır çok şükrederler, bazıları vardır isyan ederler. Biz Batmandayken hatırlıyorum o yılları, dişim ağrırdı, başım ağrırdı, ilaç bile alamazdık ama gene de Allaha karşı gelmek hiç aklımıza bile gelmezdi. Mesela annem, annem 2 kere kalp krizi geçirdi. Şu an ilaçlarla yaşıyor her zaman şükrediyor. Yatıp kalkıp namaz kılıp şükrediyor'(E, 17, Tarlabası)

Yoksulluk konusunda yardımcı olan kurumlar bir diğer soruyu oluşturmaktadır. Çocuklar kurum isimlerini çok net bilmemekte daha çok belediyeleri, mahallelerindeki çeşitli dernekleri yardım yapan kuruluşlar olarak belirtmektedirler. SYDV'dan düzenli yardım aldığı halde bu kurumun ismini bilen ve belirten pek az öğrenci çıkmıştır.

Bu başlık altında çocuklara yoksullukla mücadele için neler yapılmasını istedikleri sorulmuştur. Çocuklar daha çok devletin okulla ilgili konularda destek vermesini beklemektedirler. Bu çerçevede 'burs', 'öğlen yemekleri' 'okul servislerinin ücretsiz olması' 'okullarda revir olması' en çok istenen desteklerdir. Ayrıca 'iş imkânları yaratılması', 'atölyeler açılması', 'hayatın ucuzlaması', 'ekonominin düzeltilmesi' dile getirilen istek ve talepler olmuştur.

SONUÇ

Yoksulluğun çocukların yaşantıları, ilişkileri, duygu dünyaları üzerindeki etkilerini niteliksel yöntemlerle ortaya çıkarmayı amaçlayan bu araştırma belirtildiği gibi halen sürmektedir. Ancak saha çalışmaları ile bugüne dek derlenen veriler çerçevesinde çocuk yoksulluğu ve çocukların yoksulluk algıları konusunda bazı noktalar öne çıkmıştır. Bu bölümde çocuk yoksulluğunun görünümüne ve yoksulluğun çocuk yaşantısındaki etkilerine dair edinilen ilk izlenimler ve gelecekteki araştırmalara ilişkin öneri ve yorumlar sunulmaya çalışılacaktır.

Gerek odak grup tartışmaları gerek derinlemesine görüşmeler, yoksulluğun çocukların günlük yaşamlarını, ilişkilerini, duygu dünyalarını derinden etkilediğini göstermektedir. Yoksulluk çocuklar için maddi, ekonomik, fiziksel olumsuzluklar yaratmakta ayrıca sosyal yaşantılarını, duygusal dünyalarını olumsuz etkilemektedir. Görüşülen çocukların hemen hepsi evlerinde son derece zor koşullarda yaşamaktadırlar. Odaları olmadığı gibi, pek çoğunun kendine ait bir yatağı bile bulunmamaktadır. Kalabalık evlerde, kardeşleri, anne-babaları ve hatta evlenip aileleri ile yaşamaya devam ağabey ya da ablalarının aileleri ile sürekli bir arada olmak, mahremiyet ve yalnız kalma gereksinimlerinin karşılanamamasına neden olmaktadır. Özellikle büyük evli kardeş ile birlikte yaşandığında çocuk için sorumluluklar artmakta, çoğu kez yeğenlerle ilgilenmek bu çocuklardan beklenmektedir.

Bu fizik zorlukların yanında çocukların pek çoğu dışarıda çalışarak ailelerine maddi destek sağlamaktadırlar. Okul dönemi çalışanlar çalışma ve okul hayatını bir arada sürdürmeye, akşam yorgun eve geldikten sonra ders ve ödevlerini yetiştirmeye çalışmaktadırlar. Özellikle büyük kız çocuklar annenin ev içi sorumluluklarının pek çoğunu üstlenerek annelerine yardımcı olmakta, onların işini hafifletmektedir. Özellikle hasta veya okuma-yazma bilmeyen annelerin pek çok sorumluluğu büyük kız çocuğu tarafından yerine getirilmektedir.

Yaşadıkları tüm bu zorluklara karşın, çocuklar anne ve babalarını korumaya devam etmekte, onları kesinlikle suçlamamaktadırlar. Yaşamlarının tüm amacı, ilerde iyi bir meslek ve düzenli gelir edinip ailelerini rahat ettirmek, onlara güzel bir yaşam sunabilmektir.

Yoksulluk çocuklar için ekonomik ve maddi yoksunluklar yaratmasının yanında duygusal dünyalarını, sosyal ilişkilerini de olumsuz etkilemektedir. Özellikle 15 yaş üstü kız çocukları bireysel görüşmelerde ‘sosyal yaşantıları’ olmadığını, hafta sonlarını evde geçirdiklerini belirtmişlerdir. ‘Zengin’ semtler ve o semtlerdeki pastaneler, alışveriş merkezleri çocuklar için uzak durulması gereken yerlerdir. Zaten paralarının yetmeyeceğini bildikleri bu çevrelere hiç gitmemeyi tercih etmektedirler. Bu ortamlara gittiklerinde giyimleri, hal tavırları ile dışlanacaklarını, küçük görüleceklerini düşünmektedirler.

Bütün bu olumsuzluklara karşın, çocukların pasif, kötümser ve yaşam koşullarını olduğu gibi kabul eden bir ruh hali içinde olmadıkları gözlenmiştir. Aksine zor koşullar içinde yaşam mücadelelerini sürdürmekte, hayallerini, ideallerini canlı tutmaya, koşulları zorlayarak kendilerine güzel bir yaşam kurmaya çabalamaktadırlar. Tüm çocuklar için okumak, güvencesi olan bir meslek edinmek düzenli gelir elde etmek kendilerini ve ailelerini bu zor koşullardan kurtarabilmenin tek koşulu olarak görülmektedir.

Bu proje yalnızca çocuklara eğilmek ve onların duygu, düşüncelerini açığa çıkarmayı hedeflediği için, anne babalarla görüşme gerçekleştirilmemiştir. Ancak çocuk yoksulluğunun tüm boyutları ile kapsanabilmesi için anne-babalarla da görüşülmesi yerinde olacaktır. Bu görüşmeler, ailelerin zor ve ağır yaşam koşulları içinde çocuklarını korumak ve yoksullukla mücadele için geliştirdikleri yöntemlerin ortaya çıkarılmasına yardımcı olacaktır.

Aynı şekilde gelecekte gerçekleştirilecek araştırmalar yoksulluğun kız ve erkek çocuklar, farklı yaş grupları, farklı toplumsal kesimler (etnik gruplar, azınlıklar, göçmenler vb.) , özürlü, engelli çocuklar üzerinde de gerçekleştirilmesi uygun olacaktır. Böylece çocuk yoksulluğun farklı boyutlarını içeren kapsamlı bir tablosu oluşturulabilir. Ülkede yaşanan yoksulluk ve özellikle çocuk yoksulluğu tüm boyut ve derinliği ile anlaşıldığı ve açığa çıkarıldığı ölçüde yoksullukla mücadele için gerçekçi ve kapsamlı yol ve yöntemlerin geliştirilmesi mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

Akder, H. (2000). Regional Development and Rural Poverty, TESEV, İstanbul

BETAM (2013). Gürsel S.Uysal, G. Acar, A.Türkiye’de her dört çocuktan biri yoksul, Araştırma Notu: 13/147, 22.Nisan.2013. <http://betam.bahcesehir.edu.tr/tr/wp-content/uploads/2013/04/ArastirmaNotu147.pdf>.

- Bora, A. (2007). Kadınlar ve Hane: ‘Olmayanın Nesini İdare Edeceksin?’ Erdoğan N. (der.), Yoksulluk Halleri içinde, İletişim Yayınları, ss.97-132.
- Boyden J. et al (2003). Children and Poverty-Voices of Children:Experiences and Perceptions from Belarus, Bolivia, India, Kenya, Sierra Leone. Christian Children’s Fund.Part II.Buğra A. ve Keyder Ç.(2003), New poverty and the changing welfare regime of Turkey, UNDP, Ankara.
- Buğra, A. ve Keyder, Ç.(2005). Poverty and Social Policy in Contemporary Turkey, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu, (<http://www.spf.boun.edu.tr/docs/WP-Bugra-Keyder.pdf>).
- Can, K. (2007). ‘Şanlıurfa’da Yoksulluk Manzaraları, Erdoğan N. (der.), Yoksulluk Halleri içinde, İletişim Yayınları, ss.293-306.
- Çiğdem, A. (2007). Yoksulluk ve Dinsellik, Erdoğan N. (der.), Yoksulluk Halleri içinde, İletişim Yayınları, ss.203-248.
- Dumanlı, R. (1996). Yoksulluk ve Türkiye’deki Boyutları, DPT Yayınları No.2449, Ankara.
- Dünya Bankası (2000). Turkey,Economic Reforms, Living Standards and Social Welfare Study, Report No. 20029-TU, World Bank, Washington DC.
- Dünya Bankası (2005). Turkey Education Sector Study-Report No. 32450-TU, World Bank, Washington DC
- Erder, S. (2002). Urban Migration and Reconstruction of Kinship Networks, Liljeström R. ve Özdalga E.(der.), Autonomy and Dependence in the Family, Sweedish Research Institute, İstanbul, ss.117-136.
- Erdoğan, N. (2007) (der.), Yoksulluk Halleri, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Faulkner, L. (2011). Children’s Perception of Poverty: A Qualitative and Photographic Study of Haitian Children, Unpublished MA thesis at California State University, Sacramento
- Işık O., Pınarcıoğlu M.(2003). Nöbetleşe Yoksulluk, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kalaycıoğlu, S.(2006). Dynamics of Poverty in Turkey: gender, rural/urban poverty, social networks and reciprocal survival strategies, Petmesidou M. ve Paptheodorou C(der.), Poverty and Social Deprivation in the Mediterranean içinde, Zed Books, London, New York,ss.218-247.
- Kalaycıoğlu S., Rittersberger-Tılıç H. (2002). Yapısal Uyum Programlarıyla Ortaya Çıkan Yoksullukla Başetme Stratejileri, Dikmen, A.A. (der.), Kentleşme, Göç ve Yoksulluk içinde, İmaj Yayıncılık, Ankara, ss. 197-246.
- Keyder, Ç. (2005). Globalization and Social Exclusion in İstanbul, International Journal of Urban and Regional Research, V.29.1, March 2005, ss.124-34.
- Mc Donald, C.(2009). ‘Children and Poverty,Why their experience of their lives matter for policy’, Australian Journal of Social Issues, Vol. 44, N.1, Autumn 2009, pp.5-21.
- Morgan, M. L. (1997). Focus Groups as Qualitative Research, Sage Publications, UK: London.
- Prout, A. (2002).’Researching Children as Social Actors: an Introduction to the Children 5-16 Programme’ Children and Society, 12: 67-76.
- Ridge, T. (2009). Living With Poverty: A Review of literature on children’s and families‘ experiences of poverty. A report of research carried out by the Centre for the Analysis of Social Policy University of Bath on behalf of the Department for Work and Pensions. Research Report No. 594.
- Ridge,T. (2003). Listening to Children, developing a child-centered approach to childhood poverty in the UK.,Family Matters, Australian Institute of Family Studies, N. 65, Winter 2003, pp.1-7.
- Ridge, T. & Millar, J. (2000). ‘Excluding Children: Autonomy, Friendship and the Experience of the Care System’, Social Policy and Administration, Vol. 34, N.2, pp. 160-175.

- Saidov F(tarihsiz), Children's Voices: A Qualitative Study of Poverty in Tajikistan, UNICEF
- Şen, M. (2007). Kökene Dayalı Dayanışma-Yardımlaşma: Zor İş , Erdoğan N.(der.), Yoksulluk Halleri içinde, İletişim Yayınları, ss.249-292.
- TUİK (2006). Türkiye İstatistik Kurumu, Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları,(www.tuik.gov.tr)
- TUİK(2009).Türkiye İstatistik Kurumu, 2009 Yoksulluk Çalışması Sonuçları (www.tuik.gov.tr)
- TNSA(2005). Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması-2003, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdleri Enstitüsü, Ankara.
- Uyan, P. (2006). Çocuklar yoksulluğu anlatıyor:'1001 Çocuk, 1001 Dilek' Projesi-Çocuk Mektupları, Bilgi Üniversitesi, İstanbul.

ÇOCUK HAKLARI VE ÇOCUK KORUMA SÖYLEMİ TEMELİNDE FARKLI ÇOCUKLUKLAR VE EVRENSEL ÇOCUKLUK ALGISI

Ayça DEMİR GÜRDAL¹

ÖZET

Çocuk koruma söylemi ve Çocuk Hakları Sözleşmesi, 'modern çocukluk' kavramına uygun biçimde çocukların; gerek yetişkinlere göre farklılıkları gerekse sosyal değişimin yarattığı sosyal problem ve riskler karşısında savunmasız oldukları gerekçeleriyle çocukları yetişkinlerden ayırmayı hedefleyen bir çocukluk algısı üretmektedir. Çocukluk sosyolojisinin temel tartışmalarından birisi olan "evrensel çocukluk algısı" ile çocukların sınıfsal, ırksal, etnik ve toplumsal cinsiyet açılarından farklılaşarak ortaya koydukları "farklı çocukluklar" ikiliği hem 'modern çocukluk' kavramını hem de çocuk koruma söylemi ve çocuk haklarını sorunlu bir alan haline getirerek çocuk hakları bildirgesinde temsil edilen çocuklar üzerinden inşa edilen çocukluk kavramının tartışılmasına neden olmaktadır.

Bu çalışmada; Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde ve çocuk koruma söyleminde inşa edilen çocukluk kavramının, 'evrensel çocukluk' algısı ve 'farklı çocukluklar' ikiliği temelinde değerlendirilerek çocuk haklarına yönelik eleştirel bir okuma yapılması amaçlanmaktadır.

Bildiride ırk, sınıf ve toplumsal cinsiyet etkileşiminin analizi olarak tanımlanan "kesişimsellik kuramı"; pek çok olumsuzluğun kesiştiği yerden hayatı deneyimleyen farklı çocukların çocukluk deneyimlerini değerlendirmede temel teorik perspektif olarak ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *çocuk hakları, çocukluk, çocuk koruma söylemi, çocukluk sosyolojisi, kesişimsellik teorisi*

ABSTRACT

Child protection discourse and the Convention on the Rights of the Child produces a childhood perception which aims to separate children from adults by the reasons that children are vulnerable to the social problems and risks which has been emerged by social change as well as they have differences from adults in accordance with 'modern childhood' concept. Which is one of the main debates in the sociology of childhood "universal childhood perception" of children by class, race and gender differentiation in terms put forward by different "childhoods" and the duality of 'modern childhood, the concept of children's rights and child protection discourse and bringing the child into a troubled area represented by the declaration of the rights of children leads to the discussion of the concept of childhood was built.

In this study, Convention on Rights of the Child and child protection discourse constructed the concept of childhood, 'universal childhood' perception and 'different chilss' duality evaluated on the basis of a critical reading of children's rights is to be done.

The statement of race, class, ethnicity, and gender interaction analysis is defined as "intersectionality theory", at the intersection of negativity from many different children who have experienced childhood experiences of life assessment is considered as the basic theoretical perspective.

Keywords: *child rights, childhood, child protection discourse, childhood sociology, intersectionality theory*

GİRİŞ

1970'lerin sonlarına doğru yeni bir çocukluk paradigması olarak ortaya çıkan ve 1980'ler ile 1990'larda ana hatları ile iyice belirginleşen 'yeni çocukluk sosyolojisi' (James ve Prout 1997) çocukluğun sosyal ve kültürel bir inşa (James ve Prout 1997; Corsaro 1997; James vd., 1998; James

¹ Yrd.Doç.Dr. Bülent Ecevit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, gurdalayca@gmail.com.

2004; Prout 2005) olduğunu ileri sürerek çocukların sosyal gündelik hayatı inşa eden aktif bireyler olarak görülmeleri (Prout ve James 1997:8) gerektiği ilkesi üzerine kurulmuştur.

Çocukların sosyolojide ‘kendi kültürlerini inşa eden aktif katılımcılar’(Corsaro 1997; James vd., 1998; Prout 2002; Corsaro 2005; Qvortrup 2009) olarak ele alınması, sosyolojideki paradigmatik değişimlerin bir göstergesidir. Çocukların; Sanayi Devrimi sonrası modern toplumun gereklerine göre ‘toplum’sallaşarak yapının ve düzenin devamlılığına katkıda bulunmaları gereken rol oyuncuları bağımlı, pasif, küçük yetişkinlerden; sosyal dünyayı inşa edici yeteneklere sahip aktif ve yaratıcı çocuklar olarak kavramsallaştırılmaları, sosyolojinin 19.yy’daki çehresini belirleyen pozitif epistemoloji ve holistik ontoloji temelindeki sosyolojik yaklaşımlardan, 20.yy’ın ortalarından itibaren modern toplum, modern yapı, modern düzen kavramlarını eleştirerek yapı karşısında yaratıcılıkları ve öznelliklerine oldukça az yer verilen insanların sosyal dünyayı kurucu özelliklerini merkeze alan konvansiyonist epistemoloji ve aksiyonel ontolojik yaklaşımlara doğru ilerleyen paradigmatik kırılmanın sonucudur. Dolayısıyla 19.yy sosyolojisinde ihmal edilen çocuklar (Qvortrup 1997; James ve Prout 1997; Corsaro 1997; Ambert 2001; Mayall 2001; Prout 2005; Turmel 2008) “toplumu ve kültürü sadece içselleştiren değil aynı zamanda kültürel üretim ve değişimine aktif olarak katkıda bulunan” (Corsaro 2005:232) sosyal kategorilerden birisi olarak 1980’lerden itibaren sosyolojinin temel ilgi konularından biri olmuşlar ve pratik düzlemde seslerini duyurabilmelerine (Prout ve James 1997; Qvortrup 1997; Pufall ve Unsworth 2004; King 2004; Prout 2005; Turmel 2008; Woodhead 2009) olanak tanıyan çabalarla daha görülür hale gelmişlerdir. Yeni çocukluk sosyolojisinin filizlenmeye başladığı 1970’lerden önce, 1960’larda “aktivistler yetişkinlerin, çocukların hayatlarına büyük ölçüde müdahale ettikleri gerekçesiyle çocuklar için kişisel özgürlük ve otonomi sağlanması yönünde eleştirilerde bulunarak” (Guggenheim 2005:6) ‘çocukların özgürleşmesi’ söyleminin inşasına katkıda bulunmuşlar ve çocukların irade ve sorumluluk sahibi aktörler olarak kendi hayatlarına yön verme olanaklarının sağlanması gerekliliğine işaret etmişlerdir.

Çocukları özgürleştirme söylemi, 19.yy’dan itibaren gelişen ve ‘modern çocukluk’ kavramı ile yakından ilişkili ‘çocukları koruma’ söylemine bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Çocukluğun modern bir kavram olarak tanımlanmasında Ariès’in (1962:128), çocukların yetişkinlerden farklı olduklarına yönelik bir farkındalığın olmamasına dayanarak ileri sürdüğü “Ortaçağ’da çocukluk fikri yoktu” iddiası ve çocukluğun 13.yy’da başlayan, 16. ve 17.yy’da gelişen (a.e.47) ‘modern bir keşif’ olduğu tespiti önemli rol oynar. Modern bir keşif olarak modern çocukluk kavramı, çocukluk-yetişkinlik dikotomisi üzerine kurulmuştur (Prout 2005). Söz konusu dikotomiyi oluşturan ve 19.yy sosyoloji düşüncesinin temel ilkeleri doğrultusunda inşa edilen ‘modern çocukluk sosyolojisi’ni de etkileyen önemli bir teorik kaynak, Batı düşüncesinde üstünlük kuran çocuk gelişimi modeli ve gelişim psikolojisidir (Prout 2005; Kehily 2009). Buna göre çocuklar henüz gelişme aşamalarını tamamlamamışlardır ve yetişkinlere göre yetersiz, irrasyonel, masum, bilgisiz, bağımlı, savunmasız ve yeteneksizdirler. Dolayısıyla korunmaya ve disipline edilmeye muhtaçtırlar. Diğer yandan “sosyal gelişimle biyolojik bir ilişki kuran” gelişme modelleri, 1950’ler boyunca modern çocukluk kavramının sosyolojide sosyalizasyon teorileri çerçevesinde ele alınması yönünde doğrudan etkide bulunmuştur (Prout ve James 1997; Qvortrup 1997; Kehily 2009). 1950’lerin hakim yapısal işlevselci yaklaşımı temelinde sosyalizasyon teorileri, modern sanayi toplum kurgusuna uygun biçimde idealize edilen modern ve mutlu orta sınıf aileler söylemi doğrultusunda yetişkinlerin beklentilerine göre biçimlendirilerek korunmaya muhtaç çocukluk imgesinin inşa edilmesinde ve böylelikle yetişkin ve çocuk arası farklılıkların dikotomik temelde tanımlanmasında belirleyici olmuştur. 20.yy’da özellikle biri okul diğeri aile olmak üzere iki önemli modern kurum aracılığıyla kamusal alandan ve yetişkinler dünyasından giderek ayrılan çocuklar (Prout 2005; Qvortrup 2005) kentlerde çekirdek orta sınıf mutlu ailelerinde yaşayan ve okula giden çocuklar olarak kavramsallaştırılarak, Batı düşüncesinin kartezyen temelleri doğrultusunda ideal ve evrensel bir çocukluk imgesi doğrultusunda inşa edilmişlerdir.

Çocuk koruma söylemi karşısında yer alan çocukları özgürleştirme söylemi ise, çocukların gerçekte rasyonel düşünme becerisine sahip oldukları ve bu sebeple seçim yapabilecekleri düşüncesine dayanır (Breen 2006:6). Çocukları özgürleştirme söylemi taraftarları, çocuklar ile yetişkinler arasında yeterlilikler bakımından iddia edildiği gibi farklılıklar olmadığını belirterek çocukların kendi hayatlarını ilgilendiren konularda kimseye tabi olmadan karar vermeleri gerektiğini vurgularlar (Beetham 2006:11). Çocukların yetişkinlerin boyunduruğundan özgürleşmelerini dile getiren liberal

politika ağırlıklı bu görüşler, 1960'lar ve özellikle 1970'lerin başlarından itibaren tartışılmaya başlayan 'çocuk hakları' fikri ile örtüşen ve "çocukluğun esas olarak bir aile ya da ebeveyn sorumluluğu çerçevesinden kamusal bir öneme ve ilgiye doğru kaydığı" (Lenson 2008:357), 'çocuğun politizasyonu'sürecinin de bir parçasını oluşturmaktadır.

BM ÇOCUK HAKLARI SÖZLEŞMESİ

1.Sözleşme'ye Göre Çocuk ve Çocukluk Tanımları

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 20 Kasım 1989 tarihinde kabul edilen Çocuk Hakları Sözleşmesi, ekonomik, sosyal, kültürel, sivil ve politik açıdan çocukların haklarını tanımlayan, koruyan ve geliştiren en kapsamlı insan hakları antlaşmasıdır (UNICEF 2009).

Sözleşme'nin öncelikle çocukları ve çocukluğu koruma niyetine dönük olduğunu belirtmek gerekir: çocuklar, sadece çocuk oldukları için korunmalıdırlar. Sözleşme'ye göre 'çocuk' şöyle tanımlanır: "Bu Sözleşme uyarınca çocuğa uygulanabilecek olan kanuna göre daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, 18 yaşına kadar her insan çocuk sayılır" (1. Madde). Sözleşme'deki çocuk ve çocukluk kavramları, 'modern çocukluk' kavramına uygun biçimde, çocukluk-yetişkinlik farklılığı temelinde tanımlanmıştır. "Çocukluk, çocukların büyüdüğü, oynadıkları, dinlendikleri ve öğrendikleri bir dönem olarak, yetişkinlikten ayrı olmalıdır. Bu ayrım Çocuk Hakları Sözleşmesi ruhunda cisimleşmiştir. Sözleşme hakları, yetişkinlerden ayrı olarak çocuklar için tarif edilmiştir" (UNICEF 2006:43). "Sözleşme maddeleri toplumlar arasında çocukların büyüüp, öğrenip, oyun oynayıp, gelişeceği, yetişkinlikten ayrı bir dönem olarak çocukluğu tanımlayarak çocukluğu korumak için çocuk haklarını yerine getirme noktasında ortak bir uzlaşmayı pekiştirmiştir" (UNICEF 2009:2). Çocukların yetişkinlerden farklılıkları sadece çocukluk dönemine ait olduğu düşünülen büyüme, gelişme, öğrenme ve oyun oynama gibi nitelikler üzerinden değil aynı zamanda bu nitelikler ile uyumluluk gösteren yaş ve gelişme kapasiteleri bakımından biyolojik erişkin olmama hali üzerinden de kabul edilmektedir. Sözleşme'nin Önsöz'ünde çocukların, yetişkinlere göre yetkin ve yeterli olmamaları açıkça belirtilmiştir: "çocuğun gerek bedensel gerek zihinsel bakımdan tam erginliğe ulaşmamış olması nedeniyle doğum sonrasında olduğu kadar, doğum öncesinde de uygun yasal korumayı da içeren özel güvence ve koruma gereksinimi" bulunmaktadır. Sözleşme'de doğrudan yer almamakla birlikte Sözleşme metnini destekleyen UNICEF raporlarında, çocuk ve yetişkin arası farklılıkları tanımlayan bir diğer kriter ise, çocuk ve yetişkinler için tanımlanan rollerdir. Yetişkin rolleri, yetişkinlik ve çocukluğun birbirinden ayrılarak inşa edildiği, sınırları belirli rollerdir. Örneğin, çocukların okula gitmekten alıkonulmaları, çalışmaya zorlanmaları, evlendirilmeleri, savaflara katılmaları, şiddet ve istismarın kurbanı olmaları, çocukların oynamaya maruz bırakıldıkları yetişkin rolleri arasındadır. Çocukların yetişkin rollerini üstlenmek zorunda kalmaları Sözleşme'nin genel çerçevesi açısından önemli bir başka tespit ile ilişkilidir. "...Sonuç olarak yetişkinler için uygun roller çocuklar için uygun olmayabilir. Yetişkin rollerini icra etmek çocukların çocukluklarını kaçırmaları ve bu sebeple yüksek oranda dışlanma ve görünmez olma riski ile karşı karşıya kalmaları sonucunu kaçınılmaz olarak ortaya koyar" (UNICEF 2006:43).

2.Evrensel Çocukluk İdeali ve Farklı Çocukluklar

Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne göre tüm çocuklar hak sahibidirler. "Bu Sözleşme 18 yaş altındaki tüm bireyleri koruma ve bakım için evrensel standartları ana hatlarıyla belirleyen özgün bir belgedir" (UNICEF 2009:1). "Her çocuğun yaşama, gelişme, istismar, sömürü ve ayrımcılığa karşı korunma, aile, kültürel ve sosyal hayata katılım hakkı vardır" (UNICEF 2012:13).

Sözleşme'nin tüm çocuklar için evrensel standartları belirlemesi, iki farklı şekilde okunabilir. Birincisi, evrensel standartların; çocuklar arasındaki tarihsel ve kültürel farklılıkları dikkate almadan modern Batı çocukluğu kavramının teorik ve pratik düzlemlerdeki inşasına uygun biçimde tüm çocuklar için ulaşılması gereken nihai çocukluk ölçütü olarak okunması. İkincisi ise evrensel standartlara rağmen bu standartların belirlediği çerçeve içinde yaşamayan ve hayatı bu çerçeve dışında durarak çok farklı biçimlerde deneyimleyen, Batı tarihselliğinin dışında farklı bir tarihselliği pratik eden çocukların ait olduğu coğrafyaların şekillendirdiği çocuklukların, yerel, bölgesel ve kültürel farklılıklarının dikkate alınarak okunması. Bu her iki okuma şekli, genel olarak sosyolojinin ve özel olarak çocukluk sosyolojisinin çekirdek ikiliklerinden birisi olan evrensellik-yerellik ikiliğini

yansıtmaktadır. Evrensel çocukluk-farklı çocukluklar biçimindeki söz konusu yansıma, çocuk hakları ile ilgili tartışmalarda da varlığını göstermektedir. Aslında Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne yöneltilen eleştirilerin esas kaynağının 'evrensel-farklı çocukluklar' ikiliği ile daha sonra bu çalışmada yer verilecek olan 'yapı-eylem(lilik)' ikiliği olduğu söylenebilir.

Yasal bir metin olarak Sözleşme, Batı düşüncesinin epistemolojik ve ontolojik ilkelerinin ve bu ilkeleri çevreleyen sosyal, politik, kültürel ve tarihsel bağlamının bir ürünüdür. Sözleşme'de yer alan haklar, "Batılı, liberal, demokratik, post-Aydınlanmacı toplumlar" tarafından çocuklara verilmiştir (Archard 2004:58). Denzin'in (2010:17) belirttiği gibi "farklı bir kültürel farkındalığa sahip her sosyal grup kendisine göre makul çocukluk ve yetişkinlik kavramları ne ise onu yasalaştırmaya girişir". Dolayısıyla Sözleşme'nin genel yasal çerçevesi, çocuk ve çocukluk tanımları, çocukluk-yetişkinlik arası ayırım kriterleri, çocukların sahip olmaları gereken hakların türleri ve niteliği, çocuk ve korunmasından sorumlu bireysel ve kolektif aktörlerin işlev alanları, Batılı zihin dünyasında şekillenen ideal bir çocukluk tasarımının evrenselleşmesi arzusunun bir yansımasıdır. Sözleşme, dünyadaki tüm çocuklar üzerinde global ölçekte standartlaştırıcı yasal bir etkiye sahiptir (Prout 2005; Bühler-Niederberger ve Van Krieken 2008). Sözleşme'nin önemi, yasal niteliklerinin ötesine uzanarak çocukluğa yönelik tutumları dönüştürmeye yardım eder (UNICEF 2009:2). Dolayısıyla Sözleşme, aile ya da yasal vasi ya da devlet koruması altında oynayan, öğrenen, büyüyen ve gelişen, eğitim ve sağlık hizmetlerinden yararlanan ve yetişkin rollerinden sıyrılmış çocuklara yüklenecek çocukluk tasarımları ile ilişkili biçimde çocuklara nasıl davranılması gerektiğine yönelik tutumları belirleyecek biçimde çocukluğa dair evrensel sosyal ve kültürel kodlar sunmaktadır. Özellikle etnik, ulusal, kültürel hiçbir farklılığı dikkate almadan tüm çocuklar için çocuk olma sınırının 18 yaş olarak belirlenmesi, evrensel çocukluk algısının ne denli kuvvetli olduğunu göstermektedir.

Aslında sadece Sözleşme'de değil çocuklar ve çocukluk ile ilişkili diğer çalışma alanlarında ve hatta çocukluk sosyolojisinde de çocukluğu dar bir çerçeveden ele alma tutumunun baskın olduğu görülür. Sözgelimi "beyaz ve orta sınıf çocukların çocukluklarının hala çocukluk sosyolojisinin merkezi konusu" (Wells 2009:15) olması, çocukluk çalışmalarının çoğunda Avrupa ve Kuzey Amerika'da yaşayan çocukların deneyimlerine dayanan oldukça dar bir çocuk tanım aralığının olması (Woodhead 2009:21-22), çocuklar ve çocukluk ile ilgili düşünme pratiklerini Batı merkezli bir çerçevede ele alma tavrını bilinçli ya da bilinçsizce doğallaştıran bir inşa sürecine hizmet etmektedir.

Bununla birlikte Sözleşme, yerel kültürlerle ve farklı çocukluk örüntülerini yaşayan çocuklara duyarlılık göstermekte midir sorusuna ne tür bir cevap verilebilir? Sözleşme'de yer alan çocuk koruma ile ilgili kimi maddelerin; aile, okul ve aktif boş zaman etkinlikleri çerçevesinde çocukluklarını yaşayan 'sağlıklı, mutlu ve başarılı çocuklar' ideali dışındaki çocukların farklı çocukluk deneyimleri ile ilişkili olduğu söylenebilir. Örneğin çocukların doğum sonrası nüfus kaydı altına alınmaması (7.madde), anne-baba ayrılıkları sonucu çocuğun durumu ve ebeveynler tarafından çocuğa yönelik kötü muamele ya da ihmal (9.madde), çocukların yasa dışı yollarla ülke dışına çıkarılması (11.madde), çocuğun; bakımından sorumlu yetişkinler tarafından bedensel veya zihinsel saldırı, şiddet veya suistimal, ihmal ya da ihmalkar muameleye, ırza geçme dahil her türlü istismar ve kötü muameleye maruz kalması (19.madde), çocukların geçici ya da sürekli aile çevresinden mahrum kalmaları (20.madde), mülteci çocuklar (22.madde) ve engelli çocuklar (23.madde), temiz içme suyu ve temel sağlık hizmetlerinden yararlanamayan çocuklar (24.madde), eğitim hakkından yoksun çocuklar (28.madde), azınlık ya da yerli çocuklar (30.madde), ekonomik sömürü ve her türlü tehlikeli işte çalışma durumunda kalan çocuklar (32.madde), uyuşturucu maddelerin yasadışı üretimi ve kaçakçılığı alanında çalıştırılan ve uyuşturucu kullanan çocuklar (33.madde), çocukların pornografik nitelikli gösterilerde ve malzemede kullanılarak sömürülmeleri (34.madde), kaçırılmaları, satılmaları veya fuhuşa konu olmaları (35.madde), silahlı çatışmalara ve askere alınmaları (38.madde) ideal ve evrensel çocukluk formu dışındaki farklı çocukluk formlarını örneklemektedir.

Çocukluk kavramı, çocukları kavramsallaştırma biçimini belirleyen sosyal, kültürel, ekonomik, politik pek çok yapı unsurunun karşılıklı etkileşiminin inşasına dayanan, çocuklara yönelik tasarımlar ve pratiklerdir. Çocukluk, evrensel ve standart belirlemelerin sınırlarını aşındıran çok yönlü sosyal ve kültürel bir inşa ağıdır ve toplumlar ve kültürler arası farklılıklar kadar aynı toplum ve kültür içindeki olası farklılıkları da içermektedir. Dolayısıyla yukarıda yer verilen Sözleşme maddelerinin, evrensel ve standart çocukluk tanımının sınırlarını aşındırarak farklı çocukluklar fikrine işaret ettiği söylenebilir.

Sözleşme'nin farklı çocukluk deneyimleri yaşayan çocuklara yönelik duyarlılığını özellikle Sözleşme metnini destekleyen ve 'Dünya Çocuklarının Durumu' adlı raporları her yıl farklı bir tema üzerinden yayımlayan UNICEF metinlerinde görmek olanaklıdır. UNICEF raporları, Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde yer alan çocuk hakları ile ilişkili biçimde, gelişmiş ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaşayan çocuklar hakkında düzenli veriler sunmaktadır. Örneğin: "sokak çocuklarının, Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde tasavvur edilen ideal çocukluktan oldukça uzak" (UNICEF 2006:41) hayat deneyimleri yaşamaları ya da dünya çapında kentlerde yaşayan çocukların üçte birinden fazlasının doğum sonrası resmi kayıt altına alınmaması (UNICEF 2012:13) ya da yaklaşık 1.8 milyon çocuğun seks işçisi olarak çalışması (UNICEF 2007:5) Sözleşme'de tanımlanan ideal çocukluk tasarımlarının dışında oldukça farklı çocukluk deneyimlerini yaşayan çocuklar olduğunu göstermektedir.

Çocukluğun tek tip bir kategori olmadığı ve çocukların ideal Batılı hayat örüntülerinin dışında oldukça farklı ve çeşitli gündelik örüntüleri yaşadıklarının fark edilmesinde, özellikle klasik sosyoloji çerçevesinde üretilen modern çocukluk anlayışına eleştiriler getiren 'yeni çocukluk sosyolojisi'nin akademide yerini belirginleştirmesi kadar 1979 yılının Uluslar Arası Çocuk Yılı olması, UNICEF ve Dünya Sağlık Örgütü gibi uluslar arası kuruluşların resmi söylemlerinde yeni bir kavram olarak dünya çocukları kavramının dolaşıma girmesiyle "Batı toplumlarının aç, yoksul, hasta ve savaşlar ortasında kalmış çocukları görmesinin" kurumsal kimlik kazanması, neo-liberal politikalar sonrasında çocuk merkezli politikaların artması, aile-çalışma hayatındaki dönüşümler, gelir dağılımındaki dengesizlik, artan yoksulluk ve yeni sosyal riskler (James ve Prout 1997; Prout 2005; Pufall ve Unsworth 2004; Lenson 2008) çocukluk kavramının; gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki farklı çocukluk formlarını içerecek biçimde kavramsallaştırılmasında etkili faktörler arasındadır.

Daha önce belirtildiği üzere çocukların yetişkinlerin rollerini alarak, çocukluklarını kaybetme ve dolayısıyla görünmez olma ve dışlanma riskini yaşamaları, çocukları saran sosyal problemler ve riskler ile yakından ilişkilidir. 'Risklerin daima tehdit edici olaylar' olduğu ve 21.yy başlarından itibaren insanların global risk altında buldukları (Beck 2006:330-332) göz önüne alınırsa çocuklar da pek çok global risk ve sorun alanının mağduru durumundadırlar. Çocukları dışlanmış ve görünmez yapan tüm sorun ve risk alanları dünya üzerindeki farklı çocukluk deneyimlerini yaşayan çocukları göstermektedir. "İstismardan, sömürden ve şiddetten koruyan bir çevreden yoksun olan ya da gelecekte toplum hayatına bütünüyle katılmalarını tehdit edecek biçimde temel hizmet ve mallara erişemeyen" çocuklar dışlanmış çocuklardır (UNICEF 2006:7). Resmi bir kimliğe sahip olmama; ebeveyn bakımından yoksun çocukların devlet tarafından yeterli koruma altına alınmaması; ticarete konu olup zorla çalıştırılmaları; evlenmeleri, hayatlarını tehdit eden riskli işlerde çalışmaya zorlanmaları ve savaşlarda yer almaları çocukları görünmez kılan dört temel faktördür (UNICEF 2006). Bu açıdan bakıldığında global ekonominin bir sonucu olarak çocuklar arası eşitsizliklerin ve çocuk yoksulluğunun artışı, aile yapılarının değişmesi sonucu tek ve üvey ebeveynli ailelerin çoğalması, evlilik dışı doğum oranlarında artış, çocuklar arası evlilikler ve erken yaşta ebeveyn olmanın deneyimlenmesi, boşanma oranlarının artması ve evlilik oranlarının düşmesi, ebeveyn yokluğu ya da ihmali sonucu çocukların devlet korumasına alınması; çocukluk çeşitliliğini arttıran göçmenlik deneyimi, savaşlar, ırkçılık, cinsel istismar ve seks ticareti sonucu HIV gibi cinsel yollarla bulaşan hastalıklar ve kürtaja zorlanma, alkol ve madde kullanımı, fiziksel ve cinsel şiddet, eğitim olanaklarından ve temel sağlık hizmetlerinden yararlanamama, yetersiz beslenme ve sağlıklı su kaynaklarından yoksunluk, sağlıklı gelişmeme, ağır ve hayati tehlikesi olan işlerde çalışma (James ve Prout 1997; Qvortrup 1997; Boyden 1997; Pufall ve Unsworth 2004; Prout 2005) gibi pek çok risk ve sorun, farklı çocukluk modellerini inşa edici rol oynamaktadır. Çocukları ve çocukluğu saran bu risk ve problemlerin temel ve en önemli nedeni yoksulluktur (Corsaro 1997; Duncan vd., 1998; Valentine 2003; Prout 2005; Beckett 2007). Günümüzde çocukların ve çocukluğun en büyük tehditleri arasında yoksulluk, savaşlar ve AIDS yer almaktadır (UNICEF 2006:12).

Her gün dünyada beş yaş altı 26.000 çocuk önlenebilir nedenlere bağlı olarak hayatını kaybetmekte ve bu çocukların %60'sı gelişmekte olan ülkelerde yaşamaktadır (UNICEF 2008). 14 yaşında veya daha küçük her 20 çocuktan birinin (yaklaşık 93 milyon çocuk) orta ve ileri düzeyde olmak üzere bir tür engeli vardır (UNICEF 2013:3). 2010 yılında yaklaşık 8 milyon çocuk beş yaşına ulaşmadan zatürre, ishal ve doğum anındaki sorunlardan dolayı hayatını kaybetmiştir (UNICEF

2012:14). 115 milyondan fazla okul çağındaki çocuk ilköğretime gidememektedir (UNICEF 2007). Gelişmekte olan ülkelerde en son tahminlere göre % 55 kayıt dışı doğum (UNICEF 2006:37) gerçekleşmiştir. 2004 yılı sonu itibariyle dünya çapında % 48 göçmen çocuk, kesin rakam belirlemek olanaklı olmasa da 10 milyon civarında sokak çocuğu (UNICEF 2006:40) bulunmaktadır. 5-17 yaş aralığında dünya çapında yaklaşık 246 milyon çocuk çalışmaktadır (UNICEF 2006:46).

Tüm bu sorun alanları sokak çocukları, fahişe çocuklar, göçmen çocuklar, yoksul çocuklar, işçi çocuklar, evli çocuklar, yetimhanelerde yaşayan çocuklar, asker çocuklar gibi farklı çocuklukları yaşayan çocukların farkına varılması ve gerekli kamusal politikaların oluşturulması yönünde etkiye bulunmasının yanı sıra çocukların, yetişkinler tarafından korunmaları gereken çaresiz ve muhtaç çocuklar biçiminde inşa edilmelerinde de rol oynamıştır. Dolayısıyla çocukları koruma söylemi bir yandan çocukların yetişkinlere göre farklılıkları esasında gelişmişken diğer yandan çocukları görünmez ve dışlanmış kılan global, bölgesel ve yerel risk ve sorun alanlarına karşı çocukları koruma gerekliliği düşüncesi ile de oluşmuştur.

3.Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne Göre Çocuk Koruma Hakları

Sözleşme'de çocukları koruma gerekliliği, 'çocuğun temel yararı ilkesi' (3/1.madde) ile ilişkilendirilmektedir: "Kamusal ya da özel sosyal yardım kuruluşları, mahkemeler, idari makamlar veya yasama organları tarafından yapılan ve çocukları ilgilendiren bütün faaliyetlerde, çocuğun yararı temel düşüncedir". Temel yarar ilkesi, devletlerin ya da diğer kurumların olası her türlü karar ve eylemlerinin çocuk üzerindeki etkisini göz önüne almaları gerekliliğine işaret eder (UNICEF 2009). Çocukları koruma hakları sosyal, ekonomik, kültürel ve politik bir çerçevede çocukları; şiddetten, istismardan, sömürden, ihmal ve ayrımcılıktan korumaya dönük geniş bir perspektifte ele alınmıştır. Gelişmiş ya da gelişmekte olan tüm ülkelerde, topluluklarda, sosyal, ekonomik ve kültürel tüm gruplarda çocuklar; şiddet, istismar, sömürü, ihmal ve ayrımcılıktan korunmaya ihtiyaç duymaktadırlar (UNICEF 2009).

Sözleşme'ye göre çocuk 'korunma hakkı'na sahiptir. "Taraflar Devletler, çocuğun, ekonomik sömürüye ve her türlü tehlikeli işte ya da eğitime zarar verecek ya da sağlığı veya bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlâksal ya da toplumsal gelişmesi için zararlı olabilecek nitelikte çalıştırılmasına karşı korunma hakkını kabul ederler" (madde 32/1).

Çocuklar aile üyelerince ya da yasal vasilerce ya da bakımlarından sorumlu kişilerin uygulayabilecekleri "bedensel veya zihinsel saldırı, şiddet veya suistimale, ihmal ya da ihmalkar muameleye, ırza geçme dahil her türlü istismar ve kötü muameleye karşı" korunma altına alınırlar (madde 19/1). Sözleşme'de mülteci çocukların (22.madde), engelli çocukların (23.madde) ve azınlık ya da yerli çocukların (30.madde) hakları koruma altına alınmaktadır. Özgürlüklerinden mahrum bırakılmaya ve işkenceye karşı korunma haklarına (37.ve 39.maddeler) sahip çocuklar ekonomik sömürüye (32.madde), kaçırılma, satılma ya da fuhuş gibi cinsel sömürü (34. ve 35.maddeler) de dahil olmak üzere her türlü sömürüye karşı koruma altına alınmaktadırlar: "taraf devletler, esenliğine herhangi bir biçimde zarar verebilecek her türlü sömürüye karşı çocuğu korurlar" (36.madde).

Batı hukuku ve politikasında çocuklar açısından temel yükümlülüklerden birisi olan 'çocukların temel yararı' ilkesi (Archard ve Skivenes 2009:1), her ne kadar Sözleşme'nin temel ilkelerinden birisi olsa da belirsiz olduğu gerekçesiyle eleştirilmektedir (Prout 2005; Freeman 2007). Eleştirinin dayandığı temel nokta, evrensel yasalarla kültürel uygulamalar arasındaki uyumsuzluklardan hareketle "farklı kültürlerin, çocuğun yararının ne olacağı ilkesini kaçınılmaz olarak farklı kavramlarla işler kılacak olmalarıdır" (Freeman 2007:2). Çocuğun temel yararı ile ilişkili olarak ele alınan 'ihtiyaç' kavramının da kültüre göre farklılık göstermesi (Woodhead 1997:77) ve çocukların temel ihtiyaçlarının ne olduğunu belirleyen ve söz konusu ihtiyaçların hiyerarşik sıralamasını tayin eden aktörlerin yetişkinler olması, çocuğun temel yararı ilkesini çocuk hakları ve koruma yükümlülükleri açısından sorunlu kılmaktadır.

Çocuk koruma haklarına yöneltilen diğer bir eleştiri ise çocukların haklarıyla yetişkinlerin ve özellikle ebeveynlerin hakları arasındaki olası çatışmaların nasıl dengeleneceğidir. "Çocuk haklarına yönelik sınırlamalar bu hakları diğer hak sahipleri, özellikle de ebeveynlerinki ile dengeleme ihtiyacı yüzündendir" (Breen 2006:2). Ebeveynlerin, çocukların uzun dönemli çıkarları üzerindeki baskın

talepleri (Guggenheim 2005; Prout 2005; Breen 2006; Freeman 2007) çocukların otonom olmaktan çok ebeveynlerin ya da diğer yetişkinlerin mutlak koruması altında kalmaları riski ile sonuçlanmaktadır. “Yasalar, çocukların yetişkinlere bağımlı ve yetişkin otoritesine konu olduklarını gösterir” (Guggenheim 2005:9) ve yine yasalar, çocuklar ile yetişkinler arasındaki farklar temelinde kurulmaktadır (Breen 2006). Bu yönüyle Sözleşme’de yer alan çocuk koruma temasının, modern çocukluk kavramı ile uyumlu olduğu söylenebilir.

Sözleşme’de çocukların korunması teması, ‘çocuk-aile ilişkileri’ ve ‘ebeveyn gözetimi’ çerçevesinde, 5, 8, 9, 10, 18, 21 ve 25.maddelerde (UNICEF 2009:16) tanımlanmakla birlikte çocuk koruma tartışmalarında özellikle kimi maddeler ön plana çıkmaktadır. Örneğin: “taraf devletler, bu Sözleşme’nin çocuğa tanıdığı haklar doğrultusunda çocuğun yeteneklerinin geliştirilmesi ile uyumlu olarak, çocuğa yol gösterme ve onu yönlendirme konusunda ana-babanın, yerel gelenekler öngörüyorsa uzak aile veya topluluk üyelerinin, yasal vasilerinin veya çocuktan hukuken sorumlu öteki kişilerin sorumluluklarına, haklarına ve ödevlerine saygı gösterirler” (5.madde). “Taraf devletler, ana-babanın ve gerekiyorsa yasal vasilerin; çocuğun yeteneklerinin gelişmesiyle bağdaşır biçimde haklarının kullanılmasında çocuğa yol gösterme konusundaki hak ve ödevlerine saygı gösterirler” (madde 14/2). “Taraf devletler çocuğun yetiştirilmesinde ve gelişmesinin sağlanmasında ana-babanın birlikte sorumluluk taşıdıkları ilkesinin tanınması için her türlü çabayı gösterirler. Çocuğun yetiştirilmesi ve geliştirilmesi sorumluluğu ilk önce ana-babaya ya da durum gerektiriyorsa yasal vasilere düşer. Bu kişiler her şeyden önce çocuğun yüksek yararını göz önünde tutarak hareket ederler” (madde 18/1). Bu maddede ebeveynlerin çocuğun yüksek yararını gözetmeleri konusu tartışmalıdır ve çocuk ile ebeveynlerin ya da diğer yetişkinlerin çıkarları arasındaki olası uyumsuzluklar dikkate alınmamaktadır. Ancak maddenin dile getiriliş tarzına dayanarak çocuğun ‘yetiştirilecek ve geliştirilecek’ biçimde tanımlanarak sorumluluğun öncelikle ebeveynlere verilmesi, ebeveynlerin çıkarlarını öncelikli kılmaktadır. Yasaların genel olarak yetişkinlik-çocukluk ayrımı doğrultusunda çocukların korunması ve gözetilmesi işlevini ebeveynlere ve diğer yetişkinlere verme üzerine inşa edilmesi, çocuk hakları üzerindeki yetişkin belirleyiciliğini desteklemektedir. ‘Çocuğun yetiştirilmesi konusundaki sorumluluklarını kullanmada ana-baba ve yasal vasiler’ belirlemesi 18.maddenin bir sonraki bendinde de geçmektedir. Benzer biçimde “çocuğun gelişmesi için gerekli hayat şartlarının sağlanması sorumluluğu” öncelikle çocuğun ebeveynlerine veya çocuğun bakımını üstlenen diğer kişilere verilmektedir (madde 27/2). Haklarını kullanmada çocuğa yol gösterme ve onu yönlendirme konusunda ebeveynlerin veya diğer yetişkinlerin sorumlu tutulması, çocuğun yararının ne olacağını belirleme yetkisinin yetişkinlere bırakılması yönünde paternalist tavrı desteklediği gerekçesiyle eleştirilmektedir (Woodhead 1997; Breen 2006).

Çocukların hakları ile başta ebeveynler olmak üzere diğer yetişkinlere Sözleşme tarafından yüklenen sorumluluklar arasındaki dengesizlik; güçsüz ve korunmaya muhtaç çocuk imgesini desteklemektedir. Çocukları koruma yönündeki haklar ile ilgili olarak Sözleşme’ye yöneltilen bir başka eleştiri de çocuk-yetişkin arası sosyal, toplumsal, kültürel ve yasal ayrımların üzerinde meşrulaştırıldığı ‘yaş’ kriteridir. Sözleşme’ye göre çocuklar, yetişkinler dünyasından 18 yaş kriterine göre ayrılmaktadırlar. Yaş ile çocukların kapasiteleri arasında kurulan doğrudan ilişki çocukların yetişkinlere göre ehil olmamalarını ve korunmaya ihtiyaç duyduklarını belgelemektedir. Modern çocukluğun inşasında çocukları yetişkinlerden ayırma gayretlerinin en göze çarpanı, çocuklar ile yetişkinler arasındaki farkları biyolojiye dayanarak temellendirmeyi hedefleyen yaş ve yaşın temsil ettiği gelişim evreleri anlayışıdır ve bu anlayış Sözleşme mantığında olduğu gibi korunmaktadır. Çocukların yaşları itibariyle yetişkinlerin sahip oldukları seyahat, çalışma, bireysel mülkiyet, oy kullanma ve cinsel hayatlarının kontrolünü elde tutma (Breen 2006:5-6) gibi yetişkinlerin sahip oldukları haklara, belirli bir erginliğe, yaşa ulaşıktan sonra sahip olmalarına yönelik eleştiriler, yaşın biyolojik algılanması üzerine yoğunlaşmıştır. “Çocuk haklarının sınırlanması ve çıkarlarının korunması ayrılmaz bir biçimde yaş temelli ayrımlarla ilişkilidir” (Breen 2006:28). “Yaş, insanlar arası farklı muamele ya da ayrımcılık için hala önemli bir kriterdir ve bu problem özellikle çocuklarla ilişkilidir ve çocukların hakları daima sınırlanabilmektedir” (a.e.25). “Tek bir yaş kriterine göre tüm çocukların herhangi bir konuda karar verme ehliyetine sahip olduklarını kabul etmek olanaksızdır” (Fortin 2009:5). Çocukların yetişkinlerden yaş kriterine göre ayrılmaları, onları yetişkinlerin hegemonik kontrolüne bırakmaktadır (James 2004:32).

Yaş ile ilgili yöneltilen diğer bir eleştiri ise yaşa yüklenen anlam ve değerlerin özellikle kültürel ve sosyal belirlemelere göre farklılaşması gerçeğidir. Çocukları yetişkinlerden ayırmanın biyolojik bir aracı olarak yaş, Sözleşme ve diğer yasal metinler ile her ne kadar evrensel bir kriter olarak tanımlansa da, kültürel uygulamalar, ekonomik koşullar, sosyal ilişki ve etkileşim ağları yaşı yerel niteliklere göre tanımlayabilmektedir. Özellikle kız çocuklarının yaşları küçük olmalarına rağmen evliliğe veya diğer kurumsal aidiyetlere hazır, tümüyle olgunlaşmış kadın bedenlerine sahip küçük kadınlarmış gibi algılanmaları, yaşın kültürel tanımlanmasına yönelik pek çok örnekten yalnızca birisidir. Dolayısıyla Sözleşme'ye getirilen eleştiriler, evrenselliğe karşı işleyen yerel ve kültürel uygulamalar karşısında hakları ihlal edilen çocukların durumunun Sözleşme'de yeterince karşılık bulamaması ve evrensel modern Batılı çocukluk idealinin kültürel göreceliği karşılığında yetersiz oluşu yönündedir. Aslında Sözleşme'de kültürel uygulamalara yönelik farkındalık olduğunu söylemeyi olanaklı kılacak belirlemeler bulunmaktadır. Örneğin Önsöz'de “çocuğun korunması ve uyumlu gelişmesi bakımından her halkın kendine özgü geleneklerinin ve kültürel değerlerinin taşıdığı önemi göz önünde tutarak” ifadesi yer almaktadır. Devlet tarafından koruma altına alınan çocuklarla ilgili 20/3.maddede de bu tür bir belirleme vardır: “...Çözümler düşünülürken, çocuğun yetiştirilmesinde sürekliliğin korunmasına ve çocuğun etnik, dinsel, kültürel ve dil kimliğine gereken saygı gösterilecektir”. Evrensel yasalar ve yerel kültürler arası gerilim, Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne yöneltilen eleştirilerin dayandırıldığı temel nokta olarak işlev görmektedir.

Evrensellik-kültürel görecelik ve yaş arası ilişkiler karmaşık olmakla birlikte söz konusu ilişki aslında iki türlü işlev görmektedir. Biri, her ne kadar Sözleşme yaş, olgunluk ve kültür arası ilişkiler açısından eleştirilse de, çocukların çocukluklarını kaybetmelerine yol açacak kültürel uygulamalara karşı 18 yaş kriteri çocukları koruyucu yasal bir temel olarak işleve sahiptir. Diğeri ise eleştiri sahiplerini haklı çıkaracak biçimde yaşa yönelik kültürel anlamları karşılığında ve yaşın kültür temelli algılama biçimleri bağlamında farklı çocuklukları kavramada Sözleşme'nin başarısız olması. Bununla birlikte çocukları görünmez ve dışlanmış olmaktan korumanın evrensel yasal yollarından biri, çocukları yetişkinlerden ayıran yaş kriteridir. Bu açıdan “yaşın biyolojik değil performansa yönelik olarak algılanması” (Valentine 2003:38) ve olgunluk/erginlik tanımlarının sosyal ve kültürel faktörlere göre değişmesi; her ne kadar çocuk haklarına getirilen eleştiriler biçiminde kabul edilmiş olsa da 18 yaş kriteri, demokrasi ve insan haklarının yeterince gelişmediği ülkelerde, çocukları korumanın en önemli dayanaklarından birisi durumundadır.

Çocukları koruma yönündeki haklarla ilişkili biçimde tartışılan bir diğer konu da Sözleşme'de yer alan 'koruma hakları' ile 'katılım hakları' arasındaki çelişkilere (Veerman 1992; Woodhead 1997; Archard 2004; Breen 2006; Freeman 2007). Çocukları koruma, çocukları özgürlüklerinden ve otonom bireyler olarak yetişme olanaklarından mahrum bırakmaktadır.

Çocukların katılım hakları, Sözleşme'nin temel ilkelerinden birisi olan çocuğun görüşlerine saygı ilkesi (12.madde) ile ilişkili biçimde ele alınmaktadır. 12.madde, çocukların kendileri ile ilgili kararlarda görüşlerini bildirme olanağının sağlanması ve çocukların görüşlerine saygı duyulması gerekliliğine işaret eder. Sözleşme, görüşlerini oluşturma yeteneğine sahip çocuğun kendini ilgilendiren her konuda görüşlerini serbestçe ifade etme hakkını, bu görüşlere çocuğun yaşı ve olgunluk derecesine uygun olarak, gereken özen gösterilmek suretiyle tanımaktadır (12/1.madde) . Çocuk, ifade özgürlüğüne sahiptir: “Çocuk, düşüncesini özgürce açıklama hakkına sahiptir; bu hak ülke sınırlarına bağlı olmaksızın; yazılı, sözlü, basılı, sanatsal biçimde veya çocuğun seçeceği başka bir araçla her türlü haber ve düşüncelerin araştırılması, elde edilmesi ve verilmesi özgürlüğünü içerir” (13.madde). Çocuk düşünce, vicdan ve din özgürlükleri hakkına sahiptir ve taraf devletler buna saygı göstermek zorundadırlar (14/1.madde). “Taraf devletler çocuğun dernek kurma ve barış içinde toplanma özgürlüklerine ilişkin haklarını kabul ederler” (15/1.madde). “Hiçbir çocuğun özel yaşantısına, aile, konut ve iletişimine keyfi ya da haksız bir biçimde müdahale yapılamayacağı gibi, onur ve itibarına da haksız olarak saldırılamaz. Çocuğun bu tür müdahale ve saldırılara karşı yasa tarafından korunma hakkı vardır” (16.madde).

Çocukları koruma hakları; çocukları korunmaya muhtaç, yetişkinlere bağımlı, karar verme ve kendilerini idare etme yetkinliğine sahip olmayışlarına yönelik bir çocukluk imgesi ile inşa ederken çocukların katılım hakları; çocukları kendi görüşlerini oluşturma ve ifade etme yeteneğine sahip, tercihlerde bulunan, özgürlüklere ve sosyal hayata katılma becerisine sahip aktif ve yaratıcı sosyal

aktörler olduklarına yönelik bir çocukluk imgesi ile inşa etmektedir. Koruma ve katılma hakları ile ilişkili bu iki çocukluk imgesi, çocukluk sosyolojisinin merkezi tartışma konularından birisi olan ve kökenlerini sosyolojideki yapı-eylem ikiliğinden alan; yapı tarafından baskılanan çocuklara yönelik çocukluk fikri ile yapıyı dönüştürme ve yapı üzerinde etkide bulunma özelliklerine sahip çocukluk fikri (Prout ve James 1997; Qvortrup 1997; Pufall ve Unsworth 2004; James 2004; Prout 2005; Turmel 2008) arasındaki karşıtlığı ifade etmektedir.

Sosyolojide yapı-eylem ikiliğini aşma yönündeki teorilerle uyumlu biçimde çocuklar da hem yapı tarafından baskılanan hem de yapıyı dönüştürme kapasitesine sahip eylemde bulunan bireyler olarak kavramsallaştırılmakta, onları kendilerinden dinlemenin önemi vurgulanmaktadır. Bununla birlikte çocuklar, “eğer daha güçlü sınıflar ve yetişkinler izin verirlerse kendi iradeleriyle eylemde bulunabilirler” (Pufall ve Unsworth 2004:9).

Çocuk merkezli düşünme biçimlerinin çocuk hakları ile ilgili tartışmalarda da etkili olduğu görülmektedir. “Çocukla ilişkili kavram ve pratiklerin eleştiri süzgecinden geçirilerek kabul edilmesi gerekmektedir” (Jones ve Welch 2010:6). “Çocuklar artık ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmemeli, dünyanın ve kendi ülkelerinin hak sahibi vatandaşları oldukları fikri benimsenmelidir” (Martin 2000:5). “Çocuk hakları hareketleri orijinal bir kelime dağarcığına ihtiyaç duymaktadır” (Guggenheim 2005:12). Tüm bu çabalar, çocukları yetişkinler dünyasında görülür ve duyulur kılma yönünde önemli etkiler yaratmakla birlikte bu yöndeki çabaların yine Batılı toplumlar ile sınırlı olduğunu belirtmekte yarar vardır.

Çocukları hak sahibi vatandaşlar ve otonom bireyler olarak görmek, görüşlerini ifade etmelerine olanak tanımak; kültürler arasında farklılaşan çocukluk kabullerine bağlıdır. Çocukluk, içinde şekillendiği sosyal ve kültür tarafından nasıl tanımlanıyorsa çocuklar da o tanıma göre inşa edilmektedirler. Dolayısıyla çocukları sosyal dünyayı inşa edici hak sahibi özneler olarak kabul etmek toplumların çocukluğa yönelik bu tür tasavvurlara sahip olmasıyla ilişkilidir. Bu açıdan çocukların yetişkinlerin mutlak sorumluluğu ve belirleyiciliği altında olduğu ve kendilerine birey olarak saygı duyulmadığı toplumlarda, çocuk hakları ve genel olarak çocuk merkezli toplum inşalarından söz etmek için henüz çok erkendir. Dolayısıyla gerek çocukluk sosyolojisinde gerekse çocuk hakları ile ilgili tartışmalarda çocukları dinleme ve çocukların eylemde bulunma kapasitelerine (Corsaro 1997; James v.d.1998; Prout 2002; Corsaro 2005) yönelik vurgular merkezde yer almaya başlamasına rağmen bu tartışmalar yine Batılı coğrafyalar için geçerli ve önceliklidir.

Sözleşme’de özellikle 12.madde temelinde çocukların katılım haklarının önemine değinen bir yazın (Archard 2004; Freeman 2007; Fortin 2009) olmakla beraber çocukların katılım haklarını kullanmalarında yetişkin temelli kısıtlamalar olabileceğini de dikkate almak gerekmektedir. Özellikle çocukların sahip oldukları düşünce, vicdan ve din özgürlüklerinin kullanılmasında ebeveynlerin ve gerekiyorsa yasal vasilerin çocuğa yol göstermeleri konusundaki hak ve ödevlerine saygı gösterilmesi (14/2.madde), çocuklara tanınan hakların yetişkin denetimi ve gözetiminde kullanılabilir olduğunu göstermektedir. Bu açıdan katılım haklarında çocuklar sosyal aktörler (Archard 2004; Fortin 2009) olarak görülmeyle birlikte, çocukların eylemde bulunma kapasitelerinin ve haklarının, yetişkinlerin ve kamusal aktörlerin sınırlarını çizdikleri bir alanda gerçekleşebilir olduğunu söylemek gerekmektedir.

SONUÇ YERİNE: FARKLI ÇOCUKLUKLAR VE KESİŞİMSELLİK (INTERSECTIONALİTY) TEORİSİ

Kesişimsellik teorisi, feminist kuram içinde orta sınıf beyaz kadınların hakları ve varoluş mücadelelerinin baskınlığı karşısında ihmal edilen diğer kadın kategorileri arasında yer alan siyah kadınların ırk, sınıf ve toplumsal cinsiyetleri temelinde yaşadıkları olumsuzlukların kesişimi olarak tanımlanır (Crenshaw 1991; Ovadia 2001; Simien and Clawson 2004; Yuval-Davis 2006; Verloo 2006; Hancock 2007; Berg 2010). Kesişimsellik, siyah kadınların gündelik hayatlarında karşılaştıkları ırk ve toplumsal cinsiyet ayrımcılığını belirleyen birbiri içine geçmiş baskıları dile getirir (Simien and Clawson 2004:794).

İrk, sınıf ve toplumsal cinsiyet; bireylerin toplumsal yapı hiyerarşisinde yerlerinin belirlenmesinde rol oynayan önemli sosyal statü araçlarıdır ve ırklar, sınıflar ve cinsiyetler arasında sosyal eşitsizliğin inşasında kurucu işleve sahiptir.

Sosyal fenomeni keşişimsellik çerçevesine göre ele alan teori üç sayılıya dayanır (Berg 2010:279). Birincisi, bir toplumdaki insanlar çoklu sosyal tabakalaşma sisteminde yaşarlar. Bireyler ekonomik ve sosyal statülerine göre hiyerarşik biçimde sıralanmışlardır. İkincisi, sosyal tabakalaşma sistemleri birbiri içine geçmiştir. Her birey eş zamanlı olarak sosyal tabakalaşmanın farklı sistemlerinde bir pozisyon işgal eder çünkü tabakalaşma sistemleri karşılıklı olarak birbiri ile ilişkilidir. Bu sebeple örneğin beyaz kadınların, ırk ve toplumsal cinsiyet tabakalaşma hiyerarşilerinde, daha güçsüz bir pozisyonda yer alan siyah kadınlara göre farklı sosyal deneyimlere sahip olmaları beklenir. Üçüncüsü, bu tahakküm matrisinde (matrix of domination) konumlanış, kişisel dünya görüşleri ve hayat fırsatlarını herhangi bir sosyal tabakalaşma sistemine göre daha farklı biçimlerde etkiler.

Antropoloji, eleştirel ırk teorisi, ekonomi, etnik çalışmalar, feminist felsefe, edebiyat eleştirileri, tarih, siyaset bilimi, sosyoloji, kadın çalışmaları ve pek çok diğer alanda kullanılan keşişimsellik teorisi (Hancock 2007:64) eşitlik, başarı, para, evlilik, refah, cinsellik ve eğitim gibi çok çeşitli konularda tutumları açıklamada önemli katkı sağlamaktadır (Berg 2010:280).

Çocuk hakları ile ilgili bu çalışmada keşişimsellik kavramının kullanılması ise ırk, sınıf ve toplumsal cinsiyetin keşiştiği noktadan hayatı deneyimleyen farklı çocukların çocukluklarını anlamlandırmaya yönelik bir çerçeve sunmasına yönelik inançtan kaynaklanmaktadır. Keşişimselliğin orta sınıf Batılı beyaz kadınların deneyim ağları dışındaki 'farklı' kadınları anlamaya ve açıklamaya dönük niteliği, modern Batılı orta sınıf çocukluk kavramı içinde yer alan çocuklar dışındaki çocukları ve çocukluk deneyimlerini kavramada daha incelikli bir açıklayıcı çerçeve sunabilir.

Keşişimsellik, evrensel çocukluk idealine ve bu idealin yansıdığı Çocuk Hakları Sözleşmesi gibi yasal metinlerde ihmal edildiği ileri sürülen farklı çocuk kategorilerine yönelik kamusal ve politik duyarlılığın gelişmesinde etki gücüne sahip olabilir. Aslında 16.ve 17.yy'da keşfedilmeye başlayan modern çocukluk kavramının, epistemolojik ve ontolojik karşılıkları dikkate alındığında keşişimsellik kavramı ile uyumlu kimi kavramsal niteliklere sahip olduğu görülür. Çocukluk kavramı, epistemolojik ve ontolojik açıdan sınıfsal ve cinsiyetçi bir kavram olarak inşa edilmiştir. Modern çocukluk kavramı, orta ve üst sınıf temelinde ve öncelikle erkek çocuklar özelinde inşa edilmiş sınıfsal ve cinsiyetçi bir kavramdır (Ariès 1962; Postman 1995; Gittins 2009). Öncelikle Batılı orta ve üst sınıf erkek çocuklarını ve sonrasında kız çocuklarını da içerecek biçimde şekillenen evrensel çocukluk kavramının dışarıda bıraktığı çocuk kategorilerini ırkları, cinsiyetleri ve sınıflarına yüklenen anlam ve değerlerle deneyimleyen çocukların yaşadıkları zorlukları ortaya çıkarmada ve sosyal politikalar oluşturmada keşişimsellik teorisi, önemli katkılar sağlayabilir.

"Dünyadaki çocukların büyük çoğunluğunun çocukluğu hakkındaki bilğimiz hala çok azdır" (Woodhead 2009:21-22). Sözleşme'de çocukların görünmez olmalarına ve dışlanmalarına sebep olan yapısal etkilerin sınıf, ırk ve toplumsal cinsiyetin keşiştiği noktada yer alan çocuklar için daha yüksek bir risk sunduğu açıktır. Gelişmemiş ve gelişmekte olan dünya ülkelerindeki çocukların durumu, gelişmiş ülke çocuklarına göre pek çok yönden daha fazla olumsuzluğa sahiptir. Bununla birlikte eşitsiz ve ayrımcı uygulamalar kız çocuklar üzerinde erkek çocuklarda olduğundan daha olumsuz etkilere sahiptir. "Tüm çocukların hakları eşit biçimde gerçekleşmemektedir" (UNICEF 2012:13). Eğitim olanakları global ölçekte artmasına rağmen gelişmekte olan ülkelerde ilköğretim çağındaki çocuklardan kızlar erkeklere göre daha büyük oranda okula gidememektedir. Ev içi sorumluluklar ve küçük yaşta evlendirilmeleri, cinsel istismar ve şiddete maruz kalmaları ve şüphesiz yoksulluk, kız çocuklarının eğitim hizmetlerinden yararlanmalarını erkeklere göre daha olumsuz yönde etkilemektedir. Güney Asya, Sahra-Altı Afrika, Orta Doğu ve Kuzey Afrika, kızların erkeklere göre eğitim kurumlarından dışlanmalarını yansıtan cinsiyet ayrımcılığının en çarpıcı örneklerini sunmaktadır (UNICEF 2006:22). Kız çocuklar savaşlarda cinsel saldırılara, tecavüzlere ve hastalıklara erkek çocuklara göre daha çok maruz kalmaktadırlar (UNICEF 2007:7). Kız çocuklarının anne olmaları, erkek çocuklara göre kız çocuklarına daha büyük sorumluluk ve problem alanları sunmaktadır. 2000-2005 yılları arasında 15-19 yaş aralığındaki kız çocuklarının anne olma oranları, gelişmiş ülkelerde %6, en az gelişmiş ülkelerde %28 ve az gelişmiş ülkelerde %65'tir (UNICEF 2007:13).

Yerli ya da azınlık çocukları kültürel ayrımcılığa, ekonomik ve politik marjinalizasyonun yanı sıra kayıt dışı doğumlara, yetersiz sağlık ve eğitim hizmetlerine, istismar, şiddet ve sömürüye de maruz kalmaktadırlar (UNICEF 2006:25). Kız çocukları erkek çocuklarına göre cinsel istismar ve pornografi sektöründe çalıştırılmak üzere daha yüksek oranlarda kaçırılmakta ve çocuk ticareti içinde yer almaktadırlar. Yine kız çocukları savaşlarda erkeklere göre daha çok tecavüze uğramakta ve savaş silahı olarak cinsel şiddete daha çok maruz kalmaktadırlar (UNICEF 2006:38). Savaş ortamında tecavüze uğrayarak hamile kalan kız çocukları bebekleri ile ailelerinin yanına döndüklerinde etiketlenerek aileleri ve çevrelerinden dışlanmaktadır. Erken yaşta evlilikler daha çok kız çocuklarını çocukluklarından mahrum etmektedir. 2005 yılında UNICEF tarafından gelişmekte olan 49 ülkede yapılan bir araştırmaya göre Güney Asya'da 15-24 yaş aralığındaki kadınların %48'i 18 yaşından önce evlenmişlerdir (UNICEF 2006:44). Erken yaşta evliliklerde kız çocukları prematüre bebek doğurmanın yanı sıra doğum anında veya sonrasında ölüm riski ile de karşı karşıya kalmaktadırlar. Dünya çapında evli olsun ya da olmasın 15-19 yaş aralığındaki kızlar hamileliğe bağlı ölümleri daha yüksek oranda yaşamaktadırlar. 15 yaş altındaki hamile kız çocuklarının ölüm riski 20'li yaşlardaki kızlara göre beş kat daha fazladır (UNICEF 2006:46). Kızlar erkeklere göre aile üyelerinin ve özellikle kardeşlerinin bakımı ya da aile gelirine katkıda bulunmak için çalışmakla ve evlenmekle yetişkin rollerini daha çok almaktadırlar (UNICEF 2006:43). Erken evliliklerde yoksulluk faktörü, özellikle evlenilecek kişi yaşlı ve zenginse, kızlar açısından hayatta kalmak için bir strateji olarak görülmektedir (UNICEF 2006:45). 2005 yılı Uluslar Arası Çalışma Örgütü verilerine göre kız çocuklar erkek çocuklara göre daha çok fuhuş sektörü içinde yer almaktadırlar (UNICEF 2006:49).

Irkları, etnik kimlikleri, sınıfları bakımından 'öteki' kategorisi içinde yer alan ebeveynlerin ya da genel olarak yetişkinlerin bakmakla sorumlu oldukları çocukları da yetişkinlerin maruz kaldığı ayrımcılıklara benzer biçimde ayrımcılıklara maruz kalmaktadırlar. Yetişkinler dünyasındaki eşitsiz, ayrımcı ve adaletsiz uygulamalar çocukların dünyasında da yansımaları bulmakta ve çocuklar arası eşitsizliği kurumsallaştırıcı rol oynamaktadır. Eşitsiz, ayrımcı ve adaletsiz dünya düzeni, gelişmekte olan ülkelerin çocuklarını benzer biçimde etkilememektedir. Yukarıda görüldüğü gibi gelişmekte olan ülke çocukları arasında kız çocukları, yerel, bölgesel ve global eşitsizlikleri ve riskleri erkek çocuklara göre daha olumsuz biçimlerde deneyimlemektedirler. Bu açıdan çocuklar arasında toplumsal cinsiyet rollerinin sosyal dünyada nasıl inşa edildiğini ve özellikle kız çocuklarının varoluş şartlarını belirleyen sosyal, kültürel, politik, ekonomik bağlamın cinsiyetçi rol inşasında nasıl rol oynadığını gösterme kapasitesi bakımından kesişimsellik teorisi önemli bir yere sahip olmalıdır. Kesişimselliğe göre ırk, toplumsal cinsiyet ve sınıf birbirlerini karşılıklı olarak belirler (Hancock 2007; Shields 2008). Dolayısıyla ırk, toplumsal cinsiyet ve sınıf gibi kimlik kurucu her bir ögenin diğer öğelerle ilişkisine bakılmaksızın anlamlandırılması olanaksız ya da eksik olduğuna göre, farklı çocukların çocukluk deneyimlerinin evrensel çocukluk idealini yaşayan çocukların çocukluklarından nasıl farklılaştığını ırk, toplumsal cinsiyet ve sınıf arası etkileşimler temelinde açıklamak olanaklıdır. Irk, toplumsal cinsiyet, sınıf ve diğer kimlik kurucu öğeler arası ilişkilerin genel olarak çocuklar özel olarak kız çocukları açısından nasıl kurulduğunu anlamak açısından kesişimsellik teorisi oldukça önemlidir. "Çocukluk, toplumsal cinsiyet bakımından bölünmüştür" ve sınıf, etnisite ve toplumsal cinsiyet, çocuklar arasında farklılaştırıcı rol oynamaktadır (Frones 2005).

Kesişim teorisyenlerine göre ırk, toplumsal cinsiyet ve sınıf kimlikleri, farklılık yaratan sistemlerdir ve herhangi birini açıklama çerçevesi dışında bırakmak, gruplar arasındaki ve içindeki benzerlikleri ve farklılıkları anlamada eksik ya da büyük olasılıkla yanlış sonuçlara yol açacaktır (Ovadia 2001:342). Bu açıdan kesişimsellik teorisi sadece farklı ülke çocukları arasındaki farklılıkları değil aynı zamanda benzerlikleri de ortaya çıkarma konusunda katkılar sağlayarak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde çocuklar için yeni ilişkisellik ağlarını ve bu ağlarda inşa edilen yeni risk ve problem alanlarını anlamada kavramsal bir çerçeve sağlama potansiyeline sahiptir. Böyle bir kavramsal çerçeve, çocuk koruma söylemine ve Çocuk Hakları Sözleşmesi gibi uluslar arası ölçekli yasal metinlere yönelik tartışma alanlarında ön plana çıkan evrensellik-yerellik ve yapı-eylem(lilik) ikilikleri kadar genel olarak çocukluk çalışmaları ile ilgili konularda analitik açıklama modelleri sunacaktır.

KAYNAKÇA

- Ambert, A. (2001). *The Effect of Children on Parents, USA*: The Haworth Press.
- Archard, D. (2004). *Children: Rights and Childhood*, Routledge.
- Archard, D., Skivenes, M. (2009). "Balancing A Child's Best Interests and A Child's Views", *International Journal of Children's Rights*, 17: 1-21.
- Aries, P. (1962). *Centuries of Childhood, A Social History of Family Life*, New York: Alfred A. Knopf.
- Beck, U. (2006). "Living in the World Risk Society", *Economy and Society*, 35(3):329-345.
- Beckett, C. (2007). *Child Protection, An Introduction*, Sage.
- Beetham, D. (2006). *Demokrasi ve İnsan Hakları*, çev. Bilal Canatan, Ankara: Liberte.
- Berg, J. A. (2010). "Race, Class, Gender, and Social Space: Using an Intersectional Approach to Study Immigration Attitudes", *The Sociological Quarterly*, 51:278-302.
- Boyden, J. (1997). "Childhood and the Policy Makers: A Comparative Perspective on the Globalization of Childhood", *Constructing and Reconstructing Childhood*, Allison James, Alan Prout (ed.) pp.187-225, London: UK Falmer Press.
- Breen, C. (2006). *Age Discrimination and Children's Rights: Ensuring Equality and Acknowledging Difference*, Netherlands: Martinus Nijhoff Publishers.
- Bühler Niederberger, D., Krieken, R.V. (2008). "Persisting Inequalities: Children Between Global Influences and Local Traditions", *Childhood*, 15:147-155.
- Corsaro, W. (1997). *The Sociology of Childhood*. USA: Pine Forge.
- Corsaro, W. (2005). "Collective Action and Agency in Young Children's Peer Cultures", *Studies in Modern Childhood*, Jens Qvortrup (ed.), pp.231-247, Palgrave UK.
- Crenshaw, K. (1991). "Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color", *Stanford Law Review*, Vol.43 (6): 1241-1299.
- Denzin, N. K. (2010) *Childhood Socialization*, New Jersey: Transaction Publishers.
- Duncan, G. J., Brooks-Gunn, J., Yeung, W.J., Smith, R.J. (1998). "How Much Does Childhood Poverty Affect the Life Chances of Children?", *American Sociological Review*, Vol.63, pp.406-423.
- Fortin, J. (2009). *Children's Rights and the Developing Law*, UK: Cambridge University Press.
- Freeman, M. (2007). *A Commentary on the United Nation Convention on the Rights of the Child Article 3: The Best Interests of the Child*, Netherlands: Martinus Nijhoff Publishers.
- Frones, I. (2005). "Structuration of Childhood: an Essay on the Structuring of Childhood and Anticipatory Socialization", *Studies in Modern Childhood*, Jens Qvortrup (ed.), pp.267-282, Palgrave UK.
- Gittins, D. (2009). "The Historical Construction of Childhood", *An Introduction to Childhood Studies*, second edition, Mary Jane Kehily (ed.), pp.35-49, UK: Mc Graw Hill.
- Guggenheim, M. (2005). *What's Wrong with Children's Rights?*, USA: President and Fellows of Harvard College.
- Hancock, A. (2007). "When Multiplication Doesn't Equal Quick Addition: Examining Intersectionality as a Research Paradigm", *Perspectives on Politics*, 5(1):63-80.
- James, A. (2004). "Understanding Childhood from an Interdisciplinary Perspective", *Rethinking Childhood*, Peter B. Pufall and Richard P. Unsworth (ed.), pp.25-37, NJ: Rutgers University Press.

- James, A., Prout, A. (1997). "Introduction", *Constructing and Reconstructing Childhood*, Allison James, Alan Prout (ed.), London: UK Falmer Press.
- James, A., Jenks, C., Prout, A. (1998) *Theorizing Childhood*. UK: Polity.
- Jones, P., Welch, S. (2010) *Rethinking Children's Rights: Attitudes in Contemporary Society*, Continuum International Publishing Group.
- Kehily, M. J. (2009). "Understanding Childhood: An Introduction to Some Key Themes and Issues", *An Introduction to Childhood Studies*, second edition, Mary Jane Kehily (ed.), pp.1-16, UK: Mc Graw Hill.
- King, M. (2004). "The Child, Childhood and Children's Rights within Sociology", http://www.brunel.ac.uk/786/pdf/law/king_kclr.pdf.
- Lenson, J. (2008). "Children, New Social Risks and Policy Change: A Lego Future?", *Childhood: Changing Contexts, Comparative Social Research*, 25: 357-381.
- Martin, F. (2000). *The Politics of Children's Rights*, Ireland: Cork Uni.Press.
- Mayall, B. (2001). "Towards a Sociology of Child Health", *Sociology of Health&Illness*, vol.20 No.3, pp.269-288.
- Ovadia, S. (2001). "Race, Class, and Gender Differences in High School Seniors' Values: Applying Intersection Theory in Empirical Analysis", *Social Science Quarterly*, 82: 340-356.
- Postman, N. (1995). *Çocukluğun Yokluğu*, çev. Kemal İnal, Ankara: İmge.
- Prout, A., James, A. (1997). "A New Paradigm for the Sociology of Childhood? Provenance, Promise and Problems", *Constructing and Reconstructing Childhood*, Allison James, Alan Prout (ed.), pp.7-32, London: UK Falmer Press.
- Prout, A. (2002). "Researching Children as Social Actors: An Introduction to the Children 5-16 Programme", *Children and Society*, 16(2): 67-76.
- Prout, A. (2005). *Future of Childhood: Towards the interdisciplinary study of children*, Routledge&Falmer.
- Pufall, P. B., Unsworth, R.P. (2004). "Introduction: The Imperative and the Process for Rethinking Childhood" *Rethinking Childhood*, Peter B. Pufall and Richard P. Unsworth (ed.), pp.1-21, NJ: Rutgers University Press.
- Qvortrup, J. (1997). "A Voice for Children in Statistical and Social Accounting: A Plea for Children's Right to be Heard", *Constructing and Reconstructing Childhood*, Allison James, Alan Prout (ed.), pp.83-103, London: UK Falmer Press.
- Qvortrup, J. (2005). "Varieties of Childhood", *Studies in Modern Childhood*, Jens Qvortrup (ed.), pp.1-20, Palgrave UK.
- Qvortrup, J. (2009). "The Development of Childhood: Change and Continuity in Generational Relations", *Structural, Historical and Comparative Perspectives*, Jens Qvortrup, Katherine Brown Rosier, David A. Kinney (ed.), pp.1-26, UK: Emerald Group Publishing.
- Shields, S. A. (2008) "Gender: An Intersectionality Perspective", *Sex Roles*, 59:301-311.
- Simien, E. M., Clawson, A. R. (2004) "The Intersection of Race and Gender: An Examination of Black Feminist Consciousness, Race Consciousness, and Policy Attitudes", *Social Science Quarterly*, Vol. 85 (3): 793-810.
- Turmel, A. (2008). *A Historical Sociology of Childhood*, Cambridge University Press.
- Valentine, G. (2003). "Boundary Crossings: Transitions from Childhood to Adulthood", *Children's Geographies*, 1 (1): 37-52, Carfax Publishing.

- Veerman, P. (1992). *The Rights of the Child and The Changing Image of Childhood*, Netherlands: Kluwer Academic Publishers
- Verloo, M. (2006). "Multiple Inequalities, Intersectionality and the European Union", *European Journal of Women's Studies*, 13(3):211-228.
- Wells, K. (2009). *Childhood in a Global Perspective*, UK: Polity.
- Woodhead, M. (1997). "Psychology and the Cultural Construction of Children's Needs", *Constructing and Reconstructing Childhood*, Allison James, Alan Prout (ed.), pp.61-82, London: UK Falmer Press.
- Woodhead, M. (2009). "Childhood Studies: Past, Present and Future", *An Introduction to Childhood Studies*, second edition, Mary Jane Kehily (ed.), pp.17-31, UK: Mc Graw Hill.
- Yuval-Davis, N. (2006). "Intersectionality and Feminist Politics", *European Journal of Women's Studies*, 13(3): 193-209:
- BM Çocuk Hakları Sözleşmesi, www.unicef.org/turkey.
- UNICEF 2006, *The State of the World's Children-Excluded and Invisible*, www.unicef.org.
- UNICEF 2007, *The State of the World's Children-Women and Children, The Double Dividend of Gender Inequality*, www.unicef.org.
- UNICEF 2008, *The State of the World's Children-Child Survival*, www.unicef.org.
- UNICEF 2009, *The State of the World's Children-Celebrating 20 Years of the Convention on the Rights of the Child*, www.unicef.org.
- UNICEF 2012, *The State of the World's Children- Children in an Urban World*, www.unicef.org.
- UNICEF 2013, *The State of the World's Children-Children with Disabilities*, www.unicef.org.

AMFİ 6 OTURUMU
ÇALIŞMA-EMEK-II:
YOKSULLUK VE İSTİHDAM

ŞANLIURFA İLİ KÖYLERİNDE YAŞLILIK, YOKSULLUK VE TOPLUMSAL DEĞİŞME

Müge K. DAVRAN¹

Mehmet Reşit SEVİNÇ²

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Şanlıurfa İli'ne bağlı köylerde yaşayan yaşlıların sosyo-ekonomik yoksullukları ile yaşlılık ve yoksulluk hakkındaki algılarını incelemektir. Araştırma 16 köyde, 65 yaş ve üzeri toplam 112 kişiyle yapılan bireysel görüşme sonucu tamamlanmış; yapısal-fonksiyonel model ile ele alınmış; elde edilen veriler toplumsal değişme ve toplumsal cinsiyet açısından yorumlanmıştır. Yaşlıların toplum içerisindeki yerinin ve yaşlıların beklentilerinin zamanla değiştiği; genel olarak yoksulluk durumu, yaşlılık ve yoksulluk algısının toplumsal cinsiyet açısından önemli farklılığa sahip olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yaşlılık, Yoksulluk, Kırsal Alan, Toplumsal Cinsiyet, Şanlıurfa.

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate socio-economic poverty and perception related oldness and poverty of old people living in villages of Şanlıurfa Province. Research was conducted 16 villages and concluded with 112 old people by means of personnel interview. Structural-functional model was used and data were interpreted from the point of societal transformation and gender view in the study. In generally it was found that expectations and value of old people in society is changing; poverty situation, perception of oldness and poverty has difference related with gender.

Keywords: Oldness, Poverty, Rural Place, Gender, Şanlıurfa.

GİRİŞ

Ülkelerin sosyo-ekonomik kalkınmalarıyla birlikte doğuştan beklenen yaşam süresi uzamakta ve doğal olarak ülke nüfuslarının yaşlanması söz konusu olmaktadır. Yaşlı nüfus, çocuk, genç ve kadın nüfus gibi özel bir kategori olup; sağlık, ekonomi, bakım, barınma, yoksulluk vb. kendine özgü sorunları bulunmaktadır.

Dünya Sağlık Örgütü, yaşlılığı çevresel etmenlere uyum sağlayabilme yeteneğinin azalması olarak tanımlarken; bilim ise ayrıcalıksız olarak her canlıda görülen, tüm işlevlerde azalmaya neden olan, süreklilik arz eden evrensel bir süreç olarak ve organizmada geriye dönüşü olmayan yapısal ve fonksiyonel değişikliklerin tümü şeklinde tanımlamaktadır (Sungur,2012:84-85).

Yoksulluk ise genellikle maddi kaynaklardan, bazen de kültürel kaynaklardan yoksun kalındığını ifade eden bir durum olup; yoksulluğun mutlak (bireyin geçimini sağlayabilmek için ihtiyaç duyduğu kaynaklardan yoksunluk) ve göreceli (toplumun diğer üyelerine kıyasla sahip oldukları kaynaklar) tanımlarını birbirinden ayırmak oldukça yaygın bir eğilimdir (Marshall, 1999:825). Yoksulluğa yol açan doğrudan nedenler zamana ve yaşam çevrimine göre değişiklik gösterir. Rowntree yaptığı bir araştırmada doğrudan nedenler arasında işsizlik ve ihtiyarlığın, düşük ve düzensiz kazançtan daha önemli yoksulluk nedeni sayılmasını öne sürmüştü; Townsend ise yaşlıları ana yoksulluk grubu olarak görmüş ve doğrudan yoksulluk nedenlerini düşük ücret, aileyi geçindiren kişinin ölümü, hastalık, işsizlik ve ihtiyarlık olarak sıralamıştır (Aktaran: Marshall, 1999:827).

¹Doç Dr. Çukurova Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, 01330, Sarıçam-Adana, mkantar@cu.edu.tr

² Öğretim Görevlisi, Harran Üniversitesi Bozova Meslek Yüksekokulu,63850, Bozova - Şanlıurfa, rsev-_1999@yahoo.com

Türkiye’de sosyo-ekonomik ve teknolojik gelişme sürecinin hız kazandığı 1950’li yıllardan sonra çekirdek aile oranlarının artması, ortalama yaşam ömrünün uzaması, kırdan kente yapılan göçlerin yoğun olarak devam etmesi gibi toplumsal yapıda değişme yaratan nedenler sonucu kırsal alandaki yaşlı nüfusa ait sorunlar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Genel bir gözlem olarak yaşlı nüfusun sosyo-ekonomik yoksulluk ve yoksunluk içerisinde olduğu söylenebilir. Özellikle köylerde, gençlerin değişik nedenlerle şehre göçüyle beraber fiziksel açıdan güçsüz kalan yaşlılar toprağı işleyememekte; buna bağlı olarak tarımsal alanlar atıl kalmakta; küçülen aile genişliği ve yaşlılık nedeniyle üretim yapamayan yaşlı aile fertleri hazır ürün alımına yönelmektedir. Nüfus yetersizliği nedeniyle mevcut işyerleri (bakkal, değirmen, kahve vb.), sağlık kurumları kapanmakta; ulaşım sefer sayıları azalmakta ve sonuçta köyde kalan yaşlılar gıda, sağlık vb. sosyo-ekonomik birçok ihtiyaçları için çocuklarına, akrabalarına ve komşularına, yani çevrelerine bağımlı hale gelmektedirler.

Geleneksel Türk toplumsal yapısında yaşlıların yeri aile olarak kabul edilmekle birlikte, son yıllarda yaşanan toplumsal değişme (çekirdek aile oranının artması, hanelerin küçülmesi, kadınların çalışması, bireyselleşme vb) bu algının da değişmesine neden olmakta; evde yaşlılarla ilgilenen kimse kalmamaktadır (Sungur,2012:96). Diğer taraftan gençler ailelerine maddi olarak destek olsalar bile, şehirde yaşamın köyden daha pahalı ve kompleks olması nedeniyle bu yardımlar sınırlı olmakta; yakın mesafelerde/aynı şehirde olmama vb nedenlerle doğal bir yoksunluk da oluşmaktadır.

Son yıllarda tüm dünyada yaşlılık ve yoksulluk konusu teorik ve pratik olarak önem kazanmakla birlikte yapılan çalışmalarda yoksulluk ve yaşlı nüfus bağlantısı yok denecek kadar azdır. Bu çalışmanın amacı, Şanlıurfa İli’ne bağlı köylerde yaşayan yaşlıların sosyo-ekonomik yoksullukları ile yaşlılık ve yoksulluk hakkındaki algılarını incelemektir.

MATERYAL VE YÖNTEM

Bu çalışmanın ana materyalini, Şanlıurfa İline bağlı 6 ilçenin köylerinde oturan kişilerden elde edilen birincil veriler oluşturmaktadır. Seçilen ilçeler ve uygulanan anket sayıları Tablo 1’de verilmiştir. Köyler kendi içinde homojen karekterde olduğundan her köyde hane sayısının %10’u alınarak, uygulanacak anket sayısı 94 olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte uygulanması gereken toplam anket sayısının %19’u oranında fazla anket yapılarak toplamda 112 görüşme yapılmıştır. Bu görüşmelerin 69’u kadın; 43’ü erkektir.

Araştırma alanında seçilen köyler için öncelikle ekonomik yoksulluk dikkate alınmıştır. Buna göre, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından destekleme faaliyetlerinin uygulandığı köyler, araştırma için seçilen köylere göre daha iyi ekonomik durumda olduğundan, örnekleme dışı bırakılmıştır. Sonuçta seçilen köylerin ortak özellikleri; yaşlı nüfusunun yoğun olması, köylülerinin ekonomik düzeylerinin kötü olması ve bu köylerin yoksulluk nedeniyle kente göç vermesi olarak belirlenmiştir. Göç, özellikle gençler tarafından yapıldığı için, geride kalan yaşlılar açısından önemli bir yoksunluk unsuru yaratması nedeniyle dikkate alınmıştır. Araştırmada Halfeti ilçesinden bir köy seçilmiş olup; Halfeti’nin diğer köylerinde ekonomik düzeyin iyi olduğu, köylerin ve işlenebilecek tarım arazilerinin baraj suları altında kalması dolayısıyla köylerde yoksulluğa bağlı olmayan yurt dışı göçün var olduğu gözlenmiştir.

Tablo 1. Anket Uygulanan İlçeler ve Anket Sayıları

İlçeler	Köy Sayısı	Toplam Hane Sayısı	Uygulanması Gereken Anket Sayısı	Uygulanan Anket Sayısı	Toplamdaki % Dağılım
Bozova	3	161	16.1	20	17.9
Hilvan	3	138	13.8	16	14.3
Halfeti	1	38	3.8	6	5.4
Viranşehir	3	189	18.9	23	20.5
Suruç	3	186	18.6	20	17.9
Siverek	3	228	22.8	27	24
TOPLAM	16	940	94.0	112	100

Yaşlı nüfusun yoksulluk ve yoksunluğu toplumun her kesiminde aynı şekilde oluşmamaktadır. Diğer bir ifadeyle içinde bulunulan toplumun/bölgenin/semtin ekonomik kaynakları, kültürel yapısı, eğitim düzeyi, geleneksel değerleri vb. unsurlar oldukça etkili olmaktadır. Geleneksel değerlerin ağır bastığı bölgelerde yaşlıların diğer bölgelere göre daha fazla korunup kollandığı söylenebilir de, sonuçta belirli bir yoksulluk ve yoksunluktan bahsedilebilir. Bu nedenle bu çalışmada geleneksel değerlerin görece daha yoğun olarak yaşandığı ve uygulandığı Şanlıurfa İli araştırma alanı olarak seçilmiştir.

Çalışma yapısal-fonksiyonel model ile ele alınmış; ilgili konularda toplumsal cinsiyet analizi yapılmış; elde edilen veriler toplumsal değişme açısından yorumlanmıştır. Anketler, ilgili köylerde görüşmeye gönüllü 65 yaş ve üzeri 69 kadın ve 43 erkek bireyle, bireysel görüşme sonucu doldurulmuş; veriler sosyal bilimler için hazırlanan bir paket programda (SPSS) değerlendirilmiş ve cinsiyet arasında farklılık olup olmadığı %5 önem düzeyinde test edilmiştir.

Yaş kültürel bir kategori olup; yaşın anlamı ve önemi, gerek tarihsel gerekse kültürler arası ilişkiler açısından değişiklikler sergilemektedir (Marshall, 1999:816). Birleşmiş Milletler Avrupa'da yaşlılığın 65 yaşından sonra başladığını kabul ederken; Türkiye'de Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu'na göre ülkemizin ekonomik ve sosyal şartları gereği, yaşlanma alt sınırı 60 olarak belirlenmiştir (Sungur, 2012:85). Bu çalışmada Türkiye'de ve dünyada değişik kurumlar (TÜİK, FAO vb.) tarafından resmi olarak kullanılan temel yaş grubu dağılımı (0-14/15-64/65+) dikkate alınmıştır.

Bireysel görüşmelerin ana hatlarını yaşlılık ve yoksulluk üzerinde etkili olan demografik yapı (cinsiyet, yaş, eğitim, sağlık durumu vb.) ekonomik yapı (gelir kaynakları, tüketim alışkanlıkları, tarımsal faaliyetler vb) sosyal yapı ile (akraba-komşuluk ilişkileri, çocuklarla bağlantı, şehre gitme sıklığı ve nedenleri vb.) yaşlılık ve yoksulluk algısını ortaya koyacak sorular oluşturmuştur.

ARAŞTIRMA BULGULARI

DEMOGRAFİK YAPI

Hane Halkı Bilgileri

Anket uygulanan köylerde 69 (%61.6) kadın 43 (%38.4) erkekle görüşme yapılmıştır. Köylerde genel olarak yaşlı kadın nüfus erkek nüfustan fazladır. Görüşme yapılan yaşlıların genel yaş ortalaması 71.6'dır. Bu değer kadınlar için 70.9, erkekler için ise 72.5 olarak bulunmuştur.

Kadınların %94.2'si, erkeklerin ise %7.0'ı okuma yazma bilmemektedir. Eğitimde cinsiyet açısından anlamlı farklılık bulunmaktadır. Erkeklerin %90.6'sı (39 kişi) ilk ve orta eğitim kurumundan mezundur (Tablo 2).

Tablo 2. Cinsiyete Göre Yaşlıların Eğitim Durumu

Eğitim Durumu	Kadın		Erkek		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Okur yazar değil	65	94.2	3	7.0	68	60.7
Okur yazar	0	0.0	1	2.3	1	0.9
İlk okul	4	5.8	19	44.2	23	20.5
Orta okul	0	0.0	20	46.4	20	17.9
TOPLAM	69	100.0	43	100.0	112	100.0

(χ^2 : .000)

Kadın nüfusun köylerde daha yoğun olduğu ve kadınların çoğunluğunun dul olduğu tespit edilmiştir. Kadınların %88.4'ü (61 kadın) dul olup, erkeklerin ise %53.5'i (23 erkek) duldur. Bunun temel nedeni kadınların evlilik yaşının erkeklerle oranla daha düşük olması ve karı koca arasında ciddi yaş farkının bulunmasıdır. Kadınların %91.4'ü (63 kadın) 18 yaş ve altında evlenmiş; ortalama ilk evlilik yaşları ise 15.9 olarak hesaplanmıştır. Erkeklerin %62.79'u (27 erkek) 19-25 yaş arasında evlenmiş olup, ortalama ilk evlilik yaşları 20.8 olarak hesaplanmıştır. Kadınlarda 18 yaşından sonra

yapılan evlilikler önemli düzeyde azalmaktadır ve cinsiyet açısından anlamlı farklılık bulunmaktadır (Tablo 3).

Tablo 3. Cinsiyete Göre Yaşlıların İlk Evlilik Yaş Grupları

İlk Evlilik Yaş Grupları	Kadın		Erkek		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
13 – 15	36	52.3	3	7.0	39	34.8
16 – 18	27	39.1	11	25.6	38	33.9
19 – 21	2	2.9	11	25.6	13	11.6
22 – 24	1	1.4	3	7.0	4	3.6
25 – 27	3	4.3	14	32.5	17	15.2
28 – 30	-	-	1	2.3	1	0.9
TOPLAM	69	100.0	43	100.0	112	100.0

(χ^2 : .000)

Evlilik durumunda çok eşlilik ile karşılaşmıştır. Kadınların %43.47' si (30 kişi) çok eşli bir evliliğe devam etmiş olup, bu kadınların %30.0'u 1. eş (9 kadın), %53.3' ü 2. eş (16 kişi, %16.7' si ise 3. eş (5 kişi) olmuşlardır. Çok eşliliğin temel nedeni; kadınların çocuklarının olmaması gibi görünse de, kuma evliliği bulunan 30 kadından sadece 6 tanesinin hiç çocuğunun olmadığı tespit edilmiştir. Çok eşli kadınlar, kocalarının maddi durumlarının çok iyi olmadığını, çoğunun ciddi geçim sıkıntısı içerisinde olduğunu belirtmişlerdir.

Evlilikte erkeklerin kadınlardan yaş olarak oldukça büyük olduğu, ortalama kadın erkek arasındaki yaş farkının 13.9 olduğu belirlenmiştir. İkinci evliliğin olduğu durumda ortalama yaş farkının 28'e kadar çıktığı görülmektedir. Görüşülen kadın ve erkeklerin sahip oldukları ortalama çocuk sayısı 7.3'tür. Bölgede kalabalık aile yapısı oldukça yaygındır.

Kadınların tamamı ev hanımı olup, emeklilik durumu/sosyal güvence söz konusu değildir. Erkeklerin %71,4'ü (32 kişi) çiftçi, %18.6'sı (8 kişi) işçi, %4.7'si (2 kişi) esnaf, %2.3'ü (1 kişi) ise memurdur. Erkeklerin %81.4' ünün (35 kişi) emeklilik durumu/sosyal güvencesi bulunurken; %18.6'sının (8 kişi) yoktur. Meslek yapılanması ve sosyal güvenlik durumu cinsiyet açısından anlamlı farklılığa sahiptir (sırasıyla χ^2 : .000, χ^2 : .000).

Sağlık

Görüşülen yaşlıların %79.5'inin (89 kişi) sağlık sorunu olup, %20.5'inin (23 kişi) sağlık sorunu bulunmamaktadır. Kadınların %75.4'ünün (52 kişi) sağlık sorunu bulunurken, erkeklerin %86.0'ının (37 kişi) sağlık sorunu bulunmaktadır. Hem kadınlarda hem de erkeklerde en çok görülen sağlık sorunu diabet – şeker rahatsızlığı olup yaşlıların %29.3'ünde (26 kişi) bu rahatsızlık bulunmaktadır. Şeker rahatsızlığından sonra en çok görülen sağlık sorunu %19.1 oranıyla (17 kişi) tansiyon ve %13.5 oranıyla (12 kişi) kalp şikayetleridir. TÜİK (2012:22) tarafından yapılan bir çalışmada da 15 ve daha yukarı yaşta bireylerin %12.8'sinin hipertansiyon problemi yaşadığı; bunu sırasıyla %10.9 ile bel bölgesi kas iskelet sistem problemlerinin, %7.9 ile romatizmal eklem hastalığının, %7.2 ile mide ülserinin ve %6.7 ile şeker hastalığının takip ettiği saptanmıştır. Sağlık durumu cinsiyet açısından anlamlı farklılığa sahiptir.

Yaşlıların tedavi olmak amacıyla en çok tercih ettikleri sağlık kurumu devlet hastaneleridir (%59.5; 47 kişi). Devlet hastanesinde tedavi olmayı tercih eden yaşlıların %70.2'si (33 kişi) bu tercihlerinin nedenini “ekonomik sebepler” olarak belirtmişlerdir. Özel hastanede tedavi olmayı tercih eden yaşlı oranı %34.2 (27 kişi) olup bu kişilerin tercih nedeni “doktorun beğenilmesi” olarak açıklanmıştır. Sağlık sorunu olup tedavi olmayan 10 kişi, tedaviden sıkıldığını ve fayda görmediğini belirtmiştir. Bu yaşlıların 9'u erkektir.

89 yaşlı hastanın %78.7' sinin (70 kişi) tedavisine yardımcı olan varken, %21.3'ünün (19 kişi) tedavisine yardımcı olan bulunmamaktadır. Kadınların %94.2' sinin (49 kişi) sağlık sorununa yardımcı olan bulunurken, erkeklerin %56.8'inin (21 kişi) sağlık sorunlarına yardımcı bulunmaktadır.

Kadınlarda kız çocuklardan alınan yardım erkeklere göre daha yüksek olup; kadınlar erkeklerin aksine komşulardan da yardım almaktadır. Erkeklerin %76.2'sine (16 kişi) hem erkek hem de kız çocukları yardım etmektedir. Eşlerin birbirlerine sağlık sorunlarında yardım etme düzeyleri oldukça düşüktür. Sağlık sorunlarında yardım alınan kişiler cinsiyet açısından anlamlı farklılığa sahiptir. Toplam 21 yaşlıda yatalak olma durumu saptanmış olup; bu durumda olan 9 kadın, 12 erkek bulunmaktadır. Yaşlılar sağlık sorunları ile ilgili olarak ortalama 9.6 yıl değişik kişilerden tedavi sürecinde yardım almaktadır.

Yaşlıların günlük hayattaki işlerinde (ev işleri, çarşı, alışveriş, tarla vb.) yardımcı olan kişilerin olup olmadığı sorulduğunda; yaşlıların %80.4' ü (90 kişi) kendilerine yardım edildiğini, %19.6' sı (22 kişi) ise yardım edilmediğini belirtmişlerdir.

Yardım alan yaşlıların %83.3' üne (75 kişi) tüm işlerde yardımcı olunduğu belirtilmiştir. Erkek ve kadınlar arasında yardım alınan kişiler farklılık göstermektedir ve cinsiyet açısından bu farklılık anlamlıdır. Yardımcı olanlar arasında en az paya sahip olan kişiler %1.1 ile (1 kişi) gelinlerdir. Kadınlara günlük işlerinde en çok yardımcı olanlar %46.2 ile kız çocukları olup; erkeklere en fazla yardımcı olanlar %44.7 ile hem erkek hem de kız çocuklarıdır. Erkekler komşularından, gelinlerinden ve beslemelerinden yardım almamaktadır. Yaşlılar günlük işleri ile ilgili olarak ortalama 12.1 yıl değişik kişilerden yardım almaktadır.

EKONOMİK YAPI

Maddi İhtiyaçların Karşlanması ve Ortalama Gelir

Yaşlıların %33.0'nın (37 kişi) yaşlılık veya dul maaşıyla geçindiği tespit edilmiştir. Bu 37 kişinin tamamı kadındır. Yaşlıların %27.7'si (31 kişi) ise kendi emekli maaşları ile geçinmektedir. Bu 31 kişinin ise tamamı erkektir. Kadınların hiçbirinin kendi maaşı olmayıp, çalışan kadın da bulunmamaktadır. Maddi ihtiyaçların karşılanma şekli, cinsiyet açısından anlamlı farklılığa sahiptir (Tablo 4).

Kadınlarının tamamının emeklilik/sosyal güvencesi bulunmamasına rağmen %81.3'ünün (56 kişi) eşinden, babasından veya devletten dolayı aylık sabit geliri bulunmaktadır.

Tablo 4. Cinsiyete Göre Yaşlıların Maddi İhtiyaç Kaynakları

Kaynaklar	Kadın		Erkek		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Yaşlılık-dul maaşı	37	53.8	-	-	37	33.0
Kendi emekli maaşı	-	-	31	72.1	31	27.6
Eşinin emekli maaşı	14	20.3	-	-	14	12.5
Oğlanlar yard. oluyor	9	13.0	4	9.3	13	11.6
Kendim çalışıyorum	-	-	5	11.6	5	4.5
Babasının emekli maaşı	5	7.2	-	-	5	4.5
Kendi geliri	1	1.4	3	7.0	4	3.6
Kocam çalışıyor	2	2.9	-	-	2	1.8
Komşular yard. oluyor	1	1.4	-	-	1	0.9
TOPLAM	69	100.0	43	100.0	112	100.0

(χ^2 : .000)

Kendi gelirine sahip olan (kira, zirai, tarımsal ürün satış vb.) kadın yalnızca 1 kişidir. Yaşlıların ortalama aylık gelirleri 752,68 TL; ortalama yıllık gelirleri ise 9026,79 TL olarak bulunmuştur. Kadınların ortalama aylık geliri 542,03 TL, ortalama yıllık gelirleri 6495,65 TL'dir. Erkeklerin ortalama aylık geliri 1090,70 TL; ortalama yıllık gelirleri ise 13.088,37 TL'dir. Yaşlıların gelir gruplarına göre ortalama aylık gelir durumları Tablo 5'de verilmiştir. Elde edilen gelir açısından cinsiyet arasında anlamlı farklılık vardır.

Tablo 5. Cinsiyete Göre Yaşlıların Ortalama Aylık Gelir Durumları

Gelir Aralığı (TL)	Kadın		Erkek		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
300 – 500	40	58.0	0	0.0	40	35.7
501 – 700	22	31.9	3	7.0	25	22.3
701 – 900	7	10.1	8	18.6	15	13.4
901 – 1100	0	0.0	21	48.9	21	18.8
1101 – 1300	0	0.0	1	2.3	1	0.9
1301 – 1500	0	0.0	9	20.9	9	8.0
1501 - 3000	0	0.0	1	2.3	1	0.9
TOPLAM	69	100.0	43	100.0	112	100.0

(χ^2 : .000)

Aileye Yardım

Yaşlıların %62.5'i (70 kişi) gençken ailelerine sürekli ekonomik yardımda bulunurken, %7.1'i (8 kişi) ara sıra, %30.4'ü ise (34 kişi) hiç bir zaman yardımda bulunmamıştır. Ailelerine sürekli ekonomik yardımda bulunan 70 kişinin %54.3'ü erkek, gerisi kadındır. Kadınların ailelerine doğrudan maddi destekleri olmayıp; düğünde takılan altınlardan verilen pay (aileler arasındaki anlaşmaya göre) ve babadan kalan mirasın (arazi, ev vb.) alınmaması gibi unsurlardan oluşmaktadır.

Gençliğinde ailesine günlük işlerde sürekli yardım edenlerin oranı ise %73.2 dir (82 kişi). Erkeklerin %95.3'ü (41 kişi) yardım ederken, kadınların %59.4' ü (41 kişi) gençliğinde ailelerine sürekli yardım etmiştir.

Tarımsal Faaliyetlere Katılım ve Arazi Sahipliği

Yaşlıların %82.1'i (92 kişi) tarımsal faaliyetler ile uğraşmamaktadır. Kadınlardan sadece 5 kişi (%7.2), erkeklerden ise 15 kişi (%34.9) tarımsal faaliyetlerle uğraşmaktadır. Cinsiyet açısından tarımsal faaliyetlere katılım anlamlı farklılığa sahiptir (χ^2 : .000).

Kadınların %59.4'ü arazisi olmadığı için tarımsal faaliyetler ile uğraşmaz iken, erkeklerin %78.5'i arazilerini çocuklarına bıraktığı için tarımsal faaliyetler ile uğraşmamaktadır (Tablo 6). Cinsiyet açısından tarımsal faaliyetlere katılmama nedeni anlamlı farklılığa sahiptir.

Tablo 6. Cinsiyete Göre Yaşlıların Tarımsal Faaliyetle Uğraşmama Nedenleri

Nedenler	Kadın		Erkek		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Çocuklara bırakma	18	28.1	22	78.5	40	43.5
Arazinin olmaması	38	59.4	0	0.0	38	41.3
Sağlık sorunları	7	10.9	5	17.9	12	13.0
Arazinin verimli olmaması	1	1.6	1	3.6	2	2.2
TOPLAM	64	100.0	28	100.0	92	100.0

(χ^2 : .000)

Yaşlıların %23.2'si (26 kişi) arazi sahibi olup, ortalama sahip olunan arazi miktarı 57.69 dekadır. Kadınların %5.52'si (8 kişi) arazi sahibi iken erkeklerin %41.86'sı (18 kişi) arazi sahibidir. Kadınların ortalama sahip oldukları arazi miktarı 18.75 dekar, erkeklerin sahip oldukları ortalama arazi miktarı 75 dekadır.

Gıda Üretimi

Görüşülen kişilerin %39.3'ü (44 kişi) tükettikleri tüm gıdayı dışarıdan satın aldıklarını belirtmişlerdir. Bu oran erkekler için %62.8 (27 kişi), kadınlar için %24.6'dır (17 kişi). Dışarıdan gıda

satın almayanların oranı oldukça düşüktür. Kadınların %4.3'ü (3 kişi), erkeklerin ise %2.3'ü (1 kişi) dışarıdan hiçbir gıdayı satın almamaktadır.

Miras ve Mal Sahipliği

Yaşlıların %63.4'üne (71 kişi) babadan miras kalmamış; %36.6'sına (41 kişi) ise miras kalmıştır. Cinsiyet bazında erkeklerin %88.4'üne, kadınların %4.3'üne babasından miras kalmıştır. Babasından miras kalan erkeklerin tamamı resmi olan haklarını alırken, babalarından miras kalan 3 kadından sadece 1 tanesi resmi olan hakkını almıştır (Tablo 7). Cinsiyet açısından, babadan miras alma durumu anlamlı farklılığa sahiptir.

Tablo 7. Cinsiyete Göre Yaşlılara Babadan Miras Kalma Durumu

Miras Durumu	Kadın		Erkek		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Var	3	4.3	38	88.4	41	36.6
Yok	66	95.7	5	11.6	71	63.4
TOPLAM	69	100.0	43	100.0	112	100.0

(χ^2 : .000)

Eşlerden kalan miras durumu incelendiğinde, 61 dul kadının 15'ine (%24.6) eşinden miras kalmış, sadece 11 tanesinin resmi olan hakkını alabildiği saptanmıştır. Dul olan kadınların %75.4 'ü (46 kişi) ise eşinin vefatından sonra miras alamamıştır.

Yaşlıların %33.9'unun (38 kişi) evi olmayıp, evi olmayan bu 38 kişinin 37'si kadındır. Kendi evine sahip olan kadınların sayısı 24, kendi evine sahip olan erkeklerin sayısı ise 42 dir. 8 tane kadın eşine ait olan evde ikamet etmektedir. Araba sahibi olan kadın sayısı 1 iken, erkeklerin %34.9'u (15 kişi) araba sahibidir. Hanelerden sadece bir tanesinde traktör olup diğer 111 hanede traktör bulunmamaktadır. Kadınların %88.4'ünün (61 kişi); erkeklerin %58.1' inin (25 kişi) tarlası bulunmamaktadır. Kadınların tarla sahibi olmamalarının en önemli nedeni erkek çocukların el koyması ve kumalara kalması olarak açıklanmıştır. Kadınların %84.1'i (58 kişi) cep telefonu sahibi değilken erkeklerde bu oran %2.3'tür (1 kişi). Cinsiyet açısından ev, araba, tarla ve cep telefonu sahipliği anlamlı farklılığa sahiptir ve hepsi için ki kare değeri (χ^2 : .000) olarak bulunmuştur.

Yoksulluk Algısı

Yaşlıların yaklaşık üçte biri (%32.1) kendisini yoksul olarak görmektedir. Kadınların %46.4'ü kendisini yoksul görürken, erkeklerin sadece %9.3'ü kendisini yoksul olarak görmektedir. Cinsiyet açısından yoksulluk algısı anlamlı farklılığa sahiptir.

Yaşlılar sağlığını bozulması, karnını doyuramama ve başkalarına muhtaç olmayı en temel yoksulluk kriteri olarak görmekte; sağlığın bozulmasıyla insanın çaresiz ve yoksul olacağını düşünmektedir (%33.0) (Tablo 8). Cinsiyet açısından yoksulluk ölçütleri anlamlı farklılığa sahiptir.

Tablo 8. Cinsiyete Göre Yaşlıların Yoksulluk Ölçütleri

Yoksulluk Ölçütleri	Kadın		Erkek		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Sağlığını kaybetme	12	17.4	25	58.1	37	33.0
Karnını doyuramama	27	39.1	6	14.0	33	29.5
İnsanlara Muhtaç Olma	18	26.1	11	25.6	29	25.9
Evinin olmaması	12	17.4	1	2.3	13	11.6
TOPLAM	69	100.0	43	100.0	112	100.0

(χ^2 : .000)

Yaşlıların %88.4'ü (99 kişi) "kadının mal sahibi olmamasının" kadının yoksulluğunu etkileyeceğini düşünürken; %11.6'sı ise etkilemeyeceğini belirtmiştir. Etkiler diyenlerin %67.7'si kadın (67 kişi); etkilemez diyenlerin %84.6'sı erkektir. Cinsiyet açısından bu konuda anlamlı farklılık

bulunmuştur (χ^2 : .000). Etkilemeyeceğini düşünenlerin %38.5'i "kadının açıkta bırakılmayacağını", %30.8'i "Kocasının bakacağını", %30.8'i ise "Çocuklarının bakacağını" gerekçe göstermiştir. (Tablo 9).

Tablo 9. "Kadının Mal Sahibi Olmaması Kadın Yoksulluğunu Etkilemez"
Diyen Yaşlıların Gerekçeleri

Gerekçeler	Kadın		Erkek		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Bölgede kadının açıkta bırakılmaması	1	50.0	4	36.4	5	38.4
Kocasının bakacağı	1	50.0	3	27.3	4	30.8
Çocuklarının bakacağı	0	0.0	4	36.4	4	30.8
TOPLAM	2	100.0	11	100.0	13	100.0

Kadınların %71.0'ı (49 kişi) erkeklerin ise sadece %4.7'si (2 kişi) sosyal yardım kurumlarından yardım almaktadır. Cinsiyet açısından bu konuda anlamlı farklılık bulunmuştur (χ^2 : .000). En çok yardım alınan kurum kaymakamlıklara bağlı olan "sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıfları" olup; yardım alan 51 kişinin %84.3'ü (41 kadın, 2 erkek) bu kurumdan yardım almaktadır. Alınan yardımların çoğunluğu (%82.4) hem maddi hem de ayni (elbise, gıda, yakacak gibi) niteliktedir.

SOSYAL YAPI

Sosyal İlişki, Gezme, Alışveriş

Yaşlıların genel olarak %38.27'si (31 kişi) köyde herkes ile görüşüğünü belirtmiştir. Kadınların %36.3'ü (25 kişi), erkeklerin %14.0'ı (6 kişi) köyde hiç kimse ile görüşmemektedir. Kadınların yaklaşık yarısı (%47.73, 21 kişi) komşuları ile görüşürken, erkeklerden komşuları ile görüşen bulunmamaktadır (Tablo 10). Cinsiyet bazında görüşülen kişiler için anlamlı farklılık bulunmuştur.

Tablo 10. Cinsiyete Göre Yaşlıların Köyde Görüştüğü Kişiler

Görüşülen kişiler	Kadın		Erkek		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Herkes	6	13.7	25	67.6	31	38.3
Komşular	21	47.7	0	0.0	21	25.9
Çocuklar	11	25.0	8	21.6	19	23.5
Akrabalar	6	13.6	4	10.8	10	12.3
TOPLAM	44	100.0	37	100.0	81	100.0

(χ^2 : .000)

Erkeklerin %67.4'ü (29 kişi) gezme amacıyla her yere gidebilirken; kadınların %42'si (29 kişi) gezme amacıyla hiçbir yere gitmemektedir. Kadınların üçte biri gezme amacıyla sadece komşularına gitmektedir. Köy ortamında kadınların sosyal yaşam alanları oldukça dar olup, kadınların sosyal ilişkileri genellikle çocukları ve komşuları ile devam etmektedir. Cinsiyet açısından bu konuda anlamlı farklılık bulunmuştur (χ^2 : .000).

Kadınların %5.8'i (4 kişi) alışverişini kendisi yaparken bu oran erkekler için %41.9'dur (18 kişi). Kadınlar alışveriş konusunda çevresindeki hemen herkesten yardım isterken, erkekler sadece çocuklarından, özellikle de erkek çocuklarından yardım istemektedirler (Tablo 11). Cinsiyet açısından bu konuda anlamlı farklılık bulunmuştur.

Tablo 11. Cinsiyete Göre Yaşlıların Alışverişini Yapan Kişiler

Kişiler	Kadın		Erkek		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Erkek çocuklar	19	27.5	16	37.2	35	31.3
Kız ve erkek çocuklar	22	31.9	9	20.9	31	27.7
Kendisi	4	5.8	18	41.9	22	19.6
Komşuları	11	15.9	0	0.0	11	9.8
Kızları	7	10.1	0	0.0	7	6.3
Eşi	6	8.7	0	0.0	6	5.4
TOPLAM	69	100.0	43	100.0	112	100.0

(χ²: .000)

Örgütlü Yaşam (Üyelik) ve İhtiyaç Duyulan Konular

Görüşme yapılan yaşlıların hiçbiri dernek, vakıf veya kooperatif üyesi değildir. Köyde sadece kadınlar tarafından (22 kişi) sosyal ilişkilerin veya insani ilişkilerin bittiği ve saygının kalmadığı belirtilmiştir. Yaşlıların %57.1'i (64 kişi) köyde ihtiyaç duydukları her şeyin var olduğunu belirtmiştir ve bunların %43.8'i (28 kişi) kadındır.

Yaşlılara Karşı Davranış

Yaşlıların %9.8'i (11 kişi) kendilerine kötü davranıldığını belirtmiştir. Kötü davranılan yaşlıların %90.9'u (10 kişi) kadın olup, geri kalan bir kişi erkektir. Kadınların tamamı kendilerine kötü davranan kişinin gelinleri olduğunu belirtirken; erkek olan bir kişi akrabalarının kötü davrandığını belirtmiştir.

Yaşlıların %37.5'i (42 kişi) kamu görevlilerinin yaşlılara yaklaşımları ile ilgili olarak; davranışların orta düzeyde olduğunu; %31.3'ü (35 kişi) ise iyi düzeyde olduğunu belirtmiştir. Cinsiyet açısından orta ve iyi düzeyde davranıldığını söyleyenlerin oranları arasında önemli bir fark bulunmazken; çok kötü davranıldığını söyleyenlerin tamamı ve kötü davranıldığını söyleyenlerin çoğunluğunu kadınlar oluşturmaktadır (Tablo 12).

Tablo 12. Cinsiyete Göre Yaşlıların Kamu Çalışanlarının Yaşlılara Yaklaşımları Hakkındaki Fikirleri

Fikirler	Kadın		Erkek		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Çok kötü	4	5.8	0	0.0	4	3.6
Kötü	13	18.8	3	7.0	16	14.3
Orta	23	33.3	19	44.2	42	37.5
İyi	22	31.9	13	30.2	35	31.3
Çok iyi	7	10.1	8	18.6	15	13.4
TOPLAM	69	100.0	43	100.0	112	100.0

Huzurevi Olgusu

Yaşlıların %34.8' i (39 kişi) yaşlıların huzur evine gitmesi fikrine tamamen karşı, %8.0'i (9 kişi) tamamen katılmakta, %14.3'ü (16 kişi) ise katılmaktadır. Erkeklerden hiçbiri yaşlıların huzurevine gitmesi fikrine tamamen veya kısmen katılmamışlardır. Yaşlıların huzur evine gitmesi fikrine katılan ve tamamen katılanların tamamı kadınlardan oluşmaktadır. Erkeklerin büyük çoğunluğu ise yaşlıların huzur evine gitme fikrine karşı ve tamamen karşıdır (Tablo 13). Cinsiyet açısından bu konuda anlamlı farklılık bulunmuştur.

Tablo 13. Cinsiyete Göre Yaşlıların Huzur Evine Gitme Hakkındaki Fikirleri

Fikirler	Kadın		Erkek		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Tamamen karşıyım	17	24.7	22	51.2	39	34.8
Karşıyım	11	15.9	20	46.5	31	27.7
Bilmiyorum	16	23.2	1	2.3	17	15.2
Katılıyorum	16	23.2	0	0.0	16	14.3
Tamamen katılıyorum	9	13.0	0	0.0	9	8.0
TOPLAM	69	100.0	43	100.0	112	100.0

(χ²: .000)

Huzurevine gitme fikrine katılan kadınlara nedeni sorulduğunda; “huzurevinin rahat bir ortam olacağı, ayrıca huzurevine gitmekle kimseye yük olmayacakları” belirtilmiştir. Huzurevine gitme fikrine tamamen karşı olan erkekler ise; “insanın ailesinin yanında olması gerektiğini, çocuklarının anne ve babalarına bakmak zorunda olduklarını ve huzurevine gitmekle ölümün kendilerince aynı anlama geldiğini” ifade etmişlerdir.

Huzurevi ile ilgili olarak kadınların ılımlı yaklaşımlarının temelinde; kadınların topluma ve ailesine olan güvenini kaybetmiş olması ve yaşlılıkta kendisinin bakımı ile ilgili olarak emin ellerde olma isteği bulunmaktadır. Tek başınıza kalsanız huzur evine gider misiniz? sorusuna yaşlıların %27.7’si (tamamı kadın 31 kişi) evet cevabı vermiştir. Bu kadınların %61.23’ü (19 kişi) kuma evliliği yapmış olan kadınlardır. Diğer yaşlıların %67.0’i (32 kadın, 43 erkek) hayır cevabını vermiştir. Konuyla ilgili fikri olmayanların ise tamamı kadın olup %5.4’tür.

Yaşam Memnuniyeti

Yaşlıların %43.7’si (49 kişi) hayatından memnun olduğunu belirtirken, %29.5’i (33 kişi) orta düzeyde memnun olduğunu belirtmiştir. Hayatından çok memnun olan kadın ve hayatından hiç memnun olmayan erkek bulunmamaktadır (Tablo 14). Cinsiyet açısından bu konuda anlamlı farklılık vardır.

Tablo 14. Cinsiyete Göre Yaşlıların Hayattan Memnuniyetleri

Memnuniyet Düzeyi	Kadın		Erkek		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Çok memnunum	0	0.0	7	16.3	7	6.3
Memnunum	26	37.8	23	53.5	49	43.7
Orta halli	21	30.4	12	27.9	33	29.5
Memnun değilim	11	15.9	1	2.3	12	10.7
Hiç memnun değilim	11	15.9	0	0.0	11	9.8
TOPLAM	69	100.0	43	100.0	112	100.0

(χ²: .000)

Hayatından hiç memnun olmayan kadınlara nedeni sorulduğunda kadınlar; “istedikleri hiç bir şeye sahip olmadıklarını, çocuklarının kendileri ile görüşmediğini ve yalnız olduklarını” belirtmişlerdir. Hayatından çok memnun olan erkekler nedeni sorulduğunda erkekler “istedikleri her şeye sahip olduklarını” belirtmişlerdir.

Devlet, Aile ve Çevreden Beklenti

Yaşlıların hem devletten hem de ailelerinden beklentileri aynı düzeyde olup devletten beklentisi olmayan yaşlıların oranı %57.14 (64 kişi), ailesinden beklentisi olmayanların oranı ise %56.25 dir (63 kişi). Beklentisi olanlar; sağlık, maddiyat ve yalnız kalmamak gibi konularda beklenti içerisindedirler. Cinsiyet açısından kadınların devletten beklentisi %65.2 (45 kişi) oranıyla yüksek düzeyde olup, erkeklerin ise %86.5’inin (37 kişi) devletten beklentisi yoktur. Çevrelerinden (komşularından)

beklentisi olan yaşlı bulunmamaktadır (Tablo 15). Devlet ve aileden beklenti konusunda cinsiyet açısından anlamlı farklılık vardır ve her iki durum için ki kare değeri (χ^2 : .000) olarak bulunmuştur.

Tablo 15. Cinsiyete Göre Yaşlıların Devletten, Aileden ve Çevreden Beklentileri

BEKLENTİLER	Kadın		Erkek		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
DEVLET						
VAR	45	65.22	6	13.95	48	42.86
YOK	24	34.78	37	86.5	64	57.14
AİLE						
VAR	31	44.93	18	41.86	49	43.25
YOK	38	55.07	25	58.14	63	56.25
ÇEVRE						
VAR	-	-	-	-	-	-
YOK	69	100.0	43	100.0	112	100.0

Yaşlılara Verilen Değer ve Yetersizlik Duygusu

Yaşlıların %40.2'si (45 kişi) geçmişe göre yaşlılara verilen değerlerin aynı olduğunu, %40.2'si (45 kişi) ise daha kötü olduğunu belirtmiştir. Cinsiyet açısından kadınların %46.4'ü (32 kişi) daha kötü olduğunu belirtirken, erkeklerin %55.8'i (24 kişi) aynı olduğunu belirtmiştir.

Yaşlıların %56.3'ü (63 kişi) yaşlı olması dolayısıyla kendisini yetersiz görmemektedir. Cinsiyet açısından kadınların %62.3'ü (43 kişi) kendisini yetersiz olarak görürken, erkeklerin sadece %14.0'ı (6 kişi) kendisini yetersiz görmektedir. Cinsiyet açısından bu konuda anlamlı farklılık vardır.

Toplumda ve Ailedeki Görevler

Yaşlıların %46.4'ü (52 kişi) toplumdaki en önemli görevlerinin “tecrübelerini aktarmak ve paylaşmak” olduğunu; %7.1'i (8 kişi) ise “topluma örnek olma” olduğunu düşünmektedir. Yaşlıların toplumdaki görevinin “bir kenarda oturmak” olduğunu düşünen erkek bulunmamaktadır. Ancak kadınların %24.6'sı (17 kişi) yaşlıların toplumdaki görevinin “bir kenarda oturmak” olduğunu düşünmektedir (Tablo 16).

Yaşlıların %50.9'u (57 kişi) ailesine karşı görevinin “akıl vermek” olduğunu, %1.8'i (2 kişi) ise “ailesine örnek olmak” olduğunu düşünmektedir. Kadınların %43.5'i (30 kişi) ailesine karşı en önemli görevinin “bir kenarda oturma” olduğunu düşünürken, erkeklerin %72.1'i (31 kişi) “akıl verme” olduğunu düşünmektedir (Tablo 16). Her iki durum için ki kare değeri (χ^2 : .000) olarak bulunmuştur.

Tablo 16. Cinsiyete Göre Yaşlıların Toplum ve Aile İçindeki Görevleri

Toplum İçindeki Görevler	Kadın		Erkek		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Tecrübelerini aktarmak	27	39.2	25	58.1	52	46.5
Akıl vermek	19	27.5	5	11.6	24	21.4
Bir kenarda oturmak	17	24.6	0	0.0	17	15.2
Yapacağını yapmış	4	5.8	7	16.3	11	9.8
Örnek olmak	2	2.9	6	14.0	8	7.1
TOPLAM	69	100.0	43	100.0	112	100.0
Aile İçindeki Görevler	Kadın		Erkek		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Akıl vermek	26	37.7	31	72.1	57	50.8
Bir kenarda oturmak	30	43.6	4	9.3	34	30.4
Yapacağını yapmış	7	10.1	7	16.3	14	12.5
Tecrübelerini aktarmak	5	7.2	0	0.0	5	4.5
Örnek olmak	1	1.4	1	2.3	2	1.8
TOPLAM	69	100.0	43	100.0	112	100.0

Çocuklara Yardım

Yaşlıların %86.6'sı (97 kişi) çocuklarına maddi ve/veya manevi olarak yardım ederken; %13.4'ü (15 kişi) çocuklarına yardım etmemektedir (Tablo 17). Çocuklarına yardım etmeyen 15 yaşlının 6 tanesinin (kadın) çocukları bulunmamaktadır. Diğer yaşlılar yardım etmeme nedeni olarak "çocuklarının kendilerine bakması gerektiğini" düşünmektedir.

Tablo 17. Cinsiyete Göre Yaşlıların Çocuklarına Yardım Türü

Yardım Türü	Kadın		Erkek		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Manevi	16	29.1	1	2.4	17	17.5
Maddi - manevi	39	70.9	41	97.6	80	82.5
TOPLAM	55	100.0	42	100.0	97	100.0

SONUÇ

Türkiye'de sosyo-ekonomik ve teknolojik gelişme sürecinin hız kazandığı 1950'li yıllardan sonra, özellikle kırdan kente yapılan göçler sonucu, kırsal alanlar temel üretim fonksiyonu olma özelliklerini kaybetmeye başlamışlardır. Sosyo-ekonomik gelişmenin kaçınılmaz sonucu olan bu durum sadece tarımsal üretim alanlarının atıl kalmasını değil aynı zamanda aile yapısını ve ilişkileri de etkilemektedir. Yapısal-fonksiyonel bütünlük içinde gerçekleşen bu sürece kırsal alan, yaşlılık ve yoksulluk ile toplumsal cinsiyet bağlamında bakıldığında, önemli değişmelerin varlığından bahsedilebilir.

Kırsal alanlar, her ne kadar nüfusu giderek azalsa da, bir ülkede özellikle yaşlı nüfus açısından önemi korumaktadır. Geleneksel değerlere (toprak, aile ocağı vb) bağlılığı daha yüksek olan yaşlılar kırsal alandaki sosyo-ekonomik yetersizliklere rağmen kırdan yaşmaya devam etmektedir. Bu süreç yaşlıların yaşam döngüleri tamamlanıncaya kadar devam edecek; tarla, ev vb. ekonomik değerler daha sonra ya çocuklar tarafından kiralanacak ya da satılacaktır. Eğitim, iş vb nedenlerle şehre yerleşmenin toplumsal yapıda uzun vadeli yarattığı temel değişimlerden biri bu olmaktadır. Bu durum sadece araştırma alanında değil bir çok yerde de (örn. Çukurova) gözlenebilen bir olgudur. Araştırma alanında arazilerin çoğunun çorak olması da önemli bir etkidir. Bunun dışında yaşlıların yaklaşık üçte biri tükettiği tüm gıda ürünlerini dışarıdan satın almaktadır. Kırsal alanlar için bu önemli diğer bir

değişmedir. Bununla birlikte gelişmeyle beraber arzu edilen örgütlü yaşam (kooperatif, dernek, vakıf vb.) araştırma alanı için sözkonusu değildir. Bu durum ekonomik güçsüzlüğün hem nedeni hem de sonucudur.

Yaşlılık Türk toplum yapısında önemli bir değerdir ve yaşlılar aile içinde korunup kollanır. Buna rağmen yaşam şartlarının değişmesi ile yaşlılık sorunları ortaya çıkmaya başlamış ve bundan kırsal kesim de payını almaya başlamıştır. 20-30 yıl önce kırsal kesimde huzurevi gibi bir olgunun incelenmesi çok olası değilken şu anda araştırma alanında yaşlı insanlar için huzurevi, çoğunluğu kadın da olsa, bir seçenek haline gelmeye başlamıştır. Yine önceki yıllarda çocuk sahibi olmanın temel nedenlerinden biri “yaşlılık güvencesi” iken, şu anda araştırma alanında ebeveyleerin büyük bir çoğunluğu, çok fazla maddi güçleri olmasa da, çocuklarına halen maddi ve manevi yardımda bulunmaktadır. Çocuklarından maddi yardım alan yaşlıların oranı oldukça düşüktür. Üstelik araştırma alanında ortalama çocuk sayısı aile başına 7.3 gibi oldukça yüksek bir rakamdır.

Yoksulluk kavramı toplumumuzda, büyük olasılıkla kaderci yapıya bağlı olarak, kişiler tarafından çok öne çıkarılan bir konu değildir. Kadınların yaklaşık yarısı, erkeklerin ise yaklaşık onda biri kendisini yoksul olarak görmektedir. Yaşlıların yoksulluk algıları belirli bir refah düzeyinden çok, karın doyurma, kimseye muhtaç olmama ve sağlık odaklıdır. Bu açıdan belirli bir toplumsal değişme olgusundan bahsetmek olası değildir. Nitekim yaşlıların üçte ikisi köylerinde herşeyin mevcut olduğunun ve hiçbir ihtiyaçlarının olmadığını belirtmiştir. Kadın ve erkeklerin yaklaşık yarısı ailelerinden sosyo-ekonomik beklenti içindedir. Aileden olan beklentiler kadınlarda daha çok devlete yönelmiştir. Erkeklerde ise devlet beklentisi çok düşüktür. Her iki cinsiyet için çevreden (komşu vb.) herhangi bir beklenti bulunmamaktadır.

Toplumsal cinsiyet açısından yaşlı erkeklerin kadınlara göre daha fazla soruna sahip oldukları söylenebilir. Araştırma alanında kadınların neredeyse tamamı sağlık sorunlarında çocuklarından ve çevrelerinden yardım alırken; erkeklerin yarıya yakını yardım alabilmektedir ve bu yardım sadece çocuklarla sınırlıdır. Sosyal yardım fonlarından faydalananların önemli bir kısmı da kadınlardır. Aslında bu doğal bir sonuç sayılabilir. Çünkü araştırma alanındaki erkeklerin ortalama aylık ve yıllık gelirleri kadınlardan iki kat yüksektir. Arazi ve tarla gibi önemli ekonomik değerlere kadın sahip değildir ve miras hakkını dahi alamamaktadır. Doğrudan sosyal güvenliğe sahip kadın da bulunmamaktadır. Dolayısıyla toplumda mal sahipliği, miras, para yönetimi vb konularda erkek lehine var olan toplumsal cinsiyet kalıpları, yaşlılıkta erkekler açısından olumsuz bir durum yaratmaktadır. Kadın sahip olmadığı bu ekonomik değerlerden dolayı yaşlılığında aile ve toplum tarafından korunmakta; öncelik tanınmaktadır. Toplumsal cinsiyet açısından önemli sayılabilecek bir diğer gelişme ise kadınların aile içindeki görevlerine ilişkin fikirlerinde meydana gelmiştir. Kadınların yaklaşık yarısı ailedeki temel görevinin “bir kenarda oturmak” olduğunu ifade etmiştir. Bu ifade özellikle geniş aile düzeninde çok olası olmayıp, çekirdek ve eksik aile olgusunun bir sonucu olarak görülebilir.

Kadınlar tüm araştırma süresince öncelikle kocalarından sonrasında ise çocuklarından şikayet etmişler; kocalarının kendilerine hiç değer vermediğini, ailesiyle beraber (kayınbaba, kaynana, görümce gibi) eziyet ettiğini ve çaresizlikten bu duruma katlandıklarını belirtmişlerdir. Kocalarından sonra aynı durumun çocukları tarafından devam ettirilmiş olması nedeniyle çocuklarını çok seven, çocuklarından çok memnun olan kadına neredeyse rastlanmamıştır. Kadınların çoğu buna neden olarak çocukları arasında ayırım yaptıklarını (erkek çocuğun lehine) ve pişman olduklarını belirtmişlerdir. Erkek çocuk lehine yapılan ayırım, görüşülen kadınların kız çocukları tarafından, diğer bir ifadeyle ikinci kuşak tarafından, iyi analiz edilip yanlışlığı algılanırsa ve çocuklar arasında cinsiyet ayırımı yapılmazsa, bölge için ileride kız çocuk lehine gelişme yaşanabileceği söylenebilir.

Bölge açısından genel olarak çok eşliliğin kültürel bir olgu olduğu ve genç kuşaklar arasında da varlığını korumaya devam ettiği söylenebilir. Eşler arasındaki yaş farkının yüksek olması ve kadının ilk evlilik yaşının düşük olması sadece Şanlıurfa ilinde değil genel anlamda tüm Güneydoğu ve Doğu’da karşılaşılan bir durumdur. Kız çocuklarının küçük yaşta evlendirilmesinin altında yatan en önemli sebep; erkeğin ailesinin (özellikle erkeğin annesinin) küçük yaşta kız çocuğu olarak gelinin ailenin kültürüne, alışkanlıklarına ve sosyal ilişkilerine daha kolay uyum sağlaması isteğidir. Dolayısıyla erkeğin yaşlılığında kadının zorlanmadan hizmet edebilmesi için erkekten en az 10-15 yaş

küçük olması beklenmektedir. Küçük yaşta ve kendilerinden 10-15 yaş büyük erkeklerle evlenen kadınlar, çocukları için de aynı geleneği devam ettirme çabası içerisindedirler. Bu döngü kırsal kadınların yoksulluğunu devam ettiren ve çevrelerine bağımlı hale getiren bir süreçtir.

Sonuç olarak araştırma alanında bazı değerler gönüllü veya zorunlu olarak değişirken, bazı değerler devam ettirilmektedir. Bu durum toplumun bütünüyle bazı noktalarda kesişirken, bazı noktalarda ise farklılık göstermektedir.

KAYNAKLAR

Marshall, G.(1999). Sosyoloji Sözlüğü. (Çev.). Osman Akınhay, Deya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat.

Sungur, N.(2012). “Türkiye’de Ömür 20 Yılda 10 Yıl Uzadı”, National Geographic Türkiye, No:133, İstanbul.

TÜİK, 2013. İstatistiklerle Türkiye: 2012, Yayın No: 3942, (<http://www.tuik.gov.tr>), Ankara.

“PARAYA TAKLA ATTIRMAK”: TÜRKİYE’DE KIRIN PİYASALAŞAN YAPISI VE YOKSULLUK HALLERİ¹

Emin YİĞİT²

Gülhan DEMİRİZ³

ÖZET

Küreselleşme süreci ve neo-liberal ekonomi politikaları, hem küresel hem de yerel boyutta yapısal değişim ve dönüşümler yaratırken, süreç kırsal alandaki üretim biçimi ve üretim ilişkilerini de doğrudan etkilemiştir.

1980’li yıllardan itibaren Türkiye’de uygulanmaya başlanan neo-liberal politikalara bağlı olarak, tarımsal KİT’ler özelleştirilmiş ya da dönüştürülmüştür. Bunun sonucunda köylü, piyasa faizi üzerinden kredi kullanmak zorunda kalmış, üretim için gerekli olan gübre, tarımsal ilaç, mazot ve işçilik desteklemelerini ise kendi imkânları ile karşılar hale gelmiştir. Ürün fiyatlarının da baskılanmasına bağlı olarak borçlanan köylü hızlı bir şekilde yoksullaşmış ve tasfiye edilme durumuyla karşı karşıya kalmıştır. Tarım politikalarına bağlı olarak kırdaki meydana gelen yapısal değişim ve dönüşümlerle baş etme stratejileri üretmeye çalışan köylü daha önce deneyimlemediği yeni dinamikleri yaşamaktadır. Buradan hareketle bu çalışmada, neo-liberal uygulamaların kırdaki yarattığı yapısal dönüşümlerin etkisi yoksulluk üzerinden analiz edilirken, köylünün belirtilen dönüşümler karşısında ürettikleri yeni stratejiler tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Neo-liberalizm, Kır, Yoksulluk.

ABSTRACT

While globalisation process and neo-liberal economic policies resulted in both global and local structural changes and transformations this process has also directly affected the mode of production and production relations in rural areas.

Agricultural state owned enterprises (SOEs) have been privatised and transformed with neo-liberal policies since the implementation of neo-liberal policies in Turkey in 1980s. As a result of this, peasants were obliged to use loans on the basis of market interest rates and they were also had to cover the fertilisation, agricultural pesticide, oil fuel and labour supports by their own means. Indebted peasants –who became indebted also as a result of the suppression of production prices- were increasingly gone into poverty and faced with being disbanded. Peasants who try to develop some strategies in order to deal with structural changes and transformations in rural areas as a result of policies towards agriculture started to come across with some new circumstances that they were not experienced before. From this point, in this research, while the effects of structural changes that the neo-liberal implementations have created in the rural areas will be analysed in terms of poverty, on the other hand the new strategies that the peasants have developed accordingly will be examined and discussed.

Keywords: Globalisation, Neo-liberalisation, the Rural, Poverty

GİRİŞ

Uluslararası kurumların ve çok uluslu şirketlerin (ÇUŞ) bir aktör olarak belirleyici rol oynadığı, ulus-devletlerin yeniden konumlandığı ve buna bağlı olarak neo-liberal ekonomik uygulamalarla kendini gösteren küreselleşme süreci, geçtiğimiz yüzyılın son çeyreğinden itibaren tüm dünyada ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel anlamda -kapitalizmin kendisini yeniden üretmesinin bir sonucu olarak- yapısal dönüşümler yaratmaktadır. Yaşanan bu süreçte kırsal alandaki üretim biçimi ve üretim ilişkileri de bu dönüşümün dışında kalmamaktadır.

¹ Bu çalışma Adnan Menderes Üniversitesi BAP birimi tarafından desteklenmiştir.

² Yrd. Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, eyigit@adu.edu.tr

³ Yrd. Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, gdemiriz@adu.edu.tr

Dönüşümün dışında kalamayan ve küresel piyasaya eklenen Türkiye’de de 1980 sonrasında uygulanmaya başlanan neo-liberal politikalara bağlı olarak tarım reformu adı altında TMO, TZDK, EBK, ZB vb. gibi tarım piyasaları üzerinde düzenleyici ve destekleyici etkisi olan kamu kurum ve kuruluşlarının özelleştirilerek ya da yapısı dönüştürülerek koruyucu ve düzenleyici devlet tavrı değişmiş, dış ticaret korumacılığı azalmış, girdi sübvansiyonları kaldırılmış, destekleme rejimi dönüşmüş, ürün fiyat desteği kapsamı daraltılarak neredeyse sonlandırılmış ve böylelikle tarımsal üretimin piyasa koşullarına tabi olunmasını sağlayacak bir politika değişikliğine gidilmiştir.

Sosyal devletin dönüşmesine bağlı olarak tarımda sosyal-politik uygulamaların sonlanması anlamına gelen bu politikalar, köylüyü piyasa koşullarında dirençsiz ve savunmasız bırakmaktadır. Nakit akışını bankalardan kredi kullanarak sağlayan, girdi desteğini ise tüccardan sağlamaya çalışan köylü gün geçtikçe yoksullaşırken pazar mekanizmasının temel dinamiklerinin kıra girmesi sonucunda üretim yapabilmek için yeni stratejiler denemekte ve giderek derinleşen yoksulluğun, birbiriyle iç içe geçmiş ve bazı durumlarda birbirini tamamlayan yoksulluğun tezahürlerini tecrübe etmektedirler.

Sistematik olarak dışlanan, yoksulluğa itilen ve buna bağlı olarak hak kayıplarına uğrayan köylünün durumunu, küresel kapitalizmin kodladığı ve tüketim dinamiklerinin egemen olduğu bu günün koşulları üzerinden sorgulayan bu çalışmada neo-liberal uygulamaların kırdı yarattığı yapısal dönüşümlerin etkisi yoksulluk üzerinden analiz edilirken, köylünün belirtilen dönüşümler karşısında ürettikleri yeni stratejiler tartışılmaktadır. Analizler ve değerlendirmeler ise Aydın merkez köylerinde yaşayan 25 köylüyle yapılan derinlemesine görüşmenin sonuçlarına dayanmaktadır.

KÜRESELLEŞME SÜRECİ VE NEO-LİBERAL YÖNELİMLER

1980’li yıllardan bu yana sosyal bilimcilerin üzerine en çok tartıştığı kavramlardan birisi olan küreselleşme, aynı zamanda sosyolojik olguların açıklanmasında ve tartışılmasında da sıklıkla referans alınmaktadır. Kavram, üzerine farklı anlam ve değerler yüklenmesine ek olarak çok farklı tanımlamalara ve nitelemelere konu olsa da, 1970’lerin ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan ve dünya genelinde kendini gösteren ekonomik, siyasal, sosyal, kültürel dönüşümlere işaret eden bir sürece vurgu yapmaktadır.

Açıktır ki geçtiğimiz yüzyılın son çeyreğinden itibaren yaşanmaya başlanan değişim, sosyal ve ekonomik sistemlerde yeni sorgulamaları beraberinde getirirken, akademik ve siyasi çevrelerde de değişime ilişkin yeni görünümeler tartışılmakta ve ortaya çıkan durum açıklanmaya çalışılmaktadır. Küreselleşmenin ekonomik, siyasal, sosyal, kültürel ve hatta teknolojik boyutlarının olması, küreselleşmeye olumlu veya olumsuz anlamlar yükleyenlerin bulunması ve yine önceden başlayan bir sürecin devamı mı olduğu ya da yeni dinamikleriyle birlikte 1980’li yıllarda ortaya çıkan bir süreç mi olduğu konusundaki tartışmalar kavramın tanımlanmasındaki güçlüğü de beraberinde getirmektedir.

Belirtilen değişim sürecinde küreselleşme, iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, bunun desteği ile dünya ölçeğinde bir finans ağının ortaya çıkması, ÇUŞ’ların üretimlerinin her bir aşamasının dünyanın farklı coğrafi bölgelerinde yapılabilir hale gelmesi, neo-liberal politikaların dünyanın dört bir tarafına yayılması gibi gelişmeler öne sürülerek yeni bir olgu olarak ortaya konmuştur (Tokatlıoğlu, 2004:50). Küreselleşme aynı zamanda içinde yaşadığımız dönemde zamanın ve mekânın dönüşümüyle de ilgili bir kavramdır. Ekonomik olsun ya da olmasın, uzakta meydana gelen olaylar bizleri önceki dönemlere göre doğrudan ve anında etkilemektedir (Zengingönül, 2004:6). Elbette iletişim, bilgi işlem, üretimin yeniden örgütlenmesi vb. gibi gelişmeler sonucu ekonomik ve teknolojik değişmelerin hız kazanması, yerelliğin önem kazanması, ulus-devletin aşılına çalışılması, kültürel ve politik tartışmaların yeni boyutlar alması gerçeği de göz ardı edilemez (Erbaş ve Coşkun, 2002:144). Ancak son çeyrek yüzyıldaki değişimleri ve dönüşümleri anlatmak için kullanılan “küreselleşme”, sadece kendiliğinden ortaya çıkan yansız bir gelişme; bilgisayar ağırlıklı teknolojiler, kolaylaşan bilgi aktarımı, iletişim ve ucuzlayan ulaşım ile sermaye dolaşımının kolaylaşması sonucunda küresel düzeyde bir üretim ağının ortaya çıkmasına bağlı olarak piyasaların dışa açılması ve sonuç olarak herkesin hayatını değiştiren ve bir o kadar kolaylaştıran, insanları birbirine yaklaştıran, kaçınılmaz, vazgeçilmez ve uzun dönemde tüm insanlık hayrına olacak bir gelişme (Koray, 2001:26-28) biçiminde algılanmamalıdır. Aksine küreselleşmenin kazandırdığı deneyimler ne olursa olsun dünya büyük ölçüde eskisi gibi dönmektedir ve bu gün görünenler olsa olsa yüz yıl önceki dünyanın tekrarıdır (Giddens, 2000:21). Zaten Robertson da (1999:21) kavramın 1980’lerden sonraki gelişmeleri tanımlamak için tekrardan popüler

olduğuna ancak kavramın yeni olmadığına gönderme yapmaktadır. Kumar (2010:66) ise bugünkü küreselleşmeyi kapitalizmin yeni bir aşaması olarak görmekte ve gelişen dinamiklere bağlı olarak kapitalizmin kendini yeniden ürettiği bir aşamanın yaşandığını ifade etmektedir.

Hirst ve Thomson da (1998:8), “ülkeler arasında büyük ve artan bir ticaret akışı ile sermaye yatırımının gerçekleştiği açık bir uluslararası ekonomi” biçiminde yorumlandığında küreselleşmenin yeni olmadığını belirtmektedir. Hirst ve Thomson (1998), Ruccio (2005), Şenses (2004), Akkaya (2003) gibi sosyal bilimciler küreselleşme olarak ifade edilen sürecin dünya ekonomisinin 1870-1913 yılları arasında yaşadığı “belle époque” dönemine büyük ölçüde benzediğini ifade ederken özellikle Hirst ve Thomson (1998:8-9) o dönemin açıklık düzeyine bugün yeni yeni ulaşılmakta olduğunu belirtmektedir. Gelineen noktada küreselleşme “1980’lerden sonra kapitalizmin yeniden yapılanmasına bağlı olarak ortaya çıkan yeni dünya düzeninin” (Şaylan, 2003:15) adıdır ki Ruccio da (2005:48) küreselleşme teriminin çoğu kullanımının günümüz dünyasını temel alarak yeniden karakterize edilen bir şeyi ifade ettiğini ya da en azından bunun ima edildiğini belirtmektedir. Çünkü “Kapitalist pratikler yere ve zamana göre biçim değiştirse de kapitalizmin doğasının aslında değişmediği rahatlıkla söylenebilir. Yeni kapitalizmin de itici gücünü sermaye birikiminin oluşturması, kâr, rekabet ve verimliliğin temel değişmezler olmaya devam etmesi, örgütlü kapitalizm için olduğu gibi örgütsüz kapitalizm için de aslı mantığın ve temel hareket ilkelerinin aynı kaldığını göstermektedir” (Ataç ve İlhan, 2008:186) ki bu süreç için vurgulanması gereken şey, sermaye birikiminin temel dinamiklerine ilişkin fırsatlar yaratması ve işleyişin bu dinamikler tarafından belirleniyor olmasıdır (Harvey, 2003:211).

Küreselleşme, yeryüzü medeniyetlerinin ve ekonomilerinin, kendi niteliklerini ve öz çıkarlarını koruyacak bir biçimde, bireysel ve toplumsal refahları yükseltmek amacıyla bir araya geldikleri görüntüsü ve imajını çizse de yaşamakta olan fiili durum bu değildir. Küreselleşme sözcüğünde, semantik olarak, yeryüzündeki tüm ajanların kendi istek ve iradeleri ile bir araya geldikleri ve bu beraberliğin tüm tarafları kazançlı kıldığı gibi bir anlam saklı olduğu halde gerçekte yaşanan, hâkim merkez sermayenin sıkışan kâr hadlerini yükseltebilmek için, kendisine yeni üretim ve tüketim merkezleri oluşturabilmek amacıyla yer yüzünü kaplaması hadisesidir (Önder, 2001:61) ve bu haliyle kapitalist sürecin bir devamı niteliğindedir. Öyle ki Oran (2001:49-52) 15. yüzyılda başlayan süreçte bugünkü küreselleşmenin “üçüncü küreselleşme” olduğunu ifade etmektedir. Açıktır ki oluşumu ve gelişimi açısından “tüccar kapitalizmi”, “kolonicilik dönemi”, ve “kolonicilik sonrası dönem” olmak üzere üç büyük aşamadan geçen kapitalizmin kolonicilik sonrası dönemi, İkinci Dünya Savaşı’ndan bu yana geçen sürede uluslararası kapitalizmin yapısında meydana gelen çok önemli değişikliklere karşılık gelen dönemdir. Ekonomik hayat büyük firmaların elinde gittikçe merkezileşirken, bu firmaların giderek büyümesi, giriştikleri etkinlik ve kurdukları bağlantıların dünya çapında yayılması, uluslararası şirketlerin özellikle üçüncü dünya ülkeleriyle olan bağlantıları bakımından dünya ekonomisi üzerinde yönlendirici bir faktör olmaya başlamaları olgusunu doğurmuştur. Gelirleri bazı ülkelerin milli hasılları ile boy ölçüşecek hatta onları aşacak düzeyde olan uluslar ötesi şirketler, dünyanın her yanında geniş ekonomik etkinlik içerisindedirler. Global kuruluşlar olan bu uluslar ötesi şirketler devletlerin getirecekleri bazı sınırlamalardan kurtulmalarını sağlayacak biçimde kaynaklarını kanalize edebilmektedirler ve her uluslar ötesi şirket topluluğunun belirli ülkelerde yerleşmiş olan bir ana şirketi bulunmaktadır (Giddens, 1993:149). Hemen belirtmeli ki küreselleşme sürecinin kök salması ve derinleşmesinde, 1980’li yılların başlarından itibaren uygulanan neo-liberal iktisat politikaları -dış ticaret, yabancı sermaye, özellikle finansal akımların hızla artması ve çok uluslu şirketlerin etkinlik alanlarının hızla genişlemesi- önemli bir rol oynamaktadır (Şenses, 2004:4). Bu durum beraberinde sermayenin önündeki tüm sınırlamaların da yavaş yavaş ortadan kalmasıyla sonuçlanmıştır (Adda, 2003:102) ki böylelikle güç ilişkileri sermaye lehine yeniden belirlenirken geçen yüzyılın son 50-55 yılına damgasını vuran Refah Devleti toplumundan gerek içerik gerekse biçim açısından tamamen farklı (Öngen, 2007:5) dinamiklerin geçerli olduğu yeni bir yapıya geçiş söz konusudur. Bu süreçte dünyanın ekonomik örgütlenişi büyük şirketlerin elindedir ve bu ticari şirketler küresel alanda etkindirler (Giddens, 1998:76). Bu büyük şirketler gelinen noktada çok uluslu şirket niteliğindedir ve ÇUŞ’ların bu denli hızlı büyümelerinde, şirketlerin yatırım alanlarını genişleten IMF, WB, GATT, WTO gibi küresel iktisadi örgütlerin payı önemlidir. Buna paralel olarak egemen olmaya başlayan neo-liberal iktisadi düzen ulus-devletlerin korumacı ekonomik politikalarından vazgeçmelerine neden olmaktadır (Reyhan ve Mutlu, 2012:398). Dünya ekonomisinin yönetimi ve ortaya çıkabilecek

büyük bir depresyonun önlenmesi için kurulan IMF, WB, GATT, WTO gibi uluslararası örgütlerin çalışmaları ile uluslararası bürokrasi dünyanın her tarafına yayılmaktadır (Milner, 2005:1). Belirtilen uluslar üstü kuruluşların aldıkları kararlar ve yarattıkları uluslararası bürokrasi, ulus-devletlerin kararları ve uyguladıkları makro politikalar üzerinde etkili olmaktadır. Ancak IMF ve WB gibi uluslar üstü kuruluşların başta ABD (Şenses, 2004:3) ve küresel sermaye ile yakın ilişkileri dikkate alındığında görünüm daha anlamlı hale gelmektedir. Hal böyle olunca süreç uluslar üstü kuruluşlardan istediği kararları çıkarabilme gücüne sahip merkez ülkeler ve çok uluslu şirketler lehine işlemektedir (Kazgan, 2002:35) Bu süreç özellikle gelişmekte olan ulus devletlerin güç ve etkinliği üzerinde belirleyici olurken, bir bakıma ulus-devletin rolü, sorumlulukları ve politik ilişkileri yeniden tanımlanmaya zorlanmaktadır (Aktan, 2002:4). Çünkü geline noktada sermaye artan hareket kabiliyeti nedeniyle devletlerden artık eskisine göre çok daha fazla rahatlatıcı koşullar istemekte, aksi halde kaçmak ya da hiç gelmemek gibi bir tehdidi kullanmaktadır. Rahatlatıcı koşulların yanı sıra istikrar ve güven sağlanması da bir önemli koşul olarak öne sürülmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde artan borçlar ve yabancı sermaye gereksinimi nedeniyle bu istekler neredeyse kurula dönüşmektedir. Öte yandan artan kamu borçları finansal sermaye için büyük kâr sağlayan bir alan oluşturur ve bu sermayeye önemli bir gelir transferi sağlarken, artan borç ve faiz ödemeleri için de devletin toplum yararına bir iş görmesi neredeyse imkânsız hale gelir. Bu durumda devlet, ulusal politikalarını hayata geçirmek açısından zafiyete düşmektedir (Koray, 2001:26).

Şenses'in (2004:2) "neo-liberal küreselleşme" ismini verdiği bugünün küreselleşme süreci - yukarıda belirtilen getirilere ek olarak- neo-liberalizmin yükselişi ile de yakından ilişkilidir. Balkanlı (2002:20), Fry (1995:155-156) ve Itoh'a (1983:163-164) gönderme yaparak, 1970'lerin ortalarından itibaren başlayan ve 1980'lerin başlarında belirgin olarak kendini hissettiren, buna bağlı olarak ABD'deki serbestleşme düzenlemeleri ile somutlaşan bu liberalleşme eğilimlerinin zaman içerisinde GATT ve diğer etkinliklerin bir sonucu olarak, ülkelerin kendi içlerinde daha az müdahale ve daha fazla serbestlik anlamına geldiğini ifade etmektedir. Bu liberalleşme eğilimleri merkez ülkelere başlıyarak çevre ülkelere doğru genişlemektedir.

Geline noktada küreselleşme süreci ile özdeşleşen neo-liberal ekonomi politikaları, uluslararası kuruluşlar, ÇUŞ'lar ve hatta merkez ülkelerin baskısı altında gelişmekte olan ülkelerin çoğunda uygulamaya konulmuştur. Neo-liberalizmin bir yansıması olarak "piyasa mantığının ekonomik, siyasal ve sosyal sistemlerde yaygınlaşması sonucunda eşitsizlik, güvencesizlik ve eğretilik artmaktadır" (Erdut, 2004:11). Aslında piyasa mantığının tüm dünyada yerleşmesi için sermaye merkezleri ile onun yönetici aktörleri her zaman sermaye dolaşımının önündeki engellerin kaldırılmasını ve yabancı sermaye yatırımlarının kolaylaştırılmasını (Olgun, 2006:147) istemektedir. Bu durumda neo-liberal dinamikler "yapısal uyum" ve "istikrar" adı altında bir takım politikalarla (Kökalan, 2009:199) gelişmekte olan ülkelerde hayata geçirilmeye başlanmıştır. Hatta gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik krizler yapısal uyum programlarını uygulamanın mazeretini oluşturmuştur. Örneğin IMF, 1980'lerden sonra ülkelerin ekonomilerinde meydana gelen borç krizlerini ülkelerin doğru ekonomik politika uygulamalarına bağlamıştır. Dolayısıyla borç veren durumunda olan WB ve IMF gibi kuruluşlar borçlu ülkelerin aldığı borç paralar karşılığında ekonomilerini düze çıkaracak bir dizi reform paketini garanti etmelerini talep etmişlerdir (Yıldırım, 2000:72). Hal böyle olunca gelişmekte olan ülkeler, bir yandan sermaye girişini kolaylaştırmak ve öte yandan da sermaye kârlarını arttırmak gibi işlemlere ağırlık vermişlerdir (Koray, 2001:30-31). Bu politikalarla devletin ekonomideki ağırlığı azaltılmaya çalışılırken, özel sektörün rolü arttırılmaktadır. Ticari politikalar üzerindeki denetim ise ya kaldırılmaya ya da daha esnek hale getirilmeye çalışılmaktadır (Tokatlıoğlu, 2005:108) ki burada belirtilenlerin tamamı aslında yapısal bir dönüşüme işaret etmektedir.

Bugünün koşullarında yapısal dönüşümün en önemli ayağını "özelleştirme" politikaları oluşturmaktadır. Özelleştirme ile hayata geçirilen uygulamaların tamamı sermaye lehine sonuçlar doğurmaktadır ki "özelleştirme" uygulamalarına ek olarak onu tamamlar nitelikte "piyasalaştırma" ve "serbestleştirme" de devreye girmektedir. Özelleştirme; devletin mal ve hizmet üretimini özel yönetimlere devretme sürecini, serbestleştirme; devletin mal ve hizmet üretiminde tekel olmaktan çıkması ve bu alanların özel sektöre açılması sürecini; piyasalaştırma ise devletin mal ve hizmet üretiminde özel sektör ile rekabet edebilir bir yapıya dönüştürülmesi sürecini ifade etmektedir. Bu uygulamalar ile devlet hızla mal ve hizmet üretimi alanından çekilirken en az bu kadar önemli bir

başka nokta ise devletin kendi mal ve hizmet üretiminde piyasa koşullarında rekabet edebilir hale gelmek istemesidir (Tokatlıoğlu, 2005:97). Gelinen noktada devletin ekonomiden çekilmesi ya da kendisi mal ve hizmet üretirken piyasa ile rekabet edebileceği koşulları oluşturması sosyal devletin ve sosyal politikaların aşınması anlamına gelmektedir. Mevcut durum ise piyasa güçleri lehine bir adalesizlik yaratmaktadır.

Türkiye ise neo-liberal yönelimli ekonomi politikalarıyla 24 Ocak 1980 ekonomik kararlarıyla tanışmıştır. 24 Ocak kararları sonucunda, ücret, para ve kredi politikalarıyla toplumun satın alma gücünün geriletildiği, böylelikle oluşmuş ürün bolluğunu dış satıma yöneltmek için ihracatçıya ve bir bölüm sanayiciye yaygın bir süspansiyon sağlandığını ifade eden Cem'e göre 24 Ocak kararları sonucunda, Türkiye ekonomisi ile diğer ekonomiler arasındaki duvarlar indirilmiş ve Türkiye kendi ekonomik çevresinden daha çok etkilenen bir ülke haline getirilmiştir (1993:77). Bu özellikler, ekonominin toplumun ortak yararı doğrultusunda yönlendirilmesine yarayan mekanizmaları zayıflatmaktadır (Cem, 1993:77-79). Açık ki 1980'lerden itibaren Türkiye'de benimsenen ekonomik anlayışın bir sonucu olarak, reel ücretler düşmüş, emek piyasaları kuralsızlaşmış ve esnekleşmiş, enformel istihdam yaygınlaşmış, kadın ve çocuk emeği ucuz emek olarak istihdam edilmeye başlanmıştır. Aslında çok fazla üzerinde durulmasa da en büyük tahribat kırdı ve bir sektör olarak tarım ve köylüler üzerinde olmuştur. Sürecin getirileri içinde oluşan bu durum hem gelir dağılımını bozmuş hem de yoksullaşmada önemli bir rol oynamıştır. Hal böyle olunca, Türkiye'yi bu sürece getiren dinamiklerin temelinde 24 Ocak 1980 ekonomik kararları ve IMF ile yapılan anlaşma, sonuç olarak ise uygulanmak istenilen ekonomik program yatmaktadır. 24 Ocak kararlarıyla birlikte Türkiye IMF ile anlaşırken, ekonomide devalüasyon yapılmış enflasyonla mücadele için tasarruf tedbirleri uygulanıp liberal ekonomik anlayış benimsenmiş, işlemlerde serbestleşme ve ekonominin dışa açılması sağlanmıştır. Gelinen noktada Türkiye ekonomisi uluslararası rekabete açılırken, dünya ekonomisi ile bütünleşmek temel hedef olarak gösterilmiştir.

NEO-LİBERAL POLİTİKALAR, TÜRKİYE'DE TARIM VE YOKSULLUK HALLERİ

Tüm dünyada yaşanan ve kapitalizmin içerisine düştüğü krizlerin göstergelerinden birisi durumunda olan 1973 krizinin etkilerini 1977'ye kadar erteleyebilen Türkiye daha sonraki süreçte borç yükü nedeniyle IMF ile masaya oturmuştur. Görüşmeler sonucunda Türkiye'nin kredi talepleri, 1980 askeri darbesinin de biçimlendirdiği ortamda, IMF ve WB gibi iki küresel aktörün dayatmalarına bağlı olarak uygulanan "yapısal reformlar"ın gerçekleştirilmesi koşuluna bağlanmıştır. En genel hatları ile devletin ekonomideki rolünün küçültülmesi ve serbest piyasa ekonomisi koşullarının tam işlerliğini öngören "yapısal reformlar" (Özbudun, 2006:102) "yapısal uyum programları" aracılığı ile ülkenin hem neo-liberalizme hem de dünyadaki kapitalist ekonomilere entegrasyonunu içermektedir. Bu yapısal uyarılama ile sosyal, siyasal ve ekonomik yapının, makro düzeyde, sektörel düzeyde, politika, plan ve program düzeyinde küresel kapitalizmin gereklerine uyarlanması söz konusudur. Başta IMF ve WB olmak üzere uluslararası mali kuruluşların verdiği kredilerle desteklenen bu yapısal uyarlanmaların temel amacı, ekonominin, sektörlerin, politikaların, plan ve programların yeni liberal doğrultuda yeniden yapılanmasıdır. Bu yeniden yapılanmanın, tüm toplumsal kesimler üzerinde olduğu gibi tarımsal üretim ve bağlı olarak Türkiye'deki köylünün üzerinde de dönüştürücü etkilerinin olduğu bir gerçekliktir. Gelinen noktada Türkiye'de 1980'li yıllardan itibaren uygulanmaya başlanan neo-liberal politikalarından tarım sektörü de kendine düşen payı almış ve "tarım reformu" adı altında hızlı bir tasfiye sürecine girilmiştir. Bu süreç içerisinde, IMF ve WB politikalarıyla Türkiye'deki tarım nüfusu bir çöküş sürecine girip hızla yoksullaşırken tarımsal dışalım ise önemli miktarlara ulaşmıştır (Emre, 2003:155-156).

İki aşamadan oluşan yapısal uyum programlarının birinci -istikrar- aşamasında devlet harcamalarının kısılması, kamu sektöründe istihdamın azaltılması, bütçe ve ödemeler dengesi açıklarının kapatılması amaçlanırken bazen birinci aşama bitmeden başlayan ikinci aşamada pazar güçlerinin oyununu gerçekleştirmeyi amaçlayan uyum uygulamalarına daha fazla yer verilmesi söz konusudur. Bu süreçte özellikle üretim pazarlanabilir mallara doğru yeniden yönlendirilmeye çalışılarak (Erdut, 2004:13) tarımdaki geleneksel üretim alışkanlıkları hiçbir tedbir alınmadan dönüştürülmektedir. Neo-liberal düşünce ve politikalar tarafından beslenen bu anlayış IMF'nin,

WTO'nun, uluslararası işletme ve bankaların, hatta merkez ülkelerinin baskısı altında diğer ülkelerin çoğunda uygulamaya konulmuştur. Bu uygulamalara bağlı olarak kamu harcamalarının ve kamu kesiminin daraltılması neo-liberalizmin temel hedefi olmuştur (Çelik, 2004:80).

Türkiye'de uygulamaya konan neo-liberal politikalara bağlı olarak ithal kotaları kaldırılırken, kamu yatırımlarının tasfiye edilmesi ve tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesi hedeflenmiş, temel mallardaki sübvansiyonlar kaldırılmıştır ki bu süreç tarım sektörüne olan yaklaşımı da belirlemektedir. 1984 yılından itibaren "koruyucu ve düzenleyici" tarım politikalarının yerini, piyasa koşullarını esas alan politikalar almıştır. 1980-1990 döneminde uygulanan politikalar ithalat ihtiyacını arttırırken, 1990 yılına gelindiğinde ise tarımsal ithalat ihracatı aşmıştır (Emre, 2003:156).

Sonraki süreçte 1 Ocak 1994 yılında WTO'ya üye ülkelerin imza koyduğu Uruguay Turu Tarım Anlaşması, tarım sektöründeki liberalizasyonu dünya genelinde uygulamaya sokmaktadır. Bununla birlikte bu anlaşma bir anlamda ABD ve AB'nin gereksinimlerine uygun düzenlemeler içermektedir ve imza atan Türkiye'nin de bu değişime ayak uyduracağını ortaya koymaktadır. Genel olarak, ülkelerin tarım sektörüne verdikleri desteklerin azaltılması, sübvansiyonlu dış satım miktarının azaltılması, iç pazarları koruyucu önlemlerin düzeyinin düşürülmesi, sağlık ve bitki sağlığı önlemlerinin dünya genelinde uyumlaştırılması başlıklarını içeren anlaşma, rekabet üstünlüğü olan ülkelerin dünya pazarındaki etkinliklerini arttırırken gelişmekte olan ülkelerde tarımda bağımlı yapılar oluşturmaktadır (Günaydın, 2003:138). Ayrıca, 1 Ocak 1996'da AB ile yapılan müzakerelerle yürürlüğe giren Gümrük Birliği Anlaşması ile işlenmiş tarım ürünlerinin ticareti kapsama alınmış ancak Türkiye'nin rekabet üstünlüğü olan salça, meyve suyu gibi çeşitli alanlar dışarıda bırakılarak ticaret dengeleri AB lehine bozulmuştur (Günaydın, 2003:138). Yine IMF ve WB'na 9 Aralık 1999'da verilen niyet mektubunda var olan destekleme programlarının kaldırılarak doğrudan gelir desteği sistemine geçileceği; 10 Mart 2000 tarihli niyet mektubunda, devletin tarımsal üretim ile tarımsal sanayi üretiminde doğrudan bir rol almaktan çekilmesine yönelik orta vadeli hedef doğrultusunda, sektördeki devlet varlıklarının ticarileştirileceği ve özelleştirileceği; 18 Aralık 2000 tarihli niyet mektubunda ise tüm dolaylı destek politikalarından 2002 sonuna kadar kademeli olarak vazgeçileceği ve doğrudan gelir desteği sisteminin uygulanacağı belirtilmektedir (Emre, 2003:158).

WTO'nun 27-30 Temmuz 2004 tarihleri arasında Cenevre'de gerçekleştirilen toplantısı sonucunda imzalanan Cenevre Antlaşması'na göre "tarımda ihracat için yapılan tüm teşviklerin kaldırılması; az gelişmiş ülkelerin pazarlarını tarım ürünü ithalatı için açmaları" öngörülmüştür. Nitekim 2004 yılında Türkiye'den, yapısal uyum programlarına ilişkin verdiği taahhütlere ve -tarımda uyguladığı desteklerin, ihracat sübvansiyonlarının ve gümrüklerin azaltılmasını öngören- WTO kararlarına dayanarak pirinç ithalatına karşı uyguladığı tarife kotalarının ve et ithalatı yasağının kaldırılması talep edilmiştir (Özbudun, 2006:7-8). Yoksul ülkeler açısından Cenevre Antlaşması, ithal tarım ürünlerine karşı gümrük duvarlarını indirmek, yani kendi tarımlarından geriye ne kaldıysa yok etmek ve kendi köylülerini açlığa mahkûm kılmak anlamına gelmektedir. Çünkü böyle bir antlaşma uyarınca iç pazarların ardına kadar çok uluslu şirketlerin, ileri teknoloji ve ucuz iş gücü sayesinde daha ucuza mal edebildikleri tarımsal ürünlerine -hiçbir itiraz ileri sürmeden- açmak anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Cenevre'de kazanan yine 'Kuzey'li çok uluslu şirketlerdir'. Temmuz 2004'deki WTO toplantısından önce ABD ve AB tarafından yoksul ülkelere yükselebilecek olası itirazlara karşı bir takım politikalar da devreye sokulmuştur (Özbudun, 2006:10-11). Açıktır ki özellikle 1980 sonrasında WTO kapsamında imzalanan tarım anlaşmaları ve AB ile imzalanan Gümrük Birliği anlaşmaları da dahil birçok uluslararası anlaşma tarımın çöküşünde, bağlı olarak köylünün yoksullaşmasına temel teşkil etmiştir.

Süreç içerisinde tarım için uygulanan politikalar yapısal krizler üretirken köylü bu krizleri çok derinden yaşamıştır ve halen bu devam etmektedir. Özellikle köylünün örgütsüz olması, ekonomide meydana gelen olumsuzlukların tarım sektöründeki desteklemelerden kaynaklandığı propagandası ile mücadele edememeyi beraberinde getirirken kamuoyunda yaşanan krizlerin tarımdan kaynaklandığı yaygın bilinç haline (Emre, 2003:157) getirilmiştir. Hal böyle olunca Türkiye'de meydana gelen ekonomik krizler, yapısal uyum programlarının daha etkin biçimde uygulanması sonucunu doğururken, kırsal kesim üzerindeki ekonomik baskı gün geçtikçe ağırlaşmıştır. Dolayısıyla ekonomik kriz dönemlerinde bile yapısal uyum programlarındaki "acil yasal düzenlemeler"den vazgeçilmemiştir (Emre, 2003:157). Nitekim işleyiş, tarımsal üretime destek amacıyla kurulmuş olan kamu

işletmelerinin ve devlet kurumlarının özelleştirmeler vasıtasıyla tasfiyesini beraberinde getirmiştir ki bu süreçte TZDK, TÜGSAŞ, ÇAYKUR, TŞFAŞ, TEKEL gibi tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesi, TCZB'nin dönüştürülmesi gerçekleşmiştir. Bunlara ek olarak tarımsal kamu yönetiminin by pass edilmesi söz konusudur. Bu uygulamaların yapısal uyum kredileri ile destekleneceği garantisi verilmiştir. Reform adı altında dayatılan bu programlar sonraki yıllarda da devam etmiştir. WB ile 2001 yılında imzalanan "Tarım Reformu Uygulama Projesi" (ARIP) ile doğrudan gelir desteği sistemi kredilendirilmiş, fındık ve tütün ekimi adeta yasaklanmıştır. Çünkü Alternatif Ürün Projesi ile bu ürünlerin ekim alanlarının daraltılması hedeflenmiştir (Günaydın, 2003:140-141).

Türkiye'de özellikle 1989'a kadar kâr, bu yıldan sonra ise zarar eden ancak kuruluş amacı itibarıyla destekleme alımı yapmakta olan TMO, TŞFAŞ, ÇAYKUR, EBK, YEMSAN, TİGEM gibi kitler zarar ettiği gerekçesiyle özelleştirilmeleri, üreticiye yönelik dolaylı desteklemeleri ortadan kaldırarak üreticiyi korumasız hale getirmiştir. Hal böyle olunca ürününü daha düşük fiyata satmak zorunda kalan üretici mevcut piyasa içerisinde korumasız hale gelmiştir (Emre, 2003:162).

Bu uygulamalarda, özellikle TCZB'nin dönüştürülmesi ve köylüyü destekleyen diğer kamu bankalarının özelleştirilmesi piyasalaşan ekonomide çiftçiyi piyasa koşullarında mücadele etmeye itmektedir. Üretim sürecinde kaynak arayışına giren köylü piyasa faizi üzerinden kredi kullanmak durumunda kalmaktadır. Tarım sektörünün doğal koşullara bağlı olması ve yine aynı sektörün Türkiye dinamiklerinden kaynaklanan özelliklerinin risk ve belirsizlik faktörlerini güçlendirdiği (Arı, 2006:63) bilinen bir gerçekliktir. Dolayısıyla kötü bir sezonda yeterli gelir elde edemeyen köylü başta kredi aldığı bankalar olmak üzere piyasaya borçlanmaktadır. Bu durumda yeni üretim döneminde piyasadaki stratejilerini kendi ifadeleriyle "borca takla attırarak" oluşturmaktadırlar. Süreç içerisinde arazilerini ve traktörlerini satmak durumunda kalan köylülerin tefecinin eline düşmesi söz konusu olmaktadır. Ayrıca tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesi üreticinin ürünlerini daha düşük fiyatlara satması anlamına gelmektedir (Emre, 2003:167). Çünkü belirtilen tarımsal KİT'lerin ürün alımı sırasında gerçekleştirdiği "taban fiyat" uygulaması zaten örgütsüz olan çiftçinin tüccarın eline düşmesini engellemekte ve dolayısıyla tüccarın, çiftçiden mal alabilmek için belirlenen taban fiyatın üzerine çıkmak zorunda kalması ciddi bir güvence ve koruma sağlamaktaydı. Oysa geline nokta çiftçi tamamen güvencesizdir ve ürün fiyatının küresel piyasada belirlendiği bugünün koşullarında küresel fiyatlandırma koşullarında ayakta kalamamaktadır.

Yapısal uyum programlarının bir yansıması da destekleme rejimi üzerinedir. Türkiye'de uzun yıllardan beri en yaygın destekleme aracı olarak pazar fiyatı desteklemesi kullanılmakta idi. Bu destekleme sistemi ile hükümetler hangi ürünleri hangi fiyattan satın alacağını belirleyerek alım yapacak kuruluşu görevlendirmekte idi. Buna ek olarak Türkiye'de girdi desteği (gübre, tohum, su, tarımsal mücadele ilaçları, tarımsal kredi) uygulamaları da yapılmakta idi. Ancak "istikrar programları" çerçevesinde ve özellikle 2000'li yıllardan itibaren, destekleme biçimi değişim göstermiş ve "doğrudan gelir desteği" sistemine geçilmiştir. Mevcut doğrudan gelir desteği sistemi, toprağı işleyen değil mülk sahibini desteklemektedir (Günaydın, 2003:142-145). Türkiye'de üreten köylüyü dışarıda bırakmaya çok uygun olan bu model, tüm destekleme uygulamalarının yerine geçirilerek üretimden ve verimlilikten bağımsız bir destekleme sistemi hayata geçirilmektedir (Aysu, 2002:38-43).

Bu durumun bir başka yüzü ise mülkiyetin dönüşümüdür. Sürekli zarar eden ve buna bağlı olarak çıkış yolları arayan küçük üreticilerin sattığı tarlalar büyük işletmeler ya da bölgenin zenginleri tarafından toplanmaktadır. Bu durum neo-liberal piyasanın temel dinamiklerine yönelik düzenlemelere de uygun bir işleyiştir. Böylelikle Türkiye'de tarım sektöründe geçerli olan küçük toprak mülkiyetinden (Arı, 2006:63) ÇUŞ'lar ile yerli ortalıkların denetiminde geniş ölçekli işletmelere geçilmesi hedeflenmektedir (Özbudun, 2006:13). Bu politikalar, topraksız ve az topraklı köylülerin mülksüzleşerek köyden kente göç etmelerine sebep olmaktadır (Aysu, 2002:43). Geline noktada kentlerde istihdam problemi olmasına rağmen kırsal nüfusun sürekli azalma eğilimi göstermesi Türkiye kırsalının koşullarının olumsuzluğunu gösteren verilerden birisi olarak değerlendirilmelidir. Durumu Magdoff ve Tokar da (2010:67) neo-liberal "reformlar"ın ve IMF kaynaklı "yapısal düzenlemeler"in "köysüzleştirme"yi yaygınlaştırması üzerinden değerlendirirken, bu koşulların köylü çiftçileri topraklarını terk etmeye zorlamakta olduğunu ifade etmektedirler.

Gelinen noktada küresel bir piyasada küresel dinamiklere uyarlanma iddiasıyla gerçekleştirilen tarımsal dönüşümler tarımsal üretim dinamiklerini küresel piyasanın etkilerine açık hale getirmektedir. Ulus-devletin yerel karar organlarının karar alma sürecindeki etkisinin zayıfladığı bu dönem biyo-teknoloji, gen mühendisliği vb. gibi teknolojik ve kimyasal gelişmelerin verim artışını desteklediği bir dönemle örtüşmektedir (Özbudun, 2006:101). Oluşan aşırı üretim, kapitalistlerce dünyadaki açlığı engelleme amacıyla girişilen bir çaba olarak anlatılsa da bu gelişmeler dünyadaki açlık sorununa bir çözüm üretmediği gibi aşırı kâr hırsı ile yapılan üretim ve rekabet, doğanın tahrip olmasına, insan sağlığının tehlikeye atılmasına ve ekolojik dengenin bozulmasına da neden olmaktadır (Aysu, 2002:31). İthalatın artması ve tarımın kontrolünün ÇUŞ'ların eline geçmesine bağlı olarak sağlık açısından sakıncaları akademik çevrelerde ve kamuoyunda yoğun bir şekilde tartışılan gıdalar piyasayı doldurarak halk sağlığını tehdit eder hale gelmektedir (Emre, 2003:168). Görünen o ki geleceği denetim altında tutma iddiasında olan kapitalizm yeni riskler üretmektedir (Giddens, 2000:40-41). İnsanları koruyan sosyal yapıların çökmeye başlamasıyla birlikte bireyler giderek kendi başına, soyutlanmış, aciz ve korumasız kalmaktadırlar. Bunun nedeni ise risk nosyonunun toplumsal dışlanma ve tecrit koşullarıyla bağlantılı olmasıdır (Slattery, 2007:455). Hal böyle olunca hem üreten hem de tüketen, üretilenden dolayı risk altındadır.

Üretimin sosyal ve ekonomik karakterinin değiştiği bugünün dünyasında tarım nüfusu ve köylülük insanlığın yarısını oluşturmaktadır (Amin, 2004:7). Bu oran Türkiye'de de nüfusun 1/3'ünden daha fazladır. Destekleme biçiminin değişmesiyle üretim maliyetlerinin arttığı Türkiye'de hem küresel hem de yerel piyasada rekabet edebilmek amacıyla maliyetleri düşürüp verimliliği arttırmak isteyen tarım üreticisi gelinen noktada genetiği ile oynanmış tohumlar kullanmakta, kimyasal içerikli gübreleme, ilaçlama ve hormonlama yapmaktadır. Bu durum halk sağlığı açısından büyük bir risk oluştururken, devam eden süreçte toprağın çoraklaşması ve kimyasal kirliliğe uğraması ile de sonuçlanmaktadır. Yine de tatmin edici kârlılığa ulaşamayan ve yoksullaşan köylü gelecek için umutsuzlaşmaktadır. "Beka stratejisi" olarak ise giderek artan zorluklara karşı yaşamını sürdürebilmek için aradığı ve bulduğu yollardan birisi kesin ve net olarak yeni gelir olanakları yaratmaya yöneliktir (Günaydın, 2003:147). Tüm ifade edilenlerden anlaşılacağı üzere, küresel kapitalizmin temel doğurguları ve Türkiye'deki tarım politikaları üzerine yansımaları, köylünü yaşamsal damarlarını tıkamaktadır. Kendini yeni sürece uyarlamaya çalışan köylü, yoksulluk hallerinin tipik yansımalarını etrafına saçarken kırsal yoksullaşma bir akıl tutulmasıyla görmezden gelinmekte, bu yoksullaşmanın temel yansımaları hegemonik bir dille kamuoyuna makyajlanarak sunulmaktadır.

Bu nedenle bir olgu ele alınırken sistemin temel işleyiş dinamiklerini dikkate almadan bir tartışma yapmak yeterli olmamaktadır. Örneğin A. Lewis, yoksulların bir yoksulluk (alt)-kültüründe yaşadıklarını ifade ederek yoksulların kendilerine has değerler, tutumlar ve davranışlar geliştirerek kendilerine uygun bir hayat tarzı tasarladıklarını ifade eder ve böylelikle yoksulların yoksulluk kültürü aracılığıyla yoksulluğun devamına katkıda bulduklarını belirtir. Ancak toplumun genel yapısını ihmal eden bu anlayış (Slattery, 2007:390-393) küresel dinamiklerin yarattığı eşitsizliklerin sonuçlarını da ihmal etmektedir. Çünkü toplumlardaki sınıflı yapı ve eşitsizlikler hem yerel hem de küresel düzeyde varlığını sürdürdüğü sürece alt sınıflar her zaman var olacaktır ve fırsatlara ulaşmada diğerlerine göre dezavantajları söz konusu olacaktır. Açıktır ki ulusal organizasyonlardan küresel organizasyonlara geçildiği günümüzde işbölümü ve eşitsizlikler hem dünya ölçeğinde hem de bölgeler ve kentler arasında giderek derinleşirken özellikle yeni yoksulluk sorunu kapitalizmin bir yan çıktısı olarak kendini göstermekte (Aytaç ve Akdemir, 2003:52-53) ve kır da bu görünümün dışında kalmamaktadır. Refah devleti politikalarının sonlanması ile birlikte sosyal dışlanmanın yapılaşması yoksulluğun kronikleşmesine sebebiyet vermektedir. Gelinen noktada yoksulluk, yoksulların dışlanmışlığını, kıyıya kenara itilmişliğini resmetmektedir (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001:70). Yine küreselleşmeye bağlı olarak ortaya çıkan dinamiklerin toplumun farklı kesimleri üzerinde derinlemesine belirleyici olması, basmakalıp yoksulluk imajının ötesine geçilmesini gerektirmektedir. Buradan hareketle aynı zamanda sosyal psikolojik bir durum olan yoksulluk, belli standartlara erişememenin yarattığı sıkıntı ve özsaygı yitimi olduğu gibi mevcut toplumda mutlu bir yaşamı ifade eden imkanlardan yoksun bırakılmadır (Bauman, 1999:40-60).

Küreselleşme sürecinin temel görünüşlerinden birisi durumunda olan neo-liberal politikalar sonucunda toplumsal dışlanma riski taşıyan, kenarda kalan, özellikle -ekonomik ilişkiler açısından-

sistemle bütünleşmesi giderek zorlaşan (Aytaç ve Akdemir, 2003:52-53) köylüler tam da yeni yoksulluğun merkezindedirler. Dolayısıyla yoksulluk sadece yoksulların mutlak fakirlik çizgisinde yaşamasıyla ilgili değil, yoksulların yaşamlarını iyileştirecek yapabilirliklerini kısmen ya da tamamen yitirmesiyle de ilgilidir. Kendi dışından gelen ters etkilere karşı korumasız olan köylüler geleceğe ilişkin büyük bir umutsuzluk içersindedirler. Açıktır ki tarım politikalarına bağlı olarak tarımsal üretimde 1980 sonrasında ortaya çıkan dinamikler ve özellikle köylü üzerindeki yansımaları, yaşanan dönüşümün köylüyü sistem dışına ittiğini buna bağlı olarak da yeni yoksulluk halleri yarattığını göstermektedir.

İfade edilenlerden de anlaşılacağı üzere sadece rakamlarla, anlaşılması güç istatistiklerle ve tablolarla tanımlanması mümkün olmayan yoksulluk, farklı ve daha derinlemesine bir olgudur. Bunun dışındaki bakış açısı temel üretim biçimleri yıkılan yeni bir üretim sürecine eklenme çabasında olan, borçlanan ve borçlarını ödeyememenin yarattığı süreci ailesiyle birlikte yaşayan köylülerin içinde buldukları durumu görünmez kılar.

ARAŞTIRMA TEKNİĞİ VE TEMEL HAREKET NOKTASI

Küreselleşme sürecinin getirileri ve neo-liberal politikalara bağlı olarak ortaya çıkan uygulamalar, piyasa mekanizmasının temel dinamiklerini, tarım politikaları ve tarımsal üretim üzerinde geçerli kılarken, gelinen noktada bu uygulamalar, köylünün üretim süreci üzerinde de belirleyici olmaktadır ve adeta -hegemonik bir tarzda- vakum etkisi de yaratarak piyasa mekanizmasının temel dinamikleri ile üretimsel uygulamalarını iç içe geçirmektedir. Bu iç içe geçmişlik sürecinde köylü bir bakıma yoksullaşırken, yine köylünün kendisi küreselleşme sürecinin getirileri, neo-liberal politikalar ve piyasa mekanizmasının belirlenimleri içerisinde başka bir anlatımla piyasa mekanizmasının temel dinamiklerini kullanarak yoksullaşmanın önüne geçmeye çalışmakta ya da yoksullaşmaya çözüm üretmeye çalışmaktadır. Aslında, tam da bu süreç köylünün hayatında bataklık etkisi yaratmaktadır. Çünkü küresel kapitalizmin kodladığı ve neo-liberal politikaların belirlediği süreç köylünün çabalmasına rağmen onları aşağıya doğru çekerek yoksullaştırmaktadır.

Bu bağlamda bu araştırmada yoksulluk, bir takım istatistikî hesaplamalar içerisine hapsedilmeden ve neo-liberal küreselleşme sürecinin temel belirlemeleri üzerinden, sadece giderek derinleşen maddi sefaletin değil, aynı zamanda köylüler üzerinde yarattığı hak ihlallerinin, duygusal sembolik şiddetin, özsaygı yitiminin, dışlanmanın ve kenarda bırakılmışlığın görünümü ve yansıması olarak ele alınmaktadır.

Bunu yapabilmek için de çalışmada sosyal gerçekliği derinlemesine anlama ve yorumlamada geniş bir niteliksel veri tabanı sunan derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Derinlemesine görüşmeler ise;

Neo-liberalizm ve Tarım

Tarımsal KİT'lerin Özelleştirilmesi, Üretim Maliyetleri ve Yoksulluk

Neo-liberal Politikalar, Değişen Destekleme Rejimi ve Kırsal Yoksulluk

Yoksulluk Algısı, Yoksulun Dünyası ve Çiftçi

Yoksulluk Çevre ve Gıda Güvenliği

Köylünün Mülksüzleştirilmesi ve Kırın Tasfiyesi

Güven, Dışlanma ve Geçinme Stratejileri, temaları üzerinden gerçekleştirilmiştir.

ARAŞTIRMA BULGULARININ DEĞERLENDİRMESİ

Neo-liberalizm ve Tarım

Küreselleşme ile birlikte tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de Keynesci ekonomi düşüncesinin terk edilip yerini neo-liberal görüşlere bırakmasının (Köse, 2003:8) bir sonucu olarak süreç içerisinde kamu hizmetlerinde, tarım politikalarında ve çalışma yaşamında, küreselleşen sermayenin ihtiyaçlarına uygun köklü değişiklikler hayata geçirilmiştir. Ek olarak IMF ve WB programları, GATS vb. anlaşmalarla kamu hizmetlerinin ticarileşmesi hedefine uygun adımlar atılmış kamu harcamaları

daraltılmıştır. Bu işleyiş kamu hizmetlerinden yararlananları ise olumsuz etkilerken Bauman'ın (2005:150) ifadesiyle "bize ne oluyor" sorgulamasını da gerektiren bir dönemdir.

Süreç, Türkiye'deki tarım ve köylü için oldukça zor yılları beraberinde getirmiştir. Özellikle IMF, WTO, WB kararları ve Türkiye'nin de imza koyduğu anlaşmalar çerçevesinde uygulanan yapısal uyum programlarına bağlı olarak tarım sektörüne yönelik olarak devletin tavrının değişmesi, tarım üretiminde piyasa koşullarına tabi olunmasını sağlayacak bir politika değişikliğini beraberinde getirmiştir. Bu süreç aynı zamanda tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesi ya da dönüştürülmesini de beraberinde getirmektedir. Bu koşullarda örgütsüz olan köylü, tüccarın egemen olduğu piyasada ürününü hak ettiği değerinin çok altında satmak durumunda kalmaktadır.

Türkiye'de tarımsal kamu yönetiminin dağıtılma - işlevsizleştirilme -, tasfiye edilme sürecine ilişkin de bir parantez açılmasında yarar vardır. Bu durum üç aşamalı olarak analiz edilebilir; (i) Birinci aşamada, 1984 tarihli "reorganizasyon" ile Tarım Bakanlığı'nın hemen tüm kurmay birimleri (Ziraat İşleri, Zirai Mücadele, Hayvancılığı Geliştirme, Gıda İşleri, Veteriner İşleri, Su Ürünleri, Toprak-Su Genel Müdürlükleri) dağıtılmıştır. Süreç, tarımdaki etkin kamu yönetimini kırmıştır. (ii) İkinci aşamada Tarım Bakanlığı'nın yönetim gücündeki aşınmaya koşut olarak, Türkiye'deki kamu örgütlenmesinin diğer birimleri de tarım yönetiminde söz sahibi olmuşlar, görevler ve yetkiler çeşitli kuruluşlar arasında (Bakanlar Kurulu, Yüksek Planlama Kurulu, Para Kredi ve Koordinasyon Kurulu, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Devlet Bakanlıkları, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlıkları, Merkez Bankası, Ziraat Bankası) dağıtılmıştır. Bu dağıtımda yeterince net belirlenemeyen görevler yetki çatışmasını da beraberinde getirmiş, bu yapının üzerine eklenen eşgüdüm yetersizliği ise tarım yönetiminin etkisizliğini ve tarımın sahihsizliğini perçinlemiştir. (iii) Üçüncü aşamada ise Yönetişim (governance) ilkesinin etkileri Türkiye'ye ve tarım sektörüne de yansımış, birçok görev ve yetki alanı zaten elinden çıkmış bulunan Bakanlık, kalanlarını da adeta bu alanda oluşturulan kurullara devretmiştir" (Günaydın, 2002:16-19).

Açıktır ki içinde bulunulan süreçte, kapitalist sermayenin kârını sürekli maksimize etme isteği ile gerçekleştirilen neo-liberal uyarlanmalar, Türkiye gibi ülkelerin tarım politikaları üzerinde belirleyici olurken zaten örgütsüz olan köylü piyasa koşullarında çaresiz kalmaktadır. Kendi mücadele dinamiklerini yaratmanın arayışı içinde savrulan köylü yaşadığı durumu ise şu şekilde ifadelendirmektedir:

"Yardımcı olan kurumlar yok. Yönlendirme olması gerekiyor. Ama sen zarar etmiş kimsenin umurunda olmuyor." (G17)

"...birlik beraberlik yok köylüde. Biz burada birleşemediysek bunun suçlusu biziz." (G8)

"Çiftçinin sorununa kulak veren yok. Tepeden bakılıyor." (G11)

"Eskiden bazı kurumlar vardı çiftçinin yaşamında etkili. Mesela Zirai Donatım vardı, Tariş vardı bunların birçoğu satıldı gitti." (G5)

"20-25 yıl önceki Tariş, Zirai Donatım bugünkü durumdan iyiydi. Yani destek oluyordu çiftçiye." (G11)

Görüşmelerde dile getirilen bu ifadelerin de desteklediği gibi neo-liberal politikalar çerçevesinde yeniden yapılandırılan ulusal ekonomide kamu harcamalarının küçülmesi, bütçe ve ödemeler dengesi açıklarının kapatılması gerekçesiyle yeni politikalar üretilmektedir. Bu, çiftçiye destek olan birçok kamu kuruluşunun özelleştirilmesini ya da tasfiye edilmesini beraberinde getirirken çiftçi üretim yapabilmek için yüksek faizli kredi almak zorunda kalmaktadır. Açıktır ki bu süreç Bauman'ın (2000:13-14) ifade ettiği gibi insanların sığınmaya çalıştığı limanların yıkıldığı, altına girmek istedikleri şemsiyelerin yırtıldığı ve üzerinde durdukları toprağın ayaklarının altından kaymaya başladığı bir dönemdir. Bu süreçte köylüler, ipotek ettirdikleri arazileri ve tarım araçlarını satmak zorunda kalmakta ya da başka geçinme stratejileri oluşturmaktadırlar. Çiftçiler bu süreci nasıl tecrübe ettiklerini şu şekilde ifade etmektedirler:

“Özel bankalar başladı işte öyle çiftçiye kredi verilmeye başlandı. Özellikle ilk Denizbank’la başladı sonra diğer özel bankalar çiftçiye kredi vermek için yarışmaya başladı. Çünkü karşılığında gayrimenkulü var ödemediğinde haciz edip geçiyor.” (G21)

“Özel bankalar da fazla protokol istemiyor. Çiftçilik belgeni al gel diyor. Giriyor internete bakıyor, problemin yoksa gayrimenkulüne göre istediğin kadar kredi çıkarıyor. Bankadaki müdür de seni tanıyorsa sorun olmuyor. Normalde 70 iken 80 de verebiliyor.” (G15)

“Ama şimdi borç bitmiyor. Mahsul para etmeyince a bankasından alıyor b bankasına gidiyor oradan c ye yatırıyor kendi halinde döndürmeye çalışıyor.” (G1)

“Borçsuz geçmez zaten sezon. Ziraat’la, Denizbank’la A bank var şimdi yeni. Borcu ödeyemediğimiz de oluyor tabi ama oradan alıyor diğerine veriyoruz, bir şekilde devam ettiriyoruz. Açıkçası bizim yaptığımız iş borca takla attırmak.” (G7)

“Mesela bizim orda kaç tane tefeciye düşen vardı. Çünkü adam o kadar borçlanmış ki artık bankadan kredi alamıyor işi döndürmek için tefeciye gitmek zorunda kalıyor.” (G24)

“Geçen gün konuşuyorduk. Bankanın kendisi tefeci olmuş.” (G20)

“Bizim piyasada tefeciye düşenler bile var. Banka da tefeci. Denizbank kimin? Senin benim gibi bir şahsın. Yüksek faizle para veriyor. A bankası açıldı, Garanti vs. bütün özel bankalar kredi veriyor.” (G10)

“Eskiden mesela Ziraat Bankası’nı çiftçi bankası olarak bilirdik, Tariş vardı, yine Tütünbank vardı.” (G9)

Köylülerin ifadelerinde de anlaşılacağı üzere neo-liberal düzenlemeler, Türkiye’deki tarım piyasaları üzerinde etkili ve belirleyici olurken, sosyal devletin dönüşmesi ile çiftçinin yaşamsal damarı niteliğinde olan devlet desteği ortan kalkmakta ve piyasa koşullarında rekabet edemeyen çiftçi yoksullaşmaktadır. Bankanın kendisini bile tefeci olarak nitelendiren köylü ancak “borca takla attırarak” üretim yaptığını belirtmektedir.

Tarımsal KİT’lerin Özelleştirilmesi, Üretim Maliyetleri ve Yoksulluk

Daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi çiftçinin bankalarla bu kadar çok iş yapmasının temel sebeplerinden bir tanesi, gelinen noktada neo-liberal yönelimlere bağlı olarak üretim maliyetlerinin çok yükselmiş olması ve üretimin yapılabilmesi için sıcak paraya ihtiyaç duyulmasının söz konusu olmasıdır. Çünkü tarımsal KİT’lerdeki yapısal dönüşüm, desteklemeleri azaltmış ve üreticiyi piyasa ile iş yapar hale getirmiştir. Bu duruma üretim maliyetlerinin artması da eklendiğinde köylünün süreci değerlendirme biçimi ifadelerine aşağıdaki gibi yansımaktadır:

“Eskiden mesela Ziraat Bankası’nı çiftçi bankası olarak bilirdik, Tariş vardı, yine Tütünbank vardı. Tariş ilk önce Milli Aydın Bankası’ydi sanırım?” (G9)

“Eskiden çiftçiye destek olan Zirai Donatım vardı, Tariş vardı bunlar gitti.” (G10)

“Mesela biz süt satıyorduk geçen yıl bu aylarda 770 liraya süt çıktı. Baktık durum iyi biraz rahatlayacağız 1 ay sonra 450 liraya düştü ondan sonra tam 10 ay 450 liraya süt sattık. Bir çuval yem 40 lira bir inek 10 çuval yem yiyor. Zeytin de aynı. Zeytin dibinde duruyor masrafı artmasın diye diğerinin çırpılmasını bekliyor.” (G2)

“25-30 sene önce 1 kilo pamuk satıyorduk, 2 kilo mazot alıyorduk. Şimdilere 3 kilo pamuk satıyoruz 1 kilo mazot alıyoruz. Üretilen ucuz oluyor, girdi pahalı oluyor. Çiftçinin derdi bu. Bu da borçlanmaya neden oluyor.” (G17)

“Tohumu ayrı para, gübresi ayrı para, ilacı ayrı para. Atsan olmuyor, atmasan olmuyor. Yeni tohum çıktı diyorlar alıyoruz, şu ilaç iyi diyorlar atıyoruz. Ama bunların hepsi para. Çıkılmıyor işin içinden.” (G6)

“Biz babadan beri yapıyoruz, çiftçiliği devraldık. 80’lerde pamuk iyiydi. Durum daha iyiydi. Ama şimdi pek parlak değil. Gübre pahalandı, mazot zaten aldı başını gitti. Maliyet yükseldi.” (G23)

Üretim maliyetleri bu kadar artmışken çiftçiyi destekleme rejiminin de değişmiş olması bir başka problemi üretmektedir. Özellikle pazar fiyatı destekleme biçiminden doğrudan destekleme biçimine geçilmiş olması ve yine desteklemelerin gereği gibi yapılamaması tarımsal KİT'lerin tasfiye edilmesiyle birleştiğinde, köylü ürünü tarlada beklettiği gibi borç yükü de artmaktadır. Ayrıca, köylünün ortaklığı bulunan KİT'lerin satılması ve köylünün mağdur edilmesi önemli bir hak ihlalidir. Ayrıca köylüler bu satışlardan haklarına düşen ekonomik payı da alamamışlardır.

Neo-liberal Politikalar, Değişen Destekleme Rejimi ve Kırsal Yoksulluk

Türkiye'de neo-liberal politikaların sonucu olarak pazar fiyatı destekleme sisteminden doğrudan gelir destekleme sistemine geçilmiş olması kırsal yoksullaşmasına neden olurken bu durum pek çok yansımayı da beraberinde getirmektedir.

Bu süreçte yeni destekleme biçimi olan doğrudan destekleme sistemi ile üreten değil daha çok mülkiyet sahibi desteklenmektedir ki bu durum asıl üretenin yoksullaşmasına ve üretimden çekilmesine sebebiyet vermektedir. Oysa pazar fiyatı destekleme sistemi ile ürün ve üretici desteklenmekte idi. Çünkü ürüne devlet tarafından bir fiyat belirlenmekte ve belirlenen fiyatın altında alım yapmayan KİT'in desteği ile köylünün, malını piyasada tüccara ucuza satmasının önüne geçilmekteydi. Bir başka önemli bir destekleme aracı ve biçimi de tarımsal KİT'ler vasıtasıyla yapılan girdi desteğiydi. Geline nokta tüm bu uygulamalar rafa kalkmışken mevcut desteklemenin kriterlerinin bile uluslararası anlaşmalar ile belirlenmesi dikkat çekicidir.

Ek olarak köylü aynı zamanda kendisinin dış piyasalara karşı da korunmadığını da ifade ederken bu durum söylemlerine aşağıdaki gibi yansımaktadır:

“Son yıllarda destekleme çok zayıfladı. Kaşıkla veriyorlar kepçeyle alıyorlar” (G11)

“Şuan hayvancılıktan başka bir yere doğru düzgün destekleme gitmiyor, o da daha çok zenginlere. Mesela aşırı büyük çiftlikler kuruyorlar, onlara daha çok destek gidiyor.” (G12)

“Küçük çiftçiye destek yok. Sebze vermiyor.” (G4)

“Pamuğu tüccara verdiler sonraki dönemde. Neden? Tariş'te para yoktu, ödeme yapamıyordu. Şimdi bir de tüccar çarpıp gidiyor. Ya bizim çok tokat yemişliğimiz var benim mesela sırf kendimin 8-12 milyar tokat yemişliği var. Üçkâğıtçının eline düşüyoruz. Devletin boşluğundan yararlanıyorlar kayıt dışı götürüyorlar malı. Faturasız kayıtsız götürüyorlar kimse bir şey soramıyor o yüzden de adam isterse paramı ödmeden çekip gidiyor.” (G13)

“Mesela normalde yaz ortasında mısırı 66 kuruşa buluyorken şuan 43 kuruşa mısır buluyorsunuz. Aradaki fark ithalattan dolayı” (G24)

“Çiftçiye karşı her zaman ithalat tehdidini kullanıyorlar.” (G19)

Destekleme biçiminin değişmesi, köylünün yoksullaşmasının önemli sebeplerindendir. Üretenin değil mülkiyet sahibinin desteklendiği yeni sistem köylünün malını zarar ederek satmasını beraberinde getirmektedir. Yine girdi desteği sağlayamayan ne nakit parası olamayan üretici köylü, tüccardan girdi sağlamak durumunda kalmakta hasatta ise ürününü tüccarın belirlediği fiyat üzerinden destek sağladığı tüccara teslim etmek zorunda kalmaktadır. Bu durum köylünün tüccara muhtaç ve mahkûm olmasını beraberinde getirmektedir. Açıktır ki köylünün durumunu küresel kapitalizm kodlamaktadır ve süreç sermaye ve köylü arasında bir tahakküm ilişkisi yaratmaktadır. Bu durum bir yoksulluk hali olarak köylü üreticilerin gelecek beklentilerine, psikolojilerine ve öz saygılarına yansımaktadır.

Yoksulluk Algısı, Yoksulun Dünyası ve Köylü

Neo-liberalizm bağlamında ifade edilen dinamikler çiftçinin küresel piyasa koşullarında yaşayabilmesine ilişkin stratejiler geliştirmesini hatta piyasa mekanizmasıyla eklenmesini beraberinde getirmiştir. Piyasa mekanizmasının şekillendirdiği toplumsal yapı içerisinde kendini yeni koşullara göre üreten çiftçinin yoksulluk algısı da yeniden belirlenmiştir. Artık O. Lewis'in (Slattery, 2007:392-394) tanımlamaları içerisinde olduğu gibi çiftçiyi bir “yoksulluk kültürü” algısı içerisinde tanımlamamak gerekmektedir. Dolayısıyla kapitalizmin kodlaması üzerinden, kişinin

“toplumsallaşma” yetisi bir yoksunluk kategorisi olarak tanımlanabilir. Bu yaklaşım görüşmeler sırasında yöneltilen “yoksulluk nedir” sorusuna verilen yanıtlar içerisinde de gizlenmiştir:

“Çiftçi birçok konuda yoksul. Sosyal yaşamda yoksul mesela, tatil yok. Tatile ben de gitmek isterim. Memurun hafta sonu tatili var gidiyor” (G3)

“Sadece yemek değil de bugün artık bir sosyal hayat olması gerekiyor. Mesela bizim bir çiftçi olarak sosyal yaşantımız yok kahveye bile gidemiyoruz artık.” (G18)

“Sosyal hayat yönünden çok yoksul. Çoluğunu çocuğunu alıp dışarı çıkamıyor, bir mangal yakmaya dışarı gidemiyor. Şehirdeki belli bazı aileler gibi haftanın belli günleri yemeğe dışarı çıkamıyor. Bu bakımdan yoksulluk var tabii.” (G23)

Görülüyor ki artık çiftçi kendisini sadece ekonomik yoksullukla ifade etmekten vazgeçmiş yoksulluk olgusunun içerisinde sosyal boyutları da katmaya başlamıştır. Açık ki köylüler fırsatlara ulaşmada bir eksiklik içerindedirler ve yaşamın sunduğu fırsatlardan gereği gibi yararlanamamaktadırlar. Bu durum daha farklı düzlemlerde yoksulluğun kronikleşmesini de beraberinde getirmektedir.

Yoksulluk Çevre ve Gıda Güvenliği

A. Giddens (1993), piyasa mekanizmalarının kıra girmesi ile geleneksel-modern ayrımının ortadan kalktığını bir başka anlatımla kırdaki bireylerin de modernitenin şekillendirdiği değerler sistemi içerisinde bir takım değerlendirmeler yaptığını ifade etmektedir. Bu anlamda kapitalist modernlik kırdaki bireyi de dönüştürmekte ve piyasa ilkelerine göre bir akıl inşa etmelerine neden olmaktadır. İşte bu noktada aslında çiftçinin yoksullukla mücadelesinin bir ürünü olarak kazanç elde edebilme, rekabet edebilme isteği nedeniyle hem yoğun bir şekilde gübreleme, ilaçlama, hormonlama eğilimi içerisinde olduğu dikkati çekmekte hem de genetik açıdan dönüştürülmüş tohumları kullandığı görülmektedir. Başka bir anlatımla tarımsal üretim sırasında kullanılan kimyasal girdilerin, yeni tohumların yarattığı toplumsal görünüm de yoksullukla mücadele edebilme gayretinin bir yansımasıdır. Çiftçilerin bu sürece nasıl eklemlendiklerine ilişkin söylemleri dikkat çekicidir:

“Ne kadar maliyetli olursa olsun gübreleme ve ilaçlama yapmak zorundayız. Aksi halde verim çok düşüyor.” (G21)

“Mısıra en az iki, enginara ise beş kez ilaç atıyoruz.” (G3)

“Bizim kendi öz tohumlarımız bitti zaten. Dışarıdan ithal ediliyor. O da zaten bir sene sonra verimi düştüğü için yeni tohum almanız gerekiyor.” (G1)

“Özellikle yabancı şirketlerin girmesiyle ve piyasada reklam yapmasıyla yerli tohumlar elde kaldı. Verim yüksek diye hibrit tohumlar tercih ediliyor.” (G25)

“İlaçlama olmadan olmaz ki. Her şeye düzenli bir şekilde ilaç atılır. Sebzeyle bile.” (G10)

“Pamuğu yedi defa ilaçladım mesela. Çünkü çevresinde mısır var, sebze var. Birbirine geçiyor, ben ilaçlamasam komşunun tarlasından geçiyor. İlaçlamasam iş biter. İnsan sağlığını mutlaka etkiliyordur, ama bunu atmazsam hiçbir şey toplayamam.” (G24)

“İlacı atıp çok beklersem ürünü tarlada bırakırım, atmazsam o zaman da kurda böceğe bırakırım. Devlet bizi zaten bırakmış durumda, ben de mecburum.” (G13)

Açık ki kapitalizmin ürünlerinden ve değerlerinin kıra girmesiyle yoksulluk bir risk haline almaktadır. Kapitalizmin üretisi olan bu risk aynı zamanda bir hak ihlalidir. Çünkü rekabet edebilme ve maliyeti düşürme adına yapılan uygulamalar halk sağlığını da tehdit eder hale gelmiştir. Özellikle yoksul olanlar organik gıdaya ulaşmada dezavantajlı durumdadır. Başka bir anlatımla geline noktada kırdaki üreticinin piyasa koşullarında rekabet edebilmenin koşullarını yaratmaya çalışması ve gelişen tarımsal teknolojiye adapte olması halk sağlığına ilişkin dinamikleri bir risk yoksulluğu olarak üretmektedir.

Köylünün Mülksüzleştirilmesi ve Kırsal Tasfiyesi

Küresel piyasayı kendi lehlerine yeniden düzenleme gayretinin bir ürünü olarak gelişmekte olan ülkelerde tarımda devlet desteğinin son bulması ve destekleme rejiminin değişmesi, tarım piyasalarını düzenleyici kamu kurumlarının avantajlarını yitirmesi ve özelleştirilmesi, yabancı sermayeye tamamen kapalı olan alanların hem yerel hem de yabancı sermayeye açılması çok hızlı bir şekilde kırsal alanda mülkiyet dönüşümünü de beraberinde getirmekte, kırdaki nüfus mülksüzleştirilerek kırdan göçe zorlanmaktadır.

“Tarımsal KİT’lerin özelleştirilmesi sürecinde önce, kamunun alandan çıkışı tamamlanmakta, boşluk kısa sürede çokuluslu şirketler ve onlara taşeronluk yapan yerli sermayenin oluşturduğu "yeni tekeller" ile doldurulmaktadır. Bu güçlerin kurguladığı yeni üretim yapısında köylüye, sözleşmeli üreticilik ilişkileri çerçevesinde kendi toprağında "bağımlı - işçi" rolü biçilmektedir. Tüketici ise, bu sektörlerde, çok da ileri teknoloji gerektirmeden işlenen tarım ürünlerine, her geçen gün daha yüksek bedeller ödeyerek, kent yoksulu konumuna sürüklenmektedir (Günaydın, 2003:145-146).

Yukarıdaki paragraflarda vurgulanan görünümün alan çalışmasının verilerine yansıdığı da köylülerin açıklamalarında net bir şekilde görülmektedir:

“Küçük çiftçiler de zaten kendini zor idare edebiliyor.” (G10)

“Desteklemeler son yıllarda çok zayıfladı. Kaşıkla veriyorlar kepçeyle alıyorlar.” (G4)

“Mesela aşırı büyük çiftlikler kuruyorlar onlara daha çok destek gidiyor, sıfır faiz veriyorlar.” (G7)

“Mesela bir sulama makinesi aldık 160 milyara. Onun sadece 50 milyarını destekliyor. Ama Aydın’da büyük bir et firması 850 milyara süt sağım sistemi alıyor, onun %60’a yakınına hibe ediyorlar.” (G18)

“Büyük sanayiciler bunlar, köken olarak çiftçilikten gelmiyorlar.” (G12)

“Amaç küçüğü öldürmek, büyüğü biraz daha zengin etmek.” (G5)

“Borçlanan zaten tarlasını elden çıkarıyor, gücü olan alıyor.” (G16)

“Okuyan okuyor okumayan askere gidiyor dışarıda çalışıyor.” (G9)

İfadeler dikkatlice ele alındığında köylülerin vurguları arasında mülksüzleştikleri ve kırdan mülkiyet ilişkilerinin dönüştüğünü görebilmek mümkün. Hal böyle olunca yoksullukla perçinlenen süreç kırdan göçü de doğurmaktadır.

Köylüler tarafından ifade edilen bu durum WTO ve AB ile uyumun sağlanması için tarım arazilerinin toplulaştırılması ve böylelikle ÇUŞ’lar ile yerli ortaklarının denetiminde geniş ölçekli işletmelere geçilmek istenmesinin bir sonucudur. Böylelikle köylü topraksızlaşırken, kırsal nüfus tasfiye olmakta ve kente göç eden köylüler ucuz işgücünü oluşturmaktadır. Kente göç eden köylüler ise kentte enformel sektörlerde çalışarak ucuz emek gücünü oluşturmaktadır.

Güven, Dışlanma ve Geçinme Stratejileri

Neo-liberal uygulamaların günümüze yaklaştıkça etkinliğinin artması köylünün oluşan yeni koşullarda mücadele edememesini beraberinde getirmektedir. Bu durum devlete olan güveni erozyona uğrattığı ve dışlanma hissi yarattığı mülakatlardaki söylemlere de yansımıştır. Birinin ya da bir şeyin başkası tarafından dışarıda bırakılması anlamına gelen dışlanma aynı zamanda kendilerine daha iyi koşullar yaratan fırsatlardan yoksun kalma durumunu anlatmaktadır. Dışlanma özellikle neo-liberalizmin devleti arka plana itmesi ve sosyal sorunların ivmesinin artması ile birlikte ele alındığında (Özdemir, 2007:102) güven problemini ortaya çıkarmaktadır.

“Devlet çiftçiyi dışlıyor, çünkü yapılan şeyler 8-10 yıldan beri tam hasat zamanı mısır ithal ediliyor. Tüccar depoluyor malı ve mal ucuzluyor.” (G8)

“Devlet bizi artık bıraktı, öldürdü noktasındayız. Çünkü üretimi bitirdi gitti artık, özellikle ithali devreye koyarak.” (G20)

“Biz hesabımızı düzgün yapıyoruz. Yapmayan çiftçi yoktur. Her sene alacağımızı satacağımızı hesap ediyoruz yola çıkıyoruz ama fiyatlar bir anda değiştiğinde biz bu hesabı tutturamıyoruz. Traktör alması ayrı ekipman alması da var. Bu konuda istikrar olması lazım ya da destekleme devreye girmesi lazım. Biz maliyetini çıkarıyoruz para kazanmam için ya da hayatımızı devam ettirebilmemiz için cüzi de olsa kârın olması gerekir. İşte o kâr aşağı düşüyor. Devletin bunu bilmesi gerekir. Bu Arap’tan akaryakıtını, dışardan gübresini alıyor, çiftçisini buna ezdirmemesi gerekiyor. Herkes kaç kilo ineğin kaç kilo süt vereceğini bilir hesabını yapıyorsunuz bir bakıyorsunuz 500 lira bir bakıyorsunuz 900 lira köylü nasıl yapacak bu hesabı. Siz de aylık alıyorsunuz size 3000 lira aylıktan düşseler 1500 lira aylık verseler mutlaka açığınız oluyordur. Buna bir çare bulunması gerekir. Bir şeyler olmalı, sigorta girmeli. Ben her sene sigortaya para ödeyeyim.” (G5)

“Gelecekte çiftçi diye bir şey kalmayacak, zaten devletin gözünde çiftçilik ölüyor.” (G9)

“Çiftçiyi dışlıyor. Şu anki duruma bakıldığında mesela 5 hayvan bakan adama destek vermiyor gidiyor 100 hayvan bakana destek veriyor, bu bir dışlama yani.” (G21)

Özellikle devlet politikalarına güvenin azaldığı söylemlere rahatlıkla yansımaktadır. Hal böyle olunca geçinme stratejileri ürettikleri görülmektedir ki daha uzun süreler çalışmaları, ürün çeşitlerini arttırmaları ve yine aile bireylerinin tamamının çalışma içerisinde yer almaları söz konusudur.

Gelinen noktada sosyal devletin sonlanmasına bağlı olarak varlığına gerek duyulmayan köylü sistematik olarak dışlanmakta ve yoksulluğa itilmektedir.

SONUÇ

Ellerinde bulundurdıkları ekonomik güçle uluslararası kurumların düzenleyici etkisini kullanarak küresel alanda etkinlik sağlayan çok uluslu şirketler, sermaye lehine yapılan düzenlemeleri Türkiye gibi ülkelere dayatırken, kamu harcamalarının kısılması ve kamu kesiminin daraltılması hedefini taşıyan neo-liberal politikalar uygulamanın temel belirleyici olmaktadır ki bu durum toplumsal yaşamın her alanında yeni dönüşümler yaratmaktadır.

24 Ocak ekonomik kararları ile Türkiye’de de uygulanmaya başlanan neo-liberal politikalar, Türkiye ekonomisini piyasa dinamikleri doğrultusunda düzenlerken Türkiye köylüsü için zor bir dönem de başlamıştır. Bu süreçte Türkiye, yapısal uyum ya da istikrar paketlerinin ve imzaladığı anlaşmaların bir gereği olarak koruyucu ve düzenleyici devlet tavrını değiştirmiş ve bağlı olarak tarımsal üretimde piyasa koşullarını egemen hale getirmiştir. Özellikle TARİŞ, TEKEL, TZDK gibi tarımsal kitlerin özelleştirilmesi ya da tasfiye edilmesi T.C. Ziraat Bankası gibi bankaların şirketleştirilerek piyasa mantığına göre işler hale getirilmesi, zaten örgütsüz olan çiftçilerin yoksullaşması ve bağlı olarak tefecilerin ya da komisyoncuların eline düşmesi ile sonuçlanmıştır. Bu işleyişte tüccarla iş yapmak zorunda kalan köylü, sürekli dolandırılma kaygısı yaşamakta hatta zaman zaman dolandırılmakta, sattığı ürünün parasını alamamaktadır. Dolayısıyla çiftçi bu durumu hem bir güvencesizlik olarak görmekte hem de bu durumdan şikâyetçi olmakta ve açıkçası o koruyucu devlet tavrını da bir anlamda aramaktadır.

Yine bu koruyucu devlet tavrının yok olmasının bir sonucu olarak, işlerini sürdürebilmek için sürekli piyasa mantığı içerisinde piyasa faizi üzerinden kredi kullanmak zorunda kalan köylü, çoğu zaman sonraki yıla borçlu girdiğinden bir bankadan aldığı krediyi diğer bankadaki borcunu kapatmakta kullanarak üzerindeki borç kamburunu büyütmektedir. Hatta bu durumu “borca takla attırmak” biçiminde tanımlayan köylü, bankaların piyasa faizleri üzerinden borç vermesini “bankanın kendisi tefeci olmuş” biçiminde tanımlamaktadır. Borç yükü nedeniyle bankalarla iş yapamaz hale gelen çiftçinin ise tefecinin eline düşmesi sıklıkla görülen bir durum haline gelmiştir.

Tarıma yönelik kamusal uygulamaların ortadan kalkması ise farklı faktörlerle de birleştiğinde, üretim maliyetlerinin artmasına sebebiyet vermiştir. Bunun yanında piyasada fiyat istikrarının olmaması, destekleme alımı yapacak kamu kurumlarının tamamen ortadan kaldırılması, tarımsal ürünlerin ithalatındaki kotaların kaldırılması ve tarımsal ürün ithalatında gümrüklerin düşürülmesi, köylünün ürettiğini düşük fiyatla ve zararına satması sonucunu doğurmaktadır. Bağlı olarak tarımsal destekleme uygulamalarının dönüştürülmesi ve beklentileri karşılamaması çiftçiyi borç batağına

sürüklerken küçük üretici sahip olduğu toprağı da satmakta ve mülksüzleşmektedir. Hal böyle olunca, özellikle sonraki kuşaklarda kırdan kente doğru göç etme eğilimi artmaktadır. Kente gelenlerin önemli bir bölümü ise enformel çalışma alanlarında son derece düşük ücretlerle çalıştıkları için kentlerde yeni yoksulluk mekanları yaratmaktadırlar.

Türkiye’deki üretim maliyetlerinin yüksek olması ve maliyetleri düşürücü tedbirlerin alınmaması köylüyü yoksulluk döngüsüne sokan sebeplerden bir diğeri iken, bu durum köylünün üretim aşamasında bazı riskli uygulamaları hayata geçirmesini beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla dekar başına aldığı ürün miktarını arttırmak isteyen köylü, genetiğı ile oynanmış verimliliğı yüksek tohumlar kullanmayı tercih etmektedir. Yine ek olarak çok fazla tarımsal ilaçlama ve gübreleme yapmakta ve gerekli bekleme sürelerine uymadan ürünü piyasaya sürmektedir. Özellikle sebze ve meyvede hormonlama yaygın uygulamalar arasındadır. Açıktır ki köylünün ayakta kalma isteğı kitlelerin sağlığını tehdit edecek nitelikte bir üretim biçimini de beraberinde getirmektedir.

Belirtilenlere ek olarak, neo-liberal politikaların uygulanması ve devlet güvencesinin ortadan kalkması köylüde bir dışlanma duygusu da oluşturmuş ve devlet kurumuna karşı olan güveni bağılı olarak gelecek beklentisi de son derece sarsılmış durumdadır. Kendi başının çaresine bakma gayretinde olan köylü geçinme stratejilerini de kendi kendine oluşturmaktadır. Dolayısıyla köylüde “devletin kendilerini gözden çıkardığı” algısı hâkim durumdadır.

Açıktır ki Türkiye tarımı ve köylüsü küresel dinamiklerin ve neo-liberalizmin kodladığı bir dönüşüm sürecini yaşamaktadır ve bu dönüşümün yarattığı yoksulluğı sadece rakamlarla açıklamaya çalışmak toplumun derinliklerinde olanı anlamak için yeterli değildir.

Yapılan mülakatlardan elde edilen bilgiler ışığında günümüz gerçeklerinin şekillendirdiğı bugünün dünyasında köylülerin yaşamın sunduğı fırsatlardan faydalanamadıklarının farkında olmakla kalmayıp öncesinde sahip oldukları hakların da ellerinden alındığına başka bir anlatımla bir hak yoksunluğı içerisinde olduklarının bilincinde oldukları görülmektedir. Kendilerini ifade etme yetersizliğı ve örgütlenememenin ayırıcında olan köylülerin dışlanma hissi onları adeta sembolik şiddetin de öznesi haline getirmiştir. Ayrıca üretim yapabilme isteğıyle yaptıkları ilaçlama ve hormonlamanın halk sağlığı açısından oluşturduğu risk karşısındaki çaresizlikleri ve hassasiyetleri ifadelerine ve beden dillerine yansımış durumdadır.

KAYNAKLAR

- Adda, J. (2003). Ekonominin Küreselleşmesi. İstanbul: İletişim.
- Aktan, C. C. (2002). “Globalleşme ve Yoksulluk”, Yoksullukla Mücadele Stratejileri, Hak İş Konfederasyonu Yayını, Ankara, s.243-267, <http://www.canaktan.org/ekonomi/yoksulluk/anasayfa-yoksulluk.htm>. Erişim Tarihi: 25.02.2009
- Aytaç, Ö., Akdemir İ. O. (2003). “Türkiye’de Yen, Kentli Yoksulluk Sorunu”, Yoksulluk Cilt II, Deniz Feneri Yayınları, İstanbul
- Aytaç, Ö., İlhan,S. (2008). “Yeni Kapitalizmin Kaotik Evreni: Belirsizlik, Sömürü ve Ahlâki Kriz”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 10, Sayı 1, İzmir s.182-210
- Aysu, A. (2002). 1980-2002 Türkiye Tarımında Yapılanma(ma) Tarladan Sofraya Tarım, Su yayınları, İstanbul
- Balkanlı, A. O. (2002). “Küresel Ekonominin Belirleyici Faktörleri Üzerine” Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, sayı 1, s. 13-26 [http://home.uludag.edu.tr/users/ucmaz/PDF/iibf/htmpdf/2002-21\(1\)/M-2.pdf](http://home.uludag.edu.tr/users/ucmaz/PDF/iibf/htmpdf/2002-21(1)/M-2.pdf) Erişim Tarihi: 25.05.2013
- Bauman, Z. (1999). Çalışma Tüketici ve Yeni Yoksullar. Sarmal Yayınevi, İstanbul
- Bauman, Z. (2000). Siyaset Arayışı.Metis Yayınları,
- Bauman, Z. (2005). Bireyselleşmiş Toplum. Ayrıntı Yayınları, İstanbul

- Belek, İ. (1997). Postkapitalist Paradigmalar. 1. Baskı, Sorun Yayınları, İstanbul
- Çelik, A. (2004). “AB Ülkeleri ve Türkiye’de Gelir Eşitsizliği: Piyasa Dağılımı-Yeniden Dağılım”, Çalışma ve Toplum, Sayı 3, Cilt 3, DİSK Birleşik Metal-İş Sendikası, İstanbul, s. 53-91
- Çımrın, F. K. (2009). “Küreselleşme, Neo-Liberalizm ve Refah Devleti İlişkisi Üzerine”, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı:23, s. 195-203
- Erbaş, H., Coşkun, M. K. (2004). “Küreselleşme, Yerellik ve Demokrasi: İslam Tartışmaları ve Türkiye”, Dünyada ve Türkiye’de Farklılaşma, Çatışma, Bütünleşme-II, III. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiri Kitabı İçinde, Sosyoloji Derneği Yayınları, Ankara, s.144-155
- Erdut, Z. (2004). “Liberal Ekonomi Politikaları ve Sosyal Politika”, Çalışma ve Toplum, Sayı 2, Cilt 2, DİSK Birleşik Metal-İş Sendikası, İstanbul,
- Fry, M. J. (1995). Money, Interest and Banking in Economic Development. The John Hopkins University Press, Baltimore
- Giddens, A. (1993). Sosyoloji, Eleştirel Bir Giri.İstanbul: İhtar.
- Giddens, A. (1998). Modernliğin Sonuçları. İstanbul: Ayrıntı.
- Giddens, A. (2000). Elimizden Kaçıp Giden Dünya – Küreselleşme Hayatımızı Nasıl Şekillendiriyor?.İstanbul: Alfa Basım Yayım
- Günaydın, G. (2003). “ ‘Küreselleşen’ Piyasa, Yoksullaşan Köylü”, Özgür Üniversite Forumu Kapitalizm-Emperyalizm-Türkiye, Sayı 22, Maki Basım Yayın, Ankara
- Harvey, D. (2003). Postmodernliğin Durumu, İstanbul: Metis.
- Itoh, M. (1983). “Dünya Kapitalizminin Enternasyonal Bunalımı”.Dünya Ekonomisi, Bunalım ve Siyasal Yapılar.İstanbul:Belge.
- Kazgan, G. (2002) Küreselleşme ve Ulus-Devlet: Yeni Ekonomik Düzen. İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Koray, M. (2001) “Küreselleşme Süreci ve Ulus Devlet, Ekonomi, Siyaset Tartışmaları”, Küreselleşme ve Ulus Devlet. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Köse, H., Ö. (2003). “Küreselleşme Sürecinde Devletin Yapısal ve İşlevsel Dönüşümü”, Sayıştay Dergisi, Nisan-Haziran, Ankara <http://sayistay.gov.tr./yayin/dergi/icerik/der49m1.pdf> Erişim Tarihi 10 - 05 – 2010 s.3-46
- Kumar, K. (2010). Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları (Çev.). Mehmet Küçük, 3. Baskı, Dost Yayınları, Ankara
- Magdoff, F., Tokar, B. (2010). “Tarım ve Gıda Krizi”, Kapitalizm Tarım ve Yoksulluk, Monthly Review, Sayı 23, İstanbul: Kalkedon Yayınları, , s. 67-82
- Milner, Helen, M. (2005) “Globalization, Development, and International Institutions: Normative and Positive Perspectives” December 2005, s.833-854 <http://journals.cambridge.org/download.php?file=%>, Erişim Tarihi: 25.26.2013
- Olgun, H. (2006). “Küreselleşme Kavramı ve İçeriğine Genel Bir Bakış”, Sosyo-Ekonomi 2006/1, s.140-152 <http://www.sosyoekonomi.hacettepe.edu.tr/Sosyoekonomi2006-1.pdf#page=142>, Erişim Tarihi: 22.03.2013
- Oran, B. (2001). “Hangi Küreselleşme”, Küreselleşme ve Ulus-Devlet (Der: Meryem Koray), Yıldız Teknik Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, İstanbul
- Önder, İ. (2001). “Küreselleşme ve Ulusal Ekonomiler Açısından Egemenlik Sorunu”, Küreselleşme ve Ulus-Devlet (Der: Meryem Koray), Yıldız Teknik Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, İstanbul

- Öngen, T. (2007). “Küresel kapitalizm ve Sermayenin Yeni Hegemonya Stratejileri”, http://arsiv.petrol-is.org.tr/yayinlar/yillik/2003_yillik/01_sermaye/govde.htm Erişim Tarihi: 18.07.2010
- Özdemir, G., Y. (2007). “ ‘Sosyal Dışlanma’ Kavramı Masum Değildir: İnsandılaşmanın Reddi ve İnsandılaşmaya Dair”, *Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma, Tes-İş Dergisi*, Haziran.
- Işık, O. ve M. Pınarcıoğlu (2007). *Nöbetleşe Yoksulluk-Sultanbeyli Örneği*, İletişim Yayınları, İstanbul
- Reyhan, H. ve A. Mutlu (2012). “Türkiye’de Çok Uluslu Şirketlerin Yatırımlarının Geleceği: Çevresel ve Doğal Kaynak Yatırımları Üzerinden Bir Değerlendirme”, s.397-405 <http://www.eecon.info/papers/474.pdf>, Erişim Tarihi: 10.06.2013
- Ruccio, D., F. (2005). “Küreselleşme ve Emperyalizm”, *Felsefelogos Emperyalizm ve Küreselleşme*, Sayı.27/28.İstanbul: Bulut.
- Savran, S. (1986). “Azgelişmişlik: Eşitsiz ve Bileşik Gelişme” 11.Tez, 3. Kitap, Belge Yayınları, İstanbul
- Şenses, F. (2004). “Neo-Liberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı, Engel mi?”, ERC Working Paper in Economic 04/10, Ankara, August 2004) www.erc.metu.edu.tr/menu/series04/0409.pdf, Erişim Tarihi: 03.12.2009
- Slattery, M. (2007). “Yoksulluk Kültürü – Oscar Lewis” *Sosyolojide Temel Fikirler*, Yayına Hazırlayan Ümit Tatlıcan – Gülhan Demiriz, Sentez Yayınları, Bursa, s. 390-397
- Tokatlıoğlu, M. Y. (2005). *Küreselleşme ve Kamu Hizmetleri*.İstanbul: Alfa
- Yıldırım, H., H. (2000). “Yapısal Uyum Programları ve Sağlık Reformları: Türk Sağlık Reformları İçin Çıkarılacak Dersler”, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1 (Kış 2000), <http://www.sid.hacettepe.edu.tr/Makale/501/5.pdf> Erişim Tarihi: 17.03.2013, s.63-87
- Zengingönül, O. (2004). *Küreselleşme: Yoksulluk, Gelişmişlik ve İşgücü Piyasaları Ekseninde*.Ankara: Adres

KIRSAL YOKSULLUK VE KIRSAL EMEĞİN PROLETERLEŞMESİ: GÖKÇE VE BAKIRÇA KÖYLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ*

Tolga Yılmaz¹

ÖZET

Türkiye’de ve Dünya’da “kırsal alanda” özellikle son otuz yılda neo-liberal politikaların uygulanmasıyla birlikte büyük değişimler gerçekleşmektedir. Kırsal alanda meydana gelen değişimler toplumu doğrudan ya da dolaylı yollardan etkilemektedir. Kırsal alandaki toplumsal yapı da bu değişimlerden etkilenmekte, kırsal emeğin konumu değişmekte, sosyo-ekonomik boyutta dönüşümler geçirmektedir. Buna bağlı olarak, kırsal alanda yoksulluk yeni bir boyut kazanmıştır. Aynı zamanda yoksullaşma, kırsal emeğin de dönüşmesine neden olmaktadır.

Bu çalışmanın konusunu Muğla’nın Ula İlçesi’ne bağlı Gökçe köyü ve Tekirdağ’ın Çorlu İlçesi’ne bağlı Bakırça köyü üzerinden, yoksulluğun “kırsal boyutu” ve “kırsal emeğin proleterleşmesinin” karşılaştırmalı olarak incelenmesi oluşturmaktadır. Bu kapsamda seçilen iki köyün şu andaki sosyo-ekonomik yapısı ele alınacak, “yoksulluk” ve “proleterleşme” arasında nasıl bir ilişki olduğu, Türkiye kırsalı da göz ardı edilmeden tarihsel süreç içerisinde sosyo-ekonomik ve tarımsal yapılarda olan değişimler de göz önünde bulundurularak irdelenmiştir.

Araştırma sonucunda genel olarak, iki köyde kırsal yoksulluğun varlığı ve kırsal yoksulluğun proleterleşme eğilimlerini etkilediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Kırsal yoksulluk, kırsal emek, emeğin proleterleşmesi, Gökçe, Bakırça*

ABSTRACT

There have been major changes in rural areas of Turkey and the World especially for last thirty years along with the implementation of neo-liberal policies. Changes that occur in rural areas, affect society either directly or indirectly. Those changes also affect the rural societies such as gettochange rural labor’s position and transform the socio-economic dimension. ‘Poverty in rural areas’ gained a new dimension according to this reality. More over impoverishment causes the transformation of rural labor too.

This article’s subject is a comparative study of poverty’s rural dimension and rural labor proletarianization via Gökçe Village (Ula district of Muğla) and Bakırça Village (Çorlu District of Tekirdağ). In this context, at first stage the two villages have been determined as current socio-economical structures. Then the relationships between “poverty” and “proletarianization” have been examined without being ignored Turkey’s rural areas and by considering socio-economical and agricultural changes.

The presence of rural poverty have been found at both villages as a result of this research. And we generally determined that this situation affects the tendency of proletarianization.

Keywords: *Rural poverty, rural labor, proletarianization of labor, Gökçe, Bakırça*

GİRİŞ

Kapitalist ekonomik sistemin küreselleşmeyle olan etkileşimiyle birlikte özellikle 1980’li yıllar sonrası uygulanmaya başlanan neo-liberal ekonomi politikaları ve “soğuk savaş” döneminin sonucunda, Dünya “yeni bir düzenin” içerisine eklenmeye başlamıştır. Geride bırakılan otuz yıl içerisinde, kapitalist ekonomik sistemin araçlarından biri olan “küresel sermaye dolaşımı” giderek hız

*Bu çalışma Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından 12/20 No’lu proje kapsamında hazırlanmıştır. Aynı isimli yüksek lisans bitirme çalışmasının özeti niteliğindedir.

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, tolgayilmaz@hotmail.com

kazanmaktadır. Emek ve sermayenin hareketliliğinin yüksek olması yüzünden Dünya üzerinde sosyo-ekonomik, siyasal ve kültürel alanlarda büyük dönüşümler ve değişimler meydana gelmektedir. Buna bağlı olarak, üretim ilişkilerinin temel bileşenlerini oluşturan işgücü ve sermaye arasındaki çatışma, küresel pazarın içerisinde yüksek oranda sermaye odaklı şekillenen toplumsal ilişkilerin, sorunların da algılanış ve deneyimleniş şekillerine farklı bir yön vermiştir. Gelir dağılımındaki adaletsizlikler, emeğin sömürülmesi ve bunun sonucunda emeğin köleleştirilmesi ile birlikte “yenidünya düzeni” olarak adlandırılan ortam içerisinde, sosyal teorinin önemli inceleme alanlarından biri olan yoksulluk olgusu da yeni bir boyut kazanmıştır.

Kapitalist ekonomik sistemin revizyonist tezahürü olan ve aynı zamanda yoksulluğu Dünya genelinde azaltmaya yönelik girişimlerde bulunduğunu iddia eden “neo-liberal politikalar” yoksulluğun daha da derinleşmesine, daha da sert yaşanmasına neden olmuştur. Yoksulluk sarmalı, merkez ülkelerden çevre ülkeler olarak adlandırabileceğimiz ülkelere IMF, Dünya Bankası, Uluslararası Ticaret Örgütü gibi sermaye odaklı kuruluşlar aracılığıyla yapısal bir sorun haline sokulmuştur. Yoksulluğu dünya genelinde azaltmayı tahayyül ettiğini iddia eden bu vb. kuruluşların temel hedefi “ekonomik kalkınmayı” gerçekleştirerek, birçok alanda da kalkınmayı sağlamaktır. Bu alanlardan birisini de “kırsal alanlar” oluşturmaktadır. Bu kuruluşlar gelir dağılımı ve adaletini sağlamayı amaçlarken ne gariptir ki aynı zamanda kır ve kent arasındaki makasın açılmasına ve kırsal alanda yoksulluğun Dünya genelinde kentlere nazaran daha da şiddetli yaşanmasına ilk elden katkı sunmuşlardır. Türkiye gibi çevre ülke pozisyonunda olan, diğer bir ifade ile gelişmekte olan ülkeler kategorisinde yer alan ülkelere, kırsal alana ulaşan Çok Uluslu Şirketler (ÇUŞ) aracılığıyla “tarımsal yapılar” kontrol altına alınmış ve tarımsal üretim mekanizmaları üzerinde “gizli bir el” baskı kurmuştur. Tarımsal üretimin ve buna bağlı olarak tarımsal faaliyetler küçük üreticiler aleyhine giderek azalmaya başlamış, kırsal alanda tarımsal faaliyetler ile hayatlarını idame ettiren insanlar, refah seviyesi ve gelir dağılımı noktasında güçlüklerle karşı karşıya kalmıştır. Bu unsurların da etkisiyle kırsal alanda yaşayan nüfus kırdan tutunamamaya başlamış ve kentlere göç etmeye başlamıştır. Özellikle 1980 sonrası Türkiye’de uygulanmaya başlanan neo-liberal ekonomik ve siyasal politikaların da etkisiyle, tarım sektörü yapısal değişimler yaşamış, bundan dolayı da kırdan yoksulluk daha da sert hissedilmeye başlanmıştır. Bu süreçte gelir dağılımında yaşanan adaletsizlikler yoksulluğu tetiklerken diğer yandan tarım sektöründe uygulanan “liberalizasyon çalışmaları” etkisiyle, kırsal emeğin de dönüşmesine neden olmuştur.

Türkiye’de kırsal yoksulluğu doğuran nedenlerin yalnızca yukarıdaki faktörler ile alakalı olup olmadığı sorusu akıllara gelebilir. Elbette kırsal yoksulluğun oluşmasında yukarıda bahsedilen unsurların önemli bir yeri vardır. Fakat uluslar arası faktörlerin yanında, ulusal dinamikler de bu tablonun oluşmasında etkili olmaktadır. Şöyle ki, Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasından sonra Cumhuriyet’in devraldığı “dağılmış” bir miras vardır. Osmanlı’da işleyen tarımsal yapı ve ilişkiler de bunlardan biridir. Nüfusun büyük çoğunluğunun kırsal alanda yaşadığı ve feodal-yarı feodal olarak nitelendirilebileceğimiz toplumsal yapı ve özelinde kırsal yapı işleyişini devam ettirmiştir. Bu durum günümüze kadar bazı formlarını hala yanında taşımaya devam etmektedir.

Görüldüğü üzere Türkiye’de kırsal yoksulluk, birçok değişkenin etkisiyle ve birbiriyle temasıyla tarımsal yapıyı ve kırsal nüfusu etkilemektedir. Peki, kırsal yoksulluk aynı zamanda kırsal emeğin dönüşmesini nasıl sağlamaktadır? Kırın yoksullaşması, kırsal emeğin çalışma alanını nasıl değiştirmekte, üretim ilişkileri içerisindeki konumunu nasıl etkilemekte ve dönüştürmektedir?

Bu çalışma da yukarıdaki sorulardan da hareketle “kırsal yoksulluk ve kırsal emeğin proleterleşmesi örneklem olarak seçilen Gökçe ve Bakırça Köyleri üzerinden tespit edilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda “yoksulluğun kırsal boyutu”, Türkiye’de tarımsal yapılar ve kapitalizmin tarıma eklenme süreçleri, kırsal alandaki emeğin proleterleşmesine yönelik etkileri ekseninde ele alınmıştır. Teorik olarak gerçekleştirilen bu tartışma Muğla ve Tekirdağ İllerinden örneklem olarak seçilen Gökçe ve Bakırça köylerinde uygulanan olan alan araştırması ile pratik anlamda desteklenmiş, teorik ve pratik çalışma harmanlanarak elde edilen bilgiler araştırmanın konusu, kapsamı etrafında toplanan verilerin analizi gerçekleştirilmiştir.

YÖNTEM

Araştırma evrenini Muğla ve Tekirdağ illerinin köyleri oluşturmaktadır. Araştırmanın konusu ile ilgili Muğla ve Tekirdağ İllerine bağlı örneklem olarak Gökçe ve Bakırça köyleri seçilmiştir. Örneklem olarak seçilen iki köyde de, bütün hanelere ulaşılmaya çalışılmıştır. Örneklem köylerinin Tekirdağ ve Muğla illerinden seçilmesinin gerekçeleri ise şu şekilde açıklanabilir:

Muğla ve Tekirdağ illerindeki tarımsal faaliyetlerin yoğunluğu,

İki köyde de tarımsal işgücünün proleterleşme sürecine dâhil olması (turizm ve sanayi sektörlerine geçiş),

Araştırma sorunsalı çerçevesinde belirlenen, kırsal yoksulluk ve kırsal emeğin proleterleşmesi arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik toplumsal ve ekonomik özellikleri barındırması,

Bu illerde meydana gelen kırsal alandaki değişimin, sınıfsal dinamiklerde oluşturduğu değişimin, tarımın küçük üreticilikten kapitalist üretim ilişkilerine geçişin gözlenmesine yönelik uygun koşulları destekliyor olması,

Temel geçimlerini tarım sektöründen karşılıyor iken, günümüzde “emeğin proleterleşmesi” ile birlikte geçimlik ekonominin farklı sektörlere geçişi.

Araştırmada nitel ve nicel bilgi toplama tekniklerinden yararlanılarak veri toplanmıştır. Bu iki tekniğin kullanılması elde edilen verileri hem zenginleştirmiş hem de bir teknikle elde edilecek verilerin sınırlılığını aşma fırsatını sağlamıştır. Fakat makalenin sınırlılıkları dolayısıyla, araştırma bulgularında yalnızca anket çalışması sonucunda elde edilen veriler ışığında değerlendirmelerde bulunulabilmiştir.

Çalışmanın teorik ve uygulama kısımlarında kavramsal ve kuramsal yaklaşımları belirlerken ve kullanırken “yapısal-tarihsel” yaklaşımlar ekseninde analizlerde bulunulmuştur. Örneklem olarak seçilen iki köy özelinde ve Türkiye genelinde kırsal yoksulluk ve kırsal emeğin proleterleşmesi üzerinde meydana gelen değişimleri inceleyebilmek için “yapısal-tarihsel” yaklaşımların uygun olduğu düşünülmektedir. Çünkü bu “yapısal-tarihsel yaklaşımlar” toplumsal ilişkilerin ve çatışma konusu üzerinde ısrarla durur. Tarımsal-kırsal değişimde toplumsal sınıf yapısı (kaynakların mülkiyeti ve kaynakların kontrolünün farklı sınıfların elinde olması) genel olarak değişimin nedenleri arasında görülür. Bunun yanı sıra, bu yaklaşım girdilerin ve ürünlerin alım-satımını da tarım ekonomisi içinde inceler. Diğer bir deyişle, üretimin metalaştırılması yolu ile küçük çiftçilerin tarihsel süreç içinde ulusal ve uluslararası pazarlara eklenmesi temel vurgu yapılan konulardan birisidir. Üretimin metalaşması, özellikle kırsal dönüşümde pek çok yerde gözlemlenebileceği gibi, üretimin kendi kullanımı yerine, değişim ya da pazar için yapılması, küçük çiftçinin en azından bazı temel ürünlerin alım-satımında daha büyük pazar ilişkilerine bağımlı olması sonucuna yol açmıştır. Üretimin metalaşması, küçük çiftçinin kapitalist üretim ilişkilerine eklenmesine neden olmaktadır. Bu durum günümüzde kırsal alanların değişiminde karşılaşılabileceğimiz en önemli konudur (akt. Öztürk: 2008: 111-112). Buradan hareketle araştırmada “kırsal yoksulluğun” farklı değişkenler sonucu ortaya çıkıyor olduğu varsayımından hareketle kırsal emeğin dönüşümüyle birlikte yoksulluk olgusunun farklı bir şekilde ortaya çıktığı söylenebilir. Şöyle ki tarım sektöründen ayrılmış olan işgücü farklı sektörlerde kaymaya başlamıştır. Bu durum aynı zamanda tarımsal üretimin ve verimliliği de engellemektedir.

YOKSULLUĞA YÖNELİK TANIMLAMALAR VE YAKLAŞIMLAR

Yoksulluk, özellikle 1990’lı yıllardan başlayarak üzerinde ağırlıkla durulan bir olgu olarak görülse de, tarihsel arka planına bakıldığında, kapitalizme özgü, yüzyıllardan beri süregelen “toplumsal sorunların” en başında gelmektedir. Yoksulluğun uzun yıllardan beri bir sorun olarak var olması ve çok boyutlu bir yapıya sahip olması yoksulluğun tanımlanmasına, türlerine, nedenlerine, mücadele politikaların da konsensüse varmayı güçleştirmektedir. Farklı dünya görüşlerinin, yoksulluğa bakış açısının olması, yoksulluğa yönelik birçok yaklaşımın doğmasına neden olmuştur. Yoksulluk literatürü de genellikle yoksulluğun ne kadar tartışmalı bir konu olduğundan bahsederek giriş yapar. Zira tanımlar, yoksullara bakış açılarına göre farklı değerler sistemine sahip bir toplumsal yapıdan diğerine, zaman faktörünün de etkisi ile değişkenlik göstermektedir. Yoksulluk olgusunun mahiyetinde bulunan

bu çok çeşitli ilişkiler ağı sebebiyle de tek tip bir tanım ve reçete ortaya koymak mümkün değildir (Aksan, 2012: 11). Günümüze kadar “sosyal bilimler” literatüründe yoksulluk üzerinde birçok tanımlama, yaklaşım ve tartışma gerçekleştirilmiştir. Kimi kesim yoksulluğu “sistemin yapısından ve işleyişinden kaynaklanan güç ve servet dağılımındaki eşitsizliğin bir sonucu” olarak görürken, bir başka kesim ise “yoksul olarak tanımlanan kişilerin, eğitimsizlik, beceri ve kapasite gibi bireysel nitelik ve yeteneklerinin düşüklüğü nedeniyle ortaya çıkan fırsatlardan yararlanamama durumu” olarak tanımlamıştır (Gündoğan, 2008: 43). Çalışma boyunca da yoksulluğun gelir dağılımındaki eşitsizlikler, kapitalizmin işleyişinden kaynaklanan ve sistemsel boyutta yoksulluğu yeniden ürettiği ve kullandığı gerçeğinden hareketle yol alınmıştır. Çünkü “yoksulluğu” açıklamak, yoksulluğa yönelik yaklaşımın ve algının, nelerin temel alındığı noktasında önem arz eder. Bu noktada “dünyaya hangi pencereden” bakıldığı en önemli husustur.

Yukarıda yoksulluğun tanımlanmasındaki farklılıkların ardında yatan nedenlere yönelik kısa bir tartışma gerçekleştirdikten sonra yoksulluğun genel bir tanımını yapmak gerekirse yoksulluk, “insanların yaşamını yeniden üretecek maddi ve manevi koşullara sahip olamamak ya da bu koşullara ulaşma sıkıntısı” olarak nitelendirilebilir.

Bir diğer tanıma göre yoksulluk, “insanların kabul edilebilir yaşam koşullarına özgür ve insana yakışır, kendine ve başkalarına saygılı, uzun, sağlıklı ve yaratıcı bir hayat sürdürebilmeleri için gerekli insani, en temel öge olan, fırsat ve olanaklardan yoksun olmalarıdır” (Gül ve Sallan Gül: 2010: 59). Oktik’e göre de yoksulluk “genel olarak yeterli kaynak ve gelir sahibi olmama konumuyken, insan yaşantısını onurlu bir şekilde sürdürebilmesi için gerekli olan gıda, su, giyecek, ev sağlık hizmetlerinden yararlanma ve güvenlik gibi temel insani gereksinimlerden yoksun olma durumu” olarak tanımlanmıştır (Oktik, 2008: 25).

Topgül’ün aktarımıyla (2013: 279) Field’e (1983) göre yoksulluk, “toplam kazançların biyolojik varlığın devamı için gerekli olan yiyecek, giyim vb. asgari düzeydeki fiziki ihtiyaçları karşılamaya yetmemesi” olarak, Chang’a (2007) göre de yoksulluk, “gelişmiş ülkelerin geliştirmekte olan ülkelere uyguladığı ‘merdiveni geri itme’ politikası” olarak tanımlanmıştır.

Lipton (1997), özel tüketimdeki yetersizliklere odaklanarak yoksulluğu belirli bir düzeyin altında kişi başına özel tüketimin söz konusu olduğu durum olarak (tüketim yaklaşımı) tanımlamaktadır. Drewnowski (1977), yoksulluğu kişilerin ve hane halkının kendileri için uygun göreceklere bir tatmin düzeyini sağlamaya yetecek bir gelire sahip olmamaları şeklinde (subjektif yoksulluk) ya da asgari yaşam standardının gerektirdiği temel gereksinimlerin karşılanabilmesi için yeterli miktarda gelirin elde edilememesi durumu olarak (gelir yoksulluğu) tanımlarken World Bank (1990), yoksulluğun geleneksel tanımını yapmaktadır: yoksulluk asgari yaşam standardına erişememe durumudur (Aktan ve Vural, 2002: 3).

Necmi Erdoğan’da “Yoksulluk Halleri²” isimli çalışmanın “Giriş” kısmında yoksulluk üzerine şunları belirtmektedir: “Elbette günümüzdeki haliyle yoksulluk global kapitalizmin ürettiği ve kodladığı bir olgudur... [ve onu] ekonomik göstergelerle sınırlı bir biçimde çözümlenemeyen yetersiz[dir]... Yoksulluk, ekonomik bir kategori olmanın (ötesinde) kişilerin içinde yaşadığı, anlamlandırıldığı, başa çıkmak için çeşitli yöntemler geliştirdiği toplumsal bir ‘durum’ dur...” (www.sendika.org).

Yoksulluk tanımlamalarında, toplumsal hiyerarşi ve sınıfsal farklılıklar göz önünde bulundurulduğunda, yoksulluğun toplumsal sınıfların üst kademelerinde bulunamayanların, bir diğer ifade ile toplumsal sınıfların altında yer alanların pratikleri ile şekillendiğinden bahsedilir. Öztürk (Öztürk, 2004: 666) yoksulluk tanımlamalarının nasıl şekillendiğini ve neden bu derece önemli bir sorun teşkil ettiğini şu şekilde açıklamıştır:

“Yoksulluk tarih boyunca toplumların önemli sorunlarından biri olmuştur. Her toplum belirli kriterlere göre toplumsal sınıflara ayrılmış olması nedeni ile kimi gruplar ya da topluluklar bu

² “Yoksulluk Halleri” ismiyle, Necmi Erdoğan’ın ve ekibinin hazırladığı çalışma ile ilgili, Korkut Boratav’ın kaleme almış olduğu inceleme yazısının tam hali için bkz. <http://www.sendika.org/2005/12/yoksulluk-halleri-korkut-boratavcumhuriyet/>

sınıfsallaşmanın altında yer almak durumunda kalmıştır. Toplumsal sınıfların en altında yer alan sınıflar yoksullar olarak tanımlanmıştır. Tarih boyunca toplum içerisinde netleşmiş varsıllık-yoksulluk hiyerarşik yapısı belirli tanımlamaları ve yargıları da beraberinde getirmiştir. Yoksul insanları tanımlayan sözcükler, kavramlar, yoksul insanların nasıl yaşadığı, nasıl davrandığı, nasıl inandığı, nasıl düşündüğü bunlara örnek olarak gösterilebilir. Bu tanımlamalar ve yargılar toplumsal sınıflardan kendilerini ayırmak istedikleri ölçüde çeşitlenmiştir”.

Kapitalizme özgü “modern yoksulluk” olgusunun Avrupa’da ilk ortaya çıktığı 16. yüzyıl ortamı da, özellikle geleneksel tarım toplumlarının geçirdiği değişimlerin yol açtığı bir mekânsal hareketlilikle ve bu hareketlilikle birlikte yer alan belirsizlikler ve huzursuzluklarla tanımlanmaktadır (Buğra, 2008). Yani yoksulluk olgusunun günümüzdeki anlamıyla şekillenmesiyle, kapitalizmin ortaya çıktığı 16. yüzyıl Avrupası’nda meydana gelen ve günümüze kadar devam eden ekonomik, toplumsal ve siyasal değişimler arasında sıkı bir ilişkinin varlığından söz edilebilir.

Günümüzde, yoksulluğun büyük bir toplumsal sorun olması, yoksulluğa yönelik tanım ve yaklaşımlardaki farklılıklar aynı zamanda yoksulluğun boyutları, türleri ve ölçme tekniklerinde de görülmektedir. Genel olarak yoksulluk mutlak ve görel olarak ikiye ayrılmıştır.

Mutlak yoksulluk, hane halkı ya da fertlerin biyolojik olarak kendilerini üretebilmeleri için ihtiyaç duydukları asgari gelir ve harcama düzeyidir (Aktan ve Vural, 2002: 4). Mutlak yoksulluğun ölçümünün asgari beslenme standardına göre yapıldığı başlıca çalışmalar; Kakwani, Sen, Ahluwalia, Fields, Atkinson, Altimir, Lipton, Edmundson-Sukhatme, Foster-Shorrocks, Glewwe-Hall, Pryor, Lewis, Hicks ve Gaiha’nın çalışmalarıdır (Dansuk, 1997: 2).

Görel yoksulluk, kişinin toplumsal olarak yeniden üretebilmesi için gerekli tüketim ve yaşam düzeyinin saptanmasını içermektedir. Buna göre, belli bir toplumda kabul edilebilir minimum tüketim düzeyinin altında geliri olanlar görel yoksul olarak tanımlanmaktadır. Yoksulluğu görel bir kavram olarak yorumlayan bir diğer yaklaşım, yoksulluğu bireyin gereksinimlerini karşılama derecesi yönüyle toplumun diğer bireyleri karşısındaki durumuna göre tanımlamaktadır (Öztürk, 2008a: 607).

YOKSULLUĞUN KIRSAL BOYUTU

Amin’in (2009: 89) dediği gibi modern (kapitalist) dönem öncesinde tüm toplumlar köylü toplumlardıydılar. Üretimleri özel birtakım sistemler ve mantıklar tarafından yönetiliyordu ama bunlar bir pazar toplumu içinde kapitalizmi yöneten, örneğin sermaye getirisinin maksimize edilmesi gibi sistem ve kurallar değillerdi. Günümüzde ise modern kapitalist tarım hem zengin, büyük ölçekli aile tarımını hem de tarımsal sanayi şirketlerini kapsamaktadır. Bu süreç içerisinde “üçüncü dünyanın köylü üretimine” kitlesel bir saldırı içerisinde olduğunu söyleyebiliriz.

Neo-liberal politikaların hem Türkiye’de hem de uluslararası alanda gelir dağılımını gittikçe bozduğu ve yoksulluğu arttırdığı aşikârdır. Aynı zamanda Dünya Ticaret Örgütü’nün aldığı kararlar ve tarım ürünlerinin üretimi ve pazarlaması ile ilgili kararlar sanayileşmiş ülkelerin çiftçilerinin gelirlerinin artmasını sağlamıştır (Öztürk, 2008: 271-272). Sanayileşmiş ülkelerin çiftçilerinin gelir seviyelerindeki artışa nazaran az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin çiftçilerinin zararına olmuştur. Onları daha da yoksullaştırmıştır. Uygulanan politikalar çiftçilerin tarımsal üretim alanından kopmasına, mülksüzleşmesine neden olmuştur. Tarımsal üretim alanından meydana gelen bu kopuşlar çok uluslu şirketlerin uluslararası ve ulusal düzeyde güçlenmesine ve pazarı ellerinde kontrol altına almasını sağlamıştır.

Dünya tarımının en ileri kapitalist kesiminin en yoksullara kıyasla, 1940’tan önce 10’a 1 olan üretkenlik oranı, şimdi 2000’e 1’e yaklaşmaktadır. Bu da üretkenliğin, tarım ve gıda üretimi alanında, diğer herhangi bir alanda olduğundan çok daha eşitsiz biçimde gelişmiş olduğu anlamına gelmektedir. Bu evrim aynı anda gıda ürünlerinin (diğer endüstriyel ve hizmet ürünlerine kıyasla) görel fiyatlarının elli yıl önce bulunduğu düzeyin beşte birine düşmesiyle sonuçlanmıştır. Yeni tarım sorunu işte bu eşitsiz gelişmenin ürünüdür (Amin, 2009: 90). Dünya üzerinde tarımın kapitalistleştirilme çabaları, bir yandan sermayenin yani çok uluslu şirketlerin ve örgütlerin zenginleşmesini sağlarken diğer yandan da gıda ürünlerinin fiyatlarının düşmesini sağlamıştır. Tarımsal üretimle ilgilenen, kırsal alanda yaşayan insanların daha da yoksullaşmasına neden olmuştur.

Bir tanıma göre kırsal yoksulluk, gelişmekte olan ülkelerde tarım sektörünün hızla çözülerek gizli işsizliğin açık işsizliğe dönüşmesi olgusuna dayanır. ILO kırsal yoksullaşma sürecine özellikle istihdam açısından yaklaşarak “kırsal yoksulluk” üzerine 1979’dan itibaren eğilmiştir. Kırsal yoksulluk, ILO’ya göre, kırsal alandaki açık veya gizli işsizlik olarak tanımlanmakta, azalan gelir düzeyleri nedeniyle kırsal alanda hızlı bir yoksullaşma sürecine dikkat çekmektedir (Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2001: 105).

Kırsal yoksulluğa neden olan faktörler arasında siyasi istikrarsızlık ve iç çatışmalar gösterilebilir. Siyasi istikrarsızlık ve iç çatışmalar iktisadi büyümeye sekte vurduğu ölçüde kırsal yoksulluğu arttırır (Öztürk, 2008a: 274). Bunlarla birlikte kırsal yoksulluğu tetikleyen unsurlar arasında tarıma yönelik uygulanan politikalar da gösterilebilir. Geçimini tarım alanından kazanan kırsal nüfusun büyük bir kısmı tarımsal üretim ve verimliliği belirleyebilen bu politikalardan etkilendiği, özellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin kırsalında yaşayanlar üzerinde büyük dönüşümlere neden olduğu söylenebilir.

TÜRKİYE’DE KIRSAL YOKSULLUK VE TARIM

Dünya’da 1,2 milyar yoksul insanın yüzde 75’ini oluşturan yaklaşık 900 milyonu kırsal kesimde yaşamaktadır. Bunların tamamına yakınının temel geçimini tarım ve tarımla ilgili alanlar oluşturmaktadır (Öztürk, 2008: 269). Bu nedenle dünyadaki refah artışı kırsal kesimlerde sağlanacak refah artışına bağlıdır. 2025 yılında dünya nüfusunun büyük bölümünün kentlerde, yoksul nüfusun %60’ının ise kırsal kesimlerde yaşayacağı öngörülmektedir (Alemdar, Demirdöğen, Ören, 2012: 322).

Türkiye’de de kent ve kır ayrımında nüfusun dağılımına bakıldığında yıllar içerisinde kentsel nüfusun giderek arttığı görülmektedir. Tablo-1’de görüldüğü üzere 1927 yılında Türkiye’de kentsel nüfus oranı yüzde 24,22 iken kırsal nüfus oranı yüzde 75,78’dir. 1927’lerden günümüze değin kırsal nüfus doğrusal olarak azalmıştır. Kırsal nüfus azalırken kentsel nüfusun da buna paralel olarak artmıştır. 2010 yılına gelindiğinde kentsel nüfus oranı yüzde 75,50 kırsal nüfus oranı ise 24,50’lere düşmüştür.

Özellikle Cumhuriyet’in kurulduğu ilk yıllardan 1950’li yıllara kadar olan süre içerisinde kırsal nüfusun yüzde 75’lerde kaldığı görülmektedir. 1950 yılından itibaren kırsal nüfusun sürekli olarak azaldığı söylenebilir. Kırsal nüfusun sert bir biçimde azalmaya başladığı bir diğer dönem de 1980 yılı sonrasındır. Bu iki dönem yani 1950 ve 1980 yılları Türkiye’nin siyasal, sosyal ve ekonomik anlamda meydana gelen büyük dönüşüm ve değişimlerinin başlangıç noktasıdır.

Köymen’e göre (2009: 26) Türkiye’de köylülük için iki büyük yıkım dönemi oldu: Bunlar, 1950-1960 liberal, serbest ticaretçi yıllar ve 1980 sonrası neo-liberalizm dönemidir. Birinci dönemden farklı olarak 1980 sonrasında özelleştirilmelerin hızlanmasıyla, ABD ve AB’ce desteklenen her türlü tarımsal ürünün serbest ithalatıyla, hiç desteklenmeyen Türkiye tarımsal üreticilerinin yıkımı ve üretim araçlarından koparılışı yeni bir ivme kazanmıştır. Kırsal ve kentsel nüfus oranlarındaki bu köklü değişime bakıldığında zaman Köymen’in savlarının doğruluğu görülmektedir.

Tablo-1. Türkiye’de Şehir ve köy nüfusunun yıllara göre toplam nüfus içindeki oranı (%).			
Sayım Yılı	Toplam Nüfus	Kent	Kır
1927	13.648.270	24,22	75,78
1935	16.158.018	23,53	76,47
1940	17.820.950	24,39	75,61
1945	18.790.174	24,94	75,06
1950	20.947.188	25,04	74,96
1955	24.064.763	28,79	71,21
1960	27.754.820	31,92	68,08
1965	31.391.421	34,42	65,58
1970	35.605.176	38,45	61,55
1975	40.347.719	41,81	58,19
1980	44.736.957	43,91	56,09
1985	50.664.458	53,03	46,97
1990	56.473.035	59,01	40,99
2000	67.803.927	64,90	35,10
2010	72.698.000	75,50	24,50
Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu nüfus sayımı sonuçları. Not: Tük’ten alınan bilgiler, ayrıca tablolaştırılmıştır.			

Öztürk de 1950 ve 1980 tarihlerini Türkiye’nin siyasal ve ekonomik olarak bir önceki dönemden kopuş tarihleri olarak tanımlamaktadır (Öztürk, 2008: 285). Her iki dönemde Türkiye’nin kapitalizmin dünya üzerindeki dönüşümlere ayak uydurma ya da uydurulma çabası olarak nitelendirilebilir. Bu iki yıkım döneminde de hükümetler tarafından izlenen ve uygulanan politikalar günümüze kadar Türkiye’de kırsal alanda yaşayan ve tarımsal üretimle geçimlerini sürdüren insanların hayatlarını derin şekillerde etkilemiştir.

1950’li yıllarda meydana gelen değişimlerle birlikte özellikle içinden çıkılan 2. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye’de bir nevi kemer sıkma politikası uygulamıştır. Bu süreç içerisinde kurulan BrettonWoods düzenin kurguladığı dünya ticaret ve finansman sistemine uyum sağlama dönemi olarak bahsedilebilir. Köymen (Köymen: 2009: 262) Türkiye’de tarımsal yapıları ve köylülüğü derinden etkileyen değişimi şu şekilde açıklamaktadır:

“ABD’nin artık kullanmadığı birinci nesil traktörler, ABD kredileriyle alınmıştır ve kredilerden en çok 600 + dönüm toprağı olanlar yararlanmıştır. 1948’de 2000 olan traktör sayısı, 10 yıl içinde 40.000 artmıştır. Tanktan bozma bu traktörler, toprağı çok derinden yaralamış; etkisi 20 yıl sonra keşfedilecek toprak erozyonu başlamıştı. Traktörle köy ortak malı olan meralar yok edildi. Bu, az sayıda hayvanı olan köylüler için ek bir darbeydi. Dağ taş sürüldü ve devlet arazileri de fiilen büyük özel mülkiyete geçti. Meraların ve devlet topraklarının yanı sıra, traktörleşen büyük toprak sahipleri, küçük köylüyü topraksızlaştırarak, kentlere doğru sürdü. 1950 öncesi 10 yılda kent nüfusu % 21 artmışken, 1950-1960 arasında % 79 arttı. Kentlerde sanayi olmadığı için topraksızlaşan köylülerin şanslıları inşaat işçisi oldu; diğerleri işsizler ordusuna katıldı”.

Türkiye’de bu yıllarda gerekli toprak reformu uygulamalarının yapılmaması ve alt yapı olanaklarının iyileştirilmemesi gibi nedenlerden dolayı tarım sektörünün tıkanıdığı söylenebilir. Tarım sektöründe meydana gelen tıkanma kentlere doğru büyük bir göç dalgasının başlamasına neden olmuştur. 1950’li yıllarda başlayan bu hareketlilik daha sonraki yıllarda Türkiye’de sektörel bazda yoğunlaşmaya başlayacak olan sanayi ve hizmet sektörlerine vasıfsız işgücü açığına karşılama(ma)ya yönelik bir ivme kazandıracaktır.

Türkiye’de tarım alanında yapısal dönüşümlerin başladığı bu yıllarda tarımda modernleşme çabalarının olduğu söylenebilir. Çünkü 1930’lu ve 1940’lı yıllara baktığımızda milli gelirin büyük bir kesimi tarımda yaratılmaktaydı. Nüfusun büyük bir kesimi Tablo-1 de görüldüğü üzere kırsal kesimde yaşamaktaydı. Tekeli ve İlkin’e göre de emeğin büyük bir kısmı da tarım sektöründe istihdam

edilmekteydi (1988: 37). Modernleşme çabası olarak 1950’li yıllarda iktidarda olan Demokrat Parti’nin uygulamaları dillendirilmektedir. Bir görüşe göre Demokrat Parti uygulamaları Marshall Planının uygulanmaya başlaması ile birlikte tarımsal alanda olumlu anlamda yapısal dönüşümleri meydana getirmiştir. Bir diğer görüş ise Demokrat Parti politikalarının tam aksine uygulanan ithal ikameci ekonomi politikaları ile birlikte tarım sektörünü sekteye uğrattığı yönündedir.

1980’li yıllarda ise Öztürk’ün de (2008: 286) belirttiği gibi 1970’li yıllarda görülen tıkanmanın bir sonucu olarak, dünya ekseninde Keynesçi ekonomi politikalarından neo-liberal politikalar dönüş yaşanmıştır. Bununla birlikte Türkiye’de 24 Ocak kararları çerçevesinde ithal ikameci politikalar terk edilmiş, açık piyasa ekonomisine, ucuz emeğe dayalı bir düzene geçilmiştir. Bu alanda meydana gelen kopuş 1950’lerde meydana gelen kopuştan farklı olmuştur. Tarım alanında neo-liberal politikaların etkisiyle yapılan özelleştirmeler kırsal alanda yoksulluğu daha da derinleştirmiştir. Tarıma yönelik desteklerin azaltılması ve küçük üreticileri değil aksine büyük üreticileri desteklemeye yönelik politikaların uygulanması, yoksulluğun şiddetini arttırmış ve kırsal alandan kopuş daha da hızlanmıştır.

Tarımsal yapılarıdaki dönüşümü daha iyi anlayabilmek için tarım sektörünün sanayi ve hizmet sektörleri ile birlikte toplam GSMH içerisinde konumuna bakmak akıllıca olabilir. Şöyle ki Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu ilk yıllarda ekonomiden en büyük pay tarım sektörüne aitti. Fakat tarımın ulusal gelir içerisindeki payı 1963 yılında %36, 1973’te %24, 1983’te %18, 1987’de %17 ve 1992 yılında da %15 civarına gelmiştir (Kepenek ve Yentürk, 1996: 295). Tarımın ulusal gelir içerisindeki payının azalma eğilimi 2000’li yıllarda da devam etmiştir. Tablo-2’de de görüleceği üzere 2000 yılında %14,1, 2004 yılında %11,2, 2005 yılında %10,3, 2006 yılında %9,2 olmuştur.

	1980	1990	2000	2004	2005	2006
Tarım	26,1	17,5	14,1	11,2	10,3	9,2
Sanayi	19,3	25,5	23,3	24,9	25,4	25,6
Hizmetler	54,6	57,0	62,6	63,9	64,3	65,2
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2005

Sektörler arasında dağılımda bakıldığında tarımın kapladığı alanın giderek azaldığı görülmektedir. Tarım sektöründeki bu azalma ile birlikte, tarımsal faaliyetler ve ilişkiler açısından olumsuzluklar yaşanmaktadır. Tarımın toplam hasıla içerisindeki yerinin azalması, aynı zamanda, kırsal alanda tarımsal faaliyetlerin tasfiyesi ve kırsal emeğin de dönüşümü anlamına gelmektedir.

Tablo-3, Türkiye’de kırsal yoksulluğun 2002-2009 yılları arasında, bazı yoksulluk hesaplama yöntemlerine göre tespitini göstermektedir. Gıda-gıda dışı yoksulluk hesabına, harcama esaslı yoksulluk yöntemine göre yapılan hesaplamalarda, kırsal yoksulluğun giderek yükselmekte olduğu görülmektedir.

Yöntemler	Fert yoksulluk oranı (%)							
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Gıda yoksulluğu (açlık)	2,01	2,15	2,36	1,24	1,91	1,41	1,18	1,42
Harcama esaslı görece yoksulluk	19,86	22,08	23,48	26,35	27,06	29,16	31,00	34,20

Kaynak: TÜİK, 2009 yılı yoksulluk çalışması verileri.

Türkiye genelinde tarımsal yapıların, nüfusun kırsalda ve kentselde süregelen değişimi, tarım sektörünün yıllara göre toplam ulusal üretim içerisindeki payı, uygulanan yapısal uyum politikaları nezdinde Dünya üzerindeki kapitalist gelişmelere katılma çabaları gibi değişkenler ele alındığında çok net bir tablo ile karşılaşılmaktadır:

Türk tarımındaki yapısal dönüşümlere bakıldığında dikkati çeken önemli unsurlardan birisini “küçük meta üreticiliğine geçiş” oluşturmaktadır. Osmanlıdan kalan miras genç Cumhuriyet’in tarımsal alanda üretimini ve verimliliğini sınırlamaktaydı. Fakat birçok yoruma göre küçük meta üreticiliği Türk tarımının gelişmesi ve üretimde verimliliğin artırılması için önemli bir unsurdur. Fakat küçük meta üreticiliğinin 1980’li yıllara gelindiğinde uygulanan yapısal uyum politikaları ve tarıma yönelik sübvansiyonların azaltılmasıyla birlikte ortadan kalkmaya başladığı söylenebilir. Öztürk’ün de (2008: 293) belirttiği gibi uluslararası mali sermayenin resmi örgütlenmeleri olan IMF ve Dünya Bankası, 1980’lere dek köylülüğü ve küçük üreticiliği destekleme yönünde ekonomi politikaları oluştururken, amacı kırsal alanlarda egemen sınıfların denetimini arttırmak ve böylelikle ortaya çıkabilecek bir toplumsal muhalefeti engellemek ya da düzenin sınırları içerisindeki kanallara yönlendirmek olmuştur. Yani küçük üreticileri kapitalist pazar ekonomisi içerisinde bırakarak, sermayedarlara ve büyük toprak ağalarına bağımlı hale getirmiştir. Bu hegemonik iktidar ilişkileri içerisinde duramayan köylülerde işledikleri tarımsal arazileri ellerinden çıkararak yaşadıkları yerleri bırakmak zorunda kalmış ya da büyük toprak ağalarının yanında tarım işçisi olarak çalışmaya başlamıştır.

Bu noktada Pamuk ve Toprak (1988: 11) Dünya ekonomisi düzeyinde ve ülke ölçeğinde güçlenen kapitalizmin, özellikle köylülüğün yaygın olduğu ülkelerde tarımsal yapıları nasıl ve ne yönde etkileyeceği üzerinde bir takım tartışmaları aktarmaktadırlar.

“Kapitalist gelişme sürecinde Pazar için üretim yaygınlaşırken, köylü üreticiler ulusal ve uluslararası sermayenin, tüccar ve tefecinin var olan yapıları çözücü ve farklılaştırıcı etkileriyle karşılaşır. Birinci görüşe göre, kapitalizmin kırsal alanlara girişiyle birlikte köylülük arasındaki farklılaşmalar giderek artacak, büyük toprak sahipleri güçlenirken küçük üreticiler mülksüzleşecek ve zaman içerisinde ya kentlere göç edecek ya da büyük toprak sahiplerinin işletmelerinde ücret karşılığı çalışan işçilere dönüşecektir. İkinci bir görüş ise kapitalizmin kırsal alanlara girişi ve Pazar için üretimin yaygınlaşmasıyla birlikte, tarımsal üreticilerin çeşitli kesimlerinin ve özellikle de küçük üreticilerin varlıklarını sürdürebileceklerini, ülke ölçeğinde egemenliğini kuran kapitalizmle var olabileceklerini öngörmektedir”.

Ecevit ve arkadaşlarına göre (2009: 48-49) Türkiye’de kapitalist çiftçilik analizinin neredeyse hiç yapılmadığı, yapıldığında da ayırt edici özelliklerinin analiz edilmediği anlaşılmaktadır. Büyük toprak sahipliğinin varlığını devam ettirme ve çözülme biçimleri; orta köylülüğün gelişme/çözülme analizi; topraksız, az topraklı, yoksul, işsiz, gizli işsiz, vb. kategorilerin toplumsal konumları; küçük köylülüğün çözülme ve direnme eğilimleri / biçimleri, vb. ilişkiler, kırsal çözümlemelere sınırlı düzeyde dahil edilmiş; “metalaşma eğilimleri” yerine “ticarileşme eğilimlerine” daha fazla vurgu yapılmış; geçimlik yerine metalaşma eğilimlerine ağırlık verilmiş; küçük ve büyük işletme ayrımı neo-klasik iktisat çözümlemelerin sınırları içinde ele alınmış; kırsal üretim önemli ölçüde meta ilişkilerine dahil olmasına rağmen, kırsal çalışma koşulları (örneğin, emeğin örgütlenme biçimi, sınıfsal konumu, vb.) emek analizleri içinde incelenmemiş; kırsal yönelik teknolojik değişikliklere köylülerin kendilerini uyarlamaları, dışsal hegemonik (devletten ziyade, firma) ilişkiler tarafından gerçekleştirilmiş; toprak sahipliğine yönelik analizler, mülkiyet ilişkileri temelinde yapılmamış; kırsal özgü üretim ilişkileri (toprak, rant, üretim döngüsü, yeşerme dönemi, emek talebi, hava koşulları, doğal etmenler, verimlilik, teknoloji, vb.) kuramsal ve bütüncül bir temelde ele alınmamış olması, tarımsal ilişkilerin anlaşılmasını etkilemiştir.

ARAŞTIRMA BULGULARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde araştırma sonucu elde edilen bilgilerin genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Araştırma Muğla’ya bağlı Ula ilçesinin Gökçe köyü ile Tekirdağ’a bağlı Çorlu ilçesinin Bakırça köylerinde 2012 yılının Mayıs-Haziran aylarında gerçekleştirilmiştir. Alan araştırmasının Gökçe köyü ile ilgili kısmı Mayıs ayında, Bakırça köyü ile ilgili kısmı da Haziran ayında tamamlanmıştır.

Makalenin sınırlılıklarından dolayı, yalnızca anket çalışması neticesinde elde edilen verilerin belirli bir kısmı kullanılmıştır.

Anket Sonuçları

Bu kısımda kırsal yoksulluğu ve kırsal emeğin proleterleşme eğilimlerini anlamak için öncelikle gelir dağılımı, tarımsal faaliyetlerin gelire olan etkileri ve haneden dışarıya ücretli işgücü transferinin yapılıp yapılmadığına bakılarak bir takım değerlendirmeler yapılmıştır. Bundan dolayı ilk önce her iki köyde ankete katılanların iş/meslek durumlarını ele alarak, “işgücü profiline” bakılabilir.

Tablo-4, ankete katılanların köylere göre iş, meslek dağılımını göstermektedir. Her iki köyde de anket uygulananların %6,9’u her hangi bir işte çalışmamaktadır. Çiftçilikle uğraşanlarında %30,4’lük bir kısmı oluşturduğu tespit edilmiştir. Tarım işçisi konumunda olanlar toplamın %4,1’ini, ücretli maaşlı olarak istihdam edilenler %17,5’lik kısmı oluşturmaktadır. Emekli konumunda olanların ise her iki köyde de anket uygulananların %24,0’ını oluşturduğu tespit edilmiştir.

İş/Meslek	Gökçe		Bakırça		Toplam	
	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)
Çalışmıyor	9	8,2	6	5,6	15	6,9
Çiftçi (kendi işi)	29	26,4	37	34,6	66	30,4
Tarım işçisi	2	1,8	7	6,5	9	4,1
Ücretli-Maaşlı	17	15,5	21	19,6	38	17,5
Ev kadını	19	17,3	0	0,0	19	8,8
Yevmiyeli-Geçici	4	3,6	0	0,0	4	1,8
İşveren	1	0,9	0	0,0	1	0,5
Esnaf-Zanaatkâr	7	6,4	2	1,9	9	4,1
Emekli	18	16,4	34	31,8	52	24,0
Devlet memuru	3	2,7	0	0,0	3	1,4
Rençber	1	0,9	0	0,0	1	0,5
Toplam	110	100	107	100	217	100,0

Not: Kapsanan anket sayısı, 217.

Her iki köyde ankete katılanlar arasında ücretli maaşlı durumda olanların oranı %17,5’tir. Aynı zamanda emekli durumunda olanların çoğunluğu da ücretli olarak tarım dışı alanlardan çalışmaktadır. Bir diğer ifade ile Gökçe ve Bakırça’da çiftçilik dışında diğer meslekler ile uğraşanların oranı (işsizler dâhil edilmediğinde) yaklaşık %60’lık bir kesimin tarım dışı alanlarda istihdam edildiklerinden bahsedilebilir. Bundan dolayı her iki köyde de katılımcıların yarısından çoğu tarım dışı alanlarda istihdam edilmektedir.

Tablo-5, köylere göre anket uygulananların ortalama aylık hane geliri dağılımını göstermektedir. Tabloya göre her iki köyde ankete katılanların %4,6’sının 0-500 TL, %40,1’inin 501-1000 TL, %22,6’sının 1001-1500 TL, %18,0’ının 1501-2000 TL, %3,7’sinin 2001-2500 TL, %6,5’inin 2501-3000 TL, %4,6’sının 3000 TL ve üzeri aylık ortalama gelire sahip oldukları tespit edilmiştir. Gökçe ve Bakırça’da anket uygulamasına katılan hanelerin yarısından çok azı %44,7’lik bir oranla 1000 TL ve aşağısında bir gelirle yaşamaktadır. 1000 TL ve üzeri aylık ortalama geliri olan hanelerin oranı ise %55,3’tür.

Ortalama Hane Geliri	Gökçe		Bakırça		Toplam	
	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)
0-500 TL	8	7,3	2	1,9	10	4,6
501-1000 TL	44	40,0	43	40,2	87	40,1
1001-1500 TL	23	20,9	26	24,3	49	22,6
1501-2000 TL	17	15,5	22	20,6	39	18,0
2001-2500 TL	5	4,5	3	2,8	8	3,7
2501-3000 TL	8	7,3	6	5,6	14	6,5
3000 TL ve üzeri	5	4,5	5	4,7	10	4,6
Toplam	110	100	107	100	217	100,0

Not: Kapsanan anket sayısı, 217.

Tablo-6, köylere göre görüşülen hanenin temel gelir kaynağı ile ilgili bilgileri göstermektedir. Tabloya göre her iki köyde anket yapılanların %32,7'si ücretli iş, %42,9'u tarım gelirleri, %20,7'si emekli maaşı, %4,7'si devlet yardımı ile hayatlarını idame ettirmektedir. Tabloya göre 207 hane içerisinde, hanenin temel gelir kaynağını tarım gelirleri olduğunu belirten %52,9'u oluşturan 93 kişidir. Tarım gelirleri dışında, hanenin temel gelir kaynağını ücretli iş, emekli maaşı, devlet yardımları oluşturmaktadır. Tarım gelirleri dışındaki gelirlerin, iki köyde de tarımsal faaliyetler sürdürülmesine rağmen yüksek oranda olduğu görülmektedir.

Gökçe'de hanenin temel gelir kaynağını %38,2'sini ücretli işler, % 28,2'sini tarım gelirleri, %27,3'ünü emekli maaşı, %6,3'ünü devlet yardımları oluşturmaktadır.

Temel Gelir Kaynağı	Gökçe		Bakırça		Toplam	
	Sayı	(%)	Sayı	(%)	Sayı	(%)
Ücretli İş	42	38,2	29	27,1	71	32,7
Tarım Gelirleri	31	28,2	62	57,9	93	42,9
Emekli Maaşı	30	27,3	15	14,0	45	20,7
Devlet Yardımı	7	6,3	1	1,0	1	4,7
Toplam	110	100	107	100	207	100,0

Not: Kapsanan anket sayısı, 207.

Bakırça'da ise hanenin en önemli gelir kaynağı % 57,9'luk oranla tarım gelirleridir. Ücretli işin temel gelir kaynağı olarak belirtildiği haneler toplamın %27,1'ini, emekli maaşı olarak belirtildiği haneler ise %14,0'ını oluşturmaktadır. Bakırça'da tarım gelirlerinin yüksek çıkmasının nedenlerinden biri olarak bölgede tarımsal arazinin daha kullanışlı ve geniş olması gösterilebilir. Fakat tarımsal gelirlerin yanı sıra ücretli işin de önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir.

Tablo-7 köylere göre hane gelirini oluşturan gelir kaynakları ve bunların oranlarını göstermektedir. Her iki köyde anket uygulananların hane gelirinin tamamı ücretli işten oluşan kişi sayısı 46, tarım gelirlerinden oluşan 38, emekli maaşından oluşan 26'dır. Gelirlerinin tamamı ücretli işten ve emekli maaşından oluşan kişi sayısının toplamı, tarım gelirden oluşan kişi sayısından fazladır. Genel olarak ifade edilirse, "kırsal yapılarda" hane gelirinin tamamını ücretli iş ve emekli maaşından karşılayan hanelerin fazla olması "tarımsal faaliyetlerin ve tarımsal gelirin azaldığının" bir göstergesidir. Bunun yanı sıra her iki köyde de anket uygulanan kişilerin hanelerinden Gökçe'de 41, Bakırça'da 78 hane tarımsal faaliyetlerden gelir elde etmektedir. Fakat bu durumun, görüşmelerde görüldüğü ve bir sonraki tabloda da ele alındığı gibi giderek azalmaya başlamıştır. Her iki köyde de genç nüfus ya köy dışına göç etmekte ya da köyelerine yakın iş alanlarında ücretli olarak emeklerini sunmaktadırlar. Bu yüzden köyde kalanlar, tarımsal faaliyetleri geçmişe nazaran daha düşük kapasite ile

gerçekleştirmektedirler. Köyde kalıp yaşlı nüfusu oluşturanlarda tarım yapamayacak durumda olduklarından, temel geçim kaynağı tarım geliri olmaktan çıkmaktadır. Bu noktada her iki köyde de temel geçim kaynaklarının ücretli iş ya da emekli maaşından elde edilen gelirin önemli bir yer oluşturduğu söylenebilir.

Oran	Ücretli İş				Tarım Gelirleri				Emekli Maaşı			
	Gökçe		Bakırça		Gökçe		Bakırça		Gökçe		Bakırça	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Tamamı	30	27,3	16	15,0	16	14,5	22	20,6	17	15,5	9	8,4
% 75	7	6,4	12	11,2	7	6,4	18	16,8	8	7,3	6	5,6
% 50	3	2,7	9	8,4	8	7,3	21	19,6	6	5,5	7	6,5
% 25	9	8,2	12	11,2	10	9,1	17	15,9	8	7,3	24	22,4
0	61	55,5	58	54,2	69	62,7	29	27,1	71	64,5	60	56,1
Toplam	110	100,0	107	100,0	110	100,0	107	100,0	110	100,0	107	100,0

Not: Kapsanan anket sayısı, 207.

Her iki köyde de ücretli işlerin hanenin temel gelir kaynakları arasında oldukça yüksek görülmesi, genel geçim kaynakları tarımsal ilişkiler ve faaliyetler üzerinden işlerken, sosyo-ekonomik anlamda bir dönüşümün başladığının göstergesidir. Gökçe ve Bakırça'da "köylü fabrika işçilerinin" varlığından söz edilebilir. Kırsal alanda meydana gelen dönüşümün aslında ne denli kırsal alandaki toplumsal yapıyı etkilediği aşikârdır. Eskinin tarım emekçilerinin yerini, sermayenin egemenliğindeki yeni proleterleşen köylü işçiler almaktadır.

Yukarıda bahsedilen nedenlere ek olarak, üzerinde durulması gereken bir diğer konu da tarımsal gelirlerin eskiye nazaran yeterince kazanç getirmemesidir. Her iki köyde de elde edilen bilgilere göre köylülerin bir kısmı, tarımsal faaliyetler sonucunda çok düşük gelir elde ettiklerini ya da zarar ettiklerini ifade etmişlerdir. Tarımsal faaliyetlerle ilgili uğraşlarının, hane ihtiyaçlarını karşılayabilmek için olduğunu belirtmişlerdir.

Tarımsal faaliyetlerde meydana gelen değişim, kırsal yoksulluğun belirlenmesi noktasında önemlidir. Çünkü tarımsal faaliyetler kırsal alanın ekonomik anlamda temel taşı oluşturmaktadır. Yukarıda bahsedildiği gibi tarımsal faaliyetlerde meydana gelen azalma tarımsal gelirlerinde yıllar içerisinde giderek gerilemesine neden olmuştur. Bundan dolayı her iki köyde de değişen ekonomik ilişkiler aynı zamanda proleterleşmenin niteliğini de belirlemektedir.

Tablo-8, son 10 yılda tarımsal faaliyetlerde meydana gelen değişimleri göstermektedir. Anket uygulamasına katılan 217 hanenin %63,0'lık gibi önemli bir kesimi tarımsal faaliyetlerin azaldığını, %25,3'ü değişmediğini, %7,4'ü arttığını, %4,3'ü ise bu konu ile ilgili her hangi bir fikrinin bulunmadığını dile getirmiştir.

	Köy				Toplam	
	Gökçe		Bakırça		Sayı	%
	Sayı	%	Sayı	%		
Azaldı	42	53,8	60	66,7	102	63,0
Değişmedi	20	27,8	21	23,3	41	25,3
Arttı	4	5,6	8	8,9	12	7,4
Fikrim yok	6	8,3	1	1,1	7	4,3
Toplam	72	100,0	90	100,0	162	100,0

Not: Kapsanan anket sayısı, 162.

Tablo-9’da Gökçe ve Bakırça’da anket uygulamasına katılan hanelerdeki tarımsal gelirden meydana gelen değişimi göstermektedir. Her iki köyde, son 10 yıl içerisinde tarımsal gelirin azaldığını söyleyenler, 160 hanenin %76,9 gibi önemli bir oranını kapsamaktadır. Anket uygulamasına katılanların %14,4’ü tarımsal gelirin değişmediğini, %5,6’sı ise tarımsal gelirin arttığını ifade etmiştir. %1,9’luk bir kesim ise bu konu hakkında fikir sahibi olmadığını söylemiştir.

Tablo-9. Son 10 yılda tarımsal gelirdeki değişim.						
	Köy				Toplam	
	Gökçe		Bakırça			
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Azaldı	50	73,5	73	79,3	123	76,9
Değişmedi	12	17,7	11	12,0	23	14,4
Arttı	2	1,9	7	7,6	9	5,6
Fikrim yok	4	3,9	1	1,1	5	1,9
Toplam	68	100,0	92	100,0	160	100,0
Not: Kapsanan anket sayısı, 160.						

Gökçe ve Bakırça’da tarımsal faaliyetlerde ve tarımsal gelirden meydana gelen değişiklik karşılaştırıldığında, Gökçe’de son 10 yıllık dönem içerisinde tarımsal faaliyetlerin azaldığını ifade edenlerin oranının, Bakırça’ya göre daha düşük olduğu görülmektedir. Her iki köyde de tarımsal faaliyetlerin hanelerin geçimlik ekonomilerini oluşturduğu düşünüldüğünde, Gökçe’de tarımsal faaliyetlerdeki değişimi “azaldığı” yönünde görüş bildirenlerin oranının yüksek olması Gökçe’deki kırsal yapı formunun giderek ve hızlı bir şekilde dönüştüğünün göstergesidir. Bakırça’da bu dönüşümün daha yavaş hissedildiği söylenebilir. Kırsal emek formunun, ücretli işçiliğe doğru evrilmesinin belirleyici unsurlarından biri olan tarımsal faaliyetler ve tarımsal faaliyetlerde meydana gelen değişim, her iki köyde de yoksulluğu ve emeğin proleterleşmesine “neden” olan belirleyici unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Örneklem olarak seçilen iki köyde de tarımsal gelirin son 10 yıllık süreç içerisinde azalıyor olmasının arkasında, tarımsal faaliyetlerin azalması ve bununla birlikte tarımsal elde edilen ürünlerin üretim maliyetinin artması yatmaktadır. Bu yüzden tarımsal faaliyet ve gelirin azalması, kırsal alanda temel geçim kaynağı olan tarımsal faaliyetlerin azalmasını, kırsal yoksulluğun giderek artmasını tetiklemektedir. Aktif işgücünün kırsal kesimde yer yer “atıl” kalmasına da neden olan bu durum, ikinci olarak da kırsal emeğin tarım dışı alanlara kaymasına neden olmakta ve kırsal emeğin proleterleşmesini hızlandırmaktadır.

SONUÇ

Yapısal uyum politikalarının tarım kesimine olan etkileri, iki köyde de ekonomik anlamda etkilerini göstermektedir. Alan araştırmasının yapıldığı Gökçe ve Bakırça’da köy halkı, geçimlerini yalnızca tarımsal faaliyetler sonucunda elde ettikleri gelire karşılayamamaya başlamıştır. Bundan dolayı iki köyde de genç nüfus ya köyünü bırakıp göç etmiş, ya da köyünde kalarak tarım dışı alanlarda çalışmaya başlamıştır. Yani kırdan tam anlamıyla kopuş gerçekleşmemiştir. Tarımsal gelirlerin azalması, kırsal yoksulluğu tetiklemiştir.

Tarım pazarlarının aşamalı olarak liberalleşmesi ve tarım ürünlerine verilen devlet desteğinin azalması tarımdan elde edilen gelirlerde de bir düşüşe neden oldu ve kırsal kesimde yaşayanları ek gelir getirecek tarım dışı işlere yöneltmiştir. Bu şekilde ortaya çıkan proleterleşme modeli “geçici süreli proleterleşme” olarak adlandırılmıştır. Keyder ve Yenal’a (2012: 144) göre bu model küreselleşme döneminde özellikle tamamen “ticarileşmiş kıyı bölgelerinde” görülmektedir. Gökçe ve Bakırça da bu nitelikleri taşıyan köylerdir. Özellikle Gökçe’nin Marmaris’e olan yakınlığı ile birlikte, ankete katılanların önemli bir kısmı tarımsal faaliyetler karşılığında yeterli gelire ulaşamadıklarından dolayı ücretli olarak turizm sektöründe “geçici, yarı zamanlı” olarak, vasıf istemeyen bulaşıkçılık, kat hizmetleri, temizlik görevleri gibi işlerde çalışmaktadırlar. Bakırça’da ise “Avrupa Serbest Bölgesi” köylüleri için yeni geçim kaynağı haline gelmiştir. Trakya’da verimli tarım toprakları üzerine kurulan bu sanayi bölgesi, Bakırça’daki köylüler içinde ne yazık ki “yeni gelir kapısı” haline gelmiştir.

Tarımda küreselleşmenin etkileri ile birlikte iki köy nezdinde kırdaki istihdam ilişkileri dönüşüm geçirmiştir. 2000’li yıllarda Bakırçay’da üretimi yapılan “buğday” başta olmak üzere ayçiçeği, yonca, Gökçe’de “narenciye” ürünlerine yönelik uygulanan taban fiyat politikaları, tarımsal desteklerdeki yetersizlikler çiftçilerin güvenli “ekonomik ortamda” yaşamalarının önünde engel oluşturmaya başlamış ve tarımdan kopuşu hızlandırmış, yoksulluğun artmasına neden olmuş, serbest piyasa ekonomisi içerisinde “artı değer” üreten “köylü tipi proleter hanelerin” doğmasını sağlamıştır.

Üretimi yapılan ürünlerde, Pioneer, Cargill gibi çok uluslu firmaların tohum alımlarında üreticileri kendilerine bağımlı kılmaları Gökçe ve Bakırçay’da üreticilerin belini bağlayan bir diğer unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Üretilen ürünlerin de aynı zamanda serbest piyasa da çok düşük değerlerle alıcı bulması, devletin uyguladığı “taban fiyat” uygulamasından beklenenin altında fiyatlar alınması da gün geçtikçe “çiftçileri” ekonomik anlamda dar boğaza sokmaktadır. Bu durumun arkasında da tarımsal girdilerin ticarileşmesi, “metalaşması” yatmaktadır. Aynı zamanda Gökçe’de turizm sektörünün 1980 sonrası büyümesi ve gelişmesi, Bakırçay’da 2000’li yıllarda “Avrupa Serbest Bölgesi”nin kurulması ile birlikte tarımsal faaliyetler için kullanılan topraklar geleneksel köy ekonomisinin elinden da piyasa ekonomisinin emrine girmiş olduğundan bahsedilebilir.

Sonuç olarak iki köyde de, uygulanan tarım politikaları ve küresel kapitalizmin mikro ölçekli planlamalarının da etkisiyle yoksulluk daha da ağırlaşacaktır. Yoksulluğun artması, insanları tarımdan ve kırsal alandan giderek kopmasına çanak tutabilecektir. Özügür’ün (2012: 85) aktardığı gibi Kautsky’nin sözünü ettiği “aç kalma sanatını iyi bilmek” yani ekonomi-politik terimlerle ifade edilecek olursa, “emeğini değersizleştirme sanatı”, araştırma yapılan iki köy özelinde ve benzer özellikler taşıyan diğer kırsal yapılarda, “sermayeye rağmen” özgürlüğünü muhafaza edebilmiş bir kategori olmaktan çıktığı iddia edilebilir. Yani kırsal alanda yaşayanlar sermayeye rağmen bu güne kadar korudukları “özerk varlık” alanlarını kaybetmeye başlamış ve sermayenin kapanına takılmışlardır.

KAYNAKÇA

- Aksan, G. (2012). “Yoksulluk ve Yoksulluk Kültürünün Toplumsal Görünümleri”. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:12, s: 9-19.
- Aktan, C. C., Vural, İ. Y. (2002). “Yoksulluk: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçme Yöntemleri”, Kavramlar Ve Ölçüm Yöntemleri”, Yoksullukla Mücadele Stratejileri. Der. C.C. AKTAN. Ankara: Hak-iş Konfederasyonu Yayınları.
- Alemdar, T., Demirdöğen, A., Ören, N. (2012). “Kırsal Yoksulluk Ölçüm Sorunu Ve Türkiye”. 10. Ulusal Tarım Kongresi Yayınlanmış Bildiri. (http://www.agri.ankara.edu.tr/economy/10087_1354720673.pdf).
- Amin, S. (2009). “Dünya Yoksulluğu, Yoksullaşma ve Sermaye Birikimi”. Mülkiye Dergisi, Cilt: XXXIII Sayı:262, s: 89-98.
- Buğra, A. (2008). Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika. İstanbul:İletişim Yayınları.
- Dansuk, E. (1997). “Türkiye’de Yoksulluğun Ölçülmesi ve Sosyo-Ekonomik Yapılarla Ölçülmesi”. DPT Uzmanlık Tezi.
- DPT, (2001). 8. Beş Yıllık Kalkınma Programı.
- DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 1950-2005.
- Gül, H., Gül, S. S. (2008). “Yoksulluk ve Yoksulluk Kültürü Tartışmaları”. Der. Nurgün Oktik. Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları. İzmir: Yakın Kitabevi.
- Gündoğan, N. (2008). “Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele”. Ankara Sanayi Odası Dergisi, Ocak-Şubat sayısı, s: 42-56.
- Kepenek, Y., Yentürk, N. (1996). Türkiye Ekonomisi. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Keyder, Ç., Yenil, Z. (2013). Bildiğimiz Tarımın Sonu. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köymen, O. (2008). Kapitalizm ve Köylülük. İstanbul: Yordam Kitabevi.

- Oktik, N. (2008). “Yoksulluk Olgusuna Kavramsal ve Kuramsal Bakış”. Der. Nurgün Oktik. Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları. İzmir: Yakın Kitabevi.
- Öztürk, Ş. (2004). “Küreselleşme, Yeni Dünya Düzeni, Neo-Liberal Ekonomi Politikaları ve Yoksulluk”. IV. Aile Şûrası Bildirileri. Ankara. T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları. s: 665-679.
- Öztürk, Ş. (2008). “Kırsal Yoksulluk”. Der. Nurgün Oktik. Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları. İzmir: Yakın Kitabevi.
- Öztürk, Ş. (2008a). “Kırsal Yoksulluk ve Neo-liberal Ekonomi Politikaları”. Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi TheJournal Of International SocialResearch, Volume 1/5 Fall 2008, s: 605-634.
- Özügürlü, M. (2012). Küçük Köylülüğe Sermaye Kapanı. Ankara: Nota Bene Yayınları.
- Pamuk, Ş., Toprak, Z. (1988). “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Dönüşüm”. Der. Şevket Pamuk, Zafer Toprak. Türkiye’de Tarımsal Yapılar. Ankara: Yurt Yayınevi.
- Tekeli, İ., İlkin, S. (1988). “Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları”. Der. Şevket Pamuk, Zafer Toprak. Türkiye’de Tarımsal Yapılar. Ankara: Yurt Yayınevi.
- Topgül, S. (2013). “Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksulluğun Kadınlaşması”. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 14, Sayı:1, s:277-296.
- TÜİK, (2009) 2009 Yılı Yoksulluk Çalışması.
- TÜİK, (2010). Genel Nüfus Sayımı Sonuçları.
- www.sendika.org, Korkut Boratav’ın “Yoksulluk Halleri” isimli yazısı.
<http://www.sendika.org/2005/12/yoksulluk-halleri-korkut-boratavcumhuriyet/>.

ÖZÜRLÜ İSTİHDAMI VE TELE ÇALIŞMA

Sanem BERKÜN¹

ÖZET

Tele çalışma çalışanın, tüm işlerini evden yaparak, telefon, faks, elektronik posta aracılığı ile işverene ilettiği çalışma şeklidir ve hareketlilik ihtiyacını ortadan kaldırdığından özürliülerin istihdamı için önemli bir açılamdır. Ancak özürliü bireyi çalışma hayatının sosyal getirilerinden uzak tuttuğu gerekçesi ile eleştirilmektedir. Bununla birlikte özürliülerin “gönüllü olarak” istemeleri durumunda, tele çalışma kapsamında istihdam edilebilmeleri için gerekli ortam ve koşullar sağlanmalıdır. Çalışmayla; bilgisayar ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi ile gündeme gelen tele çalışma yönteminin, evde çalışmayı tercih eden özürliülere; erişilebilir ve engelsiz bir çalışma ortamında önyargı ve ayrımcı davranışlara maruz kalmadan istihdam fırsatı sunduğu argümanı sorgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Özürliü, İstihdam, Tele çalışma*

ABSTRACT

Telework is a way of that the employee does all the work at home and delivers to the employer by means of telephone, fax, e-mail and is a substantial initiative for the employment of the disabled since it eliminates the need to be mobile. However, it is criticized on account of the fact that it keeps the individual away from the social advantages of the work life. Besides, the necessary environment and circumstances should be provided for the disabled to be employed within the scope of telework in the event that they request ‘voluntarily’. The argument whether the teleworking method that has come to the fore with the development of the computer and communication technologies provide employment opportunities for the disabled who prefer to work at home in order to work in an accessible and unhindered work environment without being exposed to prejudgments and discriminatory behaviors is questioned with this study.

Keywords: *Disabled, Employment, Telework*

GİRİŞ

Özürliülük, tarihin her döneminde ve dünyanın her yerinde karşılaşılan bir durum olduğundan, özürliülere yardım anlayışı, tarih boyunca, içinde bulunulan tarihsel dönemin özelliklerine ve koşullarına göre değişmiştir. Yakın bir geçmişe kadar, özürliüleri topluma entegre etmek, onlara parasal ya da aynı yardımlarda bulunmak, şeklinde algılanmıştır. Özellikle sanayi devrimi ile birlikte, özürliüler sakatlıklarından dolayı işgücü piyasasının dışına itilmiş ve marjinalleştirilmişlerdir. 19. yüzyılın sonlarından günümüze kadar uzanan süreçte ise demokratikleşme paralelinde özürliülere yönelik sosyal politikalar değişim göstermiş ve özürliülerin çalışma yaşamında yer alabilmeleri için kamusal düzenlemeler yapılmıştır.

Günümüzde, özürliü istihdamını artırmak ve özürliülerin çalışma yaşamında karşılaştığı sorunları ortadan kaldırmak amacıyla yürütülen çalışmalar, devletlerin sosyal politikalarında büyük bir önem taşımaktadır. İletişim ve elektronik teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin; Sanayi Devrimi’nin getirdiği ev ve işyeri arasında çizilen mekânsal sınırı muğlaklaştırdığı ve bireylere ve kuruluşlara gerekli alt yapıya sahip olmak koşuluyla, dünyanın her yerinden ihtiyaç duydukları bilgiye ulaşabilme fırsatı sunduğu bu son dönemde, özürliü istihdamını artırmak amacıyla yeni istihdam stratejileri üretilmekte ve teknolojik gelişmelerden daha fazla yararlanılmaktadır. Gelişmeler, herkes gibi özürliü insanların hayatlarında da önemli değişimler getirmekte ve özürliülerin birçok işi yalnız başına yapabilmelerini olanaklı kılmaktadır. Özellikle özürliülere uygun tasarlanmış iletişim ve bilgisayar

¹Arş. Gör. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü, sanemberkun@mynet.com, 0 286 335 87 38-39 Dahili: 1152

teknolojileri, özürllülerin çalışma hayatına katılabilmelerini sağlayarak, onlara yaşam kalitelerini yükseltmeleri için yeni fırsatlar sunmaktadır.

Özürllülerin istihdamının önemini vurgulayan çalışmada, öncelikle bilgisayar ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi ile gündeme gelen tele çalışma yöntemi tanıtılmaktadır. Özürllülüğü açıklamaya çalışan modeller bağlamında, çalışma hayatında özürllülere yaklaşımın nasıl bir değişim süreci gösterdiğine dair aktarımlarda bulunulduktan sonra tele çalışma yönteminin olumlu (erişilebilirlik) ve olumsuz (sosyal ve psikolojik) boyutları ile özürllü istihdamının artırılmasında yararlanılabilirliği değerlendirilmektedir.

TELE ÇALIŞMA KAVRAMI

Son yıllarda iletişim ve elektronik teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, çalışma hayatının yeniden yapılanmasını zorunlu hale getirmiştir (Seyyar). Günümüzde artık işin nasıl ve nerede yapıldığı değil, işin tam ve eksiksiz olması ve zamanında işverene ulaştırılması önem taşımaktadır (Pinhas, 2007: 50). Mevcut teknolojiler, bireylere ve kuruluşlara büyük esneklik kazandırmış ve insanlar, gerekli alt yapıya sahip olmak koşuluyla, dünyanın her yerinden ihtiyaç duydukları bilgiye ulaşabilir hale gelmiştir. Bu gelişmeler, dev bürokratik örgütler içinde çalışmak yerine, birçok kişinin işlerini buldukları yerden yürütebilmesini mümkün hale getirmiştir (Bozkurt, 2006: 30-152). Birçok kuruluş; maliyetleri düşürdüğü, verimliliği yükselttiği, işçi devir hızını azalttığı, örgütlerinin değişen koşullara uyum sağlamasına ve vasıflı işgücü gereksinimlerini karşılamasına yardımcı olduğu için, geleneksel bağımlı çalışma ilişkilerinden farklı çalışma şekillerini yoğun olarak kullanmaya başlamıştır (Tokol, 2001: 152-153). Ayrıca bu gelişmeler teknolojiyi etkin şekilde kullanan işgücünü arar hale getirmiştir ([La Monica](#)).

Tele çalışma ilk defa, 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizi sonrasında, yolculukların ve buna bağlı olarak enerji tüketiminin azaltılmasını amaçlayan bir çalışma şekli olarak, Nilles tarafından geliştirilmiştir (Alkan Meşhur, , 2010: 3). Tele çalışma (Telework/Teleworking), son zamanlarda yaygın olarak tercih edilen standart dışı çalışma şekillerinden birisidir. İletişim ve bilgisayar teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, evde çalışma kavramına yeni bir içerik kazandırmış ve bu çalışma biçimi evde çalışma kavramı yerine, "tele çalışma", "tele işe gidip gelme", "uzak çalışma". "uzakta çalışma", "uzaktan çalışma" ve "elektronik ev çalışması" gibi kavramlarla ifade edilmeye başlamıştır (Demircioğlu ve Engin, 2002: 32-33; Tan, 2007: 38).

Tele çalışma kavramının ne ifade ettiği üzerine yapılan tanımlar farklılık göstermektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tele çalışmayı, merkez bürodan veya üretimin yapıldığı yerden uzak bir yerde yapılan ve işçinin merkez büroda veya üretim yerinde çalışan diğer işçilerle doğrudan kişisel ilişki yerine, yeni teknolojiler kullanarak ilişki kurduğu çalışma şekli olarak tanımlamaktadır (Tokol, 2001: 159). AB'nin mevzuatındaki bir tanımında ise tele çalışma; işçiler, kendi hesabına çalışanlar ve ev işçileri tarafından, işin tümü veya önemli bir bölümünün, müşteriden, işverenden, geleneksel işyerinden uzakta bir mekânda yapıldığı ve yeni bilgi teknolojileri ve telekomünikasyonun etkin şekilde kullanıldığı çalışma şekli olarak ifade edilmektedir (Zengingönül, 2003; 165). Edna Murphy, tele çalışmayı, işin yeni teknoloji kullanımı aracılığıyla mekândan bağımsız olarak yapılması şeklinde ifade etmektedir (Murphy, 1996; 27-68). Braber'de benzer bir şekilde tele çalışmayı, işin önemli bir bölümünün işyeri dışında gelişmiş iletişim teknolojilerinden (internet teknolojileri, e-posta, anlık mesajlaşma, video konferans gibi) yararlanılarak yapıldığı çalışma biçimi olarak tanımlamaktadır (Braber). Yavuz'a göre ise tele çalışma; işletme merkezi dışında genellikle evde yapılan, bilgisayar ve haberleşme ağı ile işletmeyle bağlantı kurulan, işçinin işyerine bağımlılığının ve işverenin de denetiminin az olduğu bir esnek çalışma* biçimidir (Yavuz,1998: 64).Tüm tele çalışma tanımlarında; "organizasyon", "yer" ve "teknoloji" öğeleri, belirleyici özellikler olarak kullanılmaktadır. Özetle tele çalışma, işin merkez ofislerden veya üretim mekânlarından uzak bir yerde yapılmasıdır.

Tele çalışma; ekonomik, sosyal ve teknolojik yapıya bağlı olarak farklı ülkelerde farklı gelişim gösteren bir çalışma biçimi olmakla birlikte ABD, Kanada, Japonya, Avustralya ve AB Üye

*Esnek çalışma; çalışan ve işverenin, toplu is sözleşmesi veya hizmet akdi gibi hukuki araçları da kullanarak çalışma şartlarını, ihtiyaçlara göre değişik şekilde düzenleyebildiği açık ve serbest bir çalışma biçimidir. (Ekonomi, 1994; 57-59)

Devletlerinin tümünde yaygınlaşmaktadır. Ancak tele çalışmayı tanımlama noktasında yaşanan sorunlar, tele çalışma şekillerinin çeşitliliği ve tele çalışanların sayısının tespitinde farklı istatistik tekniklerinin uygulanması, tele çalışma ile ilgili istatistiklerin ülke içinde ve ülkeler arasında farklı sonuçlar vermesine yol açmaktadır (Tokol).

Tele çalışanların hukuki statülerinin belirlenmesinde birkaç farklı yaklaşım izlenmektedir. Bu yaklaşımlar şu şekilde sıralanabilir (Alkan Meşhur, 2007: 268-269; Tan, 2007: 61-70);

Tele çalışanların statülerinin yasal düzenlemelerle belirlenmesi

Tele çalışanların statülerinin yargı kararları ile belirlenmesi

Tele çalışanların statülerinin sözleşmelerle belirlenmesi

Tele çalışanların statülerinin işyeri düzenlemeleri ile belirlenmesi

Literatürde tele çalışanlara yönelik birbirine çelişkili iki yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan ilki, tele çalışanları, bu tip bir işte çalışmayı kendilerine profesyonel anlamda azami esneklik sağladığından dolayı tercih etmiş bir grup olarak değerlendirmektedir. İkinci yaklaşım ise tele çalışanları; düşük ücretlerle kabul edilemez kötü şartlar altında işverenleri tarafından sömürülen yeni bir çeşit 'köleler' olarak göstermektedir (Jurik, 1998: 9-16).

Çalışma hayatına ve iş ilişkilerine büyük bir esneklik kazandıran tele çalışma, çeşitli şekillerde uygulanabilmektedir. Şekil 1'de görüldüğü gibi literatürde, uygulamada görülen bu çeşitliliği daha kolay inceleyebilmek amacıyla değişik özellikler dikkate alınarak sınıflandırmalar yapılmaktadır (Tan, 2007: 42-55).

Şekil 1: Tele Çalışma Şekilleri

Tan, 2007: 42-55'den yararlanılarak tarafımızdan düzenlenmiştir.

Bilgisayar ve iletişimteknolojilerinde yaşanan gelişmeler, özel ihtiyaçlara yönelik düzenlemeler için pek çok seçenek sunmakta ve özürülleri kendilerine yetebilir ve sosyoekonomik faaliyetlere katılabilir duruma getirmektedir (Pieperand Hermsdorf, 1979: 1479-1480). Tele çalışma gibi teknoloji yoğun yeni çalışma biçimleri ile işin nasıl ve nerede yapıldığı önemini yitirmekte, birçok kurum tarafından da esnek istihdam tercih edilmektedir (Bileviciene and Bileviciute, 2009: 24). Günümüz bilgisayar ve iletişim teknolojileri, bulunulan noktadan bilgiye ve hizmetlere erişimi sağladığından, hareketlilik ihtiyacını ortadan kaldırmaktadır. Böylece özürüllere erişilebilir ve engelsiz bir çalışma ortamında önyargı ve ayrımcı davranışlara maruz kalmadan çalışma fırsatı sunmaktadır.

ÖZÜRLÜLÜĞÜ AÇIKLAMAYA ÇALIŞAN MODELLER İŞİĞİNDE ÖZÜRLÜLERİN ÇALIŞMA HAYATINDAKİ YERİ

Özürlülük, eski çağlardan beri insanlığı etkileyen toplumsal bir gerçek olduğundan, özürllülüğü açıklama çabası da olukça uzun bir geçmişe sahiptir. Özürllülüğü açıklamaya çalışan modeller, içlerinden süzöldükleri disiplinin perspektifi ile özürllülüğe yaklaşmışlar ve çok boyutlu bu toplumsal gerçekliğin farklı noktalarını öne çıkarmışlardır. Özürllülerin toplumsal konumlarında gözlenen değişimin açıklanmasına yönelik olarak geliştirilmiş olan bu modellere, özellikle çalışma hayatında özürllülere yaklaşımda yaşanan değişim bağlamında değinilmesi, özürllüler ve istihdam sorunlarının geniş bir bakış açısı ile irdelenebilmesine olanak tanımaktadır. Özürllüler, istihdama katılma sürecinde ve çalışma hayatında çok sayıda engelle karşılaşmalarına karşın (eğitim ve vasıf düzeylerini geliştirme konusunda özürllüler için fırsat eşitliğinin sağlanamaması, özürllü istihdamı konusundaki politikaların yetersizliği, genel olarak toplumun özürllülere yönelik önyargıları, işverenlerin olumsuz tutumları, özürllülerin istihdamdan önce yeterince eğitilememeleri, ulaşılabilirlik sorunları, işyerlerinde uygun ortamların yaratılamaması gibi nedenler birbirleriyle karşılıklı etkileşim içerisinde özürllülerin istihdamını güçleştirmektedir) (Özdemir, 2008: 5; Saraoğlu) kendileri için uygun ortamlarda çalışmalarına fırsat verildiğinde oldukça önemli başarılar elde etmektedirler (Smits, 2004: 647).

Toplumların özürllülüğü ele alış biçimleri farklılık göstermekle birlikte, genel olarak özürllülüğü açıklama amacıyla dört modelin birbirini izleyerek ortaya çıktığı söylenebilir (Okur ve Erdoğan, 2010: 248). “Feodal dönemin toplumsal yaşamına denk düşen özürllülük modeli olarak tanımlanabilecek geleneksel model, geleneksel yapıya has kültürel ve dinsel olarak belirlenmiş bilgi, görüş ve uygulamalara dayanmaktadır.” (Okur ve Erdoğan, 2010: 249) Bu modelde özürllülük; dinsel/ ruhani veya geleneklere dayandırılarak açıklanmakta, kader ile ilişkilendirilmektedir (Kolat, 2010: 8). Feodal dönemde, toprağa bağlı üretim ilişkisi egemen olduğundan, henüz kurumlara kapatılmamış ve aileleriyle birlikte yaşamakta olan özürllüler, hane ekonomisine yararlı olabildikleri ölçüde katkıda bulunabilmekteydiler. Bununla beraber; yönetimle köylülerin, loncalar içerisinde de üreticilerin kendi aralarındaki ilişkiler, katı askeri disiplin kurallarına göre yapılandığından, toplumsal ilişkiler fiziksel gücü ve verimliliği erdem olarak görmekte, yararsızlığı ve yeteneksizliği ise, birer kusur olarak tanımlamaktaydı (Demircioğlu, 2010: 56). Bu bakış açısı ile özürllüler bazen cezalandırılmış kişiler, bazen de tanrının seçimleri doğrutusunda seçilmiş iyi, şefkatli ve merhametli davranılması gereken kişiler olarak görölmektedir(Okur ve Erdoğan, 2010: 249).

Sanayi Devrimi ile başlayan ve günümüzde dahi etkilerini hissettiren tıbbi (medikal) modelin odak noktası, özürllü insanların fiziksel ve biyolojik durumudur ve bu model ile özürllülük, yetersizliğe indirgenmektedir (Priestley, 1998: 75-79). Çünkü sanayi devrimi ile “yüksek performans” vazgeçilmez bir kült haline gelmiş ve her alanda önem kazanan bu beklenti karşısında özürllüler, adeta “fayda sağlamayan”, lüzumsuz varlıklar olarak görölmeye başlanmıştır (Seyyar, 2006: 13). Bu bakış açısının gelişmesinin en temel nedeni ise; makinelerin ritmine uygun hız ve belirli bir disiplin gerektiren bu yeni çalışma düzenine, özürllülerin kendi çalışma yöntemleri ile dâhil olmakta zorlanmalarıdır (Barnes, Mercerand Shakespeare:1999:18). Tıbbi model özürllülüğü, daha sonra bireyin “normal yaşama” dönebileceği ya da mümkün olduğunca yaklaşabileceği, onarılabilir ve daha da önemlisi onarılması gereken bir durum olarak görür (Aysoy, 2004: 30-31). Bu amaç doğrutusunda özürllülerin bakımını kurumlara yönlendirirken; tıp disiplini, özürllülüğün patolojisini ortaya koyar. Tibbileştirmenin kurumsallaşması, ekonomik sistemlerin disiplin ve kontrol için duyduğu ihtiyacı karşılamak üzere, özürllüleri dışlanmaya maruz bırakan ve toplumdan soyutlanmalarına sebep olan bir sosyal kontrol aracı olarak işlev kazanmıştır (Demircioğlu, 2010: 75). Nitekim kişi, özürllü olması sebebiyle aciz, yetersiz, biçare ve yalgın biçimde tanımlandığından, özürllü bireye rağmen, kendisi adını türlü müdahale ve düzenlemeler yapılabilmektedir (Kolat, 2010: 8-9). Özürllü; bağımsızlıktan ve kendi hayatı üzerinde kararlar verebilme hakkından mahrumdur. Kapitalist üretim sürecinin bir uğrağı olan refah devleti dönemi ve bu dönemin politik ortamı, özürllülük konusuna ilişkin yaklaşımda da köklü değişiklikler yaratmıştır. Devlet; ekonomik sorunlar karşısında güçsüz kalan ve yeni bir sosyal ve ekonomik düzen isteyen büyük kitlelerin taleplerini, yerinde ve haklı görmüştür (Göze, 2009: 203-207). Altın çağ olarak da literatüre geçen bu dönemde, devlet; ekonomik istikrarı sağlamak, adil bir toplum düzeni tesis etmek ve böylece toplumsal refahı yükseltmek amacıyla, ekonomiye müdahalelerde bulunmuştur. Refah devleti döneminde, sosyal hizmetler, devlet müdahalesinin

yoğunlaştığı öncelikli alanlardandır (Şaylan, 1995: 64-65) ve bu dönemde toplumsal sorunlara gösterilen duyarlılık oldukça yükselmiştir. Bu ortamda gelişen sosyal model, özürüllüğü toplumsal bir sorun olarak algılanmasını öngörürken, özürüllük alanına ilişkin sorumluluk mercilerini de farklılaştırmıştır (Okur ve Erdoğan, 2010: 251-254). Sosyal modele göre özürüllük, kişiye özgü bir sorun değildir. Kişinin içerisinde bulunduğu sosyal, kültürel içeriğin ve çevrenin bir ürünüdür. Toplumun özürüllere gerekli hizmetleri sunmamasından ve özürüllerin ihtiyaçlarını dikkate almamasından kaynaklanmaktadır (Karçkay, 2002:15). Bunun yanında özürüllük, özürüllere aleyhine sonuçlara yol açan sosyal yaklaşımların ve inançların da bir ürünüdür (Burcu, 2007: 53). Sosyal modele göre, özürüllük uzun vadeli hatta ömür boyu tedavi gerektirebildiğinden, özürüllüğün biçimi ve derecesi ne olursa olsun, herkesin bağımsızlığına saygı gösterilmelidir (Aysoy, 2004: 36-37). Özürüllerin topluma entegrasyonları önündeki tüm engeller ortadan kaldırılmalı ve özürüllere yaşamlarını kontrol etme hakkı tanınmalıdır (Scotch, 1988: 164-165).

Dünyada 1970’li yıllardan günümüze uzanan küreselleşme ve beraberinde oluşan post-endüstriyel süreçler, ekonomik ve sosyal politikalarda da farklılaşmaya neden olmuştur. Küreselleşme ile sermayenin sınırlar arası serbestçe dolaşımı hızlanmış ve beraberinde hükümetlerin geniş kapsamlı refah politikaları uygulama olanakları ve finansman kabiliyetleri, uluslararası rekabet baskısı ile erozyona uğramıştır (Özsuca, 2003: 134). Sosyal politikalar, küresel ekonomik güçlerin yönlendirmesi ile şekillendiklerinden, “refah devletinden”, “rekabet devletine” doğru bir kayma yaşanmıştır (Özdemir, 2007: 249). Bu sürecin işgücü piyasası üzerindeki yansıması ise; bir yandan artan işsizlik, diğer yandan esnekliği sağlayabilmek için yeni çalışma biçimlerinin ortaya çıkması ile işgücü piyasasında yaşanan bölünme şeklinde olmuştur (Çakır, 2002: 89). “Devletlerin refah anlayışını önemli derecede etkileyen bu süreç (Şenkal, 2007: 364; Esping-Andersen, 2008: 55-100), hem özürüllük teorisinde, hem de onun sosyal hak kavrayışında farklılaşma getirmiştir. İnsan hakları modeli, özürüllüğü, bir insan hakları sorunu olarak görmekte ve özürüllerin yaşadığı olumsuzlukları, insan haklarının ihlali olarak değerlendirmektedir (Okur ve Erdoğan, 2010: 247-257). Sosyal model, devlet ve toplumun, erişilebilirlik, sosyal içerme ve katılımı sağlama sorumlulukları üzerine yoğunlaşırken, insan hakları modeli, özürüllü kişilerin doğuştan sahip oldukları insan hakları yaklaşımının ortaya çıkması için gerekli ortamı hazırlamaya çalışmaktadır (İlter, 2009: 35). İnsan hakları modeli, herhangi bir değerlendirme ölçütü bulmak yerine, “insana” odaklanıldığında, tüm karmaşanın ortadan kalkacağını savunmaktadır (Çakmak, 2006: 69). İnsan hakları modeli kimilerine göre hala sosyal model, kimilerine göre insan hakları görünümü kazandırılmış sosyal model, kimilerine göre ise, özürüllüğün insan hakları yaklaşımı olarak tanımlanmaktadır. İçinde çekinceler taşıyan bir model olmakla beraber, günümüzde uluslararası kuruluşlar, uluslararası hukuk ve devletler özürüllük politikalarını büyük ölçüde insan hakları modeli ekseninde yapılandırmaktadırlar. Bununla beraber insan hakları, “ihtiyaçlar ve özel olarak kültürel ihtiyaçlar” dikkate alındığında gerçek anlamı ile uygulanabilir (Tufan, Özgür Sayar ve Koçyıldırım, 2009: 81). Çalışmada; arka planda tüm bu modellerin etkilerinin bulunduğu bir toplumsal gerçeklik dikkate alınarak, özürüllerin istihdam sorunlarının çözümü noktasında tele çalışma yönteminden ne ölçüde yararlanılabileceği üçüncü ve son bölümde irdelenmektedir.

ÖZÜRLÜLERİN TELE ÇALIŞMA KAPSAMINDA İSTİHDAMI

Bilgisayar ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, özel ihtiyaçlara yönelik düzenlemeler için pek çok seçenek sunmakta ve özürülleri kendilerine yetebilir ve sosyoekonomik faaliyetlere katılabilir duruma getirmektedir (Pieper and Hermsdorf, 1997: 1479-1480). İşin nasıl ve nerede yapıldığı önemini yitirmekte, birçok kurum tarafından esnek istihdam tercih edilmektedir (Bileviciene and Bileviciute, 2009: 24). Tele çalışma kapsamında istihdam fırsatları da, bilgisayar ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler sonucunda gündeme gelmiştir ve özürüllü işgücü için oldukça önemli bir açılmıştır. Günümüz bilgisayar ve iletişim teknolojileri, bulunulan noktadan bilgiye ve hizmetlere erişimi sağladığından, hareketlilik ihtiyacını ortadan kaldırmaktadır. Böylece özürüllere erişilebilir ve engelsiz bir çalışma ortamında önyargı ve ayrımcı davranışlara maruz kalmadan çalışma fırsatı sunmaktadır (West and Anderson, 2005: 117). Tele çalışma, özellikle hareket güçlüğü çeken özürüllere için önemli bir fırsattır ve yeni bir çalışma biçimi olarak özürüllü dostu istihdam politikaları içinde değerlendirilmelidir (Seyyar). Tele çalışma yöntemi, özürüllerin fiziksel engellere takılmadan

yaratıcılıklarını ortaya koyabilecekleri ve kendilerini daha güçlü hissedebilecekleri ortamlar sağlamaktadır (Lai, 1994: 90).

Özürülerin bazı binalarda erişim zorluğu yaşadıkları ve ulaşım sıkıntıları ile karşılaştıkları bilinmektedir. Sağlık durumları ve tıbbi tedavilerini sürdürebilmek gibi çeşitli nedenlerle özürülerin önemli bir bölümü, esnek çalışma saatleri içerisinde çalışmayı talep etmektedirler. Çeşitli araştırmalarda özürülerin çalışma hayatında aktif olarak bulunamamalarının nedenleri arasında, işveren ve çalışma arkadaşlarının özürülere yönelik algılarının da etkili olduğu belirlenmiştir. Geleneksel işyerleri ve iş ortamları ile ilişkili, özürülerin istihdamını sınırlayan ve yukarıda birkaçı sıralanan birçok engelin ortadan kaldırılmasında, tele çalışma yardımcı olabilmektedir (Lapointe).

Literatürde tele çalışanlara yönelik birbiriyle çelişkili iki yaklaşım bulunduğundan daha önce söz edilmişti. Benzer bir şekilde özürülerin tele çalışma kapsamında istihdam edilmelerine yönelik olarak da birbiriyle çelişen, iki ayrı bakış açısı bulunmaktadır. Kimi çevreler özürülerin tele çalışma kapsamında istihdam edilmelerini, özürülü istihdamı için önemli bir açılım olarak görmekte ve bu yöntemin yaygınlaşmasını desteklemektedirler. Bu görüşü paylaşanlara göre, özürülerin tele çalışma kapsamında istihdam edilmeleri, şu açılardan yararlıdır (Alkan Meşhur, 2006: 80; jobaccess.gov.au; teleworkaustralia.net; Weiss);

Tele çalışma, coğrafi sınırlara bağlı olmadan yeteneklere göre daha geniş bir istihdam fırsatı vermektedir. Yapılı çevredeki engeller nedeniyle, çalışma hayatının dışında kalan özürüler, bilgisayar ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin sağladığı yenilikleri kullanarak tele çalışma kapsamında istihdam edilebilmektedirler.

Çalışan özürüler, işyerlerine gidiş ve gelişlerde birçok ulaşım problemi ile karşılaşmaktadır. Özürüler tele çalışma kapsamında istihdam edildiklerinde, ulaşım problemlerine bağlı olarak stres yaşamamaktadırlar.

Sahip olunan özürler çok geniş bir çeşitlilik gösterebilmekte ve buna bağlı olarak özürülü bireylerin ihtiyaçları da değişebilmektedir. Ancak birçok işyeri, özürülü bireylerin ihtiyaçları, özellikleri ve yetenekleri dikkate alınmadan düzenlenmekte ve ihtiyaçlarına uygun tasarlanmamış ortamlarda çalışan özürülerin verimleri düşmektedir. Özürüler tele çalışma kapsamında istihdam edildiklerinde, fiziksel ihtiyaçlarının karşılanacağı bir ortamda çalışmanın konfor ve mutluluğuna ulaşarak, işlerinde daha yüksek bir performans gösterebileceklerdir.

Özürüler tele çalışma kapsamında istihdam edildiklerinde, kendi özel ihtiyaçlarına uygun bir çalışma ritmi belirleyebilirler. Gerek sinim duydukları çalışma programını özgürce uygulayabilirler.

Çalışma arkadaşları ve işverenler çoğu zaman özürülü kişilere, diğer kişilerden farklı yaklaşım ve davranışlarda bulunmaktadır. Bu tutumlar genellikle küçümseme ve acıma şeklinde olmaktadır. Tüm bu davranışlar, özürülü bireylerin moralini bozmakta ve işteki verimliliklerini olumsuz yönde etkilemektedir. Tele çalışma özürülerin, bu ön yargılardan etkilenmeden çalışabilmelerine imkân sağlamaktadır.

Tele çalışma ile çalışma saatlerinde esneklik sağlanmaktadır. Bu esneklik; sağlık durumları için uygun çalışma saatlerini bizzat belirlemek isteyen ve tıbbi tedavilerini sürdürebilmek gibi çeşitli nedenlerle, esnek çalışma saatleri içerisinde çalışmayı talep eden özürülerin ihtiyaçlarını karşılamaktadır.

Normal emek piyasasında istihdam edilemeyecek düzeyde ağır sakatlığı bulunan özürüler, tele çalışma ile istihdam edilebilmektedir. Ağır özürüler tele çalışma ile hem geçimlerini sağlayabilmekte, hem de bir şeyler üretmenin ve topluma faydalı olmanın mutluluğunu yaşayabilmektedirler.

Normal emek piyasasında istihdam edilmeyi bekleyen özürüler, çalışmaya tele çalışma kapsamında istihdam edilerek başlayabilmekte ve daha rahat hissettikleri ortamlarda kendilerini çalışma hayatına hazırlayabilmektedirler.

Kimi çevreler ise özürülü bireylerin tele çalışma kapsamında istihdam edilebilmelerine çekince ile yaklaşmakta ve bu yöntemi eleştirilmektedirler. Bu görüşü paylaşanlar, tele çalışanların ücretlerinin, işyerinde çalışanlara oranla düşük tutulabileceğinden ve işçi sağlığı ve işyeri güvenliğinin yeterli

olmayabileceğinden söz etmektedirler. Özellikle sanal iletişim araçlarına aşırı bağımlılığın neden olduğu zihinsel (uzun süre bilgisayar başında bulunmanın neden olduğu uykusuzluğa bağlı gerginlik, halsizlik, unutkanlık ve iş performansında düşme) ve fiziksel rahatsızlıklara (sürekli hareketsizliğin neden olduğu kireçlenme, görme bozuklukları, ışınlanmanın neden olduğu halsizlik, bel ve boyun fitikleri) odaklanarak (Dirik v.d., 2012: 213); bu durumun özürlü işgücü için çok daha önemli sorunlar doğurabileceğine dikkat çekmektedirler. Bu çekinceler özürülülerin tele çalışma kapsamında istihdam edilebilmelerine yönelik özel yasal düzenlemelerin oluşturulması ile aşılabılır görünmektedir.

Sanal iletişimin yaygınlaşmasıyla yüz yüze görüşme ortamının azaldığı, insanların birbirinden uzaklaştığı ve zamanlarının önemli bir bölümünü bilgisayar, televizyon v.b. ile geçirdiği günümüz toplumlarında, insanlar arasında her türlü iletişimi sanal kanallar aracılığıyla yapma eğiliminin çoğaldığı saptaması (Dirik v.d., 2012: 213), tele çalışma yöntemine ilişkin en büyük kaygının temellerini oluşturmaktadır. Tele çalışma yöntemine ilişkin en önemli kaygı; tele çalışma yönteminin, bu kapsamda istihdam edilen özürlü kişileri, bir ölçüde de olsa, olağan çalışma ortamından ve özellikle de bu ortamın sosyal getirilerinden soyutladığı düşüncesi üzerinde toplanmaktadır. Onlar; teknolojik gelişmelere paralel olarak, sosyal yaşamda gözlenen değişikliğin birey davranışlarına yansıdığı, bu yansımanın ise bireyi yalnızlığa sürükleyerek, onu yabancılaşma sürecine götürdüğünü ileri sürmektedirler (Dirik v.d., 2012: 213). Bu çekince çalışanların, haftada 1-3 günü kapsayan yarı-zamanlı temelli olarak tele çalışma kapsamında çalışmalarını geri kalan günlerde işyerinde istihdam edilmeleri durumunda aşılabılır. Benzer olarak tele çalışanların tam zamanlı istihdam edildiği durumlarda ise, düzenli olarak şirket toplantılarına katıldıkları ve ekip çalışanları ile yüz yüze görüşmeler gerçekleştirmeleri için ortamların oluşturulduğu durumlarda da sosyal izolasyon sorunu önemli ölçüde çözülecektir.

Günümüzde özürlü insanların kendi hayatı üzerinde kararlar verebilme hakkından mahrum bırakıldığı tıbbi model (Berkün, 2012: 10) yerini, “özürlülüğün biçimi ve derecesi ne olursa olsun, herkesin bağımsızlığına saygı gösterilmelidir (Aysoy, 2004: 36-37)” düşüncesi ile temellenen sosyal modele bırakmıştır. Dolayısıyla çalışma hakkı; yasal olarak herkese verilmiş bir hak olduğundan, özürlü insanlarda toplumdaki herkes gibi çalışacağı işi, çalışma koşullarını ve çalışma şeklini seçme özgürlüğüne sahiptir. Ayrıca ülkemizde yapılan çeşitli araştırma bulguları (Alkan Meşhur, 2006; Berkün, 2012) incelendiğinde, tele çalışmanın sosyal izolasyona neden olacağı görüşünün, özürülüler tarafından paylaşılmadığı görülmektedir. İlgili araştırmalara katılan özürülüler; ev esaslı tele çalışma kapsamında istihdam edilmeleri durumunda; öncelikle dış mekânlarda boş zamanlarını geçireceklerini belirtmişlerdir. Bu durumda tele çalışma sosyal izolasyona neden olmayacak, aksine özürülülerin kent mekânlarını daha fazla kullanmasını sağlayacak ve özürülülere, sosyal yaşama daha fazla entegre olabilmeye fırsatı sunacaktır. Ayrıca bu noktada gözden kaçırılmaması gereken, tele çalışmanın, alternatif bir istihdam biçimi olduğudur. İsteyen herkes gibi, tele çalışmayı kendi iradesi ile tercih eden özürülüler de, tele çalışma hakkına sahiptir. Özürülülerin gönüllü olarak istemeleri durumunda, tele çalışma kapsamında istihdam edilebilmeleri için gerekli ortam ve koşullar sağlanmalıdır.

SONUÇ

Çalışmayla; bilgisayar ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi ile gündeme gelen tele çalışma yöntemi hakkında bilgi verilerek, özürlü istihdamının sağlanmasında yöntemin yararlanılabilirliği değerlendirilmektedir. Tele çalışma, yeni istihdam fırsatları sunarak, atıl potansiyelin işgücüne katılımına yardımcı olmaktadır. Ailevi sorumluluklar, coğrafi uzaklıklar veya taşıdığı inançlar nedeniyle işyerine gidemeyenleri, işgücü piyasasına çekmek için bir seçenek olarak görülmektedir. Bilgi ve deneyimlerinden yararlanılmak istenen emekliler ve kadınların yanında özellikle özürülülerin istihdamını sağlamada önemli bir açılamdır. Tele çalışma; normal emek piyasasında istihdam edilemeyecek düzeyde ağır sakatlığı bulunan, emek piyasasında istihdam edilmeyi bekleyen özürülülerin yanında erişilebilirlik yaklaşımıyla mekânsal düzenlemelerin oluşturulma sürecinde fiziksel engellere takılarak istihdam edilemeyen özürülüler için de alternatif bir istihdam fırsatı sunmaktadır. Keza tele çalışma, sağlık durumları ve tıbbi tedavilerini sürdürebilmek gibi çeşitli nedenlerle esnek çalışma saatleri içerisinde çalışmayı talep etmekte olan özürülülerin ihtiyaçlarına yönelik fırsatlar sunmaktadır.

Çeşitli şekillerde uygulanan tele çalışma dünya genelinde olduğu gibi ülkemizde de yaygınlaşmakta olan bir esnek istihdam biçimidir. Türkiye’de esnek çalışmanın yaygınlaştırılması yönünde bir değişim gözlenmekte ve bu değişim yasal düzenlemelere yansımaktadır. Ancak tele çalışma ile ilgili özel bir kanun bulunmamaktadır. Bu süreçte ideal olan, kendine özgü çalışma şartları ve farklı problemleri olan tele çalışanların, kendileri için düzenlenmiş tele çalışma yasaları ile yasal güvenceye kavuşturulmalarıdır. Türkiye’de tele çalışmaya yönelik özel bir kanun bulunmadığı gibi özürhümlerinin evde çalışmasına (istihdamına) yönelik bir kanun da bulunmamaktadır. Oysa özürhümlerinin “gönüllü olarak” istemeleri durumunda, özürhümlerinin tele çalışma kapsamında istihdam edilebilmelerine yönelik, ortam ve koşulların sağlanması bir gerekliliktir. Ayrıca özürhümlü istihdamında bu yöntemlerden yararlanılması sürecinde, kamu kurum ve kuruluşlarının öncülüğü yapması; güven verici, cesaretlendirici ve teşvik edici olacaktır.

Özürhümlü insanların, yaşamlarına bilgisayar ve iletişimteknolojilerinde yaşanan gelişmelerin sağladığı yenilikler girebildiği ölçüde, özürhümlerinin vasıflı bireyler haline gelmeleri ve böylece toplumla bütünleşerek yaşama bağlanmaları kolaylaşacaktır. Konumuz bağlamında özürhümlerinin tele çalışma kapsamında istihdam edilmeleri; web erişebilirliğinin sağlanması ve özürhümler tarafından bilgisayar ve iletişim teknolojilerinin etkin olarak kullanılabilmesi ile mümkündür.

Elbette nihai olarak özürhümlerinin istihdamının sağlanması, özürhümleri özürhümlü olmayanların sahip oldukları yaşam standartlarına erişirmede tek başına yeterli olamayacaktır. Çünkü sosyal ve fiziksel çevrenin genelde özürhümleri dışladığı bilinen bir gerçektir. Özürhümlerinin toplumla bütünleşebilmeleri, sosyal, fiziksel ve ekonomik tüm engellerin kaldırılmasını gerektirmektedir. Bu noktada, özürhümlerinin çalışma hayatına aktif olarak katılımını sağlamada alternatif istihdam yöntemlerinin geliştirilmesi ve geliştirilen yeni yöntemler için uygun ortam ve koşulların sağlanması, atılmış küçük ama önemli bir adım olacaktır.

KAYNAKÇA

- Alkan Meşhur, F. H. (2006). “Engellilerin Bir İstihdam Seçeneği Olarak Tele Çalışma: Modellenmesi ve Modelin Kent Planlama Açısından İrdelenmesi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Konya.
- Alkan Meşhur, F. H. (2007). “Geleceğin Çalışma Biçimi Tele Çalışmaya İlişkin Yaklaşımlar”, Akademik Bilişim 07-09 Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya, ss.265-272.
- Alkan Meşhur, F. H. (2010). “Organizasyonların Tele Çalışmaya İlişkin Tutumlarına Yönelik Bir Araştırma”, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 25, Sayı: 1, s. 1-24.
- Aysoy, M. (2004). Avrupa Birliği Sürecinde Özürhümler Politikası.İstanbul: Açı.
- Barnes,C., Mercer,G.,Shakespeare,T. (1999). Exploring Disability. Cambridge: PolityPress.
- Berkün, S. (2012). “Özürhümlerinin İstihdamının Sağlanmasında Ev Esaslı Tele Çalışma (Evde Tele Çalışma): Bursa İli Belediyelerinden Örnekler”, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa.
- Bilevicienet Atj., Bilevicienet,Gl.(2009). “Telework as a Method of Professional and Social Rehabilitation of Disabled Persons” , International Vilnius Conference EURO Mini Conference “Knowledge-Based Technologies and OR Methodologiesfor Strategic Decisions of Sustainable Development”, Vilnius, Lithuania, p. 23- 27.
- Bozkurt,V. (2006). Endüstriyel & Post-endüstriyel Dönüşüm Bilgi, Ekonomi, Kültür. Bursa: Ekin.
- Braber,M. “Socio-psychological Factors of Using Telework as an Instrument for Reintegration”
- Burcu, E. (2007).” Türkiye’de Özürhümlü Birey Olma Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma”. Ankara: Hacettepe Üniversitesi

- Çakmak,N.M. (2006). Türk Kamu Hukuku Açısından Engellilerin Hukuki Statüsü, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku (İdare Hukuku) Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara.
- Demircioğlu,M.(2010). Üretim Sürecinde Sakat Emeği, Kibele Yayınları, İstanbul.
- Demircioğlu,M., Engin, M. (2002). ‘‘Dünyada ve Türkiye’de Esnek Çalışma’’. İstanbul Ticaret Odası Yayını, Yayın No: 2002-52, İstanbul.
- Dirik,M., Taşkesen,E., Ekin İ., Alp,D. (2012). ‘‘Bilişim Çağında Sanal Yaşamın Gerçek Yaşama Yansımaları’’, Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, Cilt: 1, Sayı, s.211-223.
- Ekonomi, M.(1994). "Türk İş Hukukunda Esnekleşme Gereği", Çalışma Hayatında Esneklik Semineri, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını, İzmir, s. 55-79.
- Esping,A.(2008). ‘‘Altın Çağ Sonrası? Küresel Bir Ekonomide Refah Devleti İkilemleri’’. Sosyal Politika Yazıları. 3.b., Der: Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, 55–100 İstanbul: İletişim.
- Göze,A. (2009). Liberal, Marxiste, Faşist, Nasyonal, Sosyalist ve Sosyal Devlet Sistemleri.İstanbul: Beta
- İlter, E. (2009). ‘‘Birleşmiş Milletler Özürlü Kişilerin Hakları Sözleşmesi’nin Türkiye’nin Özürlülük Politikasına Katkısı’’, TC Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, (Yayımlanmamış Özürlüler Uzmanlığı Tezi) Ankara.
- Jurik, N. C. (1998). ‘‘Getting Away and Getting By The Experiences of Self-Employed Homeworkers’’, Work and Occupations, Volume: 25, pp. 7-35.
- Karçkaya,K. (2002). Toplumsal Bir Kimlik Olarak Özürlülük, TC Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, (Yayımlanmamış Özürlüler Uzmanlığı Tezi) Ankara.
- Kolat,S.(2010) Avrupa Birliği Sosyal Politikası Çerçevesinde Özürlülere Yönelik Ayrımcılıkla Mücadele ve Türkiye’deki Yansımaları, TC Başbakanlık Özürlülerİdaresi Başkanlığı Yayını, Yayın No: 49, Ankara.
- Lai, O.K. (1994) ‘‘PromotingHealthandWelfare: The Challenge for Information Technology? A Strategic AgendaforEnablingDisabled People’’, Information Technology& People, Vol: 7 Iss: 1 p.81-99.
- La Monica ,P. R. (2003). ‘‘Intel: U.S. Could Loss Tech Edge’’, <http://money.cnn.com/2003/10/03/technology/barrett/index.htm> , (05.03.2012).
- Lapointe,F., Massé,D., Mabileau,P., Beaudoin,N. Teleworking at Home: Issues to Mantain Persons with Disabilities at Work – A Follow up. http://www.dinf.ne.jp/doc/english/Us_Eu/conf/csun_98/csun98_171.html , (30. 03. 2012).
- Okur,N.,Erbil Erdoğan,F. (2010). ‘‘Sosyal Haklar ve Özürlüler: Özürlülük Modelleri Bağlamında Tarihsel Bir Değerlendirme’’, II. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu, Denizli, s.245-263. <http://www.sosyalhaklar.net/2010/2010index.htm> , (18. 07.2011).
- Özdemir,S. (2007.) Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti,2.b., İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın NO: 2007-57, İstanbul.
- Özdemir,S. (2008). ‘‘Türkiye’de Hafif Düzeyde Zihinsel Engelli Bireylere Meslek Edindirme ve İstihdamlarına İlişkin Politikaların Değerlendirilmesine Yönelik Yönetici, İşveren ve Veli Görüşleri’’, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Özsuca,Ş.(2003). ‘‘Küreselleşme ve Sosyal Güvenlik Krizi’’, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt:58, Sayı: 2, s. 133-152.
- Pinhas,M.M. (2007) Sosyal Politika Boyutunda Avrupa Birliği’nde Esnek Çalışma, Türkiye Tekstil Sanayii İşverenleri Sendikası, İstanbul.

- Pieper, M., Hermsdorf,D.(1997). "BSCFY for Disabled Teleworkers: Usability Evaluation and Interface Adaptation of an internet-based cooperation environment",Computer Networks and ISDN Systems, Volume: 29, pp. 1479-1487.
- Priestly,M. (1998) "Constructions and Creations: İdealism, Materialism and Disability Theory" Disability and Society, [Volume: 13, Issue: 1](#), p.75-94.
- Rhpy,E. (1996) FlexibleWork, DirectorBooks, Hertfordshire.
- Saraoğlu,R. "Sosyal Devlet Bağlamında Çalışma Yaşamında Özürlülerin Korunması", Hukuksal Düzenlemelerin İstihdam Politikaları Üzerindeki Etkileri, Türkiye Ekonomisi Sorunları Sempozyumu Dizisi-2, <http://www.ikt.yildiz.edu.tr/sempozyum/metin/4.pdf>. Erişim Tarihi: 25. 09,2010.
- Smits,S.J. (2004) "DisabilityandEmployment in the USA: TheQuestfor Best Practices", Disability&Society, Vol: 19, No: 6, pp. 647-663.
- Scotch,R.K.(1988). "Disability as the Basis for a Social Movement: Advocacy and the Politics of Definition". Journal of SocialIssues, Volume: 44, Issue: 1, pp. 159-172.
- Seyyar, A. (2006). Özürlülere Adanmış Sosyal Politika Yazıları. Adapazarı: Adapazarı Büyükşehir Belediyesi.
- Seyyar, A. "Yeni Teknolojilerin Çalışma İlişkilerine Etkileri", http://www.sosyalsiyaset.net/documents/teknoloji_etkileri.htm , (24. 11. 2011).
- Seyyar, A. "İnsan Hakları Açısından Özürlü Dostu (Mesleki) Eğitim Politikaları, http://www.millisuur.com.tr/icerik_yorumla.php?id=5 , (16. 12. 2011).
- Şaylan,G. (1995). Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevleri. Ankara: İmge
- Şenkal,A. (2007). Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika, 2.b., Alfa Yayınları, İstanbul.
- Tan,G. (2007). "Atipik Çalışma Sözleşmelerinden Evde Çalışma ve Tele Çalışma" Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Ana Bilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Tokol,A. (2003). "Tele Çalışma Geleceğin Çalışma Şekli Olabilir mi?", İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, Cilt: 5, Sayı:1, 2003, <http://www.isguc.org/index.php?lg=eng&p=article&id=18&cilt=5&sayi=1&yil=2003>, (30. 11.2011).
- Tokol,A. (2001). "Endüstri İlişkileri ve Yeni Gelişmeler". Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayını, Yayın No: 173, VipaşA.ş., Yayın No: 49, Bursa.
- Tufan,B.,Sayar Ö.Ö., Koçyıldırım, G. (2009)."Sosyal Bir Hak Olarak Sosyal Hizmet", I. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu, Denizli, ss. 76-86. <http://www.sosyalhaklar.net/2009/2009index.htm> , (26. 07. 2011).
- Weiss,T. "Teleworkand Video-mediated Communication: İmportance of Real-time, İnteractive Communication for Workers with Disabilities", C:\Documents and Settings\BIIBF\Local Settings\Temp\Rar\$EX40.016\Sanem istanbul\Teleworkand video-mediatedcommunicationimportance of real-time, interactivecommunicationforworkerswithdisabilities.htm, (19. 04. 2012)
- West Michael D. West, M.D., Anderson,J.(2005)."Telework and Employees with Disabilities: Accommodation and Funding Options", Journal of Vocational Rehabilitation, Volume: 23, p. 115-122.
- Yavuz,A. (1998). Esnek Çalışma ve Endüstri İlişkilerine Etkisi, Filiz Kitabevi, Ankara.
- Zengingönül,O. (2003). "Sosyal Politika-Esnek Çalışma Biçimleri Paradoksunda Avrupa Birliği",Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 4, s.157-171.

http://jobaccess.gov.au/Employers/Before_you_start/Preparing_and_modifying_the_workplace/Pages/How_to_provide_a_flexible.aspx , (31. 04. 2012).

<http://www.teleworkaustralia.net.au/resources/disability.asp> , (01. 04. 2012).

YOKSULLUKLA MÜCADELEDE KALKINMA POLİTİKALARININ ROLÜ

Atik ASLAN¹

ÖZET

Neoliberal küreselleşme sürecinden toplumun büyük bir kesiminin olumsuz anlamda etkilendiği ve yoksulluğun artarak kaygı verici düzeylere ulaştığı gözlemlenmektedir. Dünya genelinde milyonlarca insanın yeterli beslenme, sağlık, eğitim gibi olanaklardan yoksun olduğu görülmektedir. Kapitalist sistemin egemen devletleri ve ilgili kurumları tarafından hazırlanıp uygulanan kalkınma politikalarıyla yoksulluğun azaltılmasının hedeflendiği ifade edilmektedir. Ancak kalkınma politikalarının yoksulluğu azaltmadığı aksine artırdığı şeklinde eleştiriler bulunmaktadır. Dolayısıyla uygulanmakta olan kalkınma politikalarının etkinliği ve yararlılığı tartışılmaktadır. Bu çalışmada, kalkınma politikalarının yoksulluğu önlemedeki rolü, farklı açılardan ele alınacaktır. Yoksulluğun giderilmesi için ileri sürülen kalkınma politikaları çalışmamızın temel problemini oluşturacaktır. Uygulanan kalkınma politikalarının eleştirel bir yaklaşımla incelenmesi gerekliliği konunun önem derecesini göstermektedir. “Kalkınma ve yoksullukla” ilgili yazından elde edilen veriler ve bu alanda yapılmış olan diğer araştırmaların bulgularından hareketle kuramsal bir çerçeve oluşturulmaya çalışılacaktır. Kalkınma kuramlarının temel tezleri dikkate alınarak bu çalışmanın çerçevesi oluşturulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, kalkınma politikaları, yoksulluk, eşitsizlik.

ABSTRACT

It has been observed that a large segment of society is affected in a negative way from the process of neoliberal globalization and observed that poverty has increased and reached at alarming levels. It has been seen that millions of people across the world don't have adequate nutrition, health and education facilities. It is stated that poverty is aimed to be reduced by the development policies which are prepared and applied by the sovereign states of the capitalist system and the relevant institutions of these states. However, there are criticisms that development policies haven't reduced the poverty; on the contrary they have increased it. Therefore, the effectiveness and usefulness of development policies are subject to discussion. In this study, the role of development policies in the prevention of poverty will be discussed from different perspectives. The development policies aiming to eliminate the poverty will make up the basic question of our study. The need for a critical examination of development policies has shown us that the issue is crucially important. A theoretical framework will be created from the data obtained from the literature about "the development and the poverty" and from the findings of other researches which have been conducted in this field. The framework of this study will be established by taking the development of theories into account.

Keywords: Globalization, development policy, poverty, inequality.

1. GİRİŞ

Yoksulluk, özellikle az gelişmiş ülkelerin temel bir sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde yaşayan milyonlarca yoksul insan; yeterli beslenme, sağlık, eğitim gibi olanaklardan yoksun bulunmaktadır. Neoliberal küreselleşme döneminde, yoksulluğa ilişkin göstergeler, gelir dağılımının hem ülkeler içinde hem de ülkeler arasında bozulduğunu ve yoksulluğun artarak kaygı verici boyutlara ulaştığını göstermektedir. Dünya nüfusunun yarısından fazlasının gıda, içme suyu, sağlık, eğitim ve modern enerji olanaklarından yeterince yararlanmadığı görülmektedir. Az gelişmiş ülkelerde yoksulluk sınırının altında yaşamlarını sürdürmeye çalışan insanların sayısı her geçen gün artmakta olup (Şenses, 2009:263) asgari besin ve diğer temel ihtiyaçlarını karşılayamamaktadırlar.

¹Arş. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, a.aslan@alparslan.edu.tr.

Kalkınma politikalarıyla, yoksulluk içinde yaşayan bireylerin sosyo-ekonomik açıdan yaşam düzeylerinin iyileştirilmesi ve ekonomik yapının güçlendirilmesi hedeflenmektedir. Kalkınma politikaların yoksulluğun giderilmesindeki rolü bu çalışmanın sorunsalını oluşturmaktadır. Bu çalışmada yoksulluğun hangi politikaların bir sonucu olduğundan hareketle kalkınma politikalarının yoksulluk ya da eşitsizliği gidermedeki yerinin ne olduğu; yoksulluğun, az gelişmişliğin ve toplumsal eşitsizliğin azaltılması için ne tür politikaların geliştirilmesinin yararlı olacağı gibi temalar üzerinde durulacaktır. Çalışmamızda “sürdürülebilir kalkınmayı merkeze alan kalkınma politikalarının, gerçekte kapitalist sistemi sürdürmeye yönelik politik bir hedef şaşırtmaca olduğu” varsayımı dikkate alınmıştır (Escobar, 1995).

2. YOKSULLUK VE KALKINMA

Günümüzün temel sorunlarından biri olarak kabul edilen yoksulluğun farklı tanımlarından söz etmek mümkündür. Yoksulluk, bireyin yaşamı için gerekli olan temel ihtiyaçlarının tamamını ya da büyük bir kısmını karşılayamaması olarak tanımlanmaktadır. Yoksulluk, standart yoksulluk ölçütü olan gelir azlığından çok temel kapasitelerden yani kişinin değer verdiği hayat tarzına ulaşmak için yararlandığı temel özgürlüklerden yoksunluk olarak da tanımlanmaktadır (Sen, 2004: 126).

Yoksulluk, “mutlak ve görelî yoksulluk” olarak iki şekilde ele alınmaktadır. Mutlak yoksulluk, bireyin asgari yaşam standardının gerektirdiği temel gereksinimleri karşılayamama veya asgari refah düzeyini yakalayamama durumu olarak açıklanmaktadır. Mutlak yoksulluk oranı, asgari refah düzeyini yakalayamayanların sayısının toplam nüfusa oranıdır. Görelî yoksulluk ise, toplumun bir kesiminin yaşam koşulları ile nüfusun çoğunluğunun yararlandığı yaşam koşulları arasındaki farklılıkları ifade etmektedir. Görelî yoksulluk mutlak bir ihtiyaç hesabı üzerinden değil, içinde yaşanılan toplumun sunduğu olanaklardan yararlanamama olarak tanımlanmaktadır (Giddens, 2008: 386). Günümüzde mutlak yoksulluk içinde bulunan insan sayısının önümüzdeki yıllarda daha da artacağından endişe duyulmaktadır (Dickson, 2009: 340).

Çok boyutlu bir kavram olan yoksulluğun etkilendiği, belirlendiği çeşitli faktörler bulunmaktadır. Yoksulluğu etkileyen faktörler; bölgesel etkenler, toplumsal etkenler, haneye ilişkin etkenler ve kişisel etkenler olmak üzere dört sınıfa ayrılmaktadır (Demir Şeker, 2008: 18). Yoksulluk, yeterince üretmemekten ve üretim karşılığında elde edilen değerlerin bireyler, bölgeler ve sektörler arasında adil bir şekilde paylaşılammaktan kaynaklanmaktadır (TÜSİAD, 2000:95). Yoksulluk, bölgeler ve ülkeler arasında farklı şekillerde kendini gösterdiğinden yoksullukla mücadele yöntemleri de farklılık göstermektedir. Birleşmiş Milletler tarafından 2015 yılına kadar yoksullukla mücadele alanında gerçekleştirilmesi öngörülen “Bin Yıl Kalkınma Hedefleri” şunlardır:

1- Aşırı yoksulluk ve açlık sınırının altında yaşayan kişi sayısının yarıya indirilmesi, 2- Dünyada herkesin ilkökulu bitirmesi, 3- Cinsiyet eşitliğinin sağlanması, 4- Çocuk ölümlerinin üçte iki oranında azaltılması, 5- Gebelik ve doğum esnasındaki anne ölüm oranlarının dörtte üç oranında azaltılması, 6- HIV/AIDS, sıtma ve tüberküloz gibi hastalıkların yayılmasının önlenmesi, 7- Çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması, 8- Geniş kapsamlı bir kalkınma için küresel ortaklığın geliştirilmesi (UNDP, 2012). Bu hedeflerin ne kadarının gerçekleştirildiği Dünya Bankası tarafından her yıl hazırlanan raporla tespit edilerek duyurulmaktadır. Aşırı yoksul olanların sayısında bir azalma olmasına rağmen bu hedeflerin büyük bir kısmının henüz gerçekleşmediği görülmektedir. Yoksulluğun küresel ölçekteki boyutları ile ilgili bazı çarpıcı tespitler bu hedeflerin ne oranda gerçekleştiği konusunda fikir vermektedir:

“Dünyanın yarısı günlük 2 doların altında bir gelikle yaşıyor. Dünyanın en yoksul 48 ülkesinin gayrisafî millî hasılası dünyanın en zengin 3 insanının servetlerinin toplamından daha az. Dünyanın en zengin ülkesi, endüstrileşmiş ülkeler içinde zengin-yoksul arasındaki farkın en büyük olduğu ülke. Gelişmiş ülkelerdeki nüfusun yüzde 20’si dünyadaki malların yüzde 86’sını tüketiyor. Bir kaç yüz milyarderin serveti dünyanın en yoksul 2,5 milyar insaninkine eşit. UNICEF verilerine göre, dünyada yoksulluk yüzünden her gün 30 bin çocuk hayatını kaybediyor. Dünyadaki 2,2 milyar çocuğun 1 milyarı yoksul. Dünyada temel eğitim hakkında yoksun olan çocuk sayısı 121 milyon. Gelişmekte olan ülkelerde yaşayan 1,1 milyon insan yeterli suya, 2,6 milyon insan da temel sağlık hizmetlerine ulaşmıyor. Dünya nüfusunun yalnızca yüzde 12’si suyun yüzde 85’ini kullanıyor ve bu yüzde 12 Üçüncü Dünya Ülkelerinde yaşamıyor”(Gündoğan, 2008: 44).

Yoksulluk gibi kalkınma kavramının da farklı tanımları bulunmaktadır. Kalkınma, politik nitelikli, içinde farklı toplumsal tabakaların tercihlerini barındıran ve buna göre tanımlanan, biçimlendirilen, yönlendirilen planlı bir eylemdir. Kalkınma, insanı temel alacak bir biçimde, üretici güçlerin gelişmesi, emek verimliliğinin artması ve insanın daha fazla insanca yaşamasını ifade etmektedir (Tanilli, 2006:296). Kalkınma, bir bölgenin ekonomik etkinliğini ve istihdam olanaklarını o bölgede yaşayan herkesin lehine olacak şekilde artırma kapasitesi olarak tanımlanmaktadır (Barnet, 2008:220). Kalkınma, uzun bir geçmişi olan ve aynı zamanda bir süreci ifade eden teknik bir kavramdır (Mair, 1987:1).

Kalkınmada; yoksulluğun azaltılması hedeflenerek izlenen ilke ve stratejilerin başta kadınlar olmak üzere, toplumdaki tüm mağdur kesimler açısından doğurduğu olumlu ya da olumsuz sonuçlar dikkate alınmaktadır. Savunmasız toplum kesimlerinin durumunun iyileştirilmesi, yoksulluğun azaltılması, katılımcı demokratik yapıların güçlendirilmesi gibi ilkeler, yeni kalkınma yaklaşımlarının benimsediği temel ilkelerdir (Shepherd, 1998:17).

Kalkınma ile ilgili temel kavramlardan biri sürdürülebilir kalkınma kavramıdır. Sürdürülebilir kalkınmada gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmelerini tehlikeye sokmaksızın bugünkü kuşakların ihtiyaçlarının karşılanması öngörülmektedir. Sürdürülebilir kalkınma, herkesin temel ihtiyaçlarını karşılamayı ve herkese daha iyi bir hayatla ilgili beklentilerini tatmin etme fırsatı sağlamayı gerektirir (Dünya Çevre Kalkınma Komisyonu, 1991: 72). Sürdürülebilir kalkınma; ekonomik büyüme, yoksulluğun giderilmesi ve doğal çevrenin korunmasını içermektedir. Sürdürülebilir kalkınmanın çevresel, ekonomik ve toplumsal boyutları bulunmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma kavramıyla, ekonomik büyümenin tek başına yeterli olamayacağı, üretilen zenginliklerin ülkeler, bölgeler ve gelir grupları arasında adaletli bir şekilde dağıtılması ve aynı zamanda çevresel değerlerin de korunması gerekliliği vurgulanmaktadır (Kaynak, 2007:41). Sürdürülebilir kalkınmada, bugünkü ve gelecek kuşaklar arasında eşitliğin sağlanması vurgulanmaktadır (Kırmızıaltın, 2008:1063). Sürdürülebilir kalkınma kavramına göre kalkınmanın merkezinde insan yer almaktadır. İnsanın sahip olduğu potansiyel, kalkınmayı gerçekleştirecektir. Sürdürülebilir kalkınmada amaç gelir dağılımındaki adaletsizliklerin ve bölgeler arası farklılıkların giderilmesini sağlamaktır (Özguven, 1988:154).

3. KURAMSAL AÇIDAN KALKINMA POLİTİKALARI

Bağımlılık Kuramı temsilcilerine göre, kapitalist sistemde az gelişmiş ülkeler, yoksulluk ve sömürü çarkının içine hapsedilmiştir. Küresel eşitsizlik, güç kullanma dahil her türlü yolla muhafaza edilmektedir. Kapitalist ekonomik sistemin değişmesiyle bu sorunlar ortadan kaldırılabilir (Giddens, 2008: 455). Ülkeler arasında görülen ekonomik ilişkilerdeki eşitsizlik, dünya kaynaklarının kullanımına ve kontrolüne yansımaktadır (Tümertekin, 2007: 106). Az gelişmiş ülkelerin kalkınması, kapitalist ülkelerle eşitsiz ilişkilerin ortadan kaldırılmasını gerekli kılmaktadır (Freyssinet, 1985:226). Az gelişmişliğin anlaşılabilmesi için küresel kapitalist sistemin iyi incelenmesi gerekmektedir (Gülalp, 1983:133; Freyssinet, 1985:348; Savran, 2008:256).

Bağımlılık Kuramı'na göre gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasında güç ve kontrole dayanan bir sömürü ilişkisi bulunmaktadır. Az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelerin geçtiği aşamalardan geçerek gelişmesi imkânsızdır. Bağımlılık kuramında gelişme ve az gelişme kavramları aynı madalyonun iki yüzü olarak değerlendirilmekte ve sosyo-ekonomik koşullar bir ülkenin dünya ekonomik sisteminde bulunduğu konumla ilişkilendirilmektedir. Kuramın temsilcilerinden Baran, gelişmiş kapitalist ülkelerin az gelişmiş ülkelerin kalkınması için verdikleri çabaların oldukça tartışmalı ve inandırıcılıktan uzak olduğunu vurgulamaktadır. Baran'a göre az gelişmiş ülkelerin gelişmemiş olmasının nedeni Batı Avrupa kapitalizmidir. Baran, kapitalizmi bir devlet ya da bölgenin diğer devlet ya da bölgeler aleyhine gelişmesi olarak tanımlamaktadır (Ercan, 1996:147-148; Keyder, 2009: 99). Baran'a göre ileri kapitalist ülkeler az gelişmiş ülkelerin nasıl ve nereye kadar kalkınacaklarını belirlemektedirler. Gelişmiş ülkeler pre-kapitalist ülkelerin yerli elitleriyle anlaşarak kalkınmayı geciktirmektedirler. Böylece ileri kapitalist ülkeler az gelişmiş ülkelerin iç kaynaklarını kolayca kullanabilmekte ve sömürü ilişkisini sürdürmektedirler. Yabancı sermaye sahiplerince bağımlı ülkelerin kaynaklarının büyük kısmına da el konulmaktadır. Geleneksel elitler ise lüks tüketime harcama yapmaktadırlar (Meier, 1989:105)

Bağımlılık kuramcılarının göre kalkınma, sadece burjuva sınıfının ya da şehir esnafının gelişmesi anlamına gelmemektedir. Kalkınma, tüm toplum kesimlerinin özellikle de yoksul kesimlerin daha iyi yaşam standartlarına kavuşmasını ifade etmektedir (Tümertekin, 2007: 171). Bağımlılık Kuramı, azgelişmişliği sömürü ilişkisine dayanan dış etkenlere bağlamaktadır (Meier, 1989:62). Azgelişmiş ülkelerin merkez ülkelere olan bağımlılığı ticari, mali ve teknolojik bağımlılıktır. Baran'a göre merkezden çevreye doğru kapitalizmin yayılması, çevrede "gelişmişlik" sağlamak yerine "azgelişmişlik" üretmektedir (Başkaya, 2000: 79). Kapitalizm, dünya ekonomisinde eşit olmayan ilişkilerin egemenlik kurmasını sağlamaktadır. Frank'a göre ise kapitalist mekanizmalar merkezde kalkınmayı, çevrede ise azgelişmişliği doğurmaktadır (Merquior, 2008: 66).

Frank, gelişmişlik ve azgelişmişlik olgularını, metropol ve uydulardan oluşan dünya kapitalist sistemine bağlamaktadır. Azgelişmişlik, büyük ölçüde azgelişmiş uydu ülke ile gelişmiş ülkeler arasındaki metropol-uydu ilişkilerinin tarihsel ürünüdür. Uydular, ancak metropollerin çıkarlarıyla uyumlu olduğu sürece ve metropollerin izin verdiği oranlarda kalkınabilmektedirler. Uydular, metropol merkezlerle bağlarının zayıfladığı dönemlerde en çok gelişmeyi sağlayabilirler (Meier, 1989:105; Kaynak, 2007:139). Kapitalist dünya ekonomisi ülkeler arasında ve belli bir ülkede de bölgeler arasında bir "metropol-uydu" ilişkiler ağını oluşturmaktadır. Metropoller uyduların ekonomik artı değerine el koyarlar. Metropoller zenginleşirken "uydu"larda yoksulluk artmakta ve azgelişmişlik yeniden üretilmektedir. Metropol gelişmişliği, uydu ise azgelişmişliği ifade etmektedir. Kapitalist sistem aynı anda hem kalkınmayı hem de azgelişmişliği üretmektedir. Geri kalmışlık ve gelişmişlik dünya kapitalist sistemin işleyişinde eş zamanlı olarak üretilmektedir (Bernstein, 2008: 394; Hirschman, 2007:44). Frank'a göre gelişmenin her ülkede aynı aşamalardan geçerek gerçekleşeceği vurgusu büyük bir yanılgıdır (Ercan, 1996:153). Azgelişmiş ülkeler, mevcut dünya sistemi çerçevesinde uygulanan kalkınma politikaları sonucunda daha derin bir azgelişmişlik sergilemişlerdir.

Bağımlılık Kuramı temsilcileri, azgelişmiş ülkelerde gelişmenin olabilmesi için devletin rolünün güçlü olması gerektiğini ileri sürmektedirler (Erbaş, 2009:20). Bağımlılık kuramcıları, devlete önem vermekle beraber, uluslararası sistemden bir kopma olmadığı takdirde kalkınmanın gerçekleştirilmesi konusunda devletin gücüne karşı eleştirel ve şüpheci bir bakış açısı sergilemektedirler (Tüylüoğlu ve Çeştepe, 2008: 77). Bağımlılık Kuramı'nın ulusal ve uluslararası düzlemlerde güçler dengesine verdiği önem günümüzün anlama çabalarına katkı sağlamaktadır (Şenses, 2009:277).

Bağımlılık Kuramı'ndan büyük ölçüde etkilenmiş olan Dünya Sistemi Kuramı'nın temsilcisi Wallerstein'e (2010:347) göre, dünya birbirine eşit olmayan ve zengin bölgelerin yoksul bölgeleri sömürdüğü üç ekonomik bölgeye ayrılmıştır: 1. Merkez (ABD, Japonya ve Batı Avrupa gibi gelişmiş sanayi ülkeleri), 2. Çevre (düşük gelirli ve ekonomileri tarıma dayalı ülkeler), 3.Yarı Çevre (kısmen sanayileşmiş, orta gelirli, çevre ülkeleri üzerinden kar elde eden merkeze yakın ülkeler). Dünya Sistemi Kuramı, Batı'nın gelişmişliğini ve Batı dışı toplumların azgelişmişliğini kapitalist dünya ekonomisi içindeki eşitsiz gelişme süreci ile açıklamaktadır. 'Çevre'nin 'merkez'in taleplerine etkin bir şekilde cevap verecek şekilde biçimlenmesi söz konusudur. 'Çevre'nin azgelişmişliği sürekli olarak yeniden üretilmektedir (İslamoğlu, 2010:53).

Wallerstein dünya ekonomisinin insanlığın taşınması gereken eşitlik, adalet gibi kavramların gerçeklik kazanması için gerekli nitelikleri taşımadığını belirtmektedir (Cirhinlioğlu, 1999: 169). Wallerstein, teorisini uzun bir süreci kapsayan tarihsel bir perspektiften yola çıkarak açıklamaya çalışmıştır. Azgelişmiş ülkelerin kalkınma çabalarının akıbeti, uluslararası ekonomik ve politik sistem tarafından belirlenmektedir. Dünya sistemindeki koşullar ve yapılara bağlı olarak ülkelerin kalkınma çabaları şekillenmektedir (Wallerstein, 2010).

Kalkınma politikalarını Bağımlılık Kuramı'ndan farklı olarak ele alan Modernleşme Kuramı'na göre, azgelişmiş ülkeler modern ekonomik kurumları, teknolojileri ve kültürel değerleri benimsemeleri durumunda ekonomik yönden gelişebileceklerdir (Giddens, 2008: 451).Modernleşme kuramına göre, bir ülkenin kalkınmamasının temel nedeni, o ülkenin kendi koşullarıdır. Kalkınma, sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik anlamda bir modernleşme projesi olarak düşünülmektedir (Cirhinlioğlu, 1999: 16). Kalkınma süreci gelenekselden moderne doğru çizilmektedir. Hedef, azgelişmiş dünyada Batı tipi ekonomik yapılar veya kurumlar oluşturmaktır. Bütün toplumlar için başlangıç noktası geleneksel

toplum, gelişmenin varış noktası ise modern toplumdur. Modern toplumun sahip oldukları, geleneksel ya da azgelişmiş toplumun “şimdilik” sahip olamadıklarıdır (Ayman Güler, 2005:42).

Modernleşme Kuramcıları, gelişmiş ülke özelliklerine sahip olmayan ülkeleri “azgelişmiş” olarak değil “gelişmekte olan” ülkeler olarak nitelendirmeyi tercih ederler. Modernleşme sonucunda azgelişmiş ülkeler, Batı tarzı kurum ve değerleri kendi toplumlarında uygulayarak geliştireceklerdir.

Modernleşme kuramlarının Bağımlılık kuramlarıyla benzer ve farklı yönlerini şöyle özetleyebiliriz:

Her iki kuram da azgelişmiş ülkeleri araştırma konusu olarak ele almakta ve Avrupa düşünce sisteminin özelliklerini taşımaktadır.

Modernleşme kuramına göre, azgelişmişliğin nedeni daha çok içsel nedenlere dayandırılırken, bağımlılık kuramına göre daha çok dışsal nedenler belirleyicidir.

Modernleşme kuramcıları, kalkınmanın gerçekleştirilmesi için merkez ülkelerden sağlanacak dış yardımları önermektedirler. Bağımlılık kuramcıları ise yerel kaynaklara dayanan kalkınma modelini kalkınmada izlenmesi gereken yol olarak görmektedirler.

Modernleşme kuramlarında geleneksel-modern, bağımlılık kuramlarında ise merkez-çevre ayırımlarına vurgu yapılmaktadır.

Modernleşme kuramına göre merkezle daha fazla, bağımlılık kuramına göre ise daha az ilişki kurularak kalkınma sağlanabilir (Cirhinlioğlu, 1999:199).

Kalkınma kuramlarında; yoksullar, kalkınma sürecinden yararlanacak başlıca kesim olarak görülmektedir. Kalkınma politikalarının nihai iki temel amacı bulunmaktadır. Birincisi tüm bölgelerin rekabet gücünü yükselterek ulusal kalkınmaya ve istihdama katkısının artırılmasıdır. İkincisi bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılarak refahın ülke genelinde dengeli dağıtılması ve asgari refah standardının tüm toplum kesimlerinde sağlanmasıdır (Yaman ve Kara, 2008:39).

Kalkınma politikalarının yoksulluğu önlemedeki başarı ya da başarısızlığına küresel ve yerel iki örnek verilebilir: Dünya Bankası ve Türkiye. Günümüzde küresel ölçekte kalkınma politikalarının gerçekleştirilmesinde en önemli uluslararası kurumlardan biri olarak Dünya Bankası kabul edilmektedir. Dünya Bankası tarafından “yoksulluğun olmadığı” bir dünyanın oluşturulması hedefi, temel bir misyon olarak ifade edilmiştir (Stiglitz, 2004: 45; Brand, 1994: 567). Dünya Bankası yoksulluğun azaltılmasını merkeze alan bir kalkınma söylemine sahiptir. Dünya Bankası’na göre, yoksulluğun azaltılması için, yoksulların “en zengin varlığı olan emeğin üretken kullanımı teşvik” edilmelidir (Cammack 2003: 46).

Dünya Bankası’nın azgelişmiş ülkelere yoksullukla mücadele adı altında sağladığı yardımların, gerçekte yoksulluğu ortadan kaldırmadığı aksine bağımlılık yarattığı ve başarısız olduğu şeklinde tespitler bulunmaktadır (Joseph, 2002: 45). Dünya Bankası tarafından sağlanan maddi kaynakların yerel hükümetler tarafından çoğu zaman amacına uygun kullanılmaması, iktidarların kredileri verimsiz biçimde vezaman zaman yolsuzlukların finansmanında kullanmaları yoksullukla mücadelede başarısızlığın nedenleri arasında sayılmaktadır. Ayrıca Dünya Bankası’nın yetersizliği ve dünya ekonomisinin kötü gidişatı kalkınma politikalarının başarısızlığında bir etken olarak kabul edilmektedir.

Türkiye’de de yoksullukla mücadele ile ilgili kurumlar, beklenen düzeyde birlikte hareket etmemekte ve yoksullukla ortak bir mücadele stratejisi geliştirmemektedir. Türkiye’de yoksullukla mücadeleye ilişkin politikalar 1990’lı yılların ortasından itibaren gündeme gelmiştir. Çeşitli kalkınma araçları geliştirilmesine rağmen, Türkiye’de bölgesel kalkınma farklılıkları varlığını sürdürmektedir. Dokuz adet beş yıllık kalkınma planına rağmen, Türkiye’nin özellikle doğusu ile batısı arasındaki kalkınmışlık farkı giderilememiştir.

TÜİK Bütçe Anketleri 2012 verilerine göre Türkiye’de nüfusun en düşük %20’lik dilimin aldığı pay toplam tüketimden 1994 yılında %8,5; 2008 yılında %9,1 olarak gerçekleşmiştir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından, her yıl yayımlanan insani gelişme endeksi verilerine göre, Türkiye’nin Dünya ülkeleri arasındaki yerinin pek de iç açıcı olmadığı görülmektedir. Örneğin

Türkiye İnsani Gelişme Endeksi 2010 yılı verilerine göre 186 ülke arasında 83. sırada; 2012 yılı verilerine göre ise 90. sırada yer almaktadır.²İnsani gelişme endeksi verilerine göre, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki fark oldukça büyük ve derindir. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı'nın (OECD) 'Bir Bakışta Toplum' Raporu'na göre, OECD bölgesinde ortalama yoksul nüfus oranı yüzde 11,1 iken Türkiye'de bu oran yüzde 17'dir. Türkiye'nin Gini katsayısı³ 2002'de 0.44, 2003'de 0.42, 2004'de 0.40, 2005'te 0.38, 2007'de 0.43, 2010'da 0.41 ve 2012'de 0.39 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye ve Kenya'da ise Gini katsayısı 0.44'dür. Gini katsayısı değeri ile Türkiye, AB üyesi ülkeler arasında daha adaletsiz bir gelir dağılımına sahiptir. Kalkınma planlarında gelirin dengesiz dağılımının önlenmesi hususuna yer verilmiş olmasına rağmen, Türkiye'de gelir dağılımı eşitsizliğinin sürüyor olması dikkat çekici bir husustur.

Türkiye'de yoksulluk ile mücadele ile ilgili büyük altyapı eksiklikleri bulunmaktadır. Türkiye'de henüz bir yoksulluk haritasının çıkarılmamış olması bu eksikliklerden bir tanesidir. Türkiye'de yoksulluğun boyutlarının daha iyi saptanması için bilimsel araştırmalar yapılmalıdır. Yoksulluk haritasının olmaması, yoksulluğun nerede ve nasıl yaşandığının, sosyal ve ekonomik politikaların yoksul kitleyi nasıl etkilediğinin bilinmemesine neden olmaktadır.

4. SONUÇ

Yoksullukla mücadelede kalkınma politikalarının başarısız olduğu görülmektedir. Chang'ın ifadesiyle günümüzde kalkınmış ülkeler hem tavsiye ettikleri politikalar bakımından hem de oluşturdukları kurumlar aracılığıyla kalkınmakta olan ülkelere açısından "merdiveni itmektedirler". "Merdiveni tekmelemenin" arkasındaki niyet ne olursa olsun, uluslararası kalkınma kurumları tarafından tavsiye edilen politika ve kurumların gelişmekte olan ülkelere vaat edilen kalkınma dinamiğini oluşturmadığı görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelere, buldukları şartlara daha uygun olan politika ve kurumları seçmelerine olanak verilirse bu ülkeler daha hızlı büyüyecekler ve bu durum uzun dönemde gelişmiş ülkelerin de yararına olacaktır (Chang, 2009:121). Gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasındaki bağımlılık ilişkisi yoksullukla mücadelenin önündeki en önemli engellerden biridir. Bağımlılık ilişkileri, az gelişmiş ülkelerin sömürülmesine ve bu ülkelerin ekonomik, teknolojik, toplumsal vb. gelişimini tamamlayamamasına yol açmaktadır. Yoksullukla mücadele politikalarının uygulanmasında ülkeler arasındaki ekonomik, siyasal, kültürel farklılıklar dikkate alınmalıdır.

Yoksulluğun azaltılması genel olarak tüm ülkelerin ve özel olarak da Türkiye'nin en önemli sorunlarından biri olarak kabul edilmektedir. Yoksulluğun, kamuoyunda, öncelikli bir gündem maddesi olarak işlenmesi ve yoksullukla mücadelenin toplumsal bir hedef olarak görülmesi bu sorunun çözülmesinde önemli bir katkı sağlayabilir (Şenses, 2003:302). Yoksulların demokratik örgütlenmesine giden yolu tıkayan, bağımlılık kültürünün oluşturulmasına neden olan bağış yapmak yerine, yoksulların işgücüne dahil edilerek topluma entegre edilmeleri yoksulluk sorununun çözülmesine daha fazla katkı sağlayabilir (Şenses, 2009:692).

Uygulanmakta olan kalkınma politikalarının yoksulluğu azaltmada ne düzeyde etkili olduğu eleştirel bir gözle incelenerek alternatif politikalar tartışılmalıdır. Bu nedenle kalkınma politikalarının yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Kalkınma politikaları ve ilgili kurumlar toplumun tüm kesimlerine hitap edecek şekildederevize edilmelidir. Sivil toplum örgütlerinin talepleri dikkate alınmalı, katılımcı, eşitlikçi ve özgürlükçü bir yapı oluşturulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Ayman Güler, B. (2005). Yeni Sağ ve Devletin Değişimi Yapısal Uygulama Politikaları 1980-1995. Ankara: İmge.
- Barnet, O. E. (2008).'' Bölgesel Kalkınma Kurumlarına Yerelden Bir Bakış: İspanya Deneyimi Hakkında On Ders''. Bölgesel Kalkınma Ajansları.220-242. İstanbul:Günaydın.

²UNDP, İnsani Gelişme Raporu 2013, http://hdr.undp.org/en/media/HDR2013_EN_Summary.pdf

³Gini katsayısı gelir dağılımı adaletsizliğini ölçmekte kullanılan 0 ile 1 arasında değer alan bir katsayıdır.

- Başkaya, F. (2000). Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü. Ankara: İmge.
- Brand, H. (1994). "The World Bank the Monetary Fund, and Poverty," International Journal of Health Services, No: 24, s.567-78.
- Berstein, H. (2008). "Kalkınma ve Azgelişmişlik", Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü içinde, Editör: William Outhwaite, Çev: Melih Pekdemir, İstanbul: İletişim.
- Cammack, P. (2003). "The Governance of Global Capitalism: A New Materialist Perspective", Historical Materialism, vol: 11:2, s. 37-59.
- Chang, H.J. (2009). "Merdiveni Tekmelemek", Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma içinde, Derleyen: Fikret Şenses, Çev: Nil Demet Güngör.89-122. İstanbul:İletişim.
- Cirhinlioğlu, Z. (1999). Azgelişmişliğin Toplumsal Boyutu.Ankara: İmge.
- Demir Şeker, S. (2008). "Türkiye'de Sosyal Transferlerin Yoksulluk Üzerindeki Etkileri". DPT Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Dickson, M. (2009). "Küresel Eşitsizlik", Sosyoloji Başlangıç Okumaları içinde, Ed: Anthony Giddens, Çev: Günseli Altaylar, İstanbul: Say.
- Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu(1991) Ortak Geleceğimiz, Çev: Belkıs Çorakçı, Ankara, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını.
- Erbaş, H. (2009). Küreselleşme Kapitalizm ve Toplumsal Dönüşümler. Ankara:Palme.
- Ercan, F. (1996). Gelişme Yazını Açısından Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik. İstanbul:Sarmal.
- Escobar, A. (1991). "Anthropology and the Development Encounter: The Making and Marketing of Development Anthropology", American Ethnologist 18(4), s. 16-40.
- Freyssinet, J. (1985). "Azgelişmişlik İktisadı". Çev: Mehmet Ali Kılıçbay - Tezer Öçal, Ankara, Gazi Üniversitesi Yayınları, No:73.
- Giddens, A. (2008) Sosyoloji. Yayına Hazırlayan: Cemal Güzel, İstanbul:Kırmızı.
- Gülalp, H. (1983). Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri. Ankara:Yurt.
- Gündoğan, N. (2008) "Türkiye'de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele", Ankara Sanayi Odası Yayını.www.aso.org.tr/kurumsal/media/kaynak/TUR/asomedy/ocak-subat2008/Dosya.pdf (ErişimTarihi:20.07.2013)
- Hirschman, A. O. (2007). Kalkınma İktisadi Yükselişi ve Gerilemesi. Der: Fikret Şenses, Çev: Sedef Öztürk, 23-63.İstanbul: İletişim.
- İslamoğlu, H. (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü. Yayına Hazırlayan: Ayşe Çavdar, İstanbul: İletişim.
- Joseph, J. W. (2002). "Stasis and Change in the IMF and World Bank: International Context and Institutional Dynamics", The Social Science Journal, Volume 37, Number 1, s. 43-66.
- Kaynak, M. (2007). Kalkınma İktisadı, Ankara:Gazi.
- Kara, M., Yaman, A.(2008). Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Politikasının Dönüşümü Sürecinde Kalkınma Ajanslarının Kuruluş Çalışmaları: Son Durum ve Değerlendirmeler, Bölgesel Kalkınma Ajansları İçinde, İstanbul, Günaydın Ofset, s. 31-60.
- Kırmızıaltın, E. (2008). "Sürdürülebilir Kalkınma", Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü içinde, Ed: Fikret Başkaya ve Aydın Ördek, Ankara, Maki Basın Yayın.
- Mair, L. (1987) Anthropology and Development, Hong Kong, Macmillan Educatin.
- Meier, G. M. (1989). Leading Issues in Economic Development, New York, Oxford University Press, Fifth Edition.

- Merquior, J.G. (2008). “Kalkınma”, Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü içinde, Editör: William Outhwaite, Çev: Melih Pekdemir, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Özguven, A. (1988). İktisadi Büyüme İktisadi Kalkınma Sosyal Kalkınma Planlama ve Japon Kalkınması, İstanbul, Filiz Kitabevi.
- Savran, S. (2008). Kod Adı Küreselleşme 21.Yüzyılda Emperyalizm. İstanbul:Yordam.
- Sen, A. (2004). Özgürlükle Kalkınma. Çev: Yavuz Alogan, İstanbul: Ayrıntı.
- Sepherd, A. (1998). Sustaniable Rural Development. London: Macmillan Press Ltd.
- Stiglitz, J. E.(2004). Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı. Çev: Arzu Taşçıoğlu-Deniz Vural, İstanbul:Plan B.
- Şenses, F. (2009). ‘‘Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı Engel mi?’’ Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma. Derleyen: Fikret Şenses, Çev: Nil Demet Güngör, 235-280,İstanbul: İletişim.
- Şenses, F. (2003). Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk. İstanbul: İletişim.
- Tanilli, S. (2006). Uygarlık Tarihi. İstanbul:Alkım.
- Tümertekin, E., Özgüç,N. (2007). Ekonomik Coğrafya Küreselleşme ve Kalkınma, İstanbul:Çantay.
- TÜSİAD (2000) Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk, Yayın No: İstanbul, TÜSİAD-T/2000-12/295.
- Tüylüoğlu, Ş., Çeştepe,H. (2008). “Kalkınma Teorilerinin Temelleri ve Gelişimi”, Kalkınma Ekonomisi içinde, Bursa, Ekin Yayınevi.
- UNDP (2012). Bin Yıl Kalkınma Hedefleri, <http://www.undp.org.tr/publicationsDocuments/TheMillenniumDevelopmentGoalsReport2012.pdf>, (ErişimTarihi:15.07.2013).
- Wallerstein, I. (2010). Modern Dünya Sistemi I, Çev: Latif Boyacı, İstanbul:Yarın.

B7 OTURUMU

DİN-III:

KAMUSAL-DİNSEL ALAN VE İLİŞKİLER

İSLAMİ HAREKETLERİN BOURDIEU'NUN “ALAN” TEORİSİ İLE ANALİZİ: BİŞKEK ŞEHİRİ “İSLAMİ ALAN” ÖRNEĞİ

Barış İŞÇİ PEMBEÇİ¹

ÖZET

Bu bildiriye, Kırgızistan'ın Bişkek şehrinde Sovyet rejiminin yıkılmasıyla hızlı bir değişim gösteren İslami hareket, Bourdieu'nun “Alan Teorisi” kullanılarak incelenmektedir. Bildiriye alan teorisinin genel hatlarının tanıtımıyla başlanacak ve bu teorinin dini alan analizinde uygulanabilirliği tartışılacaktır. Bourdieu'nun yaygın olarak bilinmeyen “Dini Alanın Doğuşu ve Yapısı” adlı eserinde sunduğu dini alan teorisinin İslami hareketlerin analizinde nasıl kullanılabileceği ve diğer alan teorileri ile nasıl sentezlenebileceği gösterilecektir. Teorik çerçevenin bu şekilde oluşturulmasından sonra Bişkek şehrinde faaliyet gösteren kişisel ve kurumsal Müslüman unsurlar bir “İslami Alan” olarak analiz edilecektir. Analize, Kırgızistan'ın Sovyetler sonrası yaşadığı kaotik siyasi ortam, değişen dini politikalar ve bu değişimlerin dini alan üzerindeki etkilerinin anlatılmasıyla başlanacak ve İslami alanın derinlemesine incelenmesine geçilecektir. İslami alanda var olan pozisyonlar, bu pozisyonlara yerleşen aktörler, Müslüman otorite statüsü için gerekli sembolik sermaye olanakları ve bunları elde etme stratejileri anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bourdieu, Alan Teorisi, İslami Hareketler, Sembolik Sermaye, Kırgızistan.

ABSTRACT

By using Bourdieu's Field Theory, this paper aims to examine Islamic movement in Bishkek, Kyrgyzstan that witnessed a rapid change with the dissolution of Soviet regime. After introducing the general outline of the theory, its applicability in the analysis of religious fields will be discussed. Bourdieu's idea of religious field, which he examines in his not commonly known work “Genesis and Structure of the Religious Field“, will be discussed in terms of its utilization in the analysis of Islamic movements and how it can be synthesized with other field theories. After structuring the theoretical framework in this way, individual and institutional elements working in Bishkek religious field will be analyzed as an Islamic Field. First, chaotic political atmosphere of Kyrgyzstan in post-Soviet period, changing state policies on religion and the impacts of these changes on the religious field will be examined. Next, the Islamic field will be analyzed in detail by looking at the positions existing in the field, actors holding these positions, forms of symbolic capital needed for gaining religious authority and finally the strategies of obtaining religious authority.

Keywords: Bourdieu, Field Theory, Islamic Movements, Symbolic Capital, Kyrgyzstan

GİRİŞ

1999 yılında yazdığı “Kırgızistan’da İslam’ın Peşinde” adlı raporunda Michel Gardaz Bişkek şehri için “Sokaklarında yürüdüğünüzde ‘bilimsel ateizmin’ yüzünüze üflediği soğuk esintiye hissedersiniz” diyordu (276). Gerçekten de yaklaşık son yirmi yıla kadar Bişkek’in genel görünüşü böyleydi. Şehir 19. yüzyılda Ruslar tarafında kurulmuş ve kısa zamanda Sovyet Kırgız Cumhuriyeti’nin politik, kültürel, ekonomik ve eğitim merkezi olmuştur. Bişkek sakinleri kozmopolit Rus ve Sovyet kültüründen oluşan ortak bir Sovyet kimliği paylaşıyorlardı. Bişkek’e kırsal bölgelerden göç eden insanların dahi bu çevreye uyum sağlamaları, Rusçayı iyi konuşmaları ve Sovyet kültüründe yetkin olmaları gerekiyordu. Prestijli işlere sahip olmanın ve işinde başarılı olmanın yolu bu ortak Sovyet kimliğinin parçası olmaktan geçiyordu. Bölgesel ve dini kimliklerin üstünde, bu Sovyet üst kimliği ile ‘gönüllü’ bağ kurma isteği Sovyetler Birliği için bir başarı öyküsüydü aslında. Geleneksel ve dini kimliklerinden kurtulmuş ve medeni, ilerici, modern ve sosyalist bir dünya görüşü olan ideal bir Sovyet vatandaşı yaratmak Sovyetler Birliği’nin nihani amaçlarından biri değil miydi? Kırgızların, Sovyetlerin bu sosyalist modernleşme projelerine entegrasyonu özellikle önemliydi çünkü Kırgızlar

¹Yrd. Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, bpembeci@gmail.com

rejimin tarihsel-materyalist perspektifinde en “ilkel” seviyede gördükleri iki kategoriye denk geliyordu: Göçebe ve Müslümandılar. Sunny’nin (1999-2000:167) genel olarak Orta Asyalılar için yaptığı bir saptama şehirli Kırgızlar için kolaylıkla söylenebilir: Şehirli Kırgızlar, Müslümanların ‘geri’ olduğu ve ‘medeniyeti’ ancak Sovyet (Rus) kültür ve düşünce biçimini özümseyerek edinebilecekleri gibi Sovyet fikirlerini kabul etmişlerdi. “Bilincin dini ilkelere seküler ilkelere dönüşümü” (Saroyan1997:23) Kırgızistan’ın kırsal kesimlerinde yavaş olmuş olabilir fakat Bişkek’te seküler modern zihniyet, eğitim sistemi, bilimsel-teknik gelişmeler ve Komünist Parti örgütleri tarafından yürütülen din karşıtı propaganda sayesinde elde edilmişti.

Bişkek’in şehir olarak kısa tarihi, Rusların ve Sovyetlerin kurulumundaki etkin rolü ve sekülerliğin norm olmasının Bişkek dini alanı üzerindeki etkileri büyük oldu. Bağımsızlığa kadar, Bişkek’in İslami alanının gelişme şansı hiç olmamıştı. Herhangi bir Müslüman otorite düzeni, İslami kurumlar, İslami sosyal ağlar ve Müslüman bilim adamları şehirde hiç var olmadı. İslami kurumlar ülkenin çoğunluğunu Özbeklerin oluşturduğu güney bölgesinde toplanmıştı. Bu düzenlemenin arkasındaki yaygın kanı şuydu: Özbekler Kırgızlardan daha Müslümandılar ve Kırgızlar İslam’ı göçebe gelenekleri ile birleştiren göçerler olduğu için sadece “nominal” Müslümanlardı. Bişkek şehri, dışarıdaki Müslüman dünyaya da kapalıydı çünkü Sovyet kanunları yabancı ve yerli Müslümanlar arasında resmi olmayan herhangi bir iletişime izin vermiyordu.

1991 yılında Sovyetler Birliği’nin yıkılması ve Kırgızistan’ın bağımsız bir devlet olmasıyla Bişkek şehrinin dini alanı çok büyük değişikliklere sahne oldu. Yirmi yıl içerisinde şehir yerel ve uluslararası İslami toplum kuruluşlarının, okulların, kurumların, din adamlarının ve yabancı sermayenin merkezi oldu. Şehir Müslüman dünyaya açıldı ve Suudi Arabistan, Türkiye, İran, Ürdün, Mısır, Pakistan ve Kuveyt gibi ülkelere Müslümanlar gelerek Kırgızların Müslüman dünyanın geri kalanına ‘yetişmesi’ için çalışmalarına başladılar. İslami literatür yaygınlaştı ve kolay erişilebilir hale geldi. Bunun yanında, onlarca Kırgız yabancı ülkelere İslami eğitim almaya gitti ve farklı İslami anlayışlara sahip olarak döndü. Ancak, meydana gelen sadece yapısal değişiklikler değildi. İslam, kamusal alanda da giderek daha görünür ve duyulur oldu: Başörtüsü takan ve mütevazı giysiler giyen genç kızlar, uzun sakallı ve uzun beyaz kıyafetler içindeki erkekler, yeni inşa edilen camilerden gelen ezan sesleri, pazarlarda çalınan vaaz kasetleri, televizyon programlarına katılan ve gazetelerde yazmaya başlayan Müslüman otoriteler, politikacıların halk konuşmalarında kullandıkları İslami göndermeler, camilerden taşan ve trafiği engelleyen Cuma namazı kalabalıkları. İslam’ın giderek artan görünürlüğü ile çevrili Bişkek’in ‘seküler’ sakinleri de Müslüman kimliklerini keşfetmekle daha ilgili hale geldi ve İslam dini Bişkek’teki kamusal ve özel alanın bir parçası oldu.

Bişkek İslami alanı son yirmi yılda böyle radikal değişiklikler arasında gelişti. Dini otoriteyi talep edenlerin hepsi alana yeniydiler ve hala gelişmekte olan bu alan içerisinde otorite sahibi olmak için çalışıyorlardı. Mevcut bir dini düzenden gelebilecek zorluklarla, standart kurumsal yapıların herhangi bir dayatmasıyla ya da İslami inanç ve pratiğin yekpare bir tanımıyla baş etmek zorunda değiller. Bir Müslüman otoritenin idare edeceği kaynakları, İslami bilgiyi, Müslümanlık kavramını ve itibar hiyerarşisini tanımlamak için gerekli araç ve özgürlüğe sahipler. Bu çalışmada, nispeten sınırsız bir şekilde gelişmekte olan Bişkek İslami alanı Bourdieu’nun alan teorisi kullanılarak analiz edilecektir. Bu analiz sayesinde dini alan içerisinde kimler aktif rol almakta, ne çeşit pozisyonlar yaratılmakta, dini otorite nasıl meşrulaştırılmakta, kaynaklara erişim nasıl sağlanmakta ve ‘Müslüman olma’ anlayışı nasıl oluşturulmakta gibi soruların cevapları aranacaktır. Alan teorisi bu analiz için oldukça faydalı çünkü dini alan içindeki aktörlerin oluşmasını, pozisyonlarını tanımlamasını, düşünsel bir çerçeve yaratmasını ve amaçları için farklı stratejiler uyguladıkları sosyal-yapısal bağlamı ve de motivasyonel arka planı etkin bir şekilde incelemek için gerekli olan araçları sağlamaktadır.

Bişkek İslami alan analizinde kullanılan alan teorisinin açıklaması Bourdieu’nun eserlerinin bir sentezine dayanır: *Outline of a Theory of Practice* (1977), *The Logic of Practice* (1990), *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste* (1984), *Homo Academicus* (1998), *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature* (1993), *Genesis and Structure of the Religious Field* (1991). Dini alanı işlediği *Genesis and Structure of the Religious Field* (1991) eserinde Bourdieu dini alan fikrini kilisenin dini alanda baskın oyuncu olduğu, dini aktörlerin ise içinde buldukları alanın inşasında pasif rol oynadıkları varsayımına dayandırır. Daha çok Hristiyan kurumlarını ve aktörlerini esas alan Bourdieu’nun bu dini alan düşüncesini İslami dini alanı analizine uygun hale getirmek

amacıyla kültürel edebi alanlar çalışmasından faydalanılmıştır. Çünkü Bourdieu bu alanların aktörlerini alan inşasında aktif rol oynar olarak kabul eder ki bu İslami alanların en önemli özelliklerinden biridir. Bişkek dini alan analizinde kullanılan Bourdieu'nun alan kavramı, hiyerarşik olarak ve belirli bir etkinlik alanı (dini, ekonomik, kültürel, eğitim vs.) için yapılandırılmış toplumsal bir mekân olarak düşünülmüştür. Her bir alanın kendi işleyiş kuralları ve güç ilişkileri vardır ve de alana yeni gelenlerden alanın bu özelliklerine uygun vasıflara sahip olmalarını talep eder. Kırgızistan'a özel bir örnek vermek gerekirse, bir kişinin İslami alana katılabilmesi için İslami liturji hakkında bir miktar bilgisinin olması veya yurt dışındaki İslami kurumlarda bir eğitiminin olması gerekir. Bu örnekten anlaşılabilceği gibi bir alanın kuralları söz konusu ülkeye ve zaman dilimine göre değişir. Yani, her ne kadar kurumsal olarak birçok ortak özellik gösterebilir de, Kırgızistan'daki dini alan mesela Türkiye'nin dini alanından farklı olacaktır. Ancak, bu durum bir alanın belirli bir yerde sabitlenmiş bir toplumsal bağlam olduğu anlamına gelmez. Dini alan, aktörlerin pozisyonlarını yaratmak, değiştirmek ve muhafaza etmek için farklı stratejiler uygulamasıyla değişiklik gösteren, her zaman dinamik bir alandır. Aktörlerin işgal ettikleri pozisyonlar arasındaki ilişkiler herhangi bir alanın yapısını belirler. Bourdieu'nun 19. yüzyıl Fransa'sında edebiyat alanındaki pozisyonları analiz ettiği çalışmasından (The Field of Cultural Production 1993) bir örnek pozisyonun bir alanda ne anlama geldiğini gösterebilir. Bourdieu bu analizinde edebiyat alanının, burjuvazi sanat, toplumsal sanat ve sanat için sanat gibi pozisyonlar arasındaki mücadeleler tarafından yapılandırılmış olduğunu gösterir.

Aktörler, yani bir alan içindeki pozisyonları tutanlar, söz konusu alana özgü sermaye biçimlerini elde etmek için stratejik hareket ederek rekabet eden bireysel veya kurumsal aktörlerdir. Bir alanda aktörler tarafından aranan sermaye her zaman için maddi ya da parasal değildir. Aktörlerin rekabet ettikleri parasal olmayan çıkarlar ve kaynak biçimlerini açıklamak için Bourdieu 'sembolik sermaye' kavramını ortaya atar. Mesela, İslami alanda, rekabet çoğu zaman Arapça veya İslam tarihini bilmenin getirdiği bir otorite; toplumsal konum (mesela, Peygamberin soyundan gelmek); ayrıcalıklı sosyal ağlara üyelik (mesela belli okulların mezunu olmak) ile ilgilidir. Bu sermaye biçimlerine dayanan otorite semboliktir ve artan bir finansal sermayeye sahip olma anlamına gelebilir veya gelmeyebilir. Bu sermaye, dini alan örneğinde bir aktörün belirli bir kutsallık tasavvurunu meşrulaştırmasını sağlar. Ancak, sembolik sermaye biçimleri finansal sermaye biçimleri gibi her zaman eşit olarak dağılmaz ve daha fazlasına sahip olan aktörlerin savundukları gerçeklik tasavvurunun kabul görmesi ve fark edilmesi daha olasıdır.

Yine de, sembolik sermayeye sahip olma talebi her zaman için başkaları tarafından kabul edilir değildir. Şöyle ki, aktörlerin sermayelerini mümkün olan en avantajlı şekilde kullanmaları yeterli olmaz, aynı zamanda diğerlerinin de kabulünü kazanmak zorundadırlar. Benzer çıkarlar ve kaynaklar için rekabet eden diğer aktörler bu talepleri ya kabul ya ret edecektir. Kamudaki ve toplumdaki iktidar kurumlarının sahipleri de bir aktörün otorite talebinin kabulünde önemli bir rol oynarlar. Aktörlerin pozisyonlarını koruyabilmeleri aynı zamanda üyesi oldukları alan ile finansal ve politik sermayeye sahip olma üzerine kurulu geniş iktidar alanı arasındaki ilişkiye bağlıdır. Her ne kadar her bir alan kendi kuralları ve güç ilişkileri içerisinde işlese de Bourdieu her alanı finansal veya politik alanların egemenliği altında kabul eder. Şöyle ki, bir alanın özerkliği sadece görecelidir ve dışsal faktörler ile içsel dinamiklerin talepleri arasında bir denge kurabildiği sürece geçerlidir. Geniş iktidar alanının söz konusu bir alan üzerindeki baskın durumu aktörler için ikilik ve çelişkili bir durum yaratır. Dini alan örneğinde, mesela, Müslüman bir lider içinde bulunduğu dini alana özgü belirli kurullarla pozisyonunu yaratmaya veya devam ettirmeye çabalar. Ancak, aynı zamanda politik ve ekonomik güç sahiplerinin de isteklerine ve beklentilerine tabidir. Bu nedenle, stratejilerini bu dışarıdan gelen kısıtlamalara uygun olarak ayarlamaları gerekir. Dolayısıyla, bir alanda aktörler tarafından alınan pozisyonları iyi analiz edebilmek için dış süreçleri ve faktörleri de dikkate almak gereklidir.

Makalenin geri kalanında, Bişkek İslami alanının analizi alanın içinde bulunduğu büyük iktidar bağlamı içerisinde incelenecektir. Devletin ve komşu ülkelerin din politikalarının ve Bişkek şehrinin aktörlerine eşsiz fırsatlar ve kısıtlamalar getiren özgün bir şehir olmasının dini alan üzerindeki etkileri dikkate alınacaktır. Aktörlerin egemen iktidar alanı içindeki konumlarının analizi dini alan içinde aldıkları pozisyonları anlamayı kolaylaştıracaktır. Dini alanın teferruatlı analizinde mevcut pozisyonlar; yeni pozisyon yaratma girişimleri; söz konusu alan çıkarlar ve kaynaklar; bu pozisyonlar

arasındaki mücadeleler; mevcut pozisyonları tutanlar veya onlara talip olanlar; kullandıkları stratejiler ve hedefledikleri sermaye biçimleri ile aktörler arasındaki rekabet incelenecektir.

BİŞKEK İSLAMİ ALANI

Kırgızlar öngörülme ve beklenmedik şekilde gelen bağımsızlığın şaşkınlığı içindeyken, yabancı Müslümanlar Kırgızistan'ın dini alanını şekillendirmeye hazır ve kararlıydılar. Sovyetlerin yerel halk arasında İslam inancını yok ettiklerine ikna olmuş olarak Kırgızlara Müslüman dünyanın geri kalanını 'yakalamalarına' yardım etmek için çok hevesliydi. Ancak bu durumda bir sorun vardı çünkü Kırgızların çoğunluğu aynı kaygıları ve amaçları paylaşmıyorlardı. Bir kısmı İslam'a karşı kayıtsız, bazıları İslam karşıtı, bir kısmı da ilgili fakat bilgisizdi. Buna ek olarak, Kırgızların yeterince dinden uzak durduklarını düşünen başkaları da vardı. Bunlar "nominal" Müslümanları "inançlı" Hristiyanlara dönüştürmek için büyük bir coşku ve azimle Kırgızistan'a gelen Hristiyan misyonerlerdi. Yabancı Müslümanlar ve Hristiyanlar hedeflerine ulaşmak için çalışırken, bazı Kırgızlar da dini alanın şekillenmesinde rol almaya başladı. Onlarcası diğer Müslüman ülkelere dini eğitim almak için gittiler. Bu öğrencilerin 2000'lerde ülkeye farklı İslam anlayışlarıyla dönmesi dini alanı işgal eden fikirlerin iyice çeşitlenmesini sağladı.

Dini alanın bu kadar hızlı bir şekilde şekillenmesinin ana sebeplerinden biri Kırgızistan Devleti'yd. Diğer Orta Asya ülkelerinin aksine, Kırgızistan Devleti'nin ilk hamlesi dini alanın tüm kontrolünü eline almak olmadı. Tersine, devlet dini alanın göreceli olarak bağımsız işlemlerini sağlayan yasaları geçirmeyi seçti. Her ne kadar devletin din ile ilişkisinde zamanla değişiklikler olduysa da, vatandaşların din özgürlüğü anayasada garanti altına alınmıştır. Devlete bağlı Diyanet İşleri Ofisine kayıtlarını yaptırdıkları sürece dini gruplar diğer ülkelerin aksine daha özgür hareket etmektedirler. Kırgızistan Devleti'nin esnekliğine ilaveten diğer Orta Asya Devletlerinin dini alanlarını sert kontrol yöntemleri de Kırgızistan dini alanının çeşitlenmesine imkân vermiştir. Özbekistan ve Tacikistan'da barınamayan birçok İslami grup Kırgızistan'a gelip yerleşmişlerdir ve din alanı içerisinde faaliyet gösteren aktörlerden biri olmuşlardır.

BİŞKEK ŞEHRİNDEKİ ANA MÜSLÜMAN AKTÖRLER

Bişkek İslami alanı karmaşıktır ve otorite sahibi bir dizi aktör bulunmaktadır. Analizi kolaylaştırmak için, Müslüman aktörler beş gruba ayrılabilir: Müftülük [Kg. Muftiyat]; Müslüman Sivil Toplum Örgütleri; İslami eğitim kurumları; Kırgızistan'ın dini alanında faaliyet gösteren uluslararası İslami gruplar (Tebliğ Cemaati ve Hizb-ut Tahrir); ve nihayet, bağımsız olarak çalışan Müslüman otoriteler. Şu belirtilmelidir ki bu pozisyonlar arasındaki sınırlar katı değildir ve genellikle çakışma vardır. Şöyle ki, İslami bir grubun bir üyesi aynı zamanda Müftülükte bir görevli olmayı ve/veya bağlı olduğu gruptan bağımsız olarak çalışmayı seçebilir. Kategoriler arasında zamansal veya mekânsal değişimler oldukça yaygındır.

Müftülük [Kg. Muftiyat], otuz İslam âliminden oluşan idari konsül [Kg. Ulamalar Keneşi] ve bir müftü tarafından idare edilir. Bağımsız bir resmi kurumdur ve devlet birimlerine kayıtlı olmak durumundadır. Her ne kadar diğer Orta Asya müftülüklerine kıyasla göreceli bir bağımsızlığı olsa da devlet bu kurum aracılığıyla Müslüman nüfusu kontrol altında tutmaya çalışır. Mesela işlerini devletten bağımsız idare etse de, bazı konularda devlet söylemini üstlenir ve ona uygun faaliyetlerde bulunur. Dini alanda tek resmi aktördür ve yayınladığı fetvalar aracılığıyla İslam'ın prensiplerini ve ibadet kurallarını tanımlama hakkını kendinde bulundurur.

Müftülük aynı zamanda kendi kendini finanse eder. Devletten finansal olarak bağımsız olması bazı fırsatlar ve özgürlükler sağlasa da farklı türlü bağımlılıklar yaratır. Cami yapımı, harcamalar, İslam Üniversitesi'nde görev yapan hocaların maaşları gibi masrafları karşılamada yabancı Müslümanların bağışlarına bağımlı hale gelmiştir.

Devletin dini okullara ve camilere herhangi bir finansal desteğinin olmamasının yanı sıra, dini kurumlardan alınan diplomaların da devlet ofislerinde ve okullarında geçerliliği yoktur. Sonuç olarak dini okullardan mezun olmuş, eğitilmiş fakat işsiz bir genç Müslüman topluluğu vardır. Dini eğitim almış gençlere iş bulma yollarından biri İslami Sivil Toplum Örgütlerinin kurulması olmuştur. Bu örgütlerin finansal dayanağı çoğunlukla yabancı bağışçılardır. Radikal bir dini görüşleri olmadığını kanıtladıkları sürece bu örgütler dini grup olarak kayıt yaptırıp faaliyetlerine devam edebilirler.

Ellerinde dini okul diploması olanlar için bir fırsat da dini okullarda çalışmaktır. Farklı ülkelerin finanse ettiği dini okullarda ders verebilirler. Türkiye tarafından desteklenen Oş Devlet Okulunun teoloji fakülteleri, Kuveytli bağışçıların finanse ettikleri özel bir üniversite, Müftülük ve farklı bağışçılardan destek alan İslam Üniversitesi ile Gülen okulları Bışkek'te faaliyet gösteren önemli okullardandır ve İslami alanın önemli aktörlerindendir.

Kırgızistan'ın erişilebilir ve çok sıkı denetlenmeyen bir dini alanının olması uluslararası İslamcı grupları da çekmiştir. Tebliğ Cemaati, Kırgızistan'da Kırgızlar arasında en popüler gruplardandır. Entelektüel bir İslam bilgisine, Arapça bilmeye gerek olmadığından ve herkese açık olduğu için Kırgızlar tarafından çok tercih edilmektedir. Tebliğ Cemaati'ni diğerlerinden ayıran özelliği eğitim alma ve diğer Müslümanları davet etmek için düzenledikleri farklı sürelerde yapılan ve daavat denen turlardır. Kırgızistan'da faaliyet gösteren bir diğer uluslararası İslamcı örgüt Hizb-ut Tahrir'dir. Devlet tarafından yasaklandığı ve dolayısıyla kayıtlı olmadığı için gizli olarak çalışır ve Tebliğ Cemaati'nin aksine hiyerarşik bir düzeni vardır. Kırgızistan devletinin sıkı kontrolü ve bu örgütü terörizm ile eşleştirme politikası sonucunda aktörler Bışkek dini alanında pozisyonlarını tanımlarken bu örgütle herhangi bir bağları olmadığını devamlı kanıtlamak zorundadırlar.

Bışkek dini alanında önemli pozisyona sahip bir diğer grup da her ne kadar kayıtlı dini grup ya da örgütlerin liderleri olabilseler de genellikle bireysel olarak çalışan dini otoritelerdir. Yayın yaparak, camilerde vaaz vererek, evlerde ders vererek faaliyet gösterirler. Konuşmalarında ve gönüllü seyirciler için katıldıkları derslerde genellikle ahlak konularına yoğunlaşırlar.

BİŞKEK'TE MÜSLÜMAN OTORİTE OLMANIN YOLLARI

Bourdieu iddia eder ki, bir dini alanda otorite inşa etmek isteyen biri öncelikle "mevcut sembolik düzeni yıkmalı ve yıkımını sembolik olarak güven altına almalıdır" (Abashin 2006:276). Bu argüman zaten oluşmuş ve dini otoritenin yeni talep sahiplerinin baş etmesi gereken kurallara göre yapılandırılmış bir dini alan için doğru olabilir. Peki, kuralları, kurumları, aktörleri ve sembolik sermaye biçimleri olmayan bir ortamda yeni bir dini alan nasıl oluşturulur? Dini otorite talep edenlerin hepsi alana yeniye ve hala gelişmekte olan bir alan içerisinde otorite kazanmak için çabalıyorsa ne olur? Bışkek şehrinin dini alanı böyle bir durum içindedir. Şehrin güçlü bir seküler karakterinin olması, dini bir düzenin ve kurumlarının olmaması, devlet tarafından zorla dayatılan bir İslam anlayışının olmaması dini otorite talep sahiplerini istisnai bir duruma sokmuştur. Bu talep sahipleri standart kurumsal yapıların dayatmasıyla, İslami ritüellerin ve ideolojisinin kısıtlayıcı bir tanımı ile uğraşmak zorunda kalmamışlardır. Aksine, sembolik sermaye çeşitlerini, bir Müslüman aktörün kontrol edeceği diğer kaynakları ve "doğru" Müslüman olma yollarını tanımlamada, bu kaynakların meşrutiyet durumunu ve dağılımını düzenlemede ve dini alandaki otoriteyi güçlendirme stratejilerini geliştirmede daha az kısıtlanmışlardır. Bu oldukça kontrolsüz gelişen Sovyet sonrası dini alan içerisinde farklı sembolik sermaye çeşitleri ve dini otorite kaynakları oluşmaya devam etmektedir.

POZİSYONLAR VE SEMBOLİK SERMAYE ÇEŞİTLERİ

Müslüman aktörler İslami alan içerisinde meşrutiyetlerini ve otoritelerini oluşturmak için çabalarken bunu bir seyirci önünde yaparlar. Şöyle ki, pozisyonlarını tanımlarken dini otorite talep eden diğer aktörleri ve talep edilen otoriteye maruz kalan sıradan Müslümanları dikkate almak zorundadırlar. Bu iki çeşit seyircinin beklentileri farklı olabilir ve her birinin kabulünü kazanmak için Müslüman aktörler farklı stratejiler uygulamak zorunda kalabilirler. Mesela Bışkek'te hitabet yeteneği gibi bir sembolik sermaye çeşidi sıradan Müslümanların takdirini kazanmak için önemli olsa da eğitilmiş Müslümanlar için çok etkileyici bir özellik değildir. Diğer Müslüman aktörler için otorite talep edenin din bilgisi veya eğitim durumu daha önemliyken sıradan Müslümanlar bu ölçüt üzerinde çok durmazlar. Şu da var ki, etkili Müslüman aktörler için önemli olan bir ölçüt zamanla sıradan Müslümanların da birisini iyi bir Müslüman lider [Kg. aalım] olarak kabul edip etmeme kararında belirleyici olur. İlaveten, Müslüman seçkin kısım arasında meşrutiyet kazanmak bir aktörün dini alanda statü kazanmasına ve devam ettirmesine yardımcı olur ve böylece sıradan seyircilerin de kabulünü kazanmanın şansını artırır.

Bışkek dini alanında hayırseverlik ve dindarlık, Müslüman adları, İslami kıyafetler ve Hacca gitmek meşru bir Müslüman aktör için belirleyici özellikler arasındadır. Kişisel karakteristikler

birisinin dini otorite talebini yargılamada kullanılan en önemli kıstaslardan biridir. Dürüst, güçlü ve cesaretli olmak çok önemlidir. Mesela, birisinin Hacı olması, kişinin kendisini iyi ve dürüst bir insan olduğunu kanıtlamadığı sürece önemli değildir. Kırgızlar için hitabet yeteneği çok önemlidir ve dini otoritesi olan kişilerin iyi konuşması ve dinleyiciyi etkilemesi beklenir. Ağlamak, mesela, birisinin niyetlerinin, eylemlerinin ve inancının gerçekliğinin göstergesidir. Kırgızlar nasıl hissettiklerini, düşündüklerini ve acı çektiklerini ne kadar ağladıklarını ifade ederek tarif ederler. Aynı ifade biçimini Müslüman aktörlerden de talep ederler.

Arapça bilmek: Bir dini otoritenin sahip olması gereken bu sembolik sermayelerden başka Bişkek'te dini otorite elde etmek için gerekli olan oldukça önemli başka kıstaslar da vardır. Bişkek'te Müslüman bir aktörün otoritesini ve meşrutiyetini kabul ettirmesi için gerekli olan özelliklerden biri Arapça konuşmaktır. Arapça öğrenme imkânının oldukça kısıtlı olduğu Sovyet döneminde ezbere Kuran'dan bir kaç ayet okumak Müslüman bir lider olarak otorite kazanmak için yeterliydi. Bağımsızlıktan sonra ise beklenti oldukça yükselmiştir. Artık sadece ezbere bir iki dua okumak değil, Arapça konuşmak, okumak ve anlamak Müslüman otorite olmak için bir şart olmuştur. Arapçanın nerede öğrenildiği dahi bugün bir fark yaratır olmuştur. Örneğin, Arapça konuşulan ülkelerde öğrenilen Arapça, Türkiye'deki okullarda öğrenilen Arapçadan daha değerlidir. Genel kanı şudur ki Türklerin Arapça sesleri tam doğru bir şekilde telaffuz edememeleri Kuran ayetlerinin telaffuzunun yanlış olmasına, bunun da günaha yol açtığıdır. Türkiye'de gidilen okulun bir üniversite, Suudi Arabistan'dakinin ise bir Kuran kursu olması fark etmez. Arap aksanıyla Arapça konuşmak çok daha prestijlidir. Bu yüzden, insanlar imkânları varsa Arapça öğrenmeye Arap ülkelerine gitmeyi, Arapçayı Kırgızistan'daki Arap öğretmenlerden öğrenmeyi, hiç olmadı, dili Arap ülkelerinde öğrenmiş Kırgız öğretmenlerden ders almayı tercih ederler. Arapçayı bu şekilde konuşabiliyor olmak Arap bağışçılardan finansal destek bulmada da yardımcı olur.

Arapçada usta olmanın öneminin farkında olan Müslüman aktörler derslerine, konuşmalarına ve vaazlarına her zaman Arapça konuşarak başlarlar. Bu Kuran'dan bir ayet, bir selamlama veya iyi dileklerin ifadesi olabilir. İyi bir Müslüman lider olmanın en önemli belirtisi Kuran'ı Arapçadan Kırgızca'ya çevirmektir. 2008 yılında Kuran'ın üç Kırgızca çevirisi vardı ve bunların tümünün çevirmenleri çok saygı duyulan Müslümanlardı. Herhangi bir etkinliğe katıldıklarında takdim edilirken Kuran'ı çevirdikleri özellikle vurgulanırdı.

Müslüman otoritelerin Arapçadaki ustalıklarına göre değerlendiriliyor olması aktörlerin müftüyü Arapça bilgisi konusunda sorgulamasında da kendini gösterir. 2008 yılında görevde olan Müftü, eğitimini Kırgızistan'ın güneyindeki küçük bir şehirdeki medreseden ve Ufa'daki bir İslam Enstitüsünden almış genç bir din adamıydı. Müslümanların resmi temsilcisi olarak devlet görevlilerinin veya tanınmış kişilerin cenazelerinde ritüelleri yönetmekle görevliydi. Ulusal televizyon kanallarında naklen yayınlanan Kırgızistan'ın dünyaca ünlü yazarı Cengiz Aytmatov'un cenazesinde de dini prosedürleri yerine getiren kişi kendisi olmuştu. Cenazeden bir kaç gün sonra bir Müslüman sivil toplum örgütünün lideriyle yaptığımız konuşmamızda kendisine müftünün cenazedeki performansı sorulduğunda memnuniyetsizliğini dile getirmişti. Kuran'ı çok etkisiz okuduğunu, o yüzden de dinleyicilerin etkilenmesinin mümkün olmadığını söylemişti. Özellikle dinleyiciler arasında ona göre çok sayıda olan ateist entelektüel ve politikacının olmasından dolayı müftünün bu insanların Kuran'dan etkilenmesini sağlamak için büyük bir fırsatı elinden kaçırdığını düşünüyordu. Bu örneğin de gösterdiği gibi Arapçada usta olmak Müslüman bir liderin Bişkek'te itibar kazanması için önemli sembolik sermaye biçimlerinden biridir.

Eğitim: Sovyetler zamanında Arapça öğrenme gibi dini bir eğitim alma da çok küçük bir grupla sınırlıydı. Bağımsızlıktan sonra ise İslami eğitim alma imkânları arttı ve bir Müslüman lider olmanın önemli ölçütlerinden biri oldu. Bugün için bir Müslüman liderin ne zaman ve nerede eğitim aldığı çok önemlidir. Yurtdışındaki bir okuldan alınan derece oldukça itibarlıdır. Bunun yanında, Bişkek'teki İslam Üniversitesi'nin mezunları da Müslüman otoriteler olarak görülürler. Fakat yerli bir kurumdan mezun olanlar dahi yabancı bir Müslüman ülkede eğitim görmek için fırsat kollarlar. Arapça öğrenme konusunda olduğu gibi, İslami eğitime atfedilen değer eğitim yerine göre değişiklik göstermektedir. Aynı şekilde, Arapça konuşulan bir ülkede alınan eğitim Türkiye'de alınan dini eğitime göre daha değerli kabul edilmektedir. Türkiye'deki kurumlardan veya Türkiye Devleti'nin Kırgızistan'da kurmuş olduğu teoloji okullarından mezun olanlar daha çok Türkiye ile bir bağlantısı olan kurumlarda,

örgütlerde ve okullarda çalışmayı tercih ederler çünkü farklı mekânlarda iş bulabilme imkânı kısıtlıdır. Tebliğ Cemaati çevresinde ise Pakistan'daki bir medreseden alınan eğitimden övgüyle bahsedilir. Mısır'daki El-Ezher Üniversitesi'nden alınan bir derece en prestijlisidir. Bu okulun mezunları dini bilgi, ibadet ve Arapça bilgisi konusunda uzman kabul edilirler. Sivil toplum örgütlerinin lideri, üniversite hocası veya Müftülükte yetkili olmak gibi saygın pozisyonlara sahiptirler.

Yer kadar dini eğitimin ne zaman alındığı da önemlidir. Çünkü Sovyet döneminde İslam eğitimi almış bir kaç dini otorite hâlen bulunmaktadır. Bunların bir kısmı Sovyet hükümeti tarafından eğitim için Ürdün ve Mısır gibi Arap ülkelerine veya Taşkent'teki İslam Üniversitesi'ne gönderilmişti. Bu insanlar günümüzdeki Müslüman otoriteler arasında eski nesli temsil eder. Sayıları çok az olsa da, dini alanda bilinirler ve bir kısmı aktif olarak çalışmaya devam eder. Fakat Sovyet sonrası Kırgızistan'da geleneksel olarak yaşlılara ithaf edilen dini otorite artık genç nesle geçmiştir.

Yaş: Sovyet döneminde genç nesilden ziyade İslam dinini öğrenenler çoğunlukla yaşlılardı. Bu yaşlı nesil İslam'ın temel şartlarını, ritüellerini ve yaşam döngüsü seremonilerini gerçekleştirebilecek kadar bilgi sahibiydiler. Bu bilgiler nesiller arasında çoğunlukla sözlü olarak aktarılırdı. Sovyet hükümeti bazı Orta Asya öğrencilerinin Müftülük, camiler, Taşkent'teki İslam Üniversitesi ve medreselerde görevlendirmek üzere İslam konusunda eğitim almasını sağladı. Bu öğrencilerin bir kısmı Orta Doğu ülkelerine Sovyetler Birliği'nin bölgede ve Müslüman dünyada popülaritesini artırmak için gönderildi. Bu eğitilmiş Sovyet vatandaşları yabancı Müslüman ülkelerle olan ilişkilerinde Sovyetler Birliğini temsil ediyordu. Kırgızistan'dan bu amaçla seçilen gençlerin çoğunluğu güneyden Özbeklerdi. Sovyetler Birliğinin çöküşünden bu yana bu insanların bir kısmı vefat etti, bir kısmı da başkente gelip dini uzmanlar olarak statülerini devam ettirdiler.

Sovyet eğitilmiş Müslüman seçkinlere günümüz genç neslinin yaklaşımı farklılık göstermektedir. Öncelikle, yaşlı nesil Sovyet döneminde dindar bir insan olmanın getirdiği zorluklarla başa çıkabilmiş olmalarından dolayı takdir ederler. Yaşlı nesil, inançları ile devletin katı istekleri arasında bir denge kurmak zorundaydı. Diğer taraftan, genç Müslümanlar, yaşlı neslin İslami bilgisinin yeterliliğini sorgular. Sovyet ideolojisinin bu neslin İslam bilgisini kısıtladığına ve hatta bozduğuna inanırlar. Gençlere göre yaşlı nesil Müslüman dünyadan ve uluslararası gelişmelerden kopuk yaşıyordu, bu yüzden de modern İslam düşüncesinin ve hareketlerinin gerisinde kalmıştı. Modern iletişim araçlarını kullanma, yabancı Müslümanlarla sosyal ağlar kurma, sivil toplum örgütleri kurmak için gerekli bağışçıları bulma ve kapitalist bir ekonomi düzeninde çalışma gibi günümüzde gerekli donanımlardan eski neslin mahrum olduğuna inanırlar. Her ne kadar Sovyet döneminde eğitim görmüş bazı Müslümanlar yeni dönem şartlarına uyum sağlamış olsa da, çoğunluğu statülerini kaybetmiş ve marjinalize olmuş durumdadırlar.

Kırgız olmak: Dini otorite yaşlı nesilden genç nesle geçtiği gibi Özbeklerden de Kırgızlara geçmiştir. Özbekler, Sovyetler Birliği döneminde resmi kurumlara hâkimdi ve halk arasında da dindarlıkları ve inançlı olmalarıyla anılırdı. Ülkedeki Müslümanların dindarlık ölçütünün etnik boyutta değerlendirilmesi Sovyet rejimi tarafından icat edilmemiş olsa da, Sovyet politikaları tarafından güçlendirildi ve pratikte uygulanmaya başlandı. Mesela Orta Asya ve Kazakistan Dini Kurulu 1943'te kurulmuştu. Özbekistan'ın Taşkent şehrindeydi ve görünüşte Orta Asya'nın tüm Müslümanlarını temsil ediyordu. Fakat gerçekte Özbek Müslüman seçkin sınıfı tarafından kontrol ediliyordu. Saroyan, Özbek seçkin sınıfının dini materyallerin basımındaki, fetvaların çıkarılmasındaki, medrese eğitiminde müfredatın belirlenmesindeki ve din konulu konferansların organize edilmesindeki baskın rollerine işaret eder(1997: 74-75). Bu bağlamlar dışında, Özbek seçkin sınıfı uluslararası arenada da Sovyet Müslümanlarını temsil etmişlerdir. Yabancı ülkelerden gelen Müslüman delegasyonlar Özbek Müslümanlarla muhatap olur, yurt dışına giden Sovyet Müslüman delegasyonlarında da genelde Özbekler olurdu. Kırgızistan, Dini Kurulda bir kadı ile temsil edilir ama o da genellikle Özbek olurdu. Kadının ofisi güneydeki Oş şehrinde, yardımcısının ofisi ise Bişkek şehrindeydi. Rus Ortodoks kilisesi dışında ülkedeki tüm dini faaliyetleri denetleyen devlet kurumu olan Dini İşler Konsülü dahi Özbekler arasından seçilirdi.

Kırgızistan bağımsızlığını kazandıktan sonra ise Özbekler eski otoritelerini kaybettiler ve Kırgızlar kurumlara ve dini alandaki pozisyonlara hâkim olmaya başladılar. Müftülük görevlilerinin, İslam Üniversitesi'nin ve medreselerin hocalarının, Ulemalar Meclisi üyelerinin, Müslüman Sivil Toplum

Örgütlerinin liderlerinin ve üyelerinin, İslami basın, Tebliğ Cemaati'nin liderlerinin ve üyelerinin çoğunluğunu Kırgızlar oluşturmaya başladı. Gücün Kırgız Müslümanların eline geçmiş olmasının başlıca nedenlerinden biri ülkenin dini merkezi olan Oş şehrinin hâkimiyetinin Kırgızların güçlü olduğu Bişkek şehrine geçmiş olmasıdır. Diğer bir sebep, dini alanda pozisyon oluşumunda rol sahibi olan yabancı Müslümanların Kırgızları tercih etmesidir. Şimdiye kadar “nominal” Müslüman olan Kırgızları “gerçek” Müslümanlara çevirme hedefleri doğrultusunda Kırgızların hakim olduğu kurumlara, faaliyetlere ve hayır kurumlarına bağışta bulunmayı tercih etmektedirler. Kırgız Müslümanların kendilerine sunulan bu fırsatları “gerçek” Müslüman olma amacıyla hevesle değerlendirmeleri de etnik olarak Kırgız olmanın sembolik sermayeye dönüşme sebeplerinden biridir.

Yabancılarla işbirliği: Bişkek dini alanında sembolik sermaye biçimlerinden birisi de yabancı Müslümanlarla ilişki içinde olmaktır. Yabancı ülkelerdeki Müslüman barışseverlerle, bilim adamlarıyla ve kurumlarla bağlantının olması önemlidir. Derslerde, cami sohbetlerinde ve hatta basında bir dini otorite hakkında konuşulurken muhakkak hangi yabancı Müslümanlarla ortak çalıştığı belirtilir. Dil konusunda olduğu gibi bağlantı kurulan Müslüman ülkeye ithaf edilen itibar de değişiklik göstermektedir. Benzer şekilde, Türklerle çalışmanın prestiji diğer yabancılarla çalışmanınkindi kadar yüksek değildir. Artık tanınan bir Tebliğ Cemaati üyesi olan Aynagül 'ün hikâyesi bu durum için bir örnek teşkil eder. Aynagül iki yıl Türkiye'de kalmış ve Kuran Kursu'na katılmış genç bir kızdır. Bişkek'e dönüşünde Türkiye'deki öğretmenlerine söz verdiği gibi bilgilerini Kırgızlara öğreteceği düşüncesiyle çok heveslidir. Maalesef, işler umduğu gibi gitmemiş ve hayal kırıklığı yaşamıştır. Türklerin organize ettiği bir kursta ders vermeye başlamadan önce camilerdeki sohbetlere katılmaya başlamış. Fakat insanlar kendisine Sûfî diye hitap etmeye başlamışlar: “Ne zaman Araplardan eğitim almış kadınlarla bir araya gelsek ve ben fikrimi söylesem beni ‘sen Sûfîsin, yanlış biliyorsun’ diye sustururlardı. Akidemini yanlış olduğunu, namazı yanlış kıldığımı söylerlerdi. Bu duruma çok şaşırıyordum çünkü Sûfilikle ilgim yoktu ve ne yapacağımı bilmiyordum”. Aynagül daha sonra Pakistan'da eğitim gören ve kısa süre sonra eşi olacak bir gençle tanışır. Beraber Pakistan'daki bir medresede dört yıl geçirip bu sefer takdir edilen bir Tebliğ Cemaati üyesi olarak Bişkek'e geri döner.

Bişkek dini alanında mevcut olan Sûfliğe karşıt pozisyon özellikle genç nesil tarafından savunulmaktadır. Kırgızların dini inançlarında türbe ziyaretleri geniş yer tutar fakat genç Müslüman aktörler bu inancı ve pratiği Kırgızların “iyi” Müslümanlar olmasının önündeki en büyük engel olarak görürler. Türbe ziyaretlerinin halk arasında son bulması için ısrarla çalışan etkili aktörler Sûfliği bilerek veya bilmeyerek türbe ziyaretleriyle özdeşleştirmiştir. Türkiye'de türbe ziyaretlerinin popülerliğinden yola çıkarak Türkiyeli Müslümanlarının da Sûfî olduğu iddiası zamanla yaygınlaşan bir kanı olmuştur. Bişkek'teki dini aktörlerin Türklerle ilişki kurmaktan çekinmelerinin ve Sûfî karşıtı pozisyon almalarının sebebi Sûfî olarak damgalanıp dini alanda itibar kaybetme korkusudur.

Vahabi karşıtlığı: Müslüman aktörlerin meşrutiyetlerini ve otoritelerini inşa ettikleri pozisyonlardan birisi de Vahabi karşıtlığıdır. “Vahabi” sıfatı 1970'lerde Orta Asya'nın önemli teologlarından Hindustani tarafından kendisini eleştiren öğrencilerini itham etmek için kullanılmaya başlamasıyla bölgede yayılmıştır (Khalid 2007:144). Fakat günümüzde küresel terörizm söylemi içerisinde bölgede kullanılan Vahabi terimi yeni anlamlar kazanmış ve farklı amaçlarla kullanılmaya başlanmıştır. Bölge genelinde hükümet görevlileri kendilerinin onayladıkları dışında İslami görüş bildiren grupları ve kişileri Vahabi olarak etiketleyerek yasadışı kılmaya çalışmaktadırlar. Resmi yetkililerin kullandığı anlamıyla Vahabiler mevcut hükümetleri şiddet içeren yöntemlerle devirme gibi politik ajandaları olan radikal ve aşırı Müslümanlardır. Hükümet söylemine göre bu tür ajandalar ve yöntemler sert müdahaleyi halkın güvenliğini sağlamak adına hak eder. Fakat Orta Asya hükümetleri bu kriterlerle alakası olmayan, sadece hükümetten farklı bir görüş beyan eden tüm Müslüman grupları Vahabi kategorisinde toplamaktadır. Kırgızistan devleti de bir terörizm söylemi yaratmış ve Rus, Çin, ABD ve Özbekistan'ın baskısı altında bölgede oldukça popüler olan Hizb-ut Tahrir ile Vahabiliği özdeşleştirmiştir. Bugün Kırgızistan'da resmi olarak onaylanmayan herhangi bir İslami görüş Vahabi olarak nitelenmekte ve Hizb-ut Tahrir üyesi olmak, aşırı dinci ve Müslüman terörist ile eş değerde tutulmaktadır.

Devletin Vahabi karşıtı retorik yaratmasının en önemli sonuçlarından birisi Müslüman aktörlerin dini alanda pozisyonlarını tanımlama biçimlerini, devlet ve seküler düzen ile olan ilişkilerinde kullandıkları stratejileri etkilemesidir. Müslüman aktörler Vahabi söylemini benimsemişlerdir ve

devlet ve diğerk aktörlerle olan ilişkilerinde otoritelerini güçlendirmek, fırsatlara erişimde araç olarak kullanmak için yararlanmaktadırlar. Hizb-ut Tahrir karşıtı olduklarını garantileyerek devlet müdahalesini engellemiş ve sıradan Kırgızlar arasında meşrutiyet kazanmış olurlar. Ayrıca rekabet edilen aktörlerin Vahabi olmakla suçlanması da sık rastlanılan stratejilerden biridir.

Özet olarak, Bişkek İslami alanının hala gelişmekte olan, özellikleri yeni aktörler tarafından tartışılan, tanımlanan ve değiştirilen bir dini alan olduğu vurgulanmıştır. Bişkek’te mevcut bir dini düzenin olmamasının otorite talep eden Müslümanlara alanı nasıl özgür bir şekilde yapılandırma şansı verdiği gösterilmiştir. Fakat bu özgürlüklerin göreceli olduğu ve devlet politikaları ile küresel terörizm söylemi gibi dış etkenlerle uğraşmak zorunda oldukları açıklanmıştır. Aktörler pozisyonlarını dini alanın kuralları ve geniş iktidar alanının dayatmaları arasında bir denge kuracak şekilde ayarlamak durumundadırlar.

Bişkek İslami alanının bu analizinde Bourdieu’nun alan teorisinin dini alan incelemelerinde kullanışlılığı ve sağladığı kolaylıklar gösterilmeye çalışılmıştır. İslami alan aktörlerinin kendilerini dini alanda konumlandırma faaliyetlerini devlet politikaları ve Sovyet sonrası değişim bağlamında inceleyerek hızlı değişen toplumlarda dini fikirlerin oluşma sürecinin anlaşılmasına katkıda bulunmaya çalışılmıştır. Bu incelemenin bir diğerk amacı da araştırmacılara dini alan gibi bir kavramla nasıl ampirik olarak çalışabileceklerini ve alan, strateji, sembolik sermaye gibi kavramları nasıl işlevsel hale getirebileceklerini göstermek olmuştur.

KAYNAKÇA

- Abashin,S.(2006).“The Logic of Islamic Practice: A Religious Conflict in Central Asia”, Central Asian Survey, Cilt: 25, No: 3, s.267-286.
- Bourdieu, P.(1977).Outline of a Theory of Practice, Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, P.(1984). Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bourdieu, P.(1988).Homo Academicu., Stanford: Stanford University Press.
- Bourdieu, P.(1990).The Logic of Practice. Stanford: Stanford University Press.
- Bourdieu, P.(1991).“Genesis and Structure of the Religious Field”, Comparative Social Research,Cilt: 13, s.1-44.
- Bourdieu, P.(1993).The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature. New York: Columbia University Press.
- Gardaz, M.(1999).“Field Report: In Search of Islam in Kyrgyzstan”, Religion, Cilt: 29, s.275-86.
- Khalid,A.(2007). Islam after Communism: Religion and Politics in Central Asia. Berkeley: University of California Press.
- Saroyan, M.(1997).Minorities, Mullahs, and Modernity: Reshaping Community in the Late Soviet Union, Volume 95,Berkeley: University of California Press.
- Suny, R.(1999-2000). “Provisional Stabilities: The Politics of Identities in post-Soviet Eurasia”, International Security, Cilt: 24, No: 3-Winter, s.139-178.

MODERNİTE VE YENİ DİNSEL BİÇİMLER

Dr. Bengül GÜNGÖRMEZ¹

ÖZET

Son yıllarda, “modernitede din” meselesi hem sosyal bilimlerde hem de politik arenada gittikçe ilgi çeken bir mesele haline geldi. Hem dünyada yükselen dinsel ve kültürel bir trend olarak, modernleşme ve sekülerleşmenin ertesi zuhur eden “dine yeniden dönüş” temayülü hem de muhafazakar partilerin dünyada ve ülkemizde siyaset sahasındaki hızlı yükselişleri, Batı’nın önceleri “din” mefhumunu düşüncesinin merkezine almayan kimi önemli filozoflarını dahi modern dünyada din ve muhafazakarlık biçimleri üzerine yazmaya, tartışmaya sevk etti. Elinizdeki bildiriye, söz konusu gelişmelerden ve tartışmalardan hareketle modern dünyadaki yeni dinsel biçimleri olarak “politik dinler” meselesi ele alınıyor. Politika mevcut entelektüel kavrayışta seküler olana, din ise uhrevi, kutsal ve aşkın olana göndermede bulunur. Modern politik sistemde dinin alanı ayrı politikanın alanı ayrıdır. Bu bildiriye ele alınan “politik din” meselesi ile seküler olarak tahayyül edilen politika alanının uhrevi olanı temsil eden “din” alınıyla nasıl bir arada düşünülebildiği hususunda değerlendirmelerde bulunmak amaçlandığı gibi, çağımızda bazı düşünürler tarafından kullanıldığı şekliyle “ideoloji” kavramının yetersiz bulunarak “politik din” kavramıyla yer değiştirmesinin teorik ve felsefi gerekçelerinin tartışılması da amaçlanmaktadır. Bu bağlamda modern politik hareketlerin aynı zamanda dinsel hareketler yahut dini karaktere sahip hareketler olup olmadıkları tartışmasının yanında herhangi bir ideolojiye sahip modern devletin ne kadar seküler olduğu sorunsalı da ayrıca ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: modernite, sekülerizm, din, ideoloji, politik dinler

ABSTRACT

Recently the matter of “religion in modernity” became increasingly popular in both social sciences and political platforms. After modernity and secularization as religious and cultural trend, with the tendency of “return to religion” and also the rising of conservative parties in Turkey and the world, some of the intellectuals who don’t care religion before encouraged to write and discuss about religion in the West. In these paper, according to such new developments we deal with “political religions” as new religious forms in modern world. According to current intellectual understanding politics refers secular and religion refers sacred and transcendental. In modern political system religion and politics allude to different spaces. With the concept of poliical religion that we deal with in these paper, we intend to evaluate how we deal politics as secular and religion as sacred space. We also discuss philosophically the term ideology which some intellectuals find insufficient and replace it with the term of “political religion”. In these context we also dealt with two problems; if modern political actions are religious actions and how secular is the state.

Keywords: modernity, secularism, religion, ideology, political religions

GİRİŞ

İngiliz siyaset felsefecisi John Gray, Kara Ayin, Apokaliptik Din ve Ütopyanın Ölümü adlı eserine seküler kulakların pek de aşına olmadığı bir vecize ile başlıyordu: “Modern siyaset din tarihinden bir kesittir. Son iki yüz yıllık tarihin büyük bölümüne biçim veren önemli devrimci ayaklanmalar inanç tarihine ait olaylardı.”² Modern politikayı dinler tarihinin içinde bir hadise olarak görmek Aydınlanma düşüncesinin büyük ölçüde belirlemiş olduğu modern entelektüel perspektifin kolaylıkla tasdik edeceği bir durum değildir. Nitekim, modern entelektüel tarafından politik hadiseleri değerlendirirken

¹Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Öğretim Görevlisi Dr, bengulg2000@yahoo.com

² Gray John, *Kara Ayin: Apokaliptik Din ve Ütopyanın Ölümü*, çev. Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s.11

“ideoloji” kavramını kullanmak, “din” yahut “inanç” kavramını kullanmaktan sıklıkla yeğ tutulmuştur ve günümüzde de yeğ tutulmaktadır. Hatta Gray’in ortaya koyduğu türden bir perspektif sosyal bilimlerde genelde entelektüellerin büyük itirazlarıyla karşılaşır. “İdeoloji” kavramı tercih edilirdir çünkü o, entelektüeller tarafından seküler bir kavram olarak kabul edilmektedir. O dine, teolojiye, inanç dünyasına ait bir kavram değildir.

Bununla birlikte, hem modernleşme ve sekülerleşmenin ertesini zuhur eden “dine yeniden dönüş” temayülü, hem de muhafazakâr partilerin dünyada ve ülkemizde siyaset sahasındaki hızlı yükselişleri, Batı’nın önceleri “din” mefhumunu düşüncesinin merkezine almayan kimi önemli filozoflarını dahi modern dünyada din ve muhafazakârlık biçimleri üzerine yazmaya, tartışmaya sevk etti. Politik teoloji yahut teoloji politik türünden yaklaşımlar ortaya çıktı. Bu düşünelerden en popüler olanı belki de ünlü Alman filozof Jürgen Habermas’tır. Sol gelenekten gelen bir filozof olmasına rağmen son dönemde yayınladığı kitabı *Doğalcılık ve Din Arasında, Felsefi Denemeler* adlı eserinde adeta Habermasçı bir “religious turn”den söz edilebilir.

Habermas, din meselesini ele aldığı bu önemli eserinde “dindar vatandaşların kamusal alanda kendilerini, kendi dillerinde, ancak tercüme vasfı taşıması şartıyla ifade edebileceklerini” söyler. Böylelikle dindar vatandaşların dini kimlikleriyle politik olarak tercüme yoluyla da olsa kendilerini ifade edebilmelerinin ve kamusal alana iştiraklerinin önünü açar. Bununla birlikte daha sonra bu düşüncesini daha da ileri götürerek nihâî aşamada, bu vatandaşların kanâatlerini “seküler bir tercüme” bulamasalar dahi dinî dilde ifade edebilmelerini ve temellendirebilmelerini savunur. Bu şu demektir; “bir insan hem dindar hem de vatandaş olabilir”. Kamusal alandaki tartışmalara dindar bir vatandaş olarak dinsel söylemiyle iştirâk edebilir. Bu durum Habermas’a göre, hem “devletin dünya görüşleri karşısındaki tarafsızlığının” hem de “demokratik devlet vatandaşlığı”nın bir ifadesidir.³

Habermas-Papa karşılaşmasının⁴ tartışıldığı bir dünyada entelektüellerin “dinden sonra dinsel”⁵ten söz etmeleri, “dinin zayıfladığı ancak laikliğin de zayıfladığı, çünkü laikliğin dayandığı temel ilkeler olan bilim, ulus ve ahlâkın zayıfladığı”⁶ tezini ileri sürmeleri, “dinî kimliğin her şeyin üzerine çıktığını”⁷ ilan etmeleri, “yorum çağında dinin geleceğinden ve dinin dönüşü”nden bahsetmeleri hattâ “postmodern nihilizmin, Hıristiyanlık’ın fiili hakikatini oluşturduğunu ilan etmeleri”⁸ nedeniyle de politika din ilişkisi gittikçe daha fazla değerlendirme konusu oluyor. Bu kontekste, elinizdeki bildiride biz de bu tartışmalara giremesek de, “ideoloji” kavramının yerine “politik din” kavramının tercih edildiği bir literatürü referans göstererek modern politik hareketleri yukarıdaki perspektiften ele alıp değerlendirmeye gayret edeceğiz.

POLİTİK DİNLER

Aydınlanma düşüncesi ile birlikte tamamen dinden bağımsız, dine bağışık, din dışı, rasyonel ve seküler bir politik alanın olduğu veya olabileceği fikri entelektüel dimağlarda resmen egemenlik kazanmıştır. Aydınlanma düşüncesinin dine ve dindarlara açtığı savaşın ertesinde din özel alana doğru çekilirken müteakip yüzyılda dinin ütopyacı işlevinin ideolojiler tarafından devralındığını görürüz. Dinsel ütopyalar aslında kaybolmamıştır yalnızca yer yahut konum değiştirmiştir. Ütopyacı projeler, insanlığın yeni bir çağın başlangıcında olduğunu, devrimin yakın olduğunu ve topluma bugüne kadar hâkim olan kötülüklerin son bularak insanın kurtuluşunun mümkün olduğunu, mükemmel toplumun

³ Habermas’ın son dönemdeki dine vurgusu ve kamusal alanda din hakkında bir tartışma için ayrıca bkz. Habermas Jürgen, “Kamusal Alanda Din”, *Doğalcılık ve Din Arasında, Felsefi Denemeler*, çev. Ali Nalbant, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, 112-144

⁴ 19 Ocak 2004’de Münih’teki Bavyera Katolik Akademisi’nde gerçekleşen bu karşılaşmada din ile seküler akıl ilişkisi tartışılmıştır. Bkz. Jürgen Habermas, *Joseph Ratzinger, Dialektik der Säkularisierung: Über Vernunft und Religion*, Hrsg, Florian Schuller, Herder, Freiburg, 2007

⁵ Ferry Luc, Gauchet Marcel, *Dinden Sonra Dinsellik*, çev. Can Utku, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005, Bu eser şu can alıcı soruyla başlamaktadır: “Şimdilerde ‘Tanrı’nın ölümü’nü mü yaşıyoruz, yoksa ‘dinsel olan’ın geri dönüşünü mü?”, s.1

⁶ Gauchet Marcel, *Demokrasi İçinde Din, Laikliğin Gelişimi*, çev. Mehmet Emin Özcan, Ankara, 1998

⁷ Corm Georges, *21. Yüzyılda Din Sorunu*, çev. Şule Sönmez, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008

⁸ Vattimo Gianni, “Yorum Çağı”, *Dinin Geleceği*, R. Rorty & G.Vattimo, Ed. Santiago Zabala, çev. Rahmi G. Ögdül, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005, s.49

insan eliyle yaratılabileceğini vazettiler. Yirminci yüzyılda kitleleri tesiri altına alan komünizm, faşizm, Nasyonal Sosyalizm gibi kurtuluş projeleri ‘bilimsel’ oldukları iddiasıyla birlikte insanlığa yeni bir biçim verme hususunda birbirleriyle adeta yarıştılar. Netice teknolojinin de kullanımıyla milyonlarca insanın ölümüne yol açan dünya savaşları, ekolojik felâketler ve milyonlarca insanın toplama ve çalışma kamplarında köleleştirilmesi, katledilmesiydi.

Ütopycacı proje kerameti kendinden menkul bir proje midir? Devrim düşüncesi Aydınlanma ile mi ortaya çıkmıştır yoksa tarihi daha mı eskidir? Devrim modern bir mesele mi kadim bir mesele midir? Günümüz düşünürleri bu soruları sormadan artık ideoloji meselesini tek başına politik açıdan değerlendirmiyorlar. Bu bakış açısından hareketle tarihe başvurmaksızın bugün politikayı anlamak mümkün değildir. Mümkün değildir çünkü devrim düşüncesi sanıldığı gibi modern bir düşünce değil, kökeni dinde olan ve dinden miras alınmış bir düşüncedir. Gray, bize şöyle söyler: “tarihte dönüştürücü bir olay olarak devrim düşüncesini dine borçluyuz. Modern devrimci hareketler dinin başka araçlarla devamıdır.”⁹

Gerçekten de modern ütopycacı devrimci hareketlerin ortak noktası tek Tanrılı dinlerin ‘kurtuluş’ iddiasını devralmış olmalarıdır. Onlar sürekli insanlığı bir şeylerden kurtarma vaadinde bulunurlar ve bu vaadin ikna ediciliği ölçüsünde ‘inanç’ problemiyle ilişkilidirler. Bu yüzden apokaliptiktirler. Tamamen ateist bir yaklaşımda olduğu iddiası taşıyan herhangi bir devrimci hareket dahi inanç problemiyle yüz yüzedir çünkü ütopycasının inandırıcılığı, devrimin vaat ettiği umut, hareketin müteakip kitleselleşmesinin ölçüsüdür. Devrimci umut, kökeninde Hıristiyan umuttur. İsa’nın yeniden gelişinin umududur. Netice itibariyle bu dünyada cennetin, mükemmel toplumun insan eliyle, bir başka deyişle de politik eylemle gerçekleştirilebileceğine dair ‘inanç’ devrimci hareketlerin temel niteliğidir. Kurtuluş düşüncesi seküler bir düşünce değil, dinsel bir düşüncedir.

Yirminci yüzyılda kitleleri tesiri altına alan komünizm, Nasyonal Sosyalizm, faşizm gibi ütopik kurtuluş projelerinin yalnızca “ideoloji” kavramıyla nitelendirilmesi onların inanç problemiyle ilişkilerini ve dinsel boyutunu görmezlikten gelmek demektir. Bu kontekste modern politik dinler hakkında Die Politischen Religionen (Politik Dinler)¹⁰ adında çok önemli bir kitap da yazmış olan Alman Amerikalı filozof Eric Voegelin, modern politik ideolojileri ve hareketleri adlandırmak için ideoloji kavramını sınırlı bularak “politik din” kavramını literatüre teklif etmiştir. Voegelin, eseri, Die Politischen Religionen’de modern dönemi göz önüne alarak „dünyaya aşkın din“ (Geistreligionen; überweltliche Religionen) ve „dünyaya içkin din“ (politische Religionen; innerweltliche Religionen)¹¹ tasnifini yapmıştır. Voegelin, “dünyaya aşkın dinler“e Yahudilik, Hıristiyanlık, İslam gibi tek Tanrılı dinleri örnek olarak gösterirken „dünyaya içkin dinler“e, faşizm, nasyonal sosyalizm, komünizm, sosyalizm, gibi modern politik kitle hareketlerinin yanı sıra bilimizm, pozitivizm, psikolojizm, decisionism gibi felsefi öğretileri de örnek olarak gösterir.

Voegelin, modern düşünürün yukarıda adı geçen kitle hareketleri için kullanmayı tercih ettiği ideoloji kavramını kifayetsiz bulur çünkü saydığımız bütün ideolojilerin “inanç” boyutunun yanında kitleleri peşinde sürüklemeye insan ruhunu egemenliği altına alan ruhanî bir boyutu da vardır. Bu boyutu yalnızca akılla, rasyonel bir yaklaşımla, seküler perspektiften değerlendirmek mümkün değildir. Bu boyut insan ruhunun dinsel ihtiyaçlarına cevap arayışıyla alâkalıdır.

Voegelin’in komünizmle alâkalı şu şemalaştırması ideoloji kavramının bu kitlesel hareketler için neden kifayetsiz kaldığının ve insanın ruhanî ihtiyaçlarına bir cevap verme girişimi olan modern politik hareketlerin aynı zamanda dinî bir sisteme de sahip olduğunun bir göstergesidir;

Tanrı – Sınıf

Şeytan – Burjuvazi

Peygamber ve Kurtarıcı – Marx ve Lenin

İncil – das Kapital

⁹ Gray, a.g.e, s.12

¹⁰ Voegelin Eric, *Die Politischen Religionen*, Wilhelm Fink Verlag, München, 1993

¹¹ Voegelin, a.g.e, s.17.

Kıyamet günü - Devrim

Cennet – sınıfsız toplum¹²

Politika günümüz mevcut entelektüel kavrayışında seküler, dünyevî olana, din ise uhrevî, kutsal ve aşkın olana göndermede bulunur. Modern politik sistemde dinin alanı ayrı politikanın alanı ayrıdır. Din/politika tasnifi, Aydınlanma'dan beri özellikle keskinleşen inanç/akıl, irrasyonel/rasyonel, teoloji/felsefe tasnifleri gibi neredeyse sorgulanamaz bir tasniftir. Bir tür düalizm ya da dikotomidir. Söz konusu dikotominin tarafları birbirine hiçbir şekilde indirgenemez ve birbirine bağışiktırlar. Peki yukarıda referans verdiğimiz düşünürün kavramlaştırması olan “politik din” dediğimizde sözünü ettiğimiz bu düalizme ya da dikotomiye ne oluyor?

Yukarıda sözünü ettiğimiz kavram çiftini kullanan yalnızca Voegelin değildir.¹³ Politik din kavram çiftini kullanan başka entelektüeller politik din meselesi ile seküler olarak tahayyül edilen politika alanının uhrevî olanı temsil eden “din” alanıyla nasıl bir arada düşünülebildiği hususunda değerlendirmelerde bulunurlar ve söz konusu tasnife meydan okurlar. Bu tasnif elbette Aydınlanma'dan beri entelektüel literatüre hakim olan yukarıda zikredilen dikotomilerle de yakından alakalıdır. Özellikle iki büyük dünya savaşının akabinde Aydınlanma düşüncesine karşı Batı'da yükselen entelektüel eleştiri, söz konusu tasniflerin de sorgulanmasına yol açtı.

Seküler bir kamusal alan ve politika alanı yaratma iddiası tarihte bilhassa Fransız jakobenlerine aitti. Ancak bu iddia geçerlilik kazanabildi mi? Günümüzde politik alan kesin olarak dinden bağımsız, dine bağışık ve seküler midir? Günümüz devletleri hakikaten seküler midir? Çağımızın politologlarına göre –bunlardan en iddialı sözleri eden politik teoloji hakkındaki dünya entellektüellerinin dikkatini çekmiş eserleriyle belki de ünlü Alman filozof Carl Schmitt'tir - bu iddia pek de geçerlilik kazanmış görünmüyor. Batı'da Hıristiyan gelenek ve sunduğu vizyon o kadar güçlüdür ki, Batı'da entelektüel bilinç altını Hıristiyanlık'tan azade kılsa bile Hıristiyan formlar düşüncesinde yer etmiştir. Hıristiyan bilinçaltı alttan alta işler. Bilhassa kurumsallaşmış bir örnek olarak Kilise Batı'da uygarlığı dönüştürücü güç olagelmıştır. Bu hususta sıkı bir değerlendirme yapan Gray'e göre, tarihte bir kopuş yoktur ve Jakobenler Hıristiyanlık'ı farklı şekilde devam ettirdiler;

“Jakobenler bir açıdan Hıristiyanlık'tan kesin bir kopuş sağladılar. Başka bir açıdan ise Hıristiyanlık'ın evrensel kurtuluş vaadini kökten değiştirilmiş bir biçimde sundular. Hıristiyanlık eski dünyaya yeni büyük ahlaksal umutlar ekti. Çoktanrılılığın ahlak bakımından hiçbir iddiasının olmayışı ayırt ediciydi: Ancak sayılı insanın doğru bir yaşam sürdüreceğini varsayıyordu. Sokrates bilge insana zarar vermenin mümkün olmadığını savunmuş olabilirdi; ne var ki, Yunan tragedyası bu düşünürün uslamlamasını alaya aldı ama Sokrates zaten hiçbir zaman çoğu insanın bilge olabileceğini varsaymadı. Ayrıca Yahudilik tarihsel bir dindir; ama bütün insanlığın öyküsünü apokaliptik bir sonu olan tek bir öykü olarak anlatmaz. Bir tek Hıristiyanlık yücelmiş bir dünyada kurtuluş olasılığını savunuyordu; ve bunu herkes için vaat etti.”¹⁴

POLİTİK DİNLERİN ARKA PLANINDAKİ DİNSEL TARİH TASARIMI

Batı politik düşüncesi düşünürler tarafından masaya yatırıldığında politikanın tarihle ilişkisi pozitivist politika bilimciler tarafından görmezlikten gelinirken, tarihi önemseyen politologlar tarafından kesinlikle görmezden gelinmemiş bilakis tarihi anlayışımızla politik teorilerin yakın ilişkisi mercek altına alınmıştır. Hatta Voegelin gibi bazı filozoflar politikanın öncelikle bir tarih teorisi olması gerektiğini ileri sürerler. Bu açıdan düşünürler tarafından tarihte vuku bulan hadiseler silsilesini bir tarihçi gibi deşifre etmekten ziyade tarih felsefeleri ekseninde tarih hususu sürekli olarak gündeme getirilmiştir. Tarihe bakışımızı belirleyen şey nedir? Tarihi bu formda anlamamızın nedeni nedir? Tarihi neden eski çağ, ortaçağ ve yeni çağ formunda ve sırasında üçlü bir tasnifle anlıyoruz da başka

¹² Voegelin Eric , “Volksbildung, Wissenschaft und Politik”, *Monatsschrift für Kultur und Politik*, 1.Jg., 7, Juli 1936, s.598.

¹³ Modern devrimci hareketlerin dinsel kökenlerine dair nitelikli bir çalışma: Norman Cohn, *The Pursuit of the Millennium: Revolutionary Millenarians and Mystical Anarchists of the Middle Ages*, Londra, 1957

¹⁴ Gray, a.g.e, s.42

türlü başka bir tasnif ya da sırayla anlamıyoruz? Seküler tarihe formunu veren şey nedir? Sorunun cevabı bu düşünörlere göre ‘kutsal tarih’dir.

Aydınlanma düşünöcesinin temel iddialarından birisi tarihi seküler, dünyevî ve kutsallıktan arınmış olarak nesnel, bilimsel ve dünyevî bir bakış açısıyla ele almaktı. İlerleme düşünöcesine inançla birlikte düşünörlere için tarih bir dönemden daha iyi bir döneme doğru ilerleyen geri döndürülemez tamamen dünyevî bir süreçti. Kutsal tarihten seküler tarihe geçiş denemesi kutsallığın sona erdiği, ilga edildiği anlamına gelmez. Seküler kabul edilen tarih dönemleştirme biçimini dahi kutsal tarihten miras almıştır. Tarihe bu bakış, özellikle de düşünörlerin tarih felsefelerine tesir eden bu yaklaşım politikayı da belirleyicidir. Son dönem kavrayışı, bütün ütopyaların olmazsa olmaz koşuludur. Tarih sona erecek ve ütopya bu son anda herkes istesin ya da istemesin kesin olarak gerçekleşecektir. Pozitivizmin ilmihalini yazan Comte’a göre sırasıyla teolojik ve metafizik evrelerden sonra gelecek olan ‘pozitivist evre’ nihai sondur, mutlak olarak değişmez ve bu mutlu sonda insanlar rahat ve huzur içinde yaşayacaklardır. Pozitivist evre dünyadan kötülüğün kalktığı, yok olduğu evredir. Tarihe ilişkin benzer bir yaklaşımla komünist ve Nasyonal Sosyalist ideolojilerde de karşılaşıyoruz. Komünist ve Nasyonal Sosyalist ideolojilerin alâmetifarikası tarihin mükemmel toplumla, yani sınıfsız toplum ya da ari ırktan teşekkül toplumla sonlanışdır. Antiklerde filozoflara göre ütopya bile yozlaşmış çürümeyle sonlanırken, er geç bilge filozof krallar bile hata yaparlarken¹⁵ modern ütopyaların böyle bir durumundan, yani hata durumundan söz edilemez. Modern ütopyalarda mükemmel toplumun mükemmelliği daimidir.

İfade edildiği üzere Hıristiyan bilinçaltı, sonradan gelecek olan cennet vaadi en çok da modernlerin tarih tasarımında görünür hale gelmiştir. Modern düşünörlün bilinçaltında Fioreli Joachim’in teslisçi öğretisi bulunur. Joachim ortaçağda yaşamış ve yarattığı yeni teolojik perspektifle kendisinden sonraki teolojiye önemli tesirlerde bulunmuş önemli bir Hıristiyan alimdir. Bir başka deyişle de onun kendi teolojisinde içkin olarak bulunan Hıristiyanlık’ın teslis öğretisi tarih tasarımımızın altında yatan şeydir. Önce Joachim’in teolojik tarih şemasına bir göz atalım:

Eski Ahit İmparatorluğu	-	Baba	(İbrahim)
Hıristiyan İmparatorluk	-	Oğul	(İsa)
Son Dönem (Sonsuz Sabbath)	-	Kutsal Ruh	(Dux e Babylone)
(1260’da başlayacak olan) ¹⁶			

Joachim teolojik yaklaşımında yukarıda görüldüğü üzere tarihi üç döneme ayırır. Eski Ahit İmparatorluğu, Hıristiyan İmparatorluk ve Son Dönem. Üçüncü, yani son dönemde Joachim, bütün Hıristiyan âlemi ilgilendiren bir kehanette bulunur: Kilise’nin dahi ortadan kalkacağı evrensel bir insanlık cemaatinin ortaya çıkacağı kehanetinde. Son dönem, insanlık tarihinin nihayetine erdiği, tamamlanmış son bulunduğu dönemdir. Voegelin’e göre, müteakip modern politik ideolojilerin tarihsel şemaları, Joachim’in teolojik tarih felsefesini hatırlatacak şekilde yeniden inşa edilmiştir:

Faşizm	Nasyonal Sosyalizm
Antik Roma (antiken Rom)	I. İmparatorluk (erste Reich)
Hıristiyan Roma (christlichen Rom)	II. İmparatorluk (zweite Reich)
III. Roma (dritte Rom)	III. İmparatorluk (dritte Reich des Nationalsozialismus)
Komünizm	
İlkel komünal toplum (Urgesellschaft)	

¹⁵ Abramson Jeffrey, *Minerva’nın Baykuşu: Batı Siyasi Düşünce Tarihi*, çev. İbrahim Yıldız, dipnot yayınları, 2010, s.93

¹⁶ Fioreli Joachim’in teferruatlı bir değerlendirmesi için bkz. Voegelin, *The New Science of Politics; An Introduction*, The University of Chicago Press, Chicago, Illinois, 1952, s.110-113

Sınıflı toplum (Klassengesellschaft)

Komünist toplum (komunistische Gesellschaft)

Pozitivizm

Teolojik Aşama

Antikçağ

Metafizik Aşama

Ortaçağ

Pozitivist Aşama

Yeni Dönem¹⁷

Gerçekten de, istedikleri kadar seküler teoriler ortaya attıklarını iddia etsinler modern düşünürlerin ortaya koydukları tarih felsefelerindeki yaklaşım Hıristiyan teslisçi öğretinin formunu almıştır. Onun taklididir. Modern politik düşüncenin arkasında muhakkak bir tarih felsefesi bulunduğundan dolayı tarih tasarımı modern politik anlayışın da belirleyicisi olmuştur.

SEKÜLER TANRI: MODERN DEVLET

Modern tarih felsefelerinin kutsal tarihin taklidine dayandığı göz önüne alındığında tarih felsefesi temelinde oluşturulan modern politik ideolojiler ve bu politik ideolojilere göre tesis edilen devletin seküler olduğu iddiası hala bir geçerlilik taşır mı? Burada politik-teolojik sorun şiddetle kendini gösterir.

Modern seküler politika bilimi, literatürdeki kadim teolojik tartışmaları “bilimsel” olmadığı gerekçesiyle tartışma alanının dışında bırakır. Bu aynı zamanda Tanrı'nın ve Tanrı ile ilgili teolojik meselelerin hatta inanç meselesinin politika hakkındaki tartışmaların dışında bırakılması anlamına gelir. Antiklerin politik alandaki kutsalları yahut politikanın nihaî ölçüsü olarak kabul ettikleri değerler, erdem, yüksek iyi, adalet, ahlakî değerlerdi. Antiklerde moral olan ile politik olan henüz birbirinden tamamen ayrılmamıştı. Hıristiyanlıkla birlikte politik olan teolojik olanla ilişkilenebilir devam ederken moderniteyle birlikte söz konusu bağ tamamen kopmuştur. Hobbes'un Leviathan'la simgeleştirdiği “ölümlü Tanrı”sıyla politik alandaki temel prensip ve değer artık erdem, adalet, ahlakî değerler değil, güç/iktidar, çıkarlar ve otorite olarak karşımıza çıkar. Zaten daha önceden de İtalyan düşünür Machiavelli, Prens'yle politik olanın mahiyetini değiştirmiş, moralite politika ilişkisine güçlü bir darbe indirmiştir. Yine Rousseau'nun sosyal kontrat fikrinin tesiriyle birlikte modern dönemde devletin haklarını büyük ölçüde belirlediği “sözleşmeye” tabi renksiz, kokusuz “yurttaş”, Platon'un devletini ortaya çıkaracak olan iyi ve erdemli insanların yerini almıştır.

Bununla birlikte Nietzsche'nin meşum iddiası “Tanrı'nın ölümü”nün ardından Tanrı'nın politik alandan dışlanması modern alandaki yeni kutsallaştırmaları ortadan kaldırmadı bilakis onları politik alana davet etti. Modern dönemde, modern politik ideolojilerle Tanrı kovulsa da onun yerine başka şeylerin geçirildiğini görürüz. Tanrı'nın yerini alacak olan şey elbette ideolojik yaklaşıma göre değişmektedir. Totaliter yahut otoriter ideolojilerde Tanrı'nın yerini kadiri mutlak ‘devlet’ alırken, nasyonal sosyalizmde Tanrı'nın yerini “ırk” alır. Sosyalizm yahut komünizmde Tanrı işlevini devralan şey ‘sınıf’ daha isabetli bir söyleyişle de devrimi gerçekleştirecek olan ‘proleterya’dır. Pozitivizmde ‘bilim’ kutsallaştırılırken, psikolojizm ‘libido’yu ilahlaştırır. Günümüzde ise tüketim toplumunun bazı teorilerde ilahlaştırıldığını görüyoruz.¹⁸

Dünya içeriklerinin tanrısallaştırılması demek, dünyaya ait bir unsurun, dünyevî olanın kutsallaştırılması demektir. Bu, varlığa, aşkın alana bütün yönleriyle katılan insanın ihlalidir. Çünkü söz konusu edilen ideolojiler ve doktrinlerde, insan aşkınlığa açıklığıyla kendi özgürlüğünün peşinde koşan bir varlık değil, daha yüksek bir görevin yahut amacın, bir halk liderinin, bir irkin yahut sınıfın

¹⁷ Bu dönemleştirmelerin şeması için bkz., Michael Henkel, *Eric Voegelin zur Einführung*, Junius Verlag GmbH, Hamburg, 1998, s. 82. Voegelin, *From Enlightenment to Revolution*, ed. John H. Hallowell, Duke University Press, Durham, North Carolina, 1975, s.11-12

¹⁸ Voegelin, a.g.e

zaferinin veya bilimsel bir gerçekliğin, daha ötede tüketimin aracı olacaktır.¹⁹ En önemlisi de devletin bir aracı olacaktır. Yukarıda adı zikredilen ilahlardan olan ‘devlet’ Tanrı’nın yerini modern dönemde varlık hiyerarşisinden Tanrı’nın ilga edilişi neticesinde alabilmiştir. Modern dönemde devletlerin halkın kurtarıcılığına soyunduklarını görürüz. Modern devlet halkını kendi istekleri doğrultusunda biçimlendirir. Basitçe söylenirse önceden imparatoru varlık hiyerarşisinde Tanrı’nın altına yerleştiren politik düzen modern dönemde değişmiş, artık devletin ölçüye vurulabileceği nihaî bir otorite kalmamıştır. Antiklerde de var olan bu ölçü kaybedildiğinde insan araçsallaşır; devletin aracı haline gelir. Devletin insana karşı davranışlarının ölçüsü kaybedilmiştir çünkü.

SONUÇ

Modern politik düşüncede “aşkın temel“e vurgu yapmak yahut teolojik meseleleri gündeme getirmek hele ki Tanrı probleminden yalnızca teolojik değil, felsefi bir problem olarak da bahsetmek seküler kulaklar için pek alışıldık bir durum değildir. Daha ötede, modern politikanın aşkınlığı reddeden bir dünyevî aşkınlık biçimi olduğunu, dini reddeden bir tür din olduğunu, bilimsel olduğu iddiasında olan bir inanç biçimi olduğunu ileri sürmek politikayı bilimsel olarak kavramaya çalışan ya da onu seküler bir alanla sınırlayan kimseleri adeta dehşete düşürür. Bununla birlikte modernleşme ve sekülerleşmenin ertesi zuhur eden entelektüel “dine yeniden dönüş” temayülü ve modern politika ile din ilişkisinin felsefi ve sosyolojik kritikleri göstermektedir ki modern kavrayışta düşünüldüğü üzere aşkın olan içkinleştiğinde kutsallık ilga edilmiş olmaz. Kutsallığı kovduğumuzu düşündüğümüz an yeni bir tür kutsallaştırma başımıza hemen musallat olur. Sözelimi modern politikada başımıza musallat olan dinselilik biçimi kendisini „historisizm“ olarak gösterir. Yalnızca historisizm değil, başka „izm“ler veya yasanın üstünlüğü demek suretiyle jüristokrasi vb. de yeni bir tür dinselilik biçimi olarak politik alanı gaspeder. Politik tartışma imkanını ortadan kaldırır. Bu yüzden historisizme ya da bu türden başka birşeye bağlılık, yalnızca ideoloji kavramıyla sınırlandırılıp açıklanamaz. Dinden kaçarken dine yakalanmak, kutsalı ilga ederken ırk, sınıf, bilim, yasa, tüketim gibi dünyevi şeyleri kutsallaştırmak bu olsa gerektir. Bundan kaçınmanın tek yolu politik olanla dinsel olanın sınırlarının öyle kolayca ayrılamayacağını, politikanın aynı zamanda teolojik bir sorun olduğunu bilmekten geçer. Bu aynı zamanda insanın yalnızca seküler, dünyevî bir varlık olmadığı aynı zamanda ilâhî olanla ilişkili ruhanî bir varlık da olduğunun antropolojik tasdikidir. Bu yüzden politik fenomen „içkin“ olarak değil, aşkınlık sembolleriyle birlikte anlaşılmalıdır. Politik fenomen teolojik fenomenle yan yana düşünülmelidir. Onu yalnızca aşkınlık sembolleriyle birlikte anlamak yetmez, politik fenomen, aynı zamanda sosyolojik olarak din fenomeniyle bir arada da ele alınmalıdır. Mesela şu türden bir bakışın da çağdaş tartışmalarda yer almasıyla politik olan daha kapsamlı ele alınıp değerlendirilebilir: Seküler bir kamusal alan ve politika alanı yaratma iddiası, sekularizm Aydınlanma düşüncesinin vurguladığı üzere dine karşıtlığıyla tarihsel bir iddiadır ancak bu iddianın bizatihi kendisi “dinsel”dir.

KAYNAKLAR

- Abramson,J.(2010). Minerva’nın Baykuşu: Batı Siyasi Düşünce Tarihi. çev. İbrahim Yıldız, Dipnot Yayınları.
- Cohn,N.(1957). The Pursuit of the Millennium: Revolutionary Millenarians and Mystical Anarchists of the Middle Ages, Londra.
- Corm G.(2008). 21. Yüzyılda Din Sorunu. (Çev.). Şule Sönmez,İstanbul: İletişim.
- Ferry, L., Gauchet, M.(2005). Dinden Sonra Dinselilik, (Çev.). Can Utku. İstanbul: Agora.
- Fuller,T.(1993). “Philosophy, Faith, and the Question of Progress”, Faith and Political Philosophy, The Correspondence Between Leo Strauss and Eric Voegelin ,1934-1964, ed. Peter Emberley, Barry Cooper, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania.
- Gauchet, M.(1998). Demokrasi İçinde Din, Laikliğin Gelişimi, çev. Mehmet Emin Özcan, Ankara.

¹⁹ Michael Henkel, *Eric Voegelin zur Einführung*, Junius Verlag GmbH, Hamburg, 1998, s.79

- Gray,J.(2008). Kara Ayin: Apokaliptik Din ve Ütopyanın Ölümü, çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul: Yapı Kredi.
- Habermas, J.(2009). “Kamusal Alanda Din”, Doğalcılık ve Din Arasında, Felsefî Denemeler, çev. Ali Nalbant, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009
- Habermas, J., Ratzinger J.(2007).Dialektik der Säkularisierung: Über Vernunft und Religion, Hrsg, Florian Schuller, Herder, Freiburg.
- Löwith,K.(1983).Weltgeschichte und Heilgeschehen. Zur Kritik der Geschichtsphilosophie, Samtliche Schriften 2.
- Marx K., Engels F.(1991). Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri. Ankara:Sol.
- Henkel,M.(1998). Eric Voegelin zur Einführung, Junius Verlag GmbH, Hamburg.
- Vattimo G.(2005). “Yorum Çağı”, Dinin Geleceği, R. Rorty & G.Vattimo, Ed. Santiago Zabala, çev. Rahmi G. Ögdül, Ayrıntı Yayınları, İstanbul , 2005
- Voegelin,E.(1975). From Enlightenment to Revolution, ed. John H. Hallowell, Duke University Press, Durham, North Carolina.
- Voegelin,E.(1936). “Volksbildung, Wissenschaft und Politik”, Monatsschrift für Kultur und Politik, 1.Jg., 7, Juli 1936:598.
- Voegelin,E.(1999).Crisis and the Apocalypse of Man, History of Political Ideas, Cilt.III, The Collected Works of Eric Voegelin, David Walsh, (Eds.), Columbia and London; University of Missouri Press,
- Voegelin,E.(1993). Die Politischen Religionen, Wilhelm Fink Verlag, München, 1993
- Voegelin,E.(2004).The Drama of Humanity and Other Miscellaneous Papers, 1939-1985, Collected Works of Eric Voegelin, Cilt.33, University of Missouri Press.
- Voegelin,E.(1952).The New Science of Politics; An Introduction, The The University of Chicago Press, Chicago, Illinois.

TOPLUMLARARASI SOSYAL VE SİYASAL BÜTÜNLEŞME ARAYIŞI OLARAK İTTİHAD-I İSLAM FİKRİ: KURUMSALLAŞMA, DEĞİŞİM VE TÜRKİYE

Ahmet Hüsrev ÇELİK¹

ÖZET

İmparatorluğun toplumsal ve siyasal dağılma süreciyle eş zamanlı olarak dağılmayı ve ayrışmayı önleyecek, bütünleşmeyi sağlayacak sosyal ve siyasal arayışlarda başlamıştı. 1800'li yılların ikinci yarısından itibaren "İttihad-ı İslam" fikri de toplumsal bütünleşmeyi temin edeceği gerekçesiyle çözüm önerileri arasında güçlü bir akım olarak yerini aldı. Tarihin devam eden akışı içerisinde imparatorluğun dağılması ve imparatorluk toplumunun ayrışması neticesinde yeni devletler, yeni siyasal ve toplumsal yapılar ortaya çıkmıştır. İttihad-ı İslam fikri yeni toplumsal ve siyasal kurumların oluşumları ve değişimleri sürecinde birey, toplum ve kurumları etkilemeye çalışırken, kendisi de kurumsal bir değişim geçirmek suretiyle toplumla etkileşim içerisinde olarak varlığını günümüze değin sürdürmüştür.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Değişim, İttihad-ı İslam, Sivil Toplum Kuruluşları

ABSTRACT

While the empire were in a process of social and political disintegration, there were also political and social quests to prevent disintegration, dissidences and and to provide integration. From the second half of the 1800s, the idea of "Islamic Unity (ittihad-I İslam)" has taken place as a strong movement among the other solution suggestions, so that it would provide the societal integration. In the course of history, new states and new political and social structures occurred as a result of the decomposition of the empire and disintegration of societies in the empire. In the process of formation of new social and political structures, the idea of "Islamic Unity (ittihad-I İslam)" has aimed at influencing individuals, societies and institutions; at the same time, this idea has continued its existence till today, because it has gone through an institutional change, being in an interaction with the society.

Keywords: Social Change, Islamic Unity, Non-governmental Organizations(NGOs)

GİRİŞ

İslam Birliği anlamına gelen İttihad-ı İslam kavramı, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sürecinde, daraltılmış alanda imparatorluğun merkezinde, genişletilmiş alanda en dar daireden en geniş daireye kadar merkezin içten dışa doğru çevrelerinde gündeme girmiştir. Fikir ve kavramın, gündeme girmesinden itibaren İmparatorluktan kopan ve sonrası dönemde mütebakisi olan topraklar üzerinde siyasal, sosyal ve bireysel alanda önemini, hayatiyetini ve hararetini devam ettirerek günümüze kadar devam ettirmiş ve ettirmektedir.

Onu bu denli önemli kılan 2 önemli etken bulunmaktadır. İlki İttihad-ı İslam'ın dini bir gereklilik ve vecibe olduğu temelinde fikrin ihya ve inşa bulması, ikincisi Müslümanların yaşadığı coğrafyalarda son 150 yıldır Müslümanların muhatap kaldıkları ekonomik, siyasal ve bireysel sorunların külli manada çözümünün bu fikrin pratikte uygulanması ile mümkün olacağının bu fikri günümüze kadar taşıyan fikir adamlarınca 150 yıldır değişik zaman ve mekânlarda açıkça ifade edilmesidir. Bunları dile getiren fikir ve siyaset adamlarına bağlı olarak, ilgili bütün coğrafyalarında İttihad-ı İslam'ın toplumsal bir tabanı bulunagelmıştır. Bu toplumsal tabanın karşılığı kimi zaman kurumsal kimliği olmayan cemaat, grup ve hareketler şeklindeki yapılanmalarda, kimi zaman da siyasi partiler, dernek, vakıf, örgüt vb. kurumlar bünyesinde olmuştur.

¹ Doktora Öğrencisi (Tez Aşaması), Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu Ekonomi Politikası Anabilim Dalı, husrevcelik@gmail.com

Yaklaşık 150 yıldır İttihad-ı İslam fikri, bulunduğu toplumu dönüştürmek için kendisine toplumsal zemin ve pratik uygulamaya dökülebileceği karşılık aramıştır. Zaman ve koşulların değişimi fikrin özünde ve hayat bulduğu gerekçe zemininde bir değişmeye neden olmamış ancak pratik uygulama araçları ve karşılıkları değişim geçirmiştir.

Bu çalışmamızda “etkileyen ve etkilenen” bir yapısı bulunan İttihad-ı İslam fikrinin toplumsal ve siyasal bütünleştirme amaçlı serüveninin İmparatorluk mütebakisi bir coğrafya olan Türkiye’deki değişimi ve kurumsallaşması irdelenecektir.

İTTİHAD-I İSLAM: KAVRAMIN ORTAYA ÇIKIŞI

İttihad-ı İslam kavramı, Osmanlı İmparatorluğu’nun coğrafi, siyasi, idari, iktisadi, askeri ve içtimai alanda güç kaybetmesine, yüzyıllar içerisinde tesis etmiş olduğu ittihadın dağılmaya ve çözülmeye başlamasına bağlı olarak imparatorluğun çöküş döneminde ortaya çıkmıştır. Kavramı ortaya çıkaran bağlı faktörün İmparatorluğun yıkılış ve dağılış sürecinin olması İttihad-ı İslam’ı uhdesinde bulundurduğu anlamına gelmekteydi.

Dönemin kavramı ortaya çıkaran tartışmalarında yaşananların mevcut İttihadı dağıtacağı, dağılmanın da tüm Müslümanlar için olumsuz sonuçlar ortaya çıkaracağı vurgulanmaktaydı. Çözülmekte olan mevcut ittihadın muhafazası ve güçlendirilmesi tartışmaları, İttihad-ı İslam kavramını ortaya çıkarmıştır.

İttihad-ı İslam kavramı ilk defa 10 Mayıs 1869 yılında Hürriyet gazetesinde yayınlanan bir makalede yer almıştır (Türköne, 2011:216). Namık Kemal’in kaleme aldığı makalede ittihadın Müslümanların çözümlerini engelleyecek yegâne çare olduğu belirtilmiş ittihad’ın merkezinin de Osmanlı Devleti olduğu ifade edilmiştir. Daha sonraki İttihad-ı İslam tartışmalarının nüvesini oluşturan makalede ittihadın halktan kaynaklı hareketle ve meşruti yönetimlerle gerçekleşebileceği ileri sürülmüştür (Türköne, 2011:218). Halktan kaynaklı ve meşruti yönetimle İttihadın temini konusu o güne kadar süregelen saltanata dayalı hilafet merkezli ittihad yapısından farklı bir pratik içermekteydi.

Bu tarihten sonra 9 Nisan 1872 tarihinde Basiret gazetesinde yayınlanan “Devleti Âliye ve Avusturya” başlıklı makalede de İttihad-ı İslam konusuna değinilmiştir. Devamında İbret, Hakayıkü’l-Vekayi, Hadika, Ruzname-i Ceride- Havadis, Devir-Bedir gazetelerin gündemine de kavramın girmesiyle yoğun bir İttihad-ı İslam tartışması başlamıştır (Türköne, 2011:227). 1873 tarihinde Ticaret Bahriye Mahkemesi Zabıt Kâtibi Esad Efendi tarafından İttihad-ı İslam isimli küçük bir kitapçık yayınlanmış (Özcan, 1992:54) böylece ittihadı İslam kavramı ve tartışmaları genişlemeye başlamıştır

Hilafetin ve buna bağlı olarak İttihadın merkezi olan İstanbul’da başlayan İttihad-ı İslam tartışmaları ve çağrılarında; hem Osmanlı Devleti’nin hem Osmanlı Devleti himayesinde bulunan Müslümanların hem de Osmanlı Devleti bünyesinde bulunmayan Müslümanların muhatap alındığını görmektediriz.

Bu dönem İttihad-ı İslam tartışmalarında; Osmanlı Devletinin ve hilafetin mevcut durumda ve gelecekte üstlenebileceği rolden hareketle İttihad-ı İslam’ın çerçevesi belirlenmekteydi.

Dönemde yapılan tartışmalarının önemli neticelerinden biriside etkileri ve tartışmaları günümüze kadar sürececek “İslamcılık veya Panİslamizm” olarak nitelendirilecek yeni bir siyaset, fikir akım ve kavramlarını ortaya çıkarması olmuştur.

1900’lü yıllara gelindiğinde Osmanlı Devleti ve hilafetin Kıbrıs, Tunus, Mısır gibi önemli toprakları işgal edilmiş durumdaydı. Devletin siyasal, toplumsal, askeri ve ekonomi alanlarında yaşadığı sürekli kriz hali İttihadda hızlı bir çözülme durumu ortaya çıkarmıştı.

1900’lü yılların başlarında da İttihad-ı İslam çabaları, fikrin ortaya çıktığı dönemde çizilen çerçeveye hani hilafetin ve devletin dağılmasını önleme amacına paralellik arz etmektedir.

Hilafetin merkezi İstanbul’da 1900’lü yılların ilk çeyreğinde Müslümanların birlikte hareket etmelerinin gerekliliğini ifade edenler arasına Mehmet Akif, Hüseyin Ragıp Bey, Eşref Edip Bey gibi fikir adamları da yerlerini almışlardı. Aynı dönemde Hilafet merkezinden uzakta İstanbul dışında Cezayir, Mısır, Pakistan, İran, Suriye vb. gibi coğrafyalarda Muhammed İkbâl, Şeyh Sunusi, Sa’d

Zağlul, Cemaleddin Afgani, Abdulhamid b. Badis, Muhammed Abduh gibi isimlerin fikirleri İslam Birliği yani İttihadı İslam çerçevesinde olmuştur. İstanbul dışındaki İttihad-ı İslam fikirlerden bazıları hilafet üzerinden Osmanlı Devletinin eleştirisini içermekle İstanbul'da yaygın olan "İttihad-ı İslam" fikrinden farklılıklar göstermektedir.

Bütün bu isimleri ve beyanları çalışmamızın kapsamı ve hacmini aşacağı için irdeleniyoruz. Burada bizim için önemli olan İttihad-ı İslam'ın nasıl başladığının yanı sıra, günümüze değin geçirdiği değişimin Türkiye eksenli irdelenmesidir.

1921 yılına gelindiğinde Anadolu'nun kurtarılması ve Müslümanların büyük oranda bozulan birliğine son vermek amacıyla önce Ankara'da bir İslam Şurası toplanması girişimlerinde bulunuldu, bu girişimin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra Sivas'ta Şii ve Sünni dini liderlerin de katılımıyla bir İttihad-ı İslam Konferansı gerçekleştirildi (Albayrak, 2012:19-20).

3 Mart 1924 yılında Hilafetin kaldırılmasıyla İttihad-ı İslam'ın hilafet eksenli çabaları dönemi sona ermiş oluyordu. Ancak Anadolu ve İstanbul dışında hilafeti canlandırmak için cılız çabaların olduğunu da söyleyebiliriz. 7 Mart'ta hilafetin ilgasından 4 gün sonra Şerif Hüseyin kendisini Halife ilan etmişse de buna ilk karşı çıkan Nejd Emiri Abdülaziz olmuştur. Bu tarihlerden sonra 1926'da Kahire'de Hilafet Konferansı ve 1931 yıllarında Kudüs'te Hilafet üzerine konferanslar düzenlenmiş ancak bu kongreler beklenen tesiri oluşturmamıştır..Kahire'de düzenlenen konferansta alınan karar oldukça dikkat çekicidir. Kongrede Şer'i şartları haiz bir hilafetin vücuda getirilemeyeceği kararına varılmıştır (Mısıroğlu, 2011:457-458-459).

İmparatorluğun dağılması, hilafetin kaldırılması ve imparatorluktan koparılan topraklar üzerinde henüz bağımsız devletlerin kurulmamış olması, hilafet sonrası yeni ittifadı İslam modelinin ne olacağını belirsizliği gibi nedenlerle ittifadı İslam faaliyetlerinin ve arayışlarının 1950-ve 1960'lı yıllara kadar sessiz bir dönem geçirdiği söylenebilir.

Bu ara dönemde Türkiye dışında özellikle Mısır'da "İhvan'ı Müslimin (Müslüman Kardeşler)" hareketinin kurucusu Hasan El-Benna ittifad noktasında fikri ve aksiyoner bir çaba içerisinde olmuştur.

Benna Mısır'ın Müslüman ülkelere liderlik etmesi gerektiğini söylemiştir. İhvanı Müslimin tarafından 1936 yılında Müslüman ülkelerin fikir ve siyaset adamlarına yolladığı mektupta 'Ümmetin siyasi gücünü tek bir yöne yöneltmek ve tek bir saf etrafında birleştirilmesi' 'Kaybedilmiş Hilafetin durumunu pratik olarak ciddi bir şekilde ele alabilmek için gerekli ortamı hazırlamak üzere bütün İslam toprakları ve Arap toprakları arasındaki bağların güçlendirilmesi' gibi istekler bulunuyordu (Benna:268-381-385).

İttihad-ı İslam arayışlarının yeni bir boyut kazanması Ortadoğu'da bağımsız devletlerin ortaya çıkması ve bu devletlerin çok geniş yelpazeden oluşan sorunlarla yüz yüze kalması ile olmuştur. İttihad-ı İslam arayışlarını tetikleyen en önemli faktörler bölgede kurulan İsrail devletiyle bölgedeki Arap ülkelerinin yaptıkları savaşlar, Arapların yaşadıkları mağlubiyetler ile Mescid-i Aksa ve Filistin sorunu olmuştur. Mescid-i Aksa ve Filistin konusu ittifad noktasında bölgede toplumsal ve siyasal bir bilinç oluşmasının yolunu yeniden açmıştır.

1965 yılında Mekke'de toplanan Rabitatu'l-Alemi'l-İslami toplantısında Nijerya Başbakanı Ahmed Bello tarafından İslam Zirvesi'nin toplanması fikri ortaya atılmış, Suudi Arabistan Kralı Faysal "İslam Birliği" sloganıyla çalışmalarına başlamış ve bu amaçla Müslüman ülke başkentlerini ziyaret etmiştir (Dursun, <http://yenisafak.com.tr>).

Mescid-i Aksa'nın yakılması yeniden kurumsallaşma açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur, Suudi Arabistan ve Fas Kralı'nın girişimleriyle Rabat'ta Birinci İslam Zirvesi'nin toplanması sağlanmıştır. 11 Eylül 1969 Fas Kralı, tarihinde, bütün Müslüman ülke devlet başkanlarına mesaj göndererek İslam Birliği çağrısında bulunmuştur. Fas Kralı mesajında "Hepimizin inandığımız İslâm birliği anlayışına ve bütün dünyadaki Müslümanların, özellikle El-Aksa mescidine karşı girişilen çirkin suikast üzerine, devlet ya da hükümet başkanlarının toplanmaları yolundaki isteklerine uyararak ve 8-9 Eylül 1969 tarihlerinde Rabat'ta toplanan İran, Malezya, Nijer, Pakistan, Suudî Arabistan, Somali ve Fas temsilcilerinden meydana gelen hazırlık komitesinin tavsiyesini göz önüne alarak sizi

22-24 Eylül 1969 tarihleri arasında, Krallığımızın başkenti Rabat'ta, El-Aksa mescidinin uğradığı felâketi ve Kudüs şehri sorunundaki tutumlarımızı birleştirmek için yapılacak İslâm zirve toplantısına katılmaya davet ediyoruz...' ifadelerine yer vermiştir (Aktaş, 2009: 7-8).

Bu çabalar, çağrılar ve girişimler sonucunda 25 Eylül 1969'da İslam Zirve konferansında alınan karar gereği 1970 yılında adımları atılan ve 1972 yılında Cidde'de yapılan Üçüncü İslam Dışişleri Bakanları Konferansında "İslam Konferansı Şartı" kabul edilerek İslam Konferansı Örgütü yeni bir ittifak modeli olarak yerini almıştır. Ancak bir birlikten beklenen etkin neticeleri ortaya koyamamıştır.

Bu çabaların örgütselleşmiş boyutunda Türkiye devlet olarak yer almış olsa da uzun yıllar aktif rol almamış ve mesafeli bir duruş sergilemiştir. Bu mesafeli duruş aslında ittifak çabalarının etkinliğini kıran başlıca amildir. Türkiye ve Mısır'ın aktif rol almadığı bir İttihad-ı İslam modelinin etkin olması mümkün görünmemektedir. Mevdudi Türkiye ve Mısır'ın İslam dünyasındaki konumunu "Bu gün İslam âleminde iki ayrı itibara sahip Müslümanlar arasında lider durumunda bulunan iki ülke vardır Manevi yönden lider durumunda olan Mısır'dır. Siyasi yönden lider durumunda olan ise Türkiye'dir" (Mevdudi:111) şeklinde vurgulamaktadır.

İTTİHAD-I İSLAM: DEĞİŞİM, KURUMSALLAŞMA VE TÜRKİYE: TOPLUMSAL ZEMİNDE DEĞİŞİM VE KURUMSALLAŞMA

Değişim ve kurumsallaşmadan bahsetmek aynı zamanda devam etmiş veya devam eden bir sürecin var olduğu anlamına gelmektedir. İttihad-ı İslam arayışları, çabaları devam edegelen bir süreçtir. Bu süreç içerisinde bu konuya gerek teorik gerekse pratik açıdan katkılarda bulunan şahıslardan bir kısmının etkileri dönemleri ile sınırlı kalırken bir kısmının etkileri kendilerinden sonra da devam etmiştir. İttihad-ı İslam'ın geçirdiği değişim ve kurumsallaşmalar ise bu çerçevede şekillenmiştir.

İttihad-ı İslama etkileri ve katkıları bulunan şahısların bu etki ve katkılarının kendi dönemleri ile sınırlı olmamasının vefatlarından sonra da bu etki ve katkılarının devam etmesinin önemi İttihad-ı İslam fikrinin salt bir fikir olmaktan öte pratik uygulanmasının sağlanabileceği ihtimalini sağlamasıdır. Bir fikri hayata geçirecek olanlar nihayetinde o fikri benimseyen kişiler sayesinde olabilecektir. Fikri hayata geçirecek bireyler veya kitleler bulunmadığı sürece fikir "salt fikir" mesabesinde olacaktır. Fikirleri veya mütefekkirleri takip eden bireyler ve/veya kitleler fikirlerin hayatta olmasına sebep teşkil etmektedir.

İttihad-ı İslam konusunda fikirlerini ortaya koyan mütefekkirlerden bir kısmının isimlerine daha önce değinmiştik. Bu mütefekkirlerin büyük bir kısmı İttihad-ı İslam'ın kavramsallaşmasında büyük etkileri olmuş olsa da pratik uygulama imkanı bulması amacıyla fikirlerini sonraki kuşaklara aktarabilecek takipçilere sahip olamamışlardır. Bu ise onların etkilerini var oldukları dönemle sınırlı kılmış katkılarının teorik düzlemde kalmasına neden olmuştur.

Bir kısım mütefekkirin ise etkileri yaşadıkları dönemle sınırlı kalmamıştır. Sahip oldukları öğrencileri ve takipçileri onların fikirlerini sonraki kuşaklara aktarmış, fikirlerin canlı kalmasını sağlamışlardır. Kuşaklar arası bu aktarım durumu her şeyden önce bir "süreç – süreklilik" durumu oluşturmuştur. Bu süreç durumu zamanın ve insanların değişimine bağlı olarak özü aynı kalmak kaydıyla fikrin pratik uygulama araçları ve fikrin çerçevesinin değişime uğramasına neden olmuştur. Bu takip aynı zamanda fikrin somut bir zeminde karşılık bulmasına neden olmuştur.

İttihad-ı İslamı konusunda fikirleri süreç – süreklilik hali taşıyan ve etkisi dönemi ile sınırlı kalmayarak günümüze kadar ulaşan en önemli mütefekkirlerden birisi Said Nursi olmuştur. Nursi de kavramın ilk ortaya çıktığı dönemde yaşamış ve diğer mütefekkirler gibi İttihad-ı İslama dikkatleri çekmiştir. Onu, çağdaşı olan diğer mütefekkirlerden ayıran husus ise fikirlerini takip eden birey ve toplulukların bulunması olmuştur. Onu takip eden birey ve topluluklar onun fikirlerinin birey ve toplum nezdinde güçlü bir referans olarak kabul edilmesi için çaba sarfedegelmişlerdir.

Nursi 1911 yılında Şam'da Emevi Camiinde içinde yüzden fazla ulemanın olduğu ve tahminen 10.000 kişilik bir cemaate irad ettiği hutbede hem hazır cemaati muhatap almış hem de zamanından 40 – 50 sene sonra gelecek nesle çağrıda seslenmiştir. Nursi çağrısında "İttihad-ı İslam'ın vakti zamanının geldiğini" belirterek, Müslümanlara ittifak çağrısında bulunmuştur. Nursi 1911 yılında yayınladığı "Münazarat" isimli eserinde "İttihad"ın önemini vurgulamıştır.

Bediüzzaman Said Nursi, Uhuvvet Risalesi, İhlas Risalesi, Hutbei Şamiye, Münazarat vb. olarak isimlendirdiği eserleri başta olmak üzere binlerce sayfa olarak telif ettiği eserlerinin pek çok yerinde müteaddid defalar doğrudan veya dolaylı olarak gerekçeleriyle İttihad-ı İslam hususunu ele almıştır. Nursi'nin "Azâmetli bahtsız bir kıt'anın, şanlı tali'siz bir devletin, değerli sâhipsiz bir kavi reçetesi; İttihad-ı İslâm'dır" "Bu zamanın en büyük farz vazifesi İttihad-ı İslâm'dır" şeklindeki ifadeleri onun İttihad-ı İslama ilişkin tavrını ve çabasını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Onun nazarında İttihad-ı İslam'ı sağlayacak ana faktör İslam kardeşliğidir ve bu kardeşlik Osmanlı coğrafyasını bir arada tutmuştur (Akgündüz, 2010:32). Said Nursi; Muhammed Abduh ve Cemalettin Afgani gibi isimlerle pek çok noktada fikir ayrılığı taşıırken, bir İttihad-ı İslam olması gerektiği konusunda hem fikir olmuştur (Mürsel:286).

Said Nursi, 1953 yılında talebelerine tahlilini içeren bir mektup yazmıştır. Mektubunda Halk Partisi, Demokrat Parti, Millet Partisi ve % 60 - %70'lik bir İttihadı İslam Partisi'nden bahsetmiştir. Diğer üç partinin aksine o dönemde kurumsal bir İttihadı İslam Partisi'nin olmamasına rağmen Nursi'nin böyle bir partiden bahsetmesindeki amacın toplum nezdinde İttihad-ı İslam eğilimin mevcut olduğuna dikkat çekmek olduğu söylenmektedir (Mürsel:315).

Bediüzzaman Said Nursi, 1876 yılında başlayan ve 22 Mart 1960'a kadar devam eden hayatında gerek dünya siyaset ve toplumunda ve gerekse Anadolu coğrafyasının siyaset ve toplumunda köklü ve önemli değişimlere şahit olmuştur. Hayatı Osmanlı Devletinin ve hilafet kurumunun son dönemini, İmparatorluğun yıkılmasını, bölgede yeni devletlerin kurulmasını, Anadolu'nun işgalini ve Kurtuluş Savaşını, Cumhuriyetin kuruluşunu, toplumun sosyal ve siyasal dönüşümünü, tek partili hayatı, 2. dünya savaşını, Türkiye'de çok partili hayata geçişi kapsayan bir zaman dilimidir. Bu zaman dilimi içerisinde ittihadın bozulması ve dağılmasını bizzat müşahade etmiştir.

Nursi'nin Şam'da İttihad-ı İslam çağrılarında muhatap aldığı kitlenin bireyler, ilim adamları ve camide hazır cemaat ile gelecek kuşaklardır. Bunların yanı sıra yazdığı eserlerinde de doğrudan hitabının toplumun fertleri olan bireylerin olduğunu, bireylerin ve toplumun siyaset kurumlarından bir adım daha önde olduğunu görmekteyiz. Doğrudan siyaset kurumlarının muhatap alınmadığı bu çağrılar İttihadı İslam'a toplumsal ve bireysel bir boyut getirmiştir. Siyasetten uzak durmaya çalışarak birey ve toplumu merkeze alması İttihad-ı İslam'a zemin açısından değişimin de yolunu açmıştır.

Nursi henüz hayattayken etrafında onun fikirlerini benimseyen ve fikirlerin daha fazla bireye ulaşması için çalışan talebeleri bulunmuştur. Vefatından sonra da onun İslam kardeşliği ve ittihadın öneminin vurgulandığı eserlerinden istifade etmeye çalışan ve sayıları sürekli artarak günümüze kadar gelen bir kitlenin olduğu sosyal vakiadır. Bu kitle tarafından toplumsal ve bireysel zemin düzleminde oluşturulan "süreklilik-süreç" hali günümüz İttihad-ı İslam çabaları açısından başka bir değişimin daha kapısını açmıştır. Birinci değişim ve yenilik bir diğer değişim ve yenilik oluşumuna neden olmuştur. Yani zeminin içtimai ve ferdi zemine kaymasıyla fikirler sosyal kurumlarla buluşmuş ve fikirler kurumsallaşmıştır. Bu kurumsallaşma sosyal yapının en önemli kurumları olan sivil toplum kuruluşları (STK) çerçevesinde olmuştur.

İttihad-ı İslam ve STK buluşmasının en önemli yansıması İslam Dünyası Sivil Toplum Kuruluşları Birliği'nin (İDSB) kurulmasıdır. İDSB 1 Mayıs 2005 tarihinde 40 ülkeden üç yüzü aşkın sivil toplum kuruluşunun katılımıyla İstanbul'da düzenlenen "Uluslararası İslâm Dünyası Sivil Toplum Kuruluşları Konferansı: Değişen Dünyada Yeni Bir Vizyon Arayışı" konferans neticesinde ortaya çıkmıştır. Konferansa dönemin Meclis Başkanı Bülent Arınç ve Dışişleri Bakanı Abdullah Gül katılmışlardır. Konferansa katılan STK temsilcilerinin oyları ile İslam Dünyası Sivil Toplum Kuruluşları Birliği (İDSB)'nin kurulmasına, kuruluşun merkezinin ise İstanbul olmasına karar verilmiştir. Birliğin Türkiye merkezli bir örgüt olması ve kuruluşun 31 Aralık 2005 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile Uluslararası Kuruluş Statüsü verilerek resmileştirilmesi İttihadı İslam'ın Türkiye zemininde yaşadığı bir değişim ve kurumsallaşma halidir (www.theunity.org).

İDSB İslam dünyası sivil toplum kuruluşları arasında birliği, dayanışmayı ve işbirliğini sağlamayı hedeflediğini, bu amaçla yerel ve uluslararası oluşumları, kuruluşları destekleyeceğini, Misyonlarının İslam dünyasını ilgilendiren sorunların çözümüne katkıda bulunmak olduğunu ilan etmiştir..

Birliğin resmi internet sitesinde, birliğe 45'ten fazla ülkeden 225 kuruluşun üye olduğu bilgisi yer almaktadır. Bu kuruluşlardan 82 tanesini Türkiye'de yer alan STK'lar oluşturmaktadır. Ancak burada parantez içerisinde belirtilmesi gereken ince bir husus bulunmaktadır. İDSB'ye üye olan Türkiye'deki STK'lardan Türkiye Gönüllü Teşekkürler Vakfı'nın (TGTV) 119 tane üyesi STK bulunmaktadır (www.tgtv.org).

İDSB bünyesinde Fildişi Sahilleri'nden Mısır'a, Seyşeller'den Bangladeş'e, Sırbistan'dan Moğolistan'a kadar uzanan pek çok ülkeden STK'lar üye olarak yer almaktadır.

İttihad-ı İslam ve STK buluşmasıyla oluşan bu kurumsal toplumsal yapıda Nursi'nin fikirleri ve hareketinin önemli bir konumu bulunmaktadır. Bu konum 1911 yılında yapılan "sözlü" çağrının yaklaşık 100 yıl sonra toplum temelli "icrai" özellikli bir konumdur. 1974 yılında Nursi'nin talebeleri tarafından kurulan ve bir STK olan Hayrat Vakfı İslam Dünyası Sivil Toplum Kuruluşları Birliği'nin (İDSB) kurucu üyesi olarak (www.hayratvakfi.org) kuruluşun önce Türkiye temsilciliği görevini yürütmüş daha sonra da 3 Haziran 2012 tarihinde Genel Sekreterlik görevini üstlenerek bu görevi devam ettirmektedir (www.theunity.org).

Hayrat Vakfı'nın İttihad-ı İslam ve STK'lar açısından bir başka önemli adımı daha olmuştur. 27 Mayıs 2012 tarihinde Ankara'da "İttihad-ı İslam" konulu 15.000 kişinin dinleyici olarak bulunduğu uluslararası bir konferans tertip etmesidir. Konferansa Afganistan, Filistin, Sudan, Suudi Arabistan, Mısır, Pakistan ve Malezya gibi İslam ülkelerinden misafir ve konuşmacılar katılmıştır. Bu konferansın önemi daha önce belirttiğimiz 1921 yılında Ankara'da yapılması planlanan fakat Ankara'da gerçekleştirilemeyerek Sivas'ta yapılan İttihad-ı İslam Konferansının 91 yıl sonra Ankara'da yapılması olarak değerlendirilmiştir (Meriç, Yeni Akit). İDSB Genel Sekreteri görevini yürüten STK olarak Hayrat Vakfı 26 Mayıs 2013 yılında yine Ankara'da İttihad-ı İslam Sempozyumu düzenleyerek bu konuyu gündemde tutma konusundaki isteğini ortaya koymuş durumdadır.

SIYASAL ZEMİNDE DEĞİŞİM VE KURUMSALLAŞMA

İttihad-ı İslam mütefekkirler tarafından toplumsal alanda gündemde tutulmaya ve etkin kılınmaya çalışıldığı gibi siyasal alanda da bazı siyaset adamlarının söylem ve eylemlerinde yer bulmuştur. İttihad-ı İslam'ın bu alanda tekrar hayat bulması Ortadoğu'daki ülkelerin büyük kısmının bağımsızlıklarını elde etmesinden hemen sonra olmuştur. Bu bağımsızlıklarla beraber dünya siyaset sahnesinde pek çok Müslüman ülke yerini almıştır. Aynı zamanda bu dönemde dünyanın muhtelif bölgelerinde çeşitli bölgesel ve küresel örgütlerin kurulması da siyaseten İttihad'ın nasıl sağlanabileceği konusunda yeni bir fikir oluşmasına neden olmuştur. Dünya siyasetinin tanıştığı bu yeni devletler ve yeni örgütler dünya siyaset sahnesinde bir değişim getirdiği gibi İttihad-ı İslam açısından da bir yenilik ve değişim getirmiştir. Bu değişim aktörler, modeller ve metodlar olmak üzere köklü bir değişimdir.

Türkiye'de siyaset alanında İttihad-ı İslam konusunun dile getirilmesi çok partili hayata geçildikten sonra olmuştur. Türkiye'de çok partili hayata geçiş ile Ortadoğu bölgesindeki devletlerin bağımsızlıklarını elde ettikleri dönem aynı zaman dilimine tekabül etmektedir.

Yakın tarihimizde İttihad-ı İslam'a yönelik söylemleri Türk siyasetine taşıyan en öne çıkan ismin Prof. Dr. Necmettin ERBAKAN olduğunu görüyoruz. 17 Ocak 1970'de Milli Nizam Partisi'nin (MNP) kurulmasıyla bir lider olarak Türk siyasetinde yer alan Erbakan İslam Birliği, Ortak Pazar, İslam Dinarı vb. kavramları siyasi hayatı boyunca ısrarla argüman olarak kullanmıştır. Onun bu konudaki söylem ve hedefleri de diğer Müslüman ülkelerin siyasi liderlerinin söylemleri ile çok noktadan örtüşmektedir. Siyasi eylem ve hareketleri yeni dönemde şekillenen siyasal İttihad-ı İslam formasyonuna muvafıktır. Bu yeni dönemde formasyon İslam ülkelerinin bir araya gelmesi, birlik oluşturması, uluslar arası çatı örgütler kurmasıdır. Bu hem bir yeniliktir hem bir değişimdir. Erbakan bu değişimi Türkiye'ye siyasal alanda taşıyan ve Türkiye'de taşıyan olmuştur.

Milli Nizam Partisi'nin 1971 yılında Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmasıyla Erbakan ve hareketi 1972 yılında kurulan Milli Selamet Partisi (MSP) ile aynı söylem ve eylemlerle yoluna devam etmiştir. MSP 12 Eylül 1980 yılında yapılan askeri darbe ile kapatılmış ve Erbakan'da siyasi yasaklı liderler arasında yer almıştır. 1983'te kurulan Refah Partisi Erbakan'ın misyonunu yeniden siyaset alanına taşımış ve 1987 yılında siyasi yasakların kalkmasıyla Erbakan tekrar aktif siyasete partisinin

başına geçerek dönmüştür (Kazan, 2001:20). Bu tarihten sonra Erbakan ve hareketinin Türk siyasetindeki etkinliği de yıllar ilerledikçe artmıştır.

Erbakan siyasi hayatının hemen her döneminde İslam Birliği'nin kurulmasının gerekliliğini, birliğin kurulması için atılması gereken adımları, kurulacak birliğin liderliğini Türkiye'nin üstleneceğini (Kazan,s.165-169) ulusal ve uluslar arası platformlarda sıkça gündeme getirmiştir. Erbakan'ın birlik modellemesi Avrupa Birliği modeline benzer bir İslam Ortak Pazarı kurulması şeklindeydi (1991:93).

1995 seçimlerinden Refah Partisi birinci olarak çıktı. Erbakan 28 Haziran 1996'da koalisyon hükümetini kurarak başbakan oldu. Erbakan Başbakanlık görevinin ilk aylarında Ekim 1996'da, İslam ülkeleriyle yeni bir birlik oluşturmak amacıyla yaptığı girişimler neticesinde Türkiye'nin öncülüğünde Bangladeş, Pakistan, Malezya, Endonezya, İran, Mısır ve Nijerya'nın katılımlarıyla 15 Haziran 1997'de D-8 adında bir birlik kuruldu (Alan:176-179).

D-8'in 15 Haziran 1997'de yapılan ilk zirvesinde Malezya Başbakanı Mahatir Muhammed: Osmanlı'nın geçmişteki şanını Türkiye'nin geri getireceğine, D-8 için yapmış olduğu öncülüğün önemli olduğuna, bu oluşumun başarılı olması durumunda üyeliğin diğer ülkelere de açılması gerektiğini ifade etmiştir (Alan:198). Pakistan Başbakanı Nevaz Şerif bu kuruluşun Müslüman ülkelerin birbirleriyle ilişkileri ve işbirliğinde yeni bir vizyon olduğunu (Alan:208). İran Devlet başkanı Haşimi Rafsancani ise yeni oluşumun bütün ümmetin çıkarlarını sağlayacak bir başlangıç olduğuna inandığını belirtmiştir (Alan:205).

Erbakan başbakan olarak verdiği bir beyanatta; D-8'in İslam Birliği'nin çekirdeği olduğunu, Almanya'dan başbakan olarak davet aldığını, ancak başbakan sıfatıyla resmi ziyaretlerinde önceliği İslam ülkelerine verdiğini, kendisinin Almanya'ya ziyaretini bu minval üzere ertelediğini, İslam Birliğini tesis ettikten sonra İslam âleminin temsilcisi sıfatıyla Almanya'ya gideceğini net olarak ifade etmiştir (Birand,s.162).

Dış politikada ittifad-ı İslam çizgisinde söylem ve eylemlerde bulunan Erbakan iç politikada 28 Şubat süreci olarak bilinen sıkıntılı günlerle karşı karşıyaydı. Post modern darbe olarak nitelendirilen bir süreçte D-8 zirvesinden 3 gün sonra 18 Haziran 1997'de Erbakan'ın Başbakanlıktan İstifa etmek zorunda kalmış, devamında partisinin kapatılmış ve şahsı da siyasetten men edilmiştir. Erbakan ve partisinin iktidardan uzaklaştırılması, siyasi etkinliğinin kırılmasına bağlı olarak D-8'ler hareketi de diğer emsalleri gibi "salt" örgüt mesabesinde kendi haline terk edilmiş olarak varlığını devam ettirir konuma yerleşmiştir. Erbakan 28 Şubat müdahalesinin en önemli sebeplerinden birisinin D-8 girişimi olduğunu ilerleyen yıllarda basın yayın organlarında sık sık dile getirmiştir.

Bu hadise ile birlikte siyasal İttihad-ı İslam'ın Türkiye ayağı için bir dönem kapanmış oldu. Zira Refah Partisi'nden sonra kurulan Fazilet Partisi de 22 Haziran 2001 tarihinde kapatıldı. Fazilet Partisi milletvekillerinin bir kısmı Saadet Partisini kurarken, diğer bir kısmı da 14 Ağustos 2001'de Adalet ve Kalkınma Partisi'ni (AK Parti) kurdular.

3 Kasım 2002 seçimlerinde AK Parti'nin iktidara gelmesiyle Türkiye'nin iç ve dış siyaseti ile toplumsal yapısında yeni bir dönem başlıyordu. Bu yeni dönemde öncelikli hedef Avrupa Birliği olarak belirlenmiş, müzakerelerin başlaması için gerekli hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Yapılan hukuki düzenlemeler ve fiili uygulamalara bağlı olarak demokrasinin göstergesi olan toplumsal örgütlenme, sivil toplum kuruluşları faaliyetlerinde, etkinliğinde artış ve gelişme söz konusu olmuştur. Bu durumun toplumsal alanda yansımaları bir önceki toplumsal zeminde yaşanan değişim başlığında ifade edilen şekilde olmuştur.

Bu yeni dönemde İttihad-ı İslam'ın değişim süreci devam etmektedir. Yeni dönemde siyaset kurumları tarafından İttihad-ı İslam söylemleri bir önceki dönem kadar yoğun kullanılmamaktadır. Ancak İttihad-ı İslamı tesis etmek için kurulmuş olan fakat bu amaca hizmet etme noktasında kuruluşundan günümüze kadar etkinliği bulunamamış uluslar arası örgütlerde Türkiye aktif rol alma çabası içerisinde olmuş, eski adıyla İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) yeni adıyla İslam İşbirliği Teşkilatının yönetimini üstlenmiştir. Bunların yanı sıra Türkiye bir yandan AB hedefinden kopmamaya gayret gösterirken diğer yandan da özellikle Filistin konusunda yaptığı çıkışlar yaparak

Ortadoğu bölgesinde ve İslam dünyasında özellikle bireyler ve toplumlar nezdinde itibarını genişletmiştir.

SONUÇ

İttihad-ı İslam kavramının Türkiye’de ki 150 yıllık serüveni değişimler yaşamıştır. Bu değişim siyaset ve toplum olmak üzere iki alanda farklı araçlarla farklı seyirde devam edegelmiştir. İttihad-ı İslam ilk olarak var olan İttihadı yani hilafeti korumak esas maksat kabul edilerek siyaset ve toplumda eş zamanlı olarak aynı noktadan başlamıştır. Ancak Hilafetin ilgasından ve imparatorluğun dağılmasından sonra Ortadoğu’da yeni ulus devletlerin kurulmasına kadar bir süre siyaset alanında sessizlik dönemi olmuştur. Bölgede yeni devletlerin kurulması ve Türkiye’de çok partili hayata geçilmesinden sonra İttihadı İslam kavramı Türkiye’de siyasi partilerde vücut bularak kurumsallaşarak bir değişim yaşamıştır, burada hem bir değişim hem bir kurumsallaşma söz konusu olmuştur. Daha sonra Türkiye’nin iç politik sürecinde yaşanan hadiseler İttihad-ı İslam’ı da etkilemiştir.

Toplumsal alanda fikir olarak İttihadı İslam, uzun yıllar mütefekkirlerin takipçileri tarafından kurumsal resmi bir yapı oluşturmadan/oluşturulmadan bireyler ve kuşaklar arasında aktararak taşınmıştır. Kurumsal resmi bir yapı olmadan bir fikir veya mütefekkirleri referans alan bireyler Türkiye’nin siyasi, hukuki ve toplumsal yapısında yaşanan değişim ve gelişimlere bağlı olarak fikirleri kurumsal bir kimliğe dönüştürerek sivil toplum kuruluşları altında bir araya gelmişlerdir. İttihad-ı İslam fikri de bu değişim ve dönüşümden etkilenmiştir. İttihad-ı İslam’ın toplumsal alanda STK’lar nezdinde sağlanmaya çalışılması aşamasına geçilmiştir. STK’ların faaliyet zeminleri siyaset kurumlarına göre daha rahat ve geniş olduğundan ittihadı toplumsal alanda sağlamak siyasal alanda sağlamaktan daha kolay olabilir anlayışı yaygınlaşmaktadır.

İttihad-ı İslam’ın sadece siyasal bir hareket olmayıp toplumsal, sosyal boyutu da bulunan bir hareket hareket olduğunu görmekteyiz. Uzun yıllar boyunca siyasal boyutu sosyal boyutundan daha çok gündemde olmuştur. Ancak son dönemde STK kültürünün gelişmesi ile sosyal boyutu da gündeme gelmeye başlamıştır.

İttihad-ı İslam sıklıkla İslamcılıkla özdeş olarak kullanılmıştır. Bu kullanıma neden olan durum İttihadı İslam’ın siyasal ayağı ile İslamcılığın çoğu zaman kesişmesidir. Ancak kavramın sadece siyasal boyuttan ibaret olmaması, kavramın sosyal boyutunun da güçlü olması siyasal bir kavram olarak kullanılan İslamcılıkla birebir aynı olmadığını göstermektedir.

Önümüzdeki dönemlerde bu değişime bağlı olarak kavramın STK boyutu demokrasi uygulamalarına paralel olarak daha da gelişecektir. STK’lar vasıtasıyla İttihad-ı İslam’ın toplumsal boyutu daha da güçlenecektir. Toplumsal alanda işbirliği ve hareketin siyasal alandan daha kolay olmasına bağlı olarak İttihadı İslam STK’lar vasıtasıyla uluslar arası toplumsal alanda sağlanmış olacaktır. Bu birliktelik uluslararası siyasal kurumları da muhtemelen etkileyecektir.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, A.(2010). Bilinmeyen Bir Dahi Bediüzzaman Said Nursi. İstanbul: Bilge.
- Aktaş, M.(2009). Türkiye İslam Konferansı Örgütüne Üye Midir?, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt: 11, Sayı 1.
- Alan, B. D-8 Yeni Bir Dünya. Yörünge Yayınları, İstanbul
- Albayrak, S.(2012). Yiğit Düştüğü Yerden Kalkar. İz Yayıncılık, 2. Baskı İstanbul
- Arı, T(2005). Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset Savaş, Diplomasi. İstanbul: Alfa
- Birand, M. A., Yıldız,R.(2012). Son Darbe: 28 Şubat. İstanbul: Doğan Kitap.
- Çelik, İ.(2004). ‘Çağdaş İki İslam Şairi: Muhammed İkbâl ve Mehmed Akif’, Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 22.
- Dursun,D.(2006). ‘Kral Faysal’dan kırk yıl sonra Kral Abdullah’ın ziyareti’, Yeni Şafak Gazetesi, 08.08.2006, <http://yenisafak.com.tr/yazarlar/default.aspx?i=1114&y=DavutDursun> (28.09.2012)

- Ebu'l-ala El Mevdudi, (Tercüme: Celal Yıldırım, Avni Çelik), Biz ve Bugünkü Batı Medeniyeti. Hilal Yayınları, İstanbul,
- Erbakan, N.(1991). Adil Ekonomik Düzen.Ankara: Semih Matbaacılık.
- Güler, E. Z.(2011).Arap Milliyetçiliği: Mısır ve Nasırcılık Tahrir Meydanında Korkuyu Yenmek. İstanbul: Yazılama Yayınevi
- Hasan El Benna, Hatıralarım Müslüman Kardeşler, Beka Yayınları,
- Kazan, Ş. (2001). Refah Gerçeği-1.Ankara: Keşif Yayınları
- Meriç, M.(2012). ‘‘Yiğit Düştüğü Yerden Kalkar’’. Yeni Akit Gazetesi, 30.05.2012
- Mısırlıoğlu, K.(2011). Geçmiş ve Geleceği ile Hilafet. İstanbul: Sebil Yayınları.
- Mürsel, S.(1976). Bediüzzaman Said Nursi ve Devlet Felsefesi. İstanbul: Yeni Asya Yayınları,
- Okutan, Ç.(2001). Arap Milliyetçiliği. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 56 Sayı: .
- Özcan, A.(1992). Pan-İslamizm Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914).İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi
- Şenoğlu, K.(2009). Yusuf Akçura -Kemalizmin İdeoloğu, Kaynak Yayınları, İstanbul,
- Türköne, M.(2011). Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu. İstanbul: Etkileşim Yayınları
- <http://www.theunity.org>
- <http://www.tgtv.org>
- <http://www.hayratvakfi.org>

**TOPLUMSAL CİNSİYET-IV:
MİLLİYETÇİLİK VE CİNSİYETÇİLİK**

2003-2013 YILLARI ARASINDA DERS KİTAPLARINDA TOPLUMSAL CİNSİYET

Firdevs Gümüšoğlu¹

ÖZET

Eğitim toplumsal yapının ve ilişkilerin sürdürülmesinde önemli bir yere sahiptir. Eğitim kurumları, bir yandan üretime ve emeğin yeniden üretimine, diğer yandan toplumsal cinsiyet rollerinin kuşaktan kuşağa aktarılmasına katkı sağlar. Özellikle ilköğretim okullarında, temel eğitim materyallerinden olan ders kitaplarının çocukların toplumsallaşmadaki işlevi yadsınamaz. Ders kitaplarında sadece bilgi aktarımı yapılmaz, geçmişe ait, toplumda halen geçerli olan ve geleceğe ilişkin davranış kalıpları çocuklara benimsetilir. Bu bağlamda, ders kitapları, okul çocuklarında toplumsal cinsiyet rollerinin içselleşmesini, pekiştirilmesini ve normalleşmesini sağlar.

Bu çalışmada, son on yıl içinde ilköğretim ders kitaplarında toplumsal cinsiyet rollerindeki değişim ele alınmakta ve tartışılmaktadır. Ders kitaplarındaki kadın ve erkek kimlikleri; sözcükler, cümleler, metinler, resimler ve fotoğraflardan hareketle değerlendirilmektedir. Ayrıca ders kitaplarında kadın ve erkeğin, özel ve kamusal alandaki görünürlüğü, üretim ve yeniden üretim sürecindeki konumları, bilgi ve öğrenme süreçleriyle etkileşimleri çözümlenmektedir. Bu araştırmada niceliksel ve niteliksel araştırma yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar sözcükler: *Toplumsal cinsiyet, ilköğretim ders kitapları, toplumsallaşma, eğitim, özel alan, kamusal alan.*

ABSTRACT

Education has an important role in maintaining the social structure and relationships. Educational institutions help production and the reproduction of labour, on the one hand, and transfer gender roles from generation to generation, on the other hand. Particularly in primary schools, the role of textbooks as one of the fundamental education materials in the socialization of children is undeniable. Textbooks are used not only to transfer knowledge but also to help children internalize the past, current and future behaviour patterns of the community. In this respect, textbooks contribute to the internalization, reinforcement and normalization of gender roles among school children.

In this study, changes in primary school textbooks regarding gender roles over the last decade are reviewed and discussed. The identities of men and women are evaluated on the base of words, phrases, texts, images and photographs used in the textbooks. Besides, the visibility of women and men in public and private life, their status in the process of production and reproduction, and their interactions with knowledge and learning processes as depicted in the textbooks are analysed. In this study both quantitative and qualitative research methods are utilized.

Keywords: *Gender, elementary school textbooks, socialization, education, private sphere, public sphere.*

GİRİŞ

İlköğretim ders kitaplarında toplumsal cinsiyet rolleriyle ilgili çalışmamın üzerinden yirmi yıla yakın bir zaman geçti.²Bu süre içinde konuyla ilgili olarak çok sayıda çalışma yapıldı. Bunlardan bazıları ilk çalışmayı bir yönüyle tekrar etmekle birlikte, bazıları ise konuya katkıda bulunacak bilimsel içerik ve sorumlulukla hazırlanmıştır (Dökmen 1995;Aslan Altan 2000;Esen ve Bağlı 2002;Çubukçu ve Sivaslıgil 2007;Tezer Asan 2010; Kırbaşoğlu Kılıç ve Eyüp 2011).

Bu makaleye böylesi bir girişle başlamamın en önemli nedeni “Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet” konusunun kamuoyunda, eğitim sendikalarında, akademik alanda ses getirmesi ve konuyla

¹ Doç. Dr. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi FEF Sosyoloji Bölümü, firdevs.gumusoglu@gmail.com

²Firdevs Gümüšoğlu (1995), Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

ilgili duyarlılığın giderek artmasına yönelik sevindirici gelişmedir. Öte yandan konuya, hükümetler düzeyindeki ilk ilginin 2000 yılında Kadından Sorumlu Devlet Bakanlığı ve 2009 yılında ise Milli Eğitim Bakanlığı tarafından gösterilmesidir. Ancak geçen süre içinde konuyla ilgili kamuoyunda farkındalığın ortaya çıkması ve ilgili kurumların olumlu yaklaşımlarına karşın, ders kitaplarında toplumsal cinsiyete ilişkin sorunlar açık ve örtülü iletilerde devam etmektedir. Ders kitaplarında toplumsal cinsiyet rollerindeki eşitsizliğin yanı sıra bilim dışı, bağlamından kopuk anlatıların, bilgi yanlışlarının yoğunluğu önemli bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir (Gümüsoğlu 2013).

Bilindiği gibi toplumsal cinsiyet, biyolojik yapımızın tersine kültürel olarak oluşturulur. Bebeğin cinsel organlarına bakılarak belirlenen eril ve dişil özellikler, bireyin toplumsal yaşamının bütün boyutlarını etkileyen bir dizi toplumsal kodlar ve kültürel karşılıklar içerir. Oakley'e göre toplumsal cinsiyet bir kültüre özgüdür, erkek ve kadınların 'eril' ve 'dişil' olarak toplumsal alanda sınıflandırılması anlamına gelir (Aktaran: Bhasin 2003:2; Oakley 1985: 16). Toplumun kadınlık ve erkekliğe ilişkin tutumları, bireyin tüm yaşam sürecinde belirleyiciliğini korur. Toplumsal cinsiyet, Bhasin'in dikkat çektiği gibi dinamik bir kavramdır. "Ancak, insanlara atfedilen farklı rol ve özellikler yalnızca toplumsal cinsiyet bazında oluşmazlar. Toplumsal cinsiyet kimlikleri ve rolleri, bu tür farklılıklardan etkilenirler, hem de kendileri de diğer tür farklılıkların dışı vurulmasında ve deneyimlenme biçimlerinde etkin rol oynayabilirler. Kız ve erkek çocuklara, kadınlara ve erkeklere, onların kişisel tercihleri ya da yeteneklerine göre değil, toplumsal cinsiyet rollerine göre farklı görev ve sorumluluklar yüklenmektedir" (Bhasin, 2003). Öte yandan kadınların ve erkeklerin kendi aralarında da hiyerarşiyi yaratan ve güçlendiren sınıf, kast, siyasi konum, yaş, engelli olup olmadığı vb etkenlere bağlı olarak da toplumsal cinsiyet kodları yeniden üretilir. Bu durum, henüz çocuk yaşta bireylerin hem gelecekteki yaşamlarının niteliğini, hem de farklı cinsiyetlerin birbirleriyle ilişkilerinin boyutlarını ve içeriğini belirleyen özellikler taşır. Bu belirlenimin en başta gelenetkenlerise anne-baba, öğretmenve diğer toplumsal çevredir. Toplumsallaşma sürecinde çocuklara yönelik hazırlanan edebi ürünler, kitle iletişim araçları, oyuncaklar, bilgisayar oyunları, giysiler vb gibi etkili çok sayıda araç bulunmaktadır (Gümüsoğlu 2004: 317-327 ve Gümüsoğlu 2005a) Konumuz çerçevesinde ise başlıca eğitim materyallerinden ders kitaplarının çocuğun toplumsallaşma sürecinde önemli bir yeri olduğu yadsınmaz. Ders kitapları siyasal erk tarafından veya onun onayıyla hazırlanır. Dolayısıyla toplumsal alana ilişkin bilginin üretilmesini, aktarılmasını, pekiştirilmesine ve yeniden üretimine katkıda bulunur. Althusser'in dikkat çektiği gibi devletin ideolojik aygıtları (DİA) arasında dinsel, ailesel, hukuki, sendikal, haberleşme, kültürel DİA'lar arasında ise eğitimsel DİA olarak kabul ettiği "okul" ikinci sıradadır(Althusser 2003: 169). Çocuklar okul yaşına geldikleri andan itibaren zamanlarının önemli bir kısmını okulda geçirirler. Tek başın bu durum bile toplumsallaşma sürecini etkiler. Kaldı ki bu süreçte müfredat programına göre okul yaşantıları sürer. Bourdieu, "müfredat ve okul"un aktardığı kültürle, doğruluk ve nesnellik adına eşitsizliği sürdürdüğünü belirtir. Sistem bilgi iletmekle birlikte sosyal ayıklama da yaparak toplumsal eşitsizliği devam ettirir (Giddens2000:508).Konuya "bankacı eğitim modeli" kavramıyla yaklaşan Freire'ye göre, ezilenlerin bilinçlenmesinin önündeki en önemli engellerden biri bankacı eğitim modelidir. Bankacı eğitimde öğretmen, öğrenme sürecinin öznesidir ve öğrenciler de bilgi depolanan kaplardır (Freire1991: 50-54). Verilen bilgiyle kolayca dolan öğrenciler, "iyi öğrenciler" olarak değerlendirilir, dolmaya direnç gösteren öğrenciler ise "problemlili" kabul edilir. Bankacı eğitim eşitsizlikçi bir toplumsal düzen öngörür: "Gerçeklik", insanları seyirci olarak uymaları gereken bir "şey" olarak mitleştirir, öğrencileri nesneleştirir, yaratıcılığı engeller, diyalog geliştirmeye karşı direnç oluşturur. Freire ve Macedo, okuryazarlığı, daha geniş anlamıyla da eğitimi, kültürel bir siyasa biçimi olarak kabul eder: "Bizim çözümlememizde okuma-yazma, insanları ya güçlendirecek ya da güçsüzleştirecek biçimde işlev gören bir dizi uygulamalar olarak bakıldığı ölçüde anlamlı bir yapı haline geliyor." (Freire-Macedo1998:14) Özetle, eğitim başlıca ideolojik aygıtlardan biridir. Günümüz Türkiye'si açısından meseleye bakıldığında eğitim, sistem içinde eşitsizliklerin yaratılmasında, yeniden üretilmesinde ve sürdürülmesinde önemli bir yere sahiptir. Bireylerin güçlenmesini sağlamaktan uzaktır ve "Bankacı eğitim modeli"ni çağırıştırır. Söz konusu ideolojik aygıt, cinsiyetler arasında eşitsizliğin de yeniden üretilmesi ve sürdürülmesinde de önemli bir rol oynar. Oakley'in dediği gibi erkek ve kadınların 'eril' ve 'dişil' olarak toplumsal olarak sınıflandırılmasını sağlar. Beauvoir'in 1949 yılında İkinci Cins adlı eserinde dile getirdiği gibi, "Kadın olarak doğulmaz, kadın olunur" kadın olmak, biyolojik bir olgu değil toplumsallaşma ile ilgilidir (Beauvoir 1993). Aynı şekilde erkek olmak da toplumsallaşma ilgili bir olgudur ve tarihsel bir

durumdur. Bu bağlamda, eğitim sisteminin önemli öğretim araçlarından olanders kitapları kadın ve erkek kimliklerinin üretilmesinde önemli bir yere sahiptir. Özellikle ders kitapları erkek egemen söyleme dayalı ve cinsiyet ayrımcı örneklerle doludur. Okul çağına gelen çocukları “kadın” ve “erkek” olmak için hazırlar. Oysa Türkiye özellikle 1980’lerin ikinci yarısında yükselen kadın hareketiyle birlikte, yaşamın her alanında toplumsal cinsiyete duyarlı bir toplum oluşturma mücadelesine girdi. Başta yasalar olmak üzere, pek çok alanda erkek egemen değerlere karşı savaş açıldı. Bu bağlamda uluslararası sözleşmelerde taahhüt edilen maddelerin yaşama geçirilmesinin yolu açıldı. Ders kitaplarının ve müfredat programlarının toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı olarak yeniden yazılması da söz konusu sözleşmelerde yer alan önemli maddeler arasındaydı. Aşağıda, son on yıldır konuyla ilgili gerçekleşen çalışmalara kısaca yer verilecektir.

2003-2013 YILLARI ARASINDA EĞİTİM POLİTİKASI VE TOPLUMSAL CİNSİYET

Türkiyeson on yıldır tek parti iktidarı yaşıyor. Bu durum pek çok açıdan olduğu gibi, eğitim alanında da olumlu adımlar atılması için önemli fırsatlar içermekteydi. On yıllık bir zaman dilimi, eğitim alanında olumlu yönde köklü değişimler yapılması için çok önemli bir fırsat olabilirdi. Ancak sürecin sonunda özellikle müfredat programı, ders kitapları ve toplumsal cinsiyet bağlamında beklentilere yanıt verilmediği görülmektedir. Son on yılda, müfredat programıyla ilgili ilk kapsamlı uygulama 2004-2005 öğretim yılında pilot okullarda gerçekleşti. 2005-2006 yılında ise bütün ilköğretim okullarında uygulanan bu program pek çok açıdan sakıncalı görüldü ve eleştiriler dile getirildi (Tan 2005: 68-77; İnal 2006: 265-268; Eğitim Sen 2005). Söz konusu programın “toplumsal cinsiyet” konusunda duyarlı olacağına belirtilmesine karşın, öğretmenlere verilen örnek metinlerde cinsiyetçi söylemin süreceğinin işaretlerini gördüğümüzü belirtmiştik (Gümüsoğlu 2005b). Ne yazık ki bu saptamamızda yanılmadık. Ders kitaplarında cinsiyetçi söylem açık ve örtülü iletilerle devam etti. Bu durum, çocuklarda toplumsal cinsiyet eşitliğine uygun değerler oluşturmaktan uzak olmakla birlikte, Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelere ve alınan kararlara aykırılık içermektedir. Bu sözleşmelerin başında, ülkemizin 1985 yılında kabul ettiği BM Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi (CEDAW) gelir. Bu belgenin 5. maddesinin “a” bendi, toplumda kadın ve erkeklerin kalıplaşmış rollerine dayalı önyargıların, geleneksel ve bütün uygulamaların ortadan kaldırılmasını sağlamayı” taraf devletlerin önüne koydu. Sözleşmenin 10. maddesinin “c” bendi, “kadın ve erkeğin rolleriyle ilgili kalıplaşmış kavramların eğitimin her şeklinden ve kademesinden kaldırılmasını, ders kitaplarının ve okul programlarının gözden geçirilmesi, eğitim metotlarının bu amaca göre düzenlenmesigereği dile getirilmiştir. Türkiye CEDAW’aimza attıktan on yıl sonra, 1995 yılında Pekin’de gerçekleşen 4. Dünya Kadın Konferansı’nda da alınan kararlara çekince dahi koymadan kabul etmiştir (Türkiye’de Kadın, KSGM, 2012: 1). Bu kararlar doğrultusunda ve 2000 yılındaki “Pekin+5” izleme toplantısında, eğitimde cinsiyetçiliğin, özel olarak da ders kitaplarında var olmaya devam ettiği dile getirilmiştir. 2003 yılında UNICEF tarafından hazırlanan “Eğitimin Toplumsal Cinsiyet Açısından İncelenmesi” başlıklı raporunda Pekin’de alınan kararlar arasında toplumsal cinsiyete duyarlı öğretim programlarının oluşturulması ve uygulanması öngörülmektedir (UNICEF2003: 27). Raporda ayrıca öğretim programı, ders kitapları dahil olmak üzere öğretim/öğrenim materyallerinin toplumsal cinsiyet açısından irdelenmediği belirtilmiştir (UNICEF2003: 16). 2008 yılına gelindiğinde ise hükümet tarafından 2013 yılını da içeren “Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı” hazırlandı. Üniversite düzeyinde, kız öğrencilerin sosyal bölümleri daha sık tercih etmeleri ve erkek öğrencilerin teknik bölümlere yönelmelerine dikkat çekilen raporda şu sözler yer almıştır: “Eşitsizlik, yönetici pozisyonlarında bulunan kadınların sayısının erkeklere göre düşük olması temelinde öğretmenlik mesleğinde de kendini göstermektedir. Bu toplumsal cinsiyet kalıp yargılarını (stereotyping) ortadan kaldırmak için en önemli etkenin eğitim olması nedeniyle toplumsal cinsiyet eşitliğinin bütün eğitim materyallerine yerleştirilmesi”nin büyük önem taşıdığı belirtilmiştir (Ulusal Eylem Planı 2008:30). Bu saptamadan kısa bir süre sonra, 2009 yılında da MEB tarafından düzenlenen “Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı” konulu çalıştay düzenlendi. Ardından da Talim ve Terbiye Kurulu’nun bünyesinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Komisyonu oluşturulduğu ilan edildi. Nisan 2012’de hazırlanan “Türkiye’de Kadının Durumu” adlı raporda Milli Eğitim Bakanlığı tarafından eğitim materyallerinin cinsiyetçi öğelerden ayıklanması için çalışma başlatıldığı, ders kitaplarından ayrımcılık içeren resim, ifade ve benzeri tüm öğelerin çıkarılması çalışmalarına devam edildiği belirtilmektedir. Bu çalışmaların daha kalıcı ve sistematik olmasını sağlamak, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı (2008-2013) hedef ve

stratejilerini gerçekleştirmek amacıyla, Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı bünyesinde “Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Komisyonu” kurulduğu ve komisyonun çalışmalarına devam ettiği bilgisi yinelenerek kamuoyuyla paylaşıldı. Raporda şu sözler yer almaktaydı: “... Ders kitapları ve eğitim materyalleri; temel insan haklarına aykırılık taşıyıp taşımadığı; cinsiyet, ırk, dil, din, renk, siyasi düşünce, felsefi inanç, mezhep ve benzeri ayrımcılık içerip içermediği yönüyle incelenmekte, ders kitapları ve eğitim materyallerinde cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadına karşı ayrımcılığın engellenmesi amacıyla, ilgili kaynaklarda kadın-erkek ile kız ve erkek çocuklara ait bilgi, fotoğraf ve resimlerde sayısal ve niteliksel açıdan eşitlik sağlamaya çalışılmakta, geleneksel olarak kadın için uygun görülen roller/işlerde (öğretmenlik, annelik, hemşirelik, ev kadınlığı gibi) ya da önemsiz rollerde gösterilen kadınlar yerine, toplumda aktif olarak rol alan “başarılı kadın” vurgusuna yer verilmekte, erkeğin güçlü, başarılı, zeki, aktif ve bağımsız; kadının ise uysal, düzenli, duygusal gibi özelliklerle tanımlanmasından kaçınılmaktadır. Ancak halen eğitim materyallerinde cinsiyetçi öğelerin varlığı söz konusudur.” (Türkiye’de Kadının Durumu Raporu 2012: 19). Söz konusu rapordan bir yıl sonra, Mayıs 2013 tarihinde yayınlanan bir diğer rapora bakıldığında konunun aynı cümlelerle tekrar edildiği görülmektedir (Türkiye’de Kadının Durumu Raporu 2013:20)

Yukarıda özetlediğimiz uluslararası sözleşmelerin konuyla ilgili maddelerine, konuyla ilgili gerçekleştirilen toplantılara, basın açıklamalarına ve hazırlanan raporlarakarışınon yıllık bir iktidarın sonunda, ders kitaplarında köklü dönüşümler gerçekleşmediği ilgililer tarafından ilan edilmiştir. Komisyonlar kurulmakta, raporlar hazırlanmaktadır. Ancak 2013-2014 öğretim dönemine çok az bir zaman kaldığı bu günlerde, halen “eğitim materyallerinde cinsiyetçi öğelerin varlık” nedenleri açıklanmaya muhtaçtır. Ayrıca konumuz çerçevesinde, taraf olduğumuz uluslararası sözleşmelere ilişkin taahhütlerin de yerine getirilmediğini de anımsatmak gerekir. Aşağıdaki örneklerden de görüleceği gibi ders kitaplarına toplumsal cinsiyet rollerindeki sorunlar bütün ciddiyetiyle sürmektedir.

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu makale çerçevesinde 2003 yılından itibaren ilköğretimde okutulan Okuma Kitabı, Türkçe, Hayat Bilgisi, Sosyal Bilgiler ders kitaplarından İngilizce ve Din Kültürü, Fen Bilgisi, Matematik ve Ahlak Bilgisi³ kitapları dışında kalanların tümü incelendi. Bu kitaplardan 2011-2012 öğretim yılında okutulan Türkçe ders kitaplarının tümü (1-8. sınıflar), 2012-2013 öğretim yılında 1. Sınıflarda okutulan Türkçe ve Hayat Bilgisi ile 5. sınıflarda okutulan Türkçe ve Sosyal Bilgiler ders kitapları niteliksel analiz yanı sıra niceliksel araştırma yöntemiyle analiz edildi. Bu ders kitaplarında aile içi işbölümü, her iki cinsin kamusal yaşamda görünürlüğü, uygun görülen meslekler, karar alma süreçlerindeki konumları ve bilgiyle ilişkileri, parayla ilişki düzeyleri ele alınacaktır.

Aile İçi İşbölümü

Ders kitaplarında toplumsal cinsiyete ilişkin çalışmamda, 2001-2002 öğretim yılında ders kitaplarında bazı değişiklikler belirlemeye başladığımdan söz etmişim. Bu dönemden itibaren ilköğretim ders kitaplarında, önceki yıllarla kıyasladığımızda görece de olsa eşitlikçi bir söylem ortaya çıktı. Ders kitaplarında kadınlar, meslek sahibi veya bir işte “ücretli çalışan” olarak anlatılmaya başlandı. Yine ders kitaplarındaki resimlerde ve metinlerdeki örneklerde erkeklerin (baba-erkek çocuk) ev işlerine “yardım” için de olsa katılması sağlandı. Kitaplardaki aile anlatılarında kadın yemeği yaparken, erkeğin masaya ekmek koyduğu, salata hazırladığı, yemek yaptığı (Gündoğan-Gür vd 2008: 83; Aslan 2012: 79) ya da çay doldurduğu görseller yer aldı. Ancak ders kitaplarındaki bu yöndeki küçük de olsa olumlu değişime karşılık, cinsiyetçilik içeren örnekler yoğunluğunu sürdürmektedir. Üstelik eşitlikçi gibi görünen örneklerdeki kadın imgesi, evdeki işlerin asıl sorumlusu olarak yerini korumaya ve emek yoğunluğu gerektiren işler, kadınların görevi olmaya devam etmektedir.

Yukarıda da değindiğimiz gibi 2001-2002 öğretim yılından itibaren ders kitaplarında görece eşitlikçi söylemle birlikte çocuklar, aile bireylerinin kadın erkek demeden işbölümüne katılması gerektiğini öğrenmeye başladılar. Öte yandan, 2003 yılında ders kitapları yazarlarının “annenin üniforması” olarak kabul ettiğini düşündüğümüz mutfak önlüğü görsellerden çıkarmaya başladı. Fakat

³ Söz konusu kitaplarla ilgili ayrı bir çalışma yürütülmektedir.

kadınların görevleri devam etti. Günümüzde “üniforması mutfak önlüğü” olan az sayıda kadın ders kitaplarındaki görsellerde anlatılıyor.⁴

2004 yılında, daha önce sözünü ettiğimiz görelî eşitlikçi söylem ders kitaplarında devam etti. 3. Sınıf Hayat Bilgisi kitabındaki şu cümleler bu açıdan önemlidir: “Evin temizlik, yemek gibi işlerini sadece anneden beklemek yanlıştır. Çocuklar odalarını toplamalı, çalışma masalarını temizlemelidirler. Aile bireyleri, ev işlerini işbirliği ile yapmalıdırlar. Bu işbirliği kadın erkek ayrımı yapılmadan gerçekleşmelidir. Örneğin anne yemeği yaparken baba salata yapabilir, çocuklar masayı hazırlayabilir...” (Karabıyık-Tiryaki 2004: 12) Ancak metinden de görüleceği gibi yemek yapmak gibi emek yoğun bir iş anne tarafından, salata ise baba tarafından yapılmaktadır. Bu örnekten bir yıl sonra, 2005’te ise okula adımını attıkları ilk günlerde çocuklar, yemek masasında büyük bir güvenle oturan “baba” ve erkek çocuk görseliyle karşılaşır. Buna karşılık aynı görselde anne tencereyi masaya koymakta, kız çocuğu da ona yardım etmektedir(Şahbaz Dağlıoğlu-Çağlaroğlu, 2005 (2008): 27). 2008 yılında basılan ve 2. sınıflarda okutulan Hayat Bilgisi Kitabı’nda “İşbirliği” konusu incelenirken de eşitlikçi bir söylem kullanılmakta, “baba” yemek yaparken resimlenmektedir! Bu sırada anne ve çocuklar yemek masasını hazırlamaktadır. Bununla birlikte aynı kitap, toplumsal cinsiyet eşitliğini gözetmeyen örneklerle doludur. Dahası kadına ve erkeğe uygun görülen “meslekler”, “vücutum”, “bütçe”, “evinizde işlerinizi kolaylaştıran araçlar” vb konularda erkek egemen söylemin ağırlıklı olarak yer aldığı belirtilmek gerekmektedir(Gündoğan, Gün vd 2008: 33-69-70-71-97-98). Örneğin, “Evinizde işlerinizi kolaylaştıran araçlar” konusunda çocuk annesine şu soruyu yöneltmektedir: “Anneciğim bulaşık makinası sana ne gibi bir kolaylık sağlıyor?”. Annenin yanıtı ise şöyledir: “Mutfakta kalacağım süreyi kısaltıyor.” Bu arada diğerkardeş söze katılarak: “İyi ki bulaşık makinemiz var. Annem bana daha çok zaman ayırıyor” demektedir. Aynı söylem kitabın bir sonraki sayfasında devam etmekte, dışarıda oyundan eve gelen erkek çocuk mutfaktaki anneye “Anneciğim bugün ne pişirdin acaba?” diye sormaktadır (Gündoğan, Gün vd 2008: 99). Ders kitaplarında aile içi işbölümündeki sorunlar 2011 yılında da devam eder. 3. Sınıflarda okutulan Türkçe Birinci Kitap’taki “Konuşabilmek Ne Güzel” isimli okuma parçasında anne imgesi ayrıntılı olarak şöyle betimlenir: “Annem ise ev kadını (...) Ev işlerini bitirince eline tığını alır, dantel örer, bir taraftan da moda şarkıları mırıldanır.”(Alacalı ve Anaç 2011: 10). Aynı kitapta anne bebeğine bakarken (Alacalı ve Anaç 2011: 16), baba ise kızına nasihat ederken (Alacalı ve Anaç 2011: 25) gösterilmektedir. Öte yandan “temizlik” edimi ev içiyle sınırlı olduğunda kadının görevi, ailenin sahip olduğuarabanın temizliği ise erkeğin görev alanıiçinde tanımlanır.2011 yılına ait 5. Sınıf Türkçe ders kitabında kullanılan görsellerden birinde evde temizlik yapan kadın ve arabasını yıkayan erkek yer almaktadır (Alacalı 2011: 136)

Ders kitaplarında duyu organlarının işlevi anlatılırken bile evde kadınların yemek yaptığına gönderme yapan örneklere rastlamak mümkündür. 2. Sınıf Hayat Bilgisi kitabında çocuklara şu soru sorulur: “Duyularımız ne işe yarar?” cümlesinin altında çocuğunu kapıda karşılayan anne bulunmaktadır. “Mis gibi yemek kokusu!” diye düşünen çocuk, annesinin ne yemek yaptığını tahmin eder(Komisyon 2005: 71).

1950’lerden itibaren ders kitaplarında erkeklerin evde yaptığı işlerin başında tamirat, badana-boya işleri geliyor. Eşitlikçi gibi görünen aile içi işbölümüne yakından bakıldığında erkeğin egemen konumu bütün açıklığıyla görülür:

“Ben bir kamu bankasında memur olarak görev yapıyorum. Eşim Ayla Hanım bir ilköğretim okulunda öğretmen olarak çalışıyor. Akşam işten eve geldiğimizde biraz dinlenme ihtiyacı hissediyoruz. Kısa bir dinlenmenin ardından ben, eşim ve çocuklarımız hep birlikte akşam yemeği hazırlıyoruz. Yemeğimizi yerken gün içinde yaşadıklarımızı anlatıyoruz. Bazen beraber televizyon seyrettiğimiz de oluyor. Bugünkü sohbetimizden sonra eşim mutfaktaki musluğun arızalı olduğunu söyledi. Çocuklarımla da yardımıyla mutfak musluğunu yerinden çıkararak yenisi ile değiştirdik. Çocuklarımızı okula götürme konusunda eşimle iş bölümü yapıyoruz. Sabahları işe giderken kızım Ayşe’yi okuluna ben bırakıyorum. Oğullarım Burak ve Berk’i ise okullarına eşim götürüyor. Hepimizin üzerine düşen görevleri yerine getirmesi hayatımızı daha da kolaylaştırıyor. Aile içindeki iş

⁴ Bu bölümde 2003-2004 yılına ait bazı örnekler kitabımda yer almıştır. Bkz. Gümüšođlu, 2013.

bölümü sayesinde hepimiz sorumluluk alırız. Aldığımız sorumlulukların gereğini yerine getiririz. Böylece aile içinde bir düzen kurulmuş olur.” (Koyuncu ve Dağvd2012: 128)

Yukarıdaki örnekte “baba”nın mutfaktaki musluğun bozuk olduğundan haberi yoktur. Bu bilgiyi “anne”den öğrenir. Söz konusu metinlerde mutfakla ilgili her şeyin doğrudan sorumlusu olarak kadın görüldüğü için, örtülü iletilerde anne “animsatıcı” görev üstlenir. Örnekte her iki cinsin ev içinde harcadıkları emeğin niteliği ve niceliği dikkat çekici bir biçimde farklıdır.Sonyıllarda,ders kitaplarındaki örneklerde erkeklerin-babaların evde yaptıkları işlere perde takmak da eklendi(Kapulu ve Şahin 2011:78). Ancak kadınların işbölümündeki konumu değişmedi2011 yılında okutulan 4. Sınıf Türkçe kitabında “Dedemin Köyü” isimli okuma parçasında, “Ninem kahvaltıda hep çorba yapar”denmektedir. Bir başka resimde anne mutfakta tatlı yaparken ve kız çocuk çamaşır asarken resmedilmiştir (Öz ve Öz 2011: 58-92-128).

5. Sınıf Türkçe ders kitabında, “Aile Fotoğrafi” adlı dizelerde “nine ulu bir ceviz ağacı iken dede yerli bir kayadır”! “Kaya” gibi güçlü çağrışımları olan sıfatlar ninelere-kadınlara uygun görülmez. Anneler ise “of” demeden, “yuvaları için saçlarını süpürge” yaptıkları için övülür. Söz konusu dizelerşöyledir:

“Ninem, ulu bir ceviz ağacı gibi kurulmuş
Dedemse bir yerli kaya
Görkemli mekânına oturmuş
Annemi ninnileriyle tanırım
İnce, kıvrak, sabırlı
Resminden de belli, o bir anacan,
Saçlarını süpürge yapmış yuvası için
Bir gün bile of dememiş,
Yıllar yılı” (Alacalı 2011: 17)

Ders kitaplarında çocukların, hastaların ve engellilerin bakımından kadınların sorumlu olduklarına ilişkin örneklere de rastlanır. 4 sınıf Türkçe kitabındaki“Ahşap Ev” adlı okuma parçasında “Sekiz yaşındaki Asiye ve beş yaşındaki Neşe ile bir ev kadını olan” (Öz ve Öz 2011: 19) annelerinin ilgilendiği anlatılır. 6.Sınıf Türkçe Ders Kitabında, kadın kucığında çocuğuyla ve bir başka yerde hasta kızına bakarken resmedilmiştir (Karabıyık 2011:22-24).

“Sol Ayağıyla Yazan Adam” isimli okuma parçasında da engelli çocuğunun bakımından sorumlu olan “anne”dir: “İşte bu çocuk annesinin sınırsız sevgisi ve kendi gayretiyle esaretin kapılarını zorluyor (...)Yalnız annesi, o yürekli kadın, oğlunun geri zekâlı olduğuna, iyileşemeyeceğine asla inanmaz (...) Buna en çok sevinen doğal olarak annesidir (...) İşte o zamanlarda annesini hep yanı başında bulur.” (Karabıyık 2011: 58)Bu metinde görüleceği gibi çocuğun engelini “geri zekalı” diye adlandıran ders kitapları yazarları, zihinsel engeli olan ya da bu metni okuyan çocuklara karşı çok boyutlu pedagojik yanlış içerisindedirler. Öte yandan bu ders kitaplarında çocuklarıyla ilgilenen, sevgi gösteren, hasta ve engelli çocuklarına bakan babalara rastlamak olanaksızdır.

“Sobacı” adlı okuma parçası ise anne-mutfak özdeşliği dikkat çeker; “Süleyman Amca’nın ot çöp dediği çiçekler için annemin ne kadar uğraştığını, her gün mutfak penceresinden gururlanarak onlara baktığını biliyordum (...) Üzümlü kakaolu bir kek hayaliyle teyzemin evine çabucak gelmiştik (...) Mutfakta kahvaltı hazırlayan anneme haberi yetiştirdim.” (Karabıyık 2011: 26)Ders kitaplarında kadınlar, mutfağın bir ögesi olmaya devam etmektedir.Bu kitapta sadece iki olumlu örneğe rastlanmıştır: Bunlardan birincisi “Ev Ödevi” konulu anlatıda anne ile baba birlikte mutfakta gösterilmektedir (Karabıyık 2011: 34)İkincisi ise kardan adam değil de, kardan kadın yapılmasıdır. “Kar Tanesi” isimli okuma parçasında “Değişiklik olsun diye biz de kardan kadın yapalım (...) Kardan kızlarının adını ‘Kar Tanesi’ koymuşlar.” (Karabıyık 2011: 100)

Müfredat programlarında liderlik konusu yer alır. Çocuklara özel ve kamusa alanda “Özyönetim” başlığı altındaki “Liderlik” alt başlığına yer verilir. Bu konuyu Ben de Lider Olabilirim konusu,etkinlik

örneğiyle şöyle anlatılır: “Öğretmen tarafından ailede kimin, ne zaman, nasıl lider olduğunu içeren örnek durumların listesi hazırlanır. Listeyi öğrenciler işaretlerler. Farklı durumlara örnek vermek isteyen öğrencilere fırsat verilir. Duygularını anlatmaları istenir.” (İlköğretim 1,2 ve3. Sınıf Hayat Bilgisi Öğretim Programı ve Kılavuzu 2009: 14-155).Görüldüğü gibi “Lider”lik konusu öğrenciye kavratılmak istenmektedir. Konuyla ilgili ders kitabındaki “Liderlik” başlıklı resimde anne, baba ve çocuk yer almaktadır. Bu anlatıda anne, kış gelmeden tarhana yapacağını, eşi Murat’ın ise bozuk kapı kollarını tamir etmesi gerektiğini söyler. İşlerini bitirdikten sonra da anne, “satranç oynayalım” demektedir. Resmin altında ise ailede liderin kim olduğu sorulur. Çocuktan annesinin “lider” olduğunu söylemesi beklenir. Burada ilginç olan noktalardan biri de resimde kentli bir ailenin yer almasıdır. Köy evlerinde yapılan tarhana gibi emek yoğun bir işin, kentte yapılması neredeyse olanaksızdır. Dahası kapı kolu onarmayla, tarhana yapma eylemi eş zamanlı bitecek işler gibi bir yanılsama yaratılmaktadır. Ardından satranç oynanacak olması kadının eğitim düzeyinin yüksekliğine işaret etmektedir! (Kapulu ve Şahin 2011: 78) Sonuç olarak bu örnekte, anne ev içi alanın lideri olarak sunulur.

“Alışkanlık” isimli okuma parçasında; “Bence en büyük kötülüklerimiz, küçük yaşımızda belirmeye başlar ve asıl eğitimimiz bizi emzirip büyüyenlerin elindedir” denmektedir (Yangın, Celepoğlu ve Türkyılmaz 2011: 86). Ders kitaplarında çocukların kadınlar tarafından beslenip büyütüldüğüne ilişkin onlarca örnekte, açık iletiden sonra, örtülü bir iletide kötülüklerin sorumluluğu da anneye yüklenir.

Ders kitaplarında kadınların özel alanda, erkeklerin ise kamusal alanda anlatıldığına ilişkin çok sayıda görsel ve metin yer alır. Aynı söylemin 2011 yılında okutulan 8. Sınıf Türkçe kitabında da devam ettiğini söyleyebiliriz. “Oğlumuz” adlı okuma parçası şöyledir: “... Annesine doğru, genç ve mesut annesine doğru ilk adım. (...) O da her oğul gibi sokak, okul ve çarşı arasında, her gün biraz daha bölünüp gidecekti. Önlenemezdi bu...” (Kurt, Altay ve Kara 2011a: 73) 2012-2013 yılında okutulan 5. Sınıf Türkçe ders kitabında “Ankara’daki yeni evimize taşındık. Annem, evi yerleştirirken babam da eve su, elektrik ve doğal gaz bağlatma işlemleri ile uğraştı” (Alacalı 2012: 16)sözleriyle, erkek kamusal alandaki işlerden sorumlu tutulurken, kadın ev işleriyle yükümlü kılınır.8. Sınıf Türkçe Öğrenci Çalışma Kitabında da aynı söylem farklı örneklerle sürer. Kitapta ağır bir çanta taşıyan erkek çocuk (Kurt, Altay ve Kara 2011b: 101), kahve ikram eden anne, yemek tepsisini taşıyan kız çocuk, resimleri bulunmaktadır (Kurt, Altay ve Kara 2011b:160).

2001-2002 öğretim yılından itibaren ders kitapları kadınları, önceki yıllara göre daha fazla örnekte aile bütçesiyle ilişkilendirmeye başladı. Bu tutum 2003 yılından itibaren de devam etti. Bu örneklerde, aile bütçesinin yükünü hafifletecek kişi olarak kadınlara görev verilir. Bu arada geleneksel olarak kadınlara uygun görülen işleri yapması gerektiği anımsatılır: “... Kadın dikiş dikerek ve örgü örerek, alışverişini ucuz ve kaliteli yerlerde yaparak aile bütçesinin yükünü hafifletebilir.” (Komisyon 2004: 17)2012-2013 öğretim yılında okutulan kitaplardan birinde ise konuşma baloncuğuna yer verilir. Ali’nin annesinin şöyle düşündüğünü görürüz: “Çocuklarımla bakımı ve iyi bir eğitim almaları için uğraşırım. Aynı zamanda çalışarak aile bütçemize katkıda bulunurum.” (Alacalı 2012: 19)

Sonuç olarak, son yıllarda ders kitaplarında aile içi işbölümüne ilişkin metinlerde, resimlerde erkekler, ev işlerini yapmaya başlamakla birlikte, kadınlar ev işlerinin asıl sorumlusu olmaya devam etmektedir. Bunun yanı sıra evde yapılan emek yoğun işler kadınların sorumluluk alanı içinde tanımlanmaktadır. Erkeğin özellikle kamusal alandaki yerine vurgu yapılırken, kadın özel alandaki rolleriyle anlatılır.

Kadınlar, Erkekler, Meslekler...

Kadınlar, yarım yüzyıldan fazla bir zamandır ders kitaplarında mesleklerden dışlanmaktadır. Cumhuriyetin ilk 15-20 yılında kadınların çeşitli mesleklerde çalıştıklarına ilişkin örneklerin 1950’lerde ortadan kalktığını önceki çalışmamızda belirtmiştik. Bu durum 2000’li yılların başına kadar devam etmiştir (Gümüsoğlu 2005b). 2000 yılında Kadından Sorumlu Devlet Bakanlığı’nın ders kitaplarında cinsiyetçiliğe ilişkin düzenlediği sempozyumdan sonra ders kitaplarında kadınlar meslek sahibi bireyler olarak daha fazla örnekte yer aldı. 2002-2003 öğretim yılından günümüze dek basılan ders kitaplarında bu eğilim sürdü. Bu olumlu gelişmeye karşın, ders kitaplarında meslek sahibi

kadınlar erkeklere göre az sayıdadır. Belli mesleki alanlarda kümeleşmeye devam etmektedir. Aşağıda konuyla ilgili örnekler yer almaktadır:

2005 yılına ait 2. Sınıf Türkçe kitabında “Meslekler” başlığı altında dokuz meslek sayılmaktadır. Bu mesleklerden sadece üçü kadınlara ayrılır. Bu meslekler; öğretmen, doktor ve terzidir.⁵ Erkekler; mühendis, fırın çalışanı, çiftçi, polis, ressam ve kaptan olmak üzere altı meslekle karşımıza çıkar (Komisyon 2005: 42-43) Söz konusu Türkçe kitabında “Giysilerimiz” konusuyla meslekler arasında ders kitaplarında şöyle bir bağ kurulur: “Bazı özel durumlarda giydiğimiz giysiler vardır... Boyacılık aşçılık gibi işler sırasında üstümüzü kirletebiliriz. Bu durumda önlük takarsak elbiselerimiz temiz kalır. (Boya yaparken tulum giymiş bir erkek, mutfak önlüklü bir kadın resmi)” (Komisyon 2005: 36-39) “Mutfak önlüğü annenin üniforması” olduğunun kabulü burada da geçerliliğini sürdürmektedir. 2005 yılında 1. Sınıflarda okutulmak üzere hazırlanan Hayat Bilgisi kitabında (Aldal, Kalın-Falakoğlu ve Çetin 2005: 53) “Okulumda kimler çalışıyor?” teması altında Öğretmen, kütüphaneci, hizmetli ve müdür olmak üzere dört kadın çalışana; buna karşılık bir öğretmen, güvenlik görevlisi ve hizmetli olmak üzere üç erkeğe yer verilmiştir. Bu olumlu örneğe karşın, aynı kitapta bir başka sayfada, buharlaşma teması altında mutfak önlüğü olan kadın resmine şu sözler eşliğinde yer verilir: “Yemek yapan büyüğünü izle” (Aldal, Kalın-Falakoğlu ve Çetin 2005a: 74). Söz konusu kitapta doktorluk kadınlara uygun bir meslek olarak gösterildiği için olumlu olmakla birlikte, kadınları ev işlerinin ana sorumlusu olarak kabul eden örneklere yer verdiği için de olumsuzluk içerir. Bu örneklerde erkek, ev işlerinde yardımcı konumda yer almaktadır. Aynı yazarların 3. Sınıflar için hazırlanan Hayat Bilgisi kitabında (Aldal, Kalın-Falakoğlu ve Çetin 2005b: 53) kadınlar doktor, aşçı ve ressam olarak resmedilirken, erkekler polis, terzi, kaptan, itfaiye eri olarak anlatılmıştır. Aynı sayfada Einstein’ın bir fotoğrafına, büyük buluşları-icatları ve uygarlığı da erkeklerin yarattığını anlatan görsellere yer verilmiştir. Bu kitabın yazarları kadın olmasına karşın “insan” kavramı erkeği anlatmaktadır (Aldal, Kalın-Falakoğlu ve Çetin 2005b: 138-139). Ne yazık ki kadın yazarlar, kendi cinslerini görünmez kılma sürecine katkıda bulunurlar.

2008 yılında okutulan kitaplarda da meslekler konusunda cinsiyetçi söylem devam eder. 2. Sınıf Hayat Bilgisi ders kitabında ilkokul müdürü ve “çevremizdeki meslekler”erkeklere ait alanlar olarak kabul edilmiştir (Gündoğan, Gün vd 2008: 16 ve 33). Örnekte taksi sürücüsü, çiftçi, kasap, televizyon muhabiri erkektir ve onlara beş farklı meslek uygun görülür. Kadınlar ise hemşire ve öğretmen olarak iki meslekte anlatılmaktadır. 2011-2012 öğretim yılına gelindiğinde de meslekler, “erkek mesleği-kadın mesleği” olarak sınıflandırılmaktadır. Kadınlara uygun görülen meslekler çoğunlukla, öğretmenlik, hemşirelik, terzilik olmaya devam etmektedir. Türkçe 3. Sınıf kitabında sadece bir yerde kadın polis bulunur (Alacalı ve Anaç 2011: 15). Türkçe 7. Sınıf Kitabında bilim insanı (Yangın, Celepoğlu ve Türkyılmaz 2011: 65), 8. sınıf kitabında ise yazar olarak sadece bir kadın gösterilmiştir (Kurt, Altay ve Kara 2011a: 14).Ülkemizde yüzyıldan fazla bir zamandır çok sayıda değerli edebi eser ortaya koymuş kadın yazar ve Dünya’da binlerce kadın yazar varken,sadece bir kadın yazara ders kitabında yer verilmesi dikkate değerdir. İncelenen kitaplarda, kadınların mesleki çeşitliliği söz konusu değilken, erkeklerin resimlerde gösterildiği mesleklerde çeşitlilik vardır. Öte yandan günümüzde çok sayıda yeni meslek söz konusuyken, ders kitaplarında meslekler konusunda çocuklara zengin bir çerçeve sunulmamaktadır. Aynı sorun aşağıda yer verdiğimiz 2011-2012 öğretim yılında 1. Sınıftan 8. Sınıfa kadar okutulan Türkçe ders kitaplarında da sürmektedir. Kadınlar erkeklere göre az sayıda meslekte anlatılmaktadır. Özellikle birinci sınıf Türkçe ders kitabında, kadınların neredeyse mesleksiz olduğunu söylenebilir.

⁵Öğretmenler, genellikle ilkokul öğretmenidir. Kadınların ders kitaplarında doktor olarak anlatılmalarının iki boyutu olduğu kanısındayız. Birincisi, örneği verilen kadın doktorlar genellikle çocukları muayene ederler, anne kimliği ile ilişkilendirilir.İkincisi ise, kadın doktorların ders kitaplarında görünür olmasının, bu meslek grubunun, özelleştirme politikalarıyla ilintili olarak, toplumsal düzlemde geçmişteki itibarını kaybetmeye başlamasıyla ilişkili olabileceği kanısındayız. Konunun bu bağlamda incelenmesi yararlı olur.

2011-2012 Öğretim Yılında Okutulan Ders Kitaplarında Yer Alan Meslekler.⁶

Kaç adet olduğu Meslekler			
1.Sınıf	Kadın	6	Öğretmen, Terzi ve Mimar
	Erkek	27	Doktor, Bankacı, Postacı, Polis, Pilot, Çiftçi, Marangoz, Aşçı, Subay, Mühendis, Öğretmen, Kaptan, Ressam, Satıcı, Fırıncı, Tamirci
2.Sınıf	Kadın	2	Öğretmen, Hemşire
	Erkek	23	Postacı, Polis, Pilot, Çiftçi, Marangoz, Aşçı, Subay, Mühendis, Kırtasiyeci, Manav, Kaptan, Marangoz, Terzi
3.Sınıf	Kadın	10	Öğretmen, Polis, Kasiyer, Hemşire, Doktor
	Erkek	20	Doktor, Satıcı, Astronot, Kaptan, Berber, Ayakkabıcı, Bakkal, Marangoz, Pide satıcısı, Nikah Memuru, Bankacı, Tamirci, Mühendis, İtfaiyeci, Subay
4.Sınıf	Kadın	8	Çiftçi, Halı dokuyucu, Öğretmen, Ressam, Heykeltıraş, Hemşire
	Erkek	39	Çiftçi, Piyanist, Heykeltıraş, Ressam, Kaptan, Bilim insanı, Aşçı, Marangoz, Öğretmen, Postacı, Makinist, Kaloriferci, Biletçi, Davulcu, Zurnacı, Asker
5.Sınıf	Kadın	19	Piyanist, Bankacı, Çinici, Veteriner, Heykeltıraş, Sekreter, Öğretmen, Doktor, Terzi, Hemşire, Laborant, Kemancı
	Erkek	32	Muhtar, Ressam, Yazar, Biliminsanı, Astronot, Çiftçi, Asker, Çömlekçi, Kadın Kuaförü, Demirci, Postacı, Terzi, Heykeltıraş, Marangoz, Hastabakıcı, Mikrobiyolog, Eczacı, Kaptan, Tesisatçı
6.Sınıf	Kadın	10	Türkücü, Oyuncu, Ressam, Heykeltıraş, Biyolog,

⁶ Bu tablo Mart 2013'te yayınlanan Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet adlı kitabımda yer aldı. Öğrencim Nalan Özver'e katkısından dolayı teşekkür ederim.

Aşağıdaki kitaplara niceliksel analiz yapıldı:

Elife Şahbaz Dağlıoğlu, Türkçe 1. Sınıf Ders Kitabı, Birinci Kitap, Selt Yayınları, İstanbul, 2011

Elife Şahbaz Dağlıoğlu, Türkçe 1. Sınıf Ders ve Öğrenci Çalışma Kitabı, İkinci Kitap, Selt Yayınları, İstanbul, 2011

Ali Aslan, Türkçe 2. Sınıf Ders ve Öğrenci Çalışma Kitabı, Birinci Kitap, Yıldırım Yayınları, Ankara, 2011

Osman Alacalı, Güler Anaç, Türkçe 3. Sınıf Ders Kitabı, Öğrenci Çalışma Kitabı, Birinci Kitap, Dörtel Yayıncılık, Ankara, 2011

Erol Öz, Sevim Öz, Türkçe 4. Sınıf Ders Kitabı, Bilim ve Kültür Yayınları Ltd. Şti, Ankara, 2011

Erol Öz, Sevim Öz, Türkçe 4. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı, Bilim ve Kültür Yayınları Ltd. Şti, Ankara, 2011

Osman Alacalı, Türkçe 5. Sınıf Ders Kitabı, Ada Matbaacılık ve Yayıncılık, Ankara, 2011

Türkçe 5. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı, Ada Matbaacılık ve Yayıncılık, Ankara, 2011

Fatma Karabıyık, Türkçe 6. Sınıf Ders Kitabı, Evren Yayıncılık, Ankara, 2011

Fatma Karabıyık, Türkçe 6. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı, Evren Yayıncılık, Ankara, 2011

Banu Yangın- Ayşegül Celepoğlu, Fatma Türkyılmaz, Türkçe 7. Sınıf, Ders Kitabı, Pasifik Yayınları, Ankara, 2011

Banu Yangın- Ayşegül Celepoğlu, Fatma Türkyılmaz, Türkçe 7. Sınıf, Öğrenci Çalışma Kitabı, Pasifik Yayınları, Ankara, 2011

Mustafa Kurt, Jülide Altay, Mehmet Kara, Türkçe 8. Sınıf Ders Kitabı, Tav Yayıncılık, İstanbul, 2011

Mustafa Kurt, Jülide Altay, Mehmet Kara, Türkçe 8. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı, Tav Yayıncılık, İstanbul, 2011

			Hemşire
	Erkek	24	Marangoz, Balıkçı, Oyuncu, Çiftçi, Satış Görevlisi, Bakırcı, Yazar, Ressam, Heykeltıraş, Postacı, Basketbolcu, Fotoğrafçı, Çoban
7.Sınıf	Kadın	1	Biliminsanı
	Erkek	9	Balıkçı, İnşaat İşçisi, Basketbolcu, Nakliyeci, Sanatçı, Biliminsanı
8.Sınıf	Kadın	5	Yazar, Halı Dokuyucu, Mühendis, Balerin, Yün Eğiren Kadın
	Erkek	5	Doktor, Mühendis, Öğretmen, Asker

2012-2013 Öğretim Yılında Okutulan Ders Kitaplarında Yer Alan Meslekler⁷

Meslekler			
1.Sınıf Hayat Bilgisi. Ders-Çalışma kitabı, 1.kitap	Kadın	Toplam tekrar sayısı: 43	Öğretmen (27), Hemşire (2), Ev Kadını (9), Aşçı, Sağlık personeli (2), Polis (2) Toplam: 6 Meslek dalı
	Erkek	Toplam tekrar sayısı: 24	Öğretmen (8), Hizmetli (3), Polis (2), Sağlık personeli (2), Davulcu, Zurnacı, Simitçi, Taksici, Kantin çalışanı (5) Toplam: 9 Meslek dalı
1.Sınıf Hayat Bilgisi, ders-öğrenci çalışma kitabı-2.Kitap	Kadın	Toplam tekrar sayısı: 27	Öğretmen (4), Ev Kadını (19), Aşçı, Polis, Doktor(2) Toplam: 5 Meslek dalı
	Erkek	Toplam tekrar sayısı: 12	Tornacı (3), Marangoz, Öğretmen (5), Asker (3) Toplam: 4 Meslek dalı
1. Sınıf Türkçe ders kitabı-1.kitap	Kadın	Toplam tekrar sayısı: 9	Ev Kadını (4), Çocuk Bakıcısı (3), Aşçı, Hemşire. Toplam: 4 Meslek dalı
	Erkek	Toplam tekrar sayısı: 9	Polis, Palyaço, Dondurmacı, Doktor, Ayakkabıcı, Asker (2), Aşçı (2) Toplam: 7 Meslek dalı
1.sınıf Türkçe ders ve çalışma kitabı-2.kitap	Kadın	Toplam tekrar sayısı: 12	Öğretmen (2), Temizlikçi, Ev Kadını(6), Doktor (3) Toplam: 4 Meslek dalı
	Erkek	Toplam tekrar sayısı: 10	Hayvan yetiştiricisi, Palyaço, Sporcu, Asker(7) Toplam: 4 Meslek dalı

5.Sınıf Türkçe ders kitabı, 1.kitap	Kadın	Toplam tekrar sayısı: 19	Piyanist, Bankacı, Çini ustası, Veteriner, Heykeltıraş, Sekreter, Öğretmen, Doktor (2), Terzi, Hemşire, Laborant, Kemancı, Aşçı, Ev Kadını(3), Elişi işçisi(2) Toplam: 15 Meslek dalı
-------------------------------------	-------	--------------------------	--

⁷ Bu tabloyu hazırlama sürecinde destek olan öğrencim Erhan Beyhan'a teşekkür ederim.

	Erkek	Toplam tekrar sayısı: 29	Muhtar, Ressam, Yazar, Bilim insanı, Astronot, Çiftçi, Asker(4), Çömlekçi, Kadın Kuaförü, Demirci, Postacı, Terzi, Heykeltıraş, Marangoz, Hastabakıcı, Mikrobiyolog, Eczacı, Kaptan, Tesisatçı, Öğretmen(2), Şarkıcı (2), Doktor (3) Toplam: 22 Meslek dalı
--	-------	--------------------------	--

5. Sınıf sosyal bilgiler ders kitabı 1. kitap	Kadın	Toplam tekrar sayısı: 26	Öğretmen (6), Memur, Eczacı, Mühendis, Polis, Aşçı, Ev Kadını (2), Girişimci, Nakış ustası, Terzi, Hayvan Yetiştiricisi (2), Turistik Eşya Satıcısı, Müzisyen(4), Fabrika İşçisi (3) Toplam: 15 Meslek dalı
	Erkek	Toplam tekrar sayısı: 51	Kameraman, Doktor, Öğretmen (12), Sürücü, Avukat, Pazarcı, Polis, Müzisyen(10), Taş İşlemecisi, Yorgancı, İnşaat İşçisi, Spiker, Arı Yetiştiricisi (2), Madenci, Oduncu, Sporcu, Davulcu, Zurnacı (4), Mobilyacı, Bakırcı, Fırıncı, Çiftçi, Ev Kadını (2), Fabrika İşçisi (3) Toplam: 24 Meslek dalı

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi,2012-2013 öğretim yılında okutulan 1. Sınıf Türkçe ve Hayat Bilgisi ile 5. Sınıf Türkçe ve Sosyal Bilgiler ders kitaplarında da kadınların mesleki çeşitliliği ve mesleklerde gösterilme oranı, geçmiş yıllara göre artmıştır. Bununla birlikte, mesleklerde yer alan kadın sayısı ve kadınların mesleki çeşitliliği erkeklerin gerisinde olmaya devam etmektedir. Kadınların 1. Sınıflar için hazırlanan ders kitaplarında çok az sayıda meslek grubu içinde; öğretmenlik, ev kadınlığı, hemşirelik, aşçı vb alanda anneliğin ve ev kadınlığının uzantısı kabul edilen mesleklerde anlatılması da sorunludur.⁸ Daha üst sınıflara gidildiğinde kadınların mesleki çeşitliliği artmaktadır. 2012-2013 yılına ait ders kitaplarından hazırladığımız tablodan da görüleceği gibi, kadınlara uygun görülen geleneksel meslekler dışında polis, doktor, eczacı, müzisyen, mühendis vb alanlarda da anlatılmaya başlandı. Bu olumlu gelişmeye karşılık kadınların mesleki çeşitliliği erkeklere oranlarla oldukça düşük düzeydedir. Ayrıca sözü edilen kitaplardaki örneklerde, kadınların aile içindeki görev ve sorumlulukları geleneksel rollere uygun olarak devam etmektedir. Öte yandan 1. sınıf ders kitapları kadın görsellerini 5.sınıfa göre daha fazla yer vermektedir. (Kadın ve erkeklerin niceliksel görünürlükleri için bkz. Tablo I ve II.)Bu kurgunun doğal sonucu olarak, kadının özel alanda yaptıkları cinsiyetinin doğal sonucu olarak yapılan bir iş sayılır ve kadın emeği görünmez kılınır. Bütün bu yaklaşımın sonucunda ailedeki tek otorite erkek olmaya devam etmektedir.

Ders Kitaplarında Değişmeyen Otorite: Erkek!

Kadınların belli meslek alanlarına yönlendirilmesi ve kadının asıl görevinin aile içinde olduğuna ilişkin örneklere paralel olarak, ders kitaplarındaki “aile” anlatılarında kadınların otoritesinden ya da kadın-erkek eşit otoriteden söz edilemez.⁹ Evin düzeni, temizliği, çocukların bakımı vb işlerden

⁸ Kadınların söz konusu mesleklerde sunulduğuna ilişkin kaynaklar için bkz. Newman (1994), Oyler-Jenings ve Lozada (2001), Aktaran H. Ullah ve C. Skelton, “Genderrepresentation in thepublicsectorschooltextbooks of Pakistan”,EducationalStudies, 39:2, s. 183-194

⁹ 2011-2012 öğretim yılında incelenen ders kitaplarında ataerkil aile yapısının sorgulandığı, baba figürünün “otorite sahibi” ve “ev içi sorumlulukları paylaşmayan” rolünün değiştiğine ilişkin sav için bkz. www.secbir.org. Oysa konuyla ilgili alt okumalar, öne sürülen savın tamamen farklı olduğunu bize göstermektedir. Araştırmada yer alan örnekte baba ütü yapmakta ve anneye “Ütü bitmek üzere, sırada hangi iş var?” diye sorarken, çocuklardan biri “Anne bak hiç toz kalmadı” demekte diğer çocuk ise “Anne, ben de çiçeklerin tozunu sileyim mi?” sorusunu yönelmektedir. Bu örnekte anne ev işlerinin ana sorumlusu kişidir ve soruların doğrudan

sorumlu tutulan kadın, erkeğin otoritesi altında anlatılır. Erkekler kamusal alanla ilişkileri düzenleyen; özel alandaki ihtiyaçları belirleyen, odun-kömür, buzdolabı, çamaşır makinesi, fırın, elektronik eşya vb alışverişleri yapma konusunda tek yetkili kişi olarak kabul edilmeye devam edilir. Bunun da ötesinde aile bütçesinin nerede ve nasıl kullanılacağına karar veren kişi olarak ders kitaplarında yer alır. Bu kurguya göre anne ve çocuklar, babaya ihtiyaçlarını bildirirler, baba bunu doğru bulursa yerine getirir ve satın alır! Bu örneklerde anne genellikle mutfakta ihtiyaç olan şeyleri talep ederken; çocuklar bilgisayar, bisiklet vb ihtiyaçlarını dile getirirler. 2005 yılında 3. sınıflar için hazırlanan Hayat Bilgisi kitabındaki örnekte, “Anne ile Ömer” akşam yemeğine hazırlık için markete giderler. Bu sırada Ömer’in annesi eve çamaşır makinesi alınmasını istemektedir. Baba, anneye bunun için para biriktirmesi gerektiğini söyler (Komisyon 2005; 91). Bir başka örnekte Kenan, anne ve babasının konuşmasını dinler: “Annesi yeni bir fırına ihtiyaçları olduğunu söylüyordu. Babası ise biriktirdikleri paranın bir kısmını fırın almak için harcayabileceklerini söyledi.” (Gündoğan, Gün vd 2008: 101) Aynı kitapta Nazlı’nın babası “farklı bir tatil yapalım” deyince, annesi de “Kayak yapmaya gidelim” der. Ancak baba, kayağın pahalı bir spor olduğunu, bunun için para biriktirmeleri gerektiğini söyler (Gündoğan, Gün vd 2008: 97). Bu ve benzeri örneklerde kadınlar, karar veren ve uygulayan özne değildir. Üstelik de kadınların isteklerinin gerçekleşmesi bilgili ve otoriter erkeğin kararına kalmıştır. Bu örneklerde kadınlar, erkeğe bağımlı kimlikler olarak sunulur. Annenin aile içi hiyerarşisindeki konumu, çoğu kez çocukla eşit düzeyde, bazen ondan sonra gelmektedir.

Genellikle ders kitaplarında, kadınların kendi ihtiyaçları için alışveriş yaptığına ilişkin örnekler rastlanmaz. Ancak 3. Sınıf Türkçe ders kitabında anneye manto almak için alışverişe gidildiğine ilişkin sıra dışı bir örnek bulunmaktadır. “Sarı Manto” adlı okuma parçası şöyledir: “Sonunda, mağaza sahibiyle sıkı bir pazarlığa girişen baba:

-Çok pahalı! Gücümüz yetmez alamayız, dedi.

-Biraz indirseniz, dedi anne yavaş bir sesle” (Alacalı ve Anaç 2011: 56) Görüldüğü gibi parayı harcama yetkisi babaya verilmiş ve annenin kendi ihtiyacı için bile alışverişte sesi kısalmıştır!

Ders kitaplarında karar alma sürecinde erkeğin egemenliğine yapılan vurgu sadece aile bütçesiyle sınırlı konularda değildir. Bunun dışında kız çocuğunun eğitimine de erkeğin karar vermesi olağanlaştırılır. 7.Sınıf Türkçe kitabındaki “Okumak İstiyorum” adlı metinde “Gülizar” anlatılır: “Gülizar, Salihli’nin Akören köyünde yaşayan bir ailenin ilk çocuğuydu. Beşkardeşi vardı. Onlar büyürken annesine hep yardım etmişti. Hele yaşı biraz daha büyüyünce annesinin adeta sağ kolu olmuştu (...) Evde annesinin yapmasını istediği işleri bir an önce bitirip okumak istiyordu. Buna her zaman fırsat bulamıyordu ama yine de mutluydu (...) Gülizar tedirgin olmuştu, acaba babası kendisini sınava götürmeyecek miydi? Durumu annesine anlattı, annesi, babasıyla konuşacağını söyleyince biraz olsun içi rahatladı (...) Nihayet öğle yemeğini yerlerken babası kararını kızına açıkladı:

Kazandığın Manisa Anadolu Öğretmen Lisesine gidebilirsin.” (Yangın, Celepoğlu ve Türkyılmaz 2011: 22).

Bu örnekte baba evin revidir. Anne çocuğunun geleceği hakkında söz sahibi değildir ve her bakımdan babaya bağımlıdır. Kız çocuk ise annenin yardımcıları olarak evde önemli bir görev üstlenir. Gülizar’ın eğitimi 21. Yüzyılı yaşayan Türkiye’de bir ders kitabında, temel bir insan hakkı, bir çocuğun eğitim hakkı olmaktan çıkarılmış ve babanın inisiyatifine bırakılmıştır. Bu kız çocuğu, beş çocuklu bir ailede annenin işlerini kolaylaştıran, okumak isteyen ama babasının engelleyeceğinden endişelenen bir çocuktur. Gülizar, okumak istediği halde okuyamamaktadır ama yine de mutlu bir çocuk olduğu dile getirilmektedir. Bu metinde bir kız çocuğunun, okuma ve çocuk olma hakkına sahip olmasının olağanlaştıran bir üslup olduğu görülmektedir.

Ders kitaplarında otoritenin sahibi, evin asıl geçindirici öznesi olarak yer alan erkek, kaçınılmaz biçimde bilgili kişidir. Ailede her türlü sorunun yanıtı babadan alınır. 2005 yılında 2. Sınıflarda okutulan Türkçe kitabında, “Kuyruksuz Demokrasi Olmaz” başlıklı okuma parçasında çocuk annesine demokrasinin ne olduğunu sorar. Annenin yanıtı şöyledir: “Baban akşam gelsin, konuşalım”

muhababıdır. Bu işlerle ilgili onay merciidir ve ev işlerinin merkezinde yer alır. Dolayısıyla eşitlikçi gibi görünen örneklere ilişkin bir başka okuma bize eşitsizliğin ne denli derin olduğunu göstermektedir.

(Komisyon 2005: 105-108). Burada anne, 7-8 yaşlarındaki çocuğa demokrasiyi anlatacak bilgi birikiminden yoksun kılınır. Yine ders kitaplarında televizyon programlarının içeriğine göre izleyenler cinsiyetlendirilmiştir. İzlenen programa göre babanın ve annenin bilgi düzeyi anlaşılır: “Televizyon izlerken/Babam haberlerde/Annem yerli sinemada/Dayım polisiyede/Herkesin susmasını isterler...” (Karafilik, Değirmenci ve Bilkan 2005: 74-75)

Ders kitaplarında erkek otorite olarak anlatıldığı gibi, evin geçimini sağlayan asıl kişi olarak da anlatılır.2011 yılında okutulan 6.Sınıf Türkçe ders kitabında karşımıza çıkan bu örnekteki erkek, eşini mutlu etmek ister. “Daha İyi Olabilir” isimli okuma parçasında erkek, evin reisi olarak ailenin geçimini sağlamaktadır. Ancak, eşi yeteri kadar “tüketemediği” için memnun-mutlu değildir. Bu sorunu çözmek isteyen erkek, daha da çok çalışarak bu durumun üstesinden gelir: “Karısı neden komşunun karısı kadar iyi giyinmesin... Evin hanımı memnun değildi: Giyimi kuşamı, çocuklarının tahsili, her şeyi, temin edildiği halde kocası henüz eve bir televizyon alamamıştı (...) Ama koca emindi. Birkaç saat daha fazla çalışarak bunun da mutlaka üstesinden gelecekti.” (Karabıyık 2011: 51)Kız ve erkek çocuklara örnek olarak sunulan bu okuma parçası, erkek egemen değerleri meşrulaştırmakla kalmamakta, “tüketim kültürü”nün taşıyıcı öznesi olarak kadınları kullanmaktadır.

SONUÇ

Yukarıda ele aldığımız örneklerden de görüleceği gibi ders kitapları, çocukların eğitim kurumlarında toplumsallaştırılması sürecinde en önemli araç olmaya devam ediyor. Devletin ideolojik aygıtlarından biri olarak kabul edilebilecek bu araçların, önemli boyutu da çocukları okulda cinsiyetçi bir kültürle tanıştırmasıdır. Diğer yandan ders kitaplarındaki metinler, görseller ve sayılar aracılığıyla kadınların toplumsal alanda görünmezliği normalleştirilir. Kadınlar, ders kitaplarındaki örneklerde özel alandaki varlığıyla kabul görür. Son on yılında ise giderek artan sayıda kadın, ilköğretim ders kitaplarında meslek sahibi olarak yer aldı. 2011 yılından beri bu meslekler arasında mühendis, doktor, eczacı ve polisler de yer aldı. Ancak kadınlara uygun görülen ve yeniden üretim süreciyle ilişkili meslekler, açık ve örtülü iletilerde sürmeye devam etti. Kadınlara yönelik meslek anlatılarının bir başka sorunlu yanı kadınların emek sürecinde ve yeniden üretimdeki çifte yükünün sürmesidir. Ayrıca çocuklara verilen örneklerde; kadınların anne oluşu ve ev içi alandaki sorumlulukları anımsatılarak, toplumsal alandaki ikincil konumu meşrulaştırılmaya çalışılır. Kadınlar ders kitaplarında özgür birer birey olarak değil de; evli, babanın kararlarına ve otoritesine boyun eğen kişiler olarak anlatılır (Kadınlar ders kitaplarındaki örneklerde bu edimi doğal olarak yapar!). İncelenen kitaplardaki örneklerde kadın haklarına ve çocuk haklarına aykırılıklar da söz konusudur. Yukarıda yer verdiğimiz “Gülizar” örneğinde de görüleceği gibi ülkemizde önemli bir sorun bulunur: Kız çocuklarının okullaşma oranının düşüktür, kızların eğitim haklarının erkek egemen değerler tarafından gasp edilmesi söz konusudur. Bu gerçek karşısında ders kitaplarında kız çocuklarını güçlendirecek açık ve alternatifler üreten bir yaklaşım beklenir.

Öte yandan ders kitaplarındaki örneklerde kadınlar bilen özne olmaktan uzaklaştırılmıştır. Açık ve örtülü iletilerle bilgili olduğu anlatılan erkek, bilen özne konumuna yükseltilmiştir. Ders kitaplarında karşılaştığımız önemli sorunlardan biri de kadınların; çocuklar, hastalar ve engellilerin bakımından “doğal olarak” sorumlu olmalarıdır.

Sonuç olarak, ders kitaplarında toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin eşitsizlikler son on yıl boyunca da devam etmektedir. Türkiye 2003-2013 yılları arasında; “Ulusal Eylem Planları” hazırlayarak, toplumsal cinsiyet temalı çalıştaylar düzenlemiş, eğitimcilerle toplumsal cinsiyet eğitimleri verilmiş, ders kitaplarını toplumsal cinsiyet açısından inceleyen komisyonlar kurulmuştur. Buna rağmen ders kitaplarında cinsiyetçi söylemi ortadan kaldıracak köklü değişim gerçekleştirilmemiştir. Türkiye, CEDAW, Pekin+5 vb uluslararası sözleşmelere ve kararlara imza attığı halde, ders kitaplarındatoplumsal cinsiyet, çözülemeyen bir sorun olmaya devam ediyor. Böylece çocuklar, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini okula ilk adım attıkları andan itibaren sistematik olarak öğreniyorlar.

Ders kitaplarının bir an önce toplumsal cinsiyet eşitliğini ve pedagojik yaklaşımı dikkate alan bilimsel ölçütlerle hazırlanması gerekmektedir. Taraf olduğumuzu uluslararası sözleşmelerin ve “Ulusal Eylem Planı” yaşama geçirilmesi zorunludur. Öte yandan ders kitaplarının erkek yazarlarının yanı sıra, kadın yazarlarının da cinsiyetçi söylemin sürdürülmesine katkıda bulunduğu açıktır.

Özellikle ders kitapları yazarlarının ve ilköğretim okullarındaki öğretmenlerin tümünün toplumsal cinsiyet eğitiminden geçmesini sağlamak ivedilikle ele alınmalıdır.

Ekler: 2011-2012 Öğretim Yılı Kadın Erkek Niceliksel Görünüm Tablo: I¹⁰

	TÜRKÇE DERS KİTABI		TÜRKÇE ÇALIŞMA KİTABI	
	1.Sınıf	Kadın	147	Kadın
	Erkek	88	Erkek	160
2.Sınıf	Kadın	18	Kadın	19
	Erkek	58	Erkek	58
3.Sınıf	Kadın	29	Kadın	13
	Erkek	46	Erkek	52
4.Sınıf	Kadın	152	Kadın	15
	Erkek	179	Erkek	38
5.Sınıf	Kadın	88	Kadın	35
	Erkek	147	Erkek	70
6.Sınıf	Kadın	63	Kadın	23
	Erkek	162	Erkek	53
7.Sınıf	Kadın	16	Kadın	9
	Erkek	21	Erkek	5
8.Sınıf	Kadın	58	Kadın	20
	Erkek	87	Erkek	42

2012-2013 Öğretim Yılı Kadın Erkek Niceliksel Görünüm¹¹:Tablo: II

	DERS KİTABI		ÇALIŞMA KİTABI	
	1.Sınıf Türkçe	Kadın	82	Kadın
	Erkek	108	Erkek	628
1.Sınıf Hayat Bilgisi	Kadın	429	Kadın	210
	Erkek	503	Erkek	203
5.sınıf Türkçe ders kitabı	Kadın	160		
	Erkek	419		
5.sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabı	Kadın	373		
	Erkek	677		

¹⁰ Bu tablo Mart 2013'te basılan "Ders Kitapları'nda Toplumsal Cinsiyet" adlı kitabımda da yer aldı.

¹¹Gülşen Erhan, Türkçe 1. Sınıf Ders Kitabı, Birinci Kitap, Kartopu Yayıncılık, Ankara, 2012

Gülşen Erhan, Türkçe 1. Sınıf Ders ve Öğrenci Çalışma Kitabı, İkinci Kitap, Kartopu Yayıncılık, Ankara, 2012

Dr. Mehmet Metin Arslan, Hayat Bilgisi 1. Sınıf Ders ve Öğrenci Çalışma Kitabı, Birinci Kitap, Anıttepe Yayınları, Ankara, 2012

Dr. Mehmet Metin Arslan, Hayat bilgisi 1. Sınıf Ders ve Öğrenci Çalışma Kitabı, İkinci Kitap, Anıttepe Yayınları, Ankara, 2012

Osman Alacalı, Türkçe 5. Sınıf Ders Kitabı, Ada Matbaacılık ve Yayıncılık, Ankara, 2012

Tahir Ersöz, Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Ders ve Öğrenci Çalışma Kitabı, Pasifik Yayınları, Ankara, 2012

KAYNAKÇA

- Alacalı,O. (2012). Türkçe 5. Sınıf Ders Kitabı I.Ankara: Ada.
- Alacalı, O. (2011). Türkçe 5. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı. Ankara: Ada.
- Alacalı, O. (2011). Türkçe 5. Sınıf Ders Kitabı. Ankara: Ada.
- Alacalı, O.,Anaç, G. (2011). Türkçe 3. Sınıf Ders Kitabı, Öğrenci Çalışma Kitabı, Birinci Kitap. Ankara: Dörtel Yayıncılık.
- Aldal, H.,Falakoğlu, K., Ş.,Çetin,L. (2005a). Hayat Bilgisi 1. Sınıf. Ankara: Okyay.
- Aldal, H.,Falakoğlu, K., Ş.,Çetin,L. (2005b). Hayat Bilgisi 3. Sınıf. Ankara: Okyay.
- Althusser, L. (2003). İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları. (Çev.). Alp Tümertekin, İstanbul: İthaki.
- Arslan.M.M. (2012). Hayat Bilgisi 1. Sınıf Ders ve Öğrenci Çalışma Kitabı, Birinci Kitap.Ankara: Anıttepe.
- Arslan.M.M. (2012). Hayat Bilgisi 1. Sınıf Ders ve Öğrenci Çalışma Kitabı, İkinci Kitap. Ankara:Anıttepe.
- Aslan Altan, Ş. (2000). Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik. Ankara: Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü.
- Aslan, A. (2011). Türkçe 2. Sınıf Ders ve Öğrenci Çalışma Kitabı, Birinci Kitap., Ankara: Yıldırım.
- Beauvoir, S.(1993). İkinci Cins-Evlilik Çağı. (Çev.). Bertan Onaranİstanbul:Payel.
- Bhasin, K. (2003). Toplumsal Cinsiyet.(Çev.). Kader Ay. İstanbul: Kadınlarla Dayanışma Vakfı Yayınları.
- Çubukçu, H., Sivaslıgil, P. (2007). “İngilizce Ders KitaplarındaCinsiyetçilik”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,C. 3, S. 34, S. 25-32.
- Dağlıoğlu Şahbaz, E. (2011). Türkçe 1. Sınıf Ders Kitabı, Birinci Kitap. İstanbul: Selt.
- Dağlıoğlu Şahbaz, E. (2011). Türkçe 1. Sınıf Ders ve Öğrenci Çalışma Kitabı, İkinci Kitap. İstanbul: Selt.
- Dağlıoğlu Şahbaz, E.,Çağlaroğlu, T. (2005). Okuma Yazma Öğreniyorum 1. Sınıf. İstanbul: Selt.
- Dökmen, Z. Y. (1995). “İlkokul Ders Kitaplarının Cinsiyet Rollerini Bakımından İncelenmesi”, 3p Psikoloji Psikiyatri Psikofarmakoloji Dergisi,C. 3, S.2, S. 38-44.
- Erhan, G. (2012). Türkçe 1. Sınıf Ders Kitabı, Birinci Kitap. Ankara: Kartopu.
- Erhan, G. (2012). Türkçe 1. Sınıf Ders ve Öğrenci Çalışma Kitabı,İkinci Kitap. Ankara: Kartopu.
- Öz,E.,Öz,S. (2011). Türkçe 4. Sınıf Ders Kitabı. Ankara: Bilim ve Kültür.
- Öz,E.,Öz,S. (2011). Türkçe 4. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı.Ankara: Bilim ve Kültür.
- Ersöz, T. (2012). Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Ders ve Öğrenci Çalışma Kitabı.Ankara: Pasifik .
- Esen, Y., Bağlı, M. T. (2002). “İlköğretim Ders KitaplarındakiKadın Ve Erkek Resimlerine İlişkin Bir İnceleme”, Ankara Üniversitesi EğitimBilimleri Fakültesi Dergisi, C. 35, S. 1-2, S. 143-154.
- Freire, P. (1991). Ezilenlerin Pedagojisi. (Çev.). Dilek Hattatoğlu-Erol Özbek. İstanbul: Ayrıntı.
- Freire, P., Donald, M. (1998). Okuryazarlık. Çev: Serap Ayhan. Ankara: İmge.
- Giddens, A. (2000). Sosyoloji. Yayına Hazırlayan: Cemal Güzel, Hüseyin Özel, 1. Baskı. Ankara:Ayraç Yayınevi.
- Gümüšoğlu, F. (1995). Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik. İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, YL Tezi

- Gümüőođlu, F. (2004). “İlköğretim Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Algıları”, Kadın Çalışmalarında Disiplinlerarası Buluşma, Cilt 3. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi.
- Gümüőođlu, F. (2005a). “Bilgisayar Oyunlarında Şiddet: Çocuklar ve Gençler”, Terör, Şiddet ve Toplum, Editör: Firdevs Gümüőođlu.İstanbul: Bağlam
- Gümüőođlu, F. (2005b). Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet. 2. Baskı. İstanbul: ÇEV Yayınları.
- Gümüőođlu, F. (2013). Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet. 3. Baskı. İstanbul: Kaynak.
- Gündoğan, E.,Gün, B. vd. (2008). Hayat Bilgisi 2. Sınıf. Ankara: Bilim ve Kültür.
- Kapulu, S., Şahin, C. S. (2011). Hayat Bilgisi, 1.Sınıf, 2. Kitap. Ankara: Koza.
- Karabıyık,E. Ü.,Tiryaki, F. (2004). Hayat Bilgisi 4.Sınıf.Ankara: Üner.
- Karabıyık,F. (2011). Türkçe 6. Sınıf Ders Kitabı. Ankara: Evren.
- Karabıyık,F. (2011). Türkçe 6. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı.Ankara: Evren.
- Karafılık,F.,Değirmenci, G.,Bilkan, N. (2005). Türkçe 2. Sını. Harf Yayınları.
- Komisyon (2004). Sosyal Bilgiler, 4. Sınıf. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları,
- Komisyon (2005). Hayat Bilgisi, 2. Sınıf. İstanbul: MEB.
- Komisyon (2005). Türkçe, 2. Sınıf. İstanbul: MEB.
- Komisyon (2005). Hayat Bilgisi, 3. Sınıf. İstanbul: MEB.
- Koyuncu, M.,Dağ, Ö.,Koçak, E.,Yıldırım, T.,Ünal, M. (2012). Sosyal Bilgiler,4. Sınıf, 2. Kitap Ders ve Çalışma Kitabı. İstanbul: MEB.
- Kurt, M.,Altay, J.,Kara, M. (2011a). Türkçe 8. Sınıf Ders Kitabı.İstanbul:Tav.
- Kurt, M.,Altay, J.,Kara, M. (2011b). Türkçe 8. Sınıf Öğrenci Çalışma Kitabı. İstanbul: Tav.
- Oakley, A. (1985). Sex, Gender and Society. Gower Publishing Company, England
- Ullah, H., Skelton, C. (2013). “Gender representation in the public sector school text books of Pakistan”, Educational Studies, 39:2, s. 183-194
- Yangın,B.,Celepoğlu, A.,Türkyılmaz, F. (2011a). Türkçe 7. Sınıf, Ders Kitabı. Ankara: Pasifik .
- Yangın,B.,Celepoğlu, A.,Türkyılmaz, F. (2011b). Türkçe 7. Sınıf, Öğrenci Çalışma Kitabı. Ankara: Pasifik.
- İnternet Kaynakları
- AsanTezer, H. (2010). “Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik ve Öğretmenlerin Cinsiyetçilik Algılarının Saptanması”, Fe Dergi, No: 2, s. 65-74
- “Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet: İyileşmeler, Problemler, Öneriler” (2012), www.secbir.org, Erişim Tarihi: 24 Eylül 2012
- Eğitim Sen Basın açıklaması, 4 Ağustos 2005. http://www.egitimsen.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=1267#.UfjNn3JrNjo. Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2013.
- İlköğretim 1, 2 ve3 Sınıflar Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu, MEB Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı, Ankara, <http://ttkb.meb.gov.tr/program2.aspx>. Erişim Tarihi: 17 Temmuz 2013.
- Kırbaşoğlu Kılıç, L., Eyüp, B. (2011). “İlköğretim Türkçe Ders Kitaplarında Ortaya ÇıkanToplumsal Cinsiyet Rollerine Üzerine Bir İnceleme”, Odü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Issn: 1309-9302 <http://sobiad.odu.edu.tr>, Cilt: 2 Sayı: 3 Haziran 2011. Erişim Tarihi: 20 Eylül 2011

- Tan, M. (2005). “Yeni İlköğretim Programı ve Toplumsal Cinsiyet”, Eğitim Bilim Toplum, Cilt 3, Sayı: 11, s. 68-77. <http://www.egitimbilimtoplum.com.tr/index.php/ebt/article/viewArticle/93>.
- Türkiye’de Kadının Durumu, KSGM, Mayıs 2013, <http://www.kadininstatusu.gov.tr/tr>, Erişim Tarihi:23 Temmuz 2013
- Türkiye’de Kadının Durumu, KSGM, Nisan 2012, http://www.kadininstatusu.gov.tr/upload/kadininstatusu.gov.tr/mce/2012/trde_kadinin_durumu_2012_ekim.pdf. Erişim Tarihi: 23 Temmuz 2013
- Ulusal Eylem Planı, http://www.kadininstatusu.gov.tr/upload/mce/eski_site/Pdf/TCEUlusaleyemplanı.pdf, s. 30, Erişim Tarihi: 01.02.2013
- UNICEF (2003), Eğitimin Toplumsal Cinsiyet Açısından İncelenmesi Türkiye, <http://www.unicef.org/turkey/pdf/ge21.pdf>, Erişim Tarihi: 17 Temmuz 2013

TÜRKİYE'DE AVRUPA BİRLİĞİ UYUM SÜRECİNDE KADIN ERKEK EŞİTLİĞİ BAĞLAMINDA MEDENİ KANUNDA YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME¹

Sibel EZGİN AĞILLI²

ÖZET

İnsan haklarının tanınması, geliştirilmesi ve hukuksal anlamda güvence altına alınması XX. yüzyılda ulusal ve uluslararası kamuoyunun gündeminde yer almıştır. Kadınların da aynı ilkeler çerçevesinde insan hakları ve elbette hukuktan yararlanmaları konu edinilmiştir. Bu bağlamda tüm toplumların ortak amacı, ulusal yasaların ve uygulamaların kadınlara ve erkeklere eşit haklar sağlaması yönünde olmuştur. Bu amaçla 2001 yılında Avrupa Birliğine Uyum sürecinde kadın erkek eşitliği çerçevesinde Türk Medeni Kanunu'nda bazı düzenlemeler yapılmıştır. Yeni Medeni Kanun üzerine yapılan bu çalışmaların genellikle tek yönlü; sadece Avrupa Birliği sürecinde, uluslararası antlaşmaların, sözleşmelerin Türk Medeni Kanun düzenlemelerinin yapılması üzerinde etkili olduğu vurgulanmaktadır. Bu da Medeni Kanun değişikliklerinin dışsal etkenlerden kaynaklandığını düşündürmektedir. Kuşkusuz Medeni Kanun'un yeniden düzenlenmesi sürecini hızlandırmıştır. Ancak Medeni Kanun düzenlemeleri yapılırken kadınların kendi hakları için verdikleri mücadeleler bunun yanı sıra hukukçuların etkilerinin ve Türk Hukuku'nun özelliklerinin göz ardı edildiği görülmektedir. Bu nedenle bu çalışmada amaç; Türk Medeni Kanunu'nda kadın erkek eşitliği çerçevesinde yapılan düzenlemelerin salt Avrupa Birliği sürecinin gereklilikleriyle ve Avrupa Birliği'ne girmek için bir şart olarak açıklanamayacağı, gerçekleşenlerin kadın hareketleri, sivil toplum kuruluşlarının da çabaları sonucunda oluştuğunu ortaya koymaktır. Diğer yandan Yargıtay'ın içtihat kararlarını alırken de kadın erkek eşitlik ilkesini göz önünde bulundurduğu ve böylece Avrupa Birliği uyum süreci söz konusu olmadığında dahi Türk Medeni Kanunu'nun çağdaş, yenilikçi bir niteliğe sahip olduğunu ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Böylece araştırma öncelikle teorik olarak ele alınacak ve ardından içtihat örneklerine de yer verilerek Medeni Kanunun düzenlenmesinde sadece dışsal değil aynı zamanda içsel etkenlerin de etkili olduğunu ortaya koymak amacıyla sosyolojik bir analiz yapılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Medeni Hukuk, Kadın-Erkek Eşitliği, Avrupa Birliği

ABSTRACT

Recognition, development and legal protection of human rights has been on the agenda of national and international public in 20th Century. It is clearly intended that women should benefit from human rights and law. In this context, the common goal of all societies has been devoted to ensure women and men have equal rights in national laws and practices. For this purpose, some reforms were made in Turkish Civil Code for gender equality in 2001 as a part of the process of integration into the European Union. It is argued that these reforms in New Civil Code were one-sided; these arrangements of Turkish Civil Code are made only for the sake of international treaties and conventions of the process of the European Union. Thus it suggests that the changes in the Civil Code were due to external factors. These external factors definitely accelerated the process of reformation of Civil Code. However it is evident that the struggle of women for their own rights, the effects of lawyers and the characteristics of Turkish Law were ignored. Therefore the purpose of this study is to show that the reforms for gender equality cannot be understood solely as the effects or necessities of requirements of process of integration to European Union, but must be understood in the context of the struggles of women's movements and NGOs. It also aims to argue that even without the process of integration to European Union; the Turkish Civil Code has modern and progressive qualities owing to the jurisprudence of The Court of Appeal which are in principle with the idea of equality of men and women. Thus after the theoretical discussion a sociological research will be carried out with the

¹Makale hazırlanırken aynı adı taşıyan tezden yararlanılmıştır, daha fazla bilgi için teze başvurulabilir.

² Arş. Gör., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, sibelvezgin_01@hotmail.com

examples of legal decisions to show that not only external factors, but also internal factors caused the rearrangement of Civil Code.

Keywords: *Civil Code, Gender Equality, European Community.*

GİRİŞ

İnsanların tek başına yaşayamayacağı ancak toplum halinde yaşamalarının mümkün olduğu ilk olarak Yunan düşünürü Aristoteles olmak üzere birçok düşünür ve bilim adamı tarafından vurgulanmıştır (Güriz, 2003). Toplum yaşamında yer alan ve sosyal ilişkiler kuran insan belli bir düzen içinde yaşama mecburiyetindedir. Ortak yaşamın düzenini sağlamak için bir takım sosyal davranış kurallarının benimsenip uygulanması gerekmektedir. Bu kuralların en önemlilerini hukuk kuralları oluşturmaktadır. Hukuk kuralları “belirli bir toplumda kişiler arasındaki ilişkileri düzenleyen ve devletin yaptırım gücüyle uyulması zorunlu kılınan davranış kurallarının oluşturduğu düzendir. Yazılı olsun olmasın, hukuk kurallarını öteki toplumsal kurallardan ayıran en önemli özellik devletin yaptırım gücüyle desteklenmiş olmasıdır” (genbilim, 2008). Hukuk barışı, güvenliği, adalet ve özgürlüğü temin etme amacı da taşımaktadır. Bunun yanı sıra hukukun varlık nedeni de adalet, güvenlik, özgürlük, barış gibi unsurlardır; gerek mevcut düzeni korumak, gerekse onu değiştirmeyi meşrulaştırmak için her zaman bu unsurlara başvurulur. Hukuk kurumu toplumsal yapı ile karşılıklı etkileşim içerisinde bulunmasından dolayı hem toplumsal yapıyı etkileme gücüne sahiptir hem de toplumsal yapı tarafından belirlenmektedir (Bal, 2003). Hukuk toplumsal yapıyı etkilemesi bakımından değiştirici bir güç olarak kabul edilir. Ender olarak da olsa tarihte hukukun öncülüğünde devrim gerçekleştirmek ve bu devrimi sosyal politikalarla desteklemek söz konusu olmuştur. Türkiye’deki 1926 yılında gerçekleştirilen hukuk devrimi bu konuda dünya ölçeğinde özgün bir örnek oluşturmuştur.

Kanunlar toplumsal ihtiyaçlardan doğduğuna göre zamanla ihtiyaçların değişmesi kanunların da değişmesi zorunluluğunu meydana getirmektedir ve var oldukları dönemdeki sosyo-ekonomik koşullara ayak uydurmak durumundadırlar. Bu bakımdan hukukun değişmesinde toplumun sosyal, ekonomik, siyasal, kültürel koşulları önemli rol oynamaktadır denilebilir. Değişen sosyal, ekonomik, politik koşullar sonucunda dönem dönem Türk toplumunun hukuk sisteminin yeniden düzenlendiği bilinmektedir. Toplumda meydana gelen sosyo-ekonomik, siyasal dönüşümlerin en çok kadınları etkilediği göz önünde bulundurulduğunda gerek kadının toplumsal konumunun yükseltilmesi ve erkeklerle eşit haklara sahip olması konusunda, gerekse sosyal yaşamını ve hukuki haklarını etkileyen yasal düzenlemeler üzerine değişiklikler yapılması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle ihtiyaçların değişmesi doğrultusunda Türk Medeni Kanun çalışmalarında hukukçular tarafından kadınlara erkeklerle eş tutan hükümlere yer verilmiştir. Diğer yandan toplumdaki dönüşüm süreçleri kadınların konumlarını etkilemiştir; ilkokuldan üniversiteye kadar eğitim kurumlarının her kademesine kabul edilmesi, bu eğitim kurumlarından yetişen kızların gittikçe artması ve toplum içerisinde daha belirgin bir rol oynamaları, kadınlık anlayışının değişmesine ve 1900’lerden itibaren feminizm akımının doğmasına sebep olmuştur. Feminizm hareketleri, yirminci yüzyıl başlarında kadın hakları konusunda önemli gelişmelere katkı sağlamış, kadının hukuki, ekonomik ve sosyal durumunu düzeltme yolunda büyük çaba gösterilmiştir. Bu nedenle hukuk kurallarının değişmesinde bir toplumun kendi içsel dinamiklerinin önemli faktör oluşturduğu göz ardı edilmemelidir.

Oysa 2001 Tarihli yeni Türk Medeni Kanun’da kadın erkek eşitliği bağlamında bazı hükümlerde düzenleme yapma gerekliliğinin ağırlıklı olarak Avrupa Birliği müktesebatına uyum sürecinin bir zorunluluğu olarak görülmektedir ve gündelik sosyal yaşamda pek çok kişinin mevzuat değişikliklerinin salt Avrupa Birliği’ne uyum sürecinin bir gerekliliği olarak yapıldığı kanısında olduğuna tanık olunmaktadır. Kuşkusuz bu sürecin ilgili düzenlemelerin gerçekleşmesinde özellikle hızlandırıcı yönde etkileri olduğu göz ardı edilemez. Bununla birlikte Türkiye’deki hukukçuların yargısal ve bilimsel içtihatları dikkate alındığında ülkemiz iç dinamiklerinin 2001 Medeni Kanunu düzenlemelerini gerçekleştirecek özellikte ve söz konusu çevrelerin düzenlemelerin kâğıt üstünde kalmaması gerektiği anlayışında olduğu ifade edilebilir. Bu anlamda çalışma hem dönemin sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel koşulların değişmesiyle kadınların bilinçlerini artması üzerine Medeni Kanun değişikliklerinde kadın hareketlerinin etkisini hem de Türk Hukukçularının: Yargıtay’ın,

avukatların, toplum yapısına özgü olarak, medeni hukuk kurallarının değiştirilmesinde önemli bir faktör olduğunu gösterme amacı taşımaktadır. Böylece öncelikle çok kısa bir şekilde Avrupa Birliği, Avrupa Birliği ve Türkiye ilişkilerinden bahsedilerek; Medeni Kanun düzenlemelerinde Kadın hareketleri ve Sivil Toplum Kuruluşlarının ve içtihat örneklerine de yer verilerek hukukçuların da etkisi tartışılacaktır.

1. AVRUPA BİRLİĞİ, AVRUPA BİRLİĞİ-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

Aslına bakılırsa Avrupa Birliği'nin oluşma amacı ekonomiktir. Bu nedenle ilk olarak 1932 yılında Belçika, Hollanda ve Lüksemburg tarafından Benelux olarak adlandırılan ekonomik birlik oluşturulmuştur. Birlik ekonomik temelli olmasına rağmen, daha sonra Avrupa içinde ekonomik sınırların kaldırılarak, geniş bir alanda sağlanacak ekonomik ve siyasi bütünleşmenin de ilk adımını oluşturacak birbirine paralel ve tamamlayıcı birçok antlaşmalar da yapılmıştır (TOBB, 2002).

Bu anlamda Avrupa Birliği'nin, hem ekonomik hem de hukuki ve demokratik bazı temel ilkeleri bulunmaktadır. Bu temel ilkeleri;

“-Temel hakların, serbest dolaşım ile medeni ve siyasi hakların sağlandığı Avrupa Vatandaşlığı,

-İçişleri ve Adalet alanındaki işbirliği ile AB genelinde özgürlük, güvenlik ve adaletin tesis edilmesi,

-Tek Pazar, Ortak Para Birimi Euro, istihdam yaratma, bölgesel kalkınma ve çevre koruma aracılığıyla ekonomik ve sosyal gelişmenin desteklenmesi,

-Ortak Dış ve Güvenlik Politikası aracılığıyla AB'nin global anlamdaki rolünün güçlendirilmesi, şeklinde sıralamak mümkündür.

Bununla beraber, Avrupa Konseyi 21-22 Haziran 1993 tarihinde toplanan Kopenhag Zirvesi'nde, başta Merkezi Doğu Avrupa Ülkeleri olmak üzere, Birlik dışındaki Avrupa ülkelerine üyelik yolunu açabilmek ve aday ülkelerin Avrupa Birliğine katılmasını sağlamak için birtakım kriterler ileri sürmüştür (Eren, 2003). Buna göre; Avrupa Birliği'ne dâhil olmayı düşünen ülkeler; bir yandan ekonomik anlamda, İşleyen bir piyasa ekonomisine, Birlik içindeki rekabet baskısıyla ve pazarın güçlükleriyle baş edebilecek bir kapasiteye; diğer yandan Demokrasinin güvencesi olan dengeli kurumlara, hukukun egemenliğine, azınlıkların insan haklarına saygıya ve onları korumaya sahip olmalıdır. Ayrıca Birliğin hedeflerine ulaşmasında destek olmak dâhil, üyelik gereklerini yerine getirmeli, üye ülkeler uygulamada, AB yasalarını uygulamayı ve yönetimi becerebilecek bir kamu idaresine de sahip olmalıdır. (Avrupa.info, 2010). Görüldüğü gibi Avrupa Birliği'ne katılmak isteyen aday ülkelere yapılması gerekli birçok koşul öne sürülmüştür.

Diğer taraftan Avrupa Birliği ve Türkiye arasındaki ilişkilere baktığımızda inişli çıkışlı bir süreç göze çarpmaktadır. Türkiye'nin Avrupa Birliği ile olan ilişkileri 8 Haziran 1959 tarihinde Yunanistan'ın Avrupa Ekonomik Topluluğu'na ortaklık başvurusunda bulunması ve Yunanistan'ın etkisiyle Türkiye'nin 31 Temmuz 1959 tarihinde Avrupa Birliği'ne ortak üyelik için yaptığı başvuruya dayanmaktadır. Avrupa Ekonomik Topluluğu, Türkiye'nin ortaklık başvurusunu kabul etmiş ve böylece 12 Eylül 1963'te ortaklık anlaşması olan Ankara Antlaşması imzalanmıştır (Hayır, 2004). 1 Aralık 1964'te yürürlüğe girmiştir (Belgeler, 2011). Ancak ilk ortaklık antlaşmasından bu yana bir takım gerekçeler öne sürülerek Türkiye'nin Avrupa Birliğine tam üyeliği gerçekleştirilememiştir.

2. AVRUPA BİRLİĞİ MÜKTESEBATINDA TÜRK MEDENİ KANUNU

2.1. Kopenhag Kriterleri

Hukukun üstünlüğü, insan hakları, eşitlik kavramlarını içeren Kopenhag Zirvesi 2001 yılında Türk Medeni Kanunu'nda kadın erkek eşitliğini sağlamaya yönelik yapılan yenilikler bakımından önem taşımaktadır. Ayrıca Türkiye'nin, Haziran 1993 tarihinde kabul edilen demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını, eşit haklar, azınlıklara saygıyı ve azınlıkların korunmasını teminat altına alan kurumların istikrarlı işleyişi gibi siyasi kriterler açısından önemli görülen Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirme çabası demokratikleşme sürecinde müktesebat tarafından önemli bir ilerleme olarak görülmüştür. Böylece Türkiye'nin son dönemde uyum için gerçekleştirmiş olduğu reformlar yine Avrupa Birliği tarafından olumlu karşılanmıştır (DTP, 2004).

“12-13 Aralık 2002 tarihlerinde ise özellikle aday ülkeler için önemli kriterler belirleyen en önemli Avrupa Birliği Zirvesi Danimarka'nın başkenti Kopenhag'da gerçekleştirilmiştir. Zirvede, Türkiye'nin Kopenhag kriterlerine uyum yönünde 2002 yılı içinde kaydettiği ilerlemelerin olumlu karşılandığı belirtilmiş, ancak siyasi kriterlere uyum bakımından uygulamanın da önem taşıdığı vurgulanmıştır” (Özer, 2009: 34). Bahsedilen siyasi kriterleri incelemesi ve aday ülkelerin Avrupa Birliği'ne katılma yolunda ne kadar ilerlediğini değerlendirmesi amacıyla AB Bakanlar Konseyi'ne ve Avrupa Parlamentosu'na aday ülkelerce ilerleme raporları sunulmaktadır (ABGM, 2008).

2.2. İlerleme Raporları

1993 Kopenhag Zirvesi'nde belirlenen Kopenhag siyasal kriterleri, esasında soyut ifadelerle dolu bir belgedir. Bu kriterlerin somut hale dönüşmesi ise ancak, ilerleme raporları ile mümkün kılınmıştır. AB Türkiye'nin yükümlülüklerini ilerleme raporlarında açıklamış ve Birliğe girebilmek için Avrupa'nın Türkiye'den ne istediği somut olaylarla bu ilerleme raporlarında anlatılmıştır. Türkiye hakkında ilk ilerleme raporu ise 1998 yılında yayınlanmıştır ve her yıl Kasım ayında Bakanlar Konseyine sunulmaktadır (Çoban, 2005). Buna göre; Türkiye'de AB Uyum Yasaları'nın iç hukuka etkisi ve katkısının ilerleme raporları ile değerlendirildiği görülmektedir. Buradan da Türkiye'de Medeni Kanunda yapılan değişikliklerin ilerleme raporlarınca değerlendirmesinin yapıldığı anlaşılmaktadır (ABGM, 2008). Çalışmanın konusu gereği önemli görülmesinden dolayı 1998'den 2003 yılına kadar olan ilerleme raporları Medeni Kanunda yapılan değişiklikler çerçevesinde bu başlık altında ele alınacaktır.

1998 Yılı İlerleme Raporu

1998 yılında yayımlanan ilk ilerleme raporunda Türkiye'de kadınların statüsünün Avrupa Birliği ülkelerinin çoğunda geçerli olan duruma gittikçe yaklaşmakta olduğuna yer verilmiştir. Rapora göre, 25 Ağustos 1998'de Bakanlar Kurulu tarafından onaylanan ve raporun yayımlandığı tarihte henüz Komisyon aşamasında olan Medeni Kanun tasarısının yürürlüğe girmesiyle birlikte Türkiye'de kadın ve erkek arasında var olan eşitsizliklerin büyük bölümüyle ortadan kalkacağı öngörülmektedir. Bu anlamda, ilk ilerleme raporunun Türkiye açısından konu ile ilgili olarak eşitlik sorunlarının varlığına işaret edildiği ve ilerleme kaydedilmesi gerektiğinin belirtildiği görülmektedir (Konuk, 2008).

1999 Yılı İlerleme Raporu

1999 yılında yayınlanan ilerleme raporunda 14 yıl önce Türk Medenî Kanunu'nun evliliğe ve aile ilişkilerine dair hükümlerine aykırılık gerekçesiyle Kadınlara Karşı Her Tür Ayrımcılığın Kaldırılması Sözleşmesi'ne (KKHAÖS) konulan çekincelerin kaldırıldığı belirtilmiştir (Göçmener, 2008). Bu çekincelerin kaldırılmasıyla Türkiye, BM sisteminde ikinci en geniş katılımlı sözleşme niteliğine sahip KKHAÖS'ye çekince koymaksızın taraf olmuştur ayrıca çekincelerin kaldırılması ilerleme raporu için önemli bir adım olarak görülmüştür (Konuk, 2008).

2000 Yılı İlerleme Raporu

2000 yılı itibariyle yürürlükte bulunan Medeni Kanun'un ilgili hükümlerinin özellikle aileye ilişkin maddelerinin eşler arasında belli ölçüde hukuki eşitsizliğe neden olduğu vurgulanmıştır (Konuk, 2008). Örneğin kocanın aile reisi olduğunu ve evlilik birliğini tek başına temsil ettiğini; böylece kocanın, aile reisi olarak, çocukların kanuni velayetine sahip olan taraf olduğunu öngören maddeler; hukuki eşitsizliğe sebebiyet veren maddeler şeklinde ifade edilmiştir. Bununla birlikte 2000 yılı ilerleme raporunda Türk Anayasası'nın kadın erkek eşitliğini sağladığı ve ayrımcılık yapmama ilkesinin getirildiği olumlu olarak yer almıştır (Göçmener, 2008).

2001 Yılı İlerleme Raporu

2001 yılı İlerleme Raporunda kadın ve erkeğe eşit davranma ile ilgili çalışmalar başlamış olmakla birlikte Avrupa Birliği'ne uyum sağlamak amacıyla yeni adımlar atılması beklenmiştir. Bu çalışmalara hız verilmesi istenmekle beraber ayrımcılıkla ilgili olarak Amsterdam Antlaşması'nın 13. Maddesi'nde yer alan 'bireyler arasında, dil, din, köken, inanç ve cinsiyet farklılıklarının ayrımcılığa neden olmaması' gerektiğini belirten ayrımcılık karşıtı müktesebata uyum için çaba gösterilmesi gerekliliğinin altı çizilmiştir (Konuk, 2008).

2002 Yılı İlerleme Raporu

2002 İlerleme Raporu'nda Yeni Medeni Kanun'un kadın-erkek eşitliğinin artırılması ile ilgili güvencelerin güçlendirilmesine yönelik hükümler içerdiği belirtilmiştir. Rapor bu döneme kadarki raporlar içinde kadın erkek eşitliğine en fazla yer veren metin olması bakımından da önemlidir. Bu açıdan önceki raporlar çok genel değerlendirmelere yer verirken; 2002 Raporu'nda kadın erkek eşitliğine dair daha detaylı değerlendirmeler yer almıştır. Ayrıca Rapor'da özellikle yeni Medeni Kanun'un kabul edilmesi gayet olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. 2002 İlerleme Raporu'nda Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar başlığı altında kadın erkek eşitliğine ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Kadın erkek eşitliği alanında Anayasa'nın 41. Maddesi'nin Ekim 2001'de değiştirilmesine uygun olarak aile reisliği kaldırılmış ve aile hayatında kadınlar ve erkekler için fırsat eşitliği getirilmiştir. Özellikle, eşlerin eşit hak ve yükümlülüklerinin teminat altına alınmasına ilişkin değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Evlilik içinde edinilen malların, eşler arasında eşit olarak paylaşılmasını öngören madde, yeni Medeni Kanun'un yürürlüğe girmesinden sonraki evliliklere uygulanacağı da belirtilmektedir (Göçmener, 2008).

2003 Yılı İlerleme Raporu

2003 yılı ilerleme raporuna göre kadın ve erkek arasında eşit muameleye ilişkin olarak, 2002 yılında kabul edilen yeni Medeni Kanun, yürürlüğe girmesinin hemen ardından uygulanmaya başlanmıştır. Bu önemli gelişme olarak görülmektedir. Ancak 2003 İlerleme Raporu'nda Medeni Kanun'da düzenlenen ve önemli bir yere sahip olan evlilik sırasında edinilmiş mallara katılma rejimi hükümlerinin uygulanmasının çok fazla olmadığı ifade edilmiştir (Göçmener, 2008).

Avrupa Birliği ile ilişkilere 1959 yılında başlamış ve yıllarca inişli çıkışlı bir süreç izleyerek 1999 yılında Helsinki Zirvesi ile aday ülke olabilen Türkiye'nin böylece Avrupa Birliği'ne tam üye devlet olabilmesi için siyasi, ekonomik alanda yapması gereken düzenlemeler zirvelerde belirtilmiş ve bunlar tüm aday ülkeler gibi Türkiye'nin de sorumlulukları, yükümlülükleri olduğu ifade edilmiş. Tüm bunlar daha önce de vurgulandığı gibi Türkiye'de hukuksal alanda özellikle de aile hukukunda kadın erkek eşitliği yönünde yapılan çalışmaların sadece Avrupa Birliği sürecinde ve bu süreçteki yapılan antlaşmaların zorunluluğu sonucunda ortaya çıktığı izlenimi vermektedir. Ancak o dönemde Türkiye'de önemli sosyal, ekonomik siyasal dönüşümlerin yaşanması, kadınların sorunlarının farkına varıp mücadele içinde bulunmaları, hukukçuların Medeni Kanundaki eksiklikleri görüp tamamlamak için 1950'li yıllarda çalışmalara başladıkları da hep göz ardı edilmiştir. Bu nedenle Medeni Kanun düzenlemelerinin yapılmasında kadın hareketleri, sivil toplum kuruluşlarının önemini ve hukukçuların çalışmaları ile içtihat kararlarını verirken günün koşullarını ön planda tutarak çağdaş kararlar aldıklarını tartışmak önemli bir meseleyi oluşturmaktadır.

3. MEDENİ KANUN DÜZENLEMELERİNDE KADIN HAREKETLERİ VE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ ÖNEMİ

Türkiye'de kadın hareketleri her ne kadar Osmanlı Döneminde başlamış olsa da 2001 yılı Medeni Kanun düzenlemeleriyle aynı döneme tekabül etmesi nedeniyle 1980'li ve 90'lı yıllardaki kadın hareketleri kapsamında bir değerlendirme yapmak uygun görünmektedir.

Toplumlar dinamik bir yapıya sahiptir. Her dönemde siyasal, sosyal, ekonomik, değişimler ve dönüşümler yaşamaktadır. Türkiye'de de 20. yy'da yaşanan dönüşümler özellikle II. Dünya savaşının etkileri ve ardından gelen yıllarda üst üste yaşanan askeri darbeler toplumda kadınların farkındalıklarını artırmış dolayısıyla yeni kuruluşların ve örgütlenme biçimlerinin gündeme gelmesine neden olmuştur. 1970'lerin başlarından itibaren sivil toplum kavramı yeniden önem kazanmış ve sonucunda devlet dışında, kar amacı gütmeyen, gönüllülük esasına dayanan yeni örgütlenme şekillerinin meydana gelmesine yol açmıştır. Kadın hareketleri ile birlikte gönüllü kadın kuruluşlarının bu alanda varlığı önemli derecede artmıştır (Sallan-Gül ve Coşkun, 1998). Şirin Tekeli de Türkiye'deki kadın hareketlerini 1980 askeri darbeyle ilişkilendirmekte ve askeri darbenin başta sol olmak üzere bütün siyasal kuruluşların bastırılmasının feminist hareketlerin ortaya çıkmasını kolaylaştırdığını öne sürmüştür (Gökyay, 1998). "Bu ideolojik ve toplumsal durum, farklı toplumsal grupların kendi çıkarları ve ezilmişlikleri etrafında birleşerek, yeni toplumsal proje arayışlarına girmelerini mümkün kılmıştır. Bu süreçte kadınlar da kadın olmaktan kaynaklanan sorunların bilincine

varmışlardır” (Çubukçu, 2004: 56). Nermin Abadan-Unat ise hiçbir toplumsal olgunun belli bir toplumsal olayla açıklanamayacağını belirterek soruna sosyolojik açıdan bakıldığında Türkiye'nin önemli bir dönüşüm yaşamış olduğu 60'lı, 70'li yıllarda kadınların kendi yasal ve fiili durumlarını tartışmak üzere yüksek eğitim görmüş, meslek hayatına girmiş kadınların da bu konudaki etkilerinin hafife alınamayacağına vurguda bulunmuştur (Gökyay, 1998). Kadınlar özellikle kürtaj hakkı, isteğe bağlı boşanma, aile içi şiddetin cezalandırılması, aile hayatında eşitlik, çalışan kadınlara doğum izni, kadınlara karşı ayrımcı hükümler içeren yasal düzenlemelerin kaldırılması, evlilik içi veya kamusal alanda tecavüz gibi konuları gündeme taşımışlar. Kadının sadece kamusal alanda değil özel alandaki yeri de sorgulanmıştır ve böylece 1980'lerde feminizm daha güçlü bir hale gelmiştir (Çaha, 2006).

Kadınların kamusal alana ilk adımı atması, 1981 Mayıs'ında Yazarlar ve Çevirmenler Yayın Üretim Kooperatifi YAZKO tarafından gerçekleştirilen kadın meseleleriyle ilgili bir Kadın Sorunları Sempozyumu'yla olmuştur. YAZKO, kadınları bilinçlendirmeyi, kadın sorunlarının araştırılmasını amaç edinen ve bir dizi Batılı feministin eserini Türkçeye kazandıran yaklaşık elli kişilik bir kadro oluşturmuştur. 1982'nin sonunda YAZKO'nun yayımladığı haftalık bir dergi olan Somut'ta feministler tarafından yazılan makaleleri içeren veya Batılı feministlerin çevirileri bulunan kadın sayfası yer almaktaydı (Arat, 1986). 1985 yılında Türkiye'deki feminist hareket, her biri kendi dergisini yayımlayan ve dergilerinde kendi söylemlerini geliştirmeye çalışan eşitlikçi, sosyalist ve radikal feminist hareketler olmak üzere farklı gruplara ayrılmışlardır. Feministler değişik kollara ayrılmalarına rağmen 1986'dan itibaren Türkiye'nin değişik şehirlerinde yapılan eylemlerde ve düzenlenen gösterilerde kadın sorunlarına çare bulunması için bir araya gelmişlerdir. Böylece denilebilir ki Feminist hareket her gruptan kadını belli konular etrafında bir araya getirmiştir (Çaha, 2006). “1986 yılına gelindiğinde Türkiye, kadınların eşit haklara sahip olmalarının bir insanlık hakkı olduğunun altını çizen Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslar arası Sözleşmesi'nin taraflarından biri olmuştur. 1982 yılıyla birlikte kadın olmanın bilincini teorik anlamda ortaya koyan Feminist Kadınlar Sözleşmesi'nin maddelerinin uygulamaya geçirilmesi için muhalif eylemlere başlanmıştır. Kronolojik olarak özetlersek; 1986 yılında Sözleşmenin yürürlüğe girmesi için imza kampanyası yapılmış ve yedi bin imzanın bulunduğu bir dilekçe TBMM'ye sunulmuştur” (Ergin, 2006: 42). Kadınlar Türkiye'de 1980'lerde şiddet, taciz, Medeni Hukuktaki artık günün anlayışına uymayan bazı maddeler gibi konuların kadınlar için sorun oluşturduğunu ve kadın erkek eşitliğini zedelediği düşüncesiyle yasalarda değişiklik yapılmasını talep etmişlerdir ve aynı gerekçeyle uluslararası sözleşmelere katılmak için devlet kuruluşlarına baskı yapmışlardır. Toplu dilekçe vermek Türkiye'deki feminist grupların beraberce gerçekleştirdikleri ilk eylem olmuştur. 1980'lerin ikinci yarısında feminist gruplar birçok kampanya düzenlemiş ve sokaklarda protesto gösterileri yapmışlardır (Çaha, 2006). Buradan da anlaşılacağı gibi Medeni Kanun Avrupa birliğine girmek amacıyla değil kadınların ihtiyaçları ve içinde buldukları durumdan kurtulma doğrultusunda düzenlemeler gerçekleştirilmiştir.

“1990'lı yıllar Türkiye'de kadın hareketinin kurumsallaşmaya başladığı yıllardır. Üniversitelerde kadın araştırmaları merkezlerinin açılmaya başlaması, devlet bünyesinde Kadın Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü'nün kurulması, Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığının hükümet içinde ayrı bir bakanlık olarak işleve kavuşması buna bir örnektir. Türkiye'deki kadının toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliğine karşı eylemleriyle sesini duyuran kadın hareketi ve bu hareketin içinde yer alan kadınların deneyimleri, 1990 sonrasında, çeşitli sorunlar etrafında örgütlenen hem ulusal hem de yerel çapta kadın sivil toplum kuruluşlarının ve örgütlenmelerinin de temellerini atmıştır. Bugün sayıları 300'ü aşan kadın kuruluşu, kadınlara yönelik her türlü ayrımcılığa karşı mücadele vermektedir” (Ergin, 2006: 43).

Yine 1990'larda Bütün Türk kadın grupları Habitat toplantılarına katılmışlar ve Birleşmiş Milletler tarafından düzenlenen çeşitli toplantılarda Türkiye'yi temsil etmişlerdir. 2000 yılında yaklaşık 50 farklı kadın derneği ortak bir rapor hazırlamış ve bunu Birleşmiş Milletler tarafından New York'ta düzenlenen kongrede sunmuştur (Çaha, 2006).

1990'lı yıllarda yasal haklar konusunda Türkiye Baroları Birliği Kadın Hukuku Komisyonu-TÜBAKKOM gibi geniş katılımlı bir kurum oluşmuştur. 1999 yılında kurulan TÜBAKKOM Türkiye'deki her baro bünyesinde Kadın Hukuku Komisyonunun kurulmasını özendirmek ve aralarındaki bilgi alışverişini güçlendirmeyi amaçlamıştır (Moroğlu, 2009). TÜBAKKOM oluşumu

içinde yer alan Ankara Barosu Kadın Hukuk Komisyonu medeni kanun çalışmaları açısından önemli gönüllü bir kuruluş olarak hizmet vermektedir. Komisyon, şiddete maruz kalan kadınlara yardım etmek ve dar gelirli kadın mağdurlara hukuksal olarak haklarını anlatmak için 1998 yılında Ankara Adliye Sarayı içinde Ankara Barosu Kadın Danışma Merkezini kurmuştur. Yasalarda ve uygulamada kadınla erkeğin eşit haklara sahip olmaları ilkesinin yaşama geçirilmesi için çalışmak; Medeni Kanun, Ceza Kanunu, İş Kanunu ve diğer kanunlardaki eşitliğe aykırı hükümlerin ihtiyaçları karşılayacak şekilde değiştirilmesi için çalışmalar yapmak ayrıca şiddet olaylarına ve bunlara karşı uygulanan tedbirler üzerine hukuk yollarının etkilerini görmek amacıyla eğitim çalışmaları yapmak, Komisyonu'nun temel çalışma konuları ve amaçları arasındadır. Kadın hukuk komisyonu, kadınların güçlenmesini ve ilerlemesini sağlamak amacıyla gerek ulusal gerek uluslar arası konferanslara katılmış, yapılması planlanan çalışmaları değerlendirerek, görüş ve önerileri gerekli yerlere bildirmiştir. Komisyon üyeleri, Medeni Kanun tasarısında KSSGM ile birlikte çalışarak tasarı hakkında kadın milletvekillerini mecliste bilgilendirmişlerdir ek olarak da çeşitli sivil toplum kuruluşlarına yasa tasarısı hakkında bilgi vermişlerdir (Kaplan, 2006).

Özellikle 1980'li-1990'lı yıllarda kadın hareketlerinin ve sivil toplum örgütlerinin çalışmalarının sosyal hayatta etkileri büyük olmuştur. Örneğin fahişelere tecavüzde ceza indirimi kaldırılmış. Aile içi şiddete maruz kalan kadınlar için Ailenin Korunmasına Dair Kanun çıkartılmıştır. Kadınların bu dönemde en önemli kazanımları ise 2001'de kadın erkek eşitliği bağlamında Medeni Kanun'da bazı değişikliklerin yapılması olmuştur. Medeni Kanunda yapılan değişiklikler kısaca şöyledir; evlenme başvurusunun sadece erkeğin değil kadının da yerleşim yerindeki evlendirme memurluğuna da yapılabileceği kabul edilmiştir. Kocanın evin reisi olması hükmü kaldırılmış; eşlerin evlilik yaşantısıyla ilgili konularda eşit iki birey olarak karar verebilecekleri kabul edilmiştir. Konutu seçme hakkı kocaya değil eşlere tanınmıştır. Eşlerin konutu birlikte seçme hakları karşısında, artık koca tek başına konutu değiştiremeyecek, tek başına seçtiği konuta karısına davet edemeyecek, bu davetin gereğini getirmeyen karısına karşı terk nedeniyle boşanma davası açamayacaktır. Kadının çalışması kocasının iznine bağlı olmaktan çıkartılmıştır. Kocanın yerleşim yerinin kadının da yerleşim yeri olduğu hükmü kaldırılmıştır. Diğer yandan yeni yasa ikametgâh sözcüğü yerine yerleşim yeri sözcüğünü kullanmıştır. Böylece boşanma davasını kadın kocasının yerleşim yerinde açmak zorunda değil kendi yerleşim yerinde de açabilir. Velayette kocanın üstün oyu kaldırılmıştır. Buna göre çocuğa ad verilmesinde, nerede eğitim göreceğine, malların hangi yatırım araçlarında değerlendirileceğine, hastalığında nerede tedavi göreceğine, ayrı bir konut edinmesi gerektiğinde konutun nereden kiralanacağına ana-baba birlikte karar verirler. Vesayette ve mirasta eşitliği zedeleyen hükümler kaldırılmıştır. Yeni yasa mirasın taksiminde, tereke malları arasında yer alan ve ekonomik bütünlüğü bozulmaması gereken tarımsal taşınmazların hangi mirasçıya özgüleneceği konusunda erkek evlatlara kızlara nazaran öncelik tanıyan maddeye yer verilmemiştir. Ayrıca eşler birliğin giderlerine güçleri oranında emek ve mal varlıkları ile katılırlar (Kılıçoğlu, 2003).

4. İÇTİHAT ÖRNEKLERİ İLE TÜRK MEDENİ KANUNU'NUN İNCELENMESİ

Ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel bağlamlarda kadın-erkek eşitliğinin sağlanması yönünde kadınların elde etmiş olduğu kazanımlar tarih itibariyle ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Bu anlamda Türkiye'ye bakıldığında özellikle hukuk alanında ilk olarak 1917 yılında kabul edilen Aile Hukuku Kararnamesi önemlidir. Ancak dönemin siyasi koşullarından dolayı yürürlükte kısa bir süre kalmış ve 1919 yılında da kaldırılmıştır. Bununla birlikte kadınlara çağdaş bir kimlik kazandırmak ve kadın erkek eşitliğini başarabilmiş bir toplum oluşturmak amacıyla Türk Medeni Kanunu 1926 yılında kabul edilmiştir. (Demiriz, 2008: 45). Bunların yanı sıra 1926 yılından itibaren Türk toplumunda yine savaşın ve darbelerin etkisi aynı zamanda 1950'lerde yaşanan nüfus artışı, hızlı kentleşme gibi durumlar toplumun yapısını değiştirmiştir. Bu nedenle Medeni Hukuk alanında yeni düzenlemeler yapma düşüncesi ortaya çıkmıştır (Güriz, 1984). Türk Medeni Kanunu'nda düzenleme yapılması fikri 1950'li yıllarda ortaya çıkmış ve o dönemlerde tasarılar oluşturulmuştur. Bilindiği üzere bu tasarılar 2001 yılında kanunlaştırılabilmiştir. Bunun da nedeni Medeni Kanun değişikliğinin herhangi bir kanun değişikliği kadar basit ve kolay olmamasından kaynaklanmaktadır (Güriz, 1984).

Böylece, 22.11.2001 tarihli 4721 sayılı Medeni Kanun ile günün koşullarına uyum sağlama düşüncesiyle, eski kanunda toplumsal nedenler ile zayıf olarak görülen kadının korunması ve yine evlilik birliğinin düzeni ve devamlılığının sağlanması amacı ile benimsenmiş olan kadın erkek

arasındaki eşitliği bozucu düzenlemeler kaldırılarak eşler arası eşitlik ilkesi tam anlamıyla sağlanmıştır (Könezoğlu, 2006). Ayrıca sadece kadını değil erkeği de korumaya yönelik önlemler alınmıştır. Bunun sonucu olarak Türk Medeni Kanunu artık karı koca yerine eşlerden bahsetmektedir (Doğan, 2003).

Buradan da anlaşılacağı üzere Türk Medeni Kanunu, devrimci bir ruh taşımaktadır. Aynı zamanda bu yasa, yükseltici ve ilerletici bir nitelik taşımakla birlikte, en önemli özelliği de, hâkime tanıdığı geniş takdir yetkisidir. Yasanın koyduğu kurallar ne kadar çok ayrıntılı olursa olsun, hayatın bütün gerekliliklerini, ihtiyaçlarını içinde barındıramaz. Bu durumlarda, Medeni Kanun, hakimi kanun koyucu olarak atamış ve kanunun birinci maddesinde (hakkında kanuni bir hüküm bulunmayan meselede hakim... kendisi kanun koyucu olsaydı bu meseleye dair nasıl bir kaide koyacak ise, ona göre hükmeder) kuralını koymakla Medeni Yasa'nın uygulanmasına yön ve Medeni Hukuka kaynak temin etmiştir. Hâkimin, kural koyma yetkisine, hâkimin hukuk yaratma yetkisi de denilir (Olgaç, 1986). Bununla birlikte "kanun bir çerçeve, bir kalıptır; ona hayatıyet ve ruh verecek olan, onları uygulayacak hâkim ve bu uygulamanın sonucu meydana gelen içtihatlardır. İçtihatlar, mahkemelerce verilen kararlar içinde bir meseleyi çözümlene hakkında kabul edilen hukuk ilkeleridir" (Olgaç, 1986: 9). Bu nedenle burada hukukçularımızın, eşleri korumak amacıyla kadın erkek eşitliği ilkesini temel alıp, karar yetkisini kullanarak oluşturdukları bazı içtihat örneklerine yer verilecektir.

5.1. İlgili Maddelerin İncelenmesi

Ev Reisliği

Eski Medeni Kanunu'nda evin reisinin koca olduğunu belirten hüküm bulunmaktaydı:

Madde 152- "Koca, birliğin reisidir. Evin intihabı, karı ve çocukların münasip veçhile, iaşesi, ona aittir". Maddenin sadeleştirilmiş şekli ise: "Koca birliğin başkanıdır" (1926 sayılı TMK md.152).

Bu maddede önemli olan husus; kocanın reis olmasının vurgulanmasının ötesinde ailenin bakımında sorumlu kılınmasıdır. Diğer bir deyişle yasada kocanın, evin reisi olarak kabul edilmesi, ona bazı yükümlülükler vermiştir. Öncelikle karısının ve çocuklarının geçindirilmesi ve barındırılması kocanın başta gelen sorumluluklarındandır (Kılıçoğlu, 2003).

İÇTİHATLAR

-I-

Hâkimin, Medeni Kanununun 162. Maddesi uyarınca evlilik birliğinin korunması için tedbir alıp, kocanın karısına ve çocuğuna vereceği nafakayı takdir ederken, kadının gelirini de göz önünde tutarak karar vermiş olması kanuna uygundur. (HGK 15.11.1961 T.2/14E. 45 K.)(Olgaç, 1986:137)

-II-

Koca sosyal durumuna uygun ve ayrı bir evde karısı ile birlikte oturmak zorunluluğundadır. Mecburiyet halinde oturuş bir ev, olağan durumda oturuşmaya elverişli bir ev sayılmaz (HGK. 18.3.1964 T. 755/2 E. 225). Karının ve çocukların oturuş ev, sağlığa ve ailenin sosyal durumuna uygun olması gerekir (HGK. 6.3.1963 T. 2/5 E. 17 K.) (Olgaç, 1986:138).

Bu içtihat kararlarında da belirtildiği üzere hâkimler aile içi ilişkilerle ilgili olaylara karar verirken bugünkü Medeni Kanunu'nun temel aldığı gibi sadece ailedeki bir bireyi korumayı değil eşleri korumayı hedeflemiştir. Birinci içtihatta kocanın karısına vereceği nafaka kadının gelirine bağlı tutulmuştur ki bu da kadının kendini koruyabileceği durumda kocasına bağlı olmamaktadır ve nafaka miktarı düşüktür. Diğer taraftan kocayı gereğinden fazla bir ekonomik yükümlülük altına girmekten korumaktadır. Eğer geliri düşükse hâkimin bu durumda kadını korumaya yönelik olarak nafaka miktarını fazlaştıracacağı içtihat kararından anlaşılmaktadır. İkinci içtihat ise kocanın, karısı ve çocukları için sağlık koşullarına olduğu gibi sosyal konumları yönünden de uygun bir ev temin etmek zorunda olduğu belirtilmiştir ki bu eşlerin, çocukların, evlilik birliğinin korunması için alınması gereken bir tedbir olarak kabul edilmektedir.

Yeni yasada 'koca birliğin reisidir' hükmüne eşitliğe aykırı olduğu düşünülerek yer verilmemiştir. Eşlerin birlikte yaşantılarının bir reisi gerektirmediği, eşlerin evlilik yaşantısıyla ilgili tüm konularda, eşit iki birey olarak birlikte karar verme yetkisine sahip oldukları kabul edilmiştir (Doğan, 2003).

Evlenme Ehliyeti

1926 sayılı Medeni Kanun, Hukuk-i Aile Kararnamesi'ne göre belirlenen evlenme yaşına ilişkin düzenlemede önemli değişiklikler yapmıştır:

Madde 88-“ Erkek on yedi, kadın on beş yaşını ikmal etmedikçe evlenemez. Şu kadar ki, hâkim fevkalade hallerde ve pek mühim sebebe mebni, on beş yaşını ikmal etmiş olan bir erkeğin veya on dört yaşını bitirmiş olan bir kadının evlenmesine müsaade edilebilir. Karardan önce anne baba veya vasinin dinlenmesi şarttır” (1926 sayılı TMK md.88).

İÇTİHATLAR

-I-

Hangi olağan üstü sebep olursa olsun 14 yaşını bitirmeyen kızın evlenmesine izin verilemez.

Davacı (H.İ.), 1.6.1987 günlü dilekçe ile 11 yaşında bulunan kızı (E.İ.) nin evlenmesine izin verilmesini istemiş Mahkemece de 3.6.1987 gününde verilen kararla küçük (E.İ.) nin evlenmesine izin verilmiş, hüküm temyiz edilmemek suretiyle kesinleşmiştir. Oysa Medeni Kanunun 88. Maddesine göre erkek on yedi, kadın on beş yaşını ikmal etmedikçe evlenemez. Şu kadar ki, fevkalade hallerde ve pek mühim bir sebebe dayanılarak on beş yaşını bitirmiş bir erkeğin veya on dört yaşını bitirmiş olan bir kadının evlenmesine mahkemece müsaade edilebilir. Olayda evlenmeye izin istendiği tarihte küçük E. nin 14 yaşını bitirmediği ve henüz 12 yaşında bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda evlenmeye izin isteğinin reddi gerekirken evlenmeye izin verilmiş olması usul ve kanuna aykırıdır.

(Y. 2. HD.nin 28.12.1987 günlü ve 11288/10889 sayılı kararı) (Şener, 1991:205)

-II-

Kızın evlenmesine izin verilmesi için 14 yaşını bitirmesi zorunludur.

Erkek on yedi kadın on beş yaşını tamamlamadıkça evlenemez. Şu kadar ki hâkim, fevkalade hallerde ve pek mühim bir sebepten dolayı on beş yaşını ikmal etmiş olan bir erkeğin veya on dört yaşını bitirmiş olan bir kadının evlenmesine izin verilebilir (MK md.88). Dosyada mevcut nüfus örneğine göre evlenmesine izin verilen (B.T.) 16.11.1973 tarihli doğum tarihli olup dava ve karar tarihinde on dört yaşını tamamlamadığı anlaşılmaktadır. O halde isteğinin reddi gerekir.

(Y.2. HD. nin 20.10.1987 günlü ve 6142/7834 sayılı kararı) (Şener, 1991:205).

-III-

15 yaşını bitirmiş bir erkeğin Almanya'da çalışması, olağanüstü hal ve pek mühim sebep sayılamayacağı için evlenmesine izin verilemez.

Dava Medeni Kanunun 88. maddesine göre evlenmeye izin verilmesine ilişkin olup anılan madde uyarınca 15 yaşını bitirmiş bir erkeğin evlenmesine izin verilmesi için fevkalade bir halin ve pek önemli bir sebebin varlığı zorunludur. Davaya konu küçüğün nişanlısının Almanya'da çalışması ve evlenme halinde onun da Almanya'ya gidebilme imkânı elde etmesi hali Medeni Kanunun öngördüğü fevkalade bir hal ve pek önemli bir sebep olarak kabul edilemez. Bu itibarla talebin reddi gerekirken izin kararı verilmesi isabetsizdir.

(Y.2. HD. nin 28.4.1988 günlü ve 4269/4463 sayılı kararı) (Şener, 1991:206).

-IV-

Erkeğin 15 yaşını bitirmedikçe evlenmesine izin verilmesi kanunen mümkün değildir.

Medeni Kanunun 88/2 maddesine göre fevkalade hallerde ve pek mühim sebepler bulunduğu takdirde on beş yaşını bitirmiş bir erkeğin evlenmesine hâkim izin verebilir. Mahkemece getirilen nüfus kayıt örneklerine göre evlenmesine izin verilen davacının velayeti altındaki oğlu (N.K.), 1.6.1970 doğumlu olup, dava tarihinde kanunla öngörülen on beş yaşını bitirme şartı gerçekleşmemiştir. Öyle ise isteğinin reddi gerekirken evlenmeye izin verilmesi isabetsizdir.

(Y. 2. H.D. nin 24.9.1985 günlü ve 8499/7437 sayılı kararı) (Şener, 1991:205).

Erkeğin on yedi, kadının on beş yaşını doldurmadıkça evlenemeyeceği, ancak hâkimin olağanüstü hallerde ve çok önemli sebeple, on beş yaşını doldurmuş olan bir erkeğin veya on dört yaşını bitirmiş olan bir kadının evlenmesine ailesinin dinlenmesi koşulu ile müsaade edilebileceği yasada açıkça belirtilmiştir. İctihatlarda da görüldüğü gibi hâkim, medeni kanunun kurallarını göz önünde bulundurarak, bu konuda hassas davranarak ne kadına ne de erkeğe kanuni yaşına gelmeden evlenmesine izin vermemiştir. I. ve II. içtihat örneklerine göre kızların 14 yaşını bitirmediği anlaşıldığında ve evlenmelerini zorunlu kılacak herhangi olağanüstü bir hal olmadığı gerekçesiyle evlenme izin istekleri reddedilmiştir. III. İctihat örneğinde olağanüstü durumlarda hâkimin karar verme yetkisinden istifade etmek üzere 15 yaşını bitirmiş bir erkeğin evlenmesi için izin istenilmiştir. Fakat hâkim 15 yaşındaki küçüğün nişanlısının Almanya’da çalışması ve evlenme halinde onun da Almanya’ya gidebilme imkânı elde etmesi durumunu fevkalade bir hal ve pek önemli bir sebep olarak kabul etmeyerek izin kararını reddetmiştir.

Ancak ilerleyen zaman içerisinde bu madde kadın ve erkeğin evlenme yaşının farklı olması sebebiyle kadın erkek eşitliğine aykırı olduğu düşünülerek eleştirilmiş ve 2001 sayılı yeni Medeni Yasada her iki cinsin de on sekiz yaşına gelmeden evlenemeyeceği kabul edilmiş olup çok önemli sebeplerde, daha önceki yasada olduğu gibi, bu durum hâkimin yetkisine bırakılmıştır.

Konut Seçme Hakkı

Eski Medeni Kanuna göre evin seçimi kocaya aittir. Ancak bu hakkın kötüye kullanılmasına izin verilmeyeceği de belirtilmiştir. Ayrıca 1926 tarihli Medeni Kanun’da evin seçimi kocaya aittir hükmü yer alsa da hâkimler kendilerine verilen yetkileri kullanarak zamanın koşullarına uygun kararlar vererek bu hakkın kötüye kullanılmasını engellemişlerdir:

Madde 152. II. Fıkra-“Evin intihabı karı ve çocukların münasip veçhile iâşesi, ona aittir” (1926 sayılı TMK md.152).

Ayrıca kocanın, bu yetkisini kullanırken kadının onayını da alması, sosyal ve ekonomik durumuna ve dürüstlük kuralına uygun davranması gerektiği kabul edilmekteydi (Doğan, 2003)

İÇTİHATLAR

-I-

Karısına bağımsız ev hazırlamayan koca nafaka ödemek zorunda kalır.

Koca eşine bağımsız ev hazırlamakla yükümlüdür. Olayda kocadan nafaka istemek hakkı doğmuş olup uygun nafaka takdiri gerekir. Bu yönün gözetilmemiş olması usul ve kanuna aykırıdır.

(Y. 2. HD. nin 7.7.1986 günlü ve 6623/6922 sayılı kararı) (Şener, 1991:389).

-II-

Koca Almanya’da çalıştığına göre, onu Almanya’da hazırlayacağı eve çağırmadıkça, terk sebebi ile dava açamaz.

Davalı kocanın davalı karısını, işyeri olan Almanya’da hazırlayacağı eve çağırması zorunludur (HUMK. 152). Oysa, davacı Almanya’da çalıştığı ve oturduğu halde karısını Türkiye’de oturduğu eve çağırmıştır. Hal böyle olunca ihtar geçersiz olup, buna dayanılarak boşanmaya karar verilmesi usul ve kanuna aykırıdır.

(Y.2.HD nin 17.6.1986 günlü ve 5765/6040 sayılı kararı) (Şener, 1991:389).

İctihatlarda görüldüğü üzere 1926 tarihli Türk Medeni Kanunu’nda ev seçim hakkı kocaya verilmiş olsa dahi koca, bu hakkı kötüye kullandığı takdirde hakim kararı üzerine nafaka cezası ile yükümlü kılınmıştır. Ayrıca II. Dava sonucuna göre koca çalıştığı yerde karısına ev hazırlamaz ise terk sebebi ile dava açamaz, dava açsa dahi geçersiz sayılır.

Yeni yasada ‘müşterek konutu seçme hakkının kocaya ait olduğu’ hükmü yürürlükten kaldırılmıştır. Eşlerin ortak yaşantılarında oldukça büyük öneme sahip olan konutun seçiminin, bir eşe ait olamayacağı, buna ortak irade ile karar verecekleri kabul edilmiştir. Yeni yasada eşlerin birlikte oturacakları konuta ayrı bir önem verilerek eşlerin konutu birlikte seçme durumunda, artık koca tek

başına seçtiği konuta karısını davet edemeyecektir. Bu davetin gereğini yerine getirmeyen karısına terk nedeniyle boşanma davası açması da mümkün değildir (Kılıçoğlu, 2003). Ayrıca, eşler konutu birlikte seçebilecekleri gibi, anlaşarak bu yetkiyi içlerinden birinin kullanmasına karar verebilirler ya da eşlerden birinin seçtiği evi diğerinin onaylamasıyla da bu seçim gerçekleştirilebilir. Bununla birlikte konut, ailenin sosyal ve ekonomik durumuna uygun olarak seçilmeli, eşler maddi koşullarının yanı sıra sağlık durumlarını, işyerine ve okula ulaşım imkânlarını da göz önünde bulundurmalarıdır (Doğan, 2003).

Velayet

Önceki yasada ana ve babanın velayet hakkına birlikte sahip oldukları, velayetin kullanılmasında anlaşamadıkları takdirde babanın oyunun üstün olduğu kabul edilmiştir:

Madde 263-“ Evlilik mevcut iken, ana baba, velayeti beraberce icra ederler. Anlaşamazlarsa, babanın reyi muteberdir” (1926 sayılı TMK md.263).

İÇTİHATLAR

-I-

İlk bakışta, babanın ‘söz üstünlüğü’ yolundaki hükmün (M.K. 263) emredici niteliği karşısında, Hakimin müdahalesinin doğru olmadığı düşünülebilirse de eşlerin ortak hayatı fiilen tatil ettikleri hallerde, boşanmada olduğu gibi (M.K. 148), velayetin ana-babadan birine verilmesini öngören bir hüküm mevcut bulunmadığı için Yargıtay, kanun boşluğunun doldurulmasını zorunlu görmüş, çocukların velayetinin ana-babadan birine eylemli olarak verilmesini, böylece bir tarafa tek başına hareket edebilmek imkanı tanınmasında yarar bulmuş, işte kanun boşluğunu bu suretle, çocuğun yararının zorunlu kıldığı hallerde doldurmuş, velayetin kullanılması hakkının anaya verilmesini mümkün kılmış, böylece evvelce dokunulmaz bir hak niteliğinde görülen babanın rey (söz) üstünlüğünü bertaraf etmiştir. Bu uygulama son yıllarda kararlı hale gelmiş, bu katı kanun hakkı yumuşatılmıştır. Elbette hükme, esneklik verilirken, olayların özellik ve niteliğine, çocukların yararlarının zorunlu kıldığı hallerin varlığına özen gösterilmesi gözden uzak tutulmamış, sadece kaçınılmaz halin doğmuş olması (başka çare bulunmaması) gibi durumlarda, babanın rey (söz) üstünlüğü yolundaki kuralın bir yana itileceği kabul edilmiştir. İşte bu anlayış ve uygulama biçimi sayesinde karı-kocayı anlaşma yolunu bizzat bulmaya zorlamış, zıtlasmalar kısa yoldan ortadan kaldırılmış, böylece aileye yeni bir düşünce biçimi hakim kılınmıştır.

(Y.2.H.D.’nin 22.11.1982 tarihli 8624/8679 sayılı kararı) (Şener, 1984:137)

Buna göre çocuğuna ad verilmesinde, nerede eğitim göreceğine, malların hangi yatırım araçlarında değerlendirileceğine, hastalığında nerede tedavi göreceğine, ayrı bir konut edinmesi gerektiğinde konutun nereden kiralanacağına vs. konularda ana ve baba birlikte karar verme yetkisine sahip olmakla birlikte, bu konuda bir anlaşma olmadığı takdirde babanın kararı ve çocuğu temsil etmesi yeterli görülmekteydi. Yeni yasa kadın erkek eşitliğine aykırı bulunan bu hükmü yürürlükten kaldırmış, ana ve babanın velayetini birlikte kullanacaklarını kabul etmiş, anlaşmazlık olduğunda babanın oyunun üstünlüğüne yer vermemiştir (Kılıçoğlu, 2003).

Miras Hakkı

Eski yasada miras paylaşımında, tereke malları arasında yer alan ve ekonomik bütünlüğü bozulmaması gereken tarımsal taşınmazların hangi mirasçıya teslim edileceği konusunda erkek evlatlara kızlara nazaran öncelik tanınmaktaydı:

Madde 598-“Mirasçılardan birinin tahsise itirazı veya taliplerin birden fazla olması takdirinde hâkim, mahalli adetleri ve adet yok ise mirasçıların hal ve şanını nazarı dikkate alarak tahsis hakkında karar verir veya satımı yahut taksimini emreder. İşletme hususunu bizzat üzerine almak isteyen bütün malların tercihan kendisine tahsis olunmasını talep edebilir. Müteveffanın oğullarından hiçbiri, işletme hususunu bizzat üzerine almak istemezse kızları veya bunların kocaları işletmeğe muhtedir olmak şartıyla malların kendilerine tahsisini isteyebilirler” (1926 sayılı TMK md.598).

İÇTİHATLAR

-I-

Mirasçılarının bir kısmının tahsis kararına karşı koymamış olması, öbürlerinin itirazını engel teşkil etmez ve tahsis kesinleşmiş olmaz.

Tarımsal taşınmazların (işletmenin) tahsisi yolundaki isteğin red veya kabulüne ilişkin karar, bütün mirasçıları etkiler. Zira tereke vahdet (birlik) arz eder. Onun için bu konudaki karar, davaya karşı koyan veya koymayan tüm mirasçılar açısından bağlayıcıdır. Bu itibarla bir kısım mirasçıların, ister karşı tarafla gizli bir anlaşma içinde olması sebebiyle, isterse kararın kendi yararına uygun bulunduğu gerekçesi ile olsun, temyiz etmemiş olmaları, verilen tahsis kararına sağlık kazandıramaz. Çünkü, tereke iştirak halinde bulunduğundan, mirasçıların bir veya bir kaçının tereke üzerinde tek başına olumlu veya olumsuz tasarrufla bulunma hakkı yoktur. O halde bir kısım davalının hükmü temyiz etmemiş olması tahsise geçerlik vermez.

(Y. 2. HD. nin 10.10.1985 günlü ve 6829/8069 sayılı kararı) (Şener, 2001:1140).

İçtihat örneğinde görüldüğü üzere Medeni Kanunda mirasta erkek çocuklarına öncelik verilmesine rağmen bu somut olayda hâkim karar yetkisini kullanırken kız ya da erkek olarak ayırmamış, bütün mirasçıları göz önünde bulundurmıştır. Yeni yasada ise böyle bir maddeye yer verilmemiştir.

Sözleşme Özgürlüğü

Eski medeni kanunumuzda sözleşme özgürlüğüne ilişkin şu madde yer almakta idi:

Madde 169-“Karı koca arasında her nevi hukuki tasarruf caizdir. Karının şahsi mallarına veya mal ortaklığı usulüne tabi mallara dair karı koca arasındaki hukuki tasarruflar, sulh hâkimi tarafından tasdik olunmadıkça muteber olmaz” (1926 sayılı TMK md.169).

Bu hükme göre; kadının şahsi mallarına veya mal ortaklığı usulüne ilişkin olarak eşlerin birbirleriyle, ya da kadının koca lehine olarak üçüncü kişilerle yapacağı hukuksal işlemler hâkimin iznine bağlıdır. Böylece özellikle kadının koca lehine üçüncü kişilerle yapacağı hukuksal işlemler bakımından kadının kocasının bir borcu için kefil olması ya da malını rehin vermesi kanun koyucu tarafından onaylanması gerekirdi. Buradaki amaç evli kadınların kocalarının baskıları ile kefil olmak ya da mallarını rehin vermek zorunda kalacakları düşünülerek kadınları korumaktı. Kadınların baskı altında kendi ekonomik geleceklerini tehlikeye atmamaları için bu tür işlemlerin kendi istekleri doğrultusunda hâkim denetiminden geçmesi kabul edilmişti (Kılıçoğlu, 2003).

İÇTİHATLAR

-I-

Anonim şirket, tüzel kişiliğe sahip olduğu için, ortaklar ayrı mal varlığına malikdirler. Şu halde koca yararına kefalet söz konusu değildir.

Hüküm davalı banka vekili tarafından temyiz edilmiştir.

Medeni Kanununun 169. Maddesinde (koca menfaatine olarak karı tarafından üçüncü şahsa karşı iltizam olunan borçlar sulh hâkimi tarafından tasdik olunmadıkça muteber olmaz) hükmü yer almaktadır. Davacı kadın, dava dışı kocası Atilla için değil, A..... Gıda Maddeleri A.Ş. menfaatine ve lehine Akbank T.A.Ş. Türbe Şubesi'nin alacağı için kefil olmuştur. Kocanın, borçlu Anonim Şirketin ortağı olması sonuca etkili değildir. Anonim Şirket, tüzel kişiliğe ve ortaklarının dışında ayrı bir mal varlığına sahiptir. Böylece olayda koca lehine kefalet söz konusu değildir ve sözleşme davacı yönünden de geçerlidir. Bu nedenlerle davanın reddi gerekirken kabulü yasaya aykırıdır. Kararın bozulması gerekir.

(Y. 13. HD.nin 17.11.1987 günlü ve 5096/5598 sayılı kararı) (Şener, 1991:409).

Yeni yasa kadın erkek eşitliği esasına dayalı yeni düzenlemeler getirdiğinden 169. maddenin bu esasa aykırı olduğu düşünülerek yürürlükten kaldırılmış onun yerine eşler arasında her türlü hukuksal işlemlerin yapılabileceği ilkesi getirilmiştir.

Aynı zamanda Türkiye'nin ileri gelen hukukçuları Medeni Kanunun yürürlüğe girmesinden sonra Aile Hukukunda kadın-erkek eşitsizliğine neden olduğu varsayılan hükümlerin değişmesi için önemli

öngörülerde bulunmuşlardır ve bazı taslaklar oluşturmuşlardır. Örneğin değerli hukukçulardan biri olan Adnan Güriz; Türkiye’de 1926 yılında yürürlüğe giren Medeni Kanun’da eşler (mal birliği, mal ortaklığı) belirtmedikçe mal ayrılığı rejiminin uygulandığını, o dönemde mal birliği, mal ortaklığı rejimlerinin Türkiye’de çok sınırlı bir şekilde kullanıldığını hatta bu konuda örnek bulmanın çok zor olduğunu belirtmiştir. Mal ayrılığı rejiminin ise kadın haklarını hiçe saydığını ve eşitliğe aykırı bir düzenleme olarak nitelendirildiğini ifade etmiştir. Çünkü eşler evlilik süresince birlikte kazanç elde etmektedirler fakat evlilik sona erdiğinde kadınlar katkıda buldukları bu kazançtan hiç bir şey elde edememekteydiler. Bu yüzden evliliğin başlangıcındaki mallar ayrı sayılsa bile, evlilik süresince kazanılan bütün ek malların eşler arasında eşit bir şekilde paylaşılması gerektiğini savunmuştur. Aynı zamanda Medeni Kanun’da kadının kocası izin vermediği sürece herhangi bir işte çalışamaz hükmü yer almaktadır. Güriz bu hükmün de kadın erkek eşitliğini zedelediğini ve Medeni Kanun’dan çıkarılması gerektiğini vurgulamıştır. Yine evlendirme işlemlerinin belediyelerden ve köy idaresinden alınarak nüfus idaresine verilmesi gerektiğini savunarak evlenme yaşının da düzenlenmesi gerektiği vb konularda yapılması gerekenlerin üzerinde önemle durmuştur ve yeni Kanun çalışmalarına 1950’li yıllarda başladığını da belirtmektedir. Medeni Hukukun değişmesini ise dönemin toplumsal, siyasal, ekonomik dönüşümleri ile açıklamıştır. (Güriz, 1984).

SONUÇ

Avrupa Birliği Süreci ve süreç içerisinde yapılan uluslararası sözleşmeler, yönergeler, raporlar incelendiğinde Türkiye’nin, tam üye olabilmesi için gerçekleştirmesi istenen şartların düzenlenmiş zirvelerde belirtildiği görülmektedir. Bununla beraber hukuksal alanda özellikle de Medeni Kanunda kadın erkek eşitliği yönündeki değişikliklerin Türkiye’nin zaman içerisinde yapması gerekli yükümlülükler arasında olduğu ifade edilmiştir. Burada Medeni Hukuk düzenlemelerinin Avrupa Birliği’ne uyum sağlama ve onun bir zorunluluğu olduğu şeklinde anlaşılmasına neden olmaktadır. Halbuki Türkiye’nin geçirdiği bir takım ekonomik, sosyal, siyasal kültürel dönüşümler ve kadınların, toplumda kadın erkek eşitliğini sağlamak adına şiddet, taciz özellikle de medeni hukuk adına verdiği mücadeleler 2001 yılında kabul edilen Medeni Kanun düzenlemeleri için koşulları hazır hale getirmiş olduğu kavramsal çerçevede oluşturulan bu çalışmada görülmektedir. Yargısal ve bilimsel içtihat örneklerine bakıldığında ise eski Medeni Kanunun daha yeni Medeni Kanun düzenlenmeden önce gerek kadınlar gerekse erkekler için günün koşullarına uygun, eşit kararlar alındığını göstermektedir. Bunun yanı sıra hukukçular dönemin siyasal, sosyal, ekonomik şartlarından dolayı yeni bir medeni kanun düzenlemesi yapılmasının gerekli olduğunu düşünmüşler ve 1950’li yıllarda da çalışmalara başlamışlardır. Buradan da anlaşılıyor ki sadece Avrupa Birliği sürecine uyum sağlamak ve onun koşullarına uymak zorunda kalındığı için değil toplum yapısının ihtiyaçlarından dolayı gerek kadın hareketlerinin, sivil toplum örgütlerinin gerekse hukukçuların çalışmaları ile yeni Medeni Kanun düzenlenmiştir. Sonuç olarak Türkiye’deki Medeni Kanun her daim devrimci bir niteliğe sahip olup zamanın koşullarına uyum sağlar bir nitelik taşımaktadır. Kanun koyucular 1926 yılında gerçekleştirmiş olduğu ve Türkiye için önemli bir değere sahip olan Medeni Kanun Devrimi’nin ardından şartlar değiştikçe kadın hareketlerinin ve sivil toplum kuruluşlarının da katkılarıyla kanun çalışmalarına devam etmişlerdir. Böylece denilebilir ki Avrupa Birliği’ne uyum sürecine giren Türkiye’nin Medeni Kanun alanında yapması gereken yenilik çalışmaları için koşulları uygundu ve gerekli alt yapıya sahipti ve bunun üzerine de Türkiye’de Medeni Kanun alanında içsel faktörlerden kaynaklanan bir değişim gerçekleştirilmiştir.

KAYNAKLAR

- Arat, N. (1986). Kadın Sorunu. Say Yayınları: İstanbul
- Bal, H. (2003). Hukuk Sosyolojisi. Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları: İstanbul
- Bilge, N. (1999). Hukuk Başlangıcı. Turhan Kitapevi: Ankara
- Çaha, Ö. (1996). Türkiye’de Sivil Toplum ve Kadın. Vadi Yayınları: Ankara

- Çaha, Ö. (2006). “Türk Kadın hareketi: ‘Kadınsı’ Bir Sivil Toplumun İmkânı?”, Kadın Çalışmaları Dergisi: İstanbul c.1 s.3 ss.6-15
- Çoban, E. (2005).” Atatürk İlkeleri Işığında Avrupa Birliğine Uyum Sürecinin Değerlendirilmesi” Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Gaziantep
- Çubukcu, S. (2004). “1980 Sonrası Türkiye’de Kadın Hareketi: Ataerkilliğe Karşı Meydan Okuma”, Türkiye’de ve Avrupa Birliğinde Kadının Konumu: Kazanımlar, Sorunlar, Umutlar, Derl. Fatmagül Berktaş, KA-DER Yayınları: İstanbul ss.55-74
- Demiriz G. (2008). Atatürk ve Türkiye’de Kadın Haklarının Gelişimi, Efeler Lisesi Kültür ve Sanat Dergisi Prizma: Aydın, özel sayı, ss.45-46
- Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı (2004), Türkiye’nin Üyeliğinin AB’ye Muhtemel Etkileri, www.dpt.gov.tr
- Doğan, M. (2003). “Türk Medeni Kanunu’nun Evliliğin Genel Hükümleri Bakımından Getirdiği Hükümleri Bakımından Getirdiği Yenilikler”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi: Ankara, c.52 s.1-4
- Eren, A. (2003) .“Avrupa Birliği Süreci ve Bu Süreçte Türkiye’nin Konumu”, Muğla Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi: Muğla c.17 s.1-2 ss.155-188
- Ergin, Ç. (2006). “Kadın Sivil Toplum Kuruluşlarının Kadın Bilincine Katkıları ve Uçan Süpürge Örneği,” Kadın Çalışmaları Dergisi, c.1 s.3 ss.40-49
- Göçmen, S. (2008). Avrupa Birliği’ne Uyum Sürecinde Türkiye’de Kadın Erkek Eşitliği, Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul
- Gökyay, B. (1998). “60’lardan 90’lara Kadın Derneklerine Bakış,” 20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek, Ed. Oya Çiftçi, İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayınları: Ankara ss.467-488
- Güriz, A. (1984). “Türk Medeni Kanununun Aileyi İlgilendiren Hükümlerinde Gerekli Görülen Değişimler” Türkiye’de Yasal Açından İncelemeler, Derl: Türk Sosyal Bilimler Derneği, Maya Matbaacılık Yayıncılık: Ankara ss.139-153
- Güriz, A. (2006). Hukuk Başlangıcı, Siyasal Kitapevi: Ankara
- Hayır, M. (2004). “Avrupa Birliği-Türkiye İlişkileri (Halkın ve Sanayicinin AB Süreci Hakkındaki Düşünceleri)” Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi: Sakarya s.7, ss. 240-256
- Kaplan, M. (2006). “Gönüllü Bir Kuruluşta Kadın Çalışmaları: Ankara Barosu Kadın Danışma Merkezi”, Kadın Çalışmaları Dergisi, c.1 s.3 ss.126-133
- Kılıçoğlu, A. (2003). Kadın ve Çocuk Hakları Açısından Yeni Türk Medeni Kanunu, TC Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü: Ankara
- Konuk, B. (2008). Avrupa Birliği Hukukunda Kadın Erkek Eşitliği, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İzmir
- Köneoğlu, B. (2006) Aile ve Ailenin Korunması, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel (Medeni) Hukuk Anabilim Dalı: Ankara
- Moroğlu, N. (2009). Kadınların İnsan Hakları Sözleşmesi, On İki Levha Yayıncılık: İstanbul
- Olgaç, S. (1986). İctihatlarla Türk Medeni Şerhi, Olgaç Matbaacılık: Ankara
- Özer, M. A. (2009). “Avrupa Birliği’ne Tam Üyelik Yolunda Türkiye”, Sayıştay Dergisi s.69 ss.49-71
- Sallan-Gül, S., Aksu-Coşkun Z. (1998). “1980’lerin Sivil Toplum Anlayışı ve Gönüllü Kadın Kuruluşları Üzerine Bir Çalışma” 20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek, Ed. Oya Çiftçi, İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayınları: Ankara ss.489-503

Şener, E. (1991). Türk Medeni Kanunu, Açıklamalı-İçtihatlı, Seçkin Yayınevi: Ankara
TC Adalet Bakanlığı Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü (2008). Avrupa Birliği'ne Aday
Ülke Olarak Türkiye'de AB Uyum Yasalarının İç Hukuka Etki ve Katkısı, Adalet
Bakanlığı Yayınları: Ankara
TOBB AB Müdürlüğü (2002). Avrupa Birliği ve Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri,
Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yayınları
www.abgs.gov.tr
www.avrupa.info.tr
www.belgeler.com
www.genbilim.com

MİLLİYETÇİ SÖYLEMLERDE NAMUSUN KADIN BEDENİ ÜZERİNDEN İNŞASI

Ayşe Kalav¹

ÖZET

Milliyetçilik ve namus ilişkisinin ele alındığı bu makalede, vatan ve ulus kavramları ile kadın bedeninin toprakla ilintilendirilmesi sonucu, kadının üzerinde tahakküm kurulan bir nesneye dönüşümü tartışılmıştır. Kadın bedeninin sınırlarını çizen bir ahlak düzeneğinde yer bulmuş namus anlayışı, vatanın ve ulusun sınırlarının çizilmesinde de başat bir görevde yer almaktadır.

Bu makalenin kuramsal çerçevesini, toplumsal cinsiyet kavramsallaştırması ve onunla yakından ilgili olan milliyetçilik ve namus olguları oluşturmaktadır. Çalışmada milliyetçiliğin, “hegemonik erkeklik” kavramının inşasındaki rolü literatür taraması ile desteklendikten sonra; kadın, bedeni ve cinselliği üzerinden inşa edilen namus algısının milliyetçi söylemlerdeki yeri tartışılmıştır.

Bildiride, vatan toprağının sınırlarını belirleyen hudutlar her tehlikeye karşı savunulurken, kadın bedeninin sınırlarının nerede başlayıp, nerede bittiği ve “Hudut namustur, vatan borcu namus borcudur” gibi ataerkil sistemin ürettiği kalıpların, kadın bedeninde nasıl bir karşılık bulduğu? Devletin eril, vatanın dişil bir karaktere büründüğü ataerkil sistemde, kadın bedenine gelen saldırıların nasıl anlamlandırıldığı? Gibi sorulara yanıt aranmaktadır.

Sonuç olarak mevcut literatüre dayalı olarak gerçekleştirilecek bu çalışmada, verili bir olgu olarak kabul edilen kadın(lık), erkek(lik) gibi kavramların milliyetçilik ve namus ekseninde feminist bir bakış açısıyla irdelenmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: *Toplumsal cinsiyet, namus, milliyetçilik, beden, feminizm.*

ABSTRACT

In this article which is about the relationship between honor and nationalism, it is argued that the woman turns into an object through the correlation between her body and nation. The understanding of honor situated in a moral order which draws the lines to a woman's body is also assigned to a position to draw the lines regarding the nation.

The theoretical frame of the work is consisted of gender and closely related issues such as honor and nationalism. The place of honor as constructed through the woman, her body and sexuality in nationalistic discourses is discussed after the literature review confirms the role of national is mover “hegemonic masculinity”.

As the national boundaries are protected against all the dangers, such questions as “Where do the lines with regard to a woman's body start and finish?”, “How do patriarchal expressions like “Indebted to the homeland, indebted to honor.”, “The frontier is honor.” Signify about a woman's body?”, “How are the assaults against women verbalized in the patriarchal society where the state is masculine and the nation is feminine?” are searched for an answer.

As a result, the aim of the study is to explore the notions such as “masculinity” and “femininity” regarded as “given” within the context of nationalism and honor in a feminist perspective.

Keywords: *Gender, honor, nationalism, body, feminism.*

GİRİŞ

Milliyetçilik kavramı çerçevesinde geliştirilen tartışmalara bakıldığında özellikle son zamanlara kadar toplumsal cinsiyet boyutunun göz ardı edildiği görülmektedir. Bu yüzden özellikle bu

¹Arş.Gör.AyşeKalav, Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Bölümü, aysekalav@gmail.com.

çalışmada, konunun bu boyutu ile ilgili olan milliyetçilik ve toplumsal cinsiyet konuları ile başlamak uygun görülmektedir.

Daha çok devlet, ordu, askerlik kavramlarıyla kurduğu sıkı bağlar çerçevesinde geliştirilen milliyetçi ideoloji içinde kadın, toplumsal cinsiyet düzeninin yeniden üretildiği biçimlerde tanımlanmaktadır.

Milliyetçi söylemlerin beraberinde gelen cinsiyetçi ideolojinin, vatan, ordu, millet tartışmalarını, toplumsal cinsiyet rollerine göre belirledikleri kadın(lık) ve erkek(lik) değerleri ile işledikleri gözlenmektedir. Toplumsal cinsiyet algısını derinleştiren milliyetçi söylemler, “vatan”ı kadın bedeni olarak kurgulayarak, kadının nesneliliği ve erkeğin öznelliğini pekiştirmektedir. Vatan toprağı-kadın bedeni benzeşimi ise ataerkil bir pratik olan namus temelinde gerçekleşmektedir.

Kadının bedenine, davranış biçimine, yaşam tarzına müdahaleler getiren, kadın bedenini ve cinselliğini düzenleme ve düzeltme pratiği olan ataerkil namus anlayışı, milliyetçi söylemlerde benzer cinsiyetçi yaklaşımlarla vatan toprağının sınırlarını namus kavramı aracılığıyla belirlemektedir. Bu çalışmada özcü bir anlayışa (kadının ve erkeğin doğuştan getirdiği özelliklerle kadın ya da erkek olduğunu iddia eden, cinslerin doğaları gereği bu özellikleri taşıdıklarını ifade eden yaklaşımlar) dayanan namus kavramı eleştirilmekte, özcü anlayışın belirli biçimlerde orta çıkardığı kadın(lık) ve erkek(lik) halleri sorgulanmaktadır. Aynı zamanda bu çalışmada, milliyetçi söylemlerin cinsiyetler üzerine kurulu “duygu-akıl”, “kamusal alan -özel alan” gibi ikilikleri, namus üzerinden nasıl somutlaştırdığının ve örneklendirildiğinin analizi yapılmaktadır.

MİLLİYETÇİLİK VE TOPLUMSAL CİNSİYET

Millet ve milliyetçilik konularını tartışan hegemonik kuramların çoğunda kadınlar tarafından yazılanlar da dahil olmak üzere milliyetçiliğin toplumsal cinsiyet boyutunun konuyla ilgili olduğu gerçeği sürekli göz ardı edilir. “Maddi-manevi”, “kamusal alan-özel alan” ayrımlarından beslenerek kadın ve erkeğe ayrı ayrı “verildiği” düşünülen vasıflar, milliyetçilik söylemi tarafından yeniden üretilir; kadına bu söylemde ev içi, yani “özel alan” uygun görülür. Milliyetçilik ve milletler, genelde kamusal siyaset alanının bir parçası olarak tahayyül edildiğinden ev içi alana imlenen kadının milliyetçi söylemde yer alması bu nedenle düşünül(e)mez (Yuval-Davis, 2007:18,19). Düşünülse bile, cinsiyetçi söylemler erkeğe ve kadına farklı roller atfederek ataerkil devamlılığı sağlamaya yönelik gerçekleşir. Bu bağlamda, ClaudiaKoontz (1986:196), Hitler Gençlik Hareketi içindeki kızlara ve erkeklere sunulan farklı rollerin cinsiyetçiliğini sırasıyla şöyle sunar: “İnançlı ol; saf ol; Alman ol” ve “İnançlı yaşa; cesurca dövüş; gülerək öl.” (Akt.Yuval-Davis, 2007:94). Erkeklerin milli görevi millet için yaşamak ve ölmek olarak sunulurken, kadınlar milletin beden bulmuş hali olduğundan onların bir şey yapmalarına gerek kalmaz.

Bu cinsiyet körlüğü sonucunda milliyetçilik; siyaset, bilim, ordu gibi kamusal alanlardaki erkek egemenliğini; ev, çocuk, hasta, yaşlı bakımı, temizlik gibi özel alanların da kadınlara gösterilmesini meşru bir zemine oturtur. Milliyetçilik tartışmasını toplumsal cinsiyet bağlamından bağımsız tartışmak, milliyetçiliğin erkek egemen bir alan olarak sabitlenmesini sağlar ve kadınları bilinçli bir şekilde bu alandan uzak tutar. Ne var ki toplumbilimlerde kuramsal düzeyde yaşanan yapısalılık sonrası gelişmeler, milliyetçilik konusundaki tartışmaları farklı boyutlara taşımaya başlamıştır. Sirman’ın belirttiği üzere milliyetçilik ve toplumsal cinsiyet arasında ne gibi bir ilişki olabileceği bu gelişmelerin ardından sorgulanan yeni konular arasına girebilmiştir (Sirman, 2008:226).

Milliyetçilik tartışmalarının toplumsal cinsiyet kavramının eksikliğinde yapılması, milliyetçilik ve erkek(lik) arasındaki “simbiyotik” bağlantıyı (karşılıklı yarar ilişkisi içinde birbirine ihtiyaç duyan ve birbirini besleyen, geliştiren bağ) artırarak aralarında ayrılmaz bağlar gelişmesini gerektirmektedir. Milliyetçiliğin erkekliğin tekelinde bir konu olarak gelişmesi, Benedict Anderson’un, ulusu “derin ve yatay bir eril yoldaşlık” (1991:7) olarak tahayyül etmesinde canlılık kazanmakta; kadın(lık) durumunun ve kadınların ulus inşası projesinde dışarıda bırakılmışlığını temellendirmektedir. Türkiye’de 1980 askeri darbesinin ardından General Kenan Evren’in sarf ettiği Türkiye’nin kadınlardan değil erkeklerden oluşan bir ulus olduğu sözleri (Delaney, 1991:275), kadınlığa ait olanı ikincilleştirerek devletin ve ordunun erk sarhoşluğunu gözler önüne sermektedir.

Kadınlar, militarizm yüklü eril milliyetçi söylemlerde vatan toprağı bağlamında romantize edilerek, “erkeklerle ilham veren, onları destekleyen ve bağımsızlık savaşına anlam veren heteroseksüel aşıklar” olarak (Sunindyo, 1998:14) erkeğe bağılı biçimde tanımlanır. Erkeğin destekleyicisi olma, bu bağlamda kadınların rollerinin ikincilleşmesine ve değersizleşmesine neden olmakta; erkeklere kadınları kontrol etmek ve denetlemek için fırsat tanımaktadır. Kadınları kontrol etmek bir erkeğin ulusu canlandırma yolu haline geldiğinden, bu durum milliyetçiliğin erkek(lik)ğin tekelinde olmasını sağlamaştırır. Erkek(lik)e özgü bir kavram olarak geliştirilen milliyetçilik söylemleri, “vatanın tehdit altında olduğu” (Sünbuloğlu, 2013:14) düşüncesini canlı tutarak, erkeğin namusuna (kadınına, vatanına diye okunmalıdır) her an saldırı gelebileceğı korkusuyla erkeklik ve militarizm bağlantısını sürekli hale getirir. Militarizm yüklü namus, cesaret, yurttaşlık, görev gibi kavramların milliyetçiliğe ya da erkek(lik)ğe ait olarak sabitlenmesi bu nedenle mümkün değildir. Erkek(lik)ğin milliyetçiliğe içkinliğini örneklendiren bu sözcükler, hegemonik erkekliğin üretilmesinde de gözlenir (Nagel, 1998:251,252). Farklı erkeklik şekillerinin gelişmesine olanak tanımayan “hegemonik erkeklik” kavramı ile eş zamanlarda oluşan ve gelişen milliyetçilik tartışmaları, Mosse’a göre erkeklerin erkek(lik) kalıbına girmeleri için eğitici bir araç olarak kullanılır (1996:7).

Erkekleri milliyetçi örüntülere uyumlu ve itaatkar hale getirmeye çalışan ataerkil eril merkezli bu yapı içerisinde erkek(lik) birincil değer olarak kurulurken, kadın ya da kadına ait olanlar değersiz ve ikincil durumdadır. Heng ve Devan, bu iddiayı destekleyecek şekilde kadının ve kadınlığın herhangi bir işaretinin tanımı gereğı her zaman “anti-milliyetçi” olacağını ifade eder (1992:356). Enloe, milliyetçilik tartışmalarına toplumsal cinsiyet bağlamında farklı yaklaşımlar getiren Bananas, BeachesandBases (Muzlar, Plajlar ve Üsler) adlı eserinde, milliyetçiliğin “erkekleştirilmiş hafıza, aşığılama ve umutlar”dan doğduğunu ifade ederken (1989:44), milliyetçiliğin oluşumu ve tanımı gereğı kadın(lık) durumunu dışlayarak erkek(lik) durumunu yücelten özelliğine işaret eder. Enloe’un tespitini destekleyecek nitelikteki diğer bir düşünce de tüm milliyetçiliklerin tehlikeli ve sonradan tasarlanmış olmalarının yanı sıra cinsiyetçi olduklarını belirten postkolonyal feminist Anne McClintock’a aittir. Anne McClintock, ulus-devletin kaynaklarına ve haklarına ulaşımında kadınlara ve erkeklere eşit ölçüde yaklaşılmadığından söz eder (1993:61).

Milliyetçilik tartışmalarında erkek(lik) kavramının karar verici ve belirleyici konumda olması, eril söylemlere kadınların milliyetçi projelere ne şekilde dahil edileceğini tayin etme hakkı tanımaktadır. Kadınların milliyetçi söylemlere dahil edilmeleri McClintock’un deyiimiyle “davet” yoluyla olmaktadır (Altınay, 2011:27). Anthias ve Yuval-Davis ise bu davetin beş yolu olduğunu iddia eder:

Etnik toplulukların mensuplarının biyolojik üreticileri olarak,

Etnik ve ulusal grupların sınırlarının yeniden üreticileri olarak,

Topluluğun ideolojik yeniden-üretiminde merkezi bir rol alarak ve kültürün aktarıcısı olarak,

Etnik ve ulusal farklılıkların gösterenleri olarak- yani, etnik ve ulusal kategorilerin dönüşümü, yeniden üretimi ve inşasında kullanılan ideolojik söylemlerin merkezinde yer alan semboller olarak,

Ulusal, ekonomik, politik ve askeri mücadelelerde katılımcı olarak (Anthias ve Yuval-Davis, 1989:7).

Anthias ve Yuval-Davis kadınların milliyetçi tartışmalara ancak bu beş nokta üzerinden katılabildiğini savunurken, Kandiyoti kadının milliyetçilik ekseninde incelenmesini “ulusun temsilcisi olma” ve ulusal süreçte “toplumsal aktör” (2000:491) olma gibi iki farklı alanda gerçekleştiğini ifade ederek özetleyici bir bakış açısı sunmaktadır. Birinci alan Anthias ve Yuval-Davis’in ilk dört maddesinde belirttiğı kadının sembolik anlamda milliyetçi söylemlerde yerini almasıyla ilgiliyken, Kandiyoti’nin kadınlar için sarf ettiği “toplumsal aktör” oldukları tespiti önceki yazarlar tarafından “katılımcı” sözüyle dile getirilmektedir.

Bu tartışmalardan hareketle çalışmada, kadınların milliyetçi söylemlere sembolik anlamlar dahilinde nasıl yer aldığı namus bağlamında tartışılacaktır. Milliyetçilik söylemleri, asker devlet, ordu hegemonyası içerisinde bakarak değil gündelik pratikler üzerinden ele alınacaktır. Aynı zamanda

militarist değerlerin gündelik hayatla iç içe olduğunu göstermek açısından da kadın bedeni ve milliyetçilik ilişkisi irdelenecektir.

Çalışmanın esas konusuna bir giriş mahiyeti taşıyan bu bölüm, kadınların milliyetçi söylemlerde sembollerle yer almasını namus bağlamında tartışarak devam edecektir. Milliyetçilik söylemlerini asker, devlet, ordu hegemonyasından uzaklaştırıp gündelik pratiklerde arayarak, militarist değerlerin gündelik hayatla iç içe olduğunu göstermek açısından kadın bedeni ve milliyetçilik ilişkisini irdelemek yerinde olacaktır.

VATAN VE ULUS SÖZCÜKLERİYLE NESNELEŞEN KADIN BEDENİ VE NAMUS

Milliyetçi söylemlere dayalı söz söyleme pratiklerinde kadının yeri, vatan, ulus, millet gibi kavramlarla, bedeni ve cinselliği üzerinden hareket eden anlamlarla belirginleşmektedir. Milliyetçilik ve namus ilişkisinin ele alınacağı bu bölümde, vatan ve ulus kavramları ile kadın bedeninin, üzerinde tahakküm kurulan bir nesneye dönüşümü tartışılmaktadır. Milliyetçilik söylemindeki amacın “modern” ulusta kadınların yerini belirleyecek sosyal ve ahlaki ilkelerin saptanması (Chatterjee, 2011:112) olduğu, bu bölümde ayrıntılandırılmaktadır.

Namus bağlamında ele alınan vatan kavramının kadın bedeni ile ilişkilendirilmesi Anthias ve Yuval-Davis’in yukarıda belirttiği beş farklı başlıkla iç içedir. Kadınlar milliyetçi hareketlerde ve çatışmalarda küçük, çoğunlukla da sembolik rollere indirgenirler. Ya ulusun korunup yüceltilecek ikonları olurlar, ya da ele geçirilip aşağılanacak savaş ganimetleri. Her durumda gerçek aktörler, özgürlüklerini, namus ve şereflerini, vatanlarını ve kadınlarını koruyan erkekler olmaktadır. Bu söylemlerin dikte ettiği anlayışa göre, kadının namusu “lekesiz” olmalıdır ki, erkeğin savunmak ve korumakla yükümlü olduğu vatan ve kadına dolayısıyla erkeğin kendisine laf gelmesin. (Nagel, 1998:244, 254). Bu durumda erkeklerin asıl belirleyici olduğu bu inşada, kadınlara yeniden edilgen ve sembolik roller yüklenmektedir. Kadınların milliyetçiliğin inşasına hizmet etmeleri, ulusun namusunun simgesi olmaktan öteye geçememektedir.

Kadının erkeğin namusu olmasıyla ulusun namusu olması arasında, bu minvalde bir eş değerlik söz konusudur. Tawakoli-Targhi, bu eş değerliği ulusun erkek, vatanın da kadın olmasına bağlamaktadır. Vatanının cinsiyetinin kadın olduğuna dair Najmabadi’nin İran örneği üzerinden örneklediği “hak-i pak-i vatan”(“vatanın temiz toprağı”) deyişi, ifade edilen eş değeri pekiştirmektedir. Erkekler için kullanıldığında temiz, dürüst anlamlarına gelen deyiş, kadınlar için kullanıldığında cinsiyetçi bir biçimde cinsel açıdan ahlaklı, “lekesiz” anlamlarını taşımaktadır (Najmabadi, 1997:459).

Tawakoli-Targhi’ye göre, kökleri İslam düşüncesinde bulunan namus kavramı, milletin dinsel bir cemaatten ulusal bir cemaate dönüşmesiyle birlikte dinsel anlamından (namus-i İslam) koparılarak ulusal bir anlam kazanır. Vatana tecavüz ve vatanın iffetini kaybetmesiyle kadının namusunu kaybetmesi arasında bir benzerlik olması bu nedenle çarpıcıdır. Bu ataerkil yapı içerisinde, bir erkek nasıl ki iffetini “kaybetmiş” bir kadın yüzünden erkekliğini “kaybedebiliyorsa”, vatanın da kendi milletinden olmayan öteki tarafından saldırıya uğraması karşısında erkek, erkekliğini “kaybeder”, yaşama amacı ortadan kaybolur (Tawakoli-Targhi, 2001: 129). Vatan toprağına, sınırlarına gelen tehditler ve saldırılarla, kadının namusuna gelen saldırılar ve tehditler arasında, çoğu çalışmalarda bir benzerlik kurulduğu gözlenmektedir (Delaney, 1991:39,40; King, 2008:318; Glatzer, 1998:86; Meeker, 1976:260; Schneider, 1971:2). Bu çalışmalarda belirtilen toplumlarda kadınına “sahip çıkamayan” birinin hiçbir şeyi koruyamacağına yönelik bir inanış mevcut olduğundan, namus; en önemli değerlerin başında gelmekte ve aile, kabile, toplumun kadın üyeleri, Müslümanlık, genel anlamıyla korunması gereken vatan toprakları olarak tanımlanarak, “çekirdek aile”den “ulus devlet” e kadar uzanan yapısıyla namustan “politik bir olgu” olarak söz edilmektedir.

Namus kavramının hem cinsel namus hem de ulusal namus anlayışı olarak iki anlamda kullanılması, erkeğin kadın ve vatan üzerindeki birincil hakkını ortaya koyar. Kadın, cinsellik ve milliyetçilik tartışmalarında daima nesne olarak konumlanır ve erkeğin başatlığı vurgulanmış olur. 1967’deki haziran savaşından sonra Filistinli yetişkin bir erkekle yapılan görüşmede, Arapçada namus sözcüğüne karşılık gelen ırz kavramının iki farklı açıdan tanımlandığı görülür. İlki savaşçı fiziksel mücadele göstermekken, diğeri kadınlarının namusunu diğer erkeklere karşı korumaktır. Filistinli

erkek görüşmeci vatanını koruyamamış olsa da kadınlarını korumaktan büyük bir gurur duyar (C.Dodd, 1973:43) ve bir kazanım olarak erkek(lik) hanesine savaşılarak kazandıklarından daha değerli bir ayrıcalık yazılır. Afgan toplumunda da kadın bedenini ve cinselliğini çağrıştıracak şekilde kullanılan namus kavramının vatan topraklarına yazılması, Filistinli görüşmecinin düşüncelerini desteklemektedir. Afgan erkeklerinin kadınlar bizim namusumuzdur (zan namus e ma's) ya da vatan bizim namusumuzdur (watan namus e ma's) derken (Billaud, 2009:123), kadın bedenine yazılmış cinsiyetçi örüntüler içeren namus kavramını temel kabul etmektedir.

“Kadının iffeti fikri” ile vatanın saf halde birliğinin, bütünlüğünün korunması arasında milliyetçi söylemlerde ayrılmaz bir ilgi söz konusudur. Türkiye örneğinde olduğu gibi İran milliyetçilik ve modernleşme projelerinde de karşımıza çıkan namus kavramı, Najmabadi’ye göre gerek kadının iffetini, gerekse de İran’ı, erkeğin sahiplenmesine ve korumasına tabi kılar. Vatanın kadın bedeni olarak anlam bulması, mahrem duyguların kamusalallaşması olarak düşünülebilir. Aşk, sevgi gibi duygular bireysel anlamlarının ötesinde vatanla bütünleşerek kamusal alanda görünür kılınır (Najmabadi, 1997:459). Kadın- ev ortaklığının, vatan-kadın ortaklığında da anlam bulmasıyla namusun kamusal alana çıktığı iddia edilebilir. Kamusal alandaki namus da ancak, erkeğin kadını savunması gibi vatanın savunması ile denetim altına alınır.

Kadın bedeninin salt kadına ait bir şey olmadığı aksine üzerine milliyetçi söylemlerin de dokunduğu bir söz söyleme alanı olarak kurgulanmasının kökeni antropolojik çalışmalarda kadının toprakla ilişkilendirilmesine dayanır. Kadın ve toprak arasındaki sembolik ilişki, kadının da doğa gibi hayat veren niteliği ile oluşturulur. Bourdieu’nun ifadesiyle toprak, saf bir materyal olmanın ötesinde insanlar için aynı zamanda bir anadır (Bourdieu, 1962:103). Toprağın verimliliği, üretkenliği ile kadının doğurganlığı arasında bir bağlantı kuran bu fikre benzer nitelikte bir eklemeyi antropolog Delaney, erkek bedeni ile kadın bedenini kıyaslayarak gerçekleştirir. Araştırmacı, erkek bedeninin kendi kendine yeten ve sınırlı sıfatlarıyla tanımlanırken, kadın bedeninin erkek bedenine göre sınırsız ve sonsuz bir nitelikte tanımlanmasından bahseder. Kadın bedeni eril hafızada “doğası gereği” açık olarak algılandığından, Delaney, kadının tıpkı toprak ve tarla gibi dışa karşı kapatılması gerektiği cinsiyetçi düşüncelerinin kadın-toprak benzeşiminden kaynaklandığını ifade eder.(Delaney, 1991:38). Kadın ve toprak arasındaki kurulan benzeşim, kadının üretkenliğine olumlu bir gönderme yapar görünmesine rağmen, kadının salt doğurganlıkla tanımlanması; dış tehdit ve saldırılara karşı korunması ya da kapatılması gerektiği düşüncesi kadın düşmanı bir bakışı gözler önüne serer. Harem ve Kuzenler adındaki antropolojik çalışmasında Tillion, toprak ve kadın arasındaki ilişkiyi Mağripliler üzerinden verir. Bir Mağriplinin en fazla korktuğu şey kadınlara ya da arazilere yabancıların el koymasındır (Tillion, 2006:62). Namusun bir sınıra işaret eden karakteristik özelliği, kadını ve cinselliğini düzeltmekle kalmaz, ülkenin bütünlüğünü de düzenlemekle yakından ilgilenir. Bir ülkeyi diğer ülkelerden ayıran şey toprağa çizilmiş bir sınırdan ibaretken, King, söz konusu kadın bedeni olduğunda bu sınırın en iyi biçimde, kızlık zarıyla çizildiğini belirtir (2008:328).

Kadın bedenine imlenen ve kadını namus kavramına eş tutan ataerkil zihniyette namus en çok da “bekaret” konusuyla kadın cinselliği ve bedeni üzerinden tahakkümünü gerçekleştirir. Ailede başlayan hiyerarşik yapılanma, toplumda ve modern ulus devletlerde farklı şekiller altında hükmetmeye devam eder. Ailede başlayan bu güç ilişkilerinin aynı zamanda oldukça cinsiyetçi olması kadına yüklenen namus ideolojisinin bekâret uzantısıyla alakalıdır. Delaney, *The Seed and the Soil* (Tohum ve Toprak) adlı antropolojik çalışmasında bahsedilen cinsiyetçi yapıyı en üstte yer alan Tanrıyı erkeğin takip ettiği bir şekilde resmetmiştir. Erkek; ev, köy, ulus ve dünya gibi kültürel özler arasındaki üretici ilişkileri çevreler, temsil eder ve oluştururken kadın bu özlerin yine “doğası gereği” fiziksel ve ahlaken bozulmuş yanlarını sunmaktadır (Delaney, 1991:199). Aileden başlayarak toplumdaki ve hatta ulus devletlerdeki ahlaki yapıyı kadının temsil etmesi gerektiğini dayatan ataerkillikte, kadının “bekareti” dolayısıyla cinsel saflığının ülkenin bütünlüğü ve bozulmamışlığı ile eş kabul edilmesi kaçınılmazdır. Kapatılmış bir bahçe (hortusconclusus) olarak tanımlanan ülke, bu bağlamda tıpkı bir bakire gibi düşmanlardan gizlenir. Ülkenin tıpkı bakire bir kadın gibi tasavvur edilmesine en somut örnek bir Hollanda gravüründe verilir. Gravürde, Avrupa’nın tamamı hayatı boyunca hiç evlenmediği için Bakire Elizabeth olarak da anılan I.Elizabeth’in bedenine çizilmiştir (Stallybrass, 1986:129).

“Bekaret” kavramına bu denli önem atfedilince, kadının ne kadar değerli olduğu bekaretinin varlığı ile belirlenir. “Bekaret” bir kadında “el değmemişliği” simgeliyorsa aynı ölçüde ülkenin bakire

olması onun bağımsız, tehlike ve tehditlerden bağımsız olduğu anlamına gelir. Bu nedenle, bekaretin kaybının toplumda vereceği yıkım, vatana gelen saldırılarla bir tutulur. Kadın, toplumun ahlaki dayanağı olduğundan ve kadın birey olmanın uzağında sadece toplumsal bir nesne olarak kabul edildiğinden onun bedenine gelecek saldırıdan ailenin, mahallenin, toplumun erkekleri sorumlu tutulur. Bu durum, vatana gelecek saldırıdan ulusun erkeklerinin sorumlu tutulmasına benzer. Vatan toprağına gelen saldırılar adeta kadın bedenine gelen bir saldırıymış gibi isimlendirilerek vatanın tecavüze uğradığı belirtilir. Vatanın kadın bedeninde ve cinselliğinde anlam bulması erkekleri göreve çağırarak için yaratılmış “akıllıca” bir çözüm olarak görülebilir.

Vatan savunmasını erkekler için sürekliliği olan bir pratik haline getirmek için kadın bedeni ve namus aracılığıyla kurulan bu anlayışta, Targhi'nin de ifade ettiği gibi anavatana gelen saldırıların tecavüz; düşmanların da tacizci, tecavüzcü olarak algılanması (Tavakoli-Targhi, 2001:129) kaçınılmazdır. Tacizin ve tecavüzün başka bir ülke toprağını işgal eden erkek için olumlandığı açıktır. Erkek ülkeyi fethetme işlemini adeta tecavüz aracılığıyla gerçekleştirir. Eril zihniyetin bir vatan toprağına sahip olma isteğı ile bir kadına “sahip” olma isteğı benzer cinsiyetçi ideolojilerin sonucudur. Bu bağlamda Amerikan'ın keşfiyle birçok eyalete Louisiana, Virginia, North Carolina, South Carolina gibi kadın isimlerinin verilmesi (Arman ve Şerbetçi, 2012:75) erkeğin ad koyma iktidarını sağlamlaştırarak kadının nesnelliliğini ve ikincilliğini pekiştirmiştir.

Kadın bedenine ve cinselliğine göndermeler yaparak vatani bakire bir kadın ya da tecavüze uğramış kadın gibi cinsiyetçi betimlemeler arasından sunmak, sömürgeleştirme politikalarında da sıkça karşılaşılan bir durumdur. Örneğin yeni keşfedilen kıtalar için “hazineleri hiçbir zaman açılmamış olan kadın”, bir İngiliz misyonerin Guana'yı “kızlığı henüz yağmalanmamış, kirletilmemiş, kullanılmamış bir ülke”, “bakire güzellikleri olarak bir cennet”, “fethedilmeyi ve zifaf yatağında aşığıyla birleşmeyi arzulayan güzel bir bakire gibi” tanımlaması tesadüfi değildir. Sömürgeleştirilen toprakların çoğu zaman bir yosmaya ya da fahişeye benzetilmesi de yine aynı cinsiyetçi ideolojiden kaynağını alır (<http://www.yeniozgurpolitika.eu/arsiv/?bolum=haber&hid=42381>, 8 Ağustos 2013). Namusun her iki koşulda da sınırlara işaret eden yapısı, erkeğin ve ulusun soyu ve saflığını korumaya yöneliktir. 1991 Körfez Savaşı sonrası Irak Kürdistan bölgesi kurulurken Kürt peşmergelerin akrabaları ya da tanıdıkları olmayan kadınları öldürmelerini King, vatanın düşmanlardan temizlenmesinin öteki kadınları temizlemekle başladığını göstermek için örnek vermektedir. O millete bağlı olmayan kadın, öteki olabileceğı gibi fahişe de ulusun saflığını tehdit eden bir öge olarak ötekidir. Bunun sonucunda Irak'ta fahişelerin bazıları, siyasi rejime eril meşruiyetini yeniden kazandırmak için namus cinayetleri adı altında ölüme mahkum edilmişlerdir (King, 2008:266,267). Milliyetçilikler anlatılarını kadın bedeni üzerine yazdığı gibi, zaferlerini de kadın bedeni üzerinde tekrar ederler. Düşman ırkının kolektif tecavüzlerle kirletilmesi ülkenin erkeklerinin uğrayabileceğı nihai yenilgidir. Düşman askerlerin tecavüzleri sonucunda hamile kalan bir kadınsa o ülkenin saflığına hem kendi varlığıyla bir tehdit oluşturmuş olur, hem de karnındaki “düşman tohumu”yla bu tehdidi sürekli hale getirmiş olur. Çünkü kadın biyolojik ve kültürel anlamda geleceğı temsil edendir. Kadınlar grubun namusu ve kimliğin taşıyıcıları olarak toplumun ana değerlerinin vücuda gelmiş hali olduğundan “saf genetik nesil” in kuşaktan kuşağı üretimini sağlamaktan sorumludur (Palacios ve Posocco, 2011:502). Bu, vatanın saflığının da bozulmuşluğunun da tamamen kadının bedeniyle ilişkilendirilmesinden kaynaklanır. Najmabadi, vatanla bütünleşmiş bir kadın bedeninin militarist-milliyetçi söylemlerde, kendinden bir “vataniyat” (vatansever) çıkarmak zorunda kaldığından söz eder (Najmabadi, 1997:464). Kadının rahmi artık vatansever çocuklar doğurmak üzere vatanın toprağına sabitlenmiştir.

Kadının çocuk doğurabilme vasfı, ona “anne” olma sıfatı kazandırırken milliyetçi söylemlerde kadının namus kavramına eşitlenmesi gibi analık kavramına da eşitlenmesi söz konusudur. Kadın, anne olarak aile içinde yüceltilmiş ve önemli bir konuma yerleştirilmiş olsa da, anne olma sıfatından dolayı kadınlara yüklenen doğurma vazifesi ile kadın, bedeni üzerindeki kontrolü kaybetmiş ve ataerkil ailenin denetimine tabi kılınmıştır. Bundan dolayı, milletin namusu adına kadın cinselliğı üzerinde en sıkı kontrolü, aile kurar (Saigol, 2011:236). Ataerkil ailenin işlemesi gerekliliğı, vatan, millet söylemleri üzerinden normalleştirilerek yeniden üretilir. Şerifsoy'un “totaliter ahlak anlayışı” olarak ifade ettiği aile benzeri millet düzeneğinde, bireyler hiyerarşik bir konumlandırmanın içinde gözetilmeye tabidir (Şerifsoy, 2011:188)

1918 tarihinde yayınlanmaya başlayan Osmanlı dönemi kadın dergilerinden Türk Kadını adlı dergiyi milliyetçilik bağlamında inceleyen Birsen Talay Keşoğlu'nun dergiden verdiği örneklerde sadakat, aile, iffet ve namus gibi kavramların fazlalığı dikkat çekicidir. Milleti aileye eşleyerek anlatan yazıların bulunduğu dergide, ailenin bozulması ve dağılması milletin bütünlüğüne de zeval vereceğinden aile en önemli anlatı olarak karşımıza çıkar. Derginin ikinci sayısında çıkan bir yazıda, kadınların en büyük görevinin “ıffetli ve sadakatli” olması gerektiği vurgulanır. Keşoğlu, bu duruma kadınların görevlerinin haklarından önce geldiği değerlendirmesinde bulunur. Kadınlara görevlerini hatırlatan uyarılarda sık sık “harsının hudutlarını aşmaması” gerektiği dile getirilir. Sınırları oluşturan değerler iffet, ahlak, namus, sadakat, analık vazifeleriyle çevrelenmiştir (Keşoğlu, 2010:146:150).

Ulus aileye benzeten teorisyenlerce ulus, kadın ve erkeğin “doğal” rollerini yerine getirdiği erkeğin yönetiminde bir aile gibidir. Kadınlar ulusal hareketlerde ve politikalarda erkeklere nazaran daha aşağıda konumda iken, ulusun anası olma gibi önemli, sembolik bir yere sahiptir. Millet aileye benzetilerek yüceltilmesi Selda Şerifsoy'un çalışmasında belirttiği gibi, yurt bilgisi ve din bilgisi kitaplarında da yer alarak (2011:180-181) eğitim aracılığıyla bireyin millet-aile benzeşimini içselleştirmesini kolaylaştırır. Millet aileye benzetilmesindeki amaç, aile üyelerinin milletin devamlılığını sağlamada daha büyük bir hassasiyet göstereceğine olan inançtır. Aileden yola çıkan millet kavramsallaştırmasında ataerkilliğin yanı sıra heteroseksizm de olumlanmış olur. Puri, bu bağlamda ulusun heteroseksüel bireylerden oluşan bir toplum olduğunu belirtirken kadınlara ve erkeklere farklı görevler “verildiğini” ve bunun semboller aracılığıyla meşrulaştırıldığını ortaya koyar. Ulus, kimi zaman genç ve arzulu bir kadın bedeninde vücut bulurken kimi zaman da tehlikelere ve tehditlere karşı vatan toprağını koruyan savaşı kahraman bir askerinin “erkekliğinde” anlam bulur (Puri, 2011:404).

Heteroseksist ataerkil düzende sembollerin bu bağlamda cinsiyetçi kullanımı, namus kavramının salt ordu ya da devlet hegemonyasında yaşanmadığını göstermek açısından anlamlıdır. Milliyetçi dilin gündelik hayatla etkileşimini vurgulamak için White, filmleri örnek olarak sunar. Bir annenin oğluna “Sen benim ırzımı satıyorsun, düşmana askerliği satıyorsun.” (2013:151) sözleri kadın bedenine dayatılmış namus kavramı ile ulusun sınırlarını çizen hudut kavramının paralellik göstermesine örnektir. Kadın, kendisine dayatılan namus kavramına önem verdiği ölçüde militarizmi, milliyetçiliği de savunmakta; milliyetçilik ve cinsiyetçiliği aynı potada eritmektedir.

Bölüm boyunca belirtilen kadının milliyetçi tartışmalardaki simgesel boyutu, Natarajan tarafından üç farklı açıdan ele alınmıştır. Birincisi, kadın bedeninin modernitenin göstereni ve imleyeni olması, ikincisi dağılma, parçalanma karşısında mitsel bütünlüğü sağlayıcı Hindistan'ın Anası (MotherIndia, Bharat Mata) sembolü, sonuncu ise, “kadının özgürlüğü” olarak okunabilecek batılaşmanın ortaya koyduğu fikre karşı çıkan “ulusun kızları” sembolüdür (Natarajan, 1994:79). Kadın(lık) hallerinin her koşullarda farklı olabileceği zamanın koşullarına göre ayarlanır. Modern bir ulus devlet kurulacaksa farklı, ülke dağılma ya da parçalanma eşiğindeyse farklı, batılaşma tehdidi karşısında farklı bir kadın(lık) hali dayatılır.

SONUÇ

Kadın bedeni, ataerkil namus anlayışı içine hapsedilmiş bastırılmış cinselliğiyle, milliyetçi ve militarist söylemlere vatan, ulus ve aile sözcükleriyle dahil edilmeye çalışılmaktadır. Çalışmada, kadının bedeni ve cinselliği üzerinden gerçekleştirilen bu metalaştırma, değersizleştirme ve ikincilleştirme projesinin milliyetçiliğe nasıl eklemeli olduğu açıklanmıştır.

Milliyetçiliğe dair yapılmış çalışmaların çoğunluğunda toplumsal cinsiyet boyutunun göz ardı edildiği, milliyetçilik tartışmalarının eril bir merkeze sahip olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır; kadının bu tartışmalara dahil olması onun ancak doğurganlık özelliğiyle “ulusun anası” ya da erkeğe göre tanımlanan “askerin sevdiği kadın” gibi sıfatlarla gerçekleşmektedir. Bu durumun sonucunda militarist ve milliyetçi ideolojinin kadının varlığını önemsemediği “anne” ya da “sevgili” olma gibi simgesel anlamlar üzerinden kadını tanımlamaya çalıştığı görülmektedir. Milliyetçiliğe dair geliştirilen dil ve literatür, erkeğin “ad koyucu” ve “anlam yapıcı” iktidarını temellendirerek, kadının “adı konulan” ya da “anlamı belirtilen” bir nesne olarak pasif hali meşruiyet kazanmaktadır. “Hegemonik erkekliği” her

defasında yeniden üreten ve gündelik dilde de tekrar ettiren milliyetçi paradigmlar, kadını “erkeği destekleyen, erkeğe yardım eden”, “erkek ancak savaşırken çalışan sonrasında mutfağa geri dönen” gibi betimlemeler içinde tanımlamaktadır. Milliyetçiliği erkeklige eş gören çalışmalarda kadının rolü, vatan toprağı kadın benzeşimi kurgusundan öteye geçememektedir.

Milliyetçiliğin cinsiyetçi örüntülere sahip bir dille yazılmasının en belirgin örneğinin namus temelinde biçimlendiği ortaya çıkmaktadır. Vatan toprağı ve kadın arasında kurulan benzeşimdeki esas noktayı, ataerkil namus anlayışının dayattığı cinselliğe dair çifte standartlardan çıkarsamak mümkündür. Vatanseverlik, cesaret, mücadele gibi sözcükler erkek(lik) e ait “kamusal alanlar” olarak belirtilirken; bekaret, namus, iffet, tecavüz gibi kadını tahakküm altına alan sözcükler kadına ait özel alanlar olarak ifade edilir. Milliyetçilik ve militarizm tartışmalarında hegemonik alanlar olarak adlandırılan devlet, ordu ve askerlik kurumunun yanı sıra, milliyetçi söylemlerin gündelik hayatta da cinsiyetçi suretleriyle karşımıza çıktığı görülmektedir.

Namusun kadın bedenini ve cinselliğini eril tahakküm altında tutan yapısı korunarak, namusun “politik bir olgu” olarak milliyetçi ideolojiye hangi boyutlarıyla dahil edildiğini örneklendiren bu çalışmada, vatan sevgisinin, vatan aşkının kadının varlığı ile anlamlandırıldığı, ülkenin sınırlarının kadın gibi, erkeğin namusu olarak ilan edildiği ve erkeğin savunmasına bırakıldığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Altınay, A.G. (2011). Giriş: Milliyetçilik, Toplumsal Cinsiyet ve Feminizm. A.G. Altınay (Der.) , Vatan, Millet, Kadınlar içinde (ss.15-33). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Anderson, B(1991). Imagined Communities Reflections on the Origin and Spread of Nationalism, London:Verso.
- Arman, M.N. Şerbetçi, D. (2012). ‘Postkolonyal Feminist Teoride Milliyetçilik, Militarizm ve Savaş Karşıtlığı’ Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14(3):65-83.
- Barber, K. (2011). ‘Sex and power’. S. Seidman, N. Fischer, C. Meeks (Ed.) IntroducingThe New Sexuality Studies içinde (ss.45-48). Oxon:Routledge.
- Berktaş, F. (2006). ‘Yeni Kimlik Arayışı, Eski Cinsel Düalizm: Peyami Safa'nın Romanlarında Toplumsal Cinsiyet’. Kadın Araştırmaları Dergisi, 9: 77-90
- Billaud, J. (2009). ‘VisibleundertheVeil: Dissimulation, performanceandagency in an Islamicpublicspace’. Journal of International Women’sStudies, 11(1):120-135.
- Bourdieu, P. (1962). TheAlgerians, Boston:BeaconPress.
- Chatterjee, P. (2011). Kadın Sorununa Milliyetçi Çözüm. A.G. Altınay (Der.) , Vatan, Millet, Kadınlar içinde (ss.103-127). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Delaney,C.(1991). The Seed and The Soil Gender and Cosmology in Turkish Village Society, London: University of California Press.
- Dodd, P.C. (1973). Family Honor and the Forces of Change in Arab Society”, International Journal of Middle East Studies, 4(1): 40-54.
- Enloe, C. 1989). Bananas, Beaches and Bases, London:UCPress.
- Glatzer, B. (1998). Being Pashtun-Being Muslim: Concepts of Person and War in Afghanistan, Essays on South AsianSociety: CultureandPolitics II. (ZentrumModerner Orient, Arbeitshefte, 9). Berlin: DasArabischeBuch. (ss.83-94).
- Heng, G. Devan, J. (1995). State Fatherhood: The Politics of Nationalism, Sexuality and Race in Singapore, A.Ong, M.G.Peletz (Ed.). Bewitching women, pious men: Gender and body politics in SoutheastAsia (ss.195-215). Berkeley: UC Press.
- Kandiyoti, D. (2000). ‘Guest Editor’s introduction, The awkward relationship: gender and nationalism’. Nations and Nationalism, 6(4):491-494.

- Keşoğlu, B.T. (2010). Son Dönem Osmanlı'da Türk Kimliğinin Oluşturulmasında Kadınlara Bıçılan Roller: Milliyetçilik ve Türk Kadını, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 11:143-163.
- King, D.E. (2008). The Personal is Patrilineal: Namus As Sovereignty”, *Identities: Global Studies in Culture and Power*, 15(3): 317-342.
- King, D.E. (2008). Middle Eastern Belongings: Impositions, Ironies, Bodies, Lands, Identities, 15(3):261-270.
- McClintock, A. (1993). All Family Feuds: Gender, Nationalism and the Family. *Feminist Review*. 44:61-80.
- Meeker, M.E. (1976). Meaning and Society in the Near East: Examples from the Black Sea Turks and the Levantine Arabs, *International Journal of Middle East Studies*, 7(2):243-270.
- Mosse, G.L. (1996). *The Image of Man The Creation of Modern Masculinity*. N.Y: Oxford University Press.
- Nagel, J. (1998). Masculinity and Nationalism: Gender and nationality in the making of nations, *Ethnic and Racial Studies*, 21(2):242-269.
- Najmabadi, A. (1997). The Erotic Vatan [Homeland] as Beloved and Mother: To Love, to Possess, and to Protect, *Society for Comparative Studies in Society and History*, 39(3): 442-467.
- Natarajan, N. (1994). Women, Nation and Narration in *Midnight's Children*, I. Grewal, C. Kaplan, (Ed.). *Scattered Hegemonies: Postmodernity and Transitional Feminist Practices* içinde (ss. 76-89). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Palacios, M. Posocco, S. (2011). War and the politics of sexual violence, S. Seidman, N. Fischer, C. Meeks (Ed.) *Introducing The New Sexuality Studies* içinde (ss.500-506). Oxon: Routledge.
- Puri, J. (2011). Sexuality, state, and nation, S. Seidman, N. Fischer, C. Meeks (Ed.) *Introducing The New Sexuality Studies* içinde (ss.401-407). Oxon: Routledge.
- Saigol, R. (2011). Militarizasyon, Ulus ve Toplumsal Cinsiyet: Şiddetli Çatışma Alanları Olarak Kadın Bedenleri. A.G. Altınay (Der.), *Vatan, Millet, Kadınlar* içinde (ss.227-259). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Schneider, J. (1971). Of Vigilance and Virgins: Honor, Shame and Access to Resources in Mediterranean Societies, *Ethnology*, 10(1): 1-24.
- Sirman, N. (2008). Kadınların Milliyeti, T. Bora, (Ed.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik* içinde (ss.226-244). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Stallybrass, P. (1986). Patriarchal Territories: The Body Enclosed. M.W.Ferguson, M.Quilligan, N.J.Vickers (Ed.), *Rewriting the Renaissance: The discourses of Sexual Difference in Early Modern Europe* içinde (ss.123-143). London: The University of Chicago Press.
- Sunindyo S. (1998). When the Earth is Female and the Nation is Mother: Gender, The Armed Forces and Nationalism in Indonesia, *Feminist Review*, 58: 1-21.
- Sünbuloğlu, N.Y. (2013). Giriş: Türkiye'de Militarizm, Milliyetçilik ve Erkek(lik)lere Dair Bir Çerçeve, N.Y.Sünbuloğlu (Der.). *Erkek Millet Asker Millet* içinde (ss.9-44). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şerifsoy, S. (2011). Aile ve Kemalist Modernizasyon Projesi, 1928-1950. A.G. Altınay (Der.), *Vatan, Millet, Kadınlar* içinde (ss.167-200). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tavakoli-Targhi, M. (2001). *Refashioning Iran: Orientalism, Occidentalism and Nationalistic Historiography*. N.Y: Palgrave
- Tillion, G. (2006). *Harem ve Kuzenler*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Yıldırım, F. (2009, 17 Ocak). Dosya: “Namuslu” Kimlikler. Erişim Tarihi: 8 Ağustos 2013, <http://www.yeniozgurpolitika.eu/arsiv/?bolum=haber&hid=42381>.

Yuval-Davis, N. Anthias, F. (Ed.). (1989). *Women-Nation-State*. London:Macmillan.

Yuval-Davis, N. (2007). *Cinsiyet ve Millet*. İstanbul: İletişim Yayınları.

White, J. (2013). *Muslim Nationalism and the New Turks*. New Jersey: Princeton University Press.

DOKTORA TEZ DANIŞMANLARININ CİNSİYET DAĞILIMLARININ ÜNİVERSİTELERE GÖRE İNCELENMESİ: TÜRKİYE'DEKİ SOSYOLOJİ BÖLÜMLERİ ÖRNEĞİ¹

Zeynep Kurnaz²

Abdurrahim Güler³

ÖZET

Bu araştırma Türkiye'deki üniversitelerin bir doktora programına sahip sosyoloji bölümlerinde çalışan akademisyenlerin cinsiyet dağılımlarını doktora tezleri üzerinden inceleyerek tespit etmeyi amaçlamaktadır. Doktora tezleri danışmanların cinsiyetlerine, yıllara ve üniversitelere göre incelenerek bu veriler arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığı tartışılmaktadır. Türkiye'de günümüzde 191 devlet ve vakıf üniversitesi vardır ve bu üniversitelerin 69'u sosyoloji bölümlerine lisans eğitimi için öğrenci almaktadır. Gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye'de bu sayılar her geçen gün artmaktadır. Ayrıca 25 üniversite sosyoloji doktora programına sahipken, bu üniversitelerin yalnızca 14'ünde doktora tezi tamamlanmıştır. 1950-2012 yılları arasında üniversitelerin sosyoloji bölümlerinde yapılmış toplam 513 doktora tezi tespit edilmiş ve bu tezlerden 493'ü incelenmiştir. Veriler MAXQDA programı ile analiz edilmiştir. Araştırmadayöntem olarak sosyo-tarihsel bir yaklaşım ile betimsel analiz kullanılmaktadır. Sonuç olarak bu araştırma göstermektedir ki, Türkiye'deki üniversitelerin sosyoloji bölümlerinde üretilen doktora tezlerinin danışmanlarının cinsiyet dağılımlarında yıllara ve üniversitelere göre anlamlı bir farklılaşma vardır.

Anahtar Kelimeler: Doktora Tezleri, Tez Danışmanları, Türkiye'deki Sosyoloji Bölümleri.

ABSTRACT

This study examines doctoral dissertations based on sex of supervisors year periods and universities in which have a sociology PhD program in Turkey and also it determines whether there are any significant differences according to those variables. Currently, Turkey has 191 universities that 69 of those have been admitting students for undergraduate program of sociology departments. In addition, 25 universities have doctoral program at sociology. However, doctoral dissertations have been conducted only in 14 universities among them. Totally 513 doctoral dissertations were found which were conducted between 1950 and 2012. In this study only 493 doctoral dissertations, out of 513, were analysed. The descriptive analyse has been applied from the socio-historical critique point of view by using MAXQDA. Consequently, this study indicates that there is gender-related differentiation of doctoral dissertations' supervisors based on years and universities that doctoral dissertations were conducted in departments of sociology.

Keywords: Doctoral Theses, Doctoral Supervisors, Departments of Sociology in Turkey.

GİRİŞ

Doktora tezlerinin akademik bilgiye özgün ve önemli katkılar sağlamak yoluyla onu daha ileriye götürmek gibi bir misyona sahip olduğu kabul edilmektedir. Bu bağlamda, doktora tezleri orijinal bir araştırmaya dayalı yeni ve bağımsız çalışmalara dayanmaktadır (Parry: 2007:15). Bu nedenle akademik alanda doktora tezlerinin yeni anlayışlar oluşturmak için önemli bir role sahip olduğu kabul edilmektedir. Aynı zamanda bir doktora tezi, adayın özgün bir araştırma yapabilme becerisine sahip olup olmadığını da göstermektedir. Ayrıca doktora adayları, yakın gelecekteki ulusal araştırma

¹Bu araştırma, 2nd International Conference on Society, Humanity and History- ICSHH 2013 kongresinde sunulan ve International Journal of Social Science and Humanity dergisinde yayınlanan *An Analysis of Doctoral Dissertations Based on the Sex of Supervisors: A Case of Sociology Departments in Turkey* başlıklı bildirinin geliştirilmiş, genişletilmiş ve güncellenmiş biçimidir.

² Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, navavar@windowslive.com

³ Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, gulerrahim@gmail.com

anlayışı için önemli bir role sahip aday akademisyenler olarak kabul edilmektedirler (Aittola, 2008:161; Halse ve Mowbray, 2011:513; Mathieu ve Adams, 1997:215).

Bir tez danışman yalnızca danışmanlık yapmaz aynı zamanda öğrencinin kariyerini geliştirmek için aktif araştırma projelerine dahil ederek yararlı ve kullanışlı kaynaklara erişim fırsatları da sağlar. doktora adaylarına danışmanlık yapan tez yürütücülerinin cinsiyet oranları anlamlı bir biçimde farklıdır ve kadın danışmanların oranı erkekler ile aynı değildir. Ayrıca danışmanların cinsiyetleri adayların akademik deneyimlerinin değerlendirilebilmesinde önemli bir etkiye sahiptir (Lyons, Scroggins ve Rule, 1990:277-278).

Türkiye’de modern üniversite anlayışının gelişimi ve üniversitelerin kurumsallaşması 1933 Üniversite Reformu ile yakından ilişkilidir. İlk kez modern bir üniversite anlayışına ise 1912 yılında Emrullah Efendinin hazırladığı Darülfünun Nizamnamesinde rastlanmaktadır (Bahadır, 2007:54). Avrupa tarzı modern üniversitelerin kuruluşu 1933 Üniversite Reformu ile birlikte gerçekleşmiştir (Namal ve Karakök, 2011:32; Kavili-Arap, 2010:8). Bu anlamda Türkiye’de kurulan ilk üniversite ise 1933 yılında kurulan İstanbul Üniversitesi’dir. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde ilk doktoralar 1933 Reformu’ndan yaklaşık on yıl sonra 1942’de sunulmuştur (Günergun, 2007:191-192). Ayrıca, 1933-1963 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesinde toplam 4 sosyoloji doktora tamamlanmıştır (Günergun, 2007:196).

1939 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi bünyesinde kurulan Felsefe Kürsüsü altında, başkanlığını Behice Boran’ın yaptığı bir Sosyoloji Şubesi yer almaktaydı. 1982 yılında ise Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde sosyoloji bir bölüm olarak kurulmuştur. Türkiye’de ilk sosyoloji doktoraları ise 1950 yılında İstanbul Üniversitesinde tamamlanmıştır. Bunlardan Taşkingöl-Başaran Ankara Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde başladığı Manisa Şehri Üzerinde Bir Sosyal Araştırma başlıklı doktorasını 1948 tasfiyesi sonucu İstanbul Üniversitesi’nde Hilmi Ziya Ülken’in danışmanlığında tamamlamak zorunda kalmıştır (Kasapoğlu, 1999:359-360).⁴Türkiye’de bilim insanı olmak zaten siyasetin üniversite üzerindeki bu türden baskıları nedeniyle zorken bir de hem kadın hem akademisyen olmaya çalışmak gerçekten ülkemizde oldukça güçtür. Böyle bir gerçekliğin karşısında bu araştırma ile yapılmaya istenen sosyoloji bölümlerinde kadın akademisyenlerin yerini ve ağırlığını tespit edebilmektir. Zira sosyoloji, daima var olan ana akımın karşısında durarak eleştirel düşüncüyü geliştirme idealine sahip bir bilim alanıdır. Bu nedenle ülkemizdeki sosyoloji bölümlerinde kadın akademisyenlerin dezavantajlı bir grup olarak değil aksine diğer (erkek) meslektaşları tarafından akademik sahanın paylaşılacak istendiği bir ortamda ve cinsiyetçilikten uzak bir anlayış ile eşitlikçi bir desteğe sahip olmaları beklenmektedir.

Bu araştırmanın amacı Türkiye’deki üniversitelerin sosyoloji bölümlerinde çalışmış ve çalışmakta olan akademisyenlerin cinsiyet dağılımlarını tespit etmek suretiyle bölümlerin genel görüntüsüne ulaşmaktır. Bunun için öncelikle 1950 yılından beri sosyoloji bölümlerinde üretilen doktora tezlerine danışmanlık yapan akademisyenlerin cinsiyet dağılımları tespit edilmiştir. Ardından günümüzde doktora programına sahip sosyoloji bölümlerindeki akademisyenlerin cinsiyet dağılımları akademik ünvanlarına göre tespit edilerek günümüzdeki durumun ne olduğu saptanmaya çalışılmıştır. Günümüzdeki durumun tespitinde akademik ünvanların temel alınmasındaki temel neden kuşaklar arasından bir farklılığın olup olmadığını tespit edebilmektir.

METODOLOJİ

Bu çalışmada, Türkiye’deki Üniversitelerin Sosyoloji Bölümlerinde yapılmış olan doktora tezleri sosyo-tarihsel bir yaklaşım ile betimsel analiz yöntemi kullanılarak incelenmektedir. Verilerin toplanması aşamasında için öncelikle Yükseköğretim Kurulu (YÖK) web sayfası üzerinden taramalar yapılarak Türkiye’deki Üniversitelerin bilgilerine erişilmiştir. Buna göre Türkiye’de 1933 yılından günümüze kadar, toplam 191 üniversite kurulmuştur.⁵ Bu üniversitelerdeler alan Sosyoloji Bölümlerinin hangilerinin aktif durumda olduğunu tespit etmek için ise T.C. Ölçme, Seçme ve

⁴ Analizler yapılırken Taşkingöl-Başaran’ın doktora tezi Ankara Üniversitesi’nde tamamlanan doktora tezleri ile birlikte kodlanmıştır.

⁵ Taramalar 15 Ağustos 2013 tarihinde <http://www.yok.gov.tr/web/guest/universiterimiz> web sayfası üzerinden güncellenmiştir. Gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye’de bu rakamlar her geçen gün artmaktadır.

Yerleşirme Merkezi (ÖSYM) tarafından yayınlanan 2012yılı Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzu incelenmiştir. Bu kılavuza göre 2013 yılında 69 üniversite Sosyoloji Bölümlerine öğrenci almıştır. Bu 69 Sosyoloji Bölümünün ise 25'i Sosyoloji Doktora Programına sahiptir⁶

Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi veri tabanı ile Üniversitelerin tez merkezleri taranarak 1950-2012 yılları arasında Doktora Programına sahip Sosyoloji Bölümlerinden yalnızca 14 tanesinde toplam 513 doktora tezi üretildiği tespit edilmiştir.

İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne bağlı Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme Anabilim Dalında yapılan Doktora tezleri ise bu araştırmanın dışında tutulmuştur. Çünkü bu anabilim dalına sosyoloji bölümlerinin yanı sıra iktisat gibi diğer bölümlerde bağlı olduğundan, anabilim dalının disiplinler arası bir yapıya sahip olduğu gözlenmiştir. Dolayısıyla Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme anabilim dalında yapılmış olan tezler, bu araştırmanın amacına uygun düşmemektedir. Zira bu araştırmada Sosyoloji Bölümlerinin Türkiye’de nasıl bir cinsiyet dağılımına sahip olduğu tespit etmek istenilmektedir.

Bu araştırmanın verileri Mayıs 2012-Mart 2013 tarihleri arasında toplanmıştır. Verileri analiz etmek için profesyonel bir nitel veri analiz programı olan MAXQDA yazılımı kullanılmıştır (<http://www.maxqda.com>).Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi web sayfasından tam metin olarak erişim sağlanan doktora tezleri MAXQDA yazılımı ile bir proje içinde bir araya getirilmiştir. Tam metin olarak erişim sağlanamayan tezler için yazarlar tarafından kütüphane çalışması yapılmıştır. 1950-2012 yılları arasında yapılan tezler için MAXQDA üzerinde bir veri tabanı oluşturulduktan sonra veriler yıllara, üniversitelere, konu ve eğilimleri ile danışmanların cinsiyetlerine göre kodlanmıştır. Kodlamalar aşamasında Strauss (2003:27-34)’un kodlama paradigması kullanılmıştır. Veriler önce açık kodlama yolu ile kodlanmış; ardından eksen ve seçici kodlamalar yapılmıştır. Kodlamalar esnasında karar verilemeyen durumlar yazarlar arasında tartışılarak fikir birliğine varıldıktan sonra kodlamalara son şekli verilmiştir.

BULGULAR

Yazarlar tarafından yapılan incelemeler neticesinde 2012 yılına kadar Türkiye’deki üniversitelerin Sosyoloji Bölümlerinde üretilmiş 513 doktora tezi tespit edilmiştir. Ancak Ülkemizde sağlıklı bir veri tabanı olmadığından ulaşılan tez sayısını kesin rakam olarak ifade etmek güçtür. Bununla birlikte Türkiye’de üretilen ilk sosyoloji doktora tezleri 1950 yılında tamamlanan Fatma Taşkingöl-Başaran (Ank. Üniv.) ile Sıdika Külür’e (İst. Üniv.) ait tezlerdir. Ankara Üniversitesi ile İstanbul Üniversitesi ilk sosyoloji doktoralarının yapıldığı üniversitelerdir. 1970 yılından itibaren Hacettepe Üniversitesi ile 80’lerde Ege Üniversitesi Sosyoloji Bölümleri bu listeye eklenmiştir. Ancak 90’lara kadar bu dört üniversite dışındaki üniversitelerde sosyoloji doktora yapılmamıştır.

1990’lı yıllar ise Türkiye’de yeni üniversitelerin hızla açıldığı yıllardır. Örneğin 1992 yılında 24 yeni üniversite bir gecede kurulmuştur (Göktürk, 2011:228). Sosyoloji Bölümleri de bundan nasibini almıştır elbette. 1980-89 yılları arasında yalnızca 16 olan sosyoloji doktora tez sayısı 1999 yılı sonunda 136’ya yükselmiştir. Devam eden yıllarda ise bu sayı giderek artmış ve 2010 yılından itibaren yalnızca 3 yıl içinde 113 doktora tezi tespit edilmiştir (Bkz. Tablo 1).

Gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye’de her geçen gün yeni üniversiteler kurulmaktadır. 2012 yılı sonuna kadar doktora tezi üreten 14 üniversiteye ek olarak halen bir sosyoloji doktora programına sahip 11 üniversite daha mevcuttur. Bu bağlamda, önümüzdeki yıllarda sosyoloji bölümlerinde üretilen doktora tezlerinde hızlı artış olacağını ve sosyoloji doktorasına sahip akademisyenlerin sayılarının da bu nispette artacağını ön görmek mümkündür.

⁶ Bu veriler, Üniversitelerin Sosyal Bilimler Enstitüsü web sayfalarından en son 30 Mart 2013 tarihinde elde edilmiştir.

Tablo 1. Üniversitelerde Üretilen Doktora Tezlerinin Yıllara Göre Dağılımı

Üniversiteler	Doktora Tezlerinin Yıllara Göre Dağılımı							Toplam
	1950 1959	1960 1969	1970 1979	1980 1989	1990 1999	2000 2009	2010 2012	
Ankara Üniversitesi	1	2	1	1		16	6	27
Atatürk Üniversitesi						7	2	9
Cumhuriyet Üniversitesi					3	8	4	15
Ege Üniversitesi				1	10	24	12	47
Fırat Üniversitesi					4	17	9	30
Hacettepe Üniversitesi			4	9	40	47	10	110
İnönü Üniversitesi					12	10		22
İstanbul Üniversitesi	4			5	18	23	19	69
Orta Doğu Teknik Üniversitesi					18	41	22	81
Mimar Sinan Güz.San.Üniv.					18	20	8	46
Pamukkale Üniversitesi							1	1
Sakarya Üniversitesi					13	22	12	47
Selçuk Üniversitesi						1	5	6
Uludağ Üniversitesi							3	3
Toplam	5	2	5	16	136	236	113	513

Bu araştırmanın amacı sosyoloji bölümlerinde üretilen doktora tez danışmanlarının cinsiyet dağılımını tespit etmek suretiyle sosyoloji bölümlerinde çalışan akademisyenlerin cinsiyete dayalı genel görüntüsüne ulaşmaktır. Buna göre Tablo 2 incelendiğinde görülmektedir ki, 1980 yılına kadar doktora tez danışmanı olarak kadın akademisyenlere rastlamak mümkün değildir. Türkiye'deki ilk sosyoloji doktora tez danışmanları Hilmi Ziya Ülken (İst. Üniv.), Tahir Çağatay (Ank. Üniv.) ve Nihat Nirun (Hacettepe Üniv.)'dür. Birsen Gökçe ise 1983 yılında Hacettepe Üniversitesi'nde tamamlanan 2 doktora tezine danışmanlık yapan ilk kadın akademisyendir.

Tablo 2. Doktora Tez Danışmanlarının Cinsiyetlerinin Yıllara Göre Dağılımı

Danışman Cinsiyetleri	Doktora Tezlerinin Yıllara Göre Dağılımı							Toplam
	1950 1959	1960 1969	1970 1979	1980 1989	1990 1999	2000 2009	2010 2012	
Erkek	5	2	5	9	98	158	62	339
Kadın				4	36	72	42	154
İki Danışmanlı Tezler				1		5	9	15
Danışmanı Tespit Edilemeyen Tezler				2	2	1		5
Toplam	5	2	5	16	136	236	113	513

Sosyoloji bölümlerinde üretilen doktora tezlerinin danışmanlarının cinsiyetlerine göre dağılımlarına baktığımızda 1950-2012 yılları arasında toplam 339 doktora tezine 90 erkek akademisyen ile 154 doktora tezine 47 kadın akademisyen danışmanlık yapmıştır (Bkz. Tablo 4, S III).

Doktora öğrencilerinin cinsiyetleri ve yıllara göre dağılımları ile ilgili ÖSYM tarafından yayınlanan 2012-2013 Öğretim Yılı Yükseköğretim İstatistikleri'ne göre Türkiye'deki tüm üniversitelerin tüm bölümlerinde şu an halen doktora yapmakta olan toplam 59763 öğrenci vardır. Bunların 25563 (% 42.77)'ü kadın ve 34200 (% 57.22)'ü erkektir (ÖSYM, 2013).

Tablo 3. Doktora Tez Yazarlarının Cinsiyetlerinin Yıllara Göre Dağılımı

Tez Yazarlarının Cinsiyetleri	Doktora Tezlerinin Yıllara Göre Dağılımı							Toplam	
	1950 1959	1960 1969	1970 1979	1980 1989	1990 1999	2000 2009	2010 2012	#	%
Erkek	3	1	2	9	52	80	47	194	37,8
Kadın	2	1	3	7	84	156	66	319	62,18
Toplam	5	2	5	16	136	236	113	513	100,00

Tablo 3'te ise yıllara göre sosyoloji bölümlerinde üretilen doktora tezlerinin yazarlarının cinsiyet dağılımı yer almaktadır. Buna göre 90'lı yıllara kadar sosyoloji bölümlerinde doktora yapan öğrencilerin cinsiyet dağılımları hemen hemen eşitken, 1990 yılından sonra doktora yapan kadın öğrenci sayısı erkek öğrenci sayısından her zaman daha fazla olmuştur. Toplam 513 doktora tezinin %37,8'ini erkek öğrenciler ve % 62.18'ini kadın öğrenciler yazmıştır (Bkz. Tablo 3).

Tablo 4 üniversitelere göre doktora tez yazarlarının cinsiyet dağılımlarını (S I), doktora tezlerinin danışmanlarının cinsiyetlerine göre dağılımlarını (S II), farklı danışman sayılarını (S III) ve her bir danışman için doktora tez oranlarını (S IV) içermektedir.

Tez yazarlarının cinsiyetlerinin üniversitelere göre dağılımına bakıldığında (Tablo 4, S I) altı üniversitede erkek doktora öğrenci sayısının belirgin biçimde fazla olduğu görülmektedir. Bu üniversiteler arasından İstanbul Üniversitesi'nin hem merkez üniversitelerden birisi olmasına hem de bir metropol şehirde bulunmasına rağmen 1950 yılından beri yalnızca 15 kadın doktora öğrencisine sahip olmuş olması şaşırtıcıdır. Diğer beş üniversitenin (Atatürk Üniv., Fırat Üniv., İnönü Üniv., Sakarya Üniv., Selçuk Üniv.) hem çevre üniversite olması hem de taşra kentlerde bulunması nedeniyle kadın öğrencilerin az olması nispeten tahmin edilebilir bir durumdur.

Üniversitelere göre danışmanların cinsiyet dağılımlarını her bir farklı danışman sayısına (S III) ve danışmaların yönettikleri tezlerin her bir danışman için cinsiyetlerine göre oranlarına (S IV) bakarak açıklamak mümkündür. En dramatik sonuca Sakarya Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde üretilen doktora tezleri incelenirken rastlanmıştır. Zira 37'si erkek doktora öğrencileri tarafından yazılan 41 doktora tezinin tamamı 13 farklı erkek danışman tarafından yönetilmiştir. Benzer biçimde Cumhuriyet Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde üretilen 15 doktora tezi 8 farklı erkek danışman tarafından yönetilmiştir. Yine Selçuk Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde ilk doktora tezi 2009 yılında tamamlanmıştır. Bu bölümde 5'i erkek doktora öğrencisi tarafından yazılan 6 doktora tezinin tamamı 3 farklı erkek danışman tarafından yönetilmiştir. Yine taşra menşeli olan Atatürk, Fırat ve İnönü Üniversitelerinde de benzer sonuçlara rastlanmaktadır (Bkz. Tablo 4).

Tablo 4. Üniversitelere göre Doktora Tez Sayıları, Oranları ve Güncel Rakamlar⁷

Üniversiteler		S I	S II	S III	S IV
		Doktora Tez Yazarlarının Cinsiyet Dağılımı	Doktora Tezlerinin Danışmanlarının Cinsiyetlerine göre Dağılımı	Her Bir Farklı Danışman Sayısı	Her Bir Danışman için Doktora Tezlerinin Oranı
Ankara Üniversitesi	K	15	20	5	4
	E	12	7	5	1,4
Atatürk Üniversitesi	K	2	1	1	1
	E	7	8	2	4
Cumhuriyet Üniversitesi	K	7	0	0	0
	E	8	15	8	1,8
Ege Üniversitesi	K	21	5	3	1,6
	E	24	40	6	6,6
Fırat Üniversitesi	K	10	5	2	2,5
	E	20	25	7	3,5
Hacettepe Üniversitesi	K	51	65	11	5,9
	E	57	43	6	7,1
İnönü Üniversitesi	K	4	4	2	2
	E	17	17	6	2,8
İstanbul Üniversitesi	K	15	6	3	2
	E	49	58	12	4,8
Orta Doğu Teknik Üniversitesi	K	31	19	8	2,3
	E	46	58	12	4,8
Mimar Sinan Güz. San. Üniv.	K	27	26	11	2,3
	E	19	20	9	2,2
Pamukkale Üniversitesi	K	0	0	0	0
	E	1	1	1	1
Sakarya Üniversitesi	K	4	0	0	0
	E	37	41	13	3,1
Selçuk Üniversitesi	K	1	0	0	0
	E	5	6	3	2
Uludağ Üniversitesi	K	0	3	1	3
	E	3	0	0	0
Toplam	K	188	154	47	3,2
	E	305	339	90	3,7

* K: Kadın; E: Erkek; S: Sütun.

⁷ İki danışmanlı tezler (n:15) ile danışmanı belirlenemeyen tezler (n:5) hariç tutulmuştur. Tablo içeriği toplam 493 tezi kapsamaktadır.

Buna ek olarak Ege ve İstanbul Üniversiteleri ile ODTÜ’de de erkek tez danışmanlarının fazla olduğu görülmektedir. Özellikle Ege Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde üretilen 45 doktora tezinin 40’ı 6 farklı erkek danışman tarafından yönetilirken; 5 tanesi 3 farklı kadın danışman tarafından yönetilmiştir. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde de 1950-2012 yılları arasında üretilen 64 doktora tezinin 58 tanesi 12 farklı erkek danışman tarafından yönetilirken; yalnızca 6 doktora tezi 3 farklı kadın danışman tarafından yönetilmiştir (Bkz. Tablo 4).

Ankara ve Hacettepe Üniversiteleri ise kadın danışmanlar tarafından yönetilen tezlerin daha çok olduğu iki üniversitedir. Neticede, bu iki üniversite dışında (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniv. hariç) diğer üniversitelerin sosyoloji bölümlerinde hem sayıca erkek akademisyenler fazladır hem de erkek akademisyenler tarafından yönetilen tezler fazladır. Bu bağlamda doktora tezlerine danışmanlık yapan akademisyenlerin cinsiyet dağılımlarına bakarak üniversiteleri ne metropol şehirlerde yer alan üniversiteler olarak ne de doktora eğitimine daha önce başlamış olmaları ile kategorize etmek mümkün değildir.

Sosyoloji bölümleri 1950 yılında doktora programlarından verdiği 2 mezun ile başladığı akademik serüvenine, 2012 yılına gelindiğinde toplamda 513 doktora tezini arkada bırakarak devam etmektedir. Sosyoloji bölümlerinde ağırlıklı olarak kadın akademisyenlerin yer alarak çalışmalarına devam ettikleri gibi bir düşünce etrafta salınıp dururken, bu araştırmayı yapmak ve bölümlerimizin cinsiyet dağılımlarını bir de bilimsel kanıtlara dayalı bir biçimde görmek fikri gelişmiştir.

Tablo 5’de doktora programına sahip sosyoloji bölümlerinde halen çalışmakta olan akademisyenlerin akademik ünvanlarına göre cinsiyet dağılımları yer almaktadır. Bu dağılımın akademik ünvanlara göre verilmesinin nedeni, genç kuşak arasında cinsiyet dağılımının ne durumda olduğunu tespit edebilmektir. Görüldüğü üzere, profesör ve doçent kadrolarına sahip akademisyenler ağırlıklı olarak erkektir. Ancak bu durumun yardımcı doçent kadrolarında dengelenmiş olduğu görülmektedir. Hatta doktora derecesine sahip araştırma görevlileri içinde kadınların ağırlıklı olduğu da buna eklenebilir.

Tablo 5. Doktora Programına Sahip Sosyoloji Bölümlerinde Çalışan Akademisyenlere İlişkin Güncel Rakamlar⁸

	Kadın	Erkek	Toplam
Prof. Dr.	27	38	65
Doç. Dr.	20	37	57
Yrd. Doç. Dr.	52	57	109
Öğrt. Gör. Dr.	6	5	11
Arş. Gör. Dr.	9	5	14
Toplam	114	142	256

Son olarak, önümüzdeki yıllarda sosyoloji bölümlerinde kadın akademisyenlerin de etkisinin ağırlıklı olarak hissedileceği ön görülebilir. Ancak bu verilerin bir arada verilerek her bir üniversitenin durumunun ayrıca burada yer almadığı da dikkate alınır, Sakarya Üniversitesi Sosyoloji Bölümü gibi dramatik bir biçimde diğer üniversitelerden ayrılan bölümlerde halen erkek akademisyenlerin ağırlıklı olarak yer aldığını ve bu durumun değişmesinin zaman alacağını söylemek mümkündür.

⁸ Bu veriler 30 Ağustos 2013 tarihinde elde edilmiştir. Türkiye’deki üniversitelerin doktora programına sahip 25 sosyoloji bölümünde çalışan ve bu üniversitelerin web sayfalarında yer alan Profesör, Doçent, Yardımcı Doçent, Dr. Öğretim Görevlisi ve Dr. Araştırma Görevlisi unvanına sahip akademisyenleri kapsamaktadır.

Bu üniversiteler ise şunlardır: Adnan Menderes Üniv, Afyon Kocatepe Üniv, Akdeniz Üniv, Anadolu Üniv, Ankara Üniv, Atatürk Üniv, Cumhuriyet Üniv, Ege Üniv, Fırat Üniv, Gazi Üniv, Hacettepe Üniv, İnönü Üniv, İstanbul Üniv, Kırıkkale Üniv, Maltepe Üniv, Mardin Artuklu Üniv, Mersin Üniv, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniv, Muğla Sıtkı Koçman Üniv, Orta Doğu Teknik Üniv, Pamukkale Üniv, Sakarya Üniv, Selçuk Üniv, Süleyman Demirel Üniv, Uludağ Üniv.

SONUÇ

Gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye’de cinsiyetler arası ayrımcılığın henüz aşılamamış olduğu açık bir gerçektir. Bununla birlikte üniversitelerimizde de benzer bir durum geçerliliğini korumaktadır. Bu araştırmada Türkiye’deki sosyoloji bölümlerinin cinsiyet dağılımlarına ilişkin bir veri elde edilmek hedeflenmiştir. Böylece sanılan ile var olanın arasında bir farklılık olup olmadığı tespit edilebilmiştir. Sosyoloji bölümlerinin kadın akademisyenler ile kadın öğrencilerin ağırlıklı olarak bulunduğu bölümler olduğu sanılmaktayken bu araştırma ile bunun aksi bir durumun söz konusu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Üniversitelerimizi merkez ve çevre üniversiteler şeklinde bir ayrıma gidilmek suretiyle kategorize edersek eğer çevre üniversitelerin eril yapılarının dramatik bir biçimde koruduğu söylenebilir. Özellikle Sakarya, Selçuk, Cumhuriyet, Atatürk gibi üniversitelerin sosyoloji bölümlerinde kadın akademisyenlerin yerlerinin sınırlı olduğu tespit edilmiştir.

Ancak merkez üniversiteler arasında sayılabilecek olan İstanbul üniversitesi sosyoloji bölümü de taşra menşei üniversitelerden çok da farklı değildir. Zira hem 1950den beri üretilen doktora tezlerinin ağırlıklı olarak erkek akademisyenler tarafından yürütülmesi ve günümüzde bölümde çalışan erkek akademisyen sayısının da benzer eğilim göstermesi oldukça şaşırtıcı niteliktedir.

Ankara’nın üç büyük ve köklü üniversitesi olan Hacettepe ve Ankara Üniversiteleri ile ODTÜ ise tüm Türkiye’deki sosyoloji bölümlerinin yüzdesini değiştirebilecek oranda kadın akademisyenlerin ağırlıklı olarak çalıştığı üniversitelerdir.

Günümüzde sosyoloji bölümlerinde çalışan akademisyen sayılarına bakıldığında gelecekte yıllarca korunmuş olan eril yapının eşitlikçi bir görünüme kavuşacağı söylenebilir. Hatta doktora öğrencilerinin cinsiyet dağılımları da zaman içerisinde dengeleri değiştirebilecek niteliktedir. Fakat elbette bu durumun genellenebilir olduğu da söylenemez. Zira burada yalnızca doktora programı olan 25 üniversite ile tez üretilmiş 14 üniversiteye ait veriler yer almaktadır. Türkiye’de bugün 191 üniversite kurulmuş ve bunların 69’u sosyoloji bölümlerine öğrenci almaktadır. Dolayısıyla Türkiye’deki sosyoloji bölümlerinin cinsiyete dayalı tam resmine ulaşabilmek için bütün bölümler araştırılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Aittola, H.(2008). “Doctoral Education and Doctoral Theses-Changing Assessment Practices”, iç. Cultural Perspectives on Higher Education (ed. Jussi Välimaa and Oili-Helena Ylijoki), The Netherlands: Springer, s.161-177.
- Bahadır, O.(2007). “1933 Üniversite Reformu Niçin yapıldı?”, iç. Türkiye’de Üniversite Anlayışının Gelişimi 1861-1961 (ed. Namık Kemal Aras, Emre Dölen ve Osman Bahadır), Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, s. 52-85.
- Göktürk, A.(2011). “Üniversite...!mi? Yoksa Akademisyen Romantizmi mi?”, iç. Metalaşma ve İktidarın Baskısındaki Üniversite (der. Fuat Ercan ve Serap Korkusuz-Kurt), İstanbul: SAV, s.223-238.
- Güler, A.,Kurnaz,Z. (2013). “An Analysis of Doctoral Dissertations Based on the Sex of Supervisors: A Case of Sociology Departments in Turkey”, International Journal of Social Science and Humanity, Cilt: 3, No: 5, s. 480-484.
- Günergun, F.(2007). “İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde Araştırmanın Kurumsallaşması: 1933 Reformu’nu İzleyen Otuz Yıl İçinde Yapılan Doktoralar”, iç. Türkiye’de Üniversite Anlayışının Gelişimi 1861-1961 (ed. Namık Kemal Aras, Emre Dölen ve Osman Bahadır), Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, s. 190-213).
- Halse, C., Mowbray,S. (2011). “The Impact of the Doctorate”, Studies in Higher Education, Cilt: 36, No: 5, s.513-525.

- Kasapoğlu, A.(1999). “DTCF Sosyoloji Bölümünün Dünü ve Bugünü”, iç. 60 Yıllık Gelenek DTCF’de Uygulamalı Sosyoloji (ed. Aytül Kasapoğlu), Ankara: Ümit Ofset, s. 355-363.
- Kavili Arap, S.(2010). “Türkiye Yeni Üniversitelerine Kavuşurken: Türkiye’de Yeni Üniversiteler ve Kuruluş Gerekçeleri”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 65, No: 1, s.1-29.
- Lyons, W., Scroggins,D., Rule,P.B.(1990). “TheMentor in GraduateEducation”, Studies in HigherEducation, Cilt: 15, No: 3, s.277-285.
- Mathieu, E., Adams,F. (1997). “DoctoralStudyProgrammes in Europe,” Fresenius' Journal of AnalyticalChemistry, Cilt: 357, No.2, s.215-220.
- Namal, Y.,Karakök,T.(2011). “Atatürk ve Üniversite Reformu (1933)”, Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, Cilt: 1, No: 1, s.27-35.
- ÖSYM 2012-2013 Öğretim Yılı Yükseköğretim İstatistikleri [Elektronik Sürüm], Erişim: 31.08.2013, <http://www.osym.gov.tr/belge/1-19213/2012-2013-ogretim-yili-yuksekogretim-istatistikleri.html>
- Parry, S.(2007). DisciplinesandDoctorates, TheNetherlands: Springer.
- Strauss, A. L.(2003). Qualitative Analysis forSocialScientists, Cambridge & New York: Cambridge UniversityPress.

AMFİ 7 OTURUMU
SUÇ VE HUKUK-I:
ÇOCUK VE GENÇLİK

POTANSİYEL SUÇLULAR: SOKAK ÇOCUKLARI

Abdullah KORKMAZ¹

ÖZET

Günümüz toplumlarının en önemli sorunlarından birisi artan suç oranlarıdır. Genel suçluluğun içinde çocuk suçlarındaki artış oranları, dikkat çekmektedir. Sokakta yaşayan ve çalışan çocuklar olgusu, dünya gündeminin en üst sıralarında yer alan ve öncelikli çözüm bekleyen ekonomik ve toplumsal bir sorundur.

Sokakta yaşayan ve çalışan çocuklar, suça yönelmeleri için gereken bütün şartlara sahip olmaları itibariyle organize suç grupları için kaynak olmaktadır ki bu husus sorunun önemini daha çok artırmaktadır.

Yukarıda belirtilen sorulara Adıyaman, Diyarbakır, Malatya, Van, Elazığ, Batman ve Siirt illeri araştırma evreni olarak seçilerek, tesadüfi örneklemeyle tayin edilen gruba uygulanan anketle elde edilen verilerden hareketle cevap verilmeye çalışılmıştır.

Araştırma verileri değerlendirilirken konu ile ilgili kavramsal izahlardaki karışıklıklar giderilmeye çalışılmış, konu ile ilgili yapılmış uluslararası araştırmalar dikkate alınarak karşılaştırmalar yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sokak çocukları, Göç, Suç, İşsizlik, Parçalanmış aile, Çocuk suçluluğu

ABSTRACT

One of the most important issues in today's societies is rising crime rates. In general delinquency rates, increasing rates of juvenile delinquency grabs attention. The phenomenon of children living and working on the street is an economic and social problem ranking at the top of the global agenda and waiting to be solved as a priority.

Owing to the fact that children living and working on the street have all the conditions necessary to show tendency to crime, they become a source for organized crime groups, therefore this matter enhances the importance of this issue.

The questions mentioned above were tried to be answered by choosing the provinces of Adıyaman, Diyarbakir, Malatya, Van, Elazığ, Batman and Siirt as the research universe and through the data obtained from the survey applied to a group selected as random sample.

While the research data was being evaluated, confusions on the conceptual explanations were tried to be resolved and comparisons were made by taking the international research related to the subject into account.

Keywords: Street children, migration, crime, unemployment, fragmented family, juvenile delinquency

GİRİŞ

Günümüz toplumlarının en önemli sorunlarından birisi artan suç oranlarıdır. Genel suçluluğun içinde çocuk suçlarındaki artış oranları, dikkat çekmektedir. Sokakta yaşayan ve çalışan çocuklar olgusu, dünya gündeminin en üst sıralarında yer alan ve öncelikli çözüm bekleyen ekonomik ve toplumsal bir sorundur. Bu gün dünyada 200 milyon kadar çocuk yeterli eğitimden, sağlık hizmetlerinden ve temel haklardan yoksun bir şekilde sokaklarda bulunmaktadır. Sokakta yaşayan ve

¹ Prof. Dr., İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü,abdullah.korkmaz@inonu.edu.tr

çalışan çocuklar sorunu, sadece ülke merkezli göç, işsizlik vb. nedenlerle açıklamaya çalışma yeterli değildir. Çünkü ülke sorunlarını, günümüz dünya sorunlarından soyutlayarak açıklamak çözüm üretmek için yapılan çalışmaları zorlamaktadır. Sokak çocukları sorunu başta UNICEF ve Birleşmiş Milletler olmak üzere dünya çapındaki organizasyonların temel meseleleri arasında yer almaktadır.

Sokak çocukları olgusu şartların değişmesiyle ilişkilidir. Çocuk, doğduğu anda ne 'iyi' nede 'kötü' bir varlık olup yetişkinler gibi çevresiyle etkileşim halinde olan ve her an gelişen bir varlıktır. Onun iyi ya da kötü olmasını belirleyen yaşantıdır. Aile, çevre, ekonomik yapı, eğitim bu yaşantıların belirleyicilerini oluşturur. Çocuğun 'suç' ile tanışması toplumsal bir sorundur. Yani 'çocuk suçluluğu' kavramının kökeni hukuksal olmaktan çok sosyolojik ve psikolojiktir(Işıksaç: 24). Çocuğun içine doğduğu ve kişilik kazandığı aile yapısı, ailenin ekonomik durumu, çevre şartları, sosyal kontrol mekanizmaları, çocuğa kazandırılan değer yargıları ve normlar suça ortam hazırlayan faktörlerdir. Sokakta yaşayan ve çalışan çocukların suç işleme eğilimleri içinde buldukları hayat şartları ve sokakta yaşama veya çalışma şartlarıyla yakından alakalıdır. Bu husus aynı zamanda, kent hayatının çeşitli özellikleri(cazip yönleri) ve kötü geçmişten kaçışı içeren çeşitli motivasyonlarla alakalıdır.

Gerek sokakta çalışan/ çalıştırılan, gerek sokakları mekân edinerek günlük hayatlarını sokağın kendilerine sunduğu kadarıyla yaşayan çocuklar insanlar için merhamet ya da kızgınlıkla tanımlanmaya çalışılan fakat her halükarda ötekileştirilen(Karatay,1999:154) insanlardır.

Sokak çocuğu kavramının temel izahı " esas olarak sokaklarda yaşayan evsiz ya da ihmal edilmiş çocuk" tarzındaki ifade, sokak çocukları hakkında iki hususu vurgular: meşguliyet yeri(sokaklar), toplum ve ailedeki yetişkinlerle yeterli bağların ya da irtibatın yokluğu. 1980'den sonraki araştırmaların çoğu bu anlayıştaadır. Bu gibi araştırmalar çocukların kamu kurumları ve aileleriyle ilişkilerini, özelliklerini ve sokak hayatının oluşturulmasıyla alakalıdır.

Son zamanlardaki literatür "sokak çocukları" unvanının birçok sebepten problemlili olduğunu ileri sürmektedir. Birincisi, çocukların gerçek şartlarındaki heterojineteyi perdeleyen hedefsiz bir kavramdır. İkincisi, kavram çocukların sokaklardaki davranışlarının gerçeğini ya da onların tecrübelerini nakletme usulüne uymayan bir kavramdır. Üçüncüsü, aşağılama ya da acıma kavramlarıyla nakledilir. Dördüncüsü kavram, dikkatleri sosyal tecrit ve yoksulluktan etkilenen çok sayıda çocuktan başka yöne çevirir. Aslında "sokak çocukları" değişik sosyal ve siyasal birimlerin aksettirdiği bir inşadır.

Sokakta yaşayan ve çalışan çocuklar, suça yönelmeleri için gereken bütün şartlara sahip olmaları itibarıyla organize suç grupları için kaynak olmaktadır ki bu husus sorunun önemini daha çok artırmaktadır.

Türkiye'de sokakta çalışan çocukların genel özelliklerini tasvir etmek, onların sosyal, siyasi ve ekonomik yapıya ilişkin algılarını belirlemek, sokakta çalışan çocukların gelecek perspektiflerini tespit etmek ve gelecekle ilgili değerlendirmelerinde topluma, diğer insanlara ve kurumlara yönelik algı ve tanımlamalarını etkileyen faktörleri anlamaya çalışmak suça yönelme sebeplerini anlayabilmek için önemlidir.

SOKAK ÇOCUKLARI OLGUSU

Sokak çocukları (uzun zamandır kent merkezlerinin sokaklarında dilenen, avare dolaşan, yaşayanlar) yeni bir fenomen değildir ve dünyada pek çok kentteki genel bir manzardır. Son yıllarda bu konudaki akademik araştırmalar artmıştır ama hala olması gereken seviyede değildir. Bunun bir sebebi, sokak çocuklarının çoğunluğu için geçerli olan hayat tarzlarındaki belirsizliğinin sağlıklı veri toplamada problemler yaratmasıdır.

Sokakta yaşayan çocukların varlığı, yirminci yüzyılın sonunda kitle iletişim araçlarında önemli bir konu olarak dikkate alınmış, ulusal ve uluslararası çocuk sağlığı organizasyonlarının en önemli konusu olmuş ve kamuoyu tarafından dikkate alınmıştır. Hem akademik hem de sağlık literatüründeki yayınlar, çocuk sağlığı ve gelişmesinde sokak hayatının korkunç sonuçlarını tespit etmeye, dünyadaki sokak çocuklarının kimlik özelliklerini tespit etmeye, bu olgunun ana sebeplerini açıklamaya çalışmış ve problemin dünya genelindeki durumuna odaklanmıştır(Panter-Brick,2002:147).

Yirminci yüzyılın sonundan itibaren sokak gençliği yazınının çoğunda bir dalga değişikliği görülmüştür. Kavram refah ve analitik literatürden uzaklaşmış, sokak çocukları ve diğer kimsesiz gruplardan bahsetmek için kullanılmaya başlanmıştır. Böyle olmakla birlikte geçerli bakış açısı, problemleri diğer çocuk gruplarının izolasyonunda evsizliği kavramlaştırmak ya da sokak çocuklarını kent merkezlerindeki diğer yoksul çocuklardan radikal olarak uzaklaştırmaya meyletmez. Meselenin merkezinde risk altında olan ve acilen yardıma ihtiyacı olan pek çok gruptan birisini kavramlaştırmaya yöneliktir.

“Sokak çocukları”, “kaçaklar” ve “evsiz çocuklar” gibi bu bağlamda kullanılan diğer kavramlarla çakışma ve birlikte olma eğiliminden dolayı bu durumdaki çocuklar hakkında kullanılan “sokak çocukları” kavramının genel olarak kabul görmüş bir izahını bulmak oldukça zordur. Ülkelerde, kentlerde ve hatta kentin bazı alanlarında sokakta çalışan ve yaşayan farklı özellikleri olan çocukları genel olarak “sokak çocukları” olarak genelleştirmek mümkündür(Altanis-Goddard,2004:299).

Kavramın, zamanlarının çoğunu sokaklarda geçiren, hayat tecrübesini sokakta kazanan çocukları ve genç insanları ifade etmek için kullanılması genel bir kabuldür. Birleşmiş Milletlerin izahında sokak çocuğu, sokaklarda sorumlu yetişkinler tarafından yetersiz olarak korunan, denetlenen ve yönlendirilen geçim kaynağı ve evi sokaklar olan kız ya da erkek çocuktur. Avrupa Konseyinin daha detaylı izahında:

“Sokak Çocukları, kısa ya da uzun zaman sokakta yaşayan onsekiz yaş altı çocuklardır. Bunlar sokaklarda akran grupları ve irtibatlılara sahip olan şurada burada gezinerek yaşayan çocuklardır. Resmi olarak bu çocuklar ebeveynlerinin adresinde veya bir sosyal yardım kurumuna mensup görülebilirler. Onlara karşı sorumlu yetişkinler, çocuklara yardım kurumları, okul ve ebeveynlerle irtibatları ya yoktur veya çok sınırlıdır.”(Avrupa Konseyi, 1994)

Konu ile ilgilenen bilim adamlarının evsiz gençlerin üç yönlü tipolojisini yapmışlardır. Buna göre; ilk grup sosyal çatışma ve ailevi problemler sebebiyle evlerinden ayrılan “kaçaklar”, ikinci olarak eve dönmeleri istenmediğinden ya da ebeveynleri tarafından evden ayrılmaya zorlandığı için sokaklarda olan “terk edilenler” ve üçüncü grup ebeveynler ve toplum tarafından istenmeyenlerin oluşturduğu “reddedilenler”. UNICEF tarafından farklı bir yaklaşım ortaya konmuş, aile üyeleri arasındaki ilişki seviyesine göre sokak çocukları üç grupta toplanmıştır: “yüksek risk altındaki çocuklar- tehlikede olan çocuklar”, “Sokaktaki çocuklar”, “ sokakların çocukları”. En büyük grup olan yüksek risk altındaki çocuklar ailesiyle sürekli ilişki içinde olan çocuklar olarak izah edilir. Bu grup genellikle yetersiz aile desteği ve sosyal yardım alan yerlerde, mahrumiyet bölgesindeki evlerde yaşar. İkinci kategori sokaktaki çocuklar, aile ilişkilerinin yetersizliği ile konumlanır. Bu çocuklar, düzenli olarak okula gitmeyen, aile ilişkilerini sürdürmek ve aile gelirini desteklemek için işçi olarak sokaklardadırlar. Üçüncü kategori düzenli aile ilişkileri olmayan çocuklardan oluşan “sokakların çocukları”. Bu çocuklar ya öksüz ve terkedilmiş ya da ailelerinden uzak ve sokaklar evleri olanlardır. Bu grup sokak çocukları içerisinde en küçük oranı teşkil eder(Altanis-Goddard,2004:300).

“Sokak çocukları” kavramı yaptığı çağrışımlar ve içeriği itibariyle tartışmalıdır. Kavramın olguyu izah etmede birtakım zorlukları olduğu tartışılmaktadır. İlk zorluk sokak çocuklarının homojen bir grup olmadığı, çok farklı şartlar ve hayat tarzlarını tecrübe ettiklerini dikkate almak ihtiyacı. Sosyal yardım birimleri özellikle UNICEF gibi kuruluşlar, sokak çocukları hakkında daha manalı izahlar tasarlamak, sokak çocuklarının değişik kategorilerini açıklamak ve daha yakın zamanlarda risk altındaki çocuklar kategorilerini tanımlamak için yeni çalışmalar yapmışlardır.

Raffaelli ve Larson’un ifadelerinde: “ sokak gençliği ya da sokak çocukları kavramı, okul, eğlence yerleri, ev gibi çocuklar için var olan yerlerin dışında yaşayan sokak gibi arzu edilmeyen yerleri paylaşan gençlerin muazzam hayat tecrübesi farklılıklarındaki değişiklikleri göz ardı eder.”

Sokak çocukları hakkındaki literatürün incelenmesi üç grubun tanımlandığını gösterir: aileleri ile irtibatlı olan genellikle okula giden sokaklarda çalışan çocuklar; aileleri ile irtibatı sürekli olmayan, günün sonunda evlerine giden, okula gitmeyen sokaklarda çalışan çocuklar; aileleri ile irtibatı olmayan, evleri sokak olan, akranları ile dayanışma içinde barınak ve yiyecek bulmak için çabalayan çocuklar. Lusk sokak çocuklarını oluşturan dört grubun psikolojik özelliklerini vurgulamıştır: genellikle okula giden, gece ailesinin yanına dönen, suçlu davranış sergileme ihtimali olmayan, fakir

çalışan çocuklar; aile bağları bozuk olan, okula devamı istikrarsız ve suç işleme eğilimi gittikçe artan bağımsız sokak çalışanları; fakirliğin karşı konulamaz baskısına maruz kalan, sokaklarda aileleriyle yaşayan ve çalışan çocuklar; aileleriyle irtibatı kopuk olan tüm zamanlarını sokaklarda geçiren gerçek sokak çocukları(Snow-Baker,1998:6).

Birleşmiş milletler sokak çocukları olgusunun izahında kendi tanımını geliştirmiştir: “ kelimenin tam anlamıyla sokakta olan kız veya erkek çocuk; sorumlu yetişkinler tarafından yönetilmeyen, korunmayan ya da hizmet edilmeyen, rızık kaynağı ve/veya ikamet edeceği yeri olmayan bundan dolayı başıboş, yersiz yurtsuz ve aylak dolaşanları kapsar.” izahlardaki çoğu farklılığın genelde semantik olduğunu belirterek sokak çocuklarını “ ons ekiz yaşından önce okullarını, evlerini, toplumlarını terk eden ve göçebe sokak hayatına sürüklenen” olarak izah eder. sapma davranışa ve aile ilişkilerinin seviyesine işaret eder “ sokak çocuğu davranışları genelde toplum normlarıyla çelişkili olan ve gelişmesi için ihtiyaç duyduğu aileye sahip olmayan ons ekiz yaşın altındaki herhangi birisidir.” Human Sciences Research of South Africa tarafından yayınlanan raporda (1993) aşağıdaki izah teklif edilmektedir: “ Sokak çocuğu ev ve/veya okuldaki problemlerden dolayı genelde zamanın bir kısmını ev çevresinden ayrı geçiren sosyalleşme, yiyecek giyecek gibi fiziki ve duygusal ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli olmayan, kendi kendisine veya bir diğerine bağımlı olan on s ekiz yaşın altındaki çocuktur”.

Sokak çocukları hakkında mutabık kalınan ilk izah 1983 yılında NGO Programme for Street Children and Street Youth tarafından formüle edildi: “Sokak çocukları sorumlu yetişkinlerin korumadığı, denetlemediği ya da desteklemediği, gerçek ailelerinden çok sokakların gerçek ailesi olduğu çocuklardır.” Birleşmiş Milletler bu ifadeyi “sorumlu yetişkinler tarafından yeterli seviyede korunmayan, desteklenmeyen ya da yönlendirilmeyen, ikamet ettikleri ya da yaşadıkları yer evleri olmayan sokaklardaki kız ya da erkek çocuklar” şeklinde uyardı. Bu izahlarda önemli üç unsur vardır: çocuğun zamanını sokakta geçirmesi, ikamet yeri olarak sokağın olması ve yetişkinlerin bakımı ve korumasının yokluğu(Panter-Brick,2002:149).

Bu izahlardaki bazı kavramlar karışıklığa yol açmaktadır. Ev’in, aile’nin, korumanın ve sorumlu yetişkin’in manası nedir? Bu gibi kavramlar kültürden kültüre farklılaşır. Aslında yetişkin-çocuk ilişkileri normal çocukluğun farklı anlayışları üzerine yapılıdır.

UNICEF tarafından yapılan sokağa ya da eve dayandırılan” sokaktaki çocuklar” ve “sokağın çocukları” tipolojisini desteklemek zor olmuştur. Orada ayırım, sokağın çocukları- aileleri olmasına rağmen sokakları ev yapan- ve sokakta çalışan çocuklar- gece evlerine dönen- arasındadır.

Günümüzde sokak hayatının farklı kategorilerine dayandırılan görüşler çökmektedir. Sokak çocuklarının yerinde bir tipolojisini ve uygun bir tanımını yapma çabalarının ilk adımı sorunun içindeki çocuklar hakkında düşünmek faydalı bir kavramsal çerçeve için gereken ilk adımdır. Çocukların sınıflandırılması hala faydalıdır, bu sınıflandırma kategorilerin ne farklılıkları ne de gereken oranda homojen oldukları ve onların hayatlarının çocukların kendi bakışlarıyla uyuşmayabileceği anlayışıdır. Geçerli araştırmalarda, sokak ve çalışan çocuk arasında, sokakta çalışan çocuk ve sokakta yaşayan çocuk arasında, aileye bağlı sokak çalışanlarıyla bağımsız sokak çalışanları arasında, evsizlerle çalışan geçler arasında UNICEF’in yaptığı tipoloji ile onayladığı ayrımlar hukuki çerçeve açısından önemlidir.

İkinci eleştiri sokak çocuklarının aktüel davranışlarının doğru(uygun) ve geniş sosyal çevreyle uyumlu olmadığı ve sokağın çocukların hayatlarına katkıda bulunmadığını ileri süren araştırmalardır. Hecht Brezilya’da yaptığı araştırmada sokak çocuklarına “Kendilerini nasıl anlattıklarını?” sordu. Verdikleri cevaplarda, benzer hayat tarzlarına sahip olan ya da olmayan kardeşlerinin kendilerini niçin sokak çocuğu olarak tanımladıklarını izah etmeye çabalamışlardır. “ Bir çocuk, sokak çocuğunu ne zaman düşünür?”. Sokak çocukları arasında biri gerektiği zaman diğerinin annesi gibi davranabilmektedir. Çocukların dünyasında sokak, dans edilen, uyunan, çalışılan, dilenilen yerdir, onların karakterlerinin esası değildir.

Son zamanlardaki araştırmalar, sokak çocuklarının betimlemesinin, çocuğun varlığının izahının sosyal ya da fiziki boyutların referansıya, sokak çevresinin bir ya da iki boyutuna indirgenemeyeceğini ileri sürmektedirler. Mesela Lucchini bir sokak-çocuğu sisteminin yedi boyutunu

detaylandırmıştır. Mekânsal, dünyevi ve sosyal unsurlara ilave olarak davranış dinamiğinin(faaliyet tipleri), kendini ifade, sokak hayatına motivasyon ve cinsiyete göre farklılaşan sokak çevresinin imkanını dikkate almıştır(Panter-Brick,2002:147-150). Bu yaklaşım Güney Amerika ülkelerindeki sokak çocuklarının tanımlamasının kolaylaşmasına ve hayat şartlarında göze batan bazı farklılıkların vurgulanmasına hizmet etmiştir.

“Sokak Çocukları” kavramı güçlü duygusal fikirlere sahiptir. Genel kamuoyu tepkisi, sokak çocukları kötü ve suçlu olarak algılandığından düşmanlık ve acımadır. Kavram nitelendirdiği kitlenin etiketlenmesine sebep olmaktadır. Bu türden etiketlenmenin suç ve sapma açısından doğuracağı sonuçları anlamak için sapmanın “damgalanma” yaklaşımını dikkate almak gerekir(Becker,1978:375). Uluslararası birimler, serseri, başıboş, bali-zamk vb koklayan, gazete-paçavra toplayan, yaramaz olarak bilinen çocuklar için olumsuz çağrışımları kaldırmaya çalışmaktadırlar.

Sokak çocukları etiketi çok fazla duygu yüklü olduğundan sorunun merkezindeki çocukların sorununa çokta hizmet edemeyeceği ileri sürülmüştür. “ Kavram, sokağı ve suçlu davranışı çocukta buluşturduğundan damgalayıcı bir etki taşır. Kavram ne sorunun içindeki çocuğun tanıklığını ya da tecrübesini nede kimliğinin diğer hususlarını verir. Böylece kavram tetikleyici ve güçlendirici sosyal tepkilerin ve çocukların ayırımının sebebi olur.” Becker,1978:151). Özetle, etiket “ çocuklara karşı bir sosyal tepkiye katkıda bulunur”

Bu sosyal tepki yaş, cinsiyet ve etnisiteyle ilişkilendirilen; bütün sokak kızlarının fahişe, erkeklerin esrarkeş, uzak durulması gereken insanlar olduğu klişeleştirmelere yol açar.

Aslında perspektifteki değişimler, alaka merkezi olarak sokaktan (çocuklar için sağlıksız ya da kabul edilemez çevre olarak) çocukların kendilerine dikkati yansıtır. Araştırmalar sıkıntıya maruz kalma, direnebilme, baş etme stratejileri, sosyal tecrit ve yoksulluğun daha genel analizi ışığında sokak çocuklarının hayatını incelemeye yönelmiştir.

Bu bakış, sokak hayatının belli özelliklerine dayanan çocukların tasnifiyle genelleşmiş problemlerin altını çizen, sokak çocuğu kategorisinin eleştirisiyle başlar. Olgu insan hakları bağlamına ilintilendirildiğinde(Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarıyla yasal ve kavramsal çerçeve sağlandığında), araştırmalardaki yeni yönelim zorluklarla baş etmede çocuğun kendi kapasitesine odaklanmaktadır. Sonuç olarak, yeni çalışmalar özellikle evsiz hayat ya da sokak bağlamında sağlık risklerine odaklanır. Kısaca, bu yaklaşım bir grup niçin risk altındadır, sokak çocukları kimlerdir ve onların hakları nasıl korunabilir sorularının altını çizer

Sonuç olarak Sokak çocukları kavramı problemlidir. Kavram çocuklar hakkında kabul edilmiş olan normlardan farklı şartlarda yaşayan ve çalışanların vurgulanmasına hizmet eder. Böylece sokak çocukları insanların onlara diğer çocuklardan farklı olarak bakmalarına sebep olan, büyük ölçüde faaliyetleri yetişkinler tarafından kontrol edilmeyen ve kent merkezlerinin umumi mekânlarını işgal edenlerdir.

ARAŞTIRMA VERİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yukarıda belirtilen sorulara Adıyaman, Diyarbakır, Malatya, Van, Elazığ, Batman ve Siirt illeri araştırma evreni olarak seçilerek, tesadüfi örneklemele tayin edilen gruba uygulanan anketle elde edilen verilerden hareketle cevap verilmeye çalışılmıştır.

Araştırma verileri değerlendirilirken konu ile ilgili kavramsal izahlardaki karışıklıklar giderilmeye çalışılmış, konu ile ilgili yapılmış uluslararası araştırmalar dikkate alınarak karşılaştırmalar yapılmıştır.

Araştırmada göç, babanın mesleği, babanın eğitim durumu ve kentte yaşama müddeti, annenin eğitim seviyesi ve mesleği ve aile durumu(parçalanmış olup olmama) gibi değişkenlerin genel olarak sokakta yaşayan çocukların tutum ve davranışlarına nasıl etki ettiği sorgulanmıştır.

Araştırmada 884 çocuğa anket uygulanmış ve araştırma yapılan ilin Sosyal Hizmetler Müdürlüğü görevlilerinin sağlanmış olduğu imkânlarla derinlemesine görüşmeler yapılmıştır.

Araştırma sokak çocukları evreninde göç, eğitim, meslek, gelir gibi değişkenlerle yabancılaşma, suç ve sapma arasındaki ilişkiyi tahlil etmeye yöneliktir.

	Eğitim Durumu	Sayı	%
	okula gitmiyor	21	2,6
	ilk okul terk	26	3,2
	ilk okul mezunu	14	1,7
	orta okul öğrencisi	665	81,9
	orta okul terk	20	2,5
	orta okul mezunu	60	7,4
	lise öğrencisi	4	,5
	lise terk	2	,2
	Toplam	812	100,0

Çocukların %89'unun hâlihazırda öğrenci olduğu görülmektedir. Aile yapısı, eğitim kurumlarıyla olan ilgileri konaklanan yer gibi değişkenler dikkate alındığında Türkiye'deki sokak çocuklarının Birleşmiş Milletler ve sair araştırmalardaki tipolojiye uymadığı anlaşılmaktadır. Eğitimle ilgili verilere baktığımız zaman araştırma evreninde yer alan çocuklar yapılan tasnifte ifadesini bulan "sokaktaki çocuklar", "sokağın çocukları" vb. tanımlamaların içeriğinde vurgulan hususlara uymamaktadır. Çünkü deneklerin %89'u eğitimini sürdürmektedir ve %90'a yakını parçalanmamış ailelere mensuptur.

Tablo 2'de yer alan uyuşturucu madde kullanımı ve başka bir yerden göçmüş olma arasındaki ilişkide tespit edilen %74 be % 81 oranları olumlu yönde yüksek oranlardır ama deneklerin %70'inin bu arkadaşlarla ilişkisini devam ettiriyor olması dikkate alınmalıdır. Suçlu çevre ile münasebetin sürdürülmesi, münasebetin sıklığı, yoğunlu ve önceliğine göre sonuç yaratacaktır. Sutherland'ın "Aykırıların Birleşmesi" yaklaşımı bu süreçle ilgili araştırmalara dayanmaktadır(Sutherland,1966). Bu özelliğin araştırma evreni açısından dikkate alınması isabetli olacaktır.

Tablo 2: Göç ve Madde Kullanımı

		Madde kullanan arkadaşların var mı?		Toplam
		Evet	Hayır	
Şu anda yaşadığınız şehre herhangi bir yerden göçle mi geldiniz?	Evet	127	375	502
		25,3%	74,7%	100,0%
	Hayır	49	221	270
		18,1%	81,9%	100,0%
Toplam		176	596	772
		22,8%	77,2%	100,0%

$$x^2= 5,101 \quad sd=1 \quad p= 0,02$$

Tablo3: Göç ve Şiddet Eğilimi

		Haklarını elde etmek için veya haksızlığa uğramamak için bundan sonra kaba kuvvete başvurmayı düşünür müsün?		Toplam
Şu anda yaşadığınız şehre herhangi bir yerden göçle mi geldiniz?		Evet	Hayır	
	Evet	253	276	529
		47,8%	52,2%	100,0%
	Hayır	99	177	276
		35,9%	64,1%	100,0%
Toplam		352	453	805
		43,7%	56,3%	100,0%

$$x^2= 10,537 \quad sd=1 \quad p= 0,001$$

Tablo 3'e göre, deneklerin %50'si kendi adaletini kendi tesis etme düşüncesini benimsemektedir. Bu durum iki açıdan sorgulanmalıdır. Deneklerin bu tercihi benimsenen geleneksel davranış tarzından mı kaynaklanmaktadır? Yoksa kurumlara güvensizliğin mi sonucudur? Araştırma evreninin kültürel dokusunu dikkate aldığımız zaman, özellikle erkek çocukların 5-6 yaşından itibaren kendi ayakları üstünde durması için sahip olması gereken özellikler arasında yeri geldiğinde fiziki güç kullanmasının gerekliliği benimsenir. Bu durum bilhassa güvenlik kurumlarından fonksiyon talebi ile ilgili hususlar açısından daha sık gözlemlenen bir kültürel özelliğe işaret etmektedir.

Tablo 4: Göç ve Suçlu Çevreyle İrtibat

		Suç işleyen arkadaşların var mı?		Toplam
Şu anda yaşadığınız şehre herhangi bir yerden göçle mi geldiniz?		Evet	Hayır	
	Evet	109	385	494
		22,1%	77,9%	100,0%
	Hayır	47	222	269
		17,5%	82,5%	100,0%
Toplam		156	607	763
		20,4%	79,6%	100,0%

$$x^2=2,258 \quad sd= 1 \quad p= 0,133$$

Yaşadığı kente göçle gelmiş sokakta çalışan her beş çocuktan birinin suç eylemine iştirak etmiş arkadaşı bulunmaktadır. Bu yüksek bir orandır. Suçlu çevreyle irtibatın bu yüksek oranı aynı zamanda irtibatın devam ettiği verileriyle desteklenmektedir. Deneklerin %70'i suç işlemiş arkadaşlarıyla ilişkilerini sürdürmektedirler. Suç işlemiş arkadaş oranı (%20), irtibat oranı ile birlikte değerlendirilmelidir. Suç potansiyeli hatıra getirildiğinde bunun ne kadar yüksek bir oran olduğu daha iyi anlaşılır.

Tablo 5'te yer alan veriler incelendiğinde deneklerin %40'ının hayatı anlamsız bulduğu, çevrelerinde olup bitenlerin anlamsızlığını düşündüğü görülmektedir. Kente göçle gelmiş olanlardaki bu oran verilerin toplandığı kentin yerlisi olanlarda da yakın oranlarda seyretmektedir. Bu özelliği tablo 6'da yer alan güven duygusu ile birlikte yorumladığımızda daha olumsuz sonuçlara ulaşılmaktadır. Kendine güvenmeyen deneklerin oranı %50 oranının üstündedir. Tabloyu Seeman'ın yabancılaşma kriterlerini dikkate alarak tamamlamak için anlamsızlık, güvensizlik verileri ile korku ve kaygı verilerini birlikte değerlendirir isek, tablo5, tablo 6, tablo 7'de yer alan verilere göre anlamsızlığın, güvensizliğin ve korkunun sokak çocuklarının yarısından fazlasına hâkim olduğunu ifade etmek mümkündür.

Tablo5: Göç ve Hayatı Manalandırma İlişkisi

Şu anda yaşadığınız şehre herhangi bir yerden göçle mi geldiniz?		Her şeyi anlamsız buluyor musun?				Toplam
		sık sık	Arada bir	Bir kez	Hiç	
Evet		36	152	17	315	520
		6,9%	29,2%	3,3%	60,6%	100,0%
Hayır		15	58	13	187	273
		5,5%	21,2%	4,8%	68,5%	100,0%
Toplam		51	210	30	502	793
		6,4%	26,5%	3,8%	63,3%	100,0%

$$x^2= 7,707 \quad sd= 3 \quad p= 0,052$$

Tablo 6: Kendine güven duygusu ve göç arasındaki ilişki

Şu anda yaşadığınız şehre herhangi bir yerden göçle mi geldiniz?		Kendine güveniyor musun?				Toplam
		Sık sık	Arada bir	Bir kez	Hiç	
Evet		55	117	30	317	519
		10,6%	22,5%	5,8%	61,1%	100,0%
Hayır		22	63	14	174	273
		8,1%	23,1%	5,1%	63,7%	100,0%
Toplam		77	180	44	491	792
		9,7%	22,7%	5,6%	62,0%	100,0%

$$x^2= 1,549 \quad sd=3 \quad p= 0,671$$

Tablo 7: Korku ve Kaygıların Oranı

		Nedenini tanımlayamadığın kaygıların oluyor mu?				Toplam
		Sık sık	Arada bir	Bir kez	Hiç	
Şu anda yaşadığınız şehre herhangi bir yerden göçle mi geldiniz?	Evet	40	161	27	288	516
		7,8%	31,2%	5,2%	55,8%	100,0%
	Hayır	18	78	13	161	270
		6,7%	28,9%	4,8%	59,6%	100,0%
Toplam		58	239	40	449	786
		7,4%	30,4%	5,1%	57,1%	100,0%

$$x^2= 1,107 \quad sd= 3 \quad p= 0,775$$

Anlamsızlık, güvensizlik, kaygı ve korkuların varlığı ve bu psikolojik özelliklerin deneklerin yarısında olması sokakta çalışan çocukların tanımlanması açısından önemli verilerdir. Bu durum sokakta çalışan çocukların içerisinde yaşadıkları topluma yabancılaştıklarını yansıtmaktadır.

Sokakta çalışan çocukların yabancılaşma sürecine yönelmeleri onların gelecek tasavvurlarını da şekillendirmektedir. Tablo 8’de ki veriler incelendiğinde deneklerin yarıya yakını gelecekle ilgili korkular taşımaktadır. Normal şartlarda herkesin gelecekle ilgili korkularının olması normaldir. Fakat araştırılan grupla ilgili diğer veriler dikkate alındığında sokakta çalışan çocukların psikolojisi anlaşılabilir.

Tablo8: Gelecekle İlgili Korku ve Kaygılar

		Gelecekle ilgili aşırı korkuların oluyor mu?				Toplam
		Sık sık	Arada bir	Bir kez	Hiç	
Şu anda yaşadığınız şehre herhangi bir yerden göçle mi geldiniz?	Evet	72	169	22	258	521
		13,8%	32,4%	4,2%	49,5%	100,0%
	Hayır	36	71	11	155	273
		13,2%	26,0%	4,0%	56,8%	100,0%
Toplam		108	240	33	413	794
		13,6%	30,2%	4,2%	52,0%	100,0%

$$x^2= 4,333 \quad sd= 3 \quad p= 0,228$$

SONUÇ

Sonuç olarak, sokak çocukları edebiyatının önemli bir kısmı büyük bir buzdağının görülebilen yüzüne dikkatleri yoğunlaştıran- çocuk yoksulluğu ve sosyal tecridin sembolü olarak kolayca tanımlanan- sokak çocukları üzerine odaklanır. Politika yapıcıları için hedef grup olarak sokak çocukları dezavantajlı kent çocuklarının diğer gruplarının aleyhine kent ajandasına kaydedilmiş, aynı zamanda “ sokak çocukları üzerine odaklanma yoksulluk içindeki gençlik ve düşük gelirli çocukların geniş dağılımından dikkatle ayrıştırıldığı” ileri sürülür.

Hem sokak çocukları hem de evsizlik probleminin, sosyal güvenlik birimlerinde olduğu gibi katılımcılarının ilgileri ve değişik önceliklerini yansıtmak için kuvvetli bir şekilde yönlendirilmiş inşa

olduğu ileri sürülmektedir. Mesela, sokaktaki çocukların sayısının tahmini ilgili büronun çalışması için ihtiyaca dikkat çekmek için üretilir. Bu tahminler, büyük ölçüde evsiz ve çalışan çocukların elastik ve belirsiz izahlarına dayanır. En kötü ihtimalle, yakıştırmadır.

Tahminler değişmektedir, çocuk nüfusuna göre sayım yapıldığından ve sokak çocukları kavramının farklı bölgelerde farklı anlamları olduğundan verilen sayılar farklılaşmaktadır. Mesela Filipinler de sokak çocukları kavramı, aileleriyle irtibatları devam eden, zamanlarının çoğunu sokaklarda geçirenleri nitelendirir. Ne UNICEF nede ILO dünya üzerindeki sokakta çalışan, sokak çocuklarını kapsayan gerçekçi ya da güvenilir sayı verebilir.

Sokak çocukları kavramı, paylaşılan diğer özellikler göz ardı edilerek zamanın çoğunu evden uzakta, sokakta geçirenleri ifade etmek için kullanılır. Olgu tanımlayan farklı izahlar vardır fakat bu izahların hemen hepsinde üç husus vurgulanır: (1)bu çocuklar zamanlarının önemli bir kısmını sokaklarda geçirir ya da yaşarlar; (2) sokak çocukların yaşam kaynağıdır; (3) bu çocuklar sorumlu yetişkinler yeterli oranda korunmamış, desteklenmemiş ve gözetilmemiştir.

Sokak çocukları bütün dünyanın ilgisini çeken bir sorun olarak araştırılırken ülkeler arasındaki farklılıkları dikkate almayan yaklaşım tarzları olgunun tahlilinde doğru sonuçlar üretmezler. Uluslararası organizasyonların dikkatini çeken Kuzey Amerika ve bilhassa Latin Amerika'daki yapısal özellikleri dikkate alarak yapılan tanımlar, sınıflandırmalar ve tasvirler Türkiye gerçeğini izah etmekten uzaktır. Türkiye'de sokakta yaşayan çocukların büyük çoğunluğu aileleri ile birlikte yaşamaktadır. Tam manasıyla evden kopuş çok az miktardaki sokak çocukları için geçerli bir tespit olacaktır. Bu özellik Türkiye'nin büyük kent merkezleri dikkate alındığı zaman farklılaşmaktadır. Türkiye'nin büyük kentleri gittikçe artan bir hızla geleneksel özelliklerden uzaklaşarak sokak çocukları ile ilgili araştırmaların yapıldığı ve metinde vurgulanan tanımlarla izah edilen özelliklerin yaşandığı merkezlere benzemektedir. Bu benzeşimin bir dereceye kadar olduğu gerçeğini de göz ardı etmemek gerekir.

Kavramın tartışılır olması, farklı kültürlerdeki sokak çocuklarını izah etmekte yeterli olup olmaması bir tarafa bırakılıp araştırma alanından elde edilen veriler dikkate alındığında toplum için kaygı verici bir durumla karşı karşıya olunduğu görülmektedir.

Suç ve suçluluğu izah eden yaklaşım tarzlarının, suçluların kişisel özelliklerine ve suçu yaratan ortama ilişkin ileri sürmüş oldukları hususların araştırma evreninden elde edilen verilerde yer aldığı görülmektedir.

Richard Cloward ve Lyod Ohlin çocuk suçluluğunu izah etmek amacıyla ileri sürmüş oldukları "Ayırıcı Fırsat" teorisinde vurguladıkları "...insanlar, istedikleri statüleri ve finansal kaynakları elde etmek için ve meşru vasıtalarının yokluğundan dolayı suça yönelir"(Cloward-Ohlin,1960:173). Fikri sokakta yaşayan/çalışan çocuklar açısından geçerlidir denilebilir.

Hayat şartları ve iletişim, hoşnutsuz bakış açılarını kolektif eylem yaratan ortama çeker. Bu durumda iki yol vardır. Birisi, düşmanca ve saldırgan duyguların kargaşa gibi vasıtalarla ortaya çıktığı yakın sonuçtur(Krauss,1976:21). Diğer taraftan artan tepki, hoşnutsuzluk ve enerji doğrudan otorite yapısını değiştirmeye yönelecek ve sosyal sisteme saldırıları tetikleyecek, sistemin gelenekleri ve sembollerine karşı ilgisizlik veya düşmanlık başlayacaktır.

Elde edilen veriler ışığında yapılan tespit ve değerlendirmeler, sokakta çalışan/yaşayan çocukların başta büyük şehirler olmak üzere dikkate alınması gereken ciddi bir sorun olduğunu göstermektedir.

KAYNAKLAR

- Becker, H.(1978). "Outsiders", Problems of Modern Society, (Ed.: P. Worsley), New York.
- Panter-Brick, C.(2002). "Street Children, Human Rights, and Public Health: A Critique and Future Directions" Annual Reviews, May.
- Cloward, R. A.,Ohlin, L. E.(1960). Delinquency and Opportunity: A Theory of Delinquent Gangs, New York.

- Işıksaç, Y. “ Sosyolojik Açıdan Çocuk Suçluluğu ve Bir hukuk Devleti Olan Türkiye’de Devletin Cezalandırma Yetkisini Kullanış Biçimi”, Mevzuat Dergisi Yıl:1, Sayı: 13
- Karatay, A.(1999). “İstanbul’un Sokakları ve Çalışan Çocukları”. 1. İstanbul: İstanbul Çocuk Kurultayı Araştırma Kitabı.
- Krauss, Irving(1976). Stratification, Class and Conflict. NewYork.
- Panagiotis A., Goddard,J.(2004). “Street Children in Contemporary Greece”, Children&Society, Vol.: 18.
- Snow,D. A.,Susan,B., Anderson,L.(1989). “Criminalty and Homeless Men: An Emprical Assessment”Social Problems, Dec.Vol.36, No.5.
- Snow,D. A.,Susan,B(1998). “Is The Street Child Phenomen Synonymous with Deviant Behavior” , Winter, Vol. 33, Issue:132,
- Sutherland, E. H.(1966). “The Theory of Differantial Association” Juvenile Delinquency, (Ed.: R. Gallombardo), New York.

ÇOCUK SUÇLULUĞUNDA AİLENİN ROLÜNÜ ORTAYA KOYMAYA YÖNELİK SOSYOLOJİK BİR ARAŞTIRMA*

Doç. Dr. Dolunay ŞENOL¹

Aybike DİNÇ²

ÖZET

Çocuk kavramı, gelmiş geçmiş bütün toplumlarda üyesi olduğu toplumların bütün dikkatlerini üzerine çeken önemli bir unsurdur. Çünkü çocuk, toplumların geleceğini garantiye alan, toplumu geleceğe taşıyan tek varlıktır. Bu nedenle çocuğun normal gelişiminde görülen herhangi bir bozukluk veya sapma, büyük huzursuzluklara neden olmakta ve ilgilileri bir takım tedbirler almaya zorlamaktadır.

Bu araştırmanın amacı Keçiören Çocuk Eğitimevi ile Sincan Çocuk ve Gençlik Ceza İnfaz Kurumu'nda bulunan çocukları suça iten nedenleri araştırıp alınması gereken önlemleri bu şekilde belirlemektir.

Suçta iten nedenlerin arasında öğrenim düzeyi, anne-babanın öğrenim düzeyi, ailenin sosyo – ekonomik durumu, anne babanın birbirlerine ve çocuğa olan tutumu, çocuğun ailesinin ve arkadaş çevresinin alışkanlıkları, çocuğun çevresinde sabıkalı kişilerin olup olmadığı gibi hususlar değerlendirilmiş ve bunların ne denli etkin olduğu araştırılmıştır.

Anahtar kelimeler: Suç, çocuk, ceza, çocuk suçluluğu, aile, aile içi iletişim

ABSTRACT

The concept of child is an important issue, which attracts the interests of societies it belongs to, in all societies ever. Because child is the only being that guarantees the future of the society and carries the society into future. Therefore, any defect or variation occurred in normal development of child causes to big troubles and forces those concerned to take measures.

The aim of this research is to examine the reasons which push the children in Keçiören Çocuk Eğitimevi and Sincan Çocuk ve Gençlik Ceza İnfaz Kurumu into crime and to determine the necessary measures by this way.

Among the reasons which pushes into crime, points like level of education, parent's level of education, socio-economic condition of the family, attitudes of parent to each other and to the child, habits of the child's family and entourage, whether there are recidivists around the child, have been evaluated and it has been researched how those are effective.

Keywords: Crime, child, penal, juvenile delinquency, family, communication within the family

¹ Kırıkkale Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi

² Kırıkkale Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

* Bu çalışma, Aybike DİNÇ tarafından hazırlanan, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Tezinin verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde çocuk ve çocuk suçluluğu ile ilgili teorik bilgiler verilecek ve alan araştırması bulguları, bu teorik çerçeve ışığında değerlendirilecektir.

1.1. Çocuk ve Çocukluk Kavramları

Çocukluk, yaşam zincirinin tabii ve değişmez halkalarından birisi olup, insan hayatının bir evresi, yetişkinin de kaçınılmaz geçmişidir. Elibol (1998) çocuğu, diğer özelliklerine bakılmaksızın “sağ ve tam doğduğu andan reşit olduğu ana kadarki çevrede bulunan gerçek kişi” olarak tanımlamaktadır.

Sözlük anlamı “insan yavrusu” olarak tanımlanan çocuk, ceza hukuku açısından belirli bir yaşın altında olan kişidir. Bu yaş sınırı ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, dünya genelinde, genel olarak 18 ile 21 yaşlar arasında olduğu görülmektedir. Ancak son yıllarda cezai rüşt yaşını aşmakla beraber, tam olgunlaşmamış gençlerin durumu cezacıların da dikkatini çekmektedir.

Çağımızda Türkiye dahil pek çok ülkede, insanların 18 yaşını bitirdiklerinde tam bir olgunluğa kavuşmadıkları, olgunlaşmanın en azından 21-22 yaşlarına kadar sürdüğü, bu sebep ile de “çocuk suçluluğu” kavramının artık yalnızca çocukluğun son dönemini değil, gençlik çağının da önemli bir bölümünü kapsadığı (Sevük, 1998: 1) kanaati yaygındır.

Her doğan çocuk, daha önce kendisinden evvel dünyaya gelmiş ya da daha sonra doğacak olanlara hiç benzemeyen, ana ve babasının özelliklerini taşımaktan öte vücudunun her hücresinde atalarının da eskiden beri süregelen katkıları söz konusu (Akaslan, 1998: 6) olan bir varlık olarak kabul edilmektedir.

Çocukluğun tarihsel gelişimine baktığımızda, Eski Yunan ve Roma Medeniyetlerinde çocuğun yaşayıp yaşamayacağına karar verme yetkisinin babaya ait olduğu görülmektedir. O dönemin düşünürleri olan Aristo ve Platon da çocuğun bir eşya gibi babasının mülkiyetinde olduğunu kabul etmektedir. Özellikle Hristiyanlığın kabulüyle birlikte çocuk, tanrının ve devletin malı olarak kabul edilmeye başlanmış; 16. yüzyıla kadar 6 yaş sınır kabul edilmiş; bu yaşın altındaki çocuklar “çocuk” kategorisinde değerlendirilmiş, daha büyükler ise farklı kavramlarla nitelendirilmişlerdir.

17. ve 18. yüzyıllarda çocukluk ayrı bir dönem olarak kabul edilmeye başlanmıştır (Kerem, 2005: 37). Daha öncesinde çocuk, yetişkinin minyatürü olarak görülüyordu. Ancak genel bir çocukluk kavramından bahsedebilmek mümkün değildir. Çünkü “Çocukluk kavramı, toplumdaki topluma, zamandan zamana değişen dinamik bir kavramdır. Bugün bile herkesin üzerinde görüş birliğine vardiği, çocuğun net bir tanımı yapılabilmemiş değildir.” (Polat, 1997:49).

Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 1. maddesine göre “daha erken reşit olma durumu hariç, 18 yaşına kadar her insan çocuk sayılır” şeklinde genel tanımı yapılan “çocukluk” kavramı üzerine çeşitli görüşler bulunmaktadır. Türk Ceza Kanunu'nda “çocuk” kavramı 6. ve 31. maddelerde tanımlanmıştır. “Çocuk” madde 6'da “henüz 18 yaşını doldurmamış kişi” olarak tanımlanırken, madde 31'de “çocukluk” 0-12, 12-15 ve 15-18 olmak üzere 3 gruba ayrılmıştır. Buna göre; Fiili işlediği sırada 12 yaşını doldurmamış olan çocukların ceza sorumluluğu yoktur. Bu kişiler hakkında, cezai kovuşturma yapılamaz; ancak, çocuklara özgü güvenlik tedbirleri uygulanabilir.

1.2. Çocuk Suçluluğunun Tanımı

Çocuk, ne doğuştan kötü ne de doğuştan iyi bir varlıktır. O her canlı gibi değişen, çevresiyle etkileşen ve gelişen bir bireydir. İyiye de kötüye de açıktır, nasıl bir birey olacağını belirleyen büyük oranda kendisine verilen eğitim ve ona sunulan yaşantılardır. Çocuk suçluluğunun, hukuksal olmaktan daha fazla psiko-pedagojik ve sosyal nitelikte olduğu yaygın olarak kabul edilen görüşlerdendir (Yücel, 1993: 155).

Çocukların anti-sosyal eğilimlerinin, yasal müdahale gerektirecek duruma dönüşmesi şeklinde tanımlanabilen çocuk suçluluğu, genelde sosyal bir uyumsuzluğun belirtisi (Sevük, 1998: 13) olarak kabul edilmektedir. Batı literatüründe “juvenile delinquency” terimiyle açıklanan, tam karşılığı “reşit olmayanın suçluluğu” olarak çevrilebilecek terim, ülkemizde “çocuk suçluluğu” olarak kullanılmakta, bu tanımlamanın içinde çocukluk ve ergenlik dönemlerinin büyük bir bölümünün olduğu kabul edilmektedir (Polat, 2000: 401).

Bu konuya eğilenlerden biri olan Şensoy, bu konuyu şu şekilde özetlemektedir: “Bir heykeltıraşın dilediği ve muhayyilesinde canlandırdığı şekli verebileceği macun gibi çocuk da, etrafını çeviren örneklere göre şekillendirebilmesi kolay ve bu itibarla, dikkat, nezaret ve itina edilmesi, bunun gibi himaye olunması lazım gelen bir mahluktur.” (1949: 1)

Gençler tarafından işlenen suçlar, gerek tür gerekse neden açısından yetişkin suçlarından farklıdır. Bu nedenle, gençlik dönemindeki suçluluk kavramını klasik ceza hukukunun “yasanın gösterdiği suç, bu suçu işleyen kişi ise suçludur” biçimindeki tanımlarla belirlemek oldukça güç ve hatalıdır. Çocuk suçluluğunu, yetişkin suçluluğundan ayıran en önemli özellik, bu dönemin gelişim psikolojisi açısından problemlerin yaşandığı bir döneme rastlamasıdır. (Yavuzer, 2009: 33). Ancak unutmamak gerekir ki bu dönemin problemlerin çok yaşandığı ancak çocuğun hayatında da bir o kadar önemli olan bir evreye karşılık geldiğidir.

Çocuk suçluluğu, çocuğun uyumsuzluğunun bir işareti olması ve gittikçe tehlikeli bir hal alma ihtimali sebebi ile üzerinde durulması gereken önemli bir problemdir. Toplumun, çocuklara karşı göstermiş olduğu ilgi, çocuğun suç işlemesi halinde, toplumun çocuk suçluluğunda yetişkin suçluluğuna nazaran daha ağır bir sorumluluk almasına sebep olmaktadır (Şensoy, 1949: 3).

1.3. Avrupa’da ve Dünyada Çocuk Suçluluğu

19. yüzyılın başlarından itibaren sanayileşmeyle beraber ortaya çıkan sınıflaşma, çocuk emeğinin iş gücüne katılması, göçler ve geleneksel ailelerin oynadığı toplumsal rolün yerini çekirdek ailenin alması ile Birinci ve ikinci Dünya Savaşları sonrasında toplumsal yıkımları, tüm dünyada çocuk suçluluğu oranında patlama yapmıştır. Araştırma verilerine bakıldığında, çocuk suçluluğunun uluslararası bir problem olduğu görülmektedir (Polat, 2000: 403).

Birinci Dünya Savaşı’na denk gelen senelerde, Almanya, Belçika, İtalya, İngiltere, Avusturya, Brezilya ve Birleşik Amerika’da suç oranlarını azaldığı; buna karşılık çocuk suçluluğu oranlarının önemli oranda artış gösterdiği dikkatleri çekmektedir. Bu açıdan bakıldığında İngiltere’deki istatistikler, 10 yaşını bitirmiş olup 16 yaşını bitirmemişler arasında suçluluk oranının, 1911’den 1933’e kadar artış gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bunun gibi, Amerika Birleşik Devletleri’nde de gerek Birinci Dünya Savaşı içinde ve bu savaşı takip eden dönemde, gerek ise de İkinci Dünya Savaşı içinde çocuk suçluluğu, dikkat çekici düzeyde artış göstermiştir.

Başta ceza kanunu uzmanları olmak üzere, çocuk suçluluğu ile yakından meşgul olan birçok bilim adamı, çeşitli Avrupa yapılmış bulunan istatistiklere dayanarak, çocuk suçluluğunun son yarım yüzyılda artış gösterdiği konusunda hemfikirdir (Şensoy,1947:868-870). Bu değerlendirme konunun uzmanlarını düşündürdüğü gibi, soruna acil çözüm bulunmasını da zorunlu hale getirmektedir.

Çocuk suçluluğunun 1956’dan beri yükselme trendi içinde olduğu Kanada’da yapılan araştırmada, şiddet içeren çocuk suçlarında 1980-1990 yılları arasında iki kat artış olduğu; mala karşı işlenen suçların tümünün üçte ikisinin çocuk suçlularca işlendiği ortaya konmuştur. Yine Kanada’da çocuk suçluluğunun, suçlara göre sınıflanmamış genel verileri 1993 – 1996 yılları arasında çocuk suçluların oranının düşme eğilimi içinde olduğunu göstermektedir.

Yapılan araştırmalarda ortaya çıkan sonuçlar, Almanya’daki gençliğin yaklaşık %20’sinin şiddet içeren suçlara katıldığı ve mala karşı işlenen suçların üçte birinin gençler tarafından işlendiğini ortaya koymaktadır. İsveç’te suçlulukla ilgili raporlar, bu ülkede bilinen en açık ve özgür sosyal yardım programlarına sahip olunmasına rağmen, çocuk suçluluğu oranında çoğalma eğilimi olduğunu ortaya koymaktadır. Amerika Birleşik Devletleri, çocuk suçluluğu açısından artışın hızla yaşandığı ülkelerin başında gelmektedir (Polat, 2000: 404). İsrail’de ise 1950’lerden 1980 yılına kadar yükselme gösteren çocuk suçluluğu oranı, 1980 yılından sonra göreceli bir azalış ortaya koymuştur.

Avrupa Konseyi’ne üye ülkelerin istatistikleri, gençler tarafından işlenen suçlar arasında mala karşı işlenen suçların daha fazla olduğunu, şahsa karşı işlenen suçlarda oldukça önemli bir düşüş söz konusu olup, daha çok tecavüz, müessir fiil suçlarının işlendiğini göstermektedir. İtalya, İspanya, İsveç ve İsviçre’de alkol ve uyuşturucu madde kullanımı değişmez bir sorun halinde devam etmektedir. Uyuşturucu madde kullanımı, genellikle mala karşı işlenen suçların sebepleri arasında

gösterilirken, gençlerin alkol kullanımının arttığını ve bunun da şiddete dayanan suçları işlemeyi kolaylaştırdığı kabul edilmektedir (Sevük, 1998: 19).

Dünya genelinde çocuk suçluluğu ile ilgili genel geçer kurallar ve kıstaslar bulunmamaktadır. Ancak her ülkenin kendi ceza kanununa göre belirlemiş olduğu ve ceza ehliyetini başlatmış olduğu sınırlar bulunmaktadır. Suçlu çocuk, ceza hukuku açısından belli bir yaşın altında olan çocuktur. Bu yaş sınırı çeşitli ülkelerde farklılıklar göstermektedir. Farklılıkların alt ve üst sınırları 7–21 yaşları arasında değişmektedir. Ceza ehliyeti yaşı, çeşitli ülkelerde farklı olarak uygulanmaktadır. Buna göre (Tekin, 2005: 488):

Ceza ehliyetini 7 yaşından başlatan ülkeler: Avustralya (Tazmanya), Bangladeş, Kıbrıs Rum Kesimi, Gana, İrlanda, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Pakistan, Sudan, Suriye.

Ceza ehliyetini 8 yaşından başlatan ülkeler: Sri Lanka, İskoçya.

Ceza ehliyetini 9 yaşından başlatan ülkeler: Irak, Filipinler.

Ceza ehliyetini 10 yaşından başlatan ülkeler: Avustralya (birçok eyaleti), Nepal, Yeni Zelanda, Nikaragua, İngiltere.

Ceza ehliyetini 12 yaşından başlatan ülkeler: Kanada, Kore, Uganda.

Ceza ehliyetini 13 yaşından başlatan ülkeler: Cezayir, Çad, Fransa, Polonya, Tunus.

Ceza ehliyetini 14 yaşından başlatan ülkeler: Bulgaristan, Çin, Almanya, Macaristan, İtalya, Japonya, Libya, Romanya, Rusya, Vietnam, Yugoslavya.

Ceza ehliyetini 15 yaşından başlatan ülkeler: Danimarka, Mısır, Finlandiya, Norveç, İzlanda, Peru, Sudan, İsveç.

Ceza ehliyetini 16 yaşından başlatan ülkeler: Arjantin, Azerbaycan, Bolivya, Şili, Küba, Portekiz, İspanya, Ukrayna.

Ceza ehliyetini 18 yaşından başlatan ülkeler: Belçika, Kolombiya, Panama, Peru.

Görüldüğü gibi ülkelerin ceza ehliyet yaşları farklılık göstermektedir. Her ne kadar ülkelerin ceza ehliyet yaşları arasında farklılık olsa da konunun ne derece önemli olduğu ve etkin çözümler üretilmesinin gerekliliği üzerinde ülkeler arasında fikir birliği söz konusudur.

1.4. Çocuk Suçluluğunun Sebepleri

Çocuğun suça yönelmesinde, sosyal sebeplerin bireysel sebeplerden daha fazla rol oynadığı, hatta birçok bireysel sebebin temelinde sosyal sebeplerin bulunduğu genel olarak kabul görmektedir (Sevük, 1998: 45). Çocuk suçluluğu ile çocuğun geçmişi ve kişisel oluşumu arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Bundan dolayı sosyal sebepler olarak, çocuğu içinde bulunduğu aile, okul, iş ve boş zamanların değerlendirildiği çevrenin çocuk suçluluğu ile ilişkisi vurgulanmaktadır. Buradan hareketle çocukların suçlu olmalarının veya olmamalarının esaslı sebeplerini, içinde buldukları aile ve dış çevre şartlarında aramak gerekmektedir (Şensoy, 1949: 42).

Çocuğu suça iten sebepler, tek faktöre indirgenemeyecek kadar karmaşıktır. Birçok kuvvetli veya zayıf nedenler birbirlerine eklenip çocuğu suça sürükledikleri halde, ilk olarak ortaya çıkan şartlar altında kendisini gösterebilen sebep, o suçun tek sebebi olarak düşünülebilmektedir (Akıncı – Atakan, 1968: 20). Ancak çocukları suça iten tek bir sebebin olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir. İlk sebep ile durumu izah etmeye çalışmak konunun yanlış anlaşılmasına ve çözüm üretilmemesine sebebiyet vermektedir.

Ailedeki çocuk yetiştirme kalıpları, çocuğun davranışlarını düzenleyen kurallar, anne baba ve çocuk arasındaki duygusal ilişkiler sonucu oluşan bireysel ve içsel kontrol faktörleri, çocuğun sosyal çevresi, mensup olduğu grubun normları, değer yargıları, suça ortam hazırlayan ve teşvik eden faktörler (Öter – Akalın, 1993: 115) olarak özetlenebilir.

Aile yaşantısı ve suçluluk arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar, çocuk istismarı ve ihmalinin de çocuğun anti-sosyal davranışına neden olduğunu (Sevük, 1998: 49) ortaya koymaktadır. Aile içi ilişkiler bağlamında önemi vurgulanması gereken bir diğer önemli sorun da çocukların evden

kaçmasıdır. “Evden kaçma, çocuğun yetersiz toplumsallaşmasına yol açan ana-baba davranışlarına karşı anti-sosyal olarak nitelendirilebilecek bir tepkidir. Araştırmalarda reddeden, ihmal eden, aşırı kısıtlayan, ilgisiz ana-baba davranışlarıyla evden kaçma arasında ilişkiler bulunmuştur.”(Uluğtekin, 1991: 43)

Özetle, aile içi sağlıklı ilişkiler, çocukların suça yönelmesinin en önemli nedenlerinden birisi, hatta en önemlisi durumundadır (Attar, 1993: 32). Bu ilişkiler, suç davranışının dışında çocuklarda akut psikiyatrik bozukluklar, düşük okul başarısı, cinsel rolü oynamada yetersizlik, düşük özsaygı, ana-babaların yaptığı olumsuz değerlendirmeler, arkadaşsızlık, gerilim, depresyon ve olgunlaşmama gibi sonuçlara sebep olmaktadır.

Suçlu çocukların ailelerinin ekonomik durumu üzerine yapılan araştırmalar, suçlu çocukların genellikle düşük ekonomik hayat standardına sahip ailelerden geldiğini ortaya koymaktadır (Öter-Akalın, 1993: 115-116). Çocuk suçluluğu oranının yüksek olduğu yerlerde, kötü yaşama koşullarına sahip evler, fakirlik, kalabalık nüfus ve yüksek oranda göç olduğu dikkati çekmektedir. Bunun sonucunda, çocukların suça karışmış bireylerle iletişimi artmakta ve onların davranış kalıplarını taklit etme ihtimali yükselmektedir (Dönmezer, 1994: 310).

Suçluluğa yönelme açısından, aile bireylerinin davranışları göz önüne alındığında, en başta gelen olumsuzluk madde kullanımı, alkol ve suç sayılan davranışlara sahip ve örnek olan aile bireyleri ve yakın çevrenin varlığı olarak kabul edilmektedir (Akalın, 1999: 527).

Şehirleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan coğrafi hareketlilik, günlük yaşamdaki hareketlilik ve kent içinde bölge ve ev değiştirme olarak sınıflandırılabilir yeni hareketlilik şekilleri, aile ve yerel çevre ile olan bağlar önemli ölçüde farklılaşmaya uğramaktadır. Şehir hayatında iletişim ağının zayıflaması, sosyal kontrolün azalmasına sebep olmaktadır. Sosyal kontrolün ve resmi kontrol imkanlarının sınırlılığı, yakalanma ve cezalandırılma, aileden dışlanma ihtimallerinin azalması suç işlemeyi göze almayı kolaylaştırmakta (Coşar, 2005: 289 – 292), bu da suça karışma oranlarını arttırmaktadır.

İç göçler ile artan gecekondulaşma, kentsel hizmetlerin aksaması, işsizlik, göç edenlerin topluma uyumsuzluğu, şehir kültürüne yabancılaşma ve kültürler arası çatışma gibi problemleri beraberinde getirebilmektedir. 1950'li yıllardan itibaren hızlı nüfus artışı, tarımda makineleşme, toprak dağılımının düzensizliği ve şehirlerde iş imkanlarının artması şehre göçü arttırmıştır.

Göçlerin ve gecekondulaşmanın büyük şehirlerde sosyal gerilimlere, çatışmalara ve çocuk suçlarının özellikle artmasına neden olduğu belirtilmektedir. Ekonomik güçlükler sebebi ile çocukların eğitimleri de ikinci planda kalmakta, ekonomik yönden aileye katkıda bulunma zorunluluğu onların öğrenim çağında para kazanma çabası içine girmelerine yol açmaktadır. Çocuğun erken yaşta çalışmak zorunda kalması hem eğitimini aksatmakta, hem de iş çevresinde zararlı alışkanlıklar edinmesine, dolayısı ile de suça yönelmesine yol açmaktadır.

Göç yaşayan çocuklar daha çok hırsızlık ve yaralama suçlarını işlemektedirler. Yaralama suçlarının toplumsal uyumsuzluk kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Hırsızlığın daha çok ekonomik zorluklar nedeniyle yapıldığı, çocuğun ihtiyaçlarını karşılamak için bu yola başvurduğu düşünülebilir. Hırsızlık yapan çocuk, maddi gereksinimini gidermekten çok ailenin ve okulun denetiminden uzak kalmanın verdiği bir başıboşluk içinde suça yönelmektedir. (Hancı, 1999).

Genel duruma baktığımızda bilinçli ve istemli olarak değil; içinde buldukları şartlar ve yaşam koşulları çerçevesinde çocukların suça itilmiş olduğunu görüyoruz. Burada çocuğun “suça yönelmiş” olması ile “suça itilmiş” olması; çocuğun yapmış olduğu eylemi terk etmedeki eğilimini etkileyeceği için önemlidir. Bir çocuğun suça yönelmiş olması, onun eylemi bilerek ve isteyerek gerçekleştirdiği anlamına gelmektedir. Oysa suça itilmiş çocuk demek, suçlu davranışı isteyerek tercih etmemiş, mecbur kalmış demektir. Bu durumda çocuğun suçlu davranıştan vazgeçmesi daha kolaydır.

İnsan, doğumundan ölümüne kadar gelişimini belirli dönemler içinde sürdürür. Bu dönemler çocukluk, ergenlik, erişkinlik ve yaşlılıktır. Bu evreler birbirlerinden kesin sınırlarla ayrılmamışlardır. Her evre bir öncekinin etkisinde oluşur ve bir sonrakini etkiler. Bu evrelerden birinden diğerine geçiş

sadece bireyin bedensel gelişimiyle ilgili olmayıp; duygusal, toplumsal, ekonomik ve kültürel faktörlerin rol oynadığı bir oluşma ve gelişmedir. (Dündar, 1985: 32)

İnsanın sosyalizasyonu doğum öncesinde başlayıp ölüme kadar süren uzun bir süreçtir. Bu süreçte insana öğretilen en temel prensip, toplumun hangi evrelerde kendisinden hangi davranışları beklediğidir. Sosyalizasyon, bireyin içinde yaşadığı toplumun kurallarını öğrenmesi sonucunda, yaşadığı toplumdaki diğer bireylerle daha uyumlu ve sağlıklı yaşamasını sağlar (Baymur, 1994: 273). Kısaca söylemek gerekirse, bireyin topluma uyumlu hale getirilmesi sürecidir.

Çocuk suçluluğunun sebeplerinin bilinmesi, suçlu çocuklar için özel bir statü oluşturmanın gerekliliğini ortaya koymakta, diğer taraftan suçlu çocukların yeniden topluma kazandırılması için uygulanacak bireysel tedbirlerin ihtiyaçlara cevap verecek şekilde belirlenmesinde, çocuk suçluluğunu engelleyecek toplumsal politikaların ortaya konması ve başarı ile uygulanmasında son derece önemli bir rol oynamaktadır (Bıyıklı, 1972: 760).

Sosyologlar, suçluluğun öğrenilmiş bir süreç olduğunu kabul etmekte ve suçluluk eğilimlerinin, normalden sapmış davranış şekilleri olduğu kadar grup hayatına bağlı bir problem olduğunu da kanıtlamaya çalışmaktadırlar.

2. ARAŞTIRMA BULGULARI

Çocuk suçluluğuna yönelimde pek çok faktörün etkin rol oynadığı ve bunların başında anne baba, aile içi iletişim, evdeki yaşama ortamı gibi ailesel faktörlerin geldiğinden daha önceki bölümlerde söz edilmişti. Aile içi iletişim ve etkileşim, ailenin kültürel ve sosyo-ekonomik seviyesi, ebeveynlerin eğitim düzeyi ve ebeveyn suçluluğu, çocuk sayısı ve kalabalık aileler, çocuğun suça yöneliminde temel faktör olarak rol oynamaktadır.

Ailenin çocuk suçluluğu üzerindeki etkilerini daha belirgin şekilde görebilmek için mahkum çocuklara anket ve görüşmeler uygulanmıştır ve elde edilen veriler teorik çerçeveden hareket ile değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu kısımda ailenin çocuk suçluluğu üzerindeki etkisi, yapılmış olan anketin ortaya koymuş olduğu sayısal veriler doğrultusunda açıklanmaya çalışılacaktır.

Anket için Ankara örneklem olarak seçilmiş ve anket, 45 tanesi Ankara Çocuk Eğitimevi'nde (Mart 2012) ve 128 tanesi Ankara Çocuk ve Gençlik Kapalı Ceza İnfaz Kurumu'nda (Nisan 2012) olmak üzere; toplamda 173 çocuk mahkuma uygulanmıştır. Mahkumların tamamen istekleri doğrultusunda ankete katılımı sağlanmış, herhangi bir zorlama veya yaptırıma tabi tutulmamışlardır. Anket uygulanırken tutuklu-hükümlü ayrımı veya suç türü gözözetilmemiştir.

Anket 25 adet açık ve kapalı uçlu soru türünden oluşmaktadır. Tüm sorular mahkumlara sözlü olarak yöneltilmiş, cevaplar sözlü olarak alınmış ve uygulama mülakat şeklinde gerçekleştirilmiştir. Uygulama için kurumların psiko-sosyal servisi veya sosyal hizmet sorumlusu için tayin edilmiş özel görüşme odaları kullanılmıştır. Her katılımcı ile birebir ve özel olarak görüşülmüş, başka bir görevli veya mahkumun görüşmeye katılmasına müsaade edilmemiştir. Burada amaç hem katılımcının infaz memurları veya psiko-sosyal çalışanların yanında kendilerini baskı altında hissetmemeleri, rahat ve samimi cevaplar verebilmeleri için uygun ortamı sağlamak; hem de katılımcıların birbirlerinin cevaplarından etkilenmelerini engelleyerek, sağlıklı bilgilere ulaşmaktır.

2.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Anket uygulanan mahkumlar, yaşları 14 ile 22 arasında değişen çocuk ve gençlerden oluşmaktadır. Biyolojik yaşı ile nüfusa kayıtlı olduğu doğum tarihine göre yaşı farklı olan mahkumlarda resmi yaşı esas alınmıştır. Ayrıca mahkumların yaşları suçu işledikleri veya cezaevine girdikleri zamanki değil, anketin uygulandığı andaki yaşlarıdır. 18 yaş üzeri "çocuk" tanımından çıktığı için tek pay ile gösterilmiştir. Görüşülen mahkumlarda 17 yaş %49,7 ile ağırlıkta olup, 14 yaşında sadece bir çocuk bulunmaktadır.

Cinsiyet dağılımı ise bu anket için söz konusu değildir. Ankara'daki kız çocuk mahkumların sayısı 3'ü geçmemektedir ve sayının yeterli olmaması nedeniyle bu mahkumlar için çocuk ve gençlik ceza infaz kurumu veya çocuk eğitimevinde özel bir bölüm bulunmamaktadır. Kız çocuk mahkumlar

genellikle “kadın kapalı ceza infaz kurumu”na yerleştirilmektedir. Bu sebep ile çalışmamız erkek çocuk mahkumlara ait verileri içermektedir.

Araştırma grubumuzdaki mahkum çocukların %14,5’i ilköğretim birinci kademededen, %40,5 gibi büyük bir bölümü de ilköğretim ikinci kademededen mezun durumdadır. Araştırma grubumuzdaki çocukların %23,7’si ilköğretim birinci veya ikinci kademededen terk durumundadır, yani bu gruptaki çocuklar eğitimlerini farklı sebeplerle yarıda bırakmışlardır.

Yapmış olduğumuz görüşmeler sırasında, ilköğretim terk durumda olan mahkumların bir kısmının okuldaki başarısızlıkları sebebi ile, bir kısmının maddi yetersizlikler sebebi ile okulu bırakıp çalışmak zorunda olması veya disiplin kurulu kararıyla okuldan uzaklaştırılmış olması vb. sebeplerle okuldan ayrılırken; bir kısmının ise öğrenimi devam ederken suç işleyip cezaevine girmiş olmaları sebebi ile eğitimlerini yarıda bırakarak, okulu terk ettiklerini öğrendik.

Liseden mezun durumdaki mahkum sayısının az olması iki nedene bağlanabilir. Birincisi, mahkumların çoğunun 17 yaş ve altında olmasıdır. Normal eğitim süreci içerisinde bir gencin liseden mezun olma yaşı 17-18 olduğu düşünülürse, zaten liseden mezun olabilecek yaşta olmadıkları görülmektedir. Diğer bir sebep ise, sosyo-ekonomik şartlar sebebiyle çoğu gencin eğitim ve öğretim hayatını bırakıp, çalışmaya yönelmiş olmasıdır.

Gerek çocuk eğitimevinde, gerekse ceza infaz kurumunda kalmakta olan çoğu çocuk mahkum, “açık öğretim” veya “kurum içi eğitim” yoluyla dışarıdan eğitimlerini sürdürmekte; bir kısmı ise yine kurum içinde açılan “meslek edindirme kursları”na katılarak, dışarıdaki hayatları için hazırlık yapmaktadır.

Mahkumlar metal şekillendiriciliği, kaynakçılık, kuaförlük, takı tasarım, terzilik ve dikiş makinesi kullanım kursu, toprak ekimi gibi iş ve meslek kurslarının yanı sıra; ilk yardım, satranç, basketbol, badminton, judo kursu gibi sosyal ve sportif kurslara katılarak da zamanlarını değerlendirme ve kendilerini geliştirme imkanı bulabilmektedirler. Ayrıca kurum içerisindeki çeşitli görevlerde (aşçı çıraklığı, kantin, çaycılık vb.) çalışarak hem zamanlarını iyi değerlendirme hem de maddi gelir elde etme imkanı bulabilmektedirler.

2.2. Katılımcıların Suç Türleri

Mahkumların suç dağılımlarına bakıldığında, en çok rastlanan suç türü olarak gasp (%20,8), cinsel istismar (%17,9), hırsızlık (%15,6) ve cinayet (%15) görülmektedir. Yaralama (%2,3) ve öldürmeye teşebbüs (%8,7) suçlarının, cinayet suçlarından daha düşük olması; çocukların suçlu davranışta bulunurken öfkeli ya da kendini savunma durumunda oldukları anda fevri davrandıklarını düşündürmektedir.

Uyuşturucu suçlarına (%8,1) genellikle “uyuşturucu madde kullanma” şeklinde rastlanmış, nadiren “imal etme, satma ve satışa aracılık etme” suçları görülmüştür. Görüşmelere dayanarak imal etme, satma ve satışa aracılık etme suçlarına karışan çocukların suça karıştırılan çocuklar olduklarını, yani çocukların kendi istekleri dışında suça sürüklendiklerini söyleyebiliriz.

Siyasi suçluların (%6,4) tamamı Ankara Çocuk ve Gençlik Ceza İnfaz Kurumu’na, Pozantı M Tipi Çocuk Kapalı Ceza İnfaz Kurumu’ndan nakledilen çocuklardan oluşmaktadır. Bu çocuklar için “siyasi suç”tan kasıt; terör örgütüne üye olma, örgüt yanlısı eylem ve propaganda yapma, örgüte yardım ve yataklık, devlet ve kamu malına zarar verme, devlet memuruna saldırma ve karşı koyma gibi suçlardır.

Cinsel istismar suçlarında (%17,9) taciz, tecavüz, teşhir ve alıkoyma gibi suçların yanı sıra, “kız kaçırma” durumuna da sıklıkla rastlanmıştır. Mahkumların ifadesine göre kızın rızası dahi olsa, kaçırılan veya kaçan kızın yaşı 16’dan küçük olduğu ve ailesi tarafından şikayetçi olduğu için bu tür durumlar da cinsel istismar suçları kapsamında değerlendirilmiştir.

Ceza süreleri grafiğine bakıldığında 1 yıldan az (%2,4) veya 20 yıldan fazla (%4,8) ceza alan mahkum sayısının oldukça düşük olduğunu; buna karşılık 6-8 yıl (%21,4) ile 10-20 yıl (%19,0) arasında ceza almış olanların oranının oldukça yüksek olduğunu görüyoruz.

“20 yıldan fazla ceza alan mahkumlar” kapsamında, 22 yıl gibi nispeten düşük bir rakamdan bahsedilebileceği gibi, 660 sene gibi oldukça uç bir örneğe de araştırma grubumuz arasında rastladığımızı belirtmekte de fayda görüyoruz.

2.3. Anne Baba Yoksunluğu

Çocuk suçluluğunda aile ile ilgili faktörlerin etkisini ortaya koymak amacıyla yapmış olduğumuz ankette çoğunlukla ailenin eğitim seviyesi, sosyo-ekonomik durumu, ebeveyn yoksunluğu ve ailede başka suçlu olup olmadığı gibi hususlara özellikle değinilmiştir.

Anne babaların hayatta olup olmadıklarıyla ilgili veriler incelendiğinde daha çok anne yoksunluğu (%10,4) yaşandığı dikkati çekmektedir. Anne babanın ikisinin de hayatta, öz ve birlikte olduğu ailelerde büyüyen çocukların nispeten sağlıklı bir aile ortamında yetiştiğini söyleyebilmek için, bu verilerin yeterli olmadığını düşünüyoruz. Suç üzerinde ebeveyn yoksunluğunun etkisini görebilmek için, işlenen suç türleri ile ebeveyn yoksunluğu hakkındaki verileri karşılaştırmak gerekmektedir.

Araştırma verilerine genel olarak bakıldığında, ebeveyn yoksunluğu veya parçalanmış aile yapısının sık görüldüğü suç türlerinde, gasp, hırsızlık, cinsel istismar ve cinayet vakalarının sık görüldüğü dikkati çekmektedir. Bir başka deyişle; en sık rastlanan suç türleri, ebeveyn yoksunluğu veya parçalanmış aile ortamının yaşandığı vakalarla paralellik göstermektedir.

Bu verilerden yola çıkılarak söylenebilir ki; ebeveynlerden birinin veya her ikisinin vefat etmiş olması, anne ve babanın boşanmış veya en azından ayrı yaşamaya başlamış olması ve ebeveynlerden birinin üvey olması çocuğun suça yönelmesinde önemli bir etkidir. Ancak suçluluğun temel sebebi olarak ebeveyn yoksunluğu ve parçalanmış aileleri göstermek doğru değildir. Ailedeki çocuk sayısı, sosyo-ekonomik durum ve kültürel seviyenin de irdelenmesinin önemli olduğunu düşünüyoruz.

2.4. Katılımcıların Aile Büyüklüğü ve Doğum Sırası

Ailedeki çocuk sayısı ve çocuğun ailenin kaçınıcı çocuğu olduğu, çocuğun psiko-sosyal gelişimi açısından önemli olduğundan teorik kısımda bahsetmiştik. Ailenin tek çocuğu olmakla, birden fazla çocuk arasında büyük, küçük veya ortanca olmak arasında karakteristik farklılıklar bulunmaktadır.

Tek başına yetişen çocuklarda, hatalı tutumlar sonucu oluşan belli kişilik karakterleri oluşabilmektedir. Aşırı ilgi ve sınır koyamamaktan kaynaklanan doyumsuzluk, bencillik, abartılı ilgiye alışma gibi davranışların gelişimi, çocuğu toplumdan dışlanan ve devamlı hayal kırıklığına uğrayan bir kişi yapar. Evde bütün ilgiyi kendi çektiği gibi bir çocuğun alması gereken bütün sorumlulukları alması beklenir. Anne-babanın hayallerini gerçekleştirmek zorundadır. İleri yaşlara kadar bu devam edebilir. Her tek çocuğun ileriki hayatında problem olacak diye bir şey yoktur fakat ilgi ve sevgi gerektiğinden fazla veya az olursa sosyal ilişkileri bozulabilir.

Birden fazla çocuğu olan ailelerde ise, çocuğun büyük veya küçük olması karakteri üzerinde etkili olabilmektedir. Ailenin büyük çocuğu genellikle sorumluluk sahibi, aileye bağlı, derslerinde ve el becerisinde başarılı, çabuk olgunlaşan ve ağır bir yapıya sahipken; ailenin küçük çocukları genellikle dışa dönük ve daha sosyal, eğlence ve maceraya düşkün, kırılgan ve dağımık olmaya müsait bir karakter yapısına sahiptir. Ortanca çocuklar ise çoğunlukla içe kapanık, sessiz, göze batmayan, fazla dikkat çekmekten hoşlanmayan bir karakter sergileyebilmektedirler.

Çocukların doğum sırasından kaynaklanan bu farklılıklar, gerçekte daha çok anne babaların tutumları ile ilgilidir. Büyük çocuğa “sen büyüksün, kardeşlerine örnek olmalısın” şeklinde davranarak sürekli ağırbaşlı ve olgun olması telkin edilirken; küçük çocuğun sürekli “o daha küçük” denilerek sakınılması, büyük çocuk ve küçük çocuğun farklı kişilik özellikleri kazanmasına neden olmaktadır. Genellikle büyüğe saygı gösterilmesi, küçüğün ise korunması gerektiği fikri empoze edildiği için ortanca çocuklar, içe kapanarak daha pasif bir yapıya bürünebilmektedir.

Doğum sırasının kişilik özellikleri üzerindeki etkisinin yanı sıra ailedeki çocuk sayısı da önemli bir etkidir. Küçük evlerde fazla çocuklu ailelerin yaşaması, mahremiyet ve özgür hareket imkanını kısıtlaması nedeniyle uygun bulunmamaktadır. Böyle kalabalık ailelerde yaşayan çocuklar, evde kendilerine ait yaşam ve oyun alanı bulamadıkları için aileden uzaklaşarak dış dünyaya doğru yönelebilmektedirler.

Aile nüfusunun kalabalık olması, evdeki yaşam alanını azaltmasının yanı sıra; geçim sıkıntısını da beraberinde getirir ve çocuklar küçük yaşta çalışma hayatına atılmak zorunda kalırlar. Çocuğun oyun çağındayken erken yaşta çalışmaya başlaması, onu kolay yoldan para kazanmaya, yani suça teşvik eder.

Araştırma grubumuzdaki mahkumların aile büyüklüklerine baktığımızda büyük çoğunluğunun 3 çocuklu (%19,7) ve 4 çocuklu (%17,9) ailelerden geldiği görülmektedir. Ayrıca mahkumların %36,4 gibi büyük bir kısmının ailenin ortanca çocuğu olduğu dikkat çeken bir noktadır. İkinci sırada ise %27,2'lik bir oranla ailenin en küçük çocukları gelmektedir. Buradan hareket ile araştırma grubumuzdaki verilerin de çocuğun ailedeki doğum sırasının suç işlemede etkili olduğunu desteklediğini söyleyebiliriz.

2.5. Araştırma Grubumuzdaki Çocukların Ailelerinin Eğitim Durumu

Çocuğun suça yönelmesinde kendi eğitim seviyesi kadar, ailenin genel eğitim ve kültür düzeyi, bilhassa anne ve babanın eğitim seviyesi önemli rol oynamaktadır. Okul yalnızca bilgi edinmek değil, aynı zamanda sosyalleşmek ve toplumla uyumlu bir birey olabilmeyi sağlayan çok yönlü bir kurumdur. Bu nedenle belirli bir örgün eğitim ve öğretim sürecinden geçmiş bireylerin; hiç okula gitmemiş bireylere göre çevresine ve topluma karşı daha duyarlı, öngörü bakımından kabiliyetli ve toplumsal yaşamın gereklerini daha olay yerine getiren bireyler olduğu kabul edilmektedir. Eğitim seviyesi yüksek bir anne-babanın çocuğuna verdiği eğitim ile formel eğitim almamış bir anne-babanın çocuklarına vermiş oldukları eğitimin çok farklı olması beklenmektedir.

Öğrenim durumu grafiğine baktığımızda en yüksek oran hem anne hem de baba için ilkökul seviyesinde (ortalama %38,4) olduğu dikkati çekmektedir. Öğrenim durumu lise (ortalama %6,1) ve üniversite (ortalama %1,7) olanların toplamı, yalnızca okur-yazar olmayanların (ortalama %25,1) ne yazık ki üçte biri kadardır. Genel olarak eğitim düzeyi ilkökul civarında olduğu dikkati çekmektedir. Bu da ebeveynlerin eğitim seviyesinin düşük olmasının, çocuk suçluluğu üzerinde etkisinin olduğu tezini desteklemektedir.

2.6. Araştırma Grubundaki Çocukların Sosyo-Ekonomik Durumları

Sosyo-ekonomik durum kavramıyla kastedilen, aileye giren aylık toplam gelirdir. Ailede çalışan veya herhangi bir sebeple para yardımı alan herkes bu toplama dahil edilmektedir. Esasında aylık toplam gelir, tek başına sosyo-ekonomik durumu karşılamaz. Çünkü ailedeki çocuk sayısı, konutun aileye ait olup olmaması, ısınma tipi, diğer harcamalar ve yaşam tarzı zaman zaman aylık gelir ile paralellik göstermeyebilir. Örneğin, tek kişinin asgari ücretle çalıştığı, 1 çocuklu ve ikamet ettiği konutun kendisine ait olduğu bir aile, asgari ücretle rahat bir yaşam sürerken; ailedeki birden fazla kişinin çalışarak toplamda 1500 TL kazandığı, 5 çocuklu ve ikamet ettiği konutun kira olduğu bir aile aylık gelire rahat bir şekilde geçinemeyebilir. Burada konut ve içinde yaşayan kişi sayısı baz alınmıştır. Bir başka örnekte, 1 çocuklu ve ikamet ettiği konutun kendisine ait olduğu bir aile için 1500 TL yetersiz kalabilmektedir. Burada ise söz konusu olan yaşam standardı ve ailenin ekstra harcamalarıdır.

Genel olarak bakıldığında maddi problemlerin, suçluluğu tetiklediği öngörülmektedir. Çünkü geçim sıkıntısı yaşan yetişkin veya çocuklar; ağır işlerde çalışıp, karşılığında düşük miktarlarda para kazanmak yerine, illegal yollarla hızlı ve çok para kazanmayı bir çıkış yolu olarak görmektedirler. Bu bağlamda, sosyo-ekonomik şartların suçluluğa yönelimde etkili bir faktör olduğu açıkça söylenebilir.

Ailenin aylık toplam geliriyle ilgili veriler incelendiğinde görünen o ki; mahkumların çoğunun (%59,5) aylık toplam geliri 1000 TL altındadır. Ülkemizde, Şubat 2012 verilerine göre, dört kişilik bir ailenin sağlıklı, dengeli ve yeterli beslenebilmesi için yapması gereken gıda harcaması tutarını ifade eden açlık sınırı 973.58 TL; gıda harcaması ile birlikte giyim, konut, ulaşım, eğitim, sağlık ve benzeri ihtiyaçlar için yapılması zorunlu diğer harcamaların toplam tutarını ifade eden yoksulluk sınırı ise 3,171.27 TL olarak açıklanmıştır.

Bu durumda 173 mahkumun %59,5'lik bölümü açlık sınırının, yaklaşık olarak %95'inin ise yoksulluk sınırının altında olması dikkati çekicidir. Aynı zamanda gelir seviyesinin düşük olmasının çocuk suçluluğunun artmasında etkili olduğu tezini de araştırma bulgularımız destekler mahiyettedir.

2.7. Ebeveyn Suçluluğunun Çocukları Suça Yönelmedeki Etkisi

Çocuklar anne-baba başta olmak üzere çevresindeki büyükleri model alarak büyümektedirler. Büyüklerin davranışlarını farkına varmadan izler, taklit ederek kişiliklerini geliştirir ve cinsel kimlik kazanırlar. Erkek çocuk babayı, kız çocuk anneyi kendine örnek alır ve onların davranışlarına bakarak yetişkin olmayı, cinsel kimliğine ait davranışları öğrenir. Erkek çocuk için annenin, kız çocuk için babanın da önemi büyüktür. Onlardan karşı cins ve cinsiyetlerin birbirlerine nasıl davranmaları gerektiğini görür, öğrenir ve benimserler.

Anne ve babanın her tür davranışı gibi, suça yönelik davranışları da çocuklara örnek teşkil etmektedir. Yapılan araştırmalar, ailede bir veya birden fazla suçlu yetişkin olmasının, çocukların suça yönelmesinde tetikleyici bir etken olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, uygulanan anket çalışmasında çocuklara ailelerinde veya yakın akrabalarında daha önce herhangi bir suçtan dolayı cezaevine giren kimse olup olmadığı sorulmuş; çok büyük bir kısmında ailede veya yakın akrabalarda en az bir suçlu yetişkin olduğu saptanmıştır.

Araştırma bulgularımızdan elde edilen bilgiler doğrultusunda söylenebilir ki; suçlu çocukların içinde yetiştikleri ortamlara bakıldığında, ailede veya yakın akrabalarda daha önce herhangi bir ya da birden fazla suçtan dolayı cezaevine girmiş birey sayısı oldukça yüksektir. Ailesinde veya yakın akrabaları içinde daha önce herhangi bir suçtan cezaevine giren kimse bulunmayan mahkumların araştırma grubumuz içindeki sayısı 44 kişi ile %25,4 gibi bir orana sahipken, aile veya yakın akraba üyeleri arasında daha önce herhangi bir veya birden fazla suçtan cezaevine girmiş en az 1 kişi bulunan mahkumların sayısı 129 kişi ile %74,6'lık bir orana sahiptir. Bu bağlamda; ailede veya yakın çevrede görülen suçluluğun, çocukların da suça yönelmesinde etkili bir neden olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu veriler aynı zamanda suçun öğrenilmiş bir davranış olduğu tezini de destekler mahiyettedir.

Tüm bu verilere dayanarak suçun tek bir faktör ile açıklanamayacak kadar karmaşık olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle çocukluk yıllarında çocukların gördüklerini öğrenme seviyelerinin ne derece yüksek olduğu dikkate alındığında, çocukların ailelerinin ve yaşama şekillerinin, onların suça karışmalarındaki etkilerini önemsemek ve konu ile ilgili çalışmaları arttırmanın önemini vurgulamak gerekir.

SONUÇ

Bu araştırmada esas itibariyle çocuk suçluluğuna yol açan faktörler, özellikle de aile ile ilgili faktörler üzerinde durulmuştur. Çalışmamız sırasında çocuğun sosyal hayata uyum sürecinde ilk ve en önemli kurumun aile olduğunu, ailenin çocuğun suça ve şiddete yönelimi bakımından da büyük önem taşıdığını gördük. Aile fertlerinden yeterli oranda ilgi ve sevgi gören, mahremiyet ve güven duygularına sahip, suç ve şiddetten uzak yetiştirilen, sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan yeterli bir ortamda büyüyen çocukların suça olan eğilimleri; ebeveynlerinden biri veya her ikisinden mahrum, parçalanmış veya yıkılmış ailede büyüyen, şiddet ve hakaret gördüğü için güven duygusunu kaybetmiş, kalabalık bir aile ortamında mahremiyet imkanı bulamayan, sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan düşük seviyeli anne babalar tarafından yetiştirilmiş çocukların suça karışma oranları arasında oldukça önemli bir fark bulunmaktadır.

Hükümlülerin çok büyük kısmının kalabalık ailelerden gelmesi, aile büyüdükçe çocuklara gösterilen ilginin, onlar üzerindeki denetimin ve her çocuğun ailenin sahip olduğu sınırlı imkan ve avantajlardan aldığı payın azalacağını; dolayısıyla bu faktörlerin suç işlemeyi kolaylaştırabileceğini akla getirmiştir. Kendileri ile ilgili araştırma yapılan hükümlülerin ifadelerinden çoğunun, çağımızın hayat standartlarına göre alt düzeyindeki ailelerden geldiği anlaşılmıştır.

Yoksulluk, suç üzerinde dolaylı ve doğrudan etkili olmaktadır. Bu ekonomik sistem bazen büyük bunalımlara sebep olmakta ve bunun sonucunda işsizlik patlak vermektedir. Ekonomik koşulların

geçim düzeyinin oldukça altına düşmesi sonucunda aileler parçalanmakta ve ahlaki değerlerin yok olmasına yol açmaktadır. Böyle ortamlarda yetişen çocukların ruhsal ve fiziksel açıdan ne denli sağlıklı olacağı tartışmaya açıktır. Çeşitli meslek gruplarında çalışmaya başlayan çocuklar aynı zamanda bir suç ortamına da itilmiş bulunmaktadır. Sabahın erken saatlerinde sokaklarda kalmak zorunda kalan bu çocuklar akşamın ve hatta gecenin geç saatlerinde eve dönmektedirler ki günün çeşitli saatlerinde ve özellikle geç saatlerde sarhoşlara, yankesicilere, sapıklara rastlamakta, onlardan kötü alışkanlıkları görmekte ve öğrenmektedirler. Bir süre sonra bu sapkın davranış şekillerini normalleştirmeğe başlamaktadırlar.

Genel olarak yapılan görüşmeler neticesinde annelerin eğitim seviyesinin oldukça düşük olduğu, hatta çoğunun okuma yazma dahi bilmediği ortaya çıkmıştır. İlk eğitimin ailede kazandırıldığı ve bu işi asıl yüklenen bireyin anne olduğu göz önüne alındığında, eğitim konusunda çocuğun gelişmesinde olumsuz bir etkide bulunacağı, dolayısıyla suç işlemekten alıkoyan niteliği kazanamayacağı açıktır. Babaların da öğrenim seviyesinin düşük olması, hükümlülerin genellikle eğitim düzeyi düşük ailelerden geldiği görüşünü desteklemektedir. Erkek çocukların gelişmesinde ve kişilik kazanmasında babanın bir model olarak çok önemli bir yeri olduğu düşünülürse, eğitim düzeyi düşük olan babaların çocukları toplumun meşru saydığı davranışlar içine girmelerindeki etkilerinin zayıf kaldığı görülmektedir. Bu babaların, çocuklarına topluma faydalı bir biçimde yetişmelerinde rehberlik görevini yeterince yerine getiremedikleri, çocuklarına yanlış rol model oldukları, bunun da çocuk suçluluğunu arttırdığı dikkati çekmektedir.

Aile bağları zayıflayan çocukların, zamanlarını genelde arkadaş çevresinde geçirmekten hoşlandıkları ve arkadaş çevrelerinin de genellikle sosyal sapma yaşayanlardan oluştuğu görülmüştür. Bu tip çocuklar, aile içerisinde yeterli mutluluğu ve aidiyeti bulamamış, kendilerine değer verildiğini görmek, sevgiyi aramak, kendilerini bulmak ve hatta ispatlamak; özgürlüğü tatmak amacıyla bu arkadaş çevresine girmekte ve daha önce suç işlemiş olanlarla karşılaştıklarında çok rahat bir şekilde kendileri de suça karışabilmektedirler.

Çalışmamız da göstermektedir ki ıslah evine girmeden önce çocukların büyük çoğunluğu alkol vb. alışkanlıkları edinmişlerdir. Özellikle çoğu araştırmacının da üzerinde durduğu ve ortak kaniya vardıkları konulardan biri de demografik etkenlerin ekonomik ve kültürel sorunlarla iç içe bulunması, suç olgusunu ortaya çıkarmakta ve suçluluğun artışına neden olmaktadır. Alışılmış bir çevreden yepyeni ve değişik bir ortama uyum gösterebilmenin çok güç olduğunu, bu güçlüğü pek çok çocuğu suça yönelttiğini görüşmelerimize dayanarak ifade edebiliriz.

Hükümlülerin işledikleri suçların başında mala karşı suçlar, gasp, cinsel suçlar gelmektedir. Hükümlülerin çoğunun gelir düzeyinin düşük olması ve aile içi şiddetin yaşanıyor olması mala karşı suçların ve gaspın işlenmesini, cinsel eğitim eksikliği ve yetersizliği ile kitle iletişim araçlarının bu gibi konularda gerekli denetimi sağlayamadıklarını destekler nitelikte olduğu görülmektedir.

Son olarak, araştırma bulgularımız ve görüşmelerimize dayanarak, çocuk suçluluğunun son derece önemli olduğunu ve konunun önemine dikkat çekilmesi gerektiğini ve bunun toplumsal bir sorumluluk olduğunu vurgulamak gerekir. Konu ile ilgili duyarlı ve yetkin çalışmaların, çocuk suçluluğunu önlemede son derece etkili olduğunu bilerek üretilecek projelerin son derece önemli olduğunun şuurunda olmak gerekir.

KAYNAKÇA

- Akalın, N. (1999). ‘‘Çocuğun Suça İtilmesinde Toplumsallaşma Ögelerinin Etkisi’’. I. İstanbul Çocuk Kurultayı Bildiriler Kitabı, İstanbul: İstanbul Çocuk Vakfı Yayınları .
- Akarşlan, M. (1998). ‘‘Çocuk ve Hakları Mevzuatı.’’ Bursa: Alfa Yayınları.
- Akıncı, Y., Atakan, T. (1968). Psikolojik – Pedagojik – Hukuki Yönleriyle Suça Giden ve Suç İşleyen Çocuklar. İstanbul: Mim Yayınları (Hukuk ve Eğitim Serisi: Sayı 3).
- Attar, H. (1993). Eğitim ve Çocuk Suçluluğu. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

- Bahar, İ., Seyhan, K. (2006). "Çocuk Suçluluğu." Okullarda Şiddet ve Çocuk Suçluluğu ,Çocuk ve Suç. (Editör: Ş. Şule ERÇETİN), Ankara: Hegem Yayınevi.
- Baymur, F. (1994). Genel Psikoloji. İstanbul: Binbaşı Yayınevi.
- Bıyıklı, H. İ. (1972), "Çocuk Suçluluğunun Nedenleri –Ülkemizde Çocuk Mahkemeleri". Adalet Dergisi, Sayı:5, s.22-37.
- Coşar, Y. (2005). "Kentleşen Türkiye’de Çocuk Suçluluğu". TBB Dergisi, İstanbul, Sayı; 2, S. 51-72.
- Çataloluk, S. (1983). "Çocuk Suçluluğu". Adalet Dergisi, Ankara, Sayı: 7, S.17-29.
- Doğan, N. N. (1990). "Çocuk Suçluluğu ve Çocuk Mahkemeleri". Adalet Dergisi , Ankara, Sayı: 9, s. 31-47.
- Dönmezer, S. (1994). Kriminoloji. İstanbul: Beta Basım – Yayımlar.
- Dündar, H. (1985). Çocukların ve Gençlerin Suça İtiliş Sebepleri Üzerine Bir İnceleme. Adalet Dergisi, Ankara, Sayı; 5, s.37-49.
- Göç, L. (2006). "Çocuk Suçluluğu ve Polisin Yaklaşımı" (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi.
- Gölcüklü, F. (1962). "Türkiye’de Çocuk Suçluluğu Hakkında Bir Araştırma". Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Hancı, İ. H. (1999). Çocuk Suçluluğuna Yol Açan Sosyal Bir Yara "İç Göçler ve Çarpık Kentleşme", Hekim ve Yaşam, İzmir Tabip Odası Bülteni, s. 45-57.
- Kerem, E. A. (2004). "Çocuk ve Terörizm". Polis Dergisi, Sayı:40, s. 29-41.
- Polat, O. (2000). Adli Tıp. İstanbul: Der Yayınları.
- Polat, O. (2002). Çocuk ve Suç. www.kriminoloji.com
- Şensoy, N. (1949). Çocuk Suçluluğu, Küçüklük, Çocuk Mahkemeleri ve İnfaz Müesseseleri. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.
- Uluğtekin, S. (1991). Hükümlü Çocuk ve Yeniden Toplumsallaşma. Ankara: Bizim Büro Yayınevi.
- Tekin, U. (2005). "Çocuk Yargılamasında Avrupa’daki Yeni Uygulamalar."
- Çocuklar ve Suç – Ceza (Editör: Yener ÜNVER), Ankara:Seçkin Yayıncılık.
- TÜİK (2011). "Ceza İnfaz Kurumu İstatistikleri". İstanbul:TÜİK Yayınları.
- Yavuzer, H. (2009). Çocuk ve Suç. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Yörükoğlu, A. (2007). Aile ve Çocuk.İstanbul: Özgür Yayınları.
- Yücel, M. T. (1973). Suç ve Ceza Anatomisi. Ankara:Yarı Açık Cezaevi Matbaası.
- Yücel, M. T. (1993). "1980-1992 Yılları Arasında Türkiyede Çocuk Suçluluğu." Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi – Adliye ve Çocuk Suçluluğu Sempozyumu, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.

GENÇLERİN SAPMIŞ DAVRANIŞLARA YÖNELMELERİNDE ETİKETLEMENİN VE BAŞKALARIYLA KIYASLAMANIN ETKİSİ: LİSE 11. SINIF GENÇLİĞİ ÖRNEĞİ

Hasan SANKIR¹

ÖZET

Çalışmamız Türkiye’de gençlerin özellikle aileleri tarafından etiketlenmelerinin ve başkalarıyla kıyaslanmalarının negatif kendilik değeri oluşturmaları ve suçlu ve sapkın davranışlar göstermeleri sürecindeki rolünü ortaya koymayı amaçlamaktadır. Damgalama; sosyal sınırlar yaratılarak damgalanın dışlanması ve sosyal hayatının kısıtlanmasına neden olan bir çeşit ayrımcılık mekanizmasıdır. Etiketlemek ve başkalarıyla kıyaslanmak gençlerin toplumsal kimliklerine, kendilerine dönük bakış açılarına ve özsaygılarına zarar vermektedir. Bu amaçla araştırmanın hedeflerine uygun olarak Zonguldak ili genelinde saha çalışması yapılmış ve lise 11. Sınıf öğrencilerine anket uygulanmıştır. Örneklem grubumuzu oluşturan ildeki 570 lise 11. Sınıf öğrencisiyle yapılan anket çalışmasının neticesinde, etiketlenmenin ve başkalarıyla kıyaslamamanın gençlerin negatif benlik değeri oluşturmalarında ve suçlu ve sapkın davranışlara yönelmelerinde tetikleyici bir faktör olduğu saptanmıştır. Gençin aile içerisinde etiketlenmesi ve başkalarıyla mukayese edilmesi ile ebeveynleriyle ilişkilerini yetersiz bulma, kendisini istenmeyen çocuk olarak algılama, evden kaçma, madde bağımlılığı, kendini yaralama, kavga çıkarma, evden habersizce para ya da eşya alma vb. gibi sapmış ve suçlu davranışlara yönelmesi arasında anlamlı ve güçlü ilişkiler bulunmuştur.

***Anahtar Kelimeler:** Damgalama, başkalarıyla kıyaslama, Benlik saygısı, Negatif kendilik değeri, Sapkın ve suçlu davranış*

ABSTRACT

This study focuses on identifying the process resulted from creating negative self-concept values and displaying deviant and delinquent behaviors of youths in Turkey because of families who compare them to others and also they are influenced by others. Labeling causing social boundaries and so exclusion of people result in limiting the social life of them is a kind of discrimination mechanism. To be influenced by and compared to others extremely damages social identities, self-respect and self-esteem of youth people. For this reason, a field study was performed in the Zonguldak County and a survey was done for the eleven grade students. As a result of survey study conducted with 570 high school eleven grade students in Zonguldak, it has been determined that to be influenced by and compared to others are significant factors on formation of negative self-esteem and so deviant and delinquent behavior. There is very strong relation proposed here in this study between displaying deviant and delinquent behaviors such as substance addiction, running away from home, skipping school, self-harm, stealing, being depressed, being suicidal, being assaultive and "voyeurism" and to be influenced by and compared to others.

***Keywords:** Labeling, comparedtoothers, Self-esteem, Low self-esteem, deviant and delinquent behavior.*

GİRİŞ

Ergenlik dönemi; hızlı fiziksel, sosyal, bilişsel gelişim ve değişimlerin olduğu bir dönemdir. Bu dönemde ergen kendinde meydana gelen değişikliklere uyumda güçlükler yaşayabilir. Ebeveynlerine bağlı bir çocuktan, bağımsızlaşmaya başlayan bir birey olma yolunda gelişmeler görülür (Vessey ve Miola, 1997:53). Ayrıca bu dönem, kendini kontrol etme becerisinin henüz tam olarak gelişmediği ve yükselen duygu karmaşası, arayışları gibi dengesiz faktörlerin bir sonucu olarak artan sapkın davranışlar ve risk alma sonuçlarıyla şekillenen bir süreçtir (Russel vd.,2010:4).

¹ Yrd.Doç.Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, kasimkaraman@hotmail.com

Sapmış davranışlarına yönelik çalışmaların bir kısmı gençlerde suç ve sapkın davranış sergilemenin orta ergenlik döneminde yoğunlaştığına vurgu yapılmaktadır. ABD’de Pitsburg, Denver ve Rochester şehirlerinde yapılan araştırmalarda suç işleyen gençlerin çoğunun 16-17 yaşlarında olduğu belirtilmiştir (Huizinga vd., 1994:25). Türkiye’de yapılan kimi çalışmalarda benzer şekilde 16-18 yaş grubunda suç ve sapkın davranışlarda bir artış olduğuna işaret edilir (Alagöz 1997; Aksoy ve Ögel 2004). Bu anlamda gençlerin suç ve sapkın davranışa yönelmelerinde ergenlik dönemi dikkati çekmektedir.

Literatürde yer alan kimi sapmış davranış çalışmalarında etiketleme kuramı üzerinde durulduğu görülmektedir. Etiketleme kuramı, sembolik etkileşimcilik çerçevesinde ortaya çıkmıştır ve sapma davranışını bir durum değil bir süreç olarak görmektedir. Bu yaklaşımda öne sürülen görüşler Mead in ortaya koyduğu benlik kavramının şekillenmesinde diğerlerinin rolünü vurgulayan görüşlerle paralellik göstermektedir. Bir kişiye yapılandırılan etiket diğerlerinin bu kişiyi değerlendirme ve bu kişiye yönelik ortaya koydukları davranışlar üzerinde etkili olmaktadır.

Etiketleme kuramının öncüsü olan sosyolog Goffman'a (1968) göre, toplumun üyeleri bazı özelliklere negatif değerler yüklemekte, böylece bu özellikleri taşıyan bireyler ve bu bireylerden oluşan gruplar toplum tarafından etiketlenmektedir.

Bilinçli ya da bilinçsiz olarak norm ve kurallardan uzaklaşarak sınırların ötesine geçmeyi alışkanlık haline getirenler ‘sapmış’ (deviant) olarak damgalanır. Kişinin sapmış davranışının görüldüğü duruma ise ‘sapma’ denir. Suç ve suçluluk bir sapma davranışıdır. Sapma toplumda var olan kuralların ihlal edilmesidir. Her suç bir sapma davranışıdır. Çünkü suç işleyen birey toplumsal normlardan sapmıştır (Arıkan, 1986:123).

SAPMA DAVRANIŞI VE ETİKETLEME KURAMI:

En basit şekliyle sosyal normlarla uyuşmayan davranışlar olarak tanımlanan sapma, sosyolojinin temel konularından biridir. Suç ve sapkın davranışları inceleyen sembolik etkileşimci sosyologlar suç ve sapkın davranışları sosyal alanda kurulmuş bir olgu olarak ele alıp incelemektedirler. Bu gelenekten gelen sosyologlar davranışların ilk kez nasıl sapkın olarak tanımlandıklarını ve de neden bazı grupların sapkın olarak etiketlenirken benzer davranışlar gösterdiği halde neden diğerlerinin böyle etiketlenmediği sorularını sormaktadırlar.

Herbert Mead ve Charles H. Cooley’in çalışmalarına dayanan sembolik etkileşimci yaklaşım birey ve toplumu birbirlerini sürekli olarak etkileyen bir anlamda sürekli yeniden üreten dinamik bir süreç olduğunu kabul ederler. Cooley ‘e göre bireyin kendi bildiği benliği ve toplumun aynasından yansıyan benliği olmak üzere iki türlü benlik sürecinden bahseder. Ona göre, birey kendisi hakkındaki bildiklerini dış dünyadaki görünümüne bakarak onaylamaya ihtiyaç duyar. Kendi hakkındaki bilgisi ve düşüncelerini diğerlerinin kendisine yansıttığı geri bildirimlerle karşılaştırarak bir farklılık olup olmadığını kontrol eder. Fark varsa bu farklılığı mümkün olduğu kadar azaltarak ya da tümüyle ortadan kaldırarak bir bütünlük sağlayıp toplumla uyumlu hale getirmek ister. Bu süreçte diğerlerinin düşünceleri birey üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu anlamda çocukluk döneminde diğerlerinin geri bildirimleri ve özellikle de anne, baba, öğretmen ya da yakın arkadaş gibi önemli diğerlerinin düşünceleri bireyin benlik algısının ve kişiliğinin şekillenmesinde oldukça etkilidir (Turner ve diğerleri, 2010:474, Coser, 2010:272).

Sembolik etkileşimci sosyologlar benliğin ortaya çıkma ve inşa sürecinde ailenin önemli bir yeri olduğunu vurgularlar. Aile, sosyal etkileşimlerin ilk kez ve güçlü bir biçimde ortaya konduğu en temel sosyal alandır. Birey sosyal etkileşim kalıplarını bu ortamda öğrenir ve içselleştirir. Bu alanda yer alan ebeveynler görüş, düşünce ve tepkileriyle bireyin kendisi hakkındaki düşüncelerini etkileyen ve katkıda bulunan anlamlı ötekileri oluşturmaktadırlar. Diğer bir deyişle ergen kendisi hakkındaki geri bildirimleri değerlendirirken anlamlı öteki olarak kavramsallaştırılan anne, baba, öğretmen, yakın arkadaş gibi kimselerin görüşlerini diğerlerinin görüşlerine nazaran daha fazla dikkate alır (Bilton ve arkadaşları, 2003:500). Kendisi hakkındaki düşüncelerinden meydana gelen benlik sürecini bu görüşlere dayandırarak inşa eder. Bu süreç bireyin ortaya koyduğu davranışlar üzerinde etkilidir.

Aile, ergenlerin kendilik değerinin onaylandığı veya negatif olarak onaylandığı en önemli sosyal çevredir. Oysaki insanın en temel ihtiyaçlarından birisi sosyal olarak onaylanmaktır. Sosyal olarak

onaylama yalnızca başkalarının bireyin davranışını değil aynı zamanda bireyin kendilik/benlik süreçlerinin onaylanması sürecini de etkilemektedir. Bireyin toplumla bütünleşmesini olumsuz etkileyecek şekilde benlik/kendilik değerinin onaylanmaması hali ya da negatif onaylama sapmış davranışın ortaya çıkma süreci üzerinde etkilidir. Bu anlamda etiketleme, negatif onaylanma yöntemlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ailenin genci etiketlemesi doğrudan olabileceği gibi dolaylı yoldan yani; onu diğerleriyle karşılaştırarak sahip olmadığı özellikleri ön plana çıkarmak suretiyle de yapılabilir. Bu anlamda aile ortamında gencin diğerleriyle kıyaslanması etiketleme mekanizması olarak rol oynamaktadır. Bireyin sahip olmadığı özellikler, davranışlar ya da başarılar kıyaslama yoluyla ön plana çıkartılarak aslında onun istenilmeyen beklentilere uygun olmayan biri olduğu etiketlenmesi yapılmaktadır. Bu süreç bireyin kendilerine dönük bakış açılarına zarar vermekte ve negatif benlik saygısı geliştirmelerine neden olmaktadır. Bunun sonucu olarak birey kendine yönelik yakıştırmalara, etiketlere uyum sağlamakta ve bu yönde davranışlar sergilemeğe eğilimli hale gelmektedir.

SAPKIN DAVRANIŞIN ORTAYA ÇIKMASINDA ETİKETLEME SÜRECİNİN ETKİSİ

Etiketlenmiş insan diğerleri tarafından tam olarak kabul görmediği, hor görülüp farklı muameleye tabi tutulduğu bir sosyal alanda var olma mücadelesi vermek durumunda kalmaktadır. Bu nedenle diğerlerinin kendisi için ortaya koyduğu tepkiler doğrultusunda sancılı bir sosyalleşme sürecine tabi tutulmakta ve kendisine açık bırakılan kapıya yönelmek zorunda kalmaktadır. Bu tür bireyler kendilerini topluma yabancı hissetmekte ve toplumun kendileri hakkındaki imgeleriyle özel yaşamları arasında bir gerginlikle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu anlayışa göre ironik olan insanların bu şekilde etiketleme yaparak baskı altına almayı tasarladıkları davranışları bizzat yaratmalarıdır (Slattery, 2007:190).

Thomas, insanlar şeyleri gerçek olarak tanımladıklarında o şeyler gerçek olmasalar bile sonuçları gerçeklik taşır demiştir. Ona göre insanların olgulara yüklediği öznel anlamlar ve öznel tanımlar nesnel sonuçlara sahiptirler (Thomas, 1923:43). Bu anlamda bireyin etiketlenmesi sürecinde öznel birtakım görüşler kullanılmış olsa dahi nesnel sonuçlar yani bireyin etiketlenmeye konu olan durumlara açık hale gelmesi yada negatif benlik saygısı geliştirmeleri söz konusu olmaktadır. Zira birey diğerleri ya da anlamlı ötekiler (anne, baba, yakın arkadaş, öğretmen vb.) tarafından etiketlendiği, mukayese edildiği veya kendilik değerinin onaylanmadığı durumlarda düşük benlik değeri geliştirmektedir. Bu süreçte bireyin kendisine yönelik algısı diğerlerinin algısından etkilenmekte, birey etiketlenme sürecini içselleştirmekte, etiketlemeye konu olan duruma uygun hale gelmektedir.

Bu bakış açısıyla değerlendirildiğinde etiketleme süreci, damganın gerçeğe dönüştüğü, deli olarak etiketlenenin deli haline geldiği, hasta ya da sapkın olarak etiketlenenin sürekli toplumsal azınlıklara dönüştüğü adeta kendini gerçekleştiren kehanet potansiyeli yaratmaktadır (Slattery, 2007:193).

Kişi önce kabul etmese de yukarıdaki sürece uygun olarak toplum sapkın dediği ve böyle etiketlediği için sapkın olma durumunu kabullenmekte ve sapkın davranışlar göstermektedir. Toplum böylece kişiyi korumak yerine sapkın etiketiyle koruyuculuktan ziyade daha fazla sapkınlık üretebilmektedir (Bilton ve diğerleri, 2003:478). Yani toplum işlenen bir suç etiketleme mekanizmalarıyla büyötmektedir. Bu anlamda suç toplumun ürettiği söylenebilir.

Sapma davranışının tekrarı etiketleme sürecinden etkilenmektedir. Etiketleme süreci bireyin kendisini bir suçlu olarak görmeye ve öyle davranmaya başladığı andan itibaren eninde sonunda kendisi hakkındaki düşüncelerini değiştirmektedir. Bireyin kendi hakkındaki suçlu imajı, suç eyleminden önce değil sonra etiketlemeyle birlikte ortaya çıkmaktadır (Hunter ve Dantzker, 2005:112).

Lemert (1972:136), etiketleme sürecinin yalnızca başkalarının bireyi nasıl gördüğünü değil aynı zamanda bireyin kendisini değerlendirme sürecini de belirlediğini bildirir. Ona göre, etiketleme, bireyin kendilik duygusu ortaya koyma ve kimliği inşa etme sürecinde etkilidir. O, çalışmasında sapkınlığın bireyin kimliğinin nasıl bir arada olup merkezi rol üstlenir hale nasıl geldiğini anlamak için bir model geliştirmiştir.

Lemert, bilinenin aksine sapmanın oldukça yaygın olduğunu bununla birlikte insanların bu durumdan çoğunlukla kolayca sıyrıldıklarını belirtir. Örneğin trafik ihlalleri birer sapma davranışıdır ve çoğunlukla bu ihlalleri yapanlar ortaya çıkmaz yada ofiste mali değeri çok yüksek olmayan küçük bir eşyanın çalınması genellikle göz ardı edilir. Lemert baştaki bu küçük sapma davranışları sınırı aşma olarak değerlendirir ve bunlara birincil sapkınlık demektedir. Bu süreçler sapma davranışının olağanlaştırıldığı durumlardır. Ancak kimi durumlarda olağanlaştırma gerçekleşmez ve kişi suçlu ya da kabahatli olarak etiketlenir. Bu süreç sonrası bireyin etiketi kabullendiği ve kendisini sapkın olarak görmeğe başladığı durumları betimlemek için ikincil sapma terimini kullanmıştır. Bu tür durumlarda etiket kişinin kimliği için merkezi bir konuma gelir ve sapkın davranışın sürdürülmesi ya da yoğunlaştırılmasına yol açar (Giddens, 2008:850).

Sonuç olarak etiketlenmiş bireyler bu süreç sonrasında kendileri hakkında olumsuz düşüncelere sahiptirler ve bu durum düşük benlik değeri üretmelerine neden olmaktadır. Bu nedenle bireyler kendilerine yönelik suçlu kimliği geliştirmektedirler. Bu anlamda etiketlenmenin bireyin benlik tasarımını ve beraberinde kimliğini olumsuz etkilemesi sonucu davranışları üzerinde belirleyici rol oynamaktadır. Benlik tasarımı ve kimliği etiketlenme sürecinden etkilenen bireyler diğerlerinin kendilerini gördüğü biçimiyle görmeye başlamakta ve adeta kendini gerçekleştiren kehanet doğrultusunda bu olumsuz etiketlere uygun hale gelmektedirler.

ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu bilgilerin ışığında çalışmamız amacı, son yıllarda ergenlik döneminde ortaya çıkan ve giderek artan suçlu ve sapkın davranışlar ile gençlerin etiketlenme süreçleri arasında bağlantı olup olmadığını ortaya koymaktır. Etiketleme ya da başka çocuklarla kıyaslanmanın da bir etiketleme yöntemi olarak kullanıldığı durumlarla gençlerin ortaya koydukları sapkın davranışlar arasındaki ilişkiyi göstermeyi amaçlamaktadır. Bunun yanı sıra araştırmamız; gençlerin suçlu sapkın olarak etiketlenmeleriyle düşük benlik saygısı ve denetimi ortaya koymaları ve bunun sonucunda sapkın ve suçlu davranış göstermeleri arasındaki ilişkileri tespit etmeye yöneliktir.

Hipotezler

1-Ailesi tarafından etiketlenen ve/veya başkalarıyla kıyaslanan bireyler diğerlerine göre düşük benlik saygısı geliştirmektedir.

2-Etiketleyen ve /veya başkalarıyla kıyaslayan ailedeki ilişkilerin problematik olma (aile içi şiddet, kendini istenmeyen evlat olarak görme, düşmanca tavır algısı, ilgisizlik vb.) eğilimi etiketleme yapmayan ailelere göre yüksektir.

3-Ailesi tarafından etiketlenen ve/veya başkalarıyla kıyaslanan gencin diğerlerine göre madde bağımlısı olma eğilimi artar.

4-Ailesi tarafından etiketlenen ve/veya başkalarıyla kıyaslanan gencin diğerlerine göre evden okuldan kaçma eğilimi artar.

5-Ailesi tarafından etiketlenen ve/veya başkalarıyla kıyaslanan gencin diğerlerine göre vücuduna zarar verme eğilimi artar.

6-Ailesi tarafından etiketlenen ve/veya başkalarıyla kıyaslanan gencin diğerlerine göre okul yönetimi, polis ve kolluk kuvvetleriyle sorun yaşama eğilimi artar.

7-Ailesi tarafından etiketlenen ve/veya başkalarıyla kıyaslanan gencin diğerlerine göre sapkın ve suç içeren davranış gösterme eğilimleri artar.

YÖNTEM

Çalışma Grubu

Araştırmanın katılımcıları Zonguldak ilinde devlet liselerinde öğrenim gören 570 lise11.sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Katılımcıların 320'sini (%56.1) kız öğrenciler, 250'sini (%43.9) ise erkek öğrenciler oluşturmaktadır. Katılımcıların yaş ortalaması 17.036'dır.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada iki farklı veri toplama aracı kullanılmıştır.

1-Görüşme formu: Araştırmacılar tarafından geliştirilmiş olan görüşme formu iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci bölümde çalışma grubunun yaş, cinsiyet, yaşanılan yer, kardeş sayısı gibi sosyo-demografik özellikleri içeren sorular ikinci bölümde ise, anne-baba mesleği, katılımcının ailesinden şiddet görüp görmediği, kendine zarar verip vermediği, madde bağımlılığının olup olmadığı, okul, kolluk kuvvetleriyle sorun yaşayıp yaşamadığı ve suç ve sapkın davranış içeren eylemleri gerçekleştirip gerçekleştirmediğine yönelik kişisel bilgileri içeren sorular yer almaktadır.

2-Rosenberg benlik saygısı ölçeği (RBSÖ):Bugün birçok çalışmada benlik saygısı ölçümü için kullanılan Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği,Rosenberg (1963) tarafından geliştirilen, ergenlerin benlik saygısını ölçmeyi amaçlayan bir ölçektir. Ölçeğin orijinali New York şehir merkezinde tesadüfi yöntemle seçilen 10 farklı okulda öğrenim gören toplam 5204 lise öğrencisi üzerinde uygulanarak geliştirilmiştir. Ölçekte Guttman ölçüm şekline göre düzenlenmiş 10 madde yer almaktadır. Likert tipi ölçekte maddelerin cevaplanması dört seçenek arasından yapılmaktadır. Ergenden ölçekteki maddelerin kendisini ne kadar tanımladığını seçmesi ve genel olarak kendisini değerlendirmesi beklenmektedir. Bu beklenti ölçeğin üstünde cevaplama yönergesi olarak verilmektedir.

Ölçekteki maddelerin yarısı “Bazı olumlu özelliklerim olduğunu düşünüyorum” gibi pozitif (olumlu) cümle yapısıyla, diğer yarısı ise “Bazen kesinlikle kendimin bir işe yaramadığımı düşünüyorum” gibi negatif (olumsuz) düşünce yapısıyla kurulmuştur. Ergenden bu ifadelerin her birini değerlendirerek “çok doğru”, “doğru”, “yanlış” “çok yanlış” şıklarından birini işaretlemesi beklenmektedir.

Ölçekte maddeler karışık olarak yerleştirilmiştir. Ölçekte bulunan ilk üç madde kendi aralarında, dördüncü ve beşinci maddeler kendi aralarında, dokuzuncu ve onuncu maddeler kendi aralarında puanlanmaktadır. Altıncı, yedinci ve sekizinci maddeler ise ayrı ayrı puanlanmaktadır. İşaretleme sonucu bireyin kendisini olumsuz değerlendirmesi “1” ile, olumlu değerlendirmesi ise “0” ile puanlanmaktadır. Bu değerlendirme sonucunda alınan puanlar “0” ile “6” arasında değişmektedir. Benlik saygısı alt kategorisinde 0-2 puan yüksek, 3-4 puan orta, 5-6 puan ise düşük kendilik saygısına işaret etmektedir (Çuhadaroğlu, 1986).

Ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları Çuhadaroğlu (1986) tarafından yapılarak Türkçeye uyarlanmıştır. Benlik saygısı kategorisinin geçerliliğini sınamak için psikiyatrik görüşmeyle lise öğrencilerinin kendilerine ilişkin görüşlerine göre, öğrencilerin benlik saygıları, yüksek, orta ve düşük olarak gruplandırılmıştır. Öğrenci görüşleri ve benlik saygısı ölçeğinden elde edilen sonuçların arasındaki ilişkiler hesaplanmış ve geçerlilik oranı .71 olduğu belirtilmiştir. Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği, güvenilirlik çalışmaları kapsamında test-tekrar test yöntemi ile Ankara’da okuyan ve tesadüfi seçilen 125’i kız, 80’i erkek olmak üzere toplam 205 dokuzuncu, onuncu ve onbirinci sınıf öğrencilerine uygulanmıştır. Uygulama sonuçlarına göre test-tekrar test yöntemi ile belirlenen güvenilirlik katsayısının .70 oranında olduğu bulunmuştur. Ülkemizde ergenler üzerinde benlik saygısı ile ilgili yapılan pek çok çalışmada “Rosenberg Benlik Saygısı Envanteri”nin kullanıldığı ve güvenilirlik değerlerinin .75 ve .93 arasında değişen düzeylerde yüksek değerlere sahip olduğunun rapor edildiği görülmektedir (Çeçen, 2008).

Araştırma Verilerinin Analizi

Kategorik karşılaştırmalarda Ki-Kare bağımsızlık testi kullanılmıştır. Kullanılan istatistiksel analizlerde önem düzeyi .05 olarak ele alınırken analizler SPSS 19.0 programıyla yapılmıştır.

BULGULAR

Araştırmanın hipotezleri doğrultusunda anket çalışması değerlendirildiğinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Etiketleme ve Benlik Saygısı

Gencin geliştirmiş olduğu benlik saygısı ile anne ve/veya babası tarafından verilen, istenilmeyen bir lakabının olması arasındaki ilişkiye bakıldığında; düşük benlik saygısı geliştiren gençlerde %75,9

oranında olumsuz değer yargısı taşıyan bir lakaplarının olduğu saptanmıştır. Oysa bu oran orta benlik saygısı geliştiren gençlerde %21,2'ye yüksek benlik saygısı geliştiren gençlerde %16,9'a düşmektedir. (Chi-square Anne: 116.292 df:2 p<0,005).

Gencin geliştirmiş olduğu benlik saygısı ile anne ve/veya babası tarafından kardeşine takılan, istenilmeyen bir lakabının olması arasındaki ilişkiye bakıldığında; düşük benlik saygısı geliştiren gençlerde %59,5 oranında olumsuz değer yargısı taşıyan bir lakaplarının olduğu saptanmıştır. Oysa bu oran orta benlik saygısı geliştiren gençlerde %18,0'a yüksek benlik saygısı geliştiren gençlerde ise %9,3'e düşmektedir. (Chi-square Anne: 102.357 df:2 p<0,005).

Gencin geliştirmiş olduğu benlik saygısı ile annesi tarafından sevilmediğini ve istenilmediğini düşünmesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; düşük benlik saygısı geliştiren gençlerde %73,4 oranında annesi tarafından sevilmediğini, istenilmediğini düşündüğü saptanmıştır. Oysa bu oran orta benlik saygısı geliştiren gençlerde %22,2'ye yüksek benlik saygısı geliştiren gençlerde ise %9,6'ya düşmektedir. (Chi-square 145.666 df:2 p<0,005).

Gencin geliştirmiş olduğu benlik saygısı ile babası tarafından sevilmediğini ve istenilmediğini düşünmesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; düşük benlik saygısı geliştiren gençlerde %83,5 oranında babası tarafından sevilmediğini, istenilmediğini düşündüğü saptanmıştır. Oysa bu oran orta benlik saygısı geliştiren gençlerde %20,1'e yüksek benlik saygısı geliştiren gençlerde ise %12,9'a düşmektedir. (Chi-square 169.952 df:2 p<0,005).

Gencin geliştirmiş olduğu benlik saygısı ile annesinin kullandığı pekiştireçler arasındaki ilişkiye bakıldığında; kusur bulan, eleştiren annesi olan gençlerin % 67,1'i nin düşük benlik saygısı geliştirdiği saptanmıştır. Oysa bu oran orta benlik saygısı geliştiren gençlerde %28,6'ya, yüksek benlik saygısı geliştiren gençlerde ise %10,6'ya düşmektedir. (Chi-square 213.458 df:4 p<0,005).

Gencin geliştirmiş olduğu benlik saygısı ile babasının kullandığı pekiştireçler arasındaki ilişkiye bakıldığında; kusur bulan, eleştiren babası olan gençlerin %70,91'i nin düşük benlik saygısı geliştirdiği saptanmıştır. Oysa bu oran orta benlik saygısı geliştiren gençlerde %25,4'e, yüksek benlik saygısı geliştiren gençlerde ise %17,2'ye düştüğü tespit edilmiştir. (Chi-square 142.037 df:4 p<0,005).

Gencin geliştirmiş olduğu benlik saygısı ile annesinin kendisini başkalarıyla kıyaslayıp iyi ve istediği gibi bir evlat olmadığı yönünde etiketlemesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; etiketleyen anneye sahip olan gençlerin %86,1'i nin düşük benlik saygısı geliştirdiği saptanmıştır. Oysa bu oran orta benlik saygısı geliştiren gençlerde %19,6'ya, yüksek benlik saygısı geliştiren gençlerde ise %16,6'ya düştüğü tespit edilmiştir. (Chi-square 161.145 df:2 p<0,005).

Gencin geliştirmiş olduğu benlik saygısı ile babasının kendisini başkalarıyla kıyaslayıp iyi ve istediği gibi bir evlat olmadığı yönünde etiketlemesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; etiketleyen babaya sahip olan gençlerin %88,6'sı nin düşük benlik saygısı geliştirdiği saptanmıştır. Oysa bu oran orta benlik saygısı geliştiren gençlerde %17,5'e, yüksek benlik saygısı geliştiren gençlerde ise %12,9'a düştüğü tespit edilmiştir. (Chi-square 200.193 df:2 p<0,005).

Aile İçi İlişkiler

Gencin annesi tarafından sevilmeyen ve istenilmeyen çocuk olarak etiketlenmesi ile çocukken annesinin kendisine düşmanca davrandığını düşünmesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; annesinin kendisine düşmanca davrandığını düşünen gençlerin %73,6'sı nin annesi tarafından istenilmeyen çocuk olarak etiketlendiği ortaya çıkmıştır. Oysa bu oran etiketleme yapılmayan gençlerde %13,4'e düşmektedir.(Chi-square 183.830 df:1 p<0,005).

Gencin babası tarafından sevilmeyen ve istenilmeyen çocuk olarak etiketlenmesi ile çocukken babasının kendisine düşmanca davrandığını düşünmesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; babasının kendisine düşmanca davrandığını düşünen gençlerin % 60,8'i nin babası tarafından istenilmeyen çocuk olarak etiketlendiği ortaya çıkmıştır. Oysa bu oran etiketleme yapılmayan gençlerde %15,7'ye düşmektedir.(Chi-square 110.741 df:1 p<0,005).

Gencin annesi tarafından sevilmeyen ve istenilmeyen çocuk olarak etiketlenmesi ile annesinin yetersiz bir anne olduğunu düşünmesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; annesinin yetersiz olduğunu

düşünen gençlerin %63,6'sı'nın annesi tarafından istenilmeyen çocuk olarak etiketlendiği ortaya çıkmıştır. Oysa bu oran etiketleme yapılmayan gençlerde %11,1'e düşmektedir.(Chi-square 155.145 df:1 p<0,005).

Gencin babası tarafından sevilmeyen ve istenilmeyen çocuk olarak etiketlenmesi ile babasının yetersiz bir baba olduğunu düşünmesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; babasının yetersiz olduğunu düşünen gençlerin %72,7'si'nin babası tarafından istenilmeyen çocuk olarak etiketlendiği ortaya çıkmıştır. Oysa bu oran etiketleme yapılmayan gençlerde %12,6'ya düşmektedir.(Chi-square 193.000 df:1 p<0,005).

Gencin anne ve babasının birbirlerine şiddet uygulaması ile annesi tarafından başka çocuklarla kıyaslanıp istenilmeyen çocuk olarak etiketlenmesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; anne ve babasının birbirlerine şiddet uygulayan gençlerin %59,6'sı'nın annesi tarafından başkalarıyla kıyaslanıp, istenilmeyen çocuk olarak etiketlendiği tespit edilmiştir. Oysa bu oran anne babası şiddet uygulamayan gençlerde %13,9'a düşmektedir.(Chi-square 124.532 df:1 p<0,005).

Gencin anne ve babasının birbirlerine şiddet uygulaması ile babası tarafından başka çocuklarla kıyaslanıp istenilmeyen çocuk olarak etiketlenmesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; anne ve babasının birbirlerine şiddet uygulayan gençlerin %48,8'i'nin babası tarafından başkalarıyla kıyaslanıp, istenilmeyen çocuk olarak etiketlendiği tespit edilmiştir. Oysa bu oran anne babası şiddet uygulamayan gençlerde %15,1'e düşmektedir.(Chi-square 71.416 df:1 p<0,005).

Gencin annesi tarafından şiddet görmesi ile annesi tarafından başka çocuklarla kıyaslanıp istenilmeyen çocuk olarak etiketlenmesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; annesi tarafından şiddet gören gençlerin %45,6'sının annesi tarafından başkalarıyla kıyaslanıp, istenilmeyen çocuk olarak etiketlendiği tespit edilmiştir. Oysa bu oran şiddet görmeyen gençlerde %16,9'a düşmektedir.(Chi-square 54.301 df:1 p<0,005).

Gencin babası tarafından şiddet görmesi ile babası tarafından başka çocuklarla kıyaslanıp istenilmeyen çocuk olarak etiketlenmesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; babası tarafından şiddet gören gençlerin %42,0'minin babası tarafından başkalarıyla kıyaslanıp, istenilmeyen çocuk olarak etiketlendiği tespit edilmiştir. Oysa bu oran şiddet görmeyen gençlerde %17,0'a düşmektedir.(Chi-square 41.345 df:1 p<0,005).

Gencin annesinin kullandığı pekiştireçler ile annesi tarafından sevilmediğini istenilmediğini düşünmesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; sıklıkla eleştiren, kusur bulan anneye sahip olan gençlerin % 56,1'inin kendisini annesi tarafından sevilen ve istenilen bir çocuk olarak görmediği saptanmıştır. Bu oran annesi tarafından nötr davranılan gençlerde % 16,8'e, övülen gurur duyulan gençlerde ise % 9,7'ye düşmektedir.(Chi-square 120.351 df:2 p<0,005).

Gencin babasının kullandığı pekiştireçler ile babası tarafından sevilmediğini istenilmediğini düşünmesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; sıklıkla eleştiren, kusur bulan babaya sahip olan gençlerin % 59,0'minin kendisini babası tarafından sevilen ve istenilen bir çocuk olarak görmediği saptanmıştır. Bu oran babası tarafından nötr davranılan gençlerde %13,5'e övülen gurur duyulan gençlerde ise % 11,4'e düşmektedir.(Chi-square 120.351 df:2 p<0,005).

Madde Bağımlılığı

Gencin annesi tarafından sevilmediğini, istenilmediğini düşünmesi ile madde bağımlılığı arasındaki ilişkiye bakıldığında; sigara bağımlısı olan gençlerin %60,5'inin annesi tarafından sevilmediğini istenilmediğini düşündüğü saptanmıştır. Bu oran sigara bağımlısı olmayan gençlerde % 39,5'e düşmektedir. (Chi-square 120.351 df:2 p<0,005).

Gencin babası tarafından sevilmediğini, istenilmediğini düşünmesi ile madde bağımlılığı arasındaki ilişkiye bakıldığında; sigara bağımlısı olan gençlerin %69,9'unun babası tarafından sevilmediğini istenilmediğini düşündüğü saptanmıştır. Bu oran sigara bağımlısı olmayan gençlerde % 30,1'e düşmektedir. (Chi-square 120.351 df:2 p<0,005).

Gencin annesi tarafından diğerleriyle kıyaslanıp iyi ve istenilen bir evlat olmadığı yönünde etiketlenmesi ile madde bağımlılığı arasındaki ilişkiye bakıldığında; sigara bağımlısı gençlerin %55,5

'inin uyuşturucu bağımlısı olan gençlerin %5,8'inin ve alkol bağımlısı olan gençlerin %34,2'sinin annesi tarafından kıyaslanıp, istenilen bir evlat olmadığı yönünde etiketlendiği saptanmıştır. Bu oran etiketlemeyen gençlerde sigara bağımlısı olanlarda % 19,8'e uyuşturucu madde bağımlısı olanlarda % 1,4'e ve alkol bağımlısı olanlarda % 18,3'e düştüğü görülmektedir. (Chi-square sigara: 69.288 df:1 p<0,005), (Chi-square uyuşturucu: 8.375 df:1 p<0,005), (Chi-square alkol: 16.253 df:1 p<0,005).

Gencin babası tarafından diğerleriyle kıyaslanıp iyi ve istenilen bir evlat olmadığı yönünde etiketlenmesi ile madde bağımlılığı arasındaki ilişkiye bakıldığında; sigara bağımlısı gençlerin %54,2 'sinin uyuşturucu bağımlısı olan gençlerin %6,3'ünün ve alkol bağımlısı olan gençlerin %37,3'ünün babası tarafından başkalarıyla kıyaslanarak, istenilen bir evlat olmadığı yönünde etiketlendiği saptanmıştır. Bu oran etiketlemeyen gençlerde sigara bağımlısı olanlarda % 21,3'e uyuşturucu madde bağımlısı olanlarda % 1,4'e ve alkol bağımlısı olanlarda % 17,8'e düştüğü görülmektedir. (Chi-square sigara: 55.737 df:1 p<0,005), (Chi-square uyuşturucu: 10.139 df:1 p<0,005), (Chi-square alkol: 23.314 df:1 p<0,005).

Bunlarla birlikte; gencin madde bağımlılığı ile negatif benlik değeri geliştirmesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; sigara bağımlısı olan gençlerin %60,5'inin, alkol bağımlısı olan gençlerin %54,4'ünün ve uyuşturucu kullanan gençlerin %13,9'unun

Düşük benlik saygısı geliştirdiği saptanmıştır. Oysa bu oran yüksek benlik saygısı geliştiren gençlerde, sigara bağımlılarında %21,4'e, alkol bağımlısı olan gençlerde %17,9'a ve uyuşturucu bağımlısı olan gençlerde ise %1,0'a düştüğü görülmektedir. (Chi-square sigara:123.039 df:2 p<0,005), (Chi-square alkol: 53.022 df:2 p<0,005), (Chi-square uyuşturucu: 45.740 df:2 p<0,005).

Evden Okuldan Kaçma

Gencin annesi tarafından sevilmediğini, istenilmediğini düşünmesi ile evden kaçması arasındaki ilişkiye bakıldığında; evden kaçan gençlerin %8,5'inin annesi tarafından sevilmediğini istenilmediğini düşündüğü görülmektedir. Oysa bu oran etiketlenmeyen gençlerde %2,0'a düşmektedir. (Chi-square 12.402 df:1 p<0,005).

Gencin babası tarafından sevilmediğini, istenilmediğini düşünmesi ile evden kaçması arasındaki ilişkiye bakıldığında; evden kaçan gençlerin %9,1'inin babası tarafından sevilmediğini istenilmediğini düşündüğü görülmektedir. Oysa bu oran etiketlenmeyen gençlerde %1,9'a düşmektedir. (Chi-square 17.596 df:1 p<0,005).

Gencin annesi tarafından diğerleriyle kıyaslanıp iyi ve istenilen bir evlat olmadığı yönünde etiketlenmesi ile evden kaçması arasındaki ilişkiye bakıldığında; evden kaçan gençlerin %7,7'sinin annesi tarafından diğerleriyle kıyaslanıp iyi ve istenilen bir evlat olmadığı yönünde etiketlendiği görülmektedir. Oysa bu oran etiketlenmeyen gençlerde %1,9'a düşmektedir. (Chi-square 11.268 df:1 p<0,005).

Gencin babası tarafından diğerleriyle kıyaslanıp iyi ve istenilen bir evlat olmadığı yönünde etiketlenmesi ile evden kaçması arasındaki ilişkiye bakıldığında; evden kaçan gençlerin %8,5'inin babası tarafından diğerleriyle kıyaslanıp iyi ve istenilen bir evlat olmadığı yönünde etiketlendiği görülmektedir. Oysa bu oran etiketlenmeyen gençlerde %1,9'a düşmektedir. (Chi-square 13.642 df:1 p<0,005).

Gencin annesi tarafından sevilmediğini, istenilmediğini düşünmesi ile anne, baba ve okul yönetiminin bilgisi dışında devamsızlık yapması arasındaki ilişkiye bakıldığında; okuldan kaçan gençlerin %79,8'inin annesi tarafından sevilmediğini istenilmediğini düşündüğü görülmektedir. Oysa bu oran etiketlenmeyen gençlerde %64,4'e düşmektedir. (Chi-square 10.924 df:1 p<0,005).

Gencin babası tarafından sevilmediğini, istenilmediğini düşünmesi ile anne, baba ve okul yönetiminin bilgisi dışında devamsızlık yapması arasındaki ilişkiye bakıldığında; okuldan kaçan gençlerin %83,9'unun babası tarafından sevilmediğini istenilmediğini düşündüğü görülmektedir. Oysa bu oran etiketlenmeyen gençlerde %62,5'e düşmektedir. (Chi-square 10.924 df:1 p<0,005).

Gencin annesi tarafından diğerleriyle kıyaslanıp iyi ve istenilen bir evlat olmadığı yönünde etiketlenmesi ile anne, baba ve okul yönetiminin bilgisi dışında devamsızlık yapması arasındaki

ilişkiye bakıldığında; okuldan kaçan gençlerin %84,5'inin annesi tarafından diğerleriyle kıyaslanıp iyi ve istenilen bir evlat olmadığı yönünde etiketlendiği görülmektedir. Oysa bu oran etiketlenmeyen gençlerde %61,7'ye düşmektedir. (Chi-square 26.982 df:1 p<0,005).

Gencin babası tarafından diğerleriyle kıyaslanıp iyi ve istenilen bir evlat olmadığı yönünde etiketlenmesi ile anne, baba ve okul yönetiminin bilgisi dışında devamsızlık yapması arasındaki ilişkiye bakıldığında; okuldan kaçan gençlerin %81,0'mın babası tarafından diğerleriyle kıyaslanıp iyi ve istenilen bir evlat olmadığı yönünde etiketlendiği görülmektedir. Oysa bu oran etiketlenmeyen gençlerde %63,6'ya düşmektedir. (Chi-square 14.868 df:1 p<0,005).

Bunlarla birlikte; gencin evden, okuldan kaçma davranışı ile negatif benlik değeri geliştirmesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; evden kaçan gençlerin %15,2'sinin, okuldan kaçan gençlerin ise %94,9'unun düşük benlik saygısı geliştirdiği saptanmıştır. Oysa bu oran yüksek benlik saygısı geliştiren gençlerde, evden kaçanlarda %2,0'a, okuldan kaçanlarda ise %64,9'a düştüğü görülmektedir. (Chi-square evden kaçma 37.257 df:2 p<0,005), (Chi-square okuldan kaçma 31.430 df:2 p<0,005).

Vücuda Zarar Verme

Gencin annesi tarafından sevilmediğini, istenilmediğini düşünmesi ile vücuduna zarar vermesi (jilet atma, sigarayla yakma, faça atma vb.) arasındaki ilişkiye bakıldığında; vücuduna zarar veren gençlerin %38,0'nın annesi tarafından sevilmediğini istenilmediğini düşündüğü görülmektedir. Oysa bu oran etiketlenmeyen gençlerde %17,2'ye düşmektedir. (Chi-square 25.102 df:1 p<0,005).

Gencin babası tarafından sevilmediğini, istenilmediğini düşünmesi ile vücuduna zarar vermesi (jilet atma, sigarayla yakma, faça atma vb.) arasındaki ilişkiye bakıldığında; vücuduna zarar veren gençlerin %39,2'sinin babası tarafından sevilmediğini istenilmediğini düşündüğü görülmektedir. Oysa bu oran etiketlenmeyen gençlerde %16,2'ye düşmektedir. (Chi-square 33.104 df:1 p<0,005).

Gencin annesi tarafından diğerleriyle kıyaslanıp iyi ve istenilen bir evlat olmadığı yönünde etiketlenmesi ile vücuduna zarar vermesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; vücuduna zarar veren gençlerin %34,2'sinin annesi tarafından diğerleriyle kıyaslanıp iyi ve istenilen bir evlat olmadığı yönünde etiketlendiği görülmektedir. Oysa bu oran etiketlenmeyen gençlerde %17,3'e düşmektedir. (Chi-square 18.702 df:1 p<0,005).

Gencin babası tarafından diğerleriyle kıyaslanıp iyi ve istenilen bir evlat olmadığı yönünde etiketlenmesi ile vücuduna zarar vermesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; vücuduna zarar veren gençlerin %33,1'inin babası tarafından diğerleriyle kıyaslanıp iyi ve istenilen bir evlat olmadığı yönünde etiketlendiği görülmektedir. Oysa bu oran etiketlenmeyen gençlerde %18,2'ye düşmektedir. (Chi-square 13.779 df:1 p<0,005).

Bunlarla birlikte; vücuduna zarar vermesi ile negatif benlik değeri geliştirmesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; vücuduna zarar veren gençlerin %39,2'sinin düşük benlik saygısı geliştirdiği saptanmıştır. Oysa bu oran yüksek benlik saygısı geliştiren gençlerde, %17,9'a, düştüğü görülmektedir. (Chi-square 16.784 df:2 p<0,005).

Otoriteye Karşı Gelme

Gencin annesi tarafından sevilmediğini, istenilmediğini düşünmesi ile okul idaresiyle disiplin sorunu yaşaması arasındaki ilişkiye bakıldığında; okul idaresiyle disiplin sorunu yaşayan gençlerin %61,2'sinin annesi tarafından sevilmediğini istenilmediğini düşündüğü görülmektedir. Oysa bu oran etiketlenmeyen gençlerde %28,4'e düşmektedir. (Chi-square 46.753 df:1 p<0,005).

Gencin babası tarafından sevilmediğini, istenilmediğini düşünmesi ile okul idaresiyle disiplin sorunu yaşaması arasındaki ilişkiye bakıldığında; okul idaresiyle disiplin sorunu yaşayan gençlerin %58,7'sinin babası tarafından sevilmediğini istenilmediğini düşündüğü görülmektedir. Oysa bu oran etiketlenmeyen gençlerde %28,2'ye düşmektedir. (Chi-square 43.510 df:1 p<0,005).

Gencin annesi tarafından diğerleriyle kıyaslanıp iyi ve istenilen bir evlat olmadığı yönünde etiketlenmesi ile okul idaresiyle disiplin sorunu yaşaması arasındaki ilişkiye bakıldığında; okul idaresiyle disiplin sorunu yaşayan gençlerin %52,3'ünün annesi tarafından diğerleriyle kıyaslanıp iyi

ve istenilen bir evlat olmadığı yönünde etiketlendiği görülmektedir. Oysa bu oran etiketlenmeyen gençlerde %29,7'ye düşmektedir. (Chi-square 24.931 df:1 p<0,005).

Gencin babası tarafından diğerleriyle kıyaslanıp iyi ve istenilen bir evlat olmadığı yönünde etiketlenmesi ile okul idaresiyle disiplin sorunu yaşaması arasındaki ilişkiye bakıldığında; okul idaresiyle disiplin sorunu yaşayan gençlerin %52,8'inin babası tarafından diğerleriyle kıyaslanıp iyi ve istenilen bir evlat olmadığı yönünde etiketlendiği görülmektedir. Oysa bu oran etiketlenmeyen gençlerde %30,2'ye düşmektedir. (Chi-square 23.679 df:1 p<0,005).

Gencin annesi tarafından sevilmediğini, istenilmediğini düşünmesi ile polisle başının dere girmesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; polisle başı derde giren gençlerin %36,4'ünün annesi tarafından sevilmediğini istenilmediğini düşündüğü görülmektedir. Oysa bu oran etiketlenmeyen gençlerde %14,5'e düşmektedir. (Chi-square 30.585 df:1 p<0,005).

Gencin babası tarafından sevilmediğini, istenilmediğini düşünmesi ile polisle başının dere girmesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; polisle başı derde giren gençlerin %39,2'sinin babası tarafından sevilmediğini istenilmediğini düşündüğü görülmektedir. Oysa bu oran etiketlenmeyen gençlerde %12,9'a düşmektedir. (Chi-square 47.181 df:1 p<0,005).

Gencin annesi tarafından diğerleriyle kıyaslanıp iyi ve istenilen bir evlat olmadığı yönünde etiketlenmesi ile polisle başının dere girmesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; polisle başı derde giren gençlerin %30,3'ünün annesi etiketlendiği görülmektedir. Oysa bu oran etiketlenmeyen gençlerde %15,4'e düşmektedir. (Chi-square 15.979 df:1 p<0,005).

Bunlarla birlikte; gençlerin otoriteyle sorun yaşaması ile negatif benlik değeri geliştirmesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; okul idaresiyle sorun yaşayan gençlerin %75,9'unun, polisle başı derde giren gençlerin %44,3'ünün düşük benlik saygısı geliştirdiği saptanmıştır. Oysa bu oran yüksek benlik saygısı geliştiren gençlerde, okul idaresiyle sorun yaşayanlarda %26,8'e, polisle başı derde girenler gençlerde %16,6'ya düştüğü görülmektedir. (Chi-square okul idaresi 66.386 df:2 p<0,005), (Chi-square polis 36.638 df:2 p<0,005).

Kurallara Uymama

Gencin annesi tarafından diğerleriyle kıyaslanıp iyi ve istenilen bir evlat olmadığı yönünde etiketlenmesi ile kurallara uymayan davranışlar sergilemesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; annesi tarafından etiketlenen gençlerin %45,8'inin birden fazla kez yasaların girmesine izin vermediği meyhaneye bar gibi yerlere gittiği oysa bu oranın etiketlenmeyen gençlerde %22,9'a düştüğü görülmektedir. (Chi-square: 36,649 df:2 p<0,005)

Benzer şekilde annesi tarafından diğerleriyle kıyaslanıp iyi ve istenilen bir evlat olmadığı yönünde etiketlenen gençlerin %31,6'sının birden fazla kez karşı cinsten birini sözle rahatsız ettiği, bu oranın etiketlenmeyen gençlerde %13,0'a düştüğü (Chi-square: 33,158 df:2 p<0,005),

Annesi tarafından etiketlenen gençlerin %16,8'inin birden fazla kez birini uygun olmayan durumda gizlice gözetlediği, bu oranın etiketlenmeyen gençlerde %11,1'e düştüğü (Chi-square: 31,528 df:2 p<0,005),

Annesi tarafından etiketlenen gençlerin %25,8'inin birden fazla kez eğlence olsun diye cam kırdığı, okul malına zarar verdiği, bu oranın etiketlenmeyen gençlerde %9,6'ya düştüğü (Chi-square: 41,985 df:2 p<0,005),

Annesi tarafından etiketlenen gençlerin %38,7'sinin birden fazla kez cinsel içerikli dergi cd ya da internet sitelerini takip ettiği, bu oranın etiketlenmeyen gençlerde %22,9'a düştüğü (Chi-square: 21,900 df:2 p<0,005),

Annesi tarafından etiketlenen gençlerin %53,5'inin birden fazla kez öfkelenildiğinde eşyaları kırdığı, bu oranın etiketlenmeyen gençlerde %25,3'e düştüğü (Chi-square: 43,898 df:2 p<0,005),

Annesi tarafından etiketlenen gençlerin %58,1'inin birden fazla kez tartışma sırasında öfkelenerek kavga başlattığı, bu oranın etiketlenmeyen gençlerde %34,2'ye düştüğü (Chi-square: 27,224 df:2 p<0,005),

Annesi tarafından etiketlenen gençlerin %9,7'sinin birden fazla kez kavgada kullanmak üzere bıçak, sustalı, tornavida, muşta gibi kesici, yaralayıcı araçlar taşıdığı, bu oranın etiketlenmeyen gençlerde %5,5'e düştüğü (Chi-square: 18,477 df:2 p<0,005),

Annesi tarafından etiketlenen gençlerin %7,7'sinin bir kez bile olsa başkasına ait değerli bir şeyi haber vermeden alıp sakladığı, bu oranın etiketlenmeyen gençlerde %4,6'ya düştüğü (Chi-square: 12,488 df:2 p<0,005),

Annesi tarafından etiketlenen gençlerin %4,5'inin bir kez bile olsa hırsızlık amacıyla başkasına ait mekanlara girdiği, bu oranın etiketlenmeyen gençlerde %1,9'a düştüğü (Chi-square: 12,110 df:2 p<0,005),

Annesi tarafından etiketlenen gençlerin %5,2'sinin bir kez bile olsa çalıntı olduğunu bildiği bir malı satın aldığı ya da hediye olarak kabul ettiği, bu oranın etiketlenmeyen gençlerde %2,4'e düştüğü (Chi-square: 16,069 df:2 p<0,005),

Annesi tarafından etiketlenen gençlerin %10,3'ünün bir kez bile olsa evden habersiz para aldığı ya da evden herhangi bir eşyayı gizlice alıp sattığı, bu oranın etiketlenmeyen gençlerde %3,1'e düştüğü anlaşılmaktadır. (Chi-square: 39,845 df:2 p<0,005)

Gencin babası tarafından diğerleriyle kıyaslanıp iyi ve istenilen bir evlat olmadığı yönünde etiketlenmesi ile kurallara uymayan davranışlar sergilemesi arasındaki ilişkiye bakıldığında; babası tarafından etiketlenen gençlerin %45,8'inin birden fazla kez yasaların girmesine izin vermediği meyhane bar gibi yerlere gittiği oysa bu oranın etiketlenmeyen gençlerde %23,6'ya düştüğü görülmektedir. (Chi-square: 35,521 df:2 p<0,005)

Benzer şekilde babası tarafından diğerleriyle kıyaslanıp iyi ve istenilen bir evlat olmadığı yönünde etiketlenen gençlerin %31,0'nun birden fazla kez karşı cinsten birini sözle rahatsız ettiği, bu oranın etiketlenmeyen gençlerde %13,8'e düştüğü (Chi-square: 22,497 df:2 p<0,005),

Babası tarafından etiketlenen gençlerin %19,7'ünün birden fazla kez birini uygun olmayan durumda gizlice gözetlediği, bu oranın etiketlenmeyen gençlerde %10,3'e düştüğü (Chi-square: 14,666 df:2 p<0,005),

Babası tarafından etiketlenen gençlerin %31,0'nun birden fazla kez eğlence olsun diye cam kırıldığı, okul malına zarar verdiği, bu oranın etiketlenmeyen gençlerde %8,4'e düştüğü (Chi-square: 61,863 df:2 p<0,005),

Babası tarafından etiketlenen gençlerin %38,7'sinin birden fazla kez cinsel içerikli dergi cd ya da internet sitelerini takip ettiği, bu oranın etiketlenmeyen gençlerde %23,4'e düştüğü (Chi-square: 17,159 df:2 p<0,005),

Babası tarafından etiketlenen gençlerin %52,8'inin birden fazla kez öfkelenildiğinde eşyaları kırıldığı, bu oranın etiketlenmeyen gençlerde %26,4'e düştüğü (Chi-square: 41,169 df:2 p<0,005),

Babası tarafından etiketlenen gençlerin %56,3'ünün birden fazla kez tartışma sırasında öfkelenerek kavga başlattığı, bu oranın etiketlenmeyen gençlerde %35,5'e düştüğü (Chi-square: 19,832 df:2 p<0,005),

Babası tarafından etiketlenen gençlerin %7,0'nun birden fazla kez kavgada kullanmak üzere bıçak, sustalı, tornavida, muşta gibi kesici, yaralayıcı araçlar taşıdığı, bu oranın etiketlenmeyen gençlerde %6,5'e düştüğü görülmektedir. (Chi-square: 13,230 df:2 p<0,005),

Bunlarla birlikte; gencin negatif benlik değeri geliştirmesiyle kurallara uymayan, suçlu ve sapkın davranışlar sergilemesi arasındaki ilişkiye bakıldığında:

Düşük benlik saygısı geliştiren gençlerin %60,8'inin birden fazla kez yasaların girmesine izin vermediği meyhane bar gibi yerlere gittiği oysa bu oranın yüksek benlik saygısı gösteren gençlerde %25,5'e düştüğü anlaşılmaktadır. (Chi-square: 59,522 df:4 p<0,005),

Benzer şekilde düşük benlik saygısı geliştiren gençlerin %49,4'ünün birden fazla kez karşı cinsten birini sözle rahatsız ettiği bu oranın yüksek benlik saygısı gösteren gençlerde %11,9'a düştüğü (Chi-square: 73,907 df:4 p<0,005),

Düşük benlik saygısı geliştiren gençlerin %29,1'inin birden fazla defa ücret ödmeden otobüs tren vb. araçlarla seyahat ettiği bu oranın yüksek benlik saygısı gösteren gençlerde %13,6'ya düştüğü (Chi-square: 24,415 df:4 p<0,005),

Düşük benlik saygısı geliştiren gençlerin %20,3'ünün birden fazla kez birini uygun olmayan durumda gizlice gözetlediği, bu oranın yüksek benlik saygısı gösteren gençlerde %11,6'ya düştüğü (Chi-square: 40,907 df:4 p<0,005),

Düşük benlik saygısı geliştiren gençlerin %91,1'inin birden fazla kez sınavlarda kopya çektiği, bu oranın yüksek benlik saygısı gösteren gençlerde %64,2'ye düştüğü (Chi-square: 21,501 df:4 p<0,005),

Düşük benlik saygısı geliştiren gençlerin %43,0'mının birden fazla kez eğlence olsun diye cam kırdığı, okul malına zarar verdiği, bu oranın yüksek benlik saygısı gösteren gençlerde %10,3'e düştüğü (Chi-square: 94,924 df:4 p<0,005),

Düşük benlik saygısı geliştiren gençlerin %44,3'ünün birden fazla kez cinsel içerikli dergi cd ya da internet sitelerini takip ettiği, bu oranın yüksek benlik saygısı gösteren gençlerde %25,5'e düştüğü (Chi-square: 20,916 df:4 p<0,005),

Düşük benlik saygısı geliştiren gençlerin %72,2'sinin birden fazla kez öfkelenildiğinde eşyaları kırdığı, bu oranın yüksek benlik saygısı gösteren gençlerde %25,5'e düştüğü (Chi-square: 71,775 df:4 p<0,005),

Düşük benlik saygısı geliştiren gençlerin %79,7'sinin birden fazla kez tartışma sırasında öfkelenerek kavga başlattığı, bu oranın yüksek benlik saygısı gösteren gençlerde %35,1'e düştüğü (Chi-square: 60,066 df:4 p<0,005),

Düşük benlik saygısı geliştiren gençlerin %10,1'sinin birden fazla kez kavgada kullanmak üzere bıçak, sustalı, tornavida, muşta gibi kesici, yaralayıcı araçlar taşıdığı, bu oranın yüksek benlik saygısı gösteren gençlerde %5,0'e düştüğü (Chi-square: 25,909 df:4 p<0,005),

Düşük benlik saygısı geliştiren gençlerin %27,8'inin bir kez bile olsa başkasına ait değerli bir şeyi haber vermeden alıp sakladığı, bu oranın yüksek benlik saygısı gösteren gençlerde %7,3'e düştüğü (Chi-square: 33,099 df:4 p<0,005),

Düşük benlik saygısı geliştiren gençlerin %20,3'ünün bir kez bile olsa çalıntı olduğunu bildiği bir malı satın aldığı ya da hediye olarak kabul ettiği, bu oranın yüksek benlik saygısı gösteren gençlerde %3,0'a düştüğü (Chi-square: 31,701 df:4 p<0,005),

Düşük benlik saygısı geliştiren gençlerin %38,0'mının bir kez bile olsa evden habersiz para aldığı ya da evden herhangi bir eşyayı gizlice alıp sattığı, bu oranın yüksek benlik saygısı gösteren gençlerde %4,3'e düştüğü anlaşılmaktadır. (Chi-square: 86,859 df:4 p<0,005)

SONUÇ

Ergenlik dönemi gençlerin pek çok farklı sorunu bir arada yaşadığı karmaşık bir süreçtir ve bu süreçte gençlerin zaman zaman sapkın davranışlar ortaya koydukları gözlenmektedir. Bu dönem üzerinde etkili olan önemli faktörlerinden biri de benlik süreçleridir. Buradaki etkileşimin karşılıklı olduğu görülmektedir. Benlik saygısı düştükçe riskli ve sapkın davranış gösterme eğilimi artmaktadır. Öte yandan damgalamaya maruz kaldıkça da benlik saygısının düştüğü görülmektedir.

Buna göre; bireylerin aile içi ilişkilerinde probleme maruz kalmaları durumunda düşük benlik saygısı geliştirdikleri anlaşılmaktadır. Küçükken anne/babasının kendisine karşı düşmanca davrandığını ve anne/babalarının yetersiz olduğunu düşünen gençlerin düşük benlik saygısı geliştirdikleri saptanmıştır. Ayrıca bu gençlerin kendilerini ebeveynleri tarafından sevilen/istenilen biri olarak algılamadıkları, istenmeyen lakaplarının olduğu, anne/babanın şiddetine maruz kaldıkları görülmektedir. Bu durumdaki gençlerin de negatif benlik değeri geliştirdikleri saptanmıştır.

İster doğrudan isterse kıyaslama yoluyla yapılsın sonuçta etiketlenme sürecine maruz kalan gençlerin negatif benlik değeri geliştirmekte ve diğerlerine oranla daha fazla suçlu ve sapkın davranış

ortaya koymakta olduğu anlaşılmaktadır. Bu gençlerin, alkol, sigara gibi madde bağımlılığı sorunu yaşadıkları, evden, okuldan kaçtıkları, okul idaresiyle ya da polisle sorun yaşadıklarını, vücutlarına zarar verdikleri, yasaların girmesine izin vermediği bar gibi yerler gittikleri, karşı cinsi sözle taciz ettikleri, başkalarını gizlice izledikleri, cinsel içerikli cd ya da internet sitelerini takip ettikleri, kavga başlattıkları, kavgada kullanmak üzere kesici alet taşıdıkları, başkalarına ait malları alıp sakladıkları, çalıntı bir malı satın aldıkları, evden habersiz eşya sattıkları ya da para aldıkları gibi çeşitli suç unsuru da içeren sapkın davranışlar gösterme eğiliminde oldukları saptanmıştır. Bu durum literatürle ve çalışmamızın hedefleriyle de örtüşmektedir.

Yukarıdaki sonuçların ışığında çalışmamız, sapkın ve suçlu davranışların ortaya konması veya benimsenmesini etkileyen en önemli faktör olarak benlik ve etiketleme süreçlerini işaret etmektedir. Etiketleme süreci bireyin bazı özelliklerine negatif değerler yüklenerek sosyal sınırlar yaratmakta ve bireyin düşük benlik saygısı geliştirmesine neden olarak dışlanma sürecini yaratmaktadır. Bunun sonucu olarak bireyin kendine dönük bakış açıcı ve özsaygısı zarar görmekte ve etiketlemeye maruz kaldığı konuya uygun hale gelmektedir. Etiketleme süreci baskı altına alınmaya çalışılan davranışlara uyum sağlayan bireylerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aksoy, A., Ögel, K. (2004). Tutuklu ve Hükümlü Ergenlerle İlgili Yapılan Tezlerin Özetleri. Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğünün Gözetimindeki Çocuklara Yönelik Hizmetlerinin İyileştirilmesi Projesi İhtiyaçların Belirlenmesi Çalışması, İstanbul: Yeniden Sağlık ve Eğitim Derneği.
- Alagöz, N. (1997). Kasten Adam Öldürme Suçuna Yönelmiş Ergenler ile Suça Yönelmemiş Ergenlerin Benlik Saygılarının Karşılaştırılması Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Ün. Adli Tıp Enstitüsü.
- Arıkan, Ç. (1986). "Psiko-sosyal yönleriyle sapma," Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Dergisi, 4(2-3). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Barlow, H. D. (1993). Introduction to Criminology, ABD: Harper Collins College.
- Berry, D. (1963). Central Ideas in Sociology, London: Constable
- Bilton, T., Bonnet, K., Jones, P., Lawson, T., Skinner, D., Stanworth, M., Webster, A. (2003). Sosyoloji. Palgrave London: Macmillan
- Cevher, F. N., Buluş, M. (2007). "Benlik Kavramı ve Benlik Saygısı: Önemi ve Geliştirilmesi," Akademik Dizayn Dergisi, 2 (5264).
- Coopersmith, S. (1967). The Antecents of Self-Esteem. San Fransisco: W.H Freeman.
- Çeçen, A.R. (2008). "Üniversite Öğrencilerinin Cinsiyetlerine ve Ana baba Tutum Algılarına göre Yalnızlık ve Algılanan Sosyal Destek Düzeylerinin İncelenmesi", Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 6, 3, 415-432.
- Coser, A. L. (2010). Sosyolojik Düşüncenin Ustaları. Ankara: DeKi Basım Yayım,
- Çuhadaroğlu, F. (1986). Adolesanlarda Benlik Saygısı. Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Psikiyatri Bölümü,
- Dielman, T. E., Shope, J. T., Buthchart, A. T., Campanelli, P. C., Caspar, R. A. (1989). "A Covariance Structural Model Test of Adolescent Alcohol Misuse and a Prevention Effort," Journal of Drug Education .
- Giddens, A. (2008). Sosyoloji. İstanbul: Kırmızı yayınları
- Goffman, E. (1968). Stigma. Penguin, Harmondsworth.
- Gottfredson, M. R., Hirschi, T. (1996). "Criminality and Low Self-Control," J. E. Conklin (Dü.) içinde, New perspectives in Criminology, ABD: Allyn & Bacon.

- Gottfredson, M. R., Michael, R., Hirschi, T. (1990). A General Theory of Crime. Stanford: Stanford University Press.
- Gül, S.K., Güneş, İ.D. (2009). "Ergenlik Dönemi Sorunları ve Şiddet," Sosyal Bilimler Dergisi, S.11
- Hirschi, T. (1969). Causes of Delinquency. Berkeley: University of California Press.
- Huizinga, D., Loeber, R., Thornbrey, T.P. 1994. Urban Delinquency and Substance Abuse, U.S. Department of Justice. Office of Justice Programs of Juvenile Justice and Delinquency Prevention.
- Hunter, R. D., Dantzker, M.L. (2005). Crime and Criminality: Causes and Consequences, New York: Criminal Justice Press, Monsey
- Kawash, G. (1982). "A structural Analysis of Self Esteem From Preadolescence Through Young Adulthood: Anxiety and Extraversion as Agents in the development of Self-Esteem," Journal of Clinical Psychology .
- Kazdın, A. E., French, N. H., Unıs, A. S., Dawson, K. (1983). "Helplessness, Depression and Suicide Intent Among Children," Journal of Consulting Psychology .
- Lemert, E. M. (1972). Human Deviance, Social Problems and Social Control (Englewood Cliff, NJ: Prentice Hall).
- Pehler, S. R. (2001). "Self Esteem Enhancement," M. C. Rosenberg, & J. Denety (Dü) içinde, Nursing Interventions for Infants and Children and Families. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Rosenberg, M. (1965). Society and Adolescent Self-Image. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Russel, D., Fincham, D. F., Randolph, A. K., Tilman, H. K. (2010). "Protective Influences on the Negative Consequences of Drinking Among Young," Youth & Society, 41 (4).
- Storr, A. (1997). Solitude. London: Harper Collins.
- Slattery, M. (2007). Sosyolojide Temel Fikirler. İstanbul: Sentez.
- Taylor, E. S., Peplau, A. L., Sears, O. D. (2007). Sosyal Psikoloji. Ankara: İmge.
- Thomas, W. I. (1923). The Unadjusted Girl. Boston: Little Brown Company.
- Turner, H.J, Beeghley, L., Powers, C. H. (2010). Sosyolojik Teorinin Oluşum., İstanbul: Sentez.
- Uluğtekin, S. (1991). Hükümlü Çocuk ve Yeniden Toplumsallaşma. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Vessey, J. A., Miola, E. S. (1997). "Teaching Adolescents Self-Advocacy Skills," Pediatric Nursing, 23 (1).
- Williams III, F., Mcshane, M. D. (1999). Criminological Theory. ABD: Prentice Hall.
- Ybrandt, H. (2008). "The relation Between self-Concept and Social Functioning in Adolescence," Journal of Adolescence, s3.

A8 OTURUMU
TOPLUMSAL CİNSİYET-V:
ŞİDDET

AİLE İÇİ ŞİDDETE MARUZ KALMIŞ KADINLARIN BOŞANMA DENEYİMLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR ÇALIŞMA

Mehmet MEDER¹

Zuhal ÇİÇEK²

ÖZET

Toplumsal yaşamın her alanında maruz kalınan şiddetin en önemli etkileri, süreklilik gösterme olasılığı ve yol açtığı yapısal sorunlar dikkate alındığında aile içerisinde gözlenmektedir. Bireyin psikolojik, ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarının karşılanması konusunda işlevsel bir kurum olan aile, çoğu zaman farklı şiddet türlerinin uygulandığı ve beslendiği bir yer olabilmektedir. Belli bir coğrafya ve kültürle sınırlı olmayan, dünyada yaygın olarak görülen kadına yönelik şiddet, aile içi şiddetin en yaygın biçimini oluşturmaktadır. Kadınlar, evlilikleri süresince eşleri tarafından uygulanan fiziksel, duygusal, psikolojik, cinsel ve ekonomik şiddete maruz kalabilmekte ve boşanmaktadır. Evlilik süresince şiddete maruz kalmak bir kadın için, boşanma sonrasında yaşanan zorlukları attıran bir etkidir. Ekonomik özgürlüğün olmaması, eğitim ve meslek olanaklarına sahip olmamak, profesyonel desteğin yetersizliği ya da profesyonel desteğe ulaşma olanaklarının sınırlılığı bu zorlukların derecesini belirleyen temel değişkenlerdir.

Araştırma, Denizli’de, boşanmış olan kadınların, evlilikleri süresince şiddete maruz kalma durumlarını, şiddet türlerini ve baş etme stratejilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Farklı gelir ve eğitim düzeyinde yer alan şiddete maruz kalmış boşanmış kadınların, boşanma deneyimleri, sonrasında yaşadıkları psikolojik ve sosyal sorunları, evliliğe yönelik değişen düşünceleri, toplumsal kabulleri kültürel kodlar üzerinden karşılaştırmalı olarak analiz edilmektedir. Araştırmada anket ve derinlemesine mülakat teknikleri kullanılmıştır. Örneklem grubu 177 kadından oluşmaktadır. 6 boşanmış kadın ile derinlemesine mülakat gerçekleştirilmiştir. Anket verileri ki-kare testi ile mülakatlar ise söylemsel düzlemde analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Şiddet, Kadına Yönelik Şiddet, Boşanma, Toplumsal Kabul, Toplumsal Cinsiyet.*

AİLE İÇİ ŞİDDET

Dünyanın her yerinde aile içi şiddet genellikle özel hayatın mahremiyet alanında görülen son derece hassas bir konudur. Aile içi şiddet aile üyelerinden biri tarafından aynı ailedeki diğer üyenin/üyelerin yaşamını, fiziksel ya da psikolojik bütünlüğü tehlikeye sokan ve kişilik gelişimine ciddi boyutlarda zarar veren eylemdir (Arıkan, 1987: 75).

Toplumsal yaşamın her alanında yaygınlaşmış olan şiddetin en olumsuz etkilerini, ortaya çıkan travmatik sonuçlar göz önüne alındığında aile içerisinde görmek mümkündür. Bu durum Türkiye gerçekleri bağlamında düşünüldüğünde aile içi şiddet denilince daha ziyade erkeğin kadına uyguladığı şiddeti ve yarattığı olumsuz sonuçları düşündürmektedir. Kadına yönelik uygulanan şiddet sadece ülkemize özgü bir durum olmamakla birlikte, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde daha yaygın bir durum olduğu söylenebilir. Fakat gelişmiş bazı ülkelerde de kadına yönelik şiddetin dikkate değer olduğu gözlenmiştir. Buna göre, kadına yönelik şiddet, ülkelerin ekonomik açıdan gelişmişlik düzeyleriyle büyük ölçüde ilişkili olmakla beraber tek bir neden olarak görülmemelidir. Şiddeti, kadın-erkek eşitsizliğini meşrulaştıran sosyo-kültürel yapı önemli bir değişkendir. Toplumun gelenekleri, eğitim yapısı, siyasi yapısı, hukuki yapısı ve toplumsal yapısı kadın ve erkek ayrımcılığını meşrulaştıran ve kadını erkeğe bağımlı kılan dinamikler, düzenlemeler ve uygulamalar üzerine inşa

¹Prof. Dr. Mehmet Meder, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, mmeder@pau.edu.tr

²Araş. Gör. Zuhal Çiçek, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, cicek.zuhal@gmail.com

NOT: Araştırmamız TÜBİTAK tarafından desteklenmiştir. Bu destekten dolayı TÜBİTAK’a teşekkürlerimizi sunuyoruz.

edilmişse kadına yönelik şiddetin boyutları daha ciddi olmaktadır. Ülkemizde son yıllarda her ne kadar ekonomik ve sosyal alanlardaki pek çok konuyu iyileştirmeye yönelik yeni düzenlemeler gerçekleştirilmiş olsa da kadına yönelik şiddet hala azalmamaktadır. Bu da söz konusu sorunun sadece ekonomik dinamiklerle değil aynı zaman sosyo-kültürel dinamiklerle ilişkili yapısal bir sorun olarak ele alınmasını gerektirmektedir. Kültürde zaten hakim olan ataerkil ideoloji, hükümetin bu ideolojiyi pekiştirici ve kadın-erkek eşitsizliğini ön plana çıkarıcı nitelikteki siyasi uygulamaları kadına yönelik şiddeti ciddi boyutlara taşımaktadır.

Genelde şiddet özelde kadına yönelik şiddet, fiziksel, cinsel, ekonomik, sözel ve psikolojik olmak üzere farklı türlerde gerçekleşmektedir. Kadınlar, eşlerin tarafından dayak, tecavüz vb. cinsel şiddete, aşağılama, söz hakkı tanımama, ekonomik haklarından mahrum bırakma gibi pek çok sembolik şiddete maruz kalmaktadırlar. Fiziksel ve psikolojik şiddete maruz kalan pek çok kadın, sosyal ve ekonomik nedenlerden dolayı, bu şiddet ortamında yaşamaya devam etmek zorunda kalmaktadır. Dolayısıyla kadınların aile içinde maruz kaldıkları şiddetin iki yönlü ve uzun erimli negatif etkilerinden bahsetmek mümkündür. Çünkü şiddete maruz kalmış bir kadının yaşamını devam ettirebilmesi için o şiddet ortamından uzaklaştırıp daha pozitif koşulların sağlanması (görel olarak) çoğunlukla mümkün olamadığı için kadın şiddet ortamında sürekli aynı negatif davranışlara maruz kalarak ruhen çöküntü yaşamakta bu da travmatik sonuçlara yol açmaktadır. Gelire ya da bir mesleğe sahip olmamak, sosyal güvenlikten yoksun olmak, ailelerin müdahaleci davranışları, çocukların varlığı ve sayısı, eşin negatif davranışlarından kaynaklanan korku ve tedirginlik, özgüven eksikliği, sosyal çevrenin değişmesi kaygısı, toplumsal baskı vb gibi pek çok sosyo-ekonomik ve psikolojik nedenler kadınların şiddeti kabullenmesine hatta şiddetin içselleştirilip doğal bir durum olarak algılanmasına neden olmaktadır.

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE KADINA YÖNELİK ŞİDDETE İLİŞKİN VERİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Uluslar arası Af Örgütü'nün 2004 yılında yaptığı bir araştırmadan elde edilen verilere göre, dünya genelinde her üç kadından bir tanesi fiziksel ya da cinsel şiddete maruz kalmaktadır. Rapora göre, cinayete kurban giden kadınların %70'i eşleri tarafından öldürülmüştür. İngiltere'de dört kadından bir tanesi erkeklerin şiddetine maruz kalmakta Türkiye'de ise şiddete maruz kalanların %90'ını kadınlar ve çocuklar oluşturmaktadır (Özden,2010:41-42).

Dünya Sağlık Örgütü'nün raporuna göre dünya genelinde yapılan 48 araştırmada kadınların %10-69'unun eşleri ya da partnerleri tarafından en az bir kez şiddete maruz kalmaktadırlar. Dünya çapında erkekler tarafından fiziksel şiddete maruz kalmış olan kadınların oranı %25-50'dir. ABD'de her yıl 2-4 milyon kadın şiddete maruz kalmakta, bunlardan 2000-4000 arası şiddete bağlı olarak hayatını kaybetmektedir. ABD'de yapılan yaygınlık çalışmalarında kadınların yaşam boyu şiddete maruz kalma sıklığının %25-30 ve yıllık sıklığın ise %2-12 olduğu saptanmıştır. Kanada'da son yıllarda polise intikal eden şiddet suçlarının 1/4'ü kadına yönelik şiddet içermektedir. Bunun 2/3'ü eş yada partner tarafından işlenmiştir. Kenya'da yapılan araştırmaya göre kadınların %42'si eşleri tarafından düzenli olarak şiddet gördükleri tespit edilmiştir (DSÖ,2000-2004).

Birleşmiş Milletler Dünya Kadınları 2010 Raporu'na göre ise Danimarka'da kadınların yüzde 27'si, Almanya'da yüzde 25'i, Norveç'te yüzde 22'si hayatlarının bir döneminde fiziksel veya cinsel şiddet mağduru olduğunu dile getirmektedir. Dünya Sağlık Örgütünün tespitlerine göre, cinsel şiddet dünya genelinde en yaygın şekilde kadınlara yönelik uygulanmaktadır. Yapılan uluslararası araştırmalar, dünyada kadınların yaklaşık yüzde 20'sinin ve erkeklerin yüzde 5-10'unun çocukken cinsel şiddete maruz kaldığını ortaya koymaktadır. Japonya'da kadınların yüzde 15'i, Etiyopya'da yüzde 70'i hayatlarının bir döneminde partnerlerinden fiziksel veya cinsel şiddet gördükleri tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra genel olarak dünyada yüzde 0,3 ile yüzde 11,5 oranları arasında kadının, bir yabancı tarafından cinsel şiddet gördüğü ifade edilmiştir (BMDKR, 2010).

Kadınlar, ailede fiziksel ve sembolik şiddete sıklıkla maruz kalmaktadır. Kadına yönelik bu şiddetin temel amacı, kadının korkuya veya baskıya dayalı olarak kontrol altına alınmasıdır (Aktaş, 1997: 5). İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ceza Hukuku ve Kriminoloji Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin 1998-2000 yılları arasında yaptığı bir araştırmada aile içi şiddete maruz kalanların % 89'unu kadınların oluşturduğu saptanmıştır. Aile içi şiddete maruz kalanların yaş dilimlerinin 19 ile 45

arasında olduğu ve 19-25 yaş dilimi arasındaki kadınların daha fazla şiddete maruz kaldığı belirlenmiştir (Ünver 2003: 5- 15). Uygulanan şiddetinde fiziksel, cinsel, psikolojik, ekonomik olmak üzere farklı türden olduğu belirtilmiştir (Aktaş, 1997: 5-6). Arıkan'ın boşanmış kadınlar üzerinde yapmış olduğu bir araştırmasında, kadınların % 53,4'ünün boşanma sebebini fiziksel şiddet olarak tespit etmiştir. Ancak şiddete uğrayan kadınların oranı ile şiddet nedeniyle boşanan kadınların oranı arasında farklılıkların bulunduğunu ileri sürmüştür (1987: 87).

Ülkemizde, geleneksel aile yapısının hakim olduğu evliliklerde, şiddete uğrayan pek çok kadın, istemediği halde evliliğini devam ettirmek zorunda kalmaktadır. Bunun nedenleri ise toplumsal değer sisteminin bazı öğeleri, toplum kaynakları ile ilgili bazı yetersizlikler ve darboğazlar, şiddete uğrayan kadının psikolojik durumudur. Toplumsal değer sisteminin bazı özellikleri, geleneksel kadınlık rolü, evin ve evliliğin mahremiyeti, çocuğun iki ebeveynli büyümesi gerektiği düşüncesi ve kadının kendini suçlamasının yanı sıra psikolojik durum olarak da korku, suçluluk, utanma, izole olma, çaresizlik duygularının içselleşmesi bu durumun nedenleri olarak görülmektedir (Aktaş,1997: 9-12).

Aile içinde, eşler arasında ve anne-baba ile çocuklar arasında her yönden yapıcı, geliştirici bir diyalogun gerçekleşmemesi günümüzde önemli sorun olarak görülebilir. Aile içi ilişkilerde ortaya çıkan anlaşmazlıklar, kavgalar, baskı ve şiddet, aile bireylerinin kişisel güvenliklerini, kişi haklarını olumsuz etkilemektedir. Duygusal, fiziksel, cinsel, ekonomik istismar olayları hukuki açıdan birer dava konusuna dönüştürmektedir (Cılga, 2002: 53). Bu durum, eşlerin eğitim düzeyleriyle büyük ölçüde ilişkilidir. Eğitim düzeyinin yüksek olduğu ailelerde, eşler ve çocuklar arasında çıkan anlaşmazlıkların çözümünde farklı stratejiler geliştirebilme konusunda daha başarılı olunduğu görülmektedir. Eşler arasındaki eğitim farkı, çatışmaların içeriğini ve boyutlarını etkilemektedir. Fakat, aile içi şiddet bağlamında değerlendirildiğinde eğitim düzeyinin şiddet uygulama ya da şiddete maruz kalma konusunda görece olarak belirleyici olmadığını da belirtmek gerekir. Nitekim, günümüzde eğitim düzeyinin yüksek olduğu ailelerde de şiddet görülmektedir. Hatta, eğitim düzeyi yüksek olan kadınların da şiddete maruz kaldıkları bilinmektedir. Bunun nedeni ise ataerki değerlerle açıklanabilir. Özellikle ülkemizde geleneksel ataerki değerlerdeki değişim, modern yaşam dinamikleri içinde paralel bir çizgide değişim göstermemektedir. Modern yaşam koşullarına uygun yaşayan pek ailede geleneksel davranış kalıplarına göre hareket edilmesi durumuna da sıklıkla rastlanmaktadır. Dolayısıyla aile içi şiddet olgusunu tek boyutlu olarak değerlendirmemek gerekmektedir. Türkiye'de aile içi şiddetle mücadeleyle yönelik hukuki önlemlerin yetersiz olduğu görülmektedir. Bu konuda hukukçuların, uzmanların ve toplumun büyük bir kesiminin ısrarlı talepleri göz ardı edilmiştir (Erman, 2003: 89). Fakat, AB'ye girme sürecinde hukuki alanda yapılması öngörülen reformlarda aile içi şiddete yönelik önlemlere geniş yer verilmektedir. Türkiye AB'nin bu politikasına uyum sağlayabilmek için aile içi şiddete yönelik uygulamalarda reform yapma konusunda biraz da istekli davrandığı görülmektedir. Bu durum değişmeye başlamış ve Avrupa hukukuna uyum süreci çerçevesinde, tek amacı aile içi şiddetle mücadele olan, zayıf bireyi koruyan ve geleneksel yapıları zorlayan bazı yasalar parlamentodan geçmiştir.

İnsan Hakları Derneği'nin Kadına Yönelik Şiddet Raporu'na göre, son 7 yılda 4190 kadının öldürüldüğü, fiziksel veya cinsel şiddete maruz kalan kadınların %88'inin maruz kaldıkları şiddeti gizledikleri ortaya konulmuştur. 2005-2011 yılları arasında namus davası, yoksulluk, işsizlik, aldatma, terk etme, boşanma, cinsel ilişkiye girmek istememe gibi nedenlerle işlenen cinayetlerde erkeklerin kadınlar üzerindeki tahakküm taleplerini ön plana çıktığı sonucuna ulaşılmıştır. Raporu göre, Doğu ve Güneydoğu ve İç Anadolu'da namus üzerinden temellenen söylemlerle aile meclislerinin ve aile hukukunun işletildiği belirtilmiştir. Bunun yanı sıra bütün bölgelerde erkeklerin kadınları kendilerine ait bir mülk gibi gördükleri ve şiddet yoluyla otorite kurmaya çalıştıkları tespit edilmiştir. Rapor'da 2011'in ilk 8 ayı içinde 143 kadının cinayete kurban gittiği, 76 kadının cana kast edilen saldırıya maruz kaldığı ortaya konulmuştur. Gerçekleşen 82 tecavüz vakası mahkemelere intikal etmiştir. Katil zanlılarının %25'inin 18 yaşından küçük olduğu vurgulanan rapora göre 18-30 yaş arası zanlıların oranı % 24, 31-40 yaş arası oranı % 27, 51-60 yaş arası % 18, 61-70 üstü yaş grubu oranı ise % 6 oldu. 2011'in ilk 8 ayı içinde Türkiye'de yaşanan kadına yönelik şiddet olaylarında her 100 kadından 16'sı cinsel şiddete uğramıştır. En çarpıcı sonuç ise fiziksel ve cinsel şiddet yaşamış kadınların %88'i, korku, ayıplanma, olayın duyulması endişesi, namus, dedikodu gibi gerekçelerle ne yakın çevresine ne sivil toplum örgütüne ne de devlet kuruluşlarından birine başvurmuştur. 2005-2011

arasında cinayetler en çok 2009'da işlendiği ortaya konmuştur. 2007'de 1011 ve 2009'da 1126 kadın öldürülmüştür. 2009'da kadına yönelik taciz vakası 624'dür (www.bianet.org)(30.07.2013).

T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumunun aile içi şiddetle ilgili olarak yaptığı araştırmada her 100 ailenin 34'ünde kadına yönelik fiziksel şiddet ve %53'ünün de sözel şiddete maruz kaldığı tespit edilmiştir. Türkiye genelinde 56 ilden 1800 evli kadınla yapılmış çalışmada (KYŞ) eşinden en az bir kez fiziksel şiddet gören kadınların oranı %35 olarak saptanmıştır (T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2009:45).

Türkiye'ye ilişkin ortaya konan bu rapordaki veriler kadına yönelik şiddetin ciddi bir sorun olarak varlığını devam ettireceğini göstermektedir. Kadına yönelik şiddetin artması, ekonomik, sosyal ve siyasal alanda yaşanan sorunlarla büyük ölçüde ilişkilidir. Bununla birlikte Raporda, ülkedeki siyasal, ekonomik ve toplumsal sorunların derinleşmesi, şiddetin meşrulaştırılması gibi nedenlerin cinayetlerin artmasına yol açtığı vurgusu ön plana çıkarken, kadına şiddetin artarak devam etmesinde egemen ataerkil yapının ve toplumun kurumlarında şiddeti olağan gören cinsiyetçi kültürün yeniden üretiminin büyük rol oynadığına yer verilmiştir (T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2009:45-65).

Hükümetin uyguladığı ekonomik ve sosyal politikaların ortaya çıkardığı ekonomik, siyasal, sosyal ve hukuksal sorunların bu sorunu daha da derinleştirdiği söylenebilir. Şiddetin günümüzde meşrulaştırılması, ataerkil yapının çözülmemesi bu şiddeti derinleştirmektedir. Toplumun refah düzeyini arttıran politikalar, ekonomik reformlar, tüketim kültürü, kültürün beslediği şiddet, işsizlik, insanın değersizleşmesi ve ekonomik kaygıların daha çok ön plana çıkması, kadın-erkek eşitsizliğinin devam etmesi ve kadınların ülkemizde %16'sının istihdama katılıyor olabilmeleri gibi pek çok neden kadına şiddeti büyük oranda etkileyen nedenlerdir.

Kadına yönelik şiddet konusunda son 7 aya ilişkin rakamlar 226 kadının öldürüldüğü, 478 kadının tecavüze, 722 kadının tacize uğradığı ortaya konulmuştur. 6 bin 423 kadın aile içi şiddet nedeniyle hastaneye başvurmuştur. Verilere göre kadına yönelik cinsel şiddetin son 5 yılda 30 artış gösterdiği tespit edilmiştir. Emniyet Genel Müdürlüğü'nün resmi kayıtlarına göre Şubat 2010-Ağustos 2011 arasında 19 ayda 78 bin 488 aile içi şiddet vakası yaşanmıştır. Resmi rakamlara göre, 2006'da 663, 2007'de 1011, 2008'de 806, 2009'un ilk altı ayında 950 kadın öldürülmüştür. Yılda yaklaşık 2000 boşanma başvurusunun yapıldığı İstanbul'da %85'inin nedeni şiddettir. Adalet Bakanlığı'nın verilerine göre, Türkiye'de kadınlara yönelik cinayet oranı son istatistiklerde göre 2002 ile 2009 yılları arasında %1400 artış göstermiştir. Kentte kadına yönelik fiziksel şiddet oranı %38, kırsal kesimde %43'dür. 2011 yılında koruma talep ettiği ve savcılığa ya da polise şikayette bulunduğu halde ya da sığınma evlerine yerleştirildiği halde 14 kadın öldürülmüştür. 34 kadın yaralanmıştır. 2011'de tecavüz vakaları basına az yansıyan haberlerdendi. Buna rağmen 102 kadın ve 59 kız çocuğunun tecavüze uğraması basında yer almıştır. 2012 yılının ilk ayında 12 kadın öldürülmüş 26 kadın yaralanmıştır. 10 kadına tecavüz edilmiş ve 35 kadın tacize uğramıştır (www.bianet.org) (28.07.2013).

DENİZLİ'DE ŞİDDETE MARUZ KALMIŞ BOŞANMIŞ KADINLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Araştırmanın Metodolojisi

Modern yaşam dinamikleri içinde tarafların evlilikten beklentilerinin gerçekleşmemesi durumunda boşanma gerçekleşmektedir. Bu çalışmada Denizli ilinde boşanmış olan 177 kadının boşanma gerekçesi olarak şiddeti belirtenler ele alınmıştır. Şiddete maruz kalmış kadınların şiddet türleri, şiddete maruz kalma sıklığı, önlemeye yönelik stratejileri gibi çeşitli konular üzerinde durulmuştur.

Araştırma evreni Denizli ili olmakla beraber, örneklemimiz 177 kadından oluşmaktadır. Araştırma, Denizli ilinde yaşayan ve boşanma davası Denizli ilinde gerçekleşmiş olan boşanmış kadınlarla sınırlandırılmıştır.

Araştırmanın verilerinin analizde SPSS programı kullanılmıştır. Verilerin frekans dağılımları çıkarılmış ve ki-kare testi ile değişkenler arasındaki ilişkilerin analizi gerçekleştirilmiştir. Araştırmada 177 örneklem grubu ile anket, 6 kişi ile de görüşme yapılmıştır. Sonuçlar hem nicel hem de nitel düzeyde analiz edilmiştir.

3.2. Araştırmanın Hipotezleri

Bu araştırmada cinsiyet, yaş, eğitim durumu, kentte kalış süresi, yaşamın büyük kısmının geçtiği yer, gelir durumu, meslek, sosyal güvenlik, çocuk sayısı, evlilik sayısı, evlilik süresi, ilk evlenme yaşı, eşler arasındaki yaş farkı, evlilik biçimi, aile ve akrabalarla olan ilişkilerin düzeyi, ailede cinsiyete dayalı işbölümü, eşler arasında sorumlulukların paylaşım düzeyi, annelik-babalık rollerinin yerine getirilmesi, ailede karar alma mekanizması, otoritenin dağılımı gibi değişkenlerle ilişkilendirilerek Denizli’de şiddet görmüş ve boşanmış olan kadınların boşanma deneyimleri sosyolojik olarak analiz edilmektedir.

Çalışan boşanmış kadınların evliliği, çalışmayanlara göre daha kısa sürmektedir.

Çalışan boşanmış kadınlar, evde maddi konularda daha çok söz sahibi-karar verici olmaktadır.

Çalışan boşanmış kadınlar, eşleriyle en çok ev işlerine katılma konusunda tartışırlar.

Evlilikte boşanma fikrini ilk ortaya atan gelir düzeyi yüksek boşanmış kadınlardır.

Eşler arasındaki akrabalık durumu olan kadınlar, aile içi geçimsizliklerde çözüm için daha çok ailelerine başvururlar.

Eğitim düzeyi düşük ve geliri olmayan kadınlar evlilikleri süresince daha çok şiddete maruz kalırlar.

Geliri olmayan kadınlar evlilikleri süresince daha çok maddi konularla ilgili olarak eşleriyle tartışırlar.

Boşanma fikrini ilk ortaya atanlar erkeklerdir.

Boşanma kararını veren kadınlardır.

Çalışmayan boşanmış kadın, ekonomik nedenlerden ötürü ikinci evliliğini yapar.

Akraba evliliği yapmış boşanmış kadınlar, boşanma sonrasında daha çok kendi aileleri ile birlikte yaşarlar.

Eğitim ve gelir düzeyi düşük kadınlar mahkemede boşanma gerekçesi olarak maddi nedenleri sunarlar.

Ekonomik özgürlüğe sahip olmak kadınların boşanma kararını vermelerinde birinci ölçüde etkilidir.

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırmaya katılanların demografik niteliklerine dair verileri şu şekilde özetlemek mümkündür. Araştırmaya katılanların çoğunluğu 26-30 yaş aralığındakilerden oluşmaktadır (%24). İkinci sırada ise 31-35 yaş arasında yer alanlar gelmektedir. Dolayısıyla katılımcıların ortalama yaş aralığı 26-35’dir. Katılımcılar medeni durumlarına göre değerlendirildiğinde bekar olanlar çoğunluğu oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle boşanmış fakat yeniden evlenmemiş olanlar çoğunluktadır (%72,9). Katılımcılar arasında iki boşanma deneyimi yaşamış olanlar da dikkate değer bir orandadır. Hem kendilerinin hem de boşandıkları eşlerin doğum yerlerine bakıldığında her ikisinde de kent doğumlu olanların toplam örneklemin yarısından fazlasına karşılık geldiği saptanmıştır (%56,8). Katılımcıların en fazla lise (%36,7) ve ilkokul mezunu (%34,5) kategorisinde yoğunlaştıkları gözlenmiştir. Okur-yazar olan ve okur-yazar olmayanların oranı oldukça düşüktür. Eşlerinin eğitim durumlarına bakıldığında ilkokul mezunu olanların çoğunluğu oluşturduğu (%38,4) lise mezunu olanların ise ikinci sırada geldiği gözlenmiştir (%30,2). Meslek açısından bakıldığında işçi (%35,3) ve ev hanımı (%24,3) olanlar çoğunluğu oluşturmaktadır. Katılımcıların çoğunluğunun düşük gelir düzeyinde yer aldığı tespit edilmiştir. Ortalama gelirleri 500-1000 TL arasındadır.

Araştırmaya katılanların evlilik ve boşanma deneyimlerine ilişkin verilere göre, katılımcıların boşanma ile sonuçlanan evliliklerinde aile içi sorunların çözümünde başvurdukları kişi ya da yere bakıldığında kadınların çoğunluğunun kendi ailesine başvurduğu gözlenmiştir (%49,7). İkinci çoğunluk ise hiç bir yere başvurmadığını belirtmiştir (%20,3). Bunun yanı sıra katılımcıların %16,4’ünün yakın arkadaşlarına, %5,1’inin avukata, %1,7’sinin psikoloğa, %1,1’i aile/evlilik

danışmanına başvurduğunu belirtmiştir. Dağılımın diğer seçeneklerini iş arkadaşları, yaşlı aile büyükleri, eşin ailesi oluşturmaktadır ve bu seçenekler oldukça düşük düzeyde bulunmaktadır. Dolayısıyla boşanmış olan kadınların çoğunluğu kendi ailesini hala önemli bir yardım kaynağı olarak görmektedir. Bu bağlamda 5. hipotezimiz doğrulanmıştır.

Boşandığı eşiyle yakın akraba olduğunu belirten kadınların %80'i, uzak akraba olduğunu belirten kadınların %58,3'ü, akraba olmayıp hemşeri olduklarını belirten kadınların %67,4'ü ve akrabalık bağı olmayanların ise %39,6'sı evliliklerindeki çatışmalarda ilk olarak ailelerine başvurduklarını belirtmiştir. Bunun yanı sıra evliliklerdeki çatışmalarda hiç bir yere başvurmadığını belirten kadın katılımcıların eşiyle olan yakınlık durumuna bakıldığında %20'si yakın akraba olduklarını, %16,7'si uzak akraba olduklarını, %26,1'i hiçbir akrabalık bağı olmadığını belirtmiştir. Böylece 11. hipotezimiz doğrulanmıştır.

Araştırmaya katılanlar arasında boşanma sürecinde profesyonel destek aldığını belirtenlerin oranı çoğunluktadır (%65,8). Avukat, katılımcıların profesyonel destek olarak en çok yardım aldıkları kişidir. Psikoloğa başvuranların oranı %31,5'dir. Avukatlar esasen boşanmaya karar vermiş olan eşlerin son aşamada boşanma işleminin başlatılması noktasında son mercidir. Avukatlar, boşanma kararı vermiş olan eşlere psikolojik bir destek sağlamaktan ziyade boşanma sürecine yönelik hukuksal işlemlerin nasıl yürütüleceği konusunda yönlendirici olmaktadır. Dolayısıyla avukatları, boşanmaya karar vermiş olan eşlerin bu sürecin öncesinde ve sonrasında tarafların yaşadıkları sorunların çözümlenmesi konusunda psikolojik bir destek ya da yardım sağlama şeklinde temel işleve sahip kişiler olarak değerlendirilmemesi gerekmektedir. Katılımcıların büyük çoğunluğunun profesyonel destek aldıkları süre 1 yıldan daha az olarak tespit edilmiştir (%74). Bu süre boşanmanın gerçekleştiği süre ile boşanma sonrası süreci kapsayan kısa bir döneme işaret etmektedir. Yaklaşık olarak 1 yıl sürdüğü dikkate alınırsa boşanma sürecinin tamamlanmasıyla birlikte profesyonel destekte sona ermektedir.

Araştırmaya katılanların 133'ü gibi büyük çoğunluğu boşanma fikrini ortaya atan tarafın (%75) ve 105'i de boşanma kararını kendisinin verdiğini belirtmiştir (%59,3). Dağılımın diğer oranlarını katılımcının eşi ve ortak karar verme seçenekleri oluşturmaktadır. Hem boşanma fikrini ortaya atan taraf hem de boşanma kararını veren tarafın kadınlar olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Buna göre kadınların boşanma konusunda daha kararlı oldukları söylenebilir. Son yıllarda yapılan pek çok araştırmada da boşanma fikrinin ilk olarak kadınlar tarafından ortaya atıldığı tespit edilmiştir. Evlilik süresince bütün sorumlulukları üstlenen ve sorunlarla baş etmeye çalışan kadın, boşanma sürecinde de net bir kararla evliliği bitirebilmektedir. Buna göre 7 numaralı hipotezlerimiz doğrulanmamış fakat 8 numaralı hipotezimiz doğrulanmıştır.

Katılımcıların evlilik sürelerine ilişkin ortaya çıkan sonuçlara göre, çoğunluğu 1-5 yıl evli kaldığını (%39) ikinci olarak da 6-10 yıl evli kaldığını belirtmişlerdir (28,2). Dolayısıyla katılımcıların büyük çoğunluğu 1-5 yıl evli kalmışlardır. Son yıllarda yapılan araştırmalar, boşanmaların sıklıkla evliğin ilk yıllarında gerçekleştiği fakat bununla birlikte 16 ve daha fazla yıl evli olanlardaki boşanmaların da oldukça dikkate değer olduğu vurgulanmıştır.

Katılımcıların boşanma ile sonuçlanan evliliklerine karşı çıkma durumunun olup olmadığına yönelik yapılan sorgulamada çoğunluğu kendi ailesi tarafından tepki gördüğünü belirtmiştir (%61,4). İkinci sırada yer alan seçenek ise eşinin ailesinden tepki aldığını belirtenler oluşturmaktadır (%31,6). Diğer oranlar ise yakın akrabalar, eşin yakın akrabaları ve sosyal çevre gibi seçeneklerde dağılım göstermektedir. Buna göre katılımcıların çoğunluğu ailelerinin karşı çıkmasına rağmen evlenmişlerdir. Aileler birinci derece etki eden konumundalardır fakat kadınların evlilik kararlarında ailelerine rağmen karar verdikleri gözlenmiştir. Bu durum, kentsel yaşam dinamikleriyle birlikte değerlendirilebilir. Eğitim ve çalışma durumu kadının evlilik kararını vermesinde etkili değişkenlerdir. Ve artık bireyler evlilik kararlarında daha çok bağımsız hareket edebilmektedirler. Ailelerin, katılımcıların evlilik süreçlerinde karşı çıktıkları konulara yönelik kategorilere bakıldığında ilk sırada farklı kültürel çevre ait olmak (%34,8), ikinci sırada fikir çatışmalarının olması (%33,9), üçüncü sırada sosyo-ekonomik seviyenin uygun olmaması şeklinde belirtilmiştir (%19,1).

Katılımcıların 115'i (%65) boşanmadan önce çalıştıklarını 62'si (%35) çalışmadıklarını belirtmiştir. Araştırma kapsamında elde edilen veriler, boşanma öncesinde çalışan kadınların oranının

yüksek olması Türkiye ortalaması dikkate alındığında iyi bir oran olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte çalışmadığını belirten %35'lik kesim ise dikkate değerdir. Bu da evli oldukları süre içinde araştırmaya katılan kadınların çalışmayı tercih etmemeleri durumu ülkemizde geleneksel bir anlayışın yansımaları olarak değerlendirilebileceği gibi istihdam alanının yaygın olmamasıyla da ilişkilidir. Bu durum kentsel yaşam dinamiklerinin birey üzerinde yarattığı ekonomik baskılarla açıklanabilir. Kadının çalışma isteği, eşinin kadının çalışması konusundaki düşünceleri, eşin ekonomik durumu, kadının çalışma konusundaki düşünceleri gibi pek çok faktör kadının çalışması konusunda belirleyici olabilmektedir. Katılımcıların, boşanmadan önce çalışıyor olma durumlarının boşanma kararı üzerinde etkisi sorgulandığında 71'i hiçbir etkisinin olmadığını (%61,7) belirtmiştir. Büyük ölçüde etkisi olduğunu belirtenlerin oranı %21,7, biraz etkisi olduğunu belirtenlerin oranı ise %16,5'dir. Ekonomik özgürlüğe sahip olmak boşanma kararını ne şekilde etkiliyor sorusuna kadınların çoğunluğu, daha özgür bir şekilde karar vermeyi sağladığını (%58,3), özgüvenin artmasını sağladığını (%16,7), kararlarında daha seçici ve dikkatli davranmaya olanak sağladığını (%16,7) belirtmişlerdir. Dağılımın diğer seçenekleri ise toplumdaki saygınlığın artması (1 kişi), yaşam kalitesinin artması (1 kişi), sosyal ortamlara daha fazla girmeye olanak sağlaması (2 kişi) gibi gerekçeleri oluşturmaktadır ve oldukça düşük yüzdelerdedir. Bununla birlikte boşanmadan önce bir işte çalışan katılımcıların 97'si evlilik sürecinde çalışmıyor olsa bile yine de boşanmayı tercih edeceğini ileri sürmüştür (%89). Bu da katılımcıların boşanma konusundaki kararlılıklarını göstermektedir. Bu şekilde 4. hipotezimiz doğrulanmamıştır. Boşanmanın her halükarda gerçekleşeceğine dair kesin bir düşüncenin var olması, boşanma kararında sosyo-psikolojik faktörleri ön plana çıkarmaktadır. Bu da evliliğin itici yönleriyle ve taraflara çekici gelen faktörlerle açıklanabilir. Buna göre 13. numaralı hipotezimiz doğrulanmamıştır.

Katılımcıların boşandıkları eşleriyle evlilikleri süresince yaşadıkları çatışmaların nedenini sırasıyla iletişim eksikliği (%85,3), beklentilerdeki farklılıklar (%61), fikir çatışmalarını (%43,5), kişiliklerin farklı olmasını (%37,9), ailelerin etkisi (%32,8), sosyo-kültürel farklılıklar (%19,8) belirtmişlerdir. Bu seçeneklerden her biri kendi içinde kategorileştirilerek değerlendirilmiştir.

Katılımcılar boşanmadan önceki süreçte evliliklerini genel olarak 95'i kötü olarak (%53,7), 38'i orta düzeyde (%21,5), 37'si çok kötü (%20,9) olarak değerlendirmişlerdir. Evlilik yaşamlarını negatif yönde değerlendirenler büyük çoğunluğu oluşturmaktadır. Evliliğini sadece 7 kişi olumlu yönde değerlendirmiştir. Boşandığı eşinin boşanmadan önceki süreçte ev içinde sürekli farklı konularda tartışmalar yarattığını evde gergin bir ortamın oluşmasına neden olduğunu belirten kadınların oranı çoğunluktadır. Buna göre kadınların 85'i (%48) sık sık, 56'sı (%31,6) bazen, 26'sı (%14,7) nadiren yanıtlarını vermişlerdir.

Katılımcılar, boşanmadan önceki süreçte evliliklerine yönelik yaptıkları eleştirilerden en önemlilerinden bir tanesi aile içindeki karar alma biçimiyle ilgili olduğu gözlenmiştir. 103 kadın katılımcı eşinin evle ilgili kararlarda büyük ölçüde etkili olduğunu belirtmiştir (%58,2). 57 kişi eşit karar verildiğini belirtmiştir (%32,2). Kendisinin karar verdiğini belirtenler ise sadece 17 kişi olarak görülmüştür (%9,6). 3 numaralı hipotezimiz doğrulanmıştır. Fakat 2 numaralı hipotezimiz doğrulanmamıştır. Evlilik sürecinde yaşanan sorunlara karşı sergilenen tutum konusunda kadın katılımcıların 87'si sorunu konuşarak çözme yoluna gittiğini (%49,2), 42 kişi konuşmayı sessiz kalmayı tercih ettiğini (%23,7), 35 kişi münakaşa, kavga, şiddet gösterdiğini (%19,8) belirtmiştir. 7 kişi evi terk ettiğini, 2 kişi ayrılma konusunu gündeme getirdiğini, 4 kişi de anne-babasını araya girme konusunda yönlendirdiğini belirtmiştir.

Kadın katılımcıların boşanma sürecinden en fazla etkilenen tarafın kim olduğuna yönelik düşüncelerinin sorgulanması sonucunda 69'u kendisinin etkilendiğini (%39), 54'ü çocuklarının (%30,5), 34'ü eşinin (19,2) etkilendiğini ve 20'si ise hiç kimsenin etkilendiğini belirtmiştir (%11,3). Boşanma sürecinden sonra kadın, maddi, çevre baskısı, çocuklara özlem duyma, aile baskısı ve erkeklerin tacizi gibi pek çok sorunla karşılaşabilmektedir. Kadınların genel olarak eğitim düzeyinin düşük olması, iş piyasasında düşük prestiji, dolayısıyla düşük ücreti, sosyal güvencesiz işlerde çalışması ve farklı bir takım gerekçelerle çalışmalarına izin verilmemesi gibi kadının aleyhine olan durumlarla iç içedir. Hatta kadınların çalışan kadın kimliğinin ötesinde ev kadını kimliği ile yetiştirilmiş olması nedeniyle çoğu kadın kendisi çalışmak istememektedir. Bu durum evlilik sürecinde önemli bir sorun olarak algılanmamaktadır. Fakat evlilikte yaşanan çeşitli sorunlar hatta

boşanmaya kadar gidilmesi durumunda kadın için oldukça ciddi sorunlar oluşturabilmektedir. Evlenmeden önce hiç çalışmamış olan bir kadın boşandıktan sonra çalışma yaşamına girdiğinde zorlanmaktadır. Düşük ücretle ve statüyle çalışma yaşamına başlayanların oranı da yüksektir. Toplumdaki hakim geleneksel yapı toplumsal önyargılar, aile ve sosyal çevre baskısı gibi faktörler de boşanmış kadınların yaşamlarını zorlaştırmaktadır. Fakat bu durumun geçmişe kıyasla daha esnek olduğunu söylemek gerekmektedir.

Araştırmaya katılan kadın katılımcıların boşanmadan önceki süreçte şiddete maruz kalıp kalmadıklarına yönelik yapılan sorgulamada 145 kadın (%81,9) eşinden şiddet gördüğünü (herhangi bir şiddet) 32 kadın (%18,1) şiddet görmediğini belirtmiştir. Maruz kalınan şiddet türü her biri kendi içinde kategorileştirilip sorgulanmıştır. Buna göre yapılan değerlendirmelerden şu sonuçlar dikkati çekmektedir. Eşinden şiddet gören kadınların sayısı oldukça yüksektir. Maruz kalınan şiddet türüne göre yapılan değerlendirmede 113 kadın (%77,9) fiziksel şiddete maruz kaldığını; 59 kadın psikolojik şiddete maruz kaldığını (%40,7), 125 kadın sözel şiddete maruz kaldığını (%86,2), 34 kadın cinsel şiddete maruz kaldığını (%23,4), 35 kadın duygusal şiddete maruz kaldığını (%24,1), 21 kadın ekonomik şiddete maruz kaldığını (%14,5), 37 kadın tehdite/gözdağına maruz kaldığını (%25,5), 37 kadın ciddi olarak ruhsal sıkıntılar yaşadığını (%25,5) belirtmiştir. Buna göre 8. hipotezimiz doğrulanmıştır. Elde edilen bulgulara göre araştırmaya katılan kadınların büyük çoğunluğu evlilikleri süresince en az bir defa fiziksel şiddete maruz kalmışlardır. Uygulanan şiddet türü açısından sırasıyla fiziksel şiddet, sözel şiddet ve psikolojik şiddet geldiği tespit edilmiştir. Aşağılayıcı sözler söylemek, zaafı ile alay etmek, suçlamak, küfür etmek, küçük düşürmek, hakaret etmek, yüksek sesle bağırarak, eşi (kadını) çelişki içinde bırakmak, eşin (kadının) öz güvenini yitirmesini sağlamak, sürekli eleştirmek, aşağılamak, tehdit etmek, kararlara katılımını engellemek, sürekli sorguya çekmek, aşağılayıcı isim takmak, sık sık alay etmek, dini veya etnik kimliğine yönelik hakaret etmek, görüşlerini ve çalışmalarını küçümsemek gibi sözel şiddet kategorisinde değerlendirilen davranışları içermektedir. Sözel şiddet diğer şiddet türlerine göre daha sık olarak maruz kalınan bir şey olarak değerlendirildiğinde fiziksel şiddete maruz kalan her kişinin sözel şiddete de maruz kalma olasılığı yüksektir. Fakat her sözel şiddete maruz kalan fiziksel şiddete maruz kalmayabilmektedirler. Evlilik süresince eşlerin farklı nedenlerle farklı şiddet türlerine maruz kaldıkları yaygın bir gerçekliktir. Şiddete maruz kalanların büyük çoğunluğunu da kadınlar oluşturmaktadır. Bir insan hakları ihlali olan aile içi şiddet, gelir ve eğitim düzeyi ne olursa olsun farklı toplumlarda ve kültürlerde yaşayan kadınların ortak ve yaygın bir sorunudur. Yapılan araştırmalar ev içinde kadına yönelik uygulanan şiddetin yaygınlığını ortaya koymaktadır. Tüm dünyada kadınlar, eşleri, erkek kardeşleri, babaları ve erkek arkadaşları tarafından şiddete maruz kalabilmekte, ölüm ya da sakat kalma gibi sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Yakın zamana kadar aile içi şiddet konusu mahrem bir konu olarak değerlendiriliyordu. Bu konuda yapılan araştırmalarda aile içi şiddetin gizlenmesinden dolayı optimum sonuçlara ulaşmak oldukça zor olmuştur. Ancak bugün aile içi şiddet geniş bir toplumsal çerçevede sosyo-kültürel bir sorun olarak ele alınmakta ve önlenmesine yönelik tedbirler alınmakta, politikalar geliştirilmektedir.

Boşanmadan önceki süreçte eşiyile çoğunlukla ve sık sık tartıştığını belirten kadın katılımcılar, tartışma gerekçelerini sırasıyla maddi konular, sigara, alkol vb. maddelerin kullanımı, duygu ve düşüncelerin paylaşılabilmesi olarak belirttikleri gözlenmiştir. Buna göre 177 kadından oluşan örneklemimizde, 113 kadın maddi konular, 30 kadın giyim tarzı, 35 kadın geleneklere uygun davranmama, 12 kadın kişisel bakım, 27 kadın büyüklerle olan ilişkilerin sorunlu olması, 98 kadın sigara, alkol kullanımı, 47 kadın duygu ve düşüncelerin paylaşılabilmesi, 30 kadın ailevi kararlara katılamama, 9 kadın çocukların eğitimleri, 6 kadın siyasi konular gibi farklı konularda boşandıkları eşleriyle tartışmalar yaşamışlardır. Bu sorgulamada her bir seçenek farklı şekilde kategorileştirilerek değerlendirilmiştir. 9. hipotezimiz doğrulanmıştır.

Kadın katılımcıların evlenme biçimleri ve evliliklerinde geçimsizliklerin ilk olarak ne zaman başladığına yönelik yapılan sorgulamadan elde edilen verilere göre, görücü usulü ile evlendiğini belirten kadınların %23,9'u ilk ay içerisinde tartışmaya başladıklarını belirtirken, flört ederek evlenenlerin %24,4'ü 1 ile 3 yıl arasındaki süreçte ilk olarak tartışma yaşadıklarını belirtmişlerdir. Araştırma verilerine göre en dikkat çekici olan noktanın aile baskısı ile evlenen kadınların oranlarında görülmektedir. Zira aile baskısı ile evlenen kadınların %50'si ilk 6 ay ile ilk 1 yıl içerisinde

tartışmaların başladığını vurgulamışlardır. Aile baskısı ile evlenen kadınların dağılımının diğer seçeneklerinde hiçbir değer olmaması yoğunluğun ilk 6 ay ve 1 yıl üzerinde yoğunlaşması önemli görülebilir. Anlaşarak evlendiğini belirten kadınların %21,3'ü ilk 1-3 yıl arasında tartışmaya başladıkları gözlenmiştir. Dağılımın diğer oranlarına bakıldığında ise, evliliklerinin ilk 1 yılı içinde tartışmaya başladıklarını belirten kadınların %19,2'si; ilk 6 ay içinde tartışmaya başladığını belirten kadınların %15,4, 4-6 yıl arasında tartışmaya başladıklarını belirten kadınların %15,4'ü anlaşarak evlendikleri görülmüştür. Aile baskısıyla evlenenlerde ilk 6 ile ilk 1 yıl seçeneklerinin dışındaki seçeneklerde oransal bir dağılımın görülmemektedir. Flört ederek evlendiğini belirten kadınların %20,7'si ilk 1 yıl içinde %17,1'i ilk 6 ay içerisinde tartışmaya başladıkları görülmüştür. 1. hipotezimiz doğrulanmamıştır.

Genel olarak değerlendirildiğinde görücü usulü ile evlendiğini belirten kadınların evliliklerinde ilk tartışmaların ilk bir ay ile 1-3 yıl arasında yoğunluğun olduğu görülmüştür. Kadın kategorisinde evliliklerinin 1-3 yılı arasında tartışmaların yaşanmaya başladığını belirtenlerin oranlarının %50 ile dağılımın çoğunluğunu oluşturmuştur.

Kadın katılımcıların boşanmadan önceki süreçte boşandıkları eşlerine karşı bütün yakınlık düzeylerinde "nefret duygusu" içinde olanların çoğunlukta olduğu görülmektedir. Eşleriyle yakın akraba olduğunu belirten kadınların %70'i, uzak akraba olduğunu belirten kadınların %41,7'si, akrabalık bağlarının olmadığını fakat hemşeri olduklarını belirten kadınların %41,9'u, akrabalık bağı olmadığını belirten kadınların ise %43,2'si boşandıkları eşlerine karşı boşanma kararından önce nefret duygusu içinde olduklarını belirtmişlerdir. Boşandığı eşe karşı hisler konusunda yapılan değerlendirmelere göre, yakın akraba olduğunu belirten kadınların %20'si, uzak akraba olduğunu belirtenlerin %16,7'si, akrabalık bağı olmayıp da hemşerilik bağı olanların %16,3'ü ve hiçbir akrabalık bağı olmayanların %9,9'u boşandığı eşine karşı "korku duygusu" içinde olduğunu belirtmiştir. Sevgi duygusu açısından değerlendirildiğinde kadın katılımcılarda yakın akraba olanların %10'u, uzak akraba olanların %16,7'si, hiçbir akrabalık bağı olmayanların %11,7'si ve akraba olmayıp hemşeri olanların ise sadece %2,3'ü sevgi duygusu içinde oldukları görülmüştür. Genel olarak bakıldığında boşandığı eşine karşı hisleri konusunda ağırlıklı olarak nefret, huzursuzluk duygularının hissedildiği gözlenmiştir. Yakın akraba olduğunu belirtenler arasında diğer kategorilerle karşılaştırıldığında daha ziyade nefret duygusu içinde oldukları; hiçbir akrabalık bağı olmayanlarda ise nefret duygusunun yakın akraba olanlarla karşılaştırıldığında daha düşük olduğu görülmüştür. Nefret duygusu çoğunluğu sağlamlasının yanında korku duygusunun da kadınlarda baskın olduğu gözlenmiştir. Boşanmadan önceki süreçte eşiyile duygu ve düşüncelerini kadınların çoğunluğu rahat bir şekilde paylaşmadığını belirtmiştir (%49,2).

Katılımcı kadınlar arasında boşanma kararını ilk olarak kendisi tarafından verildiğini belirtenlere bu kararı eşinin nasıl karşıladığına yönelik değerlendirmelerine bakıldığında 42 kadın (%40) eşinin boşanmamakta direndiğini, 34 kadın (%32,4) tepki göstermeyip hemen kabul ettiğini ve 29 (%27,6) kadın da eşi tarafından tehdite maruz kaldığını belirtmiştir.

Boşanmadan önceki süreçte 93 kadın eşiyile ayrı yaşadığını (%52,5), 84 kadın ayrı yaşamadığını (%47,5) belirtmiştir.

Boşandıktan sonraki süreçte kadınların yaşamlarından duydukları memnuniyetlerine bakıldığında 109 kadın daha çok memnun olduğunu (%62,6), 47 kadın çok daha fazla memnun olduğunu (%27) belirtmiştir. 18 kadın farklı düzeylerde memnun olmadıklarını belirtmişler ve şu durumda boşanmadan sonra kadınların büyük çoğunluğu yaşamlarından büyük ölçüde memnun olmuşlardır.

Kadın katılımcılara evliliğin uzun sürmesinin hangi faktöre daha çok bağlı olduğu konusundaki görüşleri sorulmuştur. Buna göre, 177 kadın katılımcının 45'i para kazanmaya bağlı olduğunu, 132'si para kazanmaya bağlı olmadığını; 171'i kadının ev dışında çalışmamasına bağlı olmadığını 6'sı bağlı olduğunu; 158'si eşler arasındaki uygun ve düzeyli iletişime bağlı olduğunu, 42'si cinsel uyuma bağlı olduğunu, 18'i yaş farkının az olmasına bağlı olduğunu, 2'si kültürel-dini bir yaşama bağlı olduğuna, 12'si kadının evine-eşine bağlı olmasına, 6'sı kadının çalışmamasına bağlı olduğunu 72'si ilgi ve beğeni alanlarının uyumlu olmasına bağlı olduğunu, 6'sı çocuk sahibi olmaya bağlı olduğunu, 88'i duygusal yönden uyumlu olmaya bağlı olduğunu, 26'sı ailelerin uyuşmasına bağlı olduğunu, 52'si maddi olanakların varlığına bağlı olduğunu, 45'i para kazanmaya bağlı olduğunu belirtmiştir. Bu

sorgulamada her bir seçenek kendi içinde kategorileştirilmiştir. Bu yanıtlar çerçevesinde kadın katılımcılar, boşandıkları eşiyile yaşanan geçimsizliğin nedeni olarak ilk sırada 52 kadın ilgisizlik ve ihmalkarlık (%29,4), 47 kadın alkol,kumar gibi kötü alışkanlıklar (%23,7), 27 kadın kişisel uyumsuzluklar (%15,3), 17 kadın anne-babaların müdahaleleri (%9,6), 16 kadın aile içi şiddet (%9), 9 kadın cinsel uyumsuzluk (%5,1), 7 kadın maddi beklentilerin uyumsuzluğu (%4) ve 1 kadın da evi geçindirememesi ve çocuk sahibi olmayı neden olarak sıralamıştır.

Katılımcıların mahkemede sundukları boşanma gerekçelerine bakıldığında 56 kadın alkol, kumar gibi kötü alışkanlıkları, 44 kadın başka bir kadının varlığını, 23 kadın kişisel beklentilerin gerçekleşmemesini, 15 kadın eşin evi geçindirememesini, işsizliği ve maddi sorunları, 13 kadın, anne ve babanın müdahalelerini ve eşin ilgisizliklerini ve ihmali, 10 kadın eşin baskı ve kıskançlıklarını, 3 kadın cinsel problemleri sunmuştur. 14. hipotez doğrulanmamıştır.

Kadın katılımcıların boşanma süreçlerini nasıl değerlendirdiklerini meslek değişkeniyle ilişkilendirilmesine yönelik sonuçlara göre, gerilimli ve huzursuz bir boşanma süreci yaşadığını belirten 47 kadının işçi olduğu 7'sinin memur, 2'sinin emekli, 17'sinin esnaf, 28'inin ev hanımı, 8'inin serbest meslek sahibi olduğunu ve 4'ünün de çalışmadığı tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan kadınların çoğunluğu tekstil ya da başka sektördeki fabrikalarda işçi olarak çalışmaktadır. Bununla birlikte, yine işçi olan kadın katılımcılarda yalnızlık ve kimsesizlik duygusunun yoğun olduğu bir süreç yaşadığını belirtenler de ikinci sırada yer almaktadır.

Boşanma sürecinde kadın katılımcıların ailelerinin yaklaşımlarının sorgulandığı soruda ailesinin anlayışlı davrandığını ve büyük ölçüde destek olduklarını belirtenlerin çoğunlukta olduğu gözlenmiştir (%56,5). Bununla birlikte ikinci sırada ailesinin korumacı bir tavır sergilediğini belirtenler gelmektedir (%20,3). Hiç hoş karşılamadığını belirtenlerin oranı %11,9, ilgi göstermediğini belirtenlerin oranı %11,3 olarak tespit edilmiştir. Genel olarak bakıldığında kadın katılımcılar boşanma sürecinde ailelerinden önemli ölçüde destek görmüşlerdir.

Boşanma sonrası süreçte kadın katılımcılardan 99'u sosyal çevresinde herhangi bir değişikliğin olmadığını, 56'sı bozulan ilişkilerinin olduğunu, 22'si çevresiyle olan ilişkilerinin bozulduğunu, arkadaşlarını kaybettiğini ve yeni ilişkiler kurmak durumunda kaldığını belirtmiştir. Bunun yanı sıra 57 kadın (%32,2) orta derecede maddi sorun yaşadığını, 45 kadın (%25,4) oldukça fazla maddi sorun yaşadığını, 41'i oldukça az maddi sorun yaşadığını (%23,2), 13 kadın (%7,3) çok fazla maddi sorun yaşadığını belirtmiştir. 21 kadın ise hiç maddi sorun yaşamadığını belirtmiştir. Buna göre, kadınların orta derecede ve oldukça fazla derecede maddi sorun yaşadığı sonucuna ulaşılmıştır. Fakat diğer kategorilerde dikkate değer oranlara sahiptir. Bu da boşanan kadınların aileleri tarafından destek görmesiyle ilişkili bir durum olarak görülebilir.

Katılımcıların boşandıktan sonra yeniden evlenme konusundaki düşüncelerine yönelik sorgulamayı çocuk sahibi olup olmama durumuna göre değerlendirdiğimizde çocuğu olmayan kadınların %42,9'u yeniden evlenmeyi düşündüklerini, 1 çocuğa sahip olan kadınların %83,1'i; 2 çocuğa sahip olan kadınların %78,6'sı ve 3 çocuğa sahip olan kadınların %85,7'si yeniden evlenmeyi düşünmediklerini belirtmişlerdir. Dolayısıyla çocuk sayısı kadınların yeniden evlenmeyi düşünmeleri konusunda belirleyici bir değişken olduğu sonucuna varılmıştır. İkinci evliliği yapan kadınların çoğunluğu için ekonomik nedenler belirleyici bir faktör olmuştur. 12. hipotezimiz doğrulanmıştır.

Kadınların çalışmaları konusundaki düşünceleri sorgulandığında 121 kadın kadının her durumda istiyorsa ve bir engel yoksa çalışmalıdır, 37'si ailenin ekonomik sıkıntısının olduğu durumda kadın çalışmalıdır, 7'si anne oluncaya kadar çalışmalıdır, 7'si ev işlerinde yardımcı varsa çalışmalıdır, 3'ü hiç bir durumda çalışmamalıdır, 2'si evlenmeden önce çalışmalıdır yanıtını verdikleri görülmüştür. Buna göre kadınların büyük çoğunluğu her durumda gelir getirici bir işte çalışıyor olmayı destekledikleri tespit edilmiştir. Kadının çalışması konusunda geleneksel bakışın hakim olmadığını, annelik ve ev işlerini yerine getirme gibi konuların kadınların çalışması konusunda engel olarak değerlendirilmediğini söylemek mümkündür.

Boşandıktan sonra kadın katılımcıların 107'si ailesinden destek aldığını, 49'u sorunlarını kendisinin çözdüğünü ve kimseden destek almadığını, 12'si çocuklarından destek aldığını belirtmiştir.

Dolayısıyla aile, boşanma sonrası süreçte araştırmaya katılan kadınlar için önemli bir sosyal dayanışma mekanizması olarak görülmektedir.

Kadın katılımcıların evliliği nasıl tanımladıklarına bakıldığında, 97'si (%54,8) evliliği aile birliğinin temeli olarak görmekte; 37'si eşler arasındaki duygusal birlikteliğin sağlandığı bir kurum (%20,9), 20'si çocuk yapmak ve yetiştirmek için yapılmış bir sözleşme (%11,3), 17'si cinsel ilişkinin toplum tarafından meşru kılındığı bir kurum (%9,6), 6'sı eşler arasındaki ekonomik dayanışmayı sağlayan bir kurum olarak gördükleri tespit edilmiştir. Bu tanımlar geleneksel aile anlayışına uygun olmakla beraber aileye yönelik diğer tanımlarda bu geleneksel tanımlardan bir ölçüde uzaklaşmaya başlandığını göstermektedir.

Katılımcıların toplumsal olarak boşanma olgusunu nasıl tanımladıklarına yönelik yanıtlar incelendiğinde 51 kadın boşanmayı aile birliğini parçalayan bir durum olarak (%28,8), 48 kadın gerilimli ve mutsuz bir evliliğin sonlandırılması (%27,1), 34 kadın sıkıntılı bir yaşamın sonlandırılması (%19,2), 29 kadın başarısız bir evliliğin işareti (16,4), 8 kadın boşanma geleneklerimize aykırıdır, 7 kadın toplumun düzeni ve geleceği için tehlikelidir yanıtlarını verdikleri gözlenmiştir. Boşanmanın toplumsal tanımına ilişkin bu sonuçlar bize boşanma olgusunun kültüre ilişkin tanımlarından uzaklaşıldığını daha bireysel bir yaşam alanına ilişkin öznel tanımlamaların ağırlık kazandığı gözlenmiştir. Toplumun beklentilerinden ziyade boşanma sorunlu ve bireysel alana nüfuz eden bir süreç olarak tanımlanmıştır. Toplumsal değerlendirmelerin bireysel değerlendirmelere evrildiği gözlenmiştir. Bu da bize değişen aile ve yaşam biçimini sunmaktadır.

SONUÇ

Denizli'de yaşayan ve boşanmış kadınların şiddete maruz kalma durumlarının, boşanma öncesi ve sonrası süreçte yaşadıkları sorunların sosyolojik olarak analiz edildiği bu çalışmada örneklem 177 kadından oluşmaktadır. Araştırma 2008-2011 yılları arasında Denizli Aile Mahkemesine intikal eden ve boşanma ile sonuçlanmış olan davalarla sınırlandırılmıştır.

Araştırmaya katılan kadınların ilk evlenme yaşları yoğunluklu olarak 17-26 arasında dağılım göstermektedir. Eşyle olan yaş farkı en fazla 5 olarak gözlenmiştir. Kadınların tamamına yakını ilk evlenme yaşının erken olduğunu hatta bazı katılımcılar boşanmaların fazla olmasının nedenini küçük yaşta evlenmekle ilişkili olduğunu belirtmişlerdir.

Kadın katılımcıların çoğunluğu ailelerin yönlendirmeleri, baskıları ya da istekleri üzerine evliliklerini gerçekleştirmişler ve görücü usulü ile evlenmişlerdir. İkinci evliliklerini yapan katılımcılar da arkadaşlarının ya da yakınlarının tanıştırmaları ile evlenmişlerdir. Fakat her iki durumda da ortak olan temel nokta, kişilerin birbirini yeterince tanımamaları, kısa süre içerisinde evlenmeleri ve bilinçli bir kararın ötesinde hareket etmiş olmalarıdır.

Ekonomik özgürlüğü olmayan kadınlara göre evlilik, erkeğin maddi olanaklarıyla ilişkili olarak düşünülmektedir. Duygulardan ziyade sosyo-ekonomik koşullara bağlı bir mantık dizgesi ön plana çıkmaktadır. Başka bir ifade ile evliliğin mantık ya da duygulara bağlı olarak gerçekleşip gerçekleşmemesi durumu, kadınların sosyo-ekonomik statülerine göre farklılık gösterebilmektedir. Bunun yanı sıra kadın katılımcılar için sosyal çevrenin dul kadına yönelik tanımlamalarının büyük ölçüde etkisi olduğu gözlenmiştir.

Katılımcıların boşanma nedenleri farklılık göstermektedir. Aldatma, alkol, sigara vb gibi maddelerin kullanımı, kişisel ilgisizlik, ihmal gibi nedenler sıralanmıştır.

Araştırmaya katılan kadınların boşanma deneyimlerinde farklı şiddet türleri bir arada gözlenmektedir. Kadın katılımcılar, eşleri tarafından çoğunlukla fiziksel şiddete maruz kaldıklarını ve bu şiddetin evliliklerinin ilk yıllarından itibaren olmak üzere oldukça erken süreçte başladığı sonucuna ulaşmışlardır. İkinci evliliğini yapmış olan kadın katılımcılar hem ilk evliliklerinde hem de ikinci evliliklerinde farklı şiddet tiplerine maruz kaldıklarını ileri sürmüşlerdir. Erkek tarafından uygulanan şiddette tarafların aileleri de önemli bir neden olarak belirtilmiştir. Eğitim düzeyi düşük ve ekonomik özgürlüğü olmayan kadın katılımcılar, şiddete uğradıklarında evliliklerini sonlandırmayı düşünmemişlerdir. Şiddeti her ne kadar önemli bir sorun olarak değerlendirmiş olsalar da sosyo-ekonomik statülerinden dolayı boşanmaya kalkışmamışlardır. Kadın katılımcılarda boşanma

gerekçeleri daha ziyade aldatılma ve kişisel farklılıklardan kaynaklanan sorunlar olarak belirtilmiştir. Kadın katılımcılarda gözlenen bu durum, Türkiye’de bu sosyo-ekonomik profile sahip olan kadınların bir gerçekliğini yansıtmaktadır. Şiddet, katlanılabilir bir durum olarak algılanmakta, evliliğin devamlılığı için sorun haline getirilmemektedir. Eğitim seviyesi yüksek ve ekonomik özgürlüğe sahip olan kadınlar için şiddet, evliliği sonlandırma nedeni olarak görülebilmektedir. Erkek katılımcıların da boşandıkları eşlerine şiddet uyguladıkları gözlenmiştir. Benzer bir şekilde şiddet boşanma gerekçesi olarak birinci sırada kabul edilmemiştir. Karşı tarafın hatalı bir davranışından dolayı şiddet sergilediğini, öyle davranmasaydı şiddet uygulamayacağını belirterek şiddeti haklılaştırma yönünde çaba söz konusudur. Sorun olan taraf, boşandığı eşi olarak yansıtılmaktadır. Bunun yanı sıra şiddet uygulamadan önce sorunları iletişimle çözme yoluna giden bir katılımcı söz konusu değildir. Başka bir deyişle şiddet ilk akla gelen ve tek çözüm olarak kabul edilmektedir. Şiddetin katılımcılar tarafından normalleştirildiği ve içselleştirildiği düşünülebilir.

Kadın katılımcılar evlilik sürecinde ciddi sorunlar yaşanmıştır. Bu süreç katılımcıların evliliğe bakış açılarını olumsuz yönde etkilemiş, güvensizlik telkin etmiştir. Bunun yanı sıra eşiyle arasındaki kişilik farklılıklarından kaynaklanan çatışmalar ve sonrasında gerçekleşen boşanma hayal kırıklıklarına neden olmuştur. Özellikle iki defa boşanma deneyimi geçirmiş olan katılımcıların evlilikleri süresince eşlerinin sadakatsizliğine, saldırgan ve şiddete dönük davranışlarına maruz kalma nedenlerinden dolayı evliliklerini sonlandırmış olmaları, hayatlarının sonraki dönemleri için büyük ölçüde sorun teşkil etmektedir. Zira, görüşülen kişilerin ortak ifadeleri, karşısına çıkacak yeni kişilere karşı nasıl güvenebilecekleri üzerine temellendirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Aktaş, A. M. (1997). Aile İçi Şiddet ve Önleme Yolları. Ankara: Somgür.
- Arıkan, Ç. (1987). “Sosyal Hizmetler Açısından Şiddet Ve Bir Tür Olarak Evlilikte Kadına Yönelik Şiddet”. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Dergisi, 5(1).
- Cılga, İ. (2002). “Aile Mahkemeleri Tasarısı Üzerine Bir Değerlendirme”. Aile Ve Toplum Dergisi, 2 (5), 51-60.
- Dünya Kalkınma Raporu (2012). “Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği ve Kalkınma Genel Bakış”. Washington.
- Erman, B. (2003). “Ailenin Korunmasına Dair Kanunun Türk Hukukuna Etkisi”, Türkiye’de Aile İçi Şiddet. İ.Ü. Hukuk Fakültesi Ceza Hukuku Ve Kriminoloji Araştırma Ve Uygulama Merkezi Yayını, İstanbul.
- Ünver, Y., (2003). “Türkiye’de Aile İçi Şiddetin Boyutları, Nedenleri Ve Çözüm Önerileri”. Türkiye’de Aile İçi Şiddet, İ.Ü.H.F. Ceza Hukuku ve Kriminoloji Araştırma Ve Uygulama Merkezi, Beta Yayınevi, İstanbul.
- Özden, S. (2010). “Boşanma Sebepleri Bakımından Aile İçi Şiddet”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı. Aile içinde ve toplumsal alanda şiddet. Ankara: Aile Araştırma Kurumu Yayınları; (1997,2005,2008,2010,2011).
- T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (2009) Türkiye’de Kadına Yönelik Şiddet, Ankara

İnternet Kaynakları

- Dünya Sağlık Örgütü Raporu, (2000-2004) <http://www.who.int/en/>(29.07.2013)
- Birleşmiş Milletler Dünya Kadınları Raporu,(2010) <http://www.kadininstatusu.gov.tr/tr/19136/Birlesmis-Milletler>
- www.bianet.org (28.07.2013)
- www.bilka.org.tr/kadina-yonelik-aile-ici-siddetin-bosanma-davalarin_6810.html(28.07.2013)

BOŞANMANIN KADINLAR ÜZERİNE ETKİLERİ VE BAŞETME STRATEJİLERİ: NİĞDE ÖRNEĞİ

Yücel CAN¹

Canan ŞAHİN²

ÖZET

Genel olarak küreselleşme olarak adlandırdığımız süreç, toplumsal yapılar ve bu yapıları oluşturan toplumsal kurumlar üzerinde de önemli etkiler yapmakta ve köklü değişim ve dönüşümlere yol açmaktadır. Bir toplumsal kurum olan aile de bu değişim ve dönüşümden payına düşeni almaktadır. Aile içinde kadına yönelik şiddet, değişen aile yapıları ve boşanma bu etkinin öne çıkan görünümleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışma kapsamında; ailedeki dönüşümün görünümülerinden biri olan boşanma olgusu, boşanmanın kadınlar üzerinde yaptığı etkiler ve kadınların karşılaştıkları sorunlarla baş etme stratejileri ele alınmıştır.

Araştırma verilerinin analiz edilmesi sonucunda; boşanmanın kadınlar açısından büyük oranda olumlu olarak algılandığı, ancak az da olsa olumsuz etkilerinin de olduğu görülmüştür. Boşanmalara kadınların ailelerinin büyük oranda destek verdiği görülmüştür. Kadınlar boşanmalarına gerekçe olarak genellikle eşlerinin; içki, kumar, aldatma gibi olumsuz özelliklerini göstermişlerdir. Kadınların yaptıkları ilk işlerden biri bir iş bulmak ve çalışmak olmaktadır. Kadınların boşanmanın ardından karşılaştıkları bir başka sorun ise, eşleri tarafından tekrar evlenme konusunda baskı görmeleridir.

Anahtar Kelimeler: *Boşanma, Kadın, Aile, Evlilik, Şiddet.*

ABSTRACT

In this study, the case of divorce, which is one of the views of this transformation, the effects of divorce on women, coping strategies faced by women are discussed. In this study, in March 2013 twenty -divorced woman in the province of Niğde were interviewed face to face. In order to determine the samples of interviewed women, the information given by interviewed women was obtained within the framework of the snowball sampling technique.

It has also been found that divorces have been greatly supported by the families of women. Women have shown their husbands' negative characteristics such as gambling, drinking, cheating as the reason of their divorce. Divorced women, especially unemployed ones, have been faced serious economic problems. For this reason, one of the first things they do is to find a job and work. Another problem faced by women after divorce is to be bothered by their husbands with the instances of remarriage.

Keywords: *Divorce, Woman, Family, Marriage, Violence*

GİRİŞ

Karşılıklı sevgiye, mutluluğa ve güvene dayalı olan evliliğin yasal bir şekilde sona erdirilmesi olarak tanımlayabileceğimiz boşanma, tarihsel süreçte evlilik kadar eskiye dayandırılrsa da günümüzde daha sık karşılaştığımız bir durumdur. Boşanma, modern toplumun hızla artan toplumsal sorunlarının başında gelmektedir. Batı toplumlarında oldukça yüksek olan boşanma oranları ülkemizde de giderek artmaktadır.

Ülkemizde boşanma geçmiş dönemlerde hoş karşılanmamaktadır. Ancak son zamanlarda kadınların çalışma hayatına girmesi, eşlerin eğitim durumlarının yükselmesi, kadın haklarının ön plana çıkması, hukuki yönden geçmişe oranla boşanmanın kolaylaştırılması gibi etkenler boşanmanın

¹ Doç.Dr. Niğde Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ycan@nigde.edu.tr.

² Sosyolog

artmasında önemli rol oynamaktadır. Boşanmanın temelinde yatan faktörlerden biri, kadınların çalışma hayatına girmesidir. Kadınlar ekonomik özgürlüklerini kazandıkları için evliliği maddi güvence olarak görmekten vazgeçmektedirler. Aynı zamanda evlilikle ilgili bir sorunla karşılaşıldığında ayrı ev açma eskiye göre daha kolay hale gelmiştir. Bunlara ek olarak boşanan kişilere özellikle de boşanan kadınlara yönelik olumsuz bakış açısının eskiye oranla azaldığı görülmektedir.

Boşanma, eşler arasında hukuki, duygusal ve cinsel birlikteliğin sona ermesidir. Evliliğin hukuki bağı, mahkeme süreciyle sona ermektedir, duygusal bağı sona ermesi biraz daha uzun sürmektedir. Bireysel ya da toplumsal nedenlerden dolayı biten evlilikler de yoğun bir stres söz konusu olmaktadır. Boşanma sonucunda yalnızca eşler birbirinden ayrılmaz, bunun sonucunda çeşitli sosyal ve psikolojik sorunlarda beraberinde gelmektedir. Evlilik ve boşanma, çok boyutlu ve karmaşık olgulardır. Boşanma, her bireyde farklı bir kriz dönemine neden olmaktadır.

Boşanma, kimilerine göre normal karşılanırken, kimileri ise boşanmaya olumsuz anlam atfetmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere boşanma konusunda birbirine zıt iki görüş vardır. Birinci görüşe göre, eşler mutlu olmak için bir araya gelirler ve tüm gayretlerini bu uğurda verirler. Eğer eşler aradığı mutluluğu birbirlerinde bulamazlarsa bu onlara zulüm olmaya ve acı vermeye başlar. Kişiler kendi istekleri dâhilinde ilişkilerini bitirmeye karar verirler. İkinci görüşe göre, aile çok kutsal bir kurumdur bundan dolayı aile olur olmaz sebeplerle dağıtılmamalıdır.

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Araştırma, Niğde ilinde yaşayan boşanmış kadınların, boşanma nedenlerinin ve boşanma sonrasında karşılaştıkları güçlüklerin; yaş, eğitim durumu, meslek, evlilik şekli ve süresi, çocuk sahibi olma, çocuk sayısı ve çocukların yaşları, velayet durumları, boşanma nedeni, boşanma sonrası genel yaşam, psikolojik durum, kendisi ve çocukları için nafaka alma durumu, boşanma öncesi ve sonrası maddi durum, ailelerin boşanmaya etkisi gibi değişkenleri inceleme konusu yapmıştır.

Çalışmada, 2013 yılı Mart ayı içerisinde Niğde ilindeki boşanmış yirmi tane kadınla yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Görüşme yapılan kadınların örnekleminin belirlenmesinde kartopu örnekleme belirleme tekniği çerçevesinde görüşülen kadınlardan alınan bilgilerden yararlanılmıştır.

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu tercihin en önemli nedenlerinden biri, görüşülen kişilerin boşanma deneyimlerini yakından inceleme kaygısıdır. Nitel araştırma, nicel araştırmaya göre araştırmaya dâhil edilen kesiti çok daha derinlemesine anlama ve değerlendirme olanağı sunan bir yöntemdir. Araştırma ile Niğde ilinde boşanmanın kadın üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkisi araştırılmıştır.

Nitel araştırmanın herkes tarafından kabul edilen bir tanımını yapmak güç olmakla beraber, “nitel araştırma, kuram oluşturmayı temel alan bir anlayışla, sosyal olguları bağlı buldukları çevre içinde araştırmayı ve anlamayı ön plana alan bir yaklaşımdır” denilebilir (Kaya, 2009: 8).

Çalışma evreni, ulaşılabilen evrendir. Araştırmacının, doğrudan ya da gözleyerek ya da ondan seçilmiş bir örnek küme üzerinde yapılan gözlemlerden yararlanarak, hakkında görüş bildirebileceği evren çalışma evrenidir (Aktaş, 2011: 47). Çalışmanın evrenini, Niğde ilinde yaşayan boşanmış kadınlar oluşturmaktadır.

GÜNÜMÜZ AİLESİNİN PROBLEMLERİ

Diğer toplumlarda olduğu gibi Türk toplumundaki aile de değişmektedir. Türk ailesi yüzyıllardan beri farklı kültürlerle karşı karşıya kalmıştır. Tanzimat’ la beraber Batı kültürü etkisine maruz kalmış ve hızlı bir şekilde değişime uğramıştır.

Günümüz Türk ailesi hem Batı görünümü hem de geleneksel yapı özelliklerine sahiptir. Batı çekirdek ailesinde sosyal, ekonomik ve duygusal yönüyle ilişkiler kopmuştur. Batının çekirdek ailesi ile bizim çekirdek aile arasında fark vardır. Türk ailesinde problemlerin büyük kısmı sosyal kurumlardan ziyade yakın akrabalar arasında çözülmektedir.

Köyden kente göçle birlikte gecekonduların artması birçok problemi beraberinde getirirken aile ile ilgili problemler de ortaya çıkmıştır. Büyük şehirlerde aile büyük sarsıntı yaşamaktadır. Aile

üyeleri köyde çevrenin kontrol edici baskısından kurtulmuş, özendiği gıpta ettiği hayran olduğu bir çevreye gelmiştir. Bu hayatın içerisinde yer alabilmek için kadın, erkek ve çocuk çalışmaktadır. Ancak bu çok kolay değildir ve bu durumun meydana getirdiği sıkıntılar yaşanmaktadır. Burada göstermelik tüketim, gösteriş harcamaları aileler ve kişiler arasında gösteriş yarışını ortaya çıkarmıştır. Bu ihtiyacı karşılanmayan ailelerde tartışmalar, evden kaçmalar ve gayri meşru davranış biçimleri gündeme gelmekte bu sebeple boşanmalar gerçekleşmektedir (Kabaklı Çimen, 2008: 433).

Günümüz ailesinde misafirperverlik, komşuluk, yardımlaşma duyguları ortadan kalkmıştır. Mahalledeki fakirlerin yardımına koşma, kurban kesme, zekât, fitre gibi yardım mekanizmaları zayıflamıştır. Aile de hem babanın hem de annenin çalışması çocuk terbiyesini aksatmıştır. Ailenin akşamdan akşama bir araya gelmesi ve bu zaman diliminin de daha çok TV veya bilgisayar başında geçirilmesi ailenin manevi ve sosyal gücünü azaltmıştır. Evler adeta bir otel odasına dönmeye başlamıştır. Çocuk üzerinde anne baba etkisi gittikçe azalmaktadır. Bu durumda çocuk tek başına kalmakta ve doğal olarak hatalar yapmaktadır.

Sanayileşme ile birlikte sosyal ilişkilerde faydacı, maddeci, fertçi eğilimlerin ortaya çıkması, anomi (hedefsizliğin hedef haline gelmesi), yükselen boşanma oranları ve intiharlar, yalnızlaşma, uyuşturucu bağımlılığı sosyal çözülme belirtisi olarak toplumda bulunmaktadır. Şehirleşme ile beraber yaşlılarla ilişkiler zayıflamakta, öğrenim seviyesi yükselmekte, evlilik kararları tarafların kendi kararlarıyla gerçekleşirken ailelerin evlilik kararları üzerindeki etkisi azalmaktadır (Kabaklı Çimen, 2008: 435).

Toplum tehdit eden sorunlardan biri olan boşanma, anlık bir durum olmayıp belli bir sürecin son noktası olan zor bir karardır. Boşanma, eşler için mutsuz ve sorunlu bir evlilikten çıkış olsa da ailenin yıkımı demektir. Çünkü ayrılmanın kaçınılmaz ve gerekli olduğu durumlarda bile boşanmayla sorunlar bitmemekte çiftler ve aileleri için yeni bir süreç başlamaktadır. Boşanma çiftleri sosyoekonomik yönden sarsarken psikososyal yönden örselemektedir. Sorunlu ilişkiler boşandıktan sonra da çoğu zaman çocuklar aracılığıyla sürmektedir. Bundan dolayı bireyler boşandıktan sonra evlilik öncesi gibi özgür olamamışlardır.

Evliliklerin kolayca boşanmaya gitmesinin nedenlerinden biri de, toplumun boşanmaya bakış karşı bakış açısının değişmesidir. Günümüzde boşanma doğal bir hadise olarak karşımıza çıkmaktadır. Oysa eskiden boşanma hem eşler hem de bunların aileleri ve çevreleri tarafından felaket olarak telakki edilirdi. Aile içerisindeki sorunlar aile büyükleri, yakın akrabalar, hatta komşu ve mahalleliler tarafından arabulucu olarak devreye girer ve yılmadan onları uzlaştırmaya çalışırdı. Fakat günümüzde aile büyükleri aile sorunları içerisinde girmeye çekinmektedir. Çünkü eşler ailevi sorunlarına kimsenin müdahale etmesini istememektedir.

Günümüzde boşanmaların yaygınlaşmasının insanların evliliğe daha az istekli olmasından değil de, evlilik anlayışındaki değişimle birlikte mutlu bir evlilik kurma isteğinin giderek artmasından kaynaklandığı unutulmamalıdır. Zira üretim araçlarındaki değişikliklerin yol açtığı kentleşme ve dolayısıyla yeni yaşam formasyonları, giderek artan hareketliliğe yol açmıştır. Bu aynı zamanda bireyselleşmeye, kadının özgürleşmesine ve dolayısıyla kurulan ailelerin gelenek ve yasalara dayalı bir yapı değil de ortaklığa ve sevgiye dayanan bir yapıda olmalarının da önünü açmıştır. Kafa dengi ve ortak olmaya duyulan ihtiyaç ve çiftlerin beklentilerinin artmasının yarattığı baskı, boşanmaya neden olmaktadır (Sucu, 2007: 11-12).

Evliliğin devam etmesinde en önemli faktörlerden biri, eşlerin birbirlerine karşı duyduğu sevgi ve saygıdır. Sevgi ve saygının olmadığı evlilikler uzun süre devam etmemektedir. Çünkü sevgi ve saygı olmayınca yaşananları paylaşmak ve mutlu olmak gibi beklentiler de ortadan kalkmakta ve evlilik anlamını yitirmektedir.

Boşanma sebepleri arasında önemli rol oynayan faktörlerden biri de sanayileşmenin aile üzerindeki etkileridir. Günümüzde sanayileşme ile akrabalık sistemine dayalı kapalı toplum yapısı dağılmıştır. Akrabalar arasında veya aynı çevre içinde gerçekleştirilen evlilik oranları düşmüştür. Aile dengesini sağlayan akraba çevresinin azalması veya ayrı yerlerde oturuyor olmaları aile içinde yaşanan problemlerde evliliğin devamı konusundaki destekleri azalmaktadır. Eş seçiminde ailenin rolünün azalması, gençlerin evlilik kararlarını kendilerinin vermesi ve kararların genellikle gelip geçici farklı

değerlere dayanması evliliklerin uzun süreli devam etmesini engellemektedir (Kabaklı Çimen, 2008: 453).

ARAŞTIRMA BULGULARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Görüşülen Kadınların Demografik Özellikleri

Araştırma kapsamında görüşülen 10 boşanmış kadından 3' ü ilkokul mezunu, 1' i lise terk yani ortaokul mezunu, 3' ü lise mezunu olup; bunlardan biri kız meslek lisesi, biri imam hatip lisesi, biri de düz lise mezunu olup polis meslek okulunu yarıda bırakmıştır. Kadınlardan 1' i polis meslek yüksekokulu mezunu, 1' i üniversite mezunu, 1' i de yüksek lisans mezunudur. Yaptığım görüşmeler kapsamında “Evli çiftlerde eğitim seviyesi arttıkça boşanma oranı da artmaktadır.” hipotezim doğrulanmaktadır. Çünkü görüştüğüm kadınlardan 6' sı lise ve üstü okullardan mezun olmuşlardır. Görüşülen kadınlardan 3' ü ev hanımı, 1' i temizlik görevlisi, 2' si markette çalışıyor, 1' i bankacı, 1' i ebe, 1' i polis memuru, 1' i de meyve suyu fabrikasından emekli olmuş.

Araştırma kapsamında görüşülen kadınların büyük çoğunluğu boşandıktan sonra çalışmaya başlamıştır. 10 kadından 4' ü boşandıktan sonra çalışmaya başlamıştır. 1' i ise hiç çalışmamış, boşandıktan sonra babasının maaşıyla geçimini sağlamıştır. Görüşülen kadınlardan 5' i evlenmeden öncede çalışmaktadır. Yaptığım görüşmeler kapsamında “Ekonomik bağımsızlığını kazanmış kadınlarda, boşanma oranı artar.” hipotezim çürümektedir. Yaptığım görüşmelerden de anlaşılacak üzere, günümüzde kadınların çalışma hayatına girmesiyle boşanma oranı artarken, ekonomik bağımsızlığı olmayan kadınlarda daha kolay boşanma kararı almaktadırlar. Evlilik döneminde çalışmayan kadınlar, boşanma sonrasında çalışma hayatına katılmaktadırlar. Bu araştırma kapsamında kadınlar, boşanma sonrasında ekonomik kaygılar ve sorunlar nedeniyle çalışma hayatına girmektedirler. Görüşülen kadınların yaş ortalaması 30 ila 55 arasında değişmektedir. Kadınlardan biri 28, biri 32, biri 35, biri 36, ikisi 43, biri 49, biri 55, biri de 65 yaşındadır.

Boşanma Sebebi

Görüşülen 10 kadından 7' sinin boşanma sebebi aldatılmadır. Kadınların büyük çoğunluğunun aldatılması sonucu boşanması dikkat çekicidir. Diğer boşanma sebepleri şöyle devam etmektedir; şiddet, kıskançlık, geçimsizlik ve sorumsuzluk. Yaptığımız görüşmeler sonucunda “Boşanma sebeplerinden ilk sırayı geçimsizlik almaktadır.” hipotezim çürümektedir. Çünkü görüştüğüm kadınların büyük çoğunluğunun boşanma sebebi aldatılmadır.

“Kadın, kumar, içki hepsini söyleyim mi? Kadını eve getirdi. Ondan boşandık, içkisine kumarına katlandım zaten. Onlara he diyordum. Ta ki kadını eve getirene kadar. Kadını gördüm. Ondan sonra ben boşanma davası açtım.” (Yasemin).

“Boşanma nedeni aldatması. Yabancı uyruklu bir kadınla aldatması.“Aldatma, ekonomik şiddet, fiziksel şiddet hepsi vardı. Ekonomik şiddet derken para vermiyordu, fiziksel şiddet derken de sürekli dayak vardı. Benim bütün evliliğim boyunca vardı. O zamanlarda çok arttı. İlk dayağımı daha altı aylık evliken ilişkiye girmek istemediğim için tokat attı. Daha cahilsin 18 yaşındayım ailenin yanından ayrılıp Bursa' ya gelmişim. Sonra barışmak için gitmiş bana çorap almış. O kadar nedensiz yere vurdu ki deme gitsin. Hatta hastaneden rapor alacak seviyeye kadar. Şuanda kafamın şurası kırık (kafasının üstünü göstererek) polis tabancasıyla kafamı yardı. Kemik içine göçtü. O zaman son haddimizdeydik. Bunu kimseye söylemedim. Sadece rapor almayı tercih ettim. Onu meslekten attırırım diye. Sonrada düşündüm vazgeçtim. Ankara' da dayak yedim. Beni boğmaya kalktı, boğazıma yapıştı. Resmen ölümden döndüm. Tamam, yapıcım dedim, öyle bıraktı. Bu evin tabusunu bana veriydi, onu geri alabilmek için. İstanbul' daki dayağım da buradaki ev kız öğrencilere verilmişti. Kirayı öğrenciler yatırmamışlar. Bizde o parayı alıp kendi kiramızı veriyorduk. Onlar yatırmayınca bizde yatıradık. Bizim ev sahibi de kahvede ne biçim polis ev kirasını ödemedi demiş. Benimde ağzımdan o o anda çıktı, hatalıyım, şuan da hatalı olduğumu anladım. Oropularla yerken düşünmedin de, şimdi mi düşünüyorsun dedim. Çünkü sadece o Rus kadınla yemedi, o gittikten sonra çok çeşitli kadınlarla birlikte oldu. Çünkü sonuçta bi bedel ödeyecek. Onlara tapu aldı, giysi aldı, otel paralarını ödedi. Kendini mahvedinceye kadar battı. Masa kurmuş, fotoğraflar falan bende. Benim evde sobam yanmıyor, soğukta oturuyorum, iki çocuk çocuğum ameliyat oldu. O gidiyor kadınlara kürk almış. Bende onu görünce, o anda belki söylemeseydim dayak yemezdim ama hak etti. O anda

öldürecekti. Tabancayla kafama vurdu. Elinden sağlık ocağına kafama dikiş attırmaya gidiyorum diye evden çıktım. Yoksa salması mümkün değildi. Silahı kafama vurunca perde, duvarlar, yerler kan içinde kaldı, gittim şikayetçi oldum. En azından elimde dayanağım olsun. Çünkü boşanmak istiyorum, boşanmıyor. Evin yarısını ver bana diyor; boşanıyım. Maksat evi almak. Bende o evi vermem ona, çünkü haksız. O evi sen bana boşanmak amacıyla verdin. Boşanmaktan vazgeçtin evi kurtarıyorum diye, şuanda da ben sana vermem. O ev için çok mücadele etti. Hala o evi alabilmek için kendi ailesine baskı kuruyor. Siz bana baskı kurdunuz evi bana verdiniz ondan geri alın diye. Ailesinin de bana yaklaşma sebepleri hem ikimizi barıştırmak hem de evin yarısını ona geçirtirmek.” (Belgin).

“İhanet, aldatma. Başka bir dostunun olduğunu öğrendiğim anda ben bir karar verdim ve evi terk ettim. Bu aldatma onun isteği dışında olan bir şeydi. Biz kaza yaptıktan sonra ben tamamen yatalak kaldım. Ailesi daha ben hastanede yatarken annesi başlamış, işe yaramaz seni evlendirecem demeye. Bu kadında kendisinin bulduğu biri değil. Bir şekilde isteği dışında olan bir olaydı. (Kadın kocasına muska yapıldığını söylüyor.) Ben bunu duyunca kabul etmedim. Eğer kendisi isteseydi, boşandıktan sonra 8 yıl ayrı yaşadık, o kadınla evlenebilirdi ama evlenmedi ve öleceği zamana kadar da benim pencereimin önünde beklemiş, ben beklediğini fark etmedim. Ben çocuklarıma dedim ben dönmeyi düşünmüyorum babanızı evlenmek istiyorsa evlendirin diye, yalnız kalmasın diye. Israrıma rağmen, ayrılmamıza rağmen kimseyle evlenmedi. Çoktan yuvasını kurabilirdi. Biz kazayı yaptıktan 8 yıl sonra boşandık, bu arada onun çok desteği, yardımı oldu. O konuda hakkını ödeyemem. Kazanın boşanmamızda herhangi bir etkisi olmadı. Bizim konumuz hiç kaza değil. Ben tamamen parça parça haldeyken dahi bir çocuğa bakar gibi baktı. Bir gün dahi öf dediğini duymadım, aşağılamak, hiçbir şeyini duymadım. Diyebilirim ki eski gücümü kazanmamda yegâne tek sebebi de odur. Çok destek oldu. Bana engelimi hiçbir zaman hatırlatmadı. Gerçekten ben en çok onun desteğiyle ayağa kalktım. Ondan ilgi, destek görmesem tekrar hayata dönemezdim. Bu konuda en büyük desteğim odur. Kazada eşime ve iki oğluma bir şey olmadı. Emniyet kemerim olmuş olsaydı arabayla 3 takla attık. Olmayınca boynumun üzerine düşmem, beni bu hale getirdi. En büyük hatamız bu. Kurallara uymamanın cezası.”(Berrin).

“Aldatma ve sorumsuzluk. Beni lise öğrencisi bir kızla aldattı. 15- 16 yaşından beri kullanıyordu onu. Kızla tanışma şekli; bunların dükkânları vardı, bu dükkânın yanına biyer açıldı, kızını da burada görmüş, sevmiş. O kızla evlendi, evleneli 2, 3 ay oluyor. Birazda mecbur kaldı. Kızın annesi, babası boşanmış. Onun evli olduğunu da biliyordu. Kızını da görsen bin yıl işin rast gitmez.” (Cennet).

“Benim üstüme evlendi, beni aldattı. Benle evliyken başkasıyla yaşamaya başladı. Ben öğrendiğimde daha önceden yaşıyormuş. Ben onun beraberliğini 5- 6 yıl sonra öğrendim. Ben öğrenince boşanma davası açtım. Öğrendikten sonra ayrıldım.” (Fatma).

“Şiddet, aldatılma, ilgisizlik vs. vs. vs.” (Ayça).

“İhanet, başka ihanetin getirdiği geçimsizlik, güvensizlik hepsi.”(Ayşe).

“İlk eşimden boşanma sebebi geçimsizlikti. Yani çok kıskançtı. İkincisinin içkisi, kumarı hepsi vardı. Şiddet uygulardı.” (Nermin).

“At yarışı, sorumsuzluk, evle alakası yoktu.” (Feride).

“Geçimsizlik, sorumsuzluk, evlenince sorumsuz olduğu ortaya çıktı. İlgisiz alakasız, mutsuz bir insandı, ben pozitifim, o negatifti.” (Aynur).

Boşanmanın Kadın Üzerinde Olumsuz Etkisi

Boşanmanın sizin üzerinizde olumsuz etkisi nedir?” sorusuna kadınların çoğunluğu bu durumdan en çok çocuklarının olumsuz etkilendiğini söylemişler, boşanmanın olumsuz etkisini en çok çocukların yaşadığını belirtmişlerdir. Evliyken çalışmayan kadınlar, boşanmadan maddi yönden olumsuz etkilenirken, ekonomik bağımsızlığını kazanmış kadınlar ise maddi yönden etkilenmezken, psikolojik sorunlar yaşamakta ve çalıştıkları ortamda insanların bakışları ve tekliflerinden rahatsız olmaktadır.

“Boşanmadan daha çok olumlu mu, olumsuz mu etkilendiniz?” sorusuna kadınların hepsi “Hem olumlu, hem olumsuz etkilendim. İkisini bir arada yaşadım. Boşanmanın olumlu etkisi de var, olumsuz etkisi de var.” cevabını vermiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda “Boşanmadan kadınlar daha

olumsuz etkilenir” biçimindeki hipotezimiz doğrulanmaktadır. Çünkü kadınlar boşanma sonrasında hem ekonomik yönden hem de psikolojik yönden zarar görmüşlerdir. Birçoğunun eski eşi boşandıktan sonra eşlerini aldattıkları kadınlarla evlenmiştir. Kadınların boşanma sonrasında karşılaştıkları zorlukları kendi ifadeleriyle vermek daha yararlı olacaktır.

“Maddi yönden ilk başta zorlandım. Çünkü o beni kredi kartıyla dolandırmıştı. Epeyce bir borçla geldim. Bir de engelli çocuk olduğu için onun bakımı, iş bulamadım bir süre. Bunların altından önce iş buldum, iş bulunca borçları yavaş yavaş bitirdim ondan sonra da kendime eşya almaya başladım. Eşya alıp çocuklarıma daha iyi imkânlarla bakmaya başladım.” (Belgin).

“Aaa çok. (Kadın birkaç dakika sesiz kaldı ve ağladı.) En çok da çocuğum kreşteyken tam baba kavramını öğrendiği sırada resimlerde, her şeyde baba yok. Her şey ben. Kule gibi yaparmış beni upuzun, kendisini küçücük. O resmi hiç unutmuyorum zaten. Bu resimlerde babası yok. Ben bu durumdan maddi yönden çok etkilendim, ailemin desteği, en çok çocuğumun yaşadığı üzdü yani kendimden ziyade. Bu olumsuzlukların altından önce ailem, sonrada Allah’ım yani başka bir şey değil. Rabbimin yardımı. Bunlar alın yazısı olduğunu bilip de susmak yani. Alnına bu yazılacakmış başka bir şey değil yani. İmanım zayıf olsaydı, daha kötü olurdu.” (Feride).

“Boşandığuma pişman mıyım çocuklarım açısından hani şimdi analı, babalı öksüz olmak çok zor. Annen ölür, annem öldü dersin, baban ölür, babam öldü dersin. Ama anne sağ, baba sağ, çocuklar nerde olduğunu bilmez. Ben kendi hayatımı yaşadım, eşim kendi hayatını yaşadı. Ne kadar acı, sıkıntıda yaşasan, çocukların ki gibi olmaz. Bayram sabahı kalkıyorsun, herkese bakıyorsun, ailesiyle gidiyor. Biz kahvaltıya oturuyoruz, hepimizin boynu bükük. Yani bunlar çok acı, zor şeyler. Özellikle çocuklar için çok büyük acı. Bize göre hava hoş. Benim kızımın babasına yazdığı şiirleri buldum, öyle şeyler yazmış ki, gizli gizli yazardı, neler dökmemiş ki, ne özlemler, ne sitemler. Çocukların yaşantıları biranda uçup gidiyor. Ne kadar kötü olursa olsun ailenin bir arada olması farklı, çok rahat da olsa parçalanmış yuva farklı. Boşandıktan sonra kızım babayı görmedi. Biz kızımın evi terk ettik. Babamız çok istemiş görmeyi ama görümceler varya engellemiş. Oğlan çocuklarıyla anlaşmalı ayrıldım ama. Ben boşanmak için terk etmedim ki evi. Birkaç gün çıkarsak dedim akli başına gelir. Biz de döner geliriz. O amaçla çıktık. Eşim gurur yaptı aramadı, ben onları kovmadım dedi, gerçektende öyle oldu, kendimiz çıktık. Ben gurur yaptım, gitmedim özür dilesin dedim. Sonrada böyle oldu.” (Berrin).

“Boşanmanın olumsuz etkisi kızımın bu durumdan etkilenmesi oldu. Biz boşandıığımızda zaten kızım küçüktü 1,5 yaşında falandı, bundan etkilenmedi ama okula gittiği için öğretmeni soruyor mesela ödevini kiminle yaptın, hafta sonu ne yaptın diye arkadaşlarından kimi diyor babamla yaptık, kimi diyor hafta sonu babamla parka gittik diye o zaman çok etkileniyor işte. Zaten boşanmadan en olumsuz etkilenen çocuklar karı- koca herkes kendi hayatını yaşıyor. Birde insanın eşi tarafından aldatılması çok kötü, beğenilmemek insanın zoruna gidiyor.” (Cennet).

“Tabi ki çocuklarım bundan çok olumsuz etkilendi. Kızım evlenirken mesela babası yoktu ya da 4 kardeştiler, 2 kardeşe düştüler. Kardeşler birbirlerine düşman oldular. Yani aile bitti. Biz 6 kişilik bir aileydik, 3 kişilik aile kaldık. O çok yıprattı. Bir de ben çok âşıktım. Sevdiğim için çok yıprandım. Bir de kötülük hiç görmemiştim daha önce. Kıskançlık vardı ama normal insandaki gibiydi oda. Dayak görmedim. Yokluk evliliğimizin ilk yıllarında vardı ama o beni etkilemedi. Sevdiğim için her şeyine katlanmıştım ben. Daha sonra bu olay çok ağır geldi. Tabi bütün aile yıprandı bundan. İçkisi vardı, aşırı değildi. Ben sevmiyordum, içmesini istemiyordum. İçkinin bize karı vardı, zararı yoktu. Yeme içme o anda ne istersen yapardı. İçti mi hayatını yaşa yani. Ama ben sevmiyordum içki olayını.” (Fatma).

“İlk aldığım eşim sağladı. Benim sakatlığımı hep başıma vurdu. Oturduğun yerde seni gören hep sağlam bir şey zanneder diyordu bana. İkincisi de karşıma özürlü çıkınca hadi dedim alıyım dedim. Bana bir laf söylemeye hiç olmazsa hakkı olmaz dedim. O zamanlar, o benden daha özürlüydü. Yürüyordum ben o zamanlar işe gidip, gelirken. Benim ki çocuk felci, doğuştan oldu. İkincisinin şiddeti vardı, içkisi, kumarı vardı. Boşanma sonrası sorunlarla karşılaşmadım. Ben çevreyle barışığımdır. Yalnız bu akülü tekerlekli sandalye yokken, zor olurdu, maaş almaya çıkmam, alışverişe çıkmam. Komşuma buyururdum, ona buna buyururdum. Ayda bir araba tutardım ben. O gün bütün işlerimi hallederdim. Şoförüm vardı benim. Ondan sonra devlet bana bu arabayı verdi (akülü tekerlekli

sandalye). Emekli olduğum için, sigortalı olduğum için. Şimdi bütün ihtiyaçlarımı ben bu arabayla hallediyorum. Maddi yönden zaten hiçbir sıkıntım yok. Ev kendi evim. Psikolojik olarak da etkilenmedim. Allah' ıma hep şükrederim. Yani özürlüyüm ben şöyledir, böyledir demem yani, barışığım ben kendimle.” (Nermin).

“Bir süre psikolojik destek aldım. Bana biraz kilo katkısı oldu onların. Boşanmadan hem olumlu hem olumsuz yönden etkilendim, ikisi bir arada desem. Yani tek değil.” (Ayça).

“Olumsuz olarak sadece insanların bakış açıları çok farklı oldu, dulsun ya. Tek olumsuz yanı odur ama onu da bir şekilde aşyorsun. Bu süreç bi 6 ay falan sürüyor, boşandın işte napacaksın, dulsun, arkadaşlarını daha iyi tanıyorsun. Arkadaşlarının eşleri bile sana daha farklı gözle bakıyorlar, boşandığın için, birazda gençsen ama aştım yani. Psikolojik olarak kendimi çok yalnız hissettim ama bunalıma girmedim, ilaç falan kullanacak seviyeye gelmedim.” (Aynur).

“Tabi ki olumsuz etkisi de var. Bi kere yalnızlık duygusu çok kötü, toplumun bakış açısı kötü, topluma kendini ispat etmeye çalışıyorsun, çocuklarının psikolojisini ayakta tutmaya çalışıyorsun, hiçbir şeyin eksikliğini onlara fark ettirmemeye çalışıyorsun, tamamen fedakâr birisi oluyorsun.” (Ayşe).

Boşanmanın Kadın Üzerinde Olumlu Etkisi

Görüşülen kadınlar boşanmanın olumlu etkisini şöyle ifade etmektedir: boşandıktan sonra daha mutlu olduklarını, eski eşlerinin şiddetinden, kıskançlığından kurtulduklarını, kendilerine güvenlerinin geldiğini, özgür olduklarını ifade etmişlerdir.

“Önceden iyiydi. İlk 10 yıl iyiydi. Zaten 17 yıl evli kaldık. İlk 10 yılım iyiydi artık ondan sonra kadın çıkınca zaten bozuldu.” Evliliğimin 10. yılında kadın çıktı. Kalan 7 yıl boyunca kadını bile evliliğimi devam ettirdim. Devam ettirdim ama ta ki düzelecek mi diye acaba döner mi ki diye. Dönmedi. Bende yeter artık dedim, bıraktım. Şiddet vardı, içki, kumar, kadın bunların hepsi vardı. Boşandıktan sonra daha mutlu oldum.” (Yasemin).

“Şiddetten kurtuldum, kendi ayaklarımın üzerinde çalışıp, kendi ayaklarımın üstünde durmayı sağladım. O zaman ona bağımlıydım.” (Belgin).

“İlk eşimle tartışmalarımız çok olurdu. Ondan kurtuldum. Yok, ona baktın, yok şuna baktın. İşte felaket düzeyde kıskançlık vardı. Aşırı derecedeydi. O zaman çalışmadığım halde. İlk evliliğimde çalışmıyordum. Gereksiz kıskançlık yüzünden boşandım ondan. İlk eşim işten çıkarttı beni. Ben kızken işe girdim. Evlenince işten ayrıldım. Sigortamı ben o arada öldürmedim. Sigortam devam etti. Ondan sonra ikinci evliliğimi yaptım. O özürlüydü. Buraya gelince ben işe giricem dedim. Ben dedim oturamam evde, işe giricem dedim. Buradakiler biraz karşı geldi. Yok, ben direttim yani işe giricem, çalışcam dedim. Aynı numarayla sigortamı devam ettirdim. 84 yılında özürülüler yasasından yararlanarak emekli oldum. İkinci evliliğimde eşimin içkisi, kumarı vardı. Bundan kurtuldum.” (Nermin).

“Olumlu olarak kendime güvenim geldi. İlk maaşımı aldığımda ben bunu mu yaptım dedim. O zaman pasiftik, evde ne yaparsan, bir yere gidiyorsun bir şey beceremiyorsun. Şimdi çocuğun sorumluluğu, kendi işini kendin yapıyorsun. O da yapmıyordu. Evliykende sorumluluk bendeydi ama yine de bir rahatlık vardı yani. O evin erkeği diyorduk, yapmıyorduk. Şimdi diyecek kimse yok.” (Feride).

“Özgürlük, benim eşim çok kıskançtı. Ben çalışacaktım, çalıştırmadı. Benim şimdi emekli maaşım olsa kötü mü olurdu. Bir kıskançlık yüzünden benim bütün geleceğimi yok etti işte. Hiçbir yerde çalıştırmadı. Şimdi ben bu saatte burada böyle rahat olacaktım, kesinlikle.” (Berrin).

“Ben evliyken o para getirecekte, ekmecek diye beklerdik. Onun eline bakardım ama o paraları kızla yemiş. Ama şimdi kendi paramla çok güzel bir şekilde geçiniyorum. Yediğim önümde, yemediğim arkamda. Kızıyla birlikte daha iyi haldeyiz. (Cennet).

“Kendimi buldum, yani ben, ben oldum. Kendime güvenim daha çok arttı. İnsanlara daha çok yaklaştım, eskiden birazcık daha uzaktım. Evliyken erkek daha öndeydi. Boşandıktan sonra ayaklarımın üzerinde durmayı bildim. Büyük faydası oldu bana. Kendimi kazandım.” (Fatma).

“Dünyaya yeniden geldim. Böyle çok mutluyum. Her şeye rağmen, yaşadığım onca şeye rağmen, psikolojik destek aldım ben. İlaç tedavisi gördüm, o kadar sıkıntıya rağmen oğlumun getirdiği avantajlar ve dezavantajlara rağmen böyle daha mutlu olduğumu düşünüyorum. Dünyaya yeniden geldim yani, mutluyum. Yaşayamadığım her şeyi yaşıyorum, bütün çılgınlıkları da yapıyorum, çok mutluyum böyle.” (Ayça).

“Kafam rahatladı, hayata döndüm, kendime güvenim daha çok geldi.” (Aynur).

“Sizi sinir eden birisi yok hayatınızda, huzur, özgürsün, istediğini yapıyorsun, kendi kararlarını kendin veriyorsun, daha doğrusu huzurla yatıp, kalkıyorsun en önemlisi o.” (Ayşe).

“Şuan da içinde bulunduğunuz durumu düşündüğünüzde yine boşanır mıydınız?” sorusuna kadınların 8’i “Evet” cevabını verirken, 2’ si ise “Boşanmak istemezdim ama evliliğimizin ilk yılları gibi olsaydı.” cevabını vermiştir.

“Boşanırdım. Şuan da çok rahatım. Hem ekonomik özgürlüğüm var, hem psikolojim düzeldi, hem erkek baskısından, şiddetinden her şeyinden kurtuldum. Ama maalesef daha kurtulamadım. Hala benimle tekrar evlenmek istiyor. Ben onun teklifini kabul etmiyorum. Ama zaman zaman vicdan ediyorum mesela. Şuan o çok kötü durumda. O kadınla da ilişkisi bitti. Başka kadınla evlendi. Ondanda boşandı. Aynı kadınla tekrar evlendi. Yine boşandı. Şuanda maaşında hacizler var. Valla yedi sene önce yirmi bir milyar haciz vardı. O yirmi bir milyarın üzerine daha da eklendi. Şuanda yani bilemicem miktarını. E bi emekli maaşıyla, evi yok, ailesi bozuldu. Yani o benden çok kötü durumda.” Eski eşi kadınla tekrar evlenmek istiyor. “Kızım istemiyor, oğlum istiyor. Oğlumda baba otoritesi, sevgisinin boşluğu olduğu için. Ama babanın yaptığına aklı ermediği için, bize yaptığı o şiddeti maddi manevi dayığı falan oğluma mesela az vurdu, kıza ve bana daha çok şiddet uyguladığı için, oğlum bilmediği için istiyor, bilinçsiz olarak.” (Belgin).

“Şimdiki hayatımdan memnunum. Sadece özel ihtiyaçlarımı gideremiyorum. Affedersiniz tuvalet gibi, banyo gibi. Ona da kadın tuttum. Kadın sabahları geliyor, çünkü yatamıyorum, kalkamıyorum, tuvalete gidemiyorum. Sabah geliyor beni kaldırıyor, akşam geliyor beni yatırıyor.” (Nermin).

“Özgürlük, benim eşim çok kıskançtı. Ben çalışacaktım, çalıştırmadı. Benim şimdi emekli maaşım olsa kötü mü olurdu. Bir kıskançlık yüzünden benim bütün geleceğimi yok etti işte. Hiçbir yerde çalıştırmadı. Şimdi ben bu saatte burada böyle rahat olacaktım, kesinlikle.” (Berrin).

“Tabi ki boşanırdım. %100 boşanırdım ve bu kadar da acı çekmezdim, bu kadar yıpranmazdım. Şuan ki aklım olsaydı, cahil olmasaydım. O zaman daha çok cahildim. Daha önce onunla hayat var zannediyordum. O çok yıprattı beni, keşke daha önce boşansaydım.” (Fatma).

“Kesinlikle hatta daha önce boşanırdım.” (Ayşe).

“Boşanırdım. Ama evliliğimin ilk üç yılı gibi sürseydi boşanmazdım. Çünkü evliliğimin ilk üç yılı çok güzeldi. O zaman boşansaydım da boşandığıma çok üzülürdüm. Ama son yıl çok kötüydü o yüzden iyiki de boşanmışım diyorum. Son yılımda tartışmalar çok artmıştı. Tartışmalar arttıncada evde huzur olmazdı, o da o kıza giderdi.” (Cennet).

“Onun durumunu gözden geçiriyorum, hala öyle. Boşanmazdım ama aynı. Ya da şöyle olurdu; aynı evde otururduk, ben yine çalışırdım. Adı baba var, eş var olurdu. Ayrılmışa da iyi gözle bakmıyorlar. Ben şanslıyım ki böyle yerde çalışıyorum. 1,5 sene Kardelen’ de çalıştım, 5-6 senedir de burdayım. Şanslıyım yani daha kötü insanlar var. Öyle duyuyoruz yani.” (Feride).

Boşanma Sonrası Psikolojik Durum

“Boşanma sonrasında neler hissettiniz?” sorusuna kadınların 7’ si çok üzüldüklerini söylerken, 3’ ü ise mutlu olduklarını, rahatladıklarını söylemişlerdir. Kadınlar boşanma sonrasında mutluluk ve üzüntüyü bir arada yaşamışlardır. Güzel hayallerle kurulan evlilikler, Adliyede son bulmaktadır.

“Hayal kırıklığına uğradım. Ondan sonracıma üzüldüm, çok üzüldüm. Bütün bunlara rağmen çok üzüldüm. İster istemez 2 çocuğumun babası, ilk göz ağrımdı mesela, ondan sonracıma anlatılmaz ya.” (Yasemin).

“İlk başlarda bi bunalıma düştüm. Dul kadını, çevrenin tepkisi ne olur diye. Maddi güçlükler çok yaşadım. Birde aldatıldığım için bana zor geldi. Maddi çöküş yaşadık mesela. İki ev bir araba vardı. Tabi evin biri bende kaldı da. Maddi çöküş çok yaşadım. Ben üç yıl boyunca düzelir mi diye beklerken eski eşim o kadına gitmeyi sürekli tekrarladı, başka kadınlara da giderdi. Şuanda da mesela günahını almayım da hayatında vardır birileri. Çünkü sürekli hayat kadınlarına giderdi. Benden öncede gidermiş, sonradan söylediğine göre. Lisedeyken başlamış hayat kadınlarıyla birlikte olmaya. Şuan ki adıyla genel eve gidermiş yani.” (Belgin).

“Üzıldüm. Bilmem üzıldüm yani. İlkinde cahildim, pişman oldum. Keşke gene çocuğumun babası, barışsaydım dedim. Ama iş işten geçmişti tabi o zaman da. İkincisinde hiçbir şey hissetmedim.” (Nermin).

“Maddi olarak kendi sıkıntılarım olmadığı için sevindim tabide, psikolojik olarak üzıldüm. Evin düzeninin bozulması kötü tabi.” (Feride).

“Boşluk, büyük bir boşluk, çok büyük bir boşluk. İnsan hayatta ama boş. Üzıldüm, üzülmez olur muyum yuvam dağılıyor.” (Berrin).

“Çok boştum, ama olaylar geçtikten sonra çok rahattım. Önce çok çok kötüydim. Çok büyük acılar çektim. Boşanma aşamasında 15 kilo verdim. Sigaraya başladım, günde 5 paket sigara içmeye başladım. Çok yıprandım, yemedim, içmedim, hiçbir şey yemiyordum. Sadece su ve sigara, gece, gündüz, hiç söndürmeden diğerini yakıyordum. 15 günde, 15 kilo vermişim iyi hatırlıyorum, çok yıprandım.” (Fatma).

“Tabi ki çok üzüntü hissettim. O andaki o durum kötü bi durum. Mesela aşı sana faydalıdır ama aşı olmak istemezsin öyle bir durum. O ortam kimsenin hoşuna gitmez.” (Ayşe).

“Eğer evliliğimizin ilk üç yılı gibi olsaydı, çok üzülürdüm. Ama son sene çok kötü olduğu için mutlu oldum. Üstümden bir yük kalktığını düşündüm, rahatladım. Evliyden eşim yanımda yoktu ama gölgesi vardı. Boşandım ondan da kurtuldum.” (Cennet).

“Rahatlama hissettim. Benim eşim avukat bir de Niğde’ li. Bizim davamızı kimse almadı buradan, ben Konya’ dan avukat tuttum. Rapor çıkarttırdım. Duruşmada sadece ikimiz vardık ve tek celsede boşandık.” (Ayça).

“Kafam rahatladı ama bunun yanında huzursuzda hissettim kendimi. Bunun nedeni acaba benimde hatalarım var mıydı ya da niye böyle oldu dedim. Hem mutluluğu hem mutsuzluğu bir arada yaşıyorsun. Belli bir zaman geçene kadar, hayata alışana kadar.” (Aynur).

Boşanan Kadına İnsanların Bakış Açısı

“Boşandıktan sonra çevrenin size karşı bakış açısı değişti mi?” sorusuna 6 kadın değişmedi cevabını verirken, 4 kadın değişti cevabını vermiştir. Çalışan kadınlar boşanmış olarak damgalanırken ve kötü tekliflere maruz kalabilirken, çalışmayan kadınların çevrelerindeki insanlar tanıdık olduğu için bu tür tekliflere maruz kalmamışlardır. Akgül Sarpkaya (2012:29) tarafından Van ilinde yapılan araştırmada da boşanmış kadınların çevredeki erkekler tarafından hedef haline geldiklerini gösteren verilere ulaşılmıştır.

“Çevrem bana karşı bakış açısı değişmedi. Hatta benim daha iyi üstüme düştüler komşularım falan. Daha sevmeye başladılar beni. Gelip gitmelerini esirgemediler yani.” (Yasemin).

“Ben ilk başta kötü gözle bakılır mıyım diye baktım ama hiç öyle bir olumsuzlukla da karşılaşmadım. Hatta hem kendi akrabalarım hem de binada beni koruma altına aldılar. Olumsuzluğunu yaşamadım dulluğumun. Sadece bi iş bulmada zorluk yaşadım.” (Belgin).

“Yok değişmedi.” (Nermin).

“Yok, hayır. Aksine destek oldular her yönüyle, akrabalarım, çevremdekiler. Fazla maddi olmasa da ufak tefek çocuğun eline bir şeyler verdiler.” (Feride).

“Olsa da ben hiç dikkat etmedim. Yok ya görmedim.” (Berrin).

“Hayır, herkeste beni haklı gördü ve herkes beni örnek gördü. Daha sonra herkese örnek oldum. Komşularımın falan bakış açısı değişmedi. Hiç kimseden yanlışlık görmedim.” (Fatma).

“Abi olup da, bıyık bırakanlar oldu mu, oldu. Bu da onların şerefsizliği. Komşulardan da çeken var, çekemeyenler var. Aslını bilmeden insanı suçlamayı biliyorlar.” (Cennet).

“Boşandıktan sonra kesinlikle insanlar size farklı gözle bakıyorlar. Bunları onlara cevap vererek, karşılığında dik durarak, gerekirse konuşmama kararı alarak aştım. Bazılarını arkadaşlıktan çıkardım. Dul olduğum için insanlar senden nasıl faydalanırım diye düşünüyor.” (Aynur).

“Tabi ki değişti, beni tanıyan herkesin düşünmüyorum dese de, bir tarafında onu düşündüklerini ben biliyorum, ona da hazırdım zaten. Bu dönemde insanlardan kendimi soyutladım, kim ne derse desin hiç umurumda değil, önemli olan çocuklarım ve benim huzurum. Çünkü bazı erkeklerin gözünde kadın olman yeterli; bu evli de olabilir, boşanmışta olabilir fark etmez.” (Ayşe).

SONUÇ

Araştırma bulgularına göre, kadınların eğitim düzeyi, mesleği ve yaşlarının boşanma üzerine bir etkisi bulunmamaktadır. Kadınlar eğitim düzeyi ve yaşları bakımından eski eşleriyle benzerlik göstermektedir. İlkokul mezunu kadınlar, ilkokul mezunu kişilerle evlenirken, lise üstü okul bitiren kadınlar ise eğitim seviyesi daha yüksek kişilerle evlenmektedir. Evlilikte eğitim düzeyi ve yaş birbiriyle uyum içindedir.

Araştırma verilerine göre evlilik süresi, boşanma kararının alınmasında belirleyici olmamıştır. Ayrıca araştırma sonucuna göre görüşülen kadınların çoğu şiddete maruz kalmaktadır. Aile içi şiddetin, eğitim ve mesleğe bağlı olarak anlamlı derecede farklılaşmadığı da bulgulanmıştır.

Modern toplumda, bir nevi sosyal kontrol işlevi gören geleneksel değerlerden uzaklaşmakla, boşanma oranlarının artması arasında önemli bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu ilişkinin baş oyuncularını kadınlardır. Kadınların eğitim seviyelerinin yükselmesi, çalışma hayatına girmesi ve sosyal alanda güçlenmeleri, onları başrole taşıyan en önemli etkidir. Araştırma sonucunda çalışmayan kadınların da günümüzde daha kolay boşanma kararı aldığı görülmektedir. Bunda toplumun boşanmaya karşı tutumunun yumuşaması da etkili olmuştur.

Evliliğin boşanma ile sonlandırılmasında kadın, birçok sorunla başa çıkmak zorundadır. Özellikle toplumsal önyargılar, ekonomik sıkıntılar, çocukların bakım ve eğitimi, alışkanlıkların değişmesi ve bunların yanında yalnızlık ve psikolojik baskılarda, kadınların boşanma sonrasında yaşadıkları önemli sorun başlıkları olarak öne çıkmaktadır. Boşanma sonrasında kadınlar çevredeki erkekler tarafından ahlaksız tekliflere maruz kalmaktadır.

Araştırma verilerine göre, yapılan evliliklerin yarısı, sevgiye dayalı ve arkadaşlık ederek gerçekleştirilen evliliklerdir. Bununla birlikte bir kısmı da görücü usulüyle gerçekleşmiştir. Evlilik birliğinin anlaşarak kurulması veya geleneksel şekilde yani görücü usulüyle olması, birlikteliğin sürdürülmesinde yeterli olmadığı görülmektedir. Dikkat çeken bir diğer unsur ise boşanmayla sonuçlanan bu evliliklerde kadınlardan bazılarının aileleri karşı çıkmış olmasıdır. Bu yüzden evlilik türü boşanmada bir engel değildir.

Araştırmanın en önemli bulgularından biri, boşanma nedeni olarak kadınların en fazla aldatılma cevabını vermiş olmalarıdır. Aldatılma yaş, eğitim durumu, meslek, evlilik süresi vb. gibi değişkenlerle de farklılaşmayan bir neden olarak bulgulanmıştır. Aldatılma sabit tutulduğunda, sorumsuzluk, geçimsizlik, kıskançlık, alkol, kumar ve şiddete yönelmesi gibi nedenler, boşanma için öncelik göstermektedir. Boşanma davasını daha çok kadınlar açmaktadır.

Evlilik döneminde kadınların büyük kısmı çekirdek aile yapısındadır. Çocuk sahibi olmak, tüm kadınların boşanmayı ertelemesine neden olmaktadır. Yani çocukların olması boşanmayı bir süre için engeller. Fakat çocuk sayısının boşanmayı önlemede hiçbir etkisi bulunmamaktadır. Boşanan kadınların çoğunluğu tek veya iki çocuğa sahip olup, ikiden daha fazla çocuğa sahip olan kadınların sayısı azdır. Boşanma sonrası çocukların velayetini ve dolayısıyla bakımını kadınlar üstlenmektedir. Kadınların birçoğu çocuğunun olmasını avantaj olarak görmektedir. Araştırma verilerine göre

ekonomik durumu iyi olan kadınlar eski eşlerinden nafaka alırken, ekonomik durumu kötü kadınların almaması dikkat çekicidir.

Araştırma bulgularına göre, görüştüğümüz kadınların çoğunluğu boşandıktan sonra ailesinin yanına gitmek yerine çocuklarıyla birlikte ayrı evde yaşamayı tercih etmiştir. Kadınlardan bir bölümü bir süre de olsa eşlerinin ailesiyle birlikte yaşadığını belirtmiştir. Eşin ailesi ile birlikte oturma, sosyal ilişkilerin ailenin merkezinde belirlenmesine yol açarken, sosyal çevre ile etkileşimi de sınırlandırmaktadır.

Eşler çoğunlukla etnik ve sosyokültürel olarak aynı çevreden gelmektedir, bundan dolayı aralarında kültür farklılığı yoktur. Aynı zamanda ailesinde boşanmış kişi bulunmasının eşler arasında boşanmaya etkisinin olup olmadığı incelendiğinde, bu durumun boşanmaya etkisi olduğu kanaatine varılmıştır. Çünkü çoğu kadının ailesinde boşanan kişiler vardır. Kadınların birçoğu aynı koşullar altında bugün de boşanacağını belirtmiştir. Yeniden evlenme ile ilgili olarak da kadınların yarısı beklentilerine uygun biri olduğu takdirde evlenmeye sıcak bakmaktadır.

Araştırma bulgularına göre kadınların hepsi boşanmayı engellemek için çeşitli çözüm yolları aramışlar, gerek aile büyüklerinin gerekse ilgili kurumların evliliklerde arabuluculuk rolleri yetersiz kalınca, son çare olarak boşanma gündeme gelmiştir. Kadınlar boşanma sonrasında sıkıntılardan kurtulamamış, aksine yeni sorunlar ortaya çıkmıştır.

Araştırma bulguları sonucunda kadınların boşanmadan hem olumlu hem de olumsuz etkilendikleri görülmektedir. Özellikle boşanmanın hemen ardından boşanmadan olumsuz etkilenirken, ilerleyen dönemlerde boşanmanın olumlu etkisi görülmektedir. Boşanmadan olumsuz etkilenenlerin başında çocuklar gelmektedir.

KAYNAKÇA

- Akgül Sarpkaya,O. (2012). ‘‘Boşanmış Kadınların Yaşam Deneyimlerine Sosyolojik Bakış’’. Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, Cilt 15, Sayı 2, s. 1-43.
- Aktaş, Ö. (2011). ‘‘Boşanma Nedenleri ve Boşanma Sonrasında Karşılaşılan Güçlükler’’. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü
- Kabaklı Çimen, L. (2008). Türk Töresinde Kadın ve Aile. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Kaya, T. (2009). ‘‘İstanbul’ da Yaşayan Boşanmış Kadın ve Erkeklerin Boşanma Deneyimleri’’. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sucu, İ. (2007). ‘‘Boşanmış Kadınların Boşanma Nedenleri ve Boşanma Sonrası Toplumsal Kabulleri (Sakarya İli Örneği)’’. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

B8 OTURUMU
SAĞLIK-I:
SAĞLIK ALANI VE HAKKI

SAĞLIK ALANINDA İŞLETMECİLİK ANLAYIŞININ BİR YANSIMASI OLARAK KAMU HASTANE BİRLİKLERİ

Esin KAYA¹

Ayşe TEKİN²

ÖZET

Yeni kamu yönetimi anlayışı olarak da ifade edilen Yeni Kamu İşletmeciliği (New Public Management) 1980'lerden sonra dünyada bir çok ülkenin kamu yönetimlerinde yaşanan bir paradigma değişimi olarak görülmektedir. Yeni kamu işletmeciliği, kamu sektöründeki örgütlerin nasıl tasarlanması, organize edilmesi ve onların özel sektör tarzında nasıl işletilmesi gerektiği hakkında bir değerler ve varsayımlar bütünü olarak ifade edilebilir. Bu yeni yönetim anlayışında, geleneksel kamu yönetiminin bürokratik örgütleri etkisiz, verimsiz, hantal, savurgan ve vatandaşların beklentilerini karşılayamadığı yönünde eleştirilmektedir. Kamuda da özel sektör gibi işletmecilik anlayışının benimsenmesi ve yaygınlaşmasının, özel sektördeki birçok yönetim tekniğinin kamuya aktarılmasının bu sorunlara çözüm olacağı iddia edilmektedir. Bu çalışmada, 663 sayılı KHK ile Kamu Hastane Birlikleri'nin kurulmasıyla kamu sağlık hizmetlerinin örgütlenmesi ve sunumunun yeniden yapılandırılması, Yeni Kamu İşletmeciliğinin temel özellikleri açısından değerlendirilmektedir.

Anahtar kelimeler: *Yeni kamu işletmeciliği, sağlıkta dönüşüm, kamu sağlık hizmetleri*

ABSTRACT

The new public management approach, also called to as New Public Management (NPM) is seen as a paradigm shift in public administration many countries in the world after the 1980s. NPM can be expressed a set of assumptions and value statements about how public sector organizations should be designed, organized and managed in a quasi-business manner. In this new management approach, traditional public administration has been criticized for ineffective, inefficient, cumbersome, wasteful of the organization and unable to meet the expectations of citizens. It is claimed that business management approach applied in private sector should be adopted and expanded in public management and also many management technique in the private sector should be transfer to the public for solution of current problems. In this study, re-organizing and reconstructing of delivery of public health services is evaluated in terms of main features New Public Management after establishment of the Public Hospitals Associations.

Keywords: *New public management, health transformation, public health services.*

GİRİŞ

1970'lerin sonlarında yaşanan ekonomik ve siyasi gelişmeler, devletin ekonomik ve toplumsal alana müdahalesinin azaltılmasını isteyen yeni liberal-yeni sağ ideolojinin dünyada yükselişe geçtiği yıllar olmuştur. 1980'li yıllarda dünyanın birçok ülkesinde yönetime gelen yeni sağ ve yeni liberal iktidarlarla birlikte devletin küçültülmesi için özelleştirme, rekabetçi seçenekler ve piyasa temelli yöntemlerle devletin toplumsal alana yönelik müdahalelerinin azaltılmasına yönelik uygulamalar yaygınlık kazanmıştır. Devletin rolünün yeniden tanımlandığı bu yeniden yapılanma süreci ile birlikte dünya genelinde kamu yönetimleri de reform adı altında köklü değişimler yaşamışlardır.

Yeni liberal ve yeni sağ ideoloji kamu yönetimindeki yeni arayışlara kuramsal ve pratik düzeyde zemin hazırlamış, “yeni kamu işletmeciliği” (New Public Management) yaklaşımı başta İngiltere, Yeni Zelanda ve Avustralya olmak üzere uygulama alanı bulmuş, daha sonra küresel düzeyde yaygınlık kazanmıştır. YKİ'nin küresel düzeyde yaygınlaşmasında ise OECD, IMF, Dünya Bankası gibi uluslararası finans kuruluşları önemli rol oynamışlardır. Bu kuruluşlar, devletlerin yönetim

¹ Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Bölümü Doktora Öğrencisi

² Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Bölümü Doktora Öğrencisi

sistemlerini etkileyen bağlayıcı kararlar olarak, işletmeciliğin kamu yönetimi alanında uygulanmasına olanak sağlamışlardır.

Geleneksel kamu yönetimi anlayışına bir tepki olarak ortaya çıktığı ifade edilen YKİ konusunda farklı tanımlar ve görüşler ileri sürülmektedir. YKİ ile ilgili farklı görüşlerin ortaya çıkmasının temel nedeni, yaklaşımın uygulamalardan hareketle değerlendirilmesi ve dinamik bir gelişim çizgisi göstermesidir. Ayrıca, YKİ temelli reformların gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki uygulamalarının farklı sonuçları da farklı değerlendirmelerin yapılmasında etkili olmuştur. Tartışmalı bir kavram olmasına karşın YKİ'nin daha çok kamu sektöründe özel sektör yönetim tekniklerinin kullanılabilmesini mümkün kılan reformların özetle anlatımını amaçlayan pratik bir ifade olarak kullanıldığı söylenebilir. Ekonomiklik, etkinlik ve etkililik değerlerine dayalı olan bu anlayışta özel sektör hizmet sunumunda etkin ve etkili bir araç olarak ele alınmakta, kamu sektöründe de bu tekniklerin kullanılması gerektiği savunulmaktadır.

Kamuda değişen yönetim anlayışının 1980'lerden itibaren birçok ülkede gerçekleştirilen sağlık sektörü reformlarını etkilediği görülmektedir. Yeni liberaller, devlet tarafından sunulan birçok hizmet gibi sağlık hizmetinin de etkin, verimli ve bireysel özgürlükleri artıracak şekilde serbest piyasa tarafından ya da en azından serbest piyasaya açılarak verilmesi gerektiğini ifade etmektedirler. Sağlık reformlarının gerekçesi olarak mevcut sağlık sisteminin verimli ve etkili işlemeyişi, sağlık harcamalarının artışı, kaliteli sağlık hizmeti üretilmemesi ve toplumun artan sağlık beklentilerinin karşılanamaması gösterilmiştir. Mevcut sorunların varlığı konusunda çeşitli çevrelerce bir kabul söz konusu olmakla birlikte, çözüm olarak izlenen politikalar sağlık hizmetlerinin piyasaya açılması ve kamu sağlık hizmetlerinin de "işletmecilik" anlayışı içinde verilmesi gerektiği yönünde olmuştur. Bu noktada hem özel sağlık sektörü desteklenmiş hem de mevcut kamu sağlık kuruluşlarının özel sektör benzeri ilkelerle yönetilmesi ve hizmet sunması hedeflenmiştir. Bu kapsamda tedavi edici hizmetlerin sunulduğu kamu hastanelerinin hizmet üretme ve sunma biçimlerinde önemli değişimler yaşanmıştır. Bu konuda ülkemizde yaşanan en son gelişme Sağlık Bakanlığı merkez ve taşra teşkilatının örgütlenme ve yönetim yapısını değiştiren 663 sayılı KHK ile olmuştur. Sağlıkta Dönüşüm Programının temel bileşenlerinden biri olarak kamu hastanelerinin idari ve mali açıdan özerk birer işletmeye dönüştürülmesi hedefi bu KHK gerçekleşmiş görünmektedir. Bu çalışmada, yeni kamu işletmeciliği yaklaşımının ortaya çıkışı ve özellikleri ele alındıktan sonra sağlık hizmetlerinin örgütlenmesi ve sunumunda işletmeci yaklaşımın bir örneği olarak Kamu Hastane Birlikleri'nin kurulması değerlendirilecektir.

1-YENİ KAMU İŞLETMECİLİĞİ'NİN ORTAYA ÇIKIŞI

1970'lerin sonlarında gelişmiş kapitalist ülkelerde kar oranlarının düşmeye başlaması ve petrol krizinin hızlandırdığı ekonomik kriz, refah devletinin krizi olarak görülmüş diğer yandan II. Dünya Savaşı sonrası oluşan sosyal demokrat uzlaşmayı sorgulayan ve reddeden liberal muhafazakâr siyasal hareketin etkisiyle, devletin ekonomik ve sosyal hayattaki rolü ciddi şekilde sorgulanmaya başlamıştır (Tokathoğlu, 2005; Ömürgönülşen, 2003). Bu yıllar devletin ekonomiye müdahalesinin azaltılması ve minimal devlet anlayışını benimseyen yeni liberal ideolojinin tüm dünyada yükselişe geçtiği yıllar olmuştur (Sallan Gül, 2004; 197; Ataay, 2005: 68). Lister ve Labonte de yeni liberalizmin egemenliğini küreselleşme açısından ele almakta uluslar arası şirketlerin ve en varlıklı OECD ülkelerinin ekonomik ve ideolojik olarak baskınlığı olarak değerlendirmektedir (2011: 222).

Yeni liberalizme göre devletin ekonomik yaşama müdahalesi etkin değildir. Çünkü onlar, ekonomik faaliyetlerin kurallarının da ekonomik olduğunu ve devlet müdahalesinin çoğu kez siyasi kurallara göre yapılan yönlendirmeler olacağı için bunun ciddi bir kaynak israfı ve verimsizliğe yol açtığına inanırlar (Aksoy, 1995: 161).

Devletin etkinliğinin azaltılmasını isteyen ve kamu sektörünün genişlemesine karşı çıkan liberal-muhafazakâr siyasal partiler, 1970'lerin sonlarından itibaren Amerika ve İngiltere'de iktidara gelmiş, "devletin küçültülmesi" çerçevesinde özelleştirmeler, kamu hizmetlerinin piyasaya açılması bu partilerin siyasi programlarının temel hedefi olmuştur (Ömürgönülşen, 2003: 3-4). Yeni Sağ'a göre, refah harcamaları ekonomik olarak verimsiz ve sosyal olarak tahrip edici (bir bağımlılık kültürü yaratma) olarak ele alınırken, serbest piyasa kaynaklar, mal ve hizmetlerin dağıtımında normatif bir mekanizma olarak görülmüyordu. Devlet ise, piyasa süreçlerinin doğal işleyişini bozan müdahaleci bir

unsurdu. Refah ve devlet karşıtı politikaların etkisi 1980 ve 1990'larda Muhafazakâr hükümetlerle ilişkili özelleştirme reformu örneğinde görülebilir. Yeni Sağ refah hizmetlerinin sunumunu rekabete açmak için gönüllü kuruluşlar (kar amacı gütmeyen) ve şirketleri (kar amacı güden) teşvik etti. Aynı zamanda, kamu sektörü sağlayıcıları da küçük ve orta ölçekli işletmelerin yaptığı gibi rekabetçi ilişki biçimleri ve sözleşmelere dâhil edildi. Özelleştirme projesi 'özel sektör' (piyasa ile eş) ve 'kamu sektörü' (devlet ile eş) gibi zıtları bir araya getirerek ikisini ayıran sınırları aşındırmaya başladı (Sharon vd., 2000: 2-3).

Gelişmiş batılı ülkeler 'devletin küçültülmesi' politikaları çerçevesinde kamu harcamaları ve istihdamının azaltılması; kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi ve özel sektörle ilgili düzenlemelerin azaltılması veya tamamen kaldırılması (deregülasyon) ve kamu hizmetlerinin sunulmasında israfi önleyici ve etkinliği artırıcı çalışmaların yapılması gibi yollara başvurmuşlardır (Ömürgönülşen, 2003: 4). Gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerde ise bu ülkelerdeki benzer politikaların benimsenmesi ve uygulanmasında daha çok dış faktörler etkili olmuştur. Özellikle IMF ve Dünya Bankası gibi uluslar arası finans kuruluşları bu ülkelere verdikleri kredi borçlarına karşılık bu ülkelere dayattıkları yapısal uyum programları ile kamu sektöründe piyasa ve özel sektör yönelimli birçok reformun hayata geçirilmesinde önemli rol oynamışlardır (Larbi, 1999: 12).

1980'lerdeki reformların önemi geçmişteki girişimlerle kıyaslandığında, bu reformların daha kapsamlı ve temel olarak devletin ekonomideki rolünü yeniden düzenleyen, kamu ve özel arasındaki ilişkileri değiştirerek, ekonomik gelişmede özel sektörün daha fazla desteklenmesi, bireyin özgürlüğü, tüketici tercihi gibi liberal değerlerin teşvik edilmesinin amaçlanmasıdır. İşin özü, deregülasyon, ekonomik liberalleşme ve özelleştirmeler yoluyla devletin asli görevlerine geri dönmesi, Yeni Sağ'ın düşüncesinde özel girişim ekonomisiyle tanımlanan merkezi değerlerin kamu sektörüne dahil edilmesidir. Aslında, kamu refahını geliştirmeyi amaçlayan bir kamu hizmetinden, verimlilik ve ekonomiye dayalı bir girişimcilik kültürüne doğru radikal bir değişim yaşanmıştır (Mascarenhas, 1993: 319).

1980'li yıllarda devletin küçültülmesi politikaları çerçevesinde devletin müdahale olanakları piyasa lehine sınırlandırılırken 1990'lara gelindiğinde kamu yönetiminin de bu dönüşüme uyması gündeme gelmiştir. Küçültülmüş bir kamu yönetiminde azalan kaynakların etkin ve verimli kullanılması, kamu hizmetlerinin kaliteli şekilde sunulması gibi konular öne çıkarken, yeni yapılanmaya uygun bir kamu sektörü için yeni değer ve düşünceler, yapı ve süreçler, teknik ve uygulama arayışları başlamıştır. Bu dönemde dünyada birçok ülkenin kamu sektörlerini etkisi altına alan kamu yönetimi reformlarının geniş ölçüde 'yeni kamu işletmeciliği' anlayışının ilkeleri doğrultusunda biçimlenmiştir (Ömürgönülşen, 2003: 4; Sezen, 2009: 25). Kamuda işletmecilik anlayışının önem kazanmaya başlamasında, yeni sağ ve yeni liberal ideolojinin, 'geleneksel kamu yönetimi' anlayışına verimsiz, etkisiz, kaliteyi geliştirmek ve maliyetleri sınırlamak konusunda başarısız, katı ve hiyerarşik bürokratik yapısı ve hizmet kullanıcılarının beklentilerini karşılayamadığı yönünde getirdikleri eleştiriler de etkili olmuştur (Dawson ve Dargie, 2002: 34). Kamu sektörü örgütlerinin nasıl tasarlanması, organize edilmesi ve onların yarı-özel sektör tarzında nasıl işletilmesi gerektiği konusunda bir değerler ve varsayımlar bütünü olarak tanımlanabilen 'yeni kamu işletmeciliği' yaklaşımı bu dönemde merkezi bir tema haline gelmeye başlamıştır (Diefenbach, 2009: 893). Geleneksel kamu yönetimi anlayışı yerini esnek, piyasa temelli ve müşteri odaklı 'yeni kamu işletmeciliği' anlayışına bırakmaya başlamıştır.

2-YENİ KAMU İŞLETMECİLİĞİ NEDİR?

Yeni kamu işletmeciliği (New Public Management, NPM), 1970'lerin sonlarından beri birçok OECD ülkesinin kamu yönetimi reform gündemlerinde egemen olan benzer yönetsel doktrinler bütününe tanımlamak için kullanılan pratik bir kısaltmadır (Hood, 1991; Pollitt, 1993). Bu ülkelerin kamu hizmetlerinde meydana gelen yapısal, örgütsel ve işletmeci değişimlerin çoğunda etkili olmuştur.

YKİ, geleneksel kamu yönetimi anlayışından 'kamu işletmeciliği'ne geçişi vurgular (Lane, 1994; Dunleavy ve Hood, 1994). Geleneksel modelde kamu hizmetlerinin organizasyonu ve sunumu bürokratik hiyerarşi, planlama, merkezi yönetim, doğrudan kontrol ve kendi kendine yeterliliğe dayanırken artık bunun yerini piyasa temelli bir kamu hizmeti yönetimi ve 'işletmeci bir kültür' ün

aldığı açıktır (Larbi, 1999: 12). Bir başka deyişle, 1970'lerden itibaren geleneksel ya da klasik-bürokratik kamu yönetimine karşı duyulan memnuniyetsizlik YKİ'ye yönelişin temel nedenlerinden biri olarak gösterilmektedir (Ateş: 2001;51).

Yeni kamu işletmeciliği (New public management) anlayışı kendi içinde farklı varyasyonlara sahiptir. "İşletmecilik" (Managerialism), "Piyasa Temelli Kamu Yönetimi" (Market-Based Public Administration), "Girişimci Yönetim" (Entrepreneurial Government) bunlardan bazılarıdır (Lynn, 1998: 109). Pollitt (1994: 1) de benzer şekilde YKİ'nin çok çeşitli şekillerde tanımlandığını "bir vizyon, bir ideoloji ya da çoğu özel sektörden ödünç alınan belirli yönetim yaklaşımları ve tekniklerinin bir demeti" olarak görülebileceğini belirtmektedir. YKİ bu nedenle işletmeci düşüncenin esası (Ferlie vd., 1996: 9) ya da özel sektörde üretilmiş fikirlerin kamu sektörüne nakledilmesine dayanan bir düşünce sistemi olarak görülebilir (Hood, 1991; Hood, 1995). Üstüner ise, tüm bu farklı açılımların yeni sağ ve yeni liberalizmle büyük ölçüde uyumluluk ve tutarlılık gösteren tek bir yaklaşım ve uygulamalar bütünü olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu uyum ve tutarlılığı sağlamak yeni sağ'ın 'dönüştürme' sürecini aşabilmek ve sistemin yeniden üretimini sağlayabilmesi için kaçınılmaz bir gereksinimdir. Bu nedenle yeni sağ'ın 'küçük ama güçlü bir kamu yönetimi' kurma isteğinin gerektirdiği tüm uygulamalar "yeni kamu işletmeciliği" anlayışı ve diğer yaklaşımlarda yer almaktadır (Üstüner, 2000: 25). Sezen de benzer bir yaklaşımla YKİ'nin sınırlandırılmış, hacim ve kullandığı kaynak açısından küçültülmüş bir devletin nasıl yönetilmesi gerektiğinin reçetesini verdiğini ve YKİ'nin kamu yönetiminin 'siyasal' doğasını hesaba katmayarak onu teknik süreçler bütünü olarak gördüğünü belirtmektedir (Sezen, 2009: 25-26).

Yeni kamu yönetimi anlayışının kavramsallaştırılması ve teorileştirilmesinde özellikle 1980 sonrası birçok ülkenin kamu sektöründeki reformlar ve bunların sonuçları etkili olmuştur (Al, 2008: 17). Literatürde Avustralya, Britanya ve Yeni Zelanda kamu sektörü reformlarında yeni kamu işletmeciliği yaklaşımını uygulayan ilk ülkeler olarak sıklıkla anılmaktadırlar (Mascarenhas, 1993; Hood, 1991; Hunter, 2008; Page, 2005). Başta bu ülkeler ve dünyanın birçok ülkesinde uygulamalar arasında farklılıklar olmasına rağmen genel olarak reformlar benzer bir içeriğe sahiptir. Kamuya ait varlıkların satışı yoluyla özelleştirmeler; kamu harcamalarının azaltılması; kamu bütçeleme sistemlerinin değiştirilmesi; kamuda işletmeci anlayışın geliştirilmesi; rekabeti teşvik edici düzenlemeler; performans ölçme sistemlerinin yaygınlaşması ve personel sistemlerinde değişiklikler gibi konular YKİ kapsamında yürütülen reformların ortak konuları olmuştur.

YKİ'nin tanımı ve özelliklerine ilişkin farklı açıklamalar olmakla birlikte bu açıklamaların çoğu birbirini kapsayıcı niteliktedir. Kamu hizmetlerinin sunumunda işletmeci anlayışın benimsenmesi yönünde belirgin bir farklılaşmayı ifade eden YKİ'nin genel özelliklerini aşağıdaki başlıklar altında toplamak mümkündür (Pollitt, 2003: 28-29; Hood, 1991: 4-5; Dunleavy and Hood, 1994; Güzelsarı: 2004; Larbi, 1999). Bu özellikler kamu hizmetlerinin eski bürokratik ve idari koordinasyon yöntemleriyle tezatlıklar göstermektedir.

Kamuda Profesyonel Yönetim: Kamudaki yöneticilerin faaliyetlerindeki sorumlulukların açıkça belirlenmesi, yöneticilerin yetkilerinin genişletilerek yönetmelerine izin verilmesidir. Yönetimde serbestlik, kamu bürokratlarının performanslarının geliştirilmesi için yöneticilerin serbest bırakılmaları, siyasilerin yöneticilere yönetme şansı tanımalarına vurgu yapan bir anlayıştır.

Kamu Sektöründe Büyük, Hiyerarşik Yapıların Daha Küçük Birimlere Ayrıştırılması: Büyük çok amaçlı hiyerarşik örgüt yapılarından ziyade daha düz, özerk örgüt biçimleri önerilmektedir. Hantal yapıdaki bürokratik örgütlerin parçalanması ile daha yönetilebilir, daha verimli, daha hızlı kararlar alınabilen, koordinasyonun daha kolay sağlanabildiği birimlerin oluşturulmasını ifade eder.

Performansın Ölçülmesi: Kamuda kurallara uygun iş yapılması anlayışının terk edilerek sonuçların önemli olduğu anlayışına geçilmesi, hedeflerin ve başarı ölçütlerinin açıkça ortaya konulduktan sonra performansın ölçülmesini ifade eder. Performans standartlarının ve ölçütlerinin belirlenmesi, nicel ölçümlerle yapılan değerlendirmeler önem kazanmaktadır.

Çıktı Denetimine Daha Fazla Önem Vermek: Yönetim sistemleri ve girişimlerinin odağı girdiler ve süreçlerden çok sonuçlara yönelmiştir. Sonuç odaklı bir yönetim anlayışı önem kazanmıştır.

Kamu Sektöründe Rekabetin Teşvik Edilmesi: Maliyetlerin azaltılması, ürün ya da hizmet kalitesinin artırılması için kamunun kendi içinde özel sektörle rekabet etmesi önerilmektedir.

Özel Sektör Benzeri Yönetim Tekniklerinin Kamuda Uygulanması: Kamuda özel sektörde geçerliliği kanıtlanmış yönetim tekniklerinin kamuda da uygulanmasını ifade eder. Örneğin, kamu kurumlarında toplam kalite uygulamaları, personel yönetiminde sözleşmeli çalışma, esnek istihdam, teşvik ve prim sistemleri gibi konularda özel sektörle yakınlık söz konusudur.

Kaynak Kullanımında Disiplin ve Tasarruf: Verimliliği artırılması için girdi miktarının kontrolü, maliyetlerin sınırlandırılması ve çalışanlar üzerindeki disiplinin artırılmasını ifade eder.

Kamu Hizmetlerinin Sunulmasında Piyasa Tipi Mekanizmaların Kullanılması: Hizmet sunumu ile finansmanın birbirinden ayrılması piyasa ya da yarı-piyasaların oluşturulmasında anahtar özelliktir. Hizmet sunucular arasında (kamu-özel-gönüllü) rekabeti teşvik edilir. Rekabetin maliyetleri azaltıp, kalite ve verimliliği artıracığı düşünülmektedir.

Vatandaşların Kamu Hizmetlerinin “Müşteri”leri Haline Gelmesi: Hizmet kalitesi ve tüketici oryantasyonuna önem verilmesi, vatandaşların kamu hizmetlerinin tüketicisi haline getirilmesi, TKY gibi uygulamalarla desteklenmesi söz konusudur.

3. KAMU SAĞLIK HİZMETLERİNDE İŞLETMECİLİK ANLAYIŞINDA SON NOKTA: KAMU HASTANE BİRLİKLERİ

Türkiye’deki sağlık sisteminin dünyadaki gelişmelere paralel olarak yeni liberal anlayış çerçevesinde yeniden yapılandırılmasına yönelik çalışmalar 1980’lerin başından beri uygulanmaktadır. Sağlık hizmetlerinin işletmecilik anlayışı ile sunulması ya da sağlık hizmetlerinin piyasaya uyarlanması yönündeki girişimler yeni değildir. Bu konudaki ilk adım 1987 yılında kabul edilen 3359 Sayılı “Temel Sağlık Hizmetleri Kanunu” dur. Söz konusu yasa ile kamu ve özel sağlık kuruluşları aynı yaklaşımla ele alınmış, devletin her iki sağlık kuruluşuna aynı mesafede yaklaşması anlayışı egemen kılınmış, kamu sağlık kuruluşları statü olarak işletme haline getirilmiş, gerek özel gerekse kamu kuruluşlarının hizmetleri fiyatlandırılmış, sosyal güvenceye sahip olan herkesin kamu ya da özel, istediği sağlık kuruluşundan yararlanabilmesi olanaklı kılınmıştır (Soyer, 2003: 307; Pala, 2007: 17). 3359 Sayılı Kanun’un bazı hükümlerinin Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesi nedeniyle öngörülen girişimler uygulamaya aktarılamamış; hastanelerin sağlık işletmesine dönüştürülmesine ise yasanın çıkarılmasından çok sonra pilot uygulamayla başlanabilmektedir (Mazgit, 1998: 177). 1987 tarihli Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu, DPT ve Sağlık Bakanlığı tarafından “Sağlık Sektörü Master Plan Etüdü” adıyla yapılan çalışmalar sağlık reformu ile ilgili daha sonra atılan adımların temelini oluşturmuş, 1990’lı yıllarda da piyasa yönelimli sağlık anlayışı değiştirilmeden sağlık reformu çalışmaları devam etmiştir. Bu dönemde, birinci basamak sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesinin bir aracı olarak aile hekimliğinin gündeme getirilmesi, kamu hastanelerinin özleştirilmesi, Genel Sağlık Sigortasına geçiş, sağlık personelinin sözleşmeli hale getirilmesi, sağlık hizmetlerinde yerel güçlerin etkisinin artırılması gibi konular sağlık reformu tartışmalarında öne çıkan konular olmuştur (Soyer, 2003).

2002 yılında iktidara gelen AKP hükümetiyle birlikte sağlık alanındaki reformlar hız kazanmıştır. 2003 yılında başlatılan Sağlıkta Dönüşüm Programı (SDP) ile birlikte sağlık hizmetlerinin örgütlenmesi, finansmanı ve sunumunda önemli değişimler yaşanmıştır. Sağlık sisteminin yeniden yapılandırılması ve dönüştürülmesi konusunda bir çerçeve oluşturan SDP’nin, özellikle dört bileşeni sağlık hizmetlerinin piyasaya açılması ve işletmecilik anlayışın yerleştirilmesi açısından önemlidir. Bunlardan ilki, Sağlık Bakanlığı’nın sağlık hizmeti üreten bir kurum olmaktan çıkarılarak, sağlık piyasasının denetim ve düzenlenmesinden sorumlu bir yapıya dönüştürülmesidir. İkincisi, Emekli Sandığı, Bağ-Kur ve SSK gibi sosyal güvenlik kurumlarının Genel Sağlık Sigortası (GSS) çatısı altında birleştirilmesi ve GSS sisteminin sağlık hizmeti satın alınması temelinde kurumsallaştırılmasıdır. Üçüncüsü, birinci basamak sağlık hizmetlerinin örgütlenme ve sunumunu değiştiren Aile Hekimliği uygulamasıdır (Ataay, 2006: 87-88). Son gelişme ise, ikinci ve üçüncü basamak kamu sağlık hizmetlerinin sunulmasında işletmecilik anlayışın yerleştirilmesi ve sağlık hizmeti alanının piyasaya açılmasına olanak sağlayan Kamu Hastane Birlikleri’nin kurulması olmuştur. Kamu hastanelerinin idari ve mali özerkliğe sahip sağlık işletmeleri haline dönüştürülmesi 2007 yılında

gündeme gelen “Kamu Hastane Birlikleri Kanunu Tasarısı” ile düşünölmekteyken 2011 yılının Kasım ayında yayımlanan 663 Sayılı KHK ile Sağlık Bakanlığı ve bağılı kuruluşlarının teşkilat, görev, yetki ve sorumlulukları yeniden düzenlenmiştir. Bakanlığın bağılı kuruluşu olan Türkiye Kamu Hastaneleri Kurumunun taşra teşkilatı olarak her ilde en az bir tane olmak üzere toplam 87 Kamu Hastaneleri Birliğı (KHB) kurulmuştur.

Kararname, yayımlanmasının hemen ardından birçok habere konu olmuştur. Hastanelerin sadece kar elde etmek için çalışacağı ve özel şirketlerdeki gibi yüksek ücretli CEO’lar tarafından yönetileceğı (Akşam: 2012); merkez ve taşra teşkilatında üst düzey sözleşmeli yönetici atamalarında iktidar partisine yakın olan kişilerin bu görevlere atandığı, Bakanlık teşkilatındaki bürokratların kağıt üstünde başhekimlik, hastane yöneticiliğı gibi görevlere atanarak yüksek maaş almalarının sağlandığı ve kadrolaşma yoluyla bir “saadet zinciri” nin kurulduğı gibi haberlere yer verilmiştir (Sözcü: 2012).

Hastaneler maliyet sınırlamaları, verimlilik, kalite ve etkinliğın artırılması, tüketicilerin ihtiyaçlarına cevap verebilme gibi birçok konuda sağlık sektörü reformlarının odağındadır. Birçok ölkede hastane sektöründeki reformlar kısmi desantralizasyon ve devlete ait hizmet sunum sistemlerinin yeniden yapılandırılması şeklindedir. Başlangıçta reform tercihi hastanelere bir dereceye kadar yönetim özerkliği vermek şeklinde iken, bazı durumlardaki bu reformların sınırlı başarısı politika yapıcılarını bir adım daha ileri götürerek devlete ait hastanelerin birer kamu işletmesine dönüştürmelerine neden olmuştur. Bu tip reformların açtığı yol Birleşik Devletler’de Hospital Trust’ların, Yeni Zelanda’da Crown Health Enterprises’lerin oluşturulmasına yol açmış ve Hong Kong, Malezya, Endonezya, Tunus, ve Arjantin gibi birçok gelişmekte olan ölkeler de benzer reformlar uygulanmıştır (Jakab vd., 2002: viii). Özerkleştirme (autonomization) ya da şirketleşme (corporatization) olarak adlandırılan bu reformların en önemli özelliğı hizmet sunumunda sahipliğın kamuda kalması ancak rekabetçi piyasalar ve özel sektörün teşvik edici özellik ve yapılarının kamuya ait kurumlara uygulanmasıdır. Hastanelerin kendi performanslarından sorumlu, özerk birer işletmeye dönüştürülmesinin altında piyasanın kötü performansı cezalandıracağı iyi performansı ise ödüllendireceğı ve bu şekilde hizmetlerde verimlilik ve kalitenin artacağı inancı yatmaktadır (Jakab vd., 2002: vii).

Genel çerçeve olarak Sağlıkta Dönüşüm Programının, özede ise Kamu Hastane Birlikleri’nin kurulmasının Türkiye’de ikinci ve üçüncü basamak sağlık hizmetlerinin sunumu, örgütlenmesi ve işleyişinde “işletmecilik” anlayışını yansıtan bir uygulama olduğı düşünölmektedir. Çalışmanın amacı çerçevesinde Kamu Hastane Birlikleri’nin örgütlenme, yönetim yapısı, işleyişi, personel yapısı gibi özellikleri “yeni kamu işletmeciliğı”nin temel özellikleri açısından ele alınacaktır.

3.1. Kamu Hastane Birliklerinin Kuruluşu ve Örgütlenmesi: Profesyonel Yönetim Anlayışına Geçiş

663 Sayılı KHK ile “Bakanlık teşkilatı ve bağılı kuruluşlarının yeniden yapılandırılması” süreci başlatılmıştır. İkinci ve üçüncü basamak sağlık kurumlarının, kaynakların etkili ve verimli kullanılması amacıyla illerde Kamu Hastaneleri Birlikleri kurularak işletileceğı ifade edilmektedir. Politika belirleme, düzenleme, denetleme ve hizmet sunumunun merkezde toplandığı dikey yapılanmadan; Bakanlığın politika belirleme ve sistem yönetimi üzerine yoğunlaştığı, kurumsal uzmanlaşmaya dayanan, taşra teşkilatındaki yöneticilerin karar verme imkânlarını artırmayı amaçlayan yatay yapılanmaya geçildiğı ifade edilmektedir (Kamu Hastaneleri Kurumu, 2012: 111).

Birlik teşkilatı genel sekreterlik ve hastane yöneticiliklerinden oluşmaktadır. Genel sekreterlik birliğın en üst karar ve yürütme organıdır. Genel sekreterlik bünyesinde tıbbi, idari ve mali hizmetler başkanlıkları kurulmuş, birliğe bağılı hastanelerin yönetiminde ise hastane yöneticisi, hastane yöneticisine bağılı olarak başhekimlik, idari ve mali işler ile sağlık bakım hizmetleri müdürlükleri yer almaktadır (Madde 30). Yeni yapılanmayla birlikte başhekimlerin görev tanımları değışmiş, eski yapıda hastanenin tüm yönetiminden sorumlu olan başhekimlere sadece tıbbi hizmetlerin yönetim sorumluluğı verilmiştir. Gray ve Jenkins (1995), profesyonellerin yönetsel dildeki değışimler ve geleneksel yapılar üzerine getirilen kamu hizmetlerindeki yönetici sınıfı nedeniyle YKİ uygulamalarında pozisyon ve yetki kaybına uğradıklarını belirtmektedirler. Profesyonel yönetim anlayışında yönetim kendi başına uzmanlık gerektiren bir alan olarak görüldüğü için diğere profesyonellerin, yönetimdeki etkilerinin azalması söz konusu olabilmektedir.

Genel sekreter, idari ve mali hizmetler başkanı, hastane yöneticisi, müdür ve müdür yardımcısı olabilmek için en az dört yıllık eğitim veren yükseköğretim kurumundan mezun olmak yeterlidir. Buna ilave kamu veya özel sektörde genel sekreter için 8 yıl, idari ve mali hizmetler başkanları, hastane yöneticisi ve müdürler için en az 5 yıl iş tecrübesi aranmaktadır. Geleneksel bürokratik yönetim anlayışından farklı olarak özel sektörden de bu yönetici kadrolarına atama yapılabilmesinin yolu açılmıştır. Türkiye Kamu Hastaneleri Kurum Başkanı Çağal'ın ifadesine (2012: 107);

“Profesyonel yönetime geçiş zaman içerisinde inanıyorum ki, iyi bir adım olacaktır çünkü bu sağlık tesislerinin yöneticileri ve il sekreterlerinin çok rahat bir şekilde kamu dışından da olabileceğini biliyoruz. Belirli bir tecrübeye sahip, belirli bir eğitime sahip kişiler arasından bu yönetime kişiler alınabiliyor. Bu bugüne kadar olandan çok daha farklı bir durum ve büyük bir şans.”

YKİ anlayışında yöneticilerin yönetmesine izin verilmesinin özünde bürokrasinin ihtiyaçları yerine hizmet kullanıcılarının istek ve beklentilerini karşılamaya odaklanan ‘müşteri hizmetleri’ hareketi vardır. Yöneticiler müşteri memnuniyetinin sağlanması için ‘daha iyi iş yapma’ ama bunu ‘daha az maliyet’le yapma ikilemiyle karşı karşıya bırakılmaktadır (Kettl, 1997: 447).

YKİ, yöneticilerin gerçek anlamda yönetebilmeleri için dıştan gelen, önceden belirlenmiş kural, baskı ve sınırlardan mümkün olduğunca arındırılmalarını ve kurumun mali ve insan kaynakları başta olmak üzere kaynakların kullanılması ve işleyişi üzerinde karar alma ve uygulama yetkisine sahip olmaları gerektiğinin üzerinde durur (Yılmaz, 2001: 29). Taşra Teşkilatı Çalışma Usul ve Esasları Hakkındaki Yönerge incelendiğinde birlik ve hastane düzeyinde idari, mali ve tıbbi alanlardaki tüm yöneticilerin görev, yetki ve sorumluluklarının açık ve ayrıntılı şekilde tanımlandığı görülmektedir. Eski yapıda hastaneler doğrudan Bakanlığa karşı sorumluyken yeni yapıda genel sekreterliğe karşı sorumludur. Genel sekreterlik ise kendisine bağlı tüm sağlık kurumlarının performanslarından Kurum Başkanlığına karşı sorumludur. Bu açıdan bakıldığında, yeni yönetim anlayışının bürokrasi ve hiyerarşik basamakları azaltma temennisine karşılık bürokratik işlem ve hiyerarşik basamakları artırmış görünmektedir. Doğrudan hizmet sunan birimlerdeki yöneticilere daha fazla yetki devri öngörülmesine karşın Bakanlık ve Kurum Başkanlığının taşradaki yöneticilerin yetkilerinin artırılması konusunda söylemde istekli ancak uygulamada aynı isteğin devam etmediği söylenebilir. Örneğin, Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşlarının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname’de değişiklik yapan torba yasa tasarısı Kamu Hastane Birlikleri’nde sözleşmeli statüde istihdam edilenlerin sözleşmelerinin kimler tarafından yapılacağını yeniden belirlemektedir. Buna göre, genel sekreter, başkan ve hastane yöneticilerinin sözleşmeleri Kurum Başkanı’nın teklifi üzerine Bakan tarafından yapılacaktır. Başhekim, başhekim yardımcısı, müdür, müdür yardımcısı, uzman personel ve büro görevlilerinin sözleşmeleri ise Kurum Başkanı tarafından yapılacaktır. Merkezin başlangıçta yereldaki yöneticilere verdikleri yetkilerde daha sonra sınırlamaya gitmesi merkeziyetçi bürokratik yönetim anlayışının devam edeceğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. YKİ ile ilgili yapılan tartışmalarda birimlerin işlevsel olarak desentralize edilmesi girişimi ile strateji ve politikalar üzerindeki denetimin merkezileşmesi girişimlerinin birbirine eşlik ettiği (Hoggett, 1996: 9) ve işletmecî stratejilerin merkezileşmenin yeni biçimlerini oluşturduğu ifade edilmektedir (Diefenbach, 2009).

3.2. Birlik Personelinin Niteliği ve Statüsü: Sözleşmeli Yöneticiliğe Geçiş

YKİ özel sektörde kullanılan ve başarısı kanıtlanmış yönetim uygulama ve tekniklerinin kamu sektöründe de yaygınlaştırılmasının maliyetlerin azaltılması, etkinlik ve verimliliğin artırılması için gerekli olduğunu savunur. Özellikle kamu personelinin istihdamı konusunda yeni kamu işletmeciliğinin uygulamalarının ilk olarak görüldüğü alanlardan biri sağlık sektörü olmuştur. Performans değerlendirme ve ek ödeme sistemleri ilk kez Sağlık Bakanlığında uygulanmıştır (Özkal Sayan ve Küçük, 2012; 171). Özel sektörün performans değerlendirme, sözleşmeli çalışma yoluyla esnek istihdam, performansa bağlı ücret ödemeleri, toplam kalite yönetimi gibi uygulamalarının kamu sağlık hizmetleri alanındaki yeri yeni değildir. Sözleşmeli sağlık personeli istihdamı 2003 yılında kabul edilen 4924 sayılı kanun³ ile başlamış Bakanlığın asli ve sürekli görevlerinin sözleşmeli sağlık

³Eleman Temininde Güçlük Çekilen Yerlerde Sözleşmeli Sağlık Personeli Çalıştırılması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, RG: 24.07.2003, 25178.

personeli eliyle gördürülmesinin yolu açılmıştır. Yine 2005 yılında yayımlanan 5413 sayılı kanun⁴ ile sağlık personeli istihdamında yeni bir statü oluşturularak, ücretlerinin döner sermayeden karşılanması yoluyla sağlık hizmetleri ve yardımcı sağlık hizmetleri sınıfındaki personelin 657 Sayılı DMK'nın 4/B maddesine tabi olarak sözleşmeli çalıştırılması mümkün kılınmıştır.

Üst düzey yöneticilerin kısmi zamanlı hizmet sözleşmesiyle çalıştırılmaları ve performanslarına göre ücretlendirilmeleri işletmecinin anlayışının en önemli özelliklerinden biridir (Eren ve Eken, 2007: 184). 663 Sayılı KHK'nın 32. Maddesi ve ekli (II) sayılı cetvelde belirtilen toplam 10.300 personelin sözleşmeli statüde istihdam edilmesi öngörülmüştür. Birlik ve hastane yöneticileriyle yapılan "hizmet sözleşme"lerinde kurumsal hedefler de göz önüne alınarak bireysel performans kriterleri belirlenmektedir. İki yıldan dört yıla kadar değişebilen sürelerle yapılan sözleşmeler, sözleşme ekinde yer alan performans hedeflerinin gerçekleşme durumlarına göre tekrarlanacak ya da daha erken sonlandırılabilir. Başarısızlık sebebiyle genel sekreterin değişmesi halinde başkanların ve başarısızlığa neden olan hastane yöneticilerinin sözleşmelerinin kendiliğinden sona ereceği belirtilmektedir.

663 sayılı KHK ile kamu hastanelerinin personel sisteminin işletmecinin bir yaklaşımla yapılandırıldığı ve personel yönetiminin bürokratik örgütlenme açısından da parçalı bir yapıya dönüştüğü görülmektedir. Eski yapıda yer alan Personel Genel Müdürlüğü kaldırılarak, Yönetim Hizmetleri Genel Müdürlüğü oluşturulmuş ve sağlık insan gücünü planlama görevi Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğüne verilmiştir. Yeni yapıyla oluşturulan dört bağlı kuruluş (Türkiye Kamu Hastaneleri Kurumu, Türkiye Hudut ve Sahiller Genel Müdürlüğü, Türkiye Halk Sağlığı Kurumu) kendi kurum personelinin atama, nakil, özlük, ücret, emeklilik işlemlerini yürütmekle sorumlu kılınmıştır. Bu yapı göz önüne alındığında, YKİ anlayışı ile uyumlu olarak büyük, hiyerarşik yapıların daha küçük birimlere ayrılarak, Bakanlık düzeyinde merkezi bir personel yönetiminden vazgeçildiğini söylemek mümkündür.

İşletmecinin yaklaşımı, 'güvenceli' bir istihdam yapısında verimlilik, kalite ve çalışma şevkinin olumsuz etkilendiğini, çalışanların performans ya da başarılarını yüksek tutması için bir nedenlerinin olmadığını ileri sürer. Bu nedenle belli aralıklarla yenilenen süreli bir istihdam yapısında çalışanların verimliliğinin ve başarısının artacağı kabul edilir (Eren ve Eken, 2007: 182). Bu açıdan bakıldığında, Kamu Hastane Birliklerinin istihdam uygulamaları bakımından özel sektör ile oldukça benzeştiğini ve sözleşme hukukuna dayanan, görevde kalma, iş güvencesi ve ücretlerin performans ölçütlerine endekslendiği işletmecinin yaklaşımı temel alan bir personel rejimini benimsediği görülmektedir.

3.3. Yönetimsel Faaliyetleri Performans Merkezli Çıktı Denetimine Dayandırmak

"Performans" kamu işletmeciliğine doğru yaşanan dönüşümün anahtar kavramlarından biridir. "Piyasa" kavramını merkeze alan bu yeni anlayışta kaynak kullanımında verimlilik esas alınarak temel meşruiyet unsuru haline getirilmektedir. Bu nedenle performans ölçüm ve değerlendirmeleri, performans göstergeleri ve performansla ilgili ödemeler büyük önem taşımaktadır (Eren ve Eken, 2007: 180). Bu yeni anlayış bir bütün olarak kamu kurumunun performansına odaklandığı kadar yöneticilerin/çalışanların bireysel performansını da dikkate almaktadır. Hesapverebilirlik kavramı yeniden tanımlanmakta, sorumluluk ve performans genellikle yeni anlayışın değerlerini ve inançlarını yansıtan kalite, verimlilik, etkinlik gibi belirli kavramlarla açıklanmaktadır (Gray ve Jenkins, 2006: 551). Geleneksel kamu yönetiminin mevzuat ve girdilere odaklanan yönetim anlayışı yerini çıktı ve sonuç odaklı bir anlayışa bırakmaktadır.

Kamu hastane birliklerinin kaynak kullanımı ve hizmet sunumunun etkinlik ve verimliliğinin değerlendirilmesi amacıyla, 5/10/2012 tarih ve 847 sayılı "Kamu Hastaneleri Birlikleri Verimlilik Değerlendirmesi Hakkında Yönerge" yayımlanmıştır. Birlikler ve sağlık tesislerinin Kurumca belirlenen usul ve esaslara göre altı aylık ve yıllık sürelerle toplanan ve gözlem sonucu elde edilen verilere göre performanslarının değerlendirilmesi hedeflenmektedir. Değerlendirme sonucunda birlik, sağlık tesisleri ve birlik yöneticileri için bir 'karne' düzenlenecektir. Karne puanlarının belirlenmesinde: tıbbi kriterler; idari kriterler; mali kriterler; kalite, hasta ve çalışan güvenliği ile

⁴ 5413 sayılı Eleman Temininde Güçlük Çekilen Yerlerde Sözleşmeli Sağlık Personeli Çalıştırılması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik

memnuniyet kriterleri; eğitim kriterleri; izlem ve veri doğrulama, kanıta dayalı gözlemsel değerlendirme ve genel değerlendirme kriterleri dikkate alınmaktadır. Karne puanlarına bakılarak birlik, sağlık tesisi ve birlik yöneticileri için (A), (B), (C), (D) ve (E) şeklinde 'başarı grupları' belirlenmektedir. Kurum tarafından yapılan değerlendirme sonuçlarına göre başarı gruplarının düşürülmesi ya da bir üst gruba yükseltilemediği durumlarda ilgili yöneticilerin sözleşmelerinin sona ereceği ifade edilmektedir. Bu değerlendirmeler Kurum tarafından belirlenen komisyonlar ve birlik gözlem ekiplerince yapılacaktır. Yerinde değerlendirmelerin kamu kuruluşları yanında özel kuruluşlara da yaptırılabilmesine olanak tanınması hastanelerin akreditasyon ve denetleme işini üstlenen uluslar arası kuruluşlar için yeni pazarlar ve kar alanlarının oluşması anlamına gelmektedir.

Performans değerlendirme sistemleri yalnızca nesnel olarak ölçülebilir, sınıflandırılabilir ve kıyaslanabilir sonuçlara odaklandığı için kamudaki yöneticiler kısa dönemli sonuçlar üreten faaliyetlere daha fazla önem verebilirler. Ayrıca, kamu kuruluşları ve çalışanlarının farklı toplumsal çıkarları dengeleme, tarafsızlıklarını koruma konusunda istek ve yeteneklerinin sınırlandırılması riski vardır. Oysaki Kamu kuruluşları farklı ve birbiriyle çelişen çıkarları ve öncelikleri olan vatandaşların tümünün taleplerini dikkate alarak hukukun üstünlüğü ve kamu yararı çerçevesinde karar almak zorundadır (Akdoğan, 2007: 461-62). Hoggett (1996: 27-28) ise, kamuda performans ölçme ve değerlendirmenin sözleşme şartnameleri, izlem ve kalite kontrolü, denetim ve gözden geçirme ile ilgilenen yeni bürokrasi katmanları yaratarak profesyonel personelin enerjisini başka yöne çevrilerek aşırı biçimselleşme ve örgütsel işlevsizliğe yol açtığına dikkat çekmektedir. Hatta daha önceki bürokratik dönemde var olandan daha yoğun şekilde form doldurma, rapor yazma ve prosedür takibinin yapıldığını belirtmektedir.

3.4. Kamu Hizmetlerinin Sunulmasında Piyasa Tipi Mekanizmaların Kullanılması: Rekabet ve Müşteri Odaklılık

Sağlık hizmetlerinin sunumunun piyasaya açılması ya da sağlık alanında bir iç piyasa oluşturulmasının en önemli göstergesi sağlık hizmetlerinin sunumu ile finansman yapısının birbirinden ayrılmasıdır. Bu amaçla, SDP kapsamında uygulanan kilit reformlardan bir tanesi üniversite ve Milli Savunma Bakanlığı'na ait olan sağlık kuruluşları dışındaki tüm kamu sağlık kuruluşlarının Sağlık Bakanlığı çatısı altında toplanmasıdır. 2005 yılındaki bu uygulama ile SSK hastaneleri Sağlık Bakanlığına devredilerek SSK'nın hizmet sunma işlevi sona erdirilmiştir. Bu reformun amacı tüm kamu hastaneleri arasındaki yönetim ve ödeme mekanizmalarının uyumlu hale getirilmesi ve bu hastanelerin özerkleşmesine giden yolun açılması olarak belirtilmektedir (OECD-DB, 2008: 44). SDP ile birlikte finansman ve sunumun tek elde toplandığı entegre bir modelden, finansman ve sunumun kesin olarak birbirinden ayrıldığı, hizmet sunumunun kamu ve özel ayrımı olmadan bir iç piyasa modeli oluşturularak yapıldığı bir yapıya geçilmiştir (Yılmaz, 2012: 118). Sosyal Güvenlik Kurumu hizmeti satın alan, hastanelerde hizmeti satan ve bedelini alan işletmeler olarak finansman ve hizmet sunumunun ayrıldığı modelin temel parçalarını oluşturmaktadır (Soyer, 2007: 434). Bu noktadan bakıldığında Sağlık Bakanlığı hastaneleri ile özel hastaneler arasında hiçbir farklılık kalmamış, özel ile kamu arasındaki sınırlar parçalanmıştır. Sağlık Bakanlığı hastanelerinin bütçeden aldığı kaynakların büyük bir kısmı personel giderlerine harcanmaktadır. Bu durumda hastaneler bütçe dışı kaynaklara yönelmekte, giderlerinin çoğunu döner sermaye gelirlerinden karşılamaktadırlar. Döner sermaye gelirlerinin temel kaynağını ise hastaneler tarafından verilen hizmetler karşılığında Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) tarafından aktarılan kaynaklar oluşturmaktadır. Hastanelere kendi kaynaklarını kullanma serbestliği verilmesi ile birlikte başta görüntüleme hizmetleri olmak üzere birçok tıbbi hizmet ve temizlik, yemek, güvenlik gibi diğer hizmetlerin özel sektörden alınmakta ve bu hizmetlerin bedelleri kurumun kendi kazancı ile karşılanmaktadır (Akdağ, 2011:150).

İşletmecilik yaklaşımı, rekabetin kamu bürokrasilerinin performansını geliştirmek, maliyetleri azaltmak ve verimliliği artırmak için (Hood, 1995) uygun bir strateji olduğunu ve kamu yöneticilerinin piyasa baskısı ile karşılaşırca performans düzeylerinin artacağına inanır. Daha önce belirtildiği gibi kamu hastane birlikleri ile birliğe bağlı sağlık tesisleri ve yöneticilerinin performans karne puanlarına göre (A), (B), (C), (D) ve (E) şeklinde başarı gruplarına ayrılması ve kamu hastanelerinin bu şekilde sınıflamaya tabi tutulması ile kamu hastanelerinin kendi aralarında ve özel sektörle rekabet etmesi amaçlanmaktadır. "Tüketici egemenliği"ne vurgu yapan YKİ anlayışında, kamu kurumlarının hizmetlerini tüketicilerin talep ve tercihlerini esas alarak sunmaları ve kurumların başarısının da

müşteri memnuniyetine göre ölçülmesi gerektiği savunulmaktadır. Vatandaşlıkta mal ve hizmetler bir hak olarak devlet tarafından dağıtılırken, müşterilikte bunlara piyasadan satın alma şeklinde erişilmektedir. Buna göre “müşteri vatandaş” piyasa sinyalleriyle isteklerini belirtir ve eğer bir hizmetten memnun kalmazsa piyasadaki başka bir hizmet sunucusuna yönelir (Kartal, 2009: 30). Kamu hizmetlerinden yararlananlar memnun edilmeye çalışılan bir “müşteri”, kamuda çalışanlar da kamu yararını düşünen bir bürokrat değil “girişimci” olarak görülmektedir (Sallan Gül, 1999: 78). KHB ile birlikte birer “girişimci” olarak tanımlanan birlik ve hastane yöneticilerinin maliyetleri azaltma, kar elde etme ve aynı zamanda kaliteli hizmet sunarak müşteri memnuniyetini sağlama ikileminde kalmaları ve bunun yöneticiler ve dolayısıyla diğer çalışanlar üzerindeki baskıları artırması muhtemeldir.

SONUÇ

1980 sonrası kamu yönetimi reformlarında kamunun hizmet sunma rolünü daraltan, etkinlik, etkililik ve verimlilik söylemlerinin öne çıktığı yeni kamu işletmeciliği yaklaşımı doğrultusunda piyasa yönelimli bir eğilimin olduğu görülmektedir. Bu eğilimin en bariz şekilde izlenebileceği alanlardan biri de sağlık hizmetleridir. Mevcut sağlık sisteminin etkili ve verimli işlemeyişi, sağlık hizmetlerinin kalitesinin düşük olması, toplumun artan sağlık beklentilerinin karşılanamaması, sağlık alanındaki harcamaların artışı ve maliyetlerin yükselmesi gibi nedenler 1980’li yıllarla başlayıp günümüzde de devam eden sağlık reformlarının temel gerekçeleri olarak gösterilmektedir. Bu sorunların varlığı belirli düzeyde kabul edilmekle beraber çözüm olarak üretilen politikalar, sağlık hizmetlerinin piyasaya açılması ve kamu tarafından sağlanan sağlık hizmetlerinin “işletmecilik” anlayışıyla sunulmaya başlaması yönünde olmuştur. Bu bağlamda Sağlıkta Dönüşüm Programının tüm bileşenleri ile yeni liberal politikalar çerçevesinde “yeni kamu işletmeciliği” anlayışının hayata geçirildiği bir program olduğunu söylemek mümkündür. Yeni liberal anlayış rekabete açılan bir sektörün verimlilik ve kalitesinin artacağı tezini kabul eder. Kamu hastane birliklerinin kurulmasıyla SDP’nin ikinci ve üçüncü basamak sağlık hizmetlerinde oluşturmak istediği “verimli sağlık işletmeleri” tezini gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür. Sağlık Bakanlığı yetkililerinin söylemleri ve Bakanlık dokümanlarında böyle bir gelişmenin öngörülmediği iddia edilse de, ilerleyen dönemlerde “sağlık işletmesi” statüsündeki hastanelerin özelleştirilebileceğine dikkat çekilmektedir. Bunun yanında, kamu kurumlarının amaçlarının gelirleri maksimize etmek, giderleri ise en aza indirmek ve bir hizmeti en az maliyetle sunmak olarak tanımlanması, vatandaşın bir müşteri, bürokratin ise bir girişimci olarak görülmeye başlaması, kamu yönetiminin tüm topluma hizmet sunan, kamu yararını gözetken kamusal bir kurum olma özelliğini önemli ölçüde aşındırmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akdağ, R.(2011). “Türkiye Sağlıkta Dönüşüm programı Değerlendirme Raporu (2003-2010)”. Sağlık Bakanlığı, Ankara.
- Akdoğan, A. A.(2007). “İşletmeden Devşirerek Değiştirmek: Türk Kamu Yönetiminde Stratejik Planlama ve Performans Yönetimi”, iç. Kamu Yönetimi, Yöntem ve Sorunlar, (Ed. şinasi Aksoy ve Yılmaz Üstüner), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım,s.448-468.
- Aksoy, ř.(1995). “Yeni Sağ ve Kamu Yönetimi”,iç. Kamu Yönetimi Sempozyum Bildirileri, Cilt II, Ankara: TODAİE, s. 159-173.
- AL, H.(2008). Yeni kamu Yönetimi. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Ataay, F.(2005). “Kamu Sağlık Hizmetlerinin Metalaştırılması ve Sağlıktaki Yansımaları”, Toplum ve Hekim, Cilt: 20, No:1, s.65-72.
- Ataay, F.(2006). Neoliberalizm ve Devletin Yeniden Yapılandırılması, Türkiye’de Kamu Reformu Üzerine İncelemeler. Ankara: De Ki Basım Yayım.
- Ateş, H. (2001). “İşletmeci, Girişimci ve Verimli Yeni Bir Kamu Yönetimi ve Devlet Anlayışına Değişim”, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No: 25 (Ekim), s. 45-59.

- Çağlı, H.(2012). “Kamu Hastaneleri Açısından Sağlıkta Dönüşüm Programı”, Değişen Dünyada Biyoetik, (Der. Yeşim Işıl Ülman, Fatih Artvinli), İstanbul: Türkiye Biyoetik Derneği Yayını, No: XVIII, S. 106- 110.
- Dunleavy, P.,Hood,C.(1994). “From Old Public Administration To New Public Management”, Public Money&Management, Cilt: 14, No: 3, s. 9-16.
- Eren, V., Eken,M. (2007). “Kamu Personel Rejiminde Reform Arayışları”, (Ed.Şinasi Aksoy, Yılmaz Üstüner), Kamu Yönetimi Yöntem ve Sorunlar, , Ankara: Nobel Yayınları, s.173-193.
- Ferlie, E., Pettigrew, A., Ashburner, L. Fitzgerald, L. (1996). The new public management in action. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Gewirtz, S., John,C.,Mclaughlin, E.(2000). “ Reinventing The Welfare State” iç. New Managerialism New Welfare?, (ed. John Clarke, Sharon Gewirtz, Eugene Mclaughlin), Sage: London, s.1-27.
- Gray, A., Jenkins,B.(2006). “From Public Administration to Public Management: Reassessing a Revolution?”, iç. Comparative Public Administration: The Essetial Readings, (ed. Eric E. Otenyo, Nancy S. Lind, Elseiver), s.543-572.
- Güzelsarı, S. (2004). “Kamu Yönetimi Disiplininde Yeni Kamu İşletmeciliği ve Yönetişim Yaklaşımları”, A.Ü.S.B.F-GETA Tartışma Metinleri, No:66.
- Hoggett, P.(1996). “New Modes of Control in the Public Service”, Public Administration, Cilt:74, Sayı: 1, s. 9–32.
- Hood, C.(1991). “A public Management for All Seasons”, Public Administration, Cilt: 69, Sayı:1, s. 3-19.
- Hood, C.(1995). “The “New Public Management” İn The 1980s: Variations On A Theme”, Accounting, Orgazanizations And Society, Cilt: 20, No: 2/3, s. 93-109.
- Hunter, J. D.(2008). The Health Debate. Britain: The Policy Pres.
- Jakab, M., Preker, A.A.,Hawking, L.(2002). The Introduction of market forces in the public hospital sector, HNP Discussion paper, Worldbank.
- Kartal, F.(2009). “Özelleştirilen Yurttaşlık: Türkiye’de Sağlık Politikalarındaki Dönüşüm”, Amme İdaresi Dergisi, Cilt 42, Sayı 2, s.23–43.
- Kettl, F. D. (1997). “The Global Revolution in Public Management: Driving Themes, Missing Links. Journal Of Policy Analysis And Management”, Cilt: 16, Sayı: 3, s. 446-462.
- Lane J. E.(1994). “Will Public Management Drive Out Public Administration?” Asian Journal of Public Administration, Cilt: 16, Sayı: 2, s.139-151.
- Larbi, A. G.(1999). “The New Public Management Approach and Crisis States”, UNRISD, Discussion Paper No:112.
- Lister, J., Labonte, R.(2011). “Küreselleşme ve Sağlık Sistemleri Değişimi”,iç. Küreselleşme ve Sağlık, (ed. Ronald Labonte, Ted Schrecker, Corinne Packer, Vivien Runnels), İstanbul: İnsev Yayınları.
- Lynn, E. L.(1998). “A Critical Analysis Of The New Public Management”, International Public Management Journal, Cilt: 1, No:1, s.107-123.
- Mascarenhas, R.C.(1993). ”Building on Enterprise Culture in the Public Sector: Reform of The Public Sector in Australia, Britain and New Zealand”, Public Administration Review, Vol: 53, No: 4, s.319-328.
- Mazgit, İ.(1998). “Ekonomik Kalkınma Sürecinde Türkiye’de Sağlık Sektörünün Yeniden Yapılanması”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

- Ömürgönülşen, U.(2003). “ Kamu Yönetiminin Yönetimi Sorununa Yeni Bir Yaklaşım: Yeni Kamu Yönetimi İşletmeciliği”, (Ed. Muhittin Acar, Hüseyin Özgür), Çağdaş Kamu Yönetimi I, Ankara: Nobel Yayınları, s.3-44.
- Özkal Sayan, İ., Küçük,A. (2012). “Türkiye’de Kamu Personeli İstihdamında Dönüşüm: Sağlık Bakanlığı Örneği”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 67, No:1, s.171-203.
- Page, S.(2005). “What’s New About The New Public Management? Administrative Change in the Human Services”, Public Administration Review, Cilt: 65, No: 6, s. 725-727.
- Pala, K.(2007). “Türkiye İçin Nasıl Bir Sağlık Reformu?” (http://www.saglik.nilufer.bel.tr/pdf_doc/saglik_reformu.pdf), e.t. 06.11.2007.
- Pollitt, C.(1993). Managerialism And Public Services: The Anglo-American Experience, Oxford: Blackwell, 2. Baskı.
- Pollitt, C.(2003). “The ‘New Public Management’-Revolution or Fad?”, The Essential Public Manager, Open Univesty Pres, s. 26-51.
- Sallan Gül, S.(1999). “Kamu Yönetiminde Kalite, Piyasa ve Müşteri Arayışlarının İdeolojik Temelleri”, Kamu Yönetiminde Kalite, 2. Ulusal Kongresi, 21-22 Ekim, TODAİE, Yayın No:296,Ankara.
- Sallan Gül, S.(2004). Sosyal Devlet Bitti Yaşasın Piyasa! Yeni Liberalizm ve Muhafazakârlık Kısılcacında Refah Devleti. İstanbul: Etik Yayınları.
- Sezen, S.(2009). “Kamu Yönetimi Reformları: Küresel Bir Düzenleme mi?”, Amme İdaresi Dergisi, Cilt: 42, No: 1, s. 23-41.
- Soyer, A.(2003). “1980’den Günümüze Sağlık Politikaları”, Praksis, Sayı: 9, s. 301-320.
- Soyer, A.(2007). “2007 Sonu İtibariyle Sağlık Harcamaları Bağlamında, AKP’nin Sağlıktaki “Pembe Tablosu”nun Akıbeti”, Toplum ve Hekim, Cilt: 22, Sayı: 6, s.432-435.
- Soyer, A.(2009). “Sağlıkta Dönüşümün Geleceği, Kamu Hastane Birlikleri ve Hastane Çalışanları”, Kamu Hastane Birlikleri Yasa Tasarısı Ne Getiriyor, Ne Götürüyor? Sempozyumu, Bursa Tabip Odası, Haziran 2010. <http://www.bto.org.tr/yayinlar/raporlar/kitapkamuhastanebirlikleri.pdf> (E. T. 15.07.2013).
- Tokatlıoğlu Yıldız, M.(2005). Küreselleşme ve Kamu Hizmetleri. İstanbul: Alfa Aktüel.
- Üstüner, Y.(2000). “Kamu Yönetimi Kuram ve Kamu İşletmeciliği Okulu”, Amme İdaresi Dergisi, Cilt: 33, Sayı: 3, s. 15-31.
- Yılmaz, O.(2001). Kamu Yönetimi Reformu, Ankara: DPT Yayınları.
- Yılmaz, V.(2012). “Yurttaşlık Perspektifinden Sağlıkta Dönüşüm Programı”, Değişen Dünyada Biyoetik, (Der. Yeşim Işıl Ülman, Fatih Artvinli), İstanbul: Türkiye Biyoetik Derneği Yayını, No: XVIII.
- OECD-WB, 2008 OECD Reviews of Health Systems: Turkey. OECD Publishing: Paris.
- Eleman Temininde Güçlük Çekilen Yerlerde Sözleşmeli Sağlık Personeli Çalıştırılması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, RG: 24.07.2003, 25178.
- Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşlarının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, RG: 02.11.2011, 28103.
- Türkiye Kamu Hastaneleri Kurumu 2012, Birlik Değerlendirme El kitabı, Ankara: Sağlık Bakanlığı. 5413 sayılı Eleman Temininde Güçlük Çekilen Yerlerde Sözleşmeli Sağlık Personeli Çalıştırılması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik <http://www.medihaber.net/2012/11/25/paraniza-gore-kamu-hastaneleri-devri-basladi/> (e.t. 25.11.2012). www.sozcu.com.tr/saglikta-saadet-zinciri.html (e.t.24.11.2012).

SAĞLIK ALANINDA TÜRBÜLANS: İrtifa Kaybeden Hekimler

Ayşe TEKİN¹

Esin KAYA²

ÖZET

Kamusal sağlık kuruluşları günümüzde artan bir biçimde hizmetlerin karşılaştırıldığı, ölçüldüğü, değerlendirildiği ve tüketildiği mekanlar olarak yeniden yapılandırılmaktadır. Ülkemizde son on yıldır uygulamaya konulan piyasa yönelimli sağlık reformları, bir yandan hastaları tüketicilere dönüştürürken diğer yandan hastaları için sağlık hizmeti üreten konumundaki sağlık emek gücünü sömürü ve tahakkümün nesnesi haline getirmektedir. Görev yönelimli sağlık emek süreci performans, kalite ve verimlilik adına mekansal ve zamansal yönelim temelinde yeniden örgütlenmektedir. Bu süreçte dönüşüm rüzgarlarının oluşturduğu türbülans nedeniyle mekansal ve zamansal sıkışma yaşayan hekimler irtifa kaybetmektedir. Bu çalışmada, hekim emeğindeki dönüşüm Barbara Adam'ın (1990) zaman çözümlemesi kullanılarak, zamanın metalaşması, sıkıştırılması, kontrolü ve kolonizasyonu süreçleri çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Hizmetleri, Dönüşüm, Hekimler, Proleterleşme, Zaman

ABSTRACT

At the present time, public health organizations are reconstructed progressively as places where service is compared, measured, evaluated and consumed. In our country, market-oriented health reforms have been implemented in the last decade. [As a consequence](#) of the reforms, patients turned into consumers, while health labor force producing health services for patients was turned into object of the exploitation and domination. Labor process of task-oriented health has re-organized on the basis of spatial and temporal orientation for performance, quality and productivity. In this process, physicians are experiencing time and space compression and are losing altitude as a consequence of the turbulence generated by the transformation process. In the study, transformation in physician labor is evaluated within the framework of the commodification, compression, control and colonization of time processes via Barbara Adam's (1990) analysis of the time.

Keywords: Health Services, Transformation, Physicians, Proletarianization, Time

GİRİŞ

1980 sonrasında, kamusal sağlık hizmetlerinin verimsiz ve hasta beklentilerini karşılamaktan uzak olduğu yönündeki eleştiriler yaygınlaşmıştır. Bu soruna çözüm olarak, kamu sektörünün özel sektör gibi işletilebileceği görüşü öne sürülmüş ve büyük oranda kabul görmüştür. Günümüzde kamusal sağlık hizmetleri, özel sektör yönetim ilkelerinin benimsendiği ve kalite, verimlilik, rekabet, müşteri memnuniyeti gibi kavramların öne çıkarıldığı bir alan olmuştur. Sağlık harcamalarının artan mali yüküne vurgu yapılarak, genel yönetim alanında değişiklikler, etkililiği artırmak ve maliyeti azaltmak üzere yeni teknikler ve kontrol yöntemleri devreye sokulmaktadır.

Ülkemizde kamusal sağlık kuruluşları, özellikle 2000'li yıllardan bu yana, artan bir biçimde, hizmetlerin karşılaştırıldığı, ölçüldüğü, değerlendirildiği ve tüketildiği mekanlar olarak yeniden yapılandırılmaktadır. Piyasa yönelimli sağlık reformları, bir yandan hastaları tüketicilere dönüştürürken diğer yandan hastaları için sağlık hizmeti üreten konumundaki sağlık emek gücünü sömürü ve tahakkümün nesnesi haline getirmektedir. Görev yönelimli sağlık emek süreci performans, kalite ve verimlilik adına mekansal ve zamansal yönelim temelinde yeniden örgütlenmektedir. Bu süreçte dönüşüm rüzgarlarının oluşturduğu türbülans nedeniyle mekansal ve zamansal sıkışma yaşayan hekimler irtifa kaybetmektedir. Hekimler ve diğer sağlık ve çalışanları yeni düzenleme,

¹Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Bölümü Doktora Öğrencisi

²Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Bölümü Doktora Öğrencisi

denetim ve izleme yöntemlerine maruz bırakılırken, bu yöntemlerin uygulanması onların kurulu güç ilişkilerini ve kurumsal düzenlemelerini tehdit etmektedir. Hekimler proleterleşme sürecini deneyimlemeye başlamışlardır.

Bu çalışmada, ilk olarak hekimlerin yükselişine olanak sağlayan koşullara ve bu koşulların giderek kötüleşmesine neden olan süreçlere değinilecektir. İkinci olarak, ülkemizde 2003 yılında "Sağlıkta Dönüşüm Programı" ile başlayan, kamusal sağlık hizmetlerinde süre giden piyasalaşma süreci değerlendirilecektir. Son olarak, bu sürecin hekim emek sürecini nasıl dönüştürdüğü Barbara Adam'ın zaman çözümlemesi kullanılarak analiz edilmeye çalışılacaktır.

1. YÜKSELİŞ VE İRTİFA KAYBI

Star (1982) 19. yüzyıl ortalarında hekimlerin önemli bir mesleki organizasyon ve statüden yoksun olduğunu ileri sürerek, mesleğin toplumsal olarak zayıf bir konumdan tıbbi egemenlik konumuna geçtiği toplumsal bağlama dikkat çeker. Tıp, bilimsel bir öneme sahip değildi, hastaneler gelişmemişti ve çoğu hasta evinde bakım görmekteydi (Aktaran Turner, 2011: 215). 1930'lardan itibaren hastalık nedenleri ve tedavileri konusunda devrim niteliğinde gelişmeler yaşanmış ve tıp yükselişe geçmiştir. Tarihsel öneme sahip bir çakışma olarak tedavi devriminin sosyal refah devletinin ortaya çıktığı döneme gelmesiyle birlikte emek hareketlerinin de etkisiyle, sağlık sosyal bir hak olarak benimsenmiş ve meta olmaktan çıkmıştır. 1945 sonrası çoğu ülkede devlet bu hizmeti sunma yükümlülüğünü üstlenmiştir (Leys, 2011: 16-17). İkinci dünya savaşı sonrasında ulus devletler modern tıbbi tedavilerin yapıldığı büyük hastanelerin açılmasına önem vermişlerdir. Toplum sağlığının korunması ve sağlığın eşit bir hak olarak herkese sunulması için topluma sunulan kamusal sağlık programları genişlerken, toplumsal uyum işlevini üstlenmesi karşılığında hekimlerin ayrıcalıklı ekonomik ve sosyal konumları desteklenmiştir (Soyer, 2009: 142).

Sağlık sistemlerinde, kuruluşundan günümüze yetkinin büyük bölümü idareciler yerine hekimlerde toplanmış, sağlık hizmetleri kar amacı gütmeyen yapılar ve kendi muayenehanelerinde serbest çalışan hekimler tarafından sunulmuştur. Sağlığın kamu hizmeti kapsamına alınması ve devletin sağlık hizmetlerine yaptığı yatırımlar, hizmete erişim olanaklarını yaygınlaştırıp sonuçta talebi yükselterek, hekimlerin elindeki gücü azaltmak bir yana daha da büyütülmüştür. Bilim ve teknoloji bu gücü pekiştirecek yönde etki ederken, özellikle hekimlerin ileri örgütlenme seviyesi yoluyla oluşturdukları meslek birlikleriyle birlikte, tıp alanı devletin desteğini arkasına alarak mesleğe giriş, tıp öğrenimi ve mesleği bağımsız icra etme hakkı üzerinde denetim kurmuştur (Amstrong and Amstrong, 2011: 165-168).

1950 ve 1960'lı yıllar tıbbın altın yılları olarak ifade edilir (Hafferty ve Light, 1995: 133). Freidson (1970) bu dönemde tıp mesleğinin özerk bir gruplaşma olarak bir dereceye kadar siyasal iktidardan bağımsız toplumsal bir güç oluşturduğunu belirtir. Tıp mesleği, 'iş'in kendisi ve diğer sağlık meslek üyelerinin yaptıkları iş üzerinde kontrol sağlamıştır. Tıp alanında kültürel inançlar yaratılmış ve güç kurumsallaşmıştır. Freidson'a göre, tıp kendini dış etkilerden koruyabildiği sürece özerkliğini devam ettirebileceğinden, bu amaca yönelik olarak toplumun kendilerinden bekledikleri standartları oluşturmuş, bir yığın etik kural koymuş ve mesleği dış etkilere kapatmıştır. Hekimler, sosyal kapanma olarak da ifade edilen kapalı düzen formuyla, tıp eğitimini dolayısıyla tıp bilgisini tekel altında tutarak ve meslek içi ilişkileri düzenleyerek tıp alanında özel kontrol mekanizmaları oluşturmuşlardır (Aktaran Cirhinlioğlu, 2000:12-13; Turner, 2011: 156). Light ve Levine, tıbbın kapitalist toplumun ortasında kendi üyelerinin karşılıklı yararlarını gözetmek, korumak ve mesleğin prestijini sürdürmek için kapitalizm öncesi bir lonca oluşturduğunu belirtir (1988: 21).

Hekimler 1970'li yıllardan itibaren egemen konumlarını kaybetmeye başlamışlardır. Hekimlerin statüsü, özerkliği, gelirleri ve gücündeki düşmeye yapılan vurgu literatürde sık sık işlenmeye başlanmış, tartışmalar proleterleşme (Oppenheimer, 1973; Larson, 1980; Derber, 1982; McKinlay ve Arches, 1985) ve profesyonellikten çıkış (deprofessionalism) (Haug, 1973) tezleri doğrultusunda ilerlemiştir.

Hekimlerin gücünün azalmasıyla ilgili tartışmalar, çoğunlukla sağlık sistemlerinde örgütsel değişimlerle eş zamanlı olarak ilerleyen, özerkliğin ve baskınlığın düşüşü üzerinedir. Elston, tıbbi güç tartışmalarında özerklik ve baskınlık kavramlarının sıklıkla birbirinin yerine kullanıldığını belirtir ve

analitik bir ayırım yapar. Tıbbi baskınlık tıbbın diğerleri üzerindeki otoritesine göndermede bulunur. Bu otorite, diğerlerinin eylemleri üzerinde kontrole dayanır. Freidson, baskınlığı işbölümünde mesleki konuma göndermede bulunarak açıklar (Aktaran Elston, 2003: 61-62). Turner, baskınlığın kurulmasında tabi kılma, sınırlama ve dışlama stratejilerinin kullanıldığını belirtir. Hemşirelik ve ebelik gibi meslekler uzun yıllar tıba tabi kılınmış ve bu tür meslekler kendini düzenleme, bağımsızlık ve özerklik bakımından çok az yetke alanına sahip olmuşlardır. İkinci strateji olarak tıp, mesleki sınırlama yoluyla dışılık, gözlükçülük ve eczacılık gibi mesleklerin serbest faaliyetlerini engelleyerek bu meslekler üzerinde egemenlik kurmuştur. Üçüncü olarak, alternatif ya da rakip tedavi pratiklerini dışlamışlardır (2011: 165). Coburn (1992), tıbbın diğer mesleklere üstünlük kurmasıyla birlikte, onların düzenlemesi ve değerlendirmesinden özerk oluşuna ve diğer meslekler üzerinde 'kontrolün sürekliliği'nin önemine vurgu yapar (Aktaran Elston, 2003: 61-62). Tıbbın tabi kılma, sınırlama ve dışlama stratejilerini gerçekleştirebilmesinde önemli bir güce sahip olması ve bu gücü sürdürmesi gerekmektedir. Bu gücü profesyonel örgütler içinde yer alarak, tıbbi eğitimde yetke alanını koruyarak ve güçlü meslek birlikleriyle hareket ederek kullanma fırsatına sahip olmuşlardır. Günümüzde ise, bir zamanlar tabi kılınan, engellenen bazı mesleklerin artan biçimde profesyonelleşme süreci yaşadıkları, bu nedenle hekimlerin diğer sağlık meslekleriyle bir düzleme mekanizmasına tabi kılındıkları ileri sürülmektedir (Kelleher, Gabe ve Williams, 2005: xiii).

Haug'un 'profesyonellikten çıkış' tezi baskınlıktaki düşüşle ilgilidir ve işin kendisinden ziyade tüketici odaklı açıklamalara dayanmaktadır. Haug'un, profesyonellerin profesyonelleşmenin tersi bir profesyonellikten çıkış süreci yaşadıkları iddiası, profesyonellerin sahip oldukları prestiji ve kendilerine duyulan güveni yitirmeleriyle ilgilidir. Haug, profesyonellerin tıbbi bilgiyi tekelinde bulduklarının, kendi çıkarlarından çok kamu çıkarlarını gözettiklerini varsayan imajın ve işleriyle ilgili kuralları kendileri koyabilecek kadar güç sahibi olmalarının değişmeye başladığını iddia eder. Keyfini çıkardıkları özel prestij ve otoritenin ortadan kalkmaya başladığını belirtir. Bunun en önemli nedeni hekimlerin karşısına çıkan hastaların, eğitim düzeyinin yükselmesi ve tüketici olma konumları dolaylı olarak daha bilgili hale gelmeleriyle hekimlerin tıbbi bilgi üzerinde kontrol kaybı yaşamalarıdır. Profesyonellikten çıkış tezinde kültürel otoritede aşınma üzerinde durulur ve anahtar değişim eğitim düzeyinde yükselme ve tıbbi teknolojiye gelişmedir (Aktaran Cirhinlioğlu, 2000:14). Bu iddia, mesleki statüdeki düşmeyle ilişkilidir ve genel olarak toplumsal tabakalaşma tezine referansla açıklanmaktadır.

Özerklikle ilgili tartışmalar, hekimlerin kendi çalışmalarının farklı yönleri üzerinde kontrol derecesi ve profesyonel özerkliğin farklı boyutları için bunun nasıl değiştiği üzerinedir. Profesyonel özerklikle ilgili üçlü bir sınıflandırma yapılmaktadır: ekonomik özerklik, ücretlerini saptayabilmeyi; siyasi özerklik, meşru uzman olarak sağlık konularıyla ilgili siyasi kararların alınmasında etkili olabilmeyi; klinik ya da teknik özerklik, kendi standartlarını belirleyebilmeyi, tıbbi eğitim, teknik bilgi ve beceriler, mesleki disiplin ve etik konular üzerinde kontrol sahibi olabilmeyi kapsar (Elston, 2003: 61-62). Özerklikte düşüş işle ve çalışma koşullarında değişimle yakından ilişkilidir ve bu bağlamda proleterleşme teziyle açıklanmaktadır.

Proleterleşme tezinde, üç alanla ilgili olarak özerklik kaybına vurgu yapılmaktadır. Larson (1980:162-170), klasik proletaryaya benzer şekilde profesyonellerin yabancılaştırmanın üç formuna maruz kaldıklarını belirtir. Ekonomik olarak, zaman ve kapasitesini satarak formal olarak işverene tabi olur ve iş disiplininin sıradan bir anlayışın parçası olmasıyla becerinin nitel bileşeni, hızı ya da kapasitesi zaman baskısı altında yerine getirilir. Örgütsel olarak, becerideki artış koşulları kontrol edilerek ve çalışma şartlarına itaat etmeleri sağlanarak, işçinin beceri ve nitelikleri bireysellikten uzaklaşır. Teknik olarak, işin yürütülmesi üzerinde kontrol kaybedilir.

Braverman, proleterleşme olgusunu işgücünün vasıfsızlaşması ve emeğin yabancılaştırmasına yol açan bir süreç olarak inceler. Emek süreci, emek gücünün işçi tarafından satıldığı ve işveren tarafından satın alındığı koşulları yöneten bir sözleşme ile başlar. İşçi, çalışma anlaşmasına toplumsal koşulların kendisine, hayatını kazanacağı başka hiçbir yol bırakmaması nedeniyle girer. Böylece kullanım değeri üreten bir süreç iken özel olarak sermayenin genişletilmesi, karın yaratılması süreci haline gelmiş olan emek sürecini harekete geçirir. Emek süreci artık bir sermaye birikim süreci haline dönüşmüştür (Braverman, 2008: 77-78). İkinci aşama, Taylorist prensiplere dayalı bilimsel yönetim ilkelerinin uygulanmasıyla birlikte gerçekleşen vasıfsızlaşmadır. Vasıfsızlaşma, insan emeğinde kavrama ve

uygulamanın ayrılması ve işçiden yöneticiye geçişiyle gerçekleşir. Çalışanın iş süreci üzerindeki kontrolü elinden alınır. Bilgi üzerinde tekel kuran yönetim bu tekeli emek sürecinin her adımını ve uygulama tarzını denetlemek üzere kullanır. Braverman, alt parçalara bölünmesi en zor gibi görünen süreçlerin bile yeterli bir hacme ulaştıktan sonra bölünme muamelesine hazır olduğunu söyler. Böylece zihin/kol emeği ya da üretken/üretken olmayan emek ayrımı önemini yitirmektedir (2008: 126-132, 290).

McKinlay ve Arches (1985: 161-162), Braverman'dan yola çıkarak, hekimlerin 19. yüzyıldaki zanaatkarların fabrika sistemine girişle birlikte kitlesel üretim mantığına ve kaba disiplinine tabi hale gelmesine benzer bir süreci deneyimlediklerini ve proleterleştiklerini ileri sürerler. Hekimlerin kendi hesabına çalışan konumundan bürokratik örgüt yapıları içine girişleriyle birlikte iş üzerindeki denetimi, emek nesnesi, üretim araçları ve ücretler üzerinde ayrıcalıklı konumlarını kaybettiklerini belirtirler. Özellikle Amerika'da modern hastane yöneticilerinin yer aldığı kompleks organizasyonlarda karar verme üzerindeki denetimi teslim etmelerinden yola çıkarlar.

Derber (1983) profesyonellerin proleterleşmesi tezini savunurken Braverman'ı izler, proleterleşmeyi teknik ve ideolojik olarak ayırır. Derber'e göre, artık değer gerçekleşmesine hizmet eden denetim olgusu kullanılma amacı bakımından önemlidir. İki tür denetimden bahseder ve bu iki tür denetimin kurulma sürecini teknik proleterleşme olarak tanımlar: birincisi, sermayenin çalışanlar üzerindeki denetimi, ikincisi sermayenin çalışanın iş süreci üzerindeki denetimi. Yabancılaşma olgusunu içeren ideolojik proleterleşme, çalışmanın hedefleri ve sosyal gayeleri üzerindeki denetimin yönetim tarafından üstlenilmesine gönderme yapmaktadır. İdeolojik proleterleşmenin öğeleri kişinin işinin nihai ürününü, piyasadaki tasarrufunu ve toplumdaki kullanımını, kişinin işgücünü satın alan örgütlenmenin değerlerini ve sosyal politikasını seçme ya da belirlemedeki yetkisizliği içerir (Derber, 2010: 7-10).

Ünlütürk Ulutaş (2011), ülkemizde sağlık emek sürecindeki dönüşümü açıklarken Braverman'dan yola çıkar. Özellikle sağlık alanında yeni kamu işletmeciliği anlayışı doğrultusunda yapılan düzenlemelerin etkisiyle gerçekleşen hekimlerin çalışma biçimlerindeki dönüşümü proleterleşme bağlamında çözümler.

Ülkemizde hekimler devletin kendileri üzerindeki etkisinden tamamen bağımsız olmamışlardır. Sınıfın belirlenmesinde sömürü ilişkilerinin, yani üretim araçları sahipliğinin temel olduğu ortaya konduğunda, hekimler kamusal sağlık örgütlerinde üretim araçlarının sahibi konumunda olmamışlardır. Ancak profesyonel örgüt yapıları içinde tahakküm gücünü ellerinde bulundurmışlardır. Hekimler çoğunlukla kısmi zamanlı çalışmayı benimseyerek, hem kamuda hem de kendi adına çalışan konumunda olmuşlardır. Hastanelerde tepedeki yönetici hep hekim olmuş, hekimler onu daha çok kendilerinin bir temsilcisi gibi görmüştür. Eski yönetim anlayışında yönetenler doktorların tümü, yönetilenler hekim dışı sağlık personeli olmuştur. Bu nedenle tahakkümle ilişkili analizlerde sıklıkla “hekim-hekim dışı sağlık personeli” ilişkilerine odaklanılmıştır. Sağlık hizmetlerinde “hasta-hekim” ya da “hekim-hekim dışı sağlık personeli” ilişkileri, yanlış biçimde, birbiriyle antagonistik ilişki olarak ele alınmıştır. Sağlık alanında devleti temsilen hekimler görünür olduğundan mücadele içinde toplumsal bir gerçeklik kazanamamış olarak görünmüşlerdir.

Sömürü tahakkümün temel amacı değil, bizzat onu açıklayan şeydir. Tahakküm ancak sömürü dolayımından geçerek açıklanabilir. Sömürüde içerilen artı-değere el koyma ise tahakküm uygulanmasını zorunlu kılar (Callinicos, 2009: 70). Ülkemizde hekimlerin irtifa kaybı yaşamalarında temel neden sömürü mekanizmalarına maruz kalmalarıdır. Sömürü tahakküm dolaylı gerçekleşebildiğinden, sağlık alanındaki düzenlemelerin hedefi öncelikli olarak hekimlerin tahakküm altına alınabilmeleridir. Bunun yolu ise hekimlerin gücünü aşındırmaktan geçer. Bunun için hastaların yaşadığı sağlık sistemi kaynaklı sorunların nedeni olarak hekimler gösterilmekte ve halkın gözünde meslek itibarsızlaştırılmaktadır. Böylece sağlık sisteminde yapılan düzenlemeler için meşruiyet zemini oluşturulmakta ve hekimleri tahakküm altına almanın önü açılmaktadır. İtibarsızlaştırmanın en önemli göstergesi ise son zamanlarda medyada sıklıkla karşılaştığımız, hastalar tarafından hekimlere uygulanan şiddettir.

2. TÜRBÜLANSIN ORTASINDA

Proleterleşme, maddi yabancılaşma koşullarındaki kötüleşmenin çok ötesinde, böyle bir kötüleşmeye neden olan süreçlerin kavranmasını içeren bir olgudur (Öngen, 1996: 178-179). Sağlık hizmetleri tarihi, pek çok bakımdan bu hizmetleri ortaya çıkartan emeğin üzerindeki egemenlik ve denetim mücadelesinin tarihi olmuştur. Egemenlik mücadelelerinin yapısı ve sonuçları zamana ve mekana göre değişime uğramış, dünya genelinde veya yerel ölçekte kendisini hissettiren etkilere göre şekil almıştır (Amstrong ve Amstrong, 2011: 163).

İkinci Dünya Savaşından sonra uygulamaya konulan Keynesci refah devleti anlayışının hakim olduğu dönemde devletin kalkınmada öncü rolü oynaması, gerekli altyapı yatırımlarını gerçekleştirilmesi, tam istihdamı sağlayıcı ve çalışma ilişkilerini düzenleyici önlemleri alması, eğitim-konut ve sağlık gibi temel hizmetleri sunması yaygın kabul görmüştür. Ancak 1970'lerden sonra dünya genelinde yaşanan krizle birlikte sosyal refah devleti sorgulanmaya başlanmış ve devletin küçülmesi gerektiğini savunan, serbest piyasa sistemine dayalı yeni liberal politikalar gündeme gelmiştir (Sallan Gül, 2004: 301-302). IMF ve Dünya Bankası gibi finans kuruluşlarının verdikleri kredi borçlarına karşılık, yapısal uyum programları ile kamu sektöründe piyasa ve özel sektör yönelimli birçok reformun hayata geçirilmesi, kamusal hizmetlerin giderek özelleştirilmesi, pazarların özel tedarikçilere açılması ve sağlık, eğitim gibi alanlara devlet harcamaları üzerinde kısıtlama yapılması istenmiştir. 1980'lerden itibaren refah devletlerinin sorumluluğunda olan sağlık sistemleri piyasalaştırılarak eşitçilikten uzak bir yapıya büründürülmesi doğrultusunda çalışmalara girişilmiştir (Öztek, 2009: 7-8; Leys, 2011: 16-17).

1980'lerden bu yana ülkemiz küreselleşme aktörlerinin belirlediği doğrultuda küresel sistemle bütünleşmeye çalışmakta, devletin ve kamusal hizmetlerin yeniden yapılandırılması istemi doğrultusunda gereken düzenlemeler yapılmaktadır. 1987 "Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu" ile sağlık hizmetlerinde piyasa yönelimli sağlık reformlarına girişin ilk adımı atılmıştır. Ancak tabip odaları ve sağlık çalışanları örgütleri ile bazı siyasi partilerin tepkileriyle, Kanun'un bazı hükümlerinin Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesi nedeniyle öngörülen girişimler uygulamaya aktarılamamıştır. 1990'lı yıllarda reform çalışmaları yön değiştirmeden devam ederken, sağlığa bütçeden ayrılan paylar oldukça düşük düzeyde seyretmiş, kamu yatırımlarının erimesine paralel olarak kamu sağlık yatırımları da büyük ölçüde gerilemiştir. Bütçeden sağlığa ayrılan payların azaltılması, devlet ve üniversite hastanelerini döner sermaye benzeri araçlarla ayakta durabilme noktasına getirmiştir (Soyer, 2003: 307-308, 314). 2003 yılında başlatılan Sağlıkta Dönüşüm Programı ile birlikte reform süreci hızlanmış, sağlık hizmetlerinin örgütlenmesi, finansmanı ve sunumunda önemli değişimler yaşanmıştır. Sağlık sisteminin yeniden yapılandırılması doğrultusunda, Sağlık Bakanlığı'nın sağlık hizmeti üreten bir kurum olmaktan çıkarılarak, sağlık piyasasının denetim ve düzenlenmesinden sorumlu bir yapıya dönüştürülmesi yönünde adımlar atılmıştır. Sağlık finansmanı tek elde toplanarak, özel sektör de dahil olmak üzere sağlık hizmeti sunucularının Sosyal Güvenlik Kurumu'ndan hizmet almaları modeli oluşturulmuştur. Birinci basamakta topluma yönelik sağlık hizmeti sunumu yerine başvurulara hizmet verme anlayışının egemen olduğu Aile Hekimliği uygulaması başlamıştır. İkinci ve üçüncü basamak kamu sağlık hizmetlerinin sunulmasında işletmecilik anlayışın yerleştirilmesi için kamu hastanelerinin idari ve mali olarak özerk bir yapıya kavuşturma yönünde çalışmalar başlatılmış (Ataay, 2006: 87-88; Ataay, 2007: 15-21), kamu hastane birliklerinin oluşturulması ile bu sürece son nokta konmuştur. Döner sermaye ve performans dayalı ödeme sistemi ile sağlık çalışanları kamu kurumları içinde rekabete dayalı bir ücretlendirme mekanizması içine çekilmişlerdir .

Kamu hastanelerinin işletmeler gibi yürütülebileceği varsayımıyla yürütülen küçülme ve desantralizasyon, hizmet kalitesi ve müşteri kültürünün yerleştirilmesi, sağlayıcılar arasında rekabet ve sürekli gelişme, daha sıkı ve etkili kaynak kullanımı, performans ölçümü ve çıktı kontrolüne vurgu gibi uygulamaya konan düzenlemelere bakılarak, günümüzde Fordist döneme özgü sağlık hizmeti anlayışından farklı bir rota izlendiği ileri sürülmektedir. Kamu yönetimi anlayışındaki bu paradigma değişimini açıklamak üzere, post-modernizm, post-fordizm gibi kavramlar sıkça kullanılmaya başlamıştır (Dent, 1995). Özellikle hiyerarşik ve merkeziyetçi kontrol yapılarının egemen olduğu modern dönem örgüt yapılarından post-fordist üretim modeli olan esnek uzmanlaşma ve yalın üretimin etkin olduğu örgüt yapılarına doğru dönüşüm üzerinde durulmaktadır (Dent, 1995: 878). Gabe, Burry

ve Elston (2004), sağlık hizmetlerinde bürokratik yapıların eriyerek, yeni esnek yapılanmalar ortaya çıktığını ileri sürerler. Sears (1999: 91), devlet düzeyinde dramatik değişimleri ekonomide ve özelde yalın üretimin gelişmesiyle ilişkilendirir. Sosyal programlar kesilmekte ve yalın devlet temelinde yeniden biçimlendirilmektedir ve yalın üretim teknikleri tüm toplum boyunca genişlemektedir. Waring ve Bishop (2010: 1333), sağlık sistemlerinde gözlenen değişimleri 'yalın sağlık sistemi' kavramıyla açıklarlar. Toplam kalite yönetimi, tam zamanında üretim, kalite çemberleri gibi uygulamalar, yalın sağlık sisteminde izlenen temel prensipler olmuştur.

Fordist dönem Ford'un fabrikalarında Taylorist ilkelerin uygulanmasıyla başlar ve bu değişimi başka düzenlemeler izler. Ancak Fordist dönemin gelişim seyri her ülkede ve her sektörde farklılıklar sergilemiştir. Günümüzde Post-fordist bir döneme girdiğimizi belirten yazarların gözlemlediği değişimler de her ülkede ve her sektörde eş zamanlı ve eş değer bir gelişim izlememektedir. Bu nedenle 1970'lerden itibaren post-fordist bir döneme girdiğimizi reddeden, daha çok bu dönemi neo-Taylorist olarak niteleyen yazarlar da vardır. Pollitt (1993: 53), kamu yönetimi işletmeciliğinin artan oranda benimsenmesi ve uygulamaya sokulmasını Neo-Taylorizmin yükselişi olarak adlandırılır. Harrison (2002: 475, 477), işletmecilik anlayışının bir parçası olan klinik yönetimi, hekimlerin tüm eylemlerinin gözlendiği veya gözlenemiyorsa da ilkesel olarak gözetlenebilir olduklarını bildikleri bir panoptikonik rejim tasarısı olarak tanımlar. Harrison, bu klinik yönetim mekanizmasını standardizasyon ve denetimin merkezileşmesi gibi özellikleri nedeniyle Fordist emek sürecine benzetir ve klinik kararların hekimlerde olduğu dönemden bir kopuş olarak nitelendirir. Özellikle bürokratik denetim üzerinde durur. Benzer şekilde Walby, Greenwell, Mackay ve Soothill (1994), hem kamu sektörünün genelinde hem de kamusal sağlık hizmetlerinde Taylorizmin önemine değinir. Dent, İngiltere'de ulusal sağlık hizmetlerinde 1989 ve 1991 arasında yönetici sayısının yaklaşık üç kat arttığını, hükümetin artan bir şekilde sorumluluğu yöneticilere devrettiğini belirtir. Yönetici artışıyla birlikte denetimin yoğunlaşmasının ise hekimler için daha çok fordist çalışma koşulları anlamına geldiğini ifade eder (1995: 888).

Ülkemizde, kamusal sağlık alanında fordizme ve post-fordizme özgü düzenlemelerin yan yana yer aldığı gözlenmektedir. Çok amaçlı, hiyerarşik örgüt yapılarından ziyade daha kolay yönetilebilir, küçük, verimli, yerinde daha hızlı kararların alındığı, koordinasyonun kolaylaştırıldığı birimler halinde örgütlenme modeli benimsenerek kamu hastane birlikleri oluşturulmuştur. Sonuçlara önem verilen, ölçülebilir sonuçlara odaklanarak sürekli performans ölçümüyle denetlenen, talebe göre esneyebilen bir yapı öngörülmektedir. "Esneklik" her türlü plan, program ve stratejide yer almaktadır. Hastanelerde yönetim, organizasyon, hizmet anlayışı ve sunumu değişmekte; kaliteyi, verimliliği, etkinliği, esnekliği, katılımcılığı temel alan yeni yaklaşım ve teknikler devreye sokulmaktadır. Hastanelerde bu geçiş aşamalı bir şekilde devam ettiğinden bu uygulamalar hastanelerde kısmen hayata geçirilmiştir. Bu geçiş sürecinde, ülkemiz sağlık hizmetlerinin görünümü, kamusal sağlık hizmetleri özel sektörü taklit eder bir yapıya benzemeye başladığı için ne tam anlamıyla kamudur, süreç tamamlanmadığı için ne de tam anlamıyla özeldir. Hastaların da tam anlamıyla müşteri oldukları söylenemez. Ancak bu süreçte hastanelerin işletme, hastaların müşteri olmaları için gerekli zemin oluşturulmuştur.

Ülkemiz sağlık hizmetleri alanında genel gidişatı açıklamada post-fordizm yararlı bir çerçeve sunsa da, düzenlemelerin detayları incelendiğinde, yerele yetki devrini öngören yeni yönetim anlayışının, bürokrasi ve hiyerarşik basamakları azaltma niyetine karşılık daha da artırdığı söylenebilir. Doğrudan hizmet sunan birimlerdeki yöneticilere daha fazla yetki devri öngörülmesine karşın sonradan sınırlamalara gidilmesi merkeziyetçi bürokratik yönetim anlayışının devam etmesi olarak yorumlanabilir. Sağlık emek sürecine bakıldığında güvencesiz çalışmayı temel alan esnek çalışma prensiplerinin benimsendiği gözleniyorsa da, uygulamada yaygınlaştırılmamıştır. Uygulamada emek süreci açısından daha çok Taylorist ilkelerin uygulandığı bir süreç söz konusudur. Taylorizmin temel felsefesi kaynak israfını önlemek, sistematik çalışmak, az zaman ve çok gayretle çok iş yapmak, verimli çalışmak ve maliyeti düşürmektir. Verimlilik, birim zamanda aynı miktar girdi ile daha fazla çıktı elde etmektir. Bu ilke, işletmelerde faaliyetlerin temelidir (Taylor, 2007). Ülkemizde kamu hastanelerindeki düzenlemeler yakından incelendiğinde Taylorizmin temel ilkeleri olan zaman ve hareket etüdülerine ulaşılmaktadır. Kamusal sağlık hizmetleri alanında klasik yönetim anlayışından

yeni yönetim anlayışına geçilmesiyle gündeme gelen uygulamaların, birbirinin yerini alan değil birbirini ikame eden uygulamalar olduğu söylenebilir.

Yeni yönetim anlayışıyla hayata geçirilen uygulamaların asıl hedefi sağlık emekçileridir. Sağlık hizmetlerinin temel özelliği emek yoğun olmasıdır. Genel sağlık hizmetlerinin metalaştırılmasında kullanılan söylem asıl olarak iki temaya dayanmaktadır: maliyetlerin azaltılması ve verimlilik. Halkın beklentilerinde artış, nüfustaki yaşlanma ve her geçen gün pahalı yeni tedavilerin ortaya çıkması nedeniyle sağlık harcamalarında muazzam artış olduğu ve kamusal kaynak ayırma konusunda sorunlar yaşandığı öne sürülerek, giderlerin kısılması önemli bir gereklilik olarak ortaya konmakta, bu gereklilik verimliliğe hayat kazandırmaktadır (Leys, 2011; 33). Tedavinin maliyetine ve uzun vadedeki ekonomik sonuçlarına bakmadan girişimde buldukları için, sağlık hizmetlerinin maliyetinin yükselmesinde doğrudan sorumlu olarak hekimler görülmektedir (Turner, 2011: 226). Hekimlerin bireysel olarak sahip oldukları klinik özgürlüklerin toplamının verimsizliğe neden olduğu belirtilmektedir (Ludbrook ve Mooney, 1984: 420). Bu nedenle maliyetlerin azaltılması ve verimlilik sağlanması isteniyorsa önce hekimlerden işe başlamak gerekliliği ve verimliliğe ancak klinik özgürlüğün sonunun gelmesi ile ulaşılabileceği aşıkardır. Ülkemizde yeni kamu yönetimi anlayışı çerçevesinde yapılan düzenlemeler, özellikle yönetici olarak hekimlerin yetersizliğine yapılan vurgu ile birlikte, hastaneleri profesyonel yöneticilerin yönetmesine dair düzenlemeleri içermektedir. Bu nedenle tıbbi kararları gün geçtikçe dış etmenlerin kuşatması altında kalmakta ve tedavinin tıbbi açıdan gerekli olduğuna karar verme yetkisi hekim dışı aktörlere kaymaktadır.

3. HEKİMLER VE ZAMAN BASKISI

Zaman sözcüğü farklı kavramlara işaret etmesine karşılık, pek çok sosyolojik tanım, zamanın bir anlamda toplumsal olduğunu varsayar. Zaman kategorisinin doğal değil toplumsal olduğunu, toplumsal olarak üretilmiş olan ve bu nedenle toplumlar arasında değişiklik gösteren, nesnel olarak verili bir toplumsal düşünce kategorisi olduğu ileri sürülür. Modern öncesi toplumlarda zamana dair ifadeler, döngüsel ekolojik değişimlere dayalı toplumsal etkinliklere gönderme yaparken, önemli toplumsal etkinliklerden yoksun dönemlerde zaman belirtilmez ve göz ardı edilir. Modern yaşamda ise saat-zamana güvenilir hale gelmiş ve zaman çoğunlukla toplumsal etkinlikler açısından yapılandırılmaktan uzaklaşmıştır. Saat-zaman modern toplumların ve onların kurucu toplumsal etkinliklerin örgütlenmesinde merkezi hale gelmiştir. Zaman soyut, bölünebilir, evrensel olarak ölçülebilir bir şekilde hesaplanmaya başlamıştır. Saat aracılığıyla örgütlenmiş zamansal düzenlilik, kapitalist toplumun can alıcı özelliği olmuştur (Urry, 1999: 14-15).

Saat-zaman insan tasarımı olarak oluşturulmuştur, bununla birlikte temel olarak doğanın geçici süreçlerinden farklı olan bir dizi özelliğe sahiptir. Doğanın ritmik döngüsü değişkendir, saatin bir saatlik döngüsü değişmez ve kesindir. Doğada her bir ritmik dönüş aynı anda bağlam bağımlı bir yenilemedir, saat zamanın aynı saatin dönüşü bağlamdan ve içerikten bağımsızdır. Hayvanlar ve bitkiler varoluşlarında zamana kodlanmışlardır, saat olarak ifade edilen zaman bu ölçülür süreçlere dışsaldır. Bu saatte kodlanmış zaman türünün dayandığı kozmik ve dünyevi zamanların temelde farklı olduğu anlamına gelir. Doğanın değişken ritimlerinin aksine, zamanın değişmez ve kesin ölçümü bir insan icadıdır ve toplumumuzda bu zaman insan tasarımı olarak oluşturulmuştur, sanki başka zamanlar yokmuşçasına kendi başına zamanla ilişkili olduğu ölçüde baskın hale gelmiştir. Saat-zamanı doğallaştırılmıştır. Zamanın insan tasarımı yeniden inşası endüstriyel kültürün gelişmesinin önemli bir ön koşuludur (Adam, 2003: 62).

Weber, kapitalizmin Protestan etikle uyumluluğuna ilişkin çözümlemesinde, "zamanın boşa harcanmasının en ölümcül ilk günah olduğu, dostlukla, aylak konuşmayla, lüks hayatla ve hatta gereğinden fazla uykuyla zaman yitiminin ahlaksal kınamayı hak ettiği" düşüncesinin önemine değinir. Benjamin Franklin, "vakit nakittir" deyişinde olduğu gibi, zamanı boşa harcamak parayı boşa harcamaktır. Bu nedenle insanlar zamanı tutumlu kullanma, zamanı boşa harcamama, kendi ve başkalarının zamanını titizlikle yönetmenin görevleri olduğu öğretisini benimsemişlerdir. Sadece çalışma değil, boş zamanların da benzer tarzda örgütlenerek, planlanıp hesaplanarak kullanılması gerektiği yaygın kabul görmüştür. Modern toplumlardaki çeşitli süreçler insanları hem zamana doğru bir yönelim gösteren hem de zaman tarafından disipline edilen zamansal öznelere dönüştürmüştür (Urry, 1999: 16).

Harvey, küreselleşmeyle bağlantılı çözümlenmesinde zaman-mekan sıkışmasını merkeze alır. Zaman-mekan sıkışmasını fordizmden post-fordist esnek birikime geçişi açıklamada kullanır. Kapitalizm bunalım dönemlerini zaman ve mekanın yeniden örgütlenmesiyle yenebilmektedir. Zaman ve mekan her kapitalist dönemde üretimin büyümesi, emek gücünün yeniden üretimi ve karın azamiye çıkarılmasını kolaylaştıracak biçimde yeniden örgütlenmektedir. İletişim teknolojilerinin hızlı gelişimi, kısa ömürlü moda akımları, ürünlerin, ilişkilerin, sözleşmelerin geçiciliği gibi gelişmelerle mekan küçülerek küresel köye dönüşürken, zaman şimdinin her şey olduğu noktaya dek kısalmakta ve insanları zaman ve mekan sıkışmasının yarattığı bunaltıcı duyguyla başetmek zorunda bırakmaktadır (Harvey, 2006: 317).

Barbara Adam, çalışmalarında zamanı sosyal ve organizasyonel yaşamın önemli bir özelliği olarak ele alır. Planlar, performans, üretkenlik ve ödemeler tümüyle zamanla ilişkilidir ve sıklıkla zamanla ölçülür. Endüstriyel yaşamda zaman kıt bir kaynak olarak algılanır, hız verimlilikle ilişkilidir. Mola, durma, bekleme, dinlenme gibi durumlarda zaman üretken olmayan, ziyan ve kayıp fırsat olarak değerlendirilir. Zaman-para denklemi çağdaş batıdaki iş yaşamı ve emek ilişkilerine nüfuz etmiştir. Şirketler emek maliyetlerini zamana göre hesaplarlar. Emek ücreti saat, hafta ya da aya göre ödenir. Artık değer ve kar zamana referans olmaksızın kurulamaz (Adam, 2001: 6-7).

Barbara Adam, geçmiş ve şimdiki çalışma ve üretim pratiklerini karşılaştırırken zaman nosyonunu kullanır. Zaman, verimlilik ve normalleştirme üzerine ekonomik bir değer koyan modernizasyon sürecinde çalışma zamanının rasyonalizasyonunu açıklamak için bir çerçeve önerir. Bu çerçevenin günümüzde küreselleşmeyle ilişkili kesintisiz çalışma biçimlerini değerlendirmede de yararlı olabileceğini belirtir. Onun zaman çözümlenmesi, zamanın metalaştırılması, zamanın sıkışması, zamanın denetimi, zamanın kolonizasyonu kategorilerini içermektedir (Adam, 2001; Adam, 2003). Bu çalışmada, Adam'ın zamanla ilgili kategorileri kullanılarak, sağlık alanında öne çıkan yeni yönetim anlayışı ile kamu hastanelerinde çalışan hekimlerin zamanlarının nasıl metalaştırıldığı, sıkıştırıldığı, kontrol altına alındığı ve kolonize edildiği gösterilmeye çalışılacaktır.

3.1. Zamanın Metalaşması

Zamanın metalaştırılması "vakit nakittir" iddiasında yansıtılmaktadır. Zamanın metalaşması, alınıp satılabilen bir şey gibi meta formu aracılığıyla nesneleştirilmesi anlamına gelir. Zamanın metalaştırılması zamanın nesneleştirilmesinden farklıdır. Zamanın nesneleştirilmesi saat-zaman gibi form alırken, zamanın metalaştırılması zamanın içeriğinin para değeri formunu almasıdır (Adam, 2001: 6-7; Adam, 2003: 65).

"Vakit nakittir" inancı yönetimin merkezi ekonomik bir gerçeği olarak içselleştirilmiştir. Bunun için çalışanın emek zamanının bağımlı kılınması ve kullanım değerinin soyut değişim değerine dönüşmesi gerekir (Adam, 2001: 6; Adam, Whip and Sabelis, 2002: 15-17).

Ülkemizde hekimlerin zamanının metalaştırılmasına dair ilk gelişme, kamu hastanelerinde çalışan hekimlere tam gün çalışmanın dayatılarak, hekimlerin hastane çatısı altında toplanmasıdır. Ülkemizde hekimler uzun yıllar kısmi çalışma modelini benimseyerek hem kamuda çalışan hem de kendi adına çalışan konumunda olmuşlardır. Bu çalışma sistemi tıbbi hegemonyaya katkıda bulunmuştur. 1961 yılında "Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesine Dair Kanun" ile kamuda çalışan hekimlerin özel hekimlik yapamayacakları (Fişek, 1991) kararı alınmış ancak uygulamaya geçilememiştir. 1978'de tam gün çalışma esası yeniden getirildiyse de uygulanması kısa süre devam etmiş ve 1982'de kaldırılmıştır (Türk Tabipleri Birliği (TTB), 2012: 250). Hekimler uzun yıllar tam gün çalışmaya direnmişler, güçlü bir meslek olmaları nedeniyle tam gün çalışma uzun yıllar tasarı olmaktan öteye gidememiştir.

Kamuda çalışan hekimlerin çoğunun kısmi zamanlı çalışmaları nedeniyle hastanelerde hekimler üzerinde denetim kurulamayacağı açıktır. Bu nedenle, hekimlerin tam gün çalışmaya başlamasıyla tamamen alacakları ücrete tabi konuma gelmeleri ve emek zamanının karşılığının parayla ölçülebilir hale dönüşmesi öncelikli amaç olmuştur. 2002 yılında kamuda çalışan hekimlerin %89'u kısmi zamanlı çalışırken yalnızca %11'i tam gün çalışmaktaydı. Ancak gerek performans dayalı ek ödeme sisteminin getirilmesi gerekse tam gün çalışan hekimlere yönelik tavan ek ödeme oranının yükseltilirken yarı zamanlı çalışanlardan kesinti yapılması, kamuda tam gün istihdam edilen hekimlerin oranının yükselmesine neden olmuştur. 2003'ten 2007'ye geldiğinde kamuda tam gün

çalışan hekimlerin oranı %62'ye yükselmiş, yarı zamanlı çalışanlar ise %38'e düşmüştür ("Kamuda çalışan 23 bin doktorun zor seçimi", 2007). 30 Ocak 2010'da Tam Gün Yasası'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte, 2011 yılından itibaren hekimler kamu hastanelerinde tam gün çalışmaya başlamışlardır. Amaç, dışarıda çalışmalarının engellenmesi ve böylece kamusal sağlık bakımının iyileştirilmesi olarak öne sürülmüştür. Amaç böyle olunca karşı çıkışlar da anlamsız kılınmıştır. Özel sektörün önerdiği ücretler yasayla birlikte hekimlere tercih yapma zorunluluğu dayatmıştır. Hekimlerin %5'i tam gün çalışmaya razı olmamış, kamu hastanelerindeki bazı doktorlar istifa ederek özel sektöre geçerken, emeklilik vakti gelenler de emekli olup özel sektöre geçmiştir (Hoşgör, 2010).

Hekimlerin zamanının metalaşmasıyla ilgili ikinci gelişme parça-başı ödeme sistemine geçiştir. Sağlık hizmetleri alanında 2006 yılında hayata geçirilen, sağlık personelinin düzenli maaşının yanında döner sermayeden her ay aldığı bir ek ödemeyi içeren Performansa Dayalı Ek Ödeme uygulamasıyla, hizmet başı ödeme ile hekimin hastaya sunduğu her bir hizmetin ücretlendirilmesi sağlanmıştır (TTB, 2012: 165). Hekimlerin performans değerlendirmelerinin yapılabilmesi için becerileri ve girişimsel işlemler sınıflandırılmış, beceriler puan ve ücrete karşılık gelen soyut etkinliklere dönüşmüştür. Hasta muayenesi puana, puan paraya dönüşmüştür. Sağlık hizmetleri hekimlerin ürünüdür. Ancak, bakılan hasta sayısı hastanenin performans göstergesi olarak gösterilirken, muayene ve tedavi de artık hekimin bir becerisi, başarısı değil hastanenin başarısı durumuna gelir. Ürünlerinin bir sonucu olmaktan ziyade hekim kendini, bu organizasyonların var olmasının ve sürmesinin bir sonucu olarak görmeye başlar.

3.2. Zamanın Sıkıştırılması

Zaman para olduğunda, hızlı olmak daha iyi olmak anlamındadır. Zaman metalaştığında, zamanın sıkıştırılması verimlilik ve kar için belirleyici olur ve hız sorgulanmayan bir şey olarak yüceltilir (Adam, 2003: 67). Zaman para olduğunda, her şeyin daha hızlı hareket etmesi yoluyla işleyen sistem işletme açısından iyidir, boş zaman ya da kullanılmayan zaman boşa giden paradır (Adam, 2001: 8).

Zaman ekonomik maliyetle ilişkili olduğunda, hız ve etkililik teşvik edilir. Zamanın sıkıştırılması, çalışanlardan aynı zaman periyodunda daha fazlasını başarmasını gerektiren süreçleri kapsar. Görevlerin daha küçük birimlere doğru bölünmesi ve böylece arka arkaya ve hızla yapılması ya da yavaş ve üretken olmayan dönemleri kaldırmak yoluyla çalışmanın yeniden örgütlenmesi biçiminde düzenlenir. Etkililik, bir şeyi ya da bir görevi yerine getirmeyi olası en kısa zamanda yapmaktır. Karlılık, emek zamanı olası en az maliyetle hızlandırmakla sağlanır. Bunu yapmanın en iyi yolu ise rekabettir (Adam, 2001: 9).

Hekimlerin tam gün yasasıyla hastane çatısı altında toplanması ve alacakları ücrete bağımlı hale gelmeleri süreci, hekimlere kendi çalışma temposunun tersine düzenli çalışma saatleri içinde arzulan çalışma temposunu dayatabilmenin de önünü açmıştır. Sağlık hizmetlerinde performansa dayalı ücretlendirme sistemi zamanı sıkıştırmanın en önemli aracı olmuştur. Taylorizmin, temel ilkelerinden biri olan gayret-mükafat ilkesi hastanelerde uygulanmaya başlamıştır. Hastanelerde parça başına ücretle eş değer hasta başına ücret, girişim başına ücret uygulamasına geçilmiştir.

2007 yılında yürürlüğe giren "Sağlık Bakanlığına Bağlı Sağlık Kurum ve Kuruluşlarında Kaliteyi Geliştirme ve Performans Değerlendirme Yönergesi" çerçevesinde, hastanelerin performans göstergeleri arasında hasta kalış süresinin kısılması, yoğun bakım ve servislerde yatak sayısının artırılması ve doluluk oranının yükseltilmesi önemli hedefler olarak belirlenmiştir (Sağlık Bakanlığı (SB), 2010a: 100). Bu performans göstergelerine ulaşma çabalarına bağlı olarak hasta muayene, yatış, işlem ve taburculuk döngüsünde dayatılan hızlı tempo ile emek zamanı sıkıştırılmakta ve yoğunlaştırılmaktadır. Özellikle cerrahi servislerinde, sürekli operasyonlarla ameliyathaneler boş bırakılmamakta, cerrahi yoğun bakımdan servise çıkarılan hastalar bazen ortalama kalması gereken süreden bile daha kısa zamanda taburcu edilmektedir. Çünkü yeni vakaların durmaksızın cerrahi birime kabulü, yoğun bakımın ve servislerin hızla boşaltılmasını gerektirmektedir.

Sağlık alanında hastalara sağlanan kolaylıkların, erişebilirliğin artmasının yanı sıra performans göstergelerinin önem kazanması ve performansa dayalı ek ödemelerin yapılmaya başlamasıyla birlikte, hasta başvuru sayıları 2002'den 2011'e kadar SB hastanelerinde 2.3 kat, üniversite hastanelerinde 2,8 kat, özel hastanelerde 10.3 kat artmıştır. Ameliyat sayıları SB hastanelerinde 2 kat, üniversite hastanelerinde 2 kat, özel hastanelerde 7 kat artmıştır (Çamurdan, 2003). Bu artışlar nedeniyle

hekimler gün içerisinde çok sayıda hasta muayene etmek ve işlem yapmak zorunda kalmışlardır. Hasta sayısı arttıkça muayene süreleri kısalmıştır (TTB Etik Kurulu, 2009: 36). Performansa göre ücret nedeniyle hekimler bu durumdan şikayet etmemiştir. Dışarıda bekleyen çok sayıda hasta, yanıp-sönen numaratorler, bekleyen gergin hastalar karşısında hizmet vermek zorunda kalmaları, muayenelerin rutin hale gelmesine yol açmıştır. Ata Soyer'den yapılan aşağıdaki alıntı durumu iyi bir şekilde açıklamaktadır:

Çalışılan yer “fabrika” olunca, iş temposu da ona göre ayarlanıyor. Hasta başına ayrılan süreler hesaplanıyor, “verimlilik” bahanesi ile tempo hızlandırılmaya çalışılıyor. Artık, hekimlerin öyle düşünmeye, hastalığı anlamaya ayıracak çok zamanları yok. Şimdi “klinik kılavuzlarımız” var... Geçtiğimiz yüzyılın başlangıcında fabrikalarda uygulanmaya başlayan bilimsel yönetim, yani Taylorizm, artık sağlık sektörüne de girmeye başladı” (Soyer, 9 Aralık 2009).

Taylorizmde zamanın sıkıştırılması görev fragmentasyonundan, zihin ve kol emeğinin ayrılmasından köken alır. Tüm üretken olmayan zamanların çıkarılmasıyla birlikte, görev zamanlaması ve biçilen standart zaman üretim sürecinin ve günlük çalışmanın içsel bir parçası durumuna getirilir. Taylorizmde "kronometre bir kırbaç ile eşdeğerdir" (O'Malley, 1992'den Aktaran Adam, 2001: 13). Sağlık hizmetleri alanında bunu sağlamanın yolu kanıta dayalı tıp uygulamalarını desteklemek olmuştur. Kanıta dayalı tıp uygulamalarının ortaya konması, önceleri sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi yönünde amaçlar taşısa da sonradan maliyet kısma ve egemenlik stratejileri bağlamında uygulamaya konur hale gelmiştir. Kanıta dayalı tıp doğrultusunda geliştirilen uygulama kılavuzları ve tedavi protokolleri, performans göstergelerinin oluşturulması esasına dayandırılmaktadır. Hangi işlem, neden, nasıl, ne kadar sürede yapılacak gibi işlemlerin detaylı olarak açılımını içererek, bu işlemler üzerinde denetimi kolaylaştırmaktadır. Bunu doğrudan uygulamak kolay değildi, bu nedenle öncelikle performans göstergelerine zemin oluşturacak raporlar hazırlanmıştır. Bir sonraki adımda performans göstergeleri ile ücretler arasında bağlantı kurmak mümkün olmuştur. Hastane yatış kararlarında standart protokoller çerçevesinde gerekçelendirmeler her geçen gün daha fazla istenir olmuştur (Amstrong and Amstrong, 2011: 173-174). Ülkemizde de kanıta dayalı tıp uygulamaları desteklenmekte, bu amaçla standart tedavi ve işlem prosedürleri oluşturulmaktadır. 2014'te klinik rehberlerin yayınlanması hedeflenmektedir (SB, 2010a: 100). Performans kriterleri oluşturmak amaçlı olarak başlatılan bu süreçte, tıbbi bilgiyi sınıflandırma, tabloya dökme, akış şemaları haline getirme, formüllere indirgeme yoluyla tıbbi bilginin kullanım hakkı hekimlerden yöneticilere aktarılmakta ve görevler standartlaştırılarak zamanı hızlandırmanın önu açılmaktadır.

3.3. Zamanın Kontrolü

Zaman metalaştığında kıt bir kaynak olur ve zamanın kontrolü yönetimin merkezi bir görevi haline gelir. Bu görev, rakiplerden daha hızlı olabilmeyi, her bir işlem zamanının kısaltılmasını ve kaynakların devir hızını artırmayı gerektirir. Ancak zamanın kontrolü yalnızca zamanın sıkıştırılması yoluyla yapılamaz. Ek olarak, geçmiş-şimdi ve geleceğin yeniden düzenlenmesini, hareket dizilerinin yeniden sıralanmasını, ritmikliğın rasyonelleştirilmiş bir tempoya dönüşmesini, zamanın zirvede daha etkin kullanımını ve üretken olmayan zamanların elimine edilmesini içerir. Zamanın kontrolü hem sıkıştırma hem yönlendirme aracılığıyla ilerletilir (Adam, Whip and Sabelis, 2002: 18-19).

Ülkemizde, Sağlık Bakanlığı sağlık hizmeti üreten bir kurum olmaktan uzaklaşarak daha çok sağlık piyasasının denetim ve düzenlenmesinden sorumlu bir yapıya dönüştürülmektedir. Sorumlulukların paylaşılması ve yerinden yönetim, serbestleştirme, ticarileştirme ve özelleştirmeye yönelik reformlar doğrultusundaki gelişmelerle birlikte izleme ve değerlendirme ihtiyacının arttığı belirtilmektedir (Kusek and Rist, 2010: 10). İzleme ve değerlendirme yeni bir olgu değildir. Sağlık sisteminde geleneksel yönetim anlayışı çerçevesinde izleme ve değerlendirme daha çok bürokratik kontrol aracılığıyla yürütülmüştür. Bürokratik kontrolde, daha çok süreç odaklı, aralıklı teftişlerin yapıldığı, geliştirmeden ziyade korumayı hedefleyen bir kontrol söz konusu olmuştur. Bu süreçte hekimler doğrudan izlenmemiş, yönetsel hiyerarşide üst konumlarda yer almışlar, tıbbi normların belirleyici olduğu bir sorumlu özerklikle zamanlarını ve klinik becerilerini kendileri denetlemişlerdir. Yeni kamu yönetimi anlayışı doğrultusunda sağlık hizmetleri alanında, teftiş yerine rehberliğe, aralıklı hesapverebilirlik yerine sürekli hesap vermeye ve şeffaflığa, korumadan ziyade geliştirmeye ve hızla değişen piyasaya uyum yapmaya vurgu yapan, hedef yönelimli ve daha çok sonuçlara odaklanan bir

izleme ve değerlendirme önem kazanmıştır. İzlenecek ve değerlendirilecek sonuçlar önceden belirlenerek, hedefler şeklinde sunulmaktadır. Sağlıkta Dönüşüm Programının bileşenlerinin tüm ülkede etkin biçimde uygulanması amacıyla stratejik planlar oluşturulmakta ve bu planlarda geleceğe yönelik hedefler ve başarı ölçütleri açıkça ortaya konmaktadır. 2008'de %63 olan yatak doluluk oranının 2014'te %75'e çıkarılması, 2008'de 4.2 olan ortalama kalış süresinin 2014'de 4'ün altına çekilmesi gibi hedefler bunlardan bazılarıdır (SB, 2010a: 100). Bu hedeflere ne kadar ulaşıp ulaşılmadığını değerlendirmek üzere, belirli sürelerle izleme ve değerlendirme yapacak birimler, komisyonlar, inceleme heyetleri oluşturulmaktadır. Sağlık hizmetlerinde kalite iyileştirmeden bahsedebilmek için öncelikle mevcut durumumuzun ne olduğunu ortaya koymanın önemine dikkat çekilerek, belli periyotlarda ölçme ve değerlendirme çalışmaları yapılmasının önemli olduğu belirtilmektedir. Böylece kurumlarda sistematik bir şekilde ölçme kültürünün yerleşmesiyle, belirlenen parametrelere yönelik çabaların ne kadar etkili, etkin ve verimli olup olmadığı belirlenmek istenmektedir (SB, 2012).

Hekimlerin zamanının sıkıştırılması amacıyla uygulamaya geçirilen performans değerlendirme sistemi aynı zamanda onların zamanlarını kontrol etmek ve onları yönlendirmek için de kullanılmaktadır. Marx, 'terletme sistemi' olarak adlandırılan parça başı ücretin, zamana göre ücretin değişikliğe uğramış hali olduğunu belirtir. Bu ücretlendirme şeklinde, emeğin fiyatının ücret ve zaman oranıyla değil de üreticinin iş yapma yetisiyle belirleniyormuş gibi görüldüğünü söyler (1975: 583, 586). Hekimler zamanının değil becerisinin karşılığının ödendiğini düşünür. Böylece rızaya dayalı olarak yüksek performans göstermek için çabalarlar.

Performansı değerlendirebilmenin yolu yapılan işlerin kaydının tutulmasıdır. Hastanelerde hekimlerin koydukları tanıyı, yaptıkları her girişimi ve işlem basamaklarını, reçete ettikleri ilaçları, kullandıkları malzemeleri Medula Sistemine girmeleri zorunlu hale getirilmiştir. Böylece hekimler enformasyon teknolojisinin gözetimine girmişlerdir. Artık, performansın izlenmesi ve değerlendirilmesi sonucunda, önceki performansıyla şimdiki performansın karşılaştırılarak, geleceğe yönelik gerekli planlamaların yapılabilmesi mümkün kılınmış olur. Veriler hedefler ve sonuçlar açısından ne konumda olduğu bilgisini verir, izleme süreci hedeften saptığında bu sapmanın nedenleri değerlendirme süreciyle bulunur. Çıktı kötüyse performans kötüdür ve hesap sorulur. Böylece gönülsüz çalışma, kaytarma ve motivasyon düşüklüğünün daha sıkı denetlenmesinin gerekçesi sunulmuş olur. Hesap veren hesap sorana sorumluluklarını tam anlamıyla yerine getirip getirmediğinin gerekçelerini sunmak zorunda kalır. Devlet yöneticiye hesap soracak, hesap veren yönetici aynı zamanda hesap soran konumunda olup hekimlere hesap soracaktır. Yöneticiler daha üst yöneticilere karşı hesap verecekler. Dolayısıyla hesapverebilirlik hiyerarşik basamakları ve yaptırım gücünü gerekli kılmakta, hekimler bu hiyerarşik basamakta alt konumlarda yer almaktadır. Hekimlerin zamanı rızaya dayalı denetimin yanı sıra baskıya dayalı olarak da kontrol edilmeye başlamıştır.

Yukarıdan denetimin yanı sıra rekabet yoluyla hekimin hekimi gözetmesi sağlanmaktadır. Performans değerlendirmesine göre alınan ücretlerde farklılıklar olmasından dolayı klinikler arasında ve aynı klinikteki hekimler arasında çalışma barışı olumsuz etkilenmektedir. Hekimler birbirlerinin aldığı ücretleri takip eder hale gelmişlerdir. Diğer yandan hekimlerin zamanlarını denetlemede hastalar da devreye girmektedir. Bir yandan hekimden verimlilik adına çok sayıda hasta bakması istenirken, diğer yandan kalite adına bir hastaya ortalama ayırması gereken zaman belirlenmektedir. Bu zamanın ayrılıp ayrılmadığı, hastanın memnun kalıp kalmadığı hastalara sorularak, hastalar aracılığıyla da zamanın kontrolüne yol açılmaktadır (Akarsu Çelik, 2012).

Sağlık hizmetlerinde kalite kontrolüne vurgu artmış, verimlilik ve etkililik kaliteyi gösteren hedefler olmuştur. Kamu hastane birliklerinde etkinlik ve verimliliğinin değerlendirilmesi için veri toplanması ve verilere göre değerlendirme sonucunda oran, hedef ve verimlilik parametreleri dikkate alınarak başarı ya da başarısızlığın ölçülmesi ve harf notuyla ödüllendirilmesi düşünülmektedir (Türkiye Kamu Hastaneleri Kurumu, 2012: iii). Kalite kontrolü, üretimin standartlaştırılması, daha sonra da bu standartların gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğinin ölçülmesi ile ilgilidir. Standart bir üretim ve üretim süreci yoksa kalite kontrolünün yapılabileceği bir ortam da yok demektir (Kayıran Dikmen ve Dikmen, 2004: 191-192). Başarı ya da başarısızlık nicel verilere dayanarak belirlenmektedir. Bir kurumda tetkik, lokal anestezi, yatırılan hasta, yoğun bakıma yatırılan hasta ve konsültasyon isteme sayılarının artış göstermesi olumlu bir gelişme ve hatta önemli bir başarı olarak

değerlendirilebilir. Ancak aynı tabloda endikasyonsuz müdahaleler, etik olmayan uygulamalar ve uygulama hatalarının (malpraktis) artmış ve hasta başına düşen muayene süresinin azalmış olması, görünürdeki bu başarıya daha dikkatli yaklaşmayı gerektirir. Performans göstergeleri topluma verilen hizmetin niteliğinin büyük ölçüde düştüğünü göstermemektedir (TTB Etik Kurulu, 2009: 36)

3.4. Zamanın Kolonizasyonu

Zamanın kolonizasyonu iki şekilde gelişmiştir: zamanla kolonizasyon ve zamanın kolonizasyonu. Zamanla kolonizasyon, Batı saat-zamanının ve metalaşan zamanın dünya geneline yayılması, sorgulanmaz şekilde empoze edilmesi ve tartışılmaz bir standart haline gelmesidir. Zamanın kolonizasyonu ise saat-zamanın organizasyonlarda, sosyo-ekonomik yaşamın düzenlenişinde önemli bir güç olarak ortaya çıkmasıdır. Endüstriyel zaman globalleşmiş, sorgulanmayan bir norm olarak ekonomik değerle ilişkilendirilmiştir (Adam, 2003: 71).

Zamanın kolonizasyonu, ilk olarak gazın ve sonrasında elektriğin kullanılmaya başlamasıyla gecenin kolonize edilmesini ve yararlanılan gün ışığı periyodunun 24 saate çıkarılmasını içerir. Karanlık, makine temelli üretim için önemli bir engeldi. Gece çalışması, vardiya çalışma ile 24 saat durmaksızın çalışma ile organizasyonlarda sosyal zamanın düzenlenişi değişmiştir. İkinci olarak, endüstriyel ekonomi geleceğe odaklanmıştır. Geleceğe odaklanmak, şimdi elde olanların değerlendirilmesini ve kar, kayıp, risk analizi yapılmasını gerekli kılar. Ekonomi bu amaçla geçmiş ve gelecek arasında, geleceği şimdiden güvence altına almak için çabalar. Bu görevi başarmak için çok sayıda ekonomik strateji izler (Adam, Whip and Sabelis, 2002: 20-21).

Kapitalist toplumlarda insan yaşamı zamansal olarak, mesleğe hazırlık için eğitim görme, meslek sahibi olduktan sonra uzun bir süre çalışma, emeklilik dönemi olarak kabaca üç döneme ayrılmıştır. Refah devleti döneminde günlük çalışma süresi, tatiller, dinlenme molaları, emeklilik süresi çalışma yasalarınınca belirlenmiş ve standartlar getirilmiştir. Böylece günlük yaşam, iş yaşamı ve boş zaman olarak iki kısma ayrılmıştır. Tam gün çalışan bir ücretli, boş zamanını işe hazırlanmakla geçirmiş, ücretsizler de tam gün çalışanın çalışmasını devam ettirebilmesi ve çocukların sisteme hazırlanması için çalışmışlardır. Dolayısıyla kapitalizm, toplum içinde herkesi kapsayan ve tüm toplumsal yaşamı kolonize eden bir sistem yaratmıştır (Cleaver and Angelis, 2005: 85). Bununla birlikte refah devleti, çalışanlar ve çalışmayanları sosyal güvenlik şemsiyesi altına alarak toplumsal risklere karşı korunmuş ve onlara temel bir yaşam seviyesi sunmuştur (Sallan Gül, 2004: 147). İnsanlar boş zamanlarının ve emeklilik sonrasını kısmen kendi inisiyatifleri doğrultusunda geçirebilme özgürlüğüne sahip olmuşlardır.

Günümüzde çalışma zamanı boş zaman ayrışması önemini yitirmekte, yönetimin bağlamını temelden değiştiren küresel elektronik ağ iletişimi ile zaman ve mekan önemsizleşerek, organizasyonun değil insanların durmaksızın 24 saat çalışması ile yaşamlar kolonize edilmektedir (Adam, Whip and Sabelis, 2002: 20-21). Düzenli istihdam ve iş güvencesi yerini güvencesizlik, işsizlik, belirsizlik ve gelecek kaygısına bırakmaktadır. Güvencesiz çalışma biçimlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte emeklilik sonrası diye bir dönem de kalmamaktadır.

Sağlık hizmetleri emek yoğun bir sektördür. Sağlıkta işgücü maliyeti yüksektir. Bu nedenle ana politikalarından biri işgücü maliyetlerinin düşürülmesi olagelmıştır (Amstrong and Amstrong, 2011: 170). Mesai saatleri düzenlenmesi, daha düşük maliyetli çalışanlar istihdam etme, işgücü ihtiyacını azaltacak teknolojilerin devreye sokulması, yabancı hekim ithal etme, hekimlerin tekelinde olan işlerin önemli bir kısmını onların denetiminden çıkararak daha ucuza çalışan ara mesleklere devretme gibi pek çok strateji devreye sokulmaktadır. Sağlıkta Dönüşüm Programı ile başlayan süreçte Aile Hekimliği ve Kamu Hastane Birlikleri modellerinin benimsenmesiyle birlikte sağlık personelinin istihdamında sözleşmeli çalışma, taşeron personel çalıştırma ve yabancı hekim ve hemşire çalıştırma gibi esnek istihdam biçimleri hayata geçirilmeye başlamıştır. 2002 yılından itibaren sağlık hizmetlerinde kadrolu istihdamdaki artış engellenmiş, farklı statülerde sözleşmeli personel alımı hızlanmıştır. Önce yemek, temizlik, çamaşır, güvenlik gibi destek hizmetleri kamusal hizmet kapsamından çıkarılarak taşeron şirketlere devredilmiştir. Daha çok yardımcı sağlık personeli için geçerli olan sözleşmeli statü ve taşeron çalışmanın önümüzdeki süreçte hekimler arasında da yaygınlaşacağı beklenmektedir. Aile hekimliğinde sözleşmeli statüde çalışma başlatılmış, kamu

hastane birliklerine sözleşmeli personel alımı ile hastanelerde bu süreç hızlandırılmıştır (Özkal Sayan ve Küçük, 2012: 173, 200).

Hekimler meslek yaşamına girebilmek için uzun ve zorlu bir eğitim sürecinden geçmektedirler. Daha eğitim devam ederken çalışma yaşamına katılmaktadırlar. Asistan hekimler haftada 80 saate varan çalışma süreleri ile çalışmak zorunda kalabilmektedir (Asistanların çalışma saatleri, 2010). Hastanelerde tam zamanlı istihdam edilen hekimlerin reel ücretleri düşük, parça başı ücretleri yüksek tutulmaktadır. Performansa dayalı ödeme sistemi ile hekimlerin ücretlerinde bir iyileşmeden bahsedilse bile, hekimlerin reel ücretleri düşük seyrettiği için emekliye ayrıldıklarında maaş yönünden kayba uğrayacaklardır.

Tam gün çalışmaya geçişle birlikte 'tam gün'ün sınırları da esnetilmeye başlanmıştır. Esneme sınırları yöneticiler tarafından belirlenecektir. 2010 yılında yataklı tedavi kuruluşlarında "Mesai Dışı Poliklinik Uygulaması"na dair yayınlanan genelge ile ihtiyaç ve talep olması durumunda mesai dışında, hafta içleri gece yarısına kadar, hafta sonları 08-24 arası, hasta yoğunluğu ve hekim sayısı gözetilerek hizmet vermeleri için düzenleme yapılmıştır. Lüzum görüldüğü takdirde sağlık hizmetlerinin sürekliliği ve kesintiye uğramaması ve yoğunluğun azaltılması amacıyla vardiya ve nöbet gibi hizmetler için farklı çalışma saatleri uygulamasına gidilebileceği belirtilmiş (SB, 2010b) ve birçok hastanede uygulanmaya başlanmıştır. Zaman esnekliğinin yanı sıra mekan esnekliği de gündemdedir. Döner sermayenin dönebilmesi için hekimlerin kendi uzmanlık alanlarında kurum dışına hizmet verebilme şartları kolaylaştırılmış, sağlık hizmetlerine katkı sağlamaları istendiğinde kamuya ait diğer sağlık kuruluşlarında geçici olarak hizmet verebilmelerinin önü açılmıştır (SB, 2013).

24 saat emeğe el koymanın yolu vardiya sistemidir. Üretim sürecinin 24 saat sürmesi normal işgününün sınırlarının aşılması için uygun olanaklar sağlar (Marx, 1975: 281). Sağlık hizmetleri diğer hizmetlerden farklı olup, hastanelerin 24 saat açık olması ve kesintisiz hizmet sunması gereklidir. Vardiya sistemiyle çalışmak zaruridir. Ancak burada asıl sorun hekimin günlük çalışma saatini aşması, nöbet sonrası izin verilmemesi gibi nedenlerle insani bir gereksinim olan kişisel dinlenme zamanının gasp edilmesidir.

2009'da hekimlerle yapılan çalışmada, % 73,4'ü izin ve dinlenme sürelerinin azaldığını ifade etmişlerdir (TTB Etik Kurulu, 2009: 42). Hekimlerin her an hizmet sunmaya hazır halde bekletilmeleri dinlenme hakkını ihlal etmektedir (Ekici ve Özçelik, 2011: 21-22). Yataklı Sağlık Tesislerinde Acil Servis Hizmetlerin Uygulanma Usul ve Esasları Hakkında Tebliğ dayanak gösterilerek, alanında tek olan hekimlere icap nöbeti tutturulmaktadır. Kararda branşında tek olan hekimlerin yılın bütün günleri mesai saatlerinin dışında, çağrıldığında gidebilecek bir biçimde, geceleri icap nöbetçisi olmaları, 52 haftanın hafta sonu tatillerinde, bütün ulusal ve dini bayram tatillerinde de aynı şekilde buldukları yeri sağlık kuruluşuna bildirmekle, çağrıldıklarında gidebilecekleri bir yerde bulunmakla ve her an sağlık hizmeti sunabilir halde olmakla yükümlü tutulmaktadır ("İcap Nöbetleri", 2012).

"An'lar karın unsurlarıdır". Marx, sermayenin işçinin yemek ve dinlenme zamanından yaptığı küçük hırsızlıkları, fabrika denetçilerinin 'küçük hırsızlıklar' ve 'birkaç dakikanın tırtıklanması' olarak adlandırırken, işçilerin 'yemek zamanlarının kemirilmesi' olarak adlandırdıklarını belirtir (1975: 266). Durma, dinlenme, tatil gibi üretken olmayan zamanlar fiziksel gerekliliklerden dolayı yok edilemezse de en azından mümkün olduğunca azaltılmaya çalışılmaktadır. Sağlık Personeli Çalışma Saatleri konulu 2010 yılında yayınlanan bir genelge ile sağlık personeline 1 saatlik öğle tatili verileceği, sağlık çalışanlarının bu 1 saatlik arada kurumdan ayrılamayacakları, ihtiyaç duyulması halinde görevlerini sürdürecekleri düzenlenmiştir. Türk Tabipleri Birliği tarafından, bu uygulama ile yataklı tedavi kurumlarında hekimlerin günlük mesai saatinin 9 saate çıkarıldığı, dolayısıyla haftalık 40 saat olarak belirlenen haftalık çalışma süresinin de 45 saate çıkarıldığı gerekçesiyle Genelgenin iptali istemiyle dava açılmış ve sonrasında "kurumdan ayrılmama" ibaresi kaldırılmıştır. Hekimlerin üretken olmayan anları kemirilmeye başlanmıştır.

SONUÇ

Dünyada sağlık hizmetleri piyasalaştırılırken, sağlığın meta haline gelmesiyle birlikte sağlık emek süreci sermaye birikim süreci haline gelmektedir. Bu süreçte hekimlerin zamanları gün geçtikçe artan oranda metalaştırılmakta, sıkıştırılmakta ve kontrol edilmektedir. Ülkemizde bu süreç doğrusal bir çizgi izlememekte, daha çok sağlık alanında bir yap-boz dönemi yaşanmaktadır. Kamusal sağlık hizmetlerinde özel sektörden devşirilen yönetim tekniklerini hayata geçirerek, maliyetleri düşürmeyi, kaliteyi ve verimliliği artırmayı amaçlayan düzenlemeler yapılmaktadır. Bir düzenleme yapılmakta, hayata geçirilmekte, ancak sonra geri adım atılmaktadır. Geri adım atılmadığında sağlık bakanı değişmektedir. Sağlık alanında yapılan düzenlemelerin bu kadar sık değişmesi nedeniyle değişiklikleri takip etmek oldukça zorlaşmıştır. Sağlık alanına yön verenler, bu süreçte oyundaki kültürel engelleri kolaylıkla geçebileceklerini düşünmüşlerdir. Ancak ülkemizde yüksek hekim ihtiyacı dolayımı olarak tıbbın hala önemli oranda güçlü olması nedeniyle istenilen her düzenleme kolaylıkla hayata geçirilememektedir. "Tam gün Yasası"nın önümüzdeki aylarda yeniden tartışılması gündemdedir.

İnsanlar hayatlarının işe indirgenmesine direnirler. Hekimler hem onları güçlendiren hem de sınırlandıran bir sistem içinde konumlanmışlardır. Bu bakımdan, yapı özneye öncel olmakla birlikte, bir özne olarak hekimlerin, kendileri ve emekleri üzerindeki kontrol ve denetim stratejileri karşısında geliştirdikleri sessiz direniş biçimlerinin değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Hastalara hiç dokunmadan muayene etmeleri, tetkik yazarak başlarından savuşturmaları işi red biçimleri olarak okunabilir. Kapitalist işin dayatılma biçimi değiştikçe işin reddinin yönünün de değişeceği öngörülebilir.

Tüm bu gelişmeler değerlendirildiğinde, vatandaş açısından bütünsel etki hiç de olumlu görünmemektedir. Ülkemizde, neo-liberal ideoloji güdümünde 1980'lerden itibaren uygulamaya konulan programlarla yapılan düzenlemeler işsizliğin, gelirlerde azalmanın ve yoksulluğun gittikçe artmasına yol açmakta, bunun sonucu olarak bireylerin kötü koşullarda çalışma, yetersiz beslenme, yetersiz barınma gibi nedenlerle sağlıkları giderek kötüleşmektedir. Diğer yandan sosyal devlet anlayışının değişimiyle birlikte sağlık hizmetleri piyasaya bırakılırken, sağlık sosyal bir hak olmaktan çıkarılmakta, hastalar müşterilere dönüşmekte ve sağlığa erişimde eşitsizlikler artmaktadır. Bu süreçte, hastalar arasında ayırım yapmaksızın koruma ve tedavi konusunda and içen hekimlerin, sömürü ve tahakkümün nesnesi haline gelmelerine paralel hastalar adına hareket etmelerinin engellenmesi, hastaların ayrımcılığa daha fazla maruz kalacakları anlamına gelmektedir.

KAYNAKÇA

- Adam, B. (1990). *Time and social theory*. Cambridge: Polity Press.
- Adam, B. (1995). *Timewatch: the social analysis of time*. Cambridge: Polity Press.
- Adam, B. (2001). *When time is money: contested rationalities of time and challenges to the theory and practice of work*. (Cardiff University School of Social Sciences, Working Paper Series Paper 16). 10.06.2013 tarihinde <http://www.labwales.org.uk> siteden alınmıştır.
- Adam, B., Whipp, R. and Sabelis, I. (2002). *Choreographing time and management: traditions, developments, and opportunities*. R. Whipp, B. Adam and I. Sabelis (Eds), *Making time. Time and management in modern organizations* (pp.1-28). Oxford: Oxford University Press.
- Adam, B. (2003). *Reflexive modernization temporalized*, *Theory Culture Society*, 20, 2, 59-78.
- Akarsu Çelik, Ö.(17 Ocak 2012). *Hekimin performansı hastadan sorulacak*. Akşam. 15.07.2013 tarihinde <http://www.medimagazin.com.tr/hekim> sitesinden alınmıştır.
- Amstrong, P. ve Amstrong, H. (2011). *İşyerindeki kavga: Kanada sağlık hizmetlerinde egemenlik mücadelesi* L. Panitch ve C. Leys (Eds), *Kapitalizmde sağlık / sağlıksızlık semptomları içinde* (s. 163-187). (Çev. U. Haskan) İstanbul: Yordam Kitap.
- Ataay F. (2006). *Neoliberalizm ve devletin yeniden yapılandırılması: Türkiye'de kamu reformu üzerine incelemeler*, Ankara: De Ki Basım Yayım.

- Ataay, F. (2007). Kamu Hastane Birlikleri Tasarısı Üzerine Değerlendirme. Ankara: TTB Yay.
- Braverman, H. (2008). Emek ve tekelci sermaye. (Çev. G. Akalın) İstanbul: Kalkedon Yay.
- Callinicos, A. (2009). Tarih yapmak & Toplum kuramında etkinlik yapı ve değişim. (Çev. N. Saatçioğlu). İstanbul: Doruk Yay.
- Cleaver, H. and Angelis, M. (2005). Otonomist marksizm ve sınıf mücadelesi. İtalya'da radikal düşünce ve kurucu politika içinde (s. 79-112). (Der.-Çev. S. Göbelez ve S. Özer) İstanbul: Otonom Yay.
- Çamurdan, O. (Şubat 2013). Üniversite Hastanelerinin Finansal Sorunları. Bu çalışma 14. Üniversite Hastaneleri Birliği toplantısında sunulmuştur. Gaziantep. 15.07.2013 tarihinde <http://www.uhbd.org/etkinlikler/2013-yili-toplantilari-h135.htm> sitesinden alınmıştır.
- Dent, M. (1995). The new national health service: a case of postmodernism? Organization Studies, 16, 5, 875-899.
- Derber, C. (2010). Profesyonelleri yönetmek ideolojik proleterleşme ve post-endüstriyel işgücü. (Çev. A. Gelmez), Kırılmalar: yakalar ve renkleri (Makale 1). İnşaat Mühendisleri Odası Ankara Şubesi Yayını. 15.07.2013 tarihinde www.imo.org.tr siteden alınmıştır. (Orjinal makale 1983 yılında yayınlanmıştır)
- Ekici, T. ve Özçelik, Z. (2011). [Hekimlerin çalışma süresi, nöbet fazla çalışma ücreti dinlenme ve izin hakları](#). Ankara: TTB Yay. 15.07.2013 tarihinde http://www.ttb.org.tr/kutuphane/nobet_2011.pdf siteden alınmıştır.
- Elston, M.A. (2003) The politics of professional power: medicine in a changing health service (pp. 58-89). J. Gabe, M. Calnan and M. Bury (Eds), The sociology of the health service içinde. Taylor & Francis e-Library.
- Fişek, N. (1991). TC Hükümetlerinde sağlık politikaları. Toplum ve Hekim, Sayı: 48. 15.07.2013 tarihinde http://www.ttb.org.tr/n_fisek/kitap_1/13.html sitesinden alınmıştır.
- Gabe, J., Burry, M. and Elston, M.A. (2004). Key concept in medical sociology. London: Sage.
- Hafferty F. and Light, D. (1995). : 133). Professional dynamics and the changing nature of medical work. Journal of Health and Social Behavior, 35, 132-153.
- Harrison, S. (2002). New labour, modernisation and the medical labour process. Journal of Social Policy, 31, 3, 465-485.
- Harvey, D. (2006). Postmodernliğin durumu. (Çev. S. Savran). İstanbul: Metis Yay.
- Haug, M.R. (2000). Profesyonelleşmeme: Gelecek İçin Alternatif Bir Hipotez, (Der.-Çev. Z. Cirhinlioğlu), Meslekler ve sosyoloji içinde. Ankara: Gündoğan Yay. (Orjinal makale 1973'te yayınlanmıştır)
- Hoşgör, Ş. (11 Ekim 2010). 2200 doktor istifa etti. Vatan. 15.07.2013 tarihinde <http://haber.gazetevatan.com/2200-doktor-istifa-etti> sitesinden alınmıştır.
- Kayıran Dikmen, M. ve Dikmen, A.A. (2004). Her derde deva iksir: toplam kalite yönetimi, Toplum ve Hekim. 19, 3, 190-196.
- Kelleher, D., Gabe, J. and Williams, G. (2005). Understanding medical dominance in the modern world. In J. Gabe, D. Kelleher and G. Williams (Eds), Challenging medicine (pp.x-xxviii). Taylor & Francis e-Library.
- Kusek, J.Z. and Rist, R.C. (2010). On Adımda Sonuç Odaklı İzleme ve Değerlendirme Sistemi. (Çev. C. Şimşek), Ankara: Dünya Bankası Yayını. 15.07.2013 tarihinde http://www2.dpt.gov.tr/kamuyat/10adim_ID_kitap.pdf sitesinden alınmıştır.
- Larson, M.S. (1980). Proletarianization and educated labor. Theory and Society, 9, 1, 131-175.

- Leys, C. (2011). Sağlık ve kapitalizm. L. Panitch ve C. Leys (Eds), Kapitalizmde sağlık / sağlıksızlık semptomları içinde (s. 15-42). (Çev. U. Haskan) İstanbul: Yordam Kitap.
- Light, D. and Levine, S. (1988). The changing character of the medical profession: a theoretical overview, *The Milbank Quarterly*, 66, 10-32.
- Ludbrook, A.M. and Mooney, G.H. (1984). Clinical freedom, Efficiency, and the Griffiths Report. *British Medical Journal*, 288, 420-421.
- Marx, K. (1975). Kapital. Birinci Baskı. (Çev. A. Bilgi), Ankara: Sol Yay.
- McKinlay, J.B. and Arches, J. (1985). Toward a proletarianization of physicians. *International Journal of Health Services*, 15, 2, 161-195.
- Oppenheimer, M. (1973). The proletarianization of the professional. In P. Halmos (Ed.) *Professionalization and social change*. Staffordshire : J.H. Books.
- Öngen, T. (1996). Prometheus'un sönmeyen ateşi/ Günümüzde işçi sınıfı. İstanbul: Alan Yay.
- Özkal Sayan, İ. ve Küçük, A. (2012). Türkiye'de kamu istihdamında dönüşüm: sağlık bakanlığı örneği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67, 1, 171-203.
- Öztek, Z. (2009). Türkiye'de sağlıkta dönüşüm programı ve aile hekimliği. *Hacettepe Tıp Dergisi*, 40, 6-12.
- Pollitt, C. (1993). *Managerialism and public services*. Oxford: Blackwell.
- Sallan Gül, S. (2004). Sosyal devlet bitti, yaşasın piyasa! Yeni liberalizm ve muhafazakarlık kıskacında refah devleti. İstanbul: Etik Yay.
- Sears, A. (1999). The "lean" state and capitalist restructuring: towards a theoretical account. *Studies in Political Economy*, 59, 91-114.
- Soyer, A. (2003). 1980'den günümüze sağlık politikaları. *Praksis*, 9, 301-319.
- Soyer, A. (2009). Profesyondan proletere, hekimler; değişen ne? *Toplum ve Hekim*, 24, 2, 130-150.
- Soyer, A. (9 Aralık 2009). Sağlık Bütçesi ve Sağlık Çalışanları. Bağımsız İletişim Ağı (Bianet). 15.07.2013 tarihinde <http://bianet.org/bianet/bianet/118748-saglik-butcesi-ve-saglik-calisanlari> sitesinden alınmıştır.
- Taylor, F.W. (2007). *Bilimsel Yönetimin İlkeleri*. (Çev. H.B.Akın), Konya: Çizgi Kitabevi.
- Turner, B. (2011). Tıbbi güç ve toplumsal bilgi. (Çev. Ü. Tatlıcan), İstanbul: Sentez Yay.
- Urry, J. (1999). *Mekanları tüketmek*. (Çev. R.G. Öğdül), İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Ünlütürk Ulutaş, Ç. (2011). Türkiye'de sağlık emek sürecinin dönüşümü. Ankara: Notabene Yay.
- Walby, S. Greenwell, J., Mackay, L. and Soothill, K. (1994). *Medicine and nursing: professions in a changing health service*. London: Sage
- Waring, J.J. and Bishop, S. (2010). Lean healthcare: rhetoric, ritual and resistance. *Social Science & Medicine*, 71, 1332-1340.
- Kamuda çalışan 23 bin doktorun zor seçimi. (13 Eylül 2007). *Radikal*. 15.07.2013 tarihinde <http://www.radikal.com.tr/haber> sitesinden alınmıştır.
- Asistanların çalışma saatleri ruh ve beden sağlığını bozuyor. (28 Kasım 2010). *Medimagazin*. 15.07.2013 tarihinde <http://www.medimagazin.com.tr/ana-sayfa/guncel> sitesinden alınmıştır.
- Sağlık Bakanlığı. (14 Şubat 2013). Türkiye Kamu Hastaneleri Kurumuna Bağlı Sağlık Tesislerinde Görevli Personele Ek Ödeme Yapılmasına Dair Yönetmelik. *Resmi Gazete*. 15.07.2013 tarihinde www.tkhk.gov.tr sitesinden alınmıştır.
- Sağlık Bakanlığı. (2010a). TC Sağlık Bakanlığı Stratejik Plan 2010-2014. Yay. No. 788. 15.07.2013 tarihinde www.sgb.saglik.gov.tr sitesinden alınmıştır.

- Sağlık Bakanlığı. (2010b). Mesai Dışı Poliklinik Uygulaması'na Dair Genelge. 15.07.2013 tarihinde www.saglik.gov.tr sitesinden alınmıştır.
- Sağlık Bakanlığı. (). Sağlık Bakanlığına Bağlı Sağlık Kurum ve Kuruluşlarında Kaliteyi Geliştirme ve Performans Değerlendirme Yönergesi. 15.07.2013 tarihinde www.saglik.gov.tr sitesinden alınmıştır.
- Sağlık Bakanlığı. (2012). Sağlıkta Kalite Standartları Işığında Sağlıkta Kalite. 15.07.2013 tarihinde <http://www.kalite.saglik.gov.tr> sitesinden alınmıştır.
- Türk Tabipleri Birliği. (2012). Türkiye'de sosyalleşirmenin 50 yılı. Ankara: TTB Yay. 15.07.2013 tarihinde www.ttb.org.tr/kutuphane/fsrpr2011.pdf sitesinden alınmıştır.
- Türk Tabipleri Birliği Etik Kurulu. (2009). Hekimlerin değerlendirmesi ile performansa dayalı ödeme. Ankara: TTB Yay. 15.07.2013 tarihinde <http://www.ttb.org.tr/kutuphane/performansadayaliodeleme.pdf> sitesinden alınmıştır.
- Türkiye Kamu Hastaneleri Kurumu. (2012). Birlik değerlendirme el kitabı, Ankara.
- İcap Nöbetleri. (30 Mart, 2012). 15.07.2013 tarihinde <http://www.ttb.org.tr/index.php/Haberler/hukuk-3125.html> sitesinden alınmıştır.

C8 OTURUMU
KURAMSAL TARTIŞMALAR

İLK DÖNEM SOSYOLOJİK DÜŞÜNÇESİNDEKİ MODERN KAVRAMLAR: PLATO VE ARİSTO ÖRNEĞİNDE ESKİ YUNAN SİTE DEVLETİNDE TOPLUMSAL DÜZEN, İKTİDAR VE ADALET SORUNU

İbrahim MAZMAN¹

ÖZET

M.Ö. 600'lü yıllardan itibaren Eski Yunan medeniyeti olarak da bilinen İyon ve Dor uygarlıklarının kurmuş oldukları şehir devletleri felsefeden siyasete insanlık tarihi için verimli bir dönemi işaret ediyordu. Bu dönemde özellikle Eski Yunan felsefesinin üç önemli siması; Sokrates ve onun ardılları Platon ve Aristo'nun felsefi çabaları dikkate değerdir. Sokrates, Plato ve Aristo yaşadıkları dönem içerisinde (genel olarak M.Ö. 4. Yüzyıl) ahlak, erdem, bilgi kavramlarının yanı sıra, devlet, adalet, düzen gibi sosyolojiyi doğrudan ilgilendiren kavramlar üzerinde düşündüler ve tartıştılar. Bu tür kavramların kullanış biçimlerinin ilk durumunu düşünmek, günümüz sosyoloji ve sosyal bilimleri için ufuk açıcı olabilir. Özellikle son dönemde sosyal düzen ve adalet gibi sorunlar üzerine düşünen sosyal bilimcilerin tartışmaları, Sokrates-Plato-Aristo tartışmasının ışığı altında yeniden düşünülebilir. Aynı sorun "Bilgi Sosyolojisi"nin temel kavramlarından olan "toplumsal düzenin inşası" sorunu bağlamında da ele alınabilir.

Anahtar Kelimeler: Sokrates, Plato, Aristo, toplumsal düzen, adalet

ABSTRACT

Starting from 600s BC, the Ionian and Dorian city-states established a civilization that also known as the ancient Greek civilization pointed to a productive period for the history of humankind from philosophy to politics. In this period, the three major figures of the ancient Greek philosophy, Socrates and his successors; Plato and Aristotle's philosophical efforts are remarkable. During the period they lived (4th century BC in general) Socrates, Plato and Aristotle discussed and contemplated on the concepts of morality, virtue and knowledge as well as the concepts of state, justice and order that sociology is directly related to. The thinking about the original forms of such concepts and their early usage may open new horizons for modern sociology and social sciences. Essentially the recent discussions of social scientists on social order and justice can be re-evaluated in the light of the Socrates-Plato-Aristotle debate. The same problem can be dealt with in the context of "the construction of social order" which is one of the basic concepts of "Sociology of Knowledge."

Keywords: Socrates, Plato, Aristotle, social order, justice.

GİRİŞ

Uzun bir süre için Dor saldırılarının ardından yıkılan Miken uygarlığının yerinde M.Ö. 600'lü yıllarda Atina başta olmak üzere şehir devletleri kurulmuş, yeni bir uygarlık şekillenmeye başlamıştı. Siyaset, toplum ve felsefe konularında uygarlık tarihinde iz bırakan bu dönem genel olarak "Eski Yunan" veya "Antik Yunan" olarak isimlendirilebilir (Levi, 1987).

5. yüzyılın ortalarına doğru kazanılan Pers savaşları sonunda Atina ve Sparta şehirlerini de kapsayan Delos Deniz Birliği Atina'yı güçlü ve zengin bir şehir haline getirmişti. Yönetimi ele geçiren Perikles Atina'nın yeniden imar edilmesinin yanı sıra, başta Anaksagoras olmak üzere Batı Ege kıyılarından felsefe ve düşünce insanlarını Atina'ya getirtmişti (Anıl, 2006: 4041). Milet, Ephesos gibi şehirlerden gelen bu insanlar Atina'da entelektüel bir atmosfer oluşturmuşlar, başta Sokrates olmak üzere birçok Eski Yunan düşünürüne esin kaynağı olmuşlardı. Bu düşünürler, öncülleri olan Batı Ege kaynaklı düşünürler gibi doğa ve metafizik üzerine düşündükleri gibi Eski Yunan toplumunda o zaman temel sorunlardan olan, meşru iktidar, devlet, adalet gibi sorunları felsefi düzeyde tartışmaya başlamışlardı.

Eski Yunan Uygarlığı monarşi ve tiranlık olarak devlet ve siyaset biçimleri geliştirmekle birlikte, iktidarın belirli kimselerde toplandığı yönetim biçimi yerine ilk demokrasiyi geliştirmişlerdi (Anıl,

¹ Yrd. Doç. Dr.,Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, e-mail: ibrahimmazman5@yahoo.com

2006: 46). Bu anlamda Eski Yunan düşünürleri, devlet yönetiminin farklı biçimleri ve farklı yasaları olabileceğinin farkındaydılar. Aristoteles bu farkındalığı şu şekilde belirtmektedir:

Bir devletin yasası (politeia) bütün makamlar ve bilhassa hepsinin üstünde bulunan makam bakımından devletin (polis) düzenlenmesidir, çünkü hakimiyet her yerde devletin hâkim sınıfında (politeuma) dır, hakim sınıf ise yasanın ta kendisidir. Mesela demokrasilerde hâkim sınıf halktır; hâlbuki oligarşilerde azlık bir kısımdır. Buna göre bu iki hükümet şekli birbirinden farklıdır. Diğer hükümet şekillerini de aynı bakımdan ayırabiliriz. (Aristoteles, 2007a: 456).

Eski Yunan medeniyeti bu anlamda şehir toplumunu erken zamanlarda geliştirmesi, demokrasi ve tiranlık gibi farklı politik deneyimleri yaşaması ve gerçeklik, doğruluk, ahlak, estetik gibi felsefi konularda geliştirdiği entelektüel tartışmalarla Batı toplumlarının öncülüğünü yapmıştır denilebilir. Eski Yunanlılar, Perslerle yaptıkları savaşlarında da (M.Ö. 490 ve M.Ö. 480) kendilerinin Pers toplumlarından farklı bir siyasi örgütlenme biçimi olan demokrasiye sahip olduklarının bilincindeydiler (Anıl, 2007; 34-36). Aynı zamanda, Atinalılar demokrasinin, onun arkasında bulunan halk iradesinin ve dolayısı ile “çoğunluğun iktidarının” siyasi ve entelektüel olası olumsuz sonuçlarını daerken dönemlerde yaşamışlar, özellikle Eski Yunan felsefi düşüncesinin öncülü sayılan Sokrates’in bu konudaki eleştirileri ile yüzleşmişlerdi.

ATİNA TOPLUMU VE SOKRATES’İN SAVUNMASI

Platon’un yazılarından öğrendiğimiz kadarıyla Sokrates’in düşünceleri, Atina demokrasisi içinde “sıradan insanın” veya “Demos”un sıradanlığına olduğu kadar, gerçekliği, hakikati sıradanlaştırıp, dil oyunları ile “doğruluğu” göreceleştiren “Sofistlere” karşı bir eleştiri mahiyetindeydi. Demos’un sıradanlığına karşı “Sofia”nın üstünlüğünü savunan Sokrates soruları ile Atina’da kurulu düzeni sorgulamıştı.

Evrende mutlak ve her yerde geçerli bir doğru olmadığını ve olsa bile insanların bunları öğrenmesinin mümkün bulunmadığını ileri süren sofistler; sonuçta herkesin kendisine göre bir gerçeği bulunduğunu ve insanların ancak bu kişisel gerçeğin herkese kabul ettirilmesiyle yönetilebileceğini telkin ediyorlardı. Sonuçta insanları aşırı bir bireyciliğe sürükleyen bu kabul ve propagandalarla; Athenai’da maddi ve manevi inançlar değişmiş, ataların kalıtı olan geleneklere, din kurallarına uyanlar azalmış ve hatta yasalara ve adalete saygı kalmamıştı. (Anıl, 2006: 59)

Bu türden bir gerçeklik hakkındaki rölativizm; metafizik, bilgi hatta iktidar ve adalet konusunda bir göreceliliği beraberinde getirmektedir. Eski Yunan Atina’sında evrensel bir ölçünün reddedilmesiyle güçlü olanın kıvrak bir zekâ ile birlikte kalabalıkları yönlendirerek iktidarı ele geçirebilme hakkı olduğu düşüncesinin itibar kazanmış olması muhtemeldir. Öğrencisi Platon (Eflatun) aracılığı ile Atina’da kurulan mahkemeye karşı vermiş olduğu savunmasından haberdar olduğumuz Sokrates “Bu halk sürüsü doğrunun ve gerçeğin hakkında çok az şey bilir Euthyphro” demektedir. Sokrates burada insanların evrensel bir gerçekliği elde etmesi bir çaba içinde bulunması gerektiği ve bununla halkın sıradan zevklerinin aracı haline gelmiş Sofistlerin dil oyunları ile mümkün olamayacağını belirtmektedir. Platon’un Sokrates’ten aktardığı kadarıyla; “Bir adam böyle bir harekete girişmeden önce, hikmet yolunda büyük mesafeler kaydetmiş ve müstesna birisi olması lazımdır” (Platon, 2006: 19).

Bu yüzden Sokrates, evrensel bir gerçekliğin peşinde olan Sofizm ile gerçekliği yansıtmayı beklenen kavramları dil oyunu haline getiren “söylevcileri”birbirinden ayırmaktadır. Sokrates’e göre hakikat ve doğruluk sıradan insanın zevklerine ve felsefe yani erdem sevgisini kişisel çıkarları için kullanan “sofistlerin” kişisel hazlarına bırakılamaz.

Beden, ruhun kılavuzluğu altında olmasaydı da kendi kendini yönetseydi, beden başına buyruk olsaydı, sadece kendisine haz veren şeylerin ardında koşsaydı, Anaxagoras’ın, senin de çok iyi bildiğin sözü ile bir “Kaos” başlardı gene; açlıklar, sağlık, hekimlik, birbirlerinden ayırt edilemeyecek gibi karışırırdı. (Platon, 2009: 66-67)

Sokrates burada “Kaos” a yol açabilecek göreceliliğe karşı, evrensel bir doğruluk kaynağı olarak “erdem” peşinde gitmesinin, halkın sıradan zevklerini ve bu zevkleri doğruluğun kaynağı haline getiren Atinalı sofistleri ve politikacıları rahatsız edeceği kesindi. Sonuç olarak Sokrates üç kişinin

“Polis’in inandığı tanrılara inanmamak, yeni tanrılar uydurmak ve gençleri baştan çıkarmak iddialarıyla suçlanarak mahkemeye verildi” (Anıl, 2006: 137). Sokrates o zamanlar Heliaia adı verilen halk mahkemesinde yargılanarak suçlu bulunur ve M.Ö. 399 yılında idamla cezalandırılır.

Platon’un Devlet Kuramı

Öğrencisi olduğu Sokrates’in baldıran zehiri ile ölümünden sonra kurduğu Akademi’inde felsefe öğreten Plato (M.Ö. 427 – M.Ö. 347) yazdığı Diyaloglar’ında “Devlet”in kaynağını ve “Adalet” kavramını sorgulamaktadır. Platon’a göre devlet, toplumsal düzeni kuran ve devam ettiren siyasi bir örgütlenmedir:

Bence toplum, insan tek başına kendine yetmediği, başkalarına gereksinim duyduğu zaman oluşur... şu ya da bu ihtiyacının karşılanması için insanlar birbirini yardıma çağırırlar; çok sayıda ihtiyaçları olduğu için, sorunları paylaşan ve birbirine yardımcı olan insanlar ortak bir yerde bir araya gelirler. İşte bu şekilde birlikte yaşamaya toplum düzeni (devlet) adını veririz... (Platon, 2004: 10)

Dikkat edilirse, Platon devleti ve toplumsal düzeni bir tutmaktadır. Platon kendi “Devlet” anlayışını ortaya koyarken, kişisel hırslar için devletin gücünü kullanan toplumun belirli bir kesimi yerine, devletin bütün toplumu temsil etmesi gerektiğini belirtmektedir. Platon’un sorduğu biçimiyle “Peki kurduğumuz devlette yurttaşların bir bölümünde bulunan ve devletin yalnız bir kesimiyle ilgili şu ya da bu işi değil de bütün toplumu düşünen ve devletin başka devletlerle ilişkilerini düzenleyen bir bilgi var mıdır?” (Platon, 2004: 30). Platon’un bu soruya cevabı “koruyuculuk bilgisidir” ve “yerinde kararlar veren gerçekten bilge bir devlet”dir. Böyle bir “Devlet” “en iyi koruyucu dediğimiz devlet adamları” tarafından yönetilir (Platon, 2004: 30).

Platon burada toplum ve devlet anlayışını ortaya koyarken “adalet” kavramından, adaletin nasıl mümkün olabileceği sorusundan yola çıkmaktadır. Platon “Adalet” ilkesinin toplumun bütününe temsil eden ve denetiminde tutan bir “Devlet” ile mümkün olduğunu ileri sürmektedir. Ancak, toplumsal birliği kuran bir “Devlet” adalet ilkesini gerçekleştirebilmektedir. Kaos karşısında toplumsal bir düzen için adalet ve adalet için ise bütün toplumun üzerinde olan bir devlet gerekmektedir.

Bana lütfen yanıt ver; acaba bir devlet, bir ordu, bir eşkıyalar ve hırsızlar grubu ya da herhangi bir topluluk, eğer kendi aralarında birbirlerine adaletsizlik ederlerse, başarıya ulaşabilirler mi? Elbette hayır. Bunun sebebi, haksızlık ve adaletsizlik onlar arasında kin ve kavgayı körüklerken, adaletin her zaman birlik yaratması değil midir? (Platon, 2004: 8)

Platon burada eşitlik ilkesinin mutlak anlamıyla uygulanamayacağını, doğal adalet içinde “daha büyüğe daha çok, daha küçüğe daha az veren, onlardan her birine verileceklerle onların yaradılışları arasında uygun bir ölçü” gözetildiğini belirtmektedir (Platon, 2004: 109). Mutlak adalet ilkesi gereğince eşitlik prensibiyerine, her insanakendi laygınca dağıtan “Devlet” ancak her şeyi kontrol edebilen, toplum üzerinde mutlak iktidar sahibi bir devlettir. Platon’un Politeia (Devlet) isimli eserinde “Atinalı Yabancı”ya söylesitirdiği biçimiyle “doğaya göre Pindaros, kendi söyleşiyle, ‘En büyük gücün her şeyi yönetmesini’ doğru görüyor.” (Platon, 2004: 107).

Karl Popper da, Platon’un Politeia (Devlet) isimli eserinde geliştirmeye çalıştığı “ortaklaşacı adalet teorisi”ne göre, adaletin ancak toplumu bütünüyle kontrol eden bir devlet ile mümkün olacağını ifade etmektedir. Doğruluğun, gerçekliğin doğasının bireye göre değişmesine karşı evrensel bir doğruluk peşinde olan hocası Sokrates’in görüşünü bireycilik karşıtlığı olarak yorumlayan Platon, toplumda adalet ilkesinin gerçekleşmesini, toplumcu bir devlet ile mümkün olabileceğini iddia etmektedir. “Platon adaleti bireyler arasındaki bir bağıntı olarak değil, bütün devletin sınıfları arasındaki bağıntıya dayanan bir niteliği olarak düşünmektedir. Devlet sağlıklı, kuvvetli, birlikli-istikrarlı ise, adildir.” (Popper, 2000: 96). Bu anlamda, adalet ortaklaşacı bir toplumla ve bu türden bir toplumda toplumu kavrayan, kontrol eden totaliter bir devlet ile mümkündür. Popper’in ifadesiyle “Platon’a göre, ya ortaklaşacı olunur ya da bencil; bu düşünüşte, her türlü özgecilik²ortaklaşacılıkla ve her türlü bireycilik de bencillikle özdeşleştirilmiştir” (Popper, 2000: 105).

²Altruizm, başkalarının iyiliğini düşünme, diğer kâmlık.

ARİSTOTELES'İN EUKOS-NOMOS'U

Aristoteles (M.Ö. 384- M.Ö. 322) de hocası Platon gibi, insanların doğal olarak bir arada yaşamak istediklerini ve bu yüzden insanların doğuştan itibaren sosyal olduğunu belirtmektedir. Aristoteles'e göre, "...ev idaresi sanatı ile efendilik sanatını tarif ederken insanın tabiatın siyasi bir hayvan olduğunu söylemiştik. Bundan dolayı insanlar, birbirlerinin yardımına muhtaç olmadıkları zaman bile, daima beraber yaşamak isterler" (Aristoteles, 2007a, 456). Yukarıda sözü edildiği gibi Platon toplumdaki düzen ve adalet sorununa totaliter-her şeye hükmeden bir devlet ile çözüm bulmaktadır. Buna karşılık Aristoteles, hocası Platon'un tersine ideal bir toplum anlayışı yerine gerçekçi, toplumu oluşturan öğelerden yola çıkarak oluşturduğu kendi toplum anlayışını Politika isimli eserinde ileri sürmektedir (Aristoteles, 2007a, 435). Aristoteles 'e göre aileden başlamak üzere, toplumun bütünü çeşitli toplulukların bir araya gelmesiyle oluşur:

Aile, insanların günlük ihtiyaçlarını karşılamak için tabiat tarafından kurulmuştur... Günlük ihtiyaçların ötesinde müşterek bir gaye için birçok aileler birleşince köy meydana gelir... Birçok köyler aşağı yukarı veya tamamıyla kendi kendilerine yetecek kadar mükemmel ve büyük bir cemaat halinde birleşince devlet (polis) meydana gelir (Aristoteles, 2007a, 437)

Bu anlamda, Aristoteles için toplumsal düzen, toplumda bulunan mülkiyet olgusu ve kurumlar aracılığı ile zaten kurulmaktadır ve toplumsal düzen ve adalet için Platon'un tersine totaliter bir devlete ihtiyaç duymamaktadır. Burada Platon ideal bir adalet anlayışından yola çıkarak bir toplum anlayışı ve toplumu kontrolü altında tutarken adalet dağıtan bir devlet anlayışından yola çıkarken, Aristoteles gerçekte var olan toplumsal ilişkilerden yola çıkarak toplumu anlamaya çalışmaktadır. Bu anlamda, Aristoteles, "devleti" toplumun doğal bir parçası olarak görmektedir. Bununla birlikte, Aristoteles için devletin doğal bir olgu olmasının yanı sıra devletin beraberinde getirdiği otorite ilişkileri de doğaldır:

Böyle olmakla beraber idare edenlerin idare edilenlerden üstün olması gerektiği de inkâr edilemez. Bunu nasıl gerçekleştirileceği, idare edenlerle edilenlerin hükümette nasıl yer alacağı kanun koyucuların düşüneceği bir şeydir... Yaşlı ile genç arasında (bunlar gerçekte aynı neviden olmakla beraber) bir fark yapmakla tabiatın kendisi seçme prensibini vermiştir. Yani tabiat bunların birini idare edecek, diğerini idare edilecek şekilde yapmıştır. (Aristoteles, 2007a, 476)

Kendi öncülü ve hocası Platon gibi, Aristoteles devleti toplumun bir parçası saymasına rağmen Aristoteles, devlete, aile ve fertten daha önemli bir nitelik atfetmektedir, "Devletin tabiatın bir yaratması ve fertten önce olmasının ispatı şudur ki fert tek başına kaldığı zaman kendi kendine yetmez" (Aristoteles, 2007a, 438). Oysaki bu önem atfetme onun Platon'un devleti gibi totaliter bir devlet olmasını gerektirmez.

Aristoteles burada toplumu ideal bir bütün olarak değil, mülkiyet olgusu üzerinde şekillenen ve en küçük toplumsal bir birim olan ailenin temel olduğu gerçek bir bütünlük olarak ele almaktadır. "Mülk ailenin bir parçası olduğuna göre, mülk elde etmek sanatı da aile idaresi sanatının bir parçasıdır... Mesela bir geminin kaptanına elinde dümen cansız bir alet olduğuna göre, canlı bir alettir. İşte bunun gibi, mülk de hayat için esaslı bir alettir." (Aristoteles, 2007a: 440). O yüzden Platon'un tersine toplumsal bir düzen ve adaletin kurulması için dışarıdan bir müdahale aracı olan devlet yerine, toplumsal düzen; toplumun kendi içerisinde, özellikle ailenin içerisinde bulunduğu "haneler" tarafından kurulmaktadır. Toplumda bulunan insanların bir arada yaşaması, toplumsallığı ve yönetimi aileyi içinde bulunduran "hane-eukos" içerisinde başlar ve toplumsallık bir "düzen-nomos" haline gelir. Aileyi kuşatan ve koruyan "hane"den başlamak üzere devlete kadar toplum kendi içerisinde bir düzen içerisine girmektedir. "Mademki devlet hanelerden meydana geliyor, devleti yapan parçaları bilmek için ilk önce aile idaresinden bahsetmek gerektir. Ailenin parçaları onun içindeki şahıslardır. Tam bir aile ise kölelerle hür kişilerden mürekkeptir."(Aristoteles, 2007a: 439).

Bu yüzden Aristoteles, toplumsal düzen içindeki güç ilişkilerinin toplumun doğası gereği olduğunu ifade etmektedir: "Bazı insanların hükmetmesi, bazılarının itaat etmesi yalnız zaruri değil, aynı zamanda faydalıdır da. Çünkü doğdukları andan itibaren bazı kimseler tabi olmak için, bazı kimseler ise hükmetmek için yaratılmışlardır."(Aristoteles, 2007a, 441). Aristoteles'e göre, mevcut güç ilişkileri toplumun doğası gereği ise o halde toplumda adalet ve adaletsizliği nasıl

anlamlandıracağız. Aristoteles devleti idare eden hükümetlerin azınlığın değil çoğunluğun çıkarlarını gözetmesi gerektiğini, bütün toplumun iyiliğini prensip edinmesi gerektiğini ileri sürer (Aristoteles, 1964: 160-163). Adalet ancak, toplumun genelinin fayda ve iyiliğini gözetilen bir devlet ile ortaya çıkmaktadır.

Şu halde, ancak umumun iyiliğini güden hükümet şekillerinin sağlam ve sıkı adalet esaslarına dayanan hükümetler olduğunu ve bu yüzden bunların gerçek hükümet şekilleri olduğunu açıkça görüyoruz. Yalnız hâkim sınıfın menfaatine hizmet eden hükümetler ise eksik ve bozulmuş hükümetlerdir, bu şekil idare efendinin kölesini idaresi gibidir, hâlbuki devlet hür insanlardan mürekkep bir cemiyettir (Aristoteles, 2007a, 456-57).

Aristoteles burada devletin yalnızca mülkiyet kanunlarına göre çalışmadığını, aynı zamanda hür insanların rızasına dayanan “meşruiyet prensibine” göre toplumu idare etmesizorunluluğundan söz etmektedir. Toplumda her ne kadar köleler bulunsun da hür insanlar çoğunluktadır ve devlet bu insanlar tarafından kabul görmelidir. O halde devlet bazı kimseler tarafından yönetilmesine rağmen toplumun bütünü temsil edebilmeli ve çoğunluğun “meşruiyet açısından” rızasını alabilmelidir. Aristoteles’in belirttiği biçimiyle:

“...bir kişinin, ya birkaç kişinin ya bir veya birçok kişinin elinde olabileceğine göre bir kişi, bir kişi, birkaç kişi veya birçok kişi hükümeti umun menfaatine göre kullandıkları zaman o hükümet gerçek hükümet şekillerinden olur. Bir kişinin, birkaç kişinin veya birçok kişinin hususi menfaatleri bakımından hükmeden hükümetler bozulmuş hükümet şekilleridir. Çünkü eğer gerçekten vatandaş iseler, bütün vatandaşların devletin sağladığı faydalardan faydalanması lazımdır.”(Aristoteles, 2007a, 457)

Toplumu idare eden devlet çoğunluğun iktidarına dayanmasa bile çoğunluğun rızasını alabilir. O halde bu meşruiyet prensibinin dayandığı; toplumu oluşturan kimselerin rızası devleti yöneten kimseler tarafından nasıl kazanılabilir? Aristoteles’in burada sürdürdüğü kavram “adalet” kavramıdır.

Eşitlik birbirine benzer kimselerin aynı muameleyi görmeleridir; adalet dayandıran hiçbir hükümet duramaz. Adalet bulunmazsa memlekette herkes elbirliği ederek ayaklanır. Hâlbuki bir hükümeti elinde tutanların bütün düşmanlarının topundan fazla sayıda olması imkânsız bir şeydir.” (Aristoteles, 2007a, 476)

O halde eğer bir toplumda eğer adalet gerçekleşmezse toplumsal düzen tehlikeye girer ve yerini kaosa, toplumsal karmaşaya bırakır. Adalet bir devletin yönetilenler arasındaki meşruiyetini güçlendirir. Adalet kavramı burada toplumun iyiliğini gözetilen bir devletin amaçlarından birisi haline gelmektedir. Bu anlamda Aristoteles, devletin mülkiyet ve meşruiyet prensiplerinden sonra bir diğer prensip olarak “devletin iyi amacını” vurgulamaktadır. Nikomakhos’a Etik(Aristoteles, 2007b) kitabında nasıl bir birey için ahlaki prensipler üzerinde durduysa, Aristoteles politika üzerine yazdığı eserinde devletin ahlaki yani amaçları üzerine düşüncelerini belirtir (2007a: 435-483). Aristoteles’e göre bir devletin amacı; o devlete tabi vatandaşların mutluluğunun sağlanmasıdır. Kendi ifadesi ile “İyi bir kanun koyucunun devletlerin, kavimlerin ve toplulukların nasıl mesut olacağını, bunların erişebileceği saadetin ne olduğunu araştırması lazımdır”(Aristoteles, 2007a, 471). Bu anlamda devlet politikası yani amaçlılığı yönünden Aristoteles, ustası Platon’dan ayrılmakta, devletin bütün toplumu kontrol eden totaliter politikalar yerine vatandaşların iyiliğini hedef alan bir politika ile “iyi devlet” olabileceğini ileri sürmektedir. Aristoteles’ e göre “hükümetin vatandaşların iyiliği için çalışmasına dikkat etmesi, halkı despotça idare etmek maksadını gütmemesi lazımdır.” (Aristoteles, 2007a, 479).

SONUÇ

M.Ö. 600’lü ve 300’lü yıllar arasında Eski veya Antik Yunan olarak isimlendirilen medeniyet içerisinde demokrasi ve tiranlık gibi siyasi otorite biçimleri ortaya çıkmıştır. Aynı dönem içerisinde yaşayan Eski Yunanlı düşünürlerin entelektüel anlamda bu siyasi gelişmeleri toplumsal düzen, adalet gibi kavramlar bağlamında anlamlandırma çabaları günümüz sosyolojik tartışmaları için halen önemini korumaktadır. Bu çalışma Eski veya Antik Yunan döneminde yaşamış olan üç önemli filozof; Sokrates, Platon ve Aristoteles’in günümüze kadar gelebilmiş eser veya düşüncelerinden yola çıkarak toplumsal düzen, iktidar ve adalet teması içerisinde bu düşünürleri yeniden tartışmaktadır.

Eski Yunan Atina'sında M.Ö. 5. Yüzyılın ikinci yarısında demokratik bir sistem olmasına rağmen “çoğunluğun iktidarı” sorunu ortaya çıkmış, birer demagog (lafebes) haline gelen siyaset adamlarının, halkı ikna edebildikleri sürece her türlü siyaseti uygulayabilecekleri düşüncesi hakim olmuştu. Siyaset hatta hukuk, haklılığı göreceli hale getirdiği için salt gücün, güçlü olanın iktidarını meşrular bir durumdaydı. Zamanın entelektüelleri olan Sofistler felsefi anlamda hakikati ve doğruluğu göreceli bir hale getirmişlerdi. Felsefeyi halkın sıradan zevklerinin hizmetine sunarak para ile demagoji ve hitabet eğitimi vererek zamanın siyasi ortamına paralel bir uğraşı içinde bulunuyorlardı.

Sokrates bu türden bir sosyal ve entelektüel ortamda hakikatin ve doğruluğun evrensel bir kaynağı olması gerektiğini, aksi halde insanların toplumsal ve ahlaki anlamda kaotik bir ortamda kalacaklarını ileri sürerek evrensel bir doğruluk kaynağı olarak “erdem arayışını” kendi felsefesinin amacı haline getirir. Zamanının siyasi ve entelektüel hâkimlerinin idealleştirdikleri “çoğunluğun ve halkın iktidarını” sorgulayan Sokrates kendisine yöneltilen bir suçlama üzerine bir halk mahkemesinde yargılanır ve ölüme mahkûm edilir.

Platon hocası Sokrates'in ölümünden sonra sorguladığı toplumsal düzen ve adalet ilişkisinde, Sokrates gibi “çoğunluğun iktidarı” anlamına gelen Eski Yunan'da uygulanmış biçimiyle bir yönetim biçimi olarak demokrasiyi sorgulamıştır. Platon, devletin eşitlik ilkesi aracılığı ile insanların doğuştan getirdikleri farklılıkları sebebi ile adaleti hiçbir zaman gerçekleştiremeyeceğini ileri sürer. Platon'a göre, halkın iradesi yerine, erdemli insanların yöneteceği bir devletin toplumu mutlak kontrolü ve idaresi ile toplumda düzen ve adalet sağlanabilir.

Aristoteles, hocası Platon'un totaliter bir devlet aracılığı ile toplumsal düzen ve adaletin sağlanabileceği tezini “gerçekçi” bulmamaktadır. Aristoteles'e göre toplumsal düzen, totaliter bir devlet aracılığı ile değil, toplumun kendi var oluşunda bulunan ve aileden başlamak üzere devlete kadar uzanan toplumsal kurumlar içinde sağlanmaktadır. Bu toplumsal düzenin birinci kaynağına “mülkiyet prensibi” prensibi denilebilir. Mülkiyet prensibi aracılığı ile toplum aileyi kuşatan “hane”den devlete kadar bir “düzen” kurmaktadır.

Fakat bu toplumsal düzenin korunması için fertlerin veya vatandaşların topluma ve toplumu yöneten devlete “rıza” göstermeleri gerekmektedir. “Meşruiyet prensibi” burada halkın, çoğunluğun topluma ve devlete olan onayını göstermekte, toplumsal düzeni güçlendirmektedir. Toplumu yöneten, idare eden devlet Platon'un önerisinin tersine her şeyi kontrol etmekten ziyade, çoğunluğun rızasını alarak yani “meşruiyet prensibine” dayanarak toplumu yönetmektedir.

Aristoteles'in toplumsal düzenin dayandığı bir üçüncü prensibi ise amaçlılık veya “iyi amaçlılık” prensibidir. Ferdi, bireysel anlamda insanlar kaotik, karmaşa halindeki bir yaşantıdan kurtulmaları için ahlaki olarak iyi bir amaç için yaşamaları gerekiyorsa, devletlerin de bir insanın ahlaki prensipleri gibi “iyi bir amacı” olmalıdır ve bu da vatandaşlarının iyiliğidir.

KAYNAKÇA

- Anıl, Y. Ş.(2006). Sokrates. İstanbul: Kartuş Yayınevi.
- Aristoteles (ARISTOTLE).(1964). Politics, Classics of Western Thought içerisinde, editör: Stebelton H. Nulle, Harcourt, Brace& World, Inc. New York and Burlingame.
- Aristoteles (2007a). ‘Politika’. Aristoteles.İstanbul:Say.
- Aristoteles (2007b). Nikomakhos'a Etik, Yunanca'dan çeviren: Saffet Babür. Ankara:BilgeSu.
- Levi,P.(1987). ‘Yunan Uygarlığı’. Uygarlıklar Ansiklopedisi. İstanbul: İletişim.
- Platon(2004). Seçmeler. İstanbul: Morpa Kültür.
- Platon(2006). Sokrates'in Savunması. İstanbul: Metropol.
- Platon(2009). Diyaloglar. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Popper,K. (2000). Açık Toplum ve Düşmanları. Platon, Cilt I, Remzi Kitabevi, İstanbul.

DEVLETİN TARİHSEL SOSYOLOJİSİ İÇİN: P. BOURDİEU, M. MANN VE C. TILLY'DE DEVLETİN ANALİZİNE DÖNÜK META-KURAMSAL ÖNERİLERE TOPLU BAKIŞ

Güney ÇEĞİN¹

ÖZET

Bu bildiride devlet fenomeni tarihsel-sosyolojik bir düzlemde tartışılacaktır. Sırasıyla (a) devlet olgusunun bir arena/alan [field] olarak tasavvur edilmesi gerektiği, (b) çoğu teorik yaklaşımda mevcut olan devlet-toplum özdeşleştirmelerinin yarattığı sorunlar ve (c) devletin hem nesnellik içinde hem de “öznellik” alanında somutlaşan, farklı sermaye türlerinin yoğunlaşma sürecinin nihai noktası olduğu gerçeği ileri sürülecektir.

Anahtar Kelimeler: Devlet, Alan, Sermaye, Şiddet, Zor

ABSTRACT

In this article, the phenomena of state will be discussed in a historical-sociological level. Respectively, (a) the phenomenon of states should be conceived as an arena/ field[field], (b) the problems caused by the identification of the recent state-society in many theoretical approaches, (c) and the fact that the state, instantiated both in objectivity and “subjectivity”, is the end point of the process of concentration of different types of capital will be put forward.

Keywords: State, Field, Capital, Violence, Coercion

Türkiye’de sosyal bilim yazını içinde devlet olgusunun karakterine/ne’liğine ilişkin çalışmalar Batı’daki sosyal bilim literatürü ile kıyaslandığında görece olarak zayıftır. Devlet alanının yapısı hakkında üretilmesi gerektiğini düşündüğümüz topyekûncu bakışların aksine, elimizde ağırlıklı olarak devlet ile ilişkili bazı güç ve değişkenlerin (ordu, sermaye vb.) analizine hasredilmiş bir literatür bulunmaktadır. Yani modern devleti hem oluşumu ile hem de inşa sürecindeki sosyo-politik güç ilişkileriyle ilişkilendirerek çözümleyen tarihsel-sosyolojik çalışmalar neredeyse yok denecek kadar azdır. Hâlihazırda siyaset sosyolojisi ve siyaset bilim literatürü “devlet-burjuvazi”, “devlet-asker”, “devlet-güvenlik sektörü” ve “devlet geleneği” gibisinden pek çok konu bağlamında devlet alanını taleştirip, devlet fenomenini nesneleştirmemektedir. Bu kuramsal zafiyet kanaatimizce meselenin kavranışını ekseriyetle politik kavrayışların cenderesine sıkıştırılmıştır. Böylesi bir ahvalde ne devletin kurumsal mimarisi ne de devlet aktörlerinin pratikleri incelenir, ki; elimizdeki bildiri bu tarz bir noksanlığın yarattığı kısa-devre analizlerden nasıl kaçınacağımızla alakalıdır. Bu bağlamda aşağıda üç sosyal teorisyenin devlete dair yazdıkları kuramsal yazılardan devşirdiğimiz ve devleti analiz edecek olanlar açısından bir meta-kuramsal ilkeler katalogu çıkarmaya çalışacağız. Bourdieu’nün devleti “sembolik sermaye bankası” olarak kodlayan yapısal inşacı kuramı, Mann’in “devlet”i sosyal iktidar kuramı çerçevesinde çözümleyen neo-Weberci kuramsal hattı ve Tilly’nin devlet-zor-sermaye ilişkiselliğinde inşa ettiği tarihsel-sosyolojik terkipten yola çıkarak devleti incelemede kullanılacak bir alet kutusu önermeye çalışacağız.

1980’lerdeki, devlet fenomenini yeniden sosyal bilimlerin gündemine taşıyan o meşhur operasyonun [“Bringing the State Back”] içerimleri bugün halen pek çok araştırmacı için kilometre taşı teşkil etmektedir. Devletlerin kuruldukları momentin ve akabinde meşru şiddet tekellerini belli bir toprakta idari, finansal, hukukî ve askeri araçlar tesis ederek kuvvetlendirdikleri süreçlerin çok-yönlü analizleriyle başlayan tartışmaların, zamanla dünyanın farklı yerlerinden sosyal bilimcilerin kendi devlet inşa süreçlerine yönelmelerini sağlaması da bunun en açık kanıtıdır. Geçen yüzyılın ikinci yarısında Marx, Weber ve Hintze gibi eski ustalar ile başlayan, Bendix, Tilly, Rokkan, Anderson, Mann vb. pek çok isimle devam eden ve devlet adı verilen “tuhaf gövde”nin tarihsel anatomisine

¹ Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edb. Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. Email: guneycegin@gmail.com

odaklanan devasa bir literatür aracılığıyla, modern devletin, kendisini önceleyen yapılardan pek çok bakımdan farklılaştırdığını bugün daha net olarak görebiliyoruz:

- (a) öteki sosyal alanlardan ayrılmış bir kurumlar bütünü olması,
- (b) bu kurumları işleten bir idari personele sahip olması,
- (c) sınırları belirli bir alan üzerinde merkezi bir güç şeklinde örgütlenmesi,

(d) ve üzerinde otorite uyguladığı, bir çeşit örgütlü fiziksel güç tarafından desteklenen bağlayıcı karar alabilme kapasitesi (Weber, 2004; Mann, 1993; Tilly, 1990; Giddens, 1985; Jessop, 2008).

Bu nitelikler üzerinden değerlendirildiğinde modern devlet, Mann'ın iddia ettiği gibi “sivil topluma gerçek anlamda nüfuz etme ve yetki alanı içinde siyasi kararları lojistik olarak uygulama yetisi anlamında, altyapısal iktidar”ını (1992: 9) oldukça güçlü bir şekilde geliştirmiş bir devlettir. Rehabilit edilmiş bir Webercilik ile rehabilit edilmiş bir Marksizm'in ortaklaştığı bu gelişkin literatür, siyasetin çatışmalı dinamiğini vurgulayarak, devletin işlevselcilerin karikatürize ettiği gibi örgüt veya sistem değil, bir “hasım güçler alanı” olduğu fikrini de kuvvetlendirmiştir. Devleti mutlaklaştırarak “devlet” fikrini tarihsizleştiren tahlil araçlarının çoğunun tedavülden kalkmasını sağlayan bu operasyon, devletin doğasına ilişkin söz konusu analizlerde kabaca şu dört tartışma hattını sorunsallaştırır:

(1) Devlet sınıf-temellidir ve bütün niyet ve hedefleri yönetici sınıfın bir uzantısı olarak gerçekleştirir.

(2) Devlet sınıf-temelli fakat özerktir; yani yönetici sınıfın çıkarlarını bir bütün olarak temsil ederken, yönetici sınıf içindeki alt grupların çıkarları “toplumun yararı için” gözden çıkarılabilir ve bu konuda hiçbir alternatif tanınmaz.

(3) Devlet yönetici sınıfın bir parçasıdır, ancak bizzat kendi yararına yerel veya bölgesel elitlerle ittifaka girer.

(4) Devlet özerktir ve herhangi bir sınıf temeline oturmaz; aksine, devlet hizmetindeki memur-bürokratlar kendilerini, yönettikleri bölgelerdeki sınıf ayrımlarının üstünde görürler.

Biz burada herhangi bir hat üzerinden yola çıkıp, mevcut argümanlardan herhangi birini mutlaklaştırmayacağız. Amacımız, devlet fenomeninin nasıl işlemsel kılınabileceğine ilişkin kısa bir argümantasyon ortaya koymak. Aşağıda tespit ettiğimiz meta-teorik ilkeler, Türkiye’de devlet alanının inşasına dair devreye sokulabilecek argümanlardır.

[1] Her şeyden önce devletin “yekpare” bir organ olarak değil, bir alan olarak tasavvur edilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Burada alan kavramından kastımız, N. Elias’ın “gerilim alanı” (Elias, 1978) kavramına bir hayli yakın. Çünkü devleti pek çok failin etkileşim içinde eylediği bir mekân olarak tasavvur etmenin sayısız faydası var. Bir alan olarak devlet her şeyden önce iktidar ilişkilerinin çoğulluğunu vurgulayarak, analizciyi tözcü düşünme eğiliminden uzaklaştırabilir. Dolayısıyla alan içindeki tekil olayların yönelimlerine ve morfolojilerine özel bir etkide bulunan doğurgan yapıları açığa çıkarma peşindeki sosyal bilimci bu sayede her zaman “ilişkilerle başlamak ve buradan ilişkili olana geçmek” (Elias, 1978: 127) gerektiğini bilebilir.

[2] Analizci bununla da kalmaz, Michael Mann’ın Batılı devletleri inceleyen araştırmacılara önerdiği “kapitalist, temsili, ulusal ve militarist devlet belirginleşmelerinin [crystallizations] birbirine geçen, sistemik olmayan gelişimi”ne (Mann, 1993: 88) odaklanarak, devlet olgusunu daha da okunaklı kılabilir.² Zira devletin bütünsel karakterini belirleyebileceği tek bir hiyerarşi ilkesinden bahsetmek mümkün değildir. Devletin alansallığına dönük bu tarz bir metodolojik tedbir, bizi analiz nesnesini kavramsal bir karmaşa içinde yok etmeye de sürüklememelidir (Bozarslan, 2012: 85). Dolayısıyla bir

² Mann’ın argümanı ileride detaylandıracağımız üzere Türkiye örneği üzerinden de teyit edilebilir: İmparatorluğun tasfiyesi ile kurulan modern devletin kurucu kadrosu, alanın dinamiklerini kapitalist gelişme doğrultusunda tasarlamış; parlamenter sistemini, toplumsal sınıfların ulus-devletin güzergâhında kafeslenmesi çerçevesinde tesis etmiş ve oluşum evresinde yönetimsel aygıtını militarist bir özerklikle donatmıştır.

ilk tanım: devlet, kendisini diğer bütün iktidar türlerinden tefrik eden, görelî bir özerklik sahibi ve hem cebri kapasitesini hem de faileri mobilize etme becerisini sürekli üretebilen bir dinamiktir.

[3] Ancak devleti salt bir alan olarak tasavvur etmek hatalıdır, devlet aynı zamanda bir aktördür de. Yürütücü bir otorite tarafından yönlendirilen, bir ölçüde koordine edilen idari, kolluk kuvvetleri ve askeri örgütlenmeler bütünü olarak, kendi mantığı ve çıkarı olan özerk bir yapıdır (Skocpol, 1979: 29–30). Devletin varlığı için yaşamsal önemde olan bu özerklik, salt fiziksel şiddetin tekelleşmesi aracılığıyla değil, nerede ve ne zaman müdahale edeceğini belirleme yetisi sayesinde işler (Bozarslan, 2012: 87).

[4] Gelgelelim “müdahil olma kapasitesi” tek başına devletin idamesi için yeterli değildir; devlet özellikle kriz evrelerinde “cebrî pratikleri” devreye sokan bir yapı arz eder. Cebrin kullanımı anayasa, kamu hukuku ve medeni hukuk biçimindeki “hukuksal formu” çerçevesinde ele alınır. Böylelikle özel mülkiyeti teminat altına almaya yönelik sınırlamalarla da bir ittifak oluşturur. Bu yüzden hukuksal form açık bir biçimde çifte bir çelişki içerir: hem devlet cebrinin erişim sahasını sınırlamakta, hem de bizzat kendisi şiddet üzerinde temellenmektedir. Dolayısıyla devlet pratiklerinin hukuksallığı, kendi zıddı olan yasa-dışı şiddet uygulamasını hep yanında taşımaktadır. Bu bağlamda, “devletin şiddet tekeli” tezini, toplumsal sömürü ve baskı koşullarının özel bir tarihsel biçimi olarak da okunması gerektiğini düşünüyoruz (Hirsch, 2005).

[5] Yurttaşlara uygulanan şiddet pratiklerini mobilize eden ise bizatihi devlet personelidir. Devlet personelinin uyguladığı şiddet ise başka organizasyonların uyguladığı şiddetten daha geniş ölçekli ve daha etkin ve etkilidir ve bunun yanı sıra tebaası olan nüfusun daha geniş rızasına sahiptir (Tilly, 1985: 173). Ancak “rıza”nın sosyal bilimsel açıdan her zaman bir kör nokta olduğunu tam da bu noktada dile getirmemiz gerekiyor. Bourdieu’nün [méconnaissance](#) mefhumundan mülhem meşruiyetin “keyfiliğin yanlış tanınması” olduğunu iddia ediyoruz: “meşru devlet şiddet”inin mevcudiyetine olan şartsız koşulsuz inanç, bu inancın devletlû konumlardan yurttaşlara dayatılarak topluluk içinde yeniden-üretilmesi ve bu makro düzeydeki menfaati tesis eden kurum ve süreçlerle yüzleş(e)mekten doğan bir yanlış tanıma.

[6] Merkezileşmiş devlet cebrinin tekdüzeleştirme ve dışlama stratejilerinin aslı ürünü ise “milliyet” mefhumudur. Etnikleştirme stratejisi aracılığıyla, kültürel-biyolojik hayali bir köken birliği dayatılmış olur.

[7] Tarihselliği içinde her devlet aynı zamanda bir devletler sistemi içinde yani jeopolitik konumu çerçevesinde incelenmelidir. Zira kapitalizmin dünya ölçeğindeki yapısal gelişimi başından itibaren çeşitli ulus devletlerce belirlenmiştir. Devletlerarası ya da devlet blokları arası çekişme, uluslararasılaşma eğilimlerine rağmen uluslar arası politikanın karakteristik özelliğidir. Yani devletler sistemi içindeki bitimsiz rekabet, kapitalizmin dünya ölçüsünde gelişimini temelden etkilemiştir. Dolayısıyla devletler sistemi, kapitalist sınıf ve rekabet dengelerinin yapısal bir tezahürüdür, başka bir ifadeyle dünya piyasalarındaki rekabet baskısı devlet üzerinden iç politik süreçlere yansır.

KAYNAKÇA

Elias, N. (1978). *What is Sociology?* London: Hutchinson

Bozarslan, H. (2012). *Ortadoğu’nun Siyasal Sosyolojisi*, İstanbul: İletişim

Mann, M. (1993). *The Sources of Social Power, The Rises of Classes and Nation-States, 1760-1914*, Cambridge, Cambridge University Press

Mann, M. (1992). “The Autonomous Power of the State: its Origins, Mechanisms and Results”, *States, War and Capitalism Studies in Political Sociology*, Cambridge MA, Oxford UK, Blackwell

Tilly, C. (1990). *Coercion, Capital and European States AD 990-1990*, Cambridge MA, Oxford UK, Blackwell

Weber, M. (2004). *Economy and Society*, Stanford: Stanford

Giddens, A. (1985). *The Nation-State and Violence*, Berkeley: University of California

- Skocpol, T. (1979). *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia and China*, Cambridge, Cambridge University Press
- Buck-Morss, S. (2002). *Dreamworld and Catastrophe. The Passing of Mass Utopia in East and West*, Cambridge, MA: MIT Press
- Hirsch, J. (2005). *Materialistische Staatstheorie: Transformationsprozesse des kapitalistischen Staatensystems*, Vsa Verlag

D8 OTURUMU
EKONOMİ-II:
KAPİTALİZM VE SERMAYE

BÖLGESEL KALKINMA AJANSLARININ SOSYAL POLİTİKALAR ALANINDA YAPTIKLARI ÇALIŞMALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Kasım KARAMAN¹

ÖZET

Bu bildiride Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajanslarının sosyal yapı araştırmaları çerçevesinde belirledikleri dezavantajlı gruplar ile bu gruplara yönelik gerçekleştirilen projelerin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Araştırma, 26 Bölgesel Kalkınma Ajansı’nın 2011 yılında desteklediği sosyal projeleri kapsamaktadır. Araştırmada Bölgesel Kalkınma Ajanslarından destek alan projelere ilişkin veriler esas alınmış ve değerlendirilmiştir.

Araştırma sonucunda desteklenen sosyal projelerin; dezavantajlı gruplar olarak tanımlanan göçmen gruplara, kadınlara, engellilere, çocuklara ve gençlere yönelik yeni istihdam alanları oluşturma, meslek edindirme, eğitim imkânlarını iyileştirme, kültürel etkinlikleri yaygınlaştırma ve yeni spor alanları oluşturma konularını içerdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Bölgesel Kalkınma, Sosyal Politikalar, Dezavantajlı Gruplar*

ABSTRACT

Throughout this paper, it has been intended to make an assessment of the disadvantageous groups determined at the framework of the researches for social structure by Agencies of Regional Development and projects conducted towards these groups.

The research covers the social projects supported in 2011 by the 26 agencies of regional development. The data related with the projects which took support from the agencies of regional development has been considered in this research.

As the result of the research, it has been determined that the supported social projects contain such themes as creating new fields for employment, gaining jobs enhancing the facilities of education, making cultural activities more widespread and creating new areas for sport towards the immigrant groups, women, the crippled, the children and the youth, all of which to be defined disadvantageous groups.

Keywords: *Regional Development, Social Politics, Disadvantageous Groups*

GİRİŞ

Yerel potansiyeli bir bütün olarak harekete geçirerek yerel ve bölgesel kalkınma hedefine yönelik kalkınma politikaları, genellikle, ekonomik kalkınmaya odaklanmaktadır. Bu yaklaşım sosyal politika uygulamalarına ya hiç yer vermemekte ya da ekonomiyle ilişkilendirilebildiği ölçüde dikkate alınma eğilimindedir.

Sosyal boyutu eksik ekonomik kalkınma politikalarının, kısa vadede bir takım olumlu sonuçları olsa da orta ve uzun vadede başarı şansları oldukça düşüktür. Bu nedenle kalkınma politikalarının merkezinde yer alan ekonomik kalkınmanın başarıya ulaşması her şeyden önce sosyal politika uygulamalarıyla bir arada ve eşgüdüm içerisinde uygulanabilirliğine bağlıdır.

Sosyal politika kavramıyla kastedilen nedir? En genel anlamıyla sosyal politika “bir ülkede devletin ülke insanının mutluluğu ve refahı hedefine yönelik olarak ülke insanının sağlığı, eğitimi, güvenliği, beslenmesi, korunması, barınması ve istihdamının sağlanması yönünde aldığı kararlar ve sürdürdüğü uygulamaların bütünü” (Bedir vd., 2012:3) olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda sosyal politikalar, öncelikle bakıma ve korunmaya ihtiyacı olan gruplar olmak üzere tüm bireyleri kapsayan

¹Doç. Dr. Erciyes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, kasimkaram@hotmail.com

koruyucu, güçlendirici, sosyal adalet ve eşitlik sağlayıcı tüm uygulamaları kapsamaktadır (Kuruluşundan Bugüne Kalkınma Ajanslarının Sosyal Politikaları, 2012:8).

Ülkeler arasında sosyal politika yaklaşımları ve uygulamaları arasında farklılıklar olsa da öncelikler bağlamında benzerlikler bulunmaktadır. Avrupa'da sosyal içerme politikalarının uygulanmasında en önemli finans kaynağı konumunda olan Avrupa Sosyal Fonu, işsizler, yoksullar, çocuklar, göçmenler, evsizler ve engellileri dezavantajlı ve öncelikli gruplar olarak değerlendirmektedir. Avrupa Sosyal Fonu işgücü piyasasına katılımın artırılması, sosyal korumanın desteklenmesi, evsizlerin barınma ihtiyaçlarının giderilmesi, sağlık hizmetlerine erişimin kolaylaştırılması, eğitim alanındaki eşitsizliklerle mücadeleyi de öncelikli faaliyet alanı olarak kabul etmektedir (Sapançalı, 2007:84-85).

Küreselleşme tartışmaları çerçevesinde değerlendirildiğinde sosyal politika anlayışında yeni bir dönemin başladığı öne sürülmektedir. Ulus devlet üzerine yapılan tartışmalar, ulus devletle özdeşleşen sosyal politikalar alanına da yansımaktadır. Uluslararası ve ulus ötesi oluşumların yeni güç odakları haline gelmesiyle şekillenen küresel politikalar, sosyal politikalar alanında sivil toplum örgütlerini yeni sosyal politika araçları olarak güçlendirmektedir (Özaydın, 2008:175-176). Dolayısıyla STK'lar yenedünya düzeninin sosyal politika aktörleri olarak daha işlevsel kurumsal yapılar olarak faaliyet göstermeye başlamışlardır. Bu bağlamda kamu-özel ve STK ortaklıklarıyla oluşturulan bölgesel kalkınma ajanslarının sosyal politika uygulamaları önem kazanmaktadır.

Bu bildiride Türkiye'de NUTS II istatistik bölge sınıflamasına göre kurulan 26 bölgesel kalkınma ajansının 2011 yılı sosyal politika kapsamında destekledikleri faaliyetlerin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Çalışma kalkınma ajanslarının 2011 yılı faaliyet raporlarından elde edilen veriler ve ilgili literatürün taranmasıyla gerçekleştirilmiştir.

BÖLGESEL KALKINMA AJANSLARI VE SOSYAL POLİTİKA UYGULAMALARI

Kalkınma ajanslarının geçmişi 1930'lara kadar uzanmaktadır. 1933'te ABD'de kurulan 'Tennessee Valley Authority' ilk kalkınma ajansı olarak kabul edilmektedir. Ancak bölgesel kalkınma ajanslarının gelişimi, esasen, II. Dünya Savaşı sonrası gelişmelerin ortaya çıkardığı problemlerin çözümünde uygulanan bölgesel politikalarla başarılı sonuçlar alınması neticesinde, yaygın ve etkili birer kurum olarak Avrupa'da olmuştur (Hasanoğlu-Aliyey, 2006:87-88). BKA'larının kuruluşu Fransa, Belçika, İrlanda, Avusturya'da 1950'lerde, İngiltere Almanya, İtalya, Hollanda'da 1960'larda, İspanya, Yunanistan, Danimarka ve Finlandiya'da da 1980'lerde gerçekleşmiştir (Özen, 2005:4).

BKA'lar yapısal özellikler ve faaliyet alanları bakımından farklılıklar göstermektedir: yapısal olarak merkezi otoriteler tarafından kurulan ajanslar, yerel ve bölgesel otoritelerin birlikte dahil oldukları ajanslar, yerel ve bölgesel otoriteler tarafından kurulan ajanslar ve kamu-özel ortaklıkları tarafından kurulan bağımsız ajanslar; faaliyet alanları bakımından da stratejik ajanslar, Genel amaçlı ajanslar, sektörel işleve sahip ajanslar ve iç çekiciliği artırmayı amaçlayan ajanslar şeklinde sınıflandırılmaktadır (EURADA, 1999:18).

Bugün Avrupa'da, Avrupa Birliği üye ülkeleri bölgesel kalkınma ajansları, Avrupa Bölgesel Kalkınma Ajansları Birliği (EURADA) altında toplanmışlardır. Yapı ve faaliyet alanları bakımından çeşitlilikler gösterse de BKA'ları "sektörel yada genel kalkınma problemlerini belirleyen, bu problemlerin çözümü için yöntem veya fırsatlar sunan, ilgili projeleri destekleyen işlevsel bir yapı" olarak tanımlanmakta ve "özerk yapısı ile belirli bir coğrafi bölgede yerel ve/veya bölgesel kamu ve özel kurum ve kuruluşların birlikteliği"ni öngörmektedir (EURADA, 1999:16).

Türkiye'de Cumhuriyet öncesi daha çok vakıflar ve ahilik teşkilatı gibi meslek örgütlerince şekillenen sosyal politikalar Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde resmi bir hüviyete kavuşmaya başlamış ve çeşitli yasal düzenlemelere konu olmuştur. Cumhuriyet döneminde ise kalkınma politikalarını üç dönemde değerlendirmek mümkündür: kuruluşundan 1960'lara kadar olan plansız merkezi kalkınma politikaları, 1960'lardan 2000 yıllara kadar olan planlı kısmen bölgesel kalkınma politikaları ve 2000'lerde AB'ye uyum süreciyle başlayan bölgesel kalkınma politikaları.

Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde özel sektör eliyle sanayileşme ve kalkınma çabalarına rağmen sermaye yetersizliği gibi çeşitli faktörler nedeniyle başarısız olunması, devletçi bir kalkınma modelini

zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla ekonomik hayatta olduğu gibi devlet sosyal politikalar alanında da mutlak belirleyici konumunda olmuştur. Özellikle çok partili döneme geçişle birlikte, İş ve İşçi Bulma Kurumu, Sosyal Sigortalar Kurumu gibi, modern sosyal politika kurumları ortaya çıkmaya başlamış ve 1961 Anayasası'nda yer alan "sosyal devlet" anlayışı ile sosyal politika uygulamaları anayasal bir güvenceye kavuşmuştur (Bedir vd., 2012:43-51).

1960'lı yıllarda başlayan planlı kalkınma dönemiyle birlikte bölgesel kalkınma konusunda da önemli adımlar atılmaya başlanmıştır. Bölgeler arası farklılıkları gidermek amacıyla kalkınmada öncelikli yöreler ve teşvik uygulamalarını içeren beş yıllık kalkınma planları hazırlanmıştır. Sekiz beş yıllık kalkınma planlamasından sonra 2006 yılında yedi yıllık kalkınma planı uygulamaya konulmuştur (Keskin; Sungur, 2010:282).

Bölgesel kalkınma anlayışı çerçevesinde ilk uygulamalar 1990'larda başlamıştır. Ege Ekonomisini Geliştirme Vakfı (EGEV), Mersin Kalkınma Ajansı, Doğu Anadolu Kalkınma Programı (DAKAP), Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi (GAP BKİ) ve Girişimci Destekleme ve Yönlendirme Merkezleri (GİDEM) bölgesel kalkınmanın Türkiye'deki ilk örnekleridir (Özen, 2005:20-21).

AB'ye uyum sürecinde, AB Türkiye İlerleme Raporlarında Türkiye'nin öncelikle AB ile uyumlu bölgesel istatistiklere kaynak oluşturan ve bölgesel politikaların uygulanmasında esas alınan NUTS II (NomenclaturaUnitsforTerritorialStatistics) sınıflaması yapma zorunluluğu üzerine, 28.08.2002 tarih ve 2002/4720 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile Türkiye NUTS II kriterlerine uygun 26 bölgeye ayrılmıştır (Eryılmaz ve Tuncer, 2013:174).

Türkiye'de 25.01.2006 tarihinde kabul edilen ve resmi gazetede yayınlanan 5449 sayılı kanun gereğince NUTS II sınıflamasına göre DPT Müsteşarlığı koordinatörlüğünde bölgesel kalkınma ajanslarının kurulmasına karar verilmiştir. Bu çerçevede Adana ve Mersin illerini kapsayan Çukurova Kalkınma Ajansı ve İzmir ilini kapsayan İzmir kalkınma Ajansı kurulmuştur. Ancak Anayasa Mahkemesi'nin aldığı karar üzerine ajanslar 2008 yılına kadar faaliyetlerini durdurmuşlardır. Yasal engellerin aşılmasından sonra 2008 yılında Çukurova ve İzmir kalkınma ajanslarına ilave olarak sekiz bölgesel kalkınma ajansı, 2009'da da 16 bölgesel kalkınma ajansı kurularak toplam ajans sayısı 26'ya yükselmiştir (Özer, 2012:53).

Harita 1: Bölgesel Kalkınma Ajansları Türkiye Dağılımı

(Kaynak: Kuruluşundan Bugüne Kalkınma Ajanslarının Sosyal Politikaları, 2012:11)

BKA'larının görev ve yetkileri ile ilgili 4. Maddede ajansların görevlerinden birisinin de “Bölgenin kaynak ve olanaklarını tespit etmeye, ekonomik ve sosyal gelişmeyi hızlandırmaya ve rekabet gücünü artırmaya yönelik araştırmalar yapmak, yaptırmak, başka kişi, kurum ve kuruluşların yaptığı araştırmaları desteklemek” (www.resmigazete.gov.tr) olduğu belirtilmektedir. Buna göre sosyal gelişme ile ilgili faaliyetler BKA'ların temel görevleri arasında yer almaktadır.

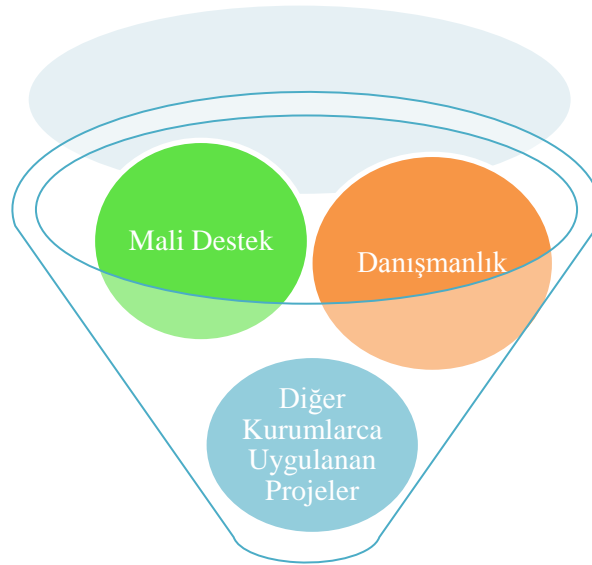
Literatürde BKA'ların ekonomi temelli kurumlar olduğu üzerinde görüş birliği oluşmuştur (Açıkalın, 2010:288). Nitekim BKA'ların bölge planlarında yer alan sosyal yapı analizleri ve sosyal politika stratejileri ekonomiyle ilişkilendirilerek ele alınmaktadır (Kuruluşundan Bugüne Kalkınma Ajanslarının Sosyal Politikaları, 2012:14). Böylece sosyal politikalar ekonomiyle ilişkilendirilebildiği ölçüde bölge planlarında yer alabilmektedir.

Kalkınma Ajansları “sosyal içerme, sosyal sermaye, beşeri sermaye, toplumsal cinsiyet, sosyal güvenlik, dezavantajlı gruplar ve sürdürülebilirlik” (Kuruluşundan Bugüne Kalkınma Ajanslarının Sosyal Politikaları, 2012:10) gibi sosyal politikalara vurgu yapan kavramları sıklıkla kullanmalarına karşın uygulamalarında aynı kararlılığı gösterememektedirler. Nitekim ajansların kalkınma planlarında vizyon, stratejik amaç ve hedefleri esas alınarak gerçekleştirilen bir içerik çözümlemesinde, ajansların vizyonlarını tanımlarken dördüncü, gelişme eksenini olarak ta en çok kullanılan (23 kalkınma ajansı) ve ilk sırada yer alan “beşeri sermaye” kavramının bölge planlarında ve çalışma programlarında en az kullanılan kavramlardan biri olduğu tespit edilmiştir (Okcu vd., 2012:240).

TÜRKİYE'DEKİ BÖLGESEL KALKINMA AJANSLARI TARAFINDAN DESTEKLENEN SOSYAL POLİTİKA UYGULAMALARI

BKA'ların 2011 Yılı faaliyet raporları incelendiğinde Ajansların sosyal politikalar alanında desteklediği projelerinde diğer ekonomik amaçlı projelerle karşılaştırıldığında, kalkınma ajanslarına göre farklılıklar gösterse de, yetersiz olduğu görülmektedir.

Bölgesel sosyal politika uygulamaları ve sosyal destek projeleri, BKA'ların stratejik planlarında yer alan ve öncelikli alan olarak belirledikleri konular ve proje çağrı duyurularıyla belirlenmektedir. Dolayısıyla bölgesel sosyal politikaların oluşturulması ve projelerin desteklenmesi noktasında BKA'lar en önemli belirleyici konumundadır. BKA'lar sosyal politikalar alanındaki faaliyetlerini projelere doğrudan finansman ya da doğrudan faaliyet destekleriyle mali destek sağlayarak, danışmanlık hizmeti sunarak ve diğer kurumlar tarafından yürütülen projeleri destekleyerek yürütmektedirler.

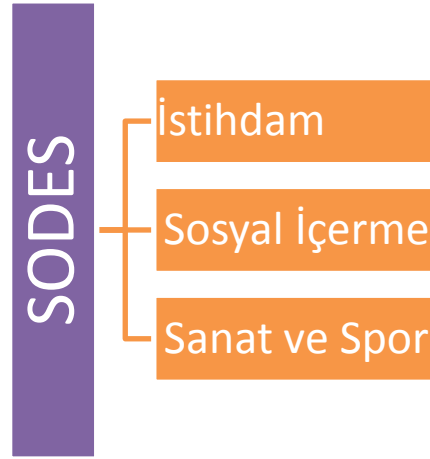

Şekil 1: BKA'ların Sosyal Projelere Yaklaşımları

Sosyal politikaların oluşturulması ve bu alanda yapılan projelerin desteklenmesinde Kalkınma Bakanlığı bünyesinde kurulan SODES (Sosyal Destek Programı) önemli bir yere sahiptir. SODES kapsamındaki illeri kapsayan BKA'lar, SODES tarafından sürdürülen sosyal politika uygulamalarıyla ilgilenmekte ve bu projeleri desteklemektedirler.

SODES, Güney Anadolu Projesi (GAP) içinde yer alan Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak illeri ile Doğu Anadolu Projesi içinde yer alan Ağrı, Ardahan, Bayburt, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Iğdır, Hakkari, Kars, Malatya, Muş, Tunceli ve Van illerini kapsamaktadır. Ayrıca 2011 yılında Adana, Mersin, Osmaniye, Kahramanmaraş ve Hatay illeri de SODES kapsamına dâhil edilmiştir (www.sodes.gov.tr).

SODES'in hedef kitlesini yoksullar, engelliler, çocuklar, gençler, yaşlılar, kadınlar, işsizler, göçmenler, gecekondu bölgelerinde yaşayanlar oluşturmaktadır. SODES kapsam alanındaki dezavantajlı grupların toplumsal hayata etkin şekilde katılmaları ve onlara yeni fırsatlar sunarak toplumsal hayatın daha sağlıklı biçimde işlemesine yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda SODES istihdam, sosyal içirme ve sanat ve spor olmak üzere üç temel bileşenden oluşmakta ve bu alanlarda yapılan projeleri ve faaliyetleri desteklemektedir (www.sodes.gov.tr).

Şekil 2: SODES Bileşenleri

SODES'in faaliyetleri de dikkate alınarak BKA'lar tarafından desteklenen sosyal politika uygulamalarında öne çıkan proje konuları ve ajanslarca proje destek çağrılarında öne çıkan dezavantajlı gruplar Tablo 1'de şöyle sıralanmaktadır:

Tablo 1: Bölgesel Kalkınma Ajansları 2011 Yılı Faaliyet Raporlarına Göre Ajanslar ve Sosyal Politika Uygulamaları Dağılımı.²

KALKINMA AJANSININ ADI	FAALİYET RAPORLARINDA YER ALAN SOSYAL PROJELER
1-AHİLER KALKINMA AJANSI (AHİ-KA)	Engelliler
2-ANKARA KALKINMA AJANSI	Yoksulluk, Sağlık, İklim Değişikliği, İşsizlik, Sosyo-Kültürel Doku Araştırması, Sosyal Risk Haritasının Çıkarılması
3-BATI AKDENİZ KALKINMA AJANSI	Engelliler

² Kalkınma Ajansları 2011 Yılı Faaliyet Raporlarına internet üzerinden ulaşılacak web adresleri Kaynakça'da "Kalkınma Ajansları 2011 Yılı Faaliyet Raporları" bölümünde verilmiştir. Ayrıca Kalkınma Ajansları 2011 Yılı Faaliyet Raporları bkz. Yerel Desenler, 2011: 113-192.

(BAKA)	
4-BATI KARADENİZ KALKINMA AJANSI (BAKKA)	-
5-BURSA ESKİŞEHİR BİLECİK KALKINMA AJANSI (BEBKA)	Engelliler, kadın eğitimi ve istihdamı, Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Eşitsizliğiyle Mücadele, Sağlık Eğitimi
6-ÇUKUROVA KALKINMA AJANSI (ÇKA)	Göç ve göçmen problemleri, Yaşlılar, Gençlik, Spor, Kadın, Mesleki Eğitim
7-DİCLE KALKINMA AJANSI (DİKA)	Park, Kültür Sanat, Engelli
8-DOĞU AKDENİZ KALKINMA AJANSI (DOĞAKA)	Engelli, kadın istihdamı, mesleki Eğitim, Müzecilik, Sosyal Güvenlik, Gençlik, Spor, Sağlık Eğitimi
9-DOĞU ANADOLU KALKINMA AJANSI (DAKA)	
10-DOĞU KARADENİZ KALKINMA AJANSI (DOKA)	Kültür/sanat, Müzecilik,
11-DOĞU MARMARA KALKINMA AJANSI (MARKA)	Engelli, Afet Yönetimi, Özel Eğitim
12-FIRAT KALKINMA AJANSI (FKA)	Kültür/Sanat
13-GÜNEY EGE KALKINMA AJANSI (GEKA)	Kadın, gençlik, Kültür/Sanat
14-GÜNEY MARMARA KALKINMA AJANSI (GMKA)	Sağlık Eğitimi, Engelliler, Yaşlılar, Kadın İstihdamı, Eğitim, Yaşlılar, Doğal Afetler
15-İPEKYOLU KALKINMA AJANSI (İKA)	Park, Spor, Müzecilik, Sağlık
16-İSTANBUL KALKINMA AJANSI (İSTKA)	Engelliler, Mesleki Eğitim, Kültür/sanat, Özel Eğitim, Bilgi Toplumu, Müzecilik, Zararlı Alışkanlıklarla Mücadele, İş Güvenliği, Sağlık Eğitimi, Kadın, Romanların Sosyal Hayata Entegrasyonu, İstihdam
17-İZMİR KALKINMA AJANSI (İZKA)	Çevre Bilinci, Kültür/Sanat, Müzecilik
18-KARACADAĞ KALKINMA AJANSI	Kültür/Sanat, Müzecilik
19-KUZEY ANADOLU KALKINMA AJANSI (KUZKA)	Kültür/Sanat, Park
20-KUZEYDOĞU ANADOLU KALKINMA AJANSI (KUDAKA)	Kadın, Mesleki Eğitim, Spor, Gençlik
21-MEVLANA KALKINMA AJANSI (MEVKA)	Gençlik, Spor, Kültür/Sanat, Eğitim, Çevre Kirliliği, Engelliler, Kadın, İstihdam
22-ORTA ANADOLU KALKINMA AJANSI (ORAN)	-

23-ORTA KARADENİZ KALKINMA AJANSI (OKA)	Kadın, İstihdam, Müzecilik, Engelliler, Kültür/Sanat, Mesleki Eğitim
24-SERHAT KALKINMA AJANSI (SERKA)	-
25-TRAKYA KALKINMA AJANSI (TRAKYAKA)	Spor, Eğitim, Engelliler, Kültür/Sanat, Geri Dönüşüm, Çocuk, Mesleki Eğitim, Su ve Su kaynakları
26-ZAFER KALKINMA AJANSI	-

Bölgesel Kalkınma Ajanslarının 2011 yılı faaliyet dönemlerinde desteklenen sosyal destek projelerinin dağılımına bakıldığında BAKKA, DAKA, ORAN, SERKA ve ZAFER Kalkınma Ajanslarının dezavantajlı gruplar, sosyal içerme, sosyal sermaye, kültür-sanat, spor vb. sosyal politika alanlarında projelere destek sağlamadıkları bu yönüyle kalkınma programlarının sosyal boyutunun eksik olduğu görülmektedir.

Bölgesel Kalkınma Ajansları Tarafından Desteklenen Sosyal politika Kapsamındaki Projelerin Yürütücüleri

BKA'lar tarafından desteklenen toplumsal tabanlı projelerin ilgi alanlarıyla ilişkili olarak çoğunlukla;

Valilikler,

Köylere Hizmet Götürme Birlikleri,

İl Özel İdareleri,

Gençlik Hizmetleri ve Spor İl Müdürlükleri,

Sağlık Müdürlükleri,

Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları,

Belediyeler,

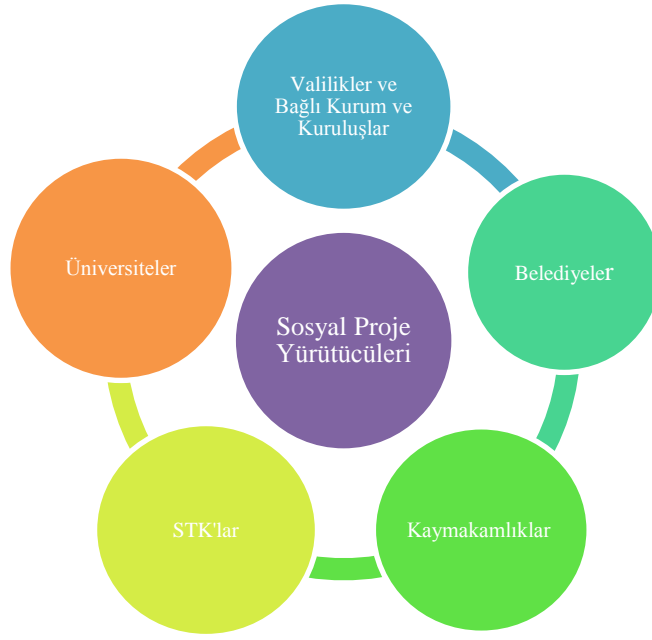
Sivil Toplum Kuruluşları,

Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı (İlkokullar, ortaokullar, Liseler, Meslek Liseleri, Halk Eğitim Merkezleri) kurum ve kuruluşlar

Kaymakamlıklar

Üniversiteler tarafından yürütüldüğü görülmektedir.

BKA'larının desteklediği sosyal projelerin büyük çoğunluğunun kamu kurum ve kuruluşları tarafından gerçekleştirildiği, STK'lar ve üniversiteler tarafından yürütülen proje sayısının ise sınırlı sayıda olduğu görülmektedir.

Şekil 3: Sosyal Politika Proje Uygulayıcıları

BKA'ların destek sağladığı proje yürütücü kurum ve kuruluşların kendi ilgi alanıyla ilgili konularda projeler yürüttükleri görülmektedir. Kurum ve kuruluşlar görev alanlarıyla ilgili faaliyetlerini, çoğunlukla köy, mahalle, ilçe, il gibi belli bir mekânda ve odak bir grup üzerinde gerçekleştirmektedirler.

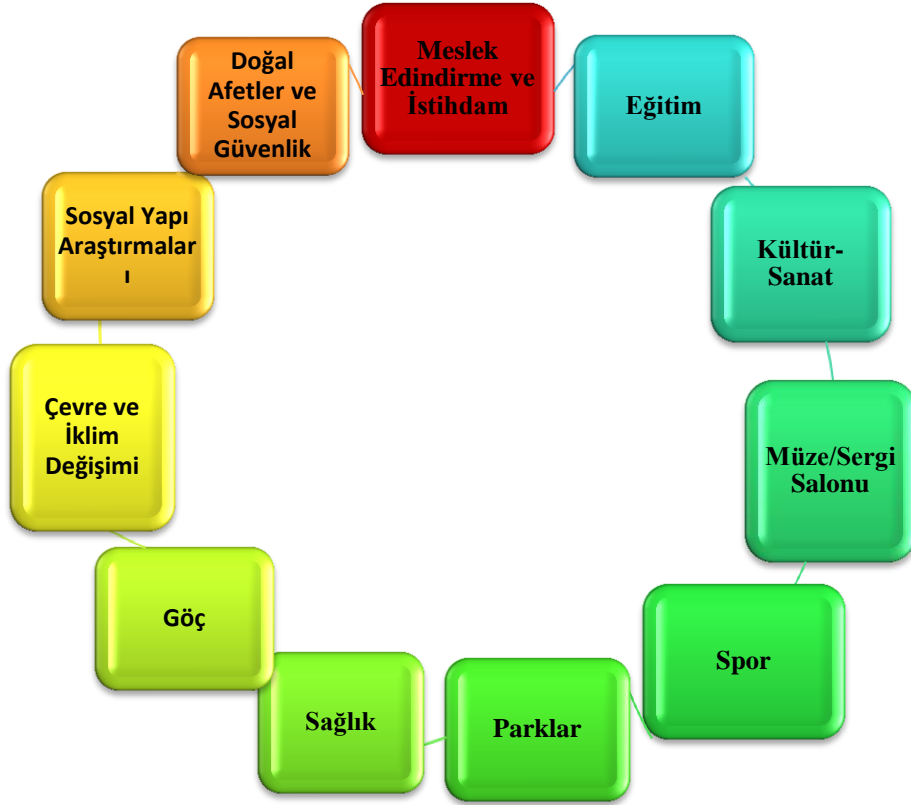
BÖLGESEL KALKINMA AJANSLARI TARAFINDAN DESTEKLENEN SOSYAL PROJELERDE ÖNE ÇIKAN KONULAR

Meslek edindirme ve istihdamın desteklenmesine yönelik projeler kar amacı gütmeyen kurum ve kuruluşlarca yürütülen sosyal projeler arasında ilk sırayı almaktadır. Bu kapsamda engelliler, kadınlar, gençler, göçmenler ve işsizlere yönelik mesleki eğitim destekleri, teknik destekler, meslek edindirme kursları, sertifika programları açılmakta, girişimcilik seminerleri düzenlenmektedir.

Eğitim alanında desteklenen projeler, sosyal proje destek alanları içinde ikinci sırayı almaktadır. Bu kapsamda özel eğitim, okul öncesi eğitim, kız çocuklarının eğitimi, mesleki ve teknik eğitim, taşımali eğitim, yetişkin eğitimi ile okulların fiziki şartların iyileştirilmesi ve ders materyali geliştirme vb. etkinlikleri desteklenmektedir.

Kültür/sanat faaliyetleri kapsamında değerlendirebileceğimiz projeler kültür evlerinin açılması, kültür ve sanat cadde ve sokaklarının yapımı, kültür-sanat eğitim merkezlerinin inşası, kültürel etkinlik alanlarının oluşturulması ve düzenlenmesi, kültürel bilgi sistemlerinin kurulması, kütüphane ve kitaplık yapımı, kültürel tanıtım organizasyonları, tarihi mekânların restorasyonu, tarihi ve kültürel alanların çevre düzenlemeleri, kent hafıza merkezlerinin kurulması, fotoğraf sergileri ve müzik etkinlikleri gibi faaliyetleri kapsayan projelerden oluşmaktadır.

Müzecilik alanında arkeoloji ve etnografya müzeleri yanında kent müzeleri, kent kurtuluş müzeleri, bitki müzeleri, ağaç müzeleri, mutfak müzeleri, oyuncak müzeleri gibi temalı müzelerin yapımı ve oluşturulması faaliyetlerinin desteklendiği görülmektedir.

Şekil 4: Sosyal Politika Projelerinde Öne Çıkan Konular

Spor sahaları yapımı ve spor organizasyonları ile çeşitli spor dallarında eğitimi amaçlayan projelerin çoğunlukla yerel yönetimler tarafından yürütüldüğü görülmektedir. Diğer taraftan engellilere yönelik spor tesisleri inşası ve turizm amaçlı spor yatırımları projeleri de bu kapsamda değerlendirilebilir.

Sağlık alanında desteklenen projelerde toplum sağlığı ve sağlık eğitimini esas alan projelerin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Bu kapsamda çocuk ve kadın sağlığı ile önlenabilir hastalıklara yönelik bilgilendirme ve bilinçlendirme faaliyetleri, engelli ve hasta bakımı eğitimi, evde sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi ve desteklenmesi amaçlanmaktadır.

Sosyal yaşam alanları olarak değerlendirebileceğimiz projeler ise kent parkları, çocuk parkları, doğa parkları ile gezi parkurlarının yapım ve düzenlenmesini içermektedir.

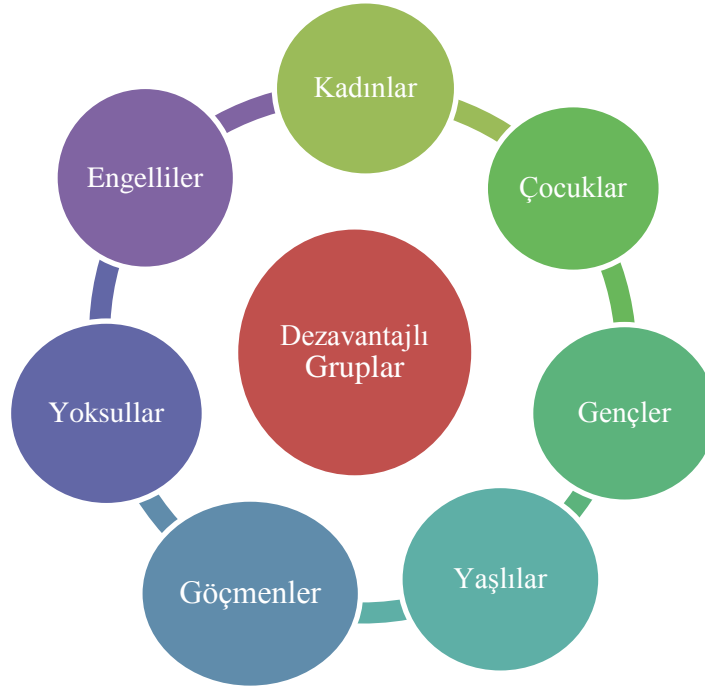
Göç ve göç sonrası yaşanan olumsuzlukları belirlemeyi amaçlayan araştırma projeleri, göçmen gruplara dönük mesleki eğitim ve istihdam faaliyetleri ile eğitim ve sosyal hayata uyum konulu projeler, yoğun göç alan bölgelerde öncelikli destek kapsamındadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde BKA'lar tarafından desteklenen sosyal projeler içinde sayısal olarak az olmakla birlikte, diğerlerinden farklı içeriğe sahip olmaları dolayısıyla dikkat çeken projeler ise şöyledir: çevre bilincinin geliştirilmesi, iklim değişikliği, bölgesel sosyal yapı araştırmaları, doğal afetler ve afet yönetimi, iş ve işçi güvenliği ve sosyal güvenlik.

BÖLGESEL KALKINMA AJANSLARI TARAFINDAN DESTEKLENEN SOSYAL PROJELERDE ÖNE ÇIKAN DEZAVANTAJLI GRUPLAR

BKA'ların sosyal politikalar alanında desteklediği faaliyetler genellikle dezavantajlı gruplar olarak belirlenen grupların istihdamının sağlanması ve hayat standartlarının iyileştirilmesi amacıyla yönelik

faaliyetleri içermektedir. Bu kapsamda engelliler, kadınlar, çocuklar, gençler, yaşlılar, göçmenler, yoksullar dezavantajlı gruplar olarak tanımlanmaktadır.

Şekil 5: Sosyal Politika Uygulamalarında Dezavantajlı Gruplar

BKA'lar tarafından 2011 yılında desteklenen projelerde dezavantajlı grupları içinde engelliler ilk sırayı almaktadır. Engellilerle ilgili projelerin bilgilendirme ve bilinçlendirme, fiziki düzenlemeler (park, cadde, sokak vb), eğitim faaliyetleri, meslek edindirme ve toplumsal hayata uyum amacına yönelik olduğu görülmektedir.

Sosyal politika alanında desteklenen projelerin diğer önemli bir bölümü de kadınlara yönelik projelerden oluşmaktadır. Kadınları öncelikle projeler çoğunlukla istihdam, meslek edindirme ve eğitim konusudur. Toplumsal cinsiyet, kadına yönelik şiddet ve kadın hakları konusunda yapılan faaliyetler de bu çerçevede değerlendirilebilir.

Çocukları merkeze alan projeler çocuk parkları, çocuk oyun alanları, spor merkezleri ve okuma salonlarının yapımı ve eğitim destekleri ile göç, yoksulluk, ailesel nedenlere bağlı olumsuzlukların çocuklar üzerindeki etkilerini önlemeye ya da azaltmaya yöneliktir.

Gençlerle ilgili projeler istihdamın artırılması, işsizlikle mücadele, meslek edindirme, eğitim, kültürel faaliyetler, spor alanları yapımı, çeşitli spor etkinlikleri düzenlenmesi ve zararlı alışkanlıklarla mücadele konularını içermektedir.

Yaşlılara yönelik projeler sağlık, huzurevi yapımı ve huzurevlerinin iyileştirilmesi, yaşlı bakım merkezleri inşası, yaşlılara bakım hizmeti eğitimi ile yaşlıların ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını belirlemeyi amaçlayan araştırmaları kapsamaktadır.

Göç ve göçmenlerle ilgili projeler göçmenlerin istihdamı, göçmenlere meslek edindirme kursları, göçmenlerin sosyal hayata uyumlarının sağlanması ve göçmen kadınların ve göçmen çocukların eğitimi konularını içermektedir.

Yoksullukla mücadeleyi esas alan projelerin sayısı oldukça azdır. Bu kapsamda desteklenen projeler kent yoksulluk haritalarının çıkarılması çalışmaları, yoksul çocukların eğitimi ve spor etkinliklerine katılımlarını amaçlamaktadır.

SONUÇ ve ÖNERİLER

BKA'ların stratejik planlamalarına esas olan ve bölgesel sosyal yapı analizlerinde kullanılan nitel ve nicel veri tabanları yeterli değildir. Planlamalarda genellikle başta TÜİK olmak üzere, bakanlıklar, başkanlıklar, müdürlükler gibi kurumlara ait veriler ile yerel yönetimlere ait kayıtlar kullanılmakta, saha araştırmaları ya hiç yapılmamakta ya da dar kapsamlı yapılmaktadır. Dolayısıyla sosyal politikalar alanında yetersizlikler daha planlama aşamasında başlamaktadır.

BKA'larında sosyal politikalar alanında araştırma, geliştirme, planlama ve uygulama konularında uzman personel sayısının yetersiz olduğu görülmektedir. Ajansların ekonomik konularda olduğu kadar sosyal alanlarda da yeterli sayıda ve nitelikte uzman istihdam etmeleri, sosyal politikalar alanındaki başarı düzeylerini artıracaktır.

BKA'lar tarafından desteklenen sosyal politika uygulamaları bir bütün olarak değerlendirilmemektedir. Çok boyutlu sosyal problemlere, tek yönlü çözüm arayışlarıyla yaklaşılmakta ve uygulamalar oldukça dar bir çevrede ve sınırlı bir gruba yönelmektedir.

Kalkınma ajanslarının sosyal politikalar alanında danışmanlık hizmeti sunduğu ya da mali destek sağladığı sosyal projeler çoğunlukla meslek edindirme ve istihdama dönük projelerdir. Oysa sosyal politikalar yalnızca ekonomi temelli politikaları içermemektedir. Çalışma koşullarının düzenlenmesi, iş ve işçi güvenliği, işçi sağlığı, sosyal güvenlik ve sigorta, ücret konuları gibi konular göz ardı edilmektedir.

BKA'ların sivil toplum kuruluşları ayağı zayıf kalmaktadır. Bölgesel politikaların oluşturulması ve uygulanmasında BKA kurullarında yer alan kamu kurum ve kuruluşlarında görev yapan yöneticilerin bölgesel sosyal politika konularının tespitinde daha belirleyici oldukları anlaşılmaktadır. Vakıflar, dernekler, sendikalar gibi STK'ların bölgesel politikaların belirlenmesi ve uygulanmasında daha aktif olmaları BKA'ları yapısal ve işlevsel açıdan güçlendirecektir.

BKA'lar tarafından desteklenen projelerin sürdürülebilirlik düzeyleri düşüktür. Desteklenen projeler yerel ve kapsam alanı sınırlı, kısa süreli veya geçici iyileştirmeler sağlayacak nitelik ve niceliktedir. Bu bakımdan genel politikalarla da uyumlu ve sürdürülebilir sosyal projelere ihtiyaç vardır.

Ajansların temel hedefi olarak ortaya çıkan ekonomik kalkınma, sosyal politikalarla da desteklendiği ölçüde gerçekleşecektir. Sosyal boyutu ihmal edilmiş sadece ekonomik kalkınmaya odaklanmış kalkınma yaklaşımlarının beklenen düzeylerde başarılı olma şansları oldukça zayıftır.

KAYNAKÇA

- Açıkalin, O. (2010). "Bölgesel Kalkınmada Sosyal Boyut: Yazında Varolan Durum ve Öneriler", Mülkiye, XXXIV, Sayı: 269, ss. 283-302.
- Bedir, E., Alper, Y., Tokol, A., Özaydın, M. M., Metin, B. (2012). Sosyal Politika, Açıköğretim Fakültesi Yayınları, No: 1596. Eskişehir.
- Eryılmaz, B., Tuncer, A. (2013). "Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Bölgesel Kalkınma Politikaları: Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Türkiye Uygulaması", Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 1, ss. 165-189.
- Hasanoğlu, M., Aliyev, Z. (2006). "Avrupa Birliği ile Bütünleşme Sürecinde Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Ajansları", Sayıştay Dergisi, S.60, ss.81-103.
- EURADA. 1999. <http://www.eurada.org/files/RDA/Creation%20development%20and%20management%20of%20RDA.pdf>, (Erişim: 27.08.2013).
- <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/02/20060208-1.htm> (Erişim: 21.07.2013).
- Keskin, H., Sungur, O. (2010). "Bölgesel politika Ekseninde Yaşanan Dönüşüm: Türkiye'de Kalkınma Planlarında Bölgesel Politikaların Değişimi", SDÜ fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:21, ss. 271-293.

Kuruluşundan Bugüne Kalkınma Ajanslarının Sosyal Politikaları. 2012. Kalkınma Bakanlığı.

Okcu, M., Acar, O. K., Akaman, E. (2012). "Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Planları Vizyon, Stratejik Amaç ve Hedefleri Üzerine Analitik Bir İnceleme", SDU Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 27, ss. 231-246.

Özaydın, M. M.(2008). "Küresel Etkilerle Şekillenen Sosyal Politika Ekseninde Sosyal Politikaların Geleceğini Tartışmak", Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 10/1, ss. 163-180.

Özen, P.(2005). Bölge Kalkınma Ajansları, TEPAV.

Özer, M. A.(2012). "Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Sosyal Ekonomik İşlevleri", Kamu-İş, Cilt: 12, sayı: 2. ss. 37-74.

Sapancalı, F. (2007). "Avrupa Birliği'nde Sosyal İçerme Politikaları", Tisk Akademi, Sayı: II, ss. 57-108.

www.sodes.gov.tr/SODES.portal(Erişim: 01.09.2013).

Yerel Desenler, Kalkınma Ajansları 2011 Yılı Genel Faaliyet Raporu, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü.

KALKINMA AJANSLARI 2011 YILI FAALİYET RAPORLARI

Ahiler Kalkınma Ajansı Ajans Faaliyet Raporu 2011 Yılı,

http://www.ahi-ka.org.tr/upload/pdf/faaliyet%20raporlari/faliyet_raporu_2011.pdf

Ankara Kalkınma Ajansı 2011 Yılı Faaliyet Raporu,

<http://www.ankaraka.org.tr/tr/files/yayinlar/2011-faaliyet-raporu.pdf>

Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı 2011 Yılı Faaliyet Raporu, <http://www.baka.org.tr/uploads/199baka-2011-faaliyet-raporu30mayis.pdf>

Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı 2011 Yılı Faaliyet Raporu, http://bakka.gov.tr/assets/raporlar/ilgildosyalar/BAKKA%202011_FAALİYET_RAPORU.pdf,

Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı 2011 Faaliyet Raporu, <http://bebka.org.tr/admin/datas/sayfas/files/2011%20Faaliyet%20Raporu.pdf>

Çukurova Kalkınma Ajansı 2011 Yılı Ajans Faaliyet Raporu. 2012. <http://www.cka.org.tr/dosyalar/%C3%87.K.A.%20Y%C4%B1l%C4%B1k%20Faaliyet.pdf>,

Dicle Kalkınma Ajansı Faaliyet Raporu 2011, http://www.dika.org.tr/photos/files/2011_faaliyet.pdf

Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı 2011 Yılı Faaliyet Raporu, http://www.dogaka.org.tr/images/2012/kkb/yayinlar/2011_yillik_faaliyet_raporu.pdf

Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı Faaliyet Raporu 2011, http://www.daka.org.tr/panel/files/files/belgeler/kurumsal/2011_Faaliyet_Raporu.pdf

Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı 2011 Yılı Faaliyet Raporu, <http://www.doka.org.tr/files/2011faaliyetraporu.pdf>,

Doğu Marmara Kalkınma Ajansı Faaliyet Raporu 2011, <http://www.marka.org.tr/Uploads/Files/2011%20Y%C4%B1l%C4%B1k%20Faaliyet%20Raporu.pdf>

Fırat Kalkınma Ajansı 2011 Yılı Faaliyet Raporu, <http://www.fka.org.tr/ContentDownload/2011%20Ajans%20Faaliyet%20Raporu.pdf>

- Güney Ege Kalkınma Ajansı 2011 Yılı Faaliyet Raporu, http://www.geka.org.tr/yukleme/planlama/GEKA_2011_Yili_Faaliyet_Raporu.pdf
- Güney Marmara kalkınma Ajansı 2011 Yılı Ajans Faaliyet Raporu, http://www.gmka.org.tr/uploads/downloads/dosya/faaliyet_raporu/2011/index.html#/0
- İpekyolu Kalkınma Ajansı (İKA) 2011 Yılı Faaliyet Raporu, <http://www.ika.org.tr/SayfaDownload/2011%20Y%C4%B1%C4%B1%20Faaliyet%20Raporu.pdf>
- İstanbul Kalkınma Ajansı 2011 Yılı Ajans Faaliyet Raporu, http://www.istka.org.tr/content/pdf/2011_Faaliyet_Raporu.pdf,
- İzmir Kalkınma Ajansı Faaliyet Raporu 2011, http://izka.org.tr/files/planlama/7_faaliyet_raporlari/2011/faaliyetraporu2011.pdf,
- Karacadağ Kalkınma Ajansı Faaliyet Raporu 2011, <http://www.karacadağ.org.tr/ContentDownload/2011%20FAAL%C4%B0YET%20RAPORU.pdf>
- Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı 2011 Yılı Faaliyet Raporu, http://www.kuzka.org.tr/ContentDownload/NY3P12011_Ajans_Yillik_Faaliyet_Raporu.pdf
- Mevlana Kalkınma Ajansı 2011 Yılı Ajans Faaliyet Raporu, http://www.mevka.org.tr/Content/ViewArticle/2011_ajans_faaliyet_raporu?articleID=Asf9%2FG79Bb1NRtg4ETpIYg%3D%3D
- Oran kalkınma Ajansı, 2011 Yatırım Destek Ofisi Birimi Faaliyetleri, http://oran.org.tr/materyaller/Editor/document/Faaliyet_Raporlari/2011%20Yat%C4%B1r%C4%B1m%20Destek%20Ofisleri%20Birimi%20Faaliyet%20Raporu.pdf
- Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı 2011 Yılı Faaliyet Raporu, <http://www.oka.org.tr/ContentDownload/OKA2011YILI%20FAALİYETRAPORU.pdf>
- Serhat Kalkınma Ajansı 2011 Yılı Faaliyet Raporu, <http://www.serka.gov.tr/store/file/common/9598b70f39bec86f9043d8d7b293219e.pdf>
- Trakya Kalkınma Ajansı 2011 Yılı Ara Faaliyet Raporu, <http://www.trakyaka.org.tr/uploads/docs/15082012DHJQ-q.pdf>
- Zafer Kalkınma Ajansı Faaliyet Raporu 2011, http://www.zafer.org.tr/jdownloads/Kurumsal%20Dokmanlar/Faaliyet%20RaporlarAe/zeka_faaliyet_raporu_2011.pdf.

GİRİŞİMCİLİK KÜLTÜRÜ (NİĞDE KOYUNLU ÖRNEĞİ)

Mustafa TALAS¹

Elvan YALÇINKAYA²

ÖZET

Bir milletin yaşama tarzı olarak ifade edilebilecek olan kültür, insanın insan tarafından tesis edilmiş olan çevresini ifade etmektedir. Sosyal hayat alanının bütün yönlerinde etkili olan kültür, sosyo-kültürel yapının bir alt sistemi olan ekonomik yapının da belirli bir kültüre sahip olduğunu bize anlatmaktadır.

İktisadi kültürün önemli göstergelerinden birini de girişimcilik kültürü oluşturmaktadır. İnsanların iktisadi hayatta girişimci olmayı tercih etmeleri ya da girişimcilikte başarılı olmaları bir kültürü ifade eder. Yani insanların ekonomik yapıya uyum sağlamaları, bu yapıyı geliştirmeye çalışmaları, yeni yatırım yapmaya yatkın, istekli ve hevesli olmaları hep kültürün insanlara kazandırdığı iktisadi marifetlerdir.

Bu çalışmanın amacı, ortak teşebbüs örneği olan Niğde İli Merkez Koyunlu Kasabası Halı Fabrikası ve Entegre Tesisleri'nin hikâyesini ve tecrübelerini girişimcilik kültürü ekseninde analiz etmektir. Bu çalışmada etnografik alan tekniklerinden örnek olay incelemesi kullanılmıştır.

Anahtar Sözcükler: *Kültür, girişim, girişimcilik, girişimcilik kültürü, girişimcilik eğitimi*

ABSTRACT

The culture, which can be expressed as a nation's life-style, means human's environment established by human. The culture, which is effective in all aspects of the area of social life, tells us economic structure, a subsystem of socio-cultural construction, has a particular culture.

One of the important indicators of economic culture is entrepreneurial culture. People's preference to be an entrepreneur in the economic life or to be successful in entrepreneurship expresses a culture. That is, people's adjustment to the economic structure, their efforts to develop this structure, their capability, eager and willing to make new investments are all economic skills which are all given by culture.

The purpose of this research is to analyze the history and experiences of Niğde City-Koyunlu Province, Carpet Factory and Integrated Facilities within the scope of entrepreneurial culture. In this research, case study method, one of ethnographic research techniques, has been used.

Keywords: *Culture, enterprise, entrepreneurship, entrepreneurial culture, entrepreneurial education*

GİRİŞ: AMAÇ, KAPSAM, SINIRLILIKLAR, MATERYAL VE METOT

En genel anlamda, bir milletin yaşama tarzı olarak tarif edilen kültür, (Doğan, 2007:396), sosyolojinin, antropolojinin, psikoloji, sosyal psikoloji ve sosyal antropolojinin en önemli konularından birini oluşturmaktadır. Geniş bir kullanım alanına sahip olan kültür, medeniyet ile bilimsel alanda, güzel sanatlarda estetikle, beşeri alanda eğitim süreciyle, teknolojik alanda üretim ile kendini göstermekte olan çok karmaşık bir araştırma alanıdır. Bütün bunların ötesinde, günlük dilde elit insanların sahip olduğu bir özelliği ifade etmek için kullanılmaktadır (İçli, 2002:80).

¹ Doç. Dr., Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi ilköğretim Bölümü E-Posta: mitalas44@gmail.com

² Yrd.Doç. Dr., Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi ilköğretim Bölümü E-Posta: eyalcinkaya@nigde.edu.tr

Kültür bir milletin yaşama tarzı şeklindeki anlamında kullanıldığında, yaşamın çok farklı alanları vurgulanmış olur. Dini, iktisadî, ahlâkî, estetiksel, edebî, mimarî vs. bütün sosyal hayat sahaları kültürün çeşitli tezahürleri olarak kendini gösterir. Kültürün iktisadî kültür şeklindeki yaşam alanının konularından biri olan girişimcilik kültürü, herhangi bir sosyal ortamda, sosyal yapının sosyo-ekonomik açıdan kalkınmış olmasında önemli yeri olan hususlardandır. İnsanların ekonomik kaynakları üretme biçimi, tasarruf edip birikim oluşturma şekli, bu birikimlerini kullanma şekli hep girişimcilik kültürü ile izah edilecek mevzular olarak dikkat çekmektedir.

Bu bildiride, girişimcilik kültürünün Türkiye'deki başarılı örneklerinden olan Niğde Koyunlu Örneği'nde ele almak tasarlanmış ve çalışılmıştır. Niğde'nin Koyunlu Kasabası Orta Anadolu'da meskun olan mütevazî bir yerleşim yeri olarak öz kaynaklarından oluşturmuş oldukları birikimleri ile bir dünya markası yaratmış olmaları girişimcilik kültürüne örnek bir değer olarak dikkatlerimizi üzerine çekmiştir.

Çalışma birbirinden bağımsız beş bölümde ele alınmıştır. Birinci bölümde, kültürün kavramsal analizi yapılmış, ikinci bölümde girişimcilik kavramsal analize tabi tutulmuş, üçüncü bölümde bir kültür alanı olarak girişimcilik konusu sosyolojik analize tabi tutulmuş, dördüncü bölümde girişimcilik kültürü ve eğitim ilişkisi tartışılmış ve son bölümde ise Koyunlu Örneği'nde Koyunlu Kasabası örnek olay olarak analize tabi tutulmuştur. Bu anlamda çalışma Koyunlu Kasabası ile sınırlıdır. Materyal olarak Niğde Üniversitesi Kütüphanesi, şahsi kütüphaneler ve web ortamındaki bazı veriler kullanılmıştır.

Bu noktada çalışmamızın ilk bölümü olan kültür alt başlığına bakmak gerekir.

Kültür

Kültür, tanımı konusunda enflasyon olan kavramlardan birisidir. Kültürün yüz altmışı aşan tanımı yapılmıştır. Bundan dolayıdır ki, kültür üzerinde ittifak olan kavramlardan değildir.

Kültür tanımlanamaz kavramlardandır ifadesini kullanmak pek abartı olmayacaktır. Bu sebeple, Radcliffe-Brown da bu tanımlanamazlığından yola çıkarak kültürün zorluğuna atıfta bulunarak, kültür kavramının kullanılmaması gerektiğini öne sürmüştür. Ancak buna rağmen kültür yaygın bir şekilde kullanılmaya devam edilen kavramlardandır (İşçi, 1995:17-18).

Bozkurt Güvenç'e göre, kültür, bugün, aşağıda belirtilen kavramlar yerine kullanılmaktadır (Güvenç, 1992:95):

- Kültür, bir toplumun ya da toplumların medeniyetidir.
- Kültür, bir insan ya da toplum teorisidir.
- Kültür, sürekli değişimlerin bileşkesidir.
- Kültür, beşeri alanda eğitimidir.
- Maddi ve biyolojik alanda, üretim, tarım, biçim verme anlamındadır.

Latince tarım anlamına gelen "cultura" kelimesinden gelen kültür (Çeçen, 1996:11), etimolojik kökenindeki anlamında, toprağa bir şeyler ekip ürün almak, üretmek anlamında kullanılmaktadır. Latince'den geçmiş olan "cultura, (kültür)" sözcüğünün ancak 19. Yüzyılın üçüncü çeyreğinde bilimsel bir içerik elde etmektedir (Turan, 1995:463). Sonraki dönemlerde Batı dillerinde "culture" olarak kullanılan kültür kelimesinin Osmanlı Türkçesi'ndeki karşılığı "hars" kelimesidir.

Günlük dildeki kullanımında kültür, bilgili, birikimli ve elit insanlar için sıfat olacak şekildedir. İnsanların sofistike bilgilerle donanmış olmaları onların kültürlü olduğunu bize anlatmaktadır. Ancak bu sosyolojik ve sosyal antropolojik olarak doğru değildir. Sosyoloji ve sosyal antropolojiye göre her insan kültürlüdür.

İster yağmur ormanlarındaki ilkel kabile mensubu bir insan olsun ister New York caddelerinde dolaşan bir Amerikalı isterse de Tokyo'daki bir Japon olsun dünyada yaşayan bütün insanlar sosyolojik olarak kültürlüdür. Aynı zamanda sahip oldukları kültürler de kendilerine göre özel ve kendilerine göre güzeldir (Talas, 2003:74).

İnsanoğlunun doğa ile etkileşimi sonucunda ya da doğa ile mücadelesi sonucu olarak kendi eseri şeklinde ortaya koymuş olduğu unsurlar kültürü ifade etmektedir.

Sosyal psikologlar kültürü bir topluluğun sosyal alışkanlıkları veya ortak anlamlar sistemi şeklinde tanımlamaktadırlar. Sosyal psikologların yaklaşımlarına göre, bir toplumun kültürü ya da sosyal mirası daima kendine özgüdür. İnsanların ayırt edici olan yaşam biçimidir (Hogg ve Vaughan, 2007:654).

Kültür toplumlarda yılların birikimi olarak doğal ve sonradan kazanılmış özelliklerle gelişimini tamamlar. Bunu Yüzbaşıoğlu vd. ifadeleri ile aşağıdaki gibi özetleyebilmek mümkündür (Yüzbaşıoğlu vd., 2009:302):

“Kültür olgusunu daha iyi kavrayabilmek için bir ülkenin bulunduğu coğrafi bölge ile ülke tarihinin önemli olaylarının göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Tüketici davranışlarını belirleyen toplumsal yaşam biçimleri, milletlerin komşularıyla yüzyıllar boyu süren komşuluk ilişkileri ve küresel egemen güçlerle ilişkilerin biçim ve yoğunluğu önemli bir rol oynar. Coğrafya ve tarihin kültür oluşumu üzerindeki önemini vurgulamak için bir örnek vermek gerekirse, 1948 yılında Filistin toprakları üzerinde kurulan İsrail devletinin bugüne kadar komşularıyla genel olarak çatışma ve savaş halinde olması, İsrail kültürünün şekillenmesinde çok önemli bir etken olmuştur.”

Yani özet olarak kültürü coğrafi faktörler, insanların biyolojik kapasiteleri ve zihinsel kapasitelerinin yanı sıra yaşadıkları toplumda ortaya çıkarmış oldukları teknolojik seviyeleri tayin etmektedir. Bu durum girişimcilikte biraz daha doğal kaynakların ötesine kayan bir kültürel yapıyı gerektirmektedir.

Sonuçta insan kültür, insana özgü olarak insanın insan tarafından meydana getirmiş olduğu her şeyini ifade eder. İnsanın dünyaya, olaylara bakış açıları gibi soyut özelliklerinin yanında, köprü, baraj, teknik alet ve edavatlar ile birlikte bunları ortaya koymak için sahip olunan bilgiyi kapsayan karmaşık bir bütüne kültür diyebiliriz.

Çalışmanın bu aşamasında girişimciliği kavramsal analize tabi tutabilmek mümkündür.

Girişimcilik

İnsanların hayatta kalabilmek için çeşitli problemlerini çözmek mecburiyetleri bulunmaktadır. Bu problemleri çözmek için yerine getirdikleri üretim faaliyetlerinin bütününe ekonomi denilmektedir.

Ekonominin temelini üretim faktörleri oluşturmaktadır. Bu üretim faktörleri toprak, emek, sermaye ve teşebbüsten ibarettir.

İktisatçılara göre, doğal kaynakları ifade eden toprak, insan çabasının ürünü olan emek ve yaratılan kaynakların birikimi olan sermaye klasik üretim faktörleridir. Yeni ve gelişmiş dönem ekonomilerinin üretim faktörü ise önceki dönemin üç faktörünü uyumlu bir şekilde bir araya getiren girişim (ya da teşebbüs) faktörü vardır. Girişim faktörünü devreye sokacak insanlara ise girişimci adı verilmektedir (Arzova, Yozgat ve Uydacı, 2007:143).

Girişimcilik, teknik bir iktisadi terim olarak yeni sayılabilir ama insanlık tarihinin çok eski dönemlerinden beri insanların girişimciliği toplumsal yapıda, günlük hayatta pek çok problemi çözüp yenilik getirmiştir. İşletmecilik tarihinde de girişimciliğin önemli yeri bulunmaktadır. Kelime bakımından Fransızca girişmek, ele almak fiilinden türemiş olan girişimcilik, iki yüz yılı aşkın bir süredir işletme literatüründe olmasına rağmen, tanımı konusunda önemli tartışmaların devam ettiğini söylemek mümkündür. Genel eğilim, girişimciliği küçük işletme kurmak ve yönetmek olarak tanımlayabiliriz (Arzova, Yozgat ve Uydacı, 2007:143).

Girişimcilik, Fransız iktisatçısı J.B. Say'ın geliştirdiği ekonomik sistem ile birlikte dördüncü üretim faktörü olmuştur. Böylece klasik üretim faktörü olan toprak, emek ve sermayeye girişimcilik de eklenmiştir (Müftüoğlu, 2001:2)

Konu aslı önemini J. Schumpeter'in “dinamik girişimcilik” yaklaşımıyla elde etmeyi başarmıştır.

Bilindiği gibi yeni tedarik kaynakları, yeni satış piyasaları, yeni ürünler, yeni prosesler ve yeni organizasyon biçimlerini uygulayarak eskiyi yeni ile ikame eden dinamik girişimci ekonomik büyümenin en önemli aktörü olarak ortaya konmaktadır (Müftüoğlu, 2001:29).

Sanayi toplumunun aşılıp bilgi toplumuna geçişin söz konusu olmasıyla, insanın fiziksel emeği önem kaybederken fikirsel emeğin önemi hızla artış kaydetmiştir (Müftüoğlu, 2001:2).

Bilgi toplumun yaşandığı çağın adı olan küreselleşme, dünyayı hızla etkisi altına almaya başlamış, insanların erişimlerini engelleyen bütün duvarları yıkıp iletişim ağlarıyla donatmıştır. Bu durum, aynı zamanda, çok özel bir etkileşim yaratmış ve dünya çapında her alanda rekabeti yaygınlaştırmıştır. Bu etkileşim, süper donanımlı bireyler, şirketler meydana getirmiş ve bu unsurlar aracısız olarak dünya sahnesine girebilmekte olan insan tipini yaratmıştır. Rekabetin yanı sıra, yenilikler ve yeni fırsatların ortaya çıkması, girişimciler için de yeni fırsat ve imkânlar yaratmıştır. Bunun yanı sıra, küreselleşme, girişimciliğin yapısını ve biçimlerini tamamen değiştirmeyi başarmıştır (Öz ve Erdemir, 2007:873).

Bu dönemin önemli dayanak noktalarından biri de beyin gücüne dayanmasıdır. Yani küreselleşme çağı beyin gücüne dayanan bir çağdır. Girişimcilik de, büyük oranda, beyin gücüne yani fikir emeğine bağlı olmaktadır. Bütün bu gelişmelerin ortaya çıkışı da araştırma geliştirme (ar-ge) faaliyetlerine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.

Yenilik ve gelişme, dünyanın bu yeni döneminde, çoğunlukla, girişimciliğin ürünü olarak kendini göstermektedir.

Girişimcilik Kültürü

Kültür, eğer, yaşam biçimi şeklinde algılanacak olursa, girişimcilik kültürü de girişimciliğin yaşam biçimi olarak ifade edilebilir.

Girişimciliğin bir yaşam biçimi olarak benimsenişi toplumsal gelişmeyi sağlamak için çok önemlidir. Toplumsal hayatta yenilikler geliştirmek, toplumsal sosyo-ekonomik bakımdan geliştirip ileriye doğru atılım yapacak şekilde dizayn etmek hususları, çoğunlukla, girişimcilik kültürünün iznine tabidir. Azlığı ya da çokluğu, yeterliliği ya da yetersizliği, genellikle, girişimcilik konusundaki yaşam biçimi ile ifadesini bulmaktadır.

Ekonomik faaliyetler, doğal şartların yanı sıra, insanların toplumsal hayatta kendini nasıl ifade ettiği ile bağlantılı olmaktadır.

Üretmek, tüketmek, almak, satmak, ihracat yapmak, ithalat yapmak, finansman oluşturmak, yatırım yapmak, tasarruf yapmak gibi ekonomik faaliyetlerin tamamı doğal şartların yanında insan unsurunun kavramasının, algılamasının, öğrenmesinin, istek, arzu ve heveslerini dizginleyebilmesinin ya da yönlendirmesinin de ürünüdür.

Hangi malı kimin, ne şekilde, kim için, hangi şartlarda üretip tüketip dağıtıp yatırıma yönlendirip pazarlaması iktisadi kültürün gereklerine bağlıdır. İktisadi kültürün gereklerine bağlıdır. İktisadi kültürün bir alt sistemi olarak işleyen girişimcilik kültürü, günümüz sosyal yaşamının alt sistemi olan ekonomik yaşamının vazgeçilmez değerleri arasında kendine yer bulmayı başarmıştır.

Bazı insanların diğerlerine göre çok daha fazla girişimci özellikler taşımasında aile, çevre ve devletin değer yargıları gibi çeşitli faktörlerin etkili olduğu görülmektedir. Girişimciliği etkileyen bu faktörler çocukluktan başlayarak yetişkinlik döneminin sonuna kadar kişinin gelişimi üzerinde etkili olmaktadır (Müftüoğlu, 2001:22). Bu sebeple, girişimcilik kültürü açısından eğitimin önemini izah etmek ve girişimcilik kültürü ile eğitim arasındaki ilişkiyi tartışmak gerekmektedir.

Girişimcilik Kültürü ve Eğitim

Girişimcilik, kültürel değerlerle yakından ilişkilidir (Demirel ve Tikici, 2004; Aytaç, 2006:139; Ersoy, 2010). Girişimciler, üyesi oldukları topluma ait kültürden aldıkları parametrelerle oluşan bir alt kültür çerçevesinde hareket ederken, kişilik yapıları da bundan etkilenmektedir. Kişilik yapılarında aktif ya da pasif olan unsurların varlığı önemli ölçüde kültürel etkilerle oluşmaktadır (Demirel ve Tikici, 2004). Aytaç (2006:139)'a göre bazı toplumlar girişimcilik konusunda yüksek performans gösterirken diğerlerinde aynı performans görülmemektedir. "Toplumun yapısal koşulları, değer ve norm sistemleri, her hangi bir davranışın ve hareketin oluşmasını doğrudan etkileyebilmektedir" (Aytaç, 2006:139).

Girişimcilerin çalışma azmi, yatırım yapma tutkuları, başarıma arzuları ve cesaretli olmaları, bir ülkede ekonomik istikrarın sürdürülebilir olması açısından büyük öneme sahiptir (Ercan ve Gökdeniz, 2009:77). Çarıkcı ve Koyuncu (2010:7) ise girişimciliğin temelinde yenilik getirme, risk alma ve proaktif olma olmak üzere üç anahtar öge bulunduğunu belirtmektedirler. Bireyde bahsedilen bu özelliklerin oluşabilmesinde ise yaşadığı çevrenin ve aldığı eğitimin önemi inkâr edilemez. Girişimcilik kültürünün oluşmasında ve şekillenmesinde ilk olarak bireyin içinde yaşadığı ailesi ve yakın çevresi, bunun yanında okul yaşantısı oldukça önemlidir. Girişimcilik kültürünün yerleşmesi açısından, özellikle yaratıcı ve eleştirel düşünme becerisi gelişmiş, kendine güvenen bireylerin yetiştirilmesinde bireyin yaşadığı çevrenin rolü mutlaka dikkate alınmalıdır. “Eğitim girişimciliğin ortaya çıkmasındaki ve gelişmesindeki en büyük yardımcı faktörlerden biridir” (Çetinkaya Bozkurt ve Alparşlan, 2013: 11). Girişimciliğin, genetik bir özellik olmanın yanında eğitim ve öğrenme sonucunda edinilen bir davranış değişikliği olduğu bilinmektedir (Tağraf ve Halis, 2008:91).

Girişimcilik eğitiminin girişimci kişilik özelliğini artırma yönünde olumlu katkısı olduğu bilinmektedir. Girişimcilik eğitimi öğrencilerin girişimci olma ve olmama kararlarını etkilemekte ve öğrencilerin girişimciliği bir kariyer fırsatı olarak görmelerini sağlamaktadır. Ayrıca girişimcilik eğitimi sayesinde girişimci kişilik özelliği (başarı ihtiyacı, kontrol odağı, risk alma eğilimi, belirsizliğe karşı tolerans, kendine güven ve yenilikçilik) öğrencilere öğretilmektedir (Korkmaz, 2012:223). “Girişimcilik eğitiminden amaç bir kişide girişimcilik potansiyeline yönelik olarak gizli kalmış bir takım özelliklerin ortaya çıkmasını ve farkında olmasını sağlamaktır” (Çetinkaya Bozkurt ve Alparşlan, 2013:12).

Girişimci açısından yeni bir işletme kurma düşüncesi kişinin ait olduğu toplumun kültürü, etkilendiği alt kültürler, ailesi, arkadaşları, öğretmenleri ve meslektaşlarından gelen desteğe bağlıdır (Çarıkcı ve Koyuncu, 2010:7). Ersoy (2010:72)’a göre kişi ya da birey içerisinde yaşadığı toplumun sosyal yapısından, teknolojik altyapıdan, ekonomik faaliyetlerden ve eğitim durumundan büyük oranda etkilenmekte ve düşünce yapısına bu ortam şekil vermektedir. Örneğin Ersoy (2010) tarafından sosyal alan üniversite son sınıf öğrencileri ile kültürel çevrenin girişimcilik tercihine etkisini ortaya koymak amacıyla yapılan çalışmada, taşradaki sosyal yapının şehir merkezlerine oranla daha güçlü olması nedeni ile sosyal yapının ve dini inançların girişimcilik tercihlerinde daha etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca ankete katılanların büyük çoğunluğunun, eğitimin kişilerin ufkunu açacağını ve girişimcilik tercihlerini daha farklı boyutlara taşıyarak daha yenilikçi, daha rekabetçi ve daha bilgiye dayalı alanlara doğru yönelteceği görüşünde oldukları tespit edilmiştir. Söz konusu araştırmada kişilerin tercihlerinde içinde yaşadıkları sosyo-kültürel ve coğrafi yapının etkili olduğu ve eğitimin bunu değiştirdiği sonucuna ulaşılmıştır (Ersoy, 2010:75).

Çarıkcı ve Koyuncu (2010) tarafından yapılan bir çalışmada, bireylerin kültürel özellikleri ile girişimcilik eğilimleri arasındaki ilişkinin kültürün bireycilik ve toplumculuk boyutu açısından irdelenmesi amaçlanmış ve aralarındaki ilişkinin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Karabulut (2009) tarafından üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerini belirlemek amacıyla yapılan araştırmada ise, öğrencilerin girişimcilik eğitimleri almalarına rağmen yeni kurulmuş bir işte çalışmadığı, kendi işini kurmadığı, mezun olunca kendi işini kurup, girişimci olmak istemediği ortaya konmuştur. Oldukça dikkate değer sonuçlar ulaşan Karabulut (2009), üniversitelerde girişimcilik kültürünün oluşturulabilmesi için öğrencilerin yaratıcılık, strese tahammül ve girişimcilik motivasyonu özelliklerinin dikkate alınması gerekliliğini vurgulamaktadır.

Yukarıda bahsi geçen araştırmalardan da anlaşılacağı üzere girişimcilik kültürü ile eğitim arasında doğrudan bir ilişkinin varlığı dikkat çekmektedir. Dolayısıyla iktisadi gelişme açısından kişilerin küçük yaştan almış oldukları eğitimin payını da göz ardı etmemek gerekmektedir.

KOYUNLU ÖRNEĞİNDE GİRİŞİMCİLİK KÜLTÜRÜ

Koyunlu, Niğde İli Merkez ilçeye bağlı bir beldedir. İnsanlarının tipik özellikleri ticarete yatkın girişimci yapıdadır Türkiye’nin birçok yerine dağılmış ve buralarda önemli konumlar elde etmiş insanları girişimciliği kültür olarak yaşamak gibi bir ayrıcalığı bünyelerinde taşımaktadırlar.

Koyunlu ismini asıl ünlendiren Koyunlu Halı fabrikası ve entegre tesislerinin kasaba insanının ortak teşebbüsünün ürünü olarak faaliyetlere başlamış olup bugün, kendi sektöründe bir dünya devi olma yolunda hızlı adımlarla ilerleyen bir markaya sahip olmasındır.

Tanınan, bilinen ve ülkede ve uluslar arası pazarda tercih edilen ürün markasına sahip olmak, aslında, Koyunlu insanının girişimci kültürüne bağlıdır.

Bu çalışmada, Koyunlu Halı Fabrikası ve Entegre tesislerini ortaya çıkaran Koyunlu Kasabasındaki insan gücünün girişimci ruhunun bir örnek olay olarak analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu çalışma, Koyunlu Girişimciliği konusunda bir başlangıç niteliğindedir. Bu çalışmada elde edilecek temelden sonra ilâve çalışmalarla bu önemli ve özellikle Anadolu'da görülmesi oldukça güç olan iktisadi kültür örneğini bütün sosyal bilim camiasına tanıtmak bir akademik görev olarak tarafımızdan yapılacaktır.

Koyunlu Fabrikası Yönetim Kurulu Başkanı Erdoğan Mumcu, Koyunlu Kasabası'nda dört mevsim oturanlar ve yayla mevsiminde Koyunlu'ya gelenler, cami imamı, yıllardır kasabada yaşayan ilköğretim öğretmeni vs. ile yapılan çeşitli görüşmeler ve gözlemlerden elde edilen veriler ışığında Koyunlu Örnekli Girişimci Kültür ile ilgili aşağıdaki tespitler yapılmıştır:

-Koyunlu halkının kendi kasabalarının dışında İstanbul, Bursa, Ankara, İnegöl'de Küçük ve Orta Boy İşletmeler (KOBİ) sahibi olduğu,

-Bu KOBİ'lerde ağırlıklı sektör olarak mobilya ve ev tekstilinde faaliyet gösterdikleri,

-Koyunlu isminin Türkiye'de ve ihracat yapılan ülkelerde ünlü bir marka olmasını temin eden Koyunlu insanının girişimci kültürü olduğu,

-Bir kasabanın irili ufaklı birikimleriyle ilk etapta kendi köylülerine iş imkânı temin edilmek üzere bu girişim örneğini ortaya koyduklarını ancak burada zamanla doğal olarak Koyunlu dışındakilere de iş imkânı temin eder hale geldiğini,

-400'den fazla çalışanı ile doğrudan, çalışılan nakliyat şirketleri ve yardımcı kuruluşlarla birlikte binlerce insana iş olanağı sağlayan fabrikalarında şu anda da çalışma önceliğinin Koyunlularda olduğu,

-Doğalgazı ile kendi elektriğini üretmek, kendi boyasını üretmek gibi yeniliklerle girişimciliğin yeniliğe yatkın örneklerini sunması,

-Niğde içi ve Niğde dışındaki Koyunlular ile markanın üretimini gerçekleştiren şirketin öncülüğünde Niğde Üniversitesi Merkez Yerleşkesi'ne cami yapımı ve ibadete açılışı ile girişimciliğin hayırseverlik boyutunu da ortaya koyduğu,

-Koyunlu Kasabasında üretim geleneğinin devam ettirilmesinin yaygın eğitim şeklinde gerçekleştiği,

-Ankara-Siteler, İnegöl, İstanbul ve Bursa merkezli Koyunlu Kasabasından olan girişimcilerin artık ikinci nesli aşmış üçüncü nesle başladıkları, Birko Yönetim Kurulu'nu oluşturan Koyunlular için de bunun geçerli olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Kültür, bir yaşam biçimi olarak değerlendirilecek olursa, girişimcilik kültürü de girişimciliğin yaşam biçimi olarak ifade edilebilir. Girişimciliğin bir yaşam biçimi olarak benimsenişi toplumsal gelişmeyi sağlamak için çok önemlidir. Girişimcilik ve girişimcilik kültürünün oluşturulması, kalkınmanın önemli unsurları arasında sayılmaktadır. Girişimcilik kültürü, insanların toplumda etkin rol almaları biçiminde, toplumların ekonomik düzeylerini doğrudan etkilemektedir. Hiç kuşkusuz ki, toplumsal gelişmeyi sağlamak için toplumda yaratıcı düşünen, yenilikçi, problem çözme becerisine sahip, motivasyon düzeyi yüksek bireylere ihtiyaç vardır.

Ortak teşebbüs örneği olan Niğde İli Merkez Koyunlu Kasabası Halı Fabrikası ve Entegre Tesisleri'nin hikâyesini ve tecrübelerini girişimcilik kültürü ekseninde analiz etmeyi amaçlayan bu çalışmada, Koyunlu halkının ticarete yatkın girişimci yapıda oldukları görülmektedir. Bunun yanında, Koyunlu insanı Türkiye'nin birçok yerine dağılmış ve buralarda önemli konumlar elde etmişlerdir.

Dolayısıyla girişimciliği bir kültür olarak yaşattıkları ortaya çıkmaktadır. Üretim geleneğinin devam ettirilmesinde ise küçük yaştan itibaren ailelerinden aldıkları eğitimlerin büyük rolünün olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Arzova, S., Yozgat, B. Ve Uydacı, U. M. (2007). Türkiye’de girişimcilik-1999 Marmara depremi ile 2000 ve 2001 finansal krizlerinin etkileri. Globallaşma Prosesinde Kafkas ve Merkezi Asiya II. Beynelhalq Kongresi Kitabı, Bakü.
- Aytaç, Ö. (2006). Girişimcilik: sosyo-kültürel bir perspektif. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15, 139-160. <http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr> (Erişim Tarihi:17.09.2013).
- Çarıkcı, İ. H. ve Koyuncu, O. (2010). Bireyci-toplumcu kültür ve girişimcilik eğilimi arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik bir araştırma. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (3), 1-18. <http://edergi.mehmetakif.edu.tr/index.php/sobed/article/view/221/131> (Erişim Tarihi:16.09.2013).
- Çeçen, A. (1996). Kültür ve politika, Gündoğan Yay., Ankara
- Çetinkaya Bozkurt, Ö. ve Alparslan, A. M. (2013). Girişimcilerde bulunması gereken özellikler ile girişimcilik eğitimi: girişimci ve öğrenci görüşleri. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 8(1):7-28. http://gkd.comu.edu.tr/images/form/dosya/dosya_582955.pdf (Erişim Tarihi:16.09.2013).
- Demirel, E. T. ve Tikici, M. (2004). Kültürün girişimciliğe etkileri. Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları, 2(3), 49-58.
- Ercan, S. ve Gökdeniz, İ. (2009). Girişimciliğin gelişim süreci ve girişimcilik açısından Kazakistan. Bilig, 49, 59-82. <http://yayinlar.yesevi.edu.tr/files/article/228.pdf> (Erişim Tarihi:19.09.2013).
- Doğan, İ. (2007). Sosyoloji kavramlar ve süreçler. Pegem A Yayınları, Ankara.
- Ersoy, H. (2010). Kültürel çevrenin girişimcilik tercihinin etkisi. Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 2(1), 71-77. http://www.sobiad.org/ejournals/dergi_ybd/arsiv/2010_1/09huseyin_ersoy.pdf (Erişim Tarihi:18.09.2013).
- Güvenç, B. (1992). İnsan ve kültür, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Hogg, M. A. and Vaughan, G. M. (2007). Sosyal psikoloji, Çevirenler: İbrahim Yıldız-Aydın Gelmez, Ütopya Yayınları, Ankara.
- İçli, G. (2002). Sosyolojiye giriş. Anı Yayınları, Ankara.
- İşçi, M. (1995). Kültür sömürgeciliği ve eğitim. Turan Yay., İstanbul.
- Karabulut, A. T. (2009). Üniversite öğrencilerinin girişimcilik özelliklerini ve eğilimlerini belirlemeye yönelik bir araştırma. Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, 26(1),331-356. http://dosya.marmara.edu.tr/ikf/iib-dergi/2009-1/17_331-356-uni-ogr.pdf (Erişim Tarihi:18.09.2013).
- Korkmaz, O. (2012). Üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerini belirlemeye yönelik bir araştırma: Bülent Ecevit Üniversitesi Örneği, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi, 14 (2), 209-226.
- Müftüoğlu, T. (2001.) Girişimcilik. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir.
- Öz, M. ve Erdemir, N. K. (2007). Nasıl Küresel Girişimci Olunur. Beşinci Uluslar Arası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi Kitabı, Celalabat-Kırgızistan.
- Tağraf, H. ve Halis, M. (2008). Üniversitelerdeki Girişimcilik Eğitiminin “Girişimsel Öz Yetkinlik” Algısı Üzerindeki Etkisi: Bir Araştırma. Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 3(2), 91–111.

Talas, M. (2003). KreselleŖme ve Türkiye’de kültür politikaları, Malatya.

Turan, Ŗ. (1995). Türk aydını ve kültür, Türk aydını ve kimlik sorunu, Baēlam Yay., İstanbul

YzbaŖıoēlu, N. ve Daēdelen, O. (2009). GiriŖimcilik faaliyetlerinde kültürlerarası etkileŖimin uluslararası pazarlama aēısından deēerlendirilmesi, 6. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi Kitabı, Celalabat-Kırgızistan.

KAYSERİ'DE KÜRESEL KAPİTALİZME UYUM MEKANİZMALARİ*

Aylin Yonca GENÇOĞLU¹

ÖZET

“Kapitalizm, Kayseri Ekonomisi ve İşadamları” başlıklı doktora tezinden çıkarılan tebliğin konusu; kapitalist ekonomik sistem ve Kayseri'nin sosyoekonomik yapısı içerisinde işadamlarının ürettiği küresel kapitalizme uyum mekanizmalarıdır.

Kayserili işadamlarının ve Kayseri ekonomisinin kapitalizme uyum süreci iş adamlarının arayışları ile gerçekleşmiştir. Kapitalizmin temel niteliklerine ilişkin algıları Kayserili işadamlarının arayışlarını yönlendirmiş ve biçimlendirmiştir. Bu nitelikler; sermaye algısı, pazar arayışı, uluslar arası rekabet, ülkeler hiyerarşisi, kapitalist ekonomik sistemde devletin rolü ile kaygan ve belirsiz ekonomik zemindir. Arayışın içinde gerçekleştiği Kayseri'ye özgü sosyoekonomik süreçler ile bu süreçler çerçevesinde oluşan uyum mekanizmaları ise; ticari birikim, devlet yatırımları, üretim mekânları, küreselleşme algısı ve oturmalarıdır. Uyum mekanizmaları sonucunda ortaya çıkan sonuçlar şu şekilde sıralanabilir: Temkinli girişimci, sektörel akışkanlık ve sektörel sıçrama, hâkim firmaların sunduğu imkânlar ve yol açtıkları sınırlamalar, ülkeler arasında eşitleme eğilimi ve kurumsallaşma çabası.

Anahtar Kelimeler: Kapitalizm, Girişimci, Kayseri Ekonomisi, Temellendirilmiş Kuram.

ABSTRACT

This notification is based on the doctoral thesis entitled “Capitalism, Kayseri's Economy and Businessmen”. The subject of this dissertation is the adaptation mechanisms to global capitalism which have been created by the businessmen and have provided to the main characteristics of Kayseri's economy in the capitalist system.

The economy and the businessmen in Kayseri have been incorporated into the Capitalist System due to those businessmen's own attempts. These businessmen's perceptions to the Capitalism's characteristics have formulated and directed those attempts. Those characteristics are the perception of capital, the searching market, international economic competition, the hierarchy of countries, state intervention to the market and vague nature of capitalist market economy. Kayseri's own socio-economic processes and their adaption mechanisms are the commercial accumulations, the state investments, the production fields, the perception of Capitalism and “sittings” (meetings). The results coming from these adaption mechanisms are like following: the prudent entrepreneurs, the sectoral liquidity, the sectoral gallop, the oligopolistic market's favors and barriers, the equalization tendency among the states and the corporatizing attempts.

Keywords: Capitalism, Entrepreneur, Kayseri's Economy, the Grounded Theory

GİRİŞ

1970'lerin sonunda oldukça sınırlı bir üretim kapasitesi ve sermaye birikimine sahip olan Kayseri ekonomisi, 1980'lerde uygulanmaya başlanan ekonomide dışa açılma politikaları ile birlikte tehlikelerle dolu ama bir o kadar geniş bir hareket alanı sağlayan ve yeni fırsatlar sunan kapitalizmle yüz yüze gelmiştir. Bu karşılaşma bir göle benzetilebilecek Kayseri ekonomisi içinde küçük balıkçı teknelerinin sahipleri olan işadamlarını, büyük bir okyanusta büyük avlara çıkmak üzere güçlü gemiler inşa etmeye zorlamış ve onları ellerindeki tüm kaynakları sonuna kadar en verimli şekilde kullanmanın yollarını aramaya itmiştir. Böylece Kayseri ekonomisinin kapitalist ekonomiye dahil olma süreci esas olarak bir arayış hikayesi olarak ortaya çıkmıştır. Bu tebliğin konusu Kayserili

* Gençoğlu, A. Y. 2012)Kapitalizm, Kayseri Ekonomisi ve İşadamları, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, Yayınlanmamış Doktora Tezi'nden çıkartılmıştır.

¹Yrd.Doç.Dr.,Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, agencoglu@erciyes.edu.tr.

işadamlarının arayış hikayesinin kavramsal bir açıklamasını ortaya koymaya çalışan küresel ekonomiye uyum mekanizmalarıdır.

Bilindiği üzere tarihsel olarak önemli bir girişimcilik potansiyeline sahip olan Kayseri, özellikle 1980'lerden sonra sergilediği hızlı gelişme ve sanayileşme performansı ile Anadolu Kaplanları arasında yerini almıştır. Bu başarı, Velzen(1978:184)'in, 1974-75 yılları arasında Kayseri'de yaptığı bir saha araştırmasındaki Kayseri'yi sanayi kapitalizmi yönünde ilerlemeye yöneltecek herhangi bir gelişmenin bulunmadığı tespitine rağmen gerçekleşmiştir.

Şu bir gerçektir, 1980 sonrasında Kayseri ekonomisinin sergilediği performans onun kapitalist nitelikte bir gelişme içinde bulunduğunu göstermektedir. Bu durum akla şu soruları getirmektedir LeoVelzen'in 1970'lerin sonunda ortaya koyduğu tespitler yanlış mıdır yoksa doğru mudur? Yanlışsa, Velzen nasıl bir yanlışlık yapmıştır ve bu yanlışlık neden kaynaklanmaktadır? Doğruysa, bu tespitlerin aksine sonuçlar doğuracak ne gibi faktör ya da faktörler işe karışmıştır? Bu durumu ortaya çıkaran sosyoekonomik süreçlerin açıklanmasında mevcut teorik açıklamalar dışında bir açıklama çerçevesi oluşturulabilir mi?

Tebliğ'in dayandığı ve Haziran 2012'de kabul edilen "Kapitalizm, Kayseri Ekonomisi ve İşadamları" başlıklı doktora tezi söz konusu sorulara bir cevap bulmak üzere gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın nihai hedefi ise kapitalist süreç ile bağlantılı olarak Anadolu'nun ekonomik gelişmesinde öncü bir rol üstlenen Kayseri ekonomisinin ve Kayserili sanayicilerin başarılarında/başarısızlıklarında sosyokültürel özelliklerin oynadığı rolü, mevcut kuramsal açıklamaların dışında kendi bağlamında açıklayabilme potansiyeline sahip bir kavramsal çerçeve oluşturmaktır.

Dolayısıyla araştırmada, araştırma konusuna ilişkin mevcut teorilerin kavramlarının karşılıklarını alandan elde edilen verilerde aramak yerine bu süreci bizzat yaşayan işadamlarından elde edilen verilerden hareketle bir kavramsal açıklama çerçevesi oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede sosyal hayatı kendi akışı içinde ve derinlemesine anlamaya ve açıklamaya yönelik olan nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Yine araştırmanın amacına uygun olarak nitel araştırma tekniklerinden alandan elde edilen verilerden hareketle kuram üretme amacı taşıyan bir araştırma stratejisi olan temellendirilmiş kuram kullanılmıştır.

Türkçeye temellendirilmiş ya da alansal kuram olarak çevrilen, ilk olarak 1967'de Strauss ve Glaser'ın "TheDiscovery of GroundedTheory" isimli çalışmalarında sosyolojik bir bakış açısıyla geliştirdikleri groundedtheory, sosyal gerçekliğin mevcut teorilerle anlaşılması ve açıklanmasında güçlük çekilen alanları için yeni bakış açıları oluşturmak üzere yapılacak çalışmalar için kullanışlı, sistematik bir analiz tekniği olma potansiyeli taşımaktadır.

Herhangi bir araştırma konusuna ilişkin bir teoriyi test etmeyi değil de yeni bir teori üretme hedefine ulaşmak üzere temellendirilmiş kuram, alandan elde edilen verilerin soyutlanmasına ilişkin oldukça sistematik ve ayrıntılı olmakla beraber esnek bir araştırma süreci ortaya koyar. Temellendirilmiş kuram çözümlemesi, verilerin karşılaştırılması ve verilerde temellenen kavramsal açıdan soyut kategorilerin oluşturulması üzerinde durur. İşe bazı başlangıç araştırma soruları ile elde edilmiş sınırlı miktarda veri ile başlanır. Hemen bu noktada veriler çözümlenir ve çözümlemede ortaya çıkan yönelimlere göre ikinci dizi veri toplamaya geçilir. Zira verilerin toplanması işleminin, daha önceki verilerin çözümlenmesi işleminde ortaya çıkan kuramsal gelişmeler tarafından yönlendirilmesi gerekir (Punch,2005:155-160).

Temellendirilmiş kuram stratejisi ile üretilmiş bir teorinin iki temel ögesi vardır. Bunlardan ilki kavramsal kategoriler ve bunların özellikleri, ikincisi ise kategoriler ve kategorilerin özellikleri arasında kurulan ilişkilerdir (Strauss ve Corbin,1990:35). Sürekli daha üst seviyede bir soyutlamaya ulaşmak üzere yinelenen araştırma boyunca kullanılan temel analiz birimi ise anlamlardır. Araştırmacı ham verilerle değil, bu verilerin işaret ettiği anlamların kavramsallaştırılması üzerine çalışır. Aynı olgu ile ilişkili anlamlar grubu ise kategorileri şekillendirir. Kategoriler, anlamların birbirleri ile karşılaştırılarak sınıflandırılmasıdır, temsil ettikleri anlamlardan daha üst seviyede yer alır ve daha soyuttur (Strauss ve Corbin, 1990: 7).

Temellendirilmiş kuram stratejisine özgü bir örneklem belirleme yöntemi olan teorik örnekleme, teorinin geliştirilme süreci ile doğrudan bağlantılı şekilde ve döngüsel olarak gerçekleştirilir. Teorik

örnekleme, teorinin gelişimi ve genel çerçevesi açısından anlamlı ve önemli olduğu kabul edilen kavramları temel alarak yapılan bir örnekleme alma işlemidir. Teorik örneklemede araştırmacı bir taraftan veri toplar, onları kodlar ve analiz ederken bir taraftan da bir sonraki aşamada hangi verilerin nereden toplanacağına karar verir. Bu kararın verilmesi ise analiz sırasında ortaya çıkan ve/veya geliştirilmeye çalışılan kavramlara dayalı olarak geliştirilir.

Araştırmanın ilk aşamasında örnekleme dahil edilecek işadamları belirlenirken mümkün olduğunca çeşitli verilere ve fazla sayıda kategoriye ulaşmak üzere sistematik ve tesadüfi örnekleme alma teknikleri bir arada kullanılmıştır. Araştırma boyunca örnekleme alma, veri toplama, verilerin analizi ve yeniden örnekleme alma, veri toplama ve verilerin analizi döngüsü için toplam yirmi kişi ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Başlangıçta mümkün olduğunca çok çeşitlilikte veriye ulaşma ile kategori oluşturma amacı doğrultusunda örnekleme alma yoluna gidilmiş, ardından mevcut kategorileri geliştirme ve yeni bilgilere ulaşma hedefi doğrultusunda hareket edilmiştir.

Çalışmada işadamlarının küresel kapitalizme uyum mekanizmalarının kavramsallaştırılması kapitalizmin temel nitelikleri üzerinden gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. 16. yüzyıldan itibaren Avrupa’da ortaya çıkan ve giderek tüm dünyayı etkisi altına alan kapitalizmin, o tarihlerden bugüne kadar sürekli bir dönüşüm halinde olduğu ve sürekli olarak kendisini yenilediği hususu hemen herkes tarafından kabul edilmektedir. Ancak kapitalizmin ortaya çıktığı günden bu yana değişmeden kalan belli nitelikleri bulunduğu da inkâr edilemez. Söz konusu nitelikler; yoğun bir sermaye birikimi ile bunun sonucunda ortaya çıkan sürekli büyüme ve kâr arttırma zorunluluğu, kâr arttırma ve büyüme zorunluluğunun getirdiği pazar arayışı, pazar arayışı nedeniyle uluslar arası ekonomik ilişkilere girme mecburiyeti ile buna destek verecek güçlü bir devletin varlığı, sürekli krizlerin yaşandığı belirsiz ve kaygan ekonomik zeminde ayakta kalma çabası, bu çabanın getirdiği üretim, teknoloji ve ekonomik örgütlenmede sürekli bir yenilik yaratma gereği ve bu gerekliliği yerine getirebilecek niteliklere sahip insan kaynağı olarak sıralanabilir.

Kapitalizmin temel nitelikleri Kayseri ekonomisinin küresel ekonomiye uyum mekanizmalarının ortaya çıkışının nedensel koşullarını oluşturmaktadır. Bu nedenle Kayserili işadamlarının kapitalizmin temel niteliklerini algılama biçimleri küresel kapitalizme uyum mekanizmalarını belirleyen en önemli faktörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kayserili işadamlarına göre, sermaye ontolojik olarak kendisini üretmek yani çoğaltmak zorundadır. Kapitalist bir girişim için zorunlu koşuldur. Fakat aynı zamanda kapitalist girişim de bir ekonomik kaynağa sermaye niteliğini verir.

Belirsiz ve kaygan ekonomik zeminde hareket etme zorunluluğunun getirdiği hızlı değişim karşısında sermayenin kendini ekonomik girişim kanalı ile çoğaltması, sektörel akışkanlık ve sektörel sıçrama yolu ile gerçekleşmektedir. Sektörel akışkanlık bir firmanın geleceğini tehdit etme potansiyeli taşıyan şartlar ortaya çıktığında firmanın ekonomik imkânlarının kâr potansiyeli daha yüksek farklı ve yeni alanlara kaydırılması olarak tanımlanabilir. Sektörel sıçrama ise sektörel akışkanlığın Kayseri ekonomisinin genel yapısına etkileri bağlamında aldığı biçimdir. Sektörel sıçrama, ekonomideki belirsizlikler ve kâr oranlarının azalma eğilimi karşısında geliştirilen stratejiler sonucunda bir sektörde yeniden büyüme ivmesinin yakalandığı süreç ve bu süreçte kullanılan stratejiler olarak tanımlanabilir.

İşadamlarına göre mevcut ekonomik sistem uluslar arası rekabetle karakterize olmaktadır. Belli bir sermaye birikiminin ardından ortaya çıkan sürekli kâr arttırma ve büyüme zorunluluğu ekonomik faaliyetlerin sürekli genişletilerek sürdürülmesi anlamına geldiğinden içe kapalı bir ekonominin bu sistemin işlediği dünyada ayakta kalması mümkün değildir. Uluslar arası rekabete karakteristiğini veren ürün niteliği, insan kaynağı ve ekonomik ilişkiler kurma becerisi alanlarında sahip olunan avantajlardır.

Bu bağlamda kapitalizm uluslar arası düzeyde bir rekabete, bu rekabet içinde öne çıkan ülkelerle geride kalan ülkeler arasında hiyerarşik bir konumlanmaya yol açmaktadır. Diğer taraftan özellikle günümüzde bu hiyerarşik sıralanmada bir eşitlenme eğiliminin ortaya çıkmaya başladığı şeklindeki görüş de Kayserili işadamları arasında yaygınlaşmaktadır.

Ülkeler hiyerarşisi kapitalist ekonomik sisteme sahip olmak ile kapitalist sisteme konu olmak bakımından iki uç noktada ülkelerin bir skala içinde konumlanması dahilinde ortaya çıkmaktadır.

Kapitalist sisteme sahip olmak üretim bilgisi, sermaye, teknoloji ve insan kaynağından oluşan üretim imkânlarına sahip olarak ekonomik kaynakları sermaye birikimini arttırmak üzere verimli bir şekilde kullanılması şeklinde tanımlanabilir. Bu çerçevede kapitalizmin temel nitelikleri çerçevesinde işleyen bir ekonomiye işaret eder. Kapitalist sisteme konu olmak ise üretim bilgisi, sermaye, teknoloji ve insan kaynağından oluşan üretim imkânlarına sahip olunmadığından ekonomik kaynakları ihtiyaçları karşılamak üzere tüketime seferber etmek olarak tanımlanabilir.

İşadamlarını bir arayış süreci içine sokan yapısal şartlardan bir diğeri devletin kapitalist sistemde oynadığı roldür. Kayserili işadamlarının devletin kapitalist ekonomik sistemdeki rolüne ilişkin görüşleri “devlet desteği ile zenginleşme” adı altında açıklanabilir. Devlet desteği ile zenginleşme devletin desteği ancak özel sektör eliyle zenginleşmeyi ifade etmektedir. Bu bağlamda devlet temel olarak üretim faaliyetleri ve uluslar arası rekabet olmak üzere iki alanda rol oynamaktadır. Devletin kapitalist ekonomide oynadığı rol Kayserili işadamlarını devlete karşı duydukları güvensizliğe rağmen devletle işbirliği içinde hareket etmenin yollarını aramaya itmiştir.

Kâr arttırma ve büyüme zorunluluğunun getirdiği çabaların yol açtığı hızlı değişimin bir sonucu olarak kapitalist ekonomi kaygan ve belirsiz bir zemin üzerinde işlemektedir. Bu sistemde büyümeyi başaramayan firmalar yok olmaya mahkûmdur. Kayserili işadamlarına göre durmak para kaybetmektir. Kaygan ve belirsiz zemin, bir taraftan sürekli büyüme zorunluluğu ile bu yöndeki faaliyetlerin yol açtığı kâr oranlarında azalma; hâkim firmaların sunduğu fırsatlar ve neden olduğu sınırlamalar; ekonomik krizlerin ekonomik büyümenin önüne kurduğu engellerin etkileşimi çerçevesinde şekillenen bir durumdur.

Kapitalizmin kuralları ile işleyen bir ekonomiyi oluşturabilmek ve onu sürdürülebilir kılmak için kapitalizmin koşullarına uyum yeteneğine sahip insan kaynağına sahip olmak gereklidir. Nasıl ki kapitalizm belli bir sermaye birikimine ihtiyaç duyuyorsa, benzer şekilde, bir ekonomik kaynak olarak kapitalizmin kâr ve büyüme hedefini gerçekleştirecek verimlilik potansiyeline sahip insan gücü şeklinde tanımlanabilecek beşeri sermayeye de bir o kadar ihtiyaç duymaktadır. Kayseri ekonomisinin kâr, pazar, güvenlik, devletle ilişkiler, uluslar arası faaliyetler arayışına girmelerine imkân veren temel faktör Kayseri'nin bu arayışa girmesini sağlayacak insan kaynağına sahip olması olmuştur.

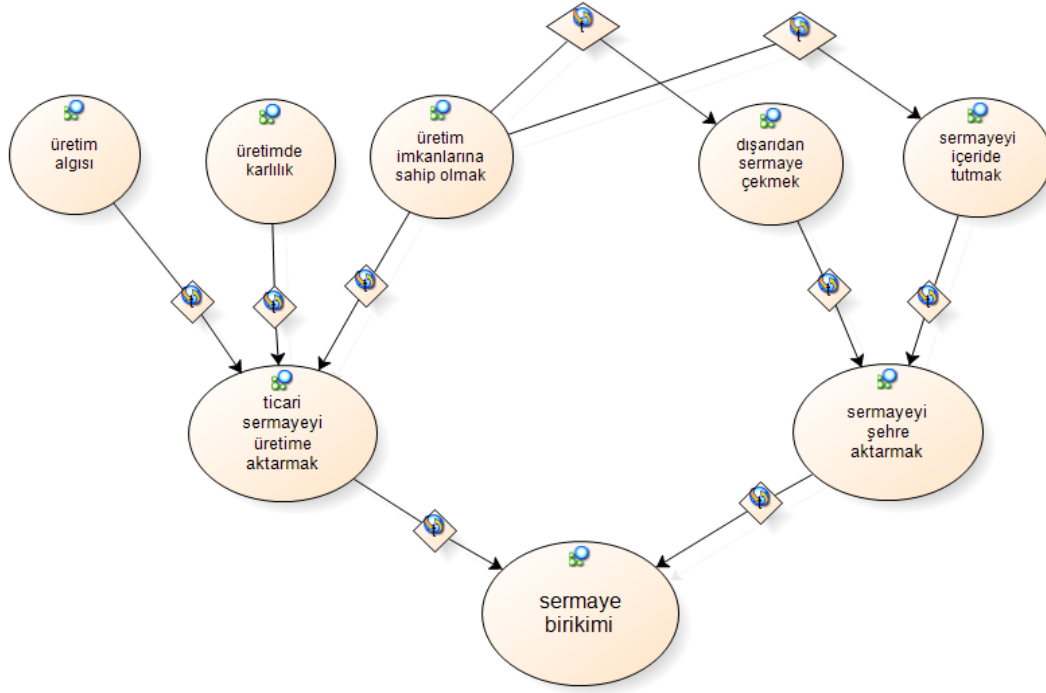
KAYSERİ'DE SERMAYE BİRİKİMİNİN MEKANİZMALARI

Kapitalizmi kapitalizm yapan temel olgunun sermaye birikiminin ve ekonomik büyümenin sürekliliği olduğu gerçeğinden hareketle, Kayseri'de de kapitalist nitelikte bir ekonomik işleyişin ortaya çıkması için belli bir sermaye birikiminin varlığının zorunlu koşul olduğunu söylemek mümkündür. Kayserili işadamlarına göre, kadim bir ticaret şehri olan Kayseri'de her zaman bir sermaye birikimi var olagelmıştır. Bu geçmiş, aynı zamanda Kayseri'ye kâr hedefi güden bir zihniyet yapısını da hediye etmiştir. 1980'lerde ekonomide dışa açılma politikalarının uygulamaya konulması ile birlikte ticaretten elde edilen karlarda ortaya çıkan azalma Kayserilileri sermayelerini kaybetme riski ile karşı karşıya bırakmıştır. Bu risk karşısında Kayserililer sermayelerini korumanın yollarını aramışlar ve bunda da başarılı olmuşlardır.

Kayseri'de sermaye birikiminin sürekliliğinin sağlanmasında etkili olan en önemli mekanizma ticari sermayenin üretime aktarılması olmuştur. Bu süreçte Kayserili işadamlarının üretim olgusuna yükledikleri anlamın ve atfettikleri büyük önemin oldukça etkili olduğunu söylemek mümkündür.

“Ticaret nedir? Sadece tüketen topluma hitap etmektir. Oysaki üreten insanlar tüketebilir...Ülkelerin veya şehirlerin kalkınması için üretmesi şart..Kayseri bu eksikliğini görmüş. Yani sadece ticaret değil, sadece alıp satan değil üreten de olmalıym” (ÇK, Tekstil Sektörü)

Kayserili işadamları, ekonomik kaynakların sermayeye dönüştürülmesinin ticaretle ancak bir ölçüye kadar mümkün olabileceğini, üretime geçilmediği takdirde ekonomik kaynakların tüketmek üzere kullanılacağını başka bir deyişle kapitalist sisteme konu olma olarak daha önce tanımlanan duruma yol açacağını düşünmektedirler. Derinlemesine görüşmelerin tümünde üretim olmadığı takdirde kapitalizmin temel koşullarından biri olan ekonomik büyüme yani sermaye birikiminin de mümkün olmadığı görüşünün özellikle vurgulandığı görülmüştür. Bu durum üretim yapmanın Kayserili işadamlarının girişimci kimliklerinin de önemli bir unsuru olduğunu göstermektedir.

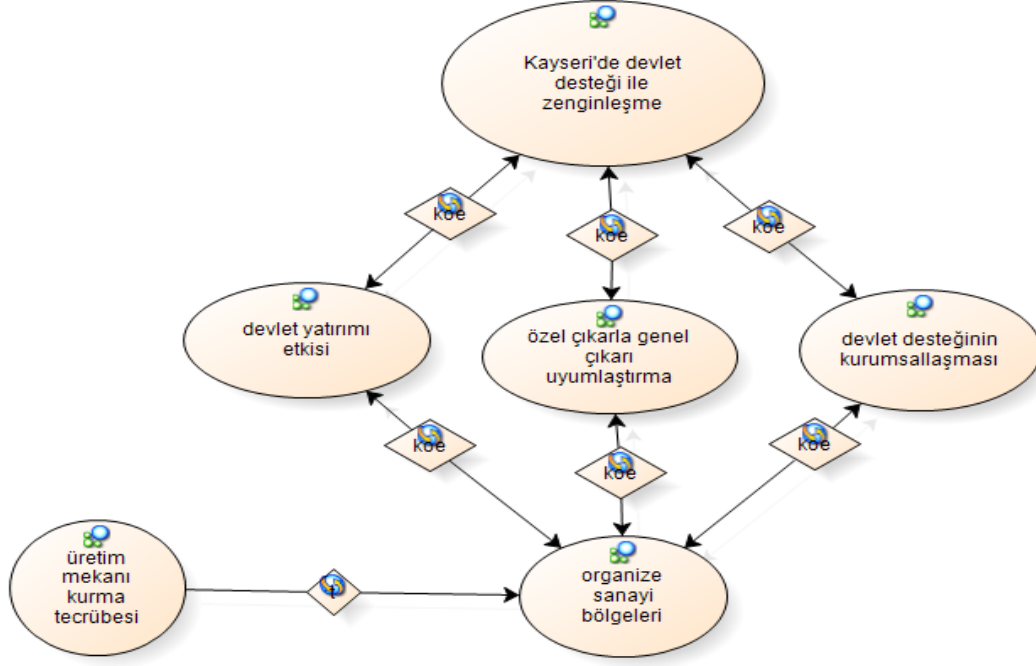
Bir işadamı, oturmaların Kayseri'nin ekonomik gelişmesinde nasıl bir rolü olduğu sorusuna cevap verirken şu şöyle demektedir: “Herhangi bir malı üretmek, üretimle ilgili bir hikâye dinlemek falan derken insanlarda bir heves oluşuyor.” Başka bir deyişle Kayserili işadamlarının düzenli olarak gerçekleştirdiği bir sosyal faaliyet olan oturmalar üretim yaparak zenginleşme hedefine yönelik bir sosyal ortam oluşturmaktadır. Tüm bunlardan da anlaşılacağı üzere Kayserili işadamlarında sosyal etkileşim örüntüsü ile de beslenen bir üretim hevesi bulunmaktadır.

Görece erken bir tarihte kurulan Erciyes Üniversitesi, Sümerbank, Ana Tamir ve Hava İkmal gibi devlet yatırımları üretim alanında yetişmiş insan kaynağının ortaya çıkmasını da beraberinde getirmiştir. Ticaretten gelen ve kâr hedefi doğrultusunda hareket eden girişimcilerin ve birikmiş sermayenin varlığı bu beşeri sermaye ile birleştiğinde sermayenin üretime aktarılması mümkün olmuştur. Ticari sermayenin üretime aktarıldığı ilk dönemlerde üretim yapabilme imkânına sahip firmaların pazar sorunu yaşamadan yüksek kâr oranları ile ürünlerini satmaları Kayseri’de üretim hevesinin ortaya çıkmasında oldukça etkili olmuştur. 1980’lerle birlikte -ki bu tarihe hemen hemen tüm işadamları bir şekilde değinmiştir- ekonominin rekabete açılmasının üretim yapma imkânına sahip firmalar için yeni fırsatlar doğurduğu, diğer taraftan yeni üretim imkânlarının ortaya çıkmasını sağlayarak sermayenin üretime aktarılması sürecini hızlandırdığı görüşü işadamları tarafından dile getirilmektedir.

Kayseri’nin kapitalist nitelikte bir ekonomik sisteme geçişinde elindeki sermaye birikimini kentte tutmayı başarması ve çevresindeki bölgelerden Kayseri’ye sermaye aktarılmasının koşullarını oluşturma başarısını göstermiş olması da etkilidir. Yapılan derinlemesine görüşmelerde, sermayenin Kayseri içinde kalmasını sağlayan en önemli hususlardan birinin Kayserili işadamlarının hemen hepsinin kentlerine karşı duydukları sorumluluk duygusu olduğu dile getirilmiştir. Bu durum bir taraftan şehirde mevcut olan sermayenin dışarıya gitmesini engellemiş diğer taraftan farklı şehirlerde faaliyet gösteren Kayserili işadamlarının kârlarının belli bir bölümünü kentlerine aktarmalarını sağlamıştır. Diğer taraftan Kayseri’nin 1980’lerde başlayan ekonomide dışı açılma politikaları ile birlikte elindeki sermayeyi üretime aktararak çevresindeki illere göre erken bir dönemde kapitalist bir ekonomik işleyişe sahip olması çevre illerdeki sermayenin de şehre aktarılmasını beraberinde getirmiştir.

DEVLET DESTEĞİ İLE ZENGİNLEŞME

Kayserili iş adamları devletin kapitalist ekonomide oynadığı hayati rolün farkında olmakla ve bunu desteklemekle beraber zenginleşmenin devlet eliyle değil, özel sektör eliyle fakat devlet desteği ile mümkün olduğunu düşünmektedirler. Bu bağlamda devletin ekonomik yatırımlarının, özellikle kapitalist ekonomiye sahip olma aşamasına gelmiş bir yapıda dolaylı yollarla yapılması gereği üzerinde durmaktadırlar. Kayseri ekonomisinin devlet desteği ile zenginleşme sürecinde ise özellikle üç husus ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki Kayserili işadamlarının devlet eliyle zenginleşme ile ekonomik kaynakların verimsiz şekilde kullanıldığı görüşünde birleşmeleri, ikincisi ekonomik faaliyetlerinde bireysel çıkarla genel çıkarı uyumlaştırmaları üçüncüsü ise organize sanayi bölgelerini devlet desteği ile zenginleşme hedefinin gerçekleştiği birer üretim mekânı olarak işletmeleridir.

Kayseri'deki devlet işletmeleri, şehrin ekonomik faaliyetlerinin ana taşıyıcısı olacak ve şehir nüfusunun önemli bir kısmına istihdam sağlayacak yoğunluğa ve büyüklüğe hiçbir zaman sahip olmadığından Kayseri ekonomisi devlet yatırımlarına bağımlı bir ekonomi haline gelmemiştir. Bu nedenle Kayserililerde geçimlerini devletin sağlama gerektirdiği yönünde bir beklenti oluşmamıştır. Bu durum, girişimcilik bahsinde de üzerinde durulacağı üzere Kayseri'nin ticari geçmişinden gelen kâr hedefine dayalı ekonomik zihniyetiyle birleşerek devlet yatırımlarının Kayseri'deki kapitalist ekonominin ihtiyaç duyduğu zihniyette bir beşeri sermayenin oluşmasına önemli ölçüde katkıda bulunmuştur.

Devlet yatırımlarının yetmişmiş eleman etkisi bu zihniyet doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Devlet yatırımı destekli bir ekonomik yapıda devlet işletmeleri eleman yetiştiren birer okul işlevi görmüştür. Mevcut devlet işletmesinde çalışan kişilerin bir kısmı söz konusu sektörde edindikleri bilgi ve deneyim ile diğer imkânlarını birleştirerek kendi firmalarını kurmuşlardır. Geriye kalanlar ise bu firmaların ihtiyaç duyduğu yetmişmiş insan gücünü oluşturmuşlardır.

Böylece Kayseri ekonomisi kapitalist ekonomiye sahip olmanın temel koşulu olan üretim kapasitesini ortaya çıkaracak iki temel faktöre; üretim bilgisine ve bu bilgiyi üretime koşacak girişimci ile girişimcinin ihtiyaç duyduğu insan kaynağından oluşan beşeri sermayeye sahip olmuştur. Üretmenin zor satmanın ise kolay olduğu 1980 öncesindeki kapalı bir ekonomide üretim kapasitesine ulaşma imkânı elde eden ve bunu ticaretten gelen sermaye ile birleştirerek şehri yeni yatırımlar için daha cazip hale getirme başarısını gösteren Kayseri ekonomisinde, devlet yatırımlarının zihniyet ve beşeri sermaye etkisi sektörel gelişme etkisini de beraberinde getirmiştir.

Kayseri’de devlet yatırımlarının bulunduğu metal ve tekstil sektörlerinde önemli bir gelişme kaydedilmiş, bu sektörlerle bağlantılı olan ve bugün Kayseri ekonomisinin en gelişmiş sektörü haline gelen mobilya sektörü de devlet yatırımlarının sektörel gelişme etkisi dâhilinde ortaya çıkmıştır. Böylece söz konusu sektörler ve bu sektörle ilişkili diğer sektörlerde ciddi bir gelişme kaydedilmiş, bu yolla elde edilen birikim kapitalist nitelikte bir ekonomik sistemin geliştirilmesinde itici bir güç olma işlevi görmüştür. Kayseri’de özellikle tekstil, metal ve mobilya sektörünün gelişmesi Ana Tamir, Hava İkmal ile Sümerbank Bez Fabrikası’nda yetişen insan kaynağının özel sektöre aktarılması ile mümkün olmuştur.

Yapılan derinlemesine görüşmelerde elde edilen bulgular, Kayserili işadamlarının devletin ekonomik politikalarının bir ülkenin kaynaklarının kapitalist ekonomiye sahip olmak ya da ona konu olmak açısından belirleyici bir rol oynadığı görüşünde birleştiğini göstermiştir. Buna göre, devletin belli kişilere kaynak aktarma yoluyla sermayenin belli ellerde toplanmasına yönelik politikaları ülkenin kaynaklarının tüketime koşulmasına yol açmış ve bu nedenle kapitalist ekonomiye geçiş için gerekli sermaye birikiminin oluşumu da sağlanamamıştır. Kayserili işadamlarına göre ülkenin ekonomik kaynaklarının eşitsiz şekilde dağıtılması nedeniyle, Anadolu bu kaynaklardan kendisine düşen payı alamamış ve ülke ekonomisinde hak ettiği konuma gelememiştir. Özal döneminde başlayan neo-liberal politikalarla beraber, tedrici ve yavaş olsa da, devletin ekonomideki düzenleme işlevinin kişisellikten çıkarak daha kurumsal bir nitelik taşımaya başlaması ile her ne kadar kişisel düzeyde ilişkilerin mevcudiyeti devam etse de sermayenin kapitalist ekonominin nitelikleri çerçevesinde işlenmesi ve birikimi de mümkün hale gelmiş ve bu durum Anadolu sermayesinin kendisini göstermeye başlamasını da beraberinde getirmiştir.

Kayserili işadamları merkezdeki işadamlarının devletle işbirliğinin getirdiği az gelişmişlik durumunun onların geleceği için bir tehdit oluşturduğu inancını taşımaktadırlar. Buradan hareketle, ülkenin ekonomik ve siyasi açıdan güçlenmesi ile kendi zenginleşmeleri ve güvenlikleri arasında bir kader birliği olduğu sonucuna varmaktadırlar. Yapılan derinlemesine görüşmelerde, Kayserili işadamlarının, Kayseri’nin ekonomik çıkarları ile ülkenin uluslar arası alanda güçlenmesi arasında sıkı bir bağ kurdukları için kendi başarıları ile ülkenin dolayısıyla genelin refahının paralellliğini sürekli olarak vurguladıkları görülmüştür.

Bu nedenle, Kayserili işadamları devletle ilişkilerini özellikle bireysel çıkarlara yönelik olarak değil de genel çıkara yönelik faaliyetler gerçekleştirerek kurma ve bu ilişkileri kendi ekonomik çıkarları ile genel çıkarları uyumlaştırma doğrultusunda kullanmayı tercih etmektedirler. Söz konusu zihniyet, Kayserili işadamlarının yerel yönetimler ve merkezi devlet kurumları ile kurdukları etkileşim örüntülerine de rengini vermektedir.

Kayserili işadamları devletle ortak hareket ederek yeni üretim mekânları geliştirmek, ihtiyaç duyulan insan kaynağını yetiştirecek eğitim kurumları kurmak gibi stratejiler oluşturmaktadırlar. Bu nedenle firmalar organize sanayi bölgesinde faaliyet göstermeyi, kendilerine ait üniversiteler kurmak yerine pek çok firmanın ortak olduğu özel üniversiteler kurmayı ya da devlet üniversitelerini destekleme yoluna gitmeyi tercih etmektedirler. Başka bir deyişle kendi özel çıkarları ile genel çıkarlar arasında bir uyum sağlayarak ekonomik faaliyetlerini yürütme yoluna gitmektedirler.

Devletin kapitalist ekonomideki konumu ve Kayseri’nin özel çıkarlarla genel çıkarlar arasında kurdukları paralellığın ekonomik faaliyetler açısından en somut biçimini organize sanayi bölgelerinde görmek mümkündür. Organize sanayi bölgelerinin mantığının temel özellikleri ise şu şekilde sıralanabilir: Firmaların kâr hedefi doğrultusundaki faaliyetlerini kolaylaştırmak üzere çalışan hizmet amaçlı kuruluşlar olarak genel çıkarla özel çıkarın birbirini desteklediği mekânlardır; her türlü kurumsal alt yapıya sahip kendi belediyesi ve yönetimi olan üretim kentleri olarak düşünülebilir; işadamlarına sağladıkları avantajlarla girişimcilik potansiyelini arttıran mekânlardır; iş zihniyetinin çalışmak, üretmek ve zamanı doğru kullanmak üzerine kurulduğu mekânlardır; bu zihniyete sahip girişimci ve personelin ilişki ağları kurduğu sosyalleşme mekânları olma niteliği taşımaktadır.

KAYSERİ’DE GİRİŞİMCİLİK

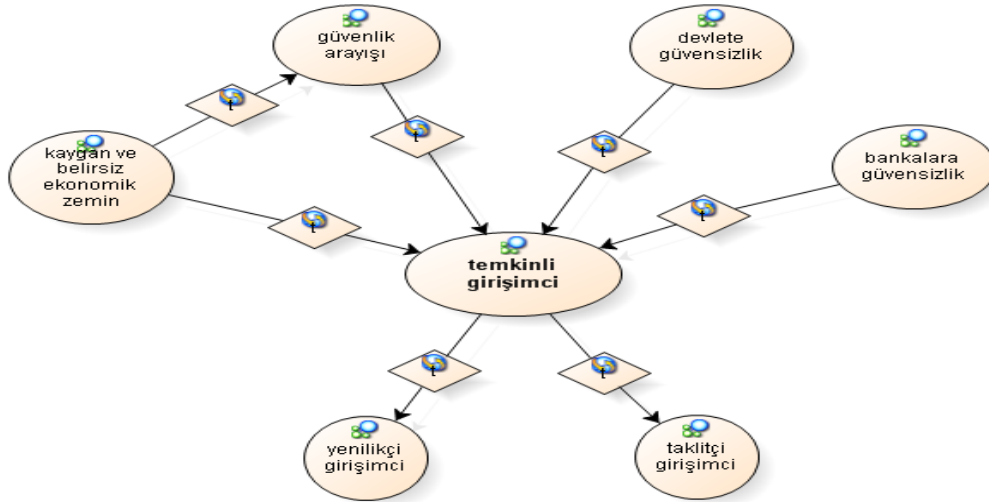
Kayseri her çağda temel ekonomik faaliyetin ticaret olduğu bir şehir olagelmiştir. İşadamları bu durumu çoğunlukla şehrin doğal ekonomik kaynaklarının kıtlığının doğurduğu bir sonuç olarak kabul

etmektedir. Kayseri tarım alanlarının darlığı nedeniyle Türkiye ekonomisinin bir tarım ekonomisi niteliği taşıdığı dönemlerde de bir ticaret şehri olarak varlığını sürdürmüştür. Onlara göre, Kayseri’de girişimciliğin kökeninde de geçmişten gelen bu ticari birikim yatmaktadır.

Kayserili iş adamlarına göre girişimci temel hedefi ve çabası kâr olan kişidir. Ticaret temel olarak hedefi kâr olan bir ekonomik faaliyet olduğundan Kayseri’de geçimlik bir ekonomik zihniyetin yanı sıra kâr hedefine dayalı bir ekonomik zihniyet her zaman var olmuştur. Kayserili iş adamları girişimciliğin Kayserilinin ruhunda doğal olarak var olduğunu düşünmektedirler. Dolayısıyla girişimciliği Kayserilinin bir kimlik özelliği olarak görmektedirler. Bu algılama tarzı sadece işadamları için değil Kayserililerin genelinde de bulunmaktadır. Böylece Kayseri potansiyel girişimcilerden oluşan bir nüfusa sahiptir aynı zamanda.

İşadamlarının girişimci tariflerine baktığımızda birbiri ile bağlantılı üç hususun ön plana çıktığı görülmektedir. Girişimcinin temel hedefi kâr etmek ve işletmesini büyütmektir. Girişimci bu hedef doğrultusunda yatırım yapmalı, ekonomik kaynakları harekete geçirmeli ve değişen şartlara uyum sağlayacak şekilde hareket etmelidir. Bu ise piyasada kâr potansiyeli taşıyan alanları görebilme becerisini, bu alanlara yatırım yapma cesaretini gerektirmektedir. Dolayısıyla girişimci sürekli olarak piyasayı kollayan, değişen şartların farkında olan, bu şartlara göre kendisini uyarılama becerisine sahip olan kişidir. Girişimci ruhun arayışı, yenilik üretme ve başarıyı taklit etme üzere iki şekilde gerçekleşmektedir. Bu iki arayış tipi iki farklı tipte girişimciyi ortaya çıkarmaktadır. İlki başkalarının yapmadığı ya da yapamadığını yapmak üzere hareket eden girişimci tipini temsil eden yenilikçi girişimci iken diğeri başkalarının başarılı olduğu alanlara, hiçbir alt yapıları bulunmasa da sırf alandaki başarılı örneklerin varlığından hareketle cesaretle giren taklitçi girişimci tipidir.

Girişimciliğin Kayseri’ye özgü biçimi ise ‘temkinli girişimci’ ismi ile ifade edilebilir. Temkinlilik mümkün olan en az riskle ekonomik faaliyetleri yürütmek ve gerektiğinde daha büyük kazançlardan feragat etmeyi ifade etmektedir. Temkinli iş adamının zihniyet dünyasındaki anlam kodunu ise “ayağını yorganına göre uzatmak” deyimini ile özetlemek mümkündür. Evet, kapitalist girişimciliğin temelinde kâr ve büyüme vardır. Kayseri’deki girişimciliğe özgü olan durumun ise bu hedefe ulaşmaya çalışırken maksimum büyüme ve zenginleşme hedefinin karşısına sağlam fakat emin adımlarla zenginleşme ve büyümeyi koymak olduğunu söylemek mümkündür.

Temkinli girişimcilik olarak ifade edebileceğimiz bu olgu, Kayserili girişimcinin kapitalist ekonominin belirsiz ve kaygan zeminine verdiği tepkinin güven arayışı olması ile ilişkili olarak ortaya çıkmaktadır. Geçmişten bu yana Kayserili işadamları, ne ülkenin ekonomik büyüme ve istikrarına, ne bankalara ne de siyasi iktidara karşı bir güven duygusu geliştirememişlerdir. Bu durum Kayserili girişimcileri her zaman en kötüsüne hazırlıklı olmaya zorlamış, bir taraftan kendisini güvence altına almadan başka bir alanda riske girmekten de alıkoymuştur.

Kayserili işadamının devlete karşı duyduğu güvensizliğin kaynağı olarak iki unsur ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki Kayserili işadamlarının devletin kendilerine güvenmediği şeklinde bir

algıya sahip olmalarıdır. Diğerleri ise İstanbul sermayesinin devletle yakın işbirliğinin ekonomik kaynakların verimsiz ve eşitsiz bir şekilde dağıtılmasını yol açtığı düşüncesinde olmalarıdır. Dolayısıyla, Kayserili işadamlarının gözünde devlet, gerek işadamlarına bakış açısı gerekse kurumsal işleyişi bakımından girişimcinin çıkarlarını koruyacak bir yapılanmaya sahip olmadığı gibi girişimciliği engelleyici bir tutum sergilemektedir ve işadamları/girişimci için devletin varlığı, bir güvence olma niteliği taşımamaktadır.

Kayserili işadamları benzer bir güvensizliği bankalara karşı da hissetmektedirler. Bankalara karşı duyulan güvensizliğin kaynağında ise gerek dini faktörlerin gerekse bankalarla yaşadıkları kötü tecrübelerin etkisini görmek mümkündür. Genellikle muhafazakâr bir yapı arz eden Kayserili işadamlarının faizden kaçındıkları bir gerçektir, ancak diğer taraftan bankalardan kredi alarak büyümeye çalışan firmaların yaşadığı kötü tecrübelerin banka ve bankacılığa karşı duyulan güvensizlikte oldukça etkin olduğunu söylemek mümkündür.

Kayserili girişimci kapitalizmin belirsiz ve kaygan ekonomik zemini üzerinde büyüme zorunluluğunun yükünü ve baskısını yoğun bir şekilde hissetmektedir. Buna işadamlarının devlet ve bankalara karşı duyduğu güvensizlik de eklendiğinde ortaya çıkan sonuç, girişimcinin firmasını ayakta tutmak üzere sürekli olarak güvenli limanlar arama ihtiyacı içinde olması olmuştur. Kayserili girişimci, büyük risk ve fırsatların olduğu bir dünyada fırsatları değerlendirmek üzere büyük riskleri göze alabilen bir anlamda gözü kara girişimciler değildirler. Onlar “Bir ayağını yere sağlam basmadan diğerini yerinden kaldırma(z)”yan temkinli girişimcilerdir. Bu durum, Kayseri’nin ekonomik yapısını belirleyen temel faktörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

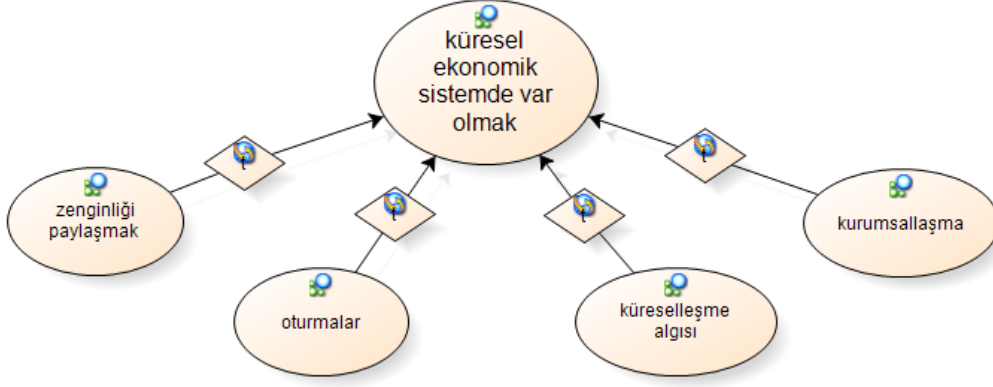
Temkinli girişimci olarak tanımlanabilecek olan Kayserili işadamlarının güvenlik arayışı, onları küreselleşen dünyada ortaya çıkan belirsizliklerle başa çıkmak için yeni kanallar bulmaya itmiş ve Kayseri’nin bir sanayi odağı olarak gelişmesinde önemli bir faktör olmuştur. Bu güvenlik arayışı Kayserilinin kendi kaynaklarını mümkün olan en ekonomik ve kârlı biçimde kullanmasına yol açmış, onları kendi kaynakları ile küresel ekonomi ile eklemlenmeyi sağlayacak yollar aramaya itmiştir. Belirsizliğin kol gezdiği, birkaç yılda bir ekonomik krizlerin yaşandığı Türkiye ekonomisi içerisinde büyük kâr yerine optimumkâr tutkusuyla hareket eden ve risk almaktan çekinen Kayserili iş adamı için küresel pazarlara eklemlenme yollarını aramak bir zorunluluk halini almıştır.

Ancak temkinli girişimcilik, Kayseri’nin ekonomik potansiyelini tam olarak kullanmasını engelleyen bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır aynı zamanda. Derinlemesine görüşmelerde, temkinli girişimciliğin şehrin ekonomik potansiyelini hayata geçirmesi hususunda olumsuz etkilerinin de bulunduğu şeklindeki görüşlerin işadamlarının büyük çoğunluğu tarafından paylaşıldığı görülmüştür. Kayseri’de kâr ve büyüme hedefi doğrultusunda yatırım yapma hedefi güden girişimci oldukça fazla olmasına rağmen girişimcilerin özellikle bankalara ve devlete karşı duydukları güvensizlik onların daha büyük sermayeye ulaşma kanallarını verimli bir şekilde kullanmalarının önünde bir engel teşkil etmiştir. Bu durum yüksek kâr potansiyeline sahip büyük sermaye gerektiren alanlardaki yatırımlarla daha hızlı bir büyüme ivmesinin yakalanması konusunda Kayseri’nin yeterli başarıyı gösterememesi ile sonuçlanmıştır.

Temkinli girişimcilik yukarıda sözü edilen taklitçi ve yenilikçi girişimcilik potansiyelini içerisinde barındırmaktadır. Başka bir deyişle temkinli girişimcilik yerine göre taklitçi yerine göre yenilikçi girişimci tipini üretmektedir. Ekonomik faaliyetlerini yürütürken güvence arayışını ön planda tutan temkinli girişimcilik, güvenceyi daha önce başarı gösterilmiş olan sektörlerle girerek arayan girişimciler açısından taklitçiliğe, güvenceyi yenilik ve teknoloji üretmede arayan girişimci açısından ise yenilikçiliğe yönelişi beraberinde getirmektedir. Diğer taraftan taklitçiliğin belli sektörlerde rekabeti yüksek düzeylere çekerek girişimcileri yenilikçiliğe zorladığını söylemek de mümkündür.

KÜRESEL EKONOMİK SİSTEMDE VAR OLMAK

Kayseri ekonomisinin küresel kapitalist ekonomik sisteme eklenme sürecinde ürettiği diğer özgün uyum mekanizmaları arasında işadamlarının küreselleşme algısı, kurumsallaşma çabaları, zenginliğe ilişkin zihniyet dünyaları ve Kayseri’ye özgü bir sosyalleşme alanı olan oturmalar sayılabilir.

Kapitalizmin temel niteliklerinden birinin uluslar arası ekonomik ilişkiler içine girme olduğu, uluslar arası ekonomik ilişkilerin günümüzdeki biçimini de küreselleşmenin oluşturduğu göz önünde bulundurulduğunda işadamlarının küreselleşmeyi algılama biçimlerinin ve buna yönelik uyguladıkları stratejilerin önemi daha iyi anlaşılacaktır. Yapılan derinlemesine görüşmelerde işadamlarının küreselleşme olgusunu özellikle ulaşım ve iletişim imkânlarının artması sonucunda küçülen bir dünyada yaşamak olarak algıladıkları ve ona olumlu anlamlar yükledikleri görülmektedir.

Küreselleşme yeni ürün ve üretim teknolojilerine ulaşma ve yeni pazarlar bulma kapasitesini arttıran, uluslar arası ekonomiye eklenmede engel olarak kabul edilebilecek sınırlılıkları ortadan kaldıran bir olgu olarak kabul edilmektedir. Yapılan derinlemesine görüşmelerin hiç birinde iş adamları küreselleşmeye karşı genel anlamda olumsuz bir tavır sergilememişlerdir. Küreselleşme, alternatifleri çoğaltan, uluslar arası ticareti kolaylaştıran ve hatta uluslar arası ekonomik faaliyetlerin daha adil bir şekilde gerçekleşmesini sağlayan bir süreç olarak düşünülmektedir. Dolayısıyla, kısıtlamaları kaldıran ve yeni fırsatlar sunan küresel dünya ile kurulacak ilişkiler ve bu çerçevede edinilecek konuma işadamlarının büyük önem verdiği görülmektedir.

Küreselleşmeye bu derece olumlu bir anlam yüklenmesinin Kayseri'nin dünya ekonomisine eklenme sürecini kolaylaştırdığı söylenebilir. Güvenli limanlar arayan temkinli girişimciler olarak Kayserili işadamlarının küreselleşme karşısında takındıkları bu olumlayıcı tavır onların küreselleşmeyi güvenli liman arayışları açısından bir imkân olarak değerlendirdiklerini göstermektedir. Küreselleşmenin sunduğu fırsatlar açısından kendilerine de merkezi bir konum atfeden işadamları için bu durum önemli bir motivasyon kaynağı teşkil etmektedir. İşadamları, küreselleşmenin onlara dünyadaki gelişmeleri görmenin ve bu gelişmeleri uygulama kapasitesine sahip olmanın kapılarını açtığını düşünmektedirler.

Kapitalist bir ekonomide başarı ancak kâr oranının ve sermaye birikiminin sürekliliğinin başka bir deyişle büyümenin devam ettirebilmesi ile mümkündür. Firmasının büyümesini garanti altına alamayan bir girişimcinin başarısından bahsedilemez çünkü büyümeyen bir firma kapitalist ekonomik şartlarda her zaman yok olma tehdidi ile karşı karşıyadır. Bir firmanın rasyonel olarak belirlenmiş kriterlere dayalı bir yapı çerçevesinde işlemesini ifade eden kurumsallaşma ise firma sermayesini güvence altına almanın ve firmanın kârlılığının kişilere bağımlı olmaktan çıkıp kuşaklar boyu devam edebilmesinin ön koşuludur Kayserili işadamlarına göre.

Bu nedenle kurumsallaşma onların önlerine koydukları temel hedeflerden birini teşkil etmektedir. Onlara göre belli bir büyüklüğe eriştikten sonra kurumsallaşma sürecini başaramayan bir firma dağılmaya mahkûmdur. Kayserili işadamlarının hemen hepsi, genelde Türkiye'de, özelde Kayseri'de şirketlerin ve ortaklıkların uzun ömürlü olamayışının ve belli bir büyüklüğe ulaştıktan sonra parçalanmasının kaynağında bu durumun yattığını düşünmektedir. Firmaların bir geleceğinin olabilmesi ve elde ettiği imkân ve tecrübeleri geleceğe aktarabilmesi için ise kurumsallaşmayı bir zorunluluk olarak görmektedirler.

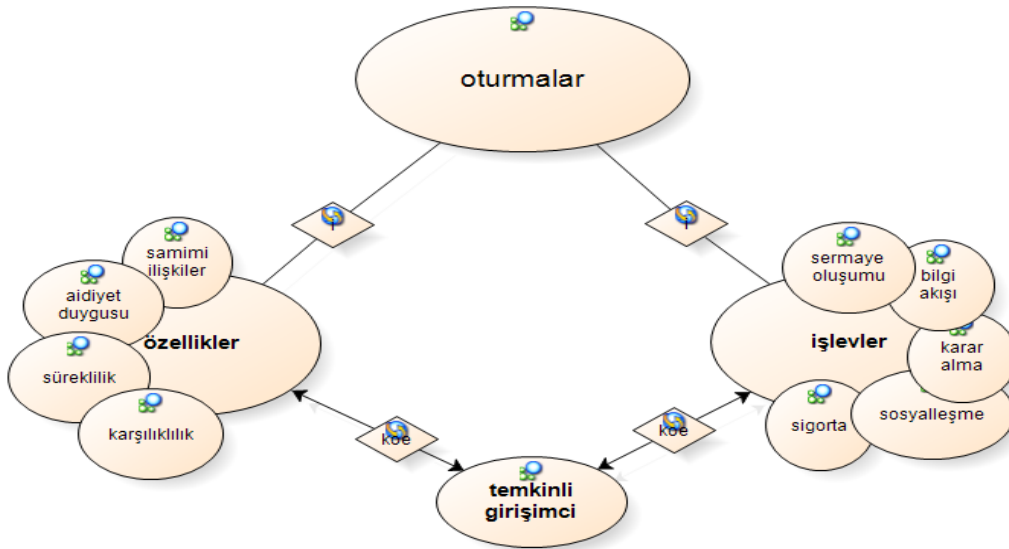
Kurumsallaşma, Kayseri ekonomisi açısından iktisadi rasyonalitenin somutlaştığı durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Kayserili işadamları kurumsallaşmayı, kâr ve büyüme hedefine ulaşmak üzere yürütülen ekonomik faaliyetlerin gelenek ve alışkanlıkların dışında akılcı olarak gerçekleştirildiği

kesin ölçütlere dayalı bir düzenleme olarak görmektedirler. Bu bağlamda kurumsallaşma üretim örgütlenmesinde departmanların ve görevlerin açık bir biçimde tanımlandığı, her faaliyetin belli ve kesin kurallara bağlanarak yürütüldüğü böylece firmanın geleceğinin kişilere bağımlı olmaktan çıkarıldığı bir yapılanma olarak tanımlanabilir. Böyle bir yapılanma dâhilinde mülkiyet yapısının, firma kaynaklarının kullanımının, çalışma koşullarının, iş bölümüne dayalı firma içi örgütlenmenin ve yönetim hiyerarşisinin söz konusu kurallar çerçevesinde düzenlenmesi elbette iş adamları ve firmalar için zorlu bir süreci de beraberinde getirmektedir.

Çünkü kurumsallaşma, Kayseri’de geleneksel alışkanlıklar ve ilişkilere dayalı olarak kurulup geliştirilmiş aile şirketlerinin bir anlamda bambaşka bir anlayış ve mantık çerçevesinde yeniden kurulmasını ifade etmektedir. Dolayısıyla Kayseri’deki firmaların bu süreci başlatabilmeleri o kadar da kolay görünmemektedir. Her şeyden önce firmanın belli bir büyüklüğe ulaşması ve kurumsallaşmanın bir ihtiyaç olarak ortaya çıkması gereklidir.

Bu şartlar yerine geldiğinde dahi firmaların kurumsallaşma sürecini başlatmaları ve bu konuda başarılı olmalarının önünde büyük bir engel bulunmaktadır. Kurumsallaşma mevcut geleneksel hiyerarşinin ortadan kaldırılarak rasyonel esaslara dayalı bir hiyerarşinin kurulmasını talep etmektedir. Bu ise aile şirketi şeklinde örgütlenmiş Kayseri firmaları açısından mevcut ilişki kalıplarının ve alışkanlıkların tamamen dışına çıkmak anlamına gelmektedir. Artık büyüğün otoritesi yerini uzmanın otoritesine bırakmalıdır. Yani köklü bir zihniyet dönüşümü gereklidir. Ancak geleneksel ilişki ağlarının desteği ile kurulan ve büyüyen firmaların bekalarını sürdürme karşılığında bu ilişkilerden vazgeçmeye razı olmaları hiç de kolay değildir.

Kayseri’nin ekonomisinin işleyişine rengini veren, ona özgünlük kazandıran oturma adı verilen faaliyetler, sayıları on ile otuz kişi arasında değişen işadamları gruplarının düzenli aralıklarla gerçekleştirdikleri toplantılardır. Oturmalar aylık ya da haftalık olarak gerçekleştirilebilmekte, bazı oturmalarda ise düzenli olarak para toplanmaktadır. Çoğunlukla bir hoca eşliğinde dua ile başlayan oturmalar ilerleyen saatlerde iş hayatı ve ekonomi üzerine yapılan sohbetlerle devam etmektedir. Zaman içinde bu gruplara yeni katılanlar ya da guruptan ayrılanlar olmakla birlikte belli bir oturmaya katılan kişiler genel olarak değişmemekte ve grup varlığını yıllar boyunca sürdürmektedir. Bu nedenle bir işadamları için oturma arkadaşlığı çok büyük bir değer ve önem taşımaktadır.

Oturmalar her şeyden önce karşılıklılık ilkesine dayalı bir sosyal sorumluluk müessesesi olma niteliği taşımaktadır. Başka bir deyişle oturmalar, işadamları arasında kurulan enformel bir dayanışma ağı olarak tanımlanabilir.

Kayserili iş adamları bankalardan kredi almaktansa bu ilişki ağı içerisinde sermaye sorunlarını çözmekte bundan da kârlı çıkmaktadırlar. Bir anlamda kendi aralarında bir teşvik sistemi kurmuş

görülmektedirler. Kayserili iş adamları faiz almaktan da ödemekten de hoşlanmadıkları için bankalarla çalışmaktansa finansal sorunlarını aralarındaki dayanışma yoluyla faizsiz çözmektedirler. Oturmalar yeni fikir ve girişimlerin hayata geçirilmesi için gerekli sermayenin bir araya getirildiği ya da elinde kaynak olan bir kişinin bu kaynağı gelecekte kendisine dönmek üzere daha verimli kullanılabilmesi için ve alanlara aktarma imkânı elde ettiği, sermaye sorunu nedeniyle fikirlerini hayata geçiremeyenlere yeni imkânların tanındığı mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Oturmalar aynı zamanda bir etkileşim örüntüsüdür. Mevcut ekonomik kaynakların sermayeye dönüştürülerek kârlı alanlara doğru aktığı bir kanal yani sermaye akışkanlığını sağlayan sosyal bir mekanizmadır.

Bu mekanizmanın sağlıklı bir şekilde işlenmesini sağlayan temel faktörün karşılıklı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Oturmalar ortak olarak alınan kararlara dayalı olarak mevcut ekonomik kaynaklar bir araya getirilirken ya da bir kişiye aktarılırken işadamları bu kaynakların gelecekte kendilerine bir şekilde dönmelerini de garanti altına almaktadırlar. Zira alınan kararlar ve verilen sözler tüm işadamlarının şahitliği altında gerçekleştirilmektedir. Bu şahitlik işadamlarının verdikleri sözden dönmelerini neredeyse imkânsızlaştırmakta ve kararın alınmasına ortak olan ve şahitlik eden her işadamına da bir sorumluluk yüklemektedir. Sorumluluğu üstlenmeyen işadamları arasındaki itibarı da ortadan kalkacağından Kayseri ekonomisinde var olmak isteyen her işadamının kendisine verilen ya da bir şekilde üstlenmiş olduğu sorumluluğu yerine getirmesi bir zorunluluk haline gelmiştir.

Karşılıklılık ilkesi ve oturmalar kurulan bağlar kriz dönemlerinde zor durumda kalan Kayserili işadamları için önemli bir güvence teşkil etmektedir. Özellikle kriz dönemlerinde yok olma tehdidi ile karşı karşıya kalan işadamları bağlı oldukları oturmalar vesilesi ile yaşadıkları sorunların üstesinden gerek sermaye gerekse farklı yollarla diğerleri tarafından desteklenerek gelebilmektedirler. Bu destek sadece para aktarma yolu ile değil bazen zor durumda olan kişiden mal alarak ya da başka firmalar üzerinde sahip olunan hatırı ve güç kullanılarak bu firmalar zor durumdaki işadamına yönlendirilerek ya da yeni ortaklıklara gidilerek de gerçekleştirilebilmektedir.

Ancak bu destek elbette belli şartlara bağlı olarak verilmektedir. Her şeyden destek verilen firmanın bu fırsatı avantaja dönüştürme ve doğru kullanma potansiyelinin bulunduğu yönünde işadamları arasında genel bir kanının varlığı gereklidir. Destek verilecek kişinin oturmalar o güne kadar verdiği önem, alınan kararlardaki sorumluluğunu yerine getirme düzeyi yani karşılıklılık ilkesine gösterdiği bağlılık dikkate alınmaktadır. Ayrıca, söz konusu işadamının dindarlığı, dürüstlüğü, çalışkanlığı, işini ciddiye alarak yapması ve ticari ahlakı da verilecek destek açısından göz önünde bulundurulmuş kriterler arasında sayılabilir.

Bu tür bir enformel sigorta mekanizması dahilinde ekonomik faaliyet yürütmenin “temkinli girişimci” olarak tanımladığımız Kayserili iş adamlarının tutumu ile ne kadar uyumlu olduğu da ortaya çıkmaktadır. Kayserili iş adamlarının bir doğal afet olarak gördükleri ekonomik krizler karşısında firmalarını daha dayanıklı hale getiren oturmalar vasıtasıyla temkinli girişimciler hem kendilerini hem de kent ekonomisini belirsizlik ve krizlere karşı daha dayanıklı hale getirerek güven arayışlarında kendileri için sağlam bir liman oluşturmaktadırlar aynı zamanda.

Oturmalar paylaşılan bilgiler ve aktarılan tecrübeler iş adamlarına piyasayı çok daha rahat bir biçimde tanıma imkânı vermektedir. Nereden daha sağlam ve ucuz mal tedarikinin yapılabileceği, bir malın fiyatının ne olması gerektiği gibi. Böylece mevcut piyasanın şartlarının bilgisine hâkim olan işadamlarının iş hayatında yaptıkları alışverişlerde hata yapma olasılıkları en aza indirilerek önemli bir rekabet avantajı oluşturulmaktadır. Oturmaların sürekliliği paylaşılan bilgilerin doğruluğunu garanti altına almaktadır. Çünkü bir sonraki oturmada bir önceki oturmada edindiği bilgiler doğrultusunda hareket etmiş iş adamlarının elde ettiği sonuçlar da masaya yatırılacaktır.

Karşılıklı olarak bilgilerin bu şekilde paylaşılması ile riskin azaltılması tam temkinli girişimcinin uygulama yoluna gideceği bir yöntemdir. Oturmalar kurulan yüz yüze, samimi ve uzun süreli ilişkiler temkinli girişimciler için iş hayatındaki riskleri azaltmanın bir yolu haline gelmektedir. Temkinli girişimcilerden oluşan bir grupta paylaşılan tecrübeler sadece daha önce yapılmış olan hataların tekrarlanmasını önlemekle kalmamakta yapılabilecek potansiyel hataların neler olabileceği üzerine yapılan görüş alışverişleri çerçevesinde risk daha da azaltılmaktadır.

Girişimcilerden oluşan bir sosyal ortama babaları vasıtası ile giren ve bu şekilde yetişen yeni nesil için de oturmalar çok büyük önem taşımaktadır. Böylece oturmalar girişimcilik açısından beşeri sermayenin oluşturulmasında da etkin bir rol oynamaktadır. İktisadi rasyonalite ile geleneksel zihniyetin uzlaştıran bir sosyalleşme aracı olarak işlev görmekte, birer girişimci okulu gibi çalışmaktadır. Yeni fırsatlar, kârlı alanlar bu oturmalarda tartışılmakta ve yeni stratejiler geliştirilmektedir. Piyasa ile ilgili bilgi alışverişi yine burada önemli bir yer tutmaktadır. Dolayısıyla geleneksel bir faaliyet olarak oturmalar, mevcut iktisadi zihniyetin bir taraftan korunmasını sağlarken bir taraftan da bu zihniyet içinde var olan ve günün koşulları ile ters düşen zihniyet kalıplarının terk edilmesini sağlayan bir sosyalleşme alanını oluşturmaktadır.

“Zengin malında fakir’in hakkı vardır” düşüncesi her ne kadar Batılı anlamda kapitalist bir girişimcinin çıkarlarına uygun düşmese de Kayseri’de bu düstur işadamları tarafından büyük ölçüde kabul görmektedir. Mülkiyete ilişkin bu anlam kodunun işadamları tarafından içselleştirilmesinde dini referanslar oldukça etkilidir. Bu anlam kodu batı zihniyetindeki Özel/bireysel çıkarla genel çıkar arasında var olan çelişkiyi de ortadan kaldırmaktadır. Bu durum Kayserili işadamlarının gözünde genel çıkara yönelik faaliyetlerin özel çıkarlar doğrultusunda kullanılmasının meşruiyeti için de bir temel oluşturmaktadır. Böylece liberal anlamda herkesin kendi çıkarlarının peşinde koşmasının kendiliğinden genel çıkar için en doğru olanı ortaya çıkardığı “görünmez el”in yerini genel çıkara yönelik bilinçli faaliyetlerin özel çıkarla da uyumlu olduğu, genel çıkarın gözetildiği faaliyetlerin yine bilinçli olarak özel çıkarlara yönelik olarak kullanılmasında bir sakıncanın bulunmadığı bambaşka bir dünya algısına bırakılmaktadır.

Allah rızası için yapılan bu faaliyetlerin kendiliğinden doğurduğu bir sonuçtur bu. Kâr peşinde koşup zenginleşmeye çalışırken kazandıklarımızın bir kısmını paylaştığımızda Allah bunun karşılığını hem bu dünyada hem de öbür dünyada verecektir başka bir deyişle zenginliğiniz de artacaktır. Dolayısıyla zenginleşme genel çıkara yönelik gerçekleştirilen bilinçli faaliyetlerin bir sonucu iken aynı zamanda özel çıkara da hizmet eden bir durumu da ortaya çıkarmaktadır. Zira zenginleştiğiniz kadar genel çıkara hizmet etme olanaklarınız da artacaktır. Bu iki şekilde gerçekleşecektir, zenginleşme ile orantılı olarak daha fazla insanı istihdam etme imkânı ortaya çıkacak ve yine zenginlikle doğru orantılı olarak daha fazla miktarda bir kaynağı hayır işlerinde kullanmak da mümkün olacaktır. Genel çıkara yönelik bilinçli faaliyetler özel çıkarı, özel çıkara yönelik bilinçli faaliyetler ise genel çıkarı destekleyecektir.

Bu tür bir algılama tarzı ile zenginliğin de fakirliğin de bir imtihan olduğu bu dünyada söz konusu imtihanın farkında olarak hareket ettiğiniz müddetçe kâr peşinde koşmak, bu yönde çıkabilecek fırsatları mümkün olduğunca iyi değerlendirmek konusunda bir meşruiyet sorunu ile karşılaşmak söz konusu olmaktan çıkmaktadır. İmtihanın farkında olmanın somut göstergesi olan hayır işlerini özel çıkarlara hizmet etmesi de doğal bir durum haline gelmektedir. Böylece gelenek ile iktisadi rasyonalite arasında bir uyum doğmakta ve hayır işlerinin iktisadi hayatta işlevsel olarak kullanılmasının yolu da açılmış olmaktadır.

Zenginliği paylaşarak sosyal sorumluluğunu yerine getirme davranışı Kayserili iş adamlarının sınıfsal konumlarının bir nişanesi, bir itibar ölçüsü haline gelmektedir. Çokça hayır işleri yapan bir işadamlarının statüsü yükselmekte ve güvenilirliği artmaktadır. Avrupa ve İstanbul burjuvazisinin aksine Kayseri burjuvazisi, belli bir yaşam tarzı üzerinden kendisini konumlandırmaktan ziyade bir ölçüde zenginliğini yerel düzeyde paylaşmakta, okul yaptırarak, kent projeleri geliştirerek ya da geliştirilmiş projelere destek vererek sınıfsal konumunu pekiştirmektedir.

Sonuç olarak, 1980 öncesinde sınırlı bir sermaye birikimi ve üretim kapasitesi ile yola çıkan ve bu yolda kapitalist nitelikler çerçevesinde işleyen bir ekonomi haline gelen Kayseri ekonomisinin kapitalizmin engin ve dalgalı okyanusundaki seyri işadamlarının gemilerini ayakta tutma arayışları ile mümkün olmuştur. Kayseri’nin ticari geçmişi ve sosyoekonomik koşulları çerçevesinde biçimlenen bu arayışlara kapitalizmin temel nitelikleri ve işadamların kapitalizmi algılama biçimleri yön vermiştir. 21. yüzyılın ilk on yılının sonuna gelindiğinde Kayseri ekonomisi artık küresel kapitalist pazarlara eklenmiş bir ekonomi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu okyanusta seyredilemek için Kayserili işadamlarının daha büyük ve dayanıklı gemiler inşa etme arayışı devam edecek gibi görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Gençoğlu, A. Y.(2012). Kapitalizm, Kayseri Ekonomisi ve İşadamları, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, Yayınlanmamış Doktora Tezi
- Glaser,B., Strauss, A. (1967). The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research, Newyork: Adline Pub. Co.
- Punch, K. F. (2005). Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar (çev.). Dursun Bayrak, H. Bader Arslan, Zeynep Akyüz. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Strauss, A.,Corbin, J.(1990). Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques. London: Sage Publications.
- Velzen, L.(1978). Kayseri’de Çevresel Üretim ve Türkiye. Ankara: Ajans Türk Matbaacılık Sanayi.

VERGİDE YENİ BİR PARADİGMA İHTİYACI VE VERGİ SOSYOLOJİSİ

Alper MUMYAKMAZ¹

ÖZET

Vergi sadece teknik ve mevzuata dayalı bir alan değil, sosyolojik boyutu da bulunan bir konudur. Verginin teknik ve mevzuata dayalı çerçevesi, devletin vergiye ve mükellefe olan bakış açısına ve aralarında dokunmuş olan tarihsel bir geçmişe dayanmaktadır. Ancak bu çerçeve değişen toplumsal yapıya uymamaktadır. Toplumsal yapıda ortaya çıkan değişim karşısında verginin yeni bir paradigmaya ihtiyacı vardır. Yüzyıllara dayanarak gelişen hakim vergi paradigmasının sosyolojik analizi üzerine odaklanan bu çalışma, yaşanan toplumsal gelişmeye uyumlu bir vergi sosyolojisine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Vergi, Paradigma, Toplumsal Değişme, Vergi Sosyolojisi.

ABSTRACT

The tax is not only based on the technical and legislation, but it is also an issue that has a sociological dimensions. The technical and legislation framework of tax, based on the perspective of the state to the tax and tax payer, and also based on the historical past between state and tax payer. However this framework doesn't fit the changing social structure. The tax needs a new paradigm in the face of change in the social structure. This study focusing on the sociological analysis of dominated tax which is evolving based on centuries.

Keywords: Tax, Paradigm, SocialChange, TaxSociology.

GİRİŞ

Modern dünyada sosyal bir anlaşma olarak kabul edilen vergi² (Martin, Mehrotra ve Prasad; 2009:1) bireyin ve toplumun devletle kurduğu ve geliştirdiği ilişkilerin önemli kaynaklarından birisidir ve tarihsel bir geçmişe sahiptir. Modern devletin vazgeçilmez unsurlarından birisi olan ve devlet-toplum ilişkisinde önemli bir yeri bulunan vergi, daha çok maliye disiplini içerisinde ele alınan bir konudur. Maliye içerisinde de daha çok teorik ve teknik bir konu olarak görülen vergi, sosyal bilimlerin, özellikle de sosyolojinin uzun süre ilgisi dışında kalmıştır.

Her ne kadar 20. yüzyılın başlarında Rudolf Goldscheid³ Joseph A. Schumpeter⁴ vb. sosyologlar tarafından maliye sosyolojisi alanında bir temel atılsa da, o günden 1980'lere kadar ciddi bir gelişme kaydedilememiştir. Maliye sosyolojisi alanındaki bu durgunluk sadece Türkiye'de değil, dünyada da

¹Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü Doktora öğrencisi, alpermumyalmaz@gmail.com.

²Vergi ile ilgili birçok farklı tanım ve yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan Abdurrahman Akdoğan vergiyi; devletin ve yetkili diğer kamu kuruluşlarının, yüklendikleri fiskal ve ektrafiskal görevleri gerçekleştirmek üzere, gerçek veya tüzel kişilerden; cebren, karşılıksız olarak ve egemenlik gücüne dayanarak aldığı para şeklindeki iktisadi değerlerdir şeklinde tanımlamaktadır (Kamu Maliyesi; 2011:122). İsmail Türk ise vergiyi; “devletin (gerçek ve tüzel) kişilerden kamu harcamalarını karşılamak veya devletin ekonomik ve sosyal hayata müdahalesini sağlamak üzere, cebri, nihai ve karşılıksız olarak doğrudan doğruya alınan parasal yükümlülükler” (Kamu Maliyesi; 2002:111) olarak tanımlamaktadır.

³Rudolf Goldscheid 1870-1931 yılları arasında yaşamış Avusturyalı sosyologdur.

⁴ Joseph A. Schumpeter 1883 yılında Trest'de doğmuş bir iktisatçı ve sosyologdur. 1919 yılında Avusturya Maliye Bakanı olarak görev yapmıştır. “Crisis of the Tax State” ve Türkçe'ye de çevrilen “Capitalism, Socialism and Democracy” en önemli ve bilinen eserleridir. Daha sonra Harvard Üniversitesine geçen Schumpeter yaptığı çalışmalarla politik iktisat alanında önemli eserler vermiştir. 1950 yılında ölmüştür (Kisch; 1991:188-200).

aynı şekilde süregelmiştir. 1980'lerden sonra İngiltere ve Amerika'da ortaya çıkan neo-liberalizm⁵ akımı ile birlikte kapitalizmin elde etmeye başladığı ivmeyle ortaya çıkan gelişmeler, parayı, dolayısıyla "vergi"yi modern devlet ve küresel dünya için önemli bir yere taşımıştır. 1980'lerin başlarından itibaren dünyada ve Türkiye'de yaşanan bu ekonomik ve toplumsal gelişmeler verginin önemini kapitalist devletler için giderek artırmış toplumsal ilişkilerin ve dolayısıyla sosyal bir varlık olarak insanın doğasında bir değişim sürecine yol açmıştır. Toplumun temelini oluşturan insanın, sosyal ve ekonomik yönüyle yaşadığı bu dönüşüm süreci, devlet ve toplum ilişkilerini de farklı bir boyuta çekmiştir. Bu ilişki sürecinin kaynaklarından birisi olan vergi, yaşanan bu süreç içerisinde artık klasik paradigmatik yaklaşım içerisinde kavranamayacak bir hale gelmiştir. Bu paradigmatik yaklaşım ekseninde kavranan vergi, teknik ve mevzuata dayalı "kanunsal"⁶ boyutunun dışında disiplinler arası bir çalışma ve alan olarak sosyolojik yönüyle öne çıkmıştır. Yaşanan bu kırılma süreci, vergiyi tek yönüyle ele alınan ve sürdürülen yaklaşımını zora sokmuş, dolayısıyla paradigmatik bir dönüşümü gündeme getirmiştir. Son otuz yılda maliye sosyolojisi alanında yaşanan gelişmeler, verginin sosyolojik boyutunu daha da netleştirmiştir. Verginin hem zamansal olarak kendi yapısında yaşadığı dönüşüm, hem de sosyolojinin metodolojik olarak geçirdiği paradigmatik değişim, durulan maliye sosyolojisini, maliye disiplininin ve sosyolojinin gündemine taşımıştır.

MALİYE SOSYOLOJİSİNİN GELİŞİMİ VE ÖZELLİKLERİ

İbn Haldun'un⁷ 14. yüzyıldaki öncülüğünden sonra 20. yüzyılın başlarına kadar maliye sosyolojisinin ihmal edildiği görülmektedir (Çelebi; 2012:7). Vergilemenin sosyal bilimlerdeki gelişimi ile ilgili olarak son yıllarda önemle dikkati çeken bir alan olan maliye sosyolojisinin kökenleri, Goldscheid ve Schumpeter'e kadar gidilerek izi sürülebilir (James; 2010:7). Maliye sosyolojisi biri Avusturya'da diğeri İtalya'da gelişen iki gelenekle Avrupa'da bir çalışma alanı olarak ortaya çıkmıştır. Avusturya geleneğindeki katkılar Rudolph Goldscheid ve Joseph Schumpeter sayesinde, İtalyan geleneğindeki katkılar ise Vilfredo Pareto ve onun öğrencileri Gino Borgatta ve Guido Sensi sayesinde gelmiştir (İtalian Foundation:1).

Maliye sosyolojisi Avusturyalı iktisatçı Rudolf Goldscheid tarafından geliştirilen ve I. Dünya Savaşı sonrasında Avusturya'nın kamu borçlarının iyileştirilmesi üzerine Joseph Schumpeter ile yaptıkları tartışmaların bir ürünü olarak ortaya çıkmış olan bir terimdir (Sakıncı ve Cura; 2012: 33). Birinci dünya savaşının bitmesine yakın 1917 yılında Avusturyalı sosyolog Rudolf Goldscheid kamu

⁵ 1980'lerde oldukça etkinleşen ve klasik liberalizmin yeniden değerlendirildiği bir fikirler bütünüdür. Neo-liberalizmin önde gelen isimleri Friedrich Hayek, Milton Friedman ve Robert Nozick'tir. Neo-liberalizm iktisatta, siyaset bilminde ve sosyolojide büyük bir etkiye bulunmuştur (Marshall; 1999:529).

⁶ Burada ifade edilen verginin "kanunsal" ifadesi, kanun yoluyla yapılan ancak toplumsal karşılığı olmayan bu nedenle hukuki olmayan uygulamalara işaret etmek amacıyla kullanılmıştır. Verginin sadece kanun çıkarmayla uygulanamayacak bir alan olmadığına yönelik çeşitli örnekler bulunmaktadır. Örneğin; bazı mallarda uygulanan Özel Tüketim Vergisi oran ve tutarlarını değiştiren 12.10.2011 tarih ve 2011/2304 sayılı kararname kısa bir süre sonra çıkarılan 21.10.2011 tarih ve 2011/2343 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla değiştirilmiştir. Bu değişiklik, Özel Tüketim Vergisi Kanunu'na ekli (III) sayılı listenin (B) Cetvelindeki bazı mallar (Tütün ve tütün mamülleri) için daha önce % 69 olarak belirlenen vergi oranını % 65 olarak yeniden belirlenmesini içermektedir. Bu değişiklik artan vergi oranına karşı kamuoyunda ortaya çıkan tepki nedeniyle gerçekleşmiştir.

⁷ İbn-i Haldun modern tarihin, sosyolojinin ve iktisatın öncülerinden kabul edilen 14. yüzyıl düşünürü, devlet adamı ve tarihçisidir. Köklü bir aileden geldiği için iyi bir eğitim almış, Tunus ve Fas'ta devlet görevlerinde bulunduktan sonra Girna ve Mısır'da çalışmıştır. Kuzey Afrika'nın o dönem istikrarsız ve entrikalarla dolu siyasal yaşamı 2 yıl hapsede yatmasına neden olmuştur. Bedevi kabilelerini çok iyi tanımasından dolayı aranan bir devlet adamı ve danışman olan İbn-i Haldun Mısır'da 6 defa Maliki kadılığı yaptı. Şam'ı işgal eden Moğol İmparatoru Timur ile görüşmesi bir fatih ile bir bilginin ilginç buluşması olarak tarihe geçmiştir. Siyasal yaşamdan çekildiği dönemlerde adını tarihe geçiren 7 ciltlik dünya tarihi Kitâbu'l-İber ve onun giriş kitabı olarak düşündüğü Mukaddime'yi yazdı. Eseri, Arap dünyasında etki yaratmasa da Osmanlı tarih anlayışını derinden etkiledi. Başta Katip Çelebi, Naima ve Ahmet Cevdet Paşa olmak üzere Osmanlı tarihçileri Osmanlı Devleti'nin yükseliş ve çöküşünü pek çok defa onun teorileriyle analiz etti. Arap dünyasında yeniden keşfedilmesi ancak Arap milliyetçiliğinin gelişmeye başlaması ile oldu. 19. yüzyıldan itibaren ise Avrupalı tarihçiler tarafından keşfedildi ve eserleri büyük takdir gördü. Öyle ki Arnold Toynbee, aradan geçen yüzyıllardan sonra onun için şöyle demiştir: "**Herhangi bir zamanda, herhangi bir ülkede, herhangi bir zihin tarafından yaratılmış en büyük tarih felsefesinin sahibi**" http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0bn-i_Haldun.

bütçesini incelemeye yeni bir yaklaşım olarak “maliye sosyolojisi”ni önerdi. Maliye sosyolojisi kavramını ilk kullanan bilim adamı olarak kabul edilen Goldscheid, bütçeyi “devletin iskeleti” olarak analiz etmeye çalıştı (Çelebi, 2012: 7). Bu dönemde Goldscheid Marx’tan ve mali sonuçlarla ilgili olarak Marx’ın sınıf analizlerinden etkilenmiştir (McLure; 2008:3).

Diğer bir Avusturyalı iktisatçı Schumpeter, Goldscheid’in maliye sosyolojisine yapmış olduğu katkıları destekleyerek maliye sosyolojisinin tarihsel bir temel olması gerektiğini belirtmiştir. Schumpeter 1918 yılında Viyana’da Sosyoloji Derneği’nde verdiği “Vergi Devletinin Krizi” konulu konferansta, bir toplumun ruhunun, kültürel seviyesinin, sosyal yapısının, politik hareketlerinin hepsinin ve hatta daha fazlasının onun mali tarihinde yazılı olduğunu ifade etmiştir (Schumpeter, 1954:7). Bu nedenle Schumpeter’in vergi devleti ile ilgili tasviri, onun iktisadi yaklaşımının değil, sosyolojik yaklaşımının bir sonucudur (Çelebi; 2012:8).

Schumpeter ekonomik örgütlenme, sosyal yapı, insan ruhu, kültürü ve ulusların kaderi üzerinde ciddi bir etkiye sahip olan devletin vergi gelirlerini topladığını gözlemlemiş (Campbell; 1993: 163), bununla birlikte kamu maliyesinin arkasındaki sosyal süreçleri açıklamaya çalışarak, maliye sosyolojisinin toplumsal bir araştırma ve özellikle de siyasal hayatı anlamak için iyi bir başlangıç noktası olduğunu göstermeye çalışmıştır (Pitt; 2009:119). Schumpeter’in iddiası o zamanda olduğu gibi bugünde geçerlidir. Bu nedenle vergi rejimlerinde ortaya çıkan değişiklikler sayesinde küresel kapitalizmin dinamikleri hakkında çok şey öğrenme imkanı elde edilebilir (Campbell; 2005:412). Schumpeter için verginin toplumsal yapıyı anlamada sağladığı bu imkanlar verginin sosyolojik bir olgu olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla verginin teknik ve hukuki bir çerçeveye sığdırılmış yapısının sosyolojik imkanlarla genişlemesi, verginin çok boyutlu etkilerinin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

Schumpeter bireysel ve kolektif ihtiyaçlar arasındaki karmaşık ilişkilerde ortaya çıkan bir terim olarak vergi devletinin doğasını analiz etmiştir. Bununla birlikte bir kamusal amacın şartları altında kolektiflik adına devam eden ve bireysel amaçlara bir karşı çıkış argümanı olarak devlet terimini kullanmak istemiştir (McLure; 2008:3). Mali olaylar Schumpeter kadar Goldscheid içinde devletin gelişmesi ve sosyal değişim içinde merkezi bir öneme sahipti. Weber’in çoğulcu yaklaşımını takip eden Schumpeter mali sisteme uygun bir sosyal yapı oluşturmak için sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel somut olaylara bir cevap olarak mali olayların gelişmesini gördü (Musgrave; 1992:99). Schumpeter’in makalelerini bir araya getiren Richard Swedberg kapitalist devletle Schumpeter’in “vergi devleti”ni bir tutmuştur (Backhaus; 1994:77). Bu nedenle vergiyi anlamak için kapitalizmi anlamak ve aralarındaki ilişkiyi görmek gerekir.

Sosyoloji, mali olayların toplum üzerindeki etkileri dolayısıyla maliye ile ilgilenir. Maliye ise; özellikle kamu gelirlerinin sağlanması ile ilgili kararları alırken ve uygularken, mükelleflerin⁸ gösterecekleri anlayış ve tepkileri tahmin etmek, ona göre kendisini yönlendirmek gereğini duyar. Vergi; dolaylı mı yoksa dolaysız yapıda mı olmalıdır? Gelirden mi, harcamalardan mı, yoksa servetten mi verginin alınması mükelleflerce daha anlayışla karşılanır, toplumun “vergiler karşısındaki dayanma gücü”⁹ nedir ve hangi aşamaya kadar rasyonel bir vergi uygulaması yapılabilir? Vergi kaybına yol açan etkenlerle toplumsal yapı arasında ilişki kurulabilir mi? şeklindeki soruların yanıtları, günümüzde maliye sosyolojisinin doğmasını sağlamıştır. Vergilerin konması veya artırılması vatandaşı (mükellefleri) doğrudan etkilemekte, topluma götürülen hizmetler, bu hizmetlerin ortaya koyacağı yarar, birey ve kitle psikolojisini oluşturmaktadır. Kamu hizmetleri ve kamu harcamaları ile kamu gelirlerinin planlanmasında ve bunların uygulamaya dönüştürülmesinde, toplumsal davranış özelliklerinin dikkate alınması gerekir. Aksi takdirde toplum tavır ve davranışlarını göz önünde

⁸Mükellef; vergi kanunları gereğince üzerine vergi borcu düşen gerçek veya tüzel kişilerdir (Akdoğan; 2011:153).

⁹ Vergiye dayanma gücü yada vergi kapasitesi (vergilenebilir kapasite); toplumun kamu giderlerinin karşılanabilmesi bakımından vergiye dayanma gücünün sınırlarını ifade eder. Vergiye dayanma gücü, teorik olarak mükelleflerin kendileri ve ailelerinin yaşamlarını sürdürmeye yetecek finansal gücün üzerindeki kısmı yansıtmaktadır. Bu gücün ne bireysel baz da ne de özellikle toplumsal baz da belirlenmesine fırsat verecek ortak ölçülerin olmaması nedeniyle bazı yaklaşım ve tahminlerde bulunma dışında vergi kapasitesinin tam olarak belirlenmesi güçtür (Akdoğan; 2011:185).

tutmayan uygulamalar mali amaçlara ulaşılması bakımından önemli sorunlara yol açar (Akdoğan; 2011:16). Bu açıdan, toplumsal olaylar arasındaki sosyal hareketlilik, sosyal tabakalaşma ve sınıf gibi sosyolojik yapılanmalar ile kamu harcamaları, vergiler ve emisyon gibi mali olaylar arasında ciddi bir ilişki bulunmaktadır (Türk; 2002:16).

Maliye sosyolojisi içinde vergi ile birey arasındaki ilişkinin boyutlarını tanımlayan “mali sosyalleşme” kavramı; sosyalleşme kavramından hareketle insanların içinde buldukları toplumdaki mali kültürün unsur ve gereklerine uygun biçimde hareket eden bir varlık haline gelmesi, bu mali kültürü benimsemesi, öğrenmesi ve gelecek nesillere aktarması süreci olarak tanımlanmaktadır (Sakınç ve Cura; 2012: 36). Bireyin toplumsal bir aktör olarak taşıdığı kültürel kodlar topluma ve arasındaki ilişkileri göstermekte, bu mana da mali sosyalleşme kavramı da verginin birey ve toplum hayatındaki yerini tanımlayan bir kavram olarak maliye sosyolojisinde yer etmektedir.

Maliye sosyolojisi alanında ve tanımlamalarda, maliye sosyolojisi ve vergi sosyolojisi zaman zaman birbirinin yerine kullanılmaktadır. Maliye sosyolojisi vergi sosyolojisine göre daha kapsayıcı bir tanım olmakla birlikte verginin maliye içerisindeki etkin konumu, maliye sosyolojisinin vergi sosyolojisi olarak algılanmasına neden olmaktadır. Kamu maliyesi içerisinde maliyenin kamu harcamaları dolayısıyla bütçe uygulamaları yoluyla toplumsal yapıyı etkileme imkanı elde etmesine ve maliye sosyolojisi kapsamına girmesine rağmen bütçe uygulamalarının etkinlik ve toplumsal karşılığı bakımından vergiye nispeten daha az bir role sahip olması ve verginin maliye terimi ile anılmasına hatta birbiri yerine kullanılmasına neden olmaktadır.

Vergiye sosyolojik olarak anlayabilmek için verginin kendi terminolojisine, teorik yapısına ve uygulamasına hakim olmak gerekir. Ancak bu çerçevede vergi genel olarak kavranabilir ve hakkında daha gerçekçi bir sosyoloji yapılabilir. Bununla birlikte verginin sosyolojik çözümlemesini zorlaştıran bazı noktalar vardır ki, bunlar vergi ile ilgili mevzuatın sürekli değişmesi, vergi sisteminin karmaşık yapısı ve vergi idaresinin klasik bürokratik-devlet anlayışına sahip yapılanması vb. şeklinde ifade edilebilir. Verginin uygulanması ve uygulama sürecinde yaşanan geribildirimlerin ve yankılanmaların boyutlarının kavranması ve bunların gelir yönetimince nasıl yönetildiğinin gözlemlenmesi sayesinde vergiyle ilgili sağlıklı bir sosyoloji yapmak mümkün gözükmektedir. Belki de bu yüzden vergi sosyolojisi hem Türkiye’de hem de dünyada yeni yeni gelişim sürecini yaşamaktadır.

Verginin bu çok boyutlu yapısı içerisinde verginin amaçlarını mali ve mali olmayan şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Verginin sadece mali amaçları olmadığı, bu amacı ile birlikte ekonomik ve sosyal amaçlarda taşınması gerektiğinin esas olarak ortaya konması, 1930 yılından sonra başlar. Bu konu da John M. Keynes, verginin mali amacı ile birlikte üretim ve istihdamın istikrarının sağlanmasında da bir araç olarak kullanılmasının gerektiğini belirtmiştir. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra da, vergi politikalarının sadece üretim ve istihdamdaki geçici dalgaları önleme de değil, bununla birlikte uzun dönemli ekonomik büyümeyi sağlamayı da kendisine amaç edinmesi gerektiği düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bu görüşe sahip olanlardan biri de, Türkiye’de çağdaş vergiciliği getiren FritzNeumark¹⁰ olmuştur (Mutluer, Öner ve Kesik; 2007:228-229).

Verginin mali olmayan amaçları ise ülkedeki gelirin dengeli bir biçimde dağılımını gerçekleştirmek, kalkınmayı sağlamak, ekonomik istikrarı sürdürmek, çevre sorunlarına çözüm aramak ve nüfus politikalarının amacına ulaşmasını sağlamaya yardımcı olmak vb. şeklinde ifade edilebilir (Mutluer, Öner ve Kesik; 2007:230). Bunun dışında örnek vermek gerekirse, İkinci Dünya Savaşı yıllarında konulan varlık vergisi ve akabinde yürürlüğe giren Gelir ve Kurumlar Vergileri sosyal ve ekonomik yönleriyle dolaylı ve dolaysız etkilerde bulunmuş, mali ve sosyal hayatı etkilemiştir.

¹⁰FritzNeumark; Türkiye’de iktisat öğreniminin gelişmesinde ve gelir vergisi yasalarının hazırlanmasında önemli katkıları olan Yahudi asıllı bir Alman iktisatçıdır. 1900’da doğan Neumark, 1936’da Hitler Almanyası’ndan Türkiye’ye göç ederek İstanbul Üniversitesi’ne öğretim üyesi olarak katılmış ve 1952’ye kadarmaliye ve iktisat dersleri vermiştir. Türk üniversitelerinde halen görevli bulunan çok sayıda iktisat ve maliye bölümü öğretim üyelerinin hocasıdır. Türkiye’den ayrıldıktan sonra Frankfurt Üniversitesinde uzun yıllar görev yapan ve rektörlüğünde bulunan Neumark, kamu maliyesi alanında milletlerarası kuruluşlarda görev yapmış ve vergi alanındaki incelemeleri yönetmiştir. Ayrıca “Boğaziçi’ne Sığınanlar” isimli Nazi Almanyası’ndan Türkiye’ye gelmiş bilimadamlarını anlatan bir kitap yazmıştır. (http://tr.wikipedia.org/wiki/Fritz_Neumark)

Verginin sosyolojik yönüyle değerlendirilmesi kapsamında; verginin sınıf farklılıklarını, ortak davranışları, iktisadi faaliyetleri, aile yapısını, evlilikleri ve boşanma oranlarını, doğurganlığı ve göç gibi durumları etkilemesi söz konusudur (Campbell; 1993:180). Vergiyi teknolojik gelişmelerin ve çıkarılan kanunlar çerçevesine hapseden hakim yaklaşım çağdaş bir vergi sistemine aykırıdır. Verginin teknik ve hukuki yönlerinin dışında sosyolojik yönüyle gelişim seyrettiği son yıllarda vergi sosyolojisi, vergide yeni bir paradigmal bakışın gelişimine kapı aralamıştır. Ancak bu gelişim henüz başlangıç aşamasındadır. Bu çerçevede vergi, toplumsal olayları etkileyen ve etkilenen bir olgu olarak sosyolojinin konusudur.

Çağdaş bir vergi sisteminin varlığı, sadece teknik birtakım düzenlemelerin yapılmasıyla mümkün değildir. Bu konuda vergi sistemi ve bu sistemin uygulanmasıyla ilişkili ve bağımlı kurumların (resmi/resmi olmayan, somut/soyut) bütününe dikkate alınması gerekir (Nerre; 2008:153). Sosyal sürecin dolayısıyla toplumsal hayatın gerçekten tam olarak bölünemez bir bütün olduğunu ifade eden Schumpeter'e göre toplum kurumsal olarak onu oluşturan unsurlarla bir bütündür (Schumpeter; 1961:3). Bu nedenle vergi sadece teknik ve hukuksal değil, toplumsal hayatın içinde bir konudur ve toplumsal yapıda meydana gelen değişime uygun bir paradigmal değişim vergide de zorunludur. Zamanın ruhuna uygun olmayan ancak toplumun ekonomik ve sosyal yapısına tesir eden vergi uygulamaları değişim karşısında ontolojik ve epistemolojik bir değişim problemiyle yüz yüzedir.

Vergilerin mevzuata dayalı yapısı ile hükümetlerin yalnızca denetim ve cezalandırma üzerine kurulu vergi uyumunu sağlamaya yönelik politikaları, vergi ile ilgili sorunların çözümüne yönelik etkin bir yöntem değildir (İpek ve Kaynar; 2009:174). Buna karşın 1990'lardan bu yana vergi reformlarında önemle dikkati çeken husus, vergi uyumu ve yönetimi konularında vergilerin ödenebilmesidir. Devletler vergi uyumunu geliştirme de belli bir ilgiye sahiplerdir. Ancak bu vergi yönetimi reformlarının çoğunun odağında, para toplama mekanizmalarını daha etkin kullanmayı amaçlayan verimli teknolojiler ve vergi ile ilgili kırmızı çizgileri ve uyum maliyetlerini azaltmaya yönelik amaçlar vardır (Stewart; 2006:6). Vergi alanındaki kronik problemler, klasik vergi paradigması içerisinde anlamlı olan bu vergi reformlarıyla değil, vergiye yönelik şekillenecek yeni bir paradigmal yaklaşımla üretilecek düzenlemelerle çözümlenebilir. Dolayısıyla sorun reform değil, metodolojiktir.

Vergilerin denetimi ve uyumu konusunda sağlanan teknolojik ve hukuksal destek ve yardımlar belli bir paradigmal yaklaşımın sonucudur. İnsanın ve toplumun ihtiyaç ve özelliklerinin dikkate alınmadığı ya da önemsenmediği, aksine daha çok vergi toplamak ve bu konuda etkin bir devlet portresi oluşturmak verginin odağında yer alan insanı ve toplumu ıskalamaya neden olmaktadır. Bu nedenle toplumda maliye politikalarını etkileyen birçok etken vardır ve bununla ilgili olarak da maliye sosyolojisi karmaşık sosyal ilişkilerin üzerine yoğunlaşmalıdır (James; 2010:8). Bu çerçevede vergi sosyolojisi; vergi üzerinden devlet ve toplum arasındaki temel ilişkileri araştıran (Leroy; 2008:1) bir alan olarak ortaya çıkmıştır. Vergi sosyolojisi sosyo-politik kesim üzerinde ve kendi deneysel verilerini ya da diğer sosyal bilimlerin verilerini kullanarak genel toplumsal bilim çerçevesinde vergi ödeyen vatandaşlarla müdahaleci vergi devleti arasındaki ilişkiyi çalışmayı amaçlar (Leroy; 2008:3). Bununla birlikte vergi sosyolojisi hükümetlerin faaliyetlerinin ters etkilerini azaltmaya ve böylece ulusların refahı ve zenginliğine katkıda bulunmaya gerçekten yardımcı olabilecek talimatlar ve araştırmalar için ayrıca fırsatlar sunmaya çalışır (Backhaus; 2001:30).

MODERN DEVLET ANLAYIŞI VE VERGİ

Avrupa'da modern devleti açıklamaya çalışan klasik sosyal bilimcilerden Weber modern devletin oluşumunu rasyonel-yasal bürokrasiye, Marx kapitalizme, Durkeim ise emeğin işbölümüne bağlı karmaşık ilişkilerine dayandırır (Leroy, 2008:2). Bunlardan Marx her ne kadar komünist manifestoyu yazmış ve komünist toplum ütopyasını sistematize ederek ideal bir toplum projesi sunmuş olsa da, modern devlet yapısını belirleyen kapitalizmi ve dinamiklerini çözümlemiştir. Bu konuda Campbell, Marx'ın "vergilerin bir devletin hayat kaynağı olduğunu" ifade ettiğini zikrederek (Campbell; 1993:164), modern kapitalist toplumda verginin önemine işaret etmiştir.

Modern devletin giderek dünyevileşmesiyle birlikte devlet egemenliğini sınırlayan doğal hukuk, 18. yüzyıl sonlarına doğru oldukça biçimsel bir hale dönüşmüş ve böylece ulus devlet artık kendi pozitif hukuk sisteminin yegane sahibi haline gelmiştir (Koçak; 2006:87). Pozitivist paradigmanın

hakim olduğu ve modern devlet anlayışının ortaya çıktığı bu süreçte modern devletin ressamı Weber'e göre, modern devlete en uygun meşruluk modeli, rasyonel-yasal meşruiyettir. Çünkü modern devlet öncesinde iktidar, meşruluk kaynağı olarak cismani olmayana dayanıyordu. Başka bir ifadeyle iktidarın kaynağı dünyevi olmayandı, yani şimdinin terimleriyle söylenirse "gayri akli" bir kaynaktı. Mutlak monarşilerin çözümlenmesi ve modern devletin filizlenmesiyle, meşruiyetin kaynağı da değişmek zorunda kaldı. Artık meşruiyetin kaynağı aklileşmişti. Bu aklileşme hukukta da kendini gösterdi. Böylece hukukun kaynağı Tanrı'ya değil, akla dayalı hale gelmiştir. Modern öncesinin din ve gelenek kaynaklı meşruluğu yerine insanların sorgulayabildiği, gerektiğinde yıkıp yeniden yaptıkları bir meşruluk türü gelişmeye başladı (Saygılı; 2010:89).

Meşruiyetin tanrının ve dinin egemenliğinden kopmasıyla hukuk da doğal hukuktan göbek bağı koparmış ve sınırları belli, öngörülebilir, yazılı ve devletin kendi koyduğu kuralların toplamı olan pozitif hukuk ortaya çıkmıştır (Poggi; 2012:123). Modern devletin meşruiyet anlayışında ve hukuk sisteminde meydana gelen değişim, devletin ve dolayısıyla verginin bugüne kadar süregelen pozitivist paradigma eksenindeki şekillenmesini göstermektedir. Ancak toplumsal yapıda meydana gelen değişim süreci pozitivist paradigmanın belirttiği kanun ve teknik boyuta indirgenen vergi sisteminin değişim zorunluluğunu gündeme getirmektedir. Vergi sosyolojisinin ortaya çıkışı ve son yıllarda giderek gündeme gelmesi vergi sisteminin bir kırılma içerisinde olduğunu göstermektedir.

Vergi üzerine entelektüel bir hamle olarak disiplinler arası bilimsel yeni bir yol ortaya çıkmaya başlamıştır. Son yıllarda, iktisatta, sosyolojide, siyaset biliminde, tarihte ve hukuk alanındaki uzmanlar, modernizmin vergilemede merkezi bir öneme sahip olduğunu fark etmeye ve kaynaklar ile vergilemenin sonuçları üzerine yenilikler üretmeye başlamışlardır. Bu çaba dünyadaki geleneksel anlayışa yönelik meydan okuma potansiyeline sahip bulunmaktadır. Değişen vergi bilimi ırksal eşitsizliği, cinsiyet ve aileyi, batı demokrasisinin kökenini ve refah devleti anlayışı vb. birçok şeyi değiştirmektedir. Vergide ortaya çıkan bu geniş çaplı değişim bize vergi sosyolojisi alanında ortaya çıkan gelişmelere işaret etmektedir (Martin, Mehrotra ve Prasad; 2009:1-2).

YENİ BİR PARADİGMA İHTİYACI VE VERGİ

Paradigma terimi toplum veya doğanın nasıl işlediğine dair bir düşünceler setini, teorik bir çerçeve veya modeli anlatır. Hemen her akademik veya bilimsel disiplin özel bir paradigmayla çalışır veya rakip paradigmlar arasında toplumun doğasıyla ilgili veya fiziki dünyada ya da doğa dünyasındaki temel güçlerle ilgili tartışmalarda bulunur. Thomas Kuhn'un paradigmlar kavramı, gerçekte modern bilimin tarihin kademeli ve birikimli bir süreci olmayıp, daha ziyade yeni teorilerin eskileri yıktığı ve yeni akademik düşünce alanlarının ortaya çıktığı, kabul gören düşünce biçiminin ve onunla çalışan profesörlerin etkisini yitirdiği düşünce devrimlerinden biri olduğunu öne süren radikal ve oldukça devrimci bir tez öne sürer. Kuhn paradigmları belirli bir dönemde bir uzmanlar topluluğuna model problemler ve çözümler sağlayan ve genel kabul gören bilimsel başarılar olarak tanımlar. Bir paradigma birleşik ve kendi içinde tutarlı bir çerçeve ve özel bir bilim alanının (evrenle ve evrenin işleyiş biçimiyle ilgili) düşünce biçimi sunar (Slattery; 2007:326-327). Paradigmların dayandığı sayılılar (postulat/aksiyom), bilime konu olmayan, yani sınanması mümkün olmayan ve bilim insanları tarafından doğru ve kesin bilgi olarak kabul edilen önermelerdir ve ontolojik, epistemolojik ve metodolojik sayılılarla iç içe bağlantılı zihni bir atmosfer oluştururlar (Dikeçligil; 2000:7).

Vergi çalışmalarına ve vergi politikalarına katkı sağlayan davranışsal iktisat, kamu maliyesini anlamaya yönelik başka disiplinlerden katkılar sağlamasına rağmen, 20. yüzyılda gelişen akademik işbölümü, mali süreçlere farklı metodolojik yaklaşımlarla eğilerek hakim tekçi paradigmal yaklaşımın kırılmasını sağlamıştır (James; 2010:12-13). Özellikle vergiye yönelik klasik pozitivist paradigmanın hakim olduğu geçtiğimiz yüzyılın sonlarında yaşanan yeni paradigmal yaklaşımlar maliye sosyolojisinin hem maliye ve sosyoloji disiplini içerisinde hem de verginin uygulama süreçlerinde yeni boyutlar kazanmasına katkıda bulunmuştur.

Sosyoloji anlayışını büyük ölçüde biçimlendiren paradigma olarak pozitivistin (Dikeçligil; 2000:11) ontolojik kabulleri 20. yüzyılın hakim bilim anlayışını ve yaklaşımını etkilemiştir. Bu çerçevede pozitivist sosyal bilim anlayışı, bilginin insanlara çevrelerindeki dünyaya hakim olma ya da onu denetleme olanağı veren araçsal bir imkan sunmuştur (Neuman; 2010:127). Pozitivist bilim anlayışının ontolojik kabulleri ekseninde şekillenen pozitivist paradigma, 20. yüzyılda bilimden

siyasete, ideolojiden dine kadar birçok alanı etkilemiştir. Vergide bu pozitivist paradigmanın tesiri altında kalarak şekillenmiş, vergi sistemi ve uygulamaları da bu bakış açısıyla dokunmuştur.

Paradigmal rekabet içerisinde pozitivist bilim anlayışının aksine yorumlayıcı sosyal bilim anlayışı insan deneyiminin birden çok yorumunun ya da birden çok gerçekliğin mümkün olduğunu varsayar. Toplumsal gerçekliğin günlük toplumsal etkileşimleri aracılığıyla anlam inşa eden ve yorumlar oluşturan insanlardan oluştuğunu kabul eden yorumlayıcı sosyal bilim yaklaşımı (Neuman; 2010:134) iradeciliği benimser ve insanların iradesi olduğunu ve bilinçli seçimler yapabileceklerini kabul eder. Buna karşın pozitivist bilim anlayışı insanların rutin toplumsal etkileşimlerde bulunurken kullandığı anlamları içeren sağduyuyu bilimden aşağı görür (Neuman,; 2010:135).

Sosyal bilimlerde paradigmaların üstünlük mücadelesinin hakkında 1960'larda "Bilimsel Devrimlerin Yapısı" adlı eseri ile ismini duyuran Thomas Kuhn'un, sosyal bilimlerde yalnızca bir paradigmanın hakim olamayacağı, birbirleri ile yarışan paradigmaların bulunabileceğini ifade etmesi (Dikeçligil, 2000:11) pozitivistin tekeli yaklaşımının daha fazla devam ettirilemeyeceğini göstermiştir. Bir düşünce sistemi bütünü olarak paradigma tek başına mutlak bir güce sahip değildir. Bu yüzden sosyoloji, çok paradigmalı bir bilim olarak adlandırılır ve bir çok paradigma birbiriyle rekabet eder (Neuman; 2010:120). Bu rekabet nedeniyle farklı paradigmaların kapısı aralanarak toplumsal yapıya uygun tercih edilebilir paradigmalar yoluyla değişim süreci daha anlamlı takip edilebilir. Bu kapsamda paradigma konusunda çizilen bu çerçeve, vergi alanında yaşanan metodolojik problemlerin aşılabilir ve toplumsal gerçeklikle örtüşebilir bir vergi sosyolojisinin oluşmasına katkı sağlamalıdır.

SONUÇ

Vergi alanında yaşanan tartışmalara son yıllarda farklı bir yerden bakmaya çalışılmakta, geçmişten bugüne süregelen hakim teknik ve mevzuata dayalı yapı, vergi sosyolojisi ile sarsılmaya başlanmaktadır. 20. yüzyılın başlarında temeli atılan ve daha çok modern devlet anlayışıyla gelişen maliye sosyolojisi, devlet ve toplum arasındaki önemli bir ilişki kaynağı olarak vergilerin ve bütçenin toplum üzerindeki etkilerini anlamaya çalışmakta ve daha spesifik olarak verginin dar bir çerçeveye hapsedilmiş yapısının kırılmasına yardım etmektedir. Verginin teknik ve mevzuata dayalı ve pozitivist bir mantıkla işleyen geleneksel formatı, 20. yüzyılın hakim paradigması pozitivistten izler taşımaktadır. Pozitivistin madde temelli ve insanı dışlayan yapısı, devletlerin ve bilimsel çalışmaların temel paradigmal anlayışı olarak uzunca bir süre etkili bir rol üstlenmiştir. Ancak metodolojik olarak sosyal bilimlerde yaşanan paradigmal değişim ve bu sayede pozitivistde sağlanan dönüşüm, pozitivist paradigmanın dışında yeni metodolojik açılımlarında gelişmesini sağlamıştır. Sosyal bilimler alanında yaşanan ve vergi anlayışına tesir eden bu yaklaşım 1980 sonrasında yaşanan gelişmeleri etkilemiştir. Verginin insanı ve toplumu etkileyen yönünün giderek daha da öne çıkmaya başladığı bu süreçte, Goldscheid ve Schumpeter'in 1920'li yıllarda ortaya koydukları maliye sosyolojisine yönelik yaklaşımları üzerine giderek genişleyen bir çaba dikkati çekmektedir. JürgenBackhaus, Michael McLure, MarcLeroy gibi isimlerle daha da çok gelişme kaydeden maliye sosyolojisi, esas itibariyle toplumun ve insanın temel alındığı ve sosyolojik olarak toplumsal yapıya uyumlu bir bilimsel yaklaşıma dayanmaktadır. Maliye sosyolojisi alanında yaşanan bu gelişmeler esasen verginin tarihsel formatına yönelik bir değişim sürecine işaret etmektedir. Verginin doğrudan ve dolaylı etkilerinin çok boyutlu değerlendirilmesi ve buna göre uygulamaların şekillendirilmesi gelişmekte olan yeni vergi anlayışının ipuçlarını vermektedir.

Yukarıda kavramsal olarak ifade ettiğimiz ve Türkiye'de de daha çok uzunca yıllar gözlemlemiş olduğumuz teknolojik gelişmelerin, vergisel yükümlülüklerle uygulanması ile kanun, tebliğ vb. düzenlemelerin vergi politikalarının uygulanması sürecindeki fonksiyonları, pozitivist anlayış içerisinde şekillenen ve yürütülen bir vergi mantığına işaret etmektedir. Daha çok reform şeklindeki çabaların ortaya konulduğu, ancak verginin ontolojik yapısına dokunmayan klasik vergi anlayışı, ihtiyaç duyulan vergi uygulamaları karşısında yetersiz kalmaktadır. Uygulamaya geçirilen teknolojik imkanlar ve yasal düzenlemeler daha çok mükellefi zaptu-rapt altına almakta, buna karşın vergide adalet ve eşitlik ilkesinden uzaklaşmakta, mükellefle devlet arasındaki zımni sosyal sözleşme yıpranmaktadır. Toplumsal hayatın kapitalist değerlerle şekillendiği günümüzde temel toplumsal değerlerin madde temelli bir anlayışa evrilmektedir. Böyle bir durumda devlet otoritesinin temel

fonksiyonlarından birisi olan verginin, devlet toplum ilişkisinin hem inşasında hem de devam ettirilmesinde oynadığı rolü ve vergi üzerinden şekillenen yeni toplumsal ilişkilerin boyutları, değişen toplumsal yapıya uyumlu yeni bir paradigmat yaklaşımı zorunlu kılmaktadır. Giderek önem kazanan ve toplumsal hayatın ve ilişkilerin dokunmasında hayati bir rol oynayan vergilerin, toplumsal değer ve yapıya uygun yönetilmemesi durumunda, alınan vergilerden daha maliyetli toplumsal problemlerle karşılaşma riskini artıracaktır. Bu nedenle vergi ile ilgili düzenlemelerde topluma yönelik yeni bir bakış açısına ve anlayışa ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, A.(2011). Kamu Maliyesi. Ankara: Gazi Kitabevi, 14. Baskı.
- Backhaus, J. G. (2001). “Fiscal Sociology: What For?”, in *The American Journal of Economics and Sociology*,.
- Bachaus, J.G.(1994). “The Concept of the Tax State in Modern Public Finance Analysis”, Schumpeter in the History of Ideas, Edited: Yuichi Shionoya and Mark Perlman, Michigan: The University of Michigan Press, ,
- Campbell, J. L.(1993). “The State and Fiscal Sociology”, in *Annual Review Sociology*, 19:163-185.
- Campbell, J. L.(2005). “Fiscal Sociology in an Age of Globalization: Comparing Tax Regimes in Advanced Capitalist Countries”, in *The Economic Sociology of Capitalism*, (Edited by Victor Nee and Richard Swedberg), Princeton: Princeton University Press, pp: 391-418,
- Çelebi, A. K.(2012). “Mali Olaylara Sosyolojik Yaklaşımın Önemi”, Mali Sosyoloji Üzerine Denemeler, (Editör: A. Kemal Çelebi), Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara.
- Dikeçligil, B.(2000). “Sosyolojide Metotlararası Farklılaşma ve İşbirliği”, Sosyolojide Bütünleşme ve Farklılaşma, III. Ulusal Sosyoloji Kongresi Eskişehir, Ankara.
- James, S.A. (2010). “Combining The eContributions Of Behavioral Economics And Other Social Sciences” In *Understanding Taxation And Tax Reform*, San Diego State University Conference of the Society for the Advancement of Behavioral Economics.
- İpek, S., Kaynar, İ.(2009). “Vergiye Gönüllü Uyum” Konusunda Çanakkale İline Yönelik Ampirik Bir Çalışma”, *Yönetim ve Ekonomi*, Celal Bayar Üniversitesi İİBF Manisa, Cilt:16, Sayı:1.
- Koçak, M.(2006). “Batı’da ve Türkiye’de Egemenlik Anlayışının Değişimi”, *Devlet ve Egemenlik (Eski Kavramlar-Yeni Kavramlar)*, Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Marshall, G.(1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. Çev: Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Martin, İ. W., Mehrotra, A. K., Prasad, M.(2009). “The Thunder of History: The Origins and Development of the New Fiscal Sociology”, Indiana University, Research Paper Number:147.
- Mclure, M.(2008). “Fiscal Sociology”, in *International Encyclopedia of Public Policy, Economic Policy*, Perth: GEPRE, Volume 2, pp:239-47, <http://pohara.homestead.com/encyclopedia/volume-2.pdf>
- Musgrave, R. A. (1996). “The Role of the State in Fiscal Theory”, *International Tax and Public Finance*, Kluwer Academic Publishers, 3:247-258.
- Musgrave, R. A. (1992). “Schumpeter’s Crisis of the Tax State: An Essay in Fiscal Sociology”, *Journal of Evolutionary Economics*, 2:89-113.
- Mutluer, M. K., Öner, E., Kesik, A.(2007). *Teoride ve Uygulamada Kamu Maliyesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları., USA
- Nerre, B.(2008). “Tax Culture: A Basic Concept for Tax Politics”, *Economic Analysis & Policy*, Vol.38, No:1, 153-167.,

- Neuman, W. L.(2010). Toplumsal Araştırma Yöntemleri (Nitel ve Nicel Yaklaşımlar). 1-2. Cilt, Çev: Sedef Özge, İstanbul: Yayın Odası.
- Pitt, B.(2009). “Review of Richard E. Wagner’sFiscalSociologyandtheTheory of Public Finance: An ExploratoryEssay”, ReviewAustrianEconomics, Massachusetts, 22:119–122.
- Poggi, G.(2012). Modern Devletin Gelişimi. Çev: Binnaz Toprak-Şule Kut, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sakınç, S., Cura, S.(2012). “Mali Sosyalleşme ve Kültür İlişkisi”, Mali Sosyoloji Üzerine Denemeler, Editör: A. Kemal Çelebi, Ankara: Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.
- Saygılı, A.(2010). “Modern Devletin Çıplak Sureti”, AUHFD, Sayı:59(1), sf:61-97.
- Schumpeter, J. A. (1961). TheTheory of Economic Development. Cambridge, Massachusetts: Harvard UniversityPress.
- Slattery, M.(2007). Sosyoloji’de Temel Fikirler. Yayına Hazırlayanlar: Ümit Tatlıcan-Gülhan Demiriz, İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Stewart, M.(2006). Introduction: New Research on Tax Law and Political Institutions.
- Türk, İ.(2002). Kamu Maliyesi. Ankara:Turhan Kitabevi, 4. Baskı.
- An Italian Foundation For New Fiscal Sociology, July 2003 “A Reflection on thePareto-GriziottiandPareto-Sensiniletters on RicardianEquivalenceandFiscalTheory”, The 16th HETSA Conference AustralianCatholicUniversity, StPatrick’sCampus, Fitzroy, 15-18.

AMFİ 8 OTURUMU
KENT-III:
MEKÂN VE KÜLTÜR

SANAT İLE HAYATIN KESİŞTİĞİ YER: AÇIK KAMUSAL ALANLAR

Lütfiye BOZDAĞ¹

ÖZET

Yaşanan savaşlar, emek sömürüsü, insanlığın içine düştüğü buhran, 20.yüzyılın başında Dada tarafından yapılan sert bir Modernizm eleştirisi ile sorgulanmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası kati olarak çözünen Modernizm ile birlikte anti-modernist düşüncenin önünü açmış Avangard eylemler, hayat ile sanat birlikteliğini zorunlu kılmıştır. Bu anlayış, merkezli bir sanat üretiminden, eylemsel bir performansa geçmiştir. Dada, sanatın biricikliğine karşı, seri üretilmiş bir nesneyi (pisuarı) sanat eseri ilan ederek, aslında müzeyi, sanatın kurumsallaşmasını, resmi ideolojiyi, bütün normları reddeden marjinal, radikal bir tepkiyi gündeme getirmiştir.

Ancak tepkisel olarak üretilen her şeyin ne kadar marjinal olursa olsun kültür endüstrisinin tuzağına düşerek göstergeye dönüşmesi sanatçılar arasında hayal kırıklığı yaratır. Dada'nın kaybettiği ivmeyi Avangard sanat, 1960'larda başlayan bugün 1968 hareketi olarak bilinen devrimci ve özgürlükçü hareketle yeniden kazanır. Fakat gerek popüler kültürün genişleyen etkisi gerek 1980'lerde başlayan özelleştirme furyası ve piyasalaşma bu ivmeyi azaltarak vasati bir düzleme çekmiştir.

Bugün ise geniş kapsamlı toplumsal ve uluslararası çatışmalar, çalkantılar, savaşlar ve iç savaşlarla karakterize olan, zaman zaman da ekonomik krizlerin eklendiği bir dönem. Küreselleşme politikaları çerçevesinde yeni toplumsal yapılanmalar: geçişler, kesişmeler, sapmalar birbirine karışmış durumda. Sınır tanımayan sermaye tüm alanları hegemonyası altına alırken, paranın sürekli el değiştiren merkeziyetsizliği karşısında, güç dengeleri arasındaki orantısızlık, sosyal dengeleri bozarak sınıfsal çatışmaları tırmandırmaktadır.

Sosyal dengelerin oluşturduğu huzursuzluk, 1997'de Arnavutluk'ta, 1998'de Endonezya'da, 2000-2001'de Ekvator'da, Arjantin'de, Cenova'da ve en son 2011 ve 2012'de Yunanistan'da, ve İspanya'da ortaya çıkan halk ayaklanmaları yenedünya düzenine karşı direnme eylemlerini gündeme getirmiştir. Amerika'da "Wall Street'i işgal et" eylemlerinin "müzeleri işgal et" eylemlerine yol açması ile sanatçıların içinde buldukları kapitalist sömürü düzenini sorgulayan, protesto eden, karşı koyan, direnme eylemlerini de gündeme getirmiştir.

Kültür ve sanatın sermaye tarafından endüstrileştirilerek, metaya dönüştürülmesine tepki gösteren sanatçılar, müze ve galeri gibi alışılmış sanat kurumlarını reddederek, geleneğin dışına çıkarak, kamusal alanları, protest sanatın sunulduğu ve paylaşıldığı mekânlar olarak ilan etmişlerdir.

Bugün çağdaş sanatın politikayla doğrudan ilişkisi, "sanat" ve "gündelik hayat"ı yan yana getiren sanat ile hayat arasındaki ayrımı ortadan kaldırmıştır. Açık kamusal alanda yapılan protest sanat pratikleri çoğu zaman kamusal alanı manipüle ederek varlık göstermektedirler çünkü sanat ile hayatın kesiştiği yer, bugün açık kamusal alanlardır. Bu bildiri, sanat ile hayatın kesiştiği yer olan açık kamusal alanların sanatçılar için önemini ve eleştirelilik açısından ne ifade ettiğini ve sanat için nasıl bir direnme alanı oluşturduğunu örnekler üzerinden tartışmaya açmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: sanat-hayat, açık kamusal alan, muhalif sanat, sanatın piyasalaşması

ABSTRACT

In early 20th century, wars, labor exploiting and depression of humanity were inquired by Dada through a hard Modernist criticism. Dada declared a ready made object as an artwork against the uniqueness of art presenting an ultimate marginal reaction by refusing the museum, institution of art, official ideology and all the norms.

Later, no matter how marginal it was everything produced as a reaction snared by cultural industry and turned into indicator disappointed artists. Beginning in 1960's the lost acceleration of Dada was

¹Yrd.Doç.Dr., İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Moda ve Tekstil Bölümü, lutfiyebozdog@kemerburgaz.edu.tr.

attained by the Avant-Garde art with the revolutionary, liberal movement today known as the 1968 movement. However, the expanding influence of popular culture, beginning in 1980's the privatization wave decreased this acceleration and carried onto a mean plane.

Today we are in a period characterised by social and international conflicts, wars and civil wars and added with economical crisis. Framed by globalization politics, new social structures, transitions, intersections, deviations are all mixed up. The borderless capital has hegomonized all the areas. Against the decentralized finance continuously changing hands the power balance can not reflect the actual ratios and this unproportionality breaking the social balances raises the conflicts among classes.

Discomfort created by social balances brought up resistance actions against the new world's regime initiated civil commotions in 1997 in Albania, in 1998 in Indonesia, in 2000-2001 in Ecuador, in Argentina, in Genova and lately in 2011 and 2012 in Greece and Spain. In United States "Occupy Wall Street" actions initiating the "occupy museums" actions caused artists to question their positions in capitalist exploit regime and actions for protesting, opposing and resisting against it.

Artists reacting against the capital industrializing and converting of culture and art to goods have rejected the customary institutions like museums and galleries. By exceeding the traditions they have declared the public areas as places for the protest art presented and shared.

Today the direct relation of contemporary art with politics has taken "art" and "daily life" side by side and eliminated the distinction between art and life. Protest art practices conducted in open public areas usually show existence manipulating the public area. Because open public areas where art and life intersect usually is not open to artists.

This article; objects to open a discussion over the examples about; for the artists the importance of open public areas; the place where art and life intersect and what it means to them in terms of criticism and creating a resistance area for art.

Keywords: *art-life, open public area, opposing art, marketing of art*

SANAT İLE HAYATIN BULUŞMASI

Sanat üretimlerinde "sanat ile hayat" arasındaki sınırların kalkması ve doğrudan ilişkinin kurulması Dada, Sürrealizm ve Rus Avangard akımları ile 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkar. Bu akımların amacı; sanatı, hayat praksisine dâhil etmektir. Dada'nın kendisinden önce eleştirdiği tüm sanat biçimleri, biçimcidir ve düşünsel bir sonuç çıkarmaktan, analiz yapmaktan uzak, yalıtılmış elit bir ortamda izleyicisiyle buluşan, toplumdaki izole ve kendinden menkul bir sanattır.

Müzedeki ya da galeride duran bir sanat üretimi, kapalı bir mekâna hapsedilmiş bir nesne konumuyla sınırlı bir süreye tabi olarak varlık göstermektedir. Oysa Avangard akımlar, sanatın bu geleneksel ritüelden kopup, politikaya açılmasını, demokratik ve kolektif iletişim imkânını üretimlerine taşımışlardır. Her türlü sınırlamayı ortadan kaldıran, çağın her türlü tekniğini kullanarak sanat-hayat ikiliğinin aşılabileceğini, sanat ile hayatın iç içe geçtiğini bazen de yer değiştirdiğini göstermişlerdir.

Fütürizm, Dadaizm, Sürrealizm Fluxus'un düşünsel öncülüğünde tüm Avangard hareketler, hayatın içindeki anlatımları ve çoğulcu yapıyı dikkate alan yaklaşımlar sergilemişlerdir. Marcel Duchamp, Piero Manzoni, Yves Klein, Joseph Beuys, Nam June Paik gibi sanatçılar yeni anlatım biçimleri geliştirmişlerdir. 1957 yılında Guy Debord gibi anarşist felsefecilerin yer aldığı, 1968 olaylarının arka planında da önemli rol oynayan ve Dadaizm'den etkilenen Sitüasyonist Enternasyonal'in varlığı da sanatın hayat içindeki etkisini ortaya koymaktadır. Sitüasyonistler, sanatın ancak kendisini çevreleyen toplumsal düzen ile ilişkili olduğu sürece anlamlı ve değerli olduğuna inanmışlardır.

Dadizm'den etkilenen Fluxus, Avangard hareketlerin içinde önemli bir yer tutan diğer akımdır. Fluxus sanatçıları birçok yeni sanatsal ifade yönteminin keşfedilmesinde ve gelişmesinde önemli rol oynamışlardır. Fluxus ile birlikte sanat ortamı, sanat üretiminde biçimsel olanakların sonsuz ölçüde genişlediği olanaklara kavuşmuştur. Maciunas, Fluxus'un manifestosunda bu durumu şöyle ifade

etmektedir. "...Burjuva sıkıcılığını tasfiye edin, entelektüel, profesyonel & ticarileşmiş kültürü tasfiye edin, ölü sanatı, imitasyonu, yapay sanatı, soyut sanatı, illüzyonistik sanatı, matematiksel sanatı tasfiye edin, Avrupanizm dünyasını tasfiye edin. Sanatta devrimci bir tufanı ve akıntıyı yükseltin, yaşayan sanatın ve karşı sanatın ilerlemesini sağlayın ki; sanatsal olmayan gerçeklik sadece eleştirmenler, sanat meraklıları ve profesyonellerce değil,... herkes tarafından kavranabilsin. Kültürel, toplumsal ve politik devrimci kadroları birleşik cephe ve eylemde kaynaştırın." (Maciunas, 1968, Fluxus manifestosu)

1960'lı yılların sonlarında Dada'dan beri devam eden yeni anlayış içinde Kavramsal Sanat ortaya çıkar. Biçimsel yetkinliği dışlayan, alışlagelmiş sanatın yerine yeni bir yaşam biçimi önerisi sunan bu sanat anlayışı, sanatın demokratikleşmesini talep eden eleştirel bir yaklaşım sergilemektedir. 1960'lı yılların ortalarında Avangart hareketler içinde yer alan birçok sanatçı, salon sergilerine tepki göstererek, sanatın kurumsallaşmasını eleştirmişler, müze ve galerilerin kamusal alanı tam olarak temsil etmediğini ve sanatın artık "beyaz küp"ün dışına çıkıp kamusal alanlara taşınması gerektiğini savunmuşlardır. Yaşamı sürekli sorgulayan bu sanatçılar, yapıtın gerçekleştirilmesi sürecinden ziyade sanatın kendisini, anlamını ve toplumla ilişkisini sorgulamışlar, bu nedenle de açık kamusal alanları alternatif sanat mekânları olarak ilan etmişlerdir. Sanat eserinin alımlanma sürecinde, izleyicinin edilgen olmasının aksine, etken bir alımlayıcı olmasını savunmuşlardır. Bu sanatta daha önce var olmayan bir olguyu "ilişkisel-etkileşimsel" bir yapıyı işaret etmektedir. Avangard hareketler sanatın etkileşimsel ve ilişkisel olmasının önündeki tüm engelleri yıkmışlardır. Onlar sanatı, var olan kavrayış ve algı kısıkacından çekip çıkartarak, algıyı ters yüz etmişler, kurgulanmış söylemleri ve onun algılama biçimlerini yıkararak değiştirmişlerdir. Avangard hareketlerin bu eylemi, sadece modern sanat formlarını ve temsili yıkma eylemi değil, sanatsal yapıyı kullanarak sanat tarihini değiştirme, sanatın hayat pratiğine dönüştürülmesi için topyekûn bir başkaldırı eylemidir. Örneğin; dinamik niteliklere sahip yeni sanat formları arayışları içinde "performans sanat" hayatın dinamizmini gerçeklik düzleminden vazgeçmeden sanat/yaşam ayrımını ortadan kaldıran bir anlayışa dayandırmaktadır. "...Kavramsal Sanat ile birlikte, Land Art, Postminimalizm, Antiform, Performans Sanat, "...daha çok kavramlar ve analizler önerip, seyirciyi bunları anlamaya, çözmeye ve kendi düşünceleriyle tamamlamaya davet ederler." (Germaner,1996).

Kamusal alanda yapılan sanat pratikleri, yapıtı da izleyiciyi de biçimsel olarak tanımlamadığı gibi sanatın üretildiği kolektifliğin alanı olarak da kavrayışı maddi niteliklerden arındırarak maddi olmayan kapsamlı mecrasına yayar.

AÇIK KAMUSAL ALANDA SANAT

Kamusal alan, içerisinde çeşitli kamuların ve bireylerin iletişimi ve etkileşimi ile ilişkiye geçtikleri, yoğun bir uyarım alanıdır. Kamular ve bireyler arası farklılıklardan kaynaklanan deneyimlerin örgütlenmesi kamusal alan kavramının dinamik çekirdeğidir. Açık kamusal alanlar, sokaklar, meydanlar sadece tüketim yapılan ve geçip gidilen yerler değil aynı zamanda toplumsallığın gerçekleştiği yerlerdir.

Açık kamusal alanlar sanatın; müze, galeri gibi kapalı mekânlar yerine, herkesin ulaşabileceği mekânlarda, izleyiciyi katılımcıya dönüştürerek, deneyimlemesine olanak veren izleyiciyi de aktif kılan bir alan yaratır. İzleyici istediği takdirde sanat üretimine katkıda bulunabilir, dokunabilir, hatta onu bozabilir.

Açık kamusal alanda sanatın kamusalılığı sadece belirli bir kamusal alan içindeki konumlanmasından değil aynı zamanda konumlandırıldığı yerle olan ilişkisinden kaynaklanmaktadır. İlişkisel estetik dediğimiz bu durumu Jale Erzen şöyle ifade etmektedir: "çevre estetiğinin en önemli unsurunun yaşamın değişkenliğine, her anına, dinamiğine göre varlık göstermesidir. ..Bu anlamda estetik biçimsel bir beğeni olmaktan çok yaşamın devinim ve enerjisini sağlayan algı, tepki, uyarı ve "ben" ile "bütün" arasındaki iletişim kaynağıdır." (Erzen, 2006)

Kamusal alan ve sanat ilişkisini Z. Boynudelik şöyle ifade ediyor. "Sanat; bir kere yapıtı sergilemekle tanımlanmış kapalı alanın dışına çıkınca, dış mekan sanata zemin oluşturan bir yer halini alıyor. Bu noktada şehir bazen sanatın gösterildiği mekan halini alırken bazen de kendisi sanat yapıtı rolünü oynuyor." (Boynudelik, 2006)

“Bu tartışmalar, kamusal alanlarda kamuya yakınlaşma politikalarına (niyetlere) rağmen izleyicinin dışarıda bırakıldığı ve hemen her zaman arada büyük boşlukların kaldığı anlamına gelmektedir. Kamusal alanlarda kamu için/kamu ile üretmek ise, özellikle sanatçı-sanat nesnesi (eğer olacak ise) ve izleyici arasındaki boşluğu ortadan kaldıracak, bir anlamda sanatın demokratikleşmesini sağlayabilecek tek yol gibi görünmektedir.” (Boynudelik, 2005)

“Güncel sanat normatif kamusal alanın içinde alternatif bir alan üretmeye çalışır. Yani, sanat kamusal alanın farklı imkânlarına da açık olduğunu ima eder sanat tarihinde, örneğin grup materyal ve Marta Rosler gibi sanatçılar galeriyi politik tartışmalara, ezilen grupların kendi temsiline, farklı azınlık grupların katılımına ve çeşitli sosyal atölyelere açarak, beyaz kutunun bir sosyal makineye dönüşüp yeni karşıt kamusalıklar oluşturabildiğini göstermişlerdir. Evsizlik aids, savaş sefalet, toplumsal cinsiyet ve demokrasi gibi konular önceden belirlenmiş ideolojik biçimlerden farklı bir şekilde tartışmaya açılıyor, daha doğrusu karşıt kamusalıklar bu platformlarla üretiliyordu.” (Tan, Boynik 2007)

31 Ağustos 2007 tarihinde, İstanbul Bilgi Üniversitesi Santral İstanbul Kampusunda “Kamusal Alanda Sanat Ve Müzakere” başlıklı panel konuşmalarında konuya ilişkin bazı görüşler şöyledir.

Jean-Robert Franco; Topluma, yaşam kalitesine katkıda bulunacak bir şey sunmak istedik; çünkü yaşam kalitesi sadece rahat bir yaşam demek değildir. Bize aynı zamanda hayal gücümüzü geliştirecek nesnelere ve durumlar sunar. Bazen provokatif olabilir ve bir şeylerin haddini aşabilir.

Hou Hanru; Kamusal alanda var olan güncel sanat, müdahale, hareket, performatif ilişkiler ve aynı zamanda farklı toplulukların mobilize olmasından ibarettir.

Bik Van Der Pol; Hep farkındayım; ne yaparsak yapalım, her zaman projenin ardından bir şeyler olmasını isteriz. Yaptığınız her şeyin kamusal alanda yarattığı bir takım etkiler vardır.

AÇIK KAMUSAL ALANLARIN DİRENME ALANLARINA DÖNÜŞTÜRÜLMESİ

Habermas, kamusal alanı açıklarken, toplumsal yaşam içinde fikirlerin belirtildiği, üretildiği modern kamu hukukuyla tanımlanmış mekânlar olduğunu söyler ve şöyle devam eder: "Kamusal alan, modern toplum kuramlarında, toplumun ortak yararını belirlemeye ve gerçekleştirmeye yönelik düşünce, söylem ve eylemlerin üretildiği ve geliştirildiği ortak toplumsal etkinlik alanına işaret etmek için kullanılan kavram"dır. (Habermas,2003: 96).

Habermas, yurttaşların eşit bir biçimde kamusal alanda kendilerini ilgilendiren konularda eleştirel ve rasyonel bir biçimde tartışabilmesini demokrasinin temeli olarak kabul etmektedir. Ancak günümüzde kamusal alanların yönetimine ve kullanımına ilişkin sorunlar vardır.

Demokratik tartışma ve uzlaşma mekanı olan kamusal alanın koşullarının, iktidar ve iktidarın teknoloji sistemleri tarafından yönetilmekte ve kullanılmakta olduğunu görmekteyiz. Kamusal alan demokratik bir şekilde işletilmemektedir. "...Artık kamusal alanın günümüz küresel medyaları, yeni denetim teknolojileri ve kentsel mekan düzenlemeleri ile hızla ve temelden sömürgeleştirildiği düşünülmektedir. Söz konusu olan, ideal kamusal alandan büyük bir sapmadır." (Tan, Boynik, 2007).

“Kamusal alan, yalnızca üzerinde bir şeylerin gerçekleştiği edilgen ve soyut bir meydan olarak düşünülemez. ... orantısız iktidar ilişkilerinin (gizli) ortamı ve (maskelenmiş) dışavurumu olmasından dolayı uzamsallıkların tümü politiktir.” (Pile ve Keith, 1993: 2, 217, aktaran H. Altun)

Modernizm öncesi kamusal alan, kamunun bilgilendirilmesine dayanan bir işletim modeli iken Modernizm sonrası sosyal ve siyasi iktidarın, kitle iletişim araçlarını kullandığı, piyasa işleyişinin egemen olduğu bir modele dönüşmüştür. Sosyal ve siyasi iktidarın, kamusal alanı kendi çıkarları doğrultusunda kullanması, kamuoyu haklarının gasp edilmesi anlamına gelmektedir.

İktidar, sadece kamusal mekanı belirlemekle kalmaz gelecekteki toplumsal süreçleri etkileerek geleceğe de ipotek koyar. Spain bunu şöyle ifade ediyor: “Mekan ve iktidar karşılıklı olarak birbirlerini kurarlar. Bir yapının formu, ayrımları, işlevleri vb. mekana konumlanan iktidarın güç hatları tarafından şekillenirken; yapı da iktidarı yeniden üretir. Bir kez uzamsal formlar yaratılınca kurumlaşma eğilimi gösterirler ve çeşitli yollarla gelecekteki toplumsal süreçleri etkilerler.”(Spain, 1992: 6, aktaran Altun, 2012)

“Bütün bunlar göz önünde tutulduğunda günümüzde sendikaların, burjuva liberal kamusal alanın dışında karşıt bir kamusal alan oluşturduğunu söylemek pek de olanaklı değildir. Ne var ki bir mücadele sürecine girdikleri dönemlerde, örneğin grev, direniş, fabrika işgalleri eylemlilikleri sırasında sendikaların kısmi de olsa müzakereye ve eşit katılıma dayalı bir proleter kamusal alan geliştirebildikleri söylenebilir⁷ Bu nedenle her ne kadar şimdilerde gerilemiş olsa bile bu türden bir kamusal alan yaratma potansiyeli sendikaların yapısında içkin olarak vardır.” (Coşkun, 2006)

İktidarın kamusal alanları kendi tasarrufunda biçimlendirmesi Sennet’in sözünü ettiği “mekan-beden” ilişkisini akla getirmektedir. Sennet, “mekan-beden” ilişkisi bağlamında “siyasi beden” tabiri ile, iktidarın mekan dolayımıyla ürettiği başat beden imgelerinden mamul toplumsal düzeni kastetmektedir.” (Sennet, 2011: 18)

Kamusal alanların topluma etkisini Spain ise şöyle ifade etmektedir: “Alan ve toplumsal ilişkiler öylesine girift bir şekilde bağlantılıdır ki bu iki kavram birbirinin tamlayıcısı olarak değerlendirilmelidir.” (Spain,1992: 6 aktaran H. Altun)

“Mimari form, üzerine yazılan toplumsal cinsiyet ve sınıf gibi statüye dayalı ayrımları belirginleştirir. İdeoloji, iktidarı mimari olarak inşa eder. Mekanın grameri ise egemen ideoloji dolayımıyla şekillenen toplumsal ilişkilerin düzenlenmesiyle kurulur. Bu gramerin temel kodlarıysa: erişimi belirleyen mekânın açıkları ya da kapalılıkları, tutsaklığı belirleyen sınırlamalar, hakimiyeti/merkezi belirleyen koordinatlar ve içine kabul ettiklerini tabakalara ayıran bölgeler olarak düşünülebilir. Farklı sınıflara ve statülere ait kesimler uzamsal olarak birbirlerinden ayrılmışlardır. Bu kez mimari form ideolojik ilişkileri üretmeye başlar. Egemenin yeri merkez/hâkim konumken, sınıflar/statüler uzamsal olarak farklılaşırlar. Diğer yandan, farklı statüdeki özneler aynı mekânı farklı deneyimlerler. Egemenler etki alanını arttırmaya, ezilenler de özerk alanlar oluşturmaya çabalarlar. Son kertede mekân, tahakküm ve direniş mekanları olarak yararılır. Mekânın toplumsal inşasını anlamak kendimizi kurma biçimlerimizi anlamak demektir.” (Schick, 2001: 14, aktaran Altun, 2012)

AÇIK KAMUSAL ALANLARIN DİRENME ALANLARINA DÖNÜŞTÜRÜLMESİNDE YAŞANAN PROBLEMLER

Kamusal alan nötr bir mevcudiyet alanı değildir; sınıf, toplumsal cinsiyet gibi tahakkümün ve direnişin izlerini taşıyan kültürel/ideolojik bir inşa alanıdır. Orantısız iktidar ilişkilerinin gizli bazen de alenen sergilendiği bir ortamdır. Aynı çerçevede sanat ile hayatın kesiştiği yer olan açık kamusal alanların yönetilmesi ve kullanılması ile ilgili yaşanan sorunlar şu soruları gündeme getirmektedir.

Kamusal alan nedir?

Kamusal alan kimindir?

Kamusal alanda egemen olan kimdir?

Kamusal alan, kimler tarafından, nasıl paylaşılmalı, katılım süreçleri ne olmalıdır?

Her dönemin egemenleri, kendi politik kamusal alan tahayyüllerine uygun olarak kamusal mekânları biçimlendirmişlerdir. Bugün mekân düzenlemeleri belediyeler tarafından yapıldığı için mekanın kamusal alan olabilme özelliğini belirleyen de belediyelerdir. Belediyeler, siyasi iktidarın ve sermayenin medyasına mekânlarını kiralamakta ve böylece kamusal alanlarda kamuya ait olan yerler; meydanlar, park ve bahçeler, sokaklar, duvarlar, gökyüzü bile erk tarafından biçimlendirilmektedir.

Böylece içinde kamuların ve bireylerin iletişime ve etkileşime geçebilmelerini sağlayan mekân, bu iletişimi tek yönlü ve dayatma ile yürütmektedir. Kamuya açık bir alanda yürürken ya da metro durağında beklerken bir billboard gözünüzü ve kulağınızı işgal edebilir. Ya da gökyüzünde bir zeplin bir şirketin reklamını içeren bir görselle zorunlu iletişim kurmanıza neden olabilir.

Etkileşim ve iletişim mecrası olmasından dolayı kamusal alan; mekânsal içerimleri olan bir yerdir. Kamusal alan, içi tecrübeyle doldurabildiği oranda kamusal alan olabilmektedir. Negt ve Kluge’in işaret ettiği gibi “Kamusal alan, yalnızca toplumsal deneyimin paylaşıldığı yerler değil, kendisini, onun içerisinde örgütlediği zaman bir kullanım değerine sahiptir” (Negt ve Kluge, 1993: 3) Bu ise insanın tecrübe alanları arasında kurulacak ilişkiselliğin başarısıyla mümkündür”. (Özbek: 2004)

“...Bugün Türkiye'deki sendikal hareketin kendisini, devletten ve burjuva kamusal alandan farklı bir alana yerleştirmesi, proleter bir kamusal alan geleneği yaratması zorunlu görünmektedir. Böylece kamusal alanı işçi sınıfının katılımıyla yeniden düzenlemek olanaklı olabilecektir. Ancak bunun, tek başına sendikaların mücadelesiyle gerçekleştirilmesi zor görünmektedir. Yukarıda değinildiği gibi, Burjuva kamusal alana karşılık olarak ezilenlerin, yoksunların, yoksulların, sömürülenlerin bütünü tarafından geliştirilecek ortak, kapsayıcı bir proleter kamusal alanla mümkün olabilir. Nasıl ki bugün egemen sınıflar örgütlü bir güç olarak hareket etmektedir, işçi sınıfı da bir siyasal birlik olarak hareket etme yeteneğini olabildiğince geliştirmek zorundadır. Bu, ezilenlerin mücadelesinde sınıf pratiklerinin hala önemini koruduğunu gösterir.” (Coşkun, 2006)

Belediyeler tarafından yapılan mekân düzenlemelerinde, siyasal iktidar nasıl bir kamusal alan tahayyül ediyorsa kamusal mekanlar o şekilde düzenlenmektedir. Modernizm ile birlikte kamusal alanları düzenleme, daha doğrusu dizginleme işi şehir planlamacılığı uzmanlık alanı olarak belirlenmiştir. Şehir planlamacıları, siyasal ve ekonomik düzenlemelere göre şehri kamu yararına değil iktidar yararına planlamaktadırlar. Elbette buna karşı oluşturulan sivil toplum dernekleri ve meslek odaları vardır. 1954 yılında kurulan “Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB) gibi. Ancak 2013 Temmuz ayında siyasal iktidar TMMOB’un vize ve onay yetkilerini çıkardığı bir yasa ile kısıtlamıştır.

“Direniş mekanları ise yapının çatlaklarına, yarıklarına yerleşerek orayı yeniden tanımlamaya çalışır. Beden, mekan üzerinde sürgit yürüyen iktidar ilişkileriyle kurulurken; toplumsal olan, mekansal ilişki mekansal ilişkiler yumağında şekillenir. Bu karmaşık mekansal ilişkiler yumağında direnme odakları oluşturabilmek ve bu direnme odaklarında kavramların ve modellerin sorunsallaştırılma yöntemini belirlemek birçok soruyu gündeme getirmektedir. Bu sorular şöyle sıralanabilir.

Farklı kamular arasındaki siyasal karşılaştırmayı nasıl yapabiliriz?

Farklı kamular arasındaki eşitlikleri hatta ittifakları nasıl kurabiliriz?

Farklı kamusal alanlarda karşılaştırılabilir olan nedir?

Farklı kamusal alanlar nasıl birbirine eklenebilir, birlikte kurgulanma şansı var mıdır?

Hangi farklılıklar ve zıtlıklar bir eşitlikler zinciri oluşturma için biraya gelebilir?

Politika-sanat eylemliliğini popülist yaklaşımlara meyletmeden inşa etmenin yolları nelerdir?

Bu soruların cevapları henüz kesin olarak verilmemekle birlikte sorgulama ve analitik yaklaşımlar çevresinde 20. yüzyılın başından beri sanatın da konusu olmuştur. 20. yüzyıl sonunda galeri ve müzelerin dışına çıkan günümüz sanatı, ilişki, iletişim, müzakere gibi edimleri dikkate alan eylemlilikleriyle çok katmanlı bir toplumsal pratiğe dönüşmüştür. “... 1950’lerde kent taktikleri ile dikkat çeken Situasyonistlerin, mekanların yeniden üretiminde sapıtırıcı taktikler (tactics&dérive), farklı kurumsal pratiklere yer veren taktik ve geçici stratejilere dikkat çektiler. Mekan ve yer kavramlarını sosyal bir pratik içinde ele almak; mekanları yeniden aktif kılmak ya da eleştirel bir yaklaşım ile kolektif şekilde var olan sistemlere karşı tekrar üretmeye çalışmak ’70 ve ’90 ‘lara taşınan ve görsel kültürü etkileyen söylemler oldu.” (Tan, 2005).

Küreselleşme politikaları altında kentleri yeniden dizayn etme “kentsel dönüşüm” ile ortaya çıkan kamusal alanların talan edilmesi ve siyasal iktidarın tasarrufunda biçimlendirilmesi birçok aydın ve sanatçıyı rahatsız etmiş, bu durum beraberinde bazı sorgulamaları gündeme getirmiştir. “Taksim Gezi Parkı Direnişi” siyasal iktidarın yaptığı kentsel ve toplumsal mühendisliğe bir başkaldırı olarak ortaya çıkmıştır. Elbette mesele üç beş ağaçtır. Ağaçların ve doğal çevrenin tahrip edilmesiyle sağlıklı yaşam alanlarının yok edilmesine, beraberinde geleceğe konan ipoteğin kaldırılması için bir direnmedir.

SONUÇ YERİNE

“Bireylerin kamusal alanda siyasal hayatla ilişkileri sadece seçim dönemlerinde siyasal partilerin halkla ilişkiler pratiğine indirgenmiş ve kitleler, siyasal hayattan koparılmıştır. Burjuva kamusal alanı, proleter yaşamın kısıtlanmasını destekleyen toplumsal tecrübe ufkudur. İçinde proleterin tecrübe edinimini ve edinebildiği tecrübesini anlamlandırmasının engellendiği bir alandır. Burjuva kamusal

alanı içinde “gerçek” bir tecrübe mümkün değildir. Burjuva kamusal alanının deneyim ufku parçalanmıştır. Yapılması gereken, olası tecrübe alanları arasında bağlantılar kurmaktır. (Hansen, 2004; 169)

Hansen, kamu ve özel alan arasında kurulan bu ilişkiselliğin politika ve gündelik hayat arasında, gerçeklik ve fantezi arasında, üretim ve arzu arasında, değişik ve çekişen kısmi kamular arasında da kurulabileceğini söyler.

Makale içinde yer alan sorular ve cevapları özellikle kentsel dönüşüm projeleriyle birlikte yeniden tartışılmaya ve sorgulanmaya başlanmıştır. Zira, günümüzde kamusal alanlar, egemen ve madun arasındaki ilişkileri ve sınıfsal eğilimleri gösteren bir anlam haritası ortaya koymaktadırlar. Egemenlerin kamusal alanlarda uyguladığı tahakküm, ezilenlerin bu duruma gösterdiği tepki ve direnme stratejilerinin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Ezilenler adına sanatçıların gösterdiği estetik biçimlenişin toplumsal bellekte edindiği yer ve dönüştürücü etkisi önemlidir. O nedenle sanat artık açık kamusal alanlarda yapılmaktadır. “Gerek mekan, gerek sanatçı-izleyici ilişkisi, gerekse sanat yapıtının oluşum süreci açısından Yeni Tip Kamusal Sanat, farklı açılımlar sunan bir yol gibi görünüyor. Görsel sanatın müze, galeri gibi kapalı ortamlar yerine günlük hayatın içinde, herkesin ulaşabileceği mekânlarda, izleyiciyi katılımcıya dönüştürerek deneyimlemesine olanak veriyor. Amaç, çevremizde olup biten politik ya da apolitik olayları, insan ilişkilerini ve çeşitli dinamikleri izleyiciye göstermekten çok, ortak bir üretim süreci içerisinde bunları görmek için gereken farkındalığı oluşturmak. Sanatçının rolü de süreç içerisinde itekleyici gücü oluşturmak ve bir tür aracılık yapmak. Yeni Tip Kamusal Sanat, hem “Kamu” dediğimiz alana hem de “Kamu” dediğimiz kitlenin katılımına tamamen açık bir yaklaşımdır.” (Boynudelik, 2006).

Günümüzde sanatın değeri, toplumsal eleştirinin sürekli bir işletimin başlatma potansiyelinde saklıdır. “Durumcuların bakış açısına göre, mimarlık ve tasarım, dünyanın sterilizasyonunu önermişti ve bu her türlü kendiliğinden oluşu (spontaneity) ya da “oyunculuk (playfulness)”u tehdit ediyordu. Bu eleştirel yaklaşımı göz önünde bulundurarak, marjinal sokak sanatçıların da “sterilize” edilmiş şehri reddettiklerini ve şehri iletişim için bir araca dönüştürdüklerini söylemek mümkün. Kentsel peyzaj onların kolektif deneyimleri için tuvale dönüşüyor. Marjinal sokak sanatçıları/ eylemcileri ile Durumcular arasındaki ortak özellikler bunlarla sınırlı değildir. Onlar aynı zamanda kentin gücünü kendine karşı silah olarak kullanmaktadırlar. Kirk Semple, NY Times’ta yayınlanan makalesinde sokak sanatçılarıyla yaptığı röportajlara yer vermiştir. Röportajına yer verilen New York’lu sanatçılardan biri, şehir tabelalarını heykellere dönüştürdüklerini, panoları mesajları için kullandıklarını söylüyor ve girişimlerini “şehri kendine karşı kullanmak” olarak tanımlıyor... Durumcular, popüler kültür imajlarını kullanarak, onlar aracılığıyla tüketimin toplum yaşamı üzerinde etkilerini hicvetmişlerdi”. (Tanglay, 2005)

Açık kamusal alanda yapılan sanat üretimleri, kentin var olan sosyal gerilimlerini sorgulayarak yüzeye çıkarır ve görünür kılarlar, şehrin sosyal ve mekansal düzeninin anlaşılmasını sağlarlar. Onlar Dada, Fluxus, Durumcular gibi, sokakların, şehirdeki gerçek yaşam alanları olduğuna inanmaktadırlar. Ankara’da 2000 yılında kurulmuş “Blockfactory” grubu gibi.

“Blockfactory, bir grup genç insandan oluşuyor. Onlar çoğunlukla yapıştırma (stickers) ya da şablon (stencils) gibi; evde hazırlanan ve hızla uygulanan araçlarla çalışıyorlar. Sanatçılar kendi işlerini üretmekte özgürler. Bir anlamda her üyenin işi kendi adına konuşuyor. Grubun ortak kurumsallığından söz etmek zor. Bazı kolektif projeleri de oluyor ama herkes kendi üslubunu yaratmakta özgür. Web sitelerinde duyurdukları ortak manifestoları da bunun göstergesi: “Biz Blockfactory’iz. Kim olduğumuz ve kaç kişi olduğumuz hiç önemli değil ama bildiğimiz ve inandığımız bir şey var ki, sanat galerilerinde çerçeveselendirilmiş düşünceler yerine sokakta bizimle yaşayan ve ölen şeyler yapıyoruz. “Bunları” sokağa yapıyoruz; çünkü yaşadığımız zamanın bir parçası olup, dünyaya adımımızı kazımak gibi bir niyetimiz yok. Kamusal alanlarda, izniniz olmadan, bir sürü reklam, tabela, billboardla karşılaşılıyor... Sokaklarımızı geri alıyoruz.”(Tanglay, 2005)

“Gerald Raunig’e göre alternatif küreselleşme hareketleri bağlamında ortaya çıkan sanatsal-politik pratikler, sanat ve aktivizm arasındaki ikiliği aşarak “ne sanat alanının, ne de dar anlamıyla politik alanın parçası olan yeni bir çapraz hareketler bölgesi” yaratırlar. ...Bu durum, çağdaş sanatın ürettiği

estetik deneyimi olduğu kadar, toplumsal muhalefetin direniş estetiğini de etkiler. (Raunig, 2012,aktaran, Fırat-Bakçay,2013)

“... Estetik-politik eylem kendiliğinden özgürleştirici değildir fakat hem sanat alanını hem de siyaset alanını çaprazlayarak özgürleştirme potansiyeli taşır. Bunun en açık kanıtı her iki alanın da çağdaş tartışmalarının benzer pratikler üzerine yoğunlaşmasında görülebilir. Estetik-politik eylemler tam da bu zeminde, bedenlerin eylem sırasında birlikte ürettikleri duygulanımsal bilgide hayat bulur, tanımları, kimlikleri, sınırları aşar. Yeni beden-zaman-mekân müştereklikleri kurarak hayal gücünü serbest bırakır. Hayal gücünün herkese ait bir politik meleke olduğunu ortaya koyabilmek için bu tartışma sürdürülmeye değer. Bu tartışma, her şeyden önce çağdaş sanat pratiklerinin geleceği belirleyecek sorulara, özgün cevaplar verebilme umudunu barındırıyor.” (Fırat-Bakçay,2013)

"Aslında bütün toplumsal ayaklanmaların ve onların edebiyatını oluşturan manifestoların umudu sanattır. Çünkü, insanları ancak hayal dünyasının, duyuların ve duyguların efendisi sanatın devrimlere inandırabileceği düşünülür. (Artun, 2010)

Kamusal alanlar, her zaman çeşitliliği bir arada barındıran, birlikte yaşama anlayışını oluşturan ve bireyleri sosyo-kültürel paylaşım ve çatışmalara ulaştıran bir güce sahiptir. Gezi Parkı örneğinde olduğu gibi kamusal alanda yapılan geniş kitlesel direnme eylemleri önemlidir ve yaptırım gücü vardır.

KAYNAKÇA

- Altun, H.(2005). “Spatial Struggle: Resisting In Empty Space Against The Places Of Dominance And The Construction Of “Off-Space” As A Collective/Cultural Memory, Tiyatro Araştırmaları Dergisi”, 33: 2012/1, ISSN: 1300-1523BOYNUDELİK, Z. İ., Sokaklarda Sanat, SANART 5. Uluslar arası Sempozyum Ve Sanat Etkinlikleri, Bildiri Önerisi
- Artun, A. (Der.)(2010). "Sanat Manifestoları-Avanguard Sanat ve Direniş".18-19, İstanbul: İletişim.
- Boynudelik, Z. İ, (2006). “Yeni Tip Kamusal Sanat Üzerine Bir Söyleşi”. Sanat Dünyamız, S: Kış 97
- Coşkun, M. K.(2006). “Toplumsal Hareketler ve Proleter Kamusal Alan”, Ekonomik Yaklaşım Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 60-61, sa. 143-155.
- Erzen, J. Çevre Estetiği .ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim A.Ş.
- Fırat, B. Ö.,Bakçay, E. <http://www.e-skop.com/skopbulten/cagdas-sanattan-radikal-siyasete-estetik-politik-eylem/138>
- Germaner, S.(2006). 1960 Sonrası Sanat. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1996
- Yayınları, ISBN: 975-7064-96-3.Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Habermas, J.(2003). Kamusal alanın Yapısal Dönüşümü, Çev. Tanıl Bora, Mithat Sancar. İstanbul: İletişim.
- Hansen, M.(2004). “Yirmi Yılın Ardından Negt ve Kluge’nin ‘Kamusal Alan ve Tecrübesi: Değişken Karışımlar ve Genişlemiş Alanlar”, Kamusal Alan içinde, Çev. Ve Ed. Meral Özbek, İstanbul: Hil Yayın, 141–177.
- Özbek, M.,(ed.), (2004). “Kamusal Alan, Kültür ve Tecrübe”, Kamusal Alan içinde, İstanbul: Hil Yayın, 443-499.
- Sennet, R.(2011). “Ten ve Taş”, Batı Uygarlığında Beden ve Şehir, Çev: Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları.
- Tanglay, Ö.(2005). "Kentsel Dışavurumun Sınır Tanımaz Halleri: Sokakların İç Sesleri”, TTMOB Şehir Plancıları Odası, Süreli Yayınlar. sayı: 3,Ankara
- Tan, P(2005). “Soylulaştırma sürecinde sanatçının rolü”, Kayseri Mimarlık Dergisi-TOL Mart Sayısı.
- Tan, P, Boynik, S. (2007). Olasılıklar, Duruşlar, Müzakere Güncel Sanatta Kamusal Alan Tartışmaları. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

MİSAFİRLİK OLGUSUNUN MEKÂNSAL ALGIDAKİ YERİ: TOKİ ÖRNEĞİ

Pelin BUDAK¹

Fatma SOLMAZ²

Aysel TEKGÖZ³

ÖZET

Toplumsal anlamda özellikle ilişkilerimiz açısından önemli bir yere sahip olan misafirlik olgusunun, konut alanları bağlamındaki mekansal algıları ve bu algıların toplumsal ilişkileri nasıl etkilediği önemlidir. Konutların gerek inşa edildiği yerler ve gerekse de yapısal özelliklerinin misafirlik/misafirperverlik ilişkilerini etkileyip etkilemediği dikkate değerdir.

Genel anlamda TOKİ evleri şehir merkezinden uzak olarak inşa edilmektedir. Aynı zamanda bu mekanları tercih edenlere maddi durumlarına göre çeşitli boyutlarda ev sahibi olma imkanı da sunmaktadır. Bu sebeple TOKİ evlerinin hem merkezden uzak olmasının hem de yapısal niteliklerinin, sosyal ilişkiler bağlamında misafirlik olgusu üzerinde nasıl bir etkisi olabileceğini düşündürmektedir. Mekânın ve mekân algısının toplumsal olduğu varsayımıyla, TOKİ'lerde ikamet eden kişilerin mekansal bağlamda misafirlik olgusunu nasıl değerlendirdikleri araştırmamızın amacını oluşturmaktadır.

Araştırma konusu sadece misafirlik konusu açısından değil aynı zamanda mekân sosyolojisine kadar birçok yönü içerisinde taşıyan bir konudur. Bu nedenle konuyla ilgili literatür taraması yapıp, "anket" tekniği kullanılarak Elazığ ilinin TOKİ evlerinde ikamet eden 80 kişiyle araştırma gerçekleştirilecektir.

Anahtar Kavramlar: Misafirlik, mekansal algı, konut, TOKİ

ABSTRACT

Residencies phenomenon, having an importance place in terms of our relations, especially in the social sense, is important for residential perception and how it affects the relationships among the people. It is notable whether the structural properties of the houses and the places where the residencies are built affect the relations between the residency and hospitality.

In general, TOKİ homes are built far from the city center. At the same time, the people who prefer these houses are provided with having a house in different sizes in accordance with their monetary conditions. Thus, TOKİ homes, the impact of being both decentralized and structural quality of the residencies on residential phenomenon carries importance. Assuming that the residence and residential perception are social, how the people living in TOKİ homes residency evaluate the residencies phenomenon is the main aim of our stu

The research subject is not only about residency but it also includes lots of things, one of them is spatial sociology. Therefore; after the literature review, the research will be done with an eighty people living in TOKİ homes residency in Elazığ province using the "poll" technique.

Keywords: Residencies, spatial percept, housing, TOKİ

1. MİSAFİR KELİMESİ VE ANLAMI

Osmanlıca bir kelime olan ve Türkçede de kullandığımız “misafir” sözcüğü, seferde olan (bak: müsafir-mukîm) kişiyi/ kişileri anlatmaktadır. Bununla beraber eş anlamlısı ise “konuk” tur. Bir

¹ Araştırma Görevlisi, Fırat Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, pelinbudak-23@hotmail.com

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, fatma2389@hotmail.com

³ Yüksek Lisans Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, sociologist_aysel1453@hotmail.com

yerden bir yere giden, seferde ve muharebede olan, yola çıkmış olan, yolcu, yoldan gelen, başkasının evine gelmiş olan anlamları içermektedir. Sözlüklerde misafir; görüşme, ziyaret, davet vb. amaçlarla birinin evine veya bir yere gelen geçici veya bir süreliğine kalan kimse, konuk gibi anlamlara gelmektedir.

Öyle ki misafir konumundaki kimseler mutlaka buldukları mekândan gidecekleri yere doğru bir hareket içindedirler. Bir hazırlık ve telaşları olmaktadır. Sadece misafirlik konusu açısından değil de mekânların sosyolojisine kadar birçok yönü içerisinde taşıyan bir konudur. İçinde toplumdan izler taşımaktadır. O toplumun kültüründen, gelenek ve göreneklerinden meydana gelmekte ve bu açıdan kendine özgü kuralları olmaktadır. Bunun içindir ki her toplumda misafir aynı şekilde ağırlandırılmaz, ilgi ve alâka gösterilir/gösterilmez, karşılanması ve uğurlanması ve ikramda bulunulması aynı olmaz. Toplumumuz açısından bakacak ve değerlendirecek olursak misafire en çok değer veren milletlerden biriyiz. Gerek İslam'ın misafire vermiş olduğu önem ve gerekse gelenek, görenek ve adetlerimizin bu konudaki inceliği ve duyarlılığı misafir kavramını önem verilmesi gereken bir konuma oturtmuştur.

Misafir geldiği andan gideceği ana kadar mutlak olarak bir iletişim başlamıştır demektir. Ama bu iletişim insanlar arasındaki ilişkiyi, sosyalliği, yakınlaşmayı, sevgiyi ve saygıyı arttıran bir iletişim olma özelliğini taşımaktadır. Bu, tanışıklığın bir başka adresidir. Akrabalar, komşular, iş arkadaşları, dostlar arasında gerçekleşen bu olay rastgele olmamaktadır. Belli kurallara sahiptir, kendine özgü yanları vardır. Bu nedenle incelenme önemi taşımaktadır.

Misafir kelime olarak anlamını korumaktadır. Çünkü bir yerden başka bir yere gidiş vardır. Eskiden yapılan misafirlikler, ya yaya, ya da ağır vasıtalar ile yapılmaktayken, günümüzde gelişen teknoloji misafir olacak kişileri gidecekleri yerlere daha kolay ulaştırmaktadır. Ulaşımın böyle bir avantajı olmasının yanı sıra işin içine maddiyat girince geçim sıkıntısı olanlar için bu kolaylık aslında pek de bir anlam ifade etmemektedir. Şekli, süresi değişse de misafir her yerde iyi bir şekilde ağırlandırılmayı ve ilgi görmeyi bekleyen kişidir.

2. “ MİSAFİRLİK ” KAVRAMI

Bir yerden başka bir yere geçici veya bir süreliğine herhangi bir sebeple giden kişiye misafir, bu olaya da misafirlik denir. Misafirlik, misafir ile ev sahibinin arasında misafirin kalma durumuna, süresine göre farklılık arz eden bir olgudur. Kavramsal açıdan bakacak olursak misafirlik, kişiler arasında geçen bir ilişkiler yumağıdır. İnsanlar arasındaki ilişkinin korunmasına, bağın devamının sağlanmasına katkı sağlayan bir olgudur. Özellikle gelişmiş ülkelerin sıklığı, yine farklı kişilere, yerlere misafir olma durumu, insanlar arasında bir sosyal ilişkiler ağı oluşturur. Var olan ilişkilerin sağlamlaşmasına ve yeni ilişkilerin geliştirilmesine katkı sağlar.

3. KOMŞULUK İLİŞKİLERİ

Komşuluk genel olarak aynı semtte, yakın mekânlarda oturan aileler arasındaki ilişkiye verilen addır. Komşu, “komşuluk” çevresinde tanışılıp konuşulan kişi olmakla beraber konut değiştirme durumunda da, fiziki olarak komşu niteliği değişse bile ilişki devam etmektedir. Eski bağlantılar, yeni semtte ve komşulara rağmen sürdürülüyor. Bu da bize komşuluk çerçevesinde kurulan ilişkilerin son derece köklü olduğunu göstermektedir (Fallers ve Fallers 1976). Komşuluk bir fiziki yakınlık kadar bu fiziki yakınlıktan kaynaklanan ve yakın oturulmasa bile sürebilen bir sosyal ilişki türü ve oldukça köklü ve sürekli sosyal bir olgu olarak tarif edilmektedir (Ayata ve Ayata, 1996). Komşuluk sadece belli bir mekâna bağlı değildir. Yukarıda da değinildiği gibi insanlar bir semtten başka bir semte taşınırsalar bile komşuluk ilişkilerini devam ettirmektedir.

Çalışan kadınların çalışmayanlara, kiracıların ev sahiplerine ve apartmanda oturanların gecekonduda oturanlara nazaran daha az komşuluk ilişkisi geliştirdiğini görüyoruz (Ayata ve Ayata, 1996). Bu nedenle komşuluk ilişkilerindeki kopmaların da belli başlı nedenlerini görebilmekteyiz. Toplumsal değişim komşular arasındaki misafirliği de etkilemektedir. Birbirlerine birkaç adım uzaklıkta olan insanların ilişkilerinde dağlar kadar mesafeler oluşmaktadır. Komşuluk nitelik değiştirmektedir fakat yok olmuştur diyemeyiz. İnsanlar arasındaki muhabbet bağını kuvvetlendiren bu ilişkilerde eskiye nazaran zayıflama vardır diyebiliriz.

Apartman sakinlerinin çoğu tanışıp selamlaşır. Apartman sorunlarını da konuşurlar. Fakat komşuluk, dostluk için yeterli şart olarak görülmez. Zaten yeteri kadar dost, arkadaş, akraba vardır. Böylece komşuluğa harcayacak vakit yoktur. İyi komşu mesafeli, saygılı olan komşu olmaktadır. Komşu her ne kadar görülmez, hissedilmez ise o kadar iyidir. Bu ilişkiler yeni orta sınıf içinde çok hakimdir ve eğitim ve gelir arttıkça daha da fazlaşma eğilimindedir. Komşular arasında dayanışma olduğu gibi çatışma ve anlaşmazlıkta bulunmaktadır (Ayata ve Ayata, 1996).

Yeni oluşumları analiz etmek, yeni kavramlaştırma ihtiyaçları getirmiştir. Bu kavramlardan en önemlisi veya kent ilişkilerini en iyi tanımlayan, belki de “aşinalık grubu” dur. Kentte, aynı sokakta, apartmanda, hatta mahallede oturanlar, otobüs duraklarından, alış-veriş mekânlarından, çocukların oyun bahçelerinden, asansörden birbirine bir aşinalık geliştirirler. Bu aşinalık grubu aynı semtte oturma ve aynı çıkarları paylaşma temelinde oluşur. İlişkilerin gelişme temelini de bu aşinalık oluşturur (Ayata ve Ayata, 1996).

4. KONUT OLGUSU AÇISINDAN MİSAFİRLİK

Özellikle de değişimin yeni boyutu olan son yıllarda kent merkezinden uzak konut alanlarının yaygınlaşması ve bu durumun yol açtığı yeni konut çevresi ilişkileri dikkat çekicidir. Bir alttaki grubun bir üsttekini örnek almasının güçlü bir eğilim olduğu göz önünde tutularak konut türünün önce yoksulların apartmanlara kayması ve sonra orta alt sınıfların yeni uydu kentlere yönelmesi ve kültür ve yaşam biçimi alanlarında buna paralel değişimler olacağını tahmin edebiliriz (Ayata ve Ayata, 1996).

Gecekondulaşmayı yok edip buralarda ikamet eden dar ve orta gelirli aileleri ev sahibi yapmaya çalışan TOKİ burada önemli bir pozisyona sahiptir. Ancak ekonomik gücü biraz daha büyük bir evi satın almaya yetmeyen aileler/kişiler 2+1 şeklindeki evleri mecburen tercih etmektedir. Bu da çoğunlukla misafir odası olmayan evler olmaktadır. Bu açıdan bakacak olursak gecekonduya göre daha dizaynı ve yaşanabilir olan TOKİ evlerinin özellikle bu yapılarında (2+1) mekan ayrışması pek yoktur. Çünkü misafir odası yoktur ve oturma odası olarak kullanılan salon ile mutfak birliktir. Özellikle bu yapıda mekan algısında karışıklık vardır diyebiliriz.

4.1. Misafir Kabul Yeri-Salon Kullanımı

Daha çok misafir odası olarak ifade ettiğimiz bu yerin ev içindeki kullanım şekline baktığımızda, ev içinde özellikle oturma ve gündelik kullanım mekânlarının gerek eşya gerekse fonksiyon olarak önemli değişimler gösterdiğini söyleyebiliriz.

Misafir odaları, ev sahiplerinin yakınlarının yanı sıra daha çok yabancıları kabul ettiği ve kalabalık misafirleri ağırladıkları bir yer olarak ifade edilmektedir. Misafir odaları evin en geniş mekânıdır. Acaba misafir odaları ile ilgili bir değişimden bahsedilebilir mi? Evin en geniş mekânı eskisi gibi dolup taşmıyor mu yoksa? Artık insanlar kimi inşaat sektöründe yeni yapılan bazı binalarda misafir odalarının olmayışından da şikâyet etmektedirler. 2+1 şeklinde yapılan binalar gibi bir oda yatak odası, bir oda çocuk odası, diğeri gündelik olarak kullanılan oda olunca misafirler için ayrı bir mekân kalmamaktadır. En bariz örneğini TOKİ’lerde gördüğümüz bu yapı misafir ağırlamak için sıkıntı oluşturmaktadır. Bu durum özellikle maddiyatı el vermeyen halkın edindiği konutlardan oluşmuş olsa da binaların mimarının yapılırken belki bu hususun da göz önüne alınması gerekmektedir. Aynı zamanda misafir odaları geniş ve gösterişli olmuş olsalar da, insanlar artık geçmişteki gibi misafir ağırlayamamaktadırlar. Misafir ağırlanan mekânlar hem konforlu hem göz alıcı olmuş olsalar da ilişkiler zayıflayınca bütün bunlarında bir anlamı kalmamaktadır. Bu farklılıklar geçmişteki misafirlik ilişkileriyle günümüzü kıyaslayınca ortaya çıkmaktadır. Yoksa misafirlik olgusu birtakım değişimlerle beraber insani ilişki düzeyi bazında devam etmektedir.

Oturma odalarının fonksiyona yönelik olmasına karşılık salon eşyalarının kullanımı çok düşüktür. Salon yani misafir odası, samimi dünya ile kamu alanı arasında yer almaktadır. O nedenle her ne kadar eve aitse de, mahrem dünyaya, sıcak ve samimi dünyaya ait bir alan değildir. Salon evin dış dünyaya açılan penceresidir. Salonda yaşanan ilişkilerin bir bölümü resmi ilişki olarak algılanmaktadır. Yeni yapılarda da dikkat edilirse artık salonlar misafire hizmet ve ikram kolaylığı gibi endişelerle mutfağa yakınlık haline gelmektedir (Ayata ve Ayata, 1996). Yukarıda da değinildiği gibi misafir odalarını ayırmayan yapılarda inşa edilmektedir (2+1’ler gibi). TOKİ’lerin özellikle dar ve orta gelirli aileler için yaptığı evlere baktığımızda misafir odası ya yoktur ya da olsa dahi evlerin küçük olması

kullanışlılığını olumsuz etkilediğinden misafir odası günlük oturma odası olarak kullanılmaktadır. Aslında salonla ilgili yukarıda bahsedilen durumlar misafir odası olmayan TOKİ evleri için hem geçerli değil hem de misafirlerini ayrı ve özel bir yerde ağırlayamayan ev sahipleri için olumsuz bir durumdur.

Özetle, geniş bir misafir odasına sahip olma ve burayı eşya ile doldurma aile için temel bir prestij unsuru olmaktadır. Salon bu özelliğini koruduğu ölçüde, ne kadar az kullanılırsa kullanılımlar insanlar geniş salon istemeye de devam etmektedirler. Önemli olan geniş salonlar ve buraları gösteriş unsurlarıyla doldurmak değildir, önemli olan misafirlerin gönüllerini geniş tutmaktır. Ancak ne yazık ki TOKİ'ler için salonun geniş olmasını istemek lüks bir durum olarak kaçabilmektedir. Bunu bir de misafir odası olmayan evler için düşünecek olursak misafir ağırlama sıklığını dahi azaltma gibi olumsuz durumlara yol açabilmektedir.

5. ARAŞTIRMA İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

5.1. Araştırmanın Amacı

TOKİ evlerinin hem merkezden uzak olması hem de yapısal nitelikleri, sosyal ilişkiler bağlamında misafirlik olgusu üzerinde nasıl bir etkisi olabileceğini düşündürmektedir. Mekânın ve mekân algısının toplumsal olduğu varsayımıyla, TOKİ'lerde ikamet eden kişilerin mekansal bağlamda misafirlik olgusunu nasıl değerlendirdikleri araştırmamızın amacını oluşturmaktadır.

5.2. Araştırmanın Yöntem ve Tekniği

Araştırmada konunun genel akışı itibariyle önce kavramsal çerçevesi üzerinde durulmuştur ve daha sonra konu bütün yönleriyle ve birbirleriyle ilişkileri belli bir sıra düzeni içinde incelenmeye çalışılmıştır. Araştırmada bilgi ve veri toplamak için ise araştırma tekniği olarak anket formları uygulanmıştır. Daha sonra elde edilen veriler SPSS 16,0 istatistik analiz programı kullanılarak bu şekilde elde edilen bilgilerin tablolaştırılması ve yorumlanması sağlanmıştır.

5.3. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Elazığ ili oluşturmaktadır. Örneklemi ise, Elazığ ilinin Abdullahpaşa ve Bahçelievler mahallelerindeki TOKİ konut alanlarında ikamet eden 80 kişi oluşturmaktadır.

6. BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Tablo 1: Misafirliğe Gitme Sıklığı ve Misafir Kabul Etme Sıklığı

Misafirliğe Gitme Sıklığı			Misafir Kabul Etme Sıklığı		
	Sayı	Yüzde		Sayı	Yüzde
Her gün	1	1,3	Her gün	6	7,5
Haftada 1-2 kez	35	43,7	Haftada 1-2 kez	24	30
Ayda birkaç kez	33	41,2	Ayda birkaç kez	38	47,5
Yılda birkaç kez	11	13,8	Yılda birkaç kez	12	15
Toplam	80	100	Toplam	80	100

Tablo 1'de görüldüğü gibi misafirliğe gitme sıklığı sorusuna %43,7 ile 35 kişi haftada 1-2 kez, %41,2 ile 33 kişi ayda bir kaç kez, %13,8 ile 11 kişi yılda bir kaç kez ve %1,3 ile 1 kişi de her gün şeklinde cevap vermiştir.

Örneklem grubundan aldığımız cevaplar dâhilinde misafirliğe gitme sıklığının birbirine yakın oranlara sahip olan haftada 1-2 kez ya da ayda birkaç kez olma şeklindeki cevapların oluşturduğunu

söyleyebiliriz. Ayrıca her gün giden oranına bakınca misafirlğe gitme sıklığının ne kadar az olduğunu görebilmekteyiz. Bir kıyaslama yapılacak olunursa eğer insanlar artık eskisi kadar birbirlerini sık sık ziyaret edememektedirler. Çalışma hayatının getirdiği yorgunluk ve yoğunluk, değişen misafirlik anlayışı, -bu da daha çok günümüzde insanların misafirlğin güzel bir muhabbet ortamından biraz daha uzak, çıkara dayalı birtakım ilişkilerin gelişmesinden doğan rahatsızlık vs. gibi etkenlerin misafirlik olgusunu etkilemesi- kadınlar için özellikle günün çoğunluğunu evde ev işleri, çocukların bakımları ve ihtiyaçlarıyla geçirmeleri, insanların artık git gide birbirleriyle mesafeli ve seviyeli olmaya başlamaları ki bu da gidiş-gelişlerini de azaltmakta, ekonomik sıkıntı ve hayat mücadelesi, ulaşım sorunu vs. bu ve bunun gibi nedenlerle misafirlğe daha az zaman ayırmalarına neden olmaktadır.

Yine görüldüğü gibi misafir kabul etme sıklığı sorusuna %47,5 ile 38 kişi ayda birkaç kez, %30 ile 24 kişi haftada 1-2 kez, %15 ile 12 kişi yılda birkaç kez ve %7,5 ile 6 kişi de her gün şeklinde cevap vermiştir.

Özellikle bir önceki tabloda misafirlğe gitme sıklığı en çok haftada 1-2 kez olmasına rağmen bu tabloda misafir kabul etme sıklıkları en çok ayda birkaç kez olmaktadır. Bunun sebebi TOKİ'ler de ikamet eden kişilerin evlerinin kalabalık gelecek olan misafiri kaldıramaması, evlerin küçük olmasından dolayı ve özellikle dar gelirli için yapılan konutlarda mutfağın salonla bir olmasının yarattığı sıkıntılı durum misafir kabul edilme sıklığını azaltmaktadır. Kimilerine göre merkezden uzak olması da ayrıca etkili olan bir diğer etkidir. Ayrıca bu tabloda her gün misafir kabul edenlerde özellikle komşularıyla olan geliş-gidişlerini dikkate almışlardır. TOKİ'ler de ikamet eden kişilerden kimileri ulaşım ve uzaklık probleminin özellikle misafirlğe geliş-gidişleri etkilediğini belirtmişlerdir. Ulaşım araçları ve sağladığı kolaylıklar göz önüne alındığında insanların neden bunu problem olarak değerlendirdiği şeklinde bir soru akla gelebilir. Ancak burada problem ulaşımı sağlayacak olan maddiyat ile ilgilidir. İnsanlar geçim sıkıntısında sık sık misafirlğe git-gel yapamıyor diyebiliriz.

Tablo 2: Yatılı Misafir Gelme Sıklığı

Yatılı Misafir Gelme Sıklığı	Sayı	Yüzde
Haftada 1-2 kez	12	15
Ayda birkaç kez	23	28,7
Yılda birkaç kez	45	56,3
Toplam	80	100

Tablo 2'de görüldüğü gibi yatılı misafir gelme sıklığı sorusuna %56,3 ile 45 kişi yılda birkaç kez, %28,7 ile 23 kişi ayda birkaç kez ve %15 ile 12 kişi de haftada 1-2 kez şeklinde cevap vermiştir.

Haftada 1-2 ve ayda birkaç kez yatılı misafir ağırlayan kişiler özellikle kendi yakın akrabalarının yatılı misafir olarak kaldığını belirtmektedirler. Tabloya baktığımızda yatılı misafirin en çok yılda birkaç kez geldiğini görmekteyiz. TOKİ'lerin çoğunlukla küçük olmasından dolayı insanlar pek yatılı misafir ağırlayamamaktadır. Ağırladıkları yatılı misafirlerde daha çok en yakın akrabaları olmaktadır. Yabancı kişileri yatılı misafir etmekte zorlandıklarını belirtmişlerdir. Çünkü evlerin küçük olmasından dolayı mahremiyeti sağlamakta zorlanıyorlar.

Tablo 3: Yatılı Gelen Misafirleri Ağırlamak İçin Evlerin Uygunluğu Hakkında Ne Düşünüldüğü

Yatılı Gelen Misafirleri Ağırlamak İçin Evlerin Uygunluğu Hakkında Ne Düşünüldüğü	Sayı	Yüzde
Yatılı misafirleri ağırlamak için oda sıkıntısı var	23	28,8
Evlerimiz yeterince uygun ağırlayabiliriz	15	18,7
Küçük olduğu için yatılı misafir kabul etmiyorum	10	12,5
Ev küçük olsa bile bir şekilde ağırlamaya çalışıyorum	28	35
Diğer	4	5
Toplam	80	100

Tablo 3'te görüldüğü gibi yatılı gelen misafirleri ağırlamak için evlerin uygunluğu hakkında ne düşünüldüğü sorusuna %35 ile 28 kişi evleri küçük olsa bile bir şekilde misafir ağırlamaya çalıştığını, %28,8 ile 23 kişi yatılı misafirleri ağırlamak için oda sıkıntısının var olduğunu, %18,7 ile 15 kişi evlerinin yeterince uygun olduğunu ve misafir ağırlayabileceğini, % 12,5 ile 10 kişi evleri küçük olduğu için misafir kabul etmediğini ve %5 ile 4 kişi diğer şekilde cevaplamıştır. Diğer cevabını verenlerden gelen misafirin zaten küçük olduğunu bildiği için yatılı kalmadığını veya mahremiyetten yana sıkıntının olduğunu belirtenlerdir.

Tabloya baktığımızda insanların evlerinin küçük olsa bile misafirlerini bir şekilde ağırlamaya çalıştıklarını görebilmekteyiz. İnsanlar kiracı olmaktan kurtulmak, daha iyi koşullarda yaşamak ve kiracılığın getirdiği maddi külfeti azaltmak için ekonomik durumlarına göre bir ev sahibi olmaktadır. Ancak özellikle 2+1 şeklindeki evler daha çok sıkıntı oluşturabilmektedir. Kalabalık ve yatılı misafir ağırlamakta oda sıkıntısı yaşandığını belirtmektedirler. Aynı zamanda bu sıkıntıdan dolayı yatılı misafir kabul etmeyen bile bulunmaktadır. Genel anlamda bakacak olursak yatılı misafir ağırlamada evlerin uygunluğu ile ilgili çeşitli sıkıntılar dile getirilmiştir.

Özellikle evlerin kalabalık gelen misafirleri ağırlamak için yeteri kadar büyük olup-olmadığı şeklinde de ayrıca bir soru daha sorulmuş ve soruya %77,25 ile 62 kişi uygun olmadığı ve %22,5 ile 18 kişi uygun olduğu şeklinde cevap vermiştir. Kişilere göre evler kalabalık misafirleri ağırlamak için yeteri kadar büyük değil ve bunun da sıkıntı olabileceğini belirtmişlerdir. İnsanlar çoğunluk oluşturup bir araya gelememekte böylece sosyal iletişimlerini ve etkileşimlerini daha dar kitleyle olabilmektedir.

Tablo 4: Evlerde Misafir Odasının Olup-Olmaması

Evlerde Misafir Odasının Olup-Olmaması	Sayı	Yüzde
Var	55	68,7
Yok	25	31,3
Toplam	80	100

Tablo 4'te görüldüğü gibi evlerde misafir odasının olup-olmadığı sorusuna %68,7 ile 55 kişi var ve %31,3 ile 25 kişi yok şeklinde cevap vermiştir. Özellikle TOKİ'lerin dar gelirli aileler için yapmış olduğu 2+1 şeklindeki evlerin misafir odası bulunmamaktadır. Bu nedenle misafirler oturma odası olarak günlük kullanılan salon olarak nitelendirdikleri yerde ağırlanmaktadır. Bu durumda hem ev sahibi hem de gelen misafirler açısından bir takım rahatsızlıklara yol açmaktadır. Yine kimi TOKİ'lerin misafir odaları bulunmasına rağmen aile kalabalık ise bu kısmı günlük mekan olarak kullanabilmektedir.

Tablo 5: Misafir Odalarının Haftada Kaç Kere Kullanıldığı ve Misafir Odalarının Kullanışlı Bulunup – Bulunmaması

Misafir Odalarının Haftada Kaç Kere Kullanıldığı	Misafir Odalarının Kullanışlı Bulunup – Bulunmaması				
	Sayı	Yüzde		Sayı	Yüzde
1 defa	15	18,7	Evet, kullanışlı	22	27,5
1-2 defa	18	22,4	Hayır, kullanışlı değil	7	8,6
2-3 defa	8	11,3	Küçük olduğu için kalabalık misafir ağırlayamıyorum	3	3,8
4 ve yukarısı	13	16,3	Çok kullanışlı olmasa da idare ediyor	20	25
			Daha büyük olabilirdi	3	3,8
Toplam	55	68,7	Toplam	55	68,7

Tablo 5'de görüldüğü gibi misafir odalarını haftada kaç kez kullanıldığı sorusuna %22,4 ile 18 kişi 1-2 defa, %18,7 ile 15 kişi 1 defa, %16,3 ile 13 kişi 4 ve yukarısı ve %11,3 ile 8 kişi de 2-3 defa

şeklinde cevaplamıştır. Misafir odasının var olduğunu belirtenler, evlerin küçük ve oda sayısının az olması nedeniyle misafir odalarını sadece misafirler için değil günlük olarak da (ibadet, ders çalışma vs. gibi sebeplerle de) kullanmaktadırlar.

Yine bir diğer tabloda görüldüğü gibi misafir odasının kullanışlı bulunup-bulunmaması sorusuna %27,5 ile 22 kişi kullanışlı olduğunu, %25 ile 20 kişi çok kullanışlı olmasa da idare ettiğini, %8,6 ile 7 kişi kullanışlı olmadığını, %3,8 ile 3 kişi küçük olduğu için misafir ağırlayamadığını ve yine %3,8 ile 3 kişi odanın daha büyük olabileceği şeklinde cevaplamaktadır.

Tabloya bakıldığında kişilerin yarısından fazlası TOKİ'lerdeki misafir odalarını genel olarak kullanışlı bulmamaktadır. Çünkü evlerin küçük olması odalarının da küçük olmasına yol açtığından kalabalık gelen misafirler ağırlanmakta yetersiz kalınmaktadır. İnsanların misafir odalarının kullanılabilirliği ile ilgili bu olumsuz bakış açısı onların misafir kabul etme durumunu etkilemektedir.

Tablo 6: Misafir Odalarının Kullanımı İle İlgili Ne Düşünüldüğü

Misafir Odalarının Kullanımı İle İlgili Ne Düşünüldüğü	Sayı	Yüzde
Evin gösterilecek en güzel kısmı	14	17,5
Sadece misafire açılan bir bölüm	30	37,5
Misafir odasına pek önem vermem	4	5
En pahalı eşyaların olduğu yerden başka bir yer değil	7	8,7
Toplam	55	68,7

Tablo 6'da görüldüğü gibi misafir odalarının kullanımı ile ilgili ne düşünüldüğü sorusuna %37,5 ile 30 kişi misafir odalarının sadece misafire ayrılan bir bölüm olduğunu, %17,5 ile 14 kişi evin gösterilecek en güzel kısmı olduğunu, %8,7 ile 7 kişi en pahalı eşyaların olduğu yerden başka yer olmadığını ve %5 ile 4 kişinin de misafir odasına pek önem vermediği şeklinde cevaplamaktadırlar.

Misafir odalarının genel olarak sadece misafire açılan bölüm olarak kullanıldığını tablodan da görebilmekteyiz. İnsanlar misafir odalarını daha çok gelen misafirlerini ağırlamak için kullanmakta ve bu odalar başka herhangi bir amaç için kullanmamaktadırlar. Misafir odaları yabancı misafirleri ya da kalabalık gelen misafirleri ağırlamak için kullanılan ayrı bir mekân olarak kullanılır. Bu nedenle de kimilerine göre ise misafir odaları bu farklılığı verebilmesi için en gösterişli ve pahalı eşyalarla donatılmaktadır. Bu da kişilerin kendi bireysel ve ailesel sosyal statü kazanımlarının göstergesi olmaktadır. Küreselleşen dünyada modernizm hayatımızın her alanına etki edebilmektedir. Bizler misafir odalarımızı bile modernizmin ölçütlerine bağlı olarak gösteriş unsuru olarak kullanılmaktayız. Daha pahalı ve şatafatlı eşyalardan oluşan misafir odaları kimi zaman ev sahibinin de statüsünü gösteren unsurlardan biri olmaktadır. Kimileri de misafir odalarını bir gösteriş unsuru ve sosyal statü aracı olarak görmediklerinden misafir odalarına pek önem vermemektedirler.

Tablo 7: Önceki İkamet Ettiğiniz Yerdeki Misafirlik/Komşuluk İlişkileriniz İle TOKİ'dekiler Arasında Bir Farkın Olup Olmadığı

Önceki İkamet Ettiğiniz Yerdeki Misafirlik/Komşuluk İlişkileriniz İle TOKİ'dekiler Arasında Bir Farkın Olup Olmadığı	Sayı	Yüzde
Evet	52	65
Hayır	28	35
Toplam	80	100

Tablo 7'de görüldüğü gibi önceki ikamet edilen yerdeki misafirlik/komşuluk ilişkileri ile TOKİ'dekiler arasında bir farkın olup olmadığı sorusuna %65 ile 52 kişi buna evet ve %35 ile 28 kişi buna hayır cevabını vermektedir. Açık uçlu olarak sorulan bu soruda evet diyenler önceki oturdukları yerdeki komşuluk ilişkilerinin daha samimi ve sıcak olduğunu aynı zamanda önceki oturulan yerin ulaşım açısından rahat olması kişiler arasındaki geliş-gidişleri de kolaylaştırmaktadır. Yine önceki oturdukları yerde kişiler akraba ve köylüleriyle birbirine yakın mekanlarda oturduklarını bu nedenle

misafirlik ilişkilerinin daha sıkı olduğunu belirtmektedirler. Bu soruya hayır diyenlerin de daha çok insani ilişkilere kişisel bakış açıları ile cevap vermektedirler.

Tablo 8: TOKİ Evlerinin Şehir Merkezinden Uzak Olması Buralarda İkamet Edenlerin Akraba/ Eş-Dost Ziyaretleri İçin Geliş-Gidişlerini Etkileyip Etkilemediği

TOKİ Evlerinin Şehir Merkezinden Uzak Olması Buralarda İkamet Edenlerin Akraba/ Eş-Dost Ziyaretleri İçin Geliş-Gidişlerini Etkileyip Etkilemediği	Sayı	Yüzde
Bence etkilememektedir	25	31,3
Ulaşım sıkıntısı yaşanmaktadır	19	23,7
Uzak olması geliş-gidiş sıklığımızı azaltmaktadır	33	41,3
Diğer	3	3,7
Toplam	80	100

Tablo 8’de görüldüğü gibi TOKİ evlerinin şehir merkezinden uzak olması buralarda ikamet edenlerin akraba/eş-dost ziyaretleri için geliş-gidişlerini etkileyip etkilemediği sorusuna %41,3 ile 33 kişi buraların uzak oluşunun gidiş-geliş sıklığını azalttığını, %31,3 ile 25 kişi herhangi bir etkilenme olmadığını, %23,7 ile 19 kişi ulaşım sıkıntısı yaşanmadığını ve %3,7 ile 3 kişi de diğer cevabını vermektedir.

Kişiler TOKİ evlerinin merkezden uzak olmasını çoğunlukla misafirlik ilişkilerini etkilediğini belirtmektedirler. Buna sebep olan faktörlerin başında ulaşım sıkıntısının yaşanması ile TOKİ evlerinin uzaklığı etki etmektedir. Diğer cevabını verenler her ikisinin de ve bunlara ilaveten maddiyatında etkilediğini belirtmektedirler. Bu geliş-gidişlerde merkezden uzak olmanın etkili bir faktör olmadığını belirten kişilerde ulaşımın kolaylık sağladığı yönünde pozitif bir etki yaptığını belirtmişlerdir. Misafirlikte gelmek isteyen kişi için bir engelin olmadığını bunun isteğe bağlı bir durum olduğunu belirtenlerde vardır. Geçim sıkıntısı yaşayan aileler için yol masrafına bir problemidir. Bu da merkezden uzak olmanın bir tek misafirlik gibi insani ilişkileri değil günlük yaşamlarını da az çok olumsuz etkileyebildiğini söyleyebiliriz.

Tablo 9: Apartmandaki Komşuların Ne Kadar Tanındığı ve Apartmandaki Komşularla Görüşme Sıklığı

Apartmandaki Komşuların Ne Kadar Tanındığı	Apartmandaki Komşularla Görüşme Sıklığı	
	Sayı	Yüzde
Hepsini de çok iyi tanıyorum	21	26,3
Sadece ismen biliyor ya da apartmanda gördüğüm için tanıyorum	9	11,2
Kısmen tanıyorum	48	60
Hiç birini tanımiyorum	2	2,5
Toplam	80	100

Tablo 9’da görüldüğü gibi apartmandaki komşuların ne kadar tanıdıkları sorusuna %60 ile 48 kişi komşularını kısmen tanıdığını, %26,3 ile 21 kişi hepsini çok iyi tanıdığını, %11,2 ile 9 kişi onları sadece ismen bildiğini ya da apartmanda gördükleri için tanıdığını ve %2,5 ile 2 kişi de hiç birini tanımadığını belirterek cevap vermektedir.

Apartmanda komşularının hepsini iyi tanıyan kişilerin apartmanda kalma süreleri genellikle 5 yıldan daha fazla olduğu örneklem grubu tarafından ifade edilmiştir. Uzun süreli aynı mekânda birlikte yaşamak komşular arasındaki ilişkilerin gelişmesini sağlamıştır. Bu da birbirlerine daha çok gidiş-gelişlere imkân tanımaktadır. Bunun yanında her ne kadar aynı apartmanda uzun süre beraber

yaşasalar dahi birbirlerini çok iyi tanımayan ve ziyaretlerde bulunmayanlar da vardır. Bunlarda daha çok komşularını ya kısmen tanımakta ya da sadece ismen biliyor veya apartmanda gördüğü için tanımaktadırlar. Tabloya bakılacak olursak eğer örneklem grubundan %50'den fazlası apartmandaki komşularını çok iyi tanımamaktadır. Bu da bize apartman hayatında misafirlik olgusunun yanında birebir ilişkileri de zayıflattığını göstermektedir. Çalışan kesim için günlük zaman daha çok iş yerlerinde geçmektedir ve bu da onların geri kalan zamanlarını ya kendilerine ya da akrabalarına ayırıp komşuluk ilişkilerini geri plana atmalarına neden olmaktadır. Dışarıdan bakıldığında apartman farklı farklı aileleri bir araya getiren bir bütün olarak görülse de aslında birbirinden kopuk birçok hayat ve ilişkiler ağını içinde barındırmaktadır. Bu durum doğrultusunda da apartmanda yaşayanların çoğu birbirini tanımamaktadır.

Bir diğer tablo olan apartmandaki komşularla görüşme sıklığı sorusuna %52,6 ile 43 kişi haftada 1-2 defa ancak görüşebildiğini, %35 ile 28 kişi her gün ayaküstü de olsa mutlaka uğrarım, %11,4 ile 9 kişi de hiç görüşmem şeklinde cevap vermişlerdir.

Komşularını tanıma derecesine göre görüşme sıklığının da doğru orantıda olduğunu varsayarsak eğer komşularını ne kadar iyi tanıyorlarsa o kadar sık görüşmektedirler. Bu da daha çok ya her gün ayaküstü uğrayarak ya da haftada bir iki defa görüşme şeklinde olmaktadır. Bunun yanında kişilerin komşularına her gün uğrama oranı düşüktür. Daha çok haftada bir iki defa görüşülmektedir. Ayrıca komşularıyla hiç görüşmeyenler de vardır. Bunlarda daha çok ya çalışan kişiler olduğu için vakit hiç bulamamakta ya da komşuluk kurmak istemeyenlerden kaynaklanmaktadır.

Tablo 10: Komşular İle Sosyal Etkileşimin Daha Çok Nerelerde Gerçekleştiği

Komşular İle Sosyal Etkileşimin Daha Çok Nerelerde Gerçekleştiği	Sayı	Yüzde
Kendi evimde	15	18,7
Evlerimizin ortak bahçe veya park yerlerinde	38	47,5
Herhangi bir sosyal etkileşimim yok	2	2,5
Diğer	25	31,3
Toplam	80	100

Tablo 10'da görüldüğü gibi kişilerin komşularıyla sosyal etkileşimlerinin daha çok nerelerde gerçekleştiği sorusuna %47,5 ile 38 kişi evlerinin ortak bahçe veya park yerlerinde, %31,3 ile 25 kişi diğer, %18,7 ile 15 kişi kendi evinde ve %2,5 ile 2 kişi de herhangi bir sosyal etkileşiminin olmadığını belirtmiştir. Diğer şeklinde cevap verenler, hem evlerinde hem de ortak bahçe yerlerinde, apartman ya da kapı önlerinde (balkonu olmayanlar ya da ayaküstü muhabbet edenler) veya balkondan balkona olarak belirtmişlerdir.

Apartmentlarda yaşayanlar için eğer birbirleriyle iyi bir sosyal etkileşim ve iletişim sağlanmış ise görüşme sıklığı anlamlı bir düzeydedir. İnsanlar bu etkileşim yerlerini de evlerinde veya bahçe/park yerlerinde kurmakta ve sürdürmektedir. Bu etki ve iletişim sadece komşusunun kapısını çalmakla değil aynı zamanda balkon veya apartman önlerinde de devam etmektedir. TOKİ'nin inşa edildiği kimi yerlerin merkezden uzak olması buralarda ikamet eden insanları birbirine biraz daha bağlı ve samimi komşuluk ilişkileri kurmalarını sağlıyor diyebiliriz. Konut alanları içinde inşa edilen dinlenme yerleri ve çardakların insanların bir araya gelip sosyal bir etkileşim içine girmelerine ve bu etkileşimin sadece apartmanda değil dışında da gerçekleşmesine katkı sağlamaktadır. Ayrıca evlerin merkezden uzak olması kimileri için akrabalarından da uzak olma gibi bir sonucu yarattığından dolayı insanlar daha çok komşularıyla iyi ilişkiler geliştirirler diyebiliriz. Akrabaların yerini artık komşular doldurmaktadır.

Tablo 11: Misafir Kabul Etmek İstenmemesinin Nedenleri

Misafir Kabul Etmek İstenmemesinin Nedenleri	Sayı	Yüzde
Ev küçük olduğundan dolayı kalabalık misafir kabul edemem	37	46,3
Hazırlığım yoksa misafir kabul etmek istemem	13	16,2
Misafir ağırlamak ekonomik bir külfet yarattığından dolayı misafir kabul etmek istemem	3	3,7
Çocuklarının sürekli ders çalışması gerektiğinden dolayı misafir kabul etmek istemem	8	10
Diğr	19	23,8
Toplam	80	100

Tablo 11’de görüldüğü gibi kişilerin misafir kabul etmeme sebepleri ile ilgili %46,3 ile 37 kişi evinin küçük olmasından dolayı kalabalık misafir kabul etmek istemediği, %23,8 ile 19 kişi diğr, %16,2 ile 13 kişi hazırlığı yok ise, %10 ile 8 kişi çocuklarının sürekli ders çalışması gerektiğinden dolayı ve %3,7 ile 3 kişi de misafir ağırlamadaki ekonomik külfetin etkili olduğunu belirtmişlerdir. “Diğr” cevabını verenlerin içinde evlerin küçük olduğundan dolayı yatılı ve yabancı misafirlerin kabul edilmek istenmemesi, kişisel sebepler (hastalık, çocukların bakımı, o anki şartlar vs.), ekonomik sebepler, hiçbir sebebin misafir ağırlamaya engel olmayacağı, zaman zaman yukarıda sıralanan sebeplerin etkili olabildiği şeklinde cevaplar verilmiştir. TOKİ’ler açısından bakacak olursak evlerin küçük olmasının kalabalık ve yabancı misafirler için problem olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 12: Geçmişten Günümüze Misafir Ağırlamada Farklılıkların Olup-Olmadığı

Geçmişten Günümüze Misafir Ağırlamada Farklılıkların Olup-Olmadığı	Sayı	Yüzde
Evet	70	87,5
Hayır	10	12,5
Toplam	80	100

Tablo 12’de görüldüğü gibi geçmişten günümüze misafir ağırlamada farklılıkların olup olmadığı sorusuna %87,5 ile 70 kişi “evet”, %12,5 ile 10 kişi de “hayır” cevabını vermiştir. Açık uçlu olarak sorulan bu soruda evet şeklinde cevap verenlere göre bu değişimin nedenleri; yoğun iş hayatı ve çalışan kadınların pek zaman bulamaması, güvensizlik ve korku, samimiyetsizlik, birbirinden uzak olma ve mesafe, bencillik, menfaat ilişkisi, tahammülsüzlük, günü kurtarma telaşı ve hayat mücadelesi, kitle iletişim araçları ile geçirilen zaman, hayatı sakin yaşama isteği, iletişimsizlik, kişisel ve ailevi artan sorunlar, ulaşımın ve maddiyatın etkisi, çekirdek aile yapısı, özel günler ve ağırlaştırılan misafirlik usulü, çocukların eğitimi, çat kapı gitme usulünün artık azalması gibi nedenleri sıralamışlardır. Hayır diyenlere göre bir değişiklik yoktur ve bunun nedenleri ise; misafirlerin haberli gelmesi, yeni neslin daha bilinçli, neşeli ve heyecanlı olması, bu kültürün hala devam ettiği ve değişmediği şeklinde cevaplar vermişlerdir.

Geçmişten günümüze misafirlik anlayışının değişmesinde ki en büyük etken ekonomik etkenler ile samimiyet eksikliğidir. Ekonomik etkenler başlığı altında örneklem grubunun değindiği noktalar çalışma hayatı, ikramların masraf oluşu, misafirin bulduğunu değil artık umduğunu yemek istemesi, kılık-kıyafete göre yargılamalar olduğu için kılık-kıyafete de yapılan ekonomik harcamalar gösterilmektedir. Bunun yanında samimiyet eksikliğinden doğan misafirlik anlayışında memnuniyetsizlikler artmıştır. Kişiler eski misafirliklerin daha çok samimi olduğunu söylemişlerdir. Günümüz misafirlikleri samimiyetten uzaklaşarak eskiye göre daha resmi ve standart bir hale gelmiştir. Hatta misafir sıklıkla gittiği zaman kişiler arasında da samimiyet azaldığı için rahatsızlık duyulmaktadır. Bazıları ise misafirin eskiden haber vermeden sırf sohbet için geldiğine değinerek şimdiki misafirlerin haber vererek çoğunlukla ikram için geldiklerinden yakınmışlardır. Teknolojinin misafirlik olgusunda etkili olduğunu belirtenler ise insanların televizyon ya da internet başında vakitlerini geçirerek sıkıntılarını giderdiği ve başka kimselere ihtiyaç duymadıklarını belirtmişlerdir. Örneklem grubundan sadece bir kişi misafirlik anlayışının değişimini artan dedikoduya bağlamıştır.

Bu da doğal olarak insanlar arasındaki ilişkiyi yıpratmaktadır. Yine örneklem grubundan bir kişi ise geçmişten günümüze hiçbir değişikliğin olmadığından bahsetmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Anket uygulanan kişilere genel olarak baktığımızda bu kişilerin 1ay ile 5 yıl TOKİ'lerde ikamet ettiği görülmüştür. Bu ikamet süresiyle kişilerin komşuluk ilişkileri arasında doğru bir orantının olduğunu söyleyebiliriz. Misafirlğe gitme sıklığı genel olarak haftada 1-2 kez iken misafir kabul etme sıklığı ise ayda birkaç kez şeklindedir. Çünkü nedenine bakıldığında TOKİ evlerinin yerleşim olarak şehir merkezinden uzak olması ve ulaşım sıkıntısından dolayı misafirin gelme sıklığını azaltmaktadır. Ayrıca TOKİ evlerinin bulunduğu yerleşim alanlarındaki market vb. alış-veriş yerlerinin olmaması, kişilerin birtakım ihtiyaçlarını kolay bir şekilde giderememesiyle birlikte gelen misafirinde ağırlanmasını olumsuz etkileyebilmektedir. Aynı zamanda tezat gibi görünen misafirlğe gitme sıklığına baktığımızda haftada 1-2 kez de olsa misafirlğe gidebilmektedirler. Burada şöyle bir soru akla gelebilir. Ulaşım ve uzaklık problemken nasıl bu kadar sıklıkla misafirlğe gidebildikleridir. Ancak burada kişiler bir yerden bir yere gitmekten ziyade komşularıyla görüşmelerini de misafirlik olarak değerlendirmektedirler.

Eve gelen yatılı misafir sıklığı daha çok yılda birkaç kez şeklinde olmaktadır. Çünkü evlerin küçük olması ve özellikle ailenin de kalabalık ise bu durum yatılı misafir ağırlamayı olumsuz etkilemektedir. Kişiler yine bu durumla ilgili genel olarak oda sıkıntısının olduğundan veya bu sebepten dolayı yatılı misafir kabul edemediklerinden bahsetmişlerdir. Yine yatılı misafirlerin farklı cinsten olması da mahremiyeti korumayı da güçleştirmektedir ve burum hem ev sahibi hem de misafir için sıkıntı oluşturmaktadır. Aynı zamanda kişiler evlerin küçük olsa bile bir şekilde ağırlamaya da çalışmaktadırlar. Çünkü "misafir bereketiyle gelir" şeklindeki kültürel algılama bu durumu etkilemektedir. Sonuçlardan elde edilen bir başka bulgu ise, kişilerin eskisi kadar misafir ağırlayamadıklarıdır. Çünkü kişilere göre evler uzak ve kalabalık misafir ağırlamak için yeteri kadar büyük değildir. Çalışmamızdan elde edilen bir başka sonuç ise özellikle TOKİ'lerdeki 2+1 şeklinde inşa edilen evlerde misafir odası bulunmamaktadır. Gelen misafirlerde evin genel olarak günlük kullandıkları yer olan salonda ağırlanmaktadır. Yine misafir odası bulunsa dahi kişiler özellikle eğer kalabalık bir aileye burayı günlük kullandıkları mekan olarak değerlendirmektedirler. Bu nedenle misafir odaları haftada bir çok defa kullanılmaktadır. Kişilere göre bu sebeplerden dolayı misafir odaları pek kullanışlı olamamaktadır. Misafir odalarının genelde sadece misafire açılan bir bölüm olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. İnsanlar misafir odalarını daha çok gelen misafirlerini ağırlamak için kullanmakta ve bu odalar başka herhangi bir amaç için kullanmamaktadırlar. Ancak TOKİ'lerde misafir odaları hem misafir hem de günlük olarak kullanılabilir. Kimileri de misafir odalarını bir gösteriş unsuru ve sosyal statü aracı olarak görmediklerinden misafir odalarına pek önem vermediklerini, bir de bunun tersine evin gösterilecek en güzel kısmı ve pahalı eşyalardan oluşan bölüm olduğunu da söyleyenlerde bulunmaktadır.

Bir diğer bulgu ise, kişiler genel olarak ikamet edilen yer açısından önceki ikamet ettikleri yerlerden memnun olma nedenleri olarak şehir merkezine yakın olup ihtiyaçlarını kolay bir şekilde giderebildikleri şeklinde belirtmektedirler. TOKİ açısından ise memnuniyet, daha çok kiracılıktan kurtularak daha düşük bir maddiyatla ev sahibi olma ve daha iyi koşullarda yaşama ayrıca mekan olarak havadar ve ferah olmasını belirtmektedirler. Kişilere göre önceki oturdukları yerdeki komşuluk ilişkilerinin daha samimi ve sıcak olduğunu aynı zamanda önceki oturulan yerin ulaşım açısından rahat olmasının kişiler arasındaki geliş-gidişleri de kolaylaştırdığını söyleyebiliriz. Yine önceki oturdukları yerde kişiler akraba ve köylüleriyle birbirine yakın mekanlarda oturduklarını bu nedenle misafirlik ilişkilerinin daha sıkı olduğunu belirtmektedirler. Bundan dolayı TOKİ'lerle önceki ikamet ettikleri yerdeki misafirlik ilişkileri arasında farkın olduğunu belirtmişlerdir.

TOKİ evlerinin şehir merkezinden uzak olması ve kimi zaman da ulaşım sıkıntısının yaşanması akraba/eş-dost ziyaretleri için geliş-gidişlerini azaltmaktadır. Kişilerin komşuluk ilişkilerinde genellikle kısmen tanıdıkları sonucu ortaya çıkmaktadır. Çünkü TOKİ'lerde genel de 20-26 daire bulunmakta bu da insanların hepsinin birbirini tanıma oranını düşürmektedir. Bu durum apartmandaki komşuların birbirleriyle görüşme sıklığını da etkilemektedir. Ancak birkaç kişiden oluşan samimi

komşu grupları oluşturmaktadırlar. TOKİ'nin inşa edildiği kimi yerlerin merkezden uzak olması buralarda ikamet eden insanların birbirine biraz daha bağlı ve samimi komşuluk ilişkileri kurmalarını sağlıyor diyebiliriz. Konut alanları içinde inşa edilen dinlenme yerleri ve çardakların insanların bir araya gelip sosyal bir etkileşim içine girmelerine ve bu etkileşimin sadece apartmanda değil dışında da gerçekleşmesine katkı sağlamaktadır. Kişiler genelde komşuluk ilişkilerinin normal bir seviyede olduğunu belirtmenin yanı sıra genellikle resmi ve seviyeli bir komşuluk ilişkisinin de olduğunu da belirtmişlerdir. Bütün bu etkenler TOKİ'lerdeki insani ilişki ve sosyal yardımlaşmayı da etkileyebilmektedir.

İnsanların yoğun çalışma hayatı, ekonomik sıkıntılar, geçim derdi, kültürel yozlaşma, inançların zayıflaması misafirliği değiştirmiştir. İş hayatı ve bunun getirdiği zorluk çalışanların evlerinde eşlerine ve çocuklarına dahi daha az zaman ayırmalarına neden oluyorken bu zorluk misafirliği de etkilemiştir. İnsanlar işlerinden evlerine yorgun argın döndükten sonra çoğunlukla dinlenmeyi tercih etmektedirler. Zaten geriye kalan boş zamanlarını da aileleriyle geçirmeyi istemektedirler. Bu da eskisine kıyasla misafirliğe gidiş ya da misafir ağırlama sıklığını azaltmaktadır. Günümüzdeki "misafirlik" algılayışı ise genellikle ekonomik etkenler, samimiyetsizlikten doğan ilişkiler ve modernitenin getirmiş olduğu yapaylık nedeniyle değişmiştir. Bu sebeplerden dolayı misafirlik olgusu önemini yitirmeye başlamış eski hassasiyet kalmamıştır. Bunu da daha çok kişilerin sürekli olarak eskiyi vurgulamalarından ve bu olgunun değiştiğinden hareketle anlayabilmekteyiz. Yakınlık ilişkilerinin önemini kaybetmesinde insanların birbirlerine gidiş-gelişlerinin azalması bunda etkilidir. Günümüz insanının misafirliğe bakış açısına bakacak olursak eğer hala misafirleri bereket ve kültürel bir miras olarak görmeye devam etmektedirler. Bununla birlikte insanlar her ne kadar misafirlik olgusunun değişiminden yakınsa da onlar için misafir özel anlamını hala korumaktadır.

Elde ettiğimiz bütün veriler ışığında sonuç olarak diyebiliriz ki insanlar toplumsal değişimle beraber misafirlik olgusunda geçmiştenden günümüze değişimlerin olduğunu, bu değişimle beraber misafirlik anlayışının da değiştiği görülmüştür. Çalışma hayatı, ekonomik etkenler, ikramların masraf oluşu misafir kabul etme ve misafirliğe gitme sıklığını azaltmaktadır. Korku ve güvensizlik çağı içerisinde Tanrı misafiri kavramı önemini yitirmiştir. Kısacası misafirlik olgusu eskisi gibi olmaktan uzaklaşarak yeni çağa göre farklı şekiller almıştır. Ancak çoğu bu yeni şekillerden memnun değildir ve eskiye özlem duymaktadırlar. Buna bir de TOKİ'lerin merkezden uzaklığı ve ulaşım problemi de eklenince ayrıca bir etkili faktör olmaktadır. Sonuçta TOKİ evlerinin bulunduğu muhitin çevresinde market, alış-veriş yerleri, sağlık ocağı vs. gibi ihtiyaç alanlarının olmaması buralardaki koşulları zorlaştırmaktadır. Bu da sosyo-kültürel açıdan da birtakım problemlere de yol açmaktadır. Örneğin çat kapı gelen misafire ikramda bulunmak için market vs. olmadığından istediği şekilde bir ikramda da bulunamıyor. Bazen en temel ihtiyaçlar için bile şehir merkezine gelmektedirler. Bundan dolayı buraların biraz daha hızlı bir şekilde gelişmesi ve insanların yararlanabilecekleri hizmetlerin bir an önce verilmesi gerekmektedir. Yine evlerin küçük olması bir sorun iken buna bir de batılı tarzda inşa edilen mutfakların ve tuvaletlerin (klozet olması) eklenmesi birer sorun olmaktadır. Çünkü bu yaşam alanlarının batılı tarzda olması sosyo-kültürel motiflerimizle uyumsuzlukta ve bu da hem ev sahibi hem de misafirler için olumsuz durumlar oluşturmaktadır. Özellikle de yatılı misafirler ağırlama sıklığını da etkilemektedir. İnsanlar evlerin küçüklüğünü bir şekilde idare etseler de uygunsuz olduğunu düşündükleri bu inşa onlar için daha sıkıntılı olabilmektedir.

KAYNAKÇA

- "Misafir ağırlamada israfsız ölçü ve örneklerimiz", Anahtar kavram: Misafirlik, http://www.bilgecebakis.com/yeni/haber_detay.asp?haberID=1289, Erişim Tarihi: 08.06.2013
- Ayan, E. (2011)."Konut Finansman Sistemi ve Türkiye'deki Toki Uygulamalarının Analizi", Muhasebe ve Finansman Dergisi
- Ayata, S., Ayata, A. G. (1996). "Konut, Komşuluk ve Kent Kültürü", TOKİ: Konut Araştırmaları Dizisi 10, 1996
- Bayram, N. (2008). Osmanlı Misafirperverliği ve Avrupa'daki Yankıları. İTO Yayınları, İstanbul 2. Baskı

- Dere, M. (2010). "Kültürümüzde Misafirlik, T.C Başbakanlık Diyanet İşleri Başkanlığı/Resmi Sitesi", Diyanet Avrupa Dergisi
- Erdikici, Ş.(2007). "Misafirlik ve misafir odası kavramı değişti", Zaman Gazetesi, Yayın Tarihi:24.12.2007.
- Gür, M. (2012), "Kimlik Sorunu:TOKİ Konutları", VI. Ulusal Çatı ve Cephe Sempozyumu 12-13 Nisan 2012
- İnşaat Mühendisleri Odası Bursa Şubesi Dergisi (2008), Sayı 48, Ekim-Kasım
- Karadağ, B. (2008). "Sünnette Misafirlik ve Misafir Ağırlandırma". (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı, İstanbul
- Koç, İ.(yayın yılı bilinmiyor) Türkiye'de Yatılı Misafirlik ve Yatılı Misafiri Belirleyen Sosyo-Demografik Faktörler, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü
- Softa, S.(yayın yılı bilinmiyor). Misafirlik, Çankırı Araştırma Sitesi [Cansaati.Org]
- Ulu, A., Karakoçi, İ. (2004). "Kentsel Değişimin Kent Kimliğine Etkisi", Planlama Dergisi, TMMOB Şehir Plancıları Odası Yay. Sayı:29
- Yaşar, M. A.(2010). Misafir Ağırlandırma ve Misafirlik, Anahtar kavram: Misafirlik, <http://ml.md/lc48107>, Erişim Tarihi: 4 Mart 2010

978-605-4397-33-4